Migne, Jacques Paul.

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT:

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;
DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA;
INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA;
CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;
OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;
DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.
EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXII.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

SÆCULUM IV.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

EUSEBII PAMPHILI,

CÆSAREÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI,

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT,

CURIS VARIORUM, NEMPE:

HENRICI VALESII, FRANCISCI VIGERI, BERNARDI MONTFAUCONII, CARD. ANGELO MAII

EDITA;

COLLEGIT ET DENUO RECOGNOVIT J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITOR.

TOMUS QUARTUS.

VENEUNT SEX VOLUMINA 60 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXII CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

Ex typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΑ ΔΕΚΑ

—

EUSEBII PAMPHILI
DE DEMONSTRATIONE EVANGELICA
LIBRI DECEM

INTERPRETE BERNARDINO DONATO, VERONENSI.

(Ex edit. Paris. 1628, Colon. (Lips.) 1688; Oxon. 1842. — Accedit supplementum a J. A. Fabricio evulgatum, procemium scilicet et capita III priora, cum ipsius operis epilogo.)

—

EPISTOLA NUNCUPATORIA.

(Ed. Paris. 1628.)

Illustrissimo ac integerrimo viro domino D. Hacquevilleo, augustissimi Galliarum senatus primo Præsidi S.

Bene ac feliciter nobis universæque Galliæ cessisse omnes existimaverunt, illustrissime Præses, cum ab excessu amplissimi senatus principis, patria diuturniore, quam consueverat, tempore consternata, subito luctum ac desiderium tanti Præsidis tua in ipsius locum promotione deposuit. Ex quo rerum omnium agendarum tempora sic illuxerunt, tanta in animos omnium irrepsit lætitia, ut vix aliud optatius quod vellent, aut quod pristinas ægritudines ex recenti jactura conceptas vehementius allevaret, contingere potuisse crederent. Utque reipublicæ rebus quondam perturbatis animadversum est, post Cannensem illam cladem secundo Marcelli ad Nolam prælio, populum Romanum primum erigi, ac deinceps ad optatos exitus afflante fortuna provehi cœpisse : sic post unius viri amissi calamitatem, simul atque ad augustiorem illam principemque senatus dignitatem, non favitoribus, ut ait Comicus, sed virtute ambiendo pervenisti, lugubria omnia procul eliminata, et prosperæ res deinde permultæ consecutæ sint. Quæ aliis inde accesserint commoda, magis ipsis quibus illa contigerunt fruenda, quam pluribus prædicanda relinquimus. Noster vero ordo, nostra societas, et veluti litteraria quædam sodalitas, quasi ex longiore veterno revocata, in eam spem erecta est, ut te sacrum Themidos clavum tenente, bonarumque litterarum custode, doctorum omnium fautore, ipsiusque humanitatis assiduo vindice, pristinum vigorem, decus ac celebritatem brevi se recepturam auguretur. Quæ nos eo res adduxit, ut quem præ manibus habemus auctorem diem aspicere gestientem Eusebium Pamphili *De demonstratione evangelica*, hoc est de fidei Christianæ veritate graviter disserentem, tuo potissimum nomini consecrare, non tam e re nostra esse, quam publicæ congratulationis interesse putaremus. Nam cum humani te juris assertorem acerrimum et alias, nunc vero maxime ad supremum curiæ regni fastigium per omnes honorum gradus evectus præbeas, cui pietatis et sinceræ religionis cura magis incumbat, si a te abierimus fortasse reperiemus neminem. Sic Eusebius noster Pamphilo suo in fide tuenda fidus adhæsit comes, ut Pamphili etiam cognomen sibi adjungi voluerit. Nec aliud dignitati tuæ morumque suavitati nomen aptius potuit occurrere, quam istius, quod omnium communem amorem ac benevolentiam indicaret. Quare si in tam propensi omnium in te amoris, tuæque in omnes charitatis publicum testimonium, singulorum ordinum ac societatum congratulationes certatim in te fieri nuper vidimus, postquam in excelsissimo illo purpuratorum Patrum culmine consedisti, quid tandem nobis animi ad munuscula undique comparanda, flosculosque et serta musarum ex hortulis colligenda, tuæque

celsitudinis pedibus admovenda esse debuit, quorum spes omnis prope et ratio, imo præsidium portusque tutissimus in tui muneris amplitudine atque sollicitudine videtur esse constitutus. Accipies igitur, illustrissime Præses, quo studio, quaque consuevisti humanitate, sacra doctrinæ veræque pietatis monumenta, id quod nunc ipsa nobis objecit occasio, Eusebii scilicet Pamphili Cæsariensis *De evangelica demonstratione* utilissimas Commentationes, quæ honorarii cujusdam muneris instar esse possint, quale magistratibus novissime in provincias a principe missis, animi benevoli testandi causa offerri solebat, ut tanto studiosius et diligentius reipublicæ consulerent, quanto majore et publicis omnium votis illius administrandæ curam susceperant. Vale.

Anno salutis 1678.

Celsitudini tuæ addictissimi,

Michael SONNIUS.
Sebastianus CRAMOISY.
Carolus MORELLUS.

GALLANDIUS LECTORI.

(*Bibliotheca vet. Patr.*, tom. IV, Proleg., p. XXII, et p. 461.)

I. *Eusebii Cæsariensis* Demonstratio evangelica *suppleta.*

Quandoquidem temporum ordo ad Eusebium Cæsariensem nos deduxerat, nostra interesse censuimus, ut proœmium et capita III priora libri I Eusebianæ *Demonstrationis evangelicæ* una cum ipsius operis epilogo, quæ in hactenus vulgatis editionibus desiderabantur, typis excudenda traderemus. Ea vero accepta referimus eruditissimo Joanni Alberto Fabricio; qui haud ita pridem isthæc præclari operis supplementa ex ms. codice bibliothecæ celsissimi Walachiæ principis Joannis Nicolai Maurocordati desumpta, bonis litteris bene cupiens, cum sua interpretatione evulgavit (*a*).

II. *Permultis in locis* Demonstrationis evangelicæ *Arianum se prodit Eusebius. Hac de re nonnulla proferuntur specimina Arianica. Eusebii placita interpres de industria ad catholicam sententiam detorquet.*

Hic porro lectores monitos velim, *Demonstrationem* Eusebii *evangelicam* propterea mihi dictam *præclarum opus*, quod multa plane in eo libro præclare dixerit auctor, veritatemque Christianæ religionis adversus Judæos potissimum ex sacris Veteris et Novi Testamenti litteris maxime propugnarit. Verum in permultis ejusdem operis locis haud obscure prodit semet Eusebius Arianorum sectæ addictum; quorum placita subinde inculcat et urget, nedum sibi probata demonstret. Quod quidem ut pateat, unum tantummodo locum in medium proferam, quo auctor propalam Arianæ hæreseos virus effundit. Siquidem postquam ad Christum retulit

A illud Sapientiæ VII, 26 : *Splendor est luminis sempiterni, speculumque immaculatum divinæ efficientiæ, et imago bonitatis illius;* illudque præterea Pauli ad Hebræos I, 3 : *Qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus :* his, inquam, relatis docet Eusebius atque evincere nititur, substantiam et deitatem Filii aliam esse a paterna et diversam ac separatam, ipsique multo inferiorem. Sic enim ille (*b*) : « Sed a sensibili quidem lumine splendor separari non potest : *Filius vero seorsum a Patre per se ipsum subsistit,* » Ὁ δὲ Υἱὸς ἰδίως παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὸν ἐφέστηκε (leg. ὑφέστηκε). Ac luminis quidem splendor locum efficientiæ obtinet : *Filius autem aliud quidpiam quam secundum efficientiam est, per se ipsum substantia præditus,* Ὁ δὲ Υἱὸς B ἕτερόν τι κατὰ ἐνέργειαν τυγχάνει, καθ' ἑαυτὸν οὐσιωμένος. Rursum splendor simul cum lumine exsistit, illudque quodam modo complet; nam sine splendore lumen nequaquam substiterit, simulque cum illo ac secundum illud subsistit : *at Pater prius quam Filius exsistit, et ante generationem ejus exsistebat, quatenus solus ingenitus erat :* » Ὁ δὲ Πατὴρ προϋπάρχει τοῦ Υἱοῦ, καὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ προϋφέστηκεν, ᾗ μόνος ἀγέννητος ἦν, » κ. τ. λ. Complura vero ejusmodi loca eo in opere Arianica labe notata videas apud viros doctissimos, Maranum (*c*) et Montfauconium (*d*); quorum alter præterea animadvertit (*e*), *Demonstrationis evangelicæ* interpretem de industria Eusebium ad catholicam sententiam detorsisse. Sed pro munere nostro satis C hæc sunto.

(*a*) Fabric. in *Delect. argum.*, pagg. 1-22. Hamb. 1725.

(*b*) Euseb. *Demonstr. evang.* lib. IV, cap. 3, pag. 147.

(*c*) Maran. *Divin. D. N. J. C.*, lib IV, cap 27, § 3, et cap. 28, § 4, pagg. 584, 598, 601.

(*d*) Montf. Prælim. ad tom. I *Collect. PP. Græc.* pagg. XV-XXIX.

(*e*) Id. ibid. § 5, pag. XIX.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΤΩΝ ΕΙΚΟΣΙ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΑ ΔΕΚΑ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

—

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

EX VIGINTI, LIBRI DECEM.

LIBER PRIMUS.

—

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΠΡΩΤΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ. A

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἰδοὺ δή σοι, θεῖον ἐπισκόπων χρῆμα, Θεόδοτε, ἱερὲ Θεοῦ ἄνθρωπε, σὺν Θεῷ καὶ σὺν αὐτῷ γε τῷ Σωτῆρι ἡμῶν τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, μετὰ τὴν πρώτην προπαρασκευὴν τῆς εὐαγγελικῆς ὑποθέσεως ἐν ὅλοις πεντεκαίδεκα συγγράμμασι διαπεπονημένοις ἡμῖν, μέγα τοῦτο πρὸς ἡμῶν ἐξανύεται. Δέχου δῆτα, ὦ C
φίλη κεφαλή, τὴν αἴτησιν, καὶ ταῖς εὐχαῖς ἡμῖν συμπόνει, τὴν εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν ἤδη λοιπὸν ἐκ τῶν

HÆC INSUNT IN PRIMO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

1 PROŒMIUM.

Ecce tibi, sacer homo Dei ac divina res inter episcopos, Theodote, post prius opus *De præparatione evangelica* quod totis quindecim libris elaboravimus, Dei atque ipsius Salvatoris nostri Deique Verbi auxilio, etiam præsens magnum hoc a nobis perficiendum suscipitur. Petitioni igitur nostræ, charum caput, locum concedito, precibusque tuis laborem nostrum adjuva, quo deinceps demonstra-

tionem evangelicam ex prædictionibus quæ a prima origine apud Hebræos promulgatæ exstant, exponere instituimus. Quomodo autem et qua ratione? ut nempe illis Deo charissimis, quos nosti omnium decantatos vocibus, Mose, inquam, et qui post hunc exsplenduerunt divinis beatisque prophetis ac sacris scriptoribus testibus utamur, atque ab illis prænuntiata ostendamus, quæ multis post demum sæculis in lucem prodita, atque per Salvatoris evangelicam demonstrationem in rem deducta sunt, quæque adhuc præsenti ætate in conspectu nostro perficiuntur, longe prius ab iisdem, divino Spiritu docente, percepta; ita ut absentia tanquam præsentia, et quæ nondum usquam erant, tanquam evidenter jam exsistentia intuerentur; nec hoc solum, sed etiam posteris scripto quæ olim essent futura præsignarent : ut jam alii quoque ex illis scirent futura cognoscerentque, et quotidie oraculorum illorum eventus et effectus præstolarentur. Qualia vero illa? infinita sane, aliaque omnivaria, et de omnibus communibus pariter et particularibus, quæque jam singulos spectarent homines, jam integras universitates; proprieque de rebus Hebræorum, atque similiter de externis gentibus; ut sunt eversiones urbium, temporum mutationes, rerum vicissitudines, adfuturorumque bonorum præsentiam, et contraria immittenda mala, ut gentium subjugationes ac servitutem, urbium obsidiones, integrorum regnorum eversiones vel instaurationes, atque alia infinita longis post temporibus eventura prænuntiavere. Verum hæc singula enumerari a nobis, præsentis instituti ratio neutiquam postulat. Itaque quamplurimis interim in aliud tempus dilatis, facile vel ex horum quæ afferemus veritate, etiam illorum quæ silentio præterimus, fides demonstrabitur.

A ἀνέκαθεν παρ' Ἑβραίοις ἀνακειμένων προῤῥήσεων παραστήσασθαι πειρωμένοις. Πῶς δὴ, καὶ τίνα τρόπον τοὺς θεοφιλεῖς ἐκείνους, οἶσθα δήπου τοὺς βοωμένους παρὰ τοῖς ἀνδράσι, Μωϋσέα δὴ λέγω, καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἐκλάμψαντας θεοπρεπεῖς, καὶ τοὺς μακαρίους προφήτας τε καὶ ἱεροφάντας, μάρτυσιν ἀποχρώμενοι, ἐξ αὐτῶν τ' ἐπιδεικνύναι προῃρημένοι τὰ μακροῖς ὕστερον αἰῶσιν εἰς φῶς ἐλθόντα, καὶ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως πραγματευθέντα, τά τε καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς εἰσέτι νῦν πρὸ ὀφθαλμῶν συντελούμενα θείῳ Πνεύματι προειληφότας· ὡς ἂν παρόντα τὰ μὴ παρόντα, καὶ τὰ μηδέπω μηδαμῶς ὄντα, ὡς ἐναργῶς ὄντα κατωπτευκότας· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετέπειτα διὰ γραφῆς τὰ μέλλοντά ποτε ἔσεσθαι προμεμηνυκότας· ὥστε ἤδη καὶ B ἑτέρους ἐξ αὐτῶν εἰδέναι τε καὶ γνωρίζειν τὸ μέλλον δύνασθαι, ὁσημέραι τε προσδοκᾷν τῶν λογίων τὰ ἀποτελέσματα. Ποῖα δὲ ταῦτα; μυρία μὲν ἂν εἴη, καὶ ἄλλα παντοῖά τε, καὶ περὶ πάντων, κοινῶν τε καὶ τῶν ἀνὰ μέρος, καθ' ἕκαστόν τε ἄνδρα, καὶ περὶ τῶν καθόλου· ἰδίως τε ἀμφὶ τῶν καθ' Ἑβραίους πραγμάτων, καὶ αὖ πάλιν περὶ τῶν ἔξωθεν ἐθνῶν· οἷον δὴ πόλεων ἀναστάσεις, καιρῶν τε ἀλλαγὰς, καὶ πραγμάτων μεταβολὰς, μελλόντων τε ἀγαθῶν παρουσίας, καὶ τῶν ἐναντίων ἐπιφορὰς, ἀνδραποδισμοὺς ἐθνῶν, πόλεων πολιορκίας, τῶν καθόλου βασιλειῶν μεταστάσεις τε καὶ καταστάσεις, καὶ ἄλλα μυρία περὶ τῶν ἔσεσθαι μακροῖς ὕστερον χρόνοις μελλόντων, προεκήρυττον. Ἀλλ' οὐ τούτων δ γε παρὼν καιρὸς τὸν ἔλεγχον ἡμᾶς ἀπαιτεῖ παραστήσασθαι· τὰ πολλὰ δὲ εἰσαῦθις C ὑπερθεμένους, ἐκ τῆς τῶν παρατεθησομένων ἀληθείας ἠρέμα καὶ τῶν ἀποσεσιωπημένων τὴν ἀπόδειξιν πιστώσεται.

CAPUT I.

Quænam et quanta in hacce tractatione promittantur.

Quæ igitur nobis in præsenti ex propheticis vaticiniis ad evangelicam demonstrationem persequi e re videatur, cummaxime opportunum est exponere. Edixerunt nimirum prophetæ fore ut nominatim Christus, idemque Verbum Dei, ipseque Deus ac Dominus, et magnus quidam Angelus consilii inter homines versaturus esset, universo orbi, gentium Græcarum pariter et barbararum futurus Doctor veræ cognitionis Dei et pietatis in Deum, universi opificem, sicut evangelicum profitetur præconium : illumque ipsum futurum puerum, filiumque hominis vocatum iri, ut qui genus ab hominibus ducturus sit, nasciturusque ex virgine, nova quadam atque inusitata generationis ratione. Et quod maxime dignum est admiratione, ne locum quidem nativitatis ejus Bethlehem, omnibus etiamnum hodie qui ad illum spectandum extremis ab terræ finibus accurrunt decantatum, silentio involventes præterierunt, sed et hunc claris verbis proclamaverunt : sicut etiam tempus adventus et apparitionis ejus, quo præcise ille inter homines versatus est, iidem veluti rebus prævertentes divino ore nuntia-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τίνα καὶ ὁπόσα ἐπαγγέλλεται ἡ πραγματεία.

Τίνα τοίνυν ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκ τῶν προφητικῶν προῤῥήσεων εἰς τὴν εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν εὖ ἂν ἔχοι συντελεῖν, καιρὸς ἂν εἴη λέγειν. Χριστὸν ὀνομαστὶ καὶ Θεοῦ Λόγον, αὐτόν τε Θεὸν καὶ Κύριον, καί τινα μεγάλης βουλῆς ἄγγελον ἐπιδημήσειν ποτὲ εἰς ἀνθρώπους ἔφασαν, πάντων τε τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν Ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβάρων D διδάσκαλον ἀληθοῦς θεογνωσίας, καὶ τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν Θεὸν εὐσεβείας καταστήσεσθαι, ἣ τὸ εὐαγγελικὸν περιέχει κήρυγμα· καὶ τοῦτον αὐτὸν παιδίον ἔσεσθαι, καὶ υἱὸν ἀνθρώπου κληθήσεσθαι, γένος τε ὅθεν κατάξει· καί τινα ξένον ἐκ παρθένου τρόπον αὐτοῦ τῆς ἀποτέξεως· καὶ τό γε παραδοξότατον, ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἐκ περάτων γῆς εἰσέτι σήμερον ἐπὶ θέαν σπεύδουσι βοώμενον, τῆς ἐν Βηθλεὲμ γενέσεως αὐτοῦ χωρίον, σιωπῇ δόντες παρῆλθον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο λευκοῖς ὀνόμασιν ἐξεβόησαν· ὥσπερ οὖν καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, καθ' οὓς ἀκριβῶς οὗτος ἐπεδήμει τῷ βίῳ, ὥσπερ φθάσαντες οἱ αὐτοὶ διὰ τῶν πραγμάτων ἐθέσπισαν. Πάρεστι δέ σοι, μετὰ χεῖρας ἀναλαβόντι τὴν σπουδὴν, ἐν ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἐν ταῖς δηλουμέναις προφητικαῖς προῤῥήσεσι πάσας

ὁμοῦ περιεχομένας τὰς ὑπὸ τῶν θεσπεσίων εὐαγγελιστῶν μαρτυρουμένας αὐτοῦ δὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παραδόξους θαυματουργίας, καὶ τὰς ἐνθέους αὐτοῦ καὶ πανάρετους περὶ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας διδασκαλίας. Καὶ τί δεῖ θαυμάζειν, ὅτε καὶ τὸν νέον τῆς εὐσεβείας τρόπον, τὸν (1) πρὸς αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις κατηγγελμένον, διαῤῥήδην ἀνακηρύττουσι, κλῆσίν τε μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ Καινῆς Διαθήκης διδασκαλίαν; Ναὶ μὴν ἐπὶ τούτοις καὶ τὰς Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν ἀπιστίας καὶ ἀντιλογίας, ἀρχόντων τε ἐπαναστάσεις, διδασκάλων φθόνους, ἑνὸς μαθητοῦ προδοσίαν, ἐχθρῶν διαβολὰς, συκοφαντῶν κατηγορίας, δικαστῶν κατακρίσεις, ὕβρεις ἀτίμους, μάστιγας ἐκτόπους, δυσφήμους λοιδορίας, ἐπὶ πᾶσι τὸν ἐπονείδιστον θάνατον· αὐτοῦ τε ἐπὶ τούτοις σιωπὴν θαυμάσιον, πραότητά τε καὶ καρτερίαν, ἀμήχανόν τε ὅσην B ὑπομονὴν καὶ ἀνεξικακίαν. Ταῦτα δὲ πάντα ἄντικρυς περὶ ἑνὸς ἐν ὑστάτοις ποτὲ χρόνοις ἥξοντος, καὶ τοιαῦτα ἐν ἀνθρώποις πεισομένου, σαφῶς δι' ὧν προειλήφασι, τὰ παλαίτατα Ἑβραίων παρίστησι λόγια, ἐπιμαρτυρούμενα τὴν μετὰ θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσιν τοῦ δηλουμένου, τὴν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς φανέρωσιν, τὴν τοῦ Θείου Πνεύματος εἰς αὐτοὺς μετάδοσιν· τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον αὐτοῦ, τὴν Πατρὸς ἔνθρονον βασιλείας ἵδρυσιν, τὴν ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ βίου δευτέραν αὖθις ἐσομένην ἔνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις θρήνους ἀκούσῃ καὶ ὀλοφυρμοὺς ἑκάστου τῶν προφητῶν διαφόρως ὀλοφυρομένου, καὶ ἀποκλαιομένου, ὅσα τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τῆς εἰς τὸν προκηρυχθέντα δυσσεβείας ἕνεκα μετελεύσεσθαι κακὰ ἔμελ- C λεν, ὡς τὸ βασίλειον αὐτῶν, ἄνωθεν ἐκ πατέρων εἰς ἐκείνους διαρκέσαν τοὺς καιροὺς, παντελῆ καθαίρεσιν μετὰ τὴν κατὰ Χριστοῦ τόλμαν αὐτῶν ὑπομενεῖ· ὡς οἱ πάτριοι αὐτῶν νόμοι καταλυθήσονται, ὡς τῆς παλαιᾶς θρησκείας αὐτῶν ἀποστερήσονται, ὡς τῆς ἐκ προγόνων αὐτονομίας ἐκπεσοῦνται· ὡς ἀντ' ἐλευθέρων δοῦλοι τῶν ἐχθρῶν καταστήσονται, ὡς ἡ βασιλικὴ μητρόπολις αὐτῶν πυρίκαυστος γενήσεται, ὡς τὸ σεμνὸν αὐτῶν καὶ ἁγνὸν ἱερὸν ἐμπρησμὸν καὶ ἐσχάτην ἐρημίαν ὑπομενεῖ· ὡς ἀντὶ τῶν πάλαι οἰκητόρων ὑπὸ ὁμοφύλων (1*) ἐθνῶν ἡ πόλις αὐτῶν κατοικισθήσεται, ὡς εἰς πάντα τὰ ἔθνη καθ' ὅλης οἰκουμένης διασπαρήσονται, ὡς οὐκέτ' αὐτοῖς ἡ τῶν κακῶν παῦλα, οὐδέ τις ἀνάνευσις τῶν συμφορῶν ἐλπισθήσεται· ἃ καὶ τυφλῷ, φασὶ, δῆλα, εἰσέτι νῦν τὴν τῶν λόγων D ὄψιν αὐτοῖς ἔργοις ἐνδείκνυται, ἐκ πρώτης αὐτῆς ἡμέρας, ἐξ ἧς ἀθέους ἥραντο κατὰ Χριστοῦ χεῖρας, τὴν τῶν κακῶν ἀρχὴν εἰς ἑαυτοὺς ἐπισπώμενοι. Οὐκ ἦν δ' ἄρα τοῖς θεσπεσίοις ἀνδράσιν ἐπὶ σκυθρωποῖς τὰ τῶν προῤῥήσεων ἱστάναι, οὐδὲ μέχρι τῶν λυπηρῶν ἐπιτείνεσθαι τὴν πρόγνωσιν· ἀλλὰ γὰρ εἰς τὸ φαιδρὸν μεταβάλλοντες, αὖθις ἀγαθῶν ἀγγελίας ἀθρόως ἅπασιν ἀνθρώποις ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ προεκήρυττον, ἀντὶ τῆς ἑνὸς ἔθνους ἀποβολῆς πᾶν ἔθνος καὶ γένος ἀνθρώπων θεογνωσίαν εὐαγγελιζόμενοι, καὶ δαιμόνων ἀποφυγὴν, ἀγνωσίας τε καὶ πλάνης ἀπαλλαγὴν, φωτός τε καὶ εὐσεβείας ἀνά-

A vere. Licebit etiam tibi studiose admoventi operam, videre ad oculum in propheticis quæ proditæ sunt prædictionibus, universa simul comprehendi testata divinis evangelistis ipsius Salvatoris nostri Jesu Christi stupenda miracula, divinasque ejus et plenas omnis virtutis de vera pietate doctrinas. Et quid mirum hoc, cum et novam rationem pietatis omnibus hominibus ab eo commendandam perspicue prædicent, vocationemque discipulorum ejus ac Novi doctrinam Testamenti. Nec minus certe præterea Judæorum in ipsum incredulitatem et contradictiones, principum insurrectiones, doctorum invidiam, unius discipuli proditionem, calumnias hostium, sycophantarum accusationes, judicum condemnationes, turpes ignominias, flagella gravissima, infamia probra, et super omnibus hisce mortem contumeliosam. Ipsius ad hæc admirandum silentium, lenitatem et constantiam, incredibilemque quantam patientiam malorumque tolerantiam. Hæc omnia diserte de uno quodam in postremis olim venturo temporibus atque inter homines talia exantlaturo perspicue prænuntiant, traduntque antiquissima Hebræorum oracula; simulque testantur eumdem post mortem iterum reversurum in vitam, discipulis suis appariturum, divinumque Spiritum in illos emissurum. Reditum item ejus memorant in cœlos, firmamque in throno regni Patris sedem, atque in consummatione sæculi futurum iterum alterum ejus adventum gloriosum. Super omnibus hisce threnos percipies atque ejulatus singulorum prophetarum multifariam quiritantium atque deplorantium quanta populo Judaico ob impietatem in hunc patratam sustinenda essent mala : quod regnum ipsorum a patrum temporibus usque ad illorum ætatem continuatum, funditus esset evertendum post ea quæ in Christum ausi fuissent : quod patriæ ipsorum leges dissolvendæ, quod ipsi veteri cultu suo religioso privandi, atque libertate avita exuendi, quod pro liberis servi hostium futuri essent : quod regia ipsorum metropolis tradenda flammis, et religiosum illorum et sanctum templum conflagraturum atque extremam experturum solitudinem : quod pro avitis incolis urbs eorum alienis inhabitanda nationibus, quod in omnes gentes per totum orbem terrarum dispergendi, quod nulla amplius a malis requies, neque a calamitatibus respiratio speranda illis foret : quæ cæco, quod aiunt, manifesta, etiam nunc verborum vim rebus ipsis demonstrant, cum a prima illa die qua impias manus Judæi in Christum tulerunt, malorum initium in se contraxerint. Non libuit autem divinis prophetis prædictiones suas in mœstis finire, neque ultra tristia extendere vaticinandi facultatem, sed
1* ad pulchrum conversi iidem vicissim bonorum significationes magno numero, omnibus hominibus Christi adventu impertiendorum prænuntiaverunt : fore scilicet, ut pro unius gentis rejectione, omnes

(1) Sic correximus pro τοῦ. Edit. Patrol.

(1*) Leg. ἀλλοφύλων.

populi et nationes hominum per Evangelium edoceantur veri Dei cognitionem, dæmonas deserant, ignorantiamque exuant et errores, lux autem ac pietas longe lateque resplendeat : ut a Christi discipulis universus orbis repleatur ejus dogmate, ut Evangelium ab illis doceantur omnes homines novam miramque complectens pietatis rationem : atque ut Ecclesiæ Christi per eosdem in omnibus gentibus constituantur, et unus populus Christianus nominetur per universum qua patet incolis orbem terrarum. Futurum esse etiam, ut quæ subinde a principibus regibusque contra Ecclesiam Christi excitandæ sint persecutiones, nihil ad evertendam illam valeant, utpote quæ Dei robore firmatur. Hæc et tanta cum ab Hebræorum theologis proclamata fuerint, atque etiamnum omnibus palam illarum rerum eventus se ostendat, quis non divinum illorum virorum spiritum admiretur? quis non disciplinam et dogmata religionis ipsorum et philosophiæ fateatur genuina ac verissima esse? siquidem demonstrationem præ se ferunt non quidem comptis atque ornatis verbis, neque vi dicendi aut perversi artificii argumentationibus ad decipiendum comparatis, sed simplici et remoto a fraude doctrinæ genere, cujus genuinæ sinceræque veritati fidem facit virtus et cognitio Numinis quæ in divinis illis viris fuit. Qui igitur potuerunt res, quæ longis sæculis post evenerunt, tot millenis ante annis, non humano sed divino videre spiritu, quidni digni fide sint ut dogmata quæ discipulos suos edocuerunt, vera esse credantur? Probe etiam novi usitatum esse omnibus, qui Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum eumdem vere Christum Dei esse, ita ut par est, instituunt demonstrare, ante omnia facere fidem, quod non aliter in eum quam propheticis testimoniis de eo editis congruenter credant : deinde et hoc ipsum coram omnibus cum quibus in sermonem descendunt, haud diffiteri, quod singularis studii ac laboris sit, singula capita Evangelii posse demonstrationibus suis firmare. Unde necessario ad hoc ipsum delatus, Dei auxilio tentabo secundum prænuntiata ex ipsis illis Hebræorum theologis, integram universæ evangelicæ demonstrationis tractationem tradere. Quod vero studium præsenti opere a me impenditur, non Judæis oppugnandis, ut putet aliquis, est destinatum, apage; tantum enim ab hoc abest, ut potius pro illis, si sanam mentem afferant, faciat : firmat siquidem Christianam rem petito a longis ab hinc prædictionibus testimonio : rem Judæorum autem, ex perfecta prophetiarum quas illi habent impletione. Juvabit quoque Græcorum filios sive ethnicos, qui animis bene constitutis accesserint, per admirandam futurorum prænotionem rerumque secundum prædictiones eventum, simul ostendendo divinam atque certissimam dogmatum nostrorum veritatem, simulque solidiore demonstratione obturando linguas patronorum mendacii, quam nusquam nobis suppetere contendunt sycophantæ, etiam atque

A λαμψιν· καὶ ὡς οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ τὸν πάντα κόσμον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ἐμπλήσουσιν, ὅπως τε εἰς πάντας ἀνθρώπους τὸ Εὐαγγέλιον αὐτῶν κηρυχθήσεται, καινόν τινα καὶ ξενίζοντα τρόπον εὐσεβείας περιέχον· καὶ ὡς Ἐκκλησίαι Χριστοῦ δι' αὐτῶν ἐν ὅλοις τοῖς ἔθνεσι συστήσονται, καὶ ὡς ἑνὸς ὁ Χριστιανῶν λαὸς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὀνομασθήσεται· καὶ ὡς αἱ τῶν κατὰ χρόνους ἀρχόντων τε καὶ βασιλέων κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐπαναστάσεις οὐδὲν εἰς τὸ καθελεῖν αὐτὴν, ὡς ἂν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κραταιουμένην, ἰσχύσουσι. Τοσούτων διὰ τῶν καθ' Ἑβραίους θεολόγων ἀναπεφωνημένων, καὶ εἰς δεῦρο πᾶσιν εἰς φανερὸν τὰς ἐκβάσεις ἐπιδεικνυμένων, τίς οὐκ ἂν τὸ ἔνθεον ἀποθαυμάσειε τῶν ἀνδρῶν; τίς δ' οὐχὶ τῆς κατ' αὐτοὺς θεοσεβείας καὶ φιλοσο- B φίας τὰ μαθήματά τε καὶ τὰ δόγματα κύρια καὶ ἀληθῆ εἶναι ὁμολογήσει; τὴν ἀπόδειξιν παρεχόμενα οὐκ ἐν λέξεσι κεκομψευμέναις, οὐδ' ἐν δεινότητι λόγων, ἢ κακοτέχνοις ἀπάταις συλλογισμῶν· ἐν ἁπλῇ δὲ καὶ ἀπανούργῳ διδασκαλίᾳ, ἧς τὸ γνήσιον καὶ εἰλικρινὲς τῆς ἀληθείας ἡ τῶν θεσπεσίων αὐτῶν ἐκείνων ἀνδρῶν ἀρετή τε καὶ θεογνωσία παρίστησιν. Οἱ γοῦν τὰ μακροῖς αἰῶσιν ὕστερον εἰς φῶς ἐλθόντα πόῤῥωθεν μυρίοις ἄνωθεν χρόνοις οὐκ ἀνθρωπίνῳ, θείῳ δὲ πνεύματι κατοπτεῦσαι δεδυνημένοι, πῶς οὐκ ἄξιοι ἂν εἶεν καὶ περὶ ὧν τοὺς φοιτητὰς ἐξεπαίδευον δογμάτων πιστεύεσθαι; Εἰ μὲν οὖν οἶδα ἀκριβῶς, ὅτι πρόχειρον ἅπασι, τοῖς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ὡς ἂν αὐτὸν ἀληθῶς ὄντα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ γνησίως παραδεδεγμένοις, C πρῶτον μὲν πείθειν αὐτοὺς δοκεῖν, ὅτι μὴ ἄλλως εἰς αὐτὸν πεπιστεύκασιν ἢ ταῖς περὶ αὐτοῦ προφητικαῖς μαρτυρίαις ἀκολούθως· ἔπειτα τοῦτ' αὐτὸ καὶ πᾶσιν, οἷς ἂν εἰς λόγους καταβαίνοιεν προβάλλεσθαι· μὴ μὴν ῥᾳδίως τὸ ἐπάγγελμα πιστοῦσθαι ταῖς ἀποδείξεσι δύνασθαι. Ὅθεν ἀναγκαίως ἐπὶ τοῦτ' αὐτὸ παρελθὼν, σὺν Θεῷ βοηθῷ, κατὰ τὰ ἐπηγγελμένα τὴν ἐντελῆ πάσης τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως πραγματείαν ἐξ αὐτῶν ἐκείνων τῶν παρ' Ἑβραίοις θεολόγων παραστήσασθαι πειράσομαι. Σπουδαιολογεῖται δέ μοι ἡ γραφὴ, οὐχ ὡς ἄν τις φαίη κατὰ Ἰουδαίων, ἄπαγε, πολλοῦγε καὶ δεῖ· πρὸς αὐτῶν μὲν οὖν, εἰ εὐγνωμονοῖεν, τυγχάνει· συνίστησι γὰρ τὰ μὲν Χριστιανῶν διὰ τῆς ἀνέκαθεν προῤῥήσεως ἐπιμαρτυρίας, τὰ δ' D ἐκείνων διὰ τῆς τῶν παρ' αὐτοῖς προφητειῶν ἀποτελεσματικῆς συμπληρώσεως. Ἁρμόσειε δ' ἂν καὶ παισὶν Ἑλλήνων, εἰ εὐγνωμονοῖεν, διὰ τῆς παραδόξου τῶν μελλόντων προγνώσεως, τῆς τε τῶν πραγμάτων κατὰ τὰς προῤῥήσεις ἐκβάσεως· ὁμοῦ μὲν τὸ ἔνθεον καὶ ἀψευδὲς τῆς καθ' ἡμᾶς ἀληθείας ἐπιδεικνυμένη, ὁμοῦ δὲ καὶ τὰς τῶν ψευδηγόρων γλώττας ἐπιστομίζουσα διὰ τῆς λογικωτέρας ἀποδείξεως, ἧς οὐδαμῶς ἡμῖν οἱ συκοφάνται μετεῖναι διατείνονται, εὖ μάλα ὁσημέραι ταῖς καθ' ἡμῶν διατριβαῖς καταχράτος ἐπεντριβόμενοι. Οὐδὲν γοῦν ἡμᾶς δύνασθαί φασι δι' ἀποδείξεως παρέχειν, πίστει δὲ μόνῃ προσέχειν ἀξιοῦν τοὺς ἡμῖν προσιόντας. Καὶ πρὸς οὖν τὴν τοιαύτην διαβολὴν οὐκ ἂν γένοιτο ἡμῖν ἄλογος ἡ παροῦσα πραγματεία. Ναὶ μὴν καὶ τῶν ἀθέων

αἱρέσεων τὰς κατὰ τῶν θείων προφητῶν ψευδοδοξίας τε καὶ βλασφημίας ἀπελέγξει διὰ τῆς πρὸς τὰ νέα τῶν παλαιῶν συμφωνίας. Τὴν μὲν οὖν μακροτέραν καὶ διεξοδικὴν τῶν προφητικῶν φωνῶν ἑρμηνείαν τανῦν ὁ λόγος ὑπερθήσεται, τοῖς βουλομένοις τούτων ἐξετάζειν καταλιπὼν, οἷοί τ' ἂν εἰπεῖν τὸν τρόπον. Διδασκάλῳ δὲ χρώμενος παραγγέλματι θείῳ φάσκοντι, « Κεφαλαίωσον ἐν ὀλίγοις πολλά, » τοῦτο ζηλῶσαι φιλοτιμήσεται· αὐτὸ μόνον ἀφορμὰς τῆς εἰς τοὺς τόπους θεωρίας, καὶ τῶν εἰς τὸ προκείμενον κατεπειγόντων, τὴν εἰς τὸ σαφὲς ἑρμηνείαν παραθησόμενος. Ἅλις μὲν δὴ προοιμίων· ἤδη δὲ καὶ τῶν ἀποδείξεων ἄρξομαι. Ἐπειδὴ πολὺς ἦν ἐπιῤῥέων καθ' ἡμῶν ὁ τῶν συκοφαντῶν ὄχλος, μηδὲν δύνασθαι φάσκων δι' ἀποδείξεων ἐναργὲς ἀληθείας παρέχειν δεῖγμα, πίστει δὲ μόνῃ προσέχειν ἀξιοῦν τοὺς ἡμῖν προσιόντας, τούτους δὲ καὶ πείθειν οὐδὲν πλέον, ἢ σφᾶς αὐτοὺς θρεμμάτων ἀλόγων δίκην μύσαντας, καὶ εὖ ἀνδρείως ἕπεσθαι δεῖν ἀνεξετάστως ἅπασι τοῖς παρ' ἡμῶν λεγομένοις, παρ' ὃ καὶ πιστοὺς χρηματίζειν τῆς ἀλόγου χάριν πίστεως· εἰκότως διελὼν τὰς καθ' ἡμῶν διαβολὰς ἐν τῇ προπαρασκευῇ τοῦ παντὸς λόγου, πρώτην μὲν τὴν τῶν πολυθέων ἐξεθέμην ἐθνῶν, ἐπεγκαλούντων ἡμῖν, ὅτι δὴ τῶν πατρίων θεῶν ἀποστάται κατέστημεν, ἐπὶ μέγα φαμένων τε, ὅτι τὰ βάρβαρα τῶν Ἑλλήνων προτετιμήκαμεν, τὰ παρ' Ἑβραίοις ἀσπασάμενοι λόγια· δευτέραν δὲ τὴν αὐτῶν Ἰουδαίων κατηγορίαν, δι' ἧς καὶ αὐτοὶ δόξαιεν ἂν ἡμῖν ἐνδίκως ἐπιμέμφεσθαι, ὅτι δὴ ταῖς αὐτῶν Γραφαῖς καταχρώμενοι, οὐ τὸν ὅμοιον αὐτοῖς μέτιμεν τοῦ βίου τρόπον. Τούτων δ' οὕτως ἡμῖν διευκρινημένων, πρὸς μὲν τὴν πρώτην, ὡς οἷόν τε ἦν, διὰ τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἀπηντήσαμεν, Ἕλληνες μὲν εἶναι τοπρὶν ὁμολογήσαντες, καὶ ἐξ ἑτέρων ἐθνῶν τὰ Ἑλλήνων πεφρονηκότες, ἐκ πατέρων τε τῇ πολυθέῳ πλάνῃ δεδουλωμένοι· οὐ μὴν μέντοι ἀλόγῳ καὶ ἀνεξετάστῳ ὁρμῇ, κρίσει δὲ καὶ σώφρονι λογισμῷ μετατιθέμενοι, τήν τε περὶ τὰ Ἑβραίων λόγια σπουδὴν κεκριμένως ἡμῖν καὶ εὐλόγως γεγενημένην παραστήσαντες. Πρὸς δὲ τὴν δευτέραν ὥρα νῦν φράξασθαι, καὶ τὸ λεῖπον ἐπελθεῖν σκέμμα· τοῦτο δ' ἦν πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς, οὔπω καὶ νῦν ἐξητασμένον, ἐνταῦθα δέ που κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς σπουδαζομένοις τῆς *Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως* ἀναπληρωθησόμενον. Φέρε οὖν, τὸν ἁπάντων Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων Θεὸν δι' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπικαλεσάμενοι, πρῶτον ἐκεῖνο διασκεψώμεθα, τίς ὁ τρόπος τυγχάνει τῆς καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς θεοσεβείας· ἐν ταυτῷ δὲ καὶ τῶν ἐπιζητουμένων ἁπάντων ἐπιθήσομεν τὰς λύσεις.

A etiam quotidie omnibus viribus quando adversus nos disputant, huicce insistentes causationi, ut dicant, nihil nos posse demonstratione firmare, sed tantum ab iis qui ad nos accedunt fidem habendam exigere. Cui calumniæ retundendæ non inopportuna præsens tractatio futura est, sed et ostensa novorum cum veteribus concordia impiarum hæresium, falsas opiniones et blasphemias adversus divinos prophetas profecto revincet. Longiorem autem et uberiorem propheticarum vocum explicationem præsenti opere prætermittam illisque relinquam, qui has altius scrutari voluerint, atque ad hoc perficiendum fuerint idonei. Ego autem divino præcepto magistro usurus sum, quod « paucis multa comprehendere »[1] jubet, idque sectari omni B studio annitar, tantummodo additurus, quæ ansam præbeant considerandis et intelligendis locis, perspicuamque eorum quæ ad propositum faciunt interpretationem exhibere queant. Sed procemiorum quidem satis : jam demonstrationes ordiri juvat. Cum enim frequens nobis insultaverit sycophantarum multitudo, affirmantium nihil nos posse evidenti veritatis ostensione demonstrare, sed tantum velle, ut credant qui ad nos veniunt, atque ita attendant : neque aliud quidquam illis persuasum iri, quam ut brutorum pecorum more, cæco impetu, nihilque examinantes strenue obsequantur omnibus quæcunque a nobis dicuntur, unde etiam fideles sive credulos ab bruta credulitate appellari contingat. Hinc non ab re dividendas quæ nobis C objiciuntur calumnias existimavi, atque in præparatione universi operis, primo quidem loco, illam gentium multos colentium deos exposui, qui nobis vertunt vitio, quod patriorum deorum desertores facti sumus, et tanquam magnum aliquid objectant, quod barbara Græcis prætulimus et Hebræorum oracula fuimus amplexi. Alteram vero criminationem illatam a Judæis, qua et ipsi videntur nos haud injuria reprehendere, quod ipsorummet sacris usi litteris, non tamen eamdem vitæ rationem sectamur. Cum hæc igitur ita distincte exposita a nobis fuerint, priori quidem criminationi, ut res tulit, in *Præparatione Evangelica* occurrimus, confessi ethnicos initio nos fuisse atque ex cæteris gentibus, Græcos eorumque opiniones prætulisse, D atque a parentibus errori multos colenti deos serviisse. Neutiquam autem insano impetu et sine examine nos mutasse sententiam, sed judicio sobriaque ratione, studium Hebraicorum oraculorum amplexos prudenti cognitione et sano consilio id nos fecisse docuimus. Adversus alteram porro criminationem jam nos armare tempus est, et quod superest certaminis obire : est autem hoc cum iis qui ex circumcisione sunt, nondum adhuc a nobis exantlatum, præsenti autem tractatione opportune in his qui præ manibus sunt, *Demonstrationis Evangelicæ* libris absolvendum. Age igitur, communi illo omnium Judæorum pariter ac gentium Deo, per ipsummet Salvatorem nostrum invocato, primum illud inquiremus, quinam modus et quæ ratio cultus nostri sit quo Deum prosequimur : cum hoc ipso enim et singulorum quæ possunt in quæstionem venire, solutionem adjungemus.

[1] Eccli. XXXII; al. XXXV, 11.

CAPUT II.

Quinam sit modus colendi Dei ex Christianismi præscripto.

Jam prius quidem a me in *Præparatione Evangelica* dictum est, quod Christianismus nec ethnicismus sit nec Judaismus, sed propriam quamdam gerat in se notam propriumque characterem pietatis; neque novum illum aut absurdum, sed longe antiquissimum, Deoque charis et pietatis ac justitiæ laude illustribus viris, ante Mosis tempora usitatum perspectumque. Verum juvat etiam nunc breviter videre ac considerare quid sit ethnicismus, quid Judaismus; atque utrum alterutri horum addictos invenire liceat charos Deo viros, quibus Moses ipse divini amoris atque pietatis perhibet testimonium. Judaismum non sine ratione dixerit aliquis rempublicam secundum legem Mosis constitutam, ab uno summo dependentem Deo: ethnicismum I** vero summatim dixeris esse superstitionem ex patriis gentium quarumlibet ritibus plures colentem deos. Ecquid igitur dicturi sumus de viris illis Deo charissimis, qui ante Judaismum exstitere, quorum Moses mentionem facit, ut de Enocho, cui bis verbis præbet testimonium [1]: « Enoch placuit Deo. » Atque de Noe, de quo rursus ait: « Noe homo justus in generatione sua [2]. » De Setho itidem ac Japheto, de quibus ita scribit: « Benedictus Dominus Deus Seth, et dilatet Deus Japheth [3]. » Ac præterea de Abrahamo, Isaaco et Jacobo, quibus etiam Jobum annumerare consentaneum est, et si qui alii similem hisce vitam fuere sectati. Oportet enim hosce vel Judæos exstitisse vel Ethnicos. At enim Judæi quidem dici jure non possunt, cum eorum temporibus lex Mosis nondum in hominum vitam fuerit introducta. Si enim Judaismus nihil exstitit aliud quam Mosis legum observatio; Moses autem longo post illos de quibus dixi, tempore claruit: evidens est, quod Judæi haud fuerint qui ante Mosis tempora testimonium pietatis tulerunt. Sed neque ethnicos eosdem existimare convenit. Namque de Abrahamo dicitur [4], quod domum patriam et cognationem reliquerit, unique soli Deo adhæserit, quem etiam profitetur, cum ait [5]: « Extendam (manum meam) ad Deum altissimum, qui creavit cœlum et terram. » De Jacobo autem apud Mosen scriptum est [6], quod domui suæ et omnibus suis præcepit: « Tollite deos alienos de medio vestri; et surgentes ascendamus in Bethel, et faciamus ibi aram Domino, qui exaudivit me in die tribulationis, qui fuit mecum et salvavit me in via qua ivi. Et dederunt Jacobo deos alienos, qui erant in manibus eorum, et inaures quæ erant in auribus eorum. Et abscondit ea Jacobus sub terebintho quæ erat in Sichimis, et perdidit ea usque in hodiernum diem. » Si igitur et ab idololatrarum errore alieni fuerunt, et sicut demonstratum est, extra Judaismum constituti: tamen quanquam nec

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τίς ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν εὐσεβείας τρόπος.

Εἴρηται μὲν ἤδη καὶ πρότερον ἐν τῇ *Προπαρασκευῇ*, ὡς ὁ Χριστιανισμὸς οὔτε Ἑλληνισμός τίς ἐστιν οὔτε Ἰουδαϊσμὸς, οἰκεῖον δέ τινα φέρων χαρακτῆρα θεοσεβείας· καὶ τοῦτον οὐ νέον, οὐδὲ ἐκτετοπισμένον, ἀλλ' εὖ μάλα παλαιότατον, καὶ τοῖς πρὸ τῶν Μωϋσέως χρόνων θεοφιλέσιν ἐπ' εὐσεβείᾳ τε καὶ δικαιοσύνῃ μεμαρτυρημένοις συνήθη καὶ γνώριμον. Πλὴν ἀλλὰ καὶ νῦν ἐπιθεωρήσαντες τί ποτ' ἐστὶν ὅ τε Ἑλληνισμὸς καὶ Ἰουδαϊσμὸς, σκεψώμεθα, ποτέρῳ τούτων ὑπηγμένους τοὺς πρὸ Μωϋσέως θεοφιλεῖς ἄνδρας, πρὸς αὐτοῦ Μωϋσέως θεοφιλεῖς, καὶ ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένους εὕροιμεν B ἄν. Τὸν μὲν Ἰουδαϊσμὸν εὐλόγως ἄν τις ὀνομάσειε τὴν κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον διατεταγμένην πολιτείαν, ἑνὸς ἐξημμένην τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ· τὸν δὲ Ἑλληνισμὸν, ὡς ἐν κεφαλαίῳ φάναι, τὴν κατὰ τὰ πάτρια τῶν ἐθνῶν ἁπάντων εἰς πλείονας θεοὺς δεισιδαιμονίαν. Τί οὖν φήσαιμεν περὶ τῶν πρὸ Μωϋσέως καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ὧν ὁ Μωϋσῆς ἐμνημόνευσεν, οἷον, περὶ Ἐνὼχ, ᾧ μαρτυρεῖ λέγων· « Εὐηρέστησε δὲ Ἐνὼχ τῷ Θεῷ· » καὶ περὶ τοῦ Νῶε, περὶ οὗ πάλιν φησί· « Νῶε δὲ ἦν ἄνθρωπος δίκαιος, ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ· » περί τε τοῦ Σὴθ καὶ τοῦ Ἰάφεθ, περὶ ὧν ταῦτα ἀναγράφει· « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Σὴθ· » καὶ, « Πλατύναι ὁ Θεὸς τῷ Ἰάφεθ· » καὶ ἔτι πρὸς τούτοις περὶ τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ τοῦ Ἰακὼβ, οἷς καὶ C τὸν Ἰὼβ συναριθμεῖν εὔλογον, καὶ εἴ τινες ἄλλοι τὸν ἐμφερῆ τούτοις ἐζήλωσαν βίον; Ἆρα γὰρ Ἰουδαίους αὐτοὺς χρῆναι γεγονέναι, ἢ Ἕλληνας. Ἀλλὰ γὰρ Ἰουδαῖοι μὲν οὐκ ἂν εὐλόγως λεχθεῖεν, μήπω τῆς Μωϋσέως παρεισαχθείσης τῷ βίῳ νομοθεσίας. Εἰ γὰρ Ἰουδαϊσμὸς οὐδὲν ἦν ἕτερον ἢ ἡ κατὰ Μωϋσέα πομπεία, Μωϋσῆς δὲ μακροῖς ὕστερον χρόνοις τῶν εἰρημένων πέφηνε· δῆλον, ὡς οὐκ ἂν εἶεν Ἰουδαῖοι οἱ πρὸ τῶν αὐτοῦ χρόνων ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένοι. Ἀλλ' οὐδὲ Ἕλληνας προσήκει νομίζειν αὐτοὺς, μὴ τῇ πολυθέῳ δεισιδαιμονίᾳ κεκρατημένους. Ὅ τε γὰρ Ἀβραὰμ καταλεῖψαι τελέως λέγεται οἶκον πατρῷον καὶ συγγένειαν, καὶ ἑνὶ μόνῳ προσεσχηκέναι Θεῷ, ὃν καὶ ὁμολογεῖ φάσκων· « Ἐκτενῶ πρὸς τὸν D Θεὸν τὸν ὕψιστον ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· » ὅ τε Ἰακὼβ ἀναγέγραπται παρὰ τῷ Μωϋσεῖ φήσας τῷ οἴκῳ καὶ πᾶσι τοῖς αὐτοῦ· « Ἄρατε τοὺς θεοὺς τοὺς ἀλλοτρίους ἐκ μέσου ὑμῶν· καὶ ἀναβῶμεν εἰς Βεθὴλ, καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ, τῷ ἐπακούσαντί μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, ὃς ἦν μετ' ἐμοῦ καὶ ἔσωσέ με ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἐπορεύθην. Καὶ ἔδωκαν τῷ Ἰακὼβ τοὺς θεοὺς τοὺς ἀλλοτρίους, οἳ ἦσαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, καὶ τὰ ἐνώτια τὰ ἐν τοῖς ὠσὶν αὐτῶν, καὶ ἔκρυψεν αὐτὰ Ἰακὼβ ὑπὸ τὴν τερέβινθον τὴν ἐν Σικίμοις, καὶ ἀπώλεσεν αὐτὰ ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. » Εἰ δὴ οὖν καὶ τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης ἀλλότριοι καθεστήκεσαν, καὶ Ἰουδαϊσμοῦ δὲ

[1] Gen. v, 22, 24. [2] Gen. vi, 9. [3] Gen. ix, 26, 27. [4] Gen. xii. [5] Gen. xiv, 22. [6] Gen. xxxv, 1-4.

ἐκτὸς γεγονότες ἀπεδείχθησαν, ὅμως γε μὴν οὔτε A Ἕλληνες οὔτε Ἰουδαῖοι φύντες, θεοφιλεῖς γεγονέναι μεμαρτύρηνται, καὶ δίκαιοι καὶ εὐσεβεῖς, εἰ καί τινες ἄλλοι· ὥρα τρίτον ἐπινοεῖν θεοσεβείας τρόπον, δι' οὗ κατορθῶσαι εἰκὸς ἦν αὐτούς. Σκόπει τοιγαροῦν, εἰ μὴ τοῦτ' αὐτὸ ἦν, τὸ μεταξὺ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ, τρίτον ἡμῖν ἀποδεδειγμένον τάγμα, παλαίτατον μὲν καὶ πάντων τυγχάνον πρεσβύτατον, νεωστὶ δὲ διὰ τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατηγγελμένον. Καὶ τοῦτ' ἂν εἴη ὁ Χριστιανισμὸς, οὔτε Ἑλληνισμός τις ὤν, οὔτε Ἰουδαϊσμὸς, ἀλλὰ τὸ μεταξὺ τούτων, παλαιότατον εὐσεβείας πολίτευμα, καὶ ἀρχαιοτάτη μέν τις φιλοσοφία, πλὴν ἀλλὰ νεωστὶ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης νενομοθετημένη· ὥστε τὸν ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὸν Χριστιανισμὸν μετατιθέμενον οὐκ ἐπὶ Ἰουδαϊσμὸν ἐκπίπτειν· B οὐδ' αὖ πάλιν ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐθελοθρησκείας ἀναχωροῦντα, εὐθὺς Ἕλληνα γενέσθαι· τὸν δὲ ἐξ ἑκατέρου τάγματος, ἔκ τε Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ μεθιστάμενον ἐπὶ τὸν μέσον παριέναι νόμον τε καὶ βίον τὸν τῶν πάλαι θεοφιλῶν καὶ δικαίων ἀνδρῶν, ὃν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, μακρὸν ἐφησυχάσαντα χρόνον, αὖθις ἀνενεώσατο ἀκολούθως τοῖς αὐτοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν περὶ τούτων αὐτῶν θεσπίσμασιν. Ἐν γοῦν τοῖς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ χρησμοῖς αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς ἀναγράφει θεσπίζων, ὡς ὅτι μελλήσουσιν ἐν ὑστέροις ποτὲ χρόνοις, οὐχ οἱ τοῦ Ἀβραὰμ ἀπόγονοι, οὐδ' οἱ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ Ἰουδαῖοι· ἀλλὰ γὰρ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ τῆς τοῦ Ἀβραὰμ C θεοσεβείας, εὐλογίας παρὰ Θεοῦ καταξιωθήσεσθαι. Γράφει δὲ οὕτως· « Καὶ εἶπε Κύριος τῷ Ἀβραάμ· Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν, ἣν ἄν σοι δείξω. Καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα· καὶ εὐλογήσω σε, καὶ μεγαλυνῶ τὸ ὄνομά σου, καὶ ἔσῃ εὐλογημένος. Καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ πάλιν ὁ Θεὸς εἶπε· « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ; Ἀβραὰμ δὲ γενόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολύ. Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Πῶς δ' ἂν ἔμελλον τῷ Ἀβραὰμ ἐνευλογηθήσεσθαι πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, εἰ μηδέν τι προσήκοντες D ὑπῆρχον αὐτῷ, μήτε κατὰ ψυχῆς τρόπον, μήτε κατὰ σώματος συγγένειαν; Τῆς τε γὰρ κατὰ σάρκα συγγενείας τίς ἦν πρὸς τὸν Ἀβραὰμ συγγένεια, Σκύθαις φέρε εἰπεῖν, ἢ Αἰγυπτίοις, ἢ Αἰθίοψιν, ἢ Ἰνδοῖς, ἢ Βρεττανοῖς, ἢ Ἱσπανοῖς; ἢ πῶς ἂν ταῦτα τὰ ἔθνη καὶ ἔτι τὰ τούτων ἀπῳκισμένα τῆς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ κατὰ σάρκα συγγενείας χάριν ἔμελλον εὐλογηθήσεσθαι; Ἀλλ' οὐδὲ τῆς κατὰ ψυχὴν εὐλογίας εἰκὸς ἦν κοινωνήσειν τῷ Ἀβραὰμ πάντα τὰ ἔθνη. Πῶς γάρ; ὅτε τὰ μὲν αὐτῶν ἐκθέσμοις μητρογαμίαις καὶ θυγατρομιξίαις, τὰ δ' ἀκολάστοις ὁμιλίαις ἀῤῥένων πρὸς ἄῤῥενας ἀνεφύρετο, τὰ δὲ τὴν εὐσέβειαν ἐν ἀνθρω-

A ethnici essent nec Judæi, Deo charos nihilominus justosque si ulli unquam alii, et pios exstitisse, testimonium habuerunt. Convenit igitur tertium quemdam mente concipere cultus divini modum, secundum quem recte vivere poterant. Vide igitur sitne hæc illa ipsa tertia demonstrata nobis inter Judaismum et ethnicismum media ratio, antiquissima quidem omnesque alias ætate antecellens, sed quam recenter omnibus gentibus Salvator noster annuntiavit. Atque hæc Christianismus utique fuerit, utpote qui nec ethnicismus est nec Judaismus, inter utrumque media antiquissima quædam cultus divini administratio ac status, genusque philosophiæ vetustissimum, sed recens omnibus hominibus per universum terrarum orbem sancitum : ita B ut qui ab ethnicismo ad Christianismum transit, non in Judaismum excidat; neque rursus, qui recedit ab Judaico voluntario cultu, statim fiat ethnicus : sed qui utroque ordine relicto, ethnicismum deserit atque Judaismum, is mediam subit legem vitamque priscorum charissimorum Deo et justorum virorum, quam Salvator ac Dominus noster, cum per longum illa tempus consopita jacuisset, excitavit iterum instauravitque, ita uti Mosis et cæterorum prophetarum vocibus hoc ipsum prædictum fuerat. Nam et in oraculis, quæ Abrahamo edita divinitus Moses testatur, scribit quod futuris olim temporibus non Abrahami posteri et ex semine ejus prognati Judæi, sed omnes tribus terræ et omnes C gentes per similem cultus Dei rationem quo Abrahamus, benedictionem divinam essent obtenturi. Ita enim ait [a] : « Et dixit Dominus ad Abraham : Exi de terra tua, et de cognatione tua, et ex domo patris tui, et vade in terram quam tibi demonstravero. Et faciam te in gentem magnam : et benedicam te, et magnificabo nomen tuum, et eris benedictus. Et benedicam benedicentes te, et maledicam maledicentes te, et benedicentur in te omnes tribus terræ. » Atque iterum dixit Deus [b] : « Nunquid abscondam ego ab Abrahamo servo meo, quæ ego facio? Abraham autem fiet in gentem magnam et multam. Et benedicentur in eo omnes gentes terræ. » Quomodo autem in Abrahamo benedicendæ essent omnes gentes et omnes tribus terræ, si quidem D nulla ratione eum contingerent, neque animi ratione, neque cognatione corporis? Nam quod ad corporis cognationem attinet, quænam quæso, cum Abrahamo intercedit propinquitas, Scythis verbi gratia vel Ægyptiis, aut Æthiopibus, Indis, Britannis vel Hispanis? aut quomodo hæ gentes vel ab his etiam remotiores, benedicendæ fuerunt propter cognationem cum Abrahamo, quod ad carnem pertinet? Sed neque quod ad animorum cognationem, erat congruens gentes omnes de benedictione communi cum Abrahamo participare. Qui enim? cum aliæ nefandas matrum nuptias vel filiarum concubitus probarent, aliæ polluerunt sese incesta mare

[a] Gen. XII, 1-3. [b] Gen. XVIII, 17.

cum maribus libidine: alii cultum Numinis in hominibus immolandis, vel divina veneratione brutis animantibus aut idolis, ex inanima materia fabricatis exhibita ponerent, vel in spirituum multiplicis erroris auctorum superstitionibus collocarent: aliæ vivos exurerent ætate provectiores, aliæ etiam charissimos non dubitarent flammis tradere, aliæ vita spoliatorum vesci carnibus pulchrum et pium esse existimarent. Quomodo igitur eos qui tam belluinam ducerent vitam, consentaneum erat benedictionis viri Deo charissimi fieri consortes, nisi utique belluina illa vita abjecta et relicta, consimilem Abrahamo pietatem aliquando essent amplexuri? Nam et ille alienigena et alienus perhibetur ad eam quam deinde professus est transiisse pietatem, avitamque superstitionem deseruisse, domum, cognationem, mores patrios et vitæ, in qua genitus erat, rationem missam fecisse; Deo autem esse obsecutus, qui etiam oracula scriptis prodita illi edidit. Si igitur Moses qui post Abrahamum exstitit, et rempublicam per promulgatas a se leges Judæorum genti condidit ac fundavit, ejuscemodi leges sanxisset, quas viri Deo chari ante eum recte agendo observassent, et quæ omnibus gentibus congruere, ut omnes tribus terræ et omnes gentes secundum Mosis constitutionem Deum colerent: fas erat affirmare, quod omnes ex omnibus gentibus Deum ex lege Mosaica pie colentes et Judaismum sectantes, Judæisque secundum legem conjunctos, Abrahami benedictione benedicendos esse divina oracula prænuntiaverint. Oportebat etiam nos leges a Mose sancitas observare. Cum autem conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit cæteris congruens gentibus, sed tantummodo Judæis, neque hisce universis, sed solum versantibus in terra Judaica: necessarium omnino erat aliam constitui rationem, qua præter legem Mosaicam possent gentes ubique terrarum incolentes, quæ consimilem Abrahamo vitam ducerent, eamdem cum illo benedictionem obtinere.

CAPUT III.

Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus conveniens.

Quod autem constitutiones Mosaicæ Judæis tantummodo, ut dixi, neque hisce omnibus (non enim iis qui in dispersione victitabant, sed solis in Palæstina versantibus) accommodatæ fuerint: evidens tibi erit ita colligenti. Ait alicubi Moses legeque præcipit [10]: « Ter quovis anno apparebit omne masculum tuum coram Domino Deo tuo. » Atque adhuc magis perspicue, ubinam triplici per annum tempore universos convenire oporteret, determinat cum ait [11]: « Tribus temporibus anni apparebit omne masculum tuum coram Domino Deo tuo, in loco quem delegerit Dominus. » Vides, quod non in civitate quacunque, nec quovis ubi sors tulerit loco convenire jubet, sed « in loco, quem delegerit Dominus Deus tuus [12]. » Ibi tribus per an-

A ποθυσίαις, καὶ ζώων ἀλόγων θεοποιίαις, ἀψύχου τε ὕλης ἱδρύμασι καὶ πνευμάτων πολυπλανῶν δεισιδαιμονίαις ἀνετίθετο· τὰ δὲ ζῶντας κατακαίειν τοὺς γεγηρακότας· τὰ δὲ πυρὶ τοὺς φιλτάτους παραδιδόναι· τὰ δὲ καὶ νεκρῶν ἀπογεύεσθαι καλὸν εἶναι καὶ εὐσεβὲς ἡγεῖτο. Πῶς οὖν τοὺς ἐν τῷ τοιούτῳ θηριώδει βίῳ προηγμένους τῆς τοῦ θεοφιλοῦς μετασχεῖν οἷόν τε ἦν εὐλογίας, εἰ μή ποτ' ἄρα τῆς θηριωδίας μεταβαλόντες, τοῦ ὁμοίου τρόπου τῆς τοῦ Ἀβραὰμ θεοσεβείας ἤμελλόν ποτε μεταλήψεσθαι; Ἐπεὶ κἀκεῖνος ἀλλοεθνής τις ὢν καὶ ἀλλότριος, ἧς ὕστερον μετῆλθεν εὐσεβείας λέγεται μετατεθεῖσθαι, καὶ τῆς πατρικῆς δεισιδαιμονίας μεταβεβλῆσθαι, οἶκόν τε καὶ συγγένειαν, καὶ ἔθη πάτρια, βίου τε ἀγωγὴν, ἐν ᾗ γεγέννητό τε καὶ τέθραπτο, καταλελοι-
B πέναι· ἠκολουθηκέναι δὲ Θεῷ, τῷ καὶ τοὺς χρησμοὺς αὐτῷ τοὺς ἀναγράπτους δεδωκότι. Εἰ μὲν οὖν Μωϋσῆς μετὰ τὸν Ἀβραὰμ γενόμενος, καὶ πολιτείαν τινὰ διὰ τῆς ἐκδοθείσης ὑπ' αὐτοῦ νομοθεσίας τῷ Ἰουδαίων ἔθνει καταβεβλημένος τοιαῦτα ἐνομοθέτησεν, οἷα καὶ τοῖς πρὸ αὐτοῦ θεοφιλέσι κατώρθωτο, καὶ οἷα δυνατὸν ἦν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐφαρμόττειν, ὡς δύνασθαι κατὰ τὴν Μωϋσέως διαταγὴν πάσας τὰς φυλὰς τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη θεοσεβεῖν· ἦν εἰπεῖν, ὅτι διὰ τῆς Μωϋσέως νομοθεσίας τοὺς ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν θεοσεβήσαντας, καὶ τὸν Ἰουδαϊσμὸν ζηλώσαντας, πρὸς αὐτούς τε γενησομένους κατὰ τὸν νόμον, εὐλογηθήσεσθαι τῇ τοῦ Ἀβραὰμ εὐλογίᾳ προηγόρευε τὰ λόγια. Ἐχρῆν δὲ καὶ ἡμᾶς τὰ παρὰ Μωϋσεῖ
C διατεταγμένα φυλάττειν. Ἐπεὶ δὲ οὐχ ἦν ἡ κατὰ Μωϋσέα πολιτεία κατάλληλος τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἀλλ' ἢ μόνοις Ἰουδαίοις, καὶ τούτοις οὐχὶ τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας γῆς τὰς διατριβὰς ποιουμένοις· ἕτερον ἐχρῆν ἐξ ἅπαντος ὑποστῆναι τρόπον παρὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, καθ' ὃν ἔμελλον, βιοῦντα ὁμοίως τῷ Ἀβραὰμ τὰ καθ' ὅλης οἰκουμένης ἔθνη, τῆς ἴσης αὐτῷ κοινωνήσειν εὐλογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατάλληλος ἦν ἡ κατὰ Μωϋσέα πολιτεία.

Ὅτι δὲ ἡ κατὰ Μωϋσέα διαταγὴ Ἰουδαίοις, ὡς ἔφην, καὶ τούτοις οὐχὶ πᾶσιν (οὐδὲ γὰρ τοῖς ἐν
D διασπορᾷ τυγχάνουσιν, ἀλλ' ἢ μόνοις τοῖς τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦσιν ἐφήρμοζεν), ὧδέ σοι συλλογιζομένῳ φανερὸν ἔσται. Φησί που Μωϋσῆς νομοθετῶν· « Τρὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθήσεται πᾶν ἀρσενικόν σου ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Καὶ ἔτι σαφέστερον, ὅπου ἐχρῆν ἀπαντᾷν τοὺς πάντας τρίτον τοῦ ἔτους, ἀφορίζει λέγων· « Τρεῖς καιροὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθήσεται πᾶν ἀρσενικόν σου ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος. » Θεωρεῖς, ὡς οὐχ ἐν πάσῃ πόλει, οὐδ' ὅποι ἔτυχεν ἀπαντᾷν προστάττει, ἀλλ' « ἐν τόπῳ ᾧ ἐὰν ἐκλέξηται Κύριος, ὁ Θεός σου. » Ἔνθα τρισὶν ἑκάστου ἐνιαυτοῦ καιροῖς ἐπὶ ταυτὸ συνιέναι νομοθετεῖ, καὶ τοὺς καὶ-

[10] Exod. XXIII, 17; Exod. XXXIV, 23. [11] Deut. XVI, 16. [12] Deut. XXVII, 26.

ρους ἀφορίζει, καθ' οὓς ἀπαντᾷν ἐχρῆν ἐν τῷ τόπῳ, A ἐν ᾧ τὰ τῆς κατ' αὐτὸν λατρείας ἐπετελεῖτο· ἕνα μὲν τοῦ Πάσχα, δεύτερον τὸν μετὰ πεντήκοντα ἡμέρας ἐπὶ τῆς ὀνομαζομένης Πεντηκοστῆς ἑορτῆς· καὶ τρίτον τῷ ἑβδόμῳ μηνὶ μετὰ τὸ Πάσχα κατὰ τὴν τοῦ ἱλασμοῦ ἡμέραν, καθ' ἣν εἰσέτι νῦν Ἰουδαῖοι πάντες τὴν νηστείαν ἐπιτελοῦσιν. Ἐπαρᾶταί τε τοῖς μὴ ἐμμένουσι τοῖς νομοθετουμένοις. Οὐκοῦν τοὺς μέλλοντας ἅπαντας ἀπαντᾷν τρίτον τοῦ ἔτους εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὰ νόμιμα πληροῦν, οὐ πόῤῥω που τῆς Ἰουδαίας ἐχρῆν δήπου οἰκεῖν, ἀλλ' εἰσὶν ἀμφὶ τοὺς ὅρους· εἰ δὲ δὴ τοῖς ποῤῥωτάτω τῆς Παλαιστίνης οἰκοῦσιν Ἰουδαίοις ἀδύνατα ἦν τελεῖν τὰ νενομοθετημένα, πολλοῦ φάναι τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι, καὶ τοῖς ἐν ταῖς ἐσχατιαῖς τῆς γῆς ἐφαρμόζειν. Ἐπάκουσον δὲ τίνα τρόπον ὁ αὐτὸς πάλιν νομοθέτης τὴν ἀπὸ λέ- B χους γυναῖκα ἀπαντᾷν προστάττει, καὶ θυσίας τῷ Θεῷ προσφέρειν, λέγων οὕτως· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, λέγων· Λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς· Γυνὴ ἥτις ἐὰν σπερματισθῇ, καὶ τέκῃ ἄρσεν, ἀκάθαρτος ἔσται ἑπτὰ ἡμέρας. » Εἶτα μεταξύ τινα εἰπὼν, ἐπιφέρει· « Καὶ ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι καθάρσεως αὐτῆς ἐφ' υἱῷ ἢ ἐπὶ θυγατρὶ, προσοίσει ἀμνὸν ἐνιαύσιον εἰς ὁλοκάρπωμα, καὶ νεοσσὸν περιστερᾶς ἢ τρυγόνα περὶ ἁμαρτίας, ἐπὶ τὴν θύραν τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. Πρὸς τὸν ἱερέα προσοίσει αὐτὰ ἔναντι Κυρίου. Καὶ ἐξιλάσεται περὶ αὐτῆς ὁ ἱερεὺς, καὶ καθαριεῖ αὐτὴν ἀπὸ τῆς πηγῆς τοῦ αἵματος αὐτῆς. Οὗτος ὁ νόμος τῆς τικτούσης ἄρσεν ἢ θῆλυ. » Ἔτι πρὸς τούτοις ὁ αὐτὸς καὶ C τὸν ἀπὸ κήδους καὶ νεκρῶν ἐπαφῆς προστάττει μὴ ἄλλως καθαίρεσθαι ἢ διά τινος σποδοῦ δαμάλεως ἐφ' ὅλαις ἡμέραις ἑπτὰ, τῶν συνήθων ἀποστάντα. Λέγει γοῦν· « Καὶ ἔσται τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ καὶ τοῖς προκειμένοις προσηλύτοις ἐν μέσῳ αὐτῶν νόμιμον αἰώνιον. Ὁ ἁπτόμενος τοῦ τεθνηκότος πάσης ψυχῆς ἀνθρώπου ἀκάθαρτος ἔσται· ἑπτὰ ἡμέραις ἁγνισθήσεται· τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ καὶ τῇ ἑβδόμῃ καθαρισθήσεται. Ἐὰν δὲ μὴ ἀφαγνισθῇ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ καὶ τῇ ἑβδόμῃ, οὐ καθαρὸς ἔσται. Πᾶς ὁ ἁπτόμενος τοῦ τεθνηκότος ἀπὸ ψυχῆς ἀνθρώπου, ἐὰν ἀποθάνῃ καὶ μὴ ἁγνισθῇ, τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου τοῦ Κυρίου ἐμίανεν. Ἐκτριβήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐξ Ἰσραὴλ, ὅτι ὕδωρ ῥαντισμοῦ οὐ περιεῤῥαντίσθη ἐπ' αὐτόν· ἀκάθαρτός ἐστιν, ἀκαθαρσία ἐπ' αὐτῷ ἔσται. Καὶ οὗ- D τος ὁ νόμος. Ἄνθρωπος ἐὰν ἀποθάνῃ ἐν οἰκίᾳ, πᾶς εἰσπορευόμενος εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀκάθαρτά ἐστιν ἑπτὰ ἡμέρας. Καὶ πᾶν σκεῦος ἀνεῳγμένον, ὅσα οὐχὶ δεσμῷ καταδέδεται, ἀκάθαρτα ἔσται. Καὶ πᾶς ὃς ἂν ἅψηται ἐπὶ πρόσωπον τοῦ πεδίου τραυματίου ῥομφαίας, ἢ νεκροῦ, ἢ ὀστέου ἀνθρωπίνου, ἢ μνήματος, ἀκάθαρτός ἐστιν ἑπτὰ ἡμέρας. Καὶ λήψονται τῷ ἀκαθάρτῳ ἀπὸ τῆς σποδιᾶς τῆς κατακεκαυμένης τοῦ ἁγνισμοῦ, καὶ ἐκχέουσιν αὐτὴν εἰς σκεῦος (2), καὶ λήψονται ὕσσωπον· καὶ βάψει ἀνὴρ καθαρὸς, καὶ περιῤῥανεῖ ἐπὶ τὸν οἶ-

num temporibus, congregari in unum jubet, temporaque determinat quibus convenire oporteat loco quo divini cultus officia obibantur; unum quidem Paschatis, alterum post dies quinquaginta, festo quod Pentecostes inde venit nomine, et tertium mense septimo post Pascha, die expiationis, quo etiamnum Judæi hodie omnes jejunium celebrant. Diris autem Moses eos devovet, qui legibus suis sancita non observaverint. Atqui hos, qui triplici vice per annum deberent Hierosolymis convenire, ritusque legibus constitutos ad plenum obire, non procul a Judæa habitare oportebat : qui vero circa extremos Palæstinæ limites, aut longius a Palæstina degebant Judæi, præcepta legis perficere nequibant; tantum abest, ut omnibus gentibus et ultimas terras incolentibus hæc potuerit congruere. Audi porro quomodo idem rursus legislator mulierem a puerperio accedere et sacrificium Deo offerre jubeat, cum ait [13] : « Locutusque est Dominus ad Mosen et dixit : Loquere filiis Israel et dices ad eos : Mulier quæcunque conceperit semen et pepererit masculum, immunda erit septem dies. » Deinde interjectis nonnullis subjungit [14] : « Et cum impleti fuerint dies purificationis ejus, pro filio aut pro filia, offeret agnum anniculum in holocaustum, et pullum columbæ, aut turturem pro peccato ad hostium tabernaculi testimonii. Ad sacerdotem offeret ea ante Dominum. Et exorabit pro ea sacerdos, et purificabit eam a fonte sanguinis ejus. Hæc est lex parientis masculum et feminam. » Præterea idem contaminatum ex funere et contactu mortui, præcipit non alio modo purificari quam per cinerem juvencæ, diebus integris septem, negotiisque consuetis abstinere. Ait igitur [15] : « Et erit filiis Israel et proselytis accedentibus in medio eorum legitimum æternum. Qui tetigerit cadaver hominis cujusque anima exutum, immundus erit septem diebus : purificabitur die tertio et die septimo, et mundus erit. Si vero non fuerit purificatus die tertio et die septimo, non erit mundus. Omnis qui tetigerit cadaver hominis mortui anima exutum, et non fuerit purificatus, tabernaculum Domini polluit. Exterminabitur anima illa ex Israel, quoniam aqua aspersionis non circumaspersa est super eum : immundus est; immunditia super eum erit. Et hæc est lex. Homo si mortuus fuerit in domo, omnis ingrediens in domum, et omnia quæ sunt in domo, immunda sunt septem diebus. Et omne vas apertum, quæcunque non vinculo (*operculi*) alligata sunt, immunda erunt. Et omnis qui in agro tetigerit occisum gladio vulneribus, vel mortuum, vel ossum hominis aut sepulcrum ; immundus erit diebus septem. Et sument pro immundo, de cinere combustæ (*juvencæ*) purificationis, et effundent eum in vas, et sument hyssopum, et tinget vir purus et circumasperget super domum et super

[13] Levit. XII, 1, 2. [14] Ibid. 6, 7. [15] Num. XIX, 10-21.

(2) Leg. ἐκχέουσιν ἐπ' αὐτὴν ὕδωρ ζῶν εἰς σκεῦος, et *effundent super eum* (cinerem) *aquam viventem in vas.*

vasa et super animas quotquot fuerint ibi, et super eum qui tetigit ossum hominis, aut occisum vulnere, aut mortuum, aut sepulcrum. Et circumasperget mundus super immundum die tertio et die septimo : et lavabit vestimenta sua, et corpus suum lavabit aqua, et impurus erit usque ad vesperam. Et homo qui inquinatus fuerit, et non fuerit purificatus, exterminabitur anima illa ex synagoga, quoniam aqua aspersionis non circumaspersa est super eum. Et erit vobis legitimum hoc sempiternum [16]. » Hæc ubi sancit Moses, etiam modum aquæ aspersionis præscribit. Jubet enim juvencam rufam quæ non habet in se vitium, cremari totam et de cinere ejus inspergi aquam, qua purificari contaminatos a mortuis oportet. Quo autem in loco fas sit juvencam comburere, vel ubi puerperam offerre sacrificia, et ubi cæteros lege præscriptos ritus obire deceat et exsequi, quod hoc non permissum sit facere promiscue quolibet in loco, sed in uno quem ipse determinat; perspicuum est ex iis quæ lege præcipit cum ait [17] : « Et erit locus quemcunque elegerit Dominus Deus tuus, ut invocetur nomen ejus ibi, illuc feretis omnia, quæ ego mando vobis hodie. » Hinc accurate illa cum exposuisset, subjungit [18] : « Attende tibi ipsi, ne offeras holocautomata tua, ubicunque aspexeris, sed in loco quem delegerit Dominus Deus tuus, in una civitatum tuarum, ibi offeres holocautomata tua, et ibi facies omnia quæcunque ego mando tibi hodie. » Addit porro [19] : « Non poteris vesci in civitatibus tuis quibuslibet decimationem frumenti tui, nec vini tui aut olei tui : primogenita boum tuorum et ovium tuarum, et omnia vota tua quæcunque voveritis, et confessiones vestras et primitias manuum vestrarum. Sed ante Dominum Deum tuum comede illa in loco, quem delegerit Dominus Deus tuus sibi, tu et filii tui, filia tua et servus tuus, atque ancilla tua et proselytus in urbibus tuis. » Deinde oratione progressus, quod dictum est confirmat, dum sic ait : « Verumtamen sancta tua cum fuerint tibi, et cum vota tua susceperis, venies ad locum quem elegerit Dominus Deus tuus sibi [20]. » Et rursus : « Decimam decimabis universi fetus seminis tui; fetum agri tui quotannis comedes ipsum in conspectu Domini Dei tui, eo in loco quem elegerit Dominus Deus tuus ad invocandum **2** nomen suum ibi [21]. » Deinde ubi reputavit quid facere oporteat, si is locus de quo agitur remotior fuerit, frugum autem proventus multus, ut videlicet domo ad locum Dei afferre oporteat annuos fructus sacrificationis, de hoc item hanc constituit legem : « Si vero longe a te fuerit via, neque possis ea repræsentare, propterea quod longe a te fuerit locus, quem elegerit Dominus Deus tuus ad invocandum nomen suum ibi : tibique benedixerit Dominus Deus tuus, vendes ea argento, et capies argentum in manus tuas, et venies

κον, καὶ τὰ σκεύη, καὶ τὰς ψυχὰς, ὅσοι ἐὰν ὦσιν ἐκεῖ, καὶ ἐπὶ τὸν ἡμμένον τοῦ ὀστέου τοῦ ἀνθρωπίνου, ἢ τοῦ τραυματίου, ἢ τοῦ τεθνηκότος, ἢ τοῦ μνήματος. Καὶ περιῤῥανεῖ ὁ καθαρὸς ἐπὶ τὸν ἀκάθαρτον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ, καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑϐδόμῃ, καὶ πλυνεῖ τὰ ἱμάτια ἑαυτοῦ, καὶ λούσεται τὸ σῶμα ὕδατι, καὶ ἀκάθαρτος ἔσται ἕως ἑσπέρας. Καὶ ἄνθρωπος ἐὰν μιανθῇ, καὶ μὴ ἀφαγνισθῇ, ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τῆς συναγωγῆς, ὅτι ὕδωρ ῥαντισμοῦ οὐ περιεῤῥαντίσθη ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἔσται ὑμῖν νόμιμον αἰώνιον. » Ταῦτα Μωϋσῆς νομοθετήσας, τὸν τρόπον τοῦ ὕδατος τοῦ ῥαντισμοῦ ἐπεκδιδάσκει· δάμαλιν πυῤῥὰν ἄμωμον ὁλοκαυτοῦσθαι προστάττων, καὶ ἀπὸ τῆς σποδιᾶς αὐτῆς ἐμϐάλλεσθαι τῷ ὕδατι ἐξ οὗ χρῆναι καθαίρεσθαι τοὺς ἐπὶ νεκρῷ μεμολυσμένους. Ποῦ δὲ χρὴ ὁλοκαυτοῦσθαι τὴν δάμαλιν, ποῦ δὲ τὴν ἐν λέχει προσφέρειν τὰς θυσίας, ποῦ δὲ τὰ λοιπὰ νόμιμα συντελεῖν, ὅτι μὴ ἀδιαφόρως ἐν παντὶ τόπῳ, ἀλλ' ἐν μόνῳ ἑνὶ, ᾧ αὐτὸς ἀφορίζει, δῆλον ἀφ' ὧν νομοθετεῖ λέγων· « Καὶ ἔσται ὁ τόπος ὃν ἐὰν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ἐν αὐτῷ ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἐκεῖ οἴσετε πάντα ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν σήμερον. » Καὶ διαστέλλεται ἑξῆς ἀκριϐῶς, ἐπιλέγων· « Πρόσεχε σεαυτῷ, μήποτε ἀνενέγκῃς τὰ ὁλοκαυτώματά σου, οὗ ἂν ἴδῃς, ἀλλ' ἢ εἰς τὸν τόπον ὃν ἐὰν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτὸν, ἐν μιᾷ τῶν πόλεών σου, ἐκεῖ ἀνοίσεις τὰ ὁλοκαυτώματά σου, καὶ ἐκεῖ ποιήσεις πάντα ὅσα ἐντέλλομαι ὑμῖν σήμερον. » Καὶ προστίθησι λέγων· « Οὐ δυνήσῃ φαγεῖν ἐν πάσαις ταῖς πόλεσι τὸ ἐπιδέκατον τοῦ σίτου σου, καὶ τοῦ οἴνου σου, καὶ τοῦ ἐλαίου σου, τὰ πρωτότοκα τῶν βοῶν σου, καὶ τῶν προβάτων σου, καὶ πάσας τὰς εὐχάς σου ὅσας ἂν εὔξησθε, καὶ τὰς ὁμολογίας ὑμῶν, καὶ τὰς ἀπαρχὰς τῶν χειρῶν ὑμῶν· ἀλλ' ἢ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου φαγῇ αὐτὰ, ἐν ᾧ ἂν τόπῳ ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου ἑαυτῷ, σὺ καὶ οἱ υἱοί σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ὁ προσήλυτος ὁ ἐν ταῖς πόλεσί σου. » Καὶ ἔτι προσελθὼν ἐπασφαλίζεται τὸν λόγον, ἐν ᾧ φησιν· « Πλὴν τὰ ἅγιά σου ἃ ἂν γένωνταί σοι, καὶ τὰς εὐχάς σου λαϐὼν, ἥξεις εἰς τὸν τόπον, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου ἑαυτῷ. » Καὶ πάλιν· « Δεκάτην ἀποδεκατώσεις παντὸς γεννήματος τοῦ σπέρματός σου· τὸ γέννημα τοῦ ἀγροῦ σου [ἐνιαυτὸν] κατ' ἐνιαυτόν. Καὶ φαγῇ αὐτὸ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἐν ᾧ ἂν τόπῳ ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ. » Εἶτ' ἐπιλογισάμενος, τί δέοι πράττειν, εἰ μακρὰν ἀφεστὼς εἴη ὁ πρὸς αὐτοῦ δηλούμενος τόπος, ὁ δὲ καρπὸς τῶν γεννημάτων πολὺς, πῶς δέοι παρακομίζειν οἴκοθεν εἰς τὸν τοῦ Θεοῦ τόπον τοὺς ἐπετείους καρποὺς τῆς ὁλοκαυτώσεως, καὶ περὶ τούτου τόνδε τίθησι τὸν νόμον· « Ἐὰν δὲ μακρὰν γένηται ἀπὸ σοῦ ἡ ὁδὸς, καὶ μὴ δυνήσῃ ἀναφέρειν αὐτὰ, ὅτι μακρὰν ἀπὸ σοῦ ὁ τόπος, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ, ὅτι εὐλογήσει σε Κύριος ὁ Θεός σου, καὶ ἀποδώσεις αὐτὰ ἀργυρίου, καὶ λήψῃ τὸ ἀργύριον ἐν ταῖς χερσί σου, καὶ πο-

[16] Num. XIX, 2. [17] Deut. XII, 11. [18] Ibid. 13, 14. [19] Ibid. 17, 18. [20] Ibid. 26. [21] Deut. XIV, 22, 23.

ρεύσῃ εἰς τὸν τόπον, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτὸν, καὶ δώσεις τὸ ἀργύριον ἐπὶ παντὸς οὗ ἂν ἐπιθυμῇ ἡ ψυχή σου, ἐπὶ βουσὶν, ἢ ἐπὶ προβάτοις, ἢ ἐπὶ οἴνῳ, ἢ ἐπὶ σικέρᾳ, ἢ ἐπὶ παντὸς οὗ ἂν ἐπιθυμῇ ἡ ψυχή σου, καὶ φαγῇ ἐκεῖ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Καὶ αὖθις τὸν τόπον ἐπισφραγίζεται, ὧδέ πως φάσκων· « Πᾶν πρωτότοκον ὃ ἂν τεχθῇ ἐν τοῖς βουσί σου, καὶ ἐν τοῖς προβάτοις σου, τὰ ἀρσενικὰ ἁποίσεις Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου. Οὐκ ἐργάσῃ ἐν τῷ πρωτοτόκῳ μόσχῳ σου, καὶ μὴ κείρῃς τὸ πρωτότοκον τῶν προβάτων σου. Ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου φαγῇ ἀπὸ ἐνιαυτὸν ἐξ ἐνιαυτοῦ, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου, σὺ καὶ ὁ οἶκός σου. » Μετὰ ταῦτα πάλιν θέα, τίνα τρόπον καὶ τὰ περὶ τῶν ἑορτῶν διαστέλλει, οὐκ ἄλλοθι γῆς, ἀλλ' ἢ ἐν μόνῳ τῷ δηλουμένῳ τόπῳ, πανηγυρίζειν. Λέγει δ' οὖν· « Φύλαξαι τὸν μῆνα τῶν νέων, καὶ ποιήσεις τὸ Πάσχα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, πρόβατα καὶ βόας, ἐν τῷ τόπῳ, ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτῷ. » Πάλιν ὑπομιμνήσκει, λέγων· « Οὐ δυνήσῃ θῦσαι τὸ Πάσχα ἐν οὐδεμιᾷ τῶν πόλεών σου, ὧν Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι, ἀλλ' εἰς τὸν τόπον ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου. Ἐκεῖ θύσεις τὸ Πάσχα ἑσπέρας πρὸς δυσμαῖς ἡλίου, ἐν τῷ καιρῷ ᾧ ἐξῆλθες ἐκ γῆς Αἰγύπτου· καὶ ἑψήσεις, καὶ φαγῇ ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου. » Ὁ μὲν δὴ τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς νόμος τοιοῦτος· ὁ δὲ τῆς Πεντηκοστῆς τί φησιν, ἄκουσον· « Ἑπτὰ ἑβδομάδας ὁλοκλήρους ἐξαριθμήσεις σεαυτῷ, ἀρξαμένου σου δρέπανον ἐπ' ἀμητὸν, καὶ ποιήσεις ἑορτὴν ἑβδομάδων Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, καθὰ ἰσχύει ἡ χείρ σου, ὅσα ἂν δῷ σοι, καθότι εὐλόγηκέ σε Κύριος ὁ Θεός σου· καὶ εὐφρανθήσῃ ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, σὺ καὶ ὁ υἱός σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ὁ Λευΐτης, ὁ ἐν ταῖς πόλεσί σου, καὶ ὁ προσήλυτος, καὶ ὁ ὀρφανὸς, καὶ ἡ χήρα ἡ ἐν ὑμῖν, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτῷ, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ. » Καὶ τὴν τρίτην δ' ἑορτὴν ἔνθα προστάττει ἐκτελεῖν, ἐπάκουσον· « Ἑορτὴν τῶν Σκηνῶν ποιήσεις σεαυτῷ ἑπτὰ ἡμέρας, ἐν τῷ συναγαγεῖν σε ἀπὸ τῆς ἅλωνός σου καὶ ἀπὸ τῆς ληνοῦ σου. καὶ εὐφρανθήσῃ ἐν τῇ ἑορτῇ σου, σὺ, καὶ υἱός σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ἡ χήρα, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου ἑαυτῷ. » Διὰ τοσούτων οὖν τὸν τόπον ἐπισημαινόμενος, τοσαυτάκις τε εἰπὼν εἰς αὐτὸν ἀπαντᾷν παγγενεῖ καὶ πανοικὶ, πῶς ἂν ἥρμοζε τοῖς τῆς Ἰουδαίας καὶ ἐπὶ μικρὸν διεστῶσι, μήτι γε τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι; μάλιστα ὅτε οὐδὲ συγγνώμην τινὰ νέμει τοῖς παραβαίνουσι τὰ διωρισμένα, ἀρὰν δὲ κατὰ πάντων τῶν μὴ τὰ πάντα τηρούντων ἐπάγει, ῥήμασιν αὐτοῖς λέγων· « Ἐπικατάρατος ὃς οὐκ ἐμμενεῖ πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷδε τῷ νόμῳ τοῦ ποιῆσαι αὐτά. » Θεώρησον δὲ καὶ ἄλλως τὰ ἀδύνατα πᾶσιν ἀνθρώποις τῆς Μωϋσέως νομοθεσίας. Διαστειλάμενος τὰ ἑκούσια καὶ χαλεπὰ

A in eum ipsum locum quem elegerit Dominus Deus tuus, et dabis argentum pro omni quodcunque concupierit anima tua, pro bobus, sive ovibus, sive vino, sive sicera, sive omni quodcunque concupierit anima tua, et comedes ibi in conspectu Domini Dei tui [22]. » Tum rursus locum quasi signo impresso commendat, his fere verbis : « De primogenitis quæ nata fuerint in bubus atque ovibus, masculina offeres Domino Deo tuo. Non opus facies in vitulo primogenito, et non tondebis primogenitum ovium tuarum. In conspectu Domini Dei tui comedes illud singulis annis, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, tu et domus tua [23]. » Post hæc rursus inspice, quonam modo ea quæ ad festos dies pertinent distinguit, ut ne alibi terrarum, quam in eo uno loco

B de quo agitur, festos dies agant. Ait igitur : « Observa mensem novarum frugum, et facies Pascha Domino Deo tuo, oves et boves, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus [24]. » Rursus admonet his verbis : « Non poteris sacrificare pascha in aliqua urbium tuarum, quas Dominus Deus tuus dederit tibi, sed in loco duntaxat quem elegerit Dominus Deus tuus. Illic immolabis pascha a vespere ad solis occasum, in tempore quo egressus es de terra Ægypti : et coques, et comedes in loco quemcunque elegerit Dominus Deus tuus [25] » Lex igitur de solemni die, qui Pascha dicitur, hujusmodi descripta est. Porro autem de Quinquagesima quid dicat, audi : « Totas septem hebdomadas nume-

C rabis tibi ipsi, ex quo falcem in segetem immittere cœperis, et celebrabis diem festum hebdomadarum Domino Deo tuo, quantum poterit manus tua, ex omnibus quæcunque dedero tibi, propterea quod tibi benedixerit Dominus Deus tuus, et epulaberis coram Domino Deo tuo, tu et filius

3 tuus, et filia tua, servus tuus et ancilla tua, et Levita, qui fuerit in urbibus tuis, et advena, et pupillus, et vidua quæ apud vos fuerit in loco quem elegerit Dominus Deus tuus sibi, ad invocandum nomen suum ibi [26]. » Tertium vero solemne ubi imperet celebrandum, audi : « Solemne Tabernaculorum celebrabis tibi ipsi septem diebus, ubi de area tua et de torculari tuo collegeris, et epulaberis in solemni tuo, tu et filius tuus, et filia tua, ser-

D vus tuus et ancilla tua, et vidua in loco quemcunque elegerit Dominus Deus tuus sibi [27]. » Cum igitur eum locum tam multis signis ostendat, totiesque illuc cum toto genere, totaque domo venire oportere præcipiat, qui fieri potest, ut ea quæ dicit, vel iis conveniant, qui brevi intervallo a Judæa distant, nedum gentibus, quæ in toto orbe terrarum degere intelligantur? eo magis quod ne veniam quidem ullam tribuit iis qui transiliant quæcunque præscripta sunt, ac potius exsecrationem omnibus, quicunque non omnino omnia servaverint, denuntiet, ad verbum sic dicens : « Exsecrabilis quicun-

[22] Deut. xiv, 24-26. [23] Ibid. xv, 19, 20. [24] Ibid. xvi, 1, 2. [25] Ibid. 5-7. [26] Ibid. 9-11. [27] Ibid. 13-15.

que non steterit omnibus quæ in hac lege scripta sunt, ut faciat ea. » Contemplare deinde quam omnes vires humanas superent, plerique nulla ratione possint, quæ in lege Mosis posita sunt. Siquidem ubi distinxit quæ voluntaria peccata, quæque difficilia sunt et pœnas unicuique eorum adjunxit, quæ maximo supplicio digna sunt, tum vero leges ponit, quibus alia quadam ratione eos item qui inviti peccaverint, convertat; quarum una quidem sic se habet : « Si anima una peccaverit nolens ex populo terræ, dum facit unum ex omnibus præceptis Domini, vel dum non facit, et peccat, cognitumque ipsi fuerit peccatum, quod peccavit, et offeret munus suum capram anniculam immaculatam, id offeret pro peccato suo quod peccavit, in loco ubi mactant sacrificia, et accipiet sacerdos de sanguine [28]. » Et sane considera quemadmodum hic quoque eum qui imprudens peccaverit, ad locum venire oporteat, ubi mactant sacrificia. Is autem est, de quo multis verbis jampridem meminit dicens : « Quemcunque elegerit Dominus Deus tuus [29]. » Quod quidem cum ab omnibus, quicunque sunt in terra hominibus plane effici non posse, ipse quoque auctor legis videret; tum perspicue significavit legem inducens non infinite adversus omnes, sed adjiciens : Si anima peccaverit nolens, ex populo terræ [30]. » Alteram vero legem ponit, quæ sic habet : « 4 Quod si anima audierit vocem jurisjurandi, atque hic testis aut viderit aut conscius fuerit; si non indicaverit, peccatum suscipiet [31]. » Quidnam igitur aliud hunc facere oporteat, quam sumpta in manus hostia, propere abire ad expiandum? ubi porro expiabit, nisi in loco in quo mactant sacrificia? tertiam quoque dum scribit, « Anima, inquit, quæ tetigerit quidvis immundum, sive quæ occisa fuerint de pecoribus immundis, et sumpserit ex eo, ipse pollutus est, et peccabit, si attigerit immunditiam hominis ex omni immunditia ejus, quam quis attingens pollui solet, et oblitus fuerit, et postea cognoverit et peccaverit [32]. » Ergo quid tandem hunc etiam qui sit pollutus facere conveniet, nisi rursus ad locum venire et offerre pro peccato suo quod peccavit, aut ovem, aut agnam, aut capram anniculam rite? Eadem vero lex est etiam de anima quæ juraverit, dum ipsis labiis distinguit vel male se facturam, vel bene, secundum omnia quæcunque enuntiare solet homo cum jurejurando, et oblitus fuerit, et idem post cognoverit, et peccaverit unum aliquid ex iis, et prodiderit peccatum quod peccavit : « etiam hic, inquit, eadem sumpta hostia, festinet ad locum, et orabit pro ipso sacerdos, et peccato ipsius, et dimittetur ei peccatum [33]. » Alia præterea est lex seorsum ab eis, quæ expositæ sunt, quæ in hunc fere modum præscribit : « Anima quæ oblivione oblita fuerit, et imprudens peccaverit in iis quæ sancta sunt Domini, offeret Domino arietem

A τῶν ἁμαρτημάτων, καὶ τιμωρίας περιθεὶς ἑκάστῳ τῶν μεγίστης κολάσεως ἀξίων, νόμους τίθησι, καθ' οὓς ἑτέρῳ τρόπῳ καὶ τοὺς ἀκουσίως πλημμελοῦντας ἐπιστρέφει· ὧν ὁ μὲν οὕτως ἔχει· « Ἐὰν ψυχὴ μία ἁμάρτῃ ἀκουσίως ἐκ τοῦ λαοῦ τῆς γῆς, ἐν τῷ ποιῆσαι μίαν ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν Κυρίου, ἣ οὐ ποιηθήσεται, καὶ πλημμελήσῃ, καὶ γνωσθῇ αὐτῷ ἡ ἁμαρτία ἣν ἥμαρτεν, καὶ οἴσει δῶρον αὐτοῦ χίμαιραν ἐξ αἰγῶν ἄμωμον, θήλειαν οἴσει περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦ ἧς ἥμαρτεν, ἐν τῷ τόπῳ οὗ σφάζουσι τὰ ὁλοκαυτώματα, καὶ λήψεται ὁ ἱερεὺς ἀπὸ τοῦ αἵματος. » Καὶ ὅρα γε ὡς καὶ ἐνταῦθα τὸν πταίσαντά τι παρὰ γνώμην ἐν τῷ τόπῳ δεῖν ἀπαντᾷν, οὗ σφάζουσι τὰ ὁλοκαυτώματα. Οὗτος δὲ ἦν, οὗ διὰ πλείστων ἤδη πρότερον ἐμνήσθη, λέγων· « Ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύ- B ριος ὁ Θεός σου. » Τοῦτο δ' ὅτι μὴ δυνατὸν πρὸς ἁπάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐκτελεῖσθαι, καὶ αὐτὸς ὁ νομοθέτης συνιδὼν, ἀκριβῶς ἐπισημήνατο, οὐκ ἀορίστως κατὰ πάντων προαγαγὼν τὸν νόμον, ἀλλ' ἐπειπών· « Ἐὰν ψυχὴ ἁμάρτῃ ἀκουσίως ἐκ τοῦ λαοῦ τῆς γῆς. » Καὶ δεύτερον δὲ νόμον τίθησιν, οὕτως ἔχοντα· « Ἐὰν δὲ ψυχὴ ἀκούσῃ φωνὴν ὁρκισμοῦ, καὶ οὗτος μάρτυς ἢ ἑώρακεν, ἢ σύνοιδεν, ἐὰν μὴ ἀπαγγείλῃ, λήψεται τὴν ἁμαρτίαν. » Τί οὖν χρὴ τοῦτον ποιεῖν, ἀλλ' ἢ λαβόντα μετὰ χεῖρας τὸ ἱερεῖον, σπεύδειν ἐπὶ τὰ καθάρσια; Ποῦ πάλιν, ἀλλ' ἢ ἐν τῷ τόπῳ, οὗ σφάζουσι τὰ ὁλοκαυτώματα; Καὶ τρίτον πάλιν· « Ψυχὴ, φησὶν, ἥτις ἂν ἅψηται παντὸς πράγματος ἀκαθάρτου, ἢ τῶν θνησιμαίων τῶν κτηνῶν τῶν ἀκαθάρτων, καὶ λάθῃ ἀπ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς C μεμίανται, καὶ πλημμελήσῃ ἢ ἅψηται ἀκαθαρσίας ἀνθρώπου, ἀπὸ πάσης ἀκαθαρσίας αὐτοῦ ἧς ἂν ἁψάμενος μιανθῇ, καὶ ἔλαθεν αὐτὸν, μετὰ τοῦτο δ' ἔγνω καὶ πλημμελήσῃ. » Τί δὴ οὖν καὶ τὸν μιανθέντα προσῆκον ἦν ποιεῖν, ἀλλ' ἢ ἀπαντᾷν, πάλιν ἐν τῷ τόπῳ, καὶ προσφέρειν περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦ ἧς ἥμαρτε, θῆλυ ἀπὸ τῶν προβάτων, ἢ ἀμνάδα, ἢ χίμαιραν ἐξ αἰγῶν, περὶ ἁμαρτίας; Ὁ δ' αὐτὸς ἦν νόμος καὶ ἐπὶ ψυχῆς ἣ ἂν ὀμόσῃ διαστέλλουσα τοῖς χείλεσι, κακοποιῆσαι, ἢ καλῶς ποιῆσαι κατὰ πάντα ὅσα ἂν διαστείλῃ ἄνθρωπος μεθ' ὅρκου, καὶ λάθῃ αὐτὸν, καὶ οὗτος γνῷ καὶ ἁμάρτῃ ἔν τινι τούτων, καὶ ἐξαγορεύσῃ τὴν ἁμαρτίαν περὶ ἧς ἥμαρτε, « καὶ οὗτος δῆτα, φησὶν, τὸ αὐτὸ λαβὼν ἱερεῖον, σπευδέτω ἐν τῷ τόπῳ, καὶ ἐξιλάσεται περὶ αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς περὶ τῆς D ἁμαρτίας αὐτοῦ, καὶ ἀφεθήσεται αὐτῷ ἡ ἁμαρτία. » Καὶ ἄλλος παρὰ τοὺς εἰρημένους νόμος ὧδέ πη διορίζει· « Ψυχὴ ἣ ἂν λάθῃ αὐτὸν λήθῃ, καὶ ἁμάρτῃ ἀκουσίως ἀπὸ τῶν ἁγίων Κυρίου, καὶ εἰσοίσει κριὸν τῆς πλημμελείας αὐτοῦ τῷ Κυρίῳ· οἴσει δὲ πάλιν παρὰ τὸν ἀρχιερέα, ἐν τῷ τόπῳ δηλαδὴ τῷ ἐξειλεγμένῳ. » Καὶ ἕκτον δὲ νόμον τούτοις προστίθησι, λέγων· « Ψυχὴ ἂν ἁμάρτῃ, καὶ ποιήσῃ μίαν ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν, ὧν οὐ δεῖ ποιεῖν, καὶ οὐκ ἔγνω, καὶ πλημμελήσῃ, καὶ λάθῃ τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ, καὶ οἴσει πάλιν κριὸν τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ ἐξιλάσεται περὶ αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς, περὶ τῆς ἀγνοίας αὐτοῦ ἧς ἠγνόησε,

[28] Levit. IV, 27-30. [29] Num. XVI. 7. [30] Levit. IV, 27. [31] Levit. V, 1. [32] Ibid. 2, 3. [33] Ibid. 6.

καὶ οὗτος οὐκ ᾔδει, καὶ ἀφεθήσεται αὐτῷ. » Ἤδη δὲ ἕβδομόν φησι· « Ψυχὴ ἂν ἁμάρτῃ, καὶ παριδὼν παρίδῃ τὰς ἐντολὰς Κυρίου, καὶ ψεύσηται πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ ἐν παρακαταθήκῃ, περὶ κοινωνίας ἢ ἁρπαγῆς, ἢ ἠδίκησέ τι τὸν πλησίον, ἢ εὗρεν ἀπώλειαν, καὶ ψεύσηται περὶ αὐτῆς, καὶ ὀμόσῃ ἀδίκως περὶ ἑνὸς ἀπὸ πάντων ὧν ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ὥστε ἁμαρτεῖν ἐν τούτοις, καὶ ἡνίκα ἂν ἁμάρτῃ καὶ πλημμελήσῃ καὶ ἀποδῷ τὸ ἅρπαγμα ὃ ἥρπασεν, ἢ τὸ ἀδίκημα ὃ ἠδίκησεν, ἢ τὴν παρακαταθήκην, ἥτις παρετέθη αὐτῷ, ἢ τὴν ἀπώλειαν ἣν εὗρεν, ἀπὸ παντὸς πράγματος οὗ ὤμοσε περὶ αὐτοῦ ἀδίκως, καὶ ἀποτίσει αὐτὸ τὸ κεφάλαιον καὶ τὸ ἐπίπεμπτον. » Ἐχρῆν δ' ἂν μετὰ τὸ ἐξαγορεῦσαι τὸ ἁμάρτημα, καὶ μετὰ τὸ ἀποτῖσαι, σπεύδειν πάλιν, πάντα ὑπερθέμενον, εἰς τὸν τόπον ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεὸς, καὶ προσφέρειν γε περὶ τῆς πλημμελείας κριὸν ἄμωμον· καὶ ἐξιλάσεται περὶ αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς ἔναντι Κυρίου, καὶ ἀφηθήσεται αὐτῷ. Ταῦτα καὶ περὶ τῶνδε ὁ θαυμάσιος Μωϋσῆς, περί τε τῶν ἀκουσίως ἡμαρτηκότων, καὶ περὶ τῶν κατ' ἄγνοιαν, ἐξηκριβώσατο, πόῤῥωθεν τῶν κατὰ προαίρεσιν πλημμελημάτων, ἐφ' οἷς καὶ ἀπαραιτήτους ὁρίζει τιμωρίας τοὺς οἰκείους ἀναστέλλων. Ὁ γὰρ ἐπὶ τοῖς ἀκουσίοις μὴ πρότερον νείμας συγγνώμην, ἢ ἐξαγορεῦσαι τὸ ἁμάρτημα, κἄπειτα ὥσπερ μικρὰν τιμωρίαν διὰ τῆς προστεταγμένης θυσίας εἰσπραξάμενος τὸν ἡμαρτηκότα, διά τε τῆς ἐπὶ τὸν ἁγνὸν τόπον ἀμελλήτου πορείας τὴν σπουδὴν ὁμοῦ καὶ τὸ εὐλαβὲς ἐπιτείνας τῶν κατ' αὐτὸν θεοσεβεῖν προῃρημένων, πῶς οὐχὶ τῶν ἑκουσίως δρωμένων πολὺ πρότερον ἐπίσχοι ἂν τὰς ὁρμάς; Τί δὴ οὖν πρὸς ταῦτα συλλογίζεσθαι χρῆν, ὅτε δὴ, ὡς εἴρηται, συγκεφαλαιούμενος τὰ πάντα ὁ Μωϋσῆς ἐπισκήπτει, λέγων· « Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμενεῖ ἐν πᾶσι τοῖς ἐγγεγραμμένοις τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά; » Ἆρα γὰρ τοὺς ἐκ περάτων γῆς μέλλοντας κατὰ Μωϋσέα θεοσεβεῖν, ὡς ἂν φύγοιεν μὲν τὴν κατάραν, τύχοιεν δὲ τῆς ἐπηγγελμένης πρὸς τὸν Ἀβραὰμ εὐλογίας, ταῦτα πάντα χρῆν πράττειν, καὶ τρίτον τοῦ ἔτους ἀπαντᾷν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα; καὶ τὰς ἐκ πάντων δὲ τῶν ἐθνῶν θεοσεβεῖν προκεκριμένας γυναῖκας, ἄρτι τόκων καὶ ὠδίνων παυσαμένας, τοσαύτην στέλλεσθαι πορείαν, ὡς ἂν τὴν προστεταγμένην ὑπὸ Μωϋσέως θυσίαν ἐφ' ἑκάστῳ τῶν γεννωμένων ἀνενέγκαιεν; ἢ τοὺς ἐφαψαμένους νεκροῦ σώματος, ἢ τοὺς ἐπίορκον ὀμωμοκότας, ἢ τοὺς ἀκούσιόν τι δεδρακότας ἐκ περάτων γῆς ἥκειν, τρέχειν τε καὶ σπεύδειν ἐπὶ τὸν νενομοθετημένον καθαρισμὸν, ὡς ἂν ἐκφύγοιεν τὴν τῆς κατάρας ἐπίσκηψιν; Ἀλλὰ συνορᾷς, ὡς καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀμφὶ τὰ Ἱεροσόλυμα κατοικοῦσι, καὶ ἐπὶ μόνης τῆς Ἰουδαίας τὰς διατριβὰς ποιουμένοις ὁ κατὰ Μωϋσέα βίος δυσκατόρθωτος ἦν· μήτι γε δυνατὸς ἐπιτελεῖσθαι καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν (3). Ἔνθεν

A pro peccato suo [34]; » offeret autem rursus ad Pontificem, in loco videlicet de quo dictum est. Sextam quoque legem prioribus adjungit his verbis: « Anima si peccaverit et fecerit adversus unum ex omnibus præceptis, aliquid eorum, quæ non oportet facere, et non cognoverit, et deliquerit, et acceperit peccatum suum, rursus offeret Pontifici arietem et orabit pro ipso sacerdos, pro ignorantia ejus quam ignoravit, et hic ipse non novit, et dimittetur ei [35]. » Septimam item scribit legem hoc modo: « Anima si peccaverit, et contemnens contempserit præcepta Domini et mentita fuerit proximo suo in deposito, communicationis aut rapinæ causa, vel injuria aliqua affecerit proximum suum, vel invenerit rem perditam, ac de ea ipse mentita fuerit, B et juraverit inique pro uno ex omnibus quæcunque facit homo, et peccat: et quandocunque peccaverit ac deliquerit, et restituerit rem quam abstulit, aut injuriæ a se illatæ, satisfecerit, 5 aut depositum quod suæ fidei commissum fuerat, reddiderit, aut rem perditam quam invenit, ex omni re pro qua inique juravit solvet ipsum totum, et ejus insuper quintam partem [36]. » Cæterum oportebat postquam prodiderat peccatum ac solverat, omnibus negotiis posthabitis propere, abire ad locum, quem elegerat Dominus Deus, et offerre pro delicto arietem immaculatum, et sic orare pro eo sacerdotem apud Dominum, et dimitti ei. Hæc sane Moses ille admirandus tam de iis qui inviti peccaverint, quam de iis qui per ignorantiam, diligentis- C sime tractavit seorsum ab iis quæ voluntarie peccantur, quibus etiam inexorabiles irrogat pœnas, ut suos ita cohibeat, ac refrenet. Qui enim iis, qui inviti peccaverint non prius veniam tribuit, quam peccatum annuntiaverint, ac deinde ei qui peccavit quasi levem pœnam per indictum illud sacrificium irrogat, et per accessionem sine mora ad locum sanctum, studium simul et religionem eorum intendit, qui se auctore in divino cultu uti velint, qui fieri potest ut non multo prius ab iis quæ voluntarie committuntur, cohibuerit appetitus? Quid ad hæc igitur argumentari oportet, quando, ut dictum est, cuncta redigens in summam Moses, sic imprecatur? « Exsecrabilis omnis quicunque non steterit omnibus, quæ in lege scripta sunt, ut faciat D ea [37] ». Ergo etiam in extremis terræ finibus habitantes, si ritus Mosaicos servare volebant, ut talem exsecrationem vitarent, promissamque Abrahæ benedictionem contingerent, hæc omnia facere oportebat? ac ter singulis annis Hierosolyma petere? ex omni præterea natione, quæ tales sibi ritus servandos proposuisset, feminas partu modo ac doloribus levatas tam longum iter ingredi, ut quod imperasset Moses sacrificium, pro singulis

[34] Levit. v, 15. [35] Ibid. 17, 18. [36] Ibid. vi, 2-7. [37] Deut. xxvii, 26.

(3) *Μήτι γε δυνατὸς ἐπιτελεῖσθαι καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι.* « Nedum tale ut posset a reliquis gentibus observari. » vertit Donatus, male; mens enim Eusebii est multo minus hoc vivendi institutum a Judæis apud *alias gentes* degentibus potuisse observari. Legendum igitur ἐν τοῖς λοιποῖς, et post ἔθνεσιν addendum forte Ἰουδαίοις, vertendumque: *nedum t. u. p. a Judæis apud alias gentes degentibus observari.*

puerperiis offerrent? item qui aut mortuum corpus attigissent, aut pejerassent, aut inviti aliquid fecissent, eos ab extremis terræ finibus venire, ac properantes excurrere ad eam quæ lege sancita esset, purgationem, ut exsecrationis pœnam effugerent? Sed plane perspicis ut vel ipsa Hierosolyma incolentibus, atque in una Judæa versantibus ac degentibus Mosaicum illud vivendi institutum servatu difficile esset, nedum tale ut posset a reliquis gentibus observari. Proinde Salvator ac Dominus noster Jesus Filius Dei post reditum a morte ad vitam, **6** cum ad discipulos suos dixisset: « Ite ac docete omnes gentes [38], » tum merito adjunxit: « docentes eos servare omnia, quæcunque præcepi vobis [39]. » Non enim quæ in Mosis legibus sunt, docere omnes gentes imperabat: sed quæcunque ipse præceperat. Hæc porro sunt, quæ in illius Evangeliis continentur. Merito igitur et discipuli ejusdem, et apostoli, cum habere gentium rationem vellent, in hoc inter se convenerunt: ut quæ in Mosis legibus continentur, nequaquam gentibus possent accommodari, quippe quæ neque ab ipsis, neque a patribus ipsorum servari potius constaret. Ergo in Actis Petrus loquitur: « Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus [40]? » sed etiam ipse Moses propter hæc ipsa quæ diximus, merito et alterum præter se surrecturum ait Prophetam, et hunc ipsum legum auctorem futurum cunctis gentibus nuntiat, Christum eo modo significans, et eidem ut pareant, suis omnibus imperat: quam rem his ferme verbis divinat: « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus ex fratribus vestris tanquam me, illum audietis in omnibus quæ loquetur vobis. Quæcunque vero anima non audierit Prophetam illum, delebitur de genere suo [41] ». Porro autem prophetam hunc Christum ipsum videlicet a Judæis oriundum, alibi item omnibus gentibus imperaturum, enuntiat his verbis: «Quam pulchræ domus tuæ Jacob, tentoria tua, Israel; ut saltus umbrosi, ut hortus juxta fluvium, ut tabernacula, quæ fixit Dominus. Prodibit homo ex semine ejus, et dominabitur gentibus multis, et extolletur regnum ejus [42].» Quin etiam, cum duodecim omnino apud Hebræos essent tribus, ex qua illarum oriturus hic apud gentes legum auctor, qui canitur a propheta, et quibus temporibus futurus esset, quod de tribu Juda videlicet, quodque tunc, cum defecerint qui a majoribus sibi traditum Judaicæ gentis imperium tenere consuevissent, planissime indicat his verbis: « non deficiet, inquit, princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ipsi, et ipse exspectatio gentium [43]: » sed quænam hæc exspectatio erat præter eam quæ Abrahæ quondam promissa fuerat? quod videlicet in ipso omnes gentes terræ essent benedicendæ. Itaque etiam ipse Moses visus est optime intelligere futurum esse aliquando, ut leges **7** quas ipse tulisset, omnibus gentibus accommodari non possent. Ad ea vero oracula comprobanda et conficienda quæ Abrahæ reddita sunt, altero opus esse propheta, sed hic erat quem de tribu Juda prodituram, multisque gentibus dominaturum superiori testimonio confirmaverat.

A εἰκότως ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς εἰπών· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, » ἐπιλέγει, « διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν. » Οὐ γὰρ τὰ Μωϋσέως νόμιμα διδάσκειν πάντα τὰ ἔθνη παρεκελεύσατο, ἀλλ' ὅσα αὐτὸς ἐνετείλατο. Ταῦτα δ' ἦν, τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις αὐτοῦ φερόμενα. Εἰκότως οὖν καὶ οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐν τῇ περὶ τῶν ἐθνῶν σκέψει ὁμολογοῦσι μὴ δύνασθαι τὰ Μωϋσέως νόμιμα τοῖς ἔθνεσιν ἐφαρμόζειν· ὅτε μήτε αὐτοῖς μήτε τοῖς πατράσιν αὐτῶν εὐκατόρθωτα γέγονε. Λέγει δ' οὖν ἐν ταῖς Πράξεσιν ὁ Πέτρος· « Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεὸν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς
B ἰσχύσαμεν βαστάσαι; » Εἰκότως δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς τούτων αὐτῶν ἕνεκεν, ἕτερον παρ' ἑαυτὸν ἀναστήσεσθαι ἔφη προφήτην, καὶ τοῦτον νομοθέτην ἔσεσθαι τῶν ἐθνῶν ἁπάντων εὐαγγελίζεται, τὸν Χριστὸν αἰνιττόμενος, αὐτῷ τε πείθεσθαι τοῖς οἰκείοις παραινεῖ, ὧδέ πη καὶ τοῦτο θεσπίζων· « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ ὑμῖν. Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ, ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς. » Καὶ τοῦτον δὲ τὸν προφήτην, δηλονότι τὸν Χριστὸν, ἐξ Ἰουδαίων προελθόντα, πάντων τῶν ἐθνῶν κατακρατήσειν πάλιν ἀναφωνεῖ, λέγων· « Ὡς καλοὶ οἱ οἶκοί σου, Ἰακὼβ, αἱ σκηναί σου, Ἰσραὴλ, ὡσεὶ νάπαι σκιάζουσαι, καὶ ὡσεὶ παράδεισος ἐπὶ ποταμὸν,
C ὡς σκηναὶ ἃς ἔπηξεν Κύριος. Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν, καὶ ὑψωθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ. » Ἀλλὰ καὶ ἐξ ὁποίας φυλῆς, δώδεκα τῶν ὅλων παρ' Ἑβραίοις οὐσῶν, ὅτι δὴ ἀπὸ τῆς Ἰούδα ὁ θεσπιζόμενος τῶν ἐθνῶν νομοθέτης Χριστὸς προελεύσεται· καὶ κατὰ ποίους χρόνους, ὅτι μετὰ τὴν ἔκλειψιν τῶν ἐκ προγόνων διαδοχῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀρξάντων, δηλοῖ λέγων· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Ποία δὲ προσδοκία ἦν, ἀλλ' ἢ ἡ τῷ Ἀβραὰμ ἐπηγγελμένη περὶ τοῦ δεῖν εὐλογηθήσεσθαι ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς; Πέφηνε τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς ἀκριβῶς ἐπιστάμενος τὴν μὲν πρὸς αὐτοῦ διαταγεῖσαν νομοθεσίαν ἐξ-
D ασθενεῖν, εἰς τὸ πᾶσιν ἐφαρμόσαι τοῖς ἔθνεσιν· εἰς ἐκπλήρωσιν δὲ τῶν πρὸς τὸν Ἀβραὰμ χρησμῶν, ἑτέρου δεῖσθαι προφήτου. Οὗτος δὲ ἄρα ἦν, ὃν ἐξ Ἰούδα φυλῆς προελεύσεσθαι, καὶ πολλῶν ἐθνῶν κυριεύσειν προμαρτυρόμενος εὐηγγελίζετο.

[38] Matth. XXVIII, 19. [39] Ibid. 20. [40] Act. XV, 10. [41] Deut. XVIII, 15, 19. [42] Num. XXIV, 5, 7. [43] Gen. XLIX, 10.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Τί δήποτε, τὰ παρὰ Ἰουδαίοις ἀποδεχόμενοι λόγια, τὸν παρ' αὐτοῖς βίον παρῃτησάμεθα.

Διὰ δὴ οὖν ταῦτα ὡσὰν τὰ περὶ ἡμῶν τῶν ἐθνῶν θεσπίσματα περιεχούσας τὰς παρ' Ἑβραίοις ἱερὰς βίβλους, ἅτε καὶ ἡμῶν οἰκείας οὔσας εἰλάμεθά τε καὶ ἐστέρξαμεν, ὅτε μάλιστα οὐ μόνον Μωσῆς περὶ τοῦ μετ' αὐτὸν ἥξοντος νομοθέτου τῶν ἐθνῶν προανεφώνει, ἀλλὰ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφῆται συλλήβδην εἰπεῖν ἅπαντες τὰ ὅμοια προεκήρυττον. Ὥσπεροῦν ὁ Δαβὶδ φάσκων· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτοὺς, γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποί εἰσιν. » Ὅρα ὡς δευτέρου μέμνηται καὶ οὗτος νομοθέτου ἐθνῶν. Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ τοῖς ἔθνεσι προσφωνεῖ ᾄδειν οὐ τὸ παλαιὸν καὶ Μωσαϊκὸν ᾆσμα, ἀλλ' B ἕτερον καινὸν, λέγων· « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινὸν, ᾄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. Ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. Ὅτι μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα· φοβερός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς θεούς. Ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν, δαιμόνια· ὁ δὲ Κύριος τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησεν. Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἐβασίλευσε· καὶ γὰρ κατώρθωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται. « Καὶ πάλιν· « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινὸν, ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησεν. Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ· ἐναντίον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Εἴδοσαν πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ C ἡμῶν. » Καὶ ὅρα τίνα τρόπον ἐν τούτοις τὸ καινὸν ᾆσμα οὐ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει, ἀλλὰ τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι καταγγέλλει, τοῦ διὰ Μωσέως παλαιοῦ μόνοις Ἰουδαίοις προσήκοντος. Τοῦτό τοι τὸ καινὸν ᾆσμα, καινὴν Διαθήκην Ἱερεμίας, ἕτερος παρ' Ἑβραίοις προφήτης, ἀποκαλεῖ, λέγων· « Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, καὶ τῷ οἴκῳ Ἰούδα Διαθήκην καινήν· οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐν ᾗ ἐπελαβόμην τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ Διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος. Ὅτι αὕτη ἡ Διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ Ἰσραὴλ, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου, ἐπὶ τὴν διάνοιαν αὐτῶν καὶ ἐπὶ D τὰς καρδίας αὐτῶν γράψω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεὸς, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μου λαός. » Ὁρᾷς καὶ τοῦτον, ὡς διαστελλόμενος δύο Διαθήκας, τὴν μὲν παλαιὰν ὀνομάζει, τὴν δὲ καινήν; καί φησι τὴν καινὴν οὐ κατὰ τὴν παλαιὰν ἔσεσθαι, ἣν διέθετο τοῖς πατράσιν; Ἡ μὲν γὰρ τοῖς ἀποπεσοῦσι τῆς τῶν προγόνων εὐσεβείας Ἰουδαίοις, τὸν Αἰγυπτιακὸν δὲ βίον καὶ τρόπον ζηλώσασιν, ἐπί τε τὴν πολύθεον πλάνην, καὶ τὴν ἀμφὶ τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν δεισιδαιμονίαν ὀλισθήσασιν νενομοθέτητο, ὡσὰν πεσόντας ἀνεγείρουσα καὶ ἀνορθοῦσα τοὺς πρηνεῖς κειμένους καταλλήλοις διδασκαλίαις· « Δικαίοις γὰρ, » φησὶ, « νόμος οὐ

CAPUT IV.

Quanam de causa, cum omnium Judæorum oracula acceperimus, eorumdem vivendi institutum recusarimus.

His igitur de causis sacros Hebræorum libros, utpote qui de nobis gentibus oracula contineant, quasi proprios nostros, et accepimus et amplexi sumus: eoque magis quod non unus Moses de legum auctore apud gentes post seipsum futuro est vaticinatus, sed etiam ipso Mose posteriores prophetæ, ut breviter dicam, universi eidem illi similia cecinerunt, ut David, qui ait: « Constitue, Domine, legumlatorem super eos, agnoscant gentes, quod homines sunt [44]. » Vide, quæso, ut hic quoque alterius legumlatoris meminit. Quocirca alibi idem hic gentibus imperat canere non antiquum amplius illud, et Mosaicum canticum, sed aliud quoddam novum, in hunc modum: « Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra. Annuntiate in gentibus gloriam ejus: in omnibus populis mirabilia ejus. Quoniam magnus Dominus et laudabilis valde: terribilis est supra omnes deos. Quoniam omnes dii gentium, dæmonia: Dominus autem cœlos fecit. Afferte Domino tribus gentium, afferte Domino gloriam nomini ejus [45]. » Et rursus: « Dicite in gentibus quod Dominus regnavit Etenim correxit orbem terræ, qui non commovebitur [46]. » Et alibi: « Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit. Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam. Viderunt omnes fines terræ salutare Dei nostri [47]. » Hoc etiam loco considera quemadmodum novum canticum non uni Judaicæ genti, sed omnibus omnino gentibus indicit, quando illud antiquum Mosaicum solis conveniebat Judæis. Hoc sane novum canticum **8** Jeremias alius apud Hebræos propheta Novum Testamentum appellat his verbis: « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et disponam domui Israel, et domui Juda Testamentum Novum, non secundum Testamentum, quod disposui patribus eorum: quo die apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti: eo quod ipsi non manserunt in iis quæ erant Testamenti mei, ego item neglexi eos, dicit Dominus. Quoniam hoc Testamentum quod disponam Israel, dicit Dominus, dans leges meas in interiorem sensum eorum, et in cordibus eorum describam, et ero ipsorum Deus, et ipsi erunt mihi populus [48]. » Cernis item hunc, dum duo Testamenta distinguit, ut hoc quidem vetus, illud vero novum appellet? et novum dicat non veteri illi quod patribus condidit simile futurum? illud enim lapsis a majorum pietate Judæis vitamque Ægyptiacam ac mores æmulantibus, et ad errorem colendi multos deos, superstitionemque gentium, quæ simulacra venerabantur, declinantibus legis loco impositum est, ut et eos qui ceciderant excitaret, et mutuis inter ipsos

[44] Psal. IX, 21. [45] Psal. XCV, 1-7. [46] Ibid. 10. [47] Psal. XCVII, 1-3. [48] Jer. XXXI, 31-33.

doctrinis confessos, atque prostratos erigeret. A « Justis enim, inquit, lex posita non est, sed iniquis et pervicacibus, et impiis, et peccatoribus, et horum similibus [49]. » Novum autem eos, qui per Salvatorem nostrum Dei beneficio ac munere consurrexerint, ad promissum Dei regnum ut eant et properent, quasi manuducit, atque instruit, omnes æque homines vocans in unam atque eamdem bonorum communitatem. Hoc igitur Novum Testamentum, legem novam vocat alius item apud Hebræos propheta Isaias dicens : « Nam de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem : et judicabit inter gentes, et venient omnes gentes, et congregabuntur omnes populi, et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini et in domum Dei Jacob [50]. » B Sed quæ tandem lex de Sion proficiscens, diversa duntaxat ab ea quæ in monte Sina per Mosem data est reperietur : nisi ipsum Evangelicum verbum, quod per Salvatorem nostrum Jesum Christum, perque ejusdem apostolos de Sion profectum est, perque omnes gentes disseminatum? constat enim de Jerusalem ac de eo qui illi conjunctus est, monte Sion, ubi Salvator ac Dominus 9 noster, et multum versatus est, et plurimum doctrinæ suæ edidit, Novi Testamenti legem ab initio profectam in cunctos homines suam lucem effudisse, quæ quidem res consentanea iis vocibus fuit, quibus ille ad suos est usus discipulos, dum dicit : « Ite ac docete omnes gentes, docentes eos servare omnia quæcunque præcepi [51] vobis. » Quænam porro hæc erant, nisi C Novi Testamenti instituta ac præcepta? quando igitur hæc sic se habere ostensum est, nunc jam tempus fuerit inspicere hujusce Novi Testamenti, ejusque quod prædictum fuerat cantici novi, novæque legis rationem ac modum.

κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, καὶ τοῖς παραπλησίοις. » Ἡ δὲ καινὴ τοὺς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χάριτι καὶ δωρεᾷ Θεοῦ ἀνεγηγερμένους ἐπὶ τὸ βαδίζειν καὶ σπεύδειν εἰς τὴν ἐπηγγελμένην τοῦ Θεοῦ βασιλείαν χειραγωγεῖ, πάντας ἐπίσης ἀνθρώπους εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν ἀγαθῶν μετουσίαν προκαλουμένη. Ταύτην τὴν καινὴν Διαθήκην αὖθις νόμον ὀνομάζει καινὸν Ἡσαΐας, ἄλλος πάλιν παρ' Ἑβραίοις προφήτης, λέγων· « Ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλὴμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν, καὶ ἥξουσι πάντα τὰ ἔθνη, καὶ συναχθήσονται πάντες οἱ λαοὶ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἐκ Σιὼν προεληλυθὼς νόμος, ἕτερος ὢν τοῦ ἐπὶ B τῆς ἐρήμου διὰ Μωσέως ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει νενομοθετημένου, ἀλλ' ἢ ὁ Εὐαγγελικὸς λόγος, ὁ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἐκ τῆς Σιὼν προεληλυθὼς, καὶ διελθὼν πάντα τὰ ἔθνη; πρόδηλον γὰρ ὡς ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοῦ ταύτῃ προσπαρακειμένου Σιὼν ὄρους, ἔνθα τὰς πλείστας διατριβάς τε καὶ διδασκαλίας ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν πεποίητο, ὁ τῆς Καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ ἀρξάμενος νόμος, κἀκεῖθεν προελθὼν, εἰς πάντας ἐξέλαμψεν ἀνθρώπους ἀκολούθως ταῖς αὐτοῦ φωναῖς, ἃς πρὸς τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς πεποίητο, φήσας· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν. » Τίνα δὲ ταῦτα ἦν, ἀλλ' ἢ τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης μαθήματά τε καὶ παιδεύματα; C Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔχειν ἀποδέδεικται, ὥρα νῦν ἰδεῖν τὸν τρόπον τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ τοῦ προκεκηρυγμένου καινοῦ ᾄσματός τε καὶ νόμου.

CAPUT V.

Quisnam modus Novi Testamenti, cujus Christus est auctor.

Ita quidem ostensum jam est, quemadmodum Vetus illud Testamentum, lexque Mosaica uni Judaicæ genti, et huic ipsi propriam terram incolenti accommodari posset, ac neque reliquis gentibus, quæ toto terrarum orbe tenerentur, neque alienas terras incolentibus Judæis conveniret : quodque Novi Testamenti rationem ita oporteret insti- D tui, ut omnibus gentibus ad vitam prodesse posset, ut ne prorsus ullo modo, ullave ratione, qui hoc vitæ institutum ingredi vellent, impedirentur : neque aut regionis, aut generis, aut loci, aut alterius cujuspiam rei omnino causa, possent excusari. Talis porro et lex, et vita plane exstitit ea, quæ a Salvatore nostro Jesu Christo instituta est, qua prisca illa, et ipso Mose antiquior instauratur religio, ad cujus normam et Abraham, et ejus majores vixisse facile demonstrantur. Quod si velis Christianorum vivendi rationem, atque eam quam Christus per omnes gentes disseminavit religionem, cum eo et religionis et justitiæ instituto comparare, et contendere, quo et Abraham et Abrahæ similes

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Τίς ὁ τοῦ Χριστοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπος.

Ἡ μὲν δὴ παλαιὰ Διαθήκη καὶ ὁ διὰ Μωσέως νόμος μόνῳ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει, καὶ τούτῳ ἐπὶ τῆς οἰκείας γῆς οἰκοῦντι, κατάλληλος ἀποδέδεικται, οὔτε δὲ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οὔτε τοῖς ἐπὶ γῆς ἀλλοδαπῆς ἀπῳκισμένοις Ἰουδαίοις· τὸν δὲ τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπον πᾶσιν ἔθνεσιν βιωφελῆ D χρῆν δήπου καταστῆναι, ὡς μηδαμῶς μηδαμόθεν παραποδίζεσθαι τοὺς κατὰ τοῦτον πολιτεύεσθαι μέλλοντας, μήτ' ἀπὸ χώρας, μήτ' ἀπὸ γένους, μήτ' ἀπὸ τόπου, μήτε ἔκ τινος ἑτέρου τὸ σύνολον. Τοιοῦτος δὲ πέφηνεν ὁ πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ νενομοθετημένος νόμος τε καὶ βίος, τὴν παλαιοτάτην καὶ πρεσβυτέραν Μωσέως εὐσέβειαν ἀνανεούμενος, καθ' ἣν ὁ θεοφιλὴς Ἀβραὰμ, καὶ οἱ τούτου προπάτορες δείκνυνται πεπολιτευμένοι. Εἰ γοῦν ἐθελήσειας τόν τε Χριστιανῶν βίον, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἔθνεσι καταβεβλημένην θεοσέβειαν συνεξετάσαι τῷ τρόπῳ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ δικαιοσύνῃ μεμαρτυρημένων, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εὑρήσεις. Ἐκεῖνοί τε γὰρ, τῆς πολυθέου πλάνης ἀποχωρήσαντες, καὶ τὴν περὶ τὰ ἀγάλματα δεισιδαιμονίαν

[49] I Tim. I, 9. [50] Isa. II, 3-4. [51] Matth. XXVIII, 19, 20.

ἀποστραφέντες, ὑπερκύψαντες δὲ καὶ τὴν ὁρωμένην A ἅπασαν κτίσιν, καὶ μήθ' ἥλιον, μήτε σελήνην, μήτε τι τῶν μερῶν τοῦ παντὸς θεοποιήσαντες, ἐφ' ἕνα τὸν ἀνωτάτω Θεὸν, αὐτὸν δὴ τὸν ὕψιστον τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργὸν, ἑαυτοὺς ἀνήγαγον· ὃ καὶ συνίστησιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς ἐν ταῖς τῆς ἀρχαιολογίας ἱστορίαις, τὸν Ἀβραὰμ ἀναγράφων φάσκοντα· « Ἐκτενῶ τὴν χεῖρά μου πρὸς τὸν Θεὸν ὕψιστον, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· » καὶ πρό γε τούτου εἰσάγων τὸν Μελχισεδὲκ, ὃν δή φησιν ἱερέα γεγονέναι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, τὸν Ἀβραὰμ ὧδέ πως εὐλογοῦντα· « Εὐλογημένος Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ τῷ ὑψίστῳ, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Εὕροις δ' ἂν καὶ τὸν Ἐνὼχ, καὶ τὸν Νῶε δικαιωθέντας καὶ εὐαρεστήσαντας τῷ Θεῷ κατὰ τὸν αὐτὸν τῷ Ἀβραὰμ τρόπον. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰὼβ, ἄνθρωπος δίκαιος, ἀληθινὸς, B ἄμεμπτος, θεοσεβὴς, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος, πρὸ τῶν Μωσέως χρόνων μεμαρτύρηται· ὃς δὴ καὶ πεῖραν τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσεβείας δι' ἀθρόας τῆς τῶν ὑπαρχόντων ἀποβολῆς ὑποσχὼν, μέγιστον εὐσεβοῦς ὑπόδειγμα τρόπου καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν ἀπολέλοιπε, τὸν φιλόσοφον ἐκεῖνον ἐπιφωνήσας λόγον· « Γυμνὸς ἐξῆλθον ἐκ κοιλίας μητρός μου, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι. Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο· ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο· εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον. » Καὶ τὸν ἁπάντων Κύριον σέβων, ταύτας ἠφίει τὰς φωνὰς, ἃς προϊὼν ὁ αὐτὸς διασαφεῖ, δι' ὧν φησι· « σοφὸς γάρ ἐστι διανοίᾳ, κραταιός τε καὶ μέγας, ὁ σείων τὴν ὑπ' οὐρανὸν ἐκ θεμελίων, οἱ δὲ στῦλοι αὐτῆς σαλεύονται· ὁ λέγων C τῷ ἡλίῳ, καὶ οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ δὲ ἄστρων κατασφραγίζει· ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος. » Εἰ δὴ οὖν τοῦτον αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν πάλαι, καὶ πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν Θεὸν, ἔναγχος πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ὁ Χριστοῦ λόγος ὁμοίως ἐκείνοις μόνον εὐσεβεῖν διετάξατο, πέφηνεν ὅπως κοινωνοὶ γεγενήμεθα τῆς ἴσης αὐτῶν ἐκείνων εὐσεβείας· τῆς δὲ εὐσεβείας μετασχόντες, δῆλον, ὡς καὶ τῆς εὐλογίας μεταληψόμεθα. Ἀλλὰ καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὃν δὴ Χριστὸν ἡμῖν προσαγορεύειν φίλον, ὁμοίως ἡμῖν κἀκεῖνοι γνόντες ἐμαρτυρήθησαν· οἵγε καὶ πολὺ διαφερόντως τῆς ἐμφανοῦς αὐτοῦ παρουσίας τε καὶ θεοφανείας ἠξιώθησαν. Ἐπάκουσον γοῦν, ὡς πάλιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς τὸν ἐπιφανέντα τοῖς θεοφιλέσι, καὶ πολλάκις χρηματίσαντα αὐτοῖς τὰ ἀναγεγραμμένα ποτὲ, μὲν Θεὸν καὶ Κύ- D ριον, ποτὲ δὲ καὶ ἄγγελον Θεοῦ προσαγορεύει (3)· Θεὸς μὲν καὶ Κύριος τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἀνηγορευμένος, Ἄγγελος δὲ τοῦ ἀνωτάτω Πατρός. Λέγει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασι· « Καὶ ἐπορεύθη Ἰακὼβ εἰς Χαρὰν, καὶ ἀπήντησε τόπῳ, καὶ ἐκοιμήθη ἐκεῖ· ἔδυ γὰρ ὁ ἥλιος· καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν λίθων τοῦ τόπου, καὶ ἔθηκεν πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, καὶ ἐνυπνιάσθη· καὶ ἰδοὺ κλί-

usos divinæ litteræ prædicant, facile unum atque idem agnosces. Siquidem illi a multorum deorum cultu, atque errore recedentes, et ab ea, quæ simulacris addicta erat, superstitione avertentes seipsos (2), mentis oculos supra omnem, quæcunque oculis cerni possit, naturam sustulerunt: neque vero illi aut solem, aut lunam, aut aliam quampiam universi partem pro Deo unquam coluere: sed ad unum supremum, ipsum utique altissimum cœli et terræ opificem, **10** seipsos attollere non dubitarunt. Quam sane rem ipse etiam Moses in suis antiquitatis historiis commendat, dum ipsum Abraham sic inducit dicentem: « Extendam manum meam ad Deum altissimum, qui condidit cœlum ac terram [31] »: dumque ante hunc, Melchisedec, quem ait sacerdotem Dei altissimi fuisse, ipsi Abrahæ his ferme verbis benedicentem: « Benedictus Abraham Deo altissimo, qui condidit cœlum et terram [32]. » Invenies autem et Enoch et Noe eadem ratione qua Abraham, et evasisse justos, et Deo placuisse. Quin etiam Job, vir et justus, et verus, et inculpabilis, et ab omni mala re abstinens, ante Mosis ætatem celebratur, qui cum pietatis erga Deum universi gratia, per omnium bonorum subitam ademptionem vexatus, constanter omnia sustinuerit, maximum veræ religionis exemplum omni suæ posteritati reliquit, quippe qui vere philosophicum illud verbum olim acclamaverit: « Nudus egressus sum de ventre matris meæ, et nudus abibo. Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum [33]. » Idem vero communem omnium Deum colens, voces etiam illas pietatis emisit, quas ipse longius progressus explanat, dum ait: « Sapiens enim est mente, fortisque et magnus, qui concutit terram a fundamentis, et columnæ ejus contremiscunt: qui dicit soli, et non oritur, et stellas quasi signo impresso claudit: qui cœlum extendit solus [34]. » Si igitur eumdem illum quem prisci, ac ipso Mose antiquiores, Dei amici viri coluerunt Deum, nuper itidem ut illis solum pie colendum esse, Christi doctrina gentibus universis demonstravit, haud dubium est, quin ejusdem cum illis divini cultus facti simus participes: communem porro habentes religionem, communem quoque benedictionem sortituros esse, palam est. Sed nec minus Dei Verbum, quem Christum appellare nos consuevimus, illis cognitum fuisse quam nobis, sacrarum litterarum testimonio ostensum est: quippe qui longe excellentius ad illius et manifestum adventum, et divinam præsentiam cernendam, idonei habiti sunt. Audi igitur, ut rursus ipse Moses, eum qui amicis Dei seipsum ostenderit, quique iisdem oracula publicis monumentis commendata

[31] Gen. xiv, 22. [32] Ibid. 19. [33] Job i, 21. [34] Job ix, 3-9.

(2) Forsan in eamdem cum Clemente, Justino, Chrysostomo, sententiam concedit auctor, qui ista olim sufficisse credebant ad salutem, Christi cognitione, qui nondum advenerat, minime requisita.

(3) Post προσαγορεύει hæc ms. addit: ἐναργῶς παριστὰς ὅτι μὴ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς οὗτος ἦν, ἀλλὰ δεύτερος Θεὸς μὲν καί. Interpres videtur aliquid ejusmodi in suis codicibus invenisse. Arianizat autem Eusebius.

reddiderit, modo Deum, ac Dominum, modo Dei angelum appellet : sic quidem plane declarans, non hunc fuisse ipsum Patrem, sed ejus Filium, qui idem et Deus ac Dominus amicorum Dei, et supremi Patris Angelus dici consueverit.

11 Dicit igitur his fere verbis : « Et profectus est Jacob in Charan, venitque in locum, et dormivit in eo : occiderat enim sol, et accepit lapides de loco, et supposuit capiti suo, et dormivit in loco illo, et somniavit : et ecce scala fixa humi, cujus caput attingebat cœlum, et angeli Dei ascendebant ac descendebant per illam, et Dominus innixus erat ei, et dixit : Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac, noli timere, terram hanc in qua tu dormis, tibi dabo et semini tuo : et erit semen tuum, ut arena terræ [56]. » Quibus deinceps adjungit : « Et surrexit Jacob mane, et accepit lapidem, quem supposuerat capiti suo, et erexit illum in titulum [57]. » Oratione deinde progressus, hunc ipsum, qui illi se ostenderat, Deum ac Dominum, Dei angelum nominat. Loquitur ergo Jacob; « et dixit mihi Angelus Dei in somnis : Jacob : Ego autem dixi, Quid est [58]? » Ac deinceps : « Vidi, inquit, omnia quæcunque fecit Laban. Ego sum Deus, qui visus sum tibi in loco Dei, ubi unxisti mihi lapidem, votumque vovisti [59]. » Hic sane idem, qui etiam Abrahæ visus est, Deus ac Dominus appellatur, qui per mysteria, hominem Dei amicum, sui patris jus et potestatem docet, ac nonnulla interim quasi de alio quodam refert, quæ sane nos suo loco considerabimus. Quin etiam eum, qui tum demum ipsi Job, post satis longam exercitationem respondit, alium præter hunc dicere nefas. Nam qui antea, de turbine, et nubibus illi se ostenderat, Deum universi se esse indicabat. Porro autem progressus, ita seipsum præbet videndum, ut ipse Job tum dicat : « Audi me, Domine, ut etiam ego loquar. Sonitum quidem vocis tuæ audivi prius, nunc autem oculus meus vidit te [60]. » Quod si fieri non potest, ut altissimus Deus invisibilis et ingenitus, et rex universi a mortali natura cernatur, quis tandem hic, qui sic visus est, alius fuerit, præter Dei Verbum, quod seipsum ad tempus de propria magnitudine demiserit, ut alibi quoque dicendum est? Cæterum quid plura de eadem re in hunc locum congerere opus est, cum harum rerum confirmationes e sacris libris accipere haud difficile sit? Quas utique etiam nos in materia proposita per otium collecturi sumus, ut ostendamus nullum alium fuisse nisi Dei Verbum, qui ab antiquis Dei amicis patribus est visus. Itaque post rerum omnium opificis nomen, **12** etiam ea quæ ad Christum pertinent, æque nobis, atque illis, communique ratione prodita sunt. Quam ob rem christos quoque eos ipsos qui ante Mosem amici familiaresque Dei fuerunt, sicut nos Christianos, appellatos invenies, sed audi, quæso, quid de illis oraculum in Psalmis dicat : « Cum essent numero breves, paucissimi et incolæ in ea, et transierunt de gente in gentem, et de regno in populum alterum, non dimisit homi-

A μαξ ἐστηριγμένη ἐν τῇ γῇ, ἧς ἡ κεφαλὴ ἀφικνεῖτο εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτήν. Ὁ δὲ Κύριος ἐπεστήρικτο ἐπ' αὐτῆς, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ τοῦ πατρός σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ· μὴ φοβοῦ, ἡ γῆ ἐφ' ἧς σὺ καθεύδεις ἐπ' αὐτῆς, σοὶ δώσω αὐτὴν καὶ τῷ σπέρματί σου· καὶ ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς ἡ ἄμμος τῆς γῆς· » οἷς ἑξῆς ἐπιλέγει· « καὶ ἀνέστη Ἰακὼβ τὸ πρωῒ, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον ὃν ὑπέθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην. » Εἶτα προϊὼν αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ἐπιφανέντα αὐτῷ Θεὸν καὶ Κύριον, ἄγγελον ὀνομάζει Θεοῦ. Φησὶ γοῦν ὁ Ἰακώβ· « Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον· Ἰακώβ. Ἐγὼ δὲ εἶπα· Τί ἐστιν; » Καὶ ἑξῆς, « Ἑώρακα, φησὶ, πάντα ὅσα Λάβαν ποιεῖ σοι. Ἐγώ
B εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τόπῳ Θεοῦ, οὗ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ηὔξω μοι ἐκεῖ εὐχήν. » Ὁ δ' αὐτὸς οὗτος, καὶ τῷ Ἀβραὰμ παραφανεὶς, Θεὸς καὶ Κύριος ἀνηγόρευται, μυσταγωγῶν τὸν θεοφιλῆ τὰς περὶ τοῦ πατρὸς αὐθεντίας, καί τινα ὡς περὶ ἑτέρου Θεοῦ διδάσκων, ἃ καὶ κατὰ καιρὸν ἐπισκεψόμεθα. Ἀλλὰ καὶ τῷ Ἰὼβ οὐδένα ἢ τοῦτον εἶναι τὸν χρηματίσαντα μετὰ τὴν αὐτάρκη διαγυμνασίαν, οὐ θεμιτὸν εἰπεῖν. Πρότερον μὲν γὰρ διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν ἐπιφανεὶς αὐτῷ, τὸν ὅλων Θεὸν ἑαυτὸν ὄντα παρίστη· προϊὼν δὲ ἑξῆς ἑαυτὸν ἐπιδείκνυσι, ὥστε φάναι τὸν Ἰώβ· « Ἄκουσον δέ μου, Κύριε, ἵνα κἀγὼ λαλήσω. Ἀκοὴν μὲν φωνῆς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νυνὶ δὲ ὁ ὀφθαλμός μου ἑώρακέ σε. » Εἰ δὲ μὴ οἷόν τε τὸν ἐπέκεινα
C Θεὸν, τὸν ἀόρατον καὶ ἀγέννητον, καὶ παμβασιλέα τῶν ὅλων, θνητῇ φάναι θεωρεῖσθαι φύσει, τίς ἂν ὁ δηλούμενος εἴη πλὴν τοῦ πρὸς ἡμῶν κατὰ τὸν πατέρα κυριολογουμένου Θεοῦ Λόγου; Καὶ τί δεῖ πλείονα περὶ τούτου συναγαγεῖν, παρὸν ἐκ τῶν ἱερῶν βίβλων τὰς τούτων συστάσεις λαμβάνειν; Ἃς καὶ αὐτοὶ κατὰ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἐπὶ σχολῆς ἀναλεξόμεθα, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ μηδὲ ἄλλον ἢ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶναι τὸν τοῖς θεοφιλέσι προπάτορσιν ἑωραμένον. Οὐκοῦν μετὰ τὴν περὶ τοῦ τῶν ὅλων δημιουργοῦ διάληψιν, καὶ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ κοινῶς ἡμῖν τε κἀκείνοις παραδέδοται. Ἔνθεν καὶ Χριστοὺς αὐτοὺς δὴ ἐκείνους τοὺς πρὸ Μωσέως θεοφιλεῖς, ὥσπεροῦν ἡμᾶς Χριστιανοὺς, εὕροις ἂν κεκλημένους. Καὶ τοῦτο δὲ ἐπάκουσον, ὥς φησι περὶ αὐτῶν
D ἐν Ψαλμοῖς τὸ λόγιον· « Ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἀριθμῷ βραχεῖς, ὀλιγοστοὺς καὶ παροίκους ἐν αὐτῇ, καὶ διῆλθον ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος, καὶ ἐκ βασιλείας εἰς λαὸν ἕτερον, οὐκ ἀφῆκεν ἄνθρωπον ἀδικῆσαι αὐτοὺς, καὶ ἤλεγξεν ὑπὲρ αὐτῶν βασιλεῖς, λέγων· Μὴ ἅπτεσθε τῶν Χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε. » Ταῦτα γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ τοῦ Ἰακὼβ ἀνειρῆσθαι, ἡ πᾶσα σύμφασις τοῦ λόγου παρίστησιν. Ὥστε καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας ἡμῖν ὁμοίως ἐκοινώνουν.

[56] Gen. XXVIII, 10-14. [57] Ibid. 18. [58] Gen XXXI, 11. [59] Ibid. 12, 13. [60] Job XLII, 4, 5.

non nocere eis, et increpuit pro illis reges dicens : Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari [61]. » Hæc sane de Abraham, et Isaac, et Jacob edita esse oracula, tota compositio et continuatio orationis ostendit. Quocirca Christi quoque appellationem nobiscum communem pariter habuere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

A

Τίς ὁ κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην κατηγγελμένος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις βίος.

Ἀλλὰ καὶ ὁ κατ' ἀρετὴν βίος, ἥ τε κατὰ εὐσέβειαν πολιτεία, ὥσπερ τοῖς ἔθνεσιν ἅπασι διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ νουθεσίας κεκήρυκται δίχα τῆς κατὰ Μωσέα διαταγῆς, οὕτως καὶ τοῖς παλαιοῖς ἐκείνοις ὁ αὐτὸς τῆς εὐσεβείας κατωρθοῦτο τρόπος. Οὔτ' οὖν σώματος αὐτοῖς περιτομῆς ἔμελεν, ὅτι μηδ' ἡμῖν, οὔτε ἀποχῆς τῶν τοιῶνδε ζώων βρώσεως, ὅτι μηδὲ ἡμῖν. Αὐτίκα τὸν Μελχισεδὲκ ὁ Μωσῆς εἰσάγει ἱερέα τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, οὐ τὸ σῶμα περιτετμημένον, οὐ μύρῳ σκευαστῷ κατὰ Μωσέα κεχρισμένον, οὐ σάββατον τί ποτ' ἐστὶν εἰδότα, οὐδ' ὅλως τι τῶν μετὰ ταῦτα τῷ παντὶ Ἰουδαίων ἔθνει διὰ Μωσέως B παρηγγελμένων ἐπαΐοντα, ἄντικρυς δὲ κατὰ τὸ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον βιοῦντα. Πλὴν ἀλλ' ὅμως ἱερέα τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου φησὶν αὐτὸν ὁ Μωσῆς γεγονέναι, καὶ τοῦ Ἀβραὰμ κρείττονα. Εἰσῆκται γοῦν τὸν Ἀβραὰμ εὐλογῶν. Τοιοῦτός τις ἦν καὶ Νῶε, ἄνθρωπος δίκαιος ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ, ὃν καὶ ζώπυρον σπέρμα τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ τοῦ κατακλυσμοῦ φθορᾷ, πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀπολλυμένων, ὁ τῶν ὅλων Θεὸς διεφύλαξεν. Οὐδὲν γοῦν οὐδὲ οὗτος τῶν Ἰουδαϊκῶν ἐθῶν ἐπιστάμενος, οὔτε ἐν περιτομῇ σώματος, οὔτ' ἐν τοῖς ἄλλοις τοῖς ὑπὸ Μωσέως διατεταγμένοις, ὅμως δίκαιος, εἰ καί τις ἄλλος, ἀνηγόρευται. Καὶ πρό γε τούτου ὁ Ἐνὼχ, ὃς καὶ λέγεται εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ, καὶ μετατεθεῖσθαι, ὡς μὴ εὑρίσκεσθαι αὐτοῦ θάνατον. Τοιοῦτος δὲ καὶ οὗτος C γεγονὼς, οὔτε σῶμα περιτέτμητο, οὔτ' ἔτι τῆς (3*) Μωσέως μετῄει νομοθεσίας, ἄντικρυς δὲ Χριστιανικῶς, ἀλλ' οὐχὶ Ἰουδαϊκῶς ζῶν ἀναπέφηνε. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Ἀβραὰμ, μετὰ τοὺς προωνομασμένους γεγονὼς, καὶ νεώτερος παρ' αὐτοὺς τοῖς χρόνοις, πρεσβύτης δὲ διὰ τὴν ἡλικίαν, διὰ τοὺς μέλλοντας ἐξ αὐτοῦ φῦναι, ὥσπερ τινὰ σφραγῖδα τὴν περιτομὴν πρῶτος ὑπέμεινε τοῦ σώματος, γνώρισμα τῆς αὐτοῦ διαδοχῆς τοῖς ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα γενησομένοις τουτὶ τὸ σημεῖον παραδιδοὺς φέρειν· πρὸ δέ γε τῆς παιδοποιίας, καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, καὶ αὐτὸς διὰ τῆς (3**) τῶν εἰδώλων ἀναχωρήσεως, καὶ τῆς ἑνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ὁμολογίας, καὶ διὰ μόνου τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου δείκνυται Χριστιανικῶς, ἀλλ' οὐχὶ Ἰουδαϊκῶς βεβιωκώς. Μεμαρτύρηται γοῦν τὰ προστάγματα D καὶ τὰς ἐντολὰς, τά τε δικαιώματα καὶ τὰ νόμιμα τοῦ Θεοῦ, πρὸ τῆς Μωσέως διαταγῆς πεφυλαγμένος. Λέγει δ' οὖν πρὸς τὸν Ἰσαὰκ ὁ χρηματίζων Θεός· « Καὶ δώσω τῷ σπέρματί σου πᾶσαν τὴν γῆν ταύτην, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ἀνθ' ὧν ὑπήκουσεν Ἀβραὰμ ὁ πατήρ σου τῆς ἐμῆς φωνῆς, καὶ ἐφύλαξε τὰς ἐντολάς μου, καὶ τὰ προστάγματά μου, καὶ τὰ δικαιώ-

CAPUT VI.

Quænam sit ea, quæ in Novo Testamento omnibus hominibus a Christo denuntiata est, vita.

Sed et ea quæ virtutem sectatur vitæ ratio, et quæ pietatem amplexa est civilis institutio, sicut absque Mosis constitutione, omnibus gentibus, Christo monitore patefacta est, ita plane eadem pietatis ac religionis apud priscos illos complebatur ratio. Neque igitur ut corpus circumciderent, neque ut ab horum, aut illorum animalium carnibus abstinerent, illi curabant : quoniam ne nos quidem. Etenim protinus Melchisedec inducit Moses, sacerdotem Dei altissimi, qui neque corpore erat circumcisus, neque unguento comparato ex lege Mosis delibutus, neque quid sabbatum esset, ullo modo edoctus, neque præterea quidquam omnino eorum, quæ universæ Judæorum genti per Mosem descripta imperataque sunt, intelligens aut sciens, sed plane ut Christi Evangelium præcipit, vivens. Attamen ipsum hunc sacerdotem Dei altissimi fuisse, idem Moses affirmat, ipsoque Abraham præstantiorem. Proinde inducitur qui Abraham benedicat. Talis enim Noe fuit, homo ætatis suæ justissimus, quem quasi scintillam extincti ignis, et quasi semen quoddam humani generis, in ipsa diluvii grassatione,
13 iis omnibus reparandis, qui in terra perierant, Deus universi conservavit. Hic igitur quamvis eorum, quæ ad Judaicos mores spectant, nihil sciret, neque in corporis circumcisione, aut aliis, quæ auctore Mose constituta sunt, degeret : tamen justus, si quis unquam alius, est appellatus. Et ante hunc præterea Enoch, qui et Deo dicitur placuisse, et translatus esse, ut nusquam mors illius appareat. Igitur hic quoque cum talis esset, tamen neque corpus circumcisum habebat, neque in legibus a Mose positis ullo modo versatus fuerat, sed Christiano prorsus more, non Judaico vixisse perhibetur. Quin etiam ipse Abraham post eos, qui dicti sunt, natus, et illis ipsis ratione temporum junior, senex vero, atque ætate provectus, propter eos qui orituri ab ipso erant, quasi signum quoddam primus circumcisionem corporis tulit, hocque ipsum suæ dignoscendæ sobolis signum, iis qui a se ratione sanguinis genus ducturi erant, ferendum tradidit : ante vero quam susciperet liberos atque ante quam circumcideretur, ipsi quoque, propterea quod a simulacrorum cultu secesserat, unumque super omnia Deum confessus fuerat, et unam eam, quæ cum virtute est, vitam sectabatur, Christiano more vixisse, non Judaico demonstratur. Idcirco illi testimonium exhibetur, quod præcepta et mandata et cæremonias, et quæ in le-

[61] Psal. CIV, 12-15.

(3*) Τῆς. Forte τάς; nisi tamen quis malit legere, τὴν νομοθεσίαν; vel addere, οὐδέν, ut p. 52 D. Edit.

(3**) Desideratur ἀπό, vel ἐκ, ut et infra (p. 63 D) legitur, τοὺς ἐξ Ἑλλήνων ἀναχωροῦντας. Edit.

gibus posita sunt Dei, ante Mosis constitutionem, servaverit. Dicit igitur ad Isaac, is qui oracula illa reddebat Deus: « Et dabo semini tuo omnem terram hanc, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, eo quod obedierit Abraham pater tuus voci meæ, et custodierit præcepta et mandata mea, et cæremonias meas, et quæ in legibus posita sunt [62]. » Erant enim etiam ante Mosis legem mandata Dei alia et cæremoniæ, non similia iis quæ a Mose tradita sunt, legesque aliæ, ac præcepta Domini, per quæ illi justitiam adepti sunt. Porro autem quod non eadem essent cum iis, quæ per Mosem in legibus posita sunt, Moses ipse perspicue demonstrat, ubi ait ad populum: « Audi, Israel, justificationes, et judicia, quæcunque ego loquor in auribus vestris in die hac, et discetis ea, et servabitis, ut ea faciatis. Dominus Deus vester condidit vobis in Choreb testamentum, neutiquam patribus vestris condidit Dominus testamentum hoc,
14 sed vobis [63]. » Et sane specta, ut plane dicit Testamentum hoc, propterea quod non idem illud patribus eorum constituit. Quod si absolute non datum esse patribus eorum testamentum dixisset, in mendacium sane illi recidisset oratio. Datum est igitur Abrahæ testamentum, datum est etiam Noe, sicut sacra testantur oracula. Atque idcirco cum adjunctione dixit Moses, non hoc datum esse patribus eorum, sic sane alterum significans præstantius atque excellentius, per quod amici, dilectique Deo agniti, dictique sunt. Nam protinus ipsi Abrahæ, eo quod summo Deo crediderit plene servasse justitiam, exhibitum est testimonium ab ipso Mose sic dicente: « Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam [64]. » Quod autem post illam justitiæ plenam observationem, et post illi redditum de pietate testimonium, ipsum circumcisionis signum acceperit, et nihil hoc illum ad pietatem ac justitiam consequendam adjuverit, perspicue verba ipsa demonstrant. Invenies porro etiam Joseph ante Mosis tempora in regiis ædibus Ægyptiorum, sine Judaicarum observationum sollicitudine incuriose versatum. Postremo, si vis, potes ipsum quoque summum Judæorum legislatorem Mosem, a teneriori adhuc ætate apud regis Ægyptii filiam degentem agnoscere, qui quidem Ægyptio plane more absque Judaicis observationibus apud eamdem sit educatus. Sed quidnam de beatissimo Job, de illo, inquam, vero homine, illo inculpabili, justo, pio, dicemus? Quæ tandem illius summæ pietatis et justitiæ causa exstitit? nunquid præcepta Mosaica? minime. Num diei Sabbati, aut alterius cujuspiam Judaici ritus observatio? unde illi hoc, qui et ætate ipsum Mosem antecedit, et ante leges ab illo positas est natus? Etenim Moses septimus numeratur ab Abraham, hic autem quintus, ut sic Mose ipso antiquior duabus inveniatur ætatibus. Contemplare igitur hujusce vitam, quæ de legibus a Mose po-

A ματά μου, καὶ τὰ νόμιμά μου. » Ἦν γὰρ καὶ πρὸ τοῦ Μωσέως νόμου προστάγματα Θεοῦ ἕτερα, καὶ δικαιώματα, οὐχ ὅμοια τοῖς παρὰ Μωσεῖ, νόμιμά τε ἄλλα καὶ ἐντολαὶ Χριστοῦ, δι' ὧν ἐδικαιώθησαν. Ὅτι δ' οὐ τὰ αὐτὰ ἦν τοῖς διὰ Μωσέως νομοθετηθεῖσι, σαφῶς ὁ Μωσῆς παρίστησιν, ἐν οἷς φησιν πρὸς τὸν λαόν· « Ἄκουε, Ἰσραὴλ, τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα, ὅσα ἐγὼ λαλῶ ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ, καὶ μαθήσεσθε αὐτὰ, καὶ φυλάξεσθε ποιεῖν αὐτά. Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν διέθετο πρὸς ὑμᾶς ἐν Χωρὴβ Διαθήκην· οὐχὶ τοῖς πατράσιν ὑμῶν διέθετο Κύριος τὴν Διαθήκην ταύτην, ἀλλὰ πρὸς ὑμᾶς. » Καὶ ὅρα γε ὅπως ἀκριβῶς φησι τὴν Διαθήκην ταύτην, ἐπεὶ μὴ τὴν αὐτὴν τοῖς πατράσιν αὐτῶν διετέθειτο. Εἰ δ' οὖν ἀπολύτως μὴ δεδόσθαι τοῖς πατράσιν
B αὐτῶν Διαθήκην εἰρήκει, ψευδὴς ἂν ἦν ὁ λόγος αὐτῷ. Δέδοται γοῦν τῷ Ἀβραὰμ διαθήκη, καὶ τῷ Νῶε, ὡς τὰ ἱερὰ μαρτυρεῖ λόγια. Διὰ τοῦτο μετὰ προσθήκης ὁ Μωσῆς οὐ ταύτην φησὶ δεδόσθαι τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἑτέραν αἰνιττόμενος τὴν κρείττω καὶ διαφέρουσαν, δι' ἧς καὶ θεοφιλεῖς ἀπεφάνθησαν. Αὐτίκα τῷ Ἀβραὰμ διὰ τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν πίστεως τὰ τῆς δικαιοσύνης κατωρθῶσθαι, μεμαρτύρηται ὑπ' αὐτοῦ Μωσέως λέγοντος· « Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. » Ὅτι δὲ μετὰ τὴν τῆς δικαιοσύνης κατόρθωσιν, καὶ μετὰ τὴν ὑπ' εὐσεβείᾳ μαρτυρίαν τὸ τῆς περιτομῆς εἴληφε σημεῖον, καὶ μηδὲν πρὸς εὐσεβείας δικαίωσιν αὐτῷ τουτὶ συνεβάλλετο, σαφῶς ὁ λόγος παρίστησιν. Εὕ-
C ροις δ' ἂν καὶ τὸν Ἰωσὴφ πρὸ τῶν Μωσέως χρόνων ἐν τοῖς Αἰγυπτίων βασιλείοις ἀπαραφυλάκτως, ἀλλ' οὐχ Ἰουδαϊκῶς ἀχθέντα. Εἰ δὲ θέλεις, καὶ τὸν κορυφαῖον αὐτὸν καὶ νομοθέτην τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους Μωσέα, γνοίης ἂν ἐξέτι νηπίας ἡλικίας παρὰ τῇ τοῦ Αἰγυπτίου βασιλέως θυγατρὶ τὰς διατριβὰς πεποιημένον, τροφῆς τε τῆς Αἰγυπτίας ἀπαρατηρήτως μετειληχότα. Τί δεῖ λέγειν τὸν τρισμακάριον Ἰὼβ, τὸν ἀληθῆ ἄνθρωπον ἐκεῖνον, τὸν ἄμεμπτον, τὸν δίκαιον, τὸν θεοσεβῆ; τῆς εἰς ἄκρον εὐσεβείας αὐτῷ καὶ δικαιοπραγίας τίς ἄρα αἰτία ἦν; μήτιγε τὰ Μωσέως παραγγέλματα; Οὐδαμῶς. Ἀλλὰ Σαββάτου ἡμέρας ἐπιτήρησις ἦν, ἢ τινος ἄλλης Ἰουδαϊκῆς ἐθελοθρησκείας φυλακή; πόθεν, πρεσβυτέρῳ τοῖς χρόνοις Μωσέως, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν νομοθεσίας γενομένῳ;
D Ὁ μὲν γὰρ Μωσῆς ἕβδομος ἐξ Ἀβραὰμ γενεαλογεῖται, οὑτοσὶ δὲ πέμπτος, δυσὶ προτέραις τὸν Μωσέα γενεαῖς προάγων. Θέα δ' οὖν καὶ τούτου τὸν βίον, Μωσέως μὲν τῆς νομοθεσίας οὐδὲν ἐπαγόμενον, τῆς δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας οὐκ ἀλλότριον. Λέγει δ' οὖν αὐτὸς, τὸν ἑαυτοῦ διεξιὼν βίον, ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἑταίρους ἀπολογίᾳ· « Διέσωσα γὰρ πτωχὸν ἐκ χειρὸς δυνάστου, καὶ ὀρφανῷ, ᾧ οὐκ ἦν βοηθὸς, ἐβοήθησα. Στόμα δὲ χήρας με εὐλόγησε, δικαιοσύνην δὲ ἐνεδεδύκειν. Ἠμφιεσάμην δὲ κρίμα ἴσα διπλοΐδι, ὀφθαλμὸς ἤμην τυφλῶν, ποῦς δὲ χωλῶν· ἐγὼ ἤμην πατὴρ ἀδυνάτων. » Αὐτὰ δὴ ταῦτα, ἄντικρυς τὰ πᾶσιν ἡμῖν διὰ τῆς εὐαγ-

[62] Gen. xxvi, 3-5. [63] Deut v, 1-3. [64] Gen. xv, 6.

γελικῆς διδασκαλίας μαθήματα κηρυττόμενα. Ἀλλὰ καὶ ὡς εἰδὼς εὖ μάλα τὸ « κλαίειν μετὰ κλαιόντων· » καὶ τὸ, « Μακάριοι οἱ κλαίοντες, ὅτι γελάσονται, » καὶ τὸ, « Εἰ πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, » ἐν τοῖς τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας μαθήμασι περιεχόμενα, τὸ πρὸς τοὺς ἐν τῷ βίῳ ταλαιπωρουμένους φιλάνθρωπον ἐπεδείκνυε, λέγων· Ἐγὼ δὲ ἐπὶ παντὶ ἀδυνάτῳ ἔκλαυσα· » ἐστέναξα δὲ ἰδὼν ἄνδρα ἐν ἀνάγκαις. » Εἶτα πάλιν, τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τοὺς ἀσέμνους ἀπαγορευούσης γέλωτας, προλαβὼν ὁ μακάριος οὑτοσὶ, φησίν· « Εἰ δὲ ἤμην πεπορευμένος μετὰ γελοιαστῶν· εἰ δὲ καὶ ἐσπούδασεν ὁ πούς μου εἰς δόλον, ἔσταμαι δὲ ἐν ζυγῷ δικαίῳ, οἶδε δὲ ὁ Κύριος τὴν ἀκακίαν μου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ παρὰ Μωσεῖ λόγος νομοθετεῖ, λέγων, « Οὐ μοιχεύσεις, » θάνατόν τε κατὰ μοιχῶν ἐπιψηφίζεται· ὁ δὲ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τὸν νόμον ἐπιτείνων, φησίν· « Ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπιθυμεῖν· » σκέψασθε καλῶς τὸν περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος, ὃς, κατὰ τὸ Χριστοῦ βιοὺς Εὐαγγέλιον, καὶ τὸ μετ' ἐπιθυμίας ἀκολαστότερον ἐμβλέπειν παρεφυλάττετο, ἐφ' ᾧ καὶ ἐσεμνύνετο, λέγων· « Εἰ δὲ καὶ τῷ ὀφθαλμῷ ἐπηκολούθησεν ἡ καρδία μου γυναικὶ ἀνδρὸς ἑτέρου· » καὶ τὸν λογισμὸν ἀποδίδωσιν ἑξῆς ἐπάγων· « Θυμὸς γὰρ ἀνδρὸς ἀκατάσχετος τὸ μιᾶναι ἀνδρὸς γυναῖκα· πῦρ γάρ ἐστι καιόμενον ἐπὶ πάντων τῶν μερῶν· οὗ δ' ἂν εἰσέλθῃ, ἐκ ῥιζῶν ἀπώλεσεν. » Ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ τρόπου ἀδωροδόκητον παρίστησιν ὧδε· « Εἰ δὲ καὶ ταῖς χερσί μου ἡψάμην δώρων, σπείραιμι ἄρα, καὶ ἄλλοι φάγοιεν· ἄῤῥιζος δὲ γενοίμην ἐπὶ γῆς. » Ὅπως δὲ καὶ τοῖς οἰκείοις προσεφέρετο, μαθεῖν ἔστιν, ἀφ' ὧν διδάσκει, φάσκων· « Εἰ δὲ καὶ ἐφαύλισα κρίμα θεράποντός μου ἢ θεραπαίνης, κρινομένων αὐτῶν πρὸς ἐμέ· » καὶ πάλιν τὸν λογισμὸν ἀποδίδωσι· « Τί γὰρ ποιήσω, ἐὰν ἔτασίν μου ποιῆται ὁ Θεός; πότερον οὐχ ὡς ἐγὼ ἐγενόμην ἐν σαρκὶ, οὕτως κἀκεῖνοι γεγόνασι; γεγόναμεν δὲ ἐν τῇ αὐτῇ κοιλίᾳ. » Τούτοις ἐπιλέγει· « Χήρας τὸν ὀφθαλμὸν οὐκ ἐξέτηξα· εἰ δὲ καὶ τὸν ψωμόν μου ἔφαγον μόνος, καὶ οὐχὶ ὀρφανῷ μετέδωκα ἐξ αὐτοῦ· εἰ δὲ καὶ εἶδον γυμνὸν ἀπολλύμενον, καὶ οὐκ ἠμφίεσα. » Καὶ πάλιν ὑποβὰς λέγει· « Εἰ δὲ καὶ λίθῳ πολυτελεῖ ἐπεποίθησα· εἰ δὲ καὶ ηὐφράνθην πολλοῦ πλούτου μοι γενομένου· εἰ δὲ καὶ ἐπ' ἀναριθμήτοις ἐθέμην χεῖρά μου. » Καὶ τὸν λογισμὸν αὖθις ἐπιλέγει· « Ἦ οὐχ ὁρῶμεν ἥλιον ἐπιφαύσκοντα καὶ ἐκλείποντα, καὶ σελήνην δὲ φθίνουσαν; » Εἶτα πάλιν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας φησάσης, « Ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, » αὐτοφυεῖ διδασκαλίᾳ προλαβὼν ὁ θαυμάσιος τοὔργον ἀπεπλήρου. Διό φησιν· « Εἰ δὲ καὶ ἐπιχαρὴς ἐγενόμην ἐπὶ πτώματι ἐχθροῦ μου, καὶ εἶπεν ἡ καρδία μου, Εὖγε, ἤκουσεν ἄρα τὸ οὖς μου τὴν κατάραν μου. » Καὶ ἐπιλέγει· « Ἔξω δὲ οὐκ ηὐλίζετο ξένος, ἡ δὲ θύρα μου παντὶ ἐλθόντι ἀνέῳκτο, » ἐπεὶ μὴ ἀλλότριος

A sitis nihil inducit, ab evangelica autem Salvatoris nostri doctrina non abhorret. Dicit igitur ipse, ubi suam ipsius vitam exponit, et arguentibus se amicis respondet : « Servavi enim inopem de manu potentis : et pupillo, cui non erat adjutor, subveni. Os autem viduæ mihi benedixit, et justitiam indumenti loco accepi. Adornavi autem me judicio, quasi duplici vestimento; oculus fui cæcorum, pes claudorum : ego fui pater inopum [65]. »

15 Ipsa hæc igitur documenta plane eadem sunt cum iis, quæ omnibus nobis per evangelicam doctrinam tradi nuntiarique solita sunt : quinetiam veluti is qui bene illud nosset : « Flere cum flentibus [66] : » et illud, « Beati qui lugent, quoniam ridebunt [67], » et illud : « Si unum membrum patitur, B cum eo simul omnia membra patiuntur [68]. » Quæ in disciplinæ evangelicæ documentis continentur, humanum et misericordem erga miseros in vita animum demonstravit dicens : « Ego autem super omni inope flevi, et suspiravi cum virum vidi in necessitatibus [69]. » Deinde rursus cum immodestos risus doctrina evangelica respuat, beatus hic vir tanto ante pronuntiat : « Si vero ambulavi cum derisoribus, et si festinavit pes meus ad dolum, constiti in statera justa, et novit Dominus simplicitatem meam [70]. » Quoniam vero Mosis verba illa legis loco proponunt : « Non adulterium committes [71], » et mortem contra adulteros pœnam constituunt : qui autem doctrinæ evangelicæ legem describit, ita ait : « Dictum est antiquis : Non mœchaberis ; ego vero C dico vobis, ne ab initio quidem cupere [72] : » spectemus probe hunc, de quo sermo est, quemadmodum secundum Christi Evangelium vivens, ne cum cupiditate licentius aspiceret, cavit, in quo etiam gloriabatur, dicens : « Si vero oculum secutum est cor meum in muliere alterius viri [73] : » et rationem assignat deinceps adjungens : « Animus enim viri dissolutus ad inquinandam viri mulierem, ignis enim est ardens in omnibus partibus [74] : quodcunque autem invaserit, radicitus perdere consuevit; » sed etiam incorruptos in judiciis mores inducit, sic : « Si autem manibus meis attigi munera, seram ipse, et alii comedant, et sine stirpe exsistam in terra [75]. » Quomodo autem se erga domesticos gereret ex iis licet intueri quæ docet, cum ait : « Si contempsi D subire judicium cum servo meo, et ancilla mea, cum disceptarent adversum me [76] : » et deinde rationem assignat : « Quid enim faciam, si judicium contra me exercuerit Deus? nunquid non quemadmodum ego factus sum in carne, et sic illi facti sunt? facti porro sumus in eodem utero [77]. » His adjungit : « Viduæ oculum non liquescere feci : si autem et buccellam meam comedi solus, et non cum pupillo communicavi : et si vidi nudum pereuntem, et non vestivi [78]. » Et deinceps progressus sic dicit : « Si vero et in lapide pretioso fiduciam habui,

[65] Job xxix, 11-16. [66] Rom. xii, 15. [67] Matth. v, 5; Luc. vi, 21. [68] I Cor. xii, 26. [69] Job xxx. 25. [70] Job xxxi, 6, 7. [71] Exod. xx, 14. [72] Matth. v 27, 28. [73] Job xxxi, 7-9. [74] Ibid. 12. [75] Ibid. 7-8. [76] Ibid. 13. [77] ibid. 14-15. [78] ibid. 16-19.

et lætatus sum, cum multæ mihi divitiæ essent, et si ad innumerabilia posui manum meam [79]. » **16** Rationemque item adjungit : « An non videmus solem oriri ac deficere, lunamque desinere [80] ? » Rursus cum doctrina evangelica dicat : « Dictum est antiquis : Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros [81] : » admirabilis hic vir innata doctrina præveniens, ipsum opus complevit. Ergo sic loquitur : « Si gavisus sum super ruina inimici mei, et dixit cor meum, Euge, audiat sane auris mea exsecrationem meam [82]. » Tum adjungit : « Foris autem non mansit Peregrinus, et ostium meum omni venienti patuit [83], » eo quod non alienus esset ab eo qui dixit : « Peregrinus sum, et collegistis me [84]. » Qualia porro sint, quæ idem sentiat de peccatis, quæ præter voluntatem committuntur, audi eundem dicentem : « Quod si nolens ipse peccaverim, et peccatum meum occultaverim, non enim horrui turbulentiam multitudinis, ne enuntiarem in conspectu eorum : si vero permisi inopem abire sinu vacuo, et manum Domini si non extimui, syngrapham autem, quam habui adversus quempiam, si non scissam eam reddidi, nihil accipiens a debitore [85]. » Hæc igitur atque hujusmodi erant in iis, qui ante Mosem fuerunt, viris sanctis (de vita enim unius reliquorum item conjicere vitam licet), pro religione videlicet divinis laudibus celebranda certamina, per quæ et amici Dei, et prophetæ ut exsisterent, digni effecti sunt. Tales autem cum essent, quid illis præcepta Mosis prodesse poterant, quæ vulgaribus atque insolentibus viris descripta et tradita sunt? Ex his igitur omnibus quod vetustissimum primorum Patrum religionis morem, cunctis gentibus Christi verbum denuntiaverit, manifestissime apparet, ne Testamentum Novum aliud esse putemus, quam antiquissimam illam Mosaicorum temporum religioni conjunctam civilem orationem, ut et vetus pariter, et idem novum possimus dicere : vetus quidem propter ea quæ demonstrata sunt : novum autem propterea, quod longo post intervallo quasi hominibus absconditum, rursus per Salvatoris nostri doctrinam revixerit : toto vero hoc medio de quo dictum est tempore, quandiu Novi Testamenti mos, ut homines lateret, et quasi quiete ac silentio teneretur, evenit : Mosis interea lex ingressa quasi puerilium imperfectorumque animarum curatrix quædam, et gubernatrix, aut etiam medici cujusdam instar, gravi Ægyptiacoque **17** morbo laboranti universæ Judæorum nationi, ipsis videlicet Abrahæ nepotibus, et ab eo genus trahentibus, qui non quemadmodum primi patres, ita ipsi suam, quæ subsecuta est, imperfectiorem vitam dirigere poterant, tradita est. Nam quia cum Ægyptiis versantes post sanctorum Patrum mortem, Ægyptiacorum morum similitudine

A τοῦ φήσαντος· « Ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με. » Οἷα δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ περὶ τῶν ἀκουσίων πλημμελημάτων, ἐπάκουσον λέγοντος· « Εἰ δὲ καὶ ἁμαρτὼν ἀκουσίως ἔκρυψα τὴν ἁμαρτίαν μου, οὐ γὰρ διετράπην πολυοχλίαν πλήθους, τοῦ μὴ ἐξαγορεῦσαι ἐνώπιον αὐτῶν. Εἰ δὲ καὶ εἴασα ἀδύνατον ἐξελθεῖν τὴν θύραν μου κόλπῳ κενῷ, χεῖρα δὲ Κυρίου εἰ μὴ ἐδεδοίκειν, συγγραφὴν δὲ ἣν εἶχον κατά τινος, εἰ μὴ ῥήξας αὐτὴν ἀπέδωκα, οὐδὲν λαβὼν παρὰ χρεωφειλέτου. » Ταῦτα ἦν καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν (ἐξ ἑνὸς γὰρ καὶ τὸν τῶν λοιπῶν τεκμαίρεσθαι προσήκει βίον), τὰ περιύμνητα τῆς θεοσεβείας ἆθλα, δι' ἃ φίλοι Θεοῦ καὶ προφῆται κατηξιώθησαν. Τοιούτοις δ' οὖσι, τίς ἔτι χρεία ἦν τῶν παρὰ Μωσεῖ παραγγελμάτων φαύλοις ἀνδράσι καὶ μοχθηροῖς παραδεδομέ- B νων; Οὐκοῦν διὰ τούτων ἁπάντων τὸν ἀρχαιότατον, τῆς τῶν προπατόρων θεοσεβείας τρόπον, ὁ Χριστοῦ Λόγος πᾶσι καταγγείλας τοῖς ἔθνεσι προφανῶς ἀποδέδεικται, ὡς εἶναι τὴν Καινὴν Διαθήκην οὐδ' (3***) ἄλλην ἐκείνης τῆς ἀρχαιοτάτης τῶν Μωσέως χρόνων εὐσεβοῦς πολιτείας, ὥστε ὁμοῦ καὶ παλαιὰν αὐτὴν εἶναι καὶ νέαν· παλαιοτάτην μὲν διὰ τὰ ἀποδεδειγμένα, νέαν δὲ αὖθις διὰ τὸ, μακροῖς τοῖς μεταξὺ χρόνοις ὥσπερ ἀποκρυβεῖσαν ἐξ ἀνθρώπων, αὖθις ἀναβεβιωκέναι διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας. Τοῦτόν γέ τοι τὸν μεταξὺ δηλούμενον χρόνον ἕως συνέβαινε λανθάνειν ἀνθρώπους, καὶ ὥσπερ ἐφησυχάζειν τὸν τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπον, ὁ Μωσέως ἐν τῷ μεταξὺ παρεισελθὼν νόμος, οἷά τις νηπίων καὶ ἀτελῶν ψυχῶν C ἐπίτροπος καὶ οἰκονόμος, ἢ καὶ ἰατρὸς, δεινῇ καὶ Αἰγυπτιακῇ νόσῳ τετρυχωμένῳ τῷ παντὶ Ἰουδαίων ἔθνει, αὐτοῖς δὴ τοῖς τοῦ Ἀβραὰμ ἀπογόνοις μὴ οἵοις τε οὖσιν ὁμοίως τοῖς προπάτορσι κατορθοῦν, τὸν ὑποβεβηκότα καὶ ἀτελῆ βίον παρεδίδου. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ παρ' Αἰγυπτίοις διατριβῇ οὗτοι μετὰ τὴν τῶν θεοφιλῶν προπατόρων τελευτὴν, ταῖς Αἰγυπτιακαῖς ὁμοιοτροπίαις ἀπαχθέντες, ἐπὶ τὴν πολύθεον, ὡς ἔφην, δεισιδαιμονίαν ἀποπεπτώκεσαν, ὡς μηδὲν τῶν Αἰγυπτίων πλέον ἔχειν δοκεῖν, γεγονέναι δὲ κατὰ πάντα ὁμοίους αὐτοῖς, κατά τε τὴν τῶν εἰδώλων πλάνην, ἔν τε τοῖς ἄλλοις ἐγχειρήμασιν· εἰκότως, ὥσπερ ἐκ βυθοῦ κακῶν ἀνιμώμενος αὐτοὺς ὁ Μωσῆς, ἀφίστη μὲν τῆς ἀθέου πολυθεΐας, ἀνῆγε δὲ ἐπὶ τὸν πάντων δημιουργὸν Θεὸν, πρῶτον ἐκεῖνον βαθμὸν εὐσεβείας, ὡς ἐν εἰσαγωγαῖς καὶ προθύροις, τῶν τελεωτέρων D προβεβλημένος. Ἔπειτα οὐ φονεύειν, οὐ μοιχεύειν, οὐ κλέπτειν, οὐκ ἐπιορκεῖν, οὐκ ἄῤῥενας ἄῤῥεσιν ἐπιμαίνεσθαι, οὐ μητράσιν, οὐκ ἀδελφαῖς, οὐ θυγατράσιν ἐπιμίγνυσθαι, οὐδ' ὅσα τοιαῦτα τοῖς τότε πράττειν ἐξῆν, ἀφόβως συνεχώρει. Παραλαβὼν δὲ ἐξ ἀνημέρου καὶ θηριώδους βίου λογικωτέραν καὶ εὔνομον ἐν τοῖς τότε χρόνοις πολιτείαν, πρῶτος ἐπὶ γῆς διὰ γραφῆς συνεστήσατο, οὔπω τότε πᾶσιν ἀνθρώποις ἐκφανοῦς ὄντος οὐδὲ τοῦ τοιουδὶ τρόπου. Εἶτα δὲ ὡσὰν ἀτελέσιν ἀπειπὼν τὴν εἰδωλολατρείαν, θυσίαις καί τισι σωματικωτέροις τὸν ἕνα καὶ ἐπὶ

[79] Job xxxi, 24-25. [80] ibid. 26. [81] Matth. v, 43-44. [82] Job xxxi, 29, 30. [83] Ibid 32. [84] Matth. xxv, 35. [85] Job xxxi, 33-35.

(3***) Οὐδ'. Forte legendum οὐκ. Edit.

πάντων Θεὸν θεραπεύειν παρεκέλευε, διά τινων ἀποῤῥητοτέρων ἰδίᾳ συμβόλων τὴν κατ' αὐτὸν θρησκείαν ἐπιτελεῖν νομοθετήσας, ἣν καὶ θαυμασίως τῷ θείῳ Πνεύματι συνιδὼν οὐχ εἰς ἄπειρον δεῖν περιέπειν, ὑφ' ἕνα τόπον περιέγραψεν, ὁρίσας μὴ ἀλλαχόσε συντελεῖν τὰ κατ' αὐτὸν νόμιμα ἢ ἐν μόνῳ ἑνὶ τόπῳ· οὗτος δ' ἦν ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις· ἔξω δὲ τούτου μηκέτι· ὅθεν εἰς ἔτι καὶ δεῦρο παισὶν Ἑβραίων οὐ θεμιτὸν ἄλλοσε ἐκτὸς τῆς καθῃρημένης αὐτῶν μητροπόλεως οὔτε θύειν κατὰ τὸν νόμον, οὔτε ἱερὸν, οὔτε θυσιαστήριον ἐγείρειν, οὔτε χρίειν ἱερέας, οὔτε βασιλέας, οὔτε τὰς κατὰ Μωσέα πανηγύρεις καὶ ἑορτὰς ἐκτελεῖν, οὐ μιασμοῦ καθαίρεσθαι, οὐ πλημμελείας ἀπολύεσθαι, οὐ δῶρα τῷ Θεῷ προσφέρειν, οὐχ ἱλεοῦσθαι κατὰ τὰ νενομοθετημένα. Διόπερ καὶ τῇ Μωσέως εἰκότως ὑποβέβληνται κατάρᾳ, ἐν μέρει μὲν φυλάττειν τινὰ πειρώμενοι, ἐν δὲ τοῖς ὅλοις παρανομοῦντες, διαῤῥήδην Μωσέως ἀποφηναμένου· « Ὅτι δὴ ἐπικατάρατος πᾶς, ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς ἐγγεγραμμένοις τῷ νόμῳ, τοῦ ποιῆσαι αὐτά. » Τούτοις δὲ πᾶσι περιπεπτώκασιν, αὐτοῦ Μωσέως θείῳ Πνεύματι προειληφότος, ὅτι δὴ, τῆς διὰ Χριστοῦ Καινῆς Διαθήκης ἀνανεωθείσης, καὶ τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι καταγγελθείσης, περιττή τις ἔσται ἡ κατ' αὐτὸν νομοθεσία· ἣν εἰκότως ὑφ' ἕνα τόπον περιώρισεν, ἵνα, εἴποτε τούτου στερηθεῖεν, καὶ ἀποκλεισθεῖεν τῆς οἰκείας ἐλευθερίας, μηκέτ' αὐτοῖς ἐξὸν εἴη ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τὰ κατ' αὐτὸν νόμιμα συντελεῖν, ὡς καὶ ἐξ ἀνάγκης τὴν δευτέραν Διαθήκην τὴν διὰ Χριστοῦ καταγγελμένην γενέσθαι παραδεκτέον. Αὐτὸ δὴ οὖν τοῦτο Μωσέως προηγορευκότος, ὁμοῦ τε ὁ Χριστὸς ἐπεδήμει τῷ βίῳ, καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης προεβάλλετο τοῖς ἔθνεσι διδασκαλία, παραχρῆμά τε Ῥωμαῖοι τὴν πόλιν ἑλόντες πολιορκίᾳ καθεῖλον τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὸν αὐτόθι νεών· λέλυτό τε αὐτίκα πᾶσα ἡ Μωσέως διάταξις, καὶ τὰ τῆς Παλαιᾶς περιῄρητο Διαθήκης, τά τε τῆς ἀρᾶς μετῄει τοὺς παρὰ καιρὸν τὰ Μωσέως πράττειν παρανομοῦντας, εἰς αὐτὰ βιαζομένους· ἀντεισήγετο δὲ ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ τῆς νέας καὶ ἐντελοῦς διδασκαλίας τὰ νόμιμα. Διόπερ εἰκότως ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τοῖς οἰομένοις ἐν μόνῃ τῇ Ἱερουσαλὴμ, ἢ ἐν ὄρεσί τισιν ἢ τόποις ἀφωρισμένοις δεῖν τὸν Θεὸν προσκυνεῖν,· φησίν· « Ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσιν οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱερουσαλὴμ τῷ Πατρί· πνεῦμα γὰρ ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » Καὶ ταῦτα φήσαντος, παραχρῆμα καὶ οὐκ εἰς μακρὸν πολιορκηθέντων τῶν Ἱεροσολύμων, τοῦ τ' αὐτόθι ἁγιάσματος, καὶ τοῦ πρὸς αὐτῷ θυσιαστηρίου, τῆς τε κατὰ Μωσέα λατρείας κατὰ τὴν αὐτοῦ Μωσέως διάταξιν περιῃρημένης, ἀνέφανεν εἰς πάντας ἀνθρώπους καὶ ἐξέλαμψεν ἡ ἀρχέτυπος τῶν πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν εὐσέβεια, ἥ τε δι' αὐτῆς πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπηγγελμένη εὐλογία, ἀπὸ τοῦ πρώτου βαθμοῦ καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης στοιχειώσεως τῆς κατὰ Μωσέα λατρείας ἐπὶ τὸν κρείττονα καὶ τελειότερον

allecti erant, et in multorum deorum, ut dixi, superstitionem deciderant, adeo quidem, ut Ægyptiis amplius nihil habere, et illis in omnibus similes, tum in errore simulacrorum, tum in aliis quoque facinoribus evasisse viderentur : merito quasi ex profundo malorum ipsos hauriens Moses, ab impia deorum multitudine amovit, et ad opificem universi Deum reduxit, perfectiorum illorum vitam, quasi in ingressibus et vestibulis, pro primo gradu pietatis objiciens. Deinde non occidere, non mœchari, non furari, non pejerare, non mares in maribus insaniré, non matribus, non sororibus, non filiabus misceri : nec alia hujusmodi quæcunque impune ab illorum temporum hominibus committi poterant, permisit : acceptam vero ex immiti et fera vita, rationi magis conjunctam, bonisque innitentem legibus, per illa tempora civilem institutionem primus in terris scripto commendavit, qui sane mos omnibus hominibus nondum satis notus erat. Deinde quasi imperfectis illis, simulacrorum cultu interdicto, per quædam arcana seorsum signa, aut religionem quam ipse probabat complecterentur, edicens, sacrificiis et quibusdam corporalibus cæremoniis, unum supra omnia Deum ut colerent, præcepit; quam sane religionem cum admirabiliter divino monitus spiritu, non in perpetuum servari oportere intelligeret : unum duntaxat circumscripsit locum, addito præcepto, ne usquam alibi eos, qui ab ipso tradebantur ritus, quam certo illo in loco perficerent : hic autem erat Hierosolymis, extra hunc vero neutiquam : ex quo adhuc Hebræis nefas est, extra ipsorum eversam metropolim usquam, aut ex lege sacrificare, aut fanum, aramve erigere, aut sacerdotes regesve inungere, aut celebritates solenniaque per Mosem instituta perficere : non ab aliqua immunditie purgari, non solvi a peccato, non offerre Deo munera, non ad propitiandum aliquid facere ex legibus. Quocirca in Mosis exsecrationem merito relapsi intelliguntur, quippe cum in parte **18** quidem observare nonnulla conentur, in universo autem a legibus suis aberrent, ipse plane Mose pronuntiante atque affirmante : « Quod exsecrabilis sit omnis quicunque non stet omnibus quæ scripta sunt in lege, ut ea faciat[26]. » Lapsi autem jam sunt in hæc omnia, cum et ipse Moses divino Spiritu afflatus, providerit novo per Christum instaurato Testamento, universisque gentibus nuntiato, supervacuam futuram esse, quæ ab ipso posita est, legum observationem, quam uno duntaxat loco, merito terminavit, ut si quando ex eo loco pellerentur, et patriam libertatem amitterent, non amplius illis fas esset, quas ipse posuisset, leges aut ritus servare : ut jam confitendum sit, alterum testamentum quod per Christum sit denuntiatum, necessario esse introductum. Cum itaque Moses hoc ipsum futurum esse prædixisset, moxque et Christus vitæ hujus peregrinationem explevisset, et pa-

[26] Deut. XXVII, 26.

riter ad omnes gentes Novi Testamenti doctrina perferretur, tum protinus Romani, cum urbem obsidione cinxissent, Hierosolyma ipsa, et quod illi erat templum everterunt, solutaque est confestim omnis Mosis constitutio, et quæcunque de Vetere Testamento servabantur, sublata sunt. Exsecratio autem ad illos venit, quia cum ea quæ a Mose præcepta sunt præter legem facere vellent, in eam ipsam exsecrationem vi quadam coacti sunt recidere. E contrario autem simul et eodem tempore ejus, quæ in Novo perfectoque Testamento continetur doctrinæ, et leges, et ritus introducti sunt. Quare merito Salvator et Dominus, ad eos qui putabant in sola Jerusalem, aut in montibus quibusdam, sive certis determinatisque locis Deum adorari oportere, sic ait : « Venit hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem, neque in monte hoc, neque in Jerusalem. Spiritus enim Deus, et ipsum adorantes, in spiritu et veritate oportet adorare [87]. » Quibus rebus ita ab illo prædictis, continuo nec longo post tempore, Hierosolymis obsidione oppressis, et ejus loci sanctificatio, et ad eumdem usum constructum altare, et adoratio, quæ a Mose tradita fuerat, sublata eversaque sunt. Eodemque tempore in omnes homines patefacta est, et emicuit ea, quæ ante Mosem viris sanctis a principio data fuerat, pietas et religio, et quæ per illam omnibus gentibus promissa fuerat benedictio, quæ a primo ascensus gradu, et a primis illis adorationis
19 Mosaicæ elementis, eos, qui ad se accedunt, ad meliorem perfectioremque vitam adducit. Itaque protinus quando beatos illos, Deoque amicos viros, eos dico qui Abrahamo similes exstiterunt, non in aliquo certo determinatoque loco adorasse constat, neque sub ullis signis aut figuris, sed quomodo Salvator noster et Dominus docet, in spiritu et veritate, eadem adorandi ratio per ejusdem Salvatoris nostri adventum omnibus gentibus insinuata est. Quod quidem futurum, etiam prophetæ veteres tanto ante cognoverant. Dicit itaque plane Sophonias : « Apparebit Dominus super eos, et perdet omnes deos gentium terræ, et adorabunt eum unusquisque de loco suo [88]. » Malachias autem simul, et ad eos qui ex circumcisione sunt, sermonem dirigit, et de gentibus talia prædicit : « Non est voluntas mea, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non suscipiam de manibus vestris, quoniam ab ortu usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium mundum [89]. » Quod enim in omni loco dicit, incensum et sacrificium offerri Deo, quid aliud significat, nisi « non Hierosolymis [90], » neque definite in hoc aut in illo loco id futurum? sed in omni regione et in omnibus gentibus, quæ quidem et orationis incensum et sacrificium, quod mundum dictum est, non per cruores, sed per pias actiones, summo

προσάγουσα τοὺς προσιόντας αὐτῇ βίον. Αὐτίκα γοῦν τῶν μακαρίων ἐκείνων καὶ θεοφιλῶν, τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ λέγω, οὐκ ἀφωρισμένως ἔν τινι τόπῳ προσκυνούντων, οὐδὲ διὰ συμβόλων καὶ τύπων, ἀλλ' ᾗ φησιν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, ἡ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας ἅπασι τοῖς ἔθνεσιν ὑπῆρξε, τῶν πάλαι προφητῶν καὶ τοῦτο τεθεωρηκότων. Λέγει δ' οὖν ἄντικρυς Σοφονίας· « Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν. » Ὁ δὲ Μαλαχίας ὁμοῦ πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς ἀποτείνεται, καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν ταῦτα προαναφωνεῖ, φάσκων· « Οὐκ ἔστι μου θέλημα, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ θυσίας οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν, διότι ἀπ' ἀνατολῆς, καὶ μέχρι δυσμῶν, τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρά. » Τὸ γὰρ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα καὶ θυσίαν ἀναφέρεσθαι Θεῷ, τί ἕτερον παρίστησιν, ἢ ὅτι μὴ ἐν Ἱεροσολύμοις, μηδ' ἀφωρισμένως ἐν τῷδε τῷ τόπῳ, ἐν πάσῃ δὲ χώρᾳ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, μέλλουσι τὸ δι' εὐχῶν θυμίαμα, καὶ τὴν οὐ δι' αἱμάτων, ἀλλὰ δι' ἔργων εὐσεβῶν καθαρὰν ὠνομασμένην θυσίαν τῷ ἐπὶ πᾶσιν ἀναφέρειν Θεῷ; Βοᾷ δὲ διαῤῥήδην, καὶ κέκραγεν ὁ Ἡσαΐας, θεσπίζων ἅμα καὶ λέγων· « Ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς ἄνθρωπον ὃς σώσει αὐτοὺς, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ποιήσουσι θυσίας, καὶ εὔξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσι. καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον, καὶ εἰσακούσεται αὐτῶν, καὶ ἰάσεται αὐτούς. » Ἆρά σοι δοκοῦμεν ἀληθῆ λέγειν μετάθεσιν τοῦ Μωσέως νόμου, μᾶλλον δὲ παῦλαν καὶ λύσιν φάσκοντες διὰ τῶν προφητικῶν φωνῶν θεσπίζεσθαι; Ὁ μέν γε Μωσῆς θυσιαστήριον καὶ θυσίας οὐδ' (3****) ἀλλαχόσε γῆς ἢ ἐν μόνῃ τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ταύτης ἐν μιᾷ πόλει συστήσασθαι νομοθετεῖ· ἡ δὲ προφητεία ἐν χώρᾳ φησὶν Αἰγύπτου τῷ Κυρίῳ θυσιαστήριον ἱδρυθήσεσθαι, καὶ τοὺς Αἰγυπτίους αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ τῶν προφητῶν, ἀλλ' οὐκέτι τοῖς πατρῴοις θεοῖς καλλιερήσειν τὰς θυσίας, καὶ τῆς θεογνωσίας οὐ Μωσέα αἴτιον, οὐδ' ἕτερον τῶν προφητῶν αὐτοῖς γενήσεσθαι, ἀλλά τινα καινὸν καὶ νέον ἄνθρωπον θεόθεν ἀπεσταλμένον. Μετατιθεμένου δὲ τοῦ θυσιαστηρίου παρὰ τὰ τῷ Μωσεῖ δοκοῦντα, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τοῦ Μωσέως νόμου μεταβολὴν γενέσθαι. Εἶτα δὲ θύοντες Αἰγύπτιοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, πάντως που καὶ ἱερωσύνης ἀξιωθήσονται. Ἱερωμένων δῆτα Αἰγυπτίων τὰ περὶ Λευϊτῶν καὶ τῶν ἐκ διαδοχῆς Ἀαρὼν Μωϋσεῖ διατεταγμένα, οὐκέτ' ἂν γένοιτο τοῖς Αἰγυπτίοις χρήσιμα. Ὥρα δὴ οὖν καινῆς νομοθεσίας δεῖν εἰς τὴν τῶν δηλουμένων σύστασιν. Τί δὲ ἄρα; εἰκῇ ταῦτ' ἀναπεφώνηται; ἢ καὶ τέλος ἐπενήνεκται τοῖς λόγοις; Σκέψαι δ' οὖν εἰ μὴ σήμερον, λέγω δὴ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς,

[87] Joan. IV, 23-24. [88] Sophon. II, 11. [89] Malach. I, 10,11. [90] Joan. IV, 21.

(3****) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT.

ὀφθαλμοῖς (4) ὁρῶνται οὐ μόνον Αἰγύπτιοι, ἀλλὰ καὶ πᾶν γένος τῶν πρὶν εἰδωλολατρῶν ἀνθρώπων, οὓς ἡ πρόῤῥησις διὰ τῶν Αἰγυπτίων ᾐνίττετο, τῆς μὲν πολυθέου καὶ δαιμονικῆς ἀπηλλαγμένον πλάνης, τὸν δὲ τῶν προφητῶν Θεὸν ἀνακαλούμενον. Καὶ εὔχονται δὲ οὐκέτι πλείοσι κυρίοις, ἑνὶ δὲ τῷ μόνῳ Κυρίῳ κατὰ τὸ ἱερὸν λόγιον, καὶ τούτῳ θυσιαστήριον ἀναίμων καὶ λογικῶν θυσιῶν, κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς νέας καὶ καινῆς Διαθήκης, καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἀνεγήγερται, ἔν αὐτῇ τε Αἰγύπτῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι τὸν τρόπον Αἰγυπτιάζουσι κατὰ τὴν δεισιδαίμονα πλάνην· νῦν καθ' ἡμᾶς ἡ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ γνῶσις διαλάμπουσα, τὴν πίστιν ἀναμφίλεκτον τῶν προθεσπισθέντων ἐπισφραγίζεται. Ταῦτα δὲ ἔργοις ἐπιτελούμενα ὁρῶν, ἀλλ' οὐκέτ' ἀκοῇ προσδοκώμενα, τὸν καιρὸν, ὁπόθεν τὴν ἀρχὴν τῶν **B** πραγμάτων εἴληχεν, οὐδ' (4*) ἄλλον ἀναζητήσας εὑρήσεις ἢ τὸν τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας. Αὐτὸς ἄρα οὗτος ἦν ἐκεῖνος, ὃν ὁ χρησμὸς ἐδήλου, φήσας ἀποστελεῖν τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, καὶ Κύριον τοῖς Αἰγυπτίοις ἄνθρωπον, ὃς σώσει αὐτούς· ὃν καὶ τὰ Μωσέως ἐδήλου λόγια, δι' ὧν ἔφησεν· « Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· » ἐν οἷς ἔθνεσι καὶ Αἰγύπτιοι δήπουθεν καταριθμοῖντ' ἄν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων μακρὸς ἂν εἴη λόγος, ἐπ' οἰκείας σχολῆς ἐντελέστερον ἀποδοθησόμενος· τό γε μὴν παρὸν ἐπιτετηρήσθω, ὅτι τὰ προηγούμενα οὐδ' (4**) ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπληροῦτο. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ εἰς δεῦρο παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ παρὰ Πέρσαις, Σύροις τε καὶ Ἀρμενίοις, **C** καὶ παρὰ τοῖς τὰς ἐσχατιὰς τῆς γῆς οἰκοῦσι βαρβάροις, αὐτοῖς τε τοῖς τὸ πρὶν ἀνημερωτάτοις καὶ θηριωδεστάτοις ἔθνεσι, ναὶ μὴν καὶ παρὰ τοῖς τὰς νήσους οἰκοῦσιν (ὅτι δὴ καὶ τούτων ἠξίωσε μνήμην ἡ προφητεία ποιήσασθαι), αὐτὴ ἐκείνη ἡ κατὰ τὸν Ἀβραὰμ πολιτεία, καὶ ὁ παλαιότατος καὶ πάντων ἀρχαιότατος τῆς θεοσεβείας τρόπος σπουδάζεται. Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τὸ παράδοξον τοῦ πράγματος, εἰ δὴ οἱ ἐξ αἰῶνος λίθοις, καὶ ξύλοις, καὶ δαίμοσι, θηρίοις τε ἀνθρωποβόροις, καὶ ἑρπετοῖς ἰοβόλοις, ζώοις τε παντοίοις, καὶ εἰδεχθέσι κνωδάλοις, πυρί τε καὶ γῇ, καὶ τοῖς τοῦ παντὸς ἀψύχοις στοιχείοις τὴν σεβάσμιον τιμὴν περιτιθέντες, τὸν ὕψιστον Θεὸν, τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργὸν, αὐτὸν δὴ τὸν τῶν προφητῶν **D** Κύριον, τὸν Θεὸν Ἀβραὰμ καὶ τῶν τούτου προπατόρων, μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν ἀνακαλοῦνται; καὶ οἱ μικρῷ πρόσθεν μητρογαμίαις καὶ θυγατρομιξίαις, ἀλληλοφθορίαις τε καὶ παντοίαις μιαιφονίαις ἐγκαλινδούμενοι, οἱ μηδέν τι ἀνημέρων θηρίων τὸν τρόπον διαφέροντες, νυνὶ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως μεταβληθέντες, καὶ ὥσπερ ἐξ ἑτέρων ἕτεροι γεγονότες, λόγους ἀρετῆς, καὶ σωφροσύνης παιδεύματα, συνιόντες εἰς τὰ κοινὰ διδασκαλεῖα, μανθάνουσιν· ὡς τὴν ἀνωτάτω φιλοσοφίαν, τὴν μηδ' ἐμβλέπειν ἀκολάστοις ὀφθαλμοῖς,

A Deo essent oblaturæ? Clamat autem palam et vociferatur Isaias vaticinans simul, ac dicens: « Erit altare Domino in terra Ægypti, et cognoscetur Dominus ab Ægyptiis, et mittet eis hominem qui salvos faciet eos, et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent, et convertentur ad Dominum, et exaudiet eos, et sanabit eos [11]. » Ecquid tibi videmur veram legis Mosi conversionem dicere? an potius finem et solutionem enuntiare, et propheticis vocibus vaticinari? Etenim Moses altare et sacrificia nusquam terrarum in sola Judæa et in hujus una duntaxat civitate constitui, lege a se posita jubet: prophetia autem in terra Ægypti ait altare Domino struendum dicandumque esse, et Ægyptios **B** ipsos non amplius diis patriis rem sacram, sed ipsi prophetarum Deo facturos: et quod verum Deum sint agnituri, non Mosen illis neque alium ex prophetis quempiam auctorem fore, sed novum quemdam divinitus missum hominem. **20** Porro autem translato commutatoque altari præter Mosis constitutiones atque decreta, necesse est penitus etiam legis Mosis fieri mutationem. Quod si summo Deo sacrificaturi sunt Ægyptii, prorsus etiam sacerdotii munus sunt adepturi. At Ægyptiis ad tale munus, assumptis quæ de Levitis et Aaron successoribus a Mose sunt constituta, nulli plane usui Ægyptiis amplius esse posse perspicuum est. Tempus igitur jam tum fuerit, legem novam ad ea quæ di-**C**cta sunt confirmanda, ponere opus esse. Quid igitur? temere hæc enuntiata sunt? an exitum invenit oratio? inspice igitur si non hodie, hoc est nostris interim ipsorum temporibus, ipsis oculis cernuntur non solum Ægyptii, verum etiam omne genus hominum qui antehac simulacris addicti erant, quosque Ægyptiorum appellatione prophetica prædictio significat, a multorum deorum ac dæmonum impio cultu liberatum, et verum prophetarum Deum invocans et adorans. Vota autem faciunt, non pluribus amplius dominis, sed uni soli Domino, quemadmodum sacrum prædixit oraculum. Et huic quidem altare incruentarum et rationalium hostiarum, ut nova Novi Testamenti mysteria postulant, per totum terrarum orbem erectum est: et cum in Æ-**D**gypto, tum in reliquis gentibus, quæ mores Ægyptiorum imitantes, superstitionis errore tenebantur: hac ipsa ætate nostra cognitio veri Dei relucens, fidem iis quæ a prophetis prædicta sunt, indubitatam adjungit. Hæc autem cum reipsa interim perfici videas, nec amplius, ut quondam audita exspectari, si tempus quæras unde principium ejusmodi res acceperit, non aliud invenies, quam cum Salvator noster advenit. Ipse igitur ille fuit, quem oraculum significabat, cum diceret Deum et Dominum universi, missurum Ægyptiis hominem qui

[11] Isa. xix, 19, 20.

(4) Forte leg., καθ' ἡμᾶς, αὐτοῖς τοῖς ὀφθ. Edit.
(4*) Οὐδ'. Forte οὐκ. Edit.

(4**) Οὐδ'. Forte οὐκ. Edit.

salvos faciat eos, quem et Mosis vaticinia perhibebant, ubi ait: Egredietur homo de semine ejus et dominabitur gentibus multis [92]; in quibus sane gentibus et Ægyptios numerari par est. Verum de his quidem longior esset oratio, et per otium huic ipsi rei dicatum, absolutius reddenda Quod autem præsentis loci sit proprium, illud teneatur : ea quæ prædicta sunt, non alias quam post adventum Jesu Salvatoris nostri esse completa. Ab illo enim ad hunc usque diem apud Ægyptios, apud Persas, Syros, Armenios, apud extremas terrarum oras incolentes barbaros, et cum **21** apud has ipsas prius immanissimas et ferissimas nationes, tum vero etiam apud eos qui insulas colunt (quando et de his prophetia non indignum putavit facere mentionem) ipsa illa, quæ auctore Abraham comprobatur civilis ratio, et omnium antiquissimus colendi Deum mos, celebratur. Et quis non ipsa rei mirabilitate obstupescat? cum eos qui a condito ævo, lapidibus, et lignis, et dæmonibus, belluisque humana carne victitantibus et reptilibus venenatis, animalibusque omnis generis, et feris informibus, ignique, et terræ, et ipsius universi inanimatis elementis, divinum honorem et cultum tribuebant : altissimum Deum, et cœli ac terræ opificem, ipsum utique prophetarum Dominum, Deumque Abraham, et avorum ejusdem, post Salvatoris nostri adventum, videat invocantes : et eos qui paulo ante a matribus et filiabus libidinem non abstinebant, seque mutuo inter se corrumpebant, et omnis generis cruentationibus et cædibus inquinabant, qui nihil ab immanibus feris, victu ipso differebant, nunc per Salvatoris nostri divinam virtutem mutatos, et quasi ex aliis alios factos, sermones de virtute, modestiæque præcepta ut discant, in communes scholas assidue convenientes? atque adeo quidem, ut tam feminæ quam viri, tam pauperes quam divites, tam vulgares et ignari quam docti etiam pueri, et mancipia, non minus in agris, quam in urbibus, in loca certa conveniant, ut supremam illam philosophiam ediscant, quæ admonet, ne intueri quidem petulantibus oculis fas esse, neque verbum emittere otiosum, neque ea quæ communia sunt, et omnibus consueta patrare, et doceantur verum illum morem, quem ubique locorum in cultu et obsequio summi Dei servare conveniat, sicut dixit prophetia : « Et adorabunt eum unusquisque de loco suo [93]. » Adorant igitur summum Deum omnes barbari et Græci, non Hierosolyma currentes, neque cruoribus aut sacrificiis placantes, sed domi suæ apud seipsos in spiritu et veritate, incruento puroque obsequio illum colentes. Et hoc fuerat ipsum Novum Testamentum, quod non instar prioris illius, et veteris factum est. Vetus autem intelligito, non sanctorum hominum qui ante Mosem fuere, sed quod legis loco universæ Judæorum nationi ab ipso Mose positum est. Quocirca oraculum

A μηδὲ μέχρι λόγων ἀδιαφορεῖν, μηδὲ τὰ κοινὰ καὶ τοῖς πᾶσι συνήθη διαπράττεσθαι παραινοῦσαν, οὐ μόνον ἄνδρας, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, πένητάς τε καὶ πλουσίους, λογίους τε καὶ ἰδιώτας, μέχρι καὶ παίδων, καὶ ἀνδραπόδων, ἐν ταῖς κατὰ πόλιν καὶ κατ' ἀγροὺς διατριβαῖς παιδεύεσθαι, μανθάνειν τε ἀληθῆ τρόπον, καθ' ὃν τὸν ἐπὶ πάντων προσήκει Θεὸν σέβειν, καὶ θεραπεύειν ἐν παντὶ τόπῳ, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν· « Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ. » Προσκυνεῖ δῆτα οὖν πᾶς τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ βάρβαρος καὶ Ἕλλην, οὐ τρέχων ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, οὐδ' αἵμασι καὶ θυσίαις ἀφοσιούμενος, οἴκοθεν δὲ καὶ ἐφ' ἑαυτῷ μένων, καὶ πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ τὴν ἄναιμον καὶ καθαρὰν ἀποδιδοὺς αὐτῷ λατρείαν. Καὶ αὐτή γε ἦν ἡ Καινὴ Διαθήκη, οὐ κατὰ τὴν παλαιὰν
B τυγχάνουσα. Παλαιὰν δὲ μήτοι νομίσῃς λέγεσθαι τὴν τῶν πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ τὴν ὑπὸ Μωσέως αὐτοῦ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει νενομοθετημένην. Ἐπιφέρει γοῦν ὁ λόγος διασαφῶν, τίνα ἔφησεν εἶναι τὴν παλαιάν, ᾗ μηδὲν ὅμοιον σχήσειν διδάσκει τὴν καινήν, λέγων· « Διαθήσομαι Διαθήκην Καινήν, οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην, ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Οὐ κατὰ ταύτην γοῦν φησι τὴν ὑπὸ Μωσέως νενομοθετημένην. Αὕτη γὰρ ἦν κατὰ τὴν ἔξοδον τὴν ἀπ' Αἰγύπτου τοῖς Ἰουδαίοις παραδοθεῖσα. Ἔδοξεν ἂν οὖν ἐναντίαν εἰσάγειν τὴν Καινὴν Διαθήκην τοῦ τρόπου τῆς θεοσεβείας τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ θεοφιλῶν, εἰ μὴ ἀκριβῶς ἐπεσημήνατο, φήσας· « Οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν διεθέ-
C μην τοῖς πατράσιν αὐτῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καθ' ὃν ἐξήγαγον αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Οὐ κατὰ τὴν ὑπὸ Μωσέως ἄρα ἐπὶ τῆς ἐξόδου, καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν ἔρημον διατριβῆς νενομοθετημένην, ἔσεσθαι τὴν Καινὴν ἐθέσπιζεν, ἀλλὰ κατ' ἐκείνην δηλαδὴ τὴν πρόπαλαι πολιτευσαμένην, δι' ἧς κατορθώσαντες ἀνεφάνησαν οἱ πρὸ Μωσέως. Δι' ἃ δὴ λοιπὸν ἤδη θαῤῥῶν, τὰς τῶν θεοσεβεῖν ἐπαγγελλομένων προαιρέσεις μὴ ἐπὶ δύο, ἀλλὰ τρία διαιροῦ τάγματα· τό τε τῶν παντελῶς εἰδωλολατρῶν, τῶν δὴ ἐπὶ τὴν πολύθεον πλάνην ἀποπεπτωκότων, καὶ τὸ τῶν ἐκ περιτομῆς διὰ Μωσέως ἐπὶ τὸν πρῶτον ἀνεληλυθότων τῆς εὐσεβείας βαθμόν· καὶ τρίτον τὸ τῶν ἐπαναβεβηκότων διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, ὃ καὶ τῶν δυεῖν μέσον παρεμβα-
D λών, μηκέθ' ἡγοῦ τοὺς ἀπὸ Ἰουδαίων ἀφισταμένους πάντως δεῖν ἐφ' Ἑλληνισμὸν ἐκπίπτειν, μηδὲ τοὺς ἐξ Ἑλλήνων ἀναχωροῦντας ἐξ ἀνάγκης χρῆναι Ἰουδαίους ἔσεσθαι· τῶν δὲ μέσων ἑλὼν τὸν τρόπον, εὑρήσεις ἄνω που ἑστῶτα, καὶ ὥσπερ ἐφ' ὑψηλοτάτης ἀκρωρείας ἀναβεβηκότα, ἑκατέρωθεν δὲ κάτω τοὺς λοιποὺς ἀπολελοιπότα. Ἑλλήνων μὲν γὰρ ἐκπέφευγε τὴν ἄθεον καὶ πολυπλανῆ δεισιδαιμονίαν, καὶ τὰς ἀνειμένας πορνείας τε καὶ ἀκοσμίας· Ἰουδαίων δὲ ὡσαύτως τὴν ὑπὸ Μωσέως ἀτελῆ καὶ οἷα νηπίοις καὶ ἀσθενέσι κατάλληλον ἐθελοθρησκείαν. Τὸν οἰκεῖον δὲ ἄνωθεν οὐ μόνον Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ Ἕλλησι καὶ βαρβάροις, καὶ τοῖς ὑφ' ἡλίῳ πᾶσιν ἔθνεσιν

[92] Deut. XVIII, 15 [93] Isa. XLV, 14.

A ἐπιδοώμενος νόμον, ὅρα τί φησιν· Ὦ ἄνθρωπε, καὶ σύμπαν τὸ θνητῶν γένος, ὁ μὲν δὴ Μωσέως νόμος, ἀφ' ἑνὸς γένους ἀνθρώπων ἀρξάμενος, πρῶτον ἁπάντων τὸ Ἰουδαίων γένος, τῆς πρὸς τοὺς θεοφιλεῖς προπάτορας αὐτῶν ἐπαγγελίας ἕνεκεν, ἐπὶ τὴν τοῦ ἑνὸς Θεοῦ γνῶσιν ἀνεκαλεῖτο, τῆς πικρᾶς τῶν δαιμόνων δουλείας τοὺς ὑπακούοντας ἀπαλλάττων· ἐγὼ δὲ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι τὴν ἐπαναβεβηκυῖαν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καὶ εὐσέβειαν προαγγέλλων, κατὰ τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ, καὶ τοὺς ἔτι παλαιοτέρους πρὸ Μωσέως χρόνων βιοῦν παραινῶ, ἐν οἷς ἐξ ἀλλοδαπῶν ἐθνῶν πλείους ἐπ' εὐσεβείᾳ μνημονεύονται διαλάμψαντες. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν Μωσέως νόμος, ἐφ' ἕνα τινὰ τῆς γῆς ἀφωρισμένον τόπον τοὺς εὐσεβεῖν προῃρημένους σπεύδειν πανταχόθεν παρεκελεύετο· B ἐγὼ δὲ τοῖς πᾶσιν ἂν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, οὐκ ἐν γωνίᾳ γῆς, οὐδ' ἐν ὄρεσιν, ἢ τισι χειροποιήτοις ναοῖς ζητεῖν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, οἴκοθεν δὲ ἕκαστον σέβειν αὐτὸν καὶ προσκυνεῖν παιδεύω. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν παλαιὸς νόμος θυσίαις ταῖς διὰ ζώων σφαγαῖς, λιβανωτοῦ τε καὶ πυρὸς, καί τινων ἄλλων ὁμοιοτρόπων τοῦ σώματος καθαρμῶν θρησκεύειν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν παρεκελεύετο· ἐγὼ δὲ τὰ ψυχῆς παραδιδοὺς ὄργια διανοίᾳ καθαρωτάτῃ καὶ νῷ διαυγεῖ, ἐν σωφροσύνῃ καὶ τῷ κατ' ἀρετὴν βίῳ, δόγμασί τε ὀρθοῖς καὶ εὐσεβέσι τὸ θεῖον γεραίρειν προστάττω. Καὶ πάλιν· Μωσῆς μὲν ὡσὰν μιαιφόνοις οὖσι τοῖς τότε μὴ φονεύειν παρῄνει· ἐγὼ δὲ τοῖς ἐν τούτῳ προπαιδαγωγηθεῖσι, καὶ τὴν πρώτην ἐντολὴν κατωρθωκόσι, C νομοθετῶ τὴν τελειοτέραν, μηδ' ὀργῆς ἐνέχεσθαι πάθει προστάττων. Καὶ αὖθις· Ὁ μὲν Μωσῆς μοιχοῖς, καὶ ἀκολάστοις διετάττετο τὸ μὴ μοιχεύειν, μηδὲ ἀρσενοκοιτεῖν, μηδὲ τὰς παρὰ φύσιν ἡδονὰς διώκειν, θάνατον τὴν τιμωρίαν τοῖς παραβαίνουσιν ἐπάγων· ἐγὼ δὲ μηδ' ἐμβλέπειν γυναῖκα μετ' ἐπιθυμίας ἀκολάστου τοὺς ἐμοὺς βούλομαι μαθητάς. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν ἔλεγεν· « Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Θεῷ τοὺς ὅρκους σου· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὅλως, ἀλλ' ἔσται ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ, ναί· οὒ, οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστι. » Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν τοὺς ἀδικοῦντας ἀμύνασθαι καὶ ἀνταδικεῖν παρεκελεύετο, λέγων· « Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ, ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν D δεξιὰν σιαγόνα σου, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον. » Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν παρῄνει τὸν μὲν φίλον ἀγαπᾷν, μισεῖν δὲ τοὺς ἐχθρούς· ἐγὼ δὲ καθ' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας καὶ ἀνεξικακίας, ἀγαπᾷν τοὺς ἐχθροὺς ὑμῖν νομοθετῶ, καὶ προσεύχεσθαι ὑπὲρ τῶν διωκόντων, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅστις τὸν ἥλιον ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Καὶ ἐπὶ τούτοις· Ὁ μὲν πρὸς τὴν τῶν πολλῶν σκληρίαν ἡρμόζετο, καὶ τοῖς ἐμπαθέσι κατάλληλα διετάττετο, ἐξηλλαγμένον

ipsum **22** adjungit ea, quibus planum faciat, quodnam Vetus illud dixerit esse: cui quidem novum nihil simile habiturum ostendit, ubi dicit: Condam Testamentum Novum, non secundum Testamentum quod condidi patribus in die, cum ego apprehendi illos manu, ut educerem eos de terra Ægypti [11]. » Itaque cum secundum hoc dicit, secundum id quod legis loco a Mose positum est, intelligit. Hoc enim illud est, quod Judæis, quo tempore de Ægypto egressi sunt, traditum est. Visus igitur esset Novum Testamentum introducere, tanquam ejus ritus contrarium, quem sancti illi Abrahæ similes viri in divino cultu sequebantur, nisi plane ipsis verbis significasset, ubi dixit: « Non secundum Testamentum quod condidi patribus eorum, quo tempore eduxi eos de terra Ægypti [12]». Ergo non secundum illud quod legis loco a Mose positum est, cum egressi sunt, et cum in deserto morabantur, Novum hoc futurum respondit, sed secundum illud videlicet, quod primis temporibus in vita civili sectantes, qui ante Mosem floruerunt, tanquam ii qui plene officio suo functi essent, comprobati sunt. Quas quidem ob res, jam tu plane confidens posthac, cum sententias et proposita eorum, qui divinum aliquem cultum profitentur, non in duos, sed in tres diviseris ordines, unum eorum qui prorsus simulacris addicti, in multorum deorum errorem deciderunt: alterum eorum, qui de circumcisione per Mosem in primum pietatis gradum ascenderunt: tertium eorum, qui supremum locum per doctrinam evangelicam obtinuere. Et hunc quidem, si medium duorum constitueris, ne putato amplius eos, qui a Judæis discedant, in Græcos ritus oportere ullo modo recidere, neque qui a Græcis abducantur, Judæos fieri necessario, sed ubi tertium acceperis, et medio loco constitueris, eminentem supraque alios exstantem invenies, et quasi super celsissima quadam specula sublimem collocatum, reliquos duos inferius utrinque despicere. Effugit enim et Græcorum impiam, atque erroribus plenam superstitionem, dissolutasque fornicationes, atque insolentias: et Judæorum itidem, quæ a Mose perfecta est, imperfectam et quasi parvulis atque infirmis accommodatam observantiam. Domesticam porro, atque ab initio propriam non solum Judæis, sed et Græcis, et barbaris, et quæcunque sub sole sunt, gentibus inclamans legem, vide quid dicat: O homo, et universum mortalium genus, **23** Mosis quidem lex ab uno genere hominum incipiens, omnium primum Judæorum genus, illius promissionis gratia, quæ ad pios Deique amicos ipsorum patres, facta est, ad unius Dei cognitionem cultumque vocabat, ut dicto audientes, ab intolerabili dæmonum tyrannide liberaret. Ego autem omnibus hominibus, et quæ ubique terrarum sunt, gentibus sublimius provectam Dei cognitio-

[11] Jerem. XXXI, 31, 32. [12] Ibid. 32.

nem, et pietatem apportans, ut ad regulam eorum, qui cum Abraham vixerunt, quique ante Mosis ætatem degentes, ipso quoque Abrahamo antiquiores exstitere, vitæ suæ moderentur adhortor, in quibus ab externis gentibus profecti, qui de laude pietatis gloriam adepti sunt, plures memorantur. Et rursus : Mosis quidem lex, in unum terræ certum ac definitum locum, eos qui religionis propositum complexi essent, ex aliis omnibus locis currere jubebat : ego autem condonata omnibus libertate, non in quodam terræ angulo, neque in montibus, aut quibusdam manu factis templis, Deum quærere, sed domi suæ unumquemque illum colere atque adorare præcipio. Et rursus : Vetus quidem lex, sacrificiis et animalium cædibus, thureque et igne, et aliis quibusdam ejusdem generis purgationibus corporis, summum Deum colere hortabatur : ego autem sacra animæ tradens, mente purissima, animoque nitidissimo, cum modestia virtutumque sectatrice vita, rectisque sententiis, et pietatem præ se ferentibus, divinitatem venerari impero. Et rursus : Moses quidem illorum temporum hominibus, quasi iis qui cædibus inquinari soliti essent, non occidere imperabat : ego autem iis, qui hoc ipsum antea didicerint et primo illi præcepto satisfecerint, alterum perfectius impono, atque ut ne iræ quidem perturbatione vincantur, præcipio. Et rursus : Moses quidem adulteris dissolutisque hominibus legem posuit non mœchari, maribus non misceri, voluptates præter naturam non sectari, et supplicium mortis iis, qui non obtemperassent, adjunxit : ego autem meos discipulos volo ne intueri quidem mulierem cum petulanti cupiditate. Et rursus : Ille quidem dixit : « Non pejerabis, sed reddes Deo quæ juratus fueris : ego autem dico vobis, non jurare omnino, sed erit sermo vester : est, est : non, non : quod autem his abundantius est, a malo est [96]. » Et rursus : Ille quidem injurias ulcisci, et inferentibus easdem referre hortabatur, dicens : « Oculum pro oculo, et dentem pro dente : **24** ego autem dico vobis, non resistere malo, sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, convertito ad illum et alteram : et qui velit tecum judicio contendere, et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium [97] » Et rursus : Ille quidem docebat amicum diligere, et inimicos insectari odio : ego autem ex abundantia humanitatis et clementiæ, ut inimicos vestros diligatis, et pro persequentibus vos oretis, legem vobis pono, « ut sitis filii Patris vestri, qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos [98]. » Ad hæc : Ille quidem se ad multorum duritiam accommodabat, et iis apta, qui perturbationibus pleni essent, præcipiebat, atque immutatum quemdam a vetere illo, inferioremque religionis modum tradebat : ego autem ad piam, religiosamque vitam eorum, qui priscis illis temporibus sancte vixerunt, revoco universos. Denique, ille quidem terram fluentem lac et mel, quasi parvulis promittebat : ego autem iis qui capere possint, regnum cœleste concilio. Hæc atque ejusmodi alia, Novi Testamenti ratio, docente Christo, omnibus gentibus nuntiavit. Et hæc ipsa sunt, quæ suos discipulos Christus Dei, ut omnibus gentibus nuntiarent, hortabatur dicens : « Euntes disciplinam vestram tradite omnibus gentibus, docentes eas servare omnia, quæcunque præcepi vobis [99]. » Quæ etiam cunctis hominibus, tam barbaris quam Græcis cum observanda traderet, plane quidnam sit Christianismus ostendit, et quinam simus nos, et cujusmodi talium sermonum ac disciplinarum magister, ipse utique Salvator et Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, qui novam hanc et omnes amplexam virtutes rempublicam in toto orbe constituit, adeo quidem, ut talia discere, philosopharique, tam feminæ quam viri, tam pauperes quam divites, tam servi quam domini possint. Et tamen novæ hujusce legis introductor,

A καὶ ὑποβεβηκότα παρὰ τὸν παλαιὸν τρόπον παραδιδοὺς εὐσεβείας· ἐγὼ δὲ ἐπὶ τὸν πρόπαλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν εὐσεβῆ καὶ θεοφιλῆ βίον ἀνακαλοῦμαι τοὺς πάντας. Καὶ ἐφ' ἅπασιν· ὁ μὲν γῆν ῥέουσαν γάλα καὶ μέλι, οἷα νηπίοις, ἐπηγγέλλετο· ἐγὼ δὲ βασιλείαν οὐρανῶν τοῖς οἵοις τε χωρεῖν προξενῶ. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα, ὁ τῆς Καινῆς Διαθήκης λόγος διὰ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας πᾶσι κατήγγειλε τοῖς ἔθνεσι. Καὶ ταῦτα ἦν, ἃ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι καταγγέλλειν παρῄνει, φήσας· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· » ἃ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις φυλάττειν παραδιδοὺς, σαφῶς, τί ποτέ ἐστιν ὁ Χριστιανισμὸς, ἐξέφηνε, τίνες θ' ἡμεῖς, καὶ ὁποῖος ὁ
B τῶν τοιῶνδε λόγων τε καὶ μαθημάτων διδάσκαλος, αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ τὴν καινὴν ταύτην καὶ πανάρετον πολιτείαν καθ' ὅλου τοῦ κόσμου συστησάμενος· ὥστε τοιαῦτα μανθάνειν, καὶ φιλοσοφεῖν μὴ μόνον ἄνδρας, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, πλουσίους τε καὶ πένητας, καὶ δούλους ἅμα δεσπόταις. Καὶ μὴν ὁ τῆς καινῆς ταύτης νομοθεσίας εἰσαγωγεὺς, τὰ πάντα κατὰ τὸν Μωσέως νόμον εἰσῆχται πεπολιτευμένος· ὃ καὶ αὐτὸ θαυμάζειν ἄξιον, ὅτι δὴ, νέας πολιτείας νομοθέτης μέλλων καταστήσεσθαι τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον αὐτοῦ Καινῆς Διαθήκης, οὐχ ὡς ἐχθρὰ καὶ ἐναντία τὰ Μωσέως παρῃτήσατο. Ἦ γὰρ ἂν ἐνομίσθη τὰ πολέμια Μωσεῖ διατάττεσθαι, οὕτω τε ἂν καὶ παρέσχε τῆς κατὰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν τοῖς
C ἀθέοις αἱρεσιώταις πλείστης δυσφημίας ὑπόθεσιν, τοῖς τε ἐκ περιτομῆς εὔλογον τῆς κατ' αὐτοῦ συσκευῆς αἰτίαν, οἳ δὴ, ὡς παραβάτῃ καὶ ἀποστάτῃ τοῦ νόμου, τὴν πρὸς θάνατον ἐπιβουλὴν αὐτῷ συνεσκευάσαντο.

[96] Exod. xx, 7; Levit. xix, 12; Deut. v, 11; Matth. v, 33-37. [97] Exod. xxi, 24; Levit. xxiv, 20; Deut. xix, 21; Matth. v, 38-40. [98] Matth. v, 45. [99] Matth. xxviii, 19-20.

tanquam is qui in omni vita legem Mosis servaverit, introductus est : quod sane ipsum admirari operæ pretium est, qui videlicet fieri possit, ut novæ rationis et legis auctor futurus, Novi utique Testamenti per Evangelium, non tanquam inimica et contraria ea, quæ a Mose tradita sunt, recusaverit. Si enim hoc fecisset, ipse vicissim Mosi adversa existimatus esset præcipere, ex quo impiis impiarum sectarum auctoribus contra Mosem et prophetas, obtrectationis **25** et maledicentiæ plurimam præbuisset materiam, iis autem qui ex circumcisione sunt conspirationis contra se justam et probabilem causam, qui utique ei, quasi qui contra legem faceret, atque ab ea deficeret, insidias ad inferendam necem construxerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

A

Πῶς ὁ Χριστὸς, τὰ παρὰ Μωσεῖ πρότερον ἐκτελέσας, καινῆς καὶ νέας εἰσαγωγεὺς κατέστη πολιτείας.

Νυνὶ δὲ πάντα κατὰ τὸν Μωσέως νόμον πεπολιτευμένος, τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ κέχρηται διακόνοις τῆς καινῆς αὐτοῦ νομοθεσίας· ὁμοῦ μὲν καὶ τὰ Μωσέως οὐκ ἀλλότρια, οὐδ' ἐχθρὰ τῆς οἰκείας θεοσεβείας ἡγεῖσθαι δεῖν διδάξας· ὁμοῦ δὲ καὶ αὐθέντης, καὶ εἰσηγητὴς νέας καὶ σωτηρίου πᾶσιν ἀνθρώποις καταστὰς νομοθεσίας· ὡς μηδαμῶς εἰς τὰ Μωσεῖ δοκοῦντα παρανομῆσαι αὐτὸν, τέλος δ' ἐκείνοις ἐπιθεῖναι πρότερον, καὶ πληρωτὴν αὐτῶν γενέσθαι, καὶ οὕτως περὶ τὴν αὐθεντίαν τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον νόμου παρεληλυθέναι. Καὶ τοῦτον ἀκουστέον αὐτοῦ λέγοντος τὸν τρόπον· « Οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι. » Εἰ μὲν γὰρ παραβάτης τοῦ Μωσέως νόμου B κατέστη, κἂν εὐλόγως ἐνομίσθη λύειν αὐτὸν καὶ παρανομεῖν· φαῦλος δέ τις καὶ παράνομος πεφυκὼς, οὐκ ἂν ἐπιστεύθη αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστός. Λύων δὲ τὰ Μωσέως, πῶς ἂν ἐνομίσθη αὐτὸς ὑπάρχειν, ὁ ὑπὸ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν κατηγγελμένος; πῶς δ' ἂν ἔσχεν τὸ ἀξιόπιστον καινῆς νομοθεσίας; ἔδοξε γὰρ ἂν εἰκότως τῆς παρανομίας χάριν ἐπὶ τὴν καινοτομίαν ἐληλυθέναι, φεύγων τὴν ἐπὶ ταῖς παρανομίαις τιμωρίαν. Νῦν δὲ μηδὲν μηδαμῶς τῶν ἐν τῷ νόμῳ λύσας, πληρωτὴς δ' αὐτῶν γενόμενος, καὶ τέλειος, ὡς ἂν τις εἴποι, κατὰ Μωσέα, ἐπεὶ μηκέτι τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι δυνατὸν ἦν ἐφαρμόζειν τὰ παρὰ Μωσεῖ νόμιμα διὰ τὰς προδηλωθείσας αἰτίας (χρῆν δὲ δήπου φιλανθρωπίᾳ τοῦ παναγάθου τῶν ὅλων Θεοῦ πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν), τὰ κα- C τάλληλα καὶ ἁρμόδια τοῖς πᾶσιν ἐνομοθέτησεν· οὐκ ἂν φθονήσας καὶ τὰ Μωσέως διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις καταγγεῖλαι, εἰ μὴ τὸ ἀδύνατον ἐμποδὼν ἦν, ὡς διδάσκει λέγων Ἀπόστολος· « Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἠσθένει, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀδύνατον δὲ πᾶσι δήπου τοῖς ἔθνεσιν ὑπάρχει τρὶς τοῦ ἔτους ἀπαντᾷν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸν Μωσέως νόμον, καὶ ἀπὸ τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης τὴν ἀπὸ λέχους γυναῖκα σπεύδειν, αὐτόθι τὰ καθάρσια ἀποθησομένην· καὶ ἄλλα μυρία, ἃ καὶ ἑαυτῷ τις ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξαιτο ἄν. Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦτα οὐδὲ βουλομένοις δυνατὰ ἦν τοῖς ἀπῳκισμένοις τῆς Ἰουδαίας ἔθνεσι φυλάττειν, εἰκότως μηδὲν τούτων δι' ἑαυτοῦ λύσας ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, πληρωτὴς δὲ γενόμενος τῶν ἐν τῷ νόμῳ, καὶ πίστιν παρασχὼν τοῖς ὁρῶσιν, ὡς ἄρα αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ,

CAPUT VII.

Quomodo Christus, postquam ea quæ a Mose tradita sunt, plene observavit, novæ rationis et legis introductor exstitit.

Nunc autem postquam in omni vita Mosis legem comprobavit, apostolis suis usus est novæ suæ legis administris, in hoc ille quidem simul docens ea quæ a Mose tradita sunt, nec a sua religione abhorrentia, nec eidem inimica existimare oportere, et simul auctorem se atque introductorem novæ et cunctis hominibus salutaris legis, constituens : ut nullo pacto dici possit quidpiam illum adversus Mosis leges aut decreta fecisse : quin potius finem illis prius imposuisse, eademque perfecte observasse, et sic ad institutionem evangelicæ legis transiisse. Et qui modum quidem hunc ab ipso observatum dicat, non alius audiendus est quam ipse. « Non veni, inquit, scindere legem, sed complere [1]. » Etenim si contemptor Mosis legis exstitisset, quamvis illam existimatus esset probabiliter scindere, contraque eam facere : improbam tamen quamdam, et a legibus alienam naturam præ se ferens, Christus esse creditus non esset. Porro autem rescindens ea quæ a Mose posita sunt, quomodo potuisset existimari is esse, quem futurum Moses et prophetæ nuntiassent? quomodo autem novis legibus ponendis auctoritatem habuisset? merito enim videri potuisset, derogandæ legis gratia, ad novationem rerum venisse, ut delictorum, quæ contra legem commisisset, supplicium evaderet. Nunc autem nihil de lege omnino derogans, et plene quæ in ea continentur servans, atque, ut sic dicam, ad regulam Mosis perfectus, postquam non amplius fieri poterat, ut ea quæ sunt in lege Mosis reliquis accommodarentur gentibus, propter eas causas quæ dictæ jam sunt, (et oportebat nimirum bonitate summi Dei omnes homines salvos fieri et ad cognitionem veritatis venire) quæ omnibus apta accommodataque essent, legibus suis sancivit ; ac ne illa quidem quæ a Mose præcepta sunt, suos apostolos denuntiare cunctis **26** hominibus prohibuisset, nisi ea res impedimento fuisset, quod illa fieri non possent, quemadmodum Apostolus docet, ubi ait : « Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur, Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati [2], » et cætera. Impossibile autem erat nimirum, ut omnes gentes ter singulis annis ex lege Mosis Hierosolyma convenirent, et mulier levata partu ab extremis terræ finibus illuc prope-

[1] Matth. v, 17. [2] Rom. viii, 3.

raret, ut quæ pro purgatione instituta sunt, ibidem deponeret, et alia innumerabilia, quæ per otium unusquisque potest per seipsum colligere. Quoniam igitur hæc gentes a Judæa procul habitantes, etiam si voluissent, servare non poterant : merito nihil horum per seipsum rescindens Salvator, et Dominus noster, sed plene servans, et efficiens ea quæ in ipsa lege continentur, et spectantibus fidem faciens, quod ipse esset Christus Dei, de quo prisci Judæorum prophetæ testimonium protulissent; tum idem omnibus gentibus accommodata præcepta, per discipulos suos proposuit. Idcirco nos Judæorum proprios ritus recusavimus, tanquam eos qui nobis lege positi non sint, et gentibus accommodari non possint. At eorumdem prophetias libentes accepimus, tanquam eas quæ prædictiones de nobis factas complectantur. Cæterum ipse Salvator et præceptor noster, alia quoque ratione complevisse legem Mosis et prophetarum qui post Mosem fuerunt, agnoscitur. Quoniam enim iis quæ divinitus prædicta fuerant, consummationes deerant, et oraculorum eventa desiderabantur ; nimirum ipsa quoque hæc ab eodem compleri oportuit. Exempli gratia : apud Mosem est prophetia quæ sic ait : « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester, tanquam me, illum audietis in omnibus quæcunque dixerit vobis [3]. » Hoc igitur cum deesset, ille complevit, alter videlicet post Mosem legum auctor, qui veram pietatem in Deum universi, hominibus indicavit. Quod enim Moses non simpliciter dicat prophetam surrecturum, sed cum additione, tanquam se (« prophetam enim, inquit, vobis suscitabit Dominus Deus vester tanquam me, illum audietis »), quid aliud intelligi vult, nisi eum qui prædiceretur ipsi Mosi adæquatum esse venturum? Moses autem legem, ut summus Deus coleretur, posuerat. Ergo prophetam hunc de quo vaticinia feruntur, quod Mosi similis futurus esset, legis auctorem illi similem exstitisse par est. At enim quamvis innumerabiles post Mosem prophetæ exstiterint, de nullo tamen tale testimonium prolatum est, quod Mosi similis exstiterit.
27 Cuncti enim ad illum ipsos remittebant audientes. Et sane ipsum hoc testificatur Scriptura, non surrexisse prophetam Mosi similem. Neque igitur Jeremias, neque Isaias, neque alius quispiam prophetarum illi similis fuerit, propterea quod ne legum quidem auctor fuit illorum aliquis. Cum ergo ex vaticinio Mosis, propheta et legislator suscitandus exspectaretur, advenit hic Jesus, qui Christus est Dei, legem cunctis gentibus ponens, et quæ superent ipsam legem pertractans. Illud enim : « Dictum est antiquis, non mœchaberis; ego autem dico vobis non concupiscere [4]; » et illud : « Dictum est antiquis, non occides; ego autem dico vobis, ne irasci quidem [5]; » et illud : « Non amplius Hierosolymis, sed in omni loco adorari [6]; » et illud, non thure et sacrificiis, « sed in spiritu,

ὁ πρὸς τῶν παρὰ Ἰουδαίοις πάλαι γενομένων προφητῶν μεμαρτυρημένος· μετὰ ταῦτα πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὰ ἁρμόδια παραγγέλματα διὰ τῶν οἰκείων μαθητῶν προβέβληται. Ἔνθεν καὶ ἡμεῖς τὸ μὲν Ἰουδαΐζειν παρῃτήμεθα, ὡς ἡμῖν μὴ νενομοθετημένον, μηδὲ ἐφαρμόζειν τοῖς ἔθνεσι δυνάμενον· τὰς δὲ παρὰ Ἰουδαίοις προφητείας ἀσμένως κατεδεξάμεθα, ὡσὰν περιεχούσας τὰς προῤῥήσεις. Ὁ δέ γε Σωτὴρ, καὶ διδάσκαλος ἡμῶν, καὶ ἄλλως πληρωτὴς ὑπάρχει τοῦ Μωσέως νόμου, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν προφητῶν. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς τεθεσπισμένοις τὰ τῶν συμπερασμάτων ἔλιπε, τά τε τῶν λόγων ἀποτελέσματα, χρῆν δήπου καὶ τούτων αὐτῶν πληρωτὴν αὐτὸν γενέσθαι. Οἷον, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, ἡ μὲν παρὰ Μωσεῖ φησι προφητεία· « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, ὅσα ἂν εἴπῃ ὑμῖν ὁ προφήτης ἐκεῖνος. » Τοῦτο δὴ τὸ λεῖπον ἀπεπλήρου, δεύτερος κατὰ Μωσέα νομοθέτης ἀναφανεὶς ἀνθρώπων τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ. Τὸ γὰρ μὴ ἁπλῶς φάσκειν Μωσέα προφήτην ἀναστήσεσθαι, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τῆς, ὡς αὐτὸν (« προφήτην γὰρ ὑμῖν ἀναστήσει, φησὶν, Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε »), τί ἕτερον ἐδήλου, ἢ ὅτι αὐτῷ Μωσεῖ παρισωμένος τις ἔμελλεν ὁ θεσπιζόμενος (4***) ; Μωσῆς δὲ νομοθέτης εὐσεβείας ἦν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ. Οὐκοῦν καὶ τὸν προφητευόμενον, ὅσπερ ἔμελλεν ὅμοιος γενήσεσθαι Μωσεῖ, νομοθέτην ἐκείνῳ παραπλήσιον φῦναι εἰκὸς ἦν. Μυρίων γοῦν μετὰ ταῦτα προφητῶν μετὰ Μωσέα γεγονότων, οὐδεὶς ὅμοιος Μωσεῖ μεμαρτύρηται· πάντες γὰρ εἰς ἐκεῖνον ἀνέπεμπον τοὺς ἀκροωμένους. Μαρτυρεῖ δ' οὖν ἡ Γραφὴ, ὅτι οὐκ ἐγήγερται προφήτης ὅμοιος Μωσέως· οὔτε οὖν Ἱερεμίας, οὔτε Ἡσαΐας, οὔτε τις ἕτερος τῶν προφητῶν ὅμοιος αὐτῷ ἂν εἴη, ἐπειδὴ μηδὲ εἷς τούτων νομοθέτης ἀναδέδεικται. Προσδοκωμένου τοίνυν τοῦ κατὰ Μωσέα μέλλοντος ἀναστήσεσθαι προφήτου τε καὶ νομοθέτου, παρῆν οὗτος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νομοθετῶν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ τὰ ὑπὲρ νόμον διαπραττόμενος. Τὸ γάρ· « Ἐλέχθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μηδὲ ἐπιθυμεῖν· » καὶ τό· « Ἐλέχθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μηδὲ ὀργίζεσθαι· καὶ τὸ μηκέτι ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀλλ' ἐν παντὶ τόπῳ προσκυνεῖν· καὶ τὸ μὴ λιβανωτῷ καὶ θυσίαις, « ἐν πνεύματι δὲ καὶ ἀληθείᾳ » θρησκεύειν· καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐν τῇ αὐτοῦ φέρεται διδασκαλίᾳ, πανσόφου ἦν ἄντικρυς καὶ τελειοτάτου νομοθέτου. Διὸ καὶ οἱ ἀκροώμενοι « ἐξεπλήττοντο, » φησὶν ἡ θεία Γραφὴ, « ὅτι ἐδίδασκεν αὐτοῖς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι. » Καὶ τοῦτο τοίνυν τὸ λεῖπον τῇ Μωσέως προφητείᾳ λόγιον ἀπεπλήρου· ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν προφητειῶν τῶν περὶ αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως θεσπίσματα. Γέγονε τοίνυν πληρωτὴς τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, τὰς περὶ ἑαυτοῦ προῤῥήσεις εἰς πέρας ἀγαγών· καὶ μέχρι μὲν αὐτοῦ στήσας τὸν πρότερον νόμον, ἀρχηγὸς δὲ ἀναφανεὶς δευτέρου τοῦ τοῖς

[3] Deut. xviii, 15. [4] Matth. v, 27-28. [5] Ibid. 21-22. [6] Joan. iv, 21.

(4***) Desiderari videtur εἶναι, vel ἐλεύσεσθαι. Edit.

πᾶσιν ἔθνεσι κατηγγελμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης νόμου, ὡς ὁμοῦ νόμου καὶ ἀρχῆς αἴτιον καταστῆναι τῶν δυεῖν ὑποθέσεων, Ἰουδαϊσμοῦ λέγω καὶ Χριστιανισμοῦ. Ὃ καὶ αὐτὸ θαυμάζειν ἄξιον, τὴν θείαν πρόῤῥησιν ὧδέ πως ἀναφανοῦσαν· « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ καταισχυνθήσεται. » Τίς δ' ἂν εἴη ἀκρογωνιαῖος, ἢ οὗτος ὁ ζῶν καὶ πολυτίμητος λίθος μίαν ἐκ δυεῖν οἰκοδομῶν, ὑποστησάμενος διὰ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας; τὴν γὰρ Μωϋσέως μέχρις αὐτοῦ παραταθεῖσαν στήσας, ἐκ θατέρου μέρους τὴν ἡμετέραν ἐπισυνῆψε τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον οἰκοδομήν. Ὅθεν εἰκότως ἀκρογωνιαῖος ὠνόμασται. Καὶ ἐν Ψαλμοῖς δὲ εἴρηται· « Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. » Ἔνθα σαφῶς τὸ λόγιον καὶ τὴν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐπιβουλὴν ἣν πέπονθεν ὁ θεσπιζόμενος, ἐμήνυσεν· ἀποδοκιμασθῆναι μὲν αὐτὸν πρὸς τῶν τὸν παλαιὸν τοῖχον οἰκοδομούντων γραμματέων τινῶν καὶ Φαρισαίων, ἀρχιερέων τε καὶ πάντων τῶν παρὰ Ἰουδαίοις ἀρχόντων φανέντων· πλὴν ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐξ ἐκείνων ἀτιμίαν καὶ ἀποβολὴν θεσπίσαν αὐτὸν γενήσεσθαι εἰς κεφαλὴν γωνίας ἀρχηγὸν καταστάντα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀκολούθως ταῖς ἀποδοθείσαις θεωρίαις. Οὐκ οὖν, ἀποστάντες ἡμεῖς Ἑλληνισμοῦ, οὐκ ἐπὶ Ἰουδαϊσμὸν καταπεπτώκαμεν, οὐδὲ, ἀποδεχόμενοι τὸν Μωϋσέως νόμον, καὶ τοὺς Ἑβραίων προφήτας, μὴ βιοῦντες δὲ Ἰουδαϊκῶς, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρὸ Μωϋσέως τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν πολιτείαν, πταίοιμεν ἄν. Κὰν τούτῳ γὰρ Μωϋσέα καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν προφήτας ἀληθεύοντας ἀποδείκνυμεν, τὸν ὑπ' αὐτῶν προκεκηρυγμένον Χριστὸν ἀποδεχόμενοι, καὶ τούτου τοῖς νόμοις πειθόμενοι, κατ' ἴχνος τε τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας βαίνειν δι' εὐχῆς τιθέμενοι, αὐτῷ Μωϋσεῖ κἀν τούτῳ τὰ φίλα ποιοῦντες· ὃς, προειπὼν, ὅτι « προφήτην ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὅμοιον αὐτῷ, » ἐπιλέγει· « Πᾶσα δὲ ψυχὴ, ἥτις μὴ ἀκούσεται τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς. » Αὐτίκα Ἰουδαῖοι, μὴ παραδεξάμενοι τὸν προφήτην, μηδ' ὑπακούσαντες αὐτοῦ τοῖς ἁγίοις λόγοις, ἔσχατον ὑπέμειναν ὄλεθρον, ἀκόλουθα τῇ προῤῥήσει πεπονθότες. Οὔτε γὰρ τὸν Χριστοῦ νόμον τῆς Καινῆς Διαθήκης κατεδέξαντο, οὔτε τὰ Μωϋσέως παραγγέλματα δίχα παρανομίας οἷοί τ' ἂν εἶεν φυλάσσειν· διὸ καὶ τῇ Μωσέως ὑποβέβληνται κατάρᾳ, τῷ μηδὲ δυνατὸν αὐτοῖς εἶναι τὰ παρὰ Μωϋσεῖ νενομοθετημένα συντελεῖν, περιῃρημένης αὐτῶν τῆς μητροπόλεως, καὶ ἀποκεκλεισμένης τῆς μόνον αὐτόθι συγκεχωρημένης ἐπιτελεῖσθαι Μωϋσαϊκῆς θρησκείας. Ἡμεῖς δὲ, τὸν ὑπὸ Μωσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν κατηγγελμένον ἀποδεξάμενοι, καὶ τούτῳ πείθεσθαι δι' εὐχῆς ποιούμενοι, πληρωταὶ ἂν εἴημεν τῆς Μωϋσέως παραγγελίας, δι' ἧς ἔφησεν· « Αὐτοῦ ἀκούσεσθε· πᾶσα δὲ ψυχὴ, ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς. » Τίνα δὲ διετάξατο ὁ προφήτης, ὧν ἐπακούειν

A et veritate Deum colere [7] : » et alia quæcunque his similia in illius doctrina feruntur, sapientissimi plane fuerunt, et perfectissimi legum auctoris. « Ex quo factum est, ut audientes stupescerent, » quemadmodum Scriptura divina commemorat [8]; « propterea quod docebat eos tanquam potestatem habens, et non ut Scribæ illorum et Pharisæi. » Hoc igitur item complevit oraculum, quod Mosis prophetiæ deerat : eadem porro ratione cætera item prophetiarum, quæ de ipso et gentium vocatione scripta sunt vaticinia. Constat ergo illum complevisse et legem et prophetas, quando ea quæ de ipso prædicta sunt ,ad exitum perduxit, et priorem legem usque ad seipsum stare jussit, dux vero et princeps alterius legis exstitit, quæ in Novo Testamento
B cunctis gentibus denuntiata est, ut simul legis principatusque auctor duorum propositorum, Judaismi videlicet Christianismique fuerit. Quod quidem ipsum admirari operæ pretium est, ut divinitus prædictum sit. « Ecce, inquit, pono in Sion lapidem electum, angularem, pretiosum, et qui credit in eum non confundetur [9]. » At enim quis tandem fuerit angularis, nisi hic vivus et pretiosissimus, qui ex duabus structuris unam factam sua doctrina sustinet? dum enim Mosaicam, quæ usque ad ipsum protenta est, stare jubet, ex altera parte nostram per Evangelium adjunxit. Ex quo angularis merito dictus est; sed in Psalmis quoque legitur : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli : a Domino
C factum est istud, et est mirabile in oculis nostris [10]. » **28** Quod quidem oraculum plane etiam indicavit, quas a Judæis insidias, de quo vaticinatur, passus est : quando illum a Scribis et Pharisæis, et sacerdotum principibus, et omnibus Judæorum magistratibus, qui veterem parietem construebant, repudiatum fuisse, divinavit. Sed tamen postquam ab illis contemptus sit et abjectus, futurum illum in caput anguli, et ducem principemque Novi Testamenti constituendum non tacuit, consentanea iis proferens, quæ a nobis superius demonstrata sunt. Nos igitur quamvis a Græco ritu recesserimus, non recidimus in Judaicum, neque delinquimus, licet Mosis legem et Hebræorum prophetas
D acceperimus, non Judaice autem, sed ad morem atque institutum sanctorum qui ante Mosem fuerunt virorum, vivamus. In hoc enim et Mosem et prophetas veros fuisse vates ostendimus, cum illum Christum accepimus, et illius legibus auscultamus, et per vestigia doctrinæ ejusdem incedere etiam votis expetimus, quem illi venturum prædixerunt. Eodem utique proposito ipsi quoque Mosi rem gratam facientes : qui cum prædixerit, prophetam a Domino Deo nostro sibi similem suscitandum, adjungit : « Omnis vero anima quæ non audiet prophetam illum, delebitur ex genere suo [11]. » Continuo enim Judæi, postquam illum prophetam non

[7] Joan. IV, 23. [8] Matth. VII, 28,29. [9] Isa. XXVIII, 16; I Petr. II, 6. [10] Psal. CXVII, 22,23. [11] Deut. XVIII, 19.

acceperunt, nec sanctis illius verbis paruerunt, extremum pertulerunt interitum : qui quidem illorum casus iis oraculis, quæ de illis edita sunt, consentaneus accidit. Nam nec Christi legem quæ Novo Testamento continetur, susceperunt, neque Mosis præcepta sine legis contemptu servare possunt. Quocirca in ipsius Mosis exsecrationem relapsi sunt : quando fieri nullo modo potest ut quæ in legibus illius sunt posita, perficiant, quippe cum et ipsorum metropolis sublata sit, et Mosaica religio exclusa, quæ illic solum perfici concedebatur. Nos autem qui illum suscepimus, quem Moses et reliqui prophetæ nuntiaverunt, et ei parere etiam votis expetimus : edictum Mosis complevisse invenimur, quo edixit, illum audiendum esse, omnemque animam quæ illum non audiret, delendam esse de genere suo. Quæ autem sint, quæ propheta ille instituerit, quibus obedire necesse sit, paulo ante audivimus, omni videlicet sapientia referta, et perfecta, et cœlestia documenta. Quæ quidem neque tabulis lapideis, ut Moses, neque atramento et chartis commendari voluit, **29** sed purgatis animis suorum, et intelligentem naturam obtinentibus : in quibus leges Novi Testamenti describens, reipsa complevit Jeremiæ prophetiam quæ ait : « Instituam Testamentum Novum, non instar Testamenti quod posui patribus eorum : quoniam hoc Testamentum, quod ponam domui Israel, dans leges meas in interiorem sensum eorum, et in corde eorum scribam eas, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus [11]. »

A χρεὼν, μικρῷ πρόσθεν ἀκηκόαμεν, τὰ πάνσοφα καὶ ἐντελῆ καὶ οὐράνια παραγγέλματα· ἃ δὴ οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις Μωϋσεῖ παραπλησίως, οὐδέ γε μέλανι καὶ χάρταις ἠξίωσε παραθέσθαι, ψυχαῖς δὲ κεκαθαρμέναις, καὶ νοερὰν οὐσίαν κεκτημέναις τῶν αὐτοῦ φοιτητῶν· ἐν αἷς ἐγγράψας τοὺς τῆς Καινῆς Διαθήκης νόμους, ἔργοις ἀπεπλήρου τὴν φήσασαν διὰ Ἱερεμίου προφητείαν· « Διαθήσομαι Διαθήκην Καινὴν, οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν· ὅτι αὕτη ἡ Διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, διδοὺς νόμους μου εἰς διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν γράψω αὐτοὺς, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεὸς, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μου λαός. »

CAPUT VIII.

Quod quæ Christianismum amplexa est vita, in duas species divisa est.

Cæterum ille quidem in tabulis inanimatis, hic autem in mentibus vita præditis, perfecta Novi Testamenti documenta descripsit : ejus vero discipuli ad Magistri sui nutum, auribus multorum doctrinam suam accommodantes, quæcumque quidem veluti ultra habitum progressis, a perfecto ipsorum Magistro præcepta fuerant, ea iis qui capere poterant, tradiderunt : quæcumque vero iis convenire arbitrabantur, qui animas adhuc affectibus obnoxias gererent, curationisque indigentes : ea ipsi ad imbecillitatem multorum se demittentes, partim litteris, partim sine litteris, quasi jure quodam non scripto servanda, commendarunt. Quocirca in Ecclesia Dei duo etiam vivendi modi instituti sunt : alter quidem naturam nostram, et communem hominum vitæ rationem excedens, non nuptias, non sobolem, non substantiam, non opum facultatem requirens, totus autem prorsus a communi et consueta cunctorum hominum vita abhorrens, et soli divino cultui, ex immenso rerum cœlestium amore addictus : qui hunc modum amplexi sunt, quasi ab hac mortali vita sejuncti, ipsumque duntaxat corpus in terra gerentes, cogitatione vero atque animo in ipso cœlo degentes, quasi quidam cœlites, reliquorum hominum vitam despiciunt : quippe qui pro universo genere, supremo omnium Deo sacrati sint, idque non boum mactationibus, non cruoribus, non libationibus, aut nidore ullo, neque fumo, aut ignis devoratione, consumptioneve corporum, sed rectis veræ pietatis sententiis, et purgati animi affectione, ad hæc operibus quoque ac verbis, quæ a virtute proficiscantur, quibus rebus di-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

B *Ὡς εἰς δύο τρόπους ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν διῄρηται βίος.*

Ἀλλ' ὁ μὲν ἐν πλαξὶν ἀψύχοις, ὁ δ' ἐν διανοίαις ζώσαις τὰ τέλεια τῆς Καινῆς Διαθήκης παραγγέλματα ἐνέγραψεν· οἱ δέ γε αὐτοῦ μαθηταὶ τῷ τοῦ διδασκάλου νεύματι κατάλληλον ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς ποιούμενοι τὴν διδασκαλίαν, ὅσα μὲν ἅτε τὴν ἕξιν διαβεβηκόσι πρὸς τοῦ τελείου διδασκάλου παρήγγελτο, ταῦτα τοῖς οἵοις τε χωρεῖν παρεδίδοσαν· ὅσα δὲ τοῖς ἔτι τὰς ψυχὰς ἐμπαθέσι, καὶ θεραπείας δεομένοις ἐφαρμόζειν ὑπελάμβανον, ταῦτα συγκατιόντες τῇ τῶν πλειόνων ἀσθενείᾳ, τὰ μὲν διὰ γραμμάτων, τὰ δὲ δι' ἀγράφων θεσμῶν φυλάττειν παρεδίδοσαν· ὥστε ἤδη καὶ τῇ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ δύο βίων νενομοθετῆσθαι τρόπους· τὸν μὲν ὑπερφυῆ, καὶ C τῆς κοινῆς καὶ ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, οὐ γάμους, οὐ παιδοποιίας, οὐδὲ κτῆσιν, οὐδὲ περιουσίας ὕπαρξιν παραδεχόμενον, ὅλον δὲ δι' ὅλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους ἁπάντων ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον, καὶ μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ προσῳκειωμένον καθ' ὑπερβολὴν ἔρωτος οὐρανίου· οἱ δὴ τόνδε μετιόντες τὸν τρόπον, τῶν θνητῶν βίον τεθνάναι δοκοῦντες, καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα φέροντες ἐπὶ γῆς, φρονήματι δὲ τὴν ψυχὴν εἰς οὐρανὸν μετενηνεγμένοι, οἷά τινες θεοὶ, τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ τοῦ παντὸς γένους ἱερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, οὐ βουθυσίαις καὶ αἵμασιν, οὐδὲ σπονδαῖς καὶ κνίσσαις, οὐδ' αὖ καπνῷ καὶ πυρὸς ἀποβρώσει, καὶ σωμάτων φθοραῖς, δόγμασι δὲ ὀρθοῖς ἀληθοῦς εὐσεβείας, ψυχῆς τε διαθέσει κεκαθαρμένης, καὶ προσέτι τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις· οἷς τὸ Θεῖον ἐξιλεούμενοι, τὴν ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν σφίσιν ὁμογενῶν ἀποτελοῦσιν ἱερουργίαν. Τοιόσδε μὲν οὖν καθέστηκεν ὁ ἐντελὴς τῆς κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν

[11] Jerem. xxxi, 31-33.

πολιτείας τρόπος. Ὁ δ' ὑποβεβηκὼς ἀνθρωπινώτερος, οἷος καὶ γάμοις συγκατιέναι σώφροσι καὶ παιδοποιίαις, οἰκονομίας τε ἐπιμελεῖσθαι, τοῖς τε κατὰ τὸ δίκαιον στρατευομένοις τὰ πρακτέα ὑποτίθεσθαι, ἀγρῶν τε, καὶ ἐμπορίας, καὶ τῆς ἄλλης πολιτικωτέρας ἀγωγῆς μετὰ τοῦ θεοσεβοῦς φροντίζειν, οἷς καὶ ἀσκήσεως καιροί, μαθητείας τε καὶ τῶν θείων λόγων ἀκροάσεως ἡμέραι ἀφωρίσθησαν. Καί τις τούτοις δεύτερος εὐσεβείας ἀπενεμήθη βαθμός, κατάλληλον τῷ τοιῷδε βίῳ παρέχων τὴν ὠφέλειαν, ὡς μηδένα ἀμοιρεῖν τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας· πᾶν δὲ γένος ἀνθρώπων, Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ βαρβάρων, τῆς εὐαγγελικῆς ἀπολαύειν διδασκαλίας.

A vinitatem ipsam placantes suum et pro seipsis, et pro aliis, qui ejusdem sint generis, administrant sacerdotium. **30** Et talis quidem exsistit in Christianismo perfectus vitæ modus. Alter vero remissior atque humanior; hic et modesto conjugio, et sobolis procuratione implicatur, et rei familiaris curam assumit, et juste militantibus, quæ sint agenda, describit: agros quoque, et mercaturam, aliumque magis civilem vivendi morem, adjuncta religione non negligit: iis autem qui hunc modum elegerunt, et exercitationum tempora, et discendi, verbumque divinum audiendi, certi dies assignati sunt: et his quidem secundus pietatis attributus est gradus, dum aptam huic ipsi generi vitæ præbet utilitatem, ut nullus plane ab adventu salutari separetur, sed omne genus hominum tam barbarorum, quam Græcorum, evangelicæ doctrinæ fructum percipiat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Τί δήποτε μὴ ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς καὶ παρ' ἡμῖν τὰ τῆς πολυπαιδίας σπουδάζεται.

Τούτων ὧδε ἐχόντων, ζητήσαι ἄν τις εἰκότως, εἰ δὴ κατὰ τοὺς πάλαι καὶ πρὸ Μωϋσέως θεοφιλεῖς ἄνδρας τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν θεοσεβεῖν ὑποτίθεσθαί φαμεν· μίαν τε ἡμῶν τε κἀκείνων εὐσέβειαν, καὶ Θεοῦ γνῶσιν τὴν αὐτήν· τί δῆτα οἱ μὲν περὶ γάμους καὶ παιδοποιίας πλείστην εἰσῆγον σπουδήν, ἡμῖν δὲ τοῦτο παραμελεῖται τὸ μέρος. Καὶ πάλιν οἱ μὲν ταῖς διὰ ζώων θυσίαις ἐξιλεούμενοι τὸν Θεὸν ἀνεγράφησαν· ἡμῖν δὲ καὶ τοῦτο πράττειν, ὥς τι τῶν ἀνοσίων, ἀπηγόρευται. Δύο γὰρ μόνα ταῦτα, οὐ σμικρὸν ἔχοντα λόγον, δόξειεν ἂν τοῖς ὑφ' ἡμῶν εἰρημένοις ἀντιπίπτειν, ὡς μὴ κατὰ ταῦτα τὸν παλαιὸν σῳζόντων τῆς εὐσεβείας τρόπον. Καὶ πρὸς ταῦτ' οὖν τοιάνδε λύσιν ἐξ αὐτῶν πάρεστιν ἀναλέξασθαι τῶν [παρ'] Ἑβραίοις λογίων· οἱ μὲν πρὸ Μωϋσέως ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένοι, ἀρχὴν ἔχοντος τότε καὶ συνισταμένου τοῦ βίου, γενέσθαι μνημονεύονται· τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς περὶ τέλος ἐλαύνειν. Διὸ τοῖς μὲν σπουδάζεσθαι τὴν τῶν διαδόχων ἐπίδοσιν εἰς πολυανθρωπίαν, αὔξοντος κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ πληθύνοντος, εἰς ἀκμήν τε προϊόντος τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους· ἡμῖν δὲ μὴ σφόδρα τοι τοῦτο μέλειν, ὡς ἂν ἤδη τῶν πραγμάτων φθινόντων καὶ ἀποληγόντων, ἐπὶ πέρας τε ἔσχατον ἐλαυνόντων, διαῤῥήδην τῆς τοῦ βίου συντελείας, πρὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἐπὶ θύραις ἐλαύνειν λεγομένης, ἀνανεώσεώς τε καὶ παλιγγενεσίας αἰῶνος ἑτέρου, ὅσον οὔπω μέλλοντος ἐπιστήσεσθαι, προκηρυττομένης. Μία μὲν οὖν ἀπόδοσις αὕτη· δευτέρα δ' ἂν εἴη τοιαύτη. Τοῖς μὲν παλαιοῖς, ἀνειμένον καὶ ἐλεύθερον μετιοῦσι βίον, οὐδὲν ἦν ἐμποδὼν οἴκου καὶ παίδων προΐστασθαι μετὰ τῆς περὶ τὸ Θεῖον σχολῆς, αὐταῖς γαμεταῖς, καὶ παισί, καὶ οἴκοις θεοσεβεῖν ἀπερισπάστως δυναμένοις, καὶ μηδαμῶς ὑπὸ τῶν ἐκτὸς τῆς περὶ τὰ κρείττω προθέσεως ἀποσπωμένοις· τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς, μυρία τὰ ἐκτὸς καθέλκοντα, καὶ εἰς ἀλλοκότους φροντίδας περισύροντα, τῆς τε περὶ τὰ Θεῷ ἀρεστὰ σπουδῆς ἀφιστάντα τυγχάνει. Τοῦτο γοῦν αἴτιον εἶναι τῆς τῶν γάμων συστολῆς παρίστησιν ὁ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας λόγος, φάσκων· « Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί,

B CAPUT IX.

Quam ob causam non ut prisci illi, ita nos quoque numerosæ soboli operam damus.

Cum hæc ita se habeant, merito aliquis quæsierit, si vere dicimus ab evangelica Salvatoris nostri doctrina, eam divini cultus rationem doceri, quam prisci illi, qui ante Mosem religiose et sancte vixerunt, secuti sunt: unamque esse et nostram, et illorum religionem, eandemque de Deo sententiam: quænam causa sit, ut illi quidem in nuptiis et procreatione liberorum plurimum studii posuerint, nos vero hanc partem negligamus. Item cum de illis scriptum sit, quod animalium cædibus Deum placarent, cur ita nos istud facere, quasi nefarium quidpiam et sacrilegum, prohibeamur. Hæc C enim duo duntaxat, quæ sane haud parvi momenti sunt, putaverit quispiam, iis quæ a nobis dicta sunt, adversari, nosque non omni ratione eundem cum priscis illis, colendi Dei morem servare. Igitur etiam adversus hæc, talem licet ex ipsis Hebræorum oraculis rationem colligere. Quicunque ante Mosem de laude pietatis nomen adepti sunt, hi tunc initium habente, tuncque primum exsistente vita, fuisse memorantur: quæ vero ad nos pertinent, tendere ad finem. Quare illos magna cum cura, sobolis incrementum quæsivisse, cum per illud tempus et numerus hominum **31** augesceret et multiplicaretur, atque in dies robur acciperet genus humanum: nobis vero D non admodum curæ esse hoc, utpote cum res jam interire ac desinere, atque ad extremum finem tendere credantur: quando plane dicitur, ante vitæ consummationem, evangelicam in foribus adesse doctrinam: et renovatio ac generatio alterius sæculi, quod brevi instet futurum, denuntiatur. Una igitur defensio hæc, altera autem erit hujusmodi. Priscis illis qui remissiorem ac liberiorem vitam agebant, nihil erat impedimento, ne domui liberisque præessent, ac pariter divinæ quoque rei vacarent, quando una cum uxoribus et liberis, et domo, religioni assiduam dare operam poterant, et nusquam ob ullas res externas a meliore proposito avellebantur. Res vero nostræ innumerabilia ha-

bent, quæ extrinsecus premant, et quæ in alienas curas undique trahant, et ab earum rerum studio, quæ Deo placent, abducant. Hanc igitur causam esse, cur nubendi ratio contrahitur, evangelicæ doctrinæ verbum demonstrat, ubi ait : « Hoc autem dico fratres, tempus breve est. Reliquum est, ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint : et qui flent, tanquam non flentes : et qui gaudent, tanquam non gaudentes : et qui emunt, tanquam non possidentes : et qui utuntur hoc mundo, tanquam non abutentes. Præterit enim figura hujus mundi ; volo autem vos sine sollicitudine esse : qui sine uxore est, sollicitus est de iis quæ Domini sunt, quomodo placeat Domino. Qui autem cum uxore est, sollicitus est de iis, quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est. Et mulier innupta, et virgo cogitat quæ Domini sunt, ut placeat Domino, ut sit sancta et corpore et spiritu : quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. Porro hoc ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id quod honestum est, et quod facultatem præbeat, sine impedimento Dominum obsecrandi [33]. » Palam igitur in his causam, cur a nuptiis sit abstinendum proponit, ubi temporum rerumque extrinsecus ingruentium stoliditatem reprehendit : quorum nihil priscis illis accidebat. Ad hæc, tertia quoque ratio adjungi potest, propter quam veteres illi Dei cultores, in procreatione liberorum plurimum studii collocarent. Cum reliqui homines in morum perversitate majus in dies incrementum accepissent, atque in immanem, **32** et ab omni humanitate alienam, et plane ferinam vitam relapsi essent, et in impium prorsus, omnique religioni inimicum morem, facile corruissent : valde pauci, et facile numerabiles, qui supererant, ea sectantes, quæ prius a nobis dicta sunt, a multorum consuetudine et a communi cum reliquis hominibus victu, se amovebant. Porro autem cum seorsum ab aliis gentibus, singularique more viverent, novam quandam Reipublicæ rationem, vitamque studiosam sapientiæ, vereque ipsius Dei cultricem, et reliquis hominibus impermiscuam, instituerunt. Ut igitur posteris quoque illorum propriæ religionis, tanquam scintilla quædam reparandi ignis, ita aliquod semen servaretur, neque una cum ipsorum decessu ipsorum pietas deficeret, atque interiret, merito et generandæ et alendæ sobolis curam introduxere, ut sic doctores atque magistri propriorum liberorum exsisterent : quippe qui posteris successores pietatis, propriæque virtutis hæredes relinquere, pulchrum atque honestum judicarent. Hinc sane prophetæ innumerabiles, et viri justi : quin ipse quoque Salvator ac Dominus noster, ejusque discipuli atque apostoli, ab illorum disciplina profecti sunt. Quod si qui etiam vitiosi ab iisdem prodierunt, quasi paleæ simul cum tritico subnascentes, non ob id tamen culpandi qui ge-

A ὁ καιρὸς συνεσταλμένος. Τὸ λοιπόν ἐστιν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι, καὶ οἱ κλαίοντες ὡς μὴ κλαίοντες, καὶ οἱ χαίροντες ὡς μὴ χαίροντες, καὶ οἱ ἀγοράζοντες ὡς μὴ κατέχοντες, καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ ὡς μὴ καταχρώμενοι. Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου· θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι· ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ· ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῇ γυναικὶ, καὶ μεμέρισται. Καὶ ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος, καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ τῷ σώματι, καὶ τῷ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῷ ἀνδρί. Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν συμφέρον λέγω, οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐ-
B πάρεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάστως. » Διαῤῥήδην γοῦν ἐν τούτοις τὸ αἴτιον τῆς ἀποχῆς τοῦ γάμου παρίστησι, τὴν τῶν καιρῶν, καὶ τῶν ἐκτὸς πραγμάτων ἀβελτερίαν ἐπιμεμψάμενος, ὧν οὐδὲν τοῖς παλαιοῖς προσέπιπτε. Καὶ τρίτος δ' ἂν εἴη παρὰ ταῦτα λόγος, καθ' ὃν οἱ πάλαι θεοφιλεῖς παιδοποιίας πλείστην ἐποιοῦντο σπουδήν. Τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων εἰς κακοτροπίαν ἐπιδόντων, εἰς ἀνήμερόν τε καὶ ἀπάνθρωπον καὶ θηριώδη βίον ἀποπεπτωκότων, εἴς τε ἀσεβῆ παντελῶς καὶ ἄθεον τρόπον ἀπωλισθηκότων, βραχεῖς σφόδρα καὶ ἀριθμῷ ληπτοὶ περιλειπόμενοι κατὰ τὰ πρόσθεν ἡμῖν εἰρημένα τοῦ τῶν πολλῶν ὑπεξίσταντο βίου, καὶ τῆς κοινῆς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων συναναστροφῆς. Κεχωρισμένως δ' οὖν τῶν ἄλλων ἐθνῶν, καὶ κατὰ μόνας βιοῦντες, πολιτείαν ξένην, καὶ βίον
C φιλόσοφον, καὶ ὡς ἀληθῶς θεοσεβῆ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἀνεπίμικτον συνίσταντο. Ἵν' οὖν καὶ τοῖς μετέπειτα τῆς οἰκείας θεοσεβείας ζώπυρον ἐξ αὐτῶν σπέρμα φυλάττοιτο, μηδ' ἐκλίποι καὶ ἀπόλοιτο ἅμα τῇ τῶν ἀνδρῶν τελευτῇ τὰ τῆς κατ' αὐτοὺς εὐσεβείας, εἰκότως παιδοποιίας καὶ παιδοτροφίας πρόνοιαν εἰσῆγον, ὡς ἂν διδάσκαλοι καὶ καθηγηταὶ γένοιντο τῶν ἰδίων παίδων, διαδόχους εὐσεβείας καὶ τῆς οἰκείας ἀρετῆς κληρονόμους τοῖς μετέπειτα καταλιπεῖν σπουδαῖον εἶναι ἡγούμενοι. Ἔνθεν μυρίοι προφῆται, καὶ δίκαιοι ἄνδρες, αὐτός θ' ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, οἵ τε τούτου μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι ἐκ τῆς αὐτῶν διδαχῆς ἀναπεφήνασιν. Εἰ δέ τινες καὶ φαῦλοι προῆλθον ἐξ αὐτῶν, ὡς ἅμα σίτῳ καλάμης ὑποφυείσης, ἀλλ' οὔπω τοὺς σπείραντας αἰτιατέον,
D οὐδὲ τοὺς ἀναθρεψαμένους· ἐπεὶ καὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος μαθητῶν ἴσμεν τινὰς ἐξ αὐτεξουσίου παρατροπῆς ἀποσφαλέντας. Ἡ μὲν οὖν αἰτία τῆς τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν παιδοποιίας ἀνείρηται, ἣν οὐκέτι ἐφ' ἡμῶν χώραν ἔχει λέγειν· ὅτε σὺν Θεῷ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας μυρία ἔθνη, καὶ λαοὺς, κατά τε πόλεις καὶ χώρας, καὶ ἀγροὺς πάρεστιν ἡμῖν ὀφθαλμοῖς ὁρᾷν σπεύδοντα κατὰ τὸ αὐτὸ, καὶ συντρέχοντα ἐπὶ τὴν κατὰ Θεὸν μάθησιν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας· οἷς ἀγαπητὸν δύνασθαι ἐξαρκεῖν τοὺς διδασκάλους καὶ κήρυκας τοῦ τῆς θεοσεβείας λόγου, πάντων ἀπολελυμένους τῶν

[33] I Cor. vii, 29-35.

τοῦ βίου δεσμῶν, καὶ τῶν πολυμερίμνων φροντίδων. A Μάλιστα δ' οὖν τούτοις ἀναγκαίως τὰ νῦν διὰ τὴν περὶ τὰ κρείττω σχολὴν ἡ τῶν γάμων ἀναχώρησις σπουδάζεται, ἅτε περὶ τὴν ἔνθεον καὶ ἄσαρκον παιδοποιίαν ἀσχολουμένοις, οὐχ ἑνὸς οὐδὲ δυεῖν παίδων, ἀλλ' ἀθρόως μυρίου πλήθους τὴν παιδοτροφίαν, καὶ τὴν κατὰ Θεὸν παίδευσιν, τῆς τε ἄλλης ἀγωγῆς τοῦ βίου τὴν ἐπιμέλειαν ἀναδεδεγμένοις. Ἐπὶ τούτοις ἅπασιν εἴ τις ἀκριβῶς ἐξετάζοι τοὺς τῶν παλαιῶν βίους, περὶ ὧν τὸν λόγον ποιούμεθα, γνοίη ἂν αὐτοὺς ἐν ἀρχαῖς μὲν τῆς ἡλικίας παιδοποιουμένους, θᾶττον δὲ ἀνασχόντας καὶ ἀποπεπαυμένους. Γέγραπται γὰρ ὅτι « Εὐηρέστησεν Ἐνὼχ τῷ Θεῷ, μετὰ τὸ γεννῆσαι τὸν Μαθουσάλα, » ἀκριβῶς οὕτω τῆς Γραφῆς μετὰ τὸν τοῦ παιδὸς γέννησιν εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ τὸν δηλούμενον ἱστορούσης, καὶ οὐκέτι ἐξ ἐκείνου παῖδας αὐτῷ B γενέσθαι μαρτυρούσης. Καὶ Νῶε δὲ, ἄνθρωπος δίκαιος, μετὰ τὴν τῶν παίδων γένεσιν μόνος σὺν τοῖς οἰκείοις ἐν τῇ τῶν ἐπὶ γῆς ἁπάντων φθορᾷ διασωθεὶς, πλείστοις μετὰ ταῦτα ἐπιβιοὺς ἔτεσιν, οὐδαμῶς εἰσάγεται παῖδας κτησάμενος. Λέγεται δὲ καὶ ὁ Ἰσαὰκ, ἐκ μιᾶς γαμετῆς διδύμου γονῆς πατὴρ γεγονὼς, μέχρι τούτου στῆσαι τὴν πρὸς γαμετὴν ὁμιλίαν. Καὶ ὁ Ἰωσὴφ, καὶ ταῦτα παρ' Αἰγυπτίοις τὰς διατριβὰς πεποιημένος, οὐ πλείω δύο παίδων κατέστη πατὴρ, μίαν τὴν τούτων μητέρα ἀγόμενος. Καὶ αὐτός γε Μωϋσῆς ὅ τε τούτου ἀδελφὸς Ἀαρὼν πρὸ μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας ἱστοροῦνται παιδοπεποιημένοι· μετὰ δὲ τοὺς θείους χρησμοὺς οὐκέτι ἔστιν αὐτοῖς παῖδας εὑρεῖν γεγεννημένους. Τί χρὴ λέγειν περὶ Μελχισεδέκ; οὗ καθάπαξ οὐ παῖς, οὐ C γένος, οὐ διαδοχὴ φέρεται· οὐδ' Ἰησοῦ τοῦ Μωϋσέως διαδόχου, οὐδὲ πλείστων ἄλλων προφητῶν. Ζητουμένοις δὲ τῆς κατὰ τὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰακὼβ παιδοποιίας ἐν ἑτέροις τὸν λόγον σχολαίτερον ἀποδεδώκαμεν, ἐν οἷς περὶ τῆς τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν πολυγαμίας τε καὶ πολυπαιδίας διειλήφαμεν, ἐφ' ἃ καὶ νῦν τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμπομεν, τοσοῦτον ἐπισημηνάμενοι, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς τῆς Καινῆς Διαθήκης νόμους, οὐ πάμπαν ἀπηγόρευται τὰ τῆς παιδοποιίας, ἀλλὰ κἀν τούτῳ τὰ παραπλήσια τοῖς πάλαι θεοφιλέσιν διατέτακται. « Χρῆναι γάρ φησιν ὁ λόγος τὸν ἐπίσκοπον γεγονέναι μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. » Πλὴν ἀλλὰ τοῖς ἱερωμένοις καὶ περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ θεραπείαν ἀσχολουμένοις ἀνέχειν λοιπὸν σφᾶς αὐτοὺς προσήκει τῆς γαμικῆς ὁμιλίας. Ὅσοι δὲ μὴ τῆς D τοσαύτης ἠξίωνται ἱερουργίας, τούτοις ὁ λόγος καθυφίησι μονονουχὶ διαῤῥήδην ἅπασιν κηρύττων, ὅτι δὴ « Τίμιος ὁ γάμος καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος, πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός. » Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τὴν πρώτην ἡμῖν εἰρήσθω πρότασιν.

nuerint, aut qui enutrierint : quando etiam de discipulis Salvatoris aliquos novimus libertate voluntatis aversos, a recto aberrasse. Causa igitur ob quam viri sancti priscis temporibus magno cum studio liberos susciperent, reddita est : quæ non amplius in nobis locum habere dicenda est. Quippe cum, Deo favente, per evangelicam Salvatoris nostri doctrinam, innumerabiles gentes, et populos, in urbibus, et regionibus, et agris liceat nobis oculis intueri, eodem animo festinantes, et ad sancta evangelicæ doctrinæ præcepta concurrentes, quibus quidem satis superque sit, si doctores ac prædicatores divini verbi omnibus et vitæ vinculis, et sollicitudinibus liberati, possint sufficere. His autem ipsis maxime in præsentia, ut melioribus studiis vacent liberius, sejunctus a re uxoria victus adamatur, veluti iis, qui divina et incorporea sobole propaganda, occupati teneantur : et non unius, neque duorum liberorum, sed acervatim innumerabilis multitudinis educationem, sanctamque disciplinam, ac reliquæ instituendæ vitæ curam susceperint. Postremum omnium, **33** si quis priscorum illorum vitas, de quibus nunc loquimur, diligenter exploret : inveniet eos initio quidem ætatis, soboli augendæ, conjugioque vacantes, mature autem abstinentes atque cessantes. Scriptum est enim [14], quod placuerit Enoch Deo postquam genuit Mathusala. Ubi Scriptura plane post genitum filium, Deo placuisse illum, de quo loquitur, memorat, neque illi posthac alios genitos filios prodit. Noe quoque vir justus post susceptionem liberorum, solus cum familia, cum reliqua omnia quæcunque essent in terra, periissent, incolumis conservatus, plurimis posthac superfuisse annis inducitur, neque tamen usquam genuisse alios filios. Dicitur et Isaac postquam ex una uxore geminæ prolis pater factus est, desiisse cum illa consuescere. Et Joseph, cum præsertim apud Ægyptios versatus sit, non plus quam duorum filiorum pater exstitisse invenitur, quorum matrem unam duntaxat in matrimonio habuerit. Ipse etiam Moses atque ejus frater Aaron, antequam ipsis Deus apparuerit, filios genuisse memorantur; postquam autem divina oracula acceperint, non amplius genitos ab illis filios invenias. Quid porro de Melchisedec est dicendum, cujus omnino non filius, non genus, non successio refertur? neque item Jesu, qui in Mosis locum successit, neque plurimorum aliorum prophetarum. Cum autem de Abraham, et Jacob quæri soleat, qui multiplicem sobolem propagaverunt, alibi nos otiosius hujusce rei rationem reddidimus : ubi de sanctorum veterum virorum multiplici conjugio multiplicique sobole disseruimus. Ad quæ scripta nostra in præsenti studiosos lectores remittimus, hoc unum admonentes, ne Novi quidem Testamenti legibus, quæ ad susceptionem liberorum pertinent, omnino interdici, sed in hoc quoque iis consentanea, quæ de priscis illis sanctis viris memorantur, instituta haberi. « Oportere enim, » dicit sermo divinus [15], « episcopum unius uxoris virum esse. » Verumtamen eos, qui sacrati sint, atque in Dei ministerio cultuque occupati, continere deinceps seipsos a commercio uxoris decet : qui autem non ad

[14] Gen. v, 24. [15] I Tim. iii, 2.

tantum assumpti sint sacerdotii munus, iis idem sermo divinus indulget, ac propemodum palam omnibus prædicat, quod utique « honorabile sit conjugium, et torus immaculatus, fornicatores et adulteros judicaturus sit Deus [16]. » Hæc itaque nobis ad primam dubitationem dicta sint.

34 CAPUT X.

Qua de causa non ita nobis, quemadmodum priscis incendere et sacrificare Deo terrestria permissum est.

Sed cur non summo Deo, ipsi quoque animalia sacrificemus, cum veteres illi Dei amatores, quorum nos pietatem imitari dicimus, hoc factitaverint, talis a nobis ratio reddatur. De ipso cultu quem veteres et primi homines divinæ naturæ exhiberent, non idem quod Græcis visum est, et quod in sacris Hebræorum libris invenitur. Nam illi quidem putaverunt primos homines, nullum prorsus animalis genus, neque sacrificare, neque incendere solitos diis, sed eos soli et reliquis cœli sideribus, ubi viride gramen, et quasi quasdam fecundioris naturæ quisquilias manibus sustulissent, herbam cum foliis et radicibus igni comburere. Posteriores autem homines procul a tam recto instituto aberrantes, fœdasse aras animalium cædibus. Porro hoc esse impium et injustum, et nusquam Deo acceptum sacrificium. Nam brutorum animam nihil ab hominum rationali anima differre. Quapropter cædis accusandos esse eos, qui animalia sacrificarent, dicebant : non secus ac si eadem, similisque, et in homine et in bruto anima inesset. Et talis quidem de antiquis hominibus opinio Græcorum exstat. Quæ autem in scriptis Hebræorum legitur, non talis. Illico enim factos primos homines, ut primum in vita constiterint, animalium sacrificiis Deo honorem exhibuisse commemorat. Dicit itaque : « Et factum est post dies, ut offerret Cain de fructibus terræ sacrificium Domino. Tum Abel ipse quoque obtulit de primogenitis ovium suarum. Et respexit Deus ad Abel, et ad munera illius. Ad Cain vero, et ad sacrificia ejus non attendit [17]. » Ubi jam illud considerabis quod Deo acceptior dictus sit, qui animalia sacrificaverit, quam is qui ab agro sacrificium obtulerit. Etiam Noe protinus de cunctis pecoribus mundis, et de cunctis volucribus mundis, obtulit perfectissima munera super altare : odoratusque est Dominus odorem suavitatis. Abraham quoque sacrificans describitur : ut, si divinæ Scripturæ testimonium sequimur, primum omnium **35** ex animalibus sacrificium, priscis Deo amicis viris excogitatum fuisse, nos dicere oporteat. Quam sane excogitationem temere exstitisse, aut humano more exortam, putandum non est, sed divino potius nutu insinuatam. Etenim cum morum sanctitate præstarent, Deoque penitus addicti essent, et ob eam rem quasi divino Spiritu illustrati viderent, magno sibi opus esse obsequio, si sua ipsorum humana delicta diluere vellent : pretium pro salute sua ei, qui vi-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Τίνι λόγῳ μὴ καὶ ἡμῖν ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς θυμιᾷν καὶ θύειν τῷ Θεῷ τὰ γεώδη παραδέδοται.

Περὶ δὲ τοῦ μὴ ζωοθυτεῖν ἡμᾶς τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ὧν δὴ φαμεν κατὰ ζῆλον θεοσεβείας, τοῦτο πεποιηκότων, οὗτος ἐξ ἡμῶν ἀποδοθείη ἂν ὁ λόγος. Οὐχ ὥσπερ Ἕλλησιν ἐνομίζετο, καὶ τοῖς Ἑβραίων ἱεροῖς λόγοις ταὐτὰ δοκεῖ, περὶ τῆς τῶν πάλαι καὶ πρώτων ἀνδρῶν θεραπείας τοῦ Θείου. Οἱ μὲν ἔφασαν μὴ θύειν τοὺς προτέρους μηδὲν ὁτιοῦν τῶν ζώων, μηδὲ θομιᾷν τοῖς θεοῖς, ἀλλ' ἡλίῳ μὲν, καὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν ἄστροις, χλόην καὶ οἱονεί τινα τῆς γονίμου φύσεως χνοῦν ταῖς χερσὶν ἀραμένους, πόαν τε καὶ φύλλα καὶ ῥίζας B κατακαίειν πυρί· πόῤῥω δὲ παρανομίας ἐλαύνοντας τοὺς μετὰ ταῦτα ἀνθρώπους, αἱμάξαι τοὺς βωμοὺς ζώων σφαγαῖς (1). Εἶναι δὲ ταύτην ἀνόσιον, καὶ ἄδικον, καὶ οὐδαμῶς Θεῷ προσφιλῆ θυσίαν. Μηδὲν γὰρ τῆς τῶν ἀνθρώπων λογικῆς ψυχῆς τὴν τῶν ἀλόγων διαφέρειν· διὸ καὶ φόνου δίκην ὑπέχειν ἄξιον τοὺς ζωοθυτοῦντας ἔφασκον, ὡς τῆς αὐτῆς καὶ ὁμοίας ἔν τε ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ ἀλόγῳ ζώῳ ψυχῆς ἐνυπαρχούσης. Ἀλλ' ὁ μὲν τῶν Ἑλλήνων περὶ τῶν παλαιῶν λόγος τοιόσδε τις ἦν· ὁ δέ γε τῆς Ἑβραίων Γραφῆς οὐ τοιοῦτος. Τοὺς γάρ τοι πρώτους εὐθὺς γενομένους ἀνθρώπους ἅμα τῇ πρώτῃ συστάσει τοῦ βίου θυσίαις ταῖς ἀπὸ ζώων τιμῆσαι τὸ Θεῖον ἱστορεῖ. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ ἐγένετο μεθ' ἡμέρας, ἤνεγκε Κάϊν ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς θυσίαν τῷ Κυρίῳ· C καὶ Ἄβελ ἤνεγκε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν πρωτοτόκων τῶν προβάτων αὐτοῦ. Καὶ ἐπεῖδεν ὁ Θεὸς ἐπὶ Ἄβελ καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ· ἐπὶ δὲ Κάϊν καὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχεν. » Ἔνθα δὴ ἐπιστήσεις, ὡς μᾶλλον ὁ ζωοθυτήσας ἀπόδεκτος εἴρηται παρὰ τὸν ἀπὸ γῆς προσαγαγόντα τῷ Θεῷ τὴν θυσίαν. Καὶ Νῶε δὲ εὐθὺς ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν τῶν καθαρῶν, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν πτηνῶν τῶν καθαρῶν ἀνήνεγκεν ὁλοκαρπώσεις ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ ὠσφράνθη Κύριος ὀσμὴν εὐωδίας. Ἀλλὰ καὶ Ἀβραὰμ θύσας ἀναγέγραπται· ὥστε, κατὰ τὴν τῆς θείας Γραφῆς μαρτυρίαν, πρώτην ἁπάντων τὴν διὰ ζώων θυσίαν ἐπινενοῆσθαι τοῖς πάλαι θεοφιλέσι. Τούτου δὲ τὸν λογισμὸν ἡγοῦμαι εἶναι οὐ τὸν τυχόντα D οὐδ' ἀνθρωπίνως κεκινημένον, κατὰ θείαν δ' ἐπίνοιαν ὑποβεβλημένον. Ἐπειδὴ γὰρ ἑώρων, ἅτε τὸν τρόπον εὐσεβεῖς καὶ Θεῷ προσῳκειωμένοι, θείῳ τε Πνεύματι τὰς ψυχὰς πεφωτισμένοι, μεγάλης αὐτοῖς θεραπείας δεῖν εἰς ἀποκάθαρσιν τῶν θνητῶν πλημμελημάτων, λύτρον τῆς αὐτῶν σωτηρίας, τῷ καὶ ζωῆς καὶ ψυχῆς χορηγῷ προσοφείλεσθαι ἡγοῦντο· ἔπειτα μηδὲν κρεῖττον καὶ τιμιώτερον τῆς οἰκείας ψυχῆς

[16] Hebr. XIII, 4. [17] Gen. IV, 3-5.

(1) Sunt hæc desumpta e primo libro Porphyrii *Περὶ ἀποχῆς*

καθιεροῦν ἔχοντες, ἀντὶ ταύτης τέως τὴν διὰ τῶν A ἀλόγων ζώων προσῆγον θυσίαν, τῆς σφῶν ψυχῆς ἀντίψυχα προσκομίζοντες· οὐδὲν κατὰ τοῦτο πλημμελεῖν, οὐδ' ἀδικεῖν ἡγούμενοι, ὅτι μηδὲ τῇ τῶν ἀνθρώπων λογικῇ καὶ νοερᾷ δυνάμει παραπλησίαν εἶναι τὴν ψυχὴν τῶν ἀλόγων ἐπαιδεύοντο, οὐδ' ἄλλο τι εἶναι αὐτὴν ἢ τὸ αἷμα αὐτῶν μεμαθηκότες, καὶ τὴν ἐν τῷ αἵματι ζωτικὴν δύναμιν, ὃ καὶ παρέχειν αὐτοὺς ὥσπερ ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς ἀναφέροντας τῷ Θεῷ. Τοῦτο δὲ αὐτὸ Μωσῆς λευκότατά που διασαφεῖ, λέγων· « Ψυχὴ πάσης σαρκὸς αἷμα αὐτοῦ ἐστι, καὶ ἐγὼ δέδωκα ὑμῖν τὸ αἷμα ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ἐξιλάσκεσθαι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν. Τὸ γὰρ αἷμα αὐτῶν ἀντὶ ψυχῆς ἐξιλάσεται. Διὰ τοῦτο εἴρηκα τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ· Πᾶσα ψυχὴ ἐξ ὑμῶν οὐ φάγεται αἷμα. » Πρόσχες γοῦν ἐπιμελῶς ἐν τούτοις, ὅπως B εἴρηται τὸ, « Ἐγὼ δέδωκα ὑμῖν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἐξιλάσκεσθαι περὶ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· τὸ γὰρ αἷμα ἀντὶ τῆς ψυχῆς ἐξιλάσεται. » Σαφῶς γὰρ ἀντὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὸ τῶν σφαγιαζομένων ζώων αἷμά φησιν ἐξιλάσκεσθαι. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ περὶ τῶν θυσιῶν νόμος ὑποβάλλει νοεῖν τῷ τεθεωρημένως σκοποῦντι. Πάντα γοῦν τὸν θύοντα τὰς χεῖρας ἐπιβάλλειν προστάττει τῇ κεφαλῇ τοῦ θυομένου, προσκομίζειν δὲ τὸ ζῶον τῷ ἱερεῖ τῆς κεφαλῆς ἐχόμενον, ὡσανεὶ ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τὸ ἱερεῖον προσφέροντα. Λέγει δ' οὖν ἐφ' ἑκάστῳ· « Προσάξει αὐτὸ ἔναντι Κυρίου, καὶ ἐπιθήσει τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ δώρου. » Καὶ οὕτως ἐφ' ἑκάστου τετήρηται θύματος, οὐδεμιᾶς θυσίας ἄλλως ἀναφερομένης. C Δι' ὧν ὁ λόγος, ὅτι δὴ ἀντίψυχα τῆς αὐτῶν ψυχῆς προσήγετο τὰ ζωοθυτούμενα· ὁ δὲ τῶν ἀλόγων ζώων τὸ αἷμα τὴν ψυχὴν εἶναι διδάξας οὐδαμῶς λογικῆς καὶ νοερᾶς οὐσίας ὁμοίως τοῖς ἀνθρώποις μετέχειν αὐτὰ παρίστησιν· εἶναι γὰρ αὐτῶν τὴν σύστασιν ἐξ ὕλης καὶ σωμάτων, τοῖς ἀπὸ γῆς βλαστήμασι καὶ φυτοῖς παραπλησίαν. Ἐνὶ δ' οὖν λόγῳ πάλιν ὁ Μωσῆς φησι τὸν Θεὸν εἰπεῖν· « Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπεῖρον σπέρμα καὶ ξύλον κάρπιμον. » Καὶ αὖθις παραπλησίως· « Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ τετράποδα, καὶ ἑρπετὰ, καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος. » Ὥστε ὁμοιογενῆ, καὶ ὁμοφυῆ, καὶ ὁμοούσια εἶναι ἡγεῖσθαι τοῖς ἀπὸ γῆς βλαστήμασι καὶ φυτοῖς τὰ ἄλογα· διὸ καὶ μηδαμῶς πλημμελεῖν τοὺς ζωοθυτοῦντας. Εἴρηται γοῦν καὶ τῷ Νῶε, ἔδεσθαι κρέα, ὡς D λάχανα ἀγροῦ. Ἕως μὲν οὖν οὐδέπω τὸ κρεῖττον, οὐδὲ τὸ μέγα καὶ τίμιον, καὶ θεοπρεπὲς σφάγιον παρῆν ἀνθρώποις, ταῖς διὰ ζώων θυσίαις λύτρα τῆς ἑαυτῶν ζωῆς, καὶ ἀντίψυχα τῆς οἰκείας φύσεως προσηκόντως ἀποδιδόναι χρῆν τῷ Θεῷ· ὡς καὶ ἔπραττον οἱ πάλαι θεοφιλεῖς, σεμνόν τι καὶ θεοφιλὲς καὶ μέγα ἱερεῖον ἥξειν ποτὲ εἰς ἀνθρώπους τῷ θείῳ Πνεύματι προειληφότες, τὸ τοῦ παντὸς καθάρσιον κόσμου, οὗ καὶ τὰ σύμβολα τέως ἐπιτελεῖν αὐτοὺς προφήτας ὄντας, καὶ τὸ μέλλον ἔσεσθαι προτυπουμένους· ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλειον παρῆν, τοῖς τῶν προφητῶν ἀκολούθως θεσπίσμασι, πέπαυτο τὰ πρῶτα καὶ λέλυτο παραχρῆμα διὰ τῆς

A tam atque animam præbuisset, se debere putabant : sed cum nihil præstantius aut pretiosius anima sua haberent, quod dicarent, pro hac interim brutorum animalium vitam offerebant, ita suæ ipsorum animæ sacrificium illud comparantes : neque se in hoc aut delinquere, aut injuste facere arbitrabantur : quippe qui hominum rationalis, atque intelligentia præditæ animæ neutiquam similem brutorum animam esse didicissent, neque aliud quicquam quam illorum sanguinem, vitalemque in eo vim esse eam, edocti essent, hocque unum præbere se quasi animam Deo pro anima offerentes. Hoc autem ipsum Moses quodam loco planissime indicat, ubi ait : « Anima omnis carnis sanguis ejus est, et ego dedi vobis sanguinem in altari ad expiandum pro peccatis ve-B stris : sanguis enim eorum pro anima expiabit. Idcirco dixi filiis Israel : Omnis anima ex vobis non comedet sanguinem [18]. » Attende igitur diligenter, quomodo in his dictum sit illud : « Ego dedi vobis in altari expiare animas vestras ; sanguis enim pro anima piaculum erit. » Plane enim pro humana anima, mactatorum animalium sanguinem piaculum offerri dicit. Hoc idem etiam lex de sacrificiis admonet intelligendum, si quis modo consideratius attenderit. Nam capiti victimæ unumquemque dum sacrificat manus habere injectas imperat, et ad sacerdotem animal ipsum adducere capite comprehensum, atque detentum, quasi qui pro suo ipsius capite hostiam exhibeat ; dicit igitur de unoquoque : C « Adducet illud ante Dominum, et imponet manus suas in caput muneris [19]. » Quod sane in omni victima observatum est, cum aliter nullum sacrificium offeratur. Ex quibus utique verbis sermo divinus illud intelligi vult, humanarum animarum pretium, quæ sacrificarentur animalia exhiberi solita esse. Porro autem qui docet brutorum animalium sanguinem, ipsorum esse animam, is nequaquam ea cum rationali **36** atque intelligente substantia, sicut homines commercium habere significat. Constare enim ex ea materia et corporibus, sicut pullulantia omnia plantæque constant. Uno itaque sermone rursus Moses Deum usum inducit, cum ait : « Germinet terra herbam fœni seminantis semen, ut lignum fructiferum [20]. » Et eadem D rursus ratione : « Producat terra quadrupedes, et reptilia , et bestias terræ generatim [21]. » Ut omnino ejusdem et generis et naturæ et substantiæ bruta esse dicendum sit, cujus et germinantia omnia et plantæ sunt. Proinde neutiquam errare, qui animalia sacrificant. Dictum igitur est etiam Noe, ut comederet carnes, quasi olera agri. Proinde dum nulla præstantior, neque major, neque pretiosior, neque Deo convenientior victima hominibus aderat : sacrificia interim ex animalibus, pro sua ipsorum vita redimenda, et quoddam quasi naturæ propriæ animatum pretium, ipsi Deo reddere illos convenienter oportebat : sicut etiam Dei veteres

[18] Levit. XVII, 11, 12. [19] Levit. III, 3, 8, 13; IV, 4, 24, 29, 33. [20] Gen. I, 11. [21] Ibid. 20.

amici et cultores faciebant, qui venerabilem quamdam, Deoque acceptam, et magnam hostiam, venturam olim ad homines, divino indicante spiritu, tanto ante didicerant, quæ totius mundi expiatio exsisteret : cujus etiam signa quædam et notas ipsi interea obirent atque perficerent : quippe qui et prophetæ essent, et ejus, quod futurum exspectaretur, figuram in se quandam ante gerentes. Ubi autem quod perfectum erat advenit, quemadmodum vaticinia prophetarum prædixerant, priora illa desierunt, et præstantiore verioreque sacrificio illico sublata sunt. Hic autem fuit Christus Dei, is de quo antiquitus, a primis usque temporibus dictum est, quod ad homines esset venturus, atque instar pecudis pro toto genere humano interficiendus, ut apud Isaiam prophetam scriptum legimus, ubi ait : « Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente obmutuit [22]. Item dicit : « Hic peccata nostra fert, et pro nobis in dolore est : et nos reputavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione : ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et tulit languorem propter iniquitates nostras : disciplina pacis nostræ super eum : livore ejus nos sanati sumus, et Dominus tradidit eum peccatis nostris : ipse enim peccatum non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus. » Similia his, Item [23] Jeremias alter Hebræorum propheta inducta persona Christi palam enuntiat dicens « Ego sicut agnus innocens, qui ducatur ad sacrificandum [24]. »

37 Claudit horum prædictiones quasi signum iis imprimens Joannes Baptista, in ipsius Salvatoris nostri adventu. Cum enim illum vidisset, et iis qui aderant indicasset : ut videlicet ipse esset, de quo prophetæ loquerentur, acclamavit : « Ecce agnus Dei, qui tollit peccatum mundi [25]. » Quando igitur secundum testimonia prophetarum inventum est magnum, magnique æstimandum pro redimendis, et Judæis pariter et Græcis pretium, illud videlicet pro toto mundo piaculum, illud pro anima cunctorum hominum sacrificium, illa pro omni macula, et peccato purissima hostia : ille utique agnus Dei, illa Deo accepta, et mundissima ovis : ille agnus, de quo prophetæ tam multa dixerunt, per cujus divinam ac mysticam doctrinam omnes nos, qui de gentibus assumpti sumus, remissionem priorum peccatorum invenimus, ex quo etiam Judæorum quicunque in illo spem habuerint, a Mosis exsecratione liberantur, merito sane, quando illius memoriam, corporisque ejusdem et sanguinis recordationem quotidie celebrant, et ad longe præstantius, et sacrificium, et munus assumpti sunt, quam illud antiquius fuerit. Quando igitur omnia ita se habent, non amplius fas esse putamus in prima illa et infirma elementa recidere, quæ utique signa quædam, et imagines, non ipsam veritatem complectuntur. Merito autem ipsorum quoque Judæorum quicunque ad Christum Dei confugiunt : si modo

A τοῦ κρείττονος καὶ ἀληθοῦς ἱερουργίας. Οὗτος δ' ἦν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἄνωθεν ἐκ παλαιῶν χρόνων ἥξειν εἰς ἀνθρώπους, καὶ προβάτου δίκην ὑπὲρ παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σφαγήσεσθαι προαγορευόμενος· ᾗ φησι περὶ αὐτοῦ Ἡσαΐας ὁ προφήτης· « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος. » Καὶ ἐπιλέγει· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· αὐτὸς γὰρ ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδ' εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. »
B Τὰ ὅμοια τούτοις καὶ Ἱερεμίας ἕτερος Ἑβραίων προφήτης ἐπὶ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπιφωνεῖ, λέγων· « Ἐγὼ ὡς ἀρνίον ἄκακον ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι. » Ἐπισφραγίζεται τὰς τούτων προῤῥήσεις Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Ἰδὼν γὰρ αὐτὸν, καὶ τοῖς παροῦσιν ἐπιδείξας ὡς ἄρα αὐτὸς εἴη ὁ προφητευόμενος, ἐπεφώνησεν· « Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Ὅτε τοίνυν κατὰ τὰς τῶν προφητῶν μαρτυρίας εὕρηται τὸ μέγα καὶ τίμιον λύτρον Ἰουδαίων ὁμοῦ καὶ Ἑλλήνων, τὸ τοῦ παντὸς κόσμου καθάρσιον, πάντων ἀνθρώπων ἀντίψυχον, τὸ πάσης κηλῖδος καὶ ἁμαρτίας καθαρὸν ἱερεῖον, ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ θεοφιλὲς καὶ ἁγνὸν πρόβατον, τὸ προφητευόμενον
C ἀρνίον, οὗ διὰ τῆς ἐνθέου καὶ μυστικῆς διδασκαλίας πάντες ἡμεῖς οἱ ἐξ ἐθνῶν τὴν ἄφεσιν τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων εὑράμεθα, διὸ καὶ Ἰουδαίων οἱ εἰς αὐτὸν ἠλπικότες ἐλεύθεροι τῆς Μωσέως ἀφίενται κατάρας, εἰκότως τὴν τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος τὴν ὑπόμνησιν ὁσημέραι ἐπιτελοῦντες, καὶ τῆς κρείττονος ἢ κατὰ τοὺς παλαιοὺς θυσίας τε καὶ ἱερουργίας ἠξιωμένοι, οὐκ ἔθ' ὅσιον ἡγούμεθα καταπίπτειν ἐπὶ τὰ πρῶτα καὶ ἀσθενῆ στοιχεῖα, σύμβολα καὶ εἰκόνας, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἀλήθειαν περιέχοντα. Εἰκότως δὲ καὶ αὐτῶν Ἰουδαίων οἱ εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ καταπεφευγότες, εἰ μηκέτι τῶν Μωσέως ἐπιστρέφοιντο παραγγελμάτων, κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην βιοῦντες, τῆς ὑπὸ Μωσέως ὡρισμένης ἐκτὸς ἂν εἶεν κατάρας· ἅτε δὴ ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ οὐ μόνον τὴν
D ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν τῇ παραβάσει τῶν Μωσέως ἐντολῶν κατάραν εἰς αὐτὸν ἀνειληφότος. Γέγονεν οὖν ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἁμαρτία καὶ κατάρα· ἁμαρτία μὲν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν τοῦ κόσμου, κατάρα δ' ὑπὲρ τῶν ἐμμενόντων πᾶσι τοῖς ἐγγεγραμμένοις ἐν τῷ Μωσέως νόμῳ. Διό φησιν ὁ Ἀπόστολος· « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. » Καὶ, « Τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησε. » Τί γὰρ οὐκ ἔμελλε γίνεσθαι τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον, τὸ τῶν ἁμαρτωλῶν ἀντίψυχον, ὃ δὴ καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀρνίον ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι, ταῦτά τε πάντα ὑπὲρ ἡμῶν

[22] Isa. LIII, 7. [23] Ibid. 4-9. [24] Jer. XI, 19. [25] Joan. I, 29.

καὶ δι' ἡμᾶς; Ὅθεν οἱ μὲν παλαιοὶ καὶ θεοφιλεῖς ἄν- A δρες εἰκότως, ἀπουσίᾳ τῶν κρειττόνων, τοῖς συμβόλοις προσανεῖχον. Ὡς καὶ τοῦτο αὐτὸ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν διδάσκει, λέγων· « Πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ὑμεῖς ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. » Ἡμεῖς δὲ, τὰ ἀληθῆ καὶ τῶν εἰκόνων τὰ ἀρχέτυπα διὰ τῆς μυστηριώδους οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ παρειληφότες, οὐκ ἔτι τῶν παλαιῶν δεησόμεθα. Μόνος δ' οὖν αὐτὸς τῶν πώποτε Λόγος ὢν Θεοῦ, προκόσμιος, καὶ ἀρχιερεὺς πάσης νοερᾶς καὶ λογικῆς κτίσεως, τὸν ἡμῖν ὁμοιοπαθῆ, οἷα πρόβατον καὶ ἀμνὸν ἐκ τῆς ἀνθρώπων ἀφορίσας ἀγέλης, τούτῳ τε ἐπιγράψας τὰς πάντων ἡμῶν ἁμαρτίας, καὶ τὴν κατάραν γε αὐτῷ, τὴν ἐν τῷ Μωσέως νόμῳ προστετιμημένην, περιάψας B (ὅτι δὴ Μωσέως ἀνειπόντος· « Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου »), τοῦτο πέπονθεν αὐτὸς δι' ἡμᾶς γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· καὶ δὴ καὶ ἁμαρτίαν αὐτὸν δι' ἡμᾶς ποιήσας· « ἐπεὶ τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησε, » πάσας τε αὐτῷ δι' ἡμᾶς τὰς ἡμῖν ἐπηρτημένας τιμωρίας ἐπιθεὶς, δεσμὰ καὶ ἀτιμίας καὶ ὕβρεις, μάστιγάς τε καὶ ἐκτόπους πληγὰς, καὶ ἐπὶ πᾶσιν τὸ τῆς κατάρας τρόπαιον. Μετὰ δὴ πάντα οἷόν τι θαυμάσιον θῦμα, καὶ σφάγιον ἐξαίρετον τῷ Πατρὶ καλλιερησάμενος, ὑπὲρ τῆς ἁπάντων ἡμῶν ἀνήνεγκε σωτηρίας, μνήμην καὶ ἡμῖν παραδοὺς, ἀντὶ θυσίας τῷ Θεῷ διηνεκῶς προσφέρειν. Τοῦτο καὶ προφητῶν ὁ θαυμάσιος Δαβὶδ θείῳ Πνεύματι τὸ μέλλον προλαβὼν ἐθέσπισεν, εἰπών· « Ὑπομένων ὑπέμεινα τὸν C Κύριον, καὶ προσέσχε μοι· καὶ εἰσήκουσε τῆς δεήσεώς μου, καὶ ἀνήνεγκέ με ἐκ λάκκων ταλαιπωρίας, καὶ ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος· καὶ ἔστησεν ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας μου, κατεύθυνε τὰ διαβήματά μου, καὶ ἐνέβαλεν εἰς τὸ στόμα μου ᾆσμα καινὸν, ὕμνον τῷ Θεῷ ἡμῶν. » Καὶ τί τὸ καινὸν ᾆσμα τυγχάνει, διασαφεῖ, λέγων ἑξῆς· « Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι· ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ηὐδόκησας. Τότε εἶπον· Ἰδοὺ ἥκω. Ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ, τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου. Ἐβουλήθην. » Καὶ ἐπιλέγει· « Εὐηγγελισάμην δικαιοσύνην ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ. » Ἄντικρυς ἀντὶ τῶν πάλαι θυσιῶν καὶ ὁλοκαυτωμάτων τὴν ἔνσαρκον τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, καὶ τὸ καταρτισθὲν αὐτοῦ σῶμα D προσενηνέχθαι τῷ Θεῷ διδάξας, τοῦτό τε αὐτὸ τῇ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ εὐαγγελίζεται, ὡς ἂν μέγα μυστήριον ἐν κεφαλίδι βιβλίου τῇ προφητικῇ φωνῇ προαναπεφωνημένον. Τούτου δῆτα τοῦ θύματος τὴν μνήμην ἐπὶ τραπέζης ἐκτελεῖν διὰ συμβόλων, τοῦ τε σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος κατὰ θεσμοὺς τῆς Καινῆς Διαθήκης παρειληφότες, πάλιν ὑπὸ τοῦ προφήτου Δαβὶδ παιδευόμεθα λέγειν· « Ἡτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξ ἐναντίας τῶν θλιβόντων με. Ἐλίπανας ἐν ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου, καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με ὡς κράτιστον. » Διαῤῥήδην γοῦν ἐν τούτοις καὶ τὸ μυστικὸν σημαίνε-

A non amplius de Mosis præceptis solliciti sint, sed ita vivant, ut Novi Testamenti ratio docet: eam, quæ a Mose definita est, exsecrationem evaserint: quippe cum Agnus Dei non solum peccatum mundi, sed etiam eam exsecrationem, quæ iis debetur, qui contra Mosis legem aliquid commiserint, in seipsum receperit. Factus igitur est Dei Agnus et peccatum et exsecratio. Peccatum quidem pro peccatoribus hujus mundi: exsecratio autem pro iis qui nolunt a scripto legis Mosaicæ recedere. Quocirca dicit Apostolus: « Christus nos redemit ab exsecratione legis, factus pro nobis exsecratio [26]. » Item: « Eum qui non noverat peccatum, pro nobis fecit peccatum [27]. » Quid enim non futurus fuit is, qui mundi piaculum factus est? is qui pro peccatorum anima B pretium? qui tanquam ovis ad occisionem ductus est? qui existimatus est sicut agnus, qui ducatur ad sacrificandum? atque omnia hæc, et pro nobis, et propter nos. Ex quo quidem prisci illi, Deoque grati viri, cum præstantiora non haberent, merito signa ipsa attendebant. **38** Nam etiam hoc ipsum Salvator noster docet, cum ait: « Multi prophetæ et justi cupierunt videre, quæ vos videtis, et non viderunt: et audire, quæ vos auditis, et non audierunt [28]. » At nos, qui ea quæ vera sunt, atque ipsa imaginum principia per refertam magnis mysteriis dispensationem Christi accepimus, non amplius ea, quæ vetera facta sunt, desideramus. Solus igitur ipse eorum omnium qui unquam fue- C rint, cum sit Dei Verbum, ipso antiquius mundo, pontifexque omnis ratione atque intelligentia præditæ creaturæ, eum qui nostris casibus esset obnoxius, quasi ovem aut agnum ab hominibus segregans, et huic nostra omnium ascribens peccata, eidemque exsecrationem, quæ mulctæ loco in lege Mosis adjuncta est imponens, siquidem ipso Mose proloquente, « exsecrabilis omnis qui pendet in ligno [29], » hoc ipsum pertulit, factus propter nos ipse pro nobis exsecratio: qui seipsum quoque propter nos peccatum facere non veritus est: quandoquidem « eum, qui peccatum non novit, pro nobis peccatum effecit, » eidemque propter nos, omnia quæcunque nobis impendebant, supplicia imposuit, vincula, probra, contumelias, flagella, et D cum his, verbera deformia: postremumque omnium, ipsum exsecrationis trophæum. Itaque post omnia, quasi mirabilem quandam victimam, sacrificiumque eximium patri suo operatus pro nostra omnium salute obtulit, ejusque rei memoriam ut nos ipsi Deo pro sacrificio offerremus, instituit. Hoc etiam prophetarum præcipuus David, qui quod futurum erat Spiritu divino providerat vaticinatus est, ubi ait: « Exspectans exspectavi Dominum, et intendit mihi: et exaudivit precem meam, et sustulit me de lacu miseriæ et de luto fæcis: et statuit supra petram pedes meos, et direxit gressus meos, et immisit in os meum Canticum novum, carmen

[26] Gal. III, 13. [27] II Cor. V, 21. [28] Luc. X, 24. [29] Deut. XXI, 23.

Deo nostro [30]. » Quod porro sit hoc novum canticum declarat deinceps ubi ait : « Sacrificium et oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi : holocausta et pro peccato non probasti ; tunc dixi, ecce venio. In capite libri scriptum est de me, ut facerem, Deus, voluntatem tuam, volui [31], » et adjungit : « Annuntiavi justitiam in Ecclesia magna [32]. » Sic plane docens pro antiquis sacrificiis et holocaustis, Christi adventum per assumptionem humani **39** corporis, ejusque corpus perfectum, Deo oblatum esse : ipsumque hoc Ecclesiæ suæ nuntiat cum gaudio tanquam ingens mysterium, quod prophetica voce in capite libri propositum expressumque sit. Cum ergo hujus sacrificii memoriam signis quibusdam in mensa celebrandam, corporisque item illius, salutarisque sanguinis, ut novi Testamenti institutum habet, acceperimus : rursum a propheta David instruimur ad dicendum : « Parasti in conspectu meo mensam contra eos qui affligunt me. Pingue fecisti in oleo caput meum, et calix tuus inebrians quam præstantissimus [33]. » Palam igitur in his mysticam significat unctionem, et horrorem afferentia mensæ Christi sacrificia, quibus operantes, incruentas et rationales eique suaves victimas, in tota vita supremo Deo offerre, per eminentissimum omnium ipsius pontificem, edocti sumus. Hoc ipsum magnus quoque propheta Isaias mirabiliter divino Spiritu indicante providit, et antequam fieret prædicavit ; dicit igitur sic : « Domine Deus meus, glorificabo te, laudabo nomen tuum, quoniam fecisti res mirabiles [34]. » Et quænam hæ sint res mirabiles, plane deinceps ostendit dicens : « Faciet Dominus Sabaoth convivium omnibus gentibus : bibent lætitiam, bibent vinum : ungentur unguento in monte illo ; trade hæc omnia gentibus. Consilium enim hoc in omnes gentes [35]. » Hujusmodi sane erant Isaiæ mirabilia, quæ bonæ cujusdam fragrantiæ, unguentique unctionem, non Israel, sed omnibus gentibus promittebant : ex quo non immerito propter unguenti unctionem Christianorum appellationem consecutæ sunt, sed vini quoque lætitiam gentibus vaticinatur in eo, Novi Testamenti, quod a Christo conditum est, mysterium, subobscure significans : quod sane apud omnes gentes in præsenti tempore perspicue celebratur. Porro has rursus incorporeas intelligentiaque præditas hostias prophetica nuntiant oracula, sic quodam loco habentia : « Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et invoca me in die tribulationis, et eruam te, et glorificabis me [36]. » Et rursus : « Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum [37]. » Item alibi : « Sacrificium Deo, spiritus contritus [38]. » Hæc igitur omnia, quæ ab initio divinitus prædicta sunt, in præsenti tempore per evangelicam Salvatoris nostri doctrinam **40** ab omnibus gentibus celebrantur, propheticæ voci

A ται χρίσμα, καὶ τὰ σεμνὰ τῆς Χριστοῦ τραπέζης θύματα, δι' ὧν καλλιεροῦντες, τὰς ἀναίμους καὶ λογικὰς αὐτῷ τε προσηνεῖς θυσίας διὰ παντὸς βίου τῷ ἐπὶ πάντων προσφέρειν Θεῷ διὰ τοῦ πάντων ἀνωτάτου ἀρχιερέως αὐτοῦ δεδιδάγμεθα. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ Ἡσαΐας ὁ μέγας προφήτης θαυμαστῶς τῷ θείῳ Πνεύματι προέγνω τε καὶ προανεφώνησε. Λέγει δ' οὖν ὧδε καὶ αὐτός· « Κύριε ὁ Θεός μου, δοξάσω σε, ὑμνήσω τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐποίησας θαυμαστὰ πράγματα. » Καὶ τίνα ταῦτα ὡς ἀληθῶς θαυμάσια, διασαφεῖ, λέγων ἑξῆς· « Ποιήσει Κύριος Σαβαὼθ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· πίονται εὐφροσύνην, πίονται οἶνον, χρίσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν· ἡ γὰρ βουλὴ αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. » Τοιαῦτά τινα ἦν καὶ τὰ Ἡσαΐου θαυμάσια, εὐωδίας

B ἀγαθῆς καὶ μύρων χρίσιν, οὐ τῷ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπαγγελλόμενα· ὅθεν εἰκότως παρὰ τὴν τοῦ μύρου χρίσιν καὶ τῆς Χριστιανῶν ἠξιώθησαν προσηγορίας. Ἀλλὰ καὶ οἴνου τοῖς ἔθνεσιν εὐφροσύνην θεσπίζει, τὸ τῆς Καινῆς τοῦ Χριστοῦ Διαθήκης μυστήριον αἰνιττόμενος, ὃ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐναργῶς κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ἐκτελεῖται. Ταύτας δὲ πάλιν τὰς ἀσωμάτους, καὶ νοερὰς θυσίας τὰ προφητικὰ κηρύττει λόγια, ὧδέ πη περιέχοντα· « Θῦσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου, καὶ ἐπικάλεσαί με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, καὶ ἐξελοῦμαί σε, καὶ δοξάσεις με. » Καὶ πάλιν· « Ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή. » Καὶ αὖθις· « Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον. » Ταῦτα δὴ οὖν πάντα, ἐξ αἰῶνος τεθεσπισμένα

C διὰ τῆς εὐαγγελικῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας, κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν πρὸς ἁπάντων τῶν ἐθνῶν ἐκτελεῖται, ἀληθείας ἐπιμαρτυρούσης τῇ προφητικῇ φωνῇ, δι' ἧς, τὰς κατὰ Μωϋσέα θυσίας ὁ Θεὸς παραιτησάμενος, τὸ μέλλον ἔσεσθαι καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς θεσπίζει, λέγων· « Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρά. » Θύομεν δῆτα τοιγαροῦν τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως· θύομεν τὸ ἔνθεον, καὶ σεμνὸν, καὶ ἱεροπρεπὲς θῦμα· θύομεν καινῶς κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην τὴν καθαρὰν θυσίαν. « Θυσία δὲ τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον » εἴρηται· « καρδίαν γοῦν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. »

D Καὶ δὴ καὶ θυμιῶμεν τὸ προφητικὸν θυμίαμα, ἐν παντὶ τόπῳ προσκομίζοντες αὐτῷ τὸν εὐώδη καρπὸν τῆς παναρέτου θεολογίας, διὰ τῶν πρὸς αὐτὸν εὐχῶν ἀναφέροντες. Τοῦτό τοι καὶ ἄλλος διδάσκει προφήτης, ὁ φήσας· « Γενηθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου. » Οὐκοῦν καὶ θύομεν, καὶ θυμιῶμεν· τοτὲ μὲν τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου θύματος, κατὰ τὰ πρὸς αὐτοῦ παραδοθέντα μυστήρια ἐπιτελοῦντες, καὶ τὴν ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν εὐχαριστίαν δι' εὐσεβῶν ὕμνων τε καὶ εὐχῶν τῷ Θεῷ προσκομίζοντες· τοτὲ δὲ σφᾶς αὐτοὺς ὅλῳ (1) καθιεροῦντες αὐτῷ, καὶ τῷ γε ἀρχιερεῖ

[30] Psal. xxxix, 2-4. [31] Ibid. 7-9. [32] Ibid. 10. [33] Psal. xxii, 5. [34] Isa. xxv, 1. [35] Ibid. 6,7. [36] Psal. xlix, 14,15. [37] Psal. cxl, 2. [38] Psal. l, 9.

(1) Forte legendum ὅλους vel ὅλως. Edit. Patrol.

αὐτοῦ Λόγῳ, αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ ἀνακείμενοι. A Διὸ πάσης μὲν αἰσχρουργίας τὸ σῶμα ἄχραντον καὶ ἀμίαντον αὐτῷ φυλάττειν ἀσκοῦμεν, παντὸς δὲ πάθους καὶ κηλῖδος ἁπάσης τῆς ἀπὸ κακίας κεκαθαρμένην τὴν διάνοιαν αὐτῷ προσκομίζομεν, λογισμοῖς τε ἀδιαπτώτοις, καὶ διαθέσει ἀνυποκρίτῳ, δόγμασί τε ἀληθείας εὐσεβοῦμεν αὐτόν. Ἀρεστὰ γὰρ αὐτῷ ταῦτα εἶναι μᾶλλον ἢ θυσιῶν πλῆθος αἵματι, καὶ καπνῷ, καὶ κνίσσαις ἐπιτελουμένων, πεπαιδεύμεθα.

testimonium afferente veritate, per quam vocem Deus, Mosaicis rejectis sacrificiis, quod futurum erat nostrum ipsorum institutum, divinitus nuntiat, dicens : « Quoniam ab ortu solis usque ad occasum, nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et hostia munda [39]. » Sacrificamus igitur Deo altissimo sacrificium laudis : sacrificamus Deo plenum, et horrorem afferens, et sacrosanctum sacrificium, sacrificamus novo more, secundum Novum Testamentum, hostiam mundam. At sacrificium Deo, spiritus contritus dictus est : cor igitur contritum et humiliatum Deus non despiciet. Jamque etiam incendimus propheticum illum odorem in omni loco, et offerimus ei bene olentem fructum omni virtute abundantis theologiæ, hoc ipsum orationibus ad eum directis facientes Quod sane ipsum alius quoque docet propheta, qui ait : « Fiat oratio mea sicut incensum in conspectu tuo [40]. » Igitur et sacrificamus et incendimus, alias quidem memoriam magni illius sacrificii, secundum ea, quæ ab ipso tradita sunt, mysteria celebrantes, et gratias Deo pro salute nostra agentes, religiososque hymnos et orationes sanctas illi offerentes : alias nosipsos totos ei consecrantes, ejusque pontifici, ipsi utique verbo, corpore, animoque dicantes. Proinde ab omni obscœnitate corpus intactum atque immaculatum eidem conservare studemus, omnique affectu, atque omni fœditate, quæ a malitia proficiscatur, purgatam mentem illi reddimus, cogitationibusque sinceris, et affectione non ficta, veritatisque decretis illum colimus. Grata enim illi hæc esse magis quam hostiarum magnum numerum, quarum sanguine et fumo et nidore operemur, edocti sumus.

[39] Malach. I, 11. [40] Psal. CXL, 2.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER SECUNDUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΔΕΥΤΕΡΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ. B

41 *HÆC INSUNT IN SECUNDO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.*

6. *A* XLVI *psalmo.*
7. *Ab* LXXXV *psalmo.*
8. *A* XCV *psalmo.*
9. *A Zacharia.*
10. *Ab Isaia.*
11. *Item.*

CAP. II. *Quemadmodum iidem fore ut in adventu Christi, ejus Dei qui olim a Judæis solis cognoscebatur, cognitionem et cultum omnes gentes acciperent, vaticinati sunt.*

12. *A* II *psalmo.*
13. *A* LXXI *psalmo.*
42 14. *A* XCVII *psalmo.*
15. *A Genesi.*
16. *A Sophonia.*
17. *Ab eodem.*
18. *A Zacharia.*
19. *Ab Isaia.*
20. *Ab eodem.*
21. *Item.*
22. *Itidem.*
23. *Itidem ab eodem.*

CAP. III. *Quemadmodum in vocatione gentium, quæ per Christum facienda erat, Judæorum gentem a ritu proprio, cultuque Dei cadere oportebat.*

24. *A Jeremia.*
25. *Ab eodem.*
26. *Ab eodem.*
27. *A Michæa.*
28. *A Zacharia.*
29. *A Malachia.*
30. *Ab Isaia.*
31. *Ab eodem.*
32. *Similiter.*
33. *Item.*
34. *Item.*
35. *Item.*

CAP. IV. *Quod non in omnem gentem Judæorum, sed in paucos Judæos, quæ ad divinas promissiones spectant, pervenerint.*

36. *Ab Isaia.*
37. *Ab eodem.*
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, *ab eodem similiter.*
50. *A Michæa.*
51. *Ab eodem.*
52. *A Sophonia.*
53. *A Zacharia.*
54. *A Jeremia.*
55. *Ab eodem.*
56. *Ab Ezechiele.*
57. *Ab eodem.*
58. *Ab eodem.*
59. *Ab eodem.*
60. *Ab eodem.*

ϛʹ. Ἀπὸ τοῦ μϛʹ ψαλμοῦ.
ζʹ. Ἀπὸ τοῦ πεʹ ψαλμοῦ.
ηʹ. Ἀπὸ τοῦ ϞΕʹ ψαλμοῦ.
θʹ. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
ιʹ. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου.
ιαʹ. Ὁμοίως.

ΚΕΦ. Βʹ. *Ὅπως οἱ αὐτοὶ ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ τὴν τοῦ πάλαι παρ' Ἑβραίοις μόνου γινωσκομένου Θεοῦ γνῶσίν τε καὶ εὐσέβειαν πάντα τὰ ἔθνη μαθήσεσθαι προεθέσπιζον.*

ιβʹ. Ἀπὸ τοῦ βʹ ψαλμοῦ.
ιγʹ. Ἀπὸ τοῦ οαʹ ψαλμοῦ.
ιδʹ. Ἀπὸ τοῦ Ϟζʹ ψαλμοῦ.
ιεʹ. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.
ιϛʹ. Ἀπὸ τοῦ Σοφονίου.
ιζʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
ιηʹ. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
ιθʹ. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου.
κʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
καʹ. Ὁμοίως.
κβʹ. Ὁμοίως.
κγʹ. Ὁμοίως ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

ΚΕΦ. Γʹ. *Ὅπως ἐπὶ τῇ τῶν ἐθνῶν κλήσει, τῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένῃ, ἀπόπτωσις ἔμελλεν ἔσεσθαι τῆς κατὰ Θεὸν εὐσεβείας τῷ Ἰουδαίων ἔθνει.*

κδʹ. Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου.
κεʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
κϛʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
κζʹ. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.
κηʹ. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
κθʹ. Ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου.
λʹ. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου.
λαʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
λβʹ. Ὁμοίως.
λγʹ. Ὁμοίως.
λδʹ. Ὁμοίως.
λεʹ. Ὁμοίως.

ΚΕΦ. Δʹ. *Ὅτι μὴ εἰς ἅπαν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλ' εἰς ὀλίγους αὐτῶν διήκει τὰ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν.*

λϛʹ. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου.
λζʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
ληʹ, λθʹ, μʹ, μαʹ, μβʹ, μγʹ, μδʹ, μεʹ, μϛʹ, μζʹ, μηʹ, μθʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ὁμοίως.
νʹ. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.
ναʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νβʹ. Ἀπὸ τοῦ Σοφονίου.
νγʹ. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
νδʹ. Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου.
νεʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νϛʹ. Ἀπὸ τοῦ Ἐζεκιήλου.
νζʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νηʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
νθʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
ξʹ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

—

43 ## PROŒMIUM.

Quod non casu, neque temere propheticos Hebræorum libros omni studio complexi sumus.

Cum veræ pietatis rationem, quæ omnibus hominibus per Evangelicam doctrinam proposita est, et vivendi in Christo institutum, Libro priore tractaverim, necnon in medio posuerim, ac, ni fallor, persuaserim, ut fieri nullo modo potuerit, ut omnes gentes, etiam si voluissent, ex legibus Judæorum viverent : jam nunc ad propheticarum vocum testimonia revertor, paulo altius orationis initium sumens, ut sic eos, qui ad circumcisionem pertinentes nos accusant, abundantius pleniusque re-

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

A *Ὅτι μὴ ὡς ἔτυχεν, μηδὲ μάτην τὰς παρ' Ἑβραίοις προφητικὰς βίβλους διὰ πάσης σπουδῆς περιέπομεν.*

Τὸν διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἅπασιν ἀνθρώποις προβεβλημένον τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τρόπον, καὶ τὴν ἐν Χριστῷ πολιτείαν διελθὼν ἐν τῷ πρὸ τούτου Συγγράμματι, παραστήσας τε, καὶ, ὡς οἶμαι. πείσας, ὅτι μηδὲ βουλομένοις δυνατὸν ἦν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατὰ τὰ Ἰουδαίων νόμιμα ζῆν· αὖθις ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄνωθεν ἐπαναλαβὼν τὸν λόγον, ἐπάνειμι ἐπὶ τὰς ἐκ τῶν προφητικῶν φωνῶν μαρτυρίας πρὸς τοὺς ἡμῶν κατηγόρους τῶν ἐκ περιτομῆς δαψιλεστέραν τὴν ἀπόκρισιν ποιησόμενος. Ἐπεὶ μηδαμῶς ἡμῖν

μετεῖναι ἔφασαν τῶν παρ' αὐτοῖς ἀναγράπτων ἐπαγγελιῶν· αὐτῶν γὰρ καὶ τοὺς προφήτας γεγονέναι, αὐτοῖς καὶ Χριστὸν, ὃν δὴ φίλον ἀποκαλεῖν Σωτῆρα καὶ λυτρωτὴν κηρύττεσθαι· αὐτοῖς καὶ τὰς ἀναγράπτους ὑποσχέσεις προσδοκᾷν ἀποδοθήσεσθαι· ἡμᾶς δὲ περιττοὺς τούτων ὑπάρχειν, οἷα τὸ γένος ἀλλοφύλους ὄντας, οἷς τὰ χείριστα διὰ πασῶν τῶν προφητειῶν θεσπίζεσθαι. Πρὸς δὴ οὖν ταῦτα, φέρε, ἐξ αὐτῶν τῶν παρ' αὐτοῖς προφητικῶν βίβλων τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀπάντησιν ποιησώμεθα. Τὸ μὲν οὖν αὐτοῖς ἐπηγγέλθαι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ λύτρωσιν τῷ Ἰσραὴλ κηρύττειν, οὐδ' ἂν ἡμεῖς ἀρνηθείημεν, ὁμολογουμένως διὰ πάσης αὐτῶν Γραφῆς προδήλως τούτου παρισταμένου· τοῦ γε μὴν ἀποκλείειν τὰ ἔθνη τῶν ἐπὶ τῷ Χριστῷ προσδοκωμένων ἀγαθῶν, ὡσὰν μόνῳ τῷ Ἰσραὴλ, οὐχὶ δὲ καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἐπηγγελμένων, οὐκέτι δίκαιον αὐτοῖς συγχωρεῖν, παρὰ τὴν τῶν θείων Γραφῶν τοῦτο φάσκουσι μαρτυρίαν.

A fellam. Quoniam igitur dicere solent, earum promissionum, quæ in suis ipsorum libris aperte descriptæ habentur, nullo modo nos esse participes: suos enim fuisse prophetas, sibi ipsis Christum nuntiari, quem libenter et Salvatorem et Redemptorem vocant: sibi ipsis promissiones illas, quas aperte descriptas habent, exhibendas atque reddendas exspectari: nos autem justo ipsorum numero supervacaneos accedere, utpote qui genere simus diverso, et quibus quasi externis, deterrima in omnibus prophetiis responsa sint: jam nunc his obviam ex ipsorum propheticis libris eamus. Quod igitur apud illos promissum exstet, Christum Dei, ejusque adventum redemptionem Israel nuntiare, inficiaturi ne nos quidem sumus: quippe cum absque B controversia in omnibus illorum scriptis hoc palam inveniri constet: ut autem gentes ab iis, quæ in Christo exspectantur bonis, excludant: quasi ab iis quæ uni Israel, non autem etiam gentibus promissa sint, non item æque justeque illis est concedendum: utpote cum hoc illi præter divinorum librorum auctoritatem jactent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅπως τὰ χρηστότερα περὶ ἡμῶν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν προλαβόντες οἱ παρ' αὐτοῖς προφῆται ἐκήρυττον.

Πρῶτον οὖν, ἐπειδήπερ αὐτοὶ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν χρηστοτέρας φωνὰς ἀναλέγεσθαι εἰώθασι, καὶ ταύτας διὰ στόματος ἀπομνημονεύειν, ἀντιπαραθῶμεν αὐταῖς τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν ἐξ αὐτῶν τῶν προφητειῶν ἀποδείξεις, παραστήσας, ὡς ἄρα μυρίαι [illegible] προρρήσεις ἀγαθὰ καὶ σωτήρια τοῖς ἔθνεσιν ἐθέσπιζον, καὶ C ὡς οὐδ' [illegible] Χριστοῦ [illegible] D [illegible]

44 CAPUT I.

Quemadmodum meliora de nobis externis gentibus Prophetæ illorum ante venientes nuntiaverunt.

Primum igitur, quoniam pro seipsis meliores optabilioresque voces colligere solent, et eas assidue crebroque jactare, hisce opponamus eas, quæ in illorum prophetiis exstant de gentibus demonstrationes, quæ palam proponunt, innumerabilia esse vaticinia, quibus bona et salutaria cunctis gentibus futura nuntiantur: nec aliter [illegible], quæ gentibus promissa sunt, exitum esse, quam per unum Christi adventum habitura. Quem quidem locum ubi [illegible]

cesserint beneficia soli susceperint, tempus jam est, contra illos adducere, illisque opponere ea, quæ ipsis quoque gentibus promissa sunt, quæ videlicet apud prophetas ipsorum feruntur. Hoc autem sic fiet.

45 I. *A Genesi.—Quemadmodum benedicentur gentes terræ, in modum similem appellationis Abraham.*

Dixitque Dominus : « Non celabo ego Abraham puerum meum, quæ faciam. Est autem Abraham futurus in gentem magnam et multam. Et benedicentur in eo omnes gentes terræ [41]. » Occultum multosque latens mysterium, non se occultaturum ait oraculum, sed amico Dei indicaturum. Id autem erat de benedictione omnium gentium, quod olim quidem latebat, eo quod Abrahæ temporibus omnes gentes infando superstitionis errore tenerentur : nunc autem id in apertum prodiit, cum illæ per evangelicam Salvatoris nostri doctrinam, eundem cum Abrahamo divini cultus ritum servantes, ejusdem cum illo benedictionis participes exsistunt. Quemadmodum vero fieri nullo modo posset, ut ex legibus a Mose positis, gentes universæ vivendi normam acciperent, plenissime libro superiore disseruimus, ne quis forte suspicetur de advenis, qui apud Judæos degebant, illud fuisse prolatum oraculum. Itaque cum in eodem probaverimus, quod iis solis, qui per Christum de cunctis gentibus assumantur, benedictio omnium gentium Abrahæ divinitus reddita, convenire possit : studiosos lectores ex hoc loco, ad illa remittimus.

A Α'. *Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς εὐλογηθήσονται τὰ ἔθνη τῆς γῆς ἐπὶ τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ τῆς τοῦ Ἀβραὰμ προσηγορίας.*

Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· « Οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδός μου, ἃ ἐγὼ ποιῶ. Ἀβραὰμ γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολύ· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Κρύφιον καὶ λεληθὸς τοὺς πολλοὺς μυστήριον μὴ κρύψειν φησὶν ὁ χρησμὸς, ἀποκαλύψειν δὲ τῷ θεοφιλεῖ. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων εὐλογίας, ὃ πάλαι μὲν κέκρυπτο, διὰ τὸ πάντα τὰ ἔθνη κατὰ τοὺς τοῦ Ἀβραὰμ χρόνους ἀφάτῳ πλάνῃ δεισιδαιμονίας κεκρατῆσθαι· νυνὶ δὲ τοῦτο καθ' ἡμᾶς ἀναπέφανται, ὅτε διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τὸν αὐτὸν τῷ Ἀβραὰμ θεοσεβοῦντα τρόπον B τῆς ἴσης αὐτῷ μετέχει εὐλογίας. Ὅτι δ' οὐχ οἷόν τε ἦν κατὰ τὴν Μωσέως νομοθεσίαν πολιτεύεσθαι πάντα τὰ ἔθνη, πληρέστατα ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι διειλήφαμεν, ὡς ἂν μή τις ὑπολάβοι περὶ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις προσηλύτων εἰρῆσθαι τὸ λόγιον. Ἐν ταὐτῷ δὲ συστήσαντες, ὅτι μόνοις τοῖς διὰ Χριστοῦ ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν ἐφαρμόζοι ἂν ἡ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ θεσπισθεῖσα περὶ πάντων τῶν ἐθνῶν εὐλογία, τοὺς φιλομαθεῖς ἐπ' ἐκεῖνα καὶ νῦν ἀναπέμψομεν.

II. *Ab eadem.—Quemadmodum benedicentur omnes gentes terræ in eo semine, quod progressurum est de subole Isaac.*

Dominus autem ad Isaac respondens, post alia etiam hæc dicit : « Et confirmabo jusjurandum meum Abrahæ patri tuo, et multiplicabo semen tuum, sicut stellas cœli, et dabo semini tuo omnem terram hanc, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ [42]. » Dominus et Salvator noster Jesus, qui Christus est Dei, ex semine Isaac natus et ratione humani corporis, in quo omnibus gentibus terræ benedicitur, quæ ab illo communem universi Deum edoctæ sunt, didiceruntque item, Dei amicis viris benedicere. Ex quo vicissim ipsis quoque benedicitur, quæ in hoc videlicet eundem cum iis, quibus ipsæ benedixerint, benedictionis fructum percipiunt, quemadmodum Dei ad Abraham responsum habet : « Qui tibi benedicunt, eis benedictum est. »

Β'. *Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς ἐπὶ τῷ προελευσομένῳ ἐκ διαδοχῆς τοῦ Ἰσαὰκ σπέρματι.*

Ὁ δὲ Κύριος τῷ Ἰσαὰκ χρηματίζων μεθ' ἕτερα, καὶ C ταῦτά φησιν· « Καὶ στήσω τὸν ὅρκον μου Ἀβραὰμ τῷ πατρί σου, καὶ πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ δώσω τῷ σπέρματί σου πᾶσαν τὴν γῆν ταύτην· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ἐκ σπέρματος Ἰσαὰκ γέγονε τὸ κατὰ σάρκα, ἐν ᾧ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς εὐλογεῖται, μαθόντα δι' αὐτοῦ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, καὶ παιδευθέντα πάλιν δι' αὐτοῦ τοὺς θεοφιλεῖς ἄνδρας εὐλογεῖν. Διὸ καὶ ἀντευλογεῖται τῆς ἴσης τοῖς ὑπ' αὐτῶν εὐλογουμένοις ἀπολαύοντα εὐλογίας, κατὰ τὸν φήσαντα τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ λόγον· « Οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλόγηνται. »

D

46 III. *Ab eadem. — De plurimis gentibus, gentiumque collectionibus, quæ ex Jacob constituentur, quamvis sola Judaica gens ab eo profecta sit.*

Dixit autem illi Deus : (constat autem dixisse Jacob) « Ego Dominus Deus ; cresce et multiplicare : gentes et congregationes gentium ex te erunt [43]. » Ex eo quidem quod apparet, ac perspicuum est, una duntaxat Judaica gens ab Jacob exstitit. Quonam modo igitur verum sit oraculum, quod numero

Γ'. *Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Περὶ πλείστων ἐθνῶν, καὶ συναγωγῶν ἐθνῶν, τῶν ἐξ Ἰακὼβ συστησομένων, καίτοι μόνου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐξ αὐτοῦ προεληλυθότος.*

Εἶπεν δὲ αὐτῷ ὁ Θεὸς (δῆλον δὲ, ὅτι τῷ Ἰακώβ)· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός· αὐξάνου καὶ πληθύνου εἰς ἔθνη, καὶ συναγωγαὶ ἐθνῶν ἐκ σοῦ ἔσονται. » Κατὰ μὲν τὸ προφανὲς, ἓν ἔθνος μόνον τὸ Ἰουδαίων ἀπὸ τοῦ Ἰακὼβ συνέστη. Πῶς οὖν ἀληθεύοι ἂν πληθυντικῶς λέγων ὁ χρησμός; Ἐπεὶ δὲ ὁ Χριστὸς τοῦ

[41] Gen. XVIII, 17-18. [42] Gen. XXVI, 3-4. [43] Gen. XXXV, 11.

Θεοῦ, ἐκ σπέρματος Ἰακὼβ γενόμενος, πολλὰς συναγωγὰς ἐθνῶν διὰ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ συνεκρότησε διδασκαλίας, εἰκότως εἰς αὐτὸν, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ τῆς προφητείας τέλους τετύχηκεν ἤδη πρότερον, καὶ εἰσαῦθις ἔτι μᾶλλον τεύξεται.

Δ'. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου. — Δήλωσις τῆς κατὰ Θεὸν εὐφροσύνης τῶν ἐθνῶν.

« Εὐφράνθητε, οὐρανοὶ, ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες υἱοὶ Θεοῦ· εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτοὺς πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. » Ἀντὶ τοῦ, « Εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, » ὁ Ἀκύλας· « Ἐνοπήσατε, φησὶν, ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· » καὶ Θεοδοτίων· « Ἀγαλλιᾶσθε, ἔθνη, λαὸς αὐτοῦ. »

Ε'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ κα'. — Ὡς τῶν περάτων τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων ἐπιστροφὴ ἔσται πρὸς τὸν Θεὸν, γενεά τε ἥξουσα, καὶ λαὸς ὁ τεχθησόμενος τὴν αὐτοῦ δικαιοσύνην παραλήψεται.

« Μνησθήσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Σαφῆ ταῦτα, οὐδ' ἑρμηνείας δεόμενα.

Ϛ'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μς'. — Εὐσεβείας ὁμοῦ καὶ σωφροσύνης ἐπαγγελία τοῖς ἔθνεσι, καὶ Θεοῦ βασιλεία ἐπὶ τὰ ἔθνη.

Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως· ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερὸς, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεὸς, ψάλατε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη. Ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. » Καὶ ταῦτα σαφῆ, καὶ οὐδ' ἑρμηνείας δεόμενα.

Ζ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ πη'. — Δήλωσις εὐσεβείας τῶν ἐθνῶν.

« Οὐκ ἔστιν ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε, καὶ οὐκ ἔστι κατὰ ἔργα σου. Πάντα τὰ ἔθνη ὅσα ἐποίησας, ἥξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, Κύριε, καὶ δοξάσουσι τὸ ὄνομά σου· ὅτι μέγας εἶ σὺ, καὶ ποιῶν θαυμάσια· σὺ εἶ ὁ Θεὸς μόνος. » Ὁμοίως καὶ ταῦτα σαφῆ.

Η'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ. ϞΕ'. — Δήλωσις πάντων τῶν ἐθνῶν εὐσεβείας, καὶ ᾄσματος καινοῦ, καὶ βασιλείας Θεοῦ, καὶ οἰκουμένης κατόρθωσις.

« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινὸν, ᾄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, εὐαγγελίσασθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ· ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ· ὅτι μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα· φοβερός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς θεούς. » Καὶ ἐπιλέγει· « Ἐνέγκατε τῷ

A multitudinis utitur? postquam igitur Christus Dei, qui ex semine Jacob natus est, multos gentium conventus per evangelicam suam constituit doctrinam, merito in eo, et per eum; quæ ad prophetiam pertinent, jam ante exitum invenerunt, et posthac item magis invenient.

IV. *A Deuteronomio. — Declaratio lætitiæ gentium secundum Deum.*

« Lætamini, cœli, cum eo, et adorent eum omnes filii Dei: lætamini, gentes, cum populo ejus, et fortes efficiant eos omnes angeli ejus [44]. » Pro eo autem quod est: « Lætamini, gentes, cum populo ejus, » Aquila, « Vociferamini, inquit, gentes, cum populo ejus; » et Theodotion, « Exsultate, gentes, populus ejus. »

B V. *A psalmo* XXI. — *Quod extremorum terræ, et cunctarum gentium conversio erit ad Deum, generatioque ventura, et populus qui nascetur, justitiam ejus accipiet.*

« Reminiscentur, et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium: Quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur in gentibus [45], » ac deinceps adjungit: « Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo, qui nascetur, quem fecit Dominus [46]. » Plana sunt hæc, et nullius interpretationis indigentia.

VI. *A psalmo* XLVI. — *Pietatis pariter et lætitiæ promissio gentibus, et Dei regnum in gentes.*

C « Omnes gentes plaudite manibus, jubilate Deo in voce exsultationis, quoniam Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super omnem terram [47], » ac deinceps adjungit: « Quoniam rex omnis **47** terræ Deus, psallite sapienter. Regnavit Deus super gentes. Deus sedet super sede sancta sua. Principes populorum convenerunt cum Deo Abraham [48]. » Et hæc item plana, nec interpretationis indigentia.

VII. *A psalmo* LXXXV. — *Declaratio pietatis gentium.*

« Non est similis tibi in diis, Domine, et non est secundum opera tua. Omnes gentes quascunque fecisti, venient, et adorabunt coram te, Domine, et glorificabunt nomen tuum: quoniam magnus es tu,
D et faciens mirabilia: tu es Deus solus [49]. » Hæc item non minus perspicua sunt.

VIII. *A psalmo* XCV. — *Declaratio omnium gentium pietatis, et cantici, et intelligentiæ, et regni Dei, et orbis terræ correctio.*

« Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra. Cantate Domino, et benedicite nomini ejus, annuntiate de die in diem salutare ejus, annuntiate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus: quoniam magnus Dominus, et laudabilis valde: terribilis est super omnes deos [50]; » et adjungit: « Afferte Domino fa-

[44] Deut. XXXII, 43. [45] Psal. XXI, 28-29. [46] Ibid. 32. [47] Psal. XLVI, 2-3. [48] ibid. 8 10. [49] Psal. LXXXV, 8-10. [50] Psal. XCV, 5.

miliæ gentium, afferte Domino gloriam nomini ejus [51], » ac deinceps : « Dicite in gentibus, quod Dominus regnavit. Etenim correxit orbem terræ, qui non commovebitur [52]. » Etiam hæc aperta sunt.

IX. *A Zacharia.* — *Cunctarum gentium, et qui omnium superstitiosissimi sunt, Ægyptiorum, unius et veri Dei, et in spiritu, ex divina lege, adorationis, et celebritatis solemnis agnitio.*

« Et erit, quicunque reliqui fuerint ex universis gentibus, quæ venerunt contra Hierusalem, ascendent quotannis ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et celebrent solenne tabernaculorum. Et erit : Quicunque non ascenderint ex omni tribu terræ in Hierusalem, ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et ipsi illis adjicientur, non erit super eos imber. Quod si tribus Ægypti non ascenderit, et non venerit, et super hos erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæcunque non ascenderint ad celebrandum solemne tabernaculorum. **48** Hoc erit peccatum Ægypti, et peccatum omnium gentium, quæcunque non ascenderint ad celebrandum solemne tabernaculorum [53]. » Plane hæc vocationem omnium gentium continent, si sensum duntaxat spectemus eorum, quæ de Hierusalem, et celebritate tabernaculorum dicta sunt, quæ quidem suo tempore aptam interpretationem habitura sunt.

X. *Ab Isaia.* — *Declaratio ut electi sint apostoli, et vocatæ gentes.*

« Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon, terra Nepthalim, et reliqui qui maritimam habitatis trans Jordanem, Galilæa gentium, populus sedens in tenebris. Videte lucem magnam qui habitatis in regione et umbra mortis, lux splendescet super vos [54]. »

XI. *Ab eodem.* — *Declaratio vocationis gentium.*

« Audite me, insulæ, attendite, gentes. Multo tempore stabit, dicit Dominus [55]. » Quibus deinceps et de gentibus pariter, et de Christo adjungit: « Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ [56]. » Cæterum innumerabilia ipse quoque invenies, quibus ea, quæ gentibus promissa sunt continentur, per omnes prophetas dispersa, quibus sane in præsentia, neque colligendis, neque interpretandis tempus adest, tametsi multa ad demonstrandum id quod propositum est, in superioribus habentur. Hoc autem fuit ostendere eis, qui quoniam ex circumcisione sunt, seipsis valde gloriantur et superbiunt, quasi se unos Deus reliquis gentibus proposuerit, seque unos dignos existimaverit, quibus quæ futura erant, divinitus promitterentur, nihil ipsis seorsum a cæteris omnibus, in divinis

A Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν· ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ. » Καὶ ἑξῆς· « Εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ Κύριος ἐβασίλευσε. Καὶ γὰρ κατώρθωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται. » Καὶ ταῦτα σαφῆ.

Θ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — *Πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ τῶν παρὰ πάντας δεισιδαιμονεστάτων Αἰγυπτίων, τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς Θεοῦ, καὶ τῆς κατὰ τὸν θεῖον νόμον πνευματικῆς λατρείας τε καὶ ἑορτῆς ἐπίγνωσις.*

« Καὶ ἔσται, ὅσοι ἂν καταλειφθῶσιν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν ἐλθόντων ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἀναβήσονται κατ' ἐνιαυτὸν τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Καὶ ἔσται, ὅσοι ἂν μὴ ἀναβῶσιν ἐκ B πάσης τῆς φυλῆς τῆς γῆς εἰς Ἱερουσαλὴμ, προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ αὐτοὶ ἐκείνοις προστεθήσονται. Ἐὰν δὲ φυλὴ Αἰγύπτου μὴ ἀναβῇ, μηδὲ ἔλθῃ, καὶ ἐπὶ τούτους ἔσται ἡ πτῶσις, ᾗ πατάξει Κύριος πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῇ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Αὕτη ἔσται ἡ ἁμαρτία Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἁμαρτία πάντων τῶν ἐθνῶν, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῇ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. » Σαφῶς καὶ ταῦτα κλῆσιν ἁπάντων τῶν ἐθνῶν περιέχει, κατὰ διάνοιαν μόνην θεωρουμένων τῶν περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ Σκηνοπηγίας εἰρημένων, ἃ καὶ κατὰ καιρὸν τῆς προσηκούσης τεύξεται ἑρμηνείας.

C Ι'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου. — *Δήλωσις τῆς τῶν ἀποστόλων ἐκλογῆς καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.*

« Τοῦτο πρῶτον πίε, ταχὺ ποίει, χώρα Ζαβουλὼν, ἡ γῆ Νεφθαλεὶμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει. Ἴδετε φῶς μέγα οἱ κατοικοῦντες ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. »

ΙΑ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως δήλωσις.*

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη. Διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος. » Οἷς ἑξῆς ὁμοῦ περὶ τῶν ἐθνῶν καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπιλέγει· « Ἰδοὺ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » D Μυρία δ' ἂν εὕροις καὶ αὐτὸς δι' ὅλων τῶν προφητῶν κατεσπαρμένα ἐν ἐπαγγελίαις τῶν ἐθνῶν, ἅπερ ἐπὶ τοῦ παρόντος οὔτε ἀναλέγειν, οὔτε ἑρμηνεύειν καιρὸς, πλὴν ἱκανὰ τυγχάνει καὶ τὰ προτεθέντα παραστῆσαι τὸ προκείμενον. Τοῦτο δ' ἦν τοῖς ἐκ περιτομῆς μέγα ἐφ' ἑαυτοῖς αὐχοῦσι καὶ σεμνυνομένοις, ὡς τοῦ Θεοῦ μόνους αὐτοὺς τῶν λοιπῶν ἐθνῶν προτιμήσαντος, καὶ μόνους τῶν θείων ἐπαγγελιῶν κατηξιωκότος, ἐπιδεῖξαι ὡς οὐδὲν κρεῖττον παρὰ τοὺς λοιποὺς ἅπαντας ἰδίως αὐτοῖς ἐν ταῖς θείαις ἐπήγγελται ὑποσχέσεσιν. Ὅτε τοίνυν ἀπεδείχθη τῶν θείων ἐπαγγελιῶν τὰ ἔθνη κατηξιωμένα, φέρε λοιπὸν ἤδη

[51] Psal. xcv, 7. [52] ibid. 10. [53] Zach. xiv. 16-19. [54] Isa. ix, 1, 2. [55] Isa. xlix, 1. [56] ibid. 6.

καὶ τὸ δι' οὗ τὰ ἔθνη τῆς τοῦ Θεοῦ κλήσεως καὶ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν τεύξεσθαι λέγεται, θεασώμεθα. Καλὸν γὰρ καὶ τὴν αἰτίαν συνιδεῖν τὴν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἀγαθὰ προξενήσειν λεγομένην. Τίς δ' ἂν εἴη αὕτη ἢ τοῦ Χριστοῦ παρουσία, δι' οὗ καὶ οἱ ἐκ περιτομῆς τὴν ἑαυτῶν ὁμολογοῦσι γενήσεσθαι ἀπολύτρωσιν; Δεικτέον τοίνυν, ὡς καὶ ἡ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προσδοκία οὐδ' (1) ἑτέρα τις ὑπῆρχεν, ἢ αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, οὐ μόνον Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι Σωτὴρ ἐπιφανησόμενος. Χρήσομαι δὲ τὰ νῦν ψιλαῖς τῶν προφητῶν μαρτυρίαις δίχα πάσης ἑρμηνείας, ἐπὶ σχολῆς μέλλων ἑκάστην εἰς πλάτος διερμηνεύειν· ἐπὰν σὺν Θεῷ τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν προῤῥήσεις συναγαγὼν ὁμοῦ πάσας διερμηνεύειν μέλλοιμι.

A promissionibus esse promissum. Quando igitur demonstratum est, gentes quoque divinorum promissorum beneficium esse consecutas, age jam deinceps quidnam illud sit, ex quo gentes et vocationis Dei et divinorum promissorum compotes futuræ dicuntur, contemplemur. Pulchrum enim est causam cognoscere, quæ talia bona dicitur esse gentibus conciliatura, quænam porro alia sit hæc, quam Christi adventus? per quem ii quoque qui ex circumcisione sunt, suam futuram esse redemptionem confitentur? Est igitur demonstrandum exspectationem vocationis gentium non aliam quampiam fuisse, quam 49 ipsum Christum Dei, qui non solum Judæis, sed etiam omnibus gentibus Salvatorem se fuerit exhibiturus. Utar vero nunc nudis prophetarum testimoniis absque ulla interpretatione, otio post liberiore unumquodque eorum latius interpretaturus: quandoquidem, favente Deo, ut [illegible] quæ de gentibus prædicta sunt in unum coegero, ipsa hæc interpretari constitui.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

B

CAPUT II.

[illegible] ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, [illegible] Ἑβραίοις μόνου γνωριζομένου Θεοῦ [illegible], πάντα τὰ [illegible].

Quemadmodum iidem fore, ut in adventu Christi, ejus Dei qui olim a Judæis solis cognoscebatur, cognitionem et cultum omnes gentes acciperent, vaticinati sunt.

Β'. [illegible]

XII. *A psalmo II. — Declaratio insidiarum adversus Christum, ubi ipse Filius Dei appellatur, et gentes hæreditatem a Patre accipit.*

[illegible]

« Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus [illegible], » et quæ sequuntur; quibus adjungit: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ [illegible]. »

C

Γ'. [illegible]

XIII. *A psalmo LXXI. — Declaratio regni Christi et vocationis gentium, et omnium tribuum terræ benedictio.*

[illegible]

« Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis, judicare populum tuum [illegible], » et quæ sequuntur; quibus adjungit: « Et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad fines orbis terræ [illegible]. » Et rursus: « Omnes gentes servient ei [illegible]. » Item: « Et benedicentur in eo omnes tribus terræ, omnes gentes magnificabunt eum [illegible]. » Et in fine psalmi: « Et replebitur 50 [illegible] omnis terra. Fiat, fiat [illegible]. »

D

[illegible]

[illegible]

[illegible]

viderunt omnes fines terræ salutare Dei nostri, jubilate Domino omnis terra [64]. » Et adjungit: « Commoveatur mare et plenitudo ejus, orbis terrarum, et omnes qui habitant in eo. Flumina plaudent manu simul, montes exsultabunt a facie Domini, quoniam venit judicare terram: judicabit orbem terræ in justitia, et populos in æquitate [65]. »

XV. *A Genesi. — Quod ubi defecerit regnum Judæorum, ipse Christus adveniens gentium erit exspectatio.*

« Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium [66]. »

XVI. *A Sophonia. — Declaratio adventus Christi, et sublationis cultus simulacrorum, et gentium erga Deum pietatis.*

« Adveniet Dominus super eos, et perdet omnes deos gentium, et adorabunt eum, unusquisque de loco suo, omnes insulæ gentium [67]. »

XVII. *Ab eodem. — Declaratio diei resurrectionis Christi, item gentium congregatio, omniumque hominum agnitio Dei, et modus unus pietatis: et quod Æthiopes sacrificia illi offerent.*

« Idcirco exspecta me, dicit Dominus, in diem resurrectionis meæ in testimonium: **51** quia judicium meum ad congregandas gentes, ut admittam reges, et effundam super eos iram meam, omnem iram furoris mei: quoniam in igne æmulationis meæ consumetur omnis terra, quia tunc convertam in populos linguam, in generationem ejus, ut invocent omnes nomen Domini, ad serviendum ei sub jugum unum: a finibus fluviorum Æthiopiæ ferent sacrificia mihi [68]. »

XVIII. *A Zacharia. — Declaratio Christi adventus, et quod multæ gentes ad eum confugient, quodque erunt Domino ex gentibus constituendi populi.*

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus: et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum: et habitabunt in medio tui, et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te [69]. »

XIX. *Ab Isaia. — Declaratio ortus Christi, qui sit ex radice Jesse proditurus, et vocatio per illum omnium gentium.*

« Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei [70], » et quæ sequuntur, quibus adjungit: « Et erit in die illa radix Jesse, et qui suscitatur ut imperet gentibus; in eo gentes sperabunt [71]. »

XX. *Ab eodem. — Declaratio Christi adventus, et beneficii quo per illum afficiendæ sunt omnes gentes.*

« Ecce puer meus, suscipiam eum: electus meus,

A πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἀλαλάξατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ. » Καὶ ἐπιλέγει· « Σαλευθήτω ἡ θάλασσα, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. Ποταμοὶ κροτήσουσι χειρὶ ἐπὶ τὸ αὐτό· τὰ ὄρη ἀγαλλιάσονται ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν· κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. »

ΙΕʹ. *Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς μετὰ τὴν ἔκλειψιν τῆς βασιλείας τῶν Ἰουδαίων, αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐπιστὰς ἡ τῶν ἐθνῶν γενήσεται προσδοκία.*

« Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. »

ΙϚʹ. *Ἀπὸ τοῦ Σοφονίου. Δήλωσις ἐπιφανείας* B *Χριστοῦ, καὶ καθαιρέσεως εἰδωλολατρείας, καὶ τῶν ἐθνῶν εἰς Θεὸν εὐσεβείας.*

« Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν, πᾶσαι αἱ νῆσοι τῶν ἐθνῶν. »

ΙΖʹ. *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις ἡμέρας ἀναστάσεως Χριστοῦ, καὶ ἐθνῶν συναγωγὴ, πάντων τε ἀνθρώπων ἐπίγνωσις Θεοῦ, καὶ τρόπος εἷς εὐσεβείας· καὶ ὡς Αἰθίοπες θυσίας αὐτῷ προσοίσουσιν.*

« Διὰ τοῦτο ἀπόμεινόν με, λέγει Κύριος, εἰς ἡμέραν ἀναστάσεώς μου εἰς μαρτύριον· διότι τὸ κρῖμά μου εἰς συναγωγὰς ἐθνῶν, τοῦ εἰσδέξασθαι βασιλεῖς τοῦ ἐκχέαι ἐπ' αὐτοὺς τὴν ὀργήν μου, πᾶσαν ὀργὴν θυμοῦ C μου· διότι ἐν πυρὶ ζήλου μου καταναλωθήσεται πᾶσα ἡ γῆ· ὅτι τότε μεταστρέψω ἐπὶ λαοὺς γλῶσσαν, εἰς γενεὰν αὐτῆς, τοῦ ἐπικαλεῖσθαι πάντας τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἕνα· ἐκ περάτων ποταμῶν Αἰθιοπίας οἴσουσι θυσίας μοι. »

ΙΗʹ. *Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Δήλωσις Χριστοῦ παρουσίας, καὶ πολλῶν ἐθνῶν ἐπ' αὐτὸν καταφυγὴ, καὶ ὡς ἔσονται τῷ Κυρίῳ ἐξ ἐθνῶν συστησόμενοι λαοί.*

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιὼν, διότι ἰδοὺ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος· καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν· καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύ-D ριος παντοκράτωρ ἐξαπέστειλέ με πρὸς σέ. »

ΙΘʹ. *Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου. — Δήλωσις γενέσεως Χριστοῦ, ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ προελευσομένου, καὶ κλῆσις δι' αὐτοῦ πάντων τῶν ἐθνῶν.*

« Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. »

Κʹ. *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις Χριστοῦ παρουσίας καὶ τῆς δι' αὐτοῦ γενομένης εἰς πάντα τὰ ἔθνη εὐεργεσίας.*

« Ἰδοὺ, ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· ὁ ἐκλε-

[64] Psal. XCVII, 1-4. [65] ibid. 7-9. [66] Gen. XLIX, 10. [67] Sophon. II, 11. [68] Sophon. III, 8-10. [69] Zach. II, 10. [70] Isa. XI, 1-2. [71] ibid. 10.

κτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου. Ἔδωκα A τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. Οὐ κεκράξει, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἡ φωνὴ αὐτοῦ· κάλαμον συντεθλασμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἀλλ' εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν· ἀναλάμψει, καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου, καὶ ἐνισχύσω σε· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς, τοῦτό μου ἐστὶν ὄνομα, τὴν δόξαν μου ἑτέρῳ οὐ δώσω, οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου τοῖς γλυπτοῖς· τὰ ἀπ' ἀρχῆς, ἰδοὺ ἥκασι· καινὰ ἃ νῦν ἀναγγελῶ, B καὶ πρὸ τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐδηλώθη ὑμῖν. »

admisit eum apud se anima mea : dedi spiritum meum super eum, et judicium gentibus proferet : non clamabit, neque remittet, neque audietur foris vox ejus : calamum collabefactatum non franget, et lignum fumigans non exstinguet, sed in veritate proferet judicium : resplendebit, et non frangetur, donec ponat in terra judicium : et in nomine ejus gentes sperabunt [72] ; » ac deinceps adjungit : « Ego Dominus Deus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et confirmabo te, et dedi te in testamentum **52** generis, in lucem gentium, ut aperires oculos cæcorum, et de vinculis educeres vinctos, et de domo carceris, sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc meum est nomen, gloriam meam alteri non dabo, neque virtutes meas sculptilibus, quæ ab initio erant, ecce venerunt : nova quæ nunc annuntio, antequam nuntiaverim, indicata sunt vobis [73]. »

ΚΑ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Δήλωσις Χριστοῦ καὶ γενέσεως καὶ κλήσεως ἐθνῶν.*

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη· Διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος· ἐκ κοιλίας μητρός μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν, καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἔκρυψέ με· ἔθηκέ με ὡς βέλος ἐκλεκτὸν, καὶ ἐν τῇ φαρέτρᾳ αὐτοῦ ἐσκέπασέ με. Καὶ ἐπιλέγει ἑξῆς· » Ἰδοὺ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. »

XXI. *Ab eodem.* — *Declaratio Christi tum ortus tum vocationis gentium.*

« Audite me, insulæ, et attendite, gentes : per tempus multum consistet, dicit Dominus : ab utero matris meæ vocavit nomen meum, et posuit os meum quasi gladium acutum, et sub tegumento manus suæ occultavit me : posuit me quasi sagittam electam, et in pharetra sua protexit me [74]. » Et adjungit deinceps : « Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis in salutem, usque ad extremum terræ [75]. »

ΚΒ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Χριστοῦ παρουσίας δήλωσις, καὶ κλήσεως ἐθνῶν.* C

« Οὕτω λέγει Κύριος, ὁ ῥυσάμενός σε ὁ Θεὸς Ἰσραήλ· Ἁγιάσατε τὸν φαυλίζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τὸν βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων· βασιλεῖς ὄψονται αὐτὸν, καὶ ἀναστήσονται ἄρχοντες, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομῆσαι κληρονομίας ἐρήμους, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε· καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει ἀνακαλυφθῆναι· καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς βοσκηθήσονται, καὶ ἐν πάσαις ταῖς τρίβοις ἡ νομὴ αὐτῶν. Οὐ πεινάσουσιν, οὐδὲ διψήσουσιν, οὐδὲ πατάξει αὐτοὺς καύσων, οὐδὲ ἥλιος, ἀλλ' ὁ ἐλεῶν παρακαλέσει, καὶ διὰ πηγῶν ὑδάτων ἄξει αὐτούς· καὶ D θήσω πᾶν ὄρος εἰς ὁδὸν καὶ πᾶσαν τρίβον εἰς βόσκημα αὐτοῖς. Ἰδοὺ οὗτοι πόῤῥωθεν ἥξουσιν, οὗτοι ἀπὸ βοῤῥᾶ καὶ θαλάσσης, ἄλλοι δὲ ἐκ γῆς Περσῶν. Εὐφράνθητε, οὐρανοὶ, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ. Ῥηξάτωσαν τὰ ὄρη εὐφροσύνην, ὅτι ἠλέησεν Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ παρεκάλεσεν. »

XXII. *Ab eodem.* — *Christi adventus significatio et vocationis gentium.*

« Sic dicit Dominus, qui liberavit te Deus Israel : sanctificate eum qui negligit animam suam, qui abominabilis est gentibus, servis principum : reges videbunt eum, et surgent principes, et adorabunt eum [76] » et quæ sequuntur ; quibus adjungit : « Tempore accepto audivi te, et in die salutis adjuvi te : et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et consequereris hæreditates desertas, et diceres iis qui in vinculis sunt, exite ; et iis qui in tenebris, ut in lucem prodeant : et in omnibus viis pascentur, et in omnibus semitis pastio eorum ; non esurient neque sitient, neque percutiet eos æstus, neque sol, sed qui miseretur, consolabitur : et per fontes aquarum ducet eos, et ponam omnem montem in viam, et omnem semitam in pabulum eis : Ecce hi de longinquis venient illi ab aquilone et mari, alii vero ex terra Persarum. Lætamini, cœli, et exsultet terra. Erumpant montes in lætitiam, quoniam misertus est Dominus populi sui, et humiles populi sui consolatus est [77]. »

ΚΓ'. Τοῦ αὐτοῦ. — *Δήλωσις Χριστοῦ καὶ κλῆσις ἐθνῶν.*

« Προσέχετε τοῖς ὠσὶν ὑμῶν, καὶ ἐπακολουθήσατε ταῖς ὁδοῖς μου· ἐπακούσατέ μου, καὶ ζήσεται ἐν

53 XXIII. *Ab eodem.* — *Declaratio Christi, et vocatio gentium.*

« Attendite auribus vestris, et sectamini vias meas, et audiet me, et vivet in bonis anima vestra,

[72] Isa. XLII, 1-4. [73] ibid. 6-9. [74] Isa. XLIX, 1-2. [75] ibid. 6. [76] ibid. 7. [77] ibid. 8-13.

et condam vobis Testamentum sempiternum, sancta David fidelia. Ecce testimonium gentibus dedi eum, principem et imperantem gentibus. Gentes quæ non noverunt te, invocabunt te : et populi qui nesciunt te, ad te confugient propter Dominum Deum tuum, sanctum tuum Israel, quoniam glorificavit te.[78] » Quando ergo ab his quoque didicimus Christi adventum præparari, ut non solis Judæis, sed omnibus gentibus salutaris foret : age tertium quoque illud ostendamus, quemadmodum in adventu ejus, non solum meliora gentibus per Prophetas nuntiabantur, sed etiam iis qui ex circumcisione sunt contraria. Siquidem plane ruinam, et rejectionem Judaicæ gentis futuram, propter eorum erga Christum incredulitatem, oracula quæ apud ipsos habentur, pronuntiant : ut jam non æquales nos eis, sed etiam longe superiores videamur. Cæterum nunc quoque utar nudis Prophetarum locis, nec ea ullo modo contemplabor, cum propter eorumdem perspicuitatem, tum quod liberiore otio, plenissimam eorum expositionem edituri sumus.

CAPUT III.

Quemadmodum in vocatione gentium, quæ per Christum facienda erat, Judæorum gentem a ritu proprio, cultuque Dei cadere oportebat.

XXIV. *Ab Jeremia. — Declaratio rejectionis gentis Judæorum, et adoptionis gentium loco eorum.*

« Hæc dicit Dominus : State in viis, et videte, et rogate semitas Domini sempiternas, et videte quænam sit via bona, et ambulate in ea, et invenietis purgationem animis vestris. Et dixerunt : non ambulabimus. Constitui super vos speculatores, audite vocem tubæ; et dixerunt : non audiemus. **54** Idcirco audierunt gentes, et qui pascunt greges in eis. [79].»

XXV. *Ab eodem. — Pietatis gentium declaratio, et gentis Judaicæ impietatis accusatio, et prædictio malorum, quæ post Christi adventum invasura erant eos.*

« Domine, fortitudo mea, et auxilium meum, et refugium meum in die malorum. Ad te gentes venient, ab extremo terræ, et dicent : Vere falsa possederunt patres nostri simulacra, et non est in eis utilitas : si faciet sibi homo deos, et hi non sunt dii. Idcirco ego ostendam eis in tempore hoc : notam faciam eis manum meam, et virtutem meam, et cognoscent, quod nomen mihi Dominus. Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudine cordis eorum. Cum recordata fuerint nemora eorum in ligno condenso, et in collibus excelsis, et montibus, in agro. Fortitudinem tuam, et thesauros tuos in direptionem dabo, et excelsa tua, propter peccata tua, in omnibus finibus tuis : et relinqueris sola, et humiliaberis ab hæreditate tua, quam dedi tibi, et servire te faciam inimicis tuis in terra, quam non

ἀγαθοῖς ἡ ψυχὴ ὑμῶν, καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Ἰδοὺ μαρτύριον ἔθνεσι δέδωκα αὐτὸν, ἄρχοντα καὶ προστάσσοντα ἔθνεσιν. Ἔθνη ἃ οὐκ οἴδασίν σε, ἐπικαλέσονταί σε, καὶ λαοὶ οἳ οὐκ ἐπίστανταί σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, ἕνεκα Κυρίου τοῦ Θεοῦ τοῦ ἁγίου σου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέν σε. » Καὶ διὰ τούτων οὖν μεμαθηκότες, ὡς ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία οὐ μόνοις Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι σωτήριος ἔσεσθαι προηυτρεπίζετο, φέρε καὶ τὸ τρίτον ἀποδείξωμεν, ὅπως κατὰ τοὺς τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ χρόνους οὐ μόνον τὰ χρηστότερα τοῖς ἔθνεσι προεφητεύετο, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς τὰ ἐναντία. Διαῤῥήδην γοῦν ἀπόπτωσιν καὶ ἀποβολὴν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἔσεσθαι, τὰ παρ' αὐτοῖς λόγια προαγορεύει, ὡς μηκέτι ἴσους ἡμᾶς αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ κρείττους αὐτῶν ἐκ περιουσίας ἀναφαίνεσθαι. Καὶ νῦν δὲ χρήσομαι ψιλαῖς ταῖς τῶν προφητῶν παραθέσεσι, δίχα πάσης τῆς εἰς αὐτὰς θεωρίας, διά τε τὸ σαφὲς αὐτῶν, καὶ διὰ τὸ μέλλειν ἐπὶ σχολῆς πληρεστάτην αὐτῶν ποιήσασθαι τὴν ἐξέτασιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅπως ἐπὶ τῇ τῶν ἐθνῶν κλήσει, τῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένῃ, ἀπόπτωσις ἔμελλεν ἔσεσθαι, τῆς κατὰ Θεὸν εὐσεβείας τῷ Ἰουδαίων ἔθνει.

ΚΔ'. *Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου. — Δήλωσις ἀρνήσεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ τῆς ἀντ' αὐτῶν εἰσποιήσεως τῶν ἐθνῶν.*

« Τάδε λέγει Κύριος· Στῆτε ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἴδετε, καὶ ἐρωτήσατε τρίβους Κυρίου αἰωνίους· καὶ ἴδετε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς ἡ ἀγαθὴ, καὶ βαδίζετε ἐν αὐτῇ, καὶ εὑρήσετε ἁγνισμὸν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. Καὶ εἶπαν· Οὐ πορευσόμεθα. Καθέστακα ἐφ' ὑμᾶς σκοποὺς, ἀκούσατε τῆς φωνῆς τῆς σάλπιγγος, καὶ εἶπαν· Οὐκ ἀκουσόμεθα. Διὰ τοῦτο ἤκουσαν τὰ ἔθνη, καὶ οἱ ποιμαίνοντες τὰ ποίμνια ἐν αὐτοῖς. »

ΚΕ'. *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Τῆς τῶν ἐθνῶν εὐσεβείας δήλωσις, καὶ τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους δυσσεβείας κατηγορία. Πρόῤῥησις δὲ τῶν μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν μετελθόντων αὐτοὺς κακῶν.*

« Κύριε, ἰσχύς μου καὶ βοήθειά μου, καὶ καταφυγή μου ἐν ἡμέρᾳ κακῶν, πρὸς σὲ ἔθνη ἥξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν· Ὡς ψευδῆ ἐκτήσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἴδωλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὠφέλεια· εἰ ποιήσει ἑαυτῷ ἄνθρωπος θεοὺς, καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοί. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ δείξω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, γνωριῶ αὐτοῖς τὴν χεῖρά μου καὶ τὴν δύναμίν μου· καὶ γνώσονται, ὅτι ὄνομά μοι Κύριος. Ἁμαρτία Ἰούδα ἐγγέγραπται ἐν γραφῇ ἐν ὄνυχι ἀδαμαντίνῳ, ἐγκεκολαμμένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίας αὐτῶν, ἡνίκα ἂν μνησθῶσιν τὰ ἄλση αὐτῶν ἐπὶ ξύλου δασέως καὶ ἐπὶ βουνῶν μετεώρων, καὶ ὀρέων ἐν ἀγρῷ. Ἰσχύν σου καὶ θησαυρούς σου εἰς προνομὴν δώσω, καὶ τὰ ὑψηλά σου διὰ τὰς ἁμαρτίας σου τὰς ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις σου· καὶ ἀφεθήσῃ μόνη, καὶ ταπεινωθήσῃ ἀπὸ τῆς κληρονομίας σου, ἧς ἔδωκά σοι· καὶ καταδουλώσω σε τοῖς ἐχθροῖς σου ἐν τῇ γῇ

[78] Isa. LV, 3-5. [79] Jer. VI, 16-18.

ἣν οὐκ ἔγνως· ὅτι πῦρ ἐκκέκαυται ἐν τῷ θυμῷ μου, ἕως αἰῶνος καυθήσεται. »

ΚϚ'. Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς. — *Τὰ περὶ τῆς εἰς πάντα τὰ ἔθνη διασπορᾶς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ περὶ τῆς ἀνανεώσεως τῆς Χριστοῦ παρουσίας καὶ βασιλείας, καὶ τῆς ἐπ' αὐτῇ γεγενημένης τῆς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων κλήσεως.*

« Ἰδοὺ ἐγὼ ἐντέλλομαι, καὶ λικμήσω ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, ὃν τρόπον λικμᾶται ἐν τῷ λικμῷ, καὶ οὐ μὴ πέσῃ σύντριμμα ἐπὶ τὴν γῆν· ῥομφαίᾳ τελευτήσουσι πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ τοῦ λαοῦ μου, οἱ λέγοντες· Οὐ μὴ ἐγγίσῃ οὐδὲ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς τὰ κακά. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀναστήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ ἀνοικοδομήσω τὰ πεπτωκότα αὐτῆς, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀναστήσω, καὶ ἀνοικοδομήσω αὐτὴν, καθὼς αἱ ἡμέ- B ραι τοῦ αἰῶνος, ὅπως ἐκζητήσωσί με οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων· καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ' ἃ ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτὰ, λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα. »

ΚΖ'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου. — *Κατηγορία τῶν ἀρχῶν τῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ δήλωσις ἐρημώσεως τῆς μητροπόλεως αὐτῶν, ἐπιφάνειά τε Χριστοῦ καὶ οἴκου Θεοῦ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, λόγου τε καὶ νόμου πρόσοδος καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων δήλωσις.*

« Ἀκούσατε δὴ ταῦτα οἱ ἡγούμενοι οἴκου Ἰακὼβ, καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κρῖμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιὼν ἐν αἵμασι, καὶ Ἱερουσαλὴμ ἐν ἀδικίαις. Οἱ ἡγούμενοι αὐτῆς μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίναντο, καὶ οἱ προφῆται αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἐμαντεύοντο, C καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐπανεπαύοντο, λέγοντες· Οὐχὶ Κύριος μεθ' ἡμῶν ἐστιν; οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ἡμᾶς κακά. Διὰ τοῦτο δι' ὑμᾶς Σιὼν ὡς ἀγρὸς ἀροτριαθήσεται, καὶ Ἱερουσαλὴμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ. Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἕτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων· καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ, καὶ δείξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ, ὅτι ἐκ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. » D

ΚΗ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — *Δήλωσις περὶ Χριστοῦ παρουσίας, καὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων πολεμικῆς παρασκευῆς ὄλεθρος, ἐθνῶν τε εἰρήνη καὶ βασιλεία Κυρίου μέχρι τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης.*

« Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιὼν, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πρᾶος, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον, καὶ πῶλον νέον, καὶ ἐξολοθρεύσει ἅρματα ἐξ Ἐφραῖμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξολοθρεύσει τόξον πολεμικὸν, καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν· καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν δι' ἐκβολῶν γῆς. »

A nosti : quoniam ignis incensus est in furore meo, usque in æternum ardebit [80]. »

XXVI. *Ab Amos.* — ***De dispersione gentis Judaicæ in omnes gentes, et de renovatione adventus, et regni Christi, et de vocatione omnium gentium, quæ in eo facta est.***

« Ecce ego mando, et ventilabo in omnibus gentibus domum Israel, quemadmodum ventilatur in vanno, et non cadet contritio in terram; gladio morientur omnes peccatores populi mei, qui dicunt : Non appropinquabunt, neque venient, super nos mala : in die illa suscitabo tabernaculum David, quod cecidit : et instaurabo quæ ceciderunt ex eo, et quæ diruta sunt ejus suscitabo, et instau- B rabo illud sicut dies sæculi, ut exquirant me, qui reliqui sunt ex hominibus, et omnes gentes, super quas invocatum est nomen meum super eas : dicit Dominus, qui facit hæc omnia [81]. »

55 XXVII. *A Michæa.* — ***Accusatio magistratuum gentis Judæorum, et significatio desolationis metropolis eorum, adventusque Christi, et domus Dei, quæ est Ecclesia ejus, verbique, et legis progressio, et gentium cunctarum vocatio.***

« Audite nunc demum hæc, qui præestis domui Jacob, et qui reliqui estis ex domo Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in injustitiis, qui ei præsunt, cum muneribus judicave- C runt, et sacerdotes ejus cum mercede responderunt, et prophetæ ejus cum argento divinarunt, et super Dominum requieverunt, dicentes : Nonne Dominus nobiscum est? non venient super nos mala. Idcirco propter vos, Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi pomorum custodia erit, et mons domus Dei in nemus silvæ. Et erit in novissimo dierum, manifestus mons Domini, paratus super vertices montium, et extolletur super colles, et festinabunt ad illum populi, et ibunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob, et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus, quoniam ex Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem [82]. » D

XXVIII. *A Zacharia.* — ***Declaratio de Christi adventu, et Judæorum bellici apparatus pernicies, gentiumque pax, et regnum Domini usque ad terminos orbis terræ.***

« Gaude vehementer, filia Sion, prædica, filia Jerusalem : ecce Rex tuus venit tibi justus, et Salvator : ipse mansuetus, et sedens super jumento, et pullo adolescente, et perdet currus ex Ephrem, et equum ex Jerusalem : et perdet arcum bellicum, et abundantia pacis ex gentibus : et principatum obtinebit a mari usque ad mare, et a fluminibus per exporrectiones terræ [83]. »

[80] Jer XVI, 19-21; XVII, 1-4 [81] Amos IX, 9-12. [82] Mich. III, 9-12; IV, 1-2. [83] Zach. IX, 9-10.

XXIX. *A Malachia.— Recusatio gentis Judaicæ, et corporalis ipsorum ex lege Mosis adorationis rejectio, spirituali introducta in omnes gentes adoratione per Christum.*

56 « Non est mea voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non suscipiam de manibus vestris ; quoniam ab ortu solis, et usque ad occasum, nomen meum glorificatum est in gentibus : et in omni loco incensum offertur nomini meo, et hostia munda : quoniam magnum nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens, vos autem profanatis illud [84]. »

XXX. *Ab Isaia. — Judaicæ gentis ruina, verbique Dei, et legis novæ ejusque domus divulgatio, et pietatis omnium gentium declaratio.*

« Relinquetur filia Sion ut umbraculum in vinea, et sicut fructuum custodia in cucumerario, sicut civitas in obsidione [85] ; » ac deinceps adjungit : Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion? in qua justitia somnum cepit in ea, nunc autem interfectores [86]. » Et ad hæc : « Erunt enim sicut terebinthus abjectis foliis, et sicut hortus aquam non habens. Et erit fortitudo eorum, ut stipula stuppæ, et quæstus eorum, ut scintillæ ignis ; et comburentur iniqui, et peccatores simul, et non erit qui exstinguat [87]. » His omnibus adjungit : « Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in summis montium, et extolletur super colles. Et venient ad eum omnes gentes : et ibunt gentes multæ et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini et in domum Dei Jacob : et annuntiabit nobis viam suam, et ambulabimus in ea. Nam de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem : et judicabit inter gentes [88]. »

XXXI. *Ab eodem. — Sublatio gloriæ populi Judæorum, et gentium conversio a simulacrorum cultu in Deum universi, et de desolatione Judaicarum urbium, et de incredulitate eorum erga Deum.*

« Hæc dicit Dominus Sabaoth : Et erit quemadmodum si quis colligat spicam in convalle solida, et relicta in ea sit stipula, aut tanquam si baccæ olivæ duæ vel tres in summo sublimium, vel quatuor vel quinque in ramis eorum relictæ fuerint. Hæc dicit Dominus Deus Israel : Die illa confidens erit homo in eo, qui **57** fecit ipsum ; oculi autem ejus ad sanctum Israel respicient, et non confident in altaribus, neque in operibus manuum suarum, quæ fecerunt digiti ipsorum : neque aspicient ligna, et abominationes suas die illa. Erunt civitates tuæ relictæ, quemadmodum defecerunt Amorrhæi et Evæi a facie filiorum Israel, et erunt deserta : quoniam deseruisti Deum Salvatorem tuum, et Domini Dei tui non recordatus es. Propterea plantabis plantationem infidelem : quacunque autem die plantaveris, decipieris [89]. »

A ΚΘ'. *Ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου.—Παραίτησις τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ τῆς κατὰ τὸν Μωσέως νόμον σωματικῆς αὐτῶν θρησκείας ἄρνησις, τῆς διὰ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδοθείσης πνευματικῆς λατρείας.*

« Οὐκ ἔστι μου θέλημα ἐν ἡμῖν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ θυσίαν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρά· διότι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό »

Λ'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου. — *Τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀπόπτωσις λόγου τε Θεοῦ, καὶ νόμου καινοῦ, οἴκου τε αὐτοῦ φανέρωσις, καὶ τῶν ἐθνῶν* B *ἁπάντων εὐσεβείας δήλωσις.*

« Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιὼν ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηράτῳ, ὡς πόλις πολιορκουμένη. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιών; ἐν ᾗ δικαιοσύνη ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονευταί. » Καὶ ἐπὶ τούτοις· « Ἔσονται γὰρ ὡς τερέβινθος ἀποβεβληκυῖα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ ἔχων. Καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ὡς καλάμη στυππίου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθῆρες πυρὸς, καὶ κατακαυθήσονται οἱ ἄνομοι, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οὐκ ἔσται ὁ σβέσων. » Τούτοις ἅπασιν ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν. Καὶ ἥξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα C τὰ ἔθνη· καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσιν· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ. Ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλὴμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν. »

ΛΑ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Καθαίρεσις τῆς δόξης τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας ἐπιστροφὴ πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, τά τε περὶ τῆς ἐρημίας τῶν Ἰουδαϊκῶν πόλεων, καὶ περὶ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἀπιστίας αὐτῶν.*

« Τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ στάχυν ἐν φάραγγι στερεᾷ, καὶ καταλειφθῇ ἐν αὐτῇ καλάμη, ἢ ὡς ῥῶγες ἐλαίας δύο ἢ τρεῖς ἐπ' ἄκρου μετεώρων, ἢ τέσσαρες ἢ D πέντε ἐπὶ τῶν κλάδων αὐτῶν καταλειφθῶσι. Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ· Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πεποιθὼς ἔσται ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτόν· οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον Ἰσραὴλ ἐμβλέψονται· καὶ οὐ μὴ πεποιθότες ὦσιν ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, οὔτε ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἃ ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν· καὶ οὐκ ὄψονται τὰ δένδρα, οὔτε τὰ βδελύγματα αὐτῶν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Ἔσονται αἱ πόλεις σου ἐγκαταλελειμμέναι, ὃν τρόπον ἐγκατέλιπον οἱ Ἀμοῤῥαῖοι καὶ οἱ Εὐαῖοι ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραήλ· καὶ ἔσονται ἔρημοι διότι ἐγκατέλιπες τὸν Θεὸν τὸν σωτῆρά σου, καὶ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου οὐκ ἐμνήσθης. Διὰ τοῦτο φυτεύσεις φύτευμα ἄπιστον· τῇ δὲ ἡμέρᾳ ᾗ ἂν φυτεύσῃς πλανηθήσῃ. »

[84] Malach. I, 10, 11. [85] Isa. I, 8. [86] ibid. 21. [87] ibid. 31. [88] Isa. II, 2-4. [89] Isa. XVII, 5-10.

ΛΒ'. *Τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις καθαιρέσεως τῶν Ἰουδαϊκῶν πόλεων καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κατὰ Θεὸν εὐφροσύνης.*

«Κύριε ὁ Θεός μου, δοξάσω σε, ὑμνήσω τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐποίησας θαυμαστὰ πράγματα, βουλὴν ἀρχαίαν, ἀληθινήν. Γένοιτο, Κύριε, ὅτι ἔθηκας πόλεις εἰς χῶμα, πόλεις ὀχυρὰς, τοῦ πεσεῖν αὐτῶν τὰ θεμέλια. Τῶν ἀσεβῶν πόλις εἰς τὸν αἰῶνα οὐ μὴ οἰκοδομηθῇ· διὰ τοῦτο εὐλογήσουσί σε. Ἐγένου γὰρ πάσῃ πόλει ταπεινῇ βοηθὸς, καὶ τοῖς ἀθυμήσασι δι' ἔνδειαν σκέπη. Καὶ ποιήσει Κύριος Σαβαὼθ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦτο, πίονται εὐφροσύνην, πίονται οἶνον, χρίσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν· ἡ γὰρ βουλὴ αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη· κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν· « Ἀφεῖλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου, τὸ ὄνειδος B τοῦ λαοῦ ἀφεῖλεν ὁ Θεὸς ἀπὸ πάσης τῆς γῆς. Τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα.»

A XXXII. *Ab eodem. — Expositio eversionis Judaicarum urbium, et gentium lætitiæ secundum Deum.*

« Domine Deus meus, glorificabo te, laudabo nomen tuum, quoniam fecisti res mirabiles, consilium antiquum, verum. Fiat, Domine, quoniam posuisti civitates in tumulum, civitates munitas, ut cadent earum fundamenta. Impiorum civitas in æternum non ædificabitur : propterea benedicet tibi populus inops, et civitates hominum injurias ferentium benedicent tibi. Factus enim es omni civitati humili adjutor, et mœrore affectis propter indigentiam, protectio : et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus in monte hoc, bibent lætitiam, bibent vinum, ungentur unguento in monte hoc. Trade hæc omnia gentibus, consilium enim hoc in omnes gentes : devoravit mors invalescens [20]». Et rursus : «Abstulit Deus omnem lacrymam ab omni facie, probrum populi abstulit Deus ab omni terra. Os enim Domini locutum est hæc [21].»

ΛΓ'. *Τοῦ αὐτοῦ. — Ἀγαθῶν ἐπαγγελία τῇ πάλαι ἐρήμῳ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, τοῦ τε Ἰουδαίων ἔθνους ἀπόγνωσις καὶ ἔλεγχος τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, καὶ πάντων τῶν ἐθνῶν κλῆσις.*

« Μὴ μνημονεύετε τὰ πρῶτα, καὶ τὰ ἀρχαῖα μὴ συλλογίζεσθε· ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶ καινὰ ἃ νῦν ἀνατελεῖ, καὶ γνώσεσθε αὐτά· καὶ ποιήσω ἐν τῇ ἐρήμῳ ὁδὸν, καὶ ἐν τῇ ἀνύδρῳ ποταμούς. Καὶ εὐλογήσει με τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, σειρῆνες καὶ θυγατέρες στρουθῶν· ὅτι ἔδωκα ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ ποτίσαι τὸ γένος μου τὸ ἐκλεκτὸν, λαόν μου ὃν περιεποιησάμην· τὰς ἀρετάς μου διηγεῖσθε. Οὐ νῦν ἐκάλεσά σε Ἰακὼβ, οὐδὲ κοπιάσαι σε ἐποίησα Ἰσραήλ. Οὐκ ἤνεγκάς μοι πρόβατα τῆς ὁλοκαρπώσεώς σου, οὐδὲ ἐν ταῖς θυσίαις σου ἐδόξασάς με· οὐκ ἐδούλευσάς μοι ἐν δώροις, οὐδὲ ἔγκοπόν σε ἐποίησα ἐν λιβάνῳ, οὐδὲ ἐκτήσω μοι ἀργυρίου θυμίαμα, οὐδὲ στέαρ τῶν θυσιῶν σου ἐπεθύμησα, ἀλλ' ἐν ταῖς ἁμαρτίαις σου καὶ ἐν ταῖς ἀδικίαις σου προέστην σου. » Καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς φησιν· « Ἐπιστράφητε πρός με, καὶ σωθήσεσθε οἱ ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος· κατ' ἐμαυτοῦ ὀμνύω, ἦ μὴν ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ στόματός μου δικαιοσύνη. Οἱ λόγοι μου οὐκ ἀποστραφήσονται· ὅτι ἐμοὶ πᾶν γόνυ κάμψει, καὶ ὀμεῖται πᾶσα γλῶσσα τὸν Θεὸν τὸν ἀληθινὸν, λέγων· Δικαιοσύνη καὶ δόξα πρὸς αὐτὸν ἥξει, καὶ αἰσχυνθήσονται πάντες οἱ διορίζοντες ἑαυ- D τοὺς ἀπὸ τοῦ Κυρίου. »

XXXIII. *Ab eodem. — Bonorum promissio ad olim desertam a gentibus Ecclesiam, et Judaicæ gentis desperatio, et redargutio peccatorum eorum, et omnium gentium vocatio.*

« Ne recordamini prima, et antiqua ne computate : quoniam ecce ego facio nova, quæ nunc orientur, et cognoscetis ea : et faciam in deserto viam et ubi non est aqua, fluvios : et benedicent mihi bestiæ agri, sirenes et filiæ passerum : quoniam dedi in deserto aquam, ut potum darem generi meo C electo, populo meo, quem acquisivi : virtutes meas narrare. **58** Non nunc vocavi te, Jacob, neque laborare te feci, Israel. Non obtulisti mihi pecudes holocausti tui, neque in sacrificiis tuis glorificasti me ; non servisti mihi in donis, nec labore te affeci in thure, neque comparasti mihi argento incensum, neque adipem victimarum tuarum concupivi, sed in peccatis tuis, et in injustitiis tuis præfui tibi [22] ». Et in sequentibus ait : « Convertimini ad me, et salvi eritis, qui venitis ab extremo terræ. Ego sum, et non est alius, per me ipsum juro : vere exibit de ore meo justitia. Verba mea non revertentur : quoniam mihi omne genu curvabitur, et jurabit omnis lingua Deum verum, dicens : Justitia et gloria ad eum veniet, et erubescent omnes, qui disjungunt seipsos a Domino [23] ».

ΛΔ'. *Τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις τῆς τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίας. Καὶ ἔλεγχος τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἅπασιν ἀγαθῶν ἐπαγγελία.*

« Οὕτω λέγει Κύριος· Ποῖον τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ἐν ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; ἢ τίνι ὑπόχρεῳ πέπρακα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακουσόμενος, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει,

XXXIV. *Ab eodem. — Declaratio Christi ad homines adventus, et redargutio gentis Judæorum, et cunctis gentibus promissio bonorum.*

« Sic dicit Dominus, quis est hic liber repudii matris vestræ, in quo emisi eam ? aut cui debitori vendidi vos ? ecce peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris emisi matrem vestram : quoniam veni, et non erat homo : vocavi et non erat qui audiret [24]; » et reliqua. Quibus adjungit : «Ambulantes in tenebris, et non est eis lux : confidite in

[20] Isa. xxv, 18. [21] Ibid. 8. [22] Isa, xliii, 18-24. [23] Isa. xlv, 22-25. [24] Isa. l, 1,2.

nomine Domini, et innitimini Deo vestro : ecce omnes vos ignem incenditis, corroboratis flammam: ambulate lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis. Propter me facta sunt hæc vobis, in tristitia dormietis [95], » et quæ sequuntur; quibus adjungit : « Audite me, audite me : populus meus et reges, ad me aures intendite : quoniam lex a me egredietur, et judicium meum in lumen gentium : appropinquat cito justitia mea, et egredietur quasi lux salutare meum, et in brachium meum gentes sperabunt [96]. »

XXXV. *Ab eodem. — Redargutio impiarum injuriarum gentis Judaicæ, et religionis eorum ruina : vocationis autem omnium gentium patefactio.*

« Nunquid non robusta est manus Domini ad salvandum? aut gravata est auris ejus, ut non audiat? sed peccata vestra dividunt inter vos et Deum, et **59** propter peccata vestra, avertit faciem suam a vobis ne misereatur. Manus enim vestræ fœdatæ sunt sanguine, et digiti vestri in peccatis : labia autem vestra locuta sunt iniquitatem, et lingua vestra injustitiam meditatur : nullus loquitur justa, neque est judicium verum : confidunt in vanis, et loquuntur inania : quoniam concipiunt laborem, et pariunt iniquitatem : ova aspidum fregerunt, et telam araneæ texunt, et qui vult ex ovis eorum comedere, ubi contrivit, lotium invenit, et in eo regulum; tela eorum non erit in vestimentum, neque operientur ex operibus suis. Opera enim eorum, opera iniquitatis, pedes autem eorum, ad improbitatem currunt, veloces ad effundendum sanguinem; et cogitationes eorum, cogitationes insipientium. Contritio et miseria in viis eorum; semitæ eorum distortæ, per quas transeunt, et nesciunt pacem. Idcirco amotum est judicium ab eis, et non comprehendit eos justitia. Cum exspectarent lucem, factæ sunt eis tenebræ : exspectantes splendorem, in obscuritate noctis ambulaverunt; manu explorabunt ut cæci parietem, et quasi ipsis oculi non sint, contrectabunt : cadent in meridie, quasi in media nocte : tanquam morientes, ingemiscent, et quasi ursus et columba simul incedent, [97] » et quæ sequuntur ; quibus adjungit : « et timebunt qui ab occasu exsistunt, nomen Domini, et qui ab ortu solis, nomen gloriosum [98]. » Cæterum, cum plurimæ ejusdem argumenti sint prophetiæ, testimoniis hisce, quæ hic apposuimus, contenti erimus : atque ea suo tempore rursus repetentes, explanabimus. Interea vero, quando ad verbum abunde talibus testimoniis usi sumus, satis nos ostendisse arbitramur, nihil amplius quam reliquas gentes, habere Judæos. Sive enim illius amici Dei Abrahæ benedictionis se solos dicunt esse participes, propterea quod ab illo sint oriundi : jam Deus palam pollicitus est, gentibus quoque parem non modo ipsi Abrahæ, sed et Isaac, et Jacob benedictionem se impertiturum :

[95] Isa. L, 18,19. [96] Isa. LI, 4-5. [97] Isa. LIX 1-11. [98] ibid. 19.

A καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς φῶς· πεποίθατε ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου, καὶ ἀντιστηρίσασθε ἐπὶ τῷ Θεῷ ὑμῶν. Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς πῦρ καίετε καὶ κατισχύσατε φλόγα· πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ ᾗ ἐξεκαύσατε. Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν· ἐν λύπῃ κοιμηθήσεσθε, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Ἀκούσατέ μου, ἀκούσατέ μου· λαός μου, καὶ οἱ βασιλεῖς, πρὸς μὲ ἐνωτίσασθε, ὅτι νόμος παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ ἡ κρίσις μου εἰς φῶς ἐθνῶν. Ἐγγίζει ταχὺ ἡ δικαιοσύνη μου, καὶ ἐξελεύσεται ὡς φῶς τὸ σωτήριόν μου, καὶ ἐπὶ τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἐλπιοῦσιν. »

ΛΕ'. *Ἐκ τοῦ αὐτοῦ. — Ἔλεγχος τῶν ἀσεβημάτων τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ἀπόπτωσις αὐτῶν τῆς εὐσεβείας. Τῆς δὲ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων κλήσεως δήλωσις.*

B « Μὴ οὐχὶ ἰσχύει ἡ χεὶρ Κυρίου τοῦ σῶσαι, ἢ ἐβάρυνε τὸ οὖς αὐτοῦ τοῦ μὴ ἀκοῦσαι; ἀλλὰ τὰ ἁμαρτήματα ὑμῶν διΐστησιν ἀνὰ μέσον ὑμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν ἀπέτρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀφ' ὑμῶν, τοῦ μὴ ἐλεῆσαι. Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν μεμολυσμέναι αἵματι, καὶ οἱ δάκτυλοι ὑμῶν ἐν ἁμαρτίαις. Τὰ δὲ χείλη ὑμῶν ἐλάλησεν ἀνομίαν, καὶ ἡ γλῶσσα ὑμῶν ἀδικίαν μελετᾷ· οὐδεὶς λαλεῖ δίκαια, οὐδ' ἔστιν ἡ κρίσις ἀληθινή· πεποίθασιν ἐπὶ ματαίοις, καὶ λαλοῦσι κενά· ὅτι κύουσι πόνον, καὶ τίκτουσιν ἀνομίαν· ὠὰ ἀσπίδων ἔῤῥηξαν, καὶ ἱστὸν ἀράχνης ὑφαίνουσι, καὶ ὁ θέλων τῶν ὠῶν αὐτῶν φαγεῖν, συντρίψας, οὔριον εὗρε, καὶ ἐν αὐτῷ βασιλίσκον· ὁ ἱστὸς αὐτῶν οὐκ ἔσται εἰς ἱμάτιον, οὐδὲ μὴ περιβάλωνται ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῶν. C Τὰ γὰρ ἔργα αὐτῶν ἔργα ἀνομίας· οἱ δὲ πόδες αὐτῶν ἐπὶ πονηρίαν τρέχουσι. Ταχινοὶ ἐκχέαι αἷμα, καὶ οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν διαλογισμοὶ ἀφρόνων. Σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν· αἱ τρίβοι αὐτῶν διεστραμμέναι, ἃς διοδεύουσι, καὶ οὐκ οἴδασιν εἰρήνην· διὰ τοῦτο ἀπέστη ἡ κρίσις ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐ μὴ καταλάβῃ αὐτοὺς δικαιοσύνη. Ὑπομεινάντων φῶς, ἐγένετο αὐτοῖς σκότος· μείναντες αὐγὴν, ἐν ἀωρίᾳ περιεπάτησαν· ψηλαφήσουσιν ὡς τυφλοὶ τοῖχον, καὶ ὡς οὐχ ὑπαρχόντων ὀφθαλμῶν, ψηλαφήσουσι· πεσοῦνται ἐν μεσημβρίᾳ, ὡς ἐν μεσονυκτίῳ· ὡς ἀποθνήσκοντες στενάξουσιν· ὡς ἄρκτος καὶ περιστερὰ, ἅμα πορεύσονται, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ οἱ ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου τὸ ὄνομα D τὸ ἔνδοξον. » Ἀλλὰ γὰρ πλείστων ὅσων οὐσῶν περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως προφητειῶν, ταῖς παρατεθείσαις μαρτυρίαις ἀρκεσθησόμεθα, καὶ κατὰ καιρὸν αὖθις ἀναλαβόντες ἐξομαλίσομεν· ἡγούμενοι τέως δαψιλέσι ταῖς λέξεσι, καὶ ταῖς ἀπὸ τούτων μαρτυρίαις κεχρημένοι, ἱκανῶς ἀποδεδειχέναι μηδὲν πλέον ἔχειν Ἰουδαίους τῶν λοιπῶν ἐθνῶν. Εἴτε γὰρ τῆς τοῦ θεοφιλοῦς Ἀβραὰμ εὐλογίας μόνους αὐτούς φασιν εἶναι κοινωνοὺς, διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ κατάγειν τὸ γένος· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔθνεσι τῆς ἴσης τῷ Ἀβραὰμ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ Ἰσαὰκ, καὶ τῷ Ἰακὼβ εὐλογίας μεταδώσειν ἐπήγγελται· διαῤῥήδην εὐλογηθήσεσθαι ὁμοίως πάντα τὰ ἔθνη προειπὼν, καὶ ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν εὐφρα-

σύνην τοῖς μακαρίοις καὶ θεοφιλέσι καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη A ἀνακαλούμενος, κατὰ τό· « Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· » καί· « Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ· » εἴτε ἐπὶ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὡσὰν αὐτοῦ γεγονότες κλῆρος, φρυάττονται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἔθνη βασιλεύσειν ὁ Θεὸς θεσπίζεται· « Εἴπατε » γάρ, φησὶν, « ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἐβασίλευσε. » Καὶ πάλιν· « Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη· εἴτε ἐπὶ τὸ ἱερουργεῖν καὶ τῷ Θεῷ λατρεύειν ἐξειλέχθαι αὐτοὺς φαῖεν, δεικτέον ὡς καὶ τοῖς ἔθνεσι τῆς ἴσης ὁ λόγος μεταδώσειν ἐπήγγελται θεραπείας, λέγων· « Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμήν· ἄρατε θυσίας, καὶ εἰσπορεύεσθε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ· » οἷς καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἠσαΐᾳ συνάψεις λόγιον, » B τὸ φῆσαν· « Ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον, καὶ ποιήσουσι θυσίας, καὶ εὔξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσιν. » Ἔνθα καὶ ἐπιστήσεις ὡς ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ συστήσεσθαι, καὶ θύσειν αὐτόθι τοὺς Αἰγυπτίους, καὶ εὔξεσθαι εὐχὰς, καὶ ἀποδώσειν τῷ Κυρίῳ, προφητεύεται. Οὐ μόνον δὲ ἄρα ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀληθοῦς Ἱερουσαλὴμ, ἥτις ποτὲ αὕτη νοεῖται, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ αὐτοί γε οἱ πάντων δεισιδαιμονέστατοι Αἰγύπτιοι τὴν κατὰ διάνοιαν θεωρουμένην σκηνοπηγίαν ἑορτάσειν ὑπὸ τῆς προφητείας ἀνακαλοῦνται. Εἰ δὲ καὶ πάλαι πρότερον ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ ὕστερόν ποτε καὶ C τὰ ἔθνη πάντα τῷ Κυρίῳ δοθήσεσθαι κλῆρος εἴρηται, φήσαντος αὐτῷ τοῦ Πατρός· « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου. » Καὶ γὰρ κατακυριεύσειν οὐ τῆς Ἰουδαίας, ἀλλ' ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ περάτων τῆς οἰκουμένης προφητεύεται· « Πάντα τε τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Τούτου δὲ ἦν αἴτιον, τὸ γνωρίσαι (1) τῶν ὅλων Θεὸν τὸν σωτήριον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν. Σεσημείωται δὲ ἡμῖν ἤδη πρότερον τὸ *Ἰησοῦς* ὄνομα, εἰς τὴν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς Ἑβραίων μεταβαλλόμενον φωνῆς, *Σωτήριον* ἑρμηνεύεσθαι, ὡς μηδὲν ἕτερον εἶναι τὸ *Σωτήριον τοῦ Θεοῦ* ἢ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προσηγορίαν. Μαρτυρεῖ τούτῳ καὶ ὁ Συμεὼν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὃς, λαβὼν D τὸ παιδίον, αὐτὸν δὴ τὸν Ἰησοῦν, μετὰ χεῖρας, ἐπηύξατο· « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ· ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν. » Αὐτὸ γοῦν τὸ σωτήριον καὶ ὁ Ψαλμῳδὸς ἐδήλου, λέγων· « Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. » Καὶ κατὰ τὸν Ἠσαΐαν τοῦτ' αὐτὸ τὸ σωτήριον ἰδόντες πάντες ἄνθρωποι, προσκυνήσειν λέγονται τῷ τῶν ὅλων Θεῷ τὸ σωτήριον αὐτοῦ τοῖς πᾶσιν ἀφθόνως

quippe qui benedicendas esse itidem, ut illos omnes gentes prædixerit, et sub unam eandemque cum beatis illis, Deique amicis viris lætitiam, reliquas quoque gentes invitet, juxta illud : « Lætamini, gentes, cum populo ejus [99] : » Et illud : « Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham : » sive de **60** regno Dei, quasi illius facti hæredes, glorientur : jam in reliquis quoque gentibus regnaturum Deum, divina oracula ostendunt : « Dicite enim, inquit, in gentibus, quod Dominus regnavit [1]. » Et rursus : « Regnavit Deus super omnes gentes [2] : » sive ad sacerdotii munus, et ad cultum Deo exhibendum se electos dictitant, demonstratum erit; quemadmodum gentibus quoque, æquale ministerium sermo divinus se impertiturum promiserit, ubi ait : « Afferte Domino, familiæ gentium, afferte Domino gloriam et honorem : tollite hostias, et ingredimini in atria ejus [3] : » quibus etiam illud apud Isaiam oraculum adjungere poteris, quod ita habet : « Et altare Domino in terra Ægypti, et cognoscent Ægyptii Dominum, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent [4]. » Ubi item illud tibi erit considerandum attentius, quod extra Jerusalem in Ægypto altare Domino constituendum, et illic sacrificaturos Ægyptios, votaque Domino et facturos, et reddituros prophetia significet. Non ergo in Ægypto solum, sed in ipsa quoque vera Jerusalem, quæcunque ea intelligatur, omnes gentes, necnon ipsi omnium superstitiosissimi Ægyptii, ad id quod ex sententia, non ex scripto interpretandum sit, tabernaculorum solenne, celebrandum, invitantur. Quod si olim factus est « pars Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel [5], » at in posterum, gentes quoque omnes. Domino in sortem esse tribuendas, dictum est: ubi videlicet illi sic ait Pater : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam [6]. » Etenim dominaturum esse non in Judæa solum, sed a mari usque ad mare, et fines orbis terræ, prophetia clamat [7], omnesque illi gentes esse servituras, benedicendasque esse in eo omnes tribus terræ. Hac autem causa hoc factum est, ut Deus universi in conspectu omnium gentium, salutare suum notum faceret [8] : nos vero jam ante notavimus nomen Jesus, si ex Hebraica lingua in Græcam convertatur, Σωτήριον significare, quod Latine dicitur *salutare*, ut nihil aliud sit *Salutare Dei* quam Salvatoris nostri Jesu Christi appellatio : huic rei fidem facit Simeon in Evangelio, qui accepto puero, ipso utique Jesu, intra manus, sic oravit : « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace : quia viderunt oculi **61** mei Salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem gentium [9]. » Hoc ipsum igitur Salutare, Psalmorum quoque auctor significavit, cum dixit : « Notum fecit Dominum Salutare suum, in conspectu gen-

[99] Psal. XLVI, 10. [1] Psal. XCV, 10. [2] Psal. XLVI, 9. [3] Psal. XCV, 7, 8. [4] Isa. XIX, 19, 21. [5] Deut. XXXII, 9. [6] Psal. II, 8. [7] Psal. LXXI, 8, 11, 17. [8] Psal. XCVII, 2. [9] Luc, II, 29-32.

(1) Desideratur τόν EDIT. PATR.

tium revelavit justitiam suam [10]. » Similiter apud Isaiam omnes homines, hoc ipsum salutare intuentes, Deum universi dicuntur adoraturi, qui Salutare suum omnibus abunde sit largiturus : et adoraturi, non in hac inferiori Jerusalem, quæ est in Palæstina, sed unumquemque ex loco suo, et omnes quicunque sint in insulis gentium : quo tempore oraculum illud finem accipiet, quod affirmat omnes homines invocare non amplius Deos patrios, neque simulacra, aut dæmonas, sed nomen Domini, et servire illi sub jugo uno, et illi a terminis fluminum Æthiopiæ rationales et incruentas hostias per Novum Christi Testamentum, non in inferiori Jerusalem, neque in eo quod in illa est altari, sed in ejus Æthiopiæ finibus, de qua jam dictum est, oblaturos. Quod si magnum quiddam est, Dei populum et esse, et censeri, et unum hoc divinorum promissorum maximum est, ubi ab ipso Deo de iis qui seipso digni sint, dicitur : « Ero illorum Deus, et ipsi erunt populus meus [11], » meritoque antea gloriabatur Israel, quasi qui solus Dei populus esset, hoc quoque bonum, tum cum ad populum illum advenerit Dominus, gentibus se largiturum pollicetur, dicens : « Ecce ego venio, et habitabo in medio tui, et confugient gentes multæ ad Dominum, et erunt ei in populum [12]. » De quibus illud item satis apte dicetur : « Et dicam non populo meo, populus meus es tu : et ipse dicet, Dominus Deus meus es tu [13]. » Si vero non alius, sed ipse est Christus, qui de radice Jesse orturus a prophetis prædicitur, et hoc ipsis quoque Hebræis habetur indubitatum, adeo, ut nullo pacto quispiam de hoc ambigat : considera jam quemadmodum hic surrecturus ad imperandum non ipsi Israel, sed gentibus palam sit dictus, nec ipse Israel, sed gentes in eo spem habituræ dictæ sint, quippe qui esset exspectatio gentium : quapropter et gentibus prolaturus judicium, et futurus lumen gentium vaticinio declaretur. Et rursus, dictum sit, in nomine ejus gentes speraturas, eumdemque in salutem datum iri non solis Judæis, sed omnibus hominibus, usque ad extremum terræ. Quocirca et ab illo, qui ipsum misit, Patre, dictum est ei : « Dedi te in Testamentum generis, **62** in lucem gentium, ut constituas terram, et consequaris hæreditates desertas [14]. » Testimonium autem gentibus dicit, ea de causa, ut omnes gentes quæcumque de Christo nihil unquam didicerint, ubi ordinis rationem, quæ ad illum pertinet agnoverint : et quænam in eo sit virtus, invocaturæ sint eum : et qui antea illum populi nunquam viderint, ad illum confugituri. Cæterum, quid pluribus opus est verbis ? cum ex ipsis propheticis vocibus liceat, tum quas posui, tum quas plus otii nactus exponam, quæ in divinis libris feruntur, si cui modo placeat colligere dicta prophetarum, facile iis, qui ex circumcisione sunt silentium imponere, siquando jactent

κεχαρισμένῳ· καὶ προσκυνήσειν γε αὐτῷ οὐκ ἐπὶ τῆς κάτω Ἱερουσαλὴμ τῆς κατὰ τὴν Παλαιστίνην, ἀλλ' ἕκαστον ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ πάντας τοὺς ἐν ταῖς νήσοις τῶν ἐθνῶν· ὅτε καὶ πληρωθήσεται τὸ φάσκον λόγιον ἐπικαλεῖσθαι πάντας ἀνθρώπους οὐκ ἔτι τοὺς πατρῴους θεοὺς, οὐδὲ τὰ εἴδωλα, καὶ τοὺς δαίμονας, ἀλλὰ τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἕνα, ἐκ περάτων τε ποταμῶν Αἰθιοπίας προσοίσουσιν αὐτῷ τὰς λογικὰς καὶ ἀναίμους θυσίας διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ Καινῆς Διαθήκης οὐκ ἐπὶ τῆς κάτω Ἱερουσαλὴμ, οὐδ' ἐν τῷ πρὸς ταύτῃ θυσιαστηρίῳ, ἀλλ' ἐν τοῖς δηλουμένοις πέρασι τῆς Αἰθιοπίας ἀνενεχθησομένας. Εἰ δὲ καὶ μέγα τί ἐστι, λαὸν εἶναί τε καὶ χρηματίζειν Θεοῦ, καὶ ἕν γε τοῦτο τῶν μεγίστων θείων ἐπαγγελιῶν τυγχάνει, τὸ ὑπ' αὐτοῦ λέγεσθαι περὶ τῶν ἀξίων αὐτοῦ· « Ἔσομαι αὐτῶν Θεὸς, καὶ αὐτοὶ ἔσονται λαός μου· » ἐσεμνύνετό τε πρὶν εἰκότως ὁ Ἰσραὴλ ἐπὶ τῷ ὡς μόνος λαὸς ὢν τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθὸν, ἐπιδημήσας ὁ Κύριος, τοῖς ἔθνεσι χαριεῖσθαι ὑπισχνεῖται, λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου· καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν. » Περὶ ὧν καὶ ἁρμόσει λέγεσθαι· « Καὶ ἐρῶ τῷ οὐ λαῷ μου· Λαός μου εἶ σύ· καὶ αὐτὸς ἐρεῖ· Κύριος ὁ Θεός μου εἶ σύ. » Εἰ δὲ αὐτός ἐστι καὶ οὐδ' (1) ἄλλος ὁ Χριστὸς, ὁ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ βλαστήσειν προφητευόμενος, καὶ τοῦτό γε καὶ αὐτοῖς Ἑβραίοις ἀνωμολόγηται, ὡς μηδένα μηδαμῶς περὶ τούτου γε ἀμφισβητεῖν· ὅρα ὅπως καὶ οὗτος ἀναστήσεσθαι ἐπὶ τὸ ἄρχειν οὐ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν ἀναπεφώνηται, τά τε ἔθνη ἐλπίσειν ἐπ' αὐτῷ, ἀλλ' οὐχ ὅ γε Ἰσραὴλ λέλεκται, ἐπειδήπερ αὐτὸς ἦν ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν· διὸ καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσειν λέγεται, καὶ εἰς φῶς ἐθνῶν γενήσεσθαι· καὶ πάλιν· « Ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι, » καὶ εἰς σωτηρίαν δοθήσεσθαι οὐ μόνοις Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς· διὸ καὶ εἴρηται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ καταπέμψαντος αὐτὸν Πατρός· « Ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομῆσαι κληρονομίας ἐρήμους. » Μαρτύριον δὲ τοῖς ἔθνεσί φησιν, ὥστε πάντα τὰ ἔθνη τὰ μηδέποτέ τι περὶ Χριστοῦ μεμαθηκότα, γνόντα τὴν περὶ αὐτοῦ οἰκονομίαν, καὶ τίς ἦν ἐν αὐτῷ δύναμις, ἐπικαλέσασθαι αὐτὸν, καὶ τοὺς μὴ πάλαι πρότερον εἰδότας αὐτὸν λαοὺς ἐπ' αὐτὸν καταφεύξασθαι. Καὶ τί με δεῖ μηκύνειν τὸν λόγον, παρὸν ἐξ αὐτῶν τῶν προφητικῶν λέξεων, ὧν τε παρατέθειμαι, καὶ ὧν ἐπὶ σχολῆς μνημονεύσω, ἐν ταῖς θείαις φερομένων Γραφαῖς, ὅτῳ φίλον ἀναλέξασθαι τὰς προφητικὰς φωνὰς, αὐτόθεν κατασιγάζειν τοὺς ἐκ περιτομῆς, φάσκοντας μόνοις αὐτοῖς τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ δεδωρῆσθαι, ἡμᾶς δὲ, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, περιττοὺς εἶναι, καὶ τῶν θείων ὑποσχέσεων ἀλλοτρίους; Δέδεικται γὰρ ἔμπαλιν, ὡς τεθέσπιστο τὰ μὲν ἔθνη πάντα τῆς Χριστοῦ παρουσίας ἀπολαύσειν, τὰ δ' Ἰουδαίων πλήθη ἀποπεσεῖσθαι τῆς πρὸς τοὺς αὐτῶν προγόνους ἐπαγγελίας.

[10] Psal. xcvii, 2. [11] Levit. xxvi, 12; II Cor. vi, 6. [12] Zachar. ii, 10, 11. [13] Osc. ii, 24. [14] Isa. xlix, 6, 8.

(1) Οὐδ'. Forte οὐκ. Edit. Patr.

διὰ τὴν εἰς Χριστὸν αὐτῶν ἀπιστίαν, σπανίων ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν πιστευσάντων, καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἐπηγγελμένης πνευματικῆς ἀπολυτρώσεως δι' αὐτοῦ τευξομένων· περὶ ὧν καὶ ὁ θαυμάσιος Ἀπόστολος διδάσκει που, λέγων· «Ἡσαΐας δὲ κραυγάζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ· Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ ὑπόλειμμα σωθήσεται· λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ· ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἡσαΐας· Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν.» Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· «Μὴ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; μὴ γένοιτο! Καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμί, ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν. Οὐκ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, [illegible] [illegible]

promissa divina sibi nulla exhibita esse, [illegible] de gentibus [illegible], atque a divinis [illegible] contrario [illegible] Judæorum [illegible] promissione [illegible] propter [illegible] rem et Dominum [illegible] Israel [illegible]

fuissemus [18]. » Exordiens magnus divinusque propheta suum opus, primum docet quemadmodum universum suæ prophetiæ propositum, nihil aliud continet, quam visionem et contemplationem quæ feratur contra Judæam, et contra Jerusalem: deinde cunctam Judæorum nationem redarguit, primum hæc dicens: « Agnovit bos possessorem, et asinus præsepe Domini sui; Israel autem me non agnovit, et populus non intellexit [19]. » Deinde universam gentem deplorans, adjungit: « Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, semini pravo, filiis iniquis [20]. » Hisce initio operis ubi contra illos usus est objurgationibus, et proposuit causas ejus vaticinii, quod contra illos feratur, tum initium facit, dicens. « Terra vestra deserta, » quæ tamen deserta non erat, eo ipso quo prophetiam edebat tempore. « Civitates vestræ succensæ igni: » cum tamen ne hoc quidem adhuc factum esset. Sed neque regionem ipsorum tunc alieni devorabant, **64** cum tamen ille sic dicat, « regionem vestram, in conspectu vestro alieni devorant, » et quæ sequuntur. At enim si ad Salvatoris nostri Jesu Christi adventum transieris, et ad ea quæ subsecuta sunt usque in hunc diem tempora, facile inveneris ea quæ dicta sunt completa esse. Nam et filia Sion (hæc autem erat adoratio quæ in monte celebrabatur, qui vocatur Sion) ex quo advenit Jesus Salvator noster, relicta est ut umbraculum in vinea, et quasi fructuum custodia in cucumerario, aut si his quidquam cogitari potest desertius, regionemque ipsorum, alieni coram ipsis devorant, nunc quidem vectigalia, ac tributa ab illis exigentes, nunc vero proprium ipsorum prædium, eam quæ olim Judæorum erat, terram facientes. Sed et templum illud admirabile, quod erat in eorum metropoli, in terram cecidit, a populis alienis eversum: et civitates eorum igni succensæ sunt: et facta est Jerusalem vere civitas in obsidione. At vero quia postquam illis hæc evenerunt et chorus apostolorum, et qui ex Hebræis in Christum crediderunt, fecundi instar seminis ex illis ipsis servati sunt, et per universam terram, atque in omne genus hominum penetrantes, omnem civitatem, ac locum, et regionem proprio atque Israelitico semine impleverunt, adeo quidem, ut ex illis quasi spicæ, quæ in nomine Salvatoris nostri fundatæ sunt Ecclesiæ, sint enatæ: merito divinus propheta, iis minis, quibus contra illos est usus, adjungit: « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissemus. » Quod quidem in apertiorem sensum contrahens sanctus Apostolus in Epistola ad Romanos interpretatus est: « Isaias autem clamat pro Israel, si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquæ salvæ fient. Verbum enim perficiens et contrahens faciet Dominus in terra. Et sicut prædixit Isaias: Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma

[19] Isa. I, 3. [20] Ibid. 4

A μεν.» Ἀρχόμενος ὁ μέγας καὶ θαυμάσιος προφήτης τῆς οἰκείας βίβλου, τὴν πᾶσαν τῆς προφητείας ὑπόθεσιν, κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ ὅρασιν καὶ θεωρίαν περιέχειν διδάσκει· ἔπειτα τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἀπελέγχει, πρῶτα μὲν λέγων· «Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός με οὐ συνῆκεν.» Εἶτα τὸ πᾶν ἔθνος ταλανίζων, ἐπιφέρει· «Οὐαὶ ἔθνος ἁμαρτωλὸν, λαὸς πλήρης ἁμαρτιῶν, σπέρμα πονηρὸν, υἱοὶ ἄνομοι.» Τούτοις ἐν ἀρχῇ τῆς βίβλου κατ' αὐτῶν χρησάμενος τοῖς ἐλέγχοις, καὶ προδιδάξας τὰς αἰτίας τῆς μελλούσης ἐπιφέρεσθαι κατ' αὐτῶν προῤῥήσεως, ἑξῆς ἀπάρχεται φάσκων· «Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος,» μὴ οὔσης ἐρήμου καθ' οὓς προεφήτευε χρόνους· «αἱ πόλεις ὑμῶν πυρίκαυστοι·» μηδὲ τούτου πω γεγενημένου. B Ἀλλ' οὐδὲ τὴν χώραν αὐτῶν τότε ἤσθιον ἀλλότριοι· καὶ ὅμως φησί· «Τὴν χώραν ὑμῶν, ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριοι κατεσθίουσιν αὐτὴν,» καὶ τὰ ἑξῆς. Εἰ οὖν ἐπὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετέλθοις παρουσίαν, καὶ τοὺς ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο χρόνους, πάντα ἂν εὕροις τὰ εἰρημένα πληρούμενα. Ἥ τε γὰρ θυγάτηρ Σιὼν (αὕτη δὲ ἦν ἡ ἐπὶ ὄρους τοῦ καλουμένου Σιὼν ἐπιτελουμένη θρησκεία) ἀπὸ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας ἐγκαταλέλειπται ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηράτῳ, καὶ εἴ τι τούτων ἐρημότερον· τήν τε χώραν αὐτῶν ἀλλότριοι ἐνώπιον αὐτῶν κατεσθίουσι, τοτὲ μὲν δασμοὺς καὶ φόρους αὐτοὺς εἰσπραττόμενοι, τοτὲ δὲ ἴδιον ἑαυτῶν κτῆμα τὴν πάλαι τῶν Ἰουδαίων γῆν πεποιημένοι. C Ἀλλὰ καὶ τὸ ἱερὸν τὸ εὐπρεπὲς τῆς μητροπόλεως αὐτῶν ἠρείπωται, κατεστραμμένον ὑπὸ λαῶν ἀλλοτρίων· αἵ τε πόλεις αὐτῶν πυρίκαυστοι γεγόνασι, καὶ γέγονε Ἱερουσαλὴμ ἀληθῶς πόλις πολιορκουμένη. Ἀλλ' ἐπεὶ, τούτων περὶ αὐτοὺς συμβεβηκότων, ὁ τῶν ἀποστόλων χορὸς, οἵ τε ἐξ Ἑβραίων εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότες γονίμου δίκην σπέρματος ἐξ αὐτῶν ἐκείνων διεφυλάχθησαν, καθ' ὅλης τε τῆς οἰκουμένης καὶ εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων διελθόντες, πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον καὶ χώραν τοῦ οἰκείου καὶ Ἰσραηλιτικοῦ σπόρου κατέπλησαν, ὥστε ἐξ αὐτῶν στάχυς τὰς ἐπ' ὀνόματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑποστάσας Ἐκκλησίας φῦναι· εἰκότως ὁ θεῖος προφήτης ἐπιλέγει ταῖς προαποφανθείσαις κατ' αὐτῶν ἀπειλαῖς· «Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, D ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν.» Ὅπερ συναγαγὼν ἐπὶ τὸ σαφὲς ἑρμηνεύει ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ ὁ ἱερὸς ἀπόστολος· «Ἡσαΐας δὲ κραυγάζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ· Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ ὑπόλειμμα σωθήσεται. Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἡσαΐας· Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν.» Οἷς αὖθις προστίθησι, λέγων· «Μὴ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; μὴ γένοιτο! Καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραη-

λίτης εἰμὶ ἐκ σπέρματος Ἀβραὰμ φυλῆς Βενιαμίν. Οὐκ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὃν προέγνω· ἢ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ Γραφή, ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ κατὰ τοῦ Ἰσραήλ; Κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσί μου τὴν ψυχήν, τοῦ λαβεῖν αὐτήν. Ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός; Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ. Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. » Ὅτι δ' οὐκ εἰς ἄλλον καιρὸν, ἀλλ' εἰς τὸν τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συντείνει ἡ προφητεία, ἑξῆς ὁ λόγος, μετὰ τὸ φάναι, « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν, » τὸν πάντα τῶν Ἰουδαίων λαὸν Γομόῤῥας ὀνομάσας, τοὺς δὲ ἡγουμένους αὐτῶν ἄρχοντας Σοδόμων, ἐπιφέρει παραίτησιν τῆς κατὰ Μωσέα θρησκείας, καὶ τῆς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πᾶσιν ἀνθρώποις κατηγγελμένης Διαθήκης τὸν τρόπον, λέγω δὲ τὸν διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, λόγον τε ἄντικρυς νέον καὶ νόμον εἰσῆκται ἐν τῇ περὶ τῶν τοιούτων προῤῥήσει. Λέγει δὲ οὖν· « Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων, προσέχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόῤῥας, τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; » καὶ τὰ ἑξῆς· ἅπερ οἰκεῖα ὄντα τῆς κατὰ Μωσέα νομοθεσίας ἀνελὼν, ἀντεισάγει ἀφέσεως ἁμαρτημάτων ἕτερον τρόπον, τὸν διὰ τοῦ σωτηρίου λουτροῦ, καὶ τοῦ σὺν τούτῳ κηρυττομένου βίου, λέγων· « Λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ἄρχοντας δὲ Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόῤῥων δι' ἣν αἰτίαν αὐτοὺς ὠνόμασεν, αὐτὸς παρέστησε παραχρῆμα εἰπών· « Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν πλήρεις αἵματος. » Καὶ αὖθις δὲ ὑποβὰς λέγει· « Τὴν ἀνομίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν, καὶ ἐνεφάνισαν. Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν· διότι ἐβουλεύσαντο βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες, ὅτι Δήσομεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστιν, » σαφέστατα αἵματός τινος καὶ ἑνὸς δικαίου μεμνημένος ἐπιβουλῆς. Τίνος δὲ ἄρα ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ; δι' ὃν καὶ μεθ' ὃν ἅπαντα μετῆλθον αὐτοὺς τὰ προηγορευμένα.

A facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissemus [21]. » Quibus rursus hæc adjungit : « Numquid, inquit, repulit Deus populum suum? Absit. Nam et ego Israelita sum ex semine Abraham, tribu Benjamin. Non repulit Deus populum suum quem præscivit : an non nostis in Elia quid dicat Scriptura? quemadmodum intercedit apud Deum contra Israel? 65 Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, et ego relictus sum solus, et quærunt animam meam ut auferant eam. Cæterum quid dicit ei responsum divinum? reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genu ante Baal. Sic ergo et in hoc tempore, reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt [22]. » Ne vero in aliud tempus prophetiam eventum suum dirige- B re suspiceris, quam in adventum Salvatoris nostri Jesu Christi, verba quæ sequuntur post illud dictum, « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissemus, » universum Judaicum populum, Gomorrhæ, populum appellantia, et eorum duces, « principes Sodomorum, » adjungunt rejectionem Mosaici ritus, et ejus Testamenti modum, quod per Salvatorem nostrum omnibus hominibus denuntiatum est (cum Testamenti dico, ejus regenerationis, quæ fit per lavacrum intelligo) verbumque plane novum ac legem introducunt, ubi de talibus prædicunt. Sic igitur habent : « Audite verbum Domini, principes Sodomorum, attendite C legem Domini, populus Gomorrhæ. Quid mihi multitudo victimarum vestrarum [23]? » et cætera : quæ ut propria legum a Moyse positarum auferens, eorum loco alium remittendi peccata modum introducit, eum videlicet qui per lavacrum salutis et per eam quæ cum hoc prædicatur vitam celebratur sic dicens: « Lavamini, mundi estote, auferte pravitates ab animis vestris [24], » et quæ sequuntur. Cur autem principes Sodomorum et populum Gomorrhæ eos nominaverit, idem illico exposuit, sic dicens : « Manus enim vestræ plenæ sanguine [25]. » Et rursus ubi paulum progressus est, ait : « Iniquitatem suam, ut Sodomorum nuntiaverunt atque indicaverunt. Væ animæ illorum : quoniam cogitaverunt consilium pravum contra seipsos dicentes : Ligabimus justum, quoniam inutilis nobis est [26] : » ubi cum de quodam sanguine et de insidiis adversus justum quemdam mentionem fecerit, quem hunc tandem intelligi vult, nisi Salvatorem nostrum Jesum Christum? propter quem et post quem omnia in illos quæcunque dicta sunt, redundarunt.

ΛΖ'. Τοῦ αὐτοῦ Ἡσαΐου. — Ὅτι διὰ τὸν Σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ μετὰ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν ἅπαντα τὰ ὑπὸ τοῦ προφήτου προηγορευμένα μετῆλθον αὐτοῖς.

« Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπιλάμψει ὁ Θεὸς ἐν βουλῇ μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὑψῶσαι καὶ τοῦ δοξάσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ ἐν Σιὼν, καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλήμ· ἅγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν εἰς Ἱερουσαλήμ. » Καὶ τί δ' ἂν γένοιτο τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, αὐτὸς ὁ προφήτης διεσάφησεν εἰπών· « Πάντες οἱ γραφέντες εἰς Ἱερουσα-

D *XXXVII. Ab eodem Isaia. — Quod propter Salvatorem nostrum Jesum Christum, et post ejusdem adventum, omnia quæ dicta sunt a Propheta, illis acciderint.*

« In die illa, illucescet Deus in consilio cum gloria in terra, ut extollat et glorificet id, quod reliquum fuerit ex Israel, et erit illud reliquum ex Israel in Sion, et quod relictum fuerit in Jerusalem; 66 sancti vocabuntur, omnes qui scripti sunt ad vitam in Jerusalem [27]. » Quodnam vero sit illud reliquum ex Israel, ipse propheta explanavit, cum

[21] Rom. IX, 27-29. [22] Rom. XI, 1-5. [23] Isa. I, 10-11. [24] ibid. 16. [25] ibid. 15. [26] Isa. III, 9,10; Sap. II, 12. [27] Isa. IV, 2,3.

dixit: « omnes qui scripti sunt in Jerusalem, « et qui vocati sancti. » Quæ autem sit dies illa, in qua Deus glorificaturus, et in sublimi collocaturus dicitur, « id quod reliquum fuerit ex Israel, » et eos, qui vocandi sunt sancti, et scribendi ad vitam, si totam hujus sectiunculæ narrationem percurreris, facile disces. Initio igitur totius libri, cum adversus Judæam, ac Jerusalem visionem vidisset propheta, et pluribus verbis totius Judaicæ gentis impia facinora numerasset, cumque minabundus dixisset de illorum eversione, deque extrema Jerusalem vastitate, tum finem ei, quæ contra illos versabatur contemplationi imponit, his verbis: « Erunt enim ut terebinthus, abjectis foliis, et tanquam hortus aquam non habens, et erunt vires eorum tanquam surculus stuppæ, et quæstus eorum, ut scintillæ ignis: et comburentur iniqui et peccatores simul, et non erit qui exstinguat [28]. » Ubi cum adversus illos vaticinium circumscripserit, tum reprimit se, et novo initio facto, alteram materiam aggreditur, exordioque etiam (ut dicebam) tali utitur: Verbum quod factum est ad Isaiam filium Amos prophetam, de Judæa et de Jerusalem [29], » vel, ut Symmachus interpretatus est, « super Judæa et super Jerusalem. » Ex quo forsan illum suspicetur aliquis, de quibus tristia prius sit vaticinatus, de iisdem nunc commutata ratione, meliora quædam prædicere. At vero eorum, quæ sequuntur contextus, nequaquam istuc dici permiserit: quippe qui super Judaica gente, et super eo qui vocatur Israel, nihil omnino boni contineat, neque item super Judæa, neque super Jerusalem: contra autem innumerabiles adversus Israel querelas, atque accusationes, minasque adversus Jerusalem tristes recenseat: quodque universis gentibus salutare contigit, vocationem, atque agnitionem summi Dei futuram divinet: et ad hæc, novi cujusdam montis proditionem in lucem, et alterius domus Dei, præter eam, quæ est in Jerusalem, constructionem manifestam proponat, itaque ubi de Judæa et de Jerusalem locutus est, tunc sic dicit: « quod erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in verticibus montium, 67 et extolletur super colles, et venient ad eum omnes gentes, et ibunt gentes multæ et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob [30]: » ac de gentibus quidem cunctis talia divinat: de Judæis vero deinceps cujusmodi sint ea, quæ adjungit, nunc audi: « dimisit enim populum suum, domum Jacob: quoniam repleta est, ut ab initio, regio eorum hominibus, sicut regio alienigenarum: et filii multi alieni nati sunt illis. Repleta est enim regio illorum argento et auro, et non fuit numerus thesauris eorum [31], » et cætera quæ sequuntur, quæ multo plura sunt; quibus adjungit: « et adoraverunt ea, quæ fecerunt digiti ipsorum. Et declinavit se homo, et humi se abjecit,

A λήμ, καὶ οἱ κληθέντες ἅγιοι. Τίς οὖν αὕτη ἡ ἡμέρα, ἐν ᾗ δοξάσειν ὁ Θεὸς, καὶ ὑψώσειν τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς κληθησομένους ἁγίους, καὶ γραφησομένους εἰς ζωὴν, λέγεται, ἀναδραμόντι σοι τὴν ὅλην τῆς περικοπῆς διήγησιν δῆλον ἔσται. Ἐν ἀρχῇ τοιγαροῦν τῆς ὅλης βίβλου τὴν κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ κατὰ Ἱερουσαλὴμ ἰδὼν ὅρασιν ὁ προφήτης, καὶ διὰ πλείστων ἀπαριθμησάμενος τὰ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους ἀσεβήματα, ἀπειλήσας τε καὶ εἰπὼν τὰ περὶ τῆς καταστροφῆς αὐτῶν, καὶ τῆς παντελοῦς ἐρημίας Ἱερουσαλὴμ, τέλος τῆς κατ' αὐτῶν θεωρίας ἐπάγει, λέγων· « Ἔσονται γὰρ ὡς τερέβινθος ἀποβεβληκυῖα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ ἔχων· καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ὡς καλάμη στυππίου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθῆρες πυρός· καὶ B καταχαυθήσονται οἱ ἄνομοι, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οὐκ ἔσται ὁ σβέσων. » Περιγράψας δὲ ἐνταῦθα τὴν κατ' αὐτῶν πρόῤῥησιν, ὑποστολῇ χρῆται· ἐξ ἑτέρας δὲ ἀρχῆς, δευτέρας ὑποθέσεως ἅπτεται, καὶ προοιμίῳ γε τῷ λεγομένῳ, τοιῷδε χρῆται· « Ὁ Λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμὼς, τὸν προφήτην, περὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλὴμ, » ἢ, ὡς ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν, « ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἱερουσαλήμ. » Ἴσως τις ὑπολήψεται περὶ ὧν τὰ σκυθρωπὰ προλαβὼν ἐθέσπισε, τούτων αὐτῶν περὶ τὰ χρηστότερα μεταβαλόντα λέγειν. Ἀλλ' οὐκ ἂν ταῦτα ἐπιτρέψειε φάναι ἡ τῶν ἐπιφερομένων ἀκολουθία, ὑπὲρ μὲν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἢ ὑπὲρ τοῦ καλουμένου Ἰσραὴλ, οὐδὲν οὐδὲ ὅλως χρηστὸν περιέχουσα, οὐδέ γε ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας, οὐδὲ ὑπὲρ Ἱερουσαλὴμ, C τοὐναντίον δὲ μυρίας κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ μέμψεις καὶ κατηγορίας, ἀπειλάς τε κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ σκυθρωπὰς, καὶ τὴν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι σωτήριον κλῆσιν, καὶ γνῶσιν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ θεσπίζουσα, καὶ ἔτι πρὸς τούτοις, ὄρους ἐπιφάνειαν καινοῦ, καὶ οἴκου Θεοῦ ἑτέρου παρὰ τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀνάδειξιν παριστᾶσα. Λέγει δ' οὖν, μετὰ τὸ φάναι περὶ τῆς Ἰουδαίας, καὶ περὶ Ἱερουσαλὴμ, ὅτι « Ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ ἥξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσιν· Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. » Καὶ περὶ D μὲν τῶν ἐθνῶν ἁπάντων τοιαῦτα θεσπίζει· περὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἑξῆς οἷα ἐπιλέγει, ἄκουε· « Ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ, ὅτι ἐνεπλήσθη ὡς τὸ ἀπαρχῆς ἡ χώρα αὐτῶν κληδονισμῶν, ὡς ἡ τῶν ἀλλοφύλων, καὶ τέκνα πολλὰ ἀλλόφυλα ἐγεννήθη αὐτοῖς. Ἐνεπλήσθη γὰρ ἡ χώρα αὐτῶν ἀργυρίου, καὶ χρυσίου, καὶ οὐκ ἦν ἀριθμὸς τῶν θησαυρῶν αὐτῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς τούτων, ὄντα πλείω· οἷς ἐπιφέρει· « Καὶ προσεκύνησαν οἷς ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν, καὶ ἔκυψεν ἄνθρωπος, καὶ ἐταπεινώθη, καὶ οὐ μὴ ἀνήσω αὐτοὺς, καὶ νῦν εἰσέλθετε εἰς τὰς πέτρας, καὶ κρύπτεσθε εἰς τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου, καὶ ἀπὸ προσώπου τῆς δόξης αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῇ

[28] Isa. I, 30, 31. [29] Isa. II, 1. [30] ibid. 2-3. [31] ibid. 6-8.

θραῦσαι τὴν γῆν. » Δι' ὧν σαφῶς ἀνάστασίν τινα τοῦ Κυρίου διδάσκει ἔσεσθαι, ἐν ᾗ θραυσθήσεσθαι πᾶσαν τὴν γῆν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους· περὶ αὐτῶν γὰρ ὁ πᾶς ἦν λόγος, ὥσπερ καὶ ἑξῆς, δι' οὗ φησιν· « Ἡμέρα γὰρ Κυρίου Σαβαὼθ ἐπὶ πάντα ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον, καὶ ἐπὶ πάντα ὑψηλὸν καὶ μετέωρον, » καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα. Ἐν ταύτῃ τοιγαροῦν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, τὰ κατὰ τῶν ἐπαιρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ προαγορεύσας, « Ἐν [illegible]

et non dimittam eos: et nunc ingredimini in petras, et abscondimini in terram a facie timoris Domini, et a facie gloriæ ejus, cum surrexerit quassare terram [34]. » Quibus verbis plane surrecturum esse Dominum indicat, et universam terram gentis Judaicæ quassaturum: de Judæis enim omnis sermo est, quemadmodum etiam in sequentibus, ubi ait: « Dies enim Domini Sabaoth super omnem petulantem et superbum, et super omnem excelsum et sublimem [35], » quæque his deinceps consentanea dicuntur. In hac igitur die, in qua surrecturus est Dominus, [illegible]

tum his omnibus, ea quæ ante exposuimus verba adjungit, docetque ex omni Judaica gente, quæ a vero Dei cultu casura sit, superfuturos quosdam, qui non eadem cum omnibus mala sint subituri, quin contra potius, tanquam ex pravis atque injustis relicti superstites, comprobatamque ac sinceram pietatem amplexi, ea scriptura quæ a Deo profecta sit, digni sint habendi, ac servi Dei sancti vocandi, quibus sane verbis plane significat Salvator noster, apostolos ac discipulos, atque evangelistas, reliquosque omnes, qui de circumcisione assumpti in ipsum crediderint, quo tempore gens eorum universa cecidit. Porro hæc ille sermo innuit, qui sic habet: « In die illa (in qua videlicet ea quæ prædicta sunt omnia de vocatione gentium, et de Judæorum ruina futura sunt) illucescet Deus in consilio cum gloria in terra, ut extollat et glorificet quod relictum fuerit ex Israel, et erit quod relictum fuerit in Sion, et quod relictum fuerit in Jerusalem, sancti vocabuntur: **89** omnes qui scripti sunt ad vitam in Jerusalem [40], » propter quos prodituros de Jerusalem videlicet ac de Judæa, merito super Judæa, et super Jerusalem, prophetiam illam dici, prooemium ipsum ostendit, aut etiam propter veram Jerusalem, et propter Judæam illam, quæ si ex sententia, non ex scripto consideretur, huic alteri proportione respondeat. Qua de re cum erit tempus, videbimus, et quis tandem divinam apostolorum Salvatoris nostri, et evangelistarum cernens virtutem, secundum quam in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum, omnesque ex illo ad hoc usque tempus Christi Ecclesias, quæ verba eorum in ore præceptaque habent, et Novi Testamenti per eos publicatas Christi leges non huic prophetiæ testimonium veritatis exhibeat? utpote ei quæ manifeste dicat, « in consilio, » et « cum gloria, » in omnem terram Deum in sublimi collocaturum et glorificaturum « id quod relictum fuerit ex Israel? » item quemadmodum « id quod relictum fuerit in Sion, et quod relictum fuerit in Jerusalem, sancti vocabuntur, omnes qui scripti ad vitam? » pro eo autem quod dicitur apud LXX, « in consilio cum gloria: » Aquila et Theodotion, inter se concordantes, « in virtutem et gloriam, » interpretati sunt: sic utique eam virtutem quæ a Deo apostolis data est, et quam post talem virtutem apud Deum habituri erant, gloriam indicantes, juxta illud: « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa [41]. »

A Θεῷ Γραφῆς καταξιωθήσονται, τοῦ Θεοῦ τε καὶ ἅγιοι κληθήσονται δοῦλοι. Δηλοῖ δὲ διὰ τούτων τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλους καὶ μαθητὰς, καὶ εὐαγγελιστὰς, καὶ τοὺς λοιποὺς ἅπαντας τοὺς ἐν περιτομῇ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας, κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποπτώσεως τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους. Ταῦτα δὲ αἰνίττεται φάσκων ὁ λόγος· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ (ἐν ᾗ δηλονότι τὰ προηγορευμένα πάντα περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν, καὶ περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποπτώσεως γενήσεται) ἐπιλάμψει ὁ Θεὸς ἐν βουλῇ μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὑψῶσαι καὶ δοξάσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἔσται, τὸ ὑπολειφθὲν ἐν Σιὼν καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἅγιοι κληθήσονται· πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ, » δι' οὓς καὶ εἰκότως ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἱερου- B σαλὴμ (1) τὴν προφητείαν ἐδήλου λέγεσθαι τὸ προοίμιον, ἢ καὶ διὰ τὴν ἀληθῆ Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὴν ἀναλόγως αὐτῇ κατὰ διάνοιαν θεωρουμένην Ἰουδαίαν· περὶ οὗ κατὰ καιρὸν εἰσόμεθα. Καὶ τίς γε τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ τῶν εὐαγγελιστῶν τὴν ἔνθεον συνορῶν δύναμιν, καθ' ἣν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν, πᾶσαί τε ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο αἱ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαι τοὺς λόγους αὐτῶν ἀνὰ στόμα καὶ μαθήματα ἔχουσι, καὶ τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης δι' αὐτῶν κηρυχθείσας τοῦ Χριστοῦ νομοθεσίας, οὐκ ἂν ἀλήθειαν τῇ προφητείᾳ ἐπιμαρτυρῆσαι, φησάσῃ ἐμφανῶς, « ἐν βουλῇ » καὶ « μετὰ δόξης » ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ὑψώσειν τὸν Θεὸν καὶ δοξάσειν « τὸ καταλειφθὲν Ἰσραήλ; » καὶ ὡς ἄρα « τὸ καταλειφθὲν ἐν C Σιὼν καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἅγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωήν; » Ἀντὶ δὲ τοῦ λεγομένου παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, « Ἐν βουλῇ μετὰ δόξης, » ὁ Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων συμφώνως « εἰς δύναμιν καὶ δόξαν » ἡρμήνευσαν, τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθεῖσαν τοῖς ἀποστόλοις δύναμιν, καὶ τὴν ἐπὶ ταύτῃ παρὰ τῷ Θεῷ δόξαν παριστῶντες, κατὰ τό· « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. »

XXXVIII. Item quod re ipsa factum est: « Auditu audietis, et non intelligetis, et aspicientes aspicietis, et non videbitis. Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, ne quando videant oculis et auribus audiant, et convertantur, et sanem eos. Et dixi: quousque, Domine? et dixit: Donec vastentur civitates, adeo, ut non habitentur, et domus, adeo, ut non sit homo: et terra relinquetur deserta. Et post hæc amovebit procul Deus homines, et multiplicabuntur, qui relicti fuerint in terra [42]. » Considera igitur hic quoque, quonam modo, qui relicti sint rursus in terra, cum reliqua universa

D ΛΗ'. Καὶ αὐτὸ γεγενημένον· « Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Καὶ εἶπα· Ἕως πότε, Κύριε; καὶ εἶπεν· Ἕως ἂν ἐρημωθῶσι πόλεις παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖσθαι, καὶ οἶκοι, παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπους· καὶ ἡ γῆ καταλειφθήσεται ἔρημος. Καὶ μετὰ ταῦτα μακρυνεῖ ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πληθυνθήσονται καταλειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς. » Ὅρα δὴ καὶ ἐνταῦθα τίνα τρόπον οἱ καταλειφθέντες πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς,

[40] Isa. IV, 2-3. [41] Psal. LXVII, 12. [42] Isa. VI, 9-12.

(1) Deesse aliquid patet, tum ex ἀνακολουθίᾳ phraseos, tum ex collatione Latinæ interpretationis. EDIT. PATR.

A τῆς λοιπῆς ἁπάσης ἐρήμου γενησομένης, μόνοι πληθυνθήσεσθαι λέγονται. Εἶεν δ' ἂν καὶ οὗτοι οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ ἐξ Ἑβραίων εἰς πάντας ἀνθρώπους προελθόντες, οἳ καὶ δίκην σπέρματος καταλειφθέντες, πολύχουν προσήνεγκαν τὸν καρπὸν, τὰς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας· καὶ θέα γε, ὡς κατὰ τὸ αὐτὸ φησι τούτους μὲν πληθυνθήσεσθαι μόνους καταλειφθέντας ἐκ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποστάσεως, ἐκείνους γε μὴν πάμπαν ἐρήμους ἔσεσθαι. «Ἡ γῆ γὰρ αὐτῶν, φησὶ, καταλειφθήσεται ἔρημος.» Τοῦτο δὲ καὶ ἀνωτέρω αὐτοῖς εἴρηται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ προφήτου, κατὰ τὸ, «Ἡ γῆ [illegible]

B [illegible]

vastationem passura sit, soli dicuntur multiplicandi. Erunt autem hi, ipsi Salvatoris nostri discipuli, qui ab Hebræis, ad omnes homines profecti, atque instar seminis relicti, uberem 70 fructum protulerunt, ipsas gentium in toto orbe terrarum Ecclesias: et inspice sane, quemadmodum eodem tempore hos solos Judæorum ruinæ superstites multiplicatum iri affirmat, illos autem solitudinem penitus, vastationemque passuros. «Terra enim, inquit, eorum relinquetur deserta.» Porro hoc ipsum superius quoque dictum est, ab eodem propheta ad eundem, illo loco: «terra vestra deserta, civitates vestræ [illegible]

rimum faciet lac : comedet butyrum, et mel comedet quicunque relictus fuerit in terra [46]. » Hic si illam diem quam propheta significat quæsieris, tempus adventus Salvatoris nostri invenies. Ubi enim dixit propheta : « Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium : » plurima interponens, divinat de iis, quæ per eamdem diem, hoc est, Salvatoris nostri adventus tempore, futura sunt. Virtutes enim invisibiles, et quosdam inimicos, atque hostes, muscas et apes allegoriæ legibus nominans, ingressuros esse terram Judæorum dicit, atque ita Dominum, hostium ipsorum novacula, tanquam magni cujusdam corporis, ipsius Judaicæ gentis caput, et pilos pedum, et barbam, et denique omne ornamentum eorum abrasurum. Cum vero hæc in illa die, de qua agitur futura sint, in qua videlicet ille de quo loquitur nascetur de Virgine, tum eum hominem, qui relictus fuerit de totius gentis interitu, hoc est, omnem quicunque ex illis in Christum Dei crediderit, nutriturum juvencam boum, et duas oves prædicit : et ex eo quod plurimum faciet lac, butyrum et mel comesurum. Porro hæc si mystice contemplaberis, intelliges in Salvatoris nostri apostolis, suum finem accepisse. Quorum singuli in iis Ecclesiis, in quibus virtute Christi constiterint, binas oves, hoc est, binos ordines instar ovium, ad gregem Christi convenientes, alterum quidem in primis adhuc elementis versantem, alterum vero qui jam per lavacrum sit illustratus, ac præterea juvencam unam, ecclesiasticum utique eorum, qui præsident principatum, divinis et rationalibus cibis nutrientes : fecundum ex illis lac, et mel, ejus videlicet cibi, quem ipsi elaboraverint, fructum perceperunt. Et quod quidem eam multitudinem, quæ ex imperfectioribus constat ovibus, divinus sermo comparare consueverit, non est opus ut dicam, cum hoc omnes divinæ litteræ ostendant. **72** Quod vero eum, qui perfectior sit, et multos, quasi bonus agricola exerceat, Ecclesiæque præsideat, rustico boum labori item conferre soleat, sanctus nobis demonstrat Apostolus, ubi ait : « Nunquid de bubus cura est Deo? an propter nos omnino dicit? quoniam debet in spe, qui arat, arare : et qui triturat, in spe, ut sit particeps [48]. » Quod si quis istiusmodi figuris loquendi offendatur, idem poterit et muscas, et apes, de quibus dictum est, et novaculum, et barbam, et pilos pedum, non ex sententia, sed ex scripto contemplari, atque ita plane in ridicula et absurda fabularum deliramenta recidere. Si vero non aliter hæc accipere necesse est, quam ad sensum quemdam interiorem, haud dubium est, quinetiam ea quæ sequuntur, simili ratione.

ἀπὸ τοῦ πλεῖστον ποιεῖν γάλα, φάγεται βούτυρον, καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. » Ἐνταῦθα τὴν δηλουμένην ἡμέραν ἐπιζητήσας, εὕροις αὐτὸν τὸν χρόνον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Εἰπὼν γὰρ ὁ προφήτης, « Ἰδοὺ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, » πλεῖστα διὰ μέσου θεσπίζει περὶ τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, τοῦτ' ἔστιν ἀμφὶ τὸν χρόνον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας γενησομένων. Δυνάμεις γὰρ ἀοράτους καί τινας ἐχθροὺς, καὶ πολεμίους, μυίας καὶ μελίσσας νόμοις ἀλληγορίας ὀνομαζομένους ἐπιβήσεσθαι τῇ τῶν Ἰουδαίων χώρᾳ φησὶν, καὶ τὸν Κύριον ξυρῷ τῶν πολεμίων, ὡσὰν μεγάλου σώματος, τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πώγωνα, καὶ πάντα, συλλήβδην εἰπεῖν, τὸν κόσμον αὐτῶν ξυρήσειν. Τούτων δ' ἐσομένων ἐν τῇ θεσπιζομένῃ ἡμέρᾳ τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου γενησομένου, τὸν καταλειφθέντα ἄνθρωπον ἐκ τῆς τοῦ παντὸς ἔθνους ἀπωλείας, τοῦτ' ἔστιν ἅπαντα τὸν ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότα, θρέψειν δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα προφητεύει, ἀπό τε τοῦ πλεῖστον ποιεῖν γάλα, φάγεσθαι βούτυρον καὶ μέλι. Νοήσεις δὲ καὶ ταῦτα κατὰ μυστικὴν θεωρίαν ἐπὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τετελεσμένα. Ὧν ἕκαστος ἐν αἷς σὺν τῇ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει συνεστήσατο Ἐκκλησίαις, δύο τάγματα δίκην προβάτων, ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ ποίμνην συνιόντα· τὸ μὲν εἰσέτι στοιχειούμενον, τὸ δ' ἤδη διὰ τοῦ λουτροῦ πεφωτισμένον· καὶ ἐπὶ τούτοις μίαν δάμαλιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν προέδρων ἀρχὴν ταῖς ἐνθέοις καὶ λογικαῖς τροφαῖς ἐκθρέψας, γόνιμον ἐξ αὐτῶν γάλα, καὶ μέλι τῆς πονηθείσης αὐτῷ τροφῆς τὸν καρπὸν ἀπηνέγκατο. Ὅπως μὲν οὖν τὰ τῶν ἀτελεστέρων πλήθη προβάτοις εἴωθεν ὁ θεῖος ἀφομοιοῦν λόγος, οὐδὲν δεῖ λέγειν, πάσης Γραφῆς τοῦτο διδασκούσης. Τὸν δέ γε ἐντελέστερον καὶ τοὺς πολλοὺς γεωργοῦντα τῆς Ἐκκλησίας ἡγούμενον, ὅπως τῷ γεωπόνῳ τῶν βοῶν παραβάλλει, συνίστησιν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος, λέγων· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ, ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; ὅτι ὀφείλει ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾷν, καὶ ὁ ἀλοῶν, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν. » Εἰ δὲ προσκόπτοι τις ταῖς τοιαῖσδε τροπολογίαις, ὥρα τοῦτον μηδὲ τὰς ὀνομαζομένας μυίας, ἢ μελίσσας, μηδὲ τὸ ξυρὸν, μηδὲ τὸν πώγωνα, μηδὲ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν κατὰ διάνοιαν θεωρεῖν, εἰς ἀτόπους δὲ καὶ ἀσυστάτους ἐκπίπτειν μυθολογίας. Εἰ δ' ἀνάγκη ταῦτα μὴ ἄλλως ἢ κατὰ μόνην θεωρίαν δέχεσθαι, δῆλον ὅτι καὶ τὰ ἀκόλουθα παραπλησίως.

XL. « In die illa exstinguentur montes, et colles, et silvæ, et devorabunt ab anima usque ad carnes : et erit qui fugiet, tanquam fugiens a flamma ardente : et qui relicti fuerint ex illis, erunt numerus : et puer parvulus scribet eos, et erit in die illa : non ultra adjiciet quod reliquum fuerit ex Israel, et qui conservati ex Jacob, non ultra confi-

Μ'. « Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀποσβεσθήσεται τὰ ὄρη, καὶ οἱ βουνοὶ, καὶ οἱ δρυμοὶ, καὶ καταφάγεται ἀπὸ ψυχῆς ἕως σαρκῶν· καὶ ἔσται ὁ φεύγων, ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης· καὶ οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν ἔσονται ἀριθμὸς, καὶ παιδίον μικρὸν γράψει αὐτούς· καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, οὐκέτι προστεθήσεται τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οἱ διασω-

[46] Isa. VII, 21-22. [47] Ibid. 14. [48] I Cor. IX, 9, 10.

[illegible]

A dentes erunt in eis, qui injuriis ipsos affecerunt, sed erunt confidentes in Deo sancto Israel in veritate; et convertentur quod reliquum fuerit ex Israel, ad Deum fortem: et si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquiæ eorum salvæ fient. Verbum enim qui perficit, et qui concidit in justitia; [illegible]

[illegible]

condonaretur, sicut affirmat Apostolus, ubi ait: A « Isaias autem clamat pro Israel, si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquiæ salvæ fient [83]. » Nam cum duo sint quæ Abrahæ Deus respondens promisit de iis, qui ab illo orituri erant, unum quidem quod futuri essent sicut stellæ cœli, alterum vero quod tanquam arena maris, Dei quidem amici, quales fuerunt illi veteres, et prophetæ, et Salvatoris nostri apostoli, quibus ipse illud testimonium exhibuit, « vos estis lux mundi [84], » luminibus cœlestibus ipso splendore comparantur: reliqui vero, terreni scilicet, atque in humum spectantes, arenæ similes habentur. Proinde merito ubi tota multitudo filiorum Israel, quæ a dignitate sua **74** et a virtutis magnificentia casura erat, undecunque spectans in terram, ut sermo de his B propheticus habet, arenæ maris comparata fuerit: tum videlicet eorum reliquiæ duntaxat salvæ fient, de quibus sane reliquiis plurimum est a nobis elaboratum: atque hæc futura esse dicit, ubi ipse Dominus contrahens et perficiens, verbum per totum terrarum orbem fecerit, sic utique Evangelicam prædicationem perspicue significans, in qua omni Mosaico ambitu sublato, qui imaginibus, et signis, et corporalibus adorationibus constabat, brevitate præditum Evangelii verbum in omnes homines emissum, prophetiæ veritatem comprobavit.

XLI. Et erit in die illa, radix Jesse, et qui surget imperare gentibus, in eo gentes sperabunt: et erit requies in honore. Et erit in die illa, adjiciet Dominus demonstrare manum suam ad æmulandum, et C quærendum quod remanserit reliquum populi sui, quodcunque relictum fuerit ab Assyriis, et ab Ægypto, et a Babylonia, et ab Æthiopia, et ab Elamitis, et a solis ortu, et ab insulis maris: et extollet signum in gentes, et dispersos Juda congregabit a quatuor alis terræ [85]. » Cum sæpe quædam futura dicantur in quodam insigni die, hoc est, ubi manifestum tempus advenerit, nos ratiocinatione colligentes, earum rerum quæ significentur, exitum in ipsum Dei adventum recidere demonstravimus: in quo cum omnis Judaica gens casura esset, paucos quosdam servatum iri, qui ex illis relinquendi erant, divina ostendunt oracula. Is tamen locus, qui nunc in manibus est, et ipsam diem, et quod per eam significatur tempus, et quæ in eo D eventura essent, planissime demonstrat: cum enim canat ex semine David futurum Christi ortum, cum eo simul Judæorum item ruinam prædicit; dicit autem sic: « Ecce dominator Dominus Sabaoth, conturbabit gloriosos cum robore, et excelsi humiliabuntur, et cadent excelsi gladio, et Libanus cum excelsis cadet [86]. » Porro hic Libanum ipsam Hierusalem intelligi vult, sicut in aliis demonstravimus: quam cum omnibus suis fastum, et venerationem præ se ferentibus, et gloriosis casuram, hic prophetæ locus minatur: qui quidem ubi priora illa explicavit, hæc deinceps adjungit; « Et egre-

ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται. » Δύο γάρ τοι ἐπαγγελιῶν διὰ τοῦ χρησμοῦ τῷ Ἀβραὰμ δεδομένων περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ γενησομένων, ὡς ἄρα ἔσονται κατὰ τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατὰ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης, τῶν μὲν θεοφιλῶν λαμπόντων ὁμοίως τοῖς οὐρανίοις φωστῆρσιν, οἷοι ἦσαν οἱ πάλαι προφῆται, καὶ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι, οἷς ἐμαρτύρησεν εἰπών· « Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου· » τῶν δὲ γηγενῶν καὶ χαμαιπετῶν ἄμμῳ γῆς παραβαλλομένων· εἰκότως ἐν τούτοις ὁ προφητικὸς λόγος, ἐπὰν τὸ πᾶν πλῆθος τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐκπεσούμενον τῆς ἀξίας καὶ τοῦ μεγαλοφυοῦς τῆς ἀρετῆς, ὅλον δι' ὅλου χαμαιπετὲς γενόμενον παραβληθῇ τῇ ἄμμῳ τῆς θαλάσσης, τότε δὴ τὸ κατάλειμμα αὐτῶν μόνον σωθήσεται, περὶ οὗ καταλείμματος πλεῖστα ἡμῖν γεγύμνασται. Ταῦτα δέ φησιν ἔσεσθαι, ἐπὰν αὐτὸς ὁ Κύριος συντέμνων καὶ συντελῶν, λόγον καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ποιήσει, ἐναργῶς τὸ εὐαγγελικὸν παριστὰς κήρυγμα, ἐν ᾧ, πάσης τῆς κατὰ Μωσέα περιόδου ἐν εἰκόσι καὶ συμβόλοις καὶ σωματικαῖς θρησκείαις περιαιρεθείσης, ὁ σύντομος τοῦ Εὐαγγελίου λόγος, εἰς πάντας ἀνθρώπους παραδοθείς, τῆς προφητείας τὴν ἀλήθειαν ἐπιστώσατο.

ΜΑʹ. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμή. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλῶσαι καὶ ζητῆσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ἂν καταλειφθῇ ὑπὸ τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου, καὶ ἀπὸ Βαβυλωνίας, καὶ ἀπὸ Αἰθιοπίας, καὶ Ἐλαμιτῶν, καὶ ἀπὸ ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ ἀπὸ τῶν νήσων τῆς θαλάσσης· καὶ ἀρεῖ σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη, καὶ τοὺς διεσπαρμένους Ἰούδα συνάξει ἐκ τῶν τεσσάρων πτερύγων τῆς γῆς. Πολλάκις τινῶν λεγομένων ἔσεσθαι ἐν ἐπισήμῳ ἡμέρᾳ, τουτέστιν ἐν ἐπιφανείᾳ χρόνου, λογισμῷ συνάγοντες τὴν τῶν δηλουμένων ἀκολουθίαν, ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ παρουσίαν ἀναφέρεσθαι ἀπεδείξαμεν, καθ' ἣν τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους ἀποπεσουμένου, σπανίους τινὰς σωθήσεσθαι τοὺς ἐξ αὐτῶν καταλειφθησομένους οἱ θεῖοι δηλοῦσι λόγοι. Ἥ γε μὴν μετὰ χεῖρας λέξις καὶ τὴν ἡμέραν, καὶ τὸν διὰ ταύτης σημαινόμενον χρόνον, καὶ τὰ ἐπὶ τούτῳ συμβεβηκότα λευκότατα παρίστησι· θεσπίζουσα γὰρ τὴν ἐκ σπέρματος τοῦ Δαβὶδ γενησομένην τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, ὁμοῦ καὶ τὴν Ἰουδαίων ἀπόπτωσιν προαναφωνεῖ· λέγει δὲ οὕτως· « Ἰδοὺ δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαώθ, συνταράξει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος, καὶ οἱ ὑψηλοὶ ταπεινωθήσονται, καὶ πεσοῦνται οἱ ὑψηλοὶ μαχαίρᾳ· ὁ δὲ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται. » Λίβανον δὲ ἐνταῦθα τὴν Ἱερουσαλὴμ αἰνίττεται, ὡς ἐν ἑτέροις ἀπεδείξαμεν· ἣν μετὰ πάντων τῶν ἐν αὐτῇ σεμνῶν καὶ ἐνδόξων πεσεῖσθαι ὁ λόγος ἀπειλεῖ· καὶ ταῦτά γε προανατεινάμενος, ἑξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἐξελεύσε-

[83] Rom. ix, 27. [84] Matth. v, 14. [85] Isa. xi 10-12. [86] Isa. x 33, 34

ται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς A ῥίζης αὐτοῦ ἀναβήσεται, » καὶ τὰ ἑξῆς. Σαφέστατα τὴν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ (πατὴρ δὲ ἦν οὗτος τοῦ Δαβὶδ) γένεσιν τοῦ Χριστοῦ παριστὰς, ἐφ' ᾗ γενέσει τὴν τῶν ἐθνῶν κλῆσιν πρότερον μὲν δι' αἰνίγματος προφητικῷ τρόπῳ ἀναφωνεῖ· τὸ γὰρ, « Συμβοσκηθήσεται λύκος μετ' ἀρνὸς, καὶ πάρδαλις σὺν ἐρίφῳ συναναπαύσεται, » καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐδὲν ἕτερον ἢ τῶν ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν τὸν τρόπον καὶ μηδὲν θηρίων διαφερόντων ἐθνῶν, τὴν ἐπὶ τὸν εὐσεβῆ καὶ ἥμερόν τε καὶ κοινωνικὸν τρόπον μεταβολὴν ἐδήλου· τοῦτο δὲ αὐτὸ εἰς ὕστερον γυμνότερον διδάσκει, φάσκων· « Ἐνεπλήσθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψει θαλάσσας. » Καὶ ἔτι γε αὐτὸς ἑαυτὸν ἑρμηνεύων ὁ προφητικὸς λόγος ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ ῥίζα Ἰεσσαὶ, καὶ B ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν· καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμή. » Ἐπειδὴ τοίνυν ἀνωτέρω μὲν τὴν ἀπόπτωσιν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐσήμαινεν ἐπικεκαλυμμένως, μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τῶν ἐθνῶν κλῆσιν, τοτὲ μὲν κεκαλυμμένως, τοτὲ δὲ γυμνῶς· εἰκότως αὖθις ἐπαναλαμβάνων τὸν λόγον, τῶν ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Χριστὸν πιστευόντων μνημονεύει, ὑπὲρ τοῦ μὴ πάντῃ ἀποκλεῖσαι αὐτῶν τὴν εἰς τὸν Χριστὸν ἐλπίδα· « Ἔσται μὲν γὰρ, » φησὶν, « ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. » Τίς δ' ἦν ὁ ἀνιστάμενος ἀλλ' ἢ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, ὃν καὶ σαφῶς φησιν ἄρξειν ἐθνῶν, ἀλλ' οὐχὶ Ἰσραήλ; Ἐπειδὴ τοίνυν διαφόρως τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφὴν ἐπὶ τὸν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ φύντα καὶ βλαστήσαντα ἐδίδαξεν, οὐδὲν δὲ οὐδέπω Χριστὸν περὶ τῶν ἐκ περιτομῆς εἰρήκει· εἰκότως C τὸ ἐλλειπὲς τῆς προρρήσεως ἀποδίδωσι, φάσκων· « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, » τοῦτ' ἔστιν ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ φύντος, « προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, ζητῆσαι, καὶ ζηλῶσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ, ὃ ἂν καταλειφθῇ ἀπὸ τῶνδε καὶ τῶνδε τῶν πολεμίων. » Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας πεποίηκε· Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, προσθήσει Κύριος δεύτερον τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ κτήσασθαι τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ὑπολειφθήσεται ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τῶν ἑξῆς. Νοήσεις δὲ καὶ ἐνταῦθα πολεμίους τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ νοητούς τινας καὶ πνευματικοὺς, ἤτοι δαίμονας πονηροὺς, ἢ δυνάμεις ἀντικειμένας τῷ λόγῳ θεοσεβείας, οἳ, τῶν κατωνομασμένων ἐθνῶν πάλαι πρότερον ἀοράτως προεστῶτες, τὰς ψυχὰς ἐπο- D λιόρκουν τοῦ Ἰσραὴλ, ποικίλοις πάθεσιν αὐτὰς περιβάλλοντες, ὑποσύροντές τε καὶ αἰχμαλωτίζοντες εἰς τὸν ὅμοιον τῆς τῶν ἀλλοφύλων ἀγωγῆς βίον. Τούτου δὴ οὖν παντὸς σχεδὸν εἰπεῖν τοῦ λαοῦ κατὰ ψυχὴν αἰχμαλώτου ληφθέντος ὑπὸ τῶν δεδηλωμένων, οἱ φυλαχθέντες καὶ καταλειφθέντες ἄτρωτοι καὶ ἄσυλοι κατὰ τὴν προφητείαν τῆς δηλουμένης ἐπαγγελίας τεύξονται, ὀψόμενοι τοῦ Κυρίου τὴν χεῖρα καὶ κτῆμα αὐτοῦ γενησόμενοι, κατὰ τὸ φάσκον λόγιον· « Προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλῶσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ. » Τί δὲ προσθή-

dicitur virga de radice Jesse, **75** et flos de radice ejus ascendet [57], » et cætera. In quibus manifestissime, ex radice Jesse (pater autem hic fuit David) ortum Christi significat, in quo ortu, vocationem gentium prius per quamdam sermonis obscuritatem, more prophetico explicat. Illud enim : « Pascetur simul lupus cum agno, et pardus cum hœdo simul quiescet [58], » et quæ sunt hujusmodi nihil aliud quam gentium indomitarum, et immanium, et in nulla re a belluis differentium, ad pios et mansuetos, et omni charitate refertos mores, conversionem futuram indicant. Sed hoc ipsum docet apertius in iis quæ sequuntur, sic dicens : « Repleta est universa terra cognitione Domini, sicut aqua multa ad cooperienda maria [59]. » Præterea ipse seipsum interpretans sermo propheticus sequitur? « Et erit in die illa, radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in eo gentes sperabunt : et erit requies ejus cum honore [60]. » Quoniam igitur superius Judaicæ gentis ruinam involute significavit, post vero gentium vocationem, nunc quidem involutius, nunc autem explicatius : merito rursus eumdem repetens sermonem, de iis qui ex circumcisione in Christum crediturі sunt, mentionem facit, ne omni ratione a Christo spem illorum excludat. « Erit enim, inquit, qui surgit, ut imperet gentibus. » Sed quis tandem hic est qui surgit, nisi radix Jesse? quem etiam gentibus non ipsi Israel imperaturum affirmat. Quoniam ergo varie docuit hanc gentium conversionem, ad eum qui de radice Jesse nascetur, et pullulabit, necdum boni quidquam de iis qui in circumcisione sunt, protulit: merito quod prædictioni ejusmodi deerat, reddit, dicens : « Et erit in die illa, » hoc est, in illo tempore in quo adveniet is qui orturus est de radice Jesse, « adjiciet Dominus demonstrare manum suam, ut æmuletur, et quærat quod remanserit reliquum populi, quocunque relictum fuerit [61], » aut ab his, aut ab illis hostibus. Quem quidem locum Aquila ita convertit : « Et erit in die illa, adjiciet Dominus secundo manum suam ad acquirendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, » et cætera. Cæterum hæc quoque te considerare oportebit : hostes populi Dei censendos intelligibiles quosdam et spirituales, hoc est, malos dæmones, sive potestates, quæ Verbo adversentur. Hi porro sunt illi qui olim iis gentibus quæ hic nominatæ **76** sunt, invisibiliter præerant, et animas Israel vastabant, cum eas in varios effectus inducerent, et captivas facerent, et ad morem victus, alienarum gentium victui similem, attraherent. Cum igitur hic universus, prope dixerim, populus, animis factus esset captivus ab iis, quos diximus hostibus, qui servati, relictique sunt sine vulnere, non spoliati suis rebus, promissum illud, de quo prophetia loquitur, obtinebunt : utpote qui visuri sint manum Domini, et illius possessio futuri; quemadmodum illud habet

[57] Isa. xi, 1. [58] Ibid. 8. [59] Ibid. 9. [60] Ibid. 10. [61] Ibid. 11.

oraculum quod ita ait : « Adjiciet Dominus demonstrare manum suam, ut æmuletur ob id quod remanserit reliquum populi. » Quid autem adjiciet Dominus? nempe, iis quos semel quondam per prophetas ostendit : Adjecta est manus Domini, ut his ipsis veluti de totius populi ruina servatis, quæ prioribus deerant, adjungerentur. Hæc porro erant Novi Testamenti mysteria, quæ manu Domini ostensa sunt ei parti quæ de populo relicta est. Sed etiam, « ut æmuletur, inquit, ob id quod remanserit reliquum populi. » Pro quo Aquila et Theodotion concorditer, « ad acquirendum, » inquiunt, « residuum populi sui, quodcunque relictum fuerit ab Assyriis, » et a reliquis inimicis gentibus. Hoc autem quod relictum fuerit de populo, « extollet, inquit, signum in gentes : » per eos enim plane Dominus signum suum in cunctis gentibus patefecit, et per eosdem collegit eos, qui ex Israel perierant, et qui ex Juda dispersi erant, postquam a quatuor alis terræ, ad Christum Dei, ex prædicatione apostolorum ipsius, confugerunt : sic sane collectos esse intelligens eos, qui quondam ex Israel et Juda, secundum sententiam consideratis atque acceptis, abducti procul, separatique fuerant. Mos autem hujuscemodi animarum, verum Israel Dei demonstrat, sicut e contrario, vitiosa pravaque affectio eum Israel, qui ratione corporis eam appellationem sortitus est, principes Sodomorum, et populum Gomorrhæ appellare in oraculis facit. Reliquiæ igitur secundum electionem gratiæ, et quod in prophetia dicitur, relictum residuum populi, signum Domini apud cunctas gentes prædicarunt : et istiusmodi gentium animas ab interitu, ad Domini cognitionem trahentes, unum Deo populum confecerunt, qui a quatuor alis terræ hodie quoque una Christi virtute contrahitur. **77** Hi vero ipsi de Judaicæ gentis interitu conservati discipuli, et apostoli Salvatoris nostri, ex diversis tribubus oriundi, una vocatione, unaque gratia, atque uno sancto Spiritu digni effecti, omnem amorem, quem olim erga ipsos Hebraicæ tribus habebant, abjecturi erant, ut ait prophetia. Cum igitur eodem intellectu eademque sententia perfecti essent, non solum continentem terram, sed et insulas gentium pervagati sunt, et omnes undique hominum animas deprædati, eas ducentes captivas, ut imperio Christi subjicerentur. Qui quidem in hoc consentanea illi oraculo egerunt, quod ait : « Et volabunt in navigiis externum mare simul deprædantes, et eos, qui ad solis ortum spectant [68]. » Reliqua vero ejusdem prophetiæ, his item proportione respondere intueberis, si unamquamque dictionem tecum ipse diligenter perpenderis, et quod quidem ex ea inconstans vel humile visum fuerit, rejeceris, spiritus vero ipsius intelligentiam perceperis, quatenus ipse tibi Dei spiritus contemplandum suppeditaverit. Nobis enim tempus non permittit diutius in his locis immorari, qui materiam propositam absolvere festinamus.

A σει Κύριος; ἀλλὰ γὰρ πρὸς οἷς ἅπαξ ἐπεδείξατο πάλαι πρότερον διὰ τῶν προφητῶν· « Προσεγενήθη χεὶρ Κυρίου, καὶ τούτοις διασωθεῖσιν ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ παντὸς λαοῦ, τὰ λείποντα τοῖς προτέροις προσθήσειν. » Ταῦτα δὲ ἦν τὰ τῆς καινῆς Διαθήκης μυστήρια, διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Κυρίου δεδειγμένα τῷ καταλειφθέντι ἀπὸ τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ καὶ τοῦ ζηλῶσαί φησιν τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ. Ἀνθ' οὗ συμφώνως ὁ Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων, τοῦ κτήσασθαι, φησὶν, τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ἂν καταλίπῃ ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων καὶ ἀπὸ τῶν λοιπῶν πολεμίων ἐθνῶν. Τοῦτο δὲ τὸ καταλειφθὲν τοῦ λαοῦ ὑπόλοιπον ἀρεῖ, φησὶν, σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη· σαφῶς δι' αὐτῶν τὸ ἑαυτοῦ σημεῖον ὁ Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπιδεικνύμενος· καὶ συνάξει δι' αὐτῶν τοὺς ἀπολομένους Ἰσ-
B ραὴλ, καὶ τοὺς διεσπαρμένους Ἰούδα, ἐκ τῶν τεσσάρων πτερύγων τῆς γῆς ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κηρύγματος καταπεφευγότας· τοὺς συναχθέντας εἶναι λέγων τῶν πάλαι ἀπῳκισμένων καὶ ἀφωρισμένων ἐκ τοῦ κατὰ διάνοιαν Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδα. Τρόπος δὲ τοιῶνδε ψυχῶν τὸν ἀληθινὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ δείκνυσιν, ὡς ἀνάπαλιν φαύλη καὶ μοχθηρὰ διάθεσις τὸν κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ, ἄρχοντας Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόῤῥας χρηματίζειν ποιεῖ. Τὸ τοίνυν λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος, καὶ τὸ λεγόμενον ἐν τῇ προφητείᾳ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ, τὸ σημεῖον τοῦ Κυρίου πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀνεκήρυξεν, καὶ τὰς τοιάσδε ψυχὰς τῶν ἐθνῶν ἐξ ἀπωλείας ἐπὶ τὴν τοῦ Κυρίου γνῶσιν ἐφελκυσάμενον, ἕνα λαὸν συνῆξε τῷ Θεῷ,
C τὸν ἐκ τῶν τεσσάρων πτερύγων τῆς γῆς εἰσέτι νῦν τῇ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει συγκροτούμενον. Οὗτοι δὲ αὐτοὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἀπολωλότων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους διασωθέντες μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι Σωτῆρος ἡμῶν, ἐκ διαφόρων φυλῶν τυγχάνοντες, μιᾶς κλήσεως καὶ μιᾶς χάριτος ἑνὸς Πνεύματος ἁγίου κατηξιωμένοι, πάντα ζῆλον ὃν πάλαι πρὸς αὐτοὺς εἶχον αἱ τοῦ Ἑβραίων ἔθνους φυλαὶ, ἀποῤῥίψουσιν, ὡς ἡ προφητεία φησίν. Κατηρτισμένοι γοῦν τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ, οὐ μόνον τὴν ἤπειρον, ἀλλὰ καὶ τὰς νήσους διῆλθον τῶν ἐθνῶν, πάσας πανταχόθεν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς προνομεύοντες καὶ αἰχμαλωτεύοντες εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ Χριστοῦ, ἀκολούθως τῷ χρησμῷ φήσαντι· « Καὶ πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ἅμα προνομεύοντες, καὶ τοὺς
D ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν. » Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τῆς προφητείας τούτοις ἀναλόγως ἐπιθεωρήσεις, ἑκάστην λέξιν παρὰ σαυτῷ βασανίσας, καὶ πᾶν μὲν τὸ ἀσύστατον καὶ ταπεινὸν αὐτῆς διακρουσάμενος, τὴν δὲ διάνοιαν τοῦ πνεύματος, ὡς ἂν αὐτό σοι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ θεωρεῖν ὑποβάλῃ, νοήσας. Ἡμῖν γὰρ ὁ καιρὸς οὐκ ἐπιτρέπει τοῖς τόποις ἐπὶ πλεῖον ἐνδιατρίβειν, τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἐξανύσαι κατεπειγομένοις.

[68] Isa. XI, 14.

ΜΒ'. « Καὶ ἐντελοῦμαι τῇ οἰκουμένῃ ὅλῃ κακὰ, A καὶ τοῖς ἀσεβέσι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, καὶ ἀπολῶ ὕβριν ἀνόμων, καὶ ὕβριν ὑπερηφάνων ταπεινώσω. Καὶ ἔσονται οἱ ἐγκαταλελειμμένοι ἔντιμοι μᾶλλον ἢ τὸ χρυσίον τὸ ἄπυρον· καὶ ἄνθρωπος ἔντιμος ἔσται μᾶλλον ἢ ὁ λίθος ὁ ἐκ Σουφείρ. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσονται οἱ καταλελειμμένοι ὡς δορκάδιον φεῦγον, καὶ ὡς πρόβατον πλανώμενον. » Καὶ διὰ τούτων τὸ σπάνιον τῶν σωθησομένων ἐν τῷ καιρῷ τῆς τῶν ἀσεβῶν ἀπωλείας σαφέστατα ὁ λόγος παρίστησιν· ὥστε μὴ χώραν ἔχειν ὑπονοεῖν ἀδιακρίτως πάντας ἀπαξαπλῶς τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ πᾶν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, τῶν τοῦ Θεοῦ τεύξεσθαι ἐπαγγελιῶν.

ΜΓ'. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔκλειψις δόξης Ἰακὼβ, καὶ τὰ πίονα τῆς δόξης αὐτοῦ σεισθήσονται. Καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ ἀμητὸν ἑστηκότα, καὶ σπέρμα σταχύων ἀμήσῃ· καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ στάχυας ἐν φάραγγι στερεᾷ, καὶ καταλειφθῇ ἐν αὐτῇ καλάμη· ἢ ὡς ῥῶγες ἐλαίας δύο, ἢ τρεῖς ἐπ' ἄκρου μετεώρου, ἢ τέσσαρες, ἢ πέντε ἐπὶ τῶν κλάδων αὐτῶν καταλειφθῶσι. Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ· Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πεποιθὼς ἔσται ἄνθρωπος ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτόν· οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ ἐμβλέψονται, καὶ οὐ μὴ πεποιθότες ὦσιν ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, οὐδὲ ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἃ ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν. » Καὶ διὰ τούτων ἐναργῶς θεσπίζεται ἡ δόξα τοῦ Ἰσραὴλ καὶ πάντα τὰ πίονα αὐτῶν καθαιρεθήσεσθαι, ὀλίγοι δὲ αὖθις καὶ C ἀριθμῷ ληπτοὶ, ὡσὰν ἐλαίας ἐν φυτῷ ῥῶγες βραχεῖς, καταλειφθήσεσθαι λέγονται· οὗτοι δὲ ἂν εἶεν οἱ ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν πεπιστευκότες. Ἀκολούθως δὲ μετὰ τὰ περὶ ἐκείνων εἰρημένα, περὶ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἀποστραφησομένου τὴν κατὰ τὰ εἴδωλα πλάνην, ἐπιγνωσομένου δὲ τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ, προφητεύεται.

ΜΔ'. « Ἀκούσατε, νῆσοι, ἐγκαταλελειμμένοι καὶ ὀδυνώμενοι, ἀκούσατε, ἃ ἤκουσα παρὰ Κυρίου Σαβαώθ· ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνήγγειλεν ἡμῖν. » Ὅρα τίνα τρόπον καὶ ἐνταῦθα οὐ πάντας τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπὶ τὴν τῶν ἀπορρήτων ἀκρόασιν παρακαλεῖ, ἀλλ' ἢ μόνους, οὓς ὀνομάζει καταλελειμμένους καὶ ὀδυνωμένους· οἷοι ἦσαν οἱ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, στενάζοντες καὶ ἀποκλαόμενοι τὴν κακίαν τοῦ τῶν D ἀνθρώπων βίου.

ΜΕ'. « Ἐπένθησαν οἱ ὑψηλοὶ τῆς γῆς, ἡ δὲ γῆ ἠνόμησε διὰ τοὺς κατοικοῦντας αὐτήν. Διὰ τοῦτο πτωχοὶ ἔσονται οἱ ἐνοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ καταλειφθήσονται ἄνθρωποι ὀλίγοι. » Καὶ ἐν τούτοις τοὺς παραβεβηκότας τὸν νόμον, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ διαθήκην τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ ἀπελέγξας, ἀπειλήσας τε αὐτοῖς τὰ ἀναγεγραμμένα, καταλειφθήσεσθαι ἀνθρώπους ἐξ αὐτῶν ὀλίγους προφητεύει· εἶεν δ' ἂν οὗτοι τὸ ὠνομασμένον παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος.

XLII. « Et mandabo orbi universo mala, et impiis peccata ipsorum, et perdam injuriam iniquorum, et contumeliam superborum humiliabo. Et erunt qui remanserint pretiosi magis, quam aurum quod ignem non sentit: et homo pretiosus erit magis, quam lapis in Suphir [63], ac deinceps adjungit: « Et erunt, » qui relicti fuerint, « quasi capreola fugiens, et quasi ovis errabunda [64]: » atque in his quidem paucitatem eorum, qui superfuturi sint tempore interitus impiorum, hic sermo planissime ostendit: ex quo id intelligimus, sine ulla exceptione, carituros esse propria regione omnes omnino, qui ad circumcisionem pertinent, atque omnem Judaicam gentem, promissa divina non esse consecuturam.

B XLIII. « Et erit in die illa defectus gloriæ Jacob, et pinguia gloriæ ipsius quassabuntur. Et erit quemadmodum si quis colligat messem stantem, et semen spicarum metat; et erit quemadmodum si quis colligat spicas in convalle solida, et **78** relicta fuerit in ea stipula; aut quasi baccæ olivæ duæ, sive tres in cacumine sublimi, seu quatuor, seu quinque in ramis ipsis relictæ fuerint. Hæc dicit Dominus Deus Israel: In die illa confidens erit homo in eo, qui fecit ipsum: oculi autem ejus ad sanctum Israel respicient, et non erunt confidentes in altaribus, neque in operibus manuum suarum, quæ fecerunt digiti ipsorum [65]. » In his quoque evidenter canitur; quemadmodum gloria Israel, et cuncta pinguia eorum auferenda sint, et pauci rursus numeroque comprehensibiles relinquendi: atque hi quidem erunt, qui ex eis in Dominum nostrum crediderint. Deinceps autem post ea quæ de illis dicta sunt, de universo genere hominum, quod aversurum se sit ab errore simulacrorum, Deumque Israel agniturum, vaticinium sequitur.

XLIV. « Audite, insulæ, qui relicti estis et dolore cruciamini: audite quæ audivi a Domino Sabaoth. Deus Israel nuntiavit nobis [66]. » Specta quemadmodum hic quoque non omnes, qui ad circumcisionem spectant, ad ejusmodi arcana audienda invitet, sed solos eos, quos dicit relictos esse, ac dolore cruciari: quales erant, qui, ut ait Apostolus, gemebant ac deplorabant malitiam vitæ hominum.

XLV. « Luxerunt excelsi terræ, et terra inique egit propter habitantes eam. Idcirco inopes erunt inhabitantes in terra, et relinquentur homines pauci [67]. » In his quoque ubi eos reprehendit, qui ex populo circumcisionis legem Dei, et testamentum contempserint, et eis minatus est ea quæ scripta sunt; tum ex illis paucos homines esse relinquendos vaticinatur. Hi vero sint sane illæ, quæ nominantur apud Apostolum « reliquiæ secundum electionem gratiæ [68]. »

[63] Isa. XIII, 11, 12. [64] Ibid. 14. [65] Isa. XVII, 4-8. [66] Isa. XLIX, 1, 2. [67] Isa. XXIV, 4-6. [68] Rom. XI, 5.

XLVI. « Relinquentur civitates desertæ, et domus A quæ relictæ fuerint, interibunt. Hæc omnia erunt in terra in medio gentium : quemadmodum si quis colligat paucas baccas, quæ in oliva remanserint, sic colligent eos ; et si **79** cessaverit vindemia, hi voce clamabunt : qui autem relicti fuerint in terra, lætabuntur simul cum gloria Domini [69]. » Hic quoque soli qui relicti fuerint, gavisuri dicuntur, cum reliqui omnes his, quæ in vaticinio continentur, sint tradendi.

ΜϚʹ. « Καταλειφθήσονται πόλεις ἔρημοι, καὶ οἱ οἶκοι οἱ ἐγκαταλελειμμένοι ἀπολοῦνται. Ταῦτα πάντα ἔσται ἐν τῇ γῇ ἐν μέσῳ τῶν ἐθνῶν· ὃν τρόπον ἐάν τις καλαμήσηται ἐλαίαν, οὕτως καλαμήσονται αὐτούς· καὶ ἐὰν παύσηται ὁ τρυγητὸς, οὗτοι φωνῇ φωνήσουσιν· οἱ δὲ καταλειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς εὐφρανθήσονται ἅμα τῇ δόξῃ Κυρίου. » Καὶ ἐνταῦθα οἱ καταλειφθέντες μόνοι εὐφρανθήσεσθαι λέγονται, τῶν λοιπῶν ἁπάντων τοῖς θεσπιζομένοις παραδοθησομένων.

XLVII. « Conculcabitur corona contumeliæ, mercenarii Ephraim : et erit flos, qui decidet de spe gloriæ in cacumine montis excelsi, quasi præcox ficus : qui vidit eum priusquam in manus accipiat, vellet eum devorare. Die illa Dominus erit corona spei, contexta gloriæ ei, qui relictus sit de B populo ipsius : relinquentur enim in spiritu judicii. » Etiam hic ei, qui relictus sit de populo, non universæ illi genti, solis utique illis, qui reliquiarum nomine significantur, Dominum coronam spei, et gloriæ futurum, vaticinatur : alios vero præter populi reliquias, coronam contumeliæ, et mercenarios Ephraim nominat.

ΜΖʹ. « Καταπατηθήσεται ὁ στέφανος τῆς ὕβρεως, οἱ μισθωτοὶ τοῦ Ἐφραΐμ· καὶ ἔσται τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς ἐλπίδος τῆς δόξης ἐπ' ἄκρου τοῦ ὄρους τοῦ ὑψηλοῦ, ὡς πρόδρομος σύκου· ὁ ἰδὼν αὐτὸ, πρὶν ἢ εἰς τὴν χεῖρα λαβεῖν αὐτὸ, θελήσει αὐτὸ καταπιεῖν. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ Κύριος ἔσται ὁ στέφανος τῆς ἐλπίδος, ὁ πλακεὶς τῆς δόξης τῷ καταλειφθέντι τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· καταλειφθήσονται γὰρ ἐν πνεύματι κρίσεως. » Καὶ ἐνταῦθα τῷ καταλειφθέντι τοῦ λαοῦ, οὐχὶ δὲ παντὶ τῷ ἔθνει αὐτῶν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς διὰ τοῦ καταλείμματος σημαινομένοις, τὸν Κυριον στέφανον ἔσεσθαι ἐλπίδος καὶ δόξης προφητεύει, τοὺς ἄλλους παρὰ τὸ κατάλειμμα τοῦ λαοῦ στέφανον ὕβρεως καὶ μισθωτοὺς τοῦ Ἐφραῒμ ὀνομάζων.

XLVIII. « Et erunt, qui relicti fuerint in Judæa, mittent radicem deorsum, et facient fructum sursum quoniam ex Hierusalem erunt, qui relicti fuerint, et qui salvi futuri sunt ex monte Sion : æmulatio Domini Sabaoth faciet hæc [71] : » eos, qui secundum electionem gratiæ relicti fuerint ex Judæorum gente missuros radicem deorsum, et factu- C ros semen sursum vaticinatur. Ubi manifestissime apostolorum et discipulorum Salvatoris nostri electionem significat. Siquidem hi, ex iis qui ad circumcisionem pertinent, relicti, deorsum in terram doctrinæ suæ radices miserunt, adeo quidem, ut illa ipsa eorumdem doctrina infixa sit, et radicibus firmata per totum terrarum orbem : sursum autem ferre semen et fructum ad promissa cœlestia exhortati sunt. Hi vero ipsi de gente Judæorum relicti, cæteris pereuntibus, soli servari dicuntur. Hæc autem omnia, æmulatio Domini fecit. Nam æmulatio Domini, quæ hos ad provocandum eos impios, qui in circumcisione manserunt elegit, illos provocavit, ut est illud apud Moysem dictum : « ipsi D me provocaverunt in eo, qui non est Deus : et ego provocabo eos in ea, quæ non est gens : in gente stulta irritabo eos [72]. »

ΜΗʹ. « Καὶ ἔσονται οἱ ἐγκαταλελειμμένοι ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φυήσουσι ῥίζαν κάτω, καὶ ποιήσουσι σπέρμα ἄνω, ὅτι ἐξ Ἱερουσαλὴμ ἔσονται οἱ σωζόμενοι ἐξ ὄρους Σιών. Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. » Τοὺς κατ' ἐκλογὴν χάριτος καταλειφθέντας ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους φυήσειν ῥίζαν κάτω, καὶ ποιήσειν σπέρμα ἄνω προφητεύει, σαφέστατα τὴν τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐκλογὴν παριστάς. Οὗτοι γὰρ, ἀπὸ τῶν ἐκ περιτομῆς καταλειφθέντες, κάτω μὲν εἰς γῆν τὰς ῥίζας τῆς διδασκαλίας αὐτῶν κατέβαλλον, ὡς ἐμπαγῆναι, καὶ ῥιζῶσαι καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὴν διδαχὴν αὐτῶν· ἄνω δὲ τὸ σπέρμα καὶ τὸν καρπὸν φέρεσθαι εἰς τὰς ἐπουρανίους ἐπαγγελίας παρεκελεύσαντο. Οἱ δ' αὐτοὶ οὗτοι ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους καταλελειμμένοι, τῶν λοιπῶν ἀπολλυμένων, μόνοι σωζόμενοι λέγονται. Ταῦτα δὲ πάντα ὁ ζῆλος Κυρίου ἐποίησεν. Εἰς γὰρ τὸ παραζηλῶσαι τοὺς ἀσεβεῖς τῶν ἐκ περιτομῆς, ἐκλεξάμενος ὁ ζῆλος Κυρίου τούτους, παρεζήλωσεν ἐκείνους· κατὰ τὸ παρὰ Μωσεῖ λεγόμενον· « Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ Θεῷ, κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει· ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς. »

XLIX. « Sic dicit Dominus : Quemadmodum **80** invenietur acinus in racemo, et dicent, ne dissipaveris eum, quoniam benedictio Domini est in eo, sic faciam propter eum, qui servit mihi : hujus causa non perdam omnes : et educam ex Jacob semen, et ex Juda : et hæreditabit montem sanctum meum, et hæreditabunt electi mei et servi mei, et habitabunt illic. Et erit in silva stabulum gregum, et vallis Achor in requiem armentorum boum populo meo, qui exquisiverunt me. Vos autem, qui

ΜΘʹ. « Οὕτως λέγει Κύριος· Ὃν τρόπον εὑρήσεται ὁ ῥὼξ ἐν τῷ βότρυϊ, καὶ ἐροῦσιν· Μὴ λυμήνῃ αὐτὸν, ὅτι εὐλογία Κυρίου ἐστὶν ἐν αὐτῷ· οὕτως ποιήσω ἕνεκεν τοῦ δουλεύοντός μοι· τούτου ἕνεκεν οὐ μὴ ἀπολέσω πάντας· καὶ ἐξάξω τὸ ἐξ Ἰακὼβ σπέρμα, καὶ τὸ ἐξ Ἰούδα· καὶ κληρονομήσει τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου· καὶ κληρονομήσουσιν οἱ ἐκλεκτοί μου καὶ οἱ δοῦλοί μου, καὶ κατοικήσουσιν ἐκεῖ. Καὶ ἔσται ἐν τῷ δρυμῷ ἔπαυλις ποιμνίων, καὶ φάραγξ Ἀχὼρ εἰς ἀνάπαυσιν βουκολίων τῷ λαῷ μου, οἳ ἐζήτησάν με.

[69] Isa. XXIV, 10-14. [70] Isa. XXVIII, 3-6. [71] Isa. XXXVII, 31, 32. [72] Deut. XXXII, 21.

Ὑμεῖς δὲ οἱ ἐγκαταλιπόντες με καὶ ἐπιλανθανόμενοι τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ ἑτοιμάζοντες τῇ τύχῃ τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῷ δαίμονι κέρασμα, ἐγὼ παραδώσω ὑμᾶς εἰς μάχαιραν. Πάντες ἐν σφαγῇ πεσεῖσθε· ὅτι ἐκάλεσα ὑμᾶς, καὶ οὐχ ὑπηκούσατε, καὶ ἐποιήσατε τὸ πονηρὸν ἐναντίον ἐμοῦ, καὶ ἃ οὐκ ἐβουλόμην ἐξελέξασθε. » Διελὼν καὶ ἐν τούτοις ὁ λόγος, βραχὺ μέν τί φησι σπέρμα ἐξ Ἰακὼβ τεύξεσθαι τῶν ἐπηγγελμένων· ἐκλεκτούς τε εἶναι τοὺς κατοικήσαντας ἐν τῷ δρυμῷ· οὕτως ὀνομάζων τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν, ἐν ᾗ οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ τὸ Ἰακὼβ σπέρμα, εἶεν δ' (1) ἂν οἱ ἀπόστολοι καὶ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες παρὰ τούτους ταῖς δηλουμέναις ἀπειλαῖς ὑποβέβληνται· μονονουχὶ τοῦ λόγου γυμνότατα παριστῶντος, μὴ ὡς ἔτυχεν ἐπὶ πᾶν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος φθάσειν τὰς τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἀλλ' ἐπὶ μόνον τὸ ὠνομασμένον σπέρμα, καὶ τοὺς ἐπικαλουμένους ἐκλεκτοὺς τοῦ Θεοῦ· « ἐπεὶ πολλοὶ κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. » Τούτοις δὲ καὶ νῦν ὄνομα καινὸν ἐπιτεθήσεσθαι ἑξῆς ὁ λόγος θεσπίζει, φάσκων πρὸς τοὺς ἀσεβεῖς· « Καταλειφθήσεται γὰρ τὸ ὄνομα ὑμῶν εἰς πλησμονὴν τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὑμᾶς δ' ἀνελεῖ Κύριος· τοῖς δὲ δουλεύουσί μοι κληθήσεται ὄνομα καινόν. » Τὸ δὴ οὖν ὄνομα καινὸν, ὃ μὴ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἔγνωστο, ποῖον ἂν εἴη ἢ τὸ ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ προσωνυμίας καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης εὐλογημένον Χριστιανῶν ὄνομα;

reliquistis me, et obliviscimini montem sanctum meum, et paratis fortunæ mensam, et impletis dæmoni poculum mistum : ego tradam vos in gladium. Omnes in occisione cadetis ; quoniam vocavi vos, et non auscultastis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæ nolebam, elegistis [73]. » Cum in his divisione quadam sermo divinus utatur, tum exiguum quoddam semen Jacob, ea quæ promissa sunt consecuturum affirmat : electos autem esse eos, qui habitent in silva. Nam sic vocationem gentium nominat, in qua electi Domini, et semen Jacob sint, sane ipsi apostoli et discipuli Salvatoris nostri : præter quos qui reliqui sunt, omnes in eas, quæ expositæ sunt, minas reciderunt : quandoquidem ipsa oratio prope apertissime demonstrat, non casu quodam in cunctam Judæorum gentem promissa divina esse ventura, sed in id solum quod semen est nominatum, et in eos, qui vocari solent electi Dei : « multi enim sunt vocati, pauci vero electi [74]. » Quibus etiam nomen novum imponendum deinceps oraculum canit, sic ad impios dicens : « Relinquetur enim nomen vestrum in satietatem electis meis. Vos autem interficiet Dominus : ii vero, qui mihi servient, vocabuntur nomine novo [75]. » Atqui novum istud nomen, quod antiquis ignotum fuerit, quodnam quæso fuerit, nisi Christianorum? quod a Salvatoris nostri Jesu Christi appellatione deductum in toto orbe terrarum laudibus et favore celebratur?

Ν'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.

« Καὶ ἔσται ἐκ τῆς σταγόνος τοῦ λαοῦ τούτου συναγόμενος· συναχθήσεται Ἰακὼβ σὺν πᾶσιν. Ἐκδεχόμενος ἐκδέξομαι τοὺς καταλοίπους τοῦ Ἰσραήλ· ἐπὶ τὸ αὐτὸ θήσομαι τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν. » Συμφώνως τοῖς προεκτεθεῖσιν ἐκ τοῦ Ἡσαΐου καὶ ὁ Μιχαίας ἐκδέξασθαι τὸν Θεὸν οὐχ ἁπλῶς πάντας, ἀλλὰ μόνους τοὺς καταλοίπους ὀνομάζει. Ὥσπερ δὲ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ σπέρμα ὠνομάζετο τὸ ἐξ αὐτῶν λεῖμμα, οὕτως καὶ νῦν σταγόνα ὀνομάζει τοὺς ἐξ αὐτῶν σωθησομένους. Δηλοῦται δὲ καὶ διὰ τούτων ὁ τῶν ἀποστόλων χορὸς, ὡς σταγών τις καὶ σπέρμα τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους γεγενημένος· ἐξ ἧς σταγόνος πάντες οἱ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸν Χριστὸν ἐπεγνωκότες τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ παραδεδεγμένοι, τῆς θεσπιζομένης ἐπισυναγωγῆς κατηξιώθησαν, τὴν ἀπὸ τῶν πολεμίων λύτρωσιν εὑράμενοι.

81 L. A Michæa.

« Et erit de stilla populi hujus, qui congregatur : congregabitur Jacob cum omnibus. Excipiens excipiam reliquos ex Israel : in unum ponam conversionem eorum [76]. » Consentanea iis, quæ ab Isaia accepta sunt, supraque a nobis exposita, Michæas quoque indicat : qui Deum non simpliciter omnes, sed solos eos, qui reliqui fuerint, excepturum narrat : et quemadmodum apud Isaiam [77] semen nominabatur ipsum illorum residuum, ita hic stillam eos nominat, qui ex illis superstites futuri sunt. Significatur autem his verbis ipse chorus apostolorum, qui quasi stilla quædam, et semen Judaicæ gentis exstiterunt : de qua stilla omnes quicunque ex toto orbe Christum Dei cognoverint, et doctrinam ejus acceperint, ea quam oraculum canit congregatione digni effecti sunt, et liberationem ab hostibus nacti.

ΝΑ'. « Καὶ σὺ Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Εὐφραθὰ, ὀλιγοστὸς εἶ ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης· τέξεται, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσι. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα τοῦ Ἰακὼβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς δρόσος παρὰ Κυρίου πίπτουσα, καὶ ὡς

LI. « Et tu Bethlehem, domus Ephrata, minima es, ut sis in millibus Juda; ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit in principem ipsi Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi. Propter hoc dabit eos usque ad tempus parientis : pariet, et reliqui ex fratribus eorum convertentur [78]. » Et post pauca adjungit : « Et erit quod reliquum fuerit ex Jacob in gentibus in medio populorum multorum, quasi ros a Domino cadens, et tanquam

[73] Isa. LXV, 8-12. [74] Matth. XXII, 14. [75] Isa. LXV, 15. [76] Mich. II, 11, 12. [77] Isa. LXV, 9. [78] Mich. V, 2, 3.

(1) Forte corrigendum γ' pro δ'. EDIT. PATR.

agni super gramen, ut non congregetur aliquis, neque subsistat in filiis hominum? et erit quod reliquum fuerit ex Jacob in gentibus, in medio populorum multorum, tanquam leo in jumentis silvæ, et quasi catulus leonis in gregibus ovium, quemadmodum cum transierit et dispertiens rapuerit, et non sit qui eripiat: extolletur manus tua super affligentes te, et omnes inimici tui perdentur [79]: » his profecto nihil fieri posset lucidius, quæ et ortum Salvatoris in Bethlehem, et ejusdem ab æterno propagationem, et Virginis partum, et apostolorum et discipulorum ejus vocationem, et prædicationem de Christo, qui in totum orbem per eos importata est, referunt. Cum enim is princeps de quo prophetia loquitur, et cujus exitus ex diebus æternis esse declarat, de Bethlehem sit profecturus, huncque ipsum ea quæ pariens nominatur, sancta Virgo sit paritura: non omnes qui ad circumcisionem spectant, sed solos eos qui reliqui fuerint, salvos futuros affirmat, quos et residuum fore Jacob, et roris instar in omnes datum iri nationes. « Erit enim, inquit, residuum Jacob in gentibus, ut ros a Domino cadens, et quasi agni super gramen, » pro quo, « quasi stillæ in herbam, » **82** Aquila; Theodotion autem, « tanquam nix super fenum, » reddidere. Item pro illo, « ut non congregetur aliquis, neque subsistat in filiis hominum, neque offendat filius hominis, » Theodotion reposuit, « qui non exspectabit hominem, et non sperabit in filio hominis. » Aquila vero, « qui non exspectabit virum, et non erga filios hominum: » in quibus, omnis apostolorum Salvatoris nostri spes, quæ non in homine, sed in Salvatore, et Domino suo futura sit demonstratur, qui utique Salvator Dei Verbum erat. His vero deinceps adjungit: « et erit quod reliquum fuerit ex Jacob gentibus in medio populorum multorum, quasi leo in jumentis silvæ, et quasi catulus leonis in gregibus ovium: quemadmodum cum transierit, et dispertiens rapuerit, et non sit qui eripiat: » quibus verbis, ut arbitror, confidentia et intrepidum robur prædicationis apostolicæ declaratur. Siquidem instar leonis et catuli, in silvam gentium, et in ovium humanarum greges, illi irruentes, et dispertientes dignos ab indignis, eos Christi verbo subjecerunt. Ad quem deinceps proferuntur, quæ ab ipso sint manatura: « extolletur manus tua super affligentes te, et omnes inimici tui perdentur: » quod ipsum sane etiam oculis intueri licet. Quamvis enim multis, quamvis innumerabilibus, Christi verbum antehac affligentibus, et hodie quoque oppugnantibus, altius tamen ipsum abiit, et potentius cunctis effectum est. Sed etiam in sublimi collocata est manus Christi, contra omnes qui ipsum afflixerint: ejusque inimici universi, variis temporibus contra ejus Ecclesiam insurgentes, perdendi esse dicuntur.

A ἄρνες ἐπ' ἄγρωστιν, ὅπως μὴ συναχθῇ μηδείς, μηδὲ ὑποστῇ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων· καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα Ἰακὼβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς λέων ἐν τοῖς κτήνεσι τοῦ δρυμοῦ, καὶ ὡς σκύμνος ἐν ποιμνίοις προβάτων, ὃν τρόπον ὅταν διέλθῃ, καὶ διαστείλας ἁρπάσῃ, καὶ μὴ ᾖ ὁ ἐξαιρούμενος· ὑψωθήσεται ἡ χείρ σου ἐπὶ τοὺς θλίβοντάς σε, καὶ πάντες οἱ ἐχθροί σου ἐξολοθρευθήσονται. » Τούτων οὐδ' (1) ἄν τι γένοιτο λευκότερον, κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ τὴν γένεσιν τὴν ἐν Βηθλεὲμ τοῦ Σωτῆρος ἀναφωνούντων, καὶ τὴν πρὸ αἰῶνος οὐσίωσιν αὐτοῦ, καὶ τὸν τῆς Παρθένου τοκετὸν, καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν αὐτοῦ τὴν κλῆσιν, καὶ τὸ κήρυγμα τὸ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης περὶ τοῦ Χριστοῦ δι' αὐτῶν κατηγγελμένον. Τοῦ γὰρ δηλουμένου ἄρχοντος, οὗ τὰς ἐξόδους
B ὁ λόγος ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος εἶναι δηλοῖ, ἐκ τῆς Βηθλεὲμ προελευσομένου, καὶ τῆς τοῦτον ἀποτικτούσης ἁγίας Παρθένου τεξομένης, οὐ πάντας φησὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ μόνους τοὺς ἐπιλοίποις ἀνασωθήσεσθαι, οὓς καὶ λεῖμμα γενήσεσθαι τοῦ Ἰακὼβ, καὶ δίκην δρόσου ἐπὶ πάντα δοθήσεσθαι τὰ ἔθνη. « Ἔσται γάρ, » φησὶ, « τὸ ὑπόλειμμα τοῦ Ἰακὼβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὡς δρόσος παρὰ Κυρίου πίπτουσα, καὶ ὡς ἄρνες ἐπ' ἄγρωστιν. » Ἀνθ' οὗ, « καὶ ὡς ψεκάδες ἐπὶ πόαν, » ὁ Ἀκύλας, ὁ δὲ Θεοδοτίων, « καὶ ὡσεὶ νιφετὸς ἐπὶ χόρτον, » ἐκδεδώκασι. Καὶ πάλιν ἀντὶ τοῦ, Ὅπως μὴ συναχθῇ μηδεὶς μηδὲ ὑποστῇ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων, μηδὲ προσκόψῃ υἱὸς ἀνθρώπου, φησὶν ὁ Θεοδατίων, « Ὃς οὐ μενεῖ ἄνθρωπον, καὶ οὐκ ἐλπίσει ἐπὶ υἱὸν ἀνθρώπου. »
C Καὶ ὁ Ἀκύλας, « Ὃς οὐχ ὑπομενεῖ ἄνδρα, καὶ οὐ περὶ υἱοὺς ἀνθρώπων· » δι' ὧν πᾶσα τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐλπὶς οὔτε (2) εἰς ἄνθρωπον, ἀλλ' εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον αὐτῶν· οὗτος δὲ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος. Οἷς ἑξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα Ἰακὼβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς λέων ἐν τοῖς κτήνεσι τοῦ δρυμοῦ, καὶ ὡς σκύμνος ἐν ποιμνίοις προβάτων· ὃν τρόπον ὅταν διέλθῃ, καὶ διαστείλας ἁρπάσῃ, καὶ μὴ ᾖ ὁ ἐξαιρούμενος· » δι' ὧν οἶμαι δηλοῦσθαι τὸ θαρσαλέον καὶ ἀκατάπληκτον τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος. Δίκην γοῦν λέοντος καὶ σκύμνου ἐν τῷ δρυμῷ τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐν ταῖς τῶν ἀνθρωπίνων προβάτων ἀγέλαις εἰσβαλόντες, καὶ διαστείλαντες τοὺς ἀξίους ἀπὸ τῶν ἀναξίων, ὑπηγάγοντο τῷ Χριστοῦ λόγῳ· πρὸς ὃν ἑξῆς ἀναφωνεῖται τὰ ἀπ'
D αὐτοῦ· « Ὑψωθήσεται ἡ χείρ σου ἐπὶ τοὺς θλίβοντάς σε, καὶ πάντες οἱ ἐχθροί σου ἐξολοθρευθήσονται· ὃ καὶ αὐτὸ πάρεστιν ὀφθαλμοῖς παραλαμβάνειν Μυρίων γὰρ ὅσων τὸν Χριστοῦ λόγον θλιψάντων, καὶ εἰσέτι νῦν πολεμούντων, ὑπερήρθη καὶ κρείττων πάντων γέγονεν. Ἀλλὰ καὶ ὑψώθη ἡ χεὶρ τοῦ Χριστοῦ κατὰ πάντων τῶν θλιψάντων αὐτόν· οἵ τε ἐχθροὶ αὐτοῦ πάντες, οἱ κατὰ χρόνους ἐπανιστάμενοι αὐτοῦ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐξολοθρευθήσεσθαι λέγονται.

LII. *A Sophonia.*

« Quia tunc convertam in populos linguam, ut in

NB'. *Ἀπὸ τοῦ Σοφονίου.*

Ὅτι τότε μεταστρέψω ἐπὶ λαοὺς γλῶσσαν εἰς

[79] Mich. v, 7-9.

(1) *Οὐδ'*. Forte οὐκ. EDIT. PATR.

(2) *Οὔτε*. Forte οὐκ. EDIT. PATR.

ὄνομα Κυρίου, τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἕνα. A Ἐκ περάτων ποταμῶν Αἰθιοπίας προσδέξομαι τοὺς ἱκετεύοντάς με· υἱοὶ τῶν διεσπαρμένων οἴσουσι θυσίας μοι. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐ μὴ καταισχυνθῇς ἐκ πάντων τῶν ἐπιτηδευμάτων σου, ὧν ἠσέβησας εἰς ἐμέ· ὅτι τότε περιελῶ ἀπὸ σοῦ τὰ φαυλίσματα τῆς ὕβρεώς σου, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ προστεθῇς τοῦ μεγαλαυχῆσαι ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ ὑπολείψομαι ἐν σοὶ λαὸν πρᾶον καὶ ταπεινόν· καὶ εὐλαβήσονται ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου οἱ κατάλοιποι τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οὐ ποιήσουσιν ἀδικίαν, καὶ οὐ λαλήσουσι μάταια, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν στόματι αὐτῶν γλῶσσα δολία· διότι αὐτοὶ νεμήσονται καὶ κοιτασθήσονται, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοβῶν αὐτούς. » Καὶ ἐν τούτοις ὑπολείψεσθαι ἑαυτῷ λαὸν πραΰν καὶ ταπεινὸν ὁ Κύριος ἐπήγγελται, οὐκ ἄλλον δηλῶν, ἢ τὸν ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν B Χριστὸν αὐτοῦ πεπιστευκότα. Καὶ πάλιν τοὺς καταλοίπους τοῦ Ἰσραὴλ μόνους σωθήσεσθαι μετὰ τῆς τῶν λοιπῶν ἐθνῶν κλήσεως, ἣν ἐν τοῖς πρώτοις τῆς προφητείας ἐσήμαινεν.

ΝΓ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.

« Ἰδοὺ ἡμέρα ἔρχεται ἐν σοὶ, καὶ διαμερισθήσεται τὰ σκῦλά σου ἐν σοί· καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ εἰς πόλεμον, καὶ ἁλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγήσονται οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἥμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ· οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθήσονται ἐκ τῆς πόλεως. » Συνᾴδει καὶ ταῦτα τοῖς προτεθειμένοις ἐπὶ τῷ ὀλέθρῳ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους, μετελθόντι αὐτοὺς μετὰ τὴν τοῦ C Χριστοῦ παρουσίαν πεπληρωμένα. Μετὰ οὖν τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον ταῦτα ὁ Ζαχαρίας προφητεύει, θεσπίζων τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων γενησομένην ὑστάτην πολιορκίαν τοῦ λαοῦ, ἐφ' ᾗ τοῦ παντὸς ἔθνους Ἰουδαίων ὑποχειρίου τοῖς πολεμίοις γενησομένου, μόνους φησὶ τοὺς καταλοίπους τοῦ λαοῦ σωθήσεσθαι, ἄντικρυς αὐτοὺς τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δηλῶν.

ΝΔ'. Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου.

« Ἐπιστράφητε, υἱοὶ ἀφεστηκότες, λέγει Κύριος· διότι ἐγὼ κατακυριεύσω ὑμῶν, καὶ λήψομαι ὑμᾶς, ἕνα ἐκ πόλεως, καὶ δύο ἐκ πατριᾶς· καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς Σιὼν, καὶ δώσω ὑμῖν ποιμένας κατὰ τὴν καρδίαν μου, καὶ ποιμανοῦσιν ὑμᾶς, ποιμαίνοντες μετ' ἐπιστήμης. Καὶ ἔσται, ἐὰν πληθυνθῆτε, καὶ αὐξηθῆτε, λέγει Κύριος, ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις οὐκ ἐροῦσιν ἔτι· D Κιβωτὸς Διαθήκης Κυρίου Ἰσραὴλ οὐκ ἀναβήσεται ἐπὶ καρδίαν, οὐδὲ ὀνομασθήσεται, καὶ οὐ ποιηθήσεται ἔτι. » Ὁμοῦ καὶ ἐν τούτοις τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενησομένην θεσπίζει, καθ' ἣν, ἕνα ἐκ πόλεως, καὶ δύο ἐκ πατριᾶς, καὶ σφόδρα ὀλιγοστοὺς καὶ ἀριθμῷ βραχεῖς ἐκλεξάμενος, ποιμένας τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἐθνῶν (1), καὶ αὐξηθέντων ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τῇ δι' αὐτῶν ἐσομένῃ κλήσει τῶν ἐθνῶν· « Οὐκέτι, φησὶν, ἐροῦσιν· Κιβωτὸς Διαθήκης Κυρίου· » οὐκέτι γὰρ ἐπὶ τὰς Μωσέως ἀναδραμοῦνται σωματικωτέρας

A nomine Domini serviant ei sub jugo uno. A finibus fluminum Æthiopiæ suscipiam supplicantes mihi: dispersorum ferent hostias mihi. In die illa non erubesces ex omnibus studiis tuis, quibus impie egisti adversum me; quia tunc auferam a te probra contumeliæ tuæ, et non ultra adjicies gloriari super monte sancto meo, et relinquam in te populum mansuetum et humilem, et cavebunt in nomine Domini, qui reliqui fuerint ex Israel, et non facient injustitiam, et non loquentur vana, et non invenietur in ore eorum lingua dolosa; quoniam ipsi pascentur et cubabunt, et non erit qui exterreat eos [80]. » **83** In his item relicturum sibi populum mansuetum et humilem Dominus pollicitus est, non alium utique significans, quam eum, qui de circumcisione in Christum ipsius sit crediturus. Et rursus eos, qui reliqui fuerint ex Israel, solos salvos futuros, cum reliquarum gentium vocatione, quam initio prophetiæ significavit.

LIII. *A Zacharia.*

« Ecce dies veniet in te, et dividentur spolia tua in te: et congregabo omnes gentes in Hierusalem ad bellum, et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres inquinabuntur, et exibit dimidium civitatis in captivitate: reliqui vero ex populo meo non perdentur de civitate [81]. » Consentanea sunt hæc iis quæ proposita sunt de interitu universæ nationis Judæorum, qui ad illas post Christi adventum pervenit. Hæc enim Zacharias post reditum de Babylone vaticinatur, canens extremam illam populi vastationem, quæ a Romanis inferenda erat, in qua cum tota Judaica gens in hostium potestatem ventura esset, solos eos dicit, qui de populo reliqui fuerint, salvos fore: sic sane apostolos Salvatoris nostri apertissime significans.

LIV. *Ab Jeremia.*

« Convertimini, filii, qui defecistis, dicit Dominus; quoniam ego dominabor in vobis, et accipiam vos, unum de civitate, et duos de familia, et adducam vos in Sion, et dabo vobis pastores secundum cor meum, et pascent vos, pascentes cum scientia. Et erit, cum multiplicati fueritis et creveritis, dicit Dominus, in diebus illis non dicent amplius: arca Testamenti Domini Israel, non ascendet in cor, neque nominabitur, et non fiet amplius [82]. » In his quoque conversionem Israel, in adventu Salvatoris nostri Jesu Christi futuram canit, in qua, cum unum de civitate et duos de familia, et valde paucos et numero exiguos elegerit, earum quæ in ipsum crediderint gentium pastores, cumque in terra gentes in sua ipsarum futura vocatione creverint: « Non ultra, inquit, ab eis dicetur, arca Testamenti Domini; » non enim amplius ad Moysis corporales adorationes recurrent,

[80] Sophon. III, 9-13. [81] Zachar. XIV, 1, 2. [82] Jer. III. 14-16.

(1) Deest aliquid ad suffulciendam sententiam, forte καταστήσει. ED.

utpote cum eis novum tradendum sit Testamentum.

84 LV. *Ab eodem.*

« Multiplicaverunt impietates suas, invaluerunt in aversionibus suis. Quanam ex his propitius ero tibi? filii tui dereliquerunt me, et juraverunt in iis, qui dii non sunt, et saturavi eos, et mœchati sunt, et in domibus scortorum habitaverunt, equi libidine perciti evaserunt, unusquisque ad uxorem proximi hinnitum emisit : nunquid non super his visitabo? dicit Dominus, an in gente tali non ulciscetur anima mea? Ascendite propugnacula ejus, et jugulate : consummationem vero ne facite, relinquite fulcimenta ejus, quoniam Domini sunt[83]. » In his simul, et accusatio totius nationis eorum, et quæ eos oppressit obsidio indicatur : et præ- B terea residuum, quod fulcimentum ejus nominat : cum ipsius Domini sit. Hoc vero residuum fuit, quod ex fide quam in Christum Dei habuit, confirmatum solidatumque est, ut ne iis similia pateretur, quæ universa illa gens perpessa est.

LVI. *Ab Ezechiele.*

« Et cadent vulnerati in medio vestri, et cognoscetis quod ego Dominus, cum abierint de vobis, qui liberabuntur a gladio ad gentes, et cum vos dispersi eritis per regiones, et recordabuntur mei, qui liberati erunt ex vobis in gentibus, ad quas captivi ducti sint[84]. » Videtur sane hic mihi quoque concordare iis, qui a reliquis prophetiis accepta sunt : eos enim qui liberati erunt, quosnam C alios dixeris, nisi quod in cæteris, residuum, seu reliquum, et stilla, et ros, populi illius nominatur? quibus utique denominationibus, apostolorum Salvatoris nostri conventus indicatur. Hi ergo liberati ab interitu universæ illorum nationis et a dispersione illorum, recordati sunt Dei, ut sit confitendum, ea quæ scripta sunt, de his fuisse dicta.

LVII. *Ab eodem.*

« Hæc dicit Adonai Dominus : Expellam eos ad gentes, et dispergam eos in omnes nationes, et dispergam eos in omnem terram : et ero eis in sanctificationem parvam in regionibus, quocunque ingressi fuerint illuc. » Hic quoque alio nomine eos vocavit, ubi sanctificationem parvam dixit, eos qui ex illis superstites mansuri sint et incolumes[85]. » D

LVIII. *Ab eodem.*

« Et omnes suscipientes eos **85** dispergam in omnem ventum : et gladium effundam a tergo eorum, et cognoscent quod ego Dominus, dum dispergam eos inter gentes, et disseminabo eos in regionibus : et relinquam ex eis viros in numero ex gladio, et ex fame, et ex morte : ut enarrent omnes iniquitates suas in gentibus, quocunque ingressi fuerint illuc : et cognoscent quod ego Dominus[86]. » In totius populi dispersione, etiam hic sibi ipsi relicturum ait paucos numero, non alios utique significans, quam eos, qui prædicti sunt.

A θρησκείας, ἅτε καινῆς Διαθήκης αὐτοῖς παραδοθησομένης.

ΜΕ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Ἐπλήθυναν ἀσεβείας αὐτῶν, ἴσχυσαν ἐν ταῖς ἀποστροφαῖς αὐτῶν. Ποίῳ τούτων ἵλεως ἔσομαί σοι; Υἱοί σου ἐγκατέλιπόν με, καὶ ὤμνυον ἐν τοῖς οὐκ οὖσι θεοῖς, καὶ ἐχόρτασα αὐτοὺς, καὶ ἐμοιχῶντο, καὶ ἐν οἴκοις πορνῶν κατελύοσαν· ἵπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν, ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον ἐχρεμέτιζον. Μὴ ἐπὶ τούτοις οὐκ ἐπισκέψομαι, λέγει Κύριος, ἢ ἐν ἔθνει τῷ τοιούτῳ οὐκ ἐκδικήσει ἡ ψυχή μου; Ἀνάβητε ἐπὶ τοὺς προμαχῶνας αὐτῆς, καὶ κατασφάξατε. Συντέλειαν δὲ μὴ ποιήσητε· ὑπολείπεσθε τὰ ὑποστηρίγματα αὐτῆς· ὅτι τοῦ Κυρίου εἰσί. » Καὶ ἐν τούτοις ὁμοῦ κατηγορία τοῦ παντὸς ἔθνους αὐτῶν, καὶ B ἡ μετελθοῦσα αὐτοὺς πολιορκία δηλοῦται, καὶ πάλιν τὸ κατάλειμμα, ὅπερ στήριγμα αὐτῆς ὀνομάζει τοῦ Κυρίου τυγχάνον. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ διὰ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πίστεως δυναμωθὲν καὶ στεῤῥωθὲν, ὡς μηδὲ τὰ ὅμοια ὑπομεῖναι, οἷς τὸ πᾶν ἔθνος αὐτῶν ἐπεπόνθει.

ΝϚ'. Ἀπὸ τοῦ Ἐζεκιήλ.

« Καὶ πεσοῦνται τραυματίαι ἐν μέσῳ ὑμῶν, καὶ ἐπιγνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ Κύριος, ἐν τῷ γενέσθαι ἐξ ὑμῶν ἀνασωζομένους ἐκ ῥομφαίας ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν τῷ διασκορπισμῷ ὑμῶν ἐν ταῖς χώραις. Καὶ μνησθήσονταί μου οἱ ἀνασωζόμενοι ἐξ ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, οὗ ᾐχμαλωτεύθησαν ἐκεῖ. » Δοκεῖ μοι κἀνταῦθα συνᾴδειν τοῖς ἀπὸ τῶν λοιπῶν προφητειῶν. Τοὺς γὰρ ἀνασωζομένους τίνας ἂν εἴποις ἢ τὸ ἐν ἑτέ- C ροις ὠνομασμένον ὑπόλειμμα, καὶ τὴν σταγόνα καὶ δρόσον τοῦ λαοῦ ἐκείνου, δι' ὧν ἐδηλοῦτο ἡ τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σύστασις; Οὗτοι γοῦν, ἀνασωθέντες ἐκ τῆς ἀπωλείας τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους, καὶ ἐν τῷ διασκορπισμῷ αὐτῶν, ἐμνήσθησαν τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁμολογεῖσθαι περὶ αὐτῶν εἰρῆσθαι τὰ ἀναγεγραμμένα.

ΝΖ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Τάδε λέγει Ἀδωναῒ Κύριος· ὅτι Ἀπώσομαι αὐτοὺς εἰς τὰ ἔθνη, καὶ διασκορπιῶ αὐτοὺς εἰς πάντα τὰ ἔθνη, καὶ διασκορπιῶ αὐτοὺς εἰς πᾶσαν τὴν γῆν· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς ἁγίασμα μικρὸν ἐν ταῖς χώραις, οὗ ἂν εἰσέλθωσιν ἐκεῖ. » Καὶ ἐνταῦθα ἑτέρως τοὺς αὐτοὺς κέκληκεν, « ἁγίασμα μικρὸν » εἰπὼν τοὺς ἐξ D αὐτῶν ἀνασωθησομένους καὶ ὑπολειφθησομένους.

ΝΗ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ πάντας τοὺς ἀντιλαμβανομένους αὐτῶν διασπερῶ εἰς πάντα ἄνεμον, καὶ ῥομφαίαν ἐκχεῶ ὀπίσω αὐτῶν, καὶ ἐπιγνώσονται, ὅτι ἐγὼ Κύριος, ἐν τῷ διασκορπίσαι με ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ διασπερῶ αὐτοὺς ἐν ταῖς χώραις· καὶ ὑπολείψομαι ἐξ αὐτῶν ἄνδρας ἐν ἀριθμῷ ἐκ ῥομφαίας, καὶ ἐκ λιμοῦ, καὶ ἐκ θανάτου, ὅπως ἐκδιηγήσωνται πάσας τὰς ἀνομίας αὐτῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, οὗ ἂν εἰσέλθωσιν ἐκεῖ· καὶ γνώσονται ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς λαοῦ διασπορᾷ καὶ νῦν ὑπολείψεσθαι ἑαυτῷ ὀλίγους ἀριθμῷ φησιν, οὐδ' [*f.* οὐκ] ἄλλους δηλῶν τῶν προειρημένων.

[83] Jer. v, 6-10. [84] Ezech. vi, 7-9. [85] Ezech. xi, 16. [86] Ezech. xii, 14-16.

ΝΘ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Τάδε λέγει Ἀδωναΐ Κύριος· Ἐὰν δὲ καὶ τὰς τέσσαρας ἐκδικήσεις μου τὰς πονηρὰς, ῥομφαίαν, καὶ λιμὸν, καὶ θηρία πονηρὰ, καὶ θάνατον ἐξαποστελῶ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐξ αὐτῆς ἄνθρωπον καὶ κτῆνος, καὶ ἰδοὺ ὑπολελειμμένοι ἐν αὐτῇ, οἱ ἀνασεσωμένοι. » Οὐδὲν ἂν καὶ ταῦτα διαφέροι τῶν προειρημένων.

Ξ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Οὕτως κρινῶ ὑμᾶς, λέγει Κύριος, καὶ διάξω ὑμᾶς ὑπὸ τὴν ῥάβδον μου, καὶ εἰσάξω ὑμᾶς ἐν ἀριθμῷ τῆς Διαθήκης μου, καὶ ἐκλέξω ἐξ ὑμῶν τοὺς ἀφεστηκότας καὶ τοὺς ἀσεβεῖς· διότι ἐκ τῆς παροικίας αὐτῶν ἐξάξω αὐτοὺς, καὶ εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ οὐκ εἰσελεύσονται. » Σαφῶς καὶ ἐν τούτοις ἀριθμῷ βραχεῖς ὑπὸ τὴν ῥάβδον τοῦ Θεοῦ γενήσεσθαι, ἐπὶ τῷ τοὺς λοιποὺς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποπεσεῖσθαι τῶν ἐπαγγελιῶν, μαρτύρεται. Ἀλλὰ γὰρ ἀποδείξας, ὅτι μὴ ὡς ἔτυχεν ἀδιακρίτως πᾶσιν ἁπλῶς τοῖς ἀπὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους φαύλοις τε καὶ ἀσεβέσι, καὶ τοῖς μὴ τοιούτοις τὰς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίας οἱ θεῖοι λόγοι προεθέσπιζον, σπανίοις δὲ αὐτῶν καὶ ἀριθμῷ ληπτοῖς, ἤτοι τοῖς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐξ αὐτῶν πεπιστευκόσιν, ἢ τοῖς πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ δεδικαιωμένοις, αὐτάρκως ἡγοῦμαι δεδηλωκέναι, ὅτι μὴ ἀδιακρίτως εἰς ἅπαντας Ἰουδαίους τὰ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν ἐπληροῦτο, καὶ ὅτι μὴ μᾶλλον αὐτοῖς, ἢ τοῖς ἐξ ἐθνῶν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παραδεξαμένοις τὰ τῶν προφητῶν ἐφαρμόττει λόγια. Τίς δὲ ἦν ἡ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν διάνοια, κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα παραστήσω. Ταῦτα δὲ ὡς ἀναγκαίως μοι συνείλεκται εἰς ἔλεγχον τῶν ἐκ περιτομῆς, ὑπ' ἀλόγου μεγαλαυχίας μόνοις αὐτοῖς τὸν Χριστὸν ἐπιδημήσειν, οὐχὶ δὲ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπαυθαδιζομένων, εἴς τε ἀπόδειξιν τῆς ἡμῶν αὐτῶν περὶ τὰ ἐκείνων λόγια εὐλόγου σπουδῆς. Συνέστη δέ μοι διὰ τοῦ πρὸ τούτου συγγράμματος καὶ τὸ αἴτιον τοῦ μὴ Ἰουδαΐζειν ἡμᾶς, καὶ ταῦτα ταῖς αὐτῶν χαίροντας προφητικαῖς Γραφαῖς. Ἀλλὰ καὶ ὁποῖος ὁ βίος τυγχάνει, ὁ διὰ τοῦ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κεκηρυγμένος, ἥ τε ἀρχαιότης τοῦ τρόπου τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας, ὡς οἷόν τε ἦν, ἐν αὐτῷ διελήλυθα. Τούτων δ' ἡμῖν προηνυμένων, ἤδη ποτὲ καιρὸς ἀποῤῥητοτέρων ἅψασθαι λόγων, τῶν περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μυστικῆς οἰκονομίας, καὶ ὡς ἂν μάθοιμεν διὰ τί νῦν, ἀλλ' οὐ πρὸ τούτου, τὴν εἰς ἅπαντας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῦ πεποίητο, καὶ τί τὸ αἴτιον ἦν τοῦ μὴ πάλαι πρότερον, ἔναγχος δὲ καὶ μετὰ τὸν μακρὸν αἰῶνα, ἐθνῶν ἀπάρξασθαι αὐτὸν κλήσεως, τά τε ἄλλα ὅσα δήποτε τῆς κατ' αὐτὸν ἀποῤῥήτου θεολογίας οἰκεῖα τυγχάνει· ἔτι μὴν καὶ τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ, ἃ καὶ πρῶτα ἐξ ἑτέρας λόγου ἀρχῆς, ὡς πρὸς τοὺς ἀπίστους, τέως αὐτὸν βοηθὸν ἐπικαλεσάμενοι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, φέρε διασκεψώμεθα.

LIX. *Ab eodem.*

« Hæc dicit Adonai Dominus : Quod si etiam quatuor ultiones meas malas, gladium, et famem, et bestias malas, et mortem emisero super Hierusalem, ad perdendum ex ea hominem et jumentum, et ecce qui relicti fuerint in ea, qui conservati [87] » et cætera. Hæc quoque nihil plane ab iis quæ prædicta sunt, differunt.

LX. *Ab eodem.*

« Sic judicabo vos, dicit Dominus : et deducam vos sub virgam meam : et adducam vos in numero Testamenti mei : Et eligam ex vobis rebelles et impios, quoniam ex peregrinatione eorum educam eos, et in terram Israel non ingredientur [88]. » In his quoque perspicue, exiguos numero sub virgam Dei venturos affirmat, dum reliqui ex Israel a promissis cadent. At enim cum demonstratum a nobis sit non fortuito, neque indiscrete omnibus simpliciter Judaicæ gentis cum vitiosis atque impiis, tum etiam iis qui tales non sint, oracula divina, illas bonorum promissiones cecinisse, sed paucis eorum duntaxat et facile numerabilibus, iis videlicet, qui in Salvatorem et Dominum nostrum crediderint, aut iis qui ante ejus adventum justi effecti sint. Abunde nos arbitror declarasse, quemadmodum ea quæ ad promissa divina pertinent, non indifferenter in omnibus Judæis, finem acceperint : et quemadmodum non ipsis magis, quam iis qui de gentibus assumuntur, ubi Christum Dei susceperunt, prophetarum responsa conveniant. Porro quænam fuerit divinorum promissorum **86** sententia, ubi tempus erit ostendam. Hæc autem prope necessario a me collecta sunt, ut redarguam eos qui ad circumcisionem pertinent, quadam inani jactantia elatos, et ad se solos Christum, non ad omnes homines venturum pertinaciter gloriantes, nec non ut ostendam magna cum ratione esse studium nostrum cum libros illorum et oracula versando tractamus. Constituta est a me libro superiore causa, cur in morem Judaicum non recidimus, tametsi propheticis illorum scriptis gaudemus, nec item minus, cujusmodi ea sit vita, quæ Christo auctore, omnibus gentibus nuntiata prædicataque sit, quamque antiqua sit evangelicæ reipublicæ ratio, in eodem explanavi pro viribus. Quapropter qui hæc aliquando tandem absolvimus, jam nunc tempus arbitramur esse, ut de occulta et mystica ratione, quæ ad Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum, qui Christus est Dei, pertinet, occultiora item quædam attingamus, ut cum hoc pariter illud discamus, quam ob rem nunc, et non antehac ad omnes gentes advenerit, et quænam causa sit, ut non multo ante, sed nuper duntaxat post magnum numerum sæculorum, vocare gentes incœperit : tum alia ejusdem generis, quæ arcanæ illius theologiæ propria sunt, quæque ad illum spectant tractemus : item, qua ratione ille homo factus sit, quæ sane etiam prima omnium novo quodam assumpto exordio, quasi ad homines incredulos ipsum Dei verbum invocantes, ut nos adjuvet, age jam consideremus.

[87] Ezech. XIV, 21, 22. [88] Ezech. XXX, 36-38.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER TERTIUS.

87 *HÆC INSUNT IN TERTIO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.*

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΤΡΙΤΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

PROŒMIUM.

Cum ea quæ præfationis cujusdam locum obtentura erant in Evangelicam Demonstrationem, abunde tractaverim, modumque etiam Evangelicæ Salvatoris nostri doctrinæ demonstraverim, caussasque reddiderim propter quas, qui Judæorum amplexi sumus oracula, vitam illorum recusarimus, ac præterea planum fecerim, quemadmodum 88 prophetica illorum scripta, id quod futurum erat ante venientia, nostræ per Christum futuræ vocationis mentionem fecerint, ut sic tanquam propria illa, non tanquam aliena vindicemus, tempus jam admonet, ut ad propositam materiam accedam, et eorum quæ promissa sunt initium faciam. Porro autem hæc erant, quæ ad rationem humanitatis Jesu pertinent, qui Christus est Dei, item ejus theologiæ quæ de illo est documenta, quæ apud prophetas Hebræorum exstant, tum quæ illi de adventu illius ad homines, prædixerint: quæ utique

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

A Τῶν προλεγομένων εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Ἀπόδειξιν αὐτάρκως μοι γεγυμνασμένων, ἀποδεδειγμένου τε τοῦ τρόπου τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, τῆς τε αἰτίας ἀποδοθείσης, δι' ὧν τὰ Ἰουδαίων ἀσπασάμενοι λόγια, τὸν κατ' αὐτοὺς βίον παρῃτησάμεθα, καὶ ἔτι πρὸς τούτοις συστάντος ὡς αἱ προφητικαὶ
B παρ' αὐτοῖς γραφαὶ, προλαβοῦσαι τὸ μέλλον τῆς ἡμετέρας διὰ Χριστοῦ γενομένης κλήσεως ἐμνημόνευσαν, διὸ καὶ ὡς οἰκείων, ἀλλ' οὐχ ἀλλοτρίων αὐτῶν μεταποιούμεθα· καλεῖ δὴ καιρὸς, ἐπ' αὐτὴν ἐμβάντα τὴν ὑπόθεσιν, ἄρξασθαι τῶν ἐπηγγελμένων. Τίνα δὲ ἦν ταῦτα ἀλλ' ἢ τὰ περὶ τῆς κατὰ τὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας Ἰησοῦν τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, αἵ τε τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν περὶ τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας διδασκαλίαι, καὶ αἱ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας αὐτοῦ προῤῥήσεις; ἃς αὐτῷ μόνῳ ἐφαρμόζειν ἐξ ἐναργῶν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτίκα μάλα παραστήσομεν· πρῶτον ἀναγκαίως ἐκεῖνο θεωρήσαντες.

ὅπως οἱ προφῆται τὴν τοῦ Εὐαγγελίου μνήμην ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ παρελάμβανον.

A illi uni posse accommodari, ex eventis certissimis jam jam comprobabimus, si, quod necessarium est, prius illud contemplati erimus, quemadmodum prophetæ Evangelii mentionem in Christo non prætermiserint.

Ὅπως οἱ προφῆται τὴν τοῦ Εὐαγγελίου μνήμην ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ παρελάμβανον.

Α'. « Τοῦ δηλωθέντος μάρτυς ἂν εἴη ῥήμασιν αὐτοῖς Ἡσαΐας, ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κεκραγώς· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· » ἥν τινα προφητείαν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐν τῇ συναγωγῇ ποτὲ διελθὼν ἐπὶ τοῦ πλήθους τῶν Ἰουδαίων, πτύξας τὸ βιβλίον εἶπε· « Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν, » καὶ δὴ ἐνθένδε ἀρξάμενος τῆς οἰκείας B διδασκαλίας πτωχοῖς εὐηγγελίζετο τῶν παρ' αὐτῷ μακαρισμῶν, προτάττων· « Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑπὸ πνευμάτων πονηρῶν ὀχλουμένοις, ὑπό τε δαιμόνων τρόπον αἰχμαλώτων πάλαι πρότερον κεκρατημένοις, τὴν ἄφεσιν προεκήρυττε τοὺς πάντας εἰς ἐλευθερίαν καὶ λύσιν τῶν ἀπὸ κακίας δεσμῶν ἀνακαλούμενος, δι' ὧν ἔφασκεν· « Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. » Καὶ τυφλοῖς δὲ τὴν ἀνάβλεψιν παρεῖχε, τοῖς τὰς ὄψεις τοῦ σώματος διεφθαρμένοις τὸ βλέπειν δωρούμενος, κατὰ διάνοιαν τοῖς πάλαι περὶ τὴν ἀλήθειαν ἀναβλέπουσι (1), τὸ φῶς τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας παρέχων ὁρᾷν. Τὸν μὲν οὖν Χριστὸν ἐν πρώτοις αὐθέντην καὶ ἀρχηγὸν ἔσεσθαι τῆς εὐαγγελικῆς πραγμα- C τείας ἡ παρατεθεῖσα προφητεία παρίστησι. Μετὰ δὲ αὐτὸν τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ὑπηρέτας ἔσεσθαι τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς θεσπίζει ὁ αὐτὸς λέγων προφήτης· « Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων ἀγαθὰ, ἡ τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην. » Ἔνθα σφόδρα ἀπηκριβωμένως ὡραίους ἔφησεν ἔσεσθαι τοὺς πόδας τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὰ, πῶς οὐκ ἔμελλον ὡραῖοι ἔσεσθαι, οἱ ἐν ὀλίγῳ καὶ βραχεῖ χρόνῳ τὴν πᾶσαν περιδραμούμενοι οἰκουμένην, καὶ πάντα τόπον πληρώσαντες τῆς περὶ τοῦ Σωτῆρος τοῦ κόσμου θεοσεβοῦς διδασκαλίας; Ὅτι δὲ μὴ ῥήμασιν ἀνθρωπίνοις ἐκέχρηντο εἰς πειθὼ τῶν ἀκροωμένων, θεοῦ δὲ δύναμις ἦν ἡ συνεργοῦσα αὐτοῖς ἐν τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι, ἄλλος πάλιν προφήτης ἀναφωνεῖ· D « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Καὶ πάλιν ὁ Ἡσαΐας· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι ὁ εὐαγγελιζόμενος, Σιὼν, ὕψωσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνήν σου ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ· ὑψώσατε, μὴ φοβεῖσθε, εἰπὸν ταῖς πόλεσιν Ἰούδα, ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑμῶν, ἰδοὺ Κύριος μετὰ ἰσχύος ἔρχεται, καὶ ὁ βραχίων μετὰ κυρίας· ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐναντίον αὐτοῦ· ὡς ποιμὴν ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ βραχίονι αὐτοῦ συνάξει ἄρνας, καὶ ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλέσει. » Ταῦτα δὲ ὁποίαν ἔχεται διάνοιαν, ὁδῷ

Quod prophetæ in ipso Christo Evangelii mentionem assumpserint.

I. Hujusce veritatis testis ad verbum sit Isaias, qui ex persona Christi clamat, « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: Evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum [30]: » quam sane prophetiam Salvator noster olim, in conventu apud multitudinem Judæorum cum legisset, librumque post lectionem plicuisset, sic locutus est: « hodie impleta est scriptura hæc in auribus vestris [31], » protinusque hinc suam doctrinam exorsus evangelizare cœpit pauperibus, eos in commendatione beatorum, qui apud se futuri sint, reliquis anteponens: « Beati, inquit, pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum [32]. » Iis prætcrea qui a malis spiritibus vexarentur, quique a dæmonibus, captivorum instar, jam diu tenerentur, dimissionem ante nuntiavit, omnes ad libertatem et solutionem a malitiæ vinculis invitans, verbis illis: « venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos [33]. » Cæcis vero, qui corporeos oculos haberent corruptos, integritatem restituens, visum largitus est, ut sic significaret, se iis qui olim veritatem parum intuerentur, virtutem qua lumen veræ pietatis respicerent, erogare. Christum ergo in primis auctorem et ducem futurum omnis provinciæ evangelicæ, ea quæ exposita est, prophetia declarat. At post illum ejusdem propositi ministros fore illius discipulos, idem propheta canit dicens: **89** « Quam speciosi pedes evangelizantium bona quam evangelizantium pacem [34]. » Ubi valde accurate speciosos dixit fore pedes evangelizantium bona Christi, qui enim speciosi futuri non erant, qui in exiguo brevique tempore totum orbem erant percursuri, et omnem locum sancta illa de Salvatore mundi doctrina impleturi? Quod autem humanis verbis non uterentur ad persuadendum audientibus, sed Dei virtus esset quæ cum illis faciebat, dum Evangelium prædicarent, alius rursus clamat propheta: « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa [35]; » et rursus Isaias. « Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion; extolle quantum potes vocem tuam qui evangelizas Hierusalem: extollite, ne timete; dic civitatibus Juda, ecce Deus vester, ecce Dominus cum robore venit, et brachium cum potestate: ecce merces ejus cum eo, et opus ejus coram ipso: tanquam pastor pascet gregem suum, et in brachio suo congregabit agnos, et eas quæ in utero habent, consolabitur [36]. » Cæterum hæc quonam sensu accipienda sint, pro-

[30] Isa. LXI, 1. [31] Luc. IV, 18. [32] Matth. V, 3. [33] Matth. XI, 28. [34] Isa. LII, 7. [35] Psal. LXVII, 12. [36] Isa. XL, 9-11.

(1) Interpres legit, ἀναπήροις οὖσι.

gressi longius in doctrina evangelica videbimus : interim illud constitit, et ipsum Evangelium, et nomen Evangelii propheticis vocibus comprobatum fuisse : habes præterea evidentes perspicuasque demonstrationes, unde initium esset accepturum Evangelium, ab ipso videlicet Christo, nec non per quos foret prædicandum, per illius utique apostolos : sed etiam qua virtute esset superaturum, non humana scilicet. Quod ipsum sane ex illo constitit, « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. » Reliquum igitur jam est, ut ex multis quæ apud Hebræos antiquius ac remotius de Christo divinata sunt, pauca anticipemus, ut discas quænam illa essent, quæ posterioribus temporibus Evangelium nuntiarent futurum, simulque miraculum prophetarum, qui quidem tanto ante futura cognoverint, itemque ipsorum oraculorum eventa, quemadmodum ea in Salvatore et Domino nostro Jesu, qui Christus est Dei, completa consistant.

II. *Quod de Christo vaticinati sunt prophetæ Hebræorum.*

Primus prophetarum Moyses, alium prophetam sibi similem suscitandum denuntiat. **90** Cum enim leges ab ipso positæ soli Judaicæ genti convenirent, idque in terra Judæa duntaxat, aut circum eam, non autem ei quoque genti, quæ longissime in terris remotissimis degeret, quemadmodum ex iis quæ prius a nobis tractata sunt cognosci potuit, et eum qui esset non solum Judæorum, sed etiam aliarum gentium Deus, oporteret ad se cognoscendum et colendum vitæ hominum suppeditare ea, quæ cunctis item gentibus utilia forent, merito alterum prophetam, qui nulla in parte suæ ipsius rationi atque instituto cederet, de Judaica gente suscitandum, oraculo exposito divinat, in hunc modum illi ipsi Deo respondente. « Prophetam suscitabo eis de fratribus ipsorum tanquam te, et dabo verbum meum in os illius, et loquetur eis juxta omne quodcunque mandavero illi : et homo omnis quicunque non audierit verba ejus quæcunque loquetur propheta in nomine meo, ego ulciscar ex eo [96]. » Similia vero ipse quoque Moyses hoc oraculum interpretans ad populum ait : « Prophetam de fratribus vestris tanquam me suscitabit Dominus Deus ; illum audietis in omnibus quæcunque postulasti a Domino Deo tuo in Horeb, in die concisionis [97]. » Num igitur ex iis qui post Moysen exstiterunt Prophetæ, Isaias, exempli gratia, aut Jeremias, aut Ezechiel, aut Daniel, aut alius quispiam de cæteris duodecim legum auctor Moysi conferendus exstitit ? nequaquam. Sed ex illis tandem, quis unquam Moysi similia effecit ? nusquam poteris dicere. Sed quisque illorum a primo ad novissimum quoscunque instituebant ac docebant, ad ipsum Moysen remittebant, atque in hoc populum reprehendebant, quod Moysis legem non servasset, sed contra illam fecisset, neque illum ad quidquam aliud hortabantur, nisi ad ea

[96] Deut. XVIII, 18, 19. [97] Ibid. 15, 16.

A προϊόντες κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν εἰσόμεθα διδασκαλίαν· πλὴν ἀλλὰ πέφανται τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ τοὔνομα δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ τῶν προφητικῶν μεμαρτυρημένον, ἔχεις τε λευκὰς καὶ ἐναργεῖς ἀποδείξεις, ἐκ τίνος μὲν ἄρξεται τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτι δὴ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, δι' ὧν τε κηρυχθήσεται, ὅτι διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ ποίᾳ δυνάμει κρατήσει, ὅτι μὴ ἀνθρωπείᾳ. Ὃ δὴ καὶ αὐτὸ συνέστη διὰ τοῦ, « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Τί δὴ οὖν λείπεται ἐπὶ τούτοις, ἢ ἐκ πολλῶν ὀλίγα προλαβεῖν τῶν παρ' Ἑβραίοις ἀνέκαθεν περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητευομένων; ὡς ἂν εἰδῇς τίνα ἔσεσθαι τὸ Εὐαγγέλιον ἐν ὑστέροις καιροῖς εὐηγγελίζετο, ὁμοῦ τε τῶν προφητῶν τὸ θαῦμα τῆς τῶν μελλόντων προγνώσεως, καὶ τῶν προῤῥήσεων τὰ B ἀποτελέσματα, ὅπως ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ συνίσταται πεπληρωμένα.

Β'. *Ὅπως περὶ τοῦ Χριστοῦ προανεφώνουν οἱ Ἑβραίων προφῆται.*

Πρῶτος προφητῶν Μωϋσῆς ἕτερον προφήτην ὅμοιον αὐτῷ ἀναστήσασθαι εὐαγγελίζεται. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ κατ' αὐτὸν νομοθεσία μόνῳ τῷ Ἰουδαίων προσῆκεν ἔθνει, καὶ τούτῳ ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας γῆς, ἢ ἀμφὶ ταύτην, οὐχὶ δὲ καὶ τῷ πορρωτάτω τῆς ἀλλοδαπῆς διατρίβοντι συνῶπται διὰ τῶν πρόσθεν ἡμῖν γεγυμνασμένων, χρῆν δὲ δήπου τὸν μὴ μόνον Ἰουδαίων Θεὸν, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν, καὶ τὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι λυσιτελῆ C πρὸς τὴν αὐτοῦ γνῶσίν τε καὶ εὐσέβειαν παρασχεῖν τῷ βίῳ· εἰκότως προφήτην ἕτερον κατ' οὐδὲν ἀποδέοντα τῆς κατ' αὐτὸν οἰκονομίας ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀναστήσειν διὰ χρησμοῦ θεσπίζει, τοῦτον εἰρηκότος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὸν τρόπον· « Προφήτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, ὥσπερ σὲ, καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς καθ' ὅ τι ἂν ἐντέλλωμαι αὐτῷ· καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἂν μὴ ἀκούσῃ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Τὰ ὅμοια δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς πρὸς τὸν λαὸν διερμηνεύων τὸ τοῦ Θεοῦ λόγιον, φησί. « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμὲ ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός σου, αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ᾐτήσω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἐν Χωρὴβ τῇ ἡμέ- D ρᾳ τῆς Ἐκκλησίας. » Ἆρ' οὖν οἱ μετὰ Μωϋσέα προφῆται, Ἡσαΐας, φέρε, ἢ Ἱερεμίας, ἢ Ἰεζεκιὴλ, ἢ Δανιὴλ, ἤ τις ἕτερος τῶν δώδεκα, Μωϋσεῖ κατέστη παραπλήσιος νομοθέτης; οὐδαμῶς. Ἀλλὰ τὰ ὅμοιά τις ἐκείνων Μωϋσεῖ διαπέπρακται; οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Ἕκαστος γοῦν αὐτῶν ἀπὸ πρώτου καὶ εἰς τὸν τελευταῖον, ἐπὶ Μωϋσέα τοὺς ἀκροωμένους ἀνέπεμπον, καὶ τόν γε κατὰ τοῦ λαοῦ ἔλεγχον διὰ τὰς παραβάσεις τοῦ Μωϋσέως ἐποιοῦντο νόμου, προὔτρεπόν τε οὐδὲν ἄλλο ἢ τῶν παρὰ Μωϋσεῖ νενομοθετημένων ἐξέχεσθαι. Οὐδένα γοῦν τούτων ὅμοιον, Μωϋσῆς δὲ περὶ ἑνὸς ὡρισμένως ἀναφωνεῖ. Τίνα τοίνυν ὁ χρησμὸς θεσπίζει Μωϋσεῖ παραπλήσιον ἔσεσθαι προφήτην ἢ μόνον τὸν

Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν; A Ὅπως δὲ τοῦτ' εἴρηται, διασκέψασθαι ἀναγκαῖον. Μωῦσῆς πρῶτος ἡγήσατο τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Εὑρὼν δὲ αὐτοὺς τῇ κατὰ Αἰγυπτίους πολυθέῳ πλάνῃ προσέχοντας, πρῶτος μὲν ταύτης ἀπέστρεψεν, ἀπαραιτήτοις τιμωρίαις ἀπαγορεύσας εἰδωλολατρεῖν· πρῶτος δὲ αὐτοῖς καὶ τὴν περὶ μοναρχίας θεολογίαν κατήγγειλε, τὸν τῶν ἁπάντων Δημιουργὸν, καὶ ποιητὴν μόνον παραγγείλας σέβειν· πρῶτος δὲ καὶ ἀγωγήν τινα θεοσεβοῦς βίου τοῖς αὐτοῖς διαταξάμενος, νομοθέτης αὐτοῖς εὐσεβοῦς πολιτείας πρῶτος καὶ μόνος ἀποδέδεικται. Ἀλλὰ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς Μωϋσεῖ παραπλησίως, καὶ πολὺ κρειττόνως πρῶτος τῆς κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίας τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι καθηγήσατο καὶ πρῶτος ἀνατροπὴν τῆς καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην εἰδωλολατρείας εἰργάσατο· πρῶτός τε B τὴν ἑνὸς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ γνῶσίν τε καὶ εὐσέβειαν πᾶσιν ἀνθρώποις προὐβάλετο, καινοῦ τε βίου καὶ πολιτείας θεοσεβέσι προσηκούσης πρῶτος εἰσαγωγεὺς καὶ νομοθέτης ἀποδέδεικται. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τὰ περὶ κόσμου γενέσεως, καὶ τὰ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας, καὶ ὅσα ἄλλα φιλόσοφα δόγματα πρῶτος Μωϋσῆς τῷ Ἰουδαίων παρέδωκεν ἔθνει, ταῦτα θεοπρεπέστερον πρῶτος τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν κατήγγειλεν· ὥστε Μωϋσέα μὲν εἰκότως πρῶτον καὶ μόνον εὐσεβείας νομοθέτην ἀνηγορεῦσθαι Ἰουδαίων, Ἰησοῦν δὲ τὸν Χριστὸν τῶν ἐθνῶν ἁπάντων, κατὰ τὴν φήσασαν περὶ αὐτοῦ προφητείαν· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτούς· γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποί εἰσι. » C Πάλιν Μωϋσῆς θαυμασίοις ἔργοις καὶ παραδοξοποιίαις τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελθεῖσαν εὐσέβειαν ἐπιστώσατο. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Χριστὸς, ταῖς ἀναγράπτοις θαυματουργίαις πρὸς πίστιν τῶν ὁρώντων κεχρημένος, τὰ καινὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ μαθήματα συνεστήσατο. Πάλιν Μωϋσῆς ἐκ πικρᾶς τῆς ὑπ' Αἰγυπτίοις δουλείας τὸ Ἰουδαίων ἔθνος εἰς ἐλευθερίαν μετεστήσατο· καὶ Ἰησοῦς δὲ ὁ Χριστὸς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι δυσσεβοῦς καὶ Αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρείας εἰς ἐλευθερίαν τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος ἀνεκαλέσατο. Πάλιν Μωϋσῆς γῆν ἁγίαν καὶ θεοφιλῆ βίον ἐν ταύτῃ καὶ μακαριστὸν τοῖς τῶν νόμων φύλαξιν ἐπηγγείλατο· ὡσαύτως δὲ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, « Μακάριοι, » φησὶν, « οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν. » D Πολὺ κρείττονα γῆν, ἀληθῶς καὶ ἁγίαν καὶ θεοφιλῆ, οὐχὶ τὴν ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας, ὅτι μηδὲν τῆς λοιπῆς αὕτη διενήνοχεν, ἀλλὰ τὴν κατ' οὐρανὸν ψυχαῖς φιλοθέοις προσήκουσαν, τοῖς κατορθοῦσι τὸν πρὸς αὐτοῦ κατηγγελμένον βίον ὑποσχόμενος. Ὃ δὴ καὶ παριστὰς λευκότερον, τοῖς πρὸς αὐτοῦ μακαριζομένοις βασιλείαν οὐρανῶν κατήγγειλε. Καὶ ἄλλας δὲ πράξεις εὕροις ἂν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κρείττονι ἢ κατὰ Μωϋσέα δυνάμει γεγονυίας, παραπλησίας γε μὴν αἷς καὶ ὁ Μωϋσῆς διεπράξατο. Οἷον ὡς ἐπὶ παραδείγματος, Μωϋσῆς ἐφεξῆς τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐνήστευσεν, ὡς ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ λέγουσα· « Καὶ ἦν ἐκεῖ

firmiter tenenda, quæ in lege Mosis posita sunt. Nullum igitur horum illi similem dixeris : atqui Moses de uno duntaxat certe ac definite loquitur. Quemnam igitur alium Mosi similem futurum prophetam canit oraculum illud, nisi Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum? Quomodo autem hoc dictum sit, diligentius contemplari necesse est. Primus Moses genti Judaicæ præfuit: cumque eos deprehendisset Ægyptiis superstitionibus, multorumque deorum cultu implicitos, primus ab iis illos avertit, inevitabilibus suppliciis cultores simulacrorum deterrens:
91 et primus eis theologiam ostendit, eam quæ unius principatum docet, præcepitque ut unum opificem auctoremque rerum omnium colerent : primus etiam religiosæ vitæ illis institutionem quamdam disponens atque assignans, piæ sanctæque reipublicæ illis auctor et primus et solus apparuit: atqui Jesus quoque Christus sicut Moses similiter, ac multo quidem excellentius : qui primus ejus doctrinæ, quæ veram religionem instituit reliquis gentibus, auctor et magister fuit, et primus per totum terrarum orbem simulacrorum cultum evertit, primusque unius omnium regis Dei cognitionem et reverentiam cunctis ostendit hominibus, novæque vitæ ac piis hominibus accommodatæ, reipublicæ primus introductor, legisque lator exstitit. Ad hæc, ea quæ de mundi ortu, et quæ de animæ immortalitate feruntur, aliaque omnia philosophica præcepta quæcunque ejusdem sunt generis, primus Moses Judæorum tradidit nationi. Sed hæc multo divinius, primus cæteris gentibus Jesus Christus per suos discipulos demonstravit, ut sane merito Mosem primum solumque pietatis legum latorem Judæorum appellare æquum sit, Jesum autem Christum gentium universarum, sicut prophetia quæ de illo est, canit : « Constitue, Domine, legislatorem super eos, agnoscant gentes quod homines sunt[88]. » Moses præterea gestis mirabilibus et prodigiis, religionem a se institutam et traditam confirmavit. Itidem Christus iis miraculis, quæ etiam scriptis tradita esse omnes novimus ad fidelium intuentium usus, novis suæ doctrinæ evangelicæ præceptis, stabilitatem ac perpetuitatem adjunxit. Rursus Moses gentem Judaicam ab intolerabili servitute, qua ab Ægyptiis premebatur, in libertatem vindicavit. Christus quoque, omne genus humanum, ab impio atque Ægyptiaco simulacrorum cultu, quo sub malis dæmonibus tenebatur, revocavit ad libertatem. Denique Moses terram sanctam, et in ea vitam Deo gratam et beatam iis, qui leges servarent, promisit. Simili ratione Jesus Christus, « Beati, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram[89], » longe utique meliorem terram, vereque sanctam ac Deo gratam, non eam quæ est in Judæa, quæ plane a reliquis nihil differt, sed Dei amatricibus in cœlo animabus convenientem, 92 iis qui vivendi rationem a se positam

[88] Psal. IX, 21. [89] Matth. V, 4.

plene observaverint, pollicitus. Quod quidem apertius indicans iis, quos apud se beatos futuros prædicabat, regnum cœlorum appellavit. Cæterum, alias quoque res a Salvatore nostro gestas invenies, quæ virtute longe præstiterint iis, quas Moses edidit, magnam tamen cum Mosaicis illis habentes similitudinem. Exempli gratia : Moses totos quadraginta dies jejunus fuit. Nam Scriptura hoc illi testimonium exhibet, « et fuit, inquit, Moses illic in conspectu Domini. Quadraginta dies et quadraginta noctes panem non edit, et aquam non bibit[1] : » itidem etiam Christus. Etenim sic scriptum est : « et agebatur in desertum quadraginta dies, et tentabatur a diabolo, et nihil comedit in diebus illis[2]. » Rursus Moses in deserto alimenta populo præbuit. Nam Scriptura sic habet : « Ecce ego do vobis panes de cœlo[3]. » Et paulo post : « Factum est, inquit, cum subsedisset ros circum castra, et ecce super faciem deserti minutum quasi coriandrum album, quasi gelu super terram[4]. » Salvator quoque ac Dominus noster ad discipulos suos : « Quid, inquit, cogitatis in vobis ipsis, modicæ fidei, quod panes non accepistis? nondum scitis, neque recordamini quinque panes quinque millium? et quot cophinos recepistis? neque septem, quatuor millium? et quot sportas tulistis?[5] » Item Moyses per medium mare ingressus est, populoque itineris dux fuit. Sic enim habet Scriptura : « Extendit Moses manum suam in mare : et subduxit Dominus mare vento austro violento totum diem, et fecit mare siccum, et divisa est aqua, et transierunt filii Israel per medium mare in sicco, et aqua eis murus a dextris, et murus a sinistris[6] : » simili potestate, ac Deo etiam convenientius, Jesus qui Christus est Dei, in superficie maris ingrediens Petrum item ad se incedere super eadem fecit. Nam sic scriptum est : « Quarta autem vigilia noctis, venit Jesus ad illos ambulans supra mare, et cum vidissent illum ambulantem supra mare, conturbati sunt[7]. » Et paulo post : « Respondens autem illi Petrus, dixit : Domine, si tu es, jube me venire ad te super aquas : ille autem dixit, Veni : et descendens de navi Petrus, ambulabat supra aquas[8]. » Rursus Moses, vento austro violento mare solidum fecit. Nam Scriptura : « Extendit, **93** inquit, Moses manum super mare, et sustulit Dominus mare vento austro violento, » ac subjungit : « Steterunt undæ in medio mari[9]. » Eadem ratione ac multo quidem præstantius, Salvator noster « increpuit ventum et mare, et facta est tranquillitas magna[10]. » Mosis item vultus, cum de monte descenderet, cernebatur plenus gloria. Sic enim scriptum est : « Descendens autem Moses de monte, ipse nesciebat quod glorificatus esset aspectus cutis faciei suæ, dum ad ipsum loqueretur : et vidit Aaron, omnesque seniores filiorum Israel Mosen, et erat glorificatus aspectus cutis faciei

Μωϋσῆς ἔναντι Κυρίου τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας, ἄρτον οὐκ ἔφαγε, καὶ ὕδωρ οὐκ ἔπιεν. » Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Χριστός. Γέγραπται γοῦν· « Καὶ ἤγετο εἰς τὴν ἔρημον τεσσαράκοντα ἡμέρας, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ οὐδὲν ἔφαγεν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. » Καὶ πάλιν Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ τροφὰς τῷ λαῷ παρέσχε. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν ἄρτους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἐγένετο καταπαυομένης τῆς δρόσου κύκλῳ τῆς παρεμβολῆς, καὶ ἰδοὺ ἐπὶ πρόσωπον τῆς ἐρήμου λεπτὸν ὡσεὶ κόριον λευκὸν, ὡσεὶ πάγος ἐπὶ τῆς γῆς. » Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ καὶ Κύριος ἡμῶν ὡσαύτως φησὶ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς· « Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε; οὔπω νοεῖτε οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε; οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε; » Πάλιν Μωϋσῆς διὰ μέσης τῆς θαλάσσης διῆλθε, καὶ τὸν λαὸν ὡδήγησε. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Ἐξέτεινε Μωσῆς τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ὑπήγαγε Κύριος τὴν θάλασσαν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ ὅλην τὴν ἡμέραν, καὶ ἐποίησε τὴν θάλασσαν ξηράν, καὶ ἐσχίσθη τὸ ὕδωρ, καὶ διῆλθον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ διὰ μέσης τῆς θαλάσσης κατὰ τὸ ξηρὸν, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῖς τεῖχος ἐκ δεξιῶν, καὶ τεῖχος ἐξ εὐωνύμων. » Ὡσαύτως δὲ καὶ μᾶλλον θεοπρεπέστερον Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατήσας, καὶ τὸν Πέτρον βαίνειν ἐπ' αὐτῆς ἐποίησε. Γέγραπται δ' οὖν· « Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτοὺς περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης· καὶ ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἐταράχθησαν. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε· Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με ἐλθεῖν πρὸς σὲ ἐπὶ τὰ ὕδατα. Ὁ δὲ εἶπεν. Ἐλθέ· καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου Πέτρος περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα. » Πάλιν Μωϋσῆς ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ ἔπηξε τὴν θάλασσαν. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Ἐξέτεινε δὲ Μωϋσῆς τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ὑπήγαγε Κύριος τὴν θάλασσαν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ. » Καὶ ἐπιφέρει· « Ἐπάγη τὰ κύματα ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης. » Ὡσαύτως δὲ καὶ πολὺ κρειττόνως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. Πάλιν Μωϋσέως ἀπὸ τοῦ ὄρους κατιόντος, τὸ πρόσωπον ἑωρᾶτο πλήρης δόξης. Γέγραπται δ' οὖν· « Καταβαίνων δ' αὐτὸς ἐκ τοῦ ὄρους Μωϋσῆς, οὐκ ᾔδει, ὅτι δεδόξασται ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἐν τῷ αὐτὸν λαλεῖν αὐτῷ· καὶ εἶδεν Ἀαρὼν, καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ τὸν Μωϋσῆν, καὶ ἦν δεδοξασμένη ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. » Ὡσαύτως δὲ καὶ πολὺ διαφερόντως ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ, ἀναγαγὼν τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν, καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς. Πάλιν Μωϋσῆς λε-

[1] Exod. xxxiv, 28. [2] Luc. iv, 1-2. [3] Exod. xvi, 3. [4] Ibid. 13,14. [5] Matth. xvi, 8-10. [6] Exod. xiv, 21, 22. [7] Matth. xiv, 25, 26. [8] Ibid. 28,29. [9] Exod. xiv, 21, 22. [10] Matth. viii, 26; Luc. viii, 24.

πρὸν ἐκαθάρισε. Γέγραπται δ' οὖν· « Καὶ ἰδοὺ Μαρία λεπρῶσα ὡσεὶ χιών. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ ἐβόησε Μωϋσῆς πρὸς Κύριον, λέγων· Ὁ Θεὸς, δέομαι, ἴασαι αὐτήν. » Ὡσαύτως δὲ καὶ μείζονι δυνάμει ἐξουσίας ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, προσελθόντος αὐτῷ λεπροῦ καὶ φήσαντος, « Ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι, ἀπεκρίνατο· Θέλω, καθαρίσθητι· καὶ ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα. » Πάλιν Μωϋσῆς δακτύλῳ Θεοῦ ἔφησε τὸν νόμον γεγράφθαι. Γέγραπται δ' οὖν· « Καὶ ἔδωκε τῷ Μωϋσεῖ, ἡνίκα κατέπαυσε λαλῶν αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, τὰς δύο πλάκας τοῦ μαρτυρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ἐν τῇ Ἐξόδῳ· « Εἶπον οὖν οἱ ἐπαοιδοὶ τῷ Φαραώ· « Δάκτυλος Θεοῦ ἐστι τοῦτο. » Ὡσαύτως δὲ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τοῖς Φαρισαίοις ἔλεγεν· « Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ B δαιμόνια. » Ἐφ' ὅλοις τούτοις Μωϋσῆς μετωνόμασε τὸν Ἰησοῦν. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ τὸν Σίμωνα Πέτρον. Καὶ πάλιν· Μωϋσῆς κατέστησε τῷ λαῷ ἡγουμένους ἑβδομήκοντα. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Συνάγαγέ μοι ἑβδομήκοντα ἄνδρας, ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων Ἰσραὴλ, καὶ ἀφελῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπὶ σοὶ, καὶ ἐπιθήσω ἐπ' αὐτούς· καὶ συνήγαγεν ἑβδομήκοντα ἄνδρας. » Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ ἀνέδειξεν αὐτοῦ μαθητὰς ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Καὶ πάλιν Μωϋσῆς δώδεκα ἄνδρας ἐξέπεμψε τὴν γῆν κατασκεψομένους. Ὡσαύτως δὲ καὶ πολὺ κρεῖττον ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ δώδεκα ἀποστόλους ἐξαπέστειλεν ἐπισκέψασθαι πάντα τὰ ἔθνη. Πάλιν Μωϋσῆς νομοθετεῖ λέγων· « Οὐ φονεύ- C σεις, οὐ κλέψεις, οὐκ ἐπιορκήσεις. » Ὁ δὲ Σωτὴρ ἡμῶν, ἐπιτείνων τὸν νόμον, οὐ τὸ φονεύειν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ θυμοῦσθαι ἀπαγορεύει· ἀντὶ τοῦ μὴ μοιχεύειν, μηδ' ἐμβλέπειν γυναικὶ μετὰ ἐπιθυμίας ἀκολάστου παραινεῖ· ἀντί τε τοῦ μὴ κλέπτειν, τὰ οἰκεῖα τοῖς ἐνδεέσι προΐεσθαι προστάττει· ὑπερβὰς δὲ καὶ τὸ ἐπιορκεῖν, τὴν ἀρχὴν μηδὲ ὀμνύναι νομοθετεῖ. Καὶ τί με δεῖ μηκύνειν τὸν λόγον εἰς ἀπόδειξιν τοῦ τὰ παραπλήσια, καὶ ἐγγὺς ἀλλήλων πεποιηκέναι Μωϋσέα καὶ Ἰησοῦν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν; Παρὸν, ὅτῳ φίλον, ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξασθαι ταῦτα. Ἐπεὶ καὶ τὸν θάνατον Μωϋσέως μηδένα φασὶν ἐγνωκέναι, μηδὲ τὴν ταφὴν αὐτοῦ· ὥσπερ οὖν οὐδὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν μετὰ τὴν ἀναβίωσιν εἰς τὴν θεότητα μεταβολήν. Εἰ δὴ οὖν διὰ τῶν τοσούτων D οὐδεὶς μὲν ἄλλος, μόνος δὲ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν παρέστη τὰ παραπλήσια Μωϋσεῖ διαπεπραγμένος, θέα λοιπὸν ἐπὶ μόνον αὐτὸν, καὶ οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἀναφέρειν χρὴ τὴν παρὰ Μωϋσεῖ προφητείαν, δι' ἧς ὅμοιον αὐτῷ παραστήσειν ὁ Θεὸς ἐθέσπισεν εἰπών· « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς, ὥσπερ σε, καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· καὶ λαλήσει αὐτοῖς, καθὰ ἂν ἐντείλωμαι αὐτῷ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἂν μὴ ἀκούσῃ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Αὐτός τε Μωϋσῆς, πρὸς τὸν λαὸν

A ejus [11]. » Simili ratione, et longe quidem excellentius, Salvator noster « cum duxisset suos discipulos in montem excelsum valde, transfiguratus est coram eis, et resplenduit facies ejus ut sol, vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut lux [12]. » Moses item leprosum mundavit. Siquidem scriptum est : « Et ecce Maria lepra candens sicut nix [13]. » Et paulo post : « Et clamavit Moses ad Dominum, dicens : Deus, obsecro, sana eam [14]. » Simili ergo ratione, sed longe majori potestate Christus Dei, cum ad eum leprosus accessisset, dixissetque : « Si vis, potes me mundare. Respondit : Volo, mundare, et mundata est ejus lepra [15]. » Rursus Moses digito Dei scriptam esse legem affirmavit. Nempe sic scriptum est : « Et dedit Mosi, cum desiisset B loqui ad eum in monte Sina, duas tabulas testimonii, tabulas lapideas scriptas digito Dei [16]. » Et in Exodo : « Dixerunt igitur incantatores Pharaoni, digitus Dei est hic [17]. » Itidem Jesus quoque, qui Christus est Dei, Pharisæis dicebat : « Si autem in digito Dei ejicio dæmonia [18]. » Ad hæc omnia Moses denominavit Jesum Nave. Pari ratione etiam Salvator Simonem Petrum. Atque item Moses constituit populo, qui præessent septuaginta. Siquidem dicit Scriptura : « Congrega mihi septuaginta viros de senioribus Israel, et auferam de spiritu qui in te est, et immittam in eos : et congregavit septuaginta viros [19]. » Sic etiam ipse Salvator « designavit suos discipulos septuaginta, et misit binos ante C faciem suam [20]. » Rursus Moses duodecim viros emisit terram exploraturos [21]. Noster **94** item Salvator, multoque etiam præstantius duodecim apostolos emisit, ad inspiciendas omnes gentes [22]. Rursus Moses ponit legem quæ dicit : « Non occides, non mœchaberis, non furaberis, non pejerabis [23]. » At Salvator noster lege proposita, non occidere solum, sed etiam irasci prohibet [24], et pro eo quod dictum est, non mœchari, ne intueri quidem mulierem cum petulanti cupidine admonet [25] : et pro eo quod est, non furari, res proprias indigentibus elargiri imperat [26] : etiam illud longe transiliens quod est, non pejerare, ne jurare quidem ullo modo instituit [27]. Et quid me oratione longius provehi necesse est, ut demonstrem similia, finitimaque inter se, Mosen ac Salvatorem, Domi- D numque nostrum fecisse? cum unicuique volenti, in otio talia colligere facillimum sit? Etenim cum Mosis mortem novisse neminem dicant, ac ne sepulcrum quidem ejus, neque itidem Salvatoris nostri post reditum suum in vitam, mutationem in speciem divinam quisquam scire potuit. Si igitur in tam multis rebus alius nemo, sed solus Salvator noster, qui cum Mose similitudinem factorum habuerit, proferri potest, superest jam ut in illum unum spectemus. Neque vero ad alium quempiam referamus prophetiam, quæ apud Mosen exstat,

[11] Exod. xxxiv, 29, 30. [12] Matth. xvii, 1-3. [13] Num. xii, 10. [14] Ibid. 13. [15] Matth. viii, 2, 3. [16] Exod. xxxi, 18. [17] Exod. viii, 19. [18] Luc. xi, 20. [19] Num. xi, 16, 17, 24. [20] Luc. x, 1 [21] Deut. i, 23. [22] Matth. x, 1-5. [23] Exod. xx, 13-16. [24] Matth. v, 22. [25] Ibid. 28. [26] Ibid. 42. [27] ibid. 34.

In qua illi similem suscitaturum se Deus respondet, dicens : « Prophetam ex fratribus eorum suscitabo eis, tanquam te, et dabo verbum meum in os illius, et loquetur eis quemadmodum mandavero illi ; et omnis homo quicunque non audierit verba illius, quæcunque loquetur propheta in nomine meo, ego ulciscar ex eo [28] : » ipseque Moses Dei vocem ad populum interpretans, ait : « Prophetam ex fratribus vestris suscitabit Dominus Deus vester, illum audietis in omnibus quæcunque postulasti a Domino Deo tuo in Choreb in die concionis [29]. » Quod autem post Mosen ante Salvatorem nostrum nullus prophetarum Mosi similis surrexerit, antiqua Scriptura perspicue docet, ubi ait : « Et non surrexit ultra propheta in Israel sicut Moses, quem noverit Dominus facie ad faciem, in omnibus signis atque portentis [30]. » Constat igitur divinum spiritum per Mosen de Salvatore nostro cecinisse : siquidem unum ipsum, nec alium quempiam Mosi similem exstitisse, qualem ipsius Mosis verba describunt, jam comprobatum est. Cæterum, specta aliam quoque prophetiam **95** publicæ scripturæ commendatam. Nam cum Salvatorem et Dominum nostrum, hominem ratione humanitatis de semine Israel ortum, innumerabiles conventus in omnibus gentibus Dominum appellent, propter divinam ejus virtutem hanc ei appellationem tribuentes : Moyses quoque, qui, hoc divino Spiritu afflatus, cognoverat, enuntiavit in hunc modum : « Exibit homo de semine ejus (dicit autem de Israel) et dominabitur gentibus, et extolletur regnum ejus [31]. » Quod si nullus unquam alius ex iis principibus et regibus, qui in circumcisione regnaverint, multarum gentium Dominus constitutus est (nulla enim historia hoc habet), clamat autem et vociferatur veritas de uno Salvatore nostro : illum utique jam Dominum, neque id labiis tantum, sed affectione sincerissima, innumerabiles omnium nationum conventus confiteri : quid ultra jam impedit ne illum esse dicamus, de quo prophetiæ exstant? Quod autem Moyses hæc non indefinite prædicat, neque immenso quodam et inconstanti tempore vaticinium adumbret, sed valde providenter eventum rerum quas prædixerit, determinatis temporibus circumscribat, illa planissime indicant, quæ de hac quoque re canit : « Non deficiet, inquit, princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est : et ipse exspectatio gentium [31*]. » Quibus verbis non defuturos deinceps ductores ac principes, qui sibi inter se continuata serie succedant de gente Judaica, usque ad ejus, qui exspectatur, adventum, enuntiat. Quod si principes apud Judæos defecerint, adventurum eum, qui ex oraculis exspectatur. Judam vero hic non ipsam tribum intelligit, sed quoniam denominatione quadam posterioribus temporibus a regali tribu Juda, omnis Judæorum natio dicta est, ita quidem ut hodie quoque Judæi

A τὴν τοῦ Θεοῦ διερμηνεύων φωνὴν, ἔφησεν· « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. Αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ᾐτήσω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρὴβ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας. » Ὅτι δὲ τῶν μετὰ Μωϋσέα προφητῶν οὐδεὶς πρὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὅμοιος ἐγήγερται Μωϋσεῖ, σαφῶς ἡ παλαιὰ Γραφὴ διδάσκει, λέγουσα· « Καὶ οὐκ ἀνέστη ἔτι προφήτης ἐν Ἰσραὴλ, ὡς Μωϋσῆς, ὃν ἔγνω Κύριος πρόσωπον κατὰ πρόσωπον ἐν πᾶσι τοῖς σημείοις καὶ τέρασι. » Δέδεικται τοίνυν τὸ ἔνθεον πνεῦμα διὰ Μωϋσέως περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεσπίσαν· εἰ δὴ μόνος αὐτὸς, καὶ οὐδ' ἄλλος ὅμοιος τῷ Μωϋσεῖ γεγονὼς ταῖς αὐτοῦ Μωϋσέως φωναῖς ἀκολούθως συνέστη. Σκέψαι δὲ καὶ ἄλλην προφητείαν ἀνάγραπτον. Ἐπειδὴ γὰρ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύ-B ριον ἡμῶν, ἄνθρωπον κατὰ σάρκα γενόμενον ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ, μυρία πλήθη ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κυριολογεῖ, τῆς ἐνθέου δυνάμεως αὐτοῦ χάριν Κύριον ὁμολογοῦντα, καὶ τοῦτο πάλιν Μωϋσῆς συνιδὼν τῷ θείῳ Πνεύματι, διὰ τῆς αὐτοῦ γραφῆς τοῦτον ἀνεφώνησε τὸν τρόπον· « Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ (λέγει δὲ τοῦ Ἰσραὴλ), καὶ κυριεύσει ἐθνῶν, καὶ ὑψωθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ. » Εἰ δὴ μηδεὶς ἄλλος πώποτε τῶν ἐκ περιτομῆς ἀρχόντων καὶ βασιλέων κύριος ἐθνῶν πολλῶν κατέστη· (οὐδεμία γὰρ ἱστορία δηλοῖ τοῦτο·) βοᾷ δὲ καὶ κέκραγεν ἡ ἀλήθεια ἐπὶ μόνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· ὅτι δὴ Κύριον αὐτὸν, καὶ οὐκ αὐτὸ μόνον τοῖς χείλεσι, διαθέσει δὲ γνησιωτάτῃ, μυρία πλήθη ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν C ὁμολογεῖ, τί δήποτε ἐμποδὼν μὴ οὐχὶ αὐτὸν εἶναι φάσκειν τὸν προφητευόμενον; Ὅτι δὲ Μωϋσῆς ταῦτα οὐκ ἀπεριορίστως προλέγει, οὐδ' εἰς ἄπειρον καὶ ἀπερίμετρον χρόνον ἐπισκιάζων τὴν πρόῤῥησιν, οὐ μάλα δὲ ἀκριβῶς τὴν τῶν προφητευομένων ἔκβασιν χρόνοις ὡρισμένοις περιγράφων, ἄκουε οἷα καὶ περὶ τούτου θεσπίζει· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Δι' ὧν οὐ διαλείψειν ἑξῆς καὶ κατὰ διαδοχὴν ἡγουμένους καὶ ἄρχοντας τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, μέχρι τῆς τοῦ προσδοκωμένου παρουσίας ἀποφαίνεται. Διαλιπόντων δὲ τῶν παρ' αὐτοῖς ἀρχόντων, παρέσεσθαι τὸν προφητευόμενον. Ἰούδαν δὲ νῦν οὐ τὴν φυλὴν ὀνομάζει, ἀλλ' ἐπεὶ κατά τινα προσωνυμίαν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις D ἀπὸ βασιλικῆς φυλῆς τῆς Ἰούδα τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἐχρημάτιζεν, ὡς καὶ εἰς σήμερον Ἰουδαίοις ὀνομάζεσθαι· σφόδρα θαυμαστῶς καὶ προφητικῶς τὸ πᾶν ἔθνος Ἰουδαίων ὠνόμασεν, ὥσπεροῦν καὶ ἡμεῖς Ἰουδαίους προσαγορεύομεν. Εἶτά φησι μὴ πρότερον ἐκλείψειν ἐκ τοῦ ἔθνους αὐτῶν ἄρχοντας καὶ ἡγουμένους, ἢ παρεῖναι τὸν προφητευόμενον· τούτου δὲ ἐπιστάντος, καταλυθήσεσθαι μὲν αὐτίκα τὴν Ἰουδαίων ἀρχὴν, αὐτὸν δὲ οὐκ ἔτι Ἰουδαίων, ἐθνῶν δὲ ἔσεσθαι προσδοκίαν. Καὶ τοῦτο δὲ ἐπὶ μὲν τῶν προφητῶν οὐκ ἂν δύναιο ἐφαρμόζειν, ἐπὶ δὲ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν. Ἅμα τε γὰρ αὐτὸς εἰς ἀνθρώπους παρῆν, καὶ τὸ Ἰουδαίων καθῄρητο βασίλειον· ἐκλελοίπει δὲ παραχρῆμα ὁ ἐκ προγόνων δια-

[28] Deut. XVIII, 18, 19. [29] ibid. 15, 16. [30] Deut. XXXIV, 10, 11. [31] ibid. 10. [31*] Gen. XLIX, 10.

δοχῆς ἄρχων αὐτῶν, καὶ ὁ κατὰ νόμους τοὺς οἰκείους ἡγούμενος, Αὐγούστου τότε πρώτου Ῥωμαίων μοναρχήσαντος, Ἡρώδου τε ἐξ ἀλλοφύλων ἐθνῶν βασιλέως αὐτῶν καταστάντος. Καὶ οἱ μὲν ἐκλελοίπεσαν, ὁ δὲ προσδοκία τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν, κατὰ τὴν θείαν πρόῤῥησιν ἀναπέφανται· ὡς καὶ εἰσέτι νῦν πάντας τοὺς ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας τῆς κατὰ Θεὸν αὐτῶν προσδοκίας τὴν ἐλπίδα ἐπ' αὐτῷ τίθεσθαι. Καὶ Μωϋσῆς μὲν τοσαῦτα, καὶ τὰ τούτων ἕτερα πλείω περὶ τοῦ Χριστοῦ πρὸς πάντας ἡμᾶς εὐαγγελίζεται· ἀδελφὰ δὲ αὐτῷ καὶ Ἡσαΐας ἀφωρισμένως περί τινος ἑνὸς ἐκ σπέρματος καὶ διαδοχῆς Δαβὶδ τοῦ βασιλέως ἀναστησομένου ταῦτα, προλέγει· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ ἀναβήσεται, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως· » καὶ τὰ λοιπά. Εἶθ' ὑποβὰς ἑξῆς προφητικῷ τρόπῳ τὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων, τῶν τε ἀγριωτάτων καὶ θηριωδεστάτων ἀνθρώπων τὴν ἐπὶ τὸ πρᾶον καὶ ἥμερον διὰ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας γενησομένην μεταβολὴν θεσπίζει. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνὸς, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον, καὶ ταῦρος, καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, » καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, ἃ καὶ παρὰ πόδας διασαφῶν ἑρμηνεύει, φήσας· « Καὶ ἔσται ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Σαφῶς γὰρ τὰ ἄλογα θρέμματα καὶ τοὺς προκαταλελειμένους θῆρας οὐδὲ ἄλλους εἶναι τῶν ἐθνῶν, τοῦ θηριώδους ἕνεκα τρόπου, διεσάφησεν· ὧν ἐθνῶν ἄρξειν φησὶ τὸν ἀνιστάμενον ἐκ σπέρματος Ἰεσσαί· ἀφ' οὗ δὴ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν γενεαλογεῖται, ἐφ' ὃν τὰ εἰς αὐτὸν πιστεύοντα ἔθνη εἰσέτι νῦν ἐλπίζει συμφώνως τῇ προῤῥήσει· « Καὶ ἔσται ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι. » Τοῦτο δὴ παράθες τοῖς παρὰ Μωϋσεῖ φερομένοις διαστέλλων καὶ τὸ μὲν, « Ἔσται ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, » ἐφάρμοσον τῷ, « ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· » καὶ τὸ, « Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι, » τῷ, « Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Τί γὰρ διαφέρει φάσκειν, Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν, ἤ, Αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν; πάλιν δ' ὁ αὐτὸς Ἡσαΐας προϊὼν περὶ τοῦ Χριστοῦ ταῦτα προφητεύει· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου ὃν ἡρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει· » καὶ ἐπιφέρει, « Ἕως ἂν θῶ ἐπὶ γῆς κρίσιν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Ἤδη δεύτερον ἐν τούτοις ὁ προφήτης τὸ ἐπὶ τῷ Χριστῷ τὰ ἔθνη ἐλπίσειν τίθεται, ἀνώτερον εἰπών· « Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Ἐνταῦθα δὲ, Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι. Λέλεκται δὲ καὶ τῷ Δαβὶδ, ὡς ἄρα « Ἐκ τοῦ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ἀναστήσεταί τις περὶ οὗ ἑξῆς φησιν ὁ Θεός· « Αὐτὸς ἐπικαλέσεταί με, πατήρ μου εἶ σύ· κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν. » Καὶ περὶ τούτου δὲ πάλιν εἴρηται· « Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ

A nominentur, valde mirabiliter et prophetice omnem Judaicam gentem Judam nominavit, sane ut nos quoque Judæos appellare consuevimus : tum affirmat non prius defuturos de gente ipsorum principes ac duces, quam is adveniat, quem prophetia significat. Porro hic simul atque advenerit, Judæorum quidem principatum esse dissolvendum, ipsum vero non Judæorum amplius, sed gentium fore exspectationem : quod quidem ipsum nulli unquam prophetarum accommodare, sed uni duntaxat Salvatori Dominoque nostro, poteris. **96** Nam simul atque ille ad homines venit, Judæorum regia sublata est, continuoque illorum princeps defecit, qui quidem majoribus suis succederet, atque ex legibus propriis illis præesset. Tunc enim Augustus B Romanorum primus accepit imperium : et Herodes ab externis gentibus accitus, illorum rex constitutus est. Et illi quidem defecerunt, hic autem gentium per totum terrarum orbem exspectatio, sicut divinitus prædictum fuerat, declaratus est : adeo quidem, ut nunc quoque omnes quicunque ex omnibus gentibus in illum credunt, exspectationis suæ secundum Deum, in illo spem reponant. Et Moyses quidem hæc aliaque his plura de Christo omnibus nobis feliciter nuntiat; ei vero germana Isaias quoque definite de uno certo rege, qui ex semine ac successione David sit suscitandus, hæc canit : « Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eo C spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus [32], » et reliqua. Tum longius progressus, more prophetico, externarum gentium et barbararum, nec non cum Græcorum, tum asperrimorum ac ferocissimorum hominum, futuram in mites mansuetosque mores ex doctrina Christi mutationem, prædicit. Sunt autem ejus verba hæc : « Et pascetur simul lupus cum agno, et pardus simul quiescet cum hædo : et vitulus et taurus et leo simul pascentur [33], » et alia his similia : quæ etiam e vestigio planiora efficiens interpretatur, ubi ait : « Et erit, qui surgit ad imperandum gentibus, in eo gentes sperabunt [34]. » Plane enim irrationalia illa jumenta, et quas illic prædixit belluas, nullas esse alias quam ipsas gentes propter earum ferinos mores, declaD ravit : quibus sane gentibus imperaturum affirmat eum, qui surgit de semine Jesse : ex quo semine Salvator et Dominus noster oriundus prædicatur, in quem gentes, quæ in ipsum credunt, etiam nunc sperant, ipsi utique vaticinio consentanea facientes, quod ait : « Et erit, qui surgit imperare gentibus, in ipso gentes sperabunt. » Hoc igitur apponito iis quæ apud Moysen feruntur, ac distinguito. Et illud quidem : « Erit, qui surgit imperare gentibus, » cum illo componito : « Egredietur homo de semine ejus, et dominabitur gentibus multis. » Et illud : « In ipso gentes sperabunt, » cum illo : « Et ipse erit exspectatio gentium. »

[32] Isa. XI, 1, 2. [33] ibid. 6. [34] ibid. 10.

Quid enim interest dicasne, in ipso gentes sperabunt, **97** an vero : ipse erit exspectatio gentium? Rursus vero idem Isaias, oratione progressus, de Christo hæc divinat : « Ecce puer meus, quem elegi : dilectus meus, in quo complacuit sibi anima mea : judicium gentibus proferet [35], » ac deinceps adjungit : « donec ponat in terra judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt [36] : » in his Propheta jam secundo gentes in Christo speraturas ponit, cum superius illud dixerit : « in ipso gentes sperabunt [37]. » Hic vero : « in nomine ejus gentes sperabunt. » Etiam ipsi David dictum est [38], de fructu ventris ejus suscitandum esse quemdam, de quo deinceps ait Deus : « Ipse invocabit me, pater meus es tu, et ego primogenitum ponam eum [39]. » Nam de hoc rursus dictum est : « Et dominabitur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ [40]. » Et rursus : « Omnes gentes servient ei, et benedicentur in te omnes tribus terræ [41]. » Præterea autem locus quidem certus a Michæa canitur, in quo is oriturus sit, de quo feruntur tot vaticinia : « Et tu, inquit, Bethlehem, domus Euphrata, minima es ut sis in millibus Juda : ex te mihi egredietur dux, qui pascet populum meum Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi [42] : » et omnes confitentur, in Bethlehem Jesum Christum esse natum. Quin etiam incolæ ejus loci speluncam ibidem monstrant iis, qui ab externis terris venerint ad spectandum : et locus quidem hic ubi ortus ejus futurus fuit, prædictus est. Ipsius vero ortus miraculum, nunc obscure ac figurate, nunc plane et aperte ponit Isaias : obscure quidem, ubi ait : « Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? annuntiavimus coram eo, quasi puerulus, quasi radix in terra sitienti [43]. » Pro quo Aquila quidem sic interpretatus est : « Et prædicabitur tanquam quod ubere nutritur in faciem ejus, et tanquam radix de terra invia. » Theodotion vero : « Et ascendet sicut quod lacte alitur coram eo, et sicut radix in terra sitienti. » His enim verbis cum mentionem fecerit propheta de brachio Domini, quod erat Dei Verbum : « Coram eo, inquit, annuntiavimus quasi puerulum lactentem, et qui ubere nutriatur, et quasi radicem de terra invia ; » ubi puerulus quidem ille, qui ubere atque lacte nutritur, plane ortum Christi declarat. Terra vero invia et sitiens, **98** virginem quæ illum enixa est, quam scilicet nullus vir adiit, de qua quamvis invia, laudata illa radix prodiit, et qui ubere, lacteque nutriretur puerulus. Verum hæc adumbrate admodum significavit : apertius vero idem propheta sententiam suam interpretatur, ubi ait : « Ecce virgo in utero capiet, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus »

A ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Καὶ αὖθις· « Πάντα τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ τόπος δέ τις πάλιν ἀφωρισμένος τῆς τοῦ προφητευομένου γενέσεως θεσπίζεται ὑπὸ Μιχαίου λέγοντος· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ· καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπαρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. » Ὡμολόγηται δὲ παρὰ τοῖς πᾶσιν, ὅτι ἐν Βηθλεὲμ ἐγεννήθη Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, ὡς καὶ σπήλαιον δείκνυσθαι πρὸς τῶν ἐπιχωρίων αὐτόθι τοῖς ἐπὶ θέαν ἀπὸ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀφικνουμένοις. Καὶ ὁ μὲν τόπος οὗτος, ἔνθα γεγεννῆσθαι ἔμελλεν, προείρητο· τίς δὲ καὶ λευκότερον ὁ Ἡσαΐας παρίστησι, δι' αἰνιγμάτων μὲν (1), ὅταν
B λέγῃ· « Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; ἀνηγγείλαμεν ἐναντίον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ. » Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας ἡρμήνευσεν οὕτως· « Καὶ ἀναῤῥηθήσεται ὡς τιτθιζόμενον εἰς πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ὡς ῥίζα ἀπὸ γῆς ἀβάτου· » ὁ δὲ Θεοδοτίων· « καὶ ἀναβήσεται ὡς θηλάζον ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ. » Διὰ γὰρ τούτων μνημονεύσας ὁ προφήτης τοῦ βραχίονος τοῦ Κυρίου, ὃς ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, « Ἐνώπιον αὐτοῦ, » φησὶν, « ἀνηγγείλαμεν ὡς παιδίον θηλάζον καὶ τιτθιζόμενον, καὶ ὡς ῥίζαν ἀπὸ γῆς ἀβάτου. » Τὸ μὲν οὖν παιδίον τὸ τιτθιζόμενον καὶ θηλάζον ἄντικρυς τὴν γένεσιν τοῦ Χριστοῦ δηλοῖ· ἡ δὲ γῆ ἄβατος καὶ διψῶσα τὴν ἀποκυήσασαν αὐτὸν παρθένον, ᾗ οὐδεὶς ἀνὴρ ἐπιβέβηκεν,
C ἀφ' ἧς, καίπερ ἀβάτου τυγχανούσης, προῆλθεν ἡ εὐλογημένη ῥίζα, καὶ τὸ τιτθιζόμενον καὶ θηλάζον παιδίον. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπεσκιασμένως ᾐνίξατο· γυμνότερον δὲ ὁ αὐτὸς ἑρμηνεύει προφήτης τὴν διάνοιαν, ἐπ' ἂν λέγῃ· « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύει τὸ « Ἐμμανουήλ. » Τοιαῦτα περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους γενέσεως τοῦ Χριστοῦ πάλαι πρότερον παρ' Ἑβραίοις μεμελετάσθω. Μήτι οὖν ἐπίδοξόν τινα δυνάστην, ἢ τύραννον, ἤ τινα ἄλλως τῶν τὰ μεγάλα κατὰ τὸν βίον δυναμένων, τὸν προφητευόμενον ὑπογράφουσιν; οὐκ ἔστιν εἰπεῖν· ὅτι μηδὲ ἐφάνη τοιοῦτος. Ἀλλ' οἷος ἐφάνη τῷ βίῳ, τοιοῦτον αὐτὸν καὶ ἐθέσπισαν ἔσεσθαι,
D τῆς ἀληθείας κατ' οὐδὲν ἀπολελειμμένοι. Εἰπὼν δ' οὖν ὁ Ἡσαΐας· « Ἀνηγγείλαμεν ἐνώπιον αὐτοῦ, ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ· » ἑξῆς συνάπτει λέγων· « Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ οὐδὲ δόξα· καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος· καὶ ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος, ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. » Τί οὖν λείπεται ἐπὶ τούτοις; Εἰ γὰρ προεῖπον αὐτοῦ φυλὴν, καὶ γένος, καὶ τρόπον γενέσεως, καὶ τῆς

[35] Isa. XLII, 1. [36] ibid. 4. [37] Isa. XI, 10. [38] II Reg. VII, 12. [39] Psal. LXXXVIII, 27, 28. [40] Psal. LXXI, 8. [41] ibid. 11, 17. [42] Mich. V, 2. [43] Isa. LIII, 1, 2.

(1) Mss., Τῆς δὲ γενέσεως αὐτοῦ τὸ θαῦμα, ποτὲ μὲν δι' αἰνιγμάτων, ποτὲ δὲ καὶ λευκότερον ὁ Ἡσαΐας παρίστησι, δι' αἰνιγμάτων μέν, κ. τ. λ., et sic legit interpres.

Παρθένου τὸ θαῦμα καὶ βίου τρόπον, ἀκόλουθον ἦν ἑξῆς μηδὲ τὴν τελευτὴν ἀποσιωπῆσαι αὐτοῦ. Τί οὖν καὶ περὶ ταύτης Ἡσαΐας θεσπίζει; « Ἄνθρωπος, φησὶν, ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἔναντι τοῦ κείροντος ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα· τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴ-
B ρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· » καὶ τὰ λοιπά. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων, ὡς ἄρα ὁ Χριστὸς, ἐκτὸς πάσης ὑπάρχων πλημμελείας, τὰς ὑπὲρ ἀνθρώπων ἁμαρτίας εἰς ἑαυτὸν ἀναδέξεται. Διὸ καὶ πείσεται τὰ τῶν ἡμαρτηκότων καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνηθήσεται, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Εἰ δὲ καὶ τραυματισθήσεται λόγοις βλασφήμοις, καὶ τοῦτ' ἔργον ἔσται τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν· ἐπεὶ καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ὅπως ἡμεῖς, ἀνειληφότος αὐτοῦ τὰ ἡμέτερα ἀμπλακήματα, καὶ τὰ τῆς ἡμετέρας κακίας τραύματα, τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰαθῶμεν. Καὶ τὰ μὲν αἴτια ὧν παρ' ἀνθρώποις πείσεται ὁ ἀναμάρτητος, ταῦτα ἦν. Ἰουδαίων δὲ τῶν τὸν θάνατον αὐτῷ συσκευασαμένων οὐδὲ ὑπειδόμενος ὁ
C θαυμάσιος προφήτης, διαῤῥήδην ἀπελέγχει, καὶ τοῦτο ἄντικρυς σχετλιάζων καὶ λέγων· « Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. » Εἶτ' ἐπεὶ παραχρῆμα, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαν ὁ παντελὴς αὐτοὺς μετῆλθεν ὄλεθρος πολιορκηθέντας ὑπὸ Ῥωμαίων, οὐδὲ τοῦτο παριδὼν, ἐπιλέγει· « Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ θανάτου αὐτοῦ. » Ἤρκει μὲν οὖν ἐπὶ τούτοις ἐπιγράψαι τὴν προφητείαν, εἰ μηδέν τι πλέον ἔσεσθαι μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ τελευτὴν ἑώρα· ἐπεὶ δὲ ὅσον οὔπω ἔμελλε μετὰ τὴν τελευτὴν, ἢ μετὰ τὴν ταφὴν παλινοστεῖν καὶ ἀναβιοῦν, ἔτι περὶ αὐτοῦ καὶ ταῦτα προστίθησιν, ἑξῆς ἐπιλέγων· « Καὶ Κύριος βούλεται καθαρίσαι
D αὐτὸν τῆς πληγῆς. Ἐὰν δῶτε περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὄψεται σπέρμα μακρόβιον· καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς. » Ἀνώτερον εἰπὼν, « ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν » νῦν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ τὴν ταφὴν, « Κύριος, » φησὶ, « βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. » Καὶ πῶς ἔσται; « Ἐὰν δῶτε, » φησὶ, « περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὄψεται σπέρμα μακρόβιον· » οὐ πᾶσι γὰρ ἐφεῖται τὸ μακρόβιον τοῦ Χριστοῦ σπέρμα συνιδεῖν, ἢ μόνοις τοῖς ἐξομολογησαμένοις καὶ τὰ δῶρα τὰ ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσάγουσι τῷ Θεῷ. Μόνων γὰρ τούτων ἡ ψυχὴ ὄψεται σπέρμα μακρόβιον τὸ τοῦ Χριστοῦ, ἤτοι τὴν

A Nobiscum Deus, hoc enim significat « Emmanuel [44]. » Talia de Christi apud homines origine antiqui Hebræorum prophetæ meditabantur. Nunquid igitur illustrem quemdam principem, aut tyrannum, aut alioqui unum eorum, qui plurimum possunt in vita, eum de quo vaticinantur describunt? non potest dici: quoniam ne apparuit quidem aliquid tale. Sed qualis ipse visus est vita, talem item eum fore cecinerunt, hac utique in re nihil a veritate aberrantes. Postquam ergo Isaias dixit: « Annuntiavimus coram eo, quasi puerulus, quasi radix in terra sitienti [45], » deinceps adjungit, dicens: « Non est species ei, neque gloria: et vidimus eum, et non habuit speciem neque pulchritudinem: et fuit species ejus sine honore deficiens præ filiis
B hominum. Homo cum plaga esset, sciens ferre languorem contemptus est, et non computatus [46]. » Quid ad hæc igitur superest? Nam cum illius et tribum, et genus, et modum nascendi, et Virginis miraculum, et vitæ morem prædixerint, sequitur deinceps, ut ne mortem quidem ejus taciti præterierint. Sed quid tandem canit etiam de hac Isaias? « Homo, inquit, cum in plaga esset, sciens ferre languorem, contemptus est et non computatus: hic peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore, et nos existimavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione: ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Doctrina pacis nostræ super eum, livore ejus
C nos sanati sumus. Omnes tanquam oves erravimus, et Dominus tradidit eum peccatis nostris: et ipse cum vexaretur, non aperiebat os suum. Quasi ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente non aperuit os: generationem ejus quis enarrabit? quoniam tollitur de terra vita ejus [47], » et reliqua. Nam his verbis significat Christum ipsum quidem, quamvis ab omni peccato alienum, tamen peccata hominum pro ipsis hominibus in seipsum suscepturum. 99 Quocirca etiam ea patietur, quæ qui peccaverint pati solent, et pro nobis dolebit, non autem pro seipso. Quod si vulnerabitur et verbis probrosis ferietur, hoc item nostrorum peccatorum causa fiet: nam infirmus quoque factus est propter peccata nostra, ut nos videlicet, cum ille delicta no-
D stra, nostræque malitiæ vulnera assumpserit, ejus livore sanemur: et eorum quidem quæ ille insons ab hominibus passurus erat, hæ fuerunt causæ: Judæos autem qui illi mortem attulerunt, nusquam veritus propheta mirabilis, hoc ipsum quoque perspicue redarguit, plane deplorans, ac dicens: « Ex iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem [48]. » Deinde vero, quoniam cito, neque ita multo post nefarios adversus Christum ausus, extremus ad illos ex obsidione Romanorum interitus erat venturus, ne hoc quidem præterit silentio, sed adjungit: « Et dabo sceleratos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus [49]: » et poterat quidem his

[44] Isa. VII, 14. [45] Isa. LIII, 2. [46] ibid. 2-4. [47] ibid. 4-8. [48] ibid. 8. [49] ibid. 9.

prophetiam terminare, si nihil amplius futurum post Christi mortem vidisset, sed quoniam, brevi mora interjecta, erat a morte sive a sepultura remigraturus, atque in vitam restituendus, de hac quoque re deinceps hæc addit, sic dicens : « Et Dominus vult purgare eum a plaga si traditus, sit pro peccato. Anima vestra videbit semen longævum : et vult Dominus auferre a labore animæ ejus, ut ostendat ei lucem[80]. » Qui superius dixit : « Homo in plaga constitutus, » et « qui novit ferre languorem, » nunc post mortem ejus et sepulturam : « Dominus, inquit, vult purgare eum a plaga, » et qui hoc fiet? « si traditus, inquit, fuerit pro peccato, anima vestra videbit semen longævum ; » non enim omnibus concessum est longævum Christi semen intueri, sed iis solis qui confiteantur, et munera offerant Deo pro peccatis. Horum enim duntaxat anima videbit semen longævum Christi, hoc est, aut æternam vitam ejus post mortem, aut ejusdem verbum per totum terrarum orbem disseminatum, quod longævum futurum est, semperque duraturum. Rursus, qui superius dixerat : « Et nos putavimus illum esse in labore : » nunc post cædem mortemque ejus, ait : « Et vult Dominus auferre a labore animæ ejus, ut ostendat ei lucem. » Quoniam igitur deliberavit Dominus, qui Deus est universi purgare illum a plaga, **100** et ostendere in lucem : necessario utique, qui voluit, id faciet quod voluit. Nihil enim est eorum quæ vult quod non fiat : voluit autem purgare illum, et ostendere illi lucem ; fecit igitur hæc : et cum purgaverit illum, ostendit illi lucem : et quoniam voluit, et volens abstulit laborem ab anima illius, et ostendit illi lucem, merito Propheta sequitur, et ait : « Propter hoc ipse hæreditabit multos, et fortium dividet spolia[81] : » ubi (quod reliquum fuit) jam hæreditatis etiam Christi mentionem facit, illi psalmo consentanea dicens, in quo de insidiis adversus illum constructis nominatim canens oraculum, ubi ait : « Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus[82] ; » deinceps adjungit : « Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te : postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ[83]. » Has igitur gentes, etiam propheta intellexit, cum dixit : « Propter hoc ipse hæreditabit multos, » et adjungit : « Et fortium dividet spolia. » Siquidem a potestatibus contrariis, quæ prius inter gentes dominabantur, ubi subjectas animas liberavit, tum quasi spolia quædam suis divisit discipulis. Proinde Isaias ait de illis : « Et lætabuntur coram te, sicut qui dividunt spolia[84]. » Et Psalmorum auctor : « Dominus, inquit, dabit verbum evangelizantibus virtute multa : rex virtutum dilecti, speciei domus dividere spolia[85]. » Merito igitur hic quoque de Christo ait : Propter hoc ipse

αἰώνιον ζωὴν αὐτοῦ, τὴν μετὰ τὸν θάνατον, ἢ τὸν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐπισπαρέντα αὐτοῦ λόγον μακρόβιον ἐσόμενον, καὶ εἰς τὸ ἀεὶ διαρκέσοντα. Πάλιν ἀνώτερον εἰπὼν, « Καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ, » νῦν μετὰ τὴν σφαγὴν καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ, φησίν· « Καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς. » Ἐπεὶ τοίνυν βεβούληται Κύριος, ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καθαρίσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς, καὶ δεῖξαι αὐτῷ φῶς, πάντως που βουληθεὶς, πράξειεν ἂν ὃ ἠβουλήθη. Οὐδὲν γάρ ἐστιν ὃ μὴ γίνεται ὧν βούλεται· ἐβουλήθη δὲ καθαρίσαι αὐτὸν καὶ δεῖξαι αὐτῷ φῶς· ἐποίησεν ἄρα ταῦτα· καὶ καθαρίσας αὐτὸν ἔδειξεν αὐτῷ φῶς. Καὶ ἐπεὶ ἐβουλήθη, καὶ βουληθεὶς ἀφεῖλε τὸν πόνον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ἔδειξεν αὐτῷ φῶς, εἰκότως ὁ Προφήτης ἐπισυνάπτει, λέγων· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Ἔνθα λοιπὸν ἤδη καὶ τῆς κληρονομίας τοῦ Χριστοῦ μέμνηται τῷ δευτέρῳ συμφώνως ψαλμῷ, δι' οὗ περὶ τῆς ἐπιβουλῆς τῆς κατ' αὐτοῦ συσκευασθείσης ὀνομαστὶ θεσπίσας ὁ λόγος ἐν τῷ, « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ἑξῆς ἐπιλέγει· « Κύριος εἶπε πρός μέ· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ταῦτα δ' οὖν τὰ ἔθνη καὶ ὁ προφήτης ᾐνίξατο εἰπών· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλούς· » καὶ ἐπιλέγει· « Καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Τῶν γὰρ δυνάμεων τῶν ἀντικειμένων, αἳ πάλαι τῶν ἐθνῶν ἦρχον, τὰς ὑποχειρίους ῥυσάμενος ψυχὰς, οἷα δή τινα σκῦλα, τοῖς οἰκείοις διένειμε μαθηταῖς. Διό φησιν ὁ Ἡσαΐας περὶ αὐτῶν· « Καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. » Καὶ ὁ Ψαλμῳδός· « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ· ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ, τῇ ὡραιότητι τοῦ οἴκου διελέσθαι σκῦλα. » Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ Χριστοῦ φησιν· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Διὰ ποῖον δὲ τοῦτο, πάλιν ἑξῆς διδάσκει, φήσας· « Ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε· καὶ διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη. » Ἀντὶ τούτων γὰρ ἀμειβόμενος αὐτὸν ὁ Πατὴρ τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς ὑπομονῆς ἕνεκα, δεδώρηται αὐτῷ τὰ ἐγκείμενα. Γέγονε γὰρ ὑπήκοος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου· διὸ καὶ κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ οὐ πρότερον, ἀλλὰ μετὰ τὸ παραδοθῆναι εἰς θάνατον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις λογισθῆναι, θεσπίζεται. Διὰ ταῦτα γὰρ εἴρηται κληρονομήσειν πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μερίσειν τὰ σκῦλα. Ἡγοῦμαι δὲ ἀναμφιλόγως τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ προφητευομένου διὰ τούτων παρίστασθαι. Πῶς γὰρ ἄλλως ἐπινοῆσαι δυνατὸν ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθέντα, καὶ ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ θανάτῳ παραδοθέντα, καὶ μετὰ ἀνόμων

[80] Isa. LIII, 10. [81] ibid. 12. [82] Psal. II, 2. [83] ibid. 7,8. [84] Isa. IX, 3. [85] Psal. LXVII, 12.

λογισθέντα, ταφῇ τε παραδοθέντα· εἶτα καθαριζόμενον ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ φῶς παρ' αὐτῷ ὀψόμενον, καὶ κληρονομοῦντα πολλοὺς, καὶ σκῦλα τοῖς οἰκείοις διανέμοντα; Καὶ ἄλλως δὲ περὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἀναβιώσεως αὐτοῦ λέγει που προφητεύων ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ὁ Δαβίδ· « Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην, οὐδὲ δώσεις ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. » Καὶ πάλιν· « Κύριε, ἀνήγαγες ἐξ ᾅδου τὴν ψυχήν μου, ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. » Καὶ πάλιν· « Ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγείλω πάσας τὰς αἰνέσεις σου. » Τούτοις δὲ πᾶσιν ἀντιβλέψαι δύνασθαι οὐδὲ τοὺς σφόδρα ἀγνωμονεστάτους ἡγοῦμαι. Πλὴν ἀλλὰ τῆς Ἡσαΐου προφητείας τὸ συμπέρασμα τὴν πάλαι στεῖραν καὶ ἔρημον Θεοῦ ψυχὴν, ἢ καὶ μᾶλλον τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν εὐαγγελίζεται, ἀκολούθως τῇ θεωρίᾳ τῶν εἰρημένων. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ πάντα δι' αὐτὴν ὁ Χριστὸς ὑπέμεινεν, εἰκότως μετὰ τὰς περὶ αὐτοῦ προῤῥήσεις ἐπιφέρει λέγων· « Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. Εἶπε γὰρ Κύριος· Πλάτυνον τὸν τόπον τῆς σκηνῆς σου καὶ τῶν αὐλαιῶν σου, πῆξον, μὴ φείσῃ· πλάτυνον τὰ σχοινίσματά σου, καὶ τοὺς πασσάλους σου κατίσχυσον· ἔτι εἰς τὰ δεξιὰ καὶ εἰς τὰ ἀριστερὰ ἐκπέτασον, καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει. » Ἐνταῦθα δὲ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐξηπλωμένην καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν παρατείνουσαν ὁ λόγος εὐαγγελίζεται, σαφέστατα τοῦτο παριστὰς διὰ τοῦ· « Καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει. » Πλείονος δὲ ἐξεργασίας δεομένων τῶν κατὰ τὸν τόπον, ἀρκούντως ἐπὶ τοῦ παρόντος ταῦθ' ἡμῖν ἐπιτετμήσθω. Πλεῖστα δ' ἂν καὶ αὐτὸς ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξασθαι δύναιο περὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ ἡ παροῦσα δὲ πραγματεία τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως κατὰ καιρὸν ἕκαστα παραδώσεταί τε καὶ ἑρμηνεύσει. Τέως δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος τῆς τῶν προφητῶν περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προῤῥήσεως, καὶ ὡς πᾶσιν ἀνθρώποις τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν παρουσίαν εὐηγγελίζετο, ἱκανῶς ἔχει τὰ εἰρημένα, προαναφωνοῦντα προφήτου τινὸς ἄφιξιν, καὶ εὐσέβειαν νομοθέτου Μωϋσεῖ παραπλησίου, γένος τε αὐτοῦ, καὶ φυλὴν, καὶ τόπον ὅθεν προελεύσεται, χρόνον τε καθ' ὃν ἥξει, προφητεύεται καὶ γένεσιν, καὶ τελευτὴν, καὶ ἀναβίωσιν, καὶ ἀρχὴν τὴν κατὰ πάντων ἐθνῶν· ἃ δὴ πάντα παρέστη, καὶ ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν ἑξῆς παραστήσεται ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν συμπεπερασμένα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῶν ἱερῶν λογίων τοῖς πιστεύουσιν αὐτοῖς παρατεθήσεται· τοῖς δ' ἀπειθοῦσι ταῖς προφητικαῖς Γραφαῖς ἰδίως ἀπαντήσομεν, ὡς περὶ ἀνδρὸς κοινοῦ, καὶ τοῖς λοιποῖς παραπλησίου τέως τὴν ἐξέτασιν ποιούμενοι· ἵνα, ὁπόταν πάντων τῶν ἐξ αἰῶνος βοηθέντων ἐν ἀνθρώποις, πολὺ κρείττων ἀσυγκρίτῳ ὑπεροχῇ καὶ διαφέρων ἀναφανῇ, τοτηνικάδε καὶ τὰ περὶ τῆς θειοτέρας αὐτοῦ φύσεως κατὰ καιρὸν διαλάβωμεν, ἐξ ἐναργῶν τῶν ἀποδείξεων παριστῶντες, ὡς

A hæreditabit multos, et fortium dividet spolia. Quam autem ob rem hoc illi datum sit, docet deinceps, ubi ait : « Pro eo quod tradita est in mortem anima ejus, et cum iniquis deputatus est : et ipse peccata multorum tulit, et propter peccata eorum traditus est [56]. » Pro his enim remunerans illum Pater, eo quod dicto audiens fuerit sustinueritque, donavit illum iis quæ exposita sunt. Factus enim est obediens Patri usque ad mortem : quare multorum quoque hæreditatem consecuturum illum canit, non prius tamen quam tradita fuerit anima ejus in mortem, et cum iniquis sit deputatus. Propter hæc enim dictum est, illum hæreditaturum multos, et fortium divisurum spolia. Puto autem indubitate reversionem ejus a mortuis significari talibus oraculis : B **101** qui enim fieri potest, ut aliter de eo intelligamus, qui tanquam ovis ad occisionem sit ductus, et ab iniquitatibus Judaici populi traditus sit ad mortem, et cum iniquis deputatus, sepulturæque commendatus, deinde purgatus a Domino? et lucem penes se visurus sit, et multorum hæreditatem consecuturus, et suis spolia divisurus? Sed aliter quoque de illius reditu in vitam, post mortem dicit quodam loco vaticinans David ex persona Christi : « Non relinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem [57]. » Et alibi : « Domine, eduxisti ab inferno animam meam, salvasti me a descendentibus in lacum [58]. » Et alibi : « Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas [59]. » Contra omnia hæc C intendere ullam aciem, ne inimicissimos quidem atque ingratissimos posse arbitror. Verumtamen ejus prophetiæ conclusio, cujus auctor Isaias, sterilem illam quondam et desertam a Deo animam, aut potius Ecclesiam de gentibus collectam, lætis vocibus, bonoque nuntio prosequitur, cum illis utique recordans, quæ jam contemplati sumus. Nam cum propter eam Christus omnia pertulerit, merito post ea, quæ de illo prædixit, adjungit : « Lætare, inquit, sterilis quæ non paris, vociferare et clama, quæ non parturis : quoniam multi filii desertæ magis, quam ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus : Dilata locum tentorii tui, et pelles tabernaculorum tuorum fige, ne parcas : dilata D funiculos tuos, et clavos tuos corrobora : amplius ad dextram et ad sinistram extende, et semen tuum gentes hæreditabit [60]. » His autem verbis Ecclesiam de gentibus collectam, et toto orbe terrarum diffusam, et ab ortu solis ad occasum extentam, oraculum lætari jubet, planissime hoc ipsum significans, ubi ait : « Et semen tuum gentes hæreditabit. » Cum autem longiorem explanationem desiderent ea, quæ ad hunc locum spectant, abunde nobis hæc compendii locum explebunt. Nam tu quoque per otium multa plura colligere poteris, quæ ad idem propositum spectent. Sed ipsum quoque evangelicæ demonstrationis propositum quod nunc in

[56] Isa. LIII, 12. [57] Psal. XV, 10. [58] Psal. XXIX, 4. [59] Psal. IX, 15. [60] Isa. LIV, 1-3.

manibus est, tradet suo tempore atque interpretabitur singula. Interim vero quod ad prædictionem divinationemque propheticam de Salvatore nostro pertinet, quodque item ad id quod ea prædictio omnes homines eorum bonorum **102** adventu gaudere jubebat quæ exspectabantur, iis quæ jam dicta sunt contenti esse possumus : quæ quidem plane enuntiant prophetæ cujusdam adventum, et legum auctoris pietatem qui Mosi similis futurus sit, necnon ejusdem genus, et tribum, et locum unde exiturus, et tempus quo venturus sit. Vaticinatur præterea et ortum, et mortem, et reditum in vitam, et principatum in omnibus gentibus, quæ sane jam evenere omnia : et magis etiam deinceps ex iis, quæ dicentur constabit, in uno Salvatore ac Domino nostro ea finem accepisse. Sed hæc quæ de sanctis oraculis accepta vides, iis qui credunt, exposita sunt : iis autem qui non credunt, seorsum obviam scriptis propheticis ibimus, atque interim tanquam de communi viro, et qui reliquis fuerit similis inquiremus : ut cum omnibus qui unquam a condito ævo inter homines celebrati sint, multo præstantior et incomparabili quadam eminentia superior apparuerit, cum ea quoque quæ ad diviniorem ejus naturam spectant pertractemus : et quod virtus quæ in illo erat nulla humana natura constaret, certissimis demonstrationibus comprobemus : ordine deinceps sequetur, ut ea proponamus contemplanda pro viribus, quæ ad eam theologiam pertinent, quæ illum complexa est. Quoniam igitur major pars eorum qui non credunt, vocant illum præstigiatorem ac seductorem, aliasque innumerabiles calumnias in illum exsecrabiliter jactant, ac ne nunc quidem desinunt ejusmodi probra confingere, tempus jam videtur esse ut etiam istis respondeamus, de nostro quidem nihil afferentes, sed de doctrina quam ipse publicavit assumentes, quod hic apponamus.

A οὐκ ἀνθρωπείας ἄρα ἦν φύσεως ἡ περὶ αὐτὸν δύναμις· οἷς ἀκολούθως καὶ τὰ τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας, ὡς οἷόν τε ἐστὶν ἡμῖν ἐποπτεῦσαι, ποιησόμεθα. Ἐπεὶ τοίνυν τῶν ἀπίστων οἱ πλείους γόητα καὶ πλάνον ἀποκαλοῦντες, καὶ μυρίαις ἄλλαις κακηγορίαις βλασφημοῦντες αὐτὸν, οὔπω καὶ νῦν παύονται, φέρε, καὶ πρὸς τούτους ἀποκρινώμεθα, οἴκοθεν μὲν οὐδὲν, ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν αὐτοῦ φωνῶν, καὶ ἧς παρέδωκε διδασκαλίας τὰς παραθέσεις ποιούμενοι.

III. *Adversus eos qui Christum Dei seductorem fuisse existimant.*

Interrogandi igitur sunt, num quis unquam alius huic similis seductor ex historiis ipsorum proferri possit, qui mansuetudinis, probitatis, temperantiæ, omnisque reliquæ virtutis iis quos seduxerit magister et auctor exstiterit : et utrum fas sit iis nominibus vocare eum: qui ne intueri quidem mulierem cum petulanti cupiditate permittit : et num is seductor, qui summum philosophiæ fastigium tradiderit, discipulosque suos docuerit, quæcunque possideant bona, indigentibus impertiri, et laboris studium ac beneficentiam **103** plurimi facere : et utrum seductor is, qui in multitudine populari, in plebeio turbulentoque grege versari prohibet, solum autem rerum divinarum studium sua doctrina commendat. Qui porro fieri potest, ut is merito nominetur seductor, qui et ab omni mendacio deterreat, et ad veritatem præter cuncta alia amplectendam adhortetur? ut ne jure quidem jurando velit nos indigere? quanto autem minus perjurio? « Sit enim sermo vester : Est, est : non, non [61] : » et quid me plura colligere oportet, cum ex iis, quæ jam dicta sunt, plane liceat discere, quodnam fuerit ejus reipublicæ institutum, quæ ab illo inter homines ad vitæ utilitatem disseminata est? ex qua, non modo non seductorem, sed vere divinum quemdam, et divinæ pietatemque amplexæ philosophiæ, non communis illius et vulgaris introductorem, omnis veritatis amator sit confessurus. Nam quod illud vivendi institutum, quo Hebræorum antiquissimi, Dei amici, viri utebantur, quodque jam ex hominibus

B Γ'. *Πρὸς τοὺς πλάνον ὑπειληφότας γεγονέναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.*

Πευστέον δὴ αὐτῶν εἴποτέ τις ἄλλος τοιοῦτος πλάνος ἱστόρηται πραότητος, καὶ ἐπιεικείας, σωφροσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς διδάσκαλος τοῖς ἀπατωμένοις γεγονὼς αἴτιος· καὶ εἰ θεμιτὸν τούτοις ἀποκαλεῖν τοῖς ὀνόμασι τὸν μηδὲ ἐμβλέπειν μετὰ ἐπιθυμίας ἀκολάστου γυναιξὶν ἐπιτρέψαντα· καὶ εἰ πλάνος ὁ τὴν εἰς ἄκρον παραδοὺς φιλοσοφίαν ἐν τῷ τοὺς φοιτητὰς παιδεύειν τῶν ὑπαρχόντων ἐνδεέσι κοινωνεῖν, καὶ τὸ φιλόπονον καὶ κοινωνικὸν περὶ πολλοῦ τίθεσθαι· καὶ εἰ πλάνος ὁ τῆς πανδήμου, καὶ ἀγελαίου, καὶ θορυβώδους συνουσίας ἀνείργων, διδάσκων δὲ μόνην ἀσπάζεσθαι τὴν περὶ τὰ θεῖα λόγια σχολήν. Ὁ δὲ παντὸς μὲν ψεύδους ἀπο-
C τρέπων, τὴν δ' ἀλήθειαν πρὸ παντὸς τιμᾷν παραινῶν· ὡς μηδ' εὐορκίας δεῖσθαι, πολλοῦ δεῖ ἐπιορκεῖν· « Ἔστω γὰρ ὑμῶν τὸ Ναὶ ναί, τὸ οὒ οὔ· » πῶς ἂν πλάνος ἐνδίκως ὀνομασθείη; Καὶ τί με χρὴ πλείονα νῦν λέγειν, παρὸν ἐκ τῶν πρόσθεν εἰρημένων τίς ποτε ἦν τρόπος γνῶναι τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατασπαρείσης τῷ βίῳ πολιτείας, ἀφ' ἧς οὐχ ὅπως πλάνον, ἀλλά τινα θεῖον ὡς ἀληθῶς, καὶ θείας, καὶ εὐσεβοῦς, ἀλλ' οὐ τῆς κοινῆς καὶ πανδήμου φιλοσοφίας εἰσηγητὴν πᾶς ὁ φιλαλήθης αὐτὸν ὁμολογήσαι ἄν; Τὸν γοῦν βίον τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων ἤδη πως ἐξ ἀνθρώπων ἀπολωλότα μόνος ἀνανεωσάμενος, οὐκ εἰς βραχεῖς καὶ μετρίους, ἀλλ' εἰς ὅλον ἐφαπλῶσαι τὸν κόσμον ἀποδέδεικται διὰ τοῦ πρώτου συγγράμματος τῆς παρούσης ὑποθέσεως· δι' οὗ πάρεστιν ἀνθρώποις
D ἐπὶ σπείρας τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸν τῶν θεοφιλῶν ἐκείνων ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ μυρίους τε ὅσους ζηλωτὰς οὐκ ἐξ Ἑλλήνων μόνον, ἀλλὰ καὶ βαρβάρων

[61] Matth. v, 37.

τῆς ἐκείνων θεοσεβοῦς πολιτείας ἀποδεῖξαι. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἠθικώτερα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τοιαῦτα. Φέρε δὲ σκεψώμεθα μὴ ἄρα ποτὲ ὁ πλάνος αὐτῷ περὶ τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων κατεγίνετο. Ἆρ' οὖν οὐχὶ μόνῳ τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ τῷ καὶ οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργῷ αὐτός τε ἀνακείμενος καὶ τοὺς φοιτητὰς προσάγων ἀναγέγραπται; Εἰσέτι τε καὶ δεῦρο οἱ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγοι πάντα Ἕλληνα καὶ βάρβαρον ἄνω τὴν διάνοιαν πρὸς τὸν ἀνωτάτω Θεὸν ἀνάγουσι, πᾶσαν ὁρατὴν φύσιν ὑπερόψαντα. Ἆρα οὖν μὴ οὕτως ἦν ὁ πλάνος, ἢ ὅτι μὴ καὶ πλείους σέβειν θεοὺς ἐκ τῆς ἀνωτάτω καὶ μόνης ἀληθοῦς θεολογίας τὸν ὡς ἀληθῶς πλάνον τραχηλισθέντα συγχωρεῖ; Ἀλλ' οὗτος οὐ νεώτερος, οὐδ' οἰκεῖος αὐτῷ λόγος, τοῖς δ' ἐκ μακροῦ πάλιν θεοφιλέσιν Ἑβραίοις προσφιλής, ὥσπεροῦν δέδεικται διὰ τῆς *Προπαρασκευῆς*, παρ' ὧν ἤδη καὶ τῶν νέων φιλοσόφων παῖδες τὰ μεγάλα ὠφελημένοι, τῷ δόγματι συνηρέσθησαν. Σεμνύνονται γέ τοι καὶ αὐτῶν Ἑλλήνων οἱ λογιώτατοι ἐπὶ χρησμοῖς τῶν οἰκείων θεῶν, ὧδέ πως Ἑβραίων μνημονεύουσιν·

A quodammodo interierat, solus ipse renovaverit, neque in paucos et modicos, sed in totum orbem diffuderit, in primo hujus operis libro satis a nobis ostensum est : per quem utique licet hominibus jam turmatim in toto orbe, illius vitæ, religionemque amplexæ reipublicæ, quam et ipse Abraham et qui per idem tempus vixere sectati sunt, innumerabiles non solum ex Græcis, sed etiam ex barbaris, æmulatores ostendere. Et illius quidem doctrinæ pars quæ ad mores pertinet magis, ejusmodi. Nunc videamus utrum seductoris nomen, illi in eo genere præceptorum conveniat, quod maxime dominatur. Nonne igitur de illo palam scriptum est, quemadmodum soli omnium regi Deo, et cœli ac terræ, mundique universi opifici, et ipse deditus
B fuerit, et commendare suos discipulos consueverit? Sed nonne etiam nunc illius doctrinæ præcepta omnes, et Græcos et barbaros ad supremum Deum sursum mente animoque percipiendum, et omnem visibilem naturam despiciendam extollunt? num igitur hic fuit seductor? an vero quod plures colere deos ex suprema et sola vera theologia eum, qui revera in errorem præceps sit lapsus non permittit? at hic non recens, neque illius proprius sermo, sed ex multo tempore priscis Dei cultoribus Hebræis consuetus, quemadmodum et in *Præparatione* ostensum est, ex qua jam nunc cum recentes philosophi magnam utilitatem acceperint, ipsum doctrinæ genus comprobaverunt. Cæterum ipsorum etiam **104** Græcorum doctissimi suorum deorum oraculis gloriantur, de Hebræis in hunc modum mentionem facientibus :

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Αὐτογένεθλον ἄνακτα σεβαζόμενοι Θεὸν ἁγνῶς.

Solis Chaldæis sapientia contigit, atque
Hebræis, qui ex se genitum, regemque deumque
Pura mente colunt, atque unum numen adorant.

C

Χαλδαίους δὲ τοὺς αὐτοὺς διὰ τὸν Ἀβραὰμ ὠνόμασιν, ἐπεὶ Χαλδαῖος ἦν τὸ γένος, ὡς ἱστορεῖται. Εἰ δὴ οὖν καὶ πρόπαλαι παῖδες Ἑβραίων τῶν δὴ μάλιστα, καὶ πρὸς τῶν χρησμῶν ἐπὶ σοφίᾳ μεμαρτυρημένων ἐπὶ μόνον τὸν πάντων δημιουργὸν Θεὸν ἀνῆγον τὸ σέβας· τί δεῖ πλάνον, οὐχὶ δὲ θαυμαστὸν εὐσεβείας διδάσκαλον ὁμολογεῖν τοῦτον; ὃς τὰ πρόπαλαι μόνος τοῖς θεοφιλέσιν Ἑβραίοις ἐγνωσμένα εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀοράτῳ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει προαγαγὼν ἐξήπλωσεν· ὥστε μηκέτι κατὰ τὸ παλαιὸν βραχεῖς τινας καὶ ἀριθμῷ ληπτοὺς ὀρθὰς περὶ Θεοῦ φέρειν δόξας, ἀλλὰ μυρία πλήθη βαρβάρων τῶν πάλαι θηριωδεστάτων, λογίων τε καὶ Ἑλλήνων ἀνδρῶν, οἳ τοῖς πάλαι προφήταις καὶ δικαίοις ἀνδράσιν εὐσεβεῖν ὁμοίως διὰ μόνης τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐπαιδεύθησαν. Ἀλλὰ δὴ τὸ τρίτον σκεψώμεθα, μή ποτ' ἄρα τοῦτ' ἦν δι' ὃ πλάνον αὐτόν φησιν, ὅτι μὴ βουθυσίαις μηδὲ ζώων ἀλόγων σφαγαῖς μηδ' αἵμασι καὶ πυρὶ, μηδὲ τοῖς ἀπὸ γῆς ἀναθυμιωμένοις τὸ θεῖον τιμᾶν διετάξατο. Ταπεινὰ μὲν καὶ γεώδη ταῦτα καὶ τῆς ἀθανάτου φύσεως οὐδαμῶς οἰκεῖα λογισάμενος, κρίνας δὲ πάσης θυσίας προσηνεστάτην καὶ ἡδεῖαν εἶναι τῷ Θεῷ τὴν τῶν οἰκείων ἐντολῶν κατόρθωσιν, δι' ὧν αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ κεκαθαρμένους, νῷ τε διαυγεῖ καὶ δόγμασιν εὐσεβέσιν κεκοσμημένους, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοίωσιν ἀπομιμεῖσθαι ἐδίδασκε, διαρρήδην φάσκων· « Ἔσεσθε τέλειοι, ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν τέλειός ἐστιν. » Εἰ δὴ ταῦτά τις Ἑλλήνων αἰτιῷτο, ἴστω μὴ φίλα τοῖς οἰκείοις διδασκάλοις φρονῶν, οἵγε,

Chaldæos autem eosdem propter Abraham nominavit, qui, ut memoriæ proditum est, genere Chaldæus fuit. Si igitur etiam ab antiquis usque temporibus, Hebræi, qui maxime ab oraculis quoque sapientiæ testimonium acceperunt, in unum omnium rerum opificem Deum adorationem dirigebant, cur seductorem amplius, ac non potius mirabilem religionis magistrum, hunc jam fuisse fateamur? qui ea quæ quondam solis Dei amicis Hebræis cognita erant, in cunctos homines invisibili, divinaque virtute protulit ac delitavit? ut non amplius, sicut prius pauci quidam et numerabiles, rectas de Deo habeant opiniones, sed conventus innumerabiles tam hominum barbarorum, qui olim
D ferissimi erant, quam sapientium et Græcorum, qui antiquorum prophetarum, justorumque virorum religionem amplecti, sola illius virtute edocti sunt? Sed jam tertium illud contemplemur, num vere illum seductorem appellent, quod non sacrificiis boum, neque brutorum animalium mactationibus, neque cruoribus atque igne, neque iis rebus quæ de terra nascuntur incensis, divinitatem colere instituit : nempe humilia hæc et terrena, immortalique naturæ nullo modo convenientia existimans, judicansque omni sacrificio gratius jucundiusque Deo munus offerri, cum quis illius præcepta plene observaverit, per quæ ipso corpore, animaque purgatos, menteque nitida ac decretis religiosis imbutos, dum ea imitari docet, quæ similes Deo homi-

nes efficiant, suos palam instituit, dicens: « Estote perfecti, sicut Pater vester perfectus est [52]. » Quod si quis Græcorum hæc reprehendat, is sciat se etiam præceptoribus suis contraria sentire, qui videlicet, ut par est, multa a nobis utilia edocti, quippe qui nobis etiam tempore fuerint posteriores, dico autem ea doctrina quæ nobis a Salvatore nostro exposita est, audi jam nunc qualia sint, quæ scripto fateantur.

A ὡς εἰκὸς, ἐξ ἡμῶν ἀφελόμενοι, ἐπεὶ καὶ μεθ' ἡμᾶς γεγόνασι τοῖς χρόνοις, λέγω δὲ μετὰ τὴν προβεβλημένην ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίαν, οἷα δὴ ἐγγράφως ὡμολόγουν.

105 *Quod nihil eorum quæ de terra prodeunt, oportet summo Deo incendere aut sacrificare. Ex Porphyrio De abstinentia ab animatis.*

« Deo summo, sicut quidam vir sapiens dixit, nihil eorum quæ ad sensus pertinent sive incendentes, sive denominantes (nihil enim est eorum, quæ materia constant, quod non protinus ei sit immundum, qui expers est omnis materiæ. Quare ne verbum quidem ullum, sive id dicas, quod in voce consistit, sive id quod intrinsecus concipi solet, cum animi aliquo vitio est contaminatum, illi conveniat), sed silentio puro, purisque de ipso cogitationibus illum colamus. Oportet igitur illi conjunctos similesque factos, hanc vitæ nostræ rationem Deo afferre pro sacrificio. Eadem vero et illius laudatio erit, et nostra conservatio: afferetur enim cum stabilitate et quiete virtutis animi. Ipsius vero Dei contemplatione hoc sacrificium perficitur. »

Ὅτι οὐδὲν τῶν ἀπὸ γῆς χρὴ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ οὔτε θυμιᾷν οὔτε θύειν. Ἀπὸ τῶν Πορφυρίου Περὶ ἐμψύχων ἀποχῆς (1).

« Θεῷ μὲν τῷ ἐπὶ πᾶσιν, ὥς τις ἀνὴρ σοφὸς (2) ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θύοντες μήτ' ἐπονομάζοντες, (οὐδὲν γὰρ ἔνυλον, ὃ μὴ τῷ ἀΰλῳ εὐθύς ἐστιν ἀκάθαρτον. Διὸ οὐδὲ λόγος αὐτῷ οὐθ' ὁ κατὰ φωνὴν οἰκεῖος, οὔθ' ὁ ἔνδον, ὅτ' ἂν πάθει ψυχῆς ᾖ B μεμολυσμένος·) διὰ δὲ σιγῆς καθαρᾶς καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ καθαρῶν ἐννοιῶν θρησκεύσομεν αὐτόν. Δεῖ ἄρα, συναφθέντας καὶ ὁμοιωθέντας αὐτῷ, τὴν αὐτῶν ἀγωγὴν θυσίαν ἱερὰν προσαγαγεῖν Θεῷ· τὴν αὐτὴν δὲ καὶ ὕμνον οὖσαν καὶ ἡμῶν σωτηρίαν ἐν ἀπαθείᾳ ἀρετῆς ψυχῆς. Τοῦ δὲ Θεοῦ θεωρίᾳ ἡ θυσία αὕτη τελεῖται. »

Item de eodem ex Apollonii Tyanensis Theologia.

« Ex quo igitur maxime quis naturæ divinæ convenientem curam adhibeat, ex eo maxime illam propitiam benignamque obtineat. Hoc quidem penes quemvis hominum viget: idque ipsum unusquisque complebit, si eorum quæ sub visum cadunt, qualia sunt hæc, quæ digito demonstramus, illi quæ una est, et ab omnibus rebus separata, secundum quam reliqua omnia cognoscere necesse est, nihil omnino sacrificet, neque ignem incendat, neque prorsus quidquam illa postulet, ne a præstantioribus quidem quam nos sumus: neque ullum est plantæ genus quod ab initio terra pariat, neque animalis quod eadem nutriat, cui protinus immunditiees non adsit, sed utatur erga illam solo meliori verbo, dico autem non eo quod ore emittitur, sed quod ab optimo eorum quæ sunt proficiscitur, per optimum eorum quæ in nobis sunt bonorum. Mens autem hæc est, quæ instrumento non indiget. » Si igitur Græcorum quoque illustres, tam philosophi quam theologi, hæc confitentur, quonam modo seductor erit is qui non solum verba, sed facta multo prius quam verba suis discipulis, quibus fungerentur tradiderit! et quibus, ut recta ratio jubet, Deum ipsum essent veneraturi? Quo autem modo, et quibus rationibus usi in sacrificiis dicantur prisci Hebræi, in primo hujus operis libro disseruimus: atque iis quæ illic dicta sunt contenti esse **106** debemus. Verum quoniam præter illa quæ jam disputata sunt, novimus (id quod a Christo didicimus) factum esse mundum, cœlumque

Ἔτι περὶ αὐτοῦ, ἐκ τῆς Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως Θεολογίας.

« Οὕτω τοίνυν μάλιστα ἄν τις τὴν προσήκουσαν ἐπιμέλειαν ποιοῖτο τοῦ Θείου, τυγχάνοι τε αὐτόθεν ἵλεώ τε καὶ εὐμενοῦς αὐτοῦ παρ' ὀντιναοῦν τῶν ἀνC θρώπων, εἰ Θεῷ μὲν, ὃν δὴ φαμὲν τοῦτον, ἑνί τε ὄντι καὶ κεχωρισμένῳ πάντων, μεθ' ὃν γνωρίζεσθαι τοὺς λοιποὺς ἀναγκαῖον, μὴ θύοι τι τὴν ἀρχὴν, μήτε ἀνάπτοι πῦρ, μήτε τι καθόλου τῶν αἰσθητῶν ἐπονομάζοι. Δεῖται γὰρ οὐδενὸς οὐδὲ παρὰ τῶν κρειττόνων, οἵπερ ἡμεῖς ἐσμεν· οὐδ' ἔστιν ὃ τὴν ἀρχὴν γῆ ἀνίησι φυτὸν ἢ τρέφει ζῶον ἢ ἀὴρ, ᾧ οὐ πρόσεστί γε μίασμα· μόνῳ δὲ χρῷτο πρὸς αὐτὸν ἀεὶ τῷ κρείττονι λόγῳ, λέγω δὲ τῷ μὴ διὰ στόματος ἰόντι, παρὰ δὲ τοῦ καλλίστου τῶν ὄντων διὰ τοῦ καλλίστου τοῦ ἐν ἡμῖν ὄντι τὰ ἀγαθά. Νοῦς δέ ἐστιν οὗτος ὀργάνου μὴ δεόμενος. Εἰ δὴ οὖν ταῦτα καὶ πρὸς τῶν παρ' Ἕλλησι διαπρεπῶν φιλοσόφων τε καὶ θεολόγων ὁμολογεῖται, πῶς ἂν εἴη πλάνος ὁ μὴ μόνον λόγους, ἀλλ' ἔργα τῶν λόγων πολὺ πρότερον τοῖς φοιτηταῖς ἐκτελεῖν παραδοὺς, D δι' ὧν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἔμελλον θεραπεύειν τὸ Θεῖον; Ὅπως δὲ, καὶ τίσι λόγοις οἱ παλαιοὶ Ἑβραῖοι θύειν μνημονεύονται, διειληφότες ἐν τῷ πρώτῳ συγγράμματι τῆς παρούσης ὑποθέσεως, ἐκείνοις ἀρκεσθησόμεθα. Ἐπεὶ δὲ πρὸς τοῖς ἐξητασμένοις ἔγνωμεν παρὰ τοῦ Χριστοῦ μαθόντες, ὅτι γενητὸς ὁ κόσμος, καὶ ὅτι οὐρανὸς αὐτὸς καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἄστρα, ἔργα Θεοῦ τυγχάνει, καὶ ὅτι χρὴ μὴ ταῦτα, ἀλλὰ τὸν ποιητὴν αὐτῶν σέβειν, σκέψασθαι δεῖ μὴ ἄρα ἠπατήμεθα, τοῦτον παρ' αὐτοῦ διδαχθέντες φρονεῖν τὸν τρόπον. Καὶ μὴν Ἑβραίων καὶ οὗτος ἦν ὁ λόγος· καὶ φιλοσόφων δὲ οἱ μάλιστα διαφανεῖς τοῖς αὐτοῖς

[52] Matth. v, 48.

(1) Lib. II.

(2) Apollonius Tyaneus, ut ex sequentibus patet.

A συνηνέχθησαν, γενητὸν καὶ αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἄστρα, καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον πρὸς τοῦ τῶν ὅλων ποιητοῦ γεγονότα ἀποφηνάμενοι. Ἀλλὰ καὶ συντέλειαν, καὶ μεταβολὴν τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω τοῦδε τοῦ παντὸς ἔσεσθαι προσδοκᾷν ἐδίδαξεν, ταῖς Ἑβραίων καὶ τοῦτο ἀκολούθως Γραφαῖς. Τί οὖν; οὐχὶ καὶ ὁ Πλάτων φύσεως λυτῆς καὶ φθαρτῆς οἶδεν αὐτόν τε οὐρανὸν, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας, εἰ καὶ μὴ λυθήσεσθαί φησι ταῦτα, τῷ μὴ τὸν συμπήξαντα βούλεσθαι; εἰ δ' ἄρα βουληθείη εἶναι φύσεως τοιαύτης, ψυχὴν δὲ ἀθάνατον ἔχειν ἡμᾶς κατ' οὐδὲν μὲν ἐμφερῆ τοῖς ἀλόγοις ζώοις, τῶν δὲ τοῦ Θεοῦ δυνάμεων φέρουσαν ἀπεικονίσματα, διδάξας ἡγεῖσθαι, οὕτως τ' ἔχειν, καὶ διακεῖσθαι, καὶ φρονεῖν πάντα βάρβαρον, καὶ ἰδιώτην
B παιδεύσας· ἆρ' οὐχὶ σοφωτέρους ἀπείργασται τοὺς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὰ αὐτοῦ φρονοῦντας, τῶν τὰς ὀφρῦς ἀνεσπακότων; οἱ μηδὲν κατὰ τὴν οὐσίαν διαφέρειν ἀπεφήναντο ἐμπίδος τε καὶ εὐλῆς, καὶ μυίας τὴν ἐν ἀνθρώποις ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ ὄφεως, καὶ ἐχίδνης, ἄρκτου τε καὶ παρδάλεως, καὶ συὸς ψυχῆς κατ' οὐδὲν, ὅσον ἐπὶ λόγῳ φύσεώς τε καὶ οὐσίας, τὴν σφῶν αὐτῶν τῶν φιλοσοφωτάτων ψυχὴν διαλλάττειν· καὶ θείου δὲ πρὸς τούτοις δικαιωτηρίου συνεχῶς ὑπομιμνήσκων, καὶ μελλούσης ἔσεσθαι κρίσεως, κολάσεις τε καὶ τιμωρίας ἀπαραιτήτους τοῖς ἀσεβέσιν ὑπογράφων, τοῖς τε εὐσεβέσιν ἐπαγγελίας Θεοῦ αἰωνίου ζωῆς, καὶ οὐρανῶν βασιλείας, καὶ σὺν Θεῷ μακαρίας διαγωγῆς, τίνα ἂν πλανήσειεν, οὐχὶ δὲ μᾶλλον προτρέψαιτο
C σπεύδειν μὲν ἐπὶ ἀρετὴν τῶν προσδοκωμένων ἕνεκα τοῖς εὐσεβέσιν ἐπάθλων, ἀποτρέπεσθαι δὲ πάσης κακίας διὰ τὰς ἐπηρτημένας τοῖς ἀσεβέσι τιμωρίας; Ἐν τοῖς δογματικοῖς τῶν αὐτοῦ λόγων παρειλήφαμεν εἶναί τινας μετὰ τὸν ἀνωτάτω Θεὸν δυνάμεις, ἀσωμάτους τὴν φύσιν καὶ νοερὰς, λογικάς τε καὶ παναρέτους, τὸν παμβασιλέα χορευούσας, ὧν πλείους καὶ μέχρι ἀνθρώπων νεύματι τοῦ Πατρὸς διά τινας σωτηρίους οἰκονομίας ἀποστάλθαι· ἃς δὴ γνωρίζειν καὶ τιμᾷν κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀξίας ἐδιδάχθημεν, μόνῳ τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ τὴν σεβάσμιον τιμὴν ἀπονέμοντες. Ἔτι πρὸς τούτοις ἔγνωμεν παρ' αὐτοῦ μαθόντες πολεμίας τινὰς καὶ ἐχθρὰς τοῦ ἀνθρωπείου γένους ἀμφὶ τὸν περὶ γῆν ἀέρα πωτᾶσθαι, καὶ σὺν τοῖς πονηροῖς
D διατρίβειν δυνάμεις δαιμόνων, καὶ πνευμάτων πονηρῶν, καὶ τῶν ἐν τούτοις ἀρχόντων, οὓς παντὶ σθένει φεύγειν πεπαιδεύμεθα· εἰ καὶ ὅτι μάλιστα θεῶν προσηγορίας καὶ τιμὰς ἑαυτοῖς ὑφαρπάζουσι· ταύτης δ' οὖν ἔτι μᾶλλον τῆς θεομαχίας καὶ τῆς θεοεχθρίας ἕνεκεν ἀποτρεπταίας εἶναι, καθ' ἃς ἐν τῇ *Προπαρασκευῇ* πεποιήμεθα διὰ πλείστων ἀποδείξεις. Τοιαῦτα ἄττα τυγχάνει καὶ ἐν τοῖς δογματικοῖς μαθήμασι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀναφερόμενα, Ἑβραίων τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν τε καὶ προφητῶν ἄντικρυς εὐσεβῆ παιδεύματα. Εἰ δὴ οὖν ταῦτα σεμνὰ, εἰ ὠφέλιμα, εἰ φιλόσοφα, εἰ ἀρετῆς μεστὰ, τίσιν ἂν εὐλόγως ὁ τούτων διδάσκαλος ἐπιγράφοιτο τὸ τοῦ πλάνου ὄνομα; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς περὶ κοινοῦ τὴν

ipsum et solem, et lunam, et stellas opera Dei esse : neque hæc, sed horum auctorem colere oportere, considerandum esse videtur num decepti simus, quod in hunc modum de natura rerum sentire ab illo docti sumus : atqui non solum Hebræorum hæc fuit oratio, sed philosophorum quoque, maxime illustrium : qui cum Hebræis consentientes, ortum habere et cœlum ipsum, et solem, et lunam, et stellas, universumque mundum ab auctore omnium rerum factum esse affirmaverunt : cæterum idem et consummationem et mutationem in melius, universi hujus futuram ut exspectaremus docuit, in hoc quoque Hebræorum scripturis consentiens : quid igitur? nonne etiam Plato suapte natura et ipsum cœlum, et solem, et lunam, ac reliqua sidera, solutioni corruptionique obnoxia esse vidit, quamvis ea non dissolvenda affirmaverit, propterea quod norit ille, qui ea composuit? Quod si tali natura constare nos, immortalemque habere animam, nullaque in parte brutis animalibus similem, voluit, et virtutum quæ in Deo sunt simulacra in se continere illam arbitrari nos docuit, sicque habere atque affici et sapere omnes, et barbaros et vulgares instituit : nonne sapientes magis in toto orbe suos sectatores reddidit, quam ii qui supercilia contracta ostentant, si nihil plane ea parte qua est, differre a culice, aut vermiculo, aut musca animam humanam affirmant? aut si ne a serpentis quidem aut viperæ, aut ursi, aut pardalis, aut suis anima, illa prorsus in parte, suam ipsorum animam, qui sapientissimi fuerint, quatenus naturam habet atque est, diversam esse? ad hæc, cum fori divini, judiciique futuri assiduam mentionem fecerit, suppliciaque ac pœnas inevitabiles impiis descripserit, justis vero æternam a Deo vitam promitti, et regnum cœleste, et felicem cum ipso Deo victum, docuerit : quem tandem decipere potuit? nonne potius adhortatus est eorum præmiorum causa, quæ a justis exspectantur in virtutem incumbere? ab omni vero malitia deterruit, propter impendentes impiis pœnas? Porro autem ex illius decretis accepimus esse quasdam post supremum Deum potestates natura incorporeas, intelligentes, rationales omnique virtute præditas, quæ circum regem universi
107 choros exerceant : quarum plures etiam usque ad homines ipsius patris nutu, quadam salutari dispositione mittantur, quasque et cognoscere, et venerari pro ratione, graduque dignitatis edocti sumus, ut soli Deo, qui rex est universi, adorationis honorem tribuamus. Ab eodem præterea didicimus, hostiles quasdam inimicasque humani generis, per hunc, qui circum terram versatur, aerem, volare potestates dæmonum spirituumque malorum, eorumque, qui in illis principatum tenent, quæ cum malis hominibus versentur, quas ut omni conatu fugiamus, in præceptis habemus : tametsi vel quam maxime deorum appellationes et cultus sibi ipsis arrogant, multoque etiam magis ab illis esse declinandum, propter hanc ipsam cum

Deo repugnantiam, hasque adversus Deum inimicitias : quemadmodum latius in *Præparatione* demonstravimus. Sane hujuscemodi sunt, quæ in præceptis atque institutis Salvatoris nostri feruntur, vere priscorum Hebræorum, qui Deo grati fuere, tum virorum, tum prophetarum, pia sanctaque documenta. Quod si hæc gravitatem habent, si utilitatem, si studium sapientiæ, si denique omni virtute referta sunt : quo tandem jure, quave ratione ei, qui talia docuerit, ascribatur nomen seductoris? et hæc quidem tanquam de eo homine, qui a cæteris natura non differat, disputata sint, quæ videlicet et gravem, et ipsi vitæ utilem illius doctrinam exhibeant : nunc ea quæ magis divina sint, consideremus.

A φύσιν ἀνθρώπου τέως ἐξητάσθω, παραστατικὰ τῆς σεμνῆς καὶ βιωφελοῦς διδασκαλίας αὐτοῦ τυγχάνοντα. Φέρε, δὴ καὶ τὰ θειότερα σκεψώμεθα.

IV. *De divinioribus Christi gestis.*

Ac primum omnium contemplemur, quo tempore versatus est cum hominibus, quot, qualiaque sint, quæ mirabiliter gesserit, nunc quidem lepram de corporibus ejiciens, eaque divinitus purgans, nunc vero jussu verbi dæmonas ex hominibus expellens : alias rursus ægrotantibus, omnique languorum genere laborantibus, sanitatem abunde suppeditans. Quodam vero tempore etiam paralytico dixit : « Surgens tolle grabatum tuum et ambula [41], » atque ille quod imperatum est fecit. Rursus cæcis alio tempore, videndæ lucis facultatem largitus est. Olim vero mulier quæ sanguinis fluxu laborabat, et annos plurimos eo genere morbi vexabatur, ubi vidit innumerabilem circum illum multitudinem, quæ nusquam permittebat ut ad illum accederet ac supplicaret, liberationemque a morbo peteret, extremum illius vestimentum attingere duntaxat cogitavit, **108** atque ita subiit; limbumque cum apprehendisset, una cum eo curationem malorum apprehendit, atque illico sana evasit, sic quidem divinæ Salvatoris nostri virtutis maximum signum reportans. Alius autem quidam vir regulus, cum ad Jesu pedes cecidisset, filium qui ægrotabat evestigio sanum recepit. Filiam item alius, qui Judaicæ Synagogæ princeps erat, et hic quidem jam mortuam. Quid vero dicam, quod alius jam quatriduum mortuus, virtute Jesu excitatus est? vel quod in mari tanquam in terra qua publice itur olim pedibus ingressus est, ipsius interim discipulis navigantibus? et quod iidem cum adversa tempestate agitarentur, mare, fluctus, ventos increpuit, atque omnia protinus tanquam Domini vocem formidantia constiterunt. Cum vero quinque millia virorum, una cum innumerabili feminarum puerorumque multitudine quinque non amplius panibus abunde quondam saturaverit, adeo, ut quæ superfuerunt reliquiæ, duodecim cophinos implere potuerint, quem non stupore affecerit? aut quem non merito ad quærendum de ipsius arcana occultaque virtute excitaverit? sed ne mihi nunc in longum nimis ducatur oratio, postrema omnium illius mors exponatur, quæ non communi reliquorum hominum more exstitit. Non enim morbo consumptus, ac ne laqueo quidem, aut igne : neque vero ad morem reliquorum, qui ob scelera sua, crucis supplicio affici solent, cruribus itidem ferro

Δ'. *Περὶ τῶν θειοτέρων ἔργων αὐτοῦ Χριστοῦ.*

Καὶ δὴ σκεψώμεθα, ὅσων καὶ οἵων σὺν ἀνθρώποις τὰς διατριβὰς πεποιημένος, παραδόξων γέγονε ποιητὴς ἔργων, τοτὲ μὲν λεπροὺς τὸ σῶμα δυνάμει θείᾳ καθαίρων, τοτὲ δὲ προστάγματι λόγου τοὺς ἐν B ἀνθρώποις δαίμονας ἐλαύνων, καὶ ἄλλοτε πάλιν νοσηλευομένοις παντοίοις ἀσθενειῶν εἴδεσι καταπονουμένοις τὴν ἴασιν ἀφθόνως δωρούμενος. Καὶ ποτὲ μὲν ἔφησε παραλυτικῷ· « Ἀναστὰς ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει· » ὁ δὲ τὸ κελευσθὲν ἐποίει. Τυφλοῖς δὲ πάλιν ἄλλοτε τὰ βλεπτικὰ τοῦ φωτὸς ἐχαρίζετο. Ἤδη δέ ποτε καὶ αἱμοῤῥοοῦσα γυνὴ μακραῖς ἐτῶν περιόδοις πρὸς τοῦ πάθους κατατρυχομένη, ἐπειδὴ ἑώρα μυρία πλήθη κυκλοῦντα αὐτὸν, καὶ μηδαμῶς ἐπιτρέποντα αὐτῇ γονυπετῆσαι προσελθούσῃ, τοῦ τε πάθους τὴν ἀπαλλαγὴν ἐξαιτήσασθαι, ἀλλ' ἃ καὶ ἄκρου τοῦ ἱματίου προσψαῦσαι μόνον διανοηθεῖσα, ὑποδύνει, καὶ τοῦ κρασπέδου ἐπιλαβομένη, ὁμοῦ καὶ τῆς τῶν κακῶν ἰάσεως ἐπελάβετο, παραχρῆμά τε ὑγιὴς ἦν, τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως C δεῖγμα μέγιστον ἐπικομιζομένη. Ἄλλος δέ τις βασιλικὸς ἀνὴρ κακῶς ἔχοντα τὸν παῖδα, προσπεσὼν τῷ Ἰησοῦ, παραχρῆμα σῶον ἀπελάμβανε. Καὶ θυγατέρα πάλιν ἄλλος, Ἰουδαίων δὲ ἀρχισυνάγωγος ἦν, ἀλλ' οὗτος ἤδη καὶ θανοῦσαν. Τί δεῖ λέγειν ὡς τεταρταῖος ἄλλος δυνάμει τοῦ Ἰησοῦ νεκρὸς ἠγείρετο; ἢ ὡς ἐπὶ θαλάττης, οἷα ἐπὶ λεωφόρου γῆς, πορείας ἤνυεν ποιούμενος, τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἐμπλεόντων; καὶ ὡς χειμασθέντων ἐπετίμησε τῇ θαλάσσῃ καὶ τῷ κλύδωνι καὶ τοῖς ἀνέμοις, καὶ πάντα γε ἔστη παραχρῆμα, οἷα δεσπότου φωνὴν καταπτήξαντα; Πέντε δὲ χιλιάδας ἀνδρῶν συνεπιπαρόντος μυρίου ἄλλου γυναικῶν τε καὶ παίδων πλήθους, ἐκ πέντε τὸν ἀριθμὸν ἄρτων εἰς κόρον πληρώσας, ὡς καὶ περιττὰ τοσαῦτα, ὅσα ἱκανὰ ἦν πληρῶσαι δώδεκα κοφίνους λαβεῖν, τίνα οὐκ D ἂν ἐκπλήξει, καὶ ἐπὶ ζήτησίν γε εἰκότως τῆς κατ' αὐτὸν ἀποῤῥήτου δυνάμεως ἐκκαλέσεται; Ἀλλ' ἵνα μή μοι τὰ νῦν ὁ λόγος εἰς μακρὸν μῆκος ἐκτείνοιτο, ἐπὶ πᾶσιν ἐκκείσθω ὁ αὐτοῦ θάνατος, οὐ κοινὸς τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις γεγενημένος. Οὐ γὰρ νόσῳ διαφθαρεὶς, ἀλλ' οὐδὲ βρόχῳ πνιγεὶς, οὐδὲ μὴν κατ' αὐτὸ τοῦ σταυροῦ τὸ τρόπαιον ὁμοίως τοῖς λοιποῖς κακούργοις ὑποτμηθεὶς σιδήρῳ τὰ σκέλη, οὐδὲ ὅλως πρός τινος ἀνθρώπων παθὼν τι τῶν ἀναιρεῖν εἰωθότων, βίαιον ὑπέμεινε τελευτὴν, ἀλλ' ὡς αὐτὸ μόνον ἑκὼν παρεδίδου τοῖς ἐπιβουλεύουσι τὸ σῶμα, ἀνωρθοῦτο μὲν ἀπὸ γῆς αὐτίκα, κἄπειτα ἐπὶ τοῦ ἰκρίου φωνήσας

[41] Marc. II, 9-11.

μέγα, καὶ τῷ Πατρὶ παρατιθεὶς τὸ πνεῦμα, εἰπὼν αὐτοῖς ῥήμασιν· «Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου,» οὕτως ἄφετος καὶ ἐλεύθερος αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν, ταυτὶ πρόσθες, ἐποιεῖτο. Εἶτα δὲ τοῦ σώματος αὐτοῦ ληφθέντος πρὸς τῶν γνωρίμων, καὶ τῇ προσηκούσῃ παραδοθέντος ταφῇ, τριταῖος αὖθις ἀπελάμβανε τοῦτο, ὃ πρὶν ἀναχωρήσας ἑκὼν κατέθετο. Καὶ δείκνυσί γε πάλιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἔνσαρκον, ἐνσώμον, αὐτὸν ἐκεῖνον, οἷος καὶ τὸ πρὶν ἦν, τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς, οἷς καὶ ἐπὶ βραχὺ ὁμιλήσας, καί τινα συνδιατρίψας χρόνον, ἄνεισιν ὅθεν καὶ παρῆν, ὑπ' ὀφθαλμοῖς αὐτῶν τὴν εἰς οὐρανοὺς πορείαν στειλάμενος· οἷς δὴ καὶ ὑποθήκας περὶ τῶν πρακτέων παραδούς, διδασκάλους τῶν ἐθνῶν ἁπάντων τῆς ἀνωτάτω θεοσεβείας ἀπέφηνε. Τοιαῦτα ἡμῶν τὰ πολυύμνητα τῆς ἀρετῆς θαύματα· ταῦτα τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος τὰ τεκμήρια· ταῦτα καὶ αὐτοὶ λογισμῷ σώφρονι τεθαυμάκαμεν, βεβασανισμένῃ τε καὶ ἐξητασμένῃ κρίσει κατεδεξάμεθα. Ἐξήτασται παρ' ἡμῖν καὶ βεβασάνισται καὶ δι' ἑτέρων πραγμάτων ἐναργῶν πάντα καλυπτόντων λόγον, δι' ὧν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν εἰσέτι καὶ νῦν οἷς ἂν κρίνειεν, μικρά τινα τῆς αὐτοῦ δυνάμεως παραφαίνειν εἴωθε. Πλὴν ἀλλὰ καὶ τῇ λογικωτέρᾳ μεθόδῳ, ἣν προσάγειν εἰώθαμεν τοῖς οὐ παραδεχομένοις τὰ προειρημένα, ἀλλ' ἤτοι παντελῶς ἀπιστοῦσιν αὐτοῖς, καὶ μηδὲν καθόλου γεγονέναι τοιοῦτον πρὸς αὐτοῦ φάσκουσιν, ἢ γεγονέναι μέν, γοητικὰ δὲ ἄλλως ἐπὶ πλάνῃ τῶν ὁρώντων ὡσὰν ὑπ' ἀνδρὸς πλάνου ἀναγκαῖον ἐπιθέσθαι. Εἰ δὲ χρὴ καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος βραχέα πρὸς τοὺς δεδηλωμένους ἐνστῆναι, οὐκ ἀπολειψόμεθα σπουδῆς· ἄλλως δέ πως αὐτοῖς ἀπαντήσομεν;

A succisis, neque omnino quidquam ab ullo hominum passus, eorum qui alios necare consueverunt, violentæ mortis genus ullum pertulit. Sed ubi ipsum duntaxat sponte præbuit inimicis insidiantibus corpus, tum erectus est a terra illico. Deinde in ligno magna voce clamans, et Patri spiritum commendans, atque hæc ad verbum dicens: «Pater, in manus tuas commendo spiritum meum [64]:» ita solutus ac liber, ipse per seipsum a corpore secessit. Deinde cum corpus ipsius familiares accepissent, atque honestæ sepulturæ commendassent, tertio die rursus illud ipsum recepit, quod videlicet sponte reliquerat. Et sic rursus, ipse seipsum in carne, in corpore, ipsum illum qui prius fuerat, suis ostendit discipulis, quibus cum pau- B cos dies versatus, et per aliquod tempus suo etiam sermone dignatus, illuc reversus est, unde oculis illorum se obtulerat, sicque iter ad **109** cœlum direxit. Iisdem vero, cum præcepta quoque de rebus agendis tradidisset, eosdem apud omnes gentes supremæ religionis doctores declaravit. Hæc sane sunt virtutis, quæ in Salvatore nostro erat, apprime celebranda miracula: hæc divinitatis, quæ in illo erat indicia: hæc ipsi quoque casta æstimatione admirati sumus, exploratoque atque exquisito judicio recepimus. Exquisita sane hæc a nobis, explorataque sunt, aliis quoque evidentibus rebus, omnemque aperientibus rationem, quibus ipse Dominus noster etiam nunc iis, C quos dignos putaverit, exigua quædam suæ virtutis signa ostendere consuevit. Quin etiam subtiliore ac certiore doctrina idem a nobis effectum est: quam quidem iis adhibere consuevimus, qui ea quæ dicta sunt non concedunt, sed nullam prorsus iis fidem habent, neque omnino quidquam tale ab eo factum esse confitentur, aut exstitisse illa quidem non negant, verum magicis præstigiis, ad errorem intuentium tanquam a viro seductore imposita, quod si etiam in præsenti adversus tales pauca quædam disputare opus sit, non deseremus studium inceptum: alioqui vero quonam pacto ibimus illis obviam?

Ε'. *Πρὸς τοὺς ἀπειθοῦντας τῇ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν περὶ τῶν παραδόξων πράξεων διηγήσει.*

Εἰ δὴ λέγοιεν μηδὲν τὴν ἀρχὴν πεποιηκέναι τὸν Σωτῆρα ἡμῶν θαυμαστόν, μηδέ τι παράδοξον ὧν ἐμαρτύρησαν οἱ γνώριμοι, σκεψώμεθα εἰ πιθανὸς ὁ λόγος αὐτοῖς ἔσται, μὴ τὴν αἰτίαν ἔχουσιν ἀποδιδόναι, δι' ἣν οἱ μὲν μαθηταί, ὁ δὲ διδάσκαλος ἐχρημάτισεν. Ὅ τε γὰρ διδάσκων ἐπαγγελίαν μαθήματός τινος ἐπαγγέλλεται· οἵ τε αὖ μαθηταί, μαθημάτων ὀρεγόμενοι, σφᾶς αὐτοὺς τῷ διδασκάλῳ προσφέροντες ἐπιτρέπουσι. Τίνα οὖν ἐστὶν εἰπεῖν αἰτίαν τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν τῆς σὺν αὐτῷ διατριβῆς, καὶ τί τὸ ἀναγκαῖον τῆς περὶ αὐτὸν σπουδῆς; τίνων δὲ καὶ διδάσκαλον ἐπεγράφοντο μαθημάτων; Ἢ τοῦτο δῆλον; πάντως γάρ που ὧν παρ' αὐτοῦ μαθόντες εἰς ἑτέρους ἐξήνεγκαν· παραγγελίαι δ' ἦσαν αὐτῷ φιλοσόφου βίου, ὃν ὑπογράφων αὐτοῖς ἔλεγε· «Μὴ κτήσησθε χρυσίον μηδὲ ἄργυρον εἰς τὰς ζώνας, μὴ πήραν εἰς ὁδόν·» καὶ τὰ τοιαῦτα. Τῇ δὲ πάντα διοικούσῃ προνοίᾳ αὐτοὺς ἀναθέντας, μηδὲν μεριμνᾷν τῶν χρειῶν

V. *Adversus eos qui non credunt Salvatoris nostri discipulis, admirabiles illius res gestas narrantibus.*

Nam si dicant nihil omnino admirabile Salvatorem nostrum, neque quidquam quod superet cogitationem humanam fecisse, qualia sunt quæ illius familiares testificati sunt, videamus num illis talia D dicentibus credi ullo modo possit, quippe qui nullam possint assignare causam, propter quam, hi quidem illius discipuli, ille vero horum magister exstiterit. Nam et qui docet, alicujus disciplinæ magistrum se profitetur: et discipuli talis disciplinæ cupidi magistrum adeuntes, seipsos illi instruendos committunt. Quam igitur causam isti afferre possunt, quare sui cum Jesu discipuli versati, frequentesque fuerint? aut quidnam illud, quæso, erat, quod illos tali viro dare operam cogeret? quarum porro disciplinarum doctorem illum fuisse dicent? an hoc quidem nemini dubium esse potest? plane enim earum rerum doctorem fuisse necesse est, quas qui ab illo didicerunt, ad reliquos homines attulere:

[64] Luc. xxiii, 46.

atqui præcepta erant hæc philosophicæ vitæ, quam illis describens dicebat: « Nolite possidere aurum, neque argentum in zonis vestris, non peram in via [88], » et alia ejusmodi. Seipsos vero jubebat providentiæ, quæ omnia gubernat, commendantes, et ad illam referentes, nusquam sollicitos esse de rebus necessariis. Admonebat etiam eos, ut altius saperent iis, quæ Judæis a Mose præcepta fuerant:
110 illum enim legem illis posuisse, non occidere, tanquam proclivibus ad occidendum: item non mœchari, tanquam iis qui lascivissimi, atque in libidinem propensissimi essent. Rursus non furari, tanquam servile maxime ingenium præ se ferentibus. Ipsos vero oportere arbitrari, has sibi ipsis nusquam esse accommodatas leges, sed animi liberationem ab omni morbo plurimi facere, et ab imis partibus ac de profundo cogitationis, tanquam a radicibus malitiam pullulantem resecare, iramque atque omnem minus honestam cupiditatem vincere conari, ac potius ex summa animi tranquillitate ne irasci quidem, neque mulierem cum libidine intueri, ac non modo non furari, sed contra, res etiam suas indigentibus erogare. Neque vero in eo gloriari, quod aliena inter se non auferrent, sed quod eis, qui se primi spoliassent, omnem injuriam remitterent. Et quid opus est me omnia repetere, quæcunque aut ille docuit, aut illi didicerunt? nam præter cætera, illos ita veritatem amplecti hortabatur, ut ne jure quidem jurando indigerent, ac multo quidem minus perjurio. Ita vero se vita ac moribus comparare, ut quod dicerent, omni jurejurando certius haberetur, progredientes ad id usque sermonis ut pro affirmatione dicerent, Etiam: pro negatione, Non: et cum veritate hujusmodi vocibus uterentur. Interrogemus igitur, quam probabilitatem habeat, talium documentorum auditores, ac potius jam magistros effectos, suspicari mentitos, quæcunque suum præceptorem effecisse testificati sunt? aut quam credibiliter faciant, si putent illos omnes sibi inter se consensisse in mendacio? duodecim quidem de omni numero electos, septuaginta autem reliquos? Quos etiam binos misisse dicitur ante faciem suam, ad omnem locum et regionem, quo erat ipse venturus. Sed nulla unquam afferetur ratio, quare tantæ multitudini hominum credendum non sit, qui quidem religiosam gravemque vitam amplexi sint, resque omnes suas aspernati, et pro charissimis, uxore, inquam, et liberis et omni genere, inopem victum elegerint, ac de suo præceptore concors testimonium, tanquam uno ore, in omnes homines protulerint.

A ἕνεκα. Παρῄνει δ' αὐτοῖς καὶ τῶν Ἰουδαίοις ὑπὸ Μωϋσέως παρηγγελμένων κρεῖττονα φρονεῖν. Τὸν μὲν γὰρ, οἷα προχείροις εἰς ἀνδροφονίας, νομοθετῆσαι μὴ φονεύειν· ὡσαύτως δὲ καὶ μὴ μοιχεύειν, οἷα λαγνιστάτοις, καὶ καταφερεστάτοις. Καὶ αὖ πάλιν μὴ κλέπτειν, οἷα δουλοπρεπεστάτοις. Αὐτοὺς δὲ δεῖν τούτους μὲν ἡγεῖσθαι μὴ προσήκειν αὐτοῖς τοὺς νόμους, τὸ δ' ἀπαθὲς τῆς ψυχῆς περὶ πολλοῦ προτιμᾷν κάτωθεν ἐκ βάθους αὐτῆς διανοίας, ὥσπερ ἀπὸ ῥιζῶν, τὰ τῆς κακίας ἀποτέμνοντας βλαστήματα· καὶ κρατεῖν μὲν ὀργῆς καὶ πάσης αἰσχρᾶς ἐπιθυμίας πειρᾶσθαι, μᾶλλον δὲ μηδὲ ὀργίζεσθαι δι' ἄκραν ψυχῆς ἀπάθειαν, μηδὲ προσβλέπειν γυναῖκα μετὰ ἐπιθυμίας ἀκολάστου· μηδὲ κλέπτειν, τοὐναντίον δὲ, καὶ τὰ οἰκεῖα προΐεσθαι τοῖς δεομένοις· ἀλλὰ μηδὲ σεμνύ- B νεσθαι ἐπὶ τῷ μὴ ἀποστερεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ τοὺς σφᾶς ἀποστερεῖν προηγουμένους, ἀμνησικάκως φέρειν. Καὶ τί με χρὴ συναγαγεῖν πάνθ' ὅσα ὁ μὲν ἐδίδασκεν, οἱ δ' ἐμάνθανον; παρῄνει δ' αὐτοῖς πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς ἀληθείας οὕτως ἔχεσθαι, ὡς μηδ' εὐορκίας δεῖσθαι, πολλοῦ δεῖ ἐπιορκεῖν· παρασκευάζειν δὲ τὸν τρόπον παντὸς ὅρκου πιστότερον φαίνεσθαι, μέχρι τοῦ Ναὶ καὶ τοῦ Οὒ χωροῦντας, σὺν ἀληθείᾳ τοῖς ῥήμασι χρωμένους. Πευστέον τοίνυν, τίνα ἂν ἔχοι λόγον τοὺς τῶν τοιωνδὶ ἀκροατὰς, ἤδη δὲ καὶ διδασκάλους τῶν αὐτῶν φύντας μαθημάτων, πεπλάσθαι ὑπονοεῖν, ὅσα διαπράξασθαι τὸν διδάσκαλον ἐμαρτύρησαν. Τί δὲ τὸ πιθανὸν τοῦ νομίζειν συμφώνως ἅπαντας ψεύσασθαι, δώδεκα ὄντας τὸν ἀριθμὸν τοὺς ἐκκρίτους, ἑβδομήκοντα δὲ τοὺς λοιπούς; οὓς C καὶ ἀποστεῖλαι λέγεται ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ, εἰς πάντα τόπον καὶ χώραν οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι. Ἀλλ' οὐδεὶς αἱρεῖ λόγος ἀπιστεῖσθαι τοσοῦτο πλῆθος ἀνδρῶν εὐσεβῆ καὶ σεμνὸν βίον ἀσπασαμένων, καὶ πάντων μὲν τῶν οἰκείων ὠλιγωρηκότων, ἀντὶ δὲ τῶν φιλτάτων, γυναικὸς λέγω, καὶ παίδων, καὶ παντὸς γένους, τὸν ἀκτήμονα τρόπον ἑλομένων, καὶ τὴν περὶ τοῦ διδασκάλου μαρτυρίαν σύμφωνον, ὡς ἀφ' ἑνὸς στόματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐξενηνοχότων.

Princeps igitur hæc et prima et vera sit ratio. Sed contrariam quoque spectemus: in qua saltem primum illud constet, nobisque cum illis conveniat, hunc quidem fuisse præceptorem, illos vero discipulos.
111 Deinde fingamus illum non ea quæ jam dicta sunt, docuisse, sed illis plane contraria facere, videlicet contra leges, impie injusteque agere, superare, spoliare cæteros, et si quid aliud, quod ad malitiam pertineat, dici potest: latere autem in iis omnibus conari, et ejusmodi mores simulatione doctrinæ gravioris, et nova professione pietatis ob-

D Ὁ μὲν οὖν κύριος καὶ πρῶτος καὶ ἀληθὴς λόγος εἴη ἂν οὗτος. Σκεψώμεθα δὲ καὶ τὸν ἐναντίον. Ἔστω γὰρ ὁ μὲν διδάσκαλος, οἱ δὲ μαθηταί. Εἶθ' ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου, ὁ μὲν μὴ τὰ προλελεγμένα διδασκέτω, τὰ δ' ἐκείνοις ἐναντία, παρανομεῖν δηλαδὴ, καὶ ἀσεβεῖν, καὶ ἀδικεῖν, καὶ πλεονεκτεῖν, καὶ ἀποστερεῖν, καὶ εἴ τι ἕτερον κακὸν λέγοιτο· λανθάνειν δ' ἐπὶ πᾶσι τούτοις σπουδάζειν, καὶ τὸ ἦθος μάλ' εὐφυῶς ἐπικρύπτεσθαι προσχήματι σεμνῆς διδασκαλίας καὶ εὐσεβείας ἐπαγγελίᾳ καινῆς. Οἱ δὲ ταῦτα μετερχέσθωσαν, καὶ τὰ τούτων ἔτι μοχθηρό-

[88] Luc. x, 4.

τερα, διὰ τὸ προαλὲς τῆς κακίας καὶ αὐτοδίδακτον αὐτῆς· ἐπὶ μέγα δὲ πλαστοῖς ῥήμασιν ἐπαιρόντων τὸν διδάσκαλον, μηδενὸς ψευδοῦς φειδόμενοι λόγου· πάντα δὲ αὐτῷ τὰ παράδοξα καὶ τὰς θαυματουργίας πεπλασμένως ἐπιγραφόντων, ὡς ἂν θαυμάζοιντο καὶ αὐτοὶ, καὶ μακαρίζοιντο, οἷα μαθηταὶ τοιοῦδε γενέσθαι ἠξιωμένοι. Φέρε οὖν ἴδωμεν, εἰ τοιοῖσδε οὖσιν αὐτοῖς συστῆναι οἷόν τε ἦν τὸ ἐπιχείρημα. Κακῷ δὴ κακὸν οὔ φασιν εἶναι φίλον, ἀλλ' οὐδὲ ἀγαθῷ. Πόθεν οὖν ἐν πλήθει τοσῷνδε ἀνδρῶν ἡ τῶν κακῶν εὕρηται συμφωνία; πόθεν ἡ περὶ τῶν αὐτῶν ἐν πᾶσιν αὐτοῖς ὁμόφωνος μαρτυρία; ἡ μέχρι θανάτου ὁμοφροσύνη; ἀνδρὶ δὲ γόητι τοιάδε ἐπαγγελλομένῳ, τίς ἂν τὴν ἀρχὴν προσέσχε τὸν νοῦν; Εἴποις ἄν, ὅτι γόητες αὐτοὶ οὐδὲν ἧττον τοῦ καθηγητοῦ ἦσαν. Ἆρ' οὖν οἶδε τὸ τέλος οὐ συνεωράκεσαν τοῦ διδασκάλου, καὶ οἵῳ κέχρητο θανάτῳ; Τί δῆτα οὖν καὶ μετὰ τὸ αἴσχιστον ἐκεῖνο τέλος αὐτοῦ ἐπέμενον, τὸν ἐν νεκροῖς θεολογοῦντες, τὰ ἴσα παθεῖν; Καὶ τίς πώποτ' ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρόδηλον ἕλοιτο τοιαύτην τιμωρίαν; Καὶ μὴν δεδόσθω τιμᾷν αὐτὸν συνόντα ἔτι καὶ συνδιατρίβοντα, καὶ δι' ἀπάτης αὐτοὺς, ὡς ἂν φαίη τις, ἀποπλανῶντα. Τί οὖν, ὅτι καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν, καὶ πολὺ μᾶλλον τότε ἢ πρότερον αὐτὸν τεθνηκότα, τετιμήκασιν; ἐπεὶ σὺν ἀνθρώποις μένοντα λέγονται καὶ ἀπηρνῆσθαί ποτε, ὅτε αὐτῷ τὰ τῆς γε ἐπιβουλῆς ἐσκευώρητο. Μετὰ δὲ τὸ ἐξ ἀνθρώπων γενέσθαι, ἀσμένως αὐτοὶ θνήσκειν μᾶλλον ᾑροῦντο, ἢ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ μαρτυρίας ἀγαθῆς ἐξίστασθαι. Εἰ δὴ οὖν μηδὲν ἀγαθὸν συνεγνωκότες τῷ διδασκάλῳ, μὴ βίον, μὴ μάθημα, μὴ πρᾶξιν, μὴ ἔργον ἐπαίνου ἄξιον, μηδὲ μὴν κατά τι ὠφελημένοι αὐτοῦ, ἢ ὅσον πονηρίαν καὶ ἀνδρῶν πλάνην, πῶς ἔθνησκον προθύμως τὰ σεμνὰ καὶ ἐπίδοξα περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦντες, παρὸν ἑκάστῳ ζῆν ἀπραγμόνως, καὶ ἐπὶ τῆς οἰκείας ἑστίας μετὰ τῶν φιλτάτων τὸν ἀκίνδυνον διάγειν βίον; Πλάνοι δὲ ἄνδρες καὶ ἀπατεῶνες πῶς ἀγαπητὸν ἡγοῦντο τὸν ὑπὲρ ἑτέρου θάνατον, ὃν ἀκριβῶς πάντων μᾶλλον ἐγίνωσκον οὐδενὸς μὲν αὐτοῖς, ὡς ἂν φαίη τις, γεγονότα παραίτιον ἀγαθοῦ, πάσης δὲ κακίας διδάσκαλον; Ἀνὴρ μὲν γὰρ λογισμοῦ καὶ ἀρετῆς μέτοχος ὑπὲρ ἀγαθοῦ κατορθώματος κἂν εὐλόγως ποτὲ τὸν μετ' εὐκλείας θάνατον ὑπομείνειεν· ὁ δὲ μοχθηρὸς τὸν τρόπον, φιλοπαθής τις καὶ φιλήδονος ὤν, μόνην δὲ τὴν πρόσκαιρον ταυτηνὶ ζωὴν, καὶ τὰς κατ' αὐτὴν ἡδυπαθείας μεταδιώκων, οὐκ ἄν ποτε ἕλοιτο πρὸ ζωῆς θάνατον, οὐδ' ὑπὲρ οἰκείων καὶ φιλτάτων τιμωρίας ὑπομείνειε, μήτιγε ὑπὲρ τοῦ φαυλότητα κατεγνωσμένου. Πῶς οὖν οἱ τοῦ δηλουμένου μαθηταὶ, εἰ ἄρα πλάνος ἦν καὶ γόης, οὐκ ἀγνοοῦντες αὐτὸν τοιοῦτον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ, χείρονι μοχθηρίας τρόπῳ τὰς ψυχὰς ἐνεσχημένοι, ὑπέμενον πρὸς τῶν ὁμοεθνῶν πάσας αἰκίας, καὶ πᾶν τιμωριῶν εἶδος ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας ἀναδέχεσθαι, οὐκ ὂν τοῦτο τῆς τῶν φαύλων οἰκεῖον φύσεως; Ἔτι δὲ καὶ τούτῳ πρόσχες· εἰ δὴ καὶ αὐτοὶ πλάνοι καὶ ἀπατεῶνες ἐτύγχανον, πρόσθες δ' ὅτι καὶ ἀπαίδευτοι καὶ παντελῶς ἰδιῶται, μᾶλλον δὲ ὅτι καὶ βάρβαροι, καὶ τῆς Σύρων οὐ πλέον ἐπαΐοντες φωνῆς, καὶ πῶς ἐπὶ πᾶσαν προῆλθον τὴν οἰκου-

A tegere. Ipsi vero discipuli et his exerceantur, et quam hæc sunt, etiam nequioribus. Propterea videlicet quod magna est ad malitiam proclivitas, eamque vel nullo præceptore discere facile est: in sublime vero suum præceptorem fictis verbis extollant, nullique mendacio parcant: omnia vero illi miracula et portenta, cum simulatione, falsitateque ascribant, ut ipsi quoque in admiratione habeantur, beatique judicentur, qui ejusmodi præceptoris discipuli exstiterint. Videamus igitur qui potuerit illis tam audax incœptum consistere, si tales fuere. quales descripti sunt. Nam malum malo, aiunt, amicum non est: ac ne bono quidem. Unde igitur in tanta virorum multitudine, concordia malitiæ reperta est? unde in illis omnibus, de
B iisdem rebus concors testimonium? et eadem usque ad mortem sententia? Viro autem præstigiis utenti et fallaciis, qui talia doceret, ac talia profiteretur, quis ab initio studuisset? Dices, quod alii quoque illo præceptore non minus præstigiarum cupidi: ergo illi præceptoris sui exitum non viderunt? et quali morte fuerit affectus? cur igitur post illam turpissimam illius necem, de eo qui mortuus esset novam theologiam constantissime protulerunt, nec ab incœpto deterreri potuerunt? aut quid ex ea re tandem petebant? num ut eodem supplicio afficerentur? sed quis ullo unquam tempore, nulla spe proposita ejusmodi supplicium manifestum eligeret? Cæterum demus illos illum esse veneratos,
C quamdiu cum ipsis versatus commoratusque sit, et quamdiu fallaciis eos, ut sermone istorum utar, decipere potuerit. Cur igitur post mortem multo magis quam ante, illum admirati sunt? nam in humanis degentem et deseruisse et abnegasse olim dicuntur, cum illi videlicet insidiæ factæ sunt. Postquam vero inter homines esse desiit, alacres ipsi mori malebant, quam a vera de illo testificatione amoveri. Si igitur præceptori suo nullius boni conscii erant, non vitæ, non disciplinæ, non actionis, non operis alicujus laudem merentis, neque vero quidquam ab illo emolumenti perceperant, præter unam malitiam et aliorum hominum deceptionem, **112** quam ob rem tam prompte moriebantur, dummodo de illo severa quædam et insignia
D prædicarent? cum interim illorum unicuique liceret otiose vivere, et in propria domo una cum sibi charissimis, securiorem multo tutioremque vitam agere? fallaces autem homines et in fraudibus versantes, quomodo affectassent mori pro alio, quem ipsi omnium hominum maxime certissimeque novissent? præsertim qui ipsis, ut sermone istorum utar, nullius boni auctor fuisset, sed contra potius, omnis malitiæ præceptor? vir enim et rationis usum habens, et virtute præditus, boni cujuspiam officii gratia nonnunquam probabiliter mortem cum honestate et gloria subierit. Qui vero moribus perversis sit, et affectibus voluptatibusque totus deditus, solamque hanc temporariam vitam, et quæ ad eam spectant libidines persequens, nunquam

profecto vitæ mortem præposuerit, ac ne domesticorum quidem, et charissimorum causa supplicium tulerit, nedum pro eo, qui nequitiæ sit condemnatus. Quam ergo probabile, ut illius de quo dictum est, discipuli, si modo ille seductor præstigiatorque fuit, cum illum talem esse non ignorarent, atque ipsi etiam improbiore flagitii genere animos haberent implicitos, a suæ gentis viris omnia probra ferre non recusaverint, et omne supplicii genus pro testimonio illi reddendo subierint? non convenit hoc cum natura improborum, longissime ab ea refugit. Cæterum hoc quoque diligenter considera: nam si ipsi et seductores et impostores erant, et præterea imperiti omninoque vulgares, ut constat, quin etiam barbari, et qui non plus quam Syrorum linguam nossent, quomodo in totum progressi sunt terrarum orbem? vel qua istud solertia excogitarunt, ausive sunt? quibus porro viribus id quod ausi sunt perfecerunt? Esto enim, viros rusticos in terra propria versantes, decipere et vagari, nec otiose aut frustra rem serere. At vero apud omnes nomen Jesu prædicare, admirabiliaque illius gesta, et in urbibus et in agris docere: et alios quidem eorum, imperium Romanum, ipsamque omnium urbium reginam civitatem invadere: alios Persarum regnum, alios Armeniorum, Parthorum alios nationem: item alios Scytharum, quosdam etiam ad ipsos orbis terræ venisse fines, Indorumque regionem penetrasse: alios porro trans Oceanum evasisse, ad eas insulas quæ Britannicæ vocantur: hæc sane ego nunquam humana vi affecta putaverim, nedum conatu levium vulgariumque hominum, **113** ac multo minus seductorum, præstigiisque utentium. Qui vero flagitiosum, versutumque ductorem experti essent, et ejus exitum vitæ talem perspexissent, quibus tandem verbis assequerentur, ut inter se de illo consentanea fingerent? siquidem uno ore omnes et leprosorum purgationes, et ejectiones dæmonum, et excitationes mortuorum, et cæcorum sanationes, et innumerabiles alias ægrotantium medelas, quas ille præstiterat, testificabantur; postremumque omnium, quod primis sibi post mortem, reditus illius in vitam sit visus. Hæc itaque, neque facta neque audita unquam suis temporibus, quomodo uno ore facta fuisse affirmare ausi essent, morte quoque ipsa comprobantes quod dicerent? numquid olim congressi et conspiratione ad idem sentiendum facta, fœdus inter se pepigerunt, quo fingerent ementirenturque ea quæ nusquam facta essent? et quibus verisimile dictu est, illos esse usos verbis in fœdere? num forsitan talibus? Viri amici, quisquam fuerit ille qui heri ac nuper seducebat, ac deceptionis erat magister, quique in oculis omnium nostris extremum dedit supplicium, ipsi planissime exquisitissimeque omnium novimus, utpote, qui et discipuli, et illius arcanorum conscii fuerimus: dignus ille quidem aliqua veneratione a multis censebatur, sed tamen omnis

A μένην; ἢ ποίᾳ τοῦτο διανοίᾳ ἐφαντάσθησαν τολμῆσαι; ποίᾳ δὲ δυνάμει τὸ ἐπιχειρηθὲν κατώρθωσαν; Ἔστω γὰρ ἐπὶ τῆς οἰκείας γῆς καλινδουμένους ἀγροίκους ἄνδρας πλανᾷν καὶ πλανᾶσθαι, καὶ μὴ ἐφ' ἡσυχίας βάλλεσθαι τὸ πρᾶγμα· κηρύττειν δ' εἰς πάντας τὸ τοῦ Ἰησοῦ ὄνομα, καὶ τὰς παραδόξους πράξεις αὐτοῦ κατά τε ἀγροὺς καὶ κατὰ πόλιν διδάσκειν· καὶ τοὺς μὲν αὐτῶν τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν καὶ αὐτήν τε τὴν βασιλικωτάτην πόλιν νείμασθαι, τοὺς δὲ τὴν Περσῶν, τοὺς δὲ τὴν Ἀρμενίων, ἑτέρους δὲ τὸ Πάρθων ἔθνος, καὶ αὖ πάλιν τὸ Σκυθῶν, τινὰς δὲ ἤδη καὶ ἐπ' αὐτὰ τῆς οἰκουμένης ἐλθεῖν τὰ ἄκρα, ἐπί τε τὴν Ἰνδῶν φθάσαι χώραν, καὶ ἑτέρους ὑπὲρ τὸν Ὠκεανὸν παρελθεῖν ἐπὶ τὰς καλουμένας Βρεττανικὰς νήσους, ταῦτα οὐκέτ' ἔγωγε ἡγοῦμαι κατὰ B ἄνθρωπον εἶναι, μήτιγε κατὰ εὐτελεῖς καὶ ἰδιώτας, πολλοῦ δεῖ κατὰ πλάνους καὶ γόητας. Οἱ δὲ διδασκάλου φαύλου καὶ διαστροφέως πεπειραμένοι, καὶ τούτου τὴν ἔκβασιν τῆς τελευτῆς καθεωρακότες, ποίοις ἄρα λόγοις ἐχρήσαντο πρὸς ἀλλήλους, εἰς τὸ σύμφωνα περὶ αὐτοῦ πλάσασθαι; ἐξ ἑνὸς γὰρ στόματος οἱ πάντες, καὶ λεπρῶν καθάρσεις, καὶ δαιμόνων ἀπελάσεις, νεκρῶν τε ἀναβιώσεις, πηρῶν τε ἀναβλέψεις, καὶ μυρίας ἄλλας νοσούντων ἰάσεις πρὸς αὐτοῦ γενέσθαι ἐμαρτύρησαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν αὐτοῦ μετὰ τὸν θάνατον ἀναβίωσιν πρώτοις αὐτοῖς ἑωραμένην. Ταῦτα γὰρ, μὴ γενόμενα, μηδ' ἀκουσθέντα πω, κατὰ τοὺς αὐτῶν χρόνους πῶς ἐξ ἑνὸς στόματος ἐμαρτύρουν γεγονέναι, μέχρι καὶ θανάτου πιστούμενοι τὴν C ὁμολογίαν, εἰ μήποτε ἄρα, συνελθόντες συνωμοσίαν τε κατὰ τὸ αὐτὸ πεποιημένοι, συνθήκας ἔθεντο πρὸς ἀλλήλους πλάσασθαι, καὶ καταψεύσασθαι τῶν μὴ γεγονότων; καὶ ποίοις ἄρα πιθανὸν εἰπεῖν χρήσασθαι αὐτοὺς λόγοις ἐπὶ ταῖς συνθήκαις, εἰ μή ποτε τοῖς τοιοῖσδε; Ἄνδρες φίλοι, τὸν μὲν δὴ χθὲς καὶ πρώην ἀπατεῶνα, καὶ πλάνης διδάσκαλον, ὑπ' ὀφθαλμοῖς ἁπάντων ἡμῶν τὴν ἐσχάτην ὑπομείναντα τιμωρίαν, ὅστις ποτὲ ἦν, πάντων ἡμεῖς μάλιστα ἀκριβῶς ἴσμεν, οἷα μύσται τῶν ἀπορρήτων αὐτοῦ γεγενημένοι· σεμνὸς μέν τις τοῖς πολλοῖς ἐφαντάζετο, καί τι πλέον ἔχειν παρὰ τοὺς πολλοὺς ἐφρόνει, οὐδὲν δὲ μέγα οὐδὲ τῆς ἀναστάσεως ἄξιον ἐπήγετο, εἰ μή τις τὸ δολερὸν καὶ ὕπουλον λέγει τοῦ τρόπου, καὶ τὸ διάστροφα διδάξαι ἡμᾶς αὐτοὺς, τόν τε δι' ἀπάτης τῦφον. Ἀνθ' D ὧν, φέρε, δεξιὰς δόντες ἀλλήλοις, ὁμοῦ πάντες συνθώμεθα περὶ αὐτοῦ σύμφωνον ἐξενεγκεῖν εἰς πάντας ἀνθρώπους πλάνην, καὶ λέγωμεν ἑωρακέναι αὐτὸν τυφλοῖς τὸ βλέπειν κεχαρισμένον, ὃ οὐδεὶς ποθ' ἡμῶν ἱστόρησε· καὶ κωφοῖς τὴν ἀκοὴν παρασχεῖν, ὃ οὐδεὶς ποθ' ἡμῶν ἤκουσε· λεπρούς τε καθαρίσαι, καὶ νεκροὺς ἐγεῖραι: καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, ἃ μήτε εἴδομεν πρὸς αὐτοῦ πραχθέντα, μήτε ἠκούσαμεν λεχθέντα, ταῦτα ὡς ἀληθῶς πεπραγμένα διατεινώμεθα. Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ ἡ ἐσχάτη αὐτοῦ τελευτὴ περιβόητον ἔσχε καὶ διαφανῆ τὸν θάνατον, ὡς μὴ δύνασθαι αὐτὸν ἐπικρύψασθαι, ἀλλὰ καὶ τοῦτον ἡμεῖς ἀδιατρέπτως ἐπιλυώμεθα, μαρτυροῦντες εὖ μάλα ἀναιδῶς, ὅτι δὴ πᾶσιν ἡμῖν μετὰ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναβιῶναι συνεγέ-

νετο, ἑστίας τε καὶ τροφῆς συνήθους ἐκοινώνησε. Φυλαττέσθω δ' ἡμῖν πᾶσι τὸ ἀναιδὲς καὶ ἀδιάτρεπτον, μενέτω δὲ ἔκστασις μέχρι θανάτου· τί γὰρ καὶ ἄτοπον ὑπὲρ τοῦ μηδενὸς ἀποθνήσκειν; τί δὲ καὶ λυπεῖ, μηδενὸς εὐλόγου χάριν, μάστιγας καὶ βασάνους κατὰ τοῦ σώματος λαβεῖν; εἰ δὲ δέοι καὶ δεσμωτηρίων πειρᾶσθαι, ἀτιμιῶν τε καὶ ὕβρεων ὑπὲρ οὐδενὸς ἀληθοῦς, καὶ τοῦθ' ἡμῖν ἤδη μεμελετήσθω. Ψευδώμεθα δὴ πάντες ὁμοῦ συμφώνως, καὶ πλαττώμεθα ἐπ' οὐδενὸς ὠφελείᾳ, οὔθ' ἡμῶν, οὔτε τῶν ἀπατωμένων, οὐδὲ μὴν αὐτοῦ τοῦ τὰ ψευδῆ πρὸς ἡμῶν ἐκθειαζομένου. Τείνωμεν δὲ τὸ ψεῦδος, μὴ ἐπὶ μόνους τοὺς ὁμοεθνεῖς, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντας προελθόντες ἀνθρώπους, καὶ σύμπασαν τὴν οἰκουμένην καταπλήσωμεν τῶν περὶ αὐτοῦ συντιθεμένων. Ἤδη δὲ ἐντεῦθεν νομοθετῶμεν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀντίστροφα ταῖς ἐξ αἰῶνος παρ' αὐτοῖς περὶ τῶν πατρῴων θεῶν δόξαις. Κελεύωμεν Ῥωμαίοις αὐτοῖς πρώτιστα πάντων μὴ σέβειν οὓς ἡγοῦντο θεοὺς οἱ προπάτορες. Παρίωμεν δὲ καὶ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ τοῖς τούτων σοφοῖς ἀντικηρύττωμεν· μηδ' Αἰγυπτίους ἀνῶμεν, πολεμῶμεν δὲ καὶ τοὺς τούτων θεούς, μὴ τὰ Μωσέως πρόσθεν κατ' αὐτῶν γενόμενα ἀνατεινόμενοι, τὸν δὲ τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου θάνατον, ὥσπερ τι φόβητρον, αὐτοῖς ἀντιτάττοντες· καὶ τὴν ἀπ' αἰῶνος ἐξ αὐτῶν εἰς πάντας ἀνθρώπους προελθοῦσαν περὶ θεῶν φήμην, μὴ ῥηματίοις καὶ λόγοις, δυνάμει δὲ τοῦ σταυρωθέντος διδασκάλου καταλύωμεν. Ἀπίωμεν καὶ ἐπὶ τὴν ἄλλην βάρβαρον γῆν, καὶ τὰ παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀνατρέπωμεν. Προθυμίαις δὲ μηδεὶς ἡμῶν λειπέσθω· οὔτε γὰρ μικρὸς ὁ ἆθλος τῶν τολμωμένων, ἐπεὶ μὴ τὰ τυχόντα βραβεῖα ἡμᾶς ἐκδέξεται, ἀλλ' αἱ ἀπὸ τῶν παρ' ἑκάστοις, ὡς εἰκὸς, νόμων τιμωρίαι, δεσμὰ δηλαδὴ καὶ βάσανοι καὶ φυλακαὶ, πῦρ τε καὶ σίδηρος, καὶ σταυροὶ, καὶ θῆρες, ὧν μάλιστα προθυμητέον, καὶ τοῖς κακοῖς ὁμόσε χωρητέον ὑπόδειγμα τὸν διδάσκαλον κεκτημένοις. Τί γὰρ τούτων γένοιτ' ἂν κάλλιον, ἐχθροὺς καὶ θεοῖς καὶ ἀνθρώποις ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ καταστῆναι καὶ μήποτε ἡδέος ἀπολαῦσαί τινος, μήτε τῶν φιλτάτων ὄνασθαι, μήτε χρημάτων τυχεῖν, μήτε τινὸς ἀγαθοῦ τὸ παράπαν ἐλπίδα κτήσασθαι, εἰκῇ δὲ καὶ μάτην πλανᾶσθαι καὶ πλανᾷν; Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ συμφέρον, καὶ τὸ φέρεσθαι ἐξεναντίας πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ τὸ θεοῖς μὲν τοῖς ἐξ αἰῶνος παρὰ πᾶσιν ὡμολογημένοις πολεμεῖν, τὸν δ' ὑπ' ὀφθαλμοῖς ἡμῶν αὐτῶν διδάσκαλον, Θεὸν εἶναι, καὶ Θεοῦ παῖδα κηρύττειν, ὑπὲρ οὗ καὶ αὐτοὺς θνήσκειν ἑτοίμους εἶναι, μηδὲν ἀληθὲς παρ' αὐτοῦ μηδ' ὠφέλιμον μεμαθηκότας. Ταύτῃ δ' οὖν καὶ μᾶλλον τιμητέον αὐτὸν, εἰ μηδὲν ἡμᾶς ὤνησε, πάντα τε ἐπὶ τῷ δοξάσαι αὐτοῦ τὴν προσηγορίαν ποιητέον, καὶ πάσας ὕβρεις καὶ τιμωρίας ὑπομενητέον, πάντα τε τρόπον ἀναδεκτέον θανάτου, ὑπὲρ μηδενὸς ἀληθοῦς. Καλὸν γὰρ ἴσως ἀλήθεια, τὸ δὲ ψεῦδος ἔχει τοῦ κακοῦ τὸ ἐναντίον· διὸ λέγωμεν, ὅτι καὶ νεκροὺς ἤγειρε, καὶ λεπροὺς ἐκαθάρισε, καὶ δαίμονας ἤλασε, καὶ τῶν ἄλλων παραδόξων ἔργων γέγονε ποιητής, μηδὲν μὲν τοιοῦτον αὐτῷ συνεγνωκότες, ἑαυτοῖς δὲ τὰ πάντα

A illius mens erat, ut omni rerum genere cæteros superaret, ac ne magnum quidem prorsus quidquam illi, aut reditu in vitam dignum actum est, nisi quis dolis omnique simulatione refertos illius referat mores, et quod ipsos nos usum versutiarum, inanemque jactantiam per fraudem ac dolum docuerit. Quocirca demus, quæso, inter nos dextras, simulque omnes fœdus paciscamur, ut de illo in cunctos homines deceptionem consonam proferamus, narremusque vidisse nos illum dum cæcis visum largiretur, tametsi nullus unquam nostrum hoc vidit, et dum surdis auditum præberet, quod quidem nullus unquam nostrum audivit, et dum leprosos purgaret, mortuosque ad vitam restitueret. Denique ea quæ neque facta ab illo novimus, ne-

B que dicta audivimus, tanquam vere gesta contendamus. Verum quoniam extremum illius tempus, celebrem habuit et perspicuum interitum, ut nusquam ab illo occultari potuerit, nos huic quoque incommodo recta pergentes occurramus; testificemurque plane bene impudenter, illum postquam **114** a morte ad vitam redierit, inter nos esse versatum, focumque et cibum consuetum nobiscum usurpasse. Conservetur autem ab omnibus nobis impudentiæ immutabilitatisque tenor, et maneat hæc mentis alienatio usque ad mortem; quid enim absurdi habet pro nihilo mori, aut quid quempiam offendat, nulla probabili causa, verbera tormentaque in corpore, et si opus sit, vincula quoque et carceres, nec non contumelias et probra nullius veræ

C rei gratia experiri? Hoc igitur jam nunc meditemur, mentiamurque omnes uno ore, et fingamus ea, quæ neque alicui nostrum utilia futura sint, neque alicui eorum quos decipiemus, ac ne illi quidem qui a nobis mendacio extollitur, et pro Deo commendatur. Porro autem mendacium intendamus non modo in nostræ gentis homines, sed in omne omnino hominum genus, totumque orbem terrarum hoc errore, iisque quæ de illo inter nos composuimus impleamus. Jamque deinceps leges alias cunctis gentibus imponamus, quæ omnes omnium de patriis ipsorum diis opiniones oppugnent atque evertant, quascunque a condito ævo habuerint, imperemusque primis omnium Romanis,

D ne colant quos majores ipsorum deos arbitrati sunt. In Græciam quoque penetremus, et sapientibus qui illic sunt contraria publice doceamus, ac ne Ægyptios quidem omittamus, sed ipsorum quoque deos patrios oppugnemus, non Mosaica amplius quæ olim apud illos gesta sunt proferentes, sed nostri præceptoris interitum illis quasi quoddam insigne terroris objicientes. Quæ vero opinio et fama ab initio ab illis, ad omnes homines de diis pervenit, hanc nos non voculis quibusdam aut rationibus, sed præceptoris crucifixi vi diluamus. Progrediamur vero etiam in reliquam barbaram terram, et quæ apud omnes decreta sunt evertamus : neque vero quisquam nostrum animi intentionem remittat. Non enim exiguum aut parvum

riet hujus audaciæ præmium, siquidem non vulgares nos pro tantis certaminibus manent coronæ, sed quæ supplicia videlicet a legibus omnium hominum, ut par est, contradicentibus injuncta sunt, vincula scilicet, tormenta, carceres : necnon ignis, et ferrum, et cruces, et belluæ : ad quæ omnia promptissimo animo est accedendum, iisque obviam malis eundum intrepide, quæ præceptorem nostrum nobis pro exemplo ostentant. Quid enim pulchrius, quam nulla ratione et diis et hominibus fieri inimicos; neque ulla unquam prorsus frui jucunditate, **115** neque charissimis rebus oblectari, neque comparare pecunias, nec ullius prorsus boni spem sibi reliquam facere : temere autem et inaniter errare ac decipere? Hoc enim præcipuum est quod spectemus : ac præterea omnibus nationibus adversari, et deos, qui a condito ævo apud omnes certissimi habiti sunt oppugnare. Præceptorem vero, quem oculis nostris supplicio affici vidimus, pro Deo et pro Dei Filio prædicare. Pro quo et ipsi mori parati simus, tametsi ab illo neque veri neque utilis aut commodi quidquam didicimus. Hoc enim ipso ille pluris est faciendus, quod nihil nobis profuerit. Omnia vero nobis facienda sunt, ut illius numen illustre gloriosumque reddamus. Omnia probra, omnia supplicia ferenda, omne genus mortis subeundum pro ea re, quæ nulla in parte vera est. Malum enim forsitan veritas, et mali contrarium in mendacio : quare affirmemus illum et mortuos excitasse, et leprosos purgasse, et dæmonas ejecisse, et alia incredibilia, omnemque fidem superantia fecisse, quarum quidem rerum nullius illi nos conscii sumus, sed arbitratu nostro cuncta fingentes : et decipiamus quidem quos possumus, si cui vero non persuaserimus, tum ipsi pro iis quæ inter nos composuimus erroris mercedem, adversus nos ipsos eliciamus.

A πλαττόμενοι, καὶ πλανῶντες μὲν οὓς δυνατόν· εἰ δὲ μὴ πείθοιτό τις, ἀλλ' αὐτοί γε, ὑπὲρ ὧν συντεθείμεθα, τἀπίχειρα τῆς πλάνης καθ' ἑαυτῶν ἐφελκόμενοι.

Videnturne tibi credibilia hæc, aut ulli vero similia? ignobiles vulgaresque homines, postquam talia finxerint, atque inter se composuerint, Romanum imperium invasisse? aut humanam naturam, quæ vitæ amorem ac studium quasi proprium quiddam possidet, potuisse unquam ulla mercede voluntarium subire interitum, quemadmodum Salvatoris nostri discipuli potuere? Quos sic quidem eo stuporis venisse credas, ut cum ab illo nihil dignum admiratione gestum inspexerint, ipsi tamen ex composito cuncta ejus generis confinxerint? deinde nugis quibusdam de illo corrogatis, pro iis omne genus mortis subire parati, promptique fuerint? tu vero quid ais tandem adversus hæc? Nempe illos neque opinatos fuisse, neque sperasse quidquam ejusmodi ob commendationem Jesu perpessuros. Quare tam intrepide ad prædicandum de illo provectos : at istuc quonam pacto concedetur? illos non sperasse pro illo se omnia passuros? qui et apud Romanos, et apud Græcos, et apud barbaros, deorum eversionem essent invecturi? At enim historia quæ de illis exstat, aperte hoc habet, **116** illos post Præceptoris interitum, ab insidiatoribus quibusdam captos fuisse, et primum quidem in carcerem conjectos, deinde vero dimissos, tum iis imperatum ne ulli hominum in nomine Jesu loquerentur. Postea vero cum illi hos vidissent apud multitudinem palam de illo iterum loquentes, correptos verberarunt, eosque ob doctrinæ genus increparunt. Quo tempore videlicet rursus illi respondens Petrus dixit : « Obedire oportet Deo magis quam hominibus [44]. » Haud ita multo post lapidibus petitus Stephanus interficitur, cum apud Judæorum multitudinem intrepide concionaretur, atque insectatio non mediocris orta est adversus eos, qui nomen Jesu publice commendabant. Alio rursus tempore Herodes, qui Judæorum rex erat, Jacobum fratrem Joannis occidit gladio. Petrum

B Ἆρά σοι πιθανὰ ταῦτα ἢ καὶ ἀληθοῦς ἐχόμενα λόγου, ὡς τὰ τοιαῦτα πλασάμενοι καὶ συνθέμενοι ἀλλήλοις εὐτελεῖς ἄνδρες καὶ ἰδιῶται, παρῄεσαν ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν; ἢ ὡς ἀνθρωπεία φύσις, τὸ φιλόζωον οἰκεῖον κεκτημένη, δύναιτ' ἄν ποθ' ὑπὲρ τοῦ μηδενὸς αὐθαίρετον ὑπομεῖναι τελευτήν; ἢ ὡς οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ εἰς τοσαύτην ὑπερβολὴν ἐκπλήξεως ἤλασαν, ὡς μηδὲν μὲν ὑπ' αὐτοῦ παράδοξον πραχθὲν ἑωρακέναι, αὐτοὺς δ' ἐκ συνθήματος ὁμοῦ πάντα τὰ τοιαῦτα πεπλάσθαι, ἔπειτα ῥημάτια περὶ αὐτοῦ ψευδῆ συνταξαμένους, ὑπὲρ τούτων θνήσκειν ὑπομένειν ἑτοίμως ἔχειν; Ἀλλὰ τί φῄς; μὴ προσδοκῆσαι αὐτοὺς μηδὲ ἐλπίσαι δεινόν τι πείσεσθαι ἐκ τῆς περὶ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίας, διὸ καὶ ἀδεῶς ἐπὶ τὸ περὶ αὐτοῦ κήρυγμα προελθεῖν; Ἀλλ' οὐχ εἰκὸς C ἦν ἀπελπίσαι τὰ πάντα ὑπ' αὐτῶν πείσεσθαι, τοὺς Ῥωμαίοις ὁμοῦ καὶ Ἕλλησι καὶ βαρβάροις θεῶν ἀνατροπὴν εἰσηγησαμένους; Ἡ δέ γε περὶ αὐτῶν ἱστορία σαφῶς δείκνυσιν, ὡς μετὰ τὴν τοῦ διδασκάλου τελευτὴν ἐπίβουλοί τινες, συλλαβόντες αὐτοὺς, πρῶτα μὲν παρέδωκαν φυλακῇ, ἔπειτα δὲ ἀπέλυσαν, παραγγείλαντες μηδενὶ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ. Γνόντες δὲ αὐτοὺς μετὰ ταῦτα, δημοσίᾳ τῷ πλήθει τὰ περὶ αὐτοῦ διαλεγομένους, ἀναρπάσαντες ἐμάστιζον, ἐπιτιμῶντες ἐπὶ τῇ διδασκαλίᾳ. Ὅτε ἀποκριθεὶς αὖθις αὐτοῖς ὁ Πέτρος εἶπεν· « Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. » Μετὰ δὲ ταῦτα λίθοις βληθεὶς ἀναιρεῖται Στέφανος, ἐπὶ τοῦ Ἰουδαίων πλήθους παῤῥησιασάμενος, καὶ διωγμὸς οὐχ ὁ τυχὼν ἐπανίσταται τοῖς πρεσβεύουσι τὸ τοῦ Ἰησοῦ D ὄνομα. Καὶ πάλιν ἄλλοτε Ἡρώδης ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς ἀνεῖλεν τὸν Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρᾳ, τόν τε Πέτρον ὁ αὐτὸς δεσμοῖς περιέβαλεν, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων γέγραπται. Καὶ τούτων ταῦτα πεπονθότων, οἱ λοιποὶ μαθηταὶ ἀπρὶξ ἐχόμενοι τοῦ Ἰησοῦ, παρέμενον ἔτι μᾶλλον εἰς πάντας αὐτόν τε καὶ τὰς παραδοξοποιίας αὐτοῦ καταγγέλλοντες. Ἐπὶ τούτοις Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυ-

[44] Act. v, 29.

ρίου, ὃν οἱ πάλαι τὰ Ἱεροσόλυμα οἰκοῦντες ἐκάλουν δίκαιον διὰ τὰ τῆς ἀρετῆς πλεονεκτήματα, ἐρωτηθεὶς πρὸς τῶν ἀρχιερέων καὶ διδασκάλων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τίνα περὶ τοῦ Χριστοῦ ἔχοι δόξαν, κἄπειτα ἀποκρινάμενος, ὅτι υἱὸς Θεοῦ εἴη, λίθοις καὶ αὐτὸς πρὸς αὐτῶν βάλλεται. Καὶ Πέτρος δὲ ἐπὶ Ῥώμης κατὰ κεφαλῆς σταυροῦται, Παῦλός τε ἀποτέμνεται, Ἰωάννης τε νήσῳ παραδίδοται. Καὶ τούτων ταῦτα παθόντων, οὐδεὶς τῶν λοιπῶν ἐξέστη τῆς προθέσεως, δι' εὐχῆς δὲ τιθέμενοι καὶ αὐτοὶ τῶν ἴσων τοῖς προειρημένοις τῆς εἰς τὸ Θεῖον εὐσεβείας ἕνεκα τυχεῖν, ἔτι μᾶλλον τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς παραδόξοις ἔργοις αὐτοῦ μετὰ παῤῥησίας ἐμαρτύρουν. Καὶ μὴν εἴπερ ψεύσματα ἦν κατὰ συνθήκην αὐτοῖς πεπλασμένα, θαυμάζειν ἄξιον, ὅπως τοσοῦτο πλῆθος τὴν συμφωνίαν ἐπὶ τοῖς πλάσμασι καὶ μέχρι θανάτου διεφύλαξεν, οὐδείς τε αὐτῶν πώποτε τὰ συμβάντα τοῖς προανῃρημένοις τρέσας, ἐξέστη τῆς ἑταιρίας, οὐδ' ἀντεκήρυξε τοῖς ἄλλοις, εἰς φῶς ἀγαγὼν τὰ συντεθειμένα. Ἀλλὰ καὶ ὁ ζῶντα προδοῦναι τολμήσας αὐτὸν, αὐτοχειρίᾳ καθ' ἑαυτοῦ παραχρῆμα τὴν δίκην ἐπεσπάσατο. Κἀκεῖνο δὲ πῶς οὐ μεστὸν ἐκπλήξεως, τὸ πλάνους ἄνδρας καὶ ἰδιώτας, μήτε λαλεῖν, μήτε ἀκούειν πλέον τῆς πατρίου φωνῆς ἐπισταμένους, μὴ μόνον διανοηθῆναι τολμῆσαι προελθεῖν ἐπὶ τὴν τῶν ἐθνῶν ἁπάντων περίοδον, ἀλλὰ καὶ προελθόντας κατορθῶσαι τὸ ἐπιτήδευμα; Σκέψαι δὲ ὁποῖόν ἐστι καὶ τὸ μηδένα μηδαμοῦ διάφωνον ἐξενεγκεῖν περὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἰησοῦ λόγον. Εἰ γὰρ ἐπὶ πάντων ἀμφιγνοουμένων πραγμάτων, ἔν τε τοῖς κατὰ νόμους δικαστηρίοις καὶ ἐν ταῖς κοιναῖς ἀμφισβητήσεσι, τῶν μαρτύρων συμφωνία κυροῖ τὸ ἀμφιγνοούμενον (ἐπὶ στόματος δ' οὖν δύο καὶ τριῶν μαρτύρων συνίσταται πᾶν ῥῆμα), πῶς οὐκ ἂν ἡ ἀλήθεια καὶ ἐπὶ τῶνδε συσταίη, δώδεκα μὲν ὄντων ἀποστόλων, ἑβδομήκοντα δὲ μαθητῶν, μυρίου τε πλήθους τούτων ἐκτὸς, πάντων θαυμαστὴν συμφωνίαν ἐπιδεδειγμένων, καὶ μαρτυρησάντων γε τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ πεπραγμένοις, οὐκ ἀνιδρωτὶ, διὰ δὲ βασάνων ὑπομονῆς, καὶ πάσης αἰκίας καὶ θανάτου, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθέντων; Ὃς τὸν ὑπ' αὐτοῦ καταγγελθέντα λόγον ἔτι καὶ νῦν, καὶ εἰς ὅλον τὸν αἰῶνα κρατύνει. Ταῦτα μὲν οὖν ἀρχῆς ἀτόπου κατὰ συγχώρησιν δοθείσης γεγυμνάσθω. Τὸ γὰρ τοῖς ἐγγράφοις τἀναντία ὑπολαβεῖν, καὶ φάναι τὸν Ἰησοῦν διδάσκαλον γεγονέναι μὴ σωφρόνων λόγων, ἀδικίας δὲ καὶ πλεονεξίας καὶ πάσης ἀκολασίας, τούς τε μαθητὰς αὐτῷ, τοιαῦτα δεδιδαγμένους, παντορέκτας γεγονέναι καὶ παμπονήρους τῶν πώποτε ἀνθρώπων, καθ' ὑπόθεσιν ἡμῖν συνεχωρεῖτο· ὅπερ ἦν παντὸς ἀτοπώτατον ὅμοιον ὡς εἰ καὶ, Μωσέως ἐν τοῖς νόμοις λέγοντος, Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, συκοφαντῶν αὐτὸν διέβαλλέ τις, λέγων εἰρωνείᾳ ταῦτα φάναι καὶ προσποιήσει. Βούλεσθαι μὲν γὰρ τοὺς ὑπηκόους, καὶ φονεύειν, καὶ μοιχεύειν, καὶ τἀναντία πράττειν οἷς νομοθετεῖ, προσποιεῖσθαι δὲ σχηματίζεσθαι, καὶ καθυποκρίνεσθαι τὸν σεμνὸν βίον. Ταύτῃ

A vero in vincula conjecit, ut in Actis apostolorum scriptum est [67]. Et cum hi talia pertulissent, reliqui discipuli constantissime Jesu suo adhærentes, longe etiam magis quam ante perseverarunt in proposito, apud universos ubique et illum et miracula illius prædicantes. Postea Jacobus frater Domini qui ab iis qui olim Hierosolyma incolebant, ob virtutis excellentiam Justus vocabatur, a pontificibus et Judaicæ gentis magistris interrogatus, quidnam de Jesu sentiret, cum plane illum esse Filium Dei respondisset, ipse quoque lapidibus ab illis petitur atque interficitur. Petrus autem Romæ capite in terram verso cruci affigitur. Paulo vero caput abscinditur, et Joannes in insulam relegatur. Hique cum talia passi essent, nullus reliquorum ab incœpto destitit. B Quin etiam votis unusquisque expetebat, pietatis divinique cultus gratia, sibi quoque aliquid tale contingere. Quo etiam constantius atque ardentius et ipsi Jesu, et admirabilibus ejusdem gestis testimonium afferebant. Quod si mendacia hæc erant quæ illi ex composito finxissent, operæ pretium erit admirari, quonam pacto tantus numerus, consensum illum inter se in rebus fictis, vel usque ad mortem servaverit, neque ullus unquam, earum rerum formidine quæ illis, qui prius sublati erant accidissent, a societate desciverit, neque reliquis publice contradixerit, prodens ea quæ inter ipsos composuissent. Quin et unus eorum, qui vivum præceptorem prodere ausus est, illico manum sibi C ipsi consciscens, debitum supplicium invenit. Illud **117** porro qui fieri potest, ut non omnem habeat stuporem, homines seductores atque illitteratos, qui neque loqui neque audire quidquam, præter unam patriam linguam consuevissent, non solum excogitasse audaciam peragrandi orbem omnium nationum, sed cum peragraverint, perfecisse quod cogitaverant? Contemplare præterea quantum et cujusmodi sit, illos de rebus gestis Jesu, nullum usquam discrepans verbum protulisse. Si enim in omnibus rebus de quibus ambigitur, atque in judiciis quæ ex legibus exercentur, communibusque controversiis, consensus testium certum ratumque id efficit de quo ambigitur (in ore enim duorum vel trium testium consistit omne verbum), cur in his D quoque veritas non consistat? cum et duodecim apostoli fuerint, et septuaginta discipuli, et innumerabilis extra hunc numerum multitudo, qui admirabilem in omnibus consensum servaverint, et de rebus ab Jesu gestis testimonium dederint, non illud quidem sine sudore, sed cum tormentorum omnisque injuriæ ac denique mortis perpessione, et quos postremo etiam Deus vicissim suo testimonio comprobaverit, qui verbum quod ab illis proditum vulgatumque est, ad hunc usque diem, et in omne ævum continuat atque propagat. Hæc igitur satis ex concessione tam absurdi principii, nobis meditata sint. Contraria enim iis quæ scripta sunt opinari, et Jesum dicere non honestatis aut sobrie-

[67] Act. XII, 2-4.

tatis præceptorem fuisse, sed injustitiæ et superbiæ omnisque intemperantiæ, et illius discipulos ab illo talia edoctos, omni cupiditate ac scelere omnes qui unquam fuerint homines superasse, cum omnium quæ absurda sunt, absurdissimum sit, nos illud tamen disputandi gratia concedi posse existimavimus. Quod quidem est simile, ut si quis, cum Moses in suis legibus dicat: « Non occides, non mœchaberis, non furaberis, non falsum testimonium dices [66]: » hæc in priorem sensum trahens et calumnians, dicat, illum cum irrisione ac simulatione alia præcepisse. Velle enim eos quibus imperet, et occidere et mœchari, et iis omnia contraria facere quæ ipse in legibus posuerit, sed interim fingere habitum se et personam vitæ gravioris induere. Cæterum eadem ratione Græcorum quoque philosophorum præcepta, et tolerantiam vitæ, planeque eorum omnium scripta unusquisque poterit calumniari, et dicere: illos quidem iis quæ scripserint, contraria in animo habuisse, contrariamque rationi vitam vixisse, simulasse autem quasi alia induta persona, philosophicum sibi vitæ genus placuisse. **118** Sic autem omnes quoque, ut in summa dicam, veterum historias calumniari sit facile, et veritati quæ in illis est detrahere, eamque nullam esse contendere, et denique in contrarium, quæcunque narrata sunt, vertere. Sed quemadmodum nullus mentis compos eum, qui talia dicat, insanum atque amentem affirmare vereatur, ita etiam in Salvatoris nostri sermonibus atque præceptis, si quis veritatem contorquens atque pervertens, contrariam iis quæ docuit ille sententiam conetur imponere, huic quoque a nobis, id quod falsum est, illustrandæ veritatis gratia, ut in disputationibus fieri solet, concessum esto: ut cum dederimus id quod dictu absurdum est, contrariæ rationis inconstantia cernatur.

A γάρ καὶ τὰς τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων ὑποθήκας διαβάλλοι ἄν τις, τόν τε καρτερικὸν βίον καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν πάντων, φάσκων ἐναντίως μὲν τοῖς ἀναγεγραμμένοις διατεθεῖσθαι αὐτοὺς καὶ ἀναβεβιωκέναι, προσπεποιῆσθαι δὲ καθ' ὑπόκρισιν, τὸν φιλόσοφον μετελθεῖν βίον. Οὕτως δέ τις καὶ πάσας ἁπλῶς εἰπεῖν τὰς τῶν παλαιῶν διαβάλλοι ἂν ἱστορίας, ἀθετῶν τὴν ἐν αὐταῖς ἀλήθειαν, καὶ εἰς τοὐναντίον τὰ δηλούμενα παραδεχόμενος. Ἀλλ' ὡς οὐκ ἄν τις ὀκνήσειε τῶν εὖ φρονούντων μαίνεσθαι τὸν τοιοῦτον ἀποφήνασθαι, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων τε καὶ μαθημάτων, εἴ τις τἀληθὲς διαστρέφων, τὴν ἐναντίαν οἷς ἐδίδασκε περιβάλλειν αὐτῷ δόξαν πειρῷτο. Πλὴν ἀλλ' ἐδόθη καὶ τοῦτο ὡς ἐν ὑποθέσει, ὅπως καὶ ἐκ περιουσίας, καὶ ἐν ἀτόπῳ συγχωρήσει, B τὸ ἀσύστατον τοῦ δι' ἐναντίας λόγου φανῇ.

Cum ergo eum qui sic calumnietur satis abunde reprehenderimus, tempus jam est, ut ad sacrorum librorum veritatem recurramus, et in illis discipulorum Jesu mores contemplemur. Quis igitur mentis sanitate præditus, non ab illis ipsis protinus argumentans, omni fide dignos illos judicaverit? viros absque controversia ignobiles, litterarumque ignaros loquendique imperitos, at in sanctæ ac philosophicæ doctrinæ amorem progressos, et strenuam laboriosamque vitam amplexos, quam quidem inedia, et abstinentia tum a vino, tum a carnibus, plurimos item aliis afflictionibus corporis, atque orationibus supplicationibusque ad Deum, ac multo prius, summa temperantia et castitate corporis, pariter atque animæ correxerint atque perfecerint? quis non igitur illorum philosophiam supra modum admiretur, qui et a legitimis uxoribus se abduxerint, neque a voluptate saltem naturali deliniti sint, neque filiorum ac nepotum desiderio fracti et subacti? quod quidem illis ideo contigit, quod non mortales nepotes, sed immortales sibi expetiverint. Mores autem eorumdem a cupiditate omnis generis pecuniæ alienos, quis non obstupescat? qui hoc quoque conjecerit ex eo, quod non fugerint, sed secuti sint Præceptorem, qui ipsos a possidendo auro atque argento deterruerit, legemque fixerit, ut ne usque ad duas quidem tunicas rem suam augerent: quod quidem vel auditui intolerabile alii cuipiam videatur, ob gravitatem imperii: at illos etiam reipsa complevisse quod dictum est constat: ergo quodam tempore cum quidam claudus a Pe-

Ἐληλεγμένου δῆτα τούτου, φέρε, ἀναδραμόντες C ἐπὶ τὴν τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀλήθειαν, τὸ ἦθος τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν θεασώμεθα. Αὐτόθεν μὲν οὖν ἄν τις εὖ φρονῶν πῶς οὐ πάσης ἀποδοχῆς αὐτοὺς ἀξίους κρίνειεν; Ἄνδρας μὲν εὐτελεῖς ὁμολογουμένως, καὶ τὸν λόγον ἰδιώτας, εὐσεβοῦς δὲ καὶ φιλοσόφου διδασκαλίας εἰς ἔρωτα συμβεβηκότας, καὶ στέρξαντας βίον καρτερικὸν καὶ ἐπίπονον, διά νηστειῶν, οἴνου τε καὶ κρεῶν ἀποχῆς, καὶ πλείστης ἄλλης ταπεινώσεως τοῦ σώματος, διά τε εὐχῶν καὶ ἱκετηριῶν τῶν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ πολὺ πρότερον δι' ἄκρας σωφροσύνης καὶ ἁγνείας σώματος ὁμοῦ καὶ ψυχῆς κατορθούμενον. Τίς δ' οὖν οὐκ ἂν αὐτοὺς θαυμάσειε, δι' ὑπερβολὴν φιλοσοφίας καὶ ταῖς κατὰ νόμον συγκεχωρημέναις γαμεταῖς ἀποτεταγμένους, καὶ μήθ' ὑπὸ τῆς φυσικῆς ἡδονῆς καθελκυσθέντας, μήτε παίδων D καὶ ἐγγόνων ἐπιθυμίᾳ δουλωθέντας; ἐπεὶ μηδὲ θνητῶν ἐγγόνων, ἀλλ' ἀθανάτων ὠρέχθησαν. Τὸ δὲ ἀφιλοχρήματον αὐτῶν τοῦ τρόπου πῶς οὐκ ἄν τις ἐκπλαγείη; καὶ τοῦτο τεκμηράμενος ἐκ τοῦ μὴ φεύγειν, ἀλλ' ἀσπάσασθαι διδάσκαλον, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου τὴν κτῆσιν ἀπαγορεύοντα, καὶ νομοθετοῦντα μηδὲ μέχρι δευτέρου χιτῶνος αὔξειν τὴν ὕπαρξιν· ὅπερ τάχα τις ἀκούσας παρῄτητο ἂν τὸ βαρὺ τοῦ πράγματος· οἱ δὲ καὶ ἔργον πεποιηκότες τὸν λόγον ἀποδείκνυνται. Αἰτήσαντος γοῦν ποτε τοὺς ἀμφὶ τὸν Πέτρον χωλοῦ τινος (οὗτος δ' ἦν τῶν δι' ἐσχάτην ἀπορίαν τὰς τροφὰς μεταιτούντων), οὐκ ἔχων ὁ Πέτρος ὅ τι δῷ, ὡμολόγει πάσης ὑπάρξεως χρυσίου καὶ ἀργυρίου καθαρεύειν, φήσας· « Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι, ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι· ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ

[66] Exod. xxi, 3-15.

Χριστοῦ ἔγειραι καὶ περιπάτει.» Σκυθρωπὰ δὲ A αὐτοῖς προαγγέλλοντος τοῦ Διδασκάλου, προσέχοντες δι' ὧν πρὸς αὐτοὺς ἔλεγεν· «Ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἔχετε·» καὶ πάλιν· «Κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται,» πῶς οὐκ αὐτοὶ μὲν δῆλοι τὸν τρόπον, ὅτι δὴ στεῤῥοί τινες καὶ βαθεῖς ὑπῆρχον, μὴ φεύγοντες τὰ τῆς ψυχῆς γυμνάσια, μηδὲ τὰ πρὸς ἡδονὴν μεταδιώκοντες; καὶ ὁ διδάσκαλος δὲ, ὅτι μὴ δι' ἀπάτης θέλγων αὐτοὺς καὶ τὰ οἰκεῖα προϊσχόμενος ἐξῳκειοῦτο, ἐλευθέρῳ δὲ καὶ ἀληθεῖ λόγῳ τὰ συμβησόμενα θεσπίζων, τὴν αἵρεσιν τῆς κατ' αὐτοῦ (1) πολιτείας εἰς αὐτοὺς ἐνετίθετο; Τοιαῦτα δὲ ἦν καὶ τὰ περὶ τῶν μελλόντων διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ συμβήσεσθαι αὐτοῖς, ἐν οἷς προλέγων ἐμαρτύρατο, ὅτι καὶ ἐπὶ ἡγεμονίας ἀχθήσονται, καὶ μέχρι βασιλέων φθάσουσι, καὶ παντοίας ὑπομενοῦσι τιμωρίας, B δι' οὐδὲν μὲν φαῦλον, οὐδὲ δι' ἑτέραν εὔλογον αἰτίαν, αὐτὸ δὲ τοῦτο μόνον διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὃ καὶ ἔστιν εἰς δεῦρο θεωροῦντας ἐνεργούμενον, καταπλαγῆναι τὴν πρόῤῥησιν· ἡ γὰρ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος ὁμολογία τοὺς θυμοὺς εἴωθεν ἐκκαίειν τῶν ἀρχόντων. Κἂν μηδενὶ γὰρ φαῦλον ᾖ πεπραγμένον τῷ τὸν Χριστὸν ὁμολογοῦντι, κολάζουσιν ὁμοίως αἰκιζόμενοι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὡς πάντων κακούργων χαλεπωτέρως· εἰ δ' ἐξομόσαιτό τις τὴν προσηγορίαν, καὶ ἀρνηθείη μὴ εἶναι τῶν Χριστοῦ μαθητῶν, ἀφεῖται παραχρῆμα ἐλεύθερος, κἂν μυρίοις ἔνοχος ἁλίσκηται πλημμελήμασι.

Καὶ τί με χρὴ μυρία συναγαγεῖν, τὸ τῶν ἀποστό- C λων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαγράφειν ἦθος πειρώμενον, ἀρκούντων καὶ τῶν εἰρημένων εἰς ἀπόδειξιν τοῦ προκειμένου; οἷς ἔτι ταῦτα προσθεὶς, ἐπὶ τὸ ἕτερον εἶδος τῶν συκοφαντῶν μεταβήσομαι. Ματθαῖος ἀπόστολος τὸν πρότερον βίον οὐκ ἀπὸ σεμνῆς διατριβῆς ὡρμᾶτο, ἐκ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς τελωνίας καὶ πλεονεξίας σχολαζόντων. Τοῦτο οὐδεὶς τῶν εὐαγγελιστῶν ἐδήλωσεν, οὐχ ὁ συναπόστολος αὐτοῦ Ἰωάννης, οὐδέ γε Λουκᾶς, οὐδὲ Μάρκος, ὁ δὲ Ματθαῖος τὸν ἑαυτοῦ στηλιτεύει βίον, καὶ κατήγορος αὐτὸς ἑαυτοῦ γινόμενος. Ἐπάκουσον γοῦν, ὅπως διαῤῥήδην ἐπ' ὀνόματος αὐτοῦ μέμνηται, ἐν τῷ πρὸς αὐτοῦ γραφέντι Εὐαγγελίῳ τοῦτον λέγων τὸν τρόπον· «Καὶ παράγων ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον D λεγόμενον, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀκολούθει μοι· καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ. Καὶ ἐγένετο ἀνακειμένου αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.» Καὶ πάλιν προϊὼν ἑξῆς, τόν τε κατάλογον τῶν μαθητῶν ἐξαριθμούμενος, αὐτὸς ἑαυτῷ τὸ τοῦ τελώνου ὄνομα προστίθησιν. Λέγει δ' οὖν· «Τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα· πρῶτος Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου καὶ Ἰωάννης

A tro, et ab iis qui circum Petrum erant aliud postularet (hic porro unus erat eorum, qui ob extremam inopiam victum mendicabant) non habens Petrus quid daret, confessus est, ab omni se possessione auri atque argenti abhorrere, his quidem verbis: «Argentum et aurum non est mihi, **119** quod autem habeo, hoc tibi do; in nomine Jesu Christi surge et ambula [69].» Cum vero illi a suo Præceptore tristia audita perciperent, si modo attendebant quæ ad ipsos diceret, «In mundo afflictionem habebitis.» Et rursus: «Lugebitis et plorabitis vos, mundus autem gaudebit: [70]» nonne de animi sui moribus plane indicabant? quod videlicet solidiori quadam altiorique natura constarent, cum animi labores non fugerent, neque voluptatem perse- B querentur, quodque ipsorum magister non fraudulente eos demulcens, aut res suas eis ostentans sibi ipsi illos adjungeret, sed ingenua veraque oratione quæ eventura erant canens, suæ reipublicæ rationem atque propositum, in animis illorum infigeret? Talia item erant quæ propter nomen suum passuros illos prædicabat, significans, quod ad præsides ducendi essent, quod ante reges sistendi, quod omnis generis pœnas subituri, non ob levem rem aliquam, neque ob ullam probabilem causam, sed id totum propter unum suum nomen. Quod interim cum reipsa ad hanc usque diem compleri cernamus, cur non hujusce eventus prædictionem obstupescimus? una enim confessio nominis Jesu, animos consuevit accendere principum. Nam etsi nihil reprehensione dignum admiserit, qui Christum confessus est, eum tamen puniunt plectentes nominis illius causa, omnibus scelestis asperius. Quod si quis eam appellationem abjuraverit, negaveritque se Christi esse discipulum, dimittitur illico ac liberatur, etiamsi innumerabilibus peccatis obnoxius teneatur.

C Et quid me Salvatoris nostri apostolorum mores describere conantem, plura in unum cogere oportet, cum iis quæ dicta sunt, abunde contenti esse possimus, ad id demonstrandum quod a nobis propositum est? Quibus cum pauca quæ sequuntur addidero, ad aliud calumniantium genus me convertam. Matthæus apostolus vitæ genus, quod prius sectatus est, nullo graviore studio aut consuetudine refertum sibi delegit, sed inter publicanos, et eos qui pecuniæ colligendæ vacarent. Hoc quidem nullus evangelistarum indicavit, non coapostolus ejus Joannes, non Lucas, non Marcus, sed ipse Matthæus suam ipsius vitam non dissimulans, palamque seipsum accusans. Audi igitur quomodo palam sui nominis meminit, in eo, quod ipse scri- D psit Evangelio, et mores proprios notavit. «Et præteriens inde Jesus, vidit **120** hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine, et dixit ei: Sequere me. Et surgens secutus est eum. Et factum est, discumbente illo in domo, ecce multi publicani et peccatores simul discumbebant cum Jesu, et discipulis ejus [71].» Deinceps sermone progressus, ac discipulorum nomina enumerans, ipse sibi, ipsi publicani nomen adjungit, dicit igitur: «Duodecim vero apostolorum nomina sunt hæc: primus Simon

[69] Act. iii, 6. [70] Luc. v, [illegible]. [71] Matth. ix, [illegible].

(1) Αὐτοῦ. Forte [illegible]. Lat.

qui dicitur Petrus, et Andreas frater ejus, Jacobus Zebedæi, et Joannes frater ejus, Philippus et Bartholomæus, Thomas et Matthæus publicanus [72]. » Itaque Matthæus abundantia quadam modestiæ, studium præ se ferens veritatis in suis moribus indicandis, publicanum se appellavit, neque priorem suam vitam occultare voluit. Et secundo loco post æqualem suum se nominavit. Cum enim singuli singulis comparantur, ipse Matthæus Thomæ, Petrus Andreæ, Jacobus Joanni, Philippus Bartholomæo, Thomam sibi ipsi præponit, priorem illi locum, quamvis coapostolo, tanquam honoratiori tribuens, tametsi reliqui evangelistæ contrarium faciunt. Audi itaque Lucam, ut Matthæi mentionem faciens, non publicanum dicit, neque post Thomam collocat, sed præstantiorem illum cognoscens, priorem quoque nominat, Thomam illi secundo loco subjungens, quod ipsum Marcus quoque servavit. Verba igitur illius sic se habent : « Et cum dies factus esset, vocavit discipulos suos, et elegit duodecim ex eis, quos et apostolos nominavit : Simonem, quem etiam Petrum vocavit, et Andream fratrem ejus, Jacobum et Joannem, Philippum et Bartholomæum, Matthæum et Thomam [73]. » Sic Matthæum Lucas anteponit, quemadmodum ipsi tradiderant, qui ab initio ipsi viderant, et ministri fuerant sermonis. Joannem quoque similem Matthæo invenies. Nam in suis epistolis ne meminit quidem suæ appellationis, aut seniorem se nominat, nusquam vero apostolum aut evangelistam. In Evangelio autem, cum significasset illum quem diligebat Jesus, nomen suum non posuit. Petrus vero ex nimia quadam reverentia, ne dignum quidem se scriptione Evangelii existimavit. Sed ejus familiaris ac discipulus Marcus, in commentarium retulisse ejusdem de rebus gestis Jesu, narrationes memoratur.
121 Qui cum ad illum historiæ locum venisset, ubi Jesus interrogavit, quem se esse homines dicerent, ipsique sui discipuli quam de se opinionem haberent, subjunxissetque Petrus, tanquam de Christo, nihil illi respondentem Jesum aut dicentem describit, sed illis comminantem duntaxat, ut nemini de ipso dicant. Non enim interfuit Marcus iis quæ a Christo dicta sunt : ac ne Petrus quidem, quæ ad ipsum ac de ipso dicta sunt ab Jesu, proprio testimonio proferre æquum putavit. Quæ autem illa sint, quæ videlicet ad ipsum Petrum dicta sunt, Matthæus his indicat verbis : « Vos autem quem me dicitis esse? et respondens Simon Petrus dixit : Tu es Christus Filius Dei vivi. Respondens Jesus dixit ei : Beatus es, Simon Barjona, quoniam caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui est in cœlis, et ego tibi dico : Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalebunt adversus eam; et dabo tibi claves regni cœlorum, et quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cœlis : et quæcunque solveris super ter-

A ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, Θωμᾶς καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης. » Οὕτως μὲν ὁ Ματθαῖος, δι' ὑπερβολὴν ἐπιεικείας τὸ φιλάληθες ὑποφαίνων τοῦ ἰδίου τρόπου, καὶ τελώνην ἑαυτὸν ἀπεκάλει, μὴ ἀποκρύπτων τὸν πρότερον ἑαυτοῦ βίον, καὶ τοῦ συζύγου δεύτερον ἑαυτὸν κατέλεγεν. Συνεζευγμένος γοῦν τῷ Θωμᾷ, ὁ Πέτρος Ἀνδρέᾳ, καὶ Ἰάκωβος τῷ Ἰωάννῃ, καὶ Φίλιππος Βαρθολομαίῳ, προτάττει ἑαυτοῦ τὸν Θωμᾶν, προτιμῶν ὡς κρείττονα τὸν συναπόστολον, τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν τοὐναντίον πεποιηκότων. Ἄκουε γοῦν Λουκᾶ, πῶς, τοῦ Ματθαίου μνημονεύσας, οὐ τελώνην ὀνομάζει, οὐδ' ὑποτάττει τῷ Θωμᾷ, κρείττονα δὲ αὐτὸν εἰδὼς, πρῶτον αὐτὸν κατέλεξεν, δεύτερον τὸν Θωμᾶν ἐπαγαγὼν, ὥσπερ καὶ ὁ Μάρκος πεποίηκεν· ἔχουσι δὲ αὐτοῦ αἱ λέξεις B οὕτως· « Καὶ ὅτε ἡμέρα ἐγένετο, ἐφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἐκλεξάμενος ἐξ αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, Σίμωνα, ὃν καὶ ἐκάλεσε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον, καὶ Θωμᾶν. » Οὕτως μὲν τὸν Ματθαῖον ὁ Λουκᾶς ἐτίμησε, καθ' ἃ παρέδωκαν αὐτῷ οἱ ἀπαρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου. Καὶ τὸν Ἰωάννην δὲ ὅμοιον εὕροις ἂν τῷ Ματθαίῳ. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ οὐδὲ μνήμην τῆς οἰκείας προσηγορίας ποιεῖται, ἢ πρεσβύτερον ἑαυτὸν ὀνομάζει, οὐδαμοῦ δὲ ἀπόστολον, οὐδὲ εὐαγγελιστήν· ἐν δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ ἐπισημηνάμενος ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, οὐκ ἐδήλωσεν ὀνομαστὶ ἑαυτόν. Ὅ γε μὴν Πέτρος οὐδὲ καθῆκεν ἐπὶ τὴν Εὐαγγελίου C γραφὴν δι' εὐλαβείας ὑπερβολήν. Τούτου Μάρκος γνώριμος καὶ φοιτητὴς γεγονὼς ἀπομνημονεῦσαι λέγεται τὰς τοῦ Πέτρου περὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἰησοῦ διαλέξεις, ὃς ἐλθὼν ἐπ' ἐκεῖνα τῆς ἱστορίας, ἐν οἷς ὁ Ἰησοῦς ἐρωτήσας, τίνα φασὶν αὐτὸν οἱ ἄνθρωποι, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ, τίνα δόξαν ἔχοιεν περὶ αὐτοῦ, ὑπακούσαντος τοῦ Πέτρου, ὡς περὶ Χριστοῦ, οὐδὲν ἀποκρινάμενον τὸν Ἰησοῦν οὐδὲ λέγοντα αὐτῷ γράφει, ἀλλ' ὅτι ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ. Οὐ γὰρ παρῆν ὁ Μάρκος τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ λεχθεῖσιν, ἀλλ' οὐδὲ Πέτρος τὰ πρὸς αὐτὸν καὶ περὶ αὐτοῦ λεχθέντα τῷ Ἰησοῦ ἐδικαίου δι' οἰκείας προφέρειν μαρτυρίας. Τίνα δὲ ἦν τὰ πρὸς αὐτὸν λεχθέντα, Ματθαῖος δηλοῖ διὰ τούτων· « Ὑμεῖς D δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε· Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· Μακάριος εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἐπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐγώ σοι λέγω· Σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτην τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ ὅσα ἂν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὅσα ἂν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Τοσούτων εἰρημένων τῷ Πέτρῳ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ὁ Μάρκος, μηδὲν τούτων μνημονεύσας,

[72] Matth. x, 2, 3. [73] Luc. vi, 13-15.

ὅτι μηδ' ὁ Πέτρος ταῦθ', ὡς εἰκὸς, ἐν ταῖς αὐτοῦ A διδασκαλίαις ἐξηγόρευσεν, ὅρα τί φησιν, ἐρωτήσαντος τοῦ Ἰησοῦ· « Ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει· Σὺ εἶ ὁ Χριστός. Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ. » Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Πέτρος εἰκότως παρασιωπᾶσθαι ἠξίου· διὸ καὶ Μάρκος αὐτὰ παρέλιπε· τὰ δὲ κατὰ τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ εἰς πάντας ἐκήρυξεν ἀνθρώπους. Ἐπεὶ καὶ ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ πικρῶς. Εὕροις δ' οὖν τὸν Μάρκον ἱστοροῦντα περὶ αὐτοῦ τάδε· « Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ, ἔρχεται πρὸς αὐτὸν μία τῶν παιδισκῶν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἰδοῦσα αὐτὸν θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ λέγει· Καὶ σὺ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου ἦς. Ὁ δὲ ἠρνήσατο λέγων· Οὔτε ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις· καὶ ἐξῆλθεν εἰς τὸ ἔξω προαύλιον, καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε. Πάλιν δὲ ἰδοῦσα αὐτὸν ἡ παιδίσκη, ἤρξατο λέγειν B τοῖς παρεστῶσιν· Οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστιν. Ὁ δὲ πάλιν ἠρνήσατο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ· Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ, καὶ γὰρ Γαλιλαῖος εἶ. Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, ὅτι Οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, ὃν λέγετε· καὶ εὐθέως ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. » Μάρκος μὲν ταῦτα γράφει· Πέτρος δὲ ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρεῖ· πάντα γὰρ τὰ παρὰ Μάρκῳ τῶν Πέτρου διαλέξεων εἶναι λέγεται ἀπομνημονεύματα. Οἱ δὴ οὖν τὰ μὲν δόξαντα αὐτοῖς ἀγαθὴν φέρειν φήμην παραιτούμενοι, τὰς δὲ καθ' ἑαυτῶν διαβολὰς εἰς ἄληστον αἰῶνα καταγράφοντες, καὶ τῶν πλημμεληθέντων αὐτοῖς τὰς κατηγορίας, ἃς οὐκ ἄν τις ἔγνω τῶν μετὰ ταῦτα, εἰ μὴ διὰ τῆς αὐτῶν ἔμαθεν φωνῆς καθ' ἑαυ- C τῶν στηλιτεύοντες, πῶς οὐ φιλαυτίας μὲν ἁπάσης καὶ ψευδολογίας ἐκτὸς γεγονέναι ἐνδίκως ἂν ὁμολογοῖντο, φιλαλήθους δὲ διαθέσεως σαφῆ καὶ ἐναργῆ τεκμήρια παρεσχηκέναι; Οἱ δέ γε τοὺς τοιούσδε πεπλάσθαι καὶ καταψεύσασθαι νομίζοντες, καὶ οἷα πλάνοις βλασφημεῖν πειρώμενοι, πῶς οὐκ ἂν γένοιντο καταγέλαστοι; φίλοι μὲν φθόνου καὶ βασκανίας, ἐχθροὶ δὲ αὐτῆς ἀληθείας ἁλισκόμενοι, οἵ γε τοὺς οὕτως ἀπανούργους καὶ ἄπλαστον ὡς ἀληθῶς καὶ ἀκέραιον ἦθος διὰ τῶν οἰκείων λόγων ἐπιδεδειγμένους, πανούργους τινὰς καὶ δεινοὺς ὑποτίθενται σοφιστὰς, ὡς τὰ μὴ ὄντα πλασαμένους, καὶ τῷ οἰκείῳ διδασκάλῳ τὰ μὴ πρὸς αὐτοῦ πραχθέντα κεχαρισμένως ἀναθέντας. Ὡς εὖ μοι δοκεῖ εἰρῆσθαι· Πάντα χρὴ πιστεύειν τοῖς τοῦ Ἰησοῦ μαθηταῖς, ἢ μή· καὶ εἰ μόνοις τούτοις τοῖς ἀνδρά- D σιν ἀπιστητέον, καὶ τοῖς πᾶσιν, οἵτινές ποτ' ἄρα παρ' Ἕλλησιν, ἢ παρὰ βαρβάροις βίους καὶ λόγους καὶ ἀπομνημονεύματα τῶν κατὰ χρόνους ἐπί τισιν ἀγαθοῖς κατορθώμασι βοηθέντων συνεγράψαντο· ἢ τοῖς μὲν ἄλλοις πιστεύειν εὔλογον, μόνοις δὲ τούτοις ἀπιστεῖν. Καὶ πῶς οὐχ ἐμφανὴς ὁ φθόνος; Τί δέ; οἱ καταψευδόμενοι τοῦ Διδασκάλου, καὶ τὰ μὴ γεγονότα τῇ αὐτῶν παραδιδόντες γραφῇ, ἆρα καὶ τὰ πάθη κατεψεύσαντο αὐτοῦ; τὴν ἑνὸς λέγω μαθητῶν προδοσίαν, καὶ τὴν τῶν συκοφαντῶν κατηγορίαν, χλεύας τε καὶ διασυρμοὺς δικαστῶν, τάς τε ὕβρεις καὶ τὰς πληγὰς τὰς κατὰ προσώπου, μάστιγάς τε κατὰ νώ-

ram, erunt soluta et in cœlis [74]. » Cum hæc tam multa dicta sint Petro ab Jesu, Marcus nihil horum commemorans, propterea quod ne Petrus quidem, ut verisimile est talia in suis narrationibus enuntiavit, audi, quid dicat, post Jesu interrogationem : « Respondens, inquit, Petrus dicit : Tu es Christus, et comminatus est eis, ut nemini dicerent de ipso [75]. » Hæc sane Petrus merito tacenda judicavit : quare etiam Marcus ea præteriit. Quæ autem ad negationem suam pertinebant, in omnes homines protulit ac publicavit : quoniam post illam flevit amare. Invenies itaque de eo narrantem Marcum : « Et cum esset Petrus in atrio, venit ad eum una ex ancillis summi sacerdotis, et cum vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait : Et tu cum Jesu Nazareno eras, at ille negavit dicens : Neque novi, neque scio quid dicas, et exivit foras ante atrium, et gallus cantavit. Rursus autem cum vidisset illum ancilla, cœpit dicere circumstantibus : Hic ex illis est, at ille iterum negavit : Et post pusillum, rursus qui astabant dicebant Petro : Vere ex illis es, nam et Galilæus es : ille autem cœpit anathematizare, et jurare, quod nescio hominem istum, quem dicitis : et statim gallus iterum cantavit [76]. » **122** Marcus quidem hæc scribit, ac Petrus hæc de seipso testificatur : omnia enim quæ apud Marcum leguntur, narrationum sermonumque Petri dicuntur esse commentaria. Qui igitur ea quæ poterant ipsis afferre bonam famam, recusant, criminationes vero contra seipsos, sempiternæ memoriæ in scriptis suis commendant, et eorum quæ ab ipsis peccata sunt accusationes, quas posteriorum nullus unquam cognovisset, nisi ipsorum scriptis didicisset, publice ab omnibus legendas proponunt, cur non ab omni de seipsis opinione, omnique mendacio merito abhorrere credantur? studiique erga veritatem argumenta certissima præbere? Qui vero tales viros fictionibus usos, ac mentitos putant, et tanquam impostores infamia probrisque notare conantur, cur non ipsi potius et ridiculi sunt, et odio invidiaque digni, tanquam omnis veritatis inimici habentur? qui quidem viros tam ab omni malitia alienos, tamque sine fuco, vereque sincerum animum in suis scriptis præ se ferentes, malitiosos quosdam et callidos audent fingere sophistas, tanquam eos qui quidquid scripserint commenti sint, et suo præceptori, quæ ille nunquam fecerit, ad gratiam tribuerint? Sane commode mihi dictum videtur : aut prorsus credere oportet Jesu discipulis, si reliquis quoque scriptoribus : aut si non his, ne reliquis quidem. Cur enim, si solis his viris detrahenda sit fides, non etiam reliquis omnibus, quicunque unquam aut apud Græcos, aut apud barbaros, vitas, aut orationes, aut commentaria conscripserunt, eorum qui variis temporibus in aliquo genere virtutis atque officii, præstiterint? aut si dicis aliis quidem credere æquum esse, at his solis non credere :

[74] Matth. xvi, 15-19. [75] Ibid. 20. [76] Marc. xiv, 66-72.

cur non hoc plane ad invidiam referatur? Quod si demus illos de Præceptore fuisse mentitos, et quæ ille nunquam fecerit scriptis suis complexos, num etiam de iis mentitos, quæ idem passus est, dare possumus? dico autem de unius ex discipulis proditione, de calumniis criminantium, de ludibriis et irrisionibus judicum, de contumeliis, de ictibus in facie, flagellisque in tergo : de corona spinea, quæ illi ad ignominiam imposita est : de purpureo vestimento, quod instar chlamydis illi circumdatum est : de illo ipso denique crucem quasi tropæum aliquod humeris gestante, et in ea infixo, manibus pedibusque trajectis, de aceto quod illi potus loco porrexerunt, de arundine qua illius tempora percussere, de conviciis quæ in illum a spectantibus jactata sunt?

123 At enim et hæc, et quæcunque alia de illo his similia feruntur, aut ficta esse oportet ab illius discipulis, aut in his quidem tanquam verissimis, illis credendum est, in reliquis vero, quæ clariorem illum venerabilioremque reddunt, non credendum. Sed hæc de iisdem sibi ipsi contraria opinio, unde confirmabitur? Dicere enim eosdem de eodem, et vera prodere et mentiri, nihil aliud est, nisi contraria in eodem de iisdem rebus dicere. Quomodo hæc refellentur? Si enim hoc illis fingendi propositum fuit, ut mendaciis suum præceptorem ornarent, cur illi ea, quæ modo diximus ascripserunt? aut cur posteris indicarunt, quod et tristis fuerit, et tædio affectus, et animo turbatus? aut quod ipsi illum deseruerint atque abierint? aut quod qui omnibus ipsis præpositus fuerat apostolus illius, et discipulus Petrus, nullis neque tormentis, neque tyrannicis minis, ter illum abjuraverit? Hæc enim et si alii dixissent, neganda ab iis tamen fuere, qui nihil aliud sibi in scribendo proposuissent, nisi ut reverentiam præceptori compararent. Quod si veridici in tristioribus de illo narrationibus videntur, cur non in iis item, quæ lætitiam, gloriamque habent, multo magis, quam sibi ipsis contrarii? Nam quibus unum propositum fuerit mentiendi, ab iis si qua offendunt, ea in primis, aut præteriri oportebat silentio, aut si id non poterat, negatione refelli. Quis enim apud posteros ea quæ tacuissent, reprehendere unquam potuisset? Sed si mentiri decreverant, cur non illud quoque mentiti sunt, Judam qui osculo illum tradidit, simul ac proditionis signum ostendere ausus est, in lapidem esse conversum? et qui alapam illi inferre ausus est, ejus illico dextram aruisse? et Caipham pontificem, propterea quod falsis contra illum criminibus consenserit, oculis captum fuisse? Cur vero non omnes mentiti sunt, significantes nihil plane illi quod possit offendere evenisse? sed ipsum quidem evanuisse, forumque et judicia illorum risisse? qui vero illum comprehendere ausi fuerant, divinitus illusos, contra illum se agere quæ egerunt, tametsi ille non aderat, credidisse? Quid porro? Nonne gravius digniusque scripsissent, nullum plane humanum aut mortalem casum, illum sub-

του, καὶ τὸν ἐξ ἀκανθῶν στέφανον ἐπ' ἀτιμίᾳ περιτιθέμενον αὐτῷ, φοινικοῦν τε χιτῶνα ἐν χλαμύδος σχήματι περιβληθέντα, καὶ τέλος αὐτὸν αὐτὸ τὸ τοῦ σταυροῦ τρόπαιον ἐπικομίζοντα· ἐν τούτῳ τε πηγνύμενον, καὶ χεῖρας καὶ πόδας καταπειρόμενον, ὄξει τε ποτιζόμενον, καὶ παιόμενον κατὰ κόῤῥης καλάμῳ, καὶ πρὸς τῶν ὁρώντων ὀνειδιζόμενον; Ἀλλὰ γὰρ καὶ ταῦτα, καὶ ὅσα τούτοις συμφέρεται, ὁμοίως πεπλάσθαι χρὴ πρὸς τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἢ ἐν τούτοις μὲν χρὴ πιστεύειν αὐτοῖς ὡς ἀληθεστάτοις, ἐν δὲ τοῖς ἐπιδόξοις καὶ σεμνοτέροις ἀπιστεῖν. Καὶ πόθεν τὸ περὶ αὐτοὺς ἐναντίον δόγμα συστήσεται; Τὸ γὰρ ἀληθεύειν τοὺς αὐτοὺς φάναι, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ψεύδεσθαι, οὐδέν ἐστιν ἢ τἀναντία κατὰ τὸ αὐτὸ περὶ τῶν αὐτῶν λέγειν. Τίς οὖν ὁ τούτων ἔλεγχος; εἰ γὰρ δὴ πλάττεσθαι αὐτοῖς σκοπὸς ἦν, καὶ λόγοις ψευδέσι τὸν Διδάσκαλον κοσμεῖν, οὐκ ἄν ποτε αὐτοῖς τὰ προειρημένα κατέγραφον, οὐδ' ἂν ἐδήλουν τοῖς μετὰ ταῦτα ἀνθρώποις, ὅτι δὴ ἐλυπεῖτο, καὶ ἠδημόνει, καὶ τετάρακτο τὴν ψυχήν, ὅτι αὐτοὶ αὐτὸν ἀπολιπόντες ᾤχοντο· ἢ ὅτι ὁ πάντων αὐτῶν προκεκριμένος ἀπόστολός τε καὶ μαθητὴς αὐτοῦ Πέτρος, βασάνων ἐκτὸς καὶ ἀρχοντικῆς ἀπειλῆς τρίτον αὐτὸν ἐξωμόσατο. Ταῦτα γὰρ κἂν ἄλλων λεγόντων, χρῆν δήπουθεν ἀρνεῖσθαι τοὺς οὐδὲν ἄλλο ἢ χαρίζεσθαι τὰ σεμνότερα τῷ διδασκάλῳ προτεθειμένους. Εἰ δὲ φιλαλήθεις ἐν τοῖς αὐτοῦ σκυθρωποῖς διηγήμασι φαίνονται, πολὺ μᾶλλον ἐν τοῖς ἐνδοξοτέροις εἶεν ἂν τοιοῦτοι. Τοὺς γὰρ ἅπαξ ψεύδεσθαι προελομένους, τὰ λυπηρὰ χρῆν μᾶλλον ἐκφυγεῖν ἤτοι διὰ σιωπῆς, ἢ διὰ τῆς περὶ αὐτῶν ἀρνήσεως, μὴ ἄλλως τῶν ὀψιγόνων ἐλέγξαι δυναμένων τὰ σεσιγημένα. Διὰ τί γὰρ μὴ ἐψεύσαντο, καὶ ἔφησαν, ὅτι Ἰούδας μὲν ὁ προδοὺς αὐτὸν φιλήματι, τολμήσας τὸ σύμβολον ἐνδείξασθαι τῆς προδοσίας, ἀπολιθωθείη αὐτίκα· ὁ δὲ ῥαπίσαι αὐτὸν τολμήσας, ξηρὸς παραχρῆμα γένοιτο τὴν δεξιάν· ὁ δ' ἀρχιερεὺς Καϊάφας, ὡς ἂν συντρέχων τοῖς κατ' αὐτοῦ συκοφάνταις, πηρωθείη τὰς ὄψεις; διὰ τί δὲ μὴ ἐψεύσαντο πάντες, ὅτι μηδὲν σκυθρωπὸν ἀληθῶς περὶ αὐτὸν γέγονεν; Ἀλλ' ὁ μὲν ἀφανὴς ἦν καταγελάσας αὐτῶν τοῦ δικαστηρίου· οἱ δὲ ἐπιβουλεύοντες, ὑπὸ φαντασίας θεηλάτου πλανώμενοι, ἐνεργεῖν κατ' αὐτοῦ μὴ παρόντος ἐδόκουν; Τί δ'; ἆρα οὐκ ἦν σεμνότερον τοῦ πλάττεσθαι, ὅτι τῶν τοιῶνδε ποιητὴς ἔργων παραδόξων γέγονε, τὸ γράφειν, ὅτι μηδὲν μὲν ἀνθρώπινον, μηδὲ θνητὸν περὶ αὐτὸν συνέβη, ἐνθέῳ δὲ δυνάμει τὰ πάντα καταδησάμενος, τὴν εἰς οὐρανοὺς ἐπάνοδον μετὰ θειοτέρας δόξης ἐποιήσατο; οὐ γὰρ δὴ τούτοις ἀπιστεῖν ἔμελλον οἱ ταῖς ἄλλαις αὐτῶν διηγήσεσι πεπιστευκότες. Οἱ δ' οὖν μηδὲν τῆς ἀληθείας ἐν τοῖς ἀπεμφαίνουσι καὶ σκυθρωποῖς παραχαράξαντες πῶς οὐκ ἂν εἶεν ἄξιοι καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς, οἷς ἐμαρτύρησαν αὐτῷ τὰ παράδοξα, φαύλης ἐκτὸς ὑπονοίας καθεστάναι; Αὐτάρκης μὲν οὖν καὶ ἡ τῶνδε τυγχάνει περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαρτυρία· οὐδὲν δὲ οἷον ἐκ περιουσίας καὶ τῷ ἐξ Ἑβραίων Ἰωσήπῳ μάρτυρι χρήσασθαι, ὃς ἐν τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς *Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας*, τὰ κατὰ τοὺς Πιλά-

του χρόνους ἱστορῶν, μέμνηται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τούτοις.

A iisse? verum ubi vi divina res omnes suas confirmasset, tum in cœlum gloriosius diviniusque revertisse? Certe hoc multo majorem venerationem comparasset, quam fingere, ab illo ea miracula facta quæ novimus? 124 neque enim his credituri non fuerant, qui cæteris eorumdem narrationibus fidem habuere. Qui igitur in iis quæ dedecus habent atque tristitiam, veritatem corrumpere ausi non sunt, cur non in reliquis quoque, quæ de illo protulerunt digni habentur, quibus absque suspicione falsitatis credatur, etiam si miracula narraverint? ergo licet talium hominum de Salvatore nostro testimonium, nobis abunde satisfacere debeat, tamen nihil me præter propositum facturum arbitror, si quasi ex abundantia quadam, Hebræi quoque Josephi testimonio utar, qui in decimo octavo *Judaicæ Antiquitatis* libro, Pilati tempora in historiam suam referens, de Salvatore nostro mentionem facit, his verbis.

Ἰωσήπου περὶ τοῦ Χριστοῦ.

« Γίνεται δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον Ἰησοῦς σοφὸς ἀνήρ, εἴγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή. Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τὰ ἀληθῆ σεβομένων· καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, B πολλοὺς δὲ καὶ Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο· ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν (1), καὶ αὐτὸν ἐνδείξει τῶν παρ' ἡμῖν ἀρχόντων σταυρῷ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἱ τὸ πρῶτον ἀγαπήσαντες. Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία περὶ αὐτοῦ εἰρηκότων. Ὅθεν εἰσέτι νῦν ἀπὸ τοῦδε τῶν Χριστιανῶν οὐκ ἐπέλιπε τὸ φῦλον. » Εἰ τοίνυν καὶ κατὰ τὸν ἱστορικὸν μαρτυρεῖται, οὐ μόνον τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, οὐδὲ τοὺς ἑβδομήκοντα μαθητὰς ἐξῳκειωμένος, ἀλλὰ πολλοὺς μὲν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, πολλοὺς δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ προσαγόμενος, δῆλος ἂν εἴη περιττόν τι κεκτημένος παρὰ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλως προσήγετο τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πλείους, εἰ μή τισι θαυμαστοῖς καὶ παραδόξοις ἔργοις, καὶ ξενιζούσῃ κέ- C χρητο διδασκαλίᾳ; Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων γραφή, ὅτι πολλαὶ μυριάδες ἦσαν Ἰουδαίων ἀνδρῶν πεπεισμένων αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὑπὸ τῶν προφητῶν κατηγγελμένον· καὶ ἡ ἱστορία δὲ κατέχει, ὡς καὶ μεγίστη τις ἦν Ἐκκλησία Χριστοῦ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, ἀπὸ Ἰουδαίων συγκροτουμένη, μέχρι τῶν χρόνων τῆς κατ' Ἀδριανὸν πολιορκίας. Λέγονται γοῦν οἱ πρῶτοι κατὰ διαδοχὴν προστάντες αὐτόθι ἐπίσκοποι Ἰουδαῖοι γεγονέναι, ὧν καὶ ὀνόματα εἰσέτι νῦν παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις μνημονεύεται· ὡς καὶ ἐκ τούτων λελῦσθαι πᾶσαν τὴν κατὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ διαβολήν, ὅτε καὶ πρὸς αὐτῶν, καὶ δίχα τῆς αὐτῶν μαρτυρίας, μυρία ὁμολογεῖται πλήθη Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων αὐτὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ δι' ὧν ἐπετέλει D παραδόξων ἔργων ὑφ' ἑαυτὸν πεποιημένος. Ἀλλὰ τούτων ἡμῖν ἐπὶ τοσοῦτον εἰρημένων, πρὸς τὸ πρῶτον τῶν ἀπίστων τάγμα, φέρε, καὶ πρὸς τὸ δεύτερον στῖφος ἐνστῶμεν. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ τῶν συνομολογούντων μὲν τὸν Ἰησοῦν τὰ παράδοξα πεποιηκέναι, γοητείᾳ δὲ ἄλλως ἐπὶ πλάνῃ τῶν ὁρώντων, οἷα θαυματουργὸν ἢ φαρμακέα τινά, θαυματῶσαι τοὺς παρόντας.

Josephi de Christo.

« Exsistit per idem tempus Jesus sapiens vir, si modo virum eum dicere oportet, quippe qui earum rerum auctor fuerit, quæ humanam fidem superant. Docebat porro hic homines, si quos veritatis studiosos reperiebat : ergo multos sibi Judaicæ, multos etiam Græcæ factionis adjunxit. Christus plane hic fuit : siquidem cum magistratibus nostris accusantibus, illum crucis supplicio affecisset Pilatus, non destiterunt, qui ab initio complexi fuerant : apparuit enim illis tertio die iterum vivens, quemadmodum divini prophetæ et hæc et alia innumerabilia de illo prædixerant, ex quo ad hunc usque diem Christianorum non defecit genus. » Si ergo historicus quoque testificatur, non solos duodecim apostolos, septuagintaque discipulos, ab illo sibi adjunctos, sed multos quoque tum Judaicæ, tum Græcæ factionis assumptos, palam est illum in se aliquid excellentius cæteris hominibus habuisse : qua enim alia ratione et Judaici et Græci generis multos sibi adjungere potuisset, nisi admirabilibus fidemque superantibus gestis, et inaudita quadam doctrina usus esset? fidem etiam facit liber qui Acta apostolorum inscribitur, multa millia hominum Judæorum credidisse, illum esse Christum Dei, quem prophetæ venturum nuntiassent. Historia quoque illud habet : grandem Christi Ecclesiam Hierosolymis fuisse, quam Judæi comparassent, durasseque usque ad obsidionem, quæ Adriani tempore facta est ; ergo qui primi episcopi ex successione illic præfuerunt, Judæi fuisse dicuntur, quorum nomina ab ejus loci incolis etiam nunc memorantur, 125 ut ex his quoque omnis contra discipulos illius calumnia diluatur, quando et illis testificantibus, et contra, illis non testificantibus, ipse Jesus, qui Christus est Dei, comprobatur : innumerabilem multitudinem, tum Judæorum tum Græcorum sibi ipsi subjecisse. Cæterum cum hæc a nobis dicta sint adversus primum non credentium genus, nunc ad alterum convertamur, idque refellamus. Id autem est eorum, qui fatentur quidem Jesum res gessisse admirabiles, sed præstigiis oculos intuentium delusisse, atque ut solent incantatores et venefici, in admirationem sui traxisse præsentes.

(1) Procul dubio glossema est et marginalis cujusdam Christiani lectoris adnotatio, licet habeatur in mss. et in Josepho.

VI. *Contra eos qui præstigiatorem putant Christum Dei fuisse.*

Ac primum quidem isti interrogandi sunt, quid ad ea quæ antecesserunt respondeant? Numquid ullus hominum usquam excogitari potuit, omni gravitate ac virtute refertæ reipublicæ institutor, sinceræque ac veræ doctrinæ, qualis ea est quam ante exposuimus, præceptor: qui mores præstigiatoris habuerit? Quod si et magus, et veneficus, et impostor, et præstigiator fuit, quonam modo talis doctrinæ apud omnes gentes auctor exstitit, qualem ad hunc usque diem et oculis intuemur, et auribus percipimus? deinde quis tam sibi ipsi confidens, ut aggrediatur ea in unum cogere, quæ cogi nullo modo possunt? Quis enim vere præstigiator est, cum et sceleratis sit et nefariis moribus, et eas res aggrediatur, quæ desperatis nefariisque hominibus conveniant, omnia agere solet turpis ac sordidi lucri gratia. Numquid igitur Salvator quoque, ac Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, talibus rebus obnoxius sit? At enim unde tenebitur reus, aut quomodo, qui suis discipulis, ut ex ipsorum testimonio apparet, præcepit ne possiderent aurum, aut argentum in zonis suis, neque peram in via, neque calceamenta? Deinde cur dicto illius audientes fuissent, et ea quæ acceperant in commentarios referenda litterisque commendanda putassent, si pecuniæ studiosum suum Præceptorem vidissent, et illa contraria quæ alios docebat tractantem? Non diu profecto se continuissent, quin illum habuissent derisui, verbaque ejus aspernati essent, atque a disciplina recessissent: et merito quidem, si vidissent illum sibi quidem ipsis severissimas leges imponentem, ipsum autem legum auctorem nullo modo verba suarum legum sequentem. Deinde qui vere præstigiator est ac seductor, desperatis nefariisque hominibus seipsum permittit,

126 ut possit liberius scelestas atque infandas voluptates persequi, et præstigiis atque incantationibus subigere mulierculas et sub suam malitiam trahere. At vero de Salvatoris ac Domini nostri temperantia ne dici quidem satis abunde unquam posset. Rursus enim discipuli illum testificantur præcepisse, ut ne intuerentur quidem mulierem cum libidine, his verbis: « Dictum est antiquis, Non mœchaberis, ego autem dico vobis, quod quicunque intuebitur mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo[77]. » Cum vero olim ex causa necessaria, ut multis utique prodesset, cum Samaritana muliere loquentem illum vidissent, admirati sunt quod cum muliere loqueretur, inopinatum quiddam hoc atque insolitum se intueri arbitrantes, tanquam ii qui nunquam antehac idem vidissent. Commendabat enim Salvatoris nostri sermo nihil aliud, nisi in moribus gravitatem atque austeritatem. Cæterum temperantiæ ejusdem, illa quoque doctrina magno argumento esse

[77] Matth. v, 27, 28.

A Ϛʹ. *Πρὸς τοὺς οἰομένους γόητα γεγονέναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.*

Καὶ δὴ τούσδε πρῶτον ἁπάντων ἐρωτητέον, τίνα φαῖεν πρὸς τὰ προωδευμένα. Ἆρα γὰρ ἐπινοῆσαι δυνατὸν, ἄνδρα διδάσκαλον σεμνῆς καὶ παναρέτου πολιτείας, ἁγίων τε καὶ ἀληθῶν δογμάτων, οἵων προδιήλθομεν, γόητα τὸν τρόπον γεγονέναι; Εἰ δὲ δὴ μαγγανευτής τις ἦν καὶ φαρμακεὺς, ἀπατεών τε καὶ γόης, πῶς ἂν τοιαύτης διδασκαλίας πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατέστη αἴτιος, οἵας αὐτοὶ ὁρῶμεν ὀφθαλμοῖς, καὶ ἀκοαῖς εἰς δεῦρο παραλαμβάνομεν; Ποῖος δὲ καὶ αἱρήσεται τὰ ἀσύνακτα συνάγειν; γόης μὲν γάρ τις ὡς ἀληθῶς ἀνόσιος καὶ μιαρὸς τὸν τρόπον, ἀπειρημένοις καὶ ἀνοσίοις ἐγχειρῶν, πάντα πράττει αἰσχροῦ καὶ ῥυπαροῦ κέρδους χάριν. Μήτι οὖν καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος B ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τοιοῖσδέ τισιν ἔνοχος ἦν; Πόθεν, ἢ πῶς, ὁ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ὡς πρὸς αὐτῶν μεμαρτύρηται, εἰρηκώς· « Μὴ κτήσησθε χρυσὸν, μηδ' ἄργυρον εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδ' ὑποδήματα; » Πῶς δ' ἂν ἐπείθοντο λέγοντι, καὶ ἐν ἀπομνημονεύμασιν ἐγγράφοις ταῦτα παραδιδόναι ἠξίουν, εἰ χρηματιζόμενον τὸν διδάσκαλον ἑώρων καὶ κατεναντία οἷς ἑτέρους ἐδίδασκε μετιόντα; Πάλαι δ' ἂν καταγελάσαντες αὐτοῦ, καὶ τῶν λόγων καταπτύσαντες, ἀνεχώρησαν τῆς μαθητείας εἰκότως, εἰ αὐτοῖς μὲν τοιαῦτα σεμνῶς νομοθετοῦντα ἑώρων, αὐτὸν δὲ τὸν νομοθέτην κατ' οὐδένα τρόπον ἑπόμενον τοῖς οἰκείοις λόγοις. Πάλιν ὁ μὲν γόης καὶ ὡς ἀληθῶς πλάνος τοῖς ἀπειρημένοις καὶ τοῖς ἀν- C οσίοις ἑαυτὸν ἐπιδίδωσιν, ἀνοσίων καὶ ἀθεμίτων ἡδονῶν ἕνεκεν θήρας, ὥστε ἤδη διὰ τὰς μαγγανείας γυναῖκά τινα καταβάλλειν καὶ ὑποσύρειν τῇ αὐτοῦ κακίᾳ· ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν ὅπως ἀνέστραπται περὶ σωφροσύνην, ὁπότε πάλιν οἱ μαθηταὶ μαρτυροῦσι παραινεῖν μηδ' ἐμβλέπειν γυναικὶ μετ' ἐπιθυμίας ἀκολάστου, φήσαντα· « Ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ἐμβλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτὴν ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. » Καί ποτε ἀναγκαίως ἐπὶ ὠφελείᾳ καὶ σωτηρίᾳ πολλῶν Σαμαρείτιδι γυναικὶ διαλεγόμενον αὐτὸν τεθεαμένοι ἐθαύμαζον, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει, παράδοξόν τι τοῦτο δόξαντες ὁρᾶν, ὥσπερ οὔπω καὶ ἄλλοτε πρότερον. Συνίστη δὲ ἄρα ὁ λόγος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ D ἐμβριθὲς καὶ αὐστηρὸν τοῦ τρόπου. Σωφροσύνης δὲ αὐτοῦ μέγα δεῖγμα ἦν κἀκείνη ἡ διδασκαλία, δι' ἧς ἁγνεύειν ἐξ αὐτοῦ τοῦ τῆς διανοίας βάθους, τὰς ἐμπαθεῖς ὀρέξεις ἀποτέμνοντας ἐδίδασκε λέγων· « Εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες ἐγεννήθησαν οὕτως· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Πάλιν ὁ μὲν γόης καὶ ἀληθῶς λαοπλάνος πάντα ἐγχειρεῖ καὶ πράττει δοξοκοπῶν τὰ πολλὰ φαντασιοκοπῶν, καὶ πλέον τι παρὰ τοὺς πολλοὺς εἰδέναι καὶ ἔχειν μεγαλαυχούμενος· ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὅτι μὴ δοξομανὴς καὶ ἀλαζὼν καὶ φαντασιοκόπος ἦν, ἀφ' ὧν ἰώμενος παρῄνει μηδενὶ

φράζειν μηδὲ εἰς πολλοὺς αὐτὸν ἐκφαίνειν, γένοιτ' ἂν ἔκδηλος ἀπό τε τοῦ τὰς ἐν ὄρεσι διατριβὰς καὶ τὰς ἀναχωρήσεις διώκειν, καὶ φεύγειν τὰς κατὰ πόλεις τῶν πολλῶν ἐμβλαβεῖς ὁμιλίας. Εἰ μήτε τοιγαροῦν δόξης, μήτε χρημάτων, μήτε ἡδονῆς ἕνεκεν ἐπιβέβλητο τῇ διδασκαλίᾳ, τίς ἔτι χώρα περιλείπεται ὑπονοίας τοῦ πλάνον αὐτὸν καὶ γόητα νομίζειν; Σκέψαι δὲ καὶ ταῦτα πάλιν, γόης, ὅταν ἑτέροις τὰ τῆς κακίας μεταδιδῷ, ὁποίους ἄνδρας κατασκευάζει· ἆρ' οὐχὶ γόητας καὶ πλάνους καὶ φαρμακοὺς αὐτῷ κατὰ πάντα παραπλησίους; Τίς οὖν ἤδη πώποτε τὸ πᾶν Χριστιανῶν γένος ἐκ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας γοητεῦον ἢ φαρμακεῦον κατείληφεν; Ἀλλ' οὐκ ἔστιν εἰπεῖν· ἔμπαλιν δὲ λόγους φιλοσόφους μετιὸν, ὡς ἀποδέδεικται. Ὁ δὴ οὖν ἑτέροις σεμνοῦ καὶ σώφρονος βίου εὐσεβείας τε τῆς ἀνωτάτω παραίτιος γεγενημένος, τίς ἂν ἐνδίκως νομισθείη ἢ φιλοσόφων ὁ πρώτιστος, καὶ εὐσεβῶν ἀνδρῶν διδάσκαλος; καὶ γὰρ ἂν εἴη βελτίων δήπου πᾶς ὁ διδάσκων τῶν μαθητευομένων. Φιλόσοφος ἄρα, καὶ ἀληθῶς εὐσεβὴς, πολλοῦ δεῖ πλάνος καὶ γόης, ὁμολογοῖτ' ἂν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν. Εἰ δὴ οὖν τοιόσδε τις ἦν, πῶς ἂν ἄλλως ἐπεχείρει ταῖς θαυματουργίαις ἢ θείᾳ καὶ ἀποῤῥήτῳ δυνάμει καὶ τῇ ἀνωτάτω περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ εὐσεβείᾳ; ὃν οἷα Πατέρα τιμῶν καὶ σέβων τὰ μάλιστα ἀποδείκνυται ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ λόγων. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἄρα οἵ τε ἀρχῆθεν αὐτῷ προσεσχηκότες μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα τῆς ἐκείνων διατριβῆς διάδοχοι, ποῤῥωτάτω καθεστήκεσαν φαύλης καὶ πονηρᾶς ὑπονοίας, ὡς μηδὲ τοῖς νοσηλευομένοις ἐπιτρέπειν οἷα πολλοὶ πολλὰ δρᾷν ἐπιχειροῦσιν, ἢ πετάλων ἐπιγραφαῖς, καὶ περιάμμασι χρῆσθαι, ἢ τοῖς κατεπᾴδειν ἐπαγγελλομένοις προσέχειν τὸν νοῦν, ἢ ῥιζῶν καὶ βοτανῶν θαύμασι καί τισιν ἄλλοις τοιουτοτρόποις ἀκέσεις τῶν παθῶν ἑαυτοῖς πορίζειν. Ταῦτα γοῦν πάντα τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἐξελήλαται· οὐδ' ἔστιν πώποτε Χριστιανὸν περιάμματι χρώμενον θεάσασθαι, οὐδ' ἐπιλαλιαῖς, ἢ πετάλων τινῶν περιέργων ἐπιγραφαῖς, οὐδ' ἄλλοις, ὧν τὴν χρῆσιν ἀδιάφορον οἱ πολλοὶ νενομίκασι. Τίς οὖν αἱρεῖ λόγος τοὺς τοιοῦδε διδασκάλου γόητος καὶ πλάνου μαθητὰς γεγονέναι νομίζειν; Καὶ μὴν παντὸς ἐπαγγελλομένου τι μέγας ἔλεγχος ἡ τῶν φοιτητῶν συνουσία. Ἄνδρες γοῦν ἔντεχνοι καὶ ἐπιστήμονες πάντως που τὸν αἴτιον αὐτοῖς τῆς ἐπιστήμης πολὺ κρείττονα σφῶν αὐτῶν ἐμφαίνουσιν· ὥσπεροῦν ἰατρικοὶ μὲν τῆς τοῦ διδασκάλου περὶ τὸ μάθημα κατορθώσεως εἶεν ἂν μάρτυρες· γεωμετρικοὶ δὲ τὸν ἄρχοντα τίνα ἄλλον ἢ γεωμέτρην ἐπιγράψονται; καὶ ἀριθμητικοὶ τὸν ἀριθμητικόν; Κατὰ αὐτὰ δὲ καὶ γόητος ἀνδρὸς μέγιστοι ἂν εἶεν μάρτυρες οἱ φοιτηταὶ, τὰ ὅμοιά που τῷ διδασκάλῳ καὶ αὐτοὶ μετιόντες. Ἀλλὰ οὐδείς πω τοσούτων ἐτῶν γόης πέφανται τοῦ Ἰησοῦ μαθητὴς, καίτοι διὰ βασάνων πεῖρας τῶν κατὰ χρόνους ἡγεμόνων τε καὶ βασιλέων ἀκριβῆ τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων τὴν ἐξέτασιν πεποιημένων. Οὕτως δὲ ἄρα οὐδεὶς ἦν γόης, ὡς ἐλεύθερον ἀφεῖσθαι καὶ παντὸς ἐκτὸς κινδύνου τὸν αὐτὸ μόνον τὸ θῦσαι πρὸς αὐτῶν βεβια-

[78] Matth. XIX, 12.

potest: qua turbulentos appetitus ex ipso cogitationis profundo resecare ac purgare jubebat dicens: « Sunt eunuchi, qui sic nati sunt: et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus, et sunt eunuchi, qui castraverunt seipsos propter regnum cœlorum [78]. » Deinde qui præstigiator est et vere populi deceptor, omnia aggreditur atque agit cum jactatione sui plerumque, et ad speciem, non ad veritatem, atque amplius quiddam præter cæteros nosse se atque habere, cum ostentatione profitetur. Salvatorem vero Dominumque nostrum, non gloriæ cupiditate aut arrogantia laborasse, neque ad speciem egisse quæ egit, vel ex iis constare potest, quos a se sanitati restitutos, jubebat nemini dicere, neque seipsum in vulgus prodere, etiam ex eo quod in montibus plerumque degeret, et solitudines in iis locis sectaretur, fugeretque urbanas vulgi, quæ nocere sæpenumero solent, consuetudines. Si igitur, neque gloriæ, neque pecuniarum, neque voluptatis causa docuisse illum constat, quis prætereа superest calumniæ locus, qua ut deceptor ac præstigiator accusetur? Sed hæc quoque videamus, quæso. Item præstigiator ubi alios sua malitia imbuit, quos tandem viros illos reddit? Nonne præstigiatores, seductores, veneficos, sibi ipsi omnibus quæ agant similes? Quis igitur unquam omne Christianorum genus quod ab illius doctrina profectum est, aut præstigiis utens, aut veneficiis deprehendit? **127** Nemo quidem hoc dixerit: at contra, incumbens in sermones præceptaque sapientiæ, sane deprehendet qui volet, ut demonstratum est. Qui igitur aliis severæ castæque vitæ, ac summæ pietatis auctor exstitit, quisnam merito censebitur, nisi philosophorum primus, et pietatis religionisque magister? siquidem is qui docet, absque controversia præstantior quam ii qui docentur. Philosophus ergo vereque pius, nusquam vero seductor, aut præstigiator dici poterit Salvator ac Dominus noster. Si igitur talis fuit qualem ostendimus, qua tandem alia ratione miracula edidisse credi potest, nisi divina quadam nobisque ignota virtute, supremaque erga Deum universi pietate? Quem quod ut Patrem venerarelur et coleret, apparet ex iis in primis quæ de illo locutus est. Tantum ergo abest, ut qui illi ab initio adhæserunt discipuli, et qui posthac illis discipulis successere, ab illorum consuetudine informati, pravæ alicui aut perniciosæ suspicioni obnoxii habendi sint, ut ne ægrotantibus quidem permittant, siculi multa multi efficere conantur, aut foliorum inscriptionibus, colligationibusve uti, aut eos qui se incantaturos profitentur attendere, aut radicum herbarumque suffumigationibus, aliisve ejusdem generis nonnullis, medelas sibi morborum sufficere: hæc namque omnia a Christi doctrina exclusa sunt: neque unquam intueri licuit Christianum qui colligatione uteretur, neque magicis nugationibus, neque foliorum quorumdam laboriosis

inscriptionibus, neque cæteris similibus, quorum usum indifferentem plerique arbitrantur : quæ igitur unquam ratio convincet, ut qui talis præceptoris discipuli fuerint, præstigiatoris aut impostoris discipuli fuisse judicentur? atqui qualis sit omnis quicunque aliquid profiteatur, nulla res evidentius probaverit, quam discipulorum consuetudo : nam si viri sint artibus et scientiis præditi, profecto qui ipsis ejusmodi artium et scientiarum auctor fuerit, eum longe se ipsis præstantiorem fuisse demonstrabunt. Exempli gratia, qui medicinam ab aliquo didicerunt, excellentiæ præceptoris in tali disciplina testes idonei habendi sunt, qui vero geometriam, nullum alium se habuisse talis disciplinæ magistrum quam geometram probabunt; nec vero arithmetici alium quam arithmeticum : eadem ratione, aliquem fuisse impostorem optimi sane testes habendi sunt qui ab illo didicerint, et qui eamdem cum suo præceptore artem exerceant. **128** Sed nullus adhuc in tam multis annis discipulus Jesu præstigiator apparuit, tametsi in diversis temporibus et reges et præsides per tormenta quidquid ad nos pertinet, diligentissime exquisiverint : ita porro nullus præstigiator fuit, ut liber dimitteretur, atque extra omne periculum constitueretur, qui modo ab ipsis coactus esset ipsorum ritu sacrificare. Quod si nullus unquam nostrorum, tam illorum quos ipsi videre potuimus, quam illorum qui quondam ipsius Jesu discipuli fuerunt, veneficii aut præstigiarum damnatus est, ergo ne Præceptor quidem talis fuit. Cæterum ne omnis nostra oratio, ex rebus non scriptis proficiscatur, videamus item quid probationis ab historia quæ litteris continetur, elici possit.

A σμένον. Εἰ δὲ οὐδεὶς πώποτε τῶν καθ᾽ ἡμᾶς οὔτε τῶν παλαιῶν ἐκείνων τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν γοητείας ἥλω, οὐδὲ ὁ Διδάσκαλος ἦν ἄρα τοιοῦτος. Ἵνα δὲ μὴ ἐξ ἀγράφων ὁ λόγος ἡμῶν ὁδεύοι, δέχου τὰς ἀποδείξεις καὶ ἀπὸ ἱστορίας ἐγγράφου.

Primi igitur ipsius Jesu discipuli, in libro qui Acta ipsorum continet, memorantur, quoscunque ex gentibus in suam disciplinam acciperent, cum eorum plerique crimine præstigiarum infames essent, in diversos mores adeo commutasse, ut ausi sint quos libros illis interdixissent, in medium proferre, et in conspectu omnium comburere. Audiamus itaque quid Scriptura illa contineat. « Multi autem eorum qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros, et combusserunt eos coram omnibus, et computatis pretiis illorum, invenerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium [79] : » tales sane erant Salvatoris nostri discipuli, tantaque orationis eorum vis erat, cum suos auditores alloquerentur, ut intimas animi partes penetrarent, tangerentque ac vulnerarent uniuscujusque conscientiam adeo, ut nemo amplius occultare posset, sed unusquisque in apertum proferret, si cujus arcani conscius sibi esset, indicemque suorum quæ prius commisisset flagitiorum, seipsum præstaret : tales item qui ab illis instituti sunt, puris utique, sincerisque animis præditi, ut nihil in illis simulati, aut fraudulenti lateret : sed contra potius ipsi mutatione a deteriore vita ad meliorem, gloriarentur atque confiderent: qui igitur magicos libros incenderunt, et externam illorum perditionem publico judicio suo comprobarunt, cur non de seipsis apud omnes certissimum posthac præbeant argumentum, nullo se prorsus magicarum rerum studio teneri? sed contra potius, ex illo jam puros se esse, et ab omni ejusmodi suspicione remotos? Si ergo jam constat Salvatoris nostri discipulos tales exstitisse, cur non ipse Præceptor fuit multo ante? **129** Quod si de discipulis qualem præceptorem habuerint vis cognoscere, habes hodie quoque innumerabiles verborum Jesu discipulos, ex quibus plurimi virorum conventus exsistunt, qui tum contra naturales corporis voluptates quasi in acie con-

B Οἱ δὴ πρῶτοι τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ἰδίων πράξεων ἱστοροῦνται τοὺς ἐξ ἐθνῶν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτῶν προσιόντας, ὥστε πολλοὺς τῶν πρότερον περὶ γοητείαν διαβεβλημένων εἰς τοσοῦτον μεταβαλεῖν τὸν ἑαυτῶν τρόπον, ὡς εἰς μέσον ἀγαγεῖν τολμῆσαι τὰς ἀπηγορευμένας βίβλους, καὶ ταύτας ἐνώπιον πάντων πυρὶ παραδοῦναι. Ἐπάκουσον δὲ ὅπως ἡ γραφὴ περιέχει· « Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνεισενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων, καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε. » Τοιοῦτοι δή τινες οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ τοσαύτην δύναμιν προφέροντες λόγων ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἀκροωμένους ὁμιλίαις, ὡς καθικνεῖσθαι τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς αὐτῶν, καθάπτεσθαί τε καὶ τιτρώσκειν τὸ ἑκάστου C συνειδὸς, ὡς μηκέτι στέγειν ἀποκρύπτοντες, εἰς φανερὸν δὲ ἄγειν τὰ ἀπόῤῥητα, ἐλέγχους τε αὐτοὺς ἑαυτῶν καὶ τῆς προτέρας αὐτῶν μοχθηρίας ἀπεργάζεσθαι· τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ πρὸς αὐτῶν μαθητευόμενοι, καθαροὶ καὶ γνήσιοι τὰς διαθέσεις, ὡς μηδὲν ὕπουλον ἐν αὐτοῖς λανθάνειν, ἐνσεμνύνεσθαι δὲ καὶ παῤῥησιάζεσθαι ἐπὶ τῇ τῶν κρειττόνων ἀπὸ τῶν χειρόνων μεταβολῇ. Οἱ δὴ οὖν πυρὶ παραδόντες τὰς μαγικὰς βίβλους, καὶ παντελῆ φθορὰν αὐτῶν ψηφισάμενοι, πῶς οὐκ ἂν εἶεν πρόδηλοι τοῖς πᾶσιν, ὅτι μηδεμίαν ἔχοιεν τοῦ λοιποῦ περὶ γοητείαν σπουδὴν, καθαροὶ δὲ ἐξ ἐκείνου πάσης τῆς περὶ τούτου ὑπονοίας ἐτύγχανον; Ὅτε τοίνυν οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πεφήνασι γεγονότες τοιούτου, πῶς οὐ πολὺ πρότερον ὁ Διδάσκαλος; Εἰ δὲ ὅλως D ἀπὸ τῶν γνωρίμων τὸν προστάτην, ὁποῖός τις ἦν, βούλει διαγινώσκειν, ἔχεις τοῦ Ἰησοῦ τῶν λόγων μαθητὰς εἰσέτι νῦν μυρίους, ὧν πλεῖστα μὲν ἀνδρῶν τυγχάνει, πλήθη παραταξαμένων μὲν πρὸς τὰς φυσικὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς, ἄτρωτον δὲ καὶ τὴν διάνοιαν παντὸς αἰσχροῦ πάθους φυλαξάντων, οἳ, καὶ τὸν πάντα βίον ἐν ἐγκρατείᾳ καταγηράσαντες, τῆς ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τροφῆς λαμπρὰ τεκμήρια παρ-

[79] Act. xix, 19.

εστήσαντο. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες παρὰ αὐτῷ τοῦτον φιλοσοφοῦσι τὸν τρόπον, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν ὅσαι μυριάδες καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οἷά τινες ἱέρειαι τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, τὴν ἀνωτάτω σοφίαν ἀσπασάμεναι, οὐρανίου τε σοφίας ἔρωτι ληφθεῖσαι, τῶν μὲν σαρκὸς ἐγγόνων ἠλόγησαν, ψυχῆς δὲ πᾶσαν ἐπιμέλειαν πεποιηκυῖαι, ὅλας αὐτὰς αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ τῷ παμβασιλεῖ καὶ Θεῷ τῶν ὅλων ἀνατεθείκασιν, ἁγνείαν παντελῆ καὶ παρθενίαν ἀσκήσασθαι. Ἕνα μὲν οὖν μηλοβότον καταλιπόντα τὴν ἑαυτοῦ χώραν προφάσει φιλοσοφίας ἄγουσιν ὧδε κἀκεῖσε περιφέροντες Ἑλλήνων παῖδες· Δημόκριτος αὐτοῖς οὗτος ἦν· καὶ Κράτης εἷς παρ' αὐτοῖς θαυμάζεται, ὅτι δὴ, τὴν οὐσίαν καταλιπὼν τοῖς πολίταις, αὐτὸς ἑαυτὸν, Κράτης Κράτητα, ἠλευθέρου κομπάζων· οἱ δὲ τῶν Ἰησοῦ λόγων ζηλωταὶ μυρίοι τὸν ἀριθμὸν, ἀλλ' οὐχ εἷς οὐδὲ δύο, τὰς κτήσεις ἀποπωλήσαντες, πένησι καὶ ἐνδεέσι μεταδεδώκασιν, ὧν καὶ αὐτοὶ τυγχάνομεν μάρτυρες, συγγενόμενοι τοιούτοις, καὶ αὐτοῖς ἔργοις, ἀλλ' οὐ λόγοις μόνοις τῆς τοῦ Ἰησοῦ μαθητείας συνιδόντες τὰ κατορθώματα. Τί χρὴ λέγειν, ὁπόσαι μυριάδες καὶ αὐτῶν βαρβάρων, οὐχὶ δὲ μόνον Ἑλλήνων, ἐκ τῶν Ἰησοῦ λόγων πᾶσαν μὲν ὑπερεκκύψαι πολύθεον πλάνην, τὸν δὲ Σωτῆρα καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντὸς, μόνον εἰδέναι Θεὸν ἐμαρτύρησαν; ὃν πάλαι φιλοσόφων εἷς μόνος ὁ Πλάτων εἰδὼς, εἰς πάντας ἐκφέρειν ὡμολόγει μὴ τολμᾷν, διαῤῥήδην φάσκων· « Τὸν μὲν οὖν πατέρα καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. » Ἀλλὰ ἐκείνῳ μὲν καὶ ἔργον εὑρεῖν ἐδόκει τὸ πρᾶγμα, καὶ ἦν ὡς ἀληθῶς μέγιστον· ἀδύνατον δὲ ἦν αὐτῷ λέγειν εἰς πάντας, ὅτι μὴ παρῆν αὐτῷ τοσαύτη τις εὐσεβείας δύναμις, ὅση τοῖς Ἰησοῦ μαθηταῖς, οἷς διὰ τῆς τοῦ Διδασκάλου συνεργίας τὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν τῶν ὅλων εὑρεῖν τε καὶ γνῶναι ῥᾴδιον γέγονε, καὶ εὑροῦσιν εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐξενεγκεῖν, ἀνακαλύψαι τε καὶ πληρῶσαι, καὶ κηρύξαι τὴν γνῶσιν πᾶσιν, ὥστε ἐκ τῆς αὐτῶν ἐκείνων διδασκαλίας εἰσέτι νῦν κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ἐν ὅλοις τοῖς ἐπὶ γῆς ἔθνεσι μυρία πλήθη οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν, καὶ παίδων, οἰκετῶν τε καὶ ἀγροίκων, τοσοῦτον τῷ τοῦ Πλάτωνος μὴ πείθεσθαι, ὡς τὸν ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντὸς μόνον Θεὸν γνωρίζειν, καὶ μόνον σέβειν, καὶ μόνον διὰ τοῦ Χριστοῦ θεολογεῖν. Ταῦτ' ἦν τοῦ νέου καὶ καινοῦ γόητος τὰ κατορθώματα· τοιαῦτα τοῦ νομιζομένου πλάνου τὰ γοητεύματα· καὶ τοιοίδε οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ, ἀφ' ὧν δεῖ τὸν διδάσκαλον ὁποῖός τις ἦν γνωρίζειν.

A sistant, tum mentem ab omni minus honesta perturbatione invulneratam conservent; qui cum omnem suam vitam usque ad senectutem continentissime egerint, institutionis quæ de verbis illius haberi soleat, certissima argumenta præstare possunt. Neque viri solum sub illo duce ad hunc modum philosophantur, sed feminarum quoque tot millia per totum orbem, ut quam multa sint non dicendum esse videatur, quæ quasi quædam sacerdotes Deum universi colentes, supremamque philosophiam amplexæ, atque amore cœlestis sapientiæ captæ, prolis quidem ac liberorum, utpote qui ad corpus pertineant, nullam habent rationem, animam vero omni diligentia curantes, totas seipsas ipso corpore atque animo, regi omnium universique Deo dedicarunt, B ut sic integra perpetuaque castitate ac virginitate fungantur. Et Græci quidem eum qui olim jactatione philosophiæ regionem suam ab hostibus depopulatam atque vastatam reliquit, verbis huc atque illuc circumferunt atque extollunt. Democritus hic est apud illos, et Crates unus apud eosdem admiratione dignus putatur, quod, re sua familiari civibus suis relicta, ipse seipsum Crates Cratetem in libertatem vindicasse jactaverit. At enim verborum Jesu æmulatores innumerabiles, non autem unus duntaxat alterve, divenditas possessiones pauperibus atque indigentibus impertiverunt, quibus etiam nos testes adsumus, qui versati sumus cum talibus, quique factis, nedum verbis, eorum officiorum C facti conscii, quæ illi in Jesu disciplina præstiterint. Cæterum quid me oportet dicere, quam multa millia etiam hominum barbarorum, non modo Græcorum, ex præceptis Jesu omnem colendi multos deos errorem transilierint atque despexerint, et hujus universi parentem atque opificem Deum unum se agnoscere affirmaverint? Quem antiquorum philosophorum vix unus Plato cum cognovisset, non audere se efferre in omnes palam professus est, plane affirmans, « parentem quidem atque opificem universi hujus, et invenire difficile esse, et cum inveneris, prodi in vulgus non posse. » Verum illi quidem et invenire difficilis visa est res et revera ingens negotium est. At vero idem publicare in omnes, enuntiareque **130** non potuit, propterea quod non tanta illi pietatis D erga Deum vis aderat, quanta Jesu discipulis, quibus ope auxilioque præceptoris, parentem opificemque universi, et invenire, et agnoscere, illaboratum ac facile contigit; et postquam invenerunt, etiam efferre in omne genus hominum, prodereque et complere, et publice enuntiare omnibus quod cognoverant, adeo quidem, ut ex illorum disciplina usque in præsens tempus, per omnes quæ sunt in orbe terrarum gentes, conventus innumerabiles, non virorum solum, sed etiam feminarum, et puerorum, et servorum, et agrestium hominum, tantum absit, ut Platoni obtemperent aut credant, ut auctorem, opificemque universi hujus, solum Deum agnoscant, solum colant, de solo per Christum, ut de Deo loquantur. Hi sunt novi hujus ac recentis præstigiatoris successus : talia ejus, qui existimatur seductor incantamenta, talesque ipsius Jesu discipuli, de quibus præceptor qualis fuerit cognosci debeat.

Φέρε δ' ἔτι, καὶ ταύτῃ τὸν λόγον διερευνησώμεθα. Γόητα φῂς αὐτὸν, ὦ οὗτος· ἀλλὰ καὶ φαρμακέα δεινὸν καὶ ἀπατεῶνα καλεῖς. Ἄρ' οὖν πρῶτος αὐτὸς

Cæterum alia quoque ratione, id de quo quæritur videamus. Præstigiatorem sane illum dicis fuisse : quinetiam veneficum callidissimum deceptoremque

vocas. Numquid igitur primus ille et solus hujusce rei inventor exstitit, an vero de more, ad ipsos præceptores initia referre oportet? Nam si nullo docente ipse primus solusque inventor hujus fuit incœpti, ita ut nihil prorsus ab aliis usquam didicerit, neque ab antiquis compilaverit, cur non divinam illi naturam tribuere oporteat, qui nullis libris, nullis præceptis, seu præceptoribus, sua sponte edoctus per seipsum, omnis disciplinæ capax, talium rerum inventor exstiterit? Atqui neque sordidæ alicujus artis, neque rationalis cujuspiam scientiæ, ac ne primorum quidem elementorum disciplinam ut percipias, sine duce ac præceptore aliquo fieri potest, nedum ea quæ naturam communem superant. Nullus certe unquam per se doctus grammaticæ præceptor nobis occurrit, neque rhetor, qui non ab aliquo didicerit, neque qui suopte ingenio medicus evaserit, neque architectus, neque alterius cujuspiam rei artifex : et hæc quidem exigua omnia atque humana. Veræ autem pietatis inter homines doctorem, dicere præstigiis quibusdam talia introduxisse, eo quo vixit tempore, ejusmodi prodigiosa admirabiliaque facta edidisse, cujusmodi nuper ipsi exposuimus, talemque illum suapte **131** natura suaque sponte exstitisse, neque ab antiquis compilasse, neque a novis magistris adjutum fuisse, qui paria ac similia ante ipsum exercuerint, quid aliud, quæso, est, nisi testificari et fateri, divinum plane quiddam fuisse, omnemque hominum naturam superasse illum de quo quærimus? At enim magistros illum dicis habuisse impostores, nec ab Ægyptiorum sapientia abhorruisse, nec quæ illorum antiquitas habuit arcana ignorasse, a quibus cum collegisset, qualem fama fert talem evasisse. Cur igitur alii nulli illo præstantiores magistri, qui et illum ætate antecesserint, et sua doctrina instituerint, aut in Ægypto, aut usquam alibi, visi sunt? Cur igitur non de illis quoque ante hujus accusationem, in omnes homines fama pervenit? cur non item illorum sicut nostri hujus, etiam nunc gloria canitur? Quis vero unquam præstigiator eorum qui fuerint, ex quo res humanæ cœpere, aut apud barbaros, aut apud Græcos, tales instituit discipulos, aut talium legum taliumque præceptorum auctor fuit, qualium fuisse Salvatoris nostri virtus ostenditur? aut quis unquam tam multis medelis, tam mirabilibus beneficentiis, quam hic noster functus memoratur? Cujus autem familiares ignis ferrique probatione earum rerum quas testificarentur veritatem ita confirmarunt, ut nostri Salvatoris discipuli, qui omnia quidem probra pertulerunt, omnia vero tormentorum genera tolerarunt, et denique proprium sanguinem effuderunt, ut quæ ipsi testificati essent confirmarent? Præterea quicunque huic nostræ rationi adversatur, dicat, quæso, quis unquam præstigiator saltem in animum induxit, de proprio nomine se novæ cujusdam gentis factionem comparaturum? Hoc autem ipsum quempiam non modo cogitasse, sed

A καὶ μόνος εὑρετὴς κατέστη τοῦ πράγματος; ἢ πάντας που κατὰ τὸ ἀκόλουθον εἰς διδασκάλους ἀναπέμπειν χρὴ τὰ αἴτια; Εἰ μὲν γὰρ, μηδενὸς διδάξαντος, αὐτὸς πρῶτος καὶ μόνος εὑρετὴς γέγονε τῆς ἐπιχειρήσεως, μηδὲν μηδαμῶς παρ' ἑτέρων μαθὼν, μηδὲ ἐκ παλαιῶν ἐρανισάμενος, πῶς οὐ θείας φύσεως χρῆν ὁμολογεῖν αὐτὸν, ὃς ἦν ἄνευ βίβλων, καὶ λόγων, καὶ διδασκάλων, αὐτοδίδακτος, καὶ αὐτομαθὴς τοιούτων πραγμάτων εὑρετὴς ἀναπέφηνεν; Καὶ μὴν οὔτε βαναύσου τέχνης, οὔτε λογικῆς ἐπιστήμης, οὐδέ γε τῶν πρώτων στοιχείων τὴν μάθησιν δίχα ποδηγοῦ καὶ διδασκάλου τινὸς ἀναλαβεῖν δυνατὸν, μὴ οὐχὶ τὴν κοινὴν ἐκβεβηκότα φύσιν. Οὐδεὶς γοῦν τῶν πώποτε αὐτοδίδακτος ἡμῖν γραμματικῆς παρῆλθε διδάσκαλος, οὐδέ γε ῥήτωρ μὴ μεμαθηκὼς, οὐδὲ αὐτοφυὴς ἰατρὸς, B οὐδὲ τέκτων, οὐδ' ἑτέρας δημιουργὸς τέχνης. Καίτοι μικρὰ ταῦτα καὶ ἀνθρώπεια. Τὸ δὲ φάναι τὸν ἀνθρώπων εὐσεβείας ἀληθοῦς διδάσκαλον τοιαῦτα τεθαυματουργηκότα καθ' ὃν ἐπεδήμει τῷ βίῳ χρόνον, καὶ τοιαύτας παραδόξους τερατείας πεποιηκότα, ἃς ἀρτίως διεξήλθομεν, ἐκ τοῦ αὐτομάτου τοιοῦτον φῆναι, μήτε παρὰ παλαιῶν ἐρανισάμενον, μήτ' ἐκ νέων διδασκάλων ὠφελημένον, τὰ ὅμοια καὶ πρὸ αὐτοῦ πεποιηκότων, τί ἄλλο ἢ μαρτυρούντων ἐστὶ καὶ ὁμολογούντων θεῖον ἀληθῶς χρῆμα γεγονέναι, καὶ πᾶσαν ἀνθρώπου φύσιν ὑπερβεβηκέναι τὸν δηλούμενον; Ἀλλὰ διδασκάλοις αὐτὸν φῂς προσεσχηκέναι πλάνοις, μηδὲ λαθεῖν αὐτὸν τὰ σοφὰ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ τῶν πάλαι παρ' αὐτοῖς λεγομένων τὰ ἀπόῤῥητα, C παρ' ὧν συλλεξάμενον, ἄνδρα τοιοῦτον οἷον ὁ λόγος παρίστησιν, ἀποδειχθῆναι. Τί δῆτα οὖν; ἤ τινες ἄλλοι κρείττους αὐτοῦ πεφήνασι, καὶ πρότεροι τῷ χρόνῳ, καὶ αὐτοῦ διδάσκαλοι, εἴτ' ἐπ' Αἰγύπτου, εἴθ' ὅπη δή; Τί οὖν οὐχὶ κἀκείνων πρὸ τῆς τούτου κατηγορίας ἔφθασεν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἡ φήμη; ἢ τί μὴ οὐχὶ κἀκείνων εἰσέτι νῦν τὸ κλέος ᾄδεται τῷ ἡμετέρῳ παραπλησίως; Τίς δὲ τῶν ἀπ' αἰῶνος πώποτε γόης, βάρβαρος ἢ Ἕλλην, τοιούτων κατέστη διδάσκαλος φοιτητῶν, καὶ τοιούτων νόμων καὶ λόγων αὐθέντης, οἵων ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδέδεικται δύναμις; Ἰάσεις δὲ τοσάσδε καὶ παραδόξους εὐεργεσίας τοιάσδε, οἵας ὁ ἡμέτερος πεποιηκὼς μνημονεύεται, τίς πώποτε διαπραξάμενος ἱστορεῖται; Τίνος δὲ οἱ γνώριμοι καὶ τῶν πραγμάτων αὐτόπται, διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου D δοκιμῆς τὴν ὑπὲρ ὧν ἐμαρτύρησαν ἀλήθειαν ἐπιστώσαντο, ὥσπεροῦν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ, πάσας μὲν αἰκίας ἀνατλάντες, πάσας δὲ βασάνων ἰδέας ὑπομείναντες, καὶ τέλος διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος, τὰ περὶ αὐτοῦ μαρτυρηθέντα αὐτοῖς πιστωσάμενοι; Ἔτι πρὸς τούτοις, ὁ τῷ δι' ἐναντίας ἡμῖν λόγῳ παριστάμενος λεγέτω, τίς τῶν πώποτε γοήτων κἂν εἰς νοῦν ἐβάλετο νέου ἔθνους ἐπὶ οἰκείῳ ὀνόματι σύστασιν ποιήσασθαι; Τὸ δὲ μὴ μόνον ἐννοῆσαι τοῦτο, ἀλλὰ καὶ κατορθῶσαι τὸ βουληθὲν, πῶς οὐ πᾶσαν ἀνθρώπου καλύπτοι ἂν φύσιν; Βασιλέων δὲ δόγμασι, καὶ παλαιῶν νομοθετῶν, φιλοσόφων τε καὶ ποιητῶν, καὶ θεολόγων ἐξ ἐναντίας θέσθαι νόμους τοὺς κατ' εἰδωλολατρείας, καὶ τούτους κρατῦναι, ἀμάχους τε καὶ ἀηττήτους εἰς μακρὸν ἐπιδεῖξαι αἰῶνα, τίς πώποτε

γοήτων διανενόηται; Ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν οὐκ ἐνενόησε μὲν, οὐ τετόλμηκε δὲ ἐπιχειρῆσαι· ἀλλ' οὐδὲ ἐπεχείρησε μὲν, οὐ κατώρθωσε δέ· ἑνὶ δὲ ῥήματι καὶ μιᾷ φωνῇ φήσας πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν, » ἔργον ἐπῆγε τῷ λόγῳ, αὐτίκα τε ἐμαθητεύετο ἐν ὀλίγῳ πᾶν γένος Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ βαρβάρων, καὶ νόμοι πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατεσπείροντο, ἐναντίοι τῇ τῶν παλαιῶν δεισιδαιμονίᾳ· νόμοι δαιμόνων πολέμιοι καὶ πάσης ἐχθροὶ πολυθέου πλάνης· νόμοι Σκυθῶν, καὶ Περσῶν, καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων σωφρονισταὶ, ἀποτρεπτικοί τε πάσης ἐκθέσμου καὶ θηριώδους διαίτης· νόμοι τῶν ἐξ αἰῶνος παρ' αὐτοῖς Ἕλλησιν ἐθῶν ἀνατρεπτικοὶ, καινῆς δὲ καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας καταγγελτικοί. Τί δῆτα οὖν τοῖς πάλαι γόησι πρὸ τῶν τοῦ Ἰησοῦ χρόνων, ἢ καὶ μετὰ ταῦτα τοιοῦτον, ἢ καὶ παραπλήσιον τετόλμηται, ὡς εἰκότως φάναι αὐτὸν παρ' ἑτέρων ὠφελῆσθαι τὰ τῆς γοητείας; Εἰ δ' οὐδένα ἄν τις ἔχοι λέγειν αὐτῷ γεγονέναι ὅμοιον (οὐδεὶς γὰρ ἦν αὐτῷ αἴτιος τῆς τοσαύτης ἀρετῆς), ὥρα τοιγαροῦν ὁμολογεῖν ξένην τινὰ καὶ θείαν φύσιν ἐπιδεδημηκέναι τῷ βίῳ, ᾗ μόνη καὶ πρώτη τὰ μηδεπώποτε παρ' ἀνθρώποις μνημονευθέντα κατώρθωται. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα μὲν ὧδε τέλος ἐχέτω.

A etiam perfecisse suo arbitratu, cur non totam hominis naturam effugiat? Decretis vero et regum, et eorum qui leges priscas condiderint, et philosophorum, et poetarum, et theologorum contrarias leges ponere, quæ simulacrorum cultum oppugnent, quæque quod volunt obtineant, easdemque inexpugnabiles, et invictas in perpetuum constituere, quis ex omnibus qui unquam fuerint, præstigiator cogitavit? At enim Salvator ac Dominus noster non sic quidem cogitavit hoc, ut postea aggredi non sit ausus; neque vero sic aggressus est, ut postea non perfecerit: sed uno verbo unaque voce cum dixisset ad suos discipulos: **132** « Ite, instituite omnes gentes in nomine meo, docentes eas servare quæcunque mandavi vobis[89], » verbo rem atque B efficaciam adjecit: atque evestigio in disciplinam venit brevi tempore omne genus et Græcorum et barbarorum: et leges in cunctas nationes disseminatæ sunt, antiquæ superstitioni adversantes: leges dæmonum oppugnatrices, et omnis in multorum deorum cultu erroris inimicæ: leges Scytharum et Persarum et aliorum barbarorum moderatrices, et quæ damnaverint omnem ab omni jure alienum ac ferinum victum: leges quæ everterint quæcunque instituta habuerint Græci ab initio humani generis, et novam veramque pietatem induxerint. Cur igitur antiquis præstigiatoribus ante Jesu tempora, aut etiam post, nihil tale aut simile inceptum est, ut probabiliter affirmare possimus, illum ab aliis in iis quæ ad præstigias pertinent adjutum fuisse? Quod si nemo illi similem quempiam proferre possit (nullus enim illi tantæ auctor virtutis), jam ergo fatendum sit, inusitatam quamdam divinamque naturam inter homines esse versatam, quæ sola et prima ea quæ nunquam humanis auribus audita sint, perfecerit. Et hæc quidem hactenus.

Πάλιν δὲ ἐπὶ τὸν δι' ἐναντίας ἰτέον, ἐρωτητέον τε, εἴποτε ὀφθαλμοῖς οἶδεν, ἢ ἀκοῇ ἔγνω γόητάς τε καὶ φαρμακέας δίχα σπονδῶν καὶ θυμάτων καὶ δαιμόνων ἐπικλήσεώς τε καὶ παρουσίας γοητεύοντας. Μήτι οὖν καὶ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἢ κατὰ τῶν αὐτοῦ λόγων, ἢ κατὰ τῶν εἰσέτι νῦν ζηλούντων τὸν αὐτοῦ βίον, ἔχει τις τοιαύτην ἐπιφέρειν διαβολήν; Οὐχὶ καὶ τυφλῷ δῆλον, ὡς πᾶν τοὐναντίον τούτοις ἡμεῖς οἱ τὰ Ἰησοῦ φρονοῦντες ἐπιτηδεύομεν, θᾶττον μὲν θανάτῳ τὴν ψυχὴν ἢ δαίμοσι θυσίαν προέσθαι τολμῶντες, θᾶττον δὲ τῆς ζωῆς ἐξιστάμενοι ἢ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι δουλωθῆναι ὑπομένοντες; Τίς δὲ οὐκ οἶδεν, ὅπως σὺν αὐτῇ τῇ τοῦ Ἰησοῦ προσηγορίᾳ καὶ σὺν εὐχαῖς καθαρωτάταις πᾶν τὸ δαιμόνων ἔργον ἀπελαύνειν ἡμῖν φίλον ἐστίν; Οὗτος ὁ τοῦ Ἰησοῦ λόγος καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ διδασκαλία πολὺ κρείττους τῆς ἀοράτου ταύτης δυνάμεως πάντας ἡμᾶς ἀπειργάσατο, ἐχθρούς τε δαιμόνων καὶ πολεμίους, ἀλλ' οὐ φίλους, οὐδὲ συνήθεις, πολλοῦ δεῖ ὑπηκόους καὶ ὑποχειρίους εἶναι παρεσκεύασεν. Ὁ δὴ τοιούτους ἡμᾶς προαγαγὼν, πῶς ἂν αὐτὸς δοῦλος ἐγεγόνει δαιμόνων; πῶς δ' ἂν τοῖς πονηροῖς πνεύμασιν ἔθυσεν; ἢ πῶς βοηθοὺς δαίμονας ἐπεκαλέσατο ἐν ταῖς παραδοξοποιίαις, ὁπότε εἰσέτι δεῦρο πᾶς δαίμων καὶ πᾶν ἀκάθαρτον πνεῦμα, ὥς τι τῶν

C Nunc rursus contradicenti adversario obviam eundum, isque interrogandus: ecquando suis oculis viderit auribusve perceperit, præstigiatores ac veneficos homines, sine libationibus et sacrificiis, dæmonumque invocatione ac præsentia, quidquam operatos? Nunquid igitur aut contra Salvatorem nostrum, aut contra illius præcepta, aut etiam contra eos qui hodie quoque illius vitam imitantur, possit aliquis talem jactare calumniam? Nonne vel cæcutienti perspicuum nos quicunque Jesum sectamur, istis plane contraria omnia operari atque amplecti, et citius pati ut morti animam, quam ut dæmonibus sacrificium offeramus: citius vero sustinere de vita excedere, quam pravis dæmonibus in servitutem dari? Quis autem ignorat nostræ esse D consuetudinis, ipso Jesu nomine, et purissimis precibus, omnem dæmonum vexationem abigere? Sic ipsius Jesu verbum, ejusdemque doctrina, isto potestatis invisibili genere, ut omnes nos longe potentiores essemus, effecit, dæmonum utique hostes atque inimicos, non autem amicos aut familiares nos reddens; quanto ergo minus eorum dicto audientes, aut subjectos comparavit? **133** Qui igitur nos tales produxit, qui fieri potest ut ipse dæmonibus fuerit addictus? Quam porro

[89] Matth. xxviii, 19, 20.

credibile sit illum, aut improbis spiritibus sacra fecisse, aut dæmonas ad auxilium vocasse, dum miracula ederet, quando hodie quoque omnis dæmon, omnisque impurus spiritus, ita Jesu nomen exhorret, ut unum aliquid eorum quæ ipsius naturam castigandi ac torquendi vim habeant, aufertque se illico, et concedit : tantam sentit illius nominis vim. Sic sane olim quoque, cum inter homines degeret, non ferentes illius præsentiam, alius aliunde, clamabant : « Age, quid nobis et tibi, Jesu Fili Dei? venisti ante tempus torquere nos [81] ? » Vir autem præstigiis prorsus intentus, et plane desperatis rebus omne suum studium impendens, nonne vel imprudens ipse de seipso indicio sit, quod infandis moribus, quod scelestus, quod obscenus, quod religioni inimicus, quod injustus, quod impius? Qui vero talis sit, unde aut quomodo ea quæ ad religionem pertinent, alios doceat? Quomodo item quæ ad temperantiam, quæ ad Dei cognitionem, quæ ad divinum forum ac judicium summi Dei? Nonne his omnibus contraria potius commendet ac præferat, suæ ipsius nequitiæ consentanea perpetrans? Nonne Deum, Deique providentiam ac Dei judicium neget? Nonne omnia de virtute, omnia de immortalitate animæ verba irrideat? Quod si quid tale etiam in iis quæ ad Salvatorem Dominumque nostrum pertinent, intueri licuisset, nihil sane fuisset dicendum. At vero cum in singulis rebus et verbis, universi opificem Deum Patrem invocare solitum constet, talesque quos in disciplinam acciperet, comparasse : cum et ipse temperans fuerit, et verborum quæ ad temperantiam pertinent præceptor : cum auctor, prædicatorque justitiæ, veritatis, humanitatis, virtutis universæ : cum religionis dux et magister, quæ omnium regem Deum colit : cur non his consentaneum sit putare, nihil eorum quæ in illo admiramur, ab illo per dolum præstigiarum, aut per fallaciam gestum? cur non potius arcana quadam vi, vereque divina confiteri? Quod si eo vecordiæ proveheris, ut neque rationes incorruptas, neque verborum necessitatem velis attendere, neque vero probabilibus argumentis auscultare, quia fortasse nos quasi causam dicentes habes suspectos, at tu tuis saltem dæmonibus, ipsis, inquam, **134** oracula reddentibus diis ausculta, qui Salvatori nostro, non ut tu præstigiarum fallaciam, sed pietatem et sapientiam, et ascensum in cœlum suo testimonio tribuunt. Quorum quidem quodnam tibi dignius cui fidem habeas testimonium vis dari, quam inimici nostri confessionem, quam in tertio volumine posuit eorum quæ inscripsit, *De philosophia* selectorum, ubi hæc ad verbum refert.

A κολαστικῶν καὶ βασανιστικῶν τῆς οἰκείας φύσεως, τοῦ Ἰησοῦ τὸ ὄνομα φρίττει, ὑπεξίσταταί τε καὶ παραχωρεῖ τῇ τῆς προσηγορίας δυνάμει; Ὥσπεροῦν καὶ πάλαι καθ' ὃν ἐπεδήμει τῷ βίῳ χρόνον, μὴ φέροντες αὐτοῦ τὴν παρουσίαν, ἄλλος ἄλλοθεν ἐβόα· « Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Ἰησοῦ Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; » Ἀνὴρ δ' ὅλως γοητείᾳ προσέχων τὸν νοῦν, καὶ πάντως γέ που ἀπειρημένοις πράγμασιν ἐγχειρῶν, ἆρ' οὐκ ἂν εἴη δῆλος ἀνόσιος ὢν τὸν τρόπον, καὶ μιαρὸς, καὶ αἰσχρὸς, καὶ ἄθεος, καὶ ἀσεβής; Τοιοῦτος δὲ ὢν, πόθεν ἢ πῶς τὰ περὶ εὐσεβείας διδάξειν ἑτέρους, ἢ τὰ περὶ σωφροσύνης, ἢ τὰ περὶ Θεοῦ γνώσεως, ἢ τὰ περὶ δικαιωτηρίου καὶ κρίσεως τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ; Οὐχὶ τούτων ἁπάντων τὰ ἐναντία πρεσβεύει, ἀκόλουθα τῇ αὐτοῦ μοχθη-
B ρίᾳ πράττων; καὶ Θεὸν μὲν ἀρνήσεται, καὶ Θεοῦ πρόνοιαν, καὶ Θεοῦ κρίσιν, χλευάσει δὲ τοὺς περὶ ἀρετῆς καὶ τοὺς περὶ ψυχῆς ἀθανασίας λόγους; Εἰ μὲν δὴ τοιαῦτά τινα ἦν ἰδεῖν καὶ περὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, οὐδὲν ἂν ἦν εἰπεῖν· εἰ δ' ἐφ' ἑκάστῳ πράγματι καὶ λόγῳ τὸν πάντων δημιουργὸν Πατέρα Θεὸν ἀνακαλούμενος ἀποδείκνυται, καὶ τοὺς φοιτητὰς τοιούτους εἶναι παρασκευάζων, καὶ εἰ σώφρων αὐτὸς καὶ σωφρόνων λόγων διδάσκαλος, καὶ εἰ ποιητὴς καὶ κήρυξ δικαιοσύνης, καὶ ἀληθείας, καὶ φιλανθρωπίας, καὶ ἀρετῆς ἁπάσης, καὶ θεοσεβείας εἰσηγητὴς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ· πῶς οὐχ ἕπεται τούτοις τὸ μηθὲν μὲν ἡγεῖσθαι κατὰ γοητείαν αὐτὸν τῶν παραδόξων πεποιηκέναι, δυνάμει δ' ἀπορρήτῳ, καὶ ὡς ἀληθῶς ἐνθέῳ συνομολογεῖν; Ἀλλ' εἰς τοσοῦτον ἐλαύνεις ἀπη-
C νείας, ὡς μὴ λογισμοῖς σώφροσι, λόγων τε ἀκολουθίᾳ προσέχειν τὸν νοῦν, μηδὲ πείθεσθαι τοῖς εἰκόσι τεκμηρίοις, ὑπονοῶν τάχα που τοὺς λέγοντας ἡμᾶς. Ἀλλὰ σύ γε κἂν τῶν σαυτοῦ δαιμόνων, αὐτῶν δὴ τῶν χρησμῳδῶν θεῶν, ἄκουε, τῷ Σωτῆρι ἡμῶν οὐχ ὥσπερ σὺ γοητείαν, ἀλλ' εὐσέβειαν καὶ σοφίαν καὶ εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον μαρτυρούντων. Τίς δ' ἂν γένοιτό σοι τούτων ἀξιόπιστος ὁμολογία μᾶλλον τῆς τοῦ καθ' ἡμῶν πολεμίου γραφῆς, ἣν ἐν οἷς ἐπέγραψε περὶ τῆς *Ἐκ λογίων φιλοσοφίας* ἐν τρίτῳ συγγράμματι τέθειται, ὧδέ πως ἱστορῶν κατὰ λέξιν.

Quod efficacia ipsa atque evidentia, illius divinæ virtutis vim perspicue ostendit amatoribus veritatis. Oracula de Christo.

D *Ὡς ἀπὸ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς συνορᾶται τοῖς φιλαλήθεσιν ἡ τῆς περὶ αὐτὸν ἐνθέου ἀρετῆς δύναμις. Χρησμοὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ.*

VII. « Mirum forsitan nonnullis videbitur, quod dicturi sumus. Siquidem Christum dii summe religiosum immortalemque fuisse prodiderunt, deque illo cum laude mentionem faciunt ; » et sermone progressus adjungit : « Igitur de Christo interrogantibus, utrum sit Deus, respondit :

Ζ'. « Παράδοξον ἴσως δόξειεν ἄν τισιν εἶναι τὸ μέλλον λέγεσθαι ὑφ' ἡμῶν. Τὸν γὰρ Χριστὸν οἱ θεοὶ εὐσεβέστατον ἀπεφήναντο καὶ ἀθάνατον γεγονότα, εὐφήμως τε αὐτοῦ μνημονεύουσι. » Καὶ ὑποβὰς ἐπιλέγει· « Περὶ γοῦν τοῦ Χριστοῦ ἐρωτησάντων εἰ ἔστι Θεὸς, φησίν·

[81] Matth. VIII, 29.

Ὄττι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
Γιγνώσκει σοφίῃ τετιμημένος· ἀλλά γε ψυχὴ
Ἀνέρος εὐσεβίῃ προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου.»

Εὐσεβέστατον ἄρα ἔφη αὐτὸν, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καθάπερ καὶ τῶν ἄλλων, μετὰ θάνατον ἀπαθανατισθῆναι, ἣν σέβειν ἀγνοοῦντας τοὺς Χριστιανούς. Ἐπερωτησάντων δὲ διὰ τί ἐκολάσθη, ἔχρησεν·

Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προβέβληται·
Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πέδον ἵζει.

Καὶ ἐπιλέγει μετὰ τὸν χρησμὸν ἑξῆς· «Αὐτὸς οὖν εὐσεβὴς, καὶ εἰς οὐρανοὺς ὥσπερ οἱ εὐσεβεῖς χωρήσας. Ὥστε τοῦτον μὲν οὐ βλασφημήσεις, ἐλεήσεις δὲ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἄνοιαν.» Ταῦτα καὶ νῦν ὁ Πορφύριος. Ἆρ' οὖν ἀπατεὼν, ὦ οὗτος; κἂν τὰ φίλα σε δυσωπείτω τῶν οἰκείων ῥήματα. Ἔχεις τοιγαροῦν τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ παρὰ τοῖς ἑαυτοῦ ὡμολογημένον οὐ γόητα οὐδὲ φαρμακέα, ἀλλ' εὐσεβῆ καὶ δικαιότατον καὶ σοφὸν καὶ οὐρανίων ἁψίδων οἰκήτορα. Ὁ δὴ οὖν τοιοῦτος πῶς ἂν ἄλλως τῶν παραδόξων ἔργων γέγονε ποιητὴς ἢ δυνάμει θείᾳ; ἣν καὶ τὰ ἱερὰ λόγια μαρτυροῦσιν αὐτῷ, Θεοῦ λόγον καὶ Θεοῦ δύναμιν τὴν ἀνωτάτω ἐν ἀνθρώπου μορφῇ καὶ σχήματι, μᾶλλον δ' ἐν αὐτῇ σαρκὶ καὶ σώματι κατοικῆσαι, καὶ πᾶσαν τὴν ἐν ἀνθρώποις οἰκονομίαν ἐπιτελέσαι μαρτυροῦντα. Καὶ σὺ δ' ἂν αὐτὸς καταμάθοις τὸ ἔνθεον τῆς περὶ αὐτοῦ δυνάμεως, εἰ λογίσαιο τίς ποτε ὢν ἄρα τὴν φύσιν καὶ πηλίκος ἄνδρας εὐτελεῖς ἐξ ἁλιείας καὶ ταπεινοῦ βίου προσοικειωσάμενος, τούτοις κέχρηται διακόνοις ἐπὶ κατορθώσει πράγματος πάντα καλύπτοντος λόγον. Διανοηθεὶς γὰρ ὃ μηδεὶς πώποτε, νόμους οἰκείους καὶ ξένην διδασκαλίαν εἰς πάντα κατασπεῖραι τὰ ἔθνη, καὶ παντὸς γένους ἀνθρώπων διδάσκαλον εὐσεβείας ἑνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἑαυτὸν ἀποφῆναι, τοῖς πάντων ἀγροικοτάτοις καὶ εὐτελεστάτοις ἡγήσατο χρῆσθαι τῆς οἰκείας βουλῆς ὑπηρέταις. Εἰκός τινα παραλογώτατα ταῦτα αὐτὸν πεποιηκέναι νομίσαι. Πῶς γὰρ οἱ μηδὲ διᾶραι δυνάμενοι στόμα, κἂν ἑνός τινος διδάσκαλοι κατέστησαν, οὐχί γε ἀνδρῶν συλλόγου; πῶς δ' ἂν πλήθει διειλέχθησαν οἱ πάσης ἐκτὸς γεγονότες παιδείας; Ἀλλὰ τοῦτ' ἦν ἄρα τὸ τῆς ἐνθέου βουλῆς, καὶ τῆς ἐνεργούσης ἐν αὐτοῖς θείας δυνάμεως παραστατικόν. Ἀνακαλέσας γοῦν αὐτοὺς, τὰ μὲν πρῶτά φησι· «Δεῦτε, ἀκολουθεῖτέ μοι, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.» Ἐπειδὴ δὲ λοιπὸν αὐτοὺς ἀκολούθους ἐκτήσατο, ἐμπνεύσας αὐτοῖς δυνάμεως θείας, μένους τε καὶ θάρσους ἐμπλήσας, καὶ δὴ οἷά τις ἀληθῶς Θεοῦ λόγος καὶ αὐτὸς Θεὸς, τηλικούτων θαυμάτων ποιητὴς, νοερῶν αὐτοὺς καὶ λογικῶν ψυχῶν θηρευτὰς ποιήσας, ἔργον τε ἐπιθεὶς τῇ φωνῇ, τῇ, «Δεῦτε, ἀκολουθεῖτέ μοι, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων,» φησάσῃ, ὁμοῦ τε ἐργάτας καὶ διδασκάλους αὐτοὺς εὐσεβείας ἀπειργασμένος, ἤδη καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη διεπέμπετο, κήρυκας ἀναδείξας τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας. Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐξεπλάγη, καὶ ἠπίστησεν ἂν εἰκότως τῷ παραδόξῳ τοῦ θαύματος, ὅτε μηδεὶς μὲν τῶν πώποτε ἐν ἀνθρώποις

A *Immortalem animam post cassum incedere corpus,*
Noscere honoratam sapientis luce, sed illam
Insignis pietate viri mentem esse decoram.»

Summe ergo religiosum illum dixit, et animam illius sicuti aliorum, post mortem immortalem factam, eamque colere, ignorantes Christianos; deinde interrogantibus cur supplicio affectus esset, respondit:

Esse quidem semper modico cruciamine tortum
Corpus, at æthereis mentem clarescere campis.

Et post oraculum adjungit deinceps: «Ipse igitur pius, et in cœlum, ut pii solent, subvectus. Quare hunc quidem non exsecraberis, miseraberis vero hominum ignorantiam?» Hæc etiam nunc Porphyrius. Quæso igitur, numquid impostor ille? at salB tem tuorum amicorum verba tibi blandientia, te flectant. Habes igitur nostrum Salvatorem Jesum, qui Christus est Dei, etiam virorum testimonio comprobatum, ut non præstigiatorem, aut veneficum, sed ut pium, et justissimum, et sapientem, orbiumque cœlestium incolam. Qui igitur talis fuit, quanam alia ratione admirabilium factorum auctor esse potuit, nisi virtute divina? quam etiam sacra oracula testimoniis suis illi tribuunt, quæ quidem Dei verbum Deique virtutem supremam, in hominis forma atque habitu, ac potius in ipsa carne, ipsoque corpore habitasse, omnemque humanam dispositionem, gubernationemque absolvisse, testificantur. **135** Tu quoque facile discas divinitatem virtutis C quæ de illo fertur, si cogites qua ille natura, et cujusmodi præditus, viros ignobiles de piscatorio atque humili victu acceperit, sibique adjunxerit. Deinde iis usus sit administris ad illud incœptum perficiendum, quod omnem effugiat rationem. Cum enim cogitasset id quod nullus unquam cogitavit: proprias leges novamque doctrinam in omnes disseminare nationes, omneque hominum genus eam docere pietatem, quæ unum supremum Deum veneraretur, hujusque rei se magistrum exhibere, omnium maxime agrestibus maximeque ignobilibus putavit sibi utendum esse hujusce consilii ministris: utpote cum verisimile sit illum censuisse, præter omnem rationem hæc se facturum. Quo enim pacto, qui ne diducere quidem os idonei erant, salD tem unius cujuspiam hominis præceptores fieri potuerunt, nedum virorum conventus? quomodo autem multitudinem alloqui aut instruere, qui ab omni eruditione abhorrebant? At hoc quidem fuit, quod et divinum consilium, et vim divinam quæ in illis, et cum illis ipsum opus obibat, declararet. Ergo cum illos vocasset, tum primum dixit: «Venite, sequimini me: et faciam vos piscatores hominum[82].» Cum vero jam illos sectatores esset adeptus, divinaque sua vi afflasset, roboreque atque animi confidentia complesset, jamque veluti quoddam vere Dei verbum, ipseque Deus tantorum auctor miraculorum, intelligentium rationaliumque animarum venatores illos constituisset: remque ipsam atque ef-

[82] Matth. IV, 18.

ficaciam adjunxisset voci illi, qua dixerat : « Venite, sequimini me, et faciam vos piscatores hominum, » simulque et operarios et magistros pietatis illos fecisset, tum in omnes gentes dimisit, suæque doctrinæ præcones declaravit. Quis autem non obstupescat, quis non incredibile merito existimet id quod omnem fidem superat miraculum ? Nullus certe eorum, qui unquam alicujus claritatis inter homines fuerunt, non rex, non legum inventor, non philosophus, non Græcus, non barbarus, hujusmodi quidquam cogitasse narratur, ac ne somniasse quidem aliquid quod ad hoc proxime accedat. Satis enim superque unusquisque talium semper habuit, dummodo in sua regione institutum suum propositumque compleret ; et quæ bonæ utilesque visæ essent leges, eas in una saltem sua ipsius gente, sancire ac tueri posset. At hic noster , nihil mortale aut humanum molitus, **136** considera, quæso, num rursus tanquam vere Deus vocem emiserit, ubi suis illis adeo ignobilibus ad verbum dixit discipulis : « Euntes, docete omnes gentes [83]. » Quid ? si discipuli, ut fit, suo Præceptori respondissent, ac dixissent : Quo tandem modo istud a nobis fieri poterit ? Quomodo Romanos, exempli gratia, publice docebimus ? quomodo autem Ægyptios alloquemur ? qua vero lingua , homines unam Syriacam vocem audire soliti, apud Græcos utemur ? qua apud Persas, Armenios, Chaldæos, Scythas, Indos, ac denique omnes quascunque offendemus barbaricas gentes ? Quomodo illis persuadebimus ut deos quidem patrios deserant, unum vero omnium quæcunque sunt opificem Deum colant ? qua porro dicendi vi freti, tantum facinus aggrediemur ? Quæ autem perficiendi spes aderit hominibus qui leges figere audeant, contrarias legibus quascunque omnes gentes de patriis diis a condito ævo servaverint ? Quibus tandem copiis, aut qua vi nobis liceat isti audaciæ superesse ? Hæc ne dicerent, quemadmodum dicturos fuisse credibile est, aut etiam cogitarent Jesu discipuli, una verbi adjectione ipse Præceptor illos omni difficultate liberavit, cum dixit, illos in nomine suo voti compotes futuros. Non enim simpliciter aut indefinite ut docerent omnes gentes imperavit, sed cum adjunctione necessaria, « in nomine, inquit, meo [84]. » Cum enim vis illius nominis tanta sit, ut Apostolus dixerit : « Quod donaverit illi Deus nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, et infernorum [85], » merito excellentiam virtutis nominis sui, quæ multos latet indicaturus, ad suos dixit discipulos : « Ite, docete omnes gentes in nomine meo. » Deinde canit bene admodum certe atque exquisite quod futurum erat dicens : « Oportet enim prædicari Evangelium hoc in toto orbe, in testimonium cunctis gentibus [86]. » Porro cum verba quidem hæc, tunc in angulo terræ dicta sint, et qui tunc aderant soli audierint, qui

A γενομένων διαφανῶν, μὴ βασιλεὺς, μὴ νομοθέτης, μὴ φιλόσοφος, μὴ Ἕλλην, μὴ βάρβαρος, τοιοῦτόν τι διανοηθεὶς ἱστορεῖται, ἀλλ' οὐδ' εἰς φαντασίαν ἐλθὼν τοῦ παραπλησίου; ἀγαπητὸν γὰρ ἑκάστῳ ἦν, εἰ καὶ ἐπὶ μόνης τῆς οἰκείας γῆς τὸ οἰκεῖον ἐπάγγελμα συνεστήσατο, καὶ τοὺς καλῶς ἔχειν φανέντας νόμους, κἂν ἐφ' ἑνὸς τοῦ οἰκείου ἔθνους κρατῦναι οἷός τε ἦν· ὁ δὲ μηδὲν θνητὸν καὶ ἀνθρώπινον διανοηθεὶς ὅρα εἰ μὴ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ πάλιν προήκατο φωνὴν, αὐτολεξεὶ φήσας τοῖς εὐτελεστάτοις ἐκείνοις αὐτοῦ μαθηταῖς· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. » Καὶ πῶς, εἶπον ἂν οἱ μαθηταὶ τῷ Διδασκάλῳ πάντως που ἀποκρινάμενοι, τοῦθ' ἡμῖν ἔσται δυνατόν; Πῶς γὰρ Ῥωμαίοις, φέρε, κηρύξομεν; πῶς δὲ Αἰγυπτίοις διαλεχθησόμεθα; ποίᾳ δὲ χρησόμεθα λέξει πρὸς Ἕλ-
B ληνας, ἄνδρες τῇ Σύρων ἐντραφέντες μόνῃ φωνῇ; Πέρσας δὲ καὶ Ἀρμενίους, καὶ Χαλδαίους, καὶ Σκύθας, καὶ Ἰνδοὺς, καὶ εἴ τινα βαρβάρων γένοιτο ἔθνη; πῶς πείσομεν τῶν μὲν πατρίων θεῶν ἀφίστασθαι, ἕνα δὲ τὸν πάντων δημιουργὸν σέβειν; ποίᾳ δὲ λόγων ἱκανότητι θαρσοῦντες, ἐπὶ τοῦτο παρελευσόμεθα; Ἢ τίς ἡμῖν ἐλπὶς ἔσται τοῦ κατορθώματος, ἀντινομοθετεῖν τολμῶσι τοῖς πάντων ἐθνῶν περὶ τῶν οἰκείων θεῶν ἐξ αἰῶνος κειμένοις νόμοις; ἐπὶ ποίᾳ δὲ καὶ δυνάμει περιέσεσθαί ἐστι τοῦ τολμήματος; Ταῦτα ἢ φησάντων ἂν κατὰ τὸ εἰκὸς, ἢ διανοηθέντων τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν, μιᾶς προσθήκῃ λέξεως αὐτοῖς ὁ Διδάσκαλος λύσιν τῶν ἀπορηθέντων ὑπέθετο, φήσας κατόρθωσιν, « ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Οὐ γὰρ δὴ ἁπλῶς καὶ ἀδιορίστως μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη προσ-
C έταττε, μετὰ προσθήκης δὲ ἀναγκαίας, τῆς, « ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ γὰρ ἡ δύναμις τῆς αὐτοῦ προσηγορίας τοσαύτη τις ἦν, ὡς φάναι τὸν Ἀπόστολον, ὅτι δὴ « Ἐχαρίσατο αὐτῷ ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων· » εἰκότως, τῆς τοὺς πολλοὺς λανθανούσης ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ δυνάμεως τὴν ἀρετὴν ἐμφαίνων, τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἔφησε· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Εἶτα καὶ θεσπίζει εὖ μάλα ἀκριβῶς τὸ μέλλον, εἰπών· « Δεῖ γὰρ κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » Ὁ δὲ λόγος εἴρητο μὲν ἐν γωνίᾳ γῆς τότε, καὶ οἱ παρόντες ἤκουον μόνοι. Πῶς οὖν ἄρα πιστὸς ἦν αὐτοῖς τοῦτο λέγων, εἰ μὴ ἐξ
D ἑτέρων τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων ἐνθέων ἔργων τῆς ἐν τοῖς λόγοις ἀληθείας αὐτοῦ τὴν πεῖραν εἰλήφεσαν; Ὅτι γὰρ ἐπίστευσαν λέγοντι, συλλογιζομένῳ σοι ὁμολογεῖν ἀνάγκη. Προστάξαντι γὰρ οὐδεὶς ἠπείθει· ἀλλὰ πειθαρχήσαντες αὐτοῦ τῷ νεύματι, κατὰ τὰ παρηγγελμένα πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐμαθήτευον, ἐκ τῆς οἰκείας γῆς ἐπὶ πάντα στειλάμενοι τὰ ἔθνη· ἐν ὀλίγῳ τε ἦν ἔργα θεωρῆσαι τοὺς λόγους. Κεκήρυκτο γοῦν τὸ Εὐαγγέλιον ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον τοῖς ἔθνεσι· καὶ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες τὰς περὶ τοῦ Ἰησοῦ γραφὰς πατρίοις χαρακτῆρσι καὶ πατρίῳ φωνῇ μετελάμβανον. Καίτοι τίς οὐκ ἂν ἀπορήσειεν εὐλόγως, τίς ἦν ἄρα ὁ τῆς

[83] Matth. xxviii, 19. [84] ibid. [85] Philipp. ii, 10. [86] Marc. xiii, 10.

τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίας τρόπος; Ἆρα A γὰρ εἰς μέσην παρελθόντες πόλιν, ἔπειτ' ἐν ἀγορᾷ στάντες, καὶ βοῇ μείζονι χρησάμενοι συνεκάλουν τοὺς παριόντας, κἄπειτα ἐδημηγόρουν; Καὶ τίς ἦν ἄρα αὐτοῖς τῆς δημηγορίας ὁ λόγος, ᾧ πεπεῖσθαι εἰκὸς ἦν τοὺς ἀκροωμένους; Πῶς δὲ καὶ ἐδημηγόρουν ἄνδρες λόγων ἄπειροι, καὶ πάσης ἀμέτοχοι παιδείας; Ἀλλὰ μὴν οὐ κατὰ πλῆθος, κατὰ μέρος δὲ τοῖς προστυχοῦσι διελέγοντο. Τίσιν οὖν καὶ ὁποίοις ἐχρῶντο λόγοις ἐπὶ πειθοῖ τῶν ἀκουόντων; ἐπεὶ μηδὲ μικρὸς ἦν αὐτοῖς ὁ ἀγὼν, μὴ ἀρνουμένοις τὸν ἐπονείδιστον θάνατον τοῦ καταγγελλομένου. Εἰ μὲν γὰρ τοῦτον ἐπικρυψάμενοι, καὶ μὴ ὁμολογοῦντες εἰς πάντας οἷα καὶ ὁπόσα πέπονθεν ὑπὸ Ἰουδαίων, τὰ σεμνὰ μόνα καὶ ἔνδοξα προσεκόμιζον· λέγω δὲ τὰς θαυματουργίας, καὶ τὰς παραδοξοποιίας αὐτοῦ, τάς τε φιλοσόφους διδασκα- B λίας αὐτοῦ· οὐδ' οὕτως ἦν αὐτοῖς εὐχερὴς ὁ λόγος πρὸς τὸ ποιῆσαι ῥᾳδίως συγκαταθέσθαι τοὺς ἀκούοντας ξενοφωνουμένους, καὶ ἄρτι πρῶτον ἐπακούοντας καινῶν ῥημάτων ὑπ' ἀνδρῶν οὐδὲν ἐπαγομένων ἀξιόπιστον τὴν τῶν λεγομένων μαρτυρίαν. Πλὴν ἀλλ' ἔδοξεν ἂν πιθανώτερον λέγεσθαι τὰ εἰρημένα. Νῦν δὲ τοτὲ μὲν τὸν πρεσβευόμενον Θεὸν ἐν ἀνθρώπου γεγονέναι σώματι, καὶ οὐδὲν ἄλλο τὴν φύσιν εἶναι ἢ Θεοῦ Λόγον, διὸ καὶ τοιαύτας τεραστίας δυνάμεις πεποιηκέναι οἷα Θεόν· τοτὲ δὲ τούτοις ἐναντίως ὕβρεις αὐτὸν καὶ ἀτιμίας ὑπομεῖναι, καὶ τέλος τὴν αἰσχίστην καὶ τοῖς πάντων ἀνθρώπων κακουργοτάτοις ἐπηρτημένην διὰ σταυροῦ τιμωρίαν, τίς οὐκ ἂν ὡς ἐναντία λεγόντων κατέπτυσεν εἰκότως; Τίς δ' οὕτως ἠλίθιος C ὑπῆρχεν, ὡς εὐχερῶς πιστεῦσαι λέγουσιν ἑωρακέναι μετὰ τὸν θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναβεβιωκότα, τὸν μηδὲ ὅτε ἐν ζῶσιν ἦν ἐπαμῦναι ἑαυτῷ δεδυνημένον; Τίς δὲ τοῖς ἰδιώταις καὶ εὐτελέσιν ἐκείνοις ἐπείσθη ποτ' ἂν λέγουσι, χρῆναι τῶν μὲν πατρῴων θεῶν καταφρονῆσαι, καὶ μωρίαν μὲν τῶν ἐξ αἰῶνος καταγνῶναι πάντων, μόνοις δὲ αὐτοῖς πείθεσθαι καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ σταυρωθέντος παρηγγελμένοις; τοῦτον γὰρ εἶναι τοῦ μόνου καὶ ἐπὶ πάντων Θεοῦ μόνον ἀγαπητὸν καὶ μονογενῆ Παῖδα. Ἐγὼ μὲν οὖν ἐξετάζων παρ' ἐμαυτῷ φιλαλήθως τὸν λόγον, οὐδεμίαν πειστικὴν δύναμιν ἐν αὐτῷ, οὐδέ τι σεμνὸν, οὐδ' ἀξιόπιστον, ἀλλ' οὐδὲ πιθανὸν εἰς τὸ κἂν ἕνα τινὰ τῶν ἠλιθίων πεῖσαι δύνασθαι εὑρίσκω. Ἀλλὰ πάλιν ἀφορῶν εἰς τὴν τοῦ λόγου δύναμιν ὡς μυρία πλήθη πέπεικε, καὶ D ὡς συνέστησαν μυρίανδροι Ἐκκλησίαι πρὸς αὐτῶν ἐκείνων τῶν εὐτελεστάτων καὶ ἀγροίκων τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν, οὐκ ἐν ἀδήλοις που καὶ ἀφανέσι τόποις, ἀλλ' ἐν ταῖς μάλιστα διαπρεπεστάταις πόλεσιν ἱδρυθεῖσαι, ἐπ' αὐτῆς λέγω τῆς Ῥωμαίων βασιλευούσης, ἐπί τε τῆς Ἀλεξανδρέων καὶ Ἀντιοχέων, καθ' ὅλης τε τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, Εὐρώπης τε καὶ Ἀσίας, ἔν τε κώμαις τε καὶ χώραις καὶ παντοίοις ἔθνεσι, πάλιν ἐξ ἀνάγκης ἀνατρέχειν ἐκβιάζομαι ἐπὶ τὴν τοῦ αἰτίου ζήτησιν, καὶ συνομολογεῖν μὴ ἄλλως αὐτοὺς κεκρατηκέναι τοῦ τολμήματος ἢ θειοτέρᾳ καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον δυνάμει καὶ συνεργίᾳ τοῦ φήσαντος αὐτοῖς· « Μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Τοῦτο δ' οὖν εἰπὼν ἐπισυνῆψεν ἐπαγγελίαν,

fieri potest ut hoc dicenti illi crederent, nisi ex aliis ejusdem divinis gestis, veracem illum in verbis experti essent? quod enim verbis illius crederent, ratiocinanti tibi confiteri necesse est. Imperanti enim illi nullus non paruit; **137** sed protinus auscultantes illius nutui quemadmodum ipsis præceptum fuerat, ac de patriis sedibus ad omnes gentes profecti, omne hominum genus docuerunt, brevique tempore intueri licuit respondentia verbis facta. Prædicatum itaque est in exiguo temporis spatio in toto orbe Evangelium, in testimonium cunctis gentibus; et barbari et Græci quæ de Jesu scripta erant, patriis litteris patriaque voce exceperunt. Cæterum, quis non merito ambigat quænam fuerit Jesu discipulorum docendi ratio, quis modus? Nunquid in mediam progressi civitatem, deinde stantes in foro, vocemque attollentes, convocabant eos qui accedebant? et quæ tandem illis concionandi ratio, cui quidem verisimile sit auscultasse audientes? quomodo autem concionabantur viri sermonis imperiti, et omnes expertes eruditionis? atqui non multitudinem, sed singulos adeuntes alloquebantur. Qua igitur et cujusmodi oratione utebantur, ut audientibus persuaderent? non enim parvum illis propositum erat certamen, non dissimulantibus probrosam ejus mortem quem ut Deum commendabant. Nam si hanc dissimulassent, neque qualia quantaque passus sit a Judæis apud omnes confessi essent, sed quæ reverentiam homini gloriamque adderent, ea sola protulissent: dico autem prodigia et miracula ab illo edita, necnon philosophica ejusdem documenta: ne sic quidem illis exitum celerem invenisset oratio, ut facile consensum audientium elicerent; qui quidem audientes aliena lingua utebantur, ac tunc primum ab hominibus nihil fide dignum afferentibus, inaudita sibi prius verba percipiebant, ad ea quæ illi dicerent comprobanda. Verumtamen si talia dixissent, aliquanto probabilius dicere visi essent. Nunc autem cum dicerent illum quem ut Deum commendabant, modo in corpore humano versatum, nihilque aliud natura quam Dei Verbum esse, quocirca etiam talia miracula tanquam Deum edere potuisse, modo his contraria, injurias illum contumeliasque tulisse, et denique probrosissimum, et omnium hominum sceleratissimis injungi solitum crucis supplicium: quis non merito illos ut contraria sibi ipsis dicentes delusisset? Quis autem usque adeo fatuus fuisset, ut facile crederet dicentibus atque affirmantibus, vidisse se post mortem illum a mortuis rediisse ac revixisse, qui ne tunc quidem cum apud vivos esset seipsum tutari potuisset? **138** Quis vero imperitis illis, atque ignobilibus unquam paruisset dicentibus, oportere deos quidem patrios contemnere, et stultitiam omnium, qui unquam ab initio humani generis fuissent, damnare: solis vero sibi parere, et iis quæ crucifixus præcepisset? hunc enim esse solius supremi Dei solum dilectum atque

unicum Filium. Sane dum ego mecum studio veritatis hujusce rei rationem exploro, nullam plane in ea vim ad probandum idoneam, neque grave quidquam aut fide dignum invenio, ac ne probabile quidem usque adeo, ut fatuum saltem quempiam illi in suam sententiam trahere possent. At rursus, dum ad ipsius verbi potentiam respicio, ut innumerabilibus hominum conventibus persuaserit, atque ut ab ipsis illis ignobilissimis et agrestibus Jesu discipulis, numerosissimæ Ecclesiæ constitutæ sint, non in quibusdam ignotis atque obscuris locis, sed in clarissimis civitatibus erectæ, in ipsa, inquam, aliarum urbium regina, Romana urbe, in Alexandrina, in Antiochensi, per totam Ægyptum ac Lyciam, per Europam atque Asiam, in vicis et regionibus, omnique modo variis gentibus : retro cogor necessitate quadam, ad ipsius rei causam inquirendam recurrere, faterique non aliter ipsos facinus tam audax obtinuisse, quam diviniori quadam longeque humanam superante potentia, opeque atque auxilio illius, qui dixerat : « Docete omnes gentes in nomine meo. » Siquidem cum hoc dixisset, adjunxit promissum, quo essent accepturi confidentiam, et prompte tradituri seipsos iis quæ denuntiata ipsis fuerant; dixit igitur ad illos : « Et ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi [87]. » Quin etiam afflasse illos divino Spiritu dicitur, necnon divinam quamdam, et qua res admirabiles efficerent, potentiam illis ingenerasse, nunc quidem illud dicens : « Accipite Spiritum sanctum [88], » nunc vero illud : « Infirmos curate, leprosos mundate, dæmonas ejicite, gratis accepistis, gratis date [89]. »

A δι' ἧς ἔμελλον ἐπιθαῤῥεῖν καὶ προθύμως ἐπιδιδόναι σφᾶς αὐτοὺς τοῖς παρηγγελμένοις. Φησὶ γοῦν αὐτοῖς· « Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Ἀλλὰ καὶ Πνεύματος αὐτοῖς ἐμπνεῦσαι λέγεται θείου, ἀλλὰ καὶ δύναμιν αὐτοῖς ἔνθεον καὶ παραδοξοποιὸν πεποιηκέναι, τοτὲ μὲν φήσας· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· » τοτὲ δὲ εἰπών· « Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, δαίμονας ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε. »

Vides igitur jam tu quoque, quonam modo superaverit illorum ratio : quando etiam liber, qui Acta illorum continet, conveniens his et consentaneum profert testimonium : ubi ipsi quoque memorantur ipsa rerum admirabilium efficientia, quam beneficio nominis Jesu obtinebant, eos qui intererant atque spectabant attonitos reddidisse.
139 Primum enim verisimile est, eos qui cernebant, rebus ipsis et factis in stuporem ab illis esse conversos, ita deinde eosdem alacres comparatos ad interrogandum, quisnam ille esset, cujus virtute et nomine miraculum effectum esset. Deinde docendo iidem ab iisdem deprehendebantur fide, ipsorum doctrinam antevenisse. Non enim verbis persuasi, sed rebus et factis præventi, ad id quod verbis ipsis obtinendum erat, faciles comparabantur. Jam idcirco dicuntur nonnullis ipsis Jesu discipulis tanquam iis qui dii essent victimas et libationes obtulisse, et alium quidem ex illis Mercurium, alium vero Jovem existimasse, usque adeo illorum mentes stupore affecerat ipsa miraculorum evidentia; ac protinus ita affectis auditoribus, quæcunque illi de Jesu nuntiabant merito vera esse posthac censebantur; illiusque post mortem reditum in vitam, non simplicibus atque indemonstrabilibus verbis testificabantur, sed ipsa factorum evidentia comprobabant; quippe cum viventis illius facta demonstrarent. Quod si et Deum illum, et Dei Filium ante ascensum in cœlum degentem apud Patrem nuntiassent, cur non huic orationi facilius assensi essent, qui ejus rei contrarium, tum incredibile, tum præter naturam merito arbitrarentur, ipsaque ratione colligerent, non posse putari mortalis naturæ illa opera esse quæ fiebant, sed Dei alicujus, etiam si nemo diceret? Hoc igitur erat, neque quid-

B Συνορᾷς τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς ὅπως κεκράτηκεν ὁ δι' αὐτῶν λόγος· ἐπεὶ καὶ αὐτῶν ἡ βίβλος τῶν Πράξεων συνῳδὰ τούτοις καὶ σύμφωνα μαρτυρεῖ· ἔνθα ἱστοροῦνται καὶ αὐτοὶ τῇ τῶν παραδόξων ἐνεργείᾳ δι' ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτῶν ἐπιτελουμένῃ τοὺς παρόντας καὶ τοὺς θεωμένους ἐκπλῆξαι. Ἐξέπληττον γὰρ, ὡς εἰκὸς, διὰ τῶν ἔργων τοὺς θεωμένους πρότερον· εἶθ' οὕτως προθύμους εἶχον αὐτοὺς ἐπὶ τὸ φιλοπευστεῖν, τίς ποτ' ἦν οὗτος οὗ τῇ δυνάμει καὶ προσηγορίᾳ τὸ θαῦμα γέγονεν. Εἶτα διδάσκοντες ηὕρισκον τῇ πίστει φθάνοντας τὴν παρ' αὐτῶν διδασκαλίαν. Οὐ γὰρ τοῖς λόγοις πεισθέντες, ἀλλὰ τοῖς ἔργοις προσκαταληφθέντες, ῥᾷδιον ἐποιοῦντο τὴν ἐν τοῖς λόγοις διάθεσιν. Λέγονται γοῦν ἤδη τινὲς βουθυσίας καὶ σπονδὰς ὡς ἂν ἤδη θεοῖς οὖσι C τοῖς τοῦ Ἰησοῦ προσαγηοχέναι· καὶ τινὰ μὲν αὐτῶν τὸν Ἑρμῆν εἶναι, τινὰ δὲ τὸν Δία νενομικέναι· τοσοῦτον αὐτῶν τὰς διανοίας ἐξέπληττεν ἡ τῶν παραδόξων ἔργων ἐπίδειξις. Καὶ δὴ οὕτω διακειμένοις πάνθ' ὅσα περὶ τοῦ Ἰησοῦ κατήγγελλον, ἤδη λοιπὸν ἀληθεύειν εὐλόγως ἐνομίζοντο· καὶ τῇ κατὰ τὸν θάνατον ἀναβιώσει αὐτοῦ οὐχ ἁπλοῖς οὐδ' ἀναποδείκτοις ἐμαρτύρουν λόγοις, δι' αὐτῆς δ' ἐνεργείας ἔπειθον, ζῶντος ἔργα παριστῶντες. Εἰ δὲ καὶ Θεὸν αὐτὸν καὶ Θεοῦ Παῖδα πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως παρὰ τῷ Πατρὶ τυγχάνοντα κατήγγελλον, καὶ τούτῳ πῶς οὐκ ἂν προσέθεντο μᾶλλον, τὸ ἐναντίον ἄπιστον εἶναι καὶ ἀδύνατον ἡγούμενοι εἰκότως, λογισάμενοι μὴ δύνασθαι θνητῆς ἔργα φύσεως εἶναι νομίζειν τὰ δρώμενα, ἀλλὰ Θεοῦ, κἂν μὴ λέγῃ τις; Τοῦτ' ἦν ἄρα καὶ οὐδὲν ἄλλο τὸ ζητηθὲν αὐτὸ ἐκεῖνο, ὁποίᾳ δυνάμει περιγεγόνασι D τῶν ἐν ἀρχαῖς ἀκροωμένων οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ, καὶ ὅπως Ἕλληνας ὁμοῦ καὶ βαρβάρους ὡς περὶ Λόγου Θεοῦ περὶ αὐτοῦ φρονεῖν ἔπεισαν, ὅπως τε ἐν μέσαις ταῖς πόλεσι καὶ ἀνὰ τὰς χώρας εὐσε-

[87] Ibid. 20. [88] Joan. xx, 22. [89] Matth. x, 8.

θείας ἑνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ συνεστήσαντο διδασκαλεῖα.

A quam aliud, ipsum utique illud quod quærebatur, quanam vi discipuli Jesu, eorum qui ab initio audiebant victores fuerint, et quomodo tam Græcos quam barbaros, ut de illo tanquam de Deo sentirent adduxerint, et quomodo in mediis urbibus ac per omnes regiones, religionis qua unus supremus Deus colitur, scholas atque auditoria constituerint.

Καίτοι τίς οὐκ ἂν θαυμάσειε, πρὸς ἑαυτῷ ἐπιλογισάμενος καὶ ἐνθυμηθεὶς, ὡς οὐκ ἀνθρώπινον ἦν τὸ μηδ' ἄλλοτε ὑπὸ μίαν τὴν Ῥωμαίων γενέσθαι τὰ πλεῖστα τῆς οἰκουμένης ἔθνη, ἀλλ' ἀπὸ τῶν τοῦ Ἰησοῦ χρόνων; Ἅμα γὰρ τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παραδόξῳ ἐπιδημίᾳ καὶ τὰ Ῥωμαίων ἀκμάσαι συνηνέχθη, τότε πρῶτον Αὐγούστου τῶν πλείστων ἐθνῶν μοναρχήσαντος, καθ' ὃν, Κλεοπάτρας ἁλούσης, ἡ κατ' Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων διαδοχὴ λέλυτο· ἐξ ἐκείνου τε καὶ εἰς δεῦρο τὸ ἀπ' αἰῶνος, καὶ ἀπ' αὐτῆς, ὡς εἰπεῖν, τῆς πρώτης ἀνθρωπείας συστὰν Αἰγύπτου βασίλειον καθῄρητο· ἐξ ἐκείνου τε καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος Ῥωμαίων δοῦλον γέγονε, καὶ τὸ Σύρων ὡσαύτως, Καππαδόκων τε καὶ Μακεδόνων, καὶ Βιθυνῶν, καὶ Ἑλλήνων, καὶ συνελόντι φάναι τῶν λοιπῶν τῶν ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἁπάντων. Τοῦτο δὲ ὅτι μὴ ἀθεεὶ τῇ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ συνεισῆλθεν, τίς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε, διανοηθεὶς, ὡς οὐ ῥᾴδιον ἦν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πορείαν ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς στείλασθαι, διεστώτων πρὸς ἄλληλα τῶν ἐθνῶν, καὶ μηδεμιᾶς οὔσης ἐν αὐτοῖς ἐπιμιξίας διὰ τὰς πολλὰς ἐθναρχίας· ὧν περιῃρημένων, ἀφόβως ἤδη καὶ ἐπ' ἀδείας τὸ προκείμενον ἤνυον, τὴν πορείαν αὐτοῖς προεξευμαρίσαντος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ τοὺς θυμοὺς τῶν κατὰ πόλεις δεισιδαιμόνων φόβῳ τῆς μείζονος ἀρχῆς καταστείλαντος; Λόγισαι γὰρ, ὡς, εἰ μηδὲν τὸ κωλῦον ἦν τοὺς περὶ τὴν πολύθεον πλάνην ἐπτοημένους τῇ τοῦ Χριστοῦ πολεμεῖν διδασκαλίᾳ, πάλαι ἂν ἑώρας κατὰ πόλεις καὶ κατὰ ἀγροὺς ἐμφυλίους στάσεις, διωγμούς τε καὶ πολέμους οὐ τοὺς τυγχάνοντας, εἰ δὴ ἐφ' ἑαυτοὺς εἶχον οἱ δεισιδαίμονες τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν. Νῦν δὲ καὶ τοῦτο Θεοῦ τοῦ ἐπὶ πάντων ἔργον ἦν, τὸ μείζονι φόβῳ τῆς ἀνωτάτω ἀρχῆς, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ οἰκείου λόγου καταδουλῶσαι. Προκόπτειν γὰρ αὐτὸν ὁσημέραι, καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους αὔξειν βούλεται. Πάλιν τε αὖ ὡς μὴ νομισθείη κατὰ συγχώρησιν τῶν κρατούντων διαρκέσειν, εἴποτέ τις τούτων πονηρίᾳ ληφθεὶς τῷ τοῦ Χριστοῦ λόγῳ πολεμεῖν προὔθετο, καὶ τοῦτο πράττειν ἐνεδίδου τὸ καταθύμιον· ὁμοῦ μὲν εἰς ἔνδειξιν τῶν τῆς εὐσεβείας ἀθλητῶν, ὁμοῦ δὲ καὶ εἰς τὸ τοῖς πᾶσι φανερὸν καταστῆναι, ὅτι μὴ ἐξ ἀνθρώπων ἦν βουλῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἡ τοῦ λόγου σύστασις. Αὐτίκα τίς οὐκ ἂν θαυμάσειε τὰ συμβαίνειν κατὰ τοὺς τοιούσδε καιροὺς εἰωθότα; Οἱ μὲν γὰρ τῆς εὐσεβείας ἀθληταὶ τὸ πρὶν ἀνθρωπίνοις γε τοῖς πᾶσι διάδηλοι καὶ διαπρεπεῖς ἐγίνοντο, τῶν παρὰ τῷ Θεῷ κατηξιωμένοι βασιλείων· οἱ δὲ τῆς εὐσεβείας πολέμιοι τὰς προσηκούσας ἐξέτινον δίκας, θεηλάτοις μάστιξιν οἰστρούμενοι, καὶ πᾶν τὸ σῶμα δεινοῖς καὶ ἀνιαροῖς πάθεσι διαφθειρόμενοι· ὥστε ἤδη καὶ εἰς ὁμολογίαν τῆς κατὰ Χριστοῦ δυσσεβείας ἥκειν περιελαθῆναι. Οἱ δέ γε λοιποὶ πάντες τῆς ἐνθέου προσηγορίας ἠξιωμένοι, κατὰ Χριστοῦ

Cæterum, quis non obstupescat, secum cogitans atque animo versans, non humanum hoc fuisse opus, vel ex eo quod nunquam alias sub uno Romanorum imperio plurimæ orbis gentes esse potuerunt, nisi secundum Jesu tempora? Nam simul ac ille admirabiliter ad homines venit, atque inter homines versatus est, etiam res Romanas ad summum pervenisse contigit, quo primum tempore videlicet Augustus, plurimarum gentium dominus evasit. Id vero fuit cum et Cleopatra capta est, et Ptolemæo- B rum successio in Ægypto dissoluta, atque ex illo in hunc usque diem, quod ab initio orbis, **140** et ab ipsa, ut ita dicam, hominum origine, steterat Ægypti regnum, eversum est. Ex illo Judæorum quoque natio a Romanis in servitutem redacta, Syrorum item, et Cappadocum, et Macedonum, et Bithynorum, et Græcorum, ac denique reliquorum omnium qui Romano imperio cesserunt. Hoc autem non sine Deo, una cum doctrina quæ de Salvatore nostro ferretur, introiisse in orbem, quis non fateatur, reputans non facilem Jesu discipulis externarum regionum peragrationem futuram fuisse, si gentes inter se divisæ discordesque fuissent, neque ullum prorsus, ob multiplices principatus, inter illas com- C mercium; quibus sane sublatis principatibus, intrepide jam atque impune negotium propositum compleverunt, cum supremus Deus et iter illis expeditum ac facile compararet, et superstitiosorum in civitatibus animos terrore majoris imperii cohiberet? Reputa enim tecum parumper: si nulla res impedimento fuisset iis qui errore colendi multos deos tenebantur, ne doctrinam Christi oppugnarent, quam multas antehac civiles seditiones, et in urbibus et in agris vidisses: quot vexationes, quot bella non mediocria illa quidem, si superstitiosi illi suæ ipsorum potestatis fuissent, ac penes se jus imperii habuissent. Nunc autem hoc quoque supremi Dei fuit opus, majori quodam terrore supremæ alicujus potentiæ, proprii verbi inimicos habere D jam domitos: id enim proficere in dies, et apud cunctos homines crescere volebat: rursus autem ne putaretur ex concessione ac venia dominantium perseverare, si quando horum ipsorum quispiam malignitate quadam correptus, adversus Christi verbum pugnare deliberatum in animo habebat, etiam hoc suo ipsius arbitratu illum facere permittebat, simul ut eorum virtutem ostenderet qui pro pietate pugnabant, simul etiam ut cunctis hominibus planum faceret, quod non humano consilio, sed Dei virtute niteretur ipsa verbi propugnatio. Etenim quis non continuo obstupescat ea, quæ illis temporibus accidere passim cernebantur? Nam ipsi pietatis defensores, primum apud cunctos homines clari illustresque fiebant, et certami-

num præmia apud Deum consequebantur; pietatis vero hostes, divinitus cæsi atque agitati, ac toto corpore gravibus molestisque doloribus impliciti atque consumpti, debita supplicia pendebant, **141** adeo quidem ut profanam contra Christum voluntatem confiteri, jam tum cogerentur: at cæteri omnes qui appellatione sacrosancta digni inventi fuerant, et se partibus Christi esse gloriabantur, cum ad breve tempus exercitati essent molestiis, atque ingenuitatem sinceritatemque animi præ se tulissent, propriam rursus recipiebant libertatem, ac salutare interea verbum majore in dies claritate nitebat, atque in ipsis mediis hostibus dominabatur, ac non modo in iis qui sub visum nostrum cadentes adversabantur, sed in iis quoque qui visum mortalem effugiunt, si qui forte erant in hoc qui terram complexus est nebulo aere dæmones, qui alteris illis imperarent. Namque etiam hos ipsos veri Christi discipuli, et vitæ puritate, et ad Deum directis precibus, et sacrosancta illius appellatione fugabant, in hoc quoque admirabilium signorum quæ ab illo edita esse memorantur, ac divinæ quæ in illo erat virtutis argumenta certissima præ se ferentes. Cæterum, cum in his pro tempore ipsi non ipsos antehac exercuerimus, ordo ipse jam postulat, ut occultiorem de illo theologiam attingamus, Deumque ipsum Verbum, quodnam fuerit, quod per illum hominem, qui videbatur, prodigia et miracula efficiebat, contemplemur.

A φρονεῖν αὐχοῦντες, ἐπ' ὀλίγον γεγυμνασμένοι τοῖς πειρατηρίοις, τὸ δὲ γνήσιον καὶ εἰλικρινὲς τοῦ φρονήματος ἐπιδειξάμενοι, τὴν οἰκείαν αὖθις ἀπελάμβανον ἐλευθερίαν, εἰς μεῖζον ὁσημέραι δι' αὐτῶν ἐκλάμποντος τοῦ σωτηρίου λόγου, καὶ ἐν αὐτοῖς γε μέσοις τοῖς ἐχθροῖς κατακρατοῦντος· μὴ μόνον τε τῶν ὁρατῶν πολεμίων κατεξανισταμένους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀοράτων· εἴ τινες ἄρα εἶεν ἀμφὶ τὸν περὶ γῆν ἀέρα ζοφώδη πονηροὶ δαίμονες καὶ ἄρχοντες τούτων, οὓς καὶ αὐτοὺς οἱ γνήσιοι τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ δι' ἁγνείας βίου, καὶ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῶν, διά τε τῆς αὐτοῦ ἐνθέου προσηγορίας ἐξελαύνοντες, σημείων τῶν πάλαι ἱστορουμένων ὑπ' αὐτοῦ γεγονέναι παραδόξων, καὶ ἐν τούτῳ τοῖς συνορᾷν δυναμένοις τὰ τεκμήρια τῆς ἐνθέου ἀρετῆς αὐτοῦ διαδεικνύντες. B Ἀλλὰ γὰρ τῶν δὲ κατὰ καιρὸν προγεγυμνασμένων, καιρὸς ἤδη καλεῖ τῆς μυστικωτέρας περὶ αὐτοῦ θεολογίας ἐφάψασθαι, καὶ τὸν Θεὸν Λόγον, ὅστις ποτ' ἦν ὁ διὰ τοῦ φαινομένου ἀνδρὸς τὰς θαυματουργίας ἐκτελῶν, ἐποπτεῦσαι.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER QUARTUS.

142 *HÆC INSUNT IN QUARTO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.*

C *ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΤΕΤΑΡΤΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.*

δ'. Ὡς ἀναγκαία τῇ τῶν ὅλων συστάσει ἡ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ προΰπαρξις ἀποδίδοται.

ε'. Ὡς μυρίας μὲν ὁμολογοῦμεν εἶναι γενητὰς θείας δυνάμεις, μόνην δὲ τὴν τοῦ Υἱοῦ, δι' ἣν ἐπάγεται, εἰκόνα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς θεολογοῦμεν.

ς'. Ὡς ἀπὸ πρώτης συστάσεως τῶν ὅλων ἀφανῶς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τῶν θεοφιλῶν ψυχῶν ἐπιστατεῖ.

ζ'. Ὡς μόνοις Ἑβραίοις τὸ παλαιὸν ἡ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ γνῶσις ἀποκεκάλυπτο διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ γινωσκομένη.

η'. Ὡς μόνους τοὺς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας τὰ λοιπὰ τῶν ἐθνῶν ἔσεβον ἀγγέλοις τισὶν ἐγκεχωρισμένα.

θ'. Ὡς περὶ τῆς ἐχθρᾶς καὶ ἀντικειμένης τῷ Θεῷ δυνάμεως καὶ τοῦ ταύτης ἐξάρχοντος, καὶ ὡς διὰ ταύτης τὸ πάντων ἀνθρώπων ὑπηγάγοντο γένος.

ι'. Ὡς ἀναγκαίως ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐποιήσατο πάροδον.

ια'. Ὅπως τὸν ἐν ἀνθρώποις διεξῆλθε βίον.

ιβ'. Ὡς καὶ μέχρι τῶν πάλαι κατοιχομένων ἐκάλουν αὐτὸν οἱ τῆς φιλανθρωπίας νόμοι.

ιγ'. Ὡς ἀπαθὴς καὶ ἀβλαβὴς καὶ ἀσώματος διέμεινε, καὶ καθ' ὃν ἐνηνθρώπει καιρόν.

ιδ'. Ὡς, τὸν ἄνθρωπον ἀνανεωσάμενος, πᾶσιν ἡμῖν τὴν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν παρέσχετο ἐλπίδα.

ιε'. Τί βούλεται δηλοῦν ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία, καὶ ὡς Θεὸς καὶ Κύριος καὶ ἀρχιερεὺς τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ διὰ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν ὁ Χριστὸς ἀνηγορεύετο.

ις'. Δι' ὅσων προφητικῶν γραφῶν ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ προεκηρύττετο.

Ἀπὸ τοῦ β' ψαλμοῦ.
Ἀπὸ τοῦ ιθ' ψαλμοῦ.
Ἀπὸ τοῦ κζ' ψαλμοῦ.
Ἀπὸ τοῦ πγ' ψαλμοῦ.
Ἀπὸ τοῦ πη' ψαλμοῦ.
Ἀπὸ τοῦ ρλα' ψαλμοῦ.
Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.
Ἀπὸ τοῦ Ἀμβακούμ.
Ἀπὸ τῶν Ἱερεμίου Θρήνων.
Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Βασιλειῶν.
Ἀπὸ τῆς αὐτῆς.
Ἀπὸ τοῦ μδ' ψαλμοῦ.

ιζ'. Ὅτι καὶ τὸ Ἰησοῦ ὄνομα παρὰ τοῖς πρόπαλαι τοῦ Θεοῦ γνωρίμοις τετίμητο.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου.
Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.

Α'.

Περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μυστικῆς οἰκονομίας.

Ἐπειδὴ τὰ προσήκοντα περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι, τρίτῳ ὄντι τῆς Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως, αὐτάρκως ἡμῖν διαπεπόνηται, καιρὸς ἤδη καὶ ἀποῤῥητοτέρων ἐφάψασθαι λόγων, τῶν περὶ τῆς κατ' αὐτὸν μυστικωτέρας θεολογίας. Ὁ μὲν οὖν περὶ τοῦ πρώτου καὶ ἀϊδίου, μόνου τε ἀγεννήτου καὶ ἐπὶ πάντων αἰτίου τῶν ὅλων, πανηγεμόνος τε καὶ παμβασιλέως Θεοῦ κοινὸς ἅπασιν ἀνθρώποις ἐστὶ λόγος· ἴδιος δὲ καὶ κοινὸς αὖθις Ἑβραίων καὶ ἡμῶν ὁ περὶ Χριστοῦ· ὃν πῆ μὲν ὁμοίως ἡμῖν ταῖς παρ' αὐτοῖς ἑπόμενοι Γραφαῖς ἔτι νῦν ὁμολογοῦσι, πῆ δὲ μακρὰν ἀποπίπτουσι, μήτε

4. Quod ad constitutionem universi, necessaria unici Dei Filii antecessio assignetur.

5. Quod innumerabiles quidem fatemur esse creatas divinas potestates, unam vero duntaxat ipsius Filii, propter quam inducitur, imaginem Dei Patris esse, theologice demonstramus.

6. Quod a prima constitutione universi, occulta quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosis Deoque gratis animis præsidet.

7. Quod solis Hebræis antiquitus cognitio Dei universi prodita sit, quæ Christo seipsum exhibente perciperetur.

8. Quod sola cœli sidera et lumina reliquæ **143** *gentes colerent, quæ seorsum quibusdam angelis assignatæ sint.*

9. De inimica ac ipsi Deo adversante potestate, et eo qui in hac dominatur, et quemadmodum per hanc omne hominum seductum genus.

10. Quemadmodum necessario Dei unicus Filius ad homines devenit.

11. Quemadmodum inter homines vitam egerit.

12. Quod usque ad eos qui antiquitus mortui erant, leges humanitatis illum vocabant.

13. Quod in ea natura quæ nec pati nec lædi potest, quæque incorporea est permanserit, etiam quo tempore factus est homo.

14. Quemadmodum, renovato homine, omnibus nobis æternorum bonorum spem præbuerit.

15. Quid sibi velit, quidve significet ipse Christi adventus, et quod Deus, et Dominus, et Pontifex Dei universi, per prophetas Hebræorum Christus est appellatus.

16. Quod prophetica scripta nominatim Christum ante nuntiaverint.

A II psalmo.
A XIX psalmo.
A XXVII psalmo.
A LXXXIII psalmo.
A LXXXVIII psalmo.
A CXXXI psalmo.
Ab Amos.
Ab Ambacum.
A Jeremiæ Lamentationibus.
A primo Regum.
Ab eodem.
A XLIV psalmo.

17. Quod etiam Jesu nomen apud antiquos Dei familiares venerabile fuerit.

Ab Exodo.
A Zacharia.

144 I.

De occultiore secundum Salvatorem ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, dispensatione.

Cum libro priore, qui *Evangelicæ Demonstrationis* tertius est, de assumpta a Salvatore nostro humana natura, satis abunde a nobis sit disputatum, tempus jam est, de ea quæ ad eumdem pertinet, abditiore theologia minus vulgarem quamdam attingere doctrinam. De primo igitur ac sempiterno, soloque non genito, ac supremo auctore universi, omniaque et gubernante et regente Deo, communis est cunctis hominibus ratio : peculiaris vero ac rursus communis et Hebræorum et nostra de Christo, quem illi nunc quidem, ut nos, sua ipsorum scripta sequentes adhuc confitentur : nunc

autem ab eodem procul labuntur, quippe qui et divinam illius naturam ignorent, neque causas adventus perspiciant, neque item quibus temporibus venturum illum prophetæ prædixerint, comprehendant. Nam illi quidem illum etiam nunc venturum exspectant: nos autem jam semel duntaxat venisse contendimus, necnon alterum ejusdem cum majestate adventum, et oraculis et præceptis prophetarum, qui divinitus afflati fuerunt, auscultantes intueri exoptamus. Cum autem de illo duplex sit ratio, altera quidem recentior fuerit, quippe quæ heri ac nuper ad homines introducta sit: altera vero omni tempore, omnibusque sæculis antiquior. Nam cum Deus vellet, utpote qui solus sit bonus, omnisque boni et principium et fons, divitiarum suarum thesauros pluribus impertiri, essetque jam jam omnem rationalem creaturam in lucem producturus, incorporeas videlicet quasdam atque intelligentes et divinas potestates, angelosque atque archangelos, materiæque expertes, et ab omni parte puros spiritus, animas præterea hominum, quæ solutam ac liberam voluntatis atque arbitrii, tam ad bonum quam ad boni contrarium, naturam acciperent: et quæcunque his ipsis convenientia corporum instrumenta, varias vivendi formas educerent, **145** sedesque his omnibus, locosque tribuere proprios (nam iis qui boni permanserint, meliores: contra autem, alioqui convenientes, in quibus videlicet proclivitatis ad contraria pœnas darent); cumque id quod futurum erat, tanquam Deus cognitione præciperet, sentiretque hæc universa antequam fierent, tanquam in magno corpore aliquod caput postulatura, unum omnis opificii dispensatorem, eumdemque et ducem et regem universi præficiendum putavit: cujusmodi oraculorum quoque divinorum, quæ ab antiquis apud Hebræos, et theologis et prophetis reddita sunt, institutio est: a quibus quidem discere potest qui vult, unum esse omnium rerum principium, ac potius principio superius et prius, primoque antiquius, et gignendis rebus ipsa unitate vetustius, omnique appellatione præstantius, quod neque dici, neque enuntiari, neque excogitari potest: bonum quod causa est omnium rerum, quod vim efficiendi, juvandi, providendi, servandi, in se habet: qui unus ipse ac solus est Deus, ex quo omnia, per quem omnia sunt: in illo enim vivimus et movemur et sumus. Itaque quodcunque vult, id etiam est continuo, ex qua sola causa, omnia quæ genita sunt, id acceperunt ut essent, utque exsisterent, ac durarent, sunt enim illo volente. Vult autem idcirco quod suapte natura bonus est. Bono vero nihil natura conjunctum adnexumque est, nisi ut ea quæ bona sunt velit. At enim cum hæc velit, idem etiam potest: quare cum velit simul idem et possit, nulla re neque prohibente, neque impediente, quidquid pulchrum et utile est, tam in iis quæ sub aspectum cadunt, quam in iis quæ non cadunt, ipse sibi ipsi confecit: quippe qui quasi materiam quamdam atque essentiam ge-

A τὴν θεότητα συνορῶντες αὐτοῦ, μήτε τὰ αἴτια τῆς παρουσίας εἰδότες, μήτε μὴν τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἥξειν ἀνείρηται εἰς ἀνθρώπους περιδρασσόμενοι. Οἱ μὲν γὰρ ἔτι καὶ νῦν ἥξειν μέλλοντα προσδοκῶσιν, ἡμεῖς δ' ἤδη μὲν εἰσάπαξ ἀποδείκνυμεν ἐλθόντα· καὶ δευτέραν δ' αὐτοῦ μετὰ τῆς ἐνθέου δόξης παρουσίαν ταῖς τῶν θεοφόρων προφητῶν προῤῥήσεσί τε καὶ διδασκαλίαις πειθόμενοι ἰδεῖν εὐχόμεθα. Διττοῦ δ' ὄντος τοῦ κατ' αὐτὸν λόγου, ὁ μὲν νεώτερος ἂν εἴη, χθὲς καὶ πρώην εἰς ἀνθρώπους εἰσηγμένος, ὁ δὲ παντὸς χρόνου καὶ πάντων αἰώνων πρεσβύτερος. Βουληθεὶς γὰρ ὁ Θεὸς, ἅτε μόνος ὡς ἀγαθὸς ἀγαθοῦ τε παντὸς ἀρχὴ καὶ πηγὴ, τῶν αὐτοῦ θησαυρῶν πλείους ἀποφῦναι κοινωνούς· ἄρτι τε μέλλων τὴν λογικὴν πᾶσαν προβάλλεσθαι κτίσιν, ἀσωμάτους τινὰς νοερὰς καὶ B θείας δυνάμεις, ἀγγέλους τε καὶ ἀρχαγγέλους, ἄϋλά τε καὶ πάντη καθαρὰ πνεύματα, προσέτι δὲ ψυχὰς ἀνθρώπων ἄφετον καὶ ἐλεύθερον τῆς αὐθεκουσίου περὶ τὸ καλὸν ἢ τοὐναντίον αἱρέσεως τὴν φύσιν ἐπαγομένας, ὅσα τε τούτοις ὄργανα σωμάτων ἔμελλεν ἔσεσθαι, ποικίλων ἀγωγῇ κατάλληλα βίων, χώρας τε τούτοις ἅπασι καὶ τόπους διανέμειν οἰκείους· (μείνασι μὲν γὰρ ἀγαθοῖς τοὺς κρείττονας, ἔμπαλιν δὲ τοὺς προσήκοντας, τῆς ἐπὶ τἀναντία ῥοπῆς τὰ σωφρονιστήρια·) προλαβὼν τὸ μέλλον, οἷα Θεὸς, τῇ προγνώσει, συνιδών τε, τούτων ἁπάντων περὶ γενέσεως ἐν μεγάλῳ σώματι κεφαλῆς δεησομένων, ἕνα τὸν τῆς δημιουργίας ἁπάσης οἰκονόμον ἡγεμόνα τε καὶ βασιλέα τῶν ὅλων προτάξασθαι ᾤετο C δεῖν, ᾗ καὶ τὰ θεῖα μυσταγωγεῖ λόγια πρὸς τῶν ἄνωθεν παρ' Ἑβραίοις θεολόγων τε καὶ προφητῶν ἀνδρῶν τεθεσπισμένα· παρ' ὧν δὴ μαθεῖν ἔνεστιν, ὡς ἄρα μία μὲν εἴη τῶν ὅλων ἀρχὴ, μᾶλλον δὲ τὸ καὶ ἀρχῆς ἀνώτερον, καὶ πρώτου προγενέστερον, καὶ μονάδος ἀρχεγονώτερον, καὶ πάσης κρεῖττον προσηγορίας, ἄῤῥητον, ἀνέκφραστον, ἀπερινόητον, ἀγαθὸν, τὸ πάντων αἴτιον, τὸ ποιητικὸν, τὸ εὐεργετικὸν, τὸ προνοητικὸν, τὸ σωτήριον, αὐτὸς ὢν ὁ εἷς καὶ μόνος Θεὸς, ἐξ οὗ τὰ πάντα, δι' ὃν τὰ πάντα ἐστίν· ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. Ὅ τι δὴ θέλει, τοῦτο γοῦν καὶ εἴη ἂν τὸ μόνον τῆς τῶν γενητῶν ἁπάντων οὐσιώσεώς τε καὶ ὑπάρξεως αἴτιον· θέλοντος γάρ ἐστι. Θέλει δὲ, ὅτι τὴν φύσιν ἀγαθὸς ὢν τυγχάνει. Ἀγαθῷ δὲ οὐδὲν, ὅτι μὴ τὸ θέλειν τὰ ἀγαθὰ D προσφυές. Θέλων δὲ ταῦτα, καὶ δύναται· διὸ καὶ θέλων ὁμοῦ καὶ δυνάμενος, ἀκωλύτως καὶ ἀπαραποδίστως πᾶν ὅ τι καλὸν καὶ συμφέρον ἔν τε ὁρωμένοις καὶ ἀφανέσιν αὐτὸς ἑαυτῷ συνεστήσατο, ὕλην ὥσπερ τινὰ καὶ οὐσίαν τῆς τῶν ὅλων γενέσεώς τε καὶ συστάσεως τὴν ἑαυτοῦ βουλὴν καὶ δύναμιν προβεβλημένος, ὡς μηκέτι εὐλόγως φάναι δεῖν ἐξ οὐκ ὄντων εἶναί τι τῶν ὄντων. Οὐδὲ γὰρ ἂν εἴη τι τὸ ἐκ μὴ ὄντος. Πῶς γὰρ τὸ μὴ ὂν ἑτέρῳ τοῦ εἶναι γένοιτ' ἂν αἴτιον; πᾶν δὲ ὅ τι ποτὲ καὶ ἔστιν, ἐξ ἑνὸς τοῦ μόνου ὄντος καὶ πρὸ ὄντος, τοῦ δὴ καὶ φήσαντος, « Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, » τὸ εἶναι λαβὸν ἔχει· ὅτι δὴ μόνος ὢν, καὶ ἀεὶ ὢν, αὐτὸς πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι κτησαμένοις αἴτιος τοῦ εἶναι κατέστη, τῷ θέλειν καὶ τῷ δύνασθαι· καὶ

τὴν οὐσίαν τοῖς πᾶσι, καὶ τὰς δυνάμεις, καὶ τὰ εἴδη πλουσίως καὶ ἀνεπιφθόνως ἐξ αὐτοῦ κεχαρισμένος.

A nerationis constitutionisque universi, suum consilium suamque potentiam prætulerit, ut nulla jam ratione dici possit, de nihilo esse quidquam eorum quæ sunt, neque enim esse quidpiam potest ex eo quod ipsum non sit. Quomodo enim id quod non est, alteri ut sit causa erit? Omne autem quodcunque est, ex uno qui solus est, et ante omnia est, quique olim etiam illud respondit, « Ego sum qui sum, » ut esset et accepit et habet. quippe cum qui solus est, et semper est, is omnibus quæcunque ex ipso id quod sunt acceperunt, ut essent auctor exstiterit : atque ex eo quod et velit et possit, rebus universis et essentiam, et potestates, et formas, luculente et copiose de seipso largitus sit.

Β'.

Ὅπως αὐτὸν πρὸ πάσης κτίσεως Υἱὸν Θεοῦ γεγονέναι φαμέν.

Καὶ δὴ τῶν ὄντων ἁπάντων πρῶτον ὑφίστησιν αὐτοῦ γέννημα τὴν πρωτότοκον σοφίαν, ὅλην δι' ὅλου νοερὰν, καὶ λογικὴν, καὶ πάνσοφον, μᾶλλον δὲ αὐτονοῦν, καὶ αὐτολόγον, καὶ αὐτοσοφίαν· καὶ εἴ τι δὲ αὐτόκαλον καὶ αὐτοάγαθον ἐπινοεῖν ἐν γεννητοῖς θέμις, τοῦτο πρῶτον αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ θεμέλιον τῶν μετὰ ταῦτα γενησομένων προβάλλεται, τὸ τέλειον τελείου δημιούργημα, καὶ σοφοῦ σοφὸν ἀρχιτεκτόνημα, ἀγαθοῦ πατρὸς ἀγαθὸν γέννημα. Καὶ τί γὰρ ἄλλο, ἢ τῶν μετέπειτα τὸ εἶναι δι' αὐτοῦ λαβόντων, προστάτην καὶ κηδεμόνα, σωτῆρα τε καὶ ἰατρὸν, καὶ κυβερνήτην τῆς τῶν ὅλων δημιουργίας τοὺς οἴακας περιδεδραγμένον; Ὅθεν εἰκότως οἱ χρησμοὶ θεολογοῦντες Θεὸν γεννητὸν αὐτὸν ἀποφαίνουσιν, ὡς ἂν τῆς ἀνεκφράστου καὶ ἀπερινοήτου θεότητος μόνον ἐν αὐτῷ φέροντα τὴν εἰκόνα, δι' ἣν καὶ Θεὸν εἶναί τε αὐτὸν καὶ λέγεσθαι τῆς πρὸς τὸ πρῶτον ἐξομοιώσεως χάριν, ταύτῃ τε αὐτὸν ἀγαθόν φασιν ὑπηρέτην πρὸς τοῦ Σωτῆρος ὑποβεβλῆσθαι, ἵνα, ὥσπερ δι' ἑνὸς πανσόφου καὶ ζῶντος C ὀργάνου, τεχνικοῦ τε καὶ ἐπιστημονικοῦ κανόνος, τὰ πάντα αὐτῷ ἀπευθύνοιτο, σώματα ὁμοῦ καὶ ἀσώματα, ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, λογικὰ σὺν ἀλόγοις, θνητὰ σὺν ἀθανάτοις, καὶ εἴ τι τούτοις ἕτερον συνυφέστηκέ τε καὶ συνύφανται, καὶ ὡς μιᾷ τῶν ὅλων δυνάμει, ἑνί τε ζῶντι καὶ ἐμψύχῳ νόμῳ τε καὶ λόγῳ ἐν πᾶσιν ὄντι καὶ διὰ πάντων ἥκοντι τὰ πάντα συναρμόζοιτο ὑφ' ἑνὶ πανσόφῳ δεσμῷ, αὐτῷ δὴ τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ τε καὶ νόμῳ, συναγόμενά τε καὶ συνδούμενα.

146 II.

Quemadmodum illum ante omnem creaturam Filium Dei fuisse dicimus.

Itaque omnium quæcunque sunt, fetum suum primum subministrat, primo genitam videlicet sapientiam, totam usquequaque intelligentem, et ra- B tionalem et penitus sapientem, ac potius ipsam intelligentiam, ipsam rationem, ipsam sapientiam : necnon si quid ipsum pulchrum, ipsumque bonum excogitare in iis quæ genita sunt fas est, id primum ipse ex se ipso eorum quæ posthac futura erant fundamentum præfert, perfectum perfecti opificium, sapientis sapientem fabricationem, boni parentis bonam sobolem, et quidnam aliud fuerit prælaturus, quam illum ipsum eorum quæ posthac per ipsum id quod sunt acceperint, perfectum, curatorem, conservatorem, medicum, gubernatorem? eum videlicet qui creationis universi gubernacula comprehensa teneret? itaque non immerito oracula theologice loquentia, Deum genitum illum enuntiant, tanquam eum qui elocutionem omnem, omnemque cogitationem effugientis divinæ naturæ solus in seipso fuerat imaginem, propter quam Deum quoque et esse illum et dici, ejus videlicet, quæ quod primum est refert, expressæ similitudinis gratia. Quocirca illum bonum aiunt administrum a Patre suffectum esse, ut quasi per unum penitus sapiens, vivensque instrumentum, artificialemque ac omnis scientiæ vim in se habentem regulam, universa ab ipso regerentur, tam corpora ipsa, quam quæ corporis expertia sunt, tam animantia quam inanima, tam rationalia quam bruta, tam mortalia quam immortalia, ac si quid aliud una cum his exiit in naturam, unaque quasi contextum est : necnon ut uni rerum omnium potestati, unique viventi atque animatæ legi, ac rationi quæ in omnibus esset, perque omnia penetraret, omnia convenirent, sub unum utique perfecte sapiens vinculum, ipsum scilicet Dei verbum ipsamque legem, coacta et colligata.

Γ'.

Ὅτι μὴ πλείους υἱοὶ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, μόνος δὲ εἷς ἐκ Θεοῦ Θεὸς εὐλόγως ἡμῖν ἀνηγόρευται.

Ἑνὸς δὲ ὄντος τοῦ Πατρὸς, ἕνα χρὴ καὶ τὸν Υἱὸν, ἀλλὰ οὐ πολλοὺς εἶναι, καὶ ἕνα τέλειον μόνον γεννητὸν Θεὸν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ πλείους. Ἐν γὰρ πλείοσιν ἑτερότης ἔσται καὶ διαφορὰ καὶ τοῦ χείρονος εἰσαγωγή. Διὸ δὴ εἷς Θεὸς, ἑνὸς Υἱοῦ τελείου καὶ μονογενοῦς, ἀλλ' οὐ πλειόνων θεῶν οὐδ' υἱῶν πατήρ· ἐπεὶ καὶ μιᾶς οὔσης φωτὸς οὐσίας, μίαν καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ γεννωμένην τελείαν αὐτὴν πᾶσα ἀνάγκη τίθεσθαι. Τί γὰρ ἂν καὶ ἄλλο γέννημα φωτὸς ἐπινοεῖν δυνατὸν, μὴ οὐχὶ μόνην τὴν ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα πληροῦσαν καὶ καταλάμπουσαν ἀκτῖνα; πᾶν γὰρ τὸ ταύτης ἀλλότριον σκότος ἂν εἴη καὶ οὐ φῶς. Ταύτῃ

147 III.

D *Quod non plures supremi Dei filii, sed unus solus de Deo Deus, jure a nobis prædicari soleat.*

Cæterum, cum unus sit Pater, Filium quoque unum, non plures esse oportet, unumque perfectum solum genitum Deum de Deo, non autem plures. In pluribus enim diversitas erit ac differentia, deteriorisque introductio. Quare unus Deus, unius Filii perfecti atque unici, non plurium deorum neque filiorum pater; quoniam cum luminis quoque una sit essentia, ipsam item quæ ex eo generetur, perfectam unam ponere, omnis cogit necessitas. Quam enim aliam præterea sobolem luminis cogitare possumus, nisi unum ipsum, qui ex ipso proficiscitur, omniaque complet atque illustrat, radium? Quid-

quid enim ab hoc alienum fuerit, tenebræ erunt, non lumen. Idcirco etiam supremi omnium Parentis cum lumen sit, quod nullis verbis comprehendi potest, ne simile quidem ullum propriumve exemplar fuerit, præter ipsum hoc solum, quod quidem ipsum dicere, item de Filio, fas est; splendor enim est luminis sempiterni, speculumque immaculatum divinæ evidentiæ, et imago bonitatis ejus. Ex quo illud dictum est : « Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus[99]. » Cæterum a sensibili quidem lumine splendor separari non potest : Filius autem seorsum a Patre per seipsum subsistit et luminis quidem splendor locum efficientiæ obtinet; at Filius aliud quiddam quam secundum efficientiam est, non per seipsum utique essentiam nactus, sed a Patre. Rursus splendor simul exsistit cum lumine, illudque quodammodo complet (nam sine splendore non consistit lumen), simulque cum illo, et secundum illud subsistit : at a Patre Filius procedit, et illum generat, at ipse non genitus est : et ille quidem per se ipsum perfectus ac primus tanquam Pater, et qui auctor sit ut Filius consistat, nihil a Filio accipiens, quo suam naturam qua Deus est compleat : hic autem tanquam ex causa profectus Filius, alius ab illo cujus est Filius exsistit, quippe qui a Patre ut et sit et talis sit acceperit. **148** Rursus splendor quidem non ex proposito et voluntate luminis splendet, sed secundum quiddam quod ad essentiam illius inseparabiliter accidit : Filius vero ex sententia et proposito imago Patris exsistit. Volens enim Deus Filii Pater exsistit, et alterum lumen in omnibus sibi ipsi simile substituit : cum ergo non genitum sempiternumque lumen unum sit, qui fieri potest ut hoc diversum sit ab illo veluti imago quædam? ac non potius splendor quoque, quod æque lumen sit, in omnibus similitudinem primi exemplaris conservans? Quomodo vero illius item quod unum est imago fuerit; si non una ipsa quoque sit, ut videlicet non solum essentiæ ejus quod primum est, sed etiam ejus qui ad quantitatem pertinet, numeri similitudinem inducat? ita quidem ut unius sempiterni luminis unum sit perfectum lumen, non autem diversa et plura, id quod primum et unicum genitum, editumque est, ipsum utique illud perfectum bonum, de quo uno nos quoque, post eam quæ et principio, et ortu caret essentiam, ut de Deo loquimur. Unius ergo Patris unum esse Filium oportet. Nam si fragrantiæ genus unum ex aliqua subjecta re proficiscatur, unum quoque et eumdem, qui in omnes diffundatur suavem odorem, non diversos et plures fateri par est. Cum igitur primum illud solumque bonum, qui est omnium regnator Deus, divinam vitalemque fragrantiam, quæ animo et cogitatione duntaxat comprehendi potest, produxerit, unam hanc fas est intelligere, plures nefas. Quid enim esse potest, quod quidem ab hac diversum sit,

A τοι καὶ τοῦ πάντων ἀνωτάτου Πατρὸς, ἀῤῥήτου φωτὸς ὄντος, οὐδὲν μὲν προσφερὲς αὐτῷ οὐδ' οἰκεῖον ἂν γένοιτο παράδειγμα, πλὴν ὅσον αὐτὸ τοῦτο μόνον, ὃ δὴ καὶ φάναι περὶ Υἱοῦ οἷόν τε· ἀπαύγασμα γάρ ἐστι φωτὸς ἀϊδίου, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. Διὸ εἴρηται· « Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. » Ἀλλὰ τοῦ μὲν αἰσθητοῦ φωτὸς ἀχώριστος ἡ αὐγὴ, ὁ δ' Υἱὸς ἰδίως παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὸν ἐφέστηκε. Καὶ φωτὸς μὲν ἡ αὐγὴ χώραν ἐνεργείας ἐπέχει, ὁ δὲ Υἱὸς ἕτερόν τι ἢ κατὰ ἐνέργειαν τυγχάνει, καθ' ἑαυτὸν οὐσιωμένος. Καὶ πάλιν ἡ μὲν αὐγὴ συνυπάρχει τῷ φωτὶ, συμπληρωτική τις οὖσα αὐτοῦ· ἄνευ γὰρ αὐγῆς οὐκ ἂν ὑποσταίη φῶς, ὁμοῦ τε καὶ καθ' αὐτὸ συνυφέστηκεν. B Ὁ δὲ Πατὴρ προϋπάρχει τοῦ Υἱοῦ, καὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ προϋφέστηκεν, ᾗ μόνος ἀγένητος ἦν. Καὶ ὁ μὲν καθ' ἑαυτὸν τέλειος καὶ πρῶτος, ὡς Πατὴρ, καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ συστάσεως αἴτιος, οὐδὲν εἰς συμπλήρωσιν τῆς ἑαυτοῦ θεότητος παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνων· ὁ δὲ ὡς ἐξ αἰτίου γεγονὼς Υἱὸς, δεύτερος οὗ ἐστιν Υἱὸς καθέστηκε, παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ εἶναι καὶ τοιόσδε εἶναι εἰληφώς. Καὶ πάλιν ἡ μὲν αὐγὴ οὐ κατὰ προαίρεσιν τοῦ φωτὸς ἐκλάμπει, κατά τι δὲ τῆς οὐσίας συμβεβηκὸς ἀχώριστον· ὁ δὲ Υἱὸς κατὰ γνώμην καὶ προαίρεσιν εἰκὼν ὑπέστη τοῦ Πατρός. Βουληθεὶς γὰρ ὁ Θεὸς γέγονεν Υἱοῦ Πατὴρ, καὶ φῶς δεύτερον κατὰ πάντα ἑαυτῷ ἀφωμοιωμένον ὑπεστήσατο. Ἀγενήτου τοιγαροῦν καὶ ἀϊδίου φωτὸς ὄντος ἑνὸς, C πῶς ἂν γένοιτο ἄλλο οἷά τις εἰκὼν, οὐχὶ δὲ αὐγὴ οὖσα φῶς κατὰ πάντα τὸ ἐμφερὲς τῷ πρωτοτύπῳ σώζουσα; πῶς δ' ἂν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἑνὸς εἴη εἰκὼν, εἰ μὴ μία καὶ ἡ αὐτὴ οὖσα; ὅπως μὴ μόνον τῆς οὐσίας τοῦ πρώτου, ἀλλὰ καὶ τοῦ κατὰ τὸ ποσὸν ἀριθμοῦ τὴν ὁμοίωσιν ἐπάγοιτο, ὥσθ' ἑνὸς εἶναι τοῦ ἀϊδίου φωτὸς ἓν τὸ τέλειον, ἀλλ' οὐ διάφορα καὶ πολλὰ τὸ πρῶτον καὶ μονογενὲς ἔκγονον, αὐτὸ δὴ ἐκεῖνο τὸ καὶ ἡμῖν πρῶτον μετὰ τὴν ἄναρχον καὶ ἀγένητον οὐσίαν θεολογούμενον τέλειον ἀγαθόν. Ἕνα γοῦν χρὴ ἑνὸς Πατρὸς καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι. Καὶ γὰρ μιᾶς εὐωδίας ἐξ ὑποκειμένης τινὸς προϊούσης οὐσίας μίαν καὶ τὴν αὐτὴν προχεομένην ἡδεῖαν εἰς πάντας ὀδμὴν, ἀλλ' οὐ διαφόρους καὶ πολλὰς προσήκοι ἂν ὁμολογεῖν. Τοῦ δῆτα πρώτου καὶ μόνου ἀγαθοῦ, ὅ ἐστιν ὁ παμβασιD λεὺς Θεὸς, νῷ καὶ διανοίᾳ ληπτὴν ἔνθεον καὶ ζωτικὴν εὐωδίαν ὑποστησαμένου, μίαν ταύτην, ἀλλ' οὐ πλείους ἐπινοεῖν θέμις. Τί γὰρ ἂν καὶ γένοιτο ταύτης ἕτερον κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ ἀφωμοιωμένης, εἰ μή τι ἄρα ὑποβεβηκὸς καὶ χεῖρον; ὃ οὐδαμῶς ἡμῖν ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ θεολογίᾳ παρεισακτέον. Ἀτμὶς γάρ ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης εἰλικρινής. Ἐξ εὐώδους μὲν γὰρ σώματος, μύρου τινὸς φέρε, ἢ καὶ τῶν ἀπὸ γῆς ἀκμαζόντων, εὐώδης τις ἀνθῶν τε καὶ ἀρωμάτων πνοὴ παρὰ τὸ πρῶτον ὑποκείμενον εἰς ἅπαν τὸ ἐκτὸς περιέχον προχεῖται, καὶ πληροῖ γε καὶ τὸν ἀέρα εἰς πλάτος ἀναχεομένη, οὔτι πω κατὰ στέρησιν ἢ μείωσιν, ἢ

[99] Hebr. I, 3.

τομὴν, ἢ διαίρεσιν τοῦ προϋποκειμένου. Τούτου γὰρ A ἐν οἰκείᾳ χώρᾳ μένοντος, καὶ τὴν ταυτότητα πρὸς ἑαυτὸ σώζοντος, τήν τε εὐώδη δύναμιν ἀπογεννῶντος, οὐδὲν τοῦ προτέρου χεῖρον, καὶ τὸ γεννώμενον εὐῶδες οἰκείαν ἔχον ὑπόστασιν, ὡς ὅτι μάλιστα τὸ ὁμοιότατον τῇ τοῦ γεννήσαντος φύσει, διὰ τῆς οἰκείας ἀπομεμίμηται. Πλὴν ἀλλ' ἔτι ταῦτα γεώδη καὶ θνητὰ καὶ μέρη τῆς κάτω φθοροποιοῦ καὶ γεώδους φύσεως. Τά γε μὴν τῆς προκειμένης ἡμῖν θεολογίας ἐπέκεινα παντὸς ὄντα παραδείγματος οὐδὲν μὲν οἷον τὰ ἐκ σωμάτων ἐπάγεται, ὀξυτάτῃ δὲ διανοίᾳ φαντάζεται Υἱὸν γεννητὸν, οὐ χρόνοις μέν τισιν οὐκ ὄντα, ὕστερον δέ ποτε γεγονότα, ἀλλὰ πρὸ χρόνων αἰωνίων ὄντα, καὶ προόντα, καὶ τῷ Πατρὶ ὡς Υἱὸν διὰ παντὸς συνόντα, καὶ οὐκ ἀγέννητον ὄντα, γεννώμενον δ' ἐξ ἀγεννήτου Πατρὸς, μονογενῆ ὄντα, Λόγον καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ· οὐ B κατὰ διάστασιν ἢ τομὴν ἢ διαίρεσιν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προβεβλημένον, ἀῤῥήτως δὲ καὶ ἀνεπιλογίστως ἡμῖν ἐξ αἰῶνος, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰώνων, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ἀνεκφράστου καὶ ἀπερινοήτου. βουλῆς τε καὶ δυνάμεως οὐσιούμενον διδάσκοντα. « Τὴν γενεὰν γὰρ αὐτοῦ, » φησὶ, « τίς διηγήσεται; » καὶ, « Ὥσπερ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, οὕτω καὶ τὸν Υἱὸν οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ μόνος ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατήρ. »

quæ in omnibus Patri similis est, quod non submissius sit ac deterius? quod neutiquam nobis in Filii theologia introducendum; vapor enim est virtutis Dei, ac defluentia mera gloriæ Omnipotentis. Nam ex bene olenti corpore, verbi gratia, ex unguento aliquo, aut etiam ex floribus atque odoramentis, quæ de terra nascuntur, bene olens quidam flatus, præter illud primum subjectum corpus, in omne quod extrinsecus ambit, profunditur; ac dum latius refunditur, ipsum quoque aerem complet, non sane privatione aliqua, aut diminutione, aut sectione, aut divisione ejus, quod primum subjectum est corporis. Sed illo manente in propria sede, et eamdem penes se conservante naturam, fragrantiamque illam procreante : nihilo deterius priore, ipsum quoque quod procreatur bene olens et fragrans genus, cum propriam habeat sedem atque naturam, hac ipsa, quam maxime fieri potest, id quod simillimum sit naturæ procreantis, imitatur. **149** Verum hæc quidem terrena et mortalia, et inferioris naturæ quæ corrumpendi vim habet, ac terrena est, particulæ quædam. Quæ autem ad propositam a nobis theologiam pertinent, cum omnem exempli comparationem exsuperent, nihil tale, quale ex corporibus manat, præ se ferunt; sed cogitationi solertissimæ intuendum, quasi in speculo præbent, docentque esse Filium, qui genitus sit, non illum quidem, qui certis temporibus non fuerit, posterius autem sit natus, sed qui sit ante tempora æterna, atque anteeat, et tanquam Filius una cum Patre semper degat; neque vero qui non sit genitus, sed ex Patre non genito, genitus : qui unicus sit, qui Verbum, qui Deus de Deo, non diremptione aliqua, aut sectione, aut divisione de substantia Patris productus, sed qui de Patris consilio ac virtute, omnem elocutionem, omnemque cogitationem superante ab ævo, ac potius ante omne ævum essentiam sit nactus, modo quodam, qui neque verbis comprehendi, neque ratione colligi a nobis possit. Si quidem « generationem ejus, inquit, quis enarrabit [91]? » et quemadmodum « nemo novit Patrem nisi Filius, sic Filium quoque nemo novit nisi unus, qui genuit illum, Pater [92]. »

Δ'. C

Ὡς ἀναγκαία τῇ τῶν ὅλων συστάσει ἡ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ προϋπαρξις ἀποδίδοται.

Πλὴν ἀλλ' ἕνα Μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν ἐδόκει τῷ παναγάθῳ Πατρὶ τῆς τῶν γενητῶν ἁπάντων δημιουργίας προϋφίστασθαι δεῖν· ἐπεὶ καὶ κόσμον ἕνα, ὥσπερ ἓν καὶ μέγα σῶμα ἐκ πλειόνων καὶ διαφόρων μελῶν τε καὶ μερῶν, ἤμελλεν ὅσον οὐδέ πω προβάλλεσθαι, οὐκ ἐπιστατεῖν μὲν αὐτὴν ἄνωθεν, ὥσπερ μείζονος κεφαλῆς τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος ἐξημμένην (κεφαλὴ γὰρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Πατήρ), ἡγουμένην δὲ καὶ προϋπάρχουσαν τῶν μετὰ ταύτην ἁπάντων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διαρκοῦσαν εἴς τε τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπικέλευσιν καὶ εἰς τὴν τῶν μετὰ ταῦτα δημιουργίαν. Διὸ δὴ καὶ ἔφαμεν αὐτὸν πρῶτον πάντων ὑπὸ τοῦ D Πατρὸς οἷόν τι μονοειδὲς πάσης οὐσίας καὶ φύσεως προβεβλῆσθαι ὄργανον ἔμψυχον καὶ ζῶν, μᾶλλον δ' ἔνθεον καὶ ζωοποιὸν καὶ πάνσοφον, ἀγαθῶν γεννητικὸν, φωτὸς χορηγὸν, οὐρανοῦ δημιουργικὸν, κόσμου κατασκευαστικὸν, ἀγγέλων ποιητικὸν, πνευμάτων ἀρχοντικὸν, ὄργανον ψυχῶν σωτήριον, σωμάτων αὐξητικὸν, πάντων προνοητικὸν, κυβερνητικὸν, θεραπευτικὸν·

IV.

Quod ad constitutionem universi, necessaria unici Dei Filii antecessio, assignetur.

Verumtamen optimus Pater unum judicavit Unigenitum ac dilectum Filium, omnium rerum quæ creandæ essent, opificio præfici oportere, quippe qui unum quoque mundum, quasi unum quoddam atque ingens corpus, ex pluribus diversisque membris ac partibus, jamjam esset producturus, caputque hoc non præesse ipsum quidem, de superiori aliquo, tanquam de altero majori capite, divinitate ipsa Patris suspensum (caput enim Christi Pater), sed quod anteiret, anteque omnia post ipsum genita esset : attamen idem præsto esset tum ad imperium Patris, tum ad opificium earum rerum quæ posthac faciendæ erant. Quare jam diximus, illum omnium primum a Patre, quasi quoddam singulare instrumentum omnis essentiæ et naturæ productum esse : instrumentum, inquam, animatum et vivens, ac potius divinum, vitalemque vim in se habens, et sapientissimum; **150** quod bona omnia gigneret, quod lumen præberet, quod cœlum moliretur, quod

[91] Isa. LIII, 8. [92] Matth. XI, 27.

mundum construeret, quod angelos efficeret, quod spiritibus imperaret : instrumentum quod animas conservaret, quod corpora augeret, quod omnia provideret, gubernaret, curaret, quod vim haberet regnandi, quod judicandi, quod Patris cultum et reverentiam denuntiandi.

A βασιλικὸν, κριτικὸν, Πατρὸς εὐσεβείας ἀπαγγελτικόν.

V.

Quod innumerabiles quidem fatemur esse creatas divinas potestates, unam vero duntaxat ipsius Filii, propter quam inducitur, imaginem Dei Patris esse, theologice demonstramus.

Quare in universum supra omne opificium, unam opus est divinam potestatem admirari, non plures existimare : una enim omnino mundi effectrix potestas, et unum universitatis opifex Verbum in principio apud Deum. Siquidem : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum [33]; » quod quidem oportet re vera non ignorare, colere autem et honore prosequi pro dignitate : quandoquidem omnia per illud, non modo ab initio rerum omnium exstitere, verum etiam in perpetuum semper et facta sunt, et fiunt : « et sine illo factum est nihil [34]. » Sive enim vita quædam est in iis quæ sunt : quod factum est, in illo vita erat. Ex illo enim ac per illud, universa et vitam et animam accipiunt. Sive numerus, sive pulchritudo, sive convenientia, sive ordo, sive temperatura, sive essentia, sive qualitas, sive magnitudo : cuncta unum rerum omnium continet, ac disponit Verbum, et una Dei mundi effectrix virtus, omnibus præest. Sicut enim in nostro corpore plures sunt et variæ partium differentiæ, una autem universi opifex vis (non enim alia quidem Dei vi capitis exstitit natura, alia vero oculorum, et alia aurium, pedum item alia), ita quoque cum universo mundo, una omnino divina virtus præsit, eadem erit et cœli, et astrorum, et animalium quæcunque, aut in aere, aut in terra, aut in mari degunt, et elementorum tam omnium simul, quam singulorum seorsum: **151** præterea naturarum omnimodo variarum tam quæ genere aliquo continentur, quam quæ specie distinguuntur, opifex. Neque vero alia est ignis, et alia aquæ, terræque rursus alia, atque aeris item alia effectrix virtus, sed una atque eadem rerum universarum artifex sapientia, quodque mundum effecit, hoc ipsum, de quo nos ut de Deo loquimur, universi opifex Dei Verbum. Fidem his facit elementorum inter se amicitia, quæ ex eo quod certis temperamentis commista sunt, cognatum ac germanum, et tanquam unius architecti opus, rerum naturam ostendit. Nam et terra, quæ grave est elementum, cum aquis innatet, neque soliditate naturæ in profundum trahatur, sed feratur semper sublimis, neque submergatur, Dei Verbo Deique consilio fidem facit. Humidæ item naturæ cum arida communicatio, quæ nihil corruptionis præ se fert, neque confertim universa restagnat, sed Dei nutu occultissimo colligata tenetur, unum rursus atque idem Dei Verbum esse demonstrat. Quid porro ignis? qui

[33] Joan. I, 1. [34] ibid. 3.

E'.

E'. Ὡς μυρίας μὲν ὁμολογοῦμεν εἶναι γενητὰς θείας δυνάμεις, μόνην δὲ τὴν τοῦ Υἱοῦ, δι' ἣν ἐπάγεται εἰκόνα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, θεολογοῦμεν.

Διὸ καὶ ἐπὶ πάντων καθόλου τῶν δημιουργημάτων μίαν χρεὼν θείαν δύναμιν ἀποθαυμάζειν, ἀλλ' οὐ πολλὰς ἡγεῖσθαι· μία γὰρ ἡ καθόλου κοσμοποιὸς δύναμις, καὶ εἷς ὁ τῶν ὅλων δημιουργὸς Λόγος ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. « Ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· » ὃν B δεῖ ἀληθῶς μὴ ἀγνοεῖν, σέβειν δὲ καὶ τιμᾷν ἐπαξίως· ὅτι δὴ πάντα δι' αὐτοῦ οὐ μόνον ἐν ἀρχαῖς τῶν ὅλων συνέστη, ἀλλὰ καὶ εἰσαεὶ γέγονέ τε καὶ γίνεται, « καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν » Εἴτε γὰρ ζωή τις ἔστιν ἐν τοῖς οὖσιν, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν· ἐξ αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ ἡ τῶν ὅλων ζώωσίς τε καὶ ψύχωσις· εἴτε ῥυθμὸς, εἴτε κάλλος, εἴτε ἁρμονία, εἴτε τάξις, εἴτε σύγκρασις, εἴτε οὐσία, εἴτε ποιότης, εἴτε μέγεθος, πάντα εἷς ὁ τῶν ὅλων συνέχει καὶ διακοσμεῖ Λόγος, καὶ μία Θεοῦ δύναμις κοσμοποιὸς ἡγεῖται ἁπάντων. Ὡς γὰρ ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς σώματος πολλὴ μὲν τυγχάνει καὶ ποικίλη τῶν μερῶν ἡ διαφορὰ, μία δὲ ἡ τοῦ παντὸς δύναμις δημιουργὸς (οὐ γὰρ ἄλλῃ μὲν Θεοῦ δυνάμει κεφαλῆς ὑπέστη φύσις, ἄλλῃ δὲ C ὀφθαλμῶν, ἑτέρᾳ δὲ ὤτων, ἑτέρᾳ δὲ ποδῶν), οὕτω καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου μία καθόλου θεία δύναμις ἐπιστατοῦσα, ἡ αὐτὴ ἂν εἴη καὶ οὐρανοῦ καὶ ἀστέρων, τῶν τε ἐν ἀέρι, καὶ γῇ, καὶ θαλάττῃ ζώων, στοιχείων τε τῶν καθόλου καὶ τῶν κατὰ μέρος, καὶ ἔτι φύσεων παντοίων γενικῶν τε καὶ τῶν κατ' εἶδος δημιουργός· καὶ οὐχ ἄλλη μὲν πυρὸς, ἑτέρα δὲ ὕδατος· καὶ γῆς πάλιν ἄλλη, καὶ ἀέρος ποιητικὴ δύναμις· ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ τῶν ὅλων τεχνῖτις σοφία, καὶ κοσμοποιὸς αὐτὸς οὗτος ἡμῖν ὁ θεολογούμενος τῶν ὅλων ὁ δημιουργὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος. Μαρτυρεῖ δὲ τούτοις ἡ πρὸς ἄλληλα τῶν στοιχείων φιλία, τῇ τῶν συγκράσεων ἐπιμιξίᾳ συγγενῆ καὶ ἀδελφὴν καὶ ὥσπερ ἑνὸς ἀρχιτέκτονος ἔργον τὴν τῶν ὅλων φύσιν ἀπελέγχουσα. Γῆ τε γὰρ τὸ βαρὺ στοιχεῖον ἐφ' D ὑδάτων ὀχουμένη, καὶ μὴ στερεμνίῳ τῆς φύσεως κατὰ βάθους ἑλκομένη, μετέωρος δ' ἀεὶ φερομένη, καὶ μὴ καταδυομένη, Θεοῦ Λόγῳ καὶ Θεοῦ βουλῇ καὶ δυνάμει μαρτυρεῖ. Ὑγρᾶς τε αὖ πάλιν οὐσίας ἡ πρὸς τὸ ξηρὸν κοινωνία μηδὲν στεῤῥὸν ἐπιδεικνυμένη, μηδὲ ἀθρόως τὸ πᾶν ἐπιλιμνάζουσα, νεύματι δ' ἀῤῥήτῳ Θεοῦ πεπεδημένη, ἕνα πάλιν καὶ τὸν αὐτὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ παρίστησι. Τί δὲ τὸ πῦρ, καίτοι καυτικῆς καὶ φθατικῆς φύσεως, ἔπειτα ξύλοις ἐμφωλεῦον καὶ παντοίοις ζώων σώμασιν ἀνακεχραμένον, γῇ τε καὶ ὕδατι καὶ ἀέρι συνεστοιχειωμενον, κἄπειτα λόγῳ καὶ μέτρῳ τοῖς πᾶσι τὸ δέον, ὅσον ἂν ἑκάστῳ γένοιτο πρὸς ὠφελείας, ἐπιχορηγοῦν, τῆς δ' οἰκείας δυνά-

μεως ἐπιλελησμένον, οὐ σοὶ δοκεῖ πάλιν Θεοῦ Λόγῳ A καὶ δυνάμει δουλεύειν, Ἡμέρας δὲ καὶ νυκτὸς ἀμοιβαίας ὁρῶντι κινήσεις, ὡρῶν τε καὶ καιρῶν τοτὲ μὲν αὐξήσεις, τοτὲ δὲ μειώσεις, κύκλους τε ἐνιαυτῶν καὶ περιόδους χρόνων, ἄστρων τε περιδινήσεις, ἡλίου τε δρόμους, καὶ σελήνης τροπὰς, συμπαθείας τε καὶ ἀντιπαθείας ἁπάντων, καὶ κόσμον ἕνα αὐτῶν ἐξ ἁπάντων, ἆρά σοι τὴν ἀλογίαν καὶ τὸ εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν αἰτίαν εἶναι τῶν ὅλων θεμιτὸν ἀποφαίνεσθαι, ἢ Λόγον ὡς ἀληθῶς Θεοῦ, καὶ Θεοῦ σοφίαν, καὶ Θεοῦ δύναμιν, καὶ ταύτην μίαν, ἀλλ' οὐ πολλὰς ἀνυμνεῖν; ἐπεὶ καὶ ἐν ἀνθρώπῳ μία ψυχὴ. καὶ μία λογικὴ δύναμις πλείστων ὁμοῦ γένοιτ' ἂν δημιουργὸς, ἣ καὶ γεωργεῖν ἡ αὐτὴ, καὶ ναυπηγεῖν καὶ κυβερνᾷν, καὶ οἰκοδομεῖν πολλὰ μαθοῦσα ἐπιβάλλοιτο· καὶ εἷς νοῦς ἐν B ἀνθρώπῳ καὶ λογισμὸς δέξαιτ' ἄν ποτε μυρίων ἐπιστήμας. γεωμετρήσει τε ὁ αὐτὸς καὶ ἀστρονομήσει, καὶ λόγους γραμματικῆς παραδώσει καὶ ἰατρικῆς, ἔν τε μαθήμασι καὶ τοῖς κατὰ χεῖρας προστήσεται· καὶ οὔπω γε οὐδεὶς πώποτε πλείους ἐν ἑνὶ σώματι ψυχὰς ἡγήσατο εἶναι, οὐδὲ πολλὰς ἐθαύμασεν ἀνθρώπου δυνάμεις διὰ τὴν τῶν πολλῶν μαθημάτων ὑποδοχήν. Εἰ δὲ καὶ ἄμορφον ὕλην πηλοῦ τις εὑρὼν, κἄπειτα χερσὶν ἀπολεάνας ἐπιθήσει ζώου μορφὴν, ἄλλῳ μὲν σχήματι κεφαλὴν, χεῖρας δὲ καὶ πόδας ἑτέρως, καὶ ὀφθαλμοὺς πάλιν ἄλλως, καὶ παρειὰς ὡσαύτως, ὦτά τε καὶ στόμα, καὶ ῥῖνας, στέρνα τε καὶ ὤμους ὑποτυπωσάμενος τέχνῃ τῇ πλαστικῇ· ἆρα, ἐπεὶ πολλὰ σχήματα καὶ μέλη καὶ μέρη ὑφ' ἑνὶ σώματι δεδημιούργηται, τοσούτους χρὴ καὶ τοὺς ποιητὰς C ἡγεῖσθαι; ἢ τὸν τοῦ παντὸς ἀθρόως τεχνίτην ἐπαινεῖν ἑνὶ λογισμῷ καὶ μιᾷ δυνάμει τὸ πᾶν τεχνηνάμενον; Τί δῆτα τοιγαροῦν ἐπὶ τοῦ παντὸς, ἑνὸς μὲν ὄντος, ἐκ μερῶν δὲ πλείστων ὑφεστῶτος, πολλὰς χρῆν ὑποτίθεσθαι δημιουργικὰς δυνάμεις, καὶ πολλοὺς ὀνομάζειν θεοὺς, οὐχὶ δὲ μίαν ὁμολογεῖν τὴν ὡς ἀληθῶς Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν, μιᾷ δυνάμει καὶ ἀρετῇ μιᾷ ὁμοῦ τὰ πάντα ὑφισταμένην τε καὶ ζωοῦσαν, καὶ τοῖς πᾶσι ποικίλην τὴν ἐξ αὐτῆς ἐπιχορηγίαν ποιουμένην; Οὕτω καὶ φωτὸς ἡλίου μία καὶ ἡ αὐτὴ προσβολὴ ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ καταυγάζει μὲν ἀέρα, φωτίζει δὲ ὀφθαλμοὺς, ἁφὴν δὲ θερμαίνει, πιαίνει δὲ γῆν, αὔξει φυτὰ, χρόνον ὑφίστησιν, ἄστρων ἡγεῖται, οὐρανὸν περιπολεῖ, κόσμον φαιδρύνει, Θεοῦ δύναμιν ἐναργῆ τὴν ἐν τῷ παντὶ συνίστησι· πάντα D τε ταῦτα μιᾷ ῥοπῇ φύσεως συντελεῖ. Καὶ πυρὸς φύσις χρυσὸν μὲν καθαίρει, μόλυβδον δὲ τήκει· καὶ κηρὸν μὲν λύει, πηλὸν δὲ ξηραίνει, ὕλην δὲ φρύγει, μιᾷ τῇ καυστικῇ δυνάμει τὰ τοσαῦτα κατεργαζομένη. Ταύτῃ τοι καὶ οὐράνιος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ καὶ ἡλίου, καὶ οὐρανοῦ, καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργικὸς, δραστικῇ δυνάμει τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρὼν καὶ διὰ πάντων ἥκων, ἡλίῳ μὲν, καὶ σελήνῃ, καὶ ἄστροις ἐξ οἰκείας τῆς ἀεννάου δυνάμεως φῶς ἐπομβρεῖ, οὐρανὸν δὲ οἰκείου μεγέθους προσφυεστάτην εἰκόνα τὴν ἀρχὴν ὑποστησάμενος, εἰς αἰῶνα διακρατεῖ· τὰς δὲ ἐπέκεινα οὐρανοῦ καὶ κόσμου δυνάμεις ἀγγέλων καὶ πνευμάτων, νοερῶν τε καὶ λογικῶν ουσιῶν, ζωῆς ὁμοῦ, καὶ φωτὸς, καὶ σοφίας,

A licet comburentis corrumpentisque naturæ sit, tamen cum in lignis lateat, et omnis generis animalium corporibus certa temperatura connexus sit terræque, atque aquæ, atque aeri consociatus, deinde ratione ac mensura quantum unicuique opus sit, quantumque utilitas postulet, omnibus sufficiens, propriarum virium obliviscatur: nonne tibi rursus Dei Verbo, ac potestati inservire videtur? Diei præterea noctisque vicissitudines, quæ terminatis motibus constant, horarumque ac tempestatum, nunc quidem augmenta, nunc autem diminutiones, orbes item annuos, ac circuitus temporum, astrorumque in orbem motus, tum solis cursus, lunæque conversiones, tum consensus inter se omnium ac repugnantias, unumque ex iis omnibus mundum, cum intueris, nunB quid tibi esse fas putas, imprudentiam, sive temeritatem, sive fortuitam aliquam causam, auctorem universi enuntiare; an Dei Verbum revera, et Dei sapientiam, et Dei virtutem, et hanc ipsam unam, non plures, efferre laudibus? Nempe etiam in homine, anima una, unaque vis rationalis, plurimarum pariter rerum potest esse opifex. Nam et agrum colere eadem, et aves construere, et gubernare, et ædificare audebit, postquam talia multa didicit. Sic una mens in homine, unaque rationis versatio innumerabilium rerum scientias percipiet, atque idem homo et geometriam, et astronomiam exercebit, disputationesque et de grammatica et de medicina proferet, **152** nec non in disciplinis et in iis quæ manuum C ministerio conficiuntur, excellet: nec unquam tamen quisquam adhuc plures in uno corpore esse animas censuit, neque vero plures admiratus est ob multarum disciplinarum perceptionem, hominis facultates. Quod si quis ubi informem limi materiam nactus est, ac deinde manibus mollivit, tum animalis formam adjungat, ut alio quidem habitu caput, manusque et pedes alio, et alio rursus oculos, tum genas itidem, auresque et os, et nares, pectusque atque humeros informet suo illo fingendi artificio: num propterea quod multos habitus, et membra, et partes sub uno corpore fabricavit, totidem oportet fabricatores arbitrari? an potius universi artificem illico et confertim, qui uno consilio unaque facultate totum est architectatus, extollere? Cur D igitur in hoc universo quod unum est, quamvis multis partibus constet, multos oportet confingere opifices, et multos deos nominare, ac non potius unam fateri revera Dei virtutem, et Dei sapientiam, quæ una facultate unaque solertia cunctis rebus et naturam qua sunt et vitam largitur, necnon omnibus varium de seipsa ubertatis fontem subministrat? Sic etiam solaris luminis una et eadem accessio, simul eodemque tempore aerem quidem irradiat, illuminat vero oculos, atque afficit tactum calore, terramque fertilem reddit, plantas auget, tempus producit, præest sideribus, cœlum ambit, mundum exhilarat, Dei vim manifestam quæ in universo inest, commendat: et omnia hæc uno momento naturæ administrat ac perficit. Ignis quo-

que natura et aurum purgat et plumbum liquefacit, et cum ceram dissolvat, limum tamen exsiccat, et materiam adurit : et hæc tam multa, una duntaxat vi comburendi efficit. Eadem ratione cœleste Dei Verbum, quod et solem ipsum, et cœlum, et mundum universum fabricavit, cum efficaci vi suis cunctis rebus intersit, et per omnia penetret, soli quidem ac lunæ atque astris, de propria semper affluenti facultate, instar pluviæ lumen infundit; cœlum autem, cum suæ magnitudinis ab initio appositissimam imaginem protulerit, in omne ævum sufficit continetque ; quæ autem supra cœlum, supraque mundum degunt potestates, angelorum utique ac spirituum intelligentes rationalesque naturæ, eas et vita simul et lumine, et sapientia, **153** et universæ probitatis atque honestatis universa virtute, de suis implet thesauris, idque uno eodemque artis opificio, elementis vero naturas quibus sint, præbere nunquam desistit; misturas autem et temperamenta, et species, et formas, et habitus, qualitatesque innumerabiles, tam in animalibus quam in plantis, tam in animis quam in corporibus, tam in rationalibus quam in brutis, alias aliter varians, et cunctis simul omnia una vi subministrans, et super omnia mentem hominibus, suæ ipsius cognitricem contemplatricemque sapientiæ donans, perspicueque atque evidenter cunctis assistens, unum mundum ostendit unius artificis Verbi opus. Talem igitur unicum Filium, sui consilii effectorem ac magistrum, et cunctarum rerum opificem, supremus atque ipsius opificis Deus et parens primum omnium genuit, per illum et in illo eorum quæ futura erant opifices rationes sufficiens, seminaque constitutionis gubernationisque universi in illo conjecta habens. Nonne oculis intueris mundum universum, quem cœlum unum complectitur, innumerabiliaque circum hunc tripudia et astrorum conversiones? Sol item unus duntaxat, non plures, abundantia luminis omnium occultat splendores. Sic sane cum unus sit Pater, unum etiam Filium esse oportet. Quod si quis id reprehendat quod plures non genuerit, hic jam illud quoque accusare poterit, quod non plures soles, et lunas, et mundos, et alia inumerabilia condiderit, et more insanientis cujuspiam, quæ recta sunt, beneque in natura se habent, pervertere moliri.

A καὶ πασης ἀρετῆς, καὶ καλοῦ κἀγαθοῦ παντὸς ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ θησαυρῶν ἐμπίμπλησι, μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ δημιουργῷ τέχνῃ· καὶ στοιχείων οὐσίας οὔποτε διαλιμπάνει, παρέχων καὶ μίξεις καὶ κράσεις, καὶ εἴδη, καὶ μορφὰς, καὶ σχήματα, ποιότητάς τε μυρίας, ἔν τε ζώοις καὶ φυτοῖς, καὶ ψυχαῖς, καὶ σώμασι, λογικοῖς τε καὶ ἀλόγοις, ἄλλοτε ἄλλως καταποικίλλων, καὶ πᾶσιν ὁμοῦ πάντα μιᾷ δυνάμει ἐπιχορηγῶν, καὶ νοῦν ἐπὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιγνώμονα καὶ θεωρητικὸν τῆς αὐτοῦ σοφίας δωρούμενος, ἄντικρύς τε παριστὰς τοῖς πᾶσι καὶ διαῤῥήδην, ἕνα κόσμον ἐπιδείκνυσιν ἑνὸς Λόγου κοσμοποιοῦ ἔργον. Τοιοῦτον δὴ καλλιτέχναν Υἱὸν μονογενῆ τῆς αὐτοῦ βουλῆς καὶ δημιουργὸν ὁ πάντων ἀνωτάτω καὶ αὐτοῦ δημιουργοῦ Θεὸς καὶ Πατὴρ πρῶτον ἁπάντων ἐγέννα, δι' αὐ- B τοῦ καὶ ἐν αὐτῷ τοὺς τῶν μελλόντων ἔσεσθαι δημιουργικοὺς λόγους ὑφιστάμενος, καὶ τὰ σπέρματά γε τῆς τῶν ὅλων συστάσεώς τε καὶ διοικήσεως ἐν αὐτῷ καταβαλλόμενος. Οὐχ ὁρᾷς ὀφθαλμοῖς τὸν σύμπαντα κόσμον, ὃν οὐρανὸς εἷς περιλαμβάνει, μυρίας τε ἀμφὶ τοῦτον χορείας καὶ ἄστρων περιπολεύσεις; Πάλιν εἷς ἥλιος, ἀλλ' οὐ πλείους, τὰς ἁπάντων ὑπερβολῇ φωτὸς καλύπτει μαρμαρυγάς. Οὕτω δῆτα ἑνὸς ὄντος Πατρὸς, ἕνα χρῆν καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι. Εἰ δ', ὅτι μὴ καὶ πλείους, ἐπιμέμψαιτό τις, ὥρα τὸν τοιοῦτον, ὅτι μὴ καὶ ἡλίους συνίστη πλείους, καὶ σελήνας, καὶ κόσμους, καὶ μυρία ἄττα, αἰτιᾶσθαι, μαινομένου τρόπον τὰ ὀρθὰ καὶ εὖ ἔχοντα τῆς φύσεως διαστρέφειν ἐπιχειροῦντος.

VI.

Quod a prima constitutione universi, occulta quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosis Deoque gratis animis præsidet.

Hac igitur ratione, quemadmodum in rebus quæ sub aspectum cadunt, sol unus universum illustrat hunc sensibilem mundum, ita in iis quæ intelligentia sola capiuntur, immortales et incorporeas potestates, et intelligentes ac rationales naturas, quasi innumerabiles stellas lucisque fontes, unum Dei perfectum illuminat Verbum. **154** Siquidem oportuit unam quoque super omnia esse omnino legem, atque in omnibus et per omnia penetrans Dei verbum, ut etiam in hoc imaginis similitudo cum Patre usquequaque servetur, tam in eo quod ad virtutem, quodque ad potestatem atque essentiam pertinet, quam in eo quod ad unitatis singularitatisque numerum. Cum autem alioqui multiformis ac multimoda gignendarum rerum natura, innumerabilibusque ac variis alias aliis mutationibus, ob suam ipsius imbecillitatem obnoxia futura esset, nec non

Ϛ'.

Ὡς ἀπὸ πρώτης συστάσεως τῶν ὅλων ἀφανῶς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τῶν θεοφιλῶν ψυχῶν ἐπιστατεῖ.

Ταύτῃ δ' οὖν ὡς ἐν ὁρατοῖς ἥλιος εἷς τὸν αἰσθητὸν ἅπαντα καταλάμπει κόσμον, οὕτω δῆτα καὶ ἐν νοη- C τοῖς τὰς ἀθανάτους καὶ ἀσωμάτους δυνάμεις, νοεράς τε καὶ λογικὰς οὐσίας μυρίους, ὥσπερ ἀστέρας καὶ φωστῆρας, εἷς ὁ τοῦ Θεοῦ καταυγάζει Λόγος· ἐπεὶ καὶ χρῆν ἕνα τὸν ἐπὶ πᾶσι καθ' ὅλων, καὶ τὸν ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων ἥκοντα τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὡς ἂν κἀν τούτῳ τὸ τῆς εἰκόνος ἐμφερὲς τῷ Πατρὶ καὶ κατὰ πάντα ἀποσώζοιτο, κατά τε τὴν ἀρετὴν, κατά τε τὴν δύναμιν, καὶ τὴν οὐσίαν, κατά τε τὸν τῆς μονάδος καὶ ἑνάδος ἀριθμὸν, πολυειδοῦς δὲ ἄλλως καὶ πολυτρόπου καὶ τῆς τῶν γεννητῶν μελλούσης ὑποστήσεσθαι οὐσίας, μυρίαις τε καὶ ποικίλαις ἄλλοτε ἄλλαις μεταβολαῖς δι' οἰκείαν ἀσθένειαν ὑποκεισομένης, τῆς τε ἀνωτάτω τοῦ Πατρὸς δυνάμεως δι' ὑπερβολὴν τῆς ἀνεκφράστου καὶ τῆς πᾶσιν ἀπειρομεγέθους φύσεως ἀπολειψομένης, ἀδυνάτως τε ἐξούσης τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀχω-

A ῥήτου θεότητος, αὐτή γε γεννητὴ οὖσα μετέχειν ἀντωπεῖν τε ἄνω, καὶ ἀντιβλέπειν ταῖς ἀποστιλβούσαις τοῦ ἀϊδίου φωτὸς ἀῤῥήτοις μαρμαρυγαῖς, χρῆν δήπου εἰκότως τὸν πανάγαθον Πατέρα καὶ Σωτῆρα τῶν ὅλων, ὡς ἂν μὴ παντελῶς ἡ τῶν ἄρτι γενησομένων φύσις, ἔρημος οὖσα τῆς αὐτοῦ κοινωνίας, τῶν μεγίστων ἀγαθῶν στεροῖτο, μέσην τινὰ παρεμβάλλειν τὴν τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ καὶ πρωτοτόκου θείαν καὶ παναλκῆ καὶ πανάρετον δύναμιν, ἀκριβέστατα μὲν καὶ ὅτι μάλιστα ἐγγυτάτω τῷ Πατρὶ προσομιλοῦσαν ἴσως τε αὐτοῦ τῶν ἀποῤῥήτων ἀπολαύουσαν· πραότατα δὲ συγκατιοῦσαν, καὶ ἀμωσγέπως συσχηματιζομένην τοῖς τῆς ἄκρας ἀπολιμπανομένοις, διά τε τὴν σφῶν ἀσθένειαν τῆς ἐκ τοῦ δευτέρου βελτιώσεώς τε καὶ ὠφελείας ἐγχρῄζουσι, τὰς ἡλίου μαρμαρυγὰς θεᾶν ἠρέμα καὶ πράως συγκατιούσας ἡμῖν, οὐκ ἄλλως τῆς B τοῦ φωτὸς ἀκράτου δυνάμεως οἵοις τε ἀπολαύειν διὰ τὴν σώματος ἀσθένειαν. Εἰ γοῦν, ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου, καθεὶς οὐρανόθεν αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ παμφαὴς ἥλιος σὺν ἀνθρώποις ἐπὶ γῆς πολιτεύοιτο, οὐδένα τῶν ἐπὶ γῆς μεῖναι ἂν ἀδιάφορον, πάντων συλλήβδην ἐμψύχων ὁμοῦ καὶ ἀψύχων ἀθρόᾳ τῇ τοῦ φωτὸς προσβολῇ διαφθαρησομένων· θᾶττον γοῦν καὶ τυφλοὺς ἀπεργάσαιτ' ἂν τοὺς τῶν ὁρώντων ὀφθαλμούς, βλάβης καὶ φθορᾶς πολὺ μᾶλλον ἢ ὠφελείας γεγονὼς τοῖς πᾶσιν αἴτιος, οὐ τὴν φύσιν αὐτὸς ὢν τοιοῦτος, τοῖς δὲ ἀφορήτως ἔχουσι δι' οἰκείαν ἀσθένειαν τῆς ὑπερβαλλούσης αὐγῆς ἀπολαύειν, τοιόσδε τις ἀποτελούμενος. Τί τοίνυν τὰ ὅμοια μανθάνων περὶ Θεοῦ θαυμάζεις; οὗ δὴ τῆς ἀῤῥήτου καὶ C ἀνεκφράστου δυνάμεώς τε καὶ οὐσίας οὐδενὶ μέτεστι τῶν ὄντων, πλὴν ἑνὶ μόνῳ, κοινωνίας, ὃν αὐτὸς ὁ Πατὴρ προνοίᾳ τῶν ὅλων πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων συνεστήσατο, ὡς ἂν μὴ παντελῶς ἡ τῶν γεννητῶν ἀποπέσοι φύσις δι' οἰκείαν ἀτονίαν καὶ ἀδυναμίαν, τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀχωρήτου Πατρικῆς οὐσίας διεστῶσα· μένοι δὲ καὶ αὔξοι καὶ τρέφοιτο τῆς μέσης ἀπολαύουσα χορηγίας, ἣν ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος οὔποτε τοῖς πᾶσιν ἐπαρκῶν διαλιμπάνει, πάντη δὲ χωρῶν, καὶ διὰ πάντων περιπορευόμενος, πάντων ἐξ ἴσης τῆς σωτηρίας προνοεῖ, λογικῶν ὁμοῦ καὶ ἀλόγων, θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, οὐρανίων τε καὶ ἐπιγείων, θείων τε καὶ ἀοράτων δυνάμεων, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, ἁπάντων ὅσα δὴ τοῦ εἶναι δι' αὐτοῦ μετείληχε· πολύ γε μὴν πλεῖον διαφερόντως τῆς νοερᾶς καὶ λο- D γικῆς φύσεως, δι' ἣν οὐδὲ τὸ ἀνθρώπινον ὑπερεφρόνει γένος· ἐτίμα δὲ εὖ μάλα καὶ ἐχήδετο τῆς τοῦ λόγου χάριν πρὸς ἑαυτὸν οἰκειώσεώς τε καὶ συνεχείας, ᾗ καὶ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ μεμορφῶσθαι ἐν τοῖς ἱεροῖς λογίοις ἀνείρηται. Ἀλλ' ὁ μὲν τὴν εἰκόνα τὴν αὐτοῦ ὡς ἂν Θεοῦ Λόγος τὴν νοερὰν ἅπασαν καὶ λογικὴν ὑφίστησι κατἀρχὰς τῆς τοῦ παντὸς δημιουργίας, ἀρχικόν τε διὰ ταῦτα καὶ βασιλικὸν τῶν ἐπὶ γῆς ἁπάντων ζώων καθίστη τὸν ἄνθρωπον, ἐλεύθερόν τε καὶ αὐτεξούσιον τῆς εἰς τὸ καλὸν ἢ εἰς τοὐναντίον ἠξίει αὐτὸν ῥοπῆς· ὁ δὲ, οὐ καλῶς τῇ αὐτεξουσιότητι χρησάμενος, τῆς ὀρθῆς ἐκτραπεὶς ὁδοῦ, τὴν ἐναντίαν ὡρμᾶτο, μήτε Θεὸν μήτε Κύριον, μήτ' ἔτι τῶν ὁσίων καὶ εὐσεβῶν ἐπιλογιζόμενος, θηρῶν δὲ τρόπον ἀλό-

A a supremi Patris virtute declinatura, ob illius naturæ superlationem, quæ nec dici potest, et omnino infinitæ magnitudinis est, neque unquam ad id facultatis perventura, ut ipsa ortum habens, aut illius divinitatis particeps fieret, quæ nec ortum habet, nec capi comprehendive potest, aut intueretur sursum, intenderetque aciem contra illos luminis sempiterni radios, qui nullis verbis exprimi possunt, nimirum necesse fuit, nec injuria, ut optimus parens et universi conservator, ne omnino rerum protinus gignendarum natura, si cum ipso nihil prorsus communicaret, maximis bonis privaretur, mediam quamdam unice sui primoque geniti Filii divinam, et omnipotentem, et omnibus virtutibus exuberantem vim interponere, quæ certissime B et quam proxime et quam familiarissime cum ipso Patre versaretur et colloqueretur, æqualiterque cum eodem arcanis frueretur, benignissime vero demitteret se, et quoquomodo fieri posset, conformaret ad eos qui a summo deficiunt, quique propter suam impotentiam quasi alteram manum desiderant, et profectu atque adjumento indigent, quo solis splendorem sensim ac benigne se ad nos demittentem intueri queant : alioqui puræ meræque lucis vi, propter infirmitatem corporis frui non possint. Fingamus enim, inveniendæ veritatis gratia, nitidissimum illum solem ipsum scipsum de cœlo demittere, et cum hominibus in terra versari : num liberum sit atque indifferens earum rerum, quæ ad C terram pertinent, cuipiam permanere? Minime id quidem : nam correpta omnia animata simul cum inanimis, assidua nimiaque lucis immissio corrumperet, citiusque oculos intuentium cæcaret, longeque magis noxæ et corruptionis auctor omnibus fieret, quam juvaret quempiam, qui ipse quidem natura talis non est, verumtamen erga eos qui propter imbecillitatem ipsorum propriam, **155** minus idonei essent ad ferendum, atque ob id nimii superantisque splendoris minime capaces, talis evaderet. Cur ergo similia de Deo audiens admiraris, cujus quidem et sol est opus, et cœlum universum, et mundus? Siquidem illius virtutis atque essentiæ, quæ nullis verbis nullaque elocutione exprimi potest, nihil eorum quæ sunt, in D partem aut communicationem venit, præter unum duntaxat, quem ipse Pater, cunctis rebus providens, ante alia cuncta constituit, ne omnium quæcunque facta essent penitus natura corrueret, quæ propter infirmitatem atque impotentiam propriam, longe recedit ab illa Patris essentia, quæ neque genita est, neque capi comprehendive potest, sed ut maneret, cresceret, nutriretur media illa fruens largitione, quam unicum genitum Dei Verbum, nunquam universis sufficere desinit, ad omnia vero penetrans et undique omnia peragrans, salutem omnium æqualiter providet, et rationalium et brutorum, et mortalium et immortalium, et cœlestium et terrestrium, divinarum quoque potestatum, atque earum quæ aspectus nostros effu-

giunt, denique omnium quæcunque per illum id quod sunt accepere, longe tamen amplius atque excellentius intelligentis rationalisque naturæ, propter quam ne humanum quidem aspernatus est genus, sed honore potius et cura ingenti prosecutus, ob appositam peculiariter ad seipsum rationis et verbi necessitudinem et conjunctionem, in qua etiam ad ipsius imaginem, formam accepisse in sacris oraculis dictum est. Sed ille quidem suam ipsius imaginem, tanquam Dei Verbum cunctam intelligentiæ et rationis capacem naturam, ab initio fabricationis universi substituit, atque idcirco principem regemque omnium quæcunque in terra sunt animalium, constituit hominem, eumque liberum et suæ ipsius potestatis dimisit, qua et ad bonum, et ad boni contrarium ferri posset. Hic vero non bene sua ipsius potestate usus, et a recto itinere abiens diversus, in contrarium delatus est, non reputans quid Deus et Dominus, non quid jus et fas, non quid pietas postularet, sed instar belluarum, quæ rationis expertes sunt, omnes inhumanas atque immodestas actiones aggrediens. Optimus igitur atque omnium regnator, ipse Altissimus, Deus universi, qui semper ea quæ seipsum deceant facit, ne absque certis principibus ac præfectis, instar jumentorum irrationalium essent, qui in terra versabantur homines, tutores illis et curatores quasi quosdam armentorum duces atque pastores, divinos angelos dedit, principe omnium declarato, **156** omnibusque præfecto unico, primoque genito suo ipsius Verbo. Huicque ipsi sortem præcipuam, angelos ipsos atque archangelos, divinasque potestates, materiæque omnis expertes, ac ipso cœlo superiores spiritus, necnon ex iis quæ in terra versantur, religiosas hominum animas seorsum attribuit, quæ etiam appellationibus Hebræorum, Jacob atque Israel nominantur.

A γων πάσαις ἀνημέροις καὶ ἀκολάστοις πράξεσιν ἐγχειρῶν. Εἰκότα γοῦν ἑαυτῷ ποιῶν ὁ πανάγαθος καὶ παμβασιλεὺς αὐτὸς ὁ Ὕψιστος καὶ Θεὸς τῶν ὅλων, ὡς ἂν μὴ ἄναρχοι καὶ ἀνεπιστάτητοι θρεμμάτων δίκην ἀλόγων εἶεν οἱ ἐπὶ γῆς ἄνθρωποι, προστάτας αὐτῶν καὶ ἐπιμελητὰς ὥσπερ τινὰς ἀγελάρχας καὶ ποιμένας, θείους ἀγγέλους κατεστήσατο, προτάξας ἁπάντων καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιστήσας τὸν μονογενῆ καὶ πρωτότοκον αὐτοῦ Λόγον. Τούτῳ δὲ κλῆρον ἐξαίρετον, αὐτοὺς ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους, καὶ θείας δυνάμεις, ἄϋλά τε καὶ ὑπερουράνια πνεύματα, καὶ μὴν καὶ τῶν ἐπὶ γῆς τὰς ἐν ἀνθρώποις θεοφιλεῖς ψυχὰς ἀφωρίσατο, Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ Ἑβραίων προσηγορίᾳ ἐπικαλουμένας.

VII.

Quod solis Hebræis antiquitus cognitio Dei universi prodita sit, quæ Christo seipsum exhibente perciperetur.

Hoc sane mysteriorum omnium maximo, primus theologorum Moyses in arcanis, Hebræos veteres initiavit, sic dicens: « Interroga patrem tuum et annuntiabit tibi, majores tuos et dicent tibi: Quando dividebat Altissimus gentes, ut disseminavit filios Adam, constituit terminos gentium juxta numerum angelorum Dei, et facta est portio Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel [35]. » His quidem verbis: Altissimum eum, quod Pater est, quique supra omnia, Deum universi nominat: Dominum vero hujusce Verbum, id sane quod nos a Patre genitum, appellatione Domini veneramur. Cæterum præfectis quidem ac tutoribus gentium, visum nostrum effugientibus, ipsis utique angelis, cunctas gentes et filios hominum quos filios Adam vocat, ipsius altissimi Dei judicio, et nobis occultissimis rationibus, ait distributos fuisse: omnium vero eminentissimo præsidi ac regi universi, ipsi utique Christo, tanquam unico Filio, ex ipsis hominibus Jacob atque Israel, hoc est omne quodcunque et visu percipi potest, et cultum Dei amplexum est, traditum fuisse genus: nam qui ad virtutem proposito certamine exercetur, atque adhuc pugnat et luctatur in gymnasiis pietatis, hic Hebræorum vocabulo dicitur Jacob: qui vero jam victoriæ ac præmiorum apud Deum compos est factus, Israel appellatur, qualis vide-

B

Z'.

Ὡς μόνοις Ἑβραίοις τὸ παλαιὸν ἡ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ γνῶσις ἀποκεκάλυπτο, διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ γιγνωσκομένη.

Τοῦτο μυστηρίων τὸ μέγιστον, πρῶτος θεολόγων Μωϋσῆς ἐν ἀποῤῥήτοις Ἑβραίους τοὺς πάλαι ἐμυσταγώγει λέγων· « Ἐπερώτησον τὸν πατέρα σου καὶ ἀναγγελεῖ σοι, τοὺς πρεσβυτέρους σου καὶ ἐροῦσί σοι· ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατ' ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ, καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. » Διὰ τούτων γοῦν Ὕψιστον μὲν τὸν ἀνωτάτω, καὶ ἐπὶ πᾶσι, Θεὸν τῶν ὅλων ὀνομάζει· Κύριον δὲ τὸν τούτου Λόγον, τὸν δὴ καὶ δευτέρως ἡμῖν μετὰ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν κυ- C ριολογούμενον. Ἀλλὰ γὰρ τοῖς μὲν τῶν ἐθνῶν ἀοράτοις προστάταις, αὐτοῖς δὲ τοῖς ἀγγέλοις, τὰ ἔθνη πάντα καὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων υἱοὺς Ἀδὰμ ἐπικαλουμένους, κρίσει τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ λόγοις ἀῤῥήτοις ἡμῖν φησι διανεμηθῆναι· τῷ δὲ πάντων ἐξοχωτάτῳ, ἡγεμόνι τε καὶ βασιλεῖ τῶν ὅλων, αὐτῷ δὴ τῷ Χριστῷ, ὡς ἂν μονογενεῖ Υἱῷ, τῶν ἐν ἀνθρώποις, τὸν Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ, τουτέστι πᾶν τὸ διορατικὸν καὶ θεοσεβὲς παραδοθῆναι γένος. Εἰσέτι τι ἀθλῶν καὶ παλαίων ἐν τοῖς κατ' εὐσέβειαν γυμνασίοις, Ἑβραίων προσηγορίᾳ κέκληται Ἰακώβ· ὁ δὲ ἤδη νίκης καὶ τῶν παρὰ Θεῷ βραβείων ἠξιωμένος Ἰσραὴλ ἀναγορεύεται· οἷος αὐτὸς ἦν ἐκεῖνος ὁ βοώμενος τοῦ παντὸς Ἑβραίων ἔθνους προπάτωρ, οἵ τε τούτου γνήσιοι παῖδες ἀπόγονοί τε τούτων, καὶ προπάτορες. προφῆται πάντες καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρες. Μὴ

[35] Deut. XXXII, 7-9.

γάρ μοι τὸ Ἰουδαίων πλῆθος ταύτῃ νόμιζε δηλοῦ- A σθαι, μόνους τε τοὺς πάλαι πρότερον ἀρετῇ καὶ εὐσεβείᾳ τετελειωμένους. Τούτους δὴ οὖν παραλαβὼν ὁ καθηγεμὼν καὶ προστάτης ἁπάντων τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐπὶ τὴν μόνου τοῦ Πατρὸς, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ὑψίστου, θρησκείαν ἀνεκαλεῖτο τῶν ὁρωμένων ἁπάντων ἀνωτάτω, ἐπέκεινά τε οὐρανοῦ καὶ πάσης γενητῆς οὐσίας, τοὺς ὑπηκόους ἠρέμα καὶ πράως ἀνακαλούμενος, μόνον τε αὐτοῖς τὸν ἀγέννητον, καὶ τῶν ὅλων ποιητὴν Θεὸν τὸν ὕψιστον παραδιδοὺς εὐσεβεῖν.

licet fuit ille ipse notissimus totius Hebraicæ gentis auctor, ejusque veri ac legitimi filii, atque horum nepotes: veteres item prophetæ omnes, et qui Deo grati fuerunt viri: **157** noli mihi, quæso, putare Judæorum conventum hac appellatione significari, et eos solos qui apud priores olim virtute ac pietate perfecti exstiterunt: hos itaque assumens ductor omnium ac princeps Dei Verbum, ad unius Patris, ipsius Altissimi scilicet cultum revocabat supra, omnia quæ sub visum cadunt, atque ultra cœlum, ultraque omnem quæcunque facta sit naturam, eos qui sibi jubenti paruissent sensim benigneque invitans, solumque illis eum, qui genitus non est, universi conditorem Deum altissimum colendum tradens.

Η'.

Ὡς μόνους τοὺς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας τὰ λοιπὰ τῶν ἐθνῶν ἔσεβον ἀγγέλοις τισὶν ἐγκεχωρισμένα. B

Οἱ δέ γε τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐπιστάται ἄγγελοι καὶ ποιμένες τοὺς μὴ οἵους τε νῷ τὸν ἀόρατον ἐποπτεύειν, μηδὲ ἀναβαίνειν τοσοῦτον δι' οἰκείαν ἀσθένειαν, τοῖς ὁρωμένοις κατ' οὐρανὸν προσέχειν ἠξίουν, ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· ἃ δὴ καὶ ἐν τῇ φαινομένῃ τῶν ὅλων φύσει διαπρέποντα, ἄνω καὶ ὅτι μάλιστα ἐγγυτάτω ὡς ἂν ἐν προθύροις τοῦ παμβασιλέως τὰς τῶν ὁρώντων ὄψεις ἀνεκαλεῖτο, ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς τῶν ὁρωμένων κτισμάτων ἀναλόγως τοῦ πάντων γενεσιουργοῦ τὴν θεωρίαν ἐμφανίζοντα. « Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, » ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, « ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. » Καὶ τοῦτο δὲ πάλιν ὁ μέγας Μωϋσῆς μυσταγωγεῖ. Τὸν γάρ τοι τοῦ C Κυρίου κλῆρον νῷ διαυγεῖ καὶ ψυχῇ κεκαθαρμένῃ τῶν νοητῶν καὶ ἀσωμάτων ἐριγνᾶσθαι προτρέπων, εἴργει τῆς τῶν ὁρωμένων κατ' οὐρανὸν ἐκπλήξεως, ἐπιλέγων, ὅτι δὴ « Ταῦτα ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεός σου πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » Διὰ τί δ' ἀπονενεμῆσθαι ἔφησε, συνιδεῖν ἀναγκαῖον. Πολυπλανοῦς ὑπαρχούσης ἀοράτως ἡμῖν ἀμφὶ τὸν περὶ γῆν ἀέρα πωτωμένης χθονίου καὶ δαιμονικῆς οὐσίας, ἀγνώστου τε καὶ ἀδιακρίτου ἀνθρώποις, τῆς τῶν ἀγαθῶν πνευμάτων καὶ δυνάμεων, καὶ αὐτῶν δὴ τῶν θείων ἀγγέλων πρὸς τὰ χείρω διαφόρου καθεστώσης, οὐκ ἄλλως εὖ εἶχε τοῖς τῆς ἀνωτάτω τοῦ παμβασιλέως εὐσεβείας ἀποπίπτουσιν ἢ τῶν ὁρωμένων κατ' οὐρανὸν τὰ κράτιστα αἱρεῖσθαι. Δέος γὰρ οὐ τὸ τυχὸν ἦν, μήποτε, Θεὸν ζητοῦντες καὶ τὰ ἀόρατα πολυπραγμονοῦντες, ἀπορίᾳ D τῶν ἀφανῶν καὶ ἀδήλων εἰς ἐναντίας δυνάμεις καὶ δαιμονικὰς περιτραπεῖεν. Τῶν ὁρωμένων οὖν τὰ πάντη ἐκπρεπῆ τοῦ Θεοῦ δημιουργήματα τοῖς μὴ τῶν κρειττόνων ἐφιεμένοις παραδέδοσθαι, ἁμωσγέπως ἐνθένδε τῆς τοῦ ἀοράτου θεωρίας, ὡς ἂν διά τινος ἐνόπτρου, παρεμφαινομένης.

VIII.

Quod sola cœli sidera et lumina reliquæ gentes colerent, quæ seorsum quibusdam angelis assignatæ sint.

Aliarum vero gentium præfecti angeli atque pastores, eos qui mente, illum qui visu mortali cerni nequit, intueri non poterant, neque tam alte ob domesticam imbecillitatem ascendere, ea quæ in cœlo spectantur contemplari suadebant, solem, et lunam, et stellas. Quæ quidem cum vel in cadente sub visum nostrum universi natura præniteant, sursum atque oppido quam propter tanquam in ipsis omnium regis vestibulis, ipsos intuentium aspectus alliciunt, atque ex earum rerum magnitudine ac specie, quæ cum factæ sint cernuntur oculis, proportione quadam, auctoris parentisque omnium cognitionem, contemplationemque præ se ferunt: « Invisibilia enim ipsius, ut ait divinus Apostolus [94], a creatura mundi, per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur, sempiternaque ejus virtus, et divinitas. » Hoc quoque magnus Moyses rursus ut arcanum et sacrum inducit, nam Domini sortem adhortans, ut mente lucida animoque purgato ea quæ sola intelligentia capiuntur, et corporis expertia sunt, concupiscat: prohibet ea quæ in cœlo spectantur admirari, supra a se dictis adjungens, quod hæc distribuit Dominus Deus tuus « cunctis gentibus [95]: » cur autem distributa fuisse dixerit, cognoscere operæ pretium est. Cum multiplici errore vagetur, et nobis haud cernentibus circum hunc aerem qui terram ambit, terrestris quædam volitet ac dæmonica natura, **158** quam homines neque cognoscere, neque discernere idonei sunt, cumque bonorum item spirituum ac potestatum, et ipsorum denique divinorum angelorum natura, ab ea quæ in deterius lapsa est, continenter dissideat: non aliter iis qui a supremi omnium Regis cultu declinassent, res bene poterat cedere, quam si eorum quæ in cœlo spectantur, quæ præstantissima sunt, elegissent: periculum enim non mediocre erat, necubi Deum quærentes, et curiosius quæ ad aspectum non veniunt indagantes, difficultate earum rerum quæ latent obscuræque sunt, ad contrarias dæmonicasque potestates verterentur: ex iis igitur quæ cernuntur oculis omnia Dei opera, valde conveniebat iis, qui nihil præstantius concupiscerent, quavis ratione commendata esse, quippe cum ex iis ille, qui oculis cerni non potest, quasi in quodam speculo contemplandus appareat.

[94] Rom. I, 20. [95] Deut. IV, 19.

IX.

De inimica ac ipsi Deo adversante potestate, et eo qui in hac dominatur, et quemadmodum per hanc omne hominum seductum est genus.

Et hæc quidem sic se habebant : adversantis vero ac rebellis potestatis factio, sive dæmonum ea sit, sive aliorum etiam depravatiorum spirituum, qui et plus et minus de malitia reportant, gravis præterea cujusdam magnique dæmonis, qui omnium principatum inter eos obtinet, qui primi in divino cultu nutaverunt, atque ob id proprium vocabulum amisere, saluti hominum invidens, in contrariam partem trahebat, omnisque generis malitiæ machinis, cunctis gentibus, ipsique etiam sorti Domini, ex invidia bonorum, insidiabatur; proinde Deo adversam impiamque magni illius dæmonis cogitationem, propheticus spiritus in Isaia sic propemodum reprehendit, dicens : « Dixit enim, in fortitudine faciam, et in sapientia intellectus auferam terminos gentium, et robur earum deprædabor, et quatiam civitates quæ habitantur, et orbem terrarum totum comprehendam manu quasi nidum, et quasi ova derelicta tollam, et non erit qui effugiat me, aut contradicat mihi [97]. » **159** Hæ sane illius impii et contra Deum pugnantis voces, qui in robore malitiæ gloriatur, et angelis ab Altissimo traditos gentium terminos, direpturum se et confusurum minatur, orbemque deprædaturum, et omne genus hominum excussurum, ejusque priorem ordinem mutaturum jactat. Si vero quo animo talia de seipso mentiretur, scire vis, audi eamdem prophetiam sic rursus de illo dicentem : « Quomodo cecidit de cœlo Lucifer, qui mane oriebatur ? contritus est in terram, qui mittebat ad omnes gentes. Tu vero dixisti in mente tua : In cœlum ascendam, super astra cœli ponam sedem meam. Ascendam supra nubes, ero similis Altissimo. Nunc autem ad infernum descendes, et ad fundamenta terræ [98]. » Sane plurima simul his verbis declarat oraculum ; nam et illius de quo loquitur amentiam, et ejusdem a meliori statu ad deterius ruinam, et ipsius ruinæ exitum. Qui quidem cum gravia atque odiosa cunctis gentibus minatus esset, alia ratione capi posse homines, in ipsis machinandi exordiis deprehendit : quippe qui facilem atque ex sua ipsorum sententia lapsum ad malum, propter libertatem arbitrii, possiderent. Quatere igitur a meliori statu civitates, voluptatisque blanditiis multorum animas trahere in omne genus nequitiæ, omnesque adhibere machinas, turpesque de diis fabulas atque obscenas narrationes comminisci, et jucunda omnia ac voluptatem afferentia iis quos caperet, artibus ac fallaciis dæmonum injicere : atque his rationibus, orbem universum captum ac subactum continere, atque ita delere et confundere terminos gentium, quod etiam se facturum minatus fuerat verbis illis : « Auferam terminos gentium, et robur earum deprædabor, et quatiam

A

Θ'.

Περὶ τῆς ἐχθρᾶς καὶ ἀντικειμένης τῷ Θεῷ δυνάμεως, καὶ τοῦ ταύτης ἐξάρχοντος, καὶ ὡς διὰ ταύτης τὸ πάντων ἀνθρώπων ὑπήγετο γένος.

Καὶ τὰ μὲν ὧδε διέκειτο· τὰ δὲ τῆς ἀντιπάλου καὶ ἀποστατικῆς δυνάμεως, εἴτε δαιμόνων εἴτε καὶ χειρόνων ἄλλων πνευμάτων ἐν κακίᾳ τὸ πλέον καὶ ἧττον ἀποφερομένων, ἔτι τε καὶ τοῦ πάντων ἐν τούτοις ἄρχοντος δεινοῦ τινος μεγαλοδαίμονος, οἱ, πρῶτοι τῆς εἰς τὸ Θεῖον εὐσεβείας σαλεύσαντες, τῆς οἰκείας λήξεως ἀποπεπτώκασι, φθόνῳ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας τὴν ἐναντίαν εἷλκε παντοίαις κακίας μηχαναῖς πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ αὐτῷ τῷ τοῦ Κυρίου κλήρῳ βασκανίᾳ τῶν ἀγαθῶν ἐπιβουλεύοντα. Τὸν δὴ οὖν τοῦ μεγαλοδαίμονος ἄθεον καὶ ἀσεβῆ λογισμὸν τὸ πνεῦμα **B** τὸ προφητικὸν ἐν Ἡσαΐᾳ ὧδέ πως ἀπελέγχει λέγων· « Εἶπε γάρ· Ἐν τῇ ἰσχύϊ ποιήσω, καὶ τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὅρια ἐθνῶν, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν προνομεύσω, καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας· καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιὰν, καὶ ὡς καταλελειμμένα ὠὰ ἀρῶ, καὶ οὐκ ἔσται ὃς διαφεύξεταί με, ἢ ἀντείπῃ μοι. » Αὗται αἱ τοῦ θεομάχου φωναὶ, ἐπὶ κακίας ἰσχύϊ μεγαλαυχουμένου, καὶ τὰς πρὸς τοῦ Ὑψίστου τοῖς ἀγγέλοις παραδοθείσας τῶν ἐθνῶν ὁροθεσίας διαρπάσαι, καὶ συγχεῖν ἀπειλοῦντος, προνομεύσειν τε τὴν οἰκουμένην, καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος διεκσείσειν, καὶ μεταστήσειν τῆς προτέρας εὐταξίας ἀπαυθαδιαζομένου. Ὁποῖα δὲ φρονῶν περὶ ἑαυτοῦ τὰ τοιαῦτα ἠλαζονεύετο, ἄκουε τῆς αὐτῆς προφητείας ὧδε πάλιν περὶ αὐτοῦ φραζούσης· « Πῶς ἐξέπεσεν **C** ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Ἑωσφόρος, ὁ πρωῒ ἀνατέλλων; συνετρίβη εἰς τὴν γῆν ὁ ἀποστέλλων πρὸς πάντα τὰ ἔθνη. Σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου· Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, ἐπάνω τῶν ἄστρων τοῦ οὐρανοῦ θήσομαι τὸν θρόνον μου. Ἀναβήσομαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν, ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ. Νῦν δὲ εἰς ᾅδην καταβήσῃ, καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῆς γῆς. » Ὁμοῦ δὴ πλεῖστα διὰ τούτων ὁ λόγος ἐμφαίνει, τὴν τοῦ δηλουμένου φρενοβλάβειαν, τὴν ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χείρω κατάπτωσιν, τὸ τῆς ἐκπτώσεως τέλος. Δεινὰ δὲ κατὰ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων ἀπειλήσας, θάτερα ληπτοὺς τοῖς προβουλίοις ἀνθρώπους εὕρατο, πρόχειρον καὶ ἐξ οἰκείας γνώμης τὴν ἐπὶ τὸ κακὸν ἔμπτωσιν δι' αὐτεξούσιον προαίρεσιν κεκτημένους. Ἔσειε δῆτα τῆς **D** ἀπὸ τῶν κρειττόνων στάσεως τὰς πόλεις, καὶ τοῖς τῆς ἡδονῆς δελέασιν ἐπὶ πᾶν εἶδος φαυλότητος τὰς τῶν πολλῶν κατέσπα ψυχὰς, οὐδένα τε μηχανῆς καταλιπὼν τρόπον, μύθοις περὶ θεῶν αἰσχροῖς καὶ διηγήμασιν ἀκολάστοις τὰ φίλα καὶ πρὸς ἡδονὴν τῶν ἁλισκομένων δι' ἐντέχνου δαιμόνων ἀπάτης προὐβάλλετο· ταύτῃ τε τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἑλὼν ὑποχείριον συνεῖχε, καὶ ἠφάνιζε τὰ τῶν ἐθνῶν ὅρια, ὅπερ καὶ ποιήσειν ἠπείλει εἰπών· « Ἀφελῶ ὅρια ἐθνῶν, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν προνομεύσω, καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν. » Ἔνθεν ἤδη λοιπὸν πάντων ἀνθρώπων κατεκράτει πλάνη, δαίμονές τε πονηροὶ κατὰ

[97] Isa. x, 13, 14. [98] Isa. xiv, 12, 15

πάντα τόπον, καὶ πόλιν, καὶ χώραν ὑπὸ τῷ οἰκείῳ ἄρχοντι κατετάττοντο· καὶ δῆτα δυνάμεσι χθονίαις καὶ πονηροῖς πνεύμασιν ἀντὶ τῶν προτέρων τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν ὁ πᾶς τῶν ἀνθρώπων βίος καταδεδούλωτο, πάντων ἀθρόως καὶ ἐπιῤῥεπῶς τοῖς τῆς ἡδονῆς ὀλίσθοις ἐπιδεδωκότων· ὥστε ἤδη καὶ τῆς φύσεως ὑπερβαίνειν ὅρους, καὶ τοτὲ μὲν ἀλληλοφθορεῖν, τοτὲ δὲ ἀῤῥητοποιεῖν, καὶ ἃ μηδὲ λογισμῷ θέμις ἐννοεῖν, ταῦτα οὐ μόνον πράττειν, ἀλλὰ καὶ ταῖς περὶ τῶν οἰκείων θεῶν δόξαις ἀνατιθέναι, καὶ ἔτι μᾶλλον ὡς ἂν θεοῖς φίλα τὰ ἀκόλαστα σὺν ῥᾳστώνῃ πλείονι διαπράττεσθαι. Ἐντεῦθεν ἤδη, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, οὐδ' ἐπὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν ἔτι λαμπροῖς τοῦ Θεοῦ δημιουργήμασιν ἱστάμενοι, « Ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν, καὶ ἠλλάξαντο τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν. » Ὅτι δὲ κατὰ τὸ παλαιότατον τοῖς οὐρανίοις φωστῆρσι μόνοις οἱ ἐπὶ γῆς προσανεῖχον οὐδὲν εἴδωλον ἐπιστάμενοι, οὔτε περὶ τὴν τῶν δαιμόνων πλάνην καταγινόμενοι, ἱκανὴ γένοιτο ἂν ἀπόδειξις ἡ τῶν ἀλλοτρίων τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου μαρτυρία, ἣν κατὰ τὸ πρῶτον τῆς *Προπαρασκευῆς* πρὸ τῆς παρούσης πραγματείας ἐξεθέμην, σαφῶς ἀποδείξας, ὅτι μὴ χειροκμήτοις ξοάνοις ἐξ ὕλης ἀψύχου δεδημιουργημένοις, ἀλλ' οὐδ' ἀοράτοις δαίμοσιν οἱ παλαίτατοι τῶν ἀνθρώπων ἐδούλευον· μόνοις δὲ τούτοις, οἳ καὶ πρὸς τῆς θείας Γραφῆς τοῖς ἔθνεσιν ἀπονενεμῆσθαι μεμαρτύρηνται. Ὥρα δὴ οὖν καὶ αὐτοῖς Ἕλλησιν, ὧν τὰς φωνὰς ἐν ἐκείνοις παρατέθειμαι, συνομολογεῖν, νεωτέραν καὶ ξένην περὶ τὴν τῶν παλαιῶν λατρείαν εἰσῆχθαι αὐτοῖς τὴν τῶν εἰδώλων δεισιδαιμονίαν καὶ τὴν τῶν ἀφανῶν πνευμάτων περιεργίαν. Τοῦτο δὲ πᾶν ἐπιβουλεύων τοῖς ἐπὶ γῆς πᾶσιν ὁ δηλωθεὶς θεομάχος εἰργάζετο. Συνήργει δὲ αὐτῷ καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀκαθάρτων δαιμόνων φῦλον. Αὐτός γε μὴν ὁ τῆς κακίας ἐξάρχων ταῦτ' ἔπραττε μανίᾳ φρονήματος ἐκτόπου, τὰς κατὰ πάντων ἀνθρώπων ἔργῳ πληρῶν ἀπειλὰς, καὶ τήν· « Ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ, » ἄθεον ἐπιτείνων φωνὴν, ταῖς τε τῶν ἀκαθάρτων καὶ πονηρῶν δαιμόνων ὑπηρεσίαις, χρησμοὺς καὶ θεραπείας, καὶ τὰ τοιαῦτα ταῖς τῶν ἀνθρώπων γοητείαις προϊσχόμενος.

civitates quæ habitantur, et orbem totum comprehendam manu quasi nidum. » Inde jam ille posthac per errorem, in omnes homines imperium obtinuit; ac mali dæmones in omni loco, et civitate, et regione, sub certo principe dispositi instructique sunt : itaque terrestribus potestatibus ac spiritibus malis, pro prioribus Dei ministris omnis vita hominum addicta est, omnibus certatim ac proclivi alacritate in lubrico voluptatis proficientibus, adeo quidem, ut jam naturæ **160** terminos transilirent, et modo se mutuo ardore corrumperent, modo quæ dicenda non sunt, patrarent, et quæ ne cogitatione quidem concipere fas est, ea non solum facerent, verum etiam opinionibus quas de diis suis habebant, consecrarent, hocque etiam amplius tanquam diis grata et jucunda, lasciva omnia cum deliciis plurimis perficerent. Inde jam, quemadmodum scribit sacer Apostolus, non contenti iis Dei operibus quæ in cœlo illustria sunt, « Evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudine imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium [99]. » Quod autem antiquissimis temporibus, sola cœlestia lumina mortales attenderent, neque ulla simulacra cognita haberent, neque in errore ac fallacia dæmonum versarentur, abunde satis demonstraverit testimonium eorum qui ab hac ratione nostra alieni sunt : quod in primo *Præparationis*, ante hoc ipsum opus exposui, ubi plane demonstravi non manu elaboratis signis, quæ ex inanima aliqua materia ipsi fabricassent, ac ne dæmonibus quidem visum nostrum effugientibus antiquissimos homines servire solitos, sed illis solis quos gentibus distributos fuisse divinæ litteræ affirmant. Quare jam tempus est, ut Græci quoque ipsi, quorum voces illic exposui, fateantur recentiorem ac peregrinam, alienamque a religione antiquorum, introductam esse ab ipsis simulacrorum superstitionem, et visum nostrum effugientium spirituum superfluam observantiam. Id autem omne ille, de quo dictum est, Dei inimicus, dum omnibus, qui in terra sunt, insidias facit, molitus est. Adjuvabat autem illum omne impurorum dæmonum genus. At vero ipse malitiæ princeps hæc faciebat, amentia immensi fastus adductus, ut quæ cunctis hominibus minatus fuerat re ipsa compleret, ac nefariam illam vocem, « Ero similis Altissimo, » vehementius intenderet, atque impurorum, malorumque dæmonum ministeriis, oracula et cultus et alia ejusmodi, præstigiis ac fallaciis hominum objiceret.

Γ'.

Ὡς ἀναγκαίως ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐποιήσατο πάροδον.

Ἐν τοσαύτῃ δῆτα κακίας φορᾷ μηδὲν ἐπαμύνειν τῶν πρὶν ἐφεστώτων ἀγγέλων τοῖς ὑποχειρίοις ἔθνεσι δεδυνημένων, ἀλλὰ τῆς μὲν λοιπῆς κτίσεως ἐπιμελομένων, τοῖς τε τοῦ κόσμου μέρεσιν ἐπιστατούντων, καὶ τῷ τοῦ πάντων δημιουργοῦ Θεοῦ νεύματι συνήθως

161 X.

Quemadmodum necessario unicus Dei Filius ad homines transiit.

Cum igitur in tanto malitiæ proventu, qui prius angeli præfecti gentibus fuerant, nihil suis quisque auxilii ferre possent, ac reliquum quidem opus conditoris Dei curarent, certisque mundi partibus præessent, atque omnium opifici Deo, de more ad

[99] Rom. I, 21-23.

nutum præsto essent, mortalium vero ruinam neutiquam apprehenderent, propter ipsorum hominum in malis eligendis liberam potestatem, diuturnus quidam atque immedicabilis omnes, qui terram incolerent possidebat morbus, gentesque stimulis alias aliis, mali spiritus in furias agebant, quibus illæ agitatæ in profundum insanabilis malitiæ volvebantur. Jam enim quidam more belluarum, quæ et crudas et humanas carnes devorare consueverunt, vesci charissimorum sibi carnibus pulchrum existimabant, omnique pudore abjecto, et matribus, et sororibus, et filiabus commisceri, atque eos qui consenuissent strangulare, et mortuos canibus volucribusque projicere. Jam vero quid tibi commemorem, et maxime deorum, ipsorum utique malorum dæmonum, omni crudelitate atque immanitate refertas humanas victimas, in quas humanum genus insanire coegerant? Hæc igitur in iis, quæ opus hoc antecesserunt quod nunc in manibus est, ipse præparavi. Etenim cum tot mala a perniciosis et pravis spiritibus, necnon ab eo, qui in iis totius orbis tyrannidem occuparat, proposita essent, nullusque eorum angelorum qui præfecti fuerant, malis subvenire esset idoneus, merito illud Dei Verbum, ille Salvator universi, salutari nutu Patris qui humani generis est amantissimus, ne hoc ipsum illi tam charum genus, in impietatis profundo versaretur, antea quidem exiguos quosdam, atque obscuros propriæ lucis radios, per prophetam Moysem, perque eos Dei amicos viros, qui et ante illum, et post illum floruerunt, emisit, sic utique hominum malis remedium, in sacrosanctis legibus afferens. Proinde sic plane ipsum Dei Verbum, ad Hebraicam gentem dicit, ubi per Moysem leges illi dat,
162 « secundum instituta terræ Ægypti in qua habitastis, non facietis : et secundum instituta terræ Chanaan , ad quam ego introducam vos, non facietis : et in legibus illorum non ambulabitis. Judicia mea facietis, et præcepta mea servabitis : ego sum Dominus Deus vester [1]. » Deinde ubi omnia interdixit, et infandas nuptias, et omne impudicum facinus, ne feminæ cum feminis, maresve cum maribus miscerentur, adjungit : « Ne polluamini in omnibus his. Nam in omnibus his pollutæ sunt gentes, quas ego expellam a facie vestra : et polluta est terra, et retribui injustitiam illi : et abominata est terra sedentes in ipsa [2]. » Et alibi rursus dicit : « Cum vero ingressus fueris in terram quam Dominus Deus tuus dat tibi, non disces facere secundum abominationes gentium illarum : non invenietur in te qui lustret filium suum aut filiam suam in igne, divinans divinationes, aut hariolus, aut augur, veneficus, incantator, pythonica mulier, prodigiorum inspector, aut qui percontetur mortuos : est enim abominatio Domino Deo uno omnis qui facit hæc. Nam propter istas abominationes, Dominus Deus tuus delebit illos a

[1] Levit. XVIII, 3, 4. [2] ibid. 24, 25.

A διακονουμένων, τῆς δὲ τῶν θνητῶν πτώσεως οὐ περιδρασσομένων διὰ τὴν τῶν κακῶν αὐθεκούσιον τῶν ἀνθρώπων αἵρεσιν, μακρά τις καὶ δυσθεράπευτος τῶν ἐπὶ γῆς ἁπάντων κατεκράτει νόσος, ἄλλων ἄλλως τῶν ἐθνῶν ὑπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐξοιστρουμένων, καὶ εἰς ἀνήκεστον βυθὸν κακίας ἀποπιπτόντων. Ἤδη γοῦν ὠμοφάγων καὶ ἀνθρωποβόρων θηρίων τρόπον σάρκας τινὲς τῶν φιλτάτων θοινᾶσθαι καλὸν ἡγοῦντο, καὶ μητράσιν ἀναίδην, καὶ ἀδελφαῖς, καὶ θυγατράσι μίγνυσθαι, ἀγχόνῃ τε περιβάλλειν τοὺς γεγηρακότας, καὶ κυσὶ καὶ οἰωνοῖς τοὺς νεκρούς. Τί δή σοι μνημονευσαίμην τῶν δῆθεν θεῶν, αὐτῶν δὴ τῶν φαύλων δαιμόνων, τὰς ὠμὰς καὶ ἐκτόπους ἀνθρωποθυσίας, εἰς ἃς τὸ ἀνθρώπειον γένος ἐξέμηναν; Καὶ ταῦτα γοῦν ἐν τοῖς προηγουμένοις τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως B προπαρεσκευασάμην. Ἀλλὰ γὰρ τοσούτων κακῶν ὑπὸ τῶν φαύλων καὶ τῶν μοχθηρῶν πνευμάτων, τοῦ τ' ἐν τούτοις τυράννου, καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης προβεβλημένων, καὶ μηδενὸς τῶν ἐφεστώτων ἀγγέλων οἵου τε ὄντος τοῖς κακοῖς ἐπαμύνειν, εἰκότως ἐκεῖνος ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ τῶν ὅλων Σωτὴρ, ἀγαθῷ νεύματι τῆς τοῦ Πατρὸς φιλανθρωπίας, ὡς ἂν μὴ τὸ φίλον αὐτῷ γένος ἐν ἀσεβείας βυθῷ καλινδοῖτο, τέως μὲν βραχείας τινὰς καὶ ἀμυδρὰς τοῦ ἰδίου φωτὸς ἀκτῖνας, διὰ προφήτου Μωϋσέως, τῶν τε πρὸ αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτὸν θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐξέλαμπε, τῶν ἐν ἀνθρώποις κακῶν τὴν ἴασιν ἐν ταῖς ἱεραῖς νομοθεσίαις προβαλλόμενος. Λέγει δ' οὖν ἄντικρυς αὐτὸς ὁ Λόγος τῷ Ἑβραίων ἔθνει νομοθετῶν διὰ Μωϋσέως· « Κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα τῆς γῆς Αἰγύπτου, ἐν ᾗ κατῳκήσατε ἐπ' αὐτῆς, C οὐ ποιήσετε· καὶ κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα γῆς Χαναὰν εἰς ἣν ἐγὼ εἰσάγω ὑμᾶς, ἐκεῖ οὐ ποιήσετε· καὶ ἐν τοῖς νόμοις αὐτῶν οὐ πορεύσεσθε. Τὰ κρίματά μου ποιήσετε, καὶ τὰ προστάγματά μου φυλάξετε· ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν. » Εἶτα πάντα ἀπαγορεύσας ἀθέμιτον γάμον, καὶ πᾶσαν ἀσχήμονα πρᾶξιν, γυναικῶν τε πρὸς γυναῖκας, καὶ ἀῤῥένων πρὸς ἄῤῥενας μίξεις, ἐπιλέγει· « Μὴ μιαίνεσθε ἐν πᾶσι τούτοις. Ἐν πᾶσι γὰρ τούτοις ἐμιάνθησαν τὰ ἔθνη, ἃ ἐγὼ ἐξαποστελῶ πρὸ προσώπου ὑμῶν· καὶ ἐξεμιάνθη ἡ γῆ, καὶ ἀνταπέδωκα ἀδικίαν αὐτῇ· καὶ προσώχθισεν ἡ γῆ τοῖς ἐγκαθημένοις ἐπ' αὐτῆς. » Καὶ πάλιν φησίν· « Ἐὰν δὲ σὺ εἰσέλθῃς εἰς τὴν γῆν, ἣν Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι, οὐ μὴ μαθήσῃ ποιεῖν κατὰ τὰ βδελύγματα τῶν ἐθνῶν ἐκείνων· οὐχ εὑρεθήσεται ἐν σοὶ D καθαίρων τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἢ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ ἐν πυρὶ, μαντευόμενος μαντείας, καὶ κληδονιζόμενος, καὶ οἰωνιζόμενος, φαρμακὸς, ἐπᾴδων, ἐγγαστρίμυθος, καὶ τερατοσκόπος, καὶ ἐπερωτῶν τοὺς νεκρούς. Ἔστι γὰρ βδέλυγμα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου πᾶς ποιῶν ταῦτα. Ἕνεκα γὰρ τῶν βδελυγμάτων τούτων Κύριος ὁ Θεός σου ἐξολοθρεύσει αὐτοὺς ἀπὸ προσώπου σου. Τέλειος ἔσῃ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Τοιαῦτα μὲν καὶ μυρία ἄλλα θεοσεβῆ διδάγματά τε καὶ παραγγέλματα διὰ Μωϋσέως αὐτοῖς ὁ Θεὸς Λόγος τὸ πρὶν ἐνομοθέτει, ὡς ἐν εἰσαγωγαῖς τοῦ κατὰ εὐσέβειαν βίου παραδιδοὺς αὐτοῖς στοιχεῖα, διὰ συμβόλου καί τινος σκιώ-

δους καὶ σωματικῆς λατρείας ἐν σώματος περιτομῇ, καί τινων ἄλλων τοιουτοτρόπων ἐπὶ τῆς γῆς συντελουμένων· ὡς δὲ, τοῦ χρόνου προϊόντος, οὐδὲν τοσοῦτον καὶ τῶν μετ' αὐτὸν προφητῶν εἰς ἄκεσιν τῶν τοῦ βίου κακῶν δι' ὑπερβολὴν κακίας ἔσθενεν, ἤλαυνέ τε ὁσημέραι εἰς μείζονα τὰ τῆς δαιμονικῆς ἐνεργείας, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ Ἑβραίων ἔθνος τῇ τῶν ἀθέων συναπαχθῆναι φθορᾷ· αὐτὸς ἤδη λοιπὸν ὁ Σωτὴρ καὶ ἰατρὸς τῶν ὅλων κάτεισιν εἰς ἀνθρώπους, καὶ τοῖς οἰκείοις ἀγγέλοις ἐπαμύνων ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας, τοῦτ' αὐτῷ τοῦ Πατρὸς δωρήσεσθαι προϋποσχομένου, ὥσπεροῦν αὐτὸς ἐν Ψαλμοῖς διδάσκει λέγων· « Κύριος εἶπε πρός με· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Οὐκέτι γοῦν μόνον τὸν δίκαιον καὶ διορατικὸν Ἰσραὴλ, οὐδέ γε μόνον τὸν οἰκεῖον κλῆρον, πάντα δὲ τὰ ἐπὶ γῆς ἔθνη, τὰ πρότερον πλείοσιν ἀγγέλοις κεκληρωμένα, καὶ παντοίαις ἀσεβείαις κεκαλινδημένα, ὑπὸ τὴν οἰκείαν ὑποβαλὼν ἐξουσίαν, παρῆν τοῖς πᾶσι τὴν πρὸς τὸν αὐτοῦ Πατέρα γνῶσίν τε καὶ φιλίαν ἐπικηρυκευόμενος, λύσιν τε καὶ ἄφεσιν τῶν πρὶν ἀγνοημάτων καὶ ἁμαρτημάτων ὑπισχνούμενος, ὃ καὶ σαφῶς ἐκήρυττε λέγων· « Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλὰ οἱ κακῶς ἔχοντες· οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. » Καὶ δὴ παρῆν τοῖς οἰκείοις ἀγγέλοις, αὐτοῖς δὴ τοῖς πρὶν ἐφεστῶσι τῶν ἐθνῶν, ἐπιθεωρούμενος· οἱ δὲ, αὐτίκα τὸν σφῶν βοηθὸν καὶ Κύριον εὖ μάλα ἀκριβῶς ἐπιγνόντες, περιχαρεῖς προσῆλθον καὶ διηκόνουν αὐτῷ, ὥσπερ ἡ ἱερὰ τοῦ Εὐαγγελίου διδάσκει Γραφὴ, « Καὶ προσῆλθον ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ, » φήσασα· ὅτε καὶ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου αἰνούντων τὸν Θεὸν ἔλεγον, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Τούτους μὲν οὖν ὡς οἰκείους ἀγγέλους τῆς αὐτοῦ δεομένους συμμαχίας ταύτῃ πῃ ἀνελάμβανε· τοὺς δέ γε πάλαι ἀμφὶ τὰς ἀνθρώπων διατριβὰς πωτωμένους, ἀφανῶς τε καὶ ἐμφανῶς τῶν ἐπὶ γῆς καταδυναστεύοντας δαίμονας ἀλιτηρίους, καὶ πνευμάτων ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν γένη, τόν τε ἐν τούτοις τῆς κακίας ἐξάρχοντα, τὸν δεινὸν ἐκεῖνον καὶ ἀλάστορα μεγάλῃ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει τροπούμενος ἐχειροῦτο, ὥς τινας συναισθομένους αὐτῶν λέγειν· « Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; » καὶ δὲ τούσδε μὲν, καὶ δι' ὧν ἔπραττε καὶ ἐδίδασκεν, ἰσχυρῶς ἠχίζετο· πᾶν δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ταῖς διὰ λόγων ἡμέρων καὶ προσηνέσι φαρμάκοις, ταῖς τε πραέσι καὶ προτρεπτικαῖς αὐτοῦ διδασκαλίαις, ἰᾶτο καὶ ἐθεράπευε, νόσων τε παντοίων καὶ παθῶν οὐχ ἧττον σωμάτων ἢ ψυχῶν ἀπήλλαττε, παλαιᾶς τε δεισιδαιμονίας καὶ δειμάτων πολυθέου πλάνης, τῆς τε αἰσχρᾶς καὶ ἀκολάστου διαίτης, πάντας τοὺς προσιόντας ἐλευθέρους ἀφεὶς, μεθιστῶν τε καὶ μεταβάλλων τοὺς αὐτῷ προσανέχοντας ἐκ μὲν ἀκολασίας ἐπὶ σώφρονα βίον, ἐκ δὲ ἀσεβείας ἐπὶ εὐσέ-

A facie tua : perfectus eris in conspectu Domini Dei tui [3]. » Hæc quidem, aliaque innumerabilia religionis documenta et præcepta, per Moysem illis Deus Verbum, antea in legibus dabat, atque ut in rudimentis fieri solet, religiosæ illis vitæ elementa, per signa et umbratilem quamdam corporalemque adorationem in corporis circumcisione, perque alia quædam ejusmodi quæ in terra conficiuntur, tradebat : cum vero procedente tempore nullus tam potens, ne prophetarum quidem qui post illum exstiterint, ut remedium malis vitæ afferret, ob nimis abundantem malitiam, esset : ac dæmonica efficacia quotidie in majus impelleret, usque adeo ut ipsa quoque Hebraica gens, eadem cum impiis perditione raperetur ;

B tum denique Salvator ac medicus universi descendit ad homines, ut vel angelis suis pro hominum salute opem ferret, cum hoc illi se largiturum Pater antea promisisset, et quidem quemadmodum ipse in Psalmis docet, ubi ait : « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ [4]. » **163** Non igitur ille amplius ut eum solum Israel qui justus quidem esset, sed idem visu comprehendi posset, neque ut solam propriam sortem, sed ut omnes in terris gentes, quæ antea pluribus angelis attributæ erant, et in omnis generis impietatibus versatæ atque implicitæ, sub suam potestatem redigeret,

C atque omnibus notitiam et amicitiam cum suo Patre denuntiaret, solutionemque ac remissionem ignorantiarum ac peccatorum se exhibiturum promitteret, venit, quod quidem vel ipsemet perspicue docuit dicens : « Non indigent bene valentes medico, sed male habentes : non veni ut vocarem justos, sed peccatores ad pœnitentiam [5]. » Cum itaque præsens a propriis angelis, illis inquam, qui prius gentibus præfecti fuerant, visus esset, illi continuo suum adjutorem suumque Dominum oppido quam certe atque explorate agnoscentes, maxima cum lætitia accesserunt, eique ministrare cœperunt, quemadmodum vel sacra Evangelii docet Scriptura ubi ait [6] : « Angelos accessisse, eique ministrasse ; » item ubi commemorat « multi-

D tudinem militiæ cœlestis, laudantium Deum ac dicentium : Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas [7]. » Hos igitur tanquam proprios angelos, sui ipsius indigentes auxilii sic sane recepit : qui vero jam diu in mediis hominibus versabantur et volitabant, quique et obscure et evidenter in terra, potentiam atque imperium obtinebant, eos ingenti divinaque potestate fugatos subegit, dæmones utique perniciosos, ac spirituum agrestium atque immitium genera, una cum eo qui inter hos malitiæ principatum obtinet, callidissimo videlicet illo, atque impurissimo dæmone, sicut eorum nonnulli sentientes dixerunt : « Quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante tempus

[3] Deut. xviii, 9-13. [4] Psal. ii, 7, 8. [5] Luc. v, 31, 32. [6] Matth. iv, 11. [7] Luc. ii, 13, 14.

torquere nos [a]? » et hos quidem per ea quæ et fecit et docuit validissime cecidit : omne autem humanum genus allocutionum mansuetis ac placidis, quasi medicamentis, suisque ipsius blandis exhortationibus ac documentis sanavit, et ab omnis generis morbis ac perturbationibus, non minus corporum quam animorum liberavit : cumque ab antiqua superstitione, ac terroribus quos error multitudinis deorum afferebat, atque a turpi petulantique victu, omnes se adeuntes solutos dimitteret, traduceretque ac mutaret eos, qui seipsum observarent, a luxu ad modestiam, ab impietate ad pietatem, ab injustitia **164** ad justitiam, ac præterea a crudelium dæmonum potestate, ad divinam veræ pietatis comprehensionem, postremo cœlestis vitæ, doctrinæque pietatis portas, gentibus per totum orbem apertas ostenderet, usque adeo seipsum demittebat, ut non solum laborantibus, graviterque animo ægrotantibus salutarem dextram porrigeret, verum etiam de ipsis jam portis mortis semimortuos, vel eos quoque qui penitus interiissent, jamque diu sepulti essent, a mortis vinculis solveret : propter quam maxime causam, illi fuit opus ad illa usque loca efficaciam agendi propagare, ut videlicet non solum in vivis, verum etiam in mortuis dominaretur. Dum igitur cum Patre est, atque universi providentiam divina virtute administrat, cœlum ipsum una cum terra, et naturas quæ in illis continentur, atque eas quæ supra cœlum intelliguntur, divinas et incorporeas tuetur et curat, Dei Verbum, et Dei sapientia, et Dei virtus, et princeps, et dux, et rex. Quin etiam et Deus et Dominus in divinis oraculis cum laude et gloria nominatur, et illuminator quidem incorporearum intelligentiumque naturarum. Sol vero justitiæ ac lumen veritatis est dictus, qui subservit atque operam suam immiscet paternis dispositionibus, ex quo et Patris minister et opifex nuncupatur. Solus vero certo ordine novit Deo obtemperare, qui etiam medicus intercedit, inter Deum qui genitus non est, et eas res quæ post ipsum genitæ sunt, qui universi curationem assumpsit, et Patri pro omnibus qui illi parent est consecratus solusque illum omnibus mitem propitiumque reddit, qui Pontifex æternus, ac præterea Christus Patris vocatur. Sic enim apud Hebræos olim appellabantur, qui imaginem primi per quædam signa referebant, ac dum angelorum quidem ordinibus imperat, atque iis præest, magni consilii angelus esse dicitur, et militiæ cœlestis dux, ac maximus copiarum Domini imperator. Dum vero ad hæc nostra descendit, nostramque ipsorum rationalem naturam, et suæ imaginis causa, et bonitate Patris assumit, ex quo sane parvulis atque insipientibus, ac propemodum pecoribus imperare videtur, pastor ovium dictus est. Quatenus vero animarum ægrotantium medelam pollicetur, merito Salvator ac medicus dicitur.

[a] Matth. VIII, 29.

A βειαν, καὶ ἐξ ἀδικίας ἐπὶ δικαιοσύνην, ναὶ μὴν καὶ ἐκ τῆς τῶν πικρῶν δαιμόνων δυναστείας ἐπὶ τὴν ἔνθεον κατάληψιν τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας· καὶ προσέτι τούτοις πύλας οὐρανίου ζωῆς, καὶ τῆς κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίας τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι προϊσχόμενος· καὶ εἰς τοσοῦτόν γε κάτεισιν, ὡς μὴ μόνον κάμνουσι καὶ χαλεπῶς νοσηλευομένοις τὰς ψυχὰς τὴν σωτήριον ὀρέξαι δεξιὰν, ἤδη δὲ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου τοὺς ἡμιθνῆτας, ἢ καὶ πάμπαν ἀπολωλότας ἐκ μακροῦ τε κατορωρυγμένους τῶν θανάτου λῦσαι δεσμῶν· δι' ἣν μάλιστα αἰτίαν καὶ μέχρι τῶν αὐτόθι χωρίων ἐδέησεν αὐτῷ ἐνεργείας, ὡς ἂν μὴ μόνον ζώντων, ἀλλὰ καὶ νεκρῶν κυριεύσειεν. Ὅτε μὲν οὖν τῷ Πατρὶ σύνεστι, καὶ τὴν τῶν ὅλων πρόνοιαν ἐνθέῳ δυνάμει
B διακυβερνᾷ, οὐρανοῦ αὐτοῦ καὶ γῆς ὁμοῦ καὶ τῶν ἐν τούτοις περιεχομένων φύσεων τῶν τε ἐπέκεινα οὐρανοῦ θείων καὶ ἀσωμάτων οὐσιῶν ἐπισκοπεῖ καὶ ἐπιμέλεται Θεοῦ Λόγος, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ Θεοῦ δύναμις ἄρχων τε καὶ ἡγούμενος καὶ βασιλεύς. Ἤδη δὲ καὶ Θεὸς καὶ Κύριος ἐν τοῖς θείοις χρησμοῖς ἀνευφημεῖται, καὶ φωτίζων μὲν τὰς ἀσωμάτους καὶ νοερὰς φύσεις. Ἥλιος δὲ δικαιοσύνης καὶ φῶς ἀληθινὸν ἀνείρηται, ὑπουργῶν δὲ καὶ συνεργῶν ταῖς τοῦ Πατρὸς διατάξεσιν, ὑπουργὸς τοῦ Πατρὸς καὶ δημιουργὸς χρηματίζει. Ἀλλὰ καὶ μόνος κατὰ τάξιν εἰδὼς θεραπεύειν Θεὸν, μέσος τε ἑστὼς Θεοῦ τοῦ ἀγεννήτου καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γενητῶν, τήν τε τῶν ὅλων ἀναδεδεγμένος φροντίδα, καὶ ὑπὲρ τῶν
C ὑπηκόων ἁπάντων ἱερώμενος τῷ Πατρὶ, καὶ μόνος αὐτὸν τοῖς πᾶσιν εὐμενῆ καὶ ἵλεων παρέχων, ἀρχιερεὺς αἰώνιος, καὶ δὴ Χριστὸς τοῦ Πατρὸς προσαγορεύεται, οὕτω καὶ Ἑβραίοις Χριστῶν ἐπικαλουμένων πάλαι τῶν τὴν εἰκόνα τοῦ πρώτου διὰ συμβόλων ἐπιτελούντων. Καὶ ὅτε μὲν ἀγγέλοις ταξιαρχῶν ἐπιστατεῖ, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος ἀναγορεύεται, καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν στρατιῶν ἡγούμενος, ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου εἶναι· ἤδη δὲ κατιὼν ἐπὶ τὰ τῇδε, ἡμῶν τε αὐτῶν τῆς λογικῆς φύσεως, τῆς τε ἰδίας αὐτοῦ, χάριν εἰκόνος, φιλανθρωπίᾳ τοῦ Πατρὸς ἀντιλαμβανόμενος, καθὸ μὲν ἔοικε νηπίων ἄρχειν, καὶ οἱονεὶ βοσκημάτων, ποιμὴν ὠνόμασται προβάτων· καθὸ δὲ ψυχῶν ἐμπαθῶν τὴν θεραπείαν ἐπαγγέλλεται, Σωτὴρ καὶ ἰατρὸς εἰκότως ἂν λέγοιτο.
D Τοῦτο γοῦν ἡ παρ' Ἑβραίοις τοῦ Ἰησοῦ σημαίνει προσηγορία. Ἐπεὶ δὲ ἔδει ποτὲ καὶ αὐτῷ ὀργάνου ἀνθρωπίνου, ὡς ἂν καὶ ἀνθρώποις ἑαυτὸν φήνειε, καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς ἐπιγνώσεως καὶ εὐσεβείας τὸν ἀληθῆ λόγον διδάξειε, καὶ τοῦτον οὐκ ἀπαρνεῖται τὸν τρόπον· ἐπιβὰς δὲ εὖ μάλα τῇ ἡμετέρᾳ φύσει, πάρεισιν εἰς ἀνθρώπους, Θεὸν δι' ἀνθρώπου μέγα θαῦμα τοῖς πᾶσιν ἐπιδεικνύμενος· ὡς ἂν μὴ μόνον ἐξ ἀφανοῦς καὶ ἀδήλου ἄσαρκος ὡς καὶ ἀσώματος ἐπιστατοίη, αὐτοῖς δὲ σαρκὸς ὄμμασιν ὁρώμενος, ἀνθρώπων τε ὀφθαλμοῖς καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον θαυματουργίας παρέχων ὁρᾶν, καὶ προσέτι σώματος ἀκοαῖς τὰς διὰ γλώττης καὶ φωνῆς ἐνάρθρου παραδιδοὺς διδασκα-

λίας, θεῖόν τε ὡς ἀληθῶς καὶ παράδοξον χρῆμα, οἷον οὐδ' ἄλλο πω φανὲν μνημονεύεται, σωτήριόν τε ὁμοῦ καὶ εὐεργετικὸν τοῖς πᾶσιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐνδεικνύμενος. Οὕτω δῆτα ὁ Θεὸς ὁ Λόγος υἱὸς ἀνθρώπου ἐλέγετο, καὶ Ἰησοῦς ὠνομάζετο, παρ' ὅσον τῆς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ἰάσεώς τε καὶ θεραπείας χάριν τὴν πάροδον εἰς ἡμᾶς ἐποιεῖτο. Σωτὴρ δ' οὖν καὶ παρ' Ἑβραίοις ἑρμηνεύεται ἡ τοῦ Ἰησοῦ προσηγορία. Τάς τε κοινὰς ἡμῖν ὑπέμεινε διατριβὰς, οὐδαμῶς μὲν τοῦ εἶναι ὅς ἦν ἐξιστάμενος, ὁμοῦ δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ φυλάττων τὸν Θεόν. Εὐθὺς τοιγαροῦν ἐπὶ τῆς πρώτης εἰς ἀνθρώπους καταβολῆς τῷ Θεῷ τῆς ἡμετέρας γενέσεως τὴν ἔνθεον ἀνακιρνᾷ μεγαλουργίαν, τικτόμενος μὲν ἡμῖν ὁμοίως, καὶ θνητοῦ δίκην ἄνθρωπον ἀμφιεννύμενος, ὡς δ' οὐκέτι ἄνθρωπος, ἀλλὰ Θεὸς, ἐξ ἀχράντου καὶ ἀπειρογάμου κόρης, οὐχὶ δὲ ἐκ μίξεως καὶ φθορᾶς τὴν τοῦ φαινομένου γένεσιν ὑφιστάμενος.

A **165** Hoc enim apud Hebræos Jesu appellatio significat. Cæterum, cum ipsi humano quoque instrumento opus esset, quo etiam hominibus seipsum ostenderet, Patrisque sui agnoscendi et colendi veram rationem doceret, ne hunc quidem recusavit modum, sed strenuissime naturam nostram ingressus, ad homines accessit, ac Deum hominis specie, ingens miraculum ostendit, ut non solum obscure ac latenter, sine carne et sine corpore præesset, verum ipsis quoque corporeis obtutibus patens, hominumque oculis miracula quæ supra hominem sunt exhibens intuenda, sic quidem ad corporis etiam aures, linguæ, vocisque articulatæ fungens officio, documenta hominibus præberet, divinumque revera atque admirabile spectaculum, quale B nullum aliud adhuc visum esse memoratur, quippe quod et salutare, et idem beneficium omnibus sentiretur, ipse seipsum ostenderet. Sicque etiam Deus Verbum, filius hominis dicebatur, et quatenus ad homines venerat, ut animis humanis medicinam, sanitatemque afferret, Jesus nominabatur. Nam ipsius Jesu apud Hebræos appellatio, Salvatorem plane significat. Itaque communi more ne versari quidem nobiscum, haud indignum sua majestate judicavit, interim tamen nusquam desinens esse quod erat, sed in homine pariter Deum conservans. Itaque statim in primo ad homines descensu, cum Deo divinam commiscet nostri ortus admirabilitatem : quippe, qui more nostro sit editus, et mortalis instar, hominem indutus, sed non tanquam homo, verum ut Deus de purissima, nullasque experta nuptias Virgine, nequaquam vero ex concubitu aut corruptione ortum ejus, qui ipse apparebat, acceperit.

ΙΑ'.

Ὅπως τὸν ἐν ἀνθρώποις διεξῆλθε βίον.

C Καὶ τὸν ἑξῆς δὲ σύμπαντα βίον, ταύτῃ πη διετέλει, τοτὲ μὲν τὴν πρὸς ἡμᾶς ὁμοιοπάθειαν, τοτὲ δὲ τὸν Θεοῦ Λόγον ὑποφαίνων, μεγαλουργῶν καὶ παραδοξοποιῶν ὡς Θεὸς, καὶ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι προαναφωνῶν τὰς προῤῥήσεις, καὶ τὸν μὴ τοῖς πολλοῖς ὁρώμενον Θεὸν Λόγον τοῖς ἔργοις ἄντικρυς ἐπιδεικνύμενος [εἰκότα δὲ καὶ ὅμοια ταῖς ἀρχαῖς].

XI.

Quemadmodum inter homines vitam egerit.

Deinceps vero reliquam vitam omnem eadem ratione peregit, nunc quidem similem naturæ nostræ infirmitatem, nunc vero ipsum Dei Verbum præ se ferens, dum ingentia quædam atque admirabilia tanquam Deus efficit, ac quæ futura essent tanto ante prædicit, et qui a **166** multis non cernitur Deus Verbum, eum ipsum factis planissime demonstrat [paria et similia initiis].

ΙΒ'.

Ὡς καὶ μέχρι τῶν πάλαι κατοιχομένων ἐκάλουν αὐτὸν οἱ τῆς φιλανθρωπίας νόμοι.

Καὶ τὰ τέλη αὐτῷ τῆς ἐξ ἀνθρώπων ἀπαλλαγῆς ἐνεχειρεῖτο. Καὶ γὰρ μέχρι θανάτου, καὶ αὐτῶν νεκρῶν οἱ τῆς φιλανθρωπίας αὐτὸν ἐκάλουν νόμοι, ὡς D ἂν καὶ τῶν πάλαι τεθνειώτων τὰς ψυχὰς ἀνακαλέσοιτο· ὅτι δὴ τῶν ἐξ αἰῶνος ἁπάντων αὐτῷ τῆς σωτηρίας ἔμελε, καὶ ὅπως διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, ᾗ τὰ θεῖα παιδεύει λόγια. Καὶ ταῦτα πάλιν ἀναμὶξ ὑπῄει τὴν οἰκονομίαν ὡς μὲν ἄνθρωπος, τὸ σῶμα τῇ συνήθει παραχωρῶν ταφῇ, ἀναχωρῶν δὲ αὐτοῦ ὡς Θεός. Φωνήσας γοῦν μέγα, καὶ τῷ Πατρὶ, « Παρατίθεμαι τὸ πνεῦμα, » εἰπὼν, ἄφετος ἀνεχώρει τοῦ σώματος· οὐδαμῶς περιμείνας προσεῖναι αὐτῷ τὸν θάνατον, μέλλοντα δὲ καὶ ὥσπερ ἀποκνοῦντα, μᾶλλον δὲ ὑπὸ πόδα χωροῦντα καὶ ἀποφεύγοντα, διώκων αὐτὸς ὄπισθεν καὶ ἐλαύνων, τάς τε ἐξ αἰῶνος πύλας τῶν σκο-

XII.

Quod usque ad eos qui antiquitus mortui erant, leges humanitatis illum vocabant.

Vitæ etiam finem extremum, cum ab hominibus discessit, initio ejusdem parem ac similem præstitit. Etenim usque ad mortem, atque usque ad ipsos mortuos, leges erga homines charitatis ipsum vocabant, ut eorum quoque, qui antea mortui erant, animas revocaret : quandoquidem omnium quicunque a condito ævo fuissent, salutem ipse curabat : necnon, ut sua morte deleret eum, qui imperium mortis habebat, quemadmodum divina docent oracula. Atque in hoc quoque promiscue rursus dispensationem obivit : quippe, qui tanquam homo corpus de morte sepeliendum reliquerit, ab eodem vero corpore tanquam Deus discesserit. Cum enim altius vocem emisisset, et Patri dixisset, « commendo spiritum[a], » solutus a corpore abiit : neutiquam exspectans dum mors ad ipsum accederet, sed

[a] Luc. xxiii, 46.

illam cunctantem ac veluti cessantem, ac potius conjicientem se in pedes et fugitantem, ipse a tergo insequens atque impellens, æternasque abditiorum tenebrarum portas refringens, et mortuis qui illic catenis mortis impliciti erant, remeandi ad vitam iter retrorsum aperiens. Hac sane ratione ipsius etiam corpus mortuum excitatum est, et multa corpora eorum, qui dormierant sanctorum, surrexerunt: unaque cum ipso in sanctam ac vere cœlestem civitatem ingressa sunt, ut merito ex hac in sacris Litteris dictum sit: « Absorpsit mors quæ invaluerat [10]. » Et rursus: « Abstulit Deus omnem lacrymam ab omni facie [11]. » Ipse vero universi Salvator ac Dominus noster, qui Christus est Dei, victoriæque reportator dicitur, in propheticis vaticiniis mortem objurgans inducitur, et animas solvens, quæ illic vinctæ detinebantur, ubi victoriæ hymnum pronuntiat, ipsa hæc plane dicens: « De manu inferni eripiam eos, et a morte liberabo eorum animas. Ubi tua, mors, victoria? ubi tuus, mors, stimulus [12]? » Stimulus autem mortis est peccatum, potestas autem peccati, lex. **167** Talis sane illius vel usque ad mortem fuit dispensatio, cujus non unam causam qui voluerit quærere, sed plures inveniet: primam namque illam ipsum Verbum docet, ut tam in mortuis quam in vivis dominaretur: alteram ut nostras abstergeret maculas peccatorum, qui pro nobis sacrificatus, et pro nobis exsecratio factus sit: tertiam ut tanquam Dei victima atque ingens sacrificium, ipsi supremo Deo offerretur pro universo mundo: quartam ut sic fallaciosæ ac dæmonicæ efficaciæ eversionem moliretur: quintam ad hæc, ut suis familiaribus ac discipulis vitæ, quæ post mortem apud Deum futura est spem, non oratione neque verbis aut vocibus, sed factis ac re ipsa repræsentans, et quod verbis pollicitus fuerat, oculis ipsis intuendum subjiciens, confidentiores eos atque alacriores præstaret, ad eam quæ ab ipso instituta fuerat, religiosæ vitæ rationem, omnibus simul et Græcis, et barbaris nuntiandam: protinus itaque hos ipsos familiares ac sodales, quos ipse sibi de optimis lectos asciverat, apostolosque suos ac discipulos declaraverat, sua ipsius divina virtute complevit, ut quam ipse nuntiaverat Dei cognitionem, illi omne hominum genus docerent, unam interim omnibus, tam Græcis quam barbaris, religionis instituens rationem: ea porro erat, ut a dæmonibus procul recederent, eosque fugerent, deorumque multitudinis fallaciam declinarent, atque unum solum supremum Deum vere cognoscerent: præterea liberationem ab iis, quæ prius ignoranter commiserant, dummodo ne in iisdem perseverarent, et unam omnibus salutis spem, per illud quod ipse posuerat sapientissime, ac cum omni virtute vivendi institutum, pollicebatur.

A τίων μυχῶν διαῤῥηγνὺς, καὶ τοῖς αὐτόθι νεκροῖς σειραῖς θανάτου πεπεδημένοις παλίντροπον τῆς ἐπὶ τὴν ζωὴν ἀνόδου τὴν πορείαν ποιούμενος. Ταύτῃ τοι αὐτῷ καὶ ὁ τεθνεὼς ἀνηγείρετο, καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἀνίσταντο, συνεισελαύνοντα αὐτῷ εἰς τὴν ἁγίαν καὶ ὡς ἀληθῶς οὐρανόπολιν, ὡς εἰκότως ἐν ταῖς θείαις ἀνειρῆσθαι φωναῖς· « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν· « Ἀφεῖλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τῶν ὅλων Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νικηφόρος λεγόμενος, ἐν ταῖς προφητικαῖς προῤῥήσεσιν ἐπικερτομῶν εἰσάγεται τῷ θανάτῳ, καὶ τὰς αὐτόθι λύων πεπεδημένας ψυχὰς, δι' ὧν τὸν ἐπινίκιον ὕμνον προφέρεται, αὐτὰ δὴ ταῦτα λέγων· « Ἐκ χειρὸς ᾅδου ῥύ-
B σομαι αὐτοὺς, καὶ ἐκ θανάτου λυτρώσομαι αὐτῶν τὰς ψυχάς. Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου ἐστὶν ἡ ἁμαρτία, ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος. » Τοιαύτη τις αὐτῷ καὶ μέχρι τοῦ θανάτου ἐγένετο ἡ οἰκονομία, ἧς οὐ μίαν αἰτίαν, ἀλλὰ καὶ πλείους εὕροι ἄν τις ἐθελήσας ζητεῖν. Πρώτην μὲν γὰρ ὁ Λόγος διδάσκει, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ· δευτέραν δὲ, ὅπως τὰς ἡμετέρας ἀπομάξοιτο ἁμαρτίας, ὑπὲρ ἡμῶν τρωθεὶς, καὶ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· τρίτην, ὡς ἂν ἱερεῖον Θεοῦ καὶ μεγάλη θυσία ὑπὲρ τοῦ σύμπαντος κόσμου προσαχθείη τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ· τετάρτην, ὡς ἂν αὐτὸς τῆς πολυπλανοῦς καὶ δαιμονικῆς ἐνεργείας ἀποῤῥήτοις λόγοις καθαί-
C ρεσιν ἀπεργάσαιτο· πέμπτην ἐπὶ ταύτῃ, ὡς ἂν τοῖς αὐτοῦ γνωρίμοις καὶ μαθηταῖς τῆς μετὰ τὸν θάνατον παρὰ Θεῷ ζωῆς τὴν ἐλπίδα μὴ λόγοις μηδὲ ῥήμασι καὶ φωναῖς, ἀλλὰ αὐτοῖς ἔργοις παραστήσας, ὀφθαλμοῖς τε παραδοὺς τὴν διὰ τῶν λόγων ἐπαγγελίαν, εὐθαρσεῖς αὐτοὺς καὶ προθυμοτέρους ἀπεργάσαιτο, καὶ πᾶσιν Ἕλλησιν ὁμοῦ καὶ βαρβάροις τὴν πρὸς αὐτοῦ καταβληθεῖσαν εὐσεβῆ πολιτείαν κηρύξαι· αὐτίκα δ' οὖν αὐτοὺς δὴ τούτους τοὺς γνωρίμους καὶ θιασώτας, οὓς αὐτὸς αὐτῷ ἀριστίνδην ἐπικρίνας ἀποστόλους τε αὐτοῦ καὶ μαθητὰς ἀνελέξατο, τῆς ἐξ αὐτοῦ θείας δυνάμεως ἐμπλῆσαι, πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐκδιδάξαι τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελθεῖσαν θεογνωσίαν, ἵνα τοῖς πᾶσιν Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις εὐσεβείας ὑποθέμενος τρόπον, δαιμόνων ἀναχώρησίν τε καὶ φυγὴν,
D καὶ τῆς πολυθέου πλάνης ἀνάνευσιν, ἑνὸς δὲ μόνου Θεοῦ τοῦ ἐπὶ πάντων γνῶσιν ἀληθῆ προκηρύττοντα, καὶ λύσιν μὲν τῶν προηγνοημένων, εἰ μὴ ἔτ' αὐτοῖς ἐπιμένοιεν, μίαν δὲ τοῖς πᾶσι σωτηρίας ἐλπίδα δι' ἧς ὑποτέθειται πανσόφου καὶ παναρέτου πολιτείας ὑπισχνούμενον.

XIII.

Quod in ea natura, quæ nec pati, nec lædi potest, quæque incorporea est permanserit, etiam quo tempore factus est homo.

Cum igitur hæc ita se habeant, non oportet te

ΙΓ'.

ΙΓ'. *Ὡς ἀπαθὴς, καὶ ἀβλαβὴς, καὶ ἀσώματος ἐνέμεινε καὶ καθ' ὃν ἐνηνθρώπει καιρόν.*

Οὕτω δὴ τούτων ἐχόντων, οὐ δεῖ ταράττεσθαι τὸν

[10] Isa. xxv, 8; Ose. xiii, 14. [11] Isa. xxv, 8. [12] Ose. xiii, 14.

νοῦν, γένεσιν καὶ σῶμα, καὶ πάθη, καὶ θάνατον περὶ τὸν ἄϋλον καὶ ἀσώματον τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀκούοντα. Ὡς γὰρ οὐδ' ἡλιακοῦ φωτὸς πάθοιέν τι ἀκτῖνες τὰ πάντα πληροῦσαι, καὶ σωμάτων νεκρῶν, καὶ οὐ καθαρῶν ἐφαπτόμεναι· πολὺ πλέον ἡ ἀσώματος τοῦ Θεοῦ δύναμις οὔτ' ἂν πάθοι τὴν οὐσίαν, οὔτ' ἂν βλαβείη, οὔτ' ἂν χείρων ποτὲ ἑαυτῆς γένοιτο, σώματος ἀσωμάτως ἐπαφωμένη. Τί γάρ; οὐχὶ καὶ δίχα τοῦ καθ' ὃ ἐνηνθρώπει σώματος, ἀεὶ καὶ διὰ παντὸς ἥκων δι' ὅλης τῆς τῶν στοιχείων, καὶ αὐτῶν δὴ τῶν σωμάτων ὕλης, οἷά τις Θεοῦ λόγος ὢν δημιουργὸς, τῆς ἐξ αὐτοῦ σοφίας ἐν αὐτῇ τοὺς λόγους ἀποσφραγίζεται, τῷ μὲν ἀψύχῳ ζωὴν, τῷ δὲ ἀμόρφῳ ὄντι καὶ ἀειδεῖ τὴν φύσιν, μορφὴν ἐναποτυπούμενος, τά τε ἐν αὐτῷ κάλλη καὶ τὰς ἀσωμάτους ἰδέας ταῖς τῶν σωμάτων ποιότησιν ἐναποματτόμενος, κινῶν δὲ τὰ τῷ οἰκείῳ λόγῳ ἄψυχα καὶ ἀκίνητα, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, πάνσοφόν τινα καὶ παναρμόνιον κίνησιν, καὶ τὰ πάντα ἐξ ἀκοσμίας κοσμῶν, αὔξων τε καὶ τελεσιουργῶν, αὐτῇ τε ἐνθέῳ καὶ λογικῇ δυνάμει μονονουχὶ ἐπιὼν τὰ πάντα, καὶ διὰ πάντων χωρῶν πάντων τε ἐφαπτόμενος, ἀλλ' οὔτι γε βλάβην ἔκ τινος ἐπαγόμενος, οὐδὲ τὴν φύσιν αὐτὴν μολυνόμενος; οὕτω δὴ τὰ κατὰ ταῦτα καὶ ἐν ἀνθρώποις γενόμενος, πάλαι μὲν βραχέσι καὶ ἀριθμῷ ληπτοῖς, μόνοις δὲ τοῖς ἀναγράπτοις προφήταις τε καὶ δικαίοις ἀνδράσιν, ἄλλοτε ἄλλως ἐφαίνετο, ἐπὶ τέλει δὲ τοῖς πᾶσιν ἤδη, φαύλοις τε καὶ ἀσεβέσιν, Ἑβραίοις τε ὁμοῦ καὶ Ἕλλησι δι' ὑπερβάλλουσαν τοῦ παναγάθου Πατρὸς χρηστότητα καὶ φιλανθρωπίαν εὐεργετικὸν ἑαυτὸν καὶ σωτήριον παρείχετο, διαῤῥήδην τοῦτο προκηρύττων. « Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλὰ οἱ κακῶς ἔχοντες· οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. » Ἐκάλει δῆτα ὁ πάντων Σωτὴρ, « Δεῦτε, λέγων, πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς· » ἐκάλει καὶ ἰᾶτο ἀφθόνως δι' ὀργάνου, οὗ προὐβέβλητο ἀνθρωπίνου, οἷά τις μουσικὸς ἀνὴρ διὰ τῆς λύρας τὴν σοφίαν ἐπιδεικνύμενος, καὶ νοσούσαις γε ψυχαῖς ταῖς ἐν σώμασιν, οἷά τις ἰατρῶν ἄριστος, συγγενεῖ καὶ καταλλήλῳ βοηθήματι τὸν ἄνθρωπον αὐτός τε ἑαυτὸν ὑπόδειγμα σοφοῦ καὶ παναρέτου καὶ εὐσεβοῦς παρείχετο βίου, διδάσκων μὲν τὰ ἀληθῆ οὐ παρ' ἑτέρων ἠρανισμένα, ἐξ αὐτοῦ δὲ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς τὰ πάλαι καὶ ἐκ μακροῦ τοῦ αἰῶνος τοῖς ἀνέκαθεν θεοφιλέσι καὶ τοῖς πρὸ Μωϋσέως Ἑβραίοις νενομοθετημένα. Σωμάτων δὲ οὐχ ἧττον ἢ ψυχῶν ἐπιμελόμενος, καὶ σαρκικοῖς μὲν ἀνθρώπων ὀφθαλμοῖς τὰ διὰ τῆς σαρκὸς αὐτῷ δρώμενα παρασκευάζων ὁρᾶν, ἀκοαῖς δὲ πάλιν σαρκὸς τὰς διὰ γλώττης καὶ σαρκὸς ὑπηχῶν διδασκαλίας, καὶ πάντα γε ἐπιτελῶν δι' οὗ ἀνείληφεν ἀνθρώπου, τοῖς οὐκ ἄλλως ἢ μόνως οὕτως τῆς αὐτοῦ θειότητος συναισθέσθαι δυναμένοις. Ταῦτα δὴ οὖν ἅπαντα εἰς τὸ χρήσιμον, καὶ πᾶσιν ἡμῖν ὠφέλιμον ὁ πάντα φιλάνθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος ταῖς πατρικαῖς βουλαῖς διηκονεῖτο, μένων πάλιν αὐτὸς ἄϋλος καὶ ἀσώματος, οἷος καὶ προτοῦ παρὰ τῷ

[13] Luc. v, 31, 32. [14] Matth. xi, 28.

animo perturbari, tametsi et ortum, et corpus, et dolores, et mortem, de materiæ experti atque incorporeo **168** Dei Verbo audis. Ut enim solaris luminis radii, licet omnia compleant, et corpora mortua sordentiaque attingant, ipsi tamen nihil patiuntur, sic etiam multoque magis Dei vis incorporea naturæ suæ nullum neque incommodum neque nocumentum accipiet, neque unquam seipsa deterior fiet, quamvis incorporea quadam ratione corpus attingat. Quid enim? An non absque eo in quo homo factus est corpore, semper atque usquequaque per totam elementorum ipsorumque plane corporum materiam penetrans, tanquam is qui Dei sit ratio quædam opifex sapientiæ quæ ab ipso proficiscitur, in ea ipsa rationes et claudit et signat? dum videlicet inanimis vitam, informibus vero et nullam naturæ speciem habentibus, formam figuramque imprimit; quasque in se habet pulchritudines incorporeasque species, corporum qualitatibus immiscet, movetque ea quæ sua ipsorum ratione inanima immotaque sunt, terram, aquam, aerem, ignem, sapientissimo quodam omnique concinnitate referto motu; atque ordinat omnia quæcunque inordinata sunt, eademque auget ac perficit; ac sua ipsius divina rationalique virtute accedit ad omnia ac per omnia penetrat, omniaque attingit, neque tamen nocumenti quidquam ex earum rerum aliqua trahit, neque suam ipsius naturam coinquinat? Eadem itaque est ratio, dum etiam inter homines degit, illos quidem antea paucos et numerabiles, solos utique eos, de quibus scriptum est, prophetas justosque viros, iisque alias aliter se ostendit: novissime vero jam omnibus malis impiisque et Hebræis simul et Græcis, ex abundanti optimi Patris bonitate amoreque erga homines, beneficium seipsum salutaremque exhibet, plane hoc ipsum ac publice denuntians. « Non indigent, inquit, bene valentes medico, sed male habentes: non veni ut vocarem justos, sed peccatores ad pœnitentiam [13]. » Vocabat ergo Salvator omnium dicens: « Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos [14]. » Vocabat ac sanabat liberaliter, per illud humanum instrumentum quod præ se ferebat, veluti quidam musicus vir, qui per lyram quam sit doctus ostendit, nec non ægrotantibus animis iis, quæ in corporibus degebant veluti optimus quidam medicus, dum cognata congruentique ope ipsum hominem curat, ipse seipsum exemplar omni sapientia omnique virtute refertæ vitæ præbebat, docebatque interim veritatem, **169** non quam ab aliis compilasset, sed eam quæ et a seipso et a Patre, priscis illis, qui tam multis ante sæculis a nostra ætate procul vixerant, Dei amicis, qui ante Mosem floruerunt Hebræis, veluti lex quædam exposita esset: et corpora ipsa non minus curabat quam animas: nam corporeis quidem hominum oculis, quæ per corpus ab ipso fiebant, intuenda comparabat, rursusque corporeis

auribus doctrinam, per corpoream itidem linguam insonabat, nec non omnia perficiebat per eum quem assumpserat hominem, iis qui non aliter quam sic duntaxat ipsius divinitatem sentire poterant. Hæc namque omnia ad usum atque utilitatem omnium nostrum, humanum genus omni prosequens amore Dei Verbum, paternis consiliis administrabat, ipse interim rursus et materiæ expers, et incorporeus manens, cujusmodi etiam pridem apud Patrem erat, neque mutans essentiam, neque perdens, quod suæ ipsius naturæ proprium erat, neque vero aut corporis vinculis impeditus, aut a sua divinitate dejectus, ac ne domesticam quidem Verbi potestatem amittens, sed neque iis, qui illic quidem ubi ipsi humanum vas aderat, degeret tantum, in aliis vero universi partibus esse prohiberetur. Etenim tunc quoque cum inter homines versabatur, nihilominus omnia complebat, interim et cum Patre et in Patre idem erat, et omnium rerum pariter in eodem tempore, tam cœlestium quam terrestrium curam gerebat; nusquam ab illa præsentia, qua cunctis rebus adest nostro more exclusus, neque divina, ne ageret more suo, impeditus, sed illa quidem a seipso communicans homini, hæc vero a mortali ipse non accipiens. Item mortali quidem vim divinam suppeditans, a mortali vero ipse non contra in partem aut communitatem adductus. Neque igitur in partu a corpore ipse incorporeus inquinabatur, neque item qui patibilis naturæ expers erat, aliquid a mortali secundum essentiam patiebatur. Nam neque, verbi gratia, dum lyra pulsatur, aut nervi convelluntur, pati verisimile est eum qui ita præludit; neque dum cujuspiam viri sapientis corpus torquetur, illius sapientiam, aut quam in corpore gerit animam, cædi aut puniri merito dicere possumus: eadem ratione neutiquam, multoque etiam minus, quod Verbi aut natura, aut vis, detrimenti quidpiam ex **170** corporis affectionibus trahat, affirmare par est. Nam supra ne luminis quidem illud appositum exemplum, pollui solares radios, cum cœlitus in terram demittuntur, et lutum ac cœnum, atque omnis generis sordes attingunt, concedebat. Illuminari quidem etiam hæc ab ipsius luminis radiis, nihil sane nos affirmare prohibeat; solem vero ipsum fœdari, aut lutosum fieri, dum ejus lumen corporibus immiscetur: nequaquam. At ista tamen non sunt a natura corporum aliena. Illud vero omnis expers materiæ incorporeumque Dei Verbum, quod ipsa vita est, et ipsum lumen intelligibile, et alia quæcunque prius enumerata sunt, quidquid divina atque incorporea sua vi attigerit, vivere id degereque cum lumine rationali, necesse est. Hac sane ipsa ratione, quodcunque etiam corpus attigerit, sanctificatum protinus id illuminatumque est, ab eodemque ægritudo omnis omnisque infirmitas, aliaque ejusdem generis universa refugiunt. Privatio autem illius plenitudinem adipiscitur. Sic sane etiam mortuum illud Verbi corpus, ubi exiguum quiddam, virtutem illam Verbi attigit, tum excitatum est illico ac revixit, et mors vitam effugit, et ipso lumine obscuritas dissoluta est; et quod corruptibile erat, induit incorruptionem; quod mortale, immortalitatem.

A Πατρὶ ἦν, οὔτε μεταβαλὼν τὴν οὐσίαν, οὐδ' ἀφανισθεὶς τῆς ἑαυτοῦ αὐτὸς φύσεως, οὐδέ γε τοῖς τῆς σαρκὸς δεσμοῖς πεδηθεὶς, οὐδὲ ἀποπεσὼν τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐδὲ τὴν οἰκείαν τοῦ Λόγου παραπολέσας δύναμιν, οὐδ' ὧδε μὲν ἔνθα ἦν αὐτῷ τὸ ἀνθρώπιον σκεῦος τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἑτέροις δὲ εἶναι τοῦ παντὸς κεκωλυμένος. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν τῷ τότε καθ' ὃ ἐν ἀνθρώποις ἐπολιτεύετο, τὰ πάντα ἐπλήρου, καὶ τῷ Πατρὶ συνῆν, καὶ ἐν αὐτῷ γε ἦν, καὶ τῶν πάντων ἀθρόως καὶ ἐν τῷ τότε τῶν τε κατ' οὐρανὸν καὶ ἐπὶ γῆς ἐπεμέλετο, οὐδαμῶς τῆς πανταχόσε παρουσίας ὁμοίως ἡμῖν ἀποκεκλεισμένος, οὐδὲ τὰ θεῖα πράττειν συνήθως παραποδιζόμενος· ἀλλὰ τὰ μὲν ἐξ αὐτοῦ μεταδιδοὺς τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ δ' ἐκ τοῦ θνητοῦ μὴ ἀντιλαμβάνων· καὶ τῆς μὲν ἐνθέου δυνάμεως
B τῷ θνητῷ χορηγῶν, τῆς δὲ ἐκ τοῦ θνητοῦ μετουσίας οὐκ ἀντεπαγόμενος. Οὔτ' οὖν ἐμολύνετο τικτόμενος ὑπὸ τοῦ σώματος ὁ ἀσώματος, οὐδὲ τὴν οὐσίαν ἔπασχεν ὁ ἀπαθὴς ὑπὸ τοῦ θνητοῦ· ἐπεὶ μηδὲ τῆς λύρας, εἰ οὕτως τύχοι, κοπτομένης, ἢ τῶν χορδῶν διασπωμένων, πάσχειν εἰκὸς τὸν ἀνακρουόμενον· οὐδέ γε σοφοῦ τινος ἀνδρὸς τιμωρουμένου τοῦ σώματος, τὴν ἐν αὐτῷ σοφίαν, ἢ τήν γε ἐν τῷ σώματι ψυχὴν κόπτεσθαι, ἢ καίεσθαι φαίημεν ἂν εἰκότως. Ταύτῃ τοι πολὺ πλέον οὐδὲ τὴν τοῦ Λόγου φύσιν ἢ δύναμιν βλάβος τι ἐκ τῶν τοῦ σώματος παθῶν ἀποφέρεσθαι, φάναι εὔλογον· ὅτι μηδὲ τὸ τοῦ φωτὸς ἡμῖν ὑπόδειγμα χραίνεσθαί τι τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἐπὶ γῆς οὐρανόθεν ἐκπεμπομένας, πηλού τε καὶ βορβόρου καὶ μιασμοῦ παντὸς ἐφαπτομένας συνεχώρει.
C Φωτίζεσθαι μὲν καὶ ταῦτα ἐκ τῶν τοῦ φωτὸς αὐγῶν οὐδὲν ἂν κωλύοι λέγειν· τὸ δέ γε τὸν ἥλιον μολύνεσθαι ἐκ τῆς τῶν σωμάτων ἐπιμιξίας, ἢ πηλοῦσθαι, οὐκέτι. Καὶ μὴν ταῦτά γε τῆς φύσεως οὐκ ἂν εἴη τῶν σωμάτων ἀλλότρια. Ὁ δέ γε ἄϋλος καὶ ἀσώματος τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτοζωὴ τυγχάνων καὶ αὐτοφῶς νοερὸν καὶ ὅσα ἄλλα προκατείλεκται, παντὸς οὗ ἂν ἐφάψοιτο ἐνθέῳ καὶ ἀσωμάτῳ δυνάμει, ζῆν τοῦτο ἀνάγκη καὶ σὺν λογικῷ διάγειν φωτί. Ταύτῃ τοι καὶ σώματος οὗ ἂν ἐφάψοιτο, ἡγίασται τοῦτο καὶ πεφώτισται αὐτίκα, πᾶσά τε νόσος αὐτῷ καὶ ἀῤῥωστία καὶ πάνθ' ὅσα ὑπεξίσταται· ἀντιλαμβάνει δὲ τῆς ἐξ αὐτοῦ πληρώσεως στέρησις. Οὕτω δῆτα καὶ τὸ νεκρὸν τῆς τοῦ Λόγου δυνάμεως, μικρόν τι αὐτοῦ ἐφαψάμενον, ἀνη-
D γείρετο ζωούμενον, καὶ ὁ θάνατος τὴν ζωὴν ἔφευγε, καὶ τῷ γε φωτὶ τὸ σκότος ἐξελύετο, τό τε φθαρτὸν τὴν ἀφθαρσίαν ἐνεδιδύσκετο, καὶ τὸ θνητὸν τὴν ἀθανασίαν.

—

ΙΔʹ. A XIV.

ΙΔ. Ὡς, τὸν ἄνθρωπον ἀνανεωσάμενος, πᾶσιν ἡμῖν τὴν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν παρέσχετο ἐλπίδα.

Καὶ τί γὰρ ἄλλο, πλὴν ὁ πᾶς ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς θεότητος κατεπίνετο, καὶ πάλιν Θεὸς ἦν ὁ Θεὸς Λόγος, οἷος καὶ πρὶν γενέσθαι ἄνθρωπος, καὶ συναπεθέου γε τὸν ἄνθρωπον ἀπαρχὴν τῆς ἡμῶν ἐλπίδος· τοῦτον αὐτὸν ἐκεῖ τῆς τε παρ' αὐτῷ ζωῆς ἀϊδίου, καὶ τῆς ἐν τῇ θεότητι καὶ μακαριότητι κοινωνίας ἀξιῶν, ἡμῖν τε ὁμοίως ἅπασι τῆς παρ' αὐτῷ καὶ σὺν αὐτῷ ἀθανασίας τε καὶ βασιλείας τοῦτο μέγιστον δεῖγμα παρέχων.

XIV. *Quemadmodum, renovato homine, omnibus nobis æternorum bonorum spem præbuerit.*

Cæterum, quidnam aliud tandem, quam quod totus homo ab ipsius Dei natura absorptus est, et rursus Deus fuit, Deus Verbum, cujusmodi fuerat etiam antequam homo fieret, et* secum Deum hominem fecit, spei nostræ primitias; hunc ipsum interim ad illius vitæ æternæ, quam penes se habet, atque id dignitatis in divinitate, ac beatitudine communitatem assumens, nobisque itidem omnibus, futuræ apud ipsum et cum ipso immortalitatis ac regni, maximum hoc præbens indicium.

ΙΕʹ. B 171 XV.

Τί βούλεται δηλοῦν ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία, καὶ ὡς Θεὸς καὶ Κύριος, καὶ ἀρχιερεὺς τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ διὰ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν ὁ Χριστὸς ἀνηγορεύετο.

Τοῦτο τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως τέλος ἦν, τὸν πάλαι τῆς τοῦ Πατρὸς γνώσεως ἀποπεπλανημένον εἰς τὴν οἰκίαν ἐπαναγαγεῖν, καὶ τὸν συγγενῆ καὶ φίλον, τῆς τε αὐτοῦ κατηξιωμένον εἰκόνος, τῆς οἰκείας ἀπολαῦσαι ζωῆς· φίλον τε καὶ οἰκεῖον τοῦ Πατρὸς ἀποφῆναι τοῦτον, δι' ὃν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὑπέστη γενέσθαι ἄνθρωπος. Οὕτω δῆτα, ὡς ἐν βραχεῖ φάναι, ἡ κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν ὑπόθεσις, διάφορον ἔχουσα τὴν οἰκονομίαν, ἐκ τῶν παρ' Ἑβραίοις παραστήσεται προφητικῶν λόγων· ὥσπερ οὖν μικρὸν ὕστερον αἱ ἐξ αὐτῶν δείξουσι μαρτυρίαι, πιστουμένων τὰ παλαιὰ τῶν νέων γραμμάτων, καὶ τῶν εὐαγγελικῶν τὰς τῶν προφητικῶν μαρτυρίας ἐπισφραγιζομένων. Ἀλλὰ γὰρ τούτων ὧδε ἐχόντων, ὥρα λοιπὸν καὶ περὶ τῆς προσηγορίας αὐτοῦ διελθεῖν, καθ' ὃ Ἰησοῦς καὶ Χριστὸς ἐχρημάτισε, δι' ἃς τε προφητικῶν ὀνομασιῶν προκεκήρυκται. Πρῶτα δὲ σκεψώμεθα τί βούλεται δηλοῦν ἡ τοῦ Χριστοῦ προσηγορία, τίνα ἐμφαίνει τῆς κατὰ μέρος [illegible] τῶν προφητικῶν περὶ τοῦ προκειμένου [illegible] λογίων. Προσήκειν δὲ ἡγοῦμαι περὶ αὐτῆς πρῶτον τῆς Χριστοῦ διαλαβεῖν προσηγορίας, διαρθρῶσαί τε τὴν περὶ αὐτῆς ἔννοιαν, ὡς ἂν μάθοιεν ἡμᾶς [illegible] τῶν κατ' αὐτὴν ζητουμένων. Ἄλλως μὲν οὖν, [illegible] καὶ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς [illegible] τε ἐν Μωϋσέως νομοθεσίᾳ πρῶτον [illegible] τοῖς D τῷ Θεῷ [illegible] [illegible]

XV. *Quid sibi velit, quidve significet ipse Christi adventus, et quod Deus, et Dominus, et Pontifex Dei universi, per prophetas Hebræorum Christus appellatus est.*

Hoc sane fuit illius ad homines accessionis extremum, ut sic eum qui ab ipsius Patris cognitione aberraverat, ad eam ipsam reduceret, et cognatum atque amicum suaque ipsius donatum ornatumque imagine, propriæ vitæ gaudiis ac possessione donaret, amicumque illum ipsum Patris ac familiarem efficeret, cujus causa idem Dei Verbum se fieri hominem passum est. Sic sane, ut paucis absolvam, hæc Salvatoris ac Domini nostri Jesu Christi consideratio et materia, variam habens dispositionem, ex propheticis Hebræorum oraculis confirmabitur, sane quemadmodum paulo post accepta ab illis testimonia demonstrabunt, recentioribus litteris vetera comprobantibus, et angelicis testimonia prophetica quasi certa impressa nota commendantibus. Cæterum, quando hæc ita se habent, tempus est deinceps de appellatione ejusdem disserere, quatenus et Jesus et Christus dictus est, [illegible] per quas prophetias nominatim ante sit [illegible]. Primumque [illegible] contemplemur, quidnam ipsum Christi nomen significet, [illegible] de [illegible] [illegible] Christi appellatione [illegible] distinguere, [illegible] D [illegible] 172 [illegible]

hanc ipsam causam etiam unguentum odoratissimum, ad unguenti usum unguentaria arte componi solitum, ut eo ungerentur qui communibus rebus publice præficiendi fuissent: et Christi nomen primum Moysem iis qui ita ungerentur, imposuisse: id autem unctionis genus, non solum pontificibus fuisse traditum, sed et prophetis et regibus qui postea fuerint, quibus etiam ipsis solis hoc unguento ungi fas esset. Hæc igitur dictu quidem faciliora fuissent, longe tamen remota a divina et sublimi prophetæ ipsius intelligentia. Siquidem admirabilis ille, atque ingens revera sacrorum administrator, qui omnem terrenam et corpoream naturam, in solis noverat qualitatibus discretam, nullo modo aliam alia honore aut pretio digniorem judicavit, utpote cum omnia nosset ex eadem orta materia, quæ neque unquam sistit, neque stabile quidquam in natura habet, semper autem fluit, et ad propriam corruptionem festinat. Non igitur quod suave esset in corporibus elegit, neque ipsum per se quod sensus ipsos demulceret, prætulit; hoc namque animæ vitium fuisset quæ in humum et ad corporum voluptatem declinaret. Etenim innumerabiles effeminata corpora habentes, et alioqui vitiis obnoxii, et intemperantes, qui unguentorum operosa varietate uti solent, animas interim omni fœditate omnibusque sordibus male olentes circumferunt: sicut e contrario qui Dei amici sunt, ipsam virtutem olentes, et multo præstantiorem a modestia atque a justitia et ab omni pietate halantem fragrantiam, quam de terræ odoramentis trahentes, odorem corporum quæ materia constant, nihili prorsus faciunt. Hæc igitur cum egregie admodum percepta et cognita haberet propheta, unguentorum atque incensorum nullam præcipuam gerebat curam: meliorum vero ac divinarum rerum imagines, quantum poterat per corpora iis qui sic duntaxat, neque usquam aliter divinas res doceri poterant, exhibebat. Nam quod ipsum hoc divinum quoque oraculum responderit, palam descriptum habetur, his verbis: « Vide ut facias omnia ad exemplar quod tibi monstratum est in monte[11]. » Igitur aliarum rerum cum perficeret hæc quæ exemplaria nominare consuevit, illum unguenti usum illamque unctionem sancivit. **173** Sublimior tamen earum rerum, et quæ de arcanis proferri solet ratio, pro mea dicendi facultate, talem habebat sensum, quod solum est bonum solumque revera fragrans et pretiosum, atque omnis quidem vitæ principium et fons, omnibus autem una cum eo ut sint, etiam id, ut bene sint, largiens, unum sane illud Hebræorum ratio noverat qui quidem universi primus est auctor, ipsum utique altissimum ac totius regem, omniumque rerum opificem Deum. Hujus itaque supremæ atque ingenitæ divinæ essentiæ virtutem illam, quæ omnia valet, omne bonum præstat, omnem pulchritudinem subministrat, divinus Spiritus, proprio et convenienti exemplo conferens atque accommodans, Dei

[11] Exod. xxvi, 30.

A ρεῦσι παραδοθῆναι, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα προφήταις καὶ βασιλεῦσιν, οἷς καὶ αὐτοῖς τούτῳ χρίεσθαι μόνοις ἐξὸν ἦν τῷ μύρῳ. Ταῦτα μὲν οὖν προχειρότερα ἂν εἴη, πόῤῥω γε μὴν καθεστῶτα τῆς ἐνθέου καὶ μεγαλοφυοῦς τοῦ προφήτου διανοίας. Ὁ γάρ τοι θαυμάσιος ἐκεῖνος, καὶ μέγας ὡς ἀληθῶς ἱεροφάντης, πᾶσαν γεώδη καὶ σωματικὴν οὐσίαν ἐν μόναις εἰδὼς ταῖς ποιότησι διακεκριμένην, κατ' οὐδένα τρόπον ἑτέραν τῆς ἑτέρας προὐτίμησεν ἄν, τὰ πάντ' εἰδὼς μιᾶς ὄντα ἔγγονα ὕλης οὔ ποτε ἑστώσης, οὐδέ τι βέβαιον ἐν τῇ φύσει ἐχούσης, ἀεὶ δὲ ῥεούσης, καὶ ἐπὶ τὴν οἰκείαν φθορὰν ἐπειγομένης. Οὔκουν τὸ ἡδὺ τῶν σωμάτων εἵλετο, οὐδ' αὐτὸ καθ' αὑτὸ προὔκρινεν ἂν τὸ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων προσηνές· χαμαὶ γὰρ καὶ ἐπὶ σωμάτων ἡδονὴν πεσούσης τοῦτ' ἂν εἴη τὸ πάθος ψυ- B χῆς. Μυρίοι γοῦν τῶν τὰ σώματα τεθηλυμένων, ἐμπαθεῖς ἄλλως καὶ ἀκόλαστοι, μύρων καὶ ποικίλων περιεργίαις χριόμενοι, πάσης αἰσχρᾶς καὶ ῥυπώσης δυσωδίας τὰς ψυχὰς ἐπιφέρονται· ὡς ἔμπαλιν οἱ θεοφιλεῖς, ἀρετῆς ἐμπνέοντες, τὴν πολὺ κρείττονα τῶν ἀπὸ γῆς ἀρωμάτων τὴν ἀπὸ σωφροσύνης, καὶ δικαιοσύνης, καὶ πάσης εὐσεβείας ἀναδιδομένην εὐωδίαν ἐπαγόμενοι, τὴν τῶν ὑλικῶν σωμάτων ὀδμὴν ἐν οὐδενὶ τέθεινται λόγῳ. Ταῦτα οὖν εὖ μάλα διειληφὼς ὁ προφήτης, μύρων μὲν ἢ καὶ θυμιαμάτων οὐδεμίαν προηγουμένην ἐποιεῖτο φροντίδα· κρειττόνων δὲ καὶ θείων εἰκόνας, ὡς ἐνῆν δυνατὸν, διὰ σωμάτων τοῖς μόνως οὕτως, καὶ οὐδ' ἄλλως τὰ θεῖα οἵοις τε μανθάνειν παρεδίδου. Ὅτι δὴ τοῦτ' αὐτὸ καὶ ὁ θεῖος ἀναγέγραπται εἰρηκὼς χρησμὸς φήσας, « Ὅρα ποιήσῃς C πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει. » Σύμβολα τοιγαροῦν ἑτέρων, ἅπερ τύπους εἴωθεν ὀνομάζειν, ἐπιτελῶν, τὴν διὰ τοῦ μύρου χρίσιν ἐνομοθέτει. Ὅ γε μὴν ὑψηλὸς καὶ ἐν ἀποῤῥήτοις δηλούμενος αὐτῶν λόγος, ὡς δυνατὸν εἰπεῖν, τοιαύτην εἶχε διάνοιαν, τὸ μόνον ἀγαθὸν καὶ μόνον ὡς ἀληθῶς εὐῶδες καὶ τίμιον, καὶ πάσης μὲν ζωῆς αἴτιον, πᾶσι δὲ σὺν τῷ εἶναι καὶ τὸ εὖ εἶναι δεδωρημένον, ἓν τοῦθ' ὁ παρ' Ἑβραίοις λόγος ἠπίστατο πρῶτον τῶν ὅλων αἴτιον, αὐτὸν δὴ τὸν Ὕψιστον καὶ παμβασιλέα τῶν ἁπάντων δημιουργὸν Θεόν. Τούτου δὴ οὖν τὴν παναλκῆ καὶ πανάγαθον καὶ παντὸς καλοῦ χορηγὸν τῆς ἀνωτάτω καὶ ἀγεννήτου θεότητος δύναμιν τὸ θεῖον Πνεῦμα προσαγορεύει. Διόπερ Χριστὸν καὶ ἠλειμμένον τὸν D αὐτῆς μέτοχον ἀποκαλεῖ. Ἔλαιον δὲ τὸν οἶκτον ἐν τούτοις ἄκουε, μηδὲ τὴν ἐπὶ τοῖς δυσπραγοῦσι λύπην, ἀλλ' ὃ καρπὸς τοῦ φυτοῦ παρίστησι, τὸ πάσης ἀμιγὲς ὑγρᾶς ὕλης, φωτὸς αὐξητικὸν, πόνων θεραπευτικὸν, καμάτων ἀπαλλακτικὸν, τὸ τῶν ἐπαλειψαμένων φαιδροποιὸν, φωτὸς δίκην ἀποστίλβον ταῖς μαρμαρυγαῖς, διαυγῆ τε καὶ λαμπρὰν τῶν αὐτῷ χρωμένων ἀποτελοῦν τὴν ὄψιν, ὅ φησιν ἡ θεία Γραφή· « Τοῦ ἱλαρῦναι πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ. » Τούτῳ τοιγαροῦν ὁ λόγος, τὴν ἀνωτάτω τοῦ πανηγεμόνος καὶ παμβασιλέως Θεοῦ δύναμιν συμβαλὼν τῷ παραδείγματι, τὸν πρῶτον καὶ μόνον ὅλῳ τούτῳ χρισθέντα, καὶ τῆς θεϊκῆς καὶ πᾶσιν ἀκοινωνήτου πατρικῆς εὐωδίας μετειληφότα, καὶ μόνον ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα Θεὸν Λόγον,

A μετοχῇ τε τοῦ γεννήσαντος ἀγεννήτου καὶ πρώτου καὶ μείζονος Θεὸν ἐκ Θεοῦ ἀποφανθέντα, Χριστὸν καὶ ἠλειμμένον ἀπεκάλεσε. Διὸ καὶ ἐν Ψαλμοῖς πρὸς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἠλειμμένον ἀναφωνεῖ τὸ φάσκον ὧδε λόγιον· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Ἀλλὰ γὰρ μία μὲν ἡ τοῦ ἐλαίου φύσις· ἡ δὲ τοῦ μύρου πολλῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ σύνοδον σημαίνει. Ταύτῃ τοι καὶ ἡ πρώτη καὶ ἀγέννητος τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ δύναμις, καθ' ὃ μὲν ἁπλῆ τις καὶ ἀσύνθετος καὶ ἄλλης πάσης οὐσίας ἀμιγὴς ἐπινοεῖται, ἁπλῷ τῷ τοῦ ἐλαίου προῤῥήματι παραβέβληται· καθὸ δὲ πλείστων ἐπινοιῶν ἐν ταυτῷ περιληπτικὴ τυγχάνει, οἷον ποιη- B τικῆς ἢ βασιλικῆς, προνοητικόν τε καὶ κριτικὸν, φιλάνθρωπόν τε καὶ σωτήριον, ἄλλων τε ὅσων μυρίων ἐπινοίᾳ θεωρουμένων, εἰκότως μύρῳ πάλιν ἡ τῶν πολλῶν καὶ ἀγαθῶν περιληπτικὴ δύναμις ἀπείκασται, ᾧ κεχρῖσθαι τὸν ἀληθῆ καὶ μόνον ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ θεῖοι λόγοι παιδεύουσι. Πρῶτος γέ τοι αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς, ἐν ἀποῤῥήτοις τὰ θεῖα ἐποπτεῦσαι ἠξιωμένος, καὶ τὰς περὶ τοῦ πρώτου καὶ μόνου ἠλειμμένου καὶ ἀρχιερέως τοῦ Θεοῦ τελετὰς ἐν ταῖς αὐτοῦ θεοφανείαις πρὸς αὐτοῦ τετελεσμένας, εἰκόνας προστάττεται ἐπὶ γῆς καὶ σύμβολα καταστήσασθαι τῶν ἐν ταῖς θεοπτείαις νενοημένων, ὡς ἂν ἔχοιεν προεμμελετᾷν τοῖς συμβόλοις οἱ τῶνδ' ἠξιωμένοι μέχρι τῆς τῶν ἀληθῶν ἐποπτείας. Αὐτὸς δῆτα ἀφορισάμενος τέως τοῦ ἐξ ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς τῷ Θεῷ ἱερατεύεσθαι ἐπιτήδειον ἄν- C δρα, πρῶτος τοῦτον Χριστὸν ἐπωνόμασε, κατ' ἀναφορὰν τῆς ἐν τοῖς νοητοῖς θεωρίας, καὶ τοῦτον, διά τινος ἀλοιφῆς εὐώδους κρείττονα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἀποφήνας, ἄντικρυς καὶ διαῤῥήδην ἀνεκήρυξεν, ὅτι δὴ κατ' αὐτὴν ἡ τοῦ γεννητοῦ φύσις ἅπασα, καὶ πολὺ πλέον ἡ ἀνθρωπεία τῆς ἀγεννήτου δυνάμεως ἀπολειπομένη, δεῖται τῆς ἀπὸ τοῦ κρείττονος εὐωδίας. Ἀλλὰ τοῦ μὲν ἀνωτάτου καὶ πρώτου οὔ τινι θεμιτὸν ἐφικέσθαι. Ἑνὶ γὰρ μόνῳ τῷ Μονογενεῖ καὶ Πρωτοτόκῳ τοῦτ' ἀνέκειτο τὸ γέρας· τοῖς δὲ μετ' αὐτὸν οὐκ ἄλλως ἢ διὰ μόνης τῆς τοῦ δευτέρου μετουσίας τῶν ἀγαθῶν οἷόν τε ἦν ἐπαύρασθαι. Πνεύματος ἄρα ἐνθέου τὸ παρὰ Μωϋσεῖ σύμβολον ἦν. Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δ' αὐτὸ πνεῦμα, οὗ μάλιστα μετέχειν φιλοτιμεῖσθαι ἱερέας καὶ προφήτας καὶ βασι- D λέας ᾤετο δεῖν, ὡς ἂν οὐχ ὑπὲρ ἑαυτῶν μόνον, ἀλλὰ παντὸς τοῦ ἔθνους τῷ Θεῷ καθωσιωμένους. Ὅτι δὲ δὴ θειοτέρων ἦν τὰ παρὰ Μωϋσεῖ σύμβολα, καὶ ὡς δυνατὸν ἦν καὶ ἄνευ γεώδους μύρου τοὺς τῷ θείῳ Πνεύματι κατόχους χριστοὺς ὀνομάζεσθαι, φέρε τι μᾶλλον ἀκριβέστερον διασκεψώμεθα. Δαβὶδ ἐν ρδ' ψαλμῷ, τὰς περὶ τὸν Ἀβραὰμ, καὶ τὸν Ἰσαὰκ, καὶ τὸν Ἰακὼβ ἀναλαβὼν ἱστορίας, αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς θεοφιλεῖς προπάτορας, καὶ πρὸ τῶν Μωϋσέως χρόνων γενομένους, χριστοὺς ἀποκαλεῖ, οὐ δι' ἄλλο ἢ διὰ τὴν τοῦ θείου Πνεύματος, οὗ μετεῖχον, ἐπιῤῥοήν. Ἱστορήσας γοῦν ὅπως ἐπεξενώθησαν τοῖς ἀλλοφύλοις,

[16] Psal. CIII, 15. [17] Psal. XLIV, 7-8.

oleum appellat. Quare et Christum et unctum eum, qui illius particeps sit, vocat. Oleum vero in his noli miserationem accipere, neque in rebus adversis mœrorem, sed id quod certæ plantæ fructus emittit, quod ex humida materia nihil habet admistum, quod lumen auget, quod fessos sublevat, quod labores aufert, quod eos qui ipso unguntur hilares facit, quod instar luminis de seipso vibrat splendores, nitidumque ac micantem eorum qui ipso utuntur comparat vultum; quod utique ipsum etiam divinæ litteræ produnt illis verbis: « Ut exhilaret faciem in oleo [16]. » Huic igitur exemplo supremam ejus Dei, qui omnium est princeps omniumque rex, virtutem comparans oratio, eum qui solus hoc toto unctus est, quique divinæ atque ejus quæ cum nullis aliis communicatur paternæ fragrantiæ particeps factus, et qui solus ex illo genitus Deus Verbum, communicatione gignentis ingeniti, Deus de Deo est declaratus, Christum atque unctum vocavit. Quocirca in Psalmis ad hunc ipsum, qui a Patre unctus est, sic quoddam oraculum dicit: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis [17]. » At vero una quidem est olei natura, sed unguenti quæ est, ea multarum in idem concursum significat. Proinde etiam prima illa et ingenita omnium regis Dei virtus, quatenus quidem simplex atque incomposita, nullique alii naturæ commista intelligitur, simplici olei locutioni collata est; quatenus autem plurimas in eodem considerationes comprehendendi vim habet, ut quod facere potest, quod regnare, quod providere, quod judicare, **174** quod amore prosequi homines, quod salutem afferre, aliaque innumerabilia quæ intelligentia considerantur: unguento rursus hæc ipsa quæ et multa et bona comprehendere potest vis, merito comparata est, quo unguento eum qui Dei et verus et solus est pontifex, unctum esse divina nos docent oracula. Et primus quidem ipse Moyses, qui in arcanis divinarum rerum inspectione ac mysteriorum, quæ ab ipso in iis visionibus quibus Deum præsentem agnoscebat, de primo et solo uncto, et pontifice Dei perfecta sunt, dignus habitus est, imagines jubetur in terra et notas conficere eorum quæ in illis Dei visionibus intellexerat, ut qui talibus notis ac signis digni habiti erant, ea possent tantisper meditari iisque se exercere, dum quæ vera essent inspicere non dabatur. Is igitur selectum interim ex his hominibus, qui in terra versantur, virum ad sacra Deo facienda idoneum, primus Christum nominavit, appellationem ad ea referens quæ sola intelligentia considerantur; qui sane cum hunc quadam fragranti unctione præstantiorem cæteris hominibus declarasset, verissime et planissime denuntiavit, omnem naturam quæ creata est, multoque etiam magis humanam per se, dum a virtute

increata relinquitur, præstantioris cujuspiam fragrantiæ indigere, sed quæ Patris quidem illius et ingeniti est, eam attingere nemini fas est. Uni enim duntaxat unico primoque genito, hoc reservatum est donum. Qui autem post illum exsistunt, ii non aliter quam per ejusdem Unigeniti communicationem, honorum compotes fieri poterant : Spiritus ergo divini id quod apud Moysem fertur, nota quædam erat. Divisiones porro donorum sunt, sed idem est Spiritus, cujus maxime ut fieri participes studerent, et sacerdotes et prophetæ et reges, opus esse arbitrabatur, utpote qui non pro seipsis solum, verum etiam pro tota gente Deo sacrati essent. Quod autem rerum magis divinarum Mosaica illa notæ quædam essent, et quod fieri posset ut etiam sine terrestri unguento divino Spiritu afflati essent, christi nominarentur, agedum aliquanto diligentius consideremus jam nunc. David igitur in psalmo CIV [18], dum quæ ad Abraham, et Isaac, et Jacob pertinent, historias repetit, ipsos plane illos veteres Patres, et qui ante Moysis ætatem fuerunt, christos vocat, nullam ob aliam causam quam propter divini Spiritus, cujus participes erant, influentiam. **175** In expositione igitur historiarum, quemadmodum hospitio ab externis suscepti, et quemadmodum insidiis circumventi, salutem a Deo consecuti sunt, sicut Mosaica narratione proditum est, prophetas illos simul et christos nominat, tametsi nondum Moyses in hominibus degebat, neque unguentum ex lege ejusdem comparatum adhuc fuerat. Audi igitur quid dicat psalmus : « Memento mirabilium ejus quæ fecit : prodigia ejus, et judicia oris ejus. Semen Abraham, servi ejus, filii Jacob electi ejus. Ipse Dominus Deus noster, in universa terra judicia ejus. Memor fuit in sæculum testamenti sui, verbi quod mandavit in mille generationes, quod disposuit ad Abraham : et juramenti sui ad Isaac, et statuit illud ad Jacob in præceptum, et ad Israel in testamentum æternum, dicens : Tibi dabo terram Chanaan, funiculum hæreditatis vestræ : et transierunt de gente in gentem, et de regno ad populum alterum : non permisit hominem nocere eis, et corripuit pro eis reges : nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari [19]. » Hactenus quidem David. Moyses vero, etiam quos reges corripuerit, narrat, dicens : « Et castigavit Dominus Pharaonem plagis maximis, et domum illius, propter Saram uxorem Abraham [20]. » Et rursus de eo rege qui regnabat in Geraris, scribit : « Et venit Deus ad Abimelech in somnis noctu, et dixit : En morieris tu, propter mulierem quam tulisti [21] » (hæc autem erat uxor Abraham). Porro deinceps, sermone progressus, de eodem ait : « Nunc autem redde viro suo uxorem, quoniam propheta est, et orabit pro te [22]. » Vides ut hoc loco veteres Dei amicos et prophetas David, ac potius per illum divinus Spiritus, christos appellaverit

A καὶ ὡς ἐπιβουλευθέντες σωτῆρος ἔτυχον τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὰ παρὰ Μωϋσεῖ δηλούμενα, προφήτας αὐτοὺς ὁμοῦ καὶ χριστοὺς ὀνομάζει, οὔπω τότε Μωϋσέως ἐν ἀνθρώποις, οὐδὲ τοῦ κατ' αὐτὸν σκευαστοῦ μύρου νενομοθετημένου. Ἄκουε δὲ οἷά φησιν ὁ ψαλμός· « Μνήσθητι τῶν θαυμασίων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε· τὰ τέρατα αὐτοῦ καὶ τὰ κρίματα τοῦ στόματος αὐτοῦ. Σπέρμα Ἀβραὰμ, δοῦλοι αὐτοῦ· οἱ υἱοὶ Ἰακὼβ ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ. Αὐτὸς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐν πάσῃ τῇ γῇ τὰ κρίματα αὐτοῦ. Ἐμνήσθη εἰς τὸν αἰῶνα Διαθήκης αὐτοῦ, λόγου οὗ ἐνετείλατο εἰς χιλίας γενεὰς, ὃν διέθετο τῷ Ἀβραὰμ, καὶ τοῦ ὅρκου αὐτοῦ τῷ Ἰσαάκ· καὶ ἔστησεν αὐτὴν τῷ Ἰακὼβ εἰς πρόσταγμα, καὶ τῷ Ἰσραὴλ εἰς Διαθήκην αἰώνιον, λέγων· B Σοὶ δώσω τὴν γῆν Χαναὰμ σχοίνισμα κληρονομίας ὑμῶν. Καὶ διῆλθον ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος, καὶ ἐκ βασιλείας εἰς λαὸν ἕτερον. Οὐκ ἀφῆκεν ἄνθρωπον ἀδικῆσαι αὐτοὺς, καὶ ἤλεγξεν ὑπὲρ αὐτῶν βασιλεῖς· μὴ ἅπτεσθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε. » Ταῦτα μὲν ὁ Δαβίδ· ὁ δὲ Μωσῆς καὶ οἵους βασιλεῖς ἤλεγξεν ἱστορεῖ λέγων· « Καὶ ἤτασε Κύριος τὸν Φαραὼ ἐτασμοῖς μεγάλοις, καὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ περὶ Σάῤῥας τῆς γυναικὸς Ἀβραάμ. » Καὶ πάλιν περὶ τοῦ βασιλέως Γεράρων γράφει· « Καὶ ἦλθεν ὁ Θεὸς πρὸς Ἀβιμέλεχ ἐν ὕπνῳ τὴν νύκτα, καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ σὺ ἀποθνήσκεις περὶ τῆς γυναικὸς, ἧς ἔλαβες· » (αὕτη δὲ ἦν τοῦ Ἀβραάμ·) Περὶ οὗ ἑξῆς προϊών φησι· « Νῦν δὲ ἀπόδος τὴν γυναῖκα τῷ ἀνθρώπῳ, ὅτι προφήτης ἐστὶ, καὶ προσ- C εύξεται περὶ σοῦ. Ὁρᾷς ὅπως διὰ τούτων τοὺς πάλαι θεοφιλεῖς καὶ προφήτας χριστοὺς ὁ Δαβὶδ, μᾶλλον δὲ τὸ θεῖον δι' αὐτοῦ προσεῖπε Πνεῦμα, οὐ τῷ γεώδει μύρῳ κεχρισμένους; πῶς γὰρ, Μωϋσέως ὑστέροις χρόνοις οὕτω διαταξαμένου; Ἄκουε δὲ καὶ Ἡσαΐου οὕτω σαφέστατα περὶ τοῦ Χριστοῦ θεσπίζοντος, ὡς ἀποσταλησομένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις λυτρωτοῦ καὶ σωτῆρος, ἥξοντός τε κηρύξαι τοῖς τὰς ψυχὰς αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τοῖς τὰς διανοίας τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Τοῦτον γὰρ πάλιν ὁ προφήτης οὐ σκευαστῷ μύρῳ, ἀλλὰ τῷ τῆς Πατρικῆς θεότητος νοητῷ καὶ θεοπρεπεῖ Χριστὸν γεγενῆσθαι διδάσκει, οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἐκ τοῦ Πατρὸς κεχρισμένον. Λέγει δ' οὖν ἐξ αὐτοῦ προσώπου· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με. D Εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. » Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον τετηρήσθω, ὡς καὶ Ἡσαΐας τῷ Δαβὶδ παραπλησίως ὃν ἥξειν ἔφησεν εἰς ἀνθρώπους, καὶ κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, οὐ σκευαστῷ μύρῳ, ἀλλὰ τῷ τῆς ἀγεννήτου Πατρικῆς τε καὶ παναγάθου δυνάμεως Χριστὸν γεγονέναι θεσπίζει. Κατά τινα δὲ συνήθειαν προφητικὴν, τὸ μέλλον ὁ προφήτης ὡς παρῳχηκὸς ἀναφωνεῖ, καὶ ὡς περὶ ἑαυτοῦ τοῦ προφητεύοντος δηλοῖ. Τέως μὲν οὖν ὑπὸ Θεοῦ, ἀλλ' οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, καὶ Πνεύματι θείῳ, ἀλλ' οὐ σκευαστῷ ἐλαίῳ χριομένους, τοὺς κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον χριστοὺς ὀνομαζομένους

[18] Vers. 15. [19] Psal. CIV, 5-15. [20] Gen. XII, 17. [21] Gen. XX, 3. [22] Ibid. 7.

ἔγνωμεν. Καιρὸς δὲ συνιδεῖν, ὅτι καὶ θείαν τινὰ δύναμιν κρείττονα ἢ κατ' ἄνθρωπον (1) φύσιν τὸν ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τυγχάνειν ὁ παρ' Ἑβραίοις ἐπίσταται λόγος. Ἄκουε δ' οὖν αὖθις τοῦ Δαβὶδ αἰώνιόν τινα ἱερέα τοῦ Θεοῦ φάσκοντος εἰδέναι, Κύριόν τε αὐτοῦ τοῦτον ἀναγορεύοντος, καὶ σύνθρονον εἶναι τοῦ ἀνωτάτου Θεοῦ ὁμολογοῦντος ἐν ἑκατοστῷ καὶ ἐννάτῳ ψαλμῷ, καθ' ὃν ὧδέ πώς φησιν· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιὼν, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου· μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ἁγίων σου· ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὤμοσε Κύριος; καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Καὶ θέα γε, ὡς ἐν τούτοις Δαβὶδ, βασιλεὺς ὢν τοῦ παντὸς Ἑβραίων ἔθνους, καὶ πρὸς τῇ βασιλείᾳ θείῳ Πνεύματι κεκοσμημένος, τοιοῦτόν τινα μέγαν καὶ ὑπερφυῶς θαυμάσιον τὸν πρὸς αὐτοῦ δηλούμενον, καὶ τῷ πνεύματι θεωρούμενον συνεῖδεν, ὡς Κύριον αὐτὸν ἑαυτοῦ προσειπεῖν. « Εἶπε » γάρ, φησὶ, « Κυρίῳ μου. » Ἀλλὰ καὶ αἰώνιον αὐτὸν ἀρχιερέα οἶδε, καὶ ἱερέα τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, καὶ σύνθρονον τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ. Δίχα δὲ χρίσεως ἀδύνατον ἦν παρ' Ἑβραίοις ἱερᾶσθαι τῷ Θεῷ· διόπερ καὶ χριστοὺς ὀνομάζειν αὐτοὺς πάντας ἦν αὐτοῖς φίλον. Χριστὸς ἄρα καὶ ὁ ἐν τῷ ψαλμῷ δηλούμενος ἱερεὺς εἴη ἄν. Πῶς γὰρ ἐμαρτυρήθη ἱερεὺς εἶναι, μὴ οὐχὶ πρότερον Χριστὸς γεγονώς; Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν αἰῶνα λέγεται ἱερᾶσθαι. Τοῦτο δ' οὐκέτ' ἀνθρωπείᾳ φύσει ἐφαρμόττοι ἄν. Οὐ γὰρ ἀνθρώπου τὸ διαιωνίζειν, ἐπειδὴ θνητὸν καὶ ἐπίκηρον τὸ καθ' ἡμᾶς γένος. Κρείττων ἄρα τις ἢ κατ' ἄνθρωπον ὁ δηλούμενος ἦν ἐν τούτοις ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ μετὰ ὅρκου διαβεβαιώσεως διαρκῆ καὶ ἄπειρον τὴν ἱερωσύνην παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδεγμένος· « Ὤμοσε » γάρ, φησὶ, « Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Ἐπειδὴ γὰρ τὸν Μελχισεδὲκ ὁ Μωσῆς ἱερέα τοῦ Θεοῦ ὑψίστου γεγονέναι ἱστορεῖ, οὐ μύρῳ σκευαστῷ κεχρισμένον, πολὺ πρότερόν τε τῆς κατ' αὐτὸν νομοθεσίας γενόμενον ἱερέα τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, καὶ κατὰ πολὺ κρείττονα τὴν ἀρετὴν τοῦ βεβοημένου Ἀβραάμ· λέγει δ' οὖν· « Καὶ Μελχισεδὲκ βασιλεὺς Σαλὴμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, εὐλόγησε τὸν Ἀβραάμ· » χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται· ἐπεὶ τοίνυν καὶ ὁ Μελχισεδὲκ, ὅστις ποτὲ ἦν ἐκεῖνος, τοιοῦτος εἰσῆκται, οὐ σκευαστῷ μύρῳ κεχρισμένος, ἱερωμένος δὲ τῷ ὑψίστῳ Θεῷ, εἰκότως καὶ ὁ διὰ τοῦ Δαβὶδ προφητευόμενος κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἀνείρηται μέγας τις ὢν καὶ πάντας ὑπερβεβηκὼς τὴν φύσιν, ὡς ἂν ἱερεὺς ὢν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ τῆς ἀγεννήτου δυνάμεως σύνθρονος, τοῦ τε προφήτου καὶ βασιλέως Κύριος· καὶ ἱερεὺς οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' αἰωνίως τοῦ Πατρός. Λέγει δὲ καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος, ἐξετάζων τὰ κατὰ τοὺς τόπους· « Ἐν

nullo terrestri unguento unctos? Qui enim, cum Moses posterioribus temporibus id instituerit? Cæterum, audi nunc Isaiam quoque ita de Christo manifestissime canentem, tanquam de eo qui et Redemptor et Salvator a Deo sit mittendus ad homines, quique venturus ut captivas animas gerentibus, liberationem, mentes vero obcæcatas, visus recuperationem nuntiet. Hunc enim rursus propheta non comparato unguento, sed eo quod paternæ divinitatis sit proprium, et sola intelligentia capiatur, Deumque ipsum maxime deceat, Christum exstitisse docet, qui non ab hominibus, sed ab ipso Patre unctus sit. **176** Dicit ergo ex illius persona: « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum [23]. » Primum igitur hoc teneatur: Isaiam, sicut David, quem venturum dixerit ad homines, et prædicaturum captivis remissionem, ac cæcis visum, hunc non comparato unguento, sed eo quod ingenitæ paternæque atque omni bonitate refertæ virtutis sit proprium, Christum exstitisse, vaticinari. Ex quadam vero prophetica consuetudine, quod futurum est, propheta quasi præteritum enuntiat, et tanquam de seipso vaticinante significat. Hactenus igitur, eos qui ab ipso Deo et non ab hominibus, et spiritu divino, non confecto oleo ungerentur, re vera christos nominari didicimus. Sed jam tempus est ut videamus, quemadmodum divina quadam virtute, et præstantiore quam natura hominis fert, verum Dei Christum exsistere, Hebraica ratio doceat. Audi ergo rursus David, qui æternum quemdam sacerdotem vidisse se ait, atque hunc Dominum suum appellat, et sedere eumdem cum Deo Patre confitetur, in psalmo CIX, ubi sic ait [24]: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet tibi Dominus ex Sion, et dominaberis in medio inimicorum tuorum; tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum tuorum, ex utero ante Luciferum genui te: juravit Dominus, et non pœnitebit: tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. » Et sane inspice quemadmodum in his verbis David, qui totius Hebraicæ gentis rex erat, et præter regalem dignitatem etiam divino Spiritu ornatus, agnoverit quemdam ita magnum, atque ita supra modum admirabilem, eum utique de quo ipse loquitur, et quem in spiritu viderat, ut Dominum illum suum appellet. « Dixit » enim, inquit, « Domino meo. » Quin etiam pontificem æternum eumdem intelligit, et sacerdotem Dei altissimi, et consessorem Dei Patris et prolem ejusdem. Atqui sine unctione fieri sacerdos Dei apud Hebræos nemo prorsus poterat; quocirca illos omnes nominare christos iidem libenter consueverunt: Christus ergo etiam is utique de quo loquitur psalmus sacerdos erit.

[23] Isa. LXI, 1. [24] Vers. 1-4.

(1) Ἄνθρωπον. Forte ἀνθρώπων, vel ἀνθρώπειον, ut paulo infra. EDIT.

A ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν· » καὶ πάλιν· « Οἱ μὲν χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες, ὁ δὲ καὶ μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν· Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Καὶ οἱ μὲν πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν· ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην· ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. » Διὰ τούτων συνέστη μὲν οὖσά τις ἐν τοῖς οὖσι, καὶ B ὑφεστῶσα ἐν νοητοῖς θεία δύναμις, ἡ τῷ Θεῷ τῶν ὅλων ἱερωμένη, κατὰ τὰ Ἑβραίων λόγια, οὐ γεώδει καὶ ἀνθρωπίνῳ μύρῳ, θεοπρεπεῖ δέ τινι καὶ ἐνθέῳ ἀρετῇ τε καὶ δυνάμει ἱερᾶσθαι καθεσταμένη τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ. Ὁ γοῦν διὰ τοῦ ψαλμοῦ προφητευόμενος παρέστη ἄντικρυς ἱερεύς τις ὢν αἰώνιος καὶ υἱὸς ὑψίστου Θεοῦ, ὡς ἂν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ γεγενημένος, καὶ σύνθρονος τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Δέδεικται δὲ καὶ ὁ διὰ τοῦ Ἡσαΐου Χριστὸς οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων γεγονὼς, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ Πατρὸς καὶ διὰ τοῦ ἐνθέου Πνεύματος κεχρισμένος, λυτρωτής τε ἀπεσταλμένος τῆς τῶν ἀνθρώπων αἰχμαλωσίας. Τοῦτον δὴ οὖν πνεύματι θείῳ τεθεαμένος ὁ Μωσῆς, εἰκόνας καὶ σύμβολα ὡς ἐν ἀνθρώποις αὐτοῦ καθίστη, σκευαστῷ μύρῳ τέως ἀντὶ τοῦ θείου Πνεύματος C τὸν ἐν ἀνθρώποις προηγμένον ἱερέα χρίων τε καὶ ἀλείφων, Χριστόν τε αὐτὸν καὶ ἠλειμμένον εἰς ἀναφορὰν τοῦ ἀληθοῦς ἀποκαλῶν. Ὅτι δὲ ταῦτα οὕτως ἔχει, τίς ἂν γένοιτο μάρτυς αὐτοῦ Μωσέως μᾶλλον ἀξιόχρεως; Ἐν γὰρ τῇ αὐτοῦ γραφῇ τὸν χρηματίζοντα αὐτῷ Θεὸν καὶ Κύριον διαῤῥήδην παρακελεύσασθαι αὐτῷ διδάσκει, κατὰ τὴν ὑποδειχθεῖσαν αὐτῷ νοητὴν καὶ οὐράνιον αὐτοῦ θέαν, σωματικωτέραν ἐπὶ γῆς συστήσασθαι λατρείαν, εἰκόνα τῶν νοητῶν καὶ ἀσωμάτων περιέχουσαν. Λέγεται γοῦν τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγγέλων καὶ θείων δυνάμεων διάταξιν, τύπον τινὰ σκιογραφῆσαι, φήσαντος αὐτῷ τοῦ χρησμοῦ· « Ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει. » Ἄρα οὖν ὡς τὰ ἄλλα, οὕτω καὶ τὸν D ἀρχιερέα παρῆγε, μύρῳ γεώδει χρίων αὐτὸν, καί τινα σκιώδη καὶ εἰκονικὸν, ἀλλ' οὐκ ἀληθῆ Χριστὸν ἀρχιερέα, τοῦ κατ' οὐρανὸν Χριστοῦ τε καὶ ἀρχιερέως ἀντίμιμον ἀπεργαζόμενος.

177 Quomodo enim testimonio prophetæ sacerdos esse diceretur, nisi idem prius Christus exstitisset? Sed etiam in æternum sacerdos esse dicitur. Porro hoc amplius naturæ humanæ accommodari non potest : neque enim hominis æternum durare, quoniam mortale et fragile plane nostrum est genus. Excellentior ergo quispiam quam ut intra hominis naturam consistat is, qui in his verbis significatur, Dei sacerdos erit, qui cum jurisjurandi affirmatione, perpetuo duraturum atque infinitum sacerdotium a Deo acceperit. « Juravit » enim, inquit, « Dominus, et non pœnitebit eum : tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.: » quoniam enim Melchisedec Moses sacerdotem Dei altissimi fuisse conscribit [35], nullo artificioso unguento inunctum, et multo ante leges ab ipso scriptas eo munere functum, ac virtute longe præstantiorem illo tam decantato Abraham (sic enim ait, « et Melchisedec rex Salem, sacerdos Dei altissimi benedixit Abraham [36] : » planeque sine omni controversia, Apostolus ait [37], quod inferius sit a superiore benedici) : quoniam igitur hic Melchisedec, quicunque ille fuerit, ita inductus est, ut nullo artificioso unguento unctus intelligatur, sed altissimo Deo consecratus, merito etiam is de quo vaticinatur David, « secundum ordinem Melchisedec, » magnus quidam esse, et natura omnibus superior dicitur, utpote qui et supremi Dei sacerdos increatæ potestatis consessor, et ipsius prophetæ ac regis Dominus et sacerdos, non simpliciter, sed in æternum sit Patris. Dicit autem divinus quoque apostolus, explorans ea quæ ad hos locos pertinent. « In quo, inquit, abundantius volens Deus ostendere hæredibus immobilitatem consilii sui, interposuit jusjurandum, ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus [38]; et rursus : « Alii quidem sine jurejurando sacerdotes facti sunt, hic autem cum jurejurando, per eum qui dixit ad illum : Juravit Dominus et non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec; et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere : hic autem eo quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium : unde et salvare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro nobis [39]; » sane per hæc commendatur quædam quæ est in iis, quæ sunt, et quæ consistit in iis quæ sola intelligentia capiuntur, **178** divina virtus, quæ Deo universi, ut in oraculis Hebræorum legimus, consecrata est : neque vero terreno atque humano unguento, sed alterius generis quod Deum deceat, divinaque virtute ac potestate ad munus sacerdotis obeundum, Deoque Patri præstandum, confirmata consistit. Eum igitur de quo Psalmus vaticinatur, apparet prorsus sacerdotem quemdam esse sempiternum altissimique Dei Filium, tanquam ab ipso altissimo Deo genitum, et illius regni consessorem : est etiam ostensum, ut qui per Isaiam significatur Christus, non ab hominibus factus sit, sed ab ipso Patre per Spiritum divinum sit unctus, et ad homines qui captivi tenerentur redimendos, missus. Hunc igitur divino Spiritu intuitus Moses, dum imagines ac no-

[35] Gen. xiv, 18. [36] ibid. 19. [37] Hebr. vii, 7. [38] Hebr. vi, 17, 18. [39] Hebr. vii, 20-25.

tas ipsius, ut in hominibus, constituit: comparato unguento interim divini Spiritus loco, quem in hominibus prætulerat sacerdotem inunxit, Christumque eum et unctum, relatione ad eum qui verus est, appellavit. Quod autem hæc ita se habeant, quis, cui fides habeatur, testis ipso Mose dignior? In iis enim quæ ab ipso scripta sunt respondentem sibi Deum ac Dominum, palam sibi imperasse docet, ut secundum exhibitam sibi intelligibilem ac cœlestem illius visionem, corporea specie adorationem in terra constitueret, quæ rerum intelligibilium atque incorporearum imaginem complecteretur. Itaque cœlestium angelorum divinarumque potestatum ordines, adumbratione ac figura quadam dicitur descripsisse, cum ipsi utique oraculum dixisset: « Facies omnia ad exemplar quod tibi demonstratum est in monte [30]: » Ergo quemadmodum reliqua, ita et Pontificem induxit, quem terrestri unguento ungeret: itaque umbratilem quemdam ac simulatum, non autem verum Christum et pontificem, illius tamen cœlestis Christi et pontificis instar expressit.

Ἀλλ' ὅτι μὲν ὁ κυρίως Χριστὸς οὐκ ἄνθρωπος ἦν, A υἱὸς δέ τις Θεοῦ, δεξιοῖς τῆς πατρικῆς θεότητος τετιμημένος, καὶ πολὺ κρείττων οὐ μόνον τῆς θνητῆς καὶ ἀνθρωπείας φύσεως, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς ἐν γενητοῖς νοερᾶς οὐσίας, σαφῶς οἶμαι ἀποδεδειχέναι· πλὴν ἀλλ' ὅτι κατὰ τὰ πρότερον εἰρημένα ὁ αὐτὸς Δαβὶδ ἐν μδ' ψαλμῷ προγραφῇ χρησάμενος τῇ « Ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ τῶν ἀλλοιωθησομένων, » ὁμοῦ Θεὸν καὶ βασιλέα καὶ Χριστὸν ἕνα τινὰ καὶ τὸν αὐτὸν ἀναγορεύει, γράφων οὕτως· « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθὸν, λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ. Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου· ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· » οἷς ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· B ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Σκόπει δ' οὖν ἐπιμελέστερον, ὅπως κατὰ τὴν τοῦ ψαλμοῦ προγραφὴν ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ τὸν λόγον εἶναι προοιμιάζεται, μετὰ τοῦ καὶ εἰς σύνεσιν τῶν λεχθησομένων τὸν ἀκροατὴν παρορμᾷν· ἐπισημαίνεται δὲ καὶ τὸ αἴτιον τῆς οἰκονομίας τοῦ λόγου, φάσκων· « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων εἰς σύνεσιν ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ. » Τίνας δὲ ἄλλους εἴποις εἶναι τοὺς ἀλλοιωθησομένους ὑπὲρ ὧν ὁ ψαλμὸς εἴρηται, ἢ τοὺς μέλλοντας μεταβαλεῖσθαι ἐκ προτέρου βίου καὶ τρόπου, μετατεθήσεσθαί τε καὶ ἀλλοιωθήσεσθαι διὰ τοῦ προφητευομένου; Οὗτος δὲ ἦν ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ οὗ ἐπὶ τῆς προφη- C τείας συνέσεως δεῖν ὁ ψαλμὸς ἡμῖν προοιμιάζεται. Εἰ δ' οὖν ἐπαπορήσας, τίς ἄρα ἦν ὁ ἀγαπητὸς οὗτος, περὶ οὗ ἐν τῷ ψαλμῷ προεφητεύετο, παρὰ πόδας ὁ λόγος παραστήσει ἀρχόμενος εὐθὺς καὶ λέγων· « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. » Εἴποι δὲ ἄν τις αὐτὸν ἐκεῖνον σημαίνεσθαι, τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον, ὃν θεολογῶν ὁ μέγας εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης παρίστη λέγων· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. » Τὸ δ', « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθὸν, » εἴπερ ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων λέγοιτο, τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον ὑποφαίνοι ἂν, ὡς ἂν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστῶτα· ἀλλ' οὐ κατὰ προβολὴν, ἢ κατὰ διαίρεσιν, ἢ τομὴν, ἢ μείωσιν, ἢ κατά D τι τῶν ἐν σώμασιν ὑπονοουμένων· ἀσεβῆ γὰρ ταῦτα, καὶ πάμπαν ἀπῳκισμένα τῆς ἀῤῥήτου γενεσιουργίας.

Cæterum, ut proprie quidem Christus non homo fuerit, verum Dei Filius, qui dextra paternæ divinitatis sit decoratus, et multo præstantior, non solum mortali humanaque natura, sed etiam omni intelligibili in rebus creatis essentia intelligatur, plane me arbitror demonstrasse, præter unum illud, quod ad ea quæ antehac dicta sunt, addendum esse arbitror, ab eodem utique David in quadragesimo quarto psalmo inscriptione præposita, illa quæ est, « pro dilecto et iis qui immutabuntur, » Deum simul et regem et Christum unum et eumdem quemdam appellari, his quidem verbis: **179** « Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi: lingua mea calamus scribæ velociter scribentis: speciosus forma præ filiis hominum [31]. » Quibus deinceps adjungit. « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi: virga directionis virga regni tui: dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis, præ participibus tuis [32]. » Considera ergo diligentius quemadmodum secundum psalmi inscriptionem, tum pro dilecto se verba facere initio statim ostendat, tum etiam ut ad intelligentiam eorum quæ dicenda sint, auditorem commoveat, significat præterea quænam sit hujus orationis ita disponendæ causa, cum ait: « in finem pro iis qui immutabuntur, ad intelligentiam, pro dilecto [33]: » porro quosnam alios dixeris immutandos, pro quibus hic psalmus sit dictus, nisi eos qui mutandi sint a priore vita ac moribus transferendique, et ex aliis alii futuri per eum de quo idem Psalmus vaticinatur? Hic autem est dilectus Dei, pro quo in ipsa prophetia intelligentia esse opus psalmus ipse initio nobis præscribit. Quod si dubites quis hic tandem sit dilectus de quo in hoc psalmo tale habeatur vaticinium, e vestigio tibi ipsa oratio declarabit, quæ initio statim ita ait: « Eructavit cor meum verbum bonum. » Dixerit autem quispiam ipsum illud significari in principio apud Deum Verbum, de quo theologice scribens magnus evangelista Joannes, sic loquitur: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum [34]; » illud vero: « Eructavit cor meum verbum bonum, » si quidem ex persona Patris et Dei universi dicatur, unigenitum Dei Verbum significaverit, tanquam Filium qui de Patre exstiterit, non projectione

[30] Exod. xxv, 40. [31] Psal. xliv, 2, 3. [32] Ibid. 7, 8. [33] Ibid. 1. [34] Joan. i, 1.

aliqua, aut divisione, aut sectione, aut diminutione, aut alia quapiam ejusmodi ratione, cujusmodi in corporibus agnoscere consuevimus. Impia enim illa et omnino procul abducta, longeque semota ab illa generatione ineffabili. Cæterum, secundum ea quæ prius a nobis excogitata sunt, etiam hæc oportet assumere, quod quemadmodum quidem, ubi de utero Dei et ante Luciferum genitus dicitur, figurate nos talia intelligere oportet, et secundum considerationem illam duntaxat quæ de iis rebus habetur, quæ sola intelligentia capiuntur, ita etiam illud accipere debemus: « Eructavit cor meum verbum bonum: » **180** quod quidem divinus Spiritus secundum solam intelligentiam enarrat. Quibus sane nos verbum illud, pro clausula addere possumus satis commode, quod et consuevimus in omnibus dicere quæ de illo theologice feruntur, et omni pietate refertum est. « Generationem ejus quis enarrabit [33]? » Quamvis mortalibus humanisque vocibus consueverint nobis litteræ divinæ etiam illius ortum exponere, et uteri vocabulum in eo usurpare: hæc enim sola contemplatione secundum intelligentiam capiuntur, nec aliter quidem quam si legibus allegoriæ, quæ permutatio dicitur, subjecta fuerint; qua quidem ratione etiam illud: « Eructavit cor meum verbum bonum, » de primi Verbi constitutione illiusque propagatione dictum esse, quispiam affirmaverit, quando non aliter cor, secundum illud cor duntaxat quod apud nos intelligitur, in Deo Patre accipere fas est: Et sic quidem alius quispiam: « Verbum quod erat in principio apud Deum, » id dixerit habendum de quo psalmus loquitur, quod etiam bono merito dictum sit, tanquam de Patre optimo genitum: nos autem in psalmo si longius paulo progrediemur, hunc de quo tale vaticinium fertur, hunc, inquam, ipsum dilectum Dei, unctum fuisse rursus, non sicuti a Mose aut ab alio quopiam homine, sed ab ipso ingenito et omnia infra seipsum habente Deo, atque ejus ipsius Patre, inveniemus. Progressus igitur deinceps sic ait: « Propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis [34]: » eum igitur qui hujus quoque psalmi testimonio unctus esse dicitur, quonam alio nomine quis appellaverit quam Christum? Habemus igitur jam nunc in his verbis, duas hujus, qui tali vaticinio prædicatur, denominationes, Christi et dilecti, cum ipse unctionis auctor unus et idem sit dictus: quocirca unctus esse dicitur is, de quo sermo est, oleo exsultationis, ut ea causa intelligatur, quæ percurrenti tibi pauca, vel potius, omnem talium verborum sensum dispicienti, constabit. Profert igitur psalmus ipsum plane de quo interim vaticinatur, ipsum, inquam, Dei dilectum, alloquens, ea verba quæ paulo ante exposita sunt, in quibus dictum est: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui; dilexisti justi-

A Κατὰ δὲ τὰ πρόσθεν ἡμῖν νενοημένα καὶ τάδε χρὴ μεταλαμβάνειν, ὥσπερ γε ἀπὸ γαστρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸ Ἑωσφόρου ἐλέγετο γεγεννῆσθαι, τροπικῶς ἀκουόντων ἡμῶν τὰ τοιαῦτα, καὶ κατὰ μόνην τὴν ἐν νοητοῖς θεωρίαν τὸ παραπλήσιον ἀποδέχεσθαι χρή. Καὶ ἐν τῷ, « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθὸν, » κατὰ μόνην διάνοιαν τοῦ θείου Πνεύματος καὶ ταῦτα διεξιόντος, ἐφ' οἷς καὶ νῦν ἡμῖν λέγειν προσήκει τὸ σύνηθες ἐφ' ἑκάστου τῶν περὶ αὐτοῦ θεολογουμένων, καὶ εὐσεβὲς ἐκεῖνο ῥῆμα· « Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » κἂν θνηταῖς καὶ ἀνθρωπίναις φωναῖς συνήθως ἡμῖν αἱ θεῖαι Γραφαὶ καὶ τὸ γεννᾶσθαι ἐπιλέγωσι, καὶ τὸ γαστρὸς ὄνομα παραλαμβάνωσι. Ταῦτα γὰρ μόνης ἔχεται τῆς κατὰ διάνοιαν θεωρίας, οὐδ' ἄλλως ἢ νόμοις ἀλληγορίας ὑπο-
B βεβλημένα· ὡσπεροῦν καὶ τό· « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθὸν, » περὶ τῆς τοῦ πρώτου Λόγου συστάσεώς τε καὶ οὐσιώσεως ἂν φαίη τις εἰρημένον· ἐπεὶ μηδ' ἄλλως καρδίαν καὶ τὴν παρ' ἡμῖν νοουμένην, καὶ ἐπὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ θεμιτὸν ἐκλαμβάνειν. Ἀλλὰ γὰρ ὁ μέν τις τοῦτον εἶναι τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον φῆσαι ἂν τὸν ψαλμῷ δηλούμενον, Λόγον εἰκότως ὠνομασμένον ἀγαθὸν, ὡς ἂν τοῦ παναγάθου Πατρὸς ὄντα γέννημα· ἡμεῖς δὲ, μικρῷ ἐν τῷ ψαλμῷ προελθόντες, τὸν προφητευόμενον, αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ἀγαπητὸν τοῦ Θεοῦ, κεχρίσθαι πάλιν οὐχ ὧδε ὥσπερ ὑπὸ Μωσέως, οὐδ' ὡς ὑπό τινος τῶν ἐν ἀνθρώποις, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου καὶ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τε καὶ Πατρὸς αὐτοῦ εὑρήσομεν. Λέγει δ' οὖν ἑξῆς προϊών· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ
C Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Καὶ δὴ οὖν κἀνταῦθα ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ κεχρίσθαι μεμαρτυρημένον, πῶς ἂν ἄλλως τις ὀνομάσειεν ἢ Χριστόν; Ἔχομεν τοιγαροῦν ἤδη καὶ διὰ τούτων δύο τοῦ θεσπιζομένου προσηγορίας, Χριστοῦ καὶ ἀγαπητοῦ, ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κεκλημένου, τοῦ τῆς χρίσεως αἰτίου. Διὸ λέγεται κεχρίσθαι ὁ δηλούμενος τῷ τῆς ἀγαλλιάσεως ἐλαίῳ, τὴν αἰτίαν ἐκδιδάσκει, ἥτις ἀναδραμόντι σοι μικρὸν, μᾶλλον δὲ τὴν πᾶσαν διάνοιαν τῆς λέξεως ἐπιθεωρήσαντι, δήλη ἔσται. Φησὶ τοίνυν ὁ ψαλμὸς αὐτῷ δὴ τῷ προφητευομένῳ Χριστῷ καὶ ἀγαπητῷ τοῦ Θεοῦ, προσφωνῶν τὰ μικρῷ πρόσθεν ἐκτεθειμένα, ἐν οἷς εἴρητο· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτη-
D τος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Σκέψαι τοιγαροῦν, εἰ μὴ Θεῷ ταῦτα προσφωνεῖται ἄντικρυς· « Σὺ » γὰρ, φησὶν, « ὁ Θεὸς, » ἀντὶ τοῦ, ὦ Θεὲ, ὁ θρόνος σου εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος ὑπάρχει, καὶ ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Καὶ ἐπεὶ σὺ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου, καὶ Χριστόν σε παρὰ πάντας κατεστήσατο. » Λευκότερον δὲ τούτων ἡ Ἑβραίων παρίστησι γραφὴ, ἣν πρὸς ἀκρίβειαν ἑρμηνεύων ὁ Ἀκύλας, ὧδέ πως ἐξέδωκεν εἰπών· « Ὁ θρόνος σου,

[33] Isa. LIII, 8. [34] Psal. XLIV, 8.

Θεὲ, εἰς αἰῶνα καὶ ἔτι· σκῆπτρον εὐθύτητος σκῆπτρον βασιλείας σου. Ἠγάπησας δίκαιον, καὶ ἐμίσησας ἀσέβημα· ἐπὶ τούτῳ ἤλειψέ σε ὁ (1) Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον χαρᾶς ἀπὸ ἑταίρων σου. » Ἀντὶ γοῦν τοῦ « ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου, » αὐτὴ ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις, « Θεὲ, ὁ Θεός σου, » περιέχει, ἵνα ᾖ τὸ ὅλον· Ἠγάπησας, ὦ Θεὲ, τὸ δίκαιον, καὶ ἐμίσησας τὸ ἀσέβημα· διόπερ ἐπὶ τούτῳ ἔχρισέ σε, ὦ Θεὲ, ὁ ἀνωτάτω καὶ μείζων αὐτὸς ὁ καὶ σοῦ Θεὸς, ὡς εἶναι καὶ τὸν χριόμενον καὶ τὸν χρίοντα πολὺ πρότερον, πάντων μὲν ὄντα Θεὸν, καὶ αὐτοῦ δὲ διαφερόντως τοῦ χριομένου. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτῇ ἐπιστήσαντι τῇ Ἑβραΐδι γλώττῃ φανερὸν ἂν γένοιτο. Ἐπὶ γὰρ τῆς πρώτης ἐπωνυμίας, καθ' ἣν ὁ Ἀκύλας, « θρόνος σου, Θεὲ, » ἡρμήνευσε σαφῶς ἀντὶ τοῦ *ὁ Θεὸς Θεὲ* εἰπὼν, τὸ Ἑβραϊκὸν *Ἐλωΐμ* περιέχει. Κἀνταῦθα δὲ ὁμοίως ἐπὶ τοῦ, « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, Θεὲ, » τὸ Ἐλωΐμ παρείληπται, ὅπερ τὴν, ὦ Θεὲ, κλητικὴν ἐδήλου πτῶσιν· ἀντὶ δὲ τῆς ὀρθῆς καὶ εὐθείας τοῦ ὀνόματος, καθ' ὃ εἴρηται· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς, » τὸ Ἑβραϊκὸν *Ἐλωὰχ* περιέχει, σφόδρα ἀπηκριβωμένως· ἵν' ᾖ τὸ μὲν Ἐλωΐμ, κατὰ κλητικὴν πτῶσιν ἐξενηνεγμένον, δηλοῦν τὸ, ὦ Θεὲ, τὸ δὲ Ἐλωὰχ, *ὁ Θεός σου*, κατὰ τὴν εὐθεῖαν· ὥστε ἀκριβῶς ἔχειν τὴν φήσασαν ἑρμηνείαν· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου. » Λευκότατα γοῦν ὁ λόγος διὰ τούτων Θεῷ προσφωνῶν, φησὶν αὐτὸν κεχρίσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως παρὰ πάντας τοὺς πώποτε τῆς αὐτῆς αὐτῷ μετεσχηκότας προσηγορίας. Ἔχεις τοιγαροῦν ἐν τούτοις σαφῶς Θεὸν χριόμενον καὶ Χριστὸν γινόμενον, οὐ μύρῳ σκευαστῷ, οὐδ' ὑπ' ἀνθρώπων εἰς τοῦτο παριόντα, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις παραπλήσιον. Ὁ δὲ αὐτὸς οὗτος ἦν καὶ ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ καὶ ἱερεὺς αἰώνιος καὶ σύνθρονος ἀνηγορευμένος τοῦ Πατρός. Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη ἢ ὁ πρωτότοκος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεὸς ὢν, ὁ διὰ πάσης τῆς ἐνθέου Γραφῆς θεολογούμενος; ὡς καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς διὰ πλειόνων ὁ λόγος προϊὼν ἐπιδείξει. Τούτων δῆτα προτεθεωρημένων ἡμῖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ οὐσιώσεώς τε καὶ προσηγορίας, φέρε λοιπὸν, ἀναλαβόντες τὴν προταθεῖσαν ὑπόθεσιν, δι' ὅσων προφητικῶν προῤῥήσεων ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ προεκηρύττετο, θεασώμεθα.

tiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis. » **181** Inspice igitur Deumne in his alloquatur planissime, an non: nempe « tu, » inquit, « Deus, » pro eo quod est, « o Deus, sedes tua in sæculum sæculi exstat, et virga directionis, virga regni tui: et quoniam tu ipse, Deus, dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus Deus tuus, et Christum te præ omnibus constituit. » Sed longe his clarius Scriptura Hebræorum idem demonstrat, quam Aquila accuratissime interpretans, his verbis edidit: « Sedes tua, o Deus, in sæculum et ultra: sceptrum directionis, sceptrum regni tui: dilexisti quod justum est, et odisti impietatem; super hoc, unxit te, o Deus, Deus tuus oleo lætitiæ ab amicis tuis. » Pro eo igitur quod est, Deus Deus tuus, Hebraicus ipse contextus habet, « o Deus, Deus tuus, » ut totum sit: Dilexisti, o Deus, quod justum est, et odisti impietatem: propterea ob hanc ipsam causam, unxit te, o Deus, ille, qui tuus quoque est Deus, ut sit et qui ungitur Deus, et qui ungit, qui quidem sit omnium Deus. Hoc autem ei qui Hebraicam linguam diligentius attenderit, plane admodum constabit. Nam in prima denominatione, ubi Aquila, « sedes tua, o Deus, » interpretatus est; qui plane pro eo quod est *Deus*, *o Deus*, enuntiavit, ipsum Hebraicum habet *Eloim*. Porro hic itidem in illo, « propterea unxit te, o Deus, » ipsum Eloim intelligitur, quod vocativum casum, *o Deus*, significat. Pro recto vero nominis casu, ubi dictum est: « propterea unxit te Deus Deus tuus, » ipsum Hebraicum habet *Eloach*, admodum accurate atque exquisite: ut sit, ipsum quidem Eloim, vocativo casu, significans, *o Deus*; ipsum vero Eloach, *Deus tuus*, recto casu: ut hæc sit exquisitissima interpretatio, quæ habet: « propterea unxit te, o Deus, Deus tuus. » Clarissime igitur in his Deum alloquens, oraculum ait ipsum unctum esse a Deo, oleo exsultationis præ omnibus qui unquam ejusdem cum ipso participes fuerint appellationis. Habes igitur in his planissime, Deum qui ungitur, et Christus efficitur, non unguento composito, neque ab hominibus ad id dignitatis provectum, ac ne eadem quidem cum cæteris hominibus ratione. Porro hic idem est et dilectus Dei, et ejusdem proles, et sacerdos æternus, et consessor patris dictus. Sed quis hic tandem erit, nisi primum genitum Dei Verbum, qui in principio apud Deum, Deus erat? **182** qui per totam divinam Scripturam prædicatur ut Deus, quemadmodum deinceps oratione longius progressus, pluribus verbis ostendam. Cum hæc igitur a nobis hactenus considerata sint de Christi propagatione, deque ejusdem appellatione, agedum, propositum argumentum repetamus, et quam multis propheticis prædictionibus Christus nominatim sit antea nuntiatus, contemplemur.

ΙϚʹ.

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ Β'. — Δι' ὅσων ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ βασιλέων καὶ ἀρχόντων καὶ ἐθνῶν καὶ λαῶν ἐπιβουλευόμενος, ἐξ αὐτοῦ τε τοῦ Θεοῦ γεννώμενος, καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου

XVI.

A psalmo II. — *Quam multis scripturis Christus nominatim, qui a regibus et principibus et gentibus et populis circumvenitur, et ab ipso Deo gignitur, et Filius hominis appellatur, gentiumque et*

(1) Hic ut sæpe Eusebius arianizat. Nam hunc locum non de homine assumpto sed Deo exsistente interpretatur, et sic majorem et minorem Deitatem statuit.

finium terræ sortem accipit a Patre, antea sit enuntiatus.

« Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus [37]: » quibus deinceps adjungit: « Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion monte sancto ejus, nuntians præceptum Domini: Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ [38]: » planissime etiam in his divinus Spiritus Christum appellat, Deique eumdem Filium vocat, sicut nos docuerunt ea quæ superius dicta sunt, simulque et circumventionem quamdam futuram contra illum significat, et gentium per eumdem futuram vocationem ante denuntiat, quæ quidem re ipsa palam in Salvatore nostro Jesu Christo ipse rerum eventus declaravit. Nec dum igitur gentes, et populi, et reges et principes desistunt, tum adversus illum tum adversus ejusdem doctrinam convenire. Quod si hæc Judæi ad futurum referant tempus, jam illos fateri oporteat, eum quem ipsi exspectant Christum, rursus circumveniendum, sicut præsens habet oraculum, quod ait: **183** « Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus: » quod sane daturi nusquam sint, quippe qui magnum quemdam principem, regemque æternum, Redemptoremque suum fore eum, qui venturus sit, Christum exspectent: nam si et ille cum venerit eadem patiatur quæ jam passus est qui venit, quid causæ sit cur illi potius quam huic credendum aut non credendum? Quod si inde exclusi, ad David, sive ad quempiam ex illius nepotibus Judaicæ gentis regem, oraculum referant, jam erit demonstrandum quod neque David, neque alius quispiam eorum qui unquam apud Hebræos illustres fuerint, memoratur, qui aut Filius Dei sit aliquo oraculo dictus, aut ab ipso Deo genitus, sicut ille de quo Psalmus vaticinatur neque imperans cunctis gentibus, et regibus et principibus, et populis, qui sit insidiis circumventus. Sin autem illorum nullus talis ostenditur, et re ipsa cuncta hæc confirmantur, tum quidem quod olim illa sustinuerit, tum vero quod adhuc atque hodie quoque, a regibus, et principibus, et gentibus, et populis Christus Dei oppugnetur, quid jam impediat ne ipse sit de quo oraculum illud vaticinatur quod ait: « Astiterunt reges terræ et principes convenerunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus? » uni etiam eidem quæ in eodem psalmo sequuntur conveniant, in quibus dictum est: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ; » etenim hæc quoque indubitatum in uno illo even-

A *ἀναγορευόμενος, ἐθνῶν τε καὶ περάτων γῆς κλῆρον λαμβάνων παρὰ τοῦ Πατρὸς προεκηρύττετο.*

« Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ· » οἷς ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιὼν ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ. διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα Κυρίου. Κύριος εἶπε πρός μέ· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Σαφέστατα καὶ διὰ τούτων τὸ θεῖον Πνεῦμα τὸν Χριστὸν ἀναφωνεῖ, Υἱόν τε αὐτὸν ἀποκαλεῖ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὰ προηγορευμένα, ὁμοῦ καὶ ἐπιβουλήν τινα ἔσεσθαι κατ' αὐτοῦ σημαίνει, B καὶ τῶν ἐθνῶν τὴν δι' αὐτοῦ γενομένην κλῆσιν προκηρύττει· ἅπερ διαῤῥήδην αὐτοῖς ἔργοις ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ τῶν πραγμάτων ἐπέδειξεν ἔκβασις. Εἰσέτι γὰρ νῦν ἔθνη καὶ λαοὶ, βασιλεῖς τε καὶ ἄρχοντες, οὐ παύονται τῆς κατά τε αὐτοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ συσκευῆς. Εἰ δ' ἐπὶ μέλλοντα χρόνον ἀναφέροιεν ταῦτα οἱ ἐκ περιτομῆς, ὥρα τὸν προσδοκώμενον αὐτοῖς Χριστὸν ἐπιβουλευθήσεσθαι αὖθις ὁμολογεῖν, κατὰ τὸ παρὸν λόγιον, φάσκον· « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ· » ὅπερ οὐκ ἂν δοῖεν, δυνάστην τινὰ μέγαν καὶ βασιλέα αἰώνιον καὶ λυτρωτὴν ἑαυτῶν ἔσεσθαι τὸν ἥξοντα Χριστὸν προσδοκῶντες. Εἰ C γὰρ δὴ κἀκεῖνος ἐλθὼν τὰ ὅμοια πάθοι τῷ ἐληλυθότι, καὶ τί μὴ μᾶλλον ἐκείνῳ ἢ τούτῳ πιστευτέον ἢ ἀπιστητέον; Εἰ δὲ, ἐντεῦθεν ἀποκλεισθέντες, ἐπὶ τὸν Δαβὶδ ἤ τινα τῶν ἐξ αὐτοῦ γενομένων βασιλέων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀναφέροιεν τὸν χρησμὸν, καὶ οὕτω δεικτέον, ὡς οὔτε Δαβὶδ, οὐθ' ἕτερός τις τῶν πώποτε παρ' Ἑβραίοις διαφανῶν ἱστόρηται οὐθ' Υἱὸς χρηματίσας τοῦ Θεοῦ, οὐθ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενημένος, κατὰ τὸν ἐν τῷ ψαλμῷ θεσπιζόμενον, οὐδ' ἄρα ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ βασιλέων, ἀρχόντων τε καὶ λαῶν ἐπιβεβουλευμένος. Εἰ δ' οὐδεὶς ἐκείνων δείκνυται, αὐτοῖς δ' ἔργοις συνίσταται ταῦτα πάντα, καὶ πάλαι μὲν ὑπομείνας, καὶ νῦν δὲ ἔτι καὶ σήμερον ὑπό τε βασιλέων καὶ ἀρχόντων, ἐθνῶν τε καὶ λαῶν, πολεμούμενος ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, τί τὸ ἐμποδὼν μὴ οὐχὶ D αὐτὸν εἶναι τὸν προφητευόμενον διὰ τοῦ φήσαντος λογίου· « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ; » Μόνῳ δὲ αὐτῷ καὶ τὰ ἐπιφερόμενα ἁρμόττοι ἂν τοῦ ψαλμοῦ δι' ὧν εἴρηται· « Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Καὶ γὰρ καὶ ταῦτα ἀναμφίλεκτον ἐπὶ μόνου αὐτοῦ τὴν ἔκβασιν τῆς προφητείας ἀνείληφεν, ὅτε τῶν αὐτοῦ μαθητῶν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » Διαῤῥήδην δὲ τὸν Χριστὸν ὀνομά-

[37] Psal. II, 1 2. [38] ibid. 6-8.

ζει προαγορεύσας ὁ λόγος, ὡς ἂν ἐξ αὐτοῦ προσώπου διδάσκων αὐτὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ, A « Κύριος εἶπε πρός με· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· » ᾧ παραθήσεις καὶ τὸ ἐν Παροιμίαις πάλιν ἐξ αὐτοῦ προσώπου ὧδέ πως εἰρημένον· « Πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με, » τό τε ἐν ρθ' ψαλμῷ πρὸς τοῦ Πατρὸς αὐτῷ προσπεφωνημένον κατὰ τὸ, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου γεγέννηκά σε. » Ἐπίστησον δὲ, ὡς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὀνομαστὶ Χριστὸν ὁμοῦ καὶ Υἱὸν Θεοῦ ὑπ' ἀνθρώπων ἐπιβουλευόμενον, καὶ κλῆρον τὰ ἔθνη ληψόμενον, περάτων τε γῆς κρατήσοντα θεσπίζουσιν αἱ ἱεραὶ Γραφαὶ, δυσὶ τεκμηρίοις τὴν εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίαν αὐτοῦ σημαίνουσαι, διά τε τῆς κατ' αὐτοῦ συσκευῆς καὶ διὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν τῶν ἐθνῶν ὑποταγῆς.

tum prophetiæ nacta sunt, quando illius discipulorum « in omnem terram exivit sonus, et in fines orbis terræ verba eorum [39]. » Plane autem Christum nominat quæ antecedit oratio, tanquam ex ipsius persona docens, illum esse Filium Dei, ubi ait: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te; » cui adjunges etiam illud quod in Proverbiis [40] ex persona ejusdem prolatum est ad hunc modum se habens: « Antequam montes firmarentur, et ante omnes colles gignit me, » et quod in CIX [41] psalmo a Patre ad illum dictum est, hoc modo: « Ex utero ante Luciferum genui te. » **184** Sed attende, quemadmodum unum et eumdem nominatim Christum simul et Filium Dei, qui ab hominibus sit circumveniendus, et sortem gentes accepturus, et fines terræ possessurus, sacræ litteræ futurum canant, duobus signis illius inter homines dispensationem significantes, et conspiratione adversus illum futura et gentium sub eumdem subjectione.

Ψαλμοῦ ιθ'. — *Χριστὸς ὀνομαστὶ τῶν αἰτημάτων παρὰ τοῦ Πατρὸς τυγχάνων.* B

« Πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου· νῦν ἔγνων, ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐπακούσεται αὐτοῦ ἐξ οὐρανοῦ ἁγίου αὐτοῦ. » Ἐπεὶ πρόκειται νῦν παραστῆσαι δι' ὅσων ὀνομαστὶ ὁ Χριστὸς ἐν ταῖς προφητείαις ἀνηγόρευται, εἰκότως καὶ ταῦτα παρατίθεμαι ἐναργῶς κηρύττοντα τὸν Χριστόν. Ὅλος δὲ ὁ ψαλμὸς ἐκ προσώπου τῶν ἁγίων ἀνδρῶν εὐχὴν ἀναπέμπει εἰς τὸ τοῦ Χριστοῦ πρόσωπον. Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν πᾶσαν ἀνεδέξατο ὕβριν ἐνανθρωπήσας, εὐχομένῳ αὐτῷ καὶ δεομένῳ τοῦ Πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν διδασκόμεθα συνεύχεσθαι, οἷα δὴ τοὺς καθ' ἡμῶν πολέμους, εἴτε ὁρατοὺς εἴτε καὶ ἀοράτους, ἀμυνομένῳ. Διὸ καί φαμεν ἡμεῖς πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ οὕτως ἔχοντα· « Ἐπακούσαι σου Κύριος ἐν C ἡμέρᾳ θλίψεως· ὑπερασπίσαι σου τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· ἐξαποστείλαι σοι βοήθειαν ἐξ ἁγίου, καὶ ἐκ Σιὼν ἀντιλάβοιτό σου. » Εἶτ' ἐπειδήπερ ἐστὶν οἰκεῖον αὐτῷ, ἅτε μεγάλῳ ὄντι ἀρχιερεῖ, τὰς ἐν δοξολογίαις καὶ θεολογίαις πνευματικὰς ἱερουργίας ὑπὲρ ἡμῶν ἐκτελεῖν, καὶ ἐπειδήπερ οἷά τε ἱερεὺς αὐτός τε ἑαυτὸν καὶ ὃν ἀνείληφεν ἀπὸ γῆς ἄνθρωπον, ὑπὲρ ἡμῶν ὁλοκαύτωμα προσανήνεγκε τῷ Θεῷ καὶ Πατρί· διὰ τοῦτό φαμεν αὐτῷ· « Μνησθείη πάσης θυσίας σου, καὶ τὸ ὁλοκαύτωμά σου πιανάτω. » Καὶ ἐπεὶ πάντα ὅσα βουλεύεται, σωτήριά ἐστι καὶ ὠφέλιμα ἐν τῷ κόσμῳ, εἰκότως ἐπιφωνοῦμεν αὐτῷ, « Δώῃ σοι Κύριος κατὰ τὴν καρδίαν σου, » λέγοντες, « καὶ πᾶσαν τὴν βουλήν σου πληρώσαι. » Οἷς ἑξῆς τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ ὁμολογοῦντες, φαμέν· « Ἀγαλλιασόμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου. » Σωτήριον γὰρ τοῦ Χριστοῦ τί ἂν ἕτερον νοοῖτο εἰ μὴ ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις αὐτοῦ, δι' ἧς καὶ πάντας τοὺς πρὶν ἐκπεπτωκότας ἀνίστησιν; Ὅθεν φαμέν· « Καὶ ἐν ὀνόματι Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνθησόμεθα· καὶ πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου. » Ἐπὶ πᾶσι τούτοις διδασκόμεθα λέγειν τὸ, « Νῦν ἔγνων, ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χρι-

A psalmo XIX. — *Christus nominatim quæcunque postulet a Patre impetrans.*

« Impleat Dominus omnes petitiones tuas: nunc cognovi quod salvum fecit Dominus Christum suum, exaudiet illum de cœlo sancto suo [42]. » Quoniam nunc propositum est demonstrare in quam multis locis nominatim Christus apud prophetas sit dictus, merito adjungam hæc quoque in quibus planissime Christus nuntiatur. Cæterum totus psalmus ex persona sanctorum virorum preces emittit in ipsius Christi personam. Cum enim propter nos et pro nobis factus homo, omnes acceperit contumelias, una cum illo supplicante et Patrem pro nobis deprecante, ipsi quoque docemur orare, tanquam cum eo qui bella adversum nos, sive visibilia illa sint sive etiam invisibilia, propulset. Quare a psalmo verba illa accipientes ad illum dicere solemus, quæ sic habent: « Exaudiat te Dominus in die tribulationis tuæ. Protegat te nomen Dei Jacob: mittat tibi auxilium de sancto, et de Sion suscipiat te [43]. » Deinde quoniam illi proprium est, tanquam ei qui magnus sit pontifex, spiritualia in glorificationibus ac prædicationibus de Deo, sacrificia pro nobis conficere, quoniamque ut sacerdos et semetipsum ipse, et quem assumpsit de terra hominem, pro nobis perfectum atque integrum sacrificium Deo et Patri obtulit, idcirco ad illum dicimus: « Memor sit omnis sacrificii tui, et holocaustum tuum pingue faciat [44]. » Et quia omnia quæcunque deliberat, salutaria sunt atque utilia mundo, jure et merito D sic illum alloquimur: « Tribuat tibi Dominus secundum cor tuum, et omne consilium tuum impleat [45]. » Ad hæc deinceps ejus a morte reditum ad vitam confitentes, dicimus: « Exsultabimus in salutari tuo [46]. » Etenim Christi salutare quodnam aliud intelligatur tandem, nisi illius a mortuis ad vivos reditio, **185** per quam omnes qui ceciderant in pristinum statum restituit? ex quo etiam

[39] Psal. XVIII, 5. [40] Prov. VIII, 25. [41] vers. 3. [42] Psal. XIX, 7. [43] ibid. 2, 3. [44] ibid. 4. [45] ibid. 5. [46] ibid. 6.

illud dicimus, « et in nomine Dei nostri magnificabimur : et impleat Dominus omnes petitiones tuas[47]. » Post hæc omnia, docemur illud quoque dicere : « Nunc cognovi quod salvum fecit Dominus Christum suum[48]; » quippe qui non prius hoc intellexerimus, quam ubi salutare ejus agnoverimus, et resurrectionis illius virtutem perspexerimus.

A στὸν αὐτοῦ, » μὴ πάλαι τοῦτο εἰδότες, εἰ μὴ ὅτι πρότερον τὸ σωτήριον αὐτοῦ συνήκαμεν, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ τὴν δύναμιν κατανοήσαντες.

A psalmo XXVII. — *Christus nominatim Dominum Patrem et protectorem adeptus.*

« Dominus confirmatio populi sui, et protector salvationum Christi sui est[49]. » Hic quoque psalmus, qui nunc est in manibus, ad Christum referri solet, quippe qui eam precem contineat quam Christus, quo tempore passurus erat, precatus est. Proinde initio psalmus hæc habet : « Ad te, Domine, clamavi : Deus meus, ne sileas a me, et similis fiam descendentibus in lacum. » In fine vero, illius resurrectionem a mortuis canit, dicens : « Benedictus Dominus, quoniam exaudivit vocem deprecationis meæ. Dominus adjutor meus et protector meus; in illo speravit cor meum, et adjutus sum, et refloruit caro mea : et ex voluntate mea confitebor ei[50]. » Quibus divinus et propheticus Spiritus adjungit : « Dominus confirmatio populi sui, protector salvationum Christi sui est, » qui nos instruit quemadmodum omnia quæ in divinis litteris habent admirationem, et Christi nomine inscripta sunt, et ad salutem hominum gesta, sive præcepta, sive negotia, sive ad resurrectionem illius a mortuis pertinentia mysteria, cujusmodi ea sunt, de quibus nunc agitur, nutu ac virtute Patris gesta sunt, qui in cunctis admirabilibus ac salutaribus et verbis et factis suum Christum protegit.

Ψαλμοῦ κζ'. — Χριστὸς ὀνομαστὶ καὶ τὸν Πατέρα καὶ ὑπερασπιστὴν κεκτημένος.

« Κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ ἐστι, καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν σωτηρίων τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ἐστι. » Καὶ ὁ μετὰ χεῖρας ψαλμὸς εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφέρεται, αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ περιέχων εὐχὴν, ἣν παρὰ τὸν τοῦ πάθους προσηύξατο καιρόν. Διὸ ἐν μὲν τῇ καταρχῇ τοῦ ψαλμοῦ φησι· « Πρὸς σὲ, Κύριε, ἐκέκραξα· ὁ Θεός μου, μὴ παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ, B καὶ ὁμοιωθήσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον. » Πρὸς δὲ τῷ τέλει, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ θεσπίζει λέγων· « Εὐλογητὸς Κύριος, ὅτι εἰσήκουσε τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου. Κύριος βοηθός μου καὶ ὑπερασπιστής μου· ἐπ' αὐτῷ ἤλπισεν ἡ καρδία μου, καὶ ἐβοηθήθην, καὶ ἀνέθαλεν ἡ σάρξ μου· καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. » Ἐφ' οἷς τὸ θεῖον καὶ προφητικὸν Πνεῦμα ἐπιλέγει· « Κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν σωτηρίων τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ἐστι· » παιδεῦον ἡμᾶς, ὅτι δὴ πάντα ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἀνάγραπτα τοῦ Χριστοῦ θαυμάσια, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων γενόμενα, εἴτε οὖν μαθήματα, εἴτε γράμματα, εἴτε κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ μυστήρια νῦν ὀνομαζόμενα, νεύματι καὶ δυνάμει γεγένηται τοῦ Πατρὸς C ἐν ἅπασι τοῖς παραδόξοις καὶ σωτηρίοις λόγοις τε καὶ ἔργοις ὑπερασπίζοντος τοῦ ἰδίου Χριστοῦ.

A psalmo LXXXIII. — *Christus nominatim tutorem sibi Deum ascribens. Unusque resurrectionis illius dies : et una domus Dei, Ecclesia ipsius.*

« Protector noster aspice, Deus, et respice in faciem Christi tui. Quia melior est **186** dies una in atriis tuis super millia : elegi abjectum esse in domo Dei mei magis, quam habitare me in tabernaculis peccatorum[51]. » Qui norunt Christum Dei esse Verbum, et sapientiam, et lucem veram, et vitam, deinde eumdem factum esse hominem intelligunt, admirantur hoc quod omnem fidem superat propositum, adeo quidem, ut in verba illa prorumpant. « Et vidimus illum, et non habuit speciem, neque pulchritudinem; sed fuit species ejus sine honore, et deficiens præ filiis hominum : homo cum in plaga esset et sciret ferre languorem, quoniam avertit faciem suam, contemptus est[52] : » itaque merito Deum precantur, ut respiciat in faciem Christi, quæ propter nos et ignominias et contumelias passa est, et propter illum nobis fiat propitius, quando is peccata nostra tulit, et pro nobis in dolore est : hæc autem supplices petunt propemodum cupientes, atque in votis habentes, faciem gloriæ Christi videre, et diem lucis illius

Ψαλμοῦ πγ'. — Χριστὸς ὀνομαστὶ τὸν Θεὸν ἐκόπτην ἐπιγραφόμενος, μία τε ἡ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἡμέρα, καὶ εἷς οἶκος Θεοῦ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ.

« Ὑπερασπιστὰ ἡμῶν, ἴδε, ὁ Θεὸς, καὶ ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. Ὅτι κρείσσων ἡμέρα μία ἐν ταῖς αὐλαῖς σου ὑπὲρ χιλιάδας. Ἐξελεξάμην παραῤῥιπτεῖσθαι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μου μᾶλλον, ἢ οἰκεῖν με ἐν σκηνώμασιν ἁμαρτωλῶν. » Οἱ ἐπιστάμενοι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ὄντα Λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ φῶς ἀληθινὸν, καὶ ζωὴν, ἔπειτα τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ συννοήσαντες, κατεπλάγησαν τὸ παράδοξον τοῦ θελήματος, ὥστε ἀνειπεῖν. « Καὶ D εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος· ἀλλ' ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη· » εἰκότως παρακαλοῦσι τὸν Θεὸν ἐπιβλέψαι εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ τὸ δι' ἡμᾶς ἠτιμωμένον καὶ καθυβρισμένον, ἵλεώ τε ἡμῖν γενέσθαι δι' αὐτόν· ἐπεὶ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἀνείληφε, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνᾶται. Ταῦτα δ' ἱκετεύουσι, μονονουχὶ ποθοῦντες καὶ ἐν εὐχῇ τιθέμενοι τὸ πρόσωπον τῆς δόξης ἰδεῖν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἡμέραν τοῦ φωτὸς αὐτοῦ θεάσασθαι. Αὕτη δὲ ἦν ἡ τῆς ἐκ νε-

[47] Psal. XIX, 6, 7. [48] ibid. 7. [49] Psal. XXVII, 8. [50] ibid. 6, 7. [51] Psal. LXXXIII, 10, 11. [52] Isa. LIII, 2, 3.

κρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, ἥντινα, μίαν οὖσαν καὶ μόνην ὡς ἀληθῶς κυρίαν οὖσαν καὶ Κυριακὴν, κρείττονα εἶναί φασι μυρίων ὅσων τῶν κοινοτέρως νοουμένων ἡμερῶν, ἢ τῶν παρὰ Μωσεῖ νενομοθετημένων ἐν ἑορταῖς καὶ νουμηνίαις καὶ σαββάτοις, ἃς σκιὰν εἶναι ἡμερῶν, ἀλλ' οὐχ ἡμέρας ὁ θεῖος ἀπόστολος διδάσκει. Μόνη δὲ αὕτη ἡ μία Κυριακὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμέρα οὐκ ἐν παντὶ τόπῳ φωτίζειν, ἀλλ' ἐν μόναις ταῖς αὐλαῖς τοῦ Κυρίου λέλεκται. Εἶεν δ' ἂν αὗται αἱ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαι, ἑνὸς τοῦ Θεοῦ τυγχάνουσαι αὐλαὶ, ἐν αἷς ἀγαπᾷ καὶ αἱρεῖται παραῤῥιπτεῖσθαι ὁ τὰ τοιαῦτα εἰδὼς, παρὰ πολὺ κρείττονα τὴν ἐν ταύταις διατριβὴν ἀποφηνάμενος τῆς ἐν τοῖς σκηνώμασι τῶν ἁμαρτωλῶν· σημαίνων τὰς τῶν Ἰουδαίων συναγωγὰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνουμένας, ἢ καὶ τὰς τῶν ἀθέων ἑτεροδόξων, καὶ τῶν ἄλλων ἀπίστων ἐθνῶν, ὧν πολὺ βελτίους εἶναι τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ πᾶς ὁ ταύτας αἱρούμενος ἀποφαίνεται.

Ψαλμοῦ πη'.— Χριστὸς ὀνομαστὶ ἐξουθενημένος, καὶ τὰ αἴσχιστα πεισόμενος, ἀντάλλαγμά τε αὐτοῦ λαὸς αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ὀνειδιζόμενος.

« Σὺ δὲ ἀπώσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλου τὸν Χριστόν σου, κατέστρεψας τὴν Διαθήκην τοῦ δούλου σου. Ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ ὀνειδισμοῦ τῶν δούλων σου, οὗ ὑπέσχον ἐν τῷ κόλπῳ μου πολλῶν ἐθνῶν, οὗ ὠνείδισαν οἱ ἐχθροί σου, Κύριε, οὗ ὠνείδισαν, τὸ ἀντάλλαγμα τοῦ Χριστοῦ σου. » Σαφῶς δὲ καὶ ἐν τούτοις ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ μνημονεύεται, καὶ ἡ κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ προφητευομένη περίστασις. Ἐπὶ σχολῆς δὲ τὸν ὅλον ψαλμὸν βασανίζοντες παραστήσομεν, ὅτι ἐπὶ μηδέτερον, ἢ ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐφαρμόσαι ἂν τὰ προκείμενα. Ἀλλὰ καὶ δεύτερον Χριστὸς ὀνομαζόμενος, τίνα ἄλλον ἢ τὸν αὐτὸν δηλοῖ, οὗ τὸ ἀντάλλαγμα, δηλονότι τὴν Ἐκκλησίαν, ὠνείδισάν τε καὶ εἰσέτι νῦν ὀνειδίζουσι οἱ λεγόμενοι τοῦ Χριστοῦ ἐχθροί; Τὰ γοῦν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πάθη ἃ ὑπὲρ ἡμῶν ἀνεδέξατο, καὶ μάλιστα τὸν θάνατον καὶ τὸν σταυρὸν, πᾶς ὁ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας πολέμιος ἐπονειδίζειν ἡμῖν εἴωθεν.

Ψαλμοῦ ρλα'. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνιστάμενος, κέρας Δαβὶδ ὀνομαζόμενος, τοὺς Ἰουδαίους ἐχθροὺς καταισχύνων, τὸ ἁγίασμα τοῦ Πατρὸς ἀνανεῶν.

« Ὤμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσει αὐτόν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. » Εἶθ' ὑποβάς φησιν· « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου· τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνην· ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμά μου. » Κἀνταῦθα περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ὄμνυσιν ὁ Κύριος, ὅπερ σπέρμα καὶ κέρας ὀνομάζει αὐτοῦ· καὶ πάλιν ὀνομαστὶ τὸν Χριστὸν ἀναγορεύων, λύχνον

A contemplari : porro hic fuit cum a morte ad vitam reversus est, quem sane, cum is unus sit et solus revera proprius ac Dominicus, meliorem esse aiunt, aliis innumerabilibus diebus, sive qui communiter intelligantur, sive qui a Mose in solemnibus et noviluniis et sabbatis lege sanciti sint, quos utique non dies, sed dierum umbras esse divinus apostolus docet. Hic autem solus et unus Dominicus Salvatoris nostri dies, non in omni loco lucere, sed in solis atriis Domini dictus est. Hæc vero atria erunt per totum orbem terrarum Christi Ecclesiæ, quæ unius domus Dei locum obtinent. In quibus optat atque eligit se potius abjectum esse, qui talia novit, longeque meliorem in iis habitationem enuntiat, quam in peccatorum tabernaculis : nisi
B forte Judæorum, qui Christum Dei negant, aut aliorum diversa opinantium, nullumque Deum colentium, reliquarumque a fide abhorrentium nationum conventus, multo meliores esse quam Christi Ecclesias, quicunque hasce eligit, profitetur.

A psalmo LXXXVIII. — Christus nominatim despectus, atque omnia probra passurus : commutatioque ejus, populus ejusdem, qui ab inimicis exprobratur.

187 « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum : evertisti testamentum servi sui. Profanasti in terra sanctuarium ejus[83], » et quæ sequuntur, quibus adjungit : « Memor esto, Domine, opprobrii servorum tuorum, quod continui in sinu meo multarum gentium, quod exprobraverunt ini-
C mici tui, Domine, quod exprobraverunt, commutationem Christi tui[84]. » Perspicue vero etiam in his Christi nominatim mentio fit, et futura in passione ejusdem afflictio memoratur. Ubi vero plus otii nacti erimus, totum psalmum explorantes demonstrabimus, nulli prorsus alii nisi Salvatori ac Domino nostro accommodari posse quæ in eo proposita sunt. Sed enim ubi Christus iterum nominatur, quis tandem alius significetur nisi ille ipse, cujus commutationem, hoc est Ecclesiam, et exprobraverunt et adhuc exprobrant, qui dicuntur Christi inimici? siquidem Salvatoris nostri cruciatus, quos ipse pro nobis suscepit, ac præcipue mortem et crucem, quicunque Christi doctrinam oppugnat, exprobrare nobis consuevit.

D *A psalmo CXXXI. — Christus nominatim de semine David surgens, qui cornu David nominatur, qui Judæos inimicos confudit, qui sanctificationem Patris renovat.*

« Juravit Dominus ipsi David veritatem et irritam non faciet eam, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam[85]. » Tum progressus inferius sic ait : « Illic producam cornu ipsi David, paravi lucernam Christo meo, inimicos ejus induam confusione : super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea[86]. » Hic quoque de eo qui ex semine David oriatur jurat Dominus, quod quidem semen ejusdem, cornu nominat : et cum iterum nominatim

[83] Psal. LXXXVIII, 39, 40. [84] ibid. 51, 52. [85] Psal. CXXXI, 11. [86] ibid. 17, 18.

Christum appellet lucernam dicit se illi paravisse, A propheticum utique, ut verisimile est, verbum, quod ipsum Christum antecessit, qui solus instar solaris luminis, omnibus qui totum orbem terrarum incolunt hominibus, exortus est. Sic ipse quoque David, ut Christi lucerna paratus ante illum fuit, utpote qui soli perfectoque lumini comparatus, lucernæ locum obtineat. « Illic vero, inquit, producam cornu, » locum videlicet indicans, ubi significat Christum oriturum. Cum enim precatus esset David, ut sibi spiritu **188** liceret ante contemplari illius natalem locum, dixissetque verba illa : « Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei, si dedero somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, et requiem temporibus meis, donec inveniam locum B Domino, tabernaculum Deo Jacob [87], » divinus spiritus ei locum, qui est in Bethlehem occultum detegit. Itaque subjungit, dicens : « Ecce audivimus eam in Ephrata ; » (porro hæc est ipsa Bethlehem) « invenimus eam in campis silvæ, introibimus in tabernaculum ejus, adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus [88]. » Quare merito postquam hæc aperuit atque indicavit, adjungit : « Illic producam cornu ipsi David, paravi lucernam Christo meo. » Fortasse etiam ipsum in Bethlehem a Christo assumptum corpus, alio quodam intellectu his verbis significans : quando per corpus tanquam per testaceum vas, inhabitans in illo divina virtus, quasi per lucernam, divini illius et rationalis luminis radios, in omnes emisit homines.

φησὶν ἡτοιμακέναι αὐτῷ, τὸν προφητικὸν, ὡς εἰκὸς, λόγον, τὸν προωδευκότα τοῦ Χριστοῦ, ὃς μόνος ἡλιακοῦ φωτὸς δίκην τοῖς πᾶσι καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἀνθρώποις ἀνατέταλκε. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Δαβὶδ λύχνος τῷ Χριστῷ προητοίμαστο, ὡς παραθέσει ἡλίου, καὶ τελείου φωτὸς, λύχνου τάξιν ἐπέχων. « Ἐκεῖ δὲ, φησὶν, ἐξανατελῶ κέρας, » τὸν τόπον δηλῶν, ἔνθα σημαίνει τὸν Χριστὸν γεννηθήσεσθαι. Εὐξαμένῳ γὰρ τῷ Δαβὶδ τὸν τόπον τῷ πνεύματι προθεωρῆσαι τῆς γενέσεως τοῦ Χριστοῦ, φήσαντί τε, « Εἰ εἰσελεύσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμὸν, καὶ ἀνάπαυσιν τοῖς κροτάφοις μου, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακὼβ, » ἀποκαλύπτει τὸ θεῖον Πνεῦμα τὸν ἐν Βηθλεὲμ τόπον. Διὸ ἐπιφέρει λέγων· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ· » (αὕτη δέ ἐστιν ἡ Βηθλεέμ) « εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ. Εἰσελευσόμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσομεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Εἰκότως οὖν μετὰ τὴν τούτων φανέρωσιν ἐπιλέγει· « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβίδ· ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. » Τάχα ἴσως καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Βηθλεὲμ ἀναληφθὲν τῷ Χριστῷ σῶμα καθ' ἑτέραν ὑπόνοιαν σημαίνων· ἐπειδὴ διὰ τοῦ σώματος ὡς δι' ὀστρακίνου σκεύους ἐνοικήσασα ἐν αὐτῷ ἡ θεία δύναμις, ὡς διὰ λύχνου τὰς τοῦ θείου καὶ λογικοῦ φωτὸς μαρμαρυγὰς εἰς πάντας ἐξέλαμψεν ἀνθρώπους.

Ab Amos. — Christus nominatim a Deo denuntiatur, et ab omnibus agnoscitur, Judæorum vero gentem repudiat.

« Parare ad invocandum Deum Israel, quoniam ecce consolidans tonitru, et creans spiritum, et denuntians hominibus Christum suum, faciens mane et nebulam, et ascendens supra celsa terræ. Dominus Deus omnipotens nomen ei : audite verbum Domini, quod ego capio super vos, lamentationem. Domus Israel cecidit : non ultra adjiciet ut resurgat. Virgo Israel lapsa est in terra sua : non est qui erigat eam [89]. » Jam septimo loco Christum nominatim denuntians hominibus Deus, consolidare tonitru, et creare spiritum evangelicæ prædicationis dicitur, quæ tonitru nomine, propterea quod exaudienda sit ab omnibus hominibus, appellatur. Nam simili modo etiam spiritus quo Christus apostolos suos afflavit, significatur; quod quidem perspicue in Salvatoris nostri adventu completum est, in quo facturus Deus mane simul et nebulam canitur, iis quidem qui salutare lumen susceperint mane, iis vero Judæis, qui in ipsum non crediderint contra. **189** Nam ad illos extremam quoque denuntiationem oraculum apportat, dum lamentationem Judaicæ gentis adjungit, quæ ad ipsos statim pervenit, post nefarium adversus Salvatorem nostrum

C *Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καταγγελλόμενος, καὶ πᾶσι μὲν ἀνθρώποις γνωριζόμενος, Ἰουδαίων δ' ἔθνος ἀφοσιούμενος.*

Ἑτοιμάζου τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ, διότι ἰδοὺ στερεῶν βροντὴν καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ἐπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ποιῶν ὄρθρον καὶ ὁμίχλην, καὶ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τῆς γῆς. Κύριος ὁ Θεὸς, παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῷ. Ἀκούσατε λόγου Κυρίου, ὃν ἐγὼ λαμβάνων ἐφ' ὑμᾶς, θρῆνον. Οἶκος Ἰσραὴλ ἔπεσεν· οὐκέτι προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι. Παρθένος Ἰσραὴλ ἔσφαλεν ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῆς· οὐκ ἔστιν ὁ ἀνιστῶν αὐτήν. » Ἕβδομον ἤδη τὸν Χριστὸν ὀνομαστὶ καταγγέλλων εἰς ἀνθρώπους ὁ Θεὸς, στερεοῦν βροντὴν καὶ κτίζειν πνεῦμα λέγεται τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, D βροντῆς, διὰ τὸ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐξάκουστον, ὀνομαζομένου· ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ τοῖς ἀποστόλοις ἐμπνεύσαντος Χριστοῦ πνεύματος δηλουμένου· ὃ καὶ σαφῶς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίᾳ πεπλήρωται, ἐφ' ᾗ ποιήσειν ὁ Θεὸς ὄρθρον ὁμοῦ καὶ ὁμίχλην θεσπίζεται· τοῖς μὲν τὸ σωτήριον φῶς παραδεξαμένοις, τὸν ὄρθρον· τοῖς δὲ ἀπειθήσασιν εἰς αὐτὸν τῶν ἐκ περιτομῆς, τοὐναντίον. Οἷς καὶ τὴν ἐσχάτην ἀπόφασιν ὁ λόγος προκηρύττει, θρῆνον ἐπιλέγων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τὸν καὶ μετελθόντα αὐτοὺς παραυτίκα μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σω-

[87] Psal. CXXXI, 3-5. [88] ibid. 6, 7. [89] Amos IV, 12, 13; V, 1, 2.

τῆρας ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ δυσσέβειαν. Ἐξ ἐκείνου γὰρ ἀληθῶς καὶ εἰς δεῦρο ὁ οἶκος Ἰσραὴλ πέπτωκεν, ὅρος τε ἅπαξ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπόφασις ἐξενήνεκται περὶ τοῦ πεσόντος αὐτῶν οἴκου τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ κατὰ παντὸς αὐτῶν τοῦ συστήματος, ὡς μηκέτ' ἂν ἀναστησομένων, τῷ μηδὲ παρεῖναι τὸν ἀνιστῶντα αὐτούς. « Οὐκ ἔστι » γοῦν, φησὶν, « ὁ ἀνιστῶν αὐτήν. » Ἐπεὶ γὰρ ἐλθόντα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ οὐ προσήκαντο, εἰκότως αὐτοὺς καταλιπὼν, ἐπὶ πάντα μετέστη τὰ ἔθνη, τὸ αἴτιον τῆς μεταπτώσεως διδάξας, δι' ὧν ἀποκλαυσάμενος, μονονουχὶ ἀπελογήσατο εἰπών· « Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς σαυτήν· πολλάκις γὰρ ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὰ νοσσία αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε· ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. »

Ἀπὸ τοῦ Ἀμβακούμ. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ Κυρίου τοῦ Πατρὸς σωζόμενος καὶ σώζων τοὺς ἑαυτοῦ χριστούς.

« Ἐξῆλθες εἰς σωτηρίαν λαοῦ σου, τοῦ σῶσαι τοὺς χριστούς σου· ἔβαλες εἰς κεφαλὰς ἀνόμων θάνατον. » Ἀκύλας « Ἐξῆλθες εἰς σωτηρίαν λαοῦ σου, εἰς σωτηρίαν λαοῦ σου σὺν Χριστῷ σου. » Ἐπειδὴ ὁ Ἀκύλας ἀντὶ τοῦ πληθυντικοῦ ἑνικῶς ἐξέδωκε, σὺν Χριστῷ φήσας, τὴν σωτηρίαν τῷ λαῷ πεποιῆσθαι τὸν τῶν ὅλων Θεόν· εἰκότως παρεθέμεθα τὴν λέξιν, σαφῶς τῷ προβλήματι παρισταμένην. Εἶεν δὲ ἂν κατὰ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἑρμηνείαν πλείους οἱ ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτὸν χριστοὶ χρηματίζοντες, περὶ ὧν εἴρηται· « Μὴ ἅψησθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε, » οἵ τε εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες, καὶ τοῦ ἁγίου τῆς ἐν τῷ Χριστῷ παλιγγενεσίας χρίσματος κατηξιωμένοι, καὶ δυνάμενοι λέγειν ὁμοίως τῷ ἱερῷ ἀποστόλῳ· « Μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ γεγόναμεν. »

Ἀπὸ τῶν Ἱερεμίου Θρήνων. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλευόμενος, καὶ τοῖς ἔθνεσι ἐπιγινωσκόμενος.

« Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν, οὗ εἴπαμεν· Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Οἱ θεσπέσιοι τοῦ Θεοῦ προφῆται, τὸ μέλλον θείῳ Πνεύματι συνορῶντες, ζήσεσθαι μὲν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἑαυτῶν λόγους, ὡς ἂν ζώντων ἐνεργήσειν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἐθέσπιζον. Τὸν Χριστὸν πάλιν ὀνομαστὶ, ὡς ἂν αὐτὸν τὸν Χριστὸν, παρ' οὗ καὶ τὸ προφητικὸν αὐτοῖς κεχορήγητο πνεῦμα, συλληφθήσεσθαι ἔφασκον ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν. Τίνων; ἢ δῆλον ὅτι τῶν ἐκ περιτομῆς ἐπιβουλευόντων αὐτῷ. Τήρει δὲ κἀνταῦθα, ὅπως ὁ λόγος τὸν Χριστὸν προαγορεύει συλληφθήσεσθαι, ὅπερ οὐκ ἂν ἐφαρμόζοι τῇ δευτέρᾳ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, ἣν ἔνδοξον ἔσεσθαι καὶ μετὰ βασιλείας ἐνθέου προκηρύττουσιν οἱ προφητικοὶ λόγοι. Διόπερ εἰκὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς ἀποσφάλλεσθαι, τὰ περὶ τῆς δευτέρας ἐπιφανείας αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ πρώτης ἀφίξεως ἐκλαμβάνοντας, οὐδαμῶς

A Jesum Christum scelus. Ex illo enim vel ad hunc usque diem domus Israel cecidit, et visionem semel Deus ac denuntiationem protulit, de casura illorum domo in Jerusalem, adversus omnem illorum multitudinem, veluti eorum qui non amplius erigendi sint, eo quod non adsit, qui ad illos erigat : « non est, inquit, qui erigat eam. » Postquam enim Christum, qui ad illos venerat, non susceperunt, merito illos et deseruit, et in omnes transtulit nationes, qui etiam tum prius ruinæ causam illos edocuit, ubi prope cum lamentatione se excusavit, dicens : « Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas, et lapidas eos qui ad te missi sunt, sæpe volui congregare filios tuos quomodo gallina pullos suos sub alas, et noluistis : ecce relinquitur domus vestra B deserta [60]. »

Ab Ambacum. — Christus nominatim a Domino Patre servatur, et christos suos servat.

« Egressus es in salutem populi tui, ut servares christos tuos : jecisti in capita iniquorum mortem [61]. » Aquila : « Egressus es in salutem populi tui, in salutem tuam cum Christo tuo. » Quoniam Aquila in plurali edidit singulare quippe, qui cum Christo dixerit salutem populo fecisse Deum universi, jure ipsa verba apposuimus, quæ perspicue, quod hic propositum est, tuentur. Erunt autem ex interpretatione ipsorum LXX plures ab illo et per illum, qui christi appel- C lentur, de quibus dictum est : « Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari [62] : » qui quidem et in illum crediderunt, et sancta regenerationis in Christo unctione digni habiti sunt, et una cum sancto Apostolo dicere possunt : « Participes Christi facti sumus [63]. »

190 *A Jeremiæ Lamentationibus. — Christus nominatim ab Judæis circumvenitur, et a gentibus agnoscitur.*

« Spiritus vultus nostri Christus Dominus, comprehensus est in corruptionibus eorum, de quo diximus, in umbra ipsius vivemus in gentibus [64]. » Admirabiles illi Dei prophetæ, cum divino spiritu intuerentur quod futurum erat, victuros quidem D seipsos, verba autem sua, quasi ipsorum viventium, non futura otiosa, non apud Israel, sed apud gentes, canebant : Christum autem rursus nominatim, quasi illum Christum a quo propheticus ipsis suppeditaretur spiritus, comprehendendum dicebant in corruptionibus ipsorum. Quorum? Nempe Judæorum, qui illum insidiis circumvenerunt. Attende vero hic quoque, ut oraculum Christum prædicit comprehendendum, quod sane Christi secundo adventui accommodari non possit, quem gloriosum et cum regno divino futurum, prophetica oracula enuntiant. Quapropter necesse est Judæos aberrare, qui ea quæ ad secundum illius adventum per-

[60] Luc. XIII, 34-35. [61] Habac. III, 13. [62] Psal. CIV, 15. [63] Hebr. III, 14. [64] Thren. IV, 20.

tinent quasi de primo solent accipere, cum id nusquam ratio concedat : quippe cum fieri nullo modo possit, ut et pariter et secundum idem, illum et gloriosum et abjectum fingamus : præterea cum honore et regno, et contra non habentem neque speciem neque decus, sed contemptum præ filiis hominum : rursus Salvatorem et Redemptorem Israel, et contra circumventum ab illis, et quasi ovem ductum ad occisionem, et ab antiquis, qui inter eosdem sint, traditum ad mortem. Cum autem satis commode ex nostris rationibus, quemadmodum ipsa rerum inspectio declarat, vaticinia de Christo in duo genera dividantur : ea quidem quæ ad humanam illius naturam spectant tristioraque sunt, in priore illius adventu completa esse confitemur ; quæ vero majorem gloriam habent, ac diviniora sunt, adhuc usque ad secundum illius adventum exspectantur. Prioris autem demonstratio evidentissima Dei utique per illum in omnes gentes progressa, et reipsa declarata cognitio, quam variis diversisque modis innumerabiles canunt propheticæ voces, sicut vel ea quamproxime citavimus, in qua verba illa continebantur, de quo diximus : « In umbra ipsius vivemus in gentibus. »

A τούτῳ συγχωροῦντος τοῦ λόγου, ἐπεὶ μὴ οἷόν τέ ἐστιν ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔνδοξον αὐτὸν καὶ ἄδοξον ὑποτίθεσθαι· καὶ ἔντιμον καὶ βασιλέα, καὶ πάλιν οὐκ ἔχοντα εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλ' ἄτιμον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· καὶ αὖθις Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ πάλιν ἐπιβουλευόμενον πρὸς αὐτῶν, καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενον, ἀπό τε τῶν ἀνόμων αὐτὸν εἰς θάνατον παραδιδόμενον. Εὖ δὲ καθ' ἡμᾶς, ὡς ἡ τῶν πραγμάτων ὄψις ἐπιδείκνυσιν, εἰς δύο τρόπους τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ προῤῥήσεων διαιρουμένων, τὰ μὲν ἀνθρωπινώτερα καὶ σκυθρωπὰ κατὰ τὴν προτέραν ἄφιξιν αὐτοῦ πεπληρῶσθαι ὁμολογεῖται, τὰ δ' ἐνδοξότερα καὶ θειότερα εἰσέτι νῦν προσδοκᾶται κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν. Ἀπόδειξις δὲ τῆς προτέρας ἐναργὴς, ἡ ἐξ
B ἁπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς ἔργον χωρήσασα δι' αὐτοῦ θεογνωσία, ἣν διαφόρως μυρίαι θεσπίζουσι προφητικαὶ φωναὶ, ὥσπεροῦν, καὶ ἡ παροῦσα, δι' ἧς εἴρηται, οὗ εἴπαμεν· « Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι. »

191 *A primo Regum. — Christus nominatim a Domino Patre exaltatur.*

« Dominus ascendit in cœlos et tonuit : ipse judicabit extrema terræ, qui dat fortitudinem regibus nostris, et exaltabit cornu Christi sui [65]. » Restitutionem in cœlum rursus nominatim Christi aut etiam Dei oraculum intelligit, ejusdemque doctrinam, quæ instar tonitru ab omnibus exaudienda sit, item quod postea futurum est ejusdem contra omnes judicium. Post hæc autem ipse Dominus daturus robur dicitur regibus nostris. Hi vero erunt apostoli Christi, de quibus habes in LXVII psalmo illud [66] : « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. » In hoc quoque nominatim de Christo mentionem facit, qui ut homo, Salvator noster intelligatur, cujus ait cornu extollendum esse, dum virtutem in illo invisibilem et regnum illius significat. Consueverunt ergo divinæ litteræ ipsum regnum cornu appellare. Idem vero positum est etiam in LXXXVIII psalmo [67] : « Et in nomine, inquit, meo exaltabitur cornu ejus. »

Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ Κυρίου τοῦ Πατρὸς ὑψούμενος.

« Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐβρόντησεν· αὐτὸς κρινεῖ ἄκρα γῆς, καὶ δώσει ἰσχὺν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ ὑψώσει κέρας Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀποκατάστασιν αὖθις ὀνομαστὶ τοῦ Χριστοῦ ἢ καὶ Θεοῦ λόγος ἐπινοεῖται, τήν τε ἐξάκουστον βρον-
C τῆς δίκην εἰς ἅπαντας διδασκαλίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενησομένην αὐτοῦ κατὰ πάντων κρίσιν ἡ θεία Γραφὴ θεσπίζει. Ἑξῆς δὲ τούτοις αὐτὸς ὁ Κύριος δώσειν ἰσχὺν λέγεται τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν. Οὗτοι δ' ἂν εἶεν οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, περὶ ὧν ἔχεις ἐν ξζ' ψαλμῷ τὸ, « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Κἀν τούτῳ δὲ Χριστοῦ ὀνομαστὶ μνημονεύει, τοῦ κατὰ τὸν ἄνθρωπον νοουμένου Σωτῆρος ἡμῶν, οὗ τὸ κέρας φησὶν ὑψωθήσεσθαι, τὴν ἐν αὐτῷ ἀόρατον δύναμιν, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ δηλῶν. Ἔθος γοῦν τῇ Γραφῇ τὴν βασιλείαν κέρας ὀνομάζειν. Κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ πη' ψαλμῷ τὸ, « Καὶ ἐν τῷ ὀνόματί μου ὑψωθήσεται τὸ κέρας αὐτοῦ.

A primo Regum. — Christus nominatim domum fidelem a Patre accipit Ecclesiam suam, et sacerdotem fidelem in omne tempus, qui Ecclesiæ suæ cum Dei cognitione præsit.

« Ecce dies veniunt, et perdam semen tuum, et semen domus patris tui : et non erit senex in domo tua [68]. » Hæc postquam ad Heli dixit oraculum, præter alia nonnulla, hæc etiam adjungit, dicens : « Et suscitabo mihi ipsi sacerdotem fidelem, qui omnia juxta cor meum et animam meam faciet, et ædificabo illi domum fidelem, et ingredietur coram Christo meo omnes dies [69]. » Cum mutationem ac rejectionem iis qui non recta ratione operentur, di-

D *Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Βασιλειῶν. — Χριστὸς ὀνομαστὶ οἶκον πιστὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς λαμβάνων τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, καὶ ἱερεὺς πιστὸς πάντα τὸν χρόνον τῆς Ἐκκλησίας γνησίως προϊστάμενος.*

« Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, » λέγει, « καὶ ἐξολοθρεύσω τὸ σπέρμα σου, καὶ σπέρμα οἴκου πατρός σου· καὶ οὐκ ἔσται πρεσβύτης ἐν τῷ οἴκῳ μου. » Ταῦτα πρὸς τὸν Ἠλεὶ φήσας ὁ χρηματισμὸς, ἐπιφέρει μεθ' ἕτερα λέγων· « Καὶ ἀναστήσω ἐμαυτῷ ἱερέα πιστὸν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μου, καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει, καὶ οἰκοδομήσω αὐτῷ οἶκον πιστὸν, καὶ διελεύσεται ἐνώπιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας. » Μετάστασιν καὶ ἀποβολὴν ἀπειλήσας ὁ θεῖος

[65] I Reg. II, 10. [66] vers. 12. [67] vers. 25. [68] I Reg II, 31. [69] ibid. 35.

λόγος τοῖς οὐ κατὰ τὸν ὀρθὸν τρόπον λειτουργοῦσιν, ἕτερον ἐξ ἑτέρου γένους καταστήσειν ἱερέα ἐπαγγέλλεται, ὃν καί φησι « διελεύσεσθαι ἐνώπιον Χριστοῦ αὐτοῦ, » ἢ « ἐμπεριπατήσειν εἰς πρόσωπον εἰλημμένου (1) αὐτοῦ· » ὡς ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν, ἢ ὡς Σύμμαχος, « ἀναστραφήσεσθαι ἔμπροσθεν τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη; πᾶς ὁ εὐσεβῶς προσιὼν τῇ ἱερουργίᾳ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, ᾧ τὸν τῆς Ἐκκλησίας οἶκον, οἷα σοφὸς ἀρχιτέκτων καὶ οἰκοδόμος, αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς οἰκοδομήσειν ὑπισχνεῖται, οὐδ' ἄλλον οἶκον σημαίνων ἢ τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τῷ Χριστῷ ὀνομαστὶ συστᾶσαν Ἐκκλησίαν· ἔνθα πᾶς ὁ διὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἱερωμένος κατὰ τὰς πνευματικὰς λειτουργίας τὰ καταθύμια καὶ τὰ κατὰ ψυχὴν τοῦ Θεοῦ λέγεται ποιήσειν, τῶν δι' αἵματος, ταύρων καὶ τράγων, κατὰ τὴν πάλαι τυπικὴν ἀγωγὴν ἐπιτελουμένων, μετατεθεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Ἡσαΐου προφητείας ὁμολογουμένων. Τοσαῦτα δι' ὧν ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ προκεκήρυκτο· πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ διὰ τῶν πλείστων τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ συνῆπται τῇ αὐτοῦ προσηγορίᾳ, ἀναγκαῖον ἐπαναλαβεῖν τὰ προειρημένα περὶ τῆς κατ' αὐτὸν θεότητος, ἣν ἐν τῷ μδ' ψαλμῷ ἐπιγεγραμμένῳ « Ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ » φέρεσθαι προπαρεστήσαμεν, ἔνθα ὁ λόγος ἐν πρώτοις αὐτὸς ὑπομνήσας ὡς βασιλέα, μεθ' ἕτερα ἐπάγει περὶ θεότητος τοῦ Χριστοῦ· « Ὁ θρόνος σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Σαφῶς γὰρ ἐν τούτοις, ὡς ἤδη καὶ πρότερον προπαρεστήσαμεν, εἷς ὢν καὶ αὐτὸς ὁ δηλούμενος Θεὸς εἶναι λέγεται, ἠγαπηκὼς δικαιοσύνην καὶ μεμισηκὼς ἀδικίαν. Καὶ τούτου χάριν ὑφ' ἑτέρου μείζονος Θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτοῦ, κεχρισμένος ἐλαίῳ κρείττονι καὶ διαφέροντι ἢ κατὰ τοὺς τύπους, τῷ καλουμένῳ τῆς ἀγαλλιάσεως. Ὁ δὲ τῷ τοιούτῳ χρισθεὶς ἐλαίῳ, οὐ πρὸς ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου Θεοῦ, τί ἕτερον ἢ Χριστὸς εἰκότως ὀνομασθείη; οὐκοῦν ὁ αὐτὸς ὁμοῦ καὶ Θεὸς δείκνυται ὠνομασμένος, ὥσπερ καὶ ἤδη πρότερον κατὰ τοὺς οἰκείους τόπους παρέστη. Καὶ τοῦ Ἡσαΐου δὲ καὶ ταῦτα πάλιν ὑπομνηστέον, ὃς ἔφησε· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν· κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. » Ἐδείκνυμεν καὶ ἐν τούτοις, ὡς οἱ μὲν ἐξ ἀνθρώπων πάλαι πρότερον ἐπὶ τὴν τοῦ Θείου θεραπείαν προσιόντες ἱερεῖς, ἐλαίῳ ἐχρίοντο σκευαστῷ· ὁ δὲ διὰ τῆς προφητείας δηλούμενος τῇ ἐνθέῳ δυνάμει κεχρίσθαι λέγεται. Τοῦτο δὲ ὅλον ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα ἀνεφέρετο Ἰησοῦν, τὸν μόνον ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὡς, ἐπὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων συναγωγῆς ποτε λαβὼν τὴν προφητείαν, καὶ διελθὼν τὴν ἐκτεθεῖσαν περικοπὴν, πεπληρῶσθαι εἰς ἑαυτὸν ἐδίδαξε τὸ ἀνάγνωσμα. Γέγραπται γὰρ, ὡς ἄρα, ἀνα-

[70] Vers. 1. [71] Psal. XLIV, 7-8. [72] Isa. LXI, 1.

(1) *Εἰλημμένου*. Lege ἠλειμμένου. EDIT.

A vinum minetur oraculum, alium ex alio genere constituturum se sacerdotem pollicetur, quem etiam dicit « ingressurum in conspectu Christi sui » vel « inambulaturum in faciem uncti sui, » quemadmodum Aquila interpretatus est, vel, ut Symmachus, « versaturum ante Christum suum. » Sed quis tandem hic erit? Omnis nimirum quicunque ad sacerdotium Christi Dei cum pietate accesserit. Cui quidem **192** Ecclesiæ domum, tanquam sapiens architectus atque ædificator ipse universi Deus, se ædificaturum pollicetur, non aliam utique domum significans quam eam quæ nominatim Christo per totum orbem terrarum erecta est, Ecclesiam : ubi sane omnis quicunque per Christum Dei consecratus est, secundum spiritualia ministeria, quæ pla-
B cita sint, et ex animo ac sententia Dei dicitur facturus : quando ii qui per sanguinem taurorum atque hircorum, juxta veterem in figura ritum, sacra perficiebant, in odium Dei incidisse, per Isaiam prophetam sine controversia dicuntur. Hactenus ea in quibus nominatim Christus prædictus fuerat. Verumtamen quia pluribus verbis quæ Christo adversa ac tristia contigerunt, illius appellationi adnexa sunt, necesse est, quæ antea dicta sunt, de illius divinitate repetere, de qua in XLIV psalmo, qui inscriptus « Pro dilecto [70], » tractari supra demonstravimus, ubi oraculum in primis de illo tanquam de rege tractans, post alia nonnulla hæc de Christi divinitate adjungit : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi : virga directionis, virga regni tui : dilexisti
C justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exsultationis, præ participibus tuis [71]. » Plane enim in his, ut jam antea demonstravimus, cum unus ipse quoque sit is de quo agitur, Deus esse dicitur, qui justitiam dilexerit, oderitque iniquitatem, atque hujus rei gratia, ab ipso Deo ac Patre suo unctus sit oleo præstantiori atque excellentiori, quam esset figuratum, eo, inquam, oleo, quod exsultationis vocatur. At enim quicunque hujuscemodi oleo, non ab hominibus neque per homines, sed ab ipso Deo Patre sit unctus, quid aliud merito quam Christus sit nominandus? ergo eumdem etiam Deum simul nominari jam constat, quemadmodum quidem suis locis antea demonstratum est. Verum quæ apud Isaiam scripta
D olim citavimus, hic quoque repetenda sunt, ubi ille ait : « Spiritus Domini super me, cujus causa unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum [72]. » In his quoque demonstravimus, quod qui quondam sacerdotes ex hominibus, ad rei divinæ cultum accedebant, hi unguento artificiose comparato ungebantur. **193** At quem prophetia significat, is virtute divina unctus esse dicitur, et hoc totum ad Salvatorem nostrum Jesum, qui solus verus Christus est Dei, referebatur : qui quidem Salvator in conventu

tinent quasi de primo solent accipere, cum id nusquam ratio concedat: quippe cum fieri nullo modo possit, ut et pariter et secundum idem, illum et gloriosum et abjectum fingamus: præterea cum honore et regno, et contra non habentem neque speciem neque decus, sed contemptum præ filiis hominum: rursus Salvatorem et Redemptorem Israel, et contra circumventum ab illis, et quasi ovem ductum ad occisionem, et ab antiquis, qui inter eosdem sint, traditum ad mortem. Cum autem satis commode ex nostris rationibus, quemadmodum ipsa rerum inspectio declarat, vaticinia de Christo in duo genera dividantur: ea quidem quæ ad humanam illius naturam spectant tristioraque sunt, in priore illius adventu completa esse confitemur; quæ vero majorem gloriam habent, ac diviniora sunt, adhuc usque ad secundum illius adventum exspectantur. Prioris autem demonstratio evidentissima Dei utique per illum in omnes gentes progressa, et reipsa declarata cognitio, quam variis diversisque modis innumerabiles canunt propheticæ voces, sicut vel ea quamproxime citavimus, in qua verba illa continebantur, de quo diximus: « In umbra ipsius vivemus in gentibus. »

A τεῦτη συγχωροῦντος τοῦ λόγου, ἐπεὶ μὴ οἷόν τέ ἐστιν ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔνδοξον αὐτὸν καὶ ἄδοξον ὑποτίθεσθαι· καὶ ἔντιμον καὶ βασιλέα, καὶ πάλιν οὐκ ἔχοντα εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλ' ἄτιμον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· καὶ αὖθις Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ πάλιν ἐπιβουλευόμενον πρὸς αὐτῶν, καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενον, ἀπό τε τῶν ἀνόμων αὐτὸν εἰς θάνατον παραδιδόμενον. Εὖ δὲ καθ' ἡμᾶς, ὡς ἡ τῶν πραγμάτων ὄψις ἐπιδείκνυσιν, εἰς δύο τρόπους τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ προῤῥήσεων διαιρουμένων, τὰ μὲν ἀνθρωπινώτερα καὶ σκυθρωπὰ κατὰ τὴν προτέραν ἄφιξιν αὐτοῦ πεπληρῶσθαι ὁμολογεῖται, τὰ δ' ἐνδοξότερα καὶ θειότερα εἰσέτι νῦν προσδοκᾶται κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν. Ἀπόδειξις δὲ τῆς προτέρας ἐναργὴς, ἡ ἐξ
B ἁπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς ἔργον χωρήσασα δι' αὐτοῦ θεογνωσία, ἣν διαφόρως μυρίαι θεσπίζουσι προφητικαὶ φωναὶ, ὡσπεροῦν, καὶ ἡ παροῦσα, δι' ἧς εἴρηται, οὗ εἴπαμεν· « Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι. »

191 *A primo Regum. — Christus nominatim a Domino Patre exaltatur.*

« Dominus ascendit in cœlos et tonuit: ipse judicabit extrema terræ, qui dat fortitudinem regibus nostris, et exaltabit cornu Christi sui [65]. » Restitutionem in cœlum rursus nominatim Christi aut etiam Dei oraculum intelligit, ejusdemque doctrinam, quæ instar tonitru ab omnibus exaudienda sit, item quod postea futurum est ejusdem contra omnes judicium. Post hæc autem ipse Dominus daturus robur dicitur regibus nostris. Hi vero erunt apostoli Christi, de quibus habes in LXVII psalmo illud [66]: « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. » In hoc quoque nominatim de Christo mentionem facit, qui ut homo, Salvator noster intelligatur, cujus ait cornu extollendum esse, dum virtutem in illo invisibilem et regnum illius significat. Consueverunt ergo divinæ litteræ ipsum regnum cornu appellare. Idem vero positum est etiam in LXXXVIII psalmo [67]: « Et in nomine, inquit, meo exaltabitur cornu ejus. »

Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ Κυρίου τοῦ Πατρὸς ὑψούμενος.

« Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐβρόντησεν· αὐτὸς κρινεῖ ἄκρα γῆς, καὶ δώσει ἰσχὺν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ ὑψώσει κέρας Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀποκατάστασιν αὖθις ὀνομαστὶ τοῦ Χριστοῦ ἢ καὶ Θεοῦ λόγος ἐπινοεῖται, τήν τε ἐξάκουστον βρον-
C τῆς δίκην εἰς ἅπαντας διδασκαλίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενησομένην αὐτοῦ κατὰ πάντων κρίσιν ἡ θεία Γραφὴ θεσπίζει. Ἑξῆς δὲ τούτοις αὐτὸς ὁ Κύριος δώσειν ἰσχὺν λέγεται τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν. Οὗτοι δ' ἂν εἶεν οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, περὶ ὧν ἔχεις ἐν ξζ' ψαλμῷ τὸ, « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Κἀν τούτῳ δὲ Χριστοῦ ὀνομαστὶ μνημονεύει, τοῦ κατὰ τὸν ἄνθρωπον νοουμένου Σωτῆρος ἡμῶν, οὗ τὸ κέρας φησὶν ὑψωθήσεσθαι, τὴν ἐν αὐτῷ ἀόρατον δύναμιν, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ δηλῶν. Ἔθος γοῦν τῇ Γραφῇ τὴν βασιλείαν κέρας ὀνομάζειν. Κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ πη' ψαλμῷ τὸ, « Καὶ ἐν τῷ ὀνόματί μου ὑψωθήσεται τὸ κέρας αὐτοῦ.

A primo Regum. — Christus nominatim domum fidelem a Patre accipit Ecclesiam suam, et sacerdotem fidelem in omne tempus, qui Ecclesiæ suæ cum Dei cognitione præsit.

« Ecce dies veniunt, et perdam semen tuum, et semen domus patris tui: et non erit senex in domo tua [68]. » Hæc postquam ad Heli dixit oraculum, præter alia nonnulla, hæc etiam adjungit, dicens: « Et suscitabo mihi ipsi sacerdotem fidelem, qui omnia juxta cor meum et animam meam faciet, et ædificabo illi domum fidelem, et ingredietur coram Christo meo omnes dies [69]. » Cum mutationem ac rejectionem iis qui non recta ratione operentur, di-

D *Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Βασιλειῶν. — Χριστὸς ὀνομαστὶ οἶκον πιστὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς λαμβάνων τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, καὶ ἱερεὺς πιστὸς πάντα τὸν χρόνον τῆς Ἐκκλησίας γνησίως προϊστάμ[ε]νος.*

« Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, » λέγει, « καὶ ἐξολοθρεύσω τὸ σπέρμα σου, καὶ σπέρμα οἴκου πατρός σου· καὶ οὐκ ἔσται πρεσβύτης ἐν τῷ οἴκῳ μου. » Ταῦτα πρὸς τὸν Ἠλεὶ φήσας ὁ χρηματισμὸς, ἐπιφέρει μεθ' ἕτερα λέγων· « Καὶ ἀναστήσω ἐμαυτῷ ἱερέα πιστὸν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μου, καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει, καὶ οἰκοδομήσω αὐτῷ οἶκον πιστὸν, καὶ διελεύσεται ἐνώπιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας. » Μετάστασιν καὶ ἀποβολὴν ἀπειλήσας ὁ θεῖος

[65] I Reg. II, 10. [66] vers. 12. [67] vers. 25. [68] I Reg II, 31. [69] ibid. 35.

λόγος τοῖς οὐ κατὰ τὸν ὀρθὸν τρόπον λειτουργοῦσιν, ἕτερον ἐξ ἑτέρου γένους καταστήσειν ἱερέα ἐπαγγέλλεται, ὃν καί φησι « διελεύσεσθαι ἐνώπιον Χριστοῦ αὐτοῦ, » ἢ « ἐμπεριπατήσειν εἰς πρόσωπον εἰλημμένου (1) αὐτοῦ· » ὡς ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν, ἢ ὡς Σύμμαχος, « ἀναστραφήσεσθαι ἔμπροσθεν τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη; πᾶς ὁ εὐσεβῶς προσιὼν τῇ ἱερουργίᾳ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, ᾧ τὸν τῆς Ἐκκλησίας οἶκον, οἷα σοφὸς ἀρχιτέκτων καὶ οἰκοδόμος, αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς οἰκοδομήσειν ὑπισχνεῖται, οὐδ' ἄλλον οἶκον σημαίνων ἢ τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τῷ Χριστῷ ὀνομαστὶ συστᾶσαν Ἐκκλησίαν· ἔνθα πᾶς ὁ διὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἱερωμένος κατὰ τὰς πνευματικὰς λειτουργίας τὰ καταθύμια καὶ τὰ κατὰ ψυχὴν τοῦ Θεοῦ λέγεται ποιήσειν, τῶν δι' αἵματος, ταύρων καὶ τράγων, κατὰ τὴν πάλαι τυπικὴν ἀγωγὴν ἐπιτελουμένων, μετατεθεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Ἡσαΐου προφητείας ὁμολογουμένων. Τοσαῦτα δι' ὧν ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ προκεκήρυκτο· πλὴν ἀλλ' ἐπεὶ διὰ τῶν πλείστων τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ συνῆπται τῇ αὐτοῦ προσηγορίᾳ, ἀναγκαῖον ἐπαναλαβεῖν τὰ προειρημένα περὶ τῆς κατ' αὐτὸν θεότητος, ἣν ἐν τῷ μδ' ψαλμῷ ἐπιγεγραμμένῳ « Ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ »[70] φέρεσθαι προπαρεστήσαμεν, ἔνθα ὁ λόγος ἐν πρώτοις αὐτὸς ὑπομνήσας ὡς βασιλέα, μεθ' ἕτερα ἐπάγει περὶ θεότητος τοῦ Χριστοῦ· « Ὁ θρόνος σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. »[71] Σαφῶς γὰρ ἐν τούτοις, ὡς ἤδη καὶ πρότερον προπαρεστήσαμεν, εἷς ὢν καὶ αὐτὸς ὁ δηλούμενος Θεὸς εἶναι λέγεται, ἠγαπηκὼς δικαιοσύνην καὶ μεμισηκὼς ἀδικίαν. Καὶ τούτου χάριν ὑφ' ἑτέρου μείζονος Θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτοῦ, κεχρισμένος ἐλαίῳ κρείττονι καὶ διαφέροντι ἢ κατὰ τοὺς τύπους, τῷ καλουμένῳ τῆς ἀγαλλιάσεως. Ὁ δὲ τῷ τοιούτῳ χρισθεὶς ἐλαίῳ, οὐ πρὸς ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου Θεοῦ, τί ἕτερον ἢ Χριστὸς εἰκότως ὀνομασθείη; οὐκοῦν ὁ αὐτὸς ὁμοῦ καὶ Θεὸς δείκνυται ὠνομασμένος, ὥσπερ καὶ ἤδη πρότερον κατὰ τοὺς οἰκείους τόπους παρέστη. Καὶ τοῦ Ἡσαΐου δὲ καὶ ταῦτα πάλιν ὑπομνηστέον, ὅς ἔφησε· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν· κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. »[72] Ἐδείκνυμεν καὶ ἐν τούτοις, ὡς οἱ μὲν ἐξ ἀνθρώπων πάλαι πρότερον ἐπὶ τὴν τοῦ Θείου θεραπείαν προσιόντες ἱερεῖς, ἐλαίῳ ἐχρίοντο σκευαστῷ· ὁ δὲ διὰ τῆς προφητείας δηλούμενος τῇ ἐνθέῳ δυνάμει κεχρίσθαι λέγεται. Τοῦτο δὲ ὅλον ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα ἀνεφέρετο Ἰησοῦν, τὸν μόνον ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὡς, ἐπὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων συναγωγῆς ποτε λαβὼν τὴν προφητείαν, καὶ διελθὼν τὴν ἐκτεθεῖσαν περικοπὴν, πεπληρῶσθαι εἰς ἑαυτὸν ἐδίδαξε τὸ ἀνάγνωσμα. Γέγραπται γὰρ, ὡς ἄρα, ἀνα-

[70] Vers. 1. [71] Psal. XLIV, 7-8. [72] Isa. LXI, 1.

(1) *Εἰλημμένου*. Lege ἠλειμμένου. EDIT.

vinum minetur oraculum, alium ex alio genere constituturum se sacerdotem pollicetur, quem etiam dicit « ingressurum in conspectu Christi sui » vel « inambulaturum in faciem uncti sui, » quemadmodum Aquila interpretatus est, vel, ut Symmachus, « versaturum ante Christum suum. » Sed quis tandem hic erit? Omnis nimirum quicunque ad sacerdotium Christi Dei cum pietate accesserit. Cui quidem **192** Ecclesiæ domum, tanquam sapiens architectus atque ædificator ipse universi Deus, se ædificaturum pollicetur, non aliam utique domum significans quam eam quæ nominatim Christo per totum orbem terrarum erecta est, Ecclesiam : ubi sane omnis quicunque per Christum Dei consecratus est, secundum spiritualia ministeria, quæ placita sint, et ex animo ac sententia Dei dicitur facturus : quando ii qui per sanguinem taurorum atque hircorum, juxta veterem in figura ritum, sacra perficiebant, in odium Dei incidisse, per Isaiam prophetam sine controversia dicuntur. Hactenus ea in quibus nominatim Christus prædictus fuerat. Verumtamen quia pluribus verbis quæ Christo adversa ac tristia contigerunt, illius appellationi adnexa sunt, necesse est, quæ antea dicta sunt, de illius divinitate repetere, de qua in XLIV psalmo, qui inscriptus « Pro dilecto [70], » tractari supra demonstravimus, ubi oraculum in primis de illo tanquam de rege tractans, post alia nonnulla hæc de Christi divinitate adjungit : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi : virga directionis, virga regni tui : dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exsultationis, præ participibus tuis [71]. » Plane enim in his, ut jam antea demonstravimus, cum unus ipse quoque sit is de quo agitur, Deus esse dicitur, qui justitiam dilexerit, oderitque iniquitatem, atque hujus rei gratia, ab ipso Deo ac Patre suo unctus sit oleo præstantiori atque excellentiori, quam esset figuratum, eo, inquam, oleo, quod exsultationis vocatur. At enim quicunque hujuscemodi oleo, non ab hominibus neque per homines, sed ab ipso Deo Patre sit unctus, quid aliud merito quam Christus sit nominandus? ergo eumdem etiam Deum simul nominari jam constat, quemadmodum quidem suis locis antea demonstratum est. Verum quæ apud Isaiam scripta olim citavimus, hic quoque repetenda sunt, ubi ille ait : « Spiritus Domini super me, cujus causa unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum [72]. » In his quoque demonstravimus, quod qui quondam sacerdotes ex hominibus, ad rei divinæ cultum accedebant, hi unguento artificiose comparato ungebantur. **193** At quem prophetia significat, is virtute divina unctus esse dicitur, et hoc totum ad Salvatorem nostrum Jesum, qui solus verus Christus est Dei, referebatur : qui quidem Salvator in conventu

Judæorum quondam, cum prophetiam accepisset, et locum expositum legendo percurrisset, in seipso completum esse, quod lectum erat, edocuit. Scriptum est enim, ut cum legisset librum ac plicuisset, ministroque reddidisset, deinde sederit, utque omnium oculi in conventu in illum essent intenti, atque ut deinde cœperit dicere ad illos, quod « hodie completa est Scriptura hæc in auribus vestris [73]. » Hisce omnibus ad extremum illa rursus quæ apud Mosem legimus addenda censemus, qui cum, ad exemplar sibi demonstratum, Aaron fratrem suum pontificem constituisset, sicut oraculum ipsi præceperat, quod dixit, « Facies omnia ad exemplar demonstratum tibi in monte [74], » plane significavit, quod mentis oculis, divinoque spiritu magnum universi pontificem viderit, verum utique Christum Dei, cujus dum imaginem cum alia corporali figura aque adoratione describit eum, qui sibi sit demonstratus, alterius veri Christi appellatione adornavit. Ipsum hoc divinus quoque Apostolus comprobat, ubi de Mosis legibus dicit illud : « Qui exemplari atque umbræ deserviunt supercœlestium [75]. » Et rursus : « Umbram enim habens lex futurorum bonorum [76]. » Et rursus : « Nemo igitur vos judicet in cibo aut potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut Sabbatorum, quæ sunt umbra futurorum [77]. » Nam si quæ ad ciborum indifferentiam pertinent, et quæ de diebus festis et sabbatis lege sancita sunt, quasi umbram habentia, picturam aliarum et verarum et occultarum rerum conservabant, non immerito sis dicturus, pontificem quoque alterius pontificis instar assumptum fuisse, eumdemque Christum denominatum, ad alterius et solius et veri Christi imaginem. Qui tamen a vero tantisper relinquitur, dum verus quidem Christus, ab universi Deo audit : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum [78]. » Et illud : « Ex utero ante Luciferum genui te [79]. » Et illud : « Juravit Dominus et non pœnitebit eum. **194** Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec [80]. » Per quæ plane cum soboles Dei ac Filius ante Luciferum, atque ante omne opificium exstiterit, pontifex æternus est declaratus. Mosis vero Christus, tanquam in scenica actione, ad breve adornatus simulatusque tempus inter mortales positus computatusque est, alteri, qui solus est verus, tradita veritate : et verus quidem Christus, neque Mosaicæ unctionis, neque olei artificiose confecti, terrestrisve alicujus materiæ indigens, tamen virtute appellationeque sua totum terrarum orbem implevit : quippe qui denominatum a seipso in omnibus gentibus Christianorum instituerit genus. Mosis vero Christus ne in hominibus quidem, quod unquam nomen habuerit, perspicuum fuit, nisi quatenus ipsius Mosis scripta prodiderint. Et hic quidem sero tandem

A γνοὺς καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, καὶ ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε· καὶ πάντων οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ, ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτοὺς, ὅτι « Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. » Ἐπὶ τούτοις ἅπασι καὶ τὰ Μωσέως αὖθις παραθετέον, ὃς κατὰ τὸν δειχθέντα αὐτῷ τύπον, τὸν ἴδιον ἀδελφὸν τὸν Ἀαρὼν ἀρχιερέα καταστησάμενος, ἀκολούθως τῷ φήσαντι πρὸς αὐτὸν χρησμῷ, « Ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει, » δῆλός ἐστιν, ὡς τοῖς τῆς διανοίας ὄμμασι καὶ τῷ θείῳ Πνεύματι συνιδὼν τὸν μέγαν τῶν ὅλων ἀρχιερέα, τὸν ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, οὗ μετὰ τῆς ἄλλης σωματικῆς καὶ τυπικῆς λατρείας τὴν εἰκόνα διαγράφων, τὸν δηλωθέντα τῇ τοῦ ἀληθοῦς Χριστοῦ προσωνυμίᾳ τετίμηκε. Τοῦτο δὲ παρίστησι B καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος, λέγων περὶ τῶν κατὰ τὸν Μωσέως νόμον, τὸ, « Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων. » Καὶ πάλιν· « Σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. » Καὶ πάλιν· « Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἢ ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων, ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων. » Εἰ γὰρ τὰ περὶ τῆς τῶν βρωμάτων ἀδιαφορίας, καὶ τὰ περὶ ἑορτῶν καὶ σαββάτου νενομοθετημένα, ὡς ἂν σκιώδη ὄντα, ὑπογραμμὸν ἑτέρων ἀληθῶν καὶ μυστικῶν πραγμάτων ἔσωζεν, οὐκ ἀπεικότως ἐρεῖς καὶ τὸν ἀρχιερέα εἰς ἑτέρου ἀρχιερέως παρειλῆφθαι σύμβολον, καὶ Χριστὸν αὐτὸν ἐπωνομάσθαι εἰς ἑτέρου τοῦ μόνου καὶ ἀληθῶς Χριστοῦ· τοσοῦτόν γε μὴν λειπόμενον τοῦ ἀληθοῦς, καθόσον ὁ μὲν ἀληθὴς Χριστὸς πρὸς τοῦ τῶν ὅλων C Θεοῦ ἀκούει· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· » Καὶ, « Κατακυρίευε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου· » Καὶ, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου ἐγέννησά σε· » Καὶ « Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Δι' ὧν σαφῶς, γέννημα καὶ Υἱὸς Θεοῦ πρὸ Ἑωσφόρου, καὶ πρὸ πάσης δημιουργίας ὑποστὰς, αἰώνιος ἀρχιερεὺς ἀναπέφανται. Ὁ δὲ Μωσέως Χριστὸς, οἷον ἐν δράματι, τὸν τύπον ἐνβραχεῖ καθυποκρινάμενος χρόνῳ, κεῖται ἐν θνητοῖς λελογισμένος, ἑτέρῳ τὴν ἀλήθειαν τῷ μόνῳ καὶ ἀληθεῖ παραδούς· καὶ ὁ μὲν ἀληθὴς Χριστὸς οὐ δεηθεὶς τῆς κατὰ Μωσέα χρίσεως, οὐδ' ἐλαίου σκευαστοῦ καὶ γεώδους ὕλης, ὅμως τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς προσωνυμίας τῆς αὐτοῦ D τὴν οἰκουμένην κατέπλησε, παρώνυμον αὐτοῦ τὸ Χριστιανῶν γένος ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι συστησάμενος· ὁ δὲ Μωσέως, οὐδ' ὅτι ποτὲ ἐν ἀνθρώποις ὠνομάσθη, δῆλος ἦν, εἰ μὴ διὰ τῆς Μωσέως γραφῆς. Καὶ οὗτος μὲν ὀψέ ποτε μετὰ τὴν ἔξοδον τὴν ἀπὸ Αἰγύπτου περιῤῥαντηρίοις τισὶ καὶ ταῖς δι' αἱμάτων θυσίαις καθαρθεὶς, ἐλαίῳ κέχριστο σκευαστῷ, Μωσέως αὐτὸν κεχρικότος· ὁ δὲ ἀρχέτυπος καὶ ἀληθὴς ἀρχῆθεν καὶ εἰς ἄπειρον αἰῶνα, ὅλος δι' ὅλου καὶ αὐτὸς αὑτῷ τὰ πάντα ὅμοιος, μηδ' ὁτιοῦν παραλλάττων, Χριστὸς ἦν ἀεὶ, καὶ πρὸ τῆς ἐν ἀνθρώποις ἐπιδημίας, καὶ μετ' αὐτὴν ὁμοίως, οὐ πρὸς ἀνθρώπου

[73] Luc. IV, 21. [74] Exod. XXV, 40. [75] Hebr. VIII, 5. [76] Hebr. X, 1. [77] Coloss. II, 16. [78] Psal. CIX, 1. [79] ibid. 3. [80] ibid. 4.

οὐδὲ δι' ὕλης τῆς ἐν ἀνθρώποις, ἀλλὰ πρὸς τοῦ ἐπὶ A πάντων Θεοῦ τῇ ἀγενεῖ θεότητι κεχρισμένος. Καὶ ἐπειδήπερ τὸ τῆς προσηγορίας αὐτοῦ παρ' ἡμῶν ἐξετάζεται, τῶν εἰρημένων ἁπάντων εἴη ἂν ἐπισφράγισμα τὸ παρὰ τῷ σοφωτάτῳ Σολομῶντι λόγιον φάσκον ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ᾀσμάτων· « Μῦρον ἐκκενωθὲν ὄνομά σου. » Οὗτος γὰρ ἐνθέῳ σοφίᾳ κεχορηγημένος, καὶ καταξιωθεὶς ἀποῤῥητοτέρων περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ θεωρημάτων, καὶ τοῦ μὲν ὡς ἐπουρανίου νυμφίου, τῆς δὲ ὡς νύμφης αὐτοῦ μνημονεύσας, ἐπιζητουμένου τί ἄρα ἦν ὄνομα τῷ νυμφίῳ, ἐπιφωνεῖ ὡς πρὸς αὐτὸν λέγων. Τὸ ὄνομά σου, νυμφίε, μύρον ἐστὶ, καὶ μύρον οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ κεκενωμένον. Ποῖον δὲ ἂν γένηται ὄνομα μύρου κεκενωμένου δηλωτικὸν ἢ τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα; οὐ γὰρ ἂν ἄλλως, οὔτ' ἂν γένοιτο, οὔτ' ἂν ὀνομασθείη Χρι- B στὸς, ἢ μύρου προχυθέντος. Ὁποῖον δὲ τοῦτο ἦν τὸ μύρον, ᾧ χρισθεὶς ὁ δηλούμενος Χριστὸς ἀποπέφανται, διὰ τῶν πρόσθεν ἡμῖν ἀποδέδοται. Τοσούτων περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας διηγορευμένων, φέρε, καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἰησοῦ διασκεψώμεθα.

post exitum de Ægypto, vasis quibusdam puris cruentisque sacrificiis purgatus, oleo unctus est comparato ipsum Mosem sortitus unctorem. Ille vero omnis formæ archetypa et verus, ab initio in infinitum usque ævum, totus per totum, ipseque sibi in omnibus similis, nusquam quidquam mutationis accipiens, Christus semper fuit, etiam priusquam ad homines venerit, atque itidem postea, non ille quidem ab homine, neque ulla materia, quæ inter homines reperiatur, sed a supremo Deo ingenita divinitate unctus. Et quoniam de illius appellatione in præsentia disserimus, omnibus quæ dicta sunt quasi signum imprimatur illud, quod apud sapientissimum Salomonem exstat, oraculum, sic se habens in Cantico canticorum : « Unguentum evacuatum nomen tuum [81]. » Nam hic quoque divina sapientia donatus, et dignus habitus qui quæ secretiora sunt de Christo et de ejus Ecclesia contemplaretur ; idemque cum unius quidem tanquam sponsi supercœlestis, alterius tanquam illius sponsæ mentionem fecisset, et quæreretur quodnam ipsi sponso nomen esset, vocem emittit quasi ad illum dicens : Nomen tuum, sponse, unguentum est, et unguentum non simpliciter, verum evacuatum. Porro autem quodnam tandem aliud sit nomen unguentum evacuatum significans, nisi ipsum Christi nomen? nam alioqui neque fieri neque nominari possit Christus, si unguentum infusum non sit. Quale vero hoc esset unguentum, quo unctus is, de quo agitur, Christus est declaratus, in iis quæ superius habes, a nobis ostensum est. **195** Cum igitur de Christi appellatione hactenus tam multa locuti sumus, agedum, de Jesu quoque disseramus.

ΙΖʹ.

Ὅτι καὶ τὸ τοῦ Ἰησοῦ ὄνομα παρὰ τοῖς πρόπαλαι τοῦ Θεοῦ γνωρίμοις ἐτετίμητο.

Πρῶτος πάλιν Μωσῆς, πρὸς τὸν αὐτοῦ διάδοχον ἑτέρᾳ χρώμενος προσωνυμίᾳ, Ἰησοῦν μετωνόμασε. Γέγραπται γάρ· « Ταῦτα τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν, οὓς ἀπέστειλε Μωσῆς κατασκέψασθαι τὴν γῆν, καὶ ἐπωνόμασε Μωσῆς τὸν Ναυσῆν υἱὸν Ναυῆ Ἰησοῦν, καὶ ἀπέστειλεν αὐτούς. » Ὅρα δὴ οὖν τίνα τρόπον οὐ μικρὰ νοήσας περὶ φύσεως ὀνομάτων ὁ προφήτης, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ὅσα περὶ τῶν παρ' αὐτῷ μετονομαζομένων θείων ἀνδρῶν, καὶ ὧν ἕνεκα μετονομάζονται, φιλοσοφήσας, εἰσάγει τὸν Ἀβραὰμ ἔπαθλον ἐπ' ἀρετῇ ἀπολαμβάνοντα πρὸς τοῦ Θεοῦ τὴν πρὸς Ἀβραὰμ ἐντελῆ προσηγορίαν· ὅπερ τί ποτε δηλοῖ, οὐ νῦν διασαφεῖν καιρός. Οὕτω δὲ καὶ τὴν Σαραῒ Σάῤ- D ῥαν ἐπονομάσας, καὶ γέλωτα τὸν Ἰσαὰκ πρὸ γενέσεως ἐπικεκλημένον, καὶ τὸν Ἰακὼβ τῆς πάλης τὸ βραβεῖον διὰ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπωνυμίας ἀναδούμενον, μυρία τε ἄλλα περὶ ὀνομάτων δυνάμεώς τε καὶ φύσεως θειότερα ἢ κατ' ἄνθρωπον, ἐνθέῳ σοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ διαλαβὼν, μηδενὸς τῶν πρὸ ἑαυτοῦ τῶν ἐξ αἰῶνος τῷ τοῦ Ἰησοῦ κεχρημένου ὀνόματι, πρῶτος αὐτὸς θείῳ Πνεύματι θεοφορηθεὶς, τὸν μέλλοντα αὐτοῦ διάδοχον τῆς ἀρχῆς τοῦ λαοῦ καταστήσεσθαι, ἑτέρῳ πρότερον ὀνόματι κεχρημένον μεταλαβὼν, Ἰησοῦν καλεῖ· οὐκ ἀρκεῖν ἡγούμενος τὴν ἐκ προγόνων ἐπικληθεῖσαν αὐτῷ γενομένῳ προσηγορίαν. Ναυσῆν γὰρ αὐτὸν ἐφώ-

XVII.

C *Quod etiam Jesu nomen apud priscos Dei familiares in pretio fuerit.*

Primus rursum Moses, cum ad suum successorem alia uteretur appellatione, Jesum eum denominavit : Scriptum est enim, « hæc sunt nomina virorum, quos misit Moses ad inspiciendam terram, et denominavit Moses, Nausem filium Nave, Jesum, et misit eos [82]. » Considera, quæso, parumper, ut propheta qui non parum doctus naturam nominum erat, sed plurimum, hac quoque in parte philosophatus, ut ex iis sanctis viris constat, quos ipse denominavit, et ex causis propter quas denominavit, quippe qui inducat Abraham, qui præmium virtutis a Deo accipit, suam ipsius Abraham integram appellationem, quod sane quidnam sibi velit non est nunc demonstrandi locus, et eadem ratione Saram denominet Sarram, et Isaac, eum qui antequam nasceretur, risus dictus fuerat, et Jacob eum qui præmio luctæ, ex cognomine Israel decoratus: cumque idem alia innumerabilia de vi et natura nominum, diviniore quam ut ea homini conveniat, Spirituque Dei afflata sapientia ac scientia percepta et cognita haberet, nec alius quisquam ab initio ante ipsum, Jesu nomine usus esset, primus divino Spiritu moderante, quem sibi in populi principatu successorem erat declaraturus, alio prius nomine vocatum, ipse immutans, Jesum nominaverit, ut-

[81] Cant. I, 2. [82] Num. XIII, 17.

pote qui appellationem illi a majoribus dum nascetur adjunctam, non satis idoneam fore censuerit: siquidem Nausem illum parentes vocaverant : at vero ipse Dei propheta, immutato natali nomine, virum illum divino Spiritu annuente, Jesum vocat, non aliter illum post mortem suam, omni populo præesse oportere ratus, cum utique futurum videret, quas leges ipse posuisset ut eæ aliquando mutarentur, **196** finemque acciperent, et eadem cum ipso Mose ratione quodammodo, interirent, neque alium quempiam, quam unum Jesum ipsius Dei Christum, alteri reipublicæ, quæ priore longe melior, longeque præstantior foret, præfuturum. Itaque Moses quidem omnium prophetarum maxime admirandus, cum utramque Salvatoris nostri Jesu Christi appellationem, divino Spiritu instruente distinctam, cognitamque haberet utraque quasi duobus regiis diadematis eos, qui apud se omnium essent principum præstantissimi decoravit. Itaque cum duobus principibus, duobusque ducibus populi pontifici ipsi, ac suo ipsius successori, Christum et Jesum appellationes pro meritis tribuisset: ipsum quidem Aaron, Christum, Nausem vero, quasi eum, qui post mortem suam sibi esset successurus, Jesum nominavit. Hoc igitur modo ipsius Mosis Scriptura, Salvatoris nostri Jesu Christi nominibus insignita est.

A νησαν οἱ γεννήσαντες· ἀλλ' ὅ γε προφήτης τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐκ γενετῆς ἀμείψας ὄνομα, Ἰησοῦν τὸν ἄνδρα κατὰ τὸ θεῖον Πνεῦμα καλεῖ· οὐκ ἄλλως αὐτὸν καθηγεῖσθαι τοῦ παντὸς λαοῦ μετὰ τὴν ἑαυτοῦ τελευτὴν, τῆς πρὸς αὐτοῦ τεθείσης νομοθεσίας μεταστησομένης ποτὲ καὶ τέλος ἰσχούσης, καὶ αὐτῷ γε ὁμοίως Μωσεῖ τρόπον τινὰ τελευτώσης, μηδένα ἕτερον ἢ μόνον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πολιτείας ἑτέρας ἡγήσεσθαι κρείττονος ἢ κατὰ τὴν προτέραν. Οὕτω μὲν δὴ Μωσῆς ὁ πάντων προφητῶν θαυμασιώτατος, ἀμφοτέρας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ θείῳ Πνεύματι διαγνοὺς τὰς ἐπωνυμίας, ταύταις ὡς ἂν βασιλικοῖς διαδήμασι τοὺς παρ' αὐτὸν πάντων τῶν ἀρχόντων ἐκκρίτους ἐτίμησεν, δυσὶν ἄρχουσι καὶ ἡγεμόσι τοῦ λαοῦ τῷ τε ἀρχιερεῖ καὶ τῷ οἰκείῳ διαδόχῳ, τὸν Χριστὸν B καὶ τὸν Ἰησοῦν ἐπιφημίσας κατ' ἀξίαν, τῷ μὲν Ἀαρὼν τὸν Χριστὸν, τῷ δὲ Ναυσῇ, ὡς ἂν τὴν αὐτοῦ τελευτὴν διαδεξομένῳ, τὸν Ἰησοῦν ἀπονείμας. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν τρόπον ἡ αὐτοῦ Μωσέως Γραφὴ ταῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κεκόσμητο προσηγορίαις.

Ab Exodo. — Quemadmodum Mosis successor Jesus, qui angelus est vocatus, et populi dux futurus erat, reddentis oraculum Christi nomen ferre dictus est.

« Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, ut custodiat te in via, ut introducat te in terram quam præparavi tibi : observa eum, et ausculta illi, ne fueris adversus illum contumax, non enim verebitur te, nomen enim meum est in ipso [43]. » Meo, inquit ipse Dominus, qui hæc tibi respondeo, nomine inscriptus est, qui populum introducturus est in terram promissionis : quod si Jesus fuit, non alius, constat jam tum Dominum hic dicere, nomen suum illi esse impositum : non igitur mirum est, si angelum quoque ipsum vocat, quando etiam de Joanne, qui homo fuit, plane dictum est illud : « Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te [44]. »

A Zacharia. — Quod etiam Jesus filius Josedec sacerdos magnus, imaginem ac figuram gessit Salvatoris nostri, qui veterem, quæ jam tum invaluerat, humanarum animarum servitutem, ad Deum convertit.

197 « Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli Domini: et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei, et dixit Dominus ad diabolum : Increpet Dominus in te, diabole, et increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem : nonne ecce hic, quasi torris erutus ex igne? Et erat Jesus indutus vestibus sordidis, et stabat ante faciem angeli Domini, et respondit, et ait ad stantes ante faciem, dicens : Auferte vestimenta sordida ab eo, et dixit ad eum : Ecce abstuli a te iniquitates tuas, et induite eum

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου. — Ὡς ὁ Μωσέως διάδοχος Ἰησοῦς, ἄγγελος ἐπικεκλημένος, καὶ τοῦ λαοῦ καθηγεῖσθαι μέλλων, τὸ ὄνομα τοῦ χρηματίζοντος Χριστοῦ ἐπιφέρεσθαι λέγεται.

« Ἰδοὺ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου C σου, ἵνα φυλάσσῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἡτοίμασά σοι. Πρόσεχε σεαυτῷ, καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ, μὴ ἀπείθει αὐτῷ· οὐ γὰρ μὴ ὑποστείληταί σε. Τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Ἐμοῦ, φησὶν αὐτὸς ὁ Κύριος, τοῦ σοὶ ταῦτα χρηματίζοντος, τοὔνομα ἐπιγέγραπται, ὁ μέλλων εἰσάγειν τὸν λαὸν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας· εἰ δ' αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς, οὐκ ἄλλος, πρόδηλον, ὡς τοὔνομα τὸ αὐτοῦ φησὶν ἐπιτεθεῖσθαι αὐτῷ. Οὐ θαυμαστὸν οὖν, εἰ καὶ ἄγγελον αὐτὸν ἀποκαλεῖ, ὅτε καὶ περὶ Ἰωάννου ἀνθρώπου γεγονότος λέλεκται τὸ, « Ἰδοὺ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου. »

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς καὶ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδὲκ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας εἰκόνα καὶ τύπον ἔφερε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπιστρέφοντος ἐπὶ τὸν D *Θεὸν τὴν πάλαι ἐπικρατήσασαν τῶν ἀνθρωπείων ψυχῶν αἰχμαλωσίαν.*

« Καὶ ἔδειξέ μοι Κύριος Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, ἑστῶτα πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου. Καὶ ὁ διάβολος εἱστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, ἀντικεῖσθαι αὐτῷ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὐχὶ οὗτος δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός ; Καὶ ἦν Ἰησοῦς ἐνδεδυμένος ἱμάτια ῥυπαρὰ, καὶ εἱστήκει πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου, καὶ ἀπεκρίθη, καὶ εἶπε πρὸς τοὺς ἑστηκότας πρὸ προσώπου, λέγων· Ἀφέλετε τὰ ἱμάτια τὰ ῥυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ· καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἰδοὺ ἀφῄρηκα τὰς

[43] Exod. xxiii, 20. [44] Marc. i, 2.

ἀνομίας σου, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν ποδήρη, καὶ ἐπίθετε A κίδαριν καθαρὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ περιέβαλον αὐτὸν ἱμάτια. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ἄκουε δὴ, Ἰησοῦ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου, καθήμενοι πρὸ προσώπου σου, διότι ἄνδρες τερατοσκόποι εἰσί· διότι ἄγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνατολήν. » Καὶ μετὰ βραχέα, τούτοις ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρός με λέγων· Λάβε τὰ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας παρὰ τῶν ἀρχόντων καὶ παρὰ τῶν χρησμῶν αὐτῆς, καὶ παρὰ τῶν ἐπεγνωκότων αὐτὴν, καὶ εἰσελεύσῃ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ εἰς τὸν οἶκον Σοφονίου τοῦ ἥκοντος ἐκ Βαβυλῶνος, καὶ λήψῃ ἀργύριον καὶ χρυσίον, καὶ ποιήσεις στεφάνους, καὶ ἐπιθήσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδὲκ τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτόν· Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, καὶ B ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου, καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετὴν, καὶ καθίσεται, καὶ κατάρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ· καὶ ἔσται ὁ ἱερεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ βουλὴ εἰρηνικὴ ἔσται ἀνὰ μέσον ἀμφοτέρων. » Καὶ ὁ ἐν τῷ παρόντι προφήτης μέγας ἱερεὺς, ἀναγορευόμενος Ἰησοῦς, λευκοτάτην εἰκόνα καὶ σύμβολον ἐναργὲς δοκεῖ μοι σώζειν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, τῇ τε αὐτοῦ προσηγορίᾳ τιμηθεὶς, καὶ τῆς ἐπανόδου τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ καθηγησάμενος. Ἐπεὶ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀφεῖσθαι εἴρηται διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, παρακαλέσαι τε πάντας τοὺς πενθοῦντας, καὶ δοθῆναι τοῖς πενθοῦσι Σιὼν ἀντὶ σποδοῦ ἄλειμμα εὐφροσύνης. Ἔχεις τοιγα- C ροῦν ἤδη δύο μεγάλους ἀρχιερεῖς, τὸν μὲν παρὰ Μωσεῖ Χριστὸν, τὸν δὲ μετὰ χεῖρας Ἰησοῦν, τὰ σύμβολα τῆς περὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀληθείας δι' αὐτῶν ἐπενηνεγμένους. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀαρὼν ὁ παρὰ Μωσεῖ Χριστὸς, τῆς παρὰ Αἰγυπτίοις ἀπαλλάξας τὸν λαὸν δουλείας, ἐπ' ἐλευθερίᾳ τε καὶ θεραπείᾳ τοῦ τῆς ἀπ' Αἰγύπτου πορείας αὐτῶν ἡγησάμενος, τὴν εἰκόνα σώζοι ἂν τοῦ ἀληθοῦς Κυρίου, ὃς τῆς Αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρείας πάντας ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἐλυτρώσατο· ὁ δ' ἐν τῷ προφήτῃ Ἰησοῦς ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐπανόδου προέστη, δεῖγμα φέρων καὶ αὐτὸς Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὃν ἔχομεν ἱερέα μέγαν διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, δι' οὗ καὶ αὐτοὶ, ὥσπερ ἐκ Βαβυλῶνος τῆς κατὰ τὸν ἐνεστῶτα βίον συγχύσεώς τε D καὶ αἰχμαλωσίας ἀπολυτρωθέντες, εἰς τὴν οὐρανόπολιν τὴν ἀληθῶς Ἱερουσαλὴμ σπεύδειν ἐδιδάχθημεν. Εἰκότως δὲ ὁ τὴν εἰκόνα τῆς ἀληθείας δι' ἑαυτοῦ φέρων Ἰησοῦς καὶ ῥυπαρὰ ἱμάτια περιεβέβλητο, καὶ ὁ διάβολος ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἑστὼς καὶ ἀντικείμενος αὐτῷ λέγεται· ἐπεὶ καὶ ὁ ἀληθῶς Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς, εἰς τὴν ἡμετέραν καταβὰς αἰχμαλωσίαν, τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἀνείληφε, καὶ τὸν ἀνθρώπειον ῥύπον ἀνεμάξατο, τά τε κατὰ τὸ πάθος αἴσχη διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς φιλανθρωπίαν ὑπέμεινε. Διό φησιν ὁ Ἡσαΐας· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν

tunica talari, et imponite cidarim mundam super caput ejus, et induerunt illum vestimenta [85]. » Ac deinde adjungit: « Audi jam nunc, Jesu sacerdos magne, tu et proximi tui sedentes ante faciem tuam, quoniam viri prodigiorum inspectores sunt: quoniam ego adduco servum meum, Orientem [86]; » et post paulum, his quæ dicta sunt adjungit, dicens: « Et factum est verbum Domini ad me dicens: Sume ea quæ sunt ex transmigratione a principibus et oraculis ejus, et ab iis qui cognoverunt eam, et ingredieris in die illa in domum Sophoniæ venientis de Babylone, et accipies argentum atque aurum, et facies coronas, et impones super caput Jesu filii Josedec sacerdotis magni, et dices ad eum: Hæc dicit Dominus omnipotens, ecce vir, Oriens nomen ei, et subter eum orietur, et ædificabit domum Domini, et ipse accipiet virtutem, et sedebit, et principatum obtinebit in sede sua: et erit sacerdos a dextris ejus, et consilium pacificum erit inter utrumque [87]. » Hoc quoque in loco propheta magnus sacerdos, qui dicitur Jesus, apertissimam imaginem et notam evidentissimam servare mihi videtur Salvatoris nostri Jesu Christi, quando et illius nomine decoratur, et populi de Babylone redeuntis, qui captivus illic fuerat, ductor exsistit; nam Salvator quoque noster Jesus Christus per Isaiam prophetam dicitur missus ut nuntiet captivis remissionem et cæcis visum, consoleturque omnes qui in luctu sint, deque lugentibus Sion, gloriam pro cinere, atque unctionem lætitiæ. **198** Habes igitur jam duos magnos pontifices: Christum quidem apud Mosem, Jesum autem eum de quo nunc agitur, qui veritatis circum Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum Christum notas et signa in seipsis pertulerint: sed enim Aaron qui apud Mosem Christus est, cum Ægyptiaca servitute populum liberaverit, et ad libertatem et curam profectionis ab Ægypto illorum dux fuerit: probe servabit imaginem ejus, qui verus est Dominus. Nam hic plane nos omnes, qui de gentibus assumpti sumus, ab Ægyptiaco simulacrorum cultu liberavit: at vero qui apud prophetam est Jesus sacerdos magnus, redeuntibus de Babylone in Hierusalem præfuit, signum ipse quoque ferens, Jesu Salvatoris nostri, quem habemus sacerdotem magnum, qui quidem cœlos ipsos penetraverit, a quo nos etiam ipsi quasi de Babylone, hoc est de confusione ac servitute vitæ præsentis liberati, ad cœlestem veramque Hierusalem contendere instructi sumus. Porro autem merito qui veritatis imaginem in seipso ferebat Jesus, sordidis indutus vestibus fuerat, diabolusque a dextris illius stetisse, eidemque adversatus esse dicitur: nam verus item Salvator ac Dominus noster Jesus, cum ad nostram usque descenderit servitutem, peccata nostra sustulit, atque humanas sordes abstersit, et quæ illi in passione probra illata sunt, et mansuetudine

[85] Zachar. III, 1-4. [86] ibid. 8. [87] Zach. VI, 9-13.

charitateque erga nos sua sustinuit. Quapropter Isaias sic ait : « Hic peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore, et nos existimavimus eum esse in labore et in plaga et in afflictione : ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras [88] : » quin etiam Joannes Baptista, cum Dominum vidisset, ait : « Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi [89]. » Paulus quoque his similia scribens de illo inquit : « Eum qui peccatum non novit, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso [90] ; » item : « Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum [91]. » Hæc igitur universa dum canit propheta, apertius ea ipsa significat ubi ait : « Et Jesus erat indutus vestibus sordidis [92] ; » verumtamen, iis depositis quo tempore in cœlum ascendit, ac de servitute **199** nostra ad ea quæ ipsius propria sunt, reversus est, tum vero paternæ divinitatis diademate est coronatus, et paterni luminis splendidissimum vestimentum indutus, cidarique divina, atque aliis pontificiis ornamentis decoratus. Non est autem difficile etiam ea quæ ad diabolum spectant interpretari, qui quidem etiam nunc dum Christi doctrinæ adversatur, atque illi Ecclesiæ, quæ a Christo per totum terrarum orbem erecta est, ipsi Salvatori nostro adversatur, utpote qui antea quoque contra illum steterit, dum is adest nos a servitute quam sub hoc ferebamus, liberaturus : nempe illum hic tentavit et semel prius, et iterum postea, cum sub ipsam passionem illi insidias comparavit, ad extremum ille cum et ipsum diabolum, et eos qui sub ipso degunt, universos, et inimicos et hostes, visum nostrum effugientes, in fugam vertisset, nos qui captivi tenebamur, suos effecit domesticos, atque de nobis ipsis, tanquam de vivis lapidibus, domum Dei, ipsamque pietatis rempublicam struxit, ut jure ac merito illi oraculum sit accommodandum, quod ait : « Ecce vir, Oriens nomen ei, et subter ipsum orietur, et ædificabit domum Domini, et ipse accipiet virtutem, et sedebit, et principatum tenebit in sede sua [93]. » Attende igitur diligenter, quemadmodum hic quidem spirituali quodam more de antiquo loquens Jesu, qui imaginem veri ferebat, sic dicat : « Ecce vir, Oriens nomen ei. » Paululum vero progressus, quasi de alio qui sit Oriens, ipsi illi qui tunc aderat, Jesu dixerit : « Audi jam nunc, o Jesu, sacerdos magne, et tu, et proximi tui, quoniam viri prodigiorum inspectores sunt. Ecce ego adduco servum meum, Orientem [94]. Si igitur sermo erat de alio qui venturus esset, ac verius quam ille, qui tunc aderat, Oriens nominandus, certe imago venturi Orientis ille erat : utpote qui in imagine non solum Jesus, sed etiam Oriens diceretur, si quidem tanquam ad ipsum præsentem, verba illa : « Ecce vir, Oriens nomen ei, » ad illum dicta sunt. Merito igi-

A φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. » Ἀλλὰ καὶ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς ἰδὼν τὸν Κύριον εἶπεν· « Ἴδε ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου. » Καὶ ὁ Παῦλος τούτοις παραπλησίως περὶ αὐτοῦ γράφων φησί· « Τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς δικαιοσύνη Θεοῦ γινώμεθα ἐν αὐτῷ· » καὶ, « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. » Ταῦτα δὴ οὖν ἅπαντα θεσπίζουσα ἡ προφητεία ἐδήλου δι' ὧν φησι· « Καὶ Ἰησοῦς ἦν ἐνδεδυμένος ἱμάτια ῥυπαρά· » πλὴν ἀλλὰ ταῦτα ἀποθέμενος κατὰ τὴν B εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς αἰχμαλωσίας εἰς τὰ οἰκεῖα ἐπάνοδον, τῷ τῆς πατρικῆς θεότητος στεφανοῦται διαδήματι, καὶ τὴν λαμπροτάτην στολὴν τοῦ πατρικοῦ φωτὸς περιτίθεται, κιδάρει τε ἐνθέῳ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀρχιερατικοῖς κόσμοις κατακοσμεῖται· οὐ χαλεπὰ δὲ καὶ τὰ κατὰ τὸν διάβολον ἀποδοῦναι, ὃς ἔτι καὶ νῦν ἀντικείμενος τῇ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίᾳ, καὶ τῇ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυνθείσῃ Ἐκκλησίᾳ, αὐτῷ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἀνθέστηκε, καὶ πρότερον αὐτῷ ἐξ ἐναντίας ἐπιστρατεύσας, ὅτε παρῆν ἡμᾶς ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ αἰχμαλωσίας ῥυόμενος. Ἐπείρασε γοῦν αὐτὸν καὶ πρότερον, καὶ δεύτερον, ὅτε κατὰ τὸ πάθος τὴν ἐπιβουλὴν αὐτῷ συνεσκευάσατο. Ἐφ' οἷς ἅπασι καὶ τὸν διάβολον καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῷ πάντας ἀοράτους C ἐχθρούς τε καὶ πολεμίους τροπωσάμενος, τοὺς αἰχμαλώτους ἡμᾶς οἰκείους αὐτοῦ κατηρτήσατο, καὶ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, ὡσὰν ἐκ λίθων ζώντων, τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας πολίτευμα ἐστήσατο, ὥστε εἰκότως ἐφαρμόζειν αὐτῷ τὸ λόγιον φάσκον· « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ· καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου· καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετὴν, καὶ καθιεῖται, καὶ κατάρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου. » Πρόσχες δ' οὖν ἐπιμελῶς, τίνα τρόπον νῦν μὲν πνευματικῶς περὶ τοῦ πάλαι γεγονότος Ἰησοῦ, τοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀληθοῦς φέροντος, φησὶ τὸ, « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ· » ὕστερον δὲ ὑποβὰς ὡς περὶ ἑτέρου ὄντος Ἀνατολῆς, αὐτῷ δὴ τότε παρόντι Ἰησοῦ λέλεκται· « Ἄκουε δὴ, Ἰησοῦ D ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου, διότι ἄνδρες τερατοσκόποι εἰσίν. Ἰδοὺ ἄγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνατολήν. » Εἰ δὴ οὖν ὁ λόγος ἦν περὶ μέλλοντος ἥξειν ἑτέρου, ἀληθέστερον παρὰ τὸν τότε Ἀνατολῆς ὀνομαζομένου, εἰκὼν ἄρα τοῦ μέλλοντος ἥξειν Ἀνατολῆς ἐκεῖνος ἦν, ὡς ἐν εἰκόνι οὐ μόνον Ἰησοῦς, ἀλλὰ καὶ Ἀνατολὴ προσαγορευόμενος, εἴγε ὡς πρὸς παρόντα αὐτὸν τὸ, « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, » ἐλέγετο. Εἰκότως οὖν τῆς εἰκόνος ἕνεκα καὶ οὗτος τῆς Σωτῆρος προσηγορίας ἠξίωτο, ὥσπερ οὖν καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπεὶ δὴ σωτήριον Θεοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν τὸ τοῦ Ἰησοῦ μεταληφθὲν ὄνομα σημαίνει·

[88] Isa. LIII, 4-5. [89] Joan. I, 29. [90] II Cor. V, 21. [91] Gal. III, 13. [92] Zach. III, 3. [93] Zach. VI, 12-13. [94] Zach. III, 8.

Ἰσουὰ μὲν γὰρ παρ' Ἑβραίοις σωτηρία, υἱὸς δὲ A Ναυῆ παρὰ τοῖς αὐτοῖς Ἰωσουὲ ὀνομάζεται. Ἰωσουὲ δέ ἐστιν Ἰαὼ σωτηρία, τουτέστι Θεοῦ σωτήριον· εἰκότως, εἴπου Θεοῦ σωτήριον ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς ἀντιγράφοις ὠνόμασται, οὐδ' (1) ἄλλο τι ἢ τὸν Ἰησοῦν κατὰ τὴν Ἑβραίων φωνὴν πέπεισο δηλοῦσθαι. Τούτων καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προσηγορίας ἐπὶ τοσοῦτον εἰρημένων, ἐξ ἑτέρας αὖθις ἀρχῆς τὸν λόγον ἀναλαβόντες, ἐπὶ τὰς ἐντελεστέρας περὶ αὐτοῦ προφητικὰς ἀποδείξεις μεταβησόμεθα.

tur imaginis gratia hic quoque Salvatoris nostri appellatione dignus habitus est, nimirum quemadmodum etiam Orientis. Nam ipsum Jesu nomen in nostram linguam conversum, *salutare Dei* significat. Etenim Josua apud Hebræos *salus*. Filius autem **200** Nave apud eosdem Josue nominatur. Josue vero est *Jao salus*, hoc est *Dei salutare*. Itaque merito sicubi Dei salutare in nostris codicibus lectum fuerit, nihil aliud prorsus quam Jesum Hebraica lingua significari pro comperto habeas. Cum hæc hactenus de Salvatoris nostri appellatione a nobis dicta sint, ab alio rursus principio orationem renovantes, ad perfectiores de eodem propheticas demonstrationes transeamus.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER QUINTUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΠΕΜΠΤΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ. B

Τίς ὁ τρόπος ἦν, καθ' ὃν οἱ παρὰ Ἑβραίοις προφῆται τὰ μέλλοντα προεθέσπιζον, καὶ τὴν ἀληθῆ θεολογίαν ἐφώτιζον· καὶ ὅσαι προφητικαὶ φωναὶ τῆς ἐνθέου προϋπάρξεως τοῦ Σωτῆρος μνήμην ἐποιήσαντο.

201 *HÆC INSUNT IN QUINTO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.*

Quisnam modus fuerit, quo apud Hebræos prophetæ futura providentes canebant, et veram theologiam illuminabant. Item quam multæ propheticæ voces, de divina, et omnia quæ facta sint antecedente, Salvatoris nostri natura, mentionem fecerint.

(1) *Οὐδ'*. Forte οὐκ. EDIT.

24. *Ab Abdia.*
25. *A Zacharia.*
26. *Ab eodem.*
27. *Ab eodem.*
28. *A Malachia.*
29. *Ab eodem.*
30. *A Jeremia.*

202 PROŒMIUM.

Cum quibus modis de Salvatore nostro Jesu Christo tractemus, ii duo nobis in proximo *Evangelicæ Demonstrationis* volumine ostensi sint, unus quidem eorum, natura nostra superior est ultraque illam excurrit. Hoc sane modo affirmamus illum esse unicum Dei Filium, sive Dei essentiam referens Verbum, universique hujus auctorem, sive essentiam intelligentem, ac Dei primogenitam virtutem atque naturam, vimque divinam, quæ omnem habeat virtutem, et omnia quæ facta sint, antecedat, sive ingenitæ naturæ intelligentem imaginem. Alter vero modus nobis magis cognatus, magisque familiaris agnoscitur. Hoc enim definimus illum esse Dei Verbum, quod in homine paternam pietatem denuntiet : quo quidem modo quondam ille apud priora sæcula in hominis habitu, iis qui cum Abraham, iis, inquam, qui cum ipso illo principe gentium apud Dei amicos tantopere celebrato vixere, apparuit. Qui tum rursus apud homines visendus exspectabatur, et qui jam ante per hominis ortum, et nostro corporis simile corpus, omnia probra passurus dicebatur. Itaque nobis de illo prophetica expositiuris testimonia, recta via, rectoque ordine procedet oratio, si jam nunc in primis, quemadmodum quæ promissa sunt, postulant, id quod primum est, exploremus, et quæ in Evangeliis de illo exstat theologia, hanc a veterum prophetarum testimonio comprobemus. Sed ante necesse est considerare, quisnam fuerit modus, quo prophetæ apud Hebræos Dei Spiritu implerentur, a quibus utique etiam quæ prædicta sunt, antehac edocti sumus.

A

κδ'. *Τοῦ Ἀβδειοῦ.*
κε'. *Τοῦ Ζαχαρίου.*
κς'. *Τοῦ αὐτοῦ.*
κζ'. *Τοῦ αὐτοῦ.*
κη'. *Τοῦ Μαλαχίου.*
κθ'. *Τοῦ αὐτοῦ.*
λ'. *Τοῦ Ἱερεμίου.*

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἐπειδὴ διττὸς ὁ τρόπος ὁ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πέφανται ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως*· ὁ μὲν ὑπερφυὴς καὶ ἐπέκεινα· καθ' ὃν ὁριζόμεθα αὐτὸν εἶναι μονογενῆ Θεοῦ Υἱὸν, ἢ οὐσιώδη τοῦ Θεοῦ Λόγον, δεύτερον τῶν ὅλων αἴτιον, ἢ οὐσίαν νοερὰν, καὶ Θεοῦ πρωτότοκον ἐνάρετον φύσιν, τὴν πρὸ τῶν γενητῶν θείαν, καὶ πανάρετον δύναμιν, ἢ τῆς ἀγεννήτου φύ-
B σεως νοερὰν εἰκόνα· ὁ δὲ συγγενὴς ἡμῖν καὶ μᾶλλον οἰκεῖος, καθ' ὃν πάλιν αὐτὸν ὁριζόμεθα Θεοῦ Λόγον, ἐν ἀνθρώπῳ τῆς τοῦ Πατρὸς εὐσεβείας ἀπαγγελτικὸν, καθ' ὃν πέφηνε πάλαι πρότερον ἐν ἀνθρώπου σχήματι τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ· αὐτὸν δ' ἐκεῖνον τὸν βοώμενον ἐθνάρχην θεοφιλέσιν, αὖθίς τε φανησόμενον ἐν ἀνθρώποις δι' ἀνθρώπου γενέσεως, καὶ παραπλησίας ἡμῖν σαρκὸς, αἴσχιστα πείσεσθαι προείρητο· ὁδῷ καὶ τάξει προχωρῆσαι ἂν ἡμῖν ὁ λόγος μέλλουσι τὰς περὶ αὐτοῦ προφητικὰς ἐκτίθεσθαι μαρτυρίας, εἰ δὴ ἐν πρώτοις, κατὰ τὰ ἐπηγγελμένα, τὸ πρῶτον ἐξετάσαιμεν, καὶ τὴν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ αὐτοῦ θεολογίαν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς καὶ προφητικῆς μαρτυρίας πιστώσαιμεν. Ἀναγκαῖον δὲ προεπισκέψασθαι ὁποῖός ποτε ἦν ὁ τρόπος τῆς παρ' Ἑβραίοις τῶν προφητῶν θεο-
C ληψίας, παρ' ὧν καὶ τὰ προηγορευμένα προπεπαιδεύμεθα.

Quisnam modus fuerit, quo apud Hebræos prophetæ, simul et quæ futura essent canebant, et solam veram theologiam illustrabant.

Loca in quibus et vaticinia et oracula acciperent, in orbe terrarum passim instituta fuisse, tam Græci quam barbari profitentur. Porro hæc aiunt, providentia ipsius Opificis, ad usum atque utilitatem hominum prodita esse et concessa. Itaque prophetis Hebræorum nihil excellentius **203** contigisse quam reliquarum gentium oraculis. Ut enim Hebræis per ejusmodi prophetas, sic reliquis gentibus per diversorum locorum oracula, supremum Deum respondere, et conducibilia monere solitum. Non enim tantummodo Judæorum esse, sed reliquorum quoque omnium hominum Deum, neque hos magis quam illos curare, sed omnibus æque providere. Sic enim ne solem quidem suum invidere cuiquam, sed omnibus abunde largiri, non Hebræis solis, annuosque rerum necessariarum proventus suppeditare, atque omnibus simile corpus construere, unumque nascendi modum omnibus, unam omnibus animæ rationalis naturam. Itaque eadem ratione providendi quoque cognoscendique futura scientiam, omnibus hominibus abunde sufficere, aliis quidem per viros prophetas,

Τίς ὁ τρόπος ἦν καθ' ὃν οἱ παρ' Ἑβραίοις προφῆται ὁμοῦ τά τε μέλλοντα προεθέσπιζον, καὶ τὴν μόνην ἀληθῆ θεολογίαν ἐφώτιζον.

Μαντεῖα καὶ χρηστήρια πανταχόσε γῆς Ἕλληνες καὶ βάρβαροι μνημονεύουσι συστῆναι. Ταῦτα δέ φασιν ἐκ προνοίας τοῦ Δημιουργοῦ ἐπὶ χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν τῶν ἀνθρώπων καταδειχθῆναι· ὡς μηδὲν εἶναι τὸ διαφέρον τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν πρὸς τὰ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν χρηστήρια. Ὡς γὰρ
D Ἑβραίοις διὰ τῶν τοιῶνδε προφητῶν, οὕτω καὶ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι διὰ τῶν κατὰ τόπον μαντειῶν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν χρᾷν, καὶ τὰ συμφέροντα ὑποτίθεσθαι. Μὴ γὰρ Ἰουδαίων μόνον εἶναι Θεὸν, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἁπάντων ἀνθρώπων· καὶ οὐ μᾶλλον ἐκείνων ἢ τούτων κήδεσθαι· πάντων δ' ἐξ ἴσου προνοεῖν, ὥσπεροῦν καὶ ἥλιον ἀφθόνως τοῖς πᾶσι δεδωρῆσθαι, ἀλλ' οὐ μόνοις Ἑβραίοις, καὶ τὰς ἐτησίους τῶν ἐπιτηδείων χορηγίας, σωμάτων τε τοῖς πᾶσι κατασκευὴν ὁμοίαν, ἕνα τε γενέσεως τοῖς πᾶσι τρόπον, καὶ φύσιν λογικῆς ψυχῆς μίαν. Οὕτω δὲ καὶ τῆς τῶν μελλόντων προγνώσεως τὴν ἐπιστήμην πᾶσιν ἀνθρώποις ἀφθόνως παρέχειν, τοῖς μὲν διὰ προφητῶν ἀνδρῶν, τοῖς δὲ διὰ χρηστηρίων, τοῖς δὲ διὰ ὀρνίθων πτήσεως, ἢ διὰ θυτικῆς, ἢ δι' ὀνειροπομπείας, ἢ διὰ κληδόνων, ἢ παλμῶν, ἢ τινων ἑτέρων συμβόλων· ταῦτα γάρ φασιν

ἀνθρώποις ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας δεδωρῆσθαι, ὡς A μηδὲν πλέον ἔχειν δοκεῖν τοὺς Ἑβραίων προφήτας. Τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ παρ' ἐκείνων λόγος· ὁ δὲ παρ' ἡμῶν ὧδέ πως αὐτοῖς ἀπαντήσεται. Εἰ μέν τις συνίστη λόγος θεοὺς ἀληθῶς, ἢ θείας δυνάμεις, ἢ δαίμονας ἀγαθοὺς ἐφεστάναι τοῖς τῶν εἰρημένων μαντείοις, ἢ τοῖς οἰωνῶν, ἢ τοῖς λοιποῖς κατωνομασμένοις, ἣν ἂν χώραν ἀπονεῖμαι τοῖς λεγομένοις, ὡς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ κἀκεῖνα τοῖς χρωμένοις ἐπ' ὠφελείᾳ δεδωρημένου· εἰ δὲ ἐντελέσιν ἀποδείξεσι καὶ αὐτῶν Ἑλλήνων ὁμολογίαις ἤδη πρότερον δαίμονας αὐτοὺς εἶναι, καὶ οὐδ' ἀγαθούς, πάσης δὲ βλάβης καὶ μοχθηρίας αἰτίους, πῶς ἂν δύναιντο Θεοῦ εἶναι προφῆται; Φαύλους δὲ αὐτοὺς ὁ λόγος ἐφώρασε διὰ τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἔκ τε τῆς πάλαι κατὰ πάντα τόπον καὶ B πόλιν καὶ χώραν συντελουμένης αὐτοῖς ἀνθρωποθυσίας, ἔκ τε ὧν ἠπάτων τοὺς ἐρωτῶντας ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος, ἔκ τε ὧν ἡλίσκοντο μυρία ψευδόμενοι, τοτὲ μὲν ἐκ τοῦ προφανοῦς, τοτὲ δὲ διὰ τῆς τῶν χρησμῶν ἀμφιβολίας, δι' ἧς τοὺς πρόσφυγας πλείστοις πλειστάκις περιβάλλοντες κακοῖς ἀπηλέγχθησαν· καὶ ἐπεὶ προαπεδείκνυτο μιαρὸν αὐτῶν καὶ ἀκάθαρτον τὸ φῦλον, ἐκ τοῦ χαίρειν αἰσχραῖς καὶ ἀκολάστοις περὶ αὐτῶν λεγομέναις ᾠδαῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ μυθικοῖς διηγήμασιν, ἱστορίαις τε ἀσέμνοις καὶ ἐπιβλαβέσιν, ἃς καὶ κατ' αὐτῶν κυροῦντες, καὶ ὡς ἀληθεῖς βεβαιοῦντες ἥλωσαν· καὶ τέλος ἁπάντων ἔλεγχος τῆς ἀδρανοῦς αὐτῶν φύσεως ἦν τὸ σβεσθῆναι καὶ μηκέθ' ὁμοίως χρᾷν· καὶ σβεσθῆναι μὴ ἄλλοτε ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ C Χριστοῦ· ἐξ οὗ γὰρ εἰς πάντα τὰ ἔθνη διέδραμεν ὁ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, ἐξ ἐκείνου καὶ τὰ χρηστήρια διέλιπε, καὶ δαιμόνων θάνατοι μνημονεύονται. Πάντα δὲ οὖν ἦν ταῦτα, καὶ ἄλλα τούτοις παραπλήσια μυρία, δι' ὧν πονηροὶ δαίμονες ὄντες οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐν τοῖς τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἀπηλέγχθησαν. Εἰ δὴ οὖν τοιοίδε τινὲς τυγχάνουσι, τίς αἱρεῖ λόγος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ μαντείας εἶναι ἡγεῖσθαι τὰ τῶν δαιμόνων χρηστήρια; ἢ τοῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις τὰ κατ' αὐτοὺς παραβάλλειν; Ποταπαὶ δὲ αὐτῶν αἱ προῤῥήσεις, ἅς, ὅτε καὶ ἐδόκουν ὑφεστάναι, περὶ τοὺς ἐρωτῶντας ἐποιοῦντο; ἆρα οὐχὶ περὶ ἀσέμνων ταπεινῶν τε καὶ εὐτελῶν ἀνδρῶν, πυκτῶν, φέρε, ἢ τινῶν τοιούτων, οὓς θυσίαις τιμᾷν ἐκέλευον; Ποῖα δὲ τὰ περὶ τῆς ἀνθρωποθυσίας νενόμιστο; D κεφάλαιον γὰρ δὴ τοῦτο τῶν εἰρημένων. Ἀρά τινι πράγματι φαύλῳ κατέλιπον ἀτοπίας ὑπερβολήν; εἰ δὴ οἱ σωτῆρες ἀνθρώπων θεοί τε καὶ ἀγαθοὶ δαίμονες τοὺς ἱκέτας αὐτῶν καὶ εὐσεβεῖς πρόσφυγας κατασφάττειν τὰ ἑαυτῶν φίλτατα, ὡσπερεί τινα ἄλλα θρέμματα, παρεκελεύοντο, ἄντικρυς ἀνθρωπείων αἱμάτων ὑπὲρ πᾶσαν θηρίων φύσιν διψῶντες, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ αἱμοπότας καὶ ἀνθρωποβόρους ἀπωλείας τε φίλους εἶναι σφᾶς αὐτοὺς ἀπελέγχοντες. Ἢ λεγέτω ὁ βουλόμενος, εἰ ἔχοι σεμνόν τι καὶ ἀρετῆς ἄξιον τῶν δηλουμένων ἐπιδεῖξαι, ἢ μαντείας καὶ προῤῥήσεις εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων συντεινούσας, ἢ νόμους καὶ πολιτικὰς διατάξεις, καθ' οὓς χρῆν βιοῦν πάντας ἀνθρώ-

aliis vero per oraculorum responsa, et aliis per avium volatus aut per extorum in sacrificiis inspectionem, aut per somniorum immissiones, aut per ea quæ dicuntur, omnia, aut per concussiones ac tremores, aut per alia quædam ejus generis signa : hæc enim aiunt Providentia divina cunctis hominibus esse donata, itaque nihil amplius habere videri Hebræorum prophetas : hæc sane illorum est ratio : nos vero illius sic obviam ituri sumus. Si ulla quidem ratio convincit, re vera deos, seu divinas potestates, sive bonos aliquos dæmones præesse eorum, de quibus dictum est, oraculis, vel auguriis, vel cæteris quæ antea diximus : possumus sane aliquem locum illis tribuere, tanquam illo quoque supremus Deus iis qui talia usurpent, largitus sit; si vero perfectis demonstrationibus, et ipsorum Græcorum confessionibus, jam antea, dæmones esse non illos quidem bonos, sed omnis perniciei nequitiæque auctores convicimus, qui fieri potest ut Dei prophetæ habeantur? Etenim illos esse malos per *Evangelicam Præparationem* ratio deprehendit, ex eo sane quod priscis temporibus in omni loco, et civitate ac regione, humanæ illis victimæ sacrificarentur; item ex eo quod rerum futurarum ignoratione sciscitantes deciperent, et quod in mendacio millies ac millies deprehensi sint, modo quidem aperte ac palam, modo vero ipsorum oraculorum ambiguo sermone, per quem eos qui ad se confugissent, plurimis sæpissime malis atque incommodis involvisse, convicti sunt : necnon quod jam antea demonstratum sit, illorum genus fœdum immundumque esse, ex eo quod obscenis ac lascivis, **204** quæ de ipsis ferantur, canticis gaudere consueverint; item hymnis ac fabulosis narrationibus historiisque inhonestis ac perniciosis, quas quod contra seipsos ratas habuerint, et tanquam veras comprobaverint, jam plane redarguti sunt. Denique illorum inertis imbecillæque naturæ maximum argumentum, quod exstincta sint oracula, neque amplius ut olim respondeant; et exstincta non alias quam sub adventum Salvatoris nostri Jesu Christi; ex quo enim illius in omnes gentes evangelicæ doctrinæ penetravit verbum, ex illo item oracula defecerunt, et dæmonum mortes memorantur. Omnia igitur hæc et innumerabilia alia his similia fuerunt, ex quibus illos, de quibus nunc agimus, malos esse dæmones *Evangelica Præparatio* demonstravit. Quod si tales illos esse jam constat, quæ ratio unquam obtinebit, ut supremi Dei illas fuisse divinationes censeamus, quæ dæmonum sortes perhibentur, aut quæ de illis feruntur, Dei prophetarum vaticiniis esse comparanda? Cæterum quanti tandem illorum prædictiones faciendæ, quas, cum staro videbantur, sciscitantibus respondebant? Nonne de inhonestis atque humilibus et nullius pretii viris, pugilibus, exempli gratia, aut aliis talibus reddi solitas novimus, quos quidem homines sacrificiis honestari jubebant? Qualia porro quæ de humanis

victimis feruntur, censenda? Caput enim hoc omnium eorum quæ dicta sunt: num igitur ulla re prava locum novæ absurditati reliquerunt? Quod si isti hominum conservatores, et dii et boni dæmones, qui ad se suppliciter et cum pietate confugiebant, eos quæcunque charissima haberent, quasi reliquis similia pecora mactare imperabant, plana quod humani sanguinis supra omnem ferinam naturam sitibundi, neque quidquam aliud quam potores sanguinis et devoratores hominum perditionisque amici essent, ipsimet declarabant: aut dicat mihi sane quivis, num de illis possit honesti quidpiam, aut quod cum virtute conjunctum sit, ostendere: aut divinationes, ac prædictiones, quæ ad omne hominum genus spectaverint: aut leges, institutionesque civiles, quæ quo modo omnes homines vivere oporteat, præceperint: aut philosophiæ decreta ac disciplinas, quæ philosophiæ amatoribus ab ipsis diis unquam proposita fuerint: atqui nemo est qui possit affirmare tale unquam quidquam vel celeberrimorum oraculorum beneficio, **205** vitæ hominum contigisse; nam si talia fuissent, nunquam homines, quibus a diis leges traditæ sunt, diversis usi essent atque inter se pugnantibus legibus: nam qui dii essent et dii boni, qui fieri posset ut non æquis institutionibus uterentur, quare autem non modestissimis ac justissimis legibus? Quis ergo aut Solonis, aut Draconis, aut aliorum qui vel Græcis vel barbaris leges descripserint, usus fuisset, cum in proximo adessent dii qui oraculis possent quæ honesta et necessaria viderent, præcipere? Quod si quis dicat plane illos ipsos non alios fuisse, qui per singulas gentes hominibus leges dederint, dicat etiam, quæso, ecquis ille aut cujusmodi fuerit deus, qui Scythas, exempli gratia, devorare homines docuerit, aut qui nonnullis leges dederit, ut matribus ac filiabus miscerentur, aut qui eos qui consenuissent, canibus projicere, quasi rem bonam imperaverit, aut qui sorores habere in matrimonio permiserit, aut mares maribus commisceri. Et quid me oportet, narrationes a legibus et omni jure alienas de iis quæ aut apud Græcos, aut apud barbaros fierent, numerare, ut auctores illos oraculorum mirabiles, apud utrosque non deos, sed pravos ac sceleratos dæmones fuisse demonstrem? quippe qui infelicissimum mortalium genus, in absurditates ab omni natura alienas conjecerint: quando ne dii quidem illi et vates, qui apud Græcos fama celebrantur, ut conducibile quidquam et suo pretio æstimandum, ad animæ utilitatem iis tradiderint, qui ad oracula accederent, demonstrari possint? Cur enim unquam Græci homines, relicto illorum usu, barbaram terram petere soliti sunt, ut mercatorum instar, disciplinas extrinsecus aliunde conquirerent, cum in proximo essent dii quibus magistris uterentur? Si enim dii aut etiam boni dæmones respondissent, et alias quidem divinationibus aliisque miraculis osten-

A πους, διαγορευούσας, ἢ φιλοσοφίας δόγματά τε καὶ μαθήματα πρὸς τῶν θεῶν προβεβλημένα τοῖς ἐρασταῖς φιλοσοφίας. Ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοι τις φάναι τοιοῦτον πώποτε ὑπῆρχθαι τῷ βίῳ ἐκ τῶν περιβοήτων χρηστηρίων. Εἰ γὰρ ἦν ταῦτα, οὐκ ἂν διαφόροις ἐχρήσαντο καὶ μαχομένοις νόμοις ἄνθρωποι ὑπὸ θεῶν νομοθετούμενοι· θεοὶ γὰρ ὄντες καὶ ἀγαθοὶ, πῶς οὐκ ἂν τοῖς αὐτοῖς ἐχρήσαντο διατάγμασι; πῶς δ' οὐχὶ ταῖς σώφροσι καὶ δικαιοτάταις νομοθεσίαις; Τίς οὖν τοῦ Σόλωνος, ἢ Δράκοντος, ἢ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις νομοθετῶν χρεία ἦν, θεῶν ἐγγὺς παρόντων, καὶ διὰ τῶν χρησμῶν διαταττομένων τὰ δέοντα; Εἰ δὲ δὴ φαίη τις αὐτοὺς καὶ οὐδ' (1) ἄλλους εἶναι τοὺς καθ' ἕκαστον ἔθνος ἀνθρώπων νομοθετοῦντας, καὶ τίς ἄρα ἐκεῖνος καὶ ποταπὸς, εἰπάτω, θεὸς, ὁ Σκύθαις, φέρε, B ἀνθρωποβορεῖν διαταξάμενος, ἢ ὁ μητράσιν ἑτέροις καὶ θυγατράσι μίγνυσθαι νομοθετήσας, ἢ ὁ κυσὶ παραβάλλειν τοὺς γεγηρακότας, ὡς ἀγαθὸν, διατεταγμένος, ἢ ὁ ἐπιτρέψας ἀδελφὰς γαμεῖν καὶ ἄῤῥενας ἄῤῥεσιν ἐπιμίγνυσθαι; Καὶ τί με δεῖ τοὺς ἐκθέσμους τῶν παρ' Ἕλλησι καὶ βαρβάροις λόγους ἀπαριθμεῖν εἰς ἔλεγχον τοῦ μὴ θεοὺς γεγονέναι, πονηροὺς δὲ καὶ ἀλιτηρίους δαίμονας, τοὺς θαυμαστοὺς αὐτῶν χρησμοδότας, ἐπὶ τὰ παρὰ φύσιν ἀτοπήματα τὸ τρισάθλιον τῶν ἀνθρώπων γένος καταβεβληκότας; ὁπότ' οὐδ' οἱ παρ' Ἕλλησι βεβοημένοι θεοὶ καὶ μάντεις ὀνησιφόρον τι καὶ λυσιτελὲς εἰς ψυχῆς ὠφέλειαν τοῖς χρωμένοις ἀποδείκνυνται παρεσχημένοι. Τί γὰρ δήποτε καταλιπόντες ἄνδρες Ἕλληνες τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν, ἐπὶ τὴν βάρβαρον ἐστέλλοντο γῆν, ἐμπο- C ρίαν μαθημάτων ἔξωθέν ποθεν ἐρανιζόμενοι, παρὸν διδασκάλοις τοῖς θεοῖς χρῆσθαι; Θεῶν γὰρ ἢ καὶ δαιμόνων ἀγαθῶν χρηματιζόντων, καὶ τοτὲ μὲν διὰ τῆς προγνώσεως καὶ τῆς ἄλλης παραδοξοποιίας τὴν οἰκείαν δύναμιν παραφαινόντων, τοτὲ δὲ διὰ τῆς ἀδιαπτώτου τῶν μαθημάτων ἀληθείας τὴν ἀληθῆ σοφίαν ἐκδιδασκόντων, τί ποτ' ἦν ἄρα τὸ μὴ τούτοις μαθητευθῆναι φιλοσόφων παῖδας, ἄλλων δὲ ἀπ' ἄλλου δογμάτων τινῶν ἐπινοίας ποριζομένων, ἐκ τῆς μακρᾶς διαφωνίας ποικίλας αἱρέσεις φιλοσόφων συστῆναι; Ἀλλ' εἰ μὴ προσεῖχον αὐτοῖς οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, τοὺς εὐσεβεῖς δ' οὖν καὶ θεοῖς προσιόντας χρῆν δήπου τὸ ἀδιάπτωτον ἐκ τῆς τῶν θεῶν ὠφελείας πεπορίσθαι. Τίνες οὖν οὗτοι; οὓς γὰρ ἂν φῇς, τούτους D ἀπελέγχουσι πλανωμένους οἱ ἀντιδοξάζοντες. Ἀλλὰ γὰρ, ὡς ἔοικε, δαιμόνων ἦν μαντεία, μέχρι κλέπτου φωρᾶς, ἢ σκεύους ἀπωλείας, ἢ τινος ἄλλου τοιούτου φθάνοντα, ὧν οὐκ ἀπεικὸς ἦν αὐτοὺς, ἐν τῷ περὶ γῆν ἀέρι τὰς διατριβὰς ποιουμένους, τὴν εἴδησιν ἐσχηκέναι· καλοῦ δὲ καὶ σοφοῦ μηδενὸς ἐπηβόλους εἶναι δόγματος φιλοσόφου, μὴ πολιτείας, μὴ νόμου ὀρθῷ λόγῳ κειμένου· μᾶλλον δὲ, εἰ χρὴ ἐλευθέρᾳ φωνῇ τἀληθὲς εἰπεῖν, τούτους ἅπαντας ἀρχεκάκους ἡγεῖσθαι χρῆν γεγονέναι· οἱ δὴ περὶ σφῶν αὐτῶν, μοιχείας καὶ ἀῤῥενομιξίας, μητρογαμίας τε, καὶ ἀδελφῶν ἐκθέσμους κοινωνίας, καὶ μυρίας ἄλλας θεομαχίας, ἔχθρας τε καὶ πολέμους θεῶν πρὸς θεοὺς, ἀνθρώπων τε ᾠδαῖς καὶ ὕμνοις καὶ διηγήμασι, μυστηρίων τε ἐν

(1) Οὐδ'. Forte οὐκ. Edit.

ἀποῤῥήτοις τελεταῖς λεγόντων ἀκροώμενοι. Οὐδεὶς γοῦν αὐτῶν πώποτε ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, ὡς ἐπ' ἀκολάστοις, καὶ μηδὲ σώφροσιν ἀνθρώποις ἁρμόζουσι φρονεῖν ἢ λέγειν τὰ τοιαῦτα, ἀγανακτήσας φαίνεται. Καὶ τί με χρὴ διατείνεσθαι, παρὸν ἐξ ἑνὸς τοῦ μεγίστου παραδείγματος τὸ ὠμὸν καὶ ἀπάνθρωπον, καὶ ὡς ἀληθῶς μιαρὸν τῶν δηλουμένων συνορᾷν; λέγω δὲ ἐκ τῆς ἀνθρωποθυσίας. Τὸ γὰρ μὴ μόνον ἀλόγων ζώων σφαγαῖς χαίρειν, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων ἀπωλείαις, ποίας ὠμότητος ὑπερβολὴν οὐχ ὑπερηκόντισε; ταῦτα γὰρ ἦν, ὡς ἔφην, τὰ διὰ τῆς προπαρασκευῆς ἐξ αὐτῶν τῶν Ἑλληνικῶν φιλοσόφων τε καὶ συγγραφέων μεμαρτυρημένα· ἐξ ὧν καὶ μάλιστα δαίμονες ὄντες πονηροὶ πολυπλόκοις μηχαναῖς, τοτὲ μὲν ταῖς διὰ μαντειῶν, τοτὲ δὲ ταῖς δι' οἰωνῶν ἢ συμβόλων, ἢ θυμάτων, ἢ τῶν παραπλησίων, τὸ ἀνθρώπειον διαστρέφοντες γένος δείκνυνται. Διόπερ ἀποφαντέον αὐτῶν τὰ χρηστήρια μὴ τοῦ ἐπὶ πάντων γεγονέναι Θεοῦ. Οὐκοῦν οὐδὲ συγκρίνειν αὐτὰ τοῖς Ἑβραίων προφήταις θεμιτὸν ἂν εἴη, ὧν ὁ πρῶτος ἱεροφάντης καὶ θεολόγος γεγονὼς Μωσῆς, θέα ὅσων ἀγαθῶν τῷ βίῳ παραίτιος κατέστη.

dissent vim suam, alias vero ex constanti et necessaria disciplinarum veritate, veram docuissent sapientiam, quid tandem impedimento fuisset ne ab illis philosophorum filii instituerentur, ut ita illis institutis, nusquam aliæ ab aliis opiniones, aliæ sententiæ, alia decreta traderentur, neque vero ex longa diversitate, variæ philosophorum sectæ nascerentur? Quod si illos popularis turba non attendebat, at saltem piis religiosisque hominibus, qui illos consulerent, constantem quamdam doctrinam, beneficio illorum suppeditari oportebat. **206** Sed qui sunt hi tandem? nam quoscunque dixeris tales, eos ut errantes redarguunt quicunque diversa aut contraria sentiunt. Cæterum ut par est, dæmonum erant oracula, quæ usque ad furis compilationem, aut supellectilis interitum, aut aliud quidpiam ejusdem generis vim suam porrigerent, quarum sane rerum haud incredibile est illos, utpote qui in hoc aere qui terram ambit, vagari consueverint, habuisse scientiam; honestæ autem et cum sapientia conjunctæ rei, sive sententiæ atque artis inventores fuisse, nunquam ostendes; non reipublicæ, non legis a recta ratione profectæ, non instituti cujuspiam laudabilis, imo vero si aliquanto liberius dicere oportet, illos omnium malorum auctores et principes exstitisse affirmare necesse est: qui de seipsis adulteria, et impudicos marium abusus, et cum matribus et sororibus nuptias, concubitusque nefarios, et alia innumerabilia quæ deorum naturæ adversantur, inimicitiasque et bella deorum adversus deos, in ipsorum hominum canticis atque hymnis et narrationibus et sacrorum arcanis ritibus, ferri non recusarent, ac potius libentissime audirent. Certe nunquam eorum quisquam se contra homines indignatione correptum ostendit, quod qualia dicta a nobis sunt, talia ipsis aut cogitando, aut dicendo quasi nequitia plena, neque ulla modestia referta tribuerunt. Et quid me oportet oratione progredi longius? cum plane de uno omnium exemplorum maximo, liceat et crudelitatem et immanitatem et tetrum re vera institutum illorum intueri? dico autem de mactandorum hominum ritu. Quod enim non solum brutorum animalium sacrificiis gauderent, verum etiam hominum ipsorum interitu, cujus tandem crudelitatis excessum non superaverit? Hæc enim erant, ut dixi, quæ in præparatione et philosophi et historici apud Græcos memoriæ prodiderint: ex quibus maxime quam perniciosi sint dæmones, quamque multiplicibus machinis, modo quidem oraculum, modo vero auspiciorum, aut signorum, aut hostiarum, aut aliorum similium, hominum pervertant atque implicent genus, demonstrabantur. Quare affirmandum, illorum oraculum nequaquam supremum Deum auctorem habuisse. Neque igitur illa prophetis Hebræorum comparare fas est, quorum primus initiator ac theologus exstitit Moses. Qui quidem quantorum qualiumque bonorum in vita auctor fuerit, jam hinc facile contemplari potes.

Πρῶτον μὲν δογμάτων εὐαγγελικῶν καὶ ἀληθῶν περὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ τῶν ἁπάντων Θεοῦ, περί τε τοῦ δευτέρου αἰτίου τῶν μετ' αὐτὸν λογικῶν καὶ νοερῶν οὐσιῶν, περί τε κοσμογονίας καὶ ἀνθρωπογονίας Γραφὴν ἱερὰν ἐξέδωκεν, ἔτι τε τῶν θεοσεβῶν ἱστορίας τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων, ὥσπερ τινὰς ἀρετῶν εἰκόνας ὑποτυπωσάμενος, εἰς ζῆλον τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν τοὺς ὑπηκόους ἀνεκίνησε· καὶ νομοθεσίας ἐνθέου καὶ καταλλήλου τοῖς τότε χρωμένοις φωτὸς ἀπήρξατο λόγων· καὶ θρησκείας θεοσεβοῦς πέφηνεν εἰσαγωγεύς· καὶ ἐπὶ πᾶσι τῶν μακροῖς ὕστερον χρόνοις ἔσεσθαι μελλόντων τὰς προῤῥήσεις ἀναπεφώνηκεν, ὡς μικρὸν ὕστερον μνημονευθήσεται. Καὶ τοιοῦτος μὲν οὗτος· κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφῆται πάρεργον μὲν, εἴπου τι τῶν ἐφημέρων ἐζητεῖτο, καὶ τοῦτο προὔλεγον τοῖς ἐρωτῶσι· τὸ δὲ κεφάλαιον τῆς προφητείας αὐτοῖς ἐπὶ

207 Primum sententias, opinionesque evangelicas ac veras protulit, de omnium rerum auctore atque opifice Deo; tum de ejusdem Filio, rationalium intelligentiumque naturarum auctore, earum utique, quæ post ipsum exsistere intelliguntur: item de mundi atque hominis creatione, Scripturam sacram exaravit atque edidit. Præterea cum historias religiosorum hominum, et qui olim Deo grati apud Hebræos vixerint, quasi quædam virtutum exemplaria expresserit, eos qui sibi dictanti parerent, ad imitationem virorum bonorum excitavit. Legi vero divinæ, atque iis qui tunc uterentur accommodatæ, primus orationis splendorem adhibuit adorationemque religiosam ac veram introduxit. Postremo iis, qui post se multis sæculis futuri erant, prædictiones enuntiavit, sicut paulo post a nobis commemorabitur: et hic quidem talis. Ad

eumdem vero modum etiam prophetæ qui post illum exstiterunt. Cæterum extra propositum existimetur, sicubi eorum quidpiam quæ in diem quæri solent, ipsi respondissent sciscitantibus. Summa autem omnis illorum prophetiæ in rebus magnis consumebatur. Non enim in divinatione rerum quæ in diem aut in præsens tempus quærerentur, neque parvis aut humilibus negotiis suum, quod a Deo acceperant, munus, dignum putabant. Sed super omni genere hominum divini in illis Spiritus illustratio ingens amplexa erat argumentum, non illa quidem ut de ægrotantis hominis corpore, neque de temporaria hac et omnibus morbis obnoxia vita, divinationem profiteretur: nec alioqui de quibusdam mediis atque indifferentibus, quæ neque, si adsint, ad profectum animæ conducibilia, neque, si non adsint, damnum aliquod aut perniciem afferant, tametsi nonnunquam hæc quoque prædicebant, non primaria quadam ratione, sed quod rerum graviorum perceptionem comitarentur, eisque essent adjuncta. At vero quæ in causis divini ab illis accipiendi Spiritus, ad vaticinandum principem locum obtinerent, ea majus quoddam continebant argumentum, quam ut ad ea quæ dicta sunt, pertinere possent. Quod si quis totum quasi corpus eorum quæ a Mose et aliis post Mosem prophetis scripta sunt, diligentissime exploret, profecto ea nihil aliud amplexa inveniat, quam adhortationem atque doctrinam divini cultus, qui Deo universi, ipsi utique opifici rerum omnium sit exhibendus, cognitionemque ac theologiam supremam de Filio, qui una cum Patre ipse quoque rerum sit auctor. **208** Præterea dehortationem atque eversionem a fallaci multorum deorum cultu, ad hæc veterum sanctorum virorum, qui primi talem religionem observaverint, memoriam prædictionesque et responsa de iis qui multis post sæculis ad illorum vitæ regulam, suam ipsi vitam directuri erant, per adventum Dei ad homines atque præsentiam, ipsius, inquam, Filii, et ipse ejusdem docendæ pietatis munere functurus, et ad salutem vitæ hominum afferendam venturus, in responsis dicebatur, cujus beneficio illi cunctis gentibus et Græcis simul et barbaris, eumdem divini cultus morem, quem veteres Hebræorum religionis amatores servaverant, prodendum esse canebant. Hæc Moses, hæc reliqui item prophetæ, qui omnes in uno ore, quod erat futurum, nuntiabant; atque hæc erat causa cur divinus Spiritus afflaret homines et corriperet, ut videlicet Dei cognitionem ipsos, supremamque de Patre ac Filio theologiam doceret, iisdemque traderet veræ illius pietatis morem, et ad memoriam redigeret eos qui quondam omnes honestatis partes complevissent, necnon eos qui posterioribus temporibus a pietate rituque majorum suorum excidissent, eosque longa oratione reprehenderet: item caneret adventum Salvatoris ac Doctoris universi humani generis, et per illum in cunctas gentes antiquæ Hebræorum religionis propagationem futuram,

A μεγάλοις συνετελεῖτο. Οὐ γὰρ ἐπὶ μαντείᾳ τῶν ἐφημέρων καὶ πρὸς τὸν παρόντα καιρὸν ἐπιζητουμένων, οὐδέ γε σμικρῶν καὶ ταπεινῶν τὰ τῆς θεοφορίας ἠξιοῦντο· ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἡ τοῦ θείου Πνεύματος ἐν αὐτοῖς ἔλλαμψις, μεγίστην ὑπόθεσιν περιέχουσα, οὐ περὶ νοσοῦντος ἀνθρώπου τὸ σῶμα, οὐδὲ περὶ τῆς προσκαίρου καὶ πολυπαθοῦς ταύτης ζωῆς τὴν πρόῤῥησιν ἐπαγγελλομένη, οὐδὲ περί τινος ἀπολωλότος, οὐδ' ἄλλως περί τινων μέσων καὶ ἀδιαφόρων, ἃ οὔτε παρόντα ψυχῆς βελτιώσει συμβάλλεται, οὔτε μὴ παρόντα ζημίαν ἢ βλάβην περιποιεῖ (ἀλλ' ἦν μὲν, ὡς ἔφην, ὅτε καὶ ταῦτα προὔλεγον, οὐ κατὰ τὸν προηγούμενον δὲ λόγον· ἀλλὰ κατὰ ἀκολουθίαν τῆς τῶν κρειττόνων καταλήψεως)· μείζονα μὲν ὑπόθεσιν ἢ κατὰ τὰ εἰρημένα περιεῖχεν. Εἰ B δ' οὖν τις τὴν πᾶσαν περιοχὴν τῆς Μωσέως γραφῆς, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἀκριβῶς διερευνήσειεν, εὕροι ἂν προτροπὴν καὶ διδασκαλίαν εὐσεβείας τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, αὐτὸν δὴ τὸν δημιουργὸν ἁπάντων περιέχουσαν, γνῶσίν τε καὶ θεολογίαν τὴν ἀνωτάτω τοῦ δευτέρου αἰτίου, πάσης δὲ πολυθέου πλάνης ἀποτροπὴν, εἶτα τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν τῶν δὴ καὶ ἀπαρξαμένων τῆς εἰρημένης εὐσεβείας μνήμην, προῤῥήσεις τε καὶ ἀναφωνήσεις κατὰ τὸν ἐκείνων βίον, ὑστέροις ποτὲ χρόνοις μελλόντων βιώσεσθαι, δι' ἐπιφανείας καὶ παρουσίας εἰς ἀνθρώπους Θεοῦ, αὐτοῦ δὴ τοῦ δευτέρου Κυρίου, καὶ Θεοῦ μετὰ τὸν ἀνωτάτω Πατέρα, καὶ αὐτοῦ χρηματίζοντος διδασκάλου τῆς αὐτῆς εὐσεβείας, καὶ Σωτῆρος ἐπιφανησομένου τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ, δι' οὗ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, C Ἕλλησιν ὁμοῦ καὶ βαρβάροις, προὔλεγον τὸν τῆς θεοσεβείας τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων τρόπον παραδοθήσεσθαι. Ταῦτα Μωσῆς, ταῦτα δὲ καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν παῖδες, οἳ πάντες ἐξ ἑνὸς στόματος προεκήρυττον. Καὶ τοῦτ' ἦν τὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ θείου Πνεύματος ἐπιφορᾶς αἴτιον, διδάξαι θεογνωσίαν ἀνθρώπους, καὶ τὴν ἀνωτάτω περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ θεολογίαν, παιδεῦσαί τε τρόπον ἀληθοῦς εὐσεβείας, καὶ μνημονεῦσαι τῶν πάλαι κατωρθωκότων, τόν τε μετὰ τούτων ἔλεγχον διὰ μακρῶν ἐκφᾶναι λόγων, θεσπίσαι τε τὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος καὶ διδασκάλου τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους, καὶ τὴν δι' αὐτοῦ τῆς παλαιᾶς ἐξ Ἑβραίων θεοσεβείας εἰς πάντα τὰ ἔθνη μετάδοσιν προκηρύξαι. Ταῦτα ἦν τὰ ἐξ D αἰῶνος στήλαις καὶ βίβλοις ἱεραῖς τῶν προφητῶν συμφώνως ἀναπεφωνημένα. Αὐτὰ δὴ ταῦτα, ἃ καὶ ἡμῖν, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς μετὰ τὸν μακρὸν αἰῶνα, εἰσέτι νῦν πληρούμενα συνορᾶται· μιᾷ δὲ φωνῇ πάντες οὗτοι καὶ θείῳ Πνεύματι κάτοχοι, πᾶσιν ἀνθρώποις τὸ φῶς τῆς ἀληθοῦς προεκήρυττον εὐσεβείας· ἁγνείαν τε ψυχῆς καὶ σώματος, παντελῆ τε κάθαρσιν διανοίας, ἣν αὐτοὶ πρότερον ἠσκηκότες, τοῖς ὑπηκόοις προὔβάλλοντο, πάσης ἀκολάστου πράξεως τοὺς προσιόντας ἀπείργοντες, μηδὲ τῆς πολυθέου πλάνης ἀπομιμεῖσθαι τὰς ἐκθέσμους ἐπιτηδεύσεις, προτροπάδην δὲ φεύγειν διδάσκοντες πᾶσαν δαιμονικὴν ἐγχείρησιν, καὶ τὰς πάλαι περισπουδάστους ἐκείνας ἀνθρωποθυσίας, τάς τε αἰσχρὰς καὶ ἐπιῤῥήτους περὶ θεῶν διηγήσεις, ὧν ἀπείργοντες, μόνῳ προσ-

ἀνέχειν συνεβούλευον τῷ πάντων δημιουργῷ Θεῷ, οἷα ἐφόρῳ καὶ κριτῇ τυγχάνοντι τῶν ἐν ἀνθρώποις πραττομένων· μηδὲ ἀγνοεῖν τὸν μέλλοντα εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημεῖν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, Σωτῆρα παντὸς γένους ἀνθρώπων, καὶ διδάσκαλον βαρβάρων ὁμοῦ καὶ Ἑλλήνων εὐσεβείας τῆς ἀληθοῦς καταστησόμενον. Τοσοῦτόν τι ἦν τὸ διάφορον τῶν ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος κατόχων καὶ τῶν ὑπὸ δαιμονικῆς ἐνεργείας μαντεύεσθαι προσποιουμένων. Εἶτα τὸ μὲν πονηρὸν δαιμόνιον, οἷα σκότους οἰκεῖον, σκότον καὶ ἀχλὺν περιβάλλον τῇ ψυχῇ διὰ τῆς ἐμφοιτήσεως, τοῦ ὑποφήτου οἷα νεκρὸν ἐξήπλου τοῦ κατὰ φύσιν λογισμοῦ παρενηνεγμένον, οὐδ' ἑπόμενον τοῖς λεγομένοις ἢ πραττομένοις δι' αὐτοῦ, παντελῶς δ' ἀναίσθητον καὶ παράφρονα· παρ' ὃ καὶ μαντείαν, ὥσπερ τινὰ μανίαν, εἰκότως ἐοίκασι τὴν τοιάνδε κατάπτωσιν ἐπικεκληκέναι· τὸ δέ γε ἀληθῶς καὶ ἔνθεον Πνεῦμα, φωτοειδὲς, μᾶλλον δὲ φῶς αὐτὸ τυγχάνον, ᾗ ἂν ἐπέλθῃ ψυχῇ, καινὴν παραχρῆμα καὶ λαμπροτάτην φωτὸς ἡμέραν ἐν αὐτῇ κατειργάζετο, διαυγεστέραν τε καὶ θεωρητικωτέραν πολὺ πλέον νῦν ἢ πρότερον αὐτὴν αὐτῆς ἀποφαῖνον, ὥστε νήφειν καὶ ἐγρηγορέναι, συνορᾷν τε πάντων μάλιστα καὶ συγκρίνειν τὰ θεσπιζόμενα· παρ' ὃ μοι δοκοῦμεν εὖ καὶ ἀληθῶς προφήτας ἀποκαλεῖν τοὺς τοιούσδε, παρὰ τὸ προφαίνειν καὶ προφωτίζειν ἐν αὐτοῖς τὸ θεῖον Πνεῦμα μὴ μόνον τὰ παρόντα, ἀλλὰ καὶ τῶν μελλόντων ἀληθῆ καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν. Σκέψασθε δὲ εἰ μὴ πολὺ κρείττων οὗτος καὶ ἀληθὴς ὁ λόγος, φάσκων Πνεῦμα θεῖον ψυχαῖς ἐπιφοιτᾷν κεκαθαρμέναις, καὶ νῷ λογικῷ καὶ διαυγεῖ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Θείου παρεσκευασμέναις, ἢ ὁ τῶν ἐν ἀψύχῳ ὕλῃ καὶ σκοτίοις μυχοῖς ἐναποκλειόντων τὸ Θεῖον, ἔν τε γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν οὐ καθαραῖς ψυχαῖς, ἤδη δὲ καὶ ἐπὶ κόρακας καὶ ἱέρακας καὶ ἄλλους οἰωνοὺς, ἐπί τε αἶγας καὶ ἄλλα ζῶα, ναὶ μὴν καὶ ἐπὶ ὑδάτων συστάσεις, ἔν τε ἡπατοσκοπίαις, καὶ αἵμασι νοσερῶν καὶ εἰδεχθῶν κνωδάλων, ἑρπετῶν τε ἰοβόλων σώμασιν, οἷον δρακόντων καὶ γαλῶν, καί τινων ἄλλων τοιουτοτρόπων, δι' ὧν τὴν τῶν μελλόντων πρόγνωσιν οἱ θαυμάσιοι τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐκφαίνειν ὑπειλήφασι. Τοῦτο δ' ἀνδρῶν ἦν μὴ συνεωρακότων Θεοῦ φύσιν, μηδέ γε θείου Πνεύματος δύναμιν ἐπινενοηκότων, οὐδαμῶς μὲν ἐμφιλοχωροῦσαν ἀψύχοις ἢ ἀλόγοις ζώοις, ἀλλ' οὐδ' ἐν λογικοῖς ἅπασιν, εἰ μή ποτε ἄρα ἢ μόνων ψυχῶν καὶ ἐναρέτοις ψυχαῖς, οἵους ἡμῖν ἀρτίως ὁ λόγος τοὺς Ἑβραίων ὑπέγραψε προφήτας· οὓς τοῦ θείου Πνεύματός φαμεν ἀξιωθῆναι μεγάλων ἕνεκεν πραγμάτων οἰκουμένης ἁπάσης ἀνθρώπων βελτιώσει συμβαλλομένων. Εἰ δέ ποτ' αὐτοῖς σκιᾶς δίκην ἐπηκολούθει τὸ καὶ τὰ παρόντα τῶν μέσων καὶ ἀδιαφόρων γνωρίζειν, καὶ προλέγειν κατὰ καιρὸν τὰ ἀγνοούμενα τοῖς ἐρωτῶσιν ἀναγκαίως καὶ τοῦτο τοῖς πάλαι αὐτοῖς πλησιάζουσι παρεῖχον, ὡς ἂν μὴ δοκοῖεν οἱ λίχνοι περὶ τὰς προγνώσεις εὐλόγως ἀποκλίνειν ἐπὶ τὰ ἔξω τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν μαντεῖα σπάνει προφητῶν οἰκείων. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε τέλος ἐχέτω, τῆς ἐν τοῖς Ἑβραίων προφήταις θείας δυνάμεως ὄντα παραστατικά. Ὥρα δὴ οὖν αὐτοῖς, οἷα δὴ ἐνθέοις ἀνδράσι καὶ σοφοῖς, οὐ κατ' ἄνθρωπον γέ-

A nuntiaret. Hæc sunt quæ ab initio et titulus et libris sacris prophetarum, concordi voce enuntiata fuerunt; ipsa, inquam, hæc, quæ etiam nos post longissimum tempus, hodierno ipso die compleri oculis nostris intuemur. Hi vero omnes uno ore, divino Spiritu afflati, cunctis hominibus lumen veræ pietatis aperiebant, atque animæ et corporis castitatem perfectamque mentis purgationem commendabant. Quam cum ipsi prius exercuissent, iis qui sibi auscultarent, proponebant, et ab omni minus honesta actione eos qui ad se accederent, prohibebant deterrebantque, ne studia illa nefaria imitarentur quæ ab errore colendi multos deos profecta fuerant: tum præcipiti quodam cursu docebant, ut fugerent omnem dæmonicam traditionem, priscasque illas omni studio celebratas hominum mactationes, obscenasque de diis et nefandas narrationes: a quibus cum B homines probiberent, unum universi opificem Deum, **209** quasi præsidem ac judicem omnium quæ ab hominibus agantur, ut attenderent, hortabantur: atque interim ne ignorarent eum, qui venturus erat ad homines, Christum utique Dei, Salvatorem universi humani generis, ac Doctorem non minus barbaris quam Græcis veræ pietatis destinatum. Hæc sane erat differentia inter eos qui Spiritum Dei receperant, et eos qui dæmonico instinctu divinationem profitebantur. Deinde pravum quidem unumquodque dæmonium tanquam tenebrarum amicum, animum tenebris et caligine involvens, C accessu suo quemcunque sibi subjecerat, naturali usu rationis deturbatum, quasi mortuum distendebat. Itaque ille tanquam omni sensu spoliatus, factusque amens, quid a se vel diceretur vel ageretur, neutiquam intelligentia consequebatur. Ex qua re merito istiusmodi alienationi nomen imposuerunt, quod cum divinationem significet, a furore videtur esse deductum. Verus autem divinusque Spiritus cum lucidissimus, ac potius ipsa lux sit, ad quamcunque animam accesserat, in ea continuo novum ac splendidissimum lucis diem comparabat, eamdemque et nitidam et ad contemplandum idoneam, multo amplius nunc quam prius esse consuevisset, reddebat. Itaque cum maxime et sobrii erant, et vigilabant, et præ aliis omnibus quæ caD nebant, ipsi intuebantur et comparabant. Ex quo mihi bene vereque videmur eos qui tales exstiterint, vocare prophetas, quod divinus in eis Spiritus ante ostendere, et lumine suo anticipare, non præsentium modo, verum etiam futurorum veram, certamque cognitionem consueverit. Cæterum, contemplamini, quæso, longene melior hæc et verior oratio, quæ ait divinum Spiritum in animas expurgatas, et ad suscipiendam Divinitatem intelligentia et ratione nitida comparatas, ingredi solitum, an eorum qui in materia inanima et tenebricosis secessibus, divinum quod sit, includunt: atque in feminarum virorumque impuris animis, neenon in corvis atque accipitribus avibusque cæteris, præterea in capris et reliquis animalibus, quinetiam in

aquarum collectionibus, in extispiciis, in cruoribus odiosarum ac deformium belluarum, in venenatorum serpentium corporibus, ut draconum et mustelarum, et aliorum ejusdem generis, per quæ futurarum rerum cognitionem a supremo Deo indicari et prodi, admirabiles isti et egregii auctores, contra quos dicimus, putaverunt. **210** Porro istuc hominum fuit nullam divinæ naturæ rationem habentium, neque vero quænam sit divini Spiritus vis, considerantium, quæ nullo modo inanima brutaque animalia incolere gaudet, ac ne rationalia quidem cuncta, sed ea tantum in quorum animis virtus insit perfecta, quales paulo ante prophetas Hebræorum oratio nostra descripsit, quos diximus magnarum rerum causa, divino Spiritu dignos esse habitos, utpote qui orbis universi hominibus ea proderent quæ ad ipsorum in virtute profectum conducerent; quod si quando illos instar umbræ, etiam rerum præsentium ac mediarum atque indifferentium cognitio comitata est, usque adeo ut sciscitantibus quæ ignorarent, ad tempus quoque prædicerent, etiam hoc ipsum necessario illis qui ad ipsos accederent, præbebant: nimirum ne isti curiosi ac perquam avidi divinationum, jure ad extrema aliarum nationum oracula, penuria domesticorum prophetarum, secedere viderentur. Sed hæc hactenus dicta sint, ad illam vim divinam demonstrandam quæ in prophetis Hebræorum inerat. Tempus igitur jam est ut illi tanquam ii qui viri divini sapientesque, non humano more, exstiterunt, sed afflati divino Spiritu, quæ credenda essent, docuerint, sua ipsorum decreta, et cum pietate conjunctas incorruptasque theologias, sine omni prorsus ambiguitate nos doceant, ut videamus num usquam quidquam a virtute ac veritate alienum importent. Agedum igitur jam deinceps, novo quodam dicendi initio assumpto, quæ in Evangeliis de Salvatore nostro Jesu Christo theologia continetur, eam propheticis quoque testimoniis comprobemus. Evangelica igitur testificatio talem de Christo profert theologiam: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum: omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil [15]. » Vocat porro illum lucem intelligentem, vocat etiam Dominum, sicut interim Deum quoque. Divinus autem Paulus, tanquam Christi discipulus et apostolus, eidem theologiæ concordat, ubi de illo hæc narrat: « Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt universa, in cœlo et in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnia, et omnia per ipsum constant [16]. » Vocatur autem et Dei virtus et Dei sapientia. **211** Hæc ipsa igitur hoc tempore de propheticis Hebræorum monumentis, quasi de variis floribus colligenda nobis proposita sunt ut per utriusque partis consensionem demonstratio constet veritatis. Cæterum, ignorare neutiquam oportet, quemadmodum divina oracula, cum multum quod, tum in verbis, tum in sententiis, mirifice excellat, Hebraica lingua contineant, variam diversamque in Græca lingua interpretationem, ob difficultatem contemplandi, sortita sint. Sed cum olim viri Hebræi multi simul convenerint, et una eademque voce illa omnia converterint, eos maxime sequemur, quandoquidem Christi quoque Ecclesiæ iisdem uti placuit. Sicubi autem usu venerit, ne juniorum quidem interpretum novas editiones, quas etiam nunc Judæi libenter usurpant, recusabimus: ut ea quæ ad nostram hanc demonstrationem pertinent, ex omni parte stabilius firmiusque consistant. Cum hæc hactenus præfati simus, reliquum jam est, ut in ipsas divinas voces insistamus.

A νομένοις, κατ' ἐπίπνοιαν δὲ θείου Πνεύματος πείθεσθαι διδάσκουσι, παιδεύεσθαί τε τὰ παρ' αὐτοῖς δόγματα, καὶ τὰς εὐσεβεῖς καὶ ἀδιαπτώτους θεολογίας, οὐκέτ' ἀμφιβολίαν ἔχοντα, μή πη ἀρετῆς καὶ ἀληθείας ἀλλότριον ἐπάγονται. Φέρ' οὖν ἤδη λοιπὸν, ἀναλαβόντες ἐξ ὑπαρχῆς τὸν λόγον, τὴν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ θεολογίαν, ἀπὸ τῆς προφητικῆς μαρτυρίας πιστωσώμεθα. Ἡ μὲν οὖν εὐαγγελικὴ μαρτυρία ὧδε τὸν Χριστὸν θεολογεῖ· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. » Καλεῖ δ' αὐτὸν καὶ φῶς νοερὸν, καλεῖ δὲ καὶ Κύριον, ὥσπεροῦν καὶ Θεόν. Καὶ ὁ θεσπέσιος δὲ Παῦλος, οἷα τοῦ Χριστοῦ μαθητὴς ὢν καὶ ἀπόστολος, συνᾴδει τῇ θεολογίᾳ, B ταῦτα περὶ αὐτοῦ διεξιών· « Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἀοράτου, Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι. Τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα δι' αὐτοῦ συνέστηκε. » Κέκληται καὶ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία. Αὐτὰ δὴ οὖν ταῦτα πρόκειται καὶ νῦν ἀπὸ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητικῶν γραφῶν ἐξανθίσασθαι, ὡς ἂν διὰ τῆς ἐν ἑκατέροις τοῖς μέρεσι συμφωνίας ἡ τοῦ ἀληθοῦς ἀπόδειξις παρασταθείη. Χρὴ δὲ μὴ ἀγνοεῖν, ὅτι οἱ μὲν θεῖοι χρησμοὶ, πολὺ τὸ καὶ πρὸς λέξιν καὶ πρὸς διάνοιαν ὑπερφυὲς τῇ Ἑβραίων φωνῇ περιέχοντες, διαφόρου τῆς ἐπὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἑρμηνείας τετυχήκασι, τοῦ δυσθεωρήτου χάριν. Οἱ δ' οὖν ἄνδρες C ἀθρόως Ἑβραῖοι συμφώνως αὐτὰς μεταβεβλήκασιν, οἷς μάλιστα τὸν νοῦν προσέξομεν, ὅτι δὴ καὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ τούτοις κεχρῆσθαι φίλον. Εἰ δέ που γίνοιτο χρεία, οὐδὲ τὰς τῶν μετὰ ταῦτα νεωτέρων ἑρμηνευτῶν ἐκδόσεις, αἷς εἰσέτι νῦν Ἰουδαίοις χρῆσθαι φίλον, παραιτησόμεθα· ὡς ἂν πανταχόθεν τὰ τῆς ἀποδείξεως ἡμῖν βεβαιοτέρας τύχοι παραστάσεως. Τούτων ἡμῖν πεπροοιμιασμένων, καὶ τῶν ἐνθέων φωνῶν ἤδη λοιπὸν ἐφαψόμεθα.

[15] Joan. I, 1-3. [16] Coloss. I, 15-17.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὡς παρ' Ἑβραίοις ὁ σοφώτατος Σολομὼν ἐν Παροιμίαις οἶδέ τινα πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ δύναμιν, ἣν καὶ σοφίαν Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ προσαγορεύει, ὥσπεροῦν καὶ ἡμεῖς δοξάζομεν.

« Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσκήνωσα βουλὴν, καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. Φόβος Κυρίου μισεῖ ἀδικίαν, ὕβριν τε καὶ ὑπερηφανίαν, καὶ ὁδοὺς πονηρῶν. Μεμίσηκα δὲ ἐγὼ διεστραμμένας ὁδοὺς κακῶν. Ἐμὴ βουλὴ καὶ ἀσφάλεια, ἐμὴ φρόνησις, ἐμὴ δὲ ἰσχύς. Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην· δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς· ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ· οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες εὑρήσουσι χάριν· πλοῦτος καὶ δόξα ἐμοὶ ὑπάρχει, καὶ κτῆσις πολλῶν καὶ δικαιοσύνη. Βέλτιον ἐμὲ καρπίζεσθαι ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον πολύ· τὰ δὲ ἐμὰ γεννήματα κρεῖσσον ἀργυρίου ἐκλεκτοῦ. Ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης ἀναστρέφομαι, ἵνα μερίσω τοῖς ἐμὲ ἀγαπῶσιν ὕπαρξιν, καὶ τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν ἐμπλήσω ἀγαθῶν· ἐὰν ἀναγγείλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. Κύριος ἐποίησε χώρας ἀοικήτους καὶ ἄκρα οἰκούμενα τῆς ὑπ' οὐρανόν. Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ, καὶ ὅτε ἀφώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων· ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανὸν, ἐν τῷ τιθέναι τῇ θαλάσσῃ ἀκριβασμὸν αὐτοῦ, καὶ ὕδατα οὐ παρελεύσονται στόμα αὐτοῦ· ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἁρμόζουσα. Ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε. Καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραινόμην ἐν προσώπῳ αὐτοῦ, ἐν παντὶ καιρῷ, ὅτε ηὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ ηὐφραίνετο ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων. Ἡ πρὸ τῶν γεννητῶν θεία καὶ πανάρετος οὐσία, ἡ νοερὰ καὶ πρωτότοκος τῆς ἀγεννήτου φύσεως εἰκὼν, ὁ γνήσιος καὶ μονογενὴς τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ Υἱὸς, πολυώνυμός τις ὢν, καὶ διὰ πλείστων προσρήσεων θεολογούμενος, τῷ τῆς σοφίας ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀξιώματί τε καὶ προσηγορίᾳ τετίμηται. Λόγον δὲ Θεοῦ αὐτὸν, καὶ Φῶς, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ Σοφίαν προσαγορεύειν μεμαθήκαμεν. Εἰ δὴ οὖν τὰ μετὰ χεῖρας αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ, ὡς ἂν Θεοῦ Σοφία ζῶσα καὶ καθ' αὑτὴν ὑφεστῶσα, διὰ τοῦ σοφωτάτου Σολομῶντος διεξέρχεται λέγων, « Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσκήνωσα βουλὴν, καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην » καὶ τὰ τούτοις ἐπαγόμενα· ἀλλὰ καὶ ὡς τὴν τῶν ὅλων διοίκησιν καὶ πρόνοιαν ἀναδεδεγμένος ἐπιφέρει· « Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην· δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται· » εἶτα, εἰ-

[97] Prov. VIII, 12-31.

A

CAPUT I.

Quemadmodum apud Hebræos sapientissimus Salomon, in Proverbiis novit quamdam primogenitam Dei virtutem, quam et sapientiam Dei, et ejusdem sobolem appellat: sicut interim nos quoque eamdem glorificamus.

« Ego Sapientia habitavi consilium, et cognitionem, et cogitationem ego invocavi: timor Domini odit injustitiam, contumeliamque et superbiam, et vias pravorum: odi vero ego perversas vias malorum: meum est consilium et stabilitas: mea est prudentia, mea autem fortitudo: per me reges regnant, et potentes scribunt justitiam: per me magni viri magnificantur, et tyranni per me obtinent terram: ego amantes me diligo, et qui quærunt me B invenient gratiam: divitiæ et gloria mihi adsunt, et possessio multorum justitia. Melius est frui me, quam auro et lapide pretioso multo: mei vero fetus, meliores argento electo. **212** In viis justitiæ ambulo, et inter vias veritatis versor, ut dividam diligentibus me substantiam, et thesauros eorum impleam bonis: si annuntiavero vobis quæ quotidie fiunt, memoravero quæ a sæculo sunt ad numerandum. Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua: ante sæculum fundavit me, in principio antequam terram faceret, et antequam abyssos faceret, antequam prodirent fontes aquarum, antequam montes suis sedibus firmarentur, ante omnes colles gignit me: Dominus fecit regiones, et eas quæ non habitantur, et vertices qui habitantur, ejus C quæ sub cœlo est: quando parabat cœlum, simul cum eo aderam, quando segregabat sedem suam super ventos, quando fortes faciebat superiores nubes, et ut stabiles ponebat fontes ejus, quæ sub cœlo est, dum poneret mari consummationem suam, et aquæ non præteribunt os ejus, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram apud illum componens: ego eram apud quam gaudebat, quotidie vero lætabar in vultu illius in omni tempore: quando lætabatur quod orbem terrarum perfecisset, et lætabatur in filiis hominum [97]. » Divinam et omnem in se habens virtutem, quæ cunctis rebus genitis antiquior est essentia, quæ intelligens et primogenita ingenitæ naturæ imago est, legitimus atque unicus maximi Dei Filius, qui multis nominibus di- D citur, de quo ut de Deo pluribus appellationibus loquimur, hoc in loco Sapientiæ dignitatem atque appellationem, honoris et amplitudinis gratia accepit, Verbum autem Dei eumdem, et Lucem, et Vitam, et Veritatem, et postremo Christum Dei Virtutem, et Dei Sapientiam appellare jam didicimus: jam igitur in his quæ nunc in manibus sunt, ipse de seipso, tanquam Dei vivens Sapientia, et quæ per seipsam consistat, per sapientissimum Salomonem verba facit, dum dicit: « Ego Sapientia habitavi consilium, et cognitionem, et cogitationem ego invocavi, » et quæ his adjuncta sunt. Sed etiam quasi is qui ipsius universi administrationem et

providentiam acceperit, adjungit, « Per me reges regnant, et potentes scribunt justitiam, per me magni viri magnificantur; » deinde ubi dixit se memoraturum quæ a sæculo sunt, adjungit dicens: « Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua, ante sæculum fundavit me. » **213** Quibus verbis interim seipsum genitum, neque eumdem cum Ingenito docet esse, eum sane qui ante omne ævum essentiam acceperit, et in modum fundamenti cunctis genitis rebus præmissus sit. Ex quo divinum Apostolum argumentum accepisse credibile est, ut de illo diceret, « Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt universa, in cœlo et in terra [88]. » Siquidem primogenitus omnis creaturæ dictus est in illo: « Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua. » Jure autem imago Dei intelligetur, utpote qui genitura sit ingenitæ naturæ. Hoc igitur in his quæ in manibus sunt confitetur, ubi ait: « Antequam montes suis sedibus firmarentur, » et, « Ante omnes colles, gignit me. » Inde illum Filium unicum, et primum genitum Dei Verbum appellamus, qui quidem idem sit cum ea Sapientia de qua dictum est. Quomodo autem genituram illum esse Dei dicamus, alius erit et proprius indagandi locus, quoniam neque secundum projectionem, neque secundum diductionem, aut divisionem, aut diminutionem, aut sectionem, aut omnino secundum aliquid eorum quæ in genitura mortali exigi solent, ineffabilem illius procreationem cogitamus: neque fas est ullis genitis rebus illius aut genituram, aut propagationem, quæ quidem nullis neque verbis, neque nominibus comprehendi potest, similem arbitrari, neque vero aliquam illi eorum quæ temporaria et mortalia sunt, comparare imaginem: quoniam neque secundum eas animalium procreationes, quæ apud nos visuntur, essentiam de essentia, eamque divisibilem aut separabilem, Filium de Patre, patiendo aut dividendo prodiisse, pie dicere possumus: partes enim nullas habet, insecabileque est, quod divinum est, non secatur, non dividitur, non extenditur, non corripitur, non diminuitur, non majus, non pejus, non melius fit; non habet in seipso aliquid quod a seipso sit aliud, ut illud possit abjicere: quidquid enim in aliquo est, aut est tanquam accidens, ut album in corpore, aut tanquam aliud in alio, ut in prægnante fetus quem in utero gestat, aut tanquam pars in toto, ut in corpore manus, vel pes, vel digitus, quæ totius sunt partes, quarum si abscissionem, aut sectionem aliquam, aut divisionem patiantur corpora, imperfectum ac mutilum ipsum totum, veluti summa parte amputata, relinquitur. At enim in ingenita maximi Dei natura, **214** et in unici ejusdem primoque geniti Filii procreatione, talem usurpare imaginem aut similitudinem, omnium quæ impia sunt, maxime impium sit. Non igi-

[88] Colos. I, 15.

A πῶν μνημονεύσειν τὰ ἐξ αἰῶνος, ἐπάγει λέγων· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με· » δι' ὧν ὁμοῦ καὶ γενητὸν ἑαυτὸν, οὐχὶ δὲ τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ Ἀγεννήτῳ διδάσκει, πρὸ παντὸς αἰῶνος οὐσιωμένον, θεμελίου τε τρόπον τῶν γεννητῶν ἁπάντων προβεβλημένον. Ὅθεν τὸν θεῖον Ἀπόστολον εἰκὸς ὁρμώμενον περὶ αὐτοῦ φάναι· « Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. » Πρωτότοκος μὲν γὰρ πάσης ἀνείρηται κτίσεως, κατὰ τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· » νοοῖτο δ' ἂν εἰκότως εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὡς ἂν γέννημα τῆς ἀγεννήτου φύσεως τυγχάνων. Τοῦτο δὲ οὖν ἐν τοῖς μετὰ χεῖρας ὁμολογεῖ, δι'
B ὧν φησι· « Πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, » καὶ, « Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. » Ἔνθεν αὐτὸν Υἱὸν μονογενῆ, καὶ πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναγορεύομεν τὸν αὐτὸν ὄντα τῇ δηλουμένῃ Σοφίᾳ. Ὅπως δὲ γέννημα Θεοῦ αὐτὸν εἶναί φαμεν, ἰδίας ἂν δέοιτο ἐξετάσεως· ἐπεὶ μήτε κατὰ διάστασιν, ἢ διαίρεσιν, ἢ μείωσιν, ἢ τομὴν, ἢ κατά τι ὅλως τῶν ἐπὶ τῆς θνητῆς γενέσεως ἐπιτελουμένων, τὴν ἀπόῤῥητον αὐτοῦ γενεσιουργίαν ἐπινοοῦμεν. Οὐδὲ γὰρ θέμις τῶν ἐν γενητοῖς τισι τὴν ἄῤῥητον καὶ ἀκατονόμαστον αὐτοῦ γένεσίν τε καὶ οὐσίωσιν ἀφομοιοῦν, οὐδέ τινα τῶν ἐπικαίρων καὶ θνητῶν παραβάλλειν αὐτῷ εἰκόνα· ἐπεὶ μηδὲ κατὰ τὰς παρ' ἡμῖν τῶν ζώων γενέσεις οὐσίαν ἐξ οὐσίας κατὰ πάθος ἢ διαίρεσιν, μεριστὴν
C καὶ χωριστὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς προεληλυθέναι τὸν Υἱὸν φάναι ὅσιον. Ἀμερὲς γὰρ καὶ ἄτομον τὸ Θεῖον, οὐ τεμνόμενον, οὐ διαιρούμενον, οὐκ ἐκτεινόμενον, οὐ μειούμενον, οὐ συστελλόμενον, οὐ μεῖζον, οὐ χεῖρον, οὐ κρεῖττον αὐτοῦ γινόμενον, οὐκ ἔχον τι ἐν ἑαυτῷ ἕτερόν τι αὐτοῦ, ἵνα καὶ πρόηται τοῦτο. Πᾶν γὰρ τὸ ἔν τινι ὂν, ἢ ὡς συμβεβηκὸς, οἷον λευκὸν ἐν σώματι, ἢ ὡς ἕτερον ἐν ἑτέρῳ τυγχάνει, ὡς τὸ ἐν τῇ κυοφορούσῃ κατὰ γαστρὸς κυοφορούμενον, ἢ ὡς μέρος ἐν τῷ ὅλῳ, ὡς ἂν ἐν σώματι χεὶρ ἢ ποῦς, ἢ δάκτυλος τοῦ παντὸς ὄντα μέρη, ὧν ἀποκοπὴν ἤ τινα τομὴν ἢ διαίρεσιν πεπονθότων, ἀτελὲς καὶ κολοβὸν, ὡς ἂν τοῦ μέρους ἠκρωτηριασμένου, ἀπολέλειπται τὸ πᾶν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ εἰκόνι τοιᾷδε καὶ ὁμοιώσει χρῆσθαι ἐπὶ τῆς ἀγεννήτου φύσεως τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, καὶ τῆς
D τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ καὶ Πρωτοτόκου γενέσεως, πάντων ἂν εἴη ἀσεβέστατον. Οὐ τοίνυν ὡς ἕτερον ἐν ἑτέρῳ, ἐξ ἀπείρων καὶ ἀνάρχων αἰώνων ἦν ὁ Υἱὸς ἀγέννητος ἐν τῷ Πατρὶ, μέρος ὢν αὐτοῦ, ὃ μεταβληθὲν ὕστερον καὶ κενωθὲν ἐκτὸς αὐτοῦ γέγονε· τροπὴ γὰρ αὐτῇ ἤδη τοῦτο οἰκεῖον· καὶ δύο γ' ἂν οὕτως ἀγέννητα εἶεν, τὸ προβεβληκὸς καὶ τὸ προβεβλημένον. Καὶ τίς ἦν κατάστασις κρείττων; Ἆρα ἡ πρὸ τῆς τροπῆς τῆς κατὰ τὴν προβολὴν διαστάσεως; Οὔκουν ὡς μέρος ἢ μέλος ἀγεννήτως ἡνωμένον ἀεὶ πρότερον, ἔπειτα δὲ διαστὰν καὶ χωρὶς γενόμενον τοῦ ὅλου, τὸν Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς οἷόν τε ἐπινοεῖν. Ἄῤῥητα γὰρ καὶ ἄντικρυς ἀσεβῆ ταῦτα, ὕλης μὲν

ὄντα σωμάτων οἰκεῖα, τῆς δὲ ἀσωμάτου καὶ ἀΰλου φύσεως ἀλλότρια. Διὸ κατὰ καιρὸν εἰκότως ἄν τις ἐνταῦθα πάλιν τὸ, « Τὴν γένεσιν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » ἀναφθέγξαιτο ἄν· ἐπειδὴ καὶ τὴν ἐναντίαν ἐλθεῖν οὐκ ἀκίνδυνον, καὶ ἁπλῶς οὕτως ἐξ οὐκ ὄντων γεννητὸν τὸν Υἱὸν τοῖς λοιποῖς γεννητοῖς ὁμοίως ἀποφήνασθαι· ἄλλη γὰρ Υἱοῦ γένεσις, καὶ ἄλλη ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργία. Ἀλλὰ γὰρ ὥσπερ ἡ θεία Γραφὴ τοτὲ μὲν πρωτότοκον πάσης κτίσεως τὸν Υἱὸν ἀναγορεύει ἐξ αὐτοῦ προσώπου, τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, » φάσκουσα· τοτὲ δὲ γέννημα τοῦ Πατρὸς εἶναι, λέγει κατὰ τὸ, « Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με· » ταύτῃ καὶ ἡμῖν ἕπεσθαι ὑγιῶς ἂν ἔχοι, καὶ τὸ πρὸ πάντων αἰώνων εἶναι Λόγον ὄντα Θεοῦ δημιουργικὸν, καὶ τὸ Πατρὶ συνεῖναι, μονογενῆ τε Υἱὸν εἶναι τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, ὑπουργόν τε καὶ συνεργὸν τῷ Πατρὶ τῆς τῶν ὅλων οὐσιώσεώς τε καὶ διακοσμήσεως γεγεννημένον ὁμολογεῖν. Εἰ γὰρ οὖν καὶ ἄλλο τι ἄῤῥητον καὶ ἀκατάληπτον ἡμῖν ἐν τῇ τῶν ὅλων ἀπολέλειπται φύσει, μυρία δὲ τὰ τοιαῦτα, ὁποῖα καὶ τὰ τοῖς θεοφιλέσιν ἐπηγγελμένα τυγχάνει, « Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· πολὺ πρότερον πάσης ἐννοίας ἐπέκεινα, ἄῤῥητα καὶ ἀκατονόμαστα, ἀνεπινόητά τε καὶ ἀνενθύμητα γένοιτο ἂν τὰ περὶ τῆς πρώτης τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ γενέσεως, ἄλλο μηδὲν πλέον ἐχόντων ἡμῶν περὶ αὐτοῦ λέγειν τε καὶ νοεῖν ἢ· « Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » Εἰ δέ τις τούτου περαιτέρω χωρῶν τόλμῃ προαχθείη τὰ πάντῃ ἀπερινόητα ὁρατικοῖς καὶ σωματικοῖς παραβάλλειν ὑποδείγμασι, τάχα ἂν εἴποι τῆς τοῦ Πατρὸς ἀγεννήτου φύσεως καὶ τῆς ἀνεκφράστου οὐσίας, ὥσπερ εὐωδίαν τινὰ καὶ φωτὸς αὐγὴν τὸν Υἱὸν ἐξ ἀπείρων αἰώνων, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰώνων ὑποστῆναι, γενόμενόν τε συνεῖναι, καὶ συγγενόμενον ἀεὶ τῷ Πατρὶ ὡς τῷ μύρῳ τὸ εὐῶδες, καὶ τῷ φωτὶ τὴν αὐγὴν, ἀλλ' οὐ τοῖς ὑποδείγμασι κατὰ πάντα τρόπον ὁμοίως, ὥσπεροῦν ἤδη πρότερον εἴρηται. Τὰ μὲν γὰρ ἄψυχα σώματα τὸ συμβεβηκὸς ἐν ποιότησι κέκτηνται· ἥ τε γὰρ αὐγὴ, σύμφυτος οὖσα τῇ τοῦ φωτὸς φύσει, καὶ οὐσιωδῶς συνυπάρχουσα τῷ φωτὶ, οὐκ ἂν δύναιτο ἐκτὸς ὑφεστάναι τοῦ ἐν ᾧ ἐστιν· ὁ δέ γε τοῦ Θεοῦ Λόγος καθ' ἑαυτὸν οὐσίωταί τε καὶ ὑφέστηκε, καὶ οὐκ ἀγεννήτως συνυπάρχει τῷ Πατρὶ, ἀλλ' ὡς μονογενὴς Υἱὸς μόνος πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένος· ἥ τε εὐωδία, ἀποῤῥοή τις οὖσα σωματικὴ τοῦ ὑποκειμένου, καθ' ἑαυτὴν ἐκτὸς τοῦ πρώτου αἰτίου τὸ πλησιάζον πληροῦσα, οὐδὲν ἧττον σωματικὴ οὖσα καὶ αὐτὴ τυγχάνει. Οὐ ταύτῃ οὖν ἡμῖν νοηθήσεται καὶ τὰ περὶ τῆς πρώτης οὐσιώσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Οὐδὲ γὰρ ἐξ οὐσίας τῆς ἀγεννήτου κατά τι πάθος ἢ διαίρεσιν οὐσιωμένος, οὐδέ γε ἀνάρχως συνυφέστηκε τῷ Πατρί· ἐπεὶ ὁ μὲν ἀγέννητος, ὁ δὲ γεννητός· καὶ ὁ μὲν Πατὴρ, ὁ δὲ Υἱός. Προϋπάρχειν δὲ καὶ προϋφεστάναι Πατέρα Υἱοῦ, πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσειεν. Εἴη δ' ἂν ταύτῃ καὶ εἰκὼν Θεοῦ, ἀῤῥήτως πάλιν καὶ

A tur tanquam aliud in alio, ex infinitis et principio carentibus sæculis, erat Filius ingenitus in Patre, qui pars illius quædam esset, quæ quidem posterius commutata et ejecta extra illum secesserit : jam enim istud conversionis proprium foret, et sic sane duo essent ingenita, unum id quod projecisset, alterum quod projectum esset! Et quinam, quæso, status melior? Num is qui ante conversionem fuit, quo per projectionem diductio facta est? Ergo quasi pars vel membrum antea semper ingenite adhærens, deinde diductum et seorsum abiens a toto, sic Filius a Patre cogitari poterit. Sed enim infanda et prorsus impia hæc, quæ materiæ quidem corporum conveniunt et adhærent ut propria, ab incorporea vero et materiæ experte natura, abhorrent alienaque sunt. B Quocirca merito quispiam hoc in loco et opportune rursus illud proferet : « Generationem ejus quis enarrabit? [**] » Siquidem in contrariam abire partem, et simpliciter sic enuntiare, ex nihilo genitum esse Filium eadem ratione qua reliqua quæ facta sunt, non absque periculo sit : alia est enim Filii generatio, et alia per Filium aliarum rerum creatio. Quare cum divina Scriptura modo quidem primogenitum omnis creaturæ Filium appellet, ex ipsius persona sic dicens : « Dominus creavit me initium viarum suarum, » modo autem genituram Patris dicat, ubi ait : « Et ante omnes colles gignit me, » hanc item nos sequi sani judicii sit, confiterique ante omnia sæcula esse Verbum Dei creatoris administrum, esseque una cum Patre, et unicum esse maximi Dei Filium, qui Patri det operam, C ejusque sit socius, dum omnia quæ sunt, facit ut sint, eademque disponit. Etenim si item aliud quidpiam, quod neque dici, neque comprehendi a nobis possit, in natura universi remansit (sunt autem innumerabilia hujuscemodi), quale utique habetur quod Dei amicis promissum est, « Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, » ut sanctus ait Apostolus [1], multo prius supra omnem cogitationem ferantur ac neque dici neque denominari, neque intelligi, nec animo concipi possint, quæ ad primam unici Dei Filii generationem pertinent. De quo sane nihil habemus amplius quod dicamus aut cogitemus quam illud : « Generationem D ejus **215** quis enarrabit? » Quod si quis hoc ulterius progrediens eo provehatur audaciæ, ut quæ nulla prorsus intelligentia comprehendi possunt, ea visibilibus et corporeis exemplis assimilet, forsitan dicat, ingeniti Patris naturæ atque ineffabilis essentiæ, quasi fragrantiam quamdam, ac lucis splendorem, ipsum Filium ex infinitis sæculis, ac potius ante omnia sæcula exstitisse; dumque exsistit simul esse, neque Patrem unquam relinquere, sicut nec unguentum bonus odor, nec lucem splendor relinquit; verum exempla hæc non omnimodo integram præstant similitudinem, sed quomodo jam antea dictum est : nam corpora inanimata ipsum ac-

[**] Isa. VIII, 8. [1] I Cor. II, 9.

cidens in qualitatibus retinent; splendor enim, cum ipsam lucis naturam comitetur, nec ipsam unquam lucis essentiam relinquat, extra ad ipsum, in quo est, stare non potest : at vero ipsum Dei Verbum per seipsum et essentiam obtinet et consistit, nec absque gignendi ratione cum Patre exsistit simul, sed tanquam unicus Filius, qui solus ante omnia sæcula ex Patre sit genitus : bonus item odor, cum subjecti corporis emanatio quædam sit, ipsa quoque corporea, neque seorsim a prima causa per seipsum impleat id, quod ipsi proximum est, nihilominus etiam ipse a natura corporea non recedit. Non sic igitur a nobis ea quæ ad primam Salvatoris nostri propagationem pertinent, intelligenda sunt; neque enim ex natura ejus qui ingenitus est, partiendo aliquid aut dividendo naturam est nactus : neque vero absque principio cum Patre simul exstitit, quando ille quidem ingenitus, hic vero genitus est, et ille Pater, hic Filius : at vero Patrem exsistere, et naturam suam obtinere non a Filio, unusquisque facile confitebitur, eadem porro ratione imago Dei erit, ita quidem, ut rursus nullis neque verbis, neque rationibus, quomodo sit, comprehendere possimus, quippe cum viventis Dei vivens ipsa sit et per seipsam consistens, sine materia, sine corpore, nihil prorsus habens admistum contrarii; neque vero cujusmodi ulla sit apud nos imago, quæ et aliud essentiæ subjectum habeat, et aliam speciem, sed quæ tota ipsa sit species, et ipsa essentia, similitudinem referens Patris. Sic autem Patris quoque fragrantia erit, quæ efficacissimam largiendæ vitæ vim habeat, sed ita rursus neque dici a nobis, neque rationibus colligi possit : siquidem omnia quæcunque de illo vera sunt, ineffabilia sunt hominum vocibus, et mortalium cogitationibus, secundum exquisitam rationem incogitabilia. **216** Sed enim quoquo modo audire nos juvat, itidem sacra nos erudiunt oracula. Annon Christi bonum odorem ipse seipsum, et sui similes sanctus Apostolus [1], propterea quod Spiritus Christi particeps esset, appellavit? Nonne unguentum evacuatum ipse cœlestis Sponsus in Canticis [2] dictus est, idcirco quod cum illam ipsius evacuationem, cum omnibus tam visibilibus quam invisibilibus, tam corporeis quam incorporeis, tam rationalibus quam brutis communicaverit, tum ea secundum proportionem digna effecta sunt, quæ in partem acciperentur, et divini Verbi liberalitate quadam fruerentur? Hujus quidem divini afflatus susceptionem, iis qui rationales sensus diminutos non habent, universus impertit mundus, usque adeo ut quæ terrena et corruptioni obnoxia sunt corpora, omnis materiæ expertem incorruptamque fragrantiam redoleant, dum quidem superne, instar fontis manat Deus universi, qui cum unici Verbi sui sit Pater, idem sit primum re vera bonum, quod boni gignendi vim habeat, dumque genituram obtinet, et

A ἀνεπιλογίστως ἡμῖν, ζῶντος Θεοῦ ζῶσά τις, καὶ καθ' αὑτὴν ὑφεστῶσα ἀΰλως, καὶ ἀσωμάτως, καὶ τοῦ ἐναντίου παντὸς ἀμιγῶς, ἀλλ' οὐχ οἵα τις πάλιν ἡ παρ' ἡμῖν εἰκὼν, ἕτερον μὲν ἔχουσα τὸ κατ' οὐσίαν ὑποκείμενον, ἕτερον δὲ τὸ εἶδος, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ, εἶδος ὢν, καὶ αὐτοουσίᾳ τῷ Πατρὶ ἀφομοιούμενος. Οὕτω δὲ καὶ ζωτικωτάτη τοῦ Πατρὸς εὐωδία τυγχάνει, ἀῤῥήτως ἡμῖν πάλιν καὶ ἀνεπιλογίστως· ἐπεὶ καὶ πάντα ὅσα ἐστὶ περὶ αὐτὸν ἀληθῆ, ἄῤῥητα ἂν εἴη ἀνθρώπων φωναῖς, καὶ λογισμοῖς θνητῶν ἀνεπιλόγιστα, κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον. Ἀλλὰ γὰρ ὡς ἡμῖν ἀκούειν φίλον, τοιῶσδε καὶ τὰ λόγια παιδεύει. Ἢ οὐχὶ καὶ Χριστοῦ εὐωδίαν αὐτὸς ἑαυτὸν, καὶ τοὺς αὐτῷ παραπλησίους ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος προσεῖπε διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ πνεύματος μετοχήν; μύρον τε ἐκκενωθὲν B ὁ οὐράνιος Νυμφίος ἐν τοῖς Ἄσμασιν ἀνηγόρευται; Διὸ τῆς αὐτοῦ ἐκκενώσεως τὰ πάντα, ὁρατά τε καὶ ἀόρατα, σώματά τε καὶ ἀσώματα, λογικά τε καὶ ἄλογα, μετασχόντα, ἀναλόγως κατηξίωται μετουσίας καὶ τῆς τοῦ θείου Λόγου μετείληφε κοινωνίας. Ταύτης γε τῆς ἐνθέου πνοῆς τὴν ἀντίληψιν τοῖς τὰς λογικὰς αἰσθήσεις μὴ πεπηρωμένοις ὁ σύμπας ἀποδίδωσι κόσμος, ὡς τὰ τῇ φύσει γεώδη καὶ φθαρτὰ σώματα τῆς ἀΰλου καὶ ἀκηράτου εὐωδίας ἀποπνεῖν, πηγάζοντος μὲν ἄνωθεν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, ὃς, τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Λόγου Πατὴρ ὢν, αὐτὸς ἂν εἴη τὸ πρῶτον καὶ κύριον καὶ μόνον ἀληθῶς ἀγαθὸν, ἀγαθοῦ γεννητικὸν, δευτερεύοντος δὲ, καὶ ὡσὰν ἀπὸ πρώτης καὶ ἡγουμένης οὐσίας ἐπιχορηγουμένου τοῦ Υἱοῦ, ὃς καὶ μόνος τῆς πατρικῆς οὐσίας εὐωδία τις C ἡμῖν ἀνείρηται δουλεύουσι λογίῳ παιδεύοντι περὶ αὐτοῦ, ὅτι δὴ, « Ἀτμίς ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ Παντοκράτορος δόξης εἰλικρινὴς, καὶ ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. » Πλὴν ἀλλὰ ταῦτα ὅπῃ ἄν τις καὶ θέλοι, ταύτῃ τιθέσθω· ἡμῖν δὲ ἐξαρκεῖ τὸ ἀληθὲς ἐκεῖνο καὶ εὐσεβὲς αὖθις ἐπαναλαμβάνειν ῥῆμα, δι' οὗ καὶ τὴν λύσιν ἐπιθήσομεν τοῖς ἐξητημένοις πολλάκις ἤδη ἐπειπόντες· « Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » Ἀνέφικτος γὰρ ὡς ἀληθῶς, καὶ οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς πάσης ἐπέκεινα οὐσίας δυνάμεσιν, ἡ τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ τυγχάνει γένεσις, ὡσπεροῦν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν D τοὺς οἰκείους μαθητὰς αὐτὰ δὴ ταῦτα μυσταγωγῶν, « Οὐδεὶς ἔγνω, » φησὶ, « τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός· » ᾧ καὶ ἐπιλέγει· « Καὶ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ. » Ἀγνώστου τοίνυν ὁμοίως τῆς τε περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογίας τοῖς πᾶσι, πλὴν αὐτοῖς τυγχανούσης, ὡς ἐν ἀποῤῥήτοις ἐν ταῖς παρατεθείσαις τοῦ Σολομῶντος λέξεσι, τῆς Σοφίας ἀκουστέον λεγούσης· « Πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. » Ἔτι δέ φησι συμπαρεῖναι τῷ Πατρὶ τὸν οὐρανὸν κατασκευάζοντι· « Ἡνίκα γοῦν ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ. » Καὶ τὸ ἐξ ἀπείρων δὲ αἰώνων ἀΐδιον τῆς σὺν Πατρὶ διαμονῆς ἐμφαίνει, οἷς

[1] II Cor. II, 15. [2] Cant. I, 2.

ἐπιλέγει· « Ἤμην παρ' αὐτῷ ἁρμόζουσα· ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε· καθ' ἡμέραν δὲ προσώπῳ αὐτοῦ προσέχαιρον. » Καὶ ἀβύσσους δὲ καὶ πηγὰς ὑδάτων, ὄρη τε καὶ βουνοὺς, καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ τὸν τόπον κοινοῖς ῥήμασιν οἷς ἐπωνόμασται, ἤτοι περὶ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, ἐκ μέρους τὸ πᾶν δηλοῦντος ἀκουστέον, ἢ τροπικώτερον ἐκληπτέον, ταῦτα μεταφέροντα τὰ σημαινόμενα ἐπὶ νοητὰς οὐσίας καὶ θείας δυνάμεις, ὧν πάντων πρωτότοκος Σοφία καὶ μονογενὴς καὶ πρωτόγονος τοῦ Θεοῦ προϋπέστη Λόγος, ὅντινα Χριστὸν ἡμεῖς προσαγορεύομεν, διδασκάλῳ μαθητευόμενοι τῷ Ἀποστόλῳ λέγοντι· « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία. » Κέκληται δὲ ἐνταῦθα τῷ τῆς Σοφίας εἰκότως προσρήματι, ὡς τοῦ μόνου σοφοῦ Πατρὸς τὰς πανσόφους καὶ ἐπιστημονικὰς τῶν ὅλων θεωρίας τε... *Λείπει τἄλλα.*

A quasi a primo et ingenito Patre sufficitur Filius, qui etiam solus paternæ essentiæ fragrantia quædam dictus est a nobis, qui oraculo obsequimur talem de illo doctrinam tradenti : « Vapor est, inquit, virtutis Dei, et emanatio gloriæ Omnipotentis sincera, et splendor lucis æternæ, et speculum sine macula Dei efficaciæ, et imago bonitatis ejus [4]. » Verumtamen hæc quo loco quis velit, ibi utique ponat : nobis autem satis superque sit, verum illud ac pium rursus verbum repetere, quo etiam eorum de quibus quæsitum fuerit, difficultates dissolvemus, ipsum inquam illud, quod antea sæpius effati sumus : « Generationem ejus quis enarrabit ? » Re vera enim non solum a nullis hominibus, sed ne ab ullis quidem potestatibus, quæ ultra omnem naturam evaserint, unici Dei Filii generatio potest comprehendi, sane non aliter quam ipse Salvator ac Dominus noster, hisce ipsis rebus suos initians discipulos : « Nemo, inquit, novit Patrem nisi Filius [5] ; » et adjungit protinus : « Et nemo novit Filium, nisi Pater [6]. » Cum ergo theologia de Patre et Filio æque omnibus, præter unos ipsos, incognita sit, quasi in arcanis in illis Salomonis verbis quæ superius apposuimus, Sapientiam audire oportet dicentem : « Antequam montes suis sedibus firmarentur et informaretur terra, et ante omnes colles, gignit me. » **217** Ait præterea, se una cum Patre fuisse, cum cœlum instrueret : « Quando, inquit, parabat cœlum, una cum eo aderam. » Deinde æternam ab infinitis sæculis cum Patre mansionem significat, ubi adjungit : « Eram cum illo componens, ego eram apud quam gaudebat, quotidie vero lætabar in vultu ejus. » Porro autem abyssos et fontes aquarum, et montes et colles, et alia quæcunque communibus verbis hoc in loco denominata sunt, aut de mundi constitutione, ita accipere oportet, ut a parte totum intelligatur, aut alio genere figuræ interpretari, transferendo significata eorum ad intelligibiles essentias, potestatesque divinas : quas omnes ortu suo antecedit Sapientia, quibusque omnibus antiquius exstitit unicum, primoque genitum Dei Verbum, quem nos Christum appellare consuevimus, edocti a magistro Apostolo dicente : « Christus Dei virtus et Dei sapientia [7]. » Sed hic appellatione Sapientiæ merito vocatus est [sicut solius sapientis Patris, sapientissimas et scientiæ parentes universorum contemplationes]... *Reliqua desunt.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

(*Ἀκέφαλον.*)

B Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ σκήπτρῳ βασιλικῷ τιμᾷ· ἐν δὲ τῷ τρίτῳ, τὴν κατ' ἀρετὴν αὐτῷ τελείωσιν μαρτυρεῖ· εἶτ' ἐπὶ τούτοις αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Θεὸν καὶ βασιλέα κεχρίσθαι πρὸς τοῦ ἀνωτάτου διδάσκει Θεοῦ, καὶ ταύτῃ γε Χριστὸν γεγονέναι. Τί γὰρ ἂν καὶ ὀνομάσαιτό τις τὸν μὴ ὑπ' ἀνθρώπων μὲν, ὑπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ κεχρισμένον ; ἐπὶ τούτῳ γοῦν φησιν· « Ὦ Θεὲ (πρὸς τὸν χρισθέντα ἀποτεινόμενος), ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο γὰρ ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου. » Ὡσεὶ ἔλεγεν· Ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς ἔχρισέ σε ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου· ὥστε οὐδὲ κοινὸν καὶ γεῶδες τὸ δηλούμενον τοῦτο χρίσμα ἦν, οὐδὲ ὅμοιον τῷ παρὰ Μωσεῖ νενομοθετημένῳ καὶ φθαρτῆς ἐξ ὕλης C κατεσκευασμένῳ, ᾧ φίλον ἦν τοὺς παλαιοὺς Ἑβραίων ἱερέας καὶ βασιλέας χρίεσθαι. Ἔνθεν ἡμῖν εἰκότως καὶ Θεὸς ὁμοῦ καὶ Χριστὸς ἀνηγόρευται, ὡσὰν μόνος μὴ δι' ἀνθρώπων, μηδ' ἐξ ἀνθρώπων, πρὸς αὐτοῦ δὲ τοῦ τῶν ὅλων Ποιητοῦ τῆς ἐνθέου χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως ἀσωμάτῳ καὶ θεοπρεπεῖ χρίσματι κεχρισμένος· διόπερ ἐνδίκως μόνος ἀγαθῶς καὶ κυρίως παρὰ τοὺς ὀνομαζομένους αὐτοῦ μετόχους Χριστὸς ἂν ἀναγορευθείη. Οἱ μέτοχοι δὲ αὐτοῦ τίνες ἂν εἶεν, ἢ οἱ οἷοί τε λέ-

CAPUT II.

(*Sine principio.*)

In secundo autem, sceptri regalis honore donat : in tertio vero perfectæ virtutis illi dat testimonium, postea ipsum hunc super iis et Deum et regem, a supremo Deo unctum esse docet, et ea ratione Christum exstitisse : quid enim aliud quispiam nominet eum, qui non ab hominibus, sed ab ipso supremo Deo sit unctus ? de hoc igitur ait : O Deus, ad eum qui unctus est sermonem dirigens, « dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem : propterea enim unxit te Deus, Deus tuus [8]. » Ut si diceret, Deus Pater unxit te oleo exsultationis, præ participibus tuis : ita neque commune et terrenum est hoc de quo agitur unguentum, neque illi simile quod apud Moysem lege sancitum est, et ex corruptioni obnoxia materia comparatum, quo sane moris fuerat veteres Hebræos et sacerdotes et reges inungere : inde nobis merito, et Deus simul et Christus appellatus est, tanquam is qui solus, non per homines, neque ab hominibus, ab ipso vero universi Auctore divinæ lætitiæ atque exsultationis, incorporeo et Dei majestate digno unguento sit unctus : quapropter juste solus, sine malitia solus, bene et **218** proprie, præ iis qui ipsius participes

[4] Sap. VII, 25-26. [5] Matth. XI, 27. [6] Ibid. [7] I Cor. I, 24. [8] Psal. XLIV, 8.

nominantur, Christus appelletur. Participes vero ejus quinam quæso sint, nisi ii qui dicere possunt : « Participes enim facti sumus Christi [9]? » De quibus dictum est : « Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari [10]. » Item igitur cum in his plane Christus apparuerit, et dilectus, et Deus, et rex, tempus de illo ut quæramus, quomodo, qui tam grandis sit, inimicos habere dicatur, et quosnam istos, et propter quam causam, adversus quos suas sagittas, suumque gladium exacuit, et quo pacto nullis armis instructa acie, sed propter veritatem et mansuetudinem et justitiam, innumerabiles sibi ipsi subegerit populos. Qui igitur hæc diligentius quærit, hunc oportet ea transferre ad Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum, qui est Christus Dei, et ad ea recurrere quæ de illius ad homines adventu a nobis exposita sunt : ubi cum hostiles et visum nostrum effugientes flagitiosorum ac noxiorum dæmonum pravorumque atque impurorum spirituum potestates dare terga coegerit, perquam innumerabiles sibi ipsi ex omnibus nationibus populos comparavit : quem inde etiam verum Dei Christum appellare conveniat, quippe qui non communi oleo, ut prisci consueverant, sit unctus (neque etiam tale quidquam de illo memoriæ proditum est), sed præstantiori quodam divinoque unguento, ex quo utique etiam per Isaiam, sic ait : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me [11]. » Quocirca inter omnes potissimum, quicunque unquam apud Hebræos corporalius uncti sunt, solus in toto orbe terrarum apud universos Christi nomine celebratur, et Christianorum ab ipso deducta appellatione, totam quæ habitantur terram implevit : quodammodo autem illum unctum esse dicamus, et quid hoc sit unguentum, et quisnam unctionis modus, abunde satis libro priore tractavimus. Porro in hujus labiis atque doctrina tanta effusa est gratia, ut brevi tempore, ea quæ ab ipso denuntiata est, sanctimonia et pietate, omnem locum impleverit. Itaque jam nunc in omnibus gentibus apud eos qui doctrinam ipsius accipiunt, comprobata ejus prophetiæ, quæ nunc in manibus est, veritate, et regis et Dei gloriam adeptus est, et apud omne hominum genus Christus appellatur. Sunt autem ejus quoque inimici manifesti, non modo qui prius exstiterant, sed etiam qui semper ipsius verbo adversantur, **219** sive illi in hominibus, sive in effugientibus visum nostrum potestatibus sint, quos ille invisibili occultaque virtute ex omnibus gentibus auferens et subvertens, omnis generis populos sibi ipsi auscultantes effecit. Quæ vero in eodem psalmo sequuntur : « Myrrha, et gutta, et cassia a vestimentis tuis [12], » et cætera deinceps, quæ dicuntur quasi de regina et filia, quæ paternam domum reliquerit, quæque et Christo, et regi, et Deo de quo dictum est, desponsata sit, Dominumque illum appellet : ad eam quæ de gentibus collecta est Ecclesiam, a patrio dæmonicoque errore aversam expurgatamque, ac divini verbi communicatione connexam et compositam referri poterunt, ubi per otium accommodatam sibi interpretationem nacta fuerint.

A γειν· « Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν Χριστοῦ ; » περὶ ὧν εἴρηται· « Μὴ ἅπτεσθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε. » Καὶ δὴ πεφηνότος διὰ τούτων σαφῶς τοῦ Χριστοῦ ἀγαπητοῦ, καὶ Θεοῦ, καὶ βασιλέως, ὥρα σε ζητεῖν, ὁ τηλικοῦτος πῶς ἐχθροὺς ἔχειν λέγεται, καὶ τίνας, καὶ δι' ἣν αἰτίαν, καθ' ὧν τὰ ἑαυτοῦ βέλη, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ῥομφαίαν ἠκονήσατο, ὅπως τε οὐ δι' ὁπλιτικῆς παρατάξεως, ἀλλ' ἕνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης μυρίους ὑπηγάγετο ἑαυτῷ λαούς. Ζητοῦντας γὰρ ἀκριβῶς ταῦτα, καλῶς ἂν ἔχοι μεταφέρειν αὐτὰ ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἀνατρέχοντα ἐπὶ τὰ διεξωδευμένα περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρόδου, καθ' ἣν τὰς ἐχθρὰς καὶ ἀοράτους δυνάμεις τῶν μοχθηρῶν καὶ λυμαντικῶν δαιμόνων, B τῶν τε πονηρῶν καὶ ἀκαθάρτων πνευμάτων τροπωσάμενος, μυρίους ὅσους ἑαυτῷ λαοὺς ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν συνεστήσατο· ὃν καὶ Χριστὸν ἀληθῆ προσήκοι ἂν τοῦ Θεοῦ ἐνθεῦθεν ἀναγορεύειν, οὐ κοινῷ μὲν ἐλαίῳ τῶν πάλαι συνήθως χρισθέντα (οὔτε οὖν ἱστορεῖταί τι περὶ αὐτοῦ τοιοῦτον), κρείττονι δὲ καὶ ἐνθέῳ χρίσματι, παρ' ὃ δὴ καὶ διὰ Ἡσαΐου φησί· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με. » Ὅθεν καὶ μᾶλλον ἁπάντων τῶν πώποτε παρ' Ἑβραίοις σωματικώτερον χρισθέντων μόνος ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Χριστὸς παρὰ τοῖς πᾶσι βεβόηται, καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ Χριστιανῶν προσηγορίας τὴν σύμπασαν ἔπλησεν οἰκουμένην. Ὅπως δέ φαμεν αὐτὸν κεχρίσθαι, καὶ τί τὸ χρίσμα, καὶ τίς ὁ τῆς χρίσεως τρόπος, αὐτάρκως ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι διειλήφαμεν. C Τούτου δὲ ἐν τοῖς χείλεσι καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοσαύτη κατεχύθη χάρις, ὡς ἐν ὀλίγῳ πάντα τόπον ἐμπλῆσαι τῆς πρὸς αὐτοῦ καταγγελθείσης εὐσεβείας· ὥστε ἤδη ἐν πᾶσιν ἔθνεσι, παρὰ τοῖς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μετιοῦσιν, ἀκολούθως τῇ μετὰ χεῖρας προφητείᾳ, καὶ βασιλέως καὶ Θεοῦ δόξαν περιβεβλῆσθαι, καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις Χριστὸν ἀναγορεύεσθαι. Πρόδηλοι δὲ καὶ οἱ ἐχθροὶ, οὐ μόνον οἱ πρὶν γεγονότες αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀεὶ προσπολεμοῦντες αὐτοῦ τῷ λόγῳ, εἴτε ἐν ἀνθρώποις, εἴτε καὶ ἐν ἀοράτοις δυνάμεσιν, οὓς ἀοράτῳ καὶ λεληθυίᾳ δυνάμει πάντοτε καθαιρῶν ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν παντοίους ἑαυτῷ λαοὺς ὑποχειρίους πεποίηται. Τὰ δὲ ἑξῆς ἐν τῷ ψαλμῷ, « Σμύρνα, καὶ στακτὴ, καὶ κασσία ἀπὸ τῶν ἱματίων D σου, » τά τε ἐπὶ τούτοις, ὡς περὶ βασιλίδος δηλούμενα καὶ θυγατρὸς τὸν πατρῷον οἶκον ἀπολιπούσης, καὶ τῷ προδηλωθέντι Χριστῷ, καὶ βασιλεῖ, καὶ Θεῷ νυμφευθείσης, Κύριόν τε αὐτὸν ἀναγορευούσης, ἐπὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, τὴν πατρῴαν καὶ δαιμονικὴν ἀποστραφεῖσαν πλάνην, καθηραμένην τε, καὶ τῇ τοῦ θείου λόγου κοινωνίᾳ καθαρμοσαμένην, ἀναφέροιτ' ἂν τῆς προσηκούσης τυγχάνοντα κατὰ σχολὴν ἑρμηνείας.

[9] Hebr. III, 14. [10] Psal. CIV, 15. [11] Isa. LXI, 1. [12] Psal. XLIV, 9.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης καὶ ἐν ρθ' ψαλμῷ δύο Κυρίους ἐμφανῶς ὁμολογεῖ· ἕνα τὸν πρῶτον καὶ ἀνωτάτω Θεὸν, δεύτερον, ὃν αὐτὸς ἑαυτοῦ ἀναγορεύει Κύριον. Καὶ ὡς γενέσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως καὶ αὐτὸς τὸν δεύτερον Κύριον οἶδε, καὶ ὡς αἰώνιον τοῦ Πατρὸς ἱερέα, καὶ ὡς σύνθρονον τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, ὅμοια ἡμῖν περὶ τοῦ Χριστοῦ δοξάζων.

A

« Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιὼν, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου γεγέννηκά σε. Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν
B
τάξιν Μελχισεδέκ. Κύριος ἐκ δεξιῶν σου. » Τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως Θεοῦ Λόγον, τὴν πρὸ αἰῶνος σοφίαν, τὴν ἀρχὴν τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ, τὸ πρωτότοκον καὶ μονογενὲς τοῦ Πατρὸς γέννημα, τὸν τῇ τοῦ Χριστοῦ τιμώμενον προσηγορίᾳ, καὶ ὁ παρὼν ψαλμὸς Κύριον ἀποκαλεῖ, διδάσκων αὐτὸν εἶναι σύνθρονον ὁμοῦ καὶ Υἱὸν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τε καὶ Κυρίου τῶν ὅλων, αἰώνιόν τε τοῦ Πατρὸς ἱερέα. Πρῶτον δὴ οὖν ἐπίστησον, ὡς ἤδη τοῦτο δεύτερον γέννημα Θεοῦ προσηγόρευται, καὶ ἐπεὶ Θεοῦ γε πνεύματι τὰ τῆς προφητείας ἡμῖν εἰρῆσθαι πεπίστευται, ὅρα εἰ μὴ αὐτὸ δὴ τὸ ἐν τῷ προφήτῃ Πνεῦμα ἅγιον, ἑαυτοῦ Κύριον δεύτερον μετὰ τὸν τῶν ὅλων ἀναγορεύει· « Εἶπε » γάρ, φησὶν, « ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. »
C
Τὸν πρῶτον Κύριον, ὡσὰν καθόλου τῶν ἁπάντων Δεσπότην, Ἑβραῖοι ἀνεκφωνήτῳ προσρήσει τῇ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἀνηγόρευον· τὸν δὲ δεύτερον οὐκέθ' ὁμοίως, ἰδίως δ' αὐτὸν Κύριον ὠνόμαζον. Εἰκότως οὖν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν αὐτὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἐρόμενός ποτε τοὺς Φαρισαίους, « Τί ὑμῖν περὶ τοῦ Χριστοῦ δοκεῖ; τίνος ἐστὶν υἱός; » εἰπόντων, τοῦ Δαβὶδ, ἐπιλέγει, « Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; » μονονουχὶ ἑρμηνεύων τὴν λέξιν, ὡς οὐ μόνον τοῦ Δαβὶδ Κύριον αὐτὸν ἀναγορεύουσαν, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦ ἐν τῷ προφήτῃ πνεύματος. Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν (τοῦτο δὴ ἡμῖν εἶναι πεπίστευται τὸ ἅγιον Πνεῦμα) ὁμολογεῖ τοῦτον εἶναι Κύριον, ὃν σύνθρονον εἶναι τοῦ
D
Πατρὸς ἐκδιδάσκει, καὶ οὐκ ἀπολύτως, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοῦ Κύριον, κατὰ πολὺ πλέον καὶ μᾶλλον τοῦτ' ἂν εἴποιεν αἱ μετὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα λογικαὶ δυνάμεις, ἥ τε σύμπασα ὁρωμένη τε ἐν σώμασι, καὶ ἐν ἀσωμάτοις ἑστῶσα δημιουργία, ἧς ἁπάσης εἰκότως ἂν καταδειχθείη Κύριος ὁ μόνος τοῦ Πατρὸς σύνθρονος, δι' οὗ τὰ σύμπαντα ἐγένετο, ὅτι δὴ, κατὰ τὸν θαυμάσιον ἀπόστολον, « ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ εἴτε ἀόρατα. » Μόνον γοῦν εἰκὸς αὐτὸν τῆς τοῦ Πατρὸς ὁμοιώσεως ἔχειν τὸ κῦρος, ὡσὰν καὶ μόνον σύνθρονον τοῦ Πατρὸς ἀναδεδειγμένον. Πρόδηλον οὖν, ὅτι οὐδενὶ τῶν γεννητῶν θέμις τῶν δεξιῶν λαχεῖν τῆς παντοκρατο-

CAPUT III.

Quod idem Propheta etiam in CIX psalmo bis Dominum evidenter confitetur: semel, cum de eo loquitur qui et Deus et Pater est; iterum cum de eo quem ipse suum nuncupat Dominum. Et quod hunc Dominum ipse quoque novit genitum esse ante mundi constitutionem, et quod æternum Patris sacerdotem, et supremi Dei consessorem, similem utique opinionem in hoc nostræ fidei de Christo præ se ferens.

« Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet tibi Dominus ex Sion, et dominaberis in medio inimicorum tuorum. Tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum tuorum. Ex utero ante Luciferum genui te. Juravit Dominus et non pœnitebit eum: Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec. Dominus a dextris tuis [13]. » Salvatorem ac Dominum nostrum, ipsum primogenitum omnis creaturæ Dei Verbum, sapientiam quæ est ante ævum, initium viarum Dei, primogenitum et unicum Patris germen, **220** eum qui Christi appellatione honoratur, præsens quoque psalmus Dominum vocat, docetque eum esse consessorem simul et Filium supremi Dei, rerumque omnium Domini, æternumque Patris sacerdotem. Primum ergo sic habeto, quemadmodum progenies illa secunda Dei nominata est, et quoniam divino quoque spiritu illa prophetiæ verba fidei nostræ commissa sunt; vide num et ille Spiritus sanctus in propheta, suimet ipsius Dominum secundum post eum qui Dominus est universorum vocet. « Dixit » enim, inquit, « Dominus Domino meo, Sede a dextris. » Siculi rerum etiam universim omnium Dominum, Hebræi inenarrabili et ex quatuor elementis composita dictione vocaverunt; nec jam amplius eum simili ratione secundum, sed proprie Dominum appellaverunt. Merito igitur Salvator ac Dominus noster ipse Jesus qui Christus est Dei, interrogans aliquando Pharisæos, « Quid vobis videtur de Christo? cujus est filius [14]? » cum respondissent, Davidis, subdit, « Quomodo igitur David in spiritu Dominum eum vocat, dicens, Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis [15]? » propemodum interpretans dictionem, quæ non modo Davidis, verum etiam spiritus in propheta exsistentis, Dominum appellat. Si vero spiritum illum propheticum, illum certe, qui fide nostra creditus est Spiritum sanctum, annuit esse Dominum, quem consessorem Patris esse profitetur, nec absolute, verum sui ipsius Dominum secundum id quod ut plurimum et magis dicerent rationales facultates post Spiritum sanctum, atque omne opificium aspectabile corporeis et incorporeis constans, cujus totius jure merito demonstraretur Dominus unus Patris consessor, per quem cuncta facta sunt; quia nimirum secundum admirabilem Apostolum, « in ipso creata

[13] Psal. CIX. 1-3. [14] Matth. XXII, 42. [15] ibid. 43, 44.

sunt omnia, tam quæ sunt in cœlis, quam quæ sunt supra terram, sive visibilia, sive invisibilia. » Æquum igitur est, solum eum paternæ similitudinis habere dominium, sicut et solum esse Patris consessorem declaratum est. Patet igitur nulli creaturarum fas esse sortiri dexteram omnipotentis principatus et imperii, nisi ei uni soli quem ex præmissis varie et theologice demonstravimus. **221** Attende igitur, quemadmodum hic unum et eumdem supremus et omnia sub se habens Dominus, voce illa donat, « Sede a dextris meis; » et illa, « ante Luciferum genui te. » Deinde cum jurisjurandi confirmatione, inconcussum atque immutabilem in infinitum ævum permansuri sacerdotii honorem ei largitur : « Juravit Dominus, et non pœnitebit eum : Tu es sacerdos in æternum. » At enim quis hic tandem intelligatur? nempe non vir mortalis ullus, ac ne angelicæ quidem naturæ quispiam, qui a Deo quidem sit factus, in æternum vero sacerdos constitutus, sed solus ille qui in iis, quæ antea citavimus oraculis, dixit : « Creavit me initium viarum suarum in opera sua. Ante sæculum fundavit me, in principio antequam montes stabilirentur, et ante omnes colles gignit me [16]. » Adhibe vero animum diligenter, et cogitationem intende, tum ad præsentem psalmum, tum ad eas quæ antea expositæ sunt voces. In hoc enim ingenitus Deus eum qui ab ipso est, et noster Dominus est, sedere secum una jubet, dicens : « Sede a dextris meis. » In altero vero, quem ante hunc ipsum exposuimus, sedem in sæculum sæculi manere, oraculum affirmabat, Deum interim illum appellans in illis verbis, ubi ait : « Sedes tua Deus in sæculum sæculi [17]. » Rursus in eo qui nunc inter manus versatur, « virgam, inquit, virtutis emittet tibi Dominus ex Sion [18], » in illo autem, « virga directionis, virga regni tui [19]. » Et rursus hic quidem ait : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, et dominaberis in medio inimicorum tuorum [20]. » Ille vero, « sagittæ tuæ acutæ, potentes in corde inimicorum regis. » Ergo etiam ea quæ ad ejus, de quo agimus, inimicos pertinent, in utroque sibi ipsa consentiunt. Quis ergo modo suis oculis cernens in mediis urbibus, in vicis ac regionibus, in toto orbe florentes Salvatoris nostri Ecclesias, et eos in quibus dominatur populos, et innumerabili virorum multitudine refertos conventus, qui illi consecrati sunt, quique undique tum ab iis qui inter homines cernuntur, tum ab effugientibus visum nostrum, et occultis inimicis atque hostibus ejus doctrinæ quæ a Christo tradita est, circumsessi, non admiretur præsens oraculum, quod ad ejus personam enuntiatum est, et de quo hic canitur, illud utique : « Dominare in medio inimicorum tuorum ? » Deinde quoniam in eo qui antecessit, dictum est illum unctum esse **222** oleo exsulta-

A ριχῆς ἀρχῆς τε καὶ βασιλείας, εἰ μὴ ἄρα ἑνὶ μόνῳ τῷ διὰ τῶν προκειμένων ποικίλως θεολογουμένῳ. Ἐπίστησον οὖν, ὡς πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁ ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων Κύριος καὶ τὴν, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » δωρεῖται φωνὴν, καὶ τὴν, « Πρὸ Ἑωσφόρου γεγέννηκά σε. » Μεθ' ὅρκου δὲ διαβεβαιώσεως, ἄσειστον καὶ ἀπαράβατον αὐτῷ τὴν τιμὴν τῆς εἰς ἄπειρον αἰῶνα διαρκοῦς ἱερωσύνης παραδίδωσιν· « Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς αἰῶνα. » Τίς δ' ἂν ἐπινοοῖτο; οὔτι δὴ θνητὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ οὐδὲ τῆς ἀγγελικῆς φύσεως, ὑπὸ Θεοῦ μὲν γεγεννημένος, εἰς αἰῶνα δὲ ἱερωμένος, ὁ καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν εἰπών· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων B βουνῶν γεννᾷ με. » Καὶ πρόσχες δὲ ἐπιμελῶς τὸν νοῦν, ἐπιστήσας τῷ τε παρόντι ψαλμῷ, καὶ ταῖς ἐν τῷ πρὸ τούτου παρατεθείσαις φωναῖς. Ἐν μὲν γὰρ τούτῳ ὁ ἀνωτάτω Θεὸς σύνθρονον τὸν δεύτερον, καὶ ἡμῶν Κύριον, ἑαυτοῦ καθίστησι, λέγων· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· » ἐν δὲ τῷ πρὸ τούτου τὸν θρόνον εἰς αἰῶνα αἰῶνος διαμένειν, ὁ λόγος ἔφησεν, ὁμοῦ Θεὸν αὐτὸν ἀναγορεύων δι' ὧν φησιν· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Πάλιν ἐν μὲν τῷ μετὰ χεῖρας, « Ῥάβδον, » φησί, « δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών· » ἐν δ' ἐκείνῳ, « Ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. » Καὶ αὖθις ὁ μὲν παρών φησι· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου· » ὁ δὲ C πρόσθεν· « Τὰ βέλη σου ἠκονημένα, δυνατὰ ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως. » Οὐκοῦν καὶ τὰ περὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ δηλουμένου ἐν ἀμφοτέροις συνᾴδει. Τίς δῆτα οὖν, ὀφθαλμοῖς ὁρῶν ἐν μέσαις ταῖς πόλεσιν, ἔν τε κώμαις καὶ χώραις, καθ' ὅλης τε τῆς οἰκουμένης, ἀνθούσας τὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἐκκλησίας, τούς τε πρὸς αὐτοῦ κυριευομένους λαοὺς, καὶ μυρίανδρα πλήθη τῶν αὐτῷ καθωσιωμένων, πανταχόθεν ὑπὸ τῶν ὁρωμένων τε ἐν ἀνθρώποις, ἀοράτων τε καὶ ἀφανῶν ἐχθρῶν, καὶ πολεμίων τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας κυκλούμενα, οὐκ ἂν θαυμάσειε τὸν παρόντα χρησμὸν, εἰς πρόσωπον ἀναφωνηθέντα τοῦ θεσπιζομένου, τό· « Κατακυρίευε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου; » Καὶ ἐπειδήπερ ἐν τῷ πρόσθεν κεχρίσθαι τῷ ἐλαίῳ τῆς D ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου, ἱερέων δὲ οἰκεῖον ἦν παρ' Ἑβραίοις τὸ χρίεσθαι· εἰκότως ὁ μετὰ χεῖρας ἤδη λευκότερον ἱερέα αὐτὸν ἐπιφημίζει, πλείονα προτιθεὶς περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαν, δι' ἧς μόνον αὐτὸν παρὰ τοὺς πώποτε αἰώνιον ἱερέα εἶναι παιδεύει, ὅπερ οὐδεμιᾷ ἀνθρώπου φύσει δυνατὸν ἐφαρμόζειν. Κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἱερᾶσθαί φησιν αὐτὸν, πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ κατὰ τὴν Μωσέως διάταξιν ἱερέως, ἤτοι τοῦ Ἀαρὼν, ἢ καὶ τινος τῶν ἐξ ἐκείνου· ὧν ἕκαστος μὴ ὢν πρότερον ἱερεὺς, ὕστερόν ποτε δι' ἀνθρώπων ἀλοιφῇ τινι σκευαστῇ χριόμενος, ὡς ἐν τύποις εἰπεῖν καὶ συμβόλοις, σκιώδης τις καὶ εἰκονικὸς Χριστὸς ἀπετελεῖτο· ἀλλὰ καὶ ἅτε θνητὸς ὢν οὐκ εἰς μακρὸν ἀπετίθετο τὴν ἱερωσύνην.

[16] Prov. VIII, 23-25. [17] Psal. XLIV, 7. [18] Psal. CIX, 2. [19] Psal. XLIV, 7. [20] Psal. CIX, 2.

Καὶ παρὰ μὲν τῷ Ἰουδαίων μόνῳ ἱερᾶτο λαῷ, οὐ
μὴν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν. Ἀλλὰ οὐδὲ μεθ'
ὁρκωμοσίας Θεοῦ ἐπὶ τὴν λειτουργίαν παρῄει, κρίσει
δὲ ἀνθρώπων τιμώμενος· ὡς καί ποτε μὴ ἄξιον εὑ-
ρίσκεσθαι ἐν αὐτοῖς τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας, οἷος
ἀναγέγραπται ὁ Ἡλεί. Ἔτι πρὸς τούτοις ὁ παλαιὸς
ἐκεῖνος ἱερεὺς, ὁ κατὰ τὴν Μωσέως διάταξιν, ἐκ μό-
νης ἐξεκρίνετο φυλῆς τῆς Λευΐ· ἔδει δὲ ἐξ ἅπαντος
καὶ τὸ γένος ἐκ τῆς τοῦ Ἀαρὼν διαδοχῆς αὐτὸν φέρειν,
θύμασί τε ζώων ἀλόγων καὶ αἵμασι, σωματικῇ γε
λατρείᾳ θεραπεύειν τὸ θεῖον. Ὁ δὲ Μελχισεδὲκ ὠνο-
μασμένος, ὃ μεταλαμβάνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν,
βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα βασιλεὺς Σαλὴμ, ὃ καὶ
αὐτὸ ἂν εἴη βασιλεὺς εἰρήνης, ἀπάτωρ, ἀμήτωρ,
ἀγενεαλόγητος, οὐκ ἔχων κατὰ τὴν ἱστορίαν οὐκ ἀρ-
χὴν ἡμερῶν, οὐ ζωῆς τέλος, ἀλλ' οὐδὲ κοινόν τι φέ-
ρων πρὸς τὸν τῆς τοῦ Ἀαρὼν ἱερωσύνης τρόπον.
Οὔτε γὰρ ὑπ' ἀνθρώπων ᾕρητο, οὐχ ἐλαίῳ σκευα-
στῷ κέχριστο, οὐ (1) γένος ἦν τῶν μηδὲ φανέντων
πω· καὶ τὸ πάντων γε παραδοξότατον, ὅτι μηδὲ
τὴν σάρκα περιτέτμητο, καὶ ὅμως τὸν Ἀβραὰμ
εὐλογεῖ, ὡσὰν πολὺ κρείττων αὐτοῦ τυγχάνων.
Ἀλλὰ οὐδὲ θυσίαις καὶ σπονδαῖς τῷ ὑψίστῳ ἱε-
ρᾶτο Θεῷ, οὐδὲ μὴν παρὰ τῷ ἐν Ἱερουσαλὴμ ναῷ
τὴν λειτουργίαν ἐξετέλει· πῶς γὰρ τῷ μηδὲ ὄντι;
Εἰκότως οὖν, ἐπεὶ καὶ τῷ ἡμετέρῳ Σωτῆρι τῷ Χριστῷ,
οὐδὲν μὲν τῷ Ἀαρὼν ἐμφερὲς ἔμελλε συμβήσεσθαι.
Οὔτε γὰρ μὴ ὢν πρότερον, ὕστερόν ποθ' ἱερεὺς
ἀναδέδεικται, καὶ ἱερεὺς οὐ γενόμενος, ἀλλὰ ὤν.
Προσεκτέον γὰρ ἐπιμελῶς τῷ· « Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν
αἰῶνα. » Οὐ γὰρ ἔσῃ, φησὶ, μὴ ὢν πάλαι· ἀλλ' οὐδ'
ἦσθα μὲν πάλαι, νῦν δὲ οὔ· ἀλλὰ παρὰ τοῦ φήσαντος,
« Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, » σὺ εἶ, καὶ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα
διαμένεις. Ἐπεὶ οὖν οὔτε ἀπὸ χρόνου τῆς ἱερωσύνης
ἀπήρξατο, οὔτε ἐκ φυλῆς ἱερωμένων ὁ Χριστὸς, οὐδὲ
διὰ σκευαστοῦ καὶ σωματικοῦ ἐλαίου κέχριστο, οὐδὲ
τέλος ἕξειν ἔμελλε τῆς ἱερωσύνης, οὐδὲ μόνοις Ἰου-
δαίοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἔθνεσι καταστήσεσθαι· τούτων
ἕνεκα πάντων εἰκότως αὐτὸν τῆς μὲν κατὰ τὸν τύπον
Ἀαρὼν λειτουργίας ἀπαλλάττει, κατὰ τὴν τάξιν δὲ
Μελχισεδὲκ ἱερέα φησὶν ἔσεσθαι. Καὶ τό γε ἀποτέ-
λεσμα τοῦ χρησμοῦ θαυμάσιον συνορῶντι, ὅπως ὁ
Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, τῷ τοῦ Μελ-
χισεδὲκ τρόπῳ τὰ τῆς ἐν ἀνθρώποις ἱερουργίας εἰσέτι
καὶ νῦν διὰ τῶν αὐτοῦ θεραπευτῶν ἐπιτελεῖ. Ὥσπερ
γὰρ ἐκεῖνος, ἱερεὺς ἐθνῶν τυγχάνων, οὐδαμοῦ φαίνε-
ται θυσίαις σωματικαῖς κεχρημένος, οἴνῳ δὲ μόνῳ
καὶ ἄρτῳ τὸν Ἀβραὰμ εὐλογῶν, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον
πρῶτος μὲν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἔπειτα
οἱ ἐξ αὐτοῦ πάντες ἱερεῖς ἀνὰ πάντα τὰ ἔθνη τὴν
πνευματικὴν ἐπιτελοῦντες κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς
θεσμοὺς ἱερουργίαν, οἴνῳ καὶ ἄρτῳ, τοῦ τε σώματος
αὐτοῦ καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος αἰνίττονται τὰ μυ-
στήρια, τοῦ Μελχισεδὲκ ταῦτα πνεύματι θείῳ προτε-
θεωρηκότος, καὶ τῶν μελλόντων ταῖς εἰκόσι προκε-
χρημένου, ὡς ἡ Μωσέως Γραφὴ μαρτυρεῖ, λέγουσα·
« Καὶ Μελχισεδὲκ βασιλεὺς Σαλὴμ ἐξήνεγκεν ἄρτους

A tionis præ participibus tuis, et sacerdotum id erat
proprium apud Hebræos ut ungerentur : merito in
eo quem nunc tractamus, jam clarius et certius
illum consecrat sacerdotem, plura etiam de illius
doctrina proponens, per quam ipsum solum præ
hominibus qui unquam aut fuerint aut futuri sint,
æternum sacerdotem esse demonstrat, quod sane
nusquam ut ulli naturæ hominis accommodetur,
fieri poterit. Secundum ordinem Melchisedec sa-
cerdotem constitui illum ait, ut ab eo differat
qui secundum Mosis constitutionem erat sacerdos,
qui quidem aut Aaron sit accipiendus, aut alius
quispiam ex iis qui ab illo oriundi sint : quorum
quisque cum prius sacerdos non esset, posterius
aliquando per homines unguento quodam artifi-
B ciose confecto ungebatur, et sic figurate, ut ita
dicam, et per signa quædam, adumbratus quidam
et imaginarius Christus efficiebatur : præterea tan-
quam is qui mortalis esset, haud ita multo post
sacerdotium deponebat. Adde quod apud unum
Judæorum populum sacerdotio fungebatur, non
autem apud alias item nationes. Neque vero cum
jurejurando Dei, ad talem functionem accedebat,
sed judicio hominum electus. Itaque nonnunquam
etiam aliquis ex illis inventus est tali ministerio
non dignus, qualis Heli plane descriptus est. Ad
hæc, vetus ille sacerdos, qui a Mose institutus
fuerat, ex sola tribu Levi eligi poterat : et oporte-
bat omnino illum genus quoque trahere de suc-
C cessione ipsius Aaron, sacrificiisque brutorum
animalium et cruoribus, corporalique adoratione
rei divinæ inservire. At vero, qui Melchisedec est
nominatus, quod nomen in nostram linguam con-
versum, regem justitiæ significat, et qui fuit rex
Salem, quod ipsum item sit, rex pacis, sine pa-
tre, sine matre, sine generis serie, non habens
in historia, neque initium dierum, neque vitæ
finem, ac ne referens quidem cum Aaron sacer-
dotii ritu commune quidquam invenitur. Nam ne-
que ab hominibus electus fuerat, neque oleo com-
posito unctus, neque de genere illorum editus, qui
nondum exstiterant : et quod omnium maxime admi-
rabile est, ne corpore quidem erat circumcisus, et
tamen ipsi Abraham benedicit, tanquam is qui illo
D sit longe præstantior. Adde quod neque sacrificiis
neque libationibus, altissimo Deo operabatur, ne-
que vero in templo quod Hierosolymis esset, suum
munus obibat : qui enim in eo, quod nondum erat?
223 Et merito sane, quando ne nostro quidem
Salvatori Christo, eventurum quidquam erat ipsi
Aaron simile. Nam neque qui prius non fuisset,
posterius est aliquando sacerdos declaratus ; neque
is qui exstitisset sacerdos, sed qui est. Diligenter
enim attendendum est illud : « Tu es sacerdos in
æternum. » Non enim, eris, ait, qui olim non fue-
ris, ac ne fuisti quidem antea, nunc autem non es,
sed ab eo qui dixit, « Ego sum qui sum [11], » tu es,

[11] Exod. III, 14.

(1) Οὐ. Anne οὗ? Edit.

et sacerdos in æternum permanes. Quoniam igitur neque a tempore, sacerdotii initium accepit, neque de tribu sacerdotum exortus est Christus, neque artificiose instructo corporalique oleo inunctus, ne finem quidem illum sacerdotii est habiturus, neque item solis Judæis, sed omnibus gentibus constituendus. Propter hæc omnia, merito illum a ministerio Aaron liberat, quod figuram gerebat, et secundum ordinem Melchisedec sacerdotem futurum affirmat. Et sane oraculi exitus admirabilis ei qui contempletur quemadmodum Salvator noster Jesus, qui est Christus Dei, ipsius Melchisedec ritu, ea quæ ad sacerdotium in hominibus gerendum spectant, per suos ministros perficiat. Nam quemadmodum ille qui sacerdos gentium erat, nusquam videtur sacrificiis corporalibus functus, sed vino solo et pane, dum ipsi Abraham benedicit, ita sane primus ipse Salvator ac Dominus noster, deinde qui ab ipso profecti sunt, sacerdotes in omnibus gentibus, spirituale secundum ecclesiasticas sanctiones sacerdotii munus obeuntes, vino ac pane, et corporis illius et salutaris sanguinis mysteria repræsentant, quæ sane mysteria Melchisedec tanto ante spiritu divino cognoverat, et rerum futurarum imaginibus usus fuerat, sicut etiam Mosis Scriptura testificatur, ubi ait : « Et Melchisedec rex Salem, protulit panes et vinum. Erat autem sacerdos Dei altissimi, et benedixit Abraham [22]. » Merito igitur et cum jurisjurandi adjectione, uni ei de quo hic agimus talia promissa sunt : « Juravit, inquit, Dominus Deus, et non pœnitebit eum : tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. » Audi vero qualia sint quæ de iisdem rebus etiam Apostolus dicat : « In quo abundantius volens Deus ostendere hæredibus regni immutabilitatem consilii sui, interposuit jusjurandum, ut per duas res immutabiles in quibus impossibile est mentiri Deum, **224** fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad obtinendam propositam spem [23], » et adjungit : « Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere : hic autem, eo quod ipse maneat, sempiternum habet sacerdotium. Ex quo etiam servare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad intercedendum pro illis. Talis enim decebat nos pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, et excelsior cœlis factus [24]. » Deinde adjungit : « Caput autem super iis quæ dicta sunt. Talem habemus pontificem, qui sedet in dextera majestatis in excelsis, sanctorum minister, et tabernaculi veri, quod fixit Deus, et non homo [25]. » Hæc quidem Apostolus. Psalmus vero, inferius progressus, etiam ea quæ passurus erat is, de quo vaticinatur, aperte significat, dicens : « De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput [26]. » Torrentem porro, tentationum tempus intelligendum alius indicat psalmus dicens : « Torrentem pertransivit anima nostra. Forsitan pertransiit anima nostra aquam intolerabilem [27]. »

A καὶ οἶνον. Ἦν δὲ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, καὶ εὐλόγησε τὸν Ἀβραάμ. » Εἰκότως οὖν καὶ μεθ' ὅρκου παραλήψεως μόνῳ τῷ δηλουμένῳ « ὤμοσε Κύριος ὁ Θεὸς, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ εἶ, » λέγων, « ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Ἐπάκουσον δὲ οἷα καὶ περὶ τῶνδε ὁ Ἀπόστολός φησιν· « Ἐν ᾧ, περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς βασιλείας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ προκαταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. » Καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ οἱ μὲν πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν· ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην. Ὅθεν καὶ B σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν καὶ ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος. » Καὶ ἐπιλέγει· « Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὑψηλοῖς, τῶν ἁγίων λειτουργὸς, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, οὐκ ἄνθρωπος. » Ταῦτα μὲν ὁ Ἀπόστολος. Ὁ δὲ ψαλμὸς ὑποβὰς, καὶ τὸ πάθος ἐπικεκαλυμμένως τοῦ προφητευομένου δηλοῖ, λέγων· « Ἐκ χειμάῤῥου ἐν ὁδῷ πίεται, διὰ τοῦτο ὑψώσει κεφαλήν. » Χειμάῤῥον δὲ τὸν καιρὸν τῶν πειρασμῶν καὶ ἄλλος δηλοῖ ψαλμὸς, λέγων· « Χειμάῤῥου διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. Ἄρα C διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν τὸ ὕδωρ τὸ ἀνυπόστατον. » Ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τοίνυν πίεται, φησὶ, τὸ ποτήριον δηλονότι, ὃ ᾐνίττετο πρὸς τῷ καιρῷ τοῦ πάθους, λέγων· « Πάτερ, εἰ δυνατὸν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. » Καὶ πάλιν· « Εἰ μὴ δυνατόν ἐστιν αὐτὸ παρελθεῖν, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου. » Τοῦτο δὴ οὖν ἐκπιὼν τὸ ποτήριον, ὕψωσε κεφαλὴν, καὶ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐπεὶ γὰρ « γέγονεν ὑπήκοος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, διὰ τοῦτο, » φησὶν, « ὑπερύψωσεν αὐτὸν ὁ Θεὸς, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ καθίσας αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως, καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. D Καὶ πάντα ὑπέταξε, » φησὶν, « ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, » κατὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπαγγελίαν, ἣν διὰ τοῦ ψαλμοῦ παρίστησι, λέγων· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Κατακυρίευε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » Πρόδηλον παντὶ, ὡς ἔτι νῦν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις καὶ ὁ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, ἐν μέσοις τοῖς ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις αὐτοῦ, καὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν ἁπάντων κατακυριεύει.

[22] Gen. XIV, 18-19. [23] Hebr. VI, 18. [24] Hebr. VII, 23-26. [25] Hebr. VIII, 1, 2. [26] Psal. CIX, 7. [27] Psal. CXXIII, 5.

In torrente igitur bibet, inquit, calicem videlicet, quem ipse sub ipsum passionis tempus significavit, dicens: « Pater, si possibile est, transeat calix iste a me [28]. » Et rursus: : Si non possibile est illum transire, nisi illum bibam, fiat voluntas tua [29]. » Cum igitur hunc calicem bibisset, tum exaltavit caput. Et sicut ait Apostolus, quoniam « factus est obediens Patri usque ad mortem, mortem autem crucis, » idcirco, inquit, « exaltavit illum Deus [30], suscitans illum a mortuis, et sedere illum fecit in dextera sua, supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominetur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. Et omnia subjecit, inquit, sub pedibus ejus [31], » secundum eam, quæ ad ipsum facta est, promissionem, quam in psalmo declarat, dicens: « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Dominare in medio inimicorum tuorum. » Constat vero planissime, quemadmodum hodie quoque Salvatoris nostri virtus, ac doctrinæ illius verbum, in medio inimicorum et hostium suorum, omnibus quicumque in ipsum credunt, dominatur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Ὡς καὶ Ἡσαΐας, προφητῶν μέγιστος, σαφῶς οἶδε Θεὸν ἐν Θεῷ εἶναι, λέγων ὁμοίως ἡμῖν δοξάζουσι Πατέρα ἐν Υἱῷ, καὶ Υἱὸν ἐν Πατέρι.

« Ἐγὼ Κύριος ἐποίησα γῆν, καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς· ἐγὼ τῇ χειρί μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανὸν, ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην, ἐγὼ ἤγειρα τὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ ἐπιστρέψει, οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ δώρων, εἶπε Κύριος Σαβαώθ. » Τέως μὲν ταῦτα ὁ τῶν ὅλων ποιητὴς Θεὸς, περί τινος βασιλέως καὶ Σωτῆρος μέλλοντος οἰκοδομεῖν τὸ τῆς εὐσεβείας πολίτευμα, λυτρώσασθαι τὴν ἐπισυμβᾶσαν ἀνθρώποις ὑπὸ τῆς δαιμονικῆς πλάνης αἰχμαλωσίαν, διὰ τοῦ προφήτου B θεσπίζει· ἑξῆς δὲ τούτοις τὸ προφητικὸν πνεῦμα τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν αἰνίττεται, ἣν ὑποταγήσονται τῷ προφητευομένῳ, καὶ ὡς προσκυνήσουσιν αὐτῷ οἷα Θεῷ οἱ ὑποταγησόμενοι, καὶ ὡς προσεύξονται ἐν αὐτῷ, διὰ τὸ μείζονα κατοικεῖν ἐν αὐτῷ Θεὸν, τὸν ἀνωτάτω δηλαδὴ Πατέρα, καὶ Θεὸν τῶν ὅλων. Τὰ δὲ τῆς λέξεως οὕτως ἔχει· « Οὕτω λέγει Κύριος· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπορία Αἰθιόπων, καὶ οἱ Σαβαεὶμ ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ διαβήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σοῦ ἀκολουθήσουσι, δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ προσκυνήσουσι νέοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν σοῦ. Σὺ γὰρ εἶ Θεὸς, καὶ οὐκ ᾔδειμεν, Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. C Αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ. » Ταῦτα μὲν ἡ προφητεία. Οὐχ ἡγοῦμαι δὲ ἀντωπήσειν δύνασθαί τινα, κἂν σφόδρα ᾖ ἀγνώμων, τῷ προδήλῳ καὶ σαφεῖ τῆς λέξεως, ἐναργῶς οὕτως εἰσαγούσης Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ Σωτῆρα, καὶ ἕτερον ἐν αὐτῷ Θεόν· « Προσκυνήσουσί σοι, » φησὶν, « οἱ δίκαιοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν σοῦ· σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ᾔδειμεν, Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. » Τὸ δὲ, « οὐκ ᾔδειμεν, » ἐκ προσώπου τῶν πρὶν αὐτὸν μὴ ἐπεγνωκότων παρὰ μόνοις τοῖς Ἑβδομήκοντα εἰρημένον, ἑτέρως εἶχε τὸ Ἑβραϊκὸν, ὃ μεταλαβὼν ὁ μὲν Ἀκύλας φησί· « Θεὸς ἄρα ἰσχυρὸς ἀποκρυπτόμενος, Θεὸς

A CAPUT IV.

225 *Quod etiam Isaias, prophetarum maximus, plane novit Deum esse in Deo, idque affirmat, sicut etiam nos qui Patrem in Filio, et Filium in Patre glorificamus.*

« Ego Dominus feci terram, et hominem super ea; ego manu mea consolidavi cœlum, ego omnibus astris mandavi, ego suscitavi regem cum justitia, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi convertet, non pretio, neque muneribus, dixit Dominus Sabaoth [32]. » Interim quidem hæc universi conditor Deus, de quodam rege ac Salvatore, qui ædificaturus sit rempublicam pietatis, et conditionem qua homines a dæmonico errore captivi tenebantur, dissoluturus, per prophetam respondet. In iis vero quæ sequuntur, externarum quoque nationum obsequium, quo ei sunt obsecuturæ qui venturus canitur, propheticus significat spiritus: necnon quemadmodum illum tanquam Deum adorabunt illi, qui ita ad obsequium venerint, et quod Deum orabunt in ipso: propterea quod in eo ipse habitet Deus supremus, videlicet Pater, universique Deus. Locus autem sic se habet ad verbum: « Sic dicit Dominus: Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et a tergo te sequentur vincti manicis, et adorabunt juvenes, et in te orabunt: quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te: tu enim es Deus, et non noveramus, Deus Israel Salvator. Erubescent et confundentur omnes qui adversantur ei, et ambulabunt in pudore [33]. » Hactenus ipsa prophetia. Cæterum, neutiquam arbitror quempiam contra id, quod tam aperte et perspicue dicatur, vel oculos directurum, quamvis admodum sit ingratus, ubi ita evidenter et plane inducitur Deus Israel Salvator, et in illo Deus: « Adorabunt te, inquit, justi, et in te orabunt, quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te: tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel Salvator. » Porro illud, « nesciebamus, » quod ex persona eorum qui prius illum non agnoverunt, **226** apud solos LXX dictum est, in Hebraico aliter habet; quod sane Aquila convertens, sic ait: « Deus ergo

[28] Matth. xxvi, 39. [29] ibid. 42. [30] Philipp. ii, 8-9. [31] Ephes. i, 20, 21. [32] Isa. xlv, 12, 13. [33] ibid. 14-16.

fortis occultus, Deus Israel qui salvos facit. » Theodotion vero : « Propterea fortis absconditus Deus servans. » Ubi sane valde mirabiliter absconditum Deum Christum nominat : necnon causam quoque planissime docet, propter quam unum ipsum, quatenus inter ea quæ genita sunt, nominatur, Deum vocat, ob Patris videlicet in ipso habitationem : « In ipso enim, » ut divinus docet Apostolus [34], « complacuit omnem plenitudinem divinitatis habitare. » Hoc ipsum verba ipsa declarant, quæ sic se habent : « Quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te. » Pro illo vero quod est, « præter te, » Theodotion, « præter ipsum » interpretatus est, ut hoc modo verba se habeant : « Non est Deus præter ipsum, » eum videlicet a quo es, per quem tu quoque id habes, ut Filius sis. Sed Aquila ita interpretatus est : « Verumtamen in te fortis, et non est amplius apud te. Deus ergo fortis et latens, Deus salvos faciens. » Symmachus vero solus sic : « In te Deus, et non est amplius, neque adest Deus : vere tu Deus absconditus, Deus Israel servans. » Ubi quod Deus sit Christus Dei, verba ipsa plane declarant. « Nam propterea quod in te, inquit, est Deus, tu sane Deus fortis et absconditus. » Ergo ex his, Deus unus erit, qui hujus appellationis est Dominus. Filius autem quoniam Pater ei seipsum communicat, de communicatione veritatis illius dignitatem accepit, quippe qui neque a seipso sit, neque ab eo, qui ipsum genuit, Patre deseratur, sed hoc ipsum totum, quod est, quod vivit, quod subsistit, ab eo a quo est Patre, obtineat, qui neque Patrem deserit, et ab illo gignitur, et tum ut sit, tum ut Filius sit, non a seipso, sed a Patre habet. Quocirca, honore hunc quoque ut Deum prosequi edocti sumus, quemadmodum, quæ nunc tractantur, prophetiæ declarant. Ut enim alicujus regis imago veneratione affici solet, propter illum cujus lineamenta expressa et similitudinem fert (cæterum, quamvis et imago regis, et ipse rex honore afficiatur, unus tamen erit qui honoretur, non duo. Non enim duo reges, unus, primus et verus : alter, qui ipsa imagine sit expressus, sed unus in utroque non modo intelligitur, verum etiam nominatur atque honoratur), sic sane unigenitus quoque Filius, cum solus sit imago Dei invisibilis, **227** merito propter eum, cujus fert similitudinem, et imago appellatur Dei invisibilis, et ab ipso Patre efficitur : quippe qui tali existat et natura et essentia, indeque ex quo primum exstitit, non acquisititiam, sed naturalem Patris imaginem referat. Quare idem natura Deus, et idem unigenitus Filius exsistit, non autem ut illi, qui extrinsecus assumuntur, adoptatus, quique adventitium divinæ appellationis honorem possident. At enim etsi natura unigenitus Filius, Deusque noster celebratur, non tamen a seipso Deus, sed ex Deo Patre unigenitus Filius, et idcirco Deus. Totumque

[34] Coloss. I, 19.

A Ἰσραὴλ σώζων· » ὁ δὲ Θεοδοτίων· « Διὰ τοῦτο ἰσχυρὸς κρυφαῖος Θεὸς σώζων. » Σφόδρα θαυμαστῶς κρυφαῖον Θεὸν τὸν Χριστὸν ὀνομάζει· καὶ τὴν αἰτίαν δὲ, δι' ἣν Θεὸν αὐτὸν μόνον ὡς ἐν γεννητοῖς μετὰ τὸ πρῶτον καὶ ἀγέννητον ἀποκαλεῖ, σαφῶς ἐκδιδάσκει, τὴν τοῦ Πατρὸς ἐν αὐτῷ κατοίκησιν· « Ἐν τούτῳ γὰρ, » κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, « εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος κατοικῆσαι. » Τοῦτο δηλοῖ φάσκουσα ἡ λέξις· « Ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν σοῦ. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « πλὴν σοῦ, » « πλὴν αὐτοῦ, » ὁ Θεοδοτίων πεποίηκεν, ἵν' ᾖ· « Οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν αὐτοῦ, » δηλαδὴ τοῦ ἐν σοὶ Θεοῦ, δι' ὃν καὶ σὺ τυγχάνεις ὢν Θεός. Κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν οὕτως ἔχει· « Πλὴν ἐν σοὶ ἰσχυρὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι παρὰ σοί. Θεὸς ἄρα ἰσχυρὸς B καὶ ἀποκρυπτόμενος, Θεὸς σώζων. » Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον μόνον· « Ἐν σοὶ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι, οὐδ' ὑπάρχει Θεός· ὄντως σὺ Θεὸς κρυφαῖος, Θεὸς Ἰσραὴλ σώζων. » Δι' ὧν τὸ αἴτιον τοῦ εἶναι Θεὸν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, σαφῶς ὁ λόγος παρέστησεν. « Ἐπεὶ γὰρ ἐν σοὶ, » φησὶν, « ἐστὶ Θεὸς, διὰ τοῦτο σὺ Θεὸς ἰσχυρὸς καὶ κρυφαῖος. » Οὐκοῦν διὰ τούτων ὁ μὲν ἀληθὴς καὶ μόνος Θεὸς, εἷς ἂν εἴη, μόνος κυρίως τυγχάνων τῆς προσηγορίας· ὁ δὲ δεύτερος μετουσίᾳ τοῦ ἀληθοῦς τῆς κοινωνίας ἠξίωται, οὔτε ὢν καθ' ἑαυτὸν, οὔτε ὑφεστὼς δίχα τοῦ θεοποιοῦντος αὐτὸν Πατρὸς, οὔτ' ἄνευ τοῦ Πατρὸς θεολογούμενος, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ τοῦτο ὤν τε καὶ ζῶν καὶ ὑφεστὼς, διὰ τὸν ἐν αὐτῷ Πατέρα, συνών τε τῷ Πατρὶ, καὶ C ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτὸν θεοποιούμενος, τό τε εἶναι ὁμοῦ καὶ τὸ Θεὸς εἶναι οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ, παρὰ δὲ τοῦ Πατρὸς ἐσχηκώς. Διὸ δὴ μετὰ τὸν Πατέρα τιμᾷν καὶ αὐτὸν ὡς Θεὸν ἐδιδάχθημεν, διὰ τὸν ἐν αὐτῷ κατοικοῦντα Θεὸν, ὥσπεροῦν αἱ μετὰ χεῖρας περιέχουσι προφητεῖαι. Ὡς γὰρ ἂν τιμηθείη βασιλέως εἰκὼν διὰ τὸν, οὗ τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ὁμοίωσιν φέρει (τιμωμένης δὲ τῆς εἰκόνος, καὶ τοῦ βασιλέως αὐτοῦ, εἷς ἂν ὁ τιμώμενος καὶ οὐ δύο. Οὐ γὰρ δύο βασιλεῖς, ὅ τε πρῶτος καὶ ἀληθὴς, καὶ ὁ ἐπὶ τῆς εἰκόνος τετυπωμένος, εἷς δ' ὁ κατ' ἀμφοτέρων, οὐ μόνον νοούμενος, ἀλλὰ καὶ ὀνομαζόμενος καὶ τιμώμενος), οὕτω δῆτα καὶ ὁ μονογενὴς Υἱὸς, εἰκὼν ὢν μόνος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, εἰκότως διὰ τὸν, οὗ φέρει ὁμοίωσιν, εἰκών τε ἀνηγόρευται τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, θεοποιεῖταί τε πρὸς D αὐτοῦ τοῦ Πατρός· οὕτω πεφυκὼς τὴν οὐσίαν, αὐτόθεν τε ἀπὸ πρώτης ὑπάρξεως φυσικὴν, ἀλλ' οὐκ ἐπίκτητον τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς ἐπαγόμενος. Διὸ καὶ φύσει Θεὸς ὁμοῦ καὶ μονογενὴς Υἱὸς ὢν τυγχάνει, οὐχὶ δὲ ὁμοίως τοῖς ἔξωθεν εἰσποιουμένοις, ἐπισυμβεβηκός τε τὸ ἀξίωμα τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ἐπέχουσι. Πλὴν εἰ καὶ φύσει μονογενὴς Υἱὸς καὶ Θεὸς ἡμῶν ἀνευφημεῖται, ἀλλ' οὐχ ὁ πρῶτος Θεὸς, πρῶτος δὲ τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς, καὶ διὰ τοῦτο Θεός. Καὶ ὅλον γε τοῦτο αἴτιον ἂν εἴη τοῦ καὶ αὐτὸν εἶναι Θεὸν, τὸ μόνον εἶναι φύσει τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, καὶ μονογενῆ χρηματίζειν, καὶ τὸ δι' ὅλου σώζειν τοῦ μόνου Θεοῦ τὴν ἔμψυχον καὶ ζῶσαν νοερὰν

εἰκόνα, κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ παρωμοιωμένην, καὶ τῆς θεότητός τε αὐτῆς τὴν ὁμοίωσιν ἐπιφερομένην. Ταύτῃ τοιγαροῦν καὶ αὐτὸν, ὡσὰν μόνον Υἱὸν καὶ μόνον εἰκόνα ὄντα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀνάρχου τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὰς δυνάμεις κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ὁμοιώσεως περιβεβλημένον, ὑπό τε τοῦ πάντων τεχνικωτάτου καὶ πανεπιστήμονος ζωγράφου τε καὶ ζωοποιοῦ Πατρὸς εἰς τὸ ἔτι ἀκριβὲς τῆς ὁμοιώσεως ἀπειργασμένον, Θεὸν εἰκότως οἱ θεῖοι ἀναγορεύουσι λόγοι, ὡς καὶ ταύτης μετὰ τῶν ἄλλων παρὰ τοῦ Πατρὸς ἠξιωμένον προσηγορίας, εἰληφότα τε, ἀλλ' οὐχ ἰδιόκτητον αὐτὴν ἐσχηκότα. Ὁ μὲν γὰρ δίδωσιν, ὁ δὲ λαμβάνει· ὥστε κυρίως καὶ ἕνα ἐκεῖνον εἶναι Θεὸν, καὶ μόνον μὲν καὶ φύσει ὄντα, καὶ μὴ παρ' ἑτέρου λαβόντα· τὸν δὲ τῶν δευτερείων ἠξιῶσθαι, καὶ τὸ Θεὸν εἶναι λαβόντα παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχειν, ὡσὰν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, μιᾶς ἐπ' ἀμφοῖν κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς θεότητος ἐπινοουμένης, ἑνός τε ὄντος Θεοῦ τοῦ καθ' ἑαυτὸν ἀνάρχως καὶ ἀγεννήτως ὄντος, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὡσὰν δι' ἐσόπτρου καὶ εἰκόνος, ἐπιθεωρουμένου. Τοῦτό τοι καὶ τὸ πνευματικὸν παιδεύει λόγιον, οὐκ ἄλλως φάσκον Θεὸν εἶναι προσκυνητὸν τὸν δηλούμενον, ἀλλ' ἢ διὰ τὸν ἐνοικοῦντα αὐτῷ Πατέρα· « Ἐν σοὶ » γὰρ, φησὶ, « προσεύξονται· ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι. » Καὶ σὺ δὲ αὐτὸς, Θεὸς ὢν, Σωτὴρ τοῦ Ἰσραὴλ τυγχάνεις· καὶ διὰ τοῦτο ἰσχυρὸς καὶ κρυφαῖος Θεὸς εἶ· « ἐπεὶ ἐν σοὶ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν αὐτοῦ. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, » τὸ Ἑβραϊκὸν, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες ἑρμηνευταὶ, « κόπος Αἰγύπτου, » ἐκδεδώκασιν, ἵν' ᾖ τὸ λεγόμενον τοιοῦτον· « Σοὶ προσκυνήσουσι, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, ὁ κόπος Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἐμπορία Αἰθιόπων, καὶ οἱ Σεβωείμ· » δι' ὧν βάρβαρα, οἶμαι, καὶ ἄσημά τινα ἔθνη δηλοῦσθαι, καὶ πάντα ὅσα ἤδη πάλαι πρότερον τῇ δαιμονικῇ τετρύχωτο δεισιδαιμονίᾳ. Ἐπειδὴ γὰρ Αἰγύπτιοι ἐδόκουν πάντων τῶν ἐθνῶν δεισιδαιμονέστατοι τυγχάνειν, πρῶτοί τε κατάρξαι τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης, εἰκότως πρώτους αὐτοὺς τίθησιν ὑποταγησομένους τῷ Χριστῷ· καὶ δι' αὐτῶν καὶ τὰ περὶ τῶν λοιπῶν εἰδωλολατρῶν φανερὰ καθιστᾶσα. Καὶ ταῦτα πεπλήρωται ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ Κυρίου ἡμῶν, τῷ ἐν πᾶσιν ἔθνεσι προσκυνεῖσθαι καὶ δουλεύειν αὐτῷ μυρία πλήθη τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν. Αἰθίοπας δὲ καὶ Σεβωείμ, τοὺς ἐνταῦθα προσκυνήσειν τῷ Χριστῷ προφητευομένους, καὶ διὰ τοῦ οα' ψαλμοῦ ἡγοῦμαι δηλοῦσθαι, δι' ὧν εἴρηται· « Ἐνώπιον αὐτοῦ προσπεσοῦνται Αἰθίοπες, καὶ βασιλεῖς Ἀράβων, καὶ Σαβὰ δῶρα προσάξουσι· καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ. » Δῆλον ἐκ τῆς συμφράσεως, ὅτι τῷ ἐν ἐκείνοις προφητευομένῳ Χριστῷ προσκυνήσουσιν.

A hoc sane causa erit, cur ipse quoque sit Deus, quod solus sit natura Dei Filius, et unigenitus appelletur, et quod usquequaque conservet ejus, qui solus est Deus, animatam et vivam et intelligentem imaginem, et in omnibus ipsi Patri assimilatam, et eam quæ Dei ipsius substantiæ similitudinem præ se ferat. Hac ergo de causa ipsum quoque, tanquam eum qui solus Filius, et solus Dei imago sit, et ingeniti ac principio carentis Patris essentiæ, virtutes secundum exemplum assimilationis indutus, et ab hominum artificiosissimo et scientissimo vitæ designatore et auctore Patre, ad amussim et ad certam exquisitamque assimilationem expressus, Deum merito divina appellant oracula, ut una cum cæteris ad hanc quoque appellationis dignitatem, a B Patre provectus sit, eamque acceperit, non autem ex proprio jure possidendam habuerit. Namque ille quidem dat, hic vero accipit; itaque suo jure unus ille est Deus, qui non ab altero accepit. Hic autem a Patre habet ut Deus sit, tanquam Dei imago : utpote, cum una in ambobus, juxta exemplum, divinitus intelligatur, et unus sit Deus, qui per seipsum sine principio, et sine generatione existat : per Filium autem, tanquam per speculum et imaginem, consideretur. Hoc est, scilicet, quod spirituale docet oraculum, quod non alias dicit eum, de quo sermo est, Deum esse adorandum, propter inhabitantem in ipso Patrem. « In te » enim, inquit, « orabunt : quoniam in te Deus est. » Sed tu quoque ipse cum Deus sis, Salvator Israel exsistis. Proinde fortis et absconditus Deus C es : « quoniam in te Deus, et non est amplius præter ipsum. » **228** Pro eo vero quod est, « laboravit Ægyptus, » Hebraicum habet, et reliqui omnes interpretes reddiderunt, « labor Ægypti, » ut id quod dicitur tale sit : « Te adorabunt, et tui erunt servi, labor Ægypti, et negotiatio Æthiopum, et Seboim : » quibus verbis barbaras ego arbitror et ignotas quasdam nationes significari, et omnes quæcumque antea quondam dæmonica superstitione vexabantur. Nam propterea quod Ægyptii visi sunt omnium nationum superstitiosissimi esse, primique errori, quo simulacra colerentur, portas aperuisse : merito eos primos collocat, qui Christo sint subjiciendi : deinde per eos, quæ ad reliquos D simulacrorum cultores pertinent, ut aperta sint, efficit. Et hæc quidem in Salvatore ac Domino nostro exspectatum exitum nacta sunt. Jam enim innumerabiles, per orbem terrarum, nationum conventus, in omnibus gentibus illum adorant illique serviunt. Æthiopas vero ac Seboim eos, qui hic adoraturi Christum canuntur, LXXI quoque psalmo significari puto, ubi dictum est : « Coram illo procident Æthiopes, et reges Arabum, et Saba dona adducent : et adorabunt eum [36]. » Constat vero ex ipso contextu, Christum esse adoraturos eum, qui in illis quoque, ut venturus canitur a prophetis.

[36] Psal. LXXI, 10

CAPUT V.

A psalmo XXXII. — *Quod Dei Verbum suam habens essentiam jussu Patris, David æque ac nos opificem universi novit; et quod idem Dei Verbum, idem propheta ad hominum medelam esse missum a Patre testificatur; et quod brevi tempore universam terram sua doctrina impleturum canit.*

« Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. » In psalmo vero CVI sic dictum est: « Misit Verbum suum et sanavit eos, et eripuit eos de interitionibus eorum. » Et rursus CXLVII: « Qui emittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo ejus. » At enim ei, qui nunc in manibus est, psalmo dicenti, « Verbo Domini cœli firmati sunt, » concordat sacrum
229 quoque Evangelium, palam dicens: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil [36]. » Sane merito Evangelium Deum illum nominat: quando etiam per ea quæ prius dicta sunt, idem hoc, quod nunc ut Deus celebratur Verbum, et sapientia, et germen Dei, et Sacerdos, et Christus, et Rex, et Dominus, et Deus imago Dei, appellatum est. Porro, ut qui et alius sit quam Pater, et ejusdem administer fuerit, adeo ut jussu illius ipse omnia condiderit, in præsenti deinceps Psalmo adjungit: « Timeat, inquit, Dominum omnis terra: ab eo autem commoveantur omnes inhabitantes orbem. Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt [37]. » Constat enim quod qui dicit, ad alterum dicit: et qui mandat, alteri præter se mandat. Perspicue vero post ipsam Salvatoris nostri humanæ naturæ assumptionem, conventus ex omni terra, hoc est, ex omnibus, quæ terram incolunt, nationibus, innumerabiles, non itidem ut antea ullos dæmones, sed ipsum Dominum Jesum timuerunt, et omnes habitantes orbem commoti sunt, in ipso Christi nomine, sicut præsens oraculum canit: « Timeat, inquit, Dominum omnis terra, ab eo autem commoveantur omnes inhabitantes orbem. » Hactenus quæ de II et XXX psalmo accepta sunt. Consimilia vero his et consona in psalmo quoque CXLVIII invenies, qui docet non ea modo, quæ ad terram duntaxat, sed etiam ea quæ ad cœlum, et breviter ad universam creaturam pertinent, ipso Deo universi jubente exstitisse. Dicit igitur: « Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis. Laudate eum, omnes angeli ejus; laudate eum, omnes virtutes ejus. Laudate eum, sol et luna, laudate eum, omnes stellæ et lumen: quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt [38]. » Quod si ipse mandavit, quisnam, quæso, usque adeo magnus, ut mandatum de tantis rebus susciperet, præter Dei Verbum? quod varie in præsenti opere, a nobis, tanquam Deus celebratur, et

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ψαλμοῦ λβ'. — Ὡς Θεοῦ Λόγον οὐσιώδη κατ' ἐπικέλευσιν τοῦ Πατρὸς, ὁμοίως ἡμῖν οἶδε δημιουργὸν τῶν ἁπάντων ὁ Δαβίδ· καὶ ὡς τὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ὁ αὐτὸς προφήτης ἐπὶ θεραπείᾳ τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλθαι μαρτυρεῖ· καὶ ὡς ἐν βραχεῖ χρόνῳ τὴν σύμπασαν γῆν πληρώσειν τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας θεσπίζει.

« Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. » Καὶ ἐν ρς' δὲ ψαλμῷ εἴρηται· « Ἀπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοὺς, καὶ ἐῤῥύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. » Καὶ πάλιν ἐν ρμζ'· « Ὁ ἀποστέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῇ γῇ, ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. » Ἀλλὰ γὰρ τῷ
B μετὰ χεῖρας ψαλμῷ, φάσκοντι, « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, » συνᾴδει τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, διαῤῥήδην λέγον· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. » Θεὸν εἰκότως τὸ Εὐαγγέλιον ὀνομάζει· ἐπεὶ καὶ διὰ τῶν πρόσθεν αὐτὸς οὗτος ὁ νῦν θεολογούμενος Λόγος, καὶ σοφία, καὶ γέννημα Θεοῦ, καὶ ἱερεὺς, καὶ Χριστὸς, καὶ βασιλεὺς, καὶ Κύριος, καὶ Θεὸς, καὶ εἰκὼν ἀνηγόρευτο τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅτι γε, ἕτερος ὢν τοῦ Πατρὸς, ὑπουργὸς ἦν αὐτοῦ, ὥστε ἐπικελευομένου τοῦ μείζονος αὐτὸν δημιουργεῖν, ἑξῆς κατὰ τὸν παρόντα ἐπιλέγει ψαλμόν· « Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ· ὑπ' αὐτοῦ δὲ σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦν-
C τες οἰκουμένην. Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Πρόδηλον γὰρ, ὡς ὁ λέγων, ἑτέρῳ λέγει· καὶ ὁ ἐντελλόμενος, ἑτέρῳ παρ' ἑαυτὸν ἐντέλλεται. Σαφῶς δὲ ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνανθρωπήσει, μυρία πλήθη ἐκ πάσης τῆς γῆς, τοῦτ' ἔστιν ἐξ ἁπάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐθνῶν, οὐκέτι ὡς τὸ πρὶν τοὺς δαίμονας, ἀλλ' αὐτὸν ἐφοβήθη τὸν Κύριον Ἰησοῦν· πάντες τε οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην ἐσαλεύθησαν ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ ὀνόματι, ἀκολούθως τῷ νῦν φάσκοντι λογίῳ· « Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ, ὑπ' αὐτοῦ δὲ σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. » Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ τοῦ β' καὶ λ' ψαλμοῦ. Σύμφωνα δὲ τούτοις εὕροις ἂν καὶ ἐν ρμη' ψαλμῷ, ὃς διδάσκει οὐ τὰ περὶ γῆν μόνα, ἀλλὰ καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν, καὶ
D συλλήβδην ἅπασαν τὴν κτίσιν, κατ' ἐπικέλευσιν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ γεγονέναι. Λέγει δ' οὖν· « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις. Αἰνεῖτε αὐτὸν πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ, αἰνεῖτε αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἥλιος καὶ σελήνη, αἰνεῖτε αὐτὸν πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς· ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Εἰ γὰρ αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ τίς ἦν τοσοῦτος, ὡς τὴν περὶ τῶν τηλικούτων ἐντολὴν ὑποδέξασθαι, ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος; ὁ ποικίλως διὰ τῆς παρούσης ἡμῖν ὑποθέσεως θεολογούμενος, καὶ Λόγος Θεοῦ προσαγορευόμενος εἰκότως, ὅτι δὴ τοὺς τῶν ἁπάντων δημιουργικούς τε καὶ

[36] Joan. I, 1, 2. [37] Psal. XXXII, 8-9. [38] Psal. CXLVIII, 1-5.

ποιητικοὺς λόγους ὁ παντοκράτωρ ἐν αὐτῷ καταβέβληται, λόγῳ καὶ τάξει τὰ σύμπαντα διέπειν αὐτῷ καὶ διακυβερνᾷν παραδούς. Μὴ γὰρ οὖν τις ὑπολάβοι τῷ παρὰ ἀνθρώποις ἐκ συλλαβῶν συνεστῶτι, ἔκ τε ὀνομάτων καὶ ῥημάτων συγκειμένῳ, ἐνάρθρῳ καὶ προφορικῷ λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ παρόμοιον τυγχάνειν· ὅτι δὴ ὁ παρ' ἡμῖν λόγος ἐν φωναῖς καὶ συλλαβαῖς, καὶ τοῖς διὰ τούτων σημαινομένοις κέκτηται τὴν οὐσίαν, διὰ γλώττης καὶ ἀρτηριῶν, φάρυγγός τε καὶ στόματος προφερόμενος· ὁ δὲ τῆς ἀϊδίου καὶ ἀσωμάτου φύσεως, πάντη κατὰ πάντα τοῦ καθ' ἡμᾶς παρηλλαγμένος, οὐδὲν ἀνθρώπειον ἐπάγοιτ' ἄν, μόνῃ κεχρημένος τῇ τῆς προσρήσεως ὁμωνυμίᾳ· ἐπεὶ μήτε φωνὴν τὴν δι' ἀέρος κρούσεως ὑφισταμένην, μήτε ῥήματα, μήτε συλλαβὰς, μήτε γλῶτταν, μήτε στόμα, μήτε ὅλως τι τῶν ἀνθρωπείων καὶ θνητῶν ἐπὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ παραληπτέον. Ψυχῆς γὰρ ἂν εἴη ὁ λόγος οὗτος, ὁ οὐδαμῶς οἷός τε καθ' ἑαυτὸν δίχα ψυχῆς εἶναι, ἢ ὑποστῆναι. Τοιόσδε γὰρ ὁ ἐν ἀνθρώποις λόγος, ἰδίως μὲν ἀνούσιος ὢν καὶ ἀνυπόστατος, ὅλον δὲ αὐτὸ κίνησίς τε καὶ ἐνέργεια διανοίας τυγχάνων. Ἀλλὰ γὰρ οὐ καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ τοιοῦτος, ἔχων δὲ καθ' ἑαυτὸν οἰκείαν ὑπόστασιν πάνυ θείαν καὶ νοερὰν, ἰδίως μὲν ὑφεστῶσαν, ἰδίως δ' αὖ πάλιν ἐνεργοῦσαν, ἄϋλόν τε οὖσαν καὶ ἀσώματον, καὶ κατὰ πάντα τῇ τοῦ πρώτου καὶ ἀγεννήτου καὶ μόνου Θεοῦ φύσει παρωμοιωμένην, τοὺς τῶν γεννητῶν ἁπάντων λόγους, καὶ τὰς τῶν ὁρωμένων ἀσωμάτους τε καὶ ἀοράτους ἰδέας ἐν αὐτῇ φέρουσαν. Διὸ καὶ σοφίαν αὐτὴν, καὶ Θεὸν Λόγον οἱ θεῖοι χρησμοὶ προσαγορεύουσιν.

A Verbum Dei appellatur, merito illud quidem, propterea quod omnium rerum artificiosas atque efficaces rationes, omnipotens in ipsum conjecerit : **230** quippe qui ratione atque ordine universa illi, et dispensanda et gubernanda tradiderit. Nemo igitur putet humanæ, quæ ex syllabis constat, et ex nominibus et verbis componitur, articulatæ, atque enuntiabili orationi, Dei verbum simile esse : quoniam nostra hæc oratio in vocibus et syllabis, et iis quæ per hæc significantur, quicquid ipsa est, obtinet : utpote, quæ per linguam, et arterias, et fauces, et os, proferatur : sempiternæ vero atque incorporeæ naturæ Verbum omni omnino ratione, quæ a nobis proferri solent verba prætergressum, nihil humanæ rationis præ se ferat, sed solam cum B humano verbo communem appellationem possideat : quando neque vocem, quæ ex aeris pulsu constet, neque dictiones ullas, neque syllabas, neque linguam, neque os, neque omnino quidpiam humani sive mortalis, in Deo universi accipere, sive intelligere, fas est. Id enim verbum animæ esset, quod nullo modo per seipsum ab anima seorsum posset esse, aut consistere. Tale enim humanum est verbum, quod privatim quidem nullam, neque essentiam, neque substantiam habet, sed totum libera quædam motio est, et efficientia cogitationis. Cæterum, ipsum Dei Verbum non tale, sed per seipsum habens propriam substantiam, usquequaque divinam atque intelligentem, quæ privatim quidem subsistit, privatimque idem efficit, quidquid efficit, verum materiæ omnis est expers, et incorporea, et omni ratione primi et ingeniti, et solius Dei naturæ assimilata, earum omnium rerum quæ factæ sunt, rationes, et earum quæ sub visum cadunt, incorporeas et invisibiles species, in seipsa ferens. Quare illam et Sapientiam et Dei Verbum, divina oracula appellant.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Ὡς καὶ Ἡσαΐας δύο Κυρίους ὁμοίως τῷ Δαβὶδ ὁμολογεῖ, καὶ τὸν δεύτερον δημιουργὸν εἶναι τῶν ὅλων, ὥσπερ οὖν καὶ αὐτοὶ δοξάζομεν.

« Ἄκουέ μου, Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐγὼ καλῶ. Ἐγώ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγώ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἡ χείρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιά μου ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν. Καλέσω αὐτοὺς, καὶ στήσονται ἅμα, καὶ συναχθήσονται πάντες, καὶ ἀκούσονται, τίς αὐτοῖς ἀνήγγειλε ταῦτα. Κύριος ἀγαπῶν σε, ἐποίησε τὸ θέλημά σου ἐπὶ Βαβυλῶνα, τοῦ ἆραι σπέρμα Χαλδαίων. Ἐγὼ ἐλάλησα, καὶ ἐγὼ ἐκάλεσα. Ἤγαγον αὐτὸν, καὶ εὐώδωσα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Προσαγάγετε πρός με, καὶ ἀκούσατε ταῦτα. Οὐκ ἀπ' ἀρχῆς ἐν κρυφῇ λελάληκα. Ἡνίκα ἐγένετο, ἐκεῖ ἤμην. D Καὶ νῦν Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. » Ὅρα δὴ καὶ νῦν τίνα τρόπον ὁ φήσας, « Ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος, καὶ ἐγώ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁ τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν συστησάμενος, » ἐναργῶς οὕτως ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ ὑπὸ Κυρίου Κυρίου, οὕτω τὸν Πατέρα συνήθως δὶς Κύριον ἀναγορεύων, ὡς ἂν ἔχοις καὶ ταύτην ἀναμφίλεκτον τοῦ ζητουμένου τὴν μαρτυρίαν. Πρῶτον δὲ αὐτὸν ὡς ἐν γεννητοῖς εὐσεβῶς εἶναι λέγει, τὴν ἄναρχον καὶ ἀγέννητον

CAPUT VI.

Quod Isaias similiter ut David, duos, Patrem et Filium confitetur, et eorum alterum universi Opificem, quemadmodum ipsi quoque credimus.

« Audi me, Jacob, et Israel quem ego voco. Ego sum primus, et ego sum in æternum, et manus mea fundavit terram, **231** et dextera mea consolidavit cœlos. Vocabo eos, et stabunt simul, et congregabuntur omnes, et audient, quis eis annuntiavit hæc. Dominus qui diligit te, fecit voluntatem tuam in Babylone, ut tolleret semen Chaldæorum. Ego locutus sum, et ego vocavi ; duxi eum, et direxi viam ejus : adducite ad me, et audite hæc. Non ab initio in occulto locutus sum. Quando flebat, illic eram : et nunc Dominus Dominus misit me, et spiritus ejus [39]. » Considera, quæso, hic, quonam modo qui dixit : « Ego sum primus, et ego sum in æternum, qui terram et cœlum condidit, » ita plane se missum esse fatetur a Domino Domino. Sic enim Patrem consuevit bis Dominum appellare. Itaque habes hoc quoque indubitatum, de eo de quo quæritur, testimonium Primum vero illum hic dicit esse propheta, quem in iis quæ genita sunt pie colit : nam quæ sine prin-

[39] Isa. XLVIII, 12-16.

cipio est, quæque genita non est, essentia, eam attribuit Patri. Primum enim in aliquo majore numero antecedit, et honore atque ordine præponi solet : quod quidem neutiquam Patri conveniat : non enim eorum quæ genita sunt primus est supremus Deus, quoniam ne principium quidem illius ullum excogitari potest, sed est ultra primum, utpote qui primum ipse genuerit, atque ut esset, fecerit : quandoquidem solum divinum Verbum, omnium eorum quæ genita sunt, primum jure nuncupatur. Cum ergo quæreretur in illo, « Ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt [40], » cuinam creandarum rerum mandaverit opificium, nunc perspicue demonstratum est, quod videlicet ei qui dixit : « Manus mea fundavit terram, et dextra mea consolidavit cœlum » qui etiam se a Patre missum esse confitetur ubi ait : « Nunc Dominus Dominus misit me, et spiritus ejus. » Erit autem Deus Verbum qui hæc dicat, « quando Verbo Domini cœli firmati sunt, » ex eo Psalmi loco quem supra apposuimus : sed enim cum ipsum quoque Dei Verbum, Domini appellatione ut Deus celebretur, tamen ipsum patrem Dominum, maxima cum reverentia ac pietate bis Dominum appellat, ut in eo diversitate nominis utatur. « Nunc » enim, inquit, « Dominus Dominus misit me, » utpote cum Pater et Deus sit, et tam sui unigeniti Verbi, quam eorum omnium, **232** quæ illo posterius facta sunt, quorum cum potestatem ac dominium a Patre ipsum Dei Verbum acceperit, tanquam is, qui et legitimus, et unicus Filius sit, merito etiam ipse ab iis, qui et pie et religiose colere Deum volunt, appellabitur Dominus.

A καὶ τὴν ὑπὲρ τὸ πρῶτον οὐσίαν ἀπονέμων τῷ Πατρί· Τὸ γάρ τοι πρῶτον ἀριθμοῦ πλείονος ἡγεῖται, τιμῇ καὶ τάξει προτεταγμένον· ὅπερ οὐκ ἂν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἁρμόσειεν· οὐ γὰρ δὴ γεννητῶν πρῶτος ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, ἐπεὶ μηδ' ἀρχή τις ἐπινοεῖται αὐτοῦ· ἐπέκεινα δ' ἂν εἴη καὶ ἀνωτάτω τοῦ πρώτου, ἅτε δὴ αὐτὸς καὶ τὸ πρῶτον γεννήσας καὶ ὑποστησάμενος, μόνου τοῦ θείου Λόγου πάντων τῶν θνητῶν πρώτου χρηματίζοντος. Ζητουμένου δὲ ἄρα, κατὰ τὸ, « Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν, » τίνι τὴν τῶν γεννητῶν ἐντέταλται δημιουργίαν, νῦν σαφῶς ἀποδέδεικται, ὅτι τῷ φήσαντι· « Ἡ χείρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιά μου ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν· » ὃς καὶ πρὸς τοῦ κρείττονος ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ λέγων· « Νῦν Κύριος Κύ- B ριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. » Εἴη δ' ἂν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ταῦτα φάσκων, « ἐπειδὴ τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, » κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ παράθεσιν. Πλὴν ἀλλὰ, εἰ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τῇ *Κύριος* θεολογεῖται προσηγορίᾳ, ὅμως τὸν ἀνωτάτω καὶ κρείττονα Πατέρα αὐτοῦ καὶ Κύριον εὖ μάλα εὐσεβῶς δὶς Κύριον αὐτὸν ἀνακαλεῖ, τῷ διαφόρῳ χρώμενος ἐπ' αὐτοῦ ὀνόματι. « Καὶ νῦν » γὰρ, φησὶ, « Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέ με, » ὡσὰν κυρίως ὄντος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ πρώτου, καὶ ἀληθῶς Κυρίου αὐτοῦ τε τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Λόγου, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γεννητῶν ἁπάντων, καθ' ὧν δευτέρως τὴν κυρίαν καὶ δεσποτείαν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀναδεξάμενος, οἷα γνήσιος Υἱὸς καὶ μονογενὴς, δεύτερος εἰκότως καὶ αὐτὸς ἂν C εὐσεβῶς χρηματίζοι Κύριος.

CAPUT VII.

A Genesi. — Quod etiam maximus Dei servus Moses, in mundi fabricatione, cognovit Patrem Deumque universi, cum altero communicantem de hominis opificio, hoc porro divinum esse Verbum ante didicimus.

« Et dixit Deus : Faciamus hominem ad imaginem ac similitudinem nostram [41], » et rursus : « Et dixit Deus, non est bonum esse hominem solum, faciamus illi adjutorium secundum ipsum [42]. » Ac ne quispiam suspicetur hæc ad Angelos dicta fuisse, continuo declarat eum cui imperatum sit, non esse angelum Dei, dicens : « Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum. [43] »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς καὶ ὁ μέγιστος τοῦ Θεοῦ θεράπων Μωσῆς ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ οἶδε Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων, ἑτέρῳ κοινολογούμενον ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίᾳ· τὸν θεῖον δὲ Λόγον τοῦτον εἶναι προμεμαθήκαμεν.

« Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν· » καὶ αὖθις· « Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον, ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. » Καὶ ἵνα γε μή τις πρὸς ἀγγέλους ταῦτα εἰρῆσθαι νομίσειε, D παραχρῆμα δηλοῖ τὸν κεκελευσμένον οὐκ ἄγγελον ὄντα Θεοῦ, λέγων· « Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. »

CAPUT VIII.

Ab eadem. — Quod quidem Moses bis planissime Dominum, sine ullis involucris, theologice commendat.

« Sol ortus est super terram, et Lot ingressus est in Segor, et pluit Dominus super Sodoma sulfur et ignem a Domino [44]. » Plane bis Dominum nominat, et huic docet ab illo mandatum esse, ut impios debito supplicio afficiat : etenim licet non semel Dominum aperte dicamus, non tamen simili

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς Μωσῆς δύο σαφέστατα, Κυρίους ἀνεπικαλύπτως θεολογεῖ.

« Ὁ ἥλιος ἀνέτειλεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ Λὼτ εἰσῆλθεν εἰς Σηγὼρ, καὶ ἔβρεξε Κύριος ἐπὶ Σόδομα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου. » Σαφῶς δεύτερον ἀναγορεύει, ὃν καὶ διδάσκει παρὰ τοῦ μείζονος ἐπιτραπέντα τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν ποιήσασθαι τιμωρίαν. Πλὴν ἀλλ' εἰ καὶ δύο Κυρίους ἀνεπικαλύπτως ὁμολογοῦμεν, ἀλλ'

[40] Psal. xxxii, 9. [41] Gen. i, 26. [42] Gen. ii, 18. [43] Gen. i, 27. [44] Gen. xix, 23,24.

οὐ καὶ ταῖς ὁμοίαις ἐπ' ἀμφοτέροις χρώμεθα θεολογίαις· εὐσεβῶς δὲ τῇ τάξει χρώμενοι, τὸν μὲν ἀνωτάτω Πατέρα καὶ Θεὸν καὶ Κύριον, καὶ τοῦ δευτέρου Κύριον καὶ Θεὸν εἶναι πεπαιδεύμεθα· τὸν δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν δεύτερον Κύριον, τῶν μὲν ὑπ' αὐτὸν δεσπότην, οὐκ ἔτι δὲ ὁμοίως καὶ τοῦ μείζονος. Οὐ γὰρ τοῦ Πατρὸς Κύριος, οὐδὲ τοῦ Πατρὸς Θεὸς, ὁ Θεὸς Λόγος, ἀλλ' ἐκείνου μὲν εἰκὼν, καὶ Λόγος, καὶ σοφία, καὶ δύναμις, τῶν δὲ μετ' αὐτὸν δεσπότης Κύριος, καὶ Θεός· ὁ δέ γε Πατὴρ καὶ τοῦ Υἱοῦ Πατὴρ, καὶ Κύριος καὶ Θεός. Ὅθεν εἰκότως ἀνατρέχουσιν εἰς μίαν ἀρχήν· καὶ εἰς ἕνα Θεὸν συνίσταται ἡμῖν τὰ τῆς εὐσεβοῦς θεολογίας.

A ubique utimur theologia, sed pia quadam, ac religiosa distinctione utentes, illum quidem et Deum et Dominum, hujus etiam Patrem esse edocti sumus; hunc vero ipsum, quem et Verbi et Domini appellatione significare consuevimus, eorum quidem qui post ipsum, et sub ipso sunt, esse Dominum, ejus autem qui unum cum ipso est, neutiquam similiter: **233** neque enim Patris Dominus, neque Patris Deus, is qui est Deus Verbum, sed illius quidem imago, et Verbum, et Sapientia, et virtus, eorum vero quæ post ipsum collocantur Dominum habens, et Dominus et Deus: ille vero cum et Dominus, et Deus sit, etiam pater est hujus, sicut hic illius est Filius. Quare cum hi duo unum sint, merito ea quæ ad religiosam theologiam pertinent in unum principium nobis recidunt, et in uno Deo consistunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς θεράπων τὸν Θεὸν Λόγον δηλοῖ δεύτερον Θεὸν καὶ Κύριον προωνομασμένον, ἐν ἀνθρώπου τε μορφῇ καὶ σχήματι ὦφθαί τε καὶ χρηματίσαι τοῖς παλαιοῖς ἱστορεῖ.

« Ὤφθη δὲ Κύριος τῷ Ἀβραὰμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τῷ σπέρματί σου δώσω τὴν γῆν ταύτην. » Καὶ πάλιν· « Ἐγένετο Ἀβραὰμ ἐτῶν ἐννενήκοντα ἐννέα, καὶ ὤφθη Κύριος τῷ Ἀβραὰμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἐγώ εἰμι ὁ Θεός. Εὐαρέστει ἐνώπιόν μου, καὶ γίνου ἄμεμπτος, καὶ θήσομαι τὴν διαθήκην μου ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ἀνὰ μέσον σου, καὶ πληθυνῶ σε σφόδρα. » Καὶ αὖθις· « Ὤφθη δὲ ὁ Θεὸς αὐτῷ πρὸς τῇ δρυῒ τῇ Μαμβρῇ, καθημένου αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ μεσημβρίας. Ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, εἶδε· καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες εἱστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ. Καὶ ἰδὼν προσέδραμεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς, καὶ προσεκύνησε. » Καὶ ἑξῆς μετὰ τὴν ὀπτασίαν ἐπιφέρει· « Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· Οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ. Ἀβραὰμ δὲ γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Καὶ τούτοις αὖθις ἐπιλέγει ὡς περὶ ἑτέρου· « Ἤδειν γὰρ, ὅτι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μεθ' αὐτὸν, καὶ φυλάξουσι τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ Ἀβραὰμ ἃ ἐλάλησε πρὸς αὐτόν. » Ταῦτα αὐτὸς ἀναγέγραπται λέγων ὁ χρηματίζων τῷ Ἀβραὰμ Κύριος, ἕτερον Κύριον ὁμολογῶν, δηλαδὴ τὸν αὐτοῦ Πατέρα, καὶ ποιητὴν τοῦ παντός. Ὅ γε μὴν Ἀβραὰμ, οἷα προφήτης κατάληψιν ἔχων ἀκριβῆ τοῦ χρηματίζοντος, ἑξῆς τοῖς προεκτεθεῖσι ποτνιᾶται λέγων· « Καὶ μὴ συναπολέσῃς δίκαιον μετ' ἀσεβοῦς, καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ἀσεβής. Ἐὰν ὦσι πεντήκοντα δίκαιοι ἐν τῇ πόλει, ἀπολεῖς αὐτούς; οὐκ ἀνήσεις πάντα τὸν τόπον ἕνεκεν τῶν πεντήκοντα δικαίων; Μηδαμῶς σὺ ποιήσεις τὸ ῥῆμα τοῦτο, τοῦ ἀποκτεῖναι δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς, καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής· μηδαμῶς· ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν; » Ἀγγέλοις δὴ φάσκειν ταῦτα, ἤ τινι τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν, οὐχ ἡγοῦμαι λέγεσθαι ἁρμόζειν·

B

CAPUT IX.

Ab eadem. — Quod idem Deum Verbum, significat Deum ac Dominum prius nominatum et quod in hominis forma, et figura, et visum esse, et antiquis responsa dedisse conscribit.

« Apparuit autem Dominus Abrahæ, et dixit ei: Semini tuo dabo terram hanc [45]. » Et rursus: « Erat Abraham annorum nonaginta novem, et apparuit Dominus Abrahæ, et dixit ei: Ego sum Deus: bene placitus sis coram me, et esto inculpabilis, et ponam testamentum meum inter te et me, et multiplicabo te valde [46]. » Et rursus: « Apparuit autem Deus ei apud quercum Mambre, dum sederet in ostio tabernaculi sui, ipso meridie: cum vero
C oculis suis respexisset, vidit, et ecce tres viri steterant supra eum: et cum vidisset accurrit obviam illis, ab ostio tabernaculi, et adoravit [47]. » Ac deinceps post visionem adjungit: « Dominus autem dixit, non celabo ego Abraham puerum meum quæ facio. Abraham vero cum sit, erit in gentem magnam et multam: et benedicentur in eo omnes gentes terræ [48]. » Atque his rursus adjungit tanquam de altero: « Novi enim quod constituet filiis suis, et domui suæ, et custodient vias Domini, facere justitiam et judicium, ut inducat Dominus super Abraham quæ locutus est ad illum [49]. » **234** Hic plane scriptum est, eum Dominum qui Abrahæ respondebat, hæc dicere, ubi videlicet Dominum confitetur Patrem suum, et Conditorem
D universi: ipse tamen Abraham, veluti propheta, exploratam et certam ejus qui respondebat cogitationem habens, deinceps cum veneratione eos, qui ante expositi sunt, orat, dicens: « Ne perdas justum simul cum impio, et erit justus quasi impius. Si sint quinquaginta justi in civitate, perdes eos? nonne dimittes omnem locum, propter quinquaginta justos? Nequaquam tu facies verbum hoc, ut interficias justum cum impio, et erit justus quasi impius; nequaquam: qui judicas universam terram, non facies judicium [50]? » Porro hæc ad angelos, aut ad quempiam ex Dei ministris dicta

[45] Gen. XII, 7. [46] Gen. XVII, 1, 2. [47] Gen. XVIII, 1, 2. [48] ibid. 17, 18. [49] ibid. 19. [50] ibid. 24, 25.

esse, consentanee dici non arbitror: non enim cujuslibet sit, judicare terram universam. Sed nec angelus quidem est nominatus, quem superior scriptura significat, verum alius quispiam angelo præstantior, Deus utique ac Dominus, qui cum duobus angelis in forma hominis, ad supra scriptam quercum est visus. Præterea ne Patrem quidem Deum hunc fuisse putandum est, qui hujuscemodi verbis indicatur: dicere enim, id mutari quod divinum est, et figurari in speciem ac formam hominis, neutiquam pium est. Superest igitur ut confiteamur illum fuisse Dei Verbum, quod a nobis in iis quæ antehac scripta habes, Dei nomine celebratum est: qua de causa hodie quoque a vicinis, et in proximo habitantibus, quasi divinus colitur, atque observatur is locus, honoris illorum gratia qui Abrahæ in illo visi sunt; atque etiam nunc ibidem permanens terebinthus conspicitur: qui enim ab Abraham hospitio suscepti sunt, ut habet Scriptura, recumbentes erant duo quidem utrinque, medius autem excellentior, et qui reliquos anteiret. Hic vero sit plane is, de quo diximus, ipse utique Dominus ac Salvator noster, quem etiam pertinaces et increduli, divina oracula confirmantes, venerantur: hic ipse igitur ex illo, pietatis jaciens ad homines semina, humanam speciem ac figuram indutus, Dei amico atque antiquo Patri Abrahæ seipsum quisnam esset, ostendit, Patrisque sui tradidit sententiam.

A οὐδὲ γὰρ τοῦ τυχόντος ἂν εἴη τὸ κρίνειν πᾶσαν τὴν γῆν. Ἀλλ' οὐδ' ἄγγελος ὁ προγραφεὶς ἀνηγόρευται, κρείττων δέ τις ἀγγέλου Θεὸς καὶ Κύριος, πρὸς τῇ ἀναγεγραμμένῃ δρυῒ μετὰ τῶν δυεῖν ἀγγέλων ἐν ἀνθρώπου σχήματι ὁραθείς. Πάλιν γε μὴν οὐδὲ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἡγητέον διὰ τούτων δηλοῦσθαι· μεταβάλλειν γὰρ φάναι τὸ θεῖον, καὶ χρηματίζεσθαι εἰς ἀνδρὸς εἶδος καὶ μορφὴν, οὐχ εὐαγές. Λείπεται δὴ αὐτὸν εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν διὰ τῶν πρόσθεν τεθεολογημένον, ὁμολογεῖν. Ὅθεν εἰσέτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς πλησιοχώροις, ὡσὰν θεῖος ὁ τόπος εἰς τιμὴν τῶν αὐτόθι τῷ Ἀβραὰμ ἐπιφανέντων θρησκεύεται, καὶ θεωρεῖταί γε εἰς δεῦρο διαμένουσα ἡ τερέβινθος· οἱ γὰρ τῷ Ἀβραὰμ ἐπιξενωθέντες, ἐπὶ Γραφῆς ἀνακείμενοι, δύο μὲν ἑκατέρωθεν, μέσος δὲ ὁ κρείττων
B ὑπερέχων τῇ τιμῇ. Εἴη δ' ἂν ὁ δεδηλωμένος ἡμῖν Κύριος αὐτὸς, ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ, ὃν καὶ οἱ ἀγνῶτες (1) σέβουσι, τὰ θεῖα λόγια πιστούμενοι. Οὗτος δὲ οὖν αὐτὸς, ἐξ ἐκείνου τὰ τῆς εὐσεβείας σπέρματα εἰς ἀνθρώπους καταβαλλόμενος, ἀνθρώπειον ὑποδὺς εἶδός τε καὶ σχῆμα, τῷ θεοφιλεῖ προπάτορι Ἀβραὰμ, ὅστις εἴη, αὐτὸν ἐξέφηνε, καὶ τὴν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ παρεδίδου γνώμην

235 CAPUT X.

Ab eadem. — Quod idem propheta in Jacob, manifestius eum de quo agitur, indicat Dominum: quem sane et Deum et angelum supremum Dei vocat.

« Et profectus est in Charran, et venit in locum, et dormivit illic: occiderat enim sol. Et accepit lapides, et posuit sub capite suo, et dormivit in loco illo, et somniavit: et ecce scala terræ infixa, cujus caput perveniebat usque ad cœlum, et angeli Dei ascendebant per eam. Et Dominus innitebatur ei, et dixit: Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac, ne timeas: terra in qua tu dormis in ipsa, tibi dabo eam, et semini tuo. Et erit semen tuum sicut arena maris, et dilatabitur ad mare, et Orientem, et ad boream, et africum. Et benedicentur in te omnes tribus terræ, et in semine tuo. Et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni via, quacumque iter feceris, et convertam te in terram hanc: quoniam non te relinquam, donec faciam omnia quæcumque locutus sum tibi. Et experrectus est Jacob a somno, et ait: Dominus est in loco hoc, ego autem nesciebam. Et timuit, et ait: Quam terribilis est locus hic! non est hoc aliud, nisi domus Dei, et hæc porta cœli. Et surrexit Jacob mane, et accepit lapidem, quem supposuit capiti suo, et erexit illum pro titulo, et effudit oleum in summum illius, et vocavit Jacob nomen loci illius, domum Dei [31]. » Eum, qui hoc loco tam multis verbis respondet Dominum, et Deum,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης ἐπὶ τοῦ Ἰακὼβ, σαφέστερον ἐμφαίνει τὸν δηλούμενον Κύριον, ὃν δὴ καὶ Θεὸν, καὶ ἄγγελον ἀποκαλεῖ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ προσειπών.

C « Καὶ ἐπορεύθη εἰς Χαῤῥὰν, καὶ ἀπήντησε τόπῳ, καὶ ἐκοιμήθη ἐκεῖ· ἔδυ γὰρ ὁ ἥλιος. Καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν λίθων, καὶ ἔθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, καὶ ἐνυπνιάσθη· καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηριγμένη εἰς τὴν γῆν, ἧς ἡ κεφαλὴ ἀφικνεῖτο εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον, καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτήν. Ὁ δὲ Κύριος ἐπεστήρικτο ἐπ' αὐτῆς, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ τοῦ πατρός σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, μὴ φοβοῦ· ἡ γῆ ἐφ' ἧν σὺ καθεύδεις ἐπ' αὐτῆν, σοὶ δώσω αὐτὴν, καὶ τῷ σπέρματί σου. Καὶ ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, καὶ πλατυνθήσεται ἐπὶ θάλασσαν καὶ ἀνατολὰς, καὶ ἐπὶ βοῤῥᾶν καὶ λίβα. Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυ-
D λαὶ τῆς γῆς, καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου. Καὶ ἰδοὺ ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, διαφυλάσσων σε ἐν τῇ ὁδῷ πάσῃ, οὗ ἂν πορευθῇς, καὶ ἀποστρέψω σε εἰς τὴν γῆν ταύτην· ὅτι οὐ μή σε ἐγκαταλείπω, ἕως τοῦ ποιῆσαί με πάντα ὅσα ἐλάλησά σοι. Καὶ ἐξηγέρθη Ἰακὼβ ἀπὸ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ εἶπεν, ὅτι, Ἔστι Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἐγὼ δὲ οὐκ ᾔδειν. Καὶ ἐφοβήθη, καὶ εἶπεν· Ὡς φοβερὸς ὁ τόπος οὗτος! οὐκ ἔστι τοῦτο ἀλλ' ἢ οἶκος Θεοῦ, καὶ αὕτη ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἀνέστη Ἰακὼβ τὸ πρωῒ, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον, ὃν ὑπέθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν

[31] Gen. XXVIII, 10-19.

(1) Interpres legebat ἀγνώμονες.

αὐτὸν στήλην, καὶ ἐπέχεεν ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτῆς, καὶ ἐκάλεσε Ἰακὼβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου, οἶκος Θεοῦ. » Τοῦτον τὸν ἐνταῦθα διὰ τοσούτων χρηματίζοντα Κύριον καὶ Θεὸν, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ προϊὼν ἑξῆς εὑρήσεις, ἐν οἷς φησι πρὸς τὰς γυναῖκας αὐτὸς Ἰακώβ· « Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον· Ἰακώβ. Ἐγὼ δὲ εἶπα· Τί ἐστι; » Καὶ ἑξῆς· « Ἑώρακα, » φησὶ, « πάντα ὅσα Λάβαν σοὶ ποιεῖ. Ἐγὼ ὁ Θεὸς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τόπῳ, οὗ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ηὔξω μοι εὐχήν. » Ἆρ' οὖν ὁ ἀνωτέρω φήσας, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ τοῦ πατρός σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, » ᾧ καὶ στήλην ἀνέστησεν ὁ θεοφιλὴς, Θεὸς μὲν ἦν καὶ Κύριος (αὐτῷ γὰρ λέγοντι πιστευτέον), οὐ μὴν ὁ ἐπὶ πάντων, ἀλλ' ὁ ἐκείνου δεύτερος, τὰ τοῦ Πατρὸς εἰς ἀνθρώπους διακονούμενος καὶ διαγγέλλων. Διὸ καὶ ἄγγελον αὐτὸν ὁ Ἰακὼβ ἐπὶ τοῦ παρόντος καλεῖ· « Εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ φάσκων καθ' ὕπνον· Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῷ τόπῳ. » Οὐκοῦν ὁ αὐτὸς ἄγγελος Κυρίου καὶ Θεὸς καὶ Κύριος, σαφῶς διὰ τούτων ἀνηγόρευται. Καὶ ἐν Ἠσαΐᾳ δὲ τῷ προφήτῃ, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, ὁμοῦ δὲ καὶ Θεὸς καὶ ἄρχων καὶ ἐξουσιαστὴς προσαγορεύεται, ἐν οἷς τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ γένεσιν θεσπίζει, λέγων· « Ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, ἄρχων εἰρήνης, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. »

A angelum quoque Dei deinceps progressus invenies: ubi ad mulieres ait ipse Jacob: « Et dixit mihi angelus Dei in somnis, Jacob. Ego autem dixi: Quid est [51]? » Et deinceps: « Vidi, » inquit,
236 « omnia quæcumque Laban tibi facit. Ego Deus, qui apparui tibi in loco, ubi unxisti mihi titulum, et vovisti mihi votum [52]. » Ergo qui supra dixerat, « Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac, » cui et titulum erexit Dei amicus, Deus quidem erat et Dominus (ipsi enim dicenti credendum), non tamen is qui Pater est, et a nullo est, sed qui ea, quæ ad Patrem pertinent, hominibus subministrat et nuntiat. Quocirca etiam angelum ipsum in præsenti vocat Jacob ubi ait, « Dixit mihi angelus Dei in somnis verba hæc: Ego B sum Deus, qui apparui tibi in loco. » Ergo idem et angelus Domini, et Deus, et Dominus, plane in his appellatus est. Et apud Isaiam prophetam magni consilii angelus, interimque et Deus, et princeps, et potestatem habens nominatur, ubi ortus illius inter homines canitur, a dicente, quod « puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus, et vocatur nomen ejus magni consilii angelus, princeps pacis, Deus fortis, potentiam habens, pater futuri seculi [54]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὡς καὶ Ἰακὼβ τὸν προδηλωθέντα καὶ Θεὸν καὶ Κύριον, καὶ δὴ καὶ ἄγγελον, ὁμοίως τῷ Ἀβραὰμ ἐν ἀνθρώπου σχήματι θεωρεῖ διὰ τῆς οὕτως ἐχούσης ἱστορίας.

« Ἀναστὰς δὲ τὴν νύκτα ἐκείνην, ἔλαβε τὰς δύο γυναῖκας, καὶ τὰς δύο παιδίσκας, καὶ τὰ ἕνδεκα παιδία αὐτοῦ, καὶ διέβη τὴν διάβασιν τὴν Ἰακώβ· καὶ ἔλαβεν αὐτοὺς, καὶ διεβίβασε πάντα τὰ ἑαυτοῦ. Ὑπελείφθη δὲ Ἰακὼβ μόνος, καὶ ἐπάλαιε μετ' αὐτοῦ ἄνθρωπος ἕως πρωΐ. Εἶδε δὲ, ὅτι οὐ δύναται πρὸς αὐτὸν, καὶ ἥψατο τοῦ πλάτους τοῦ μηροῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνάρκησε τὸ πλάτος τοῦ μηροῦ Ἰακὼβ, ἐν τῷ παλαίειν αὐτὸν μετ' αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀπόστειλόν με· ἀνέβη γὰρ ὁ ὄρθρος. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐ μή σε ἀποστείλω, ἐὰν μή με εὐλογήσῃς. Εἶπε δ' αὐτῷ· Τί τὸ ὄνομά σου; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰακώβ. Εἶπε δ' αὐτῷ· Οὐκέτι Ἰακὼβ κληθήσεται τὸ ὄνομά σου, D ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου· ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ, καὶ μετ' ἀνθρώπων δυνατὸς ἔσῃ. Ἠρώτησε δὲ Ἰακὼβ, καὶ εἶπεν· Ἀνάγγειλόν μοι τὸ ὄνομά σου. Καὶ εἶπεν· Ἵνα τί τοῦτο ἐρωτᾷς, τὸ ὄνομά μου; Καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν ἐκεῖ, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου Ἰακὼβ, *Εἶδος Θεοῦ*. Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη ἡ ψυχή μου. Ἀνέτειλε δὲ αὐτῷ ὁ ἥλιος, ἡνίκα παρῆλθε τὸ εἶδος τοῦ Θεοῦ. » Τῷ μὲν Μωσεῖ εἴρητο· « Οὐδεὶς ὄψεται τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται· » ἐν τούτοις δὲ ὁ Ἰακὼβ εἶδε Θεὸν οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· καὶ σωθείς γε οὐ τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὴν ψυ-

CAPUT XI.

Quod etiam Jacob eum, de quo proxime dictum est, C et Deum et Dominum, præterea angelum similiter, ut Abraham in hominis forma contemplatur, in ea historia quæ sic se habet.

« Surgens autem nocte illa, accepit duas uxores, ac duas famulas, et undecim puerulos suos, et transivit vadum Jacob, et accepit eos, et traduxit omnia sua. Et relictus est ipse Jacob solus, et luctabatur cum eo homo usque mane. Vidit autem quod non posset adversus illum, et attigit latitudinem femoris ejus, et torpuit latitudo femoris Jacob, dum luctaretur hic cum illo. Et dixit ei: Dimitte me, ascendit enim aurora. Hic vero dixit: Non te dimittam, nisi mihi benedixeris. Dixit autem ei: Quod est nomen tuum? At hic dixit ei: Jacob. Et dixit ei: Non amplius Jacob vocabitur nomen tuum.
237 sed Israel erit nomen tuum: quoniam invaluisti cum Deo, etiam cum hominibus potens eris. Interrogavit vero Jacob et ait: Indica mihi nomen tuum. Et ait: Quid ita quæris nomen meum? Et benedixit ei in illo loco, et vocavit Jacob nomen loci illius, *Speciem Dei*. Aspexi enim Deum facie ad faciem: et servata est anima mea. Ortus est autem illi sol, cum transisset species Dei [55]. » Et Mosi quidem dictum est: « Nullus videbit faciem meam et vivet [56]: » hic autem Jacob vidit Deum non simpliciter, sed facie ad faciem: et cum servatus esset, non corpore, sed animo, ad appellationis Israel dignitatem assumptus est, quæ sane appellatio ani-

[51] Gen. XXXI, 11. [52] ibid. 12, 13. [54] Isa. IX, 6. [55] Gen. XXXII, 22-31. [56] Exod. XXXIII, 20.

marum cognominis est : siquidem ipsum Israel nomen, si interpreteris, *videntem Deum* significat. Non igitur patrem Deum vidit, sed Deum filium, cujus etiam curiosius appellationem quærenti Jacob, nondum erat enuntiandi tempus : quod si quempiam ex angelis, aut ex iis, qui cœlum incolunt, divinis spiritibus, eum qui sanctis oracula ministrabat aliquis suspicetur esse, plane decipitur : hoc ex ipso probatur, quod hic ipse de quo loquimur, et Domini et Dei appellatione nuncupatur : etenim et Deum ipsum divina Scriptura plane vocitat, et Dominum item appellat, ejus nominis honorem illi tribuens, quod apud Hebræos quatuor litteris notatur, quod sane in una ineffabili atque in inenuntiabili Dei appellatione ponere, pueri Hebræorum consueverunt : probatur etiam ex eo, quod ubicumque Scriptura angelos appellare vult, aperte hoc facit, angelosque distincte significat. Sicut eos qui in Sodomis erant, cum impii essent, is qui Abrahæ responderat Deus ac Dominus, suo adventu neutiquam dignos efficit, quemadmodum rursus dicit Scriptura divina : « Dominus quidem abiit, postquam desiit loqui cum Abraham. Duo vero angeli Sodoma abierunt vesperi [57]. » Item ipsi Jacob « obviam venerunt angeli Dei. Et cum vidisset dixit, Castra Dei hæc, et vocavit nomen loci illius, *Castra* [58]. » Sic sane Dei amicus visiones discernebat : proinde nunc quidem nomen loci Castra appellat, ex eo quod illic angelorum castra viderit. Ubi autem cum ipso Deo loquitur, vocat nomen loci, Speciem Dei, his verbis : « Vidi enim Deum facie ad faciem. » Quin et Mosi quoties apparet angelus, hoc ipsum divina Scriptura significat, dicens : **238** « Apparuit vero illi angelus Domini in flamma ignis rubi [59]. » Quoties vero is qui jus et potestatem habet, ipse utique oraculorum et responsorum auctor, ita hoc planum facit, ut illum et Dominum et Deum, nusquam vero angelum nominet. Simili ratione etiam in mari Rubro plane angelum Dominumque distinguit, ubi ait : « Sustulitque se angelus Dei qui ambulabat ante castra filiorum Israel, et abiit post eos. Sustulit autem se etiam columna nubis a facie eorum [60]. » Quemadmodum in superioribus Dominus forma hominis respondens antiquis inducitur, sic hoc loco per nubem : itaque deinceps verba sic habent : « Factum est autem in vigilia matutina, et respexit Dominus in castra Ægyptiorum in columna nubis, et per totam deserti regionem in columna per nubem [61], » Deus Mosi respondet. Plane igitur quoties angeli naturam oratio significare vult, neque Deum, neque Dominum, sed absque ulla obscuritate angelum nominat : quoties vero Dominum et Deum, eum qui apparet intelligit, his ipsis palam utitur locutionibus. Quod vero Dominum Deumque non eum significet qui pater est, ipsæ Scriptu-

A χὴν, τῆς ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ προσωνυμίας ἠξιώθη, φερωνύμου ψυχῶν προσηγορίας, εἴ γε, ἑρμηνευθὲν, *ὁρῶντα Θεὸν* τὸ Ἰσραὴλ ὄνομα σημαίνει. Οὐκ ἄρα τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἑώρα· ἀόρατος γὰρ οὗτος καὶ ἄτρεπτος, καὶ οὐδαμῶς ἂν εἰς ἄνθρωπον μεταβάλλοι, ἁπάσης ὢν ἀνωτάτω οὐσίας. Ἕτερον ἄρα, οὗ καὶ πολυπραγμονοῦντι καιρός πω οὐκ ἦν ἐκφάναι τῷ Ἰακὼβ τὴν προσηγορίαν. Εἰ δὲ ἀγγέλων τινὰ, ἢ τῶν κατ' οὐρανὸν θείων πνευμάτων, τὸν τοῖς ἁγίοις τοὺς χρησμοὺς διακονούμενον ὑπολάβοι τις εἶναι, σαφῶς διέψευσται· τοῦτο μὲν ἀπὸ τοῦ κυριολεκτεῖσθαι, καὶ θεολογεῖσθαι τὸν δηλούμενον· καὶ γὰρ καὶ Θεὸν αὐτὸν ἡ θεία Γραφὴ διαῤῥήδην ἀναγορεύει, καὶ Κύριον ἀποκαλεῖ, τῇ διὰ τῶν τεσσάρων παρ' Ἑβραίοις στοιχείων ἐπισημειώσει τιμῶσα, ἣν ἐπὶ μόνης τῆς ἀνεκφωνήτου καὶ B ἀῤῥήτου προσηγορίας τῆς τοῦ Θεοῦ συντιθέναι παῖδες Ἑβραίων εἰώθασι· τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ἀγγέλους σαφῶς διορίζειν, ὅτε δὴ βούλοιτο ἀγγέλους καλεῖν ὁ λόγος, ὥσπερ τοὺς ἐν Σοδόμοις ἀσεβεῖς ὄντας, ὁ μὲν τῷ Ἀβραὰμ χρηματίζων Θεὸς καὶ Κύριος τῆς αὐτοῦ παρουσίας οὐδαμῶς ἀξιοῖ, ὡς αὖθις ἡ θεία Γραφὴ λέγει· « Ὁ μὲν Κύριος ἀπῆλθεν, ὡς ἐπαύσατο λαλῶν τῷ Ἀβραάμ· οἱ δὲ δύο ἄγγελοι ἀπῆλθον εἰς Σόδομα ἑσπέρας. » Καὶ τῷ Ἰακὼβ δὲ « συνήντησαν ἄγγελοι Θεοῦ. Καὶ ἰδὼν εἶπε, Παρεμβολὴ Θεοῦ αὕτη, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου *Παρεμβολαί*. » Οὕτω δὲ ὁ θεοφιλὴς εὖ διέκρινε τὰς ὀπτασίας, ὥστε νῦν μὲν τὸ ὄνομα τοῦ τόπου παρεμβολὰς καλεῖν, ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγελικῶν παρεμβολῶν θέας. Ὅτε δὲ τῷ Θεῷ προσομιλεῖ, καλεῖ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου Εἶδος Θεοῦ, ἐπιλέγων· C « Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. » Ἀλλὰ καὶ τῷ Μωσεῖ, ὅτ' ἄγγελος ἐπιφαίνεται, τοῦτ' αὐτὸ καὶ ἡ θεία Γραφὴ σημαίνει, λέγουσα· « Ὤφθη δὲ ἄγγελος Κυρίου αὐτῷ ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου. » Ὅτε δὲ τὸν αὐθέντην, αὐτὸν δὴ τὸν χρηματίζοντα δηλοῖ, Θεὸν καὶ Κύριον, ἀλλὰ οὐκέτι ἄγγελον ὀνομάζει. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διορίζει σαφῶς τὸν ἄγγελον καὶ τὸν Κύριον, δι' ὧν φησιν· « Ἐξῆρε δὲ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ ὁ προπορευόμενος τῆς παρεμβολῆς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπορεύθη ἐκ τῶν ὄπισθεν αὐτῶν. Ἐξῆρε δὲ καὶ ὁ στῦλος τῆς νεφέλης ἀπὸ προσώπου αὐτῶν. » Ὥσπερ δὲ ἐπὶ τῶν προτέρων ἐν ἀνθρώπου σχήματι τοῖς παλαιοῖς ὁ Κύριος χρηματίζων εἰσῆκται, οὕτω καὶ ἐνταῦθα διὰ νεφέλης. Καὶ λέλεκται γοῦν ἑξῆς· « Ἐγενήθη δὲ ἐν τῇ φυλακῇ τῇ ἑωθινῇ, D καὶ ἐπέβλεψε Κύριος εἰς τὴν παρεμβολὴν τῶν Αἰγυπτίων ἐν στύλῳ πυρὸς καὶ νεφέλης· » δι' ὅλης δὲ τῆς ἐρήμου ἐν στύλῳ τῆς νεφέλης ὁ Θεὸς τῷ Μωσεῖ χρηματίζων. Ἀκριβῶς ἄρα ὅτε μὲν ἀγγέλου φύσιν ὁ λόγος δηλοῦν βούλεται, οὐδέποτε Θεὸν οὐδὲ Κύριον, ἀλλ' ἀνεπικαλύπτως ἄγγελον ὀνομάζει· ὅτε δὲ Κύριον καὶ Θεὸν οἶδε τὸν ἐπιφαινόμενον, ταύταις αὐταῖς σαφῶς κέχρηται ταῖς προσρήσεσι. Κύριον δὲ καὶ Θεὸν ὅτι μὴ τὸν αἴτιον δηλοῖ, προφανῶς ἐπέδειξαν τῆς θείας Γραφῆς αἱ λέξεις, ἄγγελον Θεοῦ προσειποῦσαι τὸν ἐπὶ τοῦ Ἰακὼβ Κύριον καὶ Θεὸν προωνομασμένον.

[57] Gen. XVIII, 33; XIX, 1. [58] Gen. XXXII, 1, 2. [59] Exod. III, 2. [60] Exod. XIV, 19. [61] ibid. 24.

Λείπεταί τις ἄρα ὢν ἐν τοῖς οὖσι Θεὸς καὶ Κύριος A μετὰ τὸν παμβασιλέα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων· εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ πρὸ αἰώνων τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ κρείττων μὲν ἢ πᾶσα ἀγγελικὴ φύσις, μείων δὲ ἢ κατὰ τὸ πρῶτον αἴτιον.

ræ divinæ locutiones in superioribus evidentissime ostendunt, ubi angelum Dei appellant eum, qui cum de Jacob sermo esset, Dominus et Deus est nominatus. Superest igitur ut quæramus, quisnam sit, in iis quæ sunt, Deus et Dominus, præter patrem omnium, et regem Deumque universi : erit autem hic Verbum Dei quod est ante sæcula, superior quidem omni angelica natura, profectus autem ab eo qui pater est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὡς αὖθις ἐπὶ τοῦ Ἰακὼβ δεύτερον Θεὸν σαφῶς ὁ Λόγος παρίστησιν.

« Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· Ἀναστὰς ἀνάβηθι εἰς τὸν τόπον Βαιθήλ, καὶ οἴκει ἐκεῖ, καὶ ποίησον θυσιαστήριον τῷ Θεῷ, τῷ ὀφθέντι σοι ἐν τῷ ἀποδιδράσκειν σε ἀπὸ προσώπου Ἡσαῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου. Εἶπε δὲ Ἰακὼβ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ καὶ πᾶσι τοῖς μεθ' αὐτοῦ· B Ἄρατε τοὺς θεοὺς τοὺς ἀλλοτρίους ἐκ μέσου ὑμῶν, καὶ καθαρίσασθε, καὶ ἀλλάξατε τὰς στολὰς ὑμῶν, καὶ ἀναστάντες ἀναβῶμεν εἰς Βαιθήλ· ποιήσωμεν ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ, ἐπακούσαντί μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, ὃς ἦν μετ' ἐμοῦ, καὶ ἔσωσέ με ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἐπορεύθην. » Ἐνταῦθα ὁ Θεὸς αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων, ὁ μόνος ἀγέννητος καὶ ἀνωτάτω πάντων, οὐχ ὀφθεὶς, ἀλλὰ γὰρ ἀοράτως χρηματίσας τῷ Ἰακὼβ, δυνάμει τε ἀῤῥήτῳ αὐτὸν ἀνακινήσας, περὶ ἑτέρου σαφῶς ποιεῖται τὸν λόγον. Εἶπε γοῦν ὁ Θεὸς αὐτῷ· « Ποίησον θυσιαστήριον τῷ Θεῷ τῷ ὀφθέντι σοι. » Τίς δ' ἦν ὁ προγραφεὶς ὦφθαι αὐτῷ, ἀρτίως παρεστήσαμεν, τὸν Θεὸν Λόγον εἶναι ἀποδείξαντες.

CAPUT XII.

Quod rursus in Jacob genitum Deum, plane ipsa oratio præ se fert.

« Dixit autem Deus ad Jacob : Surge et ascende in locum Bethel, et habita illic, et fac altare Deo qui tibi apparuit, cum fugeres a facie Esau fratris tui. Et dixit Jacob domui suæ, et omnibus qui cum ipso erant : Tollite deos alienos de medio vestri, et purgamini, et mutate habitus vestros, et surgamus, ascendamusque in Bethel : et faciamus **239** illic altare Domino, qui exaudivit me in die tribulationis, qui fuit mecum, et servavit me, in via qua profectus sum [62]. » Hoc loco Deus ipse universi, qui solus, neque factus, neque genitus, et supremus omnium est, non visus, sed invisibiliter dans responsa ipsi Jacob, et virtute ineffabili seipsum movens, de alio verba facit planissime. Dixit ergo illi Deus : « Fac altare Deo qui apparuit tibi. » Quis autem hic sit, qui scriptus est supra illi apparuisse, paulo ante exposuimus, ubi Deum Verbum esse demonstravimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

C *Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου. — Ὡς ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, αὐτὸς ὢν ὁ δι' ἀγγέλου τῷ Μωσεῖ χρηματίζων, ὦφθαι τοῖς πατράσιν, οὐκέτι δι' ἀγγέλου, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ διδάσκει.*

« Καὶ Μωσῆς ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰωθὼρ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ· καὶ ἦλθεν εἰς τὸ ὄρος τὸ ἐν Χωρήβ. Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς βάτου. » Καὶ μεθ' ἕτερα· « Ὡς δὲ εἶδεν, ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν ἐκ μέσου τῆς βάτου λέγων· Μωσῆ, Μωσῆ, μὴ ἐγγίσῃς ὧδε. Λῦσαι τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστί. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. » Καὶ αὖθις· « Ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωσῆν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ Κύριος ὤφθην πρὸς Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, D Θεὸς ὢν αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς, καὶ ἔστησα τὴν διαθήκην μου πρὸς αὐτούς. » Ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις προφητῶν, Ἡσαΐου, φέρε εἰπεῖν, καὶ Ἱερεμίου, καὶ τῶν παραπλησίων, ἄνθρωπος μὲν ἦν τὸ ὁρώμενον, Θεὸς δὲ ὁ διὰ τοῦ φαινομένου, ὡσὰν δι' ὀργάνου θεσπίζων· καὶ τοτὲ μὲν Χριστοῦ πρόσωπον, τοτὲ δὲ Πνεύματος ἁγίου, τοτὲ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἦν, διὰ τοῦ προφήτου χρηματίζον· οὕτω δὴ καὶ νῦν εἰσαγομένῳ τῷ Μωσεῖ ὁ ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς διὰ τοῦ φανέντος ἀγγέλου τὰ προκείμενα θεσπίζει· ὧν γένοιτο ἂν ὁ νοῦς τοιόσδε· Σοὶ μὲν, ὦ προφῆτα, ὡσὰν εἰσαγομένῳ καὶ μηδὲν πλέον ἀγγελικῆς

CAPUT XIII.

Ab Exodo. — Quod Deus Pater, cum Mosi responderit per angelum se patribus apparuisse, non amplius per angelum, sed per Filium docet.

« Et Moses erat pascens oves Jothor soceri sui : et venit ad montem Dei in Choreb. Et apparuit ei angelus Domini in flamma ignis rubi [63]. » Et post alia : « Et ut vidit quod accederet ad videndum, vocavit illum de medio rubi dicens : Moses, Moses, ne propius huc accesseris. Solve calceamentum pedum tuorum : locus enim in quo stas, terra sancta est [64]. » Et post pauca, « et dixit Dominus ad illum : Ego sum qui sum [65]. » Et rursus [66] : « Locutus est Dominus ad Mosem : Et dixit ad illum : Ego Dominus visus sum ab Abraham, et Isaac, et Jacob, cum eorum sim Deus, et nomen meum non indicavi illis, et constitui testamentum meum ad illos. » Quemadmodum apud prophetas in hominibus versantes, verbi gratia, Isaiam et Jeremiam, et similes, homo quidem erat, id quod videbatur, Deus autem qui per id quod apparebat, tanquam per instrumentum loquebatur ; et modo Christi persona, modo sancti Spiritus, modo supremi Dei erat, quæ per prophetam responsa dabat ; sic utique etiam nunc Mosi, qui introducitur, supremus et omnia sub se habens Deus, per eum qui apparet angelum, ea quæ proposita sunt, canit. Quorum hæc **240** sententia sit sane : Tibi quidem, o propheta,

[62] Gen. XXXV, 1-3. [63] Exod. III, 1. [64] ibid. 4, 5. [65] ibid. 14. [66] Exod. VI, 2-4.

tanquam ei qui adhuc eruditur, et qui nihil visione angelica amplius capit, interim angelum meum exhiberi videndum volui; sed meum nomen tibi solum notum facio, dum doceo te, me eum esse qui sum, et nomen meum esse Dominum. Tuis vero patribus non hoc solum indicavi, sed etiam hoc ipso amplius largitus sum: nam ab illis sum visus. Quis vero sit qui patribus visus sit, et quod non pater Deus, antea demonstratum est, ubi Deum et Dominum angelum Dei nominatum esse demonstravimus. Cæterum, quonam modo hic, ille qui pater sit Deus, et omnia sub se habeat, dicat se a patribus visum, merito aliquis quærat. Explicabitur porro id, de quo quæritur, si divinæ Scripturæ diligentiam attendamus. Nam cum apud Septuaginta ita dictum sit: « Et visus sum ab Abraham, et Isaac, et Jacob, cum eorum sim Deus, » Aquila quidem sic ait: « Et visus sum ab Abraham, et ab Isaac, et ab Jacob in Deo satis multo, » quibus verbis planissime indicat, non ipsum illum qui Pater est, per seipsum apparuisse. Neque vero sicut Mosi, ita etiam patribus per angelum, aut per rubum, aut ignem, sed in Deo satis multo oracula præbuisse. Quare etiam patribus per Filium visus est Pater, quemadmodum in Evangeliis ab ipso dictum habetur [67]: « Qui vidit me, vidit Patrem: » in ipso enim et per ipsum Patris cognitio prodebatur. Sed cum hominibus salutaris appareret, tum per filii humanam formam videbatur a Dei amicis, atque inter homines futuram ipsius salutem, omnibus præsentem, ex illo quasi arrham et pignus exhibebat. Cum vero impiorum ultor, et Ægyptiorum castigator futurus esset, non amplius in Deo satis multo, sed in angelo supplicii ministro, et in specie ignis, et flammæ, quæ cito instar agrestis ac senticosæ materiæ illos erat devoratura, apparebat. Dicunt igitur per rubum quidem significari Ægyptiorum agrestem et immitem et feram pravitatem, per ignem vero vim illam ulciscentem et castigantem quæ illos invasit.

A ὀπτασίας χωροῦντι, τέως τὸν ἐμὸν ἄγγελον ἐβουλήθην ὀφθῆναι, ἐμαυτοῦ τε τοὔνομά σοι μόνον ἐμφανὲς καθίστημι, διδάσκων, ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, καὶ ὅτι τὸ ὄνομά μού ἐστι Κύριος. Τοῖς δὲ σοῖς πατράσιν οὐ τοῦτο μόνον ἐδήλωσα, ἀλλὰ καὶ τούτου μεῖζον ἐδωρησάμην· ὤφθην γὰρ αὐτοῖς. Τίς δ' ἦν ὁ τοῖς πατράσιν ὀφθεὶς, καὶ ὅτι μὴ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, προαποδέδεικται, ἡνίκα τὸν Θεὸν καὶ τὸν Κύριον ἄγγελον Θεοῦ ὠνομάσθαι ἐπεδείκνυμεν. Πῶς οὖν ἐνταῦθα ὁ ἐπέκεινα τῶν ὅλων, αὐτὸς ὢν ὁ μόνος ἐπὶ πάντων Θεὸς, ὦφθαί φησι τοῖς πατράσιν, ζητήσαι ἄν τις εἰκότως. Λυθείη δ' ἂν τὸ ζητηθὲν, εἰ τῇ ἀκριβείᾳ τῆς θείας Γραφῆς ἐπιστήσαιμεν. Λεγομένου γὰρ τοῖς Ἑβδομήκοντα τοῦ, « Καὶ ὤφθην πρὸς Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, Θεὸς αὐτῶν ὤν, » ὁ μὲν Ἀκύλας B φησί· « Καὶ ὡράθην πρὸς Ἀβραὰμ, καὶ πρὸς Ἰσαὰκ, καὶ πρὸς Ἰακὼβ ἐν Θεῷ ἱκανῷ· » δι' ὧν σαφῶς παρίστησιν, ὅτι μὴ αὐτὸς ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, ὁ μόνος ὢν, δι' ἑαυτοῦ ὤφθη. Ἀλλ' οὐδ' ὥσπερ τῷ Μωσεῖ, οὕτω καὶ τοῖς πατράσι, δι' ἀγγέλου, ἢ διὰ βάτου, ἢ πυρὸς, ἀλλ' ἐν Θεῷ ἱκανῷ χρηματίζοντι· ὥστε διὰ τοῦ Υἱοῦ Πατέρα καὶ τοῖς πατράσιν ἑωρᾶσθαι, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν Εὐαγγελίοις πρὸς αὐτοῦ· « Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα· » ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ ἡ τοῦ Πατρὸς ἀπεκαλύπτετο γνῶσις. Ἀλλ' ὅτε μὲν ἀνθρώπων σωτήριος ἀπεφαίνετο (1), διὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ ἀνθρωπείας μορφῆς ἑωρᾶτο, τοῖς θεοφιλέσι τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ ἐσομένην σωτηρίαν τοῖς πᾶσι παροῦσαν ἐξ ἐκείνου προαρραβωνιζόμενος. Ὅτε δὲ τῶν C ἀσεβῶν τιμωρὸς, καὶ κολαστὴς τῶν Αἰγυπτίων ἔμελλεν ἔσεσθαι, οὐκέτι ἐν Θεῷ ἱκανῷ, ἀλλ' ἐν ἀγγέλῳ διακόνῳ τῆς τιμωρίας καὶ ἐν εἴδει πυρὸς, καὶ τῆς ὅσον οὔπω μελλούσης αὐτοὺς δίκην ἀγρίας καὶ ἀκανθώδους ὕλης κατεσθίειν φλογὸς παρεφαίνετο. Αἰνίττεσθαι οὖν φασι τὴν μὲν βάτον, τὴν τῶν Αἰγυπτίων ἀγρίαν καὶ ἀπηνῆ καὶ ἀνήμερον μοχθηρίαν· τὸ δὲ πῦρ, τὴν διαλωβῶσαν αὐτοὺς τιμωρὸν καὶ κολαστήριον δύναμιν.

241 CAPUT XIV.

Quod quemadmodum patribus humana forma, sic in specie nubis Moysi, et cuncto populo Deus Verbum apparuit.

« Dixit autem Dominus ad Mosem: Ecce ego venio ad te in columna nubis, ut audiat populus me loquentem ad te, et tibi credant [68]; » et quæ sequuntur: « Deus autem antecedebat eos die in columna nubis in via, noctu vero in columna ignis ut luceret eis [69]. » Et rursus: « Descendit Dominus in columna nubis [70]. » Et rursus: « Cum autem ingressus esset Moses in tabernaculum, descendit columna nubis, et stetit in foribus tabernaculi, et loquebatur cum Mose, et cernebat omnis populus columnam nubis stantem in foribus tabernaculi, et stantem omnis populus adoraverunt, unusquisque a foribus sui tabernaculi [71]. » Populus quidem cernebat columnam nubis hoc loco, cum Mose vero loquebatur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

Ὡς καθάπερ τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρωπίνῳ σχήματι, οὕτως ἐν εἴδει νεφέλης Μωσεῖ καὶ παντὶ τῷ λαῷ ὁ Θεὸς Λόγος ἐφαίνετο.

« Εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωσῆν· Ἰδοὺ ἐγὼ παρα- D γίνομαι πρὸς σὲ ἐν στύλῳ νεφέλης, ἵνα ἀκούσῃ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καί σοι πιστεύσωσι· » καὶ ἑξῆς· « Ὁ δὲ Θεὸς ἡγεῖτο αὐτῶν ἡμέρας μὲν, ἐν στύλῳ νεφέλης, δεῖξαι αὐτοῖς τὴν ὁδόν· τὴν δὲ νύκτα, ἐν στύλῳ πυρὸς, τοῦ φαίνειν αὐτοῖς. » Καὶ πάλιν· « Κατέβη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης. » Καὶ αὖθις· « Ἡνίκα δ' ἂν εἰσῆλθε Μωσῆς εἰς τὴν σκηνὴν, κατέβαινεν ὁ στῦλος τῆς νεφέλης, καὶ ἵστατο ἐπὶ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς, καὶ ἐλάλει τῷ Μωσεῖ, καὶ ἑώρα πᾶς ὁ λαὸς τὸν στῦλον τῆς νεφέλης ἑστῶτα ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς· καὶ στάντες πᾶς ὁ λαὸς προσεκύνησαν, ἕκαστος ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ. » Ὁ μὲν οὖν λαὸς ἑώρα τὸν στῦλον τῆς νεφέλης, Μω-

[67] Joan. XIV, 9. [68] Exod. XIX, 9. [69] Exod. XIII, 21. [70] Num. XII, 5. [71] Exod. XXXIII, 9, 10.

(1) Ἀπεφαίνετο. Forte ἐπεφαίνετο. EDIT.

σεῖ δ' ἐλάλει. Τίς δ' ἐλάλει, ἢ δηλονότι ὁ στῦλος τῆς νεφέλης, ὁ πρότερον τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρώπου φανεὶς σχήματι; Προαποδέδεικται δὲ, ὅτι μὴ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς οὗτος ἦν, ἕτερος δὲ, ὃν Θεοῦ Λόγον ὑπάρχοντα Χριστὸν ἡμεῖς προσαγορεύομεν· ὃς καὶ τότε τοῦ πλήθους ἕνεκεν Μωσεῖ τε αὐτῷ καὶ τῷ λαῷ ἐν στύλῳ νεφέλης ἐθεωρεῖτο, διὰ τὸ μὴ χωρεῖν αὐτοὺς ὁμοίως τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρώπου σχήματι ὁρᾷν αὐτόν. Τελείων γάρ τι ἦν τὸ προορᾷν δύνασθαι τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαί ποτε εἰς ἀνθρώπους ἔνσαρκον ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, ἥν, ἐπεὶ μηδὲ τότε οἷός τε ἦν ὁ πᾶς λαὸς χωρεῖν, εἰκότως τοτὲ μὲν αὐτοῖς διὰ πυρὸς, φόβου χάριν καὶ καταπλήξεως, τοτὲ δὲ διὰ νεφέλης, ὡσὰν ἐπεσκιασμένως καὶ κεκαλυμμένως νομοθετῶν αὐτοὺς, ὁρῷτο, ὁμοίως δὲ καὶ τῷ Μωσεῖ δι' αὐτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅτι μηδὲ ἀγγελικὴ φύσις ἦν ἡ τῷ Μωσεῖ χρηματίζουσα, κρείττων δέ τις ἦν ἢ κατ' ἄγγελον.

« Εἶπε Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου μου, ἵνα φυλάξῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἡτοίμασά σοι. Πρόσεχε αὐτῷ καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ, καὶ μὴ ἀπείθει αὐτῷ· οὐ γὰρ μὴ ὑποστείληταί σε· τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ· « Εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωσῆν· Βάδισον, καὶ ὁδήγησον τὸν λαὸν εἰς τὸν τόπον ὃν εἴρηκά σοι· ἰδοὺ ὁ ἄγγελός μου προπορεύεται πρὸ προσώπου σου. » Καὶ πάλιν· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν· Πορεύου, καὶ ἀνάβηθι ἐντεῦθεν σὺ καὶ ὁ λαός· » καὶ τὰ ἑξῆς· « Καὶ συναποστελῶ πρὸ προσώπου σου τὸν ἄγγελόν μου. » Αὗται ὅτι μὴ ἀγγέλου, μόνου δὲ Θεοῦ γένοιντο ἂν φωναὶ, παντί τῳ πρόδηλον. Θεοῦ δὲ τίνος, ἢ τοῦ τοῖς προπάτορσιν ἑωραμένου; ὃν ἄγγελον Θεοῦ σαφῶς προσεῖπεν ὁ Ἰακώβ. Οὗτος δὲ ἦν ἡμῖν ὁ Θεοῦ Λόγος, ὡσὰν καὶ Θεοῦ παῖς καὶ αὐτὸς, Θεὸς, καὶ Κύριος ὠνομασμένος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Ὡς ὁ αὐτὸς Κύριος περὶ ἑτέρου διδάσκει Κυρίου. Ἀπὸ τοῦ Δεκαλόγου.

« Ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ ἐξαγαγών σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας. Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, » καὶ τὰ ἑξῆς· « Ἐγὼ γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, Θεὸς ζηλωτής. » Καὶ ἐπιλέγει· « Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ. Οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ Κύριος τὸν λαμβάνοντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ ματαίῳ. » Κἀνταῦθα αὐτὸς ὁ Κύριος περὶ ἑτέρου Κυρίου τὰ προκείμενα διδάσκει. Εἰπὼν γοῦν, « Ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, » ἐπιλέγει· « Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου· » περὶ τοῦ Πατρὸς δηλαδὴ καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων ὁ δεύτερος Κύριος τὸν θεράποντα μυσταγωγῶν. Εὕροις δ' ἂν καὶ ἄλλα μυρία δι' ὅλης τῆς ἱερᾶς Γραφῆς, παραπλησίως τούτοις ἐξενηνεγμένα, δι' ὧν ὁ Θεὸς, ὡς περὶ ἑτέρου Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος, ὡς περὶ ἑτέρου Κυρίου, τοὺς χρησμοὺς ἐποιεῖτο.

A Quis porro loquebatur? columna nubis videlicet, cum idem Deus antea patribus in hominis forma apparuisset. Supra vero jam demonstratum est, quod non Pater Deus hic esset, sic alter, quem nos, cum Dei sit Verbum, Christum nuncupamus, qui tunc propter multitudinem vulgarem, et ipsi Mosi, et populo in columna nubis cernebatur, propterea quod non itidem ut patres, videre illum in forma hominis, idonei essent. Perfectorum enim hoc erat, posse illius adventum providere, qui olim in hominibus corpore humano assumpto, futurus erat, quem sane, cum ne tunc quidem universus populus posset capere, merito alias quidem eis per ignem, terrendi cohibendique causa, alias per nubem, quasi adumbrate atque involute dans illis leges, B cernebatur, eademque ratione Mosi quoque propter illos.

CAPUT XV

242 *Quod angelica non fuerit natura, quæ Mosi dabat responsa, sed præstantior quam ut ad angelum referri possit.*

« Dixit Dominus: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, ut custodiat te in via, ut introducat te in terram, quam paravi tibi; observa eum, et audi eum, nec sis adversus illum contumax; non enim dimittet te; nomen enim meum est in illo [72]. » Et in alio loco: « Dixit autem Dominus ad Mosem: Vade, et dux esto hujus populi ad locum quem dixi tibi; ecce angelus meus antecedit te [73]. » Et rursus: C « Et dixit Dominus ad Mosem: Abi, et ascende hinc tu et populus, » et cætera: « Et una mittam ante faciem tuam angelum meum [74]. » Hæ sane voces, quod non angeli sed solius Dei sint, unicuique facile constare potest. Cujus porro Dei, nisi ejus qui priscis patribus sit visus? quem angelum Dei plane appellavit Jacob. Hoc autem nobis Dei Verbum fuit, utpote cum et Dei Filius, et Deus, et Dominus ipse sit nominatus.

CAPUT XVI.

Quod idem Dominus de alio docet, scilicet Filio. — A decem præceptis legis.

« Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti, de domo servitutis. Non erunt tibi dii alii præter me, » et cætera. « Ego enim sum Domi- D nus Deus tuus æmulator [75], » et adjungit: « Non sumes nomen Domini Dei tui in vanum [76]. Nec enim habebit insontem Dominus eum qui assumpserit nomen Domini sui frustra. » Hoc etiam loco ipse Dominus ea quæ exposita sunt de alio docet. Siquidem cum dixerit, « Ego sum Dominus Deus tuus, » adjungit: « Non sumes nomen Domini Dei tui: » **243** quippe cum de Patre et Deo universi, is qui ab illo est Dominus, suum servum sacris initiet. Alia præterea innumerabilia invenies per totam Scripturam sacram, quæ eadem ratione qua hæc enuntiata sunt, ubi Pater tanquam de alia persona, et ipse Dominus tanquam de alio quodam, oracula reddebat.

[72] Exod. xxiii, 20,21. [73] Exod. xxxii, 34. [74] Exod. xxxiii, 1,2. [75] Exod. xx, 2-5. [76] ibid.

CAPUT XVII.

Quod is rursus Dominus, qui Mosi responsa dabat, alium a quo erat agnoscens, Patrem utique, hunc ipsum suum Deum vocabat.

« Et dixit Dominus ad Moysem : Et hoc tibi verbum, quod dixisti, faciam. Invenisti enim gratiam coram me, et novi te præter omnes. » Et dixit Moyses : « Ostende mihi tuam gloriam. » Et dixit : « Ego anteibo prior te gloria mea, et vocabo in nomine meo Dominum coram te, et miserabor cujuscunque misereor, et clemens ero erga quemcunque sum clemens [77]. » Et post alia adjungit, atque ait : « Et descendit Dominus in nube, et adstitit ei illic, et vocavit in nomine Domini : et transivit Dominus in nomine ipsius, et vocavit : Domine, Domine, Deus clemens et misericors, longanimis, et multæ miserationis, et verax, et justitiam servans, faciens misericordiam in millia, auferens iniquitates et injustitias, et peccata : et purgatione non purgabit reum : inducens peccata patrum in filios, et filios filiorum, in tertiam et quartam generationem : et cum festinasset Moses, curvatus in terram adoravit [78]. » Contemplamini, quæso, quonam modo etiam nunc ipse Dominus, qui in nube descendit, et Mosi adstitit in nomine Domini, vocaverit alium præter seipsum, qui solitus sit ex conduplicatione bis Dominus appellari, tanquam eum, a quo ipse sit, reliquorum omnium jus potestatemque habens, Dei nomine celebretur, suum utique Patrem ; atque ut in his non Moses, sicut forsitan quispiam suspicetur, sed ipse Dominus alium suum Patrem vocat : ante enim is qui Mosi respondit, ait : « Ego transibo prior te gloria mea, et vocabo in nomine Domini. » Ubi igitur hoc dixit, Scriptura deinceps instar narrationis adjungit : **244** « Et descendit Dominus in nube, et adstitit ei illic, et vocavit in nomine Domini. » Igitur ipse Dominus dum est, quod promiserat, præstaturus, descendit, et quemadmodum verba ipsa significant, progreditur ante faciem Mosis. Ipse autem Dominus vocat dicens : « Domine Deus, clemens et misericors, » et quæ sequuntur : quibus verbis plane ipse Dominus suum servum, et seipsum quisnam esset, et ingeniti Domini notitiam, quasi sacris initians docet. Hoc vero ipsum tibi planissime demonstrabit ipse Moyses, ubi orans pro populo, supra expositas Domini voces commemorat : illic enim intelliges, Dominum hæc dixisse, non ipsum Moysem, cum dicit : « Et nunc extollatur manus tua, Domine, quemadmodum dixisti, dicens : Dominus longanimis, et multæ misericordiæ, et verax, auferens iniquitates et injustitias et peccata, et purgatione non purgabit reum, qui reddis peccata patrum in filios, usque in tertiam et quartam generationem. » Observa autem quonam modo in his ipse Dominus ubi Patrem longanimem, et multæ misericordiæ appellavit, tum adjungit, ipsum esse veracem, quod sane cum eo concordat, quod in

[77] Exod. XXXIII, 17-19. [78] Exod. XXXIV, 1, 5-8.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ὡς αὐτὸς αὖθις ὁ τῷ Μωσεῖ χρηματίζων Κύριος, ἕτερον Κύριον κρείττονα ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα γιγνώσκων, τοῦτον ἀληθινὸν Θεὸν ἀνεκαλεῖτο.

« Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν · Καὶ τοῦτόν σοι τὸν λόγον, ὃν εἴρηκας, ποιήσω. Εὕρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου, καὶ οἶδά σε παρὰ πάντας. » Καὶ εἶπε Μωσῆς · « Δεῖξόν μοι τὴν σεαυτοῦ δόξαν. » Καὶ εἶπεν · « Ἐγὼ προπορεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματί μου Κύριον ἐναντίον σου, καὶ ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων · « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ, καὶ ἐλάλησεν ἐν ὀνόματι Κυρίου · καὶ παρῆλθε Κύριος ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ ἐκάλεσε · Κύριε, Κύριε, ὁ

B

Θεὸς οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινὸς, καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, ἀφαιρῶν ἀνομίας, καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας · καὶ καθαρισμῷ οὐ καθαριεῖ τὸν ἔνοχον, ἀπάγων ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ τέκνα τέκνων, ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν · καὶ σπεύσας Μωσῆς, κύψας ἐπὶ τὴν γῆν προσεκύνησεν. » Ὅρα δὴ τίνα τρόπον καὶ νῦν αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ καταβὰς ἐκάλεσεν ἐν νεφέλῃ, καὶ τῷ Μωσεῖ παραστὰς ἐν ὀνόματι Κυρίου, ἕτερον παρ' ἑαυτὸν, συνήθως κατὰ ἀναδίπλωσιν δὶς Κύριον ἐπικαλούμενον, ὡσὰν καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἁπάντων δεσπότην θεολογούμενον, τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα · καὶ ὅτι γε ἐν τούτοις οὐ Μωσῆς, ὡς ἂν ὑπολάβοι τις, ἀλλὰ γὰρ

C

αὐτὸς ὁ Κύριος ἕτερον Κύριον τὸν Πατέρα καλεῖ, παραλαβὼν αὐτὸς ὁ χρηματίζων τῷ Μωσεῖ φησιν · « Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου, καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Τοῦτο γοῦν εἰρηκότος, ἑξῆς ἐπιλέγει ἡ Γραφὴ διηγηματικῶς · « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ, καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Οὐκοῦν αὐτὸς ὁ Κύριος τὴν ὑπόσχεσιν τὴν αὐτοῦ πληρώσων κάτεισι, καὶ ὥσπερ ὁ λόγος φησὶ, πρόεισι πρὸ προσώπου Μωσῆ. Καὶ αὐτὸς δὴ ὁ Κύριος καλεῖ λέγων · « Κύριε ὁ Θεὸς, οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, » καὶ τὰ ἑξῆς · σαφῶς ὁ Κύριος τὸν θεράποντα, ἑαυτόν τε ὅστις εἴη, καὶ τὴν τοῦ κρείττονος Κυρίου γνῶσιν μυσταγωγῶν. Τοῦτο δέ σοι παραστήσει, ἔνθα, προσευχόμενος ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, τῶν προκειμένων τοῦ Κυρίου μνημονεύει

D

φωνῶν, τὸν Κύριον ταῦτα εἰρηκέναι, ἀλλ' οὐκ αὐτὸν, ἐν οἷς φησι · « Καὶ νῦν ὑψωθήτω ἡ χείρ σου, Κύριε, ὃν τρόπον εἶπας λέγων · Κύριος μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινὸς, ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας · καὶ καθαρισμῷ οὐ καθαριεῖ τὸν ἔνοχον, ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν. » Ἐπιτήρει δὲ τίνα τρόπον ἐν τούτοις αὐτὸς ὁ Κύριος, τὸν Πατέρα μακρόθυμον καὶ πολυέλεον ἐπειπὼν, προστίθησι λέγων αὐτὸν καὶ ἀληθινὸν, συμφώνως τῷ, « Ἵνα γιγνώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, » ἐν Εὐαγγελίοις ὑφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρημένῳ. Μόνον γοῦν ἀληθινὸν Θεὸν σφόδρα εὐσε-

δῶς ἀποκαλεῖ τὸν Πατέρα, τὸ προσῆκον ἀπονέμων A σέβας τῇ ἀγεννήτῳ φύσει, ἧς αὐτὸν εἰκόνα εἶναι καὶ γέννημα οἱ θεῖοι λόγοι παιδεύουσιν.

Evangeliis dictum est ab uno et eodem Salvatore nostro: « Ut cognoscant te solum verum Deum [79]. » Solum igitur verum Deum admodum pie ac religiose Patrem vocat, ut sic naturæ ingenitæ convenientem honorem et cultum attribuat, cujus naturæ et ipsum imaginem esse et sobolem divina docent oracula.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν. — Ὡς τὸν Θεὸν τῷ Ἰσραὴλ ὁρατὸν εἶναι ἡ θεία διδάσκει Γραφὴ, τὸν Θεὸν Λόγον αἰνιττομένη.

Ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς ὁ Μωσῆς εὐχόμενός φησιν· « Ὅτι σὺ εἶ Κύριος ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, ὅστις ὀφθαλμοῖς κατ' ὀφθαλμοὺς ὀπτάνῃ σὺ, Κύριε· » ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας ἐξέδωκεν· « Ὅτι σὺ εἶ, Κύριε, ἐν ἐγκάτῳ τοῦ λαοῦ τούτου, ὃς ὀφθαλμὸν ἐν ὀφθαλμοῖς ὁρᾷ σὺ, Κύριε· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Ὅτι σὺ εἶ, Κύριε. » Καὶ ἐν Ἐξόδῳ εἴρηται· « Καὶ ἀνέβη Μωσῆς, καὶ Ἀαρὼν, B καὶ Ναδὰβ, καὶ Ἀβιοὺδ, καὶ ἑβδομήκοντα τῶν πρεσβυτέρων τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ εἶδον τὸν τόπον ὅπου ἱστήκει ὁ Θεὸς Ἰσραήλ· » ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας· « Καὶ εἶδον, φησὶ, τὸν Θεὸν Ἰσραήλ· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ εἶδον ὁράματι τὸν Θεὸν Ἰσραήλ. » Διὰ τὸ, « Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε, » τάχ' ἄν τις ἐναντίαν εἶναι τῷ σωτηριώδει Λόγῳ τὴν παροῦσαν ὑπολάβοι λέξιν, ὡς ὁρατὸν ὑποτιθεμένην τὸν τὴν φύσιν ἀόρατον. Ἀλλ' εἰ καὶ ταῦτα ἐπὶ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως ὀφθέντα τοῖς πατράσιν ἐκλάβοις, ὁμοίως τοῖς προαποδειχθεῖσιν ἡμῖν, οὐκέτ' ἂν δόξειε τοῖς ἐναντίοις περιπίπτειν. Θεὸν Ἰσραὴλ ἐνταῦθ' ὁρώμενον αὐτὸν ἐκεῖνον εἶναι διδάσκει, ὃν καὶ τῷ Ἰσραὴλ ὀφθέντα, ὅτε ἐπάλαιεν ἄνθρωπος μετ' αὐτοῦ, ὅς καὶ πρῶτος αὐτοῦ τὴν προσωνυμίαν C ἐκ τοῦ Ἰακὼβ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ μεταβέβληκεν, εἰπὼν, « Ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ, » ὅτε καὶ τῆς θείας αὐτοῦ δυνάμεως αἴσθησιν λαβὼν ὁ Ἰακὼβ, ἐκάλεσε τὸν τόπον ἐκεῖνον Εἶδος Θεοῦ, εἰπὼν, « Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ, » οὐχ ἕτερον ὑπάρχειν τοῦ Θεοῦ Λόγου, κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρὸν παρεστήσαμεν.

CAPUT XVIII.

A Numeris. — Quod Deum ipsi Israël visibilem esse divina docet Scriptura, quæ ipsum Dei Verbum significat.

In Numeris Moses orans ait: « Quoniam tu es Dominus in populo hoc qui oculis ad oculos videris tu, Domine [80]: » pro quo sane Aquila reddidit: « Quoniam tu es, Domine, in visceribus populi hujus, qui oculum in oculis videris tu, Domine. » **245** Symmachus autem: « Quoniam tu es, Domine. » Et in Exodo dictum est: « Et ascendit Moses et Aaron, et Nadab, et Abiud, et septuaginta ex senioribus Israel, et viderunt locum ubi steterat Deus Israel [81]; » pro quo Aquila: « Et viderunt, inquit, Deum Israel; » Symmachus autem: « Et viderunt visione Deum Israel. » Cæterum, propter illud: « Deum nemo vidit unquam [82], » fortasse verba quæ hoc loco posita sunt, salutari Verbo contraria esse quispiam suspicetur: utpote, cum visibilem illum faciant, qui natura invisibilis est. Sed si hæc de Verbo Dei acceperis, qui multifariam multisque modis a patribus est visus, sicut nos in iis quæ supra ostensa sunt accepimus, neutiquam in contraria videberis tibi recidere. Qui enim hic Deus Israel cernitur, ipsum illum esse docent, qui et ab Israel visus est, quando homo luctatus est cum ipso: quinetiam primus illius nomen mutavit, ex Jacob in Israel, dicens: « Quoniam invaluisti cum Deo [83], » quo tempore divinam illius virtutem sentiens Jacob, vocavit locum illum, Speciem Dei, cum dixit: « Vidi enim Deum facie ad faciem, et servata est anima mea [84]: » quem sane Deum non alium esse quam Dei Verbum, suo tempore demonstravimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ. — Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ τῷ Μωσεῖ χρηματίζων, ὁμοίως τοῖς πάλαι προπάτορσιν, ὤφθη καὶ Ἰησοῦ τῷ Μωσέως διαδόχῳ ἐν ἀνθρώπου σχήματι

« Καὶ ἐγενήθη, ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἱεριχὼ, καὶ ἀναβλέψας ὁρᾷ ἄνθρωπον ἑστηκότα κατέναντι αὐτοῦ, καὶ ἡ ῥομφαία ἐσπασμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶπεν· Ἡμέτερος εἶ, ἢ τῶν ὑπεναντίων; Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου παραγέγονα· καὶ Ἰησοῦς ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Δέσποτα, τί προστάσσεις τῷ σῷ οἰκέτῃ; Καὶ λέγει ὁ ἀρχιστράτηγος Κυρίου· Ἰησοῦ, λῦσαι τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐφ' ᾧ σὺ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν. » Αὐτὰ δὴ ταῦτα καὶ Μωϋσεῖ ἀρχομένῳ τῆς θεωρίας ἐπὶ τῆς βάτου πρὸς τοῦ Κυρίου εἴρητο, ὡς δηλοῖ ἡ Γραφή· « Ὡς δὲ εἶδε Κύριος, ὅτι προσάγει ἰδεῖν,

CAPUT XIX.

A Jesu Nave. — Quod Dei Verbum, quod Mosi non secus atque antiquis patribus dabat responsa, etiam Jesu Mosis successori in hominis forma, visus est.

D « Et factum est, ubi fuit Jesus in Jericho, et respiciens videt hominem stantem coram se, et gladius vagina exutus in manu ejus, et accedens Jesus dixit: Noster es, an adversariorum? Et dixit ei: Ego princeps imperatorum exercitus Domini, nunc veni. Et Jesus cecidit facie in terram, et dixit ei: Domine, **246** quid imperas servo tuo? Et ait princeps imperatorum Domini: Jesu, solve calceamentum pedum tuorum, locus enim in quo stas, terra sancta est [85]. » Eadem sane hæc Mosi quoque initio visionis in rubo, ab ipso Domino dicta sunt, sicut Scriptura indicat: « Ut vero vidit Dominus, quod accederet ad videndum, vocavit eum Domi-

[79] Joan. XVII, 3. [80] Num. XIV, 14. [81] Exod. XXIV, 9, 10. [82] Joan. I, 18. [83] Gen. XXXII, 28. [84] ibid. 30. [85] Jos. V, 13-16.

nus de medio rubi, dicens : Moses, Moses, ne propius accesseris huc : solve calceamentum pedum tuorum, locus enim in quo tu stas, terra sancta est [86]. › Unus ergo atque idem fuit Deus, qui ambobus respondit, quemadmodum ex ipso præcepto constat. Sed nunc quidem per principem imperatorum exercitus ejus : Mosi vero per eum angelum qui visus fuerat, oraculum exhibet. Militiæ vero cœlum sub se habentis, et exercitus ipso mundo superioris, et spirituum invisibilium, divinorumque angelorum atque archangelorum regi, perfectoque universi Deo inservientium (sicuti apud Danielem dictum est : ‹ Mille millia ministrabant ei, et centies mille millia assistebant coram eo [87]); › omnium, inquam, talium supremus, quis tandem sit alius, quam Dei Verbum, et primogenita Sapientia, et soboles divina? Merito ergo princeps imperatorum exercitus Domini hoc in loco dictus est, utpote qui alibi, et magni consilii angelus, et consessor Patris, et æternus ac magnus sacerdos esse, sit demonstratus. Sed illud quoque ostensum est, quod idem et Dominus, et Deus, et Christus sit, qui a Patre oleo exsultationis est unctus. Abrahæ igitur apud quercum visus in hominis forma quieta, habituque pacifico, seipsum ostendit, cum ex illo usque tempore salutarem suum ad homines adventum exordiretur. Ipsi vero Jacob tanquam exercitabundo ac certatori, qui adversus hostes, et luctaturus, et præliaturus esset, veluti homo. Sed Mosem et populum in specie nubis atque ignis ducebat, terribilem interim atque adumbratum seipsum ostendens. At quoniam Mosis successor Jesus, contra hostes erat instruendus, qui antehac terram Palæstinam incoluerant, externas utique maximeque impias nationes, merito cum gladio vagina exuto, et contra hostes acumen præ se ferente demonstratur, tali propemodum visione significans, quemadmodum ipse divina virtute, **247** tanquam invisibili gladio, cum suis interim simul militans, eisque opem assidue ferens, erat impios ulturus. Quare etiam opportune seipsum principem imperatorum Domini appellavit.

A ἐκάλεσεν αὐτὸν ὁ Κύριος ἐκ μέσου τῆς βάτου λέγων· Μωσῆ, Μωσῆ, μὴ ἐγγίσῃς ὧδε. Λῦσαι τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας ἐπ' αὐτοῦ γῆ ἁγία ἐστίν. › Εἷς ἄρα καὶ ὁ αὐτὸς ἦν ὁ τοῖς ἀμφοτέροις χρηματίσας Θεὸς, ὡς ἐκ τοῦ παραγγέλματος δείκνυται. Ἀλλὰ νῦν μὲν διὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, Μωσεῖ δὲ διὰ τοῦ ὀφθέντος ἀγγέλου θεσπίζει. Στρατιῶν δὲ ὑπερουρανίων, καὶ δυνάμεων ὑπερκοσμίων καὶ πνευμάτων ἀοράτων, ἀγγέλων τε θείων καὶ ἀρχαγγέλων τῷ παμβασιλεῖ καὶ πανηγεμόνι Θεῷ λειτουργούντων (κατὰ τὸ εἰρημένον παρὰ τῷ Δανιήλ· ‹ Χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ)· › ὁ πάντων ἀνωτάτω τίς ἂν γένοιτο ἕτερος τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ τῆς πρωτοτόκου Σοφίας, B τοῦ τε ἐνθέου γεννήματος; Εἰκότως ἄρα καὶ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνείρηται, ὡς καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος ἐν ἑτέροις, καὶ σύνθρονος τοῦ Πατρὸς, αἰώνιός τε καὶ μέγας ἀρχιερεύς. Ἀποδέδεικται δὲ, ὅτι καὶ Κύριος καὶ Θεὸς ὁ αὐτὸς, καὶ Χριστὸς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως κεχρισμένος. Τῷ μὲν οὖν Ἀβραὰμ παρὰ τῇ δρυῒ φανεὶς ἐν ἀνθρώπου εἴδει γαληνῷ, καὶ εἰρηναίῳ σχήματι, ἑαυτὸν ὑποδείκνυσι, τὴν σωτήριον εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν ἐξ ἐκείνου προοιμιαζόμενος· τῷ δὲ Ἰακὼβ, ὡς ἀσκητῇ καὶ ἀγωνιστῇ παλαίειν πρὸς ἐχθροὺς καὶ ἀγωνίζεσθαι μέλλοντι, οἷα ἄνθρωπος· Μωσεῖ δὲ καὶ τῷ λαῷ ἐν εἴδει νεφέλης καὶ πυρὸς καθηγεῖτο, φοβερὸν ὁμοῦ καὶ ἐπεσκιασμένον παρέχων ἑαυτόν. Ἐπεὶ δὲ ὁ τοῦ Μωσέως διάδοχος Ἰησοῦς C πολεμίοις ἔμελλε παρατάττεσθαι τοῖς, τὸ πρὶν Παλαιστίνων γῆς οἰκήτορσιν, ἀλλοφύλοις ἔθνεσι καὶ ἀσεβεστάτοις, εἰκότως μετὰ ῥομφαίας ἐσπασμένης καὶ κατὰ τῶν πολεμίων ἠκονημένης ὑποφαίνεται, μονονουχὶ διὰ τῆς ὄψεως ἀποδεικνὺς, ὅτι δὴ αὐτὸς ἀοράτῳ ῥομφαίᾳ, ἐνθέῳ δυνάμει, τοὺς ἀσεβεῖς μετιέναι ἔμελλε, τοῖς οἰκείοις συστρατευόμενος καὶ συναγωνιζόμενος. Διὸ κατὰ καιρὸν καὶ ἀρχιστράτηγον Κυρίου ἑαυτὸν ἀνηγόρευσεν.

CAPUT XX.

Ab Job. — Quod similiter ipsi Job, quemadmodum patribus, ipse Opifex universi Deus Verbum, et respondisse, et oculis visus esse dicitur.

‹ Dixit autem Dominus ad Job de turbine et nubibus : Ubi eras dum ego fundarem terram ? Responde jam mihi, utrum noveris intellectum, quis posuerit mensuras ejus si nosti [88], › et cætera : ‹ Cum facta sunt, inquit, astra, laudaverunt me, voce magna omnes angeli mei. Obstruxi autem mare portis [89] ; › ac deinceps quod sequitur : ‹ Num eras tu quando constitui lumen matutinum ? Lucifer autem despexit suum ordinem [90] ? › Et rursus : ‹ Num tu, accepto terræ luto, fecisti animal ? et ad loquendum idoneum ipsum posuisti in terra ? abstulisti vero ab impiis lumen ? brachium autem superborum con-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ. — Ὡς ὁμοίως τοῖς πατράσι καὶ τῷ Ἰὼβ, αὐτὸς ὁ Δημιουργὸς τῶν ὅλων Θεὸς Λόγος, ἔχρησέ τε καὶ ὀφθαλμοῖς ἑωρᾶσθαι λέγεται.

D ‹ Εἶπε δὲ Κύριος τῷ Ἰὼβ διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν· Ποῦ ἦς ἐν τῷ θεμελιοῦν με τὴν γῆν; Ἀπάγγειλον δή μοι εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν, τίς ἔθετο τὰ μέτρα αὐτῆς, εἰ οἶδας, › καὶ τὰ ἑξῆς· ‹ Ὅτε ἐγενήθησαν, › φησὶν, ‹ ἄστρα, ᾔνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοί μου. Ἔφραξα δὲ θάλασσαν πύλαις. › Καὶ ἑξῆς· ‹ Ἦ ἐπὶ σοῦ συντέταχα φέγγος πρωϊνόν. Ἑωσφόρος δὲ ἐπεῖδε τὴν ἑαυτοῦ τάξιν; › Καὶ πάλιν· ‹ Ἦ σὺ λαβὼν γῆς πηλὸν ἔπλασας ζῶον, καὶ λαλητὸν αὐτὸν ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς; ἀφεῖλες δὲ ἀπὸ ἀσεβῶν τὸ φῶς; βραχίονα δ' ὑπερηφάνων συνέτριψας; ἦλθες δὲ ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἴχνεσιν ἀβύσσου περιεπάτη-

[86] Exod. III, 4, 5. [87] Dan. VII, 10. [88] Job. XXXVIII, 1, 45. [89] ibid. 7. [90] ibid. 12.

σας; ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου; πυλωροὶ δὲ ᾅδου ἰδόντες σε ἔπτηξαν; » Καὶ ἐπὶ τέλει τοῦ παντὸς χρησμοῦ ἀποκρίνεται Ἰὼβ τῷ Κυρίῳ, λέγων· « Ἄκουσον δή μου, Κύριε, ἵνα κἀγὼ λαλήσω. Ἐρωτήσω δέ σε, σὺ δέ με δίδαξον. Ἀκοὴν μὲν ὠτὸς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμός μου ἑώρακέ σε. Διὸ ἐφαύλισα ἐμαυτὸν, καὶ ἐτάκην· ἥγημαι δὲ ἐμαυτὸν γῆν καὶ σποδόν. » Ὅτι μὲν οὖν Κυρίου τοῦ Δημιουργοῦ τυγχάνουσιν αἱ προκείμεναι φωναὶ, οὐκ ἐκ τῶν προτεθέντων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν σοι φαινομένων διαγνῶναι ῥᾴδιον· ὅτι δὲ τὸ, « Ἦλθες ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἴχνεσιν ἀβύσσου περιεπάτησας; » καὶ τὸ, « Ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου; πυλωροὶ δὲ ᾅδου ἰδόντες σε ἔπτηξαν; » τὴν εἰς ᾅδου κάθοδον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεσπίζει, κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν ἀποδείξομεν· τοσοῦτον νῦν ἐπισημηνάμενοι, ὡς μᾶλλον τῷ Θεῷ Λόγῳ ἤπερ τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὰ κατὰ τὸν τόπον ἀνατιθέναι προσήκει. Ὁ γοῦν Ἰὼβ, ἑξῆς, ὁμοίως τοῖς πατράσιν αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ἐν ἀρχαῖς διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν χρηματίζοντα αὐτῷ Κύριον, αὐτοψίᾳ τεθεωρηκέναι μαρτυρεῖ, λέγων· « Ἄκουσον δέ μου, Κύριε, ἵνα κἀγὼ λαλήσω. Ἐρωτήσω δέ σε, σὺ δέ με δίδαξον. Ἀκοὴν μὲν ὠτὸς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμός μου ἑώρακέ σε. Διὸ ἐφαύλισα ἐμαυτὸν, καὶ ἐτάκην· ἥγημαι δὲ ἐμαυτὸν γῆν καὶ σποδόν. » Πῶς δ' ἂν τὸν ἀνωτάτω Θεὸν, τὸν τῶν ὅλων ἐπέκεινα, τὴν ἄτρεπτον καὶ ἀγέννητον οὐσίαν, σάρκα περιβεβλημένη ψυχὴ καὶ ὀφθαλμοὶ θνητῶν ἐθεάσαντο, εἰ μὴ ἄρα σαφῶς κἀνταῦθα ὑποβαίνοντα τοῦ οἰκείου μεγέθους τὸν Θεὸν Λόγον, ὃν διαφόρως ἀποδείκνυμεν Κύριον, εἴποιμεν ἂν παρίστασθαι, ὡς ἔστι καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν χρησμῶν μαθεῖν, δι' ὧν αὖθις ὁ Κύριος πρὸς τὸν Ἰὼβ τὰ περὶ τοῦ διαβόλου ὡς περὶ δράκοντος διιὼν ἐπεχείρει; « Οὐ δέδοικας ὅτι ἡτοίμασταί μοι; » Δράκοντα γὰρ ἡτοιμάσθαι ποίῳ Κυρίῳ προσήκει νομίζειν, ἢ τῷ Θεῷ Λόγῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ὃς τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, πάλαι πρότερον πολιορκοῦντα τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καθεῖλε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου· ὃ καὶ αὐτὸς παρίστησι φήσας, « Ἦλθες δ' ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης; ἐν δὲ ἴχνεσιν ἀβύσσου περιεπάτησας; ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου; πυλωροὶ δὲ ᾅδου ἰδόντες σε ἔπτηξαν; » Ταῦτα δὲ εἰκότως πρὸς τὸν Ἰὼβ χρηματίζει μετὰ τὸν μέγαν πειρασμὸν, ὃν ὑπέμεινε, καὶ ἀγῶνα, διδάσκων αὐτὸν, ὅτι ὑπὲρ μέρους ἠγώνισται, τοῦ μείζονος καὶ κραταιοτέρου πολέμου καὶ ἀγῶνος αὐτῷ τῷ Κυρίῳ πεφυλαγμένου κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ παρουσίας.

A trivisti? venisti autem ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? aperiunturque tibi timore portæ mortis? et janitores inferorum videntes te territi sunt [11]? » Deinde in fine totius oraculi, respondet Job Domino, dicens : « Audi jam me, Domine, ut etiam ego loquar, et interrogabo te, et tu me doceto. Auditu quidem auris audivi te prius, nunc autem oculus meus vidit te. Quocirca vilem habui meipsum, et liquefactus sum, et putavi meipsum terram et cinerem [12]. » Domini igitur rerum Opificis expositas modo esse voces, non solum ex iis, quæ proposita sunt, verum etiam ex iis, quæ tibi ipsi videantur, dignoscere facile est. Illud vero, « Venisti ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? » et illud, « Aperiuntur vero B tibi timore portæ mortis, et janitores inferorum videntes te territi sunt? » Salvatoris nostri descensum ad inferos significare, suo tempore demonstrabimus, si modo hoc loco id unum notaverimus : Deo Verbo magis quam Deo Patri, quæ ad hunc locum pertinent, esse tribuenda. **248** Job igitur, sicut etiam reliqui patres, ipsum hunc ab initio de turbine et nubibus respondentem sibi Dominum, coram se intuitum esse testificatur, dicens : « Audi vero me, Domine, ut etiam ego loquar, et interrogabo te, et tu me doceto : auditu quidem auris audivi te prius, nunc autem oculus meus vidit te. Quocirca vilem habui meipsum, et liquefactus sum, et putavi meipsum terram et cinerem. » Qui autem fieri potest, ut supremum Deum, et eum qui est C ultra omnia, immutabilem utique et ingenitam essentiam, anima induta corpore, et oculi mortalium intuiti sint, nisi plane hoc etiam loco, egredi de propria magnitudine Dei Verbum, ipsum qui Dominus esse, variis demonstratur modis, eoque modo exhibere se videndum dixerimus, quemadmodum licet vel ex ipsis oraculis discere, in quibus rursus ipse Dominus ad Job ea quæ ad diabolum pertinent, tanquam de dracone enarrans instabat, « Non times quoniam paratus est mihi? » Cui enim Domino, draconem paratum esse arbitrari convenit, nisi Deo Verbo et Salvatori nostro, quem principem hujus sæculi jampridem genus hominum depopulantem sustulit, dissolutis mortis doloribus, D quod quidem ipsum, ipse quoque dicat dicens, « Venisti vero ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? aperiuntur autem tibi timore portæ mortis? et janitores inferorum videntes te territi sunt? » Hæc sane merito ad Job loquitur, post magnam tentationem, postque magnum certamen quod sustinuit, docens eum, quod pro parte certaverit, cum interim majus fortiusque bellum et certamen ipsi Domino reservetur, sub tempus sui ad mortem adventus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἀπὸ τοῦ Ϟ' ψαλμοῦ. — Ὡς δύο Κυρίους καὶ ὁ προκείμενος οἶδε ψαλμός.

« Ὅτι σὺ, Κύριε, ἐλπίς μου, τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου. Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ τῷ σκηνώματί σου· ὅτι τοῖς ἀγγέ-

CAPUT XXI.

A xc psalmo. — Quod duas personas etiam propositus agnoscit psalmus.

« Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum : non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo :

[11] Job xxxviii, 12-17. [12] Job xlii, 4-6.

quoniam angelis suis mandavit de te, **249** in manibus tollent te, ne quando offendas ad lapidem pedem tuum : super aspidem et regulum ascendes, et conculcabis leonem et draconem [93]. » His sane utitur vocibus diabolus, in tentatione adversus Salvatorem nostrum. Contemplare hic igitur, quonam modo psalmus ad ipsum Dominum ait : « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. Tu enim ipse, inquit, mea spes, o Domine, illum a quo ipse es, Deum ipsum altissimum et supremum et tuum Patrem, refugium posuisti, propter quod non accedent ad te mala, ad te, inquam, meum Dominum, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. » Nam etsi nefarii homines conabuntur te hominem factum flagellis cædere, etsi morti tradere, neutiquam tamen flagellum, quod a Deo est, tuo appropinquabit tabernaculo, hoc est, tuo corpori, quo videlicet propter nos homo factus, indutus es. Ad eumdem modum accommodabis ei, quæ in toto psalmo dicuntur, quæ sane nos quoque suo tempore disquiremus, et contemplabimur.

CAPUT XXII.

Ab Osee. — De Deo Verbo et Patre, sicut de Domino.

« Non derelinquam ut deleam Jacob, quoniam Deus ego sum, et non homo in te sanctus, et non ingrediar in civitatem : post Dominum ambulabo [94]. » Hic et per alia his similia, Deus Verbum homo factus, ad eos dicit, qui virum quidem ipsum sanctum, non autem Deum esse confitentur : « Deus ego sum, inquit, et non homo in te sanctus : » deinde ubi Deum seipsum dixit, Dominum ac Deum et Patrem suum indicat, adjungens : « Post Dominum ambulabo : » illud autem : « Non ingrediar in civitatem, » abnegantis sane fuerit communem, ac popularem hominum rempublicam, a qua etiam suos discipulos avertens, ait : « In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum ne intraveritis [95]. »

250 CAPUT XXIII.

Ab Amos. — De Salvatore nostro, sicut de Domino, et de Patre, sicut de Deo : et de Judæorum gentis eversione.

« Everti vos, sicut evertit Deus Sodoma et Gomorrha : et facti estis quasi torris ereptus ex igne. Et ne sic quidem conversi estis ad me, dicit Dominus [96]. » Etiam hoc loco ipse Dominus, Deum quemdam ait Sodomorum eversionis auctorem fuisse, cum alius sit ipse Filius quam is de quo ipse loquitur. Porro in ipsa Sodomorum eversione duo apparent, quando pluit Dominus ignem a Domino super Sodoma et Gomorrha. Qualem igitur, inquit, Sodoma ob turpes atque absurdas impietates, eversionem perpessa sunt ; talia vos quoque patiemini, ac ne sic quidem conversi estis ad me. Consuevit autem Scriptura, tempus futurum quasi præteritum

A λοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ. Ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μή ποτε προσκόπτῃς πρὸς λίθον πόδα σου. Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Ταύταις ὁ διάβολος ἐν τῷ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πειρασμῷ κέχρηται ταῖς λέξεσιν. Ὅρα δὴ οὖν τίνα τρόπον ὁ ψαλμὸς πρὸς αὐτὸν τὸν Κύριόν φησιν· « Ὅτι σὺ, Κύριε, ἐλπίς μου, τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου. » Σὺ γὰρ αὐτὸς, φησὶν, ἡ ἐμὴ ἐλπὶς, ὦ Κύριε, μείζονα σαυτοῦ, τὸν Θεὸν αὐτὸν τὸν ὕψιστον καὶ ἐπὶ πάντων καὶ σαυτοῦ Πατέρα, καταφυγὴν ἔθου· δι' ὃν οὐ προσελεύσεται κακὰ πρὸς σὲ, πρὸς σὲ τὸν ἐμὸν Κύριον, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ τῷ σκηνώματί σου. » Κἂν γὰρ ἀσεβεῖς ἄνδρες ἐπιχειρήσωσι ἐνανθρωπήσαντά σε μαστίζειν, κἂν τῷ θανάτῳ παραδιδόναι, ἀλλ' οὔτι γε ἡ ἐκ Θεοῦ μά- B στιξ τῷ σῷ προσεγγιεῖ σκηνώματι, τοῦτ' ἔστι σώματι, ὃ δηλονότι δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσας περιβέβλησαι. Τούτοις ἀκολούθως ἐφαρμόσεις αὐτῷ τὰ δι' ὅλου τοῦ ψαλμοῦ δηλούμενα, ἃ καὶ αὐτοὶ κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρὸν ἐπιθεωρήσομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ἀπὸ τοῦ Ὡσηέ. — Περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς περὶ Κυρίου.

« Οὐ μὴ ἐγκαταλείψω τοῦ ἐξαλειφθῆναι τὸν Ἰακὼβ, ὅτι Θεὸς ἐγώ εἰμι, καὶ οὐχ ἄνθρωπος ἐν σοὶ ἅγιος· καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν· ὀπίσω Κυρίου πορεύσομαι. » Ἐνταῦθα καὶ διὰ τούτων ὁ Θεὸς Λόγος ἐνανθρωπήσας πρὸς τοὺς ἄνθρωπον αὐτὸν ἅγιον, C ἀλλ' οὐ Θεὸν εἶναι ὁμολογοῦντας· « Θεὸς ἐγώ εἰμι, φησὶ, καὶ οὐχ ἄνθρωπος ἐν σοὶ ἅγιος· » εἶτα Θεὸν αὐτὸν εἰπὼν, τὸν ἐπὶ πάντων Κύριον καὶ Θεὸν καὶ Πατέρα αὐτοῦ δηλοῖ, ἐπιλέγων· « Ὀπίσω Κυρίου πορεύσομαι. » Τὸ δὲ, « Οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν, » ἀρνουμένου ἂν εἴη τὴν κοινὴν καὶ δημώδη ἀνθρώπων πολιτείαν· ἧς καὶ τοὺς ἰδίους μαθητὰς ἀποτρέπων, φησίν· « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς. — Περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς περὶ Κυρίου, καὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς περὶ Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους καταστροφῆς.

D « Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός. Καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρός με, λέγει Κύριος. » Κἀνταῦθα αὐτὸς ὁ Κύριος Θεόν τινά φησι τὴν ἐπὶ Σοδόμων καταστροφὴν πεποιηκέναι, ἕτερος ὢν δηλαδὴ τοῦ πρὸς αὐτοῦ δηλουμένου. Καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Σοδόμων δὲ καταστροφῇ δύο Κύριοι παρίστανται, ὅτε ἔβρεξεν ὁ Κύριος πῦρ παρὰ Κυρίου ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα. Ὁποίαν τοιγαροῦν, φησὶ, διὰ τὰς ἐκτόπους δυσσεβείας ὑπέμεινε καταστροφὴν τὰ Σόδομα, τοιαῦτα καὶ ὑμεῖς, ὦ οὗτοι, πείσεσθε, καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρός με. Σύνηθες δὲ τῇ Γραφῇ τὸ μέλλον ὡς παρεληλυθὸς δηλοῦν. Ὥστε καὶ

[93] Psal. xc, 9-13. [94] Ose. xi, 9, 10. [95] Matth. x, 5. [96] Amos iv, 11.

τὰ παρόντα ὁμοίως χρὴ νοεῖν, ἀντὶ μὲν τοῦ, καταστρέψω, μέλλοντος, τοῦ παρῳχημένου εἰρημένου, τοῦ κατέστρεψα· ἀντὶ δὲ τοῦ, ἐπιστραφήσεσθε, τοῦ, ἐπεστρέψατε, κειμένου. Ταῦτα δὲ πρὸς τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀποτείνεται, ἃ καὶ οὐδ' ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλὴν εἰς αὐτοὺς ἐπληροῦτο. Ὁ γοῦν ἱερὸς αὐτῶν καὶ τὸ πρὶν ἅγιος τόπος εἰς τοῦτο νῦν περιῆλθεν, ὡς κατὰ μηδὲν τῆς Σοδόμων καταστροφῆς ἀποδεῖν. Πλὴν ὅμως, καίπερ ἀκόλουθα τῇ προῤῥήσει πεπονθότες, οὔπω καὶ εἰς δεῦρο τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, δι' ὃν ταῦτα πεπόνθασιν, ἐπιστροφὴν ἐποιήσαντο· ὡς εἰκότως καὶ τοῦτο διὰ τῆς ἐν χερσὶ θεσπίζεσθαι προφητείας, λεγούσης· « Καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρός με, λέγει Κύριος. »

A ponere. Quare præsentia quoque eadem ratione oportet accipere, ut videlicet pro eo, quod evertam, futuri temporis dictum sit, everti, præteriti, et pro eo, quod est convertimini, conversi estis. Hæc vero sunt ad Judæorum gentem directe prolata, quæ quidem non alias, quam post factas adversus Salvatorem nostrum insidias, in ipsos completa sunt. Etenim sacer ipsorum et prius sanctus locus ad id redactus est, ut nulla in parte a Sodomorum eversione discrepet. Verumtamen, etsi ea passi sunt, quæ in vaticinio sibi prædicta aperte perspiciunt, necdum in hunc usque diem ad Christum Dei, propter quem talia pertulere, seipsos converterunt. Itaque merito ab ea, quæ nunc in manibus est prophetia, id divinitus dictum est : « Et ne sic quidem
B conversi estis ad me, dicit Dominus. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἀβδειοῦ. — Περὶ τῶν δύο Κυρίων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

« Ὅρασις Ἀβδειοῦ. Τάδε λέγει Κύριος τῇ Ἰδουμαίᾳ· Ἀκοὴν ἤκουσα παρὰ Κυρίου, καὶ περιοχὴν εἰς τὰ ἔθνη ἐξαπέστειλε. » Κύριος ὁ Θεὸς ἀκοὴν ἤκουσε παρὰ Κυρίου. Καὶ αὕτη δὲ ἦν περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

251 CAPUT XXIV.

Ab Abdia. — De duobus Dominis, Patre scilicet et Filio, et gentium vocatione.

« Visio Abdiæ. Hæc dicit Dominus ad Idumæam : Auditum audivi a Domino, et munitionem in nationes emisit [97]. » Dominus Deus auditum audivit a Domino. Is vero auditus fuit de gentium vocatione.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὢν πρὸς τοῦ μείζονος ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ Κυρίου.

« Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ὀπίσω δόξης ἀπέσταλκέ με ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς. » Εἶτ' ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων· « Καὶ γνώσεσθε ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με. » Εἰ καὶ ὁ ἀποστέλλων Κύριός ἐστι παντοκράτωρ, καὶ ὁ ἀπεστάλθαι λέγων ὡσαύτως, δύο ἄρα. Σαφῶς δὲ ὁ ἀπεσταλμένος, « Κύριος παντοκράτωρ ἐπὶ τὰ ἔθνη, φησὶν, ἀπέσταλκέ με. »

CAPUT XXV.

A Zacharia. — Quemadmodum Deus Verbum, cum sit Dominus missum se a Patre confitetur.

« Hæc dicit Dominus omnipotens : Post gloriam
C misit me ad gentes, quæ deprædatæ sunt vos [98]. » Deinde adjungit post pauca , dicens : « Et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me [99]. » Quod si is Dominus qui mittit, Dominus est omnipotens, et qui dicit se missum esse itidem, duo igitur. Siquidem plane qui missus est, « Dominus omnipotens, inquit, ad gentes misit me. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚϚ'.

Ὁ αὐτὸς, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιὼν, διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος. Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν· καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ· » καὶ τὰ ἑξῆς. Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ καυχήσονται, λέγει Κύριος. » Καὶ ταῦτα τοῖς προτέροις ὅμοια, τὴν τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίαν καὶ τὴν γενομένην τῶν ἐθνῶν σωτήριον δι' αὐτοῦ κλῆσιν ἀναφωνοῦντα· « Ἐγὼ μὲν οὖν αὐτὸς ὁ Κύριος ἥξω, φησίν. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐμῇ παρουσίᾳ οὐκέθ' ὁ πάλαι Ἰσραὴλ, ἀλλ' οὐδὲ ἓν μόνον ἐπὶ γῆς ἔθνος, ἔθνη δὲ πολλὰ καταφεύξονται ἐπὶ τὸν κρείττονα καὶ μέγαν Κύριον, τὸν ἐμοῦ τε αὐτοῦ, καὶ τῶν ὅλων Θεὸν, ἐφ' ὃν τὰ καταφεύγοντα ἔθνη τοσαύτης τεύξεται εὐεργεσίας, ὡς καὶ χρηματίσαι καὶ γενέσθαι λαὸν Θεοῦ, κατοικῆσαί τε ἐν

CAPUT XXVI.

Idem, iterum de vocatione gentium.

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt illi in populum, et habitabo in medio tui, et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te [1], »
D etc. Quibus post alia adjungit : « Et corroborabo eos in Domino Deo ipsorum, et in nomine ejus gloriabuntur, dicit Dominus [2]. » Hæc quoque prioribus similia sunt, quæ Christi ad homines adventum, et salutarem futuram gentibus 252 per ipsum vocationem, palam enuntiant : « Ego igitur ipse Dominus veniam, inquit, et in meo adventu non amplius ille antiquus Israel, ac ne una quidem in terra gens, sed multæ gentes confugient, ad præstantiorem et magnum Dominum, qui et meus ipsius, et universi est Deus, ad quem confugientes nationes tantum consequentur beneficium, ut et appellentur et sint populus Dei, et habitent in me-

[97] Abd. I, 1. [98] Zach. II, 8. [99] ibid. 9. [1] ibid. 10, 11. [2] Zach. X, 12.

dio ejus quæ vocatur filia Sion. » (Sic enim Dei in terra Ecclesiam, quasi filiam quamdam ejus, quæ in cœlo est, sacræ Litteræ vocare consueverunt.) Hanc etiam veluti bono nuntio gaudere jubet oraculum, dicens : « Gaude et lætare, filia Sion, ecce ego venio, et habitabo in medio tui. » In medio enim Ecclesiæ Deum Verbum habitare credimus : quemadmodum ipse pollicitus est, cum dixit : « Ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi [a], » et : « Ubi duo aut tres congregati sunt in nomine meo, illic sum in medio eorum [b]. » — « Cum autem ego, inquit ipse Dominus, venero, et habitabo in medio tui, » majorem tum cognitionem de Deo omnipotente accipies : dum ego Dominus causam, cur ad homines missus sim, Patri qui misit me, attribuam : « Cognosces autem quod Dominus omnipotens misit me ad te. » Ac deinceps in hunc sane modum ipse Dominus loquitur : « Et corroborabo eos in Domino Deo ipsorum, et in nomine ipsius gloriabuntur, dicit Dominus. » Sed qui tandem sunt qui in Domino gloriantur?

A μέσῳ τῆς καλουμένης θυγατρὸς Σιών. » (Οὕτω δὲ τὴν ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ὥσπερ τινὰ θυγατέρα τυγχάνουσαν τῆς ἐπουρανίου, τοῖς ἱεροῖς Γράμμασι ἀποκαλεῖν φίλον.) Ταύτην δὲ καὶ εὐαγγελίζεται τὸ φάσκον λόγιον· « Χαῖρε καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιὼν, διότι ἰδοὺ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου. » Ἐν μέσῳ γὰρ τῆς Ἐκκλησίας τὸν Θεὸν Λόγον κατασκηνοῦν πεπιστεύκαμεν· ὡς γοῦν καὶ ἐπήγγελται φήσας· « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· » καί· « Ὅπου δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰσὶν εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. » — « Ἐπειδὰν δὲ ἐγὼ, » φησὶν αὐτὸς ὁ Κύριος, « ἐλθὼν κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, » μείζονα τότε γνῶσιν περὶ τοῦ Θεοῦ παντοκράτορος ἀναλήψῃ, ἐμοῦ τοῦ Κυρίου τὴν αἰτίαν τῆς εἰς B ἀνθρώπους ἀποστολῆς ἀνατιθέντος τῷ ἐξαποστείλαντί με Πατρί. « Γνώσῃ δὲ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με πρός σέ. » Καὶ ἑξῆς περὶ ἑτέρου Κυρίου καὶ Θεοῦ ὧδέ πως αὐτὸς ὁ Κύριος ἐπιλέγει· « Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ καυχήσονται, λέγει Κύριος. » Τίνες δὲ ἂν εἶεν οἱ ἐν τῷ Κυρίῳ καυχώμενοι;

CAPUT XXVII.

Quod rursus Dominus de alio quodam, constat autem quod de Patre suo loquitur.

« Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli Domini, et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum : Increpet Dominus in te, diabole, et increpet Dominus in te, qui elegit **253** Jerusalem [c]. » Rursus hoc loco Dominus alium quemdam objurgaturum ait ipsum diabolum, ubi sane non ipse, qui loquitur Dominus, increpat, sed alterum memorat : quibus verbis plane constare arbitror demonstrationem de duabus personis, uno Patre, altero eo qui a Patre omnium quæ facta sunt, potestatem ac dominationem acceperit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὡς αὖθις Κύριος περὶ ἑτέρου Κυρίου, δῆλον δὲ, ὅτι περὶ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, διέξεισιν.

«Καὶ ἔδειξέ μοι Κύριος Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, ἑστῶτα πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου· καὶ ὁ διάβολος εἱστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀντικεῖσθαι αὐτῷ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι Κύριος C ἐν σοὶ, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. » Πάλιν καὶ ἐνταῦθα ὁ Κύριος ἕτερον Κύριον ἐπιτιμήσειν τῷ διαβόλῳ φησὶν, οὐχ ὁ προσδιαλεγόμενος Κύριος ἐπιτιμῶν, ἀλλ' ἑτέρου μνημονεύων Κυρίου· δι' ὧν ἡγοῦμαι σαφῶς παρίστασθαι περὶ τῶν δύο Κυρίων, τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων, καὶ τοῦ μετὰ τὸν Πατέρα τὴν κατὰ πάντων τῶν γεννητῶν κυρείαν καὶ δεσποτείαν διειληφότος ἀπόδειξιν.

CAPUT XXVIII.

A Malachia. — Quod angelum Testamenti Christum, et eumdem Dominum omnipotens Deus vocat.

« Ecce ego mitto angelum meum, et prospiciet viam ante faciem meam, et repente veniet ad templum Dominus, quem vos quæritis, et angelus Testamenti, quem vos vultis, ecce venit, dicit Dominus omnipotens, et quis sustinebit diem ingressus ejus [d]? » Etiam hæc prioribus similia sunt. Ipse enim Dominus Deus omnipotens, Dominum venturum ait in templum suum, interim de alio loquens : significat porro Deum Verbum, quem postea angelum Testamenti nominat, quemque etiam ipse Dominus omnipotens docet se mittere ante faciem suam, dicens : « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem meam. » Atqui eumdem hunc, quem « angelum meum » vocavit, rursus deinceps Dominum appellat, ubi adjungit illud : « Et repente veniet Dominus et an-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου. — Ὡς ἄγγελον Διαθήκης τὸν Χριστὸν, τὸν αὐτὸν δὲ καὶ Κύριον ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἀποκαλεῖ.

« Ἰδοὺ ἐξαποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου, καὶ ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου μου, καὶ ἐξαίφνης ἥξει εἰς D τὸν ναὸν Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ ἄγγελος τῆς Διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε. Ἰδοὺ ἔρχεται, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; » Ὅμοια καὶ ταῦτα τοῖς προτέροις. Κύριος γὰρ αὐτὸς ὁ Θεὸς παντοκράτωρ ἥξειν φησὶν εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ Κύριον, περὶ ἑτέρου λέγων. Δηλοῖ δὲ ἄρα τὸν Θεὸν Λόγον. Μετὰ τοῦτο δὲ καὶ ἄγγελον τῆς Διαθήκης ὀνομάζει, ὃν καὶ αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ Κύριος ἐξαποστέλλειν πρὸ προσώπου ἑαυτοῦ διδάσκει, λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἐξαποστέλλω ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου μου. » Τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον, ὃν « ἄγγελόν μου » ἀπεκάλεσε, πάλιν ἑξῆς Κύριον ὀνομάζει· « Καὶ ἐξαίφνης ἥξει Κύριος, » ἐπιλέγων, « καὶ ὁ ἄγγελος τῆς Διαθή-

[a] Matth. XXVIII, 20. [b] Matth. XVIII, 20. [c] Zach. III, 1, 2. [d] Malach. III, 1, 2.

κης. » Ἕνα δὲ καὶ τὸν αὐτὸν προειπὼν ἐπιφέρει· « Ἰδοὺ ἔρχεται, καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; » τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον παρουσίαν αὐτοῦ σημαίνων. Ὁ ταῦτα δὲ πάντα θεσπίζων, Κύριός ἐστι παντοκράτωρ ὁ τῶν ὅλων Θεός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Ὡς ἥλιον δικαιοσύνης τὸν Χριστὸν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς ὀνομάζει.

« Καὶ ἀνατελεῖ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ ἴασις ἔσται ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. » Ὁ πολλάκις ὀνομασθεὶς Κύριος, καὶ Θεὸς, καὶ ἄγγελος, καὶ ἀρχιστράτηγος, Χριστός τε καὶ ἱερεὺς, καὶ Λόγος, καὶ σοφία Θεοῦ, καὶ εἰκὼν, νῦν αὐτὸς οὗτος ἥλιος κέκληται δικαιοσύνης. Τοῦτον δὴ οὖν αὐτὸν ὁ γεννήσας Πατὴρ οὐ τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς τὸ ὄνομα αὐτοῦ φοβουμένοις ἀνατελεῖν ἐπαγγέλλεται, γέρας αὐτοῖς τοῦ εἰς αὐτὸν φόβου διδοὺς τὸ φῶς τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου. Εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ εἰπών· « Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὅπερ ἦν φῶς τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. » Τοῦτον δὴ οὖν, ἀλλ' οὐ τὸν αἰσθητὸν, οὐδὲ τὸν προφανῆ τοῖς πᾶσι λογικοῖς τε καὶ ἀλόγοις ἥλιον, ἀλλὰ τὸν ἔνθεον, καὶ νοερὸν, καὶ πάσης ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης αἴτιον, μόνοις τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν ἀνατελεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ Θεός φησιν, ἀποκρύπτων αὐτὸν τῶν ἀναξίων· περὶ ὧν ἀλλαχόθι που λέγει· « Καὶ δύσεται ὁ ἥλιος ἐπὶ τοὺς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου. — Ὡς Θεὸς Λόγος Κύριος ὢν Κυρίῳ τῷ Πατρὶ εὐχὴν ἀναπέμπει, τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφὴν θεσπίζων.

« Κύριε ἡ ἰσχύς μου, καὶ βοήθειά μου, καὶ καταφυγή μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, πρὸς σὲ ἔθνη ἥξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν· Ὡς ψευδῆ ἐκτήσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἴδωλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὠφέλεια. Εἰ ποιήσει αὐτῷ ἄνθρωπος θεοὺς, καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοί. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ δηλώσω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ τὴν χεῖρά μου, καὶ γνωριῶ αὐτοῖς τὴν δύναμίν μου, καὶ γνώσονται ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Κύριος ἑτέρῳ εὔχεται Κυρίῳ, τῷ Πατρὶ δηλαδὴ καὶ Θεῷ τῶν ὅλων, ἐν οἷς ἀρχόμενός φησι· « Κύριε, ἰσχύς μου, » καὶ τὰ ἑξῆς. Σαφῶς δὲ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐκ τῆς πολυπλανοῦς εἰδωλολατρείας ἐπὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν μεταβολὴν θεσπίζει· καὶ αὕτη δὲ ἡ προφητεία μετὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐναργέστατα δείκνυται πεπληρωμένη. Ἀλλὰ γὰρ δι' ὅλων τριάκοντα προφητικῶν κεφαλαίων δεύτερον Θεὸν μετὰ τὸν ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πᾶσι, τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶναι μεμαθηκότες, ἐφ' ἑτέραν τῆς κατὰ αὐτὸν οἰκονομίας ὑπόθεσιν μεταβησόμεθα, αὐτὸν δὴ τοῦτον Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἐλεύσεσθαι δεῖν, ἐκ τῶν αὐτῶν παρὰ Ἑβραίοις ἱερῶν βίβλων συστήσοντες.

A gelus Testamenti. » Unum vero et eumdem cum produxerit, tum addit : « Ecce venit, et quis sustinebit diem ingressus ejus ? » quibus verbis secundum et gloriosum illius adventum significat. Sed qui omnia hæc canit, Dominus est omnipotens universi Deus.

CAPUT XXIX.

254 *Quod solem justitiæ Christum ipse universi Deus nominat.*

« Et orietur timentibus nomen meum sol justitiæ, et sanatio erit in alis ejus [7]. » Qui sæpe nominatus est et Dominus, et Deus, et angelus, et princeps imperatorum, et Christus, et sacerdos, et Verbum, et sapientia Dei, et imago : nunc idem « sol justitiæ » dicitur. Hunc ipsum igitur, is qui genuit Pa-B ter, non omnibus oriturum promittit, sed solis nomen suum timentibus, ut sic illis timoris erga se præmium, solis justitiæ det lumen. Erit autem hic Deus Verbum, a quo illud dictum est : « Ego sum lux mundi [8], quæ erat lux illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum [9]. » Hanc itaque lucem, non autem illum sensibilem et manifestum, et rationalibus et brutis solem, sed divinum atque intelligentem, et omnis virtutis ac justitiæ auctorem solis ipsum timentibus oriturum, in præsenti ait Deus, illum iis interim occultans, qui illo indigni sint, de quibus etiam alibi dicit : « Et occidet sol super prophetas, qui decipiunt populum meum [10]. »

CAPUT XXX.

C

Ab Jeremia. — Quemadmodum Deus Verbum, ad Patrem deprecationem emittit, gentium conversionem futuram significans.

« Domine fortitudo mea, et auxilium meum, et refugium meum, in die tribulationis, ad te gentes venient ab extremo terræ, et dicent : Vere falsa possederunt patres nostri simulacra, et non est in eis utilitas. Si faciet sibi homo deos, et hi non sunt dii. Idcirco ecce ego ostendam eis in tempore hoc, et notam faciam eis manum meam, 255 et virtutem meam, et cognoscent quod ego Dominus [11]. » In his verbis Dominus alium precatur, Patrem videlicet ac Deum universi, illic sane ubi incipiens ait : « Domine, fortitudo mea, » et cætera. Perspi-D cue vero gentium ab errabundo simulacrorum cultu, ad pietatem, religionemque erga Deum commutationem futuram, significat ; et hæc interim prophetia, post Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines adventum evidentissime completa monstratur. At enim postquam hactenus ex totis triginta propheticis capitibus, Deum, Salvatorem, ac Dominum nostrum, Dei Verbum esse didicimus ; ad alterum ejus, quæ ad eumdem pertinet, dispensationis argumentum, deinceps transeamus, et hunc ipsum Deum ad homines venturum fuisse, ex iisdem sacris Hebræorum libris comprobemus.

[7] Malach. IV, 2. [8] Joan. VIII, 12. [9] Joan. I, 9. [10] Mich. III, 6. [11] Jer. XVI, 19-21.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΚΤΟΝ.

256 EUSEBII PAMPHILI
DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
LIBER SEXTUS.

HÆC INSUNT IN SEXTO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

De ejus commoratione inter homines, et cum iis consuetudine, ab iis Scripturæ divinæ locis, quæ inferius notata sunt.

A *ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΕΚΤΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.*

Περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὑποσεσημειωμένων Γραφῶν.

257 PROŒMIUM.

Quod de Patre ac Filio dicendum fuit, id plane jam in quinto *Evangelicæ Demonstrationis* volumine, definitum est: et Patrem quidem Deum unum esse constitit, alteram autem præter illum et cum illo personam esse, quæ omnia quæ facta sunt antecedat, demonstratum est: quam et Sapientiam Dei primogenitam et unicum Filium, Deumque de Deo, et magni consilii angelum, et cœlestis militiæ principem, et Patris administrum, ad hæc et Dominum

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Σαφῶς ἐν τῷ πέμπτῳ συγγράμματι τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως* ὡρισμένου τοῦ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λόγου, καὶ Θεοῦ μὲν ἑνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων ὡμολογημένου, C δευτέρας δὲ μετ' αὐτὸν ἀποδειχθείσης οὐσίας ἡγουμένης τῶν γεννητῶν ἁπάντων, ἣν Σοφίαν Θεοῦ πρωτότοκον, μονογενῆ τε Υἱὸν, καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ, μεγάλης τε βουλῆς ἄγγελον, καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν στρατιῶν ἄρχοντα, καὶ τοῦ Πατρὸς ὑπουργὸν, ναὶ μὴν καὶ Κύριον τῶν ὅλων, καὶ Θεοῦ Λόγον, καὶ

Θεοῦ δύναμιν, οἱ θεῖοι προηγόρευον λόγοι. Εἰ φανεῖεν ἐπὶ τοῦ παρόντος αἱ προφητικαὶ μαρτυρίαι, Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεσθαι μέλλοντα προαναφωνοῦσαι, παντί τῳ δῆλον ἐπὶ τίνα χρὴ τὴν ἀναφορὰν τοῦ σημαινομένου ποιεῖσθαι· ὅτε μάλιστα διὰ τῶν πρόσθεν, ἐν ἀνθρώπου μορφῇ καὶ σχήματι, τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ θεοφιλέσιν ὁ Θεὸς Λόγος ἐπ' ὀνόματος Κυρίου καὶ Θεοῦ πέφηνε τὰς εἰς ἀνθρώπους ὀπτασίας πεποιημένος. Φέρε οὖν ἴδωμεν, ὅπως ποτὲ μὲν Κύριον, ποτὲ δὲ Θεὸν καταβήσεσθαι εἰς ἀνθρώπους, καὶ πάλιν ἀναβήσεσθαι ἐναργῶς οὕτω προαναφωνεῖ τὰ παρ' Ἑβραίοις λόγια, καὶ τάς γε αἰτίας τῆς καθόδου. Σημειώσῃ δ' ὡς τινὰ μὲν εἴρηται δι' αἰνιγμάτων, τινὰ δὲ φανερώτερον. Τὰ μὲν οὖν δι' ἐπικρύψεως ἡγοῦμαι τῶν ἐκ περιτομῆς ἕνεκα κεκαλυμμένως ἀποδεδόσθαι διὰ τὰ θεσπιζόμενα κατ' αὐτῶν σκυθρωπά· δι' ἅπερ εἰκὸς ἦν καὶ ἀφανίσαι αὐτοὺς τὴν Γραφὴν, εἰ ἐκ τοῦ προφανοῦς τὴν ἐσχάτην αὐτῶν ἀποβολὴν ἐσήμαινεν. Οὕτω γοῦν καὶ τοῖς προφήταις αὐτοῖς ἐπιβουλεῦσαι αὐτοὺς κατέχει λόγος, δι' οὓς ἐποιοῦντο κατ' αὐτῶν ἐλέγχους. Αἱ δὲ σαφεῖς προφητεῖαι τὴν τῶν ἐθνῶν κλῆσιν λευκότατα περιέχουσι, τῶν κατ' εὐσέβειαν ἀγαθῶν τὰς ἐπαγγελίας οὐ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει, πᾶσι δὲ ἀνθρώποις τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης καταγγέλλουσαι. Ὧν οὕτως ἐχόντων, καιρὸς ἤδη καὶ τῶν θείων ἐπακοῦσαι λογίων.

A universi, et Dei Verbum, et Dei virtutem, divina prius appellabant oracula. Si ergo hoc tempore, prophetica etiam testimonia Deum ad homines fuisse venturum, prædixisse ostenderimus : tum unicuique planum fuerit, ad quem referre oporteat, id quod significavimus, cum per ea maxime quæ antea dicta sunt, demonstravimus, Deum Verbum, habitu quidem formaque hominis, nomine vero Domini ac Dei, et ipsi Abrahæ, et cæteris Dei amicis viris, qui Abrahæ tempestate floruerint, seipsum videndum præbuisse. Jam nunc igitur tempus est ut videamus qua ratione, nunc Dominum, nunc Deum ad homines descensurum, et rursus ascensurum, tam evidenter Hebræorum oracula prius denuntiaverint, et quænam hujusce descensus causæ fuerint : B tametsi illud tibi notandum est, alia quidem obscurius, alia autem apertius dicta inveniri. Atque ego quidem arbitror, occultiora illa propter Judæos, ita involute atque implicite reddita esse, quod videlicet tristia quædam in illis contra ipsos canerentur, ob quæ verisimile fuit, ipsos abolituros perditurosque fuisse Scripturam, si aperte extremum ipsorum interitum significasset. Sic sane etiam prophetis infestos fuisse, memoriæ proditum est, propterea quod ab illis reprehenderentur. Quæ vero apertius loquuntur prophetiæ, ab iis utique gentium vocatio, nullis involuta obscuritatibus, continetur *: eædemque bonorum quæ a pietate proficiscuntur promissiones, non uni Judaicæ genti, sed omnibus per totum terrarum orbem hominibus, denuntiant : quæ cum sic se res habeant, jam nunc oracula quoque divina audire, tempus fuerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ψαλμοῦ ιζ'. — Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως δήλωσις, καὶ ἐπὶ ταύτῃ κλῆσις ἐθνῶν.

« Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς, καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ χερουβὶμ, καὶ ἐπετάσθη· ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων· καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ, κύκλῳ αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ. » Ἡγοῦμαι διὰ τούτων ἄντικρυς Θεοῦ κάθοδον οὐρανόθεν παρίστασθαι. Προειπὼν γὰρ πολλὰς θεολογίας, ἐπιλέγει τὰ ἐκκείμενα. Τῷ δὲ λέγειν κλίνειν αὐτὸν οὐρανοὺς, καὶ κατεληλυθέναι, σημαίνει τὴν ὑποστολὴν τῆς ἐνθέου δόξης, ἣν ὁ θεῖος Ἀπόστολος παριστὰς ἔλεγεν· « Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' αὑτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβών. » Καὶ τὸ, « Ἐπέβη δὲ ἐπὶ χερουβὶμ, καὶ ἐπετάσθη, » αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ δόξαν ἀποκατάστασιν, ἣν πεποίηται ἀγγελικαῖς καὶ θείαις δυνάμεσι δορυφορούμενος· ὃ καὶ αὐτὸ δηλοῦσθαί μοι δοκεῖ διὰ τοῦ· « Ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων. » Τὸ δὲ σκότος τεθεῖσθαι τὴν ἀποκρυφὴν αὐτοῦ, καὶ γνόφον ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ λέγεσθαι, παραστατικὸν ἂν εἴη τῆς κρυφίου καὶ ἀποῤῥήτου οἰκονομίας, καθ' ἣν ταῦτα πάντα αὐτῷ ἐτελεῖτο. « Κύκλῳ δὲ αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ, » τίνα λέγεσθαι προσήκει νοεῖν, ἢ τὴν ἁγίαν αὐτοῦ καὶ καθολικὴν Ἐκκλησίαν, εἴτε τὴν ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὴν ἐν οὐρανοῖς; Ἑξῆς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν ψαλμὸν τελευτῶν ὁ λόγος, ὁμοῦ παραίτησιν τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ

C

258 CAPUT I.

A psalmo XVII. — *Dei ad homines adventus ostenditur, item vocatio gentium.*

« Et inclinavit cœlos et descendit, et caligo sub pedibus ejus : et ascendit super cherubim, et volavit : volavit super pennas ventorum : et posuit tenebras latibulum suum, in circuitu ejus tabernaculum ejus[11]. » Arbitror ex his planissime Dei de cœlo descensum ostendi : postquam enim multas theologias enuntiavit, tum ea quæ exposita sunt adjungit. Porro dum dicit inclinasse illum cœlos, et sic descendisse, contractionem divinæ gloriæ significat, quam divinus Apostolus declarans ait : « Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo : sed seipsum exinanivit, for- D mam servi accipiens[12]. » Illud autem, « Ascendit super cherubim, et volavit, » significare mihi videtur, quod gloriæ Dei esset restituendus, atque interim angelicis divinisque copiis constipandus : quod item mihi declarare illud videtur : « Volavit super pennas ventorum. » Quod autem tenebras latibulum suum posuerit, et caliginem sub pedibus ejus dixerit, nimirum hoc sit, occultam et ineffabilem dispensationem indicantis, secundum quam, universa hæc ab ipso perfecta sunt : quod autem « In circuitu ejus tabernaculum ejus » dictum sit, nihil ego aliud intelligi oportere arbitror, quam sanctam ipsius et catholicam Ecclesiam, sive eam

[11] Psal. XVII, 10-12. [12] Philipp. II, 6.

quæ in terris, sive eam quæ in cœlo versatur accipias. Deinceps vero in eodem psalmo ubi oratio terminatur, simul et rejectionem prioris populi, et vocationem gentium prædivinat, his verbis : « Eripies me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium. Populus quem non cognovi servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi : filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveterati sunt, et claudicaverunt a semitis suis [14]. » Hæc autem quonam sensu accipienda sint, suo tempore inquirendum a nobis erit.

A τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν προθεσπίζει, δι' ὧν φησι· « Ῥύσῃ με ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ, καταστήσεις με εἰς κεφαλὰς ἐθνῶν. Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν, καὶ ἐχώλαναν ἀπὸ τῶν τρίβων αὐτῶν. » Ταῦτα δὲ ὁποίας διανοίας ἔχεται, κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν ἐξετασθήσεται.

259 CAPUT II.

A psalmo XLVI. — *Ascensus Dei qui prius descenderat : ac deinceps vocatio cunctarum gentium, quæ unum et solum Deum erant cognituræ.*

« Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo in voce exsultationis, quoniam Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super omnem terram. Subjecit populos nobis, et gentes sub pedibus nostris : elegit nobis hæreditatem sibi, speciem Jacob quam dilexit. Ascendit Deus in jubilo, Dominus in voce tubæ. Psallite Deo nostro, psallite, psallite regi nostro, psallite, quoniam rex omnis terræ Deus, psallite sapienter : regnavit Deus super gentes, Deus sedet super sedem sanctam suam. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham, quoniam ipsius Dei fortes a terra vehementer elevati sunt [15]. » Quid tandem aliud præ se ferre vult is Domini ac Dei ascensus, qui hisce verbis expositus est, quam antea descendisse eum, qui nunc ascendat ? post quem sane ascensum, protinus gentium cunctarum vocatio canitur, hilaritatisque ac lætitiæ signa, post eam quæ exspectatur Dei cognitionem, nationibus universis nuntiatur ? quandoquidem ipsum Dominum altissimum, quem solum Deum ac regem universæ terræ confessus est, subjecturum nobis populos dicit : nobis autem, quibus ? his sane, qui hæc ipsa vaticinati sunt : quod ipsum quidem jam nunc completum plane intueri licet, quando gentes, quæ in Christi fidem venerunt, omnes oraculis prophetarum abdictæ sunt. Hæc tamen eadem, etiam ex apostolorum Salvatoris nostri persona dici possunt, qui quidem id ita enuntient : « Elegit nobis hæreditatem suam : » cæterum quam tandem hæreditatem accipere oportet, nisi vocationem gentium universarum ? quam ipse Christus Dei cum significare vellet, ita ait : « Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te; postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam et possessionem tuam terminos terræ [16]. » Quæ igitur ipsa a Patre data est hæreditas, hanc apostolis suis atque prophetis **260** subjecit, dum quicunque ipsi credunt horum præceptis ac legibus parent, quemadmodum exposita vaticinia præscribunt : hæc vero cuncta, cum Deus Verbum sub adventum suum ad homines, compleverit ac perfecerit, de quo Deo Verbo jam plura tractavimus, tum ascendit in jubilo, quod quidem cum Apostolus interpretaretur, ita ait : « Quod autem ascenderit, quid est, nisi

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ψαλμοῦ μς'. — Ἀνάβασις Θεοῦ προκατεληλυθότος, καὶ ἐπίκλησις ἐθνῶν ἁπάντων, τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεὸν ἐπιγνωσομένων.

« Πάντα τὰ ἔθνη κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως, ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερὸς, B βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ὑπέταξε λαοὺς ἡμῖν, καὶ ἔθνη ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν· ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτῷ, τὴν καλλονὴν Ἰακὼβ, ἣν ἠγάπησεν. Ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε, ψάλατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε, ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεὸς, ψάλατε συνετῶς· ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη· ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραὰμ, ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. » Καὶ τί ἕτερον βούλεται σημαίνειν ἡ διὰ τούτων δηλουμένη Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἄνοδος, ἢ τὴν πρὸ τῆς ἀνόδου κάθοδον αὐτοῦ; ἐφ' ᾗ πάλιν ἡ τῶν ἐθνῶν πάντων κλῆσις θεσπίζεται, χαρᾶς τε καὶ εὐφροσύνης σημεῖα ἐπὶ τῇ μελλούσῃ θεογνωσίᾳ C τοῖς ἔθνεσιν ἅπασιν εὐαγγελίζεται, ὅτε Κύριος αὐτὸς ὁ ὕψιστος, μόνος Θεὸς καὶ βασιλεὺς ἁπάσης τῆς γῆς ὁμολογηθεὶς, ὑποτάξειν λαοὺς ἡμῖν λέλεκται. Ἡμῖν δὲ τίσιν ἢ δηλαδὴ τοῖς ταῦτα προφητεύουσιν; ὃ καὶ ἔστιν ἐναργῶς ἰδεῖν πεπληρωμένον, ὅτε πάντα τὰ εἰς Χριστὸν πεπιστευκότα ἔθνη τοῖς λόγοις τῶν προφητῶν ὑποτέτακται. Λέγοιτο δ' ἂν ταῦτα καὶ ἐκ προσώπου τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οἳ καὶ εἴποιεν ἂν τό· « Ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτοῦ. » Κληρονομίαν δὲ αὐτοῦ τίνα χρὴ νοεῖν ἢ τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν ἁπάντων; ἣν αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ παριστὰς ἔφησε· « Κύριος εἶπε πρός με· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, D καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ταύτην οὖν τὴν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δεδομένην αὐτῷ κληρονομίαν, ὑπέταξε τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις, τῷ τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας τοῖς τούτων ὑποτετάχθαι λόγοις, ἀκολούθως τοῖς προκειμένοις θεσπίσμασι. Καὶ ταῦτα δὲ πάντα κατορθώσας ἐπὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίας ὁ Θεὸς Λόγος, περὶ οὗ πλεῖστα ἡμῖν διείληπται, ἀνέβη ἐν ἀλαλαγμῷ. Τοῦτο δὲ ἑρμηνεύων (1) Ἀπόστολός φησι· « Τὸ δὲ ἀνέβη τί ἐστιν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον; εἰς τὰ κατώτατα μέρη τῆς γῆς ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. » Ἐν ἀλαλαγμῷ δὲ αὐτόν φησιν ἀνεληλυθέναι διὰ τὴν εἰς αὐ-

[14] Psal. XVII, 44-46. [15] Psal. XLVI, 2-10. [16] Psal. II, 7, 8.

(1) Desideratur ὁ. EDIT.

τὸν θεολογίαν τῶν δορυφορούντων αὐτὸν ἀνιόντα ἀγγέλων· οἳ καὶ ἔλεγον· « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Φωνὴν δὲ σάλπιγγος οὐκ ἂν σφαλείης τὸ κήρυγμα εἰπὼν τὸ εὐαγγελικὸν, εἰς πᾶσαν ἐξηχῆσαν τὴν οἰκουμένην. Παντὸς γὰρ ὀργάνου μουσικοῦ μεγαλοφωνοτέρας οὔσης τῆς σάλπιγγος, οἰκείως παρείληπται τὸ παράδειγμα εἰς παράστασιν τοῦ πάντων τῶν ἐξ αἰῶνος κραταιοτέραν καὶ μεγαλοφωνοτέραν τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις κατηγγέλθαι διδασκαλίαν, δι' ἧς ὥσπερ διὰ σάλπιγγος εἰς ἐξάκουστον πάντων τῶν ἀνθρώπων βοᾷ καὶ κέκραγε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὰ ἑξῆς τοῦ ψαλμοῦ, δι' ὧν εἴρηται· « Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε, ψάλατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε· ὅτι βασιλεὺς » οὐκέτι μόνου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀλλὰ « πάσης, φησὶ, τῆς γῆς ὁ Θεός· ψάλατε συνετῶς. » Οὐκέτι γὰρ οἱ πρὶν δαίμονες, φησὶ, οὐδὲ τὰ περίγεια καὶ ἀπατηλὰ πνεύματα, ἀλλ' αὐτὸς « ὁ Θεὸς ἐβασίλευσεν ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη· » ὁ Θεὸς αὐτὸς, « ὃς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. » Ἤδη δὲ πρότερον τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸν θρόνον, ἐφ' ὃν καθέζεσθαι ὁ Πατὴρ αὐτῷ παρεκελεύσατο, εἰπὼν, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, » διὰ τοῦ πρὸ τούτου συγγράμματος παρεστήσαμεν. Τὸ δὲ, « Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραὰμ, » ἔτι σαφέστερον δηλοῖ μετατεθεῖσθαι εἰς τὸν κλῆρον τῶν πάλαι θεοφιλῶν τοῦ Θεοῦ προφητῶν τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἄρχοντας τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οἳ, καὶ τῇ δυνάμει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κραταιωθέντες, σφόδρα ἐπήρθησαν οὐδενὸς ἀνθρώπων καταβαλεῖν αὐτοὺς καὶ ταπεινῶσαι δεδυνημένου, διὰ τὴν ἀνυψοῦσαν αὐτοὺς καὶ δυναμοῦσαν τοῦ Θεοῦ δεξιάν. Καὶ ταῦτα δὲ ἐπὶ σχολῆς ἐντελοῦς τεύξεται διηγήσεως.

quod et descenderit primum in infimas partes terræ? qui descendit, ipse est et qui ascendit supra omnes cœlos [17]: » in jubilo autem illum dicit ascendisse, ob divinas et sacras erga ipsum voces, ipsum dum ascenderet constipantium angelorum, qui etiam illud dicebant: « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternæ, et introibit rex gloriæ [18]. » Vocem autem tubæ non admodum aberraveris, si prædicationem dixeris evangelicam, quæ in totum exaudita est terrarum orbem: cum enim tuba omni alio instrumento musico vocalior sit, satis accommodata convenientique figura dictum fuerit illud, ad demonstrandum quod omnibus aliis quæ a condito ævo exstiterint, robustior et vocalior cunctis hominibus denuntiata sit Christi doctrina, per quam veluti per tubam, usque adeo sanctus clamat, et vociferatur Spiritus, ut ab omnibus exaudiri possit hominibus, clamat vero ea quæ in eodem psalmo sequuntur, in quibus dicitur: « Psallite Deo nostro, psallite, psallite regi nostro, psallite, quoniam rex » non amplius unius Judaicæ gentis, sed « omnis, inquit, terræ Deus, psallite sapienter. » Non enim amplius, inquit, illi qui prius dæmones, neque circum terram versantes fallacesque spiritus, sed ipse « Deus regnavit super omnes gentes, » ipse, inquam, Deus, « qui sedet super sede sancta sua. » Cæterum jam antea Dei Verbi sedem super qua Pater ipsum sedere jusserat, illis verbis: « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum [19], » eo qui hunc antecedit libro, pro viribus declaravimus. Illud autem: « Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham, » adhuc apertius demonstrat, commutatos esse in fortem uterum religiosorum Dei prophetarum, assumptos de gentibus Ecclesiæ Christi principes, qui etiam virtute Salvatoris nostri corroborati, in sublime admodum evecti sunt, quippe quos nemo ex omnibus hominibus dejicere aut prosternere potuerit, ob eam, qui ipsos extollit, fortesque facit, summi Dei dextram. 261 Cæterum hæc majus otium nacti, absolutius aliquando enarrabimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ μθ'. — Ὡς ἐμφανῶς ἥξειν ὁ Θεὸς εἰς ἀνθρώπους λέγεται, καὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων πρὸς ἑαυτὸν ἀνακαλέσασθαι.

« Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν. Ἐκ Σιὼν ἡ εὐπρέπεια τῆς ὡραιότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἥξει, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται. » Καὶ μεθ' ἕτερα· « Ἄκουσον, φησὶ, λαός μου, καὶ λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτύρομαί σοι. Ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου εἰμὶ ἐγώ. Οὐκ ἐπὶ ταῖς θυσίαις σου ἐλέγξω σε. Τὰ δὲ ὁλοκαυτώματά σου ἐνώπιόν μου εἰσὶ διὰ παντός. Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους, ὅτι ἐμά ἐστι πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ, κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι, καὶ βόες· ἔγνωκα πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡραιότης ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστιν. Ἐὰν πεινάσω, οὐ μή σοι εἴπω· ἐμὴ γάρ ἐστιν ἡ οἰκουμένη, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων, ἢ αἷμα

CAPUT III.

A psalmo XLIX. — Quod manifeste ad homines venturus dicitur Deus, et omne genus hominum ad seipsum revocaturus.

« Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram a solis ortu usque ad occasum. Ex Sion species decoris ejus: Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit [20]. » Et post nonnulla alia: « Audi, inquit, populus meus, et loquar tibi, Israel, et testificabor tibi, Deus Deus tuus sum ego. Non in sacrificiis tuis arguam te: holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. Non accipiam de domo tua vitulos, neque in gregibus tuis hircos, quoniam meæ sunt omnes feræ sylvarum, jumenta in montibus, et boves: cognovi omnia volatilia cœli, et pulchritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi; meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum? aut sanguinem hircorum potabo? immola Deo sa-

[17] Ephes. IV, 10. [18] Psal. XXIII, 7-9. [19] Psal. CIX, 2, 3. [20] Psal. XLIX, 1-3.

crificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et invoca me in die tribulationis [21]. » Etiam hoc loco divina prædictio plane Deum manifeste venturum canit, quæ quidem non alium, quam ipsum Dei Verbum significat. Illius vero adventus causam manifestissime indicat, ac gentium rursus, quæ in tota terra continentur, vocationem futuram denuntiat. Itaque « Vocavit, inquit, terram, ab ortu solis usque ad occasum. » Miro autem quodam ordine, post adventum illius, et post gentium vocationem, rejiciendam esse veterem illam corpori magis inservientem, quam spiritui, ex lege Moysis adorationem docet, quæ ipsa quoque suum contigit finem, post Dei Verbi ad homines adventum. Ex illo enim ad hunc usque diem vocati jam sunt omnes de toto orbe terrarum homines, omnesque ab ortu solis usque ad occasum gentes. Cessavit autem, sublatusque est Judæorum ritus, ubi ex Novo **262** evangelicæ prædicationis Testamento, non autem ex lege Moysis, omnes homines Deum colere, et cum pietate vivere admoniti edoctique sunt. Attamen eadem hæc ad secundum gloriosumque Salvatoris adventum, referri item possunt.

CAPUT IV.

A psalmo LXXXIII. — *Quod videndus in terra diceretur Deus, per Christi ad homines adventum.*

« Videbitur Deus deorum in Sion. Domine Deus virtutum, exaudi orationem meam, auribus percipe, Deus Jacob. Protector noster aspice, Deus, respice in faciem Christi tui [22]. » Postquam Deum deorum videndum prædixit, tum orat adventum ejus quam celerrime adesse, modum quo videndus sit interim docens illis verbis : « Respice in faciem Christi tui, » non aliter quam planius, dixisset : Post faciem Christi tui præbe teipsum videndum. Propterea enim, quod « qui vidit Filium, vidit Patrem qui misit illum [23] : » merito per faciem Christi, eum qui in Christo habitat, Deum deorum videndum denuntiat.

CAPUT V.

A psalmo XCV. — *Adventus Domini in terram regnumque ejus inter gentes, et novum Canticum non ipsi Israel, sed gentibus exhibendum.*

« Cantate Domino canticum novum, cantate Domino, omnis terra, cantate Domino, benedicite nomini ejus, annuntiate de die in diem salutare ejus, annuntiate inter gentes gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus : quoniam magnus **263** Dominus et laudabilis nimis, terribilis est super omnes Deos [24]. » Et rursus : « Afferte Domino patriæ gentium [25]. » Et rursus : « Dicite in gentibus quod Dominus regnavit [26]. » Ad extremum vero adjungit : « Tunc exsultabunt omnia ligna silvarum a facie Domini, quoniam venit : quoniam venit

A τράγων πίομαι; Θῦσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχάς σου, καὶ ἐπικάλεσαί με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως. » Κἀνταῦθα ἡ θεία πρόῤῥησις σαφῶς Θεὸν ἐμφανῶς ἥξειν θεσπίζει, οὐκ ἄλλον ἢ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον δηλοῦσα. Καὶ τὸ αἴτιον δὲ τῆς παρουσίας αὐτοῦ σαφέστατα παρίστησιν, αὖθις τὴν κλῆσιν σημαίνουσα τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν· « Ἐκάλεσε γοῦν, φησὶ, τὴν γῆν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν. » Σφόδρα δὲ ἀκολούθως μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν, τὴν παραίτησιν τῆς κατὰ τὸν Μωσέως νόμον σωματικωτέρας λατρείας διδάσκει, ἣ καὶ αὐτὴ τέλους ἔτυχε μετὰ τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ εἰς δεῦρο κέκληνται μὲν πάντες οἱ ἐπὶ πάσης τῆς B οἰκουμένης ἄνθρωποι, καὶ πάντα τὰ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ μέχρι δυσμῶν ἔθνη. Πέπαυται δὲ καὶ καθῄρηται ἡ κατὰ Ἰουδαίους θρησκεία, κατὰ τὴν καινὴν Διαθήκην τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, ἀλλ' οὐ Κατὰ τὸν Μωσέως νόμον, πάντων ἀνθρώπων εὐσεβεῖν παρηγγελμένων. Ταῦτα δὲ καὶ ἐπὶ τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον ἐπιφάνειαν τοῦ Σωτῆρος ἀναφέροιτο ἄν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ πγ'. — *Ὡς ἐπὶ γῆς ὀφθήσεσθαι ὁ Θεὸς λέγεται διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας.*

« Ὀφθήσεται ὁ Θεὸς τῶν θεῶν ἐν Σιών. Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, ἐνώτισαι, ὁ Θεὸς Ἰακώβ· ὑπερασπιστὰ ἡμῶν, ἴδε, ὁ C Θεὸς, καὶ ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. » Τὸν Θεὸν τῶν θεῶν ὀφθήσεσθαι προειπὼν, εὔχεται τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ ᾗ τάχος ἐπιστῆναι, καθ' ὃν ὀφθήσεται τρόπον διδάσκων διὰ τοῦ· « Ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου· » ὡσεὶ σαφέστερον εἰρήκει· Διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ σου ἐπιφάνηθι. Ἐπεὶ γὰρ ὁ ἑωρακὼς τὸν Υἱὸν ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτὸν, εἰκότως διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανήσεσθαι τὸν ἐν τῷ Χριστῷ κατοικοῦντα Θεὸν τῶν θεῶν ἐπαγγέλλει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ϟε'. — *Παρουσία Κυρίου ἐπὶ γῆς, βασιλεία τε αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἐθνῶν, καινόν τε ᾆσμα οὐ τῷ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τοῖς ἔθνεσι δοθησόμενον.* D

« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινὸν, ᾄσατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εὐαγγελίσασθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ· ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ· ὅτι μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα, φοβερός ἐστιν ὑπὲρ πάντας τοὺς θεούς. » Καὶ πάλιν· « Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. » Καὶ πάλιν· « Εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἐβασίλευσε. » Καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐπιλέγει· « Τότε ἀγαλλιάσονται πάντα τὰ ξύλα τοῦ δρυμοῦ, ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται· ὅτι

[21] Psal. XLIX, 7-15. [22] Psal. LXXXII, 8-10. [23] Joan. XII, 45. [24] Psal. XCV, 1-4. [25] ibid. 7. [26] ibid. 10.

ἥκει κρῖναι τὴν γῆν. Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ.» Κἀνταῦθα πάλιν ἐρχόμενος εἰς ἀνθρώπους Κύριος προφητεύεται, καινόν τε ᾆσμα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ ᾄσεσθαι, τὴν Καινὴν Διαθήκην, οὐ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν γῆν· εὐαγγελισθήσεσθαί τε οὐκέτι τὸν Ἰσραὴλ, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔθνη· ἐπειδήπερ αὐτῶν ἔσεσθαί φησι βασιλέα τὸν ἐρχόμενον Κύριον. Τίς δ' ἂν εἴη οὗτος ἢ ὁ Θεὸς Λόγος; ὃς μέλλων δικαιοσύνῃ τὴν οἰκουμένην, καὶ ἀληθείᾳ τὴν ἀνθρωπότητα κρίνειν ἐξίσης ἅπαντας τοὺς ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἀνθρώπους, τῆς αὐτοῦ κλήσεως, καὶ τῆς ἐπὶ ταύτῃ παρὰ τῷ Θεῷ σωτηρίας κατηξίωσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ϟζ'. — Ἆσμα καινὸν, γνῶσίς τε ἐθνῶν τῆς τοῦ Κυρίου δικαιοσύνης, ἐρχόμενός τε αὐτὸς κριτὴς τῶν ὅλων.

«Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινὸν, ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησε,» καὶ τὰ ἑξῆς· «Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον πάντων τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ.» Καὶ πάλιν· «Εἴδοσαν πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἀλαλάξατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ.» Καὶ ἐπὶ πᾶσι· «Τὰ ὄρη ἀγαλλιάσονται ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται, ὅτι ἥκει κρῖναι τὴν γῆν. Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι.» Πολλῶν ἀγαθῶν αἰτία καὶ διὰ τούτων ἡ τοῦ Κυρίου παρουσία τοῖς ἔθνεσι γεγενῆσθαι προφητεύεται· ἃ καὶ διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπὶ πέρας ἀχθέντα δείκνυται. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ οὐ πρότερον, τὸ καινὸν ᾆσμα τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς πάντας ἀνθρώπους ᾄδεται, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ διὰ τῆς τῶν Εὐαγγελίων γραφῆς γνώριμα καὶ ἐξάκουστα τοῖς πᾶσι γίνεται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ σωτήριον, τὸ κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ, πᾶσιν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἡ ἀληθὴς δικαιοσύνη, δι' ἧς ἐναργῶς ἀπεδείχθη, ὅτι μὴ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν· «Ἐπείπερ εἷς ὁ Θεὸς,» κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, «ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως.» Τὸ δὲ, «Ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν,» γένοιτ' ἂν δηλωτικὸν καὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ρϛ'. — Λόγος Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἀποστελλόμενος ἐπὶ θεραπείᾳ καὶ σωτηρίᾳ ψυχῶν, τῶν πάλαι ἐν κακίαις τετρυχωμένων.

«Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων· ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέθλασεν. Ἀντελάβετο αὐτῶν ἐξ ὁδοῦ ἀνομίας αὐτῶν· διὰ γὰρ τὰς ἀνομίας αὐτῶν ἐταπεινώθησαν· πᾶν βρῶμα ἐβδελύξατο ἡ ψυχὴ αὐτῶν, καὶ ἤγγισαν ἕως τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, καὶ ἐκέκραξαν πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτοὺς, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν ἔσωσεν αὐτούς. Ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο

A judicare terram. Judicabit orbem terræ in justitia, et populos in veritate sua [27]. » Hoc item loco venturus ad homines promittitur Dominus, novumque in adventum ejus canendum esse canticum, Novum videlicet Testamentum, non ab una Judaica gente, sed ab omni terra, Evangelioque illustrandum non amplius ipsum Israel, sed omnes gentes : quandoquidem fore ipsorum regem ait eum, qui venturus sit Dominus. Quis porro hic sit alius, quam Deus Verbum ? qui justitia orbem terræ, et veritate humanitatem judicaturus, ex æquo omnibus qui in orbem terræ essent hominibus, vocationem suam, et post vocationem, salutem a Deo impertiendam esse putavit.

CAPUT VI.

B *A psalmo* XCVII. — *Canticum novum, gentiumque cognitio justitiæ, venturusque ipse judex universi.*

« Cantate Domino canticum novum, quoniam mirabilia fecit, » et cætera : « Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam [28]. » Et rursus : « Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri, jubilate Domino, omnis terra [29]. » Et ad extremum : « Montes exsultabunt a conspectu Domini, quoniam venit, quoniam venit judicare terram. Judicabit orbem terræ in justitia, et populos in æquitate [30] : » multorum bonorum effectorem Domini adventum gentibus contigisse, hæc verba prædicunt, quæ quidem bona, C per eumdem Salvatoris nostri adventum, exitum accepisse monstrantur. Non prius enim, sed ex illo duntaxat, novum Novi Testamenti canticum apud omnes homines canitur, et mirabilia ejus per scripturam Evangeliorum **264** nota fiunt, et exaudiuntur ab omnibus. Quinetiam salutare, quod secundum reditum illius in vitam percipitur, omnibus patefactum est gentibus, et cum eo vera justitia, per quam evidenter ostensum est, quod non Judæorum solum sit Deus, sed aliarum quoque gentium : « Quandoquidem, unus Deus, » sanctus ait Apostolus, « qui justificabit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem [31]. » Illud autem : « Quod venit judicare terram, » etiam alterum illius adventum significare poterit.

CAPUT VII.

D *A psalmo* CVI. — *Verbum Dei ad homines missum ad medelam et salutem animarum, quæ quondam vexatæ oppressæque erant in malis.*

« Confiteantur Domino misericordiæ ejus, et mirabilia ejus filiis hominum : quia contrivit portas æreas, et vectes ferreos confregit. Suscepit eos de via iniquitatis eorum, nam propter injustitias suas humiliati sunt : omnem escam abominata est anima eorum, et appropinquaverunt usque ad portas mortis, et clamaverunt ad Dominum cum tribularentur, et de necessitatibus eorum liberavit eos : misit verbum suum et sanavit eos, et eripuit eos de in-

[27] Psal. xcv, 12, 13. [28] Psal. xcvii, 1, 2. [29] ibid. 3. [30] ibid. 8, 9. [31] Rom. iii, 30.

teritionibus eorum [32]. » Et post alia : « Exaltent eum : [in Ecclesia populi, et in cathedris seniorum laudent eum,] posuit flumina in desertum, et exitus aquarum in sitim, terram fructiferam in salsuginem, a malitia inhabitantium in ea : posuit desertum in stagna aquarum, et terram sine aqua in exitus aquarum, et collocavit illic esurientes, et constituerunt civitatem habitationis [33]. » Plane hæc quoque nominatim Dei Verbi de cœlo descensum annuntiant, prosperosque ejusdem adventus successus : « Misit, inquit, Verbum suum, et sanavit eos. » Verbum autem Dei nos plane hoc dicimus, quod salutis causa ad omnes homines a Patre missum est : quodque ex sacris Evangeliis celebrare ut Deum, edocti sumus. **265** Significat præterea illius usque ad mortem descensum, quo propter eos, qui ad hanc ante ipsum venerant, usus est : etiam adventus ipsius causam docet, utique ut eos liberaret, qui per ipsum servandi erant. Nam eos qui ante ipsum, usque ad portas mortis pervenerant, ipse solus servavit, atque eosdem sanitati restituens, de interitionibus ipsorum eripuit, neque hoc aliter perfecit, quam eas mortis portas conterens, quæ æreæ dicuntur, et vectes confringens, qui ferrei : ac deinceps post hæc certo ordine divinat, eos esse in solitudinem redigendos, qui ipsum venientem non susceperint. « Posuit enim, inquit, flumina in desertum, et exitus aquarum in sitim, terram fructiferam in salsuginem a malitia inhabitantium in ea. » Quæ quidem plane cognita habebis, si percurreris illam Judaicæ gentis antiquitus celebratam Jerusalem, ejusque gloriam, ac divinæ frugis proventum, eorum utique sanctorum hominum Deique amicorum, qui in ea vixerint, quam utique in præsenti omnibus his rebus privatam spoliatamque invenies. Nam post Christi adventum, facta est vere infructuosa et sine aqua, et omnino deserta, et, ut ait prophetia « in salsuginem a malitia inhabitantium in ea. » His adnectit deinceps, atque admodum certo ordine et prophetico more proponit, ejus quæ olim deserta et siticulosa erat, sive hanc uniuscujusque hominis animam, sive de gentibus collectam Ecclesiam dixeris, ejus, inquam, commutationem in sanctos mores, necnon in divinis sermonibus proventum, quæ etiam planius innuit, dicens : « Posuit desertum in stagna aquarum, » etc., quæ utique intelligentia consequi ejus unius esse potest, qui apud Deum sit sapiens, sicut ea inductio habet, quæ in fine psalmi ait : « Quis sapiens, et custodiet hæc [34]? » etc.

αὐτούς, καὶ ἐῤῥύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. » Καὶ μεθ' ἕτερα· « Ὑψωσάτωσαν αὐτόν· ἔθετο ποταμοὺς εἰς ἔρημον, καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψος, γῆν καρποφόρον εἰς ἅλμην ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. Ἔθετο τὴν ἔρημον εἰς λίμνας ὑδάτων, καὶ γῆν ἄνυδρον εἰς διεξόδους ὑδάτων· καὶ κατῴκισεν ἐκεῖ πεινῶντας, καὶ συνεστήσαντο πόλεις κατοικεσίας. » Καὶ ταῦτα σαφῶς ὀνομαστὶ τὴν Θεοῦ Λόγου ἐξ οὐρανῶν κάθοδον εὐαγγελίζεται, τά τε τῆς παρουσίας αὐτοῦ κατορθώματα. « Ἀπέστειλε γοῦν, φησὶ, τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτούς. » Λόγον δὲ Θεοῦ ἡμεῖς σαφῶς τοῦτόν φαμεν τὸν πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀποσταλέντα πᾶσιν ἀνθρώποις Σωτῆρα· ὃν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων θεολογεῖν πεπαιδεύμεθα. Αἰνίττεται δὲ καὶ τὴν μέχρι θανάτου κάθοδον αὐτοῦ διὰ τοὺς ἐφθακότας εἰς τοῦτον γεγενημένην· καὶ τήν γε αἰτίαν τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ παρίστησι, τὴν ἀπολύτρωσιν ἐμφαίνων τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων. Τοὺς γὰρ ἐφθακότας ἕως τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου ἔσωσε μόνος αὐτούς. Τούτους δὲ καὶ ἐῤῥύσατο ἰασάμενος ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν· καὶ διεπράξατό γε ταῦτα οὐκ ἄλλως ἢ τοῦ θανάτου τὰς λεγομένας πύλας χαλκᾶς συντρίψας, καὶ τοὺς σιδηροῦς μοχλοὺς συγκλάσας. Καὶ δὴ μετὰ ταῦτα ἀκολούθως προφητεύει τὴν εἰς ἔρημον κατάστασιν τῶν μὴ ἐλθόντα παραδεξαμένων αὐτόν· « Ἔθετο γὰρ, φησὶ, ποταμοὺς εἰς ἔρημον, καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψος, γῆν καρποφόρον εἰς ἅλμην ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. » Ἃ καὶ νοήσεις ἀναδραμὼν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐπὶ τὴν πάλαι βοωμένην Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὴν δόξαν αὐτῆς, καὶ τὴν ἐθνῶν καρποφορίαν, τῶν ἐν αὐτῇ πολιτευομένων ἁγίων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑστερημένην. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν γέγονεν ἀληθῶς ἄκαρπος, καὶ ἄνυδρος, καὶ παντελῶς ἔρημος, καὶ, ὥς φησιν ἡ προφητεία, « εἰς ἅλμην ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. » Τούτοις ἐπισυνάπτει σφόδρα ἀκολούθως προφητικῷ τρόπῳ αἰνιττόμενος τῆς πάλαι ἐρήμου καὶ διψάδος, ἤτοι πάσης ἀνθρώπου ψυχῆς, ἢ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας τὴν εἰς εὐσέβειαν μεταβολὴν, τήν τε ἐν θείοις λόγοις καρποφορίαν· ἃ καὶ προδήλως αἰνίττεται, λέγων· « Ἔθετο ἔρημον εἰς λίμνας ὑδάτων, » καὶ τὰ ἑξῆς· ἅπερ νοῆσαι μόνου τοῦ παρὰ Θεῷ γένοιτ' ἂν σοφοῦ, κατὰ τὴν ἐπὶ τέλει τοῦ ψαλμοῦ φήσασαν ἐπαγωγήν· « Τίς σοφὸς, καὶ φυλάξει ταῦτα; » καὶ τὰ ἑξῆς.

CAPUT VIII.

A psalmo CXVI *et* CXVII. — *Gentium vocatio, Deusque manifeste apparens, et benedictus qui venit in nomine Domini.*

« Laudate Dominum, omnes gentes, et collaudate eum, omnes populi, quoniam **266** confirmata est super nos misericordia ejus [35], » et cætera : « O Domine, salvum fac jam nunc, o Domine, da profectum jam nunc. Benedictus qui venit in

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ρις' καὶ ριζ'. — Ἐθνῶν κλῆσις, Θεός τε ἐπιφανὴς, καὶ εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

« Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινεσάτωσαν αὐτὸν πάντες οἱ λαοί· ὅτι ἐκραταιώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἑξῆς : « Ὦ Κύριε, σῶσον δὴ, ὦ Κύριε, εὐόδωσον δή. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέφανεν

[32] Psal. CVI, 15-20. [33] ibid. 32-37. [34] ibid. 43. [35] Psal. CXVI, 1, 2.

ἡμῖν. » Καὶ τούτου μέμνηται ἡ ἱερὰ τοῦ Εὐαγγελίου Γραφὴ, τέλους τετυχηκότος, ὁπηνίκα ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν αὐτὸς ὁ Χριστὸς εἰσῄει εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, πολύ τε πλῆθος ἀνδρῶν καὶ παίδων προῆγεν αὐτὸν μετ' εὐφροσύνης ἐπιβοώντων· « Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ τῷ Δαβὶδ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. » Ἀντὶ γὰρ τοῦ, « ὦ Κύριε, σῶσον δὴ, » κειμένου ἐν τῷ ψαλμῷ, τὸ « Ὡσαννὰ » Ἑβραϊκώτερον φάσκοντες ἐπεβόων· ἑρμηνεύεται δὲ τοῦτο, « Σῶσον δή. » Καὶ τὸ, « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, » διασαφεῖ τὸ λόγιον ἑξῆς φάσκον· « Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέφηνεν ἡμῖν. » Οὐκοῦν εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ἦν ὁ ἐπιφανεὶς ἡμῖν Θεὸς Κύριος, ὁ τοῦ Θεοῦ δηλαδὴ Λόγος, ὁ καὶ διὰ τοῦτο εὐλογημένος, ὅτι δὴ ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατρὸς τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν ἐποιήσατο. Ἐλέγχων γοῦν τοὺς ἀπιστοῦντας αὐτῷ τῶν ἐκ περιτομῆς, ἔλεγε πρὸς αὐτούς· « Ἐγὼ ἦλθον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με. Ἄλλος ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε. » Εἰκότως οὖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκέτι τῷ Ἰουδαίων λαῷ, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, τὰ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ προσφωνεῖ.

A nomine Domini. Deus Dominus et illuxit nobis [36]. » Enimvero de hac ipsa re, quemadmodum suum finem contigerit, etiam sacra Evangelii Scriptura mentionem facit, quo tempore Salvator ac Dominus noster, ipse Christus Hierosolyma ingressus est, atque ingens multitudo virorum et puerorum, ipsum antecedebat, cum lætitia clamantium : « Hosanna filio David, benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis [37]. » Pro eo enim quod in psalmo positum est : « O Domine, salvum fac jam nunc, » illud : « Hosanna, » Hebraico more acclamabant, id autem in nostra lingua, *Salvum fac dum*, reddi solet. Illud vero : « Benedictus qui venit in nomine Domini : » ipsum declarat oraculum, quod deinceps ita ait : « Deus Dominus, et illuxit nobis. » Unus
B igitur, idemque fuit, qui seipsum nobis ostendit Deus ac Dominus, Dei videlicet Verbum. Quod etiam idcirco est benedictum, quoniam in nomine Domini, qui ipsum misit, Patris, suum ad homines adventum exhibuit. Itaque eos arguens, qui ipsi de circumcisione non credebant, dicebat ad eos : « Ego veni in nomine Patris mei, et non accipitis me. Alius si veniet in nomine proprio, illum accipietis [38]. » Merito ergo Spiritus sanctus, non amplius ad Judaicum populum, sed ad omnes gentes, ea quæ in principio psalmi leguntur, enuntiat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμγ'. — Κύριος οὐρανόθεν κατιὼν ἀνθρώπων σωτηρίας ἕνεκεν, ᾠδή τε ἐπὶ τούτῳ ᾀδομένη, Καινῆς Διαθήκης δηλαδή.

« Κύριε, τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι λογίζῃ αὐτόν; Κύριε, κλῖνον οὐρανούς, καὶ κατάβηθι· ἅψαι τῶν ὀρέων, καὶ καπνισθήσονται. » Καὶ ὑποβὰς ἐπιλέγει· « Ὁ Θεὸς, ᾠδὴν καινὴν ᾄσομαί σοι. » Ἔχεσθαι καὶ ταῦτα τῆς προσκειμένης ὑποθέσεως ἡγοῦμαι. Τὴν γὰρ εἰς ἀνθρώπους γνῶσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου θαυμάζων, ὑπερεκπλήττεται τῆς φιλανθρωπίας, δι' ἣς τῆς θεότητος ὑποβὰς καὶ, τοῦ συμφυοῦς μεγέθους ἑαυτὸν σμικρύνας, ἠξίωσε τῆς ἰδίας γνώσεως τὸ ἀνθρώπειον γένος. Ἐνταῦθα μὲν οὖν εὔχεται λέγων· « Κύριε, κλῖνον οὐρανοὺς καὶ κατάβηθι. » Ἐν δὲ τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ εἴρηται· « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς, καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ χερουβὶμ, καὶ ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων. » Δι' ὧν τὰ τῆς ἀνόδου, ἣν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἐποιήσατο, θεσπίζει. Ὅπως δὲ κάθοδον χρὴ νοεῖν καὶ ἄνοδον τοῦ Θεοῦ Λόγου, οὐ τοπικῶς μεταβάσεις ποιουμένου, τροπικῶς δὲ τὰς τοιάσδε οἰκονομίας αὐτοῦ τοῦτον τῆς Γραφῆς ἀποκαλούσης τὸν τρόπον, ἐπ' οἰκείας ἀποδώσομεν σχολῆς. Ἔδει δὲ μνημονεῦσαι ἐν τούτοις καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἣν ἔμελλεν ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία προξενήσειν ἀνθρώποις· αὕτη δέ ἐστιν ἡ Καινὴ Διαθήκη μετὰ τὴν Παλαιὰν ὑπὸ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι δεδομένη. Διό φησι τὸ μετὰ χεῖρας λόγιον· « Ὁ Θεὸς, ᾠδὴν καινὴν ᾄσομαί σοι. » Τὸ δὲ, « Ἅψαι τῶν ὀρέων, καὶ καπνισθήσονται, » αἰνίττεσθαι ἡγοῦμαι ἐμπρησμὸν καὶ ἀφανισμὸν πάσης εἰδωλολατρείας, ἥτις παρὰ τοῖς παλαιοῖς

CAPUT IX.

A psalmo CXLIII. — Dominus de cœlo descendens salutis hominum gratia, canticumque novum super hac re canendum, Novi videlicet Testamenti.

C « Domine quid est homo, quod innotuisti ei? aut filius hominis, quod reputas eum? Domine, inclina cœlos, et descende : tange montes, et fumigabunt. [39] » Et progressus, adjungit : « Deus, canticum novum cantabo tibi [40]. » Hæc quoque cum proposito argumento esse conjuncta, sane ego putaverim.
267 Cognitionem enim hominibus traditam Dei Verbi admirans, ipsam clementiam obstupescit, propter quam infra divinam suam naturam descendens, seque ipsum naturali sua magnitudine minorem efficiens, propria ipsius cognitione humanum genus dignum existimavit. Itaque hoc loco orat, dicens : « Domine, inclina cœlos et descende. » At enim in decimo septimo psalmo [41] dictum est : « Et
D inclinavit cœlos et descendit, et caligo sub pedibus ejus : et ascendit super cherubim, et volavit : volavit super pennas ventorum. » In quibus verbis, ea quæ ad ascensum spectant, quo de terra ad cœlum se sustulit, divinat : quod autem descensum atque ascensum Dei Verbi, non quosdam ejus per locum transitus accipere oporteat, quandoquidem in hunc modum Scriptura divina, tales ejus dispensationes appellare consuevit, suo loco otiosius demonstrabimus. Oportet autem in his etiam Novi Testamenti mentionem facere, quod hominibus erat Christi adventus conciliaturus : hoc sane Novum Testamentum illud est, quod a Christo post Vetus alterum omnibus gentibus traditum est. Proinde

[36] Psal. CXVII, 26. [37] Matth. XXI, 9. [38] Joan. V, 43. [39] Psal. CXLIII, 3, 5. [40] ibid. 9. [41] vers. 10, 11.

oraculum quod nunc in manibus est, sic ait: « Deus, canticum novum cantabo tibi [42]. » Illud autem: « Tange montes et fumigabunt », arbitror significare, quod omnium simulacrorum cultus sit incendendus ac delendus, qui apud antiquos in montibus maxime frequentabatur; denique etiam ipsi Judæi reprehendebantur, quod in omni monte excelso, ad imitationem externarum gentium, simulacra colerent.

CAPUT X

A psalmo CXLVII. — *Dei Verbum in terram missum, et brevi tempore percurrens universos homines.*

« Lauda, Jerusalem, Dominum, lauda Deum tuum, Sion [43]. » Deinde paululum progressus ait: « Qui emittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo ejus [44]: » constat autem eum qui mittit, ab eo qui mittitur esse diversum. Habes igitur etiam hoc loco, eum quidem qui mittit, supremum Deum, **268** eum vero qui mittitur sermonem: qui cum multa habeat nomina, nunc Sapientia, nunc Sermo, et interdum Deus, et alias Dominus in divinis oraculis nuncupatur; quod si attenderis quemadmodum brevissimo tempore, omnem terrarum orbem Sermo doctrinæ illius impleverit, profecto vaticinii obstupesces eventum dicentis: « Velociter currit sermo ejus. »

CAPUT XI.

A secundo Regnorum. — Dominus de cœlo descendens, qui gentium, quæ prius illum non cognoscebant, dux exsistit, et a Judaica gente seipsum est aversurus.

« Et locutus est David Domino verba carminis hujus [45]. Deinde progressus, ita ait: « Et inclinavit cœlos et descendit, et caligo sub pedibus ejus; et ascendit super cherubim, et volavit, volavit super pennas ventorum, et posuit tenebras latibulum suum: » tum in fine ejusdem carminis [46]: « Libera me, inquit, de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium; populus quem non cognovi, servivit mihi; in auditu auris obedivit mihi; filii alieni rejicientur [47]. » Qui inclinavit cœlos, et descendit Deus, qui assumptum sibi hominem inscendit (quem sane hominem, nunc oraculum cherubim nominat), volavit cum eo sursum, comitantibus stipantibusque ipsum divinis spiritibus, qui nunc ipsi quoque ventorum pennæ appellantur. Obscure vero hæc et in abscondito facta esse, per quædam arcana et latentia verba significat, ubi ait: « Et posuit tenebras latibulum suum. » Quæ vero sequuntur deinceps, assumptæ a Christo hominis naturæ consentanea sunt, et contradictionem quæ adversus illum facta est Judaici populi præcinunt, necnon doctrinæ Christi gentes esse auscultaturas: iisdem porro verbis similia invenies in psalmo decimo septimo: in quæ quod nobis visum est, ante jam diximus.

A ἐν τοῖς ὄρεσι μάλιστα ἐσπουδάζετο· ὥστε ἤδη καὶ αὐτοὺς Ἰουδαίους ἀπελέγχεσθαι, ὡς ἐπὶ πᾶν ὄρος ὑψηλὸν, κατὰ μίμησιν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, εἰδωλολατροῦντας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμζ'. — Λόγος ἐπὶ γῆς ἀποστελλόμενος, καὶ ἐν βραχεῖ χρόνῳ πάντας ἀνθρώπους διατρέχων.

« Ἐπαίνει, Ἱερουσαλὴμ, τὸν Κύριον, αἴνει τὸν Θεόν σου, Σιών. » Εἶθ' ὑποβάς φησιν· « Ὁ ἀποστέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ τῇ γῇ· ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. » Σαφὲς δὲ, ὅτι τοῦ ἀποστελλομένου ὁ ἀπο-
B στέλλων ἕτερος ὢν τυγχάνει. Ἔχεις τοιγαροῦν κἀνταῦθα τὸν μὲν ἀποστέλλοντα τὸν, ἐπὶ πάντων Θεόν· τὸν δὲ ἀποστελλόμενον, τὸν λόγον· ὃς πολυώνυμος ὢν, τοτὲ μὲν Σοφία, τοτὲ δὲ Λόγος, ἄλλοτε δὲ Θεὸς, καὶ πάλιν Κύριος διὰ τῶν θείων χρησμῶν ἀνηγόρευται. Ἐπιστήσας δὲ, τίνα τρόπον ἐν σφόδρα χρόνῳ βραχεῖ τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ἔπλησεν ὁ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, εὖ οἶδ' ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα θαυμάσεις τῆς προῤῥήσεως φασκούσης· « Ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀπὸ τῆς δευτέρας τῶν Βασιλειῶν. — Κύριος ἐξ οὐρανοῦ κατιὼν, ἡγούμενος τῶν πρὶν οὐκ ἐγνωκότων αὐτὸν ἐθνῶν, τὸ δὲ Ἰουδαίων ἔθνος ἀποστραφησόμενος.

C

« Καὶ ἐλάλησε Δαβὶδ τῷ Κυρίῳ τοὺς λόγους τῆς ᾠδῆς ταύτης. » Εἶθ' ἑξῆς φησι· « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ χερουβὶμ, ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων, καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ. » Καὶ ἐπὶ τέλει τῆς αὐτῆς ᾠδῆς· « Ῥύσῃ με, φησὶν, ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ. Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν. Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου. Υἱοὶ ἀλλότριοι ἀποῤῥιφθήσονται. » Ὁ κλίνας οὐρανοὺς καὶ καταβὰς Θεὸς, ὁ ἐπιβὰς ᾧ ἀνείληφεν ἀνθρώπῳ, ὅντινα νῦν χερουβὶμ ὁ λόγος ὀνομάζει, ἀνέπτη σὺν αὐτῷ τὴν ἄνοδον πεποιημένος μετὰ τῶν δορυφορούντων αὐτὸν θείων πνευμάτων, πτερύγων ἀνέμων καὶ αὐτῶν χρηματι-
D ζόντων. Σκοτεινῶς δὲ ταῦτα καὶ ἐν παραβύστῳ γεγενῆσθαι, κατά τινας ἀποῤῥήτους καὶ λανθάνοντας αἰνίττεται λόγους, φάσκων· « Καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ. » Τὰ δὲ ἑξῆς ἀκολούθως τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐνανθρωπήσει τὴν κατ' αὐτοῦ γενομένην ἀντιλογίαν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ σημαίνει, καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπακοὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας. Αὐτοῖς δὲ ῥήμασι τὰ παραπλήσια εὕροις ἂν καὶ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ, εἰς ἃ τὰ φανέντα προείρηται.

[42] Psal. CXLIII, 9. [43] Psal. CXLVII, 12. [44] ibid. 15. [45] Psal. XVII, 1. [46] ibid. 10-12. [47] ibid 44-46.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

A

Ἀπὸ τῆς τρίτης τῶν Βασιλειῶν. — Θεὸς οὐρανόθεν κατιὼν, καὶ μετ' ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς κατοικῶν.

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθήτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου τῷ Δαβὶδ τῷ πατρί μου· ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσουσί σοι. » Κεῖται ταῦτα αὐταῖς λέξεσιν καὶ ἐν Παραλειπομέναις· « Τῷ μὲν οὖν Δαβὶδ ἐπηγγείλατο ὁ Θεὸς ἀναστήσειν ἐκ κοιλίας αὐτοῦ βασιλέα, οὗ πατὴρ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἔσεσθαί φησιν, ὥστε τὸν γενόμενον ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, Υἱὸν ὀνομασθῆναι Θεοῦ, θρόνον τε βασιλείας ἕξειν αἰώνιον. » Ταῦτα δὲ ἐν μὲν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν διὰ Νάθαν τοῦ προφήτου ἐχρήσθη τῷ Δαβὶδ τοῦτον τὸν τρόπον· « Καὶ ἔσται, B ἐὰν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ· ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἑτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς Υἱόν. » Τὰ δ' αὐτὰ καὶ ἐν Παραλειπομέναις ὁμοίως εἴρηται. Ἐν δὲ ψαλμῷ ὀγδοηκοστῷ ὀγδόῳ λέλεκται· « Αὐτὸς ἐπικαλέσεταί με· Πατήρ μου εἶ σὺ, Θεός μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς· εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ· καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ πάλιν· C « Ὤμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· Ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν τὸν θρόνον σου. » Καὶ αὖθις· « Ἅπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι· τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. » Τούτων δὴ καὶ ὁ ἑκατοστὸς τριακοστὸς πρῶτος ψαλμὸς μνημονεύσας, ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀναφέρει τὰ δηλούμενα. Ἄκουε δ' οὖν καὶ τούτου· « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ, καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ηὔξατο τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Ὤμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτήν. Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ ὑποκαταβὰς D ἑξῆς, τὸν ἐκ καρποῦ κοιλίας Δαβὶδ ἀναστησόμενον λευκότερον ὀνομάζει, λέγων· « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου· τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνην· ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμά μου. » Ταῦτα τοιγαροῦν Σολομῶν ὁ σοφώτατος τῷ ἑαυτοῦ πατρὶ χρησθέντα συννοήσας, μὴ μικρὰ, μείζονα δὲ τῆς κατὰ ἄνθρωπον φύσεως τυγχάνοντα συνιδὼν, καὶ μᾶλλον ἁρμόζοντα Θεῷ ἤπερ αὐτῷ, καίπερ ὄντι υἱῷ Δαβὶδ, συνιεὶς τε τὸν πρὸς τοῦ Θεοῦ Πρωτότοκον ὠνομασμένον, καὶ τὸν σαφῶς προφητευόμενον Υἱὸν Θεοῦ, ὑπεργέγηθε ταῖς

269 CAPUT XII.

A tertio Regnorum. — Deus de cœlo descendens, et cum hominibus in terra habitans.

« Et nunc, Domine Deus Israel, confirmetur jam verbum tuum, quod locutus es puero tuo David patri meo : quoniam si vere habitabit Deus cum hominibus in terra, si cœlum, et cœlum cœli non capient te [48]. » Posita sunt eadem hæc ad verbum item in Paralipomenis : siquidem ipsi David pollicitus fuerat Deus, excitaturum se de ventre ipsius regem, cujus patrem fore se, ipse Deus dixerat, usque adeo ut is qui nasceretur de semine David, esset Filius Dei nominandus, et solium regni æternum habiturus. Etenim hæc in secundo Regnorum, per Nathan prophetam responsa sunt ipsi David, in hunc modum : « Et erit, cum completi fuerint dies tui, et dormieris cum patribus tuis, et suscitabo semen tuum post te, et quod erit ex ventre tuo, et parabo regnum ejus. Ipse ædificabit mihi domum in nomine meo, et erigam sedem ejus usque ad sempiternum. Et ero illi in Patrem, et ipse erit mihi in Filium [49]. » Eadem vero etiam in Paralipomenis, simili modo dicta sunt [50]. In psalmo autem octogesimo octavo dictum est : « Ipse invocabit me, Pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ : in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum, fidele ipsi : et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et sedem ejus sicut dies cœli [51]. » Et rursus : « Juravi David servo meo : Usque in sæculum præparabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam [52]. » Et rursus : « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar ; semen ejus in sæculum manet, et sedes ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in sæculum [53]. » **270** Porro cum eadem hæc etiam centesimus tricesimus primus psalmus commemoret, ad Christum refert ea quæ dictat. Audi igitur hunc quoque : « Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus : sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob [54]. » Quibus post alia deinceps adjungit : « Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum. De fructu ventris tui ponam super sedem tuam [55]. » Et paulum progressus deinceps, eum qui sit de fructu ventris David suscitandus, planius nominat dicens : « Illic producam cornu David, paravi lucernam Christo meo, inimicos ejus induam confusione. Super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea [56]. » Itaque hæc Salomon sapientissimus, quæ patri suo responsa fuerant, cum intellexisset non ita parva esse, sed majora quam ut naturæ hominis convenire possent, Deoque potius accommo-

[48] III Reg. VIII, 26, 27. [49] II Reg. VII, 12-14. [50] I Paral. XXII, 10. [51] Psal. LXXXVIII, 27-30. [52] ibid. 4. [53] ibid. 36, 38. [54] Psal. CXXXI, 1, 2. [55] ibid. 11. [56] ibid. 17, 18.

danda quam sibi, cum esset quoque filius David, vidissetque eum, qui a Deo Primogenitus nominaretur, quippe plane filius Dei diceretur futurus, valde talibus promissis gavisus est: et simul exoptavit confirmari ea, quæ ad hoc vaticinium pertinerent, necnon venturum illum de quo prophetia loqueretur, Primogenitum ac Dei Filium interim illum appellans. Quocirca sic ait: « Et nunc, Domine Deus Israel, confirmetur verbum tuum, quod locutus es puero tuo David patri meo: quoniam si vere habitabit Deus cum hominibus super terram, si cœlum et cœlum cœli non capient te. »

A ἐπαγγελίαις, καὶ συνεύχεται πιστωθῆναι τὰ τῆς προρρήσεως, ἐπιδημήσειν τε τὸν προφητευόμενον Πρωτότοκον καὶ Θεοῦ Υἱὸν ἀναγορεύων. Διό φησι· « Καὶ νῦν, ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθήτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου Δαβὶδ τῷ πατρί μου· ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσουσί σοι. »

CAPUT XIII.

A Michæa. — De descensu de cœlo ad homines, ac de futura in adventu ejus Judaicæ gentis rejectione, et reliquarum omnium gentium adoptione.

« Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt. Et erit Dominus Deus vester in testimonium, Dominus de domo sancta sua: **271** quoniam ecce Dominus egreditur ex loco suo, et descendet super altitudines terræ, et commovebuntur montes subter eo, et valles liquescent ut cera a facie ignis, et sicut aqua quæ defertur in descensum: propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel[87]. » Nunc quoque aperte Dominus Deus de cœlo descendens, deque loco suo egrediens, in iis quæ proposita sunt nuntiatur: erit autem hoc Dei Verbum, quod in iis, quæ prius dicta sunt, cum genitum sit, eum esse Deum ac Dominum, et omnia sub se habentem demonstravimus. Locum autem ejus non aberres, si cœleste regnum esse dicas, gloriosamque divinitatis ejus sedem, quam theologice extollens Propheta psallebat, ac dicebat: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi[88]: » super qua ipsum sedere tanquam unicum Filium jussit Pater illis verbis: « Sede a dextris meis[89]. » Nam hæc plane jam antea, ad unum Salvatorem nostrum Deum Verbum referenda esse planum fecimus. Hunc igitur ipsum præsens oraculum canit egredientem de loco suo, descensurumque super altitudines terræ. Porro autem quænam hæ sint, nisi, id quod ipsa verba sonant, montes Israel et colles, de quibus innumerabiles prophetiæ vaticinantur? ipsaque Jerusalem, et cum ea mons Sion, in quo plurimum diversatus est Salvator ac Dominus noster? Nam fore talium altitudinum perditionem atque interitum, canit in ipso Christi descensu: et sane constat, post Salvatoris nostri adventum postque ea quæ adversus illum sunt ausi, universa illa, quæ nuper dicta sunt, depopulata fuisse, et ad extremam solitudinem redacta esse: verumtamen Judaicæ quoque gentis principes, et quod prius penes ipsos regnum stabat, necnon sacerdotium, et prima docentium sedes, qui nunc montes figurate nominantur, commovenda esse dici possunt in ipso Domini de cœlo adventu: et hoc ipsum quidem finem suum contigisse, quis non tandem fateatur, post Salvatoris nostri Jesu Christi tempora, cum omnia illa videre possit, non

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Μιχαία. — Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους καθόδου, καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ γενομένης ἀποβολῆς μὲν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, εἰσποιήσεως δὲ τῶν λοιπῶν ἁπάντων ἐθνῶν.

B « Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ. Καὶ ἔσται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ. Διότι ἰδοὺ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες ταχήσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει· δι' ἀσέβειαν Ἰακὼβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραήλ. » Καὶ νῦν ἀκαλύπτως ἐξ οὐρανοῦ κατιὼν Κύριος ὁ Θεὸς, ἐκπορευόμενός τε ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, διὰ τῶν προκειμένων κηρύττεται· εἴη δ' ἂν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃν μόνον διὰ τῶν ἔμπροσθεν γεννητὸν ὑπάρχειν Θεὸν καὶ Κύριον μετὰ τὸν ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων ἐπεδείξαμεν. C Τόπον δ' αὐτοῦ οὐκ ἂν ἁμάρτοις λέγων εἶναι τὴν ἐν οὐρανοῖς βασιλείαν, τόν τε ἔνδοξον τῆς θεότητος αὐτοῦ θρόνον, ὃν θεολογῶν ὁ Προφήτης ἔψαλλεν, « Ὁ θρόνος σου, » φάσκων, « ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· » ἐφ' ὃν αὐτῷ ὁ Πατὴρ, ὡσὰν Υἱῷ μονογενεῖ, καθέζεσθαι παρεκελεύσατο εἰπών· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Ταῦτα γὰρ σαφῶς ἤδη πρότερον ἐπὶ μόνον ἀναφέρεσθαι τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα τὸν Θεὸν Λόγον παρεστήσαμεν. Αὐτὸν δὴ οὖν τοῦτον ὁ παρὼν θεσπίζει λόγος ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καταβήσεσθαί τε ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς. Ποῖα δ' ἂν εἴη ταῦτα, ἢ ῥητῶς μὲν τὰ ὄρη τοῦ Ἰσραὴλ καὶ οἱ βουνοὶ, περὶ ὧν μυρίαι προφητεῖαι θεσπίζουσιν, αὐτή τε Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ Σιὼν ὄρος, ἐν ᾧ τὰς πλείστας ἐποιεῖτο διατριβὰς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν; Τούτων δὲ διαφθορὰν ἔσεσθαι καὶ ἀπώλειαν D ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ καθόδῳ θεσπίζει. Καὶ πρόδηλον, ὡς μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, καὶ τὰ κατ' αὐτοῦ τετολμημένα, τὰ προειρημένα πάντα πεπολιόρκηται, καὶ εἰς ἐσχάτην ἐρημίαν ἐλήλυθεν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἥ τε παρ' αὐτοῖς τὸ πρὶν συνεστῶσα βασιλεία, ἱερωσύνη τε καὶ διδασκάλων προεδρεία, ὄρη νῦν τροπικῶς ὀνομαζόμενα, σαλευθήσεσθαι λέγονται ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν παρουσίᾳ. Καὶ τοῦτο δὲ ὅπως τέλους ἔτυχε, τίς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε, μετὰ τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ χρόνους, πάντ' ἐκεῖνα θεωρῶν οὐ μόνον σαλευθέντα, ἀλλὰ καὶ ἐκποδὼν γεγε-

[87] Mich. I, 2-5. [88] Psal. XLIV, 7. [89] Psal. CIX, 1.

νημένα; Κοιλάδες δὲ εἰσέτι νῦν τηκόμεναι εἶεν ἂν αἱ ἀντὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῦ Σιὼν ὄρους κατὰ πᾶσαν πόλιν συνεστῶσαι αὐτῶν συναγωγαὶ, ἀποθρηνοῦσαι καὶ ἀποκλαιόμεναι, καὶ ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τηκόμεναι, διὰ λύπην καὶ πένθους ὑπερβολὴν, τῆς τε τῶν οἰκείων ἐρημίας καὶ τῆς μακρᾶς καὶ πολυετοῦς δουλείας ἕνεκεν. Καὶ ἄλλως δὲ κατὰ διάνοιαν ἡ τοῦ Λόγου τοῦ θείου ἐπίβασις, οὐκ ἐν χάσμασι καὶ κοιλώμασιν, οὐδ' ἐν ταπειναῖς καὶ χαμαιπετέσι διανοίαις, ἀλλ' ἐν ἐπηρμέναις τὸ φρόνημα κατεγίνετο. Ταύτῃ γοῦν τροπικώτερον αὐτὸς ὁ Κύριος καταβήσεσθαι ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς εἴρητο. Ὄρη δὲ σειόμενα ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, αὐτὰ δὴ ἐκεῖνα ἦν, ἔνθα ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου· « Ὅτι καὶ παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων. » Ὄρη δ' ἂν εἴη αὖθις τροπικώτερον ἡ ἐν τοῖς ὄρεσι τὸ πρὶν ἐπιτελουμένη εἰδωλολατρεία, καὶ αἱ ἐν τούτοις ἐνεργήσασαι ἀόρατοι καὶ ἀρχοντικαὶ δυνάμεις, ἃς οὐ μικρῶς ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνέσειέ τε καὶ ἀνεκίνει διδασκαλία. Τούτων γὰρ ἡ ἔνθεος, εἴτε θαυματουργὸς καὶ παραδοξοποιὸς ἰσχὺς, λεληθότως τὴν κατὰ τῶν ἀνθρώπων μακρὰν καὶ παλαιὰν δυναστείαν καθῄρει. Ὡσαύτως δὲ καὶ κοιλάδες τηκόμεναι ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, δαίμονες ἂν εἶεν χθόνιοι καὶ περίγειοι, καθ' ὧν τὸ καυστικὸν τῆς μοχθηρίας αὐτῶν πῦρ ἠφίει, λέγων· « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη; » Ὑφ' οὗ πυρὸς δὴ καιόμενοι, καὶ μὴ οἷοί τε ὄντες τὰς ἀπὸ τῆς ἀοράτου φλογὸς φέρειν βασάνους, ὑπανεχώρουν τῶν ἀνθρωπείων σωμάτων. Καὶ τὸ συνέχον γε καὶ ἐλαῦνον αὐτοὺς ἀνωμολόγουν, βοῶντες· « Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; Οἴδαμέν σε τίς εἶ· ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ. » Τούτους δὲ μάλιστα ᾐκίζετο, καὶ τοὺς ἐπὶ τούτων ἄρχοντας καθῄρει, ὅτι, μὴ ἀρκεσθέντες τῇ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν διαφθορᾷ, δι' ἧς τοὺς πάντας εἰς τὴν πολύθεον πλάνην καταβεβλήκεσαν, καὶ τῷ πάλαι τοῦ Θεοῦ λαῷ, αὐτῷ δὴ τῷ ἐκ περιτομῆς, ἐπιβεβουλεύκεσαν, καὶ ἀποστήσαντές γε τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτον παντοίαις περιέβαλον δυσσεβείαις. Διὸ καὶ μάλιστα τὴν ἐξ οὐρανῶν πεποίητο ὁ Κύριος κάθοδον. Ὅθεν ἑξῆς φησι· « Διὰ τὴν ἀσέβειαν Ἰακὼβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραήλ· » Καὶ ἔτι πρὸς τούτοις τῆς ἐξ οὐρανοῦ καθόδου τοῦ Λόγου τὴν αἰτίαν ἑξῆς διασαφεῖ, τοῦ μὲν ἐκ περιτομῆς λαοῦ τὰς δυσσεβείας ἀπαριθμούμενος, καὶ τὸν ἐπὶ ταύταις μετελθόντα αὐτοὺς ὄλεθρον, τῶν δὲ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν προαναφωνῶν τὴν κλῆσιν. Διὰ ταῦτα γὰρ ἐπεδήμει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξ οὐρανῶν ἐπὶ γῆς· καὶ τῶν γε λέξεων ἄκουε· « Δι' ἀσέβειαν οἴκου Ἰακὼβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραήλ. Τίς ἡ ἀσέβεια οἴκου Ἰακώβ; οὐ Σαμάρεια; καὶ τίς ἡ ἁμαρτία οἴκου Ἰούδα; οὐχὶ Ἱερουσαλήμ; Καὶ θήσομαι Σαμάρειαν εἰς ὀπωροφυλάκιον ἀγροῦ καὶ εἰς φυτείαν ἀμπελῶνος, καὶ κατασπάσω εἰς χάος τοὺς λίθους αὐτῆς, καὶ τὰ θεμέλια αὐτῆς ἀποκαλύψω. »

A solum commota, sed etiam sublata de medio? Valles autem adhuc liquescentes, erunt qui pro Jerusalem proque monte Sion, per omnem urbem constituti sunt eorum conventus, **272** plorantes ac lugentes, et quasi cera a facie ignis liquescentes, propter mœroris ac luctus excessum, et propter loci patrii solitudinem, et longam atque annosam servitutem. Alio præterea intellectu divini Verbi super altitudines descensus accipi potest: quod utique non in hiatibus et convallibus, neque in abjectis atque in humum spectantibus animis et cogitationibus, sed in altius sublatis et sursum erectis versari vellet. Tali igitur figura dictum est, ipsum Dominum super altitudines terræ descensurum. Qui vero concutiantur subter eo montes, ipsi
B illi utique erunt, ad quos adductus est a spiritu, ut tentaretur a diabolo: quo tempore « assumpsit illum diabolus in montem excelsum valde, et erat cum feris [60]. » Rursus etiam figuratius montes accipiemus, illum simulacrorum cultum, qui prius in montibus frequentabatur, et in iis efficaciam suam ostendentes, invisibiles principatus ac potestates, quas non leviter Salvatoris nostri concussit commovitque doctrina. Talium enim longam et veterem contra homines potentiam, latenter delevit divinum illius verbum, et mirifica et omnem in efficiendo fidem superans vis. Eadem vero ratione etiam liquescentes, ut cera a facie ignis, valles, dæmones erunt inferni et circum terram versantes: adver-
C sum quos ignem, qui nequitiam ipsorum combureret, dimisit dicens: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo, si jam accensus est [61]? » Quo igne correpti illi, cum invisibilis flammæ tormenta ferre non possent, de humanis corporibus recedebant, illudque ipsum quo interim cohibebantur atque impellebantur, præ se ferebant magna voce clamantes: « Eia, quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante tempus torquere nos? Novimus te, quis sis, sanctus Dei [62]. » Hos igitur maxime verberabat, horumque principes auferebat: quoniam non satis habentes quod reliquas nationes corrupissent, corruptasque in errorem compulissent, quo deos plures colerent, antiquo etiam illi Dei populo, qui circumcisionis usum servabat, insidiari cœperant, huncque avertentes a Deo, omnis
D generis impietatibus implicaverant. Quare etiam maxime de cœlo descendit Dominus, ex quo ait deinceps: « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel. » Ad hæc, Verbi etiam de cœlo descensus causam deinceps exponit, ubi ipsius Judaici populi impietates **273** connumerat, et ubi post impietates eum, qui ipsos invaserat, interitum, ac gentium per totum orbem vocationem enuntiat. Propterea enim de cœlo in terram Dei Verbum profectum est; sed verba audi: « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel. Quæ impietas Jacob? Nonne Samaria? Et quod peccatum Juda? Nonne Jerusa-

[60] Matth. IV, 8; Marc. I, 13. [61] Luc. XII, 49. [62] Matth. VIII, 29.

lem? Et ponam Samariam in pomorum custodiam in agro, et in plantationem vineæ, et detraham in profundum lapides ejus, et fundamenta ejus aperiam [63]. » Et adjungit : « Descenderunt mala a Domino super portas Jerusalem, sonitus curruum et equitantium [64]. » Et rursus : « Gloria filiæ Jerusalem, rade et tonde super filios delicatos tuos, dilata viduitatem tuam sicut aquila, quoniam captivi ducti sunt ex te [65]. » Ad hæc : « Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem, quasi pomorum custodia erit, et mons domus in lucum silvæ. [66] » Porro hæc, Sion et Jerusalem et quod vocatur mons domus, illa ipsa sunt, quæ prius significata sunt illis verbis : « Et commovebuntur montes subter eo, et valles liquescent sicut cera a facie ignis, propter impietatem Jacob, » et cætera. Nam propter impietates quas contra ipsum gesserunt, illico neque sane multo post, et montes, et qui in illis habitabant, depopulati sunt, incendiumque atque extremam solitudinem mons Sion pertulit : et factus est mons domus Dei in lucum silvæ. Hæc enim in Domini de cœlo descensu ad illos ventura, præsens quoque prophetia significat, quæ etiam evidentem exitum consecuta sunt post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum. Quod si quidquam nostra quoque historia valet, nostris ipsorum temporibus, illam antiquitus celebratam Sion junctis bobus a Romanis viris arari, oculis nostris inspeximus, et ipsam Jerusalem, quemadmodum ipsum hoc ait oraculum, instar pomorum custodiæ desertæ, ad extremam redactam solitudinem, quæ quidem ob nihil aliud eis, quam propter impietates ipsorum evenere, propter quas etiam cœleste Verbum de suo loco progressum est. Ob alias vero causas Dei Verbum de cœlo et descendisse et super altitudines terræ pervenisse, prius jam dictum est, utique ut qui olim extollebantur, et **274** in sublime erigebantur adversus cognitionem Dei montes, commoverentur subter eo contrariæ videlicet potestates, quæ ante ejus adventum una cum reliquis hominibus, etiam gentem Hebraicam, et impietatis et simulacrorum cultus operationibus addixerant; utque pravi dæmones, qui valles appellantur, propterea quod in hiatibus tenebricosis et corporum cavis diversantur, quasi cera a facie ignis liquescentes, ob Verbi divini vim, de hominibus fugerent. Et alia vero præter eas esse potest causa, illa quidem non vulgaris, cur Dominus de cœlo descenderit, quam oraculum juxta significat, ut omnes in orbe terrarum gentes, dæmonibus pulsis, et spiritibus qui principatum habebant concussis, ab antiqua sub illis et aspera et immobili tyrannide respirantes, agnitionem supremi Dei reciperent. Quin etiam ipsa hæc in hunc modum ejusdem prophetiæ voces deinceps eadem atione sub unam sensus copulationem enuntiant : Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, paratus in summitatibus montium ; et extol-

A Καὶ ἐπιλέγει· « Κατέβη κακὰ παρὰ Κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσαλὴμ, ψόφος ἁρμάτων καὶ ἱππευόντων. » Καὶ αὖθις· « Ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς Ἱερουσαλὴμ, ξύρησαι καὶ κεῖραι ἐπὶ τὰ τέκνα τὰ τρυφερά σου· ἐμπλάτυνον τὴν χηρείαν σου, ὡς ἀετὸς, ὅτι ᾐχμαλωτεύθησαν ἀπὸ σοῦ. » Ἐπὶ τούτοις· « Σιὼν ὡς ἀγρὸς ἀροτριαθήσεται, καὶ Ἱερουσαλὴμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ. » Σιὼν δὲ καὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ καλούμενον ὄρος τοῦ οἴκου, ταῦτ' ἦν ἐκεῖνα τὰ πρόσθεν δεδηλωμένα διὰ τοῦ· « Καὶ σαλευθήσονται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες ταχήσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, δι' ἀσέβειαν Ἰακώβ. » Διὰ γὰρ τὰς δρασθείσας κατ' αὐτοῦ δυσσεβείας εὐθὺς, καὶ οὐκ εἰς μακρὸν, καὶ τὰ ὄρη, καὶ οἱ ἐν τούτοις οἰκοῦντες ἐπεπο- B λιόρκηντο, ἐμπρησμόν τε καὶ ἐσχάτην ἐρημίαν τὸ Σιὼν ὄρος ὑπέμεινε, καὶ γέγονε τὸ ὄρος τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ εἰς ἄλσος δρυμοῦ. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν καθόδῳ περὶ ἐκείνους ἔσεσθαι, καὶ ἡ παροῦσα προφητεία σημαίνει, ἃ καὶ ἐναργῆ τὴν ἔκβασιν εἴληφε μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν. Εἰ γοῦν τι δύναται καὶ ἡ ἡμετέρα ἱστορία, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς τὴν πάλαι βοωμένην Σιὼν ζεύγεσι βοῶν ὑπὸ Ῥωμαίων ἀνδρῶν ἀρουμένην ὀφθαλμοῖς παρειλήφαμεν, καὶ τήν γε Ἱερουσαλὴμ, ὡς αὐτό γέ φησι τὸ λόγιον, ὀπωροφυλακίου δίκην ἀπολειφθέντος, ἐν παντελεῖ καταστᾶσαν ἐρημίᾳ· ἃ καὶ δι' οὐδὲν ἕτερον αὐτοῖς ἢ διὰ τὰς δυσσεβείας αὐτῶν συμβέβηκε, καὶ ὁ Λόγος ὁ οὐράνιος ἐκ τοῦ οἰκείου τόπου προελήλυθε. Καὶ δι' ἑτέρας δὲ αἰτίας C ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐρανόθεν κατεληλυθέναι τε καὶ ἐπιβεβηκέναι ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, ἤδη πρότερον ἐλέγετο, ὅπως τὰ μὲν πάλαι ἐπαιρόμενα καὶ ὑπερυψούμενα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ὄρη σαλευθῇ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, αἱ δυνάμεις δηλονότι αἱ ἀντικείμεναι, αἳ πρὸ τῆς αὐτοῦ παρουσίας μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸ Ἑβραίων ἔθνος, τοῖς τῆς δυσσεβείας καὶ εἰδωλολατρείας πράγμασι καταδεδούλωντο· οἱ δὲ πονηροὶ δαίμονες, κοιλάδες ἐπικαλούμενοι, διὰ τὸ ἐν χάσμασι σκοτίοις, καὶ τοῖς τῶν σωμάτων κοιλώμασιν ἐνδιατρίβειν, ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τηκόμενοι, τῇ τοῦ θείου Λόγου δυνάμει ἐξ ἀνθρώπων ἀπέφυγον. Καὶ ἑτέρα δ' ἂν εἴη παρὰ ταύτας αἰτία, οὐχὶ τυχοῦσα, τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Κυρίου, ἣν ὁ λόγος ἐπισημαίνεται, ὅπως πάντα τὰ ἐπὶ γῆς D ἔθνη, τῶν δαιμόνων ἀπελασθέντων, καὶ τῶν ἀρχοντικῶν πνευμάτων σεισθέντων, τῆς πάλαι αὐτῶν σκληρᾶς καὶ ἀκινήτου τυραννίδος ὑπαναπνεύσαντα, τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἐπὶ πάντων ἀναλάβῃ Θεοῦ. Καὶ αὐτὰ ὧδέ πως αἱ τῆς αὐτῆς προφητείας φωναὶ ἑξῆς καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὑπὸ μίαν συνάφειαν διανοίας κηρύττουσι· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἕτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων· καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν· καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ, καὶ

[63] Mich. i, 5, 6. [64] ibid. 12, 13. [65] ibid. 15, 16. [66] Mich. iii, 12.

δείξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ. Ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλὴμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν. » Τοιαῦτα καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, ἃ καὶ ὁποίας ἔχεται διανοίας, ὅπως τε καὶ αὐτὰ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν τέλος εἴληφεν, ἐπὶ σχολῆς ἄν τις καταμάθοι. Ἀκολούθως γε μὴν τούτοις ἀρχόμενος ὁ τῆς προφητείας λόγος, ὡσὰν ἐπὶ σωτηρίᾳ οὐ μόνον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων, τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους καθόδου γενησομένης, τοῖς λαοῖς καὶ τοῖς ἐπὶ γῆς ἅπασιν ἐπιφωνεῖ, λέγων· « Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ. » Καὶ τὸ μαρτύριον δὲ τοῦ πάθους ᾐνίττετο τοῦ Κυρίου ἐπιφέρων· « Καὶ ἔσται Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν εἰς μαρτύριον. » Εἶθ' ἑξῆς ὁ αὐτὸς προϊὼν προφήτης, ὡσὰν ἤδη προπαιδεύσας τὰ B περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, τῆς τε ἐξ οὐρανῶν αὐτοῦ καταβάσεως, καὶ ὡς τὰ αἴτια τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίας προειπὼν, ἑπομένως τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ ἐσομένην γένεσιν, καὶ αὐτὸ δὴ (1) χωρίον ἔνθα τεχθήσεσθαι ἔμελλεν, ὧδέ πως διδάσκει, λέγων· « Καὶ σὺ Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. » Ἐπιμελῶς δὲ πρόσχες, τίνα τρόπον τοῦ ἐπὶ τὴν Βηθλεὲμ (χωρίον δέ ἐστι τοῦτο τῆς Ἰουδαίας) φανησομένου τὰς ἐξόδους ἄνωθεν καὶ ἐξ αἰῶνος ὑφεστάναι φησὶ, τὴν ἔνθεον δηλῶν προϋπαρξίν τε καὶ οὐσίωσιν τοῦ ἐκ Βηθλεὲμ προελευσομένου ἄρχοντος. Εἰ μὲν οὖν ἔχοι τις ἐφ' ἕτερον ἀναφέρειν τὸν χρησμὸν, τίς οὗτος, ἀποδεικνύτω· εἰ δ' οὐκ ἔστιν εὑρεῖν ἕτερον τοῦ C Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃς μόνος μετὰ τὴν προφητείαν ἐνθένδε ὡρμημένος βοᾶται, τί λοιπὸν ἐμποδὼν μὴ οὐχὶ συνομολογεῖν ἀλήθειαν τῇ προφητείᾳ, ἐπὶ μόνῳ αὐτῷ σαλευούσῃ τὴν πρόῤῥησιν; Μόνος γοῦν οὗτος ἐπιφανὴς τῶν πώποτε γεγονὼς, ἐκ τοῦ προειρημένου χωρίου τῆς Βηθλεὲμ μετὰ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους τὸ ἀνθρώπειον ὑποδὺς σχῆμα προελήλυθεν· ἅμα τε τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἐπληροῦτο τὰ προηγορευμένα. Αὐτίκα γοῦν, καὶ οὐκ εἰς μακρὸν, τῷ μὲν Ἰουδαίων ἔθνει ἕκαστα τῶν προπεφητευμένων σκυθρωπῶν ἀπήντα· τοῖς δὲ ἔθνεσι πάλιν τὰ ἀκόλουθα τοῖς θεσπίσμασιν, αὐτός τε οὗτος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐκ Βηθλεὲμ ὁρμηθεὶς, D ἡγούμενος ἀνεδείχθη τοῦ κατὰ διάνοιαν Ἰσραὴλ, οὕτω παντὸς τοῦ διορατικοῦ καὶ θεοσεβοῦς λαοῦ χρηματίζοντος. Καὶ θέα γε, ὅπως τὰς ἐξόδους αὐτοῦ τῆς ἐνθέου προϋπάρξεως ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος ἔχειν λέγεται· ὅπερ οὐκ ἂν ἁρμόσειεν ἀνθρώπου φύσει. Τούτοις ἑξῆς ὁ προφητικὸς λόγος, ὑποβὰς μικρὸν, καὶ νῦν πάλιν τῆς πάλαι νομικῆς θρησκείας τὴν περιγραφὴν καὶ καθαίρεσιν ὑποσημαίνει, ἐκ προσώπου τοῦ λαοῦ λέγων· « Ἐν τίνι καταλάβω τὸν Κύριον; ἐπιλήψομαι Θεοῦ μου ὑψίστου; εἰ καταλήψομαι αὐτὸν ἐν ὁλοκαυτώμασιν, ἐν μόσχοις ἐνιαυσίοις· εἰ δῶ πρωτότοκα κοιλίας μου ὑπὲρ ἁμαρτίας ψυχῆς

[67] Mich. IV, 2. [68] Mich. V, 2.

(1) Desideratur τό. EDIT.

A letur super colles, et festinabunt ad eum populi. Et ibunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob, et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus. De Sion enim exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter gentes [67]. » Talia sane de vocatione gentium dicta sunt : quæ quidem quo sensu accipienda sint, et quo pacto ipsa quoque post Salvatoris nostri adventum, finem acceperint, per otium quis liberius discere poterit : cum iis tamen concordans quæ jam exposita sunt, in ipso prophetiæ exordio idem oraculum, non secus ac si ad salutem non Judaicæ gentis solum, sed universarum gentium, Domini ad homines descensus futurus esset, ad omnes populos, ad omnia quæ sunt in terra clamat dicens : « Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt. » Testimonium vero quod contra ipsum Dominum dictum est, cum esset passurus, ita significat, « Et erit Dominus Deus vester in testimonium. » Tum deinceps idem propheta oratione progressus, tanquam is qui ante jam docuisset ea quæ ad substantiam Dei Verbi ejusque de cœlo descensum pertinerent, et tanquam si ejus ad homines adventus causas prædixisset, ordine deinceps futurum ejusdem inter **275** homines ortum, planeque etiam ipsum locum in quo futurum erat ut nasceretur, indicat dicens : « Et tu Bethlehem domus Ephrata, minima es, ut sis in millibus Juda : ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit in principem in Israel et exitus ejus ab initio, ex diebus sæculi [68]. » Attende vero diligenter, quemadmodum ejus qui in Bethlehem sit conspiciendus (est autem Bethlehem Judææ locus), exitus dicat desuper et a sæculo existere : utpote, qui principis de Bethlehem progressuri, divinam indicare velit substantiæ antecessionem, propagationemque personæ. Si quis igitur est qui oraculum referre possit ad alium quempiam, ne cunctetur; prodat sane hunc, quisnam sit; sed si alius præter Salvatorem nostrum Jesum Christum inveniri non potest, qui solus post talem prophetiam inde profectus celebratur, quid tandem impedimenti superest, ne una cum ipsa prophetia veritatem fateamur, quæ in unum illum suam dirigit prædictionem? Nam solus ille omnium, qui unquam exstiterint, ex eo Bethlehem loco, de quo jam dictum est, manifeste post ejus prophetiæ tempora, humanam subiens formam, progressus est; atque illico una cum ejus adventu, ea quæ jam prædicta fuerant, completa sunt. Itaque e vestigio sine mora, quæcumque tristia et infesta Judaicæ genti prædicta fuerant, evenerunt : ac rursus cæteris gentibus, oraculis consentanea, atque ipse hic Salvator et Dominus noster in Bethlehem progressus, ejus Israel princeps, qui ad intelligentiam refertur, declaratus est : quippe cum eo nomine populus omnis, quicumque Deum et videre et pie colere assuetus sit,

appelletur. Et sane inspice quemadmodum suæ divinæ antecedentisque substantiæ exitus, ab initio et ex diebus sæculi habere dicatur, quod quidem neutiquam hominis naturæ conveniat. Post hæc paululum progressa prophetica oratio, etiam nunc rursus veteris legalis ritus circumscriptionem atque abolitionem subostendit ex persona populi, dicens : « In quo comprehendi Dominum? tenebo Deum meum altissimum? num comprehendam eum in integris sacrificiis, in vitulis anniculis? num dabo primogenita ventris mei, pro peccato animæ meæ? Ex persona autem Dei sic eis respondens, ait : « Si indicaverit tibi, o homo, quid sit bonum, et quid Dominus requirat a te, nonne ut facias judicium, et diligas misericordiam, et paratus sis ambulare post Dominum Deum tuum [69]? » Habes igitur hic quoque in eo, de quo prophetæ loquuntur, **276** Domini de cœlo ad homines descensu, plurima quæ simul in eodem significantur Judæorum : rejectionem, exprobrationes scelerum eorum, interitum regiæ ipsorum civitatis, ritusque Mosaici, qui apud eos olim prius servabatur, abrogationem : et e contrario ad gentes, pollicitationes bonas, agnitionem Dei, novum cultus divini ritum, novamque legem, ac Verbum quod de regione Judæorum sit progressurum, et in omnes gentes disseminandum, quæ quidem cujusmodi finem, et cujusmodi orationis exitum, post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum ostenderint, tibi contemplandum relinquo.

A μου; » ἐκ δὲ προσώπου τοῦ Θεοῦ τοιάνδε αὐτοῖς τὴν ἀπόκρισιν ποιούμενος· « Εἰ ἀναγγέλη σοι, ἄνθρωπε, τί καλὸν, καὶ τί Κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ τοῦ ποιεῖν κρίμα, καὶ ἀγαπᾶν ἔλεος, καὶ ἕτοιμον εἶναι πορεύεσθαι ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου; » Ἔχεις τοιγαροῦν κἀνταῦθα ἐπὶ τῇ προφητευομένῃ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους καθόδῳ, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ πλεῖστα ὅσα σημαινόμενα· Ἰουδαίων ἀποβολὴν, ἐλέγχους τῶν ἀσεβῶν αὐτῶν, καθαίρεσιν τῆς βασιλικῆς αὐτῶν μητροπόλεως, τῆς τε πάλαι πρότερον παρ' αὐτοῖς ἐπιτελουμένης κατὰ Μωσέα λατρείας παραίτησιν· ἔμπαλιν δὲ περὶ τῶν ἐθνῶν, ἀγαθὰς ἐπαγγελίας, ἐπίγνωσιν Θεοῦ, καινὸν τρόπον εὐσεβείας, νόμον καινὸν, καὶ Λόγον ἐκ μὲν τῆς Ἰουδαίων χώρας προελευσόμενον, εἰς πάντα δὲ B τὰ ἔθνη διαδοθησόμενον· ἅπερ ὁποῖον τέλος καὶ ὁποίαν ἔκβασιν τῶν λόγων μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐπιδέδεκται, σοὶ καταλείπω σκοπεῖν.

CAPUT XIV.

Ab Ambacum. — Quod veniens Dei Verbum, venturum neque moraturum caneretur a prophetis.

« Et respondit mihi Dominus, et dixit : Scribe visionem manifeste in tabella, ut persequatur qui legit ea : quoniam adhuc visio ad tempus, et orietur ad vesperam, et non in vanum. Si tardius veniet, exspecta illum; quoniam veniens veniet, et non morabitur. Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. Justus autem ex fide mea vivet [70]. » Etiam hoc loco palam eum qui venit, de quo prophetæ loquuntur, venturum canit. Sed quis tandem hic sit, nisi qui supra innotuit in illis verbis : « Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus et illuxit nobis [71]? » Hunc vero tanquam eum, qui ipsum lumen sit, ad vesperam oriturum ait, in consummatione videlicet sæculorum. Cui concordat etiam Zacharias, dicens : « Ecce vir, Oriens nomen ei, et subter eum orietur [72]. » Idem vero propheta etiam tempus significat, dum adjungit [73] : « Ad vesperam erit lumen, si tardius veniet, exspecta illum. » Pro quo Aquila sic reddidit : « Si vero cunctabitur, accipe illum, quoniam veniens veniet, et non tardabit. » De hoc autem meminit etiam ad Hebræos Epistola, ubi ait : « Nolite igitur adjicere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis **277** promissionem. Adhuc enim modicum, aliquantulumque, qui venturus est veniet, et non tardabit. Justus autem ex fide mea vivet; quod si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἀπὸ Ἀμβακούμ. — Ὡς ἐρχόμενος ἥξειν, καὶ οὐ χρονίσειν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος προεφητεύετο.

« Καὶ ἀπεκρίθη Κύριος πρός με, καὶ εἶπε· Γράψον ὅρασιν σαφῶς ἐν πυξίῳ, ὅπως διώκῃ ὁ ἀναγινώσκων αὐτά· διότι ἔτι ὅρασις εἰς καιρὸν, καὶ ἀνατελεῖ C εἰς πέρας, καὶ οὐκ εἰς κενόν. Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν· ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ. Ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται. » Καὶ ἐνταῦθα διαῤῥήδην ἐρχόμενον ἥξειν τὸν προφητευόμενον θεσπίζει. Τίς δ' ἦν οὗτος, ἢ ὁ ἀνωτέρω δηλωθεὶς, κατὰ τὸ, « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφηνεν ἡμῖν; » Τοῦτον δὲ, οἷα φῶς τυγχάνοντα, εἰς πέρας ἀνατελεῖν φησιν, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Ὧ συνᾴδει καὶ ὁ Ζαχαρίας, λέγων· « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατολή. » Καὶ τὸν χρόνον ὑποσημαίνων ὁ αὐτὸς ἐπιλέγει· « Τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν· » ἀνθ' οὗ ὁ D Ἀκύλας πεποίηκεν· « Ἐὰν δὲ μελλήσῃ, προσδέχου αὐτὸν, ὅτι ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ βραδυνεῖ. » Τούτου δὲ μέμνηται καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ δι' ὧν φησι· « Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μεγάλην μισθαποδοσίαν. Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν, ἵνα, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν. Ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. » Καὶ ὅρα γε, ὅπως διὰ τούτων ἀσαφῶς κείμενον τὸ προφητικὸν, διὰ τὸ καθ' ὑπερβατὸν εἰρῆσθαι, ἐπὶ τὸ σαφέστερον ἡ ἐπιστολὴ

[69] Mich. vi, 6-8. [70] Habac. ii, 2-4. [71] Psal. cxvii, 26. [72] Zach. vi, 12. [73] Habac. ii, 3.

διείληφεν. Ἡ μὲν γὰρ τῆς προφητείας λέξις, «Ὁ ἐρχόμενος,» φησὶν, «ἥξει, καὶ οὐ χρονίσει.» Καὶ ἐπιφέρει· «Ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ,» ὅπερ συναπτόμενον, ἀνάγεσθαι δόξειεν ἂν ἐπὶ τὸν ἐρχόμενον, καὶ οὐ χρονίζοντα, ὅπερ ἐστὶν ἄτοπον. Πῶς γὰρ ἐπ' ἐκεῖνον ἁρμόσει τὸ λέγεσθαι μὴ εὐδοκεῖν ἐν αὐτῷ τὸν Θεόν; Ἀλλ' ἡ τῆς διαστολῆς παράθεσις ἐναλλάξασα τὴν τοῦ λόγου σύνταξιν, τὴν διάνοιαν ἐσώσατο. Μετὰ γὰρ τὸ, «Ἔτι μικρὸν ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονίσει,» ἑξῆς συνῆψε τὸ, «Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.» Εἶτα τὸ ἐν τῇ προφητείᾳ πρῶτον κείμενον, ὑπέταξε δεύτερον ἐν τῷ, «Καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.» Ἅπαξ γὰρ θεσπίσας ὁ λόγος διὰ τῆς προφητείας, ὅτι δὴ τὸ φῶς τὸ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπηγγελμένον, διὰ τῆς Χριστοῦ παρουσίας ὀψέ ποτε καὶ ἑσπέρας ἀνατελεῖ, καὶ οὐ διαψεύσεται (οὕτω γὰρ ἀντὶ τοῦ, «καὶ οὐκ εἰς κενὸν,» ὁ Ἀκύλας ἡρμήνευσεν)· ἔπειτα διὰ τὸ μέλλειν ὀψὲ καὶ ἑσπέρας ἔσεσθαι τὴν τοῦ προφητευομένου παρουσίαν, εἰς ὑπομονὴν παρακαλέσας διὰ τοῦ, «Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτὸν,» ἢ «ἐὰν μελλήσῃ προσδέχου αὐτόν· ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἥξει καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ,» ἐπὶ τὴν πίστιν τῆς προῤῥήσεως τὸν ἀκροατὴν παρορμᾷ λέγων· Ὁ δὴ τούτοις πιστεύων, ἐξ αὐτῆς τῆς πίστεως αὐτοῦ δίκαιος ἀναδειχθεὶς, τὴν κατὰ Θεὸν ζήσεται ζωήν· ὡς ἔμπαλιν ὁ ἀπιστῶν, ἐν οἷς ὑποστείληται μὴ θαρσήσας, μηδὲ ἐμπιστεύσας τοῖς εἰρημένοις, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Οὐκοῦν καὶ αὐτοὶ τούτοις ἀκολούθως, ἐναλλάξαντες τὸ πρῶτον ὕστερον, καὶ μεταθέντες τὸ ὕστερον ἐπὶ τὸ πρῶτον, σώσομεν τὸν νοῦν τῆς λέξεως, μετὰ τὸ, «Ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονίσει,» καθ' ὑπερβατὸν συνάπτοντες τὸ, «Ὁ δὲ δίκαιός μου ἐκ πίστεως ζήσεται,» καὶ τούτῳ ἐπιλέγοντες τὸ, «Ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.» Ταύτῃ δὲ καὶ ὁ Ἀκύλας τῇ διανοίᾳ συντρέχει λέγων· «Ἐὰν μελλήσῃ, προσδέχου αὐτὸν, ὅτι ἐρχόμενος ἐλεύσεται, καὶ οὐ βραδυνεῖ· ἰδοὺ νωχελευομένου, οὐκ εὐθεῖα ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ, καὶ δίκαιος ἐν πίστει αὐτοῦ ζήσεται.»

A eo [74]. » Et sane specta, quemadmodum quod a propheta obscurius positum est, propterea quod per trajectionem prolatum sit, Epistola in sensum planiorem transtulerit; verba enim prophetiæ sic habent: « Veniens veniet, et non morabitur; » et adjungit: « Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » Quod quidem dum ita conjungitur, facile referendum esse videatur ad eum qui venturus est, et non morabitur; at id quidem perquam absurdum. Qui enim fieri potest ut illi accommodetur quod dicitur, non placere sibi in eo animam suam, si de Deo sit sermo? Sed distinctio quæ apposita est, cum verborum structuram mutaverit, sensum conservavit. Nam post illud: « Adhuc modicum aliquantulumque, qui venturus est B veniet, et non tardabit, » continuo adjunxit illud: « Justus autem ex fide vivet. » Deinde illud quod in prophetia primum positum est, secundo loco subjecit, ubi ait: « Quod si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » Cum enim semel oraculum per ipsam prophetiam cecinerit, lucem omnibus promissam gentibus per Christi adventum aliquando tandem et ad vesperum orituram, et non frustraturam (sic enim pro eo quod est, « et non in vanum, » Aquila est interpretatus); deinde quod sero et ad vesperum futurus esset ejus, de quo prophetia loquitur, adventus, ideo illis verbis, « Si tardius veniet, exspecta illum, » vel, « si cunctabitur, accipe illum; quoniam veniens veniet, et non tardabit, » ad patientiam vocans auC ditorem, ut vaticinio fidem adhibeat, hortatur, dicens, eum qui his rebus crediderit, ubi ex sua ipsius fide justus declaratus fuerit, vitam quæ Deo placeat, victurum, sicut e contrario, qui non crediderit, ubi subtraxerit se, non confidens neque credens his quæ dicta sunt, futurum ut non bene sibi placeat anima in eo. Ergo nos quoque ipsa hæc sequentes, si commutaverimus ita ut quod prius est, posterius, quod vero posterius est, translatum prius faciamus, sensum verborum integrum conservabimus: sic enim post illud, « Quoniam veniens veniet et non morabitur, » statim subjungemus illud, « Justus autem meus ex fide vivet, » et huic ipsi connectemus illud, « Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » **278** Cum hoc vero sensu etiam Aquila concordat dicens: « Si cunctabitur accipe illum, quoniam veniens veniet et non tardabit; ecce si tardus sit, non recta anima mea in eo, et justus ex fide ipsius vivet. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ἐπίφοβος ἡ περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Κυρίου ἀκοὴ τυγχάνει, καὶ μετὰ ἐκπλήξεως τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐλθόντος τε αὐτοῦ ἡ σύμπασα γῆ τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ πλησθήσεται, ὅ τέ γε τῆς Καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ λόγος εἰς πάντας ἀνθρώπους διαδραμεῖται.

« Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην. Κύριε, κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην· ἐν μέσῳ δύο ζώων γνωσθήσῃ· ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη, ἐπιγνωσθήσῃ· ἐν τῷ παρεῖναι τὸν καιρὸν, ἀναδειχθήσῃ· ἐν τῷ ταραχθῆναι τὴν ψυχήν μου ἐν ὀργῇ,

D

CAPUT XV.

Ab eodem. — Quod terribilis sit auditus descensus Domini de cœlo, et facta illius cum admiratione, quodque cum ipse venerit, universa terra ipsius laude complebitur, et Novi ipsius Testamenti verbum ad omnes homines penetrabit.

« Domine, audivi auditionem tuam, et timui. Intellexi opera tua, et obstupui: in medio duarum vitarum cognosceris, dum anni appropinquabunt, notus fies, dum aderit tempus declaraberis. Dum perturbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ

[74] Hebr. x, 35-38.

memor eris. Deus de Thama veniet, et sanctus de monte umbroso denso: cooperuit cœlos virtus ejus, et laude ejus plena est terra, et splendor ejus ut lumen erit. Cornua in manibus ejus, et posuit dilectionem fortem roboris sui: ante faciem ejus ibit Verbum, et egredietur in campos [75]. » cum enim ipse seipsum audisset propheta sanctus, ac potius divinum qui ipsum afflabat, quique in ipso canebat Spiritum, de eo de quo ipsa prophetia loquitur, dicentem: « Quod veniens veniet et non morabitur, justus autem ex fide mea vivet [76], » cumque credidisset illum esse justum oraculo, in his verbis quæ nunc in manibus sunt, ita ait: « Domine, audivi auditionem tuam et timui, » et quæ sequuntur; in quibus manifestissime Deum ad homines venturum denuntiat. Quis vero alius hic sit qui olim cognosceretur, et post aliquando dum anni appropinquabunt, esset agnoscendus, et per id tempus de quo prophetia loquitur, declarandus: quis, inquam, hic sit **279** nisi ille ipse qui antea dictus est universi Dominus? qui etiam hoc comprobato vaticinio, in consummatione sæculorum ita nuntiatus est ac prædicatus, ut omnes homines exaudierint. Hujusce igitur ea, quæ palam in sacris Evangeliis descripta sunt, facta, corporis videlicet, quod assumpsit de Virgine generationem, item quemadmodum « cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed seipsum exinanivit formam servi accipiens [77] »; præterea quæ miracula in hominibus degens ediderit, nec non quæcumque contra ipsum ausa est Judaica gens, omnia, inquam, hæc et alia similia his cum animæ oculis providisset, quæque eventura in posterum exspectabantur, divino Spiritu docente, purgatissima intelligentia percepisset, ex iis quæ hoc modo audierat, se obstupuisse ac timuisse fatetur propheta, dicens: « Domine, audivi auditionem tuam, et timui: Domine, intellexi opera tua, et obstupui. » Salvator autem ac Dominus noster, ipsum utique hoc Dei Verbum, in medio duarum vitarum cognitus est. Non enim *duorum animalium* est legendum, sed *duarum vitarum*. Duarum ergo vitarum, inquit, medium cognosceris. Cum enim una secundum Deum sit vita, et altera secundum hominem, et illa quidem mortalis, hæc vero sempiterna, merito cum utramque expertus esset Dominus, atque eo modo venisset, in medio duarum vitarum esse cognitus dicitur, ex interpretatione quam Septuaginta ediderunt. Nam ex ea quam Aquila edidit, non item, sed sic: « Dum appropinquant anni, vivifica illud. » Sed quidnam est illud, nisi quod ait: « opus tuum? » Theodotion vero ita ait: « In medio annorum vivifica ipsum. » Et Symmachus: « Intra annos reviviscere fac ipsum, » interpretatus est. Cum igitur omnes, « vivifica ipsum, » dixerint, plane non de quibusdam veluti brutis, aut etiam ratione præditis animalibus, sermonem esse declararunt. Quapropter cum apud

A ἐλέους μνησθήσῃ. Ὁ Θεὸς ἐκ Θαιμὰν ἥξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος. Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ· καὶ φέγγος αὐτοῦ ὡς φῶς ἔσται. Κέρατα ἐν χερσὶν αὐτοῦ, καὶ ἔθετο ἀγάπησιν κραταιὰν ἰσχύος αὐτοῦ. Πρὸ προσώπου αὐτοῦ προπορεύσεται λόγος, καὶ ἐξελεύσεται εἰς πεδία. » Ἐπακούσας δὲ αὐτὸς ἑαυτοῦ, μᾶλλον δὲ τοῦ ἐμπνέοντος καὶ ἐνθεσπίζοντος ἐν αὐτῷ θείου Πνεύματος, ὁ ἱερὸς προφήτης περὶ τοῦ προφητευομένου φήσαντος, ὅτι, « Ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ· ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσει, » πιστεύσας τε ὡς δίκαιος τῷ χρησμῷ, διὰ τῶν μετὰ χεῖράς φησι· « Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην, » καὶ τὰ ἑξῆς· δι' ὧν σαφῶς Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἥξειν καταγγέλλει. Τίς B δὲ ἂν οὗτος εἴη ὁ πάλαι γνωριζόμενος, ὕστερον δέ ποτε ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη γνωσθησόμενος, καὶ κατὰ τὸν προφητευόμενον χρόνον ἀναδειχθησόμενος, ἢ ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ προδηλωθεὶς δεύτερος τῶν ὅλων Κύριος, ὁ καὶ τῇ προῤῥήσει ἀκολούθως, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἐξάκουστον πᾶσιν ἀνθρώποις κηρυχθείς; Τούτου δὴ οὖν τὰ ἀνάγραπτα ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἔργα, τὴν ἐκ Παρθένου δηλονότι, οὗ ἀνείληφε σκήνους, γένεσιν, καὶ « ὡς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβὼν, » τάς τε ἐπιτελεσθείσας αὐτῷ εἰς ἀνθρώπους παραδοξοποιΐας, καὶ τὰ κατ' αὐτοῦ γε τετολμημένα τῷ Ἰουδαίων ἔθνει, τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς προλαβὼν, τά τε C μέλλοντα συμβήσεσθαι κεκαθαρμέναις ταῖς διανοίαις παρὰ τοῦ διδάσκοντος αὐτὸν θείου Πνεύματος μαθὼν, ἐκστῆναι ὁ προφήτης ἐπὶ τοῖς ἀκουσθεῖσι καὶ πεφοβῆσθαι ὁμολογεῖ, φάσκων· « Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην· Κύριε, κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην. » Ὁ Σωτὴρ δὲ καὶ Κύριος ἡμῶν, αὐτὸς οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐν μέσῳ δύο ζωῶν ἐγνώσθη· πληθυντικῶς ἐνταῦθα καὶ περισπωμένως τῶν ζωῶν, ἀπὸ ἑνικοῦ τοῦ τῆς ζωῆς ὀνόματος ἐξακουομένων. Οὐ γὰρ παροξυτόνως τῶν ζώων, ἀπὸ οὐδετέρου τοῦ ζώου λέγεται, ἀλλὰ ζωῶν περισπωμένως ἀπὸ πληθυντικῆς εὐθείας τῆς, *αἱ ζωαί*. Δύο οὖν, φησὶ, ζωῶν μέσον γνωσθήσῃ. Μιᾶς γὰρ οὔσης τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς, καὶ θατέρας τῆς κατὰ ἄνθρωπον· καὶ τῆς μὲν θνητῆς, τῆς δὲ ἀϊδίου· ἀμφοτέρων εἰκότως ὁ Κύ- D ριος διὰ πείρας ἐλθὼν, ἐν μέσῳ δύο ζωῶν γνωσθῆναι λέγεται, κατὰ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἑρμηνείαν. Κατὰ γὰρ τὸν Ἀκύλαν οὐχ οὕτως, ἀλλ', « Ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη, ζώωσον αὐτὸ, » εἴρηται. Τί δὲ αὐτὸ, ἢ « Τὸ κάτεργόν σου; », φησί· Καὶ ὁ Θεοδοτίων δέ φησιν· « Ἐν μέσῳ ἐτῶν ζώωσον αὐτόν. » Καὶ ὁ Σύμμαχος, « Ἐντὸς τῶν ἐνιαυτῶν ἀναζώωσον αὐτὸν, » ἐκδέδωκε. Πάντες οὖν « ζώωσον αὐτὸν » εἰπόντες, σαφῶς, ὅτι μὴ περὶ οἷον ἀλόγων τινῶν ἢ λογικῶν ζώων ὁ λόγος τυγχάνει παρέστησαν. Διὸ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα λεγομένου τοῦ, « Ἐν μέσῳ δύο ζωῶν γνωσθήσῃ, » οὐ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐξειλήφαμεν, ἀλλὰ δύο ζωὰς τοῦ προφητευομένου δηλοῦσθαι ἔφαμεν· μίαν μὲν τὴν ἐν-

[75] Habac. III, 1-6. [76] Habac. II, 3. [77] Philipp. II, 6, 7.

θεον, ἑτέραν δὲ τὴν ἀνθρωπίνην. Τούτοις ὁ προφήτης ἐπιλέγει· « Ἐν τῷ ταραχθῆναι τὴν ψυχήν μου ἐν ὀργῇ, ἐλέους μνησθήσῃ· » διδάσκων, ὅτι τὸν τοῦ πάθους τοῦ προφητευομένου καιρὸν συνιδὼν τῷ πνεύματι, τεθορύβητο. Πλὴν ἀλλ' ἐν αὐτῷ τούτῳ, φησὶ, τῷ καιρῷ, ἐφ' ᾧ τὴν ψυχὴν ἐταράχθην, ὀργῆς τοῖς ἀνθρώποις οὐδεπώποτε ἄλλοτε ἐπαιωρηθείσης διὰ τὰς τολμηθείσας κατὰ τοῦ Κυρίου δυσσεβείας, ἐλέους αὐτὸς ὁ φιλανθρωπότατος Κύριος ἀντὶ ὀργῆς ἐμνήσθη, ὡσὰν ἀγαθοῦ τυγχάνων Πατρὸς Υἱός. Τὸ γοῦν πάθος αὐτοῦ τῷ παντὶ κόσμῳ σωτηρίας τῆς κατὰ Θεὸν, καὶ ἐλέους κατέστη αἴτιον. Τούτοις ἐπιλέγεται· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαιμὰν ἥξει. » Τὸ δὲ Θαιμὰν μεταλαμβάνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν *συντέλεια*· ὡς μηδὲν διαφέρειν, εἰ σαφῶς ἐλέγετο· Ὁ Θεὸς ἐπὶ συντελείᾳ ἥξει. Ἐπὶ γὰρ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος καὶ ἐν ταῖς ἐσχάταις ταύταις ἡμέραις ἐπέφηνεν ἡμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐεργεσία. Τάχα δὲ καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἔνδοξον ἐν τούτοις ἄφιξιν θεσπίζει· ὥστε ἀπὸ ἑτέρας ἀναγινώσκεσθαι ἀρχῆς τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαιμὰν ἥξει, » ὡς ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος ἥξοντος αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν κατὰ τὰ νότια μέρη τοῦ οὐρανοῦ. Μεταλαμβάνεται γὰρ Θαιμὰν εἰς τὸν *Νότον*. Διόπερ ὁ Θεοδοτίων τοῦτον ἑρμηνεύει τὸν τρόπον· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Νοτίου ἥξει. » Τὸ δὲ ἑξῆς εἰρημένον, « Καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος, » νοήσεις, παραθεὶς τὰς οὕτως ἐχούσας ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ φωνάς· « Ἑώρακα τὴν νύκτα, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ἵππον πυῤῥὸν, καὶ οὗτος εἱστήκει ἀνὰ μέσον τῶν ὀρέων τῶν κατασκίων. » Τοῦτον γοῦν τὸν ἐπιβεβηκότα ἐπὶ ἵππον πυῤῥὸν, καὶ ἑστῶτα ἀνὰ μέσον τῶν ὀρέων τῶν κατασκίων, αὐτὸν ἡγοῦμαι εἶναι τὸν ἐν τῇ μετὰ χεῖρας δηλούμενον προφητείᾳ, φασκούσῃ τὸν ἅγιον ἥξειν ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος. Ἐν ἑκατέροις γοῦν ὄρη κατάσκια λέλεκται· καὶ ἡγοῦμαι τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ τυγχάνειν, ὃν ἐφύτευσεν ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς, ἢ καὶ τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλήμ· ὄρη γὰρ κύκλῳ αὐτῆς, καὶ Κύριος κύκλῳ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Ταῦτα γοῦν διὰ τὸ πλήρη τυγχάνειν θείων δυνάμεων καὶ πνευμάτων ἁγίων, ὡσὰν σύμφυτα καὶ ἀμφιλαφῆ, κατάσκια λέγεται. Ἀλλ' ἐν μὲν τῷ Ζαχαρίᾳ σαφῶς ἀνὴρ ἐποχούμενος ἵππῳ πυῤῥῷ θεωρεῖται αὐτῷ, τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνανθρωπήσεως, καὶ τῆς σαρκὸς, ᾗ ἐπωχήσατο, δηλουμένης. Ἐνταῦθα δὲ Κύριος καὶ ἅγιος ὠνόμασται. Ὡς γὰρ ἐκ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους τὴν ἄφιξιν πεποιημένος, καὶ ὡσὰν ἐκ τῶν θειοτέρων χωρίων ἐπιφοιτήσας, λέγεται· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαιμὰν ἥξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος. » Εἶτα ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ, καὶ φέγγος αὐτοῦ ὡς φῶς ἔσται. » Δι' ὧν ἥ τε εἰς οὐρανοὺς ἔνδοξος αὐτοῦ βασιλεία παρίσταται, καὶ ἡ μετὰ ταῦτα γενομένη τε καὶ ἐπὶ πλεῖον γενησομένη εἰς πᾶσαν τὴν γῆν τῆς περὶ αὐτοῦ διδασκαλίας αἴνεσις. Τὸ δὲ, « Κέρατα ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ, » τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὰ σύμβολα δηλοῖ· δι' ὧν κεράτων τὰς

A Septuaginta sit dictum, « in medio duarum vitarum cognosceris, » non ex sententia eorum, qui nos antecesserunt, hoc accepimus, sed duas ejus, de quo prophetia loquitur, vitas significari diximus, unam quidem divinam, alteram vero humanam. His quæ dicta sunt, propheta deinceps adjungit : « Dum perturbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ memor eris ; » sic interim docens, quod cum spiritu tempus illud providisset, quo passurus erat is de quo ipsa prophetia texitur, perturbatus sit. **280** Verumtamen in hoc ipso tempore, inquit, in quo animo perturbatus sum, propterea quod alias nusquam talis hominibus ita impenderit, propter facinora adversus Dominum perpetrata, misericordiæ ipse clementissimus Dominus non B iræ recordatus est, utpote qui boni Patris sit Filius. Proinde extremum illius supplicium salutis secundum Deum, et misericordiæ toti mundo causa exstitit. Sequitur illud : « Deus de Thæman veniet. » Dictio autem illa Thæman, si in nostram linguam convertatur, *consummatio* est, ut nihil intersit, si clare dictum fuerit : Deus in consummatione veniet. Nam in consummatione sæculi, et in hisce extremis diebus per Salvatorem nostrum, summi Dei nobis illuxit beneficentia. Fortasse etiam secundum ejusdem, gloriosumque in his verbis adventum canit, ut altero initio facto, legenda sint verba ab illo loco : « Deus de Thæman veniet, » tanquam si in consummatione sæculi ipse venturus sit ab iis, qui ad australes cœli partes spectant. C Accipitur enim Thæman pro eo quod est *Auster*. Quocirca Theodotion ad hunc interpretatus est modum : « Deus ab Austro veniet. » Quod autem sequitur : « Et sanctus de monte umbroso denso : » poteris intelligere, si quæ in Zacharia sic se habent, apposueris voces : « Vidi per noctem, et ecce vir ascendens super equum rufum, et hic stabat inter montes umbrosos [78]. » Hunc igitur qui ascendit super equum rufum, et insistit inter montes umbrosos, ipsum illum puto esse qui in præsenti prophetia significatur, quæ ait, « sanctum venturum de monte umbroso denso. » Certe utrobique montes umbrosi habentur ; et arbitror esse eos in paradiso Dei, quem plantavit in Eden ad Orientem ; aut etiam apud cœlestem Jerusalem ; montes enim in D circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui. Hi ergo montes, eo quod divinis potestatibus et sanctis spiritibus referti sint, quasi consiti et large his exuberantes, umbrosi dicuntur. Et in Zacharia quidem plane vir cernitur, qui equo rufo invehitur, cum sit interim Salvatoris nostri, et humana assumpta natura, et corpus quo quasi vehiculo utebatur, declaretur ; at hic Deus et sanctus nominatus est. Tanquam enim is qui a Deo ad homines descensurus esset, et tanquam de divinioribus locis profecturus, dicitur Deus de Thæman venturus, et sanctus de monte umbroso denso.

[78] Zach. I, 8.

A ἀοράτους καὶ ἀντικειμένας δυνάμεις ὠθούμενος καὶ κερατίζων, ἀπελαύνει. Ἀκολούθως τούτοις ἐπιλέγει, « Καὶ ἔθετο ἀγάπησιν κραταιὰν ἰσχύος αὐτοῦ. » Καὶ τῆς γε εἰς ἀνθρώπους κραταιᾶς διαθέσεως αὐτοῦ, καὶ ἀγάπης δεῖγμα μέγιστον ἦν τὸ πρὸ προσώπου αὐτοῦ πορευθῆναι λόγον, δηλονότι τὸν σωτήριον καὶ εὐαγγελικὸν, ἐξελθόντα τε τοῦτον διαδραμεῖν εἰς πεδία, ὥστε ἐν ὀλίγῳ πᾶσαν πληρῶσαι τὴν οἰκουμένην τῆς ὑπ' αὐτοῦ προξενηθείσης ἅπασιν ἀνθρώποις σωτηρίας, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ φησάσῃ· « Πρὸ προσώπου αὐτοῦ προπορεύσεται λόγος, καὶ ἐξελεύσεται εἰς πεδία. » Κατὰ τὴν δευτέραν δὲ αὐτοῦ παρουσίαν, ἔτι μᾶλλον καὶ κυριώτερον ὁ Λόγος αὐτοῦ πέρας ἐπιθήσει τοῖς τε εἰρημένοις καὶ τοῖς ἑξῆς ἐπιφερομένοις, ἃ καὶ οὐ νῦν ἐξετάζειν καιρός.

B

281 Deinceps adjungit: « Cooperuit cœlos virtus ejus, et laudis ejus plena est terra, et splendor ejus ut lumen erit. » Quibus utique verbis, simul et gloriosum ejus in cœlo regnum ostenditur, et quæ posthac futura est, longiusque duratura, atque in omnem terram penetratura, doctrinæ, quæ de illo fertur, laudatio. Illud autem: « Cornua in manibus ejus, » regni ejus insignia et notas significat, quibus cornibus, invisibiles atque adversantes potestates repellens, et victas obtinens abigit. Ordine his deinceps adjungit: « Et posuit dilectionem fortem roboris sui. » Et sane vehementis affectionis ejus ac dilectionis erga homines indicium maximum fuerit, quod ante faciem ejus incesserit verbum illud, videlicet salutare atque evangelicum, quod etiam egressum percurrerit campos, adeo ut brevi tempore totum orbem terrarum ea, quæ per ipsum omnibus hominibus conciliata sit, salute impleverit, comprobata ejus prophetiæ veritate, quæ ait: « Ante faciem ejus ibit verbum, et egredietur in campos. » In secundo autem ejusdem adventu, amplius quoque ac magis proprie Verbum ejus et his quæ dicta sunt et iis quæ deinceps sequuntur, finem imponet, quibus nunc explorandis atque indagandis tempus non adest.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚʹ.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς ὁ Κύριος ὁ παντοκράτωρ ὁμολογεῖ ὑφ' ἑτέρου Κυρίου παντοκράτορος ἐπὶ καθαιρέσει τῶν φαύλων ἀπεστάλθαι.

« Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ὀπίσω δόξης ἀπέσταλκέ με ἐπὶ τὰ ἔθνη, τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς· διότι ὁ ἁπτόμενος ὑμῶν, ὡς ὁ ἁπτόμενος τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ. Διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἐπιφέρω τὴν

C

χεῖρά μου ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ἔσονται σκῦλα τοῖς δουλεύσασιν αὐτοῖς, καὶ γνώσεσθε, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με. » Κύριος αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ἐν τούτοις ἑαυτὸν ἀπεστάλθαι φησὶ, καὶ τὸν ἀποστείλαντα, ὅστις εἴη, διδάσκει λέγων· « Καὶ γνώσεσθε, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με. » Οὐκοῦν καὶ ἐνταῦθα δύο σαφῶς ἔχεις, μιᾷ χρωμένους προσηγορίᾳ, τόν τε ἀποστείλαντα Κύριον παντοκράτορα, καὶ τὸν ἀποστελλόμενον, ὁμώνυμον τῷ ἀποστείλαντι. Τίνα δ' ἂν ἕτερον εἴποις τὸν ἀποστελλόμενον, ἢ τὸν διὰ πλειόνων ἡμῖν προηγορευμένον Θεὸν Λόγον, πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλθαι ὁμολογοῦντα, σαφῶς δὲ εἰρηκότα, « Ὀπίσω δόξης ἀπέσταλκέ με, » δηλοῦντα, ὅτι προϋπάρχων ἐν δόξῃ τῇ

D

παρὰ τῷ Πατρὶ, μετὰ ταῦτα ἀπέσταλτο ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς; Ἐπὶ γὰρ τὰ πρότερον ἐχθρὰ καὶ πολέμια τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἔθνη ἀποσταλεὶς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ταῦθ' ὑφ' ἑαυτὸν ἠγάγετο, σκυλεύσας αὐτὰ διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, οἵτινες ἦσαν μέρος τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ὅντινα πάλαι καταδεδούλωντο τὰ ἔθνη, σκυλεύσαντα αὐτὸν τῇ οἰκείᾳ εἰδωλολατρείᾳ. Τοῦτ' οὖν φησι πείσεσθαι τὰ ἔθνη, ἅπερ διατέθεικεν. Ὡς γὰρ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, τῆς πατρῴας εὐσεβείας μεταστησάμενα, σκῦλα τοῖς ἰδίοις δαίμοσι κατεστήσατο, οὕτω ποτὲ καὶ αὐτὰ τῆς πατρικῆς εἰδωλολατρείας πρὸς τῶν πάλαι δεδουλευκότων αὐτοῖς σκυλευθήσεται, καὶ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς καθ' Ἑβραίους εὐσεβείας μεταστήσεται. Τοῦτο δὲ ἔσεσθαί φησιν ὁ

CAPUT XVI.

A Zacharia. — Quemadmodum Dominus omnipotens confitetur se missum, ut auferat ea, quæ vitiosa sint.

« Hæc dicit Dominus omnipotens: Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliaverunt vos: quoniam qui tangit vos, quasi is qui tangit pupillam oculi ejus: quia ecce affero manum meam super ipsos: et erunt spolia iis qui servierint eis, et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me [79]. » Ipse Dominus omnipotens in his seipsum missum esse ait, et quisnam is sit, qui miserit, docet, ubi ait: « Et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me. » Igitur etiam hoc loco duos perspicue habes, qui eadem utantur appellatione, unum eum, qui misit Dominum omnipotentem, alterum eum, qui mittitur, ejusdem cum eo qui misit nominis. **282** Quem porro alium dixeris eum qui mittitur, nisi eum quem ante nos pluribus appellavimus Deum Verbum, qui a Patre missum se confitetur, et qui manifeste dixit: « Post gloriam misit me, » illud interim significans, quod qui antea fuerit in gloria apud Patrem, postea missus sit ad gentes, quæ spoliaverint vos? Cum enim ad eas gentes quæ prius populo Dei adversæ inimicæque erant, missum sit Dei Verbum, has ipsas sibi ipsi subjecit, easdem per suos discipulos deprædatus, qui portio quædam erant illius populi qui ad circumcisionem pertinet, quem quondam in servitutem redegerunt gentes, quæ ipsum illum suo simulacrorum cultu deprædatæ fuerunt. Hæc igitur passuras dicit gentes quas disposuit. Sicut enim illæ populum Dei a patria pietate ac religione avertentes, spolia propriis dæmonibus factæ sunt, ita quandoque etiam ipsæ patrio simulacrorum cultu ab iis qui ipsis an-

[79] Zach. II, 8, 9

Κύριος δι' ἑαυτοῦ, ἐπὶ τῷ τοιῷδε κατορθώματι πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀποσταλησομένου. Εἴποι δ' ἄν τις καὶ νοητάς τινας καὶ ἀοράτους δυνάμεις, ἔθνη νῦν ὀνομάζεσθαι, τὰ σκυλεύσαντα, καὶ αἰχμαλωτεύσαντα τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, ὧν ψυχῶν οὕτω φησὶ κήδεσθαι ὁ φιλάνθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὡσεί τις ἰδίας ὀφθαλμοῦ κόρης. Καὶ δεῖγμα τῆς τοιᾶσδε αὐτοῦ περὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος κηδεμονίας, τὸ μηδ' ὑποστείλασθαι αὐτὸν, Θεοῦ Λόγον ὄντα καὶ ἐν δόξῃ τῇ παρὰ τῷ Πατρὶ τυγχάνοντα, τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν τε καὶ οἰκονομίαν ἀναδέξασθαι.

A tea servierint, spoliabuntur, et sub jugum Hebraicæ religionis traducentur. Hoc autem futurum ait Dominus per seipsum, qui ad tale munus præstandum a Patre mittendus sit. Cæterum, dixerit aliquis, etiam intelligibiles quasdam et invisibiles potestates, gentes nunc nominari, quæ spoliaverint captivasque hominum animas egerint, quarum animarum talem se curam gerere ait clementissimum Dei Verbum, qualem unusquisque oculi sui pupillæ gerit, cujus sedulitatis atque amoris erga hominum genus, signum illud erit, quod cum Dei Verbum esset, et sua gloria apud Patrem frueretur, non piguerit ipsum veniendi ad homines, atque inter eos versandi curam, dispensationemque suscipere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ἥξειν οὐρανόθεν, καὶ ἐν ἀνθρώποις κατασκηνώσειν, τά B τε ἔθνη εἰς αὐτὸν καταφεύξεσθαι θεσπίζει, καὶ ὡς ἀπεστάλθαι ὑπό τινος κρείττονος Κυρίου παντοκράτορος ὁμολογεῖ.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιὼν, διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος, καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαὸν, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Ἐπεὶ πρόκειται νῦν τὸ δεύτερον αἴτιον ἐκ τῶν προφητῶν ἀποδεῖξαι, ἀνθρώποις μέλλον ἐπὶ γῆς συμπολιτεύεσθαι, οἶμαι τούτου παραστατικὸν εἶναι καὶ τὴν παροῦσαν προφητείαν, ὡς διὰ τὸ πρόδηλον μηδὲ πλείονος ἐξεργασίας δεῖσθαι. Τηρήσεις δὲ, ὅτι καὶ τὴν αἰτίαν αὖθις τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ δηλοῖ ἐν οἷς C φησι· « Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν. » Ταῦτα δὲ ὁ λόγος, τὴν θυγατέρα Σιὼν εὐαγγελίζεται, οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ προσαγορεύων, διὰ τὸ τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλὴμ θυγατέρα εἶναι δοκεῖν, μητρὸς οὔσης ἐκείνης τῶν ἁγίων, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. Ἢ καὶ ἄλλως θυγάτηρ Σιὼν ἡ Ἐκκλησία Χριστοῦ λεχθείη ἂν, ὡσὰν ἐκ τῆς προτέρας συναγωγῆς τῶν ἐκ περιτομῆς, διά τε ἀποστόλων, καὶ εὐαγγελιστῶν ὑποστᾶσα, οἳ καὶ γεννήματα ἐτύγχανον μητρὸς τῆς ἀποῤῥιφείσης διὰ τὰς οἰκείας δυσσεβείας, καὶ χήρας γεγενημένης, διὰ τὸ ἀπελάσαι τὸν ἄνδρα, διὰ τῶν προφητῶν ἐπιμεμψάμενον αὐτῇ καὶ φήσαντα· « Οὐχ ὡς ἄνδρα με ἐκάλεσας, καὶ πατέρα, καὶ ἀρχηγὸν τῆς παρθενίας σου· » ὃς καὶ τοῖς ἐξ αὐ- D τῆς γενομένοις τὸν τρόπον τῆς μητρὸς διαβάλλων, φησί· « Ποῖον τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; » Καὶ πάλιν· « Κριθῆτε πρὸς τὴν μητέρα ὑμῶν, κριθῆτε, ὅτι αὕτη οὐ γυνή μου, κἀγὼ οὐκ ἀνὴρ αὐτῆς. » Εἰκότως δῆτα ὡσὰν τὴν μητέρα ἀπαρνησαμένου τοῦ Κυρίου, πρὸς τὴν θυγατέρα ἡ παροῦσα προφητεία εὐαγγελίζεται τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου παρουσίαν. Εἴη δ' ἂν αὕτη ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, ἐν χώρᾳ θυγατρὸς τῆς προτέρας, διὰ τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, λελογισμένη.

CAPUT XVII.

Ab eodem. — Quod ipse Dominus venturum se de cælo, et inter homines habitaturum, gentesque ad ipsum confugituras, canit: et quod missum se esse a Domino omnipotente confitetur.

283 « Gaude et lætare, filia Sion, quoniam ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus, et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum, et habitabo in medio tui, et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te [80]. » Quia nunc propositum est Filium, auctorem rerum, apud homines in terra versaturum, ex prophetis ostendere, arbitror hujusce rei demonstrandæ efficaciam habere præsentem prophetiam, adeo quidem ut ob ipsius rei perspicuitatem, nulla ampliore explanatione sit opus: etiam illud observabis quod causam rursus sui adventus significat, ubi ait: « Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ipsi in populum. » Hæc autem ipsi filiæ Sion nuntiat oraculum, sic interim Dei Ecclesiam appellans, propterea quod cœlesti Jerusalem filia esse videatur, quæ, ut sanctus ait Apostolus, mater sanctorum est. Aut etiam aliter filia Sion Christi Ecclesia dici potest, tanquam ea quæ ex priore eorum qui ad circumcisionem pertinent conventu, per apostolos, atque evangelistas, id quod est, acceperit, qui etiam filii erant ejus matris, quæ ob scelera sua abjecta est, quæque vidua facta est, eo quod expulerit virum, qui per prophetas de ipsa conquestus est, atque ait: « Non tanquam virum me vocasti, et Patrem et ducem virginitatis tuæ [81], » qui etiam iis qui de ipsa nati sunt, mores matris exprobrans ac vituperans, ait: « Quis est hic liber repudii matris vestræ, in quo emisi eam [82]? » Et rursus: « Judicamini: quoniam hæc non uxor mea, et ego non vir ejus [83]. » Merito sane tanquam iis qui matrem abnegaverint filiam Domini, ipsius Domini adventum præsens prophetia nuntiat. Erit autem hæc Ecclesia de gentibus, quæ loco prioris filiæ per nostri Salvatoris apostolos, habita est.

[80] Zach. II, 10, 11. [81] Jer. III, 4. [82] Isa. XXX, 1. [83] Ose. II, 2.

284 CAPUT XVIII.

Ab eodem. — De Domini adventu, et de iis quæ in passione ejus eventura erant.

« Ecce dies veniunt Domini, et dividentur spolia tua in te, et congregabo omnes gentes in Jerusalem ad bellum; et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres fœdabuntur, et egredietur dimidium civitatis in captivitate, reliqui vero de populo meo non peribunt, et egredietur Dominus, et parabitur ad prælium in gentibus illis, sicut dies prælii ejus in die belli: et stabunt pedes ejus in die illa super monte Olivarum, qui est contra Jerusalem ab Oriente, et scindetur mons Olivarum, dimidium ejus ad Orientem, et dimidium ejus ad mare; profunditas magna vehementer, et inclinabit dimidium montis ad Boream, et dimidium ejus ad Austrum: et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium usque Asael: et obturabitur, quemadmodum obturata est a facie terræ motus, in diebus Oziæ regis Juda. [Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo:] et erit in die illa, non erit lumen, sed frigus et glacies erit die uno: et dies ille notus Domino, et non dies, neque nox, ad vesperam erit lux. Et erit in die illa, egredietur aqua viva de Jerusalem: dimidium ejus ad mare primum, et dimidium ejus ad mare ultimum: in æstate et in vere erit sic: et erit Dominus in regem in omnem terram. In die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum, circumdans omnem terram, et omnem solitudinem [84]. » Post primam obsidionem Jerusalem, extremamque illius ruinam et solitudinem, quæ sub Babyloniis accidit, postque reditum ab hostili terra ad patriam, qui sub Cyro Persarum rege contigit, cum paulo ante Jerusalem instaurata esset, renovatumque sanctuarium, et quod apud illud erat altare, sub Dario Persa præsens canit propheta, **285** et posthac alteram obsidionem Jerusalem futuram significat, quam passa est a Romanis non alias, quam post scelera, quæ ejus habitatores contra Salvatorem nostrum Jesum Christum ausi sunt. Manifestissime igitur etiam hoc in loco, Salvatoris nostri, qui Dei Verbum est, adventus, et quæ illius tempore acciderint, significantur: sunt vero hæc, partim quæ quo tempore ille passus est, gesta sunt, partim quæ illico Hebraicam nationem oppressit obsidio, et ipsius Jerusalem expugnatio, et post ipsa hæc, vocatio gentium, uniusque ac solius Dei apud omne genus hominum cognitio. Cæterum divino Spiritu afflatus propheta, cum quadam commiseratione, tanquam is qui suos ad circumcisionem pertinentes deploret, ab exclamatione contra illos suæ prophetiæ initium facit: dies igitur Domini, sicut in aliis locis, hoc quoque in loco nominat, ut sic tempus Christi, ad homines adventus significet: planeque in eodem ostendit, quemadmodum

[84] Zach. XIV, 1-9.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας, καὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ συμβησομένων.

« Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθήσονται τὰ σκῦλά σου ἐν σοί, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ εἰς πόλεμον· καὶ ἁλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγήσονται αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἥμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ. Οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσι, καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, καθὼς ἡμέρα παρατάξεως αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ, κατέναντι Ἱερουσαλὴμ ἐξ ἀνατολῶν, καὶ σχισθήσεται τὸ ὄρος Ἐλαιῶν, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς θάλασσαν. Χάος μέγα σφόδρα, καὶ κλινεῖ τὸ ἥμισυ τοῦ ὄρους πρὸς τὸν Βοῤῥᾶν, καὶ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς Νότον. Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ κοιλὰς τῶν ὀρέων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται ἡ φάραγξ ὀρέων ἕως Ἀσαήλ· καὶ ἐμφραχθήσεται ὃν τρόπον ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ, ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα. Καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, οὐκ ἔσται φῶς, ἀλλὰ ψῦχος, καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. Καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐχὶ νὺξ, τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλὴμ· τὸ ἥμισυ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, καὶ ἥμισυ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐσχάτην. Ἐν θέρει καὶ ἐν ἔαρι ἔσται οὕτως. Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Κύριος εἷς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἓν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » Μετὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὴν παντελῆ καθαίρεσιν αὐτῆς, καὶ ἐρήμωσιν τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίων, καὶ μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς πολεμίας γῆς ἐπὶ τὴν οἰκείαν ἐπάνοδον, τὴν ἐπὶ Κύρου τοῦ Περσῶν βασιλέως γενομένην, ἄρτι τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀνεγηγερμένης, ἀνανεωθέντος δὲ τοῦ ἁγιάσματος, καὶ τοῦ πρὸς αὐτῷ θυσιαστηρίου ἐπὶ Δαρείου τοῦ Πέρσου, ὁ παρὼν προφήτης θεσπίζει, τὴν μετὰ ταῦτα δευτέραν πολιορκίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ σημαίνων, ἣν πέπονθεν ὑπὸ Ῥωμαίων οὐκ ἄλλοτε ἢ μετὰ τὰ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῖς οἰκήτορσιν αὐτῆς τετολμημένα. Ἐναργέστατα τοιγαροῦν καὶ ἐνταῦθα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ Θεοῦ Λόγου ἡ παρουσία, καὶ τὰ ἐπὶ ταύτῃ συμβεβηκότα δηλοῦνται. Ταῦτα δὲ ἦν ὁμοῦ τὰ περὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ πεπραγμένα, καὶ ἡ παραυτίκα τῷ Ἑβραίων ἔθνει ἐπελθοῦσα πολιορκία, καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἡ ἅλωσις, καὶ ἡ πρὸς τούτοις κλῆσις τῶν ἐθνῶν, τοῦ τε ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπίγνωσις. Ὅ γε μὴν πνευματοφόρος προφήτης περιπαθέστερον, ὡσὰν ἐπ' οἰκείοις ὀλοφυρόμενος τοῖς ἐκ περιτομῆς, ἐκ τῆς κατ' αὐτῶν ἐκφωνήσεως τὴν κατ-αρχὴν πεποίηται τῆς προφητείας. Ἡμέρας δὴ οὖν τοῦ Κυρίου, ὥσπεροῦν καὶ ἐν ἑτέροις, κἀνταῦθα ὀνο-

μάζει, οὕτω τὸν χρόνον τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Χριστοῦ παρουσίας σημαίνων· καὶ σαφῶς δηλῶν, ὡς ἄρα ὁ Κύριος αὐτὸς, οἷα φῶς ἀληθινὸν τυγχάνων, ἰδίων ποιητής ποτε γενήσεται ἡμερῶν. Τοῖς δὲ ἐπὶ γῆς ἅπασιν ἀνθρώποις ἐπιλάμψει τῶν ἐθνῶν ἁπάντων, αὐτόν τε καὶ τὰς ἀκτῖνας τοῦ φωτὸς αὐτοῦ καταδεξαμένων, ὅτε, τῶν ἐθνῶν ἁπάντων φωτιζομένων κατὰ τὸ, « Τέθεικά σε εἰς φῶς διαθήκης γένους, » τὸ Ἰουδαίων ἔθνος διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπιστίαν, τοῖς ἐσχάτοις περιπεσεῖται δεινῶν. Τοιοῦτον γάρ ἐστι τό· « Ἰδοὺ ἡμέρα ἔρχεται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθήσονται τὰ σκῦλά σου ἐν σοὶ, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ εἰς πόλεμον, καὶ ἁλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγήσονται αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἥμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ. » Μετὰ δὲ τὴν κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ πολιορκίαν, καὶ τὴν μετ' αὐτὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐπιλέγει ἑξῆς, ἀγαθὰ τοῖς πᾶσι θεσπίζων· « Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· » καὶ πάλιν· « Ἔσται Κύριος εἷς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἓν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τοιαῦτα πείσεσθαι ἐν ταῖς τοῦ Κυρίου ἡμέραις τῆς προῤῥήσεως ἀποφηναμένης, τίς οὐκ ἂν θαυμάσειε τῆς προῤῥήσεως τὸ ἀποτέλεσμα; Ἅμα γὰρ Ἰησοῦς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν παρῆν, ἠσέβουν τε εἰς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς, καὶ πάντα αὐτοῖς ἀθρόως τὰ προηγορευμένα, μετὰ πεντακοσιοστὸν ἔτος τῆς προῤῥήσεως, τέλους ἐτύγχανεν, ἐξ αὐτοῦ Πιλάτου, καὶ μέχρι τῆς κατὰ Νέρωνα καὶ Τίτον καὶ Οὐεσπασιανὸν πολιορκίας, οὐ διαλελοιπότων αὐτοὺς παντοίων καὶ ἐπαλλήλων συμφορῶν, ὡς πάρεστιν ἐκ τῆς Φλαυΐου Ἰωσήπου γραφείσης ἱστορίας ἀναλέξασθαι. Τότε μὲν οὖν εἰκὸς τὸ ἥμισυ τῆς πόλεως ἀπολωλέναι τῇ πολιορκίᾳ, ὥς φησιν ἡ προφητεία· μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον, κατὰ Ἀδριανὸν αὐτοκράτορα, κινήσεως αὖθις Ἰουδαϊκῆς γενομένης, τὸ λοιπὸν τῆς πόλεως μέρος ἥμισυ, πολιορκηθὲν αὖθις ἐξελαύνεται, ὡς ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο πάμπαν ἄβατον αὐτοῖς γενέσθαι τὸν τόπον. Εἰ δὲ λέγοι τις κατὰ Ἀντίοχον τὸν Ἐπιφανῆ ταῦτα πεπληρῶσθαι, σκεψάσθω, εἰ οἷός τέ ἐστιν ἀποδιδόναι καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας κατὰ τοὺς Ἀντιόχου χρόνους· οἷον τὸ αἰχμαλωσίαν πεπονθέναι τὸν λαὸν, καὶ τὸ στῆναι τοὺς πόδας Κυρίου ἐπὶ τὸ τῶν Ἐλαιῶν ὄρος, καὶ εἰ γέγονε Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ εἰ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐκύκλωσε τὴν γῆν πᾶσαν, καὶ τὴν ἔρημον, ὅτε τῆς Συρίας Ἀντίοχος ἐκράτει. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τῆς προῤῥήσεως, ὁποίου τέλους ἔτυχεν, Ἀντιόχου βασιλεύοντος, πῶς τις ἀποδώσει; Καθ' ἡμᾶς δὲ ταῦτα, καὶ πρὸς λέξιν μὲν ἀποδέδοται, καὶ καθ' ἑτέραν δὲ διάνοιαν. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ἡ πόλις αὐτῶν, αὕτη γε ἡ Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὸ πᾶν σύστημα, καὶ πολίτευμα τῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέως θρησκείας καθῃρεῖτο. Αὐτίκα δὲ τὴν κατὰ διάνοιαν αἰχμαλωσίαν πρὸς τῇ σωματικῇ πεπόνθασι, τὸν Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν

[88] Isa. XLIX, 6.

A ipse Dominus, tanquam lumen verum, propriorum aliquando auctor fiet dierum, et omnibus qui in terra sunt hominibus illucescet, quo tempore et ipsum et luminis ipsius radios, universæ gentes suscipient, quæ quidem dum illuminabuntur, juxta illud: « Posui te in lumen gentium, in testamentum generis [88], » interea Judaica gens, propter infidelitatem adversus illum, in extrema incidet infortunia. Tale igitur est illud: « Ecce dies venit Domini, et dividentur spolia tua in te, et congregabo omnes gentes in Jerusalem ad bellum, et capietur civitas et diripientur domus et mulieres fœdabuntur, et egredietur dimidium civitatis in captivitate. » Post vero ipsius Jerusalem obsidionem, et eam quæ illico secuta est Judaicæ gentis servitutem, deinceps B bona omnibus adjungit communia, sic canens: « Et erit Dominus in regem in omnem terram. » Et rursus: « Erit Dominus unus, et nomen illius unum, ambiens omnem terram et solitudinem. » Sed enim cum vaticinium enuntiet, Judaicam gentem esse talia perpessuram in diebus Domini, quis non exitum vaticinii admiretur? Nam simul ac Jesus Salvator ac Dominus noster advenit, quique ad circumcisionem pertinent, nefaria adversus illum facinora perpetrarunt, omnia illis quæ prædicta fuerant, quinquagesimo ab ipsa prædictione anno, acervatim evenerunt, **286** finemque sortita sunt: cum videlicet ab ipso Pilato usque ad Neronem et Titum ac Vespasianum, qui civitatem obsederunt C nusquam illos omnis generis, et aliæ super alias ingruentes calamitates defecerint, quemadmodum facile est ex ea historia quam Flavius Josephus scripsit, colligere: tunc sane credibile est, dimidium civitatis periisse obsidione, ut ait prophetia. Haud vero ita multo post, cum Adrianus imperaret, Judaico rursus exorto tumultu, quæ reliqua fuerat pars dimidia civitatis, rursus obsessa expellitur, adeo quidem, ut ab illo tempore usque in hodiernum diem, penitus instabilis omnis illis factus sit locus. Quod si quis dicat sub Antiocho Epiphane hæc completa fuisse, etiam atque etiam consideret utrum possit reliqua item quæ ex hac prophetia supersunt, ad Antiochi tempora referre, cujusmodi illud est, quod populus servitutem sit D passus, quod pedes Domini in monte Olivarum steterint, et utrum Dominus in die illa in regem fuerit in omnem terram, et utrum nomen Domini ambierit omnem terram, et solitudinem, quo tempore Syriam Antiochus obtinuit: et quæ reliqua sunt de eodem oraculo, quem tunc finem sortita sint, aliquo modo conetur ostendere. At si quis nostram rationem sequatur, vel ad verbum hæc evenisse demonstrabit, atque in alium item sensum eadem accipere poterit: nam post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, civitas illorum, ipsaque Jerusalem atque omnis conventus, institutioque civilis, quæ ad ritum religionemque Mosaicæ legis

pertinet, eversa sublataque sunt: e vestigioque eam, quæ ad intelligentiam spectat, servitutem, adjuncta etiam ea quæ corporum est, perpessi sunt, quippe qui Salvatorem ac Liberatorem humanarum animarum non susceperint, eum qui venerat, ut iis qui malorum dæmonum servi facti essent, liberationem nuntiaret, iis vero, qui mentis oculis capti, visus recuperationem. Hæc itaque cum illi ob incredulitatem suam pertulissent, alii omnes quicumque suum Liberatorem agnoverunt, domesticique illius ac familiares effecti sunt, discipuli utique et apostoli, et evangelistæ, compluresque alii, qui de circumcisione profecti in ipsum crediderunt (de quibus ait Apostolus: «Sic etiam nunc reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt[86]; » et illud: «Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et quasi Gomorrha similes fuissemus[87]), » **287** illius obsidionis, quam nos ad intelligentiam referimus, immunes expertesque sunt servati, neque hujus solum, sed etiam illius, quæ ad verbum intelligitur: nam ipsi apostoli ac discipuli Salvatoris nostri, et omnes qui ex Judæis ad ipsum credentes accesserant, cum procul ab Judæa terra abessent, et reliquis essent immixti gentibus: omnem eorum, qui civitatem incolebant, perditionem atque interitum effugere, per illud tempus facile potuerunt. Quod ipsum sane etiam prophetia anticipans cecinerat, illis verbis: «Qui autem reliqui fuerint de populo meo, non peribunt[88]; » quibus deinceps adjungit: «Et egredietur Dominus, et comparabitur ad prælium in gentibus illis, quemadmodum dies prælii ejus in die belli[89]. » At vero in quibus tandem gentibus Dominus præliabitur, si non in his quæ Jerusalem obsidebunt? indicat vero ipsum oraculum, quemadmodum ipse Dominus auxilium feret obsidentibus, eritque interim in illis, et cum illis ad prælium comparabitur, quasi quidam imperator, propugnatorque illorum et adversus Jerusalem militabit. Non enim dicit oratio, Dominum contra gentes præliaturum. Quibus ergo et contra quos? Nempe contra Jerusalem, et contra ejus habitatores, de quibus sermo erat. Illud autem: «Et stabunt pedes ejus in die illa super monte Olivarum, qui est contra Jerusalem ad Orientem[90], » quidnam aliud significet, quam Domini Dei, ipsius, inquam, Dei Verbi, in sua Ecclesia stationem et confirmationem? quam in præsenti monte Olivarum per figuram, quæ permutatio dicitur, nominat? Ut enim vinea exstitit dilecto, et fuit vinea Domini Sabaoth figurate domus Israel, et vitis Judæa novella dilecta, sic eadem ratione dixeris, quod etiam olivetum facta sit Domino, collecta de gentibus Ecclesia ipsius, quæ sane Ecclesia cum antea esset oliva quædam agrestis, plantata fuit a Domino, qui eam post insuevit in apostolicis bonæ olivæ radicibus, post priorum ramorum excisionem, quemadmodum Apostolus do-

A τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν μὴ παραδεξάμενοι, τὸν ἐλθόντα κηρῦξαι τοῖς ὑπὸ δαιμόνων πονηρῶν αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τοῖς τὰς διανοίας τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Ταῦτα δὲ πεπονθότων ἐκείνων διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, οἱ τὸν σφῶν Λυτρωτὴν ἐπιγνόντες, οἰκεῖοί τε αὐτοῦ γενόμενοι μαθηταὶ, καὶ ἀπόστολοι, καὶ εὐαγγελισταὶ, πλεῖστοί τε ἄλλοι τῶν ἐκ περιτομῆς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων (περὶ ὧν φησιν ὁ Ἀπόστολος· «Οὕτω καὶ νῦν λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονε· » καὶ τό· «Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν), » τῆς νενοημένης ἡμῖν κατὰ διάνοιαν πολιορκίας ἄπειροι διεφυλάχθησαν οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς πρὸς λέξιν ἀποδοθείσης. Οἱ γοῦν ἀπόστολοι καὶ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος αὐτῶν, καὶ πάντες οἱ ἐξ Ἰουδαίων εἰς
B αὐτὸν πεπιστευκότες, μακρὰν τῆς Ἰουδαίας γῆς γενόμενοι, καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἐπισπαρέντες, τὸν κατὰ τῶν οἰκούντων τὴν πόλιν ὄλεθρον διαδρᾶναι τότε ἠδυνήθησαν. Καὶ τοῦτο δὲ ἡ προφητεία προλαβοῦσα ἐθέσπισε δι' ὧν ἔφησεν· «Οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσιν· » οἷς ἑξῆς ἐπιλέγει· «Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, καθὼς ἡμέρα παρατάξεως αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. » Ἐν ποίοις δὲ ἔθνεσι Κύριος παρατάξεται ἢ ἐν τοῖς τὴν Ἱερουσαλὴμ πολιορκήσουσι; Δηλοῖ δὲ ὁ λόγος αὐτὸν τὸν Κύριον συμμαχήσειν τοῖς πολιορκοῦσιν, ἐν αὐτοῖς ὄντα, καὶ σὺν αὐτοῖς παραταττόμενον, ὥσπερ τινὰ στρατηγὸν καὶ ὑπέρμαχον αὐτῶν κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ στρατευομένων. Οὐ γάρ φησιν ὁ λόγος τὸν Κύριον κατὰ τῶν ἐθνῶν παρα-
C τάξεσθαι. Τίσι δὲ κατὰ τίνων; κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῶν οἰκητόρων αὐτῆς, περὶ ὧν ἦν ὁ λόγος. Τὸ δὲ, «Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τὸ κατέναντι Ἱερουσαλὴμ, ἐξ ἀνατολῶν, » τί ἕτερον δηλοῖ ἢ Κυρίου τοῦ Θεοῦ, αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὴν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ στάσιν τε καὶ βεβαίωσιν, ἣν ὄρος Ἐλαιῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος κατὰ τρόπον ἀλληγορίας ὀνομάζει; Ὡς γὰρ ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ, καὶ ἦν ἀμπελὼν Κυρίου Σαβαὼθ ἀλληγορικῶς ὁ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἄμπελος τοῦ Ἰούδα νεόφυτος ἠγαπημένη· οὕτω δὴ κατὰ τὴν αὐτὴν θεωρίαν εἴποις ἂν, ὅτι δὴ καὶ ἐλαιὼν ἐγενήθη τῷ δεσπότῃ ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία αὐτοῦ, ἣν πάλαι ἀγριέλαιον οὖσαν κατεφύτευσεν, ἐγκεντρίσας ἐπὶ τὰς ἀποστολικὰς τῆς καλ-
D λιελαίου ῥίζας μετὰ τὴν τῶν προτέρων κλάδων ἐκτομὴν, ὥσπεροῦν ὁ Ἀπόστολος παιδεύει· «Καὶ κατεφύτευσέ γε αὐτὴν ὁ Κύριος ἑαυτῷ, » μονονουχὶ διὰ τῆς προφητείας λέγων· «Ἐλαίαν ὡραίαν, εὔσκιον ἐκάλεσε Κύριος τὸ ὄνομά σου. » Ἐπεὶ γὰρ ὁ πρῶτος ἀμπελὼν, δέον ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησεν ἀκάνθας, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγὴν, εἰκότως ὡσὰν ἄκαρπον αὐτοῦ καθελὼν ὁ Θεὸς τὸν φραγμὸν αὐτοῦ καὶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ, παραδούς τε αὐτὸν τοῖς ἐχθροῖς ἐς διαρπαγὴν καὶ καταπάτησιν, κατὰ τὴν τοῦ Ἡσαΐου προφητείαν, ἕτερον αὐτὸν ἑαυτῷ ἀγρὸν συνεστήσατο, τὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐλαιῶνα ὀνομαζόμενον, ἅτε τοῦ

[86] Rom. xi, 5. [87] Rom. ix, 29. [88] Zach. xiv, 2. [89] ibid. 3. [90] ibid. 4

ἐκ Θεοῦ ἐλέους τετυχηκότα, καὶ πρὸς τοῦ Χριστοῦ καταφυτευθέντα ἀειθαλέσι φυτοῖς, τοῦτ' ἔστι ψυχαῖς ἁγίαις καὶ φωτὸς θρεπτικαῖς, οἵαις τε λέγει· « Ἐγὼ τε ὡσεὶ ἐλαία κατάκαρπος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ. » Τοῦτο δὲ τὸ τῶν Ἐλαιῶν ὄρος κατέναντι τῆς Ἱερουσαλὴμ εἶναι λέλεκται· ἐπειδήπερ ἀντὶ τῆς παλαιᾶς ἐπιγείου Ἱερουσαλὴμ, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ θρησκείας συνέστη τῷ Θεῷ μετὰ τὴν τῆς Ἱερουσαλὴμ καθαίρεσιν. Φήσας γοῦν ἀνωτέρω ὁ λόγος περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ὡς « Ἁλώσεται ἡ πόλις, καὶ τὰ ἐχθρὰ καὶ πολέμια ἔθνη συναχθήσεται ἐπ' αὐτὴν, καὶ διαμερισθήσεται τὰ σκῦλα αὐτῆς, » εἰκότως οὐκ ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ τοὺς πόδας τοῦ Κυρίου στήσεσθαί φησι. Πῶς γὰρ καὶ οἷόν τε ἦν, ἅπαξ καθῃρημένης; Μεταβάντων δὲ ἐξ αὐτῆς ἐπὶ τὸ ἀντικρὺς τῆς Ἱερουσαλὴμ ὄρος τὸ καλούμενον Ἐλαιῶν, ἐνταῦθα στήσεσθαι διδάσκει. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ προφήτης Ἰεζεκιὴλ τῷ θείῳ Πνεύματι προλαβὼν θεωρεῖ. Λέγει δὲ οὖν· « Καὶ ἐξῆρε τὰ χερουβὶμ, καὶ οἱ τροχοὶ ἐχόμενοι αὐτῶν· καὶ ἡ δόξα Θεοῦ Ἰσραὴλ ἦν ἐπ' αὐτοῖς, ὑπεράνω αὐτῶν, καὶ ἀνέβη ἡ δόξα Κυρίου ἐκ μέσου τῆς πόλεως, καὶ ἔστη ἐπὶ τοῦ ὄρους ὃ ἦν ἀπέναντι τῆς πόλεως. » Ὅπερ ἔστι καὶ ἄλλως πρὸς λέξιν ὁρᾷν πεπληρωμένον εἰσέτι καὶ σήμερον, τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων ἁπάντων πανταχόθεν γῆς συντρεχόντων, οὐχ ὡς πάλαι τῆς κατὰ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἀγλαΐας ἕνεκα, οὐδ' ὥστε προσκυνῆσαι ἐν τῷ πάλαι συνεστῶτι ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἁγιάσματι, καταλύειν δὲ ἕνεκεν ἱστορίας τε ὁμοῦ τῆς κατὰ τὴν προφητείαν ἁλώσεως καὶ ἐρημίας τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τῆς ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλὴμ προσκυνήσεως, ἔνθα ἡ δόξα Κυρίου μετέστη καταλείψασα τὴν προτέραν πόλιν. Ἔστησαν δὲ ἀληθῶς καὶ κατὰ τὴν πρόχειρον καὶ ῥητὴν διήγησιν οἱ πόδες τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὴ τοῦ Λόγου, δι' οὗ ἀνείληφεν ἀνθρωπείου σκήνους ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, πρὸς τῷ αὐτόθι δεικνυμένῳ σπηλαίῳ, εὐξαμένου τε καὶ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας τοῦ τῶν Ἐλαιῶν ὄρους τὰ περὶ τῆς συντελείας μυστήρια παραδεδωκότος, ἐντεῦθέν τε τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον πεποιημένου, ὡς ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς *Πράξεσι τῶν ἀποστόλων* διδάσκει, φάσκων· « Βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆσι λευκαῖς, οἳ καὶ εἶπον· Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε βλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; Οὗτος ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. » Οἷς ἐπιφέρει λέγων· « Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος, ὅ ἐστι κατέναντι Ἱερουσαλήμ. » Ἔστι μὲν οὖν καὶ πρὸς λέξιν κατέναντι Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐξ ἀνατολῶν αὐτῆς τὸ δηλούμενον τῶν Ἐλαιῶν ὄρος. Πλὴν ἀλλὰ κατὰ τὴν διάνοιαν ἡ ἁγία Χριστοῦ Ἐκκλησία, καὶ τὸ ὄρος ἐφ' ᾧ τεθεμελίωται, περὶ οὗ διδάσκει λέγων ὁ Σωτήρ· « Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη, » ἀντὶ

A cet [91] : Et plantavit, inquit, eam Dominus sibi ipsi, propemodum per prophetiam dicens : « Olivam speciosam umbrosam vocavit Dominus nomen tuum [92]. » Postquam enim prior vinea, cum deberet facere uvam, fecit spinas, neque justitiam, sed clamorem, merito tanquam ejus quæ infructuosa esset, sepem auferens ac parietem Deus, tradensque eam inimicis ad diripiendum et conculcandum, **288** sicut in Isaiæ prophetia dictum est, alium ipse sibi agrum constituit in præsenti, quod olivetum nominatur, quasi eum qui oleum et misericordiam a Deo sit consecutus, et a Christo plantis semper virentibus consitus, hoc est, sanctis lucisque altricibus animis, quibus liceat dicere : « Ego autem sicut oliva fructifera in domo Dei [93]. » Hic B vero Olivarum mons contra Jerusalem esse dicitur, quoniam in locum veteris ac terrenæ Jerusalem, ac religionis quæ in illa servabatur, successit, et a Deo constitutus est, post ruinam Jerusalem. Cum supra igitur oraculum dixerit de Jerusalem, « quod civitas capietur, quodque hostiles atque inimicæ gentes convenient adversus eam, et spolia ejus dividentur, » merito non in Jerusalem pedes Domini staturos dicit; qui enim id fieri potuisset, cum ea semel sublata esset? Sed migrantibus ab ea in montem qui est contra Jerusalem, qui Olivarum vocatur, ibi staturos docet, quod etiam propheta Ezechiel, divino ante Spiritu edoctus, contemplatur; dicit enim : « Et elevaverunt cherubim alas suas, et rotæ, quæ eis adhærebant, C et gloria Dei Israel erat super eis, et ascendit gloria Domini de medio civitatis, et stetit in monte, qui est contra civitatem [94]. » Quod quidem aliter quoque licet intueri completum ad verbum quando hodie quoque omnes, quicunque Christi religionem cum fide susceperint, ex omnibus terræ partibus concurrunt, non ut quondam festæ cujusdam lætitiæ gratia, quæ in Jerusalem celebretur, neque ut adorent in eo, quod olim in Jerusalem constitutum fuerat, sanctuario, sed ut diversentur cum ad sciscitandum de expugnatione et solitudine Jerusalem, quam prophetia prædixerat, tum ut in monte Olivarum, qui est contra Jerusalem, adorent, ubi gloria Domini commutata est, postquam delevit D priorem civitatem. Vere autem et secundum expositam atque ad verbum acceptam enarrationem, pedes Domini et Salvatoris nostri, ipsius utique Dei Verbi, per id quod assumpsit humanum corpus, in monte Olivarum steterunt ad speluncam quæ ibi ostendi solet, et quo tempore oravit, et cum suis discipulis in ejus montis cacumine, mysteria de consummatione tradidit : ex eodem præterea monte in cœlum ascendit, quemadmodum Lucas in *Actis apostolorum* **289** docet, cum ait, illum [in monte Olivarum] apostolis suis et præsentibus et intuentibus, sublimem abiisse, nubeque ab oculis eorum sublatum fuisse, ipsosque intentis oculis, illo in cœlum ab-

[91] Rom. xi, 17. [92] Jer. xi, 16. [93] Psal. li, 10. [94] Ezech. xi, 22, 23.

eunte, mansisse. « Et ecce, inquit, duo viri astiterunt eis in vestibus albis, qui etiam dixerunt : Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cœlum? Hic Jesus qui assumptus est a vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum [95]. » Quibus etiam adjungit verba hæc : « Tunc reversi sunt in Jerusalem a monte qui vocatur Oliveti, qui est contra Jerusalem [96]. » Est igitur, etiam si quis ad verbum Scripturam velit accipere, contra Jerusalem et ab illa ad orientem spectans, mons is, de quo dictum est, Olivarum; verumtamen si sententiam, non verba sequi volumus, sancta Christi Ecclesia, et mons in quo fundata est, de quo loquitur Salvator, dicens : « Non potest abscondi civitas supra montem posita [97], » pro ea quæ cecidit, neque amplius surrexit Jerusalem, structa atque erecta, dignaque habita in qua pedes Domini insistant, non solum est contra Jerusalem, sed etiam ab ea ad orientem vergens, quippe quæ ejus luminis, quo Deum pie colimus, radios excipiat, et multo ipsa Jerusalem anterior facta sit, ipsique justitiæ soli propinquior, de quo dictum est, « timentibus autem me, orietur sol justitiæ [98] : » quia vero dicit deinceps, quod « scindetur mons Olivarum : dimidium ejus ad orientem et mare : profunditas magna vehementer, et inclinabit dimidium ejus ad boream, et dimidium ejus ad austrum; » potest hoc quidem Ecclesiæ per totum orbem, qui ab hominibus incolitur, dilatationem significare : quæ partes ad orientem solem spectantes, ipsasque auroræ Orientisque gentes ac nationes complevit. Porrigitur vero etiam usque ad mare, quod est ad occidentem, et ad insulas quæ in ipso sunt. Porro ad austrum quoque ac meridiem pervenit, item ad aquilonem et septentrionem : ad omnes enim partes et ubique gentium, quod figurate significatur Domini olivetum, quæ est ejus Ecclesia, plantatum est. Potest etiam alio sensu, quæ antehac factæ sint, quæque etiam nunc fiunt in Ecclesia Christi, scissiones et sectas, moralesque in vita, ubi scissa divisaque est, lapsus significare; dicit enim montem esse dilapsurum, dimidium ejus ad orientem, et dimidium ejus ad mare : profunditatem magnam vehementer, et inclinabit dimidium montis ad aquilonem, et dimidium ejus **290** ad austrum; ut sic in quatuor partes scindi videatur, duas quidem graviores ac præstantiores, duas autem contrarias : et sane vide ne forte in his verbis, illud quod dicitur ad orientem et austrum, duos ordines significet, eorum qui successu ac profectu in divino cultu instincti sunt, unum quidem eorum qui in cognitione ac verbo, et reliquis divini Spiritus donis proficiunt, alterum eorum qui in moribus quidem et vita probe recteque degunt, sed tamen in suis seligendis rationibus detinentur. Reliquæ vero duæ partes, quæ a prioribus divisæ sunt, ad mare et aquilonem, am-

A τῆς πεσούσης καὶ μὴ ἐγερθείσης Ἱερουσαλὴμ ἀνεγερθεῖσα, καὶ τῶν ποδῶν τοῦ Κυρίου καταξιωθεῖσα, οὐ μόνον κατέναντί ἐστιν Ἱερουσαλὴμ, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνατολῶν αὐτῆς, προσλαβοῦσα τὰς αὐγὰς τοῦ τῆς θεοσεβείας φωτὸς, καὶ πολὺ προτέρα τῆς Ἱερουσαλὴμ γενομένη, αὐτῷ τε πλησιάσασα τῷ τῆς δικαιοσύνης ἡλίῳ, περὶ οὗ λέλεκται· « Τοῖς δὲ φοβουμένοις με ἀνατελεῖ ἥλιος δικαιοσύνης. » Ὃ δὲ λέγει τὸ ἑξῆς, ὅτι « Σχισθήσεται τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ θάλασσαν, χάος μεγὰ σφόδρα, καὶ κλινεῖ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς τὸν βοῤῥᾶν, καὶ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς νότον, » δύναται μὲν τὴν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἐξάπλωσιν τῆς Ἐκκλησίας σημαίνειν, ἐπὶ καὶ ἀνατολὰς ἡλίου, αὐτά τε τὰ ἑῷα καὶ ἀνατολικὰ ἔθνη πεπληρωμένην· διατείνει δὲ B καὶ ἐπὶ τὴν δυτικὴν θάλασσαν, τάς τε ἐν αὐτῇ νήσους. Οὐ μὴν ἀλλ' ἔφθακε κατά τε νότον καὶ μεσημβρίαν, κατά τε βοῤῥᾶν, καὶ ἄρκτον· πάντη γὰρ καὶ πανταχοῦ ὁ σημαινόμενος τροπικῶς τοῦ Κυρίου ἐλαιὼν ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ καταπεφύτευται· δύναται δὲ καὶ κατὰ διάνοιαν τὰ ἐπὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας γενόμενά τε, καὶ εἰσέτι νῦν γινόμενα σχίσματα καὶ τὰς αἱρέσεις, τάς τε ἠθικὰς κατὰ τὸν βίον ἀποπτώσεις αἰνίττεσθαι. Σχισθὲν γάρ φησι τὸ ὄρος διαστήσεσθαι, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς, καὶ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς θάλασσαν, χάος μέγα σφόδρα, καὶ κλινεῖ τὸ ἥμισυ τοῦ ὄρους πρὸς τὸν βοῤῥᾶν, καὶ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς νότον, ὡς εἰς τέσσαρα μέρη διαιρεῖσθαι, δύο μὲν τὰ σεμνότερα καὶ κρείττω, δύο δὲ τὰ ἐναντία. Καὶ ὅρα μήποτε διὰ τούτων τὸ μὲν C πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς νότον δύο τάγματα σημαίνει τῶν τῆς κατὰ Θεὸν προκοπῆς ἐπειλημμένων· ἓν μὲν τῶν ἐν γνώσει καὶ λόγῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῦ θείου Πνεύματος χαρίσμασι τελειουμένων· θάτερον δὲ τῶν διὰ βίου κατορθούντων, ἐν ἐκλογαῖς γε μὴν διατριβόντων. Τὰ δὲ λοιπὰ δύο μέρη τῶν προτέρων διῃρημένα εἴη ἂν, τὸ κατὰ θάλασσαν καὶ πρὸς βοῤῥᾶν, ἀμφότερα πρὸς τῇ κακίᾳ σημαινόμενα. « Ἀπὸ προσώπου γὰρ, φησὶ, βοῤῥᾶ ἐκκαυθήσεται τὰ κακὰ ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν· » ὅ τε δράκων ἐπὶ τῆς θαλάσσης ποιεῖσθαι τὰς διατριβὰς λέγεται. Ὥστε εἰκότως κἀνταῦθα τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀποπιπτόντων δύο πάλιν δηλοῦσθαι τρόπους, τόν τε κατὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὸν κατὰ τὸ ἦθος ἁμαρτάνοντα, ὡς εἶναι ταύτας τοῦ δηλουμένου Ἐλαιῶνος ὄρους, τὰς D ὑπὸ τῆς προφητείας αἰνιττομένας διαστάσεις. Τούτοις ἑξῆς ἐπιλέγεται· « Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ κοιλὰς τῶν ὀρέων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται φάραγξ ὀρέων ἕως Ἀσαήλ. Καὶ ἐμφραχθήσεται, ὃν τρόπον ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα. » Κοιλὰς δὲ ἐν τούτοις τῶν ὀρέων τοῦ Θεοῦ τίς ἂν εἴη ἢ ἡ κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ πάλαι πρότερον συντελουμένη σωματικὴ καὶ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία; ἣν ἀποκλεισθήσεσθαι ὥσπερ ἀποφραχθεῖσαν ὁ παρὼν λόγος θεσπίζει φάσκων· « Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ κοιλὰς τῶν ὀρέων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται φάραγξ ὀρέων ἕως Ἀσαὴλ, καὶ

[95] Act. I, 11. [96] ibid. 12. [97] Matth. v, 14. [98] Malach. IV, 2.

ἐμφραχθήσεται. » Ἀνθ' ὧν ὁ Σύμμαχος πεποίηκε· « Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ φάραγξ τῶν ὀρέων μου, » καὶ ἔτι « ἐγγιεῖ » ἡ φάραγξ τῶν ὀρέων πρὸς τὸ παρακείμενον, « καὶ ἐμφραχθήσεται· » δι' ὧν παρίστησι τὸ αἴτιον τῆς ἐμφραχθείσης φάραγγος. Τί δὲ ἦν τοῦτο ἀλλ' ἢ τὸ ἐγγίσαι αὐτὴν καὶ πλησιάσαι τῷ παρακειμένῳ αὐτῇ; τοῦτο δὲ ἦν τὸ τοῦ Κυρίου ὄρος τὸ τῶν Ἐλαιῶν προσωνομασμένον, ὅπερ *Ἀσαὴλ* ὠνόμασται παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα. Δηλοῖ δὲ τοῦτο κατὰ τὴν Ἑβραίων φωνὴν *ποίησιν Θεοῦ*. Οὕτω δὲ, φησὶν, ἡ παλαιὰ φάραγξ πλησιάσασα τῷ ὄρει, καὶ τῇ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, τῷ τε ποιήματι Θεοῦ, ἐμφραχθήσεται καὶ ἀποκλεισθήσεται, ὃν τρόπον ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ, ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα. Ζητῶν δὲ παρ' ἐμαυτῷ, καὶ τὰς θείας περιϊὼν Γραφὰς, εἴ ποτε ἐν ταῖς ἡμέραις Ὀζίου ἡ ἐνταῦθα δηλουμένη φάραγξ ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ, ἐν μὲν ταῖς τῶν *Βασιλειῶν* ἱστορίαις οὐδὲν ηὕρισκον, οὐδὲ σωματικῶς γε κατ' αὐτὸν σεισμὸς γεγονὼς, οὔτε τι τοιοῦτο περὶ φάραγγος ἐν αὐταῖς εἰρημένον ἀναγέγραπται. Ἱστορεῖταί γε μὴν Ὀζίας ἐν ἀρχαῖς δίκαιος γεγονέναι, εἶτα διαβέβληται ὡς ἐπαρθεὶς τῇ διανοίᾳ, καὶ δι' αὐτοῦ θῦσαι τῷ Θεῷ τολμήσας. Διὸ καὶ λέπραν αὐτῷ κατὰ τοῦ προσώπου ἀνθῆσαι. Τοῦτο μὲν οὖν ἡ βίβλος τῶν *Βασιλειῶν* παρίστησιν. Ὁ δέ γε Ἰώσηπος καὶ τὰς ἔξωθεν Ἰουδαϊκὰς δευτερώσεις ἀπηκριβωκὼς, ἅτε Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων τυγχάνων, ἐπάκουσον οἷα γενέσθαι κατὰ τοὺς αὐτοῦ δηλοῖ χρόνους, λέγων, ὡς ἄρα « Κατεπειγόντων τὸν Ὀζίαν τῶν ἱερέων ἐξιέναι τοῦ ἱεροῦ, καὶ μὴ παρανομεῖν εἰς τὸν Θεὸν, ὀργισθεὶς ἠπείλησεν αὐτοῖς θάνατον, εἰ μὴ τὴν ἡσυχίαν ἄξουσιν. Μεταξὺ δὲ σεισμὸς ἐκλόνησε τὴν γῆν· καὶ διαστάντος τοῦ ναοῦ, φέγγος λαμπρὸν ἐξέλαμψε, καὶ τῇ τοῦ βασιλέως ὄψει προσέπεσεν, ὡς τῷ μὲν εὐθέως λέπραν ἐπιδραμεῖν, πρὸ δὲ τῆς πόλεως πρὸς τῇ καλουμένῃ *Ἐρωγῇ* τοῦ ὄρους ἀποῤῥαγῆναι τὸ ἥμισυ τοῦ κατὰ τὴν δύσιν, καὶ κυλισθὲν τέσσαρας σταδίους ἐπὶ τὸ ἀνατολικὸν ὄρος στῆναι, ὡς τάς τε παρόδους ἐμφραχθῆναι, καὶ τοὺς παραδείσους τοὺς βασιλικούς. » Ταῦτά μοι ἀπὸ τοῦ συγγράμματος τῆς Ἰωσήπου *Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας* κείσθω. Καὶ ἐν τῷ προφήτῃ δὲ Ἀμὼς εὗρον κατ' ἀρχὰς τῆς προφητείας αὐτοῦ, ὡς ὅτι ἤρξατο προφητεύειν ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα πρὸ δύο ἐτῶν σεισμοῦ. Ποίου δὲ σεισμοῦ, οὐκέτι σαφῶς ἐπιλέγει. Οἶμαι δὲ τὸν αὐτὸν προφήτην προϊόντα τὸν σεισμὸν ὑπογράφειν ἐν οἷς φησιν· « Εἶδον τὸν Κύριον ἐφεστῶτα ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ εἶπε· Πάταξον ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ σεισθήσεται τὰ πρόπυλα· καὶ διάκοψον εἰς κεφαλὰς πάντων, καὶ τοὺς καταλοίπους αὐτῆς ἐν ῥομφαίᾳ ἀποκτενῶ. » Δι' ὧν ἡγοῦμαι θεσπίζεσθαι τὸν σεισμὸν, καὶ τὴν καθαίρεσιν τῶν πάλαι σεμνῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ τῆς ἐπιτελουμένης ὑπ' αὐτῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ θρησκείας, τήν τε ἀπώλειαν τὴν μετελθοῦσαν αὐτοὺς μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, ὅτε, παραιτησαμένων αὐτῶν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὸν

(1) Antiq. Jud. IX, 11.

[99] Jer. I, 14.

A hæ erunt quæ jam ad malitiam pertinent : « A facie, inquit, aquilonis accendentur mala super omnes habitantes terram [99], » et draco in mari diversari dicitur. Quapropter merito hic quoque duo rursus genera intelliguntur eorum, qui ab Ecclesia declinant, unum eorum qui in vita et moribus peccant, alterum eorum qui a sana et recta sententia labuntur, ut jam Oliveti hujus montis, de quo sermo est, hæ duæ sint, quæ a prophetia significantur, separationes. His deinde adjungit : « Et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium, usque ad Asael : et obturabitur quemadmodum obturata est a facie terræmotus, in diebus Oziæ regis Juda. » At enim in his verbis, quæ tandem esse potest vallis montium B Dei, nisi quæ olim antea celebrabatur ex lege Moysis in Hierusalem, corporalis et Judaica adoratio? quam quidem occlusum iri, quasi obturatione quadam, præsens oraculum canit, dicens : « Et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium, usque ad Asael, et obturabitur. » Pro quibus verbis Symmachus reddidit hæc : « Et obturabitur vallis montium meorum, » et præterea « appropinquabit » convallis montium, ad id quod appositum est « et obturabitur, » ubi sane causam indicat, cur obturata sit convallis. Quæ porro hæc alia, quam eam appropinquare et vicinam fieri ei, quod ipsi appositum est? Hic autem est mons Domini, qui Olivarum antea est appellatus, quique *Asael* dictus ab ipsis Septuaginta. C Significat vero apud Hebræos ea vox *opus Dei*. Sic vero, inquit, vetus convallis monti appropinquans et Christi Ecclesiæ, atque operi Dei, obturabitur et occludetur, quemadmodum obturata est a facie terræmotus in diebus Oziæ regis Juda. **291** Cum vero diu apud meipsum quæsierim, et divinas Scripturas percurrerim, ut invenirem si quando ea convallis, de qua hic sermo est, in diebus Oziæ obturata sit a facie terræmotus, in *Regnorum* historiis nihil sane inveni : nam neque terræmotum illis temporibus ullum ex iis qui terris et regionibus solent accidere, neque aliud quippiam tale de convalle aliqua factum esse, in illis scriptum est : narratur autem quemadmodum Ozias initio justus fuerit, deinde animo sublatus, per seipsum Deo sacrificare ausus D sit : quare de illius facie lepram effloruisse, hoc quidem in *Regnorum* libris continetur. At Josephus, præterea quæ in sacris libris scripta sunt, etiam ea quæ intrinsecus, quasi secundo loco, apud Judæos habentur, summa diligentia persecutus, utpote qui Hebræus ab Hebræis exsisteret, quæ illius regis temporibus evenisse commemoret, jam audire potes. Narrat enim (1) quemadmodum « urgentibus Oziam sacerdotibus, ut de templo exiret, neque adversus Deum peccaret, ille iratus sit, illisque mortem minatus, nisi quiescerent : interea vero motus quidam terram concusserit, discissoque

templo, splendor ingens illuxerit, qui etiam regis faciem invaserit, et sic evestigio illum in lepram incidisse. Ante urbem vero ad locum qui dicitur *Eroge*, abscissam esse de monte dimidiam partem, quæ ad occidentem versa erat : convolutamque per quatuor stadia, ad montem stetisse, qui orientem spectabat, itaque et aditus et hortos regios obturasse. » Hæc sane ego in libris *Judaicæ Antiquitatis* posita, apud Josephum deprehendi. Apud prophetam vero Amos, initio illius prophetiæ inveni, quemadmodum ipse vaticinari cœperit in diebus Oziæ regis Juda, duobus ante terræmotum annis : quem vero terræmotum intelligat, nusquam perspicue subjungit. Sed arbitror eumdem prophetam longius progressum, hunc terræmotum describere, ubi ait : « Vidi Dominum stantem super altare, et dixit : Percute super altare, et commovebuntur vestibula, et cæde in capita omnium, et qui reliqui fuerint ex ea, in gladio interficiam [1-2]. » Quibus illum verbis censeo canere terræmotum, rerumque Judaicæ gentis et gloriæ, necnon ritus, qui ab illis in Jerusalem celebrabatur, eversionem, præterea interitum, qui illos post Salvatoris nostri adventum invaserit, quo videlicet tempore, recusantibus illis Christum Dei, **292** eum qui verus est sacerdos, lepra animis illorum oborta est, sicut etiam Oziæ temporibus, quando vi quadam invisibili Dominus altare insistens illorum, potestatem fecit percutienti, dicens : « Percute altare. » Certe sua ipsius potestate hoc ipsum declaravit, dicens : « Relinquitur vobis domus vestra deserta [3]. » Protinus namque dum ille pateretur, velum templi scissum est, a summo usque ad imum, quemadmodum Josephus narrat contigisse Oziæ regis temporibus : tum primum quidem commota sunt vestibula, cum terra mota est passionis illius tempore. Deinde haud multo post, extremum quoque pertulit casum, acceptaque potestate percutiens cecidit in capita omnium : hoc igitur tempore vallis montium Dei obturata est, quemadmodum Oziæ temporibus evenit. Quod si dictum quidem ac verba sequimur, factum sane id fuerit in ipsa obsidione Romanorum, secundum quam puto quædam talia accidisse ; si vero sententiam, quo tempore corporalis illa et humum spectans Mosaicæ legis adoratio exclusa est, ut non amplius celebretur, propter terræmotum ex illo prophetice prædictum, qui Judaicam gentem invasit, ac propter cætera quæ palam memoriæ prodita sunt. Post hæc ad Domini adventum revertens oraculum, in ipsum planius denuntiat, dicens : « Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo, » ubi dum sanctos nominat, vel apostolos ejus intelligit ac discipulos, vel potestates quasdam invisibiles et spiritus administros, de quibus dictum est : « Et accesserunt angeli ac ministrabant ei. [4] » Deinde : « In adventu Domini, inquit, erit dies et non erit lux, sed frigus et glacies

A ἀληθῆ ἀρχιερέα, λέπρα κατὰ τῶν ψυχῶν ἐξήνθησεν, ὥσπεροῦν καὶ ἐπὶ τοῦ Ὀζίου, ὅτε καὶ ἀοράτῳ δυνάμει αὐτὸς ὁ Κύριος ἐπιστὰς τῷ θυσιαστηρίῳ αὐτῶν, τὴν ἐξουσίαν ἔδωκε τῷ πατάσσοντι, φήσας· « Πάταξον τὸ θυσιαστήριον. » Δυνάμει γοῦν τοῦτο ἐδήλου, λέγων· « Ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. » Αὐτίκα γοῦν ἐπὶ τῷ πάθει αὐτοῦ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω, ὥσπεροῦν ὁ Ἰώσηπος ἱστορεῖ γεγονέναι κατὰ τοὺς Ὀζίου χρόνους. Εἶτα πρότερον μὲν ἐσείσθη τὰ πρόπυλα, ὅτε ἡ γῆ ἐσείσθη κατὰ τὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρόν· μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμεινε πτῶσιν. Λαβών τε τὴν ἐξουσίαν ὁ πατάσσων, διέκοψεν εἰς κεφαλὰς ἁπάντων. Κατὰ τοῦτο δὴ οὖν τοῦ καιροῦ καὶ ἡ κοιλὰς τῶν τοῦ Θεοῦ ὀρέων ἐνεφράγη, ὥσπεροῦν γέ- B γονεν ἐπὶ Ὀζίου· πρὸς μὲν ῥητὸν καὶ λέξιν, κατὰ τὴν Ῥωμαίων πολιορκίαν, καθ' ἣν οἶμαι συμβῆναί τινα τοιαῦτα· πρὸς δὲ διάνοιαν, ὅτε ἡ σωματικὴ καὶ ταπεινοτέρα τοῦ Μωϋσέως νόμου λατρεία ἀπεκλείσθη, εἰς τὸ μηκέτι ἐνεργεῖσθαι, διὰ τὸν σεισμὸν τὸν ἐπελθόντα προφητικῶς ἐξ ἐκείνου τῷ Ἰουδαίων ἔθνει, καὶ διὰ τὰ λοιπὰ, τὰ ἀναγεγραμμένα. Μετὰ ταῦτα ἐπαναλαβὼν ὁ λόγος τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν σαφέστερον ἀνακηρύττει, λέγων· « Καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεός μου, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι μετ' αὐτοῦ. » Εἴτε τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητὰς ὀνομάζων ἁγίους αὐτοῦ, εἴτε δυνάμεις τινὰς ἀοράτους καὶ πνεύματα λειτουργικὰ, περὶ ὧν εἴρηται· « Προσῆλθον ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. » Εἶτα ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, « Ἔσται, φησὶν, ἡμέρα, καὶ οὐκ C ἔσται φῶς, καὶ ψῦχος καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. » Ἀνθ' οὗ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε, « Καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐκ ἔσται φῶς, ἀλλὰ ψῦχος καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν, ἥτις ἔγνωσται τῷ Κυρίῳ, οὐχ ἡμέρα οὐδὲ νὺξ, ἀλλ' ἔσται τὸ πρὸς ἑσπέραν φῶς. » Καὶ ὅρα εἰ μὴ διὰ τούτων λευκότατα τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δηλοῖ, ἐν ᾗ ἡμέρᾳ τὸ μὲν, « Οὐκ ἔσται φῶς, » ἐπληροῦτο, ἡνίκα ἀπὸ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης· τὸ δὲ, « Ἀλλὰ ψῦχος καὶ πάγος, » ὅτε, κατὰ τὸν Λουκᾶν, παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν ἤγαγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρχιερέως· ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν· περιαψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, ἐκάθητο, κατὰ τὸν Μάρκον, μετὰ τῶν λοιπῶν D θερμαινόμενος. Ὁ δὲ Ἰωάννης ἄντικρυς καὶ τοῦ ψύχους ἐμνημόνευσεν, εἰπών· « Εἱστήκεισαν οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπηρέται ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. » — « Γνωστὴ δὲ, φησὶν, ἦν αὕτη ἡ ἡμέρα τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἦν ἡμέρα, καὶ οὐκ ἦν νύξ· » οὐχ ἡμέρα μὲν, διὰ τὸ προκεῖσθαι, « Οὐκ ἔσται φῶς· » ὃ καὶ ἐπληροῦτο, ὅτε ἀπὸ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης· « Οὐδὲ νὺξ δὲ, » διὰ τὸ ἐπιλέγεσθαι, « Πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » Ὃ καὶ αὐτὸ τέλους ἐτύγχανεν, ὅτε μετὰ τὴν ἐννάτην ὥραν αὖθις τὸ σύνηθες φῶς ἀπελάμβανεν ἡ ἡμέρα· καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ ταῦτα ἐπληροῦτο. Καθόλου μὲν ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ,

[1-2] Amos IX, 1. [3] Matth. XXIII, 38. [4] Matth. IV, 11.

τόλμαν, σκότους καὶ πάγου καὶ ψύχους γεγενημένου, σκοτισθείσης αὐτῶν τῆς διανοίας εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι τὸν φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, ψυγείσης τε τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Ἔμπαλιν δὲ πρὸς τῇ ἑσπέρᾳ τὸ φῶς τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ ἀνατέταλκεν, ὡς τοὺς πάλαι καθημένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου τὸ μέγα φῶς ἰδεῖν, κατὰ τὰς τοῦ Ἡσαΐου φωνάς· « Ἐν αὐτῇ δὴ οὖν τῇ τοιαύτῃ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου, ἐξελεύσεται, » φησίν, « ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Τοῦτο δὲ ἦν τὸ λογικὸν καὶ πότιμον, ζωτικόν τε καὶ σωτήριον τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ποτόν, περὶ οὗ καὶ αὐτὸς ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ τὴν Σαμαρεῖτιν παιδεύων ἔλεγεν· « Εἰ ᾔδεις τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι· Δός μοι πιεῖν, σὺ ἂν ᾔτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν. » Αὐτὸ οὖν τοῦτο τὸ σωτήριον ποτὸν ἐξ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ προῆλθεν· ἐνθένδε γοῦν ὥρμητο αὐτοῦ Εὐαγγέλιον, καὶ οἱ τούτου κήρυκες πᾶσαν κατέπλησαν τὴν οἰκουμένην· ὃ καὶ δηλοῦται διὰ τοῦ λέγεσθαι· « Εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, καὶ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐσχάτην » τὸ ζῶν ὕδωρ ἐξελεύσεσθαι. Δι' ὧν τὰ τῆς συμπάσης γῆς πέρατα δηλοῦται, τά τε πρὸς τῷ ἀνατολικῷ Ὠκεανῷ πρώτη θάλαττα ὀνομαζόμενα, καὶ τὰ κατὰ δύοντα ἥλιον διὰ τῆς θαλάττης τῆς ἐσχάτης σημαινόμενα, ἃ καὶ πεπλήρωκε τὸ ζῶν ὕδωρ τῆς σωτηρίου καὶ εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, περὶ οὗ πάλιν ἐπαίδευε, λέγων· « Ὃς ἂν πίῃ τοῦ ὕδατος, οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα. » Καὶ πάλιν· « Ποταμοί, φησίν, ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος, ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Καὶ αὖθις· « Εἴ τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με, καὶ πινέτω. » Μετὰ γοῦν ἀνομβρῆσαν ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων σωτήριον καὶ λογικὸν νᾶμα, ὅπερ σαφέστερον ἐν ἑτέρῳ δηλοῦται διὰ τοῦ· « Ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ Λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν· » « Ἔσται, φησί, Κύριος εἰς βασιλέα. » Οὐκ ἔσται δὲ ἐν Ἱερουσαλήμ, οὐδὲ ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλὰ « ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Καὶ ἔσται Κύριος εἷς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἕν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν. » Ἃ καὶ αὐτὰ συνᾴδει τοῖς ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν παρατεθεῖσι, δι' ὧν ἐλέγετο· « Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη· » καὶ πάλιν· « Εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ Κύριος ἐβασίλευσε. » Ταῦτα δὲ ὁμοῦ πάντα ἐν ταῖς τοῦ Κυρίου ἡμέραις ἔσεσθαι προφητεύεται. Ἐν ἀρχῇ γοῦν τῆς ὅλης προφητείας, « Ἰδοὺ ἡμέραι, φησίν, ἔρχονται τοῦ Κυρίου, καὶ ἔσται τάδε. » Τίνα δὴ ταῦτα ἀλλ' ἢ ἡ πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἡ τοῦ Κυρίου μετάστασις ἐπὶ τὸ τῶν Ἐλαιῶν ὄρος, καὶ τό, « Παρέσται Κύριος, » καὶ τὰ συμβεβηκότα περὶ τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους αὐτοῦ; καὶ τὸ ζῶν ὕδωρ, τὸ ἐπὶ πᾶσαν ῥεῦσαν τὴν οἰκουμένην; καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἡ βασιλεία πάντων τῶν ἐθνῶν ἄρχουσα, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἕν, πληροῦν πᾶσαν τὴν γῆν; ἅπερ ὁποίου τέλους ἔτυχεν, ὡς ἐν ἐπιτομῇ διειλήφαμεν. Πρόδηλον δὲ καὶ πῶς ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ προσηγορίας, τὸ Χριστιανῶν

A erit uno die. » Pro quo Symmachus interpretatus est : « Et in die illa non erit lux, sed frigus et glacies erit uno die, qui cognitus est Domino, non dies neque nox, sed erit ad vesperam lux. » Et sane vides quemadmodum in his verbis planissime diem, quo Salvator noster supplicio est affectus, significet, in quo die illud quidem, « Non erit lux, » completum est, quando a sexta hora tenebræ factæ sunt in universam terram, usque ad horam nonam. Illud autem : « Sed frigus et glacies, » quo tempore, ut Lucas scribit [4*], comprehendentes Jesum, duxerunt ad domum principis sacerdotum. Petrus autem sequebatur eum a longe : accenso autem igne in medio atrii, sedebat, ut ait Marcus [5], cum reliquis,
293 calefaciens se. Joannes vero plane etiam fri-
B gus commemoravit, ubi ait : « Stabant servi et ministri ad prunas, quia frigus erat, et calefaciebant se [6]. » — « Cognitus autem, inquit, est hic dies Domino, et non erit dies, neque erit nox, non quidem dies : » propterea quod dictum est ante, « Non erit lux, » quod sane etiam completum est, quando a sexta hora tenebræ factæ sunt super universam terram, usque ad horam nonam : « Neque item nox : » propterea quod additum est, « Ad vesperam erit lux, » quod etiam ipsum exitum invenit, quando post nonam horam, rursus consuetum lumen recepit dies. Præterea sententiam quoque si sequimur, hæc completa erunt in universo quidem super Judaica gente, postquam adversus Christum illud immane facinus ausa est, et te-
C nebræ, et glacies, et frigus facta sunt, quippe cum illorum mens obtenebrata sit, adeo ut Evangelii lumen radios in corda illorum immittere nequierit, et charitas erga Deum sit refrigerata. Econtrario autem ad vesperam lumen cognitionis Christi ortum est, adeo ut ii qui olim in tenebris et umbra mortis sedebant, lumen viderint, sicut apud Isaiam prophetam scriptum est : « In ipso igitur Domini hujuscemodi die, egredietur, inquit, aqua vivens de Jerusalem. » Hæc autem est rationalis et ad bibendum suavis, et vitam suppeditans, et salutaris Christi doctrinæ potio, de qua ipse in Evangelio quod Joannes scripsit, Samaritanam illam mulierem instruens loquebatur, dicens : « Si scires quis est qui dicit tibi : Da mihi bibere, tu petisses
D ab eo, et dedisset tibi aquam vivam [7]. » Ipsa igitur hæc salutaris potio de Jerusalem profluxit : inde illius profectum est Evangelium, et illius nuntii et præcones totum terrarum orbem impleverunt, quod quidem declaratur per id quod dicitur, « In mare primum, et in mare ultimum, » viventem aquam exituram, quibus verbis universæ terræ fines significantur, et ii videlicet qui ad Oceanum orientis spectant, qui primum mare nominantur, et qui ad occidentem solem, qui per ultimum mare significantur, quos utique fines, salutaris evangelicæque doctrinæ aqua vivens implevit, de qua rursus da-

[4*] Cap. xxii, 54-55. [5] Cap. xiv, 66. [6] Joan. xviii, 18. [7] Joan. iv, 10.

bat præcepta, cum diceret : « Quicunque biberit ex aqua quam ego illi dabo, non sitiet in æternum [8]. » Et rursus : Flumina, inquit, « de ventre ejus fluent aquæ vivæ salientis in vitam æternam [9]. » Et rursus : « Si quis sitit, veniat ad me et bibat [10]. »

A ὄνομα κατέπλησε τὴν πᾶσαν οἰκουμένην· ὃ καὶ αὐτὸ παρίστησιν ὁ φάσκων λόγος· « Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἓν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἔρημον. » Καὶ σοὶ δὲ ἐπὶ σχολῆς παρέσται ἑκάστην βασανίσαντι λέξιν ἐπὶ πλάτους θεωρῆσαι τὰ νενοημένα.

Post hanc igitur **294** de Jerusalem irrigantem influentemque super omne genus hominum, salutarem rationalemque aquam, quæ quidem planius alio quodam in loco indicatur illis verbis : « Ex Sion enim exibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter gentes [11]. » — « Erit, inquit, Dominus in regem. » Non erit autem in Jerusalem, neque super gente Judæorum, sed « in omnem terram in die illa. Et erit Dominus unus, et nomen ejus unum, ambiens omnem terram. » Quæ ipsa quoque concordant cum illis quæ a *Psalmis* accepta sunt, et hic apposita, ubi dicebatur : « Regnavit Dominus super gentes [12]. » Et rursus : « Dicite in gentibus, Dominus regnavit [13]. » Hæc autem uno tempore omnia in diebus Domini futura esse prophetia significat. Nam totius prophetiæ initio : « Ecce dies, inquit, veniunt Domini, et erunt hæc. » Quæ porro hæc alia, nisi obsidio Jerusalem? et ipsius Domini translatio super montem Olivarum? juxta illud, « Adveniet Dominus, » et quæ acciderunt eo die quo ipse passus est? et aqua vivens, quæ in totum terrarum orbem effluxit? et denique regnum Domini omnium gentium obtinens principatum, nomenque ejus unum, complens universam terram? quæ omnia, quem quidem exitum sortita sint, jam ut in compendio exposuimus. Constat vero etiam illud, quemadmodum ab appellatione Christi Dei derivatum Christianorum nomen, totum terrarum orbem impleverit, quod ipsum sane, oraculum quoque declarat, cum dicit : « Et nomen ejus unum, ambiens omnem terram et solitudinem. » Tibi vero per otium licebit, cum singula verba exploraveris, latius quæ intellexeris contemplari.

CAPUT XIX.

A Baruch. — Quemadmodum ipse prophetarum Deus, cum omnem viam scientiæ per eam legem, quæ a Moyse data est, iis qui ad circumcisionem pertinent, ordinasset, posterioribus in terra olim conspiciendus, atque inter homines versaturus canitur.

295 « Quis ascendit in cœlum, et accepit eam (dicit autem Sapientiam), et deduxit eam de nubibus? Quis transfretavit mare, et invenit eam, et feret eam super aurum electum? Non est qui cognoscat vitam ejus, neque qui excogitet semitam ejus. Sed qui scit universa novit eam, repperit eam prudentia sua : qui instruxit eam in sempiternum tempus, implevit eam jumentis quadrupedibus; qui emittit lumen, et vadit, vocavit illud, et obedivit ei cum tremore : et stellæ splenduerunt in custodiis suis et lætatæ sunt; vocavit eos, et dixerunt : Adsumus; splenduerunt cum lætitia ei qui fecit ipsas. Hic est Deus noster, non reputabitur alius ad ipsum : reperit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terra visus est, et cum hominibus versatus est [14]. » Nihil adjungere oportet divinis vocibus, quæ evidentissime propositum nostrum confirmant.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ. — Ὡς αὐτὸς ὁ τῶν προφητῶν Θεὸς, πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης διὰ τῆς κατὰ Μωϋσέα νομοθεσίας ἐκ περιτομῆς διαταξάμενος, ὕστερόν ποτε ἐπὶ τῆς γῆς ὀφθήσεσθαι, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφήσεσθαι προφητεύεται.

« Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἔλαβεν αὐτὴν (δηλοῖ δὲ τὴν σοφίαν), καὶ κατεβίβασεν αὐτὴν ἐκ τῶν νεφελῶν; Τίς διέβη πέραν τῆς θαλάσσης, καὶ εὗρεν αὐτὴν, καὶ οἴσει αὐτὴν χρυσίου ἐκλεκτοῦ; Οὐκ ἔστιν ὁ γινώσκων τὴν ὁδὸν αὐτῆς, οὐδ' ὁ ἐνθυμούμενος τὴν τρίβον αὐτῆς· ἀλλὰ ὁ εἰδὼς τὰ πάντα γινώσκει αὐτὴν, ἐξεῦρεν αὐτὴν τῇ συνέσει ἑαυτοῦ. Ὁ κατασκευάσας αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον ἐνέπλησεν αὐτὴν κτηνῶν τετραπόδων. Ὁ ἀποστέλλων τὸ φῶς, καὶ πο-
C ρεύεται, ἐκάλεσεν αὐτὸ, καὶ ὑπήκουσεν αὐτῷ τρόμῳ, καὶ οἱ ἀστέρες ἔλαμψαν ἐν ταῖς φυλακαῖς αὐτῶν, καὶ ηὐφράνθησαν, ἐκάλεσεν αὐτοὺς, καὶ εἶπον· Πάρεσμεν· ἔλαμψαν μετὰ εὐφροσύνης τῷ ποιήσαντι αὐτούς. Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Οὐδὲν ἐπιλέγειν δεῖ ταῖς θείαις φωναῖς, ἐναργῶς τῷ προβλήματι παρισταμέναις.

CAPUT XX.

Ab Isaia. — Quemadmodum Christus in Ægyptum iturus canebatur, et quæcunque in adventu ejus futura fuerant.

Visio Ægypti.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum, et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum superabitur in eis, et

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου. — Ὡς ὁ Χριστὸς εἰς Αἴγυπτον ἥξειν προεφητεύετο, καὶ ὅσα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ γενήσεσθαι ἔμελλεν.

D

Ὅρασις Αἰγύπτου.

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης, καὶ ἥξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν

[8] Joan. IV, 13. [9] Joan. VII, 38. [10] ibid. 37. [11] Isa. II, 3. [12] Psal. XLVI, 9. [13] Psal. XCV, 10. [14] Baruch III, 29-38.

ἠγηθήσεται ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐπαρθήσονται Αἰγύπτιοι ἐπὶ Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ. Πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον· καὶ ταραχθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων ἐν αὐτοῖς. Καὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν διασκεδάσω. Καὶ ἐπερωτήσουσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ παραδώσω Αἴγυπτον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων κυρίων, σκληρῶν, καὶ βασιλεῖς σκληροὶ κυριεύσουσιν αὐτῶν, » καὶ τὰ τούτοις ἑξῆς. Καὶ νῦν τὸν δεύτερον μετὰ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ Κύριον, αὐτὸν δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγον ἥξειν εἰς Αἴγυπτον, ἡ παροῦσα προφητεία σημαίνει, καὶ ἥξειν οὐκ ἀφανῶς, οὐδ' ἀοράτως, οὐδ' ἄνευ τινὸς σωματικῆς περιβολῆς, ἀλλ' ἐπὶ νεφέλης κούφης ὀχούμενον, μᾶλλον δὲ ἐπὶ πάχους ἐλαφροῦ. Οὕτω γὰρ ἔχειν φασὶ τὴν Ἑβραίων φωνήν. Λεγέτωσαν δῆτα Ἑβραίων παῖδες, πότε μετὰ τοὺς Ἡσαΐου χρόνους ὁ Κύριος Αἰγυπτίοις ἐπιδεδήμηκε, καὶ ποῖος Κύριος· εἷς γὰρ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός· καὶ πῶς ἐπὶ πάχους ἐλαφροῦ οὗτος ἐποχεῖσθαι λέγεται, καὶ τροπικῶς ἐπιβαίνειν μέρει τινὶ τῆς γῆς. Ἑρμηνευέτωσαν δὲ καὶ τὸ πάχος ἐλαφρὸν, τί ποτε ἄρα ἐστὶ, καὶ διὰ τί μὴ ἄνευ τούτου λέγεται ὁ Κύριος ἐπιδημεῖν τῇ Αἰγύπτῳ· πότε δὲ καὶ ἱστορεῖται τὰ ἐν τῇ προφητείᾳ εἰρημένα τέλους τετυχηκέναι, τὸ σεισθῆναι, λέγω, τὰ εἴδωλα τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου, καὶ τὸ Αἰγυπτίους Αἰγυπτίοις πολεμῆσαι, διὰ τὴν τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσίαν· καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν, δηλαδὴ τοὺς δαίμονας, πολλὰ τὸ παλαιὸν δυναμένους, μηκέτι ἰσχύειν, μηδὲ ἀποκρίνασθαι τοῖς ἐπερωτῶσι, διὰ τὸ τοῦ Κυρίου δέος· εἰς χεῖρας δὲ ποίων κυρίων σκληρῶν, ποίων δὲ βασιλέων μετὰ τὴν θεσπιζομένην τοῦ Κυρίου παρουσίαν παρεδόθη Αἴγυπτος· καὶ διὰ τί Κυρίου παρόντος σκληροῖς ἄρχουσι παραδίδονται· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τούτοις παραπλησίως ὁ βουλόμενος ἑρμηνευσάτω. Ἡμεῖς γὰρ οὐκ ἄλλως ταῦτά φαμεν συνίστασθαι ἢ διὰ μόνης τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας. Οὗτος γὰρ Θεοῦ Λόγος ὢν, καὶ Θεοῦ δύναμις κατὰ διάνοιαν, καὶ πρὸς λέξιν ἐπιδημήσας τῇ Αἰγυπτίων χώρᾳ διὰ νεφέλης κούφης, ἐπλήρου τὰ προηγορευμένα. Νεφέλην δὲ κούφην ἀλληγορικῶς ὀνομάζει τὴν δι' οὗ ἀνείληφε σώματος ἐκ Παρθένου καὶ ἁγίου Πνεύματος ἐπιδημίαν αὐτοῦ, ὥσπεροῦν ἡ Ἑβραίων γραφή. Καὶ ὁ Ἀκύλας σαφέστερον ᾐνίξατο εἰπών· « Ἰδοὺ Κύριος ἐπιβαίνει ἐπὶ πάχος ἐλαφρὸν, καὶ ἔρχεται ἐπ' Αἴγυπτον· » πάχος ἐλαφρὸν, τὸ ἐξ ἁγίου Πνεύματος σῶμα προσαγορεύσας. Καὶ τοῦτο τοιγαροῦν τὸ τῆς προφητείας μέρος πρὸς λέξιν τέλους ἐτύγχανεν, ὅτε ἄγγελος Κυρίου ὄναρ ἐπιφανεὶς εἶπε τῷ Ἰωσήφ· « Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοι. » Τότε γοῦν αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ Θεὸς Λόγος ἐπιπαρὼν τῇ τοῦ παιδὸς ἡλικίᾳ, καὶ ἐν τῇ συστάσει αὐτοῦ ἐξ ἁγίας Παρθένου, σαρκὶ παχείᾳ μὲν οὔσῃ διὰ τὸ τῆς σωματικῆς ὕλης ἀντίτυπον· ἐλαφρᾷ δὲ πάλιν διὰ

[15] Isa. XIX, 1-4. [16] Matth. II, 13.

A excitabuntur Ægyptii contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum. Civitas adversus civitatem, et lex adversus legem, et conturbabitur spiritus Ægyptiorum in eis, et consilium eorum dissipabo, et interrogabunt deos suos, et simulacra sua, et eos qui de terra vocem emittunt, et pythones, et tradam Ægyptum in manus hominum dominorum, asperorum, et reges asperi dominabuntur eis [15], » **296** et quæ sequuntur. Etiam nunc Deum et Dominum, ipsum utique Dei Verbum, iturum in Ægyptum præsens prophetia significat, et iturum non obscure neque invisibiliter, neque sine corporali aliquo indumento, sed levi nube vectum, ac potius super crassitudine levi. Sic enim habere aiunt Hebraicam B vocem. Dicant ergo Hebræi quando post Isaiæ tempora Dominus apud Ægyptios sit versatus et quis Dominus, unus est enim supremus Deus, et quonam pacto super crassitudine levi hic invectus esse dicatur, et particularem aliquem locum terræ ascendisse. Interpretentur præterea crassitudinem levem, quid tandem ea sit; et quamobrem non sine hac, dicatur Dominus versari in Ægypto. Et quando memoriæ proditum sit, ea, quæ in hac prophetia continentur, finem contigisse: commota esse, inquam, simulacra manufacta Ægypti, et Ægyptios cum Ægyptiis pugnasse, propter Domini ad homines adventum, et deos illorum, dæmones videlicet, qui multum prius valebant, nihil amplius posse, neque respondere sciscitantibus, propter C Domini timorem, et in quorum dominorum manus, qui asperi exstiterint, quorumve regum, post eum qui hic canitur Domini adventum, tradita sit Ægyptus. Et quamobrem, Domino præsente, principibus asperis tradantur: et reliqua eadem ratione cum iis quæ dicta sunt, qui velit, interpretetur. Nos enim non alias hæc dicimus exstitisse, quam sub unum duntaxat Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines adventum. Hic enim cum Dei Verbum sit, et Dei virtus, tam si ad sensum quam si ad verbum accipias, versatus in regione Ægyptiorum per nubem levem, complevit ea quæ prædicta fuerant. Nubem vero levem figurate nominat commorationem ejus inter homines, qua per corpus quod D de Virgine et Spiritu sancto assumpsit, usus est, nimirum quemadmodum Hebræorum habet scriptura, et Aquila planius significavit, cum dixit: « Ecce Dominus ascendit super crassitudinem levem, et venit in Ægyptum: » crassitudinem levem, corpus de Spiritu sancto conceptum appellans. Igitur etiam ipsa hæc prophetiæ particula ad verbum exitum sortita est, quo tempore angelus Domini in somnis visus ipsi Joseph dixit: « Surgens accipe puerum, et matrem ejus, et fuge in Ægyptum, et esto ibi, donec dicam tibi [16]. » **297** Tunc igitur ipse Dominus Deus Verbum, puerilem ætatem ingressus, et suo corpori, quod ex sancta Virgine

acceperat, conjunctus (quod sane corpus, crassum quidem erat ob corporeæ materiæ duriorem naturam; at rursus leve, eo quod præstantius esset quam ea quæ ad nos pertinent, ex quo etiam levis nubes nominatur, propterea quod non ex voluptaria corruptione, sed de Spiritu sancto constabat), in terra Ægyptiorum diversatur. Causa autem cur illuc accesserit, rationem hanc habet. Quoniam enim in Ægypto initium accepisse ea quæ ad errorem colendi simulacra pertinent, memorantur, et videbantur omnium hominum superstitiosissimi esse Ægyptii, inimicique atque hostes populi Dei, longissimeque a prophetis abesse, merito primum apud illos Dei virtus commorata est: quapropter plus apud Ægyptios, quam apud omnes alios homines, evangelicæ illius doctrinæ verbum invaluit: ex quo ipsum Dominum ad illos accessurum, et cum illis moraturum præsens prophetia divinat. At non Ægyptios in terram Judæorum venturos, neque Hierosolyma, ut ibi illum adorent, neque vero ibidem inter Judæos ex iis quæ a Mose instituta sunt peregrinaturos, neque sacrificaturos in eo, quod est in Jerusalem, altari: sed horum quidem nihil prorsus ait futurum, at ipsum Dominum aditurum Ægyptios, et suo adventu homines dignaturum, magnorumque bonorum ipsis auctorem futurum. Directuram siquidem perfecturamque illius inter illos commorationem, ea quæ jam re ipsa post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, completa cernuntur; quæ porro hæc sint, inspiciamus. Ii qui prius incolebant Ægyptum, vitiosi pravique dæmones, per multa sæcula in simulacris latitantes, animasque Ægyptiorum omni superstitionis errori addicentes ac subjicientes, cum sensissent novam quamdam divinamque virtutem ad se accessisse, illico commoti sunt, et fluctuationem ac perturbationem in seipsis pertulerunt, corque ipsorum et vis intelligendi intrinsecus in ipsis convicta sunt, cesseruntque ac fugata sunt ab ea virtute, quæ visum effugiens illos compellebat, et ignis instar ineffabili quadam ratione adurebat. Et tunc quidem invisibiliter dæmones talia passi sunt, cum Salvator noster Jesus Christus in Ægyptum cum visibili corpore pervenit. **298** At vero postquam plane jam ipsius Evangelium ad Ægyptios, sicut ad reliquas gentes perlatum est, et invisibilis ejus virtus, una cum ejus apostolis adfuit, quæ latenter illos adjuvaret, et una cum illis rem negotiumque gereret, ac per eos religiosam piamque ipsius doctrinam denuntiaret, unumque solum ac verum Deum colere adhortaretur, et eos a dæmonibus averteret, qui prius decepti fuerant: hic jam tum Ægyptiis sicut etiam reliquis gentibus seditio bellumque intestinum exortum est, cum alii quidem ab errore colendi plures deos recederent, et ad Christi Dei Verbum concurrerent, alii vero e contrario hos ipsos oppugnarent, atque ad hujusmodi facinus a domesticis dæmonibus furore quodam concitarentur, adeo ut fratres a fratribus disjun-

A τὸ κρεῖττονα ἢ καθ' ἡμᾶς εἶναι. Καὶ νεφέλη κούφη ὀνομαζομένη, διὰ τὸ μὴ ἐξ ἡδυπαθοῦς φθορᾶς, ἀλλὰ ἐξ ἁγίου Πνεύματος συστῆναι, τῇ τῶν Αἰγυπτίων ἐπιδημεῖ χώρᾳ. Ἡ δ' αἰτία τῆς ἐκεῖσε ἐπιδημίας αὐτοῦ τοῦτον ἔχει τὸν λόγον. Ἐπεὶ γὰρ ἐν αὐτῇ πρώτῃ κατάρξαι τὰ τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης μνημονεύεται, ἐδόκουν τε πάντων ἀνθρώπων μάλιστα δεισιδαιμονέστατοι τυγχάνειν, ἐχθροί τε εἶναι καὶ πολέμιοι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τῶν προφητῶν κατὰ πλεῖστον ὅσον ἀφεστῶτες· εἰκότως αὐτοῖς πρώτοις ἡ τοῦ Θεοῦ ἐφίστη δύναμις· διὸ καὶ πάντων ἀνθρώπων μᾶλλον παρ' Αἰγυπτίοις ἴσχυσεν ὁ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας λόγος. Ὅθεν ἡ παροῦσα προφητεία αὐτὸν αὐτοῖς ἐπιδημήσειν τὸν Κύριον θεσπίζει, ἀλλ' οὐχὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἥξειν εἰς τὴν Ἰουδαίων
B χώραν, οὐδέ γε εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα προσκυνήσειν αὐτῷ, οὐδ' ἐνταῦθα, κατὰ τὰ παρὰ Μωϋσεῖ προστεταγμένα, προσηλυτεύσειν Ἰουδαίοις, οὐδὲ θύσειν θυσίας ἐν τῷ πρὸς τῇ Ἱερουσαλὴμ θυσιαστηρίῳ· ἀλλὰ τούτων μὲν ἔσεσθαί φησιν οὐδὲν, τὸν δὲ Κύριον αὐτὸν ἐπιδημήσειν τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας καταξιώσειν τοὺς ἄνδρας, μεγάλων τε ἀγαθῶν καταστήσεσθαι αἴτιον αὐτοῖς. Κατορθώσειν γοῦν αὐτοῦ τὴν ἐπιδημίαν ταῦτα, ἅπερ καὶ αὐτοῖς ἔργοις μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐπιφάνειαν συνίσταται πεπληρωμένα. Τίνα δὲ ἦν, θεασώμεθα. Οἱ πρὶν τὴν Αἴγυπτον οἰκοῦντες φαῦλοι καὶ μοχθηροὶ δαίμονες, ἐξ αἰῶνος μακροῦ τοῖς ξοάνοις ἐμφωλεύοντες, καὶ τὰς τῶν Αἰγυπτίων
C ψυχὰς πάσῃ δεισιδαιμονίας πλάνῃ καταδουλούμενοι, συναισθόμενοι ξένης τινὸς καὶ ἐνθέου δυνάμεως ἐπιδημούσης αὐτοῖς, αὐτίκα συνεκινοῦντο σάλον] καὶ κλόνον ἐν ἑαυτοῖς πάσχοντες, ἥ τε καρδία αὐτῶν καὶ διανοητικὴ δύναμις ἡττᾶτο ἔνδον ἐν ἑαυτοῖς, ὑποχωροῦσα καὶ νικωμένη ὑπὸ τῆς ἀοράτως συνελαυνούσης, καὶ πυρὸς δίκην ἀῤῥήτῳ λόγῳ φλεγούσης αὐτοὺς δυνάμεως. Ἀλλὰ τότε μὲν ἀοράτως οἱ δαίμονες ταῦτα ἔπασχον ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐνσάρκῳ ἐπιδημίᾳ. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ταῦτα γυμνῶς ἤδη λοιπὸν τὸ περὶ αὐτοῦ Εὐαγγέλιον τοῖς Αἰγυπτίοις, ὥσπεροῦν καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν, ἐκηρύττετο, ἥ τε ἀόρατος αὐτοῦ δύναμις σὺν τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ παρῆν ἀφανῶς συμπράττουσα αὐτοῖς, καὶ συνεργοῦσα, καὶ καταγγέλ-
D λουσα δι' αὐτῶν τὴν εὐσεβῆ διδασκαλίαν αὐτοῦ, μόνον τὸν ἕνα, καὶ μόνον ἀληθῆ Θεὸν εὐσεβεῖν παρακελευομένη, τῶν δὲ δαιμόνων τοὺς πάλαι πεπλανημένους ἀφιστῶσα· ἐνταῦθα λοιπὸν ἤδη Αἰγυπτίοις, ὥσπεροῦν καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι, στάσις καὶ πόλεμος ἐμφύλιος συνίστατο, τῶν μὲν ἀναχωρούντων τῆς πολυθέου πλάνης, καὶ τῷ Θεοῦ Χριστοῦ λόγῳ προστρεχόντων, τῶν δὲ ἐξ ἐναντίας τούτοις πολεμούντων, καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων δαιμόνων ἐξοιστρουμένων, ὡς καὶ ἀδελφοὺς ἀλλήλων διίστασθαι, καὶ τοὺς φιλτάτους διὰ ξιφῶν χωρεῖν τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἕνεκεν. Φησὶν ὁ χρησμός· « Καὶ ἐπεγερθήσονται Αἰγύπτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ. » Πιστοῦται δὲ τὴν προφητικὴν πρόῤῥησιν καὶ

A αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, φάσκων ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις· « Παραδώσει ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. » Καὶ αὖθις· « Μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον εἰρήνην δοῦναι ἐν τῇ γῇ, οὐχὶ λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν· ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι· τρεῖς ἐπὶ δυσὶν, καὶ δύο ἐπὶ τρισί. Διαμερισθήσονται πατὴρ ἐπὶ υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρὶ, μήτηρ ἐπὶ τὴν θυγατέρα, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ τὴν μητέρα, πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθεράν. » Τί γὰρ ταῦτα τῆς προφητικῆς διαφέροι ἂν φωνῆς, ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου εἰς Αἴγυπτον παρουσίᾳ λεγούσης, ἐπεγερθήσεσθαι Αἰγυπτίους κατ' Αἰγυπτίων, καὶ πολεμήσειν ἄνθρωπον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ; Καὶ νόμος δὲ ὁ τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ νόμον τὸν τῆς πολυθέου B δεισιδαιμονίας ἠγείρετο, ὅτε τῶν εἰδωλολατρῶν ἐθνῶν νόμος τὴν Χριστοῦ πολεμῶν διδασκαλίαν, πόλις τε καὶ πολιτεία τῆς ἐν Χριστῷ Ἐκκλησίας τοῖς τῶν ἀπίστων ἐθνῶν πολιτεύμασιν ἐπανίστατο. Διὸ λέλεκται· « Πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον. » Ἔστι δὲ ἐπὶ τούτοις τοὺς Αἰγυπτίους πάντας τοὺς εἰδωλολάτρας, τό τε ἐνεργοῦν ἐν αὐτοῖς τῆς εἰδωλολατρείας πνεῦμα, συνιδεῖν ταραττομένους εἰσέτι νῦν, καὶ πολλὰ μὲν βουλευομένους κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ὡς ἂν σβέσοιεν αὐτὴν, καὶ ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίσοιεν, διασκεδαννυμένους δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, φήσαντος ἐν τῇ προφητείᾳ· « Καὶ ταραχθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων ἐν αὐτοῖς, καὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν διασκεδάσω. » Μυρία δὲ ὅσα πυνθανόμενοι καὶ C ἐπερωτῶντες καθ' ἡμῶν ἔν τε χρησμοῖς καὶ μαντείαις τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐν τοῖς ἀγάλμασιν ἐμφωλεύοντας δαίμονας, τούς τε πάλαι ἐν αὐτοῖς πολλὰ δυναμένους ἐγγαστριμύθους, οὐδέν τι πλέον ἐξ αὐτῶν ἔχουσι. Διό φησιν ὁ λόγος· « Καὶ ἐπερωτήσουσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους. » Ἀλλ' οὐδεμιᾶς γὰρ, φησὶ, τεύξονται βοηθείας οἱ ἐπὶ τοὺς πεπλανημένως δοκοῦντας αὐτῶν εἶναι θεοὺς καταφεύγοντες, τότε μάλιστα αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ κυρίοις σκληροῖς καὶ βασιλεῦσι παραδιδόντος, ὅτε τοῖς δαίμοσιν αὐτῶν πειθόμενοι, καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐνεργούμενοι, τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ διωγμοὺς ἐπεγείρουσιν. Ἔνθα μοι τὸν νοῦν ἐπιστήσειας, τίνα τρόπον μέχρι μὲν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείας οἰκείοις βασιλεῦσιν D ἰδίως καὶ καθ' ἑαυτὴν πᾶσα Αἴγυπτος κέχρητο, ἐν αὐτονομίᾳ τε καὶ ἐν ἐλευθερίᾳ διῆγον οἱ Αἰγύπτιοι, δυναστεία δὲ αὐτῶν ἐξ αἰῶνος μακρά τις καὶ πολλὴ βεβόητο, ἐξ ἐκείνου τε πρώτου Ῥωμαίων Αὐγούστου, καθ' ὃν ὁ Κύριος ἡμῶν ἐγεγέννητο, χειρωσαμένου τὴν Αἴγυπτον, ὑστάτης τε τῶν Πτολεμαίων Κλεοπάτρας ἁλούσης, ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων γεγόνασιν ἐξουσίαν, ὑπό τε τοὺς αὐτῶν νόμους, καὶ ἐπιτάγματα, τῆς προτέρας αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας ἀφῃρημένοι· ὡς καὶ ἐν τούτῳ τὸ προφητικὸν ἐπαληθεύειν λόγιον, περὶ μὲν τῶν εἰς τοὺς τόπους ἐκπεμπομένων ἐπιτρόπων τε καὶ ἡγουμένων, καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐν μέρει

gerentur, et doctrinæ Christi causa, etiam charissimos sibi gladiis transfigerent. Ait enim oraculum: « Et excitabuntur Ægyptii contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum. » Confirmat autem propheticam prædictionem etiam ipse Salvator noster in Evangeliis, dicens: « Tradet frater fratrem in mortem, et pater filium, et consurgent filii adversus parentes, et interficient eos [17]. » Et rursus: « Nolite putare quod venerim pacem mittere in terram, non dico vobis, sed separationem; erunt enim ex hoc, quinque in domo una, tres divisi adversus duos, et duo adversus tres. Separabuntur, pater contra filium, et filius contra patrem, mater contra filiam, et filia contra matrem, socrus contra nurum, et nurus contra socrum [18]. » Hæc enim in quo tandem a voce prophetica differunt, quæ quo tempore Dominus in Ægyptum adveniet, ait surrecturos Ægyptios contra Ægyptios? et bellum gesturum hominem contra fratrem suum? Tunc vero Novi Testamenti lex, cujus Christus auctor, contra legem superstitionis, in qua plures dii colebantur, surrexit, cum videlicet gentium simulacra adorantium lex, Christi doctrinam oppugnans, et civitas ac respublica ejus Ecclesiæ quæ in Christo consistit, adversus ritus atque instituta non credentium nationum suscitata est. Ex quo illud dictum est: « Civitas adversus civitatem, et lex adversus legem. » Deinde licet plane Ægyptios et omnes simulacrorum cultores, eumque qui in ipsis vim suam exercet superstitionis spiritum, intueri etiam nunc perturbatos, **299** et multum quidem consultantes, et comminiscentes contra Christi doctrinam, ut eam exstinguant, atque ex hominibus deleant: dispergi autem ac dissipari a Deo, qui ait in ipsa prophetia: « Et conturbabitur spiritus Ægyptiorum in eis, et consilium eorum dissipabo. » Cumque innumerabilia sint quæ interrogent ac sciscitentur in oraculis ac divinationibus, adversum nos, quoties deos suos, et latitantes in simulacris dæmonas, et eos qui prius in ipsis multum poterant, pythonas, adeunt: nihil tamen amplius ex illis habent. Quapropter oraculum ait: « Et interrogabunt deos suos, et simulacra sua, et pythonas. » Sed enim, inquit, nullum plane obtinebunt auxilium, quicunque ad eos qui ipsorum dii esse videantur, quique ipsos antea deceperint, confugient, tunc utique maxime eos ipsos dominis ac regibus asperis tradente Domino, cum dæmonibus suis auscultantes, et ab illis instincti, insectationes adversus Dei Ecclesiam concitabunt. Hic mihi animum advertas diligenter velim, quonam pacto usque ad Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, suis regibus seorsum ac per se tota Ægyptus uteretur, et in suo ipsorum jure ac libertate degerent Ægyptii, potestasque illorum ab initio quam longa et quam multa fama feratur fuisse, et quemadmodum ex

[17] Matth. x, 21. [18] Luc. xii, 51-53.

illo, cum primus Romanorum Augustus, cujus temporibus Dominus noster natus est, Ægyptum subegisset, et novissima Ptolemæorum Cleopatra capta esset, in Romanorum potestatem devenerint, et sub illorum leges atque edicta missi sint, suoque ipsorum proprio jure, suaque libertate privati, ut propheticum oraculum etiam in hoc plane veritatem suam demonstret, quod quidem de iis qui ad loca, procurandi gratia mittendi essent, deque prætoribus ac reliquis per singulas partes magistratibus, ita loquitur: « Et tradam Ægyptum in manus hominum, dominorum asperorum. » De iis vero qui totum imperium obirent, summumque jus obtinerent, id quod sequitur, pro quo Aquila ait: « Et rex corroboratus, potestatem obtinebit in eis. » Symmachus autem, « Et rex fortis jus in illos habebit. » Sic autem ipse regnum Romanorum arbitror vocatum esse, quo tanquam freno ac vinculo impediti, non solum Ægyptii omnium hominum superstitiosissimi, sed reliqui quoque universi homines, nihil possunt jam audentve contra Salvatoris nostri Ecclesiam oblatrare. **300** Post hæc, in eadem prophetia ordine sequuntur obscuriora quædam, et nodis ac difficultatibus implicita, quæ longioris atque altioris, ob figuram qua enuntiata sunt, interpretationis indigeant, quibus quidem nos per otium, cum tempus aderit, aptam expositionis lucem adhibere non gravabimur, ubi Deo favente divinarum promissionum rationem absolverimus.

A ἀρχόντων φάσκον· « Καὶ] παραδώσω Αἴγυπτον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων κυρίων σκληρῶν· » περὶ δὲ τῶν τὴν καθ' ὅλου διεπόντων ἀρχὴν τὸ ἑξῆς, ἀνθ' οὗ ὁ Ἀκύλας φησὶ, « Καὶ βασιλεὺς κεκραταιωμένος ἐξουσιάσει ἐν αὐτοῖς· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ βασιλεὺς ἰσχυρὸς ἐξουσιάσει αὐτῶν. » Οὕτω δὴ τὴν Ῥωμαίων ἡγοῦμαι κεκλῆσθαι βασιλείαν, ὑφ' ἧς, ὥσπερ χαλινῷ καὶ δεσμῷ, πεπεδημένους, οὐ μόνον τοὺς πάντων ἀνθρώπων δεισιδαιμονεστάτους Αἰγυπτίους, ἀλλὰ καὶ τοὺς λοιποὺς πάντας ἀνθρώπους μηδὲν δύνασθαι τολμᾷν κατὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἐκκλησίας δυσφημεῖν. Μετὰ ταῦτα προφητεύεται τούτοις ἑξῆς σκοτεινότερά τινα, καὶ δι' αἰνιγμάτων μακροτέρας καὶ βαθυτέρας τῆς κατὰ τροπολογίαν δεόμενα ἑρμηνείας, ἃ δὴ ἐπὶ σχολῆς κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν τῆς B προσηκούσης τεύξεται διηγήσεως, ἐπὰν σὺν Θεῷ τὸν περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ἀποδώσωμεν λόγον.

CAPUT XXI.

Ab eodem. — Bonorum promissio ad eam, quæ prius deserta erat, ex gentibus collectam Ecclesiam, et ad afflictas vexatasque animas manifestus Dei adventus, et salutares miraculorum prodigiorumque ostentationes.

« Lætare, deserta sitiens, exsultet deserta, et floreat ut lilium: et efflorebunt, et exsultabunt deserta Jordanis. Et gloria Libani data est ei, et honor Carmeli; et populus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem Dei. Convalescite manus remissæ, et genua dissoluta: consolamini pusillanimes intellectu, convalescite, ne timete. Ecce Deus noster judicium reddit, et reddet: ipse veniet, et salvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient: tunc saliet et cervus, claudus, et plana erit lingua mutorum. Quoniam erupit in deserto aqua, et convallis in terra sitienti: et erit quæ caret aqua in stagna, et in terram sitientem fons aquæ erit [11]. » Hoc etiam in loco palam salutaris Dei canitur adventus, qui multa bona sit allaturus; surdis enim auditum, et cæcis visum, præterea claudis et linguam impeditam habentibus, medelam prædicitur redditurus: quæ omnia non alias exitum invenerunt, nisi postquam Salvator noster Jesus Christus advenit, a quo et cæcorum oculi aperti sunt, et surdi auditum receperunt; quid vero dicere opus est, quam multi per illius discipulos, et soluta membra habentes, et muti et claudi, naturales sanationes recuperaverint? **301** quamque alii innumerabiles, qui variis ægritudinum languorumque generibus vexarentur, ab illo et curatione

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ἀγαθῶν ἐπαγγελία τῇ πρὶν ἐρήμῳ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, καὶ ταῖς κεκακωμέναις ψυχαῖς ἐμφανὴς Θεοῦ παρουσία, σωτήριοί τε παραδοξοποιΐαι.

C « Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω ἔρημος, καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον· καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου. Καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου, καὶ ὁ λαός μου ὄψεται τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸ ὕψος τοῦ Θεοῦ. Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα παρακαλέσατε· οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδώσει· αὐτὸς ἥξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα ἀκούσονται· τότε ἁλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ χωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων. Ὅτι ἐῤῥάγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῇ διψώσῃ· καὶ ἔσται ἡ ἄνυδρος εἰς ἕλη, καὶ εἰς τὴν D διψῶσαν γῆν πηγὴ ὕδατος ἔσται. » Κἀνταῦθα διαῤῥήδην Θεοῦ ἄφιξις θεσπίζεται σωτήριος, καὶ πολλῶν ἀγαθῶν αἰτία· κωφοῖς γοῦν ἴασις, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψις, προσέτι τε χωλοῖς καὶ τὴν γλῶτταν συνδεδεμένοις θεραπεία ἔσεσθαι προφητεύεται· ἃ καὶ τέλους ἔτυχεν οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ὑφ' οὗ καὶ τυφλῶν ἀνεῴχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ κωφοὶ τὴν ἀκοὴν ἀπειλήφασι. Τί δεῖ λέγειν, ὅσοι καὶ διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν παρειμένοι, καὶ κωφοὶ, καὶ χωλοὶ τὰς κατὰ φύσιν βάσεις ἀπελάμβανον; ἄλλοι τε μυρίοι ποικίλαις νόσοις καὶ μαλακίαις τετρυχωμένοι τῆς παρ' αὐτοῦ θεραπείας τε καὶ σωτηρίας ἠξιοῦντο, κατά τε τὴν ἔνθεον τῆς προφητείας

[11] Isa. xxxv, 1-7.

A πρόῤῥησιν, καὶ κατὰ τὴν ἀψευδεστάτην τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων μαρτυρίαν. Ἔρημον δὲ ἐν τούτοις ὁ λόγος, αἰνίττεται τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, ἣν πάλαι Θεοῦ ἔρημον οὖσαν διὰ τῶν ἐν χερσὶν εὐαγγελίζεται. Καὶ ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῇ ἐρήμῳ φησὶν ὁ λόγος, δοθήσεσθαι τὴν δόξαν τοῦ Λιβάνου. Λίβανον δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἀλληγορικῶς σύνηθές ἐστιν ἀποκαλεῖν, ὡς ἐπὶ καιροῦ διὰ τῶν ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς ἀποδείξεων παραστήσομεν. Ἐν δὴ οὖν τῇ τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίᾳ, τῇ δηλωθείσῃ ἐρήμῳ, λέγω δὴ τῇ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, τὴν δόξαν τοῦ Λιβάνου δοθήσεσθαι ἡ προκειμένη διδάσκει πρόῤῥησις. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου, » ὁ μὲν Ἀκύλας φησί· « Διαπρέπεια τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ Σαρὼν, αὐτοὶ ὄψονται δόξαν Κυρίου· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Εὐπρέπεια τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ πεδίου, αὐτοὶ ὄψονται B τὴν δόξαν Κυρίου. » Καὶ ὁ Θεοδοτίων δὲ, « Ὡραιότης, φησὶ, τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ Σαρὼν, αὐτοὶ ὄψονται τὴν δόξαν Κυρίου· » δι' ὧν αἰνίττεσθαι ἡγοῦμαι τὴν προφητείαν οὐ τὴν Ἱερουσαλὴμ, οὐδὲ τὴν Ἰουδαίαν, ἀλλὰ τὴν τῶν ἐθνῶν χώραν καταξιωθήσεσθαι τῆς ἐνθέου γνώσεως. Ὁ γοῦν Κάρμηλος, καὶ ὁ καλούμενος Σαρὼν τόποι τῶν ἀλλοφύλων ὑπῆρχον ἐθνῶν. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς λέξιν· καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ εἰσέτι σήμερον οἱ πρὶν τὰς ψυχὰς πεπηρωμένοι, ὡς ξύλα, καὶ λίθους, καὶ τὴν λοιπὴν ἄψυχον ὕλην, δαίμονάς τε περιγείους, καὶ πνεύματα πονηρὰ, ἀντὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων προσκυνεῖν, οἵ τε τὰ ὦτα τῆς διανοίας κεκωφωμένοι, καὶ σκάζοντες, καὶ παρειμένοι τὸν πάντα ἑαυτῶν βίον, τούτων ἁπάντων καὶ τῶν ἄλλων παθῶν τε καὶ ἀῤῥωστημάτων διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰη- C σοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας εἰσέτι καὶ νῦν ἀπαλλάττονται, πολὺ κρείττονος ἢ κατὰ σῶμα ἰάσεως καὶ ὠφελείας ἀξιούμενοι, καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ Λόγου παρουσίας ἐναργῆ τὴν θείαν καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον δύναμιν ἐπιδεικνύμενοι.

et salute digni judicati, utrumque consecuti sint bonum, cui rei et divina prophetiæ prædictio, et ab omni mendacio alienissimum sacrorum Evangeliorum testimonium, indubitatam fidem facit. Desertam vero in his verbis oraculum significat eam quæ de gentibus collecta est, Ecclesiam, quæ cum antea sine Deo esset, per eos de quibus nunc agitur, Evangelium accipit. Præterea idem oraculum ait, huic desertæ dandam esse gloriam Libani. Libanum autem figurate Jerusalem appellari consuetum est, sicut suo tempore per eas demonstrationes, quas de divina Scriptura conficiam, probaturus sum : itaque in ipsius Dei ad homines adventu, illi desertæ, de qua dictum est, Ecclesiæ, inquam, quæ de gentibus collecta est, gloriam Libani dandam esse, propositum docet oraculum. Pro eo autem quod dictum est, « et honor Carmeli, » Aquila quidem convertit, « Splendor Carmeli et Saron, ipsi videbunt gloriam Domini. » Symmachus vero, « Decor Carmeli et campi, ipsi videbunt gloriam Domini. » Theodotion autem : « Species, inquit, Carmeli et Saron, ipsi videbunt gloriam Domini. » Quibus verbis significare arbitror prophetiam, non ipsam Jerusalem neque Judæam, sed ipsarum gentium terram, cui divina cognitio exhibenda sit. Carmelus enim, et qui vocatur Saron, externarum gentium loca erant. Et hæc quidem ad verbum, ad sensum vero interpretantibus, dicendum erit, quod ii qui prius animis excæcati erant, adeo ut ligna et lapides et reliquam animæ expertem materiam, necnon dæmonas circum terram versantes, aliosque spiritus depravatos, loco summi Dei colerent, quique auribus intelligentiæ obsurduerant; et claudicantes solutique omni vita erant, his omnibus malis aliisque et perturbationum et ægritudinum generibus, per Salvatoris nostri Jesu Christi doctrinam etiam nunc liberantur, et multo præstantiorem quam ea est, quæ ad corpus pertinet, salutem opemque recipiunt, et Dei Verbi ad homines adventus divinam et plus quam humanam virtutem detegunt ac demonstrant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ὁ πρῶτος καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τῶν ὅλων Δημιουργὸς, ὑπὸ Κυρίου τοῦ Πατρὸς καὶ νῦν ἀπεστάλθαι ἑαυτὸν ὁμολογεῖ.

« Ἄκουέ μου, Ἰακὼβ, καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐγὼ καλῶ· D ἐγώ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγώ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ἡ χείρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡ δεξιά μου ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν. » Καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Ἔχεις κἀνταῦθα καὶ τὸν ἀποστελλόμενον, καὶ τὸν ἀποστέλλοντα, δηλαδὴ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων, συνήθως δὶς Κύριον ὀνομαζόμενον.

302 CAPUT XXII.

Ab eodem. — Quemadmodum primum sempiternumque Dei Verbum, ipse universi Opifex a Domino Patre etiam nunc se missum esse confitetur.

« Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco : ego sum primus, et ego sum in sempiternum : et manus mea fundavit terram, dextera mea firmavit cœlum [20]. » Et adjungit paulo post : « Et nunc Dominus misit me et Spiritus ejus [21]. » Habes igitur hic quoque Dominum, qui mittitur et qui mittit, Patrem videlicet ac Deum universi, qui consuevit bis Dominus nominari.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀπελέγχει, ὅτι δὴ ἐλθόντα αὐτὸν οὐ παραδέξονται, οὐδὲ καλοῦντι ὑπακούσονται, ὁποῖά τε πείσεται πρὸς αὐτῶν.

« Οὕτω λέγει Κύριος· Ποῖον τοῦτο τὸ βιβλίον

CAPUT XXIII.

Ab eodem. — Quemadmodum ipse Dominus Judæorum gentem redarguit, eo quod venturum ipsum suscepturi non sint, neque vocanti sibi auscultaturi, et quæ passurus sit ab eis.

« Sic dicit Dominus, Qualis est hic liber repudii

[20] Isa. XLVIII, 13. [21] ibid. 16.

matris vestræ, quo dimisi eam? aut cui debitori vendidi vos? ecce peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris emisi matrem vestram, quoniam veni, et non erat homo; vocavi, et non erat qui audiret. Nunquid non potest manus mea liberare? aut nunquid non possum eripere [22]? » Deinde in eadem prophetia paululum progressus: « Ego vero, inquit, non contumax sum, neque contradico: tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas: faciem vero meam non averti a probro sputorum [23]. » Ipse Dominus, cum in his verbis suum ad homines adventum fateatur, redarguit **303** populum Judæorum, quod venientem eum suscepturi non sint, neque vocanti auscultaturi, et hanc, quasi seipsum defendens, causam illorum ipsorum rejectionis docet fuisse: nam « Quoniam veni, inquit, et non erat in vobis homo, vocavique et nullus erat, qui audiret: idcirco, inquit, peccatis vestris venditi estis, » tanquam ipsi per vos ipsos meæ vocationis repudiatores exstiteritis, neque vero ipse vobis libellum repudii dederim. Hæc autem evidentissime ad eum populum qui ad circumcisionem pertinet, directa sunt, et simul ea, quæ illi contra ipsum in passione ausi sunt, significat, dicens: « Tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas, » et quæ sequuntur. Hæc quoque per otium a nobis justa interpretatione explanabuntur.

A τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; ἢ τίνι ὑπόχρεῳ πέπρακα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων. Μὴ οὐχὶ ἰσχύει ἡ χείρ μου τοῦ ῥύσασθαι; ἢ οὐκ ἰσχύω τοῦ ἐξελέσθαι; » Εἶτ' ἐπὶ τῆς αὐτῆς προφητείας ὑποβάς, « Ἐγὼ δὲ, φησὶν, οὐκ ἀπειθῶ, οὐδὲ ἀντιλέγω. Τὸ νῶτόν μου ἔδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων. » Αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τούτων τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν σαφῶς ὁμολογῶν, ἀπελέγχει τὸν Ἰουδαίων λαὸν, ὅτι μὴ ἐλθόντα αὐτὸν καταδέξονται, μηδὲ καλοῦντι ὑπακούσονται. Καὶ τοῦθ' ὥσπερ ἀπολογούμενος, αἴτιον τῆς αὐτῶν ἐκείνου ἀποβολῆς γεγονέναι διδάσκει. B « Ἐπεὶ γὰρ ἦλθον, φησὶ, καὶ οὐκ ἦν ἐν ὑμῖν ἄνθρωπος, ἐκάλεσά τε, καὶ οὐδεὶς ἦν ὁ ὑπακούων· διὰ τοῦτο, φησὶ, ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, » ἅτε αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν ἀποστάται τῆς ἐμῆς κλήσεως καταστάντες, ἀλλ' οὐχ ἐμοῦ βιβλίον ὑμῖν ἀποστασίου δεδωκότος. Σαφῶς δὲ ταῦτα πρὸς τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν ἀποτείνεται. Ὁμοῦ δὲ τὰ περὶ τὸ πάθος τετολμημένα αὐτοῖς δηλοῖ λέγων· « Τὸν νῶτόν μου δέδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα, » καὶ τὰ τούτοις ἑξῆς. Καὶ ταῦτα ἐπὶ σχολῆς τῆς προσηκούσης τεύξεται ἑρμηνείας.

CAPUT XXIV.

Ab eodem. — Quemadmodum ipse qui in prophetis olim canebat Dominus, venturus ad homines, et ipsis oculis inspiciendus, et a gentibus cognoscendus, exspectaretur.

« Hæc dicit Dominus: Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus, idcirco cognoscet populus meus in die illa, quod ego sum, ipse qui loquor, adsum, ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, quoniam auditam faciet salutem tuam dicens: Sion, rex tuus erit Deus. Vox custodientium te exaltata est, et cum voce simul lætabuntur, quoniam oculis ad oculos videbunt, quando miserebitur Dominus Sion: erumpant lætitiam simul deserta Jerusalem, quoniam miseratus est Dominus ipsam, et liberavit Jerusalem, et revelabit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, et videbunt omnia extrema terræ salutem a Deo nostro [24]. » His ipsis deinceps adnexa est sub uno et eodem contextu, de passione Christi prophetia, quam item per otium expositurus sum. Cum vero unus et idem sit Dominus, qui ait in particula ante hanc proxime exposita, ad ipsum Judaicum populum: **304** « Peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram, quoniam veni, et non erat homo; vocavi, et non erat qui audiret [25]; » in his de quibus nunc agitur verbis, ad eosdem ait: « Propter vos nomen meum blaspbe-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

C *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ ἐν τοῖς προφήταις πάλαι θεσπίζων Κύριος ἥξειν εἰς ἀνθρώπους, καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς θεαθήσεσθαι, καὶ τοῖς ἔθνεσι γνωσθήσεσθαι μελλήσει.*

« Τάδε λέγει Κύριος· Δι' ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι· διὰ τοῦτο γνώσεται ὁ λαός μου ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅτι ἐγώ εἰμι, αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρειμι, ὡς ὥρα ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοὴν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθά· ὅτι ἀκουστὴν ποιήσει τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιὼν, βασιλεύσει σου ὁ Θεός. Φωνὴ τῶν φυλασσόντων σε ὑψώθη, καὶ τῇ φωνῇ ἅμα εὐφρανθήσονται, ὅτι ὀφθαλμοῖς πρὸς ὀφθαλμοὺς ὄψονται, ἡνίκα ἂν ἐλεήσῃ Κύριος τὴν Σιών. Ῥηξάτω εὐφροσύνην ἅμα τὰ ἔρημα Ἱερουσαλὴμ, ὅτι ἠλέησε D Κύριος αὐτὴν, καὶ ἐρρύσατο Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἀποκαλύψει τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Τούτοις ἑξῆς ἐπισυνῆπται ὑφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἱρμὸν ἡ περὶ τοῦ πάθους Χριστοῦ προφητεία, ἣν καὶ ἐπὶ σχολῆς ἐκθήσομαι. Εἷς δὲ ὢν καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος ὁ φήσας ἐν τῇ πρὸ ταύτης περικοπῇ πρὸς τὸν Ἰουδαίων λαόν· « Ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος, ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων· » διὰ τῶν ἐν χερσὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς φησι· « Διὰ ὑμᾶς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν

[22] Isa. L, 1. [23] ibid. 5-6. [24] Isa. LII, 5-10. [25] Isa. XXX, 1-2.

τοῖς ἔθνεσιν.» Εἶθ' ὡς ἔχων ἕτερον παρ' αὐτοὺς λαὸν, ἐπιφέρει· «Διὰ τοῦτο γνώσεται ὁ λαός μου τὸ ὄνομά μου·» διδάσκει τε, ὅτι μὴ ἕτερος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἐν τοῖς προφήταις λαλήσας Κύριος ἐπιδημήσει ποτὲ τῷ βίῳ, λέγων· «Ἐγώ εἰμι, αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρειμι.» Τὸ δὲ, «Ὡς ὥρα ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοὴν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ἀκουστὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιὼν, βασιλεύσει σου ὁ Θεὸς,» σαφέστερον οἱ λοιποὶ ἐκδεδώκασιν ἑρμηνευταί· ὁ μὲν Ἀκύλας εἰπὼν, «Τί ὡραιώθησαν ἐπὶ τὰ ὄρη πόδες εὐαγγελιζομένου, ἀκουτίζοντος εἰρήνην, εὐαγγελιζομένου ἀγαθὸν, ἀκουτίζοντος σωτηρίαν, λέγοντος τῇ Σιών· Ἐβασίλευσεν ὁ Θεός σου;» καὶ ὁ Σύμμαχος φήσας· «Τί εὐπρεπεῖς ἐπὶ τῶν ὀρέων πόδες εὐαγγελιζομένου, ἀκουστὴν ποιοῦντος εἰρήνην, εὐαγγελιζομένου ἀγαθὰ, ἀκουστὴν ποιοῦντος σωτηρίαν, λέγοντος τῇ Σιών· Ἐβασίλευσεν ὁ Θεός σου;» ἀντὶ δὲ τῶν, «Φωνὴ τῶν φυλασσόντων σε ὑψώθη, καὶ τῇ φωνῇ ἅμα εὐφρανθήσονται· ὅτι ὀφθαλμοὶ πρὸς ὀφθαλμοὺς ὄψονται·» ὁ μὲν Σύμμαχος οὕτως ἡρμήνευσε· «Φωνὴ τῶν σκοπῶν σου ἐπῆραν φωνὴν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ αἰνέσουσιν· ὀφθαλμοφανῶς γὰρ ὄψονται.» Λέγοιντο δ' ἂν ἐν τούτοις σκοποὶ οἱ ἱεροὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι, οἳ καὶ, ὀφθαλμοφανῶς ἰδόντες τὸν προφητευόμενον, ὕψωσαν αὐτῶν τὴν φωνὴν εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κηρύξαντες. Σιὼν δὲ καὶ Ἱερουσαλὴμ τὴν ἐν τοῖς τόποις εὐαγγελιζομένην οἶδεν ἐπουρανίους ὁ Ἀπόστολος, δι' ὧν φησιν· «Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν·» καὶ, «Προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει.» Λέγοιτο δ' ἂν Σιὼν καὶ ἡ εἰς πάντα τὸν ἐπὶ γῆς τόπον διὰ Χριστὸν συστᾶσα Ἐκκλησία, ὡς καὶ Ἱερουσαλὴμ πᾶν τὸ θεοσεβὲς τόπισμα, ὃ καὶ παρὰ μόνοις Ἰουδαίων τοῖς πάλαι τὸ πρὶν συνεστὸς εἰς ἐρημίαν διὰ τὰς δυσσεβείας αὐτῶν περιτέτραπται· εἶτ' αὖ πάλιν τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀνανεώσεως ἔτυχε διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας· Διὸ φησὶν ἡ προφητεία· «Ῥηξάτω εὐφροσύνην ἅμα τὰ ἔρημα Ἱερουσαλήμ· ὅτι ἠλέησε Κύριος αὐτὴν, καὶ ἐῤῥύσατο Ἱερουσαλήμ.» Οὐκ ἂν δὲ ἁμάρτοις τὴν παντὸς ἁγίου καὶ θεοφιλοῦς ψυχὴν, καθὸ μὲν ἐπῆρται τῷ βίῳ, τὸ πολίτευμα ἔχουσα ἐν οὐρανοῖς, σκοποῦσα τὰ ὑπερκόσμια, Σιὼν ὀνομάζων (ἑρμηνεύεται γὰρ *σκοπευτήριον*)· καθὸ δὲ ἐν εὐσταθείᾳ καὶ γαλήνῃ παθῶν καθέστηκεν, Ἱερουσαλὴμ αὐτὴν ἀποκαλῶν· *ὅρασιν* γὰρ *εἰρήνης* μεταληφθὲν τοὔνομα σημαίνει. Τούτοις ἀκολούθως ἡ τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὴν εὐσέβειαν τοῦ Θεοῦ κλῆσις ἐναργέστατα δηλοῦται διὰ τοῦ, «Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος ὁ Θεὸς τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν· καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.» Βραχίονα δὲ τοῦ Θεοῦ μὴ ἄλλον εἶναι τοῦ Λόγου, καὶ τῆς Σοφίας, καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅς ἐστιν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νόμιζε. Τοῦτο γοῦν ἐκ πολλῶν παραστῆσαι ῥᾴδιον. Ἔχεις δὲ καὶ ἐν Ἐξόδῳ τὸν Ἰσραὴλ βραχίονι Θεοῦ ῥυσθέντα τῆς ὑπ' Αἰγυ-

A matur in gentibus.» Deinde quasi habens alium præter illos populum, adjungit: «Idcirco cognoscet populus meus nomen meum.» Deinde docet quod non alius, sed ipse qui in prophetis loquebatur Dominus, versabitur olim in hac vita, his verbis: «Ego sum, ipse qui loquor, adsum.» Illud autem: «Ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, auditam faciam salutem tuam, dicens: Sion, rex tuus erit Deus,» manifestius reliqui converterunt interpretes: Aquila quidem in hunc modum: «Quid speciosi facti sunt super montes, pedes evangelizantis? ejus qui audire facit pacem? ejus qui nuntiat bonum, qui audire facit salutem, dicentis ipsi Sion: Regnavit Deus tuus?» Symmachus vero: «Cur decentes in montibus pedes
B evangelizantis? auditam facientis pacem, evangelizantis bona, auditam facientis salutem? dicentis ipsi Sion: Regnavit Deus tuus?» pro eo vero quod est: «Vox custodientium te exaltata est, et cum voce simul lætabuntur, quoniam oculis ad oculos videbunt,» Symmachus quidem sic interpretatus est: «Vox speculatorum tuorum extulerunt vocem, in id ipsum laudabunt, palam enim oculis videbunt.» Dici porro in his speculatores videntur, sacrosancti Salvatoris nostri apostoli, qui palam oculis intuiti eum, de quo prophetæ loquebantur, extulerunt vocem suam in totum terrarum orbem, illum ipsum prædicantes. Ipsam vero Sion ac Jerusalem quæ in locis evangelizatur, in cœlo agnovit ipse Apostolus, illis verbis: «Superior autem Jerusalem libera
C est, quæ est mater nostra [26],» et: «Accessistis ad Sion montem et ad civitatem Dei viventis Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam [27].» Dici vero Sion poterit etiam ea, quæ in omnem terræ locum, per Christum constituta est Ecclesia, quemadmodum Jerusalem omne pium ac religiosum civile institutum, quod cum apud solos veteres Judæos olim exsisteret, in solitudinem propter ipsorum impietates conversum est, deinde rursus renovationem in melius consecutum est, per Christi Salvatoris nostri adventum. **305** Quapropter ait prophetia: «Erumpant lætitiam simul deserta Jerusalem, quoniam miseratus est Dominus ipsam, et liberavit Jerusalem.» Cæterum, nusquam sane aberres, si uniuscujusque
D viri sancti Deoque amici animam, quatenus quidem supra hanc vitam elata est, quippe cum in cœlo suum jus civitatis habeat, contempleturque ea quæ ipso mundo sunt superiora, Sion nomines (nam ex interpretatione *speculatorium* significat); quatenus autem in bono statu et quiete perturbationum constituta est, Jerusalem eamdem appelles. Illud enim nomen conversum, *visionem pacis* significat. Ordine posthac Dei ad veram religionem vocatio gentium, evidentissime declaratur illis verbis: «Et revelabit Dominus Deus brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, et videbunt omnes fines terræ salutem a Deo nostro.» Porro bra-

[26] Galat. iv, 26. [27] Hebr. xii, 22.

chium Dei neutiquam aliud esse arbitreris quam Verbum et Sapientiam, et ipsum Dominum, qui est Christus Dei. Hoc enim ex multis ostendere facile est. Habes præterea in *Exodo*, Israel ab Ægyptiaca servitute liberatum brachio Dei. Ipsum igitur illud brachium Dei, quod veteri populo salutem manifestissime attulit, omnibus gentibus aperiendum ac detegendum, tanquam id quod prius occultum esset, præsens prophetia significat. Salutem vero quam dicit « visuros omnes terræ fines, » et quam superius indicavit cum dixit : « Auditam faciam salutem tuam, » cito apud Hebræos ipso Jesus nomine appellari.

A πτίοις δουλείας. Αὐτὸν δὴ ἐκεῖνον τὸν βραχίονα τοῦ Θεοῦ τὸν ἀναφανέντα σωτῆρα τοῦ πάλαι λαοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀποκαλυφθήσεσθαι, ὡς ἂν τὸ πρὶν ἐπικεκρυμμένον, ἡ παροῦσα σημαίνει προφητεία. Τὴν δὲ σωτηρίαν, ἣν φησιν « ὄψεσθαι πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς, » καὶ ἣν ἀνώτερον ἐδήλου λέγων, ὅτι « Ἀκουστὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, » ἴσθι τῇ Ἑβραίων φωνῇ τῷ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματι προσαγορεύεσθαι.

CAPUT XXV.

Ab eodem. — Quod rursus Dominus, ipsum plane Dei Verbum, venturus et gentes congregaturus caneretur.

« Ecce Dominus ut ignis veniet, et sicut tempestas currus ejus [28], » et quæ sequuntur. « Dixit Dominus: Et ego opera eorum et cogitationem eorum scio, et ego venio congregare omnes gentes et linguas, et venient et videbunt gloriam meam, et relinquam eis signum, et emittam ex eis qui salvati fuerint ad gentes, **306** in Tharsis, et Phud, et Lud, et Mosoch, et Thobel, et in Græciam, et ad insulas remotas, ad eos qui non audierunt nomen meum, neque viderunt meam gloriam, et nuntiabunt mea opera in gentibus [29]. » Planissime etiam in his Domini adventus ad homines indicatur; et quoniam hic dictum est, illum ut ignem venturum, merito Salvator noster ait : « Ignem veni mittere in terram, et quid volo si jam accensus est [30]? » Currus vero ejus, stipantes ipsum divinas potestates inservientesque ipsi sanctos angelos, commode dixeris, de quibus illud dictum est : « Et accesserunt angeli et ministrabant ei [31], » sanctos item ejusdem apostolos ac discipulos, quibus invectum divina atque invisibili virtute Dei Verbum, omnem permeavit terrarum orbem. Potest etiam aliter dici ad verbum : Ignem et currus una cum ejus adventu denuntiari, propter eam, quæ Jerusalem oppressit, obsidionem post Salvatoris nostri adventum : post quem haud multo, templum quidem ipsum igne incensum est, et extremam pertulit vastationem. Urbs vero circumdata est curribus et exercitibus bellicis; post quem casum etiam ea quæ de cunctis gentibus prædicta fuerant, huic prophetiæ consentaneum finem sortita sunt. Cæterum, quis non admiretur audiens Dominum per prophetam dicentem : « Venio congregare omnes gentes et linguas, » cum videat in omni, quæcunque ab hominibus habitatur, terra, per Salvatoris nostri Jesu Christi adventum ac vocationem, conventus gentium in Christi nomine celebrari, linguasque omnium nationum omni genere sermonis unum Deum ac Dominum invocantes? Denique post omnia hæc quis inspiciens omnes, quicunque in Christi fidem venerunt, salutari signo pro annuli nota utentes, non merito obstupescat, si audiat tanto ante ipsum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὖθις Κύριος, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐρχόμενος, καὶ τὰ ἔθνη συνάξειν θεσπίζεται.

B « Ἰδοὺ Κύριος ὡς πῦρ ἥξει, καὶ ὡς καταιγὶς τὰ ἅρματα αὐτοῦ· » καὶ ἑξῆς· « Εἶπε Κύριος· Κἀγὼ τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ τὸν λογισμὸν αὐτῶν ἐπίσταμαι, καὶ ἔρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰς γλώσσας, καὶ ἥξουσι, καὶ ὄψονται τὴν δόξαν μου. Καὶ καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖον, καὶ ἐξαποστελῶ ἐξ αὐτῶν σεσωσμένους εἰς τὰ ἔθνη, εἰς Θαρσὴς, καὶ Φοὺδ, καὶ Λοὺδ, καὶ Μοσὸχ, καὶ Θοβὲλ, εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς τὰς νήσους τὰς πόῤῥω, οἳ οὐκ ἤκουσάν μου τὸ ὄνομα, οὐδ' ἑωράκασί μου τὴν δόξαν, καὶ εὐαγγελοῦσί μου τὰ ἔργα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Ἄντικρυς καὶ ἐν τούτοις ἡ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσία δηλοῦται. Καὶ ἐπειδήπερ εἴρηται, ὡς πῦρ ἥξειν, εἰκότως φησὶν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν· « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη; » Ἅρματα δὲ C αὐτοῦ τὰς δορυφορούσας αὐτὸν θείας δυνάμεις, καὶ τοὺς ἐξυπηρετουμένους αὐτῷ ἱεροὺς ἀγγέλους, εἴποις ἂν, περὶ ὧν εἴρηται· « Καὶ προσῆλθον ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ· καὶ τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητὰς, οἷς ἐποχούμενος ἐνθέῳ καὶ ἀοράτῳ δυνάμει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὴν πᾶσαν διέδραμεν οἰκουμένην. Λέγοιτο δ' ἂν καὶ ἄλλως πρὸς λέξιν· Πῦρ καὶ ἅρματα καταγγέλλεσθαι σὺν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ διὰ τὴν καταλαβοῦσαν πολιορκίαν τὴν Ἱερουσαλὴμ μετὰ τὴν ἐς ἡμᾶς ἄφιξιν, μεθ' ἣν οὐκ εἰς μακρὰν ὁ μὲν νεὼς αὐτὸς ἐπυρπολεῖτο, καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμεινεν ἐρημίαν, ἡ δὲ πόλις ἐκυκλώθη ὑπὸ ἁρμάτων καὶ στρατοπέδων πολεμικῶν, μεθ' ἃ καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων προηγγελμένα συμφώνως τῇ προφητείᾳ τέλους D ἔτυχε. Τίς δ' οὐκ ἂν θαυμάσειεν ἀκούων τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· « Ἔρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰς γλώσσας, » ὁρῶν καθ' ὅλης τῆς τῶν ἀνθρώπων γῆς διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίας τε καὶ κλήσεως τὰς τῶν ἐθνῶν συναγωγὰς ἐπ' ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ συγκροτουμένας; τάς τε γλώσσας ἁπάντων τῶν ἐθνῶν ἐν παντοίαις διαλέκτοις ἀνθρώπων τὸν ἕνα Θεὸν, καὶ Κύριον ἐπικαλουμένας; καὶ ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις, τίς θεώμενος τῷ σωτηριώδει σημείῳ πάντας τοὺς εἰς Χριστὸν πεπιστευκότας, σφραγῖδι χρωμένους, οὐκ ἂν εὐλόγως καταπλαγείη ἀκούων πρόπαλαι τοῦ Κυρίου εἰρηκότος· « Καὶ ἥξουσι καὶ ὄψονται τὴν δόξαν μου,

[28] Isa. LXVI, 15. [29] ibid. 18, 19. [30] Luc. XII, 49. [31] Matth. IV, 11.

καὶ καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖον; » Ἐν μέρει μὲν A οὖν ἐντεῦθεν ἤδη κατὰ τὴν προτέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρῶμεν τῶν θείων χρησμῶν τὰ ἀποτελέσματα· γένοιτο δ' ἂν ἐντελῆ ταῦτα καὶ κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν, ὅτε πάντα τὰ ἔθνη ὄψονται τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐρχόμενόν τε αὐτὸν ἐξ οὐρανῶν μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. Ἀναχθείη δ' ἂν εἰς ἐκεῖνο καιροῦ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἐν τῇ προῤῥήσει δηλουμένων, ὥσπεροῦν συστήσομεν κατὰ τὴν οἰκείαν ὑπόθεσιν. Τοσούτων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος συνειλεγμένων περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους θεσπιζομένης ἔσεσθαι παρουσίας Θεοῦ, ἑξῆς ἂν εἴη ἐπισυνάψαι ὁποῖός τις ὁ τρόπος τῆς προτέρας αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον παρόδου γενήσεσθαι προανεφωνεῖτο.

Dominum dixisse: « Et venient et videbunt gloriam meam, et relinquam in eis signum? » Jam inde igitur saltem in parte, secundum priorem Salvatoris nostri ad homines adventum, ipsis oculis intuemur divinorum oraculorum eventa. Cæterum eadem hæc plenius absolventur in secundo et glorioso ejusdem adventu, quando omnes gentes videbunt gloriam ejus, venientemque ipsum de cœlo cum **307** potestate et gloria multa. Referri vero ad illud tempus etiam reliqua poterunt quæ in ipso oraculo prædicta sunt, quemadmodum quidem nos proprio atque huic rei dicato opere ostensuri sumus. Cum igitur ad hunc usque locum hæc tam multa collegerimus, de eo, qui olim canebatur futurus, Dei ad homines adventu, sequitur ut his adjungamus quisnam modus in iisdem oraculis prædiceretur futurus prioris ejusdem ad humanam vitam accessus.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ.

—

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER SEPTIMUS.

—

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΕΒΔΟΜΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ. B

308 *HÆC INSUNT IN SEPTIMO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.*

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεσθαι, καὶ σὺν ἀνθρώποις ἐπὶ γῆς πολιτεύσεσθαι, δύο τε ταῦτα μέγιστα τεκμή-

PROŒMIUM.

Cum proximo libro Deum ad homines venturum, et cum hominibus in terra versaturum, duoque

hæc maxima signa illius adventus futura: gentium per totum orbem ad accipiendam veram Dei notitiam, vocationem, et Judaicæ gentis propter incredulitatem in illum, ruinam ac solitudinem, ex propheticis vocibus didicerimus, ibidemque inspexerimus, **309** quem tandem exitum invenerint ea quæ prædicta fuerant, ipse deinceps ordine, in hoc septimo *Evangelicæ Demonstrationis* volumine, modum contemplari conabimur, secundum quem ait se ad homines commigrasse. Jam inde igitur videamus, quisnam modus Dei ad homines migrationis caneretur futurus, et ubinam gentium oriturus prædiceretur, et de quo genere profecturus sanctorum hominum vocibus ferretur.

CAPUT I.

Ab Isaia. — Quisnam modus accessus Domini ad homines.

Prædictio Judæorum incredulitatis erga Christum, et signum eis a Domino datum. Fuit autem illud: Virgo generans Deum; sub cujus generatione universalis Judæorum nationis purgatio canebatur; et sicut externi et hostes regionem illorum occupabunt, et quemadmodum quæ ante desertum fuit, agriculturam sortita divinam, fecunda erit. Ecclesia ex gentibus collecta hunc ostendente modum quemadmodum divinus evangelista Joannes, plus quam humana voce de Salvatore ac Domino nostro, de ipso, inquam, Dei Verbo disserens, sacramque illius Scripturam narrationemque aggrediens, una cum ipsa de illa theologia ejusdem ad homines accessum, per assumptum corpus exponit, sic dicens: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum [32]. » Hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt: atque his deinceps adjungens: « Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis [33]. » Ita divino Spiritu afflatus propheta, cum Deum de Virgine genitum esset nuntiaturus, visionem antea quamdam illius gloriæ contemplatur, talemque theologiam describit: « Vidi Dominum Sabaoth sedentem super solio excelso et sublimi, et plena erat domus gloria ejus, et seraphim stabant circum eum, sex alæ uni, et sex alæ alteri, et duabus quidem tegebant faciem, duabus autem velabant pedes, et duabus volabant, et **310** clamabant alter ad alterum, et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus [34]. » Et deinceps adjungit: « Et audivi vocem Domini dicentis: Quem mittam, et quis ibit ad populum hunc. Et dixi: Ecce ego, mitte me. Et dixit ad me: Vade, et dic populo huic: Auditu audietis, et non intelligetis: et intuentes intuebimini, et non videbitis. Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, ne quando videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos,

[32] Joan. I, 1. [33] ibid. 14. [34] Isa. VI, 1-3.

A ρια τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἔσεσθαι· κλῆσιν ἐπ' ἀναλήψει τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν, ἀπόπτωσίν τε καὶ ἐρημίαν διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπιστίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι διὰ τῶν προφητικῶν φωνῶν μεμαθηκότες, ἐπισκεψάμενοί τε κατὰ τὸ αὐτὸ ὁποίου τέλους ἔτυχε τὰ προηγορευμένα, ἑξῆς καὶ ἀκολούθως ἐν ἑβδόμῳ τούτῳ συγγράμματι τῆς *Εὐαγγελικῆς* **Ἀποδείξεως** τὸν τρόπον ἐπιθεωρῆσαι πειρασόμεθα, καθ' ὃν φησιν αὐτὸν τὴν εἰς ἀνθρώπους ποιήσασθαι πάροδον. Φέρε οὖν ἐντεῦθεν ἤδη σκοπήσωμεν, ὁποῖός τις ὁ τρόπος ἔσεσθαι τῆς τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας ἐθεσπίζετο, καὶ ποῦ γῆς γεννηθήσεσθαι προεκηρύττετο, ἀπὸ ποίου τε γένους προελεύσεσθαι ἐβοᾶτο.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀπὸ τοῦ Ἠσαΐου. — Τίς ὁ τρόπος τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας.

Πρόῤῥησις τῆς εἰς Χριστὸν ἀπιστίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ σημεῖον αὐτοῖς ἀπὸ Κυρίου διδόμενον. Ἦν δὲ τοῦτο· Παρθένος Θεὸν γεννῶσα, ἐφ' οὗ τῇ γενέσει καθαίρεσις παντελὴς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐθεσπίζετο, καὶ ὡς ἀλλόφυλοι καὶ πολέμιοι τὴν χώραν αὐτῶν καθέξουσι, καὶ ὡς ἡ πρὶν ἔρημος τῆς ἐνθέου τυχοῦσα γεωργίας, εὐφορήσει· τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας τοῦτον δηλουμένης τὸν τρόπον· ὥσπερ ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, μείζονι ἢ κατὰ ἄνθρωπον μεγαλοφωνίᾳ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν θεολογῶν, αὐτὸν δὴ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τῆς γε ἱερᾶς C Γραφῆς αὐτοῦ ἀπαρχόμενος, ὁμοῦ τῇ θεολογίᾳ καὶ τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ εἰς ἀνθρώπους παρίστησιν ἐπιδημίαν· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, » φήσας· τούτοις ἑξῆς ἐπάγων· « Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. » Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ὁ θεσπέσιος προφήτης Θεοῦ ἐκ Παρθένου γεγεννημένον μέλλων ἀνακηρύττειν, τὴν ἔνδοξον αὐτοῦ θεοπτείαν προθεωρεῖ, ὧδε τὴν θεολογίαν ὑπογράφων· « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαὼθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, καὶ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ σεραφὶμ εἱστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ· ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνὶ, καὶ ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνί· καὶ ταῖς μὲν δυσὶν ἐκάλυπτον τὸ πρόσωπον, ταῖς δὲ δυσὶ κατεκάλυπτον τοὺς πόδας· D ταῖς δὲ δυσὶν ἐπέταντο. Καὶ ἐκέκραγον ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον, καὶ ἔλεγον· Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαὼθ, πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἤκουσα τῆς φωνῆς Κυρίου λέγοντος· Τίνα ἀποστελῶ, καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον; Καὶ εἶπα· Ἰδοὺ ἐγώ εἰμι, ἀπόστειλόν με. Καὶ εἶπε πρὸς μέ· Πορεύθητι, καὶ εἰπὸν τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Καὶ εἶπα· Ἕως πότε, Κύριε,

Καὶ εἶπεν· « Ἕως ἂν ἐρημωθῶσι πόλεις, παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖσθαι, καὶ οἶκοι παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπους. » Ποῖον δὲ θεμιτὸν φάσκειν τὸν προφήτην ἑωρακέναι Κύριον; ἢ ὃν τοῖς περὶ τὸν Ἀβραὰμ προπάτορσιν ὦφθαί τε καὶ ὡμιληκέναι ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἀπεδείξαμεν; Τοῦτον γὰρ ὁμοῦ Θεὸν καὶ Κύριον, καὶ δὴ ἄγγελον εἶναι, καὶ ἀρχιστράτηγον δυνάμεως Κυρίου προμεμαθήκαμεν. Μέλλων τοιγαροῦν τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδον ὁ παρὼν λόγος θεσπίζειν, τὴν ἔνθεον αὐτοῦ προθεωρεῖ βασιλείαν, δι' ἧς φησιν ἑωρακέναι αὐτὸν καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ θρόνος αὐτοῦ ἐκεῖνος ὁ καὶ ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀγαπητοῦ ψαλμῷ δεδηλωμένος, κατὰ τό· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, » ἐφ' ὃν καὶ ὁ ἀνωτάτω τῶν ὅλων ποιητὴς Θεὸς Πατήρ τε αὐτοῦ ὡς ἂν μονογενεῖ καὶ ἀγαπητῷ καθέζεσθαι παρεκελεύετο, λέγων· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Συνίστησι δὲ ταύτην ἡμῶν τὴν εἰς τοὺς τόπους ἑρμηνείαν Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστὴς, ὃς, παραθέμενος τὰς προκειμένας τοῦ Ἡσαΐου φωνὰς, ἐν αἷς εἴρητο· « Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, » ἐπιφέρει περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγων· « Ταῦτα εἶπεν Ἡσαΐας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐμαρτύρησε περὶ αὐτοῦ. » Ἰδὼν δὴ οὖν ὁ προφήτης τὴν ἐπὶ τοῦ πατρικοῦ θρόνου τῆς ἐνθέου δόξης τε καὶ βασιλείας ἵδρυσιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τῷ τε ἁγίῳ ἐπιθειάσας Πνεύματι, καὶ μέλλων ἑξῆς τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδον, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν ὑπογράφειν, προμαρτύρεται τὴν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν μέλλουσαν ἔσεσθαι γνῶσίν τε καὶ δοξολογίαν, τὰ σεραφὶμ εἰσάγων κυκλοῦντα αὐτὸν καὶ φάσκοντα· « Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » Τίνα δ' ἂν εἴη τὰ σεραφὶμ, τὰ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ δορυφοροῦντα, ἢ τάχα ἴσως ἀγγέλων καὶ θείων δυνάμεων χοροὶ, ἢ καὶ προφητῶν καὶ ἀποστόλων; ἑρμηνεύεται γὰρ τὰ σεραφὶμ *ἀρχὴ στόματος αὐτῶν*. Τοιοῦτοι δὲ οἱ προφῆται καὶ ἀπόστολοι, ὧν διὰ τοῦ στόματος ἡ ἀπαρχὴ γέγονε τοῦ σωτηρίου κηρύγματος· διὸ ταύτης ἔτυχον τῆς προσηγορίας, ὧν καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αἱ δυνάμεις, πτέρυγες ὠνομασμέναι, τὰ μὲν πρῶτα καὶ τὰ ὕστατα τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου γνώσεως ἐπικρύπτουσιν, ὡς ἄῤῥητα καὶ ἀκατάληπτα ὄντα τὴν φύσιν, τὰ δὲ μέσα τῆς περὶ αὐτοῦ οἰκονομίας ἐκφαίνουσιν, ὅτι δὴ μόνα γνωστὰ ταῦτα ἀνθρώπων φύσει, τῶν ἐπέκεινα καὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἐν ἀποῤῥήτοις σεσιγημένων. Καὶ δυνάμεις δὲ θεῖαι καὶ οὐράνιοι εἶεν ἂν, διὰ τὸ σεραφὶμ ἑρμηνεύεσθαι *ἐμπρησμοί*· διὸ εἴρηται· « Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. » Κεκράγασι δὲ οὗτοι καὶ βοῶσιν ἕτερος τῷ ἑτέρῳ κατὰ τὴν οἰκείαν δύναμιν, τὴν ἁγιότητα τοῦ θεολογουμένου παριστῶντες, καὶ τόγε πάντων παραδοξότατον, θεολογοῦντες. Ὅτι μὴ μόνος καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ πάντα πλήρη τυγχάνει τῆς δοξολογίας αὐτοῦ,

A et dixi : Quousque, Domine? Et dixit : Donec desertæ sint civitates, eo quod non sit qui inhabitet : et domus, eo quod non sint homines [35]. » At enim quem tandem Dominum fas est dicere visum fuisse a propheta præter eum, quem et Abrahæ, et reliquis Abrahæ similibus priscis patribus visum fuisse, et cum iisdem locutum esse, in prioribus libris ostendimus? Hunc enim pariter et Deum et Dominum, et item angelum esse, et primum imperatorem copiarum Domini, antea didicimus. Cum ergo præsens oraculum esset illius ad homines commigrationem prædicturum, divinum antea illius regnum contemplatur, ubi ait se vidisse illum sedentem in solio excelso, et sublimi. Hoc autem illius solium illud esse existimandum est, quod in B Psalmo de dilecto ostensum est. in illis verbis : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi [36], » super quam supremus et universi conditor Deus, et ipsius Pater, ipsum tanquam unicum ac dilectum sedere jubebat, dicens : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum [37]. » Confirmat vero hanc nostram in hos locos interpretationem, Joannes evangelista, qui postquam citavit proxime expositas Isaiæ voces, in quibus dictum est : « Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, » adjungit de Christo, et dicit : « Hæc dicit Isaias, quando vidit gloriam ejus, et testificatus est de eo [38]. » Cum ergo vidisset propheta Salvatoris nostri super paterna divinæ ma- C jestatis ac regni sede collocationem, divinoque ipso esset Spiritu instinctus, essetque deinceps ejusdem ad homines accessum, ortumque de Virgine descripturus, prius testificatur eam, **311** quæ in omnem terram perventura erat, cognitionem, et gloriæ prædicationem, ipsa seraphim inducens, quæ circum illum starent, ac dicerent : « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus. » Sed quænam existimanda sunt hæc seraphim, Christum Dei stipantia? Num forsitan angelorum ac divinarum potestatum chori, an vero prophetarum atque apostolorum? nam seraphim si interpreteris, *initium oris ipsorum* audias. Tales vero et prophetæ et apostoli, per quorum os, D instar primitiarum, initium salutaris prædicationis factum est, ex quo appellationem hanc sortiti sunt, sicut etiam sancti Spiritus potestates, quæ alæ nominatæ sunt, primas quidem atque extremas de Deo Verbo notitiæ partes occultant, tanquam eas quæ suapte natura neque dici neque comprehendi possint; quæ vero ipsius de illo dispensationis mediæ sunt, eas ostendunt, propterea quod sola hæc naturæ hominum cognoscibilia, cum ea quæ supra hæc et post hæc reliqua sunt, in arcanis habita sileantur. Præterea divinæ ac cœlestes potestates, poterunt item vocabulo seraphim intelligi, quatenus alia quadam ratione, seraphim ex inter-

[35] Isa. vi, 8-11. [36] Psal. xliv, 7. [37] Psal. cix, 1, 2. [38] Joan. xii, 40, 41.

pretatione, incendia significant, ex quo illud dictum est: « Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignis flammam [39]. » Clamant porro hi et vociferantur alter ad alterum pro suis quisque viribus, sanctitatem ejus, de quo ut de Deo loquitur propheta, commendantes, et quod omnium admiratione dignissimum est, theologice declarantes, quod non modo cœlum, et quæ in cœlo sunt, universa plena sunt majestate et gloria ejus, sed etiam omnis terra ejusdem facultatis ac virtutis est particeps, propter ejus, qui canitur de cœlo ad homines, descensum, de quo deinceps longius progressum oraculum vaticinatur, nec non et ortum de Virgine, et per hunc latius in omnem terram disseminatam gloriæ ejus celebrationem, denuntiat. Dominus autem Sabaoth ex interpretatione, est *Dominus exercituum*: is autem erit primus imperator exercituum Domini, quem in tertio ac vicesimo psalmo Dominum Sabaoth, divinæ rursus potestates appellant, ubi ejusdem de terra ad cœlum ascensum divinant, et canunt verbis illis: « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternæ, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus exercituum, ipse est rex gloriæ [40]. »
312 Hebraicus enim contextus hoc loco rursus Dominum Sabaoth illum vocat: et quoniam ipse est Rex gloriæ, et propter ejus adventum, futurum erat ut omnis terra impleretur gloria ejus, merito quod futurum erat, et in propheta, et in psalmo dictum est. In propheta quidem illis verbis: « Plena est omnis terra gloria ejus; » in psalmo autem initio statim ubi ait: « Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum, et omnes qui habitant in eo [41]. » His autem vaticinio comprehensis, deinceps progressus propheta testificatur quod licet omnis terra futura sit plena gloria ejus, attamen illum Judaica gens acceptura non sit. Itaque ait: Et dixit Dominus (ille videlicet qui visus fuerat Dominus Sabaoth), Quem mittam, et quis vadet ad populum hunc? Et dixi, Ecce ego sum, mitte me. Et dixit: Vade, et dic populo huic, auditu audietis et non intelligetis, et intuentes intuebimini, et non videbitis. Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, ne quando videant oculis suis, et auribus suis audiant, et corde intelligant, et convertantur et sanem eos. » Quibus verbis manifestissime canit futuram adversum se accusationem Judæorum, et quod intuebuntur quidem ipsum, non tamen animadvertent quis sit, quodque loquentem inter ipsos et docentem audient, non tamen etiam intelligent quisnam is sit qui cum ipsis loquatur, neque item quænam ea sint novæ doctrinæ præcepta quæ ipse illis tradet. Comprobat vero hujus oraculi eventum evangelista Joannes, qui de Salvatore nostro sic ait: « Cum autem tam multa signa fecisset coram eis, non crediderunt in eum, ut sermo Isaiæ prophetæ

A ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ γῆ τῆς αὐτῆς μετέχει δυνάμεως, διὰ τὴν ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ θεσπιζομένην κάθοδον, ἣν προϊὼν ἑξῆς ὁ λόγος προφητεύει, τὴν ἐκ Παρθένου γένεσιν καὶ τὴν διὰ ταύτης εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐφαπλωθεῖσαν δοξολογίαν αὐτοῦ κηρύττων. Κύριος δὲ Σαβαὼθ ἑρμηνεύεται *Κύριος τῶν δυνάμεων*· αὐτὸς δ' ἂν εἴη ὁ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου, ὃν καὶ ἐν κγ' ψαλμῷ Κύριον Σαβαὼθ αἱ θεῖαι πάλιν ἀποκαλοῦσι δυνάμεις, τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον αὐτοῦ θεσπίζουσαι, δι' ὧν φασιν· « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστιν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῆς δυνάμεως, αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Τὸ γοῦν Ἑβραϊκὸν πάλιν ἐνταῦθα Κύριον Σαβαὼθ
B αὐτὸν καλεῖ· καὶ ἐπειδήπερ αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, διά τε τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ ἔμελλε πᾶσα ἡ γῆ πληροῦσθαι τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰκότως τὸ μέλλον ἔσεσθαι ἔν τε τῷ προφήτῃ λέλεκται, καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ· ἐν μὲν τῷ προφήτῃ διὰ τοῦ, « Πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· » ἐν δὲ τῷ ψαλμῷ διὰ τῆς ἀρχῆς φασκούσης· « Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη, καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. » Τούτων τεθεσπισμένων, ἑξῆς ὑποβὰς ὁ προφήτης μαρτύρεται, ὅτι δὴ, εἰ καὶ πλήρης ἔσται πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ, ἀλλά γε τὸ Ἰουδαίων ἔθνος οὐ προσήσεται· διό φησι· « Καὶ εἶπε Κύριος, αὐτὸς δηλαδὴ ὁ τεθεωρημένος Κύριος Σαβαώθ· Τίνα ἀποστείλω; καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον; Καὶ εἶπα· Ἰδού εἰμι ἐγὼ, ἀπόστειλόν με. Καὶ
C εἶπε· Πορεύθητι, καὶ εἰπὸν τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. » Δι' ὧν ἄντικρυς θεσπίζει τὴν ἐσομένην εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, καὶ ὡς ὄψονται μὲν αὐτὸν, οὐ μὴν προσέξουσι, τίς εἴη· λέγοντός τε ἐν αὐτοῖς καὶ διδάσκοντος ἀκούσονται, οὐ μὴν καὶ συνήσουσιν οὐθ' ὅστις ὢν αὐτοῖς διαλέξοιτο, οὐθ' ἅπερ αὐτοῖς τῆς καινῆς διδασκαλίας παραδώσει μαθήματα. Μαρτυρεῖ δὲ τοῖς τῶν λόγων
D ἀποτελέσμασιν ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγων· « Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, ἵνα ὁ λόγος Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε· Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἡσαΐας· Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Ταῦτα εἶπεν Ἡσαΐας ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐμαρτύρησε περὶ αὐτοῦ. » Ἀναμφιλόγως οὖν ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀνήνεγκε τὴν ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ

[39] Hebr. I, 7. [40] Psal. XXIII, 7, 8. [41] ibid. 1.

θεοφάνειαν ὁ εὐαγγελιστής, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων λαὸν οὐ παραδεδεγμένον τὸν ἑωραμένον τῷ προφήτῃ Κύριον, κατὰ τὴν περὶ αὐτοῦ πρόῤῥησιν. Τῷ γοῦν προφήτῃ ἑωρακότι τὸν Κύριον Σαβαὼθ φησιν ὁ χρησμὸς εἰπεῖν τῷ Ἰουδαίων ἔθνει, ὅτι δὴ καὶ αὐτοὶ ὄψονταί ποτε τὸν αὐτὸν, ἀλλ' οὐ συνήσουσιν ὅστις εἴη, καὶ ἀκούσονται αὐτοῦ λέγοντος ἐν αὐτοῖς καὶ διδάσκοντος, ἀλλ' οὐ νοήσουσι, διὰ τὸ πεπωρῶσθαι αὐτῶν τὴν καρδίαν. Ταῦτ' οὖν ὁ Ἡσαΐας δι' ὧν παρεθέμεθα λέξεων θεσπίσας, ἐν ἱστορίας ἀφηγήσει πολεμίων ἔφοδον κατὰ τοῦ Ἄχαζ, ὃς ἐπεῖχε τότε τὰ τῆς βασιλείας τῶν Ἰουδαίων λαοῦ, ὑπογράφει, καὶ τὴν τῶν μὲν αἰσθητῶν πολεμίων καθαίρεσιν αὐτίκα, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν γενήσεσθαι σημαίνει· ὧν δὲ σύμβολα ἔφερε νοητῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν, δαιμόνων τινῶν, καὶ ἀφανῶν δυνάμεων, B περὶ ὧν ἀρχόμενοι τῆς ὅλης πραγματείας διεληλύθαμεν, ὡς οὐ μόνον τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ ἀνθρώπειον γένος ἐπὶ πᾶν εἶδος κακίας, καὶ ἐπὶ αὐτήν γε τὴν ἄθεον εἰδωλολατρείαν καταβεβληκότων, οὐκ ἄλλως τὴν ἧτταν ἔσεσθαι δηλοῖ ἢ διὰ μόνης τῆς θεσπιζομένης εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐξ ἀπειρογάμου Παρθένου σχῆνος ἀνθρώπειον ἀναληψομένου. Τίς δὲ αὐτῷ ἡ τούτου χρεία ἦν, καιρὸς ἂν εἴη διαλαβεῖν.

A impleretur, quem dixit : Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaias : Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum, ne videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos. Hæc dixit Isaias quando vidit gloriam ejus, et testificatus est de eo [41]. » Ergo absque controversia visionem illam Dei ad Christum retulit evangelista Joannes, et ad Judaicum populum, qui visum a propheta Dominum, quemadmodum ab illo ipso prædictum est, non suscepit. **313** Nam cum Dominum Sabaoth propheta vidisset, refert oraculum, quemadmodum ipsi præceperit, ut ad Judæos diceret : quod ipsi illum quidem aliquando videbunt, sed non intelligent quis sit, et audient illum loquentem inter ipsos et docentem, sed non percipient, propterea quod induratum erit cor eorum. Cum hæc igitur Isaias his quæ apposuimus, verbis canat, in historiæ modum hostium adversus Achaz impetum, qui tunc Judaici populi regnum obtinuerat, describit, et a visibilibus quidem hostibus ruinam brevi, neque haud multo post futuram significat. Quorum vero signa quædam duntaxat attulit (hi porro sunt intelligibiles atque invisibiles quidam hostes, dæmones utique ac sub visum non cadentes potestates, de quibus initio totius operis disseruimus, quod non solam Judaicam gentem, sed omne prorsus humanum genus, in omne malitiæ genus, ac denique in ipsum omni religioni contrarium simulacrorum cultum compulerint), hos non aliter vinci posse demonstrat, quam per unum, qui canitur Dei Verbi ad homines accessum, quod quidem Dei Verbum esset ex innupta Virgine humanum corpus assumpturum. Sed hujus illi quisnam usus fuerit, jam tempus esse videtur, ut latius inquiramus.

Τὰ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίας.

Ἐπειδὴ « δι' ἀνθρώπου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, χρῆν δήπου διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου τὴν κατὰ τοῦ θανάτου βραβευθῆναι νίκην, καὶ τὸ σῶμα τοῦ θανάτου σῶμα ζωῆς ἀναδειχθῆναι, καὶ τῆς ἁμαρτίας τὴν βασιλείαν ἐν τῷ θνητῷ σώματι τὸ πρὶν ἐνεργοῦσαν καταλυθῆναι, μηκέτι ἁμαρτίας αὐτοῦ, ἀλλὰ δικαιοσύνης κρατούσης· καὶ ἐπειδὴ διὰ τῶν τῆς σαρκὸς ἁμαρτημάτων πάλαι πρότερον ἡ πτῶσις ἐγίνετο πᾶσιν ἀνθρώποις, εἰκότως πάλιν δι' ἀναμαρτήτου, καὶ πάσης ἀχράντου κακίας τὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀνηγείρετο τρόπαια. Τίνων δὲ ἐχθρῶν ἢ τῶν πάλαι διὰ τῶν τῆς σαρκὸς ἡδονῶν καταπαλαιόντων τὸ ἀνθρώπειον γένος; καὶ ἄλλως δὲ ἐχρῆν, ἀνθρώποις Θεοῦ Λόγον ὁμιλεῖν μέλλοντα, καὶ σαρκὸς ἀκοαῖς τὰ τῆς εὐσεβείας μαθήματα παραδώσοντα, τερατείας τε καὶ παραδοξοποιίας ἀνθρώπων ὀφθαλμοῖς, Θεοῦ τε δύναμιν ἐναργῆ παραστήσοντα, μὴ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ συνήθους ἡμῖν ὀργάνου τοῦτο πρᾶξαι· ὅτι οὐδὲ πλέον οὐδὲν σωμάτων ὁρᾷν ἀνθρώπων δυνατὸν ἦν ὀφθαλμοῖς, οὐδ' ἀκούειν ἀκοὴν πλέον τι τοῦ διὰ γλώττης προφερομένου ἤχου. Ἵν' οὖν καὶ διὰ σωμάτων αἰσθήσεως τῆς τῶν νοητῶν καὶ ἀσωμάτων ἐννοίας ἐπιλαβώμεθα, τὸν ἡμῖν συγγενῆ καὶ γνώριμον λόγον αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος ἀνελάμβανε, καὶ πάντα γε δι' αὐτοῦ τὰ σωτήρια τοῖς αὐτηκόοις καὶ αὐτόπταις

C *Quæ spectant ad Salvatoris nostri adventum.*

Quia « per hominem mors intravit in mundum, ait Apostolus [42], » idcirco adversus mortem victoriam obtineri per eumdem hominem oportuit, et quod mortis fuerat corpus, vitæ corpus declarari, et peccati regnum, quod prius in corpore mortali vim suam exercebat, deleri usque adeo, ut non amplius illi peccatum, sed justitia dominaretur, et quoniam ex peccatis corporis, antea cunctis hominibus ruina facta est, merito rursus per omnis peccati expers corpus, omnique prorsus malitia intactum, tropæa adversus hostes erigenda fuerunt. Sed quos tandem hostes, nisi eos qui olim per corporeas voluptates humanum genus prosternebant? præterea cum Dei Verbum esset cum hominibus D collocuturum, et corporeis auribus præcepta de pietate traditurum, prodigiaque et miracula oculis hominum, **314** Deique virtutem evidenter atque aperte demonstraturum, non aliter quam per consuetum, nobisque familiare instrumentum, hoc facere ipsum oportuit, quoniam nihil quidem amplius, quam quæ corpora sunt, mortalibus oculis ut cerneremus, fieri poterat, neque ut auribus perciperemus, quam sonum, qui lingua proferri consuevit. Ut igitur corporeis quoque sensibus intelligibilium incorporearumque rerum notiones capere-

[41] Joan. XII, 37-41. [42] Rom. V, 12.

mus, eum qui nobis et cognatus et familiaris esset, ipse Deus Verbum assumpsit, omniaque per illum quæcunque salutaria essent, iis, qui ipsi audiebant, ipsique fidebant, tam quæ in divinis ipsius verbis, quam quæ in factis consisterent, exposuit. Atque hæc omnia administravit, nusquam ut nos simili ratione corporis necessitatibus illigatus, neque ipse quidquam aut deterius aut amplius sua ipsius divinitate perpetiens, neque vero ut anima hominis, ita ipse tali corpore impeditus, ut divina interim munera obire non posset, aut ubique adesse, qui Dei Verbum est, omniaque implet, per omnia penetrat, neque item aut sordibus ullis, aut corruptione, aut fœditate, ex eo corpore quod assumpsit inquinatus, propterea quod cum ipse natura sit expers et corporis, et carnis, et omnis materiæ, tanquam Dei Verbum, divina quadam virtute rationibusque ineffabilibus, omnem sustinuit dispensationem, quæ sua essent impertiens, non autem contra sibi vindicans, aut usurpans quæ aliena. Ergo cur ita hanc illius in corpore dispensationem formidare opus est, quando neque fœdatus est is qui fœdari non potest, neque ex carne assumpta inquinatus, qui non potest inquinari, neque vero propria corporis natura corruptus, cum ipsum sit Dei Verbum ab omni patiendi natura prorsus alienum? Quandone solis quidem radii dum cadavera et omnis generis corpora attingunt, quidquam omnino pati dicuntur? ab ipso autem divino Verbo etiam contra, quod corruptibile erat in melius commutatum est, sanctumque atque immortale, quemadmodum ipsius voluntas fuit, effectum est: quinetiam divinis sui Patris consiliis, atque actionibus, ipse interim inserviebat. Totum igitur hoc hominum amantissimus Deus Deique Verbum pro cunctorum hominum medela et salute, vocibus interim prophetarum consentanea gerens effecit, qui quidem prophetæ tanto ante a priscis usque temporibus, admirabilem ipsius de Virgine ortum testificati fuerant. Porro autem admodum necessario huic Christi ortui de Virgine, propheta anteponit id quod reddat attentum,
315 inclamans ad eos qui ipsa hæc audiant, illud: « Si non credideritis, non intelligetis; » cui deinceps adjungit ea quæ in hunc modum se habent: « Si non credideritis, non intelligetis. » — « Et adjecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum aut in excelsum. Et dixit Achaz: Non petam, neque tentabo Dominum. Et dixit: Audite jam, domus David: Num parum vobis est, hominibus exhibere certamen? et cur Domino exhibetis certamen? propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: ecce Virgo in utero capiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, priusquam cognoscat ipse, aut eligat mala, ut seligat bonum: quia prius quam cognoscat puer bonum aut malum, non est obediens malitiæ, ut seligat bonum. Et comprehendetur terra, quam tu times a

A τῶν ἐνθέων αὐτοῦ λόγων τε καὶ ἔργων προεβάλλετο. Καὶ ταῦτ' ἔπραττε ταῖς τοῦ σώματος ἀνάγκαις ὁμοίως ἡμῖν οὐδαμῶς καταδεσμούμενος, οὐδέ τι χεῖρον ἢ μεῖζον αὐτὸς ἑαυτοῦ τῆς θεότητος ὑπομένων, οὐδ' οὕτως ὥσθ' οἷα ἀνθρώπου ψυχὴ, τῷ σώματι παρεῖναι Θεοῦ Λόγον ὄντα, καὶ τὰ πάντα πληροῦντα, καὶ διὰ πάντων ἥκοντα· ἀλλ' οὐδὲ ῥύπον, ἢ φθορὰν, ἢ μίασμα, ἐξ ἧς ἀνείληφε σαρκὸς ἐπενηνεγμένος, ὅτι δὴ ἀσώματος ὢν τὴν φύσιν, καὶ ἄϋλος καὶ ἄσαρκος, οἷα Θεοῦ Λόγος, ἐνθέῳ δυνάμει καὶ λόγοις ἡμῖν ἀῤῥήτοις πᾶσαν ὑπῄει τὴν οἰκονομίαν, τῶν οἰκείων μεταδιδοὺς, ἀλλ' οὐκ ἀντεπαγόμενος τῶν ἀλλοτρίων. Οὐκοῦν τί φοβεῖσθαι χρὴ τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν, ἐπεὶ μὴ ἐμολύνετο ὁ ἀμόλυντος, μηδὲ ἐκ τῆς σαρκὸς ὁ ἀμίαντος ἐμιαίνετο, μηδὲ συνεφθείρετο τῇ τοῦ σώματος οἰκείᾳ
B φύσει ὁ ἀπαθὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος; ἐπεὶ μηδὲ ἡλίου πάθοιεν ἄν τι ἀκτῖνες νεκρῶν καὶ παντοίων σωμάτων ἐπαφώμεναι. Τῷ δὲ θείῳ Λόγῳ τοὔμπαλιν τὸ φθαρτὸν μετεσκευάζετο, καὶ ἅγιόν τε καὶ ἀθάνατον, ἃ τε καὶ ἦν αὐτῷ βουλητὸν, ἀπετελεῖτο. Ναὶ μὴν καὶ ταῖς ἐνθέοις τοῦ Πνεύματος βουλαῖς τε καὶ πράξεσι διηκονεῖτο. Τοῦτο οὖν ὅλον τῷ φιλανθρωποτάτῳ Θεῷ τε καὶ Θεοῦ Λόγῳ ὑπὲρ τῆς πάντων ἀνθρώπων θεραπείας τε καὶ σωτηρίας ταῖς τῶν προφητῶν ἀκολούθως ἐνηργεῖτο φωναῖς, ἄνωθεν ἐκ παλαιῶν χρόνων τὴν θαυμασίαν ἐκ Παρθένου γέννησιν αὐτοῦ προμαρτυρομέναις. Σφόδρα δὲ ἀναγκαίως ὁ προφήτης προτάττει τῆς ἐκ Παρθένου γενέσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐπιστρεφὲς, ἐπιφωνῶν ἄντικρυς τοῖς τούτων ἀκροωμένοις τὸ, « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε· » ᾧ ἐπιφέ-
C ρει ἑξῆς τὰ τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον· « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. » « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἄχαζ, λέγων· Αἴτησαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἄχαζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυΐδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀνθρώποις παρέχειν ἀγῶνα; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρὰ, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν· διότι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἀπειθεῖ πονηρίᾳ, τοῦ ἐκλέξασθαι
D τὸ ἀγαθόν. Καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ φοβῇ, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων. » Καὶ τὰ μὲν τῆς προφητείας ὧδέ πῃ εἶχεν· ἐπιστῆσαι δὲ ἄξιον τῷ τοῦ λόγου προοιμίῳ μαρτυρομένῳ τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ὅτι, ἐὰν μὴ πιστεύσωσιν, οὐδὲ μὴ συνῶσι. Καὶ ἀναγκαίως χρῆν ἐπισημήνασθαι, δεικνύντας, ὅτι μὴ μόνον συνέσεως, ἀλλὰ καὶ πίστεως δεῖ τοῖς ἐντευξομένοις, καὶ οὐ μόνον πίστεως, ἀλλὰ καὶ συνέσεως. Ὅθεν οἱ ἐκ περιτομῆς μὴ πιστεύσαντες εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, εἰσέτι καὶ νῦν τούτων ἀκροώμενοι, οὔπω καὶ εἰς δεῦρο συνῆκαν τὸν προφητευόμενον, ὥστε ἐπ' αὐτοῖς πρώτοις ἐπαληθεῦσαι τὴν πρόῤῥησιν· ἀκοῇ γὰρ τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητειῶν διὰ πάσης ἡμέρας ἀκούοντες, ὡσὶ διανοίας οὐκ ἀκούουσιν. Τῆς τε ἀγνοίας αὐτῶν αἴτιον οὐδὲν ἕτερον ἢ

ἀπιστίᾳ τυγχάνει, καὶ τοῦτο τῆς προῤῥήσεως ἀψευ- A δῶς περὶ αὐτῶν καὶ πρὸς αὐτοὺς ἀποφηναμένης. « Ἐὰν γὰρ, » φησὶ, « μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. » Ἀλλ' εἰ φαῖεν μὴ Παρθένον, νεᾶνιν δὲ ὠνομάσθαι ἐν τῇ Γραφῇ (οὕτω γάρ φασι φέρεσθαι παρ' αὐτοῖς), καὶ ποῖον ἂν γένοιτο, φήσομεν, σημεῖον ἐπαγγελίας Θεοῦ ἄξιον, εἰ συνήθως τίκτειν, οἷα καὶ πᾶσαι γυναῖκες, ἐξ ὁμιλίας ἀνδρὸς ἐν γαστρὶ λαβοῦσα νεᾶνίς τις ἔμελλε; Πῶς δὲ καὶ Θεὸς ἦν ὁ ἐξ αὐτῆς γεννώμενος; καὶ οὐχ ἁπλῶς Θεὸς, ἀλλ' *ὁ μεθ' ἡμῶν;* τοῦτο γὰρ σημαίνειν βούλεται τὸ Ἐμμανουὴλ, ὅπερ φησὶ δεῖν ὀνομάζειν τὸν γεννώμενον. « Ἰδοὺ γὰρ ἡ Παρθένος, φησὶν, ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· » ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, *μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός*. Ποῖος δὲ καὶ ἀγὼν Θεῷ, ἢ ποῖος ἂν εἴη κόπος, καὶ μόχθος ἐπὶ B συνήθει τρόπῳ γυναικὸς τικτούσης; Ἐν μὲν γὰρ τοῖς ἡμετέροις ἀντιγράφοις, ὑφ' Ἑβδομήκοντα ἀνδρῶν ἄνωθεν μὲν Ἑβραίων τὸ γένος, ἐπ' ἀκριβείᾳ δὲ τῆς πατρίου παιδείας δεδοκιμασμένων ἡρμηνευμένοις, ὧδέ πως φέρεται· « Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, ὃς κεκλήσεται *ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός*. » Τοῦτο γὰρ, ὡς ἔφην, δηλοῦν βούλεται τὸ Ἐμμανουὴλ ὄνομα. Ἐν δὲ τοῖς αὐτῶν Ἰουδαίων ἀντιγράφοις, κατὰ τὴν Ἀκύλου μεταβολὴν φερομένοις (προσήλυτος· δὲ ὁ Ἀκύλας ἦν, οὐ φύσει Ἰουδαῖος), ὅμως δ' οὖν καὶ κατ' αὐτὸν τοῦτον εἴρηται τὸν τρόπον· « Ἀκούσατε δὴ, C οἶκος Δαυῒδ· μήτι ὀλίγον ἀπὸ ὑμῶν μοχθοῦν ἄνδρας, ὅτι μοχθοῦτέ γε καὶ τὸν Κύριον Θεόν μου; Διὰ τοῦτο δώσει αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις ἐν γαστρὶ συλλαμβάνει, καὶ τίκτει υἱὸν, καὶ καλέσεις ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. » Παρὰ δὲ τῷ Συμμάχῳ ταῦθ' οὕτως ἔχει· (λέγεται δὲ ὁ Σύμμαχος Ἐβιωναῖος εἶναι· αἵρεσις δὲ ἦν οὕτω καλουμένων τινῶν Ἰουδαίων εἰς Χριστὸν πιστεύειν λεγομένων, ἐξ ὧν ὁ Σύμμαχος ἦν,) παρ' ᾧ καὶ αὐτῷ ταῦτα οὕτως ἔχει· « Ἀκούσατε, οἶκος Δαυῒδ· Μὴ οὐχ αὔταρκες ὑμῖν κοποῦν ἀνθρώπους, ὅτι κοποῦτε τὸν Θεόν μου; Διὰ τοῦτο δώσει αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ νεᾶνις συλλαμβάνει, καὶ τίκτει υἱὸν, καὶ καλέσεις ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. » Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τὸ σκληρὸν τοῦ τρόπου, καὶ πρὸς εὐσέβειαν δυσένδοτον, ἱδρῶτα καὶ D κόπον, μόχθον τε οὐ τὸν τυχόντα, καὶ ἀγῶνα παρεῖχε τοῖς πάλαι θεοφιλέσι προφήταις, τούτου χάριν, « Οὐχ αὔταρκες ὑμῖν, » φησὶ, « τοὺς προφήτας τοῦ Θεοῦ μοχθοῦν, καὶ ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; ἀλλ' ἤδη καὶ τὸν Θεόν μου κοποῦτε, καὶ ἀγῶνα παρέχετε καί γε τῷ Θεῷ μου; » Οὕτω γὰρ καὶ Θεοδοτίων ἐξέδωκεν. Ὁ γοῦν προφήτης ἰδίως ἑαυτοῦ Θεὸν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τῶν πρὸς οὓς ὁ λόγος, τὸν κοπούμενον καὶ ἐπὶ τὸν ἀγῶνα ἀποδυόμενον προσεῖπεν, οὐκ ἂν φήσας, Θεόν μου τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐν Ἰουδαίοις, παρ' οἷς ἐκ πατέρων τὸ περὶ τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν Θεὸν σέβας ἐφυλάττετο. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἀγὼν καὶ μόχθος,

[43] Isa. VII, 10-16.

A facie duorum regum [43]. » Et quæ quidem ad prophetiam pertinent, in hunc modum se habent. Diligentius vero attendere par est ipsius oraculi exordium, quod legentes admonet, si non crediderint, ne intellecturos quidem esse; et sane adnotare necesse fuit, atque ostendere, quod non solum intellectu, sed etiam fide iis qui lecturi sunt, opus sit, et vicissim, non solum fide sed etiam intellectu. Ex quo Judæi qui in Christum Dei non crediderunt etiam nunc hæc audientes, nondum tamen quis sit, de quo propheta loquitur intellexerunt, ut in ipsis primis veritatem suam probaverit vaticinium: auditu enim tota die prophetias de Christo audientes, auribus intelligentiæ non audiunt. Atque ipsorum ignorantiæ alia nulla est causa quam incredulitas, B cum ipsum hoc absque mendacio et de ipsis, et ad ipsos vaticinium, plane enuntiaverit: « Si enim non credideritis, inquit, ne intelligetis quidem. » Quod si dixerint non Virginem, sed puellam apud Scripturam nominatam esse (sic enim aiunt apud ipsos haberi), cujusmodi tandem signum hoc futurum dicemus, quod divina promissione sit dignum, si usitate, quemadmodum cæteræ omnes mulieres, ubi ex viri conjunctione prægnans evaserit, puella quæpiam fuit paritura? Quomodo præterea Deus erit qui ex illa nascatur, neque simpliciter Deus, sed *nobiscum Deus?* hoc enim significat vox Emmanuel, quo nomine ait esse vocandum illum qui nascetur: « Ecce enim, inquit, Virgo in utero C capiet, **316** et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel, » quod est, si quis interpretetur, *nobiscum Deus*. Cujusmodi autem certamen Deo, aut quis tandem labor, quæve difficultas objecta, si de more paritura fuit mulier? In nostris enim exemplaribus, quæ quicunque interpretati sunt, ii et genere ab Hebræis oriundi fuerunt, et patriæ ipsorum linguæ peritissimi, et in ea eruditione probatissimi, sic habetur: « Num parum vobis est, certamen exhibere hominibus? et cur Domino exhibetis certamen? propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo in utero capiet, et pariet filium, qui vocatur *nobiscum Deus*. » Hoc enim sibi vult, quemadmodum dixi, ipsa vox Emmanuel. In ipsis autem Judæorum exemplaribus, quæ secundum Aquilæ conversionem feruntur (adventitius D autem Aquila fuit, non natura Judæus), sed tamen etiam secundum hunc, hoc sane scriptum est modo: « Nunquid parum est a vobis fatigari viros? quod laborem exhibetis etiam Deo meo? Propter hoc dabit ipse vobis signum: Ecce puella in utero concipit, et parit filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel. » Apud Symmachum vero hæc ita se habent (porro Symmachus dicitur Ebionæus fuisse: secta autem hæc fuit Judæorum, qui eo nomine vocabantur, et in Christum credere dicebantur, ex quibus Symmachus fuit); apud ipsum hunc igitur hæc ita se habent: « Audite, domus David, nunquid

non satis vobis est fatigare homines, quod fatigatis Deum meum? propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum : Ecce puella concipit et parit filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel. » Quibus enim Judaicæ gentis mores asperrimi, et a pietate admodum abhorrentes, sudorem laboremque, ac fatigationem non vulgarem, atque certamen, antiquis illis Deo amicis prophetis exhibebant, idcirco, « non satis est, inquit, vobis, Dei prophetas affligere, hominibusque exhibere certamen, nisi jam etiam Deum meum fatigetis, eique exhibeatis certamen? » nec Deo simpliciter, sed Deo meo? Sic enim Theodotion quoque convertit. Propheta igitur suum peculiariter Deum, et non eorum ad quos sermo dirigebatur, eum qui vexaretur, et in certamen daretur, appellavit, qui quidem nunquam Deum meum dixisset eum qui apud Judæos supremus habetur, apud quos, quem a patribus rerum omnium conditoris Dei
317 cultum ipsi acceperant, is diligentissime servabatur, sed quod tandem esse potest certamen, quis labor, quæ fatigatio ejus Dei, de quo propheta loquitur, nisi illud ad hominum generationem accedere, et tum secundum nos, tum secundum Septuaginta interpretationem de Virgine nasci· secundum vero eam quæ apud juniores fertur Judæos, de puella? Cæterum apud Mosem quoque invenies eam, quæ absque controversia sit virgo, puellam appellari: siquidem eam quæ alii desponsata sit, alia vero repudiata, hac appellatione vocavit. Is præterea qui de tali femina sit edendus nomine Emmanuel, majore fertur potentia, quam omnium aliorum hominum, quippe qui eligat bonum prius quam cognoverit mala, et malitiæ non obtemperet boni eligendi gratia, eo magis quod hæc præstet non in virili jam, sed in puerili adhuc ætate constitutus; ex quo illud dictum est : Prius quam noverit puer bonum aut malum, non paret malitiæ, ut eligat bonum. » Quibus verbis prorsus quod ille de quo agitur nullam malitiam attigerit, demonstratur. Sed excellentiorem quoque denominationem, quam hominis ulla esse possit appellatio, nanciscitur is qui nobiscum est Deus: quare signum item quod de illo datur, profunditatem simul habere dicitur, et simul altitudinem: profunditatem quidem propter descensum ad homines, aut etiam usque ad mortem accessum: altitudinem vero propter divinitatis a profunditate restitutionem, aut etiam propter divinæ ejus substantiæ, quæ omni natura prior est, theologiam. Quis vero alius sit nobiscum Deus, quam is quem superioribus libris Deum Dominumque ostendimus? quique item Abrahæ quondam non alia quam hominis forma visus est? Quod si Judæi hæc ad Ezechiam referant filium Achaz, et dicant hunc esse qui patri suo futurus oraculo promittatur, videant quomodo nobiscum Deus fuerit Ezechias, aut quodnam signum sua majestate dignum, Deus in illo ostenderit: sed neque certamen ullum, neque labor in illius ortu Deo exhibitus est : præterea plane a prophetia excluditur,

A ἢ ὁ κόπος τοῦ προφητευομένου Θεοῦ, ἢ τὸ εἰς ἀνθρώπων γένεσιν ἐλθεῖν; κατὰ μὲν ἡμᾶς καὶ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἑρμηνείαν, ἐκ Παρθένου γεννώμενον, κατὰ δὲ τὴν νῦν παρὰ Ἰουδαίοις φερομένην, ἐκ νεάνιδος. Εὕροις δ' ἂν παρὰ Μωσεῖ καὶ τὴν ὁμολογουμένως Παρθένον νεᾶνιν προσηγορευμένην. Τὴν γοῦν ἑτέρῳ μεμνηστευμένην, ὑφ' ἑτέρου δὲ ἐκβεβιασμένην τούτῳ κέκληκε τῷ προσρήματι. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκ τῆς δηλουμένης τεχθησόμενος Ἐμμανουὴλ μείζονα ἢ κατὰ τὸν κοινὸν ἄνθρωπον ἐπιφέρεται δύναμιν, ἐκλεγόμενος τὸ ἀγαθὸν πρὶν ἢ γνῶναι πονηρὰ, καὶ ἀπειθῶν πονηρίᾳ, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν· καὶ ταῦτα οὐκ ἐν τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἡλικίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ παιδίου. Διὸ εἴρηται· « Πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἀπειθεῖ πονηρίᾳ, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ B ἀγαθόν· » δι' ὧν παντελῶς τὸ τῆς κακίας ἄπειρον τοῦ δηλουμένου παρίσταται. Ἀλλὰ καὶ κρείττονα ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἐπάγεται τὴν ἐπωνυμίαν ὁ μεθ' ἡμῶν ὑπάρχων Θεός· διὸ καὶ τὸ περὶ αὐτοῦ σημεῖον βάθος ἐλέγετο περιέχειν, ὁμοῦ δὲ καὶ ὕψος· βάθος μὲν διὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους κάθοδον, ἢ καὶ τὴν μέχρι θανάτου παρουσίαν, ὕψος δὲ διὰ τὴν ἔνθεον ἐκ τοῦ βάθους ἀποκατάστασιν, ἢ διὰ τὴν τῆς ἐνθέου προϋπάρξεως αὐτοῦ θεολογίαν. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ μεθ' ἡμῶν Θεὸς ἢ ὁ διὰ τῶν πρόσθεν ἀποδεδειγμένος Θεὸς Κύριος; ὁ καὶ τῷ Ἀβραὰμ οὐκ ἄλλως ἢ δι' ἀνθρώπου μορφῆς τεθεαμένος; Εἰ δ' ἀναφέροιεν ἐπὶ τὸν Ἐζεκίαν οἱ ἐκ περιτομῆς ταῦτα, τὸν τοῦ Ἄχαζ παῖδα, τοῦτον εἶναι φάσκοντες τὸν τῷ πατρὶ προσημαινόμενον, ἀλλ' οὔτε C ὁ μεθ' ἡμῶν Θεὸς Ἐζεκίας ἦν, οὔτε σημεῖον θεοπρεπὲς πέπρακταί τι ἐπ' αὐτῷ· ἀλλ' οὐδὲ ἀγὼν ἢ μόχθος τῷ Θεῷ ἦν περὶ τὴν ἐκείνου γένεσιν· καὶ ἄλλως παρὰ ταῦτα δείκνυται ὁ Ἐζεκίας ἀποκλειόμενος τῶν χρόνων τῆς προφητείας. Ταῦτα μὲν γὰρ βασιλεύοντος αὐτοῦ δὴ τοῦ πατρὸς Ἄχαζ περὶ μελλόντων ἐθεσπίζετο· ὁ δὲ Ἐζεκίας πρὸ τοῦ βασιλεῦσαι τὸν Ἄχαζ συνίσταται γεγεννημένος. Εἰ δὲ μὴ ἐπὶ τοῦτον ἀναχθείη τὰ τῆς προκειμένης προῤῥήσεως, πολλοῦ δεῖ ἐφ' ἕτερον τῶν παρὰ Ἰουδαίοις μετὰ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους γενομένων. Ἐπί γε μὴν τῆς τοῦ ἀληθοῦς Ἐμμανουὴλ, τοῦτ' ἔστι τοῦ γεγονότος μεθ' ἡμῶν Θεοῦ γενέσεως, καὶ ἐπὶ μόνης τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας· τῶν γὰρ δυεῖν βασιλέων καθῃρημένων, D κατελείφθη ἔρημος ἡ τῶν Ἰουδαίων γῆ, ὥσπερ ἔσεσθαί φησιν ὁ χρησμὸς εἰπών· « Καταλειφθήσεται ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων· » ὃ καὶ αὐτὸ ῥητῶς καὶ κατὰ λέξιν οὕτως ἂν ἀποδοθείη. Κατὰ γὰρ βασιλέα Ἄχαζ, καὶ Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμὼς, καὶ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους, βασιλεὺς Συρίας ὁ ἐν Δαμασκῷ, καὶ βασιλεὺς Ἰσραὴλ ὁ ἐν Σαμαρείᾳ, οὐχ ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ὁ τοῦ πλήθους τῶν Ἰουδαίων τῶν ἀποστάντων τοῦ θείου νόμου, συνθήκας πρὸς ἀλλήλους θέμενοι, τοὺς ὑπὸ τοῖς διαδόχοις τοῦ Δαυῒδ βασιλευομένους ἐπολιόρκουν. Τούτων οὖν ἀμφοῖν τὴν καθαίρεσιν ἡ προφητεία θεσπίζουσα, αὐτοὺς μὲν τοὺς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ Ἰουδαίους τε καὶ ἀλλοφύλους, κατὰ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ δεξιὰς ἀλλήλοις δεδωκότας, αὐτίκα μάλα διαλυθήσεσθαι καὶ ἀποχωρήσειν τοῦ πολέμου

φησί· τήν γε μὴν βασιλείαν αὐτῶν καὶ τὴν διαδοχὴν A εἰς τὸ παντελὲς καταλυθήσεσθαι, καὶ ἀποσβεσθήσεσθαι ἐπὶ τῆς τοῦ προφητευομένου, μεθ' ἡμῶν Θεοῦ, γενέσεως. Ἐπίστησον τοίνυν πότε ἡ Δαμασκηνῶν ὁμοῦ καὶ Ἰουδαίων κατελύθη βασιλεία, καὶ κατὰ ποίους χρόνους κατελείφθη ἡ γῆ τῶν Ἰουδαίων ἀβασίλευτος, καὶ αὐτή γε ἡ πρὶν πολλὰ δυναμένη Δαμασκηνῶν χώρα, μεγάλῃ χειρὶ τὸ παλαιὸν τῆς Συρίας ἁπάσης βασιλεύουσα. Ἐπὶ γὰρ τῆς τούτων καθαιρέσεως τὸν Ἐμμανουὴλ πάντως που γεννηθήσεσθαι εἰκὸς, καὶ τὸν προφητευόμενον ἐληλυθέναι. Εἰ μὲν οὖν τῶν δηλουμένων παρῆν ὁρᾷν συνεστώσας τὰς βασιλείας, οὐδὲν χρῆν περαιτέρω ζητεῖν, μόνον δὲ ἔτι καὶ νῦν εἰς μέλλοντα χρόνον ἀναρτᾷν τὰς ἐλπίδας· εἰ δὲ ἔργῳ προφανὴς ἡ καθαίρεσις τῶν εἰρημένων, ὡς μήτε ἐν Δαμασκῷ, μήτε ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς B φαίνεσθαι βασιλέα, πρόδηλον ὡς τέλους ἔτυχε τὸ λόγιον φῆσαν· « Καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων, ὧν σὺ φοβῇ, ἀπὸ προσώπου αὐτῶν· » τῶν βασιλέων, ἀντὶ τῶν βασιλειῶν ὠνομασμένων. Ὁ γοῦν Σύμμαχός φησιν· « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἀφ' ἧς σὺ ἐγκακεῖς, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς· » καὶ ὁ Ἀκύλας· « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ χθὼν, ἣν σὺ σικχαίνεις, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς. » Καὶ ὁ Θεοδοτίων δὲ τοῦτον ἡρμήνευσε τὸν τρόπον· « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ βδελύσσῃ, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς. » Ὁρᾷς ὅπως τὴν γῆν καταλειφθήσεσθαι ἀβασίλευτον θεσπίζει; Ποίαν δὲ γῆν, ἢ τὴν τῶν Δαμασκηνῶν, καὶ τὴν τοῦ Ἰσραήλ; τούτων γὰρ ἦσαν οἱ δύο βασιλεῖς, οἱ περὶ C ὧν ὁ λόγος· ὧν ὁ Ἄχαζ τὴν γῆν ἐσίκχαινεν, ἣ ἐβδελύσσετο, ἀποκάμνων ἢ ἐγκακῶν ἀπ' αὐτῆς. Πότ' οὖν τοῦτο γέγονε; τούτων γὰρ συμπερασθέντων, πᾶσα ἀνάγκη καὶ τὸ προλεγόμενον μέρος τῆς προφητείας εἰς ἔργον κεχωρηκέναι· τοῦτο δὲ ἦν τὸ τὴν Παρθένον τεκεῖν τὸν μεθ' ἡμῶν Θεόν. Καὶ δὴ πρόδηλον τοῖς τὰς ἱστορίας ἐξετάζουσιν, ὡς μέχρι μὲν τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπὶ τῆς Δαμασκοῦ συνειστήκει τὸ ἐκ προγόνων διαδοχῆς βασίλειον. Μέμνηται γοῦν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος Ἀρέτα τοῦ βασιλέως Δαμασκηνῶν· καὶ τοῦ Ἰουδαίων δὲ ἔθνους ἡ ἄτακτος, καὶ οὐ κατὰ νόμον εἰσέτι τότε διέμενε βασιλεία. Οὐ γὰρ ἀπὸ γένους Δαυῒδ ἔφερον τὴν τῆς ἀρχῆς διαδοχὴν Ἡρώδης καὶ οἱ μετ' D αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενόμενοι. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὸ εὐαγγελικὸν εἰς πάντας ἀνθρώπους τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου παιδὸς κήρυγμα, καταλέλειπται αὐτίκα ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τοῖν δυεῖν βασιλέων. Ἐξ ἐκείνου γὰρ τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας τῶν ἐθνῶν ἐπικρατησάσης, ἐλέλυτο μὲν καὶ πᾶσα ἡ κατὰ τοὺς τόπους ἐθναρχία τε καὶ πολιαρχία· τέλος δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ τῆς ἐν χερσὶν ἐλάμβανε προφητείας. Ῥητὰ μὲν οὖν τάδε· πρὸς δὲ διάνοιαν ὁ τῆς προφητείας λόγος ἁπάσης ψυχῆς τὸ εὐσταθὲς καὶ γαληναῖον, καὶ εἰρηναῖον σημαίνει τῆς τὸν γεννηθέντα Θεὸν αὐτὸν δὴ τὸν Ἐμμανουὴλ παραδεξαμένης. Ἑνὸς γὰρ Χριστοῦ καὶ τοῦ καταγγελθέντος πρὸς αὐτοῦ λόγου τῆς τῶν ἀνθρώπων

A ratione temporum Ezechias. Hæc enim ipso jam tum patre Achaz regnante futura canebantur. Ezechiam vero antequam regnum acceperit Achaz, genitum esse constat. Quod si ad hunc ea quæ ad propositum oraculum pertinent, minime referri possunt, multo minus ad alium quempiam eorum, qui apud Judæos post prophetiæ tempora exstiterint, præterquam ad ortum ejus, qui verus est Emmanuel, **318** hoc est ejus qui exstiterit vere nobiscum Deus, et ad unum Salvatoris nostri Dei Verbi ad homines accessum: duobus enim sublatis regibus, deserta et sola relicta est Judæorum terra, sicut oraculum ait futurum, dicens: « Relinquetur terra a facie duorum regum; » quod quidem ipsum etiam plane ad verbum sic demonstrabitur. Tem- B poribus enim regis Achaz, et Isaiæ filii Amos, quibus prophetia illa edita est, rex Syriæ qui Damasci, et rex Israel non is qui in Jerusalem, sed is qui Samariæ regnabat, et multitudini Judæorum, qui a divina lege defecerant, imperabat, fœdere inter se icto, eos quibus Davidis successores imperabant, obsidere cœperunt. Hosce igitur ambos cum prophetia tollendos atque evertendos canat, ipsos quidem illius temporis Judæos et externos, qui adversus populum Dei sibi dextras inter se dederant, e vestigio dissolvendos, et discessuros a bello prædicit; regnum tamen illud ac successionem eorum prorsus dissolutum exstinctumque iri, sub illius, de quo prophetia loquitur, nobiscum Dei, ortum. Attende igitur diligenter quo tempore C Damascenorum simul ac Judæorum dissolutum est regnum, et quando tandem relicta est terra Judæorum sine rege, necnon ipsa quæ prius multum poterat, magna manu quondam Syriæ universæ imperitans, Damascenorum regio. Namque sub horum eversionem atque interitum, ipsum Emmanuel prorsus oriturum fuisse par est, et cum de quo prophetia loquitur venturum. Si igitur horum ipsorum, de quibus dictum est, regna, adhuc stare intueri liceret, nihil amplius quærere opus esset, sed etiam nunc in futurum tempus spem omnem intendere. Sin autem reipsa constat ea de quibus dictum est, eversa sublataque esse, usque adeo ut neque in Damasco, neque in Judæa, nostris tempo- D ribus regem intueri liceat, quid amplius dubitandum est, oraculum suum finem accepisse, quod ait? « Et relinquetur terra a facie duorum regum, quos tu times a facie ipsorum; » quibus in verbis reges pro regnis nominati sunt. Siquidem Symmachus ita ait: « Relinquetur terra, a qua tu mala pateris, a facie duorum regum ipsius. » Aquila vero: « Relinquetur terra, quam tu fastidis, a facie duorum regum ipsius. » Theodotion quoque eodem interpretatus est modo· **319** « Relinquetur, inquit, terra quam tu abomi naris a facie duorum regum ipsius. » Cernis vaticinetur terram relinquendam esse sine rege. Sed quam tandem terram, nisi Damascenorum atque Israel? Horum enim duo reges erant, de qui-

A bus hic sermo est. Quorum terram Achaz fastidiebat sive abominabatur laborans, sive mala patiens ab ea. Quando igitur, quæso, hoc factum est? His enim confectis, necesse est prorsus eam prophetiæ partem, de qua hic dictum est, ad exitum pervenisse, hoc est Virginem, nobiscum Deum, peperisse. Et sane constat apud eos qui non indiligenter historias exploraverint, quemadmodum usque ad tempora Salvatoris nostri Jesu Christi, reges Damasci a majoribus suis acceptum imperium tenuerint. Nam sanctus quoque Apostolus Aretæ Damascenorum regis meminit, et Judaicæ gentis ad illud usque tempus, quamvis inordinatum et præter leges, regnum manebat. Non enim a genere David aut Herodes, aut qui post Herodem, Salvatoris nostri temporibus exstiterunt, regni successorem B ferebant. At vero post ejus adventum, postque de Virgine nati evangelicam in omnes homines prædicationem, terra continuo a facie duorum regum relicta est. Nam ex illo cum Romani omnium gentium imperium obtinuissent, solutus quidem est omnis per singula loca, tam gentium quam civitatum principatus, finemque una cum multis aliis, etiam ea quæ ad præsentem prophetiam pertinent, sortita sunt. Et hæc quidem ad verbum interpretantibus dicta sint. Ad sensum vero in hunc modum dicatur: hujus prophetiæ verba omnis animæ quæ Deum hunc natum, ipsum, inquam, Emmanuel susceperit, stabiles, tranquillos, pacificos significare mores. Uno enim Christo, et eo quod ab ipso nuntiatum est C verbo, humanæ animæ imperium obtinente, priores ejus hostes, duo impietatis modi fugati sunt: unus is, qui et simulacrorum cultum, et in multimodis opinionibus diversitatem hominibus suggerebat: alter is, qui in moribus perversitatem propagabat. Nam ii, qui dicti sunt corporales reges, horum notas et signa gestabant, e quibus unus Damascenis imperans, erroris, quo in simulacris colendis gentes tenebantur, erat imago: alter vero eorum, qui ab Jerusalem defecerant, qui videlicet a Dei legitima adoratione deciderant, figurate personam gerere videbatur. **320** Quod vero hæc ad sensum ex figura accipere oporteat, poterit quispiam etiam ex iis quæ sequuntur addiscere, ubi in diebus Emmanuel muscas quasdam atque apes, Judaicam gentem invasuras oraculum canit, alias quidem ab Ægypto, alias autem ab Assyriis, caput ac pedes et barbam Dominum abrasurum, hominem vero juvencam boum et duas oves nutriturum, et alia quædam sub unum atque idem tempus futura, quæ nullo modo ad verbum intelligi possunt, sed ad sensum duntaxat accipienda sunt; et hæc quidem in hunc modum se habent. Quod autem ea quæ sic scripta sunt, Salvatoris nostri Jesu Christi modum nascendi significaverint, ipse evangelista hoc pacto testificatur scribens: « Jesu Christi autem generatio sic erat: Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto. Joseph autem vir ejus, cum esset justus, et nollet eam traducere, voluit occulte dimittere eam. Hæc autem eo cogitante, ecce Angelus Domini in somnis apparet ei dicens: Joseph fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam. Quod enim in ea genitum est, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis ipsorum. Hoc autem totum factum est, ut impleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, *nobiscum Deus* [44]. » Sic sane secundum nos ea, quæ ad divinam prædictionem pertinent, ex ipso rerum eventu comprobantur: quippe, cum alia ratione, nunquam præ se veritatem prophetia latura esse videatur.

A ψυχῆς βασιλεύοντος, οἱ πρὶν ἀποπεφεύγασι πολέμιοι. δύο τρόποι δυσσεβείας, ὅ τε τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ τὴν ἐν πολυτρόποις δόγμασιν ἑτεροδοξίαν ὑποβάλλων ἀνθρώποις, καὶ ὁ τὴν ἐν ἤθεσι διαστροφὴν ἐνεργῶν. Τούτων δὲ οὖν ἔφερον οἱ πάλαι δηλούμενοι σωματικοὶ βασιλεῖς τὰ σύμβολα· ὧν ὁ μὲν Δαμασκηνῶν τῆς τῶν ἐθνῶν περὶ τὰ εἴδωλα πλάνης εἰκὼν ἦν, ὁ δ' ἕτερος τῶν ἀποστάντων τῆς Ἱερουσαλὴμ, δηλαδὴ τῶν ἀποπεπτωκότων τῆς κατὰ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ λατρείας. Ὅτι δὲ ταῦτα κατὰ διάνοιαν τροπικῶς ἀποδέχεσθαι προσήκει, μάθοι ἄν τις καὶ ἀπὸ τῶν ἑξῆς ἐπιλεγομένων, δι' ὧν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ μυίας τινὰς καὶ μελίσσας ἐπελεύσεσθαι τῷ Ἰουδαίων ἔθνει καὶ ὁ λόγος θεσπίζει, τὰς μὲν ἀπ' Αἰγύπτου, τὰς δὲ ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων, τὴν κεφαλὴν, B καὶ τοὺς πόδας, καὶ τὸν πώγωνα ἀποξυρήσειν· ἄνθρωπον δὲ δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα θρέψειν, καὶ ἄλλα τινὰ καθ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον ἔσεσθαι οὐδαμῶς πρὸς λέξιν νοούμενα, κατὰ μόνην δὲ διάνοιαν θεωρούμενα. Ταῦτα μὲν οὖν τοιαῦτα· ὅπως δὲ ἡ παροῦσα γραφὴ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως προεσήμαινε τὸν τρόπον, μαρτυρήσει ὧδέ πως ὁ εὐαγγελιστὴς γράφων· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γένεσις οὕτως ἦν· Μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσὴφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων παραδειγματίσαι αὐτὴν, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν. Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, C ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται αὐτῷ λέγων· Ἰωσὴφ υἱὸς Δαυῒδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου. Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου. Τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. » Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, *μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός*. » Οὕτω δὴ καθ' ἡμᾶς τὰ τῆς θείας προγνώσεως ἀπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως πιστοῦται, ἄλλως οὐκ ἂν τῆς προφητείας ἀληθοῦς ἀποφανθησομένης.

[44] Matth. I, 18-23.

Ἑξῆς δὲ τούτων τίνα καὶ ὁπόσα λέγεται ἔσεσθαι A ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, δῆλον δὲ, ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Ἐμμανουὴλ, φέρε, κατανοήσωμεν· « Συριεῖ, » φησὶ, « Κύριος μυίαις, αἳ κυριεύουσι μέρους ποταμοῦ Αἰγύπτου, καὶ τῇ μελίσσῃ, ἥ ἐστιν ἐν χώρᾳ Ἀσσυρίων, καὶ ἐλεύσονται, καὶ ἀναπαύσονται ἐν ταῖς φάραγξι τῆς χώρας, καὶ ἐν ταῖς τρώγλαις τῶν πετρῶν, καὶ εἰς τὰ σπήλαια, καὶ εἰς πᾶσαν ῥαγάδα, καὶ ἐν παντὶ ξύλῳ. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ξυρήσει Κύριος ἐν τῷ ξυρῷ τῷ μεγάλῳ, τῷ μεμισθωμένῳ πέραν τοῦ ποταμοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων, τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πώγωνα ἀφελεῖ. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, θρέψει ἄνθρωπος δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, καὶ ἔσται ἀπὸ τοῦ πλεῖστον ποιεῖν γάλα· φάγεται βούτυρον, ὅτι βούτυρον καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ B τῆς γῆς. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, πᾶς τόπος, οὗ ἂν ὦσι χίλιαι ἄμπελοι χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσονται καὶ εἰς ἄκανθαν, μετὰ βέλους καὶ τοξεύματος εἰσελεύσονται ἐκεῖ, ὅτι χέρσος καὶ ἄκανθα ἔσται πᾶσα ἡ γῆ, καὶ πᾶν ὄρος ἀροτριώμενον ἀροτριαθήσεται. Οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐκεῖ φόβος· ἔσται γὰρ ἀπὸ τῆς χέρσου σου καὶ ἀκάνθης εἰς βόσκημα προβάτου, καὶ καταπάτημα βοός. » Τοσαῦτα ἔσεσθαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἡ παροῦσα προφητεία περιέχει· ἅπερ ὁποίας ἔχεται θεωρίας ὥρα διελθεῖν, τὴν διάνοιαν ἐπιτεμνομένους. « Συριεῖ, » φησὶ, « Κύριος μυίαις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, αἳ κυριεύουσι μέρους ποταμοῦ Αἰγύπτου, καὶ τῇ μελίσσῃ, ἥ ἐστιν ἐν χώρᾳ Ἀσσυρίων· » ταῖς μὲν προτέραις εἰδωλολατρῶν ἀνδρῶν ψυχαῖς ἢ C καὶ δυνάμεσιν, ὡς οἶμαι, ἀκαθάρτοις καὶ ἀηδέσι μυίαις ὀνομαζομέναις, καὶ μυίαις Αἰγυπτιακαῖς, θυσίαις καὶ αἵμασιν εἰδώλων χαιρούσαις· τῇ δὲ μελίσσῃ ζώῳ κέντρον ἐπιφερομένῳ, βασιλεύειν τε καὶ βασιλεύεσθαι, καὶ πολεμεῖν ἐπισταμένῳ, ἀμύνεσθαί τε καὶ τιτρώσκειν εἰδότι τοὺς ἀνθισταμένους. Ταύτας οὖν ὁμοῦ συνελθούσας, τὰς μὲν ἐκ τῆς τῶν εἰδωλολατρῶν χώρας, τὰς δὲ ἀπὸ τῆς τῶν κατευθυνόντων γῆς (*κατευθύνοντες* γὰρ οἱ Ἀσσύριοι ἑρμηνεύονται), κελεύσει ὥσπερ σύρισμά τι τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων τῆς Ἰουδαίας ἁπάσης ἐπικρατήσειν διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ, φησί. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ἔθνη ἀλλόφυλα καὶ στρατιωτικὰ οἰκήσειν τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ τὴν Ἰουδαίαν γῆν· ὅπερ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν λευ- D κοτέροις ὀνόμασιν ἐθέσπιζεν, εἰπὼν, « Καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν· » ὃ καὶ τέλους ἔτυχε, μετ' οὐ πολὺν χρόνον τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φωνῶν, Ῥωμαίων τὴν πόλιν ἑλόντων, ἀλλοφύλους τε ἄνδρας αὐτόθι κατοικισάντων καὶ ἐπὶ τοῦ τόπου καταστησάντων. Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς Κύριος ξυρήσειν λέγεται ἐν τῷ τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων ξυρῷ, ἤτοι τῇ κολαστικῇ δυνάμει τοῦ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου, τὴν κεφαλὴν, καὶ τοὺς πόδας, καὶ τὸν πώγωνα, οὐκ ἄλλου τινὸς ἢ αὖθις τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τοῦτ' ἔστι τὸν κόσμον αὐτῶν καὶ τὴν δόξαν περιελεῖν διὰ τῆς τῶν καθόλου ἐπικρατούντων ἀρχῆς. Ῥωμαίους δὲ εἶναι τούτους αἰνίττεται. Διὰ γὰρ τοῦ τῶν Ἀσσυρίων

Post hæc autem, quænam et quot futura esse dicantur, vel bona, vel mala in die illa, hoc est, quo tempore adveniet Emmanuel, hinc jam consideremus: « Sibilabit, inquit, Dominus muscis, quæ dominantur in parte fluminis Ægypti, et api quæ est in terra Assyriorum, et venient, et quiescent in convallibus regionis, et in foraminibus petrarum, et in speluncis, et in omni scissura, et in omni ligno. In die illa radet Dominus in novacula magna, quæ mercede conducta est, ultra fluvium regis Assyriorum, **321** caput et pilos pedum, et barbam auferet, et erit in die illa, nutriet homo juvencam boum et duas oves, et erit ex eo quod plurimum faciet lac, comedet butyrum: quoniam butyrum et mel comedet omnis qui relictus fuerit in terra, et erit in die illa, omnis locus ubicunque fuerint mille vites pro mille siclis, in terram incultam erunt, et in spinam, cum sagitta et arcu ingredientur illuc, quoniam terra inculta et spina erit omnis terra, et omnis mons qui aratur, arabitur. Non accedet illuc terror, erit enim a terra inculta et spina in pascua ovis, et in conculcationem bovis [48]. » Hæc tam multa futura in die Emmanuel, præsens prophetia complexa est, quæ quali contemplatione scrutanda sint, jam experiri tempus est, ipsam interim sententiam dividentes: « Sibilabit, inquit, Dominus muscis in die illa, quæ dominantur in parte fluminis Ægypti, et api quæ est in terra Assyriorum, » ubi virorum prius simulacra adorantium animas, aut etiam quasdam et immundas et infestas potestates, muscas arbitror nominari, et muscas Ægyptiacas, quæ sacrificiis et cruoribus simulacrorum gaudent. Apis vero est animal aculeo armatum, et quod regnandi, ac sub rege degendi, bellandique scientiam habet, et ulcisci ac vulnerare adversantes idoneum est. Hasce igitur in locum unum convenientes, alias quidem de regione eorum qui simulacra adorant, alias vero de terra gubernantium (Assyrii enim ex interpretatione nominis *gubernantes* intelliguntur), jussu et quasi sibilatione Domini et Dei rerum omnium, Judææ universæ imperaturas, propter ipsius in Christum incredulitatem ait, in die Emmanuel. His autem verbis significat gentes externas et militares, habitaturas Jerusalem et Judæam terram. Quod quidem ipsum evidentioribus verbis Salvator noster cecinit, ubi ait: « Et Jerusalem conculcabitur a gentibus, » quod oraculum haud ita multo post illas Salvatoris nostri voces exitum invenit, Romanis ipsam urbem expugnantibus, illicque diversi generis viros collocantibus et in loco statuentibus. Rursus idem Dominus abrasurus dicitur in regis Assyriorum novacula, hoc est, castigatoria vi principis sæculi hujus, caput et pedes et barbam, non alterius cujuspiam quam rursus Judaicæ gentis, hoc est, **322** ornamentum et gloriam ablaturus per eorum, qui universo imperant, principatum. Hos autem non alios quam Romanos esse innuit. Nomine enim As-

[48] Isa. VII, 18-25.

syriorum, quodcunque per singula tempora gentibus impositum est regnum, significari arbitror, propterea quod ex Hebraica lingua interpretantibus Assyrii *gubernantes* significant. Itaque nunc gubernantes Romani sunt. Nam revera Deus universi, Romanorum novacula, hoc est, civili ac bellica vi omnem Judaicæ gentis gloriam, in qua prius superbiebat, omnemque ipsorum fortitudinem, quæ per barbam et pilos pedum significatur, abstulit. Neque enim alio unquam tempore prius quam post Salvatoris nostri, hoc est, post ipsius Emmanuel ortum, omne illis ornamentum abstulit Deus per principatum Romanorum. Sed pro « rege Assyriorum » Aquila quidem, « in regno Assyriorum, » Theodotion autem, « in rege Assyriorum » convertit, itemque Symmachus; qui quidem sic ostendunt quod non regis Assyriorum caput abradendum esse minetur oraculum, sed regis ejus novacula, atque in eo ipso rege Assyriorum, iis quæ in hac prophetia continentur afficiendam esse Judaicam gentem. Hæc autem etiam ipso eventu comprobantur. Per otium vero unusquisque alia complura, si observaverit, apud prophetas inveniet, quasi de persona Assyriorum dicta, quæ nullo modo accommodari Assyriis possunt, sed regno quod per singula tempora universis gentibus dominetur. Etenim jam etiam Persas apud Hebræos invenimus Assyrios nominari. Quocirca nunc quoque putavimus principatum Romanorum hoc oraculo significari. Gubernare enim ipsum hunc, et eumdem gubernari a Deo, post Salvatoris nostri adventum cernimus. Nemo tamen suspicetur omnia nos dicere, quæcunque in divinis libris de Assyriis leguntur, ad Romanos esse referenda (fatuum enim id atque impudentiæ obnoxium), sed quasdam esse propheticas voces, testimoniis, quæ de Christo feruntur, implicitas, quas dicimus de Romanis per Assyriorum appellationem accipiendas ex nominis interpretatione, quod semper regnum illud, quod per singula tempora gentibus impositum est, repræsentat, quemadmodum suo tempore demonstrabimus. Atque ego quidem, dum hujus expositionis rationem mecum inquiro, arbitror ob nihil aliud **323** oracula prophetica non commemorare nominatim Romanos, quam quod Romanis regnantibus, Salvatoris nostri doctrina in omnes homines suum lumen erat missura, et Scripturæ propheticæ in ipsa Romanorum urbe et in omnibus gentibus Romano imperio subjectis publicandæ. Ne igitur iis qui imperium obtinebant ulla oriretur offensio, si de ipsis apertissime scriptum esset, sermonis adhibita est in oraculis obscuritas, cum quidem in aliis pluribus, tum vero in Danielis visionibus: quemadmodum in hac quoque, quæ nunc in manibus est, prophetia, quæ cum Assyrios appellet, gubernantes intelligit. Horum ergo novacula, universum Judaicæ gentis ornamentum, post ipsius Emmanuel ortum abradendum, hoc est abolendum, canit. Præterea in ea die de qua dictum est, ipsius, inquam, Emma-

A ὀνόματος ἡγοῦμαι τὴν καθ' ἕκαστον χρόνον ἐπικρατοῦσαν τῶν ἐθνῶν βασιλείαν σημαίνεσθαι, διὰ τὸ *κατευθύνοντας* ἀπὸ τῆς Ἑβραίων φωνῆς ἑρμηνεύεσθαι τοὺς Ἀσσυρίους· ὥστε εἶναι Ῥωμαίους τοὺς νῦν κατευθύνοντας. Ἐπεὶ καὶ ἀληθῶς τῷ Ῥωμαίων ξυρῷ, ἤτοι τῇ πολιτικῇ καὶ πολεμικῇ δυνάμει, πᾶσαν τὴν δόξαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐν ᾗ τὸ πρὶν ἐκόμα, καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἀνδρείαν διὰ τοῦ πώγωνος καὶ τῶν τριχῶν καὶ τῶν ποδῶν σημαινομένην, περιεῖλεν ὁ τῶν ὅλων Θεός. Οὐδὲ ἄλλοτε γοῦν πω πρότερον ἐξ αἰῶνος ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ἐμμανουὴλ γένεσιν, περιεῖλεν αὐτῶν ὁ Θεὸς πάντα τὸν κόσμον, διὰ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς. Ἀντὶ δὲ, τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων, ὁ μὲν Ἀκύλας, « ἐν βασιλείᾳ Ἀσσυρίων, » ὁ δὲ Θεοδοτίων, « ἐν τῷ βασιλεῖ
B τῶν Ἀσσυρίων, » ἐκδέδωκεν· ὁμοίως δὲ καὶ Σύμμαχος· σαφὲς ποιοῦντες, ὅτι μὴ τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων τὴν κεφαλὴν ξυρήσειν ὁ λόγος ἀπειλεῖ, ἀλλ' ἐν τῷ αὐτοῦ ξυρῷ, καὶ ἐν αὐτῷ τε τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων τὰ προφητευόμενα διαθήσειν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος. Τούτοις οὖν καὶ ἡ ἔκβασις ἐπιμαρτυρεῖ τῶν λόγων. Ἐπὶ σχολῆς δέ τις καὶ πλεῖστα ἕτερα, ὥσπερ εἰς Ἀσσυρίων πρόσωπον ἐν ταῖς προφητείαις εἰρημένα εὕροι ἂν ἐπιτηρήσας, οὐδαμῶς μὲν τοῖς Ἀσσυρίοις ἐφαρμόσαι δυνάμενα, τῇ δὲ ἐπικρατούσῃ καθόλου τῶν κατὰ χρόνους ἐθνῶν βασιλείᾳ. Ἤδη γοῦν καὶ Πέρσας εὕρομεν παρὰ Ἑβραίοις Ἀσσυρίους ὠνομασμένους. Διὸ καὶ νῦν ὑπειλήφαμεν αἰνίττεσθαι τὸν λόγον τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν· κατευθύνουσαν γὰρ
C καὶ κατευθυνομένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν ὁρῶμεν. Μηδεὶς δὲ ὑπολαμβανέτω πάντα ἡμᾶς λέγειν τὰ περὶ Ἀσσυρίων ἐν ταῖς θείαις φερόμενα Γραφαῖς ἐπὶ Ῥωμαίους ἀνάγεσθαι (ἠλίθιον γὰρ καὶ ἀναιδὲς τοῦτο), ἀλλά τινας εἶναι προφητικὰς φωνὰς ταῖς περὶ τοῦ Χριστοῦ μαρτυρίαις συμπεριπεπλεγμένας, ἅς φαμεν περὶ Ῥωμαίων αἰνίττεσθαι διὰ τῆς τῶν Ἀσσυρίων προσηγορίας, ἐκ τῆς τοῦ ὀνόματος ἑρμηνείας αἰεὶ συνισταμένης τῆς κατὰ χρόνους ἐπικρατούσης τῶν ἐθνῶν βασιλείας, ὡς ἐπὶ καιροῦ τοῦ προσήκοντος παραστήσομεν. Καὶ ἔγωγε τὸν λογισμὸν τῆς αὐτῆς ἀποδόσεως πρὸς ἐμαυτὸν διερευνώμενος, οἶμαι δι' οὐδὲν ἕτερον μὴ ὀνομαστὶ τῶν Ῥωμαίων μνημονεῦσαι τὰ προφητικὰ λόγια ἢ διὰ τὸ μέλλειν ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων βασι-
D λείας τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διαλάμπειν εἰς πάντας ἀνθρώπους διδασκαλίαν, καὶ τὰς προφητικὰς Γραφὰς ἐπ' αὐτῆς τε τῆς Ῥωμαίων πόλεως, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὑπὸ Ῥωμαίους ἔθνεσι δημοσιεύεσθαι. Ἵν' οὖν τοῖς τῆς ἀρχῆς κρατοῦσι δυσαρέστησις μηδεμία γένηται ἐκ τῆς προδήλου περὶ αὐτῶν ἀναγραφῆς, δι' αἰνιγμάτων ὁ λόγος ἐπεκρύψατο, ἔν τε ἑτέροις πλείοσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς τοῦ Δανιὴλ θεωρίαις, ὥσπεροῦν καὶ ἐν τῇ μετὰ χεῖρας προφητείᾳ, ἐν ᾗ κατευθύνοντας αὐτοὺς ὀνομάζει προσειπὼν Ἀσσυρίους. Τῷ τούτων τοιγαροῦν ξυρῷ τὸν σύμπαντα κόσμον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους μετὰ τὴν τοῦ Ἐμμανουὴλ γένεσιν ἀφανισθήσεσθαι θεσπίζει. Ἔτι δὲ, ἐν τῇ δηλουμένῃ ἡμέρᾳ, (δῆλον δὲ ὅτι τῇ τοῦ Ἐμμανουὴλ, τοῦτ' ἔστι τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπι-

φανείας,) « Θρέψει, » φησὶν, « ἄνθρωπος δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα· καὶ ἔσται, ἀπὸ τοῦ πλεῖστον ποιεῖν γάλα, βούτυρον καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. » Δι' ὧν φαίη ἄν τις ἤτοι λιμὸν αἰνίττεσθαι, καὶ πτωχείαν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, μὴ εὐποροῦντος μὲν τῆς ἀπὸ σίτου κατὰ φύσιν τροφῆς, μηδὲ γῆν ἀροῦντος, καὶ σπείροντος, καὶ θερίζοντος, μηδὲ ποίμνας προβάτων, μηδὲ βοῶν ἀγέλας κεκτημένου, ἐχομένου δὲ δύο προβάτων καὶ δαμάλεως μιᾶς, τὸ τούτων γάλα πορίζομένου. Ἢ ἄλλως τροπολογῶν, τὸν μὲν καταλειφθέντα ἐπὶ τῆς γῆς αἰνίττεσθαι φαίη ἂν τὸν τῶν ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν πεπιστευκότων ἀποστόλων τε καὶ εὐαγγελιστῶν χορόν· ὧν ἕκαστος, λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γεγονὼς, καὶ διὰ τοῦτο ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς ὠνομασμένος, θρέψειν λέγεται δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, τρία καθ' ἑκάστην Ἐκκλησίαν τάγματα, ἓν μὲν τὸ τῶν ἡγουμένων, δύο δὲ τὰ τῶν ὑποβεβηκότων, τοῦ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ λαοῦ εἰς δύο τάγματα διῃρημένου, εἴς τε τὸ τῶν πιστῶν, καὶ τῶν μηδέπω τῆς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας ἠξιωμένων, οἷς καί φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος· « Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα. » Τοὺς δὲ ἐν ἤδη τελειοτέρᾳ καθεστῶτας ἕξει, δάμαλιν βοῶν εἰκότως ἀποκαλεῖ, γεννήματα τελειοτέρων βοῶν τυγχάνοντας, οἷος αὐτὸς ἦν ὁ Ἀπόστολος, περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν παραπλησίως αὐτῷ καμνόντων λέγων· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; » ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; Εἴη δὲ ἂν καὶ πᾶν τὸ τάγμα τῶν τῆς Ἐκκλησίας προεστώτων, ἀροῦν τε καὶ γεωργεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐγκεχειρισμένων, δάμαλις ὠνομασμένη βοῶν, γεννήματα τυγχάνουσα τῶν ἀποστολικῶν τρόπων τε καὶ μαθημάτων, οἳ καὶ εἰς τοσοῦτον ἀρετῆς ἐπιδώσειν λέγονται, ὡς ἐκ πολυγονίας τοσοῦτον προβάλλεσθαι γόνιμον καὶ λογικὸν ταῖς εἰσαγωγικαῖς διδασκαλίαις γάλα, ὡς καὶ ἑτέρους μυρίους τρέφεσθαι ἐξ αὐτῶν. Τούτων δὲ περὶ τῶν καταλειφθέντων ἐπὶ τῆς γῆς γενησομένων, ἕτερόν τι συμβήσεσθαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, (δῆλον δὲ ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ τῆς τοῦ Ἐμμανουὴλ παρουσίας,) προαναφωνεῖ. Τί δὲ τοῦτο; « Πᾶς τόπος, » φησὶ, « τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ἐφ' οὗ ἦσαν χίλιαι ἄμπελοι χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσονται καὶ εἰς ἄκανθαν. Μετὰ γὰρ βέλους καὶ τοξεύματος εἰσελεύσονται ἐκεῖ (δῆλον δ' ὅτι οἱ πολέμιοι), ὅτι χέρσος καὶ ἄκανθα ἔσται πᾶσα ἡ γῆ. » Καὶ θέα γε ὅσα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ, λέγω δὲ ἐν τῷ τῆς ἀνατολῆς καιρῷ λογικοῦ φωτὸς, τοῦ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπιλάμψαντος, περὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἔσεσθαι ὁ λόγος θεσπίζει, δυνάμεις τε ἀκαθάρτους, καὶ πολεμικὰς τὰς πάλαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐνεργούσας ἔν τε Αἰγύπτῳ καὶ τῇ χώρᾳ τῶν Ἀσσυρίων· ἃς τοῦ Κυρίου συρίσαντος, καὶ ὡσπερεὶ παρορμήσαντος, καὶ παρακελευσαμένου αὐταῖς, τῇ χώρᾳ φησὶν αὐτῶν ἐπελεύσεσθαι, διὰ τὸ τοιούτων ἀξίαν γεγονέναι· καὶ ἀναπαύσεσθαι τὰς εἰρημένας δυνάμεις φησὶν ἐν φάραγξι, καὶ ἐν τρώγλαις πετρῶν, εἴς τε τὰ σπήλαια, καὶ εἰς πᾶσαν ῥαγάδα αὐτῶν,

A nuel, quæ est dies adventus Christi, « Nutriet, » inquit, « homo juvencam boum, et duas oves, et erit, ex eo quod plurimum faciet lac, butyrum et mel comedet, omnis qui relictus fuerit in terra. » In quibus verbis sane dixerit aliquis, Judaici populi famem paupertatemque immensam significari, quippe qui neque triticeo naturalique cibo sit abundaturus, ex eo quod neque terram arabit, neque seminabit, neque metet, neque greges ovium, neque boum armenta possessurus, sed habiturus duas oves et juvencam unam, quibus lac sibiipsi suppeditet : aut aliter, figurate loquens, eum qui in terra relictus sit, significare dixerit ex Judæis qui in Salvatorem ac Dominum nostrum crediderint, apostolorum atque evangelistarum chorum, e quibus
B unusquisque, cum secundum electionem gratiæ relictus sit, et ob id, relictus in terra nominatus, juvencam boum et duas oves dicitur nutriturus, ternos videlicet per singulas Ecclesias ordines, unum quidem eorum qui præsint, duos autem eorum qui subjecti sint, cum Ecclesiæ Christi populus in duos ordines sit divisus, in eorum qui credunt, et eorum qui nondum ad lavacri regenerationem assumpti sint, ad quos etiam divinus Apostolus ait : « Lac vobis potum dedi, non escam [66]. » Eos vero qui jam tum in habitu perfectiore constiterint, juvencam boum merito appellat, quippe qui perfectiorum boum fetus sint, cujusmodi ipse fuit Apostolus, qui de seipso atque iis qui simili modo ut ipse laborant,
C ita ait : « Nunquid de bobus cura est Deo? 324 an propter nos omnino dicit [67]? » erit autem omnis quoque ordo eorum qui Ecclesiæ præsunt, quibusque arandi et colendi animas hominum cura mandata est, juvencæ boum nomine significatus, quippe qui apostolicorum rituum ac præceptorum fetus exsistat, quique etiam in virtute usque adeo incrementum accepturus dicitur, ut ex fetus multiplicitate, tantum genitalis rationalisque lactis introductoriis doctrinis sit suffecturus, ut ex eo innumerabiles alii nutriendi sint. Porro cum hæc iis qui in terra relicti fuerint, futura tum essent, aliud quiddam in die illa, tempore videlicet adventus Emmanuel, eventurum prædicit. Quod autem hoc? « Omnis, » inquit, « locus Judaici populi, in quo erant
D mille vites pro mille siclis, in terram incultam erit, et in spinam. Nam cum sagitta et arcu ingredientur illuc (constat vero hoc dici de hostibus), quoniam terra inculta et spina erit omnis terra. » Et sane specta quam multa in die Emmanuel, dico autem quo tempore rationale lumen est oriturum, quod per Salvatorem nostrum in omnes homines emicabit, Judaicæ genti eventura oraculum canat. Immundas enim atque hostiles potestates, quæ quondam inter gentes efficaciam suam exercebant et in Ægypto, et in regione Assyriorum, Domino sibilante et quasi impellente atque adhortante eas, regionem ipsorum invasuras ait, propterea quod ta-

[66] I Cor. iii, 2. [67] I Cor. ix, 9.

libus digna evaserit, easdemque potestates quieturas in convallibus et foraminibus petrarum, et in speluncis, et in omni scissura ipsorum : ad sensum quidem in animis ipsorum, et in ipsis corporis sensibus, et cogitationibus, et discissis ipsorum mentibus ; ad verbum autem (quod quidem in promptu est), per totam ipsorum regionem. Quod ipsum sane quis non admiretur, cum oculis cernat inimicos ipsorum omnem Judææ locum occupasse, et externos simulacrorumque cultores homines in cunctis ipsorum civitatibus et regionibus quievisse? Non igitur his solis eos esse afficiendos ait oraculum, sed etiam novacula ejus Assyriorum regis, quem nos intelligimus, et caput eorum, et pilos pedum, et barbam, omnem videlicet, quo ipsi quondam affecti erant, ornatum abradendum. Sub eamdem vero diem hanc et sub idem tempus ad extremam ipsos divitiarum Dei penuriam minatur esse redigendos, usque adeo ut et pane rationali, **325** et solido spiritualique cibo sint carituri, satisque habituri, si lacte, hoc est puerili introductorioque sermone, nutriantur. Ad hæc, vites ipsorum in terram incultam fore. « Postquam enim, » ut ipse propheta ait, « agricola idem et eorum Dominus exspectavit, dum vinea uvam ferret, » eaque protulit spinas, et vociferationem quamdam, non autem justitiam (quocirca etiam sepem ejus auferens, et parietem evertens, ad terram incultam vineam redacturum se affirmat, et eam inimicis traditurum, quos cum sagitta et arcu illuc ait ingressuros, ubi a Deo, qui eos non injuria, sed jure optimo tradiderit, acceperint potestatem, eo quod terra inculta et spina omnis ipsorum terra facta sit, propterea, inquam, quod ad terram incultam et spinam ipsi sese ipsos redegerunt), « Ingredientur, » inquit, « illuc cum sagitta et arcu, qui contra ipsos potestatem acceperint. »

Cæterum noli, quæso, mirari, si hæc quoque adumbrate et per figuras obscurissimas reddita sunt. Jam enim prius dispensationis hujusmodi causa dicta est, quod utique oraculum voluerit extremum Judaicæ gentis occultare interitum, ut apud eam Scriptura ad nostrum ipsarum gentium profectum utilitatemque servaretur. Nam si ipsis quidem palam interitum, gentibus autem bona prophetiæ pollicitæ essent, ac prædixissent, nemo apud Judæos earum studiosus fuisset, sed eas tanquam ipsis contrarias atque inimicas delevissent, atque ita nobis, qui de gentibus profecti sumus, neutiquam licuisset prophetarum de Salvatore nostro et de nobis ipsis testimoniis uti. Cæterum cum tam multa in die Emmanuel Judaicæ genti, secundum alteram interpretationem, eventura essent, eorum qui ex ipsis relinquendi sint paucitas quædam futura dicitur, de qua ait Apostolus : « Reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt [44] : » Ex hac autem paucitate qui fuerit, « nutriet, inquit, juvencam boum, et duas oves, » et ex eo quod plurimum « faciet lac, butyrum et mel comedet. » Talis autem

A κατὰ μὲν διάνοιαν, ἐν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν, καὶ ἐν ταῖς τοῦ σώματος αἰσθήσεσι, τοῖς τε λογισμοῖς καὶ ταῖς διεῤῥωγυίαις αὐτῶν διανοίαις· κατὰ δὲ τὴν πρόχειρον λέξιν, καθ' ὅλης αὐτῶν τῆς χώρας. Ὃ καὶ τίς οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειεν, ὀφθαλμοῖς ὁρῶν τοὺς πολεμίους αὐτῶν πάντα τόπον τῆς Ἰουδαίας κατειληφότας, καὶ τούς γε ἀλλοφύλους καὶ εἰδωλολάτρας ἀνθρώπους ἐν πάσαις αὐτῶν πόλεσί τε καὶ χώραις ἀναπεπαυμένους; Οὐ ταῦτα δὲ ἄρα μόνα διαθήσειν φησὶν αὐτοὺς ὁ λόγος, ἀλλὰ ξυρῷ τοῦ νενοημένου ἡμῖν βασιλέως Ἀσσυρίων τὴν κεφαλὴν αὐτῶν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πώγωνα, πάντα δηλαδὴ τὸν πάλαι περικείμενον αὐτοῖς κόσμον ξυρήσειν. Κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀπειλεῖ ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ τοῦ κατὰ Θεὸν πλούτου κατα-
B στήσεσθαι αὐτούς, ὡς μὴ ἄρτων λογικῶν εὐπορεῖν, μήτε στερεᾶς καὶ πνευματικῆς τροφῆς, ἀγαπᾷν δὲ γάλακτι τρέφεσθαι, τῷ νηπιώδει καὶ εἰσαγωγικῷ λόγῳ. Ἔτι πρὸς τούτοις καὶ τὰς ἀμπέλους αὐτῶν εἰς χέρσον ἔσεσθαι. « Ἐπειδὴ γάρ, » ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης φησίν, « ἔμεινεν ὁ γεωργὸς ἅμα καὶ δεσπότης αὐτοῦ, τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν τὸν ἀμπελῶνα· » ὁ δὲ ἐποίησεν ἀκάνθας, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγήν· (διὸ καὶ ἀφαιρῶν τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ καθαιρῶν τὸν τοῖχον εἰς χέρσον, καταστήσειν τὸν ἀμπελῶνα μαρτύρεται, καὶ τοῖς ἐχθροῖς παραδώσειν αὐτόν, οὓς μετὰ βέλους καὶ τοξεύματος εἰσελεύσεσθαί φησιν ἐκεῖ τοὺς τὴν ἐξουσίαν εἰληφότας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦ παραδόντος αὐτοῖς οὐκ ἀκρίτως, ἀλλ' εὖ μάλα ἐν δίκῃ, ὅτι δὴ χέρσος καὶ ἄκανθα αὐτῶν γέγονε πᾶσα ἡ
C γῆ·) διὰ τοῦτο γοῦν ἐπείπερ εἰς χέρσον καὶ ἄκανθαν αὐτοὶ ἑαυτοὺς κατέστησαν, « Εἰσελεύσονται, » φησίν, « ἐκεῖ μετὰ βέλους καὶ τοξεύματος, οἱ τὴν κατ' αὐτῶν ἐξουσίαν εἰληφότες. »

Μὴ θαύμαζε δ' εἰ καὶ ταῦτα συνεσκιασμένως καὶ δι' αἰνιγμάτων ἀποδέδοται. Λέλεκται γοῦν ἤδη πρότερον ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης οἰκονομίας τοῦ λόγου, βουληθέντος ἐπικρύψασθαι τὸν ἔσχατον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ὄλεθρον, ὡς ἂν φυλάττοιτο παρ' αὐτοῖς ἡ Γραφὴ εἰς ἡμῶν τῶν ἐθνῶν βελτίωσίν τε καὶ ὠφέλειαν. Εἰ γοῦν ἀναφανδὸν αὐτοῖς μὲν ὄλεθρον, τοῖς δὲ ἔθνεσιν ἀγαθὰ προεκήρυττον αἱ προφητεῖαι, οὐδεὶς ἂν περὶ αὐτὰς ἐσπούδασε τῶν ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ
D ὡς αὐτοῖς ἐναντίας οὔσας καὶ ἐχθρὰς διέφθειραν ἂν αὐτάς, καὶ οὐκέθ' ἡμῖν τοῖς ἐξ ἐθνῶν παρῆν ταῖς τῶν προφητῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ περὶ ἡμῶν αὐτῶν μαρτυρίαις χρήσασθαι. Ἀλλὰ γὰρ τοσούτων ἐν τῇ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἡμέρᾳ περὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος γενησομένων, κατὰ τὴν ἑτέραν ἑρμηνείαν, σπάνιός τις ἔσεσθαι λέγεται ὁ καταλειφθεὶς ἐξ αὐτῶν, περὶ οὗ φησιν ὁ Ἀπόστολος· « Λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν· ὃς δὴ θρέψει δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, καὶ ἀπὸ τοῦ πλεῖστον ποιεῖν γάλα, βούτυρον καὶ μέλι φάγεται. » Τοιοῦτος δὲ ἡμῖν ἀπεδείχθη κατὰ τὴν δευτέραν ἀπόδοσιν πᾶς ὁ ἀποστολικὸς τῶν μαθητῶν χορὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

[44] Rom. XI, 5.

Ὥσπερ δὲ ὁ καταλειφθεὶς οὗτος τοιοῦτος ἔσεσθαι A προφητεύεται, οὕτω καὶ τῆς χώρας ἁπάσης τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τοῦ τε ἀμπελῶνος αὐτῶν εἰς χέρσον καὶ ἄκανθαν μεταβεβλημένου, καὶ διὰ ταῦτα τοῖς πολεμίοις παραδεδομένου, ἔμπαλιν ἐκ θατέρου μέρους πᾶν ὄρος ἀροτριώμενον ἀροτριαθήσεσθαι προφητεύεται. Ἡγοῦμαι δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν οὕτως αἰνίττεσθαι, περὶ ἧς καὶ αὐτός φησιν· « Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη. » Τὸ γὰρ ἐπηρμένον μετέωρόν τε καὶ ὑψιπετὲς τοῦ τῆς Ἐκκλησίας πολιτεύματος ὄρος ἡγοῦμαι διὰ τούτων ἀνηγορεῦσθαι. Τοῦτο δ' οὖν, φησί, τὸ ὄρος ἀροτριώμενον ἀροτριαθήσεται· ὡς μὴ ἐπελθεῖν ἐκεῖ φόβον, ἀλλὰ καὶ εἰς τοσοῦτον αὐτὸ μεταβαλεῖσθαι ἀπὸ τῆς προτέρας ἐρημίας, καὶ χέρσου καὶ ἀκάνθης, ὡς ἐπιτήδειον καταστῆναι εἰς βόσκημα B προβάτου, καὶ καταπάτημα βοός. Καὶ πάρεστί γε ἐπιλογίσασθαι, ὅπως ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, πάλαι οὖσα χέρσος καὶ ἄκανθα, διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος εἰς τοσοῦτον ἤλασε μεταβολῆς, ὥστε πόαν καὶ βοτάνην εὔθετον τῆς λογικῆς καρποφορίας ἐπὶ τοσοῦτον βλαστῆσαι, ὡς καὶ τοὺς προβατώδεις καὶ ἁπλουστέρους ἀπολαύειν αὐτῆς δύνασθαι, τούς τε ἐν ἕξει τελειοτέρᾳ προβεβηκότας ἀροῦν καὶ γεωργεῖν αὐτήν, βόας προσαγορευομένους, ὥσπερ οὖν τὸν θεῖον Ἀπόστολον παιδεύοντα παρεστήσαμεν ἐν τῷ φάναι· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; ἢ δι' ὑμᾶς πάντως λέγει; δι' ὑμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν ἐπ' ἐλπίδι ἀροτριᾷν, καὶ ὁ ἀλοῶν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν. » Οὕτως ἡ πάλαι ἔρημος καὶ χέρσος μεταβέβληκε κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ὡς καὶ τοῖς C οὕτω νενοημένοις βουσὶν εἰς τὴν κατάλληλον γεωργίαν ἐπιτηδείως ἔχειν. Ἐπίστησον δὲ τίνα τρόπον ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διάνοιαν γένεσις ἐκ Παρθένου προφητεύεται, καὶ κατὰ τὸ αὐτό φησιν ὁ λόγος τὴν μὲν πάλαι καρποφόρον γῆν, τὸ πρὶν οὖσαν χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσεσθαι καὶ εἰς ἄκανθαν, πᾶσάν τε τὴν γῆν αὐτῶν, διὰ τὸ γενέσθαι εἰς ἄκανθαν καὶ εἰς χέρσον, παραδοθήσεσθαι τοῖς μετὰ βέλους καὶ τοξεύματος εἰσελευσομένοις. Τοὐναντίον δὲ πείσεσθαι πᾶν ὄρος· ἀπὸ γοῦν τῆς προτέρας χέρσου καὶ ἀκάνθης μεταβαλεῖσθαι εἰς βόσκημα προβάτου, καὶ καταπάτημα βοός, ὥστε αὐτὸ ἀροτριώμενον ἀροτριαθήσεσθαι, καὶ μὴ ἐπελεύσεσθαι ἐκεῖ φόβον. Δι' ὧν σαφῶς ἡγοῦμαι σημαίνεσθαι τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν D ἐκ Παρθένου γένεσιν, καὶ τὰ μετὰ ταύτην ὁμοῦ καὶ ἀθρόως Ἰουδαίοις τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι συμβεβηκότα· τὴν γοῦν ἑκατέρων τῶν ταγμάτων εἰς τοὐναντίον μεταβολήν, τῶν μὲν τὴν ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὸ χεῖρον, τῆς δὲ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας τὴν ἀπὸ τῆς πάλαι ἐρημίας ἐπὶ τὴν κατὰ Θεὸν καρποφορίαν, ἅπερ, καθ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν τῆς τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐπιφανείας ἐπιτελεσθήσεσθαι προφητευθέντα, ταῖς προῤῥήσεσιν ἀκολούθως οὐκ ἄλλοτε, ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν τέλος εἰληφότα δείκνυται, διά τε τῶν ἐμφανῶς εἰρημένων κατὰ Ἰουδαίους πραγμάτων, καὶ διὰ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας. Εἰ μὲν γὰρ κατὰ τὴν παρ-

a nobis in secunda expositione omnis apostolicus discipulorum Salvatoris nostri Jesu Christi chorus demonstratus est : sed quemadmodum hic qui relictus sit, talis futurus ex prophetia declaratur, ita postquam universa Judaicæ gentis regio, et vinea ejusdem, in terram incultam et spinam commutata fuerit, et propterea hostibus tradita, rursus ex altera parte omnis mons qui aratur, arandus esse ab eadem prophetia prædicitur. **326** Arbitror autem Salvatoris nostri Jesu Christi Ecclesiam eo modo significari, de qua ipse ait : « Non potest civitas abscondi supra montem posita [49] ; » quod enim in Ecclesia publicis actionibus elatum et sublime et ad superna tendens sit, montem arbitror his verbis appellari : hunc igitur montem, qui aratur, aratum iri ait, ita quidem ut illuc terror accessurus non sit, quin potius usque adeo a priore solitudine, et terra inculta et spina commutandum, ut idoneus futurus sit qui evadat in pascua ovis et conculcationem bovis. Et sane ratione colligere possumus quemadmodum Christi Ecclesia, quæ olim erat terra inculta et spina, ad tantam commutationem per ipsius gratiam pervenerit, ut herbam rationalis fertilitatis et pabulum opportunum usque adeo protulerit, ut et ovibus similes et simpliciores ea frui possint, et qui ad habitum perfectiorem pervenerint, qui boves appellantur, eamdem arare et colere, eo sane modo quo divinum Apostolum docentem ostendimus, ubi ait : « Nunquid de bobus cura est Deo? An propter vos omnino dicit, propter vos enim scripta sunt, quoniam debet qui arat, in spe arare, et qui triturat, in spe participare [50]. » Ita quæ olim deserta incultaque erat terra, post Christi adventum commutata est, ut quos eo modo boves intelleximus, iis convenientis aptæque agricolationis usum idoneum præbeat. Attende vero quonam modo sub uno eodemque sensu ortus de Virgine canitur : et pariter, inquit, oraculum, quæ olim fertilis terra et quæ prius mille siclorum erat, in terram incultam erit, et in spinam, omnisque eorum terra, propterea quod futura sit in spinam et terram incultam, tradetur iis qui cum sagitta et arcu accedent. Contrarium vero patietur omnis mons : nam a priore inculta terra et spina mutabitur in pascua ovis et conculcationem bovis ; itaque ipse qui aratur arabitur, neque illuc terror adveniet. Quibus verbis plane arbitror significare Salvatoris nostri ortum de Virgine, et quæ post illum simul atque acervatim, et Judæis et reliquis gentibus eventura erant : siquidem utriusque ordinis mutationem in contrarium prophetia demonstrat, Judaicæ quidem gentis a meliore in pejus, collectæ autem de gentibus Ecclesiæ, a priore sterilitate ac solitudine, in fertilitatem secundum Deum ; quæ quidem dum sub unum **327** et idem tempus quo Emmanuel adveniet absolvenda canuntur, oraculi veritatem eventus com-

[49] Matth. v, 14. [50] I Cor ix, 9, 10.

probavit. Non enim alias quam post Salvatoris nostri adventum, finem accepisse demonstrantur, tum ex iis rebus quæ plane de Judæis dictæ sunt, tum ex ipsa quæ de gentibus collecta est Ecclesia. Nam si post adventum Salvatoris nostri, ipsius, inquam, Jesu Christi, regnum ac principatus apud Judæos et apud Damascenos esse non desiisset; et nisi ante oculos nostros, nobis ipsis intueri liceret relictam ab illis terram, et ab externis ac simulacrorum cultricibus nationibus habitatam; præterea, si non in terram incultam et spinam, omne quodcunque olim venerabilissimum sacri apud illos sanctuarii decus habebatur, commutatum esset, et nisi cultores simulacrorum, impurissimi homines, illorumque hostes cum sagitta et arcu invadentes, et ab ipso Domino impulsi ab externis regionibus venissent, et in ipsorum terris quievissent, omnemque locum omnemque civitatem ipsorum occupassent: et rursus, nisi a terra inculta et spina, et ab ea quæ prius erat colendi negligentia, per Salvatoris nostri doctrinám commutatæ omnes, quæcunque in ipsum crediderunt, gentes, religiosam et secundum Deum rationalem fertilitatem cultumque accepissent; ad hæc, nisi oculis Christum intuiti, non credidissent, et nisi docentem audivissent,' auditumque respuissent, et nisi reliqua quæ in eadem prophetia continentur, post tempora Jesu Salvatoris nostri exitum sortita esse ostenderentur, sane non ipse esset habendus, quem prophetæ intelligunt. Sed si cuivis, vel cæco, ut aiunt, perspicua oraculorum eventa exsistunt, quæ quidem non alias quam post tempora adventus illius completa sunt, quid amplius opus est de illius ortu ex Virgine dubitare, ac non potius benigna quadam ratiocinatione ex iis quæ adhuc cernuntur, rerum quoque ipsarum initio fidem facere? Hæc vero ipsa quæ adhuc cernuntur, quæ tandem sunt, nisi Judæorum in illum incredulitas (quæ planissime secundum ipsum oraculum completur, quod ait: « Auditu audietis et non intelligetis, et intuentes intuebimini, et non videbitis: crassum enim factum est cor populi hujus »), et ipsius Jerusalem obsidio, et prisci illius sanctuarii extrema solitudo, et externarum gentium, quæ stimulis, hoc est asperioribus imperiis, ipsos in servitutem redigunt, in ipsorum terra habitatio, **328** (hoc enim significabant muscarum atque apum exempla), et denique ipsarum gentium a priore solitudine ad culturam secundum Deum commutatio? Hæc igitur quæ oculis cernuntur, quis non admiretur atque obstupescat? Quis porro non vere divinum fateatur vaticinium? cum audiat ante totos mille annos apud majores hæc in libris ipsorum contineri et versari, quæ tamen non alias ad finem pervenerint, quam post Salvatoris nostri adventum? Quod si admirabilis est prædictio, itemque admirabilior et supra omnem rationem ipsius prædictionis eventus, quid amplius dubitare opus est, utrum primus ejus de quo prophetæ loquuntur accessus, admirabilem et supra omnem hominis

A ουσίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὴ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, μὴ πέπαυται βασιλευομένη ἡ τῶν Δαμασκηνῶν ἀρχὴ καὶ τῶν Ἰουδαίων, καὶ εἰ μὴ ἐν ὄψεσιν ἡμῖν αὐτοῖς νῦν θεωρεῖται καταλελειμμένη ὑπ' αὐτῶν ἡ γῆ, καὶ ὑπ' ἐθνῶν ἀλλοφύλων καὶ εἰδωλολατρῶν κατοικουμένη· καὶ πρὸς τούτοις εἰ μὴ γέγονεν εἰς χέρσον καὶ ἄκανθαν πᾶσα ἡ πάλαι σεμνοτάτη, αὐτοῦ δὴ τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν ἁγιάσματος ὥρα, καὶ εἰ μὴ εἰδωλολάτραι, ἀκάθαρτοι ἄνδρες, οἵ τε πολέμιοι αὐτῶν κατὰ βέλους καὶ τοξεύματος ἐπελθόντες, ὑπ' αὐτοῦ γε τοῦ Κυρίου παρορμηθέντες ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐληλύθασιν, ἀνεπαύσαντό τε ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν πάντα τόπον καὶ πάσας τὰς πόλεις αὐτῶν ἰδιοποιησάμενοι· καὶ ἔμπαλιν, εἰ μὴ ἀπὸ χέρσου καὶ ἀκάνθης τῆς πρὶν ἀγεωργίας διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας μεταβαλόντα B πάντα τὰ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότα ἔθνη τὴν εὐσεβῆ καὶ κατὰ Θεὸν λογικὴν ἀπείληφε καρποφορίαν· καὶ ἐπὶ τούτοις, εἰ μὴ ὀφθαλμοῖς τὸν Χριστὸν ἰδόντες οὐκ ἐπίστευσαν, καὶ διδάσκοντος ἀκούσαντες εἰ μὴ παρήκουσαν, καὶ εἰ μὴ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας ἐναργέστατα τέλους τυχόντα ἀπὸ τῶν χρόνων Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δείκνυται, οὐκ ἂν εἴη αὐτὸς ὁ προφητευόμενος. Εἰ δὲ καὶ τυφλῷ, ὥς φασι, δῆλα τὰ τῶν λόγων ἀποτελέσματα, οὐκ ἄλλοτε ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ πεπληρωμένα, τί χρὴ λοιπὸν καὶ περὶ τῆς ἐκ Παρθένου γενέσεως αὐτοῦ ἀμφιβόλως ἔχειν, οὐχὶ δὲ εὐγνώμονι λογισμῷ ἀπὸ τῶν εἰσέτι νῦν ὁρωμένων καὶ τὴν καταρχὴν τῶν πραγμάτων πιστοῦσθαι; ὁρώμενα δὲ εἰσέτι νῦν τίνα ἂν εἴη ἀλλ' ἢ ἡ C Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν ἀπιστία, (ἐναργῶς κατὰ τὸν χρησμὸν πληρουμένη τὸν φάσκοντα· « Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου· ») καὶ ἡ πολιορκία τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοῦ πάλαι αὐτῶν ἁγιάσματος ἡ παντελὴς ἐρήμωσις, τῶν τε ἀλλοφύλων ἐθνῶν ἐπὶ τῆς χώρας αὐτῶν κατοίκησις, μετὰ κέντρων αὐτοὺς, τοῦτ' ἔστι μετὰ σκληρῶν ἐπιταγμάτων, καταδουλουμένων, (τοῦτο γὰρ ἐδήλου τῶν μυιῶν καὶ μελιττῶν τὰ παραδείγματα·) καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ τῶν ἐθνῶν ἀπὸ τῆς προτέρας ἐρημίας εἰς τὴν κατὰ Θεὸν γεωργίαν μεταβολή; Ταῦτα δὴ οὖν ὀφθαλμοῖς ὁρώμενα τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη θαυμάσας; τίς δὲ οὐ θείαν ὡς ἀληθῶς ὁμολογήσειεν ἂν τὴν πρόῤῥησιν, ἀκούων ἄνωθεν πρὸ χιλίων ὅλων ἐτῶν ἐν βίβλοις ἀποκείμενα D ταῦτα καὶ μελετώμενα, οὐ μὴν ἄλλοτε εἰς τέλος ἀχθέντα ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν; Εἰ δὴ οὖν θαυμάσιος ἡ πρόῤῥησις, καὶ ἔτι θαυμασιωτέρα, καὶ ὑπὲρ πάντα λόγον ἡ τῆς προῤῥήσεως ἔκβασις, τί δεῖ ἀπιστεῖν εἰ καὶ ἡ πρώτη τοῦ προφητευομένου πάροδος παράδοξον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρώπου φύσιν τὴν τῆς γενέσεως καταβολὴν εἴληχεν, ὁπότε καὶ ἡ τῶν λοιπῶν θαυμάτων ἐναργὴς ὄψις, οὐχ ἧττων οὖσα, ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ βιάζεται καὶ τὴν τῶν ἄλλων τῶν κατ' αὐτὸν πραχθέντων ἀποδέχεσθαι μαρτυρίαν; Ἀλλὰ γὰρ τούτοις ἑξῆς μετὰ τὸ, « Εἰς βόσκημα προβάτου καὶ καταπάτημα βοὸς, » συνῆπται δευτέρα τις πρόῤῥησις συγγενὴς τῇ προτεθειμένῃ, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ, « Καὶ εἶπε Κύριος πρός με· Λάβε

σεαυτῷ τόμον, » ἣν καὶ αὐτὴν ἐκθέμενοι, φέρε, διασκοπήσωμεν.

A naturam sui ortus constitutionem sortitus sit, quando reliquorum quoque miraculorum evidentia, quæ illius ortu haudquaquam minor est, cogit etiam aliorum, quæ circa illum gesta sunt, accipere testimonium? Cæterum, ordine deinceps his quæ dicta sunt post illud: « In pascua ovis, et conculcationem bovis [31], » adnexa est altera quædam prædictio cognata ejus quæ exposita est, quæ quidem ab eo loco incipit, « et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum [32], » quam etiam ipsam tempus jam est, ut exponamus et contemplemur.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.—Ἐπὶ καινῆς Γραφῆς, τῆς Καινῆς δηλαδὴ Διαθήκης, προφῆτις ἐξ ἁγίου Πνεύματος συλλήψεσθαι καὶ τέξεσθαι Υἱὸν λέγεται, ὃς, τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων κρατήσας, ἀπιστηθήσεται μὲν ὑπὸ Ἰουδαίων, τοῖς δὲ ἔθνεσιν ἔσται σωτήριος· οἷά τε πείσεται τὸ Ἰουδαίων ἔθνος μετὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπιστίαν κατὰ τὸ αὐτὸ δηλοῦται.

Ab eodem.—In nova Scriptura, Novo scilicet Testamento, prophetissa ex Spiritu sancto conceptura et paritura Filium dicitur, qui cum inimicos et hostes vicerit, non credetur quidem a Judæis, gentibus autem erit salutaris. Qualia etiam patietur Judaica natio post incredulitatem in eum, per idem declaratur.

« Καὶ εἶπε Κύριος πρός με· Λάβε σεαυτῷ τόμον B καινὸν, μέγαν, καὶ γράψον εἰς αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώπου, τοῦ ὀξέως προνομὴν ποιῆσαι σκύλων, πάρεστι γὰρ, καὶ μάρτυράς μοι ποίησον πιστοὺς ἀνθρώπους, τὸν Οὐρίαν τὸν ἱερέα, καὶ Ζαχαρίαν υἱὸν Βαραχίου. Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν. Καὶ εἶπε Κύριός μοι· Κάλεσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμευσον· διότι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. » Ἔχεται τῆς προτεταγμένης καὶ ἡ παροῦσα προφητεία. Ἡ γὰρ ἐκεῖ Παρθένος ἡ τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν τίκτειν λεγομένη, προφῆτις ἐπὶ τοῦ παρόντος ὠνόμασται. Ζητουμένου δὲ πόθεν ἄρα συλλήψεται ἀπειρόγαμος οὖσα, τοῦτο νῦν ὁ λόγος διδάσκει, « Καὶ προσῆλθον, » λέ- C γων, « πρὸς τὴν προφῆτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν. » Ἀκουστέον δὲ ταῦτα ὡς ἐξ ἁγίου Πνεύματος, ὑφ' οὗ θεοφορούμενος ὁ προφήτης ἐθέσπιζεν. Αὐτὸ δὴ οὖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προεληλυθέναι ὁμολογεῖ τῇ προφήτιδι· ὃ καὶ σαφῶς πεπλήρωται ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως, ὅτε « ἀπεστάλη ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ᾗ ὄνομα Ναζαρὲθ, πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσὴφ, ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαυΐδ· ἣ καὶ εἶπε· Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί. » Καὶ πάλιν· « Μὴ φοβοῦ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ· καὶ ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ καὶ τέξῃ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. » Εἰπούσης τε τῆς Μαρίας· « Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; » D ἀπεκρίνατο· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοί. Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. » Καὶ ἐν μὲν τῇ πρὸ ταύτης προφητείᾳ ἅμα τῇ γενέσει τοῦ Ἐμμανουὴλ, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἐλέγετο ἐγκαταλειφθήσεσθαι τὴν γῆν ἀπὸ τῶν πολιορκούντων αὐτὴν δυεῖν βασιλέων, ἑνὸς μὲν τοῦ τῆς Σαμαρείας, θατέρου δὲ τοῦ τῆς Δαμασκοῦ· ἐπὶ δὲ τῆς παρούσης, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας· ὧν καὶ πρόσθεν καταλυθήσεσθαι τοὺς βασιλέας ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐθέσπιζεν.

« Et dixit Dominus ad me: Accipe tibi ipsi librum novum grandem, et scribe in eo stilo hominis, ut celeriter direptionem facias spoliorum, adest enim, et testes mihi facito fideles homines, Uriam sacerdotem, et Zachariam filium Barachiæ, et accessi **329** ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium, et dixit Dominus ad me, voca nomen ejus Accelera spolia detrahere, Cito prædare, quia antequam sciat puer vocare patrem aut matrem, accipiet potestatem Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum [33]. » Continuatur cum superiore prophetia hæc: Quæ enim illic Virgo, nobiscum Deum, parere dicitur, prophetissa in præsenti nominata est. Sed cum quæstio oriretur undenam esset conceptura, quæ virum experta non esset, ipsum hoc de quo quæritur, nunc oraculum docet: « Et accessi, inquit, ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium. » Est autem intelligendum de Spiritu sancto, a quo afflatus propheta divinabat. Ipse enim sanctus Spiritus se accessisse ad prophetissam fatetur, quod quidem ipsum plane completum est in Salvatoris nostri Jesu Christi ortu, quo tempore « missus est angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, ad virginem desponsatam viro, cui nomen Joseph, de domo et familia David, ad quam dixit: Ave, gratia plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieribus [34]. » Et rursus: « Ne timeas, invenisti enim gratiam apud Deum, et ecce concipies in utero, et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum [35]; » et cum dixisset Maria: « Quomodo erit istud? quoniam virum non cognosco [36]? » respondit: « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideoque quod gignitur, sanctum vocabitur, Filius Dei [37]: » et in superiore quidem prophetia in ortu ipsius Emmanuel, priusquam sciret puer bonum aut malum, dicebatur, relinquendam esse terram ab obsidentibus eam duobus regibus, uno quidem Samariæ, altero autem Damasci; in præsenti vero, priusquam sciat vocare patrem aut matrem, puerum accepturum potestatem Damasci, et spolia Samariæ: quarum prius abolendos esse reges in ortu ipsius Emmanuel cecinit.

[31] Isa. VII, 25. [32] Isa. VIII, 1. [33] ibid. 1-4. [34] Luc. I, 26-28. [35] ibid. 30, 31. [36] ibid. 34. [37] ibid. 35.

Et ad verbum quidem in diebus Achaz regis Juda, et ipsius prophetæ Isaiæ, duo reges ex composito, eos qui successionibus David parebant, obsoderunt, sicut etiam prius ostensum est, alter quidem Damasci gentium simulacra adorantium rex, alter vero Judaicæ multitudinis in ea Palæstinæ civitate quæ tunc quidem vocabatur Samaria, nunc autem a nostris Sebaste nominatur : **330** de quibus Deus per prophetam ad Achaz dixit : « Ne timeas, neque anima tua langueat a duobus lignis, a torribus his fumigantibus ; » et cum interitum virorum continuo neque multo post futurum dixisset, deinceps canit quemadmodum in nobiscum futuri Dei ortu, penitus amborum exstinguetur et dissolvetur regnum. Ostendimus autem ab historia quemadmodum usque ad tempora adventus Salvatoris nostri Jesu Christi, utrumque et Judæorum et Damascenorum permanserit regnum. Postquam vero ille ad omnes homines advenit, sicut oraculum ipsum prædixerat, defecerunt, quo tempore imperium Romanorum una cum Salvatoris nostri publicatione invaluit : et hæc ad verbum cum cecinisset oraculum, transivit ad sensum et intelligentiam, et ad universalem majoris spiritus in contemplando expositionem, et cum duos ordines hostium atque inimicorum invisibilium, hoc est malorum dæmonum, instituisset, qui omne hominum genus variis modis oppugnant, unum quidem eorum qui et undique et semper inter homines cultus simulacrorum et in opinionibus falsas sententias generant atque efficiunt, alterum vero eorum qui in moribus animarum perditionem atque interitum moliuntur, cumque erroris in simulacris colendis imaginem ferre ostendisset eum qui Damasci imperaret, ejus vero per quem homines a temperanti sanoque victu deducuntur, figuram esse, eum qui Samariæ : non prius ait terram ab hisce liberandam (sic utique vocans homines in terra habitantes) quam in terra conspiciatur Emmanuel Deus : ubi autem hic illuxerit, et in hominis anima regnaverit, neminem posthac superfuturum eorum qui antea ipsum possidebant. Sic sane etiam hoc in loco dictum esse illud, « accipiet potestatem Damasci, et spolia Samariæ, » utpote cum Salvatoris nostri Jesu Christi vis acervatim eversura esset cunctos invisibiles nobis hostes, qui jampridem his, quæ superius dictæ sunt, a Deo alienis et noxiis operationibus, universos homines occidebant. Nec non rursus si ad verbum interpreteris, videas protinus in ortu atque adventu Salvatoris nostri, Damasci potentiam eversam, et spolia Samariæ sublata, hoc est, earum regna, quæ usque ad tempora de quibus dictum est, duraverint, ex illo ad hunc usque diem ut ab oraculis prædictum est, defecerunt. **331** Quidam vero etiam aliter dicunt, Magos qui ab Oriente venerunt, et Christum, qui puer adhuc erat, adoraverunt, hos ipsos esse, potestatem Damasci. Potes etiam magis in universum dicere, omnes quicunque alienam a Deo multitudinique

A Αἰσθητῶς μὲν οὖν ἐν ἡμέρᾳ Ἄχαζ βασιλέως Ἰούδα, καὶ κατ' αὐτὸν Ἡσαΐαν τὸν προφήτην, δύο βασιλεῖς ἐκ συνθήκης τοὺς ὑπὸ τοῖς διαδόχοις Δαυῒδ βασιλευομένους ἐπολιόρκουν, ὡς ἤδη πρότερον δεδήλωται, ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Δαμασκοῦ τῶν εἰδωλολατρῶν ἐθνῶν βασιλεὺς, ὁ δὲ τοῦ πλήθους τῶν Ἰουδαίων ἐν τῇ καλουμένῃ Σαμαρείᾳ πόλει τῆς Παλαιστίνης, ἣν Σεβαστὴν οἱ καθ' ἡμᾶς ὀνομάζουσι· περὶ ὧν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου τῷ Ἄχαζ εἶπε· « Μὴ φοβοῦ, μηδὲ ἡ ψυχή σου ἀσθενείτω ἀπὸ τῶν δύο ξύλων, τῶν δαλῶν τῶν καπνιζομένων τούτων· » καὶ τὴν ἀπώλειάν γε τῶν ἀνδρῶν αὐτίκα μάλα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔσεσθαι εἰπὼν, ἑξῆς προφητεύει, ὡς ἐπὶ τῇ τοῦ μεθ' ἡμῶν ἐσομένου Θεοῦ γενέσει πάμπαν ἀμφοτέρων σβεσθήσεται καὶ καταλυθήσεται ἡ βασιλεία. Δείκνυμεν δὲ ἀπὸ τῆς ἱστορίας, B ὡς μέχρι τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, διαμεμένηκεν ἥ τε τῶν Ἰουδαίων καὶ Δαμασκηνῶν βασιλεία. Μετὰ δὲ τὴν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, ἀκολούθως τῇ προῤῥήσει διαλελοίπασι, τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας ἐπικρατησάσης σὺν τῷ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κηρύγματι. Καὶ ταῦτά γε πρὸς λέξιν θεσπίσας ὁ λόγος, μετέβαινεν ἐπὶ τὴν διάνοιαν, καὶ τὴν καθόλου πνευματικωτέραν ἐν θεωρίαις ἀπόδοσιν· ὑποστησάμενός τε δύο στίφη ἀοράτων ἐχθρῶν καὶ πολεμίων δαιμόνων πονηρῶν, τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος διαφόρως πολεμούντων, ἓν μὲν τῶν τὰς ἐν ἀνθρώποις ἐνεργούντων ἀεὶ καὶ πάντοτε εἰδωλολατρείας, καὶ τὰς ἐν δόγμασι ψευδοδοξίας, θάτερον δὲ τῶν ἐν ἤθεσι ψυχῶν διαφθορὰν κατεργαζομένων· καὶ τὸ μὲν τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης C εἰκόνα φέρειν ἀποδείξας, τὸν ἄρχοντα τῆς Δαμασκοῦ, τὸ δὲ τῶν ἐν ἀποπτώσει τοῦ σώφρονος καὶ ὑγιοῦς βίου τύπον εἶναι, τὸν τῆς Σαμαρείας, οὐ πρότερόν φησι τούτων ἀπαλλαγήσεσθαι τὴν γῆν, (οὕτω καλῶν τοὺς ἐπὶ γῆς κατοικοῦντας ἀνθρώπους,) ἢ φανῆναι ἐπὶ γῆς τὸν Ἐμμανουὴλ Θεόν· τούτου δὲ ἐπιλάμψαντος, καὶ βασιλεύοντος ἀνθρώπου ψυχῆς, μηδένα ἔτι λείπεσθαι τῶν πάλαι καταχρατούντων αὐτῆς. Οὕτω δὴ οὖν καὶ ἐνθάδε περὶ τῶν αὐτῶν εἰρῆσθαι νοήσεις τὸ, « Λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας, » τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δυνάμεως καθαιρούσης ἀθρόως πάντας τοὺς ἀοράτους ἡμῶν ἐχθροὺς, οἳ δὴ πάλαι πρότερον ταῖς προειρημέναις ἀθέοις καὶ ἐπιβλαβέσιν ἐνεργείαις πάντας ἀνθρώπους ἐπο- D λιόρκουν. Καὶ πρὸς λέξιν δὲ πάλιν ἴδοις ἂν ὁμοῦ τῇ γενέσει καὶ ἐπιφανείᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν δύναμιν Δαμασκοῦ καθῃρημένην, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἠρμένα, τοῦτ' ἔστι τὰς βασιλείας αὐτῶν, αἳ, μέχρι τῶν δηλουμένων χρόνων διαρκέσασαι, ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο διαλελοίπασι, κατὰ τὰς θείας προῤῥήσεις. Φασὶ δέ τινες καὶ ἄλλως, τοὺς ἀπ' Ἀνατολῆς ἐληλυθότας Μάγους, καὶ τῷ Χριστῷ παιδίῳ ὄντι προσκεκυνηκότας, τούτους εἶναι τὴν δύναμιν Δαμασκοῦ. Εἴποις δ' ἂν καθολικώτερον, πάντας τοὺς τὴν μὲν ἄθεον καὶ πολύθεον εἰδωλολατρείαν ἀποστραφέντας, τῷ δὲ τοῦ Χριστοῦ λόγῳ καταδουλωθέντας, μάλιστα εἰ δυνατοί τινες εἶεν ἐν λόγῳ καὶ σοφίᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου, αὐτοὺς εἶναι τοὺς ὀνομαζομένους δύναμιν Δαμασκοῦ. Κατὰ ταῦτα,

δὲ καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας νοήσεις, τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθητὰς καὶ ἀποστόλους, οὓς ὥσπερ ἐκ πολεμίων τῶν ἐκ περιτομῆς κατ' αὐτοῦ στρατευσαμένων σκῦλα ὑφ' αὐτὸν λαβὼν ἐξ ἐναντίας καθώπλισε τοῦ τῶν Ἀσσυρίων βασιλέως, οὕτω πάλιν τροπικῶς δηλουμένου τοῦ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἐπεὶ δὲ τὸ « ἐναντίον βασιλέως Ἀσσυρίων, » σαφέστερον ὁ Ἀκύλας ἐξέδωκεν, εἰπὼν, « εἰς πρόσωπον βασιλέως Ἀσσυρίων, » ἐπίστησον μήποτε ἄρα καὶ ἐν τούτοις τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν δηλοῖ, εἴ γε κατευθύνοντες, ἢ κατευθυνόμενοι Ἀσσύριοι μεθερμηνεύονται, κατὰ τὰ μικρῷ πρόσθεν ἀποδεδομένα. Ἐπεὶ τοίνυν τῇ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προῤῥήσει καὶ νῦν ὁ τῶν Ἀσσυρίων συμπέπλεκται βασιλεὺς, εἰκότως ἡμῖν κἀνταῦθα ἡ Ῥωμαίων ἀρχὴ παρείληπται, διὰ τὸ πρὸς τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν τῶν ἐθνῶν ὑποταγὴν κατευθύνεσθαι. Λήψεσθαί τοιγαροῦν τὸ τικτόμενον παιδίον τὴν δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας, καὶ παραδώσειν εἰς πρόσωπον Ἀσσυρίων, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθυνομένων θεσπίζεται· καὶ ταῦτα ποιήσειν ἅμα τῇ αὐτοῦ γενέσει, ἀῤῥήτῳ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει, ἔτι νηπιάζοντι σώματι τοσαῦτα ἐν ἀνθρώποις οἰκονομούμενος. Πάντα δὲ ταῦτα ὁ προφήτης ἐν τόμῳ καινῷ καὶ μεγάλῳ γραφῇ παραδοῦναι ἀνθρώπου προστάσσεται, τοῦτον καὶ τῆς καινῆς Διαθήκης δηλουμένης τὸν τρόπον. Προσπαραλαμβάνει δὲ τῶν εἰρημένων μάρτυρας ἱερέα καὶ προφήτην, τοῦ λόγου παιδεύοντος, ὡς ὅτι δεήσει ἐν ταῖς ἀποδείξεσι ταῖς περὶ τοῦ Χριστοῦ τὰς ἀπὸ τῆς ἐν νόμῳ ἱερουργίας καὶ τῶν μετὰ ταῦτα προφητῶν μαρτυρίας παραλαμβάνειν. Πιστοὺς δὲ βούλεται καὶ ἄλλως μάρτυρας εἶναι τοὺς τὴν γένεσιν τοῦ δηλουμένου παιδίου μέλλοντας ἐποπτεύειν, εἰς τὸ συνιέναι δύνασθαι τὰ προφητευόμενα. « Ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε, » ἐλέγετο ἀνωτέρω· καὶ τὸν μὲν ἔχειν φῶς Θεοῦ· (τοῦτο γὰρ ὁ Οὐρίας ἑρμηνεύεται), τὸν δὲ υἱὸν ὄντα εὐλογίας, τὴν μνήμην τοῦ Θεοῦ ἐν ἑαυτῷ φέρειν· τοῦτο γὰρ καὶ ὁ τοῦ Βαραχίου Ζαχαρίας δηλοῖ. Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τοὺς τόπους ἡμεῖς ἐπιβεβλήκαμεν. Εἰ δέ τις τῶν ἐκ περιτομῆς οὐ ταῦτα οὕτως ἔχειν βούλεται, ὥρα ἡμῖν αὐτὸν ἀποδεικνύναι, τίς πώποτε παρ' αὐτοῖς Ἐμμανουὴλ γέγονε, καὶ πῶς ὁ προφήτης προσῆλθε πρὸς τὴν προφῆτιν, καὶ τίνα ταύτην, καὶ πῶς παραχρῆμα συνέλαβε, καὶ τίς ὁ ἐκ τῆς προφήτιδος ἀποτεχθεὶς υἱὸς, ᾧ αὐτὸς ὁ Κύριος ἐπιτέθειται ὄνομα, « Ταχέως σκύλευσον, » καὶ τίς ἡ αἰτία τῆς τοιᾶσδε τοῦ τεχθέντος προσηγορίας. Δεικνύτωσαν δὲ καὶ τὸ, « Πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα καὶ μητέρα, » τὴν δύναμιν εἰληφότα Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας, ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. Ἡμεῖς γὰρ ταῦτα, καὶ πρὸς λέξιν, καὶ τροπικῶς ἐξειληφότες, πεπληρῶσθαι αὐτὰ δείκνυμεν ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως, παριστῶντες τοτὲ μὲν

A deorum addictam simulacrorum culturam aspernati sunt, et Christi verbo seipsos addixerunt, præsertim si in verbo et sapientia sæculi hujus potentes sint, eos ipsos esse qui Damasci potentia nominentur. Eodem sensu etiam spolia Samariæ accipies, de Judaica gente assumptos Salvatoris nostri discipulos et apostolos, quos quasi de hostibus ad circumcisionem spectantibus, qui adversum se militaverint, prædæ instar sibi ipsi subjiciens, contra Assyriorum regem armavit, quandoquidem sic rursus per figuram sæculi hujus princeps significatur. At vero quoniam illud « ante regem Assyriorum, » manifestius Aquila reddidit, ubi sic ait, « in faciem regis Assyriorum, » vide ne forte in his verbis Romanorum imperium significet, siqui-
B dem ex iis quæ paulo ante a nobis exposita sunt, Assyrii sermone nostro, et qui dirigunt, et qui diriguntur intelligi solent. Quoniam igitur oraculo quod nunc de Salvatore nostro redditur, etiam rex Assyriorum implicitus est, merito hic quoque a nobis Romanorum imperium acceptum est, quippe quod ad subjiciendas gentes ab ipso Deo dirigatur. Ergo qui nascitur puer, accepturus potentiam Damasci, et spolia Samariæ, et traditurus in faciem Assyriorum et in oculis eorum qui a Deo diriguntur, canitur: atque hæc ipsa in ortu suo facturus vi quadam divina atque ineffabili, qui quidem adhuc in puerili corpore constitutus tanta inter homines dispensatione fungetur. Omnia vero hæc
C propheta in novo et grandi libro stylo et scriptura hominis tradere jubetur: hoc enim sermone Novum significatur Testamentum. Assumit autem eorum quæ dicta sunt testes sacerdotem et prophetam, oraculo docente, fore opus in demonstrationibus de Christo tum a sacerdotio quod in lege continetur, tum a prophetis qui postea fuerunt, accipere testimonia; et alioqui fideles vult esse testes, eos qui pueri de quo agitur, inspecturi sint ortum, ut ea quæ in ipsa prophetia continentur, intelligere possint. Supra enim dicebatur, « Si non credideritis, non intelligetis, » et alterum quidem lumen Dei habere: **332** id enim Urias ex interpretatione significat: alterum vero, qui benedictionis sit filius, Dei in seipso memoriam ferre. Id enim
D sibi vult Barachiæ Zacharias: hæc igitur nos in figuras conjecimus. Si quis autem ex Judæis hoc nolit sic se habere, is, quæso, nobis ostendat, quis unquam apud ipsos Emmanuel fuerit, et quomodo propheta ad prophetissam accesserit, et quæ tandem ea sit, et quomodo e vestigio conceperit, et quisnam iste ex prophetissa natus filius, cui nomen ipse Dominus imposuerit, « Celeriter detrahe spolia, Cito prædare, » et quænam sit causa hujusce, ejus qui natus sit, appellationis. Ostendant præterea illud quid sit, « prius quam sciat puer vocare patrem et matrem, » potestatem accepisse Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum. Nos enim ista, et ad verbum, et figurate accipientes, jam nunc completa esse demonstramus in ortu

Salvatoris nostri, quippe qui illud item ostenderimus alias quidem ad verbum, et secundum eam sententiam quæ in promptu sit, alias vero figurate oportere in ipsas prophetias incumbere; continuo namque post eas quæ antea dictæ sunt voces, per obscuriores quasdam figuras adjungitur: « Et adjecit Dominus loqui ad me adhuc, eo quod nolit populus iste aquam Siloam, quæ vadit cum silentio, sed velit habere Rhaasim, et filium Romeliæ. Idcirco ecce Dominus adducet super vos aquam fluminis fortem et multam, regem Assyriorum, et gloriam ejus: et ascendet super omnem convallem vestram, et ambulabit super omnem murum vestrum, et auferet de Judæa hominem, qui possit caput tollere: aut qui idoneus sit consummare aliquid, et erunt castra ejus, ita ut impleant latitudinem regionis tuæ, nobiscum Deus. Cognoscite gentes et vincimini, exaudite usque ad extremum terræ [88]. » Planissime enim hæc nulla alia ratione, quam ex figura, et immutatione, conversioneque sermonis, sententiam servant: significant namque per aquam Siloam quæ vadit cum silentio, evangelicam salutaris verbi doctrinam: nam ex interpretatione, Siloam dicitur *missus*. Porro hic quisnam alius sit, nisi qui a Patre ad nos missus Deus Verbum? de quo etiam Moses ait: « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium [89]. » **333** Pro illo enim, « cui repositum est, » in Hebraico habetur « Siloam, » eum videlicet qui hic habetur Siloam, hoc est, missum, etiam illic significante oraculo. Porro Rhaasim rex fuit earum gentium quæ simulacra Damasci colebant, sicut Romeliæ filius ejus Judaicæ gentis, quæ in Samaria patriam religionem deseruerat. Minatur ergo Deus iis qui Siloam, hoc est, missum Emmanuel, et eum qui ex muliere prophetica natus sit, filium, potabileque ac fecundum ejus Verbum non susceperint, sed illud quamvis mansuete et cum silentio feratur, recusaverint, et contra seipsos aut gentium simulacra colentium, aut populi Dei defectionis principem optaverint, se inducturum aquam fluminis fortem et multam, quam sane aquam, ipsum prophetiæ oraculum interpretatur dicens, ipsum esse regem Assyriorum. Sic enim rursus secundum sententiam, aut significat principem sæculi hujus, aut, quod nunc rerum potitur, Romanorum imperium, cui imperio traditi sunt, qui eam, de qua dictum est, aquam Siloam, quæ cum silentio vadit, recusaverunt, adversariis autem atque hostibus rectæ rationis sententiis atque opinionibus, seipsos subjecerunt: e vestigio enim, neque ita post multum tempus, in eos qui Salvatoris nostri Evangelium non susceperant, sed potum Siloam, qui labitur cum silentio, recusaverant, Romanorum ab ipso Deo directus exercitus, facto impetu, penetravit in omnem convallem ipsorum, et ambulavit super omnem murum ipso-

[88] Isa. VIII, 5-8. [89] Gen. XLIX, 10.

A ῥητῶς κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν, τοτὲ δὲ τροπικῶς δεῖν ἐπιβάλλειν ταῖς προφητείαις. Αὐτίκα ἑξῆς ταῖς προειρημέναις φωναῖς δι' αἰνιγμάτων αὖθις ἐπιλέγεται· « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαί μοι ἔτι, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τὸν λαὸν τοῦτον τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωὰμ τὸ πορευόμενον ἡσυχῆ, ἀλλὰ βούλεσθαι ἔχειν τὸν Ῥαασὶμ, καὶ τὸν υἱὸν Ῥομελίου. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ Κύριος ἀνάγει ἐφ' ὑμᾶς τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἀναβήσεται ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα ὑμῶν, καὶ περιπατήσει ἐπὶ πᾶν τεῖχος ὑμῶν, καὶ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἄνθρωπον, ὃς δυνήσεται κεφαλὴν ἆραι, ἢ δυνατὸν συντελέσασθαί τι· καὶ ἔσται ἡ B παρεμβολὴ αὐτοῦ, ὥστε πληρῶσαι τὸ πλάτος τῆς χώρας σου· μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Γνῶτε, ἔθνη καὶ ἡττᾶσθε, ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Σαφῶς γὰρ ταῦτα οὐδὲ ἄλλως ἢ μετὰ θεωρίας τῆς κατὰ μόνην τροπολογίαν τὴν διάνοιαν σώζει· δηλοῖ γοῦν καὶ αὐτὰ διὰ μὲν τοῦ ὕδατος τοῦ Σιλωὰμ τοῦ ἡσυχῆ πορευομένου τὴν εὐαγγελικὴν τοῦ σωτηρίου λόγου διδασκαλίαν· ἑρμηνεύεται γὰρ Σιλωὰμ *ἀπεσταλμένος*. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡμῖν ἀπεσταλμένος Θεὸς Λόγος· περὶ οὗ καὶ Μωσῆς φησιν· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Ἀντὶ τοῦ γὰρ « ᾧ ἀπόκειται, » τὸ Ἑβραϊκὸν « Σιλωὰμ » C περιέχει, τὸν ἐνταῦθα Σιλωὰμ, τοῦτ' ἔστι, τὸν ἀπεσταλμένον κἀκεῖ δηλοῦντος τοῦ λόγου. Ὁ δὲ Ῥαασὶμ βασιλεὺς ἦν πάλιν τῶν ἐν Δαμασκῷ εἰδωλολατρῶν ἐθνῶν, ὡς καὶ ὁ υἱὸς Ῥομελίου τῶν ἐν Σαμαρείᾳ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀποστάντων τῆς πατρίου θρησκείας. Ἀπειλεῖ τοιγαροῦν ὁ Θεὸς τοῖς μὴ τὸν Σιλωὰμ, τοῦτ' ἔστι τὸν ἀπεσταλμένον Ἐμμανουὴλ, καὶ τὸν ἐκ τῆς προφήτιδος γεγενημένον υἱὸν, τόν τε πότιμον καὶ γόνιμον αὐτοῦ Λόγον παραδεξαμένοις, ἀλλὰ τοῦτον μὲν, καίτοι πράως καὶ ἡσυχῆ φερόμενον, παραιτησαμένοις, καθ' ἑαυτῶν δὲ ἤτοι τὸν τῶν εἰδωλολατρῶν ἐθνῶν ἄρχοντα, ἢ τὸν τῆς ἀποστασίας τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἑλομένοις ἐπάξειν τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, ὅπερ ὕδωρ αὐτὸς ὁ τῆς προφητείας λόγος ἑρμηνεύει, λέγων αὐτὸν εἶναι τὸν D βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων· οὕτω πάλιν ἤτοι κατὰ διάνοιαν σημαίνων τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, ἢ τὴν νῦν ἐπικρατοῦσαν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ᾗ καὶ παρεδόθησαν οἱ τὸ μὲν δηλωθὲν τοῦ Σιλωὰμ ὕδωρ τὸ πορευόμενον ἡσυχῆ παραιτησάμενοι, τοῖς δὲ ἐναντίοις καὶ πολεμίοις τοῦ ὀρθοῦ λόγου δόγμασιν ἑαυτοὺς ὑποβεβληκότες. Αὐτίκα γοῦν καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μὴ παραδεξαμένοις αὐτοῖς τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Εὐαγγέλιον, παραιτησαμένοις δὲ τὸ τοῦ Σιλωὰμ ποτὸν τὸ πορευόμενον ἡσυχῆ, ἐπελθὼν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθυνόμενος Ῥωμαίων στρατὸς, ἀνελήλυθεν ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα αὐτῶν, καὶ περιεπάτησεν ἐπὶ πᾶν τεῖχος αὐτῶν, καὶ ἀφεῖλεν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἄνθρωπον, ὃς δυνήσεται κεφαλὴν ἆραι, καὶ δυνατὸν συντελέσασθαί τι· καὶ

γέγονεν ἡ παρεμβολὴ τοῦ δηλωθέντος τοσαύτη, ὥστε A πληρῶσαι τὸ πλάτος τῆς Ἰουδαίας ἁπάσης. Καὶ τοῦτό γε πρὸς λέξιν οὕτως εἰς ἐκείνους ἐκπεπλήρωται. Διὰ ποίαν αἰτίαν, εἰ δὴ μαθεῖν ἐθέλεις, ἄκουε. Ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἐμμανουὴλ, ὁ ἐκ τῆς Παρθένου γεγεννημένος, ἀλλ' οὐ καὶ μετ' αὐτῶν ἦν· ὡς εἴ γε εἶχον αὐτὸν, οὐκ ἂν ταῦτα πεπόνθεισαν. Διὸ δὴ ἑξῆς ὁ λόγος τοῖς ἔθνεσιν ἐπιβοᾶται τὸν Ἐμμανουὴλ, λέγων· « Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἡττᾶσθε. » Καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν ἑρμηνεύεται, εἰς τὸ παραστῆσαι, ὡς ποτὲ μὲν κατὰ λέξιν, ποτὲ δὲ δι' αἰνιγμῶν τὰ πλεῖστα τῶν προφητειῶν ἐκλαμβάνειν δεῖ· ἔνθεν δὲ ὁρμωμένους προσήκει καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἐν χερσὶ προφητείας ὁμοίως ἐπιθεωρεῖν.

rum, et abstulit de Judæa hominem, qui posset caput tollere, aut qui idoneus esset consummare aliquid : et facta sunt ejus castra adeo magna, ut universæ Judææ latitudinem impleverint. Et hoc quidem cur ita ad verbum contra illos completum sit, si vis discere, audi jam. Nempe quoniam ille Deus Emmanuel, qui de Virgine natus est, nobiscum fuit, non cum illis ; nam si illum habuissent, nunquam talia passi essent. Quapropter jam deinceps oraculum ad gentes inclamat ipsum Emmanuel, dicens : « Nobiscum Deus, cognoscite, gentes, et vincimini. » Et hæc quidem nos hoc modo interpretati sumus, ut ostenderemus, quemadmodum nunc quidem ad verbum, nunc autem per obscuriores figuras maximam prophetiarum partem intelligere oportet ; cæterum jam inde abeuntes, convenit etiam id quod de eadem prophetia superest, simili ratione contemplari.

Εἰ δὲ ἔτι καὶ νῦν εἰς μέλλοντά ποτε χρόνον γενήσεσθαι B ταῦτα οἱ ἐκ περιτομῆς φασιν, ἐπὶ τοῦ προσδοκωμένου αὐτοῖς Χριστοῦ, ῥητῶς μόνον καὶ πρὸς λέξιν ἔσεσθαι αὐτὰ προσδεχόμενοι, ἐρωτητέον αὐτοὺς, πῶς ὁ μέλλων ἥξειν κατ' αὐτοὺς λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων, καθῃρημένης μὲν ἤδη τῆς Σαμαρείας κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν, καὶ μηκέτι οὔσης, ἀλλὰ καὶ τῆς ὀνομαζομένης δυνάμεως Δαμασκοῦ μηδαμῶς ὑπαρχούσης, μηδὲ τῆς τῶν Ἀσσυρίων δυναστείας, ἣν Μῆδοι καὶ Πέρσαι καθελόντες πάλαι ποτὲ διεδέξαντο ; ὧν ὁμοῦ πάντων κατὰ τὸν ἐνεστῶτα καιρὸν μηδὲ τὴν ἀρχὴν ὑφεστώτων, πῶς δυνατὸν εἰς μέλλοντα χρόνον τὴν καθαίρεσιν αὐτῶν προσδοκᾷν ; Ἀλλ' οὔτε ἄλλοτε πώποτε πάλαι πρότερον γεγενῆσθαι τὰ προφητευόμενά ἐστιν εἰπεῖν. Οὐδεὶς γοῦν παρ' Ἑβραίοις πώ- C ποτε ἐκ προφήτιδος μητρὸς, καὶ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου γεννηθεὶς, σκῦλα Σαμαρείας καὶ δύναμιν Δαμασκοῦ κατὰ τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων στρατεύσας, ὡς πρὸς ῥητὴν διάνοιαν λαβὼν ἱστόρηται· ὥστε ἐξ ἅπαντος ὁμολογεῖν, αὐτὰ κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν διάνοιαν μόνως πεπληρῶσθαι, οὐκ ἄλλοτε δηλαδὴ ἢ κατὰ τὴν γενομένην παρουσίαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καθ' ὃν ἀπεδείξαμεν τέλος εἰληφέναι τὰ προηγορευμένα. Ἐγράφη δ' οὖν κατὰ τὴν προφητείαν καὶ ὁ καινὸς τόμος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας, ὁ τῆς καινῆς Διαθήκης λόγος τὴν γένεσιν περιέχων τοῦ τῆς προφήτιδος υἱοῦ, ὃς καὶ πρὸς λέξιν καὶ Δαμασκοῦ, καὶ Συρίας ἁπάσης τὴν βασιλικὴν δύναμιν, τά τε ἑρμηνευθέντα ἡμῖν σκῦλα Σαμαρείας ἀῤῥήτῳ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει εἰς χεῖρας τῆς Ῥωμαίων βασιλείας παρέδω- D κεν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ διάνοιαν τοὺς ἐξ Ἰουδαίων αὐτοῦ μαθητὰς, ὥσπερ τινὰ σκῦλα περιπεποιημένος, νοητοῖς καὶ λογικοῖς ὅπλοις περιφράξας, εἰς πρόσωπον τοῦ δηλωθέντος βασιλέως Ἀσσυρίων κατεστήσατο, καὶ τούτους μὲν ὡς οἰκείους στρατιώτας ὁπλίτας παρεσκεύασεν· τούς γε μὴν παραιτησαμένους τὸ γόνιμον καὶ ζωτικὸν ὕδωρ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ, ἑλομένους δὲ τὰ πολεμικὰ καὶ ἐχθρὰ τῷ Θεῷ, τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἐξέδωκε βασιλεῖ, ᾧ καὶ εἰσέτι νῦν τυγχάνουσι δεδουλωμένοι. Ἀνέβη γοῦν οὗτος ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα αὐτῶν, καὶ ἐπὶ πᾶν τεῖχος αὐτῶν, καὶ ἀφεῖλεν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας πάντα

334 Quod si etiam nunc Judæi, hæc alio quodam tempore futura esse dicant, utpote cum ea ex scripto duntaxat, atque ad verbum, de eo, qui ab ipsis adhuc exspectatur, Christo accipere soleant, interrogandi sunt protinus, quomodo qui venturus est, ut ipsi aiunt, potestatem Damasci, et spolia Samariæ accipiet coram rege Assyriorum, cum in præsenti tempore Samaria sublata sit, neque amplius exsistat, et ea quæ potestas Damasci nominatur, nusquam appareat, neque item potentia Assyriorum, quam quidem cum Medi ac Persæ evertissent, in ejus locum jampridem successerunt ? quæ simul omnia cum sui ipsorum, hoc ipso tempore vix exiguum quoddam vestigium demonstrent, quo possimus ea fuisse aliquando conjicere, qui tandem fieri potest ut in futurum tempus eorum exspectetur eversio ? atqui ne antea quidem ullo unquam tempore facta esse ea quæ in hujusmodi prophetia continentur, dicere ullo modo possunt. Nullus certe unquam apud Hebræos ex prophetica matre et Isaia propheta natus, spolia Samariæ et potestatem Damasci, exercitu contra regem Assyriorum comparato (ut eam sententiam sequamur quæ a verbis non recedit), accepisse memoratur. Omni itaque ratione fateri cogimur ea tantummodo secundum superius redditam a nobis sententiam completa esse, hoc est, nusquam alias quam post adventum Jesu Salvatoris nostri, quo tempore demonstravimus, ea quæ hoc modo prædicta sunt, finem accepisse. Ergo in hujus adventu, sicut in ipsa prophetia continetur, scriptus est novus liber, Novi utique Testamenti verba complectens, et in his ortus propheticæ mulieris filii, qui secundum verba prophetiæ, et Damasci et Syriæ universæ regalem potentiam, et quæ nos interpretati sumus, spolia Samariæ, ineffabili quadam divinaque virtute in manus regum Romanorum tradidit ; verumtamen sententiam quoque sequentibus, suos idem de Judæis discipulos, quasi spolia quædam adeptus, intelligibilibus rationalibusque armis munitos, in faciem ejus de quo dictum est regis Assyriorum, constituit, atque hos tanquam suos proprios scutatos milites

comparavit. Attamen eos qui fecundam vitalemque doctrinæ suæ aquam, quæ cum silentio labitur recusaverint, et hostiles Deoque inimicas partes elegerint, regi Assyriorum tradidit, cui quidem etiam nunc addicti serviunt. **335** Ascendit igitur hic super omnem convallem ipsorum, et super omnem murum ipsorum, et abstulit de Judæa omnem principem ac regem, qui hoc in loco caput nominatur, et omnem potentem, qui aliquid conficeret; itaque ex illo in hunc usque diem illi neque ullum caput habent, neque aliquem in divinis potentem, qualis quondam erat, qui illis ornamentum decusque addebat, sive propheta, sive alioqui justus Deoque amicus vir. Constat autem illud quoque, quemadmodum omnis ipsorum regio inimicis hostibusque ipsorum subjecta, in hunc usque diem vexetur, et hæc universa in ipsius Emmanuel adventu suum finem sortita sint. Hoc ipsum sane Hebræorum scripta continent, quæ propemodum significant, ipsum Emmanuel, cui credere noluerunt Judæi, auctorem illis tantarum calamitatum exstitisse; nobis autem gentibus, quæ illi credidimus, et salutem et Dei notitiam, ut jam demonstratum est, attulisse. Quare deinceps adjungitur: « Nobiscum Deus: cognoscite, gentes, et vincimini. » Siquidem nos ex gentibus victi sumus re vera, qui ipsi veritati, et stantis nobiscum Dei virtuti cedentes, in illum credidimus, cedentesque eidem paruimus omnes pariter, quicunque usque ad extrema terræ habitamus, ut in prophetia scriptum est, quæ ait: « Exaudite usque ad extremum terræ, » et nos quidem, et victi sumus, et vocanti obtemperavimus. Ad eos vero qui de ipsis gentibus non crediderint, ea dirigit quæ sequuntur, dicens: « Qui fortes fuistis, vincimini. Si enim rursus fortes fueritis, rursus vincemini, et quamcunque rationem inieritis, non manebit in vobis, quoniam nobiscum Deus [60]. » Sic dicit Dominus forti manui non credentibus: quibus verbis oraculum ad eos, qui jugum detrectant, et doctrinæ Christi resistunt, et potenti ipsius manui non credunt, planissime vaticinatur, quod futurum sit, ut ne valeant quidem oppugnare nobiscum Deum, quamvis experiantur, et quod omne quodcunque adversum nos comminiscentur, ipsis non constaturum sit, propterea quod nobiscum sit Emmanuel, et hanc quidem sententiam facile est, ut ii attendant, eique assentiantur, qui minas adversum nos, et principum per singula tempora insolentias atque impetus animadverterint, atque ut incassum eis omnium minarum eventa, propter nobiscum Deum, evaserint.

ἄρχοντα καὶ βασιλέα, κεφαλὴν ὀνομαζόμενον, καὶ πάντα δυνατὸν συντελέσασθαί τι· ὥστε ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο μήτε κεφαλὴν αὐτοὺς κεκτῆσθαι, μήτε τινὰ δυνατὸν ἐν τοῖς θείοις, οἷος ἦν ὁ πάλαι διαπρέπων ἐν αὐτοῖς, εἴτε προφήτης, εἴτε ἄλλως δίκαιος καὶ θεοφιλὴς ἀνήρ. Πρόδηλον δὲ ὅπως καὶ πᾶσα αὐτῶν ἡ χώρα ὑποχείριος τοῖς αὐτῶν ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις εἰσέτι νῦν καθέστηκε, καὶ ὡς ταῦτα πάντα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ τετέλεσται. Οὕτω γοῦν ἡ Ἑβραίων γραφὴ περιέχει, μονονουχὶ σημαίνουσα, τὸν Ἐμμανουὴλ τὸν ἀπιστηθέντα μὲν ὑπὸ Ἰουδαίων, καὶ αἴτιον αὐτοῖς τῶν τοσούτων γενόμενον συμφορῶν, ἡμῖν δὲ τοῖς ἔθνεσι πιστευθέντα, σωτηρίας τε καὶ γνώσεως Θεοῦ παραίτιον ἀποδειχθέντα. Διὸ ἑξῆς ἐπιλέγεται· « Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἡττᾶσθε. » Ἡττήμεθα γοῦν ὡς ἀληθῶς ἡμεῖς οἱ ἐξ ἐθνῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες, νικηθέντες ὑπὸ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς τοῦ γενομένου μεθ' ἡμῶν Θεοῦ δυνάμεως· ἡττηθέντες τε ὑπηκούσαμεν αὐτῷ πάντες ὁμοῦ οἱ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν κατοικοῦντες τῆς γῆς, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν· « Ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Ἀλλ' ἡμεῖς μὲν καὶ ἡττήμεθα, καὶ καλοῦντι ὑπηκούσαμεν· τοῖς δὲ ἔτι τῶν ἐθνῶν ἀπειθοῦσι τὰ ἑξῆς ἀποτείνεται λέγων· « Ἰσχυκότες ἡττᾶσθε. Ἂν γὰρ πάλιν ἰσχύσητε, πάλιν ἡττηθήσεσθε· καὶ λόγον ὃν ἂν βουλεύσησθε, οὐ μὴ ἐμμείνῃ ἐν ὑμῖν, ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Οὕτω λέγει Κύριος τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ ἀπειθοῦσιν· δι' ὧν σαφῶς ὁ λόγος ἀφηνιῶσι καὶ ἀντιταττομένοις τῇ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίᾳ, καὶ τοῖς ἀπειθοῦσι τῇ κραταιᾷ αὐτοῦ χειρὶ θεσπίζει, ὅτι μηδὲ ἰσχύουσι προσπολεμεῖν τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν πειρώμενοι, καὶ ὅτι πᾶν ὃ ἂν βουλεύσωνται καθ' ἡμῶν, οὐ μὴ ἐμμείνῃ αὐτοῖς, διὰ τὸ μεθ' ἡμῶν εἶναι τὸν Ἐμμανουήλ. Καὶ τούτῳ δὲ τῷ συμπεράσματι ῥᾴδιον ἐπιστῆσαι τὰς καθ' ἡμῶν ἀπειλὰς, καὶ τὰς κατὰ χρόνους τῶν ἀρχόντων ἐπαναστάσεις συνορῶντα, καὶ ὡς ἄπρακτον αὐτοῖς διὰ τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν ἀεὶ καθίσταται τῶν ἀπειλῶν τὸ τέλος.

336 *Ab eodem. — Quemadmodum natus ex prædicta sive virgine, sive prophetissa filius, Deus simul et magni consilii angelus, aliisque inopinatis nominibus appellatus est; et quemadmodum ortus ejus luminis pietatis causa adjuvans gentibus constituetur.*

« Hoc primum, bibe, cito fac, regio Zabulon, et terra Nephthalim, et reliqui qui maritimam habitant trans Jordanem, Galilæa gentium, populus sedens in tenebris, videte lucem magnam, sedentibus in regione et umbra mortis, lux exorta est eis [61], » et quæ sequuntur; quibus adjungit, « quo-

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ὁ τεχθησόμενος υἱὸς ἐκ τῆς προφητευομένης, εἴτε παρθένου, εἴτε προφήτιδος, Θεὸς ὁμοῦ καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, ἑτέραις τε παραδόξοις ἐπωνυμίαις ἀνηγόρευται· καὶ ὡς ἡ γένεσις αὐτοῦ φωτὸς εὐσεβείας παραιτία τοῖς ἔθνεσι καταστήσεται.

« Τοῦτο πρῶτον, πίε, ταχὺ ποίει, χώρα Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλεὶμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν κατοικοῦντες πέραν τοῦ Ἰορδάνου· Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν· ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, ἴδετε φῶς μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει, « ὅτι

[60] Isa. VII, 9-11. [61] Isa. IX, 1, 2.

πᾶσαν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλῳ, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσιν, καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυστοι· ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, θαυμαστὸς σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ ὑγείαν αὐτῷ. Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅριον, ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρίματι καὶ δικαιοσύνῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. » Τοῦτο τρίτον ἤδη τὸ παιδίον προφητεύεται, τοῦ αὐτοῦ ποικίλως σημαινομένου. Ἐπειδὴ τοίνυν πρόκειται νῦν ἡμῖν τὸν τρόπον τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ παρουσίας ἐπιδεῖξαι, θέα δι' ὅσων οὗτος καὶ ὅπως παρίσταται. Ἐδεικνύετο πρῶτον ὁ ἐπικληθεὶς Ἐμμανουὴλ, Θεὸς ἐκ παρθένου γεννώμενος· δεύτερον τὸ ἐκ τῆς προφήτιδος καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παιδίον, οὐκ ἄλλο τυγχάνον τοῦ προηγορευμένου· τρίτον ὁ μετὰ χεῖρας, εἷς ὢν καὶ ὁ αὐτὸς τοῖς προτέροις. « Καὶ τούτῳ γοῦν ὄνομα εἶναι λέγεται, κατὰ μὲν τοὺς Ἑβδομήκοντα « μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, » καὶ ὥς τινα τῶν ἀντιγράφων ἔχει, « θαυμαστὸς σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος· » κατὰ δὲ τὸ Ἑβραϊκὸν, ὡς ὁ μὲν Ἀκύλας φησίν· « Ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, καὶ ἐγένετο μέτρον ἐπ' ὤμου αὐτοῦ. Καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Θαυμαστὸς σύμβουλος, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ, ἔτι ἄρχων εἰρήνης, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας· » ὡς δὲ ὁ Σύμμαχος· « Νεανίας γὰρ ἐδόθη ἡμῖν, υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν. Καὶ ἔσται ἡ παιδεία αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ κληθήσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Παραδοξασμὸς, βουλευτικὸς, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ αἰῶνος, ἄρχων εἰρήνης, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας. » Οὐκοῦν οὐχ ἁπλῶς ἄγγελος κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἀλλὰ « τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, καὶ θαυμαστὸς σύμβουλος, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς, καὶ ἐξουσιαστὴς, καὶ ἄρχων εἰρήνης, καὶ πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος » γεννηθήσεσθαι, καὶ παιδίον ἔσεσθαι διὰ τούτων ἐθεσπίζετο. Ἔχεις δὲ ἐν τοῖς προτέροις τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ Θεὸν, καὶ Κύριον διαφόρως ἀνηγορευμένον, ὁμοῦ δὲ τὸν αὐτὸν ἄγγελον ὠνομασμένον τοῦ Πατρὸς, καὶ ἀρχιστράτηγον δυνάμεως Κυρίου. Τίς δ' ἂν οὖν γένοιτο κατὰ μὲν τὸν Ἀκύλαν καὶ τὰς εἰσέτι νῦν φερομένας παρ' Ἑβραίοις μαρτυρίας, ἐν ἀνθρώποις γεννώμενος, καὶ « παιδίον » γινόμενος, « θαυμαστὸς σύμβουλος, καὶ ἰσχυρὸς, δυνατὸς, καὶ πατὴρ, ἔτι καὶ ἄρχων εἰρήνης, » οὗ ποτέ (1) φησιν ἔσεσθαι τέλος· κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον « Παραδοξασμὸς, βουλευτικὸς, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ αἰῶνος, ἄρχων εἰρήνης, καὶ ταύτης ἀπείρου καὶ ἀτελευτήτου· » καὶ κατὰ Θεοδοτίωνα, « θαυμαστῶς βουλεύων, ἰσχυρὸς, δυνάστης, πατὴρ, ἄρχων εἰρήνης, τῷ πληθύνειν τὴν παιδείαν, οὗ τῆς εἰρήνης οὐκ ἔστι πέρας. » Καὶ αὐτῷ σοι τὰ ἑξῆς καταλείπω σκοπεῖν,

niam omnem vestem congregatam dolo, et indumentum, cum consiliatione soluturi sunt, et volent si fuerint igne combusti: quoniam puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus imperium super humerum ipsius, et vocatur nomen ejus magni consilii angelus, admirabilis consiliarius, Deus fortis, potentiam habens, princeps pacis, pater futuri sæculi. Adducam enim pacem super principes, et sanitatem ei, magnum imperium ejus, et pacis ejus non est finis, super solium David et regnum ejus ut dirigat illud, et suscipiat in judicio et justitia ex hoc tempore et usque in sæculum: zelus Domini Sabaoth faciet hæc [61]. » Jam nunc tertio puerum hunc prophetia commemorat, quæ eamdem rem variis modis significat. Quoniam igitur nunc propositum nobis est, adventus Dei ad homines modum ostendere, vide, quæso, hic quam multis modis demonstretur. Primo quidem dictus est Emmanuel, Deus qui de Virgine nasceretur. Secundo, ex prophetica muliere et Spiritu sancto puerulus, qui non alius est quam is de quo jam diximus. Tertio is, de quo nunc agimus, qui cum prioribus unus est atque idem. Huic igitur esse nomen dicitur, ut legitur apud Septuaginta, « magni consilii angelus: » et, ut quidam codices habent, « admirabilis consiliarius, Deus fortis, potentiam habens, princeps pacis, pater **337** futuri sæculi. » Ut vero est in Hebraico, sicut Aquila testificatur: « Quoniam puerulus natus est nobis, filius datus est nobis, et facta est mensura super humerum ejus, et vocatum est nomen ejus, Admirabilis consiliarius, fortis, potens, pater, etiam princeps pacis, et pacis ejus non est finis. » Sicut autem Symmachus: « Adolescentulus enim datus est nobis, filius datus est nobis, et erit disciplina ejus super humerum ejus, et vocabitur nomen ejus Admirabilitas, consiliarius, fortis, potens, pater sæculi, princeps pacis, et pacis ejus non est finis. » Ergo non simpliciter angelus secundum ipsos LXX, sed « magni consilii angelus, et admirabilis consiliarius, et Deus fortis, et potentiam habens, et princeps pacis, et pater futuri sæculi » oriturus aliquando, et puerulus futurus, iis verbis canebatur. Habes etiam in iis quæ prius dicta sunt, Dei Verbum, et Deum, et Dominum diversis modis appellatum, et pariter eumdem angelum patris nominatum, et primum imperatorem copiarum Domini. Sed quis tandem hic sit? Secundum Aquilam quidem et secundum ea quæ etiam nunc apud Hebræos feruntur testimonia, qui inter homines nascetur, et « puerulus » exsistet, « admirabilisque consiliarius, et fortis, et potens, et pater etiam et princeps pacis, » cujus pacis nunquam ait futurum finem. Secundum Symmachum autem « Admirabilitas, consiliarius, fortis, potens, pater sæculi, princeps pacis, et pacis infinitæ atque interminatæ. » At, sicut Theodotion voluit, « admirabiliter consulens,

[61] Isa. IX, 3-7.

(1) *Οὔ ποτε.* Lege οὗ pro οὐ, et accipe ποτέ sensu οὔποτε, vel puta excidisse voculam ἧς ante οὔποτε. Edit.

fortis, potens, pater, princeps pacis, ad multiplicandam disciplinam, cujus pacis non est finis. » Cæterum, quæ sequuntur tibi ipsi contemplanda relinquo, hoc unum duntaxat adnotasse contentus, quod ipse hic, qui dicitur « pater sæculi, et infinitæ pacis princeps, magnique consilii angelus, » oriturus aliquando et puerulus futurus prophetia declaratur, et in ortu suo inter homines volet olim esse igne combustos eos qui in ea salute gentium, cujus ipse auctor erit, odiosi futuri sunt, sive ii mali quidam dæmones, sive etiam impii homines intelligantur, de quibus ait : « Quod omnem vestem collectam dolo, et vestimentum, cum conciliatione solvent. » Sed qui tandem hi fuerint, nisi de quibus alibi ex ipsius Salvatoris nostri persona dictum est : « Partiti sunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem [63], » et quicunque ejusdem impietatis ac sceleris participes fuerunt? **338** Qui quidem dum seipsos ad extremum condemnatos videbunt, optabunt se ante talem impietatem igne fuisse combustos, potius quam magni consilii angelum a seipsis violatum fuisse. Tu vero tecum ipse considera num omnem humanam naturam transiliat, quod illius pax nullum finem habitura esse dicatur, et quod pater sæculi nominetur; præterea quod non simpliciter angelus vocetur, sed « magni consilii angelus, et Deus fortis, » et quæcunque una cum his adnumerata sunt. Item ait per illum regnum David esse dirigendum, quod ipsum sane hoc intelliges modo. Plurima quidem ea sunt quæ ipsi David promisit Deus, in quibus etiam illa : « Et ponam in mari manum ejus, et in fluminibus dexteram ejus, ipse invocabit me, pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ, et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ, in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum fidele ipsi, et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cœli [64]. » Et rursus : « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar, semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum [65]. » Cum in Psalmis Deus ipsi David tam multa promiserit, contraria tamen iis quæ promissa sunt, illius successoribus evenisse constat propter ipsorum impietates. Etenim cum ex semine David reges usque ad Jechoniam et usque ad Babylonicam templi obsidionem permanserint, ubi hoc ipsum accidit, tum vero dissolutum est regnum, adeo quidem, ut ex illo tempore non amplius sedes David, neque de semine ejus quisquam apud Judaicam gentem regnaverit, et hanc quidem earum rerum, quæ, ut proxime posita psalmi particula demonstrat, ipsi David promissæ sunt, jacturam, Spiritus divinus in hunc modum canit : « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum, evertisti testamentum servi tui, profanasti in terra sanctua-

A τοσοῦτον ἐπισημηνάμενος, ὡς ἄρα αὐτὸς οὗτος ὁ λεγόμενος « πατὴρ αἰῶνος, καὶ ἀπείρου εἰρήνης ἄρχων, μεγάλης τε βουλῆς ἄγγελος » γεννηθήσεσθαι, καὶ παιδίον ἔσεσθαι προφητεύεται, ἐπί τε τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ γενέσει πυρικαύστους ἐθελήσειν ἔσεσθαι τοὺς ἐπὶ τῇ δι' αὐτοῦ γενομένῃ σωτηρίᾳ τῶν ἐθνῶν διαφθονουμένους, εἴτε δαίμονας πονηρούς, εἴτε καὶ ἀσεβεῖς ἄνδρας, περὶ ὧν φησιν· « Ὅτι πᾶσαν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλῳ, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσι. » Τίνες δὲ ἄρα ἦσαν οὗτοι, ἢ περὶ ὧν ἀλλαχοῦ ἐξ αὐτοῦ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἴρηται; « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον, » οἵ τε τῆς τούτων μέτοχοι δυσσεβείας, οἳ καὶ θελήσουσι, τὴν σφῶν αὐτῶν κρίσιν ὕστερόν ποτε ὀψόμενοι, εἰ πρὸ τῆς ἀσεβείας B αὐτῶν ἐγεγόνεισαν πυρίκαυστοι, πρὶν ἢ τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον πρὸς αὐτῶν ἀσεβηθῆναι. Καὶ σὺ δὲ παρὰ σαυτῷ σκέψαι εἰ μὴ ὑπερβαίνει πᾶσαν φύσιν ἀνθρώπων τὸ μὴ τέλος ἔχειν τὴν εἰρήνην αὐτοῦ λέγεσθαι, καὶ τὸ πατέρα ὀνομάζεσθαι αἰῶνος· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ καλεῖσθαι αὐτὸν οὐχ ἁπλῶς ἄγγελον, ἀλλὰ « τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, καὶ Θεὸν ἰσχυρόν, » καὶ ὅσα τούτοις συγκαταλέλεκται. Ἔτι δέ φησι δι' αὐτοῦ κατορθωθήσεσθαι τὴν τοῦ Δαβὶδ βασιλείαν, ὃ καὶ αὐτὸ τοῦτον νοήσεις τὸν τρόπον. Πλεῖσται ὅσαι τῷ Δαβὶδ γεγόνασιν ἐπαγγελίαι, ἐν αἷς εἴρηται· « Καὶ θήσομαι ἐν θαλάσσῃ χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιὰν αὐτοῦ. Αὐτὸς ἐπικαλέσεταί με· Πατήρ μου εἶ σύ, Θεός μου καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι C τῆς γῆς. Εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ. Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ αὖθις· « Ἅπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. » Τοσαῦτα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς τοῦ Θεοῦ τῷ Δαβὶδ ἐπηγγελμένου, τἀναντία συνέβη ταῖς ἐπαγγελίαις ἐπελθεῖν διὰ τὰς τῶν διαδόχων αὐτοῦ δυσσεβείας. Ἡ γοῦν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ βασιλεία, διαρκέσασα μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς ὑπὸ Βαβυλωνίοις τοῦ ἱεροῦ πολιορκίας, λέλυτο, ὡς ἐξ ἐκείνου μηκέτι τὸν θρόνον Δαβίδ, μηδὲ τοὺς ἐκ σπέρματος αὐτοῦ βασιλεῦσαι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Καὶ ταύτην γε D τὴν γενομένην διάπτωσιν τῆς πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐπαγγελίας κατὰ τὴν προειρημένην τοῦ ψαλμοῦ παράθεσιν τὸ θεῖον ὧδέ πως Πνεῦμα θεσπίζει· « Σὺ δὲ ἀπώσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλου τὸν Χριστόν σου· κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου, ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ· καθεῖλες πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ· » καὶ μετ' ὀλίγα· « Τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέῤῥαξας, ἐσμίκρυνας τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου αὐτοῦ, κατέχεας αὐτοῦ αἰσχύνην. » Ἃ καὶ ἐναργῶς ἀρξάμενα συντελεῖσθαι ἀπὸ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ μέχρι τῆς Ῥωμαίων καὶ Τιβερίου παρεξετάθη βασιλείας. Οὐδεὶς γοῦν ἐκ τῆς τοῦ Δαβὶδ διαδοχῆς ἐν τοῖς μεταξὺ

[63] Psal. xxi, 18; Matth. xxvii, 35. [64] Psal. lxxxviii, 26-30. [65] ibid. 36-38.

χρόνοις φαίνεται ἐπὶ τὸν βασιλικὸν τοῦ Ἑβραίων A ἔθνους καθεσθεὶς θρόνον μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Τοῦ δὲ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ γενομένου Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βασιλέως ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἀνακηρυχθέντος, ὥσπερ ἀπὸ γῆς καὶ πτώματος ἀνανεωθεὶς αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ θρόνος Δαβὶδ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου βασιλείας ἀνώρθωται, καὶ διαμενεῖ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰσέτι γε, ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, τὴν πᾶσαν καταλάμπων οἰκουμένην ταῖς ἀκτῖσι τοῦ φωτὸς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἀκολούθως τῇ τε ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μαρτυρίᾳ, καὶ τοῦ μετὰ χεῖρας προφήτου, περὶ τοῦ γεννηθησομένου παιδίου λέγοντος, ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, δηλαδὴ τὸν αἰώνιον καὶ διαρκῆ, τὸν δὴ καὶ ἐπηγγελμένον τῷ Δαβὶδ καθεσθήσεσθαι αὐτὸν ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν καὶ ἀντιλαβέσθαι B ἐν κρίματι καὶ δικαιοσύνῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ὅπως δὲ ταῦτα ἐπληροῦτο, διδάσκαλος γένοιτ' ἂν ἀξιόχρεως Γαβριὴλ ὁ ἄγγελος ἐν τῷ πρὸς τὴν Παρθένον χρηματισμῷ φάσκων· « Μὴ φοβοῦ, Μαριάμ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ· καὶ ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Ταύτην ἐν τῷ προειρημένῳ ψαλμῷ καὶ ὁ προφήτης προσδοκῶν τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, τήν τε ὑπέρθεσιν αὐτῆς, καὶ ἀναβολὴν ὥσπερ αἰτίαν συνορῶν τῆς τοῦ θρόνου Δαβὶδ ἀποπτώσεως, C ἀποδυσπετεῖ λέγων· « Σὺ δὲ ἀπώσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλου τὸν Χριστόν σου. » Εὔχεται δὲ ὥσπερ δυσωπῶν τὸ Θεῖον, ᾗ τάχος πληρωθῆναι τὰ τῆς ἐπαγγελίας, φάσκων· « Ποῦ ἐστι τὰ ἐλέη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὤμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » ἃ δὴ σαφέστατα καὶ αὐτὰ δὴ ταῦτα πληρωθήσεσθαι ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλου θεσπίζει· Ἐφ' ᾧ θελήσουσι, φησὶν, οἱ προαποδοθέντες εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυστοι· « διότι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος. » Τίσι δὲ ἡμῖν ἢ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι τοῖς ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν, οἷς αἴτιος γεγένηται φωτὸς καὶ εὐφροσύνης, καινοῦ τε καὶ νέου ποτοῦ, τῆς καινῆς Διαθήκης μυστηρίου, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν, « Τοῦτο πρῶτον, πίε, ταχὺ D ποίει, χώρα Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλεὶμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν οἰκοῦντες πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν· ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, φῶς ἴδετε μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς; » Εἶεν δ' ἂν ἐν τούτοις δηλούμενοι οἵ τε ἐξ ἐθνῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες, καὶ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι, οὓς ἀπὸ γῆς Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεὶμ ἀνακαλεσάμενος, ἐξελέξατο κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου. Τούτοις μὲν οὖν ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος υἱὸς ἐδόθη, σωτηρίας αἴτιος· τοῖς δὲ εἰς αὐτὸν ἠπιστηκόσι, πυρὸς δηλαδὴ καὶ καύσεως. Ὅλης δὲ

rium ejus, destruxisti omnes sepes ejus [66]. » Et post pauca : « Sedem ejus in terram collisisti, minuisti dies temporis ejus, perfudisti eum confusione [67]. » Quæ omnia cum jam perfici inceperint, ab eo tempore quo populus in Babylonem captivus ductus est, usque ad Romanorum et Tiberii imperium prolata provectaque sunt. **339** Nullus enim ex genere David hoc toto intermedio tempore in Hebraicæ gentis regia sede videtur sedisse, usque ad Christi adventum. Ubi vero Dominus et Salvator noster Jesus Christus, qui de semine David ortus est, in totum orbem rex denuntiatus est, tanquam ea quæ de terra et ruina instaurata sit, ipsa illa sedes David per divinum Salvatoris nostri regnum erecta est, et permanebit in æternum, veluti sol in conspectu Dei, illius lucis radiis, quam doctrina illius præ se fert, totum orbem terrarum illustrans; quod quidem et psalmi proximo testimonio consentaneum est, et huic prophetæ, de quo nunc agimus, qui de puero orituro ait, ipsum in sede David, æterna videlicet ac permanente, quæ etiam ipsi David promissa est, sessurum in regno ipsius, ut dirigat illud et suscipiat in judicio et justitia ab hoc ipso tempore usque in sæculum. Porro autem quomodo hæc ipsa completa sint, satis abunde docere nos potest angelus Gabriel, in ea allocutione qua ad Virginem usus est sic dicens : « Ne timeas, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum ; ecce concipies in utero et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum, hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis [68], » ipsum hunc in psalmo superiore etiam propheta exspectans Christi ortum, et moram ejus, dilationemque quasi ruinæ sedis David causam inspiciens, tædio ingenti afficitur, et ait : « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum. » Deinde quasi timens ac suspicans, Deum ipsum orat, ut quam celerrime ea quæ promissa sunt exhibeantur, dicens : « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti David in veritate tua [69] ? » quæ quidem ipsa, ipsa, inquam, hæc planissime complenda esse in ortu magni consilii angeli vaticinatur : in quo volent, inquit, ii de quibus antea dictum est, si fuissent igne combusti. Quoniam puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, magni consilii angelus. Quibus autem nobis, nisi iis qui in ipsum credidimus, qui in Galilæa gentium sumus, quibus auctor factus est luminis et lætitiæ, et recentis novique potus, Novi Testamenti mysterii, ut ipsa quoque prophetia ait, **340** « Primum bibe, cito fac, regio Zabulon, et terra Nephthalim, et reliqui maritimam incolentes ultra Jordanem, Galilæa gentium : populus sedens in tenebris, videte lucem magnam, et sedentibus in tenebris et umbra mortis, lux orta est eis [70] » ? Sunt vero ii qui in his verbis

[66] Psal. LXXXVIII, 39-41. [67] ibid. 45, 46 [68] Luc. I, 30-33. [69] Psal. LXXXVIII, 50. [70] Isa. IX, 1, 2.

significantur et quicunque ex gentibus in Christum Dei crediderunt, et Salvatoris nostri discipuli atque apostoli, quos de terra Zabulon et Nephthalim evocatos, præcones Evangelii sui elegit. Hisce enim magni consilii angelus filius datus est auctor salutis. Iis vero qui in ipsum non crediderint, ignis videlicet atque incendii. Universæ autem hujusce dispensationis causam fuisse ait zelum Domini, sic dicens : « Zelus Domini Sabaoth faciet hæc [71]. » Sed quis tandem hic sit zelus nisi is cujus meminit Moses, ubi ait : « Ipsi mihi zelum injecerunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt me in simulacris suis; et ego zelum injiciam eis in ea quæ non est gens, in gente stulta irritabo illos [72]. » Sed quoniam favente Deo jam nunc ea quæ ad ejus adventum ad homines pertinent, de quo apud prophetas agitur, necnon ejusdem adventus modus, ex propheticis testimoniis demonstrata sunt, tempus jam esse videtur ut inspiciamus, ubi terrarum oriturus, et ex quo genere venturus, item ex qua Hebræorum tribu profecturus nuntiaretur; quæ quidem ipsa si placet, obsecro, scrutemur.

A ταύτης τῆς οἰκονομίας ὑπόθεσιν γεγονέναι φησὶ τὸν ζῆλον Κυρίου, λέγων· « Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. » Ποῖος δὲ ζῆλος; ἢ οὗ μέμνηται Μωσῆς, λέγων· « Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ Θεῷ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει· ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς. » Ἀλλ' ἐπεὶ σὺν Θεῷ τὰ περὶ τῆς τοῦ προφητευομένου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ διὰ τῶν προφητικῶν ἀποδέδεικται μαρτυριῶν, καιρὸς ἂν εἴη συνιδεῖν, ποῦ γῆς γεννηθήσεσθαι, καὶ ὅθεν γένους ἥξειν, ἐξ ὁποίας τε Ἑβραίων προελεύσεσθαι φυλῆς ἐκηρύττετο· ἃ καὶ αὐτά, φέρε, ἐρευνήσωμεν.

CAPUT II.

A Michæa. — De loco ubi esset oriturus is Deus, quem prophetæ nuntiarunt : et quemadmodum de Bethlehem regione Palæstinæ procedet a sæculo præexsistens piorum gentis princeps, et quemadmodum ille Dominus ducturus divinatur eos qui ab ultimis usque terræ finibus in eum crediderint.

« Et tu, Bethlehem, domus Ephrata, minima es ut sis in millibus Juda; ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit princeps **341** in Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi. Idcirco dabit eos usque ad tempus parientis; pariet, et reliqui fratrum ipsorum convertentur ad filios Israel, et consistet, et videbit, et pascet gregem suum in robore Dominus, et in gloria nominis Domini Dei ipsorum exsistent, quoniam nunc magnificabuntur usque ad extrema terræ, et erit hæc pax [73]. » Quod quidem ipse Emmanuel, qui ex interpretatione est *nobiscum Deus*, de Virgine nascatur, et quod puer fiat magni consilii angelus, planissime ex iis quæ ante proposita sunt, demonstratum est. Cæterum, oportebat etiam locum, in quo ille oriturus esset, significari. Divinitus ergo prædicitur de Bethlehem quidam egressurus princeps in Israel, exitus ab initio ex diebus sæculi habens. Hoc autem ipsum nunquam humanæ naturæ accommodari poterit, sed soli Emmanuel et magni consilii angelo. Quod enim ab æterno exsistat, cui tandem sit accommodandum nisi soli Deo? Igitur de Bethlehem (est autem hic Judææ locus, non procul ab ipsa Jerusalem situs) dicitur quidam ab æterno exsistens progressurus. Nullum vero nisi unum David invenimus gloria præditum ac celebrem, qui inde sit exortus, et post ipsum David, alterum duntaxat, nostrum utique Salvatorem Jesum, qui Christus est Dei : præter hos autem nullum alium prorsus. At vero ipse quidem David hujusce prophetiæ tempora antecessit, et plurimis

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀπὸ τοῦ Μιχαία.—Περὶ τοῦ τόπου τῆς γενέσεως τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ· καὶ ὡς ἐκ Βηθλεὲμ, χωρίου τῆς Παλαιστίνης, ἐξ αἰῶνός τις προϋπάρχων, ἡγούμενος τοῦ τῶν θεοσεβῶν γένους προελεύσεται, καὶ ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ποιμανεῖν θεσπίζεται τοὺς μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς γῆς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας.

« Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· Ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι ἄρχοντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης. Τέξεται, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ· καὶ στήσεται, καὶ ὄψεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐν ἰσχύϊ C Κύριος, καὶ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ ὀνόματος Κυρίου Θεοῦ αὐτῶν ὑπάρξουσι· διότι νῦν μεγαλυνθήσονται ἕως ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη. » Ἐμμανουὴλ μεθερμηνευόμενος *μεθ' ἡμῶν Θεὸς*, ἐκ τῆς Παρθένου γεννώμενος, καὶ παιδίον γινόμενος ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, σαφῶς ἐδείχθη διὰ τῶν προεκτεθειμένων. Ἀλλ' ἐχρῆν καὶ τὸν τῆς γενέσεως αὐτοῦ σημανθῆναι τόπον. Προφητεύεται δῆτα ἐκ Βηθλεέμ τις ἐξελεύσεσθαι ἄρχων ἐν τῷ Ἰσραὴλ, τὰς ἐξόδους ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος ἔχων. Τοῦτο δὲ οὐκ ἂν ἐφαρμόσειεν ἀνθρώπου φύσει, εἰ μὴ μόνῳ τῷ Ἐμμανουὴλ, καὶ τῷ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλῳ. Τὸ γὰρ ἐξ αἰῶνος ὑφεστάναι, τίνι ἄρα ἐφαρμόττοι ἂν ἢ μόνῳ Θεῷ; Ἐκ τοίνυν τῆς Βηθλεὲμ (χωρίον δέ ἐστι τῆς Ἰουδαίας, οὐ πόῤῥω τῆς Ἱερουσαλὴμ διεστὼς) λέγεται D τις ἐξ αἰῶνος ὑπάρχων προελεύσεσθαι. Οὐδ' (1) ἕτερον δὲ ἐνθένδε ἢ μόνον τὸν Δαβὶδ εὕρομεν ἐπίδοξον γεγενημένον, καὶ ἔπειτα μετ' ἐκεῖνον τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· ἕτερον δὲ παρὰ τούτους οὐδένα. Ἀλλ' ὁ μὲν Δαβὶδ, τοὺς χρόνους τῆς προφητείας προειληφὼς, τετελευτήκει πλείοσι πρότερον ἔτεσι τῆς προῤῥήσεως· ἀλλ' οὐδὲ δὲ (2) ἀφ' ἡμερῶν αἰῶνος οὗτος τὰς ἐξόδους πεποίητο.

[71] Isa. xxxvii, 32. [72] Deut. xxxii, 21. [73] Mich. v, 2-5.

(1) Οὐδ'. Lege οὐχ. Edit.
(2) Οὐδὲ δέ. Lege, ut sæpe, pro οὐδὲ, οὐ, et huic conjunge δὲ sequens, ut sit οὐδὲ solum. Edit.

Οὐκοῦν λείπεται ἐπὶ τὸν μετὰ ταῦτα ἐκ Βηθλεὲμ γενόμενον τὸν ἀληθῶς Ἐμμανουὴλ, τὸν πρὸ πάσης κτίσεως προόντα Θεὸν Λόγον καὶ μεθ' ἡμῶν Θεὸν λεγόμενον, συμπληροῦσθαι τὰ γεγραμμένα· ἐπεὶ καὶ ἡ ἐν Βηθλεὲμ γένεσις αὐτοῦ ἄντικρυς Θεοῦ παρουσίαν ἐδήλου διὰ τῶν κατ' αὐτὴν παραδόξων. Γράφει γοῦν ὁ Λουκᾶς τοῦτον ἱστορῶν τὸν τρόπον· « Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου τοῦ ἀπογράψασθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην· αὕτη ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου. Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἑαυτοῦ πόλιν. Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρὲθ εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ, ἥτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ, ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ οὔσῃ ἐγκύῳ. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ αὐτοὺς εἶναι ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν. Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι. Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν· καὶ ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Θεοῦ περιέλαμψεν αὐτοὺς, καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος· Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ· ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον Σωτὴρ, ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος, ἐν πόλει Δαβίδ. Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον· εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον ἐν φάτνῃ. Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου αἰνούντων τὸν Θεὸν, καὶ λεγόντων· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους· Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεὲμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γενόμενον, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν. Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ εὗρον τὴν Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσὴφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ. Ἰδόντες δὲ ἐγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου· καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς. » Ταῦτα μὲν ὁ Λουκᾶς. Καὶ ὁ Ματθαῖος δὲ τὰ περὶ τὴν γένεσιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἱστορῶν, τοῦτον γράφει τὸν τρόπον· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ Μάγοι παρεγένοντο ἀπὸ ἀνατολῶν εἰς Ἱερουσαλὴμ, λέγοντες· Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης ἐταράχθη, καὶ πᾶσα ἡ Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ. Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν, ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται. Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου· Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. Ἐκ σοῦ

[14] Luc. II, 1-18.

A ante hoc oraculum annis mortuus est; præterea ne a diebus quidem sæculi exitus suos fecit David. Superest igitur ut in eo, qui posthac de Bethlehem proficiscitur, re vera Emmanuel, quippe omnia quæ creata sunt antecedit, et Deus Verbum, et nobiscum Deus appellatur, quæ hic scripta sunt compleantur: quoniam ipse quoque illius in Bethlehem ortus, planissime Dei adventum significavit, ex iis admirabilibus rebus, quæ apud ipsam illam Bethlehem evenerunt. Siquidem Lucas in hunc modum enarrans describit: « Factum est autem in diebus illis. Exiit edictum a Cæsare Augusto, ut describeretur universus orbis: hæc descriptio prima facta est præside Syriæ Cyrenio. Et ibant omnes ut profiterentur singuli in suam civitatem. Ascendit au- B tem et Joseph a Galilæa de civitate Nazareth, in Judæam, in civitatem David, quæ vocatur Bethlehem, eo quod esset de domo et familia David, ut profiteretur cum Maria desponsata sibi **342** uxore prægnante. Factum est autem, cum essent ibi, impleti sunt dies ut pareret, et peperit filium suum primogenitum, et pannis eum involvit, et reclinavit eum in præsepio, quia non erat eis locus in diversorio. Et pastores erant in regione eadem vigilantes, et custodientes vigilias noctis super gregem suum: et angelus Domini stetit super eos, et gloria Dei circumfulsit illos, et timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus: Nolite timere, ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni C populo, quoniam natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David: et hoc vobis signum. Invenietis infantem pannis involutum, et positum in præsepio. Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis laudantium Deum et dicentium: Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Et factum est, ut discesserunt ab iis in cœlum angeli, pastores dixerunt ad se invicem, transeamus usque Bethlehem, et videamus hoc verbum quod factum est, quod Dominus ostendit nobis: et venerunt festinantes, et invenerunt Mariam et Joseph, et infantem positum in præsepio. Videntes autem cognoverunt de verbo, quod dictum erat illis de puero hoc: et omnes qui audierunt mirati sunt de iis quæ D dicta erant a pastoribus ad ipsos [14]. » Hæc quidem Lucas. Matthæus autem ubi ea quæ ad ortum Salvatoris nostri exponit, scribit in hunc modum: « Cum autem natus esset Jesus in Bethlehem Judææ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab oriente venerunt in Jerusalem, dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum? vidimus enim stellam ejus in oriente, et venimus ut adoremus eum. Audiens autem Herodes rex turbatus est, et omnis Hierosolyma cum illo: et congregans omnes principes sacerdotum et scribas populi, sciscitabatur ab eis ubi Christus nasceretur. At illi dixerunt ei, in Bethlehem Judææ. Sic enim scriptum est per prophetam: Et tu, Bethlehem domus Ephratha, nequaquam

minima es in principibus Juda. Ex te enim exibit dux, qui pascet populum meum Israel. Tunc Herodes clam vocatis Magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis, et mittens eos in Bethlehem, **343** dixit : Ite et interrogate diligenter de puero, et cum inveneritis, renuntiate mihi, ut et ego veniens adorem eum. Qui cum audiissent regem, abierunt, et ecce stella, quam viderant in oriente, antecedebat eos, donec veniens staret supra ubi erat puer. Videntes autem stellam gavisi sunt gaudio magno valde, et intrantes domum viderunt puerum cum Maria matre ejus, et procidentes adoraverunt eum, et apertis thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum et thus et myrrham ; et responso accepto in somnis ne redirent ad Herodem, per aliam viam reversi sunt in regionem suam [75]. » Hæc autem universa exposui, ut demonstrarem ea quæ in ortu Salvatoris nostri in Bethlehem gesta sunt, certissima præbere argumenta, illum esse de quo loquitur prophetia. Atque hodie quoque, qui locum illum incolunt, tanquam a patribus ipsorum accepta memoria, iis, qui visendi loci gratia Bethlehem petere consueverunt, testimonium suum afferunt, veritati fidem facientes, agrumque demonstrantes, ubi Virgo enixa infantem deposuit : qua de re ipsa prophetia sic ait : « Idcirco dabis eos usque ad tempus parientis : pariet, et reliqui fratrum ipsorum convertentur. » Consentanee autem hic quoque parientem intelligit eam, quæ in superioribus oraculis Virgo nominata est, et prophetica mulier, quæ ipsum Emmanuel et magni consilii angelum erit paritura. Nam usque ad hujusce tempora, ejusque qui de ipsa erat oriturus, quæ ad priorem populum pertinent, steterunt, quippe cum eis præscriptio temporis data esset usque ad tempus parientis, hoc est, usque ad mirabilem ortum ejus, qui de Virgine nasceretur : post quem, sublatum quidem est ipsorum regnum; qui vero reliqui fratrum ipsorum dicuntur, ii sunt accipiendi, qui in Christum Dei crediderunt, apostoli et discipuli et evangelistæ Salvatoris nostri : quos conversos ipse Dominus pascere dicitur, non sicut prius per angelos, aut per ministros homines, sed ipse per seipsum, usque adeo ut propter hoc magnificari eos contigerit usque ad extremum terræ. Magnificati enim sunt, quo tempore in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. Constat vero etiam illud, quam magnus grex per universam terram ut rationalibus humanisque ovibus ipsi **344** Domino per apostolos suos collectus sit. Quem sane gregem ipse Dominus per seipsum, qui ejus pastor simul et Dominus est, visurus pasturusque in robore dicitur, adeo quidem, ut in manu forti et brachio excelso a Domino et pastore conservatæ oves nihil mali patiantur ab insidiantibus asperis et immitibus feris. Et ea quidem quæ ad ortum in Bethlehem, quæ-

[75] Matth. II, 1-12.

A γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Τότε Ἡρώδης, λάθρα καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος· καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ, εἶπε· Πορευθέντες ἐξετάσατε ἀκριβῶς περὶ τοῦ παιδίου. Ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀναγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ. Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως ἐπορεύθησαν. Καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον. Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα· καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν. Καὶ χρηματισθέντες κατ'
B ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. » Ὅλα δὲ ταῦτα ἐξεθέμην εἰς παράστασιν τῶν πεπραγμένων ἐπὶ τῇ ἐν Βηθλεὲμ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐναργῆ τεκμήρια παρέχοντα αὐτὸν εἶναι τὸν ὑπὸ τῆς προφητείας δηλούμενον. Καὶ εἰς δεῦρο δὲ οἱ τὸν τόπον οἰκοῦντες, ὡς ἐκ πατέρων εἰς αὐτοὺς κατελθούσης παραδόσεως, τοῖς τῶν τόπων ἱστορίας χάριν εἰς τὴν Βηθλεὲμ ἀφικνουμένοις μαρτυροῦσι, τῶν λόγων πιστούμενοι τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς τοῦ ἀγροῦ δείξεως, ἐν ᾧ τεκοῦσα ἡ Παρθένος κατατέθειται τὸ βρέφος· ἐφ' οἷς ἡ προφητεία φησί· « Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης. Τέξεται, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. » Ἀκολούθως δὲ κἀν-
C ταῦθα τίκτουσαν δηλοῖ τὴν ἐν ταῖς πρόσθεν προφητείαις Παρθένον ὠνομασμένην καὶ προφήτιδα, τὴν τὸν Ἐμμανουὴλ καὶ τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον ἀποτεξομένην. Ἕως γὰρ τῶν ταύτης καιρῶν καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς ἀποτεχθέντος καὶ τὰ τοῦ προτέρου λαοῦ συνειστήκει, δοθείσης αὐτοῖς προθεσμίας ἕως καιροῦ τικτούσης, τοῦτ' ἔστιν ἕως τῆς παραδόξου γενέσεως τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου τεχθέντος, μεθ' ὃν ἤρθη μὲν αὐτῶν ἡ βασιλεία. Οἱ δὲ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, οὗτοι ἂν εἶεν οἱ εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες ἀπόστολοι, καὶ μαθηταὶ, καὶ εὐαγγελισταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οὓς ἐπιστρέψαντας αὐτὸς ὁ Κύριος ποιμανεῖν λέγεται, οὐ καθὼς τὸ πρὶν δι' ἀγγέλων ἢ διὰ θεραπόντων ἀνθρώπων, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, ὥστε διὰ τοῦτο μεγαλυνθῆναι αὐτοὺς ἕως
D ἄκρου τῆς γῆς. Ἐμεγαλύνθησαν γὰρ ὅτε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματ' αὐτῶν. Πρόδηλον δὲ καὶ ὁποῖον μέγα ποίμνιον καθ' ὅλης τῆς γῆς ἐκ λογικῶν καὶ ἀνθρωπείων προβάτων τῷ Κυρίῳ διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ συνέστη· ὃ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος δι' ἑαυτοῦ, ποιμὴν ὁμοῦ καὶ Κύριος ὢν τῆς ποίμνης, ἐπόψεσθαί καὶ ποιμανεῖν ἐν ἰσχύϊ λέγεται, ὥστε ἐν χειρὶ κραταιᾷ καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ πρὸς τοῦ δεσπότου καὶ ποιμένος φυλαττόμενα τὰ πρόβατα μηδέν τι παθεῖν δεινὸν πρὸς τῶν ἐφεδρευόντων αὐτοῖς ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν θηρίων. Καὶ τὰ μὲν περὶ τῆς ἐν Βηθλεὲμ, καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης προόδου τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· τὴν

δὲ ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ ποιμένος ἤδη καὶ πρότερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ μετὰ χεῖρας προφήτου παρατέθειμαι, δι' ὧν ἔλεγεν· « Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔσται Κύριος ὑμῖν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ· διότι ἰδοὺ Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγων ἔφασκε· « Δι' ἀσέβειαν Ἰακὼβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραήλ· » Σαφὲς δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἑξῆς τοῦ αὐτοῦ προφήτου, ὅτι μὴ μόνον διὰ τὰς ἀσεβείας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τὴν ἐξ οὐρανῶν ὁ Κύριος πεποίητο κάθοδον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ κλῆσιν τῶν ἐθνῶν ἁπάντων. Ἐπιλέγει δ' οὖν ἑξῆς· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ πολλοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου. » Διὸ καὶ μετὰ ταῦτα τὸν πρὸ αἰώνων ἀπὸ τῆς Βηθλεὲμ ἐξελεύσεσθαι ἀνακηρύξας, οὐκέτι τοῦ Ἰσραὴλ μόνου, ἀλλὰ ἀθρόως πάντων ἀνθρώπων ἕως καὶ τῶν ἄκρων τῆς γῆς ἄρξειν αὐτόν φησι· λέγει δ' οὖν· « Καὶ στήσεται, καὶ ὄψεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐν ἰσχύϊ Κύριος, καὶ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ ὀνόματος Κυρίου Θεοῦ αὐτῶν ὑπάρξουσι· διότι νῦν μεγαλυνθήσονται ἕως ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη. » Τίνι δὲ ἔσται αὕτη εἰρήνη ἀλλ' ἢ τῇ γῇ, ἐν ᾗ μεγαλυνθήσονται τὰ ποίμνια τοῦ Κυρίου; Καὶ τοῦτο δὲ, ὁποίου τέλους ἔτυχε μετὰ (1) τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, παντί τῳ πρόδηλον· πολλῆς γὰρ οὔσης πρὸ τούτου πολυαρχίας, καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων τυραννουμένων ἢ δημοκρατουμένων, ὡς μηδεμίαν πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίαν τοὺς ἀνθρώπους ἔχειν, ἰδίως δὲ, φέρε εἰπεῖν, Αἰγυπτίων ὑπὸ οἰκείῳ ἄρχοντι βασιλευομένων, καὶ Ἀράβων ὡσαύτως, καὶ Ἰδουμαίων, Φοινίκων τε καὶ Σύρων, καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἐπανισταμένων τε ἐθνῶν ἔθνεσι, καὶ πόλεων πόλεσι, πολιορκιῶν τε μυρίων καὶ αἰχμαλωσιῶν κατὰ πάντα τόπον τε καὶ χώραν ἐπιτελουμένων, ἐπειδὴ παρῆν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος, ὁμοῦ τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρόδῳ, πρώτου τε Ῥωμαίων Αὐγούστου τῶν ἐθνῶν ἐπικρατήσαντος, λέλυτο μὲν ἡ πλείστη πολυαρχία, εἰρήνη δὲ διελάμβανε τὴν σύμπασαν γῆν, τῇ μετὰ χεῖρας ἀκολούθως προῤῥήσει, διαῤῥήδην φησάσῃ περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν· « Διότι νῦν μεγαλυνθήσονται ἕως ἄκρου τῆς γῆς· καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη· » ᾧ συνᾴδει τὸ ἐν Ψαλμοῖς φάσκον περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγιον· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. » Διό μοι δοκεῖ ἄρχων εἰρήνης ἐν τῇ πρὸ ταύτης παρατεθείσῃ προφητείᾳ ὠνομάσθαι. Ἐπίστησόν γε μὴν τίνα τρόπον ὁ μετὰ χεῖρας προφήτης καὶ ἐξελεύσεσθαι μὲν ἐξ οὐρανῶν τὸν Κύριον ἀρχόμενος ἔφησεν, οὐ πρότερον δὲ ποιμανεῖν τοὺς ἀνθρώπους, ἢ γεννηθῆναι τὸν θεσπιζόμενον ἐν τῇ Βηθλεέμ· ὅπως δὲ ταῦτα ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐπεραιοῦτο, ἐμαρτύρησεν ὁ Εὐαγγελιστής, δι' ὧν προεξεθέμην αὐτοῦ φωνῶν. Ποιμὴν δὲ καὶ ἡγούμενος ὁ Χριστὸς ἀναδει-

A que ad progressum ex eo pertinent, ejus Dei quem prophetæ nuntiabant, in hunc modum se habent. Adventum autem ipsius Domini et pastoris de cœlo ad homines jampridem ex eodem propheta, qui nunc in manibus est, proposui, ubi sic aiebat : « Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui sunt in ea, et erit Dominus vobis in testimonium : Dominus ex domo sancta sua, quia ecce Dominus Dominus egredietur de loco suo, et descendet [76], » et cætera ; quibus adjungit : « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel [77]. » Ab iis autem quæ sequuntur apud eumdem prophetam etiam illud planum est, quod non solum propter impietates Judaicæ gentis Dominus de cœlo descendit, sed etiam propter sa- B lutem et vocationem gentium cunctarum. Adjungit igitur deinceps : « Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et festinabunt ad ipsum populi multi, et ibunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini [78]. » Quare posthac ubi eum qui est ante sæcula de Bethlehem egressurum nuntiavit, non soli Israel amplius, sed confertim omnibus gentibus usque ad extrema terræ illum imperaturum affirmat. Dicit igitur : « Et stabit, et videbit, et pascet gregem suum in fortitudine Dominus, et in gloria nominis Domini Dei ipsorum exsistent. Quoniam nunc magnificabuntur usque ad extrema terræ : et erit hæc pax [79]. » Cui porro erit hæc pax, nisi terræ in qua magnifica- C buntur greges Domini? Id ipsum autem, quem finem sortitum sit post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, nemini obscurum esse potest : nam cum ante hunc adventum, principum esset multitudo, et universæ gentes aut sub tyrannis, aut in statu populari essent constitutæ, ut nullum inter se commercium homines haberent, sed privatim : exempli gratia, apud Ægyptios suus princeps regnaret, apud Arabas item suus, apud Idumæos, Phœnicas,
345 Syros aliasque item gentes; cumque gentes adversus gentes, et civitates adversus civitates consurgerent, obsidionesque innumerabiles et captivitates per omnem locum ac regionem fierent, tum vero ubi Salvator noster ac Dominus adfuit, una cum illius ad homines adventu, jam tum primo Romanorum Au- D gusto imperium in orbis nationes obtinente, solutus illico est ille multiplex principatus, et pax universam terram accepit, ei prophetiæ quæ nunc tractatur concordans, apertissime de Christi discipulis dicenti : « Quoniam nunc magnificabuntur usque ad extremum terræ : et erit hæc pax. » Cui consentaneum est quod in Psalmis legitur de Christo oraculum, dicens : « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis [80]. » Ex quo mihi videtur princeps pacis in ea, quæ proxime exposita est, prophetia nominari. Animadverte tamen, quæso, quonam pacto is de quo nunc agimus propheta, Dominum de cœlo egressurum initio ait, ac non prius

[76] Mich I, 2, 3. [77] ibid. 5. [78] Mich. IV, 1, 2. [79] Mich. V, 4, 5. [80] Psal. LXXI, 7.

(1) Typographorum incuria intercidisse videtur τὴν, quod referatur ad παρουσίαν. EDIT.

erga homines pastoris officio functurum, quam nascetur is qui a prophetis canitur, in Bethlehem: quomodo vero hæc in Salvatore ac Domino terminata sint, testimonio suo planum fecit evangelista in iis verbis, quæ ab illo nuper accipiens proposui. Pastor autem et dux ipsius Israel declarandus dicitur Christus, cum hæc sacrarum litterarum sit consuetudo, ut sententiam sequentibus, verum Israel nominent omnem eum qui contemplari facile possit, et gratam Deo vitam sequatur: sicut e contrario Judæos post peccatum, Chananæos, et semen, non Juda, sed Chanaan, et principes Sodomorum et populum Gomorrhæ ad mores illorum alludentes vocare solitæ sunt: alioqui vero etiam ad verbum interpretantibus, omnis Salvatoris nostri vitæ consuetudo apud Judaicam gentem fuit, et multorum ex Israel dux exstitit, eorum videlicet qui ipsum agnoverunt, atque ex circumcisione in ipsum crediderunt, et id quidem quod ad expositum oraculum pertinet, talem exitum invenit; quæ autem sequuntur altero assumpto initio legenda sunt, quæ sic quidem se habent: « Assyrius cum venerit in terram vestram, et cum ascenderit in regionem vestram, excitabuntur in illum septem pastores, et octo morsus hominum [81], » et reliqua; quæ quo sensu sint accipienda, non est nunc enarrandi locus. Dixerit autem quispiam post Assyriorum in Judæam adventum, **346** quo Judaica gens ab illis capta est, tam multas incursiones atque insolentias contra illos exstitisse, quam multæ septem pastoribus et octo morsibus indicantur. Hæc autem sciri posse ab iis qui res Assyriorum memoriæ prodiderint: quorum post finem, eum de quo prophetæ loquuntur de Bethlehem exstitisse, post septem videlicet pastores et post octo morsus qui Assyrios invaserint, temporibus quæ illorum in Judæam accessum subsecuta sunt. Cæterum, hæc plurimam postulantia indagationem, non est nunc curiosius explorandi tempus.

A χθήσεσθαι τοῦ Ἰσραὴλ εἴρηται, συνήθως τῆς ἱερᾶς Γραφῆς τὸν ἀληθῆ Ἰσραὴλ κατὰ διάνοιαν πάντα τὸν διορατικὸν, καὶ ἀρετῶς Θεῷ βιοῦντα ἐπονομαζούσης· ὡς ἔμπαλιν τοὺς ἐκ περιτομῆς, ὁπόθ' ἁμαρτάνοιεν, Χαναναίους καὶ σπέρμα Χαναὰμ, καὶ οὐχ Ἰούδα, ἄρχοντάς τε Σοδόμων, καὶ λαὸν Γομόῤῥας, ἐμφερῶς αὐτῶν τοῖς τρόποις ἀποκαλούσης. Ἄλλως δὲ πρὸς λέξιν, ἡ πᾶσα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διατριβὴ παρὰ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει γέγονε, καὶ πολλῶν γε τοῦ Ἰσραὴλ ἡγήσατο, ὅσοι δὴ ἔγνωσαν αὐτὸν, καὶ εἰς αὐτὸν πεπιστεύκασι τῶν ἐκ περιτομῆς. Καὶ τὸ μὲν τῆς ἐκτεθείσης προῤῥήσεως τοιαύτην εἴληφε τὴν ἔκβασιν· τὰ δὲ ἑξῆς ἀφ' ἑτέρας ἀναγνωστέον ἀρχῆς, οὕτως ἔχοντα· « Ἀσσύριος ὅταν ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν γῆν ὑμῶν, καὶ ὅταν ἐπιβῇ ἐπὶ τὴν χώραν ὑμῶν, καὶ ἐπεγερθήσονται ἐπ' B αὐτὸν ἑπτὰ ποιμένες, καὶ ὀκτὼ δήγματα ἀνθρώπων, » καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα· ἃ καὶ ὁποίας ἔχεται διανοίας, οὐ τοῦ παρόντος τυγχάνει διηγήσασθαι καιροῦ. Εἴποι δ' ἄν τις μετὰ τὴν Ἀσσυρίων εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐπιδημίαν, καθ' ἣν εἷλον τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, τοσαύτας ἐπαναστάσεις κατ' αὐτῶν γεγονέναι, ὅσαι δηλοῦνται διὰ τῶν ἑπτὰ ποιμένων καὶ διὰ τῶν ὀκτὼ δηγμάτων· ταῦτα δὲ δύνασθαι εἰδέναι τοὺς τὰ Ἀσσυρίων ἱστορηκότας, ὧν ἐπὶ τέλει τὸν ἐκ τῆς Βηθλεὲμ προφητευόμενον γεγονέναι, κατὰ τοὺς ἑπτὰ δηλαδὴ ποιμένας καὶ τὰ ὀκτὼ δήγματα τοῖς Ἀσσυρίοις συμβάντα ἐν ὑστέροις χρόνοις τῆς εἰς τὴν Ἰουδαίαν αὐτῶν ἐφόδου. Ταῦτα δὲ πλείστης ἐρεύνης δεόμενα, οὐ νῦν πολυπραγμονεῖν καιρός.

A psalmo CXXXI. — *Quærenti David quisnam locus esset Ephrata, in qua Deus prænuntiatus a prophetis nasceretur, ipsa autem est Bethlehem, per Spiritum sanctum manifestatur.*

« Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus: sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob: si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei: si dedero somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, [et requiem temporibus meis,] donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob. Ecce audivimus eam in Ephrata, invenimus eam in campis sylvæ: introibimus in tabernacula ejus, adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus [82]. » Tum deinceps adjungit: « Propter David servum tuum, ne avertas faciem Christi tui. Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam [83]. » Et adjungit his item dicens: « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo: inimicos ejus induam confusione, super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea [84]. » Etiam hæc prophetia cum superiore concordat, quæ

C *Ἀπὸ ψαλμοῦ ρλα'. — Πυθομένῳ τῷ Δαβὶδ, ποῖος ἄρ' εἴη ὁ τῆς τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ γενέσεως τόπος, ἡ Ἐφραθὰ, αὕτη δέ ἐστιν ἡ Βηθλεὲμ, διὰ τοῦ θείου Πνεύματος φανεροῦται.*

« Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ, καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ηὔξατο τῷ Θεῷ Ἰακώβ· Εἰ εἰσελεύσομαι εἰς σκήνωμα οἴκου μου, εἰ ἀναβήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου· εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμὸν, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ, εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ· εἰσελευσόμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσομεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Εἶθ' ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ἕνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου, μὴ ἀποστρέ- D ψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. Ὤμοσε Κύριος Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσει αὐτόν· Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ ἐπιφέρει τούτοις λέγων· « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου· τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνην, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμά μου. » Συνᾴδει τῇ πρὸ ταύτης καὶ ἡ παροῦσα προφητεία, ἐκ Βηθλεὲμ τὸν προκηρυττό-

[81] Mich. v, 5. [82] Psal. 131, 1-7. [83] ibid. 10, 11. [84] ibid. 17, 18.

μενον Θεὸν προελεύσεσθαι σημαίνουσα. Τοῦτο δὲ οὖν αὐτὸ καὶ ὁ Δαβὶδ, πρότερον μὲν ἀγνοῶν, εὔχεται παρὰ τοῦ Θεοῦ μαθεῖν, εἶτ' εὐξάμενος παιδεύεται. Ἐπειδὴ γὰρ τετύχηκε χρησμοῦ τοῦ πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ψαλμῷ φήσαντος, « Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου, » καὶ αὖθις, « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου, » εἰκότως προσπίπτει τῷ Θεῷ, καὶ προσπεσὼν ἐπ' ἐδάφους ποτνιᾶται· ἐπὶ πλέον δὲ τῇ προσευχῇ προσκαρτερῶν ὄμνυσι τῷ Θεῷ, μὴ πρότερον εἰσελεύσεσθαι εἰς σκήνωμα οἴκου αὐτοῦ, μηδὲ δώσειν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ὕπνον, καὶ τοῖς βλεφάροις αὐτοῦ νυσταγμὸν, μηδὲ ἀναβήσεσθαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς αὐτοῦ, κεῖσθαι δὲ χαμαὶ προσκυνοῦντα, καὶ ποτνιώμενον, ἔστ' ἂν εὕρῃ τόπον τῷ Κυρίῳ, καὶ σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακὼβ, τοῦτ' ἔστιν ἕως ἂν μάθῃ, τοῦ Κυρίου B φανερώσαντος αὐτῷ, τὴν γένεσιν τοῦ Χριστοῦ· εὐξάμενος δὲ, καὶ τοιαῦτα γνῶναι ποθήσας, οὐκ εἰς μακρὰν τῷ θείῳ Πνεύματι τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι θεωρεῖ, τοῦ Θεοῦ τοῖς οἰκείοις ἐπαγγειλαμένου ἔτι γε λαλούντων ἐπακούσεσθαι. Ἐπακουσθεὶς δῆτα καταξιοῦται χρησμοῦ τὴν Βηθλεὲμ ἐπιφωνοῦντος αὐτῷ, ὡς ἂν ἐνθάδε τοῦτό που τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ σκηνώματος τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ συστησομένου. Ταῦτα τοιγαροῦν τοῦ θείου Πνεύματος ἐν αὐτῷ θεσπίσαντος, αὐτὸς αὐτοῦ ἐπακούσας ἐπιλέγει· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθά. » Ἐφραθὰ δὲ ἡ αὐτή ἐστι τῇ Βηθλεὲμ, ὡς δῆλόν ἐστι ἀπὸ τῆς Γενέσεως, ἔνθα περὶ τῆς Ῥαχὴλ εἴρηται, ὅτι « Ἔθαψαν αὐτὴν ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ Ἐφραθὰ, αὕτη ἐστὶ Βηθλεέμ. » Καὶ ἡ πρὸ ταύτης δὲ περιεῖχε προφητεία· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ C Ἐφραθά. »—« Ἰδοὺ, φησὶν, « ἠκούσαμεν αὐτήν· » δῆλον δ' ὅτι τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ κατασκήνωσιν. Ποῖον δ' ἂν εἴη τὸ σκήνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ ἢ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐν τῷ τόπῳ τῆς Βηθλεὲμ γεγεννημένον; ἐν ᾧ ὡς ἐν σκηνώματι, ἡ θεότης τοῦ Μονογενοῦς κατεσκήνωσε. Οὐχ ἁπλῶς δὲ Θεοῦ, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τῆς « τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ, » λέγεται τὸ σκήνωμα εἶναι, διὰ τὸ μὴ ἄλλο εἶναι τὸ σκηνῶσαν ἐν αὐτῷ ἢ τὸν τῷ Ἰακὼβ ἐν ἀνθρώπου εἴδει καὶ σχήματι ὀφθέντα Θεὸν, δι' ὃν καὶ τῆς ἐπὶ τῷ Ἰσραὴλ προσωνυμίας ἠξιώθη, *ὁρῶν Θεόν*· τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύεται τὸ ὄνομα προσαγορευθείς· οὐκ ἄλλον δὲ ὄντα τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸν τῷ Ἰακὼβ ὀφθέντα ἐν τοῖς πρώτοις τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως παρεστήσαμεν. Ἐδείχθη τοιγαροῦν τῷ Δαβὶδ εὐξαμένῳ, D καὶ ποθήσαντι τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ Ἰακὼβ τὸν τόπον καὶ τὸ σκήνωμα εὑρεῖν, ὁ ἐπὶ τῆς Βηθλεὲμ τόπος· διόπερ εἰπὼν, « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθὰ, » ἐπιφέρει λέγων· « Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Σαφῶς τοιγαροῦν καὶ ἐν τούτοις ἐν τῇ Ἐφραθὰ, ἥτις ἐστὶν ἡ Βηθλεὲμ, αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Ἰακὼβ τόπον ἑαυτῷ καὶ σκήνωμα συστήσεσθαι προεφητεύετο, ὁμοφώνως τῇ τοῦ Μιχαίου προφητείᾳ φησάσῃ· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος· » ἅπερ

A illum Deum, qui nuntiatur venturus, de Bethlehem progressurum significat. Ipsum hoc igitur David quoque, prius quidem ignorans, optat discere ab ipso Deo, tum vero ubi optavit votoque poposcit, id ipsum docetur, **347** Postquam enim oraculum accepit, quod ad ipsum in psalmo ait, « De fructu ventris tui ponam super sedem tuam; » et rursus, « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo, » merito procumbit ipsi Deo, atque ita hærens solo, supplicat et precatur: longius autem constantiusque in oratione perseverans, jurat Deo, non prius se ingressurum in tabernaculum domus suæ, neque daturum oculis suis somnum, et palpebris suis dormitationem, neque ascensurum in lectum strati sui, humi stratum soloque adhæ- B rentem, eoque modo adorantem ac supplicantem mansurum, donec inveniat locum Domino, et tabernaculum Deo Jacob, hoc est, donec discat, Domino sibi indicante, ipsius Christi ortum: cum autem voto id postulasset, et talia cognoscere expetivisset, haud ita multo post, quæ futura erant divino indicante Spiritu contemplatur, quippe cum suis Deus pollicitus sit, se amplius loquentes exauditurum. Itaque illi in hunc modum exaudito, oraculum redditur, quo ipsa Bethlehem inclamatur, tanquam illic locus Domino, et tabernaculum Deo Jacob constituenda sint. Hæc igitur ubi divinus Spiritus apud se ipsum cecinit, ipse seipsum exaudiens adjungit, » Ecce audivimus eam in Ephrata: « Ephrata vero eadem est et Bethlehem; sicut in C Genesi constat, ubi de Rachel dictum est: « Et sepelierunt eam in hippodromo Ephrata, hæc est Bethlehem [88]. » Et superior prophetia habebat illud: « Et tu Bethlehem domus Ephrata. » —« Ecce, inquit, audivimus eam [86]: » constat autem quod per illud eam Christi originem intelligit, et ipsius Dei Jacob, habitationem. Sed quæ tandem hæc fuerit habitatio Dei Jacob, nisi ipsius Christi corpus, quod in Bethlehem natum est, in quo tanquam in tabernaculo, unici filii divinitas habitavit? Cæterum non simpliciter Dei, sed cum additione, « Dei Jacob [87] « tabernaculum esse dicitur, propterea quod non aliud sit quidquam quod in illo habitet, quam is Deus qui ipsi Jacob in hominis specie ac figura sit visus. Cujus sane gratia illo etiam D cognomine Israel dignus est habitus, tanquam is qui Deum viderit; nam id nomen si interpreteris, eum, *qui Deum videat*, habebis: quod vero non alius sit quam Deus Verbum, qui ipsi Jacob visus sit, in hujusce operis primordiis demonstravimus. Precanti ergo David, et videre cupienti locum ac tabernaculum Domini Deique Jacob, ipse Bethlehem locus ostensus est: **348** quapropter cum dixisset, « Ecce audivimus eam in Ephrata, » adjungit dicens: « Adoremus in loco ubi steterunt pedes ejus [88]. » Planissime igitur in his quoque verbis in Ephrata, quæ est Bethlehem, ipse Dominus

[88] Gen. xxxv, 19. [86] Psal. cxxxi, 6. [87] ibid. 5. [8] ibid. 7.

ac Deus Jacob locum sibi ac tabernaculum constituturus capitur, quod ipsum cum Michææ prophetia concordat dicente : « Et tu, Bethlehem domus Ephratha. Ex te mihi egredietur dux : et egressus ejus ab initio ex diebus sæculi ; » quæ cum proxime scrutaremur, ostendimus ad nullum alium esse referenda, quam ad unum Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum qui Christus est Dei, quique in Bethlehem, sicut prophetiæ prædixerant, natus est. Nullum enim alium quispiam unquam ostendet, qui inde cum gloria post ipsius prophetiæ tempora prodierit : nullus enim neque rex, neque propheta, neque alius quispiam eorum qui apud Hebræos Deo amici fuerint, præter unum Salvatorem ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, utrumque habuisse demonstratur, et quod de semine David, et quod in eo loco sit natus. Tempus igitur jam est ut illum ipsum esse non alium quempiam fateamur, qui in his propheticis verbis significatur, evidenterque in iis quæ sequuntur eumdem psalmum, dum nominatim Christum appellat, hoc ipsum ostendere, ubi ait : « Propter David servum tuum, ne avertas faciem Christi tui [89]. » Et rursus : « Illuc producam cornu David : paravi lucernam Christo meo. Inimicos ejus induam confusione, super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea [90]. » Sed ubi tandem ait se producturum cornu David, nisi in Bethlehem atque in Ephratha? Inde enim cornu David Christus quatenus ad naturam pertinet humanam, quasi ingens lumen exortum est. Hic item Christi lucerna ab ipso Deo universi præparata est : fuerit autem hæc lucerna quasi intelligibilis lucis, humanum corpus, per quod instar testacei vasis, tanquam per lucernam, proprii luminis radios in omnes, quicunque ignorantia Dei et profundis tenebris premebantur, emisit. Etenim in his quoque demonstrari planissime arbitror Deum Jacob, qui ab initio et ex diebus sæculi exsistit, ad homines venturum, et oriturum non alibi terrarum quam in Bethlehem loco, qui non procul ab Hierosolymis hodie quoque visitur, ubi sane non alius post prophetarum tempora illustris, et apud omnes homines gloria celebris, **349** quam unus Jesus Christus ab omnibus ejus loci incolis (qui quidem sic cum evangelicis vocibus concordant) natus esse perhibetur. Est autem Bethlehem, ex interpretatione, *domus panis*, quæ sic quidem ejusdem est nominis cum eo qui de ipsa profectus est, Salvatore nostro, qui cum sit Dei Verbum et ratio, animalium rationalium est alimentum. Quam rem ipse quoque demonstrat, ubi ait : « Ego sum panis qui de cœlo descendi [91]. » Verum quoniam hæc eadem ipsius David patria fuit, merito qui ratione humanæ naturæ David filius fuit, ex hoc ipso loco profectus est, in eo sane cum propheticis concordans oraculis : itaque obscura esse amplius causa non potest, cur sibi Bethlehem

A ἀρτίως ἐξετάσαντες ἐδείκνυμεν ἀναφέρεσθαι οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἐν Βηθλεὲμ ταῖς προῤῥήσεσιν ἀκολούθως γεγεννημένον. Οὐκ ἂν γοῦν ἄλλον τις ἐπιδείξειεν ἐκ ταύτης ἐνδόξως μετὰ τοὺς προφητείας χρόνους προελθόντα· οὔτε γὰρ βασιλεὺς, οὔτε προφήτης, οὐδ' ἕτερός τις τῶν παρ' Ἑβραίοις θεοφιλῶν, ἢ μόνος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁμοῦ καὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ αὐτόθι γεγεννημένος ἀποδείκνυται. Ὥρα τοιγαροῦν αὐτὸν ἐκεῖνον εἶναι, καὶ οὐδὲ (1) ἄλλον τὸν καὶ ἐν τούτοις προφητευόμενον ὁμολογεῖν, ὅτι τε σαφῶς ἐν τοῖς ἑξῆς ὁ αὐτὸς ψαλμὸς ὀνομαστὶ τὸν Χριστὸν προσαγορεύων τοῦτο παρίστησι, δι' ὧν φησιν· « Ἕνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χρι- B στοῦ σου· » καὶ πάλιν· « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. Τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνην, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμά μου. » Ποῦ δέ φησιν, « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, » ἢ ἐν τῇ Βηθλεὲμ τῇ Ἐφραθά; ἐντεῦθεν γὰρ τὸ κέρας τοῦ Δαβὶδ ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα οἷόν τι μέγα φῶς ἐξανέτειλεν, ἐνταῦθά τε ἡτοίμαστο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ὁ τοῦ Χριστοῦ λύχνος. Εἴη δ' ἂν λύχνος αὐτοῦ, οἷα νοεροῦ φωτὸς, τὸ ἀνθρώπειον σκῆνος, δι' οὗ δίκην ὀστρακίνου σκεύους, ὥσπερ διὰ λύχνου, τὰς τοῦ ἰδίου φωτὸς ἀκτῖνας πᾶσι τοῖς ἐν ἀγνοίᾳ Θεοῦ καὶ σκότῳ βαθεῖ πιεζομένοις ἐξέλαμψεν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν τούτοις ἀποδεδεῖχθαι σαφῶς ἡγοῦμαι Θεὸν Ἰακὼβ ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐξ ἡμερῶν τυγχάνοντα αἰῶνος ἀνθρώποις ἐπιδημήσειν, καὶ γεννη- C θήσεσθαι οὐκ ἀλλαχόθι γῆς ἀλλ' ἢ ἐν τῷ κατὰ Βηθλεὲμ τόπῳ, πρὸς τοῖς Ἱεροσολύμοις εἰσέτι καὶ νῦν ἐπιδεικνυμένῳ χωρίῳ, ἔνθα οὐδ' ἄλλος μετὰ τοὺς τῶν προφητῶν χρόνους ἐπιφανὴς καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπίδοξος ἢ μόνος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς πρὸς τῶν ἐπιχωρίων ἁπάντων ἀκολούθως ταῖς εὐαγγελικαῖς φωναῖς γεγονὼς μαρτυρεῖται. Ἑρμηνεύεται δὲ ἡ Βηθλεὲμ *οἶκος ἄρτου*, φερώνυμος οὖσα τοῦ προελθόντος ἐξ αὐτῆς Σωτῆρος ἡμῶν ὄντος Θεοῦ Λόγου, ψυχῶν λογικῶν θρεπτικοῦ· ὃ καὶ παρίστησιν αὐτὸς λέγων· « Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. » Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ τοῦ Δαβὶδ γέγονεν αὕτη πατρὶς, εἰκότως καὶ ὁ κατὰ σάρκα γενόμενος υἱὸς Δαβὶδ τὴν πρόοδον ἐξ αὐτῆς ἐποιήσατο, ἀκολούθως ταῖς προφητικαῖς προῤῥή- D σεσιν· ὥστε οὐκ ἄδηλον εἶναι καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν πατρίδα τὴν Βηθλεὲμ ἐπεγράψατο. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ναζάροις ἀνατραφεὶς λέγεται, καὶ πάλιν Ναζαραῖος κληθήσεσθαι. Ἰστέον οὖν, ὅτι καὶ τὸ Ναζαραῖον ὄνομα Ἑβραϊκὸν τυγχάνει ἐν Λευϊτικῷ ἐπὶ τοῦ χρίσματος τοῦ παρ' αὐτοῖς Χριστοῦ. Ἦν δὲ οὗτος ὁ ἄρχων κατ' εἰκόνα τοῦ μεγάλου καὶ ἀληθῶς ἀρχιερέως τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, σκιώδη τινὰ καὶ τυπικὸν Χριστὸν ἐπιφερόμενος. Ἐν οἷς γοῦν εἴρηται κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα περὶ τοῦ Ἀρχιερέως· « Καὶ οὐ βεβηλώσει τὸν ἡγιασμένον τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· ὅτι τὸ ἅγιον Ἔλαιον Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· » τὸ μὲν Ἑβραϊκὸν, « Ὅτι Ναζὲρ ἔλαιον, » περιέχει· ὁ δὲ Ἀκύλας· « Ὅτι ἀφ-

[89] Psal. CXXXI, 10. [90] ibid. 17, 18. [91] Joan. VI, 41.

(1) *Οὐδ'*. Lege οὐχ· item et paulo post. EDIT.

ἁγίασμα, ἔλαιον ἀλείμματος Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Ὅτι ἄθικτον ἔλαιον τοῦ χρίσματος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ· » ὁ δὲ Θεοδοτίων· « Ὅτι τὸ Ναζὲρ ἔλαιον τὸ χριστὸν παρὰ Θεοῦ αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ· » ὥστε εἶναι τὸ Ναζὲρ, κατὰ μὲν τοὺς Ἑβδομήκοντα, *ἅγιον*, κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, *ἀφόρισμα*, κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, *ἄθικτον*· ὥστε ἐκ τούτου τὸ Ναζιραῖον ὄνομα σημαίνειν ἤτοι τὸν ἅγιον, ἢ τὸν ἀφωρισμένον, ἢ τὸν ἄθικτον. Ἀλλ' οἱ μὲν πάλαι ἱερεῖς, δι' ἐλαίου σκευαστοῦ, τοῦ παρὰ Μωσεῖ Ναζὲρ καλουμένου, χριόμενοι, παραγώγως ἀπὸ τοῦ Ναζὲρ ἐκαλοῦντο Ναζιραῖοι· ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν κατὰ φύσιν ἔχων τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἄθικτον, καὶ τὸ ἀφωρισμένον, οὐ δεόμενός γε χρίσματος ἀνθρωπίνου, ὅμως τῆς τοῦ Ναζιραίου προσηγορίας παρ' ἀνθρώποις ἔτυχεν, οὐχ ἀπὸ τοῦ καλουμένου Ναζὲρ ἐλαίου Ναζιραῖος γεγονὼς, ἀλλ' ὢν μὲν τῇ φύσει τοιοῦτος, B κληθεὶς δὲ καὶ παρ' ἀνθρώποις Ναζιραῖος ἀπὸ τῆς Ναζαρὲθ, ἔνθα παρὰ τοῖς κατὰ σάρκα γονεῦσι τὴν ἐν παισὶν ἀνατροφὴν ἔσχηκε. Διὸ λέλεκται παρὰ τῷ Ματθαίῳ· « Χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ (δῆλον δὲ, ὅτι ὁ Ἰωσὴφ), ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρὰ, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζαραῖος κληθήσεται. » Ἔδει μὲν γὰρ αὐτὸν ἐξ ἅπαντος φύσει καὶ ἀληθείᾳ Ναζιραῖον ὄντα, τοῦτ' ἔστιν ἅγιον καὶ ἄθικτον καὶ ἀφωρισμένον, ἐξ ἀνθρώπων κληθῆναι ταύτῃ τῇ προσηγορίᾳ· ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ἐκ τοῦ Ναζὲρ ἐλαίου ταύτης ἔτυχε τῆς προσηγορίας, μὴ δεηθεὶς ἀνθρωπίνου χρίσματος, ἐκ τοῦ τόπου τῆς Ναζαρὲθ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκτήσατο. Τούτων οὕτως ἀποδεδειγμένων, καιρὸς ἐπισκέψασθαι καὶ ἐξ ὁποίου γένους, C ἐξ ὁποίας τε Ἑβραίων φυλῆς ὁ Σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ προελεύσεσθαι ἐκηρύττετο. Πρώτας δὲ τὰς εὐαγγελικὰς καὶ περὶ τούτου παραθήσομαι λέξεις· εἶθ' ὥσπερ ἁρμονίους σφραγῖδας τὰς προφητικὰς αὐταῖς ἐπιθήσω μαρτυρίας. Ὁ μὲν οὖν Ματθαῖος ὧδε τὸν Χριστὸν κατὰ σάρκα γενεαλογεῖ· « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ. Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαὰκ, Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακὼβ, Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τὰ ἑξῆς. Συνᾴδει δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Ἀπόστολος, λέγων ἀφωρίσθαι « εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα. » Γένοιτο δ' ἂν σύμφωνα ταῦτα ταῖς οὕτως ἐχούσαις προῤῥήσεσιν.

A patriam ascripserit. Cæterum etiam in Nazaris educatus esse dicitur, et sic Nazaræus vocandus. Scire igitur oportet quod nomen est Hebraicum Naziræum in Levitico, in ejus Christi unctione quem ipsi habebant. Porro hic erat principatum obtinens secundum imaginem magni et veri Pontificis Christi Dei, adumbratum videlicet quemdam et figuratum Christum repræsentans. Ubi vero LXX de Pontifice ita interpretati sunt, « et non polluet quod sanctificatum est Dei sui, quoniam sanctum oleum unctionis Dei sui [91], » in Hebraico legitur, « quoniam Nazer oleum : » Aquila autem sic convertit, « quoniam segregatio, oleum unctionis Dei sui super ipsum. » Symmachus autem, « quoniam intactum oleum unctionis Dei sui super ipsum. » Theodotion vero, « quoniam Nazer oleum unctionis a Deo suo B super ipsum. » Quare Nazer ipsos quidem LXX sequentibus *sanctum* erit, ipsum vero Aquilam, *separatio*, Symmachum autem, *intactum;* itaque ex his Naziræum nomen significabit, aut sanctum, aut segregatum, aut intactum. At vero prisci quidem sacerdotes, cum oleo comparato, quod apud Mosen Nazer appellatur, ungerentur, ex derivatione a Nazer vocabantur Naziræi. Sed Salvator et Dominus noster, suapte natura in se habens, et sanctum, et intactum, et separatum, neque alicujus indigens humanæ unctionis, tamen Naziræi appellationem apud homines obtinuit, non quod ab oleo quod Nazer vocaretur Naziræus exstiterit, sed quod quamvis natura quidem talis esset, tamen a civitate Nazareth apud homines Naziræus vocatus sit, C ubi apud suos, qua homo erat, parentes, puerilem educationem obtinuit. Ex quo apud Matthæum dictum est : **350** « Responso autem in somnis accepto (ipse videlicet Joseph) secessit in partes Galilææ; et veniens habitavit in civitate quæ dicitur Nazara, ut impleretur quod dictum est per prophetam, quod Nazaræus vocabitur [92]. » Oportebat enim usquequaque cum ipse suapte natura et revera Naziræus esset, hoc est sanctus, intactus, segregatus, illum ab hominibus hac appellatione vocari; sed quoniam non a Nazer oleo hanc obtinuit appellationem, quippe qui humanæ nullius unctionis indigeret, a loco Nazareth denominationem accepit Cum igitur hæc in hunc modum ostensa sint, tempus jam esse videtur inspicere, et ex quo genere, D et ex qua Hebræorum tribu, animarum nostrarum Salvator Christus Dei proditurus nuntiaretur. Cæterum hac de re primum verba citabo evangelica, deinde tanquam notas atque impressiones maxime accommodatas, prophetica illis adjungam testimonia. Matthæus ergo Christi genus, quatenus ad humanam ejus naturam pertinet, in hunc modum describit : « Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham. Abraham genuit Isaac. Isaac autem genuit Jacob. Jacob autem genuit Judam [93], » et quæ sequuntur. Huic vero Apostolus quoque concordat, qui dicit, « segregatum se esse in Evangelium Dei, quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem [94]. » Fuerint vero hæc consentanea iis, quæ ita se habent, oraculis.

[91] Levit. xxi, 12. [92] Matth. ii, 22, 23. [93] Matth. i, 1, 2. [94] Rom. i, 1-3.

CAPUT III.

A secundo Paralipomenon. — Ex qua gente et ex qua Judæorum tribu progressurus Christus prædicebatur.

Dominus per Nathan prophetam hæc David prædicit, in secundo [primo] Paralipomenon: « Et erit, cum completi fuerint dies tui, et dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod erit ex ventre tuo, et parabo regnum ejus. Ipse ædificabit mihi domum in nomine meo, et erigam sedem ejus usque in sempiternum. Ego ero illi in patrem, **351** et ipse erit mihi in filium [96]. » In octavo autem et octogesimo psalmo de eodem tanquam de David dicta hæc sunt: « Ipse invocabit me, pater meus es tu, Deus meus et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ; in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum fidele ipsi [97]. » Et rursus: « Juravi David servo meo, in sæculum parabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam [98]. » Et rursus: « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar, semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum [99]. » Et rursus: « Et ponam in sæculum sæculi semen ejus [1]. » Fuerint vero his similia etiam illa in quibus dictum est: « Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum: de fructu ventris tui ponam super sedem tuam [2]. » Salomon quidem, cum esset filius David, eidem palam in regno successit: hic etiam Hierosolymis primus Deo templum ædificavit. Hunc itaque suspicari Judæos illum esse, de quo prophetiæ loquuntur, verisimile est. Sed videant, quæso, Judæi, num ad Salomonem referre oraculum possint quod ita ait: « Et erigam sedem ejus usque in sempiternum; » et rursus quod cum jurisjurandi affirmatione pollicitum esse Deum in sancto suo inducit, futuram sedem ejus, quem venturum prophetæ canunt, sicut solem, et sicut dies cœli. Nam si quis regni Salomonis tempus inquirat, quadraginta non amplius annos inveniet; quod si eorum qui illi successerint in summam redigat, ne totos quidem quingentos annos illos omnes regnasse comperiet. Sed concedamus eos usque ad extremam Judaicæ gentis obsidionem, qua Romani illos expugnaverunt, regnum conservasse, quid istud tandem ad prophetiam quæ ait, « in æternum? » et quæ ut solem atque ut dies cœli permansuram illam sedem canit? Illud vero, « Et ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium, » qui fieri potest ut Salomoni conveniat, quando palam in historia quæ de illo exstat, abhorrentia longissimeque remota ab adoptione Dei de illo prodit. Audi igitur quam illius accusationem complexa sit: « Et

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀπὸ τῆς δευτέρας τῶν Παραλειπομένων. — Ἀπὸ ποίου γένους καὶ ἀπὸ ποίας Ἑβραίων φυλῆς προελεύσεσθαι ὁ Χριστὸς προεφητεύετο.

Ὁ Κύριος διὰ Νάθαν τοῦ προφήτου ταῦτα τῷ Δαβὶδ θεσπίζει ἐν δευτέρᾳ Παραλειπομένων· « Καὶ ἔσται, ἐὰν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρμα σου μετὰ σὲ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἑτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει οἶκον τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἀνορθώσω θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ ἐν ὀγδόῳ δὲ καὶ ὀγδοηκοστῷ ψαλμῷ περὶ τοῦ αὐτοῦ, ὡς περὶ Δαβὶδ,
B τάδε εἴρηται· « Αὐτὸς ἐπικαλέσεταί με· Πατήρ μου εἶ σὺ, Θεός μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου· κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς· εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ· » καὶ αὖθις· « Ὤμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· Ἕως αἰῶνος ἑτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου· » καὶ πάλιν· « Ἅπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου· Εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ, ὡς ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα· » καὶ αὖθις· « Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ. » Ὅμοια δ' ἂν εἴη τούτοις καὶ τὰ δι' ὧν εἴρηται· « Ὤμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐ-
C τόν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Σολομὼν, παῖς μὲν ὢν τοῦ Δαβὶδ, καὶ τῆς βασιλείας διάδοχος πέφηνεν ὁμολογουμένως· οὗτος δὲ καὶ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεὼν τῷ Θεῷ πρῶτος ἐδείματο. Καὶ τοῦτον εἰκὸς ὑπολήψεσθαι τοὺς ἐκ περιτομῆς τὸν προφητευόμενον εἶναι· οὓς ἐπιστῆσαι καλὸν εἰ οἷόν τε εἶεν (1) ἐπὶ Σολομῶνα ἀνάγειν τὸν χρησμὸν φάσκοντα· « Καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα· » καὶ αὖθις μεθ' ὅρκου διατάσεως ὀμωμοκέναι τὸν Θεὸν ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ, ὡς ἄρα ἔσται ὁ θρόνος τοῦ προφητευομένου, ὡς ὁ ἥλιος καὶ αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ· εἰ γὰρ δή τις τοὺς χρόνους ἐξετάσειε τῆς τοῦ Σολομῶνος βασιλείας, τεσσαράκοντα ἔτη, οὐ πλείονα εὑρήσει. Εἰ δὲ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ συνάξοι, οὐδ' ἐφ' ὅλοις πεντακοσίοις ἔτεσιν εὕροι
D ἂν τοὺς πάντας διαγεναμένους. Ἀλλὰ ἔστω τοὺς αὐτοὺς καὶ μέχρι τῆς ὑστάτης ὑπὸ Ῥωμαίων πολιορκίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους διαρκέσαι νομίζεσθαι· τί οὖν τοῦτο πρὸς τὴν προφητείαν, « εἰς τὸν αἰῶνα, » καὶ ὡς τὸν ἥλιον, καὶ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ διαμενεῖν τὸν θρόνον αὐτοῦ θεσπίζουσαν; Τὸ δὲ, « Καὶ ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱὸν, » πῶς ἂν τῷ Σολομῶνι ἁρμόζοιεν; Ὅτε διαῤῥήδην ἡ κατὰ αὐτὸν ἱστορία, ἀλλότρια καὶ ἀπῳκισμένα τῆς τοῦ Θεοῦ εἰσποιήσεως περὶ αὐτοῦ διδάσκει. Ἄκουε δ' οὖν οἵαν κατηγορίαν αὐτοῦ καταλέ-

[96] I Par. xvii, 11-14. [97] Psal. lxxxviii, 27-29. [98] ibid. 4, 5. [99] ibid. 36-38. [1] ibid. 30. [2] Psal cxxxi, 11.

(1) *Οἷόν τε εἶεν*. Forte legendum vel οἷοί τε εἶεν, vel οἷόν τε εἴη. Edit.

γει· « Καὶ Σολομὼν ἦν φιλογύναικος, καὶ ἔλαβε γυναῖκας ἀλλοτρίας πολλάς, καὶ τὴν θυγατέρα Φαραὼ, Μωαβίτιδας, Ἀμμανίτιδας, καὶ Ἰδουμαίας, Σύρας καὶ Χετταίας, καὶ Ἀμοῤῥαίας, ἐκ τῶν ἐθνῶν, ὧν ἀπεῖπε Κύριος ὁ Θεὸς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, οὐκ εἰσελεύσεσθαι εἰς αὐτάς. » Καὶ ἐπιφέρει τούτοις· « Καὶ οὐκ ἦν ἡ καρδία αὐτοῦ εὐθεῖα μετὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, καθὼς ἡ καρδία Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐπορεύθη Σολομὼν ὀπίσω τῆς Ἀστάρτης, βδελύγματος Σιδωνίων, καὶ ὀπίσω τοῦ βασιλέως αὐτῶν, εἰδώλου υἱῶν Ἀμμών· καὶ ἐποίησε Σολομὼν τὸ πονηρὸν ἐνώπιον Κυρίου. » Καὶ αὖθις ἑξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἤγειρε Κύριος Σατὰν τῷ Σολομῶντι, τὸν Ἄδερ τὸν Ἰδουμαῖον. » Τὸν δὴ ἐπὶ τοσούτοις καὶ τοιούτοις διαβεβλημένον τίς ἂν αἱρεῖ λόγος πατέρα τὸν Θεὸν τολμᾷν ἐπιγράφεσθαι, καὶ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν υἱὸν ἑαυτοῦ πρωτότοκον ἀναγορεύειν αὐτόν; Πῶς δὲ ταῦτα τοτὲ μὲν ὡς περὶ αὐτοῦ λέγεται τοῦ Δαβὶδ, τοτὲ δὲ ὡς περὶ σπέρματος αὐτοῦ; Ἀλλ' οὐδὲ τῷ Δαβὶδ ἐφαρμόζοι ἄν, ὡς ἐπιστήσαντί σοι δῆλον ἔσται. Οὐκοῦν τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀναστήσεσθαι ἐν τούτοις δηλούμενον ἕτερον ζητητέον. Ἀλλ' οὐδεὶς ἄλλος τοιοῦτος ἐξ αὐτοῦ γέγονεν, ὡς ἱστορεῖται, ἢ ὅτι γε εἷς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὃς μόνος τῶν πώποτε ἐκ σπέρματος Δαβὶδ βεβασιλευκότων καθ' ὅλης ἀνηγόρευται τῆς οἰκουμένης υἱὸς Δαβὶδ, κατὰ τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ γένεσιν ὁμολογούμενος, καὶ τούτου γε μένει καὶ διαμενεῖ ἡ βασιλεία, εἰς τὸν ἄπειρον αἰῶνα παρατείνουσα, καίτοι μυρία μὲν ἐπιβεβουλευμένη, θείᾳ δὲ καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον δυνάμει τὸ ἔνθεον καὶ ἀήττητον τῆς περὶ αὐτοῦ προφητείας ἀκολούθως ἐπιδεικνυμένη. Εἰ δὲ ὀμνύντα τὸν Θεὸν ἀκούεις κατὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ, ὡς πατρὸς ἄκουε ὀμνύντος κατὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ πάντων αἰώνων προϋφεστῶτος, ἁγίου καὶ μονογενοῦς αὐτοῦ Παιδὸς, ὃν ποικίλως ἐθεολόγησαν αἱ πρόσθεν ἡμῖν παρατεθεῖσαι φωναὶ, καθ' οὗ ὄμνυσιν ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς κατὰ ἠγαπημένου, τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τὸν ἄπειρον αἰῶνα δοξάσειν· ὃ καὶ γέγονεν ὅτε ὁ Λόγος σὰρξ γενόμενος τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνείληφέ τε καὶ ἐθεοποίησε. Διὸ καὶ υἱὸν αὐτὸν ἀναγορεύει λέγων, « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν· » καὶ πάλιν· « Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν. » Σαφῶς τοιγαροῦν ἐκ τούτων ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ πρωτότοκος ἐκ σπέρματος ἔσεσθαι Δαβὶδ ἀνείρηται, ὥστε ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ Δαβὶδ τῷ Θεοῦ Υἱῷ, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τῷ υἱῷ Δαβίδ· δι' ὧν ἐναργῶς ὁ Πρωτότοκος πάσης κτίσεως αὐτὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου γενήσεσθαι προεφητεύετο. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ λόγιον ἡ τοῦ Εὐαγγελίου γραφὴ ἐπισφραγίζεται, δι' ὧν φησιν ἐπιστάντα τὸν Γαβριὴλ τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ φάναι περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· « Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Καὶ μετὰ βραχέα δὲ ἐν τῷ

A Salomon fuit mulierum amator, et accepit externas feminas multas, et filiam Pharaonis, et Moabitidas, et Ammanitidas, et Idumæas, et Syras, et **352** Chettæas, et Amorrhæas, ex gentibus quas interdixit Dominus Deus filiis Israel, non ingredi ad eas [a]. » Et adjungit : « Et non erat cor ejus rectum cum Domino Deo suo, sicut cor David patris ejus ; et abiit Salomon post Astartem, abominationem Sidoniorum, et post regem eorum, simulacrum filiorum Ammon, et fecit Salomon malum in conspectu Domini [b]. » Et rursus addit in iis quæ sequuntur : « Et suscitavit Dominus Satan Salomoni, Ader Idumæum [c]. » Eum igitur qui in talibus et tantis accusetur, quæ unquam ratio dictabit, patrem sibi audere Deum ascribere, ipsumque su-
B premum Deum filium hunc suum primogenitum appellare? Quam autem ob causam hæc alias quidem quasi de ipso dicuntur David, alias vero quasi de illius semine? Atqui ipsa hæc ipsi quidem David nunquam accommodari poterunt, quemadmodum tibi diligenter observanti fiet manifestum : igitur alium ex semine David surrecturum, de quo hæc oracula loquantur, quærere oportet. At enim ex illo quatenus aut monumenta litterarum prodiderint, aut in memoria hominum resideat, nullus alius talis exstitit, nisi unus Salvator et Dominus noster Jesus qui Christus est Dei, qui quidem unus ex omnibus qui unquam de semine David regnaverint, in toto orbe terrarum filius David appellatur,
C hocque secundum illius ortum qui ad humanam naturam pertinet omnes confitentur : atque hujus regnum et manet nunc et permansurum est posthac in infinitum ævum perseverans, neque innumerabiles adversus illud insidiæ proficient, sed divina sua et plus quam humana virtute, quod divinitus afflatum atque insuperabile habuit prophetia quæ de ipso exstat, palam omni tempore demonstrabit. Ubi vero Deum per sanctum suum jurantem audis, Patrem accipe jurantem per Deum Verbum, qui omnia sæcula antecedit, sanctum utique atque unicum suum Filium, quem varie ut Deum ante a nobis expositi sermones celebraverunt, per quem jurat Deus et pater ipsius tanquam per dilectum, se eum qui de semine David oriatur in infinitum sæcu-
D lum glorificaturum ; quod ipsum etiam est factum quo tempore Verbum caro effectum est, et eum qui de semine David oriebatur, assumpsit Deumque effecit. Quocirca Filium quoque eumdem appellat dicens : « Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. » Et rursus : « Et ego primogenitum ponam illum. » Planissime igitur in his verbis Filius Dei, **353** primogenitus de semine David futurus dictus est, adeo quidem, ut unus atque idem sit filius David cum Filio Dei, et Filius Dei cum filio David, in quibus evidentissime primogenitus omnis creaturæ ipse Filius Dei, filius hominis futurus canebatur. Hoc autem oraculum Scriptura evangelica

[a] III Reg. xi, 1. [b] ibid. 4-6. [c] ibid. 14.

quasi signo impresso confirmat, ubi ait, Gabriel, cum astitisset Virgini, dixisse de Salvatore nostro, « Hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis [6]. » Et post pauca in eodem Evangelio, Zacharias Joannis pater hæc de Christo divinat : « Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitavit et fecit redemptionem populo suo, et erexit cornu salutis in nobis in domo David pueri sui, sicut locutus est per os sanctorum, qui a sæculo sunt prophetarum ejus [7]. » Quod vero promissam ipsi David æternam sedem Salvator et Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, neque alius ex hominum genere quispiam acceperit, satis ea quæ superius posita sunt testimonia comprobaverint, necnon ipsius Gabriel et Zachariæ, in quibus etiam illud confirmatur, quod, quatenus ad humanam ejus naturam pertinet, de semine David natus est. Cæterum, qua ratione ipsius Joseph genus sancti evangelistæ describant, quamvis Salvator noster ex eo natus non sit, sed de Spiritu sancto et sancta Virgine, quoque modo hæc ipsius Domini mater de genere ex semine David fuisse ostendatur, in primo et quæstionum et solutionum quæ ad generis Salvatoris nostri seriem atque enarrationem pertinent, explicavimus. Ad illa igitur eos qui discere cupiunt remittimus, quando ad aliud scribendi argumentum præsens nos tempus revocat atque impellit.

A αὐτῷ Εὐαγγελίῳ Ζαχαρίας ὁ τοῦ Ἰωάννου πατὴρ τάδε περὶ τοῦ Χριστοῦ θεσπίζει· « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο, καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ, καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων ἀπ' αἰῶνος αὐτοῦ προφητῶν. » Ἀλλ' ὅτι μὲν τὸν ἐπηγγελμένον τῷ Δαβὶδ αἰώνιον θρόνον ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲ ἄλλος ἀνθρώπων ἀπείληφεν, ἱκαναὶ πιστώσασθαι αἱ προπαρατεθεῖσαι μαρτυρίαι, ἥ τε τοῦ Γαβριὴλ καὶ ἡ τοῦ Ζαχαρίου, δι' ὧν καὶ συνίσταται ἐκ σπέρματος γεγονὼς Δαβὶδ κατὰ σάρκα. Τίνι δὲ λόγῳ τὸν Ἰωσὴφ γενεαλογοῦσιν οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταὶ, καίπερ μὴ ὄντος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἁγίου B Πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου, ὅπως τε καὶ αὕτη ἡ τοῦ Κυρίου μήτηρ ἀπὸ γένους καὶ σπέρματος ἀποδείκνυται εἶναι Δαβὶδ, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὴν γενεαλογίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ζητημάτων καὶ λύσεων διειληφότες, ἐπ' ἐκεῖνα τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμπομεν, ἐφ' ἑτέραν ἡμᾶς ὑπόθεσιν κατεπειγόντος τοῦ παρόντος καιροῦ.

A psalmo LXXI. — *De Salomone et eo qui ex semine ejus procedet.*

« Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis [8], » ac deinceps **354** adjungit : « Et permanebit cum sole et ante lunam, generationes generationum, descendet sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram, orietur in diebus ejus justitia, et abundantia pacis, donec auferatur luna, et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ [9]. » Et post pauca, sic ait : « Superextolletur super Libanum fructus ejus, erit nomen ejus benedictum in sæcula, ante solem permanebit nomen ejus, et benedicentur in ipso omnes tribus terræ, omnes gentes beatificabunt eum [10]. » Quando ergo in Salomonem scriptus est psalmus, primus psalmi versiculus ad illum referatur; quæ vero sequuntur omnia ad filium Salomonis, non Roboam, qui post illum regnavit in Hierusalem, sed ad eum qui de ejus semine, ratione humanæ naturæ profectus est, Christum Dei. Quod enim neque ad Salomonem, neque ad ejus successorem referri possint ea quæ in psalmo continentur, propter ea, quæ de illo cognita habentur, quicunque divinarum Scripturarum imperitus non est, facile confitebitur. Etenim qui fieri potest ut de Salomone, aut de ejus filio Roboam accipiantur, quæ per totum psalmum feruntur, quale est illud : « Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ; » et illud : « Permanebit cum sole et ante lunam generationes generationum, » et quæcunque alia his

Ἀπὸ ψαλμοῦ οα'. — Περὶ Σολομῶντος καὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ προελευσομένου.

C « Ὁ Θεὸς, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δὸς, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως· » καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν, καταβήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγόνες στάζουσαι ἐπὶ τὴν γῆν· ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη, καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Καὶ μετὰ βραχέα φησίν· « Ὑπεραρθήσεται ὑπὲρ τὸν Λίβανον ὁ καρπὸς αὐτοῦ· ἔσται τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς τὸν αἰῶνα, πρὸ τοῦ ἡλίου διαμενεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. » Ἐπειδὴ γέγραπται εἰς Σολομῶνα ὁ ψαλμὸς, ὁ D πρῶτος τοῦ ψαλμοῦ στίχος εἰς αὐτὸν ἀναφέροιτο, τὰ δὲ ἑπόμενα πάντα εἰς τὸν υἱὸν Σολομῶνος, οὐ τὸν Ῥοβοὰμ, ὃς μετ' αὐτὸν ἐβασίλευσε τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τὸν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ κατὰ σάρκα γενόμενον, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. Ὅτι γὰρ οὐκ ἐπὶ τὸν Σολομῶνα, οὐδὲ ἐπὶ τὸν τούτου διάδοχον ἀναφέρειν δυνατὸν τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ διὰ τὰ περὶ αὐτοῦ δεδηλωμένα, πᾶς ὁ μὴ ἀνεπιστήμων τῶν θείων ὁμολογήσει Γραφῶν. Ἀλλὰ καὶ πῶς οἷόν τε ἐπὶ Σολομῶνα, ἢ ἐπὶ τὸν τούτου υἱὸν Ῥοβοὰμ ἐκλαμβάνειν τὰ ἐμφερόμενα δι' ὅλου τοῦ ψαλμοῦ; οἷον τὸ, « Κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης· » καὶ τὸ « Συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν· »

[6] Luc. I, 32, 33. [7] ibid, 68-70. [8] Psal. LXXI, 2. [9] ibid. 3-8. [10] ibid. 16. 17.

καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ὅμοια ἐπιλέγεται. Διόπερ ἀβασανίστως ἀποδοθείη ἂν ὁ μὲν φάσκων ἐν ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ λόγος· « Ὁ Θεὸς, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δὸς, » ἐπ' αὐτὸν ἐκεῖνον Σολομῶνα· ὁ ἐπιλέγων δὲ, « Καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως, » ἐπὶ τὸν Σολομῶνος υἱὸν, οὐ τὸν πρωτότοκον ἐκεῖνον τὸν διάδοχον αὐτοῦ τῆς βασιλείας γενόμενον, (οὐδ' ὅλοις γὰρ ἐκεῖνος ἑπτακαίδεκα ἔτεσι μόνου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προστὰς, κάκιστα κέχρητο τῇ ἀρχῇ·) ἀλλ' οὐδ' ἐφ' ἕτερον τῶν Ῥοβοὰμ τὸν θρόνον τῆς τοῦ Σολομῶνος βασιλείας διαδεξαμένων, ἐπὶ μόνον δὲ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, οὕτω καὶ τοῦ Σολομῶνος υἱὸν, ὡς καὶ τοῦ Δαβὶδ χρηματίσαντα. Οὗτος δ' ἦν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Τούτου γὰρ μόνου, καὶ οὐδ' ἑτέρου τῶν πώποτε, ὁ τῆς ἐνθέου βασιλείας θρόνος συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ· καὶ οὗτός γε, ἀλλ' οὐδεὶς ἕτερος ἀνθρώπων, πρὸ τῆς σελήνης καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, ἅτε Λόγος ὢν Θεοῦ, προϋπῆρχεν, ἔσταξέ τε μόνος οὗτος οὐρανόθεν δρόσου δίκην ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Εἴρηται δὲ καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀνατεταλκέναι, κατὰ τὰ μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν ἀποδεδομένα, καὶ δικαιοσύνη παραμένουσα μέχρι τῆς τοῦ βίου συντελείας, ἥτις ἀνταναίρεσις ὠνόμασται τῆς σελήνης. Ἐναργῶς τε ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις κρατεῖ καὶ κυριεύει τῶν ἐξ ἑῴας θαλάσσης καὶ ἐπὶ δύοντα ἥλιον, ἐνεργεῖν μὲν ἀρξαμένη ἀπὸ ποταμοῦ, ἤτοι τοῦ κατὰ λουτρὸν μυστηρίου, ἢ καὶ ἀφ' οὗπερ κατὰ τὸν Ἰορδάνην πρῶτον φανεὶς ἤρξατο τῆς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας. Παρεκταθεῖσα γοῦν ἐξ ἐκείνου ἡ ἐν ἀνθρώποις βασιλεία αὐτοῦ, διῆλθε καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης· Λιβάνου δὲ ἐπινοουμένης τῆς Ἱερουσαλὴμ, ὡς ἀπὸ πλείστων ὅσων προφητειῶν ἀποδείκνυται, διὰ τὸ πάλαι ἐν αὐτῇ ἁγίασμα, καὶ τὸ θυσιαστήριον, τά τε ἐπὶ τούτῳ εἰς τιμὴν ἀναφερόμενα λιβάνου δίκην τῷ Θεῷ, ὁ τοῦ Χριστοῦ καρπὸς ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία ὑπὲρ τὸν Λίβανον ἀρθήσεσθαι θεσπίζεται. Ἐπὶ σχολῆς δ' ἂν ὁ φιλομαθὴς ἑαυτῷ τὸν ψαλμὸν πρὸς λέξιν βασανίσας, μόνῳ τῷ ἡμετέρῳ Κυρίῳ τὰ ἐν αὐτῷ προσήκειν ὁμολογήσειεν ἄν· ἀλλὰ οὔτε τῷ παλαιῷ Σολομῶνι, οὔτε ἑτέρῳ τῶν μετ' αὐτὸν βασιλέων ἑνὸς ἔθνους τῶν Ἰουδαίων ἀρξάντων, καὶ οὐ πλεῖον ὀλιγοστῶν ἐθνῶν, καὶ οὐδ' ἐφ' ἑτέρας ἢ μόνης τῆς Ἰουδαίας γῆς.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου — Περὶ Ἰεσσαὶ, καὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενησομένου.

« Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπὶ αὐτὸν πνεῦμα Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει, ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῷ κρίσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς. Καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐζωσμένος τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἀληθείᾳ εἰλημένος τὰς πλευρὰς αὐτοῦ, καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνὸς, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται. Καὶ ἔσται

A ipsis similia adjunguntur. Quapropter sine multa admodum exploratione, quæ quidem verba initio psalmi habentur : « Deus, judicium tuum regi da, » sane ad illum ipsum Salomonem referantur; quæ vero sequuntur : « Et justitiam tuam filio regis, » ad Salomonis filium, non illum primogenitum, qui illi in regno successit (nam ille cum soli Judaicæ genti ne totos quidem decem et septem annos præfuisset, pessime usus est imperio), sed nec ad alium præterea quempiam eorum qui post Roboam in regno Salomonis successerint, sed ad solum a David oriundum, qui ita Salomonis filius ut ipsius David dictus est. Hic autem fuit Salvator et Dominus noster Jesus Christus. Hujus enim unius, nec alterius cujuspiam eorum, qui unquam fuerint, divini B regni atque imperii sedes permansura est cum sole, et hic idem nec alius quispiam ex hominum genere, ante lunam et ante **355** mundi constitutionem, tanquam is qui Dei sit Verbum, ab initio fuit, atque hic solus cœlitus in omnem terram roris instar stillavit. Dictum quoque est, illum ad omnes homines exortum esse, in iis quæ paulo ante a nobis exposita sunt, et justitiam permanentem usque ad vitæ consummationem, quæ lunæ sublatio nominata est. Evidenter vero Salvatoris nostri virtus dominatur atque imperat ab Eoo mari usque ad solem occidentem; quæ quidem virtus actionum suarum initium fecit a flumine, quod est, aut lavacri mysterio, aut a Jordane, ubi cum primum se videndum C præbuerit, hominibus cœpit esse beneficus. Ex illo ergo profectum illius inter homines regnum universam terram peragravit. Cum vero per Libanum Hierusalem intelligatur, ut ex quamplurimis prophetiis apparet, propter antiquum in illa sanctuarium, et altare, et quæ in eo ad honorem Deo thuris instar offerebantur, Christi fructus, quæ est ex gentibus Ecclesia, super Libanum extollendus canitur. Cæterum, studiosior quispiam discendi ubi per otium apud seipsum per singula verba eumdem psalmum exploraverit, uni Domino nostro convenire quæ in eo continentur, facile confitebitur. Salomoni autem, aut alii cuipiam eorum regum qui post Salomonem paucis annis non amplius uni Judaicæ genti non alibi quam in una Judæa terra imperaD verint, nequaquam.

Ab Isaia. — De Jesse, et eo qui ex semine ejus nascetur.

« Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis; replebit eum spiritus timoris Dei, non secundum opinionem judicabit, neque secundum loquelam redarguet, sed judicabit humili judicium, et redarguet humiles terræ, et erit justitia cingulum lumborum ejus, et veritas indumentum laterum ejus, et pascetur simul lupus cum agno, et pardus simul quiescet cum hœdo, et vitulus et leo simul pascentur, **356** et erit radix Jesse, et qui surgit impe-

rare gentibus, in eo gentes sperabunt, et erit requies ejus honor [11]. » Hic Jesse, qui hoc in loco indicatur, pater fuit David. Quemadmodum enim in iis prophetiis quæ ipsam hanc antecesserunt, de fructu et semine David proditurus dicebatur, atque item de semine Salomonis, eodem modo etiam hic plurimis annis post mortem non solum David, sed etiam Salomonis, de radice Jesse, hoc est de radice David proditurus quidam prædicitur. Præsens autem ratio ea dissolvet, quæ in superioribus apud Judæos de Salomone credebantur, cum illius mortis tempus constet, et hæc eadem Isaias de quodam alio vaticinetur, qui sit de radice Jesse et de semine David proditurus. Quod vero non ad alium quam ad nostrum Salvatorem Christum Dei, qui de radice David et Jesse ortus est, referenda sint quæ proxime citavimus, dubitaturum arbitror neminem, qui et promissum oraculi attenderit, quod ait : « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in eo gentes sperabunt, » et rerum eventa quæ de Salvatore nostro demonstrantur. Solus enim hic ubi a morte surrexit, propter quod etiam illum surgentem vocatum esse arbitror, non Judaico populo, sed universis gentibus imperavit, adeo quidem, ut ne ulla quidem interpretatione indigere videatur oraculum, cum planissime constet in illo finem accepisse una cum aliis illud quoque : « In eo gentes sperabunt. » Quæ vero tanquam de animalibus et feris mansuefaciendis, et agrestes mores atque indomitos deposituris, in ejus adventu de quo loquitur prophetia, dicuntur, per figuram referri poterunt ad mores immites atque agrestes, et ad victus hominum feros, qui per Christi doctrinam, immanitatem priorem ac feritatem abjecerint. Planissime autem horum figuratus sensus aperietur, si quis radicem Jesse, quæ in prophetia continetur, et virgam, et florem ad sensum convertens interpretetur, exponatque qua ratione intelligatur justitia latera cinxisse, et veritate lumbos induisse. Sicut enim hæc non aliter possumus quam per figuratam expositionem interpretari, ita sequitur, ut ea quoque accipere oporteat, quæ variis in locis sub animalium nominibus proferuntur.

357 *Ab Jeremia. — Ortus justus ex semine David exsurgens, et hominum idem rex, novaque constituenda appellatio iis, qui sub eo regnabunt, itemque priorum peccatorum solutio.*

« Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo ipsi David ortum justum, et regnabit rex, et intelliget, et faciet judicium, et justitiam in terra, in diebus ejus servabitur Judas, et Israel habitabit confidens, et hoc nomen quo vocabit ipsum, Dominus, Josedecim inter prophetas [12]. In die illa, dixit Dominus, conteram jugum de collo eorum, et vincula eorum frangam, et non operabuntur amplius diis alienis, sed operabuntur Domino Deo ipsorum,

[11] Isa. xi, 10. [12] Jer xxiii, 5, 6.

A ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμή. » Ὁ δηλούμενος ἐνταῦθα Ἰεσσαὶ πατὴρ ἦν τοῦ Δαβίδ. Ὥσπερ οὖν ἐν ταῖς πρὸ ταύτης προφητείαις ἐκ καρποῦ καὶ σπέρματος Δαβὶδ προελεύσεσθαι ἐλέγετο, καὶ πάλιν ἐκ σπέρματος Σολομῶνος, τὸν αὐτὸν τρόπον κἀνταῦθα πλείστοις ὕστερον τῆς τοῦ Δαβὶδ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ Σολομῶνος τελευτῆς ἔτεσιν, ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ, δῆλον δ' ὅτι καὶ ἐκ τῆς τοῦ Δαβὶδ προελεύσεσθαί τις θεσπίζεται. Λύσει δὲ ὁ παρὼν λόγος τὴν ἐν τοῖς πρόσθεν νομιζομένην παρὰ Ἰουδαίοις περὶ τοῦ Σολομῶνος τελευτῆς χρόνου. Ταῦτα Ἡσαΐας περί τινος ἑτέρου προφητεύει, μέλλοντος ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ καὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀναφανήσεσθαι. Ὅτι δὲ οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ τὸν B ἡμέτερον Σωτῆρα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀνάγεται τὰ δηλούμενα, ἐκ ῥίζης γενόμενον Δαβίδ τε καὶ Ἰεσσαὶ, οὐκ οἶμαί τινα ἀμφιβάλλειν, ἐπιστήσαντα τῇ τε ἐπαγγελίᾳ τῆς προῤῥήσεως φασκούσῃ· « Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι, » καὶ τοῖς ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δεικνυμένοις ἀποτελέσμασι. Μόνος γοῦν οὗτος μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, δι' ἣν καὶ οἶμαι αὐτὸν ἀνιστάμενον ἐπικεκλῆσθαι, οὐ τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων ἦρξεν, ὡς μὴ δεδεῆσθαι τὸ λόγιον ἑρμηνείας, σαφῶς προδήλου καθεστῶτος, ὅπως εἰς αὐτὸν τέλος εἴληφε μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὸ, « Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Τὰ δ' ὡς περὶ ζώων καὶ θηρίων ἡμερουμένων ἐν ἐπιδημίᾳ C λεγόμενα ἀλληγοροῖτ' ἂν ἐπὶ τρόπους ἀπηνεῖς καὶ ἀγρίους, καὶ ἤθη ἀνδρῶν θηριώδη, διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας τῆς ἀλογίας καὶ θηριωδίας μεταθησόμενα. Ἀλληγοροῖτο δ' ἂν ταῦτα σαφῶς οὕτως, ἂν καὶ τὴν δηλουμένην διὰ τῆς προφητείας ῥίζαν Ἰεσσαὶ, καὶ τὴν ῥάβδον, καὶ τὸ ἄνθος τροπολογῶν τις ἔτι ἑρμηνεύσειε καὶ ὡς ἂν ἐπινοηθείη δικαιοσύνῃ μὲν τὰς πλευρὰς ζωννύμενος, ἀληθείᾳ δὲ τὴν ὀσφὺν εἰλημένος. Ὡς γὰρ οὐ δυνατὸν ἑτέρως ταῦτα ἢ διὰ μόνης ἀλληγορικῆς ἀποδόσεως ἑρμηνεύειν, τὸν αὐτὸν τρόπον ἕπεται καὶ τὰ περὶ τῶν κατὰ τοὺς τόπους ὀνομαζομένων ζώων χρῆναι δεῖν ἐκλαμβάνειν.

D *Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου. — Ἀνατολὴ δικαία ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνισταμένη, καὶ ἀνθρώπων ὁ αὐτὸς βασιλεὺς, καινή τε προσηγορία τεθησομένη τοῖς ὑπ' αὐτῷ βασιλευθησομένοις, καὶ τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων λύσις.*

« Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἀναστήσω τῷ Δαβὶδ ἀνατολὴν δικαίαν, καὶ βασιλεύσει βασιλεὺς, καὶ συνήσει, καὶ ποιήσει κρῖμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ σωθήσεται Ἰούδας, καὶ Ἰσραὴλ κατασκηνώσει πεποιθὼς, καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα ᾧ καλέσει αὐτὸν Κύριος, Ἰωσεδεκεὶμ ἐν τοῖς προφήταις. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἶπε Κύριος, συντρίψω τὸν ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διαῤῥήξω, καὶ οὐκ ἐργῶνται

ἔτι θεοῖς ἑτέροις, ἀλλὰ ἐργῶνται Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν, καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς. » Μετὰ πλεῖστον τῆς τελευτῆς τοῦ Δαβὶδ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Σολομῶνος χρόνον, ταῦτα καὶ Ἱερεμίας περὶ τοῦ μέλλοντος ἐκ σπέρματος ἀναστήσεσθαι Δαβὶδ βασιλέως θεσπίζει· ὃν πρῶτον μὲν ἀνατολὴν καλεῖ, καὶ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ δικαίαν, ὡς ἂν ἐξ ἡλίου δικαιοσύνης συστησόμενον, περὶ οὗ διειλήφαμεν ἐν ταῖς περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου ἀποδείξεσιν, ἐν αἷς τὸν προόντα τοῦ Θεοῦ Λόγον, μυρίαις κεχρημένον ἐπωνυμίαις, καὶ ἥλιον δικαιοσύνης ὀνομάζεσθαι ἀπεδείκνυμεν, τὴν φάσκουσαν προφητείαν, « Τοῖς δὲ φοβουμένοις με ἀνατελεῖ ἥλιος δικαιοσύνης, » παραθέμενοι. Ὥσπερ οὖν ἥλιον δικαιοσύνης, οὕτω καὶ ἀνατολὴν δικαίαν ὁ λόγος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναστήσειν τῷ Δαβὶδ προφητεύει. Τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον βασιλέα συνιέντα, καὶ ποιοῦντα κρῖμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς προαγορεύει. Εἶτα καὶ ὁμωνύμως τὸν αὐτὸν καλεῖ τῷ πάλαι πρότερον τετελευτηκότι Δαβίδ. Πρόσχες γὰρ ἐπιμελῶς τῷ ἀνωτέρω μὲν, « Καὶ ἀναστήσω τῷ Δαβὶδ ἀνατολὴν δικαίαν, » ἐπὶ τέλει δὲ ἐπιφερομένῳ τῷ, « Καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα αὐτοῦ ἀναστήσω αὐτῷ. » Τίνι δὲ αὐτῷ ἢ τῷ Δαβίδ; τούτῳ γὰρ ἔφησεν ἀναστήσειν τὴν ἀνατολὴν τὴν δικαίαν. Καὶ ὁ Ζαχαρίας δὲ περὶ τοῦ αὐτοῦ προφητεύων ὁμοίως ἀνατολὴν αὐτὸν καλεῖ, λέγων· « Ἰδοὺ ἀνὴρ, ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ δικαιοσύνη· » καὶ πάλιν· « Καλέσω τὸν δοῦλόν μου ἀνατολήν. » Ἀλλ' οὐδείς γε μετὰ τοὺς Ἱερεμίου χρόνους, ἀλλ' οὐδὲ μετὰ τοὺς τοῦ Ζαχαρίου τοιοῦτος ἀνέστη τοῖς ἐκ περιτομῆς, ὡς « ἀνατολὴ δικαία » κληθῆναι, καὶ « συνιεὶς βασιλεὺς, καὶ ποιῶν κρῖμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. » Εἰ δὲ λέγοι τις διὰ τούτων Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ἰωσεδὲκ δηλοῦσθαι, λεκτέον, ὅτι οὐ συνέστηκεν ὁ λόγος αὐτῷ. Οὔτε γὰρ ἀπὸ γένους Δαβὶδ οὗτος ἦν, οὔτε ὡς βασιλεὺς ἐβασίλευσεν. Πῶς δὲ ἐπ' ἐκεῖνον δύναται ἁρμόττειν τὸ, « Καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα ἀναστήσω αὐτῷ; » ὁπότε φυλῆς μὲν ἦν Λευὶ, τάξεως δ' ἀρχιερατικῆς, καὶ γένους ἑτέρου παρὰ τὸν Δαβὶδ, βασιλεὺς δ' οὐδαμῶς γεγονὼς ἱστόρηται. Ὥστε, εἰ μηδεὶς ἕτερος εὑρίσκοιτο τοιοῦτος, ὥρα τὸν προφητευόμενον καὶ διὰ τούτων ὁμολογεῖν μόνον εἶναι τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, τὸν καὶ ἐν ἑτέροις « φῶς τοῦ κόσμου καὶ φῶς τῶν ἐθνῶν » ἀνηγορευμένον. Αὐτὸς τοιγαροῦν εἴη ἂν κἀνταῦθα ὁ προφητευόμενος, καὶ συνέστηκεν ἀψευδὴς ἡ πρόῤῥησις. Μόνος γὰρ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ὁμωνύμως τῷ προπάτορι κατὰ διάνοιαν, ἐπεὶ ἑρμηνεύεται « δυνατὸς χειρὶ, » χρηματίσας, « κρῖμα καὶ δικαιοσύνην » διὰ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας τοῖς ἐπὶ γῆς ἅπασιν ἐκήρυξε, καὶ μόνος τῶν πώποτε οὐκ ἐπὶ μέρους ἐβασίλευσε τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ μόνος ἀνέτειλε δικαιοσύνην, ἀκολούθως καὶ τῷ ἐν ψαλμῷ περὶ αὐτοῦ λεγομένῳ· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. » Ἰούδας δὲ σωθησόμενος καὶ Ἰσραὴλ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ πάντες εἰσὶν οἱ τῇ δι' αὐτοῦ θεοσεβείᾳ προσεληλυθότες τοῦ

A et regem David suscitabo eis [13]. » Longo admodum tempore post mortem non solum David, sed etiam Salomonis, hæc Jeremias de eo rege, qui de semine David esset oriturus, divinat : quem primo quidem ortum vocat, neque simpliciter ortum, sed ortum justum, tanquam eum qui ex sole justitiæ sit constituendus, de quo sane disseruimus in iis, quæ antea de Deo Verbo demonstravimus, in quibus Dei Verbum, quod antea erat innumerabilibus appellatum nominibus, etiam justitiæ solem nominari planum fecimus, ubi prophetiam quæ ita ait : « Iis autem qui me timent, orietur sol justitiæ [14], » citavimus. Sicut ergo solem justitiæ, ita etiam ortum justum præsens oraculum surrecturum ipsi David vaticinatur. Porro eumdem regem intelligentem et B facientem judicium et justitiam in terra appellat. Deinde eumdem vocat uno et eodem nomine cum eo, qui multo ante decessit, David. Attende enim diligenter cum illud superius : « Et suscitabo ipsi David ortum justum, » tum illud quod ad extremum additum est : « Et David regem suum suscitabo ei. » Cui vero ei, nisi ipsi David? huic enim dixit se suscitaturum ortum justum. **358** Zacharias item de eodem vaticinans, ortum illud similiter vocat : « Ecce vir, ortus nomen ei, et subter eum orietur justitia [15]. » Et rursus : « Vocabo servum meum, ortum [16] : » Sed enim nullus post Jeremiæ tempora, ac ne post Zachariæ quidem apud Judæos talis exstitit, ut « oriens justus » voca- C retur et « intelligens rex, et faciens judicium et justitiam in terra. » Quod si quis dicat in his Jesum filium Josedec significari, dicendum erit quod ratio hæc illi constare non potest. Nam hic neque de genere David fuit, neque tanquam rex regnavit. Quomodo autem illi potest accommodari illud, « et David regem suscitabo ei? » cum et ex tribu Levi et ex ordine pontificio fuerit, et genere a David alienus, neque rex ullo modo exstitisse memoretur? quare si nullus alius invenitur talis, tempus jam fuerit eum de quo in his oraculis mentio facta est, et de quo illa præcipue loquuntur, fateri unum esse Salvatorem ac Dominum nostrum, qui alibi et « lux mundi et lumen gentium » vocatur. Ipse igitur etiam hoc loco fuerit de quo propheta loquitur, et D sane absque mendacio constitit vaticinium. Solus enim de semine David qui eodem nomine cum prisco suo parente ad sensum sit dictus, quando ex interpretatione ille est manu potens, judicium et justitiam per suam ipsius doctrinam omnibus qui essent in terra nuntiavit, et solus omnium eorum qui unquam fuerint non in parte aliqua orbis regnavit, sed in omni prorsus terra, et solus ut exoriretur justitia auctor fuit, quemadmodum de ipso in psalmo dictum est, « orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis [17]. » Judas autem atque Israel, qui in diebus illius servandi sunt, omnes sunt qui illius pietatem ac cultum ex Judaico po-

[13] Jer. xxx, 8, 9. [14] Malach. iv, 2. [15] Zachar. vi, 12. [16] Zachar. iii, 8. [17] Psal. lxxi, 7.

pulo acceperint, apostoli ejusdem et discipuli et evangelistæ, aut etiam omnes qui in occulto Judæum, verumque Israel conservent, eum utique qui secundum sententiam Deum videat. « Non enim qui in aperto Judæus est, inquit Apostolus, neque quæ in aperto in carne est circumcisio, sed qui in occulto Judæus, et circumcisio cordis in spiritu, non in littera, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est [18], » Hos igitur ex Christi vocatione Judæum in occulto et verum Israel referentes alio nomine esse vocandos dicit, non utique Judæos aut Israel, sed novo quodam præter hæc. **359** Hoc enim, inquit, nomen, quo vocabit eos Dominus Josedecim, quod ex interpretatione est, *qui justi sunt Dei*. Considera autem num forsitan a Josue factum sit nomen, et Josedecim discipuli Jesu appellentur apud Deum, qui apud homines quidem Græco quodam more a Christo denominentur, Hebraica autem lingua tam apud ipsos quam apud prophetas, ab ipso Jesu tanquam per illum servati Josedecim. Ex quo illud dictum est, « et hoc nomen quo vocabit eos Dominus Josedecim inter prophetas. » Nam qui ejus de quo prophetia loquitur, inquit, populus futurus est, cum ad sensum acceptus Judas sit atque Israel, ab Josue nominabitur Josedecim, atque hae, inquit, appellatione vocabuntur non apud homines, sed apud Deum, et apud prophetas ejus. Attende enim diligenter ipsum oraculum, dum ait : « et hoc nomen, quo vocabit eos Dominus, Josedecim inter prophetas, » quod nomen, ut dixi, in nostram linguam conversum justos Dei significat. Cum autem hi sic servandi sint, antiquum et grave acerbissimorum dæmonum se contriturum jugum, et quibus antea tenebantur impietatis vinculis, ea se perfracturum pollicetur Deus. Quocirca non amplius alienis inservient, sed uni ipsi fructum gratissimum afferent. Huc adde illud quod in secundo psalmo de adventu Christi, vocationeque gentium dicit oraculum : « Dirumpamus vincula eorum, et projiciamus a nobis jugum ipsorum [19]; » cui cognatum et simile esse arbitror quod nunc in manibus est, dicens : « In die illa, dixit Dominus, conteram jugum de collo eorum, et vincula eorum confringam, neque operabuntur amplius diis alienis, sed operabuntur Domino Deo suo. » Cæterum, quod de fructu quidem ventris David, et de semine Salomonis, deque radice Jesse Christus Dei oriturus sit dictus, quod etiam ipsum factum est, quando cum innumerabilibus aliis appellationibus, etiam David ipsum divina vocant oracula, satis abunde probaverint ea, quæ jam dicta sunt. Quod vero etiam de tribu Juda dicatur proditurus, ne quærendum quidem fuerit, cum ex alia nulla tribu, quam ex hac ipsa ortus sit ipse David. Porro idem hoc plenioris cujusdam fidei gratia oraculum quoque illud ostenderit quod apud Mosem in hunc modum se habet.

A ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ἀπόστολοί τε αὐτοῦ καὶ μαθηταὶ, καὶ εὐαγγελισταὶ, ἢ καὶ πάντες οἱ τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον καὶ τὸν ἀληθινὸν Ἰσραὴλ τὸν κατὰ διάνοιαν ὁρῶντα Θεὸν ἀποσώζοντες. « Οὐ γὰρ ὁ ἐν φανερῷ Ἰουδαῖός ἐστι, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομὴ, ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι, οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ. » Τούτους οὖν διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ κλήσεως τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον καὶ τὸν ἀληθῶς Ἰσραὴλ φέροντας ἑτέρῳ φησὶ κληθήσεσθαι ὀνόματι, οὐχὶ δὲ τῷ τοῦ Ἰουδαίου, οὐδὲ τῷ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ ξένῳ τινὶ παρὰ ταῦτα. Τοῦτο γάρ φησι τὸ ὄνομα, ὃ καλέσει αὐτοὺς Κύριος Ἰωσεδεκεὶμ, ὅπερ ἑρμηνεύεται, *οἱ τοῦ Θεοῦ δίκαιοι*. Ἐφίστημι δὲ μή ποτε πεποιη-B μένον ἐστὶ τοὔνομα ἀπὸ τοῦ Ἰσσοὺς Ἰωσεδεκεὶμ, ὃ παρὰ τῷ Θεῷ οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ κέκληνται, παρ' ἀνθρώποις μὴν ἑλληνικώτερον προσαγορευόμενοι ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρωνυμίας, κατὰ δὲ τὴν Ἑβραίων φωνὴν καὶ παρὰ αὐτοῖς τοῖς προφήταις, ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἂν δι' αὐτοῦ σεσωσμένοι, Ἰωσεδεκεὶμ. Διὸ λέλεκται, « καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα ὃ καλέσει αὐτοὺς Κύριος, Ἰωσεδεκεὶμ ἐν τοῖς προφήταις. » Ὁ δὴ οὖν μέλλων, φησὶ, διὰ τοῦ προφητευομένου λαὸς, κατὰ διάνοιαν Ἰούδας ὄντες καὶ Ἰσραὴλ, ὀνομασθήσονται ἀπὸ τοῦ Ἰσσοὺς Ἰωσεδεκεὶμ, καὶ τούτῳ γέ φησι, κληθήσονται τῷ προσρήματι οὐ παρ' ἀνθρώποις, ἀλλὰ παρ' αὐτῷ τῷ Θεῷ, καὶ παρὰ τοῖς προφήταις αὐτοῦ. Ἐπιμελῶς γὰρ πρόσχες τῷ λόγῳ φήσαντι, « καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὃ καλέσει αὐτοὺς Κύριος, Ἰωσεδεκεὶμ ἐν C τοῖς προφήταις. » Μεταλαμβάνεται δὲ, ὡς ἔφην, τοὔνομα εἰς τὴν Ἑλλήνων φωνὴν, οἱ τοῦ Θεοῦ δίκαιοι· τούτων δὲ οὕτως σωθησομένων, τὸν παλαιὸν καὶ βαρὺν τῶν πικρῶν δαιμόνων ζυγὸν συντρίψειν καὶ τοὺς οἷς τὸ πρὶν συνείχοντο, δεσμοὺς τῶν ἀσεβημάτων διαῤῥήξειν ὁ Θεὸς ἐπαγγέλλεται, ὡς μηκέτι θεοῖς ἀλλοτρίοις δουλεύειν αὐτοὺς, μόνῳ δὲ αὐτῷ καρποφορεῖν ἀρεσκόντως. Παράθες δὲ τούτοις τὸ ἐν δευτέρῳ ψαλμῷ ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, καὶ τῇ τῶν ἐθνῶν κλήσει φάσκον λόγιον, « Διαῤῥήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν, καὶ ἀποῤῥίψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν, » ᾧ συγγενὲς, ἡγοῦμαι, τυγχάνει τὸ μετὰ χεῖρας λέγον· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἶπε Κύριος, συντρίψω ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ D τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διαῤῥήξω, καὶ οὐκ ἐργῶνται ἔτι θεοῖς ἀλλοτρίοις, ἀλλ' ἐργῶνται Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν. » Ἀλλ' ὅτι μὲν ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας Δαβὶδ καὶ ἐκ σπέρματος Σολομῶνος, καὶ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ γεννηθήσεσθαι προείρηται, ὅπερ καὶ γέγονεν, ὅτι μετὰ μυρίων ἄλλων προσηγοριῶν καὶ Δαβὶδ αὐτὸν ὀνομάζουσιν οἱ θεῖοι λόγοι, αὐτάρκη πιστώσασθαι τὰ εἰρημένα. Ὅτι δὲ καὶ ἐκ φυλῆς Ἰούδα λέγεται προελεύσεσθαι, οὐδ' ἂν ζητηθείη, τῷ μηδ' ἑτέρας ἢ τῆς δηλωθείσης φυλῆς καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν Δαβίδ. Γένοιτο δ' ἂν ἐκ περιουσίας καὶ τούτου παραστατικὸν τὸ παρὰ Μωϋσεῖ λόγιον, τοῦτον ἔχον τὸν τρόπον.

[18] Rom II, 28-29 [19] Psal. II, 3.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.— Ὡς ἐκ φυλῆς Ἰούδα γεννηθήσεται, καὶ τῶν ἐθνῶν προσδοκία ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ κατασταθήσεται.

« Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου, αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου, προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρός σου. Σκύμνος λέοντος, Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ μου, υἱὲ, ἀνέβης. Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Δώδεκα φυλῶν παρ' Ἑβραίοις οὐσῶν, δι' ὧν τὸ πᾶν ἔθνος συνεστήκει, μιᾶς τούτων προπάτωρ γέγονε καὶ ἀρχίφυλος ὁ Ἰούδας, πρὸς ὃν τεθέσπισται τὰ προκείμενα, ἐξ αὐτοῦ τὸν Χριστὸν προελεύσεσθαι σημαίνοντα. Εἰ γοῦν συναγάγοις ἐπὶ ταὐτὸ, καὶ παραθείης τῇ μετὰ χεῖρας τὰς ἐν τοῖς B πρόσθεν τεθείσας προφητείας, εὕροις ἂν ὁμοίως κατά τι κοινὸν σημεῖον τὸν αὐτὸν κηρυττόμενον. Ἡ μὲν γὰρ ἔλεγε περὶ τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ ἀναστησομένου τὸ, « Καὶ ἔσται ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν· » ἡ δὲ περὶ τοῦ υἱοῦ Σολομῶνος τὸ, « κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη· » ἡ δὲ μετὰ χεῖρας παραπλησίως, « ἕως ἂν ἔλθῃ, » φησὶν, « ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Εἰ δὴ οὖν συνᾴδουσιν αἱ περὶ τῶν ἐθνῶν προῤῥήσεις, ἀπεδείχθησαν δὲ αἱ πρὸ τούτων ὁρῶσαι τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα, οὐδὲν ἂν εἴη ἐμποδὼν μὴ οὐχὶ τὸν αὐτὸν βλέπειν καὶ τὴν παροῦσαν, εἴπερ σύμφωνα ἀλλήλαις C ὁμολογοῦνται θεσπίζειν· μάλιστα ὅτε μέχρι μὲν τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας οἱ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι αὐτῶν ἐκ προγόνων διαδοχῆς συνεστήκεσαν, ἅμα δὲ τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ διαλελοίπεσαν, ὁμοῦ τε ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία τέλος ἐπῆγε τῇ τοῦ Ἰακὼβ προῤῥήσει. Οὐκοῦν κἀνταῦθα ὁ Χριστὸς δηλούμενος, καὶ οὐδὲ ἄλλος, ἐκ φυλῆς Ἰούδα προελεύσεσθαι. Καὶ ὅτε δὲ ἐκ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος, ἔκ τε τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ γεγονὼς ἐδηλοῦτο, ἐκ τῆς αὐτῆς φυλῆς ὧν ἐδείκνυτο. Παῖς μὲν γὰρ ἦν τοῦ Ἰεσσαὶ Δαβὶδ, τοῦ δὲ Δαβὶδ Σολομὼν, συστάντες ἐκ φυλῆς Ἰούδα. Εἴη ἂν τοιγαροῦν ἐξ αὐτῆς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὥσπεροῦν ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς γενεαλογεῖ Ματθαῖος λέγων· « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ D Ἀβραάμ. Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ· Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν· » καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τούτων τὴν οἰκείαν ἀπόδειξιν ἀπειληφότων, καιρὸς καὶ τοὺς χρόνους συνιδεῖν τῆς τῶν προηγορευμένων ἀποπληρώσεως.

A **360** *A Genesi. — Quemadmodum ex tribu Juda nascetur qui Christus est Dei, idemque gentium exspectatio constituetur.*

« Juda, te laudabunt fratres tui, manus tuæ in tergo inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda, de germine, mi fili, ascendisti, recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus, quis excitabit eum? non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium [20]. » Cum duodecim apud Hebræos tribus essent, ex quibus gens universa constabat, unius harum primus parens ac princeps exstitit Judas, ad quem ea, quæ modo citavimus ab oraculo directa sunt, quæ de illo ipso Christum proditurum significent. Quod si eodem congesseris, et huic quam nunc tractamus, eas item quæ in superioribus positæ sunt, prophetias apposueris, invenies simili ratione ad quoddam signum commune, unum atque eumdem nuntiari. Illa quidem de eo dicebat, qui de radice Jesse esset surrecturus, « et erit qui surgit imperare gentibus, in ipso gentes sperabunt [21]. » Alia vero de filio Salomonis, « et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad fines orbis terræ, et benedicentur in eo omnes gentes [22]. » Ea vero quam nunc tractandam assumpsimus, itidem : « Donec veniat, inquit, cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium. » Quod si hæc de gentibus oracula concordant, et ostensum est quemadmodum ea quoque quæ hæc ipsa antecesserunt, ad Salvatorem nostrum spectant, nihil amplius fuerit impedimento, quin hoc ipsum quoque quod nunc tractamus, eumdem illum respiciat : quandoquidem jam concessum est, consentanea inter se ab omnibus illis divinari : præsertim cum usque ad tempora adventus Salvatoris nostri, Judaicæ gentis principes ejusdemque duces ex majorum suorum successione permanserint, una vero cum ejus adventu defecerint, gentiumque pariter exspectatio finem ipsius Jacob vaticinio imposuerit. Igitur hoc etiam in loco Christus, qui ipse non alius de tribu Juda proditurus significatur, quique ex David et Salomone, **361** atque ex radice Jesse exiturus ferebatur, ex eadem tribu profectus ostenditur. Nam Jesse quidem filius fuit David : ipsius autem David Salomon, qui de tribu Juda oriundi sunt. Erit ergo ex eadem Salvator ac Dominus noster : sicut etiam divinus evangelista Matthæus in ejus genere narrando testificatur dicens : « Liber generationis Jesu Christi filii David, filii Abraham. Abraham genuit Isaac : Isaac autem genuit Jacob : Jacob autem genuit Judam [23], » et cætera. Sed quando harum rerum propriam demonstrationem explicavimus, tempus jam fuerit intueri quibus temporibus ea quæ prophetæ prædixerant, completa sint.

[20] Gen. XLIX, 8-10. [21] Isa. XI, 10. [22] Psal. LXXI, 8, 17. [23] Matth. I, 1, 2.

362 ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ.

—

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER OCTAVUS.

—

HÆC INSUNT IN OCTAVO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

De temporibus ejus ad homines adventus ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

1. A Genesi.
2. A Daniele.
3. A Michæa.
4. A Zacharia.
5. Ab Isaia.

PROŒMIUM.

Cum antea demonstraverimus in quam multis Scripturæ divinæ locis Dei Verbum ad homines venturum caneretur, undeque et ubi, et quomodo iis qui in terra versarentur videndum propheticis apud Hebræos vocibus nuntiaretur, et quod idem non alius, sed ipse ille esset Dei Filius, qui omnia sæcula antecedit, quemque in aliis, et Deum, et Dominum, et primum imperatorem, et magni consilii angelum, et Dei pontificem esse antea didicimus: sequitur ut post illa omnia quæ superius explicata sunt, ejusdem adventus tempora ex ipsis rursus propheticis prædictionibus ac testimoniis demonstremus, indeque initium **363** hujusce rei capiamus. Temporum enim quibus Christi adventus futurus esset, signa evidentia hæc fore, sacræ litteræ nuntiant. Cum tria insigniora vigerent apud Hebræos magistratuum genera, a quibus gens ipsa nomen et decus obtinebat, unum regium, alterum propheticum, tertium pontificium, horum simul omnium dissipationem atque extremam eversionem, significare adventum Christi adesse vaticinantur: argumenta vero atque indicia eorumdem esse temporum, cum Mosaico ritui finem injectum, tum ipsius Jerusalem templique, quod in sacra erat solitudine, tum etiam universæ Judaicæ genti ab inimicis atque hostibus jugum servitutis impositum.

A ***ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΟΓΔΟΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.***

Περὶ τῶν χρόνων τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὑποσεσημειωμένων Γραφῶν.

αʹ. Ἀπὸ τῆς *Γενέσεως*.
βʹ. Ἀπὸ τοῦ *Δανιήλ*.
γʹ. Ἀπὸ τοῦ *Μιχαία*.
δʹ. Ἀπὸ τοῦ *Ζαχαρίου*.
εʹ. Ἀπὸ τοῦ *Ἡσαΐου*.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἀποδείξαντες δι' ὅσων ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος εἰς ἀνθρώπους ἥξειν ἐθεσπίζετο, ὅθεν καὶ ὅπῃ καὶ ὅπως ὀφθήσεσθαι τοῖς ἐπὶ γῆς ἐν ταῖς παρ' Ἑβραίοις προφητικαῖς φωναῖς ἐκηρύττετο, ὅτι τε αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν, B καὶ οὐδ' ἄλλος, ὁ τῶν αἰώνων προϋφεστὼς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὃν διὰ τῶν ἑτέρων Θεόν τε καὶ Κύριον, ἀρχιστράτηγον καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, Θεοῦ τε ἀρχιερέα τυγχάνειν προμεμαθήκαμεν, ἀκολούθως μετὰ τὰ προδιεξωδευμένα, τοὺς χρόνους τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ πάλιν ἐξ αὐτῶν τῶν προφητικῶν προῤῥήσεων ἐπιμαρτυρώμεθα, ἐνθένδε ἀρξάμενοι. Τῶν χρόνων τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐκφανῆ σημεῖα τάδε ἔσεσθαι προκηρύττουσιν αἱ ἱεραὶ Γραφαί. Ὄντων τριῶν τὸ πρὶν ἐπιφανῶν ἀξιωμάτων παρὰ Ἑβραίοις διαπρεπόντων, δι' ὧν τὸ ἔθνος συνεκροτεῖτο, ἑνὸς μὲν τοῦ βασιλικοῦ, ἑτέρου δὲ τοῦ προφητικοῦ, καὶ ἐπὶ τούτοις τοῦ ἀρχιερατικοῦ, τούτων ὁμοῦ τὴν κατάλυσιν καὶ τὴν παντελῆ καθαίρεσιν σημεῖα τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἔσεσθαι θεσπίζουσι. Δείγματα C δὲ τῶν αὐτῶν εἶναι χρόνων καὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα θρησκείας τὴν περιγραφὴν, τῆς τε Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῦ πρὸς αὐτῇ ἱεροῦ τὴν ἐρήμωσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους τὴν ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις δουλείαν, καὶ ἄλλα δὲ τῶν αὐτῶν ὑποβάλλουσι σημεῖα χρόνων, πλῆθος εἰρήνης, ἐθνῶν τῆς ἐξ αἰῶνος κατ' ἔθνος καὶ κατὰ πόλιν τοπαρχίας καὶ

πολυαρχίας ἀναίρεσιν, τῆς πολυθέου καὶ δαιμονικῆς εἰδωλολατρείας ἀποστροφὴν, ἐπίγνωσιν εὐσεβείας ἑνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων δημιουργοῦ Θεοῦ. Ταῦτα οὖν ἅπαντα, μὴ ὄντα πάλαι κατὰ τοὺς τῶν προφητῶν χρόνους, ἐπὶ τῆς Χριστοῦ παρουσίας γενήσεσθαι οἱ θεῖοι χρησμοὶ προηγόρευον, ἃ καὶ ταῖς προῤῥήσεσιν ἀκολούθως εἰς πέρας ἐλθόντα ὅσον οὔπω παραστήσεται. Τά γε μὴν αἴτια τοῦ μὴ πρότερον, ἀλλὰ νῦν ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν μετὰ τὸν μακρὸν καὶ πολὺν αἰῶνα τὸν Χριστὸν ἐμφανῆ γενέσθαι τῷ βίῳ, λέλεκται μὲν ἤδη καὶ πρόσθεν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ νῦν ἐν βραχέσιν εἰρήσεται. Πολὺς ἦν πάλαι πρότερον τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐπισκοτῶν ἀφροσύνης καὶ ἀσεβείας αὐχμὸς, δεινή τε ἀθεότης κατακρατοῦσα τοῦ παντὸς ἀνθρώπων βίου, ὡς μηδὲν τῶν ἀγρίων καὶ ἀτιθάσσων θηρίων διαφέρειν δοκεῖν· μήτε γοῦν πόλεις, μήτε πολιτείας, μήτε νόμους, μήτε τι σεμνὸν καὶ βιωφελὲς εἰδότες, μηδὲ μὴν ἐπιστήμας καὶ τέχνας ἐν νῷ τιθέμενοι, ἀρετῆς τε καὶ φιλοσοφίας οὐδ' εἰς ἔννοιαν ἰόντες, μόναις ἐπ' ἐρημίαις, ἔν τε ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ κώμαις τὰς διατριβὰς ἐποιοῦντο, λῃστρικώτερον ἐπιτιθέμενοι τοῖς πλησιάζουσι, πορίζοντες τὰ πρὸς τὸ ζῆν οὐκ ἄλλοθεν ἀλλ' ἢ ἐκ τῆς τῶν καταδεεστέρων καταδυναστείας. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων ᾔδεσαν, οὐδέ γε εὐσεβείας ἀληθοῦς τρόπον, φυσικαῖς δὲ ἐννοίαις ἀνακινούμενοι, τὸ μὲν ὑπάρχειν ἐν τοῖς οὖσι θείαν τινὰ δύναμιν καὶ Θεὸν εἶναι, καὶ ὀνομάζεσθαι, σωτήριόν τε καὶ εὐεργετικὴν τυγχάνειν τὴν προσηγορίαν αὐτοφυεῖ διδασκαλίᾳ συνωμολόγουν· τὸ δὲ μὴ ἄλλο τι νομίζειν ἢ τὸν ἐπέκεινα ἁπάσης τῆς ὁρωμένης οὐσίας, οὐκ ἔθ' οἷοί τε ἦσαν ἀποδέχεσθαι. Διόπερ « οἱ μὲν αὐτῶν ἐσεβάσθησαν. καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα· οἱ δὲ ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία, ὡς ἐναλλάξαι τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν. » Νεκρῶν δὲ οὖν οἵδε ἀνδρῶν δυναστῶν τινων, ἢ καὶ τυράννων πάλαι γενομένων εἰκόνας ἀνειδωλοποιήσαντες, καὶ ταύταις τὸ θεῖον περιάψαντες σέβας, τάς τε ἐκτόπους καὶ ἀκολάστους τῶν αὐτῶν πράξεις, ὡς θεῶν κατορθώματα σεμνύνειν ἐθεολόγησαν. Πῶς οὖν τοῖς τυγχάνουσιν ἐν τοιαύτῃ βίου καταστάσει ὁ πάνσοφος καὶ πανάρετος τοῦ Χριστοῦ λόγος τὴν εἰς ἄκρον καταγγέλλων φιλοσοφίαν, τοῖς τε ἐν τοσούτῳ βάθει κακίας καλινδουμένοις δύναται ἁρμόττειν; διὸ δὴ ἐκείνους ἡ θεία καὶ πάντων ἔφορος δίκη, ὡς ἀγρίαν καὶ βλαβερωτάτην ὕλην περικόπτουσα, τοτὲ μὲν κατακλυσμοῖς, τοτὲ δὲ πυρπολήσεσι μετῄει· τοτὲ δὲ αὐτοὺς τοῖς κατ' ἀλλήλων πολέμοις, ἀνδροκτασίαις τε καὶ πολιορκίαις ἐπ' ἀλλήλους παρεδίδου, πρὸς αὐτῶν τῶν δαιμόνων, τῶν δὴ θεῶν αὐτοῖς νενομισμένων, ἐπὶ τὸν κατ' ἀλλήλων πόλεμον ἐξοιστρουμένους· ὥστε ἄβατον εἶναι τοῖς πλησιοχώροις, ἀνεπίμικτόν τε καὶ ἀκοινώνητον τὸν τότε τῶν ἀνθρώπων βίον. Βραχεῖς δέ τινας, ὡς ἐν τοιαύτῃ καταστάσει, καὶ ἀριθμῷ ληπτοὺς, ὧν τὰ παρ' Ἑβραίοις

[24] Rom. I, 23, 21 23.

A Sed alia prælerea eorumdem subjiciunt signa temporum, abundantiam pacis, principatuum rerumque publicarum, quæ a condito ævo fuissent, per singulas gentes atque urbes interitum, a simulacrorum cultu, quo plures sive dii sive dæmones colebantur, aversionem, unius supremi opificis Dei cognitionem ac venerationem. Hæc igitur universa quorum nihil quondam temporibus prophetarum erat, sub ipsius Christi adventum futura divina oracula prædicabant, quæ etiam cum ipsis oraculis concordantia suum finem attigisse, haud ita multo post demonstrabuntur. Cæterum cur non prius, sed nunc duntaxat hisce extremis temporibus post longum multumque ævum Christus videndum seipsum in vita præbuerit, causæ quidem antea quoque B dictæ sunt, verumtamen etiam nunc paucis atque in summa repetentur. Cum multus esset quondam qui humanas animas obtenebraret impietatis et amentiæ squalor, et gravis quædam a Deo alienatio omnem vitam hominum subegisset atque occupasset, adeo ut ab agrestibus et immitibus feris nihil differre homines viderentur, tum illi neque civitates, neque respublicas, neque leges, neque honestum quidquam aut vitæ conducibile noverant, neque vero scientias ullas aut artes animo complectebantur, virtutis autem ac philosophiæ ne minimam quidem notionem tenebant, sed in solis desertis locis, in montibus ac speluncis et vicis degentes versabantur, et latronum instar eos qui propius accessissent invadebant, nec aliunde sibi victum quærebant, quam ex eorum oppressione quos imbecilliores nacti essent: C iidem porro neque supremum Deum, neque ullum religionis veræ modum noverant, sed solis quibusdam naturalibus notionibus instincti, exsistere quidem **364** in rebus divinam quandam vim, Deumque esse ac nominari, et eam salutarem ac beneficam sentire appellationem, naturali quadam doctrina fatebantur; ut vero non aliud quidquam putarent, quam eum qui est supra omnem quæ cernitur naturam, nequaquam adduci poterant. Proinde « nonnulli quidem eorum cultum suum tribuerunt, ac servierunt creaturæ potius quam Creatori: alii vero evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, adeo D quidem ut mutaverint gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium[24]. » Itaque mortuorum virorum quorumdam potentium, aut etiam tyrannorum qui antiquitus fuissent, cum imagines pro simulacris erexissent, hisque divinum tribuissent cultum, tum deformia atque impudica eorumdem facta quasi deorum gesta pulcherrima venerari, theologicis quibusdam ritibus instituerunt. Qui igitur fieri potuisset ut in tali statu vitæ degentibus, atque in tanta profunditate malitiæ versantibus, sapientissimum atque omnem virtutem in se continens Christi Verbum, dum summam perfe-

ctamque nuntiat philosophiam, accommodaretur? Quapropter illos divina omniaque curans justitia, quasi agrestem et nocentissimam silvam attondens atque amputans, nunc quidem diluviis, nunc autem incendiis castigabat: interdum vero eosdem mutuis bellis et cædibus et obsidionibus assiduis tradebat, quippe quos ipsi dæmones, ipsi, inquam, illi quos deos suos censebant, in furores bellorum, quibus contra se invicem grassarentur, inflammarent. Ex quo fiebat ut nullos inter se aditus haberent finitimi, sed impermista incommunicabilisque hominum esset illis temporibus vita. Paucos autem quosdam, ut in ejusmodi statu, et facile numerabiles, quorum sacra apud Hebræos oracula meminerunt, Dei studiosos amicosque nacta, hos ipsos et responsis alloquebatur, et ad divinas visiones admittebat, eosdemque interim quasi manu captans curabat, et legibus, quas Moses fixerat, cultiores reddebat. Sed ubi jam ex legibus quæ his ipsis datæ fuerant, atque ex propheticis posthac disciplinis, in omnes homines fragrantiæ cujusdam instar profusis, quod supererat, multorum animi mansuetiores evaserant, **365** multisque gentibus et civiles mores, et legum institutiones constabant, virtutisque ac philosophiæ nomen apud multos audiebatur, quasi prisca illa feritate desinente, et agresti immanique victu in mitiorem jam commutato, ipse jam tum temporis opportunitatem nactus, ipse inquam perfectorum cœlestiumque institutorum disciplinarumque perfectus cœlestisque magister, veræque Dei notitiæ introductor Deus Verbum seipsum exhibuit, ad præscriptum humanæ a se assumendæ naturæ tempus, unamque gentibus universis tam Græcis quam barbaris, omni utique humano generi, Patris sui clementiam pietatemque nuntiare tum cœpit, et ad unam cunctos homines in Deo adhortari salutem, ipsamque veritatem veræque religionis lumen, nec non cœleste regnum ac sempiternæ vitæ promissionem, omnibus ipse prior spondere ac parare. Hactenus igitur hæc dicta sint de temporibus, quam utique ob causam non jam diu, sed nunc demum, Christus Dei in omnes homines suum lumen emiserit. Cæterum ad superiora redeuntes, temporum adventus illius particulatim quæ signa exstiterint, consideremus, evangelicasque in primis de ortu ejus voces adnotemus. Matthæus igitur tempus quo ille in corpore humano videri cœpit, in hunc modum narrat: « Cum esset, inquit, natus Jesus in Bethlehem Judææ in diebus Herodis regis [25]. » Et paulo post: « Audiens, inquit, quod Archelaus regnaret in Judæa pro Herode patre suo [26]. » Lucas autem quo tempore ille et docere et seipsum ostendere cœperit, demonstrat, ubi ait: « Anno XV imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre ejus tetrarcha Ituriæ et Trachonitidis regionis, et Lysania Abilenæ tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna et Caipha [27]. » His igitur si Jacob prophetiam quæ est apud Mosem apponamus, operæ pretium fecerimus, quæ in hunc modum se habet.

A μνημονεύει λόγια, θεοφιλεῖς εὑροῦσα, τούτοις διὰ χρησμῶν καὶ θειοτέρας ἐπιφανείας ὡμίλει, δεξιουμένη τοὺς ἄνδρας καὶ θεραπεύουσα νόμοις τοῖς παρὰ Μωϋσέως εἰσαγωγικοῖς καὶ βιωφελέσιν. Ἀλλ' ὅτε δὴ ἐκ τῆς τούτοις διαταγείσης νομοθεσίας ἔκ τε τῶν μετὰ ταῦτα προφητικῶν μαθημάτων εἰς πάντας ἀνθρώπους εὐωδίας δίκην προχεομένων, ἤδη λοιπὸν ἡμέρωτο τῶν πολλῶν τὰ φρονήματα, τοῖς τε πολλοῖς ἔθνεσι πολιτεῖαι καὶ νομοθεσίαι συνίσταντο, ἀρετῆς τε καὶ φιλοσοφίας ὄνομα παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐβοᾶτο, ὡς ἂν πεπαυμένης τῆς παλαιᾶς θηριωδίας, μετατιθεμένης δὲ τῆς ἀγρίας καὶ ἀπηνοῦς διαίτης ἐπὶ τὸ πρᾳότερον, αὐτὸς ἤδη λοιπὸν κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα ὁ τῶν τελείων τε καὶ οὐρανίων δογμάτων τε καὶ μαθημάτων τέλειος καὶ οὐράνιος διδάσκαλος, ὁ
B τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας εἰσαγωγεὺς, ὁ Θεὸς Λόγος ἐπέφανεν ἑαυτὸν, κατὰ τὸν ὑπογραφέντα τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ χρόνον, μίαν τοῖς πᾶσιν ἔθνεσιν, Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, τῷ τε παντὶ ἔθνει τῶν ἀνθρώπων τὴν τοῦ Πατρὸς φιλανθρωπίαν εὐαγγελιζόμενος, ἐπὶ μίαν τε τοὺς πάντας παρορμῶν ἐν Θεῷ σωτηρίαν, ἀλήθειάν τε αὐτὴν καὶ φῶς ἀληθοῦς εὐσεβείας, βασιλείαν τε οὐρανῶν, καὶ αἰωνίου ζωῆς ἐπαγγελίαν τοῖς πᾶσι προμνώμενος. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶν χρόνων εἰρήσθω, δι' ἣν αἰτίαν νῦν, ἀλλ' οὐ πάλαι πρότερον ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ εἰς πάντας ἐξέλαμψεν ἀνθρώπους. Φέρε δὲ ἐπανελθόντες τῶν χρόνων τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ τὰ σημεῖα κατὰ μέρος ἐπισκεψώμεθα, τὰς εὐαγγελικὰς περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ φωνὰς ἐν πρώτοις ἐπισημειωσάμενοι. Ὁ μὲν οὖν Ματθαῖος τὸν
C χρόνον τῆς ἐνσάρκου αὐτοῦ ἐπιφανείας ὧδέ πως ἱστορεῖ λέγων· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως· » καὶ μετ' ὀλίγα φησίν· « Ἀκούσας δὲ, ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. » Ὁ δὲ Λουκᾶς τὸν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ ἀναδείξεως χρόνον παρέστησε λέγων· « Ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἐπιτροπεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, τετραρχοῦντος δὲ τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος, ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καϊάφα. » Τούτοις δὴ οὖν καλῶς ἔχει παραθέσθαι τὴν παρὰ
D Μωσεῖ τοῦ Ἰακὼβ προφητείαν, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον.

[25] Matth. II, 1. [26] ibid. 26. [27] Luc. III, 1.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Περὶ τῶν χρόνων τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας αὐτοῦ. Ὡς καθ' οὓς χρόνους τὸ παρ' Ἑβραίοις ἐπιλείψει βασίλειον, τὸ τηνικαῦτα ἡ τῶν ἐθνῶν ἐπιστήσεται προσδοκία· ὃ καὶ γέγονεν ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. A

« Ἐκάλεσε δὲ Ἰακὼβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ εἶπε· Συνάχθητε ἵνα ἐπαγγείλω ὑμῖν τί ἀπαντήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν· ἀθροίσθητε, καὶ ἀκούσατε, υἱοὶ Ἰακὼβ, ἀκούσατε, Ἰσραὴλ, τοῦ πατρὸς ὑμῶν. » Εἶτα τούτοις ἑξῆς ἐπιμεμψάμενός τινά τισι τοῖς προτέροις υἱοῖς, ὡς διά τινα αὐτῶν πλημμελήματα γενομένοις ἀναξίοις τῆς μελλούσης ἐπιλέγεσθαι προῤῥήσεως, τῷ τετάρτῳ ὡς τὸν βίον κρείττονα τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν ἐπιδεδειγμένῳ τάδε θεσπίζει· « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ B νώτου τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνήσουσί σε οἱ υἱοὶ τοῦ πατρός σου. Σκύμνος λέοντος, Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης· ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Σκόπει δὴ πρῶτον τίνα ἄρα φησὶν εἶναι τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ ὅρα εἰ μὴ αὐτὰ ἦν, ἃ τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ προπάτορσι περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως ὁ Θεὸς ἀνείρηκε, θεσπίσας. Γέγραπται γοῦν, ὡς ἄρα εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ· « Καὶ ἔσῃ εὐλογητὸς, καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι· καὶ ἐνευλογήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ αὖθις « Ἀβραὰμ δὲ, » φησὶ, « γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος C μέγα καὶ πολὺ, καὶ ἐνευλογήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Τὰ ὅμοια δὲ καὶ τῷ Ἰσαὰκ ὁ χρησμὸς τοῦτον ἐκφωνεῖ τὸν τρόπον· « Καὶ πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐνευλογήσονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ἔτι δὲ καὶ τῷ Ἰακὼβ τοιαῦτα δὴ εἴρηται· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ τοῦ πατρός σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ· μὴ φοβοῦ, » καὶ ἑξῆς· « καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ ἄλλοτε εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός· « Ἐγὼ ὁ Θεός σου, αὐξάνου καὶ πληθύνου· ἔθνη καὶ συναγωγαὶ ἐθνῶν ἐξελεύσονται ἐκ σοῦ, καὶ βασιλεῖς ἐκ τῆς ὀσφύος σου ἐξελεύσονται. » Τοσαύτας περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προῤῥήσεις τοῦ Θεοῦ προμεμαθηκὼς ὁ Ἰακὼβ, παίδων αὐτῷ τὸν ἀριθμὸν γεγεννημένων δεκαδύο, D πρὸς τῇ τελευτῇ συγκαλέσας τοὺς πάντας, περιεσκόπει, ἐξ ὁποίου ἄρα αὐτῶν τῆς διαδοχῆς τὰ τῶν τοῦ Θεοῦ προῤῥήσεων ἐπὶ τέλος ἥξει. Εἶτ' ἐπιθεὶς τρισὶ μὲν τοῖς πρώτοις αὐτῷ γενομένοις παισὶν ἐλέγχους ὧν ἐπλημμέλησαν, ἐπιφέρει διδάσκων, ὅτι τῶν τετολμημένων αὐτοῖς ἕνεκα οὐ δι' αὐτῶν ἐκπληρωθήσεται τὰ τῶν προῤῥήσεων ἀποτελέσματα· ἐπὶ δὲ τὸν τέταρτον ἐλθὼν τὸν Ἰούδαν, ὁμοῦ τὸν φήσαντα αὐτῷ χρησμὸν, « Βασιλεῖς ἐκ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ ἐξελεύσονται, » διὰ τῆς τούτου διαδοχῆς τέλος λήψεσθαι θεσπίζει· πρόδηλον γὰρ ὡς ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς τὸ βασιλικὸν

366 *A Genesi. — Quibus temporibus Christus ad homines advenerit. Quemadmodum quibus temporibus regnum apud Hebræos defecerit, iisdem gentium instabit exspectatio : quod sane etiam factum est sub ipsum Salvatoris nostri adventum.*

« Vocavit autem Jacob filios suos et dixit : Congregamini ut annuntiem vobis quid eventurum sit vobis in diebus novissimis : congregamini et audite, filii Jacob, audite, Israel, patrem vestrum [28]. » Deinde ubi prioribus filiis alia aliis crimina objecit, tanquam iis qui ob suam ipsorum culpam, eo quod nunc dicendum est, oraculo indigni evasissent, quarto eorum tanquam ei qui reliquos fratres probitate vitæ anteiret, hæc futura prædicit : « Juda, te laudabunt fratres tui : manus tuæ in tergo inimicorum tuorum : adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda, de germine, fili mi, ascendisti ; recumbens dormivisti ut leo et ut catulus. Quis excitabit ipsum ? Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ ipsi reposita sunt : et ipse exspectatio gentium [29]. » Considera, quæso, primum quænam ea esse dicat quæ ipsi reposita sunt ; et vide num ea sint quæ ad Abraham et ad veteres eidem similes patres, de vocatione gentium Deus olim canens responderit. Scriptum igitur est, quemadmodum ad Abraham Deus dixerit : « Et eris benedictus, et benedicam benedicentibus tibi, et maledicentibus tibi maledicam, et benedicentur in te omnes tribus terræ [30]. » Et rursus : « Abraham vero, inquit, futurus est in gentem magnam et multam, et benedicentur in ipso omnes gentes terræ [31]. » Sed etiam ipsi Isaac similia in hunc modum respondet oraculum : « Et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, 367 et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ [32]. » Ipsi item Jacob olim talia dicta sunt : « Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac : ne timeas [33], » et cætera, « et benedicentur in te omnes tribus terræ [34]. » Et alias dixit ad ipsum Deus : « Ego Deus tuus, cresce et multiplicare, gentes et congregationes gentium egredientur de te, et reges de lumbis tuis egredientur [35]. » Cum tam multa de vocatione gentium oracula Jacob antea percepisset, et liberos mares duodecim numero genuisset, omnibus illis extremo suo tempore convocatis, circumspiciebat, de cujus illorum propagatione divina oracula finem suum essent acceptura ; deinde cum tribus primis crimina propria objecisset, docuit deinceps quemadmodum propter scelera, quæ ipsi ausi fuerant, non in ipsis complenda essent, quæ in prioribus oraculis eventa continebantur. Cum autem venisset ad quartum, qui Judas fuit, tum vero oraculum quod ipsi olim responsum fuerat, « Reges de lumbis ejus egredientur, » ex hujus posteritate suum finem accepturum planissime cecinit : constat enim quemadmodum

[28] Gen. XLIX, 1. [29] ibid. 8-10. [30] Gen. XII, 3. [31] Gen. XVIII, 18. [32] Gen. XXVI, 4. [33] Gen. XXVIII, 13. [34] ibid. 14. [35] Gen. XXXV, 11.

de tribu Juda regium genus exstiterit, et simul Dei responsa gentiumque promissa quibus instarent temporibus, ostendit. Atque ex eo proditurum esse docuit eum, qui esset omnibus gentibus cunctisque tribubus terræ similis ipsi Abraham benedictionis auctor futurus. Hæc igitur universa fuerunt quæ ipsi Juda reposita erant, ea videlicet quæ de ipsis gentibus olim responsa fuerant : et illud, « Reges de lumbis tuis egredientur, » quare etiam reliquis fratribus antepositus regiam ipsam, cæterisque illustriorem tribum sortitus est. Continuo enim in totius populi ordinatione ipsius Mosis temporibus reliquis tribubus hanc præesse imperat Deus. Scriptum est enim, « Et locutus est Dominus ad Mosem et Aaron dicens : Singuli per turmas, signa, atque vexilla et domus cognationum suarum, castrametentur filii Israel in conspectu Domini per gyrum tabernaculi testimonii, et castrametantes primi ad orientem, acies castrorum filiorum Juda, cum copiis suis [36]. » Ac deinceps in iis quæ ad innovationem tabernaculi referuntur : « Dixit Dominus ad Mosem : Princeps unus per singulos dies offeret munera sua ; et fuit offerens primo die munus suum, Naasson filius Aminadab, princeps tribus Juda [37]. » **368** Et in libro Jesu Nave cum terra promissionis sorte cæteris tribubus distributa esset, sine sorte omniumque prima tribus Juda propriam terræ partem accepit. Sed etiam post mortem Jesu rogaverunt filii Israel in Domino dicentes : « Quis ascendet ante nos contra Chananæum, et erit dux belli in eum? Et dixit Dominus, Judas ascendet : ecce dedi terram in manus ejus [38]. » Plane igitur omni Israel præesse tribum Juda Deus in his verbis jubet. Quocirca deinceps scriptum est : « Et ascendit Judas, et tradidit Dominus Chananæum et Pherezæum in manum ejus [39]. » Et rursus : « Et bellaverunt filii Juda in Jerusalem, et comprehenderunt eam, et descenderunt filii Juda in Chananæum [40]. » Et rursus : « Et abiit Judas cum Symeon fratre suo [41]. » Et deinceps : « Et fuit Dominus cum Juda, et possedit montem [42]. » Et post hæc : « Et ascenderunt filii Joseph ipsi quoque in Bæthel et Judas cum ipsis [43]. » Itaque cum in libro Judicum, diversis temporibus (tametsi diversarum tribuum esse videbantur), judices populo præessent, tribus tamen Juda in universum totius gentis dux erat : idipsum vero temporibus David successorumque ejus multo magis, quippe cum plane de tribu Juda illi exsisterent, et regnum usque ad Babylonicam ipsorum cladem produxerint, post quam cladem iis qui de illa servitute in patriam terram reversi sunt, rursus præfuit Zorobabel, Salathiel filius de tribu Juda. Inde etiam Scriptura quæ Paralipomenon dicitur, duodecim tribuum Israel seriem generis enarrans, ab ea quæ est ipsius Juda fecit initium : ergo ipso ordine sequitur ut etiam posterioribus temporibus fateamur eamdem tribum reliquis præfuisse, quam-

A συνέστη γένος· ὁμοῦ καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ προῤῥήσεις καὶ τὰς τῶν ἐθνῶν ὑποσχέσεις, καθ' ὁποίους ἐνστήσονται χρόνους παρίστησιν, ἐξ αὐτοῦ τε προελεύσεσθαι διδάσκει τὸν μέλλοντα αἴτιον καταστήσεσθαι πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ πάσαις ταῖς φυλαῖς τῆς γῆς τῆς παραπλησίας τῷ Ἀβραὰμ εὐλογίας. Ταῦτα οὖν ἅπαντα ἦν τὰ ἀποκείμενα τῷ Ἰούδᾳ, δηλαδὴ τὰ πάλαι προθεσπισθέντα περὶ τῶν ἐθνῶν, καὶ τὸ, « Βασιλεῖς ἐκ τῆς ὀσφύος σου ἐξελεύσονται· » διὸ καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν προκριθεὶς βασιλικῆς φυλῆς καὶ διαπρεπεστέρας παρὰ τὰς λοιπὰς ἠξιώθη. Αὐτίκα ἐπὶ τῆς διατάξεως τοῦ παντὸς λαοῦ κατὰ τοὺς Μωϋσέως χρόνους ἡγεῖσθαι ταύτην ὁ Θεὸς τῶν λοιπῶν φυλῶν προστάττει. Γέγραπται γάρ· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν καὶ Ἀαρὼν, λέγων· ἄνθρωπος ἐχόμενος B κατὰ τάγματα αὐτοῦ, κατὰ σημαίας, κατ' οἴκους πατριῶν αὐτῶν παρεμβαλέτωσαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἔναντι Κυρίου, κύκλῳ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, καὶ οἱ παρεμβάλλοντες πρῶτοι κατὰ ἀνατολὰς, τάγμα παρεμβολῆς υἱῶν Ἰούδα, σὺν δυνάμει αὐτῶν. » Καὶ ἑξῆς ἐπὶ τῶν εἰς τὸν ἐγκαινισμὸν τῆς σκηνῆς ἀναφερομένων· « Εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· ἄρχων εἷς καθ' ἡμέραν προσοίσουσι τὰ δῶρα αὐτῶν. Καὶ ἦν ὁ προσφέρων τῇ ἡμέρᾳ τῇ πρώτῃ τὸ δῶρον αὐτοῦ, Ναασσὼν υἱὸς Ἀμιναδὰβ, ἄρχων τῆς φυλῆς Ἰούδα. » Καὶ ἐν τῇ βίβλῳ δὲ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ τῆς γῆς τῆς ἐπαγγελίας κλήρῳ κατὰ τῶν λοιπῶν φυλῶν διανεμηθείσης, ἀκληρωτὶ καὶ πασῶν πρώτη ἡ τοῦ Ἰούδα φυλὴ τὸ οἰκεῖον μέρος τῆς γῆς ἀπολαμβάνει. C Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν Ἰησοῦ ἐπηρώτων οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐν Κυρίῳ, λέγοντες· « Τίς ἀναβήσεται ἡμῖν πρὸς τὸν Χαναναῖον, ἀφηγούμενος τοῦ πολεμῆσαι ἐν αὐτῷ; Καὶ εἶπε Κύριος· Ἰούδας ἀναβήσεται. Ἰδοὺ δέδωκα τὴν γῆν εἰς χεῖρας αὐτοῦ. » Σαφῶς οὖν τοῦ παντὸς Ἰσραὴλ ἡγεῖσθαι τὴν τοῦ Ἰούδα φυλὴν ὁ Θεὸς διὰ τούτων προστάττει· ὅθεν ἑξῆς γέγραπται· « Καὶ ἀνέβη Ἰούδας, καὶ παρέδωκε Κύριος τὸν Χαναναῖον καὶ τὸν Φερεζαῖον ἐν χειρὶ αὐτοῦ· » καὶ πάλιν· « Καὶ ἐπολέμησαν οἱ υἱοὶ Ἰούδα ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ κατελάβοντο αὐτὴν, καὶ κατέβησαν υἱοὶ Ἰούδα, πολεμῆσαι ἐν τῷ Χαναναίῳ. » Καὶ αὖθις· « Καὶ ἐπορεύθη Ἰούδας μετὰ Συμεὼν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. » Καὶ ἑξῆς· Καὶ ἦν Κύριος μετὰ Ἰούδα, καὶ ἐκληρονόμησε τὸ ὄρος· » καὶ μετὰ D ταῦτα· « Καὶ ἀνέβησαν οἱ υἱοὶ Ἰωσὴφ, καί γε αὐτοὶ ἐν Βαιθὴλ, καὶ Ἰούδας μετ' αὐτῶν. » Καὶ ἐν τῇ βίβλῳ δὲ τῶν Κριτῶν διαφόρων κατὰ χρόνους προϊσταμένων τοῦ λαοῦ, εἰ καὶ ἐκ διαφόρων ἐδόκουν εἶναι φυλῶν οἱ κριταὶ, ὅμως δὲ καθόλου ἡ τοῦ Ἰούδα φυλὴ τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγεῖτο· πολλῷ δὲ πλέον ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Δαβὶδ, καὶ τῶν τούτου διαδόχων, ἐκ φυλῆς μὲν τοῦ Ἰούδα γεγονότων, μέχρι δὲ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τὴν βασιλείαν διενεγκάντων, μεθ' ἣν τῶν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπὶ τὴν οἰκείαν γῆν ἐπανιόντων αὖθις ἡγεῖται Ζοροβάβελ, ὁ τοῦ Σαλαθιὴλ ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ὁ καὶ τὸν νεὼν ἐγείρας. Ἔνθεν καὶ ἡ τῶν Παραλειπομένων γραφὴ, τὰς δώδεκα φυλὰς

[36] Num. II, 2, 3. [37] Num. VII, 11, 12. [38] Judic. I, 1, 2. [39] ibid 4. [40] ibid. 8, 9. [41] ibid. 17. [42] ibid. 19. [43] Ibid. 22.

τοῦ Ἰσραὴλ γενεαλογοῦσα, ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰούδα τὴν καταρχὴν ἐποιήσατο. Ἕπεται δὴ οὖν τούτοις ἀκολούθως καὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις τὴν αὐτὴν φυλὴν τῶν λοιπῶν ὁμολογεῖν ἡγεῖσθαι, εἰ καὶ ἐν μέρει διάφοροι προειστήκεισαν τοῦ λαοῦ· ὧν οὐ καθ' ἡμῖν δυνατὸν ἐξακριβάζεσθαι τὰ γένη, τῷ μηδὲ φέρεσθαι θείαν βίβλον ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τῶν τοῦ Σωτῆρος χρόνων. Πλὴν εἰς τοσοῦτον διαρκέσαι λόγος φανερὸς αἱρεῖ τὴν τοῦ Ἰούδα φυλὴν, εἰς ὅσον τὸ πᾶν ἔθνος ἐλευθερίᾳ καὶ αὐτονομίᾳ χρώμενον ὑπὸ οἰκείοις ἄρχουσιν καὶ ἡγουμένοις ἐπολιτεύετο. Τοῦτο δὲ αὐτοῖς ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξε, καὶ μέχρι τῶν Αὐγούστου χρόνων, καθ' οὓς, Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φανέντος ἐν ἀνθρώποις, τὸ πᾶν ἔθνος δοῦλον Ῥωμαίοις καθίσταται καὶ ἀντὶ τῶν πατρόθεν αὐτοῖς καὶ κατὰ νόμους ἡγουμένων πρῶτος Ἡρώδης ἀλλόφυλος αὐτῶν ἡγεῖται καὶ βασιλεὺς Αὔγουστος. B Ἕως μὲν οὖν οὐδέ πω διελελοίπει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, τῶν προφητειῶν οἱ χρόνοι ἐκ τῆς τῶν ἀρχόντων τοῦ ἔθνους παραθέσεως ἀνεγράφοντο. Οὕτως οὖν Ἡσαΐας ἐν βασιλείᾳ Ὀζίου καὶ Ἰωάθαν, καὶ Ἄχαζ, καὶ Ἐζεκίου, οἳ ἐβασίλευσαν τῆς Ἰουδαίας, προφητεύει· ὁμοίως δὲ καὶ Ὠσηέ. Ὁ δὲ Ἀμὼς ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα, καὶ ἐν ἡμέραις Ἱεροβοὰμ υἱοῦ Ἰωὰς, βασιλέως Ἰσραὴλ, καὶ Σοφονίας ἐν ἡμέραις Ἰωσίου, υἱοῦ Ἀμὼς, βασιλέως Ἰούδα. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἱερεμίας. Ἀλλ' ὅτε ἐκλέλοιπεν ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ προφητευομένης προσδοκίας τῶν ἐθνῶν ὅσον οὔπω μελλούσης ἐπι- C λάμπειν τῷ βίῳ, οὐκέτι μὲν βασιλεῖς ἐχρημάτισαν Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενοι Ἰσραήλ. Τούτων δὲ ταῖς προφητείαις ἀκολούθως κατὰ τοὺς ὡρισμένους χρόνους διαλελοιπότων, πρῶτος μὲν Αὔγουστος, δεύτερος δὲ Τιβέριος, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀνηγορεύθησαν βασιλεῖς, οἵ τε κατὰ τούτους τῆς Ἰουδαίας ἐπίτροποι καὶ τετράρχαι, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἡρώδης, ὡς ἔφην ἤδη καὶ πρότερον, οὐ προσήκων Ἰουδαίοις τὸ γένος, ὃς καὶ αὐτὸς παρὰ Ῥωμαίων τὴν ἀρχὴν τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἐγχειρίζεται. Τούτων ἡμῖν προτετηρημένων, καιρὸς ἤδη καλεῖ τῆς εἰς τὴν προφητείαν θεωρίας ἐφάψασθαι, « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου· » δώδεκα τῶν ὅλων ὑπαρχόντων παίδων τῷ Ἰακὼβ, τέταρτος Ἰούδας ἦν, ὡς καὶ φθάσαντες εἰρήκαμεν, εἷς καὶ αὐτὸς ἀρχίφυλος D τοῦ Ἑβραίων ἔθνους. Ἀλλ' ὅτι γε οὐκ αὐτὸν ἐκεῖνον ἑώρα τὸν ἄνδρα τὰ ὡς πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ πατρὸς εἰρημένα, σαφὲς ἂν γένοιτο τοῖς ἐπιστήσασι ταῖς λέξεσι τῆς θείας Γραφῆς, πρῶτον τοῦ Ἰακὼβ πρὸς τοὺς υἱοὺς φωνῆς λεγούσης· « Ἐκάλεσε δὲ Ἰακὼβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶπε· Συνάχθητε, καὶ ἀναγγελῶ ὑμῖν, τί ὑμῖν ἀπαντήσεται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν· ἀθροίσθητε, καὶ ἀκούσατε, υἱοὶ Ἰακὼβ, ἀκούσατε Ἰσραὴλ, τοῦ πατρὸς ὑμῶν. » Σαφῶς γὰρ ἐπαγγέλλεται προφητεύειν αὐτοῖς τὰ μέλλοντα αὐτοῖς ἀπαντήσεσθαι μακροῖς ὕστερον χρόνοις, καὶ ὡς αὐτός φησιν, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν. Καὶ ἄλλως δὲ τὰ ὡς πρὸς τὸν Ἰούδαν εἰρημένα οὐκ ἂν εὐλόγως ἐφαρμόσαιεν τῷ πρώτῳ ἐκείνῳ ἀνδρί· οὐ γὰρ ἐκεῖνον τὸν Ἰούδαν

A vis in parte aliqua varii diversique populo præficerentur, quorum singillatim genus solita diligentia enarrare nequaquam nos possumus, propterea quod nullus amplius fertur divinus liber, qui ex illo usque ad tempora Salvatoris nostri narrationem continuaverit. Verumtamen et fama et ratio dictabit durasse tandiu tribum Juda, quandiu tota gens libertate et suis legibus utens, sub domesticis principibus ducibusque vitam egerit. Porro hoc illis contigit ab initio usque ad tempora Augusti, in quibus cum Salvator noster Jesus hominibus se videndum præbuerit, tum vero in servitutem Romanis universa gens cessit : **369** et pro patriis ac legitimis ducibus primus Herodes externus illis præfuit, et rex Augustus. Quandiu igitur non defecit princeps B de Juda, neque dux de femoribus ejus, prophetiarum tempora appositis principum gentis nominibus notabantur : sic enim Isaias sub regibus Ozia, Joathan, Achaz, et Ezechia, qui in Judæa regnarunt, prophetiam suam contexit : similiter Osee. Amos vero in diebus Oziæ regis Juda, et in diebus Jesu filii Joas regis Israel : et Sophonias in diebus Josiæ filii Amos regis Juda : similiter Jeremias. Sed ubi defecit princeps de Juda et dux de femoribus ejus, cum exspectatio gentium, de qua prophetæ locuti fuerant, jamjam per Christum vitam esset illustratura, non amplius reges Juda censeri, neque duces Israel cœpere, sed his ipsis, quemadmodum prophetiæ significaverant, suo certo et finito tempore C deficientibus, primus quidem Augustus, secundus autem Tiberius et aliarum et Judaicæ gentis nuncupati sunt reges, nec non alii secundum hos ipsos Judææ procuratores atque tetrarchæ, quibus adnumeretur Herodes, a Judæorum genere, ut jam antea dixi, alienus, qui etiam ipse a Romanis Judæorum principatum accepit. Cum hactenus hæc observaverimus, tempus jam fuerit ipsius prophetiæ contemplationem attingere, « Juda, te laudabunt fratres tui : » cum duodecim omnino essent filii Jacob, eorum quartus fuit Juda, quemadmodum antea diximus, unus etiam ipse de principibus tribuum gentis Hebraicæ : sed quod non ipsum illum respicerent ea, quæ quasi ad ipsum a patre dicta sunt, ii planissime intellexerint, qui verba D divinæ Scripturæ diligenter attenderint, et in primis ea quæ in sermone Jacob continentur, ad filios dicentis : « Vocavit autem Jacob filios suos et dixit, Congregamini, et annuntiabo vobis quid eventurum sit vobis in diebus novissimis; congregamini et audite, filii Jacob, audite Israel patrem vestrum. » Plane enim in his pollicetur se prædicturum eis quæ ipsis eventura sint longo post tempore et, ut ipse ait, in novissimis diebus : præterea illa ipsa quæ quasi ad Judam dicta sunt, nullo modo in primo viro accommodari possunt. Non enim fratres sui Judam illum laudaverant : etenim pro quibus tandem præclare gestis debuerunt hoc facere? Sed ne adorarunt quidem illum filii patris sui. **370** Longe autem magis oraculum conveni-

ret, si ipsi Joseph dictum esset, quandoquidem hunc ipse Judas una cum reliquis fratribus adorasse perhibetur, tametsi id ipsum ante hujus prophetiæ verba : posthac enim ne ipsi quidem Joseph tale quidquam contigisse, ac multo etiam minus ipsi Juda, historia significat. Et illud : « Recumbens autem dormivisti ut leo, et ut catulus, » majorem sane postulaverit contemplationem, quam ea sit quæ Judam respiciat. Quin etiam illud quod post ea dictum est : « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ ipsi reposita sunt, et ipse exspectatio gentium, » tempora mihi significare videtur ejus, de quo prophetia loquitur, adventus. Hoc enim, inquit, non erit, donec illud eveniat; neque enim prius desinent in Judaica gente principes ac duces, quam gentium veniat exspectatio, et quæ reposita sunt ei de quo propheta loquitur. Hæc autem interpretans Theodotion, ab ipsis LXX non differt. Aquila vero in hunc modum exposuit, « non suscitabitur sceptrum de Juda, et qui exquisite cognoscat de medio pedum ejus, donec veniat et ipsi congregatio populorum. » Ubi cum dicatur, « non deficiet princeps de Juda, » hoc item de ipso illo primo Juda non oportet accipere, sicut nec illud, « Juda, te laudabunt fratres tui, » et quæ sequuntur, ad eumdem illum referri possunt : multis enim sæculis principes ac duces in Judaica gente exstiterunt, qui de illius viri genere profecti non sunt. Primus namque ipse Moses dux populi fuit, qui non de Juda, sed de Levi natus est; deinde Jesu de tribu Ephrem, post quem præfuit Debbora de tribu item Ephrem, et Barac de tribu Nephthalim, post quos Gedeon de tribu Manassè, deinde filius Gedeon, et post hunc Thola de eadem tribu, postea Esebon ex Bethlehem, et post hunc Ailon de tribu Zabulon; hunc secutus est Labdon de tribu Ephrem, deinde Sampson de tribu Dan; postea cum sine principe essent, præfuit ipsis Heli sacerdos de tribu Levi : hi cuncti judices qui judicabant Israel non de genere ipsius Juda, sed ex diversis tribubus ex alia alius oriundi, et qui post hos primus apud eos regiam dignitatem accepit Saul, de tribu fuit Benjamin. Quomodo igitur illud : « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, » ut quispiam fortasse putaverit, **371** ad principes de tribu Juda ac duces referetur, quando videntur ex quo tempore mortuus est Jacob totis propemodum mille annis, non ex una tribu ipsius Juda profecti, sed ex alia alius usque ad tempora David? quod si post tam multos et David, et qui ipsi David in regno apud Judaicam gentem successerunt, de tribu Juda nati sunt, sciendum tamen tibi est, quod hi ipsi ne totos quidem quingentos annos totius gentis regnum obtinere potuerunt, sed trium duntaxat tribuum, ac ne harum quidem solidarum, quippe cum iisdem temporibus alii quidam in parte gentis ampliore, et in totis novem tribubus regnaverint : nam post mortem Salomonis, cum tota gens ab Juda divisa fuerit, ip-

A ἤνεσαν οἱ ἀδελφοί. Ἐπὶ ποίῳ γὰρ αὐτοῦ κατορθώματι τοῦτο ἐποίησαν ἄν; οὐδὲ μὴν ἐκείνῳ προσεκύνησαν οἱ υἱοὶ τοῦ πατρός. Μᾶλλον δ' ἂν ὁ λόγος ἥρμοσεν, εἰ τῷ Ἰωσὴφ εἴρητο· ἐπειδὴ τοῦτον ἅμα τοῖς λοιποῖς ἀδελφοῖς καὶ αὐτὸς Ἰούδας προσκυνήσας φαίνεται· πλὴν ἀλλὰ πρὸ τῶν λόγων τῆς προφητείας. Μετὰ γὰρ τούτους οὐδέν τι τοιοῦτον, οὐδὲ περὶ τὸν Ἰωσήφ, ἥπου γε περὶ τὸν Ἰούδαν γεγονὸς ἡ ἱστορία παρίστησι. Καὶ τὸ, « Ἀναπεσὼν δὲ ἐκοιμήθης ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος, » μείζονος ἂν δέοιτο ἢ κατὰ τὸν Ἰούδαν θεωρίας. Ἀλλὰ καὶ τὸ μετὰ ταῦτα εἰρημένον· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν, » τοὺς χρόνους αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ τῆς τοῦ προφητευομένου παρουσίας. Τόδε B γάρ, φησιν, οὐκ ἔσται, ἔστ' ἂν γένοιτο τόδε· οὐδὲ γὰρ πρότερον παύσονται τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι, ἢ τὴν τῶν ἐθνῶν προσδοκίαν ἐλθεῖν, καὶ τὰ ἀποκείμενα τῷ προφητευομένῳ. Ταῦτα δὲ ὁμοίως τοῖς Ἑβδομήκοντα καὶ ὁ Θεοδοτίων ἡρμήνευσεν. Ὁ δὲ Ἀκύλας τοῦτον ἐξέδωκε καὶ τὸν τρόπον· « Οὐκ ἀναστήσεται σκῆπτρον ἀπὸ Ἰούδα, καὶ ἀκριβαζόμενος ἀπὸ μεταξὺ ποδῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ καὶ αὐτῷ σύστημα λαῶν. » Ἔνθα λεγομένου τοῦ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, » πάλιν οὐ περὶ τοῦ Ἰούδα, αὐτοῦ δὴ ἐκείνου τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀκούειν δεήσει, ὥσπερ οὐδὲ τὸ, « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου, » καὶ τὰ ἑξῆς, ἐπ' ἐκεῖνον ἀναφέροιτο. Πλείστοις δ' οὖν χρόνοις ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους κατέστησαν, οὐκ ἐκ τῆς ἐκείνου C τοῦ ἀνδρὸς διαδοχῆς. Πρῶτος μὲν γὰρ Μωϋσῆς αὐτὸς ἡγήσατο τοῦ λαοῦ, μὴ ἐκ τοῦ Ἰούδα, ἀλλ' ἐκ τοῦ Λευὶ γεγονώς. Εἶτα Ἰησοῦς ἐκ φυλῆς Ἐφραίμ, μεθ' ὃν ἦρξεν αὐτῶν Δεββώρα ἐκ φυλῆς Ἐφραίμ, καὶ Βαρὰκ ἐκ φυλῆς Νεφθαλείμ· μεθ' οὓς Γεδεὼν ἐκ φυλῆς Μανασσῆ· ἔπειτα ὁ τοῦ Γεδεὼν παῖς, καὶ μετ' αὐτὸν Θωλὰ ἐκ φυλῆς τῆς αὐτῆς· ἔπειτα Ἐσεβὼν ἐκ Βηθλεέμ· καὶ μετὰ τοῦτον Αἰλὼν ἐκ φυλῆς Ζαβουλών· ἔπειτα Λαβδὼν ἐκ φυλῆς Ἐφραίμ· καὶ αὖθις Σαμψὼν ἐκ φυλῆς Δάν· ἔπειτα ἀναρχίας αὐτῶν γενομένης, ἡγεῖτο αὐτῶν Ἡλεὶ ὁ ἱερεὺς ἐκ φυλῆς Λευί· οὗτοι πάντες κριταὶ κρίναντες τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐκ διαδοχῆς Ἰούδα, ἐκ διαφόρων δὲ φυλῶν, ἄλλοθεν ἄλλος γενόμενος· καὶ ὅ γε μετὰ τούτους πρῶτος D αὐτῶν βασιλεύσας Σαοὺλ ἐκ φυλῆς ἦν Βενιαμίν. Πῶς οὖν τὸ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ (ὡς ἄν τις οἰηθείη), » ἐπὶ τοὺς ἐκ φυλῆς Ἰούδα ἄρχοντας καὶ ἡγουμένους ἀνενεχθήσεται, ὅτε φαίνονται ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Ἰακὼβ τελευτῆς ὅλοις ἔτεσιν ἐγγύς που χιλίοις οὐκ ἐκ μόνης τῆς Ἰούδα φυλῆς προαχθέντες, ἀλλ' ἄλλοτε ἐξ ἄλλης, μέχρι τῶν Δαβὶδ χρόνων; Εἰ δὲ μετὰ τοὺς τοσούτους ὁ Δαβὶδ οἵ τε ἐκ τῆς τούτου διαδοχῆς βασιλεύσαντες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐκ φυλῆς γεγόνασιν Ἰούδα, ἀλλὰ χρή σε εἰδέναι ὅτι οὐδὲ ὅλοις πεντακοσίοις ἔτεσι διήρκεσαν οὗτοι, οὐ παντὸς ἔθνους βασιλεύσαντες, ἀλλὰ μόνων φυλῶν τριῶν, καὶ οὐδὲ ὅλων τούτων· καθ' οὓς ἕτεροί τινες ἐτύγχανον τοῦ πλείονος ἔθνους, καὶ ὅλων γε ἐννέα φυλῶν τὴν βασι-

λείαν διέποντες· μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Σολομῶνος τελευτὴν διαιρεθέντος τοῦ παντὸς ἔθνους ἐξ Ἰούδα, τοῦ Δαβὶδ διάδοχοι τριῶν, ὡς ἔφην, οὐδ' ὅλων φυλῶν ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐβασίλευον μέχρι τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας. Κατ' αὐτοὺς δὲ ἐπὶ τούτοις ἐπὶ τῆς Σαμαρείας οὕτω καλουμένης πόλεως, τῶν ἐννέα φυλῶν ἡγούμενοι οὐκ ἐξ Ἰούδα, ἀλλ' ἐξ ἑτέρων φυλῶν ἕτεροι διετέλεσαν, ὧν πρῶτος ἦν Ἱεροβοὰμ ἐκ φυλῆς Ἐφραὶμ, καὶ οἱ καθεξῆς μετὰ τοῦτον· ὡς μηδ' ἐν τοῖς μεταξὺ χρόνοις τοῖς ἀπὸ Δαβὶδ ἐπὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν τοὺς ἐκ φυλῆς Ἰούδα τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγήσασθαι. Τί δεῖ λέγειν, ὡς μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον αὖθις ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἔτη μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ γενέσεως διετέλεσαν πολιτείᾳ χρώμενοι ἀριστοκρατικῇ, τῶν μὲν κατὰ χρόνους ἀρχιερέων ἡγουμένων τοῦ ἔθνους, οὐδενὸς δὲ ἐκ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς; ὥστε ἐξ ἁπάντων τούτων παρίστασθαι, μὴ ἐπὶ τὸν πρῶτον ἐκεῖνον ἄνδρα τὸν Ἰούδαν, μηδὲ ἐπὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἀναφέρεσθαι τὸ φάσκον λόγιον· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ· » μόνως δ' ἂν συσταίη τὰ κατὰ τὸν τόπον, εἰ κατὰ τὰ πρόσθεν ἡμῖν ἀποδεδομένα, περὶ τῆς φυλῆς ἁπάσης λέγεσθαι ταῦτα νοήσαιμεν. Αὕτη γοῦν ἀρχῆθεν, ἐξ αὐτῶν τῶν κατὰ Μωϋσέα χρόνων, τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγήσατο· κατὰ γοῦν τὴν ταύτης ἐπικράτειαν, ὡς ἂν ἀρχῆθεν ἡγεῖσθαι προκεχειρισμένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, Ἰουδαία τε εἰσέτι νῦν ἀπὸ τῆς φυλῆς ἥ γε χώρα ἐπικέκληται, καὶ τὸ πᾶν αὐτῶν σύστημα Ἰουδαίων προσαγορεύεται. Οὕτω τοίνυν νοήσαιμεν τὸ λεγόμενον, ὡς εἰ σαφέστερον ἔλεγεν· Οὐκ ἐκλείψει τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγουμένη ἡ τοῦ Ἰούδα φυλή. Ὁ γοῦν Σύμμαχος, « οὐ περιαιρεθήσεται, φησὶν, ἐξουσία ἀπὸ Ἰούδα, » τὸ ἐξουσιαστικὸν δήπου καὶ ἀρχικὸν ἀξίωμα τῆς μετὰ ταῦτα ὑποστάσης τοῦ Ἰούδα φυλῆς παριστάς. Ταύτης γοῦν οὔτε τὸ σκῆπτρον, ὡς ὁ Ἀκύλας φησὶ (βασιλικῆς δὲ τοῦτο σύμβολον ἦν ἀρχῆς), οὔτε τὴν ἐξουσίαν, κατὰ τὸν Σύμμαχον, περιαιρεθήσεσθαι θεσπίζει, « ἕως ἂν ἔλθῃ, φησὶν, ᾧ ἀπόκειται, » καὶ αὐτὸν ἔσεσθαι τῶν ἐθνῶν προσδοκίαν. Ποίαν ταύτην προσδοκίαν ἢ τὴν πάλαι τῷ Ἀβραὰμ καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν προπάτορσι κεχρηματισμένην; Πρῶτον μὲν οὖν θαυμάζειν ἄξιον, ὅπως, δώδεκα οὐσῶν τῶν παρ' Ἑβραίοις φυλῶν, ἐξ οὐδεμιᾶς ἄλλης ἢ ἀπὸ μόνης τῆς Ἰούδα ἡ τοῦ ἔθνους εἰσέτι νῦν ἀναγορεύεται προσηγορία· οὐ δι' ἕτερον ἢ διὰ τὸ τῆς προφητείας λόγιον, τῇ τοῦ Ἰούδα φυλῇ τὸ ἀρχικὸν περιάψαν ἀξίωμα. Ἀλλὰ καὶ τὴν πάτριον αὐτῶν χώραν Ἰουδαίαν διὰ τὴν αὐτὴν ἀποκαλεῖσθαι συμβαίνει αἰτίαν. Ἐπεὶ διὰ τί μὴ ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν δώδεκα, λέγω δὲ ἀπὸ τοῦ Ῥουβὶμ, τὸ ἔθνος αὐτῶν ἐχρημάτισε; Καίτοι παρὰ τῷ θείῳ νόμῳ τῶν πρωτοτόκων τετιμημένων; Διὰ τί δὲ μὴ ἀπὸ τῆς τοῦ Λευὶ, ὁμοῦ καὶ τῷ χρόνῳ καὶ τῷ τῆς ἱερωσύνης τιμήματι τὸν Ἰούδαν παρεξάγοντος; Τί δὲ οὐχὶ μᾶλλον ἀπὸ τοῦ Ἰωσὴφ χρηματίσαι συνέβη τὸ πᾶν ἔθνος καὶ τὴν χώραν, διὰ τὸ καὶ πάλαι πάσης οὐ μόνον Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκείων τὸ κράτος ἀνάψασθαι τοῦτον, τούς τε ἐξ αὐτῶν γενομένους μακροῖς ὕστερον χρόνοις ἐπὶ πλεῖστον ὅσον ὅλων ἐννέα φυλῶν τοῦ

A sius David successores trium, ut dicebam, tribuum, ac ne harum quidem solidarum in Jerusalem reges fuerunt usque ad Babylonicam cladem. Iisdem vero temporibus in civitate quæ vocatur Samaria, novem tribuum duces non de tribu Juda, sed ex aliis alii exstiterunt : quorum primus Jeroboam fuit, de tribu Ephrem, ac deinceps qui hunc secuti sunt, ut ne mediis quidem temporibus a David usque ad tempus quo in Babylonem captivi ducti sunt, ulli de tribu Juda universæ genti præfuerint. Porro autem quid dicendum est, quemadmodum post reditum de Babylone rursus quingentis annis amplius usque ad Christi ortum vixerint eo statu civitatis utentes, in quo soli optimates rem administraverint, pontificibus utique toti genti imperantibus, B quorum nullus plane de tribu Juda oriebatur ? ut jam ex his omnibus perspici possit, non ad primum illum Judam, neque ad illius successores referendum esse oraculum illud, dicens : « non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, » sed ea quæ ad hunc locum pertinent, uno duntaxat modo constare posse, si secundum ea quæ prius a nobis de tota tribu exposita sunt, hæc ipsa intelligenda esse dixerimus. Hæc enim tribus ab initio et ab ipsius usque Mosis temporibus universæ gentis dux fuit : itaque secundum hujus principatum, utpote quam Deus cæteris ab initio præfecerit, et ipsa regio etiamnunc ab ea ipsa tribu, Judææ vocabulum obtinet, et omnis illorum conventus Judæorum appellatur. C Sic igitur intelligamus quod dictum est, tanquam si manifestius dixisset, non desinet toti genti præesse tribus Juda, **372** ex quo Symmachus, « Non auferetur, inquit, potestas de Juda, » sic utique juris cujusdam amplioris, et principatus auctoritatem ejus quæ postea futura esset tribus Juda, nobis intelligendam proponens. Hujus enim neque sceptrum, ut Aquila inquit (regii porro principatus signum hoc erat), neque potestatem, ut Symmachus, sublatum iri vaticinatur, « donec veniat, inquit, cui repositum est, » atque ipsum fore exspectationem gentium. Sed quam tandem exspectationem, nisi de qua olim et ipsi Abraham, et iis qui Abraham secuti sunt patribus, oracula reddita sunt? Primum igitur admirari operæ pretium fuerit, D quid ita, cum duodecim Hebræorum tribus essent, a nulla alia nisi ab una ipsius Juda, gentis etiam nunc appellatio usurpetur. Quod ego quidem non ob aliud contigisse arbitror, quam ob ipsius prophetiæ oraculum, quod uni tribui Juda principatus dignitatem attribuit. Quin etiam patria ipsorum terra, eadem de causa Judææ appellationem sortita est. Cur enim quæso cum duodecim fuerint, non ab eorum primo Ruben gens eorumdem appellata est ? cum præsertim natu maximi potiores in lege divina haberentur? Cur non item a Levi, qui et ætate et sacræ functionis honore Judam anteibat ? Cum vero ipsi Joseph quondam non modo Ægypti universæ, sed etiam suorum imperium obtigerit, cumque ab illo oriundi multis post sæculis diu admodum, totis ejus gentis

novem tribubus præfuerint, cur non ab eo potissimum tota gens, ipsaque regio nomen accepit, quandoquidem ob eos ipsos, quos ab Joseph oriundos diximus, longe honestius probabiliusque erat, totam gentem totamque regionem a primo illo ipsorum parente denominari? Denique præter hos omnes quis non concedat, merito illos a Benjamin fuisse denominandos, cujus posteritati ac tribui, celeberrima ipsorum civitas, quæ regum apud ipsos domicilium fuit, et quod in ea sanctissimum Dei templum erectum est, in sortem concessit? Attamen neque ab harum aliqua, neque a reliquarum, sed ab una ipsius Juda tribu totius gentis ac regionis appellatio ducta est, sicut prophetia prædixerat. Sic sane illud: « Non deficiet princeps de Juda, » ad ipsam tribum a nobis relatum est, et hoc uno duntaxat modo oraculi veritas locum habet. Namque a Mosis usque temporibus, deinceps non defecerunt particulares quidem ipsorum principes qui ex diversis, ut dictum est, tribubus, genti præfuerint, **373** in universum autem tribus Juda, quæ totius gentis principatum tenuerit. Exemplo autem id quod tunc dictum est, tibi apertius liquebit. Ut enim in Romano imperio singularum gentium procuratores, et præsides prætoresque et castrorum præfecti, et qui omnes dignitate anteeunt, reges, non omnino omnes de ipsa Romana urbe capiuntur neque de Remi sive Romuli genere, sed ex innumerabilibus, alius aliunde, nationibus, omnes tamen et reges et qui post ipsos secundo loco principes, præsidesque habentur, Romanorum appellatione notantur, et Romanorum denominatur imperium, et eam denominationem in universum omnes magistratus attingunt; sic etiam in rebus Hebræorum constituere intelligereque oportet, tanquam una quidem in universum tribus Juda, totam gentem de suo nomine illustrem reddiderit, particulares vero duces ac reges ex diversis exstiterint tribubus, qui tamen communi illa Judæ appellatione honorem acceperint. Non alio ergo quam ad totam tribum referatur illud, quod a propheta dictum est: « Juda, te laudabunt fratres tui. » Noverat enim illam tanquam prærogativæ munus consecutam, honore cæteris tribubus esse anteponendam, et quoniam princeps fuit in bellis, et sola in apparatibus præliorum adversus hostes genti suæ universæ præfuit, merito deinceps ad eamdem illud quoque dicitur: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Deinde propter principatum, propterque regiam dignitatem, « catulus leonis » esse dicitur. Gloriæ igitur sibi tribuens hic tum generis princeps, tum etiam propheta hujusce tribus dignitatem, adjungit quod sequitur: « De germine, fili mi, ascendisti. » Illud autem: « recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus leonis, » ejusdem tribus magnificum animi ingenium et confidens, ostendit, quodque nullis extrinsecus ingruentibus rebus concutiatur, et quod tum intrepidum se præbeat, tum contemptui habeat inimicos. Illum vero hoc modo se habentem, ac po-

A ἔθνους ἡγήσασθαι, δι' οὓς καὶ μᾶλλον εἰκὸς ἦν τὴν τοῦ προπάτορος ἐπωνυμίαν τὸ πᾶν ἔθνος καὶ τὴν χώραν ἐπιγράψασθαι; Τίς δ' οὐκ ἂν ὁμολογήσαι παρὰ τούτους ἅπαντας εὐλόγως ἂν ἐκ τοῦ Βενιαμὶν τὴν ἐπωνυμίαν αὐτοὺς λαβεῖν, ἐπειδήπερ τῇ τούτου φυλῇ ἡ περιβόητος αὐτῶν βασιλικὴ μητρόπολις, ὅ τε ἐπὶ ταύτης ἁγιώτατος τοῦ Θεοῦ νεὼς κεκλήρωτο; Ἀλλ' ὅμως οὐδ' ἐκ τούτων, οὐδ' ἐξ ἑτέρας ἢ μόνης ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἡ τῆς χώρας καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους προσηγορία διέπρεψε τῇ προφητείᾳ ἀκολούθως. Οὕτω γέ τοι τὸ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, » ἐπὶ τὴν φυλὴν ἡμῖν ἀνενήνεκται, καὶ μόνως οὕτως ἀληθῶς ἡ πρόῤῥησις ἀποδέδοται. Ἀπὸ γοῦν τῶν Μωϋσέως χρόνων καθεξῆς οὐ διέλιπον μερικοὶ μὲν αὐτῶν ἄρχοντες, ἐκ διαφόρων, ὡς ἔφην, φυλῶν ἡγησάμενοι, B καθόλου δὲ ἡ τοῦ Ἰούδα φυλὴ παντὸς προεστῶσα τοῦ ἔθνους Παραδείγματι δὲ καταδέξῃ τὸ εἰρημένον. Ὡς γὰρ ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς οἱ μὲν κατ' ἔθνος ἐπίτροποί τε καὶ ἡγούμενοι, ἔπαρχοί τε καὶ στρατοπεδάρχαι, οἵ τε πάντων ἀνωτάτω βασιλεῖς, οὐ πάντες ἐκ τῶν Ῥωμαίων ὁρμῶνται πόλεως, οὐδὲ ἀπὸ τοῦ Ῥώμου καὶ Ῥωμύλου σπορᾶς, ἀλλ' ἐκ μυρίων, ἄλλος ἄλλοθεν, ἐθνῶν, ὅμως δὲ οἱ πάντες βασιλεῖς τε, καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τῶν Ῥωμαίων ἐπιγράφονται προσηγορίαν, Ῥωμαίων τε τὸ κράτος ἐπωνόμασται, καὶ ταύτης ἐξῆπται τῆς ἐπωνυμίας ἡ καθ' Ἑβραίους χρὴ νοεῖν πραγμάτων· μιᾶς μὲν καθόλου τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς κατὰ τοῦ παντὸς ἔθνους ἐπιπεφημισμένης, τῶν δὲ κατὰ μέρος ἡγουμένων τε καὶ βασιλέων ἐκ διαφόρων καθισταμένων φυλῶν, καθόλου C δὲ τῇ τοῦ Ἰούδα τιμωμένων προσηγορίᾳ. Λεγέσθω τοίνυν ὡς πρὸς τὴν ὅλην φυλὴν ὑπὸ τοῦ προφήτου τὸ, « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου. » Οἶδε γὰρ αὐτὴν, ἅτε προνομίας ἠξιωμένην, πρὸ τῶν λοιπῶν φυλῶν τετιμῆσθαι· καὶ ἐπεὶ ἐξῆρχεν ἐν πολέμοις, καὶ μόνη τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγεῖτο ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς παρατάξεσιν, εἰκότως ἐπιλέγεται πρὸς αὐτήν· « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου. » Εἶτα διὰ τὸ ἀρχικὸν καὶ βασιλικὸν ἀξίωμα, « σκύμνος λέοντος » εἶναι λέγεται. Σεμνυνόμενος δὲ ὁ προπάτωρ ὁμοῦ καὶ προφήτης ἐπὶ τῷ τῆς φυλῆς ἀξιώματι, προστίθησι λέγων· « Ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης. » Τὸ δὲ, « Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος λέοντος, » τὸ γαῦρον ὁμοῦ καὶ θαρσαλέον, καὶ τὸ τῶν ἔξωθεν ἐπιόντων ἀκατάπληκτον, D τό τε ἄφοβον καὶ τῶν ἐχθρῶν καταφρονητικὸν παρίστησι. Τοιοῦτον δὲ αὐτὸν ὄντα, μᾶλλον δὲ τοιαύτην οὖσαν τὴν φυλὴν, « Τίς, φησὶν, ἀναστήσει; » μέγαν τινὰ καὶ θαυμαστὸν, σπάνιόν τε καὶ δυσθεώρητον ἔσεσθαι τὸν μέλλοντα ἀναστήσειν τοῦ θρόνου, καὶ μεταστήσειν τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος τὴν δηλωθεῖσαν φυλὴν αἰνιξάμενος. Τίς δὲ ἄρα οὗτος ἦν, ἑξῆς ἡμᾶς ἐφίστησι, τοῦτον εἶναι διδάσκων τὸν μέλλοντα προσδοκίαν ἔσεσθαι τῶν ἐθνῶν, ὃς οὐ πρότερον φανήσεσθαι ἐν ἀνθρώποις, ἢ ἐκλείπειν ἄρχοντα, καὶ ἡγούμενον μετασταθήσεσθαι, καὶ ἀπαναστήσεσθαι τῆς ἀρχῆς τὴν τοῦ Ἰούδα φυλὴν προφητεύεται. Τίς δὲ οὗτος ἦν ἢ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός; οὗ ἐπὶ τῆς γενέσεως, ἀκολούθως τῇ προ-

κειμένῃ προῤῥήσει, ἐξέλιπον μὲν ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι ἐξ αὐτῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τὸ ἔθνος αὐτῶν καθιστάμενοι, ἡ δὲ τοῦ Ἰούδα φυλὴ αὐτῷ ἔθνει παντὶ, τοῦ ἐξ αἰῶνος ἀρχικοῦ καὶ βασιλικοῦ ἀξιώματος καθαιρεθεῖσα, τοῖς ἔτι καὶ νῦν κρατοῦσιν ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο δουλεύει Ῥωμαίοις, μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος χειρωσαμένοις. Παρ' ὧν Ἡρώδης πρῶτος, ἐξ ἀλλοφύλου γένους ὑπάρχων ἰδίως τοῦ ἔθνους αὐτῶν, ὑπό τε Αὐγούστου καὶ τῆς Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς βασιλεὺς ἀναδέδεικται. Ἦν γοῦν ὁ Ἡρώδης Ἀντιπάτρου παῖς. Ὁ δὲ Ἀντίπατρος Ἀσκαλωνίτης, ἔκ τινος τῶν περὶ τὸν νεὼν τοῦ Ἀπόλλωνος ἱεροδούλων καλουμένων, ὃς δὴ Κυπρίνην ὀνόματι, τὸ γένος τῶν ἐξ Ἀραβίας, γυναῖκα πρὸς γάμον ἀγαγόμενος, τὸν Ἡρώδην ποιεῖται. Οὗτος δὴ οὖν πρῶτος ἐκ τοιούτου γένους ὁρμώμενος, τὸν ἐκ διαδοχῆς τῶν ἀρχιερέων ὕστατον ἡγησάμενον Ὑρκανὸν, ἐφ' ὃν τὰ τῆς οἰκείας ἀρχῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους κατέληξεν, ἐκποδὼν μεθίστησιν ἀνελὼν, πρῶτός τε αὐτὸς, ὡς ἔφην, ἐξ ἀλλοφύλου γένους Ἰουδαίων ἀναγορεύεται βασιλεύς· καθ' ὃν γεννηθέντος Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, καθῄρητο μὲν ὁμοῦ καὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς τὸ ἀξίωμα, καθῄρητο δὲ καὶ ἡ τῶν Ἰουδαίων ἀρχή τε καὶ βασιλεία, πεπλήρωτο δὲ καὶ ἡ προτεταγμένη προφητεία· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, » φήσασα, « ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· » ὃν καί φησι γενήσεσθαι οὐ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν προσδοκίαν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἀπέκειτο ἡ πρόπαλαι τῷ Ἀβραὰμ χρηματισθεῖσα τῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀρχόντων τε καὶ ἡγουμένων μετάστασις τῆς κατ' αὐτοὺς ἀρχῆς ἐπὶ Ῥωμαίους, καὶ τὸν ἐξ ἐθνῶν δεδηλωμένον Ἡρώδην, εἰκότως ὁ μὲν εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, ἐπισημαινόμενος τοὺς χρόνους τῆς ἐκλείψεως τῶν Ἰουδαίων ἀρχόντων, τὴν καταρχὴν τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἱστορεῖ γεγονέναι ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας· καὶ Ματθαῖος δὲ τοῦτο αὐτὸ αἰνιττόμενος σημαίνει. Ὑπογράψας γοῦν τὴν τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν γένεσιν, ἐπιλέγει· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα, λέγοντες· Ποῦ ἔστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; » δι' ὧν σαφῶς παρίστησι, καὶ τοῦ ἀλλοφύλου τὴν κατ' αὐτῶν ἀρχὴν, καὶ τῶν ἐξ ἀνατολῆς ἀλλοφύλων ἐθνῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κλῆσιν. Ὁμοῦ τε γὰρ Ἰουδαίων ἀλλόφυλοι ἐκράτουν, καὶ τὸν πάλαι προφητευόμενον Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐγίγνωσκόν τε καὶ προσεκύνουν ἀλλόφυλοι, ἐξ ἀνατολῶν ἐπιστάντες. Οὐκοῦν σαφῶς διὰ τούτων τέλος ἔχουσα τοῦ Ἰακὼβ ἡ προφητεία δείκνυται, ἐπ' ἐσχάτου τῆς συστάσεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀποτελεσθεῖσα, ὥσπερ οὖν αὐτὸς τοῖς ἑαυτοῦ παισὶν ἐθέσπισεν, εἰπών· « Συνάχθητε ἵνα ἀπαγγείλω ὑμῖν τί συμβήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν· » ἐσχάτας ἡμέρας νοούντων ἡμῶν τὰ ἔσχατα τῆς συστάσεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Τί δῆτα

A tius ipsam tribum quæ hujusmodi sit, quis, inquit, excitabit? » ubi cum magnum quemdam et admirabilem et rarum, et spectatu difficilem fore significaverit eum, qui sit hujuscemodi tribum de sede excitaturus, deque principatus gradu ac dignitate exturbaturus, tum demum quisnam hic sit, nos admonet, docetque hunc illum esse, qui exspectatio gentium sit futurus, qui videlicet a propheta non prius inter homines videndus prædicitur, quam et princeps deficiat, et dux amoveatur, et de principatu exturbetur tribus Juda. **374** Cæterum, quisnam, quæso, alius hic sit quam Salvator et Dominus noster Jesus Christus, in cujus ortu, sicut proxime exposita prophetia volebat, ex Judæis quidem defecerunt principes ac duces, qui genti præsiderent, B ipsa vero tribus Juda una cum tota gente, principatu ac regno, quod ab initio obtinuerat, spoliata, Romanis etiam nunc dominantibus ex illo ad hunc usque diem famulatur, qui una cum reliquis gentibus etiam Judæos subegere? A quibus item Herodes primus externo genere ortus, et imperatoris Augusti, et Romani senatus auctoritate rex declaratus est. Fuit igitur Antipatri filius hic Herodes. Ipse vero Antipater Ascalonita ab eorum nescio quo ortus, qui in templo Apollinis versantes, sacri servi appellabantur. Qui cum uxorem duxisset quamdam, cui nomen quidem Cyprinæ, genus vero ex Arabia, Herodem creavit. Hic igitur primus tali genere natus, Hyrcanum qui ultimus ex successione C ac serie pontificum Judæis præfuit, et in quo domesticus Judaicæ gentis principatus defecit, necatum tollit de medio. Isque primus, ut dicebam, externo genere ortus Judæorum rex est appellatus. Hujus ergo temporibus cum Jesus Christus esset natus, Judæ tribus dignitas sublata est: sublatum est Judæorum imperium et regnum, completa est proxime exposita prophetia: « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ei. » Hunc autem dicit futurum non Judaicæ gentis, sed gentium exspectationem. Quoniam igitur reposita erat illa gentium vocationis exspectatio, quæ ex oraculo ipsi Abrahæ promissa est, cum ex Judaica gente jam defecissent et principes et duces, translatumque ab ea D esset imperium in Romanos, et in illum Herodem, de quo dictum est, merito tempora quibus Judæorum principes defecissent Lucas evangelista significans, initium doctrinæ Christi narrat factum esse in anno XV imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam. Matthæus quoque eamdem rem innuens notat: nam ortu Domini ac Salvatoris nostri descripto, deinceps adjungit: « Cum autem Jesus natus esset in Bethlehem Judææ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam, dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum[43-44]? » **375** in quo plane ostendit et externi hominis in illos imperium, et externarum ab Oriente gen-

[43-44] Matth. II, 1, 2.

tium a Deo vocationem. Eodem enim tempore et externi Judæis imperabant, et Christum Dei, de quo prophetæ locuti fuerant, externi ab Orientis partibus profecti, et cognoverunt, et adoraverunt. Ergo plane in his finem suum contingens prophetia Jacob, apparet quemadmodum completa sit, cum ad extremum sui status Judaica gens venisset, sicut ipse quoque ad suos filios cecinit cum dixit: « Congregamini ut annuntiem vobis, quid eventurum sit vobis in extremo dierum. » Nos enim extremos intelligimus dies, extrema status Judaicæ gentis tempora. Cæterum, quid tandem illi eventurum fuit? Nempe defectus honoris Judæ, et universæ ejus gentis sublatio, quies et terminatio ducum ejusdem, tribus ipsius principatus, regiæque dignitatis dissipatio, Christi imperium et regnum, non quod in Israel, sed quod in omnibus gentibus dominaretur, juxta illud: « Et ipse exspectatio gentium. » Sed quis non plane fateatur, omnia hæc in Salvatoris nostri adventu completa esse? Siquidem qui ante Christi ortum domesticis principibus ac ducibus, et solertibus divinarum lectionum auditoribus, suis item propriis regibus et pontificibus et prophetis gloriabantur, quæque olim regalis cum esset, tum suos hostes atque inimicos superabat, tum suæ gentis universæ princeps et dux exsistebat, tribus Juda. Postremo, quicunque inter illos quondam excellebant, ex illo ad hunc usque diem Romanis tributarii facti, parent ac serviunt. Plane enim Christus Dei videndum se præbuit. Atque ex illo, quæ dicebatur exspectatio gentium, omnibus gentibus palam nuntiata est. Aut dicat mihi aliquis, utrum in adventu Jesu Salvatoris nostri, quæcunque apud Hebræos majestatem aliquam haberent, necnon mater ipsorum civitas una cum templo, et eo quod in templo celebrabatur sacrificio, cumque domesticis ducibus ac principibus non defecerint, et utrum quæ in spe posita erant, gentiumque quæ in toto orbe essent, exspectatio, ex illo tempore apparuerint, quando etiam ea, quæ Domino reposita erant, venerunt. Sed quæ tandem hæc habenda sunt, nisi ea quæ continet oraculum illud? « Juda, te laudabunt fratres tui, manus tuæ in tergo inimicorum tuorum, catulus leonis Juda, de germine, fili mi, ascendisti, recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus leonis, quis excitabit eum? » **376** Hæc enim alio sensu ea sunt, quæ illi reposita erant, quæ ipsa quoque jam tempus est ut contemplemur, si hoc primum attenderimus diligenter, variis diversisque Christum nominibus divina oracula appellare consuevisse. Nam modo illum vocant Jacob: « Jacob puer meus, suscipiam eum, Israel electus meus, suscepit eum anima mea, judicium gentibus proferet [43], » et quæ sequuntur; quibus ad extremum illud additur: « Donec ponat in terra judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt [44]; » modo eumdem Salomonem et David nominant, Salomonem qui-

A αὐτοῖς ἀπαντᾷν ἔμελλεν; ἔκλειψις μὲν τῆς ἀρχῆς Ἰούδα, καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους αὐτῶν καθαίρεσις, παῦλά τε καὶ λῆξις τῶν ἡγουμένων αὐτῶν, καὶ τῆς φυλῆς αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ καὶ ἀρχικοῦ ἀξιώματος κατάλυσις, Χριστοῦ δὲ ἀρχὴ καὶ βασιλεία, οὐ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων ἄρχουσα, κατὰ τό· «Καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν.» Τίς δ' οὐκ ἂν ὁμολογήσειε ταῦτα οὕτω σαφῶς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείᾳ πεπληρῶσθαι; ὅτε οἱ πάλαι πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ γενέσεως ἐπ' οἰκείοις ἄρχουσι καὶ ἡγουμένοις, καὶ συνετοῖς τῶν θείων ἀναγνωσμάτων ἀκροαταῖς, βασιλεῦσί τε ἰδίοις καὶ ἀρχιερεῦσι καὶ προφήταις λαμπρυνόμενοι, αὐτή τε ἡ τοῦ Ἰούδα φυλὴ βασιλικὴ οὖσα, τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ἐπικρατοῦσα, κατάρχουσά τε καὶ ἡγουμένη τοῦ παντὸς B ἔθνους, οἵ τε ἐν αὐτοῖς πάλαι διαπρέποντες, ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο Ῥωμαίοις ὑποτελεῖς καθεστήκασιν. Ἐπεφάνη γὰρ σαφῶς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξ ἐκείνου ἡ λεγομένη προσδοκία τῶν ἐθνῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἀνακεκήρυκται. Ἢ λεγέτω τις, εἰ μὴ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τὰ μὲν παρὰ Ἰουδαίοις σεμνὰ, ἥ τε μητρόπολις αὐτῶν ἅμα τῷ ἱερῷ, καὶ τῇ ἐν τούτῳ συντελουμένῃ ἁγιστείᾳ, μετὰ καὶ τῶν οἰκείων ἡγουμένων τε καὶ ἀρχόντων διαλέλοιπεν· ἀναδέδεικται δὲ ἐξ ἐκείνου τὰ τῆς ἐλπίδος, καὶ προσδοκία τῶν ἐθνῶν τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, ὅτε καὶ ἐλήλυθε τὰ ἀποκείμενα τῷ Κυρίῳ. Τίνα δὲ ἦ τὰ δηλούμενα διὰ τοῦ· «Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου, αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου. Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, C υἱέ μου, ἀνέβης. Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος λέοντος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν;» Ταῦτα γὰρ καθ' ἑτέραν διάνοιαν τὰ αὐτῷ ἀποκείμενα· ἃ καὶ αὐτὰ, φέρε, κατανοήσωμεν, πρῶτον τούτῳ ἐπιστήσαντες, ὡς διαφόροις τὸν Χριστὸν ὀνόμασι προσαγορεύειν εἰώθασιν οἱ θεῖοι χρησμοί. Τοτὲ μὲν γὰρ αὐτὸν καλοῦσιν Ἰακώβ· «Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει,» καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπείρηται· «Ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι·» τοτὲ δὲ αὐτὸν Σολομῶντα καὶ Δαβὶδ ὀνομάζουσι· Σολομῶντα μὲν, ὡς ἐν οα' ψαλμῷ, ἐπιγεγραμμένῳ μὲν *Εἰς Σολομῶντα*, σαφῶς δὲ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ περιέχοντι· τὸ γὰρ, «Κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως D θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, καὶ πάντα ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ,» καὶ ὅσα τούτοις ἑξῆς ὁ ψαλμὸς περιέχει, μόνῳ τῷ Χριστῷ ἁρμόζοι ἄν· Δαβὶδ δὲ ἐν πη' ψαλμῷ πάλιν ὁ Χριστὸς ἀνηγόρευται· ἐπεὶ μὴ τῷ Δαβὶδ, μόνῳ δὲ αὐτῷ κατάλληλα ἂν εἴη καὶ τὰ ἐν τούτῳ λεγόμενα, οἷον τό· «Αὐτὸς ἐπικαλέσεταί με· Πατήρ μου εἶ σὺ, κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς. Εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου·» καὶ πάλιν· «Τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα.»

[43] Isa. XLII, 1. [44] ibid. 4.

οὕτως οὖν μετὰ μυρίων ἄλλων τοῦ Χριστοῦ προσηγοριῶν, δι' ὧν αὐτὸν οἱ θεῖοι λόγοι σημαίνουσι, καὶ Ἰούδας ὁμοίως διὰ τῶν προκειμένων ἀνειρῆσθαι δύναται, ὅτι καὶ ἐκ τῆς Ἰούδα γέγονε φυλῆς. Πρόδηλον γὰρ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὅτι ἐκ φυλῆς Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν. Τούτῳ δὴ οὖν κατὰ διάνοιαν τῷ Ἰούδα ἀποκείμενα ἦν τὰ προφητευόμενα. Τίνα δὲ ἦν ταῦτα; πρῶτον μὲν τὸ ἐπαινεθῆναι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ· δεύτερον κατὰ νώτου τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν· τρίτον προσκυνηθῆναι ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἃ καὶ τέλους ἐτύγχανεν ὁπηνίκα τέως μὲν τὰς παραδόξους δυνάμεις, καὶ τὰ τεράστια θαύματα ἐπιτελῶν ἐθαυμάζετο, καὶ ἐπῃνεῖτο, καὶ προσεκυνεῖτο πρὸς τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν τε καὶ ἀποστόλων, οὓς καὶ ἀδελφοὺς ἀποκαλεῖν οὐχ ὤκνει, διὰ μὲν τοῦ ψαλμοῦ λέγων, « Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε· » ταῖς δὲ ἀμφὶ τὴν Μαριὰμ προστάττων εὐαγγελίζεσθαι αὐτοῖς ὡς ἀδελφοῖς· « Ἀπαγγείλατε, » γάρ φησι, « τοῖς ἀδελφοῖς μου, ὅτι ἀνέρχομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου, καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου, καὶ Θεὸν ἡμῶν (1). » Οὕτω δῆτα αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ τὰ μὲν πρῶτα ἐπὶ τοῖς παραδόξοις ὡς θαυμάσιον ἄνδρα μόνον ἐπῄνουν, ἕνα τινά, ὡς εἰκός, τῶν προφητῶν εἶναι ὑπειληφότες· ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τὰς θαυμασίους παραδοξοποιίας αὐτοῦ ὁρῶντες, καὶ ὡς καθεῖλεν ἐχθρόν τε καὶ ἐκδικητήν, τόν γε θάνατον ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, ἅμα ταῖς λοιπαῖς ἀοράτοις καὶ ἐχθραῖς δυνάμεσι, τὸ τηνικάδε Θεὸν αὐτὸν εἶναι πιστεύσαντες, προσεκύνησαν. Αἱ δὲ χεῖρες τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ νώτου τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ἐγίνοντο, ὅτε πάσας τὰς πράξεις αὐτοῦ, τάς τε δυνάμεις καὶ παραδοξοποιίας, ἐπὶ καθαιρέσει τῶν δαιμόνων καὶ τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐποιεῖτο. Ἀλλὰ καὶ ὁπηνίκα ἐξεπέτασε τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ οὕτως αἱ χεῖρες αὐτοῦ, φευγόντων τῶν ἐχθρῶν καὶ τὰ νῶτα παραχωρούντων αὐτῷ, κατὰ νώτου τῶν ἐχθρῶν ἐγίνοντο, καὶ μᾶλλον ὅτε τὸ πνεῦμα παραδοὺς τῷ Πατρί, ἄσαρκος καὶ γυμνὸς οὗ ἀνειλήφει σώματος, ἐπὶ τὸ τῶν ἐχθρῶν κατῄει χωρίον, αὐτοζωὴ τυγχάνων, θάνατον καταλύσων, καὶ τὰς ἐπανισταμένας αὐτῷ δυνάμεις, ἃς εἰκὸς κατ' ἀρχὰς μὲν κοινὸν ἄνθρωπον, καὶ τοῖς πολλοῖς ὅμοιον αὐτὸν ὑπειληφέναι, οὕτω τε κυκλῶσαι αὐτὸν καὶ ὡσὰν τῷ τυχόντι ἐφορμῆσαι· ἐπεὶ δὲ ἔγνωσαν κρείττονα ἢ κατ' ἄνθρωπον καὶ θειοτέραν φύσιν, τραπῆναι καὶ τὰ νῶτα παραχωρῆσαι αὐτῷ, καθ' ὧν τὰς χεῖρας ἀφεὶς, τοῖς ἐνθέοις αὐτοῦ καὶ ἠκονημένοις βέλεσι φεύγοντας ἤλαυνεν, ὡς διὰ τοῦτο εἰρῆσθαι· « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου. » Εἰ δὲ καὶ εἰσέτι νῦν μυρίοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐχθροί, τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ κατὰ καιροὺς πολεμεῖν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλὰ καὶ τούτους ἀοράτῳ χειρὶ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει τροποῦται, ὡς καὶ περὶ αὐτῶν εἰρῆσθαι τό· « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου. » Ἐπειδὴ δὲ ἤδη λοιπὸν τὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν νικητήρια ἀπειλήφει, τηνικαῦτα ἐπληροῦτο καὶ τὸ, « Προσκυνήσουσί σε οἱ υἱοὶ τοῦ Πατρός σου, »

A dem, ut in LXXI psalmo, qui *In Salomonem* quidem inscriptus est, plane autem quæ ad Christum referenda sunt, continet. Illud enim : « Et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad fines orbis terræ, et omnes gentes servient ei [47], » et quæcunque post ipsa hæc deinceps Psalmus continet, uni utique Christo sunt accommodanda. David vero rursus appellatus est Christus, in psalmo LXXXVIII, quandoquidem nusquam ipsi David, sed uni illi, quæ in hoc item dicuntur, convenire possunt, veluti illud : « Ipse vocabit me : Pater meus es tu, et ego primogenitum ponam eum, excelsum præ regibus terræ, in æternum servabo illi misericordiam meam [48]. » Et rursus : « Semen ejus in æternum manet, et sedes ejus ut sol in conspectu

B meo, et ut luna perfecta in æternum [49]. » Sic igitur una cum aliis innumerabilibus Christi appellationibus, quibus illum divina oracula significant, eadem ratione ut Judas quoque in iis quæ modo exponebamus, sit appellatus, fieri potest, cum de tribu Judæ sit natus. Constat enim ex Apostolo, Salvatorem ac Dominum nostrum de tribu Judæ ortum esse. Huic igitur Judæ, si secundum sententiam interpretemur, reposita erant illa, quæ in prophetia continentur. Sed quænam hæc fuerunt? Primum quidem, quod a fratribus suis esset laudandus; deinde quod manus in tergum inimicorum suorum esset injecturus; postremo quod adorandus a filiis patris sui. Quæ etiam suum finem consecuta sunt quo tempore, dum admirabiles virtutes et prodi-

C giosa miracula ederet, admirationi erat, et laudabatur, et adorabatur a suis discipulis et apostolis, quos etiam fratres vocare non gravatus est, dum in psalmo sic dicit : « Annuntiabo nomen tuum fratribus meis; in medio Ecclesiæ laudabo te [50]. » Dum autem Mariæ et reliquis mulieribus imperat, ut quæ bona viderint nuntient, quasi fratribus nuntiari imperat :
377 « Nuntiate, inquit, fratribus meis, quod ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum meum, et Deum vestrum [51]. » Sic sane illum fratres miraculorum gratia, tanquam admirabilem virum duntaxat ab initio laudabant, quippe qui unum aliquem de prophetis, ut verisimile est, illum esse suspicarentur. Sed ubi interim admirabiles, et omnem fidem superantes illius actiones intuen-

D tur, et quemadmodum inimicum et ultorem, mortemque sæculi hujus dominum, una cum reliquis invisibilibus et inimicis potestatibus sustinuisset, tum vero Deum illum esse credentes, adoraverunt : manus autem Salvatoris nostri in tergo inimicorum suorum fuere, quo tempore videlicet omnes actiones suas, et virtutes, et gesta prodigiosa, ad delendos dæmones et malignos spiritus intendebat. Quin etiam cum manus suas expandisset in cruce, tum quoque manus ejus, fugientibus inimicis et eidem terga dantibus, in tergo inimicorum fuerunt, magisque etiam cum Patri reddito spiritu,

[47] Psal. LXXI, 8-11. [48] Psal. LXXXVIII, 28, 29. [49] ibid. 37, 38. [50] Psal. XXI, 23. [51] Joan. XX, 17.

(1) Ἡμῶν. Forte ὑμῶν, ut et interpres legisse videtur. EDIT.

et suæ carnis expers, et eo quod assumpserat corpore nudatus, qui ipsa vita erat, ad loca inimicorum descendit, ut et mortem et reliquas quæ adversus ipsum surrexerant potestates, dissiparet; quas quidem verisimile est communem quemdam hominum, ac reliquis similem ratas esse illum, itaque circum eumdem stetisse, et quasi unum de multis adortas, atque ubi præstantiorem agnoverint, quam ut homo existimari posset, ac diviniori natura præditum, et conversas esse et terga illi dedisse, contra quas immissis manibus, divinis suis et acutis sagittis, fugientes exegit, ut propterea dictum sit: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Quod si etiam nunc innumerabiles Salvatoris nostri inimici, Ecclesiam ejus variis occasionibus oppugnare conantur, attamen hos quoque invisibili quadam manu, et sua divina virtute in fugam vertit, ut de his item dictum sit illud: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Ubi vero jam, quod reliquum fuit, insignia illius victoriæ præclara de hostibus recepit, tum vero illud completum est: « Adorabunt te filii patris tui, » omnes videlicet, qui in cœlo sunt angeli, spiritusque inservientes, ac divinæ potestates, necnon degentes in terra apostoli et evangelistæ, post quos quicunque per ipsum, uni et soli vero Patri Deo seipsos addixerunt, qui quidem ubi Deum Verbum Christum esse didicere, tum se illum ut Deum adorare confessi sunt. **378** Sed quoniam et ortus ejusdem et mortis mysteria, eadem prophetia complecti oportebat, merito post illa quæ jam dicta sunt vaticinans Jacob, adjungit: « Catulus leonis Juda, de germine, fili mi, ascendisti, recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus: quis excitabit eum? » Catulum itaque leonis ipsum nominat, propterea quod de regia tribu sit natus. De semine igitur David fuit ratione corporis, « de germine » autem, inquit, « fili mi, ascendisti, » quoniam de semine et radice ejus, qui hæc prædicebat Jacob, pullulavit, cum prius quidem esset Deus Verbum, postea vero etiam Filius hominis sit factus, propter eam quam pro nobis assumpsit, dispensationem. Potest etiam mortem ejusdem significare illud: « Recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus, » ex quadam ipsius Scripturæ consuetudine, quæ sua quadam propria consideratione, etiam mille aliis in locis mortem, dormitionem somnumque appellat. Illud autem, « Quis excitabit eum? » de reditu ejus a morte ad vitam cum admiratione dictum est. Si quidem excitandum ad vitam illum plane novit, qui ait: « Quis excitabit ipsum? » cum admiratione vero interrogat, quisnam hoc facturus sit atque illum excitaturus, ut sic nos ad quærendum invitet, quisnam hic sit, qui Dominum nostrum post susceptam pro nobis mortem a morte sit revocaturus ad vitam. Quis porro hic sit alius quam universi Deus et illius ipsius Pater, cui soli tribuenda est Salvatoris nostri in vitam restitutio, sicut Scriptura testificatur, quæ ait, « Quem Pater suscitavit a mortuis[11]? »

[11] Gal I, 1. I Thess. I, 10.

A πάντες δηλαδὴ οἱ κατ' οὐρανὸν ἄγγελοι, τά τε πνεύματα τὰ λειτουργικὰ, καὶ αἱ θεῖαι δυνάμεις, οἵ τε ἐπὶ γῆς ἀπόστολοι καὶ εὐαγγελισταὶ, καὶ μετὰ τούτους ἅπαντες οἱ ἐξ ἐθνῶν δι' αὐτοῦ, τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθῆ Πατέρα Θεὸν ἐπιγραψάμενοι, οἵτινες, Θεὸν Λόγον ὄντα τὸν Χριστὸν μεμαθηκότες, ὡς Θεὸν προσκυνεῖν αὐτὸν ὁμολογοῦνται. Ἀλλ' ἐπεὶ ἐχρῆν καὶ τὰ τῆς γενέσεως αὐτοῦ καὶ τὰ τοῦ θανάτου μυστήρια τῇ περὶ αὐτοῦ προφητείᾳ συμπεριλαβεῖν, εἰκότως μετὰ τὰ προειρημένα θεσπίζων ὁ Ἰακὼβ ἐπιλέγει· «Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Σκύμνον μὲν οὖν λέοντος αὐτὸν ὀνομάζει, διὰ τὸ ἐκ βασιλικῆς αὐτὸν γεγονέναι φυλῆς· ἐκ σπέρματος γοῦν ἦν τοῦ Δαβὶδ κατὰ σάρκα· « Ἐκ B βλαστοῦ δὲ ἀνέβης, υἱέ μου, » φησὶν, ἐπείπερ ἐκ σπέρματος καὶ ῥίζης τοῦ ταῦτα προαναφωνοῦντος Ἰακὼβ ἀνέφυ, πρότερον μὲν Θεὸς Λόγος ὢν, γενόμενος δὲ δεύτερον υἱὸς ἀνθρώπου, δι' ἣν ἀνεδέξατο ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν. Εἴη δ' ἂν καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ δηλωτικὸν τὸ, « Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος, » ἐξ ἔθους τῆς Γραφῆς, κατά τι οἰκεῖον θεώρημα, τὸν θάνατον καὶ ἐπὶ μυρίων ἄλλων κοίμησιν ἀποκαλούσης. Τὸ δὲ, « Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ θαυμαστικῶς εἴρηται. Ἐγερθησόμενον γὰρ αὐτὸν σαφῶς οἶδεν ὁ φάσκων, « Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » θαυμαστικῶς δὲ ἐπιλέγει τὸ, Τίς ἄρα ὁ τοῦτο ποιήσων καὶ ἀναστήσων αὐτὸν, ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ζητεῖν διεγείρων, τίς ἂν εἴη ὁ τὸν Κύριον ἡμῶν τὸν ὑπὲρ ἡμῶν θάνατον ἀναδεξάμενον, ἐκ νεκρῶν ἀναστήσων. Τίς δ' ἂν εἴη ἄλλος ἢ ὁ τῶν C ὅλων Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ, ᾧ μόνῳ ἀναθετέον τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάστασιν, κατὰ τὴν λέγουσαν Γραφὴν, « Ὃν ὁ Πατὴρ ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν; » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης, » ἐμφαντικώτατα ὁ μὲν Ἀκύλας φησί· « Σκύλαξ λέοντος Ἰούδα, ἀπὸ ἀλώσεως, υἱέ μου, ἀνέβης, κάμψας κατεκλίθης· » ὁ δὲ Σύμμαχός φησι· « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ θηριαλώσεως, υἱέ μου, ἀνέβης, ὀκλάσας ἡδράσθης· » δι' ὧν σαφῶς παρίσταται ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις, καὶ ἡ ἐξ ᾅδου, ὥσπερ ἔκ τινος θηριαλώσεως, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποφυγή. Τὸ δὲ ὀκλάσαι, καὶ ἑδρασθῆναι, ἀλλὰ μὴ καταπεσεῖν, ὁμοῦ τὸν θάνατον ἔδειξε διὰ τοῦ ὀκλάσαι· καὶ τὸ μὴ ὑποσυρῆναι ὁμοίως ταῖς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς, διὰ τοῦ ἡδράσθαι. Ταῦτα D μὲν οὖν πάντα προαπέκειτο τῷ Χριστῷ· πλὴν ἕως οὐδέπω τέλους ἐτύγχανε, τὸ Ἰουδαίων συνειστήκει ἔθνος, καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι, οἵ τε ἐξακριβαζόμενοι τὰς θείας συνετῶς περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείας διέπρεπον ἐν αὐτοῖς. Ἐπεὶ δὲ ἐλήλυθε τὰ ἀποκείμενα τῷ Ἰούδᾳ, ἐφάνη τε ἐπὶ γῆς ὁ προφητευόμενος ἐκ σπέρματος καὶ βλαστοῦ γενόμενος τοῦ ταῦτα τεθεσπικότος, ἀναπεσών τε καὶ κοιμηθεὶς, ἢ ὀκλάσας κατὰ τὸν Σύμμαχον, ἡδράσθη καὶ ἀνηγέρθη, τὰς χεῖρας αὐτοῦ κατὰ νώτου τῶν ἀοράτων καὶ νοητῶν ἐχθρῶν ἐπιβαλών· οἵ τε ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ μαθηταὶ πρότερον ἐπαινοῦντες αὐτὸν καὶ θαυμάζοντες, ὕστερον καὶ ὡς Θεὸν ὡμολόγησαν εἶναι,

καὶ ὡς Θεὸν προσεκύνησαν· τηνικαῦτα ἐπληροῦτο τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, ὡς διὰ τοῦτο ἀνειρῆσθαι τό· « Ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ. » Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ εἰς δεῦρο εἰς πέρας ἐλθόντων τῶν ἀποκειμένων αὐτῷ, διαλελοίπασι μὲν οἱ ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, κατέστησάν τε ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἄρχοντες ἐθνῶν, ἔμπαλιν δὲ τὰ ἔθνη τὸν Χριστὸν ἐπιγνόντα τοῦ Θεοῦ, αὐτὸν ἐπεγράψαντο Σωτῆρα καὶ προσδοκίαν. Μετὰ ταῦτα πάντα ἐπιλέγεται· « Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῇ ἕλικι τὸ ὑποζύγιον τῆς ὄνου αὐτοῦ, πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. Χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα. » Αἰνίττεσθαι δὲ ἡγοῦμαι διὰ τούτων τὸν μὲν πῶλον αὐτὸν τὸν τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χορόν· τὴν δὲ ἄμπελον ἐν ᾗ τὸν πῶλον προσέδησε, τὴν ἔνθεον καὶ ἀόρατον αὐτοῦ δύναμιν, ἣν αὐτὸς παριστὰς ἐδίδασκε, λέγων· « Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστιν. » Ἕλιξ δὲ τῆς ἀμπέλου τῆς ἀποδοθείσης εἴη ἂν ἡ τοῦ Θεοῦ Λόγου διδασκαλία, ἐν ᾗ τὸν πῶλον τῆς ὄνου κατεδήσατο, τὸν νέον ἐξ ἐθνῶν λαὸν, γέννημα τυγχάνοντα τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ. Εἴποι δ' ἄν τις καὶ πρὸς λέξιν ταῦτα τέλους τετυχηκέναι, ὅτε κατὰ τὸν Ματθαῖον εἶπεν ὁ Κύριος τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· « Πορεύεσθε εἰς τὴν κατέναντι ὑμῶν κώμην, καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι. » Καὶ ἔστι γε ἀληθῶς τῷ λόγῳ ἐπιστήσαντα ἀποθαυμάσαι τὴν τοῦ προφήτου πρόῤῥησιν, τῷ θείῳ Πνεύματι προτεθεωρηκότος, ὅτι δὴ μελλήσει ὁ προφητευόμενος, οὐχ οἷά τις ἐπίδοξος ἐν ἀνθρώποις βασιλεὺς, ἐφ' ἁρμάτων καὶ ἵππων ὀχήσεσθαι, ἀλλὰ ἐπὶ ὄνου καὶ πώλου, οἷά τις τῶν πολλῶν κοινὸς ἀνὴρ καὶ πένης. Τοῦτο γὰρ καὶ ἄλλος προφητῶν ἐθαύμασε, φήσας· « Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιὼν, ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πρᾷος, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. » Τὸ δὲ, « Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ, » σκέψαι καὶ αὐτὸς μήποτε ὡς ἐν ἀποῤῥήτοις τὸ μυστικὸν αἰνίττεται πάθος αὐτοῦ, ἐν ᾧ τὴν στολὴν αὐτοῦ καὶ τὸ περιβόλαιον ἀπέπλυνε λουτρῷ, δι' οὗ τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἀποπλύνειν τὰ παλαιὰ ῥύπη δηλοῦται. Διὰ γὰρ τοῦ οἴνου, ὅπερ ἦν τοῦ αἵματος αὐτοῦ σύμβολον, τοὺς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ βαπτιζομένους, καὶ ἐπὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ πεπιστευκότας τῶν πάλαι κακῶν ἀποκαθαίρει, ἀποπλύνων αὐτῶν καὶ ἀποσμήχων τὴν παλαιὰν αὐτῶν στολὴν καὶ τὸ περιβόλαιον· ὥστε αὐτοὺς τῷ τιμίῳ αἵματι τῆς ἐνθέου καὶ πνευματικῆς σταφυλῆς, τῷ τε ἐκ τῆς ἀποδοθείσης ἀμπέλου οἴνῳ λελυτρωμένους ἀποδύσασθαι μὲν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, ἐνδύσασθαι δὲ τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος. Καὶ τὸ, « Χαροποιοὶ αὐτοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἀπὸ οἴνου, » καὶ τὸ, « Λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα, » πάλιν ἀποῤῥήτως τῆς Καινῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Διαθήκης τὰ μυστήρια

A Pro illo autem, « Catulus leonis Juda, de germine, fili mi, ascendisti, recumbens dormivisti, » significantius Aquila convertit : « Catulus leonis Juda, de captura, fili mi, ascendisti, cum flexisses cubuisti ; » Symmachus autem, « Catulus, inquit, leonis Juda, de ferarum captura, fili mi, ascendisti, genibus flexis confirmatus es ; » ex quibus verbis planissime apparet ipsa de morte ad vitam restitutio, et ab inferis veluti a quadam ferarum captura Salvatoris nostri evasio. Quod vero illum dixerit et genua flexisse et confirmatum esse, non autem cecidisse, in eo quidem quod genua flexerit, mortem interim demonstravit; quod autem sit confirmatus, non raptatum esse more aliarum animarum. Hæc igitur omnia Christo prius reposita erant, quæ tamen B quamdiu finem suum consecuta non sunt, tamdiu Judaica gens stetit, Judæorumque principes ac duces, exquisitique ac sapientes divinorum de Christo oraculorum interpretes apud ipsos floruerunt. **379** Postquam autem venerunt quæ ipsi Judæ reposita erant, tum is in terra est visus, qui a prophetis dictus erat de semine ac stirpe ejus, qui hæc divinaverat oriturus, recumbensque ac sopitus, vel, ut ait Symmachus, « genibus flexis » confirmatus est et surrexit, manibus in tergum invisibilium atque intelligibilium hostium injectis, ejusque fratres ac discipuli antea illum laudantes atque admirantes, post ubi Deum esse confessi sunt, etiam ut Deum adoraverunt, tum vero illa ipsa completa sunt, quæ ipsi reposita erant, ut pro- C pter hoc illud redditum sit oraculum : « Donec veniant quæ reposita sunt ipsi. » Cum enim ex illo ad hunc usque diem, ea quæ ipsi reposita erant, ad finem pervenerint, defecerunt quidem principes ac duces Judæorum, eisque supra caput gentium principes collocati sunt. E contrario autem ipsæ gentes ubi Christum Dei agnoverunt, illum sibi et Salvatorem et exspectationem ascripserunt. Post hæc omnia illud adjungitur : « Ligans ad vitem pullum suum, et ad capreolum vitis pullum asinæ suæ, lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum, gratiosi oculi ejus a vino, et albi dentes ejus ut lac [23]. » In his autem significari arbitror per pullum quidem, ipsum apostolorum D ac discipulorum Salvatoris nostri chorum, per vitem autem ad quam pullus est alligatus, divinam invisibilemque ejus vim, quam ipse dum ostenderet, docebat his verbis : « Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est [24]. » Ejusdem porro vitis capreolus Dei Verbi doctrina fuerit, ad quem pullum asinæ suæ alligavit, qui quidem pullus novum de gentibus populum, quasi geniturам quamdam apostolorum ejus, et prolem significaverit. Possumus item vel ad verbum dicere hæc suum finem contigisse, quo tempore, ut apud Matthæum legitur, Dominus dixit ad suos discipulos : « Ite in castellum quod contra vos est, et statim invenietis asi-

[23] Gen XLIX, 11, 12. [24] Joan. XV, 1.

nam alligatam et pullum cum ea, solvite et adducite mihi [55]. › Et sane si quis verba diligenter attenderit, quin prophetæ prædictionem admiretur, facere non poterit, qui divino Spiritu afflatus tanto ante cognoverit, eum de quo ipse vaticinabatur, non ut aliquem illustrem apud homines regem in curribus et equis esse vehendum, sed super asina et pullo sedentem, quasi unum de multis et vulgarem quemdam hominem atque inopem. Idipsum alius quoque propheta est admiratus, ubi ait:
380 ‹ Gaude vehementer, filia Sion, ecce rex tuus venit tibi mansuetus, sedens super jumento et pullo adolescente [56]. › Illud autem, ‹ Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum, › vide, quæso, tu quoque, ne quando, ut in arcanis, mysticam illius passionem significet, in qua stolam suam et indumentum abluerit, tanquam in lavacro: ubi sane eorum, qui in ipsum crediderint, sordes antiquas abluisse declaratur. Per vinum enim, quæ sanguinis illius nota est, eos qui in morte illius baptizentur, quique in sanguinem ejusdem credant, a veteribus malis expurgat, utpote qui abluat et abstergat antiquam eorum stolam et pallium. Itaque pretioso sanguine divinæ illius et de spiritu natæ uvæ, ejusque vitis vino, de C qua dictum est supra, redempti, veterem quidem

A ἡγοῦμαι περιέχειν. Τὴν γοῦν εὐφροσύνην τὴν ἀπὸ τοῦ μυστικοῦ οἴνου, οὗ παραδέδωκεν αὐτὸς τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, λέγων, ‹ Λάβετε, πίετε, τοῦτό μου ἐστι τὸ αἷμα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, › δοκεῖ μοι σημαίνειν τὸ, ‹ Χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου· › καὶ τὸ, ‹ Λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα, › τὸ λαμπρὸν καὶ καθαρὸν τῆς μυστηριώδους τροφῆς. Πάλιν γὰρ αὐτὸς τὰ σύμβολα τῆς ἐνθέου οἰκονομίας τοῖς αὐτοῦ παρεδίδου μαθηταῖς, τὴν εἰκόνα τοῦ ἰδίου σώματος ποιεῖσθαι παρακελευόμενος. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκέτι τὰς δι' αἱμάτων θυσίας, οὐδὲ τὰς παρὰ Μωσεῖ ἐν διαφόρων ζώων σφαγαῖς νενομοθετημένας προσίετο, ἄρτῳ δὲ χρῆσθαι συμβόλῳ τοῦ ἰδίου σώματος παρεδίδου, εἰκότως τὸ λαμπρὸν καὶ καθαρὸν ἠνίξατο τῆς B τροφῆς, εἰπών· ‹ Καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα. › Τούτου καὶ ἄλλος ἐμνημόνευσε προφήτης, φήσας· ‹ Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι. › Ἀλλὰ ταῦτα, πλείονος βασάνου δεόμενα, καὶ μακροτέρας ἑρμηνείας, ἐπὶ σχολῆς ἄν τις βασανίσειε, τοῦ παρόντος καιροῦ τοσαῦτα εἰπεῖν ἀπαιτήσαντος, εἰς τὸ παραστῆσαι μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας ἄνωθεν ὑπὸ τῶν πρόπαλαι προφητῶν ἐγνωσμένους, τῇ θείᾳ σαφῶς παραδεδόσθαι Γραφῇ.

hominem cum ejus actionibus exuerunt, novum autem et ad cognitionem secundum imaginem ejus, qui creavit, instauratum, induerunt. At illud › ‹ Gratiosi oculi ejus a vino, › et illud, ‹ Albi dentes ejus ut lac, › rursus tanquam in arcanis posita Novi Testamenti mysteria comprehendere arbitror, lætitiam videlicet mystici illius vini, quod suis ipse discipulis porrexit Salvator, cum dixit: ‹ Accipite, bibite, hic est meus sanguis, qui pro vobis funditur in remissionem peccatorum. Hoc facite in meam commemorationem [57]. › Siquidem illud, ‹ Gratiosi oculi ejus a vino, › et ‹ Albi dentes ejus ut lac, › splendorem, puritatemque mystici illius alimenti mihi significare videtur. Rursus enim ipse dispensationis divinæ notas suis discipulis tradidit, dum hortatur, ut sui ipsius corporis imaginem repræsentent. Cum enim non amplius cruenta sacrificia, neque ea quæ apud Mosem in lege, diversorum animalium mactationibus sancita erant, grata esset habiturus, sed ut pane sui corporis nota uterentur, instituturus, merito Propheta splendorem ac puritatem illius alimenti significavit, cum dixit: ‹ Et albi dentes ejus ut lac. › Hanc rem alius quoque propheta commemorat his verbis: ‹ Sacrificium et oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi [58]. › Cæterum, hæc cum majore indagatione et longiore quadam interpretatione indigeant, per otium quispiam diligentius exploraverit: quandoquidem hoc tempus plura dici non postulat, ut plane **381** appareat, una cum aliis, tempora quoque Salvatoris nostri adventus a prioribus prophetis antiquitus cognita, divinæ evidenter commendata esse Scripturæ.

A Daniele. — Quemadmodum post annorum spatium septies LXX quæ summa efficitur CDXC annorum, cum Christus hominibus se videndum præbuerit, prophetiæ quæ apud Judæos exstabant, et quod antea apud eosdem celebre, clarumque erat sacerdotium, dissolvetur, et ipsi quidem diluvii cujusdam instar assiduis obsidionibus captivi fient, sacrum autem ipsorum templum extremam vastationem patietur.

D *Ἀπὸ τοῦ Δανιήλ. — Ὡς μετὰ χρόνον ἐτῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, ἃ γίνεται ἔτη τετρακόσια ἐννενήκοντα, τοῦ Χριστοῦ ἀνθρώποις ἐπιφανέντος, αἱ παρὰ Ἰουδαίοις προφητεῖαι, καὶ ἡ πάλαι διαπρέπουσα ἐν αὐτοῖς ἱερωσύνη καταλυθήσεται, καὶ αὐτοὶ μὲν κατακλυσμοῦ δίκην ἐπαλλήλοις πολιορκίαις ἁλώσονται, τὸ δὲ ἅγιον αὐτῶν ἱερὸν τὴν ἐσχάτην ἐρημίαν ὑπομενεῖ.*

‹ Et cum adhuc loquerer et orarem et enuntiarem peccata mea, et peccata populi mei Israel, et profunderem commiserationem meam coram Domino Deo meo pro monte sancto Dei mei, et cum adhuc loquerer in oratione, ecce vir Gabriel, quem videram in visione ab initio, volans tetigit me circiter horam sacrificii vespertini, et docuit me, et locu-

‹ Καὶ ἔτι μου λαλοῦντος, καὶ προσευχομένου, καὶ ἐξαγορεύοντος τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ μου Ἰσραὴλ, καὶ ῥιπτοῦντος τὸν ἔλεόν μου ἔναντι Κυρίου τοῦ Θεοῦ μου, ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ ἁγίου τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἔτι μου λαλοῦντος ἐν τῇ προσευχῇ, καὶ ἰδοὺ ὁ ἀνὴρ Γαβριὴλ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀρχῇ, πετόμενος, καὶ ἥψατό μου ὡσεὶ ὥραν θυσίας

[55] Matth. XXI, 2. [56] Zachar. IX, 9. [57] Luc. XXI, 19, 20. [58] Psal. XXXIX, 7.

ἑσπερινῆς, καὶ συνέτισέ με, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, A καὶ εἶπε· Δανιὴλ, νῦν ἐξῆλθον συμβιβάσαι σε σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου ἐξῆλθεν ὁ λόγος, καὶ ἐγὼ ἦλθον ἀναγγεῖλαί σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν σὺ εἶ, καὶ ἐννοήθητι ἐν τῷ ῥήματι, καὶ σύνες ἐν τῇ ὀπτασίᾳ, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν εἶ σύ. Ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συνετμήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίας, καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι ὅρασιν καὶ προφητείαν, καὶ τοῦ χρῖσαι ἅγιον ἁγίων· καὶ γνώσῃ καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου. Ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἑξηκονταδύο, καὶ B ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεῖα καὶ τεῖχος, καὶ κενωθήσονται οἱ καιροί· καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἑξηκονταδύο, ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, καὶ ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου ἀφανισμοῖς, καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομὰς μία, καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδὴ, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ἔσται, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. » Τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους εἰς Βαβυλῶνα ἑβδομηκονταετοῦς αἰχμαλωσίας εἰς πέρας ἤδη συνελαυνούσης, τῷ Δανιὴλ εὐξαμένῳ, εἷς τῶν ἁγίων λειτουργῶν τοῦ Θεοῦ, Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος, ἐπιφανεὶς, τὴν ἀνανέωσιν τῆς C Ἱερουσαλὴμ αὐτίκα τε καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔσεσθαι θεσπίζει, τόν τε κατὰ τὴν ἀνανέωσιν αὐτῆς χρόνον εἰς ἐτῶν ἀριθμὸν περιορίζει· προλέγει τε ὡς κατὰ τὴν ὡρισμένην προθεσμίαν αὖθις καθαιρεθήσεται, καὶ ὡς, τὴν δευτέραν ὑπομείνασα ἅλωσιν καὶ πολιορκίαν, οὐκέτι τῆς ἐκ Θεοῦ τεύξεται ἐπισκοπῆς, μενεῖ δὲ ἔρημος, συγκαθαιρουμένης αὐτῇ τῆς κατὰ τὸν Μωσέως νόμον λατρείας, ἑτέρας δὲ ἀντ' ἐκείνης τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων Καινῆς Διαθήκης ἀντεισαχθησομένης. Καὶ ταῦτα ὁ Γαβριὴλ ὡς ἐν χρησμοῖς ἐπικεκρυμμένως ἐκφαίνειν ὁμολογεῖ τῷ προφήτῃ. Φησὶ γοῦν τῷ Δανιήλ· « Νῦν ἐξῆλθον συμβιβάσαι σε σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου ἐξῆλθεν ὁ λόγος, κἀγὼ ἦλθον ἀναγγεῖλαί σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν σὺ εἶ, καὶ ἐννοήθητι ἐν τῷ ῥήματι, καὶ σύνες ἐν τῇ D ὀπτασίᾳ· » σαφῶς διεγείρων αὐτὸν εἰς βαθυτέραν ἔννοιαν καὶ σύνεσιν τῆς τῶν λεγομένων θεωρίας. Ὀπτασίαν γοῦν αὐτά γέ φησι διὰ τὸ βαθυτέρας ἔχεσθαι διανοίας, καὶ οὐ τῆς τυχούσης συνέσεως δεῖσθαι· διόπερ καὶ αὐτοὶ τὸν δωρούμενον σύνεσιν ἀνθρώποις, ἐπικαλεσάμενοί τε ὑπ' αὐτοῦ φωτισθῆναι τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς, ἐπιθαρρήσωμεν τῇ κατὰ τοὺς τόπους θεωρίᾳ· « Ἑβδομήκοντα, » φησὶν, « ἑβδομάδες συνετμήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι

A tus est mecum, et dixit : Daniel, nunc egressus sum ut afferam tibi intelligentiam : ab initio precum tuarum egressus est sermo, et ego veni ut indicarem tibi, quod vir desideriorum tu es, et animadverte in verbo, et intellige in visione, quod vir desideriorum es tu. Septuaginta hebdomades compendium accepere super populum tuum, et super civitatem sanctam, ut consummetur peccatum, et signentur quasi annulo peccata, et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et adducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio, et prophetia, et ungatur sanctus sanctorum, et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur, et ædificetur Hierusalem usque ad Christum ducem. Hebdomades septem, B et hebdomades sexaginta **382** duæ, et revertetur, et ædificabitur platea et murus, et evacuabuntur tempora : et post hebdomadas sexaginta duas, peribit unctio, et judicium non est in ea, et civitatem et sanctum disperdet cum duce venturo, et excidentur in diluvio, et usque ad finem belli in compendium redacti internecionibus, et confirmabit pactum multis hebdomada una, et in medio hebdomadis auferetur sacrificium et libatio, et super templum abominatio desolationum, et usque ad consummationem temporis, consummatio dabitur in desolationem [89]. » Cum Judaicæ gentis septuagenaria apud Babylonios servitus jam ad finem tenderet, Danieli oranti unus ex sanctis Dei mi- C nistris visus Gabriel archangelus, renovationem urbis Hierusalem primo quoque tempore et sine mora futuram canit, et tempus usque ad eam renovationem numero annorum determinat : prædicitque ut post definitum illud temporis spatium, rursus evertetur, utque post secundam expugnationem atque obsidionem, non ultra Deo tutore gaudebit, sed sola ac deserta secum una Mosaicæ legis ritu sublato, permanebit, quippe cum in ejus ritus locum, in vitam hominum alterum sit introducendum Testamentum, quod Novum dicatur. Et hæc, ut in oraculis mos est, latenter se ipsi prophetæ indicare Gabriel profitetur. Ait igitur ad illum : « Nunc egressus sum ut afferam tibi intelligentiam : ab initio precum tuarum egressus est ser- D mo, et ego veni ut indicarem tibi, quod vir desideriorum tu es, et animadverte in verbo, et intellige in visione. » Quibus verbis plane illum excitat, ut profundius animadvertat, profundiusque intelligat ea quæ in verbis ab ipso proferendis contemplatione digna sunt. Siquidem illa visionem appellat, propterea quod profundiorem quemdam sensum attingunt, neque vulgari quadam prudentia indigent : quamobrem ipsi quoque eum invocantes, qui dat hominibus sapientiam, rogantesque ut mentis oculos nobis illuminet, confidenter aggrediamur, quæ ad horum locorum interpretationem pertinent : « Septuaginta, inquit,

[89] Dan. ix, 20-27.

hebdomades compendium accepere super populum tuum, et super civitatem sanctam, ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata: et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et adducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio et prophetia, et ungatur Sanctus sanctorum.» **383** Quod igitur septuaginta hebdomadarum spatium, si in annos resolvatur, nonaginta supra quadringentos summam conficiat, nemini, puto, dubium est. Tantum igitur temporis compendium accepit super populum tuum, ubi sane omnem Judaicæ gentis terminationem concludit: nec tamen illos in his amplius Dei populum vocat, sed alloquens ipsum Daniel, «Populum, «inquit,» tuum:» namque alias quoque tanquam eum qui impie egisset, et simulacris se addixisset, non amplius suum populum Deus, sed Mosis appellavit, cum dixit: «Vade, descende, peccavit enim populus tuus [60].» Nunc igitur eodem modo causam, cur illud temporis spatium contra illos præfinierit docet: hoc autem est, eos non amplius dignos esse, qui populus Dei appellentur. Deinde adjungit illud, «Et Super civitatem sanctam;» ubi illud *tuam* rursus a superiori subaudivimus: ut ita dictum esse videatur, «super populum tuum et super civitatem sanctam tuam,» non secus ac si dixisset: Quæ a te sancta existimatur. Nam et Hebraicus contextus, et reliqui interpretes uno ore, non solum ad populum illud «tuum,» sed etiam ad civitatem, illud «tuam» adjungunt. Aquila igitur, «Super populum,» inquit, «tuum, et super civitatem sanctificatam tuam:» Symmachus autem: «Adversus populum tuum, et civitatem sanctam tuam.» Quocirca in bonis quoque LXX Interpretum codicibus, illud «tuam,» stellula apposita adjectum est: nam cum orans Daniel in illis suæ supplicationis verbis, sæpius populum, Dei populum nominasset, civitatis autem locum, sanctum Dei locum, vertens in diversum qui respondebat, neque civitatem sanctam Dei, neque populum Dei esse fatetur, sed «tuum,» inquit, qui oras, et qui talia de populo et de loco civitatis dixisti. Verba ipsius Daniel hoc modo se habent: «Avertatur furor tuus et ira tua a civitate tua Jerusalem et monte sancto tuo [61].» Item: «Populus tuus factus est in opprobrium omnibus in circuitu nostro [62].» Et rursus: «Ostende faciem tuam super sanctuarium tuum, quod desertum est [63].» Et rursus: «Vide interitum civitatis tuæ super quam invocatum est nomen tuum [64].» Ac deinceps: «Quia nomen tuum invocatum est super civitatem tuam, et super populum tuum [65].» Talibus cum orasset, adjunxit: «Et cum adhuc loquerer et orarem, ecce Gabriel quem videram in visione mea, volans tetigit me, et dixit ea utique quæ superius descripta habes.» **384** Plane igitur in his propheta non simpliciter civitatem,

A ὅρασιν καὶ προφητείαν, καὶ τοῦ χρῖσαι ἅγιον ἁγίων.» Ὅτι τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ὁ χρόνος, ἐν ἔτεσιν ἀναλυόμενος, ἐννενήκοντα πρὸς τοῖς τετρακοσίοις ἀριθμὸν συνάγει, παντί που δῆλον. Τοσοῦτος τοι γαροῦν συνετμήθη χρόνος ἐπὶ τὸν λαόν σου, τὸ πᾶν συμπέρασμα τοῦ Ἰουδαίων περιορίζων ἔθνους· καὶ οὐκέτι γε αὐτοὺς ἐν τούτοις Θεοῦ λαὸν προσαγορεύει, ἀλλὰ τῷ Δανιὴλ φησι, «λαόν σου.» Ὥσπερ γὰρ ἀσεβήσαντά ποτε καὶ εἰδωλολατρήσαντα ἐπὶ τῆς ἐρήμου, οὐκέτι λαὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς, ἀλλὰ τοῦ Μωσέως προσεῖπε, φήσας· «Βάδιζε, κατάβηθι· ἠνόμησε γὰρ ὁ λαός σου·» τὸν αὐτὸν τρόπον κἀνταῦθα τοῦ περιωρίσθαι κατ' αὐτῶν τὸν δηλωθέντα χρόνον τὸ αἴτιον ἐκδιδάσκει· τοῦτο δ' ἦν τὸ μηκέτι τοῦ Θεοῦ λαὸν αὐτοὺς καταξιοῦσθαι χρηματίζειν. Ἐπιλέγει δὲ, «Καὶ B ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν·» τὸ σοῦ πάλιν ἐξακουόντων ἡμῶν κατὰ κοινοῦ, ὡς εἶναι τὸ λεγόμενον τοιοῦτον, «Ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου,» ὡς εἰ ἔφασκε· Τὴν σοὶ νενομισμένην ἁγίαν. Τὸ γοῦν Ἑβραϊκὸν, καὶ οἱ λοιποὶ συμφώνως ἑρμηνευταὶ, οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς πόλεως τὸ *σοῦ* προσκείμενον περιέχουσιν. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησίν· «Ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ πόλιν ἡγιασμένην σου·» ὁ δὲ Σύμμαχος· «Κατὰ τοῦ λαοῦ σου, καὶ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας σου.» Ὅθεν καὶ παρὰ τοῖς ἀκριβέσιν ἀντιγράφοις τῶν Ἑβδομήκοντα τὸ *σοῦ* μετὰ ἀστερίσκου παραθέσεως πρόσκειται. Ἐπεὶ γὰρ εὐξάμενος Δανιὴλ ἐν τοῖς τῆς ἱκεσίας αὐτοῦ ῥήμασι, πολλάκις τὸν μὲν λαὸν, Θεοῦ λαὸν ὠνόμασε, τὸν δὲ C τῆς πόλεως τόπον, ἅγιον Θεοῦ τόπον, ἀντιστρέψας ὁ χρηματίζων, οὔτε τὴν πόλιν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ, οὔτε τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁμολογεῖ, ἀλλὰ «σοῦ» φησι τοῦ προσευχομένου, καὶ τοιαῦτα περὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ τόπου καὶ τῆς πόλεως εἰρηκότος. Ἔχουσι δὲ τοῦ Δανιὴλ αἱ φωναὶ οὕτως· «Ἀποστραφήτω δὴ ὁ θυμός σου, καὶ ἡ ὀργή σου ἀπὸ τῆς πόλεώς σου Ἱερουσαλὴμ ὄρους ἁγίου σου·» καί· «Ὁ λαός σου ἐγένετο εἰς ὀνειδισμὸν ἐν πᾶσι τοῖς περικύκλῳ ἡμῶν·» καὶ πάλιν· «Ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸ ἁγίασμά σου τὸ ἔρημον·» καὶ αὖθις· «Ἴδε τὸν ἀφανισμὸν τῆς πόλεώς σου, ἐφ' ἧς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά σου ἐπ' αὐτῆς·» καὶ ἑξῆς· Ὅτι τὸ ὄνομά σου ἐπεκλήθη ἐπὶ τὴν πόλιν σου καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου.» Τοιαῦτα εὐξάμενος ἐπιλέγει· «Καὶ ἔτι μου λαλοῦντος D καὶ προσευχομένου, ἰδοὺ Γαβριὴλ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ὁράσει μου, πετόμενος, καὶ ἥψατό μου, καὶ εἶπε» τὰ ἀναγεγραμμένα. Σαφῶς οὖν διὰ τούτων ὁ μὲν προφήτης πόλιν οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ «τοῦ Θεοῦ πόλιν» ὠνόμασε, καὶ τὸ ἁγίασμα «τοῦ Θεοῦ ἁγίασμα,» καὶ τὸν λαὸν «τοῦ Θεοῦ λαὸν,» διαθέσει τῇ πρὸς τὸν λαόν. Οὐκέτι μὴν καὶ ὁ Γαβριὴλ ὁμοίως αὐτῷ καλεῖ τὰ δηλούμενα, ἔμπαλιν δὲ, «Ἐπὶ τὸν λαόν σου,» φησὶ, «καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου,» μονονουχὶ καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸν λαὸν, καὶ τὸ ἁγίασμα ἀνάξιον εἶναι τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ἀποφήνας. Τοσοῦτον δὴ οὖν χρόνον ὡρίσθαι κατὰ τοῦ λαοῦ πρῶτον, ἔπειτα καὶ κατὰ τῆς πόλεως διδάσκει, καὶ τοσοῦτός γε ὢν ἀποδείκνυται ἀπὸ τῆς

[60] Exod. XXXII, 7. [61] Dan. IX, 16. [62] ibid. [63] ibid. 17. [64] ibid. 18. [65] ibid. 19.

ἀνανεώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ, ὃ γέγονεν ἐπὶ Δαρείου A τοῦ Περσῶν βασιλέως, μέχρι τῆς Αὐγούστου Ῥωμαίων ἐπικρατήσεως, Ἡρώδου τε Ἰουδαίων βασιλέως, ἀλλοφύλου τὸ γένος, καθ' οὓς τὰ τῆς γενέσεως ἱστορεῖται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς ὁ λόγος προϊὼν ἐπιδείξει. Ἑξῆς δὲ ἐπιλέγει· « Τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίαν, καὶ ἀπαλεῖψαι ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι ὅρασιν, καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρῖσαι ἅγιον ἁγίων. » Ἀντὶ μὲν οὖν « τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίαν, » ὁ Ἀκύλας πεποίηκε, « Τοῦ συντελέσαι τὴν ἀθεσίαν, καὶ τοῦ τελειῶσαι ἁμαρτίαν. » Τὸ γὰρ, « Πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν, » εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρὸς τοὺς B ἐκ περιτομῆς, καὶ διὰ τούτων οἶμαι παρίστασθαι. Ἐπὶ γὰρ τῆς κατ' αὐτοῦ τολμηθείσης τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐπιβουλῆς συνετελέσθη αὐτῶν ἡ ἁμαρτία, καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, ἀθεσία τέλος εἴληφε. Πάλαι μὲν γὰρ πρότερον ἔφερεν αὐτοὺς ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία, μυρία ὅσα πλημμελοῦντας πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας, ὡσπεροῦν διὰ τῶν προφητικῶν ἀποδείκνυται λόγων· πλὴν ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τῶν πάλαι τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας οἰκούντων ἀλλοφύλων εἴρητο τῷ Ἀβραάμ· « Οὔπω γὰρ ἀναπεπλήρωνται αἱ ἁμαρτίαι τῶν Ἀμοῤῥαίων· » καὶ ἕως μηδέπω ἦσαν ἐκπεπληρωμέναι, οὐκ ἠλαύνοντό πω οἱ Ἀμοῤῥαῖοι τῆς πατρῴας γῆς. Ἐπεὶ δὲ ἐπληρώθησαν αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν, τηνικαῦτα πάντες ἐξωλοθρεύθησαν ἐπὶ τῶν Ἰησοῦ τοῦ Μωσέως διαδόχου C χρόνων· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ προτέρου νοήσεις λαοῦ. Ἕως μὲν γὰρ οὐκ ἐπληροῦντο αὐτῶν αἱ ἁμαρτίαι, ἡ τοῦ Θεοῦ ἀνοχὴ καὶ μακροθυμία ἔφερεν αὐτοὺς, εἰς ἐπιστροφὴν ἑκάστοτε προσκαλουμένη διὰ τῶν προφητῶν. Ἐπεὶ δὲ κατὰ τὴν σωτήριαν φωνὴν ἐπλήρωσαν τὸ μέτρον τῶν πατέρων αὐτῶν, οὕτω δ' ἂν πάντα συναχθέντα κατὰ τὸ αὐτὸ τὸν ἔσχατον αὐτοῖς κατειργάσατο ὄλεθρον, ὡσπεροῦν πάλιν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν διδάσκει λέγων· « Πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως αἵματος Ζαχαρίου, ἥξειν ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην. » Τὸ γοῦν ἔσχατον ἁπάντων τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ τολμήσαντες, ἐτέλεσαν τὴν ἀθεσίαν, καὶ ἐτελείωσαν τὴν ἑαυτῶν ἁμαρτίαν, κατὰ τὴν Ἀκύλου ἑρμηνείαν· κατὰ δὲ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἐδέθη αὐτῶν D καὶ ἐσφραγίσθη ἡ ἁμαρτία. Ἀλλὰ ἐπεὶ μὴ μόνον εἰς πτῶσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνάστασιν πολλῶν ἐλήλυθεν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καθά φησι περὶ αὐτοῦ, « Ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, » εἰκότως τοῖς εἰρημένοις ἑξῆς ἐπιλέγει ὁ Δανιὴλ τό· « Καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι ἁμαρτίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας. » Διὰ γὰρ τὸ ἀδύνατον εἶναι αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας, δεῖσθαι δὲ πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἱλασμοῦ ζῶντος καὶ ἀληθινοῦ (οὗ τύπον ἔφερε τὸ παρὰ Μωσεῖ κατασκευασθὲν ἱλαστήριον), οὗτος δὲ ἦν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ εἴρηται· « Ἰδὲ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ

sed « Dei civitatem, » nominavit, et sanctuarium, « Dei sanctuarium, » et populum, « Dei populum, » ita videlicet animo erga illum populum affectus: at vero Gabriel non item ut ipse, ea quæ jam dicta sunt vocat, sed ex contrario, « Super populum tuum, inquit, et super civitatem sanctam tuam, » ubi propemodum et civitatem, et populum, et sanctuarium illa Dei appellatione indigna esse demonstrat. Tantum igitur temporis spatium primum contra populum, deinde contra civitatem præfinitum esse docet: et quod tantum sit, ostendit ex renovatione Jerusalem. Id porro continetur a Dario Persarum rege usque ad Augusti dominatum in Romanos, et Herodem Judæorum regem, qui alieno genere natus est, quorum temporibus ea quæ ad ortum Salvatoris nostri pertinent, enarrantur, quemadmodum longius progressa oratio demonstrabit. Ordine deinceps sequitur: « Ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata, et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et inducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio et prophetia, et ungatur Sanctus sanctorum. » Pro eo autem quod est, « Ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata, » Aquila vertit, « Ad consummandam prævaricationem, et finem imponendum peccato. » Illud enim, « Implete mensuram patrum vestrorum [66], » quod a Salvatore nostro ad Judæos dictum est, etiam in his arbitror contineri ac significari: nam dum insidias illi Judaica gens molitur et conficit, peccatum suum consummavit: et ejusdem, ut Aquila vertit, adversus Deum prævaricatio finem accepit. Jampridem enim illos quamvis innumerabilia peccata perpetrantes ante Salvatoris nostri adventum, Dei tamen clementia ferebat, quemadmodum videlicet prophetica ipsa verba demonstrant: verumtamen sicut de illis qui genere ab Hebræis differentes, terram promissionis incolebant ad Abraham dictum est: « Nondum enim completa sunt peccata Amorrhæorum: » et quamdiu completa non fuere, de terra ipsorum patria expulsi non sunt. Ubi autem completa sunt, tum vero omnes in interitum inciderunt, quæ sane clades illos excepit temporibus illius Jesu qui Mosi successit: ita etiam de priore tibi intelligendum est populo: quamdiu enim illorum peccata completa non sunt, Dei illos patientia et benignitas tulit, et per prophetas undique ad conversionem invitavit. **385** Postquam autem, ut Salvator ad ipsos dixit, impleverunt mensuram patrum suorum, tum vero in eumdem locum coacta omnia, extremum illis maturaverunt interitum, sane quemadmodum item Dominus noster nos docet, ubi ait: « Omnem sanguinem effusum a constitutione mundi, a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ, venturum super generationem istam [67]. » Cum igitur ad extremum manus injicere Filio Dei ausi sunt,

[66] Matth. xxiii, 32. [67] ibid. 35.

« consummaverunt prævaricationem, et finem peccato suo imposuerunt, » sicut Aquila interpretatus est, at, sicut LXX, « eorum peccatum alligatum signatumque est. » Sed quoniam non solum in ruinam, verum etiam in reparationem multorum venit in Israel, sicut de ipso dixit Simeon, « Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel [68], » merito Daniel ad ea quæ dicta sunt, adjungit : « Et ut deleantur peccata, et expientur injustitiæ. » Cum enim sanguis taurorum et hircorum auferre peccata non posset, et omne hominum genus expiatione viva veraque indigeret (cujus figuram gerebat id quod apud Mosem constructum vocatur propitiatorium), nulla autem propitiatio viva veraque esset, nisi Salvator et Dominus noster, ille Agnus Dei, de quo dictum est : « Ecce Agnus Dei qui tollit peccata mundi [69]. » Nam rursus, « Idem propitiatio est pro peccatis nostris, » nec pro nostris tantum ipse est pretium ac redemptio, sed etiam pro totius mundi, ut ait Apostolus [69*] : « Qui factus est, inquit, sapientia nobis a Deo, justitiaque et sanctificatio et redemptio [70]. » Merito ejus adventum, simul complementum perfectionemque peccati esse docet eorum, qui contra ipsum impii fuerunt, simul abstersionem et purgationem peccatorum et injustitiarum expiationem eorum qui in ipsum crediderunt : nam cum Aquila. « Ad consummandam prævaricationem, et finem peccato imponendum, » dixerit, tum illud adjecit, « Et ad expiandum iniquitatem, » sic plane illum omnis iniquitatis, quæ olim per ignorantiam admissa sit, expiationem esse, pro concesso sumens. Post ipsa hæc, illud sequitur : « Ut inducatur justitia sempiterna. » Est sane ipse Dei Verbum justitia sempiterna, « qui factus est nobis sapientia a Deo, justitiaque et sanctificatio et redemptio, » ut ait Apostolus, verumtamen adventu suo omnibus hominibus conciliavit justitiam, reipsa ostendens, quod « non **386** solum Judæorum est Deus, sed etiam gentium. « Quandoquidem unus est Deus qui justificabit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem [71]. » Ex quo eos qui cum Cornelio aderant, quique jam Spiritum sanctum accipere meruerant, admirans Petrus, « Vere, inquit, novi quod non est acceptor personarum Deus, sed in omni gente, qui timet illum et exercet justitiam, acceptus est illi [72]. » Quin Paulus quoque Evangelium justitiæ affirmat esse, ubi ait : « Virtus enim Dei est ad salutem omni credenti, Judæo primum et Græco : justitia enim Dei in eo revelatur [73]. » In Psalmis quoque de Christo dictum est : « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis [74]. » Et sane illius opus re vera Dei justitiam demonstravit, utpote quod omne genus hominum pari vocatione dignum reddiderit. At quæ per Mosem edita sunt, nequaquam talia, sed uni soli Ju-

A αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· » καὶ πάλιν· « Αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, » οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου, αὐτὸς ὢν καὶ ἀπολύτρωσις, κατὰ τὸν Παῦλον, φάσκοντα· « Ὃς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις· » εἰκότως τὴν παρουσίαν αὐτοῦ ὁμοῦ μὲν συμπλήρωσιν καὶ τελείωσιν ἁμαρτίας εἶναι διδάσκει τῶν εἰς αὐτὸν ἠσεβηκότων, ὁμοῦ δὲ ἀπάλειψιν καὶ καθαρισμὸν ἁμαρτιῶν, καὶ ἀδικιῶν ἱλασμὸν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων. Καὶ ὁ Ἀκύλας δὲ, « Τοῦ τελέσαι τὴν ἀθεσίαν, καὶ τοῦ τελειῶσαι τὴν ἁμαρτίαν, » εἰπὼν, ἐπήγαγε τὸ, « Τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀνομίαν, » σαφῶς ἱλασμὸν αὐτὸν εἶναι πάσης ἀνομίας τῆς πάλαι κατὰ ἄγνοιαν γενομένης ὑποτιθέμενος. Ἑξῆς τούτοις εἴρηται, « Τοῦ B ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον. » Ἔστι μὲν οὖν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος αἰώνιος δικαιοσύνη, « ὃς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Πλὴν ἀλλὰ σὺν τῇ ἑαυτοῦ παρουσίᾳ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις προὐξένησε δικαιοσύνην, ἔργοις ἐπιδείξας, ὅτι « μὴ μόνον Ἰουδαίων ἐστὶν ὁ Θεὸς, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν. « Ἐπείπερ εἷς ὁ Θεὸς, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως. » Ὅθεν τοὺς ἀμφὶ τὸν Κορνήλιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἠξιωμένους ἀποθαυμάσας ὁ Πέτρος, « Ἐπ' ἀληθείας, » φησὶν, « οἶδα, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστι. » Καὶ ὁ Παῦλος δὲ τὸ Εὐαγγέλιον δικαιοσύνης εἶναί φησι, λέγων· « Δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστιν εἰς σω- C τηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι· δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται. » Καὶ ἐν Ψαλμοῖς δὲ εἴρηται περὶ τοῦ Χριστοῦ· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. » Καὶ τὸ ἔργον δὲ αὐτοῦ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ δικαιοσύνην ἐνεδείξατο, τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐξ ἴσου τῆς παρὰ τῷ Θεῷ καταξιώσαντος κλήσεως. Ἀλλὰ οὐ τοιαῦτα ἦν τὰ διὰ Μωσέως, ἑνὶ δὲ μόνῳ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει δεδωρημένα· διὸ καὶ πρὸς καιρὸν φανέντα παρελήλυθεν. Ἡ δὲ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατηγγελμένη δικαιοσύνη, διαμένουσα εἰς τὸ διηνεκὲς, εἰκότως αἰώνιος προσηγόρευται δικαιοσύνη, κατὰ τὸν Γαβριὴλ φήσαντα· « Καὶ τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον· » ἀντὶ δὲ, « Καὶ τοῦ σφραγῖσαι ὅρασιν καὶ προφήτην, » κυριώτερόν μοι δοκεῖ πεποιηκέναι ὁ D Ἀκύλας, εἰπών· « Καὶ τοῦ τελέσαι ὁραματισμὸν καὶ προφήτην. » Οὐ γὰρ ἀποκλεῖσαι, καὶ ὥσπερ σφραγίσαι τὰς προφητικὰς ὁράσεις ἐπιδεδήμηκεν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὅς γε καὶ πάλαι οὔσας ἀσαφεῖς καὶ κατεσφραγισμένας, ὥσπερ ἐπικειμένας περιελὼν σφραγῖδας, ἀνέῳξέ τε καὶ ἀνήπλωσε, τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς τὸν νοῦν τῶν θείων παραδιδοὺς γραμμάτων. Ὅθεν, « Ἰδοὺ, » φησὶν, « ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ἐκ φυλῆς Ἰούδα· » καὶ αὐτὸς ἤνοιξε τὰς σφραγῖδας τὰς ἐπικειμένας τῷ βιβλίῳ, κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου. Ποίας δὲ σφραγῖδας ἢ τῶν προφητῶν τὰς ἀσαφείας;

[68] Luc. II, 34. [69] Joan. I, 29. [69*] I Joan. II, 2. [70] I Cor. I, 30. [71] Rom. III, 29, 30. [72] Act. X, 34, 35. [73] Rom. I, 16, 17. [74] Psal. LXXI, 7.

ὡς εὖ μάλα ἐπιστάμενος ἀκριβῶς καὶ ὁ Ἡσαΐας ἔλεγε· « Καὶ ἔσονται οἱ λόγοι οὗτοι ὡς οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τοῦ ἐσφραγισμένου. » Οὐκ ἄρα τοῦ ἀποκλεῖσαι ὅρασιν καὶ προφήτην ἐλήλυθεν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ ἀναπετάσαι, καὶ εἰς φῶς ἀγαγεῖν. Ὅθεν δοκεῖ μοι κυριώτερον ὁ Ἀκύλας φάναι· « Τοῦ τελέσαι ὁραματισμὸν καὶ προφήτην· » ὃ καὶ συνᾴδει τῷ, « Οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι, » πρὸς αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένῳ. Τέλος γὰρ νόμου Χριστὸς, καὶ πᾶσαί γε αἱ περὶ αὐτοῦ προφητεῖαι ἀπλήρωτοι καὶ ἀτελεῖς ἔμενον, εἰσότ' αὐτὸς ἐπιστὰς ἐπιτέθεικεν ἅπασι τέλος τοῖς περὶ αὐτοῦ προαναπεφωνημένοις. Δύναται δὲ καὶ κατὰ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἑρμηνείαν, τοιαύτην ἔχειν διάνοιαν τὸ, « τοῦ σφραγίσαι ὅρασιν καὶ προφήτην· » ἐπεὶ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται μέχρις Ἰωάννου διήρκεσαν, ἐξ ἐκείνου τε διαλελοίπασιν οἱ πάλαι παρὰ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει πνευματοφορούμενοι, καὶ τὰς περὶ Χριστοῦ προῤῥήσεις ἀνακηρύττοντες, καὶ τὰς ἐν τοῖς ἱεροῖς λόγοις ὁράσεις ὑγιῶς ἐποπτεύοντες, οἳ καὶ ἅτε ἀποκλεισθείσης αὐτῆς τῆς θείας χάριτος, καὶ σφραγῖσιν ὥσπερ καταδεθείσης, ἐξέλιπον· διὸ συμβαίνει ἐξ ἐκείνου μηκέτι προφήτην ἐνεργεῖν, μηδὲ ὁρῶντα χρηματίζειν ἐν αὐτοῖς, ἀπὸ τῶν δηλουμένων χρόνων καὶ εἰς ἡμᾶς τούτων ἁπάντων διαλελοιπότων. Τούτοις ἐπιφέρει· « Καὶ χρῖσαι ἅγιον ἁγίων. » Καὶ τοῦτο δὲ αὐτόθεν πρόδηλον, ὡς μέχρι τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων ἅγιοι ἁγίων οἱ παρ' Ἑβραίοις ἀρχιερεῖς ἐχρίοντο, κατὰ τὴν κατὰ τὸν τοῦ Μωσέως νόμον ἐπιτελουμένην ἁγιστείαν· ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ οὗτοι διαλελοίπασι καταλλήλως τῇ προφητείᾳ. Ἡ μὲν οὖν τοῦ Ἰακὼβ πρὸς τὸν Ἰούδαν ἀναφώνησις ἡγουμένων καὶ ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἔκλειψιν ἐδήλου, κατὰ τὰ προτεταγμένα· ἐπειδὴ δὲ τὰ τῆς προστασίας τοῦ λαοῦ προφητῶν καὶ ἱερέων πάλαι πρότερον ἤρτητο, ἀκολούθως προθεσπίσας ὁ λόγος διὰ τῆς προπαρατεθείσης προφητείας τὴν τῶν ἀρχόντων καὶ ἡγουμένων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους καθαίρεσιν ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, διὰ τῆς μετὰ χεῖρας προφητείας τὴν τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἱερέων τῶν παρ' αὐτοῖς πάλαι διαπρεπόντων ἔκλειψιν ἀναφωνεῖ, ὡς καὶ τούτων ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείᾳ διαλειψόντων· ὃ καὶ αὐτὸ τοῖς ἔργοις ἡ παρουσία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιστώσατο. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀκύλας, « τοῦ ἀλεῖψαι ἡγιασμένον ἡγιασμένων, » ἐξέδωκεν, οἰήσεταί μέν τις τὸν πάλαι παρὰ Ἰουδαίοις ἀρχιερέα δηλοῦσθαι, τῶν μὲν τούτῳ ὑποβεβηκότων πολλῶν ἱερέων ἁγίων προσαγορευομένων, ἁγίου δὲ ἁγίων μόνου τοῦ ὑπὲρ πάντας ἀρχιερέως. Ἐπειδὴ τοῦτο καὶ προχείρως νοούμενόν ἐστιν ἀληθές. Μέχρι γὰρ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων οἱ ἀνέκαθεν κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς ὁμοῦ καὶ τοῦ παντὸς ἡγοῦντο λαοῦ, καὶ τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας, ἀκολούθως τῇ παρὰ Μωσεῖ νενομοθετημένῃ λατρείᾳ διαρκῶς ἐπετέλουν. Ἀπὸ δὲ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων πρῶτον μὲν συνεχύθη καὶ ἡ κατὰ τούτους τάξις, μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ παντελῶς ἀπέσβη. Ἀλλ' ἔγωγε τῆς θείας Γραφῆς οὐδαμοῦ εὑρὼν τὸν παρὰ

A daicæ genti donata : quocirca ad tempus duntaxat prodita præterierunt. At enim quæ per Salvatorem nostrum justitia denuntiata est, in perpetuum permanens, merito æterna justitia nuncupata est, quemadmodum dixit Gabriel : « Et ut adducatur justitia sempiterna : » pro eo autem quod est, « Et quasi signo impresso claudatur visio et propheta, » magis aliquanto proprie mihi videtur Aquila reddidisse : « Et ad consummandum visionis munus et prophetam. » Non enim ut clauderet et quasi annulo signaret propheticas visiones, Salvator ac Dominus noster advenit, qui etiam illas, quæ antea obscuræ et quasi signo impresso clausæ erant, et aperuit et latius explicavit, quo tempore suis discipulis sensum divinarum Scripturarum exposuit. B Ex quo, « Ecce, inquit, vicit leo de tribu Juda [75] : » et ipse aperuit sigilla libro apposita, ut apud Joannem legimus in Apocalypsi. Cæterum quæ tandem sigilla, nisi prophetarum obscuritates? quas cum plane bene notas haberet etiam Isaias, dixit : « Et erunt verba hæc tanquam verba libri signati [76] : » non ergo ut clauderet visionem et prophetam venit Christus Dei, sed ut aperiret potius et in lucem proferret. Quare magis mihi proprie videtur Aquila dixisse : « Ad consummandum visionis munus et prophetam, » quod sane cum illo concordat : « Non veni solvere legem aut prophetas, sed complere [77], » quod a nostro Salvatore dictum agnoscimus. **387** Finis enim legis Christus, et omnes de illo prophetiæ inanes atque C imperfectæ manserunt, donec ille seipsum ostendens, omnibus quæ de ipso a prophetis prædicta fuerant, finem imposuit. Potest etiam ex interpretatione Septuaginta talem habere sensum, illud quod dictum est : « Ut quasi signo impresso claudatur visio et propheta : » cum lex et prophetæ usque ad Joannem permanserint, et ex illo defecerint, qui prius Spiritu divino afflati divinabant, et vaticinia de Christo omnibus palam prodebant, quique in sacris responsis visiones puras et sinceras contemplabantur, tanquam si ipsis divina gratia et clausa, et quasi signis impressis colligata esset, merito evenit ut ab illo, de quo dictum est, tempore, non amplius apud illos munere suo fungeretur D propheta, neque qui ab illis videns nominabatur, sed omnia hæc usque ad nostram ætatem sublata evanuerint. Deinceps sequitur : « Et ungatur Sanctus sanctorum. » Hoc item nobis eodem argumento constabit : nam usque ad tempora Salvatoris nostri, qui Sancti sanctorum pontifices erant apud Hebræos, ii ceremoniis quas ex Mosaica lege acceptas servabant, ungebantur : sed hi quoque posthæc sicut prophetia prædixerat, defecere. Itaque quod ab Jacob ad Judam oraculum enuntiatum est, secundum ea quæ prius a nobis exposita sunt, Judaicæ gentis ducum principumque defectum divinabat. Sed quoniam prophetarum et sacerdotum,

[75] Apoc. v, 5. [76] Isa xxix, 11. [77] Matth. v, 17.

qui populo præerant, jampridem honor dilatus fuerat, ordine deinceps sermo, ubi interitum Judaicæ gentis ducum et principum sub ipsum Christi adventum, per eam quæ prius citabatur prophetiam, prædixit, per eam quæ nunc in manibus est, et prophetarum et sacerdotum, qui olim apud illos florebant, defectum plane significat, tanquam hi quoque ubi Christus advenisset defecturi essent, quod quidem vaticinium, Salvatoris nostri adventus re ipsa comprobavit. Quia vero Aquila, « Ad ungendum Sanctificatum sanctificatorum, » interpretatus est, ex eo aliquis suspicabitur veterem Judæorum pontificem designari : quippe cum multi quidem illo ipso inferiores sacerdotes sancti appellarentur, solus autem pontifex, qui omnes dignitate anteibat, Sanctus sanctorum. Siquidem hoc vel eo sensu acceptum quod unicuique in promptu sit, verum est. Nam usque ad tempora Salvatoris nostri, qui a prima origine per successionem erant pontifices, iidem etiam toti populo præerant, **388** et quæ ad cultum Dei pertinent, ritum illum sectantes, qui in lege Mosis sancitus fuerat, abunde satis administrabant. Ex quo autem Salvator noster advenit, primum quidem eorum quoque ordo confusus est : non multo autem post, etiam penitus exstinctus. Cæterum, cum ego quidem nusquam in sacris litteris invenerim, Judæorum pontificem Sanctum sanctorum nominari, arbitror in unicum duntaxat Dei Filium Verbum et proprie designari, et vere dignum tali appellatione constitui. Iis enim qui ex hominibus profecti sint, et ad eum virtutis gradum pervenerint, quem natura mortalis contingere potest, satis superque fuerit, si quando in partem et communicationem quamdam assumpti ejus qui dixit, « Sancti eritis, quoniam sanctus ego Dominus [78], » sancti appellentur. Sanctus autem sanctorum, quis tandem sit apud homines nominandus, præter unum sancti dilectum Puerum, qui ut Rex regum, et dominorum Dominus, ita etiam sanctorum Sanctus est appellatus? uni igitur ei, utpote qui præstantiori quodam modo sit unctus, quam omnes qui unquam terreno illo atque elaborato Mosis oleo uncti fuerint, dictum est illud : « Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem : propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis [79]. » Quo quidem oleo unctus ex propria persona apud Isaiam ipse ait : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me [80]. » Quoniam igitur excellenti et spirituali ac potius ipsius divinitatis unguento solus præter omnes, qui unquam fuerint, Salvator noster unctus esse perhibetur, merito Sanctus sanctorum, tanquam si diceretur, Pontifex pontificum, est nominatus, aut etiam Sanctificatus sanctificatorum, ut est in Gabrielis oraculo. Hæc porro omnia completis hebdomadibus septuaginta, finem suum contigere, non alias sane quam quo tempore Salvator noster

A Ἰουδαίοις ἀρχιερέα ἅγιον ἁγίων ὠνομασμένον, ἡγοῦμαι ἐν τούτοις μόνον αὐτὸν τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον δηλοῦσθαι, κυρίως τε καὶ ἀληθῶς ταύτης ἄξιον τῆς ἐπωνυμίας. Τοῖς μὲν γὰρ ἐξ ἀνθρώπων προκεκοφόσι, καὶ εἰς τὸ ἐφικτὸν ἀρετῆς χωρήσασιν, ἀγαπητὸν ἁγίοις ποτὲ χρηματίσαι, μετὰ μετοχὴν καὶ μετουσίαν τοῦ φήσαντος· « Ἅγιοι ἔσεσθε, ὅτι ἅγιος ἐγὼ Κύριος. » Ἁγίων δὲ ἅγιος τίς ἂν κυρίως ἐν ἀνθρώποις ὀνομασθείη, ἢ μόνος ὁ ἠγαπημένος τοῦ ἁγίου Παῖς, ὥσπερ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ κυρίων Κύριος, οὕτω καὶ ἁγίων ἅγιος ἀναγορευόμενος; μόνῳ γοῦν αὐτῷ, ἅτε διαφερόντως παρὰ τοὺς πύποτε Μωσέως ἐλαίῳ γεώδει καὶ σκευαστῷ κεχρισμένους, εἴρητο· « Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου· » B ᾧ χρισθεὶς, ἐξ ἰδίου προσώπου καὶ αὐτός φησιν ἐν Ἡσαΐᾳ· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με. » Ἐπεὶ οὖν διαφέροντι καὶ πνευματικῷ, μᾶλλον δὲ θεότητος χρίσματι μόνος παρὰ τοὺς πώποτε ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ κεχρίσθαι μεμαρτύρηται, εἰκότως « ἅγιος ἁγίων, » ὡς ἄν τις εἴποι, « ἀρχιερεὺς ἀρχιερέων » ὠνόμασται, καὶ « ἡγιασμένος ἡγιασμένων, » κατὰ τὸν τοῦ Γαβριὴλ χρησμόν. Ταῦτα δὲ πάντα, συμπεραιουμένων τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, τέλος ἐλάμβανεν οὐκ ἄλλοτε ἢ ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔσεσθαι ὁ προδηλωθεὶς ἄγγελος κεφαλαιωδῶς ἐθέσπιζε τῷ προφήτῃ, αὖθις ἐπαναλαμβάνει τὸν περὶ τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων C λόγον, διδάσκων κατὰ μέρος ἕκαστα ἀκριβῶς, ὅθεν ἀπάρχεσθαι δεῖ τῆς τῶν χρόνων ἀπαριθμήσεως, καὶ τίνα κατὰ τοὺς δηλουμένους καιροὺς ἀπαντήσεται. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ γνώσῃ, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλὴμ· ἑβδομάδες ἑπτὰ καὶ ἑβδομάδες ἑξηκονταδύο, καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεῖα καὶ τεῖχος. » Ἐν οἷς δοκεῖ μοι καλῶς ἔχειν καὶ τὴν τοῦ πρὸ ἡμῶν εἰς τοὺς τόπους θεωρίαν μὴ ἀποκρύψασθαι, παραθεῖναι δὲ καὶ ταύτην ὡς οἰκείαν τοῖς ἐντευξομένοις. Κοινὰ γοῦν, καλῶς εἴρηται, τὰ τῶν φίλων· καὶ ἐπειδὴ προσήκει συγχρῆσθαι μὲν εὐγνωμονοῦντας τοῖς καλῶς ὑφ' ἑτέρων εἰρημένοις, μὴ μὴν ἀποστερεῖν τοὺς πατέρας τῶν ἐγγόνων, μηδὲ τοὺς πρώτους φυτεύσαντας τῶν οἰκείων σπερ-D μάτων, τὰς αὐτοῦ παραθήσομαι λέξεις. Φέρονται δὲ αὗται Ἀφρικανοῦ ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν *Χρονογραφιῶν*, τοῦτον ἔχουσαι τὸν τρόπον· « Ἡ μὲν οὖν περικοπὴ οὕτω πως ἔχουσα πολλά τε καὶ παράδοξα σημαίνει· νῦν δὲ ὧν χρεία περὶ τοὺς χρόνους καὶ τὰ τούτοις συντείνοντα τὸν λόγον ποιησόμεθα. Ὅτι μὲν οὖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λέγεται ταῦτα, μετὰ ἑβδομάδας ἑβδομήκοντα μέλλοντος ἐπιφαίνεσθαι, δῆλον. Ἐπὶ γὰρ τοῦ Σωτῆρος, ἢ ἀπὸ τούτου, τά τε παραπτώματα παλαιοῦται, καὶ αἱ ἁμαρτίαι συντελοῦνται. Διὰ δὲ τὴν ἄφεσιν αἵ τε ἀνομίαι ἐξιλασμῷ μετὰ τῶν ἀδικιῶν ἐξαλεί-

[78] Levit. xx, 26. [79] Psal. xliv, 8. [80] Isa. lxi, 1.

φονται, δικαιοσύνη τε αἰώνιος καταγγέλλεται παρὰ τὴν ἐκ νόμου, ὁράσεις τε καὶ προφητεῖαι μέχρις Ἰωάννου, χρίεται δὲ ἅγιος ἁγίων. Πρὸ γὰρ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας οὐκ ὄντα ταῦτα προσεδοκᾶτο μόνον. Ἄρξασθαι δὲ τῶν ἀριθμῶν, τουτέστι τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, ἅ ἐστιν ἔτη τετρακόσια ἐννενήκοντα, ὁ ἄγγελος ὑποτίθεται ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ. Συνέβη δὲ ταῦτα ἐπὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλεύοντος εἰκοστῷ ἔτει. Νεεμίας γὰρ ὁ τούτου οἰνοχόος, δεηθεὶς, ἀποκρίσεως ἔτυχεν οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλὴμ, καὶ λόγος ἐξῆλθε κελεύων ταῦτα. Μέχρι μὲν γὰρ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πόλις ἠρήμωτο. Κύρου γὰρ, μετὰ τὴν ἑβδομηκονταετίαν τῆς αἰχμαλωσίας, τῶν βουλομένων ἕκαστον ἐκουσιαστὶ καταπέμψαντος, οἱ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ μεγάλου ἱερέως καὶ Ζοροβάβελ κατελθόντες, καὶ οἱ ἐπὶ τούτοις ἅμα Ἔσδρᾳ, τὸν νεὼν οἰκοδομεῖν ἐκωλύοντο τὰ πρῶτα, καὶ τεῖχος τῇ πόλει περιβάλλειν, ὡς οὐ κεκελευσμένου τούτου. Ἔμεινεν οὖν ἕως Νεεμίου καὶ βασιλείας Ἀρταξέρξου, καὶ τῆς Περσῶν ἡγεμονίας ἔτους πεντεκαιδεκάτου καὶ ἑκατοστοῦ· ἀπὸ δὲ τῆς ἁλώσεως Ἱερουσαλὴμ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα πέντε ἔτη γίνεται. Καὶ τότε βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐκέλευσεν οἰκοδομηθῆναι τὴν πόλιν. Νεεμίας δὲ καταπεμφθεὶς, τοῦ ἔργου προέστη· ἡ δὲ ᾠκοδομήθη πλατεῖα καὶ περίτειχος, ὡς προεφητεύθη. Κἀκεῖθεν ἀριθμοῦσιν ἡμῖν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες εἰς τὸν Χριστὸν συντελοῦνται· εἰ γὰρ ἄλλοθέν ποθεν ἀριθμεῖν ἀρξαίμεθα, καὶ οὐκ ἐντεῦθεν, οὔτε ὁ χρόνος συνδραμεῖται, καὶ πλεῖστα ἄτοπα ἀπαντήσει. Ἐάν τε γὰρ ἀπὸ Κύρου καὶ τῆς πρώτης καταπομπῆς τὴν ἀρχὴν ποιησώμεθα τῆς ἀριθμήσεως τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, εἰς ἔτη ἑκατὸν καὶ προσέτι περισσεύει, πλείων δὲ χρόνος, εἰ ἀφ' ἧς ἡμέρας τῷ Δανιὴλ ὁ ἄγγελος προεφήτευσε, πολλῷ δὲ πλείων, εἰ ἀπ' ἀρχῆς τῆς αἰχμαλωσίας. Εὑρίσκομεν γὰρ τὴν Περσῶν βασιλείαν ἔτεσι διακοσίοις τριάκοντα περιγραφομένην, τήν τε Μακεδόνων εἰς ἔτη τριακόσια ἑβδομήκοντα παρατείνουσαν, κἀκεῖθεν ἐπὶ τὸ Τιβερίου Καίσαρος ἑκκαιδέκατον ἔτος εἰς ἔτη ἑξήκοντα. Ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου αἱ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες εἰς τὸν ἐπὶ Χριστὸν συντελοῦνται χρόνον, κατὰ τοὺς Ἰουδαίων ἀριθμούς. Ἀπὸ γὰρ Νεεμίου, ὃς ὑπὸ Ἀρταξέρξου τὴν Ἱερουσαλὴμ ἀνοικοδομήσων ἐπέμφθη ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ καὶ ἑκατοστῷ τῆς Περσῶν βασιλείας, αὐτοῦ δὲ Ἀρταξέρξου βασιλείας εἰκοστῷ ἔτει, καὶ Ὀλυμπιάδος ὀγδοηκοστῆς τρίτης ἔτει τετάρτῳ, ἐπὶ τοῦτον τὸν χρόνον, ὅς ἦν Ὀλυμπιάδος διακοσιοστῆς δευτέρας ἔτος δεύτερον, Τιβερίου δὲ Καίσαρος ἡγεμονίας ἔτος ἑκκαιδέκατον, ἔτη συνάγεται τετρακόσια ἑβδομήκοντα πέντε, ἅπερ Ἑβραϊκὰ τετρακόσια ἐννενήκοντα γίνεται, κατὰ τὸν σεληνιαῖον δρόμον τοὺς ἐνιαυτοὺς ἐκείνων ἐξαριθμουμένων, ὡς ἔστι πρόχειρον εἰπεῖν, ἡμερῶν τρια-

A hominibus se videndum exhibuit. Ergo cum hæc sic fore angelus is, de quo dictum est, summatim ipsi prophetæ cecinerit, rursus sermonem de LXX hebdomadibus renovat, exquisitissime per singulas partes docens, unde incipere oporteat numerare tempora, et quidnam talibus temporibus eventurum sit. « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur et ædificetur Jerusalem: hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ, et revertetur et ædificabitur platea et murus. » **389** Quæ sane verba ut reddam planiora, pulchre mihi officio functus esse videbor, si commentationem in ejusmodi locos ejus viri, qui ante nos idem studium coluerit, non occultavero, sed eam quoque apposuero, ut accommodata iis, qui lecturi sint B hæc. Pulchre enim illud dici solet, quæ amicorum sunt, ea esse communia: et quia uti quidem quasi communibus convenit iis, quæ alii probe dixerint, sed ita ut agnoscamus auctores, neque aut sua sobole patres, aut eos, qui primi consueverint, propriis seminibus defraudemus, illius verba non gravabor apponere. Ea feruntur Africani in quinto eorum quæ de temporibus scripsit, quæ quidem in hunc modum se habent: « Ipsa quidem particula, inquit, quæ fere sic se habet, tum multa tum admirabilia significat: attamen nunc de iis duntaxat quæ nobis ad rationem temporum, et eorum quæ ad tempora pertinent conductura sint, verba faciemus. Quod igitur hæc de adventu Christi dicantur, C qui post hebdomadas LXX ab hominibus esset videndus, neutiquam dubium est: tempore enim Salvatoris nostri aut ex illo ipso, et antiquantur delicta, et peccata consummantur: per remissionem autem, iniquitates cum injustitiis expiatione delentur, justitiaque sempiterna denuntiatur, præter eam quæ ex lege acquirebatur. Visiones autem et prophetiæ usque ad Joannem, et Sanctus sanctorum ungitur: nam cum ante Salvatoris nostri adventum hæc non essent, exspectabantur tamen. Numeri vero initium accipere, hoc est LXX hebdomadarum, qui sunt anni quadringenti nonaginta, angelus præcipit ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem. Porro hæc contigerunt regni Artaxerxis, qui Persarum rex fuit, anno D vicesimo: hujus enim pincerna Nehemias cum eum ipsum rogasset, responsum accepit, ut ædificaretur Jerusalem. Et sermo exivit quo ipsum hoc jubebatur: nam ad illud usque tempus civitas deserta manserat. Cum enim Cyrus post septuagenariam servitutem volentem unumquemque voluntarie emisisset, qui cum Jesu magno sacerdote et Zorobabel, quique post hos ipsos cum Esdra descenderant, ædificare templum et murum civitati circumdare initio prohibebantur, tanquam hoc imperatum non esset. Mansit igitur usque ad Nehemiam et regnum Artaxerxis, annumque imperii Persarum centesimum et quintum decimum: cum vero a capta Jerusalem annus centesimus atque octogesimus ageretur, **390** tum rex Artaxerxes jussit ædificari

civitatem, et Nehemias, unus eorum qui emissi fuerant, operi præfuit : et platea et muri ambitus ædificata sunt, sicut futurum prophetia significaverat. Inde igitur nobis numerare incipientibus LXX hebdomades in Christum terminantur : nam si ab illo quovis tempore numerandi initium fecerimus, neque tempus ipsum conveniet, et multa incommoda subire necesse erit. Sive enim a Cyro, primaque emissione, septuaginta hebdomadas numerare cœperimus, anni centum et amplius supererunt, sive ab eo die quo angelus ipsi Daniel oraculum reddidit, etiam major fiet annorum numerus. Multo autem major, si ab initio captæ urbis. Invenimus enim regnum Persarum intra annos CC atque XXX contineri. Deinde Macedonum ad annorum numerum continuari trecentorum et septuaginta. Inde vero ad Tiberii Cæsaris annum sextum decimum, annos sexaginta. Ab Artaxerxe autem septuaginta hebdomades ad Christi tempus perveniunt, si Judæorum numeros sequimur. Siquidem a Nehemia, qui ut ædificaret Jerusalem est missus, anno regni Persarum centesimo et quinto decimo, qui fuit ipsius regni Artaxerxis vicesimus, atque idem octogesimæ tertiæ olympiadis quartus, ad illud tempus qui fuit olympiadis ducentesimæ secundæ annus secundus, imperii autem Tiberii Cæsaris sextus decimus, anni numerantur quadringenti septuaginta quinque, qui Hebraica ratione fiunt quadringenti nonaginta : utpote, cum illi ad cursum lunæ annos computare consueverint, ut hac ratione annus sit, quod dictu facile est, dierum trecentorum quinquaginta quatuor, cum tamen solaris cursus dies conficiat trecentos sexaginta quinque cum unius diei parte quarta. Ex quo apparet lunares cursus duodecim, ab uno solari cursu, undecim diebus et quarta unius diei superari. Idcirco et Græci et Judæi ternos intercalares menses octavo cuique anno adjiciunt. Etenim si undenos cum unius parte quarta octies repetiveris, trium mensium spatium conficies. Quadringenti igitur septuaginta quinque anni, octennia reddunt quinquaginta novem et annos præterea tres. Cum vero octavo cuique anno terni intercalentur menses, conficitur annorum XV summa, paucis detractis diebus. **391** Quos si ad quadringentos septuaginta quinque addideris, hebdomadas LXX conficies. » Hactenus quidem Africanus. Quod si nos quoque oportet in ejusmodi locos propriam commemorationem in medium afferre, dico non frustra neque temere divisionem ab oraculo esse factam septuaginta hebdomadarum. Nam cum eas diviserit in primas septem, ac deinde in alias sexaginta duas, et post plurima, quæ media interponuntur, unam reliquam adjecerit, eo modo numerum septuaginta hebdomadum complevit. Dicit igitur : « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ. » Deinde aliis quibusdam interpositis rebus, novissi-

A κοσίων πεντήκοντα τεσσάρων, τοῦ ἡλιακοῦ κύκλου ὑπάρχοντος ἡμερῶν τριακοσίων ἑξήκοντα πέντε τετάρτου. Τὴν γὰρ κατὰ σελήνην δωδεκάμηνον παραλλάσσει ἡμέραις ἕνδεκα καὶ τετάρτῳ. Διὰ τοῦτο Ἕλληνες καὶ Ἰουδαῖοι, τρεῖς μῆνας ἐμβολίμους ἔτεσιν ὀκτὼ παρεμβάλλουσιν· ὀκτάκις γὰρ τὰ ἕνδεκα τέταρτον ποιεῖ τρίμηνον. Τὰ τοίνυν τετρακόσια ἑβδομήκοντα πέντε ἔτη, ὀκταετηρίδες γίνονται πεντήκοντα ἐννέα καὶ μῆνες τρεῖς· ὡς τριμήνου δὲ ἐμβολίμου τῇ ὀκταετίᾳ γινομένης, ἔτη πεντεκαίδεκα ὀλίγων ἡμερῶν ἀποδεόντων γίγνονται. Ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς τετρακοσίοις ἑβδομήκοντα πέντε ἔτεσιν, αἱ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συντελοῦνται. » Ταῦτα μὲν οὖν Ἀφρικανός. Εἰ δὲ χρὴ καὶ ἡμᾶς οἰκείαν εἰς τοὺς τόπους ἀπόδοσιν εἰς μέσον ἀγαγεῖν, B φημὶ μὴ μάτην, μηδὲ ὡς ἔτυχε τὴν διαίρεσιν πεποιῆσθαι τὸν λόγον τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων. Διελὼν γὰρ αὐτὰς εἰς πρώτας ἑπτὰ, ἔπειθ' ἑτέρας ἑξήκοντα δύο, καὶ μετὰ πλεῖστα τὰ μεταξὺ ἐπιλεγόμενα, τὴν μίαν ἐπιθεὶς, οὕτω τὸν ἀριθμὸν τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ἀφωρίσατο. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ γνώσῃ, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἑξηκονταδύο. » Εἶθ' ἕτερά τινα μεταξὺ ἐπαγαγὼν, τὴν τελευταίαν προστίθησι, φήσας· « Καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομὰς μία. » Ὅτι δ' οὐ μάτην ταῦτα, οὐδ' ἄνευ τῆς θείας ἐπιπνοίας ἐσχεδίασται, πάνθ' ὁντιναοῦν τῶν ὡς Θεοῦ ῥήμασιν αὐτοῖς προσεχόντων ὁμολογήσειν ἡγοῦμαι. Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον ἡμῖν καλῶς C ἔδοξεν ἐπισημήνασθαι, καταλιπεῖν τε τοῖς ἐντυγχάνουσι τὴν τοῦ ζητηθέντος ἀκριβῆ λύσιν. Εἰ δὲ χρὴ καὶ ἡμᾶς τὸ ἐπεισιὸν μὴ ἀποκρύψασθαι, φημὶ καθ' ἑτέραν διάνοιαν ἤτοι ἐκδοχὴν τὸν ἐν τῇ προκειμένῃ γραφῇ δηλούμενον Χριστὸν ἡγούμενον, κατὰ τὰ, « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, » οὐκ ἄλλον εἶναι τοῦ καταλόγου τῶν μετὰ τὴν προφητείαν, καὶ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, ἡγησαμένων τοῦ λαοῦ ἀρχιερέων, οὓς Χριστοὺς ἔθος ἀποκαλεῖν τῇ Γραφῇ. Μόνους γὰρ τούτους καθηγήσασθαι τοῦ ἔθνους, ἀρξαμένους ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδὲκ, τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι- D στοῦ παρουσίας παρειλήφαμεν. Οἶμαι γοῦν τὸν μεταξὺ χρόνον τῆς τούτων προστασίας, καθ' ὃν ἡγήσαντο, δηλοῦσθαι διὰ τοῦ, « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἑξηκονταδύο· » τῶν ἐτῶν δὲ τὰς ἑβδομάδας, συναγομένας εἰς ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία, ἀπὸ τῆς Κύρου βασιλείας ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων παρεκτείνεσθαι ἀρχὴν, καθ' ἣν Πομπήϊος Ῥωμαίων στρατηγὸς ἐπιστὰς τοῖς Ἱεροσολύμοις, εἷλε μὲν πολιορκίᾳ τὴν πόλιν, τὸ δὲ πᾶν ἔθνος δοῦλον Ῥωμαίοις κατεστήσατο, ὡς καὶ φόρους ἐξ ἐκείνου τελεῖν, καὶ τοῖς Ῥωμαίων πειθαρχεῖν ἐπιτάγμασιν. Ἐπὶ τοῦτον γοῦν τὸν χρόνον ὁ τῶν τετρακοσίων ὀγδοήκοντα τριῶν ἐτῶν περιορίζεται ἀριθμὸς, ἐφ' ὃν καὶ κατέληξαν οἱ κατὰ τὸν

Μωσέως νόμον ἐκ πατέρων διαδοχῆς τὴν προστασίαν τοῦ ἔθνους, καὶ τὴν ἱερωσύνην διειληφότες· οὓς Χριστὸν ἡγούμενον τὴν θείαν ἐπὶ τοῦ παρόντος Γραφὴν ὀνομάζειν ὑπολαμβάνω. Εἰ δὲ χρὴ καὶ τὸν κατάλογον ἐκθέσθαι τῆς τῶν ἀρχιερέων διαδοχῆς, τῶν ἐν τῷ δηλουμένῳ μεταξὺ χρόνῳ διαγενομένων, καὶ τοῦτο οὐδεὶς φθόνος εἰς παράστασιν τῆς τῶν εἰρημένων ἀληθείας ποιήσασθαι.

A mam adjungit, his verbis: « Et confirmabit pactum multis hebdomada una. » Quod autem hæc non frustra neque absque divino afflatu temere effusa sint, eorum qui hæc tanquam Dei verba acceperint, negaturum arbitror neminem. Hoc igitur primum commode nobis visum est adnotari oportere, legentibusque ut hujusce quæstionis exquisitam solutionem inveniant, locum relinquere. Attamen si ne nos quidem quod in mentem venit, occultare oportet, dico alio quodam sensu Christum ducem, qui in proxime exposita scriptura significatur esse accipiendum, in illis utique verbis: « Ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, » nihilque aliud intelligendum quam seriem, successionemque pontificum, qui post illam ipsam prophetiam, reditumque de Babylone populo Judaico præfuerint, quos Christos nominare sacræ Litteræ consueverunt. Hos enim duntaxat genti præfuisse initio facto ab Josedec sacerdote magno, post reditum de Babylone usque ad tempora adventus Salvatoris nostri accepimus. Arbitror igitur intermedium tempus quo illi præfuerunt significari illis verbis: « Ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, hebdomades septem et hebdomades sexaginta duæ; » annorum vero hebdomadas, si redigantur in annos, quadringentos octoginta tres, a regno Cyri usque ad Romanorum imperium propagari, quo tempore Pompeius Romanorum imperator Hierosolyma aggressus, obsidione quidem urbem ipsam cepit, totam vero gentem Romanis **392** servire coegit, usque adeo, ut ex illo tempore et tributa pendens et Romanorum jussibus obtemperans fuerit. Ad hoc igitur tempus, quadringentorum octoginta trium annorum numerus ducitur, in quo desierunt, qui secundum Mosaicam legem ex majorum successione ac serie, totius gentis principatum et sacerdotium capiebant, quos Christum ducem a Scriptura divina hoc in loco nominari suspicor. Quod si opus est enumeratione quoque uti, et quinam illo intermedio tempore de quo loquimur, quibus successerint, locumque illum tutati sint, exponere, ne hoc quidem facere gravabimur, ut eorum quæ dicta sunt, veritatem ostendamus.

Πρῶτος τοίνυν μετὰ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείαν, B ἐπὶ Κύρου τοῦ βασιλέως Περσῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδὲκ, ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας χρηματίσας, ἅμα Ζοροβάβελ ἄνεισιν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας, καὶ θεμελίους καταβάλλεται τοῦ ἱεροῦ. Ἀλλ' ἐπισχεθέντος τοῦ ἔργου ὑπὸ τῶν περιοίκων, αἱ πρῶται ἑπτὰ ἑβδομάδες τῶν ἐτῶν αἱ διὰ τοῦ προφήτου δηλούμεναι συμπεραιοῦνται, καθ' ἃς ἀτελὲς διέμενε τὸ ἔργον τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς. Διόπερ ὁ θεῖος λόγος τῆς συναφῆς τῶν λοιπῶν ἑβδομάδων ἀφορίζει τὰς πρώτας ἑπτὰ, εἰπὼν, « Ἑβδομάδες ἑπτὰ, » ἔπειθ' ἑξῆς μετὰ διαστολῆς ἐπαγαγὼν, « Καὶ ἑβδομάδες ἑξηκονταδύο. » Ἑπτὰ γοῦν ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοῦ ἱεροῦ οἰκοδομῆς ἑβδομάδες ἐτῶν εὑρίσκονται. Ἔνθεν ὁρμώμενοι τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι· C « Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν; » Ἀλλ' οὗτοι μὲν τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομῆσθαι τὸν ναὸν ἔφασαν· τοσαῦτα γὰρ ἀπὸ πρώτου Κύρου βασιλείας, ὃς πρῶτος ἀνῆκε τῆς Βαβυλῶνος τοὺς βουλομένους τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν οἰκείαν γῆν ἐπανιέναι, ἐπὶ τὸ ἕκτον ἔτος Δαρείου βασιλείας συνάγεται, καθ' ὃν τὸ πᾶν ἔργον τῆς οἰκοδομῆς τέλος εἴληφεν· ὅ γε μὴν ἐξ Ἑβραίων Ἰώσηπος καὶ ἄλλον τριετῆ χρόνον εἰς τὴν τῶν ἔξωθεν τῶν ἀμφὶ τὸν ναὸν κατασκευασμάτων συμπλήρωσιν ἔφησεν, ὥστ' εἰκότως διὰ ταῦτα τὰς ἑπτὰ πρώτας ἑβδομάδας, εἰς ἔτη ἐννέα καὶ τεσσαράκοντα συντεινούσας, ἀφωρίσθαι, κατὰ τὸν τῆς προφητείας λόγον· τὰς δὲ λοιπὰς ἑξηκονταδύο

Primum igitur post ipsius Daniel prophetiam, Cyro apud Persas regnante, post reditum de Babylone, Jesus filius Josedec, qui sacerdos magnus est dictus, una cum Zorobabel de Babylonica servitute revertitur, et sic fundamenta templi jaciuntur. Sed dum a vicinis impeditur opus, septem primæ annorum hebdomades, quas propheta dicit, abierunt, quibus templi ædificatio inchoata remansit. Qua de causa divinum oraculum primas septem hebdomadas a reliqua summa disjungit, dum dicit, « Hebdomades septem, » ac deinde ex intervallo adjungit: « Et hebdomades sexaginta duæ. » Septem igitur a Cyro ad templi ædificationem absolutam annorum hebdomades reperiuntur. Inde animos sumentes Judæi ad Salvatorem nostrum dicebant: « Quadraginta et sex annis ædificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus excitabis illud [61]? » At illi quidem quadraginta et sex annis ædificatum esse templum dixere: tot enim a regno Cyri prioris, qui primus Judæorum quibusque volentibus concessit de Babylone in patriam terram reverti, ad sextum Darii regni annum, colliguntur: sub quo omnis ædificatio finem accepit. Sed Josephus, auctor Hebræus, alios tres annos adjungit ad ea, quæ templo extrinsecus accedunt ornamenta absolvenda, ut propterea merito septem primas hebdomadas, quæ summam quadraginta novem annorum conficiunt, a cæteris oraculum propheticum separaverit, et reliquas sexaginta duas a Darii regno numerare contingat: sub quo rursum Jesus filius Jose-

[61] Joan. II, 8.

dec, et Zorobabel filius Salathiel, cum adhuc 393 viverent, ambo instaurationi templi præfuerunt, prophetiæ munus interim exercentibus Aggæo et Zacharia, post quos Esdras et Nehemias de Babylone itidem reversi, murum circumdederunt civitati. Tunc autem pontificatum administrabat Joachim, qui Jesu filii Josedec filius fuerat, post quem successit Eliasib; deinde Jodae, quem secutus est Jonathas; hunc excepit Jaddus. Horum etiam apud Esdram fit mentio, his verbis: « Et Jesus genuit Joachim, et Joachim genuit Eliasib, et Eliasib genuit Jodae, et Jodae genuit Jonathan, et Jonathan genuit Jaddum[33]. » Tempore autem hujus Jaddu, Alexander Macedo Alexandriam condidit, ut Josephus scriptum reliquit, et Hierosolyma ingressus Deum adoravit. Mortuus est autem Alexander ineunte centesima et quarta decima olympiade, post Cyrum ducentis triginta sex annis, qui apud Persas regnare cœpit ineunte olympiade quinta supra quadragesimam. Post mortem vero Alexandri Macedonis, et post quem proxime diximus pontificem, Onias ipse quoque pontificatus honore suscepto, genti præfuit: cujus temporibus cum Seleucus Babylonem cepisset, Asiæ sibi diadema circumdedit, anno post Alexandri mortem duodecimo. Ad quem a Cyro incipientibus, omnis temporis summa annorum ducentorum quadraginta octo colligitur. Ab hoc ipso tempore Græcorum regnum numerare incipit Machabæorum historia. Cæterum, post Oniam Judæorum suscepit principatum pontifex Eleazarus, sub quo LXX viri divinas interpretati Scripturas, Alexandrinis bibliothecis dedicarunt. Post hunc secutus est alter Onias: cui successit Simon, cujus tempestate Jesus filius Sirach fama celebris fuit, qui *Sapientiam* titulo omnia virtutum genera profitentem composuit. Post quem alius eodem cum prioribus nomine Onias præfuit. Hujus pontificis tempore Antiochus, cum Judæos obsidione fatigasset, Græcorum ritibus uti coegit. Hunc secutus Judas, cognomento Machabæus, dum rebus Judæorum præest, regionem ab impiis et profanis expurgatam liberavit. Cui succedit frater Jonathas, deinde Simon: sub cujus mortem regni quod apud Syros viguit, annus numeratur septimus et septuagesimus supra centesimum, ad quod sane tempus primus, qui *Machabæorum* vocatur liber, historiam deducit, ac deductam relinquit. 394 Itaque a primo anno Cyri, regnique Persarum, ad extremum historiæ Machabæorum finem, Simonisque pontificis mortem, anni colliguntur quadringenti viginti quinque. Posthac vero Jonathas, ut scribit Josephus, pontificatum exceptum per annos viginti novem administrat. Hunc secutus Aristobulus, annum unum præest. Hic primus post reditum de Babylone ad pontificiam dignitatem amplius regium diadema additum sibi imposuit. Huic succedit et rex idem et pontifex Alexander, qui et ipse annos

[33] II Esdr. XII, 10, 11.

A ἀπὸ τῆς Δαρείου καταριθμεῖσθαι βασιλείας συμβαίνει, καθ' ὃν αὖθις Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδὲκ, καὶ Ζοροβάβελ ὁ τοῦ Σαλαθιὴλ εἰς ἐκεῖνον τὴν ζωὴν παρατείναντες, ἄμφω προέστησαν τῆς τοῦ ἱεροῦ ἀνανεώσεως, προφητευόντων Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου· μεθ' οὓς Ἔσδρας καὶ Νεεμίας, ὁμοίως ἐκ Βαβυλῶνος ἀνελθόντες, τὸ τεῖχος ἐδείμαντο τῇ πόλει, τὴν ἀρχιερωσύνην διέποντος Ἰωακείμου· παῖς δὲ οὗτος ἦν Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ· μεθ' ὃν διαδέχεται τὴν ἀρχιερωσύνην Ἐλιασοῦβος· ἔπειτα Ἰωδαέ· μεθ' ὃν Ἰωνάθαν· μεθ' ὃν Ἰαδδοῦς. Τούτων μέμνηται καὶ ἡ Ἔσδρα γραφὴ, λέγουσα· « Καὶ Ἰησοῦς ἐγέννησε τὸν Ἰωακεὶμ, καὶ Ἰωακεὶμ ἐγέννησε τὸν Ἐλιασὶβ, καὶ Ἐλιασὶβ ἐγέννησε τὸν Ἰωδαὲ, καὶ Ἰωδαὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωνάθαν, καὶ Ἰωνάθαν ἐγέννησε τὸν Ἰαδδοῦ. » B Κατὰ τοῦτον τὸν Ἰαδδοῦ ὁ Μακεδὼν Ἀλέξανδρος Ἀλεξάνδρειαν κτίζει, ὡς Ἰώσηπος ἱστορεῖ, ἀφικόμενός τε εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, τῷ Θεῷ προσκυνεῖ. Τελευτᾷ δὲ τὸν βίον Ἀλέξανδρος ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατοστῆς καὶ τεσσαρεσκαιδεκάτης Ὀλυμπιάδος, μετὰ ἔτη διακόσια τριάκοντα ἐκ Κύρου, ὃς ἐβασίλευσε Περσῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος πέμπτης καὶ πεντηκοστῆς Ὀλυμπιάδος. Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος, καὶ μετὰ τὸν δηλωθέντα ἀρχιερέα, Ὀνίας ἡγεῖται τοῦ ἔθνους, τῆς τῶν ἀρχιερέων καὶ αὐτὸς ἐπειλημμένος τιμῆς· καθ' ὃν Σέλευκος, Βαβυλῶνα κρατήσας, τὸ τῆς Ἀσίας περιτίθεται διάδημα ἔτει δωδεκάτῳ μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτὴν, καθ' ὃν συνάγεται ὁ πᾶς χρόνος ὁ ἀπὸ Κύρου εἰς ἔτη διακόσια τεσσαρακονταοκτώ. Ἐντεῦθεν τὴν Ἑλλήνων C βασιλείαν ἡ τῶν Μακκαβαίων γραφὴ καταριθμεῖσθαι ἄρχεται. Μετὰ δὲ τὸν Ὀνίαν ἡγεῖται τῶν Ἰουδαίων ἀρχιερεὺς Ἐλεάζαρος, καθ' ὃν οἱ Ἑβδομήκοντα, τὰς θείας ἑρμηνεύσαντες Γραφὰς, ταῖς κατὰ Ἀλεξάνδρειαν βιβλιοθήκαις ἀνατεθείκασι· μεθ' ὃν ἕτερος Ὀνίας, ὃν διαδέχεται Σίμων, καθ' ὃν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Σιρὰχ ἐγνωρίζετο, ὁ τὴν καλουμένην πανάρετον *Σοφίαν* συντάξας· μεθ' ὃν ἕτερος ὁμώνυμος τοῖς πρόσθεν Ὀνίας ἡγεῖται, καθ' ὃν Ἀντίοχος, τοὺς Ἰουδαίους πολιορκήσας, Ἑλληνίζειν κατηνάγκαζε· μεθ' ὃν προστὰς τῶν πραγμάτων Ἰούδας, ὁ ἐπικληθεὶς Μακκαβαῖος, ἐξεκάθηρε τῶν ἀσεβῶν τὴν χώραν· ὃν ὁ ἀδελφὸς Ἰωνάθης διαδέχεται· καὶ πάλιν Σίμων, οὗ κατὰ τὴν τελευτὴν ἕβδομον καὶ ἑβδομηκοστὸν καὶ D ἑκατοστὸν ἔτος ἐξαριθμεῖται τῆς κατὰ Συρίαν ἀρχῆς, ἥ τε πρώτη καλουμένη τῶν *Μακκαβαίων* βίβλος εἰς τοῦτο τοῦ χρόνου κατέλυσε τὴν ἱστορίαν. Ὥστε συνάγεσθαι ἀπὸ πρώτου ἔτους Κύρου καὶ Περσῶν βασιλείας ἐπὶ τὸ τέλος τῆς τῶν Μακκαβαίων γραφῆς, καὶ ἐπὶ τὴν Σίμωνος τοῦ ἀρχιερέως τελευτὴν, ἔτη τετρακόσια εἰκοσιπέντε· μεθ' ἃ Ἰωάνθης τὴν ἀρχιερωσύνην, ὥς ὁ Ἰώσηπός φησι, διαδέχεται ἐπὶ ἔτεσιν ἐννέα καὶ εἴκοσι· μεθ' ὃν Ἀριστόβουλος ἐνιαυτὸν ἡγεῖται, ὃς πρῶτος μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον διάδημα βασιλικὸν περιτίθεται πρὸς τῇ ἀρχιερωσύνῃ. Τοῦτον διαδέχεται Ἀλέξανδρος, βασιλεὺς ἅμα καὶ ἀρχιερεὺς, ἔτεσι καὶ αὐτὸς ἑπτὰ καὶ εἴκοσι προστὰς

τῶν πραγμάτων· εἰς ὃν συνάγεται τὰ πάντα ἀπὸ A πρώτου ἔτους βασιλείας Κύρου καὶ τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανόδου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἔτη τετρακόσια ὀγδοηκονταδύο, οὗ προέστησαν ἀρχιερεῖς, οὓς ἡγοῦμαι Χριστὸν ἡγούμενον ὑπὸ τῆς προφητείας ὀνομάζεσθαι· μεθ' οὓς, τελευτήσαντος τοῦ ὑστάτου αὐτῶν ἀρχιερέως Ἀλεξάνδρου, ἄναρχα καὶ ἀπροστάτητα τὰ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀπολείπεται, ὥστε εἰς γυναῖκα περιστῆναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν. Τῶν δὲ δύο παίδων, Ἀριστοβούλου καὶ Ὑρκανοῦ, στασιασάντων πρὸς ἀλλήλους, ἐπιστὰς τοῖς Ἱεροσολύμοις Πομπήϊος, Ῥωμαίων στρατηγὸς ὢν, αἱρεῖ μὲν πολιορκίᾳ τὴν πόλιν, μιαίνει τε τὰ ἅγια, μέχρι τῶν ἀδύτων τῶν ἱεροῦ προελθών. Καὶ ταῦτα συμβαίνει ἔτους πρώτου τῆς ἑκατοστῆς ἑβδομηκοστῆς ἐννάτης Ὀλυμπιάδος, B μετὰ τετρακόσια ἐννενήκοντα πέντε ἔτη τῆς Κύρου βασιλείας, ἥτις ἤρξατο ἐπὶ τῆς πεντηκοστῆς πέμπτης Ὀλυμπιάδος. Τότε δ' οὖν ὁ Πομπήϊος, ἑλὼν κατὰ κράτος τὴν Ἱερουσαλὴμ, τὸν προειρημένον Ἀριστόβουλον ἐκπέμψας δέσμιον ἐπὶ Ῥώμης, τῷ τούτου ἀδελφῷ Ὑρκανῷ τὴν ἀρχιερωσύνην παραδίδωσι, τό τε πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνου ὑποτελὲς Ῥωμαίοις κατεστήσατο· μεθ' ὃν Ἡρώδης ὁ Ἀντιπάτρου παῖς, Ὑρκανὸν ἀνελὼν, τὴν τῶν Ἰουδαίων βασιλείαν ὑπὸ τῆς Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς ἐγχειρίζεται, πρῶτός τε αὐτὸς ἐξ ἀλλοφύλου γένους βασιλεύει τοῦ ἔθνους, τὴν τῶν ἀρχιερέων κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον διαφθείρας τάξιν. Ὁ μὲν γὰρ θεῖος νόμος διὰ βίου ἱερᾶσθαι τῷ Θεῷ τὸν ἀνωτάτω προστάττει ἀρχιερέα· ὁ δ' Ἡρώδης οὐ τοῖς ἀπὸ γένους, C οὐδ' οἷς προσῆκον ἦν ἀπεδίδου τὴν λειτουργίαν, ἀπεξενωμένοις δέ τισι, καὶ ἀλλοτρίοις τῆς τῶν ἀρχιερέων διαδοχῆς, καὶ οὐδὲ τούτοις διαρκῶς, πρὸς βραχὺν δέ τινα καὶ περιωρισμένον χρόνον, ἄλλοτε ἄλλοις τὴν τιμὴν ἀντιδωρούμενος, ὥστε τὰς μὲν πρώτας ἑπτὰ ἑβδομάδας ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ Δαρεῖον, τὰς δὲ λοιπὰς ἑξηκονταδύο ἀπὸ Δαρείου καὶ ἐπὶ Πομπήϊον τὸν Ῥωμαίων στρατηγὸν περιορίζεσθαι. Καὶ κατὰ τρίτην δὲ θεωρίαν εὕροις ἂν ἄλλως ἐπαριθμούμενος τοὺς χρόνους τῶν ἑπτὰ καὶ ἑξηκονταδύο ἑβδομάδων, αἳ συντείνουσιν εἰς ἔτη τετρακόσια ὀγδοηκοντατρία, ἐπ' αὐτὸν Αὔγουστον καὶ ἐπὶ Ἡρώδην τοὺς πρώτους ἐξ ἀλλοφύλου γένους βασιλεύσαντας, καθ' οὓς ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γένεσις ἱστορεῖται περιγραφομένη, εἰ, ἀρξάμενος ἀπὸ Δα- D ρείου καὶ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ναοῦ, τὸν δηλούμενον ἀριθμὸν ἀναλογίσῃ. Δαρείου γὰρ κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος, τὸν ἑβδομηκονταετῆ χρόνον τῆς ἐρημώσεως Ἱερουσαλὴμ συμπεπεράσθαι ὁ προφήτης Ζαχαρίας δηλοῖ λέγων· « Τῇ τετράδι καὶ εἰκάδι, ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ μηνὶ, αὐτός ἐστι Σαβὰτ, ἐν τῷ δευτέρῳ ἔτει Δαρείου, ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ζαχαρίαν τὸν τοῦ Βαραχίου. » Εἶθ' ἑξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἀπεκρίθη ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ εἶπε· Κύριε παντοκράτωρ, ἕως τίνος οὐ μὴ ἐλεήσῃς τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὰς πόλεις Ἰούδα, ἃς ὑπερεῖδες τοῦτο ἑβδομηκοστὸν ἔτος; » Τοῦτον δὴ οὖν αὐτὸν τῷ θείῳ Πνεύ-

A septem et viginti rebus Judæorum præest. Ad cujus principatum a primo regis Cyri anno, et Judaicæ gentis reditus de Babylone, omnis summa annorum colligitur quadringentorum octoginta duorum, quo toto tempore pontifices præfuerunt, quos ego quidem Christi ducis appellatione, a prophetia significari arbitror : post quos, ipsorum novissimo Alexandro decedente, res Judæorum sine principe, sine duce, neminem qui præesset habentes, relinquuntur. Factum itaque est, ut eorum regnum in feminam tandem reciderit. Cujus filii duo Aristobulus atque Hyrcanus, dum inter se de principatu contendunt, Pompeius interea Romanorum imperator, Hierosolyma aggressus, cum obsidione urbem capit, tum usque ad penetralia templi progressus, B quæ sancta in illis dicebantur, profanat. Et hæc Judæis accidunt centesimæ septuagesimæ nonæ olympiadis anno primo, qui fuit annus a Cyri regno quadringentesimus nonagesimus quintus, cujus regni initium quinquagesima quinta olympiade factum est. Per id igitur temporis Pompeius, vi captis Hierosolymis, et vinctum Aristobulum Romam mittit, et hujus fratri Hyrcano sacerdotium tradit, atque ex illo tempore universa Judæorum natio Romanis tributaria facta est. Post Hyrcanum Herodes, Antipatri filius, ipso interfecto Hyrcano, largiente Romano senatu, Judæorum obtinet regnum. Hic primus alieno ortus genere, perturbato pontificum ordine, qui Mosaica lege sancitus fuerat, in illa gente regnat. Lex enim divina jubebat, C ut maximus pontifex quam diu viveret sacerdotio fungeretur. At Herodes non iis qui legitimo genere orti essent, neque iis qui id juris haberent, sed supposititiis quibusdam, atque a serie ac successione pontificum alienis id muneris attribuit, ac ne iis quidem in perpetuum, sed ad breve quoddam determinatumque tempus gratificans, **395** atque alio tempore aliis ejusmodi honorem impertiens, ut hac ratione, primæ quidem hebdomades septem a Cyro ad Darium, reliquæ vero sexaginta duæ, a Dario ad imperatorem Romanorum Pompeium contineantur. At si tertiam præterea contemplationem velis insistere, atque alia quadam ratione tempora septem et sexaginta duarum hebdomadum numerare, quæ annos continent quadringentos octoginta D tres, invenias idem temporis spatium ad Augustum usque atque Herodem, qui primi externi generis regnarunt, quorumque temporibus Salvatoris nostri Jesu Christi ortus fuisse memoratur, propagari, si modo hunc quem dixi numerum sumpto initio a Dario templique absolutione recolligas. Ad secundum enim Darii annum, tempus solitudinis urbis Jerusalem, quod septuagenarium fuit, pervenisse propheta Zacharias indicat his verbis : « In die vicesimo quarto undecimi mensis (is est Sabat) in anno secundo Darii, factum est verbum Domini ad Zachariam filium Barachiæ [83]. » Deinde progressus

[83] Zachar. I, 7.

adjungit : « Et respondit angelus Domini et dixit : Domine omnipotens, quousque misereberis Jerusalem et urbium Juda, quas despexisti hunc septuagesimum annum [84]? » Hoc igitur ipsum tempus Daniel cum divino Spiritu afflatus vidisset, his verbis notavit : « Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, de quo factus est sermo Domini ad Jeremiam prophetam, ut complerentur desolationis Jerusalem septuaginta anni, et dedi faciem meam ad Dominum Deum meum, ut orarer ac deprecarer [85]. » Deinde post deprecationem angelus, qui illi seipsum ostendit, ea divinat, quæ ad septuaginta hebdomadas pertinent, et tempus unde numerandi initium capiendum est, significat dicens : « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis ut respondeatur et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem. » Porro autem a Cyro primum responsum est, ut ædificaretur Jerusalem, nec tamen ipsum opus effectum est, cum id vicini undique prohibuerint. Postea vero cum Darius jusserit, eoque regnante absolutum sit templi ædificium, inde ab hoc ipso tempore prophetæ Daniel oraculum sui eventus initium sumit, cujus verba illa sunt, « ut respondeatur et ædificetur Jerusalem, » in quo etiam illud dictum est : « Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, **396** de quo factus est sermo Domini ad Jeremiam prophetam, ut complerentur desolationis Jerusalem septuaginta anni. » Anno igitur Darii secundo apparet completos esse annos illos septuaginta, ut nos omni ratione oporteat septuaginta hebdomadum initium facere a LXVI olympiade, atque a Darii anno secundo, in quo omnis illa urbis Jerusalem ædificatio absoluta est : inde igitur si tempora quæ sequuntur numeres, invenias ad ipsum usque Herodem et monarcham Romanorum Augustum, sub quibus Salvatoris nostri ortus vitæ hominum illuxit, quadringentos octoginta tres annos contineri, qui septem et sexaginta duarum hebdomadum summam secundum ipsius Daniel prophetiam conficiunt. A sexagesima enim sexta olympiade ad centesimam octogesimam sextam intermediæ olympiades colliguntur centum et viginti una : qui sunt anni quadringenti octoginta quatuor, singulis utique olympiadibus quaternos annos continentibus. Quo tempore Augustus Romanorum rex quintum decimum sui regni annum agens, et Ægyptum et reliquum orbem terrarum imperium obtinet ; sub quo primus alieni generis Herodes Judæorum accipit regnum, et Salvator Dominusque noster Jesus, qui Christus est Dei, nascitur, dum videlicet et ortus illius tempus, et septem ac sexaginta duarum hebdomadum finis, de quibus loquitur propheta Daniel, in idem concurrunt, post quas cum segregetur, et longius post plurima ea videlicet quæ in medio prophetice prædicuntur, amandetur una, quæ reliqua est, hebdomada, cætera omnia quæcunque inter mediam oraculi prædictionem dicta sunt, perficiuntur, quæ in hunc modum ipsa

[84] Zachar. I, 12. [85] Dan. IX, 2, 3.

A ματι θεωρήσας ὁ Δανιὴλ τὸν χρόνον, σημειοῦται λέγων· « Ἐγὼ Δανιὴλ συνῆκα ἐν ταῖς βίβλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, περὶ οὗ ἐγενήθη λόγος Κυρίου πρὸς Ἱερεμίαν τὸν προφήτην, εἰς συμπλήρωσιν ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἑβδομήκοντα ἔτη, καὶ ἔδωκα τὸ πρόσωπόν μου πρὸς Κύριον τὸν Θεόν μου, τοῦ ἐκζητῆσαι προσευχὴν καὶ δέησιν. » Εἶτα μετὰ τὴν εὐχὴν ἐπιφανεὶς αὐτῷ ὁ ἄγγελος θεσπίζει τὰ περὶ τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, καὶ τὸν χρόνον ὅθεν δεῖ ἄρχεσθαι ἀριθμεῖν, σημαίνει, λέγων· « Καὶ γνώσῃ καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλὴμ, ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου. » Γέγονε μὲν οὖν ἀπόκρισις πρώτη Κύρου, οἰκοδομηθῆναι τὴν Ἱερουσαλὴμ, οὐ μὴν εἰς ἔργον ἐχώρησε, τῶν περιοίκων κεκωλυκότων· B Δαρείου δὲ μετὰ ταῦτα κελεύσαντος, καὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἱεροῦ κατ' αὐτὸν συντελεσθείσης, ἡ τοῦ Δανιὴλ ἐντεῦθεν προφητεία τὴν καταρχὴν τῆς ἐκβάσεως ἐλάμβανεν, ἥ τε φάσκουσα· « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλὴμ, » καὶ δι' ἧς εἴρηται· « Ἐγὼ Δανιὴλ συνῆκα ἐν ταῖς βίβλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, περὶ οὗ ἐγενήθη λόγος Κυρίου πρὸς Ἱερεμίαν τὸν προφήτην, εἰς συμπλήρωσιν ἐρημώσεως Ἱερουσαλὴμ, ἑβδομήκοντα ἔτη. » Κατὰ γοῦν τὸ δεύτερον ἔτος Δαρείου ἡ συμπλήρωσις τῆς ἑβδομηκονταετηρίδος ἀποδέδεικται περαιωθεῖσα, ὥστε ἐξ ἅπαντος ἄρχεσθαι δεῖν ἡμᾶς τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ἀπὸ τῆς ἑξηκοστῆς καὶ ἕκτης Ὀλυμπιάδος, καὶ ἀπὸ δευτέρου ἔτους Δαρείου, ἐν C ᾧ τὰ τῆς οἰκοδομῆς περαιοῦται. Ἐντεῦθεν γοῦν εἰ τοὺς ἑπομένους χρόνους ἀριθμήσεις, εὕροις ἂν ἐπ' αὐτὸν Ἡρώδην μόναρχόν τε Ῥωμαίων Αὔγουστον, καθ' οὓς ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπέφανε τῷ βίῳ γένεσις, τὰ τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία ἔτη, αἵ εἰσιν ἑπτὰ καὶ ἑξηκονταδύο ἑβδομάδες, κατὰ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείαν περιοριζόμενα. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἑξηκοστῆς καὶ ἕκτης Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τὴν ἑκατοστὴν ὀγδοηκοστὴν ἕκτην γίνονται Ὀλυμπιάδες μεταξὺ ἑκατὸν εἰκοσιμία, ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τέσσαρα, τετραετίαν τῆς Ὀλυμπιάδος ἐπεχούσης, καθ' ὃν καιρὸν Αὔγουστος Ῥωμαίων βασιλεὺς, πεντεκαιδέκατον ἔτος τῆς βασιλείας ἐπέχων, Αἰγύπτου κρατεῖ, καὶ τῆς λοιπῆς οἰκουμένης, ὑφ' οὗ πρῶτος ἀλλόφυλος Ἡρώδης τὴν τῶν Ἰουδαίων ἐγχειρίζεται D βασιλείαν. Γεννᾶται δὲ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸ αὐτὸ συντρεχόντων τῶν χρόνων τῆς γενέσεως αὐτοῦ καὶ τῆς συμπληρώσεως τῶν παρὰ τῷ Δανιὴλ ἑπτὰ καὶ ἑξήκοντα δύο ἑβδομάδων· μεθ' ἃς διῃρημένης καὶ μακρὰν ἀπεσχοινισμένης, μετὰ πλεῖστα ὅσα τὰ μεταξὺ προφητευόμενα, τῆς λειπούσης μιᾶς ἑβδομάδος, τὰ λοιπὰ πάντα διὰ μέσου τῆς τοῦ χρησμοῦ προῤῥήσεως εἰρημένα ἐπιτελεῖται, ἃ καὶ αὐτὰ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· « Μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἑπτὰ καὶ ἑξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, καὶ ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου

ἀφανισμοῖς. » Καὶ ταῦτα δὲ ἐναργῆ τὴν ἔκβασιν εἴληφε κατ' αὐτὸν Αὔγουστον καὶ Ἡρώδην, εἰς οὓς τὰς προειρημένας ἑπτὰ ἑβδομάδας συγκεφαλαιοῦσθαί φαμεν. Ὁδῷ γοῦν καὶ τάξει τοῦ κατὰ τὴν ἀρχιερωσύνην χρίσματος, μέχρι τῶν Ἡρώδου καὶ Αὐγούστου χρόνων διαρκέσαντος, τῆς δὲ διαδοχῆς τῶν πάλαι ἀρχιερέων ἐπὶ Ἀλέξανδρον τὸν Ὑρκανοῦ πατέρα περιγραφείσης, Ἡρώδης τὸν Ὑρκανὸν ἀνελὼν, οὐκέτι τοῖς ἐκ πατέρων διαδόχοις ἐπιτρέψαι λέγεται τὴν λειτουργίαν, ἀλλά τισιν ἀσήμοις καὶ ἀφανέσιν ἀνθρώποις. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ χρησμὸς προλαβὼν ἐπεθέσπισεν, εἰπών· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἑπτὰ καὶ ἑξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· » ὅπερ σαφῶς καὶ λοιποὶ τεθείκασιν ἑρμηνευταί· ὁ μὲν Ἀκύλας φήσας· « Καὶ μετὰ τὰς ἑπτὰ ἑβδομάδας καὶ ἑξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται ἠλειμμένος, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας ἑπτὰ καὶ ἑξηκονταδύο ἐκκοπήσεται Χριστὸς, καὶ οὐχ ὑπάρξει αὐτῷ. » Ὅθεν μάλιστα παρίστασθαί μοι δοκεῖ Χριστὸς ἡγούμενος εἶναι ὁ κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀπόδοσιν δεδηλωμένος. Μετὰ γοῦν τὴν τῶν εἰρημένων ἑβδομάδων συμπλήρωσιν, « ἐξολοθρευθήσεται Χριστὸς, » φησί. Τίς δὲ οὗτος ἢ ὁ ἡγούμενος, καὶ ὁ κατὰ διαδοχὴν ἐξ ἱερατικοῦ γένους, τοῦ ἔθνους προεστώς; Διέμενε γοῦν οὗτος εἰς ὅσον οὔπω τὰ τῶν ἑβδομάδων ἐπληροῦτο· ἐπειδὴ δὲ τέλος ἐλάμβανον αὗται, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ ἐξεκόπη ὁ ἐκ διαδοχῆς γένους, τοῦ ἔθνους προεστώς. Οὗτος δὲ ἦν Ὑρκανὸς, ὃν αὐτὸς Ἡρώδης ἀνελὼν, τὴν κατὰ τοῦ ἔθνους βασιλείαν μηδὲν αὐτῷ διαφέρουσαν ὑφαρπάζει, πρῶτός τε αὐτὸς ἀλλόφυλος ἡγεῖται. Οὐ μόνος δὲ ἄρα ὁ Ὑρκανὸς Χριστὸς ὢν, καὶ τῶν πάλαι ἀρχιερέων ὕστατος, ἐξεκόπη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκ προγόνων ἄνωθεν ἐκ τῶν πρόπαλαι ἀρχιερέων κατιοῦσα διαδοχὴ, αὐτό τε τὸ κατὰ νόμους χρίσμα οὐκ ἔτι κατὰ κρίσιν γινόμενον, ἀτάκτως δὲ καὶ συγκεχυμένως, οὐ κατὰ τὰ παρὰ Μωϋσεῖ νενομοθετημένα, συνέτρεχε δὲ ὁμοῦ πάντα ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ φησάσῃ· « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » Μάρτυς δ' ἀξιόχρεως τούτων ὁ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων Ἰώσηπος, ὧδέ πως ἱστορῶν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς *Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας*· « Τὴν δὲ βασιλείαν Ἡρώδης παρὰ Ῥωμαίων ἐγχειρισθεὶς, οὐκ ἔτι τοὺς ἐκ τοῦ Ἀσαμωναίου γένους (οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ καλούμενοι Μακκαβαῖοι), καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἀλλά τινας ἀσήμους καὶ μόνον ἐξ Ἑβραίων ὄντας, πλὴν ἑνὸς Ἀριστοβούλου, ὃν Ὑρκανοῦ υἱὸν ὄντα, καταστήσας ἀρχιερέα, τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ συνῴκησε Μαριάμμῃ, τὴν τοῦ πλήθους πρὸς αὐτὸν θηρώμενος εὔνοιαν διὰ τὴν Ὑρκανοῦ μνήμην. Εἶτα δεδιὼς μὴ πρὸς τὸν Ἀριστόβουλον πάντες ἀποκλίνωσιν, ἀνεῖλεν αὐτὸν ἐν Ἱεριχοῖ, πνιγῆναι μηχανησάμενος κολυμβῶντα, καθὼς ἤδη δεδηλώκαμεν. Μετὰ τοῦτον οὐκ ἔτι τοῖς ἐκγόνοις τῶν Ἀσαμωναίου παίδων τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπίστευσεν. Ἔπραξε δὲ ὅμοια τῷ Ἡρώδῃ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀρχιερέων, Ἀρχέλαός τε ὁ παῖς αὐτοῦ, καὶ μετὰ τοῦτον Ῥωμαῖοι τὴν τῶν Ἰουδαίων βασιλείαν παρειληφότες. » Πάλιν ἐν ἑτέροις ταῦτα

A quoque se habent : « Post hebdomadas septem et sexaginta duas peribit unctio, et judicium non est in ea; et civitatem et sanctum disperdet cum duce venturo : et excidetur in diluvio, et usque ad finem belli in compendium redacti, internecionibus. » Et hæc quidem perspicuum exitum nacta sunt Augusti Herodisque temporibus : in quos eas, de quibus dicebamus, septem hebdomadas consummari affirmamus. Nam cum suum progressum atque ordinem pontificia illa unctio usque ad Herodem et Augustum constanter servaverit, et veterum pontificum successio in Alexandro Hyrcani patre terminetur, Herodes ipso Hyrcano interfecto **397** non amplius iis, qui a parentibus succedendi jus haberent, ministerium illud concessisse dicitur, sed ignobilibus B quibusdam obscurisque hominibus. Sed etiam oraculum hanc ipsam rem anticipans divinavit, his verbis : « Et post hebdomadas septem et sexaginta duas peribit unctio, et judicium non est in ea. » Quod quidem perspicue reliqui quoque posuerunt interpretes : Aquila quidem sic : « Et post septem hebdomadas et sexaginta duas peribit unctus, et non est ei. » Symmachus autem sic : « Et post hebdomadas septem et sexaginta duas excidetur Christus, et non aderit ei. » Ex quo maxime mihi constare videtur, Christum ducem esse eum, quem expositio nostra declaravit. Post eas igitur de quibus diximus completas hebdomadas, « peribit Christus, » inquit. Sed quis tandem hic Christus, nisi C dux qui legitime succedens ex pontificio genere, suæ genti præesset? Mansit igitur hic Christus, quandiu hebdomades illæ duraverunt; ubi autem illarum finis advenit, excisus est, qui de generis successione genti præesset. Porro hic fuit Hyrcanus, quem cum Herodes interfecisset, regnum protinus quod ad ipsum nihil spectabat, arripuit, primusque ipso præfuit ex alieno genere. Cæterum non solus Hyrcanus, qui Christus erat, et priscorum pontificum novissimus, excisus est, sed etiam ea quæ altius a majoribus longeque superioribus pontificibus repetita fuerat successio, ipsaque legitima unctio : quippe quæ non ultra ex judicio facta sit, sed inordinate et confuse, non secundum ea, quæ Moses in suis legibus sanxerat, concurreruntque in unum D omnia, quemadmodum prophetia prædixerat, illis verbis : « Peribit unctio, et judicium non est in ea. » Atque optimus hujusce rei testis est Hebraicus auctor Josephus, qui in XVIII *Judaicæ Antiquitatis* libro, quæ ad illa tempora pertinent, in hunc modum exponit : « Herodes autem, regni administratione a Romanis accepta, nullos amplius ex Asamonæo genere (hi autem erant qui Machabæi vocantur) pontifices declarat, sed ignobiles quosdam et ab Hebræis tantummodo oriundos, præter unum Aristobulum, qui Hyrcani filius fuit. Hunc enim cum pontificem declarasset, sororem ejus Mariammam duxit uxorem, quippe qui multitudinis erga illum captaret benevolentiam, propter Hyrcani memoriam. **398** Deinde veritus ne omnes ad Aristo-

bulum desciscerent, hominem de medio sustulit, dum esset in oppido Hierichunte. Illi enim natanti, vique interim sub aqua detento, necem est machinatus, uti jam planum fecimus. Post hunc non amplius ex Asamonæi prole oriundis pontificatum commisit. Herodem imitatus est in constitutione pontificum ejus filius Archelaus, et post hunc ipsum Romani, qui Judæorum regnum occuparunt. » Rursus de iis alio in loco dicit hæc : « Herodes autem rex ubi turrim hanc in idoneo loco sitam magno sumptu instruxit, Antoniam appellavit nomine : vestem præterea pontificiam assumpsit, et eam quæ deposita erat retinuit. Herodi similia patravit, qui ab ipso rex declaratus est Archelaus ipsius filius, a quo Romani accepto principatu, veste pontificis quæ reposita erat sub signo in domo ex lapide constructa obtinuerunt. » Ex his plane cuivis intellectum esse arbitror, quisnam fuerit eventus oraculi dicentis « : Et post hebdomadas VII et LXII peribit unctio, et judicium non est in ea. » Magis etiam intueberis, quo sensu dictum sit illud : « Et judicium non est in ea, » si nullo judicio creatos pontifices eos, qui post Herodem, quique temporibus Salvatoris nostri fuerunt, consideraveris. Cum enim ex divina lege pontifex totum suæ vitæ tempus sacrum munus obire, idemque legitimo filio successori tradere juberetur, per ea tempora quæ modo explorabamus, post interitum sacræ unctionis, sicut prophetia significaverat, primus quidem Herodes, post Herodem vero etiam Romani, absque judicio, nulla servata lege, quos ipsi probassent, pontifices declarare instituerunt, plebeiis quibusdam viris atque ignobilibus hunc honorem largientes, idque nominis venale habere, et cauponum more pro eo pretium accipere, modo hos, modo illos annua dignitate donantes. Quocirca sanctus evangelista Lucas, dum prædicandæ Salvatoris nostri doctrinæ tempus describit, hoc ipsum mihi notare videtur, cum ait : « In anno quinto decimo imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, tetrarchiam vero obtinentibus Herode, et Philippo, et Lysania sub principibus sacerdotum Anna et Caipha. » Namque [44] hi duo quo tandem pacto eodem tempore fuissent pontifices, nisi legi quæ de pontificibus sancita fuerat, vis illata fuisset ? **399** Hæc eadem Josephus quoque testificans, sic scribit : « Valerius Gratus, Romanorum imperator, cum Anano pontifici sacrum munus abrogasset, Ismaelum Tupheba pontificem declaravit, cui item ipsi cum haud multo post honorem ademisset, Eleazarum, Anani pontificis filium, pontificem creat. Deinde anno peracto hunc quoque rejicit, et Simoni, Cathimi filio, pontificatum tradit : huic quoque non plus annuo honore perfuncto abiit tempus, et in locum ejus Josephus, qui etiam Caiphas, suffectus est. » Hæc necessario posui propter illud : « Peribit unctio, et judicium non est in ea, » quæ ego quidem arbitror indubitatam demonstrationem habere. His deinde addit prophetia, « Et civitatem

A περὶ αὐτῶν φησιν· « Ἡρώδης δὲ βασιλεύσας, τήν τε βάριν ταύτην ἐν ἐπιτηδείῳ τόπῳ κειμένην κατασκευάσας πολυτελῶς, Ἀντωνίαν καλεῖ ὄνομα, καὶ τὴν στολὴν τὴν ἀρχιερατικὴν λαμβάνει, τὴν δὲ κειμένην κατεῖχε, πιστεύων οὐδὲν νεωτερίσειν τὸν λαὸν δι' αὐτήν. Ἔπραξε δ' ὅμοια τῷ Ἡρώδῃ καὶ ὁ ἐπικατασταθεὶς αὐτῷ βασιλεὺς Ἀρχέλαος, υἱὸς ὢν αὐτοῦ, παρ' οὗ Ῥωμαῖοι διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν, ἐκράτουν τῆς στολῆς τοῦ ἀρχιερέως ἀποκειμένης ἐν οἴκῳ λίθου οἰκοδομηθέντι, ὑπὸ σφραγῖδι. « Διὰ τούτων τὸ ἀποτέλεσμα παντί τῳ νομίζω καταφανὲς γεγενῆσθαι τοῦ φήσαντος χρησμοῦ· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἑπτὰ καὶ ἑξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » Ἔτι δὲ μᾶλλον ὄψει πῶς εἴρηται τὸ, « Κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » B τὸ ἄκριτον συνιδὼν τῆς τῶν ἀρχιερέων καταστάσεως, τῶν μετὰ Ἡρώδην, καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγενημένων. Τοῦ γὰρ κατὰ τὸν θεῖον νόμον ἀρχιερέως πάντα τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τὴν λειτουργίαν διέπειν κεκελευσμένου ἐπὶ διαδόχῳ παιδὶ γνησίῳ, κατὰ τοὺς ἐξεταζομένους καιροὺς, μετὰ τὸ ἐξολοθρευθῆναι τὸ χρίσμα, τῇ προφητείᾳ συμφώνως, πρῶτος μὲν Ἡρώδης, ἔπειτα δὲ καὶ Ῥωμαῖοι μετὰ τοῦτον, ἀκρίτως καὶ οὐ κατὰ τὸν νόμον, τοὺς ἀρχιερεῖς καθίστων οὓς ἐδόκει αὐτοῖς, δημοτικοῖς τισι καὶ ἀσήμοις ἀνδράσι τὴν τιμὴν χαριζόμενοι, ἐπίπρασκόν τε καὶ ἐκαπήλευον τοὔνομα, ἄλλοτε ἄλλοις ἐνιαυσιαῖον τὸ ἀξίωμα δωρούμενοι. Διό μοι δοκεῖ ὁ ἱερὸς εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, τὸν χρόνον τοῦ κηρύγματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑπογράφων, σημειοῦσθαι τοῦτο, δι' ὧν C φησιν· « Ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, τετραρχούντων δὲ Ἡρώδου, καὶ Φιλίππου, καὶ Λυσανίου, ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καϊάφα· » δύο γὰρ οὗτοι κατὰ τὸ αὐτὸ ἀρχιερεῖς πῶς ἂν ἐγένοντο ἢ καταλυθείσης τῆς περὶ τῶν ἀρχιερέων νομοθεσίας; Τούτοις γοῦν καὶ Ἰώσηπος ἐπιμαρτυρῶν ταῦτα γράφει· « Οὐαλέριος Γράτος Ῥωμαίων στρατηγὸς, παύσας ἀρχιερᾶσθαι Ἄνανον, Ἰσμαῆλον ἀρχιερέα ἀποφαίνει τὸν Τουφῆβα. καὶ τοῦτον μετ' οὐ πολὺ μεταστήσας, Ἐλεάζαρον τὸν τοῦ Ἀνάνου τοῦ ἀρχιερέως υἱὸν ἀποδείκνυσιν ἀρχιερέα. Ἐνιαυτοῦ δὲ διαγενομένου καὶ τόνδε παύσας, Σίμωνι τῷ Καθίμου τὴν ἀρχιερωσύνην παραδίδωσιν. Οὐ πλέον δὲ καὶ τῷδε ἐνιαυτοῦ τὴν τιμὴν ἔχοντι διεγένετο χρόνος, καὶ Ἰώ- D σηπος, ὅ τε Καϊάφας, διάδοχος ἦν αὐτῷ. » Ταῦτα ἀναγκαίως παρεθέμην διὰ τὸ, « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » ἃ καὶ ἡγοῦμαι ἀναμφίλεκτον τὴν ἀπόδειξιν ἔχειν. Ἑξῆς τούτοις φησὶν ἡ προφητεία, « Καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ, σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ. » Ἔνθα πάλιν τὸν Ἡρώδην αὐτὸν, καὶ τοὺς μετὰ αὐτὸν ἄρξαντας ἐξ ἀλλοφύλου γένους ὑπολαμβάνω δηλοῦσθαι· ὡς γὰρ ἀνωτέρω ὠνόμαζε Χριστοὺς ἡγουμένους τοὺς ἀρχιερεῖς, λέγων, « Ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου· » τὸν αὐτὸν τρόπον μετὰ ἐκείνους καὶ τὴν ἐκείνων κατάπαυσιν οὐκ ἄλλος ἡγούμενος ἐρχόμενος ἢ ὁ δηλωθεὶς ἐξ ἀλλοφύλου γένους, καὶ οἱ λοιποὶ ὅσοι καθεξῆς μετ'

[44] Luc. III, 1.

ἐκείνους ἡγήσαντο τοῦ ἔθνους, σὺν οἷς καὶ μεθ' ὧν, ὡσπερεὶ συνεργοῖς χρώμενος, ὁ μισόκαλος καὶ τῶν ἀγαθῶν φθορεὺς, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖν εἴρηται. Καὶ γὰρ διέφθειρεν ἀληθῶς ἅπαν τὸ ἔθνος, τοτὲ μὲν τὴν τῆς ἱερωσύνης τάξιν εἰς παρανομίαν ἄγων, τοτὲ δὲ τὸν πάντα λαὸν διαστρέφων, καὶ τὴν πόλιν, οὕτω τῶν πολιτῶν μεταφορικῶς ὠνομασμένων, εἰς ἀσέβειαν ἐκκαλούμενος. Συνᾴδει δὲ ἡμῶν τῇ ἀποδόσει καὶ ὁ Ἀκύλας τοῦτον ἑρμηνεύσας τὸν τρόπον· « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ λαὸς ἡγουμένου ἐρχομένου. » Οὐ μόνον γὰρ ὁ ἐρχόμενος, ὁ κατὰ τὰ ἀποδεδομένα ἡμῖν δηλωθεὶς διέφθειρε τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον, ἀλλὰ καὶ ὁ τούτου λαός. Εἴποι δ' ἄν τις οὐκ ἀπὸ σκοποῦ καὶ τὸν Ῥωμαίων ἡγεμόνα διὰ τῶν προκειμένων δηλοῦσθαι, τόν τε τούτου λαὸν, δι' οὗ νομίζω σημαίνεσθαι τὰ στρατόπεδα τῶν Ῥωμαίων ἀρχόντων, ἐξ ἐκείνου κρατησάντων τοῦ ἔθνους, οἳ καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὸν πάλαι ἐν αὐτῇ σεμνὸν καὶ ἅγιον νεὼν διέφθειραν. Ὑπὸ τούτων γοῦν καὶ ἐξεκόπησαν ὡς ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου ἀφανισμοῖς ἔφθασαν, ὥστε ἤδη, κατὰ τὴν προφητείαν, παντελῆ ὑπομεῖναι ἐρημίαν κατὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλὴν αὐτῶν, μεθ' ἣν καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμειναν πολιορκίαν. Ἔχεις καὶ ταῦτα ἀκριβῶς ἐν ταῖς γραφείσαις αὐτῷ Ἰωσήπῳ ἱστορίαις. Τούτων δὲ περὶ τῶν συμβεβηκότων τῷ Ἰουδαίων ἔθνει ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῶν ἑπτὰ καὶ ἑξήκοντα δύο ἑβδομάδων προπεφητευμένων, ἀκολούθως ἡ δήλωσις τῆς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καταγγελθείσης καινῆς Διαθήκης θεσπίζεται. Τοσούτων γοῦν διὰ μέσου καὶ μεταξὺ τῶν ἑπτὰ καὶ ἑξήκοντα δύο ἑβδομάδων εἰρημένων, ἐπιλέγεται· « Καὶ δυναμώσει Διαθήκην πολλοῖς ἑβδομὰς μία, καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδὴ, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ἔσται, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. » Τίνα δὲ τρόπον καὶ ταῦτα ἐπληροῦτο κατανοήσωμεν. Ἱστορεῖται δὲ ὁ πᾶς τῆς διδασκαλίας καὶ παραδοξοποιίας ὁμοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνος τριῶν ἥμισυ γεγονὼς ἐτῶν, ὅπερ ἐστὶν ἑβδομάδος ἥμισυ. Τοῦτό πως Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστὴς ἀκριβῶς ἐφιστᾶσιν αὐτοῦ τῷ Εὐαγγελίῳ παραστήσει. Εἴη ἂν οὖν ἑβδομὰς ἐτῶν μία ὁ πᾶς χρόνος τῆς μετὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ συνδιατριβῆς, ὅ τε πρὸ τοῦ πάθους καὶ ὁ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ. Πρὸ μὲν γὰρ τοῦ πάθους ἐπὶ τρία καὶ ἥμισυ ἔτη τοῖς πᾶσιν ἑαυτὸν παρέχων μαθηταῖς τε καὶ τοῖς μὴ τοιούτοις ἀναγέγραπται· καθ' ὃν διδασκαλίαις παραδόξοις τε θεραπείαις, τῆς θεότητος αὐτοῦ τὰς δυνάμεις πᾶσιν ἁπλῶς Ἕλλησί τε καὶ Ἰουδαίοις παρείχετο· μετὰ δὲ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τὸν ἴσον, ὡς εἰκὸς, τῶν ἐτῶν χρόνον τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις συνῆν, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ συναυλιζόμενος, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὡς γοῦν αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων περιέχουσιν· ὡς εἶναι ταύτην τὴν δηλουμένην τῆς προφητείας τῶν ἐτῶν ἑβδομάδα, καθ' ἣν ἐνεδυνάμωσε Διαθήκην πολλοῖς, τὴν καινὴν δηλαδὴ Διαθήκην τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος κρατύνων. Τίσι δὲ

A et sanctum disperdet cum duce venturo. » Ubi ego rursus et ipsum Herodem, et eos qui post Herodem ex alieno genere imperaverint, puto intelligendos : nam quemadmodum superius nominabat Christos duces, cum in illis verbis pontifices diceret, « usque ad Christum ducem, » ita post eos, et post eorum abrogationem, non alius fuerit venturus quam is qui dictus est ex alieno genere, cæterique quicunque post illos deinceps genti præfuerunt, quibus tanquam adjutoribus utens, una cum iisdem ipse honesti inimicus bonorumque corruptor, et civitatem et sanctum perditurus dicitur. Etenim vere perdidit totam gentem, modo quidem sacerdotii ordinem præter legem perturbans, modo vero cunctum populum pervertens, et civitatem (sic enim B cives figurate nominantur) evocans ad impietatem et nefas; huic autem commentationi nostræ Aquila quoque concordat, qui interpretatus est in hunc modum : « Et civitatem et sanctum disperdet populus ducis venturi. » Non solum enim qui venturus fuit dux, quem nos superiore expositione prodidimus, corrupit civitatem et sanctum, sed etiam illius populus : præterea non forsitan quispiam a recto aberraverit si dixerit, etiam Romanum ducem iisdem verbis designari, ejusque ducis populum. Per quæ arbitror significari exercitus Romanorum principum, qui ex illo tempore gentis imperium tenuere, quique civitatem ipsam Jerusalem, et in ea quondam venerabile et sanctum templum corrupe- C runt. Siquidem ab iis etiam excisi sunt tanquam in diluvio, et usque ad finem belli in compendium acti itineribus pervenere, usque adeo ut, quemadmodum prophetia dixerat, extremam tum passi sint solitudinem, post ipsorum nefarias **400** contra Salvatorem nostrum insidias; nam postquam id moliti sunt, extremam sane obsidionem pertulere. Hæc quoque ipsa adamussim explorata habes in iis quas Josephus scripsit historiis. Cæterum cum hæc de iis quæ intermedio VII et LXII hebdomadum tempore Judaicæ genti acciderunt, per prophetiam prædicta sint, ordine deinceps Novi per Salvatorem nostrum denuntiandi Testamenti significatio canitur. Ergo ubi tam multa in medio inter septem et sexaginta duas hebdomadas dicta sunt, tum adjun- D gitur : « Et confirmabit pactum multis hebdomada una, et in medio hebdomadis auferetur sacrificium et libatio, et in templo abominatio desolationum erit, et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur in desolationem. » Sed jam hæc quonam pacto completa sint, exploremus. Sane proditum est memoriæ omne doctrinæ eruditionisque miraculorum Salvatoris nostri tempus, trium annorum et semis fuisse : quod quidem est hebdomadis unius dimidium. Hoc ipsum quodam modo Joannes evangelista attentissime ejus Evangelium observantibus declarabit. Erit igitur hebdomas annorum una omne tempus, quod cum apostolis suis versatus est, tum antequam passus est, tum postquam de morte ad vitam revenit; nam quod ante-

quam sit passus per tres annos et semis, omnibus et discipulis et non discipulis seipsum exhibuerit, palam ex iis quæ scripta sunt de ipso, proditum est : quo tempore et documentis et admiratione dignis curationibus, divinitatis suæ vires omnibus simpliciter tam Græcis quam Judæis ostendit. Ubi vero a morte ad vitam est restitutus, quod idem temporis, eumdemque annorum numerum cum suis versatus sit, discipulis et apostolis, rationi sane consentaneum est, per dies XL apparens eis, et consuescens, et de regno Dei loquens, quemadmodum quidem in apostolorum Actis continetur, ut hæc sit illa, de qua prophetia loquitur, annorum hebdomas, in qua confirmavit pactum multis, munitius videlicet reddens novum evangelicæ prædicationis testamentum. Sed quibus multis id confirmavit? Nempe suis discipulis et apostolis, iisque omnibus quicunque ex Hebræis in fidem ejus venerunt. Cæterum in hujusce unius hebdomadis medio, in qua illud ipsum de quo diximus testamentum multis confirmavit, sublatum est sacrificium, **401** et libatio, abominatioque desolationis inchoata est, quandoquidem hac ipsa hebdomade jam ad medium sui spatium ducta, post trium annorum tempus et semis doctrinæ illius, quo tempore passus est, velum templi scissum est a summo usque deorsum : ut ex illo jam vi quadam sublata fuerit ab eis libatio et sacrificium et abominatio desolationis in templo sederit, utpote cum eos virtus illa reliquerit solos, quæ ab initio ad illud usque tempus, et tutelam et providentiam ejus loci gerebat : nam ad illud usque tempus quo ille pro salute nostra passus est, divinam quamdam vim fuisse quæ et templum et Sanctum sanctorum tueretur, existimare par est. Alioqui quid oportebat, illum una cum aliis multis sedere in templo et ex legibus festos dies celebrare, si novisset non amplius consistere locum illum, neque Dei præsentia dignum esse? Fuerunt igitur ad illud usque temporis nonnulli in templo divinantes, qualis Anna prophetica mulier filia Phanuel, et Simeon qui in ulnas ipsum adhuc infantem accepit, qui etiam cecinerunt ea quæ publicæ memoriæ prodita sunt, sed neque ipse Dominus noster dixisset leproso : « Abi, ostende te sacerdoti, et offer sacrificium, quod præcepit Moses in testimonium eis [87], » si illo in loco non ultra existimasset quæ ad ritus legesque pertinent tanquam in sancto et Dei præsentia digno loco celebrari oportere, neque vendentes et ementes ejiciens dixisset verba illa : « Scriptum est, domus mea domus orationis vocabitur, vos autem eam facitis speluncam latronum [88]. » Et rursus : « Auferte ista hinc, et nolite facere domum Patris mei domum negotiationis [89], » nisi adhuc plane censuisset venerabilem esse locum putare oportere. At enim ubi illorum extremum scelus appropinquavit, tum omnia indicavit dicens : « Ecce relinquitur vobis domus ve-

A πολλοῖς ταύτην ἐνεδυνάμωσεν, ἢ δηλονότι τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, καὶ τοῖς ἐξ Ἑβραίων εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἅπασι; Πλὴν ἀλλὰ τῆς μιᾶς ταύτης ἑβδομάδος, καθ' ἣν ἐνεδυνάμωσε τὴν δηλωθεῖσαν Διαθήκην τοῖς πολλοῖς, ἐν τῷ ἡμίσει ἤρθη θυσία καὶ σπονδὴ, τό τε βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἤρξατο· ἐπειδήπερ μεσαζούσης τῆς ἑβδομάδος ταύτης μετὰ τὸν ἥμισυ καὶ τριετῆ χρόνον τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, καθ' ὃν καιρὸν πέπονθε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐῤῥάγη ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· ὡς ἐξ ἐκείνου δυνάμει ἦρθαι ἐξ αὐτῶν τὴν σπονδὴν, καὶ τὴν θυσίαν, καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐπὶ τὸ ἱερὸν ἦρχθαι, καταλιπούσης αὐτοὺς ἐρήμους τῆς ἀνέκαθεν εἰς ἐκεῖνο καιροῦ τὸν τόπον ἐφορώσης καὶ ἐπισκοπούσης δυνάμεως. Μέχρι γοῦν τοῦ σωτηρίου πάθους εἶναί τινα
B Θεοῦ δύναμιν ἐπισκοποῦσαν τὸ ἱερὸν καὶ τὸ Ἅγιον τῶν ἁγίων ἡγεῖσθαι προσήκει. Οὐ γὰρ ἂν ἄλλως καὶ αὐτὸς ἅμα τοῖς πολλοῖς συνήδρευεν ἐν τῷ ἱερῷ, τὰς κατὰ νόμους ἑορτὰς ἐπιτελῶν, μὴ οὐχὶ ἔτι συνεστῶτα, καὶ Θεοῦ εἶναι ἄξιον τὸν τόπον εἰδώς. Ἦσαν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ προφητεύοντές τινες εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, ὥσπερ Ἄννα ἡ προφῆτις ἡ τοῦ Φανουήλ, καὶ Συμεὼν ὁ ἐπὶ τὰς ἀγκάλας αὐτὸν, βρέφος ἔτι ὄντα, λαβὼν, οἳ καὶ προφητεύουσι τὰ ἀναγεγραμμένα· οὐδ' ἂν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν εἰρήκει τῷ λεπρῷ· « Ὕπαγε, δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσήνεγκε τὴν θυσίαν, ἣν προσέταξε Μωσῆς εἰς μαρτύριον αὐτοῖς, » μὴ οὐχὶ ἔτι δεῖν ἡγούμενος τὰ κατὰ νόμους ἐπιτελεῖσθαι αὐτόθι, ὡς ἐν ἁγίῳ καὶ Θεοῦ ἀξίῳ τόπῳ· οὐδ' ἂν τοὺς ἀγοράζοντας καὶ πιπράσκοντας ἐξωθῶν ἔλεγε· « Γέγραπται,
C ὅτι ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται, ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ποιεῖτε σπήλαιον λῃστῶν· » καὶ αὖθις· « Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν, καὶ μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ Πατρός μου οἶκον ἐμπορείου· » εἰ μὴ ἔτι τίμιον σαφῶς δεῖν ἐνόμιζεν ὑπολαμβάνειν εἶναι τὸν τόπον. Ἀλλὰ γὰρ πλησιαζούσης αὐτῶν τῆς ἐσχάτης δυσσεβείας, μετὰ ταῦτα πάντα ἀπεφήνατο εἰπών· « Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· » ὃ καὶ αὐτὸ ἐπληροῦτο ὅτε, παθόντος αὐτοῦ, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ὅλον δι' ὅλου μέσον ἐῤῥάγη, καθῄρητό τε ἐξ ἐκείνου δυνάμει ἡ προσηνὴς τῷ Θεῷ κατὰ τὴν τοῦ νόμου διάταξιν θυσία καὶ σπονδὴ, ἧς ἀρθείσης, καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, κατὰ τὴν ἐν χερσὶ προφητείαν, ἐπηκολούθησε τῷ τόπῳ. Εἰ δὲ καὶ ἐπί τινα χρόνον παραμένειν ἔδοξε τὰ τῆς ἐν τῷ τόπῳ λειτουρ-
D γίας, ἀλλ' οὐκέτι γε ταῦτα ἀρεστὰ τῷ Θεῷ ἦν, ἀκρίτως καὶ οὐ κατὰ νόμον ἐπιτελούμενα. Ὥσπερ γὰρ πρόπαλαι ἐξολοθρευθέντος τοῦ χρίσματος, καὶ τῶν κατὰ διαδοχὴν νομίμων ἀρχιερέων πεπαυμένων, ἀπὸ τῆς Ὑρκανοῦ τελευτῆς, οἱ μετὰ ταῦτα παριόντες ἀτάκτως καὶ παρανόμως, ἐδόκουν μέν τι ποιεῖν, οὐ μὴν κατὰ τοὺς πρέποντας ἔπραττον θεσμοὺς, δι' οὓς καὶ ἔφασκεν ἡ προφητεία· « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » τὸ ἄκριτον καὶ παράνομον αὐτῶν διαβάλλουσα· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῆς θυσίας καὶ τῆς σπονδῆς συμβεβηκέναι φήσεις, ὀρθῶς μὲν καὶ κατὰ νόμον πρὸ τοῦ πάθους τοῦ Σω-

[87] Matth. VIII, 4. [88] Matth. XXI, 13. [89] Joan. II, 16.

τῆρος ἡμῶν ἐπιτελουμένης, διὰ τὴν εἰσέτι τότε τὰ τῶν ἁγίων τόπων ἐφορῶσαν δύναμιν, περιαιρεθείσης δὲ αὐτίκα μετὰ τὴν αὐτοῦ τελείαν καὶ θεοπρεπῆ θυσίαν, ἣν προσήνεγκεν αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, αὐτὸς ὢν ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἧς θυσίας πᾶσιν ἀνθρώποις κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς καινῆς Διαθήκης παραδοθείσης, τὰ τῆς παλαιᾶς περιῄρητο. Ὁμοῦ γὰρ τῷ πληροῦσθαι τὸ φάσκον λόγιον, « Καὶ δυναμώσει Διαθήκην πολλοῖς ἑβδομὰς μία, » τὰ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης περιῄρητο. » Πότε δὲ τὰ τῆς Διαθήκης τῆς καινῆς ἐδυναμοῦτο, ἢ ὅτε ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, μέλλων τελεῖν τὸ μέγα μυστήριον τῆς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ παρόδου, ᾗ νυκτὶ παρεδίδοτο, τὰ σύμβολα τῶν κατ' αὐτὸν ἀποῤῥήτων τῆς καινῆς Διαθήκης λόγων τοῖς αὐτοῦ παρεδίδου μαθηταῖς; ὁμοῦ γὰρ ταῦτ' ἐτελεῖτο, καὶ ἡ κατὰ Μωϋσέα παλαιὰ Διαθήκη περιῄρητο, ὅπερ ἐδήλου τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν ῥηγνύμενον χρόνον. Ἀρθείσης γοῦν ἐξ ἐκείνου, καὶ δυνάμει καὶ ἀληθείᾳ καταλυθείσης θυσίας καὶ σπονδῆς, αἱ μετὰ ταῦτα νομιζόμεναι αὐτόθι ἐπιτελεῖσθαι θυσίαι ἄσπονδοι καὶ ἀνίεροι ἐν βεβήλῳ τόπῳ καὶ ὑπὸ βεβήλων καὶ ἀνιέρων ἐπετελοῦντο. Δέχου δὲ καὶ τὰς περὶ τούτων Ἰωσήπου μαρτυρίας· « Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς νύκτωρ οἱ ἱερεῖς παρελθόντες εἰς τὸ ἱερὸν, ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος ἦν, πρὸς τὰς λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἔφασαν ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κτύπου· μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἀθρόας λεγούσης· *Μεταβαίνωμεν ἐντεῦθεν.* » Ταῦτα δὲ ἱστορεῖ μετὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγονέναι. Καὶ πάλιν ὁ αὐτός φησι, « Πιλάτον τὸν ἡγεμόνα, » αὐτὸν δὴ ἐκεῖνον τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, « τὰς Καίσαρος εἰκόνας νύκτωρ εἰς τὸ ἱερὸν, ὅπερ οὐχ ἦν θέμις, εἰσκομίσαι, μεγίστην τε ταραχὴν, θορύβου τε καὶ στάσεως ἐμβεβλῆσθαι τοῖς Ἰουδαίοις. » Αὐτὰ δὴ ταῦτα καὶ ὁ Φίλων συμμαρτυρεῖ, « Τὰς σημαίας φάσκων τὰς βασιλικὰς τὸν Πιλάτον νύκτωρ ἐν τῷ ἱερῷ ἀναθεῖναι, ἀρχήν τε στάσεων καὶ συμφορῶν ἐπαλλήλων ἐξ ἐκείνου τοῖς Ἰουδαίοις συμπεσεῖν. » Οὐ διέλιπον οὖν ἔκτοτε τὸ πᾶν ἔθνος καὶ τὴν μητρόπολιν αὐτῶν παντοίων κακῶν ἐπαναστάσεις ἕως τοῦ ὑστάτου κατ' αὐτῶν πολέμου, καὶ τῆς ἐσχάτης πολιορκίας, καθ' ἣν παντοίοις ἀφανισμοῖς, λιμοῦ τε καὶ λοιμοῦ, καὶ μαχαίρας, καταποντισμοῦ δίκην τοῦ κατ' αὐτῶν ὀλέθρου συῤῥεύσαντος, πάντες οἱ κατασυστάντες τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡβηδὸν ἐξεκόπησαν· ὅτε καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐπὶ τὸ ἱερὸν ἔστη, ὃ καὶ εἰς δεῦρο διέμεινεν, ὁσημέραι ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐρημίας ἐλαῦνον. Εἰκὸς δὲ καὶ ἐπιτείνειν αὐτὸ μέχρι τῆς τοῦ βίου συντελείας, κατὰ τὸν ὑπὸ τῆς προφητείας ἀποφανθέντα ὅρον, φήσαντα· « Καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν· » ἥντινα φωνὴν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐπεσφραγίσατο εἰπών· « Ὅτ' ἂν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ, τότε γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς. « Εἰ δὲ δυσπίστως

A stra deserta [90], » quod quidem ipsum completum est quo tempore dum ille cruci affixus est, velum templi medium toto penitus altitudinis suæ spatio scissum est, sublatumque est ex illo, vi quadam, Deo gratum ex institutione legis sacrificium et libatio, qua sublata, abominatio desolationis, secundum eam quæ nunc in manibus est, prophetiam in loco illo secuta est. Quod si per aliquod tempus permanere visa sunt ea, quæ ad functionem illam in tali loco pertinent, non tamen eadem amplius grata Deo fuerunt, quippe cum et sine judicio et præter leges celebrarentur. **402** Sicut enim antea, unctione abolita, et legitimis ex succedendi serie pontificibus post Hyrcani interitum abrogatis, qui posthac sine ordine et præter leges ad illud mu-
B nus accedebant, videbantur illi quidem aliquid facere, et tamen id nullo laudabili instituto præstabant, propter quos etiam dixit prophetia : « Peribit unctio, et judicium non est in ea, » talibus interim verbis judiciorum legumque in illis contemptum accusans : ita etiam circa libationem et sacrificium contigisse affirmabis, quæ recte quidem ex lege antequam Salvator noster sit passus, celebrabantur propter virtutem illam quæ ad illud usque tempus loci sanctitatem tuebatur. Cæterum et sublata est illico post illius perfectum Deoque conveniens sacrificium, quod ipse se ipsum pro peccatis nostris obtulit, cum ipse esset ille « Agnus Dei qui tollit peccata mundi [91] : » quo quidem sacrificio cunctis hominibus secundum nova Novi Testamenti myste-
C ria tradita, quæ Veteris propria erant sublata sunt. Eodem enim tempore et oraculum illud completum est : « Et confirmabit pactum multis hebdomas una, et quæ ad Vetus Testamentum spectant sublata sunt. » Cæterum quando tandem quæ ad Novum pertinent Testamentum sunt confirmata, nisi cum Salvator ac Dominus noster magno illo sui ad mortem accessus mysterio functurus, qua nocte tradebatur, occultarum et ad ipsum spectantium Novi Testamenti rationum signa et notas suis discipulis tradidit? eodem enim tempore et hæc perfecta sunt, et a Mose descriptum Vetus Testamentum sublatum est, quam rem plane declaravit velum templi quod per idem tempus scissum est. Sublato igitur ex illo deinceps, et non minus re vera
D quam vi, soluto sacrificio ac libatione, quæ posthac existimabantur illic perfici sacrificia, sine gratia, rebus sacris aliena, in profano loco a profanis et a re sacra alienis perficiebantur. Cæterum his de rebus etiam Josephi testimonium accipe : « Ipso autem die Pentecostes noctu sacerdotes in templum ingressi, sicut eis mos erat, ad munera obeunda, primum quidem se motum quemdam strepitumque sensisse dixerunt, deinde vero subitam vocem crebro repetentem, *Migremus hinc.* » Hæc autem ille scribit facta esse post Salvatoris nostri mortem. Rursus idem ait : « Pilatum præsidem, » ip-

[90] Matth. XXIII, 38. [91] Joan. I, 29.

sum utique illum qui tempore Salvatoris nostri præfuit, « noctu in templum contra fas imagines Cæsaris intulisse, **403** magnamque perturbationem seditionis atque tumultus Judæis injecisse. » Eadem hæc etiam Philo confirmat, qui ait : Regias imagines Pilatum noctu in templo dicasse, initiumque seditionum et mutuarum inter ipsos calamitatum, ex illo Judæis accidisse. Non desierunt ergo posthac quæ universam gentem eorumdemque principem civitatem invaderent omnis generis mala, usque ad ultimum illud quod contra illos gestum est bellum, extremamque illam obsidionem, in qua omnis generis internecionibus, et famis et pestilentiæ, et gladii, cum pernicies adversus eos diluvii instar conflueret, omnes quicunque adversus Salvatorem nostrum conspiraverant, cujuscunque essent ætatis, excisi sunt ; quo sane tempore etiam desolationis illius abominatio in templo constituit, quæ quidem ad hunc usque diem permansit singulis diebus in deteriorem solitudinem corruens. Par autem est eam itidem usque ad vitæ consummationem duraturam, juxta terminum quem prophetia indicaverat, illis verbis : « Et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur in solitudinem, » quam vocem Salvator ac Dominus noster Jesus Christus quasi signo impresso confirmavit dicens : « Cum autem videritis abominationem desolationis, quæ dicta est per Danielem prophetam stantem in loco sancto : tunc scitote quod appropinquavit desolatio ejus [92]. » Quod si Judæi non credere se ista respondeant, arguendi sunt tanquam ii, qui non solum impudenter rebus veris ac manifestis repugnent, sed etiam vaticinia sua ut falsa, quantum in ipsis est, calumnientur, si illa quidem in LXX annorum hebdomadas universum tempus includunt, dum quæ intermedio tempore eventura sunt divinant : *ipsi* vero cum jam ab ipsa prophetia usque ad nos prope millesimus agatur annus, nihil eorum quæ scripta sunt factum esse demonstrant, tametsi ipsorum unctio, ut divinum prædixerat oraculum, deleta est, et sanctum eorumdem una cum prioribus incolis disperditum atque excisum in diluvio belli contracti internecionibus, et in eo loco adhuc cernitur, id quod omnium admirationem superat : dico autem abominationem desolationis adhuc stare eo in loco qui antea sanctus erat, qua de re etiam Salvator ac Dominus noster exposita nuper verba enuntiavit. Quæ quidem res cum planissime sub oculos nobis **404** subjectæ sint, atque etiam nunc cernantur, Judæos admirari operæ pretium est, non tam quod adversus ea quæ ita perspicua sunt intendere oculos audeant, quam quod ita caligent, eorumque mens ita involvatur tenebris, ut non videant ea, quæ tam clara tamque evidentia sunt divinarum Scripturarum eventa, quod quidem eis secundum illam Isaiæ vocem, quæ in hoc quoque adversus illos completa est, accidit, ubi utitur illis verbis : « Auditu audietis, et non intelligetis : et intuentes intuebimini, et non videbitis ; crassum enim factum est cor populi hujus : et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, ne quando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos [93]. » Sed quoniam de gentibus quæ in fidem Christi Dei venerunt olim prius dictum fuerat : « Quibus nuntiatum non est de illo, ii videbunt, et qui non audierunt, ii intelligent [94], » nos item illius atque ejus, qui misit illum, Patris beneficio, pro viribus, quæ visa sunt dicenda in hos locos jam diximus, necnon quæ Africano superioris ætatis viro sunt visa, illi ipsi accepta referentes apposuimus, quæ ipsa quoque diligenter atque accurate excogitata sunt : quare illis ut bene inventis erit utendum.

A πρὸς ταῦτα ἔχοιεν οἱ ἐκ περιτομῆς, ἐλεγκτέον αὐτοὺς μὴ μόνον ἀναιδῶς πρὸς τὰ ἀληθῆ καὶ ἐναργῆ ἱσταμένους, ἀλλὰ καὶ τὰς προῤῥήσεις ὡς ψευδεῖς. τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, διαβάλλοντας, εἴγε αἱ μὲν εἰς ἑβδομήκοντα ἑβδομάδας ἐτῶν τὸν πάντα περιορίζουσι χρόνον, τὰ ἐν τῷ μεταξὺ συμβησόμενα θεσπίζουσαι· αἱ δὲ, σχεδὸν ἤδη χιλιοστοῦ ἔτους ἀπὸ τῆς προφητείας καὶ εἰς ἡμᾶς ἐλαύνοντος, οὐδὲν τῶν γεγραμμένων γεγονὸς ἐπιδείκνυνται, καίτοι ἐξολοθρευθέντος αὐτῶν τοῦ χρίσματος, κατὰ τὴν θείαν πρόῤῥησιν, καὶ τοῦ ἁγιάσματος αὐτῶν, καὶ τῶν πρὶν οἰκητόρων διαφθαρέντων καὶ ἐκκοπέντων ἐν κατακλυσμῷ πολέμου συντετμημένου ἀφανισμοῖς, καὶ τοῦ γε πάντων παραδοξοτάτου εἰσέτι νῦν αὐτόθι ὁρωμένου· λέγω δὴ τοῦ βδελύγματος τῆς ἐρημώσεως εἰς δεῦρο ἑστῶτος ἐν τῷ πρὶν ἁγίῳ τόπῳ, περὶ οὗ καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ B Κύριος ἡμῶν τὰς ἐκτεθείσας προήκατο φωνάς. Ὧν σαφῶς ὑπ' ὀφθαλμοῖς ὁρωμένων ἡμῖν εἰσέτι νῦν, θαυμάσαι ἔστι τοὺς ἐκ περιτομῆς, οὐχ οὕτως ἀντιβλέπειν τοῖς ἐναργέσι τολμῶντας, ὅσον ἀβλεπτοῦντας καὶ τὴν διάνοιαν ἐσκοτωμένους, πρὸς τὸ μὴ ὁρᾷν τὰ οὕτω σαφῆ καὶ ἐναργῆ τῶν θείων Γραφῶν ἀποτελέσματα· ὃ καὶ πεπόνθασι κατὰ τὴν εἰς αὐτοὺς πληρωθεῖσαν κἀν τούτῳ τοῦ Ἡσαΐου φωνὴν, δι' ἧς ἐθέσπισεν αὐτοῖς, εἰπών· «Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου· καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. » C Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ περὶ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πάλαι πρότερον εἴρητο· « Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι, τῇ αὐτοῦ χάριτι καὶ τῇ τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατέρος, » ἡμεῖς τε κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ φανέντα εἰς τοὺς τόπους εἰρήκαμεν, καὶ τὰ τῷ πρὸ ἡμῶν Ἀφρικανῷ εὐγνωμόνως δόξαντα παρεθήκαμεν, ἐχόμενα καὶ αὐτὰ ἀκριβείας· ὅθεν καὶ αὐτοῖς ὡς καλῶς ἔχουσι χρηστέον.

[92] Luc. XXI, 20. [93] Isa. VI, 10. [94] Rom. XV, 21.

Ἀπὸ τοῦ Μιχαία. — *Σημεῖα χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους καθόδου τάδε ἔσεσθαι ὁ προφήτης θεσπίζει· καθαίρεσιν παντελῆ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις σεμνῶν, ἐθνῶν ἐπίγνωσιν τοῦ παρὰ τοῖς προφήταις καταγγελλομένου Θεοῦ, εἰρήνην βαθυτάτην πάντων τῶν ἐθνῶν.*

« Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔσται Κύριος ὑμῖν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ· διότι ἰδοὺ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται, καὶ ἐπιβήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς. Καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες τακήσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει. Δι' ἀσέβειαν Ἰακὼβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραήλ. » Εἶτα μεθ' ἕτερα πλεῖστα μεταξὺ ἐπισυνάπτει λέγων· « Ἀκούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἡγούμενοι οἴκου Ἰακὼβ, καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κρίμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιὼν ἐν αἵμασι, καὶ Ἱερουσαλὴμ ἐν ἀδικίαις. Οἱ ἡγούμενοι αὐτῆς μετὰ δώρων ἔκρινον, καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῆς μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίνοντο, καὶ οἱ προφῆται αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἐμαντεύοντο, καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐπανεπαύοντο, λέγοντες· Οὐχὶ Κύριος ἐν ἡμῖν ἐστιν; οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ἡμᾶς κακά. Διὰ τοῦτο δι' ὑμᾶς Σιὼν ὡς ἀγρὸς ἀροτριαθήσεται, καὶ Ἱερουσαλὴμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου Κυρίου εἰς ἄλσος δρυμοῦ· καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἕτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων, καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοί, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ δείξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ· ὅτι ἐκ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. Καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον λαῶν πολλῶν, καὶ ἐξελέγξει ἔθνη ἰσχυρὰ ἕως εἰς γῆν μακράν. Καὶ κατακόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰ δόρατα αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐ μὴ ἀντάρῃ ἔτι ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. Καὶ ἀναπαύσεται ἕκαστος ὑποκάτω τῆς ἀμπέλου αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ. Καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοβῶν· διότι τὸ στόμα Κυρίου παντοκράτορος ἐλάλησε ταῦτα [**]. » Ἤδη καὶ τοῦτο [illegible] ἡμῖν εἰς [illegible] ἐπιστήσαντας· ἴδοιμεν δὲ ἂν ὡς οὐκ ἄλλοτε [illegible] ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας τὰ πάλαι σεμνὰ τῶν Ἰουδαίων, ὅ τε Σιὼν [illegible] καὶ Ἱερουσαλὴμ, τά τε ἐπὶ τούτων οἰκοδομήματα, ὅ τε ναὸς [illegible], καὶ τὸ Ἅγιον τῶν ἁγίων, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ ὅσα ἄλλα [illegible] εἰς τιμὴν ἀνέκειτο τοῦ Θεοῦ, ἐκ μέσου ἀρθέντα [illegible], ἀκολούθως τῷ λόγῳ [illegible]· « Ἰδοὺ Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη [illegible] αὐτοῦ, » [illegible] τὴν [illegible] αἱ [illegible], κοιλάδες [illegible] ἀπὸ τὸ [illegible] αὐτῶν, [illegible]

A Michæa. — Signa hæc temporum descensus Domini ad homines futura canit propheta, extremum situum atque institutorum, quæ apud Judæos cum veneratione servabantur, interitum agnitione ejus Dei qui a prophetis venturus denuntiabatur, pacem omnium gentium profundissimam.

« Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt, et erit Dominus vobis testimonium, Dominus de domo sancta sua : quoniam ecce Dominus egredietur de loco suo. Et descendet, et insistet super altitudines terræ. Et commovebuntur montes subter eo : et valles liquescent sicut cera a facie ignis, et sicut aqua quæ defertur in præceps. **405** Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel [**]. » Deinde post alia plurima quæ in medio collocat, verba hæc adjungit : « Audite jam hæc, duces domus Jacob, qui reliqui estis domus Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in injustitiis. Duces ejus cum muneribus judicabant, et sacerdotes ejus cum mercede respondebant, et prophetæ ejus cum argento divinabant, et super Dominum requiescebant, dicentes : Nonne Dominus in nobis est? non venient super nos mala. Idcirco propter vos Sion ut ager arabitur, et Jerusalem ut pomorum custodia erit, et mons domus Domini in lucum sylvæ : et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, paratus super vertices montium, et extolletur super colles, et festinabunt ad eum populi, et ibunt gentes multæ et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini et in domum Dei Jacob : et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus : nam ex Sion exibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit inter multas gentes, et redarguet gentes fortes usque ad terram longinquam. Et concident gladios suos in vomeres, et hastas suas in falces : et non arripiet ultra gens contra gentem gladium, et non discent amplius bella gerere. Et quiescet unusquisque sub vite sua, et sub ficu sua. Et non erit qui deterreat eos : quoniam os Domini omnipotentis locutum est hæc [**]. » Jam antea hæc suo loco nos contemplati sumus : nunc animadvertimus quemadmodum non alias quam post adventum Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines, quæ olim apud Judæos dignitatem venerationemque habebant, montesque Sion et Jerusalem vocabantur, quæque in iis ædificia erant, templum videlicet Sanctumque sanctorum, atque altare, atque alia quæcumque Judæi in Dei honorem dedicata fuerant, de medio sublata consumptaque sunt, sicut oraculum illud prædixerat : « Ecce Dominus Dominus egredietur de loco suo, et descendet super altitudines terræ, et concutientur montes subter eo, » quibus consensus Judæorum animæ quæ colles nominantur ob priorum humilitatem, dum priores altitudinibus contemnuntur, eorum quæ super dicta sunt, interitum deplorantes, tanquam cera a facie

[**] Gen. [illegible]. [**] Mich. III, 1-12, IV, 1-4.

ignis **406** liquescent, et quasi aqua quæ defertur in præceps, » propter multitudinem eorum qui in illis quotidie a melioribus ad deteriora labuntur : et omnia hæc ait futura « propter impietatem domus Jacob, et propter peccatum domus Israel. » Quænam vero sit hæc impietas et quod peccatum, progressus longius adjungit : « Qui abominamini, inquit, judicium, et omnia recta pervertitis. Qui ædificatis Sion in sanguinibus , et Jerusalem in injustitiis, » in quibus sanguinibus etiam ille fuit, qui illis extremorum malorum initium causamque præbuit, propter quem impiam illam vocem contra seipsos emiserunt, dicentes : « Sanguis ejus super nos et super filios nostros [97]. » Itaque propter ipsa hæc, inquit, « Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi pomorum custodia erit : » quæ quidem B nullo unquam alio tempore, quam post illa quæ contra Salvatorem nostrum ausi sunt, verum exitum accepere. Ex illo enim ad hunc usque diem locis illis extrema solitudine occupatis, mons Sion qui apud illos antea celeberrimus erat, loco antiquæ illius meditationis atque exercitationis, quæ in illo vigebat, propheticorum divinorumque oraculorum, quæ antea viri Hebræi Deique familiares prophetæ sacerdotesque et magistri totius gentis in eodem magno cum studio reddebant, per viros Romanos in nulla re a reliqua regione differens aratur et colitur, ut nos quoque ipsi inspexerimus boum opera locum et arari et seminari. Ipsa vero Jerusalem tanquam pomorum custodia, corrupto vetere qui in C ipsa erat fructu, effecta est, ac potius lapidum collectio, sicut in contextu Hebraico legitur. Sic enim Aquila convertit : « Idcirco propter vos, Sion terra arabitur, et de Jerusalem lapides colligentur. » Ab externis enim hominibus habitata, hodie quoque lapides legentibus præbet, cum omnes qui nostris temporibus eam urbem incolunt, ruinæ illius lapides colligant tam de privatis, quam de communibus et publicis ædificiis : et licet oculis tristissimum spectaculum intueri, ex ipso templo et ex ipsis quondam adytis, ex iis quæ sancta vocabantur, lapides pro simulacrorum fanis, proque spectaculis, quo omnes populi concurrant, ædificandis assumi, quæ cum adeo evidenter ab omnibus cernantur, quod nova item lex, quodque novum Novi a Salva- D tore nostro Jesu Christo, conditi Testamenti verbum illinc omnino profectum sit, sane constiterit. **407** Quandoquidem innumerabiles populorum conventus, omnisque generis nationes, relictis diis ipsorum patriis, relictoque vetere superstitionis errore, unum supremum Deum invocant : quare etiam profundissimæ pacis compotes evaserunt, quando non amplius multiplices principatus, « neque regna per loca cernuntur, neque gens adversus gentem gladium sumit, neque ut antea mutuis inter se bellis student, sed agricola omnis sub vite et sub ficu sua quiescit, nemine illos exterrente, » sicut pro-

A παλαιῶν ὑψωμάτων τὸν τῶν προειρημένων ἀφανισμὸν ἀπολοφυρόμεναι, « ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς ἐκτακήσονται, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει, » διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐταῖς ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χείρω καταπιπτόντων ὁσημέραι. Πάντα δὲ ταῦτά φησιν ἔσεσθαι « δι' ἀσέβειαν οἴκου Ἰακὼβ, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραήλ. » Τίς δ' ἦν ἡ ἀσέβεια καὶ ἡ ἁμαρτία, προϊὼν ἑξῆς ἐπιλέγει· « Οἱ βδελυσσόμενοι κρῖμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες· οἱ οἰκοδομοῦντες Σιὼν ἐν αἵμασιν, καὶ Ἱερουσαλὴμ ἐν ἀδικίαις· » ἐν οἷς αἵμασι κἀκεῖνο ἦν τὸ τῶν ὑστάτων κακῶν παραίτιον αὐτοῖς γενόμενον, ἐφ' ᾧ τὴν ἀσεβῆ φωνὴν εἰς ἑαυτοὺς ἐπεσπάσαντο, φήσαντες· « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » Διὸ γοῦν, φησὶ, αὐτὰ ταῦτα, « ὡς ἀγρὸς Σιὼν ἀροτριαθή- B σεται, καὶ Ἱερουσαλὴμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται· » ἅπερ οὐδ' ἄλλοτε πώποτε ἢ μετὰ τὰ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τετολμημένα ἀληθῆ τὴν ἔκβασιν εἴληχεν. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ εἰς δεῦρο ἐσχάτης ἐρημίας καταλαβούσης τοὺς τόπους, τὸ μὲν πρὶν διαβόητον αὐτῶν Σιὼν ὄρος, ἀντὶ τῆς πάλαι ἐν αὐτῷ μελέτης καὶ ἀσκήσεως τῶν προφητικῶν καὶ θείων λόγων, ὧν παῖδες τὸ πρὶν Ἑβραίων καὶ θεοφιλεῖς προφῆται, ἱερεῖς τε καὶ διδάσκαλοι τοῦ παντὸς ἔθνους ἐν αὐτῇ διὰ σπουδῆς ἐποιοῦντο, διὰ Ῥωμαίων ἀνδρῶν κατ' οὐδὲν τῆς λοιπῆς διαφέρουσα χώρας γεωργεῖται, ὡς καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ὀφθαλμοῖς παραλαβεῖν βουσὶν ἀρούμενον, καὶ κατασπειρόμενον τὸν τόπον· ἡ δὲ Ἱερουσαλὴμ αὐτὴ ὡς ὀπωροφυλάκιον τῆς ἐν αὐτῇ παλαιᾶς C ὀπώρας διαφθαρείσης γέγονε, μᾶλλον δὲ εἰς λιθολογίαν κατὰ τὴν Ἑβραϊκὴν ἀνάγνωσιν. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησί· « Διὰ τοῦτο χάριν ὑμῶν Σιὼν χώρα ἀροτριαθήσεται, καὶ Ἱερουσαλὴμ λιθολογηθήσεται. » Ὑπὸ γὰρ ἀλλοφύλων ἀνδρῶν κατοικισθεῖσα, εἰσέτι καὶ σήμερον λιθολογεῖται, πάντων καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων τοὺς ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς λίθους ἀναλεγομένων εἴς τε τὰ ἴδια καὶ κοινὰ καὶ δημόσια οἰκοδομήματα· καὶ ἔστιν ὀφθαλμοῖς παραλαβεῖν σκυθρωπὸν θέαμα, τοὺς ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ καὶ αὐτῶν τῶν πάλαι ἀδύτων καὶ ἁγίων λίθους εἰς τὰ τῶν εἰδώλων τεμένη, εἴς τε τὰ τῶν πανδήμων θεαμάτων κατασκευάσματα ἀπειλημμένους· ὧν οὕτως ἐναργῶς τοῖς πᾶσιν ὁρωμένων, καὶ ὁ καινὸς νόμος καὶ λόγος ὁ τῆς καινῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ D Διαθήκης ἐκεῖθέν ποθεν προελθὼν δῆλος ἂν εἴη. Ἐφ' ᾧ μυρία πλήθη λαῶν, ἔθνη τε παντοῖα τῶν πατρίων ἀποστάντα θεῶν, καὶ τῆς παλαιᾶς δεισιδαίμονος πλάνης, τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἀνακαλεῖται· διὸ καὶ κατηξίωται τῆς βαθυτάτης εἰρήνης, ὡς μηκέτι πολυαρχίας εἶναι, « μηδὲ βασιλείας κατὰ τόπους, μηδὲ ἔθνος ἐπ' ἔθνος ῥομφαίαν αἱρεῖν, μηδ', ὡς τὸ πρὶν, πολέμοις τοῖς κατ' ἀλλήλων σχολάζειν, ἀναπαύεσθαι δὲ τῶν γεωργῶν ἕκαστον ὑποκάτω ἀμπέλου, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ, μηδενὸς ἐκφοβοῦντος αὐτοὺς, » κατὰ τὴν προφητείαν. Ὧν οὕτως οὐδ' ἄλλοτέ πω ἐξ αἰῶνος πρότερον, ἢ κατὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐπικράτησιν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος

[97] Matth. XXVII, 25.

ἡμῶν καὶ εἰς δεῦρο συντελουμένων, ἀναμφίλεκτον A ἡγοῦμαι τὴν ἀπόδειξιν εἰληφέναι τὸν χρόνον τῆς θεσπιζομένης εἰς ἀνθρώπους τοῦ Κυρίου παρουσίας.

phetia prædixerat. Quæ cum sic nunquam alias ante a condito ævo, nisi post adventum Salvatoris nostri, Romanis imperium obtinentibus, ad hunc usque diem contigerint, indubitata demonstratione ostensum esse arbitror ejus, quem prophetæ canebant, Domini adventus ad homines, tempus.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.— Σημεῖα χρόνων τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς ἀνθρώπους παρουσίας, κλῆσίς τε ἐθνῶν, ὑστάτη τε καθαίρεσις τῆς Ἱερουσαλήμ.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος. Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαὸν, καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, καὶ ἐπιγνώσῃ ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Καὶ μεθ' ἕτερα πλεῖστα μεταξὺ ἐπιλέγει· « Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ B ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πραῢς καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Καὶ ἐξολοθρεύσει ἅρματα ἐξ Ἐφραΐμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξολοθρευθήσεται τόξον πολεμικὸν, καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν. Καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν δι' ἐκβολὰς γῆς. » Ταῦτα περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας θεσπίσας καὶ νῦν ὁ λόγος, μεθ' ἕτερα περὶ τῆς ἐσχάτης ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ, τοτὲ μὲν ἐπικεκρυμμένως καὶ δι' αἰνιγμάτων, τοτὲ δὲ ἀκαλύπτως ἀναφωνεῖ· δι' αἰνιγμάτων μὲν ἐν οἷς φησι· « Διάνοιξον, ὁ Λίβανος, τὰς πύλας σου, καὶ καταφαγέτω πῦρ τὰς κέδρους σου. Ὀλολυξάτω πίτυς, διότι πέπτωκε κέδρος, διότι μεγάλως μεγιστᾶνες ἐταλαιπώρησαν. Ὀλολύξατε, δρύες τῆς Βασανίτιδος, ὅτι κατεσπάσθη C ὁ δρυμὸς ὁ σύμφυτος· φωνὴ θρηνούντων ποιμένων, ὅτι τεταλαιπώρηκεν ἡ μεγαλωσύνη αὐτῶν· φωνὴ ὠρυομένων λεόντων, ὅτι τεταλαιπώρηκε τὸ φρύαγμα τοῦ Ἰορδάνου. » Ταῦτα μὲν δι' αἰνιγμάτων· τὴν δὲ τούτων ἑρμηνείαν ἀνακαλύπτως ὁ αὐτὸς προφήτης ἐπιφέρει λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ τίθημι τὴν Ἱερουσαλὴμ ὡς πρόθυρα σαλευόμενα ἅπασι τοῖς λαοῖς κύκλῳ, καὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ· καὶ ἔσται περιοχὴ ἐπὶ Ἱερουσαλήμ. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, θήσομαι τὴν Ἱερουσαλὴμ λίθον καταπατούμενον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. Πᾶς ὁ καταπατῶν αὐτὴν ἐμπαίζων ἐμπαίξεται, καὶ ἐπισυναχθήσονται ἐπ' αὐτὴν πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Καὶ ἐπιβλέψονται πρός με, ἀνθ' ὧν κατωρχήσαντο· καὶ κόψονται ἐπ' αὐτὸν κοπετὸν ὡς ἐπ' ἀγαπητῷ, καὶ ὀδύ- D νην ὡς ἐπὶ πρωτοτόκῳ. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ μεγαλυνθήσεται ὁ κοπετὸς Ἱερουσαλὴμ, ὡς κοπετὸς Ῥοώνος ἐν πεδίῳ ἐκκοπτομένου. Καὶ κόψεται ἡ γῆ κατὰ φυλὰς, φυλὴ οἴκου Δαβὶδ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· φυλὴ οἴκου Νάθαν καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· φυλὴ οἴκου Λευὶ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· φυλὴ τοῦ Συμεὼν καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· πᾶσαι αἱ ὑπολελειμμέναι φυλαὶ, φυλὴ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς. » Καὶ πάλιν μεθ' ἕτερα τὴν ἐσχάτην τῆς Ἱερουσαλὴμ πολιορκίαν σαφέστερον κηρύττει, λέγων·

A Zacharia. — Signa temporum Dei ad homines adventus, et vocatio gentium, extremaque urbis Jerusalem eversio.

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum. Et habitabunt in medio tui : et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te [88]. » Et post alia plurima quæ in medio ponit, adjungit : « Gaude vehementer, filia Sion. Prædica, filia Jerusalem : ecce Rex tuus venit tibi justus et Salvator, ipse mansuetus et impositus super jumentum et pullum adolescentem. Et perdet currus ex Ephrem, et equum ex Jerusalem : et perdetur arcus bellicus, et abundantia pacis ex gentibus. Et principatum obtinebit a mari usque ad mare, et a fluminibus per ejectiones terræ [89]. » Hæc ubi de Salvatoris nostri adventu hoc item loco oraculum cecinit ; tum post alia quæ interponit, etiam de extrema Jerusalem desolatione, nunc occulte ac per obscuros sermones, nunc explicite atque aperte verba facit, obscure quidem ac figurate, ubi ait : **408** « Aperi, Libane, portas tuas, et comedat ignis cedros tuas. Ululet pinus, quoniam cecidit cedrus, quoniam magnopere magnifici afflicti sunt. Ululate, quercus Basanitidis, quoniam convulsus est saltus consitus. Vox lamentantium pastorum, quoniam afflicta est magnificentia eorum. Vox rugientium leonum, quoniam afflicta est superbia Jordanis [1]. » Et hæc quidem per ænigmata : sed eorum interpretationem aperte idem propheta adjungit, dicens : « Ecce ego pono Jerusalem ut vestibula quæ quatiuntur omnibus populis in circuitu, et in Judæa : et erit ambitus in circuitu contra Jerusalem. Et erit in die illa, ponam Jerusalem lapidem, qui conculcetur ab omnibus gentibus. Omnis qui conculcet eam, illudens illudetur : et congregabuntur super eam omnes gentes terræ [2]. » Et post pauca adjungit : « Et respicient ad me, quem confixerunt, propterea quod insultaverunt : et plangent super eo planctum ut super dilecto, et dolorem ut super primogenito. In die illa magnificabitur planctus Jerusalem, ut planctus Rhoonos in campo ejus qui exciditur. Et planget terra tributim : tribus domus David seorsum, et mulieres eorum seorsum : tribus domus Nathan seorsum, et mulieres eorum seorsum : tribus domus Levi seorsum, et mulieres eorum seorsum : tribus Simeon seorsum, et mulieres eorum seorsum : omnes reliquæ tribus, tribus seorsum, et mulieres eorum seorsum [3]. » Rursus post alia, extremam urbis Jerusalem obsidionem planius enuntiat, dicens : « Ecce dies veniunt Domini, et dividentur

[88] Zach. II, 10, 11. [89] Zachar. IX, 9, 10. [1] Zachar. XI, 1-3. [2] Zachar. XII, 2, 3. [3] ibid. 10-14.

spolia tua in te, et congregabo omnes gentes ad Jerusalem in bellum, et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres polluentur, et egredietur dimidium civitatis in captivitatem: reliqui autem de populo meo non peribunt de civitate, et egredietur Dominus, et comparabitur ad prælium in gentibus illis, sicut dies prælii ejus, in die belli, et stabunt pedes ejus in die illa in monte Olivarum quod est contra Jerusalem [4]. » Deinde post alia quæ in medio ponit, hæc ait: « Et erit Dominus unus, et nomen ejus unum complectens omnem terram et desertum [5]. » **409** Rursus post alia dum prophetiæ libro terminum ponit, vocationem gentium his verbis divinat: « Et erit, quicunque relicti fuerint ex omnibus gentibus, quæ venerint in Jerusalem, et ascendent singulis annis, ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et celebrent diem festum Tabernaculorum. Et erit, quicunque non ascenderint ex omnibus tribubus terræ in Jerusalem ut adorent Regem Dominum omnipotentem, etiam hi illis addentur. Si autem tribus Ægypti non ascenderit, neque venerit illuc, etiam super his erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes terræ, quæcunque non ascenderint ad celebrandum solemne Tabernaculorum. Hoc erit peccatum Ægypti, et peccatum omnium gentium, quæcunque non ascenderint ad celebrandum diem festum Tabernaculorum [6]. » Hæc sane Zacharias post reditum de Babylone, Dario apud Persas regnante, vaticinatur, quo tempore urbs Jerusalem a priore desolatione excitata instaurataque nuper fuerat, quæ desolatio illi a Babyloniis fuerat illata. Colligit autem omne tempus a Dario Persarum, sub quo Zacharias prophetiæ munere fungitur, ad Augustum Romanorum regem, annorum hebdomadas septem et sexaginta duas, quæ apud Danielem feruntur: quæ summa annorum efficitur quadringentorum octoginta trium, ut ostendimus in iis quæ paulo ante a nobis tractata sunt. Cæterum post imperium Macedonum ab Alexandro usque ad Augustum, etiam si ipsius Augusti regnum complectare, nihil sane quod prophetæ verbis concordet aut simile sit, invenias esse completum. Quando enim per illa tempora is Dominus, quem prophetæ ut Deum celebrant, cum hominibus versatus est? et gentes multæ illum agnoverunt? eumdemque solum Deum confessæ sunt? et ad ipsum confugientes factæ sunt ei in populum? vel quando tandem toto Persarum aut Macedonum tempore, is Rex de quo Propheta loquitur, « venit impositus jumento et pullo adolescenti? » et veniens Judaicæ gentis, quæ Ephrem hoc loco dicitur, et ipsius Jerusalem regiam aciem, quæ curruum atque equi vocabulo nominatur, perdidit? et armatas Judaicæ gentis copias delevit? Hoc enim significabat oraculum illud dicens: « Ecce Rex tuus venit tibi justus et Salvator, ipse mansuetus et impositus super jumentum

A « Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθήσονται τὰ σκῦλά σου ἐν σοί, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ εἰς πόλεμον, καὶ ἁλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγήσονται αἱ οἰκίαι, καὶ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἥμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ· οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσιν ἐκ τῆς πόλεως. Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, καθὼς ἡμέρα παρατάξεως αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου, καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλήμ. » Εἶτα μεθ' ἕτερα τὰ μεταξύ φησιν· « Καὶ ἔσται Κύριος εἷς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἕν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ τὴν ἔρημον. » Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα περιγράφων τὴν βίβλον τῆς προ-
B φητείας, τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν διὰ τούτων θεσπίζει· « Καὶ ἔσται, ὅσοι ἐὰν καταλειφθῶσιν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν τῶν ἐλθόντων ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἀναβήσονται κατ' ἐνιαυτὸν, τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Καὶ ἔσται, ὅσοι ἐὰν μὴ ἀναβῶσιν ἐκ πασῶν τῶν φυλῶν τῆς γῆς εἰς Ἱερουσαλήμ, τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ οὗτοι ἐκείνοις προστεθήσονται. Ἐὰν δὲ φυλὴ Αἰγύπτου μὴ ἀναβῇ, μηδὲ ἔλθῃ ἐκεῖ, καὶ ἐπὶ τούτων ἔσται ἡ πτῶσις, ἣν πατάξει Κύριος πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ὅσα ἐὰν μὴ ἀναβῇ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Αὕτη ἔσται ἡ ἁμαρτία Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἁμαρτία πάντων τῶν ἐθνῶν, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῇ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. » Ταῦτα καὶ
C ὁ Ζαχαρίας μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, Δαρείου Περσῶν βασιλεύοντος, προφητεύει, τῆς Ἱερουσαλὴμ ἄρτι τότε ἀνεγηγερμένης ἐκ τῆς προτέρας ἐρημίας, ἣν ὑπὸ Βαβυλωνίων πέπονθε. Συνάγεται δὲ ὁ πᾶς χρόνος ἀπὸ τῆς Δαρείου τοῦ Πέρσου, καθ' ἣν ὁ Ζαχαρίας προφητεύει, καὶ ἐπὶ Αὔγουστον Ῥωμαίων βασιλέα εἰς ἐτῶν ἑβδομάδας ἑπτὰ καὶ ἑξηκονταδύο, τὰς ἐν τῷ Δανιὴλ φερομένας, ἃ γίνεται ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία, ὡς ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς μικρῷ πρόσθεν γεγυμνασμένοις. Οὔτε δὲ ἐπὶ τῆς Μακεδόνων ἀπὸ Ἀλεξάνδρου καὶ μέχρις Αὐγούστου παραταθείσης, τῶν ἐμφερομένων τοῖς τοῦ προφήτου λόγοις συνίσταταί τι πεπληρωμένον. Πότε γὰρ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους τοῦ παρὰ τοῖς προφήταις θεο-
D λογουμένου Κυρίου ἀνθρώποις ἐπιστάντος, ἔθνη πολλὰ ἐπιγνόντα αὐτὸν, καὶ μόνον Θεὸν αὐτὸν ὁμολογήσαντα, ἐπ' αὐτὸν καταπέφευγε, καὶ γέγονεν αὐτῷ εἰς λαόν; πότε κατὰ τοὺς Περσῶν ἢ Μακεδόνων χρόνους ὁ προφητευόμενος βασιλεὺς ἐλήλυθεν, « Ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον, καὶ πῶλον νέον; » ἐλθών τε τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους Ἐφραῒμ ὀνομαζομένου, καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ αὐτῆς τὴν βασιλικὴν παράταξιν, ἅρματα καὶ ἵππον ἐπικαλουμένην ἐξωλόθρευσε, τό τε ὁπλιτικὸν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους καθεῖλε; Τοῦτο γὰρ ἐδήλου τὸ λόγιον φάσκον· « Ἰδοὺ ὁ Βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πραΰς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον, καὶ ἐξολοθρευθήσεται τόξον

[4] Zachar. XIV, 1-4. [5] ibid. 9, 10. [6] ibid. 16-19.

πολεμικόν.» Ταῦτα γὰρ περὶ τῆς καθαιρέσεως τῆς A βασιλικῆς ἀξίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐθεσπίζετο, ἐφ' ᾗ πάλιν τὰ τῆς τῶν ἐθνῶν εἰρήνης συμφώνως τοῖς πρόσθεν ἀποδεδομένοις ἐπιλέγεται διὰ τοῦ· «Καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν,» ἀνθ' οὗ ὁ Ἀκύλας καὶ οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταὶ ἐκδεδώκασι· «Καὶ λαλήσει εἰρήνην τοῖς ἔθνεσιν,» ὃ καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς Αὐγούστου βασιλείας συνίσταται, καὶ πρὸς λέξιν πεπληρωμένον, πάσης μὲν ἐξ ἐκείνου καταλυθείσης πολυαρχίας, εἰρήνης δὲ τὰ πλεῖστα τῆς οἰκουμένης ἔθνη διαλαβούσης. Τίς δὲ πρὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἐπὶ τῶν Περσικῶν, ἢ τῶν Μακεδονικῶν τοιοῦτος γέγονεν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ὡς ἄρξαι αὐτὸν ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης; Τοῦτο γοῦν ἐδήλωσαν οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταί. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησί· «Καὶ λαλήσει εἰρήνην B τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἀπὸ θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης·» ᾧ συνᾴδει καὶ τὸ ἐν ἑβδομηκοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος Σολομῶνος γεννησομένου Χριστοῦ, ὧδέ πῃ εἰρημένον· «Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη, καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης·» ταῦτα γὰρ περὶ τοῦ υἱοῦ Σολομῶνος ἐλέγετο, οὐδὲν λειπόμενα τῶν ἐν τῷ προφήτῃ εἰρημένων. Πότ' οὖν ταῦτα καὶ πῶς, ἢ κατὰ ποίους χρόνους γέγονεν, ὁ βουλόμενος ἑρμηνευέτω· ἢ πότε ἄλλοτε μετὰ τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίοις πολιορκίαν δεύτερον ἐμπρησμὸν ὑπέμεινεν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ὁ ἐν αὐτῇ κατερρίφη νεώς. Ὃ καὶ C αὐτὸ θαῦμα μέγα ἔχει, ὡς ᾐνίξατο ὁ προφήτης εἰπών· «Διάνοιξον, ὁ Λίβανος, τὰς θύρας σου, καὶ καταφαγέτω πῦρ τὰς κέδρους σου.» Λίβανον γὰρ ἐν τούτοις συνήθως αὐτὸ τὸ ἱερὸν ὀνομάζει· ἐπεὶ καὶ δι' ἑτέρων προφητειῶν ἀποδέδεικται Λίβανος αὐτὸς ὁ νεὼς ἐπικεκλημένος. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτοὶ παῖδες Ἰουδαίων εἰσέτι νῦν ὁμολογοῦσιν· ἐπεὶ καὶ Ἡσαΐας ἐμφερῆ τῷ μετὰ χεῖρας προφήτῃ θεσπίζων ἔφησεν· «Ἰδοὺ Κύριος Σαβαὼθ συνταράσσει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος, καὶ οἱ ὑψηλοὶ τῇ ὕβρει συντριβήσονται. Ὁ δὲ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται, καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ·» οἷς ἐπιλέγει· «Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη D ἐλπιοῦσι.» Καὶ ἐνταῦθα γὰρ ὁμοῦ τῇ ἐκ σπέρματος Ἰεσσαὶ καὶ Δαβὶδ γενέσει τοῦ Χριστοῦ, Λιβάνου καθαίρεσις καὶ ἐθνῶν κλῆσις συνῆπται. Λίβανον δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ διαῤῥήδην ὁ καὶ Ἰεζεκιὴλ σημαίνει λέγων· «Ὁ ἀετὸς ὁ μέγας, ὁ μεγαλοπτέρυγος, ὁ ἔχων τὸ ἥγημα εἰσελθεῖν εἰς τὸν Λίβανον, καὶ ἀπέκρισε τὰ ἀπαλὰ τῆς κέδρου.» Ταῦτα γοῦν ὁ αὐτὸς ἑξῆς διασαφῶν ἐπιλέγει· «Ὅτ' ἂν ἔλθῃ Ναβουχοδονόσορ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ λάβῃ τοὺς ἄρχοντας αὐτῆς,» καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὁ Ἰεζεκιὴλ περὶ τῆς πρώτης ἐδήλου πολιορκίας, μεθ' ἣν ὁ Ζαχαρίας περὶ τῆς δευτέρας θεσπίζει. Πότε οὗτος μετὰ

et pullum adolescentem : et perdetur arcus bellicus.» **410** Hæc de eversione regiæ dignitatis Judaicæ gentis prædicta sunt, qua prædicta eversione, rursus ea quæ ad pacem gentium pertinent, consentanea iis quæ prius exposita sunt, adjunguntur hoc modo : «Et abundantia pacis ex gentibus,» pro quo Aquila et reliqui interpretes reddiderunt : «Et loquetur pacem gentibus,» quod quidem maxime ab Augusti imperio constat vel ad verbum esse completum, cum ex illo omnis quidem principum multitudo dispericrit, pax autem plurimas orbis gentes complexa sit. Quis porro ante Romana tempora vel Persico vel Macedonico stante imperio, talis exstitit rex Judæorum, ut dominatus sit a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ? itaque hoc significarunt reliqui interpretes. Aquila enim sic ait : «Et loquetur pacem gentibus, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ.» Cui concordat etiam illud quod in LXXI psalmo de Christo canitur, qui erat de semine Salomonis oriturus, quod quidem in hunc modum se habet : «Orietur in diebus ejus justitia, et abundantia pacis, donec auferatur luna, et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ [7].» Hæc enim de filio Salomonis dicta sunt quæ nihil differunt ab iis, quæ apud Prophetam leguntur. Quando igitur hæc, vel quomodo, aut quibus tandem temporibus exstiterint, si quis est qui possit, interpretetur. Aut quonam alio tempore post Babylonicam obsidionem, alterum perpessa sit incendium Jerusalem, et quod in ipsa templum erat, dejectum sit. Quod etiam ipsum magnam affert admirationem, quemadmodum propheta id significaverit, dicens : «Aperi, Libane, portas tuas, et comedat ignis cedros tuas.» Nam Libanum in his verbis more suo templum ipsum nominat : quoniam in aliis quoque prophetiis ostensum est, Libanum ipsum templum vocari. Id autem ipsi quoque Judæi adhuc confitentur, quandoquidem Isaias huic prophetæ, qui nunc tractatur, similia canens dixit : «Ecce Dominus Sabaoth conturbabit gloriosos cum robore, et excelsi contumelia conterentur. Libanus autem cum excelsis cadet, et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ascendet, et requiescet super eum spiritus Dei [8]; » quibus adjungit : «Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in ipso **411** gentes sperabunt [9].» Etenim hic quoque una cum ortu Christi de semine Jesse et David, Libani eversio et gentium vocatio conjuncta est. Libanum autem ipsam Jerusalem intelligi, Ezechiel plane significat his verbis : «Aquila grandis magnarum alarum, quæ habet auctoritatem ingrediendi in Libanum, et evulsit tenera cedri [10].» Et hæc ipsa deinceps explanans idem propheta, adjungit : «Cum venerit Nabuchodonosor in Jerusalem, et accepe-

[7] Psal. LXXI, 7, 8. [8] Isa. XI, 1, 2. [9] ibid. 10. [10] Ezech. XVII, 3.

rit princeps ejus [11], » et quæ sequuntur. Cæterum, Ezechiel quidem hæc de prima Jerusalem obsidione prædixit : post cujus obsidionis tempus Zacharias de secunda divinat. Quando igitur post Zachariæ tempora, sub imperio Macedonum templum incensum est? certe nunquam. Siquidem post Babyloniorum depopulationem atque incendium, nullam ignis alteram vastationem unquam perpessa est urbs, nisi sub Vespasiano ac Tito Romanorum imperatoribus, ob quam sane vastationem rursus obscure et per figuras eos, qui olim genti imperabant, ad deplorationes et lamenta invitat oraculum, dicens : « Ululet pinus, quoniam cecidit cedrus, quoniam magnopere magnifici afflicti sunt : ululate, quercus Basanitidis, quoniam convulsus est saltus consitus, vox lamentantium pastorum, quoniam afflicta est magnificentia eorum. » Tunc sane facta est Jerusalem quasi vestibula quæ quatiuntur omnibus populis in circuitu, et in Judæa facta est munitio ambiens, et ab eis sacrosanctus existimatus locus, usque in hodiernum diem lapis exsistit, qui conculcatur ab omnibus gentibus, et quicunque illum conculcat illudens illudetur, sicut prophetia prædixerat. Quin etiam propterea quod illi Domino, qui hæc cecinerat, insultaverunt, non defecit eos neque planctus, neque luctus, neque lamentatio. Nunquam igitur alias nisi post Salvatoris nostri adventum usque ad hanc tempestatem, omnes tribus Judæorum quidquam lamentatione planctuve dignum passæ sunt, propter plagam quæ ipsos Deo feriente deprehenderit, ex qua etiam ipsorum mater civitas externis gentibus tradita est, et templum eversum suffossumque est, ipsique de propria regione expulsi sunt, in terra hostili inimicis servientes. Quas ob res, omnis ipsorum domus, omnisque ipsorum anima in hunc usque diem lamentationibus afflicta est. Quapropter propheta sic ait : « Et plangent singulæ tribus per seipsas : **412** tribus domus David seorsum, et mulieres eorum seorsum [12], » et quæ sequuntur. Sed qui tandem post Zachariæ tempora secuti sunt dies, in quibus spolia Jerusalem divisa sunt? et gentes universæ ad bellum contra eam coiverint? et civitas capta sit, et domus direptæ, et mulieres pollutæ atque in servitutem abactæ? et quando simul sub idem tempus Dominus gentibus Jerusalem oppugnantibus subveniens, comparavit se ad prælium cum illis? aut quando steterunt pedes ejus in monte Olivarum? aut quando exstitit Dominus in Regem per universam terram? ipseque unus Dominus apud omnes homines? et nomen ejus ambiens universam terram et solitudinem? hæc enim nunquam quisquam antea ad suum finem perducta demonstrare poterit, nisi Romanorum temporibus, quibus post Babylonicum incendium, altero rursus incendio ipsorum templum vastatum est, et civitas ex illo ad hunc usque diem ab externis gentibus habitari ostenditur. Quo tempore etiam

A τοὺς Ζαχαρίου χρόνους ἐπὶ τῆς Μακεδόνων βασιλείας ἐμπρησμὸν ὑπέμεινεν ὁ νεώς; ἀλλ' οὐκ ἔστιν εἰπεῖν.[1] Μετὰ γὰρ τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίων πυρπόλησιν, οὐδ' ἄλλοτε δευτέραν ἢ κατὰ Τίτον καὶ Οὐεσπασιανὸν Ῥωμαίων αὐτοκράτορας, τὴν διὰ πυρὸς ὑπέμεινε φθοράν, ἐφ' ᾗ πάλιν δι' αἰνίγματος τοὺς πάλαι ἄρχοντας τοῦ ἔθνους ἐπὶ θρήνους καὶ ὀλοφυρμοὺς ἀνακαλεῖ φάσκων ὁ λόγος· « Ὀλολυξάτω πίτυς, διότι πέπτωκε κέδρος, ὅτι μεγάλως μεγιστᾶνες ἐταλαιπώρησαν. Ὀλολύξατε, δρύες τῆς Βασανίτιδος, ὅτι κατεσπάσθη ὁ δρυμὸς ὁ σύμφυτος· φωνὴ θρηνούντων ποιμένων, ὅτι τεταλαιπώρηκεν ἡ μεγαλωσύνη αὐτῶν. » Τότε γοῦν καὶ γέγονεν ἡ Ἱερουσαλὴμ ὡς πρόθυρα σαλευόμενα πᾶσι τοῖς λαοῖς κύκλῳ, καὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ γέγονε περιοχή, ὅ τε νενομισμένος αὐτοῖς ἅγιος καὶ B ἱερὸς τόπος, εἰσέτι καὶ σήμερον λίθος τυγχάνει καταπατούμενος πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ πᾶς ὁ καταπατῶν αὐτὴν ἐμπαίζων ἐμπαίξεται, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ. Ἀλλὰ καὶ ἀνθ' ὧν κατωρχήσαντο τοῦ ταῦτα θεσπίσαντος Κυρίου, οὐ διαλέλοιπεν αὐτοὺς κοπετὸς καὶ ὀδυρμὸς καὶ θρῆνος. Οὐ πώποτε γοῦν ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, καὶ εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς χρόνον, πᾶσαι αἱ φυλαὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους θρήνων καὶ κοπετῶν ἄξια πεπόνθασι διὰ τὴν καταλαβοῦσαν αὐτοὺς ἐκ Θεοῦ πληγήν, ὑφ' ἧς καὶ ἡ μητρόπολις αὐτῶν ἀλλοφύλοις ἔθνεσιν ἐξεδόθη, καὶ τὸ ἱερὸν κατεσκάφη, αὐτοί τε τῆς ἰδίας χώρας ἀπελήλαντο, ἐν τῇ πολεμίᾳ ἐχθροῖς δουλεύοντες· ὧν ἕνεκα πᾶς ὁ οἶκος αὐτῶν, καὶ πᾶσα ψυχὴ αὐτῶν εἰσέτι καὶ σήμερον θρήνοις ὑποβέβληται. Διό φησιν ἡ προφη- C τεία· « Καὶ κόψεται φυλὴ κατὰ φυλήν, φυλὴ οἴκου Δαβὶδ καθ' ἑαυτήν, καὶ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· » καὶ τὰ τούτοις ἑπόμενα. Ποῖαι δὲ μετὰ τοὺς τοῦ Ζαχαρίου χρόνους γεγόνασιν ἡμέραι, ἐν αἷς διεμερίσθη τὰ σκῦλα τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐπισυνήχθη πάντα τὰ ἔθνη ἐπ' αὐτὴν εἰς πόλεμον, ἥλω τε ἡ πόλις, καὶ διηρπάγησαν αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες ἐμολύνθησαν, ἀπήχθησάν τε εἰς αἰχμαλωσίαν, ὁμοῦ τε καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὁ Κύριος, συμμαχῶν τοῖς ἔθνεσι τοῖς τὴν Ἱερουσαλὴμ πολεμοῦσι, παρετάξατο ἐν αὐτοῖς; ἢ πότε ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν; ἢ πότε γέγονε Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, αὐτός τε εἷς Κύριος ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐγκυκλοῦν πᾶσαν D τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον; ταῦτα γὰρ οὐδ' ἄλλοτέ πω πρότερον ἔχοι ἄν τις εἰς πέρας δεῖξαι ἀχθέντα, ἢ κατὰ τοὺς Ῥωμαίων χρόνους, καθ' οὓς ἐμπρησμὸν ὑπέμεινε δεύτερον, μετὰ τὸν ὑπὸ Βαβυλωνίων, ὁ νεὼς αὐτῶν, ἥ τε πόλις ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο ὑπὸ ἀλλοφύλων ἐθνῶν κατοικισθεῖσα δείκνυται· ὅτε καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τὰς οἰκείας ἐποιεῖτο διατριβὰς ἐπὶ τοῦ ἐλαιῶνος τοῦ ἄντικρυς τῆς Ἱερουσαλὴμ ὄρους, πληρουμένου τοῦ φάσκοντος λόγου· « Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλήμ· » τοῦτ' ἔστι τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἀνοικοδομηθέντος, πάντα τὰ ἔθνη, κατὰ

[11] Ezech. XVII, 12. [12] Zachar. XII, 12-14.

τὴν προφητείαν, τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας ἐν παντὶ τόπῳ τῷ Θεῷ τῶν προφητῶν πανηγυρίζει, Αἰγύπτιοί τε, ἐξ ἐκείνου τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐπιγνόντες, τὰς σκηνὰς αὐτῶν ἐφ' ἑκάστης πόλεως καὶ χώρας κατεπήξαντο. Εἶεν δ' ἂν αὗται αἱ κατὰ τόπον Ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ. Ταύτας γὰρ πολὺ κρείττους τῶν παρὰ Μωϋσεῖ σκηνῶν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμις καθ' ὅλης συνεπήξατο τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, εἰς τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων καὶ πάντα τὰ ἔθνη, Σκηνοπηγίας ἑορτὴν τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ ἐπιτελεῖν. Ὅτε τοίνυν καὶ ταῦτα τὰ πρόπαλαι τοῖς ἔθνεσι προαναφωνηθέντα καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὁρῶμεν τὴν ἔκβασιν ἀπειληφότα, τά τε τοῦ θρήνου καὶ τοῦ κοπετοῦ ταῖς φυλαῖς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προκεκηρυγμένα, τά τε τῆς πυρπολήσεως τοῦ ἱεροῦ, καὶ τῆς ἐσχάτης αὐτῶν ἐρημίας, ὁμοίως καὶ ταῦτα ταῖς προῤῥήσεσιν εἰσέτι καὶ σήμερον ὀφθαλμοῖς θεωρεῖται· τί λείπεται ἐπὶ τούτοις ἢ καὶ τὸν προφητευόμενον Βασιλέα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθέναι ὁμολογεῖν, τῶν κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ σημείων ἐφ' ἑκάστῳ τῶν εἰρημένων ἐναργῆ τὴν ἔκβασιν εἰληφέναι ἀποδεδειγμένων;

A Dominus noster Jesus Christus Dei versari in oliveto consuevit, quod est in monte contra Jerusalem, completumque est oraculum quod ait: « Et stabunt pedes ejus in monte Olivarum, qui est contra Jerusalem, » hoc est religioso pioque vivendi instituto per orbem terrarum condito et erecto, omnes secundum prophetiam, diem festum Tabernaculorum celebrabunt Deo prophetarum, et Ægyptii ex illo Deum universi agnoscentes tabernacula sua in singulis civitatibus et regionibus figent. Hæ porro sint Christi in omni loco conditæ Ecclesiæ. Has enim multo præstantiores Mosaicis tabernaculis Salvatoris nostri Jesu Christi potentia, in omni ab hominibus habitato orbe per omne hominum genus, per omnes gentes fixit, ut Deo omnia B sub se habenti celebrent diem festum Tabernaculorum. Quando igitur hæc quæ jam diu gentibus denuntiata fuerunt, nostris temporibus videmus exitum sortita esse, et quæ de lamento et planctu tanto ante ad Judaicas tribus divinitus inclamata sunt, quæque de vastatione incendioque templi, extremaque ipsorum solitudine prædicta, ea ipsa nusquam ab oraculis discrepantia usque ad hodiernum diem vel oculis possumus intueri; **413** quid amplius superest, nisi ut Regem, de quo prophetæ loquuntur, eum qui Christus Dei est, venisse fateamur? cum utique illius adventus signa in singulis, quæ de illo dicta sunt, evidentem exitum accepisse jam demonstraverimus.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου.— Σημεῖα χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας· Αἰγυπτίων ἐπίγνωσις τοῦ τῶν προφητῶν Κυρίου.

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης, καὶ ἥξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἡττηθήσεται ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐπεγερθήσονται Αἰγύπτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ· ἐπεγερθήσονται πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον, καὶ ταραχθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων ἐν αὐτοῖς, καὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν διασκεδάσω, καὶ ἐπερωτήσουσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας· » καὶ ἑξῆς μετὰ πλεῖστα δι' αἰνιγμάτων εἰρημένα, ἐπιλέγεται· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, καὶ στήλη πρὸς τὸ ὅριον αὐτῆς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἔσται εἰς σημεῖον εἰς τὸν αἰῶνα τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, ὅτι κεκράξονται πρὸς Κύριον διὰ τοὺς θλίβοντας αὐτοὺς, καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος ἄνθρωπον, ὃς σώσει αὐτοὺς, κρίνων σώσει αὐτοὺς, καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι Κύριον τὸν Θεὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ποιήσονται θυσίας, καὶ εὔξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσι. » Καὶ ταῦτα προλαβόντες ἐκ μέρους διεσαφήσαμεν. Εἰ μὲν οὖν μὴ, τοὺς πατρῴους θεοὺς καταλιπόντες Αἰγύπτιοι, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὁρῶνται τὸν τῶν προφητῶν Θεὸν ἐπικαλούμενοι· εἰ μὴ καθ' ὅλης τῆς Αἰγύπτου, κατὰ πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ χώραν ἀνεγήγερται θυσιαστήριον τῷ παρὰ μόνοις Ἑβραίοις

Ab Isaia. — Signa temporum adventus Domini: Ægyptiorum agnitio Domini prophetarum.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet C in Ægyptum, et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis, et excitabuntur Ægyptii contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum: excitabitur civitas in civitatem, et lex in legem, et turbabitur spiritus Ægyptiorum in ipsis, et consilium eorum dissipabo, et interrogabunt deos suos et simulacra sua, et Pythones, et eos qui de terra vocem emittunt[13]. » Et deinceps post plurima quæ figurate et obscure dicta sunt, adjungitur: « In die illa erit altare Domino in terra Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domino: et erit in signum in æternum Domino in terra Ægypti, quoniam clamabunt ad Dominum propter D affligentes se, et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos, judicans salvabit eos, et cognitus erit Dominus Ægyptiis, et cognoscent Ægyptii Dominum Deum in die illa, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent[14]. » Hæc nos quidem antea quoque citavimus, et in parte saltem planiora reddidimus: quod si non patriis diis relictis Ægyptios hoc ipso tempore videmus prophetarum Deum invocantes; si per universam Ægyptum in omni loco, et civitate, et regione, altare illi Deo erectum non est, qui apud solos Hebræos laudibus celebratur, si manufacta Ægypti commota non sunt, **414** et dæmonica vis quæ circum illa versabatur, non

[13] Isa. XIX, 1-3. [14] ibid. 19-21.

defecit, vetusque Ægyptiorum superstitio ex animis eorum sublata non est; præterea, si per singulas civitates et per singulas domos, bellum intestinum apud Ægyptios non grassatur, dum alii quidem Dominum et cultum Dei prophetarum accipiunt, erroremque quo ab initio deos multos colebant, aversantur, alii vero propterea quod patriis adhuc malis affecti iis adhærent, eos qui Dominum acceperint, oppugnant, si non hodie quoque dum suos deos suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, et Pythones rogare conantur, infectum atque inane ad cuncta hæc perfugium experiuntur, propterea quod non amplius ut antea itidem vim suam exercere dæmones possunt; si non universa hæc reipsa finem suum invenisse ostenduntur: sane nondum quisquam mihi arbitretur propheticum esse completum oraculum, neque Dominum illum ipsum, quem prophetæ canunt, apud homines vixisse. Si vero re ipsa, quæ verbis longe est evidentior, qui Ægyptum incolunt cernuntur interim, pars quidem prophetarum Deum agnovisse, et propter illum patrios deos reliquisse, alii vero contra hos seditiones assidue concitare, et alii deos suos, suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, invocantes nihil posse proficere, alii Domino prophetarum in omni Ægyptia regione, altare per singulas ecclesias erexisse, inque afflictionibus et sibi infestis insectationibus, non amplius belluas neque reptilia terræ deos, neque agrestes feras et bruta animalia, parentum suorum instar, sed supremum Deum invocare, solumque eum, ejusque timorem in suis mentibus conceptum tenere, vovereque eidem vota, non autem dæmonibus ut prius, et quæ ipsi Deo conveniant promissa reddere: cur non sequitur, ut fateamur etiam ea, quæ ipsos eventus antecesserunt in opus jam processisse, nec futura amplius in posterum, sed in præteritum abiisse? Porro ipsa hæc sunt ipsius Domini ad Ægyptios olim futurus, non sine corpore adventus, sed per nubem levem, ac potius per crassitudinem agilem. Sic enim Hebraicus habet contextus, dum illius corporeum adventum obscure significat. Proinde hunc ipsum progressa longius oratio, hominem Salvatorem vocavit, **415** his verbis: « Et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos. » Nam hic rursus in Hebraico sic est: « Et mittet eis Dominus Salvatorem, qui salvabit eos. » Quæ cum adoo evidentem demonstrationem exhibeant, arbitror etiam constitisse, quibus temporibus ea futura canerentur, quæ ad Domini adventum ad homines pertinebant. Hæc sane paucis a nobis collecta sunt, de temporibus quibus Dominus fuit ad homines venturus. Plura autem per otium quispiam inveniet, si reliquas item Scripturas percurrerit. Nos autem his contenti quæ hactenus dicta sunt, jam nunc reliquas quoque aggrediamur prophetias. Quare quæ ab illo inter homines suo ordine sunt administrata, ex divinis oraculis colligamus.

A θεολογουμένῳ Θεῷ· εἰ μὴ σέσεισται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου, τῆς περὶ αὐτὰ δαιμονικῆς δυνάμεως ἐκλελοιπυίας, καὶ τῆς παλαιᾶς δεισιδαιμονίας ἐκ τῆς τῶν Αἰγυπτίων ψυχῆς ἀρθείσης· καὶ ἔτι πρὸς τούτοις εἰ μὴ καθ' ἑκάστην πόλιν καὶ καθ' ἕκαστον οἶκον πόλεμος ἐμφύλιος τοῖς Αἰγυπτίοις συνίσταται, τῶν μὲν τὸν Κύριον καὶ τὸ σέβας τοῦ Θεοῦ τῶν προφητῶν ἀποδεξαμένων, καὶ ἀποστραφέντων τὴν ἐξ αἰῶνος πολύθεον πλάνην, τῶν δὲ, διὰ τὸ τοῖς πατρίοις ἔτι προστετηκέναι κακοῖς, τοὺς τὸν Κύριον παραδεξαμένους πολεμούντων· εἰ μὴ εἰσέτι καὶ δεῦρο ἐπερωτᾷν πειρώμενοι τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, ἀτελῆ καὶ ἄπρακτον τὴν ἐπὶ τάδε καταφυγὴν ποιοῦνται, διὰ τὸ μηκέθ' ὁμοίως ἐνεργεῖν δύνασθαι, B ὥσπερ τὸ πρὶν, τοὺς δαίμονας· εἰ μὴ πάντα ταῦτα ἔργοις αὐτοῖς τέλος εἰληφότα δείκνυται, μή πώ μοι νομίζοιτο τὸ προφητικὸν πεπληρῶσθαι λόγιον, μηδὲ τὸν θεσπιζόμενον Κύριον ἐπιδεδημηκέναι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Εἰ δὲ αὐτοῖς ἔργοις κατὰ πολὺ τῶν λόγων ἐναργεστέροις εἰσέτι δεῦρο θεωροῦνται οἱ τὴν Αἴγυπτον οἰκοῦντες, οἱ μὲν τὸν Θεὸν τῶν προφητῶν ἐπεγνωκότες, καὶ δι' αὐτὸν τοὺς πατρίους καταλελοιπότες θεοὺς, οἱ δὲ πρὸς τούτους στασιαστικῶς ἔχοντες· καὶ οἱ μὲν τοὺς θεοὺς αὐτῶν εἰσέτι νῦν ἐπικαλούμενοι καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, μηδέν τε ἐνεργεῖν δυναμένους, οἱ δὲ τῷ Κυρίῳ τῶν προφητῶν ἐν πάσῃ τῇ Αἰγυπτίων χώρᾳ θυσιαστήριον καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν συστησάμενοι, ἔν τε ταῖς C θλίψεσι καὶ τοῖς κατ' αὐτῶν διωγμοῖς οὐκέτι τὰ κνώδαλα, οὐδὲ τὰ ἑρπετὰ τῆς γῆς, ὡς θεοὺς, οὐδὲ τοὺς ἀγρίους θῆρας καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, ὁμοίως τοῖς αὐτῶν πατράσι, ἀλλὰ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐπικαλούμενοι, καὶ μόνον αὐτὸν καὶ τὸν αὐτοῦ φόβον ἐν ταῖς αὐτῶν διανοίαις κατειληφότες, εὐχόμενοί τε αὐτῷ εὐχὰς, ἀλλ' οὐκέτι τοῖς δαίμοσι, καὶ ἀποδιδόντες τὰς θεοπρεπεῖς ἐπαγγελίας, πῶς οὐχ ἕπεται συνομολογεῖν καὶ τὰ πρὸ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς ἔργον ἤδη κεχωρηκέναι; ἦν δὲ ταῦτα, τοῦ Κυρίου παρουσία εἰς Αἴγυπτον οὐκ ἀσώματος ἀποδησομένη, ἀλλὰ διὰ νεφέλης κούφης, ἢ καὶ μᾶλλον διὰ πάχους ἐλαφροῦ. Οὕτω γὰρ τὸ Ἑβραϊκὸν περιέχει, τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ παρουσίαν αἰνιττόμενον. Τοῦτον δὲ οὖν αὐτὸν προϊὼν ἑξῆς ὁ λόγος ἄνθρωπον Σωτῆρα ἀπεκάλεσε, D φήσας· « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος ἄνθρωπον, ὃς σώσει αὐτούς. » Πάλιν γοῦν κἀνταῦθα τὸ Ἑβραϊκὸν, « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος Σωτῆρα, ὃς σώσει αὐτοὺς, » ἔχει. Ὧν οὕτως ἐναργῆ τὴν ἀπόδειξιν παρεχομένων, ἡγοῦμαι καὶ τοὺς χρόνους σαφεῖς γεγονέναι, καθ' οὓς τὰ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐθεσπίζετο. Τοσαῦτα διὰ βραχέων καὶ τὰ περὶ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας συνῆκται· πλείονα δ' ἄν τις ἐπὶ σχολῆς εὕροι, καὶ τὰς λοιπὰς ἐκπεριιὼν Γραφάς. Ἡμεῖς γε μὴν, τοῖς εἰρημένοις ἀρκεσθέντες, μέτιμεν ἤδη καὶ ἐπὶ τὰς λοιπὰς προφητείας, δι' ὧν τὰ οἰκονομηθέντα ἐν ἀνθρώποις ἀκολούθως αὐτῷ ἐκ τῶν θείων προῤῥήσεων ἀναλεξόμεθα.

416 ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΝΝΑΤΟΝ

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER NONUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΕΝΝΑΤΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

A

Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ πραχθησομένων· ἐκ τῶν ὑποσεσημειωμένων αὐτοῦ Γραφῶν.

HÆC INSUNT IN NONO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

De iis quæ secundum humanam ab eo assumptam naturam administranda fuerunt: ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τί δὴ λείπεται ἐπὶ τούτοις ἀλλ' ἢ ταῖς ὑποσχέσεσιν ἀκολούθως διελθεῖν τὰ οἰκονομηθέντα ἐπὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου; περὶ οὗ τὰ προπεπονημένα ἐν ὀκτὼ τοῖς πρὸ τούτου συγγράμμασι διεληλύθαμεν, τοτὲ μὲν τὴν κατ' αὐτὸν θεολογίαν διερευνώμενοι, τοτὲ δὲ τὴν οὐρανόθεν εἰς ἡμᾶς κάθοδον, καὶ τόν τε τρόπον ὁμοῦ καὶ τὴν προσηγορίαν, καὶ τὸν χρόνον τῆς ἀφ' ἕως αὐτοῦ διασκοπούμενοι. Ὧν ἀποδεδειγμένων, καιρὸς ἤδη τὰ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ συνιδεῖν, παραστῆσαί τε ὅπως καὶ C τούτων ἕκαστα παρ' Ἑβραίοις προαναπεφώνητο. Τό γε μὴν τῆς προῤῥήσεως ἀποτέλεσμα διὰ τῆς τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίας, καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἱστορηθείσης τῶν πραγμάτων ἀποβάσεως, ἐπισφραγισθήσεται. Πρῶτον οὖν ἁπάντων, ἐπειδὴ τὰ περὶ

PROŒMIUM.

Nihil sane postnac reliquum esse video, nisi ut ea quæ polliciti sumus sequentes, eam dispensationis partem persequamur, quæ humanæ a Deo Verbo assumptæ naturæ propria est. Qua de re ea, quæ superioribus octo libris continentur, a nobis 417 tractata sunt, modo quæ ad ejus rei theologiam pertinent scrutantibus, modo illius ad nos de cœlo descensum, simulque et modum et appellationem et tempus illius adventus explorantibus. Quibus demonstratis rebus, tempus jam fuerit ea contemplari, quæ quo tempore ille in apertum prodiit, gesta sunt, quoque modo ea singula apud Hebræos prædicta sint, ostendere. Oraculorum tamen efficacia, veritasque et sanctorum evangelistarum testimonio, et ipso rerum quæ ab illis proditæ sunt

eventu, declarabitur. Cum igitur primum omnium ea, quæ ad illius et ortum, et genus, et tribum, et semen pertinent, demonstrata sint, nunc jam quid de sidere illo sit dicendum, quod novum et insolitum præter consueta et nobis cognita sidera in ortu illius emicuit, quæso contemplemur. Nam hoc ipsum quoque jampridem ab antiquis usque et primis temporibus apud Mosem celebratum invenitur, atque in hunc modum expositum.

A τῆς γενέσεως αὐτοῦ, γένους τε καὶ φυλῆς, καὶ σπέρματος ἀποδέδεικται, φέρε τὰ περὶ τοῦ φανέντος ἐπὶ τῇ γενέσει αὐτοῦ νέου τινὸς καὶ ξενίζοντος παρὰ τοὺς συνήθεις ἀστέρος θεασώμεθα· ἐπεὶ καὶ τοῦτο πάλαι πρότερον ἐκ μακρῶν ἄνωθεν χρόνων παρὰ Μωϋσεῖ βοώμενον τοῦτον ἱστόρηται τὸν τρόπον.

A Numeris. — De rebus secundum humanam ab illo assumptam naturam gerendis, et de stella quæ in ortu Salvatoris nostri apparuit.

Moses in *Numeris* de stella, quæ in ortu Salvatoris nostri visa est, hæc ait: « Dixit Balaam filius Beor, dixit homo qui vere videt, qui audit verba Dei, qui novit scientiam Altissimi, et qui visionem Dei vidit, in somno aperti oculi ejus: ostendam illi, sed non nunc: beatum dico, sed non appropinquat: orietur stella ex Jacob, et surget homo ex Israel, et franget ductores Moab, et captivos ducet omnes filios Seth, et erit Edom hæreditas, et erit hæreditas Esau inimicus ejus, et Israel fecit in robore, et excitabitur ex Jacob, et perdet eum, qui servatur de civitate [16]. » Hoc vaticinio commotos ait successores Balaam (id enim incolume exstitisse adhuc, ut par est, apud illos, cum in cœlo ignotum quoddam sidus præter cognita nobis et consueta, supra verticem, ut sic dixerim, et ad perpendiculum terræ Judææ constitutum inspexerunt) festinasse ut in Palæstinam terram **418** pervenirent, utque sciscitarentur de rege qui per eam stellam quam ipsi viderant, significabatur. Fidem his facit evangelista Matthæus, his verbis: « Cum autem Jesus natus esset in Bethlehem Judææ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt in Jerusalem, dicentes: Ubi est, qui natus est rex Judæorum? Vidimus enim stellam ejus in Oriente, et venimus adorare eum [17], » quo tempore iidem missi in Bethlehem abierunt, « et ecce rursus eadem stella quam viderant in Oriente, antecedebat eos, donec veniens staret supra ubi erat puer. Videntes autem stellam gavisi sunt gaudio magno valde, et ingressi domum, viderunt puerulum cum Maria matre ejus, et procumbentes adoraverunt eum [18]. » Hactenus quidem Evangelium sanctum. At vero ipsius prophetiæ oraculum quid ait tandem fore aut in illius novi sideris eruptione, aut in Salvatoris nostri Jesu Christi ortu, dignum quod cognoscatur? nempe fractionem ductorum Moab, et direptionem filiorum Seth, præterea reliquorum Judaicæ gentis hostium hæreditatem, qui quidem hostes erant Edom et Esau. Cæterum, quid aliud tandem significavit his verbis, quam per ductores Moab, invisibilium hostium eversionem, ipsorum, inquam, dæmonum, qui olim apud Moabitas deorum loco ferebantur? Atqui aliorum mentionem non fecit, propter simulacrorum ipsius Israel

Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν. — Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ πραχθησομένων, καὶ περὶ τοῦ φανέντος ἐπὶ τῇ γενέσει Σωτῆρος ἡμῶν ἀστέρος.

Μωϋσῆς, ἐν Ἀριθμοῖς, περὶ τοῦ φανέντος ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀστέρος φησί· « Φησὶ Βαλαὰμ υἱὸς Βεώρ, φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινῶς ὁρῶν, B ἀκούων λόγια Θεοῦ, ἐπιστάμενος ἐπιστήμην Ὑψίστου, καὶ ὅρασιν τοῦ Θεοῦ ἰδὼν, ἐν ὕπνῳ ἀποκεκαλυμμένοι οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ· δείξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν, μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίζει. Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακὼβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ θραύσει τοὺς ἀρχηγοὺς Μωὰβ, καὶ προνομεύσει πάντας υἱοὺς Σήθ. Καὶ ἔσται Ἐδὼμ κληρονομία, καὶ ἔσται κληρονομία Ἡσαῦ ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ ἐποίησεν ἐν ἰσχύϊ, καὶ ἐξεγερθήσεται ἐξ Ἰακὼβ, καὶ ἀπολεῖ σωζόμενον ἐκ πόλεως. » Ἐπὶ ταύτῃ φησὶ τῇ προφητείᾳ κινηθέντας τοὺς διαδόχους Βαλαάμ. Σεσῶσθαι γὰρ αὐτὴν, ὡς καὶ ἦν εἰκὸς, παρ' αὐτοῖς. Ὁπηνίκα συνεῖδον ἐν οὐρανῷ ξενίζοντά τινα παρὰ τοὺς συνήθεις ἀστέρα, κατὰ κορυφῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, καὶ κατὰ C κάθετον τῆς Ἰουδαίας ἐστηριγμένον, σπουδὴν πεποιῆσθαι ἐπὶ τὴν Παλαιστινῶν ἀφικέσθαι γῆν, ἱστορίας ἕνεκα τοῦ διὰ φανέντος ἀστέρος σημαινομένου βασιλέως. Μαρτυρεῖ τούτοις ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος λέγων· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱερουσαλὴμ, λέγοντες· Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ· » ὅτε καὶ παραπεμφθέντες εἰς Βηθλεὲμ ἐπορεύθησαν, « καὶ ἰδοὺ πάλιν ὁ αὐτὸς ἀστὴρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἐστάθη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον. Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ πεσόντες προσεκύνησαν D αὐτῷ. » Ταῦτα μὲν τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον· ὁ δέ γε τῆς προφητείας λόγος ἐπὶ τῇ τοῦ ἀστέρος ἐπιτολῇ, καὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσει τίνα φησὶν ἔσεσθαι, συνιδεῖν ἄξιον· Θραῦσιν ἀρχηγῶν Μωὰβ, καὶ προνομὴν υἱῶν Σήθ, καὶ τῶν γε λοιπῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους πολεμίων κληρονομίαν· οὗτοι δὲ ἦσαν Ἐδὼμ καὶ Ἡσαῦ. Τί δὲ ἠνίξατο διὰ τούτων, ἢ διὰ μὲν τῶν ἀρχηγῶν Μωὰβ τὴν τῶν ἀοράτων ἀρχόντων καθαίρεσιν, αὐτῶν δὴ τῶν πάλαι παρὰ τοῖς Μωαβίταις θεολογουμένων δαιμόνων; ἀλλ' οὐχ ἑτέρων ἐμνήσθη διὰ τὴν εἰδωλολατρείαν τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἐπὶ τῆς ἐρήμου γενομένην, ὅτε ἐτελέσθη ὁ λαὸς τῷ Βεελ-

[16] Num. xxiv, 15-19. [17] Matth. ii, 1, 2. [18] ibid. 9-11.

φεγώρ· δαίμων δὲ ἦν οὗτος ὡς θεὸς παρὰ τῷ βασιλεῖ A Μωὰβ τῷ Βαλὰκ τιμώμενος. Ἐπεὶ οὖν νενίκητο ὁ Ἰσραὴλ κατὰ τοῦτο τοῦ καιροῦ πρὸς τῶν ἀοράτων ἀρχόντων τοῦ Μωὰβ, λέγω δὲ τῶν παρὰ τοῖς Μωαβίταις νενομισμένων θεῶν· (εἰδωλολάτρησαν γοῦν καὶ προσεκύνησαν τοῖς γλυπτοῖς, ὥς φησιν ἡ Γραφή· « Καὶ ἐτελέσθησαν τῷ Βεελφεγὼρ, » δαίμων δὲ οὗτος τῶν Μωαβιτῶν ἦν, ὅτε καὶ ἐξεπόρνευσαν εἰς τὰς Μωαβίτιδας·) εἰκότως τὸ μέλλον ἔσεσθαί ποτε, καὶ τὴν εἰς τοὐναντίον τῶν πραγμάτων μεταβολὴν κατὰ καιρὸν ὁ Βαλαὰμ θεσπίζει, λέγων· « Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακὼβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραήλ· καὶ θραύσει ἡγεμόνας Μωάβ. » Ὡσεὶ σαφέστερον ἔλεγε, τοὺς μεγαλαυχήσαντας κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ δαίμονας τῶν Μωαβιτῶν ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ προφητευομένου, B θραῦσίν ποτε καὶ πτῶσιν παθεῖν· ὧν θραυσθέντων, τοὺς υἱοὺς Σὴθ, καὶ Ἐδὼμ, καὶ Ἡσαῦ, καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη, ἃ διὰ τούτων σημαίνεσθαι ἡγοῦμαι, τὰ πάλαι καταδεδουλωμένα τῇ δαιμονικῇ πλάνῃ, μεταβαλόντα τῆς δεισιδαιμονίας, οἰκεῖα τοῦ θεσπιζομένου γενήσεσθαι. « Καὶ ἔσται, γάρ φησιν, Ἐδὼμ κληρονομία, καὶ ἔσται κληρονομία Ἡσαῦ ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ. » Οἱ γὰρ πάλαι ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἰσραὴλ, φησὶ, γενήσονται κληρονομία τοῦ προφητευομένου. Αὐτὸς γὰρ ἦν ᾧ εἴρητο πρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ· « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· » ὧν εἰς τὸν κλῆρον τῶν ἁγίων μεταστάντων, τἀναντία τῷ Ἰσραὴλ ἔσεσθαι θεσπίζει. Φησὶ γοῦν· « Καὶ Ἰσραὴλ ἐποίησεν ἐν ἰσχύϊ. » Τὸ δὲ, ἐποίησεν ἐν ἰσχύϊ τὴν πάντων μεγίστην C ἀσέβειαν· διὸ ἐξεγερθήσεται ἀπ' αὐτῶν καὶ ἐξαναστήσεται. Τίς οὗτος ἢ ὁ προφητευόμενος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃς καὶ ἀπώλεσε σωζόμενον ἐκ πόλεως; οἶμαι δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ αἰνίττεσθαι, ἐξ ἧς ὤλετο πᾶς σωζόμενος, ἢ καὶ τὸ πᾶν τοῦ ἔθνους αὐτῶν πολίτευμα. Ταῦτα δὲ ὅποι τέλους ἔτυχεν, ὁμοῦ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐκλάμψει τῶν μὲν πρὶν εἰδωλολατρῶν ἐθνῶν εἰς τὸν αὐτῶν μεταστάντων κλῆρον, τοῦ δὲ Ἰουδαίων ἔθνους καὶ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν πεπονθότων ὁποῖα οὐδεπώποτε, οὐ μακρῶν δεῖν οἶμαι λόγων. Ἀλλὰ τὰ μὲν τῆς συμφωνίας, τῆς τε προφητικῆς προῤῥήσεως, καὶ τῆς εὐαγγελικῆς συμπεράνσεως, ὧδέ πως ἐχέτω τέλος. Τί δ' ἦν τὸ αἴτιον τῆς ἐπιλάμψεως τοῦ φανέντος ἀστέρος, συνιδεῖν ἄξιον. Εἰς σημεῖά φησιν ὁ Μωϋσῆς, καὶ εἰς και- D ροὺς τεθεῖσθαι τοὺς πάντας ἐν τῷ στερεώματι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀστέρας· ξένος δὲ οὖν καὶ οὐ συνήθης, οὐδὲ τῶν πολλῶν καὶ γνωρίμων εἷς, ἀλλά τις καινὸς καὶ νέος ἀστὴρ ἐπιφανεὶς τῷ βίῳ, σημεῖον ξένου φωστῆρος ἐδήλου καταλάμψαντος τῷ παντὶ κόσμῳ, ὃς ἦν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, μέγας καὶ νέος ἀστὴρ, οὗ τὴν εἰκόνα συμβολικῶς ὁ φανεὶς τότε τοῖς μάγοις ἐπεφέρετο. Ἐπειδὴ γὰρ καθ' ὅλης τῆς ἱερᾶς καὶ θεοπνεύστου Γραφῆς ὁ προηγούμενος τῆς διανοίας σκοπὸς μυστικώτερα καὶ θεῖα βούλεται παιδεύειν, μετὰ τοῦ καὶ τὴν πρόχειρον διάνοιαν σώζεσθαι ἐν μέρει ἱστορικῶς πεπραγμένων, εἰκότως καὶ ἡ μετὰ χεῖρας

cultum, quo in deserto usus est, quo tempore populus initiatus est Beelphegor. Erat porro hic dæmon, qui ut deus a rege Moab ipso Balac colebatur. Quoniam igitur victus est Israel illo tempore a principibus Moab visum effugientibus, dico autem ab iis qui apud Moabitas pro diis colebantur (sane idcirco et simulacra coluerunt, et adoraverunt sculptilia, ut ait Scriptura : « Et initiati sunt Beelphegor [19], » qui Beelphegor dæmon erat apud Moabitas, quo tempore iidem cum feminis Moabitarum fornicati sunt), merito quod olim erat futurum, rerum utique in contrarium mutationem in tempore divinat Balaam, dicens : « Orietur stella ex Jacob, et surget homo ex Israel. Et franget duces Moab. » Tanquam si manifestius diceret, Moabitarum dæmonas qui nunc adversus Israel gloriati sunt in ortu ejus de quo ipse vaticinatur, fractionem tandem et ruinam passuros : quibus fractis, filios **419** Seth, et Edom, et Esau, et reliquas gentes, quas his nominibus significari arbitror, ut olim dæmonico errori addictæ erant, sic rejecta superstitione, familiares illius futuras, qui venturus canitur. « Et erit, inquit, Edom hæreditas, et erit hæreditas Esau inimicus ejus; » veteres, inquit, hostes Dei atque Israel erunt hæreditas ejus, qui canitur futurus; ipse enim est cui dictum est a Deo et Patre suo : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam [20]. » Quæ cum in sortem sanctorum transierint, contraria ipsi Israel fore divinat. Ait igitur : « Et Israel fecit in robore, » fecit autem in robore omnium maximum scelus; quapropter excitabitur et exsurget. Quis tandem iste nisi is qui a prophetis canitur Dei Verbum, qui etiam perdidit eum qui servatur ex civitate? Quibus verbis ipsam Jerusalem significari arbitror, ex qua periit omnis quicunque superstes mansit : aut etiam omne ejus gentis civile institutum. Hæc autem quemnam exitum sortita sint, cum gentes prius simulacra colentes una cum Salvatoris nostri inter homines exortu, in illorum sortem translatæ sint, Judaica vero gens, et Judæorum mater civitas ea perpessæ sint quæ nunquam antea, non longiori arbitror oratione indigere ut apertius ostendatur. Attamen quæ ad consensum pertinent tum propheticæ prædictionis, tum evangelicæ consummationis, talem sane habeant exitum. Cæterum quæ tandem causa exstitit propter quam stella quæ tum visa est, illuxerit, quæ quidem causa contemplatu digna sit? Moses quidem in signa ait et tempora in firmamento a Deo posita fuisse sidera universa; at vero hoc et peregrinum et insolitum, neque idem ex multis et cognitis unum, sed novum potius quoddam neque antea visum sidus, quod vitæ hominum illuxit, recentis cujusdam luminaris signum, quod universum mundum illustraret, indicabat : quod quidem luminare Christus Dei erat, ingens illud novumque sidus, cujus imaginem ex comparatione ac si-

[19] Psal. cv, 28. [20] Psal. ii, 8.

militudine quadam, illud quod tunc magis apparuit, referebat. Cum enim per totam sacrosanctam et a divino Spiritu traditam Scripturam, si quis eam ad sensum interpretetur, primum sit propositum, ut mystica quædam divinaque doceat, servato tamen saltem in parte etiam vulgari apertoque sensu eorum quæ historice gesta sunt : merito hoc quoque quod nunc tractatur oraculum, in ejus sideris, prophetia quod in ortu Salvatoris nostri oriturum denuntiabatur, etiam ad verbum completum est. **420** Exsistunt quidem aliis quoque gloriosis et illustribus viris insolitarum stellarum ignes, ut earum quæ a quibusdam crinitæ vocantur, item quæ trabis, aut quæ barbæ similitudinem ferentes, utique etiam quarumdam aliarum his similium, quæ magnis imminentibus rebus solent exsistere. At enim quid tandem aut excellentius aut majus toti mundo unquam contigerit, quam quod per salutarem adventum omnibus illuxit mortalibus intelligentiæ lumen, quod et pietatis et veræ agnitionis Dei perceptionem animis rationalibus attulit, cujus gratia, ingens signum id, de quo antea dictum est, indicabat sidus, dum ingens et novum luminare quod totum illustravit mundum, Christum utique Dei omnibus significat? Eodem vero loco prophetia, et hominem et sidus futurum divinat, his verbis : « Exorietur stella ex Jacob, et surget homo ex Israel, » utpote quæ et cœleste luminare Deum Verbum esse significet, et tamen eumdem hominem appellet. Varie porro illum aliis quoque in locis et ortum simul, et lumen et solem justitiæ vocat, ut in prioribus libris ostendimus. Cæterum quod quidem in illo divinius est, tanquam id quod illuminet omnem hominem venientem in hunc mundum, ortus vocabulo celebravit, in hunc modum : « Orietur stella ex Jacob. » Hominem vero eumdem propter afflictionem ac mortem quam pertulit, tanquam eum qui ceciderat, surrecturum divinat, quibus similia de eodem Isaias canit : « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus : in eo gentes sperabunt [21]. » Et manifestum quidem est, quonam modo Salvatoris nostri lumen de Jacob exortum, hoc est de Judaico populo, non ipsi Jacob unde profectum est, sed omnibus gentibus illuxerit. Hoc vero cum ex aliis plurimis prophetiis discere possumus, tanquam ad ipsum Christum dicentibus : « Ecce posui te in Testamentum generis, in lumen gentium [22] ; » tum etiam ex ipsius Balaam verbis, quæ sic habent : « Egredietur de semine ejus homo, et dominabitur gentibus multis [23]. » Atqui de quonam alio semine quam de Israel, ut facile constat ex ipsius orationis contextu? Proinde jam gentium dominatu accepto Salvatoris nostri Verbum, cum ipsa prophetia concordans, omnes quæcunque illis quondam imperabant, invisibiles et perniciosas potestates delevit, necnon spiritualia malitiæ catervamque dæmonicam, quæ ductores Moab, et Seth, et Edom, et **421** Esau, figuratius in iis quæ nunc tractamus, denominata sunt. Cum autem apud LXX obscurius positum sit illud ; « Ostendam illi, sed

A πρόῤῥησις ἐπληροῦτο πρὸς λέξιν ἐπὶ τῇ τοῦ προαναφωνηθέντος ἀστέρος ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προφητείᾳ. Γίγνονται μὲν οὖν καὶ ἐφ' ἑτέρων ἐπιδόξων καὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ξενιζόντων ἀστέρων ἐκλάμψεις, οἷον τῶν καλουμένων παρά τισι κομητῶν, ἢ δοκίδων, ἢ πωγωνιῶν, ἢ τινων ἑτέρων τούτοις παραπλησίων, ἐπὶ μεγάλοις πράγμασιν ἐξ ἔθους ἀναφαινομένων. Ἀλλὰ τί γὰρ κρεῖττον ἢ μεῖζον τῷ παντὶ κόσμῳ γένοιτ' ἄν ποτε ἢ τὸ διὰ σωτηρίου ἐπιφανείας πᾶσιν ὑπάρξαν ἀνθρώποις νοερὸν φῶς, εὐσεβείας καὶ θεογνωσίας ἀληθοῦς κατάληψιν λογικαῖς ψυχαῖς νομιζόμενον ; οὗ δὴ χάριν τὸ μέγα σημεῖον ὁ προφανὴς ἐδήλου ἀστὴρ, μέγαν καὶ νέον φωστῆρα ἐπιλάμψαντα τῷ παντὶ κόσμῳ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πᾶσιν αἰνιττόμενος. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἡ προφητεία B ἄνθρωπον ὁμοῦ καὶ ἀστέρα θεσπίζει δι' ὧν φησιν· « Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακὼβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραήλ· » τὸν μὲν οὐράνιον φωστῆρα τὸν Θεὸν Λόγον εἶναι, τὸν αὐτὸν δὲ ἄνθρωπον ὀνομάζουσα. Διαφόρως δὲ αὐτὸν καὶ ἐν ἑτέροις ἀνατολὴν ὁμοῦ, καὶ φῶς, καὶ ἥλιον δικαιοσύνης ἀποκαλεῖ, ὡς ἐν τοῖς πρώτοις ἀπεδείξαμεν. Εἶτα τὸ μὲν θειότερον αὐτοῦ, ἅτε φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, τῷ τῆς ἀνατολῆς ἐπεφήμισε προσρήματι φήσας· « Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ· » τὸν δὲ ἄνθρωπον διὰ τὸ συμβὰν περὶ αὐτὸν πάθος, ὡς ἂν πεπτωκότα, ἀναστήσεσθαι θεσπίζει, ὁμοίως οἷς καὶ Ἡσαΐας περὶ αὐτοῦ φησι· « Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι. » Καὶ σαφές γε τίνα τρόπον τὸ φῶς C τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐκ τοῦ Ἰακὼβ ἀνατεῖλαν, τοῦτ' ἔστιν ἀπὸ τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἀλλ' οὐχὶ τῷ Ἰακὼβ, ὅθεν καὶ προῆλθεν, ἐξέλαμψε. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ πλείστων ἑτέρων πάρεστιν ἐκλαβεῖν προφητειῶν, ὡς πρὸς αὐτὸν φασκουσῶν τὸν Χριστόν· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς Διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν· » οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τοῦ Βαλαὰμ λόγων, δι' ὧν φησιν· « Ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ ἄνθρωπος, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν. » Τίνος δὲ ἐκ σπέρματος ἢ τοῦ Ἰσραὴλ, ὡς ἡ σύμφρασις παρέστησε ; καὶ δὴ κυριεύσας ἐθνῶν ὁ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Λόγος, ἀρχούσας ἀοράτους καὶ μοχθηρὰς δυνάμεις καθεῖλε, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, τό τε στῖφος τὸ δαιμονικὸν, ἀρχηγοὺς Μωὰβ, καὶ Σὴθ, καὶ Ἐδὼμ, καὶ Ἡσαῦ τροπικώτερον ἐν τοῖς μετὰ D χεῖρας ὠνομασμένα. Ἀσαφῶς δὲ κείμενον παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα τὸ, « Δείξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν, μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίζει, » σαφέστερον ὁ μὲν Ἀκύλας ἐξέδωκεν· « Ὄψομαι αὐτὸν, καὶ οὐ νῦν, προσκοπῶ, ἀλλ' οὐκ ἐγγύς· » ὁ δὲ Σύμμαχος λευκότερον, φήσας· « Ὁρῶ αὐτὸν, ἀλλ' οὐκ ἐγγύς. » Λέγοιτο δ' ἂν ταῦτα ὑπὸ τοῦ Βαλαὰμ, ὡς μακροῖς ὕστερον μετ' αὐτὸν χρόνοις μελλόντων ἐπιτελεσθήσεσθαι τῶν δηλουμένων· μετὰ γοῦν δισχιλιοστὸν ἔτος τῆς προῤῥήσεως ἐπληροῦτο ταῦτα, ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας.

[21] Isa. XI, 10. [22] Isa XLII, 6. [23] Num. XXIV, 19.

non nunc, beatum dico, sed non appropinquat, » idem illud apertius Aquila edidit : « Videbo illum sed non nunc, prospicio illum, sed non prope. » Symmachus autem, candidius : « Video, inquit, illum, sed non prope. » Dici vero hæc videntur a Balaam, tanquam longis deinceps post ipsum temporibus perficienda essent ea, quæ ab ipso canebantur : nam duobus millibus annorum post illud vaticinium completa sunt hæc, quo videlicet tempore Salvator noster cum hominibus versatus est.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου. — Ὡς ὁ Κύριος, ἐπιβὰς οὗ ἀνείληφεν ἐξ ἁγίας Παρθένου σώματος, ἥξειν εἰς Αἴγυπτον ῥητῶς τε καὶ κατὰ διάνοιαν ἐθεσπίζετο, πᾶσά τε ἐπὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καθαιρεθήσεσθαι τῶν ἐθνῶν δεισιδαιμονία.

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης, καὶ ἥξει εἰς Αἴγυπτον· καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἡττηθήσεται ἐν αὐτοῖς. » Τὸ δ' αἴτιον τοῦ τὸν Κύριον ἥξειν εἰς Αἴγυπτον θεσπίζεσθαι, τόδε μοι εἶναι δοκεῖ. Πρῶτοι μὲν πάντων Αἰγύπτιοι τῆς πολυθέου καὶ δαιμονικῆς πλάνης ἀπάρξασθαι λέγονται, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν ἀνθρώποις αἴτιοι καταστῆναι δεισιδαιμονίας, ἀλλὰ καὶ πάντων μᾶλλον περὶ τὰς δαιμονικὰς ἐνεργείας τε καὶ περιεργείας ἠσχολῆσθαι· οὗτοι δὲ καὶ ὑπὸ τῆς ἐνθέου Γραφῆς ἐχθροὶ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς γεγονέναι μεμαρτύρηνται· καὶ ὅ γε παλαιὸς αὐτῶν βασιλεὺς ὁμολογῶν μὴ εἰδέναι τὸν Κύριον ἀναγέγραπται, ὅτε δὴ ἔφασκεν· « Οὐκ οἶδα τὸν Κύριον, καὶ τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐξαποστελῶ. » Τὸ δὴ οὖν μέγα θαῦμα τῆς ἐνθέου τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως παραστῆσαι βουλόμενος ὁ λόγος, θεσπίζει τοῦ Κυρίου τὴν εἰς Αἴγυπτον ἄφιξιν, ἐφ' ᾗ μεταβολὴν οὐ τὴν τυχοῦσαν τῶν Αἰγυπτίων ἔσεσθαι προφητεύει, λέγων ἑξῆς· « Καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον, » οἱ πρὶν μὴ εἰδότες αὐτὸν, « καὶ εὔξονται τῷ Κυρίῳ εὐχὰς, » καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια. Ἀνωτέρω μὲν οὖν ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ κληρονομία τοῦ θεσπιζομένου Ἐδὼμ καὶ Ἡσαῦ ἐλέγετο, τῶν ἀλλοτρίων Ἰσραὴλ οὕτω σημαινομένων· ἐνταῦθα δὲ ἡ Αἴγυπτος, λαὸς οὐκ ἔτι, τῶν εἰδώλων, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ παρὰ τοῖς Ἰουδαίων προφήταις θεολογουμένου Κυρίου θεσπίζεται. Ἅπερ εἰ μὲν μὴ ὄψει συντελούμενα θεωρεῖται, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν τὴν θεσπιζομένην ἄφιξιν τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Αἴγυπτον γεγονέναι· εἰ δὲ ὑπὲρ πάντα λόγον ἡ ἀλήθεια μαρτυρεῖ τοῖς πράγμασι, καὶ τοῖς ἀγνωμονεστάτοις ἐναργῶς δείκνυσιν αὐτοὺς Αἰγυπτίους, τῆς μὲν ἐξ αἰῶνος πατροπαραδότου δεισιδαιμονίας ἀνακεχωρηκότας, οἰκειωθέντας δὲ τῷ Θεῷ τῶν ταῦτα προαναφωνησάντων προφητῶν, καὶ τοῦτον μόνον σέβοντας, καὶ πάντα θάνατον ἀσπαζομένους ὑπὲρ τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας· ὥρα μὴ ἄλλως ταῦτα γεγονέναι συνομολογεῖν ἢ τοῦ Κυρίου ἐληλυθότος εἰς Αἴγυπτον ἀκολούθως τῇ προκειμένῃ προῤῥήσει. Ἔστι μὲν οὖν καὶ ἄλλως τὸν λόγον αἰνίττεσθαι τροπικῶς τὸν περίγειον κόσμον, εἰς ὃν ὁ λόγος προφητεύει τὸν Κύριον ἐπὶ νεφέλης κούφης ἥξειν, οὕτω τὸν ἐκ Παρθένου καὶ Πνεύματος ἁγίου ληφθέντα αὐτῷ ἄνθρωπον αἰνιττόμενος· χειροποίητα δὲ Αἰγύπτου σεισθήσεσθαι τὰ τῶν ἐθνῶν ξόανα, καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς δαίμονας, ὡς αὖ πάλιν Αἰγυπτίους ἡττωμένους πάντας τοὺς πάλαι πρότερον περὶ τὴν εἰδωλολατρείαν ἐπτοημένους.

A *Ab Esaia. — Quemadmodum Dominus insistens illud quod de sancta Virgine assumpsit corpus, venturus in Ægyptum et secundum verba, et secundum sententiam prædictus est, omnisque in ejus adventu evertenda gentium superstitio.*

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum : et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis [24]. » Causa porro cur Dominus ita in Ægyptum destinetur venturus, hæc mihi esse videtur. Primi siquidem omnium Ægyptii errori colendi multos deos ac dæmonas initium dedisse dicuntur, et reliquis universis mortalibus superstitionis auctores exstitisse, quin etiam omnium aliorum maxime, dæmonicis operationibus et curiositatibus studuisse : B iidem præterea ab ipsa Scriptura divina hostes populi Dei fuisse perhibentur. Sed antiquus quoque ipsorum rex fateri se non nosse Dominum, palam descriptus est, dum sic ait : « Non novi Dominum, et Israel non emittam [25]. » Ergo ingens quoddam divinæ Christi virtutis miraculum exhibere nobis volens prophetica oratio, Domini in Ægyptum canit adventum, **422** sub quem non levem futuram Ægyptiorum mutationem, divinat deinceps sic dicens : « Et cognoscent Ægyptii Dominum, » qui videlicet non cognoscebant illum prius, « et vovebunt Domino vota [26], » et quæ his similia sequuntur. Superiori quidem proximo capite hæreditas ejus, qui venturus canitur, Edom et Esau dicebatur, quippe cum alieni ab Israel eo modo significarentur : hic C vero et Ægyptus et Ægypti populus, non simulacrorum amplius futurus canitur, sed ejus Domini qui apud Judæorum prophetas pro Deo celebratur. Quæ si oculis completa non cernuntur, ne dicamus sane adventum illum Domini, qui in Ægyptum futurus prædicitur, fuisse adhuc. Sed si supra omnem rationem, rebus fidem ipsa veritas facit, atque etiam rudissimis et sensu omni carentibus evidenter ostendit, ipsos Ægyptios ab ea superstitione recessisse, quam usque ab initio a patribus suis acceperant, illique Deo adhæsisse, qui a prophetis hæc ipsa divinantibus colebatur, et unum hunc interim colere, neque ullam mortem recusare pro cultu et pietate erga illum : quid aliud jam superest, nisi ut fateamur non aliter ista conti- D gisse, quam per Domini in Ægyptum adventum, sicut vaticinium proxime expositum significabat? Et nihil quidem impedit aliter quoque idem accipere oraculum, ut videlicet figurate terrenum hunc mundum significet : in quem verba ipsa Dominum super nube levi venturum vaticinentur : quippe quæ hoc modo hominem ab illo de Virgine et Spiritu sancto assumptum, intelligi velint. Manu autem facta

[24] Isa. xix, 1. [25] Exod. v, 2. [26] ibid. 21.

Ægypti commovenda, ipsa gentium simulacra, et in illis habitantes dæmonas, sicut rursus Ægyptios victos, omnes prioribus olim temporibus colendis simulacris addictos. Attamen cum etiam ipso corpore Salvator noster in terram Ægyptiam vectus sit, quo tempore oraculo monitus Joseph surrexit, Mariamque una cum puerulo accepit, et cum occulta sua virtute atque efficacia in Ægyptum pervenit, malignas ibi prius habitantes potestates, non mediocriter commotas fuisse par est, et maxime cum postea per illius doctrinam innumerabiles eorum, qui Ægyptum incolunt conventus, ab errore ac fraude dæmonum recedentes, etiam nunc unum universi Deum se nosse fateantur. **423** Quæ vero deinceps sequuntur, cum obscurioribus figuris implicita sint, curæque ac diligentiæ majoris indigeant, alias seorsum, cum per otium licebit, interpretabimur.

A Πλὴν ἀλλὰ καὶ σωματικῶς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπεὶ κομισθέντος τῇ Αἰγυπτίων χώρᾳ, ὅτε, κατὰ τὸν χρησμὸν, ἀναστὰς ὁ Ἰωσὴφ παρέλαβε τὴν Μαριὰμ καὶ τὸ παιδίον, καὶ ἦλθεν εἰς Αἴγυπτον, ἀποῤῥήτῳ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τὰς αὐτόθι τὸ πρὶν οἰκούσας πονηρὰς δυνάμεις εἰκὸς οὐ μικρῶς κεκινῆσθαι, καὶ μάλιστα ὅτε διὰ τῆς μετέπειτα διδασκαλίας αὐτοῦ μυρία πλήθη τῶν τὴν Αἴγυπτον οἰκούντων, τῆς τῶν δαιμόνων ἀποφυγόντα πλανήσεως, ἔτι καὶ νῦν τὸν τῶν ὅλων ὁμολογεῖ μόνον εἰδέναι Θεόν. Τὰ δ' ἐν τοῖς ἑξῆς ἐπιλεγόμενα, αἰνιγματώδη ὄντα, πλείονός τε δεόμενα πραγματείας, ἐπ' οἰκείας σχολῆς ἑρμηνεύσομεν.

A Numeris. — Quemadmodum Christus in Ægyptum venturus, atque illinc reversurus prædictus fuerit.

« Dixit Balaam filius Beor : dixit homo qui vere videt, dixit qui audit oracula fortis, qui visionem Dei vidit, in somno aperti oculi ejus, quam pulchræ domus tuæ Jacob, tabernacula tua Israel, ut saltus umbrosi, et quasi hortus juxta flumina, et quasi tabernacula quæ fixit Dominus, quasi cedrus juxta aquas. Egredietur homo de semine ejus, et dominabitur gentibus multis, et extolletur Gog regnum, et augebitur regnum ejus. Deus duxit illum ex Ægypto, quasi gloria rhinocerotis illi. Devorabit gentes inimicorum suorum, et crassitudines eorum attenuabit, et jaculis suis feriet inimicum. Accubans quievit ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum? qui benedicunt tibi, ipsis benedictum est, et qui maledicunt tibi, ipsis maledictum est [37]. » Superius per eam prophetiam quæ proxime exposita est, dum oraculum, venturum in Ægyptum Dominum affirmat, Salvatoris nostri Jesu Christi migrationem una cum parentibus suis in Ægyptum illi ipsi futuram indicabat. Hic autem reditum ab Ægypto, ut ordo postulat, quo in terram Israel una cum parentibus reversus est, canit his verbis : « Deus duxit illum ab Ægypto. » Solus autem exstitit Salvator et Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, neque alius præterea quisquam, ex semine Israel, et Judaica gente profectus, qui multis dominatus sit gentibus, ut absque hæsitatione fateri necesse sit, præsens vaticinium in illo exitum suum invenisse, utpote quod palam enuntiet, de Judaica gente egressurum quemdam hominem **424** et dominaturum gentibus multis : aut quivis mihi dicat, utrum habeat ex iis qui apud Hebræos unquam illustres fuerint alium quem proferat, qui multarum gentium dominatum acceperit. Atqui nemo unquam istud dixerit, quoniam ne factum quidem est. At vero in Salvatore nostro, etiamsi nos nihil dicamus, ipsa tamen nihilominus veritas clamabit, et vehementer vociferabi-

B *Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν. — Ὡς ὁ Χριστὸς εἰς Αἴγυπτον ἥξειν, κἀκεῖθεν ἐπανελεύσεσθαι προείρητο.*

« Φησὶ Βαλαὰμ υἱὸς Βεώρ· φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινῶς ὁρῶν, φησὶν ἀκούων λόγια ἰσχυροῦ, ὅστις ὅρασιν Θεοῦ εἶδεν, ἐν ὕπνῳ ἀποκεκαλυμμένοι οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ, ὡς καλοὶ οἱ οἶκοί σου, Ἰακὼβ, αἱ σκηναί σου, Ἰσραὴλ, ὡσεὶ νάπαι σκιάζουσαι, καὶ ὡς παράδεισος ἐπὶ ποταμῶν, καὶ ὡσεὶ σκηναὶ, ἃς ἔπηξε Κύριος, ὡσεὶ κέδροι παρ' ὕδατα. Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν, καὶ ὑψωθήσεται ἡ Γὼγ βασιλεία, καὶ αὐξηθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ. Θεὸς ὡδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς δόξα μονοκέρωτος αὐτῷ. Ἔδεται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ τὰ πάχη αὐτῶν ἐκμυ- C λιεῖ, καὶ ταῖς βολίσιν αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρόν. Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλόγηνται, καὶ οἱ καταρώμενοί σε κεκατήρανται. » Ἀνωτέρω διὰ τῆς προτεταγμένης προφητείας φήσας ὁ χρησμὸς τὸν Κύριον ἥξειν εἰς Αἴγυπτον, ἐδήλου τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διακομιδὴν, τὴν ἅμα τοῖς γονεῦσιν εἰς Αἴγυπτον αὐτῷ γενησομένην· ἐν τούτοις δὲ τὴν ἐπάνοδον ἑξῆς καὶ ἀκολούθως τὴν ἀπ' Αἰγύπτου, ἣν ἅμα τοῖς γονεῦσιν εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ ἐποιήσατο, θεσπίζει λέγων· « Θεὸς ὡδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου. » Μόνος δὲ ἦν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲ ἄλλος, ὁ ἐκ τοῦ σπέρματος Ἰσραὴλ, καὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους D προελθὼν, καὶ πολλῶν κατακυριεύσας ἐθνῶν, ὥστε ἀναμφιλόγως ὁμολογεῖσθαι πέρας ἔχειν ἐπ' αὐτῷ καὶ τὴν παροῦσαν πρόῤῥησιν διαῤῥήδην ἐκφωνοῦσαν, ὅτι δὴ ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐξελεύσεταί τις ἄνθρωπος, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· ἢ λεγέτω ὁ βουλόμενος, εἰ ἔχοι ἄλλον συστῆσαι τῶν πώποτε παρ' Ἑβραίοις ἐνδόξων, πολλῶν ἐθνῶν ἄρξαντα· ἀλλ' οὐκ ἂν εἴποι τις, ὅτι μηδὲ γέγονεν. Ἐπὶ δέ γε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἂν καὶ ἡμεῖς μὴ λέγωμεν, αὐτή γε ἡ ἀλήθεια βοήσει καὶ μέγα κεκράξεται, ἄντικρυς παριστῶσα, ὅπως ἡ ἔνθεος αὐτοῦ δύναμις, διὰ τοῦ ἀναληφθέντος αὐτῷ ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ τοῦ κατὰ

[37] Num. XXIV, 3-9.

σάρκα ἀνθρώπου ἐκυρίευσε, καὶ εἰσέτι νῦν κυριεύσει A ἐθνῶν πολλῶν. Αὐτὸς ἄρα οὗτος ἐκεῖνος ἦν, καὶ οὐδ' ἄλλος, ὃν ἡ προφητεία προηγόρευσε, καθ' ὃν καὶ ἡ Γὼγ ὑψώθη βασιλεία, τῆς Χριστοῦ δυνάμεως συναυξούσης. Τοῦτον δ' ἐνταῦθά φησιν αἰνίττεσθαι καθ' Ἑβραίους τὸν τρόπον τὴν τῶν Ῥωμαίων βασιλείαν, ᾗ καὶ συνήκμασεν ἡ Χριστοῦ διδασκαλία. Μέμνηται δὲ τοῦ Γὼγ καὶ ὁ προφήτης Ἰεζεκιὴλ, ἄρχοντα Ῥὼς, Μοσὸχ καὶ Θοβὲλ ὀνομάζων· διὰ μὲν τοῦ Ῥὼς τὴν Ῥωμαίων, ὡς ἔοικε, πόλιν αἰνιττόμενος, ἐπεὶ καὶ ἀρχὴ καὶ κεφαλὴ κατὰ τὴν Ἑβραίων φωνὴν διὰ τοῦ Ῥὼς δηλοῦται· διὰ δὲ τοῦ Μοσὸχ τὴν Μυσίαν, καὶ τὰ πέριξ ταύτης ἔθνη, ὅσα νῦν οἰκεῖα Ῥωμαίων ἐστί· διὰ δὲ τοῦ Θοβὲλ τὴν Ἰβηρίαν, οὕτω πως ἀπὸ τοῦ Θοβὲλ γεγονέναι φάσκων Θοβεήλους τοὺς Ἴβηρας· ὧν ἁπάντων ἄρχοντα τὸν Γὼγ ὑψωθήσεσθαί φησιν B ἐπὶ τῆς τοῦ προφητευομένου Χριστοῦ παρουσίας, ὃν ὁ Θεὸς ὡδήγησεν ἐξ Αἰγύπτου, ὅτε κατὰ τὸν Ματθαῖον, ἐπιβουλεύοντος τοῦ Ἡρώδου παιδὶ ὄντι αὐτῷ, χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσὴφ παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἐπανῆλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ. Δόξα δὲ μονοκέρωτος αὐτῷ τῷ Χριστῷ παρῆν, διὰ τὸ ἐν αὐτῷ εὐδοκηκέναι κατοικῆσαι πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. Διόπερ ὡς κέρας ἐπιγραφόμενος τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ Πατέρα αὐτοῦ, μονόκερως καὶ ἐν ἑτέραις Γραφαῖς ὠνομάσθη. Ὁ δ' αὐτὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῖς νοητοῖς καὶ λογικοῖς αὐτοῦ βέλεσι τὸν ἐχθρὸν καὶ ἀντικείμενον αὐτῷ διάβολον, πάσας τε τὰς ἀμφ' αὐτὸν ἀοράτους καὶ πονηρὰς δυνάμεις, διὰ κρείττονος καὶ ἀκαταμάχου δυνάμεως C ἤλαυνεν, εἰσέτι τε νῦν κυριεύει ἐθνῶν πολλῶν, ὧν τὰ πάχη καὶ τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς λεπτύνων, ἐπὶ τὴν στενὴν ὁδὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐπιτηδείους κατασκευάζει. Ἀλλὰ καὶ κατακλιθεὶς αὐτὸς οὗτος ὁ ἐξ Ἰσραὴλ προελθὼν ἄνθρωπος, ὁ κατακυριεύσας ἐθνῶν πολλῶν, « ἀνεπαύσατο, φησὶν, ὡς λέων, » οὕτω δηλῶν ἣν ἀνεδέξατο οἰκονομίαν, καθ' ἣν ὥσπερ τις βασιλικὸς καὶ θαῤῥαλέος θὴρ ἀνεπαύσατο, μηδενὸς αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν βασιλείαν μεταστήσασθαι δυναμένου· πάντες τε οἱ τὸν Χριστὸν εὐλογοῦντες, λόγῳ τε καὶ βίῳ σεμνύνοντες τὴν ἀρετὴν τοῦ διδασκάλου, τῆς ἐκ Θεοῦ μετειλήφασιν εὐλογίας, αὔξοντες ὁσημέραι καὶ πληθύνοντες, κατὰ τὸ, « Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, » ἀληθέστερον ἐπ' αὐτῶν καὶ θεοπρεπέστερον τῆς θείας ἐκτελουμένης φωνῆς. D Ὡς ἔμπαλιν οἱ ἀπὸ πρώτης τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς εἰσέτι καὶ νῦν αὐτὸν ἐν τοῖς αὐτῶν συνεδρίοις ἀρώμενοι, τὴν ἐκ Θεοῦ κατάραν ἐξ ἐκείνου καὶ εἰσέτι δεῦρο καθ' ἑαυτῶν ἐπεσπάσαντο. Διὸ καὶ τὴν ἐσχάτην οὐ μόνον τῆς βασιλείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ πάλαι σεμνοτάτου αὐτῶν ἁγιάσματος ἐρημίαν τε καὶ φθορὰν οὐ παύονται ὀφθαλμοῖς ὁρῶντες. Ἄξιον δὲ παραθεῖναι τοῖς μετὰ χεῖρας τὴν πρὸς τὸν Ἰούδαν τοῦ Ἰακὼβ προφητείαν, ἣν καὶ αὐτὴν ἐναργέστατα εἰς τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα ἐφαρμόζειν προπαρεστήσαμεν, συνιδεῖν τε τὴν ἐν ἑκατέροις συμφωνίαν. Ὡς γὰρ ἐνταῦθα εἴρηται· « Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐ-

tur, planissime indicans, quemadmodum divina illius virtus per illum, qui ab ipso de semine Israel ratione corporis assumptus est, hominem dominata est, atque etiam nunc dominatur gentibus multis. Hic igitur ille ipse erat, non alius quispiam, quem prophetia prædixerat, cujus tempore etiam Gog regnum in sublime adauctum est, cum eo simul Christi virtute ac potentia crescente. Hoc autem modo aiunt Romanorum regnum secundum Hebræos significari, cum quo simul Christi doctrina robur atque incrementum accepit. Meminit autem Gog etiam propheta Ezechiel, dum principem Ros, Mosoch et Thobel nominat, ubi per illud quidem Ros, Romanorum, ut par est, civitatem significat: quandoquidem principatus et caput ea voce apud Hebræos intelligitur; per Mosoch autem Mysiam, et ei finitimas gentes, quæcunque nunc sub Romanorum imperio sunt, et per Thobel, Iberiam Josephus intelligit, qui a Thobel dicit factos esse Thobeelos, qui Iberes dicuntur, quibus omnibus imperantem Gog in sublime adaugendum ait, sub ejus Christi de quo prophetæ loquuntur adventum, quem Deus duxit ex Ægypto, quo tempore, ut apud Matthæum legitur, dum ipsi adhuc puero insidiatur Herodes, Joseph accepto oraculo, accepit puerum et matrem ejus, et reversus est in terram Israel. Rhinocerotis vero gloria ipsi Christo adfuit, propterea quod placuerit in eo habitare omnem plenitudinem divinitatis, ut ait sanctus Apostolus. Quapropter dum veluti cornu sibi universi Deum Patrem ascribit, etiam unicornis in aliis quibusdam Scripturis est nominatus. Idem porro Dei Verbum intelligibilibus rationalibusque suis sagittis, inimicum sibique adversantem diabolum, omnesque circa illum versantes invisibiles et malignas potestates, præstantiori sua et inexpugnabili virtute confixit, atque etiam nunc gentibus multis dominatur, quarum crassitudines et fastum corporeæ massæ extenuans ad angustam æternæ vitæ viam ingrediendam idoneas comparat.

425 Sed etiam recumbens idem hic homo ex Israel profectus, qui multis dominatus est gentibus, « quievit, inquit, ut leo, » quibus verbis quam ille assumpsit dispensationem, significat, secundum quam quasi quidam regulus, et quasi fera quædam audacior quievit, dum illius principatum ac regnum movere loco nemo est qui possit. Omnes autem qui Christo favent ac benedicunt, et tum oratione tum vita virtuti præceptoris addunt cultum et reverentiam, favoris benedictionisque divinæ vicissim participes facti, augescunt quotidie ac multiplicantur, utpote cum in ipsis divina illa vox: « Crescite et multiplicamini et replete terram [28], » et verius et Deo convenientius finem suum consequatur: sicut econtrario, qui a prima adversus illum conspiratione etiam nunc in suis illum consiliis exsecrantur, Dei in seipsos exsecrationem ex illo in

[28] Gen. I, 28.

hunc usque diem contraxerunt. Quapropter non regni solum, sed etiam sui illius, quod honore omni ac reverentia colebant, sanctuarii, extremam solitudinem atque interitum in oculis habere, atque intueri non desinunt. Non abs re autem fuerit hisce quæ nunc tractamus, ipsius Jacob ad Judam prophetiam adjungere, quam etiam ipsam evidentissime Salvatori nostro accommodari jam demonstravimus, contemplarique eam, quæ in utrisque est, concordiam. Quemadmodum enim hic dictum est : « Egredietur homo de semine ejus (ipsius videlicet Jacob), » ita etiam illic dictum est : « De germine, fili mi, ascendisti [29], » ab ipso Jacob, ad eum de quo ipse vaticinatur. Utque in præsenti dicitur illud : « Et dominabitur gentibus multis, » sic in illis quoque illud : « Et ipse erit exspectatio gentium [30]. » Et rursus hic quidem : « Devorabit, inquit, gentes inimicorum suorum, et jaculis suis feriet inimicum ; » in illis autem simili ratione illud dictum est : « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum [31]. » Item illud : « Catulus leonis Juda, » et illud : « Recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum [32]? » quod in illis dictum est, nihil mihi differre videtur ab eo, quod nunc tractamus oraculo, cujus illa sunt verba : « Recumbens quievit ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum? » Hæc autem non abs re unum in locum coegimus, ut quasi in ore duorum testium, ejus quæ in prophetiis spectatur concordiæ, de Salvatore nostro demonstratio firmiorem accipiat auctoritatem. Sed omnia quæcunque in vaticinium Jacob contemplanda contulimus, huic item quod a Balaam dictum est, 426
accommodari poterunt, propter eorum quæ dicta sunt similitudinem. Quod si illa in nostro Salvatore completa esse ampliori demonstratione tum constitit, sequitur jam ut præsentia quoque fateamur.

τοῦ, » (δῆλον δ' ὅτι τοῦ Ἰακὼβ,) οὕτω κἀκεῖ· « Ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, » εἴρητο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰακὼβ πρὸς τὸν προφητευόμενον. Καὶ ὡς ἐπὶ τοῦ παρόντος λέγεται τὸ, « Καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν, » ὁμοίως καὶ ἐν ἐκείνοις τὸ, « Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Καὶ πάλιν ἐνταῦθα μὲν, « Ἔδεται, φησὶν, » ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ ταῖς βολίσιν αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρόν· » Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν ἐκείνοις, « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου, » ἐλέγετο. Καὶ τὸ, « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, » καὶ τὸ, « Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » ἐν ἐκείνοις εἰρημένον, οὐδέν μοι δοκεῖ διαφέρειν τῆς μετὰ χεῖρας λέξεως φασκούσης· « Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἀναστήσει αὐτόν; » Ταῦτα δὲ εἰκότως εἰς ταὐτὸν συνηγάγομεν, ἵν' ὥσπερ ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων τῆς ἐν ταῖς προφητείαις συμφωνίας ἡ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόδειξις βεβαιοτέραν λάβοι τὴν κύρωσιν. Πάντα δ' οὖν τὰ εἰς τὴν τοῦ Ἰακὼβ πρόῤῥησιν τεθεωρημένα ἁρμόσειεν ἂν καὶ εἰς τὴν τοῦ Βαλαὰμ τῆς ὁμοιότητος τῶν λεγομένων ἕνεκα. Εἰ δὴ ἐκεῖνα διὰ πολλῆς ἀποδείξεως ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα πεπληρωμένα συνέστη, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τὰ παρόντα ὁμολογεῖν.

Ab Osee. — Item de illo quod dictum est : « Ex Ægypto vocavi Filium meum, » et de Herode rege, et eversione regni Judæorum.

« Et exsurget perditio in populo tuo, et omnia munita tua peribunt, ut princeps Salaman de domo Jeroboam. In diebus belli matrem super filiis alliserunt. Sic faciam, vobis domus Israel, a facie injuriarum vestrarum. Mane ejecti sunt : ejectus est rex Israel, quoniam infans Israel. Et ego dilexi eum : et ex Ægypto evocavi filios ejus [33]. » Sed Aquila, Hebraicæ elocutioni inserviens, « Ex Ægypto vocavi filium meum, » interpretatus est. Ego autem necessario ad verbum notavi locum, quoniam Matthæus quoque posuit prophetiam, ubi in Ægyptum commigrasse Jesum, et illinc rediisse in terram Israel indicavit; si quis autem Salvatoris nostri in Ægyptum profectionem accuset, sciat id totum maxima cum ratione factum fuisse. Neque enim Herodis voluntariam malitiam cohibere par erat, neque rursus Salvatorem, puerum adhuc miracula exordiri jam tum, atque ante tempus divinam ostentare virtutem : quod sane factum fuisset, si mirabili quadam ratione insidiantem sibi Herodem punivisset, neque ullo modo illam in Ægyptum una cum parentibus secessionem pertulisset. Ve-

Ἀπὸ τοῦ Ὠσηέ. — Ἔτι περὶ τοῦ, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱόν μου, » καὶ περὶ Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, καὶ περὶ τῆς καθαιρέσεως τῆς Ἰουδαίων βασιλείας.

« Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπώλεια ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα τὰ περιτετειχισμένα σου οἰχήσεται, ὡς ἄρχων Σαλαμὰν ἐκ τοῦ οἴκου Ἱεροβοάμ. Ἐν ἡμέραις πολέμου μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἠδάφισαν. Οὕτω ποιήσω ὑμῖν, οἶκος Ἰσραὴλ, ἀπὸ προσώπου τῶν ἀδικιῶν ὑμῶν. Ὄρθρου ἀπεῤῥίφησαν· ἀπεῤῥίφη βασιλεὺς Ἰσραὴλ, διότι νήπιος Ἰσραήλ. Καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτὸν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ. » Δουλεύσας τῷ Ἑβραϊκῷ, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου, » ἐξέδωκεν ὁ Ἀκύλας. Ἀναγκαίως δὲ τὸ ῥητὸν ἐπεσημειωσάμην, ἐπείπερ καὶ ὁ Ματθαῖος τέθειται τὴν προφητείαν, ὁπηνίκα εἰς Αἴγυπτον διακομισθῆναι τὸν Ἰησοῦν, κἀκεῖθεν ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ ἐδήλου. Εἰ δὲ ἐπιμέμφοιτό τις τῇ εἰς Αἴγυπτον ἀναχωρήσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἴστω κατὰ λόγον αὐτὴν γεγονέναι. Οὔτε γὰρ ἐπισχεῖν τὸν Ἡρώδην τῆς αὐτοπροαιρέτου κακίας προσῆκον ἦν, οὔτ' ἂν βρέφος ἔτ' ὄντα τὸν Σωτῆρα τῶν θαυμάτων ἀπάρξασθαι, καὶ πρὸ καιροῦ τὴν θείαν ἐπιδείκνυσθαι δύναμιν· ὅπερ ἂν ἐπράχθη, εἰ παραδόξως ἐπιβουλεύοντα αὐτῷ τὸν Ἡρώδην μετῆλθε, μηδαμῶς ὑπομείνας τὴν εἰς Αἴγυπτον ἅμα τοῖς γονεῦσιν ἀναχώρησιν. Ἀλλὰ γὰρ ἦν τῆς κρείττονος οἰ-

[29] Gen. xlix, 9. [30] ibid. 10. [31] ibid. 8. [32] ibid. 9. [33] Ose. x, 14, 15; xi, 1.

κονομίας ἐπὶ καιροῦ τοῦ προσήκοντος τῶν τῆς θεότητος ἀπάρξασθαι θαυμάτων, ᾧ γε διὰ παντὸς τοῦ βίου τὸ πρᾶον καὶ ἀνεξίκακον μεμαρτύρηται, προχείρῳ μὲν εἰς τὰς εὐποιίας καὶ τὰς κοινὰς εὐεργεσίας γενομένῳ, μηδένα δὲ τῶν μὴ ἀκουόντων ἀμυνομένῳ, μηδὲ ὅτε ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤγετο, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος. Πῶς οὖν εἰκὸς ἦν τὸν τοιοῦτον δεῖν ἐν παιδίῳ μὴ οὐχὶ ὑποχωρῆσαι τῇ τοῦ Ἡρώδου κακίᾳ, ᾧ καὶ ἐν ἀνδρὶ τὸ ἀναχωρεῖν καὶ τοὺς πονηροὺς ἐκκλίνειν μεμαρτύρηται, ἐπικρύπτεσθαί τε καὶ ὑποφεύγειν τὸν ἐπὶ ταῖς παραδοξοποιίαις ἔπαινον; παρῄνει γοῦν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ θεραπευομένοις μηδενὶ λέγειν. Εἰ δ' ἐπὶ τὸν λαὸν τὴν προφητείαν ἀναφέροι τις, φάσκων περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος τοῦ Ἰσραὴλ λαοῦ εἰρῆσθαι, ἐπιστησάτω τῇ τοῦ λόγου ἀκολουθίᾳ, ταῦτα ἔσεσθαι φησάσῃ μετὰ τὸ εἰπεῖν ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ· « Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπώλεια ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα περιτετειχισμένα σου οἰχήσεται. » Καὶ ἅπερ, φησὶν, ὁ τοιόσδε ἄρχων πέπονθε κατὰ τὸν ἐπελθόντα αὐτῷ πόλεμον, ἐν ᾧ μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἠδάφισαν, τὰ παραπλήσια καὶ ὑμῖν αὐτοῖς ποιήσω διὰ τὰς κακίας ὑμῶν. Ὑμῖν δὲ τίσι ἢ τοῖς καλουμένοις Ἰσραηλίταις, οἳ καὶ ἀπερρίφητε σὺν τῷ βασιλεῖ ὑμῶν; τὸν Ἡρώδην αἰνιττόμενος· καὶ ταῦτά γε πάντα πεπόνθατε, « διότι παῖς, » φησὶν, « Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτὸν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱόν μου. » Πῶς γὰρ οἷόν τε κατὰ τὸ αὐτὸ τοῖς αὐτοῖς ἐπιμέμφεσθαι, καὶ πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐπαινεῖν; Ἀλλ' ἦν ὁ ἀληθὴς νοῦς ταύτην ἔχων θεωρίαν. Ἰσραὴλ γὰρ ὁ Χριστὸς καὶ καθ' ἑτέρας ἀνηγόρευται προφητείας, ὥσπεροῦν καὶ ἐπὶ τῆς παρούσης. Ἐπειδὴ τοίνυν οὗτος, φησὶν, ὑπήκοός μοι γενόμενος, μορφὴν δούλου εἴληφε, καὶ γέγονε παιδίον ἀγαπητὸν ἐμοὶ, πᾶσαν τὴν ἐμὴν ἐκτελέσας βουλὴν, διὰ τοῦτο αὐτὸν μὲν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, εἰς ἣν ἐνανθρωπήσας κατελήλυθεν, οὕτω δηλουμένου τοῦ περιγείου τόπου, ἢ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς προχείρου οἷα γνήσιον καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν ἀνεκαλεσάμην· ὑμᾶς δὲ, τοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος, σὺν καὶ τῇ ὑμετέρᾳ βασιλείᾳ ὄλεθρος καὶ ἀπώλεια παραλήψεται. Ταῦτα μὲν ἡ προφητεία· πρόδηλον δὲ ὅπως ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων πολιορκηθείσης τῆς Ἱερουσαλὴμ, καθῃρέθη καὶ εἰς τὸ παντελὲς ἀπερρίφη ἡ μέχρι τότε συστᾶσα τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους αὐτονομία τε καὶ ἀρχή. Πλὴν ἀλλὰ τρίτον ἤδη τὰ περὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς αὐτόθι ἀφίξεως αὐτοῦ προπεφήτευται. Εἰ δέ τις αὐτὰ μηδαμῶς ἐφαρμόζειν ἐπὶ τὸν ἡμέτερον λέγοι Σωτῆρα, ἀλλὰ τά γε τῆς τοῦ Ματθαίου παραθέσεως ἀπὸ τῆς παρὰ Μωϋσεῖ μαρτυρίας αὐτῷ παρειλημμένα, ἣν καὶ ἀρτίως διεληλύθαμεν, τὸ, « Ὁ Θεὸς ὡδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, » διηγούμενοι· ἐπεὶ μηδ' αὐτὸς ὁ εὐαγγελιστὴς ἀπὸ τῆς τοῦ Ὡσηὲ προφητείας εἰλῆφθαι αὐτῷ τὸ λόγιον ἔφησεν, ὡς δύνασθαι, καὶ πόθεν ἐπιζητήσαντας, εὑρεῖν αὐτὸ κείμενον· ὅθεν εἰκὸς τὸν εὐαγγελιστὴν πεποιῆσθαι αὐτοῦ τὴν ἔκθεσιν.

A rum enim præstantioris cujusdam dispensationis ac sapientiæ fuit, suo atque accommodato tempore miraculorum, quæ ad divinitatem pertinent, initium facere eum cui in tota vita mansuetudinis et clementiæ testimonium redditum est, quique ad promerendum, atque ad communia officia fungenda propensus exstitit, nec aliquem unquam eorum qui non ipsi auscultaverunt, ultus est, ne tunc quidem cum ut ovis ad occisionem ducebatur, atque ut agnus coram tondente se, obmutescebat. **427** Qui autem, quæso, convenisset, eum, qui talis erat, puerum adhuc Herodis malitiæ non concedere, cui etiam ad virilem ætatem profectò, concedendi et malignos declinandi, testimonium redditum est? quique et se occultare, et in miraculis edendis B laudem effugere consueverit? nam quos ipse curasset, iis imperabat ut nemini dicerent. Quod si quis prophetiam hanc ad populum referat, dicatque hæc de populo ex semine Israel oriundo dicta esse, is attendat verborum ordinem in quibus hæc futura dicuntur, postquam dictum est quasi ad ipsum Jerusalem, « et exsurget perditio in populo tuo, et omnia munita tua peribunt; » et quæ quidem princeps passus est in bello, in quo matrem super filiis, terræ alliserunt, eadem vobis quoque ipsis faciam propter malitias vestras. Vobis porro quibus tandem aliis, nisi qui vocamini Israelitæ? quique etiam rejecti estis cum rege vestro? ubi Herodem obscurius indicat: et hæc omnia passi estis, « quoniam puer, inquit, est Israel, et ego di- C lexi eum: et de Ægypto vocavi filium meum. » Qui enim fieri potest, ut eodem in loco eosdem et accuset et laudet? sed verus sensus est is, qui hanc habet contemplationem. Israel enim in alia prophetia dictus est Christus, quemadmodum in hac quoque quam nunc tractamus. Quoniam igitur hic, inquit, obediens mihi factus, formam servi accepit, et factus est puer mihi dilectus, dum omnia quæcunque volo efficit, idcirco illum ex Ægypto, ad quam hominis forma assumpta descendit, dum ea voce terrenus locus significatur, aut etiam ex illa vulgatiore tanquam legitimum dilectumque Filium evocavi: vos autem ipsos ad quos sermo directus est, una cum regno vestro interitus et perditio D comprehendet. Hæc quidem ipsa prophetia: constat autem quemadmodum post Salvatoris nostri tempora, cum obsessa fuisset ac vastata Jerusalem, sublatus est, et ad extremam perniciem rejectus, qui usque ad illud tempus steterat Judaicæ gentis legum usus omnisque principatus. Verumtamen jam tertio, quæ ad Ægyptum pertinent, quæque ad iter quod in illam est factum, divinitus prædicta sunt: quod si quis nullo modo fateatur ea nostro Salvatori convenire, at saltem cum ea Matthæus apposuerit, de testimonio quod est apud Mosem ab illo accepta, ne neget, quod paulo ante tractavimus, dum illud **428**: « Deus duxit illum ex Ægypto, » enarremus, quando ne ipse quidem evangelista, se ab ipsius Oseæ prophetia oraculum accepisse indicavit, ut undecunque quærentes possint illi ubicunque positum sit, invenire: ibi videlicet unde par est evangelistam illud protulisse.

Ab Isaia. — De Joannis in deserto prædicatione.

« Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini : rectas facite semitas ejus. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur : et erunt prava in rectam, et asperæ in vias planas : et videbitur gloria Domini. Et videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est[34]. » Hoc quoque vaticinium oportebat sub Salvatoris nostri tempus suum finem contingere. Quocirca, ut apud Lucam evangelistam scriptum est, « In anno quinto decimo imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, » cæterisque imperantibus qui cum hoc connumerantur, « factum est verbum Dei ad Joannem Zachariæ filium, in deserto. Et cum venisset in omnem terram, quæ est circum Jordanem, prædicavit baptisma pœnitentiæ in remissionem peccatorum[35]. » Hisce autem evangelista adjicit testimonium, dicens : « Sicut scriptum est in libro sermonum Isaiæ prophetæ : Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini[36], » et quæ sequuntur. Quid igitur tandem aliud clamabat Joannis illa in deserto prædicans vox ad turbas exeuntes, ut ab ipso baptizarentur, tanquam ad reptilia deserti, quam conveniens accommodatumque illud : « Germina viperarum, quis ostendit vobis fugere a ventura ira[37]? » Et rursus dum pravas animas in rectas, et asperas in vias planas reparat, dicebat iisdem : « Facite igitur fructus dignos pœnitentiæ[38]. » Et hæc scilicet complebantur, dum Joannes præparabat eos qui visuri erant gloriam Domini, et quod vocatur salutare Dei, quod quidem nihil aliud est, quam Christus, sicut verbis illis testificatur : « Ego quidem vos aqua baptizo : venit autem fortior me post me, **429** cujus non sum dignus calceamenta gestare. Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne[39]. » Qui etiam cum Jesum vidisset venientem, exclamavit : « Ecce Agnus Dei qui tollit peccatum mundi. Hic est, de quo ego dixi : Post me venit vir, qui ante me factus est[40]. » Quod vero idem esset salutare Dei, Simeon quoque testificatus est, qui accepto in ulnas puero Jesu, dixit : « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum, in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem gentium[41]. » Quibus etiam propheta consentit, dum ait : « Et videbit omnis caro salutare Dei. » Illud enim, « omnis caro, » pro omnibus gentibus dictum est. Ut autem demonstretur quomodo hæc suum finem contigerint, et gentes Christum Dei agnoverint, multis non opus est verbis : et quæ quidem ad verbum solent considerari, in hunc completa sunt modum. Cæterum quid, quæso, fuit in causa, ut non in urbibus neque in ipsa Jerusalem, sed in deserto, Joannes suggestum sibi ad prædicandum elegerit? ad hoc quispiam

A *Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου. — Περὶ τοῦ κατὰ τὴν ἔρημον Ἰωάννου κηρύγματος.*

« Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου. Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. » Ἔδει καὶ ταύτην ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπὶ πέρας ἐλθεῖν τὴν πρόῤῥησιν. Διόπερ κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, « Ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἐπιτροπεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, » καὶ τῶν τούτῳ συναριθμουμένων, « ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν ἐν τῇ B ἐρήμῳ· ὃς ἐλθὼν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, ἐκήρυσσε βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. » Τούτοις δ' οὖν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐπιμαρτυρεῖ λέγων· « Καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου τοῦ προφήτου· Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· » καὶ τὰ ἑξῆς. Τί δὴ οὖν ἐβόα ἡ διὰ τοῦ Ἰωάννου φωνὴ ἐπὶ τῆς ἐρήμου κηρύσσουσα ἢ τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ἑρπετοῖς ἐρήμου τυγχάνουσιν, οἰκείως τῇ προφητείᾳ· « Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; » Πάλιν τε αὖ τὰς σκολιὰς ψυχὰς εἰς εὐθείας, καὶ τὰς τραχείας εἰς ὁδοὺς λείας μετασκευάζουσα ἔφασκε τοῖς αὐτοῖς· « Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας. » Καὶ ταῦτά γε συνετελεῖτο προπαρασκευάζοντος C Ἰωάννου τοὺς ὀψομένους τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸ καλούμενον σωτήριον τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἄλλον ὄντα τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐμαρτύρει λέγων· « Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς ὕδατι βαπτίζω· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου· οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὰ ὑποδήματα βαστάσαι, αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί. » Ὃς καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον ἀνεφώνησεν· « Ἴδε ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Οὗτός ἐστι περὶ οὗ εἶπον· Ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονε. » Τὸν αὐτὸν δὲ εἶναι τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Συμεὼν ἐμαρτύρησεν, ὃς λαβὼν ἐπὶ ταῖς ἀγκάλαις βρέφος ὄντα τὸν Ἰησοῦν, ἔφη· « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ. Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήD ριόν σου, ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν· » οἷς συνᾴδει καὶ ὁ προφήτης εἰπών· « Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. » Τὸ γὰρ « πᾶσα σάρξ, » ἀντὶ πάντων εἴρηται τῶν ἐθνῶν. Ὅπως δὲ ταῦτα τέλους ἔτυχε, καὶ τὰ ἔθνη τὸν Χριστὸν ἐπέγνω τοῦ Θεοῦ, μακρῶν οὐ δεῖ λόγων. Καὶ τὰ μὲν ῥητὰ τοῦτον ἐπληροῦτο τὸν τρόπον. Τί δ' ἦν τὸ αἴτιον τοῦ μὴ ἐν πόλεσι, μηδ' ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐρήμου Ἰωάννην παρελθόντα κηρύττειν; ὁ μέν τις φήσαι ἂν εἰς ἀποπλήρωσιν τῆς προφη-

[34] Isa. XL, 3-5. [35] Luc. III, 1-3. [36] ibid. 4. [37] ibid. 7. [38] ibid. 8. [39] ibid. 16. [40] Joan. I, 29, 30. [41] Luc. II, 29-32.

τείας τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι· ἀλλ' ὁ ἀκριβὴς A εὐθέως ἐξετάζων, αὐτὴ δὲ ἡ προφητεία τί ποτ' ἄρα σημαίνειν βουλομένη τὴν ἔρημον καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἐδήλου, πεύσεται· πρὸς ὃν φήσομεν, ὅτι καὶ τοῦτο σημεῖον ἦν καθαιρέσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοῦ πρὸς αὐτῇ θυσιαστηρίου, τῆς τε κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον λατρείας, ὅτε μηκέτ' αὐτοῖς διὰ τῶν κατὰ νόμον θυσιῶν τὰ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν προὐξενεῖτο, ἀλλὰ διὰ καθάρσεως λουτροῦ ἐπὶ τῆς πάλαι διψάδος καὶ ἐρήμου, λέγω δὲ τῆς τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας, παραδιδομένου, ἐν ᾗ καὶ ἡ προφητικὴ γενομένη φωνὴ ἑτοιμάζειν παρακελεύεται τὴν ὁδὸν Κυρίου, τὰς μὲν κάτω που εἰς βάθος κακίας, ὡς ἐν φάραγγι κειμένας ψυχὰς ἐπαρθήσεσθαι, τὰ δὲ πάλαι ὑψώματα τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τῶν ἐπ' B αὐτῆς ἀρχόντων τε καὶ βασιλέων, ὄρη καὶ βουνοὺς ὀνομαζόμενα, ταπεινωθήσεσθαι θεσπίζουσα· ὧν ἐπιτελεσθέντων, φησί· « Πᾶσα σὰρξ ὄψεται τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. » Δῆλον δ' ὅτι πᾶσα ἡ ἐν σαρκὶ ἐπὶ γῆς ἀναστρέφουσα ψυχὴ Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ βαρβάρων, καὶ πάντων ἁπαξαπλῶς τῶν ἐθνῶν· ἃ καὶ τῇ προῤῥήσει ἀκολούθως εἰς πέρας ἐλθόντα δείκνυται. Ζητῶ δὲ παρ' ἐμαυτῷ, τί ἄρα ἦν τὸ ἐκπλῆξαν τοὺς πολλοὺς ἐν τῷ Ἰωάννῃ, ὡς θαυμάσαι αὐτὸν καὶ κηρύττοντι βάπτισμα μετανοίας πιστεῦσαι, πάντας τε πανταχόθεν τὰ οἰκεῖα ἀπολιπόντας συῤῥεῖν ἐπὶ τὴν ἔρημον, μάλιστα ὅτε μηδεμίαν αὐτοῦ πρᾶξιν ἱστοροῦσιν οἱ λόγοι. Οὔτε γὰρ νεκροὺς ἐγείρας, C οὔτε ἕτερα θαύματα πεποιηκὼς ἀναγέγραπται. Τί δὴ οὖν ἦν τὸ ἐκπλῆξαν τοὺς πάντας; ἢ μήποτε ὁ ξένος καὶ παραλλάττων τῶν πολλῶν αὐτοῦ βίος; προῄει γὰρ ἐκ τῆς ἐρήμου ξένην ἠμφιεσμένος στολὴν, πᾶσαν δὲ τὴν κοινὴν ἀνθρώπων διατριβὴν ἐκτρεπόμενος· οὔτε γοῦν εἰς κώμην, οὔτε εἰς πόλιν, οὔτε εἰς κοινὸν σύλλογον ἀνδρῶν παρέβαλλεν. Ἀλλὰ οὐδὲ τῆς κοινῆς μετεῖχε τροφῆς· γέγραπται γοῦν, ὡς « ἐκ τῆς τοῦ παιδὸς ἡλικίας ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἦν ἐκ τριχῶν καμήλων πεποιημένον, ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον. » Μή πη οὖν, ὁρῶντες ἄνδρα Ναζιραῖον μὲν Θεοῦ τὴν τρίχα, θεοπρεπὲς δὲ πρόσωπον ὑποφαίνοντα, D σχῆμά τε ξένον περιβολῆς ἠμφιεσμένον, ἀθρόως ποθὲν ἐξ ἀφανοῦς ἐρήμου φαινόμενον, καὶ μετὰ τὸ κήρυγμα πάλιν εἰς τὴν ἔρημον καὶ εἰς τὸ ἀφανὲς ὑποχωροῦντα, καὶ ἄποτον, ἄτροφον, ἀκοινώνητον τοῖς πολλοῖς, εἰκότως ἐξεπλήττοντο, μηδ' ἄνθρωπον αὐτὸν ὑπονοοῦντες ὑπάρχειν; πῶς γὰρ τὸν μηδὲ ἐν χρείᾳ τροφῆς γινόμενον; διὸ καὶ ἄγγελον ὑπειλήφεσαν εἶναι τοῦτον αὐτὸν ἐκεῖνον, τὸν διὰ τοῦ προφήτου δηλούμενον, κατὰ τὸ, « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου. » Κέχρηται γοῦν τῇ παραθέσει καὶ ταύτης τῆς Γραφῆς Μάρκος ὁ εὐαγγελιστής. Καὶ ὁ Σω-

fortasse responderit, illum hoc fecisse ut prophetia compleretur. Sed qui exquisitius ac diligentius se doceri voluerit, illico interrogabit : Atqui prophetia hæc quid tandem sibi volebat, cum desertum, et ea quæ ad id genus pertinent enuntiabat? cui respondebimus, quod hoc quoque signum erat evertendæ urbis Jerusalem, et ejus quod in ipsa erat altaris, ritusque illius, qui secundum Mosaicam legem servabatur, quando non amplius per legitima sacrificia remissio illis peccatorum conciliabatur, sed per purgationem lavacri, quod in olim sitibunda ac deserta, dico autem, in collecta de gentibus Ecclesia, tradebatur, in qua etiam illa quæ facta est prophetica vox, parare viam Domini jubet, dum malitias in imo quodam fundo, quasi in convalle positas animarum auferendas, et veteres urbis Jerusalem atque eorum qui in illa imperabant principum ac regum, qui montes et colles nominantur, altitudines dejiciendas vaticinatur, quibus perfectis, « Omnis, inquit, caro videbit salutare Dei. » Hoc est omnis quæcunque corpori inclusa in terra versatur anima, tam barbarorum quam Græcorum, hoc est, omnium omnino gentium : quæ quidem ipsi vaticinio consentanea ad suum finem pervenisse demonstrantur. **430** Dum igitur mecum tacitus quæro, oborta mihi est dubitatio, quid tandem illud esset in Joanne, quo capta multitudo illa admiraretur hominem, et prædicanti baptisma pœnitentiæ fidem haberet, quidque illud quo ducti omnes undique rebus propriis relictis confluerent in desertum, cum præsertim nulla illius gesta memoriæ prodita sint : neque enim quod aut mortuos excitaverit, aut alia miracula fecerit, scriptum exstat. Quid igitur illud erat quod admirabundos omnes redderet? Num forsitan novum et quod a multitudine abhorreret vitæ illius genus? procedebat enim ex deserto inusitatum indutus habitum, omnemque communem hominum consuetudinem declinans : nam neque in vicum ullum, neque in urbem, neque in communem aliquem virorum cœtum commeabat. Sed ne victu quidem communi vescebatur : siquidem scriptum est, quod « a puerili ætate in solitudine versaretur ad illum usque diem, quo ipsi Israel ostenderetur. Quin etiam ejus vestimentum ex pilis camelorum confectum erat, et cibus locustæ et mel silvestre. » Nunquid igitur cum capillo quidem Naziræum Dei viderent, qui, quæ Deum facile deceat, faciem ostentaret, vestimenti autem inusitatum genus indutum, repente nescio unde e latebris solitudinis prodeuntem, et post prædicationem, rursus in solitudinem et in latebras recedentem, sine potu, sine cibo, abhorrentem a multitudine, merito obstupescebant, et ne hominem quidem illum esse arbitrabantur? quidni illum qui vel nullo cibo indigeret? quocirca eumdem angelum esse credebant illum ipsum de quo propheta loquitur, dum dicit : « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui parabit viam

tuam ante te [62]. » Eumdem Scripturæ locum Marcus quoque evangelista citavit. Quin etiam ipse Salvator huic rei testimonium exhibet, dicens: « Venit Joannes ad vos, neque comedens neque bibens, et dicitis, dæmonium habet [63]. » Incredulos enim et adversus veritatem difficiles et pervicaces, credibile est propter illud quo Joannes utebatur vitæ genus, talia in illum probra jactasse, sicut econtrario qui virtutis illius sensu afficiebantur, angelum existimasse. Hæc igitur arbitror ipsum Joannem intuentibus admirationem, ac stuporem erga hominem attulisse: quapropter ad eam animæ purgationem, quæ ab illo denuntiabatur, undique concurrebant. **431** Meminit autem hujusce, quæ de illo fertur, historiæ, etiam Josephus in decimo octavo *Judaicæ Antiquitatis* libro, in hunc modum scribens: « Nonnulli autem Judæorum putabant ideo periisse Judæorum exercitum, quod Deus justissime ulcisci voluerit supplicium Joannis, qui Baptista vocabatur: hunc enim occiderat Herodes virum bonum, et Judæos adhortantem ut exercitatione virtutis, mutuaque inter seipsos justitia atque erga Deum pietate utentes, ad baptismum accederent: sic namque ablutionein quoque ipsi videri acceptam. »

A τὴρ δὲ μαρτυρεῖ λέγων· « Ἦλθεν ὁ Ἰωάννης πρὸς ὑμᾶς μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων, καὶ λέγετε· Δαιμόνιον ἔχει. » Τοὺς γὰρ ἀπιστοῦντας καὶ πρὸς τὰ ἀληθῆ δυσχερεῖς καὶ δυσενδότους εἰκὸς ἦν διὰ τὸν εἰρημένον τοῦ Ἰωάννου βίον τοιαῦτα αὐτὸν βλασφημεῖν, ὡς ἔμπαλιν τοὺς συνῃσθημένους τῆς κατ' αὐτὸν ἀρετῆς ἄγγελον ὑπολαμβάνειν. Ταῦτα γοῦν ἡγοῦμαι τοῖς τὸν Ἰωάννην ὁρῶσι θαῦμα περὶ αὐτοῦ παρασχεῖν· διὸ καὶ συνέτρεχον πανταχόθεν ἐπὶ τὴν δι' αὐτοῦ κηρυττομένην τῆς ψυχῆς κάθαρσιν. Μέμνηται δὲ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας Ἰώσηπος ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς *Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας*, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· « Τισὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐδόκει ὀλωλέναι τὸν Ἰουδαίων στρατὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλα δικαίως τιννυ- B μένου κατὰ ποινὴν Ἰωάννου τοῦ καλουμένου Βαπτιστοῦ. Κτείνει γὰρ τοῦτον Ἡρώδης ἀγαθὸν ἄνδρα, καὶ τοῖς Ἰουδαίοις κελεύοντα ἀρετὴν ἐπασκοῦσι, καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους δικαιοσύνῃ, καὶ πρὸς Θεὸν εὐσεβείᾳ χρωμένοις βαπτισμῷ συνιέναι· οὕτω γὰρ δὴ καὶ τὴν βάπτισιν ἀποδεκτὴν αὐτῷ φαίνεσθαι. »

Ab eodem. — Item de solitudine, ipsoque nominatim Jordane fluvio, apud quem Joannes baptizabat.

« Lætare, solitudo sitiens: exsultet desertum, et floreat ut lilium, et efflorebunt et exsultabunt deserta Jordanis, et gloria Libani data est ei, et honor Carmeli, et populus meus videbit gloriam Domini [64]. » Quibus adjungit: « Convalescite, manus remissæ, et genua soluta: consolamini pusillanimes intellectu: confirmamini, ne timete. Ecce Deus noster judicium reddit, et reddet. Ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient. Tunc saliet, ut cervus, claudus, et plana erit lingua mutorum. Quoniam erupit in deserto aqua, et scissura inundans in terra sitienti [65]. » Hæc autem Salvatoris nostri plane admirabilibus gestis completa sunt, post Joannis prædicationem. Contemplare igitur, quemadmodum solitudinem evangelice instruit, neque id simpliciter aut quamvis solitudinem, sed definite illam et solam, quæ est apud Jordanem fluvium: quandoquidem juxta hanc versans Joannes baptizabat, ut Scriptura ipsa fidem facit, dicens: « Erat Joannes in solitudine baptizans, et exibat ad illum omnis Judæa regio, et Hierosolymorum incolæ omnes, et baptizabantur ab illo in Jordane [66]. » Hanc igitur solitudinem ejus quæ quondam ab omnibus bonis deserta erat, dico autem **432** collectæ de gentibus Ecclesiæ, signum gestare arbitror, ipsum vero fluvium in solitudine, purgantem omnes qui in ipso abluerentur, purgationis cujusdam, quæ secundum sententiam intelligatur, imaginem gerere, qua de re loquuntur Scripturæ dicentes:

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ἔτι περὶ τῆς ἐρήμου, καὶ αὐτοῦ δὴ ὀνομαστὶ τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ, παρ' ᾧ Ἰωάννης ἐβάπτιζεν.

« Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα· ἀγαλλιάσθω ἔρημος, καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον, καὶ ἐξανθήσει, C καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου· καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου, καὶ ὁ λαός μου ὄψεται τὴν δόξαν Κυρίου· » οἷς ἐπιλέγει· « Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα· παρακαλέσατε, οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδώσει. Αὐτὸς ἥξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἁλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ χωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων· ὅτι ἐῤῥάγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῇ διψώσῃ. » Καὶ ταῦτα διὰ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προφανῶς παραδόξων ἔργων ἐπληροῦτο μετὰ τὸ Ἰωάννου κήρυγμα. Ὅρα τοιγαροῦν, ὅπως τὴν D ἔρημον εὐαγγελίζεται, οὐχ ἁπλῶς, οὐδὲ τὴν τυχοῦσαν, ἀλλ' ἐκείνην ἀφωρισμένως, καὶ μόνην τὴν παρὰ τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ· ἐπειδήπερ παρὰ ταύτῃ διατρίβων ὁ Ἰωάννης ἐβάπτιζεν, ὡς ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ, λέγουσα· « Ἐγένετο Ἰωάννης ἐν τῇ ἐρήμῳ βαπτίζων, καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμῖται πάντες, καὶ ἐβαπτίζοντο ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ. » Τὴν μὲν οὖν ἔρημον, τῆς πάλαι πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἀγαθῶν ἐρήμου, λέγω δὴ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, σύμβολον περιέχειν ἡγοῦμαι, τὸν δὲ ποταμὸν τὸν ἐπὶ τῆς ἐρήμου, καθαίροντα πάντας τοὺς ἀπολουομένους ἐν αὐτῷ, καθαρσίου τινὸς εἶναι

[62] Ma.ach. III, 1. [63] Matth. XI, 18. [64] Isa. XXXV, 1, 2. [65] ibid. 3-6. [66] Marc. I, 5.

κατὰ διάνοιαν θεωρουμένου εἰκόνα, περὶ οὗ διαλαλοῦσιν αἱ Γραφαὶ λέγουσαι· «Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὁρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ.» Σημαίνει δὲ τοῦτο τὴν ἀέναον ἐπιῤῥοὴν τοῦ θείου Πνεύματος, ἄνωθεν πηγάζοντος, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν ἄρδοντος, οὕτω καλουμένης τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας. Οὗτος δὴ οὖν ποταμὸς τοῦ Θεοῦ καὶ μέχρι τῆς ἐρήμου κατελήλυθε, δηλαδὴ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, καὶ ταύτῃ τῶν ἐν αὐτῷ ζωτικῶν ναμάτων εἰσέτι νῦν ἐπιχορηγεῖ. Πρὸς τούτοις ἡ προφητεία τῇ δηλωθείσῃ ἐρήμῳ δοθήσεσθαί φησι τὴν δόξαν τοῦ Λιβάνου, καὶ τὴν τιμὴν τοῦ Καρμήλου. Τίς δ' ἔστιν ἡ δόξα τοῦ λιβάνου ἢ ἡ διὰ θυσιῶν, κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, ἐπιτελουμένη λατρεία; ἣν παραιτησάμενος ὁ Θεὸς διὰ τῆς λεγούσης προφητείας, «Ἵνα τί μοι Λίβανον ἐκ Σαβὰ φέρετε; καὶ τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν;» ἐπὶ τὴν ἔρημον τοῦ Ἰορδάνου μετατέθηκε τὴν δόξαν τῆς Ἱερουσαλὴμ, τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀγωγῆς οὐκ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐρήμου συντελεῖσθαι ἀρξαμένης ἀπὸ τῶν Ἰωάννου χρόνων. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ τιμὴ τοῦ νόμου, τῶν τε κατ' αὐτὸν σωματικώτερον νενομοθετημένων δέδοται τῇ ἐρήμῳ τοῦ Ἰορδάνου διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν, ὅτι μηκέτ' ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ προσέφευγον οἱ τῆς κατὰ ψυχὴν θεραπείας δεόμενοι, ἀλλὰ ἐπὶ τὴν ὀνομαζομένην ἔρημον, τῆς ἐν αὐτῇ κηρυττομένης ἀφέσεως τῶν ἁμαρτημάτων ἕνεκεν. Οἶμαι δὲ καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν ἐπὶ τὸ βάπτισμα παρουσίαν δηλοῦσθαι διὰ τοῦ, «Καὶ ὁ λαός μου ὄψεται τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸ ὕψος τοῦ Θεοῦ.» Τότε γὰρ καὶ ὤφθη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡ δόξα, ὅτε βαπτισθεὶς «ἀνέβη ἀπὸ τοῦ ὕδατος, καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοὶ, καὶ εἶδε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν·» ὅτε καὶ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν ἠκούσθη λέγουσα· «Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ ηὐδόκησα.» Ἀλλὰ καὶ πᾶς ὁ γνησίως ἐπὶ τὸ τοῦ λουτροῦ παριὼν μυστήριον, τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ παραλαβὼν θεολογίαν, τὴν δόξαν αὐτοῦ θεάσεται, λέξων ἂν ὁμοίως τῷ Παύλῳ· «Εἰ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν.»

A «Fluminis impetus lætificat civitatem Dei [47].» Significat porro hoc perpetuam influxionem divini Spiritus, qui desuper inundat, et Dei civitatem irrigat, sic autem vocatur vitæ genus, ejus quæ a Deo dirigitur. Hic igitur Dei fluvius usque ad solitudinem devenit, collectam videlicet de gentibus Ecclesiam: et huic quas in se ipso habet aquas vitales etiam nunc abunde largitur. Postea idem vaticinium eidem solitudini canit datum iri gloriam Libani, et honorem Carmeli: sed quænam est gloria Carmeli nisi is qui ex lege Mosis per sacrificia celebrabatur ritus? quem ubi repudiavit Deus per eam prophetiam quæ ait: «Cur mihi thus de Saba affertis? et quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum [48]?» in solitudinem Jordanis transtulit gloB riam Jerusalem, postquam ratio pie religioseque vivendi non in Jerusalem, sed in deserto consummari cœpta est, quod videlicet accidit post Joannis tempora. Simili ratione, etiam honor legis et eorum quæ in lege corporalius sancita sunt, Jordanis solitudini datus est, propter eamdem causam, quoniam non amplius in Jerusalem confugiebant, qui curationis indigebant ejus quæ ad animum pertinet, sed in id quod nominatur desertum, propter eam quæ in illo prædicabatur remissionem peccatorum. Puto etiam Salvatoris nostri ad baptismum accessum significari illis verbis: «Et populus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem Dei;» tunc enim visa est Salvatoris nostri gloria, C «cum ascendit de aqua, et ei aperti sunt cœli, et vidit spiritum Dei descendentem quasi columbam, et manentem super eo [49].» Cum vox quoque de cœlo audita est, dicens: «Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui [50].» Sed etiam quicunque legitime ad lavacri mysterium accedit, ubi theologiam de Christo acceperit, gloriam ejus intuebitur, et cum Paulo dicere poterit: «Etsi cognovimus secundum carnem Christum, at nunc tamen non amplius cognoscimus [51].»

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ϟ. — Περὶ τοῦ μετὰ βάπτισμα πειρασμοῦ τοῦ Χριστοῦ.

433 A psalmo xc. — De Christi post baptismum tentatione.

«Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου, ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ οὐρανοῦ αὐλισθήσεται. Ἐρεῖ τῷ Κυρίῳ· Ἀντιλήπτωρ μου εἶ, καὶ καταφυγή μου. Ὁ Θεός μου βοηθός μου, καὶ ἐλπιῶ ἐπ' αὐτόν· ὅτι αὐτὸς ῥύσεταί με ἐκ παγίδος θηρευτῶν, καὶ ἀπὸ λόγου ταραχώδους. Ἐν τοῖς μεταφρένοις ἑαυτοῦ ἐπισκιάσει σοι, ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἐλπιεῖς. Ὅπλῳ κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ, οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, ἀπὸ βέλους πετωμένου ἡμέρας, ἀπὸ πράγματος διαπορευομένου ἐν σκότει, ἀπὸ συμπτώματος, καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ. Πεσεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιὰς, καὶ μυριὰς ἐκ δεξιῶν σου· πρὸς σὲ δὲ οὐκ ἐγγιεῖ. Πλὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου κατανοή-

D «Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur. Dicet Domino: Susceptor meus es, et refugium meum, Deus meus adjutor meus, et sperabo in eum: quoniam ipse liberabit me de laqueo venatorum, et ab oratione turbulenta. In scapulis suis obumbrabit tibi, et sub alis ejus sperabis. Scuto circumdabit te veritas ejus, non timebis a timore nocturno, a sagitta volante in die, a negotio perambulante in tenebris, ab incursu, et dæmonio meridiano. Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis: ad te autem non appropinquabit. Verumtamen oculis tuis considerabis, et retributionem

[47] Psal xlv, 5. [48] Jer. vi, 20. [49] Marc. i, 10. [50] Matth. iii, 17. [51] II Cor. v, 16.

peccatorum videbis : quoniam tu, Domine spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. Non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo : quoniam angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem [32].» Salvator et Dominus noster Jesus qui Christus Dei est, dum quatenus homo factus est, consideratur, habitans dicitur in adjutorio Altissimi, utpote cum in protectione Dei et Patris commoretur. Hic igitur unum Patrem nec alium prætererea quempiam, quo tempore a diabolo tentatus est, perfugium nactus, liberatus est olim de laqueis adversantium potestatum, quæ venatores hoc loco appellantur, cum instar cujusdam communis hominis « ductus est in desertum, ut tentaretur a diabolo, et fuit in deserto quadraginta dies et quadraginta noctes, et tentatus est a Satana : fuitque, » ut evangelista auctor est, « cum bestiis [33]. » Sed quæ tandem hæ bestiæ nisi quas commemorat is, qui nunc tractatur psalmus ad eum, qui in adjutorio Altissimi habitat, ubi ait : « Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem? » cæterum non ab his solum liberatum iri eum dicit, sed etiam ab oratione turbulenta. **434** At vero quæ tandem hæc fuit oratio, nisi quam illi objecit tentator, ut in sacro Evangelio scriptum est ? Operæ autem pretium est contemplari, quæ causa fuerit, ut Salvator noster, qui talis tantusque est, tentationem perpessus sit. Cum igitur omnem ex hominibus ægritudinem omnemque languorem, infestosque spiritus atque impuros dæmonas, qui plurimis ante sæculis omnes qui in terra versabantur, per eam superstitionem, quæ multos deos colit, subegerant, esset expulsurus, non ex abdito quasi latitans ad ea quæ dicta sunt, accessit. Sed contra infestos prius eosdemque invisibiles principes, per eum, quem assumpsit hominem, militantium more profectus, et in ipsius diaboli medium, omnisque dæmonicæ catervæ progressus, ubi super aspidem et basiliscum ambulavit, et conculcavit leonem et draconem, multoque prius regnantium inimicorum, et millia et dena millia subvertit, principatus videlicet ac potestates, alias quidem a dextris, alias vero a sinistris bellantes, itemque eos, qui mundi rectores harum tenebrarum dicuntur, ac spiritualia malitiæ ; omnia, inquam, hæc, ubi nihil posse redarguit, ac denique ipsum malorum principem diabolum verbo oris sui procul extrusit, percurritque atque inambulavit, omnem adversantem potestatem, ac seipsum quidem adire ac tentare volentibus exhibuit, nec quisquam omnino adversus illum stare potuit ; tum demum ad hominum salutem accessit. Quocirca intuentes illum dæmones agnoscebant, propter eam de qua dictum est

A σεις, καὶ ἀνταπόδοσιν ἁμαρτωλῶν ὄψει· ὅτι σὺ, Κύριε ἡ ἐλπίς μου, τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου. Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ τῷ σκηνώματί σου· ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. Ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃ ἐνηνθρώπει ἐπινοούμενος, ὁ κατοικῶν λέγεται ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου, ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐλιζόμενος. Οὗτος δὴ οὖν, μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ οὐδ' ἕτερον καταφυγὴν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ κατὰ τὸν διάβολον πειρασμοῦ κεκτημένος ἐῤῥύσθη ποτὲ ἐκ τῶν παγίδων τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, B θηρευτῶν νῦν ὀνομαζομένων, ὁπηνίκα, οἷά τις κοινὸς ἄνθρωπος, « ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ ἦν ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ· καὶ ἦν, » ὡς ὁ εὐαγγελιστὴς μαρτυρεῖ, « μετὰ τῶν θηρίων. » Ποίων δὲ τούτων ἢ ὧν μνημονεύει ὁ μετὰ χεῖρας ψαλμὸς, πρὸς τὸν ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου κατοικοῦντα λέγων· « Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Τίς δ' ἂν εἴη καὶ οὗτος ἢ ὅνπερ αὐτῷ προὔτεινεν ὁ πειράζων κατὰ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον; Τὸ δ' αἴτιον τοῦ πειράζεσθαι τὸν τηλικοῦτον Σωτῆρα ἡμῶν σκοπῆσαι ἄξιον. Μέλλων ἐξ ἀνθρώπων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν, τά τε ἐνοχλοῦντα πνεύματα, καὶ τοὺς ἀκαθάρτους δαίμονας ἐξ αἰῶνος μα- C κροῦ τῶν ἐπὶ γῆς πάντων διὰ τῆς πολυθέου δεισιδαιμονίας κεκρατηκότας ἐλαύνειν, οὐκ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς, ὥσπερ ἐπικρυπτόμενος, ἐπὶ τὰ εἰρημένα παρῄει. Τοῖς παρενοχλοῦσι δὲ πρότερον ἀοράτοις ἄρχουσι, δι' οὗ ἀνείληφεν ἀνθρώπου ἐπιστρατεύσας, καὶ εἰς μέσον αὐτοῦ τοῦ διαβόλου, καὶ παντὸς τοῦ δαιμονικοῦ στίφους παρελθὼν, ἐπιβάς τε ἀσπίδι καὶ βασιλίσκῳ, καὶ καταπατήσας λέοντα καὶ δράκοντα, καὶ πολὺ πρότερον καθελὼν τῶν ἀρχοντικῶν ἐχθρῶν χιλιάδας καὶ μυριάδας, τὰς μὲν ἐκ τῶν δεξιῶν, τὰς δὲ ἐκ τῶν εὐωνύμων πολεμούσας, ἀρχάς τε καὶ ἐξουσίας, καὶ δὴ καὶ τοὺς λεγομένους κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, τά τε πνευματικὰ τῆς πονηρίας· πάντα δὴ οὖν ταῦτα τὸ μηδὲν ἰσχύειν ἀπελέγξας, καὶ τέλος αὐτὸν τὸν τῶν κακῶν ἔξαρχον διάβολον τῷ λόγῳ τοῦ D στόματος αὐτοῦ μακρὰν ἀποσοβήσας, διελθών τε καὶ ἐμπεριπατήσας τὴν ἀντικειμένην ἅπασαν δύναμιν, καὶ ἑαυτὸν μὲν παρασχὼν τοῖς θέλουσι προσιέναι καὶ πειράζειν, μηδενὸς δὲ στῆναι πρὸς αὐτὸν δεδυνημένου, οὕτως ἐπὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν παρῄει. Διὸ καὶ ὁρῶντες αὐτὸν οἱ δαίμονες ἐπεγίνωσκον ἀπὸ τῆς προδηλωθείσης κατὰ τὴν ἔρημον διατριβῆς, φάσκοντες αὐτῷ· « Τί ἡμῖν καί σοι, Ἰησοῦ Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶνδε· τὰ δὲ ἑξῆς τοῦ ψαλμοῦ πρὸς αὐτὸν ἀναπεφώνηται τὸν Χριστὸν, ἀπὸ τοῦ, « Ἐν τοῖς μεταφρένοις αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι, » δηλονότι ὁ Ὕψιστος, « καὶ ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ

[32] Psal. xc, 1-13. [33] Matth. iv, 1, 2; Marc. i, 12, 13.

ἐλπιεῖς. Ὅπλῳ κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ· » καὶ ἐπειδήπερ ἡμέραις τεσσαράκοντα καὶ ταῖς τοσαύταις νυξὶν ἐπειράζετο, περὶ μὲν τῶν ἀμφὶ τὰς νύκτας ἐπιόντων αὐτῷ λέλεκται· « Οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ· » περὶ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς ἡμέρας αὐτὸν πολεμούντων, τὸ, « Ἀπὸ βέλους πετωμένου ἡμέρας· » καὶ αὖθις περὶ μὲν τῶν ἐν νυκτί· « Ἀπὸ πράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου· » περὶ δὲ τῶν ἐν ἡμέρᾳ· « Ἀπὸ συμπτώματος καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ. » Εἶτ' ἐπείπερ ἐν τῷ πειράζειν δυνάμεις πονηραὶ ἐκύκλουν αὐτὸν, καὶ αἱ μὲν τὰ δεξιὰ πλευρὰ συνεῖχον αὐτοῦ, πολὺ δὲ πλείους τῶν ἀριστερῶν, ὡς ἂν κρατερώτερα μὲν τὰ δεξιὰ, εἰκότως αὐτῷ ἐπιλέγεται· « Πεσεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιὰς καὶ μυριὰς ἐκ δεξιῶν σου· πρὸς σὲ δὲ οὐκ ἐγγιεῖ. » « Κλίτους » ἀντὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὠνομασμένου, παρασεσιωπημένου δὲ εἰκότως τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀριστεροῦ, τῷ μηδὲν σκαιὸν, μηδὲ ἀριστερὸν εὑρίσκεσθαι ἐν αὐτῷ. Καὶ ἐπειδὴ ὅλη μυριὰς. ὁμοῦ δὲ καὶ χιλιὰς ἔκ τε τοῦ κλίτους αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῶν δεξιῶν πεσεῖσθαι λέγονται, εἰκότως ἐπὶ τούτοις ἑξῆς εἴρηται· « Πλὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου κατανοήσεις, καὶ ἀνταπόδοσιν ἁμαρτωλῶν ὄψει. » Καὶ ἔσται ταῦτα, φησὶ, περὶ σὲ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, « ἐπειδήπερ σὺ » αὐτὸς, ὦ Κύριε, ὃς τυγχάνεις ὢν ἡ « ἐμὴ ἐλπὶς, τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου. » Ἔνθα καὶ ἐπιστήσεις, τίνα τρόπον ὁ προφήτης πρὸς αὐτὸν τὸν Κύριόν φησιν· « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπίς μου, τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου, » διαιρῶν ἀκριβῶς ἕτερον ἰδίως Κύριον, καὶ τὸν τούτου Πατέρα Θεὸν ὕψιστον· διὸ ἐπειδήπερ αὐτὸν, ὡς Πατέρα καὶ Θεὸν ὕψιστον καταφυγὴν ἑαυτοῦ ὁ Χριστὸς τέθειται, λέλεκται αὐτῷ τὸ, « Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ τῷ σκηνώματί σου. Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. Ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. » Καὶ ἐπιμελῶς γε τήρει τίνα τρόπον ἐν τῷ, « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπίς μου, τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου, » τὸ, « Κύριε, » διὰ τοῦ τετραγράμμου ὀνόματος ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ φέρεται, ὅπερ ἀνεκφώνητον εἶναι λέγοντες Ἑβραίων παῖδες, ἐπὶ μόνου τοῦ Θεοῦ παραλαμβάνειν εἰώθασιν· ἡμεῖς δὲ καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος ἐν πλείσταις κείμενον Γραφαῖς προαπεδείξαμεν, ὥσπερ καὶ ἐν τῷ μετὰ χεῖρας ψαλμῷ, ὅς φησιν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ τοῦ Κυρίου· « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπίς μου, τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου· » μονονουχὶ λέγων· Ὅτι σὺ αὐτὸς, ὦ Κύριε, ὃς ἐμοῦ τοῦ ταῦτα προφητεύοντος ἐλπὶς ὢν τυγχάνεις, μείζονα σαυτοῦ τὸν Θεὸν τὸν ὕψιστον εἰδὼς ἐκεῖνον, αὐτὸν ἔθου καταφυγήν σου· ὅθεν καὶ ἐν ἀρχῇ ἐλέγετο τοῦ ψαλμοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ· « Ὁ κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου, ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ οὐρανοῦ αὐλισθήσεται. Ἐρεῖ τῷ Κυρίῳ· Ἀντιλήπτωρ μου εἶ καὶ καταφυγή μου, ὁ Θεός μου, βοηθός μου, καὶ ἐλπιῶ ἐπ' αὐτόν. Ἐπειδὴ τοίνυν σὺ, ὦ Κύριε, τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου, » τούτου χάριν αὐτὸς ὁ Ὕψιστος, φησὶ, « ῥύσεταί

in deserto commorationem, cum ad ipsum dicerent: « Quid nobis et tibi Jesu, Fili Dei [84]? » Hæc igitur de his dicta sunt. Quæ vero deinceps in psalmo sequuntur, ad ipsum Christum enuntiantur ex illo: « In scapulis suis obumbrabit tibi, » Altissimus videlicet, « et sub alis ejus sperabis, scuto circumdabit te veritas ejus, » et quoniam diebus XL noctibusque totidem tentatus est, de iis quidem qui noctu illum invadebant, dictum est ad ipsum: « Non timebis a timore nocturno; » de iis vero qui eumdem per diem oppugnabant, illud: « A sagitta volante in die; » item de nocturnis illis, illud: « A negotio perambulante in tenebris; » de diurnis vero illud: « Ab incursu et dæmonio meridiano. » 435
Ad hæc, quoniam dum tentabatur, malignæ potestates illum circumstabant, et quæ quidem illius latus dextrum stipabant, sinistris multo plures erant, utpote cum dextra longe sint valentiora, merito adjungitur ad eumdem: « Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis, ad te autem non appropinquabit. » Ubi « a latere » dictum est, pro eo quod est a sinistro. Cum autem nomen sinistri merito prætermissum sit ac tacitum, ne adversi quidpiam aut sinistri in illo reperiri videatur, cumque tota decem millia, necnon ipsa mille, tum a latere ejus, tum a dextris casura esse dicantur, jure optimo post ipsa hæc deinceps dictum est illud: « Verumtamen oculis tuis considerabis, et retributionem peccatorum videbis. » Et hæc, inquit, circum te erunt, qui es Christus Dei, « quoniam tu » ipse, qui es « spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. » Ubi etiam diligenter observabis quonam pacto propheta ad ipsum Dominum dicat: « Quoniam tu Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum: » ubi exquisite alterum, qui privatim est Dominus, ab altero distinguit qui et hujus ipsius est Pater, et præterea Deus altissimus dicitur: quapropter, cum illum ut Patrem, utque Deum altissimum, refugium suum, Christus posuerit, dictum est ei illud: « Non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Quoniam angelis suis mandabit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. » Et sane diligenter observa quonam modo, in illo: « Quoniam tu, Domine spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum; » illud: « Domine, » per id nomen quod quatuor litteris constat, in Hebraico scriptum sit, quod cum inenuntiabile esse dicant Hebræi, pro solo Deo et Patre usurpare consueverunt; nos autem idem nomen ubi de Verbi quoque divinitate agitur, in plurimis positum esse Scripturis antea demonstravimus, ut item in eo psalmo qui nunc in manibus est, qui ait in personam ipsius Domini: « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum, » tanquam si diceret: Quoniam tu ipse, o Domine,

[84] Matth. VIII, 29.

qui mea spes es divinantis hæc; illum a quo ipse es Deum altissimum nosti, et hunc ipsum posuisti refugium tuum, ex quo etiam in principio psalmi de eodem dicebatur: « Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur. **436** Dicet Domino, susceptor meus es, et refugium meum, Deus meus, adjutor meus, et sperabo in eum: quoniam igitur tu, o Domine, Altissimum posuisti refugium tuum, » idcirco, inquit, ipse Altissimus « liberabit te a laqueo venatorum et ab oratione turbulenta, et in scapulis suis obumbrabit tibi. » Quapropter cum tali fultus sis paterno Altissimi auxilio, « non timebis a timore nocturno, » neque omnino a quopiam eorum quæ prædicta sunt, ac ne ab iis quidem quæ deinceps adduntur: nam « quoniam tu, Domine, Altissimum posuisti refugium tuum, » idcirco « non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. » Flagella porro efficacias ipsorum dæmonum etiam in Evangeliis nominari deprehendes, quas ne appropinquare quidem audere idoneas esse ait tabernaculo Christi, hoc est corpori ejus. Qui enim id potuissent, quando solo verbo eas ex hominibus expellebat? de hoc autem tabernaculo, etiam David quodam in loco, « juravit Domino, et votum vovit Deo Jacob [85], » his verbis: « Si ascendero in lectum strati mei, si dedero somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, et requiem temporibus meis, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob [86]. » Hujus igitur tabernaculi causa dicebatur: « Non timebis a timore nocturno, » et illud: « Ipse liberabit te de laqueo venatorum, et ab oratione turbulenta, » et illud: « Non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo, » et quæcunque ad hominem magis spectantia de illo dicta sunt, sicut etiam illud: « Angelis suis mandabit de te, ut custodiant te, » et illud: « In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. » Talia enim ad Deum dici nunquam conveniet: at vero ad tabernaculum ejus, quod propter nos assumpsit, quo tempore « Verbum caro factum est, et habitavit in nobis [87], » conveniet. Cæterum non abs re mihi quidem videbor facere, si, quo exquisitius ac stabilius ea quæ dicta sunt confirmentur, reliquorum quoque interpretum sententias editionesque hoc loco posuero, quorum unus Aquila in hunc modum reddidit: « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti habitaculum tuum. Non traducentur ad te mala, et tactus non appropinquabit in protectione tua: quoniam angelis suis mandavit, ut custodiant te in omnibus viis tuis. » Sed Symmachus, « Tu enim, inquit, Domine, securitas mea, altissimam posuisti habitationem tuam. **437** Non invalescet adversum te malum, neque tactus appropinquabit tentorio tuo: quoniam angelis suis mandabit de te, ut custodiant te in omnibus

A σε ἐκ παγίδος θηρευτῶν καὶ ἀπὸ λόγου ταραχώδους, καὶ ἐν τοῖς μεταφρένοις αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι. » Διόπερ τὴν τοιαύτην ἔχων πατρικὴν τοῦ Ὑψίστου βοήθειαν, οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, οὔτε ἀπό τινος τῶν προκατειλεγμένων, ἀλλὰ οὐδὲ ἐκ τῶν ἑξῆς ἐπιφερομένων· « Ἐπεὶ » γὰρ « σὺ, Κύριε, τὸν Ὕψιστον ἔθου καταφυγήν σου, διὰ τοῦτο οὐ προσελεύσεται πρός σε κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ τῷ σκηνώματί σου. » Μάστιγας δὲ τὰς ἀπὸ δαιμόνων ἐνεργείας καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὀνομαζομένας ἂν εὕροις, ἃς οὐδὲ πλησιάζειν τολμᾷν τῷ σκηνώματι τοῦ Χριστοῦ, τουτέστι τῷ σώματι αὐτοῦ, δυνατὰς εἶναί φησι. Πῶς γὰρ, ὅτε λόγῳ μόνον αὐτὰς ἐξ ἀνθρώπων ἤλασε; Περὶ τούτου δὲ τοῦ σκηνώματος καὶ ὁ Δαβὶδ ποτε « ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, καὶ ηὔξατο τῷ B Θεῷ Ἰακὼβ, » λέγων· « Εἰ ἀναβήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμὸν, καὶ ἀνάπαυσιν τοῖς κροτάφοις μου, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Καὶ τούτου γε ἕνεκα τοῦ σκηνώματος ἐλέγετο· « Οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, » καὶ τὸ, « Αὐτὸς ῥύσεταί σε ἐκ παγίδος θηρευτῶν καὶ ἀπὸ λόγου ταραχώδους, » καὶ τὸ, « Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγιεῖ τῷ σκηνώματί σου, » καὶ ὅσα ἀνθρωπινώτερα περὶ αὐτοῦ λέλεκται· ὡς καὶ τὸ, « Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε· » καὶ τὸ, « Ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. » Ταῦτα γὰρ οὐκ ἂν ὡς πρὸς C Θεὸν λέγεσθαι ἁρμόσοι, πρὸς δὲ τὸ σκήνωμα αὐτοῦ, ὅπερ δι' ἡμᾶς ἀνείληφεν, ὅτε « ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. » Δοκεῖ δέ μοι καλῶς ἔχειν ὑπὲρ ἀκριβοῦς βεβαιώσεως τῶν εἰρημένων καὶ τὰς τῶν λοιπῶν ἑρμηνευτῶν παραθεῖναι φωνάς· ὧν ὁ μὲν Ἀκύλας οὕτως ἔφησεν· « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπίς μου, Ὕψιστον ἔθηκας οἰκητήριόν σου. Οὐ μεταχθήσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ ἀφὴ οὐκ ἐγγιεῖ ἐν σκέπῃ σου· ὅτι ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται, τοῦ φυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Σὺ γὰρ, Κύριε, ἀφοβία μου, ὑψίστην ἔθου τὴν οἴκησίν σου. Οὐ κατισχύσει σου κακὸν, οὐδὲ ἀφὴ ἐγγιεῖ τῇ σκηνῇ σου· ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ὁδοῖς. » Οὐκοῦν διὰ τούτων αὐτῶν τῷ Κυρίῳ λέλεκται ὡς περὶ ἑτέρου D μείζονος τὸ, « Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάσσειν σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς. Ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, δηλαδὴ σὲ τὸν Κύριον, μήποτε σὺ ὁ Κύριος προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. » Ταύταις δὲ καὶ ὁ διάβολος ταῖς λέξεσιν ἐν τῷ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πειρασμῷ κέχρηται, ὅτε, « Παραλαβὼν αὐτὸν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω. Γέγραπται γὰρ, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. Πρὸς ὃν ὁ Κύριος ἡμῶν ἀποκριθεὶς εἶπε· Γέγραπται· Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν

[85] Psal. CXXXI, 2. [86] ibid. 3-5. [87] Joan. I, 14.

Θεόν σου. » Εἶτ' ἐπεὶ ἐν τῷ πειρασμῷ μετὰ τῶν θηρίων, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν, διέτριβε, ποίων δὲ οὐκ ἀναγέγραπται, σαφέστερον τοῦτο αὐτὸ ἡ τοῦ ψαλμοῦ προφητεία τὰ εἴδη τῶν θηρίων αἰνιττομένη φησίν· « Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Αὐτὸς μὲν οὖν τὰ ἀρχικώτατα τῶν νοητῶν θηρίων λέοντα καὶ δράκοντα, ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον, αὐτὸν δηλαδὴ τὸν διάβολον, καὶ τὰς μετ' αὐτοῦ ἀρχοντικὰς καὶ πονηρὰς δυνάμεις καταπατήσειν μεμαρτύρηται· τοῖς δὲ τὴν ὁμοίαν ἀρετὴν αὐτῷ κεκτημένοις μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν αὐτὸς τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων δωρεῖται, οὐκ ἐῶν αὐτοὺς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύναιντο· μόνου γὰρ ἦν αὐτοῦ τὸ τὰς χείρους ἐν πονηρίᾳ δυνάμεις, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν πάντων ἄρχοντα καὶ τύραννον τοῦ αἰῶνος τούτου, τῇ ἐνθέῳ αὐτοῦ δυνάμει καθαιρεῖν.

A nibus viis. » Igitur nisce ipsis auctoribus, ad Dominum tanquam de Domino dictum est illud : « Angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, videlicet te Dominum, ne forte tu Dominus offendas ad lapidem pedem tuum. » Quin etiam diabolus in tentatione adversus Salvatorem nostrum, eisdem usus est verbis, quando « assumptum illum in sanctam civitatem constituit supra pinnaculum templi, et dixit ei : Si Filius Dei es, mitte teipsum hinc deorsum. Scriptum est enim, quod angelis suis mandabit de te, et in manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. Ad quem Dominus noster respondens, ait : Scriptum est, non tentabis Dominum Deum tuum [88]. » Præterea quoniam B in tentatione cum feris, ut ipse evangelista est auctor, versabatur, cum quibus autem non descriptum est palam, eam rem ipsius psalmi vaticinium, dum genera ferarum commemorat, manifestius eloquitur, his verbis : « Super aspidem et basiliscum ascendes, et conculcabis leonem et draconem; » ubi aspidem et basiliscum, ipsum utique diabolum, et qui ipsum sequuntur, principatus malasque potestates, conculcaturum affirmat. Iis autem, qui similem ipsi virtutem nacti sunt, discipulis utique suis atque apostolis, potestatem incedendi super serpentes et scorpiones donavit, non permittens eos tentari supra quam ferre possent : ad illum enim solum spectabat, pejores in nequitia potestates, nec non ipsum omnium principem sæculique hujus tyrannum, divina sua virtute prosternere.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου. — Περὶ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἐθνῶν, ἐφ' ᾗ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὰ πλεῖστα τῶν παραδόξων εἰργάσατο, καὶ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κλήσεως.

« Τοῦτο πρῶτον πίε, ταχὺ ποίει, χώρα Ζαβουλὼν, ἡ γῆ Νεφθαλεὶμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν κατοικοῦντες, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς ὁ πορευόμενος ἐν σκότει, ἴδετε φῶς μέγα, καὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. Τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ ὃ κατήγαγες ἐν εὐφροσύνῃ σου, καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου, ὡς οἱ εὐφραινόμενοι ἐν ἀμητῷ, καὶ ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα· διότι ἀφαιρεθήσεται ὁ ζυγὸς ὁ ἐπ' αὐτῶν κείμενος, καὶ ἡ ῥάβδος ἡ ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν. Τὴν γὰρ ῥάβδον τῶν ἀπαιτούντων διεσκέδασε Κύριος, ὡς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐπὶ Μαδιάμ· ὅτι πᾶσαν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλῳ, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσι, καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυστοι· ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ. Καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, ἄρχων εἰρήνης, ἐξουσιαστὴς, Θεὸς ἰσχυρὸς, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. » Πρὸς ἅπασι τοῖς ἄλλοις ἐπληροῦτο καὶ ταῦτα ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὅτε κατὰ τὸν θαυμαστὸν εὐαγγελιστὴν, « Ἀκούσας, ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρὲθ ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεὶμ, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος· Γῆ Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλεὶμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς καθήμενος ἐν σκότει φῶς εἶδε μέγα, καὶ τοῖς κατοικοῦσιν

Ab Isaia. — De Galilæa gentium, in qua Salvator noster maximam suorum miraculorum partem edidit, et de apostolorum ipsius vocatione.

438 « Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon, C terra Nephthalim, et reliqui maritimam incolentes, et trans Jordanem Galilæa gentium, populus ambulans in tenebris, videte lucem magnam, habitantes in regione et umbra mortis, lux splendebit super vos. Plurimum populi quod deduxisti in lætitia tua : et lætabuntur coram te, tanquam qui lætantur in messe, et quemadmodum qui dividunt spolia : quoniam auferetur jugum quod super ipsis positum est, et virga quæ super collo ipsorum. Virgam enim repetentium dissipavit Dominus, sicut in die super Madiam, quoniam omnem vestem congregatam dolo, et vestimentum cum permutatione persolvent, et volent si facti fuerint igne combusti : quoniam puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus exstitit super humerum D ejus. Et vocabitur nomen ejus magni consilii angelus, princeps pacis, jus et potentiam habens, Deus fortis, pater futuri sæculi [89]. » Præter alia omnia completa sunt etiam hæc in Salvatore ac Domino nostro Jesu, qui Christus Dei est, quo tempore, ut divinus evangelista auctor est, « Audiens quod Joannes traditus esset, secessit in Galilæam, et relicta Nazareth, veniens habitavit in Capernaum juxta mare in finibus Zabulon et Nephthalim, ut impleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem : Terra Zabulon, et terra Nephthalim, viam maris, trans Jordanem Galilæa gentium : populus sedens in tenebris vidit lucem magnam, et habitantibus in regione et umbra mortis, lux orta

[88] Matth. iv, 5-7. [89] Isa. ix, 1-6.

est eis. Ex illo igitur cœpit Jesus prædicare et dicere : Pœnitentiam agite, quoniam appropinquavit regnum cœlorum. Præteriens autem juxta mare Galilææ vidit duos fratres, Simeonem qui vocatur Petrus, et Andream fratrem ejus mittentes rete in mare : erant enim piscatores; et ait illis : Venite post me, et faciam vos piscatores hominum. Illi autem statim relictis retibus secuti sunt eum. Et profectus inde vidit alios duos fratres, Jacobum Zebedæi, et Joannem fratrem ejus in navi cum Zebedæo patre ipsorum reficientes retia sua, et vocavit eos : illi autem continuo relicta navi et patre ipsorum, secuti sunt eum. Et circuibat Jesus totam Galilæam docens in conventibus eorum, **439** et prædicans Evangelium regni, et sanans omnem ægritudinem et omnem languorem in populo. Et abiit opinio ejus in totam Syriam : et afferebant ei omnes male habentes, variis morbis et cruciatibus comprehensos, et dæmonia habentes, et lunaticos, et paralyticos, et sanabat eos, et sequebantur eum turbæ multæ a Galilæa [60]. » Sane hæc omnia propter prophetiam exposui, quæ in Galilæa magnum lumen fore pollicetur, et in regione Zabulon ac Nephthalim, cum tamen neutra sit Galilæa gentium. Cur autem in Galilæa gentium plurimum diversatus est? Nimirum ut omnium gentium vocationis exordia constitueret; etenim inde profectos discipulos suos evocavit. Quocirca paulo post in eodem Evangelio invenies Matthæum de Galilæa vocatum fuisse: et in alio rursus Levi. Philippus autem, ut apud Joannem legitur, de Bethsaida profectus est civitate Andreæ et Petri : atqui hæc ipsa erat Galilææ. Quin etiam apud eumdem evangelistam nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ, ubi cum Dominus admirabiliter aquam in vinum commutasset, miraculorum ibidem initium fecit, quo tempore « declaravit gloriam suam, et crediderunt in eum discipuli [61]. » Considera vero num hoc ipsum primum Salvatoris nostri miraculum, quod in Cana Galilææ editum est, dum aqua in vinum commutatur, divinans in ipso prophetiæ principio, ea quæ nunc tractatur oratio significet illis verbis : « Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon et terra Nephthalim, Galilæa gentium. » Quod si tale miraculum nota quædam fuit arcanioris misturæ ex ea commutatæ, quæ ad corpus magis spectaret, in intelligentem ac spiritualem lætitiam spectantis ad fidem Novi Testamenti misturæ, vide ne hoc ipsum quoque ad ea quæ de Galilæa dicta sunt, accommodate significaverit, canens quemadmodum sub Christi adventum primi omnium, ii qui Zabulon ac Nephthalim habitarent, non autem qui Judæam et Jerusalem, potus evangelicæ prædicationis participes futuri essent. Porro his lætitiæ causam ait fuisse, ingentis lucis illustrationem, qui quidem ante adventum in tenebris sedentes, in regione et umbra mortis sedebant. Exorto autem illis salutari lumine, ita

A ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς. Ἀπὸ τότε γοῦν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν καὶ λέγειν· Μετανοεῖτε, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Παράγων δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας εἶδε δύο ἀδελφοὺς, Σίμωνα τὸν καλούμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς· καὶ λέγει αὐτοῖς· Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων. Οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα ἠκολούθησαν αὐτῷ. Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφοὺς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν, καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς. Οἱ δὲ εὐθέως, ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν
B αὐτῷ. Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ. Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικοὺς, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας. » Ὅλα δὲ ταῦτα ἐκτέθειμαι τῆς προφητείας ἕνεκεν, τῇ Γαλιλαίᾳ μέγα φῶς ἔσεσθαι ἐπαγγελλομένης τῇ τε χώρᾳ Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεὶμ, οὐδετέρᾳ τυγχανούσῃ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἐθνῶν. Διὰ τί δὲ ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἐθνῶν κλήσεως προοίμια καταβαλλόμενος; ἐντεῦθεν γοῦν ὁρμωμένους
C τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἀνακέκλητο. Διὸ μετὰ βραχέα τοῦ Εὐαγγελίου εὑρήσεις ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας τὸν Ματθαῖον κεκλημένον, καὶ ἐν ἑτέρῳ δὲ πάλιν τὸν Λευΐν. Καὶ ὁ Φίλιππος δὲ κατὰ τὸν Ἰωάννην ἀπὸ Βηθσαϊδὰ ὡρμᾶτο ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου· καὶ αὕτη δὲ τῆς Γαλιλαίας ἦν. Ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ εὐαγγελιστῇ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, ἔνθα παραδόξως ὁ Κύριος τὸν ἐξ ὕδατος οἶνον μετασκευάσας, ἀρχὴν αὐτόθι τῶν σημείων ἐποιήσατο, ὅτε καὶ « ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐπίστευσαν οἱ μαθηταί. » Θέα δὲ εἰ μὴ αὐτὸ τοῦτο πρῶτον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θαῦμα, ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας γενόμενον ἐπὶ τῆς τοῦ οἴνου μεταβολῆς, θεσπίζων ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας παρίστησιν
D ὁ παρὼν λόγος, φάσκων· « Τοῦτο πρῶτον πίε, ταχὺ ποίει, χώρα Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλεὶμ, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. » Εἰ δὲ σύμβολον ἦν τὸ παράδοξον μυστικωτέρου κράματος, μεταβληθέντος ἐκ τῆς σωματικωτέρας ἐπὶ τὴν νοερὰν καὶ πνευματικὴν εὐφροσύνην τοῦ πιστικοῦ τῆς καινῆς Διαθήκης κράματος, ὅρα μήποτε καὶ τοῦτο τοῖς περὶ τῆς Γαλιλαίας δηλουμένοις ἀκολούθως ᾐνίττετο, θεσπίζων, ὡς ἄρα μελλήσουσιν ἐπὶ τῇ Χριστοῦ παρουσίᾳ πρώτιστοι πάντων οἱ τὴν Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεὶμ οἰκοῦντες, ἀλλ' οὐχ οἱ τὴν Ἰουδαίαν καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ, τοῦ πόματος τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος μεταλήψεσθαι. Αἰτίαν δὲ τούτοις τῆς εὐφροσύνης φησὶ γενέσθαι τὴν

[60] Matth IV, 12-25. [61] Joan. II, 11.

τοῦ μεγάλου φωτὸς ἔκλαμψιν, οἵ, πρὸ τῆς παρουσίας A ἐν σκότει καθεζόμενοι, ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου διῆγον· ἀνατεταλκότος δὲ αὐτοῖς τοῦ σωτηρίου φωτὸς, τοῦτον εὐφρανθήσονται τὸν τρόπον, ὡς οἱ εὐφραινόμενοι ἐν ἀμητῷ, καὶ ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. Καὶ ταῦτα δὲ ἔργῳ ἐπληροῦτο, ὅτε, τοὺς ἀποστόλους ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας προσκαλεσάμενος, τὰ παράδοξα τῶν ἔργων καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῖς ἐπεδείκνυτο· εὐφρανθήσεσθαι δὲ αὐτοὺς ἐναντίον αὐτοῦ ἡ προφητεία θεσπίζει, δίκην τῶν εὐφραινομένων ἐν ἀμητῷ. Ποίῳ δὲ τούτῳ, ἢ περὶ οὗ διδάσκων αὐτὸς ἔλεγεν· « Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη; » Ἐδήλου δὲ διὰ τούτων τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπισυναγωγήν· περὶ τῶν αὐτῶν δὲ εἴρηται, ὅτι « εὐφρανθήσονται, ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. » B Διελόμενοι γοῦν εἰς ἀλλήλους τὰς χώρας τῶν ἐθνῶν καὶ τὴν ὑφ' ἥλιον πᾶσαν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταί τε καὶ εὐαγγελισταὶ, μυρίους ὅσους ἐσκύλευσαν ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου, τοὺς πρότερον τῶν ἐθνῶν κρατοῦντας. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἄλλο αἴτιον τοῦ εὐφρανθήσεσθαι αὐτούς φησι, τὸ ἦρθαι ἀπ' αὐτῶν τὸν σωματικὸν τοῦ νόμου ζυγὸν, τὸν πάλαι πρότερον ἐπικείμενον αὐτοῖς, ὃν οὔτε αὐτοὶ οὔτε οἱ πατέρες αὐτῶν ἠδυνήθησαν βαστάσαι. Οὐ μόνον δὲ ὁ ζυγὸς ἀφῄρηται αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ῥάβδος τῶν ἀπαιτούντων ἡ πρότερον ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν ἐπικειμένη. Δηλοῖ δὲ τοὺς ἀπαιτοῦντας ἐν ἑτέρῳ, λέγων· « Λαός μου, οἱ πράκτορες ὑμῶν καλαμῶνται ὑμᾶς, καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες κυριεύουσιν C ὑμῶν. » Ἀλλ' οὗτοι μὲν οἱ ἀπὸ τῆς Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεὶμ τὸ μέγα φῶς τεθεαμένοι εὐφρανθήσονται διὰ τὰ προειρημένα· οἱ δὲ πάλαι ἀπαιτοῦντες αὐτοὺς ἐκπραχθήσονται μέχρι κοδράντου ἐσχάτου, πᾶσάν τε στολὴν καὶ πᾶν ἱμάτιον ἀποτίσαντες, πυρίκαυστοι γενήσονται ἐν τῷ τῆς ἐκπράξεως καιρῷ· καὶ ταῦτά γε πάντα φησὶ πείσεσθαι, διότι « παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος. » Τίσι δὲ ἡμῖν ἢ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι, καὶ πάσῃ δηλαδὴ τῇ Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν, οἷς τὸ μέγα φῶς ἀνατέταλκε; τί δὴ ἦν τοῦτο, ἀλλ' ἢ « τὸ γεγεννημένον παιδίον, καὶ ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ δοθεὶς υἱὸς, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, καὶ ἄρχων εἰρήνης, καὶ ἐξουσιαστὴς, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς, καὶ πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὠνομασμένος; » ταῦτα δὴ ἤδη φθάσαντες ἐπὶ μόνον ἀναφέρεσθαι τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρὸν προαπεδείξαμεν.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ξζ'. Περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων κλήσεως. D

« Ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαί σου, ὁ Θεὸς, αἱ πορεῖαι τοῦ Θεοῦ μου τοῦ βασιλέως, τοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ. Προέφθασαν ἄρχοντες ἐχόμενοι ψαλλόντων, ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν. Ἐν ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραήλ. Ἐκεῖ Βενιαμὶν νεώτερος ἐν ἐκστάσει, ἄρχοντες Ἰούδα, ἡγεμόνες αὐτῶν, ἄρχοντες Ζαβουλὼν, ἄρχοντες Νεφθαλείμ. » Κἀνταῦθα τοὺς δηλουμένους ἄρχοντας Νεφθαλεὶμ οὐχ

A lætabuntur, ut ii qui lætantur in messe, utque ii qui dividunt spolia. 440 Hæc vero ipsa re completa sunt, cum de Galilæa vocatis apostolis, mirabilia opera sua et doctrinam Salvator ac Dominus noster illis palam exhibuit: lætaturos autem eos coram ipso prophetia divinat, instar lætantium in messe. Sed in qua tandem messe, nisi in ea de qua ipse dicebat: « Attollite oculos vestros, et videte regiones, ut albæ sunt ad messem jam nunc[62]. » His autem verbis gentium congregationem significabat: de eisdem vero dictum est, quod « lætabuntur ut ii qui dividunt spolia[63]. » Cum ergo gentium inter se regiones et universam quæ sub sole est terram, Salvatoris nostri discipuli atque evangelistæ divisissent, innumerabiles sæculi hujus principes spoliaverunt, eos utique qui prius gentibus imperabant. Attamen aliam quoque causam, propter quam lætitia sint afficiendi, commemorat, quod auferendum sit ab ipsis corporale legis jugum jampridem ipsis impositum, quod neque ipsi neque patres ipsorum potuerunt ferre. Cæterum non modo jugum sublatum est ab ipsis, sed etiam virga repetentium, quæ prius in collo ipsorum imposita erat. Declarat porro qui sint repetentes alibi, dicens: « Populus meus, exactores vestri spicas vestras colligunt, et repetentes dominantur vobis. » Verum hi quidem a Zabulon et Nephthalim oriundi, qui ingens lumen intuiti sunt, lætabuntur propter illa quæ jam antea dicta sunt; qui vero ab ipsis repetebant, ab iis repetetur usque ad ultimum quadrantem, iidemque ubi omnem vestem omneque vestimentum persolverint, igne combusti fient in ipso exactionis tempore, omniaque hæc passuros ait, propterea quod « puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, ipse magni consilii angelus. » At vero quibus tandem nobis, nisi qui in ipsum credidimus, et omni videlicet Galilææ gentium, quibus magnum lumen ortum est? sed quodnam quæso, nisi ipse « natus puerulus, et qui a Deo datus est filius, qui magni consilii angelus, et princeps pacis, et jus potentiamque habens, et Deus fortis, et pater futuri sæculi nominatus est? » verum hæc ipsa jam antea ad unum referenda esse Salvatorem Dominumque nostrum, suo tempore demonstravimus.

441 *A psalmo* LXVII. — *De apostolorum vocatione.*

« Visa sunt itinera tua, Deus, itinera Dei mei regis, qui est in sancto. Prævenerunt principes conjuncti psallentibus in medio adolescentularum tympanistriarum. In ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel. Illic Benjamin junior in mentis excessu, principes Juda, duces ipsorum, principes Zabulon, principes Nephthalim[64]. » Hoc quoque in loco eos qui dicuntur principes Nephthalim non

[62] Joan. IV, 35. [63] Isa. XVII, 5. [64] Psal. LXVII, 25-28.

alios esse censeo quam apostolos : inde enim eos A Salvator ac Dominus noster elegit, ut a Matthæo scriptum est. Ingressum vero ad homines, adventumque Dei Verbi cum corpore, dum canit Scriptura, sic ait : « Visa sunt itinera tua, Deus, » et cætera. Hujusce porro adventus cum quasi præcursores fuerint veteres Deo amici prophetæ, ad psalterium et ad omnis generis spiratilia instrumenta illum in choris prædicantes, et laudibus celebrantes antevenerunt, in medio adolescentularum tympanistriarum. Ubique enim in medios Judæorum conventus progressi divini prophetæ, Christi tanto ante denuntiabant adventum : quin etiam iidem divino spiritu afflati Salvatoris nostri discipulos alloquebantur dicentes : « In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel. » Fontes autem Israel B verba fuerint, quæ ipsi Israel tradita sunt : primis enim illis credita sunt Dei oracula, unde nos quoque haurientes Christi Ecclesias irrigare oportebit. Adolescentulas autem et tympanistrias dixit, ut eo modo animas olim vitam suam ad Mosis legem dirigentes, et secundum corpus plurimum degentes significaret, ubi dum adolescentulas quidem vocat, earum rudius atque imperfectius propositum notat, dum autem tympanistrias, earumdem corporalis adorationis usum intelligi vult.

442 *Ab Isaia. — De prophetica lectione, quam ipse Dominus noster in conventu Judæorum exhibuit.*

« Spiritus Domini super me, propter quod unxit C me. Evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis [43]. » Hoc quoque vaticinium ipse Dominus noster in seipso completum esse confirmat, quo tempore cum venisset in Nazareth, ubi fuerat educatus, ingressus est, ut solebat, quodam Sabbatorum die in conventum, siquidem surgent; illi porrectus est liber Isaiæ prophetæ, quem cum evolvisset, legit illud quod in eo scriptum est : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me. Evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, dimittere confractos in remissionem : vocare annum Domini acceptum. Et cum plicuisset librum, reddidisset- D que ministro, tum sedit : et omnium oculi in conventu erant intenti in illum. Itaque cœpit ad illos dicere, quod illo die completa esset scriptura illa in auribus illorum [44]. » Ergo Salvator ac Dominus noster ex hac plane scriptura videtur longe excellentius ac melius quam illi sacerdotes qui olim corporali unctione ungebantur, non oleo comparato neque ab hominibus, ut alii solebant, sed divino, hoc est, Dei Patrisque sui Spiritu unctus : a quo etiam ejus divinitatis quæ facta non est, compos effectus Deus ac Dominus in sacris dictus est Libris. Huic prophetiæ quæ nunc tractatur similia

A ἄλλους ἡγοῦμαι τῶν ἀποστόλων τυγχάνειν· ἐνθένδε γὰρ αὐτοὺς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἀναλέλεκται, κατὰ τὴν Ματθαίου παράθεσιν. Τὴν εἰς ἀνθρώπους δὲ πορείαν καὶ τὴν ἔνσαρκον ἐπιδημίαν τοῦ Θεοῦ Λόγου θεσπίζουσα ἡ Γραφή φησιν, « Ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαί σου ὁ Θεὸς, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ταύτης δὲ τῆς ἐπιφανείας ὡσανεὶ πρόδρομοι γεγονότες οἱ πάλαι θεοφιλεῖς προφῆται, διὰ ψαλτηρίου καὶ χορῶν καὶ παντοίων πνευματικῶν ὀργάνων κηρύττοντες, καὶ ἀνυμνοῦντες προέφθασαν ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν. Πάντως γάρ που τῶν ἐκ περιτομῆς συναγωγῶν εἰς μέσον παριόντες οἱ θεῖοι προφῆται τὴν τοῦ Χριστοῦ προκατήγγελλον ἄφιξιν· οἱ δὲ αὐτοὶ τῷ θείῳ πνεύματι τοῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλοις προεφώνουν λέγοντες· « Ἐν Ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν Κύριον B ἐκ πηγῶν Ἰσραήλ. » Πηγαὶ δὲ Ἰσραὴλ οἱ λόγοι ἂν εἶεν, οἱ τῷ Ἰσραὴλ παραδεδομένοι· πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, ὅθεν ἀντλοῦντας καὶ ἡμᾶς ἀρδεύειν δεήσει τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Νεάνιδας δὲ καὶ τυμπανιστρίας τὰς πάλαι σωματικώτερον κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον βιούσας ψυχὰς ἠνίξατο, διὰ μὲν τὸ νεώτερον καὶ ἀτελὲς τοῦ φρονήματος νεάνιδας, διὰ δὲ τὸ περὶ σωματικὴν κατατρίβεσθαι θρησκείαν τυμπανιστρίας αὐτὰς ἀποκαλέσας.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου. — Περὶ τῆς προφητικῆς ἀναγνώσεως, ἣν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν διῆλθεν ἐπὶ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων.

C « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με. Εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, καὶ κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως. » Καὶ ταύτην αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν τὴν πρόῤῥησιν εἰς ἑαυτὸν ὁμολογεῖ πεπληρῶσθαι, ὅτε, ἐλθὼν εἰς τὴν Ναζαρὲθ, οὗ ἦν ἀνατεθραμμένος, εἰσῆλθεν, κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων εἰς τὴν συναγωγήν· ἀναστάντι δὲ αὐτῷ ἐπεδόθη Ἡσαΐας ὁ προφήτης, οὗ καὶ ἀναπτύξας τὴν βίβλον, ἀνέγνω τὸ ἐγγεγραμμένον· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με. Εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, καλέσαι ἐνιαυ- D τὸν Κυρίου δεκτόν. Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε. Καὶ πάντων οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ. Ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτοὺς, ὅτι, Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. » Ὁ μὲν οὖν Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν διὰ ταύτης φαίνεται σαφῶς τῆς Γραφῆς διαφερόντως καὶ κρειττόνως παρὰ τοὺς πάλαι σωματικώτερον χριομένους ἱερέας, οὐκ ἐλαίῳ σκευαστῷ, οὐδὲ ὑπ' ἀνθρώπων, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' ἐνθέῳ Πνεύματι αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ κεχρισμένος· παρ' οὗ καὶ τῆς ἀγεννήτου θεότητος μετασχὼν, Θεὸς καὶ Κύριος πρὸς τῶν ἱερῶν ἀνηγόρευται Γραφῶν. Ἀκολούθως δὲ τῇ μετὰ χεῖρας προφη-

[43] Isa. LXI, 1. [44] Luc. IV, 18-21.

τελείᾳ πτωχοῖς εὐαγγελιζόμενος εἰσάγεται παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ὅτε « ἰδὼν τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς, λέγων· Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Καὶ τυφλοῖς δὲ ἀνάβλεψιν παρεσχημένος οὐκ ὀλίγοις ἀναγέγραπται· οὐ μόνον γὰρ τοῖς τὰς ὄψεις τοῦ σώματος ἠφανισμένοις τὸ βλέπειν ἐδωρεῖτο, ἀλλά γε καὶ τοῖς πρότερον τῇ ψυχῇ τυφλώττουσιν αἴτιος τῆς κατὰ νοῦν θεωρίας, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ γέγονεν. Καὶ ἄλλως τῆς οὖσι δεσμίοις καὶ ἀπηγμένοις αἰχμαλώτοις ὑπὸ τῆς ἀοράτου καὶ δαιμονικῆς δυνάμεως, κακῶν τε σειραῖς πεπεδημένοις ἐλευθερίαν καὶ ἄνεσιν τῶν συνεχόντων ἐκήρυττεν, εἰ καὶ αὐτοὶ, τῷ κηρύγματι πιστεύσαντες, οἷα λυτρωτῇ καὶ Σωτῆρι προσδράμοιεν αὐτῷ, καὶ τοῖς αὐτοῦ πεισθεῖεν παραγγέλμασι. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ λογίου κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ἐξετασθήσεται.

Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου. — Περὶ τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ νομοθεσίας.

« Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός σου ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ᾐτήσω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρὴβ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας, λέγοντες· Οὐ προσθήσομεν ἀκοῦσαι τῆς φωνῆς τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ πῦρ τὸ μέγα τοῦτο οὐκ ὀψόμεθα ἔτι, οὐδὲ μὴ ἀποθάνωμεν. Καὶ εἶπε Κύριος πρός με· Ὀρθῶς πάντα ὅσα ἐλάλησαν· Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς ὥσπερ σε, καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς καθ' ὅ τι ἂν ἐντείλωμαι αὐτῷ, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἐὰν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἐὰν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐπίστησον ὅτι μηδεὶς παρ' Ἑβραίοις Μωϋσεῖ παραπλήσιος προφήτης ἐγήγερται, τουτέστι νομοθέτης, καὶ εὐσεβείας ἀνθρώποις εἰσηγητής, ἢ μόνος ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ· πρὸς γοῦν τῷ τέλει τοῦ Δευτερονομίου λέγεται· « Οὐκ ἀνέστη ἔτι προφήτης ἐν Ἰσραὴλ ὡς Μωϋσῆς. » Καὶ μὴν μυρίοι προφῆται μετὰ τοῦτον γεγόνασιν, ἀλλὰ οὐχ ὡς αὐτός. Ὅλον δὲ τοῦτο ἡ τοῦ Θεοῦ ὑπόσχεσις ἐπαγγέλλεται, ἕνα τινὰ, οὐχὶ δὲ πολλοὺς, καὶ ὅμοιον ἀναστήσειν αὐτῷ. Δηλοῖ δὲ τοῦτον νομοθέτην καὶ εὐσεβείας ἀνθρώπων διδάσκαλον, οἷος μόνος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ οὐδὲ ἄλλος ἀναδέδεικται, νομοθέτης ὁμοῦ καὶ προφήτης τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, καὶ Πατρὸς αὐτοῦ γενόμενος. Ἀλλ' ὁ μὲν ἔθνους ἑνὸς ὁ Μωϋσῆς ἡγήσατο, καὶ κατάλληλα δὲ τούτῳ μόνῳ, οὐχὶ δὲ καὶ ἄλλοις ἔθνεσι νομοθετῶν ἀποδέδεικται· ὁ δέ γε Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, λαβὼν ἐπαγγελίαν παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν, « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· » ὡς ἂν μὴ μόνον Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ τῷ παντὶ τῶν ἀνθρώπων γένει καινὸς νομοθέτης εὐσεβείας ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καταστῆναι τῇ πάντων τῶν ἐθνῶν κλήσει δυνατὴν καὶ ἁρμόδιον προβέβληται νο-

A scribit Matthæus, ubi illum pauperes evangelice instruentem inducit, quo tempore « videns turbas ascendit in montem, et cum sedisset, accesserunt ad illum discipuli ejus, et aperiens os suum docebat eos, dicens : Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum [67]. » Nam etiam illud scripto proditum est, quod cæcis non paucis visum restituerit; **443** non solum enim iis, qui oculis corporis capti erant, visum largiebatur, sed etiam iis, qui in altero genere caligabant, ut animo Deum universi intuerentur atque agnoscerent, auctorem se exhibebat. Alioqui vero etiam iis, qui ab invisibili ac dæmonica potestate vincti essent captivique abducti ac malorum catenis impliciti, libertatem, dissolutionemque earum rerum, a quibus tenebantur, denuntiabat, si modo ipsi quoque illius prædicationi fidem adhibentes, ad illum tanquam ad redemptorem et Salvatorem accurrebant et illius præceptis obtemperabant. Cæterum, quæ ex hoc oraculo supersunt, suo tempore in iis, quæ de promissionibus tractanda sunt, exquirentur.

A Deuteronomio. — De novæ legis in Evangelio Christi sanctione.

« Prophetam de fratribus tuis suscitabit tibi Dominus Deus tuus sicut me: illum audietis in omnibus quæcunque postulasti a Domino Deo tuo in Choreb in die concionis dicentes : Non ultra audiemus vocem Domini Dei nostri, et ignem hunc grandem non videbimus amplius, neque moriemur; et dixit Dominus ad me : Recte omnia locuti sunt ; prophetam ex fratribus ipsorum suscitabo eis sicut te, et dabo Verbum meum in os ejus, et loquetur eis secundum quodcunque præcepero illi, et quicunque homo non audierit omnia quæcunque loquetur propheta ille in nomine meo, ego ulciscar in eo [68]. » Animadverte diligenter ut nullus plane apud Hebræos Mosi similis propheta surrexerit, hoc est, qui et legum auctor, et pietatis apud homines introductor exstiterit, nisi unus Salvator noster Christus Dei; itaque in fine Deuteronomii legitur. « Non surrexit ultra propheta in Israel sicut Moses [69]. » Nam etsi innumerabiles prophetæ post illum exstiterunt, at non tamen sicut ille. Totum vero hoc ipsa Dei pollicitatio complexa est, quippe quæ unum duntaxat non multos et eumdem similem illi suscitandum promittat. Significat autem hunc et legum auctorem et pietatis apud homines magistrum futurum, cujusmodi unus Salvator ac Dominus noster Jesus Christus, nec alius præterea **444** quispiam fuisse demonstratur, et legum auctor videlicet, et idem sui patris, qui Deus est universi, propheta. Et Moses quidem unius duntaxat gentis dux fuit, et quæ uni illi, non autem cæteris quoque gentibus accommodari possent, in legibus suis sanxisse reperitur, at vero ipse Christus Dei, ubi a Patre promissum illud accepit : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam [70] : » utpote qui non solis Judæis, sed etiam

[67] Matth. v, 1-3. [68] Deut. xviii, 15-19. [69] Deut. xxxiv, 10. [70] Psal. ii, 8.

universo hominum generi novus legum pietatisque auctor a patre constitueretur, vocationi omnium gentium, tum facilem, tum accommodatam legum disciplinam exposuit. Cum ergo ampliori quam quæ hominem deceat auctoritate, leges invenerit, diviniore etiam quam quæ a Mose præstari potuerit virtute, in toto orbe servandas sacrosanctas suas leges per suos evangelistas descripsit, dum ita ad illos dicit. « Audistis quod dictum sit antiquis; Non occides; ego autem dico vobis ne irasci » quidem temere [71], et quæcunque his adjuncta in publice descriptis ipsius documentis circumferuntur, quæ quidem ipse etiam evangelista commendat, quod utique obstupescerent omnes doctrinam illius, eo quod « doceret eos tanquam potestatem habens, non tanquam scribæ ipsorum [72]. » Cum autem totius operis initio, quis esset Salvatoris nostri, tum in doctrina, tum in legibus sanciendis modus, explanaverimus, ubi quid esset Christianismus in medium protulimus, ad illa ipsa legentes etiam nunc remittimus. Sed diligentiori quadam animadversione res digna esse videtur, cur ita Dominus prophetam illis se suscitaturum polliceatur. Quoniam igitur Mosem ipse Dominus jusserat universum populum triduo expiare, ut simul et spectatores illi et auditores divini adventus efficerentur, illi autem infirmiores ad gratiam Dei exsistebant, ut propterea cum jam et intueri et audire inciperent, eam rem ipsi recusaverint, dicentes ad Mosem: « Tu loquere ad nos, neque loquatur ad nos Deus, ne moriamur [73]: » merito ob eam rem suscipit quidem illorum pietatem ac reverentiam Dominus, idem vero ait: « Recte omnia quæcunque locuti sunt, prophetam excitabo illis de medio fratrum sicut te. » Sic ergo causam quoque docuit, cur tanquam propheta fuerit venturus ad homines. Ea vero fuit hominum imbecillitas, et præstantioris visus recusatio. Habes igitur causam, cur propheta ille, qui venturus canebatur, homo esset futurus. **445** Merito igitur exspectantes illum Judæi, Joannem Baptistam interrogabant, ac dicebant: « Ipse propheta es tu? et respondit, non [74]. » Verum cum Joannes verum fateretur, non se prophetam esse negavit; erat enim, sed se illum esse prophetam duntaxat, quem Moses venturum prædixisset. Quod vero ante illum prophetam missus esset, planissime demonstravit. Cæterum, quoniam prophetica oratio unis iis qui ad circumcisionem pertinent, suscitandum esse prophetam canebat, merito Salvator ac Dominus noster, utpote qui ipse esset ille antea denuntiatus, « Non veni, inquit, nisi ad oves quæ perierunt domus Israel [75], » Apostolos autem suos monebat, dicens: « In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum ne intraveritis. Ite vero potius ad oves quæ perierunt domus Israel [76]; » ubi plane ostendit, se primo loco ad illos esse missum, sicut etiam ab ipsa prophetia

A μοθεσίαν. Θειοτέρᾳ γοῦν ἢ κατὰ Μωϋσέα δυνάμει κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου τοὺς ἱεροὺς αὐτοῦ νόμους διὰ τῶν εὐαγγελιστῶν αὐτοῦ διετάξατο, μείζονι ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἐξουσίᾳ νομοθετήσας, εἰπών· « Ἠκούσατε, ὅ τι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ φονεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μηδὲ ὀργίζεσθαι » εἰκῆ, καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα ὅσα δὴ ἐν ταῖς ἀναγράπτοις αὐτοῦ διδασκαλίαις ἐμφέρεται, ἐφ' οἷς μαρτυρεῖ λέγων ὁ εὐαγγελιστής, ὅτι ἐξεπλήττοντο πάντες ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ· ἦν γὰρ « διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν. » Τὸν δὲ τρόπον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τε καὶ νομοθεσίας ἐν ἀρχαῖς τῆς παρούσης ὑποθέσεως διελθόντες, ὅτε τὸν Χριστιανισμὸν, ὅ τί ποτέ ἐστιν εἰς φανερὸν ἤγομεν, ἐπ' ἐκεῖνα καὶ νῦν τοὺς ἐντυγχάνοντας παραπέμψομεν.
B Ἐπιστῆσαι δὲ τῷ λόγῳ ἄξιον, δι' ὃν ὁ Κύριος ὑπισχνεῖται προφήτην ἀναστήσειν αὐτοῖς. Ἐπειδὴ γὰρ κεκελεύκει μὲν αὐτὸς τῷ Μωϋσεῖ ἁγνίσαι τὸν πάντα λαὸν ἐφ' ἡμέραις τρισὶν, ὡς ἂν γένοιντο θεαταὶ ὁμοῦ καὶ ἀκροαταὶ τῆς ἐνθέου ἐπιφανείας, οἱ δὲ ἐξησθένησαν πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν· διὸ ἐν ἀρχῇ γενόμενοι τῆς θεωρίας, παρῃτοῦντο λέγοντες τῷ Μωϋσεῖ· « Σὺ λάλει πρὸς ἡμᾶς, καὶ μὴ λαλείτω πρὸς ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ἵνα μὴ ἀποθάνωμεν. » Εἰκότως διὰ ταῦτα ἀποδέχεται μὲν αὐτοὺς ὁ Κύριος τῆς εὐλαβείας, φησὶ δέ· « Ὀρθῶς πάντα ὅσα ἐλάλησαν· Προφήτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ μέσου τῶν ἀδελφῶν, ὥσπερ σέ. » Οὐκοῦν τὸ αἴτιον ἐδίδαξε τοῦ δίκην προφήτου μέλλειν αὐτὸν εἰς ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν ποιεῖσθαι· τοῦτο δ' ἦν ἀσθένεια ἀνθρώπων, καὶ τῆς κρείττονος θεωρίας παραί-
C τησις. Ἔχεις τοιγαροῦν καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεσπιζομένου προφήτου. Εἰκότως οὖν προσδοκῶντες αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς ἐπυνθάνοντο τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, καὶ ἔλεγον· « Ὁ προφήτης εἶ σύ; Ὁ δὲ ἔφη· Οὔχ. » Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης, τἀληθὲς ὁμολογῶν, οὔτε προφήτης εἶναι ἠρνήσατο, ἦν γὰρ, ἀλλὰ τὸ αὐτὸς εἶναι ὁ προφήτης ὁ πρὸς τοῦ Μωϋσέως δεδηλωμένος· ὅτι δὲ ἀπεσταλμένος εἴη ἔμπροσθεν τοῦ προφήτου ἐκείνου ἐδίδασκε. Καὶ ἐπειδήπερ ὁ λόγος αὐτοῖς δὴ τοῖς ἐκ περιτομῆς ἀναστήσεσθαι τὸν προφήτην ἐθέσπιζεν, εἰκότως ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἅτε δὴ αὐτὸς ὢν ὁ προκεκηρυγμένος, « Οὐκ ἦλθον, φησὶν, εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ. » Τοῖς δὲ ἀποστόλοις αὐ-
D τοῦ παρῄνει λέγων· « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ· » σαφῶς διδάσκων, ὅτι δὴ αὐτοῖς προηγουμένως ἀπέσταλτο, τῇ προφητείᾳ ἀκολούθως. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἐδέξαντο τὴν χάριν, ἀπελέγχει μὲν αὐτοὺς ἐν ἑτέροις, λέγων· « Διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὑπακούων. » Φησὶ δὲ πρὸς αὐτούς· « Ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. » Καὶ τοῖς γε αὐτοῦ μαθηταῖς μετὰ τὴν ἐκείνων παραίτησιν προστάττει· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Οὕτω δῆτα ἡμεῖς μὲν τὰ ἔθνη

[71] Matth. v, 21, 22. [72] Matth. vii, 29. [73] Exod. xx, 19. [74] Joan. i, 21. [75] Matth. xv, 24. [76] Matth. x, 5, 6.

τὸν προαναφωνηθέντα καὶ πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀπεσταλμένον προφήτην, ἅτε νομοθέτην ἅπασι γενόμενον ἀνθρώποις τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν εὐσεβείας, διὰ τῆς σωτηρίου καὶ εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἔγνωμεν καὶ κατεδεξάμεθα, πληρουμένης κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ ἑτέρας προῤῥήσεως, δι' ἧς εἴρηται· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς, γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποί εἰσι· » τὸ δὲ Ἰουδαίων ἔθνος μὴ παραδεξάμενον τὸν προφητευόμενον, δίκην ἔτισε τὴν ἀξίαν, κατὰ τὴν θείαν πρόῤῥησιν φήσασαν· « Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἐὰν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἐὰν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐξεδίκηται γοῦν ἐκ τοῦ λαοῦ ἐκείνου πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπὸ αἵματος Ἄβελ ἕως αἵματος Ζαχαρίου, καὶ αὐτοῦ γε ἐπὶ πᾶσι τοῦ Χριστοῦ, οὗ τὸ αἷμα καθ' ἑαυτῶν ἐξαιτησάμενοι καὶ κατὰ τῶν ἰδίων παίδων, εἰσέτι νῦν τῆς τολμηθείσης αὐτοῖς ἀσεβείας τὴν τιμωρίαν ὑπέχουσιν.

dictum fuerat. Sed cum talem gratiam non accepissent, eosdem alibi redarguit, dicens : « Eo quod veni, et non fuit homo, vocavi, et non fuit qui audiret [77]. » Deinde ad illos dicit : « Auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti ferenti fructus ejus. » Suis vero discipulis post illorum rejectionem imperat : « Ite et docete omnes gentes in nomine meo [78]. » Sic igitur nos quidem gentes, antea denuntiatum illum et a Patre missum prophetam, tanquam eum qui omnibus hominibus et legum et pietatis erga Deum universi auctor exstiterit, per salutarem ipsius evangelicamque doctrinam agnovimus, et suscepimus, cum in hoc alia quoque prophetia completa sit, quæ ait : « Constitue, Domine, legislatorem apud eos, agnoscant gentes quod homines sunt [79]. » Judæi vero contra qui illum, quem sua ipsorum oracula venturum prædicebant non susceperunt, idoneum dedere supplicium, sicut prophetia divina significaverat, cum dixit : « Et quicunque homo non audierit omnia quæcunque loquetur propheta ille in nomine meo, ego ulciscar ex eo. » Ultus igitur est de populo illo omnem sanguinem effusum in terram a sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ, et ad extremum ipsius Christi, cujus sanguinem cum super se, et super filios suos expoposcissent, in hunc usque diem ejus sceleris, quod audacissime perpetrarunt, supplicium pendunt.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ. — Περὶ τῆς ἐν θαλάττῃ πορείας τοῦ Χριστοῦ.

« Ὁ λέγων τῷ ἡλίῳ, καὶ οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ δὲ ἄστρων κατασφραγίζει, ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ περιπατῶν ἐπὶ θαλάσσης ὡς ἐπ' ἐδάφους. » Καὶ ταῦτα μόνῳ τῷ Σωτῆρι καὶ Κυρίῳ ἡμῶν, ὡς ἂν Θεοῦ Λόγῳ, δημιουργῷ τῶν ὅλων τυγχάνοντι ἁρμόζοι ἄν· μόνος γοῦν τῶν πώποτε κατὰ τοὺς τῆς ἐνανθρωπήσεως χρόνους, σῶμα καὶ σχῆμα ἀνθρώπινον ἀναλαβὼν, ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατῆσαι λέγεται, ὅτε τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ἠνάγκασεν ἐμβῆναι εἰς πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ αὐτὸς ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους· καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, κατ' ἰδίαν προσεύξασθαι. Ὀψίας δὲ γενομένης μόνος ἦν ἐκεῖ. Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη ἦν ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης. Ἰδόντες δὲ αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἐταράχθησαν, λέγοντες, ὅτι φάντασμά ἐστι, καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἔκραξαν. Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων· « Θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. » Ἄλλως δὲ οὐκ ἂν γένοιτο ἀξιοπρεπῆ θεολογίαν δοκεῖν περιέχειν, εἰ ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτω Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὅλων ἐκλαμβάνοι τις τὸ λόγιον. Τί γὰρ ἔχει σεμνὸν καὶ ἀξιόλογον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων περιπατεῖν λέγεσθαι ἐπὶ τῆς θαλάσσης; Πῶς δὲ καὶ νοηθείη περίπατος ἐπὶ τῆς θαλάσσης τοῦ τὰ πάντα περιέχοντος, καὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πληροῦντος; καὶ μονονουχὶ λέγοντος· « Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· » καί· « Τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος. » Ὁ δέ γε Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἑαυτὸν κενώσας, καὶ μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, δεῖγμα τῆς λανθανούσης τοὺς πολλοὺς ἐνθέου δυνάμεως ἑαυτοῦ παρέχων ὁρᾷν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, καὶ τοῖς θαλαττίοις

446 *Ab Job. — De ambulatione Christi in mari.*

« Qui dicit soli, et non oritur, et astra quasi signo impresso claudit, qui extendit cœlum solus, qui ambulat in mari sicut in solo [80]. » Hæc item uni Salvatori ac Domino nostro, tanquam Dei Verbo et rerum omnium opifici accommodari possunt ; solus enim ex omnibus qui unquam fuerint, quo tempore homo factus est, et corpore et figura hominis assumpta, in superficie maris ambulasse dicitur : cum suos discipulos compulit ascendere in naviculam, et præcedere ipsum trans fretum, donec ipse dimitteret turbas, et dimissis turbis ascendit in montem ut solus oraret. Vespere autem facto solus erat ibi. Navicula autem jam erat in medio mari. Videntes autem eum supra mare turbati sunt, dicentes quod phantasma esset, et præ timore clamaverunt. Statim vero locutus est eis, dicens : « Confidite, ego sum, nolite timere [81]. » Nam alioqui fieri non poterit ut Deo convenientem theologiam comprehendere videatur oraculum, si quis illud de supremo Deo et Patre universi intelligat. Quid enim venerationis aut dignitatis habeat si Deus universi ambulare in mari dicatur? Cujusmodi autem ambulatio in mari intelligetur illius, qui omnia complectitur, ac cœlum terramque complet, et propemodum dicit : « Cœlum mihi sedes, terra autem scabellum pedum meorum [82] ? » item : « Cœlum et terram ego impleo, dicit Dominus [83]. » Salvator autem ac Dominus noster, cum seipsum evacuaverit et formam servi acceperit, et habitu inventus sit ut homo, dum signum ejus quæ multos latebat divinæ virtutis suæ videndum suis præbet discipulis, super marinos

[77] Isa. L, 2. [78] Matth. XXVIII, 19. [79] Psal. IX, 21. [80] Job IX, 7,8. [81] Matth. XIV, 22-27. [82] Isa. LXVI, 1. [83] Jer. XXIII, 24.

fluctus incessisse, et tempestatem, ventosque cohibuisse, publicæ scripturæ testimonio dictus est, quo tempore ii, qui talia intuebantur, obstupescebant dicentes : « Quis est hic, cui venti mareque obtemperant [84]? » fuerit vero hoc etiam alterius cujusdam, quod intelligitur, vastioris maris signum, in quo draco quidam esse dicitur, factus ut in eum illudant angeli Dei, super quo item mari Salvator ac Dominus noster 447 inambulans caput illic constituti draconis, reliquorumque illo inferiorum draconum dicitur contrivisse, juxta illud : « Tu contrivisti capita draconum super aquam, tu confregisti caput draconis [85] : » plane alterius quod intelligitur maris, de quo idem rursus in psalmo ait : « Deveni in profunda maris [86]. » Et ad Job de seipso disserens . « Venisti, inquit, ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? aperiuntur vero tibi timore portæ mortis? et janitores inferorum videntes te expaverunt [87]? » Merito igitur etiam in ea, quæ ad nos pertinet vita, dum ipsum mare ingreditur et ventos, tempestatemque increpat, rerum in arcanis positarum signa interim obit ac peragit.

Ab Isaia. — De rebus ab ipso admirabilibus gestis.

« Convalescite, manus remissæ et genua dissoluta, consolamini, pusillanimes intellectu, fortes estote, et nolite timere : ecce Deus noster judicium reddit et reddet, ipse veniet et salvos faciet nos : tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient ; tunc saliet sicut cervus claudus, et plana erit lingua mutorum [88]. » Harum igitur rerum eventa in Evangeliis habes ; nunc quidem, dum ad ipsum Salvatorem ac Dominum nostrum, paralyticum afferunt in lecto jacentem, quem pristinæ sanitati uno suo verbo restituit, nunc vero dum innumerabiles cæci et dæmonia habentes, necnon variis ægritudinibus et languoribus affecti, salutaris illius virtutis beneficio ab omnibus morbis liberantur. Præterea etiam nunc in iis, quæ in toto orbe terrarum ostendit, dum innumerabiles multitudines variis malitiæ generibus implicitas, et ignoratione supremi Dei refertas animas habentes, admirabiliter et supra omnem rationem doctrinæ suæ medicamentis curat et sanat, et tamen quod etiam in his Deus appelletur suo tempore, tanquam is qui talia efficiat, jampridem a nobis, ubi de divinitate ejus testimonia protulimus, demonstratum est, et sane si unquam alias, nunc maxime convenerit Deum 448 illum confiteri, quando et divinæ et revera Deum complexæ virtutis jam plane opera edidit. Si quidem unius Dei nec alterius præterea cujuspiam munus fuerit, corroborare dissolutos, vitæ reddere mortuos, præbere salutem ægrotantibus, cæcorum aperire oculos, auresque item sanare surdorum, et erigere claudos, et linguam impeditam

A ἐπιβαίνων κύμασι, καὶ τῷ κλύδωνι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτιμῶν ἀναγέγραπται· ὅτε καὶ οἱ ὁρῶντες ἐξεπλήττοντο λέγοντες· « Ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα αὐτῷ ὑπακούει; » ἦν δὲ καὶ τοῦτο ἄλλου τινὸς μείζονος σύμβολον νοουμένης ἑτέρας θαλάσσης, ἐν ᾗ λέγεται δράκων τις εἶναι, πεποιημένος ἐγκαταπαίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἣν καὶ αὐτὴν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐμπεριπατήσας, τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτόθι δράκοντος καὶ τῶν λοιπῶν ὑποβεβηκότων δρακόντων λέγεται συντετριφέναι, κατὰ τό· « Σὺ συνέθλασας τὰς κεφαλὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος, καὶ σὺ συνέθλασας τὰς κεφαλὰς τοῦ δράκοντος· » σαφῶς ἑτέρας νοουμένης θαλάσσης, περὶ ἧς αὐτὸς πάλιν ἐν ψαλμῷ φησιν· « Ἦλθον εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης· » καὶ B πρὸς τὸν Ἰὼβ τὰ περὶ ἑαυτοῦ διεξιών· « Ἦλθες δὲ ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἴχνεσιν ἀβύσσου περιεπάτησας; ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου, πυλωροὶ δὲ ᾅδου ἰδόντες σε ἔπτηξαν; » Εἰκότως οὖν κἀν τῷ καθ' ἡμᾶς βίῳ ἐπιβὰς τῇ θαλάττῃ, καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτιμήσας καὶ τῷ κλύδωνι, τὰ σύμβολα τῶν ἀποῤῥητοτέρων ἐπιτελεῖ.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου. — Περὶ τῶν ἐπιτελεσθέντων ὑπ' αὐτοῦ παραδόξων.

« Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα· παρακαλέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι, τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδώσει, αὐτὸς ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἁλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ C χωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων. » Καὶ τούτων ἔχεις ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τὰ ἀποτελέσματα· τούτου μὲν, ὁπηνίκα τῷ Σωτῆρι καὶ Κυρίῳ ἡμῶν προσέφερον παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον, ὃν καὶ ὑγιῆ λόγῳ κατεστήσατο· τούτου δὲ, ὅτε μυρίοι τυφλοὶ καὶ δαιμονιῶντες, ἔτι μὴν διαφόροις νόσοις καὶ μαλακίαις καταπονούμενοι πρὸς τῆς αὐτοῦ σωτηρίου δυνάμεως τῶν παθῶν ἀπηλλάττοντο· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' ὧν εἰσέτι νῦν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης μυρία πλήθη πολυτρόποις κακίας εἴδεσι δεδεμένα, ἀγνωσίας τε τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τὰς ψυχὰς πεπληρωμένα, θαυμασίως καὶ ὑπὲρ πάντα λόγον τοῖς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ φαρμάκοις ἰᾶται καὶ θεραπεύει. Πλὴν ὅτι καὶ Θεὸς ἐν τούτοις ἀνηγόρευται κατὰ καιρὸν, D ὡς ἂν τοιαῦτα ἐνεργῶν, ἤδη πρότερον ἡμῖν ἐν ταῖς περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ μαρτυρίαις ἀποδέδεικται. Καὶ ἔπρεπέ γε νῦν γοῦν, εἰ καὶ ἄλλοτε, Θεὸν αὐτὸν ὁμολογεῖσθαι, ὅτι καὶ ἔργα θείας καὶ ὡς ἀληθῶς ἐνθέου δυνάμεως ἐπεδείκνυτο. Θεοῦ γὰρ μόνου ἦν καὶ οὐδὲ ἄλλου ῥωννύναι μὲν παρειμένους, ζωογονεῖν δὲ νεκροὺς, σωτηρίαν τε ἀσθενοῦσι παρέχειν, ἀνοίγειν τε ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, καὶ κωφῶν ὡσαύτως ἀκοὰς ἰᾶσθαι, χωλούς τε ἀνορθοῦν, καὶ τοὺς τὴν γλῶτταν δεδεμένους εὐλάλους ἀποκαθιστᾷν· ἅπερ ἅπαντα ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πέπρακται, οἷα ὑπὸ Θεοῦ, καὶ μεμαρτύρηταί γε ὑπὸ

[84] Matth. VIII, 27. [85] Psal. LXXIII, 13, 14. [86] Psal. LXVIII, 3. [87] Job XXXVIII, 16-17. [88] Isa. XXXV, 3-5.

πλειόνων τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης κηρυξάντων αὐτόν· ὧν τὸ ἄπλαστον καὶ ἀληθὲς τῆς μαρτυρίας πιστοῦται ἡ διὰ βασάνων πεῖρα, καὶ ἡ μέχρι θανάτου ἔνστασις, ἣν ἐπὶ βασιλέων, ἀρχόντων τε καὶ ἡγεμόνων, καὶ ὅλων ἐθνῶν ἐνεδείξαντο, τοῖς ὑπ' αὐτῶν κηρυττομένοις ἀλήθειαν ἐπιμαρτυρήσαντες. Τούτοις δὲ αὐτοῖς ἡγοῦμαι τοῖς εὐαγγελισταῖς αὐτοῦ καὶ ἀποστόλοις ἐπιφωνεῖν τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα. » Ἐπεὶ γὰρ τὰς χεῖρας καὶ τὰς πρακτικὰς δυνάμεις οὗτοι, τάς τε βάσεις καὶ τὴν πορείαν ἀπὸ τῆς μακρᾶς περιόδου τῆς κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον λατρείας παρείθησαν, διεγείρων αὐτοὺς ἐπὶ τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείαν· « Ἰσχύσατε, φησὶ, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα, » εἰς ἑτοιμασίαν δηλαδὴ τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον δρόμου. Ἰσχύσατε δὲ καὶ εἰς τὸ παρακαλεῖν ἑτέρους, καὶ προρμᾷν ἔχεσθαι τῆς εὐαγγελικῆς σωτηρίας, ὑμεῖς οἱ τὸ πρὶν ὀλιγόψυχοι, καὶ μή τις ὑμᾶς αἱρείτω φόβος τῶν ἔξωθεν ἀνθισταμένων τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι· ἀλλὰ καὶ πρὸς τούτους ἰσχύσατε, καὶ μὴ φοβεῖσθε. Θεὸς γὰρ ἦν καὶ Θεοῦ Λόγος, ἀλλ' οὐ Μωϋσεῖ τις παραπλήσιος, οὐδέ τις τοῖς προφήταις ὅμοιος, οὐ μόνων τῶν παραδόξων ποιητὴς θαυμάτων, ἀλλὰ καὶ ὑμῖν αὐτοῖς τῆς ἰσχύος γεγονὼς αἴτιος. Πίστις δ' ἂν γένοιτο ἐναργεστάτη τῆς τοῦ προφητευομένου Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως, δι' ἧς ἀληθῶς χωλοὺς καὶ τυφλοὺς, καὶ λεπροὺς, καὶ παρειμένους ἰάσατό ποτε λόγῳ, κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ Γραφὰς, ἡ καὶ εἰσέτι νῦν ἐνεργουμένη πρὸς τῆς αὐτοῦ θεότητος καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἀρετὴ, δι' ἧς αὐτοῖς ἔργοις ὁποῖός τις ἦν καὶ τότε, τοῖς οἵοις τε συνορᾷν ἐπιδείκνυται· ὅτε καὶ ἐπὶ τοσούτοις μετὰ ταῦτα χρόνοις διαρκὴς καὶ ἀνίκητος, καὶ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ Λόγος, ὁ πρὸς αὐτοῦ καταγγελθεὶς ἀποδείκνυται, πάντας ὑπερβαλλόμενος τοὺς ἀρχῆθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ πολεμεῖν παρεσκευασμένους, ἐξ ἁπάσης τε τῆς οἰκουμένης ὑπαγόμενος ἑαυτῷ μυρία πλήθη, καὶ πάσης μὲν ἁμαρτίας καὶ τῶν κατὰ ψυχὴν παθῶν τε καὶ νοσημάτων τοὺς αὐτῷ προσιόντας ἀπαλλάσσων, ἐπὶ δὲ τὴν εὐσεβῆ διδασκαλίαν αὐτοῦ πᾶν γένος Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων προσκαλούμενος, μυρίους τε ὅσους προσάγων ἐπὶ τὴν τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς Θεοῦ γνῶσιν, ἐπί τε τὸν ὑγιῆ καὶ σώφρονα βίον, ὃς δὴ καὶ πρέπων εἴη ἂν ἐπαγγελίᾳ θρησκείας τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ. Οὗτος δὲ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἅτε τυγχάνων Θεοῦ Λόγος, « Κρίσιν, φησὶν, ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδώσει, αὐτὸς ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς. » Κατὰ γὰρ τὸν ψαλμὸν φήσαντα· « Ὁ Θεὸς, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δός, » καὶ κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν, δι' ἧς εἴρηται· « Ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ, » παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν τοῦ κρίνειν εἰληφὼς ἐξουσίαν, δικαιοσύνῃ κρίνων, τῷ μὲν ἐκ περιτομῆς λαῷ τὴν προσήκουσαν τῶν εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς αὐτοῦ προφήτας τετολμημένων δίκην ἀποδέδωκε, πάντας δὲ ἁπαξαπλῶς ἀνθρώπους τοὺς αὐτῷ προσιόντας ἐξ ἴσου κατὰ τὸ δίκαιον ἀνεσώσατο· ὧν τὰ ὦτα τῆς διανοίας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνέῳξεν.

habentibus facultatem loquendi restituere, quæ omnia Salvator ac Dominus noster Jesus Christus admirabiliter præstitit, tanquam is qui verus sit Deus, et hæc omnia multorum testimonio, qui illum in toto orbe prædicarunt, fidem acceperunt: quorum testimonii et simplicitatem et veritatem exploratio per tormenta confirmat, et usque ad mortem certandi perseverantia, quam in conspectu et regum, et principum, et præsidum et universarum gentium præstiterunt, dum eorum, quæ ab ipsis prædicabantur, veritati fidem sic faciunt. Porro autem ad hos ipsos et evangelistas ejus et apostolos, spiritum arbitror inclamare propheticum, ea quæ deinceps sequuntur, ab illo loco: « Convalescite, manus remissæ, et genua dissoluta. » Nam quoniam hi et manibus, et viribus quæ ad agendum pertinent, et plantis ipsis et incessu, ex longo adorationis secundum Mosaicam legem circuitu elanguerant, solutioresque evaserant, idcirco excitans illos ad evangelicam vitæ institutionem: « Convalescite, inquit, manus remissæ, et genua dissoluta, » ad alacritatem videlicet evangelici cursus. Confirmamini etiam ad exhortandos, concitandosque alios, ut evangelicam salutem amplectantur, vos, inquam, qui prius eratis pusillo animo, neque ullus vos capiat timor eorum, qui extrinsecus evangelicæ prædicationi resistunt: verum contra hos quoque robur accipite, et ne timete. Deus enim est et Dei Verbum, non autem quispiam Mosi similis, ac ne ullus quidem prophetarum huic est comparandus, qui non solum miracula inusitata edere consuevit, verum etiam vobis ipsis omnis fortitudinis et constantiæ auctor exsistit. Argumentum vero certissimum fuerit divinæ ejus, quem prophetæ venturum nuntiarunt Salvatoris nostri virtutis, per quam re vera et claudos, et cæcos, et lepris infectos, et membris dissolutos, verbo, ut Scripturæ quæ de illo exstant fidem faciunt, aliquando sanaverit, ea quæ etiam nunc efficaciam suam ex illius divinitate in toto, qui ab hominibus incolitur orbe, ostendit virtus, per quam rebus ipsis et factis qualis tunc quoque fuerit iis, qui intueri possunt, ostenditur: **449** quando in tam multos annos post illa quæ scripta sunt durat invictus, et revera Dei Verbum esse, quod ab ipso denuntiatum est, demonstratur, utpote quod omnes jam vicerit, quicunque ab initio in hunc usque diem doctrinam ipsius oppugnare conati sint, et ex universo orbe innumerabiles conventus ad seipsum assidue trahat, et ab omni peccato, omnibusque animi et perturbationibus et morbis eos qui ad se accesserint, liberet, et ad religiosam, piamque doctrinam omne et Græcorum et barbarorum genus invitet, innumerabilesque ad unius verique Dei cognitionem, et sanum ac moderatum vivendi institutum adducat; quemadmodum videlicet eum deceat, qui supremi Dei cultum profiteatur. Quinetiam hic idem Deus noster, tanquam is qui sit Dei Verbum, « judicium, inquit, reddit et reddet, ipse veniet et servabit

nos. » Nam ut est in psalmo, qui ait : « Deus, judicium tuum regi da [89], » utque est in doctrina evangelica, in qua illud dictum est : « Pater non judicat quempiam, sed omne judicium dedit Filio [90], » accepta a Patre judicandi potestate, dum juste judicat, populo quidem ad circumcisionem spectanti, pro iis quæ et in seipsum et in prophetas suos ausi sunt, meritum, conveniensque supplicium assignavit, omnes autem omnino, qui ad ipsum accesserunt homines ex æquo ut justum est, conservavit : quorum utique et aures et oculos mentis aperuit. Quocirca tempus illius adventus, tempus retributionis divinum vocat oraculum, quod in aliis item sic ait : « Vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis [91]. » Porro hoc fuit retributionis tempus, in quo omnis sanguinis effusi, a sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ, et ipsum pretiosum sanguinem Jesu, ultio sumpta est, et supplicium de illorum natione, qui in illum peccaverunt, usque adeo, ut ex illo extremum interitum extremamque vastationem pertulerint. Et quod quidem ad illos pertinet judicium, talem contra illos retributionem molitum est : ex quo prophetia sic ait : « Ecce Deus noster judicium reddit et reddet. » Quod vero ad illos spectat, qui servandi sunt, in sequentibus indicatur, illis verbis : « Ipse veniet, et servabit nos : tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient, » et quæ sequuntur. Hoc vero salutare judicium a Christo esse proferendum, alia quoque prophetia denuntiat, quæ sic ait : **450** « Ecce puer meus, suscipiam eum : electus meus, suscepit eum anima mea : judicium gentibus proferet [92]. » Proinde etiam de verbo Novi Testamenti dictum est : « De Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter gentes [93]. » Divino enim judicio, rationibusque nobis occultis atque ineffabilibus ea quæ ad vocationem pertinent eorum, qui ad ipsum convertuntur, administrare illum par est. Quin etiam dum nos divinum docet judicium, dumque ut omnia cum judicio faciamus, instituit, judicium gentibus dicitur prolaturus.

A Διὸ καὶ τὸν καιρὸν τῆς παρουσίας αὐτοῦ, καιρὸν ἀνταποδόσεως ὁ θεῖος ἀποκαλεῖ λόγος, ἐν ἑτέροις φάσκων· « Καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως. » Οὗτος δὲ ἦν καιρὸς τῆς ἀνταποδόσεως, καὶ καθ' ὃν πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἀπὸ αἵματος Ἄβελ ἕως αἵματος Ζαχαρίου, καὶ αὐτοῦ γε τοῦ τιμίου αἵματος Ἰησοῦ, ἐκδεδίκηται ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν εἰς αὐτὸν πεπλημμεληκότων, ὡς ἐξ ἐκείνου τὸν ἔσχατον αὐτοὺς ὑπομεῖναι ὄλεθρον, καὶ τὴν ἐσχάτην πολιορκίαν. Καὶ ἡ μὲν κατ' ἐκείνους κρίσις τοιαύτην ἐποιήσατο κατ' αὐτῶν τὴν ἀνταπόδοσιν· διό φησιν ἡ προφητεία· « Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώσει. » Ἡ δὲ περὶ τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων ἑξῆς δηλοῦται διὰ τοῦ· « Αὐτὸς ἥξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα B κωφῶν ἀκούσονται, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ταύτην δὲ τὴν σωτήριον κρίσιν καὶ ἄλλη προφητεία ἐξοίσειν τὸν Χριστὸν ἐπαγγέλλεται φάσκουσα· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. » Διὸ καὶ περὶ τοῦ λόγου τῆς καινῆς Διαθήκης εἴρηται· « Ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλὴμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν. » Κρίσει γὰρ θείᾳ καὶ λόγοις ἡμῖν ἀῤῥήτοις, καὶ τὰ τῆς κλήσεως τῶν εἰς αὐτὸν ἐπιστρεφόντων εἰκὸς αὐτὸν ἐνεργεῖν. Ἀλλὰ καὶ τὴν θείαν διδάσκων ἡμᾶς κρίσιν, καὶ πάντα κεκριμένως ἡμᾶς πράττειν παιδεύων, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσειν λέγεται.

Ab eodem. — De signis et prodigiis quæ edidit.

« Tunc manifesti erunt qui signant et claudunt legem, ne discant. Et dicet : Exspectabo Deum, qui avertit faciem suam a domo Jacob, et confidens ero in ipso. Ecce ego et pueri, quos mihi dedit Deus. Et erunt signa et prodigia in Israel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion : et si dixerint ad vos, quærite Pythonas, et eos, qui de terra voces edunt, qui inania loquuntur, qui de ventre voces emittunt. Non gens ad Deum suum? quid exquirunt de viventibus a mortuis? legem enim in auxilium dedit [94]. » Paulus quidem apostolus in epistola ad Hebræos, citans hujus loci verba illa : « Ecce ego et pueri, quos dedit mihi Deus : » exsequitur explanationem de Christo, dicens : « Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem, ut per mortem destrueret eum qui habebat imperium mortis [95]. » Pueros autem suos hoc in loco apostolos nominat, per quos Dominum Sabaoth qui habitat

C *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τῶν σημείων καὶ τεράτων, ὧν κατειργάσατο.*

Τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον, τοῦ μὴ μαθεῖν. Καὶ ἐρεῖ· Μενῶ τὸν Θεὸν, τὸν ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακὼβ, καὶ πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ. Ἰδοὺ ἐγὼ, καὶ τὰ παιδία ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός. Καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Σαβαὼθ, ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει Σιών· καὶ ἐὰν εἴπωσι πρὸς ὑμᾶς· Ζητήσατε τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τοὺς ἀπὸ γῆς φωνοῦντας, τοὺς κενολογοῦντας, οἳ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσιν. Οὐκ ἔθνος πρὸς Θεὸν αὐτοῦ; τί ἐκζητοῦσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκρούς; νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν ἔδωκεν. » Ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ παραθεὶς ὁ Ἀπόστολος τὴν φάσκουσαν λέξιν· « Ἰδοὺ ἐγὼ, καὶ τὰ παι- D δία ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεὸς, » ἐπεξεργάζεται περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγων· « Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκεν αἵματος καὶ σαρκὸς, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. » Παῖδας δὲ αὐτοῦ ἐν τούτοις τοὺς ἀποστόλους ὀνομάζει, ἐφ' ὧν σημεῖα καὶ

[89] Psal. LXXI, 2. [90] Joan. V, 22. [91] Isa. LXI, 2. [92] Isa. XLII, 1. [93] Isa. II, 3, 4. [94] Isa. VIII, 15-19. [95] Hebr. II, 14.

τέρατα ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ ποιήσειν τὸν Κύριον Σαβαὼθ, τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ ὄρει Σιὼν, διδάσκει· τούτους δὲ αὐτοὺς φανεροὺς ἔσεσθαι συνήθως ἡμῖν τὰ πρόσωπα σφραγιζομένους τῇ τοῦ Χριστοῦ σφραγῖδι, παιδευομένους τε μηκέτι τὸν Μωϋσέως νόμον μανθάνειν, τῷ μηκέτι συνεστάναι αὐτὸν, καὶ τῷ τὸν καλούμενον οἶκον Ἰακὼβ καταλελεῖφθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἀσαφῶς δὲ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα εἰρημένον· « Τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον τοῦ μὴ μαθεῖν. Καὶ ἐρεῖ· Μενῶ τὸν Θεὸν τὸν ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακὼβ, καὶ πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ. » Σαφέστερον ὁ Σύμμαχος ἐξέδωκεν εἰπών· « Δῆσον μαρτύριον, σφράγισον νόμον ἐν τοῖς διατάγμασί μου. Καὶ προσδοχήσω τὸν Κύριον τὸν κρύψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακὼβ, καὶ ἀναμενῶ αὐτόν. » Καὶ ὁ Ἀκύλας δὲ τοῦτον καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸν τρόπον· « Ἔνδησον μαρτύριον, σφράγισον νόμον ἐν διδακτοῖς μου, καὶ προσδέξομαι τὸν Θεὸν τὸν ἀποκρύψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακὼβ, καὶ ὑπομενῶ αὐτόν. » Ταῦτα δ' οὖν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι διδάσκονται ποιεῖν, οἷς ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός. Καὶ ἔσται εἰς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Σαβαώθ. » Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν ᾧ ἀνείληφεν ἀνθρώπῳ, καὶ τὰς διατριβὰς πεποιημένος ἐν τῷ ὄρει Σιὼν, σημεῖά τε καὶ τέρατα διαπραξάμενος, ὁμοῦ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἐξ ἁπάντων τῶν πρὶν εἰδωλολατρῶν παρακελεύεται μηκέτι δεδιέναι κατὰ μηδένα τρόπον τὴν δεισιδαίμονα πλάνην· ἀλλ' εἰ καὶ παρασαλεύοιεν αὐτοὺς, ἢ καὶ ἀναγκάζοιεν οἱ ἐξ ἐθνῶν εἰδωλολάτραι ζητεῖν τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τὰ τῶν δαιμόνων μαντεῖα ὡς θαυμάσια, καὶ κατ' οὐδὲν λείποντα τῆς τῶν θείων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν προφητικῆς διαίτης, αὐτοὺς δεῖν ἀποκρίνεσθαι καὶ λέγειν διδάσκει· « Τί ἐκζητοῦσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκρούς; νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν δέδωκε, » καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα. Τοὺς γὰρ ἅπαξ νόμον εἰληφότας καὶ σωτηρίους ἐντολὰς ἐπὶ βοηθείᾳ καὶ θεραπείᾳ τοῦ ἰδίου βίου περιττὸν μαντείας πολυπραγμονεῖν διὰ τῆς δαιμονικῆς ἀπάτης ἐνεργουμένας.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τοῦ μὴ φανητιᾶν ἐν τῷ παραδοξοποιεῖν τὸν Χριστόν.

« Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου. Κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει, οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἡ φωνὴ αὐτοῦ. Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον καπνιζόμενον οὐ σβέσει, ἀλλ' εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν. Ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῇ ἐπὶ γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ πήξας αὐτὸν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου, καὶ ἐνισχύσω σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι

A in monte Sion, signa et prodigia in domo Israel editurum indicat, eosdemque fore manifestos, dum more nostro vultus Christi annulo impressos et signatos gerent, monebunturque ne amplius Mosis legem discant, quippe quæ amplius non consistat, eo quod quæ vocatur domus Jacob, a Deo relicta sit. Cum vero obscurius apud LXX dictum sit illud : « Tunc manifesti erunt qui signant et claudunt legem ne discant.
451 Et dicet : Exspectabo Deum qui avertit faciem suam a domo Jacob, et confidens ero in eo. » Planius idem reddidit Symmachus his verbis : « Liga testimonium, signa legem in ordinationibus meis. Et exspectabo Dominum qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et exspectabo ipsum. » Aquila vero B etiam ipse in hunc modum convertit : « Illiga testimonium, signa legem in docibilibus meis, et assumam Deum qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et exspectabo ipsum. » Hæc igitur facere Salvatoris nostri discipuli docentur, post quæ deinceps subjungit : « Ecce ego et pueri quos dedit mihi Deus. Et erunt in signa et portenta in Israel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion. » Porro Dominus Sabaoth, ipsum Dei Verbum, postquam habitavit in eo homine, quem assumpsit, et in monte Sion versatus est, signaque et portenta edidit : tum vero suis discipulis, et omnibus, quicunque antea simulacris addicti, in fidem ipsius venissent, præcepit, ne amplius superstitionis errorem ullo modo timerent, verum potius, C quamvis ipsos agitarent, aut etiam cogerent, qui apud gentes colebant simulacra, quærere Pythones et oracula dæmonum tanquam admirabilia, et nullis partibus inferiora divinorum Deoque amicorum hominum, prophetico ritu, attamen ipsi illis responderent ac dicerent : « Quid interrogant de viventibus mortuos ? legem enim in auxilium dedit : » et quæ deinceps sequuntur. Eos enim qui semel et legem et salutaria præcepta ad propriæ ipsorum vitæ opem atque medelam acceperint, oracula quæ dæmonicis fraudibus nixa respondeant, curiosius inquirere supervacaneum inaneque fuerit.

D *Ab eodem. — De enuntiando aut indicando, dum miracula ederet Christus.*

« Jacob puer meus, suscipiam eum : Israel electus meus, assumpsit eum anima mea : judicium gentibus proferet, non clamabit, neque remittet, neque 452 audietur foris vox ejus, calamum contritum non franget, et linum fumigans non exstinguet, sed in veritate proferet judicium, resplendebit et non conquassabitur, donec ponat in terra judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt. Sic dicit Dominus Deus qui fecit cœlum, et intendit illud, qui firmavit terram et ea quæ sunt in ipsa, quique dat flatum populo, qui est in ea, et spiritum calcantibus eam. Ego Dominus Deus tuus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et corroborabo te, et dedi te in testamen-

tum generis in lumen gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres ex vinculis illigatos, et de domo carceris sedentes in tenebris [96]. » Atque hujus loci evangelista meminit, quo tempore Pharisæi consilium ceperunt contra Salvatorem nostrum, ut eum interficerent, propterea quod Sabbatis ægrotantes curaret; « tunc enim, inquit, Jesus intellecta adversum se conspiratione, secessit inde, et secutæ sunt eum turbæ multæ, et curavit eos omnes, et præcepit eis ne manifestum ipsum facerent [97]. » Quibus hæc adjungit deinceps : « Et hæc omnia, inquit, facta sunt : » hoc est quod secesserit, quod declinaverit insidiatores, quod latere studuerit, dum miracula ederet, quodque eis quos curasset, præceperit, ne manifestum ipsum facerent, « ut impleretur quod dictum est per prophetam dicentem : Ecce puer meus, in quo complacui : dilectus meus, quem elegit anima mea. Ponam spiritum meum super eum, et judicium gentibus nuntiabit. Non contendet neque clamabit, neque audiet quispiam in plateis vocem ejus. Arundinem quassatam non confringet, et linum fumigans non exstinguet, donec ejiciat in victoriam judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt [98]. » Animadverte diligenter quonam modo Matthæus ubi dixit : « Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus in quo complacuit anima mea, » neque Jacob, neque Israel nominaverit; non enim dixit : Jacob puer meus, Israel electus meus, sed indefinite enuntiavit, dicens : « Ecce puer meus, et dilectus meus. » Quocirca, quasi in Hebraico ea prophetia non sit, apud ipsos quidem LXX obelisco signatum est nomen Jacob, atque Israel : apud reliquos autem interpretes silentio præteritum, propterea quod ne in Hebraico quidem feratur. **453** Proinde etiam evangelista merito id prætermisit, quippe qui et Hebræus esset, et in prophetiæ positione Hebraicos libros sequeretur. Ergo ne sententiam quidem si spectes, populo ad circumcisionem spectanti, oraculum accommodari poterit, sed uni Christo Dei, cui et ipsa evidentia et eventus rerum fidem indubitatam facit. Unus enim hic futurum judicium gentibus publice denuntiavit, cum seipsum tacite in vitam hominum insinuaverit, atque in terra judicium posuerit, et non modo arundinem contritam non confregit, sed, si fas est dicere, colligavit, cum infirmos et contritos corde erexerit, fortesque reddiderit, et quemadmodum infirmos ac debiles, et suæ ipsius curationis indigentes non despiciebat, neque quos prioris vitæ pœnituisset, condemnabat, aut conterebat; sic ne illos quidem qui in malis perseverarent, aut qui pravis animi affectibus incenderentur, exstinguebat, aut ne ex suo proposito suaque ipsorum libidine agerent, prohibebat; neque vero præter tempus unquam horum aliquem supplicio affecit, quippe qui talibus debitas pro meritis pœnas in tempus com-

A ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, καὶ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. » Καὶ ταύτης ὁ εὐαγγελιστὴς μνημονεύει τῆς λέξεως, ὅτε ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν, ἐπειδὴ τοῖς Σάββασιν τοὺς κάμνοντας ἐθεράπευε. « Τὸ τηνικαῦτα γὰρ, ὥς φησι, γνοὺς ὁ Ἰησοῦς τὴν καθ' αὐτοῦ συσκευὴν, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας, καὶ ἐπέπληξεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν· » οἷς ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ταῦτα πάντα γέγονε, » τουτέστι τὸ ἀναχωρεῖν αὐτὸν, καὶ τὸ ἐκκλίνειν τοὺς ἐπιβούλους, καὶ τὸ λανθάνειν σπουδάζειν ἐν οἷς ἔπραξε παραδόξοις, καὶ τὸ παρεγγυᾷν τοῖς θεραπευομένοις μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιεῖν, « ἵνα πληρωθῇ B τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἡρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου. Θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. Οὐκ ἐρίσει οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσεταί τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι. » Τήρει δὲ ἐπιμελῶς τίνα τρόπον ὁ Ματθαῖος εἰπών· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἡρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, ἐν ᾧ εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου, » οὔτε τοῦ Ἰακὼβ οὔτε τοῦ Ἰσραὴλ ἐμνήσθη. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, ἀορίστως δὲ ἐξήνεγκεν εἰπών· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, καὶ ὁ ἀγαπητός μου. » Ὅθεν, C ὡς μηδὲ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τῆς προφητείας κειμένης, παρὰ μὲν τοῖς Ἑβδομήκοντα ὠβέλισται τὸ τοῦ Ἰακὼβ καὶ τὸ τοῦ Ἰσραὴλ ὄνομα· καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς δὲ ἑρμηνευταῖς παρασεσιώπηται, ἐπεὶ μηδ' ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ φέρεται. Ἔνθεν εἰκότως οὐδὲ παρὰ τῷ εὐαγγελιστῇ εἴρηται Ἑβραίῳ ὄντι, καὶ ἀκολούθως τῇ Ἑβραίων γραφῇ τὴν προφητείαν ἐκθεμένῳ. Τοιγαροῦν οὔτε κατὰ διάνοιαν τῷ ἐκ περιτομῆς λαῷ τὰ θεσπιζόμενα ἁρμόζει, μόνῳ δὲ τῷ Χριστῷ τοῦ Θεοῦ μαρτυρουμένῳ ὑπὸ τῆς ἐναργείας καὶ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως. Μόνος γὰρ οὗτος τὴν μέλλουσαν κρίσιν τοῖς ἔθνεσι προεκήρυξεν, ἡσυχῇ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδημήσας, καὶ κρίσιν ἐπὶ τῆς γῆς θέμενος· καὶ οὐ μόνον κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατέαξεν, ἀλλὰ, εἰ ἔστιν εἰπεῖν, συνέδησεν, ἀνορθώσας καὶ ἰσχυροὺς ἀπεργασάD μενος τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν. Ὥσπερ δὲ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ σαθροὺς, καὶ τῆς αὐτοῦ θεραπείας δεομένους οὐ παρεώρα, οὐδὲ μετανοοῦντας κατακρίνων συνέτριβεν· οὕτως οὐδὲ τοὺς τοῖς κακοῖς ἐπιμένοντας, καὶ ὑπὸ τῶν παθῶν τυφομένους ἐσβέννυε, κωλύων παρὰ τὴν αὐτῶν προαίρεσιν ἐνεργεῖν· οὐδὲ μὴν παρὰ καιρὸν ἐτιμωρεῖτό τινα τούτων, τὴν κατ' ἀξίαν αὐτῶν κόλασιν εἰς τὸν τῆς καθόλου κρίσεως καιρὸν ὑπερτιθέμενος· διὸ λέλεκται· « Καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει. » Ἀντικρυς δὲ πέρας εἴληφε τὸ, « Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Ἐπὶ μόνῳ γοῦν τῷ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὀνόματι ἤλπισε τὰ Χριστιανῶν

[96] Isa. XLII, 1-7. [97] Matth. XII, 15,16. [98] ibid. 17-21.

ἔθνη, τὴν ἐπωνυμίαν αὐτοῦ ὡς πατρὸς ἧς παρειλήφασιν εὐσεβείας ἐπιγραφόμενα. Καὶ γὰρ εἰς φῶς οὐκ ἄλλοις ἢ τοῖς ἔθνεσι δεδόσθαι προπεφώνηται, δι' αὐτοῦ τε, τῇ προῤῥήσει ἀκολούθως, ὀφθαλμοὶ τυφλῶν τῶν πάλαι τὴν διάνοιαν πεπηρωμένων, καὶ οὐ μόνον τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτὸ τὸ σῶμα ἠφανισμένων, καὶ οἱ δεσμοῖς τε καὶ σειραῖς ἁμαρτιῶν, ἐν σκότει καὶ ἀγνοίᾳ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τὸ πρὶν κεκαλινδημένοι, δι' αὐτοῦ τῶν ἁμαρτιῶν λυθέντες, τοῦ φωτὸς τῆς γνώσεως καὶ τῆς παρὰ τῷ Θεῷ ἐλευθερίας ἠξίωνται. Καὶ σὺ δὲ, ἐπὶ σχολῆς τοῖς ἀποδεδομένοις ἀκολούθως βασανίσας τὴν λέξιν, ἐπὶ μόνῳ ἂν εὕροις τῷ Κυρίῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν ἕκαστον ἀκριβῶς τῶν δι' αὐτῆς δηλουμένων πεπληρωμένον.

A munis judicii reservaret, ex quo illud dictum est: « Et linum fumigans non exstinguet. » Planissime autem finem suum accepit etiam illud : « Et in nomine ejus gentes sperabunt : » in solo enim Salvatoris nostri Jesu Christi nomine, Christianæ gentes speraverunt, quæ etiam ex religione quam accepere, illius quasi parentis cognomine notatæ sunt. Etenim quod nullis aliis nisi gentibus in lucem sit datus, jam antea dictum fuerat : et per eumdem, ut ipsum oraculum significaverat, oculi cæcorum, eorum utique qui quondam mente excæcati erant, aperti sunt, neque eorum modo, sed etiam qui ipsum corpus perdidissent. Atqui vinculis et catenis peccatorum in tenebris et ignoratione veræ pietatis prius versabantur, per eumdem a peccatis soluti, lumen cognitionis libertatemque apud Deum accipere meruerunt. Tu vero ad horum exemplar quæ exposita sunt, si reliquam item dictionem exploraveris, in solo Domino Salvatoreque nostro, unumquodque eorum, quæ in illa continentur, absolute completum invenies.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Περὶ τοῦ μὴ πιστεύσειν εἰς αὐτὸν τὸν τῶν Ἰουδαίων λαόν.*

« Εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, καὶ σεραφεὶμ εἱστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ. » Εἶθ' ὑποβάς φησι· « Καὶ ἤκουσα τῆς φωνῆς Κυρίου λέγοντος· Τίνα ἀποστείλω, καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον; Καὶ εἶπα· Ἰδοὺ ἐγώ εἰμι, ἀπόστειλόν με. Καὶ εἶπε· Πορεύθητι, καὶ εἰπὲ τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. » Ἔχεις καὶ τούτων τὸ ἀποτέλεσμα ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, κατὰ μὲν τὸν Ἰωάννην φήσαντα· « Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, ἵνα ὁ λόγος Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε· Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη, διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν· εἶπε γὰρ πάλιν Ἡσαΐας· Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ ἐπώρωσεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Ταῦτα εἶπεν Ἡσαΐας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ· » κατὰ δὲ τὸν Ματθαῖον, ὅτε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ· Διὰ τί ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλεῖς; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται· διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι, μή ποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Τότε ἐπληρώθη ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία Ἡσαΐου ἡ λέγουσα· « Πορεύθητι, καὶ εἰπὲ τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, » καὶ τὰ τούτοις ἑξῆς. Ἐπιτήρει δὲ τίνα τρόπον ὁ Ἰωάννης ἐπάγει λέγων· « Ταῦτα εἶπεν Ἡσαΐας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ, » ὡς τὸν Χριστὸν

B **454** *Ab eodem — De eo quod Judaicus populus in ipsum crediturus non esset.*

« Vidi Dominum sedentem super solio excelso et sublimi : et seraphim stabant in circuitu ejus [19]. » Deinde paululum progressus sic ait : « Et audivi vocem Domini dicentis : Quem mittam? et quis ibit ad populum hunc? Et dixi : Ecce ego adsum, mitte me. Et dixit : Vade, et dic populo huic, auditu audietis, et non intelligetis, et intuentes intuebimini, et non videbitis. Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, nequando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos [1]. » Harum quoque rerum habes eventum in Salvatore nostro, ut apud Joannem legimus, qui ait : « Cum autem tam multa C signa fecisset coram eis, non crediderunt in eum, ut sermo Isaiæ prophetæ impleretur, quem dixit : Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini, cui revelatum est? propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaias : Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum, ne videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos. Hæc dixit Isaias, quando vidit gloriam ejus, et locutus est de eo [2]. » Cæterum, ut est apud Matthæum, accedentes discipuli ejus dixerunt ei : « Quare in parabolis loqueris eis? qui respondens ait illis : Vobis datum est nosse mysteria regni, illis autem non est datum : ideo in parabolis loquor eis, ut videntes non videant, et audientes non audiant, ne quando convertantur, et sanem eos. Tunc D completa est in eis prophetia Isaiæ, quæ dicit : Vade, et dic populo huic, auditu audietis, et non intelligetis [3], » et quæ sequuntur. Attende vero quid sit quod Joannes adjungit, ubi ait : « Hæc dixit Isaias, quando vidit gloriam ejus, et locutus est de eo. » Quod sane non aliter accipiendum est, ac si Christum Christique gloriam propheta in ea visione viderit, in qua ait :

[19] Isa. vi, 1, 2. [1] ibid. 8-10. [2] Joan. xii, 37-41. [3] Matth. xiii, 10-14.

455 « Vidi Dominum Sabaoth sedentem in solio excelso et sublimi, » et quæ sequuntur. Quis autem non admiretur oraculum? cum etiam nunc adeo evidenter intueri liceat Judaici populi adversus Christum incredulitatem? Nam olim quidem illum hominem factum, miraculaque edentem apud se intuentes, animi atque intelligentiæ oculis cernere non poterant, neque apud ipsos ullus erat animæ intelligentis intuitus, quo perspicerent, quænam esset in mediis ipsis virtus, quæ tanta et tam multa miracula efficeret. Quin etiam cum auribus verba vitæ æternæ percipere idonei redditi essent, et vocem divinæ sapientiæ audirent, auribus mentis non audiebant, ut sic videlicet ipsimet prophetiæ manifestum finem imponerent. Adhuc autem cum divinam Christi virtutem, per quam omne genus hominum patriis superstitionibus liberatum, suæ ipsius religioni subjecit, tam clare micantem inspiciant, nequaquam vi mentis attendunt, neque animadvertunt, quemadmodum, quod neque a Mose neque a posterioribus Mose prophetis in solis ipsis obtineri potuit, hoc est ne simulacris addicerentur, neque multorum deorum superstitioni adhærerent, ipsum hoc in cunctis gentibus divina Salvatoris nostri virtus, ut constitueretur, effecerit. Deinde prophetica de illo testimonia assidue versantes, auditu quidem audiunt, sed non intelligunt, utpote cum etiam nunc prophetia, quæ nunc in manibus est, contra ipsos revera compleatur.

A Zacharia. — Quemadmodum super pullo sedens Hierosolyma ingressurus oraculo dicatur.

« Gaude vehementer, filia Sion; prædica, filia Jerusalem. Ecce Rex tuus venit tibi justus et salvos faciens : ipse mansuetus et impositus super jumentum et pullum adolescentem. Et perdet currum ex Ephrem, et equum ex Jerusalem : et peribit arcus bellicus, et abundantia pacis ex gentibus. Et principatum obtinebit a mari usque ad mare, et a fluminibus per exporrectiones terræ [a]. » Cum hæc post reditum de Babylone, novissimis prophetarum temporibus Zacharias cecinerit, 456 nullus post ejus prophetiæ tempus rex apud Judæos fuisse memoratur, qualem hæc prophetia describit, nisi unus duntaxat Salvator ac Dominus noster Jesus, Christus Dei, cujus tempore hoc quoque vaticinium suum finem est consecutum, cum ad suos discipulos verba illa dixit : « Ite in vicum qui contra vos est, et invenietis asinam et pullum alligatum. Solvite illum et adducite : et si quis vobis dixerit, quid facitis? dicite illi : Dominus his indiget. Et abeuntes illi fecerunt ut præceperat illis Jesus [b]. » Et ea quidem quæ vel ad oraculum, vel ad oraculi eventum pertinent, in hunc modum se habent. Sed quid tandem sibi vult hæc illius in asino vectatio, nisi humilem illius et obscurum significare adventum, cujus tempore primum ipsius accessum peregit? nam est alter item gloriosus, de quo Daniel

A ἑωρακότος καὶ τὴν Χριστοῦ δόξαν τοῦ προφήτου, κατὰ τὴν ὀπτασίαν, ἐν ᾗ ἔφησεν· « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαὼθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τίς δ' οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τὴν πρόῤῥησιν, ἐναργῶς οὕτως εἰσέτι νῦν ὁρῶν τῶν ἐκ περιτομῆς τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν; καὶ πάλαι μὲν γὰρ ἐνανθρωποῦντα καὶ παραδοξοποιοῦντα ἐν αὐτοῖς ὁρῶντες αὐτὸν, ὀφθαλμοῖς ψυχῆς καὶ διανοίας ὄμμασιν οὐκ ἐθεῶντο, οὐδέ τις ἦν ἐν αὐτοῖς νοερᾶς ἐνθυμήσεως ὅρασις, εἰς τὸ συνιέναι τίς ποτ' ἄρα ἦν ἡ τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα θαυματουργοῦσα ἐν αὐτοῖς δύναμις. Ἀλλὰ καὶ αὐταῖς ἀκοαῖς ῥήματα ζωῆς αἰωνίου δέξασθαι κατηξιωμένοι, καὶ φωνῆς ἐνθέου σοφίας ἀκροώμενοι, ὠσὶ διανοίας οὐκ ἤκουον, ὡς ἐναργὲς τέλος ἐπαγαγεῖν αὐτοὺς τῇ προφητείᾳ. Καὶ εἰς δεῦρο B δὲ τὴν ἔνθεον τοῦ Χριστοῦ δύναμιν, δι' ἧς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἀποστήσας τῆς πατρίου δεισιδαιμονίας, ὑπηγάγετο τῇ κατ' αὐτὸν θεοσεβείᾳ, ἐναργῶς οὕτως ἐμφαινομένην ὁρῶντες, οὐδαμῶς ἐφιστῶσιν τῇ διανοίᾳ, οὐδ' ἐπιβάλλουσιν, ὅπως τὸ μήτε Μωϋσεῖ, μήτε τοῖς μετὰ Μωϋσέα προφήταις ἐπὶ μόνων αὐτῶν κατορθωθὲν, τοῦτο δὴ τὸ μὴ εἰδωλολατρεῖν, μηδὲ τῇ πολυθέῳ προσέχειν πλάνῃ, τοῦτ' ἐπὶ πάντων ἐθνῶν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἔνθεος ἀρετὴ συνεστήσατο. Εἶτα δὲ ταῖς προφητικαῖς ἐντυγχάνοντες περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαις, ἀκοῇ μὲν ἀκούουσιν, ἀλλ' οὐ συνιᾶσιν, ἔργῳ πληρουμένης εἰσέτι καὶ νῦν κατ' αὐτῶν τῆς ἐν χερσὶ προφητείας.

C *Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς ἐπὶ πῶλον ὀχούμενος ἐλάσειν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα προφητεύεται.*

« Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιὼν, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πραῢς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Καὶ ἐξολοθρεύσει ἅρματα ἐξ Ἐφραεὶμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξολοθρευθήσεται τόξον πολεμικὸν, καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν, καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν εἰς διεκβολὰς γῆς. » Ταῦτα μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον τοῦ Ζαχαρίου εἰς τὰ ὕστατα τῶν προφητῶν θεσπίσαντος, οὐδεὶς μετὰ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους βασιλεὺς παρὰ Ἰουδαίοις γεγονὼς ἱστορεῖται, οἷον ἡ προφητεία παρίστησιν, εἰ μὴ μόνος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς D τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃν καὶ αὕτη τέλους ἐτύγχανεν ἡ πρόῤῥησις, ὅτε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς πρὸς λέξιν εἰπών· « Πορευθέντες εἰς τὴν ἀπέναντι κώμην, εὑρήσετε ὄνον καὶ πῶλον δεδεμένον. Λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε· καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ· Τί ποιεῖτε; εἴπατε αὐτῷ· Ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει. Καὶ ἀπελθόντες ἐκεῖνοι ἐποίησαν καθ' ἃ προσέταξεν αὐτοῖς. » Τὰ μὲν οὖν τῆς προῤῥήσεως καὶ τὰ τοῦ συμπεράσματος τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. Τί δὲ ἄρα ἐβούλετο σημαίνειν ἡ ἐπὶ ὄνῳ ὄχησις αὐτοῦ ἀλλ' ἢ τὴν ταπεινὴν καὶ ἄδοξον αὐτοῦ παρουσίαν, καθ' ἣν ἐποιήσατο τὴν πρώτην ἄφιξιν; οὔσης γὰρ καὶ δευτέρας ἐνδόξου, περὶ ἧς καὶ Δανιὴλ γυμνότερον ἐκκαλύπτων τὴν θεωρίαν

[a] Zachar. IX, 9, 10. [b] Matth. XXI, 2, 3, 6; Marc. XI, 1-6; Luc. XIX, 30-34.

εἴρηκεν· « Ἐθεώρουν ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ Παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο. Χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος. Καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε, καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλῶσσαι αὐτῷ δουλεύουσιν. Ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. » Τὰ μὲν τῆς πρώτης ἀφίξεως τῆς ἐνανθρωπικωτέρας καὶ ταπεινῆς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο ἔχει μέγα δεῖγμα καὶ σημεῖον, τὸ πρᾷον λέγεσθαι καὶ ἡσύχιον, ἥξειν τε ὀχούμενον ὑποζυγίῳ προφητεύεσθαι· τοῦτο γὰρ κοινοῦ καὶ ἀνθρωπίνου βίου γένοιτ' ἂν τεκμήριον· τὰ δὲ τῆς δευτέρας καὶ ἐνθέου λαμπρότατα δηλοῦται διὰ τῆς ἐπὶ νεφελῶν οὐρανοῦ παρακομιδῆς, καὶ τῆς αἰωνίου πάντων τῶν ἐθνῶν βασιλείας. Καὶ ἦν γε καλὸν ἀμφοτέρας παραθεῖναι τοῖς ἐκ περιτομῆς, λόγον τε αὐτοὺς ἀπαιτῆσαι, πῶς ἂν σώσαιεν τὰς προφητείας, μίαν ἄφιξιν Χριστοῦ προσδοκῶντες· ἐπεὶ γὰρ ἑκατέραν τῶν παρατεθεισῶν προφητειῶν καὶ αὐτοὶ τὸν Χριστὸν ὁρᾷν ὁμολογοῦσιν, ὥρα λέγειν, καὶ πυνθανομένοις ἡμῖν ἀποκρίνασθαι, πῶς οἷόν τε ὑφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν, καὶ ὑπὸ μίαν ἄφιξιν, ἐπὶ νεφελῶν οὐρανοῦ φέρεσθαι τὸν αὐτὸν, καὶ ἐπὶ ὑποζυγίου καὶ πώλου νέου ὀχεῖσθαι. Ἐπὶ πολὺ γὰρ ταῦτα διέστηκεν ἀλλήλων. Μυρίας δ' οὖν τοιαύτας καὶ ἄλλας περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείας συναγαγὼν, παραθεὶς τε καὶ συγκρούσας τὰ διαφόρως σημαινόμενα, ἐναργέστατα καταλήψῃ τινὰς μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ παρουσίας δηλώματα περιεχούσας, πεπληρωμένας κατὰ τὴν πρώτην ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, τινὰς δὲ εἰς τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἔνδοξον ἄφιξιν ἀναφερομένας. Ἐξωλόθρευσε γὰρ λεληθότως ἅρματα, καὶ ἵππον, καὶ πᾶν τόξον πολεμικὸν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἔνθεος δύναμις, κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, ἐκ τῆς σωματικωτέρας Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοῦ καλουμένου Ἐφραῒμ λαοῦ· διὸ ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο οὐκ ἔτι συνέστη αὐτῶν τὸ βασίλειον, οὐδὲ ἡ πάλαι ἐν πολέμοις ἰσχύσασα παρασκευή τε αὐτῶν καὶ ὁπλιτικὴ δύναμις. Καλῶς δὲ ἐν τούτοις τὸν πάντα τῶν Ἰουδαίων λαὸν Ἐφραῒμ ὠνόμασεν, ἀλλ' οὐχὶ Ἰσραὴλ, οὐδὲ Ἰούδαν, ἵνα μὴ τὰς σεμνοτέρας διαβάλλοι προσηγορίας. Εὕροις δ' ἂν καὶ ταῖς ἄλλαις προφητείαις τὸ πᾶν ἔθνος Ἐφραῒμ μετὰ πολλῆς διαβολῆς καὶ κατηγορίας ὠνομασμένον, ὥσπερ καὶ νῦν. Μετὰ γοῦν τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, μηκέθ' ὁμοίως, ὡς τὸ πρὶν, διῃρημένου τοῦ λαοῦ, τίνας ἦν εἰκὸς δηλοῦσθαι διὰ τοῦ Ἐφραῒμ ἢ αὐτοὺς τοὺς τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκοῦντας; ὧν τὴν πολεμικὴν καὶ ὁπλιτικὴν δύναμιν, μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων διαρκέσασαν, ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσία ἐνθέῳ καὶ ἀποῤῥήτῳ δυνάμει καθεῖλεν, ὁμοίως τῇ προφητείᾳ. Ταῦτα δὲ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν εὐαγγελίζεται ὁ λόγος, οὐχ ἁπλῶς χαίρειν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα χαίρειν αὐτῇ παρακελευόμενος διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς αὐτὴν παρουσίαν, ἣν καὶ θυγατέρα

A apertius prodens quæ contemplanda sint, exponit : « Aspiciebam donec throni positi sunt, et Antiquus dierum sedit. Millia millium ministrabant ei, et decies millies dena millia astabant in conspectu ejus. Et ecce cum nubibus cœli quasi Filius hominis veniens. Et usque ad Antiquum dierum pervenit : et datus est ei principatus, et honor, et regnum. Et omnes populi, tribus, linguæ, serviunt ei. Potestas ejus, potestas æterna, quæ non præteribit, et regnum ejus non corrumpetur [a]. » Verum ea quidem, quæ ad primum adventum pertinent, qui et humanior et abjectior fuit, cum aliis, hoc quoque argumenti signique habent, quod mansuetus et placidus futurus dicatur, venturusque insidens jumento eodem oraculo declaretur : hoc enim communis hu-
B manique victus argumentum fuerit. Quæ vero ad alterum illum et divinitatis amplius præ se ferentem, manifestissime indicantur per illam in nubibus cœli advectationem, perque illud æternum in omnibus gentibus regnum : nec sane ab re fuerit utrumque Judæis proponere, rationemque ab illis postulare, quonam pacto, si unum duntaxat Christi adventum exspectant, prophetias suas sibi velint constare : nam cum utramque earum, quæ expositæ sunt, ad Christum pertinere ipsi quoque fateantur, dicant quæso, et interrogantibus nobis respondeant, qui fieri possit ut uno eodemque tempore, sub unum eumdemque adventum, idem et in nubibus cœli feratur, et jumento pulloque adolescente insidens vehatur. 457
C Longe enim hæc a se invicem distant : quapropter si tu quoque innumerabiles alias his similes de Christo prophetias collegeris et contuleris, et earum significata diversa simul contenderis, alias quidem earum invenies primi illius adventus vaticinia comprehendere, quæ etiam sub eumdem primum completa sunt, alias vero ad secundum eumdemque gloriosum referri oportere. Et currus enim et equum et omnem arcum bellicum Salvatoris nostri divina virtus in priore ipsius adventu, de illa ad corpus umbramque pertinente Jerusalem, deque eo qui Ephrem vocatur populo, latenter ejecit ac perdidit : quare ex illo ad hunc usque diem nusquam amplius illorum regia dignitas constat, neque
D eorumdem qui olim valebat in bellis, apparatus et in armis virtus. Sapienter vero in his omnem Judaicum populum Ephrem nominavit, non autem Israel, neque Juda, ne veneratione digniores calumnietur appellationes. Invenies autem in aliis quoque prophetiis totam gentem Ephrem cum multa calumnia et accusatione nominari, sicut hic quoque. Cum igitur post reditum de Babylone non amplius itidem ut prius in tribus divisus esset populus, quos tandem per Ephrem merito significari intellexeris, nisi eos qui ipsam Jerusalem habitarent ? quorum in bellis et in armis egregiam virtutem, quæ usque ad Romana tempora vigens fuit, Salvatoris nostri

[a] Dan. VII, 9-14.

adventus, sicut in prophetia dictum fuerat, divina et ineffabili virtute delevit. Proinde collectam de gentibus Ecclesiam oraculum evangelice instruit ac monet, non ut simpliciter gaudeat, sed ut vehementer gaudeat, quippe quod illam ad id faciendum exhortetur propter Dei Verbi ad ipsam adventum, quam item cœlestis Sion, aut etiam prioris congregationis filiam vocat, propterea quod nos omnes qui ex gentibus profecti in Christum Dei credidimus, Christi apostolorumque ejus proles et filii sumus, utpote qui de Judæorum congregatione tanquam de matre orti simus : nam etiam quod sequitur, in Salvatoris nostri adventu completum esse constat. Quis enim ignorat ejusmodi pacem ex gentibus post adventus illius tempora exstitisse, cujusmodi nunquam antea fuisset? neque enim ut prius, sic nunc civitates a civitatibus oppugnantur, neque gentes cum gentibus colliduntur, neque vero ut priscis temporibus, sic nostris vita hominum inquieta instabilisque est, **458** quippe cum neque Athenienses contra Lacedæmonios ferantur, neque Syri adversus Phœnicas, neque Arabes in Palæstinos, neque item Ægyptii adversus finitimos militiam exerceant. Sed ex illo in hunc usque diem, Deo favente, in unum omnia coivere, et revera, sicut in prophetia dictum fuerat, abundantia pacis ex gentibus prodiit, et unus Jesus, et ab ipso denuntiatum evangelicæ doctrinæ verbum, principatum, a mari usque ad mare, hoc est ab oriente sole usque ad occidentem, et a fluminibus ad exporrectiones terræ, sicut ea significaverant, quæ apud prophetam prædicta sunt, accepit; quæ sane Aquila quoque in hunc modum interpretatus est : « Et loquetur pacem in gentibus, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines terræ. » Tu vero hæc comparato cum illis quæ in psalmo continentur, qui inscriptus est in Salomonem, quæ videlicet de filio regis ex semine Salomonis oriundo dicuntur; de quo is psalmus ita loquitur : « Et dominabitur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines orbis terræ [7]. » Porro idem hic psalmus eam item quæ hic significatur, pacem, sic futuram describit : « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis [8]. » Isaias quoque cum his ipsis concordat, cum ait : « Et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceolas suas in falces. Et non sumet amplius gens in gentem gladium, et non discent ultra bellum gerere [9]. » Cæterum Michæam quoque invenies iisdem consentanea dicentem, itemque alios ex prophetis multos. Si vero diligenter, ut alias dixi, tempora observaveris, facile intueri poteris, quemadmodum ab Augusti temporibus, et a Salvatoris nostri adventu, qui per ea tempora emicuit, cum ad unum redactum Romanorum imperium omnia obtinuisset, veteres gentium differentiæ, et multiplices principatus aboliti sunt, atque ex illo in hunc modum, quæ ad pacem pertinerent, quam prophetæ prædixerant, ea finem suum contingere cœperint. Cæterum hactenus quidem cœpit, tempus autem veniet, cum plenissime prophetia complebitur, ubi gentium plenitudo ingressa illud fuerit, quod a sancto Apostolo dictum est [10].

A τῆς ἐπουρανίου Σιὼν, ἢ καὶ τῆς προτέρας συναγωγῆς ἀποκαλεῖ, διὰ τὸ πάντας ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότας γεννήματα εἶναι καὶ τέκνα Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, οἷα ἐκ μητρὸς τῆς τῶν Ἰουδαίων συναγωγῆς προελθόντας. Καὶ τὸ ἑξῆς δὲ ἐπληροῦτο ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ. Εἰρήνη γοῦν ἐξ ἐθνῶν γέγονεν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ, οἵα οὐδεπώποτε· οὐκ ἔτι γοῦν πόλεις πόλεσιν, ὡς τὸ πρὶν, πολεμοῦσιν, οὐδὲ ἔθνη ἔθνεσι συῤῥάσσουσιν, οὐδ', ὡς τὸ παλαιὸν, ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος ἀκαταστατεῖ, οὐδ' Ἀθηναῖοι μὲν Λακεδαιμονίοις ἐπιστρατεύονται, Σύροι δὲ Φοίνιξιν, Ἀράβιοι δὲ Παλαιστίνοις, καὶ Αἰγύπτιοι τοῖς πλησιοχώροις. Ἥνωται δὲ ἐξ ἐκείνου σὺν Θεῷ τὰ πάντα, καὶ ἀληθῶς πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν ἐξ
B ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο γέγονεν, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ. Μόνος δὲ Ἰησοῦς, καὶ ὁ δι' αὐτοῦ κηρυχθεὶς τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας λόγος ἦρξεν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἕως θαλάσσης, ἀπὸ τῆς ἕω εἰς τὸν καταδυόμενον ἥλιον, καὶ ἀπὸ ποταμῶν εἰς τὰς διεκβολὰς τῆς γῆς, ἀκολούθως τοῖς ἐν τῷ προφήτῃ προλελεγμένοις. Ἅπερ καὶ ὁ Ἀκύλας ὧδέ πως ἡρμήνευσεν εἰπών· « Καὶ λαλήσει εἰρήνην ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς γῆς. » Ταῦτα δὲ τοῖς ἐν τῷ ψαλμῷ σύγκρινον τῷ ἐπιγεγραμμένῳ εἰς Σολομῶνα περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως, δηλαδὴ τοῦ ἐκ σπέρματος Σολομῶνος προελευσομένου, λεγομένοις, περὶ οὗ φησιν ὁ ψαλμός· « Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσ-
C σης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Σημαίνει δὲ καὶ τὴν ἐνταῦθα δηλουμένην εἰρήνην ὁ αὐτὸς ψαλμὸς φάσκων· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. » Καὶ Ἠσαΐας δὲ τούτοις συντρέχει δι' ὧν φησι· « Καὶ συγκόψουσι μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα. Καὶ οὐ λήψεται ἔτι ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. » Εὕροις δ' ἂν καὶ Μιχαίαν τούτοις συνᾴδοντα, καὶ ἄλλους πλείους τῶν προφητῶν. Ἐπιστήσας δὲ, ὡς ἔφην, τοῖς χρόνοις, δυνήσῃ συνιδεῖν, ὡς ἀπὸ τῶν Αὐγούστου χρόνων, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἐπιλαμψάσης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας, τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας ἐπικρατησάσης, αἱ πάλαι τῶν ἐθνῶν διελύθησαν διαστάσεις καὶ πολυαρ-
D χίαι, καὶ τόνδε ἐξ ἐκείνου τρόπον τέλους ἤρξατο τυγχάνειν τὰ τῆς προφητευομένης εἰρήνης. Ἀλλὰ νῦν μὲν τέως ἤρξατο, ἔσται δὲ ὅτε πληρέστατα ἡ προφητεία συμπερασθήσεται, ἐπὰν τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ τὸ πρὸς τοῦ ἱεροῦ Ἀποστόλου δεδηλωμένον.

[7] Psal. LXXI, 8. [8] ibid. 7. [9] Isa. II, 4. [10] Rom. XI, 25.

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ριζ'. — Περὶ Ὡς ἀννὰ τῷ υἱῷ Δαβὶδ, ἐπιφωνήματος.

« Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. Αὕτη ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ. Ὦ Κύριε, σῶσον δὴ, ὦ Κύριε, εὐόδωσον δή. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. » Τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰσελθόντος ποτὲ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅτε κατὰ τὴν πρὸ ταύτης προφητείαν ὀχούμενος ὄνῳ τὴν ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ πρόῤῥησιν ἐπλήρου, κατὰ τὸν θεῖον εὐαγγελιστὴν, οἱ ὄχλοι προάγοντες αὐτὸν καὶ ἀκολουθοῦντες ἐπευφήμουν λέγοντες· « Ὡς ἀννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡς ἀννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. Ὅτε καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις λεγόντων· Τίς ἐστιν οὗτος; Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον· Οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης Ἰησοῦς, ὁ ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας. » Ἐπεὶ τοίνυν ἐκ τοῦ προκειμένου ψαλμοῦ εἴρηται, τὸ, Ὡς ἀννὰ, ὅπερ ἑρμηνευθὲν δηλοῖ, Σῶσον δὴ, τὸ δὲ Ἑβραϊκὸν, Ἀννὰ Ἀδωναΐ ὡς ἀννὰ, περιέχει. Ἀλλὰ καὶ τὸ, « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, » ἐπειδήπερ καὶ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ μετείληπται, ταῦτα δὲ σαφῶς ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀνενήνεκται· εἰκότως εἰς αὐτὸν καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προῤῥήσεως ἐξειλήφαμεν. Οὗτος γὰρ ὢν τυγχάνει εὐλογημένος, ὁ καὶ δι' ἑτέρου προφήτου ὠνομασμένος ὁ ἐρχόμενος, τοῦ φήσαντος· « Ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ, » ὃς καὶ ἐλήλυθεν ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρὸς ἑαυτοῦ. Αὐτὸς δ' ἂν εἴη καὶ « Θεὸς Κύριος ὁ ἐπιφανεὶς ἡμῖν. » Ἐν ὀνόματι γοῦν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ὁμολογεῖ ἐληλυθέναι λέγων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· « Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με· ἄλλος ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε. » Αὐτὸς δὴ οὖν ὁ ἐπιφανεὶς ἡμῖν Θεὸς Κύριος, ὁ εὐλογημένος, ὁ ἐλθὼν ἐν ὀνόματι Κυρίου, αὐτὸς ἦν καὶ ὁ λίθος, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ πάλαι πρότερον τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν διὰ τῆς Μωσαϊκῆς διδασκαλίας οἰκοδομοῦντες, ὃς καὶ ἀποδοκιμασθεὶς ὑπ' αὐτῶν, εἰς κεφαλὴν ἑτέρας γωνίας τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας κατέστη, ἣν ὡς μὴ τοῖς πᾶσιν ὁρωμένην, μόνοις δὲ τοῖς προφητικοῖς ὀφθαλμοῖς, θαυμαστὴν εἶναί φησιν ὁ λόγος φάσκων· « Καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. » Τὴν δὲ ἐπιφάνειαν αὐτοῦ πάλιν ἡμέραν ὀνομάζει, ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἐπεὶ καὶ φῶς ἦν αὐτὸς τὸ ἀληθινὸν, καὶ ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ ἡμέρα τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾗ γένοιτο καὶ ἡμᾶς εἰπεῖν· « Αὕτη ἡ ἡμέρα ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ. » Καὶ τούτων δὲ τοῦτον συντετμημένων τὸν τρόπον, καιρὸς καὶ ἐπὶ τὰς περὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ μεταβῆναι προφητείας.

A 459 *A psalmo* CXVII. — *De acclamatione, Hosanna filio David.*

« Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris. Hæc dies quam fecit Dominus, exsultemus et lætemur in ea. O Domine, salvum fac jam nunc; o Domine, da profectum jam nunc. Benedictus qui venit in nomine Domini : [Benediximus vobis de domo Domini :] Deus Dominus, et illuxit nobis [10]. » Salvatore nostro Jesu Christo ingresso quondam in urbem Hierosolyma, quo tempore, sicut prophetia, quam proxime ante hanc exposuimus, continet, dum asello insidens vehitur, fidem huic rei faciente evangelista, vaticinium quod est apud Zachariam complevit, B turbæ quæ præibant et quæ sequebantur, acclamabant benedicentes : « Hosanna filio David. Benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in altissimis. Quo etiam tempore cum intrasset Hierosolymam, commota est universa civitas, dicens : Quis est hic? Turbæ autem dicebant : Hic est propheta Jesus a Nazareth Galilææ [11]. » Quoniam igitur ex proximo psalmo dictum est illud, hosanna, quod si interpreteris, significat, salvum fac jam nunc, et Hebraicus contextus, Anna Adonai hosanna, habet, necnon illud : « Benedictus qui venit in nomine Domini, » ipsum quoque ab eodem psalmo est acceptum, et hæc ipsa plane ad Christum Deum referri constat : merito ad eumdem reliqua quoque ejusdem vaticinii hoc in loco C retulimus. Hic enim est ille benedictus, qui ab alio propheta veniens est nominatus, ubi sic ait : « Adhuc modicum, et veniens veniet et non tardabit [12], » qui item venit in nomine Dei et Patris sui. Idem vero fuerit etiam « Deus Dominus qui illuxit nobis. » Itaque in nomine Patris sui confitetur se venisse ad Judæos, dicens : « Ego veni in nomine Patris mei, et non accipitis me. Alius cum venerit in nomine proprio, illum accipietis [13]. » Hic ipse igitur, qui illuxit nobis Deus Dominus benedictus, qui venit in nomine Domini, lapis ille fuit, quem reprobaverunt, qui quondam antea populum circumcisione signatum, 460 per Mosaicam doctrinam ædificabant : qui item ab illis reprobatus D in capite alterius anguli, collectæ utique de gentibus Ecclesiæ, est constitutus, quam sane Ecclesiam, non ut eam quæ ab omnibus, sed ut eam quæ ab unis propheticis oculis cernatur, admirabilem esse, ait oraculum, ubi sic ait : « Et est mirabile in oculis nostris. » Adventum vero ejus, rursus diem nominat, quam fecit Dominus, quandoquidem ipse etiam lux fuit vera, et sol justitiæ, et dies Dei, in qua utinam nobis quoque dicere liceat : « Hæc dies quam fecit Dominus, exsultemus et lætemur in ea. » Cæterum cum hæc a nobis in hunc modum breviter comprehensa sint, tempus jam fuerit, ad eas quæ de passione illius loquuntur, prophetias, transire.

[10] Psal. CXVII, 22-26. [11] Matth. XXI, 9-11. [12] Habac. II, 3 [13] Joan. V, 43.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ.

EUSEBII PAMPHILI
DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
LIBER DECIMUS.

461 *HÆC INSUNT IN DECIMO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.*

De Juda proditore, et futura cum eo adversus Christum conspiratione, ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

1. *A psalmo* XL.
2. *A psalmo* LIV.
3. *A psalmo* CVIII.
4. *A Zacharia.*
5. *A Jeremia.*

De iis quæ sub illius passionis tempus evenere.

6. *Ab Amos.*
7. *A Zacharia.*
8. *A psalmo* XXI.

PROŒMIUM.

Post exposita oracula de illius Dei ad homines accessu, qui antea nuntiabatur venturus, invitat jam nunc tempus nos, ut de iis disseramus, quæ consideranda sunt in ejusdem de vita humana discessu, videamusque diligenter, quæ rursus ea forent, quæ illi ab initio et a propheticis usque temporibus eventura 462 canerentur, ac primum ea putamus esse tractanda, quæ ad illos pertinent, qui illi mortem ac cædem machinati sunt, quæ sane non parvam rerum hoc loco propositarum sibi vindicant partem : sed antequam ad id veniamus, ea nobis firmiter tenenda sunt, quæ plerumque diximus de dispensatione, quæ omnes illius rationes complexa est, in qua illud considerari solet, quod alia sunt quæ ad ejusdem divinitatem, alia quæ ad assumptam humanitatem pertinent. Alias enim induci solet tanquam et Dei Verbum, et Dei virtus, et Dei sapientia : item magni consilii Angelus, magnusque et æternus Pontifex, qui ut omnia quæcunque genita sunt et sint id quod sunt, et in eo con-

A *ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΔΕΚΑΤΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.*

Περὶ τοῦ Ἰούδα τοῦ προδότου, καὶ τῆς σὺν αὐτῷ κατὰ τοῦ Χριστοῦ γενησομένης συσκευῆς, ἐκ τῶν ὑποσεσημειωμένων Γραφῶν.

α'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μ'.
β'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ νδ'.
γ'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ρη'.
δ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
ε'. Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου.

Περὶ τῶν ἀμφὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ συμβεβηκότων.

ς'. Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.
ζ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
η'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ κα'.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

B Μετὰ τὰς ἀποδεδομένας προῤῥήσεις περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ καλεῖ δὴ καιρὸς καὶ τὰ περὶ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἐξ ἀνθρώπων αὐτοῦ βίου διεξελθεῖν, συνιδεῖν τε αὖθις οἷα συμβήσεσθαι περὶ αὐτῶν ἄνωθεν ἐκ τῶν προφητικῶν ἐθεσπίζετο χρόνων. Πρῶτα δὲ διελεύσομαι τὰ περὶ τῶν τὸν θάνατον αὐτῷ συσκευωρησαμένων, μέρος οὐ μικρὸν τυγχάνοντα τῆς προκειμένης προτάσεως. Πρὸ δέ γε τοῦ λόγου τὰ πολλάκις ἡμῖν εἰρημένα περὶ τῆς κατ' αὐτὸν οἰκονομίας τηρητέον, ὅτι δὴ τὰ μὲν κατὰ τὴν θεότητα αὐτοῦ, τὰ δὲ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐπινοεῖται. Πῇ μὲν γὰρ εἰσάγεται Λόγος ὢν Θεοῦ, καὶ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία· μεγάλης τε βουλῆς ἄγγελος, μέγας τε καὶ αἰώνιος ἀρχιερεὺς, ὑπὲρ τῆς τῶν C γεννητῶν ἁπάντων οὐσιώσεώς τε καὶ σωτηρίας ἱερωμένος, καὶ ἱλεούμενος τὸν Πατέρα· πῇ δὲ ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενον. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ ἀνθρώπειον σκῆνος, ὃ δίκην ἀμνοῦ καὶ προβάτου ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀγέλης, οἷά τις ἀρχιερεὺς, ἀναλαβὼν,

καὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους καλλιερησάμενος, προσηγάγετο τῷ Πατρὶ, δι' οὗ καὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων ὡμίλησε φύσει, οὐκ ἄλλως δυναμένῃ Λόγου Θεοῦ καὶ δυνάμεως ἀσωμάτου καὶ νοερᾶς ἐπηκόῳ γενέσθαι, οὐδέ τι μεῖζον σαρκῶν καὶ σωμάτων δι' ὀφθαλμῶν σαρκὸς ἐπινοῆσαι. Ὅσα τοίνυν ἐπὶ τὸ ταπεινότερον δόξειεν ἐν τοῖς προκειμένοις περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι, ταῦτα τὸν Ἀμνὸν ὁρᾷν τοῦ Θεοῦ, τὸν αἴροντα τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ τὸ σκῆνος τὸ ἀνθρώπειον ὑποβάλλει νοεῖν. Ἀμνὸς μὲν γὰρ ἦν αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην τὸν λέγοντα· « Ἴδε ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· » ἀμνὸς δὲ ἦν καὶ ὁ ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενος, κατὰ τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ λόγιον φάσκον· « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος. » Περὶ τοῦ αὐτοῦ δὲ ὡς περὶ ἀμνοῦ ἐλέγετο καὶ τὸ, « Ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον· » ἔδει γὰρ τὸν Ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ τὸν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως ἀναληφθέντα ὑπὲρ τῶν λοιπῶν συγγενῶν ἀμνῶν, καὶ ὑπὲρ πάσης τῆς ἀνθρωπίνης ἀγέλης θυσίαν τῷ Θεῷ προσαχθῆναι. « Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος καὶ δι' ἀνθρώπου ἡ ἀνάστασις ἡ ἐκ νεκρῶν, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος· καὶ « ὥσπερ δι' ἑνὸς παραπτώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα, οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς· » ἔνθεν καὶ αὐτὸς τοὺς μὲν ἑαυτοῦ μαθητὰς ζωὴν καὶ φῶς καὶ ἀλήθειαν ἑαυτὸν εἶναι, καὶ τὰς λοιπὰς ἐπινοίας τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας ἐπαίδευε, τοῖς δὲ ἀμυήτοις τῶν κατ' αὐτὸν ἀποῤῥήτων ἔλεγε· « Τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι ἄνθρωπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα; » Ὥσπερ οὖν τὰ τῆς θεολογίας ἰδιώματα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδέδοται, τὸν ὅμοιον δὴ τρόπον κἀνταῦθα τοῦ ἀμνοῦ τὰ ἀνθρωποπαθῆ παραστήσεται, τῶν πρὸ τοῦ πάθους αὐτοῦ μέσων ὄντων, ὁμοῦ τε ἄμφω, τά τε κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὰ κατὰ τὸν ἄνθρωπον αὐτοῦ περιειληφότων. Τούτων χρησίμως ἡμῖν προτετηρημένων, ἤδη καὶ τῶν λογίων αὐτῶν ἐφαψώμεθα, περὶ τῆς Ἰούδα τοῦ προδότου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ κατὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένης συσκευῆς, περί τε τῶν ἀμφὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ συμβεβηκότων.

A serventur, dum sacro munere fungitur, patrem suum exorat. Alias autem tanquam et Agnus Dei, qui tollat peccata mundi, et ovis quæ ad cædem ducatur. Hoc autem fuit ipsum humanum corpus, quod ille instar agni atque ovis, cum de nostro grege veluti Pontifex assumpsisset, primitiis humani generis fauste feliciterque operatus, Patri munus attulit, per quod etiam cum humana natura commercium habuit, quæ alioqui neque Dei Verbum, neque vim incorpoream atque intelligentem exaudire aut percipere potuisset, neque quidquam supra carnem aut corpus per oculos corporis intueri. Quæcunque igitur de illo in his quæ nunc tractamus, humilius abjectiusque dici videbuntur, ea spectare Agnum Dei, qui tollit peccatum mundi, B corpusque illud humanum, meminisse oportebit. Agnus ille quidem fuit, tollens peccatum mundi, ut Baptista Joannes dicebat : « Ecce, inquit, Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi [14]; » agnus item, ad cædem ductus, ut est in Isaiæ prophetæ oraculo, quod ita ait : « Tanquam ovis ad cædem ductus est, et tanquam agnus coram tondente obmutuit [15]. » De eodem vero tanquam de agno etiam illud dictum est : « Ex peccatis populi mei ductus est ad mortem [16] : » oportebat enim Agnum Dei, qui a maximo Pontifice assumptus fuerat, pro reliquis cognatis agnis, et pro omni humano grege, Deo victimam afferri. Nam « quoniam per hominem mors, per hominem etiam resurrectio a mortuis [17], » inquit Apostolus, et « sicut per unius de- C lictum in omnes homines in condemnationem, sic per unius justitiam, in omnes homines in justificationem vitæ [18], » ex hoc ipse quoque suis quidem discipulis se et vitam, et lucem, et veritatem esse, et reliqua **463** omnia quæ ex theologia de illo considerantur, ostendebat. Ad profanos autem, et arcanorum ipsius expertes dicebat : « Quid me quæritis interficere hominem, qui veritatem vobis locutus sum [19]? » Quemadmodum igitur quæ theologiæ de illo propria sunt, in prioribus libris sunt exposita, ita in hoc quæ ad agni humanas affectiones, patibilemque naturam pertinent, tractabuntur: quæ medii cujusdam instar fuere, ad ea quæ passionem illius antecesserunt, et utraque simul tum ea quæ ad Deum pertinent, tum ea quæ ad hominem, qui ille erat, complexa sunt. Postquam igitur hæc a nobis non inutiliter observata, retentaque sunt, jam tum ipsa etiam oracula aggredi tempus esse videtur, quæ et Judam proditorem, cumque eo futuram adversus Christum conspirationem, et quæ illi sub ipsum passionis tempus eventura erant, significabant.

Ἀπὸ ψαλμοῦ μ'. — Περὶ Ἰούδα τοῦ προδότου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλὴν συσκευασαμένων.

« Μακάριος ὁ συνιῶν ἐπὶ πτωχὸν καὶ πένητα, ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ ῥύσεται αὐτὸν ὁ Κύριος. Κύριος διαφυλάξαι αὐτὸν, καὶ ζῆσαι αὐτὸν, καὶ μακαρίσαι αὐτὸν ἐν τῇ γῇ, καὶ μὴ παραδῷ αὐτὸν εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτοῦ. Κύριος βοηθήσει αὐτῷ ἐπὶ κλίνης ὀδύνης αὐτοῦ, ὅλην τὴν κοίτην αὐτοῦ ἔστρεψας ἐν τῇ ἀῤῥωστίᾳ αὐτοῦ. Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἴασαι τὴν

D *A psalmo* XL. — *De Juda proditore, et iis qui cum eo insidias adversus Salvatorem nostrum construxere.*

« Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus. Dominus conservet eum, et vivificet eum, et beatum faciat eum in terra, et non tradat eum in manus inimicorum ejus. Dominus opem feret illi super lectum doloris ejus, universum stratum ejus versasti in infirmitate ejus. Ego dixi : Domine, miserere mei, sana animam

[14] Joan. I, 29. [15] Isa. LIII, 7. [16] ibid. 8. [17] I Cor. XV, 21. [18] Rom. V, 18. [19] Joan. VIII, 40.

meam, quia peccavi tibi; inimici mei dixerunt mala mihi: quando morietur, et peribit nomen ejus? Et si ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavit iniquitatem sibi, egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum, adversum me susurrabant omnes inimici mei, adversum me cogitabant mala mihi, verbum iniquum constituerunt adversum me, nunquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat? etenim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem. Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me, et retribuam eis; in hoc cognovi quod voluisti me, quoniam **464** non gaudebit inimicus meus super me, me autem propter innocentiam suscepisti, et confirmasti me in conspectu tuo in æternum [20]. » Quoniam nonnulli suspicati sunt librum Psalmorum, hymnos tantum in Deum et carmina theologica continere, præsagia vero aut de rebus futuris prophetias non item, primum illud erit observandum, quod innumerabilia sunt, quæ in illis futura canuntur, quæ quidem longum esset in præsentia colligere, sed satis fuerit ad hujusce propositi confirmationem, duobus nunc uti psalmis, qui ipsi quidem Asaph inscripti sunt, dicti vero ipsius David temporibus. Tunc enim cum Asaph unus esset ex iis viris sanctis qui psalmos canebant, ut scriptum est in libro qui *Paralipomenon* inscribitur, psalmos qui illi attribuuntur, divino afflatus Spiritu enuntiavit. Quid igitur hujuscemodi psalmi continent? nimirum vaticinia, quibus Judæorum regiæ civitatis vastatio prædicitur, quæ vastatio Judæis accidit anno circiter quingentesimo post ejusmodi vaticinium. Ergo psalmus septuagesimus tertius, qui intellectus Asaph inscribitur, ita habet: « Ut quid, Deus, repulisti in finem? iratus est furor tuus super oves pascuæ tuæ? memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio, redemisti virgam hæreditatis tuæ, mons Sion hic, in quo habitasti in eo, leva manus tuas in superbias eorum in finem, quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis, et gloriati sunt qui oderunt te in medio solemnitatis tuæ, posuerunt signa sua signa: et non cognoverunt sicut in exitu desuper, quasi in silva lignorum securibus exciderunt januas ejus in idipsum, in securi et vecte dejecerunt eam, incenderunt igni sanctuarium tuum, in terra polluerunt tabernaculum nominis tui [21]. » Hæc quidem septuagesimus tertius psalmus. Septuagesimus autem octavus, qui ipse quoque est Asaphi, hæc continet: « Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum, posuerunt Jerusalem quasi pomorum custodiam, posuerunt morticina servorum tuorum escas volatilibus cœli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ [22]. » Ex his ea quæ prius recitata sunt, dico autem ea, quæ de septuagesimo psalmo accepimus, prædicta sunt adhuc regnante David, antequam templum a Salomone constructum esset. **465** Sed suum finem contigere, non

A ψυχήν μου, ὅτι ἥμαρτόν σοι. Οἱ ἐχθροί μου εἶπαν κακά μοι· πότε ἀποθανεῖται καὶ ἀπολεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; Καὶ εἰ εἰσεπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, συνήγαγεν ἀνομίαν ἑαυτῷ. Ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἐμοῦ ἐψιθύριζον πάντες οἱ ἐχθροί μου, κατ' ἐμοῦ ἐλογίζοντο κακά μοι. Μὴ ὁ κοιμώμενος οὐχὶ προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι; καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν. Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀνταποδώσω αὐτοῖς. Ἐν τούτῳ ἔγνων, ὅτι τεθέληκάς με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῇ ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμοί. Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου, καὶ ἐβεβαίωσάς με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἐπειδή τινες ὑπειλήφασι τὴν βίβλον τῶν Ψαλμῶν ὕμνους μόνον εἰς Θεὸν, B καὶ ᾠδὰς θεολογικὰς περιέχειν, οὐ μὴν καὶ προγνώσεις, οὐδὲ μελλόντων προφητείας, τοῦτο πρῶτον ἐπιτηρητέον, ὡς μυρία θεσπίζεται δι' αὐτῶν, ἃ καὶ μακρὸν ἂν εἴη συναγαγεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀρκεῖ δὲ χρήσασθαι εἰς μαρτυρίαν τοῦ λόγου δύο ψαλμοῖς· ἐπιγεγραμμένως δὲ κατὰ τοῦ Δαβὶδ χρόνους. Τὸ τηνικαῦτα γὰρ εἷς τῶν ἱεροψαλτῶν ὁ Ἀσὰφ τυγχάνων, ὡς ἐν τῇ βίβλῳ φέρεται τῶν Παραλειπομένων, τοὺς ἐπιγεγραμμένους αὐτὸν ψαλμοὺς θείῳ Πνεύματι προσεφώνησε. Τί δὴ οὖν περιέχουσιν οἱ ψαλμοί; προῤῥήσεις τῆς πολιορκίας τῆς βασιλικῆς πόλεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἥτις γέγονεν ἐγγύς που πεντακοσίοις ἔτεσι μετὰ τὴν πρόῤῥησιν. Λέγει δ' οὖν ὁ ἑβδομηκοστὸς τρίτος ἐπιγεγραμμένος συνέσεως τῷ Ἀσάφ, « Ἵνα τί ἀπώσω, ὁ Θεὸς, εἰς τέλος; ὠργίσθη ὁ C θυμός σου ἐπὶ πρόβατα νομῆς σου; μνήσθητι τῆς συναγωγῆς σου, ἧς ἐκτήσω ἀπ' ἀρχῆς, ἐλυτρώσω ῥάβδον κληρονομίας σου. Ὄρος Σιὼν τοῦτο, ὃ κατεσκήνωσας ἐν αὐτῷ, ἔπαρον τὰς χεῖράς σου ἐπὶ τὰς ὑπερηφανίας αὐτῶν εἰς τέλος. Ὅσα ἐπονηρεύσατο ὁ ἐχθρὸς ἐν τοῖς ἁγίοις σου, καὶ ἐνεκαυχήσαντο οἱ μισοῦντές σε ἐν μέσῳ τῆς ἑορτῆς σου, ἔθεντο τὰ σημεῖα αὐτῶν σημεῖα· καὶ οὐκ ἔγνωσαν ὡς εἰς τὴν ἔξοδον ὑπεράνω. Ὡς ἐν δρυμῷ ξύλων, ἀξίναις ἐξέκοψαν τὰς θύρας αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ κατέῤῥαξαν αὐτήν. Ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ ἁγιαστήριόν σου, εἰς τὴν γῆν ἐβεβήλωσαν τὸ σκήνωμα τοῦ ὀνόματός σου. » Ταῦτα μὲν ὁ ἑβδομηκοστὸς τρίτος ψαλμός· καὶ ὁ ἑβδομηκοστὸς δὲ ὄγδοος, τοῦ Ἀσὰφ καὶ αὐτὸς τυγχάνων, τάδε περιέχει· « Ὁ D Θεὸς, εἰσήλθοσαν ἔθνη εἰς τὴν κληρονομίαν σου, ἐμίαναν τὸν ναὸν τὸν ἅγιόν σου. Ἔθεντο Ἱερουσαλὴμ ὡς ὀπωροφυλάκιον, ἔθεντο τὰ θνησιμαῖα τῶν δούλων σου βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, τὰς σάρκας τῶν ὁσίων σου τοῖς θηρίοις τῆς γῆς. » Τούτων δὲ τὰ μὲν πρῶτα, λέγω δὲ τὰ ἀπὸ τοῦ ἑβδομηκοστοῦ τρίτου ψαλμοῦ, εἴρητο βασιλεύοντος ἔτι τοῦ Δαβὶδ, πρὸ τοῦ τὸν ναὸν ὑπὸ Σολομῶνος κατασκευασθῆναι· τέλους δὲ ἔτυχεν οὐκ ἄλλοτε ἢ πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίων πολιορκίας, δεύτερον δὲ ἐπὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πρὸς Ἰουδαίους πολέμου· ἕκαστα γὰρ τῶν εἰρημένων ἐπληροῦτο ἐπί τε τῆς πρώτης καὶ δευ-

[20] Psal. XL, 2-13. [21] Psal. LXXIII, 1-7. [22] Psal. LXXVIII, 1, 2.

τέρας τοῦ ἱεροῦ κατασκαφῆς, προγνωσθέντα καὶ ἀνα- A φωνηθέντα ἐν τοῖς εἰρημένοις Ψαλμοῖς ὑπὸ τοῦ Ἀσάφ. Τὰ δὲ δεύτερα ἀπὸ τοῦ ἑβδομηκοστοῦ ὀγδόου, ἐπληροῦτο κατὰ τοὺς Ἀντιόχου χρόνους, τοῦ κληθέντος Ἐπιφανοῦς, ὅς, τῆς Συρίας βασιλεύσας, ὑπάγεται μὲν τὰ Ἱεροσόλυμα, μιαίνει δὲ τὸν ναὸν, καὶ καθαιρεῖ τὸ θυσιαστήριον· ἔπειτα τοὺς Ἰουδαίους Ἑλληνίζων, πλείστους ὅσους αὐτῶν ἄνδρας καὶ γυναῖκας ὑπὲρ τοῦ οἰκείου νόμου καὶ τῆς πατρῴας εὐσεβείας ἀνῄρει, ποικίλαις προαικιζόμενος τιμωρίαις. Εἰς ἐκεῖνον τοιγαροῦν τὸν καιρὸν, καὶ εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα τῷ Ἀντιόχῳ τὰ ἴσα πράξαντας, ἀναφωνεῖ ὁ Ἀσὰφ τὸ ἀπὸ τοῦ ἑβδομηκοστοῦ ὀγδόου ψαλμοῦ. Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ ἡ τῶν καλουμένων Μακκαβαίων γραφὴ, τοῦτον ἔχουσα τὸν τρόπον· B « Καὶ προσεπισυνήχθησαν πρὸς Ἰάκειμον καὶ Βακχίδην συναγωγὴ γραμματέων ἐκζητοῦσα δίκαια. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ὤμοσεν αὐτοῖς λέγων· Οὐκ ἐκζητήσομεν ὑμῖν κακὸν, καὶ τοῖς φίλοις ὑμῶν· καὶ ἐνεπίστευσαν αὐτῷ· καὶ συνέλαβεν ἐξ αὐτῶν ἑξήκοντα ἄνδρας, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτοὺς ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ, κατὰ τὸν λόγον Ἀσὰφ ὃν ἔγραψεν, Ἔδωκαν τὰ θνησιμαῖα τῶν δούλων σου βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, σάρκας ὁσίων σου τοῖς ζώοις τῆς γῆς, αἵματα αὐτῶν ἐξέχεαν κύκλῳ Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἦν ὁ θάπτων. » Τούτων οὕτω προῤῥηθέντων καὶ ἀποτελεσθέντων, οὐ θαυμαστὸν, εἰ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ προεκτεθέντα τοῦ τεσσαρακοστοῦ ψαλμοῦ λόγια σημαίνει τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι κατὰ τὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλῆς χρόνον, ἅπερ μὴ πάν- C των ἀνθρώπων συνιέντων, ὅπως Λόγος ὢν Θεοῦ, καὶ σοφία, καὶ ζωὴ, καὶ φῶς ἀληθινὸν, καὶ πάντα πλοῦτον ἀγαθῶν κεκτημένος, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσε σάρκα λαβὼν, καὶ τοῖς τὸ γένος θνητοῖς ἀνθρώποις καὶ πτωχοῖς ὁμοιωθεὶς, μορφήν τε δούλου καὶ πένητος ἀνειληφὼς, καὶ μάλιστα καθ' ὃν καιρὸν ἐπλήρου τὴν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ προφητείαν, εἰκότως ἐν ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ μακαρίζεται ὁ ταῦτα περὶ αὐτοῦ συνιεὶς, ἐπαγγελίας τυγχάνων τῆς ἀναγεγραμμένης. Εἶθ' ἑξῆς ἐκ προσώπου λοιπὸν δὴ τοῦ πένητος καὶ πτωχοῦ, αὐτοῦ δηλαδὴ τοῦ δι' ἡμᾶς πτωχεύσαντος Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπιλέγεται· « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με. » Ὅτι δὲ ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ θεσπίζεται, αὐτάρκης μάρτυς ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης τυγχάνει. Ἱστορεῖ γὰρ, ὅτι « Λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ποτε D λέντιον περιεζώσατο, καὶ νίψας τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν· Ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ Γραφὴ πληρωθῇ· Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ. » Ποίαν γὰρ πεπληρῶσθαι γραφὴν ἐν τούτοις ἐδήλου ἀλλ' ἢ τὴν τοῦ μετὰ χεῖρας ψαλμοῦ ἐν ᾧ εἴρηται· « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν; » Φησὶν οὖν ἀρχόμενος· « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἴασαι τὴν ψυχήν μου, ὅτι ἥμαρτόν σοι· » καὶ δι' ὅλου τοῦ ψαλμοῦ· ἅπερ σαφέστερον ὁ Σύμμαχος τοῦτον ἐξέδωκε τὸν τρόπον· « Ἐμοῦ λέγοντος· Κύριε, οἴκτει-

alias, quam semel quidem populantibus Babyloniis; iterum autem bello quod adversum Judæos a Romanis gestum est, unumquodque enim eorum, quæ dicta sunt, completum est tam prima templi eversione, quam ea quæ secuta est, tametsi in hisce duobus psalmis et provisum et enuntiatum est. Quæ vero secundo loco recitavimus, et a septuagesimo octavo psalmo accepimus, completa sunt ejus Antiochi temporibus, qui vocatus est Illustris, qui cum in Syria regnaret, irrupit quidem in urbem Hierosolyma, fœdavit vero templum, et sanctuarium evertit. Dumque Judæos Græcorum moribus cogit vivere, quamplurimos eorum tam mares quam feminas, qui neque proprias leges neque patriam pietatem deserere volebant, variis prius vexatos suppliciis, interfecit. In illud ergo tempus, et in eos qui posthac, eadem quæ Antiochus patraverint, clamat Asaph ea quæ septuagesimo octavo psalmo continentur. Fidem huic rei facit, ea quæ vocatur Machabæorum historia, quæ in hunc modum se habet: « Et convenerunt ad Jacimum et Bacchidem congregatio scribarum requirentium quæ justa sunt [23], » et deinceps adjungit: « Et juravit illis dicens: Non inferemus vobis malum, neque amicis vestris, et crediderunt ei, et comprehendit ex iis sexaginta viros, et occidit eos in uno die, secundum verbum Asaph quod scripsit, dederunt morticina servorum tuorum escas volatilibus cœli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ, sanguinemque eorum effuderunt in circuitu Jerusalem, et non erat qui sepeliret [24]. » Cum hæc in hunc modum et prædicta et completa sint, mirum videri non debet, si eodem modo etiam oracula de quadragesimo psalmo nuper accepta, quid futurum esset per id tempus, quo Judæi adversus Salvatorem nostrum conspirarunt, significant: ex quibus cum universi homines non intelligerent, quonam pacto qui Verbum Dei est, et sapientia, et vita, et lumen verum, et omnes bonorum divitias possidens, propter nos assumpto corpore, et pauper et natura mortalibus hominibus et egenis similis sit factus, formamque et servi et pauperis acceperit, maxime quo tempore complebat ea quæ ad prophetiam hujus psalmi pertinent, merito in initio psalmi, is ut beatus commendatur, qui hæc de illo intellexerit, utpote qui promissum publicæ memoriæ traditum obtineat. **466** Tum deinceps, quod superest, ex ipsius pauperis atque egeni persona, ipsius videlicet Salvatoris nostri, qui propter nos inopem vitam assumpsit, adjungitur: « Ego dixi, Domine, miserere mei [25]. » Quod vero ex persona Salvatoris, quæ ad hunc psalmum pertinent, prædicta sint, optimus sane sit testis evangelista Joannes. Narrat enim, ut olim Jesus, cum accepisset linteum, præcinxerit se, cumque pedes discipulorum suorum abluisset, dixerit: « Ego scio quos elegerim, sed ut compleatur Scriptura: Qui edit mecum panem, levavit contra me calca-

[23] I Machab. VII, 12. [24] ibid. 15-17. [25] Psal. XL, 5.

neum suum [26]. » Etenim quam tandem aliam in his Scripturam completam esse dicebat, nisi eam quæ in hoc psalmo habetur, qui nunc in manibus est, in quo quidem psalmo illud dictum est : « Etenim homo pacis meæ in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem [27]. » Initio ergo sic ait : « Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi [28] : » et per totum psalmum, ea quæ planius in hunc modum Symmachus edidit : « Me dicente, Domine, miserere mei, sana animam meam ; et si peccavi tibi, inimici mei dixerunt de me mala, quando morietur, et peribit nomen ejus? et cum ingrederetur, vana loquebatur cor ejus, congregabat injustitiam sibi. Cum egrederetur foras, obloquebatur, uno animo susurrabant contra me omnes qui oderant me, de me cogitabant mala mihi, verbum iniquum effusum erat inter ipsos, et qui cecidit non amplius surget, sed et homo qui pacem habebat mecum, cui confidebam, comedens mecum panem meum, magnificatus est contra me consequenter ; tu autem, Domine, miserere mei, et suscita me, ut retribuam eis : propter hoc cognoscam quod voles, si non obloquetur inimicus meus, me autem propter simplicitatem suscepisti, et constitues me in conspectu tuo in æternum. » Cum his vero quæ Symmachus edidit concordant etiam ea quæ ab Aquila edita sunt, sensuque idem valent. Primum igitur de eo quod ex persona Salvatoris nostri enuntiari videatur, illud quod dictum est : « Sana animam meam, quia peccavi tibi, » observato, quæso te, ut idem apud Symmachum non eodem modo se habeat, sed sic : Sana animam meam, et si peccavi tibi. » Sic autem hoc ille ait, propterea quod nostra secum ipse peccata communicavit. Ex quo illud dictum est : « Et Dominus tradidit eum peccatis nostris, et, ipse peccata nostra fert [29]. » **467** Factus est igitur pro nobis exsecratio ille Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi, quem non cognoscentem peccatum, Deus pro nobis peccatum fecit, dum illum pretium animatum ac vivum pro nostris omnium animis tradit, ut nos efficiamur justitia Dei in ipso. Sed quando etiam in similitudinem carnis peccati factus, condemnavit peccatum in carne, merito proferuntur ea quæ jam exposita sunt. Quod autem peccata nostra, sua faciens propter charitatem erga nos ac benevolentiam, hæc dicat, deinceps oratione progressus in eodem psalmo demonstrat, dicens : « Me autem propter innocentiam suscepisti [30]. » Quibus verbis planissime Agnum Dei, omnis mali expertem et innocuum ostendit. Sed quo tandem modo ille peccata nostra sua fecit, et quo item modo iniquitates nostras tulit? num ex eo quod corpus illius nos esse dicti sumus, ut ait Apostolus : « Vos autem estis corpus Christi et membra ex parte, et ex eo quod dum unum membrum patitur, simul omnia cum eo membra

A ρόν με, ἴασαι τὴν ψυχήν μου, καὶ εἰ ἥμαρτόν σοι, οἱ ἐχθροί μου ἔλεγον περὶ ἐμοῦ κακά· Πότε ἀποθάνῃ, καὶ ἀπολεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; Εἰσερχόμενος ἐπισκέψασθαι, μάταια ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, ἤθροιζεν ἀδικίαν ἑαυτῇ. Ἐξερχόμενος δὲ ἔξω κατελάλει. Ὁμοθυμαδὸν ἐψιθύριζον κατ' ἐμοῦ πάντες οἱ μισοῦντές με, περὶ ἐμοῦ ἐννοοῦντες κακά μοι. Λόγος παράνομος ἐκκέχυτο ἔνδον αὐτῶν, καὶ πεσὼν οὐκέτι ἀναστήσεται· ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος, ὃς εἰρήνευέ μοι, ᾧ ἐπεποίθειν, συνεσθίων μοι ἄρτον ἐμὸν, κατεμεγαλύνθη μου. Ἀκολούθως, σὺ δὲ, Κύριε, οἴκτειρόν με, καὶ ἀνέγειρόν με, ἵνα ἀνταποδώσω αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο γνώσομαι, ὅτι θελήσεις, ἐὰν μὴ καταλαλήσῃ ὁ ἐχθρός μου. Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἁπλότητα ἀντέσχου, καὶ παραστήσεις με ἔμπροσθέν σου δι' αἰῶνος. » Ἰσοδυναμεῖ B δὲ τοῖς τοῦ Συμμάχου καὶ τὰ Ἀκύλου. Πρῶτον οὖν περὶ τοῦ δοκεῖν ἀπεμφαίνειν ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ εἰρημένον, τὸ, « Ἴασαι τὴν ψυχήν μου, ὅτι ἥμαρτόν σοι, » τηρήσεις τὸ παρὰ τῷ Συμμάχῳ μὴ οὕτως ἔχον, ἀλλὰ, « Ἴασαι τὴν ψυχήν μου, καὶ εἰ ἥμαρτόν σοι. » Καὶ οὕτω δὲ τοῦτό φησιν, ἐπειδὴ τὰς ἡμετέρας κοινοποιεῖ εἰς ἑαυτὸν ἁμαρτίας. Διὸ λέλεκται· « Καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· » καὶ, « Αὐτὸς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει. » Γέγονε γοῦν ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· ὃν καὶ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἀντίψυχον ὑπὲρ πάντων ἡμῶν προέμενος αὐτὸν, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ. Ἀλλ' ἐπεὶ C καὶ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας γενόμενος κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκὶ, εἰκότως προφέρεται τὰ ἐκκείμενα. Ὅτι δὲ τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἐξοικειούμενος, διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην καὶ φιλανθρωπίαν, ταῦτά φησιν, ἑξῆς ὑποκαταβὰς ἐν αὐτῷ τῷ ψαλμῷ ἐπιφέρει, λέγων· « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου· » σαφῶς τὸ ἀπειρόκακον τοῦ Ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ παριστάς. Πῶς δὲ τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἐξοικειοῦται; καὶ πῶς φέρειν λέγεται τὰς ἀνομίας ἡμῶν, ἢ καθ' ὃ σῶμα αὐτοῦ εἶναι λεγόμεθα; κατὰ τὸν Ἀπόστολον φήσαντα· « Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους· καὶ καθ' ὃ πάσχοντος ἑνὸς μέλους, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, » οὕτω τῶν πολλῶν μελῶν πασχόντων καὶ ἁμαρτανόντων, καὶ αὐτὸς κατὰ τοὺς τῆς συμπαθείας λόγους, (ἐπειδήπερ εὐδόκησε, Θεοῦ D Λόγος ὢν, μορφὴν δούλου λαβεῖν, καὶ τῷ κοινῷ πάντων ἡμῶν σκηνώματι συναφθῆναι·) τοὺς τῶν πασχόντων μελῶν πόνους εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνει, καὶ τὰς ἡμετέρας νόσους ἰδιοποιεῖται, καὶ πάντων ἡμῶν ὑπεραλγεῖ καὶ ὑπερπονεῖ, κατὰ τοὺς τῆς φιλανθρωπίας νόμους. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα πράξας ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κολασθεὶς καὶ τιμωρίαν ὑποσχὼν, ἣν αὐτὸς μὲν οὐκ ὤφειλεν, ἀλλ' ἡμεῖς τοῦ πλήθους ἕνεκεν τῶν πεπλημμελημένων, ἡμῖν αἴτιος τῆς τῶν ἁμαρτημάτων ἀφέσεως κατέστη, ἅτε τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀναδεξάμενος θάνατον, μάστιγάς τε καὶ ὕβρεις, καὶ ἀτιμίας ἡμῖν ἐποφειλομένας εἰς αὐτὸν μεταθεὶς, καὶ τὴν ἡμῖν προστετιμημένην κατάραν

[26] Joan. XIII, 18. [27] Psal. XL, 10. [28] ibid. 5. [29] Isa. LIII, 4-6. [30] Psal. XL, 13.

ἀφ' ἑαυτὸν ἑλκύσας, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· A καὶ τί γὰρ ἄλλο, ἢ ἀντίψυχον; διό φησιν ἐξ ἡμετέρου προσώπου τὸ λόγιον· « Τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. » Ὥστε εἰκότως ἑνῶν ἑαυτὸν ἡμῖν, ἡμᾶς τε αὐτῷ, καὶ τὰ ἡμέτερα πάθη ἰδιοποιούμενός φησιν· « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἴασαι τὴν ψυχήν μου, ὅτι ἥμαρτόν σοι. » Ὁρῶντας δὲ εἰκότως τοὺς ἐπιβουλεύοντας οὐ μόνον ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ ἀοράτους δυνάμεις τὴν ὑπερβάλλουσαν ἰσχὺν αὐτοῦ τῆς θείας προσηγορίας καὶ τοῦ ὀνόματος, δι' οὗ μικρὸν ὕστερον Χριστιανῶν τὴν πᾶσαν κατέπλησεν οἰκουμένην, σβέσειν αὐτὴν οἶμαι ὑπειληφέναι, εἰ τὰ πρὸς θάνατον ἐπιβουλεύσαιεν αὐτῷ. Τοῦτο δὴ οὖν αὐτὸ διελέγχει φάσκων· « Οἱ ἐχθροί μου εἶπαν κακά μοι· Πότε ἀποθανεῖται καὶ ἀπολεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; » B Ἐπεὶ δὲ καθυποκρινόμενοι προσῄεσαν πειράζοντες ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν, ὡς ἡ θεία Γραφὴ μαρτυρεῖ, ἄλλοτε ἄλλας αὐτοὺς προφάσεις καὶ κατηγορίας κατ' αὐτοῦ συσκευάζεσθαι ἱστοροῦσα, τούτων ἕνεκα ἐπιλέγει· « Καὶ εἰ εἰσεπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, συνήγαγεν ἀνομίαν ἑαυτῷ. Ἐξεπορεύετο ἔξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατ' ἐμοῦ. » Ἑξῆς δὲ τούτοις ἤδη σαφῶς ἐμφαίνει καὶ αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν δυσσεβέστατον προδότην· ἐπειδὴ συνέβαινε μεθ' ἃς πεποίητο συνθήκας τοῖς ἄρχουσι τῶν Ἰουδαίων περὶ τῆς τοῦ διδασκάλου προδοσίας, μηκέτ' ἀπαντᾷν αὐτὸν συνήθως ἐπὶ τὴν τῶν θείων μαθημάτων διδασκαλίαν, μηδ' ὡς παρὰ διδάσκαλον φοιτᾷν, μηδ' ὁμοίως τοῖς ἑτέροις παραβάλλειν τῇ τοῦ Σωτῆρος C διατριβῇ, ἀλλ' ἐπὶ τῷ κατοπτεύειν καὶ θηρεύειν καιρὸν, ὅτε δέοι ἐπιθέσθαι αὐτῷ. Τοῦτο δ' οὖν καὶ κατηγορεῖται πράττων ὑπὸ τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν, ὧν ὁ μὲν Ματθαῖός φησι· « Τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν αὐτοῖς· Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια. Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν, ἵνα αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς· » ὁ δὲ Μάρκος· « Καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης εἷς τῶν δώδεκα ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς ἵνα αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς. Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐχάρησαν, καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. Καὶ ἐζήτει πῶς αὐτὸν εὐκαίρως παραδῷ· » ὁ δὲ Λουκᾶς γράφει λέγων· « Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ D τῶν δώδεκα. Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσι, καὶ τοῖς στρατηγοῖς τοῦ ἱεροῦ, ἵνα αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς. Καὶ ἐχάρησαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. Καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου. » Ταῦτα δὴ οὖν αὐτὰ θεσπίζουσα ἡ μετὰ χεῖρας πρόῤῥησις ἐπιλέγει· « Καὶ εἰ εἰσεπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, συνήγαγεν ἀνομίαν ἑαυτῷ. Ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἐμοῦ ἐψιθύριζον πάντες οἱ ἐχθροί μου. » Ὁ γοῦν Σύμμαχος, « Εἰσερχόμενος, » φησὶν, « ἐπισκοπῆσαι, μάταια ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, ἤθροιζεν ἀδικίαν ἑαυτῇ. Ἐξερχόμενος δὲ ἔξω

patiuntur[31], » ita nimirum, multis enim patientibus et peccantibus membris, ipse quoque ratione consentientis sibi invicem naturæ (quandoquidem cum Dei Verbum esset, ei placuit, et formam servi accipere, et communi omnium nostro domicilio copulari) patientium membrorum labores in seipsum assumpsit, et nostras valetudinis infirmitates, suas fecit, et ex legibus humanitatis pro omnibus nobis et dolores et labores sustinuit. Cæterum non modo rebus his gestis Dei Agnus, verum etiam pro nobis tormenta passus, supplicioque affectus, quo ipse quidem dignus minime erat, sed nos ipsi propter multitudinem peccatorum, ut peccata nobis dimitterentur, auctor exstitit: utpote qui pro nobis et mortem subierit, et verbera, et probra, et contumelias, quibus nos digni eramus, in seipsum transtulerit, et exsecratio pro nobis factus, exsecrationem quæ nobis debebatur, ad seipsum attraxerit. Quid enim aliud ille, quam pro animis nostris pretium? Itaque ex persona nostra oraculum ait: « Livore ejus nos sanati sumus: et Dominus tradidit eum peccatis nostris[32]. » Proinde merito dum seipsum nobis conjungit, et nos ac vitia nostra sibi asciscit, ita ait: « Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi: » videntesque item merito non solum insidiatores homines, **468** sed etiam insidiatrices invisibiles potestates, vim immensam illius divinæ appellationis et nominis, quo haud ita multo post totum orbem terrarum Christianis implevit, illam se posse exstinguere putaverunt, si mortem illi machinarentur. Hoc ipsum igitur his verbis redarguit: « Inimici mei dixerunt mala mihi, quando morietur et peribit nomen ejus[33]? » Quoniam autem simulatis verbis accedebant, tentantes ut ipsum caperent in sermone, ut legimus apud divinam Scripturam, quæ illos contra illum alias aliis et occasionibus et criminibus utentes inducit, idcirco illud adjungit: « Et ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavit iniquitatem sibi, egrediebatur foras et loquebatur in idipsum contra me[34]. » Hisce vero rebus expositis, deinceps ipsum illum scelestissimum proditorem verbis indicat: quandoquidem illud evenit, ut postquam de prodendo præceptore cum principibus Judæorum pactus esset, non amplius ut solebat ad divina præcepta perdiscenda conveniret, neque vero tanquam ad præceptorem accederet, aut aliorum more præceptoris consuetudine uteretur, sed tempus duntaxat circumspiceret atque observaret, quo adoriri illum posset. Proinde illum ista molientem ac patrantem, sancti evangelistæ criminantur: quorum unus Matthæus ita ait: « Tunc abiens unus ex duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes ad principes sacerdotum, ait illis: Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam? illi autem constituerunt ei triginta argenteos. Et ex illo quærebat opportunitatem, ut

[31] I Cor. XII, 26, 27. [32] Isa. LIII, 4-6. [33] Psal. XL, 6. [34] ibid. 7, 8.

ipsum eis traderet [35]. » Marcus autem sic : « Et Judas Iscariotes unus ex duodecim, abiit ad principes sacerdotum ut eum illis traderet. Illi autem audientes gavisi sunt. Et promiserunt se argentum ei daturos : et quærebat quomodo illum opportune traderet [36]. » Lucas vero in hunc modum scribit : « Intravit autem Satanas in Judam qui vocatur Iscariotes, unum de duodecim. Et abiit et locutus est cum principibus sacerdotum et scribis et ducibus templi, ut eum illis traderet. Et gavisi sunt, et pacti sunt argentum illi dare : et quærebat opportunitatem, ut traderet illum sine turbis [37]. » Eadem igitur hæc, vaticinium quod nunc in manibus est, canens, ita ait : « Et ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavit iniquitatem sibi. **469** Egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum. » Contra me susurrabant omnes inimici mei. Symmachus autem : « Ingrediens, inquit, ut inspiceret, vana loquebatur cor ejus, congregabat injustitiam sibi. Egrediens autem foras obloquebatur. Uno animo susurrabant contra me omnes qui oderunt me. » Solus igitur tanquam familiaris et discipulus ingressus, circumspiciebat et explorabat intus, insidias in corde suo occultans. Egressus autem, cum pluribus uno animo et in idem obloquebantur, dum Salvatorem inimicis tradebat, et latenter paciscebatur cum principibus Judæorum cum de aliis rebus, tum vero etiam de pecunia qua se tradíturum illum promittebat, et de qua una cum ipsis illis susurrabat. Ex quo ait : « Egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum. Adversus me susurrabant omnes inimici mei. Adversum me cogitabant mala mihi. Verbum iniquum constituerunt adversum me [38]. » Videtur autem pactionem de argenteis, verbum iniquum, prophetice nominare : aut etiam ita dicit, propterea quod nefaria et iniqua adversus illum cogitabant, utpote qui illum exstinguendum et post necem abolendum, neque amplius inter vivos requirendum arbitrarentur. Tale est enim illud : « Nunquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat [39] ? » quod lucidius protulit Symmachus his verbis : « Et qui cecidit non ultra resurget. » Aquila vero, « Et qui, inquit, dormierit, non adjiciet ut resurgat [40] : » et hæc quidem adhuc communiter de universis dicta sunt, qui sub ipsum passionis tempus insidias illi fecerunt. At seorsum de proditore, tanquam de eo quem ipse ut discipulum instituisset, deinceps adjungit, dicens : « Etenim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem [41]. » Pro quo rursum Symmachus : « Et homo, inquit, qui pacem habebat mecum, cui confidebam, comedens mecum panem meum, magnificatus est contra me. » Pessimus enim revera omnium et sceleratissimus, qui post communem mensam, et post cibi inter verba præceptoris assumptionem,

A κατελάλει. Ὁμοθυμαδὸν ἐψιθύριζον κατ' ἐμοῦ πάντες οἱ μισοῦντές με. » Μόνος μὲν οὖν ὡς ἂν γνώριμος καὶ μαθητὴς παρὰ διδάσκαλον εἰσιὼν, περιεσκόπει καὶ κατεμάνθανεν, ἔνδον ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ καρδίας κρύπτων τὴν ἐπιβουλήν. Ἐξιὼν δὲ, μετὰ πλειόνων ὁμοθυμαδὸν καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατελάλει, τοῖς ἐχθροῖς προδιδοὺς τὸν Σωτῆρα, καὶ συνταττόμενος τοῖς τῶν Ἰουδαίων ἄρχουσι λεληθότως περὶ ἑτέρων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν χρημάτων, ἐφ' οἷς παραδώσειν αὐτὸν ὑπισχνεῖτο, περὶ ὧν μετ' αὐτῶν ἐκείνων ἐψιθύριζε. Διό φησιν· « Ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἐμοῦ ἐψιθύριζον πάντες οἱ ἐχθροί μου, κατ' ἐμοῦ ἐλογίζοντο κακά μοι. Λόγον παράνομον κατέθεντο κατ' ἐμοῦ. » Ἔοικε δὲ τὴν συνταγὴν τὴν περὶ τῶν ἀργυρίων λόγον παράνομον διὰ τῆς B προφητείας ὀνομάζειν· ἢ καὶ ὅτι ἀσεβῆ καὶ παράνομα κατ' αὐτοῦ διενοοῦντο, ὡς ἂν σβεσθησομένου καὶ διαφθαρησομένου μετὰ τὸν θάνατον, καὶ μηκέτι ζῶσιν ἐξετασθησομένου. Τοιοῦτον γάρ ἐστι τὸ, « Μὴ ὁ κοιμώμενος οὐχὶ προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι ; » ὅπερ λευκότερον ὁ Σύμμαχος ἐξέφηνεν εἰπών· « Καὶ πεσὼν οὐκέτ' ἀναστήσεται ; » ὁ δὲ Ἀκύλας φησὶν, « Καὶ ὃς ἂν κοιμηθῇ, οὐ προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι ; » Καὶ ταῦτα ἔτι κοινῶς περὶ πάντων εἴρηται τῶν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους ἐπιβεβουλευκότων αὐτῷ· ἰδίως δὲ πάλιν περὶ τοῦ προδότου, ὡς ἂν περὶ μαθητευθέντος αὐτῷ, ἑξῆς ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν· » ἀνθ' C οὗ πάλιν ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ἄνθρωπος, » φησὶν, « ὃς εἰρήνευέ μοι, ᾧ ἐπεποίθειν, συνεσθίων μοι ἄρτον ἐμὸν, κατεμεγαλύνθη μου. » Χείριστος γὰρ ἀληθῶς ἁπάντων καὶ ἐναργέστατος ὁ μετὰ κοινὴν τράπεζαν καὶ τὴν ἐν λόγοις τοῦ διδασκάλου τροφὴν ἐπὶ τὰ χείρω τραπεὶς, καὶ τοῖς ἐναντίοις τὸν εὐεργέτην ἀνταμειψάμενος. Ἀλλ' ἐπειδήπερ ἐπιβουλεύοντες οἱ ἐχθροὶ ἔλεγον· « Πότε ἀποθανεῖται, καὶ ἀπολεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ; » ᾤοντό τε κοιμηθέντα μηκέτ' ἀναστήσεσθαι, τούτου χάριν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τἀναντία τούτοις εὐχόμενος, καὶ τῆς ἀναστάσεως ἀκωλύτως τυχεῖν ἀξιῶν τὸν Πατέρα, φησί· « Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀνταποδώσω αὐτοῖς. Ἐν τούτῳ ἔγνων, ὅτι τεθέληκάς με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῇ ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμοί. » Καὶ D πρόδηλόν γε τίνα τρόπον μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ, παραχρῆμα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μετῆλθε τοὺς ἐπιβεβουλευκότας αὐτῷ ἡ ἀνταπόδοσις, ὅπως τε ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ, ζωῆς τυγχάνοντος, θάνατος κατῃσχύνθη, ὥστε τοὺς ἐπονειδίζοντας εἰπεῖν· « Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον ; ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος ; » Ἐντυχὼν δέ τις ταῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἱστορίαις τῷ Ἰωσήπῳ γραφείσαις, εἴσεται τὰς μετελθούσας τὸ Ἰουδαίων ἔθνος καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν συμφορὰς, αἷς εἰκότως περιπεπτώκασι, τὰ ἐπίχειρα ὧν εἰς αὐτὸν ἔδρασαν ἀπολαμβάνοντες. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς ἐκείνους ἐπληροῦτο πάντα, κατὰ

[35] Matth. xxvi, 14. [36] Marc. xiv, 10, 11. [37] Luc. xxii, 3, 6. [38] Psal. xl, 7, 8. [39] ibid. 9. [40] ibid. [41] ibid. 10.

τὴν πρόῤῥησιν· τοῦ δὲ Σωτῆρος ἡμῶν ἡ ἐκ νεκρῶν A ἀνάστασις διέδειξε τοῖς πᾶσιν, ὅπως ἐν αὐτῷ εὐδόκησεν ὁ Πατὴρ, ὃς καὶ αὐτὸς διδάσκει λέγων· « Ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀνταποδώσω αὐτοῖς. Ἐν τούτῳ ἔγνων, ὅτι τεθέληκάς με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῇ ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμοί. » Τούτοις ἐπιλέγει· « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου. » Καὶ τήρει γε τίνα τρόπον αὐτῷ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ τὴν εὐχὴν ἀναπέμπων, ἐπὶ τοσαύτῃ τεθάῤῥηκε παῤῥησίᾳ, ὡς ἀκακίαν ἑαυτῷ μαρτυρεῖν, καίτοι ἀνωτέρω φήσας· « Ἴασαι τὴν ψυχήν μου, ὅτι ἥμαρτόν σοι. » Ἀλλὰ τὸ μὲν, « ἥμαρτόν σοι, » ὁποίας ἔχεται διανοίας προδιειλήφαμεν. Καὶ ὁ Σύμμαχος δὲ σαφέστερον παρέστησεν εἰπών· « Ἴασαι τὴν ψυχήν μου, καὶ εἰ ἥμαρτόν σοι· » ὃ καὶ αὐτὸ λέγοιτ' ἂν περὶ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων, ἅπερ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύ- B ριος ἡμῶν εἰς ἑαυτὸν ἀνεδέξατο. Τὸ δὲ, « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου, » τὴν δι' ὅλου καθαρότητα τῆς αὐτοῦ φύσεως παρίστησι, δι' ἣν καὶ τὸ ἑδραῖον καὶ ἄσειστον τῆς ζωῆς, καὶ τῆς μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ σωτηρίας διδάσκων ἐπιλέγει· « Καὶ ἐβεβαίωσάς με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα· » ἢ, « Καὶ παραστήσεις με ἔμπροσθέν σου δι' αἰῶνος, » κατὰ τὸν Σύμμαχον.

se ad deteriora convertit, et contrariis rebus eum a quo juvabatur, et beneficia capiebat, remuneravit. At vero quoniam inimici insidiantes dicebant, « quando morietur, et peribit nomen ejus? » et putabant morte sopitum non amplius surrecturum, idcirco ipse Salvator ac Dominus **470** noster his adversa precatur, et reditionis ad vitam sine impedimento se compotem fieri Patrem suum orat, dicens : « Tu autem, Domine, miserere mei, et suscita me, et retribuam eis. In hoc cognovi quod voluisti me, quod non gaudebit inimicus meus super me [42]. » Et sane haud obscurum est, quem in modum postquam a mortuis rediit, e vestigio neque ita multo post, eos qui illi insidias struxerant retributio ulta sit, utque ea, quæ vitæ ejus inimica erat mors, sit pudore confusa, adeo illa quidem ut quasi probrum ei objicientes dicerent : « Ubi est, mors, stimulus tuus? ubi est, mors, victoria tua [43]? » Cæterum, si quis historias tempora post reditionem ad vitam Salvatoris nostri complexas, quæ a Josepho conscriptæ sint, evolverit, facile videbit quænam calamitates Judaicam gentem atque ejus principes invaserint, atque afflixerint, in quas merito illi inciderunt, ut sceleris quod in illum patraverant præmia digna reciperent : et hæc quidem omnia adversus illos completa sunt, ut oraculum prædixerat. Salvatoris autem nostri de morte ad vitam reditio plane omnibus demonstravit, quantum sibi Pater in illo placuerit, quam quidem rem ipse ostendit, dicens : « Miserere mei, et suscita me, et retribuam eis. In hoc cognovi quod voluisti me, quod non gaudebit inimicus meus super me. » Deinde adjungit : « Me autem propter innocentiam suscepisti. » Attende autem quonam pacto ipsi Deo et Patri suo supplicans, tanta utatur libertate loquendi, ut sibi ipsi innocentiæ testimonium exhibeat, tametsi superius dixit : « Sana animam meam, quia peccavi tibi. » Sed illud quidem, « peccavi tibi, » quo sensu sit accipiendum, antea planum fecimus, quod Symmachus apertius exposuit, cum dixit : « Sana animam meam, etsi peccavi tibi : » quod sane ipsum etiam de peccatis nostris dici potest, quæ Salvator ac Dominus noster in seipsum suscepit. Illud autem : « Me autem propter innocentiam suscepisti, » puritatem naturæ ipsius, quam totam possidebat, demonstrat, ex qua puritate vitam quoque et salutem stabilem atque inconcussam post reditum ipsius ad vitam exponens adjungit : « Et confirmasti me in conspectu tuo in æternum, » aut aliter : « Et constitues me ante te in æternum, » ut interpretatus est Symmachus.

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ νδ'. — Ἔτι περὶ τοῦ Ἰούδα, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ συσκευὴν πεποιημένων.

C **471** *A psalmo* LIV. — *Item de Juda et de iis qui cum eo adversus Christum conjurationem fecerunt.*

« Ἐνώτισαι, ὁ Θεὸς, τὴν προσευχήν μου, καὶ μὴ ὑπερίδῃς τὴν δέησίν μου. Πρόσχες μοι, καὶ εἰσάκουσόν μου. Ἐλυπήθην ἐν τῇ ἀδολεσχίᾳ μου, καὶ ἐταράχθην ἀπὸ φωνῆς ἐχθροῦ, καὶ ἀπὸ θλίψεως ἁμαρτωλοῦ· ὅτι ἐξέκλιναν ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαν, καὶ ἐν ὀργῇ ἐνεκότουν μοι. Ἡ καρδία μου ἐταράχθη ἐν ἐμοὶ, καὶ δειλία θανάτου ἐπέπεσεν ἐπ' ἐμέ. Φόβος καὶ τρόμος ἦλθεν ἐπ' ἐμὲ, καὶ ἐκάλυψέ με σκότος, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Καταπόντισον, Κύριε, καὶ καταδίελε τὰς γλώσσας αὐτῶν· ὅτι εἶδον ἀνομίαν καὶ ἀντιλογίαν ἐν τῇ πόλει. Ἡμέρας καὶ νυκτὸς κυκλώσει αὐτὴν ἐπὶ τὰ τείχη αὐτῆς, καὶ ἀνομία καὶ κόπος ἐν μέσῳ αὐτῆς, καὶ ἀδικία· καὶ οὐκ ἐξέλιπεν D ἐκ τῶν πλατειῶν αὐτῆς τόκος καὶ δόλος. Ὅτι, εἰ ἐχθρὸς ὠνείδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν. Εἰ ὁ μισῶν με ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλοῤῥημόνησεν, ἐκρύβην ἂν ἐπ' αὐτοῦ

« Auribus percipe, Deus, orationem meam, et ne despexeris deprecationem meam. Præsta attentum te mihi, et exaudi me. Contristatus sum in nugatione mea, et conturbatus sum a voce inimici, et a tribulatione peccatoris : quoniam declinaverunt in me iniquitatem, et in ira molesti erant mihi. Cor meum conturbatum est in me, et formido mortis cecidit super me. Timor et tremor venerunt super me, et contexerunt me tenebræ [44], » et quæ sequuntur, quibus adjungit : « Præcipita, Domine, et divide linguas eorum : quoniam vidi iniquitatem et contradictionem in civitate. Die ac nocte circumdabit eam super muros ejus, et iniquitas et labor in medio ejus et injustitia : et non defecit de plateis ejus usura et dolus. Quoniam si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique. Et si is qui oderat

[42] Psal. XL, 11, 12. [43] I Cor. XV, 55. [44] Psal. LIV, 2-6.

me, super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. Tu vero homo unanimis, et dux meus, et notus meus: qui in idem dulces comparabas mihi cibos. In domo Dei ambulavimus cum consensu [45]. » Ex his igitur illud: « Si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique. Et si is qui oderat me, super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. Tu vero homo unanimis, et dux meus, et notus meus, qui in idem dulces comparabas mihi cibos, » simile est illi: « Etenim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem [46]: » quod cum de Juda sit accipiendum, in superiori prophetia positum est. Ut ergo in illo dicebatur, homo pacis aliquando fuisse, qui quondam a Salvatore instituebatur, cum ipse quoque ex numero apostolorum unus esset, sic etiam in præsenti, et unanimis, et dux, et notus dictus est. Item quemadmodum in illo de eodem dictum est: « Qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem, » ita etiam nunc ex persona ipsius dicitur illud: « Qui in idem dulces comparabas mihi cibos. » Etenim ex iis ipse quoque unus erat, qui ad arcanam, qua cum suis discipulis utebatur, Salvatoris nostri consuetudinem spiritualemque cibum assumpti fuerant: **472** nam ad profanam multitudinem et ad turbas cum verba faceret, parabolis utebatur. Solis vero suis discipulis, in quorum ordinem etiam Judas admissus fuerat, apertius omnia demonstrabat. Ex quo illud dictum est: « Qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem; » et illud: « qui in idem dulces comparabas mihi cibos, » quod sane evidentius expressit Aquila quidem sic: « Qui simul dulce comparabamus arcanum. » Symmachus autem sic: « Qui inter nos communicabamus dulcem sermonis consuetudinem. » Pro illo vero: « Tu autem homo unanimis, dux meus, et notus meus, » Symmachus ita convertit: « Tu autem homo moris ejusdem mecum, et dux meus, et notus meus: » nam cum ad tantam dignitatem assumptus esset, et ob id inter primos Salvatoris amicos censeretur, merito de eo sic ait: « Si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique, » et quæ sequuntur. Ubi autem hæc de Juda cecinit, ordine deinceps liberationem a morte evasionemque suam tanto ante indicat illis verbis: « Ego ad Deum clamavi, et Dominus salvavit me. Vespere et mane et meridie narrabo et annuntiabo, et exaudiet vocem meam, redimet in pace animam meam [47]. » Sic tanquam in prece tempus quod mortem antecessit, significat, quo quidem tempore Judas quoque ad proditionem comparabatur contra illum. Tunc enim Salvator ac Dominus noster, veluti ob perniciem atque interitum sui familiaris dolens mœrensque, ac multo etiam magis ob totius Judaicæ gentis perditionem, tanquam ob suos ad insaniam redactos, et tanquam

A Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόψυχε, ἡγεμών μου καὶ γνωστέ μου, ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα, ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐπορεύθημεν ἐν ὁμονοίᾳ. » Τὸ, « Εἰ ἐχθρὸς ὠνείδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν, » καὶ « Εἰ ὁ μισῶν με ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλοῤῥημόνησεν, ἐκρύβην ἂν ἐπ' αὐτοῦ. Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόψυχε, ἡγεμών μου καὶ γνωστέ μου, ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα, » ὅμοιόν ἐστι τῷ, « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν· » περὶ τοῦ Ἰούδα ἐν τῇ πρὸ ταύτης προφητείᾳ κειμένῳ. Ὥσπερ οὖν ἐν ἐκείνῳ ἐδείκνυτο ἄνθρωπος εἰρήνης ποτὲ γεγονὼς, ὅτε τῷ Σωτῆρι ἐμαθητεύετο, εἷς καὶ αὐτὸς τοῦ τῶν ἀποστόλων ἀριθμοῦ χρηματίσας· οὕτω καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ἰσόψυχος καὶ ἡγεμὼν καὶ γνωστὸς αὐτῷ προσ- B αγορεύεται. Καὶ πάλιν ὡς ἐν ἐκείνῳ περὶ αὐτοῦ εἴρητο· « Ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν· » τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς αὐτοῦ πρόσωπον λέγεται τὸ, « Ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα. » Καὶ γὰρ τῶν καταξιουμένων καὶ αὐτὸς εἷς ἦν τῆς ἀποῤῥήτου πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὁμιλίας τε καὶ πνευματικῆς τροφῆς· τοῖς μὲν γὰρ ἔξω πλήθεσι καὶ τοῖς ὄχλοις ἐν παραβολαῖς ἐλάλει, μόνοις δὲ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰούδας ἐξητάζετο, ἐπέλυεν ἅπαντα. Διὸ λέλεκται· « Ὁ ἐσθίων ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμὸν, » καὶ, « Ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα· » ἅπερ σαφέστερον ἐξέφηνεν ὁ μὲν Ἀκύλας εἰπών· « Οἳ ὁμοῦ ἐγλυκάναμεν ἀπόῤῥητον· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Οἵτινες ἐκοινολογούμεθα C γλυκεῖαν ὁμιλίαν. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόψυχε, ἡγεμών μου, καὶ γνωστέ μου, » ὁ Σύμμαχός φησι· « Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ὁμότροπέ μοι, καὶ ἡγεμών μου, καὶ γνωστέ μου· » ἐπειδήπερ τοσούτων ἠξιωμένος φίλος ἐν τοῖς μάλιστα ἦν τοῦ Σωτῆρος, εἰκότως φησὶ περὶ αὐτοῦ τὸ, « Ὅτι, εἰ ἐχθρὸς ὠνείδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν· » καὶ τὰ ἑξῆς. Ταῦτα δὲ περὶ τοῦ Ἰούδα θεσπίσας, ἀκολούθως τὴν ἐκ τοῦ θανάτου σωτηρίαν καὶ ἀποφυγὴν ἑαυτοῦ προδιδάσκει λέγων· « Ἐγὼ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέκραξα, καὶ ὁ Κύριος ἔσωσέ με. Ἑσπέρας καὶ πρωῒ καὶ μεσημβρίας διηγήσομαι καὶ ἀπαγγελῶ, καὶ εἰσακούσεται τῆς φωνῆς μου. Λυτρώσεται ἐν εἰρήνῃ τὴν ψυχήν μου· » ὡς ἐν εὐχῇ τὸν πρὸ τοῦ θανάτου καιρὸν σημαίνει, καθ' ὃν καὶ ὁ Ἰούδας τὰ τῆς κατ' αὐτοῦ προδοσίας συνεσκευάσατο. D Τότε οὖν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὡς ἐπὶ ὀλέθρῳ καὶ ἀπωλείᾳ τοῦ γνωρίμου δυσφορῶν, καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους ἀποβολῇ, ὥσπερ ἐπὶ μεμηνόσιν οἰκείοις, καὶ ὡς ἐπὶ φιλτάτοις συμπάσχων, πᾶσαν τὴν πρὸς αὐτοὺς ὁμιλίαν καὶ διδασκαλίαν, διὰ τὸ μηδὲν αὐτοὺς ὠφεληκέναι, ἀδολεσχίαν ἀποκαλεῖ, φάσκων· « Ἐλυπήθην ἐν τῇ ἀδολεσχίᾳ μου, καὶ ἐταράχθην ἀπὸ φωνῆς ἐχθροῦ, καὶ ἀπὸ θλίψεως ἁμαρτωλοῦ· ὅτι ἐξέκλιναν, » φησὶν, « ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαν καὶ ἐν ὀργῇ ἐνεκότουν μοι· » ἅπερ δύναται μὲν καὶ ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν ἐκ περιτομῆς ἀναφέρεσθαι, τοὺς ἐχθρωδῶς καὶ ἐπιβουλευτικῶς ἐνεδρεύειν αὐτὸν

[45] Psal. LIV, 10-15. [46] Psal. LX, 10. [47] Psal. LIV, 17-19.

πειρωμένους· δύναται δὲ καὶ περὶ δυνάμεων ἀοράτων A ἔξωθεν αὐτὸν προσπολεμουσῶν, καὶ τὴν δι' ἀνθρώπων κατασκευὴν ἐνεργουσῶν λέγεσθαι· ἃ καὶ συνᾴδειν μοι δοκεῖ τοῖς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὑπ' αὐτοῦ λελεγμένοις κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, ὅτε λέγει τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· « Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου. Μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ· » καὶ πάλιν· « Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται. » Ὅμοια γοῦν τούτοις ἐστὶ καὶ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ, ἐν ᾧ λέλεκται· « Ἡ καρδία μου ἐταράχθη ἐν ἐμοὶ, καὶ δειλία θανάτου ἐπέπεσεν ἐπ' ἐμέ. Φόβος καὶ τρόμος ἦλθεν ἐπ' ἐμὲ, καὶ ἐκάλυψέ με σκότος· » δι' ὧν τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων τὰς καθ' αὐτοῦ ὁρμὰς σημαίνει. Ὡς γοῦν ἐν ταῖς προφητείαις ὠνόμασταί τι πνεῦμα πορνείας, κατὰ τὸ, « Πνεύματι πορνείας ἐπλανήθησαν, » καὶ ἄλλο πνεῦμα πλανήσεως ἐν τῇ B ἐρήμῳ· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ πνεῦμα θανάτου εἴη ἂν δειλίας ποιητικὸν, ὡς καὶ πνεῦμα ἰσχύος καὶ δυνάμεως καὶ ἀνδρείας τῆς κατὰ Θεὸν ἐνεργητικόν. Οὕτω δ' ἂν λεχθείη πνεῦμα φόβου καὶ τρόμου, καὶ πάλιν ἕτερον παρὰ ταῦτα πνεῦμα φόβου καὶ συγχύσεως, ἃ καὶ σχεδὸν, εἰπεῖν, ἅπασι μὲν τοῖς ἐν μαρτυρίῳ τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας θάνατον ἀναδεχομένοις ἐφορμᾷν εἴωθε, πολὺ πλέον δὲ καὶ μᾶλλον ἐπιτέθειται αὐτῷ τὸν ὑπὲρ ἁπάντων θάνατον ὑπομείναντι. Πλὴν ἀλλ' εἴτε πνεῦμα δειλίας καὶ θανάτου, εἴτε φόβου καὶ τρόμου, ἢ εἴ τις ἑτέρα τοιαύτη δύναμις ἐπιπέπτωκεν αὐτῷ, ἀλλ' οὔτι γε κατέῤῥαξεν αὐτόν· ἐπεὶ, οἷα γενναῖος ἀθλητὴς, τὴν μὲν δειλίαν τοῦ θανάτου, πεποιθήσει ζωῆς, (αὐτὸς γὰρ ἡ ζωὴ,) μακρὰν ἀπέῤῥιψεν C ἀποσεισάμενος. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἐπελθὸν αὐτῷ πνεῦμα φόβου ἢ τρόμου ποιητικὸν πνεύματι θάρσους καὶ δυνάμεως καὶ ἰσχύοςποῤῥωτάτω ἀπηκόντισεν· ἐπεὶ, κατὰ τὸν Ἡσαΐαν, « ἐπανεπαύσατο ἐπ' αὐτὸν μετὰ τῶν ἄλλων πνευμάτων καὶ πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος. » Οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ σκότους τῇ τοῦ ἰδίου φωτὸς ἀπεσκέδασε δυνάμει· ἐπεὶ « τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. » Εὕροις δ' ἂν τὰ παραπλήσια τούτοις καὶ ἐν εἰκοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ, ἐν τῷ πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λέλεκται προσώπου· « Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίονες περιέσχον με. Ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὁ ἁρπάζων καὶ ὠρυόμενος· » καὶ πάλιν· « Ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με· » καὶ αὖθις· « Ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας D τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου. Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου. » Σαφῶς γὰρ ἐν τούτοις δυνάμεις πονηρὰς, ταύρους, καὶ μόσχους, καὶ λέοντας, καὶ κύνας, καὶ μονοκέρωτας ἀποκαλεῖ, αἳ περιέσχον μὲν αὐτὸν καὶ περιεκύκλωσαν κατὰ τὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν, οὐ μὴν καὶ ἐνεργῆσαί τι κατ' αὐτοῦ δεδύνηνται. Καὶ ταῦτα μὲν, εἰ καὶ ταῦτα τοῦ ψαλμοῦ τὰ μέρη ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἀνάγοιτο· εἰ δὲ μὴ ἐπ' αὐτὸν, ἀλλ' ἐφ' ἕτερον πρόσωπον, ἐπιστήσεις καὶ αὐτὸς ὡς ἂν ἐξομαλισθέντα τὰ κατὰ τὸν τόπον. Πλὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς

ob sibi charissimos misericordia commotus, omnem qua cum illis utebatur sermonis consuetudinem ac doctrinam, eo quod illis nihil profuisset, nugationem appellat, dicens : « Contristatus sum in nugatione mea, et conturbatus sum a voce inimici, et a tribulatione peccatoris : quoniam declinaverunt, inquit, in me iniquitatem, et in ira molesti erant mihi : » quæ quidem possunt etiam ad principes Judæorum referri, qui inimico insidiantique animo circumvenire illum conabantur. Possunt etiam de potestatibus invisibilibus, quæ extrinsecus illum oppugnabant, ac per homines talia illi machinabantur, intelligi. Proinde eadem mihi videntur concordare cum iis quæ ab ipso in Evangelio dicta sunt sub ipsum passionis tempus, ubi ait ad suos discipulos : « Tristis est anima mea usque ad mortem, manete hic et vigilate mecum [48]. » Et rursus : « Nunc anima mea conturbata est [49]. »
473 Similia namque his sunt etiam, quæ psalmus hic continet, ubi sic ait : « Cor meum conturbatum est in me, et formido mortis cecidit super me, et contexerunt me tenebræ : » quibus verbis contrariarum potestatum conatus adversum se significat. Quemadmodum enim in prophetiis nominatur quidem spiritus fornicationis, ut est illud : « spiritu fornicationis aberraverunt, [50] » et alius spiritus erroris in deserto, ita etiam spiritus fuerit formidinem mortis efficiens : sane ut etiam spiritus roboris, et potentiæ, et fortitudinis ejus, quæ Deo aliena non est, auctor. Quare sic etiam dicetur spiritus timoris ac tremoris, et rursus alius præter hos, spiritus timoris et confusionis, qui quidem pæne, ut ita dixerim, omnes mortem pro vera religione testimonii gratia subeuntes, invadere consueverunt, ac multo etiam magis longeque vehementius illum aggressi sunt, qui pro omnibus mortem sustinuit : verumtamen sive spiritus formidinis et mortis, sive timoris et tremoris, sive alia quæpiam ejusdem generis potestas illum adorta est, ea illum non confregit, propterea quod tanquam generosus certator, formidinem quidem mortis, confidentia vitæ (ipse enim vita), procul deturbatam abjecit. Alium autem qui ipsum item invaserat spiritum timoris et tremoris efficientem, spiritu confidentiæ, et potentiæ, et roboris, longissime a se præcipitavit : quandoquidem, ut est apud Isaiam, quievit super eum una cum aliis spiritibus, etiam spiritus consilii et fortitudinis. Sic porro etiam spiritum tenebrarum proprii luminis vi dissipavit, propterea quod « lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt [51]. » Cæterum, his similia etiam in vigesimo primo psalmo invenire poteris, in quo ex ejusdem persona rursus illud dictum est : « Circumdederunt me vituli multi : tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum sicut leo rapiens et rugiens [52]. » Et rursus : « Quoniam circumdederunt me canes multi : concilium malignan-

[48] Matth. XXVI, 38. [49] Joan. XII, 27. [50] Ose. IV, 12. [51] Joan. I, 5. [52] Psal. XXI, 13, 14.

tium obsedit me [83]. » Et rursus : « Erue a framea, Deus, animam meam, et de manu canis unicam meam. Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam [84]. » Plane enim in his malignas potestates, taurorum, et vitulorum, et leonum, et canum, et unicornium nominibus

A τῶν Ἰουδαίων μητροπόλεως, αὐτῆς δὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀκολούθως μετὰ τὴν κατὰ τῶν ἐπιβουλευσάντων αὐτῷ πρόῤῥησιν ἐπιλέγει ἑξῆς· « Εἶδον ἀνομίαν καὶ ἀντιλογίαν ἐν τῇ πόλει· » καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα, ἃ καὶ ὁποίας ἔχεται διανοίας οὐ νῦν σχολὴ διηγεῖσθαι.

appellat, quæ quidem illum sub ipsum passionis tempus obsederunt ac circumdederunt, **474** non tamen etiam aliquid efficere contra illum potuerunt. Et hæc quidem talem habeant rationem, si modo etiam hæ psalmi partes, ad Salvatorem Dominumque nostrum referantur. Quod si non ad illum, sed ad aliam personam, ipse quoque diligenter attendes, ut ea quæ ad ipsum hunc locum pertinent, sibi invicem æquata respondeant. Verumtamen de ipsa etiam Judæorum civitate, de ipsa, inquam, Jerusalem, ordine deinceps post vaticinium de iis qui insidias illi fecerint, adjungit in hunc modum : « Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate : » et quæ sequuntur, quæ quo sensu sint accipienda, non est nunc narrandi tempus.

A psalmo CVIII. — *Item de Juda, et de suffecto in locum ejus apostolo, et de gente Judaica.*

« Deus, laudem meam ne tacueris, quia os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Locuti sunt adversum me lingua dolosa, et sermonibus odii circumdederunt me, et oppugnaverunt me gratis. Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi ; ego autem orabam. Et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea. Constitue super eum peccatorem, et diabolus stet a dextris ejus. Dum judicatur, exeat condemnatus, et oratio ejus fiat in peccatum. Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter [85]. » Quod etiam hæc ad proditorem Judam sint referenda, idoneus sane esto testis apostolus Petrus, qui post Salvatoris nostri ascensum, coactis in unum locum apostolis omnibus, aliisque quamplurimis fratribus, in mediis illis stetit atque ait : « Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Jesum ; quia numeratus erat nobiscum, et sortitus erat sortem ministerii hujus. Hic igitur possedit agrum de mercede injustitiæ suæ : et suspensus crepuit medius, et effusa sunt omnia viscera ejus. **475** Et notum factum est omnibus habitantibus Jerusalem : ita ut appellaretur ager ille lingua eorum, Akeldamach, hoc est, *Ager sanguinis*. Scriptum est enim in libro *Psalmorum :* « Fiat commoratio ejus deserta, et non sit qui habitet in ea, et episcopatum ejus accipiat alter [86]. » Petrus vero cum talia dixisset, subjecit in locum Judæ alium assumi oportere, quo duodecim apostolorum numerus, qui diminutus fuerat, compleretur, ut prophetia suum finem contingeret. Quo etiam tempore cum sors jacta esset, ea cecidit super Matthiam, et connumeratus est cum duodecim apostolis. Cum hæc igitur in hunc modum peracta sint, sequitur ut personam quæ in hoc psalmo loquitur, non aliam esse arbitremur, quam Salvatoris nostri, qui assignatam sibi a Patre sub ipsum passionis tempus orationem, publica tanto ante per Spiritum san-

B *Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ρη'. — Ἔτι περὶ τοῦ Ἰούδα, καὶ τοῦ εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ ἀντεισαχθέντος ἀποστόλου, καὶ περὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους.*

« Ὁ Θεὸς, τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς, ὅτι στόμα ἁμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοίχθη. Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσσῃ δολίᾳ, καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσάν με, καὶ ἐπολέμησάν με δωρεάν. Ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾷν με, ἐνδιέβαλλόν με· ἐγὼ δὲ προσηυχόμην. Καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ μῖσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεώς μου. Κατάστησον ἐπ' αὐτὸν ἁμαρτωλὸν, καὶ διάβολος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. Ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν ἐξέλθοι καταδεδικασμένος, καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γενηθήτω εἰς ἁμαρτίαν. Γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος. » Καὶ τῆς τῶν προκειμένων ἐπὶ τὸν προδότην Ἰούδαν ἀναφορᾶς ἐχέγγυος C μάρτυς ὁ ἀπόστολος Πέτρος, μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν συνηγμένων τῶν ἀποστόλων πάντων σὺν καὶ ἄλλοις πλείοσιν ἀδελφοῖς, μέσος ἀναστὰς, καὶ ταῦτα φήσας· « Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἔδει πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν, ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσιν Ἰησοῦν ὅτι κατηριθμημένος ἦν ἐν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης. Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ μισθοῦ τῆς ἀδικίας αὐτοῦ, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμὰχ, ὅ ἐστι Χωρίον αἵματος. Γέγραπται γὰρ D ἐν βίβλῳ Ψαλμῶν· « Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος. » Ταῦτα γοῦν ὁ Πέτρος εἰπὼν ὑποτίθεται ἕτερον ἀντὶ τοῦ Ἰούδα δεῖν παραλαβεῖν εἰς τὸν λείποντα τῶν δώδεκα ἀποστόλων ἀριθμὸν, ὅπως πληρωθῇ τὸ τῆς προφητείας. Ὅτε, κλήρου γενομένου, ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων. Τούτων οὕτως ἐκτελεσθέντων, ἀκολούθως ἂν εἴη τὸ λέγον ἐν τῷ ψαλμῷ πρόσωπον οὐχ ἕτερον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὃς τῷ Πατρὶ τὴν ἀναπεμφθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν εὐχὴν τῆς διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναγραφῆς προλαβὼν κατηξίωσε, τὸ μέλλον

[83] Psal. XXI, 17. [84] ibid. 21, 22. [85] Psal. CVIII, 2-8. [86] Act. I, 16-20.

περὶ αὐτοῦ συμβήσεσθαι θεσπίσας. Φησὶν οὖν· « Ὁ Θεὸς, τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς, » τὴν ὑπ' αὐτοῦ παραδοθεῖσαν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς διδασκαλίαν, καὶ τῆς καινῆς Διαθήκης τὴν αἴνεσιν παρακαλῶν μὴ κατασιγασθῆναι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἑξῆς ἅπαντα αἰῶνα παραμεῖναι τῷ βίῳ. « Στόμα δὲ ἁμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου » κυρίως ἂν λεχθείη τὸ τοῦ Ἰούδα, ὃς πορευθεὶς πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς εἶπεν αὐτοῖς· « Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα στατῆρας. Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν, ἵνα αὐτὸν παραδῷ.» Τοιαῦτα γοῦν κατ' αὐτοῦ συνθέμενος, εἷς ἦν τῶν μετὰ ταῦτα σὺν αὐτῷ ἀνακειμένων ἐν τῷ τοῦ Πάσχα συμποσίῳ, ὅτε καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα, ἐσθιόντων τε αὐτῶν εἶπεν· « Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. » Καὶ λυπούμενοι σφόδρα ἤρξαντο λέγειν ἕκαστος αὐτῶν· « Μήτι ἐγώ εἰμι, Κύριε; » ἐν οἷς ἦν καὶ Ἰούδας, ὅς, τὸ πλῆρες παντὸς δόλου καὶ εἰρωνείας ἀνοίξας στόμα, ἀποκριθεὶς εἶπεν· « Μήτι ἐγώ εἰμι, Ῥαββί; » Δόλιον στόμα, δι' οὗ τὸ σημεῖον τοῖς ἐπιβούλοις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐδήλου, λέγων· « Ὃν ἐὰν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν· » ὃ καὶ εἰπὼν, ἔργῳ τὸν δόλον ἀπεπλήρου, ὅτε προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπεν αὐτῷ· « Χαῖρε, Ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· « Ἑταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει; » καὶ πάλιν· « Ἰούδα, φιλήματι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως; » Τούτων δ' οὖν ἕνεκα προλαβὼν διὰ τοῦ ψαλμοῦ φησιν· « Ὅτι στόμα ἁμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοίχθη. Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσσῃ δολίᾳ, καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσάν με δωρεάν. » Ἔνθα μετὰ τοῦ Ἰούδα καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐπιβουλευσάντων αὐτῷ μνημονεύει. Λέγει δ' οὖν τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς ἄρα, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἔτι τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς λαλοῦντος, « Ἰδοὺ Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ· » οἷς καὶ εἶπεν ὁ Κύριος· « Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε, μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με; καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῶσιν αἱ Γραφαὶ τῶν προφητῶν. » Ἔτι δέ φησιν ἐν τῷ ψαλμῷ· « Ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾷν με, ἐνδιέβαλλόν με· ἐγὼ δὲ προσηυχόμην· » αὐτὸ τέλους ἐτύγχανεν, ὅτε, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῷ καλουμένῳ Γεθσημανῇ χωρίῳ μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων προσευχομένου, μικρόν τε ἀναχωρήσαντος αὐτῶν, καὶ προσπεσόντος τῷ Πατρὶ, δεύτερόν τε εὐξαμένου καὶ τρίτον, ὁ Ἰούδας σὺν τοῖς ἄρχουσι τῶν Ἰουδαίων τὰ τῆς ἐπιβουλῆς αὐτῷ κατήρτυε, συνάγων καὶ προξενῶν τὸ πλῆθος τῶν μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν αὐτὸν παρεσκευασμένων. Κακὰ δὲ εἰς αὐτὸν ἔθεντο ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ μῖσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεως αὐτοῦ, ὅτε πονηρὰ διετέθειντο τὸν Σωτῆρα καὶ εὐεργέτην καὶ διδάσκαλον, μυρίας ὅσας ἰάσεις καὶ θεραπείας, λόγων

A ctum descriptione dignatus, quod sibi usu venturum erat, cecinit. Ait igitur : « Deus, laudem meam ne tacueris : » ubi videlicet doctrinam quam ipse suis discipulis tradit, et laudem novi Testamenti, non esse premendam silentio exhortatur, sed in omne futurum ævum ad vitæ humanæ utilitatem permanere. « Os autem peccatoris, et os dolosi, » os ipsius Judæ proprie nominaverit quispiam, qui cum abiisset ad principes sacerdotum, eis dixit : « Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam? At illi constituerunt ei triginta stateres. Et ex illo quærebat occasionem, ut illum eis proderet [57]. » Cum ergo talia contra illum molitus esset, unus postea fuit ex iis qui cum illo in paschali cœna accubuerunt, quo tempore ipse quoque Salvator ac B Dominus noster accumbebat una cum ipsis duodecim, qui etiam comedentibus illis dixit : « Amen amen dico vobis, quod unus vestrum me tradet. » Et dum valde contristantur, cœperunt singuli dicere » : Nunquid ego sum, Domine [58]? » In quibus erat etiam Judas, qui cum omnis doli ac simulationis plenum os aperuisset respondit, ac dixit : « Nunquid ego sum, Rabbi [59]? » Dolosum ergo os, quo insidiatoribus Salvatoris nostri signum proposuit, dicens : « Quemcunque osculatus fuero, ipse est, tenete eum [60]. » Quod cum dixisset verbo, re quoque ipsa dolum complevit, quo videlicet tempore cum ad Jesum accessisset, dixit ei : « Salve, Rabbi : et osculatus est eum [61]. » Jesus vero ad illum dixit : « Amice, ad quid venisti? » Et C rursus : « Juda, osculo filium hominis tradis [62]? » 476 Harum ergo rerum causa tanto ante in psalmo ait : « Quoniam os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Locuti sunt contra me lingua dolosa et sermonibus odii circumdederunt me, et oppugnaverunt me gratis : » ubi cum ipso Juda etiam reliquorum meminit, qui ipsi insidias fecerunt. Itaque ipsum Evangelium narrat, quemadmodum Salvatore nostro suos adhuc alloquente discipulos, ille venerit : « Ecce, inquit, Judas unus de duodecim venit, et cum eo turba multa cum gladiis et lignis, a principibus sacerdotum et senioribus populi [63]. » Quibus etiam Dominus dixit : « Tanquam ad latronem exivistis cum gladiis et li- D gnis comprehendere me? quotidie apud vos sedebam in templo docens, et non tenuistis me. Hoc autem totum factum est, ut impleantur Scripturæ prophetarum [64]. » Præterea vero quod ait in psalmo : « Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi, ego autem orabam : » ipsum quoque tunc suum finem contigit, cum Salvatore nostro in loco qui dicitur Gethsemani cum undecim apostolis orante, paululumque ab illis digresso ut procumbens Patrem precaretur, iterumque et tertio supplicante, Judas cum principibus Judæorum insidias illi maturavit, dum cogit ipse et conducit copias quæ eum gladiis

[57] Matth. XXVI, 14, 15. [58] ibid. 21, 22. [59] ibid. 25. [60] ibid. 48. [61] ibid. 49. [62] Luc. XXII, 48. [63] Matth. XXVI, 47. [64] ibid. 55, 56.

et fustibus, ut illum comprehenderent, paratæ erant. Tunc autem mala adversus ipsum posuerunt pro bonis, et odium pro dilectione ipsius, cum malis affecerunt ipsum Salvatorem et bene de ipsis meritum, et magistrum, qui innumerabiles sanationes et medelas, sermonumque documenta, et omnis generis utilitates ipsis præstiterat : quas ob res cum mala pro bonis adversus ipsum posuerint, et odium pro dilectione ipsius, merito adjungit : « Constitue super eum peccatorem, et diabolus stet a dextris ejus. Dum judicatur, exeat condemnatus, et oratio ejus fiat in peccatum. Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter. » Quæ quidem ipsa quem exitum sortita sint, sanctus apostolus Petrus paulo ante indicavit, dum Scripturam hanc ad ipsum proditorem accommodat. Et sane tibi ipsi interim licet intueri, num super Judaicam gentem constitutus sit princeps ac dux peccator, cui videlicet post scelera adversus Salvatorem nostrum audacissime commissa, traditi sunt, interim pro antiquis et ipsorum domesticis Deoque amicis principibus, externis
477 et simulacra colentibus servire coacti. Cæterum quis tandem non obstupescat ipsius prædictionis eventum? nam cum oraculum dixerit, « Fiant dies ejus pauci, » constat plane quam breve post structas adversus Salvatorem nostrum ab illis insidias, omne fuerit tempus, quo manere visi sunt. Post quod tempus novissimam vastationem extremumque interitum passi sunt, ex quo etiam episcopatum eorum accepit alter, conditus videlicet per Christum novus populus. Porro etiam reliqua hujus psalmi omnia per horum ipsorum exemplar intelliges : quæ vero sequuntur, et quasi de quibusdam Judæ filiis dici videntur, illis verbis : « Fiant filii ejus orphani [65], » et quæcumque alia his similia sunt, referentur primo quidem loco in ipsum Judam, post illum vero etiam in omnes illi similes salutare verbum prodentes. Eadem vero ratione intelliges uxorem quoque ejus, et peccata patris, et ejus quæ ipsius mater dicitur, Judaicæ gentis videlicet congregationis. De hac enim arbitror dici illud : « Et peccatum matris ejus non deleatur [66]. » Verumtamen sicut in ea quæ proxime antecessit prophetia, egenus et pauper nominabatur Salvator ac Dominus noster, veluti demonstravimus in illo : « Beatus qui intelligit super egenum et pauperem [67] : » ita etiam in præsenti psalmo iisdem vocatur nominibus. Fiant enim illa et illa ipsi Judæ, iisque qui illi similia æmulati sint, propter illa quæ est ausus, inquit. Quænam vero ista sint, adjungit, dicens : « Pro eo quod non est recordatus facere misericordiam, et persecutus est hominem pauperem et egenum, et compunctum corde, ut morte afficeret. Et dilexit exsecrationem, et veniet ei. Et noluit benedictionem, et procul amovebitur ab eo [68]. » Post quæ verba deinceps

τε διδασκαλίας, καὶ παντοίας ὠφελείας αὐτοῖς παρεσχημένον· ἀνθ' ὧν, ἐπειδήπερ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν ἔθεντο κατ' αὐτοῦ, καὶ μῖσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεως αὐτοῦ, εἰκότως ἐπιλέγει· « Κατάστησον ἐπ' αὐτὸν ἁμαρτωλὸν, καὶ διάβολος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. Ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν ἐξέλθοι καταδεδικασμένος, καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γενηθήτω εἰς ἁμαρτίαν. Γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος· » ἃ καὶ αὐτὰ ὁποίαν εἴληφε τὴν ἔκβασιν, ὁ ἱερὸς ἀπόστολος Πέτρος προλαβὼν διεσάφησεν, ἐπ' αὐτὸν προδότην ἐφαρμόσας τὴν Γραφήν. Καί σοι δὲ αὐτῷ πάρεστι συνορᾷν, εἰ μὴ καθέσταται ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἄρχων καὶ ἡγούμενος ἁμαρτωλὸς, ᾧ μετὰ τὰ τολμηθέντα αὐτοῖς κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρεδόθησαν, ἀντὶ τῶν πάλαι οἰκείων καὶ θεοφιλῶν ἀρχόντων ἀλλοφύλοις καὶ εἰδωλολάτραις δουλεύειν κατηναγκασμένοι. Τίς δ' οὐκ ἂν θαυμάσειε προῤῥήσεως τὸ ἀποτέλεσμα; φήσαντος γὰρ τοῦ λόγου· « Γενηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, » σαφὲς ὅπως βραχὺς ὁ πᾶς διεγένετο μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλὴν αὐτῶν χρόνος, καθ' ὃν ἔδοξαν διαμένειν· μεθ' ὃν τὴν ὑστάτην ὑπέμειναν πολιορκίαν καὶ τὴν παντελῆ καθαίρεσιν, ἐφ' ᾗ καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτῶν ἔλαβεν ἕτερος, ὁ διὰ Χριστοῦ συγκροτηθείς. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ ψαλμοῦ αὐτοῖς τούτοις καταλλήλως νοήσεις· τὰ δὲ ἑξῆς, ὡς περί τινων υἱῶν τοῦ Ἰούδα λεγόμενα, ἐν τῷ, « Γενηθήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὀρφανοὶ, » καὶ τὰ παραπλήσια, ἀνάγοιτ' ἂν καὶ ἐπ' αὐτὸν μὲν προηγουμένως τὸν Ἰούδαν, μετ' ἐκεῖνον δὲ καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ὁμοίους αὐτῷ τὸν σωτήριον λόγον προδιδόντας. Καταλλήλως δὲ νοήσεις καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰς ἁμαρτίας τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ τῆς λεγομένης μητρὸς αὐτοῦ, τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους συναγωγῆς. Περὶ αὐτῆς γὰρ ἡγοῦμαι λέγεσθαι τὸ, « Καὶ ἡ ἁμαρτία τῆς μητρὸς αὐτοῦ μὴ ἐξαλειφθείη. » Πλὴν ὥσπερ ἐν τῇ πρὸ ταύτης προφητείᾳ πτωχὸς καὶ πένης ὠνομάζετο ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, καθάπερ ἀπεδείξαμεν ἐν τῷ, « Μακάριος ὁ συνιὼν ἐπὶ πτωχὸν καὶ πένητα· » τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν τῷ παρόντι ψαλμῷ τούτοις ἐπικέκληται τοῖς ὀνόμασι. Τάδε γὰρ καὶ τάδε γενηθήτω τῷ Ἰούδα, καὶ τοῖς τὰ ὅμοια αὐτῷ ἐζηλωκόσι διὰ τὰ τετολμημένα αὐτῷ, φησί. Τίνα δὲ ταῦτα, ἐπιφέρει λέγων· « Ἀνθ' ὧν οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ποιῆσαι ἔλεος, καὶ κατεδίωξεν ἄνθρωπον πένητα καὶ πτωχὸν καὶ κατανενυγμένον τῇ καρδίᾳ τοῦ θανατῶσαι. Καὶ ἠγάπησε κατάραν, καὶ ἥξει αὐτῷ· καὶ οὐκ ἠθέλησεν εὐλογίαν, καὶ μακρυνθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. » Οἷς ἑξῆς ἐπικαταβὰς, αὖθις πένητα καὶ πτωχὸν ἑαυτὸν ὀνομάζει λέγων· « Καὶ σὺ, Κύριε, Κύριε, ποίησον μετ' ἐμοῦ ἔλεος ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, ὅτι χρηστὸν τὸ ἔλεός σου. Ῥῦσαί με, ὅτι πτωχὸς καὶ πένης εἰμὶ ἐγώ. » Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Τὰ γόνατά μου ἠσθένησαν ἀπὸ νηστείας, καὶ ἡ σάρξ μου ἠλλοιώθη δι' ἔλαιον· καὶ ἐγὼ ἐγενήθην ὄνειδος αὐτοῖς. Εἴδοσάν με, καὶ ἐσάλευσαν κεφαλὰς αὐτῶν. » Ἃ καὶ αὐτὰ τέλους ἐτύγχανεν ὅτε « οἱ παραπορευό-

[65] Psal. CVIII, 9. [66] ibid. 14. [67] Psal. XL, 2. [68] Psal. CVIII, 16-18.

A μενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· « Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. » Ἐπεὶ δὲ εἰσέτι νῦν οἱ ἐκ περιτομῆς, τὴν τῶν πατέρων αὐτῶν εἰς ἑαυτοὺς ἀρὰν ἐπισπώμενοι, βλασφήμοις καὶ ἀσεβέσι ῥήμασι ἀναθεματίζειν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, καὶ τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας ἅπαντας εἰώθασι, τούτου χάριν ἑξῆς ἐπιλέγει· « Καταράσονται αὐτοὶ, καὶ σὺ εὐλογήσεις. Οἱ ἐπανιστάμενοί μοι αἰσχυνθήτωσαν· ὁ δὲ δοῦλός σου εὐφρανθήσεται. Ἐνδυσάσθωσαν οἱ ἐνδιαβάλλοντές με ἐντροπὴν, καὶ περιβαλέσθωσαν ὡς διπλοΐδα αἰσχύνην αὐτῶν. Ἐγὼ δὲ ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ σφόδρα ἐν τῷ στόματί μου, καὶ ἐν μέσῳ πολλῶν αἰνέσω αὐτόν· ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος, τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδιωκόντων τὴν ψυχήν μου. » Καὶ πρόδηλόν γε ὁπόσοις εἰσέτι καὶ νῦν οἱ τὰς κατ' αὐτοῦ ἀρὰς ἐν ταῖς B ἑαυτῶν συναγωγαῖς ποιούμενοι παλαίουσι κακοῖς, ἀπὸ τῶν αὐτῶν χρόνων μηδ' ὅλως ἀνανεῦσαι δεδυνημένοι, ὅπως τε αὐτὸς αἶνον τῷ Πατρὶ ἐν μέσῳ πολλῶν ἐθνῶν τὸν διὰ τῆς καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ καταρτίζεται, συνεργὸν τὸν Πατέρα, καὶ τῆς ἑαυτοῦ δεξιᾶς πάρεδρον κεκτημένος· διό φησιν· « Ἐν μέσῳ πολλῶν αἰνέσω αὐτὸν, ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος. » Καὶ τὴν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ σωτηρίαν διδάσκει, λέγων· « Τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδιωκόντων τὴν ψυχήν μου. » Ἀνωτέρω γοῦν φήσας τό· « Κατεδίωξεν ἄνθρωπον πένητα καὶ πτωχὸν, καὶ κατανενυγμένον τῇ καρδίᾳ τοῦ θανατῶσαι, » καὶ σαφῶς δηλώσας ἑαυτοῦ τὸν θάνατον περιγράφων τὴν προφητείαν τὴν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ σωτηρίαν ᾐνίξατο εἰπών· « Ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος, τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδιω- C κόντων τὴν ψυχήν μου. »

oratione progressus, rursus pauperem atque egenum seipsum nominat, dicens : « Et tu, Domine, Domine, fac mecum misericordiam propter nomen tuum, quia benigna est misericordia tua Libera me, quia egenus et pauper sum ego [69]. » Quibus post alia adjungit : « Genua mea infirmata sunt a jejunio, et caro mea immutata est propter oleum : et ego factus sum opprobrium illis. Viderunt me et moverunt capita sua [70] : » quæ sane ipsa nihilominus suum finem consecuta sunt, quo tempore qui præteribant, maledicebant ei moventes capita sua et dicentes : « Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere [71]. » Quoniam vero etiam nunc Judæi patrum suorum in seipsos **478** exsecrationem attrahentes exsecrabilibus et nefariis verbis detestari Salvatorem ac Dominum nostrum, omnesque quicunque in fidem ejus transierint, consuevere, idcirco deinceps adjungit : « Maledicent illi, et tu benedices. Qui insurgunt in me, confundantur : servus autem tuus lætabitur. Induantur qui detrahunt mihi, pudore, et operiantur sicut diploide, confusione sua. Ego autem confitebor Domino in ore meo : et in medio multorum laudabo eum. Quoniam astitit a dextris pauperis, ut salvam faceret a persequentibus animam meam [72]. » Et sane constat quam multis etiam nunc rebus adversis conflictentur quicunque exsecrationes adversus illum in suis conventibus jactant, quippe qui ab iisdem temporibus ne respirare quidem, aut suspicere unquam potuerint, quamque ille feliciter in medio multarum gentium per suum ipsius Novum Testamentum suo Patri laudem perficiat, dum eumdem Patrem adjutorem et suæ dextræ assessorem obtinet, quas ob res ita loquitur : « In medio multorum laudabo eum, quia astitit a dextris pauperis. » Salutem præterea quæ ipsius mortem secuta est, docet his verbis : « Ut salvam faceret a persequentibus animam meam. » Supra enim cum illud dixerit : « Persecutus est hominem pauperem et egenum, et compunctum corde, ut morte afficeret, » planeque suam mortem indicaverit, dum prophetiam circumscribit : tum vero salutem quæ mortem ipsius secuta est, significavit, dicens : « Quoniam astitit a dextris pauperis, ut salvam faceret a persequentibus animam meam. »

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.—Ἔτι περὶ τοῦ Ἰούδα καὶ τῶν ἀργυρίων ἀνθ' ὧν τὸν Κύριον προὔδωκε, καὶ περὶ τῆς ἀποβολῆς τῶν παρὰ Ἰουδαίοις ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων.

« Καὶ λήψομαι ἐμαυτῷ δύο ῥάβδους, τὴν μίαν ἐκάλεσα κάλλος, καὶ τὴν ἑτέραν ἐκάλεσα σχοίνισμα, καὶ ποιμανῶ τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐξαρῶ τοὺς τρεῖς D ποιμένας ἐν μηνὶ ἑνὶ, καὶ βαρυνθήσεται ἡ ψυχή μου ἐπ' αὐτούς. Καὶ γὰρ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐπωρύοντο ἐπ' ἐμὲ, καὶ εἶπα· Οὐ ποιμανῶ ὑμᾶς· τὸ ἀποθνῆσκον ἀποθνησκέτω, καὶ τὸ ἐκλεῖπον ἐκλειπέτω, καὶ τὰ κατάλοιπα ἐσθιέτωσαν, ἕκαστος τὰς σάρκας τοῦ πλησίον αὐτοῦ. Καὶ λήψομαι τὴν ῥάβδον τὴν καλὴν, καὶ ἀποῤῥίψω αὐτὴν τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου, ἣν διεθέμην πρὸς πάντας τοὺς λαούς. Καὶ διασκεδασθήσεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ γνώσονται οἱ Χαναναῖοι τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι, ὅτι Λόγος Κυρίου ἐστί. Καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτούς· Εἰ καλὸν ἐνώπιον

A Zacharia. — Item de Juda et argenteis quibus Dominum prodidit, deque rejectione apud Judæos, tam eorum qui imperabant, quam eorum quibus imperabatur.

« Et capiam mihi duas virgas, unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum, et pascam oves meas, et auferam tres pastores in mense uno, et gravabitur anima mea super eos. **479** Etenim animæ eorum rugierunt super me, et dixi, Non pascam vos ; quod moritur, moriatur, et quod deficit, deficiat : et quæ reliqua sunt devorent, unusquisque carnes proximi sui, et capiam virgam pulchram, et abjiciam eam, ad dissipandum Testamentum meum, quod disposui ad omnes populos, et dissipabitur in die illa, et cognoscent Chananæi oves quæ custodiuntur mihi, quod Verbum Domini est, et dicam ad eos : Si honestum est in conspectu vestro, date mercedem meam, aut renuite, et constituerunt mercedem meam, triginta argenteos ; et

[69] Psalm. CVIII, 21, 22. [70] ibid. 24, 25. [71] Matth. XXVII, 41, 42. [72] Psal. CVIII, 28-31.

dixit Dominus ad me, Dimitte eos in fornacem, et specta num approbatum sit, quemadmodum probatus sum pro illis, et accepi triginta argenteos, et projeci eos in domo Domini in fornacem, et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum Testamentum inter Judam et Israel [73]. » Hæc igitur suum finem consecuta sunt, quo tempore, ut est apud Lucam, « abiens Judas locutus est cum principibus sacerdotum et scribis, et ducibus templi, quomodo illum eis traderet; et gavisi sunt, et pacti sunt argentum illi dare [74]. » Ut vero apud Marcum legimus, cum abiit « ad principes sacerdotum, ut illum proderet; illi autem gavisi sunt, et promiserunt ei se argentum daturos. » Verum apud hos quidem argentum simpliciter nominatum est. Apud Matthæum autem numerus quoque indicatur, qui sane ab eo quem posuit Zacharias minime discrepat. Dicit igitur Matthæus: « Tunc abiens unus de duodecim, qui dicitur Judas Iscariotes, ad principes sacerdotum, dixit eis: Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam? illi autem constituerunt ei triginta stateres [75]. » Consentanea igitur hæc sunt ei quod in prophetia dictum est a Domino: « Et constituerunt mercedem meam triginta argenteos. » Pro quo Symmachus quidem ait: « Et apprehenderunt mercedem meam triginta argenteos. » Aquila vero: « Et constituerunt mercedem meam triginta argenteos, » quibus illud adjungitur: « Et dixit Dominus ad me: Dimitte eos in fornacem, et vide num probatum sit, quemadmodum probatus sum pro illis. » Pro quo rursus Aquila quidem sic ait: « Et dixit Dominus ad me: Dimitte eos in fornacem, projice eos ad figulum, immensum pretium quo æstimatus sum pro illis, » **480** et sane attende quonam pacto ipse Dominus pretium suum confitetur triginta argenteos datum esse. Videtur autem ipsa verborum excogitatio talem præ se ferre sensum: Ego quidem Dominus a primo incipiens die nunquam desii meæ benignitatis indicia vobis Judæis impendere, innumerabilibusque vos beneficiis afficere, non solum dum ad vos ab initio prophetas mitto, sed etiam dum me ipsum vobis præsentem exhibeo, tum in monitis ac documentis, rationalibusque præceptis, tum in signis et portentis et aliis miraculorum generibus, tum etiam in sanationibus et medelis; vos ergo qui tanta beneficentia digni habiti estis, date mercedem meam, aut renuite: sic quidem ab illis, ut par est, fructus pietatis, et indicia fidei erga seipsum postulans. At illi (ut in ea quam proxime ante hanc posuimus prophetia, dictum est), « pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi, et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea [76]; » et cum triginta argenteos constituerint, tanquam eum qui tanti venderetur, æstimaverunt. Sed quoniam uniuscujusque opus quale sit ignis probabit, merito imperat ut mittantur in forna-

ὑμῶν ἐστι, δότε τὸν μισθόν μου, ἢ ἀπείπασθε. Καὶ ἔστησαν τὸν μισθόν μου τριάκοντα ἀργυροῦς. Καὶ εἶπε Κύριος πρός μέ· Κάθες αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον. Καὶ σκέψαι εἰ δόκιμόν ἐστιν, ὃν τρόπον ἐδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἔλαβον τοὺς τριάκοντα ἀργυροῦς, καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον, καὶ ἀπέῤῥιψα τὴν ῥάβδον τὴν δευτέραν τὸ σχοίνισμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰούδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραήλ.» Καὶ ταῦτα τέλους ἐτύγχανεν, ὅτε, κατὰ μὲν τὸν Λουκᾶν, «ἀπελθὼν ὁ Ἰούδας συνελάλει τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ στρατηγοῖς τοῦ ἱεροῦ, ὅπως αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς· καὶ ἐχάρησαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύρια δοῦναι.» Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον, ὁπηνίκα «ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῷ αὐτόν. Οἱ δὲ ἐχάρησαν, καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύρια δοῦναι.» Ἀλλ' ἐν τούτοις μὲν ἁπλῶς τὸ ἀργύριον ὠνόμασται· παρὰ δὲ τῷ Ματθαίῳ μνημονεύεται καὶ ὁ ἀριθμὸς, συνᾴδων τῇ ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου παραθέσει. Λέγει δ' οὖν ὁ Ματθαῖος· «Τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν αὐτοῖς· Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα στατῆρας.» Σύμφωνα οὖν ταῦτά ἐστι τῷ, «Καὶ ἔστησαν τὸν μισθόν μου τριάκοντα ἀργυροῦς,» ἐν τῇ προφητείᾳ εἰρημένῳ ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Σύμμαχος ἐποίησε· «Καὶ ἐστάθμισαν τὸν μισθόν μου τριάκοντα ἀργυροῦς·» ὁ δὲ Ἀκύλας· «Καὶ ἔστησαν τὸν μισθόν μου τριάκοντα ἀργυροῦς·» οἷς ἐπιλέγεται· «Καὶ εἶπε Κύριος πρός μέ· Κάθες αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, καὶ σκέψαι εἰ δόκιμόν ἐστιν, ὃν τρόπον ἐδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν.» Ἀνθ' οὗ πάλιν ὁ μὲν Ἀκύλας φησί· «Καὶ εἶπε Κύριος· Ῥίψον αὐτὰ πρὸς τὸν πλάστην. Ὑπερμεγέθης ἡ τιμὴ, ἣν ἐτιμήθην ὑπὲρ αὐτῶν.» Καὶ πρόσχες τίνα τρόπον αὐτὸς ὁ Κύριος τιμὴν ἑαυτοῦ ὁμολογεῖ τοὺς τριάκοντα ἀργυροῦς δεδόσθαι. Ἔοικε δὲ ἡ τῆς λέξεως διάνοια τοιοῦτόν τινα ἐμφαίνειν νοῦν· Ἐγὼ μὲν ὁ Κύριος, ἐκ πρώτης ἀρξάμενος ἡμέρας, οὐ διέλιπον τῆς ἐμαυτοῦ χρηστότητος ὑμῖν τοῖς ἐκ περιτομῆς δείγματα παρέχων, καὶ μυρία ὅσα ὑμᾶς εὐεργετῶν, οὐ μόνον τὰ διὰ τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ διὰ τῆς ἐμαυτοῦ παρουσίας, ἔν τε ταῖς προτρεπτικαῖς διδασκαλίαις καὶ τοῖς λογικοῖς μαθήμασιν, ἔν τε τοῖς σημείοις καὶ τέρασι, καὶ ταῖς ἄλλαις παραδοξοποιίαις, ταῖς τε ἰάσεσι καὶ ταῖς θεραπείαις· ὑμεῖς δὲ οἱ τῆς τοσαύτης εὐεργεσίας ἠξιωμένοι δότε τὸν μισθόν μου, ἢ ἀπείπασθε· αἰτῶν αὐτοὺς, ὡς εἰκὸς, καρποὺς εὐσεβείας, καὶ δεῖγμα τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Οἱ δὲ, (κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῇ πρὸ ταύτης παραθέσει,) «ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾷν με ἐνδιέβαλλόν με, καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ μῖσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεώς μου,» τριάκοντα ἀργυροῦς στήσαντες, ὥσπερ τοσούτου αὐτὸν πωλούμενον ἐτιμήσαντο. Ἀλλ' ἐπεὶ τὸ ἑκάστου ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ αὐτὸ δοκιμάσει, εἰκότως προστάττει καθῆναι αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, ἐπιλέγων· «Ὃν τρόπον ἐδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν.» Χωνευτήριον δὲ

[73] Zachar. XI, 7, 14. [74] Luc. XXII, 4, 5. [75] Matth. XXVI, 14, 15. [76] Psal. CVIII, 4, 5.

ἐνταῦθα ἔοικε τὸν οἶκον Κυρίου ὀνομάζειν. Εἰπόντος A γοῦν τοῦ Κυρίου, κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα· « Κάθες αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, » ἐπιφέρει· « Καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, εἰς τὸ χωνευτήριον. » Κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν· « Εἰπόντος τοῦ Κυρίου· Ῥίψον αὐτὸ, » δῆλον δ' ὅτι τὸ ἀργύριον, πρὸς τὸν πλάστην, ἐπιφέρει· « Καὶ ἔῤῥιψα ἐν οἴκῳ Κυρίου πρὸς τὸν πλάστην. » Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον· « Εἰπόντος τοῦ Κυρίου· Ῥίψον αὐτὸ εἰς τὸ χωνευτήριον, » ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ἔῤῥιψα αὐτὸ εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, εἰς τὸ χωνευτήριον. » Μήποτε δὲ καὶ τοῦτο ἐπληροῦτο; ὅτε « Ἰούδας, » ὁ παραδιδοὺς τὸν Κύριον, « ἰδὼν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὸ ἀργύριον τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις, λέγων· Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. Οἱ δὲ εἶπαν αὐτῷ· Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει. Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναὸν, ἀν- B εχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, λαβόντες τὰ ἀργύρια, εἶπαν· Οὐκ ἔστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστιν. » Συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις. Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος· Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ. Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος. » Ἔνθα καὶ ἐπιστήσεις, ἐπεὶ μὴ ταῦτα φέρεται ἐν τῇ τοῦ Ἱερεμίου προφητείᾳ, εἴτε χρὴ ὑπονοεῖν περιῃρῆσθαι αὐτὰ ἐξ αὐτῆς κατά τινα ῥᾳδιουργίαν, ἢ καὶ σφάλμα γραφικὸν γεγονέναι, τῶν ἀμελέστερον τὰ C τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἀντίγραφα πεποιημένων σφαλέντος τινὸς, καὶ ἀντὶ μὲν τοῦ Ζαχαρίου Ἱερεμίαν τεθεικότος, ὡς δέον οὕτως ἀναγεγράφθαι· « Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ζαχαρίου τοῦ προφήτου· » ἀντὶ δὲ τοῦ, « Ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, εἰς τὸ χωνευτήριον, » ἐσφαλμένως πεποιηκότος· « Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. » Σαφῶς γὰρ διὰ μὲν τῆς προφητείας εἰς τὸν τοῦ Κυρίου ναὸν ἐῤῥίφθαι λέγεται τὸ ἀργύριον, καὶ δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὸν ναόν. « Ῥίψας γοῦν, » φησὶν, « Ἰούδας τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναὸν, ἀνεχώρησε. » Καὶ εἰκός γε ἐξ ἐκείνων τῶν ἀργυρίων βέβηλον γεγονέναι τὸν ναὸν, καὶ πεπληρῶσθαι τὸ, « Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. » Καὶ ὅρα γε μήποτε χωνευτήριον ὁ οἶκος Κυρίου διὰ τοῦτο κέκληται, D ἐπείπερ ὡς ἐν χωνείᾳ, μεταπλάττεσθαι τὰς ψυχὰς ἐκ τῆς τῶν θείων λόγων πυρώσεως ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ οἴκῳ συμβαίνει· ἢ ἄλλως ἀπελέγχεται μὴ καθαρὰς, ὡς ἐν χωνευτηρίῳ πυρουμένας καὶ δοκιμαζομένας. Ὅπερ ὁ Ἀκύλας, « Ἔῤῥιψα, » φήσας, « τὸ ἀργύριον ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου πρὸς τὸν πλάστην, » σαφῶς διδάσκει, ὡς τοῦ Λόγου τοῦ θείου δίκην πλάστου κατοικοῦντος εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, καὶ πλάττοντος καὶ ἀνανεοῦντος τὰς τῶν προσιόντων ψυχάς. Πλὴν ἀλλ' ἐπείπερ ἡ τιμὴ τοῦ τετιμημένου εἰς ἐκεῖνον μεταβληθεῖσα τὸν οἶκον βέβηλον αὐτὸν κατεστήσατο, εἰκότως εὐθὺς ἐπιλέγει· « Καὶ ἀπέῤῥιψα τὴν ῥάβδον

cem, illud adjungens : « Quemadmodum probatus sum pro illis. » Fornacem vero hoc loco ipsam domum Domini nominare videtur. Nam cum Dominus dixerit, ut est apud LXX, « Dimitte eos in fornacem, » tum adjungit : « Et projeci eos in domo Domini in fornacem. » Ut vero est apud Aquilam, « cum Dominus dixerit : Projice illud ipsum videlicet argentum ad figulum, » tum adjungit : « Et projeci illud in domo Domini ad figulum. » At vero, ex Symmachi editione, « cum Dominus dixerit, projice illud in fornacem, » tum adjungit verba illa : « Et projeci illud in domo Domini in fornacem. » Num igitur hoc tunc forsitan completum est, cum « Judas » qui Dominum prodidit, « videns quod condemnatus esset, pœnitentia ductus, retulit argentum principibus sacerdotum et senioribus, dicens : Peccavi tradens sanguinem innocentem. At illi dixerunt ei : Quid ad nos? tu videris, et projectis argenteis in templo, recessit : et abiens laqueo se suspendit. Principes autem sacerdotum acceptis argenteis dixerunt : Non licet eos mittere in corbanam, quia pretium sanguinis est. Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli in sepulturam peregrinorum. **481** Quapropter vocatus est ager ille, ager sanguinis, usque ad præsentem diem. Tunc impletum est quod dictum est per Jeremiam prophetam dicentem : Et acceperunt triginta argenteos pretium appretiati, quem appretiaverunt a filiis Israel, et dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus [77]. » Ubi diligenter considerabis, cum hæc non habeantur apud Jeremiam prophetam, num arbitrari oporteat ea per quamdam malitiam ex illo sublata esse, an vero librarii erratum fuisse, qui negligentius sanctorum Evangeliorum exemplaria confecerit, et ex negligentia in errorem inciderit, et pro Zacharia posuerit Jeremiam : utpote, cum ita scripto opus fuerit, « tunc completum est, quod dictum est per Zachariam prophetam. » Pro eo autem quod perperam conversum est : « Et miserunt eos in domo Domini in fornacem, » dictum est illud : « Et dedi eos in agrum figuli. » Plane enim in ipsa prophetia in templo Domini projectum fuisse argentum dicitur, et ab Evangelio itidem in templo : « Projectis enim, inquit, Judas argenteis in templo, recessit. » Et sane æquum est ex illis argenteis templum fuisse profanatum, et completum fuisse illud : « Ecce relinquitur vobis domus vestra deserta [78]. » Porro autem etiam illud contemplare, num fornax dicta sit domus Domini, propterea quod in templo Dei quasi in fornace conflatoris, animos ex divinorum sermonum calore atque igne transformari contingit, aut alioqui non puros dum tanquam in fornace igne explorantur, redargui. Idcirco Aquila dum ita convertit : « Et projecit argentum in domo Domini ad figulum, » plane nos docet quemadmodum divinum Verbum instar figuli habitet in domo Domini, et eorum qui

[77] Matth. XXVII, 3-10. [78] Matth. XXIII, 38.

illuc accedunt animas informet ac renovet. Verumtamen cum pretium appretiati in illa domo projectum, eam ipsam profanam reddiderit, merito statim adjungit : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel. » Ex illo enim illa gentis multitudo abjecta est procul ab antiqua Dei tutela, quæ prius illos conservabat. Alteram autem virgam puto pro universa simul Judaica gente hoc in loco accipi oportere. Qua de causa illam etiam funiculum vocat, dicens : **482** « Unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum.. » Tum de altera evidenter adjungit illud : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel : » siquidem hi erant et funiculus et virga altera. Prior autem quæ pulchritudo nominata est, non alia fuerit quam ipsa Jerusalem, adoratioque Mosaica, omnisque prisca constitutio, quæ vetus dicitur testamentum, hocque ipsum vel ex ipsa prophetia plane constiterit, dum ait : « Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam ad dissipandum testamentum meum. » Vides ut testamentum quidem suum, virgam priorem esse dixerit ; alteram vero virgam, funiculum, et tamen se utramque abjecturum minatur, quamvis prius dixerit : « Et capiam mihi ipsi duas virgas, unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum : » pro quo Aquila quidem sic convertit : « Unam vocavi decorem, et alteram vocavi funiculum. » Symmachus autem : « Hanc quidem vocavi decorem, illam autem vocavi funiculum. » Hoc igitur universæ gentis pulchritudinis decorisque nomine, divinam legem, et quod in ea continetur testamentum, merito appellat. Venerabilitas enim illa urbis Jerusalem, et quæ in ea ad munus pontificum sacerdotumque pertinebant, tum etiam omnia quæcunque olim apud illos populos ex divinis legibus, et ex veteri testamento de more prius administrabantur, decens quidam ornatus iis erant, qui talibus rebus ornarentur. Funiculus autem ipsa gentis multitudo apud ipsum quoque Mosem vocata est, in illis verbis : « Facta est portio Domini populus ejus Jacob, funiculus hereditatis ejus Israel. » At vero hujusce utriusque virgæ mutationem, magno impetu futuram iis temporibus, de quibus dictum est, divinat : utpote, cum et vetus, quod prius in ea erat, testamentum, et pulchritudo quæ in eadem olim cernebatur, delenda fuerit et ad nihilum redigenda, simulac pretio illius æstimato, qui triginta argenteis æstimatus est, illi pro sua ipsorum impietate meritæ ignominiæ obnoxii facti sunt; dicit igitur : « Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam ad dissipandum testamentum meum. » Et rursus : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus. » Ad hæc, cum in prophetia dicatur illud : « Et auferam tres pastores in mense uno, » **483** arbitror sic tres ordines eorum significari, qui olim populo Dei præerant regum, pontificum et prophetarum ; quoniam ab his tribus, quasi pa-

A τὴν δευτέραν τὸ σχοίνισμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰούδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραήλ. » Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι τὸ πλῆθος τοῦ ἔθνους ἀπεῤῥίφη τῆς πάλαι πρότερον ἐφορώσης αὐτοὺς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ. Δευτέραν δὲ ῥάβδον ἡγοῦμαι τὸ πᾶν ἀθρόως Ἰουδαίων ἔθνος ἐνταῦθα δηλοῦσθαι. Καλεῖ δ' οὖν αὐτὴν σχοίνισμα, λέγων· « Τὴν μίαν ἐκάλεσα κάλλος, καὶ τὴν δευτέραν ἐκάλεσα σχοίνισμα. » Καὶ σαφῶς ἐπιλέγει περὶ τῆς δευτέρας φάσκων· « Καὶ ἀπέῤῥιψα τὴν ῥάβδον τὴν δευτέραν τὸ σχοίνισμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰούδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραήλ. » Οὗτοι γὰρ ἦσαν τὸ σχοίνισμα καὶ ἡ ῥάβδος ἡ δευτέρα. Ἡ δὲ προτέρα κάλλος ὠνομασμένη οὐδ' ἄλλη γένοιτο τῆς Ἱερουσαλὴμ αὐτῆς, καὶ τῆς κατὰ Μωσέα λατρείας, ἁπάσης τε τῆς παλαιᾶς Δια- B θήκης· καὶ τοῦτο δὲ ἐξ αὐτῆς παρίσταται τῆς προφητείας φησάσης· « Καὶ λήψομαι τὴν ῥάβδον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀποῤῥίψω αὐτὴν, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου. » Ὁρᾷς ὡς τὴν μὲν Διαθήκην ἑαυτοῦ τὴν ῥάβδον ἔφησεν εἶναι τὴν πρώτην, τὴν δευτέραν δὲ ῥάβδον τὸ σχοίνισμα, πλὴν ἀμφοτέρας τὰς ῥάβδους ἀποῤῥίψειν ἀπειλεῖ, προειπὼν πρότερον· « Καὶ λήψομαι ἐμαυτῷ δύο ῥάβδους· τὴν μίαν ἐκάλεσα κάλλος, καὶ τὴν δευτέραν ἐκάλεσα σχοίνισμα· » ἀνθ' ὧν ὁ μὲν Ἀκύλας φησί· « Τὴν μίαν ἐκάλεσα εὐπρέπειαν, καὶ τὴν ἑτέραν ἐκάλεσα σχοίνισμα· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Τὴν μὲν ἐκάλεσα εὐπρέπειαν, τὴν δὲ μίαν ἐκάλεσα σχοίνισμα. » Τοῦτο μὲν οὖν παντὸς ἔθνους κάλλος καὶ εὐπρέπειαν, τὸν θεῖον νόμον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ περιεχομένην Διαθήκην ὠνόμασεν εἰκό- C τως. Τά τε γὰρ σεμνὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὰ τῆς ἀρχιερατικῆς λειτουργίας, καὶ πάντα ὅσα πάλαι πρότερον ἐν αὐτοῖς κατὰ τοὺς θείους νόμους, καὶ κατὰ τὴν παλαιὰν Διαθήκην ἐπολιτεύετο, κόσμος εὐπρεπὴς ὑπῆρχε τοῖς ὑπὸ τούτων κοσμουμένοις. Σχοίνισμα δὲ τὸ πλῆθος τοῦ ἔθνους καὶ παρὰ Μωσεῖ κέκληται λέγοντι· « Ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. » Ἀλλὰ γὰρ τῶν δύο τούτων ῥάβδων ἀθρόως μεταβολὴν γενήσεσθαι κατὰ τοὺς δηλουμένους χρόνους θεσπίζει, ὡς καὶ τῆς πάλαι ἐν αὐτῇ παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ τοῦ πάλαι ἐν αὐτῇ κάλλους ἀφανισθησομένου, τοῦ τε σχοινίσματος καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους διασκεδασθησομένου, ἐπὰν, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου τριάκοντα D ἀργυρίων τιμησάμενοι, τῆς σφῶν δυσσεβείας τὴν προσήκουσαν ἀτιμίαν ὑπόσχοιεν. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ λήψομαι τὴν ῥάβδον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀποῤῥίψω αὐτὴν, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου· » καὶ πάλιν· « Καὶ ἀπέῤῥιψα τὴν ῥάβδον τὴν δευτέραν τὸ σχοίνισμα. » Ἐπὶ τούτοις ἐπὰν ἡ προφητεία φάσκῃ· « Καὶ ἐξαρῶ τοὺς τρεῖς ποιμένας ἐν μηνὶ ἑνὶ, » νομίζω τρία τάγματα αἰνίττεσθαι τῶν πάλαι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ προεστώτων, βασιλέων, καὶ ἀρχιερέων, καὶ προφητῶν· ἐπεὶ καὶ διὰ τῶν τριῶν τούτων ποιμένων πάντα τὰ κατὰ τοὺς πάλαι πρότερον ᾠκονομεῖτο. Ἀλλ' ἐπειδὴ διαστροφὴν καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι πεπόνθασι ποιμένες, καθ' ἕνα καιρὸν τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν (ὅ τε γὰρ βασιλεὺς παρανόμως αὐτῶν ἡγεῖτο, ἀλλόφυλός τις ὢν καὶ οὐκ οἰκεῖος τοῦ ἔθνους· ὅ τε

ἀρχιερεὺς, ὑπὸ Ῥωμαίων παραγενόμενος ἐπὶ τὴν λειτουργίαν, οὐ κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν οὐδὲ κατὰ τοὺς ἐννόμους θεσμοὺς ἐπὶ τὴν τιμὴν παρῄει· ὅ τε προφήτης μέχρις Ἰωάννου, παυσάμενος, οὐκέτι ἐν αὐτοῖς ἐνήργει, ἀντὶ δὲ τούτου ψευδοπροφήτης τις ἀσεβὴς καὶ πλανῶν τὸν λαόν), εἰκότως τὰ τρία χαρίσματα, πάλαι πρότερον ὑπὲρ πάντα κόσμον εὐπρεπῆ τὸ πᾶν ἔθνος κοσμοῦντα, περιαιρήσειν ὑφ' ἕνα καιρὸν ἀπειλεῖ λέγων· «Καὶ ἐξαρῶ τοὺς τρεῖς ποιμένας ἐν μηνὶ ἑνὶ, καὶ βαρυνθήσεται ἡ ψυχή μου ἐπ' αὐτούς·» ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας φησί· «Καὶ ἐκολοβώθη ἡ ψυχή μου ἐν αὐτοῖς·» ὁ δὲ Σύμμαχος· «Καὶ ὠλιγοψύχησα ἐν αὐτοῖς·» ὁ δὲ Θεοδοτίων· «Καὶ ὠλιγοψύχησεν ἡ ψυχή μου ἐπ' αὐτούς.» Καὶ τὸ αἴτιόν γε τῆς ὀλιγοψυχίας διδάσκει, ἐπιλέγων· «Καὶ γὰρ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐπωρύοντο ἐπ' ἐμέ·» ἀνθ' οὗ πάλιν ὁ Ἀκύλας· «Καί γε ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐπέρκασεν ἐν ἐμοί·» ὁ δὲ Σύμμαχος· «Καὶ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἤκμασεν ἐν ἐμοί.» Ὅμοιον δὲ τῷ, «Καὶ γὰρ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐπωρύοντο ἐπ' ἐμὲ,» παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα εἰρημένῳ, φέρεται παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου κείμενον τό· «Ἐγκαταλέλοιπα τὸν οἶκόν μου, ἀφῆκα τὴν κληρονομίαν μου, ἔδωκα τὴν ἠγαπημένην ψυχήν μου εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς· ἐγενήθη ἡ κληρονομία μου ἐμοὶ ὡς λέων ἐν δρυμῷ, ἔδωκεν ἐπ' ἐμὲ τὴν φωνὴν αὐτῆς. Μὴ σπήλαιον ὑαίνης ἡ κληρονομία μου ἐμοί;» Εἰκότως οὖν διὰ ταῦτα ἑξῆς ἐπιφέρει λέγων· «Καὶ εἶπα· Οὐ ποιμανῶ ὑμᾶς· τὸ ἀποθνῆσκον ἀποθνησκέτω, καὶ τὸ ἐκλεῖπον ἐκλειπέτω, καὶ τὰ κατάλοιπα ἐσθιέτωσαν, ἕκαστος τὰς σάρκας τοῦ πλησίον ἑαυτοῦ·» μεθ' ἃ ἐπιλέγει· «Καὶ λήψομαι τὴν ῥάβδον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀποῤῥίψω αὐτήν·» ἀνθ' οὗ Ἀκύλας, «Καὶ ἔλαβον,» φησὶ, «τὴν ῥάβδον μου, τὴν εὐπρέπειαν, καὶ περιέκοψα αὐτὴν,» δηλαδὴ τὴν κατὰ Μωσέα λατρείαν. Οὐκοῦν ἡ μὲν πρώτη ῥάβδος ἡ ἐν ἀρχαῖς τοῦ λόγου πρώτη, συντριβήσεσθαι καὶ ἀποῤῥιφήσεσθαι λέγεται. Ὅτε δὲ ἡ τιμὴ τοῦ τετιμημένου, καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ τῷ προδότῃ δοθὲν ἀργύριον ἐβλήθη εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, ὡς εἰς χωνευτήριον, τότε δὴ καὶ τὰ περὶ τῆς δευτέρας ῥάβδου, τοῦ παντὸς ἔθνους δηλαδὴ, ἀκολούθως οἷα πείσεται προφητεύεται ἐν τῷ, «Καὶ ἀπέῤῥιψα τὴν ῥάβδον τὴν δευτέραν τὸ σχοίνισμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰούδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραήλ·» καὶ ἐπειδήπερ ἀποβολὴν ἐκείνων σαφῶς διὰ τούτων ὁ λόγος ἐμήνυσεν, εἰκότως ἑξῆς οὐκέτ' αὐτοὺς ἐπιγνώσεσθαι τὴν τῶν προφητευομένων δύναμίν φησιν, ἀλλὰ τοὺς Χαναναίους, λέγων· «Καὶ γνώσονται οἱ Χαναναῖοι τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι, διότι λόγος Κυρίου ἐστί.» Τίνες δ' ἂν εἶεν οἱ Χαναναῖοι ἀλλ' ἢ ἡμεῖς οἱ πρὶν ἀλλόφυλοι, καὶ ἐξ ἁπάντων τῶν πάλαι ἀθέων καὶ ἀσεβῶν ἐθνῶν πρόβατα τῷ Χριστῷ πεφυλαγμένοι; οἳ καὶ διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος μεταβεβλήμεθα, καὶ συνέντες τὰ τεθεσπισμένα, γνῶσιν ἀληθῆ τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου εἰλήφαμεν. Ἔγνωμέν τε ἡμεῖς οἱ Χαναναῖοι καὶ συνήκαμεν τὰ δηλούμενα· οὐκ ἔγνωσαν δὲ οὐδὲ συνῆκαν οἱ τὸν Ἰσραὴλ αὐχοῦντες καὶ ἐπὶ τῷ σπέρματι Ἀβραὰμ ἐπαιρόμενοι.

[79] Jer. XII, 8, 9.

A storibus, omnia quæ ad illos veteres olim pertinebant, gubernabantur. Sed quando tres isti pastores uno tempore conversionem passi sunt, Salvatore utique nostro adveniente (nam et rex præter leges creatus, non ab ipsorum genere oriundus, sed externus ipsis tunc præerat; et pontifex a Romanis ad sacram functionem provectus, non ex successione generis, neque secundum leges atque instituta, honorem illum obtinebat; nec propheta, qui usque ad Joannem perveniens, desierat, amplius apud eos operabatur, sed loco ejus mendax quidam propheta et impius populum decipiebat), merito tria illa dona, quæ quondam supra omne ornamentum ac decus totam illam gentem ornabant, sublaturum se uno tempore minatur, dicens: B «Et auferam tres pastores in mense uno, et gravabitur anima mea super eos;» pro quo Aquila quidem sic ait: «Et mutilata est anima mea in eis;» Symmachus autem: «Et exanimatus sum in eis;» Theodotion autem: «Et exanimata est anima mea super eos.» Et causam exanimationis ostendit in iis quæ adjungit: «Etenim animæ eorum rugierunt super me,» pro quo rursus Aquila hoc modo convertit: «Etenim anima eorum immaturuit in me,» Symmachus autem: «Et anima eorum invaluit in me.» Illi vero quod apud LXX dictum est: «Etenim animæ eorum rugierunt super me,» simile quiddam fertur etiam apud Jeremiam, quod ex persona Domini profertur his verbis: «Dereliqui domum C meam, dimisi hæreditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum ejus, facta est hæreditas mea mihi ut leo in silva, dedit super me vocem suam, nunquid spelunca hyænæ hæreditas mea mihi[79]?» has igitur ob res merito deinceps adjungit: «Et dixi, Non pascam vos; quod moritur, moriatur, et quod deficit, deficiat, et quæ reliqua sunt devorent, unusquisque carnes proximi sui.» Post quæ subjicit: «Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam.» Pro quo Aquila: «Et accepi, inquit, virgam meam, decorem, et excidi illam,» Mosaicam videlicet adorationem. Ergo prima quidem virga initio sermonis, prima item quæ frangatur et abjiciatur, fore dicitur. **484** Cum autem pretium ejus, qui æstimatus est, et D pro eo argentum proditori erogatum, projectum est in domum Domini tanquam in fornacem, tum vero etiam ea quæ ad alteram virgam, hoc est, quæ ad universam gentem pertinent, quid latura sint mali, prophetice declaratur in illis verbis: «Et abjeci virgam alteram, funiculum ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel:» et quoniam illorum rejectionem his verbis plane oraculum indicavit, merito deinceps non amplius illos vim prophetiarum intellecturos affirmat, sed Chananæos, sic dicens: «Et cognoscent Chananæi, oves quæ custodiuntur mihi, quod verbum Domini est.» Cæterum, qui tandem alii fuerint hi Chananæi, quam nos ipsi? qui prius alieni eramus, et qui ex

universi olim profanis atque impiis gentibus, oves Christo custoditi sumus? qui etiam beneficio illius sumus immutati, et ipsa vaticinia prophetarum intelligentes, cognitionem veram verbi Domini accepimus. Iidem nos qui sumus Chananæi, novimus atque intelleximus ea quæ dicuntur. Non noverunt autem neque intellexerunt, qui nomine Israel gloriantur, et qui semen Abrahæ jactare consueverunt.

A Jeremia. — Item de Juda nominatim.

« Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis ejus, et in cornibus altarium vestrorum. Cum recordati fuerint filii eorum ararum suarum et lucorum suorum in ligno denso et in collibus excelsis, robur tuum et omnes thesauros tuos in direptionem dabo, et excelsa tua in peccato in omnibus finibus tuis, et privaberis et humiliaberis ab hæreditate, quam dedi tibi, et transferam te ad inimicos tuos in terram quam non nosti; quoniam ignis accensus est in furore meo, usque in sæculum ardebit [80]. » Tametsi hæc non apud LXX, attamen in Hebraico nacti atque in reliquorum interpretum editionibus, item in exquisitioribus quoque ipsorum LXX exemplaribus cum appositione stellularum, **485** necessario ea apposuimus, tanquam ea quæ nominatim ipsum proditorem Judam significent, et peccatum quod ab illo commissum est, fieri non posse ut unquam aboleatur. Hoc enim mihi videtur significare illud: « Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino. » Poterunt item referri ad universam Judaicam gentem, quibus deinceps ipso ordine post ipsorum scelus indelebile, extremam, quæ ipsos punitura est, perniciem interminatur, quæ non est nunc sigillatim ad verbum interpretandi tempus. Sed quando tam multa hactenus de eo, qui Salvatorem ac Dominum nostrum erat proditurus, aliisque qui illi insidias facturi erant, divinitus prædicta exposuimus: tempus jam fuerit quæ sub ipsam ejusdem passionem eventura fuerunt, ut item divinitus per prophetas denuntiata sint, intueri.

A *Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου.—Ἔτι περὶ τοῦ Ἰούδα ὀνομαστί.*

« Ἁμαρτία Ἰούδα γέγραπται ἐν γραφείῳ σιδηρῷ, ἐν ὄνυχι ἀδαμαντίνῳ, ἐγκεκολαμμένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίας αὐτοῦ, καὶ τοῖς κέρασι τῶν θυσιαστηρίων ἡμῶν. Ἡνίκα ἀναμνησθῶσιν οἱ υἱοὶ αὐτῶν τὰ θυσιαστήρια αὐτῶν, καὶ τὰ ἄλση αὐτῶν ἐπὶ ξύλου δασέος, καὶ ἐπὶ βουνῶν μετεώρων, ἰσχύν σου καὶ πάντας τοὺς θησαυρούς σου εἰς προνομὴν δώσω, καὶ τὰ ὑψηλά σου ἐν ἁμαρτίᾳ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις σου. Καὶ ἀφαιρεθήσῃ, καὶ ταπεινωθήσῃ ἀπὸ τῆς κληρονομίας, ἧς ἔδωκά σοι, καὶ ἀναβιβῶ σε ἐν τοῖς ἐχθροῖς σου ἐν τῇ γῇ, ἣν οὐκ ἔγνως· ὅτι πῦρ ἐκκέκαυται ἐν τῷ θυμῷ μου, ἕως αἰῶνος καυθήσεται. » Εἰ καὶ μὴ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, ἀλλ' οὖν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ ταῦτα εὑ-
B ρόντες, καὶ ἐν ταῖς τῶν λοιπῶν ἑρμηνευτῶν ἐκδόσεσιν, ἔτι μὴν μετὰ παραθέσεως ἀστερίσκων καὶ ἐν τοῖς ἀκριβέσι τῶν παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα ἀντιγράφοις, ἀναγκαίως αὐτὰ παρεθέμεθα, ἅτε καὶ ὀνομαστὶ τὸν προδότην Ἰούδα δηλοῦντα, καὶ τὴν πεπραγμένην αὐτῷ ἁμαρτίαν ἀνεξάλειπτον εἶναι διδάσκοντα. Τοῦτο γὰρ αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ τὸ, « Ἁμαρτία Ἰούδα ἐγγέγραπται ἐν γραφείῳ σιδηρῷ, ἐν ὄνυχι ἀδαμαντίνῳ. » Εἴη δ' ἂν καὶ ἐπὶ πᾶν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀναφερόμενα, οἷς ἑξῆς καὶ ἀκολούθως μετὰ τὴν ἀνεξάλειπτον αὐτῶν ἀσέβειαν τὸν μετελθόντα αὐτοὺς ἔσχατον ὄλεθρον ἀπειλεῖ· ἅπερ κατὰ λέξιν ἑρμηνεύειν οὐ τοῦ παρόντος τυγχάνει καιροῦ. Ἀλλὰ γὰρ τοσούτων περὶ τοῦ προδώσειν μέλλοντος τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, τῶν τε ἄλλως ἐπιβεβουλευκότων
C αὐτῷ προαναφωνηθέντων, καιρὸς ἰδεῖν καὶ τὰ ἀμφὶ τὸ πάθος αὐτοῦ μέλλοντα συμβήσεσθαι θεσπιζόμενα.

Ab Amos. — De solis defectu, qui in ipsa Salvatoris nostri passione accidit, et de extremo Judaicæ gentis interitu.

« Jurat Dominus in superbiam Jacob, si obliviscetur in victoriam omnia opera vestra, et super his non turbabitur terra, et lugebit omnis qui habitat in ea, et ascendet quasi fluvius consummatio, et descendet quasi fluvius Ægypti, et erit in die illa, dicit Dominus, occidet sol in meridie, et obtenebrabitur super terram in die lux, et convertam solemnia vestra in luctum, et omnia cantica vestra in lamentum, et inducam super omnem lumbum saccum, et super omne caput calvitiem, et ponam eum tanquam luctum dilecti, et qui cum eo fuerint tanquam diem doloris: ecce dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi ver-

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.—Περὶ τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου, τῆς ἐπὶ τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγενημένης, καὶ περὶ τοῦ παντελοῦς ὀλέθρου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους.

« Ὀμνύει Κύριος κατὰ ὑπερηφανίας Ἰακὼβ, εἰ ἐπιλησθήσεται εἰς νῖκος πάντα τὰ ἔργα ὑμῶν, καὶ ἐπὶ τούτοις οὐ ταραχθήσεται ἡ γῆ, καὶ πενθήσει πᾶς ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ ἀναβήσεται ὡς ποταμὸς ἡ συντέλεια, καὶ καταβήσεται ὡς ποταμὸς Αἰγύπτου. Καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, λέγει Κύριος, δύσεται ὁ ἥλιος μεσημβρίας, καὶ συσκοτάσει ἐπὶ τῆς γῆς
D ἐν ἡμέρᾳ τὸ φῶς. Καὶ μεταστρέψω τὰς ἑορτὰς ὑμῶν εἰς πένθος, καὶ πάσας τὰς ᾠδὰς ὑμῶν εἰς θρῆνον· καὶ ἀναβιβῶ ἐπὶ πᾶσαν ὀσφὺν σάκκον, καὶ ἐπὶ πᾶσαν κεφαλὴν φαλάκρωμα· καὶ θήσομαι αὐτὸν ὥσπερ πένθος ἀγαπητοῦ, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ ὡς ἡμέραν ὀδύνης. Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαποστελῶ λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ

[80] Jer. XVII, 1-4.

δίψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. Καὶ σαλευθήσονται ὕδατα ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ βοῤῥᾶ ἕως ἀνατολῶν περιδραμοῦνται ζητοῦντες τὸν λόγον Κυρίου, καὶ οὐ μὴ εὕρωσι. » Τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὕβριν καὶ ὑπερηφανίαν καὶ ἐπανάστασιν, ἣν ἐπανέστησαν αὐτῷ οἱ ἐκ περιτομῆς, θεσπίζουσα ἡ παροῦσα προφητεία, ὀμνύναι τὸν Κύριόν φησι καθ' ὑπερηφανίας Ἰακὼβ, ὡς οὐ μὴ γένοιτο λήθη τῶν κατ' αὐτοῦ τετολμημένων αὐτοῖς, καὶ ὅτι πένθους ἄξια πείσεται ἡ γῆ αὐτῶν μετὰ καὶ τῶν οἰκητόρων, καὶ ὅτι οὐκέθ' ὡς τὸ πρὶν εἰς βραχὺ παιδευθέντες αὖθις ἀποκατασταθήσονται, ἀλλ' εἰς συντέλειαν τὰ κατ' αὐτοὺς ἥξει. « Ἀναβήσεται γοῦν, » φησὶν, « ὡς ποταμὸς ἡ συντέλεια αὐτῶν, » τὴν ἐπελθοῦσαν αὐτοῖς οὐδ' ἄλλοτε ἢ κατὰ τὴν Ῥωμαίων βασιλείαν ὀργὴν, ποταμὸν ἀναβησόμενον ἐπ' αὐτοὺς, ὡς ἐν ὕψει τὸ πρὶν ὄντας, αἰνιττόμενος. Καὶ δὴ μετὰ τὴν δηλωθεῖσαν κατ' αὐτῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ ὀργὴν, αὖθις τὰ κατ' αὐτοὺς πράγματα, « ὡς ποταμὸς, » φησὶν, « Αἰγύπτου καταβήσεται· » δι' ὧν οἶμαι δηλοῦσθαι, ὅτι τὰ πάλαι μετέωρα καὶ παρὰ Θεῷ τετιμημένα, καὶ ὥσπερ ἐν ὕψει κείμενα πλεονεκτήματα τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ὅμοια τοῖς ῥευστοῖς καὶ δίκην ποταμοῦ παρατρέχουσι τῶν ἀπίστων ἐθνῶν πράγμασι καταστήσεται, ἀφ' ὕψους τε εἰς ταπεινὸν περιτραπήσεται. Εἶθ' ἑξῆς τούτοις αὐτὰ δὴ τὰ ἀμφὶ τὸν καιρὸν τοῦ σωτηρίου πάθους συμβεβηκότα δηλῶν· « Ἐν ἐκείνῃ, » φησὶ, « τῇ ἡμέρᾳ, λέγει Κύριος, δύσεται ὁ ἥλιος μεσημβρίας, καὶ συσκοτάσει ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἡμέρᾳ τὸ φῶς· » ἃ καὶ ἐναργῆ τὴν ἔκβασιν εἴληφεν, ὅτε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑψωθέντος, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν, « ἀπὸ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης· περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων· Ἠλεὶ, Ἠλεὶ, λαμμᾶ σαβαχθανί. » Τούτων δὲ τοῦτον ἐπιτελεσθέντων τὸν τρόπον, ἑξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ μεταστρέψω τὰς ἑορτὰς ὑμῶν εἰς πένθος, καὶ πάσας τὰς ᾠδὰς ὑμῶν εἰς θρῆνον· καὶ ἀναβιβῶ ἐπὶ πᾶσαν ὀσφὺν σάκκον, καὶ ἐπὶ πᾶσαν κεφαλὴν φαλάκρωμα· καὶ θήσομαι αὐτὸν, ὥσπερ πένθος ἀγαπητοῦ, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, ὡς ἡμέραν ὀδύνης. Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαποστελῶ λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δίψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου, » καὶ τὰ ἑξῆς· ἅπερ ἅπαντα, διὰ τὴν ὑπερηφανίαν αὐτῶν τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ γεγενημένην ἔσεσθαι προφητευθέντα, ἐναργῆ τὴν ἔκβασιν τῆς προῤῥήσεως ἀπεδείξατο μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλὴν αὐτῶν. Οὐ πρότερον γοῦν, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο μετέστρεψεν αὐτῶν ὁ Θεὸς τὰς ἑορτὰς εἰς πένθος, καὶ τὰς ᾠδὰς εἰς θρῆνον, τῆς περιβοήτου μητροπόλεως ἀποστερήσας αὐτοὺς, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ σεμνὸν ἁγίασμα, κατὰ τὴν ἐπὶ Τίτου καὶ Οὐεσπασιανοῦ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἡγεμονίαν καθελὼν, ὡς μηδὲ ἐλθόντας δύνασθαι ἐπ' αὐτῆς τὰς ἐννόμους ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις ἐπιτελεῖν. Τί δεῖ λέγειν, ὡς ὁ λιμὸς τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου πάντας αὐτοὺς μετῆλθεν, ἀνθ' ὧν ἐξήλασαν ἑαυτῶν τὸν τοῦ

bum Domini, et commovebuntur aquæ a mari usque ad mare, et ab aquilone usque ad orientem circuibunt quærentes verbum Domini, et non invenient [81]. » Contumeliam et superbiam et insolentiam adversus Salvatorem nostrum, quam in illum excitarunt Judæi, hæc prophetia prædicens, jurare Dominum ait contra superbiam Jacob, **486** non futuram esse oblivionem eorum, quæ contra ipsum ausi sint, dignaque luctu mala passuram esse ipsorum terram, una cum habitatoribus, neque ultra sicut prius, ubi breviter emendati fuerint, esse iterum restituendos, sed in consummationem, quæ ad ipsos spectant, esse ventura. « Siquidem ascendet, inquit, ut fluvius consummatio ipsorum : » sic utique iram quæ illos non alias quam Romanis regnantibus invaserit, per fluvium ascensurum super eos, veluti qui prius in sublimi versarentur, significans. Deinceps post hanc, de qua dictum est, contra illos immissam a Deo iram, rursus ad illos spectantia negotia, persequitur : « Ut fluvius, inquit, Ægypti descendet. » Quibus verbis significari arbitror, quæ olim sublimia et apud Deum venerabilia fuerint, et quæ quasi in sublimi positæ Judaicæ gentis prælationes, ea similia et fluentis, et rebus nationum fide carentium, fluvii instar, labentibus, esse constituenda, ac de sublimiori in inferius esse præcipitanda. Deinde post hæc ipsa quæ dicta sunt, ipso ordine ea quæ sub ipsum salutaris passionis tempus evenerint, aperiens : « In illo, inquit, die, dicit Dominus, occidet sol in meridie, et obtenebrabitur super terram in die lux, » quæ sane evidentem exitum sortita sunt, tunc cum Salvatore in altum sublato, ut est apud evangelistam, « A sexta hora tenebræ factæ sunt super universam terram usque ad horam nonam; et circa horam nonam exclamavit Jesus voce magna dicens : Eli, Eli, lamma sabachthani [82]. » Quæ cum in hunc modum suum finem contigerint, deinceps adjungit : « Et convertam solemnia vestra in luctum, et omnia cantica vestra in lamentum, et inducam super omnem lumbum saccum, et super omne caput calvitiem, et ponam eum sicut luctum dilecti, et eos qui cum ipso fuerint, ut diem doloris. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem super terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi verbum Domini, » et quæ sequuntur : quæ quidem omnia propter superbiam ipsorum, qua adversus Christum usi sunt, divinitus prædicta, evidentem oraculi exitum ostenderunt, post ipsorum adversus Salvatorem nostrum insidias. Non ergo ante illud tempus, sed ex illo tempore in hunc usque diem solemnia illorum in luctum convertit Deus, et cantica in lamentum : quippe qui illos celeberrima civitate privaverit, et venerabile illud sanctuarium quod in illa erat, **487** Tito ac Vespasiano apud Romanos imperantibus, everterit, usque adeo ut non amplius venire

[81] Amos VIII, 7-12. [82] Matth. XXVII, 45,46.

et celebrare in ea legitima solemnia, et legitimos conventus possint. Cæterum, quid opus est dicere, quemadmodum fames audiendi verbum Domini, omnes illos invaserit? propterea quod procul a seipsis Dei Verbum exegerint, cum illud uno animo negaverunt, et ab eodem negati sunt.

A Θεοῦ Λόγον, ὁμοθυμαδὸν αὐτὸν ἀρνησάμενοι, καὶ ἀπαρνηθέντες ὑπ' αὐτοῦ;

A Zacharia. — Item de solis defectu, et de tempore salutaris Passionis.

« Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo; in die illa non erit lux, et frigus, et gelu erit in uno die, et dies ille notus Domino, et neque dies, neque nox, ad vesperam erit lux, et in die illa egredietur aqua viva de Jerusalem, dimidium ejus in mare primum, et dimidium ejus in mare extremum, in æstate et in vere erit sic, et erit Dominus in regem super universam terram; in die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum, ambiens omnem terram et solitudinem[83]. » Hæc quoque in adventu Salvatoris nostri completa sunt: cum advenit, sive cum suis sacris apostolis, sive cum suis sanctis, divinis videlicet quibusdam potestatibus et incorporeis spiritibus, necnon angelis et ministris suis, de quibus dictum est in sacris Evangeliis, quod utique ad illum accesserint angeli, et illi ministraverint. Porro autem die illo (sic autem sacræ litteræ consueverunt omne tempus vocare, quo ille inter homines versatus est) una cum aliis prædictionibus etiam quod nunc tractatur, oraculum completum est, cum utique sub illius passionis tempus ab hora sexta tenebræ factæ sunt super universam terram usque ad horam nonam. Ex quo sic ait prophetia: « In die illa non erit lux. » Et rursus: « Et neque dies, neque nox, ad vesperam erit lux, » quibus verbis perspicue indicari puto illius temporis conditionem, cum Salvatore nostro altius sublato in ipsa dici luce, **488** nox ab hora sexta id, quod circum terram est, obtinuit usque ad horam nonam. Post quam rursus desinentibus tenebris, dies et lux reversa est: post quæ rursus consueta nox secuta est. Quæ omnia sermo propheticus innuit, ubi ait: « Et dies ille notus Domino, et neque dies, neque nox, ad vesperam erit lux, » dies quidem ille non erat, propter meridianas tenebras, sed nec item nox, propter ipsius diei recursum, quem indicavit significans per illa verba, « ad vesperam erit lux. » Quis autem non admiretur etiam hibernæ horæ commemorationem? quam ipsam itidem divinavit oraculum, cum ait: « Et frigus et gelu erit. » Quod item ipsum Evangelii testimonium commendat, cum Petrus dum Jesum sequitur, accenso igne in atrio Caiphæ, una cum aliis calefaciebat se. Proinde Joannes frigoris quoque mentionem apertissime facit, dicens: « Stabant servi et ministri ad prunas, quia frigus erat, et calefaciebant se[84]. » Et ad verbum quidem hujusmodi finem contigerunt, quæ sic prædicta sunt: ad sensum vero, cum Judæis salutare

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ἔτι περὶ τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου, καὶ τοῦ κατὰ τὸ σωτήριον πάθος καιροῦ.

« Καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεός μου, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι μετ' αὐτοῦ. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ οὐκ ἔσται φῶς, καὶ ψῦχος καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. Καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νὺξ, τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. Καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλὴμ, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, καὶ τὸ ἥμισυ B αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐσχάτην. Ἐν θέρει καὶ ἐν ἔαρι ἔσται οὕτως. Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Κύριος εἷς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἓν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » Καὶ ταῦτα ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπληροῦτο, ἣν ἐποιήσατο ἤτοι μετὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ μαθητῶν, ἢ μετὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, θείων τινῶν δυνάμεων καὶ ἀσωμάτων πνευμάτων, ἀγγέλων τε καὶ λειτουργῶν αὐτοῦ, περὶ ὧν εἴρηται ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις, ὅτι « προσῆλθον αὐτῷ ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. » Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν ἐκείνην (οὕτω δὲ φίλον ἀποκαλεῖν τῇ ἱερᾷ Γραφῇ πάντα τὸν χρόνον τῆς ἐν ἀνθρώποις αὐτοῦ διατριβῆς) ἐπληροῦτο μετὰ τῶν ἄλλων προῤῥήσεων καὶ τὰ ἐν χερσὶ τεθεσπισμένα, ὁπηνίκα C παρὰ τὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν, ἀπὸ ὥρας ἕκτης σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης. Διό φησιν ἡ προφητεία· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐκ ἔσται φῶς· » καὶ πάλιν· « Καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νὺξ, τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς· » δι' ὧν λευκότατα ἡγοῦμαι τὴν τοῦ καιροῦ κατάστασιν, ἐν ᾧ τοῦ Σωτῆρος ἀνυψωθέντος, καὶ ἡμέρας οὔσης, νὺξ ἀπὸ ὥρας ἕκτης τὸ περιέχον συνέσχε μέχρι τῆς ἐννάτης, μεθ' ἣν αὖθις τοῦ σκότους διαλείποντος, ἡμέρα καὶ φῶς ἐγίνετο, μεθ' ἃ πάλιν συνήθως ἡ νὺξ κατελάμβανεν. Ἅπερ ὁ τῆς προφητείας λόγος ᾐνίττετο φάσκων· « Καὶ ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νὺξ, τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » Οὐχ ἡμέρα μὲν γὰρ ἦν διὰ τὸ μεσημβρινὸν σκότος· καὶ πάλιν οὐ νὺξ διὰ D τὴν ἐπικαταλαβοῦσαν ἡμέραν, ἣν παρέστησεν ἐπισημηνάμενος διὰ τοῦ φάναι, « τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » Τίς δ' οὐκ ἂν θαυμάσειε τῆς χειμαδίου ὥρας τὴν μνήμην; ἣν καὶ αὐτὴν ἐθέσπισεν ὁ λόγος φήσας· « Καὶ ψῦχος καὶ πάγος ἔσται· » ὃ καὶ αὐτὸ ἡ τοῦ Εὐαγγελίου μαρτυρία συνίστησιν, ὁπηνίκα ὁ Πέτρος ἀκολουθῶν τῷ Ἰησοῦ, περιαψάντων πυρὰν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Καϊάφα, μετὰ τῶν ἄλλων ἐθερμαίνετο. Ὁ γοῦν Ἰωάννης ἄντικρυς καὶ τοῦ ψύχους ἐμνημόνευσεν εἰπών· « Εἱστήκεισαν οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπηρέται ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. » Καὶ πρὸς μὲν τὴν λέξιν τοιούτου τέλους ἐτύγχανε τὰ προηγορευμένα· πρὸς δὲ

[83] Zachar. XIV, 5-10. [84] Joan. XVIII, 18.

διάνοιαν τὸ, πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος, τοῦ σωτηρίου φωτὸς αὐτοῖς ἐπιλάμψαντος, αὐτῶν τε μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς ἑλομένων, τοῦθ' ὅπερ καὶ εἵλοντο μετῆλθεν αὐτούς, ἀναχωρήσαντος μὲν αὐτῶν τοῦ φωτὸς, διαλαβούσης δὲ αὐτοὺς νυκτὸς ἀφεγγοῦς, σκοτισθείσης αὐτῶν τῆς διανοίας, πρὸς τὸ μὴ διαυγάσαι τὸν φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ψυγείσης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης αὐτῶν, τὰ σύμβολα τούτων εἰκότως ἐτελεῖτο, ἐπληροῦτό τε ἑξῆς τὰ τῆς προῤῥήσεως, κατὰ τὴν τοιάνδε τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας ἡμέραν ὕδατος ζῶντος ἐξελθόντος ἐξ Ἱερουσαλὴμ, εἰς πάντα τὰ ἔθνη προελθόντος τοῦ γονίμου καὶ ζωτικοῦ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, ἀρξαμένου μὲν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἐξ αὐτῆς γε τῆς Ἱερουσαλὴμ, διαδοθέντος δὲ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν καὶ εἰς πάντα τὰ τῆς οἰκουμένης πέρατα. Τούτου δὲ τοῦ ὕδατος καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν μνημονεύει λέγων πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν· « Εἰ ᾔδεις τίς ἐστιν ὁ αἰτῶν σε πιεῖν, σὺ ἂν ᾔτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν. » Ὅση δὲ τοῖς ἀπογευσαμένοις τοῦ ζῶντος καὶ λογικοῦ νάματος ὑπῆρξεν ὠφέλεια, παρίστησιν ἑξῆς, διδάσκων, ὡς οἱ πιόντες αὐτοῦ, τοὺς πάλαι πολλοὺς βασιλεύσαντας αὐτῶν δαίμονας πονηροὺς ἀπαρνησάμενοι, τὸν ἕνα Κύριον καὶ βασιλέα σφῶν αὐτῶν ὁμολογήσουσι, καὶ ὡς ὁ Κύριος ὁ μόνοις τὸ πρὶν Ἑβραίοις γνωριζόμενος, γενήσεται βασιλεὺς πάντων τῶν εἰς αὐτὸν ἐξ ἁπάσης τῆς γῆς πιστευσάντων ἐθνῶν· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἓν ἔσται, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. Ὃ καὶ αὐτὸ τίς οὐκ ἂν ὁρῶν ἐκπλαγείη; ἀπὸ γοῦν τῆς Χριστοῦ προσηγορίας, αὐτὸς δὲ ἦν ὁ Χριστὸς ὁ Κύριος, τὸ τῶν Χριστιανῶν ὄνομα, πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ χώραν, καὶ αὐτά γε τὰ ἐν ταῖς ἐρήμοις καὶ ταῖς ἐσχατιαῖς τῆς γῆς οἰκοῦντα ἔθνη περιεχύκλωσε, τοῖς τῆς προφητείας ἀκολούθως θεσπίσμασιν.

A lumen illuxisset, ipsique potius tenebras quam lumen amplexi essent, hoc quod ab ipsis electum assumptumque est, universam ipsorum nationem invasit. Cum enim ipsi recessissent a luce, et eos obscura nox occupasset, obscuratis ipsorum mentibus, eo quod illuminatio evangelica radios suos in corda ipsorum non immitteret, quinetiam refrigerata ipsorum erga Deum charitate, talium rerum signa merito expressa sunt, et in tali salutaris adventus die completa sunt ea, quæ ad hoc oraculum pertinent, dum aqua vivens erumpit ex Jerusalem, et in omnes gentes progreditur fecundus et vitæ apportator evangelicæ doctrinæ sermo : qui cum profectus sit de Judæa et de ipsa Jerusalem, disse-
B minatus postea est in omnem terram et in omnes orbis terrarum fines. Hujus vero aquæ ipse quoque Salvator ac Dominus noster meminit, dum loquitur cum muliere Samaritana : « Si scires, inquit, quis est qui petit a te bibere, tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam [88]. » Quanta autem ad eos, qui vivam rationalemque aquam gustaverint, ventura sit utilitas, declarat deinceps, dum docet quemadmodum qui eam aquam biberint, et multos illos, qui antea ipsis imperabant, malignos dæmonas abnegaverint, ii unum sui ipsorum et Dominum et regem confitebuntur, item quod is Dominus, qui ab unis Hebræis antea noscebatur, **489** rex fiet omnium earum nationum, quæ ex universa terra in ipsius fidem venerint; et nomen ejus unum erit, ambiens universam terram et solitudinem, quod
C quidem ipsum ubi quis viderit, qui fieri possit ut non admiretur? etenim a Christi vocabulo, Christus porro ipse Dominus est, Christianorum nomen deductum omnem locum et civitatem et regionem ipsasque in desertis orisque extremis terræ habitantes nationes circuivit, fidem eo modo faciens et consentiens hujusce prophetiæ vaticinio.

Ἀπὸ ψαλμοῦ κα'. — Περὶ τῶν κατὰ τὸ σωτήριον πάθος ἐπιτελεσθέντων. Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἑωθινῆς.

« Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι· ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μού οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας πρὸς σὲ, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ· καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. Σὺ δὲ ἐν ἁγίοις κατοικεῖς, ὁ ἔπαινος τοῦ Ἰσραήλ. Ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἤλπισαν, καὶ ἐῤῥύσω αὐτούς. Πρὸς σὲ ἐκέκραξαν, καὶ ἐσώθησαν· ἐπὶ σοὶ ἤλπισαν, καὶ οὐ κατῃσχύνθησαν. Ἐγὼ δέ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὄνειδος ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισάν με, ἐλάλησαν ἐν χείλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλήν· Ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτὸν, σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρὸς ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας, ἀπὸ γαστρὸς μητρός μου Θεός μου εἶ σύ.

A psalmo XXI. — De iis quæ in ipsa salutari passione facta sunt. In finem pro susceptione matutina.

« Deus, Deus meus, respice in me; quare me dereliquisti? longe a salute mea verba delictorum meorum. Deus meus, clamabo per diem ad te, et
D non exaudies; et per noctem, et non ad insipientiam mihi. Tu autem in sanctis habitas, laus Israel. In te speraverunt patres nostri, speraverunt, et liberasti eos. Ad te clamaverunt, et salvi facti sunt. In te speraverunt, et non sunt confusi. Ego autem sum vermis et non homo; opprobrium hominum et abjectio plebis. Omnes videntes me, subsannaverunt me, locuti sunt labiis, et moverunt caput. Speravit in Domino : eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum, quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre; spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero. De ventre matris meæ Deus meus es tu, ne discesseris a me, quoniam tri-

[88] Joan. IV, 10.

bulatio proxima est, quoniam non est qui adjuvet. Circumdederunt me vituli multi; tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum, ut leo rapiens et rugiens. Sicut aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea. Factum est cor meum tanquam cera liquescens, in medio ventris mei. Aruit tanquam testa virtus mea. Et lingua mea adhæsit gutturi meo, et in pulverem mortis deduxisti me : **490** quoniam circumdederunt me canes multi. Congregatio malignantium obsedit me. Foderunt manus meas et pedes meos : dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt, et inspexerunt me : diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum. Ad susceptionem meam respice. Eripe a framea animam meam, et ex manu canis unicam meam. Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam. Narrabo nomen tuum fratribus meis. In medio Ecclesiæ laudabo te. Qui timetis Dominum, laudate eum. Omne semen Jacob glorificate eum. Timeant eum omne semen Israel; quoniam non sprevit, neque moleste tulit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. A te laus mea in Ecclesia magna. Vota mea reddam in conspectu timentium eum. Comedent pauperes, et saturabuntur, et laudabunt Dominum, qui requirunt eum : vivent corda eorum in sæculum sæculi. Reminiscentur et convertentur ad Dominum omnes fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium; quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentibus; comederunt et adoraverunt omnes pingues terræ, in conspectu ejus prolabentur omnes, qui descendunt in terram, et anima mea illi vivit, et semen meum serviet ei, annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus[86].» Illud quidem «Deus, Deus meus, respice in me, quare dereliquisti me?» quod initio psalmi dictum est, a Salvatore nostro, ut est apud Matthæum, ipso passionis tempore dictum est, in hunc modum : «A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super universam terram usque ad horam nonam, et hora nona clamavit Jesus voce magna : Eloim, Eloim, lamma sabachthani, quod ex interpretatione est : Deus, Deus meus, quare dereliquisti me[87]? » accepta vero sunt Hebraica verba ex ea, quæ nunc est in manibus prophetia. Siquidem vel iisdem syllabis illud ipsum : «Eli Eli, lamma sabachthani,» initio psalmi continetur; quod Aquila in hunc modum interpretatus est : «Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me? **491** Porro quod hæc eamdem cum iis, quæ passionis tempore a Salvatore nostro dicta sunt, habeant vim, nemo utique negaverit. Tempus igitur jam nunc fuerit psalmum ipsum absque controversia ad alium nullum referre, quam ad illum :

[86] Psal. XXI, 2-32. [87] Matth. XXVII, 45, 46.

A Μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγὺς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίονες περιέσχον με. Ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἁρπάζων καὶ ὠρυόμενος. Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθην, καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστᾶ μου. Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου, καὶ εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με· ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με. Ὤρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστᾶ μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπεῖδόν με· διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες. Ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου. Σῶσόν με ἐκ B στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου. Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν· ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακὼβ, δοξάσατε αὐτόν. Φοβηθήτωσαν αὐτὸν ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραήλ· ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς αὐτὸν, εἰσήκουσέ μου. Παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ· τὰς εὐχάς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν. Φάγονται πένητες, καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν· ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς C Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. Ἔφαγον καὶ προσεκύνησαν πάντες οἱ πίονες τῆς γῆς, ἐνώπιον αὐτοῦ προσπεσοῦνται πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς τὴν γῆν. Καὶ ἡ ψυχή μου αὐτῷ ζῇ, καὶ τὸ σπέρμα μου δουλεύσει αὐτῷ. Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος.» Τὸ, «Ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι· ἵνα τί ἐγκατέλιπές με;» ἐν ἀρχαῖς τοῦ ψαλμοῦ λεγόμενον, κατὰ τὸν Ματθαῖον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν οὕτως εἴρηται· «Γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης· καὶ τῇ ἐννάτῃ ὥρᾳ ἐβόησεν Ἰησοῦς D φωνῇ μεγάλῃ· Ἐλωεὶμ, Ἐλωεὶμ, λαμμᾶ σαβαχθανὶ, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον· Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με;» εἴληπται δὲ ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις ἀπὸ τῆς ἐν χερσὶ προφητείας. Αὐταῖς γοῦν συλλαβαῖς τὸ, «Ἠλεὶ, Ἠλεὶ, λαμμᾶ σαβαχθανὶ,» ἡ τοῦ ψαλμοῦ κατάρχὴ περιέχει, ὅπερ ὁ Ἀκύλας τοῦτον ἡρμήνευσε τὸν τρόπον· «Ἰσχυρέ μου, ἰσχυρέ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με;» Ταῦτα δὲ ὅτι τοῖς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν εἰρημένοις ἰσοδυναμεῖ, πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσαι ἄν. Ὥρα τοιγαροῦν ἀναμφιλόγως τὸν ψαλμὸν οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον αὐτὸν ἀναφέρειν, ἐπειδὴ αὐτῷ μόνῳ καὶ οὐδετέρῳ ἁρμόζει τὰ ἐμπεριεχό-

μενα. Ἀντικρὺς γοῦν ἐπ' αὐτῷ πεπληρωμένα τά τε ἄλλα A ἀποδείκνυται, καὶ δὴ τὸ φάσκον ἐν ψαλμῷ· « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. » Καὶ τὴν κατάπαρσιν δὲ τῶν ἥλων, τῶν κατὰ τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηλωθέντων αὐτῷ, διαῤῥήδην ἐμφαίνει, λέγων· « Ὤρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστᾶ μου. » Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ μόνῳ ἂν ἐφαρμόσαι αὐτῷ, ὡς προϊὼν ὁ λόγος παραστήσει. Ἢ ὁ βουλόμενος ἐφ' ἕτερον μεταλαβεῖν πρόσωπον, ἤτοι βασιλέως, ἢ προφήτου, ἢ καί τινος τῶν πώποτε παρὰ Ἰουδαίοις θεοφιλῶν, δεικνύτω, εἰ οἷός τε εἴη, ἐφαρμόζειν τὰ ἀναγεγραμμένα. Τίνι γὰρ τῶν πώποτε κυοφορουμένων ἐπὶ τοσοῦτον παρῆν ἀρετῆς καὶ δυνάμεως, ὥστε καθεστῶτι λογισμῷ, καὶ ἀσυγχύτῳ ψυχῇ, νηφαλίῳ τε φρονήματι Θεοῦ γνῶσιν ἀναλαβεῖν, B καὶ πᾶσαν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναρτῆσαι αὐτοῦ τὴν ἐλπίδα; ὥστ' ἂν εἰπεῖν· « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρὸς μητρός μου, ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας, ἐκ κοιλίας μητρός μου Θεός μου εἶ σύ. » Τίς δὲ τοιοῦτος Θεῷ μεμελημένος, ὄνειδος ἀνθρώπων γέγονε καὶ ἐξουθένημα λαοῦ; ὑπὸ τίνων δὲ καὶ ποδαπῶν μόσχων καὶ ταύρων χρὴ νοεῖν τὸν τοιόνδε κεκυκλῶσθαι; τί δὲ παθὼν ὁ δηλούμενος ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη; καὶ πῶς διεσκορπίσθη αὐτοῦ τὰ ὀστᾶ; πῶς δὲ εἰς χοῦν θανάτου κατήχθη, καὶ καταχθεὶς εἰς χοῦν θανάτου, τὰ τοιαῦτα λαλεῖ ἔτι, καὶ ζῇ καὶ φθέγγεται; τίνες δὲ οἱ κύνες οἱ κυκλώσαντες αὐτὸν, ἕτεροι ὄντες παρὰ τοὺς προωνομασμένους ταύρους καὶ μόσχους; ποία δὲ συναγωγὴ πονηρευομένων τὰς χεῖρας οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ C τοὺς πόδας τοῦ τηλικούτου ὤρυξαν, ἀποδύσαντές τε αὐτὸν, τὰ μέν τινα διείλοντο αὐτοῦ τῶν ἐνδυμάτων, τὰ δὲ καὶ κλήρῳ λαχόντες ἔλαβον; τίς δὲ ἡ ῥομφαία καὶ ὁ κύων, καὶ ὁ λέων; τίνες δὲ οἱ λεγόμενοι μονοκέρωτες, τὸν δηλούμενον περιέχοντες; πῶς δὲ μετὰ τὴν πρὸς τοσούτους πάλην, μετὰ τὸ εἰς χοῦν θανάτου καταχθῆναι, ἐπαγγέλλεται τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς διηγεῖσθαι, οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς ἑαυτοῦ ἀδελφοῖς; τίνες τε οἱ ἀδελφοὶ, τίς τε ἡ Ἐκκλησία, περὶ ἧς φησιν ὁ τὰ τοιαῦτα παθὼν, « Ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε, » οἷς καὶ ἐπιλέγει, ὡς ἄρα οὐχ ἓν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, « πάντα δὲ τὰ πέρατα τῆς γῆς συναισθήσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν; » Καὶ σὺ δὲ, παρὰ σαυτῷ βασανίσας ἑκάστην D λέξιν τοῦ ψαλμοῦ, θέα εἰ δυνατὸν ἐπὶ τὸν τυχόντα ἀναφέρειν τὰ θεσπιζόμενα. Ἀλλ' οὐχ ἂν εὕροις ἑτέρῳ τῳ ἐφαρμόττειν αὐτὰ ἢ μόνῳ Σωτῆρι ἡμῶν, ὃς πάντων πιστότατος ἂν εἴη καὶ ἀληθέστατος, εἰς ἑαυτοῦ πρόσωπον ἀνειληφὼς τὴν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ φωνὴν, ὡς ἐμαρτύρησαν οἱ εὐαγγελισταί· ὁ μὲν Ματθαῖος δι' ὧν παρεθέμεθα αὐτοῦ λέξεων· ὁ δὲ Μάρκος δι' ὧν καὶ αὐτὸς ὧδέ πως ἱστορεῖ λέγων· « Γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλης τῆς γῆς, ἕως ὥρας ἐννάτης. Καὶ τῇ ἐννάτῃ ὥρᾳ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων· Ἠλεὶ, Ἠλεὶ, λαμμᾶ σαβαχθανὶ, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον· Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου, εἰς τί ἐγκατέλιπές με; Καί τινες τῶν ἀκουσάντων ἔλεγον·

A quandoquidem illi uni et nulli præterea alii, quæ in eo continentur, conveniunt. Planissime igitur in illo cum alia completa esse constat, quæ in hoc psalmo leguntur, tum vero etiam illud quod ita ait: « Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. » Trajectionem vero clavorum qui illius manibus ac pedibus in cruce affixi sunt, evidentissime indicat, dum ait: « Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. » Sic etiam reliqua uni illi nec alii cuipiam præterea convenient, quemadmodum progressa longius oratio demonstrabit, aut certe quivis suo arbitratu, quamvis aliam proferat personam aut regis, aut prophetæ, aut alicujus eorum, qui quondam apud Judæos Dei amici et fa- B miliares exstiterint, ostendatque si possit, ea quæ ita descripta sunt, huic convenire. Sed enim cui unquam eorum, quos in utero mater gestaverit, tantum virtutis, tantumque virium adfuit? ut constanti cogitatione, animoque imperturbato, et mente sobria et erecta, Dei cognitionem acceperit, et omnem suam spem in Deo collocaverit, usque adeo ut potuerit dicere: « Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre matris meæ, spes mea ab uberibus matris meæ, in te projectus sum ex utero, de ventre matris meæ Deus meus es tu. » Quis porro unquam ubi ipse tantæ curæ Deo fuerit, post ea opprobrium hominum et abjectio populi factus est? a quibus autem et cujusmodi vitulis, aut tauris intelligendum est hunc fuisse circumdatum? et C quid tandem huic ipsi accidit, ut quasi aqua effusus sit? et quomodo ejusdem ossa dispersa sunt? et qua ratione in pulverem mortis deductus est? et simulac in talem pulverem est deductus, adhuc et talia loquitur, et vivit, et vocalem se præstat? et quinam alii canes illum circumdederunt præter eos, quos dixit et tauros et vitulos? quod vero consilium malignantium non solum manus sed etiam pedes hujusce de quo sermo est, foderunt? qui etiam postquam eumdem exuerunt, partem quidem vestimentorum ipsius divisere, partem vero jactis sortibus arripuerunt? et quænam framea illa? quis canis? quis leo? qui item illi qui dicuntur unicornes eum, de quo sermo est, obsidentes? 492 et qua fiducia post tantam contra id D genus luctam, ac postquam in pulverem mortis deductus est, pollicetur se nomen patris sui narraturum non omnibus, sed solis suis fratribus? et qui tandem hi fratres? quænam vero Ecclesia hæc, de qua is qui talia pertulit, ita loquitur? « In medio Ecclesiæ laudabo te; » quibus etiam illud adjungit: quod utique non una Judaica gens, sed « omnes fines terræ reminiscentur et convertentur ad Dominum, et adorabunt in conspectu ejus omnes familiæ gentium. » Cæterum tu quoque ubi per te ipsum singula ejusdem psalmi verba exploraveris, facile intelliges utrum ea quæ in ipso continentur ad vulgarem quempiam referri possint: quod cum feceris, certe non invenies cui tandem

illa conveniant, præter unum Salvatorem nostrum, qui omnium et fidelissime et verissime hujusce psalmi voces in suam personam assumpsit, quemadmodum evangelistæ testificati sunt. Matthæus quidem illis verbis quæ antea retulimus. Marcus autem iis quibus etiam ille, utpote qui in hunc modum narret : « Et facta hora sexta tenebræ factæ sunt super totam terram usque ad horam nonam. Et hora nona exclamavit Jesus voce magna dicens : Eli, Eli, lamma sabachthani, quod est ex interpretatione : Deus, Deus meus, ad quid dereliquisti me? Et quidam ex audientibus dicebant : Eliam vocat [88]. » Age igitur posthac ipso ordine videamus, qua ratione ea quæ in hoc psalmo continentur, ad illum referenda sint. Ac primum inscriptionem ipsam tractemus, quæ talis est : « in finem [89], » vel quemadmodum Aquila edidit : « victoriæ auctori, » vel etiam ut Symmachus : « ad victoriam pro susceptione. » Hæc sane nobis veniunt in mentem, propterea quod salutaris illa passio, ut scripta evangelistarum demonstrant, perfecta est circiter horam nonam, factis jam tenebris, ab hora sexta usque ad horam nonam, qua sane hora etiam vocem magnam emisit, et ea quæ paulo ante recitavimus, protulit, ut plane sit confitendum, illius passionem ad vesperam nocte adventante fuisse. At reditus ejusdem a mortuis, quæ fuit susceptio patris illum suscipientis, et ad seipsum ex regionibus mortis adtrahentis atque assumentis, circa auroram fuit, quemadmodum rursus evangelistarum testimonio confirmatur. Siquidem Lucas hæc ait : « Una autem Sabbatorum valde diluculo venerunt ad monumentum ferentes, quæ paraverant aromata, » **493** mulieres videlicet et nonnulli cum eis ; « invenerunt autem lapidem revolutum a monumento : et ingressæ non invenerunt corpus [90], » propterea quod jam tum Salvator noster a morte erat excitatus. Hoc vero ipsum Marcus quoque ostendit sic dicens : « Et valde mane una Sabbatorum veniunt ad monumentum, orto jam sole, et dicebant ad se invicem : Quis revolvet nobis lapidem ab ostio monumenti? erat quippe magnus valde : et veniunt, et inveniunt eum revolutum [91]. » Erat autem jam tum excitatus. Habes apud Joannem quoque idem testimonium hoc modo : « Una autem Sabbatorum venit Maria Magdalene mane ad monumentum, cum adhuc tenebræ essent, et videt lapidem sublatum a monumento [92]. » Matthæus quoque, tametsi sero Sabbatorum, dixit, attamen adjungit : « Ea quæ illucescit in unam Sabbatorum, venit Maria Magdalene, et alia Maria videre sepulcrum, et ecce terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini descendens de cœlo accessit, et revolvit lapidem ab ostio monumenti. » Hæc addidi necessario, ut ostenderem quænam sit ea, quæ in psalmo prædicitur susceptio matutina. Nam cum significet ea,

A Ἠλίαν φωνεῖ. » Φέρε δὴ οὖν τούτοις ἀκολούθως ἴδωμεν, ὅπως εἰς αὐτὸν ἀνενεχθήσεται τὰ διὰ τοῦ ψαλμοῦ δηλούμενα. Καὶ πρῶτόν γε διαλάβωμεν τὴν φάσκουσαν προγραφὴν, « εἰς τὸ τέλος, » ἢ, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « τῷ νικαποιῷ, » ἢ, κατὰ τὸν Σύμμαχον, « ἐπινίκιος ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως. » Ταῦθ' ἡμᾶς ὑπεισέρχεται, ὅτι τὸ μὲν σωτήριον πάθος, ὡς αἱ λέξεις τῶν εὐαγγελιστῶν παρέστησαν, σκότους γενομένου ἀπὸ ὥρας ἕκτης ἕως ὥρας ἐννάτης, ἀμφὶ τὴν ἐννάτην συνετελέσθη, ὅτε καὶ τὴν φωνὴν ἀφῆκε τὴν μεγάλην, τὰ μικρῷ πρόσθεν δεδηλωμένα εἰπὼν, ὥστε ὁμολογεῖσθαι σαφῶς τὸ πάθος αὐτοῦ ἀμφὶ τὴν ἑσπέραν νυκτὸς ἐπελαυνούσης γεγονέναι. Τὰ δὲ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, ἥτις ἦν ἀντίληψις τοῦ Πατρὸς ἀντιλαμβανομένου, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἐκ τῶν τοῦ θανάτου χωρίων ἐπισπωμένου, B καὶ λαμβάνοντος αὐτὸν, ἀμφὶ τὴν ἕω γέγονεν, ὡς αὖθις ἀπὸ τῆς τῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίας παρίσταται. Ὁ γοῦν Λουκᾶς φησι· « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἦλθον ὄρθρου βαθέως ἐπὶ τὸ μνημεῖον, φέρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα, » δηλονότι αἱ γυναῖκες, καί τινες σὺν αὐταῖς· « εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἐκ τοῦ μνημείου· εἰσελθοῦσαι δὲ οὐχ εὗρον τὸ σῶμα, » διὰ τὸ ἤδη τὸν Σωτῆρα ἡμῶν ἐκ νεκρῶν ἐγηγέρθαι. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ Μάρκος δηλοῖ, λέγων· « Καὶ λίαν πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἔτι (1) ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς· Τίς ἀποκυλίσῃ ἡμῖν τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου; ἦν γὰρ μέγας σφόδρα. Ἔρχονται, καὶ εὑρίσκουσιν αὐτὸν ἀποκεκυλισμένον. » Ἦν δὲ ἤδη ἐγηγερμένος. C Ἔχεις καὶ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν, λέγοντι· « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ πρωῒ εἰς τὸ μνημεῖον, ἔτι σκοτίας οὔσης, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου. » Καὶ ὁ Ματθαῖος δὲ, εἰ καὶ ὀψὲ Σαββάτων εἴρηκεν, ἀλλ' ἐπιφέρει λέγων· « Τῆς ἐπιφωσκούσης εἰς μίαν Σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρῆσαι τὸν τάφον, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας. Ἄγγελος γὰρ Κυρίου, καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου. » Ταῦτα δὲ ἀναγκαίως παρεθέμην εἰς παράστασιν τῆς ἐν τῷ ψαλμῷ προφητευομένης ἑωθινῆς ἀντιλήψεως. Ἐπεὶ γὰρ τὰ περὶ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σημαίνει, οὐ μὴν κατέληξεν ἡ κατ' αὐτὸν οἰκονομία ἐν τῷ πάθει, τέλος δὲ τοῦ πάθους ἡ ἐκ D νεκρῶν ἀνάστασις ἦν, καὶ ἡ ἀντίληψις ἡ ἑωθινὴ, εἰκότως ὁ λόγος τῷ παραδόξῳ τέλει τὴν Γραφὴν ἀνατίθεται, ὡς τῆς ὑποθέσεως ἁπάσης, καὶ τῶν πρὸ τοῦ τέλους παθημάτων τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἑωθινῆς ἕνεκεν γενομένων. Εἰπὼν γοῦν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὸ, « Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » καὶ ἑξῆς ἐπαγαγὼν τὸ, « Ἐγὼ δέ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὄνειδος ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ· » καὶ ἔτι προσθεὶς τὸ, « Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίονες περιέσχον με· » καὶ σαφῶς τὸν θάνατον αὐτοῦ προμαρτυρόμενος διὰ τὸ,

[88] Marc. xv, 33-35. [89] Psal. xxi, 1. [90] Luc. xxiv, 1-3. [91] Marc. xvi, 2-4. [92] Joan. xx, 1.

(1) Ἔτι Vulg. deest ; aut certe legendum ἄρτι, vel melius οὐκέτι, quod et magis convenit τῷ *λίαν πρωΐ*, ejusdem, tum et cæterorum evangelist. Edit.

« Εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με· ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχε με. Ὤρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου· » καὶ ἔτι τὰ ἀμφὶ τῷ πάθει συμβεβηκότα αὐτῷ σημήνας διὰ τοῦ, « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον· » ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια προειπὼν, οὐκ ἐπὶ τούτοις ἔστη, ἀλλ' ἐπιλέγει· « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν, οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς αὐτὸν ἐπήκουσέ μου. » Πῶς δ' ἂν ἔλεγεν εἰσηκοῦσθαι, εἰ μὴ πάντως τετυχήκει τῶν εὐχῶν, καὶ ὧν ἐν τοῖς πρόσθεν ἐδεδέητο, ὅτε ἔλεγε τὸ, « Εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με. Ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου; » ταῦτα γὰρ εὐξάμενος, καὶ δεηθεὶς ἐκ τούτων ῥυσθῆναί τε καὶ σωθῆναι, τυχὼν ὧν ηὔξατο, ἐπιλέγει· « Οὐκ ἐξουδένωσεν οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς αὐτὸν ἐπήκουσέ μου· » σαφῶς τὴν μετὰ θάνατον ἀναβίωσιν αὐτοῦ δηλῶν, ἥτις γέγονεν κατὰ τὴν ἑωθινὴν ἀντίληψιν, ἣν ἑξῆς προϊὼν ὁ ψαλμὸς παρέστησεν, εἰπών· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσσχες. » Ποίαν δὴ ἀντίληψιν, ἀλλ' ἣν καὶ ἡ προγραφὴ τοῦ ψαλμοῦ ᾐνίττετο; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἡμῖν εἰρήσθω εἰς τὴν τοῦ ψαλμοῦ προγραφήν· εἰς δὲ τὸ, « Ἠλεὶ, Ἠλεὶ, λαμμᾶ σαβαχθανὶ, » εἰρημένον μὲν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν αὐτοῖς Ἑβραϊκοῖς ὀνόμασι περὶ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, κείμενον δὲ καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ, ὅρα μή τις ἔγκειται βαθυτέρα θεωρία παρ' Ἑβραίοις. Ἐλωεὶμ γὰρ ὁ Θεὸς ὀνομάζεται· καὶ τοῦτο διὰ πάσης σχεδὸν εὕροις ἂν τῆς Γραφῆς· ἐπεὶ καὶ κυρίως οὕτω παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα ἔτι καὶ νῦν τῇ Ἑβραίων ὀνομάζεται φωνῇ. Φέρονταί γε μὴν παρ' αὐτοῖς ἐπὶ τῆς θείας προσηγορίας καὶ ἕτεραί τινες ἐκφωνήσεις, ὥσπεροῦν καὶ τὸ, Σαδδαΐ, καὶ τὸ Ἰαὼ, καὶ Ἦλ, καὶ ἄλλα τούτοις παραπλήσια. Ὁ δὴ οὖν μετὰ χεῖρας ψαλμὸς ἀπὸ τοῦ Ἦλ, Ἠλεὶ, Ἠλεὶ, λαμμᾶ σαβαχθανὶ, περιέχει, ᾧ κέχρηται καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν, οὐ μὴν ἀπὸ τοῦ Ἐλωείμ. Ὁ γοῦν Ἀκύλας, διαφορὰν εἰδὼς, τῆς παρ' Ἑβραίοις Θεοῦ προσηγορίας ἐκ τοῦ Ἐλωεὶμ σημαινομένης, τὸ νῦν δηλούμενον ἐν τῷ Ἠλεὶ, Ἠλεὶ, οὐκ ἠξίωσεν ὁμοίως τοῖς λοιποῖς, « ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου » μεταβάλλων εἰπεῖν, ἀλλὰ, « ἰσχυρέ μου, ἰσχυρέ μου. » Τὸ δ' ἀκριβές ἐστιν· ἰσχύς μου, ἰσχύς μου. Ὥστε κατὰ τὴν τούτου διάνοιαν, τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα φάσκοντα τὸ Ἠλεὶ, Ἠλεὶ, πρὸς τὸν Πατέρα, λέγειν· « Ἰσχυρέ μου, ἰσχυρέ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » καὶ τάχα ἐπεὶ ἐγκατέλιπεν αὐτὸν ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ, τούτου χάριν ἐσταυρώθη, ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος· « Καὶ γὰρ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, καὶ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ, » ὡς μὴ σταυρωθεὶς ἂν, εἰ μὴ ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ καταλελοίπει αὐτόν. Καὶ ὅρα εἰ μὴ ἔπρεπε τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθέντα, καὶ ὡς ἀμνὸν ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνον, τὰς οἰκείας δυνάμεις ἀνατιθέναι τῷ Θεῷ, καὶ μηδὲν ἴδιον ἔχειν ἡγεῖσθαι ἢ

A quæ ad passionem Salvatoris nostri pertinent, nec in passione desierit ea, quæ ad ipsum spectat dispensatio, passionis vero finis ipsa fuerit a morte ad vitam restitutio, et matutina susceptio, merito oraculum huic fini admirabili ipsam dedicat scripturam, non secus ac si omne hujusmodi argumentum, et earum vexationum quæ finem ipsum, reditum utique de morte ad vitam antecesserunt, et susceptionis matutinæ causa, inductum sit. Ubi ergo Salvator ac Dominus illud dixit : « Deus, Deus meus, respice in me, quare dereliquisti me? » ac deinceps illud addidit : « Ego autem sum vermis et non homo, opprobrium hominum, et abjectio populi : » necnon illud subjecit : « Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me, » et evi- B denter suam mortem denuntiavit ex illo, « in pulverem mortis deduxisti me : quoniam circumdederunt me canes multi, congregatio malignantium obsedit me, foderunt manus meas et pedes meos. » Præterea ubi etiam ea quæ sub ipsam passionem sibi evenerunt, significavit illis verbis : « Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. » Hæc, atque his similia ubi prædixit, non intra hæc stetit, **494** sed adjunxit : « Qui timetis Dominum, laudate eum, quoniam non sprevit, neque moleste tulit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. » Qua autem ratione diceret se exauditum? si non consecutus es- C set, quæ optaverat, quæque superius deprecatus fuerat, cum dixit illud : « In pulverem mortis deduxisti me, eripe a framea animam meam, et de manu canis unicam meam? » Hæc enim cum orasset, ac se ex his eripi et liberari precatus fuisset, tum ea ipsa consecutus quæ oraverat, adjungit : « Non sprevit neque moleste tulit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me : » ubi evidenter suum de morte ad vitam reditum significat, qui sub matutinam susceptionem exstitit, quam psalmus deinceps longius progressus indicavit, ubi dixit : « Tu autem, Domine, ne amoveas longius auxilium meum, ad susceptionem meam respice. » Sed quam tandem aliam susceptionem, nisi eam D quam inscriptio psalmi significavit? Cæterum, hæc quidem dicta sint a nobis in ipsam psalmi inscriptionem ; in illo autem, « Eli, Eli, lamma sabachthani, » quod cum a Salvatore nostro ipsis Hebraicis nominibus dictum sit sub ipsum passionis tempus, in psalmi initio positum est, vide, quæso, ne qua insit profundior contemplatio apud Hebræos : nam Eloim Deus nominatur : et hoc per totam propemodum Scripturam invenies : quando vel proprie sic apud LXX etiam nunc Hebraica voce nominatur, apud ipsos tamen Hebræos aliæ nonnullæ feruntur appellationes ad divinam naturam significandam, ut illud, Saddai, ut illud, Jao, ut illud, El, aliaque his similia ergo psalmus qui nunc in manibus est, illud : Eli, Eli, lamma sabachthani, »

initio habet, quo etiam Salvator noster usus est, non autem illud : Eloim. Proinde Aquila cum diversitatem Dei appellationis, quæ ex ipso Eloim significatur apud Hebræos vidisset, illud de quo nunc agimus, in illo, Eli, Eli, non ita quemadmodum reliqui cum converteret, enuntiandum putavit, sed : « Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me? » quod quidem si exquisitius eloqui volueris, dices, robur meum, robur meum. Quare ex hujus interpretatione, Agnus Dei, qui est noster Salvator, dum illud : Eli, Eli, dicit ad Patrem, illud dicit : « Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me? » et forsitan quod ipsum dereliquerit
495 fortis suus, idcirco crucifixus est, ut ait Apostolus : « Etenim crucifixus est ex infirmitate, et vivit ex virtute Dei[93] : » qui quidem nunquam cruci esset affixus, nisi fortis suus ipsum dereliquisset. Et sane inspice tu, quam bene convenerit, Agnum Dei, qui ut ovis ad occidendum sit ductus, et ut agnus coram tondente obmutuerit, suas vires ad ipsum Deum referre, et nihil proprium se habere arbitrari nisi unum Patrem. Proinde etiam fortem suum, ipsum Patrem vocat, sane quemadmodum vel in decimo septimo psalmo robur suum, et firmamentum, et refugium eumdem nominat, dum dicit : « Diligam te, Domine, robur meum. Dominus firmamentum meum et refugium meum, et liberator meus. Deus meus, adjutor meus, et sperabo in eum. Protector meus et cornu salutis meæ, et susceptor meus[94]. » Dereliquit ergo illum fortis suus, cum voluit illum usque ad mortem, et mortem crucis descendere, et pro universo mundo pretium, quo animæ redimerentur, exhiberi, et vitæ eorum qui in fidem ejus venissent, expiationem fieri. Ille vero protinus divinum ac paternum decretum intelligens cognoscensque si quis unquam alius, causas propter quas a Patre esset relinquendus, multo etiam amplius seipsum demisit, mortemque pro nobis ingenti alacritate subivit, « factusque est » is qui erat, et sanctissimus et benedictus « pro nobis exsecratio[95], et qui peccatum non novit, peccatum, ut nos efficiamur justitia Dei in ipso[96]. » Ad hæc ubi peccata nostra detersit, tum cruci affixus est, quod quidem nos pati oportebat, et pro redimendis animis nostris ipse factus est pretium, usque adeo ut non immerito illud propheticum possimus dicere : « Ipse peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore. Et ipse vulneratus est propter peccata nostra, et elanguit propter iniquitates nostras, ut livore ejus nos sanaremur. Etenim tradidit illum peccatis nostris[97]. » Quocirca tanquam traditus a patre et languidus factus, et tanquam is qui peccata nostra assumpserit, « ut ovis ad cædem est ductus[98]. » His concordat etiam Apostolus dum ita ait : « Qui proprio Filio non pepercit, sed pro omnibus nobis tradidit illum[99]. »

A μόνον τὸν Πατέρα· διὸ καὶ ἰσχυρὸν τὸν Πατέρα αὐτοῦ ἀποκαλεῖν, ὡς καὶ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ ἰσχὺν ἑαυτῷ καὶ κραταίωμα καὶ καταφυγὴν τὸν Πατέρα ὀνομάζει, λέγων· « Ἀγαπήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου, Κύριος στερέωμά μου, καὶ καταφυγή μου, καὶ ῥύστης μου. Ὁ Θεός μου, βοηθός μου, καὶ ἐλπιῶ ἐπ' αὐτόν· ὑπερασπιστής μου, καὶ κέρας σωτηρίας μου, καὶ ἀντιλήπτωρ μου. » Καταλέλοιπεν οὖν αὐτὸν ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ, θελήσας αὐτὸν μέχρι θανάτου, καὶ θανάτου σταυροῦ κατελθεῖν, καὶ τοῦ κόσμου παντὸς λύτρον καὶ ἀντίψυχον ἀποδειχθῆναι, καὶ καθάρσιον γενέσθαι τῆς τῶν εἰς αὐτὸν πιστευσάντων ζωῆς. Ὁ δὲ, αὐτίκα μάλα συναισθόμενος τῆς ἐνθέου καὶ πατρικῆς βουλῆς, διαγνούς τε, εἰ καί τις ἄλλος, τὰ αἴτια τοῦ καταλελεῖφθαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἔτι
B πολὺ πλέον ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, καὶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν θάνατον πολλῇ τῇ προθυμίᾳ περιεβάλετο, « ἐγένετό τε ὁ πανάγιος καὶ εὐλογητὸς ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα, καὶ ὁ μὴ γνοὺς ἁμαρτίαν ἁμαρτία, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ. » Καὶ ἔτι πρὸς τούτοις τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἀναμαξάμενος ἐσταυρώθη, ὃ ἐχρῆν ἡμᾶς τοὺς πρὶν ἀσεβεῖς παθεῖν, ἀντίψυχον ἡμῶν καὶ ἀντίλυτρον γεγενημένος, ὥστ' ἂν εὐλόγως εἰπεῖν ἡμᾶς τὸ προφητικόν· « Αὐτὸς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, ἵνα τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰαθῶμεν. Κύριος γὰρ παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. » Διόπερ ὡς παραδοθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ μαλακισθεὶς, καὶ τὰς ἀνομίας ἡμῶν
C ἀνειληφὼς, « ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη. » Συνᾴδει τούτοις καὶ (1) Ἀπόστολος λέγων· « Ὅς γε ἰδίου Υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν. » Κινῶν δὲ ἡμᾶς ἐπὶ ζήτησιν τῆς αἰτίας, δι' ἣν αὐτὸν ὁ Πατὴρ κατέλιπε, φάσκει· « Ἵνα τί με ἐγκατέλιπες; » Τὸ δ' αἴτιον τοῦτο ἦν, ἡ τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἀπολύτρωσις, τῷ τιμίῳ αἵματι ἐξαγοραζομένη ἀπὸ τῆς πρὶν χαλεπῆς δουλείας, ἣν τοῖς ἀοράτοις δεσπόταις, δαίμοσιν ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς ἄρχουσί τε καὶ πνεύμασι καταδεδούλωντο. Καὶ ἄλλως δὲ καταλέλοιπεν αὐτὸν ὁ Πατὴρ, καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων διάθεσιν ἀποδειχθῆναι θελήσας. Διὸ μηδενὸς ἔχοντος ἐξουσίαν τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἑκὼν αὐτὸς ὑπὲρ ἀνθρώπων αὐτὴν τέθεικεν, ὥσπεροῦν διδάσκει λέγων· « Οὐδεὶς
D αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. » Ἑξῆς τούτοις φησί· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. » Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου ῥήματα βρυχήματός μου, » ἐξέδωκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος· « Ἀφεστήκασιν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν ὀδυρμῶν μου· » καὶ καθ' ἑτέραν δὲ φερομένην ἑρμηνείαν πέμπτην εἴρηται· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν δεήσεών μου. » Ὅρα δὴ οὖν, ὅτι κατ' οὐδετέραν τούτων τὸ, « τῶν παραπτωμάτων

[93] II Cor. XIII, 4. [94] Psal. XVII, 2,3. [95] Gal. III, 13. [96] II Cor. V, 29. [97] Isa. LIII, 4,5. [98] Ibid. 7. [99] Rom. VIII, 32.

(1) Desideratur ὁ. EDIT.

μου, » εἴρηται, ὡς συμβαίνει ποτὲ σφάλματι γραφικῷ τοιαύτας τινὰς ἐναλλαγὰς φέρεσθαι. Ἐκ δὲ τῆς τῶν πλειόνων ἑρμηνείας καταληπτέον· εἰ μὴ ἄρα τις κἀνταῦθα τὰ ἡμέτερα παραπτώματα ἐξοικειούμενον ταῦτα αὐτὸν εἰρηκέναι φήσειε. Τούτοις ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί· » ἀνθ' οὗ πάλιν ὁ Σύμμαχος· « Ὁ Θεός μου, » φησὶ, « βοήσω ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ ἔστι σιγή. » Θαυμάζει δὴ οὖν ἐν τούτοις τὸν Πατέρα ὡς μὴ εἰσακούοντα αὐτοῦ, ξένον τι τοῦτο καὶ παρὰ τὸ σύνηθες θεωρῶν. Ὁ δὲ ἐφύλαττεν αὐτῷ τὴν ἀκοὴν εἰς τὸν ἐπιτήδειον τοῦ εἰσακουσθῆναι καιρόν. Οὗτος δὲ ἦν ὁ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἑωθινῆς καὶ ὁ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καθ' ὃν, εἰ καί τινι ἄλλῳ, καὶ αὐτῷ δικαίως ἂν λεχθῇ· « Ἐν καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. Ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας. » Λέγοιτο δ' ἂν ταῦτα καὶ ἑτέρως ὑπὸ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς εἰωθότος μὲν ἀεὶ καὶ πάντοτε εἰσακούεσθαι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, νῦν δὲ πιστεύοντος εἰσακουσθήσεσθαι, ὡσεὶ σαφέστερον ἔλεγε· Μὴ οἷόν τε ἐστὶν, ὦ Πάτερ, ἐμὲ τὸν σὸν μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν, μὴ εἰσακούεσθαι, βοῶντα καὶ κεκραγότα πρὸς σὲ τὸν ἐμαυτοῦ Πατέρα; διδάσκει γοῦν αὐτὸ τοῦτο ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου, ὁπηνίκα εἰπών· « Ἄρατε τὸν λίθον ἀπὸ τοῦ μνημείου, ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἑαυτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ εἶπε· Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου. Ἐγὼ δὲ ᾔδειν, ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις. » Εἰ τοίνυν πάντοτε αὐτοῦ ἀκούει, οὐκ ἀμφιβάλλων, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπιστάμενος, ὅτι καὶ νῦν αὐτοῦ εἰσακούσεται, ὡς ἀδυνάτου ὄντος τοῦ μὴ εἰσακούεσθαι αὐτὸν, ἐρωτηματικῶς φησιν· « Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ; » ὑποστιζόντων ἡμῶν ἐν τῷ, « οὐκ εἰσακούσῃ, » καὶ τὸ ἐναντίον ὑπονοούντων τῷ πύσματι. Τοῦτο γοῦν διδάσκει μικρὸν ὕστερον, προϊὼν ἑξῆς ἐν τῷ ψαλμῷ, λέγων· « Οὐκ ἐξουδένωσεν οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσέ μου. » Πῶς οὖν ἀποφατικῶς λέγοι ἂν, « Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, » εἰ μὴ κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν ἡμῖν θεωρίαν; ἣν οἶμαι καὶ αὐτὸν αἰνίττεσθαι, λέγοντα· « Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. » Οὐ γὰρ εἰς ἄνοιαν, φησὶν, ἐμοὶ λέγεται τὸ, « εἰσακούσῃ. » Οἶδα γὰρ αὐτὸς ὅπως τοῦτό φημι, πεπεισμένος, ὅτι πέφυκας οὐχ ὅτι γε ἐμοῦ μόνον ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ εἰσακούειν, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Ἀεὶ γὰρ καὶ διὰ παντὸς ἐν τοῖς ἁγίοις σου κατοικεῖς, καὶ σὺ εἶ ὁ παντὸς ἀνδρὸς θεοφιλοῦς, Ἰσραὴλ προσαγορευομένου, ἔπαινος· διὰ σὲ γὰρ παντὶ τῷ σε περιέποντι οὐχ ὁ τυχὼν προσγίνεται ἔπαινος, καὶ ἐπὶ σοὶ οἱ πατέρες ἡμῶν ἤλπισαν, καὶ ἐλπίσαντες τῶν ἐπαναστάντων αὐτοῖς κακῶν ἐῤῥύσθησαν, καὶ πρὸς σὲ ἐκέκραξαν, καὶ ἐσώθησαν, ἐπὶ σοί τε ἤλπισαν, καὶ οὐ κατῃσχύνθησαν. »

Cæterum excitans nos ad inquirendam causam cur ipsum pater deseruerit ait : « Quare me dereliquisti? » Causa porro hæc fuit, **496** omnis humani generis redemptio ac liberatio, quæ pretioso illo sanguine facta est, a priore illa intolerabili servitute, qua sub visum effugientibus dominis, impuris utique dæmonibus et malignis principibus ac spiritibus premebantur, et alia item ratione deseruit illum Pater, ut illud scilicet ostenderetur, affectionem pro hominibus ipsius quoque Christi fuisse. Quapropter cum illius animæ jus et potestatem nemo haberet, volens ipse pro hominibus illam posuit, ita sane quemadmodum docet ipse, dum ait[1]: « Nemo tollet animam meam a me; potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo rursus sumendi eam. Iis quæ dicta sunt, deinceps adjungit : « Longe a salute mea verba delictorum meorum. » Pro quo Aquila quidem : « Longe a salute mea verba fremitus mei, » exposuit. Symmachus autem : « Recesserunt a salute mea verba luctuum meorum, » necnon apud quintam, quæ fertur, interpretationem dicitur : « Longe a salute mea verba deprecationum mearum. » Ita vides in nulla harum conversionum quæ posterius dictæ sunt, illud, « delictorum meorum, » haberi, quippe cum interdum librariis errantibus hujusmodi varietates libris contingere soleant. Ex multorum autem interpretatione investigandum est, utrum in his quispiam illum nostra delicta sua facientem talia enuntiasse dixerit. His deinceps adjungit : « Deus meus, clamabo per diem, et non exaudies, et per noctem, et non ad insipientiam mihi; » pro quo rursus Symmachus : « Deus meus, inquit, clamabo interdiu, et non exaudies, et noctu, et non est silentium. » Ergo in his Patrem suum tanquam se non exaudientem admiratur, utpote, cum novum hoc atque inusitatum inspiciat. Ille autem huic audientiam ad idoneum exaudiendi tempus reservavit. Hoc vero fuit, susceptionis matutinæ excitationisque a morte ad vitam tempus, quo sane tempore si quando ad alium quempiam, ad ipsum quoque juste dicendum fuit : « In tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te; ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis[2]. » Dici vero possunt hæc alia quoque ratione a Salvatore nostro, tanquam ab eo, qui consueverit semper quidem et in omnibus exaudiri a Patre, nunc autem, qui etiam fidem habeat se esse exaudiendum, non secus ac si planius diceret, nunquid fieri potest, o Pater, ut ego unicus ac dilectus Filius, dum ad te Patrem meum clamo, et vociferor, non exaudiar? **497** siquidem hoc ipsum ille idem docet in Evangelio Joannis, ubi de Lazaro sermo est. Nam cum dixisset : « Tollite lapidem a monumento, » sustulit deinde oculos suos ad cœlum et dixit : « Pater, gratias ago tibi, quoniam audivisti me. Ego autem sciebam quod semper me audis[3]. » Si igitur sem-

[1] Joan. x, 18. [2] II Cor. vi, 2. [3] Joan. xi, 39-41.

per illum audit, nunc quoque non dubitans, sed plane compertum habens se esse audiendum, et tanquam fieri non possit, ut non audiatur, ex interrogatione ait : « Deus meus, clamabo interdiu, et non exaudies? » nobis videlicet interrogationis notam addentibus ad verbum, « exaudies, » et contrarium ejus, quod interrogatum sit, subintelligentibus. Siquidem hoc ipsum paulo post sermone progressus ostendit deinceps in psalmo dicens : « Non sprevit neque molestam habuit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. » Quomodo igitur negative illud dicetur? « Deus meus, clamabo interdiu, et non exaudies, » nisi ea ratione quam nos attulimus, quam sane rationem ipsum quoque arbitror significare dum dicit : « Deus meus, clamabo interdiu, et non exaudies, et noctu, et non ad insipientiam mihi. » Non enim ad insipientiam, inquit, a me dicitur illud, « exaudies. » Novi enim ipse qua ratione hoc dicam, quippe qui fidem habeam te natura propensum esse ad suscipiendum, atque audiendum non solum me, sed etiam omnes sanctos tuos. Semper enim et usquequaque in tuis sanctis habitas, idemque ipse es uniuscujusque Deo familiaris atque amici hominis, qui Israel appellari consueverit, laus : propter te enim ad omnem eum qui te complexus sit, non vulgaris venire solet laus. « Et in te patres nostri speraverunt, » et cum sperarent, ab ingruentibus in ipsos malis « liberati sunt, et ad te clamaverunt, et salvi facti sunt, atque in te speraverunt et confusi non sunt. » Si igitur omnes sancti hæc a te impetraverunt, et clamantes exauditi sunt, non autem confusi, quanto magis me tuum dilectum filium clamantem præ cunctis absque mora exaudies? Quod si admirantis cujuspiam instar enuntio illud, « Clamabo, et non exaudies! » non tamen ad insipientiam profertur talis a me oratio. Novi enim ipse quo sensu meas preces enuntio, non gloriabundus videlicet neque jactabundus : nam cum sim mansuetus atque humilis corde, humili item more et meæ mansuetudini consentaneo, humilia de meipso loquor. **498** Proinde etiam meipsum vermem appello : et quid verme tandem esse possit humilius? sic ne hominem quidem meipsum dixerim, cum utique ad tantam humilitatem relicta mea magnitudine descenderim, ut etiam verme nihilo præstantior videri possim, propterea quod usque ad mortem et usque ad interitum corporis pervenerim. (Etenim qua tandem alia ratione factus sit vermis, nisi quia corpora solent corrumpi?) Ad quem sane interitum cum ipse quoque descenderim, merito meipsum vermem et non hominem agnosco : ex quo etiam « factus sum opprobrium hominum et abjectio populi, » qui quidem nunquam id genus factus essem, nisi usque ad vermis conditionem sub ipsum passionis tempus progressus essem. Tunc igitur videntes me in cruce suspensum, « subsannaverunt, et locuti sunt labiis, et moverunt caput, dicentes :

A Ἐπειδὴ οὖν πάντες οἱ ἅγιοι τούτων ἔτυχον παρὰ σοῦ, κεκράξαντές τε εἰσηκούσθησαν, καὶ οὐ κατῃσχύνθησαν, πόσῳ δὴ πλέον ἐμοῦ τοῦ σοῦ ἀγαπητοῦ παιδὸς βοῶντος μᾶλλον ἁπάντων καὶ ἑτοιμότερον εἰσακούσῃ; Εἰ δὲ καὶ ἀποθαυμαστικῶς φημι, « Κεκράξομαι, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ! » ἀλλ' οὐκ εἰς ἄνοιαν ὁ λόγος μοι προφέρεται. Οἶδα γοῦν ὅπως τὴν εὐχὴν προφέρω, μὴ ἐναβρυνόμενος μηδὲ ἐγκαυχώμενος, ἀλλ' ὡς ταπεινοφρονῶν. Ἐπεὶ γὰρ πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, ταπεινῶς καὶ τῇ ἐμαυτοῦ πραότητι οἰκείως περὶ ἐμαυτοῦ ταπεινὰ φθέγγομαι. Οὕτω δὴ καὶ σκώληκα ἐμαυτὸν ὀνομάζω· τί γὰρ ἂν γένοιτο σκώληκος ταπεινότερον; ὅθεν οὐδ' ἄνθρωπον ἐμαυτὸν εἴποιμ' ἄν, εἰς τοσαύτην ταπείνωσιν ἐκ τοῦ οἰκείου μεγέθους κατελθών, ὥστε καὶ σκώληκος μηδὲν δοκεῖν διαφέ-
B ρειν, διὰ τὸ καὶ μέχρι θανάτου καὶ τῆς τοῦ σώματος φθάσαι φθορᾶς. Πόθεν γὰρ ἄλλοθεν γεννηθείη σκώληξ ἢ ἀπὸ σωμάτων φθορᾶς; εἰς ἣν καὶ αὐτὸς κατελθών, εἰκότως ἐμαυτὸν σκώληκα καὶ οὐκ ἄνθρωπον γινώσκω· διὸ καὶ γέγονα « ὄνειδος ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ, » οὐκ ἂν γενόμενος οὐδὲ ὄνειδος ἀνθρώπων, οὐδὲ ἐξουδένημα, εἰ μὴ μέχρι σκώληκος ἐφθάκειν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρόν. Τηνικαῦτα γοῦν θεωροῦντές με ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀνηρτημένον, ἐξεμυκτήρισαν, καὶ ἐλάλησαν ἐν χείλεσιν, ἐκίνησάν τε κεφαλὴν λέγοντες· « Ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτὸν, σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν. » Ταῦτα μὲν οὖν ἅπαντα διὰ τοῦ ψαλμοῦ σαφῶς περὶ τῶν μελλόντων γενήσεσθαι μακροῖς ποθ' ὕστερον
C χρόνοις ἐθεσπίζετο, τέλους δὲ ἐτύγχανεν, ὁπότε, κατὰ τὸν Ματθαῖον, « σταυρωθέντων σὺν αὐτῷ δύο λῃστῶν, ἑνὸς ἐκ δεξιῶν, καὶ ἑνὸς ἐξ εὐωνύμων τοῦ Σωτῆρος, οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· « Οὐαὶ ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτόν· εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων ἔλεγον· Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. Εἰ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ ἐστι, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ. Εἰ πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτόν. Εἶπε γὰρ, ὅτι, Υἱὸς Θεοῦ εἰμι. » Κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν· « Εἱστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν, καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτὸν οἱ ἄρχον-
D τες σὺν αὐτοῖς λέγοντες· Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτὸν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἐκλεκτός. » Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον· « Καὶ οἱ παράγοντες ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· Οὐαὶ ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν αὐτόν· σῶσον σεαυτὸν, καὶ κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. » Ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες εἰς ἀλλήλους μετὰ τῶν γραμματέων ἔλεγον· « Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι· ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν αὐτῷ. » Ταῦτα γὰρ τί ἂν διαφέροι τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ προαναπεφωνημένων ἐν τῷ, « Ἐγὼ δέ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὄνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουδένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές

με ἐξεμυκτήρισάν με, ἐλάλησαν ἐν χείλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλήν· Ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν. » Καὶ μὴ θαυμάσῃς εἰ ταῦτα κατὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἴρητό τε καὶ πεπλήρωτο, ὁπότε εἰσέτι δεῦρο παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς μηδέπω τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν ἀνειληφόσιν ὄνειδος ἀνθρώπων νενόμισται. Τί γὰρ ἂν αἴσχιον καὶ παντὸς ὀνείδους χεῖρον τοῦ σταυρωθῆναι; Ἀλλὰ καὶ ἐξουδένημα λαοῦ ἐστι, τοῦ ἐκ περιτομῆς, παντὸς αὐτῶν τοῦ ἔθνους εἰσέτι νῦν καὶ σήμερον χλευάζειν καὶ ἐξουθενεῖν καὶ καταπτύειν εἰωθότος αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ εἰκότως ὁ Ἀπόστολος· « Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, ἔθνεσι δὲ μωρίαν. » Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ εἰρημένα ἐν τῷ ψαλμῷ εἰσέτι καὶ νῦν εὕροις ἂν παρὰ τοῖς πολλοῖς περὶ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενα. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς διαλαβούσης αὐτὸν εἰσέτι τότε περιστάσεως ηὔχετο· εἰδὼς δὲ μὴ χείρονα οὖσαν τῆς τοῦ θανάτου συμφορᾶς τὴν πρώτην αὐτοῦ εἰς σάρκα ἔνδεσιν, καὶ τὴν ἐκ θηλείας καὶ παρθένου γένεσιν, κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς περὶ θανάτου τῶν τῆς γενέσεως αὐτοῦ μνημονεύει λόγων πρὸς τὸν Πατέρα· « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρὸς, ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας, ἐκ κοιλίας μητρός μου Θεός μου εἶ σύ. » Τούτων δὲ εἰκότως ἀναφέρει τὴν μνήμην εἰς παραμυθίαν τῆς τῶν παρόντων ἀπαλλαγῆς. Ὥσπερ γάρ, φησὶ, γέγονάς μου βοηθὸς, σῶμα ἀνθρώπειον ἀναλαβόντος, ὅτε καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς κυοφορούσης με γαστρὸς σὺ αὐτὸς ὁ Θεός μου καὶ Πατήρ μου, ὥσπερ μαιούμενος τὴν ἐμοὶ κατεσκευασμένην ἐξ ἁγίου Πνεύματος σάρκα, ἐξέσπασας, τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ὀρέξας, ὡς ἂν μή τις ἐνέδρα καὶ ἐπιβουλὴ ἐξ ἀντικειμένων δυνάμεων καὶ πονηρῶν πνευμάτων διαφθονουμένων τῇ εἰς ἀνθρώπους παρόδῳ μου γένοιτο· ἐπεὶ καὶ κατὰ τὴν πρώτην σύλληψιν σὺ πάλιν τὸ κατὰ γαστρὸς ἐπεσκίασας, ὡς ἂν λάθω τοὺς ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου ἡ ἐξ ἁγίου Πνεύματος τῆς ἁγίας Παρθένου σύλληψις. Ὅπερ μέγα μυστήριον ὁ σὸς ἀρχάγγελος ἐξέφηνε Γαβριὴλ, τῇ Μαρίᾳ εἰπών· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. » Ὥσπερ οὖν ἡ σὴ τότε τοῦ Ὑψίστου δύναμις συλλαμβανόμενον μὲν ἐπεσκίασε, τικτόμενον δὲ ἐξέσπασεν ἀπὸ γαστρὸς μητρός μου, οὕτω πολλή μοι τυγχάνει παραμυθία, ὅτι καὶ τοῦ θανάτου με πολὺ μᾶλλον ἀνασπάσεις. Καὶ τοῦτό γε ἐλπίζων, ἐπὶ σὲ πέποιθα τὸν ἐμαυτοῦ Θεὸν καὶ Κύριον καὶ Πατέρα· καὶ πέποιθα οὐ νῦν πρῶτον ἀρξάμενος τῆς εἰς σὲ ἐλπίδος, ἀλλὰ καὶ ὅτε, ἀπὸ μαστῶν μητρός μου τὴν νηπιώδη τροφὴν ἀναλαμβάνων, ἐνομιζόμην ὁμοίως τοῖς τῶν ἀνθρώπων βρέφεσιν ἀτελὴς εἶναι καὶ ἄλογος· μὴ ὢν γὰρ τοιοῦτος, εἰ καὶ σῶμά μοι ὅμοιον ἀνθρώποις ἦν, καὶ τὴν δύναμιν, οὐδὲ τὴν οὐσίαν τοῖς πολλοῖς ὢν ἐμφερὴς, ἄνετος δὲ καὶ ἀπόλυτος, οἷά σου τοῦ Θεοῦ ἀμνὸς, καὶ ἐξ ἐκείνης τῆς ἡλικίας γαλουχούμενος, λέγω δὴ ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου. Καὶ οὔπω τοῦτο μέγα τις ἡγήσεται, εἰ μάθοι, ὅτι καὶ ἔτι πρότερον ἐπὶ σὲ ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρός μου Θεός μου εἶ σύ. Ἔτι γὰρ ἔνδον ἐν

« Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum quoniam vult eum. » Hæc igitur plane omnia in psalmo de iis quæ tam longo post tempore futura erant, prædicta sunt, eademque suum finem sunt consecuta, quo tempore, ut est apud Matthæum, cruci affixis cum eo duobus latronibus, uno ad dextram, altero ad sinistram, qui illac præteribant, mala in illum congerebant moventes capita sua, et dicentes : « Vah, qui destruis templum et in tribus diebus ædificas. Salvum fac teipsum : si Filius Dei es, descende de cruce. Similiter et principes sacerdotum illudentes cum senioribus et Scribis, dicebant : Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere. Si Rex Israel est, descendat nunc de cruce, et credemus ei. Si confisus est Deo, liberet nunc eum, si vult eum. Dixit enim : Filius Dei sum [4]. » Ut vero est apud Lucam : « Stabat populus spectans, et subsannabant eum principes cum eis, dicentes : Alios salvos fecit, salvum faciat seipsum, si hic est Christus Filius Dei electus [5]. » At secundum Marcum : « Prætereuntes blasphemabant eum, moventes capita sua, et dicentes : Vah, qui destruis templum et in tribus diebus ædificas illud. Salvum fac teipsum, et descende de cruce. Similiter et principes sacerdotum illudentes inter se cum Scribis, dicebant : Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere. Christus Rex Israel descendat nunc de cruce, ut videamus et credamus ei [6]. » Hæc namque in quo tandem ab iis differunt, quæ in psalmo prædicta sunt illis verbis:
499 « Ego autem sum vermis et non homo, opprobrium hominum et abjectio populi. Omnes videntes me, subsannaverunt me, locuti sunt labiis, et moverunt caput : Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum. » Noli autem mirari si hæc sub ipsam Salvatoris nostri passionem et dicta sunt et completa, quando hodie quoque apud omnes homines, quicunque nondum in illius fidem venerunt, opprobrium hominum habetur. Quid enim turpius et omni probro vilius, quam cruci esse affixum? sed nonne etiam populi Judaici abjectio est? quippe cum universa illa natio etiam nunc et in hunc usque diem, et irridere, et negligere, et despuere illum consueverit. Proinde Apostolus merito : « Nos autem, inquit, prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam [7]. » Sed nec minus ea quæ sequuntur in psalmo, facile etiam nunc invenies a plerisque de illo dici. Hæc igitur pro afflictione quæ illum apprehendit etiam tunc orabat. Cum autem nibilo viliorem primam corporeæ naturæ assumptionem, ortumque illum de femina et virgine, ipsa mortis calamitate esse intelligeret, non incommode in iis quæ ad mortem pertinent, etiam ea quæ ad ortum spectant commemorat, sic ad Patrem dicens: « Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meæ : In te projectus sum ex utero matris meæ

[4] Matth. xxvii, 40-43. [5] Luc. xxiii, 35. [6] Marc. xv, 29-32. [7] I Cor. i, 23.

Deus meus es tu. » Merito autem hæc meminit, ut seipsum consoletur, et a præsentibus malis avertat. Qui enim, inquit, fuisti mihi adjutor, cum humanum corpus assumerem, quo tempore ex ipsius parturientis utero, me, tu ipse Deus meus et Pater meus, tanquam obstetricis fungens officio, pro ea quæ mihi de Spiritu sancto comparata erat carne, extraxisti, tua porrecta virtute da mihi jam nunc salutem, ne qua fraus aut ullæ insidiæ, ab adversis potestatibus malignisque spiritibus, qui mihi etiam in accessu meo ad homines inviderunt, fiant, quoniam in prima item conceptione tu rursus quod in utero fui, obumbrasti, ut principes sæculi hujus ipsa de Spiritu sancto et sancta Virgine conceptio lateret. Quod sane ingens mysterium, tuus archangelus Gabriel Mariæ indicavit, dicens: « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi [a]. » **500** Quemadmodum igitur tua tunc, qui es Altissimus, virtus me in concipiendo obumbravit, in pariendo autem extraxit de ventre matris meæ, ita quoque non parva mihi adest consolatio, quod multo magis de morte sis extracturus. Atque equidem hoc sperans tibi confisus sum, qui meus Deus et Dominus et Pater es: et confisus sum, non nunc primum in te sperare incipiens, sed tunc quoque cum ab uberibus matris meæ infantilem alimoniam accipiens, putabar ut reliqui hominum infantes, imperfectus esse et absque usu rationis. Non enim eram talis, licet mihi cæteris hominibus simile esset corpus. Sed neque item vi, neque substantia plerisque eram similis, verum potius liber ac solutus tanquam agnus tuus, qui Deus es, cum ab illa usque ætate lacte nutrirer, dico autem ab uberibus matris meæ. Cæterum hoc nondum quispiam magnum arbitrabitur, si intelliget, quemadmodum prius quoque « in te projectus sum ex utero, et de ventre matris meæ Deus meus es tu. » Cum enim adhuc intra cellam gestantis me in utero laterem, te tamen Deum meum videbam tanquam is, qui et inconfusus et imperturbatus in tanta communicatione corporei oneris permansissem, ac potius incorporeus tunc quoque fuerim, et ab omnibus vinculis liber. Porro autem sic « in te projectus sum ex utero, » et sic « de ventre matris meæ Deus meus es tu, » ut meam virtutem cum adhuc in utero a Virgine sancta gestarer, meus quoque jam tum senserit præcursor Joannes, qui etiam ipse in utero Elisabeth gestabatur, usque adeo ut mea divinitate concitus exsultatione exsilierit, et Spiritu sancto repletus sit. Hæc igitur cuncta ad memoriam revocans, et omni tempore Deum et Patrem meum ante oculos mihi constituens, merito et sub ipsum instans comprehendentis me passionis tempus, cum tibi Patri factus obediens, sponte et volens effectus sum « vermis, et non homo, opprobrium hominum, et abjectio populi, » et nunc cum omnes meum cruci af-

A τῷ ταμείῳ τῆς κυοφορούσης με φερόμενος, σὲ τὸν Θεόν μου ἑώρων, ἅτε ἀσύγχυτος καὶ ἀθόλωτος ἐν τῇ τοσαύτῃ τῶν σαρκῶν κοινωνίᾳ διαμείνας, μᾶλλον δὲ ἀσώματος καὶ τότε ὤν, καὶ πάντων ἐλεύθερος δεσμῶν· οὕτως δὲ ἐπὶ σὲ ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς Θεός μου ἦσθα, ὡς αἰσθέσθαι τῆς ἐμῆς δυνάμεως ἔτι κυοφορουμένης πρὸς τῆς ἁγίας Παρθένου, τὸν ἐμὸν πρόδρομον Ἰωάννην, καὶ αὐτὸν κατὰ γαστρὸς τῆς Ἐλισάβεθ κυοφορούμενον, ὥστε ὑπὸ τῆς ἐμῆς θεότητος κινηθέντα σκιρτῆσαι ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθῆναι. Τούτων οὖν ἁπάντων ἀναφέρων τὴν μνήμην, καὶ διὰ παντὸς τὸν Θεόν μου καὶ Πατέρα μου πρὸ τῶν ἐμῶν ὀφθαλμῶν τιθέμενος, εἰκότως καὶ κατὰ τὸν ἐνεστῶτα τοῦ περιέχοντός με πάθους καιρὸν, ὅτε, σοὶ τῷ Πατρὶ γενόμενος ὑπήκοος, B « αὐθαίρετος καὶ ἑκὼν γέγονα σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὄνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουδένημα λαοῦ· » καὶ νῦν ὅτε πάντες οἱ θεωροῦντές μου τὸ σῶμα τῷ σταυρῷ προσηλούμενον, ἀποτρόπαιον ἡγούμενοι ὁρᾷν πρᾶγμα, ἐξεμυκτήρισάν με, τοσαύτην κατ' ἐμοῦ χλεύην καὶ διασυρμὸν καταχέοντες, ὡς μὴ μόνον ἐν διανοίᾳ λογίζεσθαι καὶ ἐνθυμεῖσθαι περὶ ἐμοῦ τὰ ἀσεβῆ, ἀλλὰ καὶ ἀφόβως φθέγγεσθαι καὶ ἐν φανερῷ λαλεῖν· « Ἐλάλησαν γοῦν ἐν χείλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλὴν, λέγοντες· Ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν· » καὶ νῦν γοῦν ὅτε τὰ τοιαῦτά με περιέστηκε, σὲ τὸν Πατέρα μου τὸν ἐκσπάσαντά με ἐκ γαστρὸς μητρός μου, ἐφ' ὃν ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας, εἰς ὃν ἤλπισα ἀπὸ μαστῶν, τὸν καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρός μου γνωριζόμενόν μοι, καὶ C γινωσκόμενον Θεὸν, ἱκετεύω καὶ ἀντιβολῶ μὴ ἀποστῆναι ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς. Μέλλει γὰρ, φησὶ, καὶ ὅσον οὔπω πάρεστι, καὶ πλησιάζει σύνεχον ἤδη καὶ ἐπικείμενόν μοι τὸ πάντων ἔσχατον τῆς ὑπερβαλλούσης μου θλίψεως νέφος. Οὔπω γὰρ ἐγὼ θλίψιν ταύτην τὴν νῦν περιέχουσάν με καλῶ οὔτε τὸν σταυρὸν, οὔτε τοὺς ἐξ ἀνθρώπων ὀνειδισμοὺς, οὔτε τὰς χλεύας, οὔτε μὴν τὰ πρὸ τοῦ σταυροῦ συμβεβηκότα, τὰς μάστιγας, τὰς ὕβρεις, καὶ ὅσα ἄλλα ἐπαροίνησαν εἰς ἐμὲ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ γὰρ ὁρῶ τὴν εἰς ᾅδου κατάβασιν πλησιάζουσαν, καὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ ἐχθρῶν τῷ Θεῷ δυνάμεων ἐπανάστασιν. Διό φημι· « Ὅτι θλίψις ἐγγὺς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. » Πῶς γὰρ οὐχ ὑπερβάλλουσα ἦν καὶ μεγίστη θλίψις αὕτη ἐκείνη, ἐν ᾗ οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν; D Ὁ μὲν γὰρ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἐν ᾅδου ψυχῶν παρῄει, ἐκ μακρῶν αἰώνων τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ περιμενουσῶν, καὶ κατῄει γε θύρας χαλκᾶς συντρίψων, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνθλάσων, καὶ τοὺς πρὶν δεσμίους ᾅδου ἐλευθέρους ἀνήσων· ὃ καὶ γέγονεν, ὅτε πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἀναστάντα συνεισῆλθον αὐτῷ εἰς τὴν ἀληθῶς ἁγίαν τοῦ Θεοῦ πόλιν· αἱ δὲ δυνάμεις αἱ ἀντικείμεναι, πρὸς τοῖς τῶν ἀνθρώπων κακοῖς ἐπεστρατεύοντο αὐτῷ, λύπην οὐ μικρὰν καὶ θλίψιν αὐτῷ παρέχουσαι, ἀποκλαομένῳ καὶ ἐπ' αὐταῖς δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος. Ἀλλὰ γὰρ τήρει, τίνα τρόπον ταῦτα πάντα λέλεκται, ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ ἐν μήτρᾳ κυοφορηθέντος, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς γε-

[a] Luc. I, 35.

γεννημένου, ὃν ἐφάσκομεν εἶναι τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ. Τούτῳ γὰρ καὶ συμβαίνει τὰ περὶ τὸ πάθος, ὡς καὶ τὰ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως ἥρμοζε. Τὸ γοῦν γεννηθὲν καὶ ἀποθνήσκει· τὸ δὲ θνῆσκον οὐκ ἄλλως θανάτου τυγχάνει ἢ πρότερον ὁδεῦσαν διὰ γενέσεως. Ταῦτ' οὖν διέξεισιν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, οὐ καθ' ὃ ἄσαρκος καὶ ἀσώματος ὑπάρχει τὴν φύσιν, οὐδὲ καθ' ὃ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεὸς ἐπινοεῖται, ἀλλὰ καθ' ὃ οἷός τε ἦν πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ λέγειν· « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρὸς, ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας, ἀπὸ γαστρὸς μητρός μου Θεός μου εἶ σύ. » Οὗτος δὴ οὖν, πρὸς τῷ πάθει γεγονὼς, εὔχεται τὰ προκείμενα πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ τοσούτων, φησὶ, μελλόντων με περιστήσεσθαι ἀντικειμένων ἐνεργειῶν, καὶ δαιμόνων ἀκαθάρτων, καὶ πνευματικῶν πονηρίας, καὶ ἐπὶ πᾶσι τοῦ πάντων χειρίστου, αὐτοῦ δὴ τοῦ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου (οὓς τῆς κακίας ἕνεκε θῆρας πονηροὺς ὀνομάζειν ἄξιον, καὶ ἤτοι ταύρους ἀγρίους, ἢ μόσχους, ἢ λέοντας, ἢ κύνας), μέλλων τε πρὸς ἅπαντας ἵστασθαι, καὶ μηδὲν ἀγαθὸν εἰς αὐτοὺς ἐνεργεῖν, τῷ μηδὲν παραδέχεσθαι αὐτοὺς τῶν ἐμῶν ἀγαθῶν δι' ἄκραν κακίας ἕξιν, ἀλλὰ μηδὲ βοηθοῦ μηδὲ συνεργοῦ τυγχάνων τινὸς τῶν προειρημένων, εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν ἐν ᾅδου ψυχῶν ἆθλον, πῶς οὐκ ἂν εὐλόγως εἴποιμ'· « Ὅτι θλίψις ἐγγὺς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν; » Τὸ μὲν οὖν τὰς πονηρὰς καὶ ἀντικειμένας δυνάμεις μὴ συνεργεῖν αὐτῷ μηδὲ βοηθεῖν ἐπ' ἀγαθὸν αὐτῷ, νομίζομεν, ὅτι οὐδὲν ἦν θαυμαστόν· τὸ δὲ πάντων μέγιστον τῆς θλίψεως τῆς μάλιστα πιεζούσης αὐτὸν τόδ' ἦν ἄρα, τὸ μηδένα μηδὲ τῶν αἰσίων καὶ δεξιῶν ἀγγέλων, μηδὲ μὴν τῶν θείων δυνάμεων, τολμᾷν ἐπιβαίνειν τοῖς τοῦ θανάτου βασιλείοις, μηδὲ συνεργεῖν ἐπὶ βοηθείᾳ τῶν αὐτόθι ψυχῶν. Μόνῳ γὰρ αὐτῷ τοῦτ' ἀτρεμὲς ἦν, ἐπεὶ καὶ μόνῳ ἠνεῴχθησαν πύλαι θανάτου, καὶ μόνον αὐτὸν πυλωροὶ ᾅδου ἰδόντες ἔπτηξαν, αὐτός τε ὁ τὸ κράτος ἔχων τοῦ θανάτου, ὑπεκστὰς τῶν βασιλείων θρόνων, ἅτε μόνον αὐτὸν ἐπιγνοὺς ἑαυτοῦ Κύριον, ἐλάλησεν αὐτῷ δεήσει καὶ ἱκετηρίᾳ μαλακῶς, κατὰ τὰ δηλούμενα ἐν τῷ Ἰὼβ περὶ τούτων. Πλὴν ἀλλὰ τὴν ἀσεβῆ τοῦ τυράννου καταδυναστείαν τοσοῦτον ὁρῶν ἰσχύουσαν, ὡς μηδένα ἄλλον τολμᾷν τῶν κατ' οὐρανὸν ἐν τοῖς αὐτόθι χωρίοις συμπαρεῖναι αὐτῷ, καὶ τῇ τῶν αὐτόθι ψυχῶν συνεργεῖν σωτηρίᾳ, εἰκότως φησίν· « Ὅτι θλίψις ἐγγὺς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν, » ἑνὸς μόνου τοῦ κἀκεῖσε βοηθεῖν αὐτῷ δυναμένου, καταλελοιπότος αὐτὸν, ὡς ἂν εἰς πάντας ἀνακηρυχθείη τὸ λαμπρὸν καὶ ἐξαίρετον τῆς ἰδίας αὐτοῦ προαιρέσεως, τῆς τε κατὰ πάντων νίκης. Καὶ ἐπειδήπερ ὁ μόνος αὐτῷ βοηθεῖν δυνάμενος οὐκ ἦν αὐτῷ τότε βοηθὸς, εἰκότως ἀρχόμενος ἔλεγε τὸ, « Ἠλεὶ, Ἠλεὶ, λαμμᾶ σαβαχθανὶ, » τοῦτ' ἔστι· « Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » συλλαμβανομένῳ μὲν οὖν καὶ κυοφορουμένῳ ὑπὸ τῆς ἁγίας Παρθένου τῷ δηλουμένῳ ἡ πατρικὴ δύναμις συνῆν, ὅτε Πνεῦμα ἅγιον ἐπῆλθε τῇ Παρθένῳ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπεσκίασεν αὐτῇ, αὐτός τε ὁ Πατὴρ τὸν γεννώμενον, ὡς ὁ λόγος παρέστησεν, ἀπὸ τῆς γαστρὸς ἐξέσπασεν· ἀποδυομένου δὲ παρὰ τὸν

A fixum corpus videntes, dum rem et fugiendam et ominosam putant se videre, me subsannaverunt, tantum adversum me irrisionis, tantumque detractionis jactantes, ut de me non modo cogitantes ratiocinarentur animoque versarent nefaria, sed intrepide quoque loquerentur et palam enuntiarent, « siquidem locuti sunt labiis et moverunt caput, dicentes: **501** Speravit in Domino, eripiat eum, » et nunc igitur, ut dicebam, cum talia me circumsteterunt, te Patrem meum, qui extraxisti me de ventre matris meæ, in quem projectus sum ex utero, in quo speravi ab uberibus, qui etiam de ventre matris meæ agnitus es mihi, et interim agnosceris Deus, supplex oro ac precor « ne recedas a me, quoniam in proximo est afflictio. » Venit enim, inquit, et
B quanta nondum antehac, adest atque appropinquat, quæ comprehendit jam, et mihi instat extrema omnium immodicæ meæ afflictionis nubes. Neque enim ego per afflictionem hanc quæ nunc me circumstat, crucem ipsam intelligo, neque probra ex hominibus, neque ludibria, neque vero ea quæ ante crucem mihi acciderunt, flagella, contumelias et alia quæcunque debacchati sunt contra me filii hominum, sed video post solutionem corporis in ipsa morte et ad inferos descensu appropinquantem adversariarum et inimicarum Deo potestatum insolentem impetum. Quapropter dico afflictionem in proximo esse, « quoniam non est qui adjuvet. » Qui enim fieri potest, ut non immodica et maxima ipsa illa fuerit afflictio, in qua
C non fuerit qui adjuvaret? ille enim pro earum animarum salute accedebat, quæ apud inferos ex longissimo tempore adventum ejus exspectabant, et descendebat fores æreas contriturus, et vectes æreos confracturus, et eos, qui antea vincti apud inferos erant, in libertatem vindicaturus, quod ipsum etiam factum est, quando multa corpora eorum qui dormierant sanctorum surgentia, simul cum eo ingressa sunt in vere sanctam Dei civitatem, adversantes vero potestates ut hominibus nocerent, contra illum quasi in acie veniebant, mœrorem non parvum atque afflictionem illi afferentes, quippe qui etiam illas nimia bonitate defleret. Cæterum attende quemnam in modum cuncta hæc dicta
D sint, quasi ex persona ejus qui in utero sit gestatus, et de ventre matris natus, et quem dicebamus esse Agnum Dei. Huic enim ipsi ita acciderunt quæ ad passionem spectant, quemadmodum quæ ad ortum in corpore conveniebant: nam quod ortum est, id etiam occidit; quod vero occidit, non alias mortem contingit, quam si prius per ortum ingressum sit. Hæc igitur exponit Salvator ac Dominus noster, non quatenus et carnis et corporis expers erat natura, neque quatenus Dei Verbum Deusque ipse intelligitur, sed quatenus idoneus erat in oratione ad Patrem dicere: **502** « Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero. Ex ventre matris meæ Deus meus es tu. »

A Hic igitur dum in ipsa passione est, supplex ad Patrem suum ea dicit, quæ jam exposita sunt. Et cum tam multæ, inquit, me circumventuræ sint copiæ ex adverso efficaces, et impuri dæmones, et spiritualia nequitiæ, et denique is qui omnium pessimus est, ipse, inquam, princeps sæculi hujus (quos propter malitiam, feras malignas nominare par est, et vel tauros agrestes, vel vitulos, vel leones, vel canes), et me contra omnes stare oporteat, neque quidquam boni in eos sim collaturus, propterea quod ipsi propter supremum malitiæ habitum, meorum bonorum capaces non sunt, neque adjutorem aut socium habeam quempiam eorum ipsorum qui dicti sunt, in certamine mihi pro salute animarum ineundo, quæ sunt apud inferos, cur tandem non merito dixerim: « Quod in pro- B ximo sit afflictio, et quod non sit qui adjuvet? « Cæterum malignas quidem atque adversas potestates non fuisse illi auxilio, neque succurrisse ad bonum properanti, mirari nihil necesse est, verum quod omnium maximum est, ex ea afflictione quæ illum maxime premebat, id sane fuit, ne faventium quidem ac propitiorum angelorum quempiam, nec divinarum potestatum prorsus ullam, ausam esse regias mortis domos invadere, atque ad auxilium animarum, quæ illic erant, sociam se præbere. Si quidem uni illi hoc immotum servabatur, quandoquidem uni etiam apertæ sunt portæ mortis, et unum illum orci janitores conspicati formidaverunt, ipseque ille qui mortis imperium habeat, C de regiis sedibus cedens, utpote qui unum illum suum Dominum cognosceret, cum illo est locutus deprecantium ac supplicantium more non minus ignaviter, quam apud Job de his ipsis rebus scriptum est: sed tamen nefariam illius tyranni impotentiam usque adeo cernens invaluisse, ut nullus alius cœlestium adesse illi in talibus locis auderet, atque ad earum animarum salutem, quæ illic detinebantur socium se præbere, merito ait afflictionem propius adesse, propterea quod non sit qui adjuvet. quippe cum unus ille qui potuisset etiam talibus in locis illi opitulari, ipsum deseruisset, ut videlicet illustre illud eximiumque inceptum, illaque singularis adversus omnes victoria tanquam propria ipsius apud omnes prædicaretur. Itaque D cum ille qui unus ipsi auxilio esse poterat, tunc ipsi adjutor non esset, merito in ipso initio ait illud:
503 « Eli, Eli, lamma sabachthani, hoc est, Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti [a]? » Nam cum idem conciperetur, et in utero a sancta Virgine gestaretur, tunc quidem paterna vis cum ipso erat, quo tempore Spiritus sanctus Virgini supervenit, et virtus Altissimi obumbravit illi, ipseque Pater eum qui gignebatur, sicut oraculum indicavit, de ventre matris extraxit, cum autem sub ipsum passionis tempus ad luctam adversus mortem exueretur, non item illi tunc erat adjutor. Ego namque

[a] Matth. XXVII, 40.

A καιρὸν τοῦ πάθους πρὸς τὴν κατὰ τοῦ θανάτου πάλην, οὐκέτι βοηθὸς αὐτῷ παρῆν. Τοῦτο γοῦν αὐτῷ μαρτυροῦντι πιστεύω· τὸ γάρ, « Ἠλεὶ, Ἠλεὶ, λαμμᾶ σαβαχθανὶ, » εἰρημένον αὐτῷ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ ὑπὸ τοῦ ψαλμοῦ προφητικῶς ἀναπεφωνημένον, καὶ, « Ὅτι θλίψις ἐγγὺς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν, » τί ἕτερον ἐδήλου ἢ ὅτι ὡς μέγας ἀθλητὴς τοῖς τοσούτοις ἀντιπάλοις προβεβλημένος ἦν, ἀγωνοθετοῦντος καὶ βραβεύοντος τοῖς γινομένοις τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ; Ἔφορον δ' οὖν τῶν πραττομένων παρεκάλει τὸν Πατέρα καὶ πάρεδρον, ὡς ἂν δεξιὸν ἀλείπτην, αὐτῷ συμπαρεῖναι, ταύτῃ μάλιστα ὅτε μηδ' ὑπῆρχεν αὐτῷ βοηθὸς ἕτερος ἢ μόνος εἷς ὁ βραβευτὴς τῶν γινομένων. Διό φησιν εὐχόμενος· « Μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγὺς, ὅτι B οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. » Ὁρῶν δὲ ἐνθέοις ὄμμασιν, ἔτι ἐπὶ τοῦ ἰκρίου προσηρτημένου αὐτῷ τοῦ σώματος, τὰς ἔξωθεν ἀμφὶ τὸν ἀέρα τοῦτον ἀσάρκους καὶ ἀνθρώποις ἀοράτους δυνάμεις δίκην οἰωνῶν ὠμοβόρων καὶ τρόπον θηρίων περὶ αὐτὸν ἰλυσπωμένας, καὶ πρὸς τὸ μέλλον ὅσον οὔπω νεκρὸν ἔσεσθαι αὐτοῦ τὸ σῶμα, πανταχόθεν τε συῤῥεούσας τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας, καὶ ἔτι τοὺς ἀμφὶ τὴν γῆν διιπταμένους καθ' ὅλης τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης δαίμονας· εἰκὸς δ' ὅτι καὶ τοὺς ὑποχθονίους ἤδη, καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ ταρτάρῳ θῆρας ἀγρίους καὶ φοβεροὺς, περὶ ὧν Ἡσαΐας πρὸς τὸν ἐκπεπτωκότα τοῦ οὐρανοῦ Ἑωσφόρον ἀποτεινόμενος ἔλε- C γεν· « Ὁ ᾅδης κάτωθεν ἐπικράνθη συναντήσας σοι, συνηγέρθησάν σοι πάντες οἱ γίγαντες· » ταῦτα δὴ οὖν ἅπαντα συνορῶν ἔξωθεν τὸ ἀνεσκολοπισμένον σῶμα κυκλοῦντα, καὶ παρασκευαζόμενα κατ' αὐτοῦ, τὸ σύστημα αὐτῶν διαγράφει φάσκων· « Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί, ταῦροι πίονες περιέσχον με. Ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὁ ἁρπάζων καὶ ὠρυόμενος. » Ψυχὴν γὰρ, ὡς εἰκὸς, ἀνθρωπείαν, καὶ τῇ τῶν πολλῶν παραπλησίαν, πλέον δὲ οὐδὲν ἡγούμενοι εἶναι τὴν τὸ σῶμα Ἰησοῦ κατασκηνοῦσαν, ἤνοιξαν τὸ στόμα οἱ προειρημένοι, ὡς ὁμοίως ταῖς ἄλλαις τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς καὶ αὐτὴν καταπιούμενοι· διό φησιν· « Ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν ὡς λέων ὁ ἁρπάζων καὶ ὠρυόμενος· » οἷς ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθην· » ὅπερ αἰσθητῶς μὲν D καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν εἴποι ἄν τις πεπληρῶσθαι, ὅτε εἷς τῶν στρατιωτῶν, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, τοῦ ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ λόγχῃ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ ἐξῆλθεν εὐθὺς ὕδωρ καὶ αἷμα. » Πλὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην τῆς πνευματικῆς φύσεως νέκρωσιν δηλοῦν ἔοικε δι' ὧν φησιν· « Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθην, καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστᾶ μου. Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου. » Τί γὰρ ἂν ἄλλο ταῦτα πάντα σημαίνοι ἢ νεκροῦ σώματος σύστασιν; Ἐπιφέρει γοῦν εὐθὺς λέγων· « Καὶ εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με. » Ταῦτα μὲν οὔπω γενόμενα προ-

βλέπων, ὡς ἐγγὺς δὲ καὶ πλησίον ἤδη ἑστῶτα, καὶ περικυκλοῦντα αὐτὸν, ἔλεγεν. Αὖθις δὲ ἐπαναλαβὼν τὰ ἤδη προπεπραγμένα εἰς τὴν τῶν μελλόντων συμβήσεσθαι παραμυθίαν, οἷα ὑπέμεινεν ἐπιβουλευθεὶς, διδάσκει λέγων· «Ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με·» διὰ τούτων, ὡς εἰκὸς, δηλῶν ὁμοῦ μὲν καὶ τοὺς στρατιώτας, ὁμοῦ δὲ καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπαναστάντας αὐτῷ. «Οἱ μὲν γὰρ στρατιῶται τοῦ Πιλάτου, παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ὅλην τὴν σπεῖραν ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, χλαμύδα κοκκίνην περιέθηκαν αὐτῷ. Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ λέγοντες· Χαῖρε, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. Καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι·» μονονουχὶ ἔργῳ πληροῦντες τὸ, «Ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με·» ἀλλὰ καὶ τὸ, «Ὤρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστᾶ μου·» καὶ ἔτι τὸ, «Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπεῖδόν με,» καὶ τὸ, «Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον,» αὖθις ἐπληροῦτο, ὅτε ἥλοις αὐτοῦ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας τῷ σταυρῷ κατέπειραν, καὶ ὁπηνίκα τὰ ἱμάτια αὐτοῦ λαβόντες διεμερίσαντο ἑαυτοῖς. Ὁ γοῦν Ἰωάννης ἱστορεῖ λέγων· «Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος. Τὸν χιτῶνα δὲ, ὅτι ἄρραφος ἦν, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου, εἶπον πρὸς ἀλλήλους· Μὴ σχίσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ τίνος ἔσται, ἵνα πληρωθῇ ἡ Γραφὴ ἡ λέγουσα· Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποίουν.» Καὶ Ματθαῖος δὲ τοῖς γεγενημένοις τοῦτον τὸν τρόπον μαρτυρεῖ λέγων· «Σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βαλόντες κλῆρον, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου· Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον· καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτόν.» Κύνες δὲ ἦσαν κυκλοῦντες αὐτὸν, καὶ συναγωγὴ πονηρευομένων, οἱ ἐκ περιτομῆς ἄρχοντες τῶν Ἰουδαίων, οἵ τε γραμματεῖς καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, οἱ καὶ τὸ πᾶν ἀνασείσαντες πλῆθος ἐξαιτήσασθαι τὸ αἷμα αὐτοῦ καθ' ἑαυτῶν καὶ κατὰ τῶν ἰδίων τέκνων. Σαφῶς γοῦν ὁ Ἡσαΐας κύνας αὐτοὺς ἀποκαλεῖ φάσκων· «Πάντες κύνες ἐνεοὶ, οὐ δυνάμενοι ὑλακτεῖν.» Δέον γὰρ αὐτοὺς, εἰ καὶ μὴ ποιμένων τρόπον ἀνειλήφεσαν, ἀλλὰ δίκην γοῦν ἀγαθῶν κυνῶν, τὴν τοῦ δεσπότου λογικὴν ποίμνην καὶ τὰ πρόβατα τοῦ οἴκου Ἰσραὴλ φυλάττοντας, ἐπιστημονικῶς ὑλακτεῖν, σαίνοντας μὲν καὶ ἐπιγινώσκοντας

A hoc ipsum illi testificanti credo: nam illud: «Eli, Eli, lamma sabachthani,» quod ab ipso in cruce dictum est, necnon a psalmo prophetice enuntiatum, itemque quod afflictio prope adesset, et quod non esset qui adjuvaret, quid tandem sibi aliud volunt, quam quod tanquam magnus certator, tam multis tantisque adversariis ipse esset objectus, præfecto ejus certaminis et totius negotii gubernatore supremo omnium Deo? præsidem ergo rerum gerendarum atque assessorem precabatur Patrem, ut quasi peritissimus Aliptes sibi adesset tunc maxime, cum alius ipsi adjutor adesse poterat nullus, præter unum ipsum qui totius negotii esset gubernator. Quocirca dum orat, sic ait: «Ne recedas a me, quoniam afflictio prope adest, quoniam non B est qui adjuvet.» Divinis autem oraculis cernens, cum adhuc illi corpus in ligno esset suspensum, extrinsecus circum hunc aerem versantes incorporeas et hominibus invisibiles potestates, quæ circum ipsum quasi crudivoræ aves et feræ advolvebantur, et ad mortuum cito futurum ipsius corpus, undique confluentes principatus et potestates aeris hujus ac spiritus, qui nunc efficaciam suam exercet in filiis contumaciæ, nec non circa terram per totum orbem, qui incolitur ab hominibus volitantes dæmones, credibile autem est vidisse infernas quoque ac tartareas belluas agrestes atque formidabiles, de quibus Isaias, ad eum qui de cœlo ceciderat Luciferum sermonem intendens, ita loquebatur; «Infernus subter conturbatus est in occursum ad-C ventus tui, suscitati sunt tibi omnes gigantes:» hæc itaque omnia conspiciens, suum extrinsecus cruci affixum corpus in orbem cingentia, seque adversus ipsum comparantia multitudinem eorum collectam describit, sic dicens; «Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum, ut leo rapiens et rugiens.» **504**
Etenim dum animam, ut par est, humanam et cæteris similem nec amplius præterea quidquam esse arbitrantur, quod in corpore Jesu habitabat, belluæ, de quibus diximus, aperuerunt os suum, ut quemadmodum alias hominum animas consueverant, ita etiam hanc devorarent, quapropter sic ait: «Aperuerunt super me os suum, tanquam D leo rapiens et rugiens,» quibus deinceps adjungit: «Quasi aqua effusus sum,» quod quidem vel ipsis sensibus percipi potuit, atque historia fidem faciente completum est, cum videlicet unus militum, ut est apud evangelistam Joannem, «Agni Dei lancea latus aperuit, et exivit continuo aqua et sanguis [10],» sed tamen totam spiritualis naturæ mortificationem significare videtur, ubi ait: «Quasi aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea. Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei. Aruit tanquam testa virtus mea, et lingua mea adhæsit gutturi meo.» Quid enim aliud tandem universa hæc significent,

[10] Joan. XIX, 34.

quam mortui corporis conditionem? proinde illico adjungit illud : « Et in pulverem mortis deduxisti me. » Hæc igitur dum providet nondum facta, ut adventantia tamen et de proximo imminentia, et seipsum jamjam circumvenientia, dicebat. Sed rursus repetitis iis quæ jam antea gesta sunt, ut seipsum de iis quæ postea eventura erant, consolaretur, quæ sustinuerit insidiis circumventus, docet his verbis : « Quoniam circumdederunt me canes multi. Congregatio malignantium obsedit me : » quibus sane verbis tum ipsos milites tum etiam Judæos qui in seipsum conspiraverant, intelligi vult. Siquidem « milites Pilati suscipientes Jesum in prætorio, congregaverunt ad eum universam cohortem. Et exuentes eum, chlamydem coccineam circumdederunt ei. Et plectentes coronam de spinis, imposuerunt super caput ejus, et arundinem in dextera ejus. Et genibus flexis ante eum, illudebant ei dicentes : Ave, Rex Judæorum. Et exspuentes in eum, acceperunt arundinem, et percutiebant caput ejus. Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamydem, et induerunt eum vestimentis suis : et abduxerunt eum ut crucifigerent [11]; » propemodum re ipsa complentes illud : « Quoniam circumdederunt me canes multi : concilium malignantium obsedit me. » **505** Quin illud etiam : « Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. » Item illud : « Ipsi autem consideraverunt et inspexerunt in me, » et illud : « Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. » Hæc, inquam, omnia tunc completa sunt, cum in cruce et manus illius et pedes, clavis transfixerunt, et cum illius vestimenta accipientes, ea inter se diviserunt. Nam eam rem Joannes exponit his verbis : « Milites igitur cum crucifixissent Jesum, acceperunt vestimenta ejus, et fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem : tunica vero, quia erat inconsutilis a summo contexta per totum, dixerunt inter se : Ne scindamus eam, sed sortiamur de illa cujus sit, ut impleretur Scriptura quæ dicit : Partiti sunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem : et milites quidem hæc fecerunt [12]. » Matthæus vero iisdem rebus gestis in hunc modum fidem facit : « Postquam autem crucifixerunt eum, diviserunt vestimenta ejus, sortem mittentes, ut impleretur quod dictum est per prophetam : Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem : et sedentes servabant eum [13]. » Canes autem erant qui illum circumdederant, et conventus malignantium, ipsi ad circumcisionem pertinentes magistratus Judæorum, et Scribæ et principes sacerdotum et Pharisæi, qui etiam universam multitudinem compulerunt, ut sanguinem illius et adversum seipsos et adversum filios suos peterent. Proinde Isaias plane illos canes vocat, dum dicit : « Omnes canes stu-

A τὸν ἑαυτῶν δεσπότην καὶ ἀρχιποιμένα, πάσῃ τε φυλακῇ τὴν πεπιστευμένην αὐτοῖς ποίμνην φρουροῦντας, ὑλακτεῖν δὲ, εἰ ἄρα, κατὰ τῶν ἔξωθεν ἐπιβουλευόντων τῇ ποίμνῃ· οἱ δὲ κυνῶν τρόπον ἐνεῶν, ὡς ἀληθῶς καὶ μεμηνότων τοὺς ὑλαγμοὺς ἔφερον, τὰ πρόβατα τοῦ ποιμένος ἐξαγριοῦντες, ὥστε εἰκότως αὐτοῖς ἁρμόζειν τό· « Περιεκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με. » Καὶ πάντες δὲ οἱ εἰς δεῦρο τὸν ὅμοιον τρόπον ἐκείνοις διαπραττόμενοι, ἐν τῷ βλασφημεῖν καὶ ὑλακτεῖν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἂν ἀλλότριοι ἐκείνων λογισθεῖεν. Ἀλλὰ καὶ οἱ δίκην τῶν τότε ἀσεβούντων στρατιωτῶν ἀνασταυροῦντες τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντες οὐκ ἂν τῆς ἐκείνων μακρὰν γένοιντο διαθέσεως. Πάντες οὖν εἰσέτι καὶ νῦν οἱ τὸ B σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τουτέστι τὴν Ἐκκλησίαν, λωβώμενοι χεῖρας αὐτοῦ καὶ πόδας καὶ προσέτι τὰ ὀστέα διαχειρίζονται, εἴ γε πάντες ἓν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθεῖς ἀλλήλων μέλη. Καὶ οὐκ ἂν εἴποι ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί· « Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω, » ὡς οὐδὲ ταῖς χερσὶν οἱ ὀφθαλμοί. Κατὰ γοῦν τοὺς καιροὺς τῶν διωγμῶν, εἴ ποτέ τινα κατὰ τῶν μελῶν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ἐνεργοῖτο, εἴποι ἂν καὶ περὶ αὐτῶν οὐκ ἀκαίρως τὸ, « Ὤρυξαν χεῖράς μου, καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστᾶ μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπεῖδόν με. » Τότε δὲ καὶ διαμερίζονται τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ βάλλουσι κλῆρον, ὅτε τὸν τοῦ λόγου κόσμον, ἤτοι τὰς λέξεις τῶν θείων Γραφῶν, ἄλλοτε ἄλλως ἕκαστος C διαφθείρων ἐπισπᾶται, καὶ ὅτε τὰς περὶ αὐτοῦ δόξας διαστρόφοις διδασκαλίαις ἀπολαμβάνουσιν, ὁποῖα σύνηθες τοῖς ἀθέοις αἱρεσιώταις ποιεῖν. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Θεὸν καὶ Κύριον καὶ Πατέρα τὴν εὐχὴν ἀποτείνας, ἐπιφέρει λέγων· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου. » Ὢ γὰρ εἰς βραχὺ καταλειφθεὶς πρὸς τὴν τοῦ ἀγῶνος ἐπίδειξιν, καὶ μόνος δίχα βοηθοῦ πρὸς τὸν θάνατον ἀποδυσάμενος, εὖ εἰδὼς τὴν βοήθειαν τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἄλλως αὐτῷ γενήσεσθαι ἢ διὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, εἰκότως ἐπὶ τοῦ παρόντος εὔχεται διεξόδου τυχεῖν τῆς τῶν ἀντιπάλων παρατάξεως. Διό φησι· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες. » D Διὰ γὰρ τῆς σῆς βοηθείας ἡ ἀντίληψίς μοι γενήσεται, δι' ἣν ἀντίληψιν ὁ πᾶς εἰκότως προγέγραπται ψαλμὸς ὑπὲρ τῆς ἑωθινῆς ἀντιλήψεως. Εἰς τὴν ἀντίληψιν τοιγαροῦν πρόσχες, παρέχων μοι τὴν ὅσον οὔπω κατὰ τὴν ἕω ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἀντίληψιν, ἧς ἐλπίζω τεύξεσθαι, ἐπὰν, μὴ μακρύνας μου αὐτὴν, « ῥύσῃ ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου· ἐπὰν σώσῃς με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου· » Δι' ὧν ἡγοῦμαι αὐτὸν τὰς καταχθονίους αἰνίττεσθαι δυνάμεις, ὧν οὐ καθ' ἡμᾶς ἂν εἴη κατ' εἶδος διαστεῖλασθαι καὶ διελεῖν, ὅπως ἡ μέν τις αὐτῶν ῥομφαία οὖσα ἀνετείνετο

[11] Matth. xxvii, 27-31. [12] Joan. xix, 23,24. [13] Matth. xxvii, 35,36.

κατὰ τῆς ψυχῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· ἡ δέ τις κύων οὖσα θανάτῳ, τὴν θανατηφόρον χεῖρα προὔβάλλετο, εἰς τὸ καθάψασθαι αὐτῆς. Διό φησι· «Ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου·» ἄλλη δέ τις πονηρὰ καὶ τῶν ἐκεῖσε θηρίων ἡγουμένη δύναμις, λέων προσαγορευομένη, τὸ πλατὺ καὶ ἀχανὲς τοῦ θανάτου στόμα διανοίξασα, μετὰ τῶν ἄλλων τῶν εἰς ᾅδου κατιόντων καὶ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν καταπιεῖν ὥρμητο, ὥσπερ οὖν πάλαι πρότερον κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας, οὐχ ἕτερος ὢν τοῦ ἐνταῦθα λέοντος, τοῦ τὸ στόμα κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνεῴξαντος, ἀφ' οὗ καὶ αὐτοῦ σωθῆναι τὸν Πατέρα παρακαλεῖ λέγων· «Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος.» Εἶεν δ' ἂν καὶ ἄλλαι τινὲς πονηραὶ καὶ θεόμαχοι δυνάμεις, τῷ μονοκέρωτι τοῦ Θεοῦ ἀντιπράττουσαι καὶ ἀντιπαρεξάγειν αὐτοῦ ἐπιχειροῦσαι, ἀφ' ὧν καὶ αὐτῶν ὁ τοῦ Θεοῦ μονόκερως, αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, μόνον τὸν Πατέρα κέρας ἔχων, τὴν ἑαυτοῦ ταπείνωσιν ῥυσθῆναι ἀξιοῖ, λέγων· «Καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσίν μου.» Ποίαν δὲ ταπείνωσιν ἢ ταύτην αὐτήν, καθ' ἣν «ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν καὶ ἐκένωσε, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ;» ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον κατελθών, καὶ μέχρι τούτου φθάσας, λέγω δὴ μέχρι τῆς ἐν τῷ ᾅδῃ ῥομφαίας, καὶ τῆς χειρὸς τοῦ αὐτόθι λεγομένου κυνὸς (ὅθεν καὶ παῖδας Ἑλλήνων εἰκὼς (1) τοιοῦτόν τινα παρακούσαντας κύνα θανάτου, καὶ τοῦτον τρικέφαλον ἀναζωγραφεῖν), καὶ μέχρι δὲ τῶν φαρύγγων τοῦ προδεδηλωμένου λέοντος ἐλθών, καὶ τὴν ταπείνωσιν αὐτοῦ τοῖς ἀντιπάλοις καὶ θεομάχοις μονοκέρωσιν ὑποστρώσας, καὶ ἐπὶ τοῦτό γε τέλος τὴν πᾶσαν οἰκονομίαν τῆς ἑαυτοῦ κενώσεώς τε καὶ ταπεινώσεως στήσας, κἄπειτα εὐξάμενος ἤδη λοιπὸν τυχεῖν τῆς βοηθείας καὶ τῆς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀντιλήψεως, ἐπιλέγει· «Σὺ δέ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες.» Καὶ τοῦτ' εἰπὼν οὐκ εἰς μακρὰν ἐπηκόου τοῦ Πατρὸς τυγχάνει, μὴ μακρυνθέντος, μηδὲ τὸ βραχύτατον ὑπερθεμένου, αὐτοῖς δὲ ἔργοις μονονουχὶ φήσαντος αὐτῷ· «Ἔτι λαλοῦντός σου, ἐρῶ· Ἰδοὺ πάρειμι.» Καὶ δὴ τοῦτ' αἰσθόμενος, τῆς τε πατρικῆς βοηθείας, καθάπερ ηὔξατο, τυχών, ἐντεῦθεν λοιπὸν ἀπέρχεται τοῦ ἐπινικίου ὕμνου, ὑπὲρ τῆς ἑωθινῆς ἀντιλήψεως τὸν ψαλμὸν ποιούμενος, ἐν οἷς φησι· «Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.» Πρώτοις μὲν οὖν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις ἐπαγγέλλεται τὰ τῆς ἐπ' αὐτῷ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως εὐαγγελίσεσθαι, ἀδελφοὺς αὐτοὺς ὀνομάζων· οἷς ἀκόλουθα καὶ ὁ Ματθαῖος διδάσκει λέγων· «Καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς,» δηλονότι ταῖς ἀμφὶ τὴν Μαγδαληνὴν Μαρίαν, λέγων· «Χαίρετε.» Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ. Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς· «Μὴ φοβεῖσθε. Ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κἀκεῖ με ὄψονται.» Ὁ Ἰωάννης δὲ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν εἰσάγει καὶ αὐτὸς τὸν Ἰησοῦν

[14] Isa. LVI, 10. [15] I Cor. XII, 21.

(1) Εἰκώς. Lege εἰκός. Edit.

pidi, qui nequeunt latrare [14]. » Cum enim eos oporteret, tametsi pastorum morem non susceperant, attamen bonorum canum instar, Domini sui rationalem gregem atque oves domus Israel custodientes, docte ac prudenter latrare, Dominumque suum ac pastorum principem demulcere atque agnoscere, omnique custodia creditum sibi gregem conservare, latrare autem si forte acerbius vellent, contra eos id facere, qui extrinsecus gregi insidiarentur, ipsi contra, canum stupidorum reque vera insanientium instar, latratus suos emiserunt, et oves pastoris efferarunt, ut merito conveniat eis illud : « Circumdederunt me canes multi, concilium malignantium obsedit me. » **506** Quin etiam omnes quicunque in hunc usque diem itidem ut illi pergunt maledicere ac latrare adversus Christum Dei, ab illis diversi putandi non sunt. Nec minus ii, qui tunc in illum impie grassantium militum instar, nunc Filium Dei iterum cruci affigunt, palamque ignominia afficiunt, non longe admodum ab illorum nefaria voluntate recedunt; omnes vero hi sunt, qui etiam nunc Christi corpus, hoc est, Ecclesiam suscipientes, manus illius et pedes et ossa præterea dissipant, si modo omnes unum corpus sumus in Christo Jesu, singuli autem singulorum invicem membra. « Neque vero caput pedibus dixerit, opera vestra non indigeo, sicut nec manibus quidem oculi [15]. » Illis ergo temporibus quibus insectationes grassantur, si qua forte Christi membra ab inimicis atque hostibus vexentur, non intempestive de illis tum quoque dixerit : « Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi autem consideraverunt, et inspexerunt in me. » Tunc etiam dividunt ejus vestimenta sibi, et in vestem ejus sortem mittunt : cum ipsius verbi ornatum, hoc est, divinarum Scripturarum voces alias aliter unusquisque corrumpit et lacerat, item cum opiniones de illo perversis documentis excipiunt, cujusmodi sunt, quæ nefarii hæretici facere solent. Post omnia hæc ad suum Deum et Dominum et Patrem orationem intendens subjicit illud : « Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum. » Siquidem tanquam in angustum redactus ad ipsam certaminis ostentationem, et solus absque adjutore adversus mortem nudatus, cum plane compertum haberet, auxilium sibi a Patre non aliter affore quam per restitutionem a morte ad vitam, merito in præsentia orat ex acie adversariorum evadere. Quocirca sic ait : « Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum : ad susceptionem meam respice. » Etenim ab auxilio tuo susceptio mihi veniet, propter quam susceptionem totus psalmus merito inscriptus est, « pro susceptione matutina. » Ad susceptionem igitur respice, præstans mihi quam celerrime sub ipsam auroram reversionis a mortuis susceptionem, quam sane spero me consecuturum, cum eam non procul

a me amoveris, et eripueris « a framea animam, et ex manu canis unicam meam, » et cum servaveris « me ex ore leonis, et a cornibus 507 unicornium humilitatem meam : » quibus verbis illum arbitror significare infernas potestates, quas sane non nostrum fuerit speciatim distinguere ac dividere, quemadmodum ex eis alia quidem, quæ framea sit, intenta sit in animam Salvatoris nostri ; alia vero, quæ ipsi morti sit canis, mortiferam manum porrexerit, ut illam attingeret, ex quo ait : « Eripe a framea animam meam, et de manu canis animam meam ; » alia item maligna quædam potestas, omnium illic ferarum princeps, quæ leo appelletur, ubi latum supraque omnem modum hians mortis os diduxerit, una cum cæteris quæ ad inferos descendunt, illius quoque animam devorare conata sit, non aliter sane quam quemadmodum olim prius devoverat mors invalescens, quæ quidem mors non alia fuerit quam qui hoc loco leo nominatur, et qui os contra Salvatorem nostrum aperuit, a quo ipse se salvum evadere Patrem suum orat, dicens : « Salva me ex ore leonis. » Fieri etiam potest ut aliæ præterea sint quædam malignæ ac Deo rebelles potestates adversus Dei unicornem nitentes, eumque in contrarias partes abducere conantes, a quibus item, Dei unicornis, ipse Dominus noster, solum Patrem cornu habens, suam liberari humilitatem postulat, dicens : « Et a cornibus unicornium humilitatem meam. » Sed quam tandem humilitatem, nisi hanc ipsam secundam quam, « cum in forma Dei esset, humiliavit seipsum et evacuavit factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis [16] ? » Cæterum is qui ad tantam humilitatem descendit et hucusque pervenit, hoc est usque ad orci frameam et usque ad manum ejus, qui illuc dicitur canis (ex quo etiam scriptores Græcorum par est cum de tali cane audivissent, quo orco inserviret, hunc ipsum tricipitem pinxisse), item qui usque ad fauces ejus, de quo jam dictum est, leonis perrexit, et humilitatem suam adversariis et Deo inimicis unicornibus substravit, et hujusmodi fine omnem suæ evacuationis et humilitatis dispensationem terminavit, ac deinde precatus est, quod jam reliquum erat, se et auxilii et susceptionis a Patre compotem fieri, illud adjungit : « Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum, et susceptionem meam respice. » Quod sane ubi dixit, non diu moratus a Patre suo est auditus, qui quidem neque cunctatus est, 508 neque vel brevissimo tempore supersedit, operibus vero tantummodo ipsis ad eum respondit ; « Adhuc loquente te, dicam, ecce adsum [17]. » Itaque is qui hoc ipsum jam senserat, et paterni auxilii, quemadmocum supplicaverat, compos factus erat, tum denique illinc hymnum ad victoriam inchoat, dum pro matutina susceptione psalmum facit, ubi ait : « Narrabo nomen tuum fratribus meis : in medio

A λέγοντα πρὸς τὴν Μαριάμ· « Μή μου ἅπτου· οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς· Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Πρώτοις μὲν οὖν τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ, οὓς ἰδίους ἀδελφοὺς ὀνομάζει, τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς διηγήσεσθαί φησι· μετὰ δὲ ἐκείνους τάξει καὶ ἀκολουθίᾳ τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ συστᾶσαν Ἐκκλησίαν διδάξειν τὸν πατρικὸν ὕμνον ἐπαγγέλλεται. Ὥσπερ γὰρ εἴ τις ἐν μέσῳ μαθητῶν διεξοδεύοι λόγους ἐπὶ σοφίᾳ διαπρέπων διδάσκαλος, ὑπὲρ τοῦ κἀκείνους ἀκούσαντας προσυπακοῦσαι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ αὐτὸς, « ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας, » φησὶν, « ὑμνήσω σε, » ὑπὲρ τοῦ μαθοῦσαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀκούσασαν παρ' αὐ- B τοῦ, ὃν προσήκει τρόπον, μηκέθ' ὡς τὸ πρὶν τοὺς δαίμονας, ἀλλ' αὐτὸν μόνον τὸν πάντων Θεὸν, διὰ τοῦ καταγγείλαντος αὐτὸν ἀνυμνεῖν. Ταῦτα πράξειν ὑπισχνούμενος, σφόδρα ἀκολούθως ἐντεῦθεν ἤδη προστάττει τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς αὐτοῦ ἀδελφοῖς ὑμνεῖν τὸν Πατέρα. Διό φησιν· « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν· ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακὼβ δοξάσατε αὐτόν· » καὶ, « Φοβηθήτωσαν ἀπ' αὐτοῦ ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραὴλ, ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν, οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσέ μου· » δι' ὧν σαφῶς παρέστησε τῶν προωνομασμένων κακῶν τὴν ἀπαλλαγήν. Εἰ γὰρ ἐν τῷ κεκραγέναι πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσεν αὐτοῦ, ηὔξατο δὲ ῥυσθῆναι ἀπὸ μὲν ῥομφαίας τὴν ψυ- C χὴν αὐτοῦ, ἐκ δὲ κυνὸς τὴν μονογενῆ αὐτοῦ, καὶ ἔτι ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπείνωσιν αὐτοῦ, ἀκόλουθόν ἐστι νοεῖν τούτων ἀπαλλαγὴν εὑρέσθαι τὸν φήσαντα, ὅτι « μὴ προσώχθισεν ὁ Θεὸς τῇ δεήσει αὐτοῦ, μηδὲ τὸ πρόσωπον ἀπέστρεψεν ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ κεκραγέναι εἰσήκουσεν αὐτοῦ. » Διὸ καὶ ὑπῆρξεν αὐτῷ ῥυσθέντι τῶν τοσούτων, καὶ ἐκ τοῦ θανάτου διαφυγόντι συνδιατρίβειν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ὁμοῦ καὶ ἀδελφοῖς, καὶ ὑμνεῖν ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας τὸν Πατέρα. Τήρει δὲ πάλιν ὡς πτωχὸν αὖθις ἑαυτὸν ἀποκαλεῖ συμφώνως ταῖς πρότερον παρατεθείσαις προφητείαις, δι' ὧν πένης καὶ πτωχὸς ὠνομάζετο. Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ διὰ τούτων παρέστησεν, αὖθις πρὸς τὸν D Πατέρα ἐπιστρέφων τὸν λόγον· « Παρὰ σοῦ, » φησὶν, « ὁ ἔπαινός μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ, » τῆς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ συστάσης ἐξ ἐθνῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας μνημονεύων, ἐν ᾗ ὁ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἔπαινος διὰ παντὸς ᾄδεται, νεύματι τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ καὶ συνεργίᾳ· διό φησι· « Παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ· » μεγάλη γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ Ἐκκλησία αὕτη, ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων συγκεκροτημένη, οὐδὲ συγκρίνεσθαι διὰ τὸ σεμνὸν καὶ ὑπερφυὲς τοῦ βίου, καὶ διὰ τὸ τῶν δογμάτων μέγεθος, ἀξία τῷ Ἰουδαίων ἔθνει καὶ τῇ τῶν ἐκ περιτομῆς συναγωγῇ, πάσῃ πτωχείᾳ λόγου καὶ βίου, καὶ φρονήματος, καὶ τῆς ἄλλης περὶ Θεοῦ

[16] Philipp. II, 6,7. [17] Isa. LVIII, 9.

δόξης ἐσμικρυμμένη. Εἶτ' ἐπιλέγει· « Τὰς εὐχάς μου τῷ Κυρίῳ ἀποδώσω ἐνώπιον πάντων τῶν φοβουμένων αὐτόν· » φοβουμένους αὐτὸν ἀποκαλῶν τὴν πρότερον ὀνομασθεῖσαν Ἐκκλησίαν μεγάλην, οἷς ἔλεγεν· « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν. » Ποίας δὲ εὐχὰς ἀποδώσειν φησὶν, ἢ ἃς ἐπηγγείλατο; ποίας δὲ ἐπηγγείλατο ἢ ἐκείνας, δι' ὧν ἔφησε· « Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε, » εὐχαὶ γάρ εἰσιν αἱ ἐπαγγελίαι, ἃς ἐπαγγειλάμενος δώσειν ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας διεβεβαιοῦτο. Τούτοις ἑξῆς ἐπιλέγει· « Φάγονται πένητες καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. Ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. » Δι' ὧν σφόδρα ἀκολούθως τὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ κατορθώματα ἀναφωνεῖ, ἃ καὶ πεπλήρωται διὰ τῆς ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν κλήσεως, διά τε τῆς ἐν τοῖς πέρασι τῆς οἰκουμένης ἀνθρώπων ἐκλογῆς, ὧν αἱ ἐκβάσεις ὀφθαλμοῖς θεωρούμεναι πάντων ἂν γένοιντο τῶν διὰ τοῦ ψαλμοῦ λεγομένων παραστατικαί. Πένητες δὲ πάλιν ἡμεῖς, οὓς κατὰ Θεὸν πτωχεύοντας ἐκτρέφων ὁ σωτήριος Λόγος τῷ νοητῷ καὶ λογικῷ ἄρτῳ ταῖς ζωοποιοῖς τῶν ψυχῶν τροφαῖς, τὴν αἰώνιον ἡμῖν παρέχει ζωήν. Διό φησιν ὁ ψαλμός· « Φάγονται πένητες καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. Ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » Καὶ ὁ ἐπίλογος δὲ τῆς ὅλης προφητείας μετὰ πάντα ἐπιφέρων· « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη. Καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος· » ἄντικρυς τὸν ἐξ ἐθνῶν προθεσπίζει λαὸν, καὶ τὴν διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συστᾶσαν ἐπὶ τῆς γῆς γενεάν. Τίς γὰρ ἂν εἴη ὁ μετὰ ταῦτα τεχθήσεσθαι λεγόμενος τῷ Θεῷ λαὸς, πάλαι μὴ ὢν, μηδ' ὑφεστὼς ἐν ἀνθρώποις, ὕστερον δὲ γεγονώς; τίς τε οὐ μὴ οὖσα τότε, λεγομένη δὲ ἐλεύσεσθαι γενεά, εἰ μὴ αὕτη ἡ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ συστᾶσα Ἐκκλησία; καὶ ὁ νέος ἐξ ἐθνῶν λαὸς, ἐφ' ᾧ καὶ διὰ Ἡσαΐου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον θαυμαστικῶς ἀπεφθέγξατο φήσαν· « Τίς ἤκουσε τοιαῦτα, καὶ τίς ἑώρακεν οὕτως; εἰ ὤδινε γῆ ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ, καὶ εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ. » Ταῦτα μὲν οὖν ἡμεῖς, ἐφ' ἕτερα συνελαύνοντος τοῦ καιροῦ, διαδραμόντες ἀκροθιγῶς διεξήλθομεν, ὅτῳ δ' ἂν μέλοι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρακελεύσεως, [φήσαντος· « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς· ἐν αἷς δοκεῖτε ζωὴν αἰώνιον ἔχειν, καὶ αὗταί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ. » Ἑκάστῃ λέξει τοῦ ψαλμοῦ τὸν νοῦν ἐμβαθύνας, τὴν ἀκριβῆ διάνοιαν θηρεύσαι ἂν τῆς ἐν τοῖς εἰρημένοις ἀληθείας (1).]

Ecclesiæ laudabo te. » Primis enim suis discipulis et apostolis quæ ad suam lætitiam et exsultationem pertinent, pollicetur se nuntiaturum, eos interim nominans fratres : quibus etiam consentanea Matthæus exponit, dum dicit : « Et ecce Jesus occurrit illis, » ubi illas intelligit, quæ cum Maria Magdalene erant, « dicens : Salvete. Illæ autem accesserunt et tenuerunt ejus pedes, et adoraverunt eum. Tunc ait illis Jesus : Nolite timere. Ite, annuntiate fratribus meis, ut abeant in Galilæam, et ibi me videbunt [18]. » At vero Joannes post reditionem a mortuis ipse quoque inducit Jesum dicentem ad ipsam Mariam : « Noli me tangere : nondum enim ascendi ad Patrem meum. Vade autem ad fratres meos, et dic eis : Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum [19]. » Primis ergo apostolis suis, quos suos fratres nominat, nomen se Patris sui narraturum ait. Post illos autem, ipso ordine ipsaque consequendi ratione Ecclesiæ, quæ per totum orbem terrarum in nomine ipsius fundata est, paternum hymnum se expositurum promittit. Quemadmodum enim si quis excellens sapientia præceptor in mediis suis discipulis verba percurrat, ut ipsi quoque audientes auscultent, ita etiam ille « in medio Ecclesiæ, inquit, laudabo te, » ut cum hoc Ecclesia didicerit, dum ab ipso audit, non ultra ut antea dæmonas, sed, ut par est, ipsum universi Deum per eum, qui illum denuntiat, hymnis concelebret. Hæc ubi se facturum promisit, tum admodum convenienter atque apte jam inde imperat Ecclesiæ ac suis fratribus, ut hymnis celebrent Patrem, ubi ait : « Qui timetis Dominum, laudate eum. Omne semen Jacob, glorificate eum. Et timeant ab eo omne semen Israel, quoniam non sprevit, neque moleste tulit deprecationem pauperis, **509** neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. » Quibus verbis plane ostendit se ab illis esse liberatum malis, quæ superius dicta sunt. Si enim cum clamaret ad illum, ab illo exauditus est, et clamans precatus est, ut eriperet a framea quidem animam suam, a cane autem unicam suam, nec non ab ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem suam, sequitur ut intelligamus illum liberationem a talibus malis consecutum, quippe qui dixerit, Deum non moleste tulisse deprecationem suam, neque faciem suam avertisse ab ipso, sed clamantem ipsum exaudivisse. Quocirca eidem de tantis malis erepto, et ipsi de morte elapso abunde contingit una versari ac degere cum suis et discipulis et fratribus, et in media Ecclesia patrem laudare. Sed attende rursus, ut pauperem seipsum iterum vocat, in eo concordans cum ante expositis prophetiis, in quibus pauper et egenus est nominatus ; sed quia suum ad vitam reditum in his indicavit, rursus sermonem convertens ad Patrem, « a te, inquit, laus mea in Ecclesia magna, » in quibus sane verbis Ecclesiam in nomine ipsius ex gentibus collectam, et in sæc

[18] Matth. XXVIII, 9, 10. [19] Joan. XX, 17.

(1) Uncis conclusa supplevit Fabricius. Vide *Admonitionem* initio voluminis.

orbe constitutam intelligit, in qua Salvatoris nostri laus, patre ipso annuente atque opem ferente assidue canitur, ex quo ait : « A te laus mea in Ecclesia magna. » Magna enim re vera Ecclesia hæc est, quippe quæ ex omni genere hominum collecta sit, et ne comparanda quidem propter gravitatem et præstantiam vitæ, et propter institutorum magnitudinem ad Judaicam gentem, et ad circumcisorum conventum, qui omni egestate, et orationis, et vitæ, et prudentiæ, et reliquæ de Deo sentiendi rationis, oppressi attenuatique sunt. Deinde subjicit ; « Vota mea Domino reddam in conspectu omnium timentium eum, » ubi per timentes eum intelligit eam, quam ante Ecclesiam magnam nominavit, cum illis verbis usus est : « Qui timetis Dominum laudate eum. » Sed quæ tandem vota redditurum se ait, nisi quæ pollicitus est? quæ porro pollicitus est, nisi illa quæ tum significavit cum dixit : « Narrabo nomen tuum fratribus meis. In medio Ecclesiæ laudabo te. » Vota enim sunt promissa, quæ se in medio Ecclesiæ præstaturum pollicitus confirmavit. His illud adjungit : « Comedent pauperes et **510** saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum. Vivent corda eorum in sæculum sæculi. Reminiscentur et convertentur ad Dominum, omnes fines terræ. Et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium, quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentibus. » Quibus verbis valde apte admodumque ordinate, quæ a se post reditum in vitam recte facta sint, quosve successus habuerit, commemorat, quæ universa per omnium gentium vocationem completa sunt, et per hominum in orbis terrarum finibus electionem. Quarum rerum eventa quæ ipsis oculis intueri licet, facile iis quæ in hoc psalmo dicuntur, fidem facere possunt. Per pauperes autem rursus nos intelligit, quos in paupertate secundum Deum degentes, dum salutare verbum intelligibili rationalique pane, hoc est, cibis qui vitam animis afferant, enutrit, vitam nobis largitur æternam. Ex quo psalmus ita ait : « Comedent pauperes, et saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum. Vivent corda eorum in sæculum sæculi. » Peroratio vero totius prophetiæ, quæ post omnia illud continet : « Annuntiabitur Domino generatio ventura. Et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus ; » absque omni controversia populum de gentibus collectum prædicit, constituamque per Salvatorem nostrum Jesum Christum in terra generationem : nam quis tandem fuerit is populus, qui, post ipsa hæc, Deo dicatur oriturus? quique antea quidem non fuerit, neque exstiterit inter homines, postea vero exstiterit? quæ porro generatio illa, quam tunc quidem non esse, post autem venturam significat? nisi hæc quæ per Salvatorem nostrum in toto orbe constituta est Ecclesia, recensque hic collectus de gentibus populus? de quo etiam per Isaiam Spiritus sanctus cum admiratione locutus est, cum dixit : « Quis audivit talia? et quis ita vidit? si parturivit terra in die uno, et si nata est gens omnino [20]. » Hæc igitur nos ad alia ob brevitatem temporis festinantes percurrimus, atque ut dicitur, summis labiis attingentes, præterivimus. Cui autem curæ sit adhortatio Salvatoris nostri, [quando ait [21] : « Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vitam æternam vos habere, et illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. » Ita quamlibet dictionem psalmi qui mente altius scrutatus fuerit, accuratum sensum venari poterit dictorumque veritatem.]

FRAGMENTUM

LIBRI XV DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ.

(Mai *Biblioth. nova Patrum*, IV, p. 314, Romæ 1847.)

MONITUM.

Demonstrationis evangelicæ scriptos fuisse ab Eusebio Cæsariensi libros omnino viginti, testes certissimi sunt sanctus Hieronymus De vir. ill. *cap.* 81, *et Photius in* Bibliotheca *cod.* x, *p.* 11. *Et ne quid evidentiæ veritati desit, idem Hieronymus librum* XVIII, *in præf. ad Oseam sic memorat : « Eusebius Cæsariensis in octavo decimo libro* Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως *quædam de Osee propheta disputat. » Atqui in editionibus hujus operis nonnisi decem priores exstant libri; reliquos eruditi jam diu desiderant. Nobis interim in patrum ad Danielem catena, quam ex Vaticano codice edidimus, bonum hujus deperditi operis segmentum se obtulit; quod Græce simul Latineque cæteris Eusebii nostro labore editis scriptis hic adjungimus. Jam quod et in nostro hoc segmento, et in memorato apud Hieronymum loco, prophetarum oraculis Eusebius utatur, id consentaneum cæteræ operis parti est.*

—

Fragmentum libri xv *Demonstrationis Evangelicæ*, Ex Catena Patrum ad Danielem (cap. II, 31.) a nobis edita *Script. vet.* t. I.

—

Necessarium putavi Eusebii Cæsariensis, cognomento Pamphili, adscribere verba, quæ in xv

Ἀναγκαῖον ἐλογισάμην Εὐσεβίου τοῦ Καισαρείας, τοῦ ἐπίκλην Παμφίλου, παραθέσθαι φωνὰς εἰρημέ-

[20] Isa. LXVI, 8. [21] Joan. V, 39.

νας ἐν πεντεκαιδεκάτῳ τόμῳ τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως*· οὗτος γὰρ πᾶσαν ἐκθέμενος τὴν ὅρασιν οὕτως φησί· « Ἡγοῦμαι ταῦτα μηδὲν διαφέρειν τῆς προφήτου θεωρίας· ὡς γὰρ ὁ προφήτης θάλασσαν ἑώρα μεγάλην, οὕτως ὁ βασιλεὺς εἰκόνα πολλήν. Καὶ πάλιν ὡς ὁ προφήτης ἑώρα δʹ θηρία, ἅπερ ἑρμηνεύων μετέβαλεν εἰς δʹ βασιλείας, οὕτως ὁ βασιλεὺς τὰς διὰ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου, τέσσαρας βασιλείας ᾐνίττετο· καὶ αὖθις ὡς ὁ προφήτης τῶν τοῦ ὑστάτου θηρίου κεράτων δέκα διαίρεσιν ἑώρα, καὶ τρία κέρατα ὑφ᾽ ἑνὸς συντριβόμενα· καὶ ὁ βασιλεὺς ὡσαύτως ἐπὶ τῶν τελευταίων τῆς εἰκόνος μέρος τι σιδηροῦν καὶ μέρος ὀστράκινον ἐθεώρει· καὶ ἐπὶ τούτοις, ὡς ὁ προφήτης μετὰ τὴν τῶν τεσσάρων βασιλειῶν ὅρασιν ἑώρα υἱὸν ἀνθρώπου τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν καὶ βασιλείαν παρειληφότα· οὕτως καὶ ὁ βασιλεὺς λίθον συντρίβοντα τὴν εἰκόνα πᾶσαν καὶ γινομένην εἰς ὄρος μέγα καὶ πληροῦν θάλασσαν ἐδόκει ὁρᾷν· καὶ εἰκότως· ἔπρεπε γὰρ τῷ μὲν ἠπατημένῳ περὶ τὴν τοῦ βίου φαντασίαν βασιλεῖ, καὶ τὴν τῶν αἰσθητῶν οἷα χρωμάτων ὡραιότητα, ἐπιγραφῆς ἀνακειμένης θαυμάζοντι, εἰκόνι μεγάλῃ τὸν πάντων ἀνθρώπων ἀπεικάζειν βίον· τὸν δὲ προφήτην, τὸν πολὺν καὶ μέγαν σάλον τοῦ βίου μεγάλῃ θαλάσσῃ παραβάλλειν· καὶ τῷ μὲν βασιλεῖ, τὰς παρὰ ἀνθρώποις πολυτελεῖς ὕλας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου χαλκοῦ τε καὶ σιδήρου θαυμάζοντι, τὰς κατὰ χρόνους ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπικρατεῖς βασιλείας, ταύταις ἀφομοιοῦν ταῖς ὕλαις· τῷ δὲ προφήτῃ ἐν μορφαῖς θηρίων τὰς αὐτὰς βασιλείας καταλλήλως τῷ τῆς ἀρχῆς τρόπῳ διαγράφεσθαι· καὶ πάλιν τῷ μὲν βασιλεῖ μέγα, ὡς εἰκὸς, ἐφ᾽ ἑαυτῷ φρονοῦντι, καὶ ἀλαζονευομένῳ ἐπὶ τῇ τῶν προγόνων βασιλείᾳ, ἡ τῶν πραγμάτων μεταβολὴ δείκνυται, καὶ τῶν ἐπὶ γῆς βασιλειῶν τὸ τέλος· εἰς καθαίρεσιν τοῦ ἐν αὐτῷ τύφου, καὶ εἰς τὸ μηδὲν ἡγεῖσθαι βέβαιον τὸ ἐν ἀνθρώποις, ἢ μόνον τὸ ἐπὶ πάντων τέλος τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας· ἔσεσθαι γὰρ μετὰ τὴν πρώτην Ἀσσυρίων ἀρχὴν, ἣν ὁ χρυσὸς ᾐνίξατο, δευτέραν τὴν τῶν Περσῶν, τὴν διὰ τοῦ ἀργύρου δεδηλωμένην· ἔπειτα τρίτην τὴν Μακεδόνων, ἣν ὁ χαλκὸς ἐσήμανε· μεθ᾽ ἣν τετάρτην διαδέξασθαι τῶν Ῥωμαίων, κραταιοτέραν οὖσαν τῶν πρὸ αὐτῆς· διὸ καὶ σιδήρῳ παρεβάλλετο· εἴρητο γοῦν καὶ περὶ αὐτῆς. Καὶ βασιλεία τετάρτη ἔσται ἰσχυρὰ ὡς σίδηρος· ὃν τρόπον ὁ σίδηρος λεπτύνει καὶ δαμάζει πάντα, οὕτως πάντα λεπτυνεῖ καὶ δαμάσει· καὶ μετὰ τὰς εἰρημένας ἁπάσας, τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν, διὰ τοῦ συντρίβοντος τὴν πᾶσαν εἰκόνα λίθου παρισταμένην· καὶ ὁ προφήτης τούτων ἀκολούθως, τὴν ἐπὶ τέλει τῶν ὅλων Θεοῦ βασιλείαν, οὐ πρότερον θεωρεῖ, ἢ τὰς εἰρημένας τέσσαρας δυναστείας διαγράψαι τὸν λόγον. Διὰ τῶν τεσσάρων μόνων καὶ οὐδὲ ἑτέρων ἡγοῦμαι τὰς ὁράσεις καὶ τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ προφήτῃ δεδεῖχθαι, διὰ τὸ ταύταις καταδουλωθῆναι τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀπὸ τῶν τοῦ προφήτου χρόνων. »

A *Demonstrationis Evangelicæ* libro exstant. Is nempe universum visum explicans sic ait: « Existimo hoc visum minime differre ab ipsius prophetæ visione. Sicut enim propheta vidit mare magnum, sic rex ingentem statuam. Rursusque ut propheta vidit feras quatuor, quas interpretans in quatuor regna convertit; ita rex auro, argento, ære et ferro quatuor regna significabat. Denuoque ut propheta in postrema bellua cornua decem divisa videbat, triaque cornua ab uno contrita: similiter rex in statuæ extremitatibus partem ferri videbat partemque testæ. Insuper, ut propheta post quatuor regnorum visionem, filium hominis aspexit summo imperio ac potestate regnoque potientem; ita rex lapidem cernere sibi videbatur, qui universam contereret sta- B tuam fieretque mons magnus, ita ut mare oppleret. Apte id quidem. Rex quippe, vitæ fastu irretitus, sensibiliumque rerum pulchritudinem tanquam coloriam tabulam titulis adjecti mirans, congruum erat, ut magnæ statuæ cunctorum hominum vitam compararet: prophetam autem decebat, multam hanc et magnam vitæ fluctuationem, lato mari similem dicere. Regem, inquam, par erat pretiosa in hominum æstimatione metalla aurum, argentum, æs ferrumque suspicientem, conferre cum his materiis præpotentes variis temporibus inter homines dynastias: prophetam vero non dedecuit, ferarum figuris eadem regna designare, congruenter nimirum imperiorum moribus. Denique regi, ut fit, superbo et majorum suorum diutina dominatione C elato, rerum conversio ostenditur, regnorumque terrestrium finis: scilicet ob ejus animi curandam tumiditatem, atque ut is nihil in hominibus stabile judicaret, præter divini super omnes mortales regni consummationem. Nam primam Assyriorum dominationem, quam aurum portendebat, excepturum erat secundo loco Persarum imperium argento demonstratum. Deinde tertium Macedonum regnum, quod ære significabatur. Post quod Romanorum quartum, cæteris quæ præcesserant fortius: quare et ferro comparatur diciturque de eo: quartum erit regnum validum ferri instar. Ac veluti ferrum omnia extenuat domatque, ita hoc regnum omnia comminuturum ac subjugaturum. Post hæc omnia D Dei regnum in lapide totam statuam conterente agnoscere est. Tum et propheta his consonans, universale Dei postremo loco futurum regnum haud ante videt, quam prædictæ quatuor dynastiæ quatuor belluarum figuris expressæ in sermone fuerunt. Horum ergo quatuor regnorum tantummodo, et non aliorum, arbitror visiones tum regi tum prophetæ oblatas fuisse, quia nimirum ab his regnis Judæorum populus servitio fuit oppressus, capto a temporibus prophetæ initio. »

EUSEBII CONTRA HIEROCLEM

LIBER.

Ex editione G. Olearii, *Opp. Philostrati*, Lipsiæ 1709 in-fol., pag. 411. — Summa hujus libri hæc est : **Hierocles**, Bithyniæ præses, infensissimus Christianorum hostis, libros duos confecerat, inscriptos : Λόγοι φιλαλήθεις πρὸς τοὺς Χριστιανούς, in quibus, præter reliqua olim Christianis objecta et ab his dudum confutata, ex Philostrati *Historia* Apollonium Tyaneum præstigiatorem Salvatori nostro comparare ausus est, statuens Apollonium hunc vel paria cum **Christo**, vel etiam majora patrasse miracula, quin idcirco a quopiam sanæ mentis deus fuerit habitus. Cæteris missis, **Eusebius** in Hieroclis libris hanc solum Christi et Apollonii comparationem disputat, ex argumentis internis probat, iis, quæ de Apollonio narrantur, fidem denegandam esse, fuse de miraculorum natura disputat, ea autem quæ ab Apollonio facta esse perhibentur, miracula vel meras præstigias fuisse demonstrat, vel, si miri quidpiam præ se tulerint, ea dæmonum ope perpetrata fuisse asserit. Cf. Lactant. *De mort persecut*. c. 16. S. Epiphan., hæres. LXVIII, n. 1. **Eusebius** *De martyr. Palæst.*, c. 5, cum nota Valesii ; Lactant. *Divin. instit.*, lib. V, c. 2.

—

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ (1)

ΠΡΟΣ ΤΑ

ΥΠΟ ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΥ ΕΙΣ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΝ ΤΟΝ ΤΥΑΝΕΑ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΙΕΡΟΚΛΕΙ ΠΑΡΑΛΗΦΘΕΙΣΑΝ ΑΥΤΟΥ ΤΕ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΥΓΚΡΙΣΙΝ **(2).**

—

EUSEBII PAMPHILI

ANIMADVERSIONES

IN PHILOSTRATI DE APOLLONIO TYANENSI COMMENTARIOS

Ob institutam cum illo ab Hierocle Christi comparationem adornatæ.

—

511 CAPUT I.

Ten', amice, illa quoque scriptoris suspicere par est, quæ cum magistro, ac Salvatore nostro Tyanensem componens paradoxe jactavit? Et reliquis quidem, quæ *Philalethe* continentur (hoc enim præclaro titulo suum illud contra nos opus inscribere merito sibi visus est), haud ita magnum operæ

A ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἆρ' οὖν, ὦ φιλότης, κἀκεῖνά σε τοῦ ξυγγραφέως ἄξιον ἀποθαυμάζειν, ἃ, τῷ ἡμετέρῳ Σωτῆρί τε καὶ διδασκάλῳ τὸν Τυανέα ξυγκρίνων, παρεδοξολόγει; Πρὸς μὲν γὰρ τὰ λοιπὰ τῶν ἐν τῷ *Φιλαλήθει* (3-4) (οὕτω γὰρ εὖ ἔχειν αὐτῷ τὸν καθ' ἡμῶν ἐπιγράφειν ἐδόκει λόγον) οὐδὲν ἂν εἴη σπουδαῖον ἐπὶ τοῦ παρόν-

(1) *Εὐσεβίου τ. Παμφ.* Titulum ita ut in Reg. cod. reperi, expressi : alter enim ille Εὐσεβίου Καισαρείας τοῦ Παμφίλου ineptus et ab editoribus ad libidinem inversus videbatur. HOLSTEN.

(2) Integer titulus in Aldi et Morelli editione ita repræsentabatur : Εὐσεβίου Καισαρείας τοῦ Παμφίλου Ἀντιῤῥητικὸς πρὸς τὰ Ἱεροκλέους, Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα τῷ Σωτῆρι Χριστῷ παραβάλλοντος. Quem tamen ex cod. Regio exhibet Holstenius, eumdem ex eodem, ut puto, codice, in margine etiam exhibebat Morellus, eumque retinendum nos putavimus, quod argumento hujus libri videretur convenientior. Nempe quod vir magnus J. Pearsonius quoque agnovit, *Eusebius vix attigit ea, quæ ab Hierocle sunt profecta, neque comparationi Apollonii cum Christo inhæret : imo vero ab eo argumento prorsus abstinuit, et Philostrati libros* VIII De vita Apollonii *tantum vercurrit : et quidquid ei tanquam philosopho tribuitur libenter concedit, quidquid ad eum supra mortalium sortem evehendum comparatum est, excutit, elevat, convellit.* Photius tamen in *Bibliotheca*, p. 23, hunc librum ἀνασκευαστικὸν βιβλιδάριον appellat πρὸς τοὺς ὑπὲρ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως Ἱεροκλέους λόγους. Eusebii autem Cæsariensis illud esse opus frustra dubitare Ionsium ostensum in notulis nostris ad Hieroclis, quam dedit, ἱστορίαν, huic opusculo præmissam. Cæterum in prioribus B editionibus parum accurate ad libros Philostrati revocata fuit hujus libri partitio, qua parte ubi aberratum fuit, id emendavimus.

(3 4) *Ἐν τῷ φιλαλήθει.* Hoc libro suo contra Christianos nomen fecerat Hierocles, cujus partem stolida illa comparatio absolvebat, cit. Noster in singulari semper *Φιλαλήθη Λόγον*. Lactantius tamen *Instit.* l. V, cap. 2, semper in plurali libros vocat, et *duos* fuisse ait.

τος ἵστασθαι (5), μὴ αὐτοῦ ἰδίᾳ τυγχάνοντα, σφόδρα A δὲ ἀναιδῶς ἐξ ἑτέρων, οὐκ αὐτοῖς μονονουχὶ νοήμασιν, ἀλλὰ καὶ ῥήμασι καὶ συλλαβαῖς ἀποσεσυλημένα. Τύχοι μὲν ἂν καὶ αὐτὰ τῆς προσηκούσης κατὰ καιρὸν ἀπελέγξεως, δυνάμει δ' ἤδη καὶ πρὸ τῆς ἰδίας (6) κατ' αὐτῶν γραφῆς ἀνατέτραπται καὶ προαπελήλεγκται ἐν ὅλοις ὀκτὼ ξυγγράμμασι, τοῖς Ὠριγένει γραφεῖσι πρὸς τὸν ἀλαζονικώτερον τοῦ *Φιλαλήθους* (7) ἐπιγεγραμμένον Κέλσου *Ἀληθῆ Λόγον*· ᾧ τὰς εὐθύνας ἀπαραλείπτως, ἐν ὅσοις εἰρήκαμεν, ὁ δεδηλωμένος παραγαγών, ξυλλήβδην ὅσα ἐς τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν παντί τῳ εἴρηταί τε καὶ εἰρήσεται, προλαβὼν διελύσατο· ἐφ' ἃ τοὺς ἐπ' ἀκριβὲς τὰ καθ' ἡμᾶς διαγνῶναι ἔχοντας *φιλαλήθως* (8) ἀναπέμψαντες, φέρε μόνην ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν κατὰ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τοῦ *Φιλαλήθους* B τουτουῒ λόγου παράθεσιν ἐπισκεψώμεθα· μηδέν τι σπουδαῖον ἡγούμενοι πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν ἑτέρωθεν ὑποσεσυλημένων αὐτῷ διαμάχεσθαι. Μόνα δὲ εἰκότως νυνὶ τὰ περὶ τὸν Ἀπολλώνιον ἐποψόμεθα, ἐπεὶ καὶ μόνῳ περὶ τοὺς (9) πώποτε καθ' ἡμῶν γεγραφότας ἐξαίρετος νῦν τούτῳ γέγονεν ἡ τοῦδε πρὸς τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα παράθεσίς τε καὶ ξύγκρισις.

A pretium fuerit hoc tempore immorari ; quippe quæ non propria illius, sed ex aliorum scriptis, non sententiis modo, verum dictionibus quoque iisdem, ac totidem pene syllabis, impudenter sunt sublecta. Sed tamen et ipsa suo tempore decentem sortientur refutationem : tametsi potestate, etiam ante quam peculiaris eis scriptio opponatur, eversa sint atque jampridem explosa, voluminibus integris octo, ab Origene conscriptis, adversus Celsi, magis superbe quam *Philalethes* insignitam titulo, *Orationem veram*. Quam accurate sub examen revocans, totidem libris quot diximus, **512** allegatus scriptor, compendio quidquid de eo argumento cuiquam vel dictum vel dicendum occupavit atque discussit. Ad quos proinde cognoscendarum accurate B magis rerum nostrarum cupidos bona fide ablegantes, solam age in præsenti cum Domino nostro Jesu Christo in oratione illa *Philalethe* institutam comparationem expendemus : rem opera nostra indignam deputantes, de reliquis etiam, quæ aliunde est suffuratus, cum eo digladiari. Merito autem de iis unice quæ ad Apollonium spectant modo dispiciemus, quandoquidem uni etiam huic præ omnibus, qui contra nos styli unquam aciem distrinxerunt, peculiare est, hominem cum Salvatore nostro contendere illum, atque comparare.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Θαυμάζει οὖν καὶ ἀποδέχεται, θείᾳ τινὶ καὶ ἀῤῥήτῳ σοφίᾳ, οὐχὶ δὲ γοητείας σοφίσμασι (10) τεθαυματουργηκέναι φάσκων αὐτὸν, καὶ ταῦτα ἀληθῶς οὕτως ἔχειν πιστεύων, καὶ ἀναποδείκτως ἀπισχυριζό- C μενος. Ἄκουε δ' οὖν ἃ φησιν αὐταῖς συλλαβαῖς· « Ἄνω καὶ κάτω (11) θρυλλοῦσι, σεμνύνοντες τὸν Ἰησοῦν, ὡς τυφλοῖς ἀναβλέψαι τε παρασχόντα, καί τινα τοιαῦτα δράσαντα θαυμάσια. » Εἶτά τινα μεταξὺ εἰπὼν, ἐπιλέγει· « Σκεψώμεθά γε μὴν (12) ὅσῳ βέλτιον καὶ συνετώτερον ἡμεῖς ἐκδεχόμεθα τὰ τοιαῦτα, καὶ ἣν περὶ τῶν ἐναρέτων ἔχομεν γνώμην ἀνδρῶν. » Ἐπὶ

CAPUT II.

Admiratur ergo atque amplectitur hoc, quod divina quadam atque arcana sapientia, non magicis artibus miracula [Apollonius] ille patraverit : id C ita revera se habere et credens ipse, et sine probatione firmum esse et indubitatum jubens. Audi vero quæ dicat iisdem syllabis : « Ultro citroque jactant, laudibusque Jesum tollunt, ut qui cæcis videndi dederit facultatem, et alia id genus miranda præstiterit. » Tum, quibusdam interjectis, ista subjungit. « Videndum vero quanto melius et prudentius nos talia, et quam habemus de viris præstan-

(5) *Ἵστασθαι.* Hanc vocem ex mss. addidi, sine qua mutilus et mancus hic locus. Interpres (Acciolus) sensum ejus non est assecutus, quem sic exprimere debuisset : *Et reliquis quidem quæ Philalethe continentur (hoc enim præclaro titulo suum illud contra nos opus sibi exornandum putavit) haud ita magnum operæ pretium fuerit hoc tempore refellendis immorari : quippe quæ non propria illud sed ex aliorum scriptis, non sententiis modo, verum di-* D *ctiones quoque iisdem, ac totidem pæne syllabis satis impudenter sublecta. Quibus et ipsis sua quandoque, ut par est, fortassis refutatio opponetur : tametsi re quidem*, etc., his enim tandem respondent illa φέρε μόνην ἐπί, etc. HOLST.

(6) *Δυνάμει δ' ἤδη καὶ πρὸ τῆς ἰδίας.* Sensus est Hieroclis deliramenta cætera in *Philaletha* proposita, de Scripturis nempe sibi ipsis contradicentibus, et aspersas Christo atque apostolis calumnias, δυνάμει confutatas jam esse, dum scilicet similia a Celso proposita Origenes exploserit. Unde manifestum est male in Aldi et Morelli editione mox legi πρὸς τῆς ἰδ., pro eo quod recte est in Holst. ed πρὸ τ. ἰδ. nempe ἰδία κατ' αὐτῶν γραφή, est quod paulo ante προσήκουσα ἀπέλεγξις et opponitur τῷ δυνάμει προαπηλέγχθαι. Veram lectionem Acciolus quoque secutus esse videtur; verterat enim : *Tametsi reipsa quidem jampridem, licet non destinato contra de stylo, satis illa eversa videantur.*

(7) *Τοῦ Φιλαλήθους*. Vid. paulo ante not. 1.

(8) *Φιλαλήθως*. Allusum ad titulum operis Hieroclis.

(9) *Περὶ τούς*. Malim ego παρὰ τούς.

(10) *Οὐχὶ δὲ γοητείας σοφίσμασι*. Γοητείαν male legebatur : substitui ex mss. γοητείας. HOLST.

(11) *Ἄνω καὶ κάτω*. In editione Holstenii legebatur ἄνω δὲ καὶ κάτω. Sed δέ rectius omissum in cæteris putavi.

(12) *Σκεψώμεθά γε μήν*. Locus hic fœde mutilatus in priore editione legebatur, quem magna lacuna liberavi. In Regio codice supplementum oræ ascriptum erat ; id cum Philostrati editor ignoraret, quorsum referendum esset, scholii instar in calcem libri rejecit, lacerum et satis vitiatum. Librarius religiosior, offensus horrendis blasphemiis quas mortalis ille γυμνῇ κεφαλῇ in Christum Dominum nostrum effundit, castrare locum maluit, ne piæ aures ei incestarentur. Nec ipse suo ordini restituere fuissem ausus, nisi infra totidem litteris repeterentur, et totum Eusebii librum veluti ἀλεξίκακον et scorpiacum huic veneno oppositum vidissem. HOLSTEN. — Partem hujus laciniæ repetitam inf. habemus c. 20.

tibus sententiam, admittamus. » Et post ista quoque Proconnesium Aristeam et Pythagoram, rursumque antiquiores nonnullos in transitu velut percensens, subjungit hæc dicta : « At majorum nostrorum ævo, Nerone imperante, Apollonius floruit Tyanensis. qui a prima pueritia, et ex quo Ægis, Ciliciæ oppido, hominum amantissimi Æsculapii sacris vacavit, multas res admirandas gessit, quarum vobis, majore parte omissa, memoriam refricabo. » Deinde, ab initio exorsus, stupenda ejus facta recenset, quibus expositis ista verbotenus subjungit. « Quo ergo fine ista commemoro? Nempe, ut liceat contendere invicem accuratum nostrum solidumque de re quavis judicium, et animi in christianis levitatem. Quandoquidem nos quidem, tam magna operatum non Deum tamen, sed deorum amicum esse arbitramur. Illi vicissim ob exiguas quasdam præstigias Jesum Deum esse prædicant. » Istis post alia quædam hæc subjungit verba : « Id quoque dignum consideratione est, quod a Jesu quidem gesta Petrus et Paulus, iisque similes alii quidam, miris modis extulerint, mendaces homines indoctique et præstigiatores : Apollonii autem res Maximus Ægiensis, et Damis philosophus, sodalis ejus, Atheniensis Philostratus, qui præclare doctrina profecerant, et veritatis erant cultores, humanique generis commodis studentes, viri magni diisque amicissimi res ignotas esse noluere. » Hæc Hierocli ad verbum prolata sunt, qui contra nos disputationem scripsit.

καὶ τούτοις τὸν Προκοννήσιον Ἀριστέαν (13) καὶ Πυθαγόραν, καὶ αὖ ἀρχαιοτέρους παρελθὼν (14) ἐπιφέρει λέγων· « Ἀλλ' ἐπὶ τῶν προγόνων ἡμῶν κατὰ τὴν Νέρωνος βασιλείαν Ἀπολλώνιος ἤκμασεν ὁ Τυανεὺς, ὃς ἐκ παιδὸς κομιδῇ νέου, καὶ ἀφ' οὗπερ ἐν Αἰγαῖς τῆς Κιλικίας (15) ἱεράσατο τῷ φιλανθρώπῳ Ἀσκληπιῷ, πολλὰ καὶ θαυμαστὰ διεπράξατο, ὧν, τὰ πλείω παρεὶς, ἡμῖν (15*) ποιήσομαι μνήμην. » Εἶτα καταλέγει, ἀπὸ πρώτου ἀρξάμενος, τὰ παράδοξα, μεθ' ἃ καὶ ἐπιλέγει ταῦτα κατὰ λέξιν· « Τίνος οὖν ἕνεκα τούτων ἐμνήσθην; ἵνα ἐξῇ συγκρίνειν τὴν ἡμετέραν ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν ἐφ' ἑκάστῳ κρίσιν καὶ τὴν τῶν Χριστιανῶν κουφότητα (16)· εἴπερ ἡμεῖς μὲν τὸν τοιαῦτα πεποιηκότα οὐ Θεὸν (17), ἀλλὰ θεοῖς κεχαρισμένον ἄνδρα ἡγούμεθα. Οἱ δὲ δι' ὀλίγας τερατείας τινὰς τὸν Ἰησοῦν Θεὸν ἀναγορεύουσι. » Τούτῳ ἐπιφέρει μεθ' ἕτερα, φάσκων· « Κἀκεῖνο λογίσασθαι ἄξιον, ὅτι τὰ μὲν τοῦ Ἰησοῦ Πέτρος καὶ Παῦλος, καί τινες τούτων παραπλήσιοι, κεκόμπασιν, ἄνθρωποι ψεῦσται, καὶ ἀπαίδευτοι, καὶ γόητες· τὰ δὲ Ἀπολλωνίου Μάξιμος ὁ Αἰγιεὺς (18), καὶ Δάμις (19) ὁ φιλόσοφος, ὁ συνδιατρίψας αὐτῷ, καὶ Φιλόστρατος ὁ Ἀθηναῖος, παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλεῖστον ἥκοντες, τὸ δ' ἀληθὲς τιμῶντες, διὰ φιλανθρωπίαν ἀνδρὸς γενναίου καὶ θεοῖς φίλου πράξεις μὴ βουλόμενοι (20) λαθεῖν. » Ταῦτα ῥήμασιν αὐτοῖς Ἱεροκλεῖ τῷ τὸν καθ' ἡμῶν (21) ἐπιγεγραφότι λόγον εἴρηται.

513 CAPUT III.

Damis igitur, qui plurimum cum Apollonio est versatus, ex Assyria profectus, atque ibi primum in patria cum illo versatus, quæ ab isto tempore cum eodem illi intercessit, conversationem in litteras retulit. Maximus autem paucis singularia quædam facta ejus descripsit. Atheniensis demum Philostratus omnia, quæ ferebantur, ex Maximi ipsiusque Damidis atque aliis scriptis collegisse sese affirmans, omnium perfectam maxime ab incunabu-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Δάμις μὲν οὖν (22), ὁ τὰ πολλὰ ξυνδιατρίψας τῷ Ἀπολλωνίῳ, ἀπὸ τῆς Ἀσσυρίων γῆς ὁρμώμενος, αὐτόθι τε πρῶτον ἐπὶ τῆς ἰδίας χώρας αὐτῷ ξυμμίξας, τὴν ἐξ ἐκείνου μετὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῷ γενομένην ξυνουσίαν ἱστόρησεν· ὁ δὲ Μάξιμος, κομιδῇ βραχέα τῶν κατὰ μέρος αὐτῷ πεπραγμένων ἀνεγράψατο· ὅ γε μὴν Ἀθηναῖος Φιλόστρατος, τὰ φερόμενα πάντα ὁμοῦ ἀπό τε τῶν Μαξίμου, καὶ αὐτοῦ Δάμιδος, καὶ ἄλλων (23) ξυναγαγεῖν ἑαυτὸν φήσας, πάντων μά-

(13) *Προκοννήσιον Ἀριστέαν*. De Proconnesii Aristeæ Τερατολογίαις nota omnia ex Herodoto *Melpom.* p. 230. Strabone lib. XIII; Apollonio *Hist. Mir.*, c. 2; Maximo Tyrio *Diss.* XXII et XXVIII; Suida item et Plinio l. VII *Hist. Nat.*, sect. 53. Cæterum infeliciter ab Hierocle allegatum ejus exemplum, inter eos, quorum eximia virtus fuerit, divinis tamen propterea qui non sint affecti honoribus. Certe enim ei ut Deo sacra instituta a Siculis, ut ex Herodoto et aliis ad Apollonii l. c. docuit Meursius p. 37. Et de Pythagora quæ non commenti sunt plerique, ut Deum eum fuisse, ipsumque Hyperboreum Apollinem persuaderent. Multa eam in rem legere est passim apud eos, qui vitam illius scripsere.

(14) *Παρελθών*. Infeliciter, nisi fallor, doctissimo Holstenio hæc fuere conversa : *Deinde Aristeam Proconnensem et Pythagoram prætermittens subjungit his verbis.* Quis enim in illis sensus, et quid præstet nostra interpretatio judicabunt cordatiores. Nempe ὡς ἐν παρόδῳ de illis egerat Hierocles, unde eos παρελθεῖν, h. e. *quasi in transitu de iis egisse*, figura usum forte etiam, quam πάροδον vocamus, ait Eusebius.

(15) *Ἀφ' οὗπερ ἐν Αἰγ. τῆς Κιλικ.* Vide Philostr. lib. I *De vita Apollon. Tyan.*, c. 7.

(15*) *Ἡμῖν*. Legendum videtur ὑμῖν, ut et sententia postulat et interpres vertit. EDIT.

(16) *Κουφότητα*. Nempe levitatis est temere credere. Hinc sapiens : *Qui cito credit, levis est corde.*

(17) *Οὐ Θεόν*. At certe, quem tantis laudibus post ornat, Damis ipseque Philostratus in ea fere sententia sunt, quod deus fuerit Apollonius. Vide observata ad Philostr. *Vita Apoll.* lib. II, c. 1, et l. 8, c. 29.

(18) *Μάξιμος ὁ Αἰγιεύς*. Vide observata ad *Vitam Apollonii* lib. I, c. 3, n. 5.

(19) *Δάμις*. Vide ibid. not. 1.

(20) *Πράξεις μὴ βουλόμενοι*. Negligentia librarii omissam particulam μὴ addo : HOLSTEN.—Nempe μή in editis prius omissum fuerat.

(21) *Καθ' ἡμῶν*. Non κατὰ Χριστιανῶν, sed πρὸς Χριστιανοὺς inscriptus fuit, ut ex Lactantii locc observes licet. Eusebius igitur de re loquitur, non de verbis et titulo : sane enim opposita Christianis ille erat λόγος.

(22) *Δάμις μὲν οὖν*. Quæ toto hoc capite refert Eusebius, excerpsit ex ipso Philostrato lib. I, c. 3.

(23) *Καὶ ἄλλων*. Epistolas inprimis respicit Apollonii, variaque monimenta in civitatibus et templis reperta, ad quæ l. c. Philostratus provocat.

λεστα ἐντελῆ τὴν ἀπὸ γενέσεως καὶ μέχρι τελευτῆς A ἱστορίαν τοῦ κατὰ τὸν ἄνδρα βίου πεποίηται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Εἰ δὴ οὖν ἐξὸν τὴν ἐπικατηγορουμένην ἡμῶν εὐχέρειάν τε καὶ κουφότητα, καὶ τὴν τοῦ *Φιλαλήθους* ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν ἐφ' ἑκάστῳ παραθεῖναι κρίσιν, φέρε διαπυθώμεθα, οὐχ ὅστις θειότερος γεγόνοι· οὐδ' ὁποῖος θαυμασιώτερά τε καὶ πλείω διεπράξατο παράδοξα· οὐδ' ὡς μόνος παρὰ τοῖς ἀνέκαθεν, πρὸ μυρίων ὅσων γενομένων, Ἑβραίων σοφοῖς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἥξειν ἐς ἀνθρώπους κατὰ θείαν ἐπίπνοιαν προπεφήτευτο· οὐδ' ὡς πλείους ἐπὶ τὸν τῆς θείας διδασκαλίας αὐτοῦ λόγον προὐτρέψατο· οὐδ' ὡς γνησίους καὶ ὄντως ἀληθεῖς ἐκτήσατο φοιτητάς, μονονουχὶ καὶ ὑπεραποθνήσκειν ἑτοίμως τῶν λό- B γων αὐτοῦ παρεσκευασμένους· οὐδ' ὡς μόνος σώφρονος βίου διδασκαλεῖον, καὶ ἐς τὸν μετέπειτα χρόνον, ξυνεστήσατο· οὐδ' ὡς τῇ ἰδίᾳ θεότητί τε καὶ ἀρετῇ πᾶσαν ἔσωσε τὴν οἰκουμένην, καὶ εἰσέτι καὶ νῦν μυρία πλήθη πανταχόθεν ἐπὶ τὴν θείαν ἑαυτοῦ διδασκαλίαν ἐπαγόμενος· οὐδ' ὡς τῶν πώποτε μόνος πρὸς ἁπάντων, σχεδὸν εἰπεῖν, ἀνθρώπων, ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων, πλείστοις ἔθεσιν ἤδη πολεμούμενος, κρείττων, καὶ πολὺ δυνατώτερος τῶν πικρῶς ἐλαυνόντων ἀπίστων (24) ἀποδέδεικται, θείᾳ καὶ ἀῤῥήτῳ δυνάμει τοὺς μὲν κατὰ καιρὸν ἐπανισταμένους αὐτοῦ τῇ θείᾳ διδασκαλίᾳ μετιὼν ῥᾳδίως, τὸν δὲ παγέντα πρὸς αὐτοῦ (25) καὶ παραδοθέντα θεῖον λόγον ἐς ἄπειρον αἰῶνα καθ' ὅλης κρατύνων οἰκουμένης· οὐδ' ὡς εἰσέτι καὶ νῦν τῆς ἐνθέου δυνάμεως τὴν ἀρετὴν C ἐπιδείκνυται, μοχθηρούς τινας, καὶ φαύλους δαίμονας, ψυχαῖς ἀνθρώπων καὶ σώμασιν ἐφεδρεύοντας, ἀπελαύνων (26) διὰ μόνης τῆς ἀῤῥήτου προσηγορίας αὐτοῦ (27), ὡς αὐτῇ πείρᾳ κατειλήφαμεν· ταῦτα γὰρ περὶ τοῦ Ἀπολλωνίου ζητεῖν, μὴ καὶ τὸ ἐρωτᾷν ἀνόητον· μόνην δὲ ἐπισκεψώμεθα τὴν τοῦ Φιλοστράτου γραφήν, δι' ἧς εὐθυνοῦμεν, ὡς οὐχ ὅτι γε ἐν φιλοσόφοις, ἀλλ' οὐδ' ἐν ἐπιεικέσι, καὶ μετρίοις ἀνδράσιν ἄξιον ἐγκρίνειν, οὐχ ὅπως τῷ Σωτῆρι ἡμῶν Χριστῷ παρατιθέναι τὸν Ἀπολλώνιον, ὅσον ἐπὶ τῇ γραφῇ τοῦ παρὰ τῷ *Φιλαλήθει* παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλεῖττον ἥκοντος (28), τὸ δ' ἀληθὲς μὴ τιμῶντος ξυγγραφέως. Τοιοῦτος γὰρ ἦν μετὰ τῶν ἄλλων (29) καὶ ὁ

lis, usque ad exitum vitæ viri historiam contexuit.

CAPUT IV.

Quod si igitur liceat nostram, quam incusavit simplicitatem levitatemque, et Philalethis accuratum solidumque de unaquavis re judicium invicem contendere; age, inquiramus, non quidem uter divinæ magis sit indolis; neque uter stupenda magis, aut plura patraverit miracula. Neque (de eo disquiremus) quod solum ab antiquis, ante innumeros annos florentium Hebræorum sapientibus Salvatorem nostrum et Dominum Jesum Christum venturum in mundum, divina inspiratione sit prædictum. Neque quod quam plurimos ille ad divinæ suæ disciplinæ doctrinam adduxerit : nec quod ingenuos verosque nactus discipulos fuerit, pene lubenter pro illius doctrina mortem subire paratos : neque quod frugalis vitæ scholam solus, posteris quoque temporibus duraturam, patefecerit : neque quod propria sibi virtute divina salutem universo paraverit mundo, etiamnum undequaque innumeram multitudinem ad divinam suam doctrinam adducens : neque quod unus ex omnibus, qui unquam vixere, a cunctis fere mortalibus, imperantibus et subditis, variis modis oppugnatus vicerit tamen, multoque superior iis, qui acerbissime eum insectabantur, infidelibus exstiterit, divina et ineffabili virtute sibi dum viveret adversatos institutione divina facile in partes trahens, firmatam vero a se traditamque divinam doctrinam ad ævum finem non habiturum per universum terrarum orbem conservans : neque quod adhuc dum divinæ potentiæ suæ virtutem demonstret, miseros quosdam et infaustos dæmonas, corporibus hominum animisque insidiantes, solo sacratissimo nomine suo appellato expellens, prout ipsa edocti experientia sumus. Similia enim quærere in Apollonio, imo (de iis) vel interrogare fortassis summæ foret stoliditatis. Solam igitur Philostrati pensitemus historiam, ex qua evincemus, non inter bonos quidem, imo nec mediocris indolis viros eum censeri jure posse (ne dum ut Salvatori nostro Christo Apollonium conferre deceat) : prout quidem ex

(24) Ἀπίστων. Sic rectius ms. quam ἁπάντων, ut antea legebatur. HOLSTEN.

(25) Πρὸς αὐτοῦ. Ita scribendum pro πρὸς αὐτόν, quod ante editum. Sic ipse Eusebius cum secundo casu eo sensu præpositionem πρός jungit paulo post : ἡ πρὸς αὐτῶν ἐπικαλουμένη εὐχέρεια.

(26) Ἀπελαύνων. Nempe Eusebii adhuc ætate diabolicas præstigias impedire atque eludere efficaciter valebant Christiani : quæ eorum in dæmonas potestas Valeriani persecutioni occasionem dedit, instigante eum Mago Ægyptio Macriano. Ut enim *H. E.* VII, 10, ait Eusebius : Καὶ γὰρ εἰσὶ καὶ ἦσαν ἱκανοὶ παρόντες καὶ ὁρώμενοι, καὶ μόνον ἐμπνέοντες καὶ φθεγγόμενοι, διασκεδάσαι τὰς τῶν ἀλιτηρίων δαιμόνων ἐπιβουλάς, τελετὰς δὲ ἀνάγνους, καὶ μαγγανείας ἐξαγίστους, καὶ ἱερουργίας ἀκαλλιερήτους ἐπιτελεῖν.

(27) Προσηγορίας αὐτοῦ. Sacrum nimirum Jesu nomen efferentes diabolicas dissipabant machinationes Christiani : quo pertinent Eusebii quoque in D loco alleg. verba, ἐμπνέοντες καὶ φθεγγόμενοι. Hinc Cyprian. ep. 76, *Per exorcistas voce humana et potestate divina flagellari diabolum*, ait. Nempe ut de idolorum vanitate ait idem : *Adjuratum per Deum verum*. Adde Act. apostol. XIX, 13.

(28) Τοῦ π. τ. Φιλαλήθει παιδεύσ. μὲν ἐπὶ πλ. ἥκ. Respicit verba Hieroclis supra cap. 2 allata, quibus eruditionis laudem Philostrato tribuit, qui est, quem ξυγγραφέα hic vocat Eusebius. Ex cujus utcunque eruditi, minus veracis tamen scriptis, se hoc saltem evicturum esse ait, Apollonium, si talis fuerit qualem ipse delineat, neque philosophum neque bonum virum fuisse, nedum ut cum Christo mereatur componi. Parum exacte hæc Acciolus reddiderat, ut alia pleraque.

(29) Μετὰ τῶν ἄλλων. *Juxta cum cæteris*; qui de vita nempe Apollonii commentati fuerant, ad quos supra c. 2 provocabat Hierocles : erant autem illi Maximus Ægiensis, Damisque Ninius.

scriptione colligere est auctoris, qui, *Philaletha judice*, plurimum quidem in eruditione profecit, sed parum certe veritatis est studiosus. Nempe talis omnino erat juxta cum cæteris Philostratus Atheniensis : ex quo facile etiam judicium feramus licet de cæteris, qui juxta *Philaletham* plurimum quidem in eruditione profecerunt, exquisitum tamen studium in historia Apollonii ponere minime laborarunt. Ista nempe si probe examinaverimus, simul et *Philalethæ*, suprema judicia per totam provinciam administrantis, contra Christianos judicium an verum sit, et, ut ipsi videtur, undequaque accuratum, patescet : nostrumque item qui stolidi, et rustici inficetique istis hominibus videmur, tantopere ab eis reprehensa simplicitas, et animi levitas.

A 'Αθηναῖος Φιλόστρατος· ἐξ οὗ ῥᾳδίως ἂν καταμάθωμεν (29*) καὶ τῶν λοιπῶν, τῶν κατ' αὐτὸν παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλεῖστον ἡκόντων, αὐτὸ δὲ τὸ ἐξητασμένως μὴ ἀπηκριβωμένων τῆς κατὰ τὸν 'Απολλώνιον ἱστορίας. Τούτων γὰρ ἡμῖν διευκρινηθέντων, ὁμοῦ τοῦ τε *Φιλαλήθους*, τὰ ἀνωτάτω τε καθ' ὅλων δικαστήρια διειληφότος (30), ἢ (30*) κατὰ Χριστιανῶν βεβαία, καὶ ὡς αὐτὸς ἑαυτῷ δοκεῖ, ἀκριβὴς ἐφ' ἑκάστῳ κρίσις, φανερὰ καταστήσεται· ἡμῶν τε αὖ, οἳ μωροὶ καὶ βεβουκολημένοι νενομίσμεθα παρ' αὐτοῖς, ἡ πρὸς αὐτῶν ἐπικαλουμένη εὐχέρειά τε καὶ κουφότης (31).

514 CAPUT V.

Atque alius quidem adversis signis concursurus, conviviis statim dilaturus erat, tanquam hostem et inimicum sibi, eum, adversus quem instituenda oratio erat. Ego vero, amice, humanæ sapientiæ egregie callentem fuisse Tyanensem et olim existimavi, et adhuc quoque eamdem non invitus retinere sententiam velim, imo et tibi eam de eo opinionem, si interroges, exponere non dubitem. Cum quovis philosophorum ut componat virum, modo fabulis de eo nihil turbarum det, patior : sin limites vero transilire, et quæ philosophiæ vires excedant statuere ausit, sive Assyrius quidam Damis, sive Philostratus, sive alius quicunque auctor vel historicus, verbis quidem magiæ ab eo depellens crimen, re tamen magis quam verbis hominem gravatus, ceu larvam aliquam Pythagoricum ei vitæ institutum aptans; tum quidem non philosophus nobis procedet, sed asinus leonis tectus exuviis, et sophista circulatorem per civitates agens; imo omnino magus manifeste pro philosopho deprehendetur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

B "Αλλος μὲν οὖν, ὁμόσε χωρῶν (32), αὐτόθεν διέβαλλεν ἂν βλασφημῶν, ὡς ἐχθρὸν αὐτῷ καὶ πολέμιον, τὸν καθ' οὗ τὸν λόγον ἐποιεῖτο· ἐγὼ δὲ, ὦ ἑταῖρε, σοφόν τινα τὰ ἀνθρώπινα τὸν Τυανέα γεγονέναι ἡγούμην, καὶ ἔτι γε αὐτῆς ἔχεσθαι διανοίας ἑκὼν εἶναι βουλοίμην, καί σοι μὲν αὐτὸς (33) ἐμαυτοῦ περὶ αὐτοῦ δόξαν ἐκθείην ἂν ἐρωτῶντι. Φιλοσόφων μὲν ὅτῳ τις βούλοιτο καταλέγειν τὸν ἄνδρα, παρὰ μηδὲν διενοχλοῦντα ταῖς περὶ αὐτοῦ μυθολογίαις, ἔστω· εἰ δ' ὑπερπηδᾷν τοὺς ὅρους, καὶ φιλοσοφίας ὑπέρτερα φρονεῖν, εἴτε τις Δάμις 'Ασσύριος, εἴτε Φιλόστρατος, εἴτε τις ξυγγραφεὺς, ἢ λογογράφος θρασύνοιτο, λόγῳ μὲν ἐκτρεπόμενος γοητείαν, ἔργοις δὲ πλέον ἢ ῥήμασιν ἐπιφορτίζων τὸν ἄνδρα, προσωπείου δίκην τὴν Πυθαγόρειον ἐπιμορφαζόμενος ἀγωγήν· C οἰχήσεται μὲν ἡμῖν οὐ φιλόσοφος (34), ὄνος δὲ τῇ τοῦ λέοντος ἐπικρυπτόμενος δέῤῥει (35), σοφιστής τις ἀληθῶς ἀγείρων κατὰ τὰς πόλεις, αὐτό τε τοῦτο, γόης ἀτεχνῶς ἀντὶ φιλοσόφου φωραθήσεται.

(29*) *Καταμάθωμεν*. Forte καταμάθοιμεν. EDIT.

(30) *Τὰ ἀνωτ. δὲ καθ' ὅλ. δικαστήρια διειληφ.* Nempe Nicomediensis in Bithynia judex Hierocles, (quem « Φιλαλήθους » nomine semper, petito ex inscriptione libri nomine, Noster vocat) primum exstitit, ut ex Lactantio notum : inde præfectus Alexandriæ factus, ut ex Epiphanio colligitur hær. LXVII. Cæterum hanc ejus dignitatem iisdem plane verbis rursum infra designat Eusebius c. 20 init. Ibi tamen legitur τὰ ἀνωτάτω καὶ καθόλου, unde et hic ita malim quam καὶ καθ' ὅλων. Intelligo autem per δικαστήρια καθ' ὅλου, quorum auctoritatem tota aliqua provincia revereatur, qualia apud nos quoque provincialia judicia.

(30*) *"Η*. Legendum videtur esse ἡ, quod referatur ad κρίσις; et paulo ante γε pro τε. EDIT.

(31) *Κουφότης*. Nempe eam exprobrabat Hierocles Christianis, supra c. 2 allegatis verbis, ubi hac ipsa voce in eo negotio utitur.

(32) *'Ομόσε χωρῶν*. Phrasis non intellecta Acciolo. 'Ομόσε χωρεῖν dicuntur adversæ acies, collatis signis concurrentes, quot exemplis affatim in vulgatis quoque lexicis probatur.

(33) *Καί σοι μὲν αὐτός*. Sic malim legere quam καὶ σοὶ τὴν αὐτός, quod editum antea est.

(34) *Οὐ φιλόσοφος*. Ita rescripsi pro : ὁ φιλόσοφος, quod antea editum. Emendationem luculenter firmat mox sequens adversativa, οὐ φιλόσοφος, ὄνος δὲ, etc., item cætera quæ subjungit, σοφιστής τις ἀληθῶς ἀγείρων, αὐτό τε τοῦτο, γόης ἀτεχνῶς ἀντὶ *φιλοσόφου φωραθήσεται.*

(35) *"Ονος δὲ τ. τ. λέοντος ἐπικρυπτ. δέῤῥει.* Ad fabulam de asino Cumano, leonina pelle induto, respici certum est, quam scite narrat Lucianus in *Piscatore*, pag. m. 409, qui ad eamdem etiam alludit in *Pseudologista :* Οὐ δὲ δεῖ τινος ἀποδύσαντος τὴν λεοντῆν, ὡς φανερὸς γένοιο κανθήλιος ὤν. Utiturque proverbio inde ducto Socrates quoque apud Platonem in *Cratylo*. Vide plura ap. Erasm. in *Proverb. Induitis me leonis exuvium*, p. m. 283. Cui tamen D non assentior, existimanti, Lucianum in *Philopseude* demulasse non nihil de proverbio, cum ait, τοσοῦτον χρόνον ἐλελήθει ὑπὸ τῇ λεοντῇ, γελοῖόν τινα πίθηκον περιστέλλων, quod ita interpretatur Erasmus : *tantum temporis non animadvertit, eum sub leonis exuvio ridiculam simiam tectam habere*. At plane inaudita res simia cum leonis exuviis, ineptumque exiguo animali, quale simia, bene amplas aptare exuvias. Nempe ad duo simul Lucianus eo loco respicit proverbia, alterum est ὄνος ὑπὸ λεοντῇ, alterum πίθηκος ἥρωος προσωπεῖον περιθέμενος. Vertendum erat : *tanto tempore sub leonina pelle delituit, atque simiam ridiculam vestitu texit*. Luculenter rem firmat locus in paulo ante allegatis *piscatoribus*, ubi similiter conjungit utrumque, sed paulo clarius : Οὐχ ἤνεγκα τὴν αἰσχύνην τῆς ὑποκρίσεως, εἰ πίθηκοι ὄντες ἐτόλμησαν ἡρώων προσωπεῖα περιθέσθαι, ἢ τὸν ἐν Κύμῃ ὄνον μιμήσασθαι, ὃς λεοντῆν περιβαλλόμενος ἠξίου λέων αὐτὸς εἶναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Πῶς δὲ τοῦτό φημι, καὶ πόθεν ὁρμώμενος, ἐρωτᾷς, μάνθανε. Ὅροι φύσεως, ἀρχὰς, καὶ μέσα, καὶ τέλη τῆς τῶν ὅλων οὐσίας περιειληφότες, μέτρα καὶ θεσμοὺς ἅπασι, δι' ὧν τόδε τὸ πᾶν μηχάνημά τε καὶ ἀρχιτεκτόνημα τοῦ παντὸς κόσμου τελεσιουργεῖται. Διατεθεῖναί τε νόμοις ἀλύτοις, καὶ δεσμοῖς ἀῤῥήκτοις τῆς τὰ πάντα οἰκονομούσης Προνοίας, τὸ πάνσοφον βούλημα διαφυλάττοντες. Οὔκουν κινήσειέ τι, καὶ μεταθείη τῆς τάξεως, τῶν ἅπαξ διατεθειμένων. Κεκράτηται δ' οὖν θεσμῷ φύσεως τὸν θεῖον ὑπεραναβαίνειν νόμον πᾶς, ὅτῳ τις θρασύτερος τοῦ ἐπέκεινα βαίνειν ἔνεστι πόθος. Οὔτ' οὖν παρὰ φύσιν ὁ ἔνυδρος, ἐπὶ τὴν χέρσον μεταβὰς, βιῶναι δυνήσεται ἰχθύς· οὐ τὸ ἐν χέρσῳ τραφὲν τοῖς ὕδασι καταδύσεται, τὴν εἰκεῖσε διηνεκῆ μονὴν ἀσπαζόμενον· οὐ, μέγα πηδήσας, μετέωρός τις τῶν ἐπὶ γῆς ἀρθήσεται πρὸς ἀέρα, ξυμπεριπολεῖν ἀετοῖς ἐπιθυμῶν· καὶ μὴν κεῖνοί γε, κἂν ἐπὶ γῆς ἔλθοιεν, βρίσαντες ἐπὶ τὸ κάτω τὴν δύναμιν, καὶ τοῦ πτεροῦ χαλάσαντες, καὶ ἀνέντες τὴν φύσιν· ἐπεὶ καὶ τοῦτο θείοις ὥρισται νόμοις, τοῦ ὕψους τὸ μετέωρον ὑποκαταβαίνειν δύνασθαι· οὐ μὴν καὶ ἔμπαλιν τὸ ταπεινὸν καὶ γεῶδες ἐπὶ τὸ μετέωρον αἱρεῖσθαι. Ταύτῃ δὴ καὶ τὸ θνητὸν ἀνθρώπων γένος, ψυχῆς μετέχον καὶ σώματος, ὅροις περιγέγραπται θείοις. Οὔτ' οὖν τῷ σώματι δι' ἀέρος ἔλθοι ποτὲ, τῶν ἐπὶ γῆς καταφρονήσας διατριβῶν, μὴ οὐχὶ τοὐπίτιμον αὐτίκα τῆς ἀνοίας παρασχών· οὐ τὴν ψυχὴν ἀρθεὶς φρονήματι καθίξεται τῶν ἀνεφίκτων, ἢ μελαγχολίας νοσήματι ἂν περιπέσοι. Σωφρονοῖ δ' ἂν ἀρτίοις μὲν τὸ σῶμα ποσὶν ἐπὶ γῆς φερόμενος, τὴν δὲ ψυχὴν παιδείᾳ καὶ φιλοσοφίᾳ σκηρίπτων (36). Εὔξαιτο δὲ καί τινα ξυνεργὸν ἄνωθέν ποθεν ἐκ τῶν κατ' οὐρανὸν διατριβῶν ἐλθεῖν, καὶ τῆς ἐκεῖσε διδάσκαλον αὐτῷ φανῆναι σωτηρίας. Ἐῤῥωμένῳ γάρτοι παραδείγματι (37), νοσοῦντι μὲν τὸν ἰατρὸν ἐπιφοιτᾷν θέμις, καὶ τὸν διδάσκαλον εἰσαγομένῳ τοῖς μαθήμασι ξυμφέρεσθαι, καὶ τὸν ἄνω που, καὶ ἐν ὕψει, ξυγκατιέναι τοῖς ταπεινοῖς· οὐ μὴν καὶ ἀνάπαλιν. Ὅθεν δὴ θείαν μὲν φύσιν, εὐεργέτιν οὖσαν, καὶ σώτειραν, καὶ προνοητικὴν τῶν ὄντων, ἀνθρώποις ποτὲ ἐς ὁμιλίαν ἐλθεῖν, οὐδεὶς ἂν ἀπείργοι λόγος, ὅρῳ θείας προνοίας (38) καὶ τούτου ξυγκεχωρημένου. « Ἀγαθὸς γὰρ ἦν » κατὰ τὸν Πλάτωνα· « ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς ἐγγίνεται φθόνος (39). » Οὔκουν

CAPUT VI.

Hoc vero quomodo affirmare possim, quibusve rationibus motus, interrogas : accipe igitur. Limites [dantur] naturæ, qui initia, mediumque, et fines universitatis rerum contineant, mensuram et leges rerum omnium, quibus tota hæc machina, mundique totius ædificium absolvitur. Illi [limites] vero lege immutabili scitisque inviolabilibus Providentiæ, omnibus rebus prospicientis, sunt positi, consilii summe sapientis custodes. Non igitur quidquam eorum loco se moveat, ordinemve commutet licet, quæ semel sunt constituta. Atque adeo naturæ lege retinetur quo minus divinum ordinem transiliat, quemcunque audentior subierit, ultra [naturæ leges] eundi, impetus. Non igitur præter naturam, in aquis vivere natus piscis, ubi in terras translatus fuerit, vivere poterit : non terris innutritum animal aquas subibit, constans ibi domicilium sibi ut deligat. Non quisquam eorum qui terræ affixi sunt, magno licet saltu in sublime se tollat, ad aerem usque elevabitur, ut cum aquilis per eum feratur, utut velit cum maxime. Et tamen illis in terram quoque se demittere datum, deorsum inclinantibus virium impetum, et laxantibus alas, suæque indolis vim remittentibus : quoniam et hoc divinis sancitum legibus est, ut ex sublimi id, quod in aere suspenditur, possit descendere : non autem versa vice in altum tolli, quod humi repit terræque affixum degit. Eadem ratione mortale hominum genus, animæ particeps corporisque, limitibus circumscriptum est divinitus. Nec corpore itaque per aerem vehi datum est ipsi, moræ in terra faciendæ pertæso, nisi pœnæ statim stoliditatis præbere exemplum velit; neque animo sublatus cogitatione assequi poterit quæ supra eum sunt posita, quin potius in morbum incidet atrabiliorem. Prudenter igitur fecerit sanis pedibus corpus in terra sustinens, animum vero doctrina ac philosophia suffulciens. Optare tamen etiam licebit, ut desuper ex cœlestibus sedibus adjutor subveniat, indeque derivandæ salutis doctor sibi exsistat. Validissimo enim argumento, ad ægrotum accedere medicum fas est, et magistrum discipulo condescendere, et loco superiore atque in sublimi positum ad inferiores sese demittere : non versa vice. Quamobrem

(36) *Σκηρίπτων*. Σκηρίπτεσθαι, ἐπερείδεσθαι ῥάβδῳ ἢ ἄλλῳ τινί, etc. Hesych. Similia legas apud Suidam.

(37) *Ἐῤῥωμ. γάρτοι παραδείγμ.* Sensum esse puto : exemplum medici et ægroti, præceptoris et in disciplinam admissi, satis validum esse ut persuadeat nobis, conveniens esse, ut revelatione nobis sapientia cœlestis subveniat. Οὐ μὴν καὶ ἀνάπαλιν, *non versa autem vice*, ut nos propriis viribus sublimia petamus, altumque sapiamus. Si ad ægrotum enim medicus veniat, ad nos quoque ægrotos medicum venire debere, non nos ad ipsum : si conveniens sit ut magistrum εἰσαγόμενος, ipsius μαθήμασι sit obaudiens : non vero ipsum se doctorem esse stolida opinione præsumat; conveniens etiam esse, ut nos divinæ sapientiæ præceptis obaudiamus, non ipsos veræ scientiæ causam nos esse nobis posse arbitremur. Atque adeo sapientiam et λόγον æternum, quæ sit super omnia, ad nos descendere, non vero ad eam nos subvolare oportere : quæ Pelagio opposita, obscuriora erant in Accioli versione, diligentius proinde paulo a nobis illustranda.

(38) *Οὐδ. ἂν ἀπείργ. λόγος ὅρῳ θ. προνοίας.* Nempe supra dixerat, non posse mutari ὅρῳ θείας προνοίας διατεθειμένα, prudentissimeque facere, qui, viribus naturæ recte utentes, ultra non sapiant. Cætera rationi conveniens esse, *adjutorem* ad veram sapientiam *divinum* exspectare. Et ne divinæ naturæ cum humana conversationem itidem ὅρον προνοίας excedere quis dicat, cum potius ξυγχωρῆσαι *permittere* hoc ostendit.

(39) *Ἀγαθὸς γὰρ ἦν... φθόνος*. Ipsa Platonis verba sunt desumpta ex ejus *Timæo* p. 20. t. III.

divinam quidem naturam, ut quæ benefica sit et salutaris, rebusque prospiciat, cum hominibus aliquando conversatam esse, nulla prohibuerit ratio, limitibus divinæ providentiæ subnixa, ut qui et ipsi minime istud prohibeant. **515** « Bonus enim erat » [Deus], ut inquit Plato : « bonum vero nulla rei cujusquam subit invidia. » Non corporum tantum igitur, bonus qui sit, hujus universi gubernator geret curam, verum multo magis etiam animorum, quibus immortalitatis ac dominii concessum est munus. Animis igitur, tanquam totius familiæ, donorumque, quorum largitione naturæ benefaciat, Dominus, eo quod illis recipiendis apti nati sint, radios quasi lucis suæ liberaliter impertietur, apparitorum suorum quandoque maxime sibi conjunctos, in salutem atque adjumentum eorum, qui in terrenis hisce principatum tenent, ablegans. Quorum aliquo si cui bona sua fortuna potiri detur, ille mente purgatus, et mortalis naturæ dissipata caligine, vere divinus censebitur, magnum aliquem deum animo circumferens. Tantus autem qui sit quam non vim exserat ! omne humanum genus, ipsumque mundum multo etiam, quam sol iste, magis collustraverit : æternæ divinitatis opus posteris etiam spectandum relinquens temporibus, neque inferius opificiis ex bruta materia factis naturæ divinæ argumentum suppeditans. Atque hactenus quidem natura humana particeps fieri possit naturæ humana excellentioris. Alia vero ratione limites nefas transilire, neque corpus alis destitutum habentes, ea quæ alis sint peragenda moliri, neque eum, qui homo sit, superioribus competentia naturis temere affectare licet.

σωμάτων μόνον, ἀγαθὸς ὤν, ὁ τόδε τὸ πᾶν διακυβερνῶν ἐπιμελήσεται, πολὺ πλέον δὲ ψυχῶν, αἷς τὸ ἀθάνατόν τε καὶ αὐτοκρατορικὸν (40) κεχάρισται γέρας. Ταύταις δῆτα (41), οἷα τῆς οἰκονομίας ἁπάσης κύριος ὢν καὶ χαρίτων, ὧν ἄν, δωρούμενος αὐτάς, εὐεργετοῖ τὴν φύσιν, οὔσαις ἀντιληπτικαῖς, ἀκτῖνας ὥσπερ τοῦ παρ' ἑαυτοῦ φωτὸς δωρήσεται ἀφθόνως· τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἔσθ' ὅτε τοὺς μάλιστα προσεχεῖς ἐς τὴν τῶν ἐπὶ τὰ τῇδε (42) σωτηρίαν τε καὶ ἀντίληψιν ἐκπέμπων. Ὧν εἴ τῳ εὐτυχῆσαι γένοιτο, τὴν διάνοιαν οὗτος ἀποκαθαρθείς, καὶ τὴν τῆς θνητότητος ἀποσκεδάσας ἀχλύν, θεῖος ἀληθῶς ἀναγραφήσεται, μέγαν τινὰ Θεὸν ἀγαλματοφορῶν τῇ ψυχῇ. Κινήσειε δῆτα οἷα τηλικοῦτος (43)! τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος, καὶ μᾶλλον ἡλίου τὴν οἰκουμένην καταλάμψειε, τοὔργον τῆς ἀϊδίου θεότητος καὶ ἐς τὸν ἐπιόντα ξυνορᾶσθαι καταλείπων χρόνον, οὐ μεῖον τῶν ἐξ ἀψύχου ὕλης δημιουργημάτων (44) τὸ τῆς ἐνθέου παράδειγμα φύσεως παρεσχημένος. Καὶ ταύτῃ μὲν ἀνθρωπεία φύσις τῇ ὑπὲρ ἀνθρώπων (44*) κοινωνῆσαι ἄν· ἄλλως δ' οὐ θέμις τοὺς ὅρους ὑπερβαίνειν, οὐδ' ἄπτερον ἔχοντα τὸ σῶμα, τὰ τῶν πτηνῶν ἐπιτηδεύειν, οὐδ' ἄνθρωπον ὄντα, τὰ τῶν δαιμόνων πολυπραγμονεῖν.

CAPUT VII.

[1] Qualem igitur nobis, ista cum ita se habeant, Apollonium sistis, scriptor egregie ? Si ut divinum philosophoque majorem, et, ut verbo absolvam, excellentiore, quam humana sit, natura præditum, fac ut per totam mihi serves historiam hoc quod ponis, atque argumentum divinitatis etiamnum demonstra. Quidni enim absurdissimum fuerit, fabrorum architectorumque, etiam post mortem artificum, longissimo tempore perdurare opus, immor-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Τί δῆτα ἡμῖν ἐπὶ τούτοις τὸν Ἀπολλώνιον εἰσάγεις, ὦ ξυγγραφεῦ; Εἰ μὲν δὴ θεῖον, καὶ φιλοσόφου κρείττονα, τήν τε φύσιν, ἁπλῶς εἰπεῖν, ὑπὲρ ἄνθρωπον, τήρει μοι δι' ὅλης τῆς ἱστορίας τὴν ὑπόθεσιν (45), καὶ τοὔργον εἰσέτι νῦν ἐπιδείκνυθι τῆς θεότητος. Ἦ γὰρ οὐκ ἀτοπώτατον τεκτόνων μὲν καὶ οἰκοδόμων καὶ μετὰ τὴν τῶν δημιουργῶν τελευτὴν ἐπιμήκιστον τοὔργον διαρκεῖν, ἀθάνατόν που σχεδὸν τῶν συστησαμένων τὴν μνήμην στηλιτεῦον· θείαν δὲ

[1] ad lib. II.

(40) *Αὐτοκρατορικόν*. Acciolus verterat *liberæ voluntatis arbitrium*. Nec inepte fortassis τὸ αὐτοκρατορικὸν ad vim animi, qua seipsum κρατεῖ vel κινεῖ.

(41) *Ταύταις δῆτα*. Hæcce periodus, impeditior, expeditissima fit, si naturalem ei ordinem restituamus hoc modo : Ταύταις δῆτα (ψυχαῖς), οὔσαις ἀντιληπτικαῖς, ἀκτῖνας ὥσπερ τοῦ παρ' ἑαυτοῦ φωτὸς δωρήσεται ἀφθόνως, οἷα τῆς οἰκονομίας ἁπάσης καὶ τῶν χαρίτων ὧν κύριος, ὧν ἄν, δωρούμενος αὐτάς, εὐεργετοῖ τὴν φύσιν, etc.

(42) *Ἐπὶ τὰ τῇδε*. Omittendas voculas ἐπὶ τά olim putabam, ut sensus sit : Deo proximos quandoque mitti salutis causa eorum, qui *hic* in terris degant. Ὑστέραις φροντίσι tamen mihi liquebat scribere Eusebium, ita ut editum est, potuisse. Nam οἱ ἐπὶ τὰ τῇδε sunt *qui rebus hic obviis*, id est in hac terra nostra viventibus præsunt, et dominium in eos exercent, id est humani animi, quibus et paulo antea τὸ αὐτοκρατορικὸν tribuebat. Cæterum videtur mihi in hisce et quæ sequuntur Arianæ impietatis nonnihil delitescere. Fallor enim, an id agit Eusebius, ut Christum Salvatorem μᾶλλον ἡλίου τὴν οἰκουμένην καταλάμψαντα, divinam istam virtutem exseruisse innuat, quod τῶν μάλιστα Θεῷ προσεχῶν τινος τετύχησε. h e. *quod non ipse quidem deus*, *sed naturæ cuidem angelicæ, quæ divinæ sit proxima, conjunctus fuerit*, propterea θεῖος ἀληθῶς ἀναγεγραμμένος. Nempe diserte etiam addit sub finem hujus capitis, alia quam ista ratione cum divina natura humanam non posse conjungi, Platonicas scilicet secutus notiones, solis angelis mediatoribus τὸ ἀνθρώπινον cum τῷ θείῳ conciliare posse.

(43) *Τηλικοῦτος*. Refero ego ad *Deum*, quem ἀγαλματοφορεῖσθαι τῇ ψυχῇ dixerat paulo ante.

(44) *Οὐ μεῖον τῶν ἐξ ἀψύχου ὕλης δημ.* Nempe opera ἀνακτίσεως *novæ creationis* in mentibus hominum, omnino et futuris, ut paulo ante dixerat, perdurant temporibus, nulla æternitate finienda, et creatione materialium rerum tantum præstant, quantum ipsa natura spiritualis materia : ut omnia hic plana esse confidam.

(44*) *Τῇ ὑπὲρ ἀνθρώπων*. Interpres legisse videtur τῆς ὑπὲρ ἄνθρωπον. Forte legendum τῇ ὑπὲρ ἄνθρωπον. Edit.

(45) *Τήρει μοι δι' ὅλ. τ. ἱστορ. τὴν ὑπόθεσιν*. Nempe in sequentibus multa observat Eusebius a Philostrato de Apollonio dicta, quæ in Deum aut humanam naturam supergressum minime quadrent : ideoque si deum esse serio statuat Apollonium, vel saltem homine majorem, ὑπόθεσιν οὐκ ἐτήρησεν.

ἄρα φύσιν ἀνθρώποις ἐπιλάμψασαν, σκότιόν που καὶ A μινυνθάδιον ἀποτελεῖν, οὐχὶ δὲ ἐς αἰῶνα τὴν ἀρετὴν ἐπιδείκνυσθαι, μὴ ἐς ἕνα τινὰ Δάμιν, ἢ καὶ ἄλλους βραχεῖς πτωχεύουσαν (46) τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐς μυρίων ὅσων ὠφελείας, οὐ τῶν καθ' ὧν ἐγνωρίζετο μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μετὰ ταῦτα γενησομένων τὴν πάροδον ποιουμένη. Ταύτῃ τοίνυν καὶ τοὺς πάλαι σοφοὺς ζηλωτάς τε καὶ διαδόχους ποιήσασθαι (47) τῆς ἀρετῆς, ἀθάνατον ὡς ἀληθῶς ἀνθρώποις παρεσχημένους τὸ κατόρθωμα. Εἰ δὲ θνητὴν θ' ὑπογράφεις τἀνδρὸς τὴν φύσιν, ὅρα μὴ πλέον ἢ προσῆκε ταύτῃ χαριζόμενος, δίκην ἀποίσεις παραλογίας.

talem fere stabiliens auctorum memoriam: divinam vero naturam, homines irradiantem, admittere tenebras, parumque durabilem esse: neque in æternum subsistere virtutem, contentam minime, in Damidem aliquem, aliosque brevis ævi homines pauperem exercuisse liberalitatem, sed in multitudinis hominum infinitæ, non ejus tantum quo inclaruit ævi, verum etiam posthac exstiturorum emolumentum redundantem. Atqui ea ratione antiqui sapientes, virtutis suæ imitatores successoresque sibi paraverunt, immortale humano generi emolumentum præbentes. Quod si mortalem vero naturam ascribas viro, cave ne plus quam ea ferat, illi tribuens, præter rationem egisse accuseris.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

'Αλλὰ μὴν εἰσῆκται αὐτῷ θεῖος ἄνθρωπος, καὶ θα- B λαττίου δαίμονος σχῆμά τε καὶ προσωπεῖον ἀπὸ γενέσεως ἀναλαμβάνων. Κυούσῃ γάρ, ὥς φησι, τῇ αὐτοῦ μητρὶ (48), φάσμα ἦλθε θαλαττίου δαίμονος (49), Πρωτεὺς, ὁ παρὰ τῷ 'Ομήρῳ ἐξαλλάττων (50). 'Η δὲ, οὐδὲν δείσασα, ἤρετο αὐτόν τί ἀποκυήσοι; 'Ο δὲ, 'Εμὲ, εἶπε. Σὺ δὲ τίς; εἰπούσης· Πρωτεὺς, ἔφη, ὁ Αἰγύπτιος. Εἶτα δὲ λειμῶνά τινα, καὶ κύκνους τὴν γυναῖκα μαιεύεσθαι γράφει, ὁπόθεν αὐτὸ τοῦτ' ἐλήφθη (51) μὴ εἰπών. Οὐ γὰρ δὴ καὶ τούτου ὑφηγητὴν Δάμιν τὸν 'Ασσύριον ὑπογράψεται (52). 'Αλλὰ καὶ οὐκ ἐς μακρὸν τῆς αὐτῆς ἱστορίας αὐτῷ Δάμιδι, οἷα δὴ θείας ὄντα φύσεως, τὸν 'Απολλώνιον εἰσάγει, αὐτὰ δὴ ταῦτα λέγοντα· « 'Εγὼ, ὦ ἑταῖρε, πασῶν τῶν φωνῶν ξυνίημι, μαθὼν οὐδεμίαν· » καὶ, C « Μὴ θαυμάσῃς· οἶδα γὰρ καὶ ἃ σιωπῶσιν οἱ ἄνθρωποι. » Καὶ πάλιν ἐν 'Ασκληπιοῦ τιμώμενον (53) πρὸς τοῦ δαίμονος, καὶ πρόγνωσίν (54) τινα καὶ ἀδίδακτον (55) ἔχειν ἐκ παιδὸς, κρείττονά τε ἀτεχνῶς ἀνθρώ-

516 CAPUT VIII.

Atqui omnino ita ab eo virum repræsentatum habemus, ut qui divini sit generis, deique marini formam et speciem ab ipsis natalibus induerit [a]. Matri enim ejus, ut ait, ventrem ferenti, marini Dei oblata est species, Proteus, inquam, apud Homerum alias aliasque figuras induens. Ea vero, nihil perterrita, quid paritura esset eum interrogavit. Is vero, Me, respondit, ipsum. Quis tu autem? interrogante ea: Proteus, ille inquit, Ægyptius [sum]. Tum pratum quoddam et cycnos mulieri obstetriciam operam præstitisse scribit [b], unde hoc ipsum depromptum sit nullo facto indicio. Neque enim [puto] hujus quoque rei auctorem Assyrium Damin allegabit. At et non multo post initia ejus historiæ, ad ipsum Damidem, quasi divinæ particeps sit naturæ, hæcce verba Appollonium proferentem inducit [c]: « Ego, amice, omnes intelligo linguas, licet nullam didicerim: » item: « Noli mirari, nam et quæ silentio homines premunt, novi. »

[a] lib. 1, c. 4. [b] lib. 1, c. 5. [c] lib. 1, c. 19.

(46) *Μὴ ἐς ἕνα τινὰ Δάμιν ... πτωχεύουσαν.* Πτωχεύειν εἴς τινα est mendice et parum liberaliter se adversus aliquem gerere, quem sensum esse phraseos, ab Acciolo, ut multa alia, parum intellectæ, linguæ analogia satis prodit. Πτωχεῦσαι autem ait sapientiam Apollonii divinam, si tanta quidem fuerit, nunc autem nulla ejus amplius vis supersit: quod exigua res et indigna divina virtute videatur, pauculos quosdam unius ætatis homines afficere, imo ne ad ἀκμὴν quidem eos perducere; Damin enim in medioxumis philosophis, qui cum eo D liberaliter egerit, vix censeat. Ut adeo, nisi Eusebii ævo virtutem Apollonii ejusque doctrinæ efficaciam luculenter tueri liceat, ita ejus ἐνεργείᾳ hominum animi percellantur, ut Christi percellebantur virtute, nihil divini ei inesse sit judicandum. Idque eo magis valere dicit, quod illi quoque philosophi, qui tamen nullam sibi arrogassent divinam virtutem, ad posteros tamen et sectatores propagaverint inventa sua, ut adeo eorum ἀρετὴ minus fuerit πτωχεύουσα, quam Apollonii virtus, res unius ætatis.

(47) *Ποιήσασθαι.* Per enallagen pro ἐποιήσαντο.

(48) *Κυούσῃ γάρ, ὥς φησι, τῇ αὐτοῦ μητρί.* Αὐτόν ex Philostrato pro αὐτοῦ reposui. HOLSTEN.

Male vero: nam apud Philostratum quoque αὐτοῦ legendum, non αὐτόν. Vide *Vit. Ap.*, 1, 4. Præterea apud Philostratum plane alia constructio est, quæ hoc loco non possit obtinere, nisi articulo τῇ deleto, ut monstrosa plane sit Holsteniana lectio. Retinendum puto quod editi habebant, nihil necesse enim in iis mutare quidquam.

(49) *Θαλαττίου δαίμ.* Αἰγυπτίου δαίμονος legebatur ap. Philostr. vid. l. c. Ut nostro θαλαττίου δαίμονος, ita ἁλίοιο γέροντος nomine venit Homero *Odyss.* Δ, vers. 365, 391. Adde vers. 384, ubi γέρων ἅλιος et Ποσειδάωνος ὑποδμὼς dicitur.

(50) *'Ο παρὰ τ. 'Ομήρ. ἐξαλλάττων. Odyss.* Δ, vers. 456.

(51) *'Ελήφθη.* Male εἰληφθέν in editis, manifesto errore, quem sustulit jam HOLSTENIUS.

(52) *Οὐ γὰρ δὴ ... ὑπογράψεται.* Malim ὑπογράφεται. Nam loquitur de facto Philostrati, qui ista ut cætera ex Damide non retulit. Ferri tamen ὑπογράψεται posse putem, ut sensus sit: non sperare Eusebium, Philostratum eam rem a Damide se accepisse affirmaturum. Cum ille rerum tantum scripserit historiam ab Apollonio gestarum, postquam in comitatum ejus ipse adscitus esset: ut observatum Philostrato ipsi, *Vita Apollon.*, 1, 3.

(53) *Τιμώμενον.* Repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum εἰσάγειν quod præcessit.

(54) *Πρόγνωσιν.* Ejus rei per totam Apollonii historiam sparsa argumenta lib. 1. Videri potest cap. 2 et 12, sub fin., it. cap. 22.

(55) *'Αδίδακτον.* Respicit ad paulo ante allegata ex cap. 19. Nam alias et c. 20 et sqq. varii Apollonii præceptores referuntur, quorum et paulo post apud nostrum mentio.

Et rursum [5] in Æsculapii templo a Deo honorifice eum habitum [ait]; et rerum futurarum scientiam, sine institutione a puero habuisse : humanaque manifeste excellentiorem **517** nactum indolem esse, statim ab ipsis natalibus, per totam quoque historiam scribit. Cumque adeo vinculis se aliquando exsolvisset, sequentia subjungit verba [6] : « Tum primum se, Damis, penitius, ait, Apollonii indolem perspexisse, nempe divina quod esset, et humana excellentior. Neque enim sacris peractis, (quomodo id enim in custodia potuisset ?) neque precationibus usum, neque verbulum emittentem, vincula eum ludibrio habuisse. » Sub finem vero historiæ [7], nusquam gentium sepulcrum ejus inveniri scribit, ipsoque corpore in cœlum eum inter choreas abiisse [8]. Merito eum igitur, quippe tantus qui sit, « magis divine quam Pythagoras, Empedoclesque et Plato, ad philosophiam ait accessisse [9]. » In deorum itaque censum nobis veniat homo.

που φῦναι αὐτὸν ἐξ αὐτῆς γενέσεως, καὶ δι' ὅλης ἡμῖν τῆς ἱστορίας ὑπογράφει. Λύσαντος γοῦν ἑαυτόν ποτε ἀπὸ τῶν δεσμῶν, ἐπιφέρει λέγων· « Τότε πρῶτον ὁ Δάμις φησὶν ἀκριβῶς ξυνεῖναι τῆς Ἀπολλωνίου φύσεως, ὅτι θεία τε εἴη καὶ κρείττων ἀνθρώπου. Μὴ γὰρ θύσαντά τι (πῶς γὰρ ἐν δεσμωτηρίῳ;), μηδὲ εὐξάμενον, μηδὲ εἰπόντα (56-57) τι, καταγελάσαι τοῦ δεσμοῦ. » Ἐπὶ τελευτῇ δὲ, τάφον μὲν αὐτοῦ μηδόλως ποι γῆς εὑρίσκεσθαι, χωρῆσαι δὲ ἐς οὐρανὸν αὐτῷ σώματι μεθ' ὕμνων καὶ χορείας λέγει. Εἰκότως δὴ οὖν, οἷα τὸν τοσοῦτον, « θειότερον ἢ Πυθαγόρας, Ἐμπεδοκλῆς τε καὶ Πλάτων, φιλοσοφίᾳ τὸν ἄνδρα προσεληλυθέναι φησίν. » Οὐκοῦν ἐν θεοῖς ἡμῖν ἀναγεγράφθω ὁ ἄνθρωπος.

CAPUT IX.

Absit invidia quoque a linguarum omnium, quæ sponte ei venit nulloque præeunte magistro, cognitione [10]. Ad quid igitur in scholam eum deducit [11], atque illi qui nullam edoctus est linguam detrahit, quasi usu et exercitio non vero natura Atticam eloquentiam sit assecutus? Nempe ait, « ad ætatem ubi pervenisset, litterarum doctrinam eum et memoriæ vim studiique pertinaciam patefecisse, et lingua esse Attica usum. » Item : « Annos natus XIV, Tarsum a parente deductus est ad Euthydemum, Phœnicia oriundum, qui rhetor bonus erat illumque instituit : eumque ille amplectebatur magistrum. » Porro : « Cum illo philosophiæ vacabant Platonis et Chrysippi sectatores, et Peripatetici. Quinetiam Epicuri dogmata audivit : neque enim ista neglexit. Pythagorica vero ineffabili quadam mentis vi comprehendit. » Tam varia, qui nullum linguæ ullius magistrum habuit, divinaque virtute, etiam quæ silentio premunt homines, ante animadvertit [12], usus tamen institutione fuit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Καὶ ὁ φθόνος ἀπέστω τῆς τῶν φωνῶν ἁπασῶν αὐτοφυοῦς καὶ αὐτοδιδάκτου ξυνέσεως. Τί δῆτα οὖν ἐς διδασκάλου ἄγει (58) αὐτὸν, καὶ τὸν μηδεμίαν φωνὴν μεμαθηκότα διαβάλλει, ὡς ἂν ἐξ ἀσκήσεως καὶ μελέτης, ἀλλ' οὐκ ἐκ φύσεως Ἀττικὸν γενόμενον τὴν γλῶτταν; Φησὶ γὰρ, ὡς, « προϊὼν ἐς ἡλικίαν, γράμματά τε (59) καὶ μνήμης ἰσχὺν ἐδήλου, καὶ μελέτης κράτος· καὶ ἡ γλῶττα αὐτῷ (60) Ἀττικῶς εἶχε. » Καὶ « Γεγονότα δὲ αὐτὸν ἔτη τεσσαρεσκαίδεκα, ἄγει ἐς Ταρσοὺς ὁ πατὴρ, παρ' Εὐθύδημον τὸν ἐκ Φοινίκης, ὃς ῥήτωρ τε ἀγαθὸς ἦν, καὶ ἐπαίδευε τοῦτον· ὁ δὲ τοῦ διδασκάλου εἴχετο· » εἶτα· « Ξυνεφιλοσόφουν αὐτῷ Πλατώνειοί τε καὶ Χρυσίππειοι, καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου. Διήκουε (61) δὲ καὶ τῶν Ἐπικούρου λόγων· οὐδὲ γὰρ τούτους ἀπεσπούδαζε. Τοὺς δὲ Πυθαγορείους (62) ἀῤῥήτῳ τινὶ σοφίᾳ (63) ξυνελάμβανε. » Τοσαῦτα ὁ μηδεμίαν μαθὼν φωνὴν, θείᾳ τε δυνάμει, « ἃ καὶ σιωπῶσιν ἄνθρωποι » προλαβὼν, ἐξεπαιδεύετο.

518 CAPUT X.

Philostratus vero, rursus interjectis quibusdam, eum extollit, quod ad magnam linguæ brutorum animantium cognitionem pervenerit; pergitque dicendo [13] : « Cognitionem etiam linguæ brutorum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὁ δὲ, διαλιπὼν αὖθις, αὐτὸν θαυμάζει (64) ἐς ὅσον ξυνέσεως τῆς τῶν ζώων φωνῆς ἦλθε· καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ἐς ξύνεσιν δὲ (65) τῆς τῶν ζώων φωνῆς ἦλθε. Ἔμαθε (66) δὲ τοῦτο διὰ τῶν Ἀράβων (67)

[5] lib. I, c. 9. [6] lib. VII, c. 38. [7] lib. VIII, 31. [8] lib. VIII, 30. [9] lib. I, c. 2. [10] lib. I, c. 19. [11] lib. I, c. 7. [12] lib. I, c. 19. [13] lib. I, c. 20.

(56-57) *Μηδὲ εὐξάμενον μηδὲ εἰπόντα τι*. Apud Philostr. legitur μηδ' εὐξάμενόν τι μηδὲ εἰπόντα.

(58) *Ἐς διδασκάλου ἄγει*. Subint. φροντιστήριον vel tale quid, nota et frequentissima Græcis ellipsi, apud Philostratum identidem observata. Respicit autem ad Euthydemi scholam, in qua eloquentiæ studiis operatus est Apollonius, referente Philostrato.

(59) *Γράμματά τε*. Philostrati editi habebant ἐν ᾗ γράμματα omisso τε, quod plane alium sensum facit : nempe Apollonium ad ætatem provectum, qua institui litteris juvenes solent memoriæ vim et cæterarum virtutum, quas ad *intellectum* referunt, argumenta dedisse.

(60) *Αὐτῷ*. Omittitur apud Philostratum hoc pronomen.

(61) *Διήκουε*. Apud Philostr. est διήκουσε.

(62) *Τοὺς δὲ Πυθ*. Apud Philostr. est τοὺς δέ τε Πυθ., pro quo in codd. mss. legebatur τούς δέ γε.

(63) *Σοφίᾳ*. Philostrati editi male, φιλοσοφίᾳ.

(64) *Διαλιπὼν αὖθις, αὐτὸν θαυμ*. Male locata in editis distinctio nonnihil obscuritatis his offundebat. Nempe minus commode illi : Διαλιπὼν αὖθις αὐτὸν, θαυμάσει.

(65) *Καὶ ἐς ξύνεσιν δέ*. Particulæ καί et δέ apud Philostr. desiderantur.

(66) *Ἔμαθε*. Editi καὶ ἔμαθε. Omisi καί quod apud Philostratum quoque omissum deprehendebam.

(67) *Διὰ τῶν Ἀράβων*. Philostr., διὰ τουτωνὶ τῶν Ἀραβίων

πορευόμενος, ἄριστα γιγνωσκόντων τε καὶ πραττόντων αὐτό (68). Ἔστι γὰρ τῶν Ἀραβίων κύκνων ἤδη καὶ ὀρνίθων (69) μαντευομένων ἀκούειν, ὁπόσα οἱ χρησμοί. Συμβάλλονται δὲ τῶν ἀλόγων, σιτούμενοι τῶν δρακόντων οἱ μὲν καρδίαν, φασὶν, οἱ δὲ ἧπαρ. » Ἐνταῦθα πάντως που δρακόντων καρδίας δήπου καὶ ἥπατος τὸν Πυθαγόρειον, ἐμψύχων τε τροφῆς ἀπεχόμενον, καὶ μηδὲ θύειν δαίμοσιν ἐπιτολμῶντα, εἰκὸς ἦν ἀπογεύσασθαι, ὡς ἂν καὶ τῆς παρὰ τούτοις κοινωνήσοι σοφίας. Πρὸς γὰρ τοιῶνδε διδασκομένων πῶς ἂν ἄλλως, μὴ οὐχὶ τὰ ὅμοια τοῖς διδασκάλοις ζηλώσαντι, κατωρθοῦτο τὸ ἐπιτήδευμα; Ἔχομεν δὴ οὖν πρὸς τοῖς καταλελεγμένοις (70) καὶ τοὺς Ἀράβων σοφοὺς διδασκάλους τῆς κατὰ τὴν οἰωνιστικὴν τἀνδρὸς ἐπιστήμης· ἀφ' ἧς εἰκότως ὁρμώμενος, ὕστερόν ποτε τὸν στρουθὸν, ὅ τι καὶ βούλοιτο, ξυγκαλῶν τοὺς ἑταίρους ἐπὶ τροφὴν, προειπὼν, θαῦμα μέγιστον παρέχειν ἔδοξε τοῖς παροῦσι. Ταύτῃ δὴ καὶ τὴν ἀπεσφαγμένην ὅσον οὔπω λέαιναν ἅμα τοῖς ὀκτὼ σκύμνοις κατὰ τὴν Ἀσσυρίων ὁδὸν θεασάμενος, αὐτίκα, τῷ μαθήματι ξυμβαλὼν, τῆς ἐσομένης αὐτῷ παρὰ Πέρσαις διατριβῆς τὸν χρόνον ἐμαντεύσατο.

A animantium sibi comparavit. Id vero didicit, dum per istos Arabiæ populos iter faceret, qui et scientia et usu ejus rei maxime pollebant. Est enim hoc Arabum, ut cycnos hodienum, aliasque fatidicas aves sciscitentur perinde atque oracula. Conjiciunt vero brutas voces draconum pasti, ut alii putant, corde, ut alii, hepate. » Hic nempe omnino draconum, sive cor, sive hepar Pythagoricum illum, a victu abhorrentem animantium, et ne diis quidem sanguine rem sacram facere sustinentem, verosimile est comedisse, quo scilicet in sapientiæ gentis istius partes ipse quoque veniret. Apud magistros enim ejusmodi, qua alia ratione, nisi eadem quæ præceptores sequendo, in instituto suo proficere potuisset? Tenemus igitur inter Apollonii præcep-B tores, quorum catalogum dedimus, Arabum etiam sapientes, artis auguralis, qua ipse præstabat, doctores : cujus, ut verosimile est, adjumento, postea aliquando de passerculo [14], quid sibi velit, dum socios ad pastum invitaret, vaticinatus, rem maxime mirandam præstare præsentibus omnibus est visus. Similiter, cæsam modo leænam, una cum octo catulis, in itinere per Assyriam conspicatus, illico, ex isto conjecturam faciens [15] documento, faciendæ sibi apud Persas moræ tempus prædixit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀκόλουθα δὲ τῇ παρὰ τοῖς Ἀραβίοις φοιτήσει ἐγχειρεῖν αὐτὸν καὶ παρὰ Πέρσαις ὁ αὐτὸς ξυγγραφεὺς ἱστορεῖ. Τῷ γάρ τοι Δάμιδι, ὃς μόνος φοιτητὴς ἦν αὐτῷ καὶ ἑταῖρος, ἀπαγορεύσας (71) παρὰ τοὺς μάγους ἰέναι, μόνος αὐτὸς, ὡς ἂν μὴ μετ' ἀγνώμονος ἔηλαδὴ τὰ τῆς μαγείας μανθάνοι, μεσημβρίας τε, ὡς ἀμφὶ μέσας νύκτας, τὰς μετ' αὐτῶν ἐποιεῖτο σχολάς. Ἔτι δὲ Οὐαρδάνῃ Βαβυλωνίῳ ἐς λόγους ἐλθόντα βασιλεῖ, ὧδέ πως λέγειν αὐτὸν παρατίθεται· « Σοφία δέ μοι Πυθαγόρου, Σαμίου ἀνδρὸς, ἥς θεοὺς θεραπεύειν (72) ὧδέ με ἐδιδάξατο, ὡς (73) ξυνιέναι σφῶν ὁρωμένων τε καὶ οὐχ ὁρωμένων· φοιτᾷν τε ἐς διαλέξεις θεῶν. » Τίς δ' αὐτῷ ταῦτα ξυγχωρήσειεν; ὅτε Πυθαγόρᾳ μὲν οὐδεμία τις τοιαύτη καταλέλειπται γραφὴ, οὐδ' ἀπόῤῥητά τινα ξυγγράμματα (74), ὡς κἂν ὑπονοῆσαι αὐτὸν ἐξ ἐκείνων ὁρμᾶσθαι· ὁ δέ γε διδάσκαλος αὐτῷ τῆς κατὰ Πυθαγόραν φιλοσοφίας οὐδέν τι διαφέρειν τῶν Ἐπικουρείων πρὸς αὐτοῦ μεμαρ-

519 CAPUT XI.

Consentanea autem disciplinæ apud Arabes, apud Persas quoque aggressum eum fuisse, idem auctor commemorat. Damidem enim, qui solus ipsi erat discipulus sociusque, prohibens ad magos accessu [16], C solus ipse, (eam ob causam scilicet, ne illum, quem planissime liquebat rerum magicarum penitus esse imperitum, condiscipulum haberet,) circa meridiem, uti et circa medias noctes, eorum scholas obivit. Prætereaque ad Bardanis Babylonii regis admissum colloquium, his fere verbis usum eum fuisse [Philostratus] refert [17] : « Sapientiam autem amplector Pythagoræ Samii, qui et colere deos me ita docuit, ut mente eos complectar, sive videndos se præbeant sive minus, pariter, atque in colloquia cum diis descendam. » Sed enim quis hoc illi concesserit? Cum Pythagoras ejus generis scriptum reliquerit nullum, neque aliquod scriptum ejus exstet arcanum magis, ut vel suspicari liceat talibus eum sub-

[14] lib. IV, c. 2. [15] lib. I, c. 22. [16] lib. I, c. 26. [17] lib. I, 32.

(68) *Γιγνωσκ. τε καὶ πραττ. αὐτό.* Philostr., γιγνωσκόντων τε αὐτὸ καὶ πραττόντων, quod elegans magis mihi videtur.

(69) *Κύκνων ἤδη καὶ ὀρνίθ.* Philostr., ἤδη κοινὸν, ὀρνίθων, etc., quod magis mihi probatur. Nam et post speciem genus nominari non adeo conveniens, et cycni inter augurales aves non adeo celebres, imo *corvorum* ea in re celebrior opera apud Arabes, ut observatum Porphyrio *De abst.*, lib. III, p. 104.

(70) *Ἔχομεν δὴ οὖν πρ. τ. καταλελ.* Hæc eo spectant, quod ista de Arabibus narratione contradicat sibi ipsi Philostratus, cum alibi sapientiam Apollonii αὐτοδίδακτον esse statuat. Quod paulo ante ei exprobratum, c. 9.

(71) *Ἀπαγορεύσας.* Ita legendum esse sole clarius, si locum Philostrati conferas, firmantque D hanc lectionem sequentia : ὡς ἂν μὴ μετ' ἀγνώμονος etc. Quorum nullus esse potest sensus, si retineamus lectionem depravatam editorum qui habent ἀπαγορεύσαντι.

(72) *Θεοὺς θεραπεύειν.* Philostratus omittit particulam τε quam hic insertam habent edita Eusebiana, melius eam ego quoque omitti putem, illi τε enim nihil respondet, et sequentia duo cola inter se rectius illa particula junguntur, tanquam partes continentia cultus, quem a Pythagoræ sapientia se accepisse ait.

(73) *Ὡς.* Philostr. habet καί.

(74) *Ἀπόῤῥητά τινα ξυγγράμματα.* H.e. scripta variis involucris sensum involventia, ut solebant symbolis suis uti ad tegendas reconditas doctrinas illi philosophi, symbolicam imitati Ægyptiorum sapientiam passim.

sidiis usum. Imo magister, quo ille in Pythagorica philosophia usus est, nihil Epicureis fuisse melior, ipsius Philostrati testimonio perhibetur, ita loquentis[18]: « Præceptor quidem Pythagoricæ disciplinæ ei fuit, bonæ minime frugis, neque opera pariter ac verbis philosophatus, ventrique et Veneri deditus, et ad Epicuri disciplinam compositus. Isque Euxenus erat, Heraclea in Ponto oriundus, Pythagoræ autem sententias ita noverat, sicut aves ea, quæ ab hominibus edocentur. » Vah absurditatem! si ab hoc quispiam affirmet conversandi cum diis peritiam Apollonium accepisse. Verum concedamus alios quoque eum audivisse [Pythagoræ] interpretes, tametsi noster historicus ejus rei ne minimum quidem indicium faciat: at quis eorum cognoscere deos, eorumque commerciis frui, sive videndos se præbeant sive minus, vel ipsum se a Pythagora edoctum, vel alios docere posse professus est? Atqui ne celebratissimus Plato quidem magis quam alius quisquam Pythagoricæ particeps philosophiæ: neque Archytas, neque ipse, qui Pythagoræ familiares sermones litteris mandavit, Philolaus, neque alii, si qui sunt ex viri illius familiaribus, qui sententias illius atque dogmata litteris posteritati consignarunt, talem unquam sapientiam jactavere. Aliunde igitur, neque a Pythagora vero, talia edoctus, illo prætextu auctoritatem quærens, a philosophi illius nomine appellari voluit. Ut autem vel maxime, præter omnem rationem, mendacium illud verum esse aliquis concedat; non video tamen, quo pacto ab ipso dicere possit Samio illo, qui plurimos ante annos vivis excessit, ista sese accepisse. Ergo Arabibus hunc quoque doctorem ejus arcanæ, quæ putatur, de diis scientiæ fas erit accensere. Si divinæ ergo indolis fuit; historia magistros ei perperam affinxisse deprehenditur. Sin ea verax narratio est, falsa erit fabula, neque verum, quod de ejus divinitate est scriptum.

A τύρηται τοῦ Φιλοστράτου, ὧδέ πως εἰρηκότος· « Διδάσκαλος μὲν ἦν (75) αὐτῷ τῶν Πυθαγόρου λόγων οὐ πάνυ σπουδαῖος, οὐδ' ἐνεργῷ τῇ φιλοσοφίᾳ χρώμενος, γαστρός τε ἥττων (76) καὶ Ἀφροδισίων· καὶ κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἐσχημάτιστο. Ἦν δὲ οὗτος Εὔξενος, ὁ ἐξ Ἡρακλείας (77) τοῦ Πόντου. Τὰς δὲ Πυθαγόρου γνώμας (78) ἐγίγνωσκεν, ὥσπερ οἱ ὄρνιθες ἃ μανθάνουσι παρὰ τῶν ἀνθρώπων. » Φεῦ τῆς ἀτοπίας! εἰ παρὰ τούτου λέγοι τις τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς διαλέξεως τὴν ξύνεσιν αὐτὸν εἰληφέναι. Ἀλλὰ δὴ ξυγκεχωρήσθω καὶ ἑτέρων ὑφηγητῶν αὐτὸν ἀκηκοέναι· καίτοιγε τοῦ ξυγγραφέως τοῦτο μηδαμῶς ἐπισημηναμένου· τίς δὴ οὖν τούτων ξύνεσίν τε καὶ φοίτησιν θεῶν, ὁρωμένων καὶ οὐχ ὁρωμένων, αὐτός τε ὡς ὑπὸ Πυθαγόρου εἰδέναι, διδάσκεσθαί τε ἑτέρους ἐπηγγέλλετο; B Καὶ μὴν οὐδ' ὁ περιβόητος Πλάτων, πάντων γε μᾶλλον τῆς Πυθαγόρου κεκοινωνηκὼς φιλοσοφίας, οὔτ' Ἀρχύτας (79), οὔτ' αὐτὸς ἐκεῖνος, ὁ τὰς Πυθαγόρου γραφῇ παραδοὺς ὁμιλίας, Φιλόλαος (80), οὐδ' εἴ τινες ἄλλοι γνώριμοι τἀνδρὸς γεγονότες, οἳ δόξας τε αὐτοῦ καὶ γνώμας γραφῇ τοῖς μετ' αὐτοῦ (80*) παραδεδώκασιν, ἐπὶ τοιαύτῃ τινὶ ἐσεμνύναντο σοφίᾳ. Οὐκοῦν ἑτέρωθεν, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ Πυθαγόρου, τὰ τοιάδε μαθὼν, προσχήματι σεμνολογῶν, ἐπιγράφεται τὴν τοῦ φιλοσόφου πρόσρησιν. Ἵνα δὲ καὶ παραλογώτατα τὸ ψεῦδος (81) ὡς ἀληθές τις γεγονέναι ξυγχωρήσειεν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐξ αὐτοῦ λέγων (82) ἐκείνου τοῦ Σαμίου, πρὸ μυρίων ὅσων ἐτῶν ἐξ ἀνθρώπων γενομένου, τὰ περὶ τούτων αὐτὸν μεμαθηκέναι. Οὐκοῦν πρὸς τοῖς Ἀραβίοις καὶ C τοῦτον διδάσκαλον αὐτοῦ τῆς δὴ νομιζομένης ἀπορρήτου περὶ θεῶν ἐπιστήμης ἐπιγραπτέον. Εἰ δὴ οὖν θείας ἦν φύσεως, κατέψευσται αὐτοῦ τοὺς διδασκάλους ὁ λόγος. Εἰ δ' ἀληθὴς ἦν οὗτος, ψευδὴς ἦν ὁ μῦθος, καὶ οὐκ ἀληθὴς ἡ περὶ τοῦ θεῖον γεγονέναι αὐτὸν γραφή.

520 CAPUT XII.

Non mihi est animus diligentius de Protei spe-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Οὔπω μοι τοῦ Πρωτέως τὸ φάσμα πολυπραγμο-

[18] lib. I, c. 7.

(75) *Μὲν ἦν*. Philostr. habet μὲν γὰρ ἦν.

(76) *Γαστρός τε ἥττων*. Philostr., Γαστρός τε γὰρ ἥττων ἦν.

(77) *Ὁ ἐξ Ἡρακλείας*. Ἐξ omissum, restitui ex Philostrato.

D (78) *Γνώμας*. Philostr., δόξας.

(79) *Ἀρχύτας*. Uter vero? nam duo fuisse videntur in Pythagoræ διαδοχῇ. Alter qui ipsum audivit Pythagoram, Jamblich. l. I, c. 23, Μαθητεύσαντες τῷ Πυθαγόρᾳ πρεσβύτῃ νέοι Φιλόλαος, καὶ Εὔρυτος, καὶ Ἀρχύτας τε ὁ πρεσβύτερος. Illeque Philolai magister, ut apud Diogenem est, qui Philolaus primus Pythagorica dogmata scriptis prodidit. Ut posterioris Archytæ alicujus esse oporteat, si quæ sint Pythagorica scripta. Posterioris meminisse videtur apud Photium Anonymus, ἔννατον ἀπὸ Πυθαγόρου διάδοχον Πλάτωνα γεγονέναι Ἀρχύτου πρεσβυτέρου μαθητὴν inquiens. Ut Archytam illum octavum in ea successione fuisse oporteat, juniorem priore, quem ipsi Pythagoræ Tarenti successisse dicit Jamblichus. Quamobrem apud Photium νεωτέρου pro πρεσβυτέρου legi malim. Sane ipse Philostratus hic Archytæ Philolaum, tanquam posteriori priorem, opponere videtur. Junioris vero Archytæ vitam Diogenes scripsit. Scriptaque ejus varia, ad quæ hic digitum intendit Eusebius, habes apud Menagium ad Diogen. Laert. lib. VIII, s. 80. quibus addendus videtur liber *Περὶ παίδων ἀγωγῆς*, ipsi Philostrato allegatus, lib. VI *De vita Apollon.*, c. 31.

(80) *Γραφῇ παραδοὺς ὁμιλ., Φιλόλαος*. Simile hoc opus fuisse videtur Epicteticis Arriani dissertationibus, quales Pythagoricæ dissertationes scripsit quoque Moderatus Gaditanus. V. Stephanus Γάδειρα· οὕτω τὰ πέντε βιβλία ἐπιγέγραπται τῶν Πυθαγορικῶν σχολῶν Μοδεράτου Γαδειρέως. Cæterum primus Philolaus fuit, qui Pythagorica publicavit: Diogen., lib. VIII, s. 85, Μέχρι δὲ Φιλολάου οὐκ ἦν τι γνῶναι Πυθαγόρειον δόγμα.

(80*) *Μετ' αὐτοῦ*. Forte legendum αὐτόν, ut et interpres legisse videtur. EDIT.

(81) *Τὸ ψεῦδος*. Quasi nempe Pythagorica illa sint et a Pythagoreis accepta.

(82) *Λέγων*. Subint. ἐστί, h. e. λέγει. Cæterum κατὰ τὸ ῥητὸν verbis supra allegatis dicit Apollonius Σοφία μοι Πυθαγόρου, ὃς θεοὺς θεραπεύειν ὧδέ με ἐδιδάξατο, quæ tamen an satis æque ac dextre interpretetur Eusebius, ut alia plura, hic quidem disquirendi locus non est.

νεῖν ἔπεισι, καὶ τὴν περὶ τούτου πίστιν αἰτεῖν, οὐδὲ A τῶν παρ' αὐτῷ κύκνων τὰς ἀποδείξεις, οὓς γελοίως τίκτουσαν αὐτὸν τὴν μητέρα καὶ περιστῆσαι (83), καὶ μαιοῦσθαι ἱστορεῖ. Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τοῦ σκηπτοῦ (84) μυθολογίας τὸν μάρτυρα παρέχειν ἀξιῶ. Οὐ γὰρ δὴ καὶ τούτων, ὡς ἔφη, Δάμις ἡμῖν ξυνίστωρ (85) ἀφίξεται, μακρῷ ὕστερον ἐν Νίνῳ τῆς Ἀσσυρίας τἀνδρὶ ξυνάψας. Ἐγὼ μὲν οὖν εὖ μάλα προθύμως τοῖς εἰκόσι τε καὶ ἀληθείας ἐχομένοις πειθόμενος, εἰ καὶ μείζονά τινα καθ' ὑπερβολὴν ἐς ἔπαινον ἀνδρὸς ἀγαθοῦ λέγοιτ' ἄν, πιστὰ καὶ παραδεκτέα εἶναί μοι δοκῶ, ὅτι μὴ μόνα τὰ τερατώδη καὶ λήρου πλέα. Οὔκουν φθονείην, εἴ φησιν ὁ ξυγγραφεὺς γένος τε ἀρχαῖον, καὶ τῶν οἰκιστῶν ἀνημμένον τῷ ἀνδρὶ γεγονέναι· καὶ πλουτῶν εἰ οὕτως ἔτυχεν ὑπὲρ τοὺς ἐγχωρίους ἅπαντας· διδασκάλων τε, νέον ὄντα, οὐ μόνον B τῶν δεδηλωμένων τυχεῖν, ἀλλ', εἰ δοκεῖ, καὶ τούτων (86) αὐτὸν διδάσκαλον καὶ καθηγητὴν γεγονέναι. Ἔστω δ' ἐπὶ τούτοις ἐντρεχὴς καὶ τὰ κοινὰ, ὡς τὸν ἐς Ἀσκληπιοῦ θεραπείας χάριν ἀφιγμένον, διὰ γνώμης ἀρίστης ἀπαλλάξαι τῆς ἀῤῥωστίας. Νοσοῦντι γὰρ δὴ ὑδέρου πάθει, κατάλληλον ἐγκρατείας ὑποθέσθαι δίαιταν τῷ κάμνοντι, καὶ ταύτῃ αὐτὸν ὑγιᾶ καταστῆσαι, καὶ τούτῳ γε τῆς φρονήσεως ἀποδεκτὸν τὸ μειράκιον. Καὶ ὡς τὸν πολυτελῶς (87) θύειν παρεσκευασμένον εἶρξεν, οἷα εἰκὸς ἐπὶ κακίᾳ διαβεβοημένον· καὶ γὰρ δὴ καὶ τῶν ἐγχωρίων ἁπάντων πλουσιώτατόν (88) τε καὶ περιφανέστατον αὐτὸν ὑποτίθεται. Καὶ ἐν σώφροσι δ' αὐτὸν φθόνος οὐδεὶς ἀναγράφειν, ὅτι τε πρὸς τὸν ἐραστὴν, πειρώμενον αὐτοῦ τῆς ὥρας, διελοιδορήσατο, καὶ γυναικείας ὅτι καθα- C ρὸν ἑαυτὸν μίξεως διὰ τέλους, ὡς ὁ λόγος φησὶν, ἤγαγε. Πιστὰ δ' ἔστω καὶ τὰ τῆς πενταετοῦς κατὰ Πυθαγόραν σιωπῆς αὐτοῦ, καὶ τὰ, ὅπως ταύτην διήνυσεν, ἐπαίνου ἄξια. Ταῦτα δὴ, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀνθρώπινα, καὶ ὡς ἀληθῶς φιλοσοφίας καὶ ἀληθείας οὐ πόῤῥω, δέχοιμ' ἂν, περὶ πολλοῦ τὸ εὔγνωμόν τε καὶ φιλάληθες τιμώμενος. Τό γέ τοι κρεῖττον ἀνθρώπου τὴν φύσιν ὑποτίθεσθαι, καὶ παρὰ πόδας (89) ἐναντιολογεῖν, τῆς τε δοθείσης ἀμνημονεῖν ὑποθέσεως, ἔχειν ψόγον ἂν, καὶ διαβολὴν αὐτῷ τε τῷ γράφοντι, καὶ πολὺ πρότερον τῷ γραφομένῳ, περιάψειν ἡγοῦμαι.

ctro [19] inquirere, ejusque argumenta ut edat postulare, ut item, de cycnis quæ habet [20], probet, quos ridicule matrem ejus, ipsum jam parientem, circumstetisse, eique obstetriciam præstitisse operam narrat. Imo neque ut fabulæ [21] de fulmine testem producat expeto. Neque enim istorum etiam conscius Damis, ad quem provocavit, nobis prodibit, qui diu post demum Nini, Assyriæ urbe, viro se adjunxit. Nempe ego quidem lubentissime probabilibus rebus, et ad verum propius accedentibus fidem habens, licet etiam quædam magnifice magis, per exaggerationem, ad commendationem viri boni afferantur, ea credenda esse amplectendaque mihi persuadeo, modo ne monstrosa sint plane, et stolidis figmentis referta. Neque adeo invideam, quod dicat historicus, genus esse viro antiquum [22], et quod in primos conditores [patriæ] desinat. Quod item civium omnium ditissimum licet fuisse: præceptoresque [23] adolescentem non clarissimos tantum esse nactum, verum etiam, si ita placeat, eorum ipsum magistrum exstitisse atque doctorem. Esto autem præterea, etiam in rebus [ordinariis et] vulgaribus sagax : ita ut ad Asclepieum medicinæ causa accedentem [24], optimo consilio ab ægritudine liberarit (Aquæ intercutis enim morbo laboranti, convenientem ægro in victu temperantiam quod præceperit, eumque adeo restituerit sanitati, ob hoc quoque prudentiæ [argumentum] laudandus adolescens); ita [porro in rebus vulgaribus sagax sit] ut et magnifice sacris operantem abegerit [25], quippe affatim ob vitia famosum (nempe hominem ut regionis illius maxime divitem repræsentat, maximeque conspicuum); neque invideam in castissimis eum censeri, quodque amantem [26], ætatem ejus corrumpere tentantem, objurgatum repulerit; quod item a muliebri commercio puram semper, ut historia refert [27], vitam egerit. Fidem etiam inveniant, quæ ad [observatum] ipsi juxta Pythagoræ instituta quinquennio silentium spectant [28], et quidquid, dum illud obivit, laude fecit dignum. Hæc, inquam, et quidquid ejus est generis, humanam sortem non excedentia, **521** et veræ philosophiæ consentanea, neque nimis ab ipsa veritate aliena, non invitus admiserim; magni sane candorem faciens, et studium veritatis. At vero hominis illius indolem humana majorem fingere, statimque sibi ipsi contradicere, et parum memorem esse antea positorum,

[19] lib. I, c. 4. [20] lib. II, c. 5. [21] ibid. [22] lib. I, c. 4. [23] lib. I, c. 3. [24] lib. I, c. 9. [25] lib. I, c. 10. [26] lib. I, c. 12. [27] lib. I, c. 13. [28] lib. I, c. 14 et 16.

(83) *Περιστῆσαι*. Restituenda ex Philostrato vox fuit, quæ exciderat in editis.

(84) *Τοῦ σκηπτοῦ*. Legendum τοῦ σκηπτοῦ, ut ex Reg. ms. et Philostrato emendaram. HOLSTEN. Nempe in Eusebii editis inepte scriptum erat περὶ τοὺς κήπους.

(85) *Ξυνίστωρ*. Ξυνίστωρ reposui pro ξὺν ἴστρῳ (quod erat in prioribus editionibus) sententia flagitante. HOLSTEN.

(86) *Τούτων*. Sic restitui pro τοῦτον, postulante sententia, et ipsa historia Philostrati concinente, qui Euxeno, magistro in Pythagorica sapientia suo, longe superiorem fuisse discipulum Apollonium dicit.

D (87) *Καὶ ὡς τὸν πολυτ*. Suspenditur oratio per particulam ὡς a superioribus, ἔστω δ' ἐπὶ τούτοις ἐντρεχὴς καὶ τὰ κοινὰ, ὩΣ τὸν Ἀσκληπιοῦ ἀφιγμένον ἀπαλλάξαι τῆς ἀῤῥωστίας... καὶ ὩΣ τὸν πολυτ. etc.

(88) *Καὶ γ. δ. καὶ τ. ἐγχωρ. ἀπ. πλουσ*. Qualium scelera facilius in vulgus emanare solent, ut adeo Apollonius sine divina scientia, ex fama, quæ ad hominem istum spectabant, potuerit resciscere.

(89) *Παρὰ πόδας*. Ita Reg. cod. pro edito παραδόσας, quod nauci est. HOLSTEN. Hanc lectionem et ipse probo; suspicatus olim fueram, παραδόξως legendum esse.

id reprehensionem mereri, atque tum ipsi scriptori tum multo etiam magis ei, de quo scribit, turpitudinem afferre arbitror.

CAPUT XIII.

Atque hæc quidem sunt, quæ ex primo libro [observanda fuere]. Percurramus ea etiam quæ in secundo occurrunt. [29] Itinere ex Perside in Indiam eum porro prosecuta [historia] deducit. Deinde cum aliquid ei obvenisset plane absonum, hoc est insolitum, dæmon scilicet aliquis, quem Empusam quoque appellat [30] : eum in via ubi esset conspicatus, conviciis juxta cum sociis abegisse, narrat. Animantibus vero eis, quibus vescerentur, oblatis [31], ad Damin dixisse, se quidem ipsi et sociis concedere non illibenter ut carnibus vescantur : abstinentiam enim ab iis ad nullam eorum spectare utilitatem : sibi autem hoc conducere ad votum, quod puer fecerit philosophiæ. At vero cui incredibile non videatur, quod ne eum quidem, quem unum habere vitæ imitatorem, præceptisque philosophiæ quem instituebat, non prohibuerit, conjunctissimum licet, victu animantium, quippe impurus qui esset juxta Pythagoræ instituta. At ipse, nescio qua ratione ductus, sibi quidem id minus expedire ait : illis tamen quid ex abstinentia ab animantibus commodi provenire possit, non videre fatetur.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓʹ.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου ξυγγράμματος. Ἐπίωμεν δὲ τὰ ἐκ τοῦ δευτέρου. Τὴν ἀπὸ Περσίδος ἐπ' Ἰνδοὺς πορείαν ἄγει παραλαβὼν αὐτὸν ὁ λόγος. Εἶτά τι πεπονθότ' ἀπειρόκαλον, ὅπερ τι παράδοξον, δαιμόνιόν τι, ὃ καὶ Ἔμπουσαν ὀνομάζει, κατὰ τὴν ὁδὸν ἰδόντα, λοιδορίαις ἅμα τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἀπελάσαι φησί. Καὶ ζώων δὲ αὐτοῖς ἐς τροφὴν προσαχθέντων, εἰρηκέναι αὐτὸν τῷ Δάμιδι, ὡς ἄρα ξυγχωροίη αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἑταίροις (90) σιτεῖσθαι τῶν κρεῶν· τὸ γὰρ ἀπέχεσθαι αὐτῶν, αὐτοῖς μὲν ἐς οὐδὲν ὁρᾶν προβαῖνον (91), ἑαυτῷ δὲ ἐς ἃ ὡμολόγηται πρὸς φιλοσοφίαν ἐκ παιδός. Καίτοι τίς οὐκ ἂν ἀπορήσειεν, ὅτι μηδ' αὐτὸν, ὃν μόνον ἐδόκει τοῦ βίου ζηλωτὴν κεκτῆσθαι, καὶ προὔτρεπεν ἐπὶ φιλοσοφίαν, B εἶργέ τε, οἷα φίλτατον, τῆς τῶν ἐμψύχων, ὡς ἂν οὐχ ὁσίας, κατὰ Πυθαγόραν, τροφῆς. Ὁ δ', οὐκ οἶδ' ὁποίῳ λόγῳ, λέγει (92) μὲν οὐ ξυνοίσειν ἑαυτῷ· κείνοις δ' οὐδὲν ὁρᾶν ἀπὸ τῆς ἀποχῆς προβαῖνον ὡμολόγει.

CAPUT XIV.

Post hæc Philostratus, qui veritatis amantissimus « Philalethæ » testimonio perhibetur, quæ veritatis specimina edat, considera. Ad Indos delatum Apollonium interpretem sibi ait ascivisse [32], atque per eum collocutum esse cum Phraota, id enim Indiæ regi nomen fuisse. Nempe qui paulo ante, secundum Philostratum [33], linguarum omnium erat callentissimus, jam juxta eumdem interprete habet opus. Et rursum qui ea novit, quæ animo homines premunt et tantum non ut Deus illorum,

Muti est concipiens animum sensusque tacentis,

jam per interpretem, quo victu rex utatur, inter-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔʹ.

Ἐπὶ τούτοις ὁ Φιλόστρατος, ὁ τἀληθὲς τιμᾶν πρὸς τοῦ « Φιλαλήθους » μεμαρτυρημένος (93), ὅρα τῆς ἀληθείας ὁποῖα δείγματα παρίστησι. Γενόμενον παρ' Ἰνδοῖς τὸν Ἀπολλώνιον παραστήσασθαί φησιν ἑρμηνέα, καὶ δι' αὐτοῦ προσδιαλέγεσθαι Φραώτῃ, τοῦτο δ' εἶναι τῷ βασιλεῖ τῶν Ἰνδῶν ὄνομα. Καὶ ὁ μικρῷ πρόσθεν, κατ' αὐτὸν, πασῶν γλωττῶν ξυνεὶς, C νῦν αὖ, κατὰ τὸν αὐτὸν, ἑρμηνέως δεῖται. Καὶ πάλιν ὁ τὰ κατὰ διανοίας (94) ἀνθρώπων εἰδὼς, καὶ μονονουχὶ κατὰ τὸν παρ' αὐτοῖς Θεὸν (95),

Κωφοῦ τε ξυνιεὶς, καὶ οὐ λαλοῦντος ἀκούων,

ὁποία τίς εἴη τῷ βασιλεῖ δι' ἑρμηνέως ἐρωτᾷ δίαιτα,

[29] lib. II. [30] lib. II, c. 4. [31] lib. II, c. 7. [32] lib. II, c. 26. [33] lib. I, c. 19.

(90) *Ἑταίροις*. Ita malui quam ἑτέροις, quod erat in editis.

(91) *Ἐς οὐδὲν ὁρ. προβαῖνον*. Male Philostrati editi ὡς habebant pro ἐς, et προσβαῖνον pro προβαῖνον, quam utramque lectionem ex Eusebio et mss. rejecimus suo loco.

(92) *Λέγει*. Verissima lectio, quam sola tamen conjectura ducti restituimus : nam editi habent λόγῳ, quod incuria amanuensis natum ex præcedente proximo loco λόγῳ. Unde iteratum λόγῳ frustra esse alii suspicati, plane omisere, indeque porro formam *infinitam* in *subjunctivam* mutavere, ξυνοίσειεν legentes pro ξυνοίσειν, quæ jam inde corruptelæ Holstenii textum occupavere.

(93) *Πρὸς τ. Φιλαλ. μεμαρτυρ.* Vide supra cap. 2.

(94) *Ὁ τὰ κατὰ διανοίας*. Verior hæc editionis Holstenianæ lectio est. Nam Aldus et Morellus ediderant ὁ κατὰ διάνοιαν.

(95) *Κατὰ τὸν παρ' αὐτοῖς Θεόν*. Verterat interpres, *quasi Deus illis insitus*, ac si genium hominibus singulis adjunctum, μυσταγωγὸν τοῦ βίου Eusebius intellexisset ; quem non δαιμόνιον solum, sed D et θεόν ipse Plato frequenter appellat. Et Apuleii de deo Socratis liber exstat, hoc est *Περὶ τοῦ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου*, ut Plutarchus et Maximus Tyrius suos inscripsere. Et hunc sive *deum* sive *genium*, *arbitrum omnium non modo actorum, verum etiam cogitationum* Apuleius vocat, quem in ipsis *penitissimis mentibus vice conscientiæ diversari* affirmat, quem *domesticum speculatorem*, *intimum cognitorem*, *individuum arbitrum* appellat. Verum Eusebius hoc loco non *genium*, sed *Apollinem* intelligit, cujus hoc quod sequitur oraculum apud Herodotum lib. I, p. 11 de ipso *Apolline* profertur. Meminit ejus etiam Tertullianus lib. *De orat.*, c. 13 : *Deus autem non vocis sed cordis auditor est sicut conspector. Dæmonium oraculi Pythii* et mutum intelligo et non loquentem audio, *inquit*. Cujus auctoritate versum hunc ita reddidi, *Muti concipiens*, etc. Interpres : *Surdi concipiens animum pariterque tacentis.* Inferius (cap. 41) idem repetitur. HOLSTEN.

Nempe ὁ παρ' αὐτοῖς Θεός est, *qui apud ipsos* (gentiles nempe, et adversarios Eusebii imprimis, Hieroclem, Eusebium et reliquos), *habetur Deus.*

ἡγεμόνα τε ἀξιοῖ τῆς ἐς Βραχμᾶνας πορείας γενέσθαι τιν' αὐτῷ. Καὶ μεταξὺ ὁ μὲν τῶν Ἰνδῶν βασιλεὺς, καὶ ταῦτα βάρβαρος ὢν τὴν φύσιν, τὸν ἑρμηνέα ἐκποδὼν μεταστησάμενος, Ἑλλάδι χρῆται πρὸς αὐτὸν τῇ ὁμιλίᾳ, παιδείαν καὶ πολυμάθειαν ἐνδεικνύμενος· ὁ δὲ οὐδ' ὥς, ὅτι δὴ καὶ αὐτὸς τῆς παρ' αὐτοῖς οὐκ ἀμαθῶς ἔχοι φωνῆς, δέον ἀντεφιλοτιμήσατο (96).

A rogat. Ducem item aliquem viæ ad Brachmanas sibi dari non renuit [34]. Interea Indorum rex [35], barbarus licet natalibus, interprete subito submoto, Græce cum ipso loquitur, doctrinæ atque eruditionis edens argumenta. Apollonius vero ne sic quidem, ut se quoque vicissim linguæ quæ apud Indos obtineret, peritum ostenderet, contra, ut par erat, contendit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ἀλλὰ καὶ λαλοῦντος Ἑλλάδι γλώττῃ τοῦ Ἰνδοῦ, ἐκπλήττεται, ᾗ φησιν ὁ Φιλόστρατος, ἀκόλουθα, ὡς ἔοικεν, ἑαυτῷ γράφων. Πῶς γὰρ ἂν ἐξεπλάγη, μὴ οὐχὶ βάρβαρον οἰηθεὶς, καὶ θαυμάσας (97); καὶ ὅτι δὴ τὸν τοιοῦτον οὔ ποτ' ἂν Ἑλληνίσαι προσεδόκησεν; εἶθ', ὥσπερ τι παραδόντι παράδοξον καταπλαγεὶς, καὶ τὸ τούτου ἔτι (98) ἀγνοῶν αἴτιον, « Εἰπέ μοι, ἔφη ὁ Ἀπολλώνιος, ὦ βασιλεῦ, πόθεν οὕτως ἔχεις φωνῆς Ἑλλάδος; Φιλοσοφία τε ἡ περὶ σὲ πόθεν ἐνταῦθα; οὐδὲ γὰρ ἐς διδασκάλους, οἶμαί γε, ἀναφέρεις, ἐπεὶ μὴ εἶναι Ἰνδοῖς εἰκὸς (99) διδασκάλους τούτου. » Αὗται αἱ παράδοξοι τοῦ πάντα προγνώσει διειληφότος φωναὶ, ἃς ὁ βασιλεὺς ἀμειβόμενος, ὅτι τε σχοίη διδασκάλους, καὶ οἵτινες οὗτοι, ἕκαστά τε πατρόθεν τῶν περὶ αὐτὸν ξυμβεβηκότων φράζει.

522 CAPUT XV.

Ast et Indo Græce loquente obstupuit, ut Philostratus testatur, scilicet consentanea sibi ipsi scribens. Quid enim obstupuit, si barbarum non esse putavit, idque ob ipsum suspexit? Et cur quacunque re tantum virum Græcos imitaturum esse non exspectavit potius? Porro, quasi res plane singu-
B laris ab eo sibi oblata esset, ejusque adhucdum ignorans causam «, Cedo, o rex, inquit Apollonius [36], unde ea tibi sit Græcæ linguæ facultas? Philosophia item, qua imbutus es, unde his regionibus venit? neque enim, ut puto, magistris eam in acceptis fers, nam probabile haud est ejus rei magistros esse Indis. » Hæc miranda sunt in viro, præscientia omnia complexo, verba: quibus respondens rex, quod et præceptores habuerit, et quinam illi fuerint [exponens,] omnia sigillatim, quæ ipsi a natalibus inde obtigerant, exponit [37].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Εἶτα καί τισι τοῦ Ἰνδοῦ δικάζοντος περὶ θησαυροῦ φωραθέντος ἐν ἀγρῷ, πότερα τῷ πριαμένῳ, ἢ τῷ τὸ χωρίον ἀποδομένῳ, δέον οἶμαι (1) τοῦτον, ὁ πάντως φιλόσοφος, καὶ θεοῖς κεχαρισμένος, ἐρωτηθεὶς, ἐπικρίνει τῷ πριαμένῳ, λογισμὸν δὴ αὐτοῖς ῥήμασιν ἐπειπών· « Ὡς οὐκ ἂν οἱ θεοὶ τὸν μὲν ἀφεῖλον καὶ κατὰ τὴν γῆν (2), εἰ μὴ φαῦλος ἦν, τῷ δ' αὖ (3) καὶ τὰ ὑπὸ γῆν δοῦναι, εἰ μὴ βελτίων ἦν τοῦ ἀποδομένου. » Ὡς κατ' αὐτὸν δὴ ξυνάγεσθαι, τοὺς μὲν εὐπόρους καὶ πλούτῳ διαφέροντας, κἂν αἰσχρότατοι καὶ πανωλέστατοι τυγχάνοιεν, τρισευδαίμονας καὶ θεοφιλεῖς ἡγεῖσθαι, μόνους δ' ἄρα κακοδαίμονάς τε καὶ ἀθλίους τοὺς πενεστάτους, κἂν Σωκράτης, κἂν Διογένης, κἂν αὐτὸς ἐκεῖνος Πυθαγόρας τυγχάνῃ, κἂν ἄλλος, οἱ πάντων ἀνδρῶν σωφρονέστατοί τε καὶ ἐπιεικέστατοι. Εἴποι γὰρ ἄν τις ἑπόμενος τῷ λόγῳ μὴ ἂν κατ' αὐτὸν τοὺς θεοὺς τοὺς μὲν πένητας, τούτους δὴ αὐτοὺς, οἳ κατὰ φιλοσοφίαν διήνεγκαν, ἀφελέσθαι καὶ τὰ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν τροφὴν, μὴ

CAPUT XVI.

Inde porro cum jus quibusdam diceret Indus [38] de thesauro in agro reperto, an emptori an ven-
C ditori agri eum reddere par sit; Apollonius, in omnibus philosophi usus acumine, diisque charissimus, sententiam ubi esset interrogatus, emptori eum addixit, ratione ad verbum hac addita: « Quod dii vendenti haudquaquam agellum etiam fuerint adempturi, improbus nisi sit, emptori vero vicissim latentia etiam sub terra bona concessuri, nisi vendente sit longe melior. » Ut juxta illum concludendum sit, eos qui opibus affluunt, præstantque divitiis, quanquam fœdissimi sint et perditissimi, pro ter beatis tamen, Deoque dilectissimis esse habendos: infelices autem miserosque solos esse eos, qui cum paupertate maxime conflictentur, licet Socratem ipsum vel maxime, ac Diogenem, ipsumque etiam Pythagoram in his esse contingat,
D et quemcunque eorum, qui frugalissimi viri, et egregiæ probitatis censentur. Dicat enim quis,

[34] lib. II, c. 40. [35] lib. II, c. 17. [36] lib. II, cap. 29. [37] lib. II, c. 31. [38] lib. II, c. 39.

(96) *Ἀντεφιλοτιμήσ*. Sic ex conjectura rescripsi, cum esset in editis ἀπεφιλοτιμήσατο.

(97) *Μὴ οὐχὶ βάρβ. οἰηθ. καὶ θαυμάσ*. Eo respicit, quod Apollonio Philostratus φιλοσοφεῖν δόξαι Φραώτην testatur, lib. II, cap. 26, initio. Quodque adeo moribus minus barbarus ei visus sit. Vereor autem, ne suum hic Eusebium destituat acumen; cur enim mirari non potuerit Apollonius, linguam Græcorum callere Phraotem, quem moribus minus barbarum deprehenderat, non video.

(98) *Ἔτι*. Ita scribendum esse sententia suadebat. Editi habebant εἶτ'.

(99) *Ἰνδοῖς εἰκός*. Saltem restituendum ex Philostrato εἰκός, quod exciderat apud Eusebium. Cætera apud eum totum hoc κῶλον ita habet: Οὐ γὰρ ἐς διδασκάλους γε οἶμαι ἀναφέρειν, ἐπεὶ μηδὲ εἶναί τινας ἐν Ἰνδοῖς εἰκὸς διδασκάλους τούτου.

(1) *Οἶμαι*. Parum opportunum isti loco mihi videtur verbum οἶμαι, malim substituere δοῦναι, quod etiam in versione expressi.

(2) *Καὶ τὴν γῆν*. Editi καὶ κατὰ τὴν γῆν. Omisimus κατά, quod natum videtur ex repetito καί, forma scribendi abbreviata. Omissum κατά etiam in textu Philostrati.

(3) *Τῷ δ' αὖ*. Omnino ex Philostr. restituendum αὖ pro ἄν quod erat in editis Eusebii.

istam rationem sequens, neutiquam juxta eam deos hominibus illis pauperculis, his ipsis, [inquam,] qui philosophia præstantes fuere, ipsa quoque ad victum spectantia subtracturos fuisse, nisi pessimis illi moribus exstitissent: neque illis, qui soluti sunt moribus, affatim etiam minus necessaria præstituros, nisi prioribus exstitissent meliores. Unde nemini obscura istius conclusionis est absurditas.

A οὐχὶ πάντως φαύλους ὄντας τὸν τρόπον· τοῖς δὲ τὸ ἦθος ἀκολαστοτέροις ἄφθονα καὶ τὰ μὴ ἀναγκαῖα παρασχεῖν, εἰ μὴ βελτίους ἐτύγχανον τῶν προτέρων. Ἐξ ὧν παντί γε καταφανὴς ἡ τοῦ ξυμπεράσματος ἀτοπία.

523 CAPUT XVII.

Hisce ex secundo libro expositis ad tertium pergemus, consideraturi quæ ad Brachmanas, fama adeo celebratos, pertinent [39]: qua parte magis occurrunt incredibilia, quam de Thule referuntur. Imo si quid aliud unquam scriptoribus fabulosis monstrosum excogitatum fuit, id omne verisimile valde, imo verissimum, si cum istis compares, videbitur. Quibus omnino mentem advertere etiam operæ B pretium est propter « Philalethæ » jactantiam, nobis credulitatem morumque levitatem tribuentis, sibi vero ac sui similibus accuratum solidumque, ac scientia nixum judicium. Vide igitur quibus se jactet portentis, sanctis evangelistis nostris Philostratum anteponens, ut qui eruditione non modo profecerit maxime, sed veritatis etiam sit maxime studiosus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ταῦτα καὶ ἀπὸ τοῦ δευτέρου παραθέμενοι, ἴωμεν ἐπὶ τὸ τρίτον, τὰ κατὰ τοὺς βεβοημένους ἐποψόμενοι Βραχμᾶνας· ἔνθα δὴ τὰ ὑπὲρ Θούλην ἄπιστα. Καὶ εἴ τί περ ἄλλο τερατῶδές ποτε μυθολόγοις τισὶν ἀναπέπλασται, εὖ μάλα πιστὰ καὶ ἀληθέστατα, ὡς ἐν παραθέσει τούτων, ἀναφανήσεται· οἷς καὶ τὸν νοῦν ἐπιστῆσαι ἄξιον τῆς τοῦ « Φιλαλήθους » ἕνεκεν αὐθαδείας, ἡμῖν μὲν εὐχέρειαν (4) καὶ κουφότητα τρόπου περιάπτοντος, αὑτῷ δὲ καὶ τοῖς αὑτῷ παραπλησίοις τὴν ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν μετὰ ξυνέσεως κρίσιν. Ὅρα γοῦν ἐφ' οἷς σεμνύνεται παραδόξοις, τῶν ἡμετέρων θείων εὐαγγελιστῶν προκρίνων τὸν Φιλόστρατον, ὡς μὴ μόνον παιδείας ἐπὶ πλεῖστον ἥκοντα, ἀλλὰ καὶ ἀληθείας ἐπιμεμελημένον.

CAPUT XVIII.

Primum igitur quidem in itinere Apollonii [40] ad Brachmanas femina quædam ab eo colore inducitur, a capite ad femur usque candidissima, reliqua vero corporis parte nigra. Montes porro, pergentibus in itinere ad Brachmanas [oblati], pipere C consiti [41], ejusque coloni simiæ, draconesque quidam magnitudine stupenda [42], de quorum capitibus ignis flammæ scintillent, quos si quis perimat, in eorum capite mirabiles inveniat lapillos, Gygæ lapidi, cujus apud Platonem mentio, similes. Et hæc quidem sunt quæ, antequam ad Brachmanum tumulum perveniatur, occurrunt. Ut vero hunc quoque attigerunt [43], Sandaracinum illic puteum vidisse ait, aquæ plane mirabilis: juxtaque craterem, ignem continentem, ex quo plumbei coloris flamma sursum tendat. Tum et dolia duo lapidis nigricantis, alterum imbrium, alterumque ventorum, unde Brachmanes iis quibus faveant indigenis [ventos ac pluviam] impertiantur. Quin statuas quoque apud eos esse « Poliadis » Minervæ, Pythiique Apollinis, et D Bacchi, aliorumque quorumdam deorum, quæ Græci colunt. Iarcham autem [44], qui omnibus præsit, appellari « magistrum; » quem viderit considentem, habitu adeo a philosophico dissidente, ut satrapam retulerit potius, in sublimi collocatus solio.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Πρῶτα μὲν οὖν ἐν τῇ πρὸς τοὺς Βραχμᾶνας πορείᾳ τοῦ Ἀπολλωνίου γυνή τις αὐτῷ τὴν χροιὰν, εἰσάγεται ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἐς ὀσφὺν λευκοτάτη (5), τὸ δὲ ἕτερον μέρος τοῦ σώματος μέλαινα· τὰ δὲ, προϊόντων τῆς ἐπὶ τοὺς Βραχμᾶνας ὁδοῦ, ὄρη, καταπεφυτευμένα τὸ πέπερι, καὶ τούτου πίθηκοι γεωργοὶ, καὶ παράδοξοί τινες τὸ μέγεθος δράκοντες, ὧν ἀπὸ κεφαλῆς λαμπάδες ἀποῤῥιπτοῦνται πυρὸς, οὓς εἴ τις ἀνέλοι, εὕροι ἂν, φησὶ, παραδόξους λίθους ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, τῷ τοῦ Γύγου, τοῦ παρὰ τῷ Πλάτωνι, παραπλησίους. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ πρὸ τοῦ τῶν Βραχμάνων λόφου. Ὡς δὲ καὶ εἰς αὐτὸν ἀφίκοντο, Σανδαρίκινον ἐνταῦθα φρέαρ ὕδατος ἰδεῖν παραδόξου, καὶ κρατῆρα πλησίον πυρὸς, οὗ φλόγα ἀναπέμπεσθαι μολυβδώδη· δύο τε πίθους λίθου μέλανος· τὸν μὲν ὄμβρων, τὸν δὲ ἀνέμων, ἀφ' ὧν τοὺς Βραχμᾶνας, οἷς ἂν εἶεν ἵλεῳ τῆς χώρας, χορηγεῖν. Ἀλλά γε καὶ ἀγάλματα παρ' αὐτοῖς Ἀθηνᾶς « Πολιάδος » καὶ Ἀπόλλωνος Πυθίου, καὶ Διονύσου (6), καὶ ἄλλων τινῶν Ἑλληνικῶν θεῶν. Ἰάρχαν δὲ, τὸν ἐπὶ πάντων, « διδάσκαλον » καλεῖσθαι· ὃν καὶ ἰδεῖν καθεζόμενον, πολλοῦ γε δεῖ φιλοσοφικῶς, σατραπικῷ (7) δ' ἂν μᾶλλον σχήματι, ἐφ' ὑψηλοτάτου δίφρου. Χαλκοῦ δὲ μέλανος οὗτος ἦν, καὶ πεποίκιλτο χρυσέοις ἀγάλμασιν, οἷα δὴ εἰκὸς, τεχνουργῶν βαναύσων τρόπον, πυρὶ καὶ σιδήρῳ μο-

[39] lib. III. [40] lib. III, c. 3. [41] lib. III, c. 4. [42] lib. III, c. 8. [43] lib. III, c. 14. [44] lib. III, c. 16.

(4) *Ἡμῖν μὲν εὐχέρειαν*, etc. Vide supra c. 2.

(5) *Ἀπὸ τ. κεφ. ἐς ὀσφ. λευκ.* Ex memoria sua potius quam ex Philostrato hæc depromit Eusebius, quæ tamen eum hic destituit. Nam Philostratus quidem illam feminam a capite usque ad mammas, nigram, inde reliquo corpore candidam fuisse ait.

(6) *Καὶ Διονύσου*. In editis additum Δηλίου, quod Eusebii esse nequit, qui ignorare non poterat *Delii* cognomen in Bacchicis haud esse. Puto ego docta manu quadam Δηλίου in margine primo adnotatum fuisse, ut scilicet notaretur apud Philostratum pro Ἀπόλλωνος Πυθίου legi, Ἀπόλλωνος Δηλίου: idque postea indoctum librarium in textum post Διονύσου imperite intrusisse.

(7) *Σατραπικῷ*. Ita legendum omnino pro σατραπικῶς quod erat in editis.

χθοῦντας τοὺς φιλοσόφους τεχνουργεῖν, ἢ καὶ, θαυματοποιῶν δίκην, αὐτόματον ἀποτελεῖν τὸ δημιούργημα. Οἱ δὲ τῶν ἄλλων τῶν μετ' αὐτὸν διδάσκαλον δίφροι χαλκοῖ μὲν, φησὶν, ἄσημοι δ' ἦσαν, καὶ ἧττον ὑψηλοί. Ἔδει γάρ που τυράννου πάντως σχήματι προνομίας τῆς ἐν ἀγάλμασι, καὶ χρυσῷ τὸν τῆς θείας φιλοσοφίας διδάσκαλον ἀξιοῦσθαι.

A Erat autem illud ex ære nigro, aureisque ornatum statuis, quales scilicet, fabrorum more verosimile sit sapientes, igni ferroque adhibito, fabricare; quin et præstigiatorum ritu ita opus instruere, ut sponte sua moveatur. Cæterarum autem, qui assidebant magistro, sedes, æreæ quidem, uti ait, signis tamen ornatæ non erant, minusque sublimes. Nempe erat conveniens omnino regio ornatui prærogativa, in statuis illis consistens,[conveniens item] auro honorare divinæ philosophiæ magistrum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Πρῶτον δὲ τὸν Ἰάρχαν ἰδόντα, φησὶ, τὸν Ἀπολλώνιον, ἐξ ὀνόματός τε προσειπεῖν (8) Ἑλλάδι τῇ φωνῇ, καὶ ἣν αὐτῷ παρὰ Φραώτου κομίζει ἐπιστολὴν αἰτῆσαι, κατὰ πρόγνωσιν ἤδη τοῦτο προειληφότα. Ἐνδείξασθαί τε τὸ ἔνθεον τῆς προγνώσεως, προειρηκότα, ὡς ἄρα ἑνὶ γράμματι, τῷ « Δέλτα, » λείποι ἡ ἐπιστολή. Ἄρξασθαί τε ἀπειροκάλως εὐθὺς ἀπὸ πρώτης ὁμιλίας, ἀπειροπλούτου δίκην, ἐνεπιδείκνυσθαι τὸ τῆς προγνώσεως πλεονέκτημα, πατέρα καὶ μητέρα καταλέγοντα τοῦ Ἀπολλωνίου, γένος τε καὶ τροφὴν, καὶ παιδείαν, καὶ τὰς κατὰ χρόνους ἀποδημίας, καὶ τὴν ἐς αὐτὸν πορείαν, καὶ τὰ κατ' αὐτὴν πεπραγμένα αὐτῷ καὶ ὡμιλημένα. Εἶτα δέ φησιν οὗτος ὁ θαυμάσιος συγγραφεὺς, τοὺς Βραχμᾶνας, ἅμα τῷ Ἀπολλωνίῳ, χρισαμένους ἠλεκτρίνῳ φαρμάκῳ, λούσασθαι· καὶ περιστάντας ὡς ἐν χορῷ τὴν γῆν τύψαι ταῖς ῥάβδοις· τὴν δὲ κυρτωθεῖσαν ἀναπέμψαι αὐτοὺς ἐς δίπηχυ τοῦ ἀέρος, ἑστάναι τε αὐτοὺς μετεώρους ἐν αὐτῷ ἀέρι ἐπί τι χρόνου διάστημα, ἕλκειν δὲ καὶ πῦρ ἀπὸ τοῦ ἡλίου, ὅτε βούλοιντο, αὐτομάτως. Τούτοις δ' ἐπιφέρει παράδοξον ὁ θαυματολόγος· ὡς ἄρα τρίποδες Πυθικοὶ τέτταρες ἐξεκυκλήθησαν (9), αὐτόματοι φοιτῶντες· καὶ εἰκάζει δὴ οὖν αὐτοὺς τοῖς Ὁμηρείοις· οἰνοχόους τ' ἐπὶ τούτοις ἐκ χαλκοῦ διακόνους τὴν ὕλην (10) ἵστησι τέτταρας. Ἐπιλέγει δὲ ὡς ἄρα καὶ ἡ γῆ αὐτομάτως ὑπεστρώννυτο αὐτοῖς πόας. Τῶν δὲ τριπόδων οἱ μὲν δύο, φησὶν, οἴνου ἀπέῤῥεον, οἱ δὲ ἕτεροι δύο, ὁ μὲν ὕδατος θερμοῦ κρᾶσιν παρεῖχεν, ὁ δ' αὖ ψυχροῦ. Τοὺς δὲ οἰνοχόους τοὺς χαλκοῦς ἀρύεσθαι εὐμέτρως τοῦ τε οἴνου καὶ τοῦ ὕδατος· περιελαύνειν γε κύκλῳ τὰς κύλικας, ὥσπερ ἐν τοῖς πότοις (11).

524 CAPUT XIX.

Iarcham autem, ubi primum Apollonium conspexisset, nominatim eum salutasse ait Græca lingua, reddique sibi epistolam, quam a Phraota ipsi afferebat, postulasse, mente præsaga ea de re jam antea edoctum. Nempe demonstrasse divinitus sibi B res antea perspectas esse, prædicendo una littera, « Delta, » deficere epistolam. Cœpisse autem parum modeste prima statim conversatione, more eorum qui vastis divitiis abundant, absconditarum rerum jactare scientiam, patrem recensendo Apollonii et matrem, et genus omne, educationemque et institutionem, variisque temporibus susceptas peregrinationes, et quod ad ipsum instituerat iter, quæque ipsi in eo gesta dictave fuerant. Inde porro egregius ille scriptor narrat [43], electrino unguento unctos Brachmanas cum Tyanensi, balneo usos esse, eumque ambientes, choro quasi, terram scipionibus feriisse; eam vero in gibbum resilientem, altitudine bicubitali eos in aerem extulisse, pensilesque aliquandiu in ipso aere illos substitisse. C Derivare item eos ubi voluerint, ex sole ignem, sponte sequentem. Atque istis omnibus rem plane stupendam portentosus ille scriptor jungit [44]; ut tripodes nempe, Pythiis similes, quatuor, sponte sua moventes, in medium processerint; eosque Homericis similes esse ait. Pincernas autem iis ex ære, si materiam spectes, qui ministrarent, statuit quatuor. Addit etiam, ut terra sponte gramina substraverit. Tripodum autem binos ait vino manasse, reliquorum vero alterum calidæ admiscendæ copiam fecisse, alterum frigidæ; æreosque pincernas vinum pariter et aquam larga hausisse mensura; calices enim circumlatos esse, ut fieri in compotationibus assolet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ταῦτα Ἱεροκλεῖ, τὰ ἀνωτάτω (12) καὶ καθόλου δικαστήρια πεπιστευμένῳ, μετὰ πολλῆς ἀνετάσεως

525 CAPUT XX.

Ista Hierocli, supremis in provinciis præfecto dicasteriis, multa instituta disquisitione, vera esse

[43] lib. III, c. 17. [44] lib. III, c. 27.

(8) *Προσειπεῖν*. Ita ex Philostrato scribendum; male enim in editis Eusebii est προειπεῖν.

(9) *Ἐξεκυκλήθησαν*. Vox in theatris usitata de illis, quæ machinis occultis in scenam provehebantur; utitur eadem, ubi de his Brachmanum artibus loquitur, Thespesion gymnosophista apud Philostratum lib. VI, *De vita Apollonii*, cap. 10. Loco autem ubi hæc referuntur proprio verbum ἐξεπορεύθησαν Philostr. adhibuit.

(10) *Χαλκοῦ διακόνους τὴν ὕλην*. Ægre mihi facit vox διακόνους interposita vocibus natura sua conjungendis, neque hac ratione divellendis, nisi D invito linguæ genio, eam itaque omitti plane malim, nihil enim ea est opus.

(11) *Πότοις*. Male in editis habebatur ποταμοῖς, quod secure nimis secutus fuit Acciolus, qui vertit: *Sed et calices actos in gyrum quasi vorticoso flumine impellebant*. Eo tutius autem πότοις substituas, quod ipsa hic Philostrati verba retinuerit Eusebius, in cujus textu πότοις codicum omnium consensu legitur. Eamdem lectionem Salmasium quoque restituisse, post animadverti.

(12) *Τὰ ἀνωτάτω*, etc. Eadem verbis iisdem habes supra, cap. 5.

videntur atque explorata, nostra autem simplicitas, levitasque animi longe maxima ab eo damnatur. Ipse autem talia credens Philostrato, his ipsis verbis se jactat, inquiens: « Videamus enim, quanto nos melius hæc atque prudentius admittamus, et quæ de præclaris virtute viris sententia nostra sit. »

A ἀληθῆ καὶ πιστὰ εἶναι δοκεῖ. Καὶ ἡμῶν μὲν εὐχέρεια καὶ κουφότης (13) πλείστη ὅση κατέγνωσται παρ' αὐτῷ· αὐτὸς δὲ, τοιαῦτα Φιλοστράτῳ πιστεύων, αὐτοῖς δὴ ῥήμασι σεμνύνεται λέγων· « Σκεψώμεθά γε μὴν ὅσῳ βέλτιον καὶ ξυνετώτερον ἡμεῖς ἐκδεχόμεθα τὰ τοιαῦτα, καὶ ἣν περὶ τῶν ἐναρέτων ἀνδρῶν ἔχομεν γνώμην. »

CAPUT XXI.

In apparato porro hoc modo convivio, juxta ipsum Philostratum [47], Indorum inducitur rex, compotationem instituens cum philosophis. Hunc vero superbe se gessisse et in philosophiam debacchatum narrat, crapula item apud eos incaluisse, cumque ipso sole de principatu contendisse, aliaque elato animo jactitasse. Rursum autem per interpretem ista ab eo accepisse Apollonium; vicissimque regem allocutum esse, Iarcha vicem interpretis sustinente. Qui autem admiratione dignum haud existimemus, quod superbum tantopere, absurde adeo debacchari, et crapulæ indulgere verosimile queat videri, quem ne ad philosophorum quidem, nedum deis similium virorum penates par erat accedere? Quid vero est, quod semideos eos appello, et dignitati virorum illudo? quandoquidem, Apollonio interrogante [48], quosnam se esse putarent? deos se esse respondit Iarchas. Qui etiam [49] apud convivas, ut qui deus esset, modo quidem philosophum minime addecente, multo minus conveniente dei, quem se esse professus est, dignitati, phialæ incumbens, compotationem incepit. Ea vero dum, narrante historico, omnibus affatim potum præberet, liberaliter [latices] submittebat, perinde ac fontes occulti haurientibus [aquas submittere solent].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἐπὶ τοιούτῳ δὴ τῷ συμποσίῳ, κατὰ τὸν αὐτὸν Φιλόστρατον, βασιλεὺς ἐγχωριάζων Ἰνδοῖς εἰσάγεται, συμπίνων τοῖς φιλοσόφοις. Τοῦτον δὲ ἐνυβρίζειν καὶ ἐμπαροινεῖν φιλοσοφίᾳ, μεθύσκεσθαί τε παρ' αὐτοῖς, καὶ ἀντιπαρεξάγειν τῷ ἡλίῳ, καὶ ἀλαζονεύεσθαι ἱστορεῖ. Καὶ πάλιν τὸν Ἀπολλώνιον δι' ἑρμηνέως τὰ
B παρὰ τούτου μανθάνειν· καὶ αὖ πάλιν πρὸς αὐτὸν διαλέγεσθαι, ὑφερμηνεύοντος τοῦ Ἰάρχα. Καὶ πῶς οὐ θαυμάζειν ἄξιον, ὅπως τὸν ὑβριστὴν καὶ ἀτοπώτατον παροινεῖν καὶ μεθύσκεσθαι παρὰ τηλικούτοις εἰκὸς ἦν, ὃν οὐδὲ παριέναι ἄξιον ἐν φιλοσόφων, μήτι γε καὶ ἰσοθέων ἑστίᾳ; Τί δέ μοι ἰσοθέους τούτους καλεῖν, καὶ τῆς ἀξίας ἐνυβρίζειν τοὺς ἄνδρας; ὁπότε, πυθομένου τοῦ Ἀπολλωνίου, τίνας ἑαυτοὺς ἡγοῦνται, θεούς, ἔφη ὁ Ἰάρχας· ὃς καὶ τοῖς συμπόταις, οἷα δὴ θεὸς (14-15), φιλοσόφου μὲν ἥκιστα τρόπῳ, πολλοῦ γε δεῖ, μήτι γε μᾶλλον, οὐ ἔφησε, θεοῦ ἀξίως, τὴν φιάλην ἐπικύπτων (16) ἐξῆρχεν. Ἡ δὲ, φησὶν ὁ συγγραφεὺς, ὡς ἄρα ἐπότιζε (17) ἱκανῶς πάντας, ἐπεδίδου (18), καθάπερ αἱ ἀπόῤῥητοι πηγαὶ τοῖς ἀνιμωμένοις.

CAPUT XXII.

Succedunt inde mutui sermones et philosophicæ disputationes, Iarcha docente [50] ut sua olim anima in alio hominis, qui rex fuerit, exstiterit corpore, atque talia quædam in eo patraverit: Apollonio vicissim [51], ut navis Ægyptiæ exstiterit gubernator, quæque sibi gesta tum fuerint, narrante. Quæstiones vero et responsiones utriusque sunt tales, qualium ne mentionem quidem fecisse, sapientia maxime erat dignum. Interrogasse ergo Apollonium refert [52], aureane apud eos aqua inveniretur? O plenam sapientiæ, o admirandam quæstio-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

C Μετὰ ταῦτα κοιναὶ λόγων ὁμιλίαι, καὶ σπουδαιολογίαι τῶν φιλοσόφων, τοῦ μὲν Ἰάρχα διδάσκοντος, ὡς ἄρα ποτὲ αὐτῷ ἡ ψυχὴ ἐν ἑτέρῳ, ἀνθρώπου βασιλέως, γένοιτο σώματι, καὶ τοιάδε τινὰ αὐτῷ πεπραγμένα εἴη· τοῦ Ἀπολλωνίου δὲ, ὡς νηὸς Αἰγυπτίας ποτὲ γένοιτο κυβερνήτης, καὶ τοσαῦτα διαπράξοιτο. Πεύσεις τε καὶ ἀποκρίσεις ἑκάστου, ὧν καὶ τῆς σοφίας ἄξιον μηδαμῶς παρεχθέσθαι τὴν μνήμην. Ἐρέσθαι δέ φησι τὸν Ἀπολλώνιον, εἰ ἔστι παρ' αὐτοῖς χρύσεον ὕδωρ; Ὢ τοῦ σοφοῦ καὶ παραδόξου πύσματος! Καὶ περὶ ἀνθρώπων δὲ ὑπὸ γῆν οἰκούντων, καὶ

[47] lib. III, c. 25. [48] lib. III, 18. [49] lib. III, c. 32. [50] lib. III, c. 19, 20. [51] lib. III, c. 23. [52] lib. III, c. 45.

(13) *Ἡμῶν μὲν εὐχ. καὶ κουφότ.* Ipsa Hieroclis verba, quibus eam Christianis exprobrabat, habes supra, cap. 1.

(14-15) *Οἷα δὴ θεός.* Verba ista mihi præter rem videntur, nescio unde, in textum esse admissa.

(16) *Ἐπικύπτων.* Ita certissime restituendum ex Philostrato: Vide observata ad lib. III, cap. 32, n. 5, et lib. II, cap. 28, n. 6, nempe κύπτοντας πίνειν est canum aliorumque ejus generis animalium, ut liquet ex observatis posteriore loco, idque adeo viris gravibus, nedum philosophis, valde indignum, bibere ex tantæ molis crateribus, ut pronis etiam ex iis potus esset hauriendus.

(17) *Ἐπότιζε.* Delenda erat vox nihili ἐπόντιζε, et ex Philostrato atque Reg. cod. ἐπότιζε substituen-
D dum. HOLSTEN.

(18) *Ἐπεδίδου.* Holstenius ex Philostrato addenda post ἐπεδίδου putabat verba τὸ νᾶμα ἀφθόνως, sine quibus cætera non cohærere putabat. Sed pace ejus dictum sit, sine istis etiam apte cohærent reliqua, nam ἐπιδιδόναι πηγή, nulla alia re addita, dici fons potest. Sic enim apud Atticos scriptores ipsumque Philostratum passim aliqua res ἐπιδιδόναι dicitur, non addita in sexto casu re, qua proficit vel incrementa capit. quæ adeo ex ipsis circumstantiis sit intelligenda. Omittenda itaque ea verba hic duximus, cum neque necessitas ea postulet, neque eorum in codd. Eusebianis vestigium ullum appareat.

Πυγμαίων ἄλλων, καὶ σκιαπόδων ἀνερωτᾷ. Καὶ εἰ γίγνοιτο παρ' αὐτοῖς ζῶον τετράπουν, ὃ λέγεται Μαντιχόρα (19), ὃ τὴν κεφαλὴν ἀνθρώπῳ εἰκάσθαι, λέοντι δὲ ὡμοιῶσθαι τὸ μέγεθος, τὴν δὲ οὐρὰν ἐκφέρειν πηχυαίας καὶ ἀκανθώδεις τὰς τρίχας (20), ἃς βάλλειν ὥσπερ τοξεύματα ἐς τοὺς θηρῶντας. Καὶ τοιαῦτα μὲν τὸν Ἀπολλώνιον ἀνερωτᾷν· τὸν δὲ Ἰάρχαν διδάσκειν αὐτὸν περὶ μὲν τῶν Πυγμαίων, ὡς ἄρα εἶεν οἰκοῦντες μὲν ὑπόγειοι, διατρίβοντες δὲ ὑπὸ τὸν Γάγγην ποταμὸν ζῶντες· περὶ δὲ τῶν ἄλλων, ὡς ἀνύπαρκτα εἴη.

A nem! Interrogasse item de hominibus subterraneas regiones incolentibus, aliis item qui pygmæi dicantur, et umbripedes. An item apud eos quadrupes obvium sit animal, Mantichora, quod hominem capite referat, mole corporis leonem exæquet, caudæque loco promittat cubitales setas, acanthis similes, quas veluti sagittas in venatores jaculetur. Atque hæc Apollonium quidem [ait] interrogasse, Iarcham autem de pygmæis quidem eum docuisse, subterraneas specus eos habitare, sub Gange fluvio vitam degentes; de cæteris vero, nuspiam ea exsistere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἔριον ἐπὶ τούτοις φυόμενον αὐτοῖς ἀπὸ γῆς ἐς ἐσθῆτος ὕλην ὁ Φιλόστρατος ἀναγράφει, πάντως δήπου τῶν φιλοσόφων ἱστὸν ἐποιχομένων, καὶ ταλασιουργίαις ἐς ἐσθῆτος κατεργασίαν ἐκπονουμένων (οὐδὲ γὰρ εἰσῆκται (21) παρ' αὐτοῖς γυναικεῖον φῦλον), εἰ μὴ καὶ τοῦτο φήσειεν αὐτόματον αὐτοῖς παραδόξως δι' ἱερέας (22) ἐς ἐσθῆτα μεταφύεσθαι. Φέρειν δ' ἕκαστον αὐτῶν ῥάβδον καὶ δακτύλιον, ἀπόῤῥητον ἔχοντα ἰσχύν. Εἶτα παραδοξοποιίαι τοῦ Βραχμᾶνος, ὡς δαιμονῶντα δι' ἐπιστολῆς ἀνακαλέσοιτο, ὡς χωλεύοντα καταψήσας τὸν γλουτὸν θεραπεύσειεν, ὡς τυφλῷ τὸ βλέπειν, καὶ ἀδρανεῖ τινι τὴν χεῖρα σῶαν χαρίζοιτο.

526 CAPUT XXIII.

Præterea lanam commemorat Philostratus [33] e terra illis provenientem, ut vestibus materiam præ- B beat; philosophis nempe pectine telas omnino percurrentibus, et lanificium ad vestes comparandas exercentibus (neque enim muliebris sexus contubernio apud eos admittitur), nisi et lanam dicat sponte sua apud eos miraculo quodam in sacerdotum gratiam transformari in vestes. Gestare porro quemvis eorum baculum refert et annulum, arcana præstantem virtute. Sequuntur inde Brachmanis miracula, ut dæmone malo correptum missa epistola restituerit [34], ut item solo attactu eum, qui luxatam habebat apophysin ossis majoris femoris, sanaverit [35]: ut oculis item capto visum, atque manu laboranti, integram eam restituerit [36].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ.

Πολλὰ κἀγαθὰ γένοιτο πραγμάτων ἡμᾶς ἀπολύσαντι (23) τῷ συγγραφεῖ. Δῆλα γὰρ ὡς ἀληθῆ καὶ ταῦτα, ὅτε βροντάς τε καὶ ἀνέμους ἐν πίθοις, τρίποδάς τε ἐκ λίθου φοιτῶντας αὐτομάτως, καὶ οἰνοχόους ἀπὸ χαλκοῦ περιελαύνειν ἐν κύκλῳ τὰς κύλικας προϊστορήσας, διὰ τῆς περὶ τούτων ὡς ἀληθῶν, ἀφηγήσεως καὶ τῶν λοιπῶν ἁπάντων ἐξέφηνέ τε καὶ διήλεγξε τὴν μυθολογίαν.

CAPUT XXIV.

C Bene eveniat auctori, qui nos opera sublevat. Nempe quam vera ista sint etiam manifestum est, quando tonitrua ventosque in doliis [37], et tripodas ex saxo proprio motu obambulantes [38], æneosque pincernas, calices in orbem circumferentes, commemorans primum, hæc ipsa quasi vera narrando, reliqua etiam omnia meras fabulas esse prodit atque arguit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Εἰρηκέναι δέ φησιν ὁ Φιλόστρατος τὸν Δάμιν, δίχα τῆς αὐτοῦ παρουσίας καὶ τῷ Ἰάρχᾳ συμφιλοσοφῆσαι τὸν Ἀπολλώνιον, εἰληφέναι τε παρ' αὐτοῦ δακτυλίους

CAPUT XXV.

Refert autem Philostratus [39] etiam Damin dixisse, se non præsente quoque cum Iarcha Apollonium philosophatum esse, munusque ab eo tulisse

[33] lib. III, c. 15. [34] lib. III, c. 38. [35] lib. III, c. 39. [36] ibid. [37] lib. III, c. 14. [38] lib. III, c. 27. [39] lib. III, c. 41.

(19) *Μαντιχόρα*. Apud Philostr. est Μαρτιχόρα.

(20) *Τὰς τρίχας*. Manca omnino sine istis vocibus oratio, quas ex Philostrato proinde restituendas Eusebio putavimus, pariter ac voculam *καί* ante ἀκανθώδεις.

(21) *Εἰσῆκται*. Vox Eusebii ætate in hoc negotio frequentissima, inde συνείσακτοι dictæ feminæ, variis ministeriis destinatæ, et in clericorum, severiorem etiam vitam professorum, contubernio viventes, de quibus multa in antiquis Ecclesiarum canonibus. Epiphanius hær. LXIII de quodam in Palæstina episcopo, qui e confessorum numero fuerit: Ἐσχηκότος δὲ τοιαύτας γυναῖκας, *ἐξυπηρετουμένας* αὐτῷ, φημὶ δὲ *συνεισάκτους*. Idem de *Hieracitis*: Χλευάζονται τελειότατα δι' ἃς κέκτηνται ἕκαστος *συνεισάκτους* γυναῖκας, δι' ἃς εἰώθασι φιλοτιμεῖσθαι ἔχειν εἰς *ὑπηρεσίαν*. Vides συνεισάκτους dici mulieres illas, quæ *ministerii* causa cum istis hominibus vi- D vant, γάμου καὶ συνουσίας χωρίς, ut Chrysostomus orat. *Εἰς τοὺς ἔχοντας συνεισάκτ.* docet, t. VI, p. 214, edit. Savil. Vide plura de his apud Cotelerium ad Hermæ vis. I, not. 1, et ad vis. II, not. 13, et Bevereg. in can. III concilii Nicæni I. Hinc Eusebius apte vocem εἰσάγεσθαι ex usu illius ævi adhibet, de mulieribus loquens, quæ philosophorum si non libidini, ministeriis saltem, de quibus hic sermo, vacare debebant.

(22) *Δι' ἱερέας*. Hæc adduntur, ad exprimendam Philostrati sententiam τοῦτο ἱερὰν ἐσθῆτα ποιοῦνται, nempe non ordinarius ille vestitus, sed eorum qui sacerdotalia obirent officia.

(23) *Πραγμάτων ἡμᾶς ἀπολύσαντι*. Nempe ita strenue et aperte mentiri innuit Philostratum, ut fabulis manifestis suspecta reliqua etiam faciat; ut adeo refutationis opera sublevetur ipse, mentiendi in adversario impudentia.

annulos septem, planetarum nominibus insignitos: A quos etiam gestaverit, unum post alium, pro ratione nominum diebus impositorum. Hæc tamen isto quidem loco referens, qui veritatis studiosus Philalethæ judicio est, alio scripti illius loco, quasi damnans Brachmanum incantamenta, utque ab iis immunem præstet Apollonium curæ habens, subjungit verbotenus ista [60]: « Videns autem tripodas apud Indos, pincernasque, et quæcunque suo motu acta procedere dixi, neque interrogavit qua arte confecta hæc sint, neque discendi ea ipsum voluptas incessit. Verum laudavit quidem, imitari tamen dignatus haud fuit. » Illene vero [hoc fecerit?] qui Damide submoto cum iis conversari magni faciebat, atque sodalem unicum, quidquid etiam est, [cum iis] quod egit, ignorare oportere censebat? Qui vero imitari dignatus haud sit? qui planetarum nominibus insignitos annulos accepit [61], eosque per omnem vitam gestare necessarium sibi duxit, prout ferrent nomina cujusvis diei: et quidem eo quod arcana, uti ipse ais, virtute præstarent. Ut vero concedamus etiam, imitari ista eum noluisse, propterea certe non imitatum esse manifestum erit, quod recte sibi haud facere viderentur. Quomodo igitur ob ea laudavit, quæ non dignaretur imitari? Et, si tanquam arte divina operantes collaudavit, cur imitatus haud est, laudem quæ mererentur? Porro vero post moram apud hos factam, Apollonium una cum suis revertentem ad Oritarum ait [62] venisse regionem, ubi ærea saxa, arenaque ærea, ærisque ramenta fluvii vehunt. Atque ista sunt, quæ in tertio libro continentur.

ἑπτὰ, ἐπωνύμους ἀστέρων, οὓς καὶ φορεῖν αὐτὸν καθ᾽ ἕνα πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἡμερῶν. Ταῦτα δὲ νῦν εἰπὼν, ὅ τ᾽ ἀληθὲς τιμᾷν παρὰ τῷ « Φιλαλήθει » (24) νενομισμένος, μεθ᾽ ἕτερα τῆς γραφῆς, ὡς ἂν δὴ γοητείαν τῶν Βραχμάνων καταγνοὺς, καὶ ταύτης ἐλεύθερον καταστῆσαι τὸν Ἀπολλώνιον φροντίσας, ἐπιφέρει, φάσκων κατὰ λέξιν· « Ἰδὼν δὲ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τοὺς τρίποδας, καὶ τοὺς οἰνοχόους, καὶ ὅσα αὐτόματα ἐσφοιτᾷν (25) εἶπον, οὐθ᾽ ὅπως σοφίζοιντο αὐτὰ, ἤρετο (26), οὔτε ἐδεήθη μαθεῖν· ἀλλ᾽ ἐπῄνει μὲν, ζηλοῦν δὲ οὐχ ἠξίου. » Καὶ πῶς, ὦ οὗτος, οὐχ ἠξίου ζηλοῦν; ὁ δίχα τοῦ Δάμιδος σπουδὴν ποιούμενος συμφιλοσοφεῖν αὐτοῖς, καὶ τὸν μόνον, ὅ τι καὶ πράττοι, λανθάνειν δέον ἑταῖρον ἡγούμενος. Πῶς δὲ οὐχ ἠξίου ζηλοῦν; ὁ τοὺς τῶν B ἀστέρων ἐπωνύμους καταδεχόμενος δακτυλίους, καὶ τούτους ἀναγκαῖον τιθέμενος διὰ παντὸς τοῦ βίου φέρειν πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἡμερῶν· καίτοιγε, ἀπόῤῥητον, ὡς φῂς αὐτὸς, ἔχοντας ἰσχύν. Εἰ δὲ καὶ δοθείη τὸ μὴ ζηλοῦν ἠξιωκέναι αὐτὸν, ὡς μὴ εὖ πράττοντας οὐκ ἐζήλου δηλονότι. Πῶς οὖν ἐπῄνει, ἐφ᾽ οἷς μὴ ἠξίου ζηλοῦν; Εἰ δ᾽ ὡς θείως ἐνεργοῦντας ἐπῄνει, πῶς οὐκ ἐζήλου τὰ ἐπαίνων ἄξια; Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τὴν παρὰ τούτοις διατριβὴν, παλινοστοῦντα αὐτὸν ἅμα τοῖς ἑταίροις, ἐληλυθέναι φησὶν ἐς τὴν τῶν Ὠριτῶν (27) χώραν, ἔνθα χαλκαῖ μὲν αὐτοῖς αἱ πέτραι, χαλκῆ δὲ ἡ ψάμμος, χαλκοῦ δὲ ψῆγμα οἱ ποταμοὶ ἄγουσι. Καὶ τοσαῦτα μὲν τὰ κατὰ τὸ τρίτον σύγγραμμα.

527 CAPUT XXVI. C

Sequentia jam percenseamus. Ex India in Græciam reducem [63] ab ipsis diis refert socium deorum eum esse declaratum: qui et ægrotos ad eum, sanitatis recuperandæ causa, remiserunt. Jamque quasi ab Arabibus, magisque et Indis stupendum virum et plane divinum advehens, miras inde narrationes instituit. Atqui non immerito dicat aliquis, quod si jam olim excellentioris, quam est humana, exstitisset naturæ, non jam demum, sed potius antequam aliorum profecisset institutione, miraculorum patrandorum initium eum facere par erat. Præterea superforanea futura fuisset, quam Arabibus, magisque et Indis studio sibi conquisivit, doctrina, si quis eum juxta ea, quæ Philostratus ponit, extollendum putet. Sed tamen ille, juxta D veracissimum istum scriptorem, jam demum adest, sapientiæ argumenta publice exhibens.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚϚʹ.

Ἐπίωμεν δ᾽ ἤδη τὰ ἑξῆς. Ἐπανελθόντα, φησὶν, αὐτὴν τῆς Ἰνδῶν χώρας ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, κοινωνὸν τῶν θεῶν πρὸς αὐτῶν τῶν θεῶν ἀνακεκηρύχθαι, οἳ καὶ τοὺς κάμνοντας ὡς αὐτὸν ἐφ᾽ ὑγείᾳ παρέπεμπον. Καὶ δῆτα ὡς ἐξ Ἀράβων, καὶ μάγων, καὶ Ἰνδῶν παράδοξόν τινα καὶ θεῖον αὐτὸν ἡμῖν ἀγαγὼν, παραδόξων ἐντεῦθεν ἀφηγημάτων κατάρχεται. Καὶ τὸ (27*) ἄν τις εἴποι εὐλόγως, ὅτι δὴ, εἰ θειοτέρας ἢ κατ᾽ ἄνθρωπον φύσεως ἦν πάλαι, ἀλλ᾽ οὐ νῦν ἔδει, πρὸ τῆς δὲ ἑτέρων μεταλήψεως τῶν θαυμασίων κατάρχεσθαι. Περιττὴ δ᾽ ἂν καὶ ἡ ἐξ Ἀράβων αὐτῷ, μάγων τε καὶ Ἰνδῶν, διὰ σπουδῆς ἐπεχειρεῖτο πολυμάθεια, εἰ δή τις κατὰ τὴν δοθεῖσαν ὑπῆρεν ὑπόθεσιν. Ἀλλ᾽ οὗτος, κατὰ τὸν ἀληθῆ συγγραφέα (28), νῦν δὴ πάρεστι, μετὰ τοσούτους διδασκάλους τὴν σοφίαν ἐνδεικνύμενος.

[60] lib. v, c. 12. [61] lib. III, c. 15. [62] lib. III, c. 54. [63] lib. IV, c. 1.

(24) *Παρὰ τῷ Φιλαλήθει.* Supra c. 2.

(25) *Ἐσφοιτᾷν.* Ita Philost. habet et Euseb. inf. c. 30. Ἐκφοιτᾷν habebant editi.

(26) *Ἤρετο.* Editi οὔτε ἤρετο. Hoc οὔτε tamen omittendum putavi; nam, ut taceam Philostratum, ipse id omittit Eusebius inf., c. 30.

(27) *Ὠριτῶν.* Ita Indicæ gentis nomen scribendum monet Stephanus, Eustathius ad Dionysium, aliique [non Ὠρειτῶν ut Eusebii editi habebant]. Ὠρείτης autem ἐθνικὸν τοῦ Ὠρεοῦ oppidi, in Eubœa insula. Similiter apud Philostratum peccatum est. HOLSTEN.

(27*) *Καὶ τό.* Forte legendum καίτοι. EDIT.

(28) *Κατὰ τὸν ἀληθῆ συγγρ.* Dictum εἰρωνικῶς, nempe pro tali Philostratum vendiderat Hierocles, supra c. II. Male igitur Acciolus hæc ad ipsum Hieroclem retulerat, et contra Græci textus fidem verterat: *Philalethe tamen auctore, nonnisi tot exhaustis magistris sapientiam patefecit.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

A

Καὶ πρῶτα μὲν, οἷα ἐξ Ἀράϐων (29) καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς οἰωνιστικῆς ὁρμώμενος, τὸν στρουθὸν ὅ τι βούλοιτο, τοὺς ἑτέρους ἐπὶ τροφὴν παρακαλῶν, ἐφερμηνεύει τοῖς παροῦσιν· εἶτα δὲ, λοιμοῦ προαισθόμενος, προμαντεύεται τοῖς πολίταις. Τὴν δ' αἰτίαν καὶ τούτου ἐν τῇ πρὸς Δομετιανὸν ἀπολογίᾳ αὐτὸς παρατίθεται. Ἐρομένου γάρ τοι αὐτὸν, ὁπόθεν ὁρμώμενος τοῦτο προείποι, «Λεπτοτέρᾳ, ἔφη, χρώμενος, ὦ βασιλεῦ, διαίτῃ, πρῶτος τοῦ δεινοῦ ᾐσθόμην·» καὶ τρίτον δ' αὐτῷ θαῦμα γεγονὸς ἱστορεῖ, ὡς δὴ ἀλεξήσαντος τὸν λοιμόν (30). Ὅπερ εἰ τὰ μάλιστα ἐν ταῖς ἐπὶ τέλει κατ' αὐτοῦ κατηγορίαις οὐ τέθεικεν ὁ συγγραφεὺς, ὅτι μὴ παρῆν, ὡς εἰκὸς, αὐτῷ δι' ἀπολογίας ἀπολύσασθαι (31) τὸ ἔγκλημα, φέρε δὴ οὖν ὅμως, αὐτοὶ τὴν ἱστορίαν ἐς φανερὸν ὑποθώμεθα, οὕτω δὴ καὶ ταύτην B εὐθύνοντες. Εἴ τινι γὰρ οὐκ ἂν εἴη σαφὲς, ὅτι δὴ πολὺ τὸ πλάσμα, καὶ ἀπατηλὸν, γοητείας τε ὡς ἀληθῶς ἔμπλεον, αὐτὸς ὁ τρόπος ἀπελέγχει τῆς ἱστορίας. Τὸν γάρ τοι λοιμὸν ὑποτίθεται ἐν εἴδει πτωχεύοντος, καὶ ῥάκεσιν ἠμφιεσμένου πρεσϐύτου ἀνδρὸς ἑωρᾶσθαι· ὃν καταλεύειν ἐπικελευσαμένου τοῦ Ἀπολλωνίου, πρότερον μὲν πῦρ βάλλειν τῶν ὀφθαλμῶν, εἶθ' ὕστερον βληθέντα λίθοις, κύνα συντετριμμένον, καὶ παραπτύοντα ἀφρὸν, ὡς οἱ λυττῶντες, φανῆναι· εἰρηκέναι δ' αὐτὸν περὶ τούτου καὶ ἐν τῇ πρὸς αὐτοκράτορα Δομετιανὸν ἀπολογίᾳ ταῦτα γράφει· «Τὸ γὰρ λοιμοῦ εἶδος, πτωχῷ, ὧδε ἀγείροντι (32), εἴκαστο· καὶ εἶδον, καὶ ἰδὼν, εἷλον, οὐ παύσας νόσον, ἀλλ' ἐξελών.» Τίς δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις οὐ μέγα τὴν τοῦ θαυματοποιοῦ γελάσεται παραδοξοποιίαν; ζώων C ὀφθαλμοῖς, καὶ λίθων ὑποπίπτοντα βολαῖς, ξυντριϐόμενόν τε πρὸς ἀνθρώπων, καὶ ἀφρὸν παραπτύοντα, τὴν τοῦ λοιμοῦ φύσιν ἀκούων, ὡς οὐδ' ἄλλ' ὁτιοῦν τυγχάνει ἢ φθορὰ, καὶ κάκωσις ἀέρος, ἐπὶ τὸ νοσῶδες τρεπομένου, τοῦ περιέχοντος, ἐκ πονηρῶν τε καὶ φαύλων ἀναθυμιάσεων, ᾗ λόγος ἰατρικὸς παραδίδωσι, ξυνισταμένου. Καὶ ἄλλως (33) δ' ἂν τὸ φάσμα (34) διευθυνθείη, ἐπείπερ μόνῃ τῇ τῶν Ἐφεσίων πόλει, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῖς ὁμόροις τὸν λοιμὸν ἐπισκῆψαί φησιν ὁ λόγος· ὅπερ οὐκ ἂν γεγόνοι, κάκωσιν τοῦ περιέχοντος πεπονθότος· οὐ γὰρ δὴ, κατακλεισθὲν, μόνῳ ἂν ἐφήδρευσε τῷ περὶ τὴν Ἔφεσον ἀέρι τὸ νόσημα.

CAPUT XXVII.

Ac primo quidem [64], veluti ab Arabibus et augurali eorum schola adventans, passerculus quid sibi vellet, ad pastum cæteros qui invitabat, auditoribus interpretatur. Tum [65] appetentem pestilentiam ante sentiens, civibus illam prædicit. Ejusque rei rationem apud Domitianum ipse quoque edidit. Rogante enim eum Domitiano, quo id prædixisset instinctu, « Diæta, inquit, o imperator, magis tenui usus, primus omnium persensi malum. » Tertium inde patratorum ei miraculorum exponit [66], ut pestem nempe depulerit. Quod tametsi cum maxime scriptor in iis, quæ sub finem habentur, accusationibus non commemoraverit, quoniam, ut verosimile est, apologia B illud crimen non poterat diluere; nihilominus tamen nos, age, istam historiam in lucem producamus, eam quoque ita examinaturi. Si cui enim minus alias constaret liquido, spissum hoc esse mendacium, et magica revera **528** superstitione refertum, ipsa narrationis ratio id esset evictura. Pestem enim statuit mendici, pannisque laceris induti senis habitu apparuisse. Quem cum lapidibus obrui jussisset Apollonius, primum ait flammam emisisse oculis : tum vero lapidibus obrutum canem obtritum et ore spumantem, rabidorum more, apparuisse. Ipsum autem de eo etiam Apollonium, in sua ad Domitianum imperatorem apologia, ita locutum esse scribit : « Pestilentiæ enim forma mendico, eo habitu circumvaganti, assimilabatur: eamque vidi, C visamque vici, non ut cessaret lues efficiens, sed plane e medio eam tollens. » Quis vero, talia legens, præstigiatoris magno risu non excipiat portenta? [monstrum] oculis viventium, et lapidibus in se conjectis obnoxium, ab hominibus vero obtritum, et ore spumans : pestis naturam qui sciat, quod aliud sit nihil quam corruptela et vitium aeris, nosmet ambientis, atque in noxium versi habitum, et malignis ac depravatis exhalationibus, ut medicorum tradit doctrina, inspissati. Imo et habita cæterarum circumstantiarum ratione hocce explodere liceat spectrum, quoniam nempe soli urbi Ephesiæ, non vero finitimis etiam pestem gravem incubuisse narrat oratio : quod factum certe haud esset, si vitium ab aere ambiente fuisset contractum : minime enim, angustiis conclusus, solum Ephesium aerem morbus obsidere potuisset.

[64] lib. IV, c. 3. [65] lib. IV, c. 4. [66] lib. III, c. 10.

(29) *Οἷα ἐξ Ἀράϐων*. Nempe doctissimi illi τῆς οἰωνιστικῆς magistri. Vide nostrum supra cap. 10.

(30) *Λοιμόν*. Vitium Aldinæ editionis, quæ habebat λογισμόν, Morellianam quoque invaserat, quamvis vel Accioli versio Morellum de vera lectione admonere potuisset. In Holsteniana editione mendum istud sublatum observo.

(31) *Ὅτι μὴ παρ. ὡς εἰκ. αὐτ. δι' ἀπολ. ἀπολύσ.* Nescio an Eusebium ratio hic non fugiat. Cum enim, quod ipse paulo post observat, Apollonius apud Domitianum ea de re prolixe egisse narretur, nescio an Philostrato ista tribui possit prævaricatio. Vide huc spectantia, lib. VIII, c. 7, sect. 9.

(32) *Πτωχ. ὧδε ἀγείροντι*. Holstenius ex Philostrato, ὧδε γέροντι, legendum putat. At neque πτ. D ὧδε γέροντι, sed potius πτωχῷ δὲ γέροντι legitur apud Philostratum. Nec in proclivi est ea lectione obtinente particulam ὧδε commode explicare. Hinc ex Eusebio Philostratum, quam ex Philostrato Eusebium isto loco malim emendari.

(33) *Καὶ ἄλλως*. H. e. licet vero etiam concedatur fabulam esse tradita de peste senis forma conspicua, et cætera eo pertinentia nugamenta fabulosa esse; nec sic tamen etiam acquiescendum; nam omnino pestem Ephesiam, etiam sine istis nugamentis spectatam, καὶ ἄλλως, ratione habita cæterarum circumstantiarum, fabulosam esse deprehendi.

(34) *Φάσμα*. Φάσμα hoc loco nil aliud significat quam fucum oculis obstipatum : sic inf. c. 35. de eadem re, Ὅτι φάσμα καὶ οὐδέν τι πλέον ἦν, προδεδήλωται.

CAPUT XXVIII.

Quarti miraculi loco Achillis producit manes [67], primum quidem in chlamyde quinque cubitales, inde duodecim cubitorum magnitudine ad sepulcrum ipsius Apollonio conspectos, et de Thessalis conquerentes, quod sibi inferias, ut more erat receptum, non solverent: Trojanis præterea iratos, ob ea quæ in eum peccavissent, atque Apollonio, ut quinque proponeret quæstiones, quas vellet ipse, et Parcæ proponi paterentur, permittentes. Inde vir ille, rerum omnium solers, et futura antea sibi innotescere gloriatus, adhuc dum ignorat, funeratusne sepulcro Achilles fuerit, Musæque illi ac Nereides an lamenta profuderint, deque his illum rebus percunctatur: neque minus an Polyxena illius ad tumulum cæsa fuerit interrogat, Trojamve Helena an pervenerit. Præclaras vero, multumque ad philosophicam divini illius viri vitam conferentes, serioque proinde studio dignas quæstiones. Miratur item præterea, quod tot heroes inter Græcos ætate eadem esse potuerint, et quod ad Trojam Palamedes fuerit præsens. Virum autem « cum diis » familiariter versatum, « sive forma apparentium [68] visibili, sive non obnoxiorum oculis, » talia ignorare, et de ejusmodi interrogare rebus, quomodo turpissimum non censeatur? Nisi forte, quia mortuos interrogans inducitur, **529** ideo frigidiores quæstiunculas auctor fingit, ut tollat suspicionem, qua ille ultra quam par est curiosus exstitisse videri poterat. Sane enim et apologia usum nobis sistit Apollonium [69], quod eo modo, quo in Necyomantiis fieri solet, ipsi visa oblata haud fuerint: « Neque enim, inquit, ut Ulysses scrobe effossa, neque cæsis agnis manibus placatis, in Achillis colloquium veni, sed precibus fusis, quas Indi censent heroibus fundi oportere. » Atque de istis jam apud sodalem gloriatur, qui nihil ab Indis accepisse, neque eorum imitatus sapientiam esse alibi huic scriptori perhibetur [70].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

A Τέταρτον αὐτῷ παράδοξον Ἀχιλλέως ἦν ψυχὴ, πρότερον μὲν ἐν χλαμύδι πεντάπηχυς, εἶτα δωδεκάπηχυς τὸ μέγεθος, παρὰ τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ μνήματι φαινομένη, Θετταλούς τε καταιτιωμένη, ὅτι δὴ τὰ ἐναγίσματα αὐτῷ, ὡς ἔθος ἦν, οὐκ ἐπετέλουν· μηνιῶσά τε εἰσέτι. Τρωσὶ τῶν ἐς αὐτὸν πεπλημμελημένων, καὶ προστάττουσα τῷ Ἀπολλωνίῳ πέντε λόγους, οὓς ἂν αὐτός τε βούλοιτο, καὶ αἱ μοῖραι ξυγχωρεῖεν ἀνέρεσθαι. Εἶθ' ὁ πάντα εἰδὼς, καὶ τῶν μελλόντων πρόγνωσιν αὐχῶν, ἔτι ἀγνοεῖ εἰ τάφου τύχοι Ἀχιλλεὺς, καὶ εἰ Μουσῶν θρῆνοι, καὶ Νηρηΐδων ἐπ' αὐτῷ γεγόνασι, καὶ περὶ τούτων αὐτὸν ἀνερωτᾷ, καὶ διαπυνθάνεται, εἰ Πολυξένη ἐπεσφάγη αὐτῷ, καὶ εἰ Ἑλένη ἐς Τροίαν ἐληλύθει. Ὡς σεμνά γε, καὶ κατεπείγοντα B ἐς τὸν φιλόσοφον βίον τοῦ δίου (35) τὰ σπουδῆς ἄξια ἐρωτήματα! θαυμάζει δ' ἐπὶ τούτοις, εἰ τοσοῦτοι ἥρωες παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐνὶ χρόνῳ γεγόνασι, καὶ εἰ ἀφίκοιτο ἐς Τροίαν Παλαμήδης. Τὸν δὴ « θεῶν ὁρωμένων τε καὶ οὐχ ὁρωμένων » ὁμιλητὴν τοιαῦτα ἀγνοεῖν, καὶ περὶ τούτων ἀνερωτᾷν, ποίας οὐχὶ γένοιτ' ἂν αἰσχύνης; εἰ μὴ ἄρ', ἐπειδὴ νεκροῖς ὁμιλῶν εἰσῆκται, ἐπὶ τὸ ψυχρότερον μεταποιεῖ τὰς πεύσεις ὁ ξυγγραφεὺς, ὡς ἂν ὑπεκλύσῃ τὴν ὑπόνοιαν τοῦ πέρα τῶν προσηκόντων αὐτὸν περιειργάσθαι (36) δοκεῖν. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπολογούμενον αὐτὸν ὑπογράφει, ὅτι μὴ κατὰ νεκρομαντείαν ὁ τρόπος αὐτῷ τῆς φανείσης ὄψεως γένοιτο· « Οὔτε γὰρ βόθρον, εἶπεν, Ὀδυσσέως ὀρυξάμενος, οὐδ' ἀρνῶν αἵμασι ψυχαγωγήσας, ἐς διάλεξιν τοῦ Ἀχιλλέως ἦλθον (37), ἀλλ' εὐξάμε- C νος ὁπόσα τοῖς ἥρωσιν Ἰνδοί φασιν εὔξασθαι δεῖν. » Καὶ ταῦτα νῦν πρὸς τὸν ἑταῖρον ἀποσεμνύνεται, ὁ μηδὲν μαθεῖν παρ' Ἰνδῶν, μηδὲ ζηλῶσαι (38) τὴν παρ' αὐτοῖς σοφίαν, πρὸς τοῦ ξυγγραφέως μεμαρτυρημένος.

CAPUT XXIX.

Sed, heus! bone vir, nisi damnabilis illa erat magia, quid est quod vel unicum tibi familiarissimum, eumque solum, Damidem, admirandi hujus spectaculi et confabulationis participem haud fecisti. Cur item plena die id facere haud licuit, sed nocte intempesta, a te peragi oportuit solo? Cur item gallorum cantus herois manes fugarunt? « Abiit enim, inquit, cum fulgure quodam modico, namque et galli gallinacei jam cantum exorsi fuerant. » Impuris itaque dæmonibus forte

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Τί δῆτ' οὖν, ὦ οὗτος, εἰ μή τις ἦν κακοήθης περιεργία, μηδὲ τὸν ἕνα σοι, καὶ γνήσιον, καὶ μόνον ἑταῖρον, Δάμιν, κοινὸν ἐποιοῦ τῆς θαυμαστῆς ταύτης ὄψεώς τε καὶ ὁμιλίας; Τί δ' οὐχὶ καὶ δι' ἡμέρας τοῦτο ἐξῆν ποιεῖν, ἀλλὰ τῶν νυκτῶν ἀωρὶ, καὶ μόνον; Τί δὲ καὶ ἤλαυνον τὴν τοῦ ἥρωος ψυχὴν ἀλεκτρυόνων βοαί; « Ἀπῆλθε D γὰρ, φησὶ, ξὺν ἀστραπῇ μετρίᾳ· καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀλεκτρυόνες ἤδη ᾠδῆς ἥπτοντο. » Δαίμοσι μὲν οὖν πονηροῖς γένοιτ' ἂν ἴσως ὁ τῆς ὥρας ἐπιτήδειος ἐς περιέργους ὁμιλίας καιρὸς, ἀλλ' οὐχὶ ἡρωΐδι ψυχῇ,

[67] lib. IV, c. 16. [68] lib. I, c. 32. [69] lib. IV, c. 16. [70] lib. V, c. 12.

(35) *Τοῦ δίου*. Editi habebant τοῦ Διός, quod non ingratiis Musarum in δίου nos ex conjectura mutasse confidimus.

(36) *Περιειργάσθαι*. Notus ex *Actibus apostolicis* vocis περίεργος de rebus magicis usus, ad quem censum referre oportet νεκυομαντείαν, curiosasque mortuorum consultationes. Quamobrem nolo de hac voce ad sacram illam apostolorum historiam a viris doctis observata hoc loco repetere.

(37) *Ἦλθον*. Editi ἔλθοι habebant, sensu invito, cumque ipsa hic ex Philostrati historia allegentur Apollonii verba, ἦλθον ex ea restituere non dubitavi.

(38) *Μηδὲ ζηλῶσαι* etc. Respicit locum in historia Philostrati, supra etiam cap. 24, allegatum, quem cum modo allegatis Apollonii verbis contendens, contraria narrare Philostratum ostendit.

ἦν, τῆς παχείας τοῦ σώματος ἐλευθερωθεῖσαν ὕλης, A ἀγαθὴν καὶ πανάρετον εἶναι χρεών. Ὁ γε μὴν εἰσηγμένος ἐνταῦθα δαίμων βάσκανος, καὶ φθονερὸς τὸν τρόπον, ὀργίλος τε καὶ ταπεινὸς τὴν διάθεσιν ὑποτετύπωται. Ἡ οὐχὶ τοιοῦτος ὁ τὸν Ἀντισθένην, μειράκιόν τι σπουδαῖον, ὡς ἂν δὴ φιλοσόφῳ ξυνέπεσθαι τῷ Ἀπολλωνίῳ πειρώμενον, ἀπείργων; Προστάττει γὰρ τὸ μὴ ποιεῖσθαι αὐτὸν ξυνέμπορον τῆς ἑαυτοῦ φιλοσοφίας, ἐπιλέγων τὴν αἰτίαν· « Πριαμίδης τε γάρ, φησίν, ἱκανῶς (38*) ἐστι, καὶ τὸν Ἕκτορα ὑμνῶν οὐ παύεται. » Πῶς δὲ οὐχ ὀργίλος καὶ ταπεινός; ὁ Θετταλοῖς, ὅτι μὴ θύοιεν αὐτῷ, θυμούμενος, καὶ Τρωσίν, ὅτι δὴ πρὸ μυρίων ὅσων ἐτῶν ἐς αὐτὸν διημαρτήκασι, μὴ καταλλασσόμενος, καὶ ταῦτα θύουσι, καὶ ξυνεχῶς σπενδομένοις· ἀλλὰ καὶ τὸν Παλαμήδους τάφον, αὐτῷ ἀγάλματι φαύλως ἐῤῥιμμένον, ἀνα- B λαβεῖν ἐγκελευόμενος;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Τὸ μέντοι πέμπτον καὶ ἕκτον θαῦμα οὐ πολλῆς δέοιτο τοῦ λόγου διατριβῆς, ἐς ἔνδειξιν τῆς τοῦ γραφέντος (39) εὐχερείας· δαίμονας γὰρ ἀπελαύνει, ἄλλῳ ἄλλον, ᾗ φασι (40), δαίμονι. Τὸν μὲν γὰρ ἐξ ἀκολάστου μειρακίου, τὸν δ' ἐπιπλάστως ἐς γυναικείαν μορφὴν σχηματιζόμενον. Τουτονὶ δὲ τὸν δαίμονα « Ἔμπουσαν » καὶ « Λαμίαν, » αὐτοῖς ὀνόμασιν, ὁ σοφώτατος ἀποκαλεῖ. Τό γε μὴν ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων πόλεως μετὰ ταῦτα κόριον, ὅτι δὴ μετὰ θάνατον ἐπὶ δευτέραν ζωὴν ἤγαγεν, ἀπιστότατον (41) καὶ C αὐτῷ δόξαν τῷ Φιλοστράτῳ, παραιτητέον. Ἐν διστάγμῷ μέντοι ἀμφιβάλλει, μὴ ἄρα σπινθὴρ τῆς ψυχῆς ἐνυπάρχων τῷ παιδὶ, τοὺς θεραπεύοντας ἐλελήθει. Λέγεσθαι γάρ φησιν, ὡς ψεκάζοι μὲν ὁ Ζεύς, ἡ δὲ ἀτμίζοι ἀπὸ τοῦ προσώπου. Καὶ γὰρ δὴ εἰ ἀληθῶς αὐτὸ τοιόνδε ἐπ' αὐτῆς Ῥώμης ἐπέπρακτο, οὐκ ἂν ἐλελήθει βασιλέα τε πρῶτον, καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἅπαντας ὑπάρχους, μάλιστα δὲ τὸν φιλόσοφον Εὐφράτην, ἐγχωριάζοντα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ ἐπὶ τῆς Ῥώμης διατρίβοντα, ὅς δὴ ἐς ὕστερον τὴν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν, ὡς δὴ κατὰ γόητος, ὑποβάλλειν ἱστόρηται. Πάντως γὰρ ἂν καὶ τοῦτο, εἰ δὴ τοῦτο γεγονὸς ἦν, ταῖς ἄλλαις κατ' αὐτοῦ διαβολαῖς πρὸς τοῦ κατηγόρου συγκατείλεκτο. Καὶ τὰ μὲν ἐν μέρει καὶ κατ' εἶδος αὐτῷ πεπραγμένα, τοσαῦτα· μυρία δὲ καὶ

magis opportunum fuerit ad magicas conversationes istud tempus, non vero herois manibus, quos, crassa ista corporis solutos materia, probos esse, omnique virtutum genere abundare oportebat. At, qui isthic inducitur dæmon, invidis est et parum benignis moribus: iracundus item repræsentatur idem, et pusillo animo. Annon enim talis habendus sit, qui Antisthenem [71], probum adolescentem, ut qui philosophum sectari Apollonium cuperet, ab eo avulsit? Nempe eum Apollonius ne participem philosophiæ faceret suæ prohibet, ratione addita: « Priamides enim est genuinus, et Hectorem laudare non desinit. » Qui iracundum item et animo pusillo non dicam esse? qui Thessalis succenset, quod sacra sibi non faciant [72], et Troianis, quod innumeris ante annis injuria eum affecissent, reconciliari nolit, sacrificantibus licet atque libantibus ei indesinenter. Sed et Palamedis sepulcrum una cum illius statua male dirutum restaurari jubet.

530 CAPUT XXX.

Quintum porro sextumque miraculum non opus habent, ut longa eis oratione immoremur, qua pateat stolida scriptoris simplicitas: dæmonas nempe exturbat, alium, ut vulgo aiunt, ope alterius. Alium nempe ex adolescente infrunito [73], alium porro qui facie muliebri esset indutus [74]. Atque hunc quidem «Lamiam» et «Empusam,» ipsis hisce adhibitis vocibus, sapientissimus auctor appellat. Puellam inde in urbe Romana [75] quod post mortem in vitam reduxerit iterum, cum vel ipsi Philostrato plane incredibile videatur, plane repudiandum. In ambiguo enim hæret, num vitalis auræ scintilla, in puella residua, medicos latuerit. Famam enim esse ait, pluviam tum cecidisse placidissimam, ex puellæ vero facie vaporem exhalasse. At certe, si vere tale quid in ipsa urbe Romana fuisset patratum, fugere primo ipsum quidem non potuisset imperatorem, neque principes, qui proximum ei locum obtinent, omnes, præcipue autem, qui ea tempestate in istis partibus agebat, imo in ipsa urbe Roma tum versabatur, Euphratem philosophum, qui subsequentibus temporibus, controversiam tanquam mago ei intentasse narratur [76]. Sane vero hoc omnino etiam, si quidem factum id esset, cæteris imputationibus ab accusatore additum fuisset. Atque ista quidem sunt

[71] lib. IV, c. 12. [72] lib. IV, c. 16. [73] lib. IV, c. 20. [74] lib. IV, c. 25. [75] lib. IV, c. 45. [76] lib. VIII, c. 3.

(38*) *Ἱκανῶς*. Forte ἱκανός. EDIT.

(39) *Γραφέντος*. Editi habebant πραχθέντος. Paulo audacius videri poteramus hic emendasse. Sed necessitas, ut spero, audaciam excusabit; nullum enim sensum hic fundit πραχθέντος. Contra εὐχέρειαν et κουφότητα Christianis *exprobraverat* Hierocles, quam passim in hoc opusculo retorquentem vidimus calumniam Eusebium: ipsum potius Hieroclem, Philostratumque tantopere ab eo commendatum, εὐχερείας et κουφότητος reos esse demonstrantem: quod hic quoque eum facere liquido constare puto. Cæterum sive illud γραφέντος ad Hieroclem referas, sive ad Philostratum non multum intererit, nam potest γραφεὶς esse ille quoque, D *qui litem intendit*, quæ γραφὴ dicitur: forma enim passiva hoc verbum active tamen significare tritum.

(40) *Ἧ φασι*. Forma hæc loquendi vulgare illud dictum fuisse innuit, natum forte ex Judæorum adversus Salvatorem calumnia, vel iis etiam jam antea trito usu receptum, et passim de iis adhibitum, qui malum malo depellerent. Sic inf., c. 32, ἀλλὰ γὰρ καὶ τυφλῷ, φασί, δῆλον, etc.

(41) *Ἀπιστότατον*. Ita rescribo audacter pro ἀπιστοτάτην quod est in editis. Imperitis librariis fucum fecit quod δόξαν *substantivum femininum* putarent, quod tamen est *participium* ἀόριστον *neutrius generis*.

particularia Apollonii facta atque specialiora. At alia etiam innumera præsaga mente dixisse eum, vaticinatumque esse et præcecinisse, scribit. Hoc item, ut Athenis initiari Eleusiniis sacris cupiens[77], a Cereris sacerdote prohibitus fuerit, nolle sese, aiente, magum initiare, Eleusiniave sacra pandere homini, minus puris addicto sacris. Imo etiam ei, qui impudice Romam pervagabatur[78], Neronisque carmina ad citharam mercede cantillabat, mercedem ut solverent ob præclaram operam, sodalibus suis summus ille philosophus, Neronem metuens, præcepit.

CAPUT XXXI.

Atque istis quidem quarto etiam absoluto, in quinto institutæ de eo scriptionis libro[79], ubi de fatidica ejus facultate nonnulla dixisset, eumque admiratus esset scriptor, ista ad verbum subjungit : « Quod autem hæc divino quodam motu prædixerit, quodque parum sana utantur mente, magum fuisse illum qui opinantur, **531**, satis constat ex dictis hucusque. Sed tamen ea quoque de re amplius dispiciamus. Incantatores, eos autem ego mortalium infelicissimos puto esse, partim spiritibus torquendis sese applicant, partim barbaris sacris, partim carminibus aut venenis fatorum sancita se quidem mutare aiunt. Apollonius autem fatorum decreta sequebatur, fatalique necessitate eventura prædicebat ; prædicebat autem non magiæ ope, verum deorum revelatione edoctus. Cumque apud Indos vidisset tripodas, pincernasque et cetera, quæ spontaneo motu in medium prodire aiebant, neque qua comparata essent arte interrogavit, neque, ut edoceretur quomodo facta essent, petiit, verum laudavit quidem, imitari tamen haud est dignatus. » Hæc referens, celeberrimos illos Indorum philosophos magos manifeste fatetur esse. Nam de magis sermonem instituens, eorum mentionem facit : stupenda opera eos arte sua producere aiens, ejusque eorum artis, tanquam parum liberalis, imperitum eum, de quo orationem instituit, esse statuens. Si igitur convictus fuerit Apollonius, quod deos vocaverit hos ipsos, et pro præceptoribus agnoverit, intempestivum haud erit, eis, quibus magistri ejus tenentur, imputationibus ipsum quoque obnoxium censere. Inducitur ergo apud Nudos, quos vocat [Philostratus,] Ægyptiorum, ad

A ἄλλα, καὶ κατὰ πρόγνωσιν αὐτὸν λέγειν, προμαντεύσασθαί τε καὶ προειρηκέναι γράφει. Καὶ ὡς Ἀθήνησι βουληθέντα μυηθῆναι τὰ Ἐλευσίνια ὁ τῇδε εἶρξεν ὁ ἱερεὺς, μὴ ἄν ποτε φήσας μυήσεσθαι γόητα, μηδὲ τὰ Ἐλευσίνια ἀνοῖξαι ἀνθρώπῳ μὴ καθαρῷ τὰ δαιμόνια. Ἀλλὰ καὶ τῷ ἀσελγῶς ἀγείροντι κατὰ τὴν Ῥώμην, καὶ τὰς Νέρωνος μετὰ κιθάρας ἐπὶ μισθῷ διεξιόντι ᾠδὰς, μισθὸν ἐπιδοῦναι τοῖς ἑταίροις τῆς σοφῆς ταύτης ἐπιτηδεύσεως, ὁ φιλοσοφώτατος διὰ τὸν Νέρωνος φόβον προστάττει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'

Ἐν τούτοις καὶ τοῦ τετάρτου περιγραφέντος ἐν τῷ B πέμπτῳ τῆς περὶ αὐτοῦ γραφῆς, εἰπών τινα περὶ γνώσεως (42) αὐτοῦ, καὶ ἀποθαυμάσας ὁ συγγραφεὺς, ἐπιλέγει ταῦτα κατὰ λέξιν· « Ὅτι μὲν δὴ τὰ (43) τοιαῦτα δαιμονίᾳ κινήσει προέλεγε (44), καὶ ὅτι τοῖς γόητα ἡγουμένοις τὸν ἄνδρα οὐχ ὑγιαίνει ὁ λόγος, δηλοῖ μὲν καὶ τὰ εἰρημένα· σκεψώμεθα δὲ κἀκεῖνα· Οἱ γόητες (ἡγοῦμαι δ' αὐτοὺς ἐγὼ κακοδαιμονεστάτους ἀνθρώπων), οἱ μὲν ἐς βασάνους εἰδώλων χωροῦντες, οἱ δὲ ἐς θυσίας βαρβάρους, οἱ δὲ ἐς τὸ ἐπᾶσαί τι ἢ ἀλεῖψαι, μεταποιεῖν φασι τὰ εἱμαρμένα (45). Ὁ δὲ εἵπετο μὲν τοῖς ἐκ μοιρῶν, καὶ προέλεγεν (46), ὡς ἀνάγκη ἔσεσθαι (47) αὐτά. Προέλεγε (48) δὲ οὐ γοητεύων, ἀλλ' ἐξ ὧν οἱ θεοὶ ἔφαινον. Ἰδών τε παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τοὺς τρίποδας, καὶ τοὺς οἰνοχόους, καὶ ὅσα αὐτόματα ἐσφοιτᾷν C εἶπον, οὔθ' ὅπως σοφίζοιντο αὐτὰ ἤρετο, οὔτε ἐδεήθη μαθεῖν, ἀλλ' ἐπῄνει μὲν, ζηλοῦν δὲ οὐκ ἠξίου. » Ταῦτα δὲ λέγων, δῆλός ἐστι τοὺς περιβοήτους Ἰνδῶν φιλοσόφους γόητας ἀποφαίνων. Περὶ γάρ τοι γοήτων ποιούμενος τὸν λόγον, μνημονεύει καὶ τούτων· σοφίζεσθαι τὰ δὴ παράδοξα λέγων αὐτοὺς, καὶ τὸν, περὶ οὗ ὁ λόγος, τῆς τοιᾶσδ' αὐτῶν σοφιστείας, ὡς ἂν μὴ ἀστείας, ἀλλότριον ὑποτιθέμενος. Οὐκοῦν εἰ φαίνοιτο τούτους θεοὺς ἀποκαλῶν, καὶ διδασκάλους ἐπιγραφόμενος αὐτοὺς ὁ Ἀπολλώνιος, ὥρα (49) ταῖς κατὰ τῶν διδασκάλων καὶ αὐτὸν ὑπάγειν διαβολαῖς. Εἰσῆκται δὴ οὖν παρ' οἷς φησι Γυμνοῖς Αἰγυπτίων, ῥήμασιν αὐτοῖς ταῦτα φάσκων· « Οὐκ ἀπεικός τι παθεῖν μοι δοκῶ (50), φιλοσοφίας ἡττηθεὶς εὖ κεκοσμημένης, ἣν ἐς τὸ πρόσφορον (51) Ἰνδοὶ στείλαντες, ἐφ' ὑψηλῆς τε καὶ θείας D μηχανῆς ἐκκυκλοῦσιν. Ὡς δὴ ἐν δίκῃ μὲν ἠγάσθην (52), ἐν δίκῃ δὲ ἡγοῦμαι σοφούς τε καὶ μακαρίους,

[77] lib. IV, c. 58. [78] lib. IV, c. 39. [79] lib. V.

(42) *Γνώσεως*. Malim προγνώσεως.
(43) *Ὅτι μὲν δὴ τά*. Philostr., ὅτι μὲν γὰρ τά.
(44) *Προέλεγε*. Philostr., προεγίγνωσκε.
(45) *Εἱμαρμένα*. Verissima lectio, ex Philostrato a nobis restituta, rejiculumque omnino εἰρημένα, quod in editis erat, neque turbare non potuit Acciolum interpretem.
(46) *Καὶ προέλεγεν*. Philostr. habet προὔλεγε δέ.
(47) *Ἔσεσθαι*. Philostr., γενέσθαι.
(48) *Προέλεγε*. Philostr., προεγίγνωσκε.
(49) *Ὥρα*. Ita ex conjectura rescripsimus pro ὅρα, quæ ineptissima lectio omnes editos invaserat. Sic paulo post ex Philostrato, ὡς δὲ ἐν δίκῃ μὲν ἠγάσθην, ὥρα μανθάνειν ; et plane simili orationis structura infra apud Euseb., sub fin. c. 32 : Εἰ γὰρ ὁ Εὐφράτης παρὰ τοῖς πᾶσι φιλοσοφίᾳ διαπρέψαι ὁμολογηθείη, ὥρα μεσοπονηρίαν μὲν ἐκείνου κατηγορεῖν, etc.
(50) *Δοκῶ*. Hoc magis mihi probatur, quam quod in Philostrati textu legitur δοκεῖ.
(51) *Ἐς τὸ πρόσφ*. Sic apud Philostr. quoque restitui, apud quem male antea scribebatur οἱ τὸ πρόσφ.
(52) *Ὡς δὴ ἐν δίκῃ μὲν ἠγάσθην*. Ante editum erat οὓς δὴ ἐν δίκῃ μὲν ἠγάσθην αὐτούς. Vid. paulo post, not. 54.

ὥρα μανθάνειν (53). » Καὶ μετὰ βραχέα (54) φησίν· « Οὗτοι μὲν γὰρ θεοί τέ εἰσι, καὶ κεκόσμηνται κατὰ τὴν Πυθίαν (55). » Καὶ Δομετιανῷ δὲ εἰσῆκται λέγων· « Καὶ τίς πρὸς Ἰάρχαν σοι πόλεμος, καὶ Φραώτην, τοὺς Ἰνδούς; οὓς ἐγὼ μόνους ἀνθρώπων θεούς τε ἡγοῦμαι, καὶ ἀξίους τῆς ἐπωνυμίας ταύτης. » Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ ὁμοίως θεούς τε καὶ διδασκάλους τἀνδρὸς ἐπιγράψας (56) ὁ λόγος τοὺς δεδηλωμένους, δακτυλίους τε παρ' αὐτῶν εἰληφέναι ὁμολογήσας αὐτὸν, ἐπιλέλησται νῦν, καὶ συνδιαβάλλων τοῖς διδασκάλοις τὸν μαθητὴν οὐκ ἐπαΐει.

verbum prolocutus sequentia[80] : « Neque absonum quid mihi evenire puto, si philosophiæ obnoxius evadam pulcherrime ornatæ, quam decenti habitu indutam, Indi sublimi et plane divina vectam machina, in scenam provehunt. Quam jure autem eos admirer, jure sapientes esse atque beatos existimem, jam tempus est ut percipiatis. » Et paulo post ait[81] : « Hi dii enim sunt, et Pythiæ exemplo ornantur. » Domitianum quoque imperatorem hujusmodi verbis inducitur allocutus[82] : Quodnam tibi adversus Iarcham et Phraotem Indos est bellum? quos ego solos inter homines deos esse puto, eaque appellatione dignos censeo. » Aliisque in locis similiter deos Apollonii atque magistros agnoscens historia illa prædictos [philosophos], annulosque ab iis accepisse fassa[83], nunc istorum velut obliviscitur una cum magistris discipulum, opprobriis obnoxium sese reddere non sentiens.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Ὑποβὰς δ' ἐν τῇ γραφῇ, αὐλητὴν ὑποτίθεται, καὶ τὸν Ἀπολλώνιον, ὥσπερ τινὸς οὔσης μεγίστης καὶ σοφωτάτης ἐπιστήμης, τρόπους αὐλήσεως μάλα σπουδαίως μακροῖς τοῖς διηγήμασιν εἴροντα διεξέρχεται. Καὶ αὐτοκράτορα Οὐεσπασιανὸν, οἷα δὴ Θεῷ προσεύξασθαι αὐτῷ ἱστορεῖ· καὶ τὸν μὲν, ὡς εὐχῇ, εἰρηκέναι (57)· « Ποίησόν με βασιλέα· » τὸν δὲ ἀποκρίνασθαι· « Ἐποίησα. » Καὶ τίς οὐκ ἂν μισήσειεν εὐλόγως τῆς ἀλαζονείας τὴν φωνὴν, μανίας τὸ μηθὲν ἀποδέουσαν, ὅτε γε ἤδη αὐτὸς Θεὸς, καὶ βασιλέων ποιητὴς εἶναι φρυάττεται, ὁ τῆς Αἰγυπτίας κυβερνήτης νεώς; Τοῦτο γὰρ αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ Ἀπολλώνιος γεγονέναι τὴν ψυχὴν, ἐν ταῖς πρὸς τὸν Ἰνδὸν ὁμιλίαις μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν δεδήλωκε.

CAPUT XXXII.

Dum pergit vero scribere, tibicinem quemdam inducit[84] : Apollonium autem quasi maxima illa **532** et præclarissima scientia esset, modos tibiæ inflandæ, magno studio, prolixo discursu, prosecutum narrat. Vespasianum porro imperatorem ei, quasi Deo, supplicem factum ait[85]. Atque ipsum quidem, supplicantis more, « Imperatorem me facito, » dixisse. Huncque, « Jam feci, » respondisse. Quis vero non odio habeat merito, insolentiæ plenam, proximamque insaniæ vocem? quando jam ipsum se Deum, et imperatores creandi potestatem habere fremit, navis Ægyptiæ olim gubernator[86]? Talem enim se fuisse, qua animum, ipse Apollonius in sermone cum Indo paulo ante nobis indicavit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Τῷ δ' αὐτῷ βασιλεῖ, οὓς ἂν αὐτὸς δοκιμάζοι τῶν φιλοσόφων συμβούλους τῶν πρακτέων, γνωρίσαι αὐτῷ ἀξιοῦντι, κατὰ λέξιν φησίν· « Ἀγαθοὶ δὲ τούτων σύμβουλοι καὶ οἵδε οἱ ἄνδρες, τὸν Δίωνα δείξας, καὶ τὸν Εὐφράτην, μήπω αὐτῷ ἐς διαφορὰν ἥκοντα. » Καὶ αὖθις· « Ὦ βασιλεῦ, εἶπεν, Εὐφράτης καὶ Δίων, πάλαι σοι γνώριμοι ὄντες, πρὸς θύραις εἰσὶν, οὐκ ἀφρόντιδες τῶν σῶν. Κάλει δὴ κἀκείνους ἐς κοινὸν λόγον· σοφὼ γὰρ τὼ ἄνδρε. » Πρὸς ἃ Οὐεσπασια-

CAPUT XXXIII

Eidem imperatori, ut sibi indicaret roganti, quosnam philosophos in consilium rerum gerendarum adhibendos maxime probaret? ita ad verbum respondet[87] : « Boni illarum rerum consiliarii et isti sunt, Dionem Euphratemque manu monstrans, cui nihil adhuc dum cum eo controversiæ intercedebat. » Et rursum[88] : « Sunt, inquit, o imperator, Euphrates et Dion, veteres amici tui, in limine; rerum tuarum satagentes, illos igitur ad conferendos sermo-

[80] lib. VI, c. 11. [81] ibid. [82] lib. VII, c. 32. [83] lib. IV, c. 19. [84] lib. V, c. 21. [85] lib. V, c. 29. [86] lib. III, c. 23. [87] lib. V, c. 29. [88] lib. V, c. 31.

(53) *Καὶ μακ. ὥρα μανθ.* Verba ὥρα μανθάνειν omnino ad præcedentia pertinere, adeoque non ante, sed post ea ponendam στιγμὴν esse, secus quam factum in prioribus editionibus; particulam δὲ item post ὥρα delendam esse, Philostrati textum conferentibus dubium haud esse poterit. Omnis in vulgatis Eusebii error ex eo est, quod statim post hæc verba indicium fieret allegatæ ῥήσεως alterius Apollonii, verbis quidem præmissis istis : καὶ μετὰ βραχέα φησίν. Ad hæc igitur aptius referri posse judicavit verba ὥρα μανθάνειν nasutulus quidam, quam ad præcedentia, eo quod Philostratum non inspexisset, neque adeo legisset, quæ apud eum sequuntur, quibus demonstrat merito se Indos philosophos pro μακαρίοις habere, ut adeo optime quadret iis quod præcesserat ὥρα μανθάνειν. Quæ si vidisset, quicunque ille fuerit criticus, statim vidisset ad verba Apollonii ex Philostrato allegata pertinere ista : ὥρα μανθάνειν. Hoc vero semel commisso errore cætera omnia idem pro lubitu refinxit, ut suis accommodarentur commentis, atque adeo ita totam istam ῥῆσιν ex cerebro suo repræsentavit: Οὓς δὴ ἐν δίκῃ μὲν ἠγάσθην, ἐν δίκῃ δὲ ἡγοῦμαι σοφούς τε καὶ μακαρίους. Ὥρα δὲ μανθάνειν καὶ ἃ μετὰ βραχέα φησίν.

(54) *Καὶ μετὰ βραχέα.* Ante editum καὶ ἃ μετὰ βρ. Nempe ἃ additum ex semel concepto de hoc loco errore, de quo nota præced.

(55) *Κατὰ τὴν Πυθίαν.* Pythia Apollinis ὑποφῆτις, ut notum, ἀτεχνῶς μάντις.

(56) *Ἐπιγράψας.* Male editi ἐπιγράψαι. Veram lectionem, præterquam quod sententia postulat, firmat statim sequens participium ὁμολογήσας, quod præcessisse aliud participium intercedens copula τε evincit.

(57) *Εἰρηκέναι.* Additum in editis Οὐεσπασιανόν, invito linguæ genio, quam glossam proinde marginalem esse putavi, ex textu eliminandam.

nes, quæso, admitte etiam; viri enim sapientes sunt.» Ad quæ Vespasianus: «Sapientibus, inquit, viris fores semper præbere soleo patentes.» Euge vero egregiam rerum futurarum in illo heroe scientiam! Bonus jam est et sapiens Euphrates, quia nulla dum inter eos orta contentio. Sin vero aliqua oriatur, quam longe, talis ut habeatur, aberit. En tibi quæ de eodem idem ad Domitianum scribat [83]: «Et certe quantas comparare opes philosophus possit, potentioribus si adulelur, Euphratis fortunæ ostendunt. Illi nempe inde, (quid enim opes dicam?) inexhausti sunt divitiarum fontes. Jamque ad mensas disputationes habet, mercator magnarius, vilis cocio, publicanus danista, ipse omnia factus, venalis et vendens. Semper autem potentiorum liminibus hæret affixus, inque iis ultra etiam quam janitores subsistit. Quin sæpe a janitoribus eum intercludi contigit, ut canes gulosi intercludi solent. Philosopho autem vel drachmam impertitus nunquam, opes suas muris circumvallat, extortis ab aliis huncce Ægyptium pecuniis pascens, linguamque in me acuens, exscindi merentem. At Euphratem tibi relinquo, tu enim nisi adulatoribus admodum delecteris, multo quam dico hominem deteriorem esse invenies.» Qui ergo apud Vespasianum patrem sapientem esse Euphratem, et probum est testatus, ista apud filium autem profert, manifeste ejusdem viri et laudator esse deprehenditur, et accusator. Itane vero qui futurorum præditus scientia est, qualis sit, qualisve futurus sit Euphrates ignorat? **533** At neque nunc primum, sed ipsius jam Vespasiani ævo carpere Euphratem, ut qui perversis sit moribus, instituit [84]. Quomodo talem igitur imperatori commendat, ita ut ipsi quoque patentes, illius com-

A νός· «Ἀκλείστους, ἔφη, θύρας παρέχω σοφοῖς ἀνδράσιν.» Εὖγε τῆς προγνώσεως τοῦ ἥρωος! Εὐφράτης νῦν ἀγαθός τε καὶ σοφὸς, ἐπεὶ μὴ ἐς διαφοράν πω αὐτῷ ἐληλύθει. Εἰ δ' ἔλθοι, ὅσον οὔπω δὲ τοῦτ' ἔσται. Ὅρα οἷα περὶ αὐτοῦ ὁ αὐτὸς πρὸς Δομετιανὸν γράφει (58)· «Καὶ μὴν ὁπόσα γίνεται φιλοσόφῳ ἀνδρὶ, κολακεύοντι τοὺς δυνατοὺς, δηλοῖ τὰ Εὐφράτου. Τούτῳ γὰρ ἐντεῦθεν, τί λέγω (59) χρήματα; πηγαὶ μὲν οὖν εἰσι πλούτου. Κάπὶ (60) τῶν τραπεζῶν ἤδη διαλέγεται, κάπηλος, ὑποκάπηλος, τελώνης, ὀβολοστάτης, πάντα γινόμενος, τὰ πωλούμενά τε καὶ πωλοῦντα. Ἐντετύπωται δὲ ἀεὶ ἐν ταῖς (61) τῶν δυνατῶν θύραις, καὶ προσέστηκεν (62) αὐταῖς πλείω καιρὸν ἢ οἱ θυρωροί. Ἀπελήφθη (63) δὲ καὶ ὑπὸ τῶν θυρωρῶν (64) πολλάκις, ὥσπερ τῶν κυνῶν οἱ λίχνοι. Δραχμὴν δὲ B οὐδὲ φιλοσόφῳ ἀνδρί ποτε προέμενος, ἐπιτειχίζει (65) τὸν ἑαυτοῦ πλοῦτον, ἑτέροις (66) τὸν Αἰγύπτιον τουτονὶ βόσκων χρήμασι, καὶ ὀξύνων ἐπ' ἐμὲ γλῶσσαν, ἀξίαν ἐκτετμῆσθαι. Εὐφράτην μὲν δὴ καταλείπω σοι· σὺ γὰρ, ἢν μὴ κόλακας ἐπαινῇς, εὑρήσεις τὸν ἄνθρωπον κακίω ἢ ἑρμηνεύω (67).» Ὁ δὴ πρὸς τὸν πατέρα τὸν Οὐεσπασιανὸν σοφὸν καὶ ἀγαθὸν τὸν Εὐφράτην μαρτυρόμενος, πρὸς δὲ τὸν υἱὸν ταῦτα περὶ αὐτοῦ διεξιὼν, δῆλος ἂν εἴη τὸν αὐτὸν ἐπαινῶν τε καὶ ψέγων. Ἆρ' οὖν ὁ τὴν τῶν μελλόντων προειληφὼς γνῶσιν ἠγνόει ὃς ἦν τε καὶ ἔσται ὁ Εὐφράτης; Καὶ γὰρ οὐ νῦν πρῶτον, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ Οὐεσπασιανοῦ διαβάλλειν αὐτὸν, ὡς δὴ τὸ ἦθος μοχθηρότατον, βούλεται. Πῶς δὴ οὖν τοιόνδε συνίστη βασιλεῖ, ὡς καὶ ἀκλείστους αὐτῷ (68) διὰ τὰς παρ' αὐτοῦ C συστάσεις τῶν βασιλείων ἀναπεπετάσθαι τὰς πύλας; Ἀλλὰ γὰρ καὶ τυφλῷ, φασὶ, δῆλον, ὡς ἄρα πρόγνωσιν μὲν συκοφαντεῖται πρὸς τοῦ συγγραφέως ὁ ἄνθρωπος. Εἴη δ' ἂν ἄλλως γενναῖος, πολὺ (69) μὲν προπείρας (70) ἑταίροις· ἀτὰρ καὶ τῷ Εὐφράτῃ ἐς

[83] lib. VIII, c. 7. [84] lib. V, c. 39.

(58) *Γράφει.* Nempe in scripta Apollonii ad Domitianum Apologia hæc inveniuntur, quam recitare ei datum haud fuit, ut ex lib. VIII, c. 6, liquet; hinc γράφειν eum quæ sequuntur Eusebius ait. Aliter acceperat verbum γράφειν Acciolus, qui vertit: *Vide, quæso, quibus illum apud Domitianum verbis accuset.* At dubito verbum γράφειν h. l. eo sensu accipi posse, neque γραφή enim est illud ad Domitianum opus, sed Apologia.

(59) *Τί λέγω.* Morellus in margine observaverat in ms. se invenisse τί λέγω, quæ lectio cum in Philostrati quoque textu inveniatur, retinenda videbatur. Editi tamen h. l. habebant ἄπληστα pro τί λέγω.

(60) *Κἀπὶ.* Sic Philostr. Editi h. l. habent καὶ περί, quod minus convenire videtur genitivo sequenti.

(61) *Ἐν ταῖς.* Apud Philostr. omittitur ἐν.

(62) *Προσέστηκεν.* Sic cum Philostr. malebam, quam προέστηκεν, quod in editis Eusebii inveni. Prius illud rectius convenit ei, quod paulo post dicitur, canum ad instar sæpe interclusus esse.

(63) *Ἀπελήφθη.* Philostr. ἀπελήφθη habet. Prior editio et ms. Reg. ἀπειλήφθη, nescio quo sensu. Putabam ego ἠπειλήθη rectius legi. Interpres hoc loco mirum in modum delirarat, qui nobis canes nescio quos lucernarios, foribus appositos finxerat. HOLSTEN.

Pace viri docti sanum esse puto ἀπελήφθη, vide quæ ad illum Philostrati locum a nobis fuere annotata.

(64) *Θυρωρῶν.* Philostr. habet θυρῶν.

(65) *Ἐπιτειχίζει.* Omissum a me νῦν, in Eusebii editis additum post hanc vocem, fide lectionis quæ apud Philostratum occurrit. Nec sensus eam particulam ferre videtur.

D (66) *Ἑτέροις.* Male post hanc vocem posita ὑποστιγμή in editis Eusebii, quæ rectius ante illam collocatur, ut in Philostrati textu; nam ad sequentia pertinet ἑτέροις. Vide notata ad Philostr.

(67) *Ἢ ἑρμηνεύω* Philostr. ὧν ἑρμηνεύω.

(68) *Ὡς καὶ ἀκλείστους αὐτῷ.* Alluditur ad allegata paulo ante ex l. v, c. 31, sub init. Vespasiani dicta.

(69) *Πολύ.* Ita haud dubie legendum pro πάλαι, quod est in editis.

(70) *Προπείρας.* Ita legendum putavi, pro eo quod in editis est, neque ullum sensum fundit, πρὸ πείρας. Est autem προπείρας qui *periculum pro alio subit*, quod est maxime γενναίων. Nempe derivatur a πείρω vel περῶ, quod proprie fluvium transire est: inde ad quodcunque, quod subeas, periculum translatum, unde Ἀνδρῶν τε πολέμους ἀλεγεινά τε κύματα πείρων, Ulysses Homericus Odyss. IX. Hinc et ἀπορεῖν et εὐπορεῖν *destitui* in *transitu*, et *facilem transitum* invenire, ad res fortunæ translata

τὰ βασίλεια παρόδου κοινωνῶν, ὕστερον δὲ τῆς διαφορᾶς ἕνεκα τοιαῦτα περὶ αὐτοῦ λέγων, οὔπω μοι διαβάλλειν ὁ λόγος βούλεται τὸν ἄνδρα, ὡς ἂν τὸν Εὐφράτην συκοφαντοῦντα, φιλοσόφων τῶν καθ' ἑαυτὸν (71) ἐπιδοξότατον, ὡς καὶ ἐς δεῦρ', οἷς μέτεστι φιλοσοφίας, ᾄδεσθαι; Ὃ καὶ μέγιστον λάβοι ἄν τις, εἰ βούλοιτο, παράδειγμα τῆς κατὰ τοῦ Ἀπολλωνίου διαβολῆς. Εἰ γὰρ ὁ Εὐφράτης παρὰ τοῖς πᾶσι φιλοσοφίᾳ διαπρέψαι ὁμολογηθείη, ὥρα μισοπονηρίαν μὲν ἐκείνου κατηγορεῖν, ἐπεξιόντος τοῖς ἀτόπως ὑπὸ τοῦδε δρωμένοις; τουτονὶ δὲ πρὸς ἐκείνου κατηγορούμενον, φαύλην περιβάλλεσθαι δόξαν, ὅτι δὴ μὴ τὸν ἀρέσκοντα τῷ φιλοσόφῳ μετῄει βίον.

A mendatione, palatii imperatoris fores panderentur? Verum vel cæco, ut in proverbio aiunt, jam perspicuum sit, quod in divinandi arte detrahatur viro ab historico. Concedamus autem in cæteris eum generosum animum demonstrasse, pericula etiam pro amicis subeundo frequenter. At certe Euphratem, aditus ad imperatoris palatium participem reddens, postea tamen, ob intercedens dissidium, talia de eo proferens, nonne, ipsa suadente mihi ratione, Euphratis egisse sycophantam arguitur, philosophorum suæ ætatis clarissimi, qui hodie etiam ab iis, qui philosophiæ imbuti sunt studiis, celebratur? Quod ipsum vel illustrissimum alicui, si velit, [justæ] Apollonii reprehensionis exemplum præbeat. Si Euphrates enim omnium consensu philosophiæ studiis clarissimus habeatur, intempestivum certe minime fuerit, illius eo evincere
534 adversus improbitatem odium, quod mala Apollonii facta fuerit insectatus. Hunc vero, qui ab eo arguebatur, [concludere] mala fama oppressisse eum, quasi vitam ageret philosophiæ minime consentaneam.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Πάλιν ἐν τῷ ἕκτῳ, παραδοξολογῶν ὁ μυθολόγος, ἄγει μὲν αὐτὸν ἅμα τοῖς ἑταίροις καμήλῳ ὀχούμενον, ἐφ' οὓς φησιν Αἰγυπτίων Γυμνοὺς, φιλοσόφους. Ἔνθα δὴ προστάξαντος τοῦ γυμνοῦ, πτελέα, φησὶ, τὸ δένδρον προσαγορεύει τὸν Ἀπολλώνιον, ἐνάρθρῳ καὶ θηλείᾳ τῇ φωνῇ. Καὶ τούτοις γε ἡμᾶς ὁ « Φιλαλήθης » πιστεύειν ἀξιοῖ. Εἶτα Πυγμαίους ἄνδρας ὑπὲρ τὴν τούτων ἱστορεῖ χώραν, καὶ Ἀνθρωποφάγους (72), καὶ Σκιάποδας, Σάτυρόν τε πρὸς τοῦ Ἀπολλωνίου μεθυσκόμενον. Ἐξ ἐκείνων αὖθις ἐπάνεισιν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Ὁμιλίαι τε πάλιν αὐτῷ, καὶ προγνώσεις ἀνακοινοῦνται πρὸς Τίτον. Καὶ δηχθέντα ἔφηβον ὑπὸ λυττῶντος κυνὸς, ὃν δὴ καὶ ἐμαντεύσατο ὅστις εἴη τὴν ψυχὴν, ὅτι ὁ τῆς Αἰγύπτου ποτὲ βασιλεὺς Ἄμασις (73), τῆς συμφορᾶς ἀπαλλάττει, μέχρι καὶ τοῦ κυνὸς ἐπιτείνας τὸ φιλάνθρωπον (74). Ταυτὶ μὲν οὖν τὰ πρὸ τῆς κατηγορίας αὐτῷ πεπραγμένα.

CAPUT XXXIV.

B Rursum portenta in sexto libro loquens nugator, camelis eum una cum sociis vectum sistit ad philosophos, quos Nudos appellat Ægyptiorum. Ubi gymnosophista, ut quidem narrat [91], jubente, ulmus arbor Apollonium voce articulata et muliebri affata est. Hisce autem « Philalethes » fidem a nobis vult haberi. Deinde pygmæos [92], ultra gymnosophistarum patriam positos, Anthropophagosque et Umbripedes commemorat, Satyrumque ab Apollonio inebriatum [93]. Inde autem in Græciam redit; et rursum cum imperatore Tito [94] sermones et vaticinia communicat. Atque adolescentem, a rabido morsum cane [95], cujus etiam anima quæ sit, (Amasis nempe Ægyptii quondam regis) divinat, ab eo
C liberat morbo : ipsum quoque canem in benignitatis suæ partem admittens. Atque hæc quidem sunt, quæ antequam [apud imperatorem Domitianum] deferretur, gesta ab eo fuere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Ἐπιστῆσαι δ' ἄξιον δι' ὅλης τῆς πραγματείας, ὡς ὅτι, κἂν ἀληθεύειν δοθῇ τῷ συγγραφεῖ τὰ παράδοξα, συνεργείᾳ δαίμονος ἕκαστον αὐτῷ διαπεπρᾶχθαι τούτων σαφῶς δείκνυται. Τό τε γὰρ τοῦ λοιμοῦ προαισθέσθαι ἴσως μὲν οὐκ ἀπερίεργον δόξειεν, εἰ, καθὼς

CAPUT XXXV.

Id vero in tota illa tenendum historia est, quod, si concedatur vel maxime scriptori, vera eum dicere, portenta illa dum refert; mali dæmonis tamen opera, omnia ista patrata esse ab Apollonio, facile evincatur. Quod enim pestem ante sensit [96],

[91] lib. VI, c. 10. [92] lib. VI, c. 25. [93] lib. VI, c. 27. [94] lib. VI, c. 29 seq. [95] lib. VI, c. 53. [96] lib. III, c. 4.

sunt. Προπείρειν vero, ut προκινδυνεύειν, *pro alio* periculum subire. Quod fecisse Apollonium agnoscit, virique fortis et generosi gloriam hoc ipso eum tueri, concedi posse ait, qui scilicet in Nervæ, Ruffi et Orfiti imprimis gratiam προέπειρε. At utcunque se habeant ista, in negotio quod ei cum Euphrate intercessit, γενναῖον se probasse Apollonium negat.

(71) *Φιλοσόφων τῶν καθ' ἑαυτόν*. Ita loquuntur puriores scriptores Græci, non ut in editis legitur, φιλοσόφων γενομένων τῶν καθ' ἑαυτόν. Relegandum igitur fuit γενομένων, quod ex margine, qua ascriptum erat, ad explicandum tyroni idiotismum, et quidem alieno loco, in textum immigravit : ferri enim utcunque posset, si post ἑαυτόν positum fuisset.

(72) *Ἀνθρωποφάγους*. Philostr. Ἀνδροφάγους appellat.

(73) *Ὃν δὴ καὶ ἐμαντεύσατο... ὅτι ὁ τῆς Αἰγ. ποτὲ βασιλ. Ἄμασις*. Fallit hic memoria sua Eusebium ; juvenis enim a cane morsus non Amasis esse dicitur ab Apollonio, sed Telephus Mysius. Videtur confudisse cum ea, de qua agit, re, gesta Alexandriæ cum *leone*, in quo regis illius animam esse aiebat Apollonius. Vide *Vitam* ejus, lib. VI, c. 42.

(74) *Μέχρι καὶ τοῦ κυνὸς ἐπιτείνας τὸ φιλάνθρωπον*. Mire hic omnia pervertit, pro more, Acciolus : facile quid res sit asseculurus, si ipsum consuluisset Philostratum. Scilicet spectant ista ad Apollonii in ipsum quoque canem benignitatem, nempe περιώφθη δὲ οὐδὲ ὁ κύων, ut Philostratus ait; namque ipsi quoque restituta sanitas fuit.

forte non carebit superstitione, si ut ipse [facit,] « ex tenui victu » derivetur « et puro, » prout a Philostrato narratum : forte tamen ex commercio mali spiritus ejus rei indicium ipsi est factum. Enimvero cætera etiam quæ fatidica virtute assecutum atque prædicentem inducit, vel mille argumentis ex ipso Philostrati scripto arguere licet, ut una hoc quoque sit concedendum, magica arte, imo parum abest quin dicam per spiritum familiarem, quasdam rerum futurarum, non enim de omnibus loquor, assecutum eum fuisse. Idque luculenter eo firmatur, quod non semper et in omnibus divinatricem istam vim conservaverit : verum dubius fuerit in quam plurimis, de multis, quod ea ignoraret, interrogaverit : id quod ei, si divina virtute polluisset, neutiquam obtingere poterat. Ipsum vero etiam finem pesti impositum [97], quem nactum illud drama fecit, meram imposturam, prætereaque nihil fuisse, jam antea a nobis est demonstratum. Sed et Achillis umbræ [98] apud tumulum ipsius quid moræ esse possit, relictis illis in beatorum insulis, ut forte quis censeat, habitaculis, nisi hoc quoque præsentis actum sit dæmonis apparitione ? Porro dæmonem, qui protervum illum luculentis indiciis obsidebat adolescentem [99], et rursum Empusam, Lamiamve, quam Menippum ait agitasse, majoris dæmonis ope eum expulisse est verosimile. Pariterque vicissim mente motum adolescentem rabidi canis morsu [1], ipsumque dæmone correptum canem eadem arte curavit. Agnosce igitur, prout antea dixi, omnia ejus portenta malorum dæmonum patrata ministerio esse. Nam quod ad puellam spectat ab inferis revocatam [2], si spiritum adhuc ea intus habebat, vitalis auræ scintillam, quod ait scriptor, humidumque vaporem facie adhuc præferens; id quidem numero miraculorum est eximendum. Neque enim, sicut et ante monui, tam grande facinus silentio potuisset involvi, in ipsa urbe Romæ in conspectu quasi imperatoris patratum.

αὐτὸς, « ἀπὸ λεπτοτάτης καὶ καθαρᾶς διαίτης » κατειλήπτο, ὡς αὐτὸς ἔφησεν. Ἴσως δὲ καὶ αὐτὸ ἐξ ὁμιλίας δαίμονος αὐτῷ προεμεμήνυτο. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τὰ λοιπὰ, ὅσα κατὰ πρόγνωσιν διειληφώς τε καὶ προειρηκὼς εἰσῆκται, εἰ καὶ μυρίοις ἐλέγχοις ἐξ αὐτῆς πάρεστι τῆς τοῦ Φιλοστράτου γραφῆς εὐθύνειν, ὅμως ἵνα συγχωρηθείη καὶ τοῦτ' εἶναι ἀληθὲς, κατὰ περίεργον μηχανὴν, εἴποιμ' ἂν πρὸς δαίμονος αὐτῷ παρέδρου τινὰ τῶν μελλόντων, οὐδὲ γὰρ πάντα, κατειλῆφθαι. Τοῦτο δὲ παρίστησι σαφὲς, τὸ μὴ δι' ὅλου καὶ περὶ πάντων τὴν πρόγνωσιν αὐτὸν ἀποσώζειν· ἀπορεῖν δὲ ἐν πλείστοις, καὶ πυνθάνεσθαι δι' ἄγνοιαν, ὅπερ οὐκ ἂν, εἰ θείας ἀρετῆς μετῆν αὐτῷ, πεπόνθοι. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ παῦσαι τὸν λοιμὸν, ὁποῖον εἴληχε τὸ δρᾶμα, ὅτι φάσμα (75), καὶ οὐδέν τι πλέον ἦν, προδεδήλωται (76). Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ (77) Ἀχιλλέως παρὰ τῷ αὐτοῦ μνήματι τί ἂν διατρίβοι, τὰς ἐν μακάρων νήσοις, ὡς ἂν φήσειέ τις (78), ἀπολειποῦσα (78*) διαγωγὰς, εἰ μὴ καὶ τοῦτο δαίμονος ἦν ἐπιφανείας παρουσία; Καὶ τοῦ ἀσελγοῦς δὲ μειρακίου σαφῶς ἔνοικον δαίμονα, καὶ πάλιν ἣν ἔφησεν Ἔμπουσάν τε καὶ Λαμίαν ἐμπεπαρῳνηκέναι τῷ Μενίππῳ, μείζονι τάχ' ἴσως ἐξελήλακε δαίμονι. Ὁμοίως τε αὖ καὶ τὸν τὰς φρένας παρατραπέντα νεανίαν ὑπὸ τοῦ λυττῶντος κυνὸς, αὐτόν τε τὸν δαιμονῶντα κύνα, τῇ αὐτῇ μετήλλαξε μεθόδῳ. Ὅρα δὴ οὖν, ὡς ἔφην, τὴν πᾶσαν αὐτῷ παραδοξοποιίαν, ὡς διὰ δαιμονικῆς ἀπετελεῖτο ὑπουργίας. Τὸ γὰρ τῆς ἀναβιωσάσης κόρης, εἴτ' ἔμπνους ὑπῆρχε, σπινθῆρα ψυχῆς, κατὰ τὸν συγγραφέα, καὶ ἰκμάδα ἐπὶ τοῦ προσώπου φέρουσα (79), περιαιρετέον τῆς θαυματοποιίας. Οὐ γὰρ ἂν, ὡς καὶ πρόσθεν ἔφην (80), σιωπῇ τὸ τηλικοῦτον παρεδόθη, ἐπ' αὐτῆς Ῥώμης βασιλέως ἐπὶ παρόντος γεγενημένον.

535 CAPUT XXXVI.

Equidem alia innumera ex iisdem libris colligere liceret, quibus quam facile confutari queant, quam parum invicem sibi respondentia habeant, quam sint fabulosa, quam plena monstris evincamus. Attamen quandoquidem non accurato nimis adversus hominem studio nobis opus est; quod tantum absit ut inter deos stupendosve viros et admirandos [locus ipsi habeatur], ut ne inter philosophos quidem a quibusdam nostri ævi hominibus mentio ejus fiat; idcirco iis contenti quæ dicta sunt, ad septimum quoque de eo librum progredimur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛϚʹ.

Μυρία μὲν οὖν καὶ ἄλλα πάρεστιν ἐκ τῶν αὐτῶν ἀναλέξασθαι συγγραμμάτων, τό τε ἐν αὐτοῖς εὐέλεγκτον, καὶ ἀσύστατον, μυθῶδές τε καὶ τερατῶδες ἀπευθύνειν· ὅμως ἐπεί γε οὐδὲ πολλῆς τὰ κατὰ τὸν ἄνδρα δεῖται σπουδαιολογίας, οὐχ ὅτι γε ἐν θεοῖς, καὶ παραδόξοις, καὶ θαυμασίοις, ἀλλ' οὐδ' ἐν φιλοσόφοις παρά τισι τῶν νῦν μνήμης ὑπαρχούσης αὐτοῦ, τοῖς εἰρημένοις ἀρκεσθέντες, μετίωμεν καὶ ἐπὶ τὸ ἕβδομον περὶ αὐτοῦ σύγγραμμα.

[97] lib. IV, c. 10. [98] lib. IV, c. 16. [99] lib. IV, c. 20. [1] lib. VI, c. 53. [2] lib. IV, c. 45.

(75) *Φάσμα*. Vide de hac voce observata supra ad cap. 26.

(76) *Προδεδήλωται*. Nempe paulo ante cap. 26.

(77) *Καὶ ἡ ψυχή*. Καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ editum fuerat; ὅτι rejiciendum videbatur, quod in ms. ex præcedente linea ab oscitante librario videtur derivatum esse.

(78) *Ὡς ἂν φήσειέ τις*. Hæc addita, quod insulas beatorum, et in iis habitantem Achillis animam, non ipse quidem agnoscat Eusebius, sed κατ' ἄνθρωπον loquatur, ex mente gentilium, heroem illum in insulis beatorum felicitate frui juxta theologiæ suæ placita existimantium.

(78*) *Ἀπολειποῦσα*. Lege ἀπολιποῦσα. EDIT.

(79) *Φέρουσα*. Pro φέρουσαν (quod erat in editis) legendum putabant φέρουσα. HOLSTEN.

(80) *Ὡς καὶ πρόσθεν ἔφην*. Supra cap. 29.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

A Κατηγορεῖται δῆτα γοητείαν ὁ ἀνήρ. Εἶτα Δημητρίῳ φιλοσόφῳ, ἀποτρέποντι αὐτὸν τῆς ἐπὶ τὴν Ῥώμην παρόδου, μὴ πειθόμενος, ἐπαχθῆ τινα, καὶ φορτικὰ περὶ ἑαυτοῦ ὡδέ πως λέγει· « Ἐγὼ δὲ γινώσκω μὲν πλεῖστα ἀνθρώπων, ἅτε δὴ (81) εἰδὼς πάντα· οἶδα δὲ ὧν οἶδα τὰ μὲν σπουδαίοις, τὰ δὲ σοφοῖς, τὰ δὲ ἐμαυτῷ, τὰ δὲ θεοῖς. » Καὶ δὴ ὁ ἐν τούτοις πάντα εἰδέναι μεγαλαυχούμενος, προϊὼν, ἀγνοιάν τινων πρὸς τοῦ λόγου κατηγορεῖται. Εἶτα Δάμις αὐτῷ μεταπλάττεται, διὰ θανάτου φόβον τὸν φιλόσοφον ἐπικρυπτόμενος. Ἄκουε δ' οὖν τοῦ συγγραφέως, ἃ περὶ αὐτοῦ φησιν ἀπολογούμενος· « Αἰτία μὲν ἥδε (82) τοῦ μεταβαλεῖν Δάμιν τὸ τῶν Πυθαγορείων σχῆμα. Οὐ γὰρ ὡς κακίω (83) γε αὐτὸ (84) μετεῖναί φησιν, οὐδὲ μεταγνοὺς αὐτὸ, τέχνην δὲ ἐπαινέσας, ἣν ὑπῆλθεν ἐς B τὸ ξυμφέρον τοῦ καιροῦ. »

CAPUT XXXVII.

Magiæ igitur dica Apollonio scribitur. Inde autem Demetrio philosopho, dehortanti eum ab itinere Romam continuando, minime obaudiens, insolenter quædam, ac superbe de se ipso his fere verbis profert [a] : « Ego mortalium cunctorum scio plurimum : scio enim omnia. Quæ scio autem partim scio bonis viris, partim sapientibus, partim ipsi mihi, partim diis. » Sed enim qui verbis istis omnia se nosse magnifice gloriatur, paulo post ignorantiæ in quibusdam in ipsa illa historia arguitur. Inde porro Damis transformatur ab eo, ob mortis metum philosophum abscondens. Sed audi Philostratus quæ dicat [b], id factum ejus defendens : « Et causa quidem exstitit ista, cur Pythagoreum Damis habitum mutaret. Neque enim abjecisse se ait eum, ut qui vitæ institutum mutasset in deterius, neque quod ejus ipsum pœniteret, sed quod astum probaret, cui se accommodaverit, tempori inserviturus. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ'.

Ἐπὶ τούτοις ὁ Φιλόστρατος τέσσαρας αἰτίας, τὰς δὴ εὐχερεῖς αὐτῷ πρὸς ἀπολογίαν νομισθείσας ἐκτίθησιν, ἀπὸ πλείστων ὁμολογῶν καὶ ἄλλων αὐτὰς ἀνειλέχθαι. Ὧν ἡ μέν τις ἦν· « Τί δῆτα μαθὼν οὐ τὴν αὐτὴν ἅπασιν ἔχοι στολήν; » ἡ δέ· « Τοῦ χάριν οἱ ἄνθρωποι θεὸν αὐτὸν νενομίκασι; » τρίτη· « Πόθεν προείποι Ἐφεσίοις τὸν λοιμόν; » ἐπὶ ταύταις· « Τίνι (85) βαδίσας ἐς ἀγρὸν ἀνατέμνει τὸν παῖδα τὸν Ἀρκάδα; » Πρὸς ταύτας δέ φησι καὶ τὴν ἀπολογίαν αὐτὸν γεγραφέναι. Πρότερον δ' ἱστορεῖ δε- C σμοῖς αὐτὸν παραδοθῆναι, καί τι θαυμαστὸν ἐνταῦθα κατεργάσασθαι. Τῷ γάρ τοι Δάμιδι μάλα λυπηρῶς, ὡς ἂν ἐπὶ συμφορᾷ τοῦ διδασκάλου διακειμένῳ, αὐτόματον ἐπιδεῖξαι λελυμένον τοῦ δεσμοῦ τὸ σκέλος· εἶτα πάλιν ἀναλαβόντ' αὐτὸν τῆς λύπης, ἐνθεῖναι ἐς τὸ πρότερον σχῆμα τὸν πόδα. Μετὰ τοῦτο, κρινόμενον αὐτὸν ἐπὶ βασιλέως Δομετιανοῦ, γράφει εἶτα δὴ τῶν ἐγκλημάτων ἀπολυθῆναι, καὶ μετὰ τὴν τῶν ἐγκλημάτων λύσιν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἀκαίρως, μοὶ δοκεῖ, ἐν τῷ δικαστηρίῳ αὐτὰ δὴ ταῦτα ἀναφωνῆσαι· « Δὸς, εἰ βούλει (86), κἀμοὶ τόπον. Εἰ δὲ μὴ, πέμπε τὸν ληψόμενόν μου τὸ σῶμα· τὴν γὰρ ψυχὴν ἀδύνατον, μᾶλλον δ' οὐδ' ἂν τὸ σῶμα τοὐμὸν λάβοις. »

Οὐ γάρ με κτενέεις, ἐπεὶ οὔτοι μόρσιμός εἰμι.

Καὶ δὴ ἐπὶ τούτῳ τῷ περιβοήτῳ ῥήματι ἀφανισθῆναι τοῦ δικαστηρίου φησὶν αὐτόν. Καὶ ἐν τούτοις, τὰ περὶ αὐτοῦ καταστρέφει δρᾶμα.

CAPUT XXXVIII.

Post hæc Philostratus quatuor accusationis capita, quæ facile se apologia diluere posse putaret, exponit [c] : ex pluribus aliis eorum delectum habitum esse inquiens. Horum primum erat : « Qua de causa eodem quo cæteri habitu non utatur? » Alterum porro : « Quare deum ipsum homines putent esse? » Tertium : « Quanam ratione pestem Ephesiis imminentem prædixerit? » Præterea : « In cujus gratiam in agrum profectus, Arcadem puerum discerpserit? » Atque ad depellenda ista apologiam quoque eum scripsisse ait [d]. Ante vero in vincula eum conjectum memorat, atque in iis etiam admiranda quædam præstitisse. Damidi enim animo valde afflicto, ut par erat in ista præceptoris sui fortuna, sponte pede delapsa vincula eum monstrasse [e], inde vero, ubi ejus tristitiam esset solatus, priori statui pedem restituisse. Post hæc coram Domitiano imperatore causam dicentem, mox crimine absolutum scribit, dilutisque quæ objecta fuerant criminibus, nescio quomodo parum opportune sequentia, ipsis verbis, in dicasterio magno clamore protulisse [f] : « Fac et mihi [diceuti] quæso locum. Sin minus, immitte qui corpus vinciat meum ; quandoquidem ligari anima nequit. Imo D potius ne corpus quidem meum vincias. »

Nec me enim occides, Parcis me auferre negatum.

Dumque istud tam celebre dictum proferret, 536 e dicasterio eum disparuisse ait. Atque hæc est fabulæ ejus catastrophe.

[a] lib. VII, c. 14. [b] lib. VII, c. 16. [c] lib. VII, c. 20 ; adde c. 11. et lib. VIII, c. 5, quem locum hic maxime respici puto. [d] lib. VIII, c. 6. [e] lib. VII, c. 39. [f] lib. VIII, c. 5.

(81) *Ἅτε δή*. Omittitur δή apud Philostratum.

(82) *Ἥδε*. Omnino legendum ἥδε ex Philostrato, referturque illud ἥδε ad ea quæ præcedebant apud istum scriptorem, quibus causæ mutati a Dami habitus continebantur.

(83) *Ὡς κακίω*. Lectio indubitate vera, ut nævo laborent editi qui, omisso ὡς, habent κακίας. Meliorem lectionem ex Philostrato revocavimus.

(84) *Αὐτῷ*. Pronomen hoc addidimus ex Philostrato.

(85) *Τίνι*. Notum est apud Græcos pariter ac Latinos dativo exprimi personam in cujus gratiam aliquid fit. Nempe in Nervæ gratiam abominanda ista sacra peracta fuisse Domitianus suspicabatur, ut ex Philostrati clarissime constat historia. Sed hic tamen etiam Acciolus impegit. Ubi vero non impegit iste?

(86) *Βούλει*. Philostr., βούλοιο.

CAPUT XXXIX.

A

Historiæ autem ipsius scriptor, dum miraculum in carcere patratum exponit, quod fuco phantasiæ, ut credere par est, facto, familiaris spiritus ope Damis viderat, hæc verba subjungit [9] : « Tum primum Damis ait naturam Apollonii accuratius perspexisse, divina quod sit, et humana major. Neque enim sacra ulla obeuntem (qui enim in carcere potuisset?), neque precationibus usum, neque verbum proferentem ullum, pedicas contemptui habuisse : rursusque crure illis inserto, ut vinculis qui esset constrictus, sese gessisse. » Ego vero vitio vertere quidem discipulo nolim tarditatem suam, quod omne cum eo consumens ævum, et superstitiosorum quorumdam rituum interventu mirabilia eum patrare videns, nihil eum mortali præstare natura existimarit. At vero etiam post tantum opus patratum, qualis ille existat, ignorat : et, ut fas sit ignoranti, ob ipsum angitur, atque timet, perinde ac si homo sit nudus, ne quid ei, quod minime velit, eveniat. Porro si post longam adeo conversationem demum divinum eum esse, et excellentioris, quam humana sit, indolis, intellexit ; ejus rei ratio meretur examinari, quam ipse scriptor ille indicat dicens : « Neque sacra obeuntem eum ulla, neque precationibus usum, neque arcani quidquam mussitantem » Damin miraculum istud patrare vidisse. Antea igitur patrata per magicas artes quasdam ab Apollonio peracta fuere, proptereaque neque obstupuisse ea, neque admiratum esse Damin [ait]. Merito autem [ut admiraretur] nunc primum ei evenit, quod insolitum quid ab Apollonio et præter morem efficeretur. Quod autem [objectum Damidi] pedicæ spectaculum attinet, discessumque ex dicasterio, ipsius ea de re Apollonii ad Domitianum sermones haud invitus apponam. Vinculis enim cum illum ligari imperator jussisset, optimo argumentandi nexu ita Apollonius argutatus fuit [10] : « Si magum me esse arbitraris, quanam ratione vincies? Sin vincire me poteris, quomodo esse magum putabis? » Sed opponere ipsi hoc modo aliquis posset, occasione ex istis accepta : Si tu magus non es, quomodo tibi crus est solutum? At si solutum est, quomodo non es magus? Sique adeo eo quod in vincula se conjici sit passus, magus non esse evincitur, **537** hoc ipso quod vincula exuit, magum eum proprio effato esse, in confesso erit. Et vicissim, si ex eo, quod judicio se submisit, magum non esse patet; in hoc ipso certe quod ex eo sese surripuit, ipsique imperatori se subduxit, addo et stipantibus eum corporis custodibus, luculenter sese prodidit magus. Quamobrem, ut mihi videtur, ipsa Philostrati oratio, dum eam rem animadvertit, facto illi medicinam parat, [referens] quod nullis obitis sacris incantamentisve adhibitis, occulta quadam et humanam indolem superante virtute, miraculum hocce patratum fuerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘʹ.

Ὁ μὲν οὖν συγγραφεὺς ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸ δεσμωτήριον θαύματος, κατὰ φαντασίαν, ὡς ἔοικεν, ὑπὸ τοῦ παρέδρου δαίμονος τῷ Δάμιδι ἑωραμένου, ἐπιφέρει λέγων· « Τότε πρῶτον ὁ Δάμις φησὶν ἀκριβῶς ξυνεῖναι τῆς Ἀπολλωνίου φύσεως, ὅτι θεία τε εἴη καὶ κρείττων ἀνθρώπου. Μὴ γὰρ θύσαντά τι (87) (πῶς γὰρ ἐν δεσμωτηρίῳ;), μηδὲ εὐξάμενον, μηδὲ εἰπόντα τι, καταγελάσαι τοῦ δεσμοῦ, καὶ ἐναρμόσαντα αὐτῷ τὸ σκέλος τὰ τοῦ δεδεμένου πράττειν. » Ἐγὼ δὲ οὔποτ' ἂν καταγνοίην βραδύτητα τοῦ φοιτητοῦ, εἰ τὸν πάντα βίον συνὼν αὐτῷ, καὶ διά τινων περιέργων ὁρῶν αὐτὸν ἀποτελοῦντα τὰ παράδοξα, οὐδέν τι διαφέρειν αὐτὸν ἡγεῖτο τῆς θνητῆς φύσεως. Ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν μετὰ τοσαύτην θαυματουργίαν τὰ κατ' αὐτὸν

B ἀγνοεῖ· εἰκότως δὲ ἀγωνιᾷ καὶ δέδιε (88), ὡς ὑπὲρ ἀνθρώπου, μή τι πάθοι παρὰ προαίρεσιν. Εἰ δὲ δὴ πρῶτον ἄρτι μετὰ τὴν τοσαύτην διατριβὴν, ὅτι δὴ θεῖος εἴη καὶ κρείττονος ἀνθρώπου φύσεως, ξυνίησι τὴν τούτου ξυνιδεῖν ἄξιον αἰτίαν, ἣν αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς δηλοῖ λέγων· « Μὴ γὰρ θύσαντά τι, μηδὲ ἐπευξάμενον, μηδέ τι τῶν ἀποῤῥήτων εἰρηκότα, » τὸ παράδοξον ἰδεῖν αὐτὸν πεποιηκότα. Οὐκοῦν τὰ πρότερον διὰ περιέργου μηχανῆς ἐτελεῖτο τῷ ἀνδρί· διὸ μηδὲ καταπλήττεσθαι αὐτὰ μηδὲ θαυμάζειν τὸν Δάμιν. Εἰκότως δὲ νῦν τοῦτο πρῶτον πέπονθεν, ὡς ξένου τινὸς ὑπ' αὐτοῦ παρὰ τὰ συνήθη διαπεπραγμένου. Πρὸς τὸ δειχθὲν δὲ τοῦ δεσμοῦ φάσμα, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ δικαστηρίου ἀναχώρησιν, τὰς πρὸς Δομετιανὸν αὐτοῦ τοῦ

C Ἀπολλωνίου φωνὰς παραθείμην ἄν. Δεσμοῖς γάρτοι αὐτὸν παραδοθῆναι προστάξαντος βασιλέως, πάνυ γε ἀκολούθως ὁ Ἀπολλώνιος συνελογίσατο ὡδί πως· « Εἰ μὲν γόητά με ἡγῇ, πῶς δήσεις; εἰ δὲ δήσεις, πῶς γόητα εἶναι φήσεις; » Ἀντικρούσει γοῦν αὐτῷ τις ὡδί πως, ἐκ τούτων ὁρμώμενος· Εἰ μὲν οὐ γόης, πῶς λέλυταί σου τὸ σκέλος; εἰ δὲ λέλυται, πῶς οὐ γόης; Καὶ εἰ τῷ ὑπομεῖναι τὸν δεσμὸν οὐ γόης, τῷ μὴ ὑπομεῖναι, κατ' αὐτὸν, ὡμολόγηται γόης. Καὶ αὖ πάλιν, εἰ ὑπομείνας τὸ δικαστήριον οὐ γόης, τῷ δὲ διαδρᾶναι τοῦτο, καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν βασιλέα, λέγω καὶ τοὺς ἐν κύκλῳ δορυφόρους, σαφῶς ἐναπέφηνεν (88*) ὁ γόης. Ὅθεν, μοὶ δοκῶ, συνησθημένος ὁ λόγος, θεραπεύει τὸ γεγονὸς, ὡς δὴ ἄνευ θυσιῶν καὶ ἐπῳδῶν ἀῤῥήτῳ τινὶ καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον δυνάμει τοῦ παραδόξου πεφηνότος.

[9] lib. VII, c. 38. [10] lib. VII, c. 34.

(87) *Θύσαντά τι*. Ap. Philostr. hoc loco omissum est τί, ut et mox post εἰπόντα. Ponitur vero post εὐξάμενον.

(88) *Ἀγωνιᾷ καὶ δέδιε*. Contradictionis convincere Philostratum cupit hoc argumento, quod Damidem dicat indicium divinitatis Apollini cepisse ex pede vinculis sponte soluto. Nam huic opinioni

D Damidis, ista occasione natæ, minime convenire, quod postea apud Demetrium, lib. VIII, cap. 11, 12, ipsius capiti metuat, perinde ac si nudus homo esset, de quo nullam haberet prorsus excellentioris naturæ opinionem.

(88*) *Ἐναπέφηνεν*. Forte ἀναπέφ. Edit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

A 'Αλλὰ γὰρ οὐκ ἐς μακρὰν αὖθις ὁ τῆς φύσεως παραθήσεται ἔλεγχος. Αὐτίκα γάρ τινος ἐπιστάντος αὐτῷ, καὶ φήσαντος· « Ἀφίησί σε, ὦ Ἀπολλώνιε, τουτωνὶ τῶν δεσμῶν ὁ βασιλεὺς, καὶ ἐλεύθερον δεσμωτήριον συγχωρεῖ οἰκεῖν, » ὁ κρείττων ἢ ἄνθρωπος, καὶ τῶν μελλόντων προγνώστης,

Κωφοῦ τε ξυνιεὶς (89), *καὶ οὐ λαλέοντος ἀκούων*,

ὑπὸ τῆς ἄγαν, ὡς εἰκὸς, περιχαρείας ἀποπεσὼν τῆς προγνώσεως, πυνθάνεται λέγων· « Τίς οὖν ὁ μετασκευάσων μ' ἐντεῦθεν; » Ὁ δέ· « Ἐγὼ, ἔφη, καὶ ἕπου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

B Εἶτα καὶ λόγον ἀπολογίας ὁ θειότατος μάλα γε συντάττει πεφροντισμένως, ἀγνοῶν, ὅτι δῆτα ἐς μάτην αὐτῷ σπουδασθήσεται ἡ γραφή. Οἴεται μὲν γὰρ ἀκουσθήσεσθαι αὐτοῦ ἀπολογουμένου βασιλέως· καὶ, ὡς ἀκουσομένου γε σφόδρα πιθανῶς παρασκευάζεται τὴν ἀπολογίαν· ὁ δὲ, ταύτην μὴ ἀναμείνας, ἐς οὐδὲν αὐτοῦ τὴν σπουδὴν κατεστήσατο. Ἄκουε δὴ οὖν καὶ περὶ τούτων οἷά φησιν ὁ ἔλεγχος· « Ἐπειδὴ δὲ καὶ λόγος αὐτῷ συνεγράφη τις, ὡς πρὸς ὕδωρ (90) τὴν ἀπολογίαν ἀφήσοντι (91), ξυνεῖλε δὲ αὐτὸν ὁ τύραννος ἐς ἃς εἴρηκα ἐρωτήσεις, ἀναγεγράφθω καὶ ὁ λόγος. » Ὅρα δὴ πῶς τοῦ μέλλοντος ποῤῥωτάτω τυγχάνων ὁ πάντα θειότατος, μετὰ πλείστης ὅσης φροντίδος, ὡς πρὸς ὕδωρ τὴν ἀπολογίαν ποιησόμενος ἐσπούδαζεν.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

'Αλλὰ γὰρ διεξιτητέον καὶ τὴν ἐς μάτην αὐτῷ πεποιημένην ἀπολογίαν, ἃ, ὡς πολλὰ καὶ (92) ἄλλα ἐν ταύτῃ Δομετιανῷ προσφωνῶν, ἀπαυθαδίζεται λέγων· « Ὡς ἄρα Οὐεσπασιανὸς σὲ μὲν βασιλέα ἐποίησεν, ὑπ' ἐμοῦ δὲ ἐγένετο. » Βαβαὶ τῆς ἀλαζονείας! ἣν οὔτι γε ὁ τυχὼν, ἀλλ' οὐδὲ εἰ φιλόσοφός τις ἀληθῶς, καὶ κατὰ ἀνθρωπείαν ὑπεραίρων ἐγεγόνει φύσιν, ἐτερατεύσατο ἂν, μὴ οὐχὶ δίκην ἀνοίας παρὰ τοῖς ἔμφροσιν ὑποσχών. Εἶτα δὲ τῆς κατ' αὐτὸν ὑποψίας ἑαυτὸν ἀπολυόμενος (93), ταῦτα περὶ γοήτων φησίν· « Ἀλλὰ τοὺς γόητας ψευδοσόφους φημί. Τὰ γὰρ οὐκ ὄντα εἶναι παρ' αὐτοῖς, καὶ τὰ ὄντα, ἀπιστεῖσθαι (94). » Καταμάθοι δ' οὖν τις ἔκ τε τῆς ὅλης πραγματείας, καὶ D τῶν ἐν μέρει δεδηλωμένων, πότερα ἐν θείοις καὶ φιλοσόφοις, ἢ ἐν γόησιν αὐτὸν καταταχτέον, πιστεύσας οἷς τε αὐτὸς περὶ γοήτων καὶ ψευδοσόφων εἴρηκε, καὶ οἷς δεδήλωκεν ἡ κατ' αὐτὸν ἱστορία. Δρύες τε γὰρ, καὶ πτελέαι, ἐνάρθρῳ καὶ θηλείᾳ φωνῇ λαλοῦσαι, καὶ τρίποδες αὐτόματοι φοιτῶντες, καὶ χάλκεοι

CAPUT XL.

Verum rursus non ita multo post naturæ ejus nobis suppeditabitur argumentum [11]. Cum ex insperato enim ad eum accederet non nemo, diceretque : « Hisce te vinculis, o Apolloni, eximi jubet imperator, utque in liberiore carcere degas permittit; » tum ultra hominum sortem positus ille, futurorumque antea gnarus,

Muti concipiens animum, sensusque tacentis,

præ nimio, ut videtur, gaudio fatidica excidens virtute, nuntium rogat: « Quis vero me isthac est traducturus? » Ille autem : « Ego, respondit, tu modo sequere. »

CAPUT XLI.

Postremo [12] orationem apologeticam quoque composuit studio ingenti vir ille plane divinus, ignarus nempe inanem operam in eo se scripto consumpturum. Putabat enim se ab imperatore iri auditum recitantem apologiam : eoque quod auditurum eum speraret, ad persuadendum cum maxime orationem componit. Cæsar tamen eam non ferens irritum ejus studium reddidit. Audi igitur de his etiam quid dicat sibi ipsi adversante oratione [13] : « Quoniam vero oratio etiam ei conscripta est, ut qui ad clepsydram causam esset dicturus, eum autem tyrannus intra quæstionum, quas dixi, angustias conclusit, oratio quoque huic historiæ inseratur. » Vide igitur ut a futuris longissime aberrans, vir ille plane divinus, quam maxima potuit cura, velut ad clepsydram dicturus, elaboraverit.

CAPUT XLII.

At et ipsa percensenda est frustra ab eo elaborata apologia, et quæ, multa alia inter, **538** quibus Domitianum compellat, arroganter jactat, diserte inquiens [14] : « Te igitur imperatorem Vespasianus fecit, ipse a me est factus. » Vah arrogantiam! qua ne ex vulgo quidem quispiam, nedum vere philosophus, humanaque excellentior natura se jactitet, nisi insaniæ dicam a prudentioribus sibi scribi velit. Deinde vero a suspicione, qua premebatur, se ipsum purgans, sequentia profert de magis [15] : « Equidem magos falsæ sapientiæ puto alumnos esse. Nam quæ non sunt, ut esse videantur, et quæ sunt, ut non esse videantur faciunt. » Ex tota igitur ista tractatione, et sigillatim expositis omnibus, discas licet, an in diis, an in philosophis, an in magis censendus sit, iis admissis quæ ipse de magis et spuriæ sapientiæ cultoribus dixit, et quæ historia ejus de ipso retulit. Nam quercus et ulmi [16] articulata ac muliebri voce locutæ, tripo-

[11] lib. VII, c. 40. [12] lib. VIII, c. 7. [13] lib. VIII, c. 6. [14] lib. VIII, c. 7. [15] lib. VIII, c. 7. [16] lib. VI, c. 10.

(89) *Κωφοῦ τε ξυν.* Vide supra c. 14.
(90) *Ὡς πρὸς ὕδωρ.* Sic ex ms. et Philostrato restitui : antea legebatur, ὥσπερ ὕδωρ τὴν ἀπολογίαν ἀφήσοντι. HOLSTEN.
(91) *Ἀφήσοντι.* Philostr. habet ἀφηγήσαντι.
(92) *Ἃ, ὡς πολλὰ καί*, etc. Distinctionem posui post ἃ, sine qua obscurior sensus.
(93) *Ἀπολυόμενος.* Sic rescribere non dubitavi, pro ἀπολυόμενον, quod in editis erat.
(94) *Ἀπιστεῖσθαι.* Ita ex Philostrato restitui pro ἄπιστα, quod erat in Eusebii editis; rationem cur priorem præferam lectionem reddidi ad Philostratum.

des etiam [17] spontaneo motu incedentes, æreique servi discumbentibus ministrantes, imbrium item dolia [18] ac ventorum, et sandaracina aqua, et quæ alia repræsentantur ab iis, quos deos est arbitratus [19], et quos ne præceptores quidem agnoscere est dedignatus, in quem alium competere putes, nisi in eos qui « quæ non sunt [20], ut esse videantur, et quæ sunt, ut videantur non esse, efficiunt? » quos ipse magos appellans, spuriæ sapientiæ cultores esse demonstrat Num igitur istis argumentis divinus hic, omnique virtute excultus, ipsisque diis gratissimus, sapientiæ coronatus bravio, ipso divinior Pythagora ejusque discipulis, beatiorque censendus erit? an contra spuriæ sapientiæ damnatus, inter infelicissimos primas feret potius?

θεράποντες διακονούμενοι, πίθοι τε ὄμβρων καὶ ἀνέμων, καὶ σανδαράχινον ὕδωρ, καὶ ὅσα ἄλλα εἰσῆκται, παρ' οἷς ἡγεῖτο θεοῖς, οὓς καὶ οὐκ ὤκνει διδασκάλους ἐπιγράφεσθαι, τίνος ἂν εἶεν παραστατικὰ ἢ τῶν « τὰ οὐκ ὄντα εἶναι, καὶ τὰ ὄντα ἄπιστα » παραδεικνύντων; οὓς αὐτὸς γόητας ὀνομάζων, ψευδοσόφους ὑπάρχειν ἀποφαίνεται. Ἤτοι οὖν ἐπὶ τούτοις ὁ θεῖος, καὶ ἐνάρετος, καὶ θεοῖς κεχαρισμένος, τὸ σοφίας ἀναδησάμενος βραβεῖον, αὐτοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν ὅσοι μετ' ἐκεῖνον θειότερος ἀληθῶς καὶ μακρῷ εὐδαιμονέστερος κριθείη· ἢ ἔμπαλιν, ψευδοσοφίας ἁλοὺς, κακοδαιμόνων (95) ἀποίσεται τὰ πρωτεῖα.

CAPUT XLIII.

Rursum in apologetico illo scripto se in Ionia de fatorum vi ait disputasse [20*], adeo mutari non posse, quæ texunt ista, docentem, ut, si imperium huic decernant, quod in alterius nunc quidem sit potestate, nemo illum interimere possit, ne ab illo sibi imperium eripiatur: imo si vel interemptus fuerit, revicturum tamen eum, ut fatis decreta eveniant. Quibus sequentia ipsis iisdem syllabis subjungit: « Cuicunque fato decretum fuerit lignarius ut 539 sit, is manibus truncetur licet, in lignarium evadet. Et cui cursu vincere in Olympia [destinatum est,] hic, ne abscisso quidem si claudicet crure, victoria fraudabitur. Et cui ut sagittandi valeat arte Parcæ decreverint, hic vel captus oculis sagitta a scopo non aberrabit. » His vero, adulaturus imperatori, subnectit et ista: « Regum autem exemplo usus sum, ad Acrisios respiciens et Laios, Astyagemque Medum, et complures alios, qui bene sibi in hujusmodi rebus consuluisse sibi videbantur. Quorum alii filios, nepotes alii e medio sublatos esse putantes, ab iisdem illis spoliati sunt imperio, reviviscentibus quasi, ut in ipsos insilirent, adjuvantibus fatis. Quod si adulandi studio tenerer, dicere possem etiam tuas animo meo res esse obversatas, quando a Vitellio obsidebaris, templumque Jovis optimi accendebatur in summo urbis vertice. Ille vero bene se res suas habituras putabat, modo tu ejus ne evaderes manus. Atque adolescens tunc plane eras, neque dum qualis nunc es. Verumtamen, quia Parcis aliter est visum, Vitellius quidem,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Πάλιν δὲ τῇ γραφῇ περὶ μοιρῶν ἰσχύος φιλοσοφῆσαι αὐτὸν ἐν Ἰωνίᾳ φησὶ, διδάσκοντα οὕτως ἄτρεπτα εἶναι, ἃ κλώθουσιν, ὡς, εἰ καὶ βασιλείαν τούτῳ (96) ψηφίσαιντο, ἑτέρῳ ἤδη ὑπάρχουσαν, οὐκ ἂν ἀποκτείνειέ τις τοῦτον, ὡς μὴ ἀφαιρεθείη ποτὲ ὑπ' αὐτοῦ τὸ ἄρχειν· ἀλλὰ καὶ ἀναβιῶναι ἀποθανὼν ὑπὲρ τῶν δοξάντων ταῖς μοίραις. Καὶ τούτοις ἐπιλέγει αὐταῖς συλλαβαῖς· « Ὅτῳ πέπρωται γενέσθαι τεκτονικῷ, οὗτος κἂν ἀποκοπῇ τὼ χεῖρε, τεκτονικὸς ἔσται. Καὶ ὅτῳ νίκην ἐν Ὀλυμπίᾳ δρόμου ἄρασθαι, οὗτος δ', οὐδ' εἰ πηρωθείη τὸ σκέλος, ἁμαρτήσεται τῆς νίκης. Καὶ ὅτῳ ἔνευσαν μοῖραι τὸ ἐν τοξικῇ κράτος, οὗτος, οὐδ' εἰ ἀποβάλοι (97) τὰς ὄψεις, ἐκπεσεῖται τοῦ σκοποῦ (98). » Τούτοις, τὸν ἄρχοντα κολακεύων, ἐπιφέρει λέγων· « Τὰ δὲ τῶν βασιλέων ἔλεγον, ἐς τοὺς Ἀκρισίους δήπου ὁρῶν, καὶ τοὺς Λαΐους, Ἀστυάγην τε τὸν Μῆδον, καὶ πολλοὺς ἄλλους (99), εὖ τίθεσθαι τὰ τοιαῦτα δόξαντας (1)· ὧν οἱ μὲν παῖδας, οἱ δὲ ἐγγόνους ἀποκτείνειν οἰηθέντες, ἀφῃρέθησαν ὑπ' αὐτῶν τὸ βασιλεύειν, ἀναφύντων ἐπ' αὐτοὺς ἐξ ἀφανοῦς σὺν τῷ πεπρωμένῳ. Καὶ εἰ μὲν ἠγάπων κολακευτικὴν (2), εἶπον ἂν καὶ τὰ σὰ (3) ἐντεθυμῆσθαι, ὅτε ἀπειλῆφο μὲν ὑπὸ Βιτελλίου (4), κατεπίμπρατο δὲ ὁ νεὼς τοῦ Διὸς περὶ τὰς ὀφρῦς τοῦ ἄστεος. Ὁ δ' εὖ κείσεσθαι τὰ ἑαυτοῦ ἔφασκεν, εἰ μὴ διαφύγοις αὐτόν. Καίτοι μειράκιον ἱκανῶς ἦσθα, καὶ οὔπω οὗτος. Ἀλλ' ὅμως ἐπὶ μοίραις ἐδόκει ἕτερα· ὁ μὲν ἀπώλετο αὐταῖς βουλαῖς, σὺ δὲ τὰ ἐκείνου νῦν ἔχεις. Ἐπεὶ δὲ ἁρμονίᾳ κολακευτικῇ ἄχθομαι (δοκεῖ γάρ μοι τῶν ἐκρύθμων τε καὶ οὐκ εὐφθόγγων (5) εἶναι), τετμήσθω μοι ἥδε ἡ

[17] lib. III, c. 27. [18] lib. III, c. 14. [19] lib. VI, c. 11; et lib. VII c. 32 conf. et s. c. 31. [20] lib. VIII, c. 7. [20*] lib. VIII, c. 7.

(95) *Κακοδαιμόνων*. *Infelices* Romani quoque solent vocare eos, quibus mens est læva; κακοδαίμονα autem et εὐδαίμονα Græcis esse, quibus bene vel secus constituta mens est, ad Philostratum pluribus probatum.

(96) *Βασιλείαν τούτῳ*. Ante scriptum erat βασιλείας. Eusebius habet βασιλείαν τῳ.

(97) *Ἀποβάλοι*. Verior haud dubie lectio, quam et Philostr. agnoscit, et ms. Morello visum. Editi habebant ἀποβάλλει.

(98) *Σκοποῦ*. Ita Philostr. Editi, εὐσκόπου.

(99) *Ἄλλους*. Philostr., ἑτέρους, quam in margine lectionem ascripserat quoque Morell.

(1) *Τὰ τοιαῦτα δόξ*. Philostr., τὰ αὐτῶν τοιαῦτα ἐν ἀρχῇ δόξαντας.

(2) *Καὶ εἰ μὲν ἠγάπων κολακευτικήν*. Apud Eusebium erat κολακευτικόν, male etiam post ἠγάπων comma ponebatur. Utrumque mendum præeunte Philostrato sustuli.

(3) *Τὰ σά*. Melior haud dubie est lectio hæc, ex Philostrato revocata, quam quod in editis Eusebii est τάδε, sic enim sequentia aptius cohærent.

(4) *Βιτελλίου*. Philostr. addit ἐνταῦθα.

(5) *Εὐφθόγγων*. Antea ἀφθόγγων male, HOLSTEN. Nempe εὐφθόγγων Philostrati etiam codices habent.

νευρὰ, καὶ μηδὲν ἡγοῦ τῶν σῶν ἐντεθυμῆσθαί με. » A Διὰ τούτων δὲ ὁμοῦ τὸν ἄνδρα κόλακα, καὶ ψεύστην, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ φιλόσοφον, ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας παρίστησι λόγος (6). Τοσαῦτα γὰρ πρότερον εἰπὼν κατὰ τοῦ Δομετιανοῦ, κολακεύει νῦν ὁ γεννάδας, καὶ καθυποκρίνεται, ὡς οὐδέν τι κατ' αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ, τῶν περὶ μοιρῶν αὐτῷ καὶ ἀνάγκης ἐν Ἰωνίᾳ κεκινημένων. Ἀνάλαβε δῆτα τὴν ἱστορίαν, ὦ συγγραφεῦ, καὶ τῆς ἀληθείας διανήψας (7) τὰ πρότερόν σοι γραφέντα λαμπρᾷ καὶ φιλαλήθει δίελθε (8) τῇ φωνῇ, μηδὲν ὑποστειλάμενος· Ὡς, ἐν Ἐφέσῳ διατρίβων, « ἀφίστη Δομετιανοῦ ἄνδρας (9), καὶ ὑπὲρ ἁπάντων ἐῤῥώννυε σωτηρίας· καὶ τὰς μὲν ἐπιστολιμαίους ὁμιλίας (10) οὐκ ἀσφαλεῖς αὐτοῖς ᾤετο, τῶν δὲ ἑταίρων τοὺς σωφρονεστάτους, ἄλλοτε ἄλλον ἀπολαμβάνων, Διάκονον, ἔλεγε, ποιοῦ- B μαί σε ἀποῤῥήτου λαμπροῦ. Βαδίσαι δέ σε χρὴ ἐς Ῥώμην παρὰ τὸν δεῖνα, καὶ διαλεχθῆναί οἱ. » Καὶ διελέγετο μὲν ὑπὲρ μοιρῶν καὶ ἀνάγκης, καὶ τὸν λόγον διῄει, ὅτι μηδὲ οἱ τύραννοι τὰ μοιρῶν οἷοι βιάζεσθαι. Καὶ ὡς χαλκῆς εἰκόνος ἱδρυμένης Δομετιανοῦ πρὸς τῷ Μέλητι, ἐπιστρέψας ἐς αὐτὴν τοὺς παρόντας· « Ἀνόητε, εἶπεν, ὡς πολὺ διαμαρτάνεις μοιρῶν καὶ ἀνάγκης. Ὃ γὰρ μετὰ σὲ τυραννεῦσαι πέπρωται, τοῦτον καὶ εἰ ἀποκτείνειας, ἀναβιώσεται. » Ὁ δὴ μετὰ τοὺς τοίους διαλόγους κολακεύων τὸν τύραννον, καὶ μηδέν τι τούτων ὡς πρὸς αὐτὸν εἰρῆσθαι αὐτῷ κατειρωνευόμενος, πῶς οὐ μοχθηρίας ἁπάσης καὶ ἀνελευθερίας κριθείη; εἰ μὴ ἄρα ψευδηγόρους τινὰς καὶ κατηγόρους τοῦ ἀνδρὸς, οὐχὶ δὲ ἀληθεῖς συγγραφέας, θείη τις τοὺς ταῦτα μνήμῃ παραδεδω- C κότας. Καὶ ποῦ τοῦ *Φιλαλήθους* « οἱ παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλεῖστον ἥκοντες, τὸ δ' ἀληθὲς τιμῶντες συγγραφεῖς; » Δάμις τε ὁ φιλόσοφος, ὁ καὶ συνδιατρίψας τῷ δηλουμένῳ, καὶ Φιλόστρατος ὁ Ἀθηναῖος, ἀφ' ὧν ταῦτα παρατίθεται· οὓς σαφῶς οὕτως ἐναντιολογοῦντας, κομπάζοντάς τε ἀληθῶς, καὶ τοῖς μαχομένοις παρισταμένους ψεύστας ἐναργῶς, καὶ ἀπαιδεύτους, καὶ γόητας τῆς ἀληθείας τὸ φέγγος διήλεγξεν.

A dum ista ageret consilia, male periit, tu vero quæ illius erant nunc possides. Sed quoniam adulatorum cantus me offendit, (videtur enim mihi dissonus esse ac discors,) rumpenda mihi ista est cherda. Neque velim ut arbitreris de tuis rebus me cogitasse. » His autem Apollonium adulatorem juxta et mendacem, et quidvis potius quam philosophum, nobis sistit historia ista, veritatis adeo studiosa. Namque idem, qui graviter adeo prius in Domitianum fuerat invectus, nunc adulatur vir strenuus, simulatque ac si non contra ipsum ullo modo, sed pro ipso potius faciant, quos in Ionia ipse de fatis atque necessitate moverat discursus. Sume igitur in manus tuam, o scriptor, historiam, et veritati pervigilium agens, antea tibi in lit- B teras relata clara voce et veritatis studium præeunte **540** relege, nec te subducas huic oneri : Ut nempe commoratus Ephesi [21], « a Domitiano viros abalienaverit, et ut communem tuerentur libertatem confirmaverit : atque commercia quidem per epistolas minus tuta ipsis esse putaverit, adeoque sodalium prudentissimis, modo hoc modo alio a turba seducto, dixerit : Magni te facio arcani ministrum. Oportet autem Romam te abire ad hunc vel illum, atque cum eo disserere. » Ut item de fatis et necessitate locutus sit [22], atque ostenderit oratione, quod ne tyranni quidem fatorum mutare decreta valeant. Ut porro ænea cum esset Domitiano ad Meletem fluvium posita statua, in eam ut intuerentur, præsentes omnes permoverit, dixeritque: C « O stulte, quam fatorum ignoras indolem atque necessitatis. Cui enim ab eis, ut post te imperet, fuit decretum, ille, si perimas etiam, reviviscet. » Jam ergo, qui post sermones ejusmodi adulatur tyranno, atque nihil eorum in ipsum dictum esse simulat, quomodo omnis is nequitiæ animique illiberalis reus non agatur? Nisi forte mendaces quosdam et calumniatores Apollonii esse statuat, non veraces auctores, hæc qui memoriæ prodiderunt. Ubi jam igitur illi *Philalethis* auctores, « qui eruditione plurimum profecere, veritatisque » studiosissimi? Damis, inquam, philosophus, qui et comes assiduus ei, de quo agitur, fuit, Atheniensisque Philostratus, a quibus ista nobis proponuntur : quos luculenter adeo sibi repugnare ipsis, jactatores certe vanissimos, et contradictionibus suis spissorum mendaciorum convictos, indoctos item et magos lux veritatis demonstravit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

Ἐπὶ πᾶσι τὸν Ἀπολλώνιον, ἀπαλλαγέντα τοῦ δι- D καστηρίου, ἐν Λεβαδείᾳ ἐλθεῖν ἱστορεῖ. Βουλόμενόν

CAPUT XLIV.

D Postremo Apollonium judicio absolutum sese in Lebadeam recepisse memorat [23]. Cumque in Tro-

[21] lib. VII, c. 8. [22] lib. VII, c. 9. [23] lib. VIII, c. 19.

(6) *Ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας παρίστησι λόγος*. Ironice dictum. Nempe a veritatis studio Philostratum, atque istud σύγγραμμα ejus commendaverat Hierocles, ut videre est supra cap. 2.

(7) *Διανήψας*. Acciolum in suis διανίψας legisse certum est : nam quomodo vertere alias potuisset : *Age veritatis fonte dilutam repete hanc clara et ingenua voce?* At ista lectione, fatendum ingenue, non multum lucis accedit loco obscuro. Nihil ego invenio magis probabile, quam legendum esse καὶ τῇ ἀληθείᾳ διανήψας, sic enim satis plana omnia, sensusque emergit non clarus tantum, verum et elegans, quem proinde, cum alium non possem, in versione etiam expressi.

(8) *Γραφέντα λαμπρᾷ καὶ φιλαλήθει δίελθε*. Ex ms. reposui. Prior editio, γραφέντα λαμπρὰ καὶ φιλαλήθη δίελθε, alteram autem lectionem et distinctionem interpres quoque sequitur. HOLSTEN.

(9) *Ἄνδρας*. Nervam, Ruffum et Orfitum, de iis enim agitur eo quem respicit Philostrati loco.

(10) *Ὁμιλίας*. Philostr. ξυμβουλίας habet, quod magis probem.

phonii specum descendere affectaret, prohibitum ab incolis esse, his quoque magum eum esse censentibus. Atqui merito ejus rei suspicio obtineat, si quis contulerit ab initio Philostrato dicta [24], ubi ægre ferens, suspicionem quibusdam esse ortam, magus quod sit, id ipsum admiratus inquit: « Empedoclem atque Pythagoram Democritumque, qui eorumdem magorum exstiterint discipuli, nunquam tamen in artis illius suspicionem venisse; **541** Platonem quoque, tametsi ab Ægyptiis sacerdotibus prophetisque multa accepisset, eaque suis libris inseruisset, nequaquam tamen cuiquam magiæ addictum visum esse. De Apollonio autem nondum satis hominibus innotuisse, quod ingenuæ sapientiæ usus sit adjumentis, magumque creditum esse eum, quod Babyloniorum magis Brachmanibusque Indorum, ac Ægyptiis Nudis se in disciplinam dedisset. » Quid igitur Philostrato responderi, amice, convenit? Nempe vir iste ejus generis res molitus fuit, ut solus et olim et nostra ætate fuerit habitus magus, præ ejuscemodi viris, qui licet eosdem, quod tu quidem ais, experti fuissent magistros, et suo tamen ævo bona fama gavisi sunt, et posteris quoque temporibus philosophiæ suæ virtutem commendatissimam reliquere. Annon igitur ultra quam fas sit eum molitionibus suis processisse, quibus sana mens est omnibus manifestum sit? Suntque etiamnum hodie qui magicas machinas, quæ viri illius esse dicantur, sese dicant reperisse. At istis animum advertere nunc quidem haud placet. De morte autem etiam viri prioribus consentanea dum concinnat, nulla parte veritatem rei sibi innotuisse ostendit. Alios enim Ephesi exitum ejus contigisse ait referre [25], alios autem Lindi in Minervæ templo, alios in Creta insula. Et cum tantum caliginis illius morti offundat, vult tamen eumdem cum ipso corpore ad superos evolasse. Nam cum templum, prout ille ait, ingressus esset, valvas repente occlusas, inexspectatumque virginum cantum ex eo auditum esse. Cantumque fuisse istum: « Veni, veni in cœlum, veni. » Addit quod ne in cenotaphium quidem ejus inciderit, cum tamen ipse universum orbem, qua late patet, peragrasset. Vultque hoc ipsi animus, omnino mortem virum illum non attingere. Cum enim initio dubitet de modo quo vivis excessit, diserte deinde dicit in cœlum ascendisse eum.

A τε ἐς Τροφωνίου κατελθεῖν, μὴ ἐπιτρέπεσθαι πρὸς τῶν ἐπιχωρίων, γόητα καὶ τούτων ἡγουμένων αὐτόν. Καίτοι ἄξιον ἀπορῆσαι, παραθέμενον τὰς ἐν ἀρχῇ τοῦ Φιλοστράτου λέξεις, ἐν αἷς ἀπορῶν ὅ τι δὴ γόητα αὐτὸν ὑπειλήφασιν, αὐτὰ δὴ ταῦτα θαυμάζει λέγων· « Ἐμπεδοκλέα μὲν καὶ Πυθαγόραν, καὶ Δημόκριτον, τοῖς αὐτοῖς μάγοις ὡμιληκότας, οὔπω ὑπῆχθαι τέχνῃ· Πλάτωνά τε, παρὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἱερέων τε καὶ προφητῶν πολλὰ παρειληφότα, καὶ ταῦτα τοῖς ἰδίοις ἀναμίξαντα λόγοις, οὐδαμῶς δόξαι τισὶ μαγεύειν. Τουτονὶ δὲ οὔπω γινώσκεσθαι παρ' ἀνθρώποις, ὅτι δὴ ἀπὸ τῆς ἀληθινῆς ὡρμᾶτο σοφίας, μάγον δὲ αὐτὸν νενομίσθαι, τῷ μάγοις Βαβυλωνίων, Ἰνδῶν τε Βραχμᾶσι καὶ τοῖς Αἰγυπτίων Γυμνοῖς ὡμιληκέναι. » Τί δῆτα οὖν εἰρήσεται πρὸς αὐτὸν, ὦ οὗτος; Τῷδε B τῷ ἀνδρὶ τηλικοῦτον ἐπεχειρεῖτο, ὡς μόνον γόητα πάλαι τε καὶ νῦν νενομίσθαι εἰσέτι παρὰ τοὺς τηλικούτους ἄνδρας, οἳ τῶν αὐτῶν, ὡς φῄς, διδασκάλων πεπειρασμένοι (10*), διέπρεψαν μὲν καὶ καθ' οὓς ἐγνωρίζοντο χρόνους, καὶ ἐς τοὺς μετέπειτα δὲ τῆς σφῶν φιλοσοφίας ἀοίδιμον καταλελοίπασι τὴν ἀρετήν· εἰ μὴ ἄρα πέρα τῶν προσηκόντων ἐγχειρῶν τοῖς εὖ φρονοῦσι φανερὸς καθειστήκει; Αὐτίκα τῶν νῦν εἰσιν, οἳ περιέργους μηχανὰς (11), τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἀνακειμένας προσηγορίᾳ, κατειληφέναι λέγουσιν. Ἀλλ' οὐκ ἔμοιγε φίλον τούτοις προσέχειν τὸν νοῦν· ἀλλὰ γὰρ καὶ περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ ἀνδρὸς ἀκόλουθα τοῖς προτέροις συντάττων, οὐδὲν ἀληθὲς ἐξέφηνεν εἰδέναι. Τοὺς μὲν γὰρ ἐν Ἐφέσῳ τελευτῆσαι αὐτὸν ἱστορεῖ, τοὺς δὲ ἐν Λίνδῳ ἐς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἄλλους C δὲ ἐν Κρήτῃ. Καὶ τοσαύτην ἄγνοιαν τοῦ περὶ αὐτὸν τέλους κατασκεδάσας, βούλεται αὐτὸν ἐς οὐρανὸν αὐτῷ σώματι χωρῆσαι. Ἐσδραμόντος γὰρ ἐς ἱερὸν, φησὶ κλεισθῆναι τὰς πύλας, καί τινα ᾠδὴν ἀδόκητον παρθένων ἐκπεσεῖν. Τὸ δὲ ᾆσμα εἶναι· « Στεῖχε, στεῖχε ἐς οὐρανὸν, στεῖχε. » Λέγει δὲ, ὡς μήτε κενοταφίῳ τοῦ ἀνδρός πω περιτύχοι, καίτοι τῆς γῆς ὁπόση ἐστὶν, ἑαυτὸν ἐπελθόντα. Καὶ βούλεται αὐτῷ ἡ διάνοια μηδὲ ὅλως θανάτου τὸν ἄνδρα θίγειν. Πρότερον μὲν γὰρ ἀμφιβάλλων περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐτελεύτα, ὕστερον δὲ διαῤῥήδην καὶ ἐς οὐρανὸν αὐτὸν χωρῆσαι φάσκει. Ὅθεν, ὡς δὴ τοιοῦτον ὄντα, καὶ κατὰ τὸ προοίμιον, καὶ καθ' ὅλην τὴν γραφὴν, Πυθαγόρου καὶ Ἐμπεδοκλέους θειότερόν φησι, καὶ παρεληλυθέναι φιλοσοφίᾳ.

Quamobrem eum, tantus qui sit, et in procemio [26],

[24] lib. I, c. 2. [25] lib. VIII, c. 29. [26] lib. I, c. 2.

(10*) *Πεπειράσμένοι*. Lege πεπειραμένοι, a πειράομαι. Edit.

(11) *Οἱ περιέργους μηχανάς*. Intelliguntur τελεστικά, quæ passim in urbibus Asiæ et Græciæ inveniebantur, quæ Apollonii vulgo Eusebii ævo esse credebantur, ejusque adeo dicebantur esse; hoc enim est quod addit, τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἀνακειμένας προσηγορίᾳ. Talium in hac ipsa historia fit mentio, lib. IV, cap. 10. Plura autem de iis habet Joannes Antiochenus in *Chronogr.*, pag. 342, quem locum transcripsit etiam auctor *Chronici Alex.* En verba ejus: Ἦν δὲ τοῖς χρόνοις βασιλέως Δομετιανοῦ ὁ σοφώτατος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς, καὶ ἤκμαζε περιπολεύων καὶ πανταχοῦ ποιῶν τελέσματα εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς χώρας. Inde narrat Byzantii eum te- D lesmata adversus ciconias, Lyci fluvii exundationes, testudines item, et equos ferocientes fecisse. Antiochiæ ad portam urbis orientalem telesma contra ventum aquilonarem posuisse. Fusum item ex aere scorpium in urbe media defodisse, columnamque ei parvam imposuisse, quod omnes scorpios fugaverit telesma. Aliud item adversus culices parasse, quod prolixius describitur, quam ut hic repetere vacet. Eadem vero juxta cum aliis Apollonii τελέσμασι etiam Tzetzes recenset *Chiliad.* II, hist. 60. Adde Joan. Gregorium in *Observ. S.*, c. VIII. Hic itaque μηχαναὶ τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἀνακείμεναι προσηγορίᾳ. Acciolus male verterat: *Neque vero hodie desunt, qui expertos se dicant ejus nomini invocato magicas inesse virtutes, ad superstitiosa quæpiam peragenda.*

et in toto opere, magis **542** quam vel Pythagoram, vel Empedoclem ait fuisse divinum, studiisque sapientiæ excelluisse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕʹ.

Ἀλλὰ γὰρ ἐν τούτοις περιγραφομένου τοῦ λόγου, βραχέ' ἄττα περὶ μοιρῶν καὶ εἱμαρμένης φέρε διαλάβωμεν· ὅ τι καὶ βούλοιτο δι' ὅλης αὐτῷ τῆς ὑποθέσεως ὁ λόγος (12), τὸ μὲν ἐφ' ἡμῖν ἀναιρῶν, ἀνάγκην δὲ εἰσάγων, καὶ εἱμαρμένην, καὶ μοίρας, διαθροῦντες· ταύτῃ γὰρ ἡμῖν ἐντελῶς καὶ ἡ ἐν δόγμασι ψευδοδοξία τἀνδρὸς διευθυνθήσεται. Εἰ δὴ οὖν, κατὰ τὸν ἀληθοῦς φιλοσοφίας λόγον, ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος (τὸ γὰρ ἀεικίνητον (13) ἀθάνατον, τὸ δ' ὑφ' ἑτέρου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς), καὶ αἰτία ἑλομένου, Θεὸς ἀναίτιος· τίς αἱροῖτο λόγος ἄκουσαν, οὐχὶ δὲ κατὰ προαίρεσιν, ἀψύχου δίκην σώματος ἔξωθέν ποθεν κινουμένην, καὶ ὡσπερεὶ νευροσπαστουμένην (14), ὧδε κἀκεῖσε τὴν ἀεικίνητον ἄγεσθαι φύσιν, μηδὲν μηδαμῶς ἐξ ἰδίας ὁρμῆς καὶ κινήσεως ἐνεργοῦσαν, μηδὲ ἐς ἑαυτὴν τὴν τῶν δρωμένων ἀναφέρουσαν αἰτίαν· ταύτῃ τε μήτε φιλοσοφοῦσαν ἐπαινετέαν τυγχάνειν, μήτ' αὖ ψεκτὴν κακίας ἔμπλεων καὶ πονηρίας; Τί δῆτα οὖν Εὐφράτῃ λοιδορούμενος καταμέμφῃ, ὦ 'τᾶν, εἰ μὴ παρ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐξ εἱμαρμένης ἐπὶ τὸ κέρδος ἐκδούς, ὡς αὐτὸς ἀξιοῖς, ὀλιγωρεῖ φιλοσοφίας (15); Τί δὲ γόησιν ἐνυβρίζεις, ψευδοσόφους ἀποκαλῶν, ὑπὸ μοιρῶν, ὡς ἡγῇ, καθελκομένους ἐπὶ τὸν κακοδαίμονα βίον; Τί δὲ κακίαν ἁπλῶς ὀνομάζεις; Καὶ πονηρός τις ἀνθρώπων οὐκ ἐν δίκῃ κρίνεται παρὰ σοί, τὸν ἐξ ἀνάγκης εἱμαρμένον ἀποπληρῶν ὅρον. Ὡς ἔμπαλιν, τίνι λόγῳ Πυθαγόραν σεμνολογῶν θαυμαστὸν ἐπιγράφῃ διδάσκαλον, καὶ μοιρῶν παίγνιον, ἀλλ' οὐκ ἐραστὴν ὄντα φιλοσοφίας, οὐκ ἀπολείπεις ἐπαινῶν; Φραώτης δὲ καὶ Ἰάρχας, Ἰνδῶν φιλόσοφοι, τί μᾶλλον παρὰ σοὶ θεῶν ἀπηνέγκαντο (16) δόξαν, μηδέν τι παιδείας ἴδιον (17), μηδ' ἀρετῆς ἀπενεγκάμενοι κλέος; Νέρωνος δ' ὡσαύτως καὶ Δομετιανοῦ τί οὐχὶ μοίραις καὶ ἀνάγκῃ τὴν ἀκόλαστον περιάπτεις ἀγερωχίαν, πάσης αἰτίας καὶ παντὸς ἐγκλήματος ἐλευθερῶν τοὺς ἄνδρας; Ἀλλὰ καὶ εἴ τῳ πέπρωται, ὡς φῄς, δρομικῷ, καὶ τοξικῷ, καὶ τεκτονικῷ γενέσθαι (18)· οὕτω δὴ γὰρ γόητι τὸν τρόπον ὄντι, μάγον ἀναφανῆναι· μιαιφόνῳ τε καὶ πονηρῷ, καὶ ἀκολάστῳ πάντως που ἐξ ἀνάγκης τοιόσδε τις ἀποβήσεται. Τί δῆτα οὖν περι-

CAPUT XLV.

Sed limites orationis constituentes istos, age paucis adhuc de fato, atque Parcis tractemus: quid velit [scriptori] per totum opus istud doctrina, arbitrii tollens libertatem, et necessitatem inducens legesque fatales, et fatum, dispecturi: hac enim ratione accurate a nobis Apollonii in doctrina errores etiam redarguentur. Si est igitur (ut veræ philosophiæ doctrina tradit.) anima immortalis (siquidem quod semper movetur, est immortale, quod autem movetur aliunde, ubi motus cessationem admiserit, vivere desinit); si item est causa electionis, et Deus culpæ est immunis; quæ ratio sibi persuaserit invitam, non sponte sua, veluti inanimum corpus, ab externo aliquo agitatam, et veluti alienis nervis mobilem, huc et illuc perpetuo motu vigentem naturam duci, nihil unquam vi propria motuque agentem, neque ad seipsam factorum a se causas referentem: atque ob id ipsum neque philosophantem laudem mereri, neque reprehensionem si malitiæ ac delictorum plena fuerit? Quid igitur, amice, Euphratem conviciis atque animadversionibus prosequeris [27], si non suo arbitrio, sed fatali necessitate lucro deditus, ignominia, prout tu censes, philosophiam afficit? Quid magos item probris insectaris [28], spuriæ sapientiæ cultores appellans, qui fato tamen, juxta tuam opinionem, ad infelix istud vivendi genus trahuntur? Imo quid vitium omnino adhuc nominas? Neque malus quisquam jure a te damnatur, præscriptam sibi a fato necessariam legem dum implet. Sic versa vice, qua tu ratione Pythagoram veneratus admirabilem vocas præceptorem [29], Parcarumque ludibrium qui sit, non sapientiæ amator, laudare non cessas? Phraotes porro et Iarchas cur potius quam alii homines a te pro diis habentur [30], cum propriam non ferant institutionis atque virtutis laudem? Similique ratione Neronis **543** et Domitiani cur fato et necessitati infrunitam haud tribuis superbiam, ab omni crimine et culpa eos absolvens? Verum si cui fato tributum est, ut, quemadmodum ais [31], cursor sit, ut sagittarius, ut architectus; perinde etiam ei, qui incanta-

[27] lib. VI, c. 29; lib. VIII, c. 7. [28] lib. VIII, c. 7. [29] lib. VIII, c. 7 seq. et passim. [30] lib. VII, c. 32. [31] lib. VIII, c. 7.

(12) *Δι' ὅλης αὐτῷ τῆς ὑποθ. ὁ λόγος*, etc. Hæc et sequentia si lecta fuissent viro docto, Jo. Jonsio, in libro *De scriptoribus hist. philos.*, non potuisset in eum prolabi errorem, quo abreptus existimavit, Hierocli de fato disputata hic confutari, quorum fragmenta Stobæus nobis servavit. Unde deinde argumentum sibi nasci putavit, Cæsariensem Eusebium non esse qui hæc scripsit, cum qui de fato scripsit Hierocles, ætate eo sit multum inferior.

(13) *Τὸ γὰρ ἀεικίν*. Desumpta sunt ista ex *Phædro* Platonis.

(14) *Νευροσπαστουμ*. Hunc locum interpres misere exceperat, quem paulo planius rectiusque me expressisse arbitror. HOLSTEN. Holstenianam autem interpretationem hic nos quoque servavimus.

(15) *Ὀλιγωρεῖ φιλοσοφίας*. Παρὰ τὸ πρέπον φιλοσοφίᾳ πράττειν dicit Philostr. l. VI, c. 39.

(16) *Μᾶλλον π. σοί*, etc. Nempe eos μόνους ἀνθρώπων se pro diis habere diserte ait loco in marg. citato.

(17) *Μηδέν τι παιδείας ἴδιον*. Ipsorum nempe non est quidquid in eis virtutis, sed fati, cujus necessitans vis eos ad virtutem determinat.

(18) *Γενέσθαι*. Hanc vocem addere ausus sum, sine qua mancus hic locus videbatur. Ea vero addita omnia plana sunt, modo memineris post ἀναφανῆναι verbum πέπρωται repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, et similiter post μιαιφόνῳ τε καὶ πονηρῷ καὶ ἀκολάστῳ, subintelligendum πέπρωται ταῦτα γενέσθαι.

mentis deditus est, ut magus evadat [a fatis obveniet]; similiterque sicario item, nebuloni, superbo; tum omnino ex necessitate talis erit. Quid igitur oberrans emendationis non capacibus virtutem proponis? Aut quid in eos animadvertis, quorum fata, non vero voluntas monstrum alunt? Imo quid, si ipsi tibi fatis est destinatum, ut divina præditus indole imperatorem mente sublimi despicias; magistrorum scholas frequentasti? Quid Arabas, Babyloniorumque magos, et Indorum sapientes curiose obiisti? Omnia enim vel citra illam conversationem, quæ fatis essent decreta, tibi peragere licuisset. Quid iis item quos credis diis mellitas nequidquam placentas thuraque profundis [32], et pietatis induens larvam discipulos ad preces convertere laboras [33]? Imo et ipse precatus quid deos exposcis, quandoquidem his quoque fata imperare existimas? Atqui oportebat, cæteris diis omissis, uni tantum Necessitati Parcisque rem divinam te facere, supraque Jovem ipsum venerari fatum. Ita vero dii nulli tibi amplius fuerint, et merito quidem, ut qui prodesse hominibus valeant nihil. Præterea si decretum fuit, ut cives Ephesii peste corripiantur [34], quid contraria sanciens fato te præbes adversum? Imo quomodo vicisti fatum, tropæum quasi de illo statuens? Si porro in puella Clothus jam stamina [35] erant absumpta, quo tu pacto denuo post mortem ejus novo colum induere filo, illique esse vitæ redeuntis auctor potuisti? Sed te fortassis eædem Parcæ ad hæc agenda ducebant.

A νοστῶν τοῖς μὴ οἵοις τε τυχεῖν διορθώσεως ἀρετὴν προκηρύττοις (18*); Ἢ τί καταμέμφῃ τοῖς τὴν μοῖραν, ἀλλ' οὐ τὴν προαίρεσιν, ἀτοπωτάτοις; τί δὲ καὶ, εἰ αὐτῷ σοι πέπρωτο, θείῳ ὄντι τὴν φύσιν, ὑπεράραι βασιλέως δόξης (19), ἐς διδασκάλων ἐφοίτας καὶ φιλοσόφων; Ἀραβίους (20) τε καὶ Βαβυλωνίων μάγους, καὶ σοφοὺς Ἰνδῶν ἐπολυπραγμόνεις; Πάντα (21) γάρ που καὶ τῆς τούτων δίχα κοινωνίας τὰ ἐκ μοιρῶν ἐτελεῖτό σοι. Τί δὲ καὶ οἷς νομίζεις θεοῖς τὰ μελιττοῦντα, καὶ τὸν λιβανωτὸν ἐς μάτην ῥίπτεις, εὐσέβειάν τε ἐπιμορφαζόμενος, ἐπ' εὐχὰς τρέπεσθαι τοὺς ἑταίρους παρορμᾷς; αὐτός τε εὐχόμενος, τί παρὰ θεῶν αἰτεῖς, ὁπότε καὶ τούτων τὴν εἱμαρμένην ὁμολογεῖς κρατεῖν; Καὶ μὴν ἔδει, τοὺς ἄλλους θεοὺς παραμειψάμενον, ἀνάγκῃ μόνον καὶ μοίραις θύειν, B καὶ τοῦ Διὸς αὐτοῦ μᾶλλον τὴν εἱμαρμένην προτιμᾷν. Οὕτω δ' ἂν σοι θεοὶ μὲν οὐκέτ' ἂν ἦσαν, καὶ εἰκότως, ἅτε μηδὲ ἀνθρώπους οἷοί τε ὠφελεῖν. Ἀλλὰ καὶ εἰ ἐπέπρωτο τοὺς Ἐφεσίους ἁλῶναι λοιμῷ πολίτας, τί, τἀναντία νομοθετῶν, παρακρούεις τὴν εἱμαρμένην; Μᾶλλον δὲ πῶς ὑπερῆρας τὴν μοῖραν, τρόπαιον ὥσπερ κατ' αὐτῆς ἀράμενος; Εἰ δὲ καὶ τῆς Κλωθοῦς ἐπὶ τῇ κόρῃ τὸ νῆμα πέρας εἰλήχει, πόθεν ἐξ ὑπαρχῆς μετὰ θάνατον ἀναδησάμενος τῷ μίτῳ τὸν ἄτρακτον, ζωοποιὸς αὐτῇ παραπέφηνας; Ἀλλ' ἴσως μοῖραι καὶ σεαυτὸν ἐπὶ ταῦτ' ἦγον.

CAPUT XLVI.

Nihil profers quod ad tuam faciat dignitatem, (multum abest,) qui antequam in corpus hoc esses delatus [36], in eorum, qui in mari, et fluctus inter ætatem consumunt, te fuisse censu ais. Nempe necessitatis, ut verosimile, et hoc est. Nihil ergo quo admirationem mereare, neque natales [37] 544 tui et educatio, neque encyclios disciplina [38], neque vitæ genus temperantissimum [39], neque philosophica exercitatio [40]. Nempe fatalis etiam quædam erat necessitas, quæ, ad Babylonios ut proficiscerere, te compulit [41]. Vi item actus quasi Indorum quoque factus discipulus es [42]: et ad Ægyptiorum Nudos non electio tua et sapientiæ studium, sed fatum te egit, collo te adigens obtorto Gadibus etiam Herculisque columnis [43], eooque [44] atque occiduo Oceano [45] ut oberrares: ipsoque fuso suo, ut nullo emolumento tuo hinc inde vagus discurreres, te coegit. Quod si quis sapientiæ participem factum istorum ope dicat esse; ejus quoque rei causa fatum erit, neque amplius vir ille in iis, qui discendi studio fervent, censebitur, neque merito

C ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜϚʹ.

Οὔτι πω φήσεις κατ' ἀξίαν, πολλοῦ γε δεῖ, ὃς πρὸ τῆς ἐς τοῦτο τὸ σῶμα παρόδου τῶν ἐν θαλάττῃ καὶ κύμασι διατριβόντων γεγονέναι σεαυτὸν λέγεις. Ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης, ὡς εἰκὸς, καὶ τοῦτο. Οὔκουν θαυμάσιος, οὔτε τῆς πρώτης γενέσεως καὶ τροφῆς, οὔτε τῆς ἐγκυκλίου παιδείας, οὔτε τῆς ἐν ἀκμῇ σώφρονος ἀγωγῆς, οὐκ ἀσκήσεως τῆς ἐν φιλοσοφίᾳ (22). Ἦν δ' ἄρα τις μοιρῶν ἀνάγκη καὶ ἐς Βαβυλωνίους ἐλαύνουσα· ὠθούμενος δ' ὥσπερ καὶ τῶν Ἰνδῶν ὡμίλεις σοφοῖς, καὶ ἐπὶ τοὺς Αἰγυπτίων δὲ Γυμνοὺς οὐχ ἡ προαίρεσις, οὐδ' ὁ φιλοσοφίας πόθος, μοῖρα δὲ ἦγεν, ἄγχουσα καὶ ἐπὶ τὰ Γάδειρα, καὶ τὰς Ἡρακλείους στήλας, ἑῷόν τε καὶ ἑσπέριον Ὠκεανὸν ἀλᾶσθαι· καὶ αὐταῖς ἀτράκτοις ἐς μάτην ἐξεβιάζετο περιστρέφεσθαι. D Εἰ δὲ δὴ μετειληφέναι τι σοφίας αὐτὸν ἐκ τούτων εἴποι τις, μοῖρα καὶ τούτων αἰτία, καὶ οὐκέτ' ἂν ἐν φιλομαθέσιν ὁ ἀνὴρ καταλεχθείη, οὐδ' ἂν εὐλόγως θαυμασθείη, τῆς οὐ κατὰ γνώμην, ἀλλὰ κατὰ ἀνάγκην αὐτῷ πορισθείσης φιλοσοφίας. Ἐν ἴσῳ δ' ἂν συγκρινόμενος εἴη κατ' αὐτὸν Πυθαγόρας αὐτὸς καί τι τερατῶδες καὶ ἀπεῤῥιμμένον ἀνδράποδον·

[32] lib. I, c. 31. coll. lib. I, c. 1. [33] lib. IV, c. 38. [34] lib. IV, c. 10. [35] lib. IV, c. 45. [36] lib. III, c. 23. [37] lib. I, c. 4-5. [38] lib. I, c. 7. [39] lib. I, c. 12-13. [40] lib. I, c. 8 et 14. [41] lib. I, c. 18. [42] lib. III, c. 16. [43] lib. V, c. 1 [44] lib. III, c. 66. [45] lib. V, c. 47.

(18*) *Προκηρύττοις*. Forte προκηρύττεις. EDIT.

(19) *Ὑπεράραι βασιλ. δόξ.* Respicit ad gesta imprimis cum Domitiano, vide libri VIII, cap. 1 et 2.

(20) *Ἀραβίους*. Morell. in margine ascripsit Ἀραβίων.

(21) *Πάντα*. Morell. in margine habet πάντως.

(22) *Ἀσκήσεως τῆς ἐν φιλοσοφίᾳ*. Maxime respici puto ad exercitium perpetuæ abstinentiæ, et ἐχεμυθίας Pythagoricæ, de quibus vide loca in margine citata.

Σωκράτης δ' αὐτὸς φιλοσοφίας ὑπεραποθνήσκων καὶ οἱ τοῦτον θανάτου ἄξιον γραψάμενοι· Διογένης τε καὶ τὰ Ἀθηναίων μειράκια. Καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν ὁ σοφώτατος οὐκ ἂν διαφέροι τοῦ ἀφρονεστάτου, καὶ ὁ ἀδικώτατος τοῦ δικαιοτάτου, ὅ τε ἀκόλαστος τοῦ σωφρονεστάτου, καὶ ὁ δειλότατος τοῦ ἀνδρειοτάτου, εἱμαρμένης καὶ μοιρῶν παιγνίων τούτων ἁπάντων ἀναδεδειγμένων.

A existimationem consequetur ob sapientiam, quam non electione sua, sed necessitate ductus sibi comparavit. Eademque, juxta eum si comparatio instituatur, ratio erit ipsius Pythagoræ, et mancipii alicujus præstigiis dediti, et nullius pretii: ipsiusque Socratis mortem pro philosophia oppetentis et eorum qui eum capitali supplicio afficiendum decreverunt: Diogenis item et Atticorum adolescentulorum. Utque paucis absolvam, sapientissimus et stolidissimus mortalium nihil different, nihil injustissimus maximeque justus, lascivus maxime et continentissimus, timidissimus et fortissimus distabunt, si eos omnes necessitatis et fati merum constet esse ludibrium.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Ἀλλὰ γὰρ πρὸς ταῦτα ὁ κῆρυξ τῆς ἀληθείας βοήσεται, λέγων· Ὦ ἄνθρωποι, θνητὸν καὶ ἐπίκαιρον γένος, ποῖ δὴ φέρεσθε, τὸν τῆς ἀκρασίας ἄκρατον B ἐμπιόντες; λήξατέ ποτε, καὶ διανήψατε τῆς μέθης, καὶ διανοίας ὀρθοῖς ὄμμασι τὸ σεμνὸν τῆς ἀληθείας ἐνοπτρίσασθε πρόσωπον. Οὐ θέμις ἀλήθειαν πολεμεῖν ἑαυτῇ καὶ μάχεσθαι· οὐδὲ δυοῖν ἐναντιωτάτοιν μίαν ὑφεστάναι καὶ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας τὰ πάντα κρατούσης, θείοις (23) νόμοις διατέτακται τὸ πᾶν. Ἀνθρώπων τε ψυχῆς ὅρος αὐτοκράτορά τε καὶ κριτὴν, ἡγεμόνα τε καὶ κύριον αὐτὸν ἑαυτοῦ καθίστησι· φυσικοῖς νόμοις καὶ φιλοσόφων δόγμασιν ἐκδιδάσκων, ὡς ἄρα τῶν ὄντων τὰ μὲν ἔστιν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν. Καὶ ἐφ' ἡμῖν μὲν ὅσα γένοιτ' ἂν κατὰ προαίρεσίν τε καὶ πρᾶξιν (24), ἃ καὶ φύσει ἐλεύθερα (25), ἀκώλυτα, ἀπαρεμπόδιστα τυγχάνει· τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἀσθενῆ, δοῦλα, κωλυτὰ, ἀλλότρια, ἃ καὶ περὶ τὸ σῶμα, καὶ τὰ ἐκτὸς, ἄψυχά τε ὄντα C καὶ ἄλογα, καὶ πάντη τῆς ἰδίας τοῦ λογικοῦ ζώου φύσεως ἀλλοτρίαν τὴν ὑπόστασιν ἔχει. Τῶν δ' ἐφ' ἡμῖν τὴν ἐπὶ θάτερα ὁρμὴν ἀρετῆς τε καὶ κακίας ἕκαστος ἐν αὐτῇ κέκτηται προαιρέσει. Καὶ τὸ μὲν τῶν ὅλων δεσπόζον τε καὶ ἡγεμονοῦν εὐθέως περαίνει (26), κατὰ φύσιν περιπορευόμενον· τῷδ' αἰεὶ συνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός· τῶν δ' ἐπὶ τὰς πράξεις ὁρμῶν οὐ μοίρας, οὐδὲ εἱμαρμένης, οὐδ' ἀνάγκης αἰτία (27)· αἰτία ἑλομένου· Θεὸς ἀναίτιος.

CAPUT XLVII.

Sed enim contra hæc præco veritatis inclamabit dicens: Heus homines, mortale et exigui temporis genus, quo ferimini incontinentiæ mero ebrii? desinite demum, e crapula expergiscimini, rectisque mentis oculis augustam veritatis intuemini faciem. Fas enim non est sibi ipsi repugnare veritatem, ac a se dissentire. Neque duobus inter se maxime contrariis unam eamdemque causam subesse. Divinæ Providentiæ omnia continentis legibus divinis universum hoc regitur. Definita autem animæ humanæ potentia, principem eum ac judicem, rectorem et dominum sui ipsius constituit: juxta naturæ leges et philosophorum placita eum docens, rerum alias esse in potestate nostra, alias vero non esse. **545** Et in nostra quidem potestate esse posita omnia quæ ab electione nostra et operatione pendent, cum quibus et ita a natura comparatum est, ut libera sint, nec prohiberi a quopiam vel impediri queant. Quæ vero in potestate nostra non sunt, ea infirma sunt, obnoxia servituti, nihilque ad nos attinent, ad corpus pertinentia et res externas, animo et ratione destituta, atque omnino diversam a natura animalis ratione præditi naturam habentia. In eis vero quæ sunt in potestate nostra, ad alterutram partem propensionem, vel cum virtute, vel cum vitio conjunctam, in electione sua unusquisque positam habet. Porro autem Dominus et rector omnium recta ratione singula transigit, per universam commeans naturam. Hunc assidue sequitur Nemesis, eorum qui a divina lege discesserint vindex. Ad agendum autem quod feramur, non in Parcis fatove et necessitate est culpa, sed culpa est in eligente; Deus omni culpa vacat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Εἰ δὴ θρασύνοιτό τις, τῶν ἐφ' ἡμῖν ἄρτι πολεμῶν, D μὴ παρακαλυπτέσθω. Οὗτος ἀθεότητα ἀναφανδὸν ἐξαγορευέτω, μὴ πρόνοιαν, μὴ Θεὸν, μηδέ τι ἄλλο,

CAPUT XLVIII.

Quod si igitur aliquis nimium audacter se gerat, in potestate nostra quæ sunt impugnans, eum latere non patiamur ulterius. Imo impietatem talis

(23) *Αἰτίαν. Τῆς τ. Θεοῦ προν. τ. π. κρατούσης, θείοις* etc. Ita distinguendum putavimus. Nam in editis erat αἰτίαν, τῆς τ. Θ. προν. τ. π. κρατούσης. Θείοις etc.

(24) *Κατὰ προαίρεσίν τε καὶ πρᾶξιν.* Prior editio ut et ms. Reg. καὶ πρᾶξιν hic habent. Et ita interpres in suo codice repererat, vertens *quæ ex* electione actuque proveniunt. At de emendatione nostra (qua ὄρεξις in locum πράξεως substituitur) nemo dubitabit, qui Epictetum ejusque commentatorem Simplicium vel a limine inspexit. Holsten.

Sed ego qui utrumque inspexi, de emendatione tamen Holsteniana dubito. Præterquam enim quod προαίρεσις et πρᾶξις longe aptius sibi mutuo respondeant, ipse Epictetus ἐφ' ἡμῖν esse ait ἐνὶ λόγῳ ὅσα ἡμέτερα ἜΡΓΑ. Igitur πρᾶξιν fide omnium codicum hic retinere non dubito.

(25) *Ἃ καὶ φύσει ἐλεύθερα.* Hæc itidem ex Epicteti deprompta *Enchiridio* sunt, quod vide c. 2.

(26) *Περαίνει.* Ita ex conjectura restituebam pro παραινεῖ quod in editis erat omnibus. Et certe veram lectionem invenerat etiam in suis Acciolus; ita enim vertebat: *Deus porro Dominus rerum omnium princepsque, recta ratione singula transigit.* Quod et nos retinuimus. Τὸ ἐνθέως opponitur cæcis fatalis necessitatis motibus.

(27) *Αἰτία.* Vocem quæ librariorum vitio exciderat, oscitanter hæc describentium, atque voce bis repetita turbatorum, restitui, non in gratiis, ut confido, Musarum.

aperte profiteatur, non providentiam, non Deum, non aliud quidpiam præter fatum et necessitatem agnoscens. Imo et quæ hanc doctrinam consequuntur sine involucro insuper proloquatur : non dari sapientem, non stultum, non æquum, non iniquum, non virtuti deditum, non pravum, non magum, non divinam indolem in humanis dari : neque vero philosophiam esse, neque disciplinam, neque artem omnino ullam vel scientiam. Nemo alterum [proinde] ingenio sive bonum vocet sive malum, sed confuse omnia, quasi vertigine, agi necessitate et Parcarum fusis. Impium igitur atque profanum istum in piorumne et sapientum censum referamus? Si tamen, cætera dissimulans, Providentiam statuere et deos, eis vero superius admittere præ se ferat fatum, merito quis velut præconis voce exclamet : Pugnantia et contraria maxime, eaque impia, admittere deprehensus iste, ad insaniæ pœnas subeundas condemnetur. Atque ista huc usque quidem. Si autem post hæc etiam in philosophorum scholis locum facere viro dignati quipiam fuerint, eis dicendum, fore ut, ubi eum a labe aliunde aspersa purgaverint, itemque a machina, quæ ex ista scriptione in eum impellitur, immunem præstiterint; omnis, quæ ex hac scriptione ipsi conflari possit invidia, e medio tollatur. Si veritatis autem metas egressus, divinam magis, quam philosophi quæ sit, excellentiam ei tribuere quis velit, ille imprudens magi omnino ei criminationem impinget. Itaque ejus generis libri, sophistica arte concinnati, apud prudentiores opprobrio et gravissimæ inculpationi ejus inservituri potius mihi videntur.

πλὴν μοιρῶν καὶ ἀνάγκης ὁμολογῶν· καὶ τὰ ἀκόλουθα τούτοις γυμνῇ προσκαταλεγέτω κεφαλῇ, μὴ σοφὸν, μὴ ἄφρονα, μὴ δίκαιον, μὴ ἄδικον, μὴ ἐνάρετον, μὴ φαῦλον, μὴ γόητα, μὴ θεῖον ἐν ἀνθρώπων γίνεσθαι φύσει (28), μὴ φιλοσοφίαν εἶναι, μὴ παιδείαν, μηδ' ὅλως τέχνην τινὰ, μηδ' ἐπιστήμην· μή τις ἄλλον (29) τὴν φύσιν ἀγαθὸν, ἢ πονηρὸν ἀποκαλοῖτο, πάντα δὲ συλλήβδην ἀνάγκῃ καὶ μοιρῶν ἀτράκτοις περιδινεῖσθαι. Ἄθεος δῆτα καὶ δυσσεβὴς οὗτος ἐν εὐσεβῶν καὶ φιλοσόφων ἀπογεγράφθω κριτηρίῳ; Εἰ δ', ἐπικαλυπτόμενος ἕτερα, δοξάζειν ἐπεχείρει πρόνοιαν καὶ θεοὺς, μοῖραν δ' ἐπὶ τούτοις, καὶ εἱμαρμένην, τὶς ἀνακηρύττοι· Μαχομένοις καὶ ἐναντίοις παριστάμενος δόγμασιν, ἐναγέσι, δίκην ἀνοίας παρασχὼν, καταγεγράφθω. Ταυτὶ μὲν οὖν ταύτῃ. Εἰ δ' ἐπὶ τούτοις ἐν φιλοσόφων διατριβαῖς ἀξιοῖεν ἔτι καταλέγειν τινὲς τὸν ἄνδρα, λέξεται, ὡς ἂν, εἰ ἀποκαθήραι ἑαυτὸν τῆς ἔξωθεν λύμης (30), καὶ τῆς ἀπὸ τῆσδε τῆς γραφῆς ἐπεισκυκλουμένης (31) αὐτῷ σκευῆς, φθόνος πᾶς αὐτῆς ἐκποδὼν ἂν εἴη. Ὅρους δ' εἰ ἀληθείας προϊών τις (32), ὑπὲρ φιλοσόφους ἐκθειάζειν αὐτὸν πειρῷτο, λάθοι ἂν αὐτῷ γόητας ἀτεχνῶς διαβολὴν ἐπεντρίβων. Ὡς ταυτὶ τὰ συγγράμματα, σοφιστικῶς (33) ἀναπεπλασμένα, πλέον ἐλέγχου (34) καὶ δεινῆς τἀνδρὸς διαβολῆς παρὰ τοῖς νοῦν ἔχουσιν ἔμοιγε δοκεῖ περιέχειν.

(28) *Μὴ θεῖον ἐν ἀνθρ. γίνεσθαι φύσει.* Miror hanc lectionem, verissimam sane, et sine qua nulla hujus loci integritas, neque a Morello neque ab Holstenio receptam in textu fuisse. Plane enim inepta sunt quæ illi in textu servarunt, μὴ γόητα, θείῃ ἄνθρωπον γίνεσθαι φύσει.

(29) *Μή τις ἄλλον.* Editi μή τιν' ἄλλον, quod mendosum esse tota oratio suadebat.

(30) *Τῆς ἔξωθεν λύμης.* Puto intelligi labem, ab ipso Philostrato, parum prudente encomiasta, ineptis laudibus Apollonio aspersam. Quem verissimum sensum esse patebit conferenti cum istis quæ supra Eusebius habebat, capite 5 toto.

(31) *Ἐπεισκυκλουμένης.* Vide de hac voce notata ad *Vitam Apollonii*, lib. XI, c. 10.

(32) *Ὅρους δ' εἰ ἀλ. προϊών*, etc. Plane gemina supra legimus in hoc libro, c. 5.

(33) *Σοφιστικῶς.* Ita pro σοφιστικούς, quod in editis erat, legendum esse vel cæcus judicet.

(34) *Πλέον ἐλ.* Editi οὐ πλέον ἐλ. Negativæ particulæ aperte hic sensus reclamat, quam eliminandam propterea duximus.

ORIGENIS APOLOGIÆ

LIBER UNUS.

Vide inter Origenis Opera, hujusce Patrologiæ Græco-Latinæ tom. XVII.

EUSEBII PAMPHILI

CÆSARIENSIS EPISCOPI

OPERUM OMNIUM PARS TERTIA

EXEGETICA

DE CURIS BIBLICIS EUSEBII.

(Angelo Mai, *Bibliotheca nova Patrum*, t. IV, p. 66. Romæ 1847, in-4.)

Dum Eusebii reliquis sedulo colligendis curam impenderem, fieri non poterat quin ad codicem quoque illum insignem respicerem olim in Gallia Claromontanum, nunc Vaticanum, prophetas omnes, cum Pamphili Eusebiique recensione, continentem; de quo olim Curterius in præfatione ad Procopium in Esaiam, et deinde peritius Montfauconius in *Græca palæographia*, p. 224 seqq., locutus est. Is codex, nescio quo rerum eventu, anno 1785 Romam delatus, palatii apostolici impensa, scutatis nummis trecentis emptus fuit, et bibliothecæ Vaticanæ addictus, bibliothecario card. Zelada, præfecto Josepho Regio, ut in authentica venditionis syngrapha legitur. Quanta sit codicis calligraphia et antiquitas, judicabunt eruditi ex specimine fidelissimo, quod ligno excusum hic apponimus. Nam fol. 84 ante Esaiam Græce, ut in nostro cuso specimine scribuntur ea, quæ Latine sic habent: *Desumptus fuit Esaias ab exemplari Patris Apollinarii cœnobiarchæ, cui hæc erant subjuncta: desumptus fuit Esaias ex editionibus hexaplaribus. Collatus est autem etiam cum altero hexaplari codice hanc adnotationem habente: emendatæ fuerunt diligenter cunctæ editiones; etenim collatæ fuere cum Esaia tetraplari, nec non cum hexaplari. Tum etiam ab initio usque ad visionem Tyri, accuratius adhuc emendatus fuit. Copiam enim habuimus, usque ad finem visionis Tyri, tomorum in Esaiam exegeticorum Origenis: seduloque animadvertentes, quo sensu ille singulas dictiones pro viribus explicavisset, omnem ambiguitatem secundum illius mentem correximus. Præterea comparatione instituta cum Septuaginta virorum editione, et cum adnotatis ab Eusebio ad Esaiam, in dissonantibus locis sensum rimati sumus, atque ad illius normam emendationem curavimus.* Tum fol. 280 b ante Ezechielem legitur Græce, ut pariter in nostro specimine, quod Latine sic interpretamur. *Desumptus fuit* (Ezechiel) *ab exemplari Patris Apollinarii cœnobiarchæ, in quo hæc erant subjuncta: desumptus fuit ex editionibus hexaplaribus, emendatusque ad ejusdem Origenis tetrapla, quæ manu ipsius emendata fuerant et scholiis prædita. Unde ego Eusebius scholia addidi. Pamphilus et Eusebius emendaverunt.*

Vides codicem ædepol præstantissimum. Vides Eusebii erga divinos libros merita, et quam recte de eo Hieronymus *De vir. ill.* cap. 81 dixerit: *Eusebius Cæsareæ Palæstinæ episcopus in Scripturis divinis studiosissimus, et bibliothecæ divinæ, cum Pamphilo martyre, diligentissimus pervestigator.* Revera Constantinus ipse imperator (*Vit.* lib. IV, 36, 37) Eusebio munus imposuit præstantissima SS. Bibliorum exemplaria quinquaginta conficiendi, quæ diversis Ecclesiis distributa fuerunt. Jam si codicis pleniorem notitiam optas, eam breviter sic trademus. Fol. 1-5, Vitæ breves prophetarum auctore nominatim Eusebio, quas Curterius edidit. Fol. 5-11, Obitus et sepulturæ prophetarum, sine auctoris nomine, de quibus postea dicemus. Fol. 12-83, Prophetæ minores duodecim. Fol. 84. Illa inscriptio ante Esaiam quæ in nostro specimine prima est. Præcedit illic notitia de Esaia, ejusque parentis Amosi nomine, et tempore vati-

ciuii. Fol. 85-166, Esaias. Fol. 168-280, Hieremias, Baruch, Threni. Fol. 280 b est inscriptio secunda nostri speciminis, pertinens ad Ezechielem. Fol. 281-376. Ezechiel Fol. 377-412, id est usque ad finem codicis, Danihel, in quo hymnus quoque trium puerorum scribitur f. 390; et initio, id est fol. 381, historia Susannæ. Textus omnium prophetarum integerrimus est. Juxta tam venerabilem antiquitate criticisque regulis textum, exstant in margine antiquis æque litterulis scriptæ lectiones variæ hexaplares LXX Virorum, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, et aliorum aliquot, puta Origenis. Hæc scholia, modo rarescunt, modo nulla sunt, modo adeo frequentia et copiosa, ut alicujus quandoque interpretis latam sectionem habeamus. Horum nos scholiorum alio tempore specimen cusum exhibebimus. Præter vero hæc sane pretiosa, alia passim margines obruunt scholia recentiora, quorum nunc nullam, atque haud scio an ne postea quidem, rationem habebimus: sicuti ne brevium quidem recentiorum vitis additionem in spatiis vacuis rudi manu obtrusarum.

Ergo ad Eusebium quæ pertinent, de quo nunc agimus, tria in codice sunt: 1. Sacri textus facta ab eo cum Pamphilo emendatio, 2. Scholiorum adjectio, 3. Prophetarum vitæ. Et tertium quidem Curterius satis, ut supra diximus, curavit, vitis illis prophetarum brevibus editis. Primum ac secundum a me, ut spero, quantum opus erit, præstabitur, cum hunc textum in meis biblicis lucubrationibus, vel integrum vel accurate collatum, exscribam; scholia autem, vel potius hexaplares lectiones, quatenus saltem incognitæ adhuc fuerint, non prætermittam. Nam Montfauconius (*Hexapl.* t. II, p. 87) quatridui tantum spatio concessum sibi codicis usum fuisse dolens ait. (Sed tamen Esaiam Curterius antea contulerat.) Itaque festinanter trepideque ob angustias temporis nonnisi ex tribus majoribus prophetis, omisso Daniele et reliquis, lectionem hexaplarium varietatem excerpsit. Interim nos uno oblato folio, rem philologis philocalisque pergratam facere scimus.

Jam vero quia dixi, ante Esaiam in codice prologum quemdam esse, is ita se habet: Ὅρασις ἣν ἴδεν Ἡσαΐας υἱὸς Ἀμώς. Οἰηθείη μὲν ἄν τις τὸν Ἀμὼς τοῦτον, ἤτοι ὁμώνυμον εἶναι τοῦ ἐν τοῖς δώδεκα, ἢ τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον· χρὴ δὲ εἰδέναι, ὅτι ὁ μὲν πατὴρ Ἡσαΐου, παρ' ἡμῖν τελευταῖον σῖγμα ἔχει, τὸ παρ' Ἑβραίοις καλούμενον σὲν, ὅπερ οἱονεὶ δασύ ἐστι σῖγμα· ὁ δὲ ἐν τοῖς δώδεκα, λήγει εἰς τελευταῖον στοιχεῖον τὸ καλούμενον σαδὴ, ὅπερ οἱονεὶ ψιλούμενόν ἐστι σῖγμα (a)· ἔχουσι δὲ Ἑβραῖοι καὶ τρίτον, παρὰ τὰ δύο ταῦτα, σῖγμα τὸ καλούμενον σαμχὰθ, ὅπερ ἴσον δύναται τῷ εἰπεῖν σῖγμα. — Ἤρξατο μὲν ἐν βασιλείᾳ Ὀζίου προφητεύειν ὁ Ἡσαΐας, καὶ παρατείνει μέχρι Ἐζεκίου· τὰ δὲ τούτων ἔτη ἀπὸ τῆς τετάρτης τῶν Βασιλειῶν [1] ἐστι ταῦτα· Ὀζίας ὁ καὶ Ἀζαρίας (b) ἔτη πεντήκοντα δύο· μετὰ τοῦτον Ἰωάθαμ ἔτη δεκαέξ· μετ' αὐτὸν Ἄχαζ ἔτη δεκαέξ· μετ' αὐτὸν Ἐζεκίας ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη εἰκοσιεννέα· ἐπειδὴ φέρεται προφητεία Ἡσαΐου ἐν τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει Ἐζεκίου εἰρημένη, χωρὶς τῶν γε Ὀζίου χρόνων ἀδήλων ὄντων, καὶ τῶν μετὰ τὸ τεσσαρεσκαιδέκατον Ἐζεκίου, τὰ μεταξὺ τούτων τῆς προφητείας ἔτη γίνεται τεσσαρακονταέξ· ἐν τούτοις δὲ καὶ ἡ τοῦ Ὠσηὲ γεγένηται προφητεία.

Visio quam vidit Esaias filius Amos. Existimabit fortasse aliquis, hunc Amos vel homonymum esse illi qui est ex duodecim numero, vel imo eumdem hominem. Sciendum vero est, Esaiæ patris nomen desinere in illud sigma, quod Hebræi appellant sin, quodque est veluti asperum sigma. Illum autem qui est ex numero duodecim, habere postremum elementum quod sade dicitur, quodque instar lenis sigmatis est. Habent Hebræi, præter hæc duo, tertium quoque sigma, dictum samchath, quod idem est ac si dicas sigma. — Regnante Ozia cœpit prophetare Esaias, pervenitque usque ad Ezechiam. Jam horum anni in quarto Regnorum libro hi sunt. Ozias, qui et Azarias, annis quinquaginta duobus. Post hunc Joatham annis sexdecim. Deinde Achaz annis item sexdecim. Postea Ezechias filius ejus annis viginti novem. Quoniam igitur Esaiæ prophetia fieri adhuc dicitur anno quartodecimo Ezechiæ, omissa etiam Oziæ parte illa annorum quæ incognita est, et illis quoque Ezechiæ annis qui post quartum decimum fuere, prophetiæ hoc intermedio tempore factæ fiunt anni quadraginta sex. Intra hoc autem spatium Oseæ quoque exstitit prophetia.

Adhuc unum de hoc codice adnotandum superest. Post Eusebianas prophetarum Vitas, quas supra memoravimus, sequuntur aliæ eorumdem ampliores, ut item diximus, eadem manu vetere, iisdemque

[1] II Paral. XXVI seq.

(a) Vel legit hunc Græcum textum Hieronymus, vel certe cum eo consentit, *Comment. in Esaiam* sub initio: *Amos pater Esaiæ, non ut plerique autumant, tertius duodecim prophetarum est, sed alius; diversisque apud Hebræos scribuntur litteris. Iste primam et extremam litteram habet* ALEPH *et* SADE; *ille* AIN *et* SAMECH.

(b) Cod. prima manu, Ζαχαρίας, mox ibi emendatum Ἀζαρίας. Reapse S. Hieronymus loc. cit.: *Ozia ipse est qui et Azarias, duplici nomine.*

litterarum formis, cum titulo. Ὀνόματα προφητῶν, καὶ πόθεν εἰσὶ, καὶ ποῦ ἀπέθανον, καὶ πῶς καὶ ποῦ κεῖνται· *Nomina prophetarum, et ipsorum patriæ, et ubinam mortui, et quomodo et quo loco sepulti fuerint.* Mirum porro est quod neque Curterius neque Montfauconius ullam hujus scripti mentionem fecerint (diversa enim sunt lemmata illa quæ manu recentiore scripta Montfauconius neglecta a Curterio dicit). Cæteroqui legenti mihi haud ægre innotuit, has esse illas prophetarum Vitas, quarum cinnus quidam peractus fuit in libris editis; tum videlicet Epiphanii in editione Petaviana Gr. Lat. t. II, tum in *Chronico paschali* ed. Paris., p. 146 seqq.: quanquam Græcus textus et in *Chronico* valde est mendosus, et in Epiphanio non parum variat. Denique hæ Vitæ sub Dorothei Tyrii nomine exstant in Lugdunensi *Patrum Bibliotheca*, t. III, p. 422, Latine tantummodo. Cæteroqui frustra propemodum ait Caveus Græcum Dorothei textum esse ineditum, quandoquidem in *paschali Chronico* pene totus legitur. Nunc propter codicis Vaticani antiquitatem ac bonitatem, haud scio an scripti hujus nova editio meliorque aliquando molienda sit. Exemplo gustuique sit narratio miraculorum Elisæi, quæ deest in *Chronico* p. 161, ubi brevis ejusdem Vita legitur, prout in codice nostro est, sed reliqua non item, quæ sunt in codice fol. 10, 11, sic: Τὰ δὲ σημεῖα ἃ ἐποίησεν, εἰσὶ ταῦτα. Ἐπάταξε καὶ αὐτὸς τὸν Ἰορδάνην τῇ μηλωτῇ τῇ Ἠλιοῦ, καὶ διῃρέθη τὸ ὕδωρ, καὶ διέβη καὶ αὐτὸς ξηρῷ τῷ ποδί. Τὰ ὕδατα ἐν Ἱεριχὼ πονηρὰ ἦν καὶ ἄγονα· καὶ ἀκούσας παρὰ τῶν τῆς πόλεως, ἐπεκαλέσατο τὸν Θεὸν, καὶ εἶπεν· « Ἴαμαι τὰ ὕδατα ταῦτα, καὶ οὐκ ἔσται ἔτι ἐκεῖθεν θάνατος καὶ ἀτεκνουμένη· » καὶ ἰάθησαν τὰ ὕδατα ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Παίδων ἀτακτούντων κατ' αὐτοῦ κατηράσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐξελθοῦσαι δύο ἄρκτοι ἐνέῤῥηξαν ἐξ αὐτῶν μβ'. Γυνὴ προφήτου τελευτήσαντος ὀχλουμένη παρὰ δανειστῶν, καὶ μὴ ἔχουσα ἀποδοῦναι, προσῆλθε τῷ Ἐλισαίῳ, καὶ ἐνετείλατο αὐτῇ συναγαγεῖν ἀγγία καινὰ ὅσα δύναται, καὶ τὸ ἔχον ὀλιγοστὸν ἔλαιον ἐκκενοῦν εἰς αὐτὰ ἕως ἀποσχῇ τὰ ἀγγία, καὶ τοῦτο ποιήσασα ἐπλήρωσε τὰ ἀγγία, καὶ ἀποδέδωκε τοῖς δανεισταῖς, καὶ τὸ περισσεῦον ἔσχεν εἰς διατροφὴν τῶν παίδων. Εἰς Σουμᾶν ἀπελθὼν ἔμεινε παρά τινι γυναικὶ, καὶ μὴ ποιοῦσαν αὐτὴν παιδίον, ἐπιθυμοῦσαν δὲ σχεῖν, εὐξάμενος πεποίηκε συλλαβεῖν καὶ τεκεῖν· εἶτα ἀποθανόντα τὸν παῖδα, εὐξάμενος πάλιν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Εἰς Γάλγαλα ἐλθὼν κατήχθη παρὰ τοῖς υἱοῖς τῶν προφητῶν, καὶ ἑψεθέντος προσφαγίου, καὶ θανατικῆς βοτάνης συνεψεθείσης τῷ προσφαγίῳ, καὶ παρ' ὀλίγον κινδυνευόντων πάντων, πεποίηκεν ἀβλαβὲς καὶ ἡδὺ τὸ βρῶμα. Τῶν υἱῶν τῶν προφητῶν κοπτόντων ξύλα παρὰ τὸν Ἰορδάνην, ἐξέπεσε τὸ δρέπανον καὶ κατεποντίσθη· ὁ δὲ Ἐλισαῖος εὐχόμενος πεποίηκεν ἐπιπολᾶσαι τὸ δρέπανον. Ναμᾶν ὁ Σύρος δι' αὐτοῦ ἐκαθαρίσθη [1] ἀπὸ τῆς λέπρας. Τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἐλισαῖος λεγόμενον Γιεζεὶ, ἀπελθόντα κρυφᾷ παρὰ γνώμην αὐτοῦ πρὸς Ναμᾶν καὶ αἰτήσαντα ἀργύριον, ὕστερον ἐλθόντα καὶ ἀρνούμενον ἤλεγξε καὶ κατηράσατο αὐτὸν, καὶ γέγονε λεπρός· βασιλέως Συρίας πολεμοῦντος τὸν Ἰσραὴλ, ἠσφαλίζετο τὸν βασιλέα Ἰσραὴλ ἀπαγγέλλων αὐτῷ τὰς σκέψεις τοῦ ἐχθροῦ· τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Συρίας πέμπει δύναμιν ἀγαγεῖν τὸν προφήτην· ὁ δὲ εὐξάμενος πεποίηκεν αὐτοὺς πταχθῆναι ἀορασίᾳ, καὶ ἀπήγαγεν εἰς Σαμάρειαν παρὰ τοὺς ἐχθροὺς, ἀβλαβεῖς τε αὐτοὺς φυλάξας διέσωσε καὶ ἔθρεψε· τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Συρίας ἐπαύσατο τοῦ πολεμεῖν. Μετὰ θάνατον Ἐλισαίου ἀποθανών τις καὶ θαπτόμενος ἐῤῥίφη ἐπὶ τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ, καὶ μόνον ὡς ἥψατο τῶν ὀστῶν τοῦ Ἐλισαίου, ὁ νεκρὸς εὐθὺς ἀνέζησεν.

[1] Cod., ἐκαθερίσθη.

ΗΣΑΪΑΣ ΠΡΟΦΗΤΗΣ

ΜΕΤΕΛΗΦΘΗ Ο ΗΣΑΪΑΣ ΑΠΟ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΥ·
ΤΟΥ ΑΒΒΑ ΑΠΟΛΙΝΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΙΑΡΧΟΥ
ΕΝ Ω ΚΑΘΥΠΕΤΑΚΤΟ ΤΑΥΤΑ
ΜΕΤΕΛΗΦΘΗ Ο ΗΣΑΪΑΣ ΕΚ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΕΚΔΟ
ΣΕΙΣ ΕΞΑΠΛΩΝ ΑΝΤΕΒΛΗΘΗ ΔΕ ΚΑΙ ΠΡΟΣ
ΕΤΕΡΟΝ ΕΞΑΠΛΟΥΝ ΕΧΟΝ ΤΗΝ ΠΑΡΑΣΗΜΕΙ
ΩΣΙΝ ΤΑΥΤΗΝ ΔΙΟΡΘΩΝΤΑΙ ΑΚΡΙΒΩΣ ΠΑ
ΣΑΙ ΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤΕΒΛΗΘΗΣΑΝ ΓΑΡ ΠΡΟΣ ΤΕ
ΤΡΑΠΛΟΥΝ ΗΣΑΪΑΝ ΕΤΙ ΔΕ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΞΑΠΛΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΟΥΤΟΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΕΩΣ ΤΟΥ
ΟΡΑΜΑΤΟΣ ΤΥΡΟΥ ΑΚΡΙΒΕΣΤΕΡΟΝ ΔΙΩΡΘΩΤΑΙ
ΕΥΠΟΡΗΣΑΝΤΕΣ ΓΑΡ ΤΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ
ΟΡΑΜΑΤΟΣ ΤΥΡΟΥ ΤΟΜΩΝ ΕΞΗΓΗΤΙΚΩΝ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΗΣΑΪΑΝ ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΚΑΙ ΑΚΡΙΒΩΣ
ΕΠΙΣΤΗΣΑΝΤΕΣ ΤΗ ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΘ' ΗΝ ΕΞΗΓΗ
ΣΑΤΟ ΕΚΑΣΤΗΝ ΛΕΞΙΝ ΚΑΘΩΣ ΟΙΟΝ ΤΕ ΗΝ
ΚΑΙ ΠΑΝ ΑΜΦΙΒΟΛΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΕΙΝΟΥ
ΕΝΝΟΙΑΝ ΔΙΩΡΘΩΣΑΜΕΘΑ ΠΡΟΣ ΤΟΥΤΟΙΣ ΣΥ
ΝΕΚΡΙΘΗ Η ΤΩΝ ΕΒΔΟΜΗΚΟΝΤΑ ΕΚΔΟΣΙΣ
ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΑ ΥΠΟ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΗΣΑΪΑΝ
ΕΙΡΗΜΕΝΑ ΕΝ ΟΙΣ ΔΙΕΦΩΝΟΥΝ ΤΗΣ ΕΞΗ
ΓΗΣΕΩΣ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑΝ ΖΗΤΗΣΑΝΤΕΣ ΚΑΙ
ΠΡΟΣ ΑΥΤΗΝ ΔΙΟΡΘΩΣΑΜΕΝΟΙ.

ΙΕΖΕΚΙΗΛ

ΜΕΤΕΛΗΦΘΗ ΔΕ ΑΠΟ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΥ ΤΟΥ
ΑΒΒΑ ΑΠΟΛΙΝΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΙΑΡΧΟΥ ΕΝ Ω
ΚΑΘΥΠΕΤΑΚΤΟ ΤΑΥΤΑ ΜΕΤΕΛΗΦΘΗ Α
ΠΟ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΞΑΠΛΩΝ ΚΑΙ
ΔΙΟΡΘΩΘΗ ΑΠΟ ΤΩΝ ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΑΥΤΟΥ ΤΕΤ
ΡΑΠΛΩΝ ΑΤΙΝΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΥ ΧΕΙΡΙ ΔΙΩΡΘΩ
ΤΟ ΚΑΙ ΕΣΧΟΛΙΟΓΡΑΦΗΤΟ ΟΘΕΝ ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΕΓΩ
ΤΑ ΣΧΟΛΙΑ ΠΑΡΕΘΗΚΑ ΠΑΜΦΙΛΟΣ ΚΑΙ ΕΥΣΕ
ΒΙΟΣ ΔΙΟΡΘΩΣΑΝΤΟ

DE NOMINIBUS HEBRAICIS.

Vide Patrologiæ Latinæ tom. XXIII, *Operum S. Hieronymi tom.* III, *col.* 121-190.

QUÆSTIONES EVANGELICÆ

(Angelo MAI, *Biblioth. nova Patrum*, IV, p. 217.)

EDITORIS MONITUM.

Cur Eusebius, rei Christianæ defensor acerrimus, opus hoc scribendum susceperit, causam facile est divinare, quia multæ occurrunt reapse apud evangelistas varietates, quibus ethnici vel hæretici abutebantur, ut divinorum librorum veritatem negarent. Hinc tot harmoniæ evangelicæ jam inde a Tatiani Syri temporibus usque ad nostra constructæ. Ipse Eusebius sub initiis quoque Historiæ *suæ* Ecclesiasticæ *lib.* I, 7, *necessario demonstrandam putavit Evangeliorum inter se consensionem, quod et fecit, citato etiam Africani exemplo in litteris ad Aristidem de evangelistarum in narranda Christi genealogia consensu. Jam quale fuerit hoc Eusebii de Evangeliorum diaphonia seu discrepantia (concilianda) opus, docet authentico testimonio auctor in præfatiuncula ad Marinum. « Ambiguarum quæstionum ac solutionum, quæ circa divinorum Evangeliorum initia occurrunt, cum jam duos scripserim libros, venio nunc, mediis prætermissis ad extrema quæ semper apud omnes controversa fuerunt. » Priores autem duo libri scripti erant ad Stephanum; ut codex Vaticanus demonstrat, tertius ad Marinum. Ergo Eusebius quæstiones tantummodo circa initium et finem Evangeliorum obortas tractaverat, mediis cunctis omissis; quas deinde omnes operosissima lucubratione de consensu evangelistarum complexus est sanctus Augustinus, qui dicti operis libris* II, III *et* IV, *difficultates plurimas per totum evangelistarum contextum pro suo ingenii acumine enucleavit. Et quidem, quod jure miror (quodque spem quodammodo alit, superesse alicubi opus Eusebii fortasse integrum, cujus nonnisi compendium hic exhibemus), Latinus Latinius Opp. t. II, p. 116, sic ad Andream Masium scribebat: « Sirletus (cardinalis) scire te vult, in Sicilia inventos esse libros tres Eusebii Cæsariensis de Evangeliorum diaphonia, qui ut ipse sperat brevi in lucem edentur. » Tres ergo jam tum dicebantur hi Eusebii libri, ut apud nos postea in prologo ad Marinum apparuit. Nec vero quisquam codicem nostrum ex Sicilia allatum Romam putet; est enim is unus de Palatinis Heidelbergensibus, ut ejus inscriptio demonstrat, necnon Silburgii impressus Græcæ illius bibliothecæ catalogus, qui ante captam Heidelbergam translatosque illos Romam codices confectus fuit. Quod si Silburgius non tres dicit libros, sed duos, id brevi hallucinatione accidit, quia nempe duas tantum operis sectiones videbat in codice, ad Stephanum et ad Marinum, cujus postremæ proœmium non legit.*

Mihi in codice Vat. Palat. CXX pulcherrimo, sæculi ferme X, *trium prædictorum librorum epitome comperta est, ut diserte inscribitur* Ἐκλογὴ ἐν συντόμῳ, *etc., prout ex codice in titulum libri mei ad verbum transtuli: in aliis vero Vaticanis catenarum codicibus partes etiam integri operis nactus sum, quas post epitomen recitabo. Nunc operis per se certissimi testes nihilominus veteres producere æquum est.* 1. *Namque Eusebius* Demonstr. Evang. *lib.* VII, 3, *ait:* Τίνι δὲ λόγῳ τὸν Ἰωσὴφ γενεαλογοῦσιν οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταὶ, καίπερ μὴ ὄντος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου, ὅπως τε καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ Κυρίου Μήτηρ ἀπὸ γένους καὶ σπέρματος ἀποδείκνυται εἶναι Δαβὶδ, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὴν γενεαλογίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν *ζητημάτων καὶ λύσεων* διειληφότες, ἐπ' ἐκεῖνα τοὺς φιλομαθεῖς ἀποπέμπομεν. *« Cur Josephi genus sacri evangelistæ describant, quamvis Servator noster ex ea natus non sit, sed de Spiritu sancto et sancta Virgine; quove modo ipsa Domini Mater de genere ac semine Davidis fuisse ostendatur; in primo quæstionum et solutionum de Servatoris nostri prosapia explicavimus. Illuc igitur rei studiosos amandamus. » Porro titulum hunc* ζητημάτων καὶ λύσεων, *quæstionum et solutionum, genuinum esse Eusebianum, docet hic auctor, et codicis nostri Palatini inscriptio confirmat. Alii itaque auctores, v. gr. sanctus Hieronymus, ut mox dicemus, liberius locuti sunt, cum paulo aliter, ut fit, sensus tantummodo ratione habita, inscripserunt: quæ varietas in titulo quoque* Chronicorum *Eusebii jam diu observata fuit.* 2. *Sanctus ergo Hieronymus* De script. illustr. *cap.* 81, *ait: « Eusebius Cæsariensis edidit de Evangeliorum diaphonia. »* 3. *Rursus idem Hieronymus in* Comm. ad Matth. I, 16: *« Super hoc et Africanus temporum scriptor, et Eusebius Cæsariensis in libris* Διαφωνίας Εὐαγγελίων *plenius disputarunt.* 4.

Porro Sophronius, Hieronymi interpres, Suidas, Honorius Augustodunensis, Trithemius, aliique, nonnisi prædicta testimonia repetiverunt. 4. *Ebediesu in librorum Syrorum catalogo, sic :* « *Eusebius Cæsariensis composuit librum solutionis contradictionum Evangelii.* » *Reapse in Vat. Syr. codice CIII, p.* 302, *excerpta aliquot ex illo opere fiunt, cum titulo :* « *Eusebii Cæsariensis ex libro quæstionum in Evangelium.* » 5. *Nicephorus quoque Callistus* Hist. I, 11, *opus hoc Eusebii satis innuit dicens :* Περὶ τὴν δοκοῦσαν διαφωνίαν οὐκ ὀλίγοι βίβλους ὅλας ἐξέδωκαν· « *Circa apparentem dissonantiam non pauci libros integros ediderunt.* » 6. *Eusebii hoc opus de evangelistarum discrepantia permulti codices memorant, præsertim catenarum, cum alibi, tum etiam in bibliotheca Vaticana, ut legens comperi. Ecce enim et Combefisius ex catena codicis Gallicani, Latinum a se redditum edidit in* Bibl. concion. *t. VIII, p.* 15, *latum fragmentum, quod Græce apud nos recurrit. Atque hæc librorum ad Stephanum testimonia sunt.* 7. *Libro autem ad Marinum testimonium dant Anastasius Sinaita in quæstionibus,* 8, 148, 153, *Macarius Chrysocephalus in* Florilegio ; *chronographi Georgius Hamartolus, Joannes Siculus, et Cedrenus quos infra laudabimus. Item auctor scholiorum ad I Reg. cap.* II, *cant. Annæ in Sixtina Gr. editione ; tum catenæ, Possini quidem in Marcum p.* 543-364, *Corderii autem in Joannem p.* 436-8. *Sanctus Ambrosius, etsi Eusebium nominatim non appellat, ejus tamen opere latissime utitur in* Commentario ad Lucam IX. *Utrum sanctus Augustinus, qui suo quodam peculiari modo ingenioque loquitur, ad Eusebium nostrum respexerit, non definio ; nam modo congruit, modo dissidet, quod tali in opere fieri necesse est.* 9. *Sanctus Hieronymus* in Comm. ad Matth., *sub initio et fine, ex Eusebianis quæstionibus haurit, et quidem ex illis ad Marinum abundanter in epistola* 120, *capp.* 3, 4, 5, 6, 7, 9. *Cæteroqui Græcos præsertim biblicarum quæstionum auctores, quorum longus catalogus contexi potest, Eusebium præ oculis habuisse, quis dubitet?*

ΕΚΛΟΓΗ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΩ

ΕΚ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΘΕΝΤΩΝ

ΥΠΟ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΙΣ

ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΛΥΣΕΩΝ.

EPITOME SELECTA

EX COMPOSITIS

AB EUSEBIO AD STEPHANUM

CIRCA EVANGELIA

QUÆSTIONIBUS AC SOLUTIONIBUS.

I.

Cur evangelistæ Josephi, non autem Mariæ, genus scribant.

Qui fit, ut Christum evangelistæ tanquam a Davide genus ducentem narrent? Prorsus propter Josephum Davidis prosapia genitum. Atqui non abs Josepho Christus est, sed a sancto Spiritu et Maria, ut ait Scriptura. Oportuisset igitur Mariæ genus enarrari, siquidem Christi stemma non Josephi contexebatur, ad quem Christi humana natura nihil pertinet, quia genitus ab eo non fuit. Jam vero si Jesus a Josepho non oritur sed a Maria

Α'.

A ***Διὰ τί τὸν Ἰωσήφ, ἀλλ' οὐ τὴν Μαρίαν, οἱ εὐαγγελισταὶ γενεαλογοῦσιν.***

Πόθεν τὸν Χριστὸν ὡς υἱὸν Δαβὶδ γενεαλογοῦσι; πάντως ὅτι διὰ τὸν Ἰωσὴφ τὸν ἐκ Δαβὶδ γεγονότα· ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Ἰωσὴφ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας, ὥς φησιν ἡ Γραφή· ἐχρῆν τοίνυν τὴν Μαρίαν γενεαλογεῖν, εἴπερ τὸν Χριστὸν γενεαλογεῖν ἐβούλοντο, ἀλλ' οὐ τὸν Ἰωσήφ, ᾧ μηδὲν προσήκων τυγχάνει κατὰ σάρκα ὁ Χριστὸς, μὴ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος· εἰ δὲ μὴ ἐξ αὐτοῦ τυγχάνει ὢν, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς Μαρίας, οὐκ ἂν εἴη ἐκ τοῦ Δαβὶδ, ἐπειδὴ

τὴν Μαρίαν οὐδεὶς λόγος ἀποδείκνυσιν ἀπὸ Δαβὶδ γε- A νομένην· μάτην ἄρα τὸν Χριστὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ θρυλλοῦσι, μήτε τοῦ Ἰωσὴφ ὄντα υἱὸν, μήτε τῆς Μαρίας ἀπὸ Δαβὶδ γενεαλογουμένης· τοιαῦτα μέν τινα τὸ πρῶτον τῶν ἠπορημένων περιεῖχε· λύσις δ' ἂν εἴη αὐτῷ ἥδε.

α'. Τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πράξεων, τὰ μὲν σιωπᾶσθαι ἀναγκαῖον ἦν τοῖς τότε, τὰ δὲ εἰς πολλῶν ἀκοὰς διεδίδοτο, ὅσα πρὸς ὠφέλειαν ἤμελλε συμβάλλεσθαι τοῖς ἀκροωμένοις· οἷον ὡς ἐπὶ παραδείγματος τριακοστὸν ἄγων τῆς τοῦ σώματος ἡλικίας ἔτος, πάρεισιν ἐπὶ τὸ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ βάπτισμα· καὶ ἐντεῦθεν ἀπάρχεται τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν τεραστίων ἔργων· τίνα δὲ τὰ πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἐντὸς ὅλων ἐτῶν τριάκοντα πραχθέντα αὐτῷ, οὐ- B δεμία ἱστορία δηλοῖ, οὐδ' ἔστιν ἀπό τινος θείας Γραφῆς τὸν πρὸ τούτου καταμαθεῖν αὐτοῦ βίον. Ἀλλὰ καὶ ἐξ οὗπερ εἰς πάντας ἐγνώσθη, τὰ μὲν εἰς ἀκοὰς πάντων ἐκήρυττε, τὰ δὲ μόνους τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐμυσταγώγει· καὶ ποτὲ μὲν παραδοξοποιῶν παρῄνει μηδενὶ λέγειν, ποτὲ δὲ ἄνευ τῆς τοιᾶσδε παραινέσεως τὰ θαυμάσια κατειργάζετο. Ἐν δὴ οὖν μάλιστα τῶν σεσιγῆσθαι δεδογμένων, τὸ κατὰ τὴν γένεσιν αὐτοῦ θαῦμα ἦν· οὐδενὸς τῶν καθ' ὃν ἐνηνθρώπησε χρόνον, ὀλίγων ἐκτὸς τούτου γνῶσιν κεκτημένου.

β'. Φησὶ δέ που ὁ ἅγιος ἀνὴρ (Ἰγνάτιος ὄνομα αὐτῷ), τῆς Ἀντιοχέων Ἐκκλησίας δεύτερος γεγονὼς μετὰ τοὺς ἀποστόλους ἐπίσκοπος, ὡς ἄρα καὶ τὸν ἄρχοντα C τοῦ αἰῶνος τούτου ἔλαθεν ἡ παρθενία Μαρίας, καὶ ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐξ αὐτῆς γένεσις· λέγει δ' οὕτως· «Καὶ ἔλαθε τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου ἡ παρθενία Μαρίας, καὶ ὁ τοκετὸς αὐτῆς, ὁμοίως καὶ ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ· τρία μυστήρια κραυγῆς, ἅτινα ἐν ἡσυχίᾳ Θεοῦ ἐπράχθη.» Ἔστι δὲ καὶ λογισμῷ λαβεῖν, ὅτι μὴ πάντων ἦν τῶν ἐν σαρκὶ βιούντων τὸν Χριστὸν Θεοῦ καὶ σὺν ἀνθρώποις ἀναστραφέντα οἷα κοινὸν ἄνθρωπον ὁρώντων, τὸ δύνασθαι πιστεύειν ἐξ ἀπειρογάμου κόρης αὐτὸν δίχα πατρὸς γεγονέναι οὐδ' εἰς πολλοὺς ἐκφέρειν, ὅτι μὴ ἐκ τοῦ Ἰωσὴφ ἡ Μαρία συλλαβοῦσα τὸν Ἰησοῦν ἐγέννα, λυσιτελὲς ἦν· ἢ γὰρ ἂν καὶ δίκην κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἡ παρθένος ὑπέσχεν, ὡς πρὸ ὥρας γάμου διαφθαρεῖσα τὴν παρθενίαν· διόπερ εἰκότως ἐπισημαίνεται ἀκριβῶς φήσασα ἡ Γραφὴ, D «Πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα·» μονονουχὶ διδάσκουσα ὅτι μὴ πρὸ γάμου συνείληφε, μηδὲ πρὸ τοῦ παρὰ τὸν ἄνδρα ἐλθεῖν· μετὰ δὲ τὸ συναφθῆναι τὸν Ἰωσὴφ καὶ παρ' αὐτῷ γενέσθαι, παρὰ πᾶσί τε γυναῖκα αὐτοῦ χρηματίσαι, συνόντων ἀλλήλοις, καὶ τῆς γαμικῆς ὁμιλίας ἅπτεσθαι ἤδη γοῦν μελλόντων, αὐτῆς ὡς εἰπεῖν ὥρας πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Καὶ τοῦτό γε παγχρησίμως εἰς τὸ λαθεῖν τοὺς πολλοὺς

tantummodo, is ne a Davide quidem est : quandoquidem Mariam nulla historia Davide oriundam demonstrat. Temere igitur evangelistæ Christum Davidis genere ortum celebrant, cum neque is Josephi sit filius, neque Mariam in familia Davidis fuisse docuerint. Hujuscemodi erat quæstio prima, quæ sic dissolvitur.

1. Res Jesu Christi Servatoris nostri partim clam habere oportebat illorum temporum hominibus ; partim vero ad communem notitiam efferebantur, quæcunque audientibus utilitatem erant allaturæ. Veluti Jesus, ut aliquid exempli causa dicam, mortalis ætatis tricesimum annum agens stitit se publice ad Joannis baptisma, atque hinc fecit initium magisterii sui ac prodigiorum : quid tamen citra tricesimum annum gesserit, nulla historia docet ; neque ex ulla divinæ auctoritatis Scriptura superiorem vitam ejus discere licet. Sed enim postquam etiam nemini ignotus erat, alia quidem audientibus omnibus prædicabat ; aliis autem, tanquam mysteriis, discipulos tantummodo suos initiabat : ac modo prodigia ab se edita divulgari nolebat, modo sine ullo ejusmodi vetito miracula faciebat. Jam in iis, quæ silentio premere placuit, miraculum ejus nativitatis erat, ita ut illorum, qui mortali ejus vitæ interfuerunt, nemo, paucis exceptis, rei conscius fuerit.

2. Dicit autem vir sanctus, nomine Ignatius, qui Antiochenæ Ecclesiæ secundus fuit post apostolos episcopus, ipsum sæculi principem latuisse Mariæ virginitatem, ac Servatoris ex ea nativitatem. Sic enim ait (1) : « Latuit principem hujus sæculi virginitas Mariæ, ejusque partus, itemque Christi mors : mysteria tria clamosa, quæ tamen sub divino silentio peracta fuerunt. » Jam ipso mentis ratiocinio intelligere licet, haud fieri potuisse, ut mortales omnes, qui Dei unctum inter homines communi hominis forma versantem cernebant, natum crederent e puella nuptiarum ignara, patre nullo. Neque porro expediebat, ut multi compertum haberent, Mariam haud ex Josepho conceptum peperisse Jesum : prorsus enim pœnæ fuisset obnoxia de Mosaicæ legis mandato virgo, ceu si ante nuptiarum tempus virginitatem violavisset. Quamobrem merito animadversum est, vigilanter admodum Scripturam dicere : « Antequam ipsi convenirent, inventa est in utero habens ; » tanquam si aperte diceret, eam ante nuptias non concepisse, neque prius quam ad virum accederet : sed postquam cum Josepho conjugata fuit, atque apud eum diversari cœpit (2), et ab omnibus conjux ejus appellari : cum una habitarent, ac nuptiali consuetudine jam usuri viderentur, ipsa propemodum hora antequam convenirent, inventum esse in

(1) Epist. Ignatii ad Ephesios cap. xix, ubi videsis doctissimi Cotelerii adnotationem, apud quem Usserius verba hæc eadem recitat ex Andrea Hierosol. Cretensi episcopo, nisi quod pro χραυγῆς scribitur ibi φρικτά, quæ deterior lectio est, quia non opponitur vocabulo χραυγῆς.

(2) De hac communi SS. Patrum opinione Combefisius *Bibl. conc.* t. I, p. 22, contra Suaresium et Raynaldum. Nicephorus quoque Callistus *Hist.* I, 8, cum Eusebio consentit.

utero habentem de sancto Spiritu. Atque hæc percommode ob vitandam vulgi notitiam curata sunt. Nam si Mariæ a parentibus nondum digressæ, gravidæ fieri contigisset; quia necesse erat rem palam famigerari, nempe quod ipsa haud ex publice noto viro suo concepisset, protinus supplicium ex forma juris [1] subiisset : si minus, certe stupri macula non vacasset : neque enim ipsa sibi testis esse poterat, neque ad fidem faciendam eorum quæ sibi acciderant erat idonea : nec quisquam sibi aut angeli visum persuaderi passus esset, aut illi narranti credidisset quæ eidem a Gabriele dicta fuerant : neque eam jam prægnantem domi suæ Josephus recepisset, quem justitiæ publicum testimonium ornabat. Bene igitur non apud ipsos parentes, sed apud Josephum gravida facta est, ac maritali propemodum mere : antequam enim convenirent, ut Scriptura testatur, in utero habens inventa est.

A φχονόμητο· εἰ γὰρ δὴ παρὰ τοῖς αὐτῆς γονεῦσιν οὖσαν ἔτι συνέβη κατὰ γαστρὸς λαβεῖν, κἂν εἰκὸς ἦν βοηθῆναι τὸ πρᾶγμα ὅτι μὴ ἐκ προδήλου ἀνδρὸς ἐκυοφορήθη, θᾶττον δ' ἂν καὶ ἀνῄρητο κατὰ τὸν νόμον· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, αἰσχρᾶς δ' οὖν οὐκ ἂν ἠλευθέρωτο ὕβρεως· οὐ γὰρ δήπου μάρτυς αὐτὴ ἑαυτῆς καὶ τῶν περὶ αὐτῇ πεπραγμένων ἀξιόπιστος ἦν· οὐδ' ἂν ἐπείσθη τις ἢ ἀγγέλου ἐπιφάνειαν, καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν εἰρημένα πρὸς τοῦ Γαβριὴλ αὐτῇ διηγουμένῃ, οὐδ' ἂν κύουσαν ἤδη προσήκατο εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον Ἰωσὴφ, ἀνὴρ δίκαιος εἶναι μεμαρτυρημένος· διόπερ εἰκότως οὐ παρὰ τοῖς αὐτῆς γονεῦσιν, ἀλλ' ἤδη παρ' αὐτῷ γενομένη ἐγκύμων σὺν αὐτῷ γενομένη, παρ' αὐτὴν ὡς εἰπεῖν τὴν τοῦ γάμου τάξιν· πρὸ γὰρ τοῦ συνελθεῖν αὐτοὺς, ὡς ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα.

3. Cui porro inventa est, nisi Josepho? Cur autem et quomodo res Josepho comperta fuerit, Scriptura docet dum ait, a sancto Spiritu patefactam esse Josepho justo homini; qui ob hanc ipsam justitiam suam nil mirum est si a divino Spiritu adjutus, conjugis mox futuræ conceptiones intellexit, atque a maritali congressu abstinuit. Illico igitur re cognita territus voluit occulte dimittere Mariam : quæ acciderant majora existimans, quam ut ipse cum ea posthinc versaretur. Atque hæc causa fuit, quamobrem justus cum esset, haud æquum judicavit eam diffamare : maluit autem occulte eamdem dimittere. Profecto is, nisi sibi persuasisset, eam de sancto Spiritu concepisse; cum probe simul sciret eamdem a se viro uterum non gerere; qui tandem fieri poterat, ut non, pro suæ justitiæ munere, ante nuptias corruptam publice edieeret, atque ob id magistratibus idoneis judicandam traderet ac diffamandam? Alioqui quomodo justus esset, qui de re impia tegenda celandaque satageret? Certe Josephum ita se gerentem, ab evangelista justum appellari, non erat consentaneum. Sed enim quia ipse diviniorem Virginis de sancto Spiritu conceptum novit; et quia eamdem augustiorem existimavit, quam ut sibi diutius liceret cum illa habitare; recte idcirco evangelista dicit, a Josepho captum esse consilium clam sponsam dimittendi neque diffamatam a se neque objectam vulgi sermonibus. Bene igitur ab evangelista dici videtur, quod eam diffamare noluerit. Non enim ait nolens eam infamare, sed « diffamare; » quorum vocabulorum multa est differentia. Sicut enim non idem significat scribere et proscribere, putare et imputare, rogare et abrogare; sic neque diffamare et infamare : namque infamare facit ut cogitemus de publica hominis malefici patefactione ac delatione; diffamare autem patefaciendi tantummodo n otionem habet.

B γ'. Τίνι δ' ἄρα εὑρέθη, ἀλλ' ἢ τῷ Ἰωσήφ; πῶς δὲ καὶ τίνα τρόπον εὕρηται τοῦτο τῷ Ἰωσὴφ, ὁ λόγος διδάξει φὰς, ἐκ Πνεύματος ἁγίου γνωστὸν γέγονεν οὕτω καὶ τῷ Ἰωσήφ· δίκαιος γὰρ ἦν· δίκαιος δὲ τυγχάνων, οὐ θαυμαστὸν εἰ καὶ θείου Πνεύματος ἠξίωτο πρὸς τὸ συνεῖναι μὲν τῆς μελλούσης γαμετῆς κύησιν, ἐπισχεῖν δὲ τὴν κατὰ ἄνδρα κοινωνίαν. Αὐτίκα συνεὶς καὶ καταπλαγεὶς ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν· μείζονα ἢ κατὰ τὴν σὺν αὐτῷ διατριβὴν τὰ πεπραγμένα εἶναι λογισάμενος. Καὶ τοῦτο ἄρα ἦν τὸ αἴτιον, δι' ὃ, δίκαιος ὢν, οὐκ ἔκρινε μὲν δίκαιον εἶναι δειγματίσαι αὐτὴν, ἐβουλήθη δὲ λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν· καὶ μὴν εἰ μὴ ἐξ ἁγίου Πνεύματος πέπειστο αὐτὴν συνειληφέναι, ἀκριβῶς εἰδὼς ὅτι μηδὲ ἐξ αὐτοῦ τὸ κατὰ γαστρὸς ἔφερε, τί δῆτα δίκαιος ὢν ὁ ἀνὴρ, οὐκ εἰς πάν- C τας ἐξάγων τὴν διαφθαρεῖσαν πρὸ γάμου τὴν ὥραν, τοῖς τὰ τοιαῦτα κρίνειν παρεδίδου δράσασαν δειγματίσαι; πῶς δὲ δίκαιος ὁ τὴν παράνομον πρᾶξιν ἐπισκιάζειν καὶ ἐπικρύπτειν προθυμούμενος; ἀλλ' οὐκ εἰκὸς τὸν εὐαγγελιστὴν δίκαιον αὐτὸν ἐπὶ τούτοις φάναι, ἀλλὰ γὰρ συναισθόμενον διὰ ἁγίου Πνεύματος τὴν θειοτέραν τῆς Παρθένου (2*) γεγονέναι κύησιν, καὶ κρείττονα τῆς σὺν αὐτῷ διατριβῆς ἡγησάμενον εἶναι τὴν οἰκονομίαν, εἰκότως φησὶν αὐτὸν διανενοῆσθαι λάθρα ἀπολῦσαι αὐτὴν μὴ δειγματισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ, μηδὲ τοῖς πολλοῖς φανερὰν γενομένην· εὖ γοῦν καὶ τὸ μὴ θέλων αὐτὴν δειγματίσαι εἰρῆσθαι δοκεῖ ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ· οὐ γὰρ ἔφησε μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἀλλὰ μὴ δειγματίσαι (3) θέλων· πολλῆς οὔσης D ἐν τούτοις διαφορᾶς· ὡς γὰρ οὐ ταυτὸν σημαίνει τὸ γράψαι καὶ παραγράψαι, καὶ τὸ λογίσασθαι καὶ παραλογίσασθαι, καὶ ψηφίσαι καὶ παραψηφίσαι· οὕτως οὐδὲ τὸ δειγματίσαι καὶ παραδειγματίσαι· τὸ μὲν γὰρ παραδειγματίσαι, τὴν ἐπὶ κακῶς πράξαντι εἰς πάντας φανέρωσίν τε καὶ διαβολὴν ὑποβάλλει νοεῖν· τὸ δὲ δειγματίσαι, τὸ φανερὸν ἁπλῶς ποιῆσαι.

[1] Deut. xxii, 23.

(2*) *Τὴν θειοτέραν τῆς Παρθένου*. Legendum videtur esse, leviter immutato verborum ordine, θειοτέραν τὴν τῆς Παρθένου. Edit.

(3) En Eusebius diserte affirmat lectionem *δειγματίσαι*, quam habet etiam antiquissimus omnium codex biblicus Vaticanus, nec non palimpsestus Dublinensis. Apud Sabaterium consonant cod. Cantabrig. *præpalare*, S. Augustinus, *divulgare*, Vigilius Taps., *detegere*.

δ'. Ἐπειδὴ δὲ τούτου γενομένου, εἰ καὶ λάθρα αὐ- A τὴν ἀπολελύκει, μεῖζον ἦν τὸ πρᾶγμα, ἢ κατὰ τὸ λαθεῖν τοὺς πολλοὺς, εἰκότως ἐπιστὰς ὄναρ ὁ ἄγγελος ἔφη τῷ Ἰωσήφ· « Ἰωσὴφ Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβὶδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου. » Καὶ θέα γε ὡς πρῶτον υἱὸν Δαβὶδ ἀνακαλεῖ, ἀναπέμπων ἐπὶ τὸν προπάτορα, διὰ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τοῖς πᾶσι προσδοκώμενον· ἐπεὶ διὰ τί μὴ υἱὸν αὐτὸν ἔφησεν Ἰακώβ; οὗτος γὰρ ἦν αὐτοῦ κατὰ σάρκα πατὴρ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ εὐαγγελιστής· « Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ· » νῦν δὲ παρεὶς τοῦ πατρὸς τὴν μνήμην, τοῦ προπάτορος ὑπομιμνήσκει· μονονουχὶ σημαίνων ὡς ἄρα ὁ ἐπηγγελμένος τῷ Δαβὶδ, οὗτος ἦν ὁ παραδόξως ὁ μὴ ἐξ αὐτοῦ, ἐκ Πνεύματος δὲ ἁγίου ὑπὸ τῆς Μαρίας κυούμε- B νος· ἔπειτα δὲ αὐτῷ θαρσεῖν παρακελεύεται δι' ὃν εἶχεν φόβον· οὐχ ὁ τυχὼν γὰρ φόβος ἦν αὐτῷ συναισθομένῳ μὴ ἐξ ἀνδρὸς κεκυηκέναι τὴν Μαρίαν· κἄπειτα αὐτὸν διδάσκει οὐχ ὃ μὴ ἠγνόει, ἀλλὰ τοῦ καὶ πρότερον γιγνωσκομένου τὴν αἰτίαν· λέγει δ' οὖν· « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου. »

ε'. Τοιαύτη τις καὶ τοσαύτη γενέσθαι οἰκονομία ὑπὲρ τοῦ λαθεῖν τὴν τῆς παρθένου κύησιν τοὺς ἀπίστους, ἐκ τῆς θείας ὑποφαίνεταί μοι Γραφῆς· καὶ γὰρ οὐκ ἂν ἐπιστεύθη ῥᾳδίως ὁ λόγος παρὰ τοῖς τοῦτο ἀκούουσιν, ἄνδρα τε αὐτὸν ἡμῖν ὁμοιοπαθῆ τὸ σῶμα, καὶ κατ' οὐδὲν τὴν θνητὴν φύσιν παραλλάττοντα θεωμένοις· τί γάρ εἰ καὶ μετὰ ταῦτα παραδοξοποιῶν καὶ τὰς ἐνθέους εὐεργεσίας εἰς πολλοὺς ἐκτείνων ἐξ- C έπληττε τοὺς ὁρῶντας; οὐχὶ δὲ καὶ Μωϋσῆς πολλὰ θαυματουργήσας, τῆς κοινῆς ὅμως γενέσεως οὐχ ἠμοίρει; Ἠλίας τε, καὶ Ἐλισσαῖος, καὶ ὁ καθεῖς τῶν προφητῶν; οὐδὲν οὖν πρὸς τὸ μὴ ἐξ ἀνδρὸς νομίζεσθαι τὸν Ἰησοῦν ἡ τῶν τεραστίων ἔργων ἐπίδειξις αὐτῷ συνεβάλλετο· αὐτίκα οἱ κατ' αὐτὸν οὐδ' ἄλλο τι περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ φανταζόμενοι, καίπερ τὰ δρώμενα ὑπ' αὐτοῦ ὁρῶντες, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους· « Πόθεν τούτῳ πᾶσα ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαρία; καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Ἰάκωβος καὶ Ἰωσὴφ καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; » Καὶ ἄλλοτε πάλιν τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν ἑστώτων ἔξω καὶ ζητούντων D λαλῆσαι αὐτῷ, εἶπέ τις αὐτῷ· « Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες. » Καὶ τί θαυμαστὸν ὅτε καὶ οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι ἐρωτηθέντες, « Τίνα με, φησὶν, οἱ ἄνθρωποι λέγουσιν; » ἀπεκρίναντο, ὡς ἄρα οἱ μὲν Ἰωάννην αὐτὸν εἶναι ἡγοῦνται, οἱ δὲ Ἠλίαν, οἱ μὲν Ἱερεμίαν, οἱ δὲ ἕτερόν τινα τῶν προφητῶν· ἐρωτώμενοι δὲ τίνα ποτὲ καὶ αὐτοὶ δόξαν ἔχουσι περὶ αὐτοῦ, οἱ πάντες ἀπεσιώπησαν, ὡς οὐκ ἔχοντες εἰπεῖν· μόνου δὲ Πέτρου φήσαντος, ὡς ἄρα αὐτὸς εἴη ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἅτε μόνῳ αὐτῷ τοῦτο γνωσθέντι ἐπιφέρει λέγων· « Μακάριος εἶ, Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ

4. Sed quia tamen fieri non poterat ut multos ea res lateret, etiamsi Mariam Josephus clam deseruisset, commode angelus per somnium huic oblatus ait : « Joseph Joseph fili Davidis, timeas accipere Mariam conjugem tuam : quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est [a]. » Et videsis ut a principio filium Davidis hunc appellat, scilicet eumdem revocans ad progenitorem ope illius quem a Davidis genere omnes exspectabant. Alioqui cur non eum Jacobi filium dixisset? Hic enim erat illius natura proximus pater, teste evangelista : « Mathanus autem genuit Jacobum; Jacobus autem genuit Josephum. » Nunc vero, prætermissa patris mentione, progenitorem commemorat; propemodum significans, qui Davidi promissus fuerat, hunc esse quem prodigiose et sine ullo Josephi B officio, sed de Spiritu sancto Maria conceperat. Deinde eum jubet timorem, quo correptus erat, dimittere. Non enim in mediocri versabatur formidine, dum reputaret haud ex viro gravidam esse Mariam. Exin eumdem docet non quod non ignorabat, sed præcogniti causam. Ait igitur : « Quod in ea natum est, de Spiritu sancto est. »

5. Tale mihi tantumque agitatum consilium ex divinis litteris apparet, propter occultandum incredulis conceptum virginis. Neque enim facile credituri erant, qui sermonem ejusmodi audirent de homine mira narrantem, quem æque ac nos infirmo corpore naturaque haud dissimili præditum viderent. Quid? etiamsi deinceps Jesus miracula edens, C divinamque vim beneficam erga multos expromens perculit cernentium animos; nonne Moyses, qui multa mira fecit, tamen communis nativitatis particeps fuit? itemque Elias atque Elisæus, atque prophetæ singuli? Nihil igitur proderat prodigiorum editio, quominus Jesus crederetur viro genitus. Reapse homines illius ætatis, nihil insolitum de nativitate ejus suspicantes, quanquam ejusdem facta aspiciebant, ita colloquebantur : « Unde huic omnis sapientia hæc et virtutes? nonne hic est fabri filius? nonne mater ejus dicitur Maria; et fratres ejus Jacobus et Josephus et Simon et Judas? itemque sorores ejus nonne omnes apud nos sunt? » Rursus alias matre ejus fratribusque extra concio- D nem stantibus, cum eoque loqui volentibus, ait quidam : « En parens tua fratresque tui foris adsunt, teque visere cupiunt [b]. » Nec mirum; siquidem etiam discipuli atque apostoli rogati ab eo quem se esse homines dicerent, responderunt : « Aliis eum videri Joannem, aliis Eliam, aliis Jeremiam, aliis alium de prophetis [c]. » Rursusque rogati quem et ipsi se esse putarent, silebant cuncti, nihil dicere habentes : unusque Petrus ait, eum esse Christum Dei viventis Filium. Quippe et huic uni, tanquam rei conscio, respondit Jesus : « Beatus es, Simon bar-Jona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cœlis est [d]. »

[a] Matth. I, 20. [b] Matth. XII, 47. [c] Matth. XVI, 13. [d] Matth. XVI, 17.

Testis item Maria, se cogitatu secreto apud se quæ gesta fuerant continuisse. Ait itaque Scriptura : « Maria autem conservabat omnia verba hæc conferens in corde suo [6]. »

6. Igitur demonstratum est, utiliter per id tempus conceptionem Jesu de sancto Spiritu apud vulgus fuisse celatam. Josephus autem in parentis locum assumptus est, ita ut merito tanquam pueri genitor in genealogia poneretur. Id nisi fiebat, nullo parente censeretur puer, cujus stemma ab illo non deduceretur: quæ res in impietatem multos pertraxisset, si ob rei veræ ignorantiam, de natalibus ejus haud honeste sentirent. Utiliter itaque et fabri filius, et appellatorum filiorum frater habitus est. Et quidem ipse Deus Verbum haud se hominem esse negabat: imo discipulis præcipiebat, ne cui dicerent eum se esse, quem prophetæ venturum cecinerant, unctum Dei [7]: neque enim fidem plerique erant arrogaturi, qui eum humili indutum specie videbant. Sic in illa etiam montana transfiguratione rursum mandavit discipulis ut visum nemini dicerent, donec Filius hominis a mortuis resurgeret [8]. Pronum quippe erat ut multi de coætaneis ne id quidem sibi persuaderi paterentur. Quod si hæc non putavit vulganda, multo magis oportuit natalia de virgine tunc in populo reticeri: quæ commodo deinde tempore omnem de eo veritatem erant ostensura. Tempus autem commodum futurum erat, cum ipse a mortuis resurgeret, et cum in cœlum assumeretur, et cum orbem terrarum fama ejus tanquam Dei Verbi pervaderet; cum denique gentes vocarentur, ac divina illius oracula exitum nanciscerentur; rerum scilicet eventu præsagiis ejusdem ac prædictionibus fidem perspicuam adjiciente.

7. Atque apud nostræ quidem ætatis homines, qui rerum fidem a majoribus acceperunt, quique Christi conditionem plus quam mortalem fuisse sciunt, reliqua quoque merito in confesso sunt, nedum nativitatis mysterium: verumtamen inclyti evangelistæ necessario tunc Josephum in genealogia posuerunt, qui videlicet ab omnibus Jesu parens appellabatur. Quod si hac ratione neglecta, a matre genus ejus ordinavissent; præter quam quod id indecorum erat, et divinarum Scripturarum simplicitate alienum, quia neminis antea per matrem genus descriptum fertur; is cujus genealogia texebatur, incerto patre nescio quis terræque filius visus esset. Id autem, ut dixi, haud mediocri ignominiæ et criminationi obnoxium erat. Commode igitur dum Josephum prædictam ob causam a Davidis stirpe derivant, Mariam simul Davide oriundam comprobant, genere conjugis per sponsum demonstrato. Moysis quippe lege edicente, ut ne aliunde liceret nuptias sibi conciliare

A καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ Μαρία βαθεῖ λογισμῷ παρ' ἑαυτῇ κατέχειν τὰ γεγενημένα· φησὶ γοῦν ἡ Γραφή [6]· « Ἡ δὲ Μαρία πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. »

ϛ'. Οὐκοῦν ἀποδέδεικται ὅτι χρησίμως κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, ἡ μὲν ἐξ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Ἰησοῦ γένεσις παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀπεσιωπᾶτο, ὁ δὲ Ἰωσὴφ ἐν χώρᾳ πατρὸς παρελαμβάνετο· εἰκότως οὖν ὁ πατὴρ τοῦ παιδὸς ἐγενεαλογεῖτο· εἰ δὲ οὖν μὴ τοῦτο ἐγεγόνει, ἀπάτωρ ἂν ἐνομίσθη ὁ παῖς μὴ ἐκ πατρὸς γενεαλογούμενος· τοῦτο δὲ εἰς ἀσέβειαν ἤγαγεν ἂν τοὺς πολλούς, οἳ δι' ἄγνοιαν τῆς περὶ τὸ πρᾶγμα ἀληθείας ἐδυσφήμουν τὴν γένεσιν· χρησίμως οὖν καὶ τοῦ τέκτονος (υἱὸς) καὶ τῶν ὠνομασμένων τέκνων ἀδελφὸς **B** ἐχρημάτιζεν· ἐπεὶ καὶ Θεὸς Λόγος ὢν, οὐκ ἀπηρνεῖτο ἑαυτὸν εἶναι ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ παρήγγελλε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν, ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ πάλαι πρὸς τῶν προφητῶν ἥξειν βοώμενος ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ ἂν οὐδὲ ἐπίστευσαν οἱ πολλοὶ τῶν τότε θεωμένων αὐτὸν εὐτελὲς σχῆμα περιβεβλημένον· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ὄρει μεταμορφώσεως ἐνετείλατο πάλιν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς λέγων· « Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα ἕως οὗ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ· » εἰκὸς γὰρ μηδὲ τοῦτο πιστεῦσαι τῶν τότε τοὺς πολλούς· εἰ δὲ ταῦτα μὴ εἰς φανερὸν ἥκειν ἔκρινεν, ἤ πού γε τὰ τῆς ἐκ παρθένου γενέσεως ἀποσιωπᾶσθαι τὸ τηνικαῦτα παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐχρῆν, εἰς ἐπιτήδειον καιρὸν τῆς περὶ αὐτοῦ **C** ἀληθείας ἀναφανησόμενα· οὗτος δὲ ἦν ὁ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως, τῆς τε εἰς πάντα τὸν κόσμον ὡς ἂν περὶ Λόγου Θεοῦ διαδραμούσης περὶ αὐτοῦ φήμης· ὅ τε τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καθ' ὃν καὶ αἱ θεῖαι αὐτοῦ φωναὶ τέλος ἐλάμβανον, τὰ τῶν προγνώσεων αὐτοῦ καὶ προρρήσεων διὰ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως ἐναργῶς πιστούμεναι.

ζ'. Τοῖς γοῦν καθ' ἡμᾶς ταῦτα παραδεξαμένοις καὶ τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῦ φύσιν ἐπεγνωκόσιν, εἰκότως τά τε λοιπὰ καὶ τὰ τῆς γενέσεως πιστὰ εἶναι ὁμολογεῖται· πλὴν ἀλλ' οἱ θαυμάσιοι εὐαγγελισταὶ ἀναγκαίως τότε παρὰ Ἰουδαίοις τὸν Ἰωσὴφ ἐγενεαλόγουν αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν παρὰ πᾶσι βοώμενον τοῦ Ἰησοῦ πατέρα· εἰ γὰρ τοῦτο παρελθόντες, μητρόθεν **D** αὐτὸν ἐγενεαλόγουν, πρὸς τῷ καὶ ἀπρεπὲς εἶναι τοῦτο, καὶ τῆς τῶν θείων Γραφῶν εὐηθείας ἀλλότριον, ὅτι μηδεὶς τὸ πρότερον ἐκ γυναικὸς γενεαλογηθεὶς ἱστορεῖται, ἔδοξεν ἂν ἀπάτωρ τις εἶναι καὶ δυσγενὴς ὁ γενεαλογούμενος· τοῦτο δὲ, ὡς ἔφην, οὐ μικρᾶς ἦν δυσφημίας ὁμοῦ καὶ κατηγορίας· διὸ χρησίμως τὸν Ἰωσὴφ ἀπὸ Δαβὶδ διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν γενεαλογοῦντες, ἐν ταυτῷ καὶ τὴν Μαριὰμ ἐκ Δαβὶδ γεγονέναι συνίστων, διὰ τοῦ μνηστῆρος τὸ τῆς γαμετῆς ὑποφαίνοντες γένος· νόμου γὰρ Μωϋσέως διαγορεύοντος μὴ ἄλλοθεν ἐξεῖναι πρὸς γάμον λαμβάνειν, ἢ ἐκ τοῦ γένους τοῦ οἰκείου καὶ τῆς ἰδίας φυλῆς, ὡς ἂν μὴ περιστρέφοιτο τοῦ γένους ὁ κλῆρος ἀπὸ φυλῆς

[6] Luc. II, 21. [7] Matth. XVI, 20. [8] Matth. XVII, 9.

εἰς φυλὴν, αὐτάρκης ἦν ἡ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀναγραφὴ καὶ τὴν γυναῖκα δηλῶσαι· νομικῶς γὰρ βιοὺς οὐδ' ἄλλοθεν ἐμνᾶτο τὴν γυναῖκα, ἢ πρῶτα μὲν ἐκ τῆς φυλῆς τῆς πατρικῆς αὐτοῦ, αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ Ἰούδα· ἔπειτα ἐκ τοῦ δήμου καὶ τῆς αὐτῆς πατριᾶς, αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ Δαβίδ· τοιαῦτα γὰρ ἦν τὰ τοῦ νόμου παραγγέλματα· ὅτε τοίνυν ὁ Ἰωσὴφ φυλῆς γεγονὼς ἀποδείκνυται Ἰούδα, κλήρου τε καὶ πατριᾶς Δαβίδ, πῶς οὐχ ἕπεται καὶ τῇ Μαρίᾳ ἐκ τῶν αὐτῶν ὁρᾶσθαι;

η'. Εἰ δὲ λέγοιτο ὑπάρχειν συγγενὴς τῆς Ἐλισάβετ, αὐτῆς μὲν οὔσης ἐκ φυλῆς Ἰούδα, τῆς τε (3*) Ἐλισάβετ ἐκ τῆς τοῦ Λευΐ, μὴ θαυμάσῃς· πᾶν γὰρ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἑνὸς ἦν γένους, αἵ τε φυλαὶ πᾶσαι ἀλλήλων συγγενεῖς· ἔνθεν καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος συγγενεῖς αὐτοῦ πάντας ὀνομάζει Ἰουδαίους, λέγων· « Ηὐχόμην γὰρ ἀνάθημα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, οἵτινές εἰσιν Ἰσραηλῖται· » καίτοι συγγενεῖς αὐτοῦ ἐτύγχανον μόνοι ἐκ φυλῆς Βενιαμίν· οὐκοῦν πάντας ἁπλῶς τοὺς ἐξ Ἰσραὴλ ἀδελφοὺς καὶ συγγενεῖς ἑαυτοῦ προσεῖπεν ὁ Παῦλος· οὕτω δ' οὖν καὶ τὴν Ἐλισάβετ συγγενίδα προσεῖπεν ὁ ἄγγελος τῇ Μαριάμ, διὰ τὸ ἄμφω Ἰσραηλίτιδας εἶναι· καὶ ἄλλως δὲ εἰκὸς ἀπὸ τόπου συγγενίδα τῆς Μαρίας κεκλῆσθαι τὴν Ἐλισάβετ, διὰ τὸ οἰκεῖν ἐπὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἀφ' ἧς ὡρμᾶτο ἡ Μαρία· μαρτυρεῖ γοῦν ὁ Λουκᾶς λέγων· « Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ· » τοῦ γὰρ Μωϋσέως νόμου μὴ ἀφορίσαντος τῇ τῶν ἱερέων φυλῇ κλῆρον, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς μερὶς αὐτῶν, διαταξαμένου δὲ μεταξὺ τῶν λοιπῶν φυλῶν οἰκεῖν αὐτούς, τοῦ τε Ζαχαρίου καὶ τῆς Ἐλισάβετ πόλιν φυλῆς Ἰούδα κατοικησάντων, ἀφ' ἧς ὡρμᾶτο Μαρία, εἰκὸς καὶ ταύτης ἕνεκεν τῆς αἰτίας συγγενεῖς αὐτὰς ἀνειρῆσθαι· οὐκ ἀπεικὸς δὲ καὶ τῆς ὁμοιοτροπίας χάριν, δι' ἧς ἄμφω τῆς σωτηρίου οἰκονομίας ἠξιώθησαν, ἡ μὲν τὸν Σωτῆρα, ἡ δὲ τὸν πρόδρομον τοῦ Σωτῆρος ὑποδεξάμεναι, ἑνός τε καὶ τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Πνεύματος μετασχοῦσαι· διὸ καὶ μάλιστα μιᾶς τῆς κατὰ Θεὸν συγγενείας μετεῖχον. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὕτως ἀπολυτέον.

θ'. Εἰ δὲ κεφαλὴ τῆς γυναικὸς τυγχάνει ὁ ὢν ἀνὴρ, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, ἥ τε μεμνηστευμένη ἀνδρὶ διαμαρτοῦσα μοιχείας κατὰ τὸ αὐτὸ τιμωρίαν ὑπομένει, ὡς ἤδη τοῦ μνηστῆρος σῶμα γενομένη καὶ κεφαλὴν ἐπιγραψαμένη τὸν ἄνδρα, πῶς οὐχὶ τῆς κεφαλῆς γενεαλογουμένης, ἕπεται καὶ τὸ σῶμα τῇ κεφαλῇ συναριθμεῖσθαι; ὥστε καὶ τὴν Μαρίαν ἤδη

A quam ex genere proprio suaque tribu, ne videlicet generis hæreditas ex una in aliam tribum commoveretur; satis erat viri descriptio ad conjugem demonstrandam: nam qui ad legis normam viveret, haud aliam sibi uxorem copulavisset, nisi quæ primum esset ex ejus patria tribu, Judæ videlicet; deinde ex eadem gente familiaque, nempe Davidis. Illatenus enim lex jubebat. Si Josephus igitur de Judæ tribu deque Davidis gente et familia fuisse demonstratur, cur non sequitur ut Maria ex iisdem originibus prodire videatur?

8. Quod si eadem dicitur Elisabethæ cognata; cum tamen illa de tribu Judæ, Elisabetha de Levitica fuerit; ne mireris: universa quippe Judæorum gens uno genere censebatur, cunctæque tribus invicem cognatæ erant. B Hinc etiam divus Apostolus Judæos omnes appellat cognatos suos, dum ait: « Optabam ego anathema esse pro fratribus meis, qui mihi secundum carneam naturam cognati sunt, Israelitis[9]. » Atqui cognati ejus soli revera erant Benjamitæ: et tamen omnes Israelitas fratrum nominibus et cognatorum Paulus indigitat. Sic ergo angelus Elisabetham dixit Mariæ cognatam, propterea quod ambæ Israelitides essent. Insuper ex ipso loco satis decuit Elisabetham appellari Mariæ cognatam, quia nimirum habitabat in Judæ tribu, unde genus traxit Maria. Rei testis Lucas, qui ait: « Exsurgens autem his diebus Maria abiit in montana cum festinatione, in urbem C Judæ, et ingressa est domum Zachariæ, ac salutavit Elisabetham. » Etenim cum lex Mosaica sacerdotali tribui possessiones non assignavisset, quia Dominus Deus pars ejus est, mandavisset autem ut inter cæteras tribus incoleret; cumque Zacharias et Elisabetha quadam in urbe tribus Judæ habitarent, unde oriunda erat Maria; par fuit eas ob hanc causam cognatas appellari: neque id rursus immerito propter morum similitudinem, quorum gratia utraque mulier mysterio salutis digna fuit: et altera quidem Servatorem, altera Servatoris præcursorem sinibus suis receperunt, unius videlicet ejusdemque sancti Spiritus gratia potitæ. Atque hoc vel maxime nomine secundum Deum cognatæ fuerunt (4). Hæc præsentis dubitationis D solutio est.

9. Quod si autem caput mulieris vir est, de Apostoli divi sententia[10], duoque sunt in carne una ex Mosaicæ legis regula[11]; et si nupta viro, quæ flagitium admiserit, adulterii pœnam ob id ipsum subit; ceu quæ jam sponsi corpus facta erat, sibique caput imposuerat virum; cur si capitis genealogia scribatur, corpus cum capite connumerari non sit consectaneum? Quamobrem Maria Josepho jam

[9] Rom. IX, 3. [10] Ephes. V, 23. [11] Gen. II, 24.

(3*) Τε. Lege δέ. EDIT.

(4) Quæstio hæc de cognatione Mariæ matris Domini cum Elisabetha, exstat sub ejusdem Eusebii nomine, vix paucis verbis variatis, præter codicem Vat. palatinum epitomæ, etiam in catenis Vaticanis Nicetæ cod. A. f. 22, et Macarii cod. E. f. 50. Sequens tamen quinque verborum clausula nonnisi in codice A. legitur.

nupta, merito in ejus genealogia intelligenda est; cum præsertim perspicue demonstratum sit non solum ex ejus tribu fuisse, verum etiam gente et familia. Præter quam quod etiam Gabriel in illo cum Maria colloquio vaticinans inter cætera ait: « Dabit illi Deus sedem Davidis patris ejus: » aperte docens, ejus qui ex ipsa nasciturus erat, Davidem esse progenitorem. Alioquin qui decuisset hæc ab angelo dici apud virginem, nisi eamdem de Davidis genere esse confiteretur? Neque sane feminæ alienæ a Davidis stirpe dictum fuisset, « dabit illi Deus sedem Davidis patris ejus. » Quem enim narras patrem, virgo respondisset (quæ quidem fatebatur se virum nescire, intellexerat autem fore ut de Spiritu sancto conciperet), nisi omnino is sermo apud Davidis filiam fieret? Hinc apte Lucas ait: « Ascendit autem Josephus de Galilæa ex urbe Nazareth in Judæam, ut nomen suum profiteretur in urbe Davidis cui nomen Bethlehem, propterea quod esset de domo familiaque Davidis cum Maria desponsata sibi prægnante. » Haud ergo ulterius cum perplexitate legemus hunc Evangelii locum, ceu si Maria ad profitendum tantummodo nomen venisset; sed ipsam quoque putabimus, haud secus quam Josephum, de domo familiaque Davidis esse: quam Scripturam ut ita interpretemur, argumentis iis utimur quæ hactenus protulimus. Ergo perspicue, ut opinor, demonstratum est, haud temere Josephi genealogiam ab inclytis apostolis fuisse narratam, et Mariam de genere Davidis vere derivari, itemque eum, qui ex ipsa natus est, Jesum Dei unctum.

A συνημμένην τῷ Ἰωσήφ, εἰκότως συναντιλαμβάνεσθαι τῆς γενεαλογίας ὅτε μάλιστα τῆς αὐτῆς αὐτῷ φυλῆς οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ δήμου καὶ πατριᾶς ἀποδέδεικται γενομένη· καὶ ἄλλως δὲ ἐν τῷ πρὸς αὐτὴν χρηματισμῷ θεσπίζων ὁ Γαβριὴλ μετὰ τῶν ἄλλων εἴρηκε· « Καὶ δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· » σαφῶς διδάσκων ὅτι τοῦ ἐξ αὐτῆς γενησομένου προπάτωρ ἦν ὁ Δαβίδ· πῶς γὰρ ἄλλως εἰκὸς ἦν ταῦτα τῇ παρθένῳ φάναι τὸν ἄγγελον, ἢ συνομολογοῦντα ἐκ τοῦ Δαβὶδ εἶναι; οὐ γὰρ ἂν μὴ ἐκ Δαβὶδ τυγχανούσῃ εἰρήκει τὸ, « Δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· » ποίου γὰρ πατρός; εἰκότως ἂν ἤρετο ἡ παρθένος, ὁμολογοῦσα μὲν ὅτι ἄνδρα οὐ γινώσκει, μαθοῦσα δὲ ὅτι ἐκ Πνεύματος ἁγίου συλλήψεται, εἰ μὴ ὅτι σαφὴς ἦν ὁ λόγος B πρὸς θυγατέρα Δαβὶδ λεγόμενος· ἔνθεν εἰκότως φησὶν ὁ Λουκᾶς· « Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ἐκ πόλεως Ναζαρὲθ εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀπογράψασθαι εἰς πόλιν Δαβὶδ ἥτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ σὺν Μαρίᾳ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ οὔσῃ ἐγκύῳ. » Οὐκέτι γὰρ ἀμφιβόλως ἀναγνωσόμεθα τὴν παροῦσαν λέξιν, ὡς τῆς Μαρίας ἀπογράψασθαι μόνης συνελθούσης, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτῆς σὺν τῷ Ἰωσὴφ ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ ὑπαρχούσης, τὰς ἀποδείξεις ἔχοντες τῆς τοιαύτης ἑρμηνείας τοῦ λόγου ἐκ τῶν προαποδεδομένων. Δεδεῖχθαι τοίνυν σαφῶς ἡγοῦμαι, ὅτι μὴ μάτην ὁ Ἰωσὴφ ἐγενεαλογεῖτο παρὰ τοῖς θαυμασίοις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλοις, καὶ ὅπως ἡ Μαρία ἐκ σπέρματος C οὖσα τοῦ Δαβὶδ συνίσταται, ὅ τε ἐξ αὐτῆς γεγεννημένος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ.

II.

Cur alter evangelista superne ab Abrahamo exorsus deducat genealogiam; alter autem inferne subgrediatur; neque in Abrahamo sistat, sed ad Adamum ac Deum usque deveniat.

1. Quæstionum a te propositarum secunda hæc fuit. Genealogiam Matthæus ex Abrahamo derivat; Lucas autem contrariam huic viam insistens incipit abs Josepho, tenditque ad Adamum ac Deum. Atqui oportebat, siquidem hi consona invicem et consentanea scribebant, vel Lucam ascendentem in Abrahamo consistere; vel Matthæum haud ex Abrahamo genealogiam ordiri, sed ex Adamo in quem Lucas desivit. — Facilis est hujus quoque quæstionis explicatio, neque multo sermonis artificio indiget: uterque enim evangelista una via graditur. Nam et illos qui prorsum sursumque ascendunt, itemque illos qui adversum eadem via descendunt, haud quisquam diceret diverso tramite incedere. quia scilicet una ab utrisque, id est ab ascendentibus descendentibusque, via teritur. Eadem igitur ratio est in generis successionibus. Atque hic mos antiquitus Hebræis placuit, et in divinis Scripturis solemnis est. Ecce enim in Ruthæ quidem libro genus Davidis superne

Β'.

Διὰ τί ὁ μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ἀρξάμενος κατάγει τὴν γενεαλογίαν· ὁ δὲ κάτωθεν ἄνεισι, κοὐκ ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ ἵσταται, ἀλλ' ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν Θεόν.

α'. Τὸ δεύτερον τῶν ὑπὸ σοῦ προταθέντων τοῦτο ἦν· ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ κατάγει τὴν γενεαλογίαν, ὁ δὲ Λουκᾶς τὴν ἐναντίαν τούτου βαδίσας, ἤρξατο μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰωσὴφ, ἀνάγει δὲ ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν Θεόν· δέον, εἴγε σύμφωνα καὶ συνῳδὰ ἀλλήλοις ἔγραφον, ἢ τὸν Λουκᾶν ἀνιόντα μέχρι τοῦ Ἀβραὰμ στῆναι, ἢ τὸν Ματθαῖον μὴ ἀπὸ τοῦ D Ἀβραάμ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ, εἰς ὃν κατέληξεν ὁ Λουκᾶς, ἀπάρξασθαι τῆς γενεαλογίας. — Ῥᾳδία δὲ καὶ τούτων ἡ λύσις, καὶ οὐδὲ πολλῆς κατασκευῆς δεομένη, μίαν ἀμφοτέροις ὁδὸν πορευθεῖσιν· ἐπεὶ καὶ τοὺς ἀνάντη καὶ ὄρθιον πορείαν ἀνιόντας, καὶ τοὺς ἔμπαλιν διὰ τῆς αὐτῆς κατιόντας, οὐκ ἄν τις ἑτέραν φαίη βαδίζειν, μιᾶς ἀμφοτέροις ἐγκειμένης, τοῖς τε ἀνιοῦσι καὶ τοῖς κατιοῦσι, τρίβου· τὸν αὐτὸν γοῦν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς τῶν γενῶν διαδοχῆς πάρεστιν· οὗτος δὲ πόῤῥωθεν Ἑβραίοις φίλος ἦν ὁ τρόπος, καὶ τῶν θείων συνήθης Γραφῶν· αὐτίκα γοῦν ἐν μὲν τῇ βίβλῳ τῆς Ῥοὺθ Δαβὶδ ἄνωθεν ἀπὸ τοῦ Ἰούδα γενεαλογεῖται διὰ τούτων (5)· « Καὶ αὗται αἱ γενέσεις

(5) Cod. A, f. 63, habet οὕτως pro διὰ τούτων.

Φαρὲς (ὁ δὲ ἦν Ἰούδα τοῦ ἀρχιφύλου παῖς)· Φαρὲς ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ· καὶ Ἐσρὼμ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ· καὶ Ἀρὰμ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ· καὶ Ἀμιναδὰβ ἐγέννησε τὸν Ναασσών· καὶ Ναασσὼν ἐγέννησε τὸν Σαλμών· καὶ Σαλμὼν ἐγέννησε τὸν Βοόζ· καὶ Βοὸζ ἐγέννησε τὸν Ὠβήδ· καὶ Ὠβὴδ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί· καὶ Ἰεσσαὶ ἐγέννησε τὸν Δαβίδ. » Τοῦτον δ' οὖν αὐτὸν τέθειται καὶ ὁ Ματθαῖος τὸν τρόπον (6).

β'. Ἡ δέ γε πρώτη τῶν Βασιλειῶν ἑξῆς διαδεξαμένη τῆς Ῥοὺθ τὴν γραφὴν, ἀπὸ τῶν κάτωθεν ἄνεισιν, ὥσπερ οὖν πεποίηκεν ὁ Λουκᾶς· τὸν γοῦν πατέρα τοῦ Σαμουὴλ τὸν Ἐλκανᾶ γενεαλογοῦσα ὧδέ φησι· « Καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος ἐξ Ἀρμαθαὶμ Σουφεὶρ ἐξ ὄρους Ἐφραΐμ· καὶ ὄνομα αὐτῷ Ἐλκανᾶ, υἱὸς Ἰερεμιήλ, υἱοῦ Ἐλίου, υἱοῦ Θοοῦ, υἱοῦ Σοῦρ, Ἐφραταῖος. » Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις (7) ποτὲ μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπὶ τοὺς δευτέρους καθεξῆς πρόεισιν ὁ λόγος, τῇ τοῦ Ματθαίου γραφῇ παραπλησίως, ποτὲ δὲ ἐμφερῶς τῷ Λουκᾷ γενεαλογεῖ· ἄκουσον γοῦν καὶ τῶνδε· « Δαβὶδ, φησὶν, ἦν υἱὸς Σολομῶν, υἱὸς Σολομῶν Ῥοβοάμ, Ἀβιὰ υἱὸς αὐτοῦ, Ἀσὰ υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωσαφὰτ υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωρὰμ υἱὸς αὐτοῦ, Ὀχοζίας υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωὰς υἱὸς αὐτοῦ, Ἀμασίας υἱὸς αὐτοῦ· » καὶ οὕτω καθεξῆς κάτεισι μέχρι τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, ὡς ὁ Ματθαῖος. Ὡς δὲ ὁ Λουκᾶς, ἡ αὐτὴ πάλιν ἄνεισι Γραφὴ τὸν Σαμουὴλ γενεαλογοῦσα· φησὶ γοῦν· « Σαμουὴλ υἱοῦ Ἐλκανᾶ, υἱοῦ Ἱεροβοάμ (8), υἱοῦ Ἠλιήλ, υἱοῦ Θοοῦ, υἱοῦ Σοὺρ (9), υἱοῦ Ἐλκανᾶ, υἱοῦ Ἰωήλ, υἱοῦ Ἀζαρίου, υἱοῦ Σοφονίου, υἱοῦ Θαάρ, υἱοῦ Ἀσεὶρ (10), υἱοῦ Ἀβιάσαρ, υἱοῦ Κορὲ, υἱοῦ Ἰσσαάρ, υἱοῦ Καὰθ, υἱοῦ Λευΐ, υἱοῦ Ἰσραήλ· » καὶ ὅρα εἰ μὴ ἄντικρυς τὸν ὅμοιον τούτοις μεμίμηται τρόπον ὁ Λουκᾶς· μυρία δ' ἂν καὶ αὐτὸς εὕροις τοιαῦτα· ἀφ' ὧν λείπεται ὁμολογεῖν, μηδὲν ξενίζον πεποιηκέναι τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελιστάς· οὐκ ὀρθῶς γὰρ οἴεταί τις αὐτοὺς διαφωνεῖν· ἑκάτερος γὰρ οἰκείῳ λογισμῷ τὴν ἔνθεσιν πεποίηται τῆς γραφῆς, ὁ μὲν ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ἀρξάμενος διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ παρ' αὐτῷ λόγου, ὃν οὐ καιρὸς νῦν ἑρμηνεύειν· ὁ δὲ καὶ τὸν Ἀβραὰμ ὑπερβὰς ἐπί τε τὸν πρῶτον ἄνθρωπον ἀνελθών· καὶ μηδὲ μέχρι τούτου στὰς, τὸν πάντα δὲ λόγον ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναρτήσας, διὰ τῆς ἐν Χριστῷ παλιγγενεσίας μυστήριον ἀναβιβάζει.

Γ'.

Πῶς ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδόχων ἐπὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰωσὴφ τὰ γένη κατάγει· ὁ δὲ Λουκᾶς ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Νάθαν παίδων ἐπὶ Ἠλὶ καὶ Ἰωσὴφ, ἐναντίως γενεαλογῶν τῷ Ματθαίῳ.

α'. Τὸ τρίτον τῶν προταθέντων καιρὸς ἐπισκέψασθαι· ἀτενὲς οὖν ταῖς λέξεσιν αὐταῖς ἐπερείσωμεν τὴν ἑαυτῶν διάνοιαν· ἴδωμεν δὲ τί φησιν ὁ Λουκᾶς· « Καὶ

A a Juda evolvitur sic : « Hæ sunt generationes Phares (hic erat Judæ patriarchæ filius). Phares genuit Esronem; Esron genuit Aramum; Aramus genuit Aminadabum; Aminadabus genuit Nassonem; Nasson genuit Salmonem; Salmon genuit Boozum; Boozus genuit Obedum; Obedus genuit Jessæum; Jessæus genuit Davidem [17]. » Hanc igitur Matthæus quoque genealogiæ scribendæ rationem sectatus est.

2. At primus Regum liber, qui Ruthæ historiam subsequitur, inferne ascendit, ut fit apud Lucam. Quippe Helcanæ, qui pater fuit Samuelis, genus recensens, ait : « fuit vir ex Armathem Suphir de monte Ephraimi; nomen ejus Helcana, filius Hieremielis, filii Eliæ, filii Thoi, filii Suri, Ephra-B tæus [18]. » Sed et in Paralipomenis modo a superioribus ad posteros fluit sermo, ut fit apud Matthæum, modo æque ac apud Lucam prosapiæ scribuntur. Audi ergo et hæc : « Davidis, inquit prædictus liber, filius erat Salomon; hujus filius Roboamus; hujus filius Abia; hujus filius Osa; hujus filius Josaphatus; hujus filius Joramus; hujus filius Ochozias; hujus filius Joasus; hujus filius Amasias [19]. » Atque ita ex ordine descendit usque ad Jechoniam atque ad Babylonicam captivitatem, non secus atque Matthæus. Contra, uti Lucas, eadem rursus ascendit Scriptura dum Samuelis genus enarrat. Ait enim : « Samuelis filii Helcanæ, filii Hieroboami, filii Helielis, filii Thoi, filii Suri, filii C Helcanæ, filii Johelis, filii Azariæ, filii Sophoniæ, filii Thaari, filii Asiri, filii Abiasaris, filii Coræ, filii Issaari, filii Caathi, filii Levini, filii Israelis [20]. » Porro vides ut plane hunc morem Lucas imitetur. Sexcenta ejusmodi exempla ipsemet invenies : unde sequitur ut fateamur, nihil insolitum fecisse Servatoris nostri evangelistas : neque merito quisquam putabit eos invicem dissidere. Uterque enim proprio calculo descriptionem instituit : alter ab Abrahamo initium capiens, ob sui sermonis peculiarem rationem, quam in præsenti non vacat exponere : alter ipsum Abrahamum prætergressus, ad primum usque hominem venit : neque in hoc sistit, sed suam omnem historiam cum Deo nectit, dum eam videlicet per regenerationis in Christo mysterium D in sublime evehit.

III.

Quomodo Matthæus quidem a Davide ejusque successore Salomone ad Jacobum et Josephum prosapias deducat : Lucas autem a Davide atque Nathane atque a liberis hujus ad Helim et Josephum, contraria Matthæo ratione genealogiam scribens.

1. Tertia jam quæstio consideranda est. Porro ipsis verbis acute mentem nostram intendamus. Agesis videamus quid Lucas dicat. « Et ipse Jesus

[17] Ruth. IV, 18-22. [18] I Reg. I, 1. [19] I Par. III, 10. [20] I Par. VI, 34.

(6) Cod. A, τοῦτον δὴ οὖν τὸν τρόπον καὶ ὁ Ματθαῖος ἐποίησεν.

(7) Tam in epitome quam in cod. A, ἐν ταῖς Παραλειπομέναις.

(8) Cod. A, Ἱερρμιήλ, et mox Ἐλίου.

(9) Epit. Σουφέ.

(10) Cod. A, Ἀσήρ.

erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur, filius Josephi, filii Heli, filii Melchi. » Haud tamen Matthæus usus est voce « ut putabatur. » Quid porro ait? « Matthanus genuit Jacobum; Jacobus autem genuit Josephum. » Aliud vero est putare, aliud ceu res ita se habeat affirmare. Si igitur Matthæo affirmante Josephum filium esse Jacobi et Matthani, Lucas similiter contenderet filium esse Heli ac Melchi, vere pugna quædam esset atque conflictus, atque opus esset arbitrio qui evangelistas componeret. Nunc autem cum Matthæus firmiter asseveret, Lucas vero haud id contendat, sed opinionem tantummodo proferat apud multos pervagatam, non quæ apud se vigeret, nulla, ut opinor, quæstio superest.

2. Nam cum variæ de Christo famæ inter Judæos versarentur, et cuncti quidem concorditer a Davide eum repeterent, propter Dei promissiones Davidi significatas; interim tamen alii a Davide et Salomone regioque stemmate putarent Christum adfore; alii ab hac sententia recederent, propter multas regibus inustas criminationes, et propter proscriptum ab Jeremia propheta Jechoniam, cum ait non surrecturum ex ejus stirpe qui in Davidis throno sederet, cumque ob id alia via pergerent: et cum in Davidis affirmando genere conspirarent, non tamen per Salomonem, sed per Nathanum Davidis item filium, deducerent (qui idem Nathanus propheta fuisse dicitur, secundum ea quæ feruntur in Regum libris); atque ab hujus posteris venturum Christum assererent; ipsumque Josephi genus inde usque repeterent; necessario Lucas qui illorum opinionem refert, non suam, adjecit narrationi « ut putabatur; » Matthæo permittens narrare non ut putabatur, sed uti revera se habebat origo generis. Atque hæc prima esto responsio.

3. Alia quoque profunda et arcana esse potest ejus narrationis ratio. Etenim Matthæus humanam Christi nativitatem diserte describens, vereque volens Josephum Davide oriundum demonstrare, eo quo par erat sermonis ingressu utitur; Lucas autem, ut opinor, quia nollet carneam Christi nativitatem describere, ita nunc se gessit. Nam si hoc ei propositum fuisset, non ignorabat, opus esse originem ejusmodi exponere. Sed quoniam eo Evangelii loco regenerationis per lavacrum mentionem facit, Jesumque ut Dei Filium exhibet; idcirco hoc veluti exemplo demonstrare nititur quemlibet hominem in Deo regeneratum, etiamsi vere filius hominum habeatur ob carnem qua indutus est, non tamen cum sua natura in carneis genitoribus sistere, neque non ultra corporis procreatores excurrere: verum etiamsi filius hominum videatur ob corporis generationem, nihilominus haud alienum a Dei adoptione censeri. Quandoquidem ergo Lucas haud secundum Matthæi mentem histo-

αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλὶ, τοῦ Μελχί. » Ἀλλ' οὐχ ὅ γε Ματθαῖος ἐχρήσατο τῇ, « ὡς ἐνομίζετο » φωνῇ· ἀλλὰ τί φησι; « Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακὼβ, Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ· » ἄλλο δὲ δήπου ἐστὶ τὸ νομίζειν, καὶ ἄλλο τὸ οὕτως ἔχειν διαβεβαιοῦσθαι· εἰ μὲν δὴ τοῦ Ματθαίου διαβεβαιωσαμένου τὸν Ἰωσὴφ υἱὸν εἶναι Ἰακὼβ καὶ τοῦ Ματθὰν, ὁ Λουκᾶς ὁμοίως διισχυρίσατο τὸν Ἰωσὴφ γεγονέναι υἱὸν τοῦ Ἡλὶ καὶ τοῦ Μελχὶ, ἀληθῶς μάχη τις ἦν καὶ πόλεμος, καὶ ἦν τῶν διαιτησόντων αὐτοῖς χρεία· νῦν δὲ ὅτε, τοῦ Ματθαίου διαβεβαιωσαμένου, ὁ Λουκᾶς οὐ διατείνεται, δόξαν δὲ παρὰ τοῖς πολλοῖς νενομισμένην τίθησιν, οὐ τὴν παρ' αὐτῷ κρατοῦσαν, οἶμαι μηδεμίαν ὑπολείπεσθαι ζήτησιν.

β'. Διαφόρων γὰρ παρὰ Ἰουδαίοις ὑπολήψεων περὶ τοῦ Χριστοῦ κεκρατημένων, καὶ πάντων μὲν συμφώνως ἐπὶ τὸν Δαβὶδ ἀναγόντων, διὰ τὰς πρὸς τὸν Δαβὶδ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἤδη δὲ τῶν μὲν ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος καὶ τοῦ βασιλικοῦ γένους πειθομένων ἔσεσθαι τὸν Χριστὸν, τῶν δὲ ταύτην μὲν φευγόντων τὴν δόξαν, διὰ τὸ πλείστην ἐμφέρεσθαι τῶν βεβασιλευκότων κατηγορίαν, διά τε τὸ ἐκκήρυκτον ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἱερεμίου γεγονέναι τὸν Ἱεχονίαν, καὶ διὰ τὸ εἰρῆσθαι μὴ ἀναστήσεσθαι ἐξ αὐτοῦ σπέρμα καθήμενον ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, διὰ δὲ οὖν ταῦτα, ἑτέραν ὁδευόντων, καὶ ἀπὸ μὲν Δαβὶδ ὁμολογούντων, οὐ μὴν διὰ Σολομῶνος, ἀλλὰ διὰ Νάθαν, ὃς ἦν τοῦ Δαβὶδ παῖς (φασὶ δὲ τὸν Νάθαν καὶ προφητεῦσαι κατὰ τὰ ἐν ταῖς Βασιλείαις φερόμενα [11]), ἀπό τε τοῦ Νάθαν διαδόχων προελεύσεσθαι τὸν Χριστὸν διαβεβαιουμένων, καὶ τόν γε Ἰωσὴφ ἐκεῖθέν ποθεν γενεαλογούντων, σφόδρα ἀναγκαίως ὁ Λουκᾶς τὴν τούτων ἀνιστορῶν δόξαν, ἀλλ' οὐ τὴν αὐτοῦ, προσέθηκε τῇ κατ' αὐτὸν ἱστορίᾳ τὸ » ὡς ἐνομίζετο· » τῷ Ματθαίῳ παραχωρήσας μὴ τὸ, ὡς ἐνομίζετο, ἱστορεῖν, ἀλλ' ὡς εἶχεν ἀληθείας τὰ τῆς γενέσεως· αὕτη μὲν οὖν ἡ πρώτη ἀπόδοσις.

γ'. Εἴη δ' ἂν τις καὶ ἄλλος βαθὺς καὶ ἀπόῤῥητος ἐν τοῖς προκειμένοις λόγος· Ματθαῖος μὲν γὰρ ὁμολογουμένως τὴν ἔνσαρκον γένεσιν ἱστορῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸν Ἰωσὴφ ἀποδεῖξαι βουλόμενος ἀληθῶς ἐκ Δαβὶδ, ὅθεν ἐχρῆν τῇ εἰσβολῇ κέχρηται τοῦ λόγου· τὸν δὲ Λουκᾶν ἡγοῦμαι μὴ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν τοῦ Ἰησοῦ γενεαλογεῖν ἐθέλοντα, νῦν τοῦτο πεποιηκέναι· τοῦτο μὲν γὰρ εἰ κατὰ γνώμην ἔπραττεν, οὐκ ἠγνόει ὅτι ἐχρῆν ταύτην ἐκθέσεσθαι· ἐπειδὴ δὲ νῦν τῆς διὰ λουτροῦ ἀναγεννήσεως μέμνηται, υἱὸν αὐτὸν εἰσάγων Θεοῦ, βούλεται ὡς ἐν ὑποδείγματι παραστῆσαι ὅτι δὴ πᾶς ὁ ἐν Θεῷ ἀναγεννώμενος, κἂν ἀληθῶς υἱὸς εἶναι ἀνθρώπων νομίζοιτο δι' ἣν περίκειται σάρκα, ἀλλ' οὐχ ἵσταταί γε αὐτῇ τὰ τῆς γενέσεως εἰς τοὺς κατὰ σάρκα γονεῖς, οὐδὲ μέχρι τῶν τοῦ σώματος προπατόρων φθάνει· ἀλλ' εἰ καὶ νομίζοιτο ἀνθρώπων εἶναι υἱὸς διὰ τὴν τοῦ σώματος γέννησιν, ὅμως δ' οὖν οὐκ ἀλλότριος τῆς τοῦ Θεοῦ υἱοθεσίας ὑφέστηκεν· ἐπειδὴ δὲ οὖν οὐ κατὰ τὴν αὐτὴν τῷ Ματθαίῳ διάνοιαν ἐξετίθετο τὴν διήγησιν, εἰκότως τὴν

(11) Desunt hæc in cod A, 64, a quo cæteroqui meliores interdum lectiones sumpsimus.

αὐτὸν ἐκείνῳ καιρὸν ὑπερβὰς, ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν A τὴν διὰ λουτροῦ παραγίνεται· καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ἐκτίθεται τῶν γενῶν διαδοχήν· ὁμοῦ καὶ ἀνάγων ἀπὸ τῶν ὑστάτων ἐπὶ τὰ πρῶτα, ὁμοῦ καὶ τὴν μνήμην τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὑπαιτίων καὶ ἁμαρτωλῶν ἀνδρῶν ἀποσειόμενος· ἐπειδήπερ ὁ παρὰ τῷ Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἀλλότριος καθίσταται τῆς ἐνσάρκου γενέσεως καὶ τῶν κατὰ σάρκα ἁμαρτωλῶν πατέρων, υἱὸς ἀποφαινόμενος Θεοῦ, καὶ πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἀνεπιλήπτως βεβιωκότων.

δ'. Οἷον, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, Παῦλος ὁ ἀπόστολος ἐχέτω μὲν κατὰ σάρκα πατέρα Ἰουδαῖον ὄντινα ὡς εἰκὸς ἄπιστον· ἐχέτω δὲ καὶ κατὰ Θεὸν, οὗ κατὰ τοὺς τρόπους ἐβίου· εἰ δὲ οὖν μέλλει τις αὐτὸν κατὰ σάρκα γενεαλογεῖν, τίνος εἰκότως ἂν ἐμνήσθη, ἢ B πάντως που τοῦ κατὰ σάρκα πατρός; Εἰ δ' αὖ πάλιν ἕτερος τὴν ἐν Χριστῷ γένεσιν αὐτοῦ δηλοῦν ἐθέλοι, τίνος ἂν τὴν μνήμην θείη ἂν εἰκότως, ἢ πάντως τοῦ κατὰ Θεὸν αὐτὸν ἀναγεννήσαντος; Οὕτω καὶ τῷ Ἀβραὰμ εἴρηται· « Σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πατέρας σου τραφεὶς ἐν γήρᾳ καλῷ· » οὐ δήπου τοὺς κατὰ σάρκα πατέρας δηλοῦντος τοῦ λόγου, εἰ μὴ καὶ θεοσεβεῖς λέγοιντο γεγονέναι, τοὺς δὲ ἐν Θεῷ πατέρας διὰ τὴν τῆς εὐσεβείας ὁμοιοτροπίαν αἰνιττομένου· οὕτω καὶ οἱ ἐξ Ἀβραὰμ, ἀσεβεῖς ἦσαν μὲν κατὰ σάρκα οἱ υἱοὶ Ἀβραὰμ, κατὰ δὲ τὸν τρόπον, υἱοὶ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας· διὸ λέγεται πρὸς αὐτούς· « Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων, προσέχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόῤῥας· » ὡς αὖ πάλιν ἐξ ὧν ἤμελλεν υἱοὶ Ἀβραὰμ γίγνεσθαι· οἱ γοῦν ἐξ ἐθνῶν εἰς τὸν C Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες, κατὰ σάρκα πατέρων ἀλλοφύλων φύντες, υἱοὶ γεγόναμεν Ἀβραὰμ, Χριστοῦ γενόμενοι παῖδες καὶ τῶν Χριστοῦ μαθητῶν· ὥστε καὶ δευτέραν ἡμᾶς ἐπιγράφεσθαι γένους διαδοχὴν πολὺ κρείττονα τῆς κατὰ σάρκα διὰ τὴν κατὰ Χριστὸν ἀναγέννησιν.

ε'. Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ὁ Λουκᾶς, ἅτε τὴν ἀναγέννησιν ἱστορῶν, οὐ τὴν αὐτὴν ὁδεύει τῷ Ματθαίῳ, οὐ τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς τοῦ Οὐρίου, οὐ τῆς Θάμαρ, οὐ τῆς Ῥοὺθ, οὐ τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῶν μεταξὺ διαβεβλημένων ἀνδρῶν τὴν παράθεσιν πεποίηται, ἀλλὰ δι' ἑτέρων ἀνεπιλήπτων ἄνεισι, καὶ δὴ καὶ ἐκ D τοῦ προφήτου Νάθαν ἀναγεγεννημένον εἰσάγει· καὶ ὁ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ κατὰ σάρκα γεγεννημένος, υἱὸς ἦν Ἀβραὰμ ἐντεῦθεν γενεαλογούμενος, ἐπειδήπερ τῷ Ἀβραὰμ πρώτῳ ἡ ἐπαγγελία δέδοτο τῆς τῶν ἐθνῶν εὐλογίας, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ προελευσομένου γενησομένης· ὁ δὲ ἐν Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἑτέρους πατέρας τοὺς κατὰ Θεὸν ἐπιγραψάμενος, οὐδ' αὐτοὺς ἀληθῶς ἐσχηκὼς, ἀλλ' ὡς ἐνομίζετο διὰ τὴν τῶν ἠθῶν ὁμοιοτροπίαν, ἄνεισιν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ πατέρα, μετὰ πάντας χρηματίσας Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

[16] Gen. xv, 17. [17] Isa. i, 10.

riam suam scribit, consentaneum erat ut Matthæi tempora prætergressus, ad regenerationem per lavacrum veniret, ibique contrariam poneret prosapiarum successionem : simul pergens a postremis ad initia, simulque memoriam sontium ac scelestorum, qui sunt apud Matthæum hominum vitans : quia regeneratus apud Deum alienus fit a carnea natura, et a peccatoribus secundum carnem patribus, Dei nimirum declaratus filius, et omnium qui secundum Deum sine culpa vixerunt.

4. Exempli gratia Paulus apostolus patrem secundum carnem habuit Judæum, ut credibile est, a fide alienum : habuit quoque patrem secundum Deum, cujus videlicet vitæ institutum amplexus fuit. Si quis ergo Pauli secundum carnem genus narrare velit, quemnam merito patrem memorabit nisi carnalem? Sin rursum aliquis Pauli in Christo nativitatem ostendere velit, cujusnam potius mentionem parentis faciet, quam ejus a quo secundum Deum regeneratus est? Sic Abrahamo quoque dictum fuit : « Tu vero abibis ad patres tuos bona saturatus senectute [16]. » Qui profecto sermo haud carneos patres demonstrat, nisi hi forte pii quoque fuisse credantur ; sed de patribus secundum Deum loquitur, propter pietatis similitudinem. Sic Abrahami sontes filii, hujus quidem secundum carnem filii erant, moribus autem Sodomorum filii atque Gomorrhæ. Idcirco dicitur illis : « Audite sermonem Domini principes Sodomorum, attendite legi Dei, o popule Gomorrhæ [17] : » tanquam si rursus ex his essent Abrahami filii proventuri. Qui igitur ex gentibus Christo Dei credidimus, quanquam infidelibus secundum carnem geniti patribus, in Abrahami domum migravimus, Christi ejusque discipulorum nacti adoptionem : atque ita in aliam nosmet inscripsimus generis successionem, multo carnea meliorem propter in Christo regenerationem.

5. Merito igitur Lucas, cum de regeneratione loquitur, haud eadem qua Matthæus semita pergit : nempe non Salomonis, non uxoris Uriæ, non Thamaræ, non Ruthæ, non Jechoniæ, nec quorumvis præter hos reorum mentionem facit ; sed per alios reprehensione carentes graditur ; Christumque a propheta Nathano progenitum exhibet. ita ut qui apud Matthæum carnaliter gignitur, idem apud Lucam veluti Abrahami filius ponatur. Certe Abrahamo haud aliter benedictio gentium promissa fuit, quam quod ea futura erat ob gignendum de genere ejus. Atque hic est, qui in Deo regeneratus, atque alios patres secundum Deum nactus, re tamen vera haud ipsos habet patres, sed ita credebatur propter morum similitudinem : qua videlicet ad parentem verum conscendit post omnes exsistens Filius Dei.

IV.

Africani super genealogia quæ in sacris Evangeliis est (12).

1. Nonnulli seu evangelicam historiam nescientes seu intelligere nequeuntes, laudativo errore inscitiam cumulant dicentes, merito fieri differentem nominum recensionem, mistionemque sacerdotalium cum regalibus, ut jure Christus sacerdos atque rex demonstretur : quasi aliquis de hoc dubitet, aut aliam spem habeat ; nempe quin Christus æternus sit apud Patrem pontifex, nostras ei preces exhibens : rex autem supermundialis, quos liberavit pascens Spiritu, socius effectus in omnium rerum gubernatione. Atqui eos ignorare non oportebat, utrumque numeratorum ordinem genus esse Davidis, seu Judæ regiam tribum. Namque ut forte propheta Nathanus fuerit, et quidem etiam Salomon, et horum utriusque parens, atque ex multis tribubus prophetæ ; certe sacerdotes haud quilibet erant de duodecim tribubus, sed soli levitæ. Frustra igitur compositum est mendacium ; neque prævalebit hic sermo in Ecclesia Christi et Dei contra accuratæ veritatis patres ; ita ut falsa oratio consarcinetur in Christi laudem atque præconium.

2. Quare ut et ita loquentium coarguam inscitiam, et in posterum caveam ne quis in hujusmodi imperitiam incurrat, veram gestarum rerum historiam proferam. Scilicet apud Israelitas prosapiarum nomina aut natura numerabantur aut lege ; natura quidem, genuini generis successione ; lege, cum alius gignebat liberos fratris nomine, qui prolis expers obiisset : nam quia nondum ipsis perspicua resurrectionis spes data fuerat, futuram promissionem imitabantur resurrectione mortali, ne defuncti nomen exstingueretur. Age vero quoniam ii, qui hac genealogia continentur, partim germano traduce filius patrem consecutus est, partim ab aliis geniti, neque tamen naturali sed alienæ appellationi addicti fuerunt ; utrorumque facta est mentio, nempe et eorum qui genuerunt, et eorum item qui pro gignentibus habiti sunt. Ita neutrum Evangelium mentitur, dum naturam numerat atque

A

Δ'.

Ἀφρικανοῦ περὶ τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις γενεαλογίας (12).

α'. Οἱ μὲν οὖν ἤτοι τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν ἠγνοηκότες ἢ συνεῖναι μὴ δυνηθέντες, δοξολογούσῃ πλάνῃ τὴν ἀγνωσίαν ἐπύκνωσαν εἰπόντες ὅτι δικαίως γέγονεν ἡ διάφορος αὕτη τῶν ὀνομάτων καταρίθμησίς τε καὶ ἐπιμιξία τῶν τε ἱερατικῶν ὡς οἷόν τε καὶ τῶν βασιλικῶν· ἵνα δειχθῇ δικαίως ὁ Χριστὸς ἱερεύς τε καὶ βασιλεὺς γενόμενος· ὥσπερ τινὸς ἀπειθοῦντος ἢ ἑτέραν ἐσχηκότος ἐλπίδα· ὅτι Χριστὸς ἀΐδιος μὲν ἀρχιερεὺς Πατρὸς, τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν εὐχὰς ἀναφέρων, βασιλεὺς δ' ὑπερκόσμιος, οὓς ἠλευθέρωσε νέμων τῷ Πνεύματι, συνεργὸς εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ὅλων γενόμενος· καίτοι ἀγνοεῖν αὐτοὺς οὐκ
B ἐχρῆν ὡς ἑκατέρα τῶν κατηριθμημένων τάξις τὸ τοῦ Δαβίδ ἐστι γένος ἡ τοῦ Ἰούδα φυλὴ βασιλική· εἰ γὰρ προφήτης ὁ Νάθαν, ἀλλ' ὅμως καὶ Σολομῶν ὅ τε τούτων πατὴρ ἑκατέρου· ἐκ πολλῶν δὲ φυλῶν ἐγένοντο προφῆται, ἱερεῖς δὲ οὐ δεῖνες τῶν δώδεκα φυλῶν, μόνοι δὲ Λευῖται· μάτην ἄρα πέπλασται τὸ ἐψευσμένον· μὴ δὴ κρατοίη τοιοῦτος λόγος ἐν Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ πατέρων ἀκριβοῦς ἀληθείας, ὅτι ψεῦδος σύγκειται εἰς αἶνον καὶ δοξολογίαν Χριστοῦ.

β'. Ἵνα οὖν καὶ τοῦτο μὲν τοῦ εἰρηκότος ἐλέγξωμεν τὴν ἀμαθίαν, παύσωμεν δὲ τοῦ μηδένα ὑπ' ἀγνοίας σκανδαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων ἱστορίαν ἐκθήσομαι. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραὴλ ἠριθμεῖτο ἢ φύσει ἢ νόμῳ· φύσει μὲν, γνησίου σπέρματος διαδοχῇ· νόμῳ δὲ, ἑτέρου
C παιδοποιουμένου εἰς ὄνομα τελευτήσαντος ἀδελφοῦ ἀτέκνου· ὅτι γὰρ οὐδέπω αὐτοῖς δέδοτο ἐλπὶς ἀναστάσεως σαφὴς, τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν ἀναστάσει ἐμιμοῦντο θνητῇ, ἵνα ἀνέκλειπτον τὸ ὄνομα μείνῃ τοῦ μετηλλαχότος· ἐπεὶ οὖν οἱ τῇ γενεαλογίᾳ ταύτῃ ἐμφερόμενοι, οἱ μὲν διεδέξαντο παῖς πατέρα γνησίως, οἱ δὲ ἑτέροις μὲν ἐγεννήθησαν, ἑτέροις δὲ προσετέθησαν κλήσει, ἀμφοτέρων γέγονεν ἡ μνήμη καὶ τῶν γεγεννηκότων καὶ τῶν ὡς γεγεννηκότων· οὕτως οὐδέτερον τῶν Εὐαγγελίων ψεύδεται καὶ φύσιν ἀριθμοῦν καὶ νόμον· ἐπεπλάκη γὰρ ἀλλήλοις τὰ γένη τά τε ἀπὸ Σολομῶνος καὶ τοῦ Νά-

(12) De hac celebri Africani ad Aristidem epistola videndus in primis Eusebius *Hist. eccl.* lib. I, 7, qui ejus partem ingentem refert, a Nicephoro postea Callisto *Hist.* lib. I, 11, repetitam. Videndi insuper Hieronymus comment. ad Matth. I, 16 ; Augustinus *Retract.* lib. II, 7 ; Photius cod. 34, p. 22 ; denique etiam Zacharias Chrysopol. in *Bib. PP. Lugd.* t. XIX, p. 751, in fin. Cæteroqui verus epistolæ, quanquam haud integræ, conservator fuerat hactenus in *Historia ecclesiastica* Eusebius. Nunc nobis feliciter accidit, ut in hac quæstionum Eusebii epitome pars quædam prior ejusdem epistolæ comperta primum sit, nempe ab hoc initio οὐκ ἀκριβῶς usque ad ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραὴλ, etc., quæ in parte illa ab historico Eusebio relata deest, apud quem incipit ἐπειδὴ γάρ, etc. Et quidem illud γάρ, *enim*, in codicibus historiæ Eusebianæ exstare, testatur Valesius, ita ut acephalum fuisse fragmentum satis constaret ; nunc vero a nostra epitome prorsus demonstratur. Quid quod in hoc novo fragmento ea prorsus exhibetur materia, quam Eusebius in integra epistola se legisse significat? En verba Eusebii loc. cit., id est, *Hist.* I, 7 : Φέρε τὴν
D περὶ τούτων κατελθοῦσαν εἰς ἡμᾶς ἱστορίαν παραθώμεθα, ἣν δι' ἐπιστολῆς Ἀριστείδῃ γράφων περὶ συμφωνίας τῆς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις γενεαλογίας ὁ Ἀφρικανὸς ἐμνημόνευσε· τὰς μὲν δὴ λοιπῶν δόξας ὡς ἂν βιαίους καὶ διεψευσμένας ἀπελέγξας, ἣν δ' αὐτὸς παρείληφεν ἱστορίαν, τούτοις αὐτοῖς ἐκτιθέμενος τοῖς ῥήμασιν· ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν, etc. *De his traditionem quæ ad nos usque deducta est proponamus, quam Africanus in epistola ad Aristidem de consensu evangeliorum in stirpe Christi narranda commemoravit. Ubi aliorum quidem opiniones tanquam violentas et falso confictas coarguit ; ipse vero quam compererat historiam his refert verbis. Nam quia generationum nomina*, etc. Vides itaque alienarum opinionum, utpote violentarum atque falsarum, coargutionem ab Africano factam, nonnisi apud nostram epitomen, statim initio, ut debuit, inveniri.

θαν, ἀναστάσεσιν ἀτέκνων καὶ δευτερογαμίαις καὶ A ἀναστάσει σπερμάτων· ὡς δικαίως τοὺς αὐτοὺς ἄλλοτε ἄλλων νομίζεσθαι· τῶν μὲν δοκούντων πατέρων, τῶν δὲ ὑπαρχόντων· καὶ ἀμφοτέρας τὰς διηγήσεις κυρίως ἀληθεῖς οὔσας ἐπὶ τὸν Ἰωσὴφ πολυπλόκως μὲν, ἀλλ' ἀκριβῶς κατελθεῖν. Ἵνα δὲ σαφὲς ᾖ τὸ λεγόμενον, τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν διηγήσομαι (13). Ἡ κατὰ φύσιν γένεσις ἐστι Ματθαίου· ἡ κατὰ νόμον ἀνάστασις γένους, ἔστιν ἡ τοῦ Λουκᾶ· Ματθὰν ὁ ἀπὸ Σολομῶνος, ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ματθὰν ἀποθανόντος, Μελχὶ ὁ ἀπὸ Νάθαν ἐκ τῆς αὐτῆς γυναικὸς ἐγέννησε τὸν Ἡλί· ὁμομήτριοι ἄρα ἀδελφοὶ, Ἡλὶ καὶ Ἰακώβ· Ἡλὶ ἀτέκνου ἀποθανόντος, ὁ Ἰακὼβ ἀνέστησεν αὐτῷ σπέρμα, γεννήσας τὸν Ἰωσὴφ, κατὰ φύσιν μὲν ἑαυτῷ, κατὰ νόμον δὲ τῷ Ἡλί· οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς Ἰωσὴφ (14). B

legem. Implicabantur enim inter se genera Salomonicum et Nathanicum reparationibus sterilium et secundis nuptiis et seminum suscitatione : ita ut merito iidem homines alias aliis patribus ascribantur, nempe et iis qui specie, et rursus iis qui reapse genitores sunt : atque ambæ narrationes apprime veræ ad Josephum varie quidem sed tamen ad amussim deveniant. Ut autem quod aio perspicuum fiat, permutationem generum patefaciam. Generatio naturalis est illa Matthæi : generis suscitatio legalis est illa Lucæ. Matthanus Salomone oriundus genuit Jacobum. Matthano defuncto, Melchi Nathano oriundus, e Matthani uxore Helim suscepit. Igitur uterini fratres Heli et Jacobus. Heli mortuo sine liberis, Jacobus excitavit ei sobolem genito Josepho, suo naturaliter filio, ex legis autem forma Heli filio. Sic utriusque filius Josephus.

Ε'.

Διὰ τί ὁ Ματθαῖος τοῦ Ἀβραὰμ προτάττει τὸν Δαβὶδ ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίᾳ φήσας· Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.

α'. Ἐπειδὴ πρώτῳ καὶ μόνῳ τῷ Δαβὶδ μεθ' ὅρκου διαβεβαιώσεως, ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα φῦναι ὁ Χριστὸς ἐθεσπίζετο· γέγραπται οὖν· « Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν· « Διεθέμην διαθήκην τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὤμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου. » Καὶ τὰ μὲν τῆς ἐπαγγελίας τοῦ προφητευομένου, τοιαῦτα ἦν· τοῦ δὲ Σολομῶνος C τῆς βασιλείας οὐκ ἄδηλος ὁ χρόνος· λέγεται δὲ οὖν ἐπὶ μόνοις ἔτεσι τεσσαράκοντα βασιλεῦσαι ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· πῶς οὖν γένοιτ' ἂν ἀληθὲς εἰς αὐτὸν ἀναφερόμενον· « Ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα; » Ἀλλ' εἰ λέγοι τις περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ διαδοχῆς εἰρῆσθαι ταῦτα, οὐκ ἀγνοητέον ὅτι μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, καὶ ἡ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδοχὴ τῆς βασιλείας διήρκησε, μηδενὸς μετὰ τὸν Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Δαβὶδ καταστάντος. Θέα δὲ ὡς καὶ τοῦτο προσέθηκεν ἡ προφητεία περὶ τοῦ θεσπιζομένου φήσασα· « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα· καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ πάλιν· « Αὐτὸς ἐπικαλέσεταί με· Πατήρ μου εἶ σύ· κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν· » ὅπερ ἀνοίκειον γένοιτ' ἂν Σολομῶνι. D

β'. Παραθετέον δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ ἐν Βασιλείαις ἱστορούμενα ἐν τούτοις· « Καὶ ὁ βασιλεὺς Σολομὼν ἦν φιλογύνης· καὶ ἔλαβε γυναῖκας ἀλλοτρίας πολλάς· καὶ τὴν θυγατέρα Φαραὼ, Μωαβίτιδας, καὶ Ἀμμανίτιδας, καὶ Ἰδουμαίας, Σύρας, Χετταίας, καὶ Ἀμοῤ-

V.

Cur Matthæus ante Abrahamum ponat Davidem in Christi genealogia dicens : Liber generationis Jesu Christi, filii Davidis, filii Abrahami.

1. Rei causa est quia primo solique Davidi vaticinium jurejurando confirmatum fuit, fore ut ex eo Christus humanitus nasceretur. Scriptum est enim : « De fructu ventris tui ponam super sedem tuam [18]. » Rursusque : « Posui testamentum electis meis; juravi Davidi servo meo, usque in æternum præparabo semen tuum; et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam [19]. » Atque hæc sunt de prædicto promissiones. Regni autem Salomonici spatium non est obscurum : dicitur enim quadraginta tantummodo annis Israelis sceptrum tenuisse. Qui ergo fieri potest ut vere ad hunc referantur verba : « Erigam thronum ejus in æternum [20]? » Quod si quis dicat, hæc de regia illius successione Deum esse locutum; non est ignorandum, usque tantummodo ad Jechoniam et Babylonicam captivitatem, Davidici ac Salomonici regni successionem perseveravisse, nemine post Jechoniam in regia Davidis sede constituto. Et animadverte uti hoc etiam addiderit prophetia de promisso germine dicens : « Ego ero illi in patrem; et ipse erit mihi in filium [21]. » Rursusque alibi : « Ipse invocabit me, Pater meus es tu; et ego primogenitum ponam illum [22] : » quæ incongruentia sunt Salomoni.

2. Adjungenda sunt etiam quæ de eodem in Regum libris narrantur sic : « Porro rex Salomon mulierosus erat; duxitque uxores alienigenas multas; filiam Pharaonis, et Moabitidas, Ammonitidas, Idumæas, Syras, Chettæas, Amorrhæas : de genti-

[18] Psal. CXXXI, 2. [19] Psal. LXXXVIII, 4. [20] II Reg. VII, 13. [21] II Reg. VII, 14. [22] Psal. LXXXVIII, 27.

(13) Abhinc partem non modicam epistolæ prætermisit epitomæ Eusebianæ auctor.

(14) Hunc fuisse epistolæ Africani finem, testis Eusebius loc. cit. dicens : Καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, προστίθησι ταῦτα· Ματθὰν ὁ ἀπὸ Σολομῶνος, etc., usque ad οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς ἦν ὁ Ἰωσήφ. Ταῦτα δὴ ὁ Ἀφρικανός. *In fine autem ejusdem epistolæ Africanus hæc addit : Matthanus a Salomone*, etc., usque ad, *sic utriusque filius erat Josephus.*

bus scilicet, quibus interdixit Dominus filiis Israelis ne sociarentur eis [23]. » Insuper additur : « Et non erat cor ejus perfectum cum Domino Deo suo, sicuti cor Davidis patris ejus [24]. » Pauloque post : « Tunc ædificavit Salomon excelsum Chamoso idolo Moabitarum in monte qui est e regione Hierosolymorum : itemque Molocho idolo Ammonitarum, et Astartæ impuritati Sidoniorum. Atque ita morem gessit cunctis feminis suis alienigenis, quæ thura adolebant diis patriis et sacrificabant. Porro iratus est Dominus Salomoni quod aversum esset cor ejus a Domino Deo Israelis [25]. » En hæc omnia in Salomonis criminationem dicuntur. Quomodo ergo accommodabis ei jusjurandum, in quo præter cætera dictum est : « Et ego ero illi in Patrem, ipse erit mihi in filium ? » Imo vero manifeste hæc aliena a Salomone sunt : præclare autem referuntur ad eum, cujus de genere Davidis prædictus fuerat adventus, quique reapse e Davidico stemmate emersit.

A ῥαίας, ἐκ τῶν ἐθνῶν ὧν ἀπεῖπεν Κύριος ὁ Θεὸς τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ· Οὐκ εἰσελεύσεσθε εἰς αὐτούς. » Οἷς ἐπιφέρει· « Καὶ οὐκ ἦν ἡ καρδία αὐτοῦ τελεία μετὰ Κυρίου Θεοῦ αὐτοῦ, καθὼς ἡ καρδία Δαβὶδ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. » Καὶ μετὰ βραχύ· « Τότε ᾠκοδόμησε Σολομῶν ὑψηλὸν τῷ Χαμὼς εἰδώλῳ Μωὰβ ἐν τῷ ὄρει ἐπὶ πρόσωπον Ἰερουσαλήμ· καὶ τῷ Μολχὼν εἰδώλῳ υἱῶν Ἀμμὼν, καὶ τῇ Ἀστάρτῃ βδελύγματι Σιδωνίων· καὶ οὕτως ἐποίησε πάσαις ταῖς γυναιξὶν αὐτοῦ ταῖς ἀλλοτρίαις, αἳ ἐθυμίων καὶ ἔθυον τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ ὠργίσθη Κύριος ἐπὶ Σολομῶν, ὅτι ἐξέκλινε καρδίαν αὐτοῦ ἀπὸ Κυρίου Θεοῦ Ἰσραήλ. » Εἰ δὲ τὰ τοιαῦτα τοῦ Σολομῶνος κατηγορεῖται, πῶς οὖν ἐφαρμόσεις αὐτῷ τὰ τοῦ ὅρκου, ἐφ' ᾧ εἴρηται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τό· « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, B καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν ; » ἀλλὰ γὰρ ἄντικρυς Σολομῶνος μὲν ἀλλότρια ταῦτα· ἀνάγοιτο δ' ἂν ἐπὶ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἥξειν θεσπιζόμενον Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὃς ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνέστη.

VI.

Cur Matthæus post Davidem ad consectaneos generis successores non veniat, sed transiliat ad Abrahamum, non tamen ad Adamum, neque ad alium quemlibet ex antiquis Deo dilectis hominibus.

Ϛ'.

Διὰ τί μετὰ τὸν Δαβὶδ οὐκ ἐπὶ τοὺς ἑξῆς διαδόχους τοῦ γένους κατάγει, ἀνατρέχει δὲ ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τὸν Ἀδάμ, οὐδ' ἐφ' ἕτερόν τινα τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν.

Quia primo similiter Abrahamo varia edita fuerant de vocatione gentium oracula. Namque ante Mosaicam legislationem, atque ante Judæorum ipsum genus, imo et ante circumcisionem, alienigena fuit Abrahamus : qui regione Chaldaica migrans, patria instituta deseruit, supremoque Deo agnito, testimonium retulit quod Deo crediderit ; idque illi reputatum est ad justitiam [26]. Justus autem piusque visus est non ob corporis circumcisionem, neque ob Sabbati observantiam aut festorum aut kalendarum, neque ob quaslibet a Moyse invectas religiones ; sed ob summi Dei cognitionem, atque ob Domini, qui illi oblatus est, manifestationem (qui quidem erat Servator noster, Dei scilicet Verbum) et ob suam denique sanctam ac virtutibus præditam vitam. Huic igitur qui ejusmodi pietatis genus sectatus fuerat, facta promissio est de gentibus, veluti quæ aliquando secundum Abrahami zelum piæ futuræ erant, paremque religioso patriarchæ benedictionem consecuturæ. Quæ cum ita se habeant, consentaneum erat, ut Abrahamus vocatarum gentium princeps, ab evangelista assumeretur secundus post Davidem. Namque hi duo fuerunt illustres viri, queis primis Deus Christi adventum gentiumque vocationem dignanter ante significavit. Par autem fuit, ut is cui nativitas Servatoris omnium hominum promissa fuit, præponeretur illi qui de vocandis gentibus promissiones accepit : secundus tamen in genealogia scriberetur gentium ipsarum patriarcha. Quare liber Jesu Christi capit auspicia primum quidem ab eo qui fuit carnalis Jesu Christi progenitor ; deinde ab

Ἐπειδὴ πρώτῳ πάλιν τῷ Ἀβραὰμ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν διάφοροι ἐδέδοντο χρησμοί· πρὸ γὰρ τῆς Μωϋσέως νομοθεσίας, καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, ἀλλοεθνὴς ὢν ὁ Ἀβραὰμ, καὶ τῆς Χαλδαίων γῆς ὁρμώμε- C νος, ἀπολείπει μὲν τὰ πατρῷα, Θεὸν δὲ γνοὺς τὸν ἐπὶ πάντων, μεμαρτύρηται ὡς ἄρα ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· δίκαιός τε καὶ θεοφιλὴς ἀποπέφανται, οὐ διὰ περιτομὴν σώματος, οὐδὲ διὰ φυλακὴν ἡμέρας σαββάτου, ἢ ἑορτῶν, νουμηνιῶν, οὐδέ γε δι' ἄλλης τινὸς παρὰ Μωϋσεῖ φερομένης ἐθελοθρησκείας, ἀλλὰ δι' ἐπιγνώσεως τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, ἐπιφανείας δὲ τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ Κυρίου (οὗτος δὲ ἦν ὁ ἡμέτερος Σωτήρ, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος), διά τε σεμνοῦ καὶ ἐναρέτου βίου· τοῦτον δ' οὖν αὐτῷ κατορθοῦντι τῆς θεοσεβείας τὸν τρόπον, ἡ περὶ τῶν ἐθνῶν δέδοτο ἐπαγγελία, ὡς καὶ αὐτῶν ποτε κατὰ τὸν τοῦ Ἀβραὰμ ζῆλον θεοσεβῶν ὄντων καὶ τῆς ἴσης τῷ θεοφιλεῖ καταξιωθησομένων εὐλογίας· D ὧν οὕτως ἐχόντων, ἀκόλουθον ἦν τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προπάτορα ὄντα τὸν Ἀβραὰμ, ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ δεύτερον παραληφθῆναι μετὰ τὸν Δαβίδ· δυοῖν γὰρ τούτων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν πρώτων ἠξιωμένων τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας περί τε τῆς τοῦ Χριστοῦ γενέσεως καὶ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν, χρῆναι δήπου τὸ μὲν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ πάντων ἀνθρώπων Σωτῆρος τὰς ὑποσχέσεις εἰληφότα, προτιμηθῆναι τῇ τάξει τοῦ τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν ἐπαγγελίας καταδεξαμένου· δεύτερον δὲ ἐν τῇ γενεαλογίᾳ παραληφθῆναι τὸν τῶν ἐθνῶν ἀρχηγόν· διόπερ ἡ βίβλος Ἰησοῦ Χριστοῦ πρώτῳ μὲν ἀνάκειται τῷ κατὰ σάρκα Ἰησοῦ Χριστοῦ προπάτορι, δεύτερον δὲ τῷ

[23] III Reg. XI, 1, 2. [24] ibid. 4. [25] ibid. 5-9. [26] Rom. IV, 3.

κατὰ πνεῦμα Πατρὶ τῶν διὰ Χριστοῦ σωθησομένων· ἡγεῖτο γὰρ ὁ σώζων τῶν σωζομένων ἐθνῶν.

A illo qui spiritu Pater erat servandorum per Christum. Servator enim servatis gentibus prævertendus erat.

Ζ'.

Διὰ τί τῆς Θάμαρ, οὐχὶ δὲ καὶ ἑτέρας ἐπ' ἀγαθοῖς κατορθώμασι μαρτυρουμένης γυναικὸς ἐμνημόνευσεν ὁ Ματθαῖος.

α'. Τὴν Θάμαρ εἴ τις ὡς πόρνην διαβάλλειν πειρῷτο, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ἰούδα ἐπακουσάτω λέγοντος· « Δεδικαίωται Θάμαρ ἢ ἐγὼ, οὗ ἕνεκεν οὐκ ἔδωκα αὐτὴν Σιλὼμ τῷ υἱῷ μου· » οὐ γὰρ δὴ πορνεύειν προθεμένη ἐπὶ τοῦ τέγους ἔστη, λογισμῷ δὲ σεμνῷ παιδοποιΐας χάριν τὸν Ἰούδαν θηρᾶται· οὐκ ἄδηλος δὲ καὶ ἡ αἰτία· ὁ μὲν γὰρ αὐτῇ παρακελεύεται μένειν ἐπ' οἴκου, ἕως μέγας γένηται Σιλὼμ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς ληψόμενος αὐτήν· ἡ δὲ ἐπείθετο B προθύμως, ἄπαις μένουσα καὶ χήρα, τὰς τοῦ Ἰούδα παρεγγυὰς ἐκδεχομένη· ὡς δὲ οὐκ ἐπῆγε ταῖς ἐπαγγελίαις τέλος, τοῦ περὶ παῖδας πόθου τοῖς τότε ἀνθρώποις διὰ σπουδῆς ἀγομένου, καὶ τῆς ἀτεκνίας ἐν ἐσχάτοις κακοῖς παρὰ πᾶσι τότε λελογισμένης, διαψευσάμενον αὐτῇ συνιδοῦσα τὸν Ἰούδαν, καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ παιδὸς ἐλπίδας εἰς μάτην παραληφθείσας, αὕτη ἐπιτίθεται τῷ ἀνδρί· οὐ πώποτε νόμου Μωϋσέως, οὐδέ γε προφητῶν, οὐδὲ ἑτέρου τινὸς ἀπαγορεύοντος τὰ τοιαῦτα· κἄπειτα σοφίζεται τὴν ἐξ αὐτοῦ παιδοποιΐαν· μὴ δείξασα γοῦν ἑαυτὴν τίς ποτε ἦν, συνελθεῖν αὐτῷ μηχανᾶται· ὁμοῦ τὸ σῶφρον τὸ ἑαυτῆς, κἀκείνου τὸ ἀκρατὲς ἀπελέγχουσα· ἡ μὲν γὰρ μακροῖς ἔτεσιν αὐτῷ πειθομένη, χήρα καὶ ἄπαις διέμενεν· ἀλλὰ καὶ παρὸν γήμασθαι ἑτέρῳ, καὶ C τέκνων μητέρα ἔκ τινος ἀλλογενοῦς καταστῆναι ἀνδρὸς, οὐ ποιεῖ τοῦτο· τῆς τῶν προγόνων τοῦ Ἰούδα, Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ, καὶ δὴ καὶ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ συγγενείας ἐφιεμένη· ὁ δὲ χηρεύειν τὴν παῖδα καταλιπὼν, καὶ κόρην ἄπαιδα ἐπὶ μακροὺς ἀναρτήσας χρόνους, οὐχ οἷός τε ἦν κρατεῖν ἑαυτοῦ μετὰ τὴν τῆς γυναικὸς τελευτήν· ἀλλ' ἅμα τελευτᾷ ἡ τοῦ Ἰούδα γυνὴ, ὁ δὲ, μηδενός πως νόμου τῶν τοιῶνδε ἀπείργοντος, πόρνην ὑπολαβὼν τὴν εἰρημένην, ἡλίσκετο πρὸς αὐτῆς οὐ δίκαια πράττων· ὅτι δὴ τοιοῦτος ὢν αὐτὸς τὴν ἐπὶ μακροῖς ἔτεσι τὰς ὑποσχέσεις ἐκδεξαμένην τὰς αὐτοῦ, φιλόσοφόν τε καὶ σώφρονα βίον ἐπιδεδειγμένην, ἀπεστέρει τοῦ περὶ τὴν παιδοποιΐαν καρποῦ.

β'. Ταύτῃ οὖν τὸν ἄνδρα ὑποδῦσα, ἐκ πρώτης ὁμι- D λίας διδύμου γονῆς ἐξ αὐτοῦ γίνεται μήτηρ, τοῦτον αὐτῇ τοῦ Θεοῦ καρπὸν τῆς ἀγαθῆς προθέσεως ἕνεκα δεδωρημένου· παρὸν γὰρ ἄλλοις ἑαυτὴν ἀγαγεῖν, καὶ ἑτέροις ἀλλοφύλοις καὶ ἀσεβέσι συναφθῆναι, τοῦτο μὲν οὐ διενοήθη· τοῦ δὲ τῶν θεοφιλῶν γένους εὐχὴν θεμένη καταξιωθῆναι, καίπερ οὖσα ἀλλόφυλος, τὴν τοσαύτην συνεσκευάσατο δραματουργίαν· οὐ πρότερον δὲ ἡ Θάμαρ ἐτόλμα παρεῖναι ἐπὶ τὴν τοῦ

VII.

Cur Thamaræ facta mentione, nullam præterea mulierem commemoraverit Matthæus factorum laude illustrem.

1. Thamaram si quis ceu meretricem traducere studet, is audiat Judam dicentem : « Thamara justior me est, qui non eam tradidi Silomo filio meo [27]. » Haud enim fornicandi causa prostitit in cella, sed pudico consilio et liberorum gratia Judam venata est. Neque rei causa latet. Huic quippe Judas mandaverat domi ut maneret, donec Silomus adolesceret filius suus, qui eam deinde uxorem duceret. Ipsa vero alacriter obtemperaverat, sterilitatis patiens atque viduitatis, Judæ sponsionibus freta. Sed enim cum hic promissa non faceret, illa liberorum desiderio percita, quod eorum temporum homines maxime urgebat, sterilitatem in summis malis vulgo ponere solitos; seque a Juda delusam sentiens, frustraque spem in ejus filio collocatam; ipsa sibi virum conciliat, nulla adhuc lege Moysis aut prophetarum aut cujuslibet hominis id vetante. Tum solerter excogitat quanam ratione ex ipso liberos suscipiat. Ergo celata conditione sua struit insidias ut cum eo rem habeat, simul temperantiam suam atque illius incontinentiam coargutura. Namque ipsa dum multis annis illi obtemperat, vidua sterilisque permanserat : cumque ei facultas esset nubendi alteri, matrique fieri liberorum ex quovis alienigena, non tulerat; sed Judæ majorum, Abrahami nempe, Isaaci atque Israelis, cognationes maluerat. Contra is qui filiam in viduitate reliquerat, sterilemque puellam in longum tempus distulerat, temperare sibi non potuit post uxoris obitum. Nam statim ac Judæ uxor defuncta est, is nulla fortasse lege rem ejusmodi prohibente (15), dum feminam meretricem esse existimat, ab ea, cui fuerat injurius, deceptus est : qui tam lubrico ingenio præditus, puellam tot jam annis promissionibus ejus fidentem, et solitariæ temperantique vitæ deditam, liberorum fructu privabat.

2. Sic ergo Thamara, peractis nuptiis, geminæ statim prolis mater evasit; hoc illi præmium boni propositi largiente Deo. Quæ enim aliis se tradere potuerat, atque amasiis alienigenis ethnicisque frui, nihil ejusmodi molita est : sed potius rogavit ut piorum hominum genere digna fieret. Et quidem cum ipsa esset stirpe alienigena, talem tamque laudabilem personam sustinuit. Præterquam quod Thamara haud prius ausa est rem habere cum Ju-

[27] Gen. XXXVIII, 26.

(15) Quod ait Eusebius nulla fortasse adhuc lege prohibitum fuisse a scortando Judam, id intelligendum est de lege apud Palæstinos publica, quæ nondum fortasse proposita fuerat. Cæteroquin apud plerasque gentes atque omni tempore scortatio propudiosa fuit et illicita. Neque id mirum, dicente Paulo I Cor. VI, 18, *qui fornicatur, in corpus suum peccat*, quo super dicto legesis sancti Gregorii Nysseni orationem.

da, quam hujus uxor obiit : qua nondum exstincta, tale quid aggredi nefas esse putaverat. Mansisset itaque patria in domo vel perpetuo liberorum expers, nisi occasionem sibi favere cognovisset; ideoque, ut dixi, Deo usa est adjutore, qui ex uno cum Juda congressu gemellæ prolis cumulatum ei largitus est fructum : simul in liberorum generatione arcanam machinans providentiam : ob quam potissimum existimo ab inclyto evangelista omnem hujus rei mentionem in Servatoris nostri genealogia fuisse comprehensam. Gemellis enim e Thamara natis liberis Zara et Phares, non vulgares eventus videtur mihi ex horum generatione Scriptura portendere. Atque idcirco Matthæus amborum cum matre meminit his verbis : « Judas genuit Phares et Zaram de Thamar. » Cur enim ei non suffecit dicere, Judas genuit Phares? prætermisso Zara, quod fecit in Jacobo, quo uno memorato, Esavum reticuit.

3. Addit etiam ex qua matre sint nati, nempe ex Thamara : quibus verbis hortatur quodammodo nos ad considerandam horum historiam. Age vero in Genesi Moyses hæc ait : « Cum jam esset paritura Thamara, gemelli erant in utero ejus : dumque pareret, unus protulit manum, qua arrepta obstetrix alligavit ei coccinum dicens : Hic prior exibit. Sed enim eo retrahente manum, statim exiit frater ejus. Aitque mulier : Cur divisa est propter te maceria? dixitque nomen ejus Phares. Deinde egressus est frater ejus, in cujus manu erat coccinum : vocavitque nomen ejus Zaram [28]. » Vides generatio prædictorum quanta contineat, quorum causa opinor non esse silentio pressa quæ apud inclytum evangelistam significantur ab his mysteria. Itaque sacer Apostolus vocabulum maceriæ interpretans (et quidem fortasse quo loco dictum est, cur divisa est propter te maceria)? sic ait in Epistola ad Ephesios : « Ipse enim est pax vestra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriæ solvens, inimicitias in carne sua, legem mandatorum decretis evacuans, ut duos condat in semetipso in unum novum hominem; et reconciliet ambos in uno corpore Deo [29]. »

4. Jam vero his mentem intendens, videsis num forte duorum prædictorum conjuncta nativitas, nempe et Phares propter quem facta est divisio, et prioris qui manum protendit, posterior autem exiit, significet duarum vitarum genera, quibus usi sunt illi homines qui Deum Patrem habere meruerunt; partim in Evangelio, partim in lege Mosaica victitantes. In his prior manum protulit vita evangelica; neque tamen eadem in lucem prior exiit; sed manu retracta, vitæ Mosaicæ, quæ posterior erat, permisit primæ exire. Sic illa quæ prior erat,

[28] Gen. XXXVIII, 27-30. [29] Ephes. II, 14-16.

A Ἰούδα κοινωνίαν, ἢ ἐκποδὼν γενέσθαι τὴν προτέραν αὐτοῦ γαμετήν· πρὸ τοῦ ταύτης θανάτου οὐχ ὅσιον ἡγουμένη τὸ ἐπιχείρημα· ἔμενε γοῦν παρ' ἑαυτῇ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτῆς, καίπερ οὖσα ἄτεκνος κἂν μέχρι τέλους ἄπαις διέμενεν, εἰ μὴ τὸν καιρὸν αὐτῇ συλλαβέσθαι ἡγήσατο· διὸ δὴ, ὡς ἔφην, Θεοῦ κατ-αξιοῦται συνεργοῦ, ὃς ἐκ μιᾶς τοῦ Ἰούδα κοινωνίας, παίδων αὐτῇ διττῶν ἀθρόως ἐδωρήσατο καρπόν· ὁμοῦ περὶ τὴν τῶν παίδων γένεσιν μυστηριώδεις ἐπιτελῶν οἰκονομίας· δι' ἃς καὶ οἶμαι μάλιστα τὸν θαυμάσιον εὐαγγελιστὴν τὴν πᾶσαν μνήμην αὐτῶν τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συμπεριλαβεῖν γενεαλογίᾳ· διδύμων γὰρ παίδων ἐξ αὐτῆς γενομένων, τοῦ τε Ζαρᾶ καὶ τοῦ Φαρὲς, οὐ τὰ τυχόντα μοι δοκεῖ ἐκ τῆς τούτων γενέσεως ὁ τῆς Γραφῆς αἰνίττεσθαι λόγος· B διὸ καὶ ἀμφοῖν μνημονεῦσαι τὸν Ματθαῖον τῆς τε τούτων μητρὸς εἰπόντα « Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Ζαρᾶ ἐκ τῆς Θάμαρ· » διὰ τί γὰρ οὐκ ἠρκέσθη φάναι, Ἰούδας ἐγέννησε τὸν Φαρὲς, παραλιπὼν τὸν Ζαρᾶ, ὅπερ πεποίηκεν ἐπὶ τοῦ Ἰακώϐ; μόνου γὰρ τοῦ Ἰακὼϐ μνησθεὶς, ἀποσιωπᾷ τὸν Ἠσαῦ.

γʹ. Προστίθησι δὲ καὶ ἀπὸ τίνος μητρὸς, λέγων ἐκ τῆς Θάμαρ, παρακαλῶν ἐπισκέψασθαι τὴν περὶ τούτων ἱστορίαν· γράφει γοῦν ὁ Μωϋσῆς ἐν τῇ Γενέσει λέγων· « Ἐγένετο δὲ ἡνίκα ἔτικτε Θάμαρ, καὶ τῇδε ἦν δίδυμα ἐν τῇ γαστρὶ αὐτῆς· ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τίκτειν αὐτὴν, ὁ εἷς προεξήνεγκε τὴν χεῖρα· λαϐοῦσα δὲ ἡ μαῖα, ἔδησεν ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ κόκκινον, λέγουσα, οὗτος προεξελεύσεται πρότερος· ὡς δὲ ἐπι-C συνήγαγε τὴν χεῖρα, εὐθὺς ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· ἡ δὲ εἶπεν· τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμός; καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Φαρές· καὶ μετὰ τοῦτο ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐφ' ᾧ ἐπὶ τῇ χειρὶ αὐτοῦ κόκκινον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ζαρᾶ. » Ὁρᾷς ὁπόσα τῶν εἰρημένων ἡ γένεσις περιέχει; ὧν ἕνεκα ἡγοῦμαι μὴ παρασεσιωπῆσθαι τὰ παρὰ τῷ θαυμασίῳ εὐαγγελιστῇ τὰ ἐν τούτοις αἰνίγματα· φησὶν οὖν ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος διερμηνεύων τὰ περὶ τοῦ φραγμοῦ (τάχα που περὶ οὗ εἴρηται, τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμὸς) ὧδέ πως ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολῇ· « Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ὑμῶν, ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἕν· καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας, ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα D καινὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι τῷ Θεῷ. »

δʹ. Τούτοις οὖν τὴν διάνοιαν ἐπιστήσας, θέα μήποτε ἡ τῶν δυοῖν τῶν εἰρημένων μία γένεσις, ἥ τε τοῦ Φαρὲς δι' ὃν διεκόπη φραγμὸς, καὶ ἡ τοῦ πρώτου μὲν τὴν χεῖρα προϐάλλοντος, δευτέρου δὲ προελθόντος, αἰνίττεται δύο βίων τρόπους τῶν ἠξιωμένων τῆς παρὰ τῷ Θεῷ γεννήσεως· ὧν ὁ μὲν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, ὁ δὲ κατὰ τὸν Μωϋσέως ὑπέστη νόμον· ἀλλὰ γὰρ τούτων πρῶτος μὲν τὴν χεῖρα προϐέϐλητο ὁ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον· οὐ μὴν καὶ πρῶτος πρόεισιν εἰς φῶς· ὑποστείλας δὲ τὴν χεῖρα, τῷ κατὰ Μωϋσῆ δευτέρῳ ἰόντι προελθεῖν ἐπιτρέπει πρώτῳ· εἶθ' οὕτως αὐτὸς

πρῶτος ὤν, ὕστατος ἔξεισι, μετὰ τοῦ περὶ τὴν χεῖρα συμβόλου τοῦ πρῶτον αὐτὸν συνιστῶντος· ἦν δ' ὁ τῶν πρὸ Μωϋσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν βίος ὁ κατὰ τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον, καθ' ὃν διαπρέψαι μνημονεύονται οἱ ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, Μελχισεδὲκ τε καὶ Ἰὼβ, καὶ πολὺ τούτων πρότεροι οἱ ἀμφὶ Νῶε καὶ Σὴμ, καὶ Ἰάφεθ, Ἐνὼχ τε καὶ ὅσοι ἄλλοι τούτοις γεγόνασι παραπλήσιοι· δίκαιοι γοῦν οἶδε πάντες, καὶ εὐσεβεῖς καὶ θεοφιλεῖς· εἰ καί τινες ἕτεροι μαρτυρηθέντες, τῆς μὲν κατὰ Μωϋσέα νομοθεσίας πάμπαν ὑπῆρχον ἀλλότριοι· προλαβόντες δὲ τὸν κατὰ Μωϋσέα τρόπον, ἡμῖν ὁμοίως τῇ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον φιλοσοφίᾳ διέλαμψαν.

ε'. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος, διὰ τοῦ Ζαρὰ ἐδηλοῦτο, ὃς ἑρμηνεύεται *Ἀνατολή*· φωτὸς γὰρ εὐσεβείας αἱ πρῶται τῆς ἀνατολῆς αὐγαὶ, διὰ τῶν πρώτων ἐν ἀνθρώποις εὐσεβησάντων ἐξέλαμψαν· οἷοί περ ἦσαν οἱ πρὸ Μωϋσέως ἐκ πρώτης ἀνθρώπων συστάσεως θεοφιλεῖς ἀποφανθέντες· οἱ δὴ καὶ τῷ Ζαρᾷ παραπλησίως, πρῶτοι μὴν τὴν χεῖρα προεβάλοντο τὸν πρακτικὸν βίον ἐνδειξάμενοι· οὐ μὴν καὶ ἐκράτυνέ γε τοῦτον· τοῦ δὲ κατ' αὐτοὺς τρόπου ἐν ὑποστολῇ γενομένου· καὶ ὥσπερ τινὸς φραγμοῦ διακοπέντος, ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁ κατὰ Μωϋσέα βίος· ὃν δὴ μεσότοιχον φραγμὸν κέκληκεν ὁ θαυμάσιος Ἀπόστολος· διὸ καὶ ὠνομάσθη Φαρὲς, τῆς τοῦ φραγμοῦ διακοπῆς ἐπώνυμος· ἑρμηνεύεται γοῦν Φαρὲς *μερισμός*· ἔνθεν καὶ Φαρισαῖοι παρ' αὐτοῖς διέπρεπον, παρὰ τὸ μερίζειν καὶ ἀφορίζειν ἑαυτοὺς τῆς τῶν πολλῶν ἐπιμιξίας· μακάριον μὲν οὖν καὶ πολὺ κρεῖττον ἦν μὴ διακοπῆναι τὸν φραγμὸν, ἵνα δὲ αὐτὸν καὶ ἀδιάκοπον μεῖναι· τοῦτο δ' ἂν γέγονεν εἰ τῷ τὴν χεῖρα προβεβλημένῳ πρώτῳ, συνακολουθήσας ὁ δεύτερος, τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπολιτεύσατο· πολὺ γὰρ ἦν βέλτιον τοῖς ἐκ περιτομῆς εἰ κατὰ τὸν βίον τῶν πρόπαλαι θεοφιλῶν ἀνθρώπων ἐτύγχανον πεπολιτευμένοι· καὶ οὕτω γὰρ ἦν εἷς ὁ φραγμὸς, καὶ μία ἡ οἰκοδομὴ τῶν τε πρώτων καὶ τῶν ὑστάτων.

ς'. Ἐπειδὴ δὲ μὴ τὸν πρῶτον κρατῆσαι τρόπον ἡ τῶν δευτέρων συνεχώρησεν ἀσθένεια, διακοπῆς εἰκότως τοῦ κατὰ Θεὸν φραγμοῦ γενομένης, τοῦ τε μεσοτοίχου τοῦ φραγμοῦ παραβληθέντος, ὁ πάλαι πρῶτος τὴν χεῖρα προτείνας, δεύτερος ἔξεισιν εἰς φῶς, διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ τὸν παλαίτατον καὶ ἀρχαῖον φραγμὸν ἀνακτησαμένου· διὸ καί φησιν εἰς αὐτὸν ἡ προφητεία· « καὶ κληθήσῃ οἰκοδόμος φραγμῶν· » οὗτος δὴ καὶ τὸ δηλωθὲν μεσότοιχον ἀνεῖλεν· ὃς Κύριος ὢν καὶ τοῦ σαββάτου ποιεῖ τὰ ἀμφότερα ἓν, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον εἰπόντα « Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας· » καὶ τί τὸ μεσότοιχον διασαφῶν, ἐπιλέγει· « τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας » ἐκποδὼν μεταστησάμενος τὸ μεσότοιχον τοῦ Μωϋσέως νόμου, ὅπερ ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν τῆς κατὰ Θεὸν ἀπείργει εὐσεβείας, διὰ τὸ μηδὲ βουλομένοις δυνατὸν εἶναι πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατὰ Μωϋσέα πολιτεύσασθαι.

A ultima exiit, signo manui alligato, a quo prior esse comprobatur. Erat autem ante Moysem piorum hominum vita secundum Christi Evangelium; in qua excelluisse traduntur Abrahamus, Isaacus, Jacobus, Melchisedecus atque Jobus : et multo his priores Noachus, Semus, atque Japhetus, et Enochus, et quotquot his similes fuerunt. Justi igitur hi omnes et pii ac Deo dilecti : et quidem aliquot alii feruntur, quos a Mosaica lege fuisse alienos in confesso est. Nimirum hi prævertentes Mosaicum morem, pari nobiscum philosophia evangelica splenduerunt.

5. Et illa quidem prior vita a Zara portendebatur, quem *Orientem* interpretamur. Pietate enim B lucentes primi orientis radii per eos, qui primi inter homines religiosi fuere, emicuerunt : cujusmodi erant ii qui ante Moysem jam inde a prima hominum creatione sanctum Dei cultum præ se tulerunt. Atque hi non secus atque Zara primi manum pretenderunt, solertis vitæ indicio facto, qua tamen non sunt potiti, moribus eorum se retrahentibus. Atque interim maceria veluti divisa, exiit frater ejus, vitæ nimirum secundum Moysem genus, quod medium parietem mirificus Apostolus appellavit : quare et ille Phares vocatus fuit, nomine sumpto a maceriæ divisione : Phares quippe explicatur *partitio*. Hinc et Pharisæi apud Judæos excellebant, quia se per quamdam factionem a multitudinis commi- C stione sejunxerant. Beatius igitur multoque melius fuisset non diffindi maceriam, sed unum quid indivisumque manere. Id autem accidisset, si ei qui prior manum extendit, subsequens alter eodem vitæ genere vixisset. Longe enim erat melius si circumcisionis asseclæ mores antiquorum Deo dilectorum hominum amplexi fuissent : nam sic una fuisset maceria, una ædificatio primorum et extremorum.

6. Nunc quia primum morem perseverare non sivit secundorum infirmitas, divisione merito facta maceriæ quæ secundum Deum est, medioque pariete maceriæ interjecto, qui olim prior manum extenderat, posterior in lucem prodiit per Servatorem nostrum Jesum Christum, qui antiquissimam et D primitivam maceriam recuperavit. Quare et de illo prophetia dicit : « Et vocaberis ædificator maceriarum [30]. » Hic etiam prædictum parietem medium abstulit; quia cum sit Sabbati quoque Dominus, facit utraque unum : sicut ait sacer Apostolus : « Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriæ solvit [31]. » Et quidem medium parietem interpretans, subdit, « legem mandatorum decretis evacuans [32], » sublato legis Mosaicæ medio pariete; qui nos ethnicis oriundos parentibus excludebat a Dei religione : quia ne si voluissent quidem, fieri poterat ut cunctæ gentes ex Mosaicæ legis formula vitam agitarent.

[30] Isa. LVIII, 12. [31] Ephes. II, 14. [32] ibid. 15.

7. Deus igitur, ut in *Evangelica demonstratione* (16) jam asseruimus, evangelicam vitam cunctis A proposuit, ita ut primigenium illud religionis genus perfectam atque illustriorem originem redderet, dum manu præfert testimonium primatus sui. Quamobrem vita per salutare Evangelium cunctis gentibus tradita, eadem erat atque illa quæ ante Moysem manum protenderat : cujus vitæ exercitatio in primis illis Deo dilectis hominibus perspecta est : eamdemque figurabat hic Zara, qui primum divinæ inter homines reipublicæ ortum extulit : fuitque idem principium et finis, primus et ultimus ; ortus brevis qui postremo cunctis rursus effulsit hominibus. Sed enim et illud ante dictis addendum est, in libro generationis Jesu Christi non a primo ex duobus, nempe Zara, dici progenitum B eum cujus texitur genealogia ; sed a secundo, videlicet Phares. Nam reapse secundum carnem genitus fuit de gente et genere secundi, neque tantum natus e muliere, sed factus sub lege, ut et eos qui sub lege erant redimeret [33], secundum Apostoli hac etiam de re testimonium.

ζ'. Ὥσπερ οὖν συνεστήσαμεν ἐν ταῖς *Εὐαγγελικαῖς ἀποδείξεσι*, τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῖς πᾶσι προεβάλετο πολιτείαν, τοῦ πρώτου τῆς εὐσεβείας τρόπου τελείαν καὶ λαμπροτέραν τὴν γένεσιν πεποιημένου, μετὰ τοῦ τῇ χειρὶ συνεπάγεσθαι τὸ μαρτύριον τοῦ πρῶτον αὐτὸν γεγονέναι· ὁ γοῦν διὰ τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδοθεὶς βίος, οὗτος ἦν ἐκεῖνος ὁ καὶ πρὸ Μωϋσέως τὴν χεῖρα προτείνας, καὶ τὴν πρᾶξιν διὰ τῶν πρώτων θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐπιδεδειγμένος· οὗτός τε οὗτος ἦν ὁ Ζαρᾶ τῆς ἐνθέου πολιτείας τὴν πρώτην ἐν ἀνθρώποις ἀνατολὴν καταβεβλημένος· γέγονέ τε ὁ αὐτὸς, ἀρχὴ καὶ τέλος, πρῶτός τε καὶ ὕστατος, ἀνατολή τε μικρὰ καὶ ὑστάτη πάλιν εἰς πάντας ἐκλάμψασα ἀνθρώπους. Πλὴν ἀλλὰ κἀκεῖνο προσήκει τοῖς εἰρημένοις ἐπιθεῖναι, ὡς ἡ βίβλος τῆς γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐχ ἀπὸ τοῦ τῶν δυοῖν πρώτου, λέγω δὲ τοῦ Ζαρᾶ, τὸν γενεαλογούμενον φῦναι εἰσάγει, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ δευτέρου τοῦ Φαρές· ἐπεὶ γέγονε κατὰ σάρκα ἐκ φυλῆς καὶ σπέρματος τοῦ δευτέρου· οὐ μόνον γεννώμενος ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ καὶ γενόμενος ὑπὸ νόμον, ἵνα καὶ τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου καὶ περὶ τούτου μαρτυρίαν.

VIII.

Cur uxoris Uriæ meminerit in genealogia evangelista.

1. Liber generationis Jesu Christi, dum ait : « David rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Uriæ, » declarare propemodum ac nuntiare videtur, fore ut mox preces Davidis ac supplicationes re C optata potiantur. Continet enim liber incarnationem Jesu Christi Servatoris omnium et medici, cujus unius opera sperabat David se absolvendum esse a crimine circa Uriam ejusque uxorem, et a mortis calculo expediendum. De hoc igitur Jesu Christo necem subeunte (cujus beneficio anima quoque Davidis liberanda erat) vaticinans in Psalmis idem David, descensum Servatoris ad inferos suamque ipsius salutem significavit, dicens : « Domine, eduxisti ex inferis animam meam, servasti me a descendentibus in lacum [34]. » Item : « Qui exaltas me de portis mortis [35]. » Item : « Non derelinques animam meam in inferno [36]. » Item : « Conversus vivificasti me; et ex abyssis terræ iterum reduxisti me [37]. » Quis autem erat descen- D dens reducensque eum ex abyssis? quis servans eum a descendentibus in lacum ? nisi hic, de quo librum generationis mirabilis evangelista conscribit : inter alia bona quoque Davidis nobis nuntians.

Η'.

Διὰ τί τῆς τοῦ Οὐρίου γυναικὸς ἐμνήσθη ἐπὶ τῆς γενεαλογίας ὁ εὐαγγελιστής.

α'. Μονονουχὶ διὰ τοῦ φάναι, « Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶνα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου, » τοιοῦτόν τι ἔοικε δηλοῦν ἡ βίβλος αὕτη τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως, τὰς λιτανείας καὶ τὰς ἱκεσίας τοῦ Δαβὶδ ὅσον οὔπω προχωρήσειν εἰς τέλος εὐαγγελίζεται· περιέχει γοῦν τὴν οἰκονομίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος τῶν ὅλων καὶ ἰατροῦ, δι' οὗ μόνου ἐλπὶς ἦν καὶ τῷ Δαβὶδ τῆς κατὰ τὸν Οὐρίαν καὶ τὴν τούτου γυναῖκα ἁμαρτίας ἀπολυθήσεσθαι, καὶ τῆς ἐν τῷ θανάτῳ καθείρξεως ἐλευθερωθήσεσθαι· τούτου γοῦν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν μέχρι θανάτου παρουσίαν, δι' ἧς ἤμελλε καὶ ἡ τοῦ Δαβὶδ ἀπολυτροῦσθαι ψυχὴ, θεσπίζων ἐν τοῖς Ψαλμοῖς αὐτὸς ὁ Δαβὶδ, τὰ περὶ τῆς ἐκεῖσε καθόδου τοῦ Σωτῆρος, τά τε περὶ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἐδήλου δι' ὧν ἔφασκε· « Κύριε, ἀνήγαγες ἐξ ᾅδου τὴν ψυχήν μου, ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. » Καὶ τό· « Ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου. » Καὶ τό· « Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην. » Καὶ τό· « Ἐπιστρέψας ἐζωοποίησάς με, καὶ ἐκ τῶν ἀβύσσων τῆς γῆς πάλιν ἀνήγαγές με. » Τίς δ' ἦν ὁ καταβὰς καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ἐκ τῶν ἀβύσσων; τίς δ' ὁ σώσας αὐτὸν ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον; ἀλλ' οὗτος ᾧ τῆς γενέσεως τὴν βίβλον ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς ἀναγράφει, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ περὶ τοῦ Δαβὶδ ἀγαθὰ πᾶσιν ἡμῖν εὐαγγελιζόμενος.

2. Existimo autem in id barathrum delapsum fuisse Davidem ob unius voculæ noxam, quam in

β'. Οἶμαι δὲ τούτῳ τῷ πτώματι περιπεσεῖν τὸν Δαβὶδ διὰ μίαν ταύτην φωνὴν, ἣν ἐν τῷ εἰκοστῷ καὶ

[33] Gal. IV, 5. [34] Psal. XXIX, 4. [35] Psal. IX, 15. [36] Psal. XV, 10. [37] Psal. LXX, 20.

(16) Lib. I, 3.

ἐννάτῳ προήκατο ψαλμῷ· « Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου, Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα (17)· » τὸ γὰρ μέγα φρονῆσαι καὶ τοιοῦτον προέσθαι ῥῆμα ὅτι οὐκ ἄν ποτε σαλευθῇ, μένοι δὲ ἄτρεπτος καὶ ἀπαθὴς ἐν τῇ εὐθηνίᾳ αὐτοῦ, ὑπέρογκον ἦν καὶ ὑπερήφανον, καὶ οὐχ ὅμοιον τῷ « Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες αὐτόν· ἐὰν μὴ Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων αὐτήν· » ἐν εὐθηνίᾳ οὖν τῶν παρὰ τῷ Θεῷ ἀγαθῶν γενόμενος, καὶ ἐπὶ μέγα προκόψας ἀρετῆς, ἐτόλμησε φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » διὸ καὶ παραχρῆμα καταλείπεται ὑπὸ τοῦ συνεργοῦντος αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ Κυρίου, συμπλέκεται δὲ αὐτῷ πνεῦμα ἀλλότριον· λέγει δ' οὖν ἐν τῷ αὐτῷ ψαλμῷ· « Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου· Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα. Σὺ δὲ ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγενήθην τεταραγμένος· Κύριε, ἐν τῷ θελήματί σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. » Διδάσκων ὅτι πρότερον εἰπὼν οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα, μετὰ ταῦτα ἀποστρέψαντος τοῦ Θεοῦ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ τὴν μεγαλορήμονα φωνὴν, ὁμολογεῖ τεταράχθαι· εἶτ' ὠφεληθεὶς ἐπὶ τούτοις, τὰ πάλαι ἑαυτοῦ κατορθώματα, οὐκέτι ἑαυτῷ, τῷ Θεῷ δὲ προσγράφει λέγων· « Κύριε, ἐν τῷ θελήματί σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. » Ὅτε γάρ, φησὶν, ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου καὶ ἐγενήθην τεταραγμένος, τότε ἔγνων ὅτι καὶ πάλαι πρότερον τῷ σῷ θελήματι παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. Εἰ γὰρ ἦν τι κάλλος ὑπάρχον περὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν πρὸ τῆς ἁμαρτίας, τοῦτο αὐτὸ ἐκ σῆς χάριτος καὶ δωρεᾶς μοι προσῆν· ταῦτα δὲ μετὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἑαυτοῦ ἀσθενείας ὁμολογεῖ.

γ'. Πλὴν ἐν τῷ ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προφήτην, ἡνίκα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβεὲ, καὶ τὴν ἐν τῷ πεντηκοστῷ ψαλμῷ εὐχὴν ἀναπέμπει λέγων· « Σοὶ

A vicesimo nono psalmo sibi ait excidisse : « Ego dixi in abundantia mea, Non movebor in æternum [38]. » Namque animi elatio et talis elocutio, qua significabat nunquam se fore commovendum, sed firmum illibatumque mansurum in abundantia sua, arrogans erat atque superba, neque similis huic : « Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilavit qui custodit eam [39]. » Itaque divinis beneficiis affluens, magnisque virtutibus auctus, ausus erat dicere : « Non movebor in æternum. » Quare et protinus destitutus fuit ab auctore bonorum ejus Domino, adhæsitque illi spiritus alienus. Ait ergo in eodem psalmo : « Ego dixi in abundantia mea : Non movebor B in æternum. Tu autem avertisti faciem tuam, et factus sum conturbatus. Domine, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem [40-41]. » Nimirum docet, qui antea dixisset, non movebor in æternum, mox faciem avertente ob superbam ejus vocem Deo, in gravem incidisse perturbationem. Deinde his eruditus pristina sua recte facta haud jam sibi sed Deo tribuit, dicens : « Domine, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem. » Cum enim avertisti, inquit, faciem tuam, et ego factus sum conturbatus, tunc eumdem te esse agnovi, qui olim quoque voluntate tua præstiteras decori meo virtutem. Nam si quis fuit decor animæ meæ ante peccatum, is a tua gratia et munere dimanaverat. Hæc autem C post suæ infirmitatis cognitionem fatetur.

3. Cæterum cum venit ad eum Nathanus propheta, quo tempore rem ipse habuerat cum Bersabea, piam illam vocem, quæ in quinquagesimo

[38] Psal. xxix, 7. [39] Psal. cxxvi, 1. [40-41] Psal. xxix, 7, 8.

(17) Anastasius Sinaita quæst. 9 perperam citat hunc locum ex opere Eusebii ad Marinum, cum reapse exstet in opere ad Stephanum. En autem Anastasii tractum, quo Eusebius ab eclogario nostro breviatus suppletur : Ὁ γὰρ Νάθαν διὰ τῆς εἰρημένης αὐτῷ πρὸς τὸν Δαβὶδ παραβολῆς διδάσκει, ὅτι κατὰ τὸν μέγαν πειρασμὸν συνέβη τῷ Δαβὶδ τὸ ἁμάρτημα· παρίστησι δὲ ὁ λόγος, ὅτι μὴ εἰς πρόσωπον ἑτέρων, μηδὲ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ διηλέγχθη αὐτόν· ἀλλ' εἰσελθὼν, φησὶ, πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ Δαβὶδ οὐ μόνον τοῖς D καθ' ἑαυτὸν ἐξαγορεύει τὸ πλημμεληθὲν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα ἀνθρώπους, τὸν ψαλμὸν ἐπιγράψας εἰρῆσθαι αὐτῷ ἡνίκα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβεὲ, καὶ ἐν τῷ ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προφήτην· οἶμαι δὲ οὖν τούτῳ τῷ πονηρῷ πνεύματι ἐκδεδόσθαι αὐτὸν, διὰ μίαν ἐκείνην φωνὴν, ἣν ἔφη· « Ἐγὼ εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » τοῦτο γὰρ μεγαφρονῆσαι, τοιοῦτον προέσθαι ῥῆμα ὅτι οὐκ ἂν σαλευθείη, μένοι δὲ ἄτρεπτος καὶ ἀπαθὴς ἐν τῇ εὐθηνίᾳ αὐτοῦ, ὑπέρογκον ἦν καὶ ὑπερήφανον, καὶ οὐχ ὅμοιον τῷ, « Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, » καὶ τὰ ἑξῆς· ἀλλ' ὅ γε ἱερὸς Ἀπόστολος ταῦτα εἰδὼς, οὐκ ἐτόλμησε φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » πεφροντίκει δὲ λέγων, « μή πως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι· » καὶ παραινεῖ λέγων· « Μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις· ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω· καὶ ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ· οὐ γὰρ ἑαυτὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος συνίστησι· » καὶ πάλιν ἡ προφητεία, « Μὴ καυχᾶσθε καὶ μὴ λαλεῖτε ὑψηλὰ εἰς ὑπεροχὴν, μηδὲ ἐξελθέτω μεγαλοῤῥημοσύνη ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν· » ἀλλὰ καὶ ὁ Σολομὼν φησι· « Μὴ καυχῶ τὰ εἰς αὔριον· οὐ γὰρ οἶδας τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα· » ὁ δέ γε Δαβὶδ ἐν ἀγαθῶν εὐθηνίᾳ τῶν παρὰ Θεῷ γενόμενος, καὶ ἐπὶ μέγα προκόψας ἀρετῆς, ἐτόλμησε φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » διὸ καὶ παραχρῆμα καταλείπεται ὑπὸ τοῦ συνεργοῦντος αὐτῷ τἀγαθὰ Κυρίου, καὶ συμπλέκεται αὐτῷ πνεῦμα πονηρόν· ὅθεν φησίν· « Ἐγὼ εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀπέστρεψας δὲ τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγενήθην τεταραγμένος· » διδάσκων ὅτι πρότερον εἰπὼν, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα, μετὰ ταῦτα ἀποστρέφοντος τοῦ Θεοῦ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ τὴν μεγαλοῤῥήμονα φωνὴν, ὁμολογεῖ τεταράχθαι· εἶτα ὠφεληθεὶς ἐπὶ τούτοις, τὰ πάλαι κατορθώματα αὐτοῦ, οὐκέτι ἑαυτῷ ἀλλὰ τῷ Θεῷ ἐπιγράφει λέγων· « Κύριε, ἐν τῷ θελήματί σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν· ὅτε γὰρ ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου καὶ ἐγενήθην τεταραγμένος, » τότε ἔγνων ὅτι καὶ πάλαι τῷ σῷ θελήματι καὶ ἐκ τῆς σῆς χάριτος καὶ δωρεᾶς· ὑπῆρχε περὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν τὸ κάλλος· διό φησιν, « ὑψωθεὶς δὲ ἐταπεινώθην καὶ ἐξηπορήθην· ἀλλ' ἀγαθόν μοι, ὅτι ἐταπείνωσάς με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιώματά σου· » καὶ « ἔγνων, Κύριε, ὅτι δικαιοσύνη τὰ κρίματά σου, καὶ ἐν ἀληθείᾳ ἐταπείνωσάς με. »

psalmo est, emisit : « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci. » Dum vero ait, tibi soli peccavi, non idcirco sic loquitur, quasi in solum Deum peccavisset : nam neque blasphemia neque perjurio neque simili impietate se obstrinxerat, ut quisquam merito existimaret ab eo adversus Deum fuisse peccatum. Verum, si plane loqui licet, magnopere peccaverat in Bersabeam, maxime in Uriam, in primis vero contra suam animam. Cur ergo hic ait, tibi soli peccavi? Nempe existimo eum intelligere : tibi soli notum fuit peccatum meum. Manifestius igitur addit : « et malum meum coram te feci. » Hominum quippe nullus mihi timor erat, nisi tuus ingruisset. Prosternens igitur humi faciem, haud ante surrecturum se ait, quam gratiam consequatur. Et comprecantur ei quicunque favent felicitati ejus, orantque ut voti compos fiat. Propterea dictum est in tricesimo primo psalmo supra centesimum : « Memento, Domine, David et omnis mansuetudinis ejus. Sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob. Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei; si dabo somnum oculis meis et palpebris meis dormitationem, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob [42]. »

4. Dum ille sic orat atque affirmat se non ante ascensurum in lectum strati sui, neque domum suam ingressurum, insuper se non daturum palpebris suis dormitationem, donec invenerit futurum Domini locum; demonstrat ei Dominus Bethlehemum. Propterea post ejus precem ii qui secum orant sancti angeli Dei addunt : « Ecce audivimus eam in Ephratha. » Porro Ephratha Bethlehemus est, uti narrat Moyses ubi ait : « Mortua est Rachel, et sepulta est in via quæ ducit Ephratham; ipsa est Bethlehemus [43]. » Sed et Michæas Ephratham ait esse Bethlehemum : « Et tu, Bethlehem domus Ephrathæ, nequaquam minima es in principibus Judæ [44]. » Deinde orat David non solum ut cognoscat Domini locum, sed etiam ubinam futurum sit tabernaculum ejus. Tabernaculum vero sunt exuviæ et corpus, quod sibi Dei Verbum ascivit. Et de loco quidem recte prænuntiaverunt dicentes : « Ecce audivimus eam in Ephratha [45]. » De tabernaculo autem mox subjiciunt : « Juravit Dominus Davidi veritatem, et non frustrabitur eam; de fructu ventris tui ponam super sedem tuam. » Quibus verbis admonetur David, fore ut destinatum Domino tabernaculum fructus sit ex ejus stirpe gignendus

IX.

Cur Ruthæ meminerit evangelista.

1. Quidni divus Apostolus, qui alienigenarum gentium vocationem spiritu prævidebat per Evangelium suum futuram, quidni, inquam, alienigenæ feminæ meminisset? Alienigena sane erat Rutha,

A μόνῳ ἥμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα· » λέγων δὲ, σοὶ μόνῳ ἥμαρτον, οὐ τοῦτό φησιν ὅτι εἰς τὸν Θεὸν ἥμαρτον μόνον· οὔτε γὰρ βλασφημίας, οὔτε ἐπιορκίας, οὔτε τοιαύτης τινὸς ἀσεβείας ὁ τρόπος αὐτοῦ τῆς ἁμαρτίας, ἵνα τις ὑπολάβοι αὐτὸν εἰς Θεὸν ἡμαρτηκέναι· ἀλλ' εἰ χρὴ εἰπεῖν, τὰ μεγάλα ἥμαρτεν εἰς τὴν Βηρσαβεὲ, τὰ μέγιστα δὲ καὶ εἰς τὸν Οὐρίαν, ὑπὲρ πάντα δὲ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν· πῶς οὖν ἐνταῦθά φησι, σοὶ μόνῳ ἥμαρτον; ἀλλ' οἶμαι τοῦτ' αὐτὸν λέγειν, ὅτι σοι μόνῳ ἔγνωσται τὸ ἁμάρτημά μου. Ἐπιφέρει γοῦν τὸ σαφέστερον ἐν τῷ· « Καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. » Ἀνθρώπων γὰρ οὐδείς μοι φόβος ἦν, εἰ μὴ ὁ σὸς ἐπέκειτο φόβος. Ῥίψας γοῦν ἑαυτὸν ἐπὶ πρόσωπον, οὐ πρότερον ἀναστήσεσθαί φησιν, ἢ τυχεῖν τῆς ἀξιώσεως. Καὶ συνB εύχονταί γε αὐτῷ πάντες οἱ ἀγαθῶν συνεργοὶ, παρακαλοῦντες εἰσακουσθῆναι αὐτόν· διὸ εἴρηται ἐν ἑκατοστῷ τριακοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ· « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ηὔξατο τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Εἰ εἰσελεύσομαι εἰς σκήνωμα οἴκου μου, εἰ ἀναβήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμὸν, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. »

δ'. Οὕτως δὲ αὐτῷ εὐξαμένῳ καὶ διαβεβαιωσαμένῳ, ὅτι μὴ πρότερον ἀναβήσεται ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς αὐτοῦ, ὅτι τε οὐκ εἰσελεύσεται εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἔτι οὐ δώσει τοῖς βλεφάροις αὐτοῦ νυσταγμὸν, ἕως οὗ εὕρῃ τὸν μέλλοντα τοῦ Κυρίου τόπον, δεικνυC σιν ὁ Κύριος αὐτῷ τὴν Βηθλεέμ· διὸ μετὰ τὴν εὐχὴν συνευξάμενοι αὐτῷ ἱεροὶ ἄγγελοι Θεοῦ ἐπιλέγουσιν ἑξῆς· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ. » Ἐφραθὰ δέ ἐστιν ἡ Βηθλεὲμ, ὡς ἱστορεῖ Μωϋσῆς λέγων· « Ἀπέθανε δὲ Ῥαχὴλ, καὶ ἐτάφη ἐν ὁδῷ Ἐφραθᾶ· αὕτη ἐστὶ Βηθλεέμ. » Ἀλλὰ καὶ Μιχαίας φησὶ τὴν Ἐφραθὰ εἶναι Βηθλεὲμ, λέγων· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθᾶ, οὐδαμῶς εἶ ἐλαχίστη ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. » Εἶτα ἐπεύξατο ὁ Δαβὶδ οὐ μόνον τὸν τόπον γνῶναι τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ τὸ σκήνωμα αὐτοῦ ὁπόθεν ἔσται· σκήνωμα δὲ τὸ σκῆνος καὶ τὸ σῶμα ὃ ἀνείληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τυγχάνει· εἰκότως περὶ μὲν τοῦ τόπου προαπήγγειλαν φήσαντες· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ. » Περὶ δὲ τοῦ σκηνώματος ἑξῆς ἐπιλέγουσιν αὐτῷ· « Ὤμοσε Κύριος τῷ D Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτήν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Δι' ὧν διδάσκεται ὁ Δαβὶδ ὅτι τὸ μέλλον ἔσεσθαι τοῦ Κυρίου σκήνωμα, ὁ καρπὸς ἦν ὁ ἐκ κοιλίας αὐτοῦ γενησόμενος.

Θ'

Διὰ τί τῆς Ῥοὺθ ἐμνημόνευσεν ὁ εὐαγγελιστής.

α'. Καὶ πῶς οὐκ ἔμελλεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, τὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν κλῆσιν τῷ πνεύματι προθεωρῶν διὰ τοῦ οἰκείου Εὐαγγελίου γενησομένην, τῆς ἀλλοφύλου μνημονεύειν; ἀλλόφυλος γὰρ ἡ Ῥοὺθ καὶ

[42] Psal. cxxxi, 1-5. [43] Gen. xxxv, 19. [44] Matth. ii, 6. [45] Psal. cxxxi, 6.

A ἐξ ἀλλοφύλων τῶν ἀπηγορευμένων παρὰ Μωϋσεῖ Μωαβιτῶν· « Μωαβῖται γάρ, φησι, καὶ Ἀμμανῖται οὐκ εἰσελεύσονται εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς, καὶ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα· » πλὴν ἀλλὰ καὶ κρεῖττον τοῦ νόμου γενομένη θεοφιλής, εἰσῆλθεν εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου· ἐπείπερ ὁ νόμος τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· « Δικαίῳ δὲ νόμος οὐ κεῖται, ἀλλ' ἀνόμοις καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς. » Ἡ δὲ Ῥοὺθ οὐ τοιαύτη, εἰ καὶ τὸ γένος ἀλλόφυλος ἦν, ὑπερβᾶσα δὲ τὸν διορισμὸν τοῦ νόμου, καὶ εἰσελήλυθεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κυρίου, καὶ τοῦ γένους ἐχρημάτισε τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ, καὶ ἐν προγόνοις ἀναληφθῆναι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατηξιώθη, διὰ τὴν τῶν τρόπων, ἀλλ' οὐ διὰ τὴν τοῦ σώματος εὐγένειαν· πᾶσί τε ἡμῖν τοῖς ἐξ ἐθνῶν ἀλλοφύλοις μέγιστον ὑπόδειγμα κατέστη, ὅτι δὴ ὅμοια πράξαντες αὐτῇ, B τῶν ἴσων παρὰ τῷ Θεῷ τευξόμεθα.

β'. Εἰκότως οὖν τὴν τῶν ἀλλοφύλων κλῆσίν τε καὶ εἰσποίησιν μέλλων εὐαγγελίζεσθαι, τῇ γενεαλογίᾳ αὐτὴν τέθεικεν· ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἀλλοφύλους μονονουχὶ παιδεύων δι' αὐτῆς, ὅτι δὴ τὰ πάτρια καταλιπόντες, εἰκότως καὶ τὰ ἀκόλουθα εἰς ἡμᾶς πληρωθήσεται· οὐκέτι γὰρ ἐν ἀλλοφύλοις καταλεγησόμεθα, οὐδ' ἐξ ἀλλοφύλων χρηματίσομεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀληθινοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ κλήρου τοῦ Θεοῦ· ἀναγκαίως δὲ αὖ πάλιν ἐμνήσθη τῆς Ῥοὺθ, τὰ αἴτια διὰ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας διδάξας τίνα ἦν τὰ λύσαντα τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ νόμου τὴν φήσασαν, « Μωαβῖται οὐκ εἰσελεύσονται εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου. » Γέγονε γὰρ ἡ Μωαβῖτις ὡς Ῥαχὴλ καὶ ὡς Λεία, αἳ ᾠκοδόμησαν ἀμφότεραι τὸν οἶκον Ἰσραήλ· C πῶς δὲ οὐχὶ χρήσιμος ἦν τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενεαλογίᾳ ἡ μνήμη τῆς Ῥοὺθ, ἐφ' ἣν εἴρηται « καὶ τὸ ποιῆσαι δύναμιν ἐν Ἐφραθᾷ, ἔσται ὄνομα ἐν Βηθλεέμ; » προφητείας γὰρ ἄντικρυς ταύτας εἰκότως ἄν τις φαίη τυγχάνειν, τὸ ἐκ Βηθλεὲμ ὄνομα τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ γενεαλογουμένῳ Ἰησοῦ Χριστῷ ἐξάκουστον εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων θεωρῶν, καὶ τὴν ἐν Ἐφραθᾷ γενομένην δύναμιν· δι' ἧς δυνάμεως πάντα τὰ ἔθνη τὸν ἐκ τῆς Ῥοὺθ γενεαλογούμενον Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντα, δι' αὐτοῦ τῆς μὲν πατρῴας ἀπέστη, τῆς Ῥοὺθ παραπλησίως, τῷ δὲ Θεῷ τοῦ Ἰσραὴλ ἑαυτὰ ἐπιδέδωκεν, ὁμοίως αὐτῇ πάλιν· ὧν ἕνεκά μοι δοκεῖ οὐκ ἀσυλλόγιστος ἡ παράθεσις τῆς Ῥοὺθ ἐν τῇ τοῦ Ματθαίου παρειλῆφθαι γενεαλογίᾳ. D

et quidem ex iis alienigenis quorum commercio Moyses interdixerat, nempe Moabitis. « Moabitæ, inquit, et Ammonitæ non intrabunt in Dei Ecclesiam usque ad tertiam et quartam generationem, imo in æternum [46]. » Sed tamen hæc ob religionem suam facta legi superior ingressa est in Ecclesiam Dei : quoniam lex eos qui sub lege sunt alloquitur : « Justo autem non est constituta lex, sed injustis et refractariis et impiis et peccatoribus [47]. » Rutha vero non erat ejusmodi, etiamsi gente alienigena : sed supergressa legis fines in Ecclesiam Dei introivit, et de genere habita est Israelitico, atque inter progenitores Servatoris nostri dignanter assumpta propter morum, non corporis, nobilitatem : nobisque omnibus genere ethnico natis maximum objectum est exemplum, fore ut si paria huic feminæ faciamus, parem gratiam a Deo referamus.

2. Recte igitur qui alienigenarum vocationem atque adoptionem nuntiaturus erat, hanc in genealogia mulierem posuit; nos ex alienigenis ortos quodammodo per eam erudiens fore ut, si patrios mores deseramus, jure optimo consentanea meritis bona consequamur : neque enim diutius alienigenis annumerabimur, neque his oriundi appellabimur, sed ex vero Israele ac populo qui est hæreditas Domini. Rursus necessario Ruthæ meminit evangelista, dum in historia sua causas tradit, quæ legis tollebant interdictum ejusmodi : « Moabitæ non intrabunt in Ecclesiam Dei. » Femina enim Moabitis ad conditionem transiit Rachelis et Liæ, quarum utraque ædificavit domum Israelis. Cur autem non decuisset genealogiam Servatoris nostri Jesu Christi mentio Ruthæ? de qua et illud dictum fuit « facere virtutem in Ephratha, erit nomen in Bethlehem [47*]. » Prophetias enim esse has perspicuas quispiam dicet; videlicet e Bethlehemo nomen Christi Jesu, cujus genealogiam texuit Matthæus, per universas gentes diffusum cernens, virtutemque in Ephratha patratam : ob quam virtutem omnes gentes Christum Dei a Ruthæ genere deductum agnoscentes, ejusdem causa a patriis ritibus æque ac Rutha recesserunt, seque Deo Israelis, item ut illa, tradiderunt. Quas ob res haud temere mihi videtur ad Christi genealogiam mentio Ruthæ adjecta.

Ι'.

Διὰ τί τὸν Ἰωακεὶμ Ἰεχονίαν ὀνομάζει ὁ εὐαγγελιστής.

α'. Διώνυμος οὗτος ἦν· ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τὸν προφήτην Ἱερεμίαν Ἰεχονίας ὀνομασθεὶς διακέκληται, δι' ὧν φησιν, « Ἠτιμώθη Ἰεχονίας ὡς σκεῦος οὗ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ χρεία· διότι ἀπερρίφη αὐτὸς καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ· γῆ, γῆ, ἄκουε λόγον Κυρίου· γράψον τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐκκήρυκτον, ὅτι οὐ μὴ ἀναστῇ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἄρχων ἔτι ἐν τῷ Ἰούδᾳ· » καὶ ἐπειδὴ τούτων ἕνεκα συνέβη τὴν

X.

Cur Joacimum nomine Jechoniæ appellaverit evangelista.

1. Binominis hic erat. Sed quoniam apud Jeremiam prophetam is, qui Jechonias appellatur, maledicto appetitur his verbis : « Ludibrio habitus est Jechonias tanquam vas cujus non est usus. Quamobrem abjectus est ipse et genus ejus; terra, terra, audi sermonem Domini : Pone hunc virum proscriptum, quia non constituetur de genere ejus super thronum Davidis, qui diutius in Juda imperet [48]; »

[46] Deut. xxiii, 3; II Esdr xiii, 1. [47] I Tim. i, 9. [47*] Ruth iv, 11. [48] Jer. xxii, 28-30.

A et quoniam horum causa prædicto regi contigit ut Babylonicam cum populo captivitatem subiret, merito inclytus evangelista, Redemptoris omnium Servatorisque scribens generationem, hujus quoque meminit contempti et projecti cum sua stirpe in Babylonicam terram, ideoque proscripti et captivi : hinc videlicet docens, qui ad prædicandam captivis libertatem missus fuerat a Patre, hunc esse Jesum Christum, de quo librum scribit, et ad quem spectat quod apud prophetam recitatur oraculum : « Spiritus Domini super me, eo quod unxit me : ad annuntiandum pauperibus misit me, prædicandamque captivis libertatem [29]. » De quo alio item loco ait propheta : « Ipse ædificabit urbem meam, atque a captivitate populum meum revocabit [30]. »

B 2. Tempestive igitur Jechoniæ et hujus animæ, atque iis qui similem illi passi fuerant ignominiam et animarum captivitatem, Redemptoris adventum nuntiat Matthæus, qui Filii Dei genealogiam, itemque aliorum sontium peccatorumque hominum, scribit. Unus enim idemque sermo est, qui Davidis crimen circa Uriæ uxorem, et Judæ fornicationem, et alienigenam seu Moabitidem Ruthram, memorat. Idem sermo Jesum cum publicanis peccatoribusque viventem, et turpissima ab hominibus perpessum, et denique cum maleficis crucifixum exhibet. Erat vero is sermo quo dictum est : « Ecce Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi [31]. » Oportebat enim eum, qui futurus erat expiator veterum quorumvis criminum ac futurorum, quique animam positurus C erat pro hominum animabus; hunc, inquam, oportebat ea mala omnia perpeti, et peccatorum impiorumque pœnas ipsum innocuum sustinere, donec oracula de eo dicta, et reliqua exitum haberent. De eodem quoque mirificus ait Isaias : « Hic nostra peccata perfert, et pro nobis patitur : ipse vulneratus est propter iniquitates nostras, infirmatus est propter scelera nostra, livore ejus sanati nos omnes fuimus [32]. »

3. Quod si propheta de Jechonia ait terræ : « Pone hunc virum proscriptum, quia non surget de genere ejus qui sedeat super thronum Davidis, regnetque in Juda [33] : » haud prorsus negat superfuturum hujus genus, sed neminem regnaturum affirmat de D stirpe ejus in gente Judaica : quod revera ita se habuit. Itaque dicit : « Ludibrio habitus est Jechonias, ceu vas cujus nullus est usus. Quamobrem projectus est ipse et genus ejus in incognitam sibi regionem [34] : » quibus verbis perspicue Babylonicam terram designat. Jam vero qui ad libertatem captivis nuntiandam, et peccatorum catenas atque animarum olim morte devinctarum solvenda vincula missus fuit, is sane ad horum omnium salutem patrandam venit. Quare de ipso vaticinatur David : « Misit verbum suum et sanavit eos ab interitionibus suis. Confitemini Domino misericordias ejus et

A εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν ἅμα τῷ λαῷ ὑποστῆναι τὸν εἰρημένον, εἰκότως ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς τοῦ Λυτρωτοῦ καὶ Σωτῆρος ἁπάντων ὑπογράφων τὴν γένεσιν, καὶ τοῦδε ἐμνήσθη τοῦ ἠτιμωμένου τοῦ ἀποῤῥιφέντος ἅμα τῷ σπέρματι εἰς τὴν Βαβυλωνίων γῆν, τοῦ ἐκκηρύκτου γενομένου, τοῦ αἰχμαλώτου· διδάσκων ὅτι κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, οὗτος ἦν Ἰησοῦς Χριστὸς, οὗ τὴν βίβλον ἀναγράφει, εἰς ὃν ἀναφέρεται τὸ φάσκον ἐν τῷ προφήτῃ λόγιον· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν· » περὶ οὗ καὶ ἐν ἑτέρῳ φησὶν ὁ αὐτὸς προφήτης· « Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου ἐπιστρέψει. »

B β'. Κατὰ καιρὸν τοιγαροῦν αὐτῷ τε Ἰεχονίᾳ καὶ τῇ τούτου ψυχῇ, τοῖς τε τὴν ἴσην αὐτῷ πεπονθόσιν ἀτιμίαν τε καὶ ψυχῶν αἰχμαλωσίαν, τὴν τοῦ Λυτρωτοῦ παρουσίαν εὐαγγελίζεται Ματθαῖος ὁ τὴν γένεσιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ δὴ τῶν ἄλλων ὑπαιτίων καὶ ἁμαρτωλῶν ἀνδρῶν καταγαγών· εἷς γὰρ ἦν καὶ ὁ αὐτὸς λόγος, δι' ὃν καὶ τῆς τοῦ Δαβὶδ περὶ τὴν τοῦ Οὐρίου γυναῖκα παρανομίας, τῆς τε τοῦ Ἰούδα πορνείας, τῆς τε ἀλλοφύλου καὶ Μωαβίτιδος Ῥοὺθ ἐμνήσθη· ὁ αὐτὸς δὲ τυγχάνει καθ' ὃν καὶ τελώναις καὶ ἁμαρτωλοῖς συμβιοῦντα, καὶ αἴσχιστά γε ὑπὸ ἀνθρώπων ὑπομένοντα, καὶ τέλος ἅμα τοῖς κακούργοις σταυρούμενον αὐτὸν εἰσάγει· ἦν δ' οὗτος ὁ λόγος καθ' ὃν εἴρηται· « Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Ἐχρῆν γὰρ τὸν μέλλοντα καθάρσιον γίνεσθαι τῶν πά- C λαι πώποτε πεπλημμεληκότων καὶ τῶν γε μετὰ ταῦτα γενησομένων, ἀντίψυχόν τε τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, διὰ πάντων τῶν εἰρημένων διελθεῖν καὶ τὰς κατὰ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ἀσεβῶν τιμωρίας αὐτὸν ἀναμάρτητον ὄντα ὑπομεῖναι, ὡς ἂν πληρωθείη εἰς αὐτὸν τὰ θεσπίσματα, τά τε ἄλλα· καὶ δι' ὅν φησιν ὁ θαυμάσιος Ἡσαΐας· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αἴρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἰάθημεν. »

γ'. Εἰ δὲ λέγοι ὁ προφήτης περὶ τοῦ Ἰεχονίᾳ τῇ γῇ, « Γράψον τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐκκήρυκτον, ὅτι οὐ μὴ ἀναστῇ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἄρχων ἔτι ἐν τῷ Ἰούδᾳ, » οὐ πάντως ἀναιρεῖ τὸ στήσεσθαι αὐτοῦ σπέρμα, ἀλλὰ τοῦ βασιλεῦσαι τοῦ D Ἰουδαίων ἔθνους ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ· ὃ καὶ γέγονεν ἀληθές· λέγει γοῦν, « Ἠτιμώθη Ἰεχονίας ὡς σκεῦος οὗ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ χρεία, διότι ἀπεῤῥίφη αὐτὸς καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς γῆν ἣν οὐκ ᾔδει· » ἄντικρυς τὴν Βαβυλῶνος γῆν θεσπίζων· πλὴν ἀλλ' ὁ ἐλθὼν κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τὰς τῶν ἁμαρτιῶν σειρὰς, τῶν τε πάλαι ὑπὸ τὸν θάνατον πεπεδημένων ψυχῶν τούς τε δεσμοὺς λῦσαι ἀπεσταλμένος, ἐπὶ τὴν πάντων τούτων ἐλήλυθε σωτηρίαν· διό φησιν ὁ Δαβὶδ περὶ αὐτοῦ θεσπίζων· « Ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν· ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλέη αὐτοῦ καὶ θαυμάσια αὐτοῦ

[29] Isa. LXI, 1; Luc. IV, 18. [30] Isa. XLV, 13. [31] Joan. I, 29. [32] Isa. LIII, 4. [33] Jer. XXII, 30. [34] ibid. 28.

τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων· ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέκλασε· καὶ ἀντελάβετο αὐτῶν ἐξ ὁδοῦ ἀνομίας αὐτῶν· ἐταπεινώθησαν, καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ σκότους καὶ σκιᾶς θανάτου, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διέῤῥηξε. » Ταῦτα γὰρ περὶ τῆς ἐκ τοῦ θανάτου διὰ Χριστοῦ γενομένης ἀπολυτρώσεως λέγεται, ὡς συνᾴδει καὶ τὸ φάσκον λόγιον· « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν· « Ἀφεῖλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. » Τηρητέον δὲ ὅτι μὴ διαπίπτει ὁ χρησμὸς ὁ φήσας, « Οὐ μὴ ἀναστῇ ἐκ σπέρματος Ἰεχονίου καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἄρχων ἔτι ἐν τῷ Ἰούδᾳ· » ἐπεὶ μηδεὶς ἐκ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς μετὰ Ἰεχονίαν τῆς τοῦ Δαβὶδ βασιλείας κατέστη διάδοχος· μετὰ γοῦν τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος αἰχμαλωσίαν, ὑπὸ τοῖς ἀρχιερεῦσι διετέλεσε τὸ πᾶν ἔθνος ἀρχόμενον μέχρι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας· ἦσαν γοῦν κατ' αὐτὸν τετράρχαι οἱ περὶ τὸν Ἡρώδην καὶ Φίλιππον, ἡγεμών τε Πιλᾶτος, καὶ ἐπὶ πᾶσι βασιλεύς.

ΙΑ'.

Διὰ τί ταῖς ἐν τῇ γενεαλογίᾳ κέχρηται ὑποδιαστολαῖς, μὴ ὁμοῦ συνάψας ἀπὸ Ἀβραὰμ ἐπὶ τὸν Χριστὸν γενεὰς τεσσαράκοντα δύο, διελὼν δὲ τὰς διαδοχὰς καθ' οὓς ἐξέθετο ἀφορισμούς.

Διὰ τὰς διαφόρους καταστάσεις τοῦ λαοῦ τὰς ἐκ τῆς ἱστορίας παρισταμένας· ἄλλη μὲν γὰρ ἦν ἡ ἀπὸ Ἀβραὰμ καὶ ἐπὶ Δαβὶδ, καὶ πάλιν ἑτέρα ἡ ἀπὸ Δαβὶδ, ἥτε μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας, ὡς πάλιν ἡ ἀπὸ ταύτης μέχρι τοῦ Χριστοῦ· ἀπὸ μὲν γὰρ Ἀβραὰμ ἐπὶ τὸν Δαβὶδ οὐ φαίνονται ὑπὸ βασιλέας πολιτευσάμενοι· ἦρξαν δὲ τοῦ ἔθνους μετὰ Μωϋσέα καὶ Ἰησοῦν οἱ ἐπικληθέντες παρ' αὐτοῖς κριταί· καὶ ἦν τις ἴδιος τρόπος τῆς τούτων καταβάσεως· ἀλλ' οὐδὲ τὰ Ἱεροσόλυμά πως συνειστήκει, οὐδέ γε ὁ ἐν αὐτοῖς νεώς· διόπερ ἐπιστημόνως ὁ εὐαγγελιστὴς μὴ συγχέων τὴν ἱστορίαν, μέχρι Δαβὶδ ἔστη, τοὺς ἀπὸ Ἀβραὰμ ἰδίως καταριθμήσας· εἶτ' οὖν πάλιν ἐπειδήπερ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας οἰκείοις κέχρηνται βασιλεῦσι, τοῖς τε ἀπὸ Δαβὶδ ἄρξασι καὶ τοῖς ἐν τῇ διαστάσει τοῦ λαοῦ γενομένοις· τό τε ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ἱερὸν ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας διήρκεσεν, εἰκότως καὶ τούτους πάλιν ἰδίως ἀφορίσας, ὑφ' ἕνα συνήγαγεν ἀριθμόν· ὥσπερ οὖν καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας μέχρι τοῦ Χριστοῦ, παρ' οἷς οὐκέτι μὲν ἡ τοῦ Δαβὶδ συνέστη βασιλεία, μεταπεπτώκει δὲ τὰ τῆς ἡγεμονίας ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς ἐπὶ τὸ τῶν ἱερέων γένος, οἳ δὴ καὶ ἦρξαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Κύρου χρόνων καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν· ὅθεν καὶ τούτους ἰδίως ἀφορίσας, καθ' ἑαυτοὺς ἠρίθμησεν· οὐκ ἀσυλλογίστως ἄρα τὰς τρεῖς πεποίηται διαστολὰς διὰ τὰς ἀποδοθείσας αἰτίας.

ΙΒ'.

Διὰ τί ἀπὸ τῶν Δαβὶδ χρόνων ἐπὶ Ἰεχονίαν καὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν ἑπτὰ καὶ δέκα βασιλευσάντων, δεκατέσσαρας εἶναί φησι γενεὰς ὁ εὐαγγελιστής.

α'. Εἰ μὲν διαδοχὰς ἀναγράφειν αὐτῷ προὔκειτο

A mirabilia ejus filiis hominum. Quia contrivit portas æreas, et vectes ferreos confregit. Et suscepit eos de via iniquitatis eorum. Humiliati sunt : sed eduxit eos de tenebris et umbra mortis, et vincula eorum disrupit [85]. » Hæc nimirum de redemptione a morte per Christum dicuntur; cui rei consonat aliud oraculum : « Devoravit mors prævalens [86]. » Rursusque : « Abstulit Deus omnem lacrymam ab omni facie [87]. » Porro animadvertendum est, non excidere vaticinium quod ait : « Non surget de genere Jechoniæ qui sedeat super thronum Davidis, qui ulterius in Juda imperet : » quia nemo reapse de tribu Judæ post Jechoniam Davidici regni fuit successor. Etenim post Babylonicam captivitatem subdita fuit pontificibus universa gens usque ad B Servatoris nostri Jesu Christi adventum : quo in terris versante, tetrarchæ erant Herodes atque Philippus, præses Pilatus, dominusque omnium Cæsar imperator.

XI.

Cur evangelista utatur distinctionibus in genealogia, haud simul contexens generationes ab Abrahamo ad Christum quadraginta duas, sed dividens successiones per ea quæ scribit segmenta.

Hoc facit propter diversas populi constitutiones, quæ ex historia exploratæ sunt. Alia quippe fuit constitutio ab Abrahamo ad Davidem, rursusque alia a Davide usque ad captivitatem; quam subsequitur tertia usque ad Christum. Namque ab Abrahamo ad Davidem constat Hebræis non fuisse re- C ges, sed genti post Moysem et Josuam imperavisse eos, quos judices appellabant : et erat quidam peculiaris mos horum successionis. Sed neque fortasse Hierosolyma adhuc erant ædificata, neque certe ibidem templum. Quare sapienter evangelista sine historiæ perturbatione in Davide substitit, dum Abrahami posteros separatim enumeraret. Deinde rursus, quoniam a Davide usque ad captivitatem Hebræi propriis usi sunt regibus, partim Davidis successoribus, partim iis qui populi segregatæ parti imperitaverunt; quo tractu temporis Hierosolymis templum a conditu suo usque ad captivitatem perseveravit; merito evangelista hos quoque separans sub peculiari classe conclusit. Jam vero quia post D captivitatem usque ad Christum nullum jam erat Davidis regnum, sed a Judæ tribu in genus sacerdotale principatus deciderat, quæ dominatio a Cyri temporibus ad Christi nativitatem mansit; idcirco et hos successores separata in classe recensuit. Atque hæ causæ fuerunt, propter quas haud temere evangelista tres fecit distinctiones.

XII.

Cur cum a Davidis temporibus usque ad Jechoniam seu ad Babylonicam captivitatem septemdecim reges fuerint, generationes quatuordecim dicat evangelista.

1. Si successiones scribere propositum Matthæo

[85] Psal. cvi, 20, 21, 14, 16 17. [86] Isa. xxv, 8. [87] ibid.

fuisset, speciose hunc aliquis reprehenderet, ceu qui regum seriem abrupisset. Constanti enim affirmatione in Regum libris et in Paralipomenis post Joramum Josaphati filium tres continenter regnant, Ochozias, Joasus et Amesias : quibus succedunt Ozias, Joathamus et Achazus. Nihilominus, prætermissis evangelista tribus prioribus, Joramo Josaphati filio statim subnectit Oziam, Jothamum atque Achazum, intermedios illos præteriens. Id si, inquam, fecisset cum regum seriem texere decrevisset, scriptura ejus mendosa quodammodo videretur. Nunc revera haud successiones sed generationes enumerare sibi proposuit : hoc enim significat sermo dicentis : « Omnes itaque generationes ab Abrahamo usque ad Davidem, generationes quatuordecim : rursusque a Davide usque ad Jechoniam seu ad Babylonicam transmigrationem, generationes quatuordecim » non successiones quatuordecim; merito igitur omni reprehensione carebit. Jam quia Matthæus successionum nomine non est usus; regum autem historia et Paralipomena successiones narrant non generationes, nulla in horum comparatione pugna apparet.

2. Age vero generationis nomine appellare non licet hominis ætatem, quoniam sæpe accidit aliis quidem breviter vivere celeriterque exstingui ætate infantili; aliis usque ad pueritiam venire; aliis ad juventam; aliis ad virilem ætatem ; aliis denique ad extremam usque senectam vitam producere. Quam vero æstimare licet generationem? siquidem alius vivit usque ad decimum annum, alius ad vicesimum, alius ad quinquagesimum, alius usque ad septuagesimum ; alius denique vel centesimum superavisse annum non apud veteres solum, verum etiam apud nos conspicitur. Cur igitur existimant hominis vitam appellandam esse generationem? Sed neque tempus usque ad prolem primo susceptam sic appellare licet : namque alii ante ætatis annum vigesimum nubentes gignunt : alii ne post trigesimum quidem ætatis annum : et coætaneos quoque videas, alios quidem in prima genitura adhuc consistentes, alios jam in quartam progressos; ita ut quinquagesimo anno alii nepotes videant, alii vero ne septuaginta quidem annorum spatio prolem ullam nanciscantur. Quo pacto igitur numerandæ essent generationes, a macrobiis an ab oligochroniis? a mature, an a sero gignentibus? ab iis qui in prima genitura versantur, an ab iis quibus jam plures liberi sunt? Quibus ita perpensis divus evangelista, haud successiones scribere studens, sed generationes secundum rationem sibi exploratam enumerans, successionum historiam neglexit; tot vero homines ad genealogiam assumpsit, quot ei sufficiebant ad quatuordecim generationes explendas. Sic ejus veridicus sermo est, neque omnino contrarius historiarum traditioni.

A καὶ εὐλόγως τις ἐμέμψατο ὡς παρεχθεμένῳ τὴν τῶν βασιλέων διαδοχήν· ἐν γὰρ ταῖς Βασιλείαις καὶ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις (17*) συμφώνως μετὰ Ἰωρὰμ τὸν τοῦ Ἰωσαφὰτ, τριῶν ἐφεξῆς βασιλευσάντων Ὀχοζία καὶ Ἰωὰς καὶ Ἀμεσία, εἶτα μετ' αὐτοὺς Ὀζία καὶ Ἰωάθαμ καὶ Ἄχαζ, παρελθὼν τοὺς προτέρους τοὺς τρεῖς ὁ εὐαγγελιστὴς, μετὰ Ἰωρὰμ τὸν τοῦ Ἰωσαφὰτ ἑξῆς συνάπτει τὸν Ὀζίαν καὶ τὸν Ἰωάθαμ καὶ τὸν Ἄχαζ, τοὺς εἰρημένους μεταξὺ παρελθών· τοῦτο δ' εἰ πεποιήκει σκοπὸν θέμενος τὴν τῶν βασιλέων διαδοχὴν ἐκθέσθαι, χρῆν ὡς ἡμαρτημένην ἐκθέσθαι τὴν παρ' αὐτῷ γραφήν· ἐπειδὴ δὲ οὐ διαδοχὰς, ἀλλὰ γενεὰς ἀριθμῆσαι προὔθετο, τοῦτο γὰρ ὁ λόγος αὐτῷ βούλεται φήσαντι « Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ μέχρι Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ πάλιν ἀπὸ Δαβὶδ μέχρι Ἰεχονίου B καὶ τῆς μετοικησίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες » ἀλλ' οὐ διαδοχαὶ δεκατέσσαρες, εἰκότως πάσης ἀπολύοιτ' ἂν κατηγορίας· ἐπεὶ διὰ τί μὴ διαδοχὰς ὠνόμασε, τῆς δὲ ἐν ταῖς Βασιλείαις καὶ Παραλειπομένοις ἱστορίας διαδοχὰς ἀλλ' οὐ γενεὰς ἱστορούσης, οὐκ ἂν γένοιτο ἐναντίωμα ἐκ τῆς ἀμφοτέρων παραθέσεως.

β'. Γενεὰν γὰρ χρόνον ἀνθρώπου ζωῆς οὐχ οἷόν τέ ἐστιν ὀνομάζειν, ἐπεὶ συμβαίνει πολλάκις τοὺς μὲν ἐπὶ βραχὺ βιῶναι, καὶ θᾶττον ἀποσβεσθῆναι κατὰ τὴν τοῦ παιδὸς ἡλικίαν, τοὺς δὲ μέχρι τοῦ μειρακίου φθάσαι, τοὺς δὲ ἐπὶ τὸν νεανίαν προελθεῖν, τοὺς δὲ ἐπὶ τὸν ἄνδρα, τοὺς δὲ καὶ ἐπ' ἔσχατον γῆρας παρατεῖναι τὴν ζωήν· ποίαν οὖν τις ἀριθμήσει γενεάν; εἰ ὁ μὲν φέρει C μέχρι δεκάτου ἔτους, ὁ δὲ μέχρις εἰκοστοῦ, ὁ δὲ μέχρις πεντηκοστοῦ, ἄλλος δὲ μέχρις ἑβδομηκοστοῦ, ὁ δὲ καὶ τὰ ἑκατὸν ὑπερβὰς οὐ μόνον ἐπὶ τῶν παλαιῶν ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμᾶς ὁρᾶται· πῶς οὖν οἴονται τὴν ἀνθρώπου ζωὴν γενεὰν ὀνομάζειν; ἀλλ' οὐδὲ μέχρι τῆς παιδοποιΐας· οἱ μὲν γὰρ πρὸ τῶν εἴκοσι ἐτῶν γήμαντες πεπαιδοποίηνται, οἱ δὲ οὐδὲ ὑπὲρ τὰ τριάκοντα γενόμενοι· καὶ τῶν ἰσηλίκων δὲ ἴδοις ἂν τοὺς μὲν ἐπὶ πρώτους υἱοὺς στάντας, τοὺς δὲ ἐπὶ τετραγονίαν ἐλάσαντας· ὥστε ἐν πεντήκοντα ἔτεσι, τοὺς μὲν ἐκγόνους θεάσασθαι, ἑτέρους δὲ ἐν ἑβδομήκοντα μηδενὸς ἀξιωθῆναι παιδός· πῶς οὖν ἀριθμητέον τὰς γενεάς; πότερον ἐκ τῶν μακροβίων ἢ τῶν ὀλιγοβίων; καὶ ἐκ τῶν ταχὺ πεπαιδοποιημένων, ἢ τῶν βραδέων; καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ πρώτοις υἱοῖς σαλευσάντων, ἢ ἐκ τῶν ἐπὶ πλείοσι διαδο- D χαῖς; ὧν οὕτως ἐξητασμένων ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς οὐ διαδοχὰς προθέμενος εἰπεῖν, γενεὰς δὲ, καθ' οὓς αὐτὸς ἠπίστατο λόγους (18) ἀπαριθμούμενος, τῆς μὲν ἐν ταῖς ἱστορίαις διαδοχῆς ἧττον πεφρόντικε, τοσούτους ἀναλαμβάνει εἰς τὴν γενεαλογίαν, ὅσοι ἀπήρκουν αὐτῷ εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν· οὕτως τε αὐτῷ ὑγιὴς ἀποσώζεται ὁ λόγος, καὶ οὐδαμῶς ἐναντίος τῇ τῶν ἱστοριῶν γραφῇ.

(17*) Cod. fem. genere. Sic ante, et infra.

(18) Matthæum putat Eusebius *generationis* vocabulo certum quemdam ac solemnem intelligere annorum numerum. Profecto de temporali γενεᾶς spatio controversia inter veteres satis nota est, quam ego ipse attigi in adnotationibus ad nova fragmenta Dionysii Halic. cap. 13, n. 4, Script. vet. t. II, p. 474.

ΙΓ'.

Διὰ τί τῶν μετὰ Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν Ἰωσὴφ γενεαλογουμένων δύο καὶ δέκα ὄντων, ὁ εὐαγγελιστὴς δεκατέσσαρας πάλιν εἶναί φησιν.

α'. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν· οὐ γὰρ διαδοχὰς, γενεὰς δὲ, ὡς ἔφην, ἀναγράφειν ἐβούλετο· συμβαίνει δὲ πολλάκις ἐν μακροβίοις καὶ πολυέτεσι, τὰς μὲν γεγονέναι τῶν ἀνδρῶν τὰς διαδοχὰς, τὸν δὲ τῶν γενεῶν ἀριθμὸν ἀποδεδόσθαι πλήρη· ᾧ δὴ οὖν λόγῳ ἐν τοῖς ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ καὶ ἐπὶ τὴν αἰχμαλωσίαν πλείοσιν οὖσι τὸν ἀριθμὸν τοῖς ἐν τῇ διαδοχῇ φερομένοις, ὀλιγώτεραι ἀπεδόθησαν αἱ γενεαί· ἐν γὰρ διαδοχαῖς ἀνδρῶν ἑπτὰ καὶ δέκα, γενεαὶ εἴρηνται δεκατέσσαρες· κατὰ τὸν αὐτὸν λογισμὸν καὶ νῦν ἐπ' ἀνδρῶν διαδοχαῖς δώδεκα, αἱ δεκατέσσαρες ἂν ἐπληροῦντο γενεαὶ, μακροβίων B ὡς εἰκὸς πολυχρονίων αὐτῶν δὴ τῶν δώδεκα γεγενημένων, καὶ ἀρκούντων εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν. Μία μὲν ἀπόδοσις τοῦ ζητηθέντος ἥδε.

β'. Καθ' ἑτέραν δὲ διάνοιαν εὕροις ἂν ἀκριβώσας κατὰ τὴν ἱστορίαν δεκατέσσαρας ὠνομασμένους καὶ ἐν τῇ παρούσῃ διαδοχῇ, εἰ πρὸς τοῖς δώδεκα συναριθμήσειας αὐτὸν Ἰησοῦν Χριστὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσὴφ χρηματίσαντα· προσθείης τε τούτοις καὶ τὸν Ἰεχονίαν τὸν ἐν Βαβυλῶνι γεγενημένον, οὐχὶ τὸν πρὸ τῆς μετοικησίας ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ βασιλεύσαντα· δύο γὰρ ὁμώνυμοι γεγόνασιν Ἰωακεὶμ μετὰ Ἰωσίαν, ὅ γε αὐτοῦ τοῦ Ἰωσίου υἱὸς, ὃς μετὰ τοῦτον ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ὁ τούτου παῖς ἕτερος C Ἰωακείμ· οὗτοι δὲ καὶ Ἰεχονίαι ἐχρημάτισαν, ἐξελληνισθέντος αὐτοῖς τοῦ ὀνόματος. Ὁ τοίνυν πρῶτος Ἰωακεὶμ ὁ καὶ Ἰεχονίας υἱὸς ὢν Ἰωσίου, ταῖς πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας συγκαταλεγέσθω γενεαῖς· ὁ δὲ τούτου παῖς ὁ δεύτερος Ἰωακεὶμ καὶ αὐτὸς Ἰεχονίας, υἱὸς ὢν τοῦ πρώτου Ἰωακεὶμ, τοῦ δὲ Ἰωσίου ἔκγονος, ἐν τοῖς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ εἰς τὸν Χριστὸν γενεαλογουμένοις ἀριθμούμενος, τέλειον ἀποδοίη ἂν τὸν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμόν (19).

γ'. Περὶ δὲ τοῦ δύο γεγονέναι Ἰωακεὶμ, μαρτυρήσει ἡ τῶν Βασιλειῶν Γραφὴ, τοῦτον ἔχουσα τὸν τρόπον· « Καὶ ἐβασίλευσε Φαραὼ Νεχαὼ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τὸν Ἐλιακεὶμ υἱὸν Ἰωσία βασιλέως Ἰούδα, ἀντὶ Ἰωσία τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐπέστρεψε τὸ ὄνομα D αὐτοῦ Ἰωακείμ. » Οἷς ἑξῆς ἐπιλέγει· « Υἱὸς εἰκοσιπέντε ἐτῶν Ἰωακεὶμ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτόν· καὶ ἕνδεκα ἔτη ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλήμ· » οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Καὶ τὰ λοιπὰ τῶν λόγων Ἰωακεὶμ, καὶ πάντα ὅσα ἐποίησεν, οὐχ ἰδοὺ γεγραμμένα ἐπὶ βιβλίῳ λόγων τῶν ἡμερῶν τοῖς βασιλεῦσιν Ἰούδα; καὶ ἐκοιμήθη Ἰωακεὶμ μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ ἐβασίλευσεν Ἰωακεὶμ υἱὸς αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ· υἱὸς ὀκτὼ καὶ δέκα ἐτῶν Ἰωακεὶμ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐ-

XIII.

Cur cum a Jechonia ad Josephum duodecim in genealogia sint, evangelista quatuordecim rursus dicat.

1. Rei causa eadem est: non enim successiones sed generationes, ut dixi, conscribere volebat. Sæpe vero contingit, ut in macrobiis atque longævis, quicunque fuerit succedentium numerus, nihilominus ipse generationum numerus plenus habeatur. Quam ob rem sicuti in classe patrumfamilias a Davide ad captivitatem, cum paulo major succedentium numerus esset, pauciores tamen ab evangelista proditæ sunt generationes; namque in XVII virorum successionibus generationes XIV dictæ sunt; eodem nunc quoque consilio in hominum successionibus XII, expletæ dicuntur generationes XIV, quia videlicet XII illi, ut credere par est, macrobii fuerunt atque longævi, ita ut suffecerint ad XIV implendas generationes. Ad quæstionem hæc prima responsio est.

2. Sed enim alia quoque ratione inita invenies, si diligenter historiam consideraveris, quatuordecim in hac ipsa historia appellatos, si, præter duodecim, numeraveris Jesum Christum ipsum Josephi filium existimatum, hisque adjunxeris etiam Jechoniam, illum scilicet qui Babylonem translatus fuit, non alterum qui ante Babylonicam captivitatem Hierosolymis imperavit. Duo quippe fuerunt homonymi; Joacimus videlicet post Josiam, qui fuit ejusdem Josiæ filius et Hierosolymis regni successor; rursum alter Joacimus prædicti homonymi filius. Hi Jechoniæ quoque appellati fuerunt, nomine eorum ad Græcam formam inclinato. Prior itaque Joacimus, idemque Jechonias, filius Josiæ, in generationibus ante captivitatem concludatur. Hujus autem filius, alter Joacimus, idemque pariter Jechonias, prioris Joacimi filius, Josiæ nepos, si cum iis recenseatur qui inter captivitatem et Christum fuerunt, plenus exsistet quatuordecim generationum numerus.

3. Porro duos fuisse Joacimos, Regnorum testatur Scriptura his verbis: « Regemque constituit Pharao Nechao Eliacimum Josiæ filium pro Josia patre ejus, vertitque nomen ejus Joacimum [38]. » Quibus deinde addit: « Filius viginti quinque annorum erat Joacimus, et annis undecim regnavit Hierosolymis. » Rursus deinceps prædicta historia: « Reliqua autem sermonum Joacimi et omnia quæ fecit, nonne ecce scripta sunt in libro sermonum dierum regum Judæ? Et dormivit Joacimus cum patribus suis: regnavitque Joacimus filius ejus pro eo. Filius octodecim annorum erat Joacimus cum regnare cœpit, tribusque mensibus regnavit Hierosolymis. Nomen matris ejus Estha. Et fecit malum coram

[38] IV Reg. XXIII, 34.

(19) Tractus hic refertur etiam in Nicetæ catena cod. Vat. A, f. 67, hoc initio: Εἰ γὰρ καὶ δώδεκα δοκοῦσιν εἶναι οἱ ἐν τῇ τρίτῃ διαδοχῇ γενεαλογούμενοι, ἀλλ' εὕροις ἂν ἀκριβώσας, etc., ut apud hanc nostram epitomen sequitur.

Domino, juxta omnia quæ fecerat pater ejus. Tempore illo venit Nabuchodonosorus rex Babylonis contra Hierosolyma, et urbs fuit obsessa. Accessitque Nabuchodonosorus rex Babylonis ad civitatem, servique ejus oppugnabant eam. Egressusque est Joacimus rex Judæ ad regem Babylonis, ipse et servi ejus et mater et optimates et eunuchi. Translatæque sunt bellicæ regni vires Hierosolymis Babylonem captivæ [58*]. » Alter igitur hic est Joacimus, qui Babylonem deportatus fuit. Is idem erat, quem Jechoniam Jeremias appellat, Josiæ nepos non filius. Idcirco is merito connumerabitur in tertia classe generationum quatuordecim, quæ a Jechonia ad Christum excurrunt: interim dum pater ejus, Josia genitus, cum suo parente in superioribus generationibus numeratur. Atque ita nobis etiam postremarum quatuordecim generationum integer conficitur numerus.

A τόν· καὶ τρίμηνον ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ ὄνομα τῇ μητρὶ αὐτοῦ Ἐσθά· καὶ ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου κατὰ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀνέβη Ναβουχοδονόσορ βασιλεὺς Βαβυλῶνος εἰς Ἱερουσαλήμ· καὶ ἦλθεν ἡ πόλις ἐν περιοχῇ· καὶ εἰσῆλθεν ὁ βασιλεὺς Βαβυλῶνος ἐν τῇ πόλει, καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ ἐπολιόρκουν αὐτήν· καὶ ἐξῆλθεν Ἰωακεὶμ βασιλεὺς Ἰούδα ἐπὶ βασιλέα Βαβυλῶνος, αὐτὸς καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ, καὶ ἡ μήτηρ, καὶ εὐνοῦχοι αὐτοῦ· καὶ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς ἀπήγαγεν ἀποικεσίαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ εἰς Βαβυλῶνα.» Οὗτος δὴ οὖν ὁ δεύτερος Ἰωακεὶμ εἰς Βαβυλῶνα ἀπαχθεὶς, οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πρὸς τοῦ Ἱερεμίου Ἰεχονίας ὠνομασμένος, ἔκγονος τυγχάνων τοῦ Ἰωσία, ἀλλ' οὐχ υἱός· διὸ εἰκότως ἂν συναριθμοῖτο B ἐν τῇ τρίτῃ γενεαλογίᾳ τῶν ἀπὸ Ἰεχονίᾳ μέχρι τοῦ Χριστοῦ γενεῶν δεκατεσσάρων· τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὃς ἦν τοῦ Ἰωσία παῖς, σὺν τῷ πατρὶ ἐν ταῖς ἀνωτέρω γενεαῖς καταριθμουμένου· καὶ οὕτως ἡμῖν καὶ ὁ τῶν ὑστάτων δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμὸς συνίσταται πλήρης.

XIV.

Cur fabri filius servator noster maluerit quam nobilis alicujus illustrisque viri videri.

Non ad suum divinum regnum ostentandum venit; ideoque nec gloriose nec pompatice nobis adfuit. Porro iter illi in cœlum fuit ejusmodi, ut vitam hominum expiaret, dum se ex hominum grege Agnum Dei morti devotum et piacularem pro nobis omnibus traderet. Quamobrem ut sine ullo impedimento ad hunc finem tenderet, plurimam prodigiorum suorum partem celandam tenebrisque operiendam curabat, modo vetans quominus res gestæ suæ in vulgi notitiam efferrentur, modo loca deserta sequens atque in montibus commorationes. Quin etiam divinam suam transfigurationem ne cunctis quidem discipulis suis, sed tribus tantum ostendit; hisque adeo mandavit, ne cui visum dicerent, donec Filius hominis a mortuis resurgeret. Neque pro nobis ea passus esset, quæ scripta sunt, si magnifici regis specie divinoque cum comitatu aut exercitu adventavisset, simul divina prodigia edens, seque universa natura potiorem demonstrans. Recte igitur, secundum Apostolum, « se ipsum exinanivit, formam servi accipiens [59], » pauperisque Josephi non recusavit filius videri. Sic enim veridica apparet sententia de illo loquens: « cum esset dives, propter nos egenus factus est, ut illius inopia nos divites fieremus [60]. »

ΙΔ'.

Διὰ τί τοῦ τέκτονος υἱὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐχρημάτισεν, ἀλλ' οὐ τινὸς ἐπισήμου καὶ ἐνδόξου ἀνδρός.

Οὐ τὴν ἔνθεον αὐτοῦ βασιλείαν ἐπιδείξων ἐλήλυθεν· ἐπεὶ μηδὲ φανητικῶς καὶ ἐπιδεικτικῶς ἡμῖν παρῄει· ἡ δὲ ὁδὸς αὐτῷ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀφίξεως ἐπὶ τούτῳ ἐγίνετο, ἐφ' ᾧ τε τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον περικαθάροιτο, τὸν ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγέλης ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ ἀντίψυχον καὶ καθάρσιον ὑπὲρ πάντων ἡμῶν C αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπιδούς· ἵν' οὖν ἀπαραποδίστως εἰς τέλος ἀχθείη τοῦτο, τὰ πλεῖστα τῶν αὐτοῦ θαυμάτων ἀπέκρυπτέ τε καὶ ἐπεσκίαζε, ποτὲ μὲν παραινῶν μὴ εἰς πάντας ἐκφέρειν τὰ ὑπ' αὐτοῦ πραττόμενα, ποτὲ δὲ τὰς ἐρημίας διώκων καὶ τὰς ἐν τοῖς ὄρεσι διατριβάς· καὶ τὴν ἔνθεον αὐτοῦ μεταμόρφωσιν οὐδὲ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἅπασιν, μόνοις δὲ τρισὶν, ἐπεδείκνυτο· αὐτοῖς τε τούτοις παρεκελεύετο μηδενὶ φάναι τὸ ὅραμα, ἕως ἂν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἐγερθῇ· οὐκ ἂν δὲ ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν τὰ ἀναγεγραμμένα, εἰ οἷά τις ἔνδοξος βασιλεὺς μετὰ δορυφορίας ἐνθέου καὶ παρατάξεως ἐπῄει· ὁμοῦ καὶ τὰς ἐνθέους ἐνεργῶν παραδοξοποιΐας, ὁμοῦ καὶ κρείττονα ἑαυτὸν ἐπιδεικνὺς πάσης φύσεως· εἰκότως οὖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών·» D καὶ τοῦ πένητος Ἰωσὴφ υἱὸς οὐκ ἀπηνήνατο χρηματίσαι· ἵνα καὶ οὕτως ἐπαληθεύσῃ τὸ φάσκον περὶ αὐτοῦ λόγιον· « Ὅτι πλούσιος ὢν, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσεν, ἵνα ἡμεῖς τῇ αὐτοῦ πτωχείᾳ πλουτήσωμεν.»

XV.

Quonam pacto dicatur Jesus super Davidis thronum sedisse.

1. Multifariam intelligitur Davidis thronus. Uno quidem modo, veluti si quis significari dicat illum,

ΙΕ'.

Πῶς ἐπὶ τὸν θρόνον λέγεται Δαβὶδ κεκαθικέναι (20).

α'. Διαφόρως νοεῖται ὁ θρόνος Δαβίδ· καθ' ἕνα μὲν τρόπον, καθ' ὃν εἴποι ἄν τις δηλοῦσθαι τὸν ἐφ' ᾧ

[58*] IV Reg. XXIV, 5-14. [59] Philip. II, 7. [60] II Cor. VIII, 9.

(20) Cum hac XV quæstione conferatur ipse Eusebius *Demonstr. evang.* lib. VII, p. 353.

ἐκαθέζετο βασιλεύων, τάχα που ἐξ ἐλέφαντος καὶ ξύλων πεποιημένον, χρυσῷ τε καὶ λίθοις βασιλικοῖς κεκοσμημένον· καθ' ἕτερον δὲ καθ' ὃν τὴν ἀρχὴν αὐτὴν καὶ τὴν κατὰ παντὸς τοῦ ἔθνους ἡγεμονίαν, θρόνον βασιλείας εἰώθαμεν ἀποκαλεῖν· τρίτος ἂν παρὰ τοὺς εἰρημένους λεχθείη τρόπος, καθ' ὃν ὁ ἐπηγγελμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῷ Δαβὶδ θρόνος ὀνομασθείη ἂν αὐτοῦ, οὐχ ἐφ' ὃν αὐτὸς ἐκαθέσθη, ἀλλ' ὃν διὰ τῶν πρὸς αὐτὸν θεοπρεπῶν οἱ θεῖοι λόγοι περιέχουσι· γέγραπται γὰρ ἐν ὀγδοηκοστῷ ὀγδόῳ ψαλμῷ· « Ὡς ὤμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου, ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω τὸ σπέρμα σου· καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν· « Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ἅπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μένει, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ὁ μάρτυς ἐν οὐρανῷ πιστός. »

β'. Ἐπεὶ τοίνυν θρόνον ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὸν αἰῶνα διαμένοντα δώσειν ἐπήγγελτο διὰ τῶν εἰρημένων ὁ Θεὸς τῷ Δαβὶδ, πολλή μέν τις ἦν διὰ ταῦτα τῷ παντὶ Ἰουδαίων ἔθνει προσδοκία περὶ τοῦ δηλωθέντος θρόνου· βραχὺν δὲ χρόνον τοῦ Δαβὶδ ἡγησαμένου, καὶ Σολομῶνος μετ' αὐτὸν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν διαδόχων τῆς αὐτῶν βασιλείας εἰς Ἰεχονίαν καὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν καταστρεψάντων, ὡς ἐξ ἐκείνου λελύσθαι τὸν θρόνον τῆς βασιλείας Δαβὶδ, ἐδόκει τὰ τῆς τῶν θείων χρησμῶν ἐπαγγελίας μὴ συνίστασθαι· τοῦτο οὖν αὐτὸ τῷ θείῳ Πνεύματι πάλιν ὁ αὐτὸς ψαλμὸς προαγορεύει ἑξῆς τοῖς προπαρατεθεῖσι λέγων· « Ποῦ εἰσι τὰ ἐλέη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὤμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » Καὶ τήν γε καθαίρεσιν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ, τοῦ θρόνου τε τὴν καταστροφὴν διαῤῥήδην ὑποσημαίνει πάλιν ἑξῆς διὰ τούτων· « Σὺ δὲ ἀπώσω καὶ ἐξουδένωσας, Κύριε· ἀνεβάλου τὸν Χριστόν σου, κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου, ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἁγίασμα αὐτοῦ· » καὶ ἐπιφέρει· « τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέῤῥηξας. »

γ'. Ταῦτα πάντα κατὰ τὸ αὐτὸ συνάγει τὸ Πνεῦμα, μονονουχὶ βουλόμενον ἡμᾶς διδάξαι, ὅτι οὐ περὶ τῆς βασιλείας τῆς αἰσθητῆς, οὐδὲ περὶ τοῦ θρόνου τοῦ σωματικώτερον νοουμένου αἱ πρὸς Δαβὶδ ἦσαν ἐπαγγελίαι· αἱ μὲν γὰρ περί τινος αἰωνίου θρόνου, ἀπεικαζομένου ἡλίῳ καὶ οὐρανῷ, διαμένοντός τε εἰς αἰῶνα, προεθέσπιζον· ἡ δέ γε τοῦ Δαβὶδ βασιλεία ἡ αἰσθητὴ, χρόνῳ λέλυτο οὐκ εἰς μακρόν· εἰκότως τοιγαροῦν τοῦ θρόνου τῆς αἰσθητῆς βασιλείας Δαβὶδ τὴν καθαίρεσιν ὑπογράψας, καὶ εἰπὼν, τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέῤῥηξας, περὶ τοῦ διὰ τῶν θείων χρησμῶν ἐπηγγελμένου αἰωνίου καὶ οὐρανίου θρόνου ἑξῆς τὴν εὐχὴν ποιεῖται λέγων· « Ποῦ εἰσι τὰ ἐλέη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὤμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » μονονουχὶ τὰς ἐκβάσεις τῶν μεθ' ὅρκου διαβεβαιώσεως ἐπηγγελμένων αὐτῷ τέλους τυχεῖν ἀξιῶν.

in quo rex residet, ebore puta lignisque compactum, auroque et regiis lapidibus exornatum. Alio modo, quo imperium ipsum atque universi populi ducatum, thronum regni solemus vocare. Tertius, præter prædictos, modus est, quo ille a Deo Davidi promissus thronus, dici potest thronus ejus, non in quo ipse sederit, sed quem per cœlestia ad eum vaticinia divinæ litteræ continent. Scriptum est enim in octogesimo octavo psalmo: « Juravi Davidi servo meo: Usque in sæculum præparabo semen tuum; et thronum tuum ædificabo in generationem et generationem. » Et rursus: « Ponamque in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cœli. » Et denuo: « Semel juravi in sancto meo, si Davidi mentiar; semen ejus manet in æternum. Thronus ejus tanquam sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum; et testis in cœlo fidelis. »

2. Igitur quia thronum, tanquam dies cœli et tanquam solem et lunam, in sæcula duraturum promiserat Davidi verbis prædictis Deus, propterea multa erat in universa Judæorum gente significati throni exspectatio. Cumque brevi tempore principatum gessisset David, et post hunc Salomon, et reges horum successores in Jechonia ac Babylonica captivitate cessavissent, ita ut post id tempus regius Davidis thronus subversus fuerit; videbantur non sibi constare divinorum oraculorum promissiones. Quamobrem eodem divino Spiritu rursum prædictus psalmus, præter ante dicta, sic loquitur: « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti Davidi in veritate tua? » Tum etiam regni ejus ac successionis excidium thronique eversionem aperte innuit in sequentibus: « Tu vero repulisti et despexisti, Domine; distulisti Christum tuum; evertisti testamentum servi tui; profanasti in terra sanctuarium ejus; » additque: « et thronum ejus in terram collisisti. »

3. Hæc omnia summatim colligit divinus Spiritus, propemodum docere nos volens, haud visibile regnum Davidi fuisse promissum neque thronum corporaliter intelligendum. Illæ quippe promissiones thronum quemdam æternum vaticinantur soli et lunæ cœloque similem, quique perpetuus maneat. Atqui Davidis visibile regnum brevi tempore deletum est. Quamobrem jure cum mox dixisset, thronum Davidici regni visibilis fuisse subversum, « thronum ejus in terram collisisti; » tum vero throni ejus gratia, quem divina oracula æternum cœlestemque aiunt, preces addit: « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti Davidi in veritate tua? » quibus verbis petere videtur ut promissiones sacramento firmatæ exitum nanciscantur.

A 4. Hic nimirum thronus ille est, quem se daturum Davidi Deus juravit, tanquam dies cœli et veluti solem in conspectu Dei, is est qui dicitur sicut luna perfecta in æternum, et quem gens universa firmari exoptabat. Atque hunc magnus angelus Gabriel Virgini significat datum ei iri qui ex ipsa nasceretur. Quare sic illam alloquitur : « Et vocabis nomen ejus Jesum : hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur : et dabit illi Dominus Deus sedem Davidis patris ejus. » Mox quem thronum intelligat pandit : « Et regnabit in domo Jacob in æternum ; et regni ejus non erit finis : » quæ Gabrielis dicta oraculis consonant. Olim quidem Davidi sedes æterni regni ac cœlestis promissa fuit; nunc angelus eum qui de Virgine gignendus erat occupaturum ait Davidis thronum; nuntiatum scili- B cet, neque tamen datum (21) : is autem cœlestis erat et sine fine mansurus. Erat igitur hic exitus maximi vaticinii Davidi editi omnique populo exspectati quodque Gabriel testatur in Servatore nostro Jesu Christo veridicum evasisse « regnabit in æternum, et regni ejus non erit finis. » Quare et ipse Servator ac Dominus noster cum rogaretur, num ipse esset rex Judæorum, respondit : « Regnum meum non est de hoc mundo [61]. » Nihil enim mortale aut temporale conferebat ei regni sedes : sed ipse erat in universo hominum cœtu lucis instar splendens, veluti sol et sicut luna perfecta in æternum, intellectuales animas per suam divinam cœlestemque doctrinam illustrans.

δ'. Τοῦτον οὖν αὐτὸν ἐκεῖνον ὃν ὤμοσεν ὁ Θεὸς δώσειν τῷ Δαβὶδ θρόνον, τὸν ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τὸν ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸν ὡς σελήνην κατηρτισμένην εἰς τὸν αἰῶνα, παντὸς ἐπιστῆναι τοῦ ἔθνους εὐχομένου, ὁ μέγας ἄγγελος Γαβριὴλ τὴν Παρθένον εὐαγγελίζεται τῷ ἐξ αὐτῆς γεννησομένῳ δοθήσεσθαι θεσπίζων· διό φησι πρὸς αὐτήν· « Καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· οὗτος ἔσται μέγας, καὶ Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται· καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. » Ἐπιφέρει δ' οὖν ἐφεξῆς καὶ λέγει· « Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας· καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος· » σύμφωνα τοῖς ἀπὸ τῶν χρησμῶν ἑρμηνεύων· ὁ μὲν γὰρ πρὸς τὸν Δαβὶδ περὶ θρόνου βασιλείας αἰωνίου καὶ οὐρανίου προὔλεγεν, ὁ δὲ ὡσαύτως τὸν ἐκ τῆς Παρθένου γεννησόμενον λήψεσθαί φησι τὸν θρόνον Δαβὶδ, τουτέστι τὸν τῷ Δαβὶδ ἐπηγγελμένον μὲν, οὐ μὴν καὶ δεδομένον (21)· οὗτος δ' ἦν ὁ οὐράνιος καὶ εἰς αἰῶνα διαμένων· ἦν οὖν καὶ τοῦτο συμπέρασμα μεγίστης προφητείας τῷ Δαβὶδ κεχρησμένης, προσδοκωμένης τε τῷ παντὶ λαῷ, πεπληρωμένης δὲ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν τοῦ Γαβριὴλ μαρτυρίαν φήσαντος· « Καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Διόπερ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν πρὸς τὸν ἐρόμενον αὐτὸν, εἰ αὐτὸς εἴη ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ἀπεκρίνατο· « Ἡ βασιλεία ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· » οὐδὲν γὰρ θνητὸν οὐδὲ ἐπίκαιρον ἐπήγετο αὐτῷ ὁ τῆς βασιλείας θρόνος· ἀλλ' ἦν ἀληθῶς καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, φωτὸς δίκην, ἐκλάμπων ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα, ψυχὰς νοερὰς καταυγάζων διὰ τῆς ἐνθέου καὶ οὐρανίου διδασκαλίας αὐτοῦ.

C 5. Quod si ait : et super Jacob regnabit, cave putes Judæorum gentem per Jacobum significari. Profecto qui hæc narrat Lucas evangelista, quandoquidem post Servatoris nostri in cœlum assumptionem Gabrielis dicta scripturæ suæ commendavit, probe noverat Jesum Servatorem in Judæorum gente nequaquam regnavisse, nedum fore ut æternum imperium in eos exerceret; quorum etiam adversus hunc molimina atque exitialia facinora narrat : neque solum in Evangelio, verum etiam in Actibus apostolorum, hostiles Judæorum impetus contra Jesu discipulos scribit. Igitur cum existimaret voce reapse Gabrielis significari, fore ut Christus regnaret super eos ; id vere dici haud judicavisset, nisi cunctos homines vocatione Serva- D toris nostri ex omnibus gentibus in adoptionem assumptos, per domum Jacobi demonstrari credidisset. Unde et divus Apostolus perspicue edoctus ait : « Non enim qui in manifesto, Judæus est : neque quæ in manifesto in carne est circumcisio ; sed qui in abscondito, Judæus est : et circumcisio cordis in spiritu, non littera : cujus laus non ex hominibus sed ex Deo est [62]. »

ε'. Εἰ δὲ λέγοιτο ἐπὶ τὸν Ἰακὼβ βασιλεύσειν, μὴ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος νόμιζε διὰ τοῦ Ἰακὼβ δηλοῦσθαι. Ὁ γοῦν ταῦτα ἱστορῶν Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστὴς, μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν τοῦ Γαβριὴλ φωνὴν οἰκείᾳ παραδοὺς γραφῇ, σαφῶς ἠπίστατο τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τὸν Σωτῆρα βεβασιλευκότα, οὐδὲ εἰς τοὺς αἰῶνας αὐτῶν ἄρξαντα, ὧν γε καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ συσκευὴν, καὶ τὴν εἰς θάνατον ἐπιβουλὴν ἀκριβῶς ἱστορεῖ· καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων τὰς κατὰ τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν ἐπαναστάσεις αὐτῶν· οὐκ ἂν οὖν ἐπ' αὐτοὺς βασιλεύσειν τὸν Χριστὸν τὴν φωνὴν τοῦ Γαβριὴλ νομίσας εἰρηκέναι, ὡς ἀληθῆ αὐτὴν παρελάμβανεν, εἰ μὴ πάντας τοὺς διὰ τῆς κλήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς τὴν τῶν ἁγίων υἱοθεσίαν εἰσποιούμενος, οἶκον Ἰακὼβ ἡγήσατο κατὰ διάνοιαν δηλοῦσθαι· ὅθεν καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐπιστάμενος σαφέστατα, παρίστη λέγων· « Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ Ἰουδαῖός ἐστιν, οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομὴ, ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι, οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ. »

[61] Joan. XVIII, 36. [62] Rom. II, 25.

(21) Confer Eusebii commentarium in Lucam, cap. I, 32.

ΙϚʹ.

A

Πῶς ἀπὸ τῆς Βηθλεὲμ ὁ μὲν Ματθαῖος εἰς Αἴγυπτον ἱστορεῖ, ὁ δὲ Λουκᾶς εἰς Ἱερουσαλὴμ, κἀκεῖθεν εἰς Ναζαρὲθ πρὸς τῶν γονέων φέρεσθαι τὸν Ἰησοῦν.

αʹ. Λουκᾶς μὲν τὸν καιρὸν ἱστορῶν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως, τῆς Αὐγούστου βασιλείας μνημονεύει καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀπογραφῆς· φησί τε μηδὲ ἐσχηκέναι αὐτοὺς ἐν τῇ Βηθλεὲμ κατάλυμα, πλήθους συνόντος ὡς εἰκὸς ἐν τῇ Βηθλεὲμ τῶν ἀπὸ γένους Δαβὶδ τῆς ἀπογραφῆς ἕνεκεν· διὸ μηδὲ οἴκου τὸν Ἰωσὴφ εὐπορεῖν· ὅθεν τεκοῦσάν φησι τὴν Μαρίαν σπαργανῶσαι τὸ βρέφος καὶ ἀποθέσθαι ἐν φάτνῃ, διὰ τὸ μὴ εἶναι αὐτοῖς τόπον ἐν τῷ καταλύματι· καὶ εἰκός γε ἦν πλείστων συνόντων διὰ τὴν ἀπογραφὴν μὴ εὐπορεῖν καταγωγίου, ἀλλὰ καὶ, « Ὅτε, φησὶν, αἱ ἡμέραι ἐπλήσθησαν τοῦ περιτεμεῖν αὐτὸν (χρὴ δὲ τοῦτο γίνεσθαι ὀγδόῃ μετὰ τὴν ἀπότεξιν ἡμέρᾳ), ἀνήγαγον τὸ παιδίον εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελέσαντες ἐπ' αὐτῷ τὰ νενομισμένα, ἀπίασιν εἰς Ναζαρέθ. » Τούτων παρὰ τῷ Λουκᾷ κειμένων οὐδενὸς μνημονεύσας ὁ Ματθαῖος, παραχωρήσας δὲ τῷ Λουκᾷ τὰ εἰρημένα, ἕτερα αὐτὸς διηγεῖται· τίνα δὲ ἦν ταῦτα, ἀλλ' ἢ (22) τῶν Μάγων ἀπὸ Ἀνατολῆς ἄφιξις; κινησάντων μὲν ἀπὸ τῆς οἰκείας γῆς ἅμα τῷ γεννηθῆναι τὸν Ἰησοῦν, ἀστέρος αὐτοῖς τὴν γνῶσιν τῆς γεννήσεως ὑποφήναντος, οὐδήπου δὲ τὴν τοσαύτην στειλαμένων πορείαν καιρῷ βραχεῖ· οὐ γὰρ ἐν ἡμέραις ὀκτὼ τὴν ἀπὸ Ἀνατολῶν ὁδὸν εἰκὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν ἠνῦσθαι, ὡς τὸν αὐτὸν νομίσαι εἶναι καιρὸν τῆς τε τούτων ἀφίξεως, καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως· εἰ δὲ καὶ πυνθανόμενοι λέγουσι, « Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ, » οὐ τὸν σήμερον τεχθέντα, ὡς ἄν τις ὑπολάβοι, καθ' ὃν ταῦτα ἐπυνθάνοντο χρόνον δηλοῦσιν, ἀλλὰ τὸν τότε γενόμενον ὅτε αὐτοῖς ὁ ἀστὴρ ἐπέφανε.

βʹ. Πόσος δὲ ἦν οὗτος ὁ μεταξὺ χρόνος, τοῦ τε φανέντος τοῖς Μάγοις ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἀστέρος, καὶ τῆς αὐτῶν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα παρουσίας, αὐτός σε διδάξει ὁ εὐαγγελιστὴς λέγων· « Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς Μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος. » Καὶ ὡς ἂν ἀκριβώσας παρ' αὐτῶν, μαθὼν ὅστις ἦν οὗτος, μετὰ τὸ ἀναχωρῆσαι λάθρα τοὺς Μάγους, ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπ' αὐτῶν, « ἐθυμώθη λίαν, καὶ ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας ἐν Βηθλεὲμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν Μάγων. » Οὐκοῦν διετὴς χρόνος ἤδη παρεληλύθει ἀπὸ τῆς Ἰησοῦ γενέσεως καὶ ἐπὶ τὴν ἄφιξιν τῶν εἰρημένων· οὐκ ἄρα διαφωνεῖ τὰ παρὰ τοῖς ἱεροῖς εὐαγγελισταῖς, εἰ ὁ μὲν Λουκᾶς ὀγδόῃ τῆς γενέσεως ἡμέρᾳ ἀνάγει αὐτὸν ἅμα τοῖς γονεῦσιν εἰς Ἱερουσαλὴμ τῆς τῶν νομίμων ἐκπληρώσεως ἕνεκα, κἀκεῖθεν ἀπάγει ἐπὶ τὴν Ναζαρέθ· ὁ δὲ Ματθαῖος μετὰ διετῆ χρόνον γενομένους πάλιν ἐν Βηθλεὲμ ἀναγράφει, ἐν-

(22) Ita codex pro ἀλλ' ἢ ἡ. Sic autem scribere solitum Eusebium, animadvertit Montfauconius præf. ad commentarios Eusebii ejusdem in psalmos, cap. ult.

XVI.

Qui fit ut Bethlehemo Matthæus quidem in Ægyptum, Lucas autem Hierosolyma atque inde Nazarethum a parentibus delatum narret Jesum?

1. Lucas dum tempus notat, quo Servator noster natus est, Augusti regnum memorat censumque sub eo descriptum. Ait autem caruisse eos Bethlehemi diversorio, ob posterorum Davidis multitudinem Bethlehemum, ut verisimile est, concurrentem profitendorum nominum causa : quare ne hospitium quidem Josephus nactus est : ita ut Maria ab evangelista dicatur partum suum fasciis involvisse atque in præsepi reclinavisse, quia non erat eis locus in diversorio. Sane nil mirum est si ob confluentes
B ad censum turbas hospitio caruerunt. Addit Lucas : « Postquam impleti sunt dies ut circumcideretur puer (id autem fieri oportebat octavo post partum die), tulerunt illum Hierosolyma : peractisque circa eumdem legitimis, Nazarethum abierunt. » Horum apud Lucam scriptorum nihil memorat Matthæus, qui omnem id genus narrationem prædicto Lucæ permisit, alia ipse persecutus. Quænam porro? Nempe Magorum ex Oriente adventum digressorum a propria regione post Jesu nativitatem, sidere ipsis notitiam nati pueri significante, neque tamen brevi tempore tantum itineris absolventium. Haud enim credibile est intra dies octo ab Oriente Magos in Judæam usque venisse, ita ut circa idem tempus Servatorem nostrum natum esse putemus,
C quo isti supervenerunt. Quanquam autem interrogant : « Ubi est qui natus est rex Judæorum? vidimus enim stellam ejus, et venimus adorare eum; » non tamen, ut aliquis suspicabitur, nuper natum designant, circa tempus nimirum quo ipsi interrogant; sed eum qui tum natus fuerat cum ipsis sidus apparuit.

2. Quantum vero temporis spatium inter sidus a Magis visum, Servatore nostro nascente, atque horum Hierosolyma adventum fluxerit, idem te docebit evangelista dum ait : « Tunc Herodes clam vocatis Magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuerat eis. » Quod cum adamussim ab iis rescivisset, cumque Magi ab eo clam se subduxissent « videns se illusum, iratus est valde : et
D mittens occidit omnes pueros, qui erant Bethlehemi, atque in cunctis finibus ejus, a bimatu et infra, secundum tempus quod exquisiverat a Magis. » Biennium ergo elapsum fuerat a Jesu nativitate ad Magorum adventum. Neque dissident sacri evangelistæ ; etiamsi Lucas octavo a nativitate die ducat eum cum parentibus Hierosolyma legitimorum causa explendorum, atque inde transferat Nazarethum ; Matthæus autem post biennium rursus Bethlehemi versantes scribat ; atque hinc in Ægyptum secessisse propter regis insidias. Credibile vero est eos non secundo solum sed sæpenumero

rediisse ad eundem locum, admirabilis illius eventus gratia. Indubitanter itaque demonstratum est non idem esse tempus, quo secundum Lucam natus est Servator noster, atque illud quo secundum Matthæum venerunt in conspectum Jesu Magi ab Oriente.

3. Quod autem non idem sit apud utrumque evangelistam tempus, alia quoque ratione colligitur. Lucas enim ait non invenisse eos hospitium Bethlehemi : ideoque et a matre reclinatum puerum in præsepi, quia non erat eis locus in diversorio ; ut credibile est, census causa, confluentibus undique in dictam urbem gentilibus posterisque Davidis ; ideoque ob advenarum multitudinem copia hospitii negata. Matthæus autem « Magi audito, inquit, Herode rege, Bethlehemum abierunt. Et ecce stella, quam viderant in Oriente, antecedebat eos, donec veniens staret supra ubi erat puer cum Maria matre ejus. Et procidentes adoraverunt eum. » Atqui non in præsepi ab his deprehenditur infans, ut a pastoribus, sed intra domum cum matre visitur. Porro Lucas dixerat non fuisse locum eis in diversorio. Quomodo igitur Matthæus domum illis attribuit ? Sed quoniam Lucas tempus narrat nativitatis, quo nimirum census peragebatur, cunctique Davidis posteri catervatim ad ejusdem urbem concurrebant ; contra a Matthæo res post biennium gestæ scribuntur (tantumdem enim tempus fuit quod Herodes exquisiverat a Magis) ; tum demum vacua jam peregrinis urbe, copiam juxta Matthæum diversorii nacti sunt. Quare ingressi domum Magi invenerunt puerum cum Maria matre ejus ; et procidentes adoraverunt eum. Atque hæc quæstionis solutio est.

Hæc a me tibi, hominum sanctissime et solertissime fili Stephane, veri indicia amoris dicata sunto.

A τεῦθέν τε εἰς Αἴγυπτον ἀπεληλυθέναι φησὶ διὰ τὴν τοῦ βασιλέως ἐπιβουλήν· καὶ ἦν εἰκὸς οὐ μόνον δεύτερον, ἀλλὰ καὶ πλειστάκις ἐπιφοιτᾷν αὐτοὺς τῷ τόπῳ, μνήμης τοῦ παραδόξου χάριν· δείκνυται γοῦν ἀναμφιβόλως οὐχ ὁ αὐτὸς ὢν καιρὸς ἐν ᾧ γεγέννηται κατὰ τὸν Λουκᾶν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἐν ᾧ τε κατὰ τὸν Ματθαῖον ὑπήντησαν οἱ ἐξ Ἀνατολῶν Μάγοι.

γʹ. Ὅτι δὲ μὴ εἷς ἦν ὁ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς χρόνος, καὶ ἄλλως ἐστὶ συλλογίσασθαι. Λουκᾶς φησι μὴ εὐπορῆσαι αὐτοὺς καταγωγίου ἐν τῇ Βηθλεέμ· διὸ καὶ τεκοῦσαν ἀνακλῖναι τὸ παιδίον ἐν φάτνῃ, διὰ τὸ μὴ εἶναι τόπον ἐν τῷ καταλύματι, ὡς εἰκὸς, τῆς ἀπογραφῆς ἕνεκεν πάντων πανταχόθεν τῶν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ συντρεχόντων εἰς τὴν εἰρημένην πόλιν, διά τε τὸ πλῆθος τῶν ἐπιξενουμέ- B νων αὐτόθι μὴ εὐπορούντων καταλύματος· ὁ δὲ Ματθαῖος « Ἀκούσαντες, φησὶν, οἱ Μάγοι τοῦ βασιλέως Ἡρώδου, ἐπορεύθησαν εἰς Βηθλεέμ· καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ Ἀνατολῇ προῆγεν αὐτοὺς, ἕως οὗ ἦν τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ. » Ἀλλ' οὐχ ἐν φάτνῃ κείμενον οὗτοι καταλαμβάνουσι τὸ παιδίον ὁμοίως τοῖς ποιμέσιν, ἀλλ' ἔνδον ἐν οἰκίᾳ μετὰ τῆς μητρὸς αὐτὸ θεωροῦσι· καίτοι Λουκᾶς ἔφησε μὴ εἶναι τόπον αὐτοῖς ἐν τῷ καταλύματι· πῶς οὖν ὁ Ματθαῖος οἰκίαν αὐτοῖς ἀφορίζει; Ἀλλ' ἐπεὶ Λουκᾶς τὸν καιρὸν ἱστορεῖ τῆς γενέσεως, οὗτος δ' ἦν ὁ τῆς ἀπογραφῆς, καθ' ὃν πανδημεὶ συνέτρεχον οἱ τῷ αὐτῷ γένει προσήκοντες ἐν τῇ τοῦ Δαβὶδ πόλει, ὁ δὲ Ματθαῖος τὰ C μετὰ δύο ἐτῶν χρόνους ἱστορεῖ (τοσοῦτος γὰρ ἦν ὁ χρόνος ὃν Ἡρώδης παρὰ τῶν Μάγων ἠκρίβωσεν)· ὥστε σχολῆς οὔσης ἐν τῇ Βηθλεὲμ, κατὰ τὸν Ματθαῖον εὐπόρουν καταγωγίου· διὸ εἰσελθόντες οἱ Μάγοι εἰς τὴν οἰκίαν, εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ αὕτη μὲν ἡ τοῦ ζητηθέντος λύσις.

Ταῦτά σοι ἐξ ἡμῶν, ἱερώτατε ἀνδρῶν καὶ φιλοπονώτατε υἱὲ Στέφανε, γνησίας ὄντα δείγματα διαθέσεως, ἀνακείσθω (23).

(23) Duos fuisse hos ad Stephanum libros dicet mox Eusebius; quantæ autem latitudinis, divinare non possumus : nam breviator anonymus ne illorum quidem divisionem servavit. Item utrum quæstiones omnes, etsi contractas, retinuerit, an aliquas levioris fortasse momenti, quod vix credo, subtraxerit, æque obscurum est. Illud tamen pro certo habendum, partem utiliorem ac medullam propemodum operis Eusebiani tum ad Stephanum tum etiam ad Marinum, in hac nos Epitome recuperavisse. Et sane mirari licet tot a laboriosissimo Eusebio scripta opera ad Christianæ religionis expositionem atque tutelam, nempe *Historiam eccl.*, *Præparationem*, *Demonstrationem*, *Theophaniam*, *Quæstiones evangelicas*, et *Contra Julianum*, *Hieroclem*, *atque Marcellum*, etc. Quin etiam deperditæ ejus generalis *Isagogæ* fragmenta aliquot nos postea recitaturi sumus ex Anastasio Vaticano desumpta. Quos dum, inquam, labores demiramur, venit in mentem corrigendam videri interpretationem Auberti (cui nos quoque olim credidimus) in Juliani imp. fragmento D apud S. Cyrillum lib. VII *Contra Jul.*, ed. Spanhemii p. 222, ubi verba Juliani ὁ μοχθηρὸς Εὐσέβιος Latine vertuntur *nequam Eusebius*. Atqui eo loco Julianus in Eusebium non invehitur, sed ejus tantum sententiam circa Hebræorum doctrinam artesque memorat. Ergo retrahendus mihi accentus videtur, ut sit μόχθηρος, *laboriosus*, quod maxime epithetum Eusebio laboris Herculei viro congruit. Dicatur itaque in eo fragmento non *nequam*, sed *laboriosus Eusebius*.

ΕΚΛΟΓΗ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΩ
ΕΚ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΡΟΣ ΜΑΡΙΝΟΝ
ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΙΣ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΛΥΣΕΩΝ (24).

—

EPITOME SELECTA
EX EJUSDEM EUSEBII AD MARINUM
QUÆSTIONUM EVANGELICARUM LIBRO.

Τῶν ἐν τοῖς θεοπνεύστοις Εὐαγγελίοις περὶ τὴν ἀρχὴν ἀπορουμένων ζητημάτων καὶ λύσεων δύο πεπονηκὼς ἤδη πρότερον συγγράμματα, πάρειμι νῦν, τὰ μέσα παρελθὼν, ἔπειτα πρὸς τῷ τέλει τῶν αὐτῶν πάντοτε τοῖς πᾶσι ζητούμενα· τάχα που τῆς τοῦ Θεοῦ βουλῆς διὰ τῶν σῶν ἐπιταγμάτων ἐπὶ τοῦτο ἡμᾶς παρορμησάσης, Μαρῖνε υἱὲ τιμιώτατέ μοι καὶ φιλοπονώτατε. Ἠρώτας δὲ τὸ πρῶτον·

A Ambiguarum quæstionum ac solutionum, quæ circa divinorum Evangeliorum initia occurrunt, cum jam duos scripserim libros, venio nunc, mediis prætermissis, ad extrema quæ semper apud omnes controversa fuerunt: divina fortasse voluntate per mandata tua nos ad id excitante, Marine fili mihi spectatissime ac solertissime. Rogas autem primum:

Α'.

Πῶς παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ Σαββάτων φαίνεται ἐγηγερμένος ὁ Σωτὴρ, παρὰ δὲ τῷ Μάρκῳ πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων.

α'. Τούτου διττὴ ἂν εἴη ἡ λύσις· ὁ μὲν γὰρ τὸ κεφάλαιον αὐτὸ τὴν τοῦτο φάσκουσαν περικοπὴν ἀθετῶν, εἴποι ἂν μὴ ἐν ἅπασιν αὐτὴν φέρεσθαι τοῖς ἀντιγράφοις τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου· τὰ γοῦν ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων (25) τὸ τέλος περιγράφει τῆς κατὰ τὸν Μάρκον ἱστορίας ἐν τοῖς λόγοις τοῦ ὀφθέντος νεανίσκου ταῖς γυναιξὶ καὶ εἰρηκότος αὐταῖς, « Μὴ φοβεῖσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνόν· » καὶ τοῖς ἑξῆς, οἷς ἐπιλέγει· « καὶ ἀκούσασαι ἔφυγον, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον, ἐφοβοῦντο γάρ. » Ἐν τούτῳ γὰρ σχεδὸν ἐν ἅπασι τοῖς ἀντιγράφοις (26) τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου περιγέγραπται τὸ τέλος· τὰ δὲ ἑξῆς σπανίως ἔν τισιν ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσι φερόμενα περιττὰ ἂν εἴη, καὶ μάλιστα εἴπερ ἔχοιεν ἀντιλογίαν τῇ τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίᾳ· ταῦτα μὲν οὖν εἴποι ἄν τις παραιτούμενος καὶ πάντη ἀναιρῶν περιττὸν ἐρώτημα (27). Ἄλλος δέ τις οὐδ' ὁτιοῦν τολμῶν ἀθε-

I.

Quomodo apud Matthæum videatur Servator sero Sabbatorum resurrexisse, apud Marcum autem mane una Sabbatorum.

1. Quæstionis hujus duplex solutio est. Qui rei caput ipsum, id est sectionem in qua id narratur, B delet, dicet eam non in cunctis haberi exemplaribus Evangelii secundum Marcum. Accurati enim codices historiam secundum Marcum in sermone juvenis concludunt mulieribus visi, dicentisque ipsis: « Nolite timere: Jesum quæritis Nazarenum, » et cætera quæ ibidem subjicit: « quibus illæ auditis fugerunt, neminique quidquam dixerunt timore correptæ. » Hoc enim loco in cunctis prope exemplaribus Evangelium Marci concluditur. Sequentia autem quæ raro in aliquot, non in omnibus, occurrunt, supervacanea videntur, præsertim si repugnent cæterorum evangelistarum testimonio. Hæc fortasse dicet aliquis, detrectans atque omnino perimens superfluam quæstionem. Alius vero quisquam nihil omnino delere audens eorum quæ ut-

(24) Recole dicta a nobis in *Monito* (col. 877). Legendus autem est divus Hieronymus epist. 59, et præsertim 120, qui Eusebii ad Marinum quæstiones prorsus expilat, quæque eclogarius noster detraxit, apte compensat.

(25) Omitti hic nequit, quanquam ab aliis jam citatum, Severi Antiocheni contrarium prorsus Eusebio scholion, quod etiam in cod. Vat. 358, f. 170 b, legitur: Ἡμεῖς δὲ ἐξ ἀκριβῶν ἀντιγράφων, ὡς ἐν πλείστοις εὑρόντες αὐτὰ, κατὰ τὸ Παλαιστιναῖον Εὐαγγέλιον Μάρκου, ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια, συντεθείκαμεν· καὶ τὴν ἐν αὐτῇ δεσποτικὴν ἀνάστασιν μετὰ τὸ, « ἐφοβοῦντο γάρ. » *Nos autem in accuratis exempla-* C *ribus plurimis partem hanc compertam, secundum Palæstinum Marci Evangelium, prout veritas postulat, apposuimus; et Domini resurrectionem post illa verba, « timebant enim. »*

(26) Contradicit omnino scholion Græcum: Ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ταῦτα φέρεται, ἀναστάς, κ. τ. λ. *In exemplaribus multis habentur etiam sequentia, « resurgens, »* etc.

(27) Quæ hic adnotari queunt de codicum Græcorum et de veterum interpretum auctoritatibus, ea partim exstant apud Millium atque Welstenium, quibus adde posteriores clari nominis criticos, Marci editores, Griesbachium, Matthæium, Alte-

cunque Scripturæ evangelicæ commendata fuerunt, duplicem esse dicet lectionem, ut sæpenumero alias; et utramque esse recipiendam; quoniam credentium ac religiosorum judicium haud huic potius quam illi accedit.

2 Age vero si rem ita se habere conceditur, lectionis modus ac significatus enucleandus est. Si igitur dividemus Marci sententiam, profecto haud comperiemus contrariam iis quæ dicuntur apud Matthæum, nempe quod sero Sabbatorum Servator surrexerit. Nam Marci illud *cum surrexerit mane una Sabbati* cum distinctione legemus, ita ut post *cum surrexisset autem* ad Matthæi verba referamus *sero Sabbatorum*; tunc enim surrexerat. Sequentia vero, quæ aliam sententiam continent, copulabimus cum iis quæ adduntur: mane enim una Sabbati apparuit Mariæ Magdalenæ. Hoc declaravit etiam Joannes, mane et ipse una Sabbati apparuisse Jesum Magdalenæ testificans. Sic igitur et apud Marcum mane illi apparuit; non mane redivivus, sed multo prius, secundum Matthæum, sero scilicet Sabbatorum: quo cum tempore revixisset, Mariæ non tunc sed mane se conspiciendum obtulit. Quare his verbis duo repræsentantur tempora; unum resurrectionis, nempe sero Sabbati; alterum Servatoris apparentis, nempe mane, de quo postremo loquitur Marcus: qui locus cum distinctione legendus est, videlicet « cum surrexisset. » Hinc facta interpunctione, reliqua dicenda sunt « una Sabbati apparuit Mariæ Magdalenæ, de qua ejecerat septem dæmonia. »

II.

Quomodo Magdalena, quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum resurrectionem viderat, eadem secundum Joannem stans flebat apud monumentum una Sabbati.

1. Nulla erit his in locis quæstio, si sero Sabbatorum haud intelligemus dici vespertinum tempus post Sabbati diem, ut quidam existimaverunt, sed serotinum concubiumque noctis tempus post Sab-

A τεῖν τῶν ὁπωσοῦν ἐν τῇ τῶν Εὐαγγελίων γραφῇ φερομένων, διπλῆν εἶναί φησι τὴν ἀνάγνωσιν, ὡς καὶ ἐν ἑτέροις πολλοῖς, ἑκατέραν τε παραδεκτέαν ὑπάρχειν, τῷ μὴ μᾶλλον ταύτην ἐκείνης, ἢ ἐκείνην ταύτης, παρὰ τοῖς πιστοῖς καὶ εὐλαβέσιν ἐγκρίνεσθαι (28).

β'. Καὶ δὴ τοῦδε τοῦ μέρους συγχωρουμένου εἶναι ἀληθοῦς, προσήκει τὸν νοῦν διερμηνεύειν τοῦ ἀναγνώσματος· εἰ γοῦν διέλοιμεν τὴν τοῦ λόγου διάνοιαν, οὐκ ἂν εὕροιμεν αὐτὴν ἐναντίαν τοῖς παρὰ τοῦ Ματθαίου ὀψὲ σαββάτων ἐγηγέρθαι τὸν Σωτῆρα λελεγμένοις· τὸ γὰρ *ἀναστὰς δὲ πρωῒ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου* κατὰ τὸν Μάρκον, μετὰ διαστολῆς ἀναγνωσόμεθα· καὶ μετὰ τὸ *ἀναστὰς δὲ*, ὑποστίξομεν· καὶ τὴν διάνοιαν ἀφορίσομεν τῶν ἑξῆς ἐπιλεγομένων· εἶτα τὸ μὲν *ἀναστὰς* ἂν, ἐπὶ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ *ὀψὲ* B *Σαββάτων*· τότε γὰρ ἐγήγερτο· τὸ δὲ ἑξῆς ἑτέρας, ὃν διανοίας ὑποστατικὸν, συνάψωμεν τοῖς ἐπιλεγομένοις· πρωῒ γὰρ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου ἐφάνη Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ· τοῦτο γοῦν ἐδήλωσε καὶ ὁ Ἰωάννης πρωῒ καὶ αὐτὸς τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου ὦφθαι αὐτὸν τῇ Μαγδαληνῇ μαρτυρήσας· οὕτως οὖν καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ πρωῒ ἐφάνη αὐτῇ· οὐ πρωῒ ἀναστὰς, ἀλλὰ πολὺ πρότερον κατὰ τὸν Ματθαῖον ὀψὲ τοῦ Σαββάτου· τότε γὰρ ἀναστὰς ἐφάνη τῇ Μαρίᾳ, οὐ τότε, ἀλλὰ πρωΐ· ὡς παρίστασθαι ἐν τούτοις καιροὺς δύο· τὸν μὲν γὰρ τῆς ἀναστάσεως, τὸν ὀψὲ τοῦ Σαββάτου· τὸν δὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιφανείας, τὸν πρωΐ, ὃν ἔγραψεν ὁ Μάρκος εἰπὼν (ὃ καὶ μετὰ διαστολῆς ἀναγνωστέον) « ἀναστὰς δέ· » εἶτα ὑποστίξαντες, τὸ ἑξῆς C ῥητέον, « πρωῒ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου ἐφάνη Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. »

Β'.

Πῶς κατὰ τὸν Ματθαῖον ὀψὲ Σαββάτων ἡ Μαγδαληνὴ τεθεαμένη τὴν ἀνάστασιν, κατὰ τὸν Ἰωάννην ἡ αὐτὴ ἑστῶσα κλαίει παρὰ τῷ μνημείῳ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου (29).

α'. Οὐδὲν ἂν ζητηθείη κατὰ τοὺς τόπους, εἰ τὸ ὀψὲ Σαββάτων μὴ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν τὴν μετὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου λέγεσθαι ὑπολάβοιμεν, ὥς τινες ὑπειλήφασιν, ἀλλὰ τὸ βραδὺ καὶ ὀψὲ τῆς νυκτὸς τῆς

rum, Birchium, Scholzium, et Tischendorfium. Matthæius in primis et Scholzius prolixa animadversione Marci hoc incrementum ex auctoritate Græcæ Ecclesiæ novisque multis documentis invicte tuentur. Ac jam diu quidem catholici critici, post Tridentini concilii decretum, locum hunc egregie propugnaverant. Rei certe antiquitatem satis abundeque confirmat vel unius Ulphilæ auctoritas, qui Marci caput integrum interpretatus est: quod Gothicum testimonium haud scio an critici satis agnoverint vel pro dignitate æstimaverint. Codex Vaticano-Palatinus, ex quo Eusebium producimus, post octavum versum habet quidem vocem τέλος, ut alibi interdum observatum fuit, sed tamen ibidem eadem manu subscribitur incrementum cum progredientibus sectionum notis. Jam quod Eusebius in prædicto Vat. pal. codice (aliisque nonnullis, teste scholiasta apud Birchium) sectiones non ultra octavum versiculum in canone scripsit, is nunc demum videtur sententiam suam immutare, dum religionem eorum mox laudat, qui nihil ex evangelicis paginis delere audent. Profecto verbis Eusebii mirifice confirmatur illorum opinio, qui Marci clausulam idcirco desideratam aiunt in tot veterum exemplaribus, quia eam de industria multi deleverant ob apparentem ab aliis evangelistis discrepantiam. Porro et prior illa affirmatio Eusebii de codicibus accuratis, qui defectum hujus pericopæ præ se tulerint, commode infirmatur in Victoris catena D apud Matthæium et Birchium et in cod. Vat. 358, p. 170, ubi imo accurata (ἀκριβῆ) exemplaria continere dicuntur universam hanc Marci clausulam.

(28) Notabile Eusebii dictum de illis etiam sacræ Scripturæ partibus retinendis, quæ aliquando controversæ fuerunt! Audiant hoc qui non solum minimas partes resecant, veluti cœleste testimonium ep. apud I Joan. v, 7, verum etiam majores, et quidem integros libros deuterocanonicos.

(29) Quæ in his quæstionibus posthinc dicuntur de temporibus discrepantibus, et de pluribus Mariis diversisque angelis, ea partim edita fuerunt a Combefisio in *Novo Patrum auctario*, et a Matthæio in *Anecdotis Moscuensibus*, quanquam non sine varietatibus. Quippe hæ Eusebii lucubratiunculæ passim occurrunt in codicibus, tum aliis tum Vaticanis, ita ut eas olim Latine quoque interpretatus fuerit Ambrosius Mediolanensis, monachus Casinas, teste Sixto in *Bibliotheca*.

μετὰ τὸ Σάββατον· οὕτω γὰρ καὶ ὀψὲ τῆς ὥρας εἰώθαμεν λέγειν, καὶ ὀψὲ τοῦ καιροῦ, καὶ ὀψὲ τῆς χρείας· οὐ τὴν ἑσπέραν δηλοῦντες, οὐδὲ τὸν μετὰ ἡλίου δυσμὰς χρόνον, τὸ δὲ σφόδρα βράδιον τούτῳ σημαίνοντες τῷ τρόπῳ· ὅθεν ὥσπερ διερμηνεύων αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ Ματθαῖος μετὰ τὸ *ὀψὲ Σαββάτων*, ἐπήγαγε *τῇ ἐπιφωσκούσῃ* φησί· δηλαδὴ ὥρᾳ τῇ λοιπὸν ἤδη ὑποφαινούσῃ, καὶ ἐπιφωσκούσῃ εἰς τὴν Κυριακὴν ἡμέραν, ἥτις ἦν ὀψὲ καὶ πόῤῥω λοιπὸν ἐλαύνουσα τῶν Σαββάτων· λέλεκται δὲ *ὀψὲ τοῦ Σαββάτου* παρὰ τοῦ ἑρμηνεύσαντος τὴν Γραφήν· ὁ μὲν γὰρ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος Ἑβραΐδι γλώττῃ παρέδωκε τὸ εὐαγγέλιον· ὁ δὲ ἐπὶ τὴν Ἑλλήνων φωνὴν μεταβαλὼν αὐτὸ, τὴν ἐπιφωσκοῦσαν ὥραν εἰς τὴν Κυριακὴν ἡμέραν, *ὀψὲ Σαββάτων* προσεῖπεν· ὥστε τὸν αὐτὸν σχεδὸν νοεῖσθαι καιρὸν, ἢ τὸν σφόδρα ἐγγὺς παρὰ τοῖς εὐαγγελισταῖς διαφόροις ὀνόμασι τετηρημένον· μηδέν τε διαφέρειν Ματθαῖον εἰρηκότα· « Ὀψὲ δὲ Σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρῆσαι τὸν τάφον, » Ἰωάννου φήσαντος· « τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ πρωῒ εἰς τὸ μνημεῖον, ἔτι οὔσης σκοτίας. » Πλατυκῶς γὰρ ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν δηλοῦσι (30) χρόνον διαφόροις ῥήμασι· ὁ μὲν Ματθαῖος *ὀψὲ*, ἀντὶ τοῦ *βράδιον*· καὶ *ὀψὲ τῆς νυκτὸς* ὀνομάσας *πρωῒ*, ὁ διερμηνεύων ἐπήγαγε τὸ *σκοτίας οὔσης*, ἵνα μή τις τὸν ὄρθρον λέγειν αὐτὸν ὑπολάβοι· ὡς καὶ ὁ Ματθαῖος τῷ *ὀψὲ Σαββάτων*, ἵνα μὴ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν νομίσειέ τις λέγεσθαι, προσέθηκε τὸ *τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων*. Ἐπεὶ καὶ ἀκριβῶς οὗτος Σαββάτου εἶπεν τὴν ὀψίαν, μή τις τὴν ἑσπέραν ὑπολάβοι λέγεσθαι τὴν μετὰ ἡλίου δυσμὰς, ἀλλὰ *Σαββάτων* φησὶν *ὀψέ*.

β'. Ἔθος δὲ ὅλην τὴν ἑβδομάδα Σάββατον καλεῖν, καὶ πάσας τὰς ἡμέρας οὕτως ὀνομάζειν. Λέγεται γοῦν παρὰ τοῖς εὐαγγελισταῖς *τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων*· ἐν δὲ τῇ συνηθείᾳ, *δευτέρα Σαββάτων*, καὶ *τρίτη Σαββάτων*, καὶ *τετάρτη Σαββάτων*· οὕτως οὖν ὁ Ματθαῖος τὸν καιρὸν τὸν ἐπιφαύσκοντα εἰς τὴν ἕω τῆς Κυριακῆς ἡμέρας, *Σαββάτων ὀψὲ* ὠνόμασεν· οὐκ εἰπὼν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου, οὐδὲ ὀψὲ Σαββάτου· ἐπεὶ ἐχρῆν ἡμᾶς τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου μετὰ ἡλίου δυσμὰς ἑσπέρας γινομένης ἀπονηστίζεσθαι· καὶ οὐκέτι τὴν Κυριακὴν ἡμέραν ἀγαλλιᾷν, ἀλλὰ τὴν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου, εἴπερ τοῦτ' ἐδήλου ὁ εὐαγγελιστής. Ἀλλ' οὐχ ἑσπέρας τοῦ Σαββάτου εἰώθαμεν τὰς νηστείας καταλύειν, ἀλλ' ἢ νυκτὸς ἐπιλαβούσης, αὐτῷ μεσονυκτίῳ, καὶ ἢ περὶ ἀλεκτόρων βοὰς, ἢ ἀμφὶ τὸν ὄρθρον· ὥστε καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος, καὶ ἐκ τῆς κεκρατηκυίας ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ συνηθείας, τὸν διὰ τοῦ *ὀψὲ Σαββάτων* δηλούμενον καιρὸν, μὴ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν εἶναι, ἀλλὰ ταύτην, ἣν Ματθαῖος αὐτὸς παρέστησεν εἰπὼν *τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων*. Οὐδὲ γὰρ λόγον εἶχε κατὰ τὴν ἑσπέραν τοῦ Σαββάτου τοιούτων θαυμάτων ἀμφὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Σωτῆρος ἀποτελουμένων, μὴ οὐχὶ πάντας τοὺς τὴν πόλιν οἰκοῦντας μαθεῖν τὰ γι-

(30) Cod. δηλοῦν.

batum. Sic enim et sero horæ solemus dicere, et sero temporis, et serius quam rei usus postulavisset; neque idcirco vesperam significamus, neque tempus post solis occasum, sed quod magnopere serum sit. Quare se ipsum veluti Matthæus interpretans postquam dixit sero *Sabbatorum*, ait *quæ illucescit*, nempe hora quæ deinceps suberat atque illucescebat in diem Dominicum; quæ nempe jam sera erat et longius a Sabbato elapsa. Id vero tempus a Scripturæ evangelicæ interprete *sero Sabbati* appellatum est. Namque ipse Matthæus Hebraica lingua edidit Evangelium; ab eo autem qui in Græcam transtulit, illucescens hora in diem Dominicum, *sero Sabbatorum* appellata fuit: ita ut idem fere tempus intelligatur, aut valde proximum, apud evangelistas diversis nominibus designatum: nihilque differat Matthæus dicens: « Sero autem Sabbatorum, quæ lucescit in unam Sabbatorum, venit Maria Magdalena, et altera Maria videre sepulcrum, » a Joanne qui ait: « una autem Sabbatorum venit Maria Magdalena mane ad monumentum, cum adhuc tenebræ essent. » Late enim unum idemque significatur tempus variis nominibus. Matthæo *sero*. *Sabbatorum* dicente pro *tardius*, et *mane* pro *nocte serotina*, interpres addidit *cum adhuc tenebræ essent*, ne quis auroram dici ab illo putaret. Sicuti etiam Matthæus verbis *sero Sabbatorum*, ne quis de vespertino tempore cogitaret, addidit *quæ lucescit in unam Sabbatorum*. Et quidem accurate is expressit seram horam, ne quis vesperam opinaretur esse post solis occasum horam; nempe ait *sero Sabbatorum*.

2. Consuetudo autem fuit ut universa hebdomada diceretur Sabbatum, imo ut dies singuli sic appellarentur. Dicitur ergo apud evangelistas *una Sabbatorum*. Et quidem in vulgari consuetudine *secunda Sabbatorum*, *tertia Sabbatorum*, *quarta Sabbatorum*. Sic ergo Matthæus tempus illucescens in diem Dominicum *sero Sabbatorum* vocitavit. Secus vero oporteret nos die Sabbati post solis occasum, vespere facto, jejunium polluere: neque die Dominico jubilare, sed potius vespere Sabbati; si quidem ita intelligendus esset evangelista. Atqui non vespere Sabbati solemus jejunia polluere, sed nocte medium cursum jam tenente, aut circa gallicinium vel auroram: ita ut et facto ipso et inveterata in Dei Ecclesiis consuetudine, tempus significatum per verba *sero Sabbatorum*, haud vespertina hora sit, sed quam Matthæus exhibet dum ait: *quæ illucescit in unam Sabbatorum*. Neque enim commode accidissent vespere Sabbati talia prodigia circa Servatoris monumentum, ne scilicet passim urbis incolæ rem cognoscerent, fieretque concursus ad tumulum, vigilantibus omnibus. Consentaneum quippe erat, lapide prodigiose revoluto, statim convolare custodes, hora id concedente, ad ea quæ eve-

nerant renuntianda. Et quidem hi docentur die A postero a sacerdotibus ut rumorem in vulgus serant, venisse noctu discipulos Jesu ad furandum corpus dum ipsi somno indulgerent; id quod ab eis fingi haud opus fuisset, si vespere Jesus resurrexisset. Itaque existimo ex his demonstrari, id quod ait Matthæus *sero Sabbatorum*, haud significare serotinam Sabbati horam neque tempus vespertinum; namque ipse Matthæus addit: *hora quæ lucescit in unam Sabbatorum;* mane videlicet dum adhuc tenebræ essent, secundum Joannem. Sic enim harmonia fiet evangelicarum vocum, veluti uno tempore ab ipsis significato, quod tamen in singulis mutatur scripturis, ita ut intra unam eamdemque horam principium liceat cogitare, medium, et finem. B

νόμενα, καὶ συνδρομὴ γεγόνει ἐπὶ τὸ μνῆμα, πάντων ἐγρηγορότων. Ἀκόλουθον δὲ ἦν ἀνατραπέντος τοῦ λίθου παραδόξως, παραχρῆμα σπεῦσαι τοὺς φρουροὺς τὰ πραχθέντα δηλῶσαι, τῆς ὥρας αὐτοῖς ἐπιτρεπούσης. Οἱ δὲ καὶ διδάσκονται τῇ ὑστεραίᾳ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων διαφημίσαι εἰς πάντας, ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμωμένων· ὃ δὴ χώραν οὐκ εἶχεν πλάττεσθαι αὐτοὺς εἰ τῇ ἑσπέρᾳ ἐγήγερτο. Ἀλλὰ γὰρ ἡγοῦμαι διὰ τούτων ἀποδείκνυσθαι τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ λεγόμενον *ὀψὲ Σαββάτων*, μὴ τὴν ὀψινὴν ὥραν τοῦ Σαββάτου σημαίνειν, μηδὲ τὸν ἑσπερινὸν καιρόν· ἀλλ' αὐτὸς Ματθαῖος ἐπήγαγεν τὴν ἐπιφώσκουσαν *ὥραν εἰς μίαν Σαββάτων*, ἥτις ἦν πρωΐ, ἔτι σκοτίας οὔσης κατὰ τὸν Ἰωάννην· οὕτω γὰρ ἡ συμφωνία συνδράμοι ἂν τῶν εὐαγγελικῶν φωνῶν· ὡς καιροῦ μὲν ἑνὸς δι' αὐτῶν σημαινομένου, ἀναλλαττόντων δὲ παρ' ἑκάστου τῶν τοῦ καιροῦ μορίων· ἐπεὶ καὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὥρας, καὶ τὴν ἀρχὴν ἔστιν ἐπινοῆσαι, καὶ τὸ μέσον, καὶ τὸ τέλος.

3. Haud igitur a veritate aberraveris, si a Joanne initium resurrectionis Servatoris nostri dicas significari, apud quem Magdalena mane, dum adhuc tenebræ essent, semel atque iterum ad monumentum progressa, Servatoris corpore haud invento, flet: quia nemini adhuc resurrectio ejus explorata erat. Est autem ejus horæ pars altera tempus id de quo Matthæus loquitur; cum videlicet tertio veniens ad monumentum eadem Magdalena cum alia Maria, haud jam flet, quippe quæ, ut ait Joannes, jam angelos viderat ipsumque Servatorem. Nam quæ dicuntur a Luca et Marco alia nos docent, C apud quos nimirum plures veniunt observaturæ mulieres. Porro autem Magdalenam temporibus haud magnopere inter se distantibus interfuisse puta, sed uno fere continuo tempore, dum semel et iterum circa eum locum versaretur; primum ipsa sola; secundo cum alia Maria. Sic eadem Maria Magdalena et apud Matthæum spectat, et apud Joannem. Neque idcirco excludenda est a cæterorum evangelistarum narrationibus: non enim recedebat a loco, sed aderat perstabatque attonita visis, cupiensque post primam, secunda etiam tertiaque apparitione frui: id quod reapse consecuta est, dum multimodis complures mulieres ad tumulum veniunt; atque aliis aliter angelica visio se D offert; ipsa autem Magdalena singulis visionibus interest. Atque ita rerum apud quatuor evangelistas scriptarum spectatrix fuit Magdalena: quare et hujus apud omnes mentio fit. Sic etiam idem tempus erat, quod abs Joanne et a Matthæo perhibetur: sed tamen hujus temporis diversa intervalla apud singulos notantur.

γ'. Οὐκ ἂν γοῦν ἁμάρτοις τὰ μὲν πρῶτα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σημαίνεσθαι εἰπὼν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, παρ' ᾧ ἡ Μαγδαληνὴ πρωΐ, ἔτι οὔσης σκοτίας, καὶ πρῶτον καὶ δεύτερον ἐπιστᾶσα τῷ μνήματι, καὶ μὴ εὑροῦσα τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος, κλαίει διὰ τὸ μηδένα μήπω ἐγνωκέναι περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ· τῆς αὐτῆς δὲ ὥρας μέρος εἶναι δεύτερον τὸν παρὰ τῷ Ματθαίῳ χρόνον, καθ' ὃν τρίτον ἐπιστᾶσα ἡ αὐτὴ Μαγδαληνὴ ἅμα τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ τῷ μνήματι, οὐκέτι κλαίει, ὡς ἂν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τεθεαμένη τοὺς ἀγγέλους καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα· τὰ γὰρ παρὰ τῷ Λουκᾷ καὶ τῷ Μάρκῳ ἑτέρων ἂν εἴη δηλωτικά, παρ' οἷς πλείους ἀπαντῶσιν γυναῖκες ἐπὶ τὴν θέαν· τὴν δὲ γε Μαγδαληνὴν μὴ μακρὰν ἀλλήλων διεστῶσιν ἀπηντηκέναι καιροῖς νόμιζε, ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ παρατυχεῖν καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον· τὸ μὲν πρῶτον, καθ' ἑαυτὴν μόνην· τὸ δὲ δεύτερον, μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας· οὕτω δ' οὖν ἡ αὐτὴ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ τὰ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἐθεᾶτο καὶ τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· οὐκ ἀπελιμπάνετο δὲ τῶν παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀναγεγραμμένων· οὐ γὰρ ἀπεστάτει τοῦ τόπου· παρῆν δὲ καὶ παρέμενεν καταπεπληγμένη μὲν τὰ τεθεαμένα, ποθοῦσα δὲ πρὸς τοῖς πρώτοις καὶ δευτέρων καὶ τριῶν θεοφανειῶν καταξιωθῆναι· ὧν ἐτύγχανεν μετὰ ταῦτα διαφόρως μὲν πλειόνων γυναικῶν ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀφικνουμένων, ἄλλοτε δ' ἄλλως αὐταῖς ἀγγελικῆς ὄψεως παραφαινομένης, αὐτῆς δὲ ἐφ' ἑκάστῃ θέᾳ παρατυγχανούσης· οὕτω γοῦν τῶν παρὰ τοῖς τέσσαρσιν εὐαγγελισταῖς ἀναγεγραμμένων θεωρὸς ἐγίγνετο ἡ Μαγδαληνή· διὸ καὶ παρὰ τοῖς πᾶσιν ἐμνημονεύθη (31)· οὕτω δὲ καὶ ὁ μὲν καιρὸς ὁ αὐτὸς ἦν ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ματθαίου παριστάμενος· τοῦ δ' αὐτοῦ καιροῦ διάφορα διαστήματα παρ' ἑκάστῳ τετηρημένα.

4. Neque te conturbet id quod a Matthæo dicitur postquam duæ Mariæ ad visendum tumulum vene-

δ'. Μὴ ταραττέτω δέ σε τὸ λέγεσθαι παρὰ τῷ Ματθαίῳ μετὰ τὸ ἐλθεῖν τὰς δύο Μαρίας θεωρῆσαι τὸν

(31) Quæstio hæc hucusque partim inest etiam in codice Gr. Mediceo, teste Bandinio t. I, p. 159. Idem tamen frustra suspicatur, quæ ibidem apud eum sequuntur λίαν θαυμάζω, etc., esse ejusdem Eusebii; sunt enim Isodori Pelusiotæ, ut apparet ex codd. Vaticanis, imo ex Isidori editione, epist. lib. II, 212.

τάφον, « ὁ ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ ἀπεκύλισεν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας. » Οὐ γὰρ κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν προσήκει νοεῖν τὸν ἄγγελον ἀποκεκυλικέναι τὸν λίθον· πῶς γάρ; ὁπότε προϋπῆρχεν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, παρ' ᾧ οὐχ ἡ Μαρία μόνη, ἀλλὰ καὶ δύο μαθηταὶ ἐληλύθασιν εἰς τὸ μνημεῖον· διόπερ εἴποις ἂν τὸν παρὰ τῷ Ματθαίῳ λόγον διηγηματικὸν εἶναι τῶν πρὸ τούτου γεγενημένων· ἦλθον μὲν γὰρ κατὰ τοῦτον αἱ δύο Μαρίαι θεωρῆσαι τὸν τάφον, εὗρον δὲ αὐτὸν ἀνεῳγμένον, ἐπειδήπερ πρὸ τούτου σεισμὸς ἐγεγόνει μέγας, καὶ ὁ ἄγγελος ἀποκεκυλίκει τὸν λίθον, ὃς ἐπιστὰς, αὖθις εὐαγγελίζεται τὰς γυναῖκας. Αὕτη μὲν οὖν μία λύσις (32) ἂν γένοιτο τῶν κατὰ τὸν τόπον ἀπορουμένων.

A rant : « Angelus enim Domini cœlo delapsus revolverat ab ostio lapidem; » quippe haud putandum est ab angelo eadem illa hora revolutum fuisse lapidem. Nam quomodo illud præcederet apud Joannem, quo narrante non Maria sola, sed et discipuli duo monumentum ingressi fuerant? Quamobrem merito dices, Matthæi oratione narrari ea quæ ante contigerant : ita ut ex hujus sententia duæ quidem Mariæ ad sepulcrum visendum venerint, verumtamen id patefactum deprehenderint ; quia scilicet acciderat terræ motus ingens, lapidemque angelus revolverat, qui rursum astans, rei notitia mulieres impertitur. Atque hæc una erat e solutionibus ambiguitatum, quæ circa hunc locum agitari solent.

ε'. Λυθείη δ' ἂν καὶ ἄλλως τὰ προκείμενα, εἰ ἑτέρας μὲν τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ Μαρίας ὑπολάβοις εἶναι, ἑτέραν δὲ τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· τέσσαρας γοῦν τὰς πάσας Μαρίας παρούσας τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν εὑρίσκομεν (33)· πρῶτον μὲν οὖν τὴν Θεοτόκον τὴν αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος μητέρα· δευτέραν δὲ τὴν ταύτης ἀδελφὴν Μαρίαν, τὴν τοῦ Κλωπᾶ· εἶτα τρίτην Μαρίαν τὴν Μαγδαληνήν· καὶ τετάρτην τὴν Ἰακώβου καὶ Ἰωσὴφ μητέρα· καὶ τῶν μὲν πρώτων τριῶν Μαριῶν ἐμνημόνευσεν Ἰωάννης λέγων οὕτως· « Εἱστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή. » Τῆς δὲ τετάρτης (34) Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰακώβου καὶ Ἰωσὴφ, οἱ λοιποὶ τρεῖς ἐμνημόνευσαν εὐαγγελισταὶ, συμπαραλαβόντες τῇ Μαγδαληνῇ καὶ αὐτήν· Ματθαῖος μὲν οὕτως εἰπών· « Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν αὐτῷ· ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσὴφ, αἳ ἐθεάσαντο τὸν τόπον ποῦ τίθεται. » Καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ περὶ τῆς ἄλλης Μαρίας οὕτως ἱστορεῖ· « Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ Ἰωαννα καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς. »

B 5. Licet autem et aliter propositam infringere difficultatem, si alias esse putaveris Marias, quæ apud Matthæum, aliam rursus quæ apud Joannem. Nam quatuor omnino Marias Servatoris passioni cum aliis feminis præsentes comperimus. Primam ipsam Deiparam Servatoris matrem ; secundam hujus sororem Mariam Cleopæ ; tertiam Mariam Magdalenam ; quartam Jacobi et Josephi matrem. Priorum trium Mariarum meminit Joannes his verbis : « Stabant autem juxta crucem Jesu mater ejus, et soror matris ejus Maria Cleopæ, et Maria Magdalena. » Quartæ vero Mariæ, matris Josephi et Jacobi, reliqui tres meminerunt evangelistæ, qui hanc Magdalenæ addunt. Matthæus quidem sic : C « Erant autem ibi mulieres multæ procul spectantes, quæ secutæ eum fuerant a Galilæa, ministrantes ei : inter quas erat Maria Magdalena, et Maria Jacobi ac Josephi ; quæ notaveruut locum in quo positus fuit. » Lucas vero de alia Maria sic loquitur : « Erant autem Maria Magdalena, et Joanna, et Maria Jacobi, et cæteræ quæ cum eis erant. »

ς'. Τούτων οὖν τῶν τεσσάρων Μαριῶν, εἰ τὰς δύο τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ Σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων ἐλθούσας ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ τὸν ἄγγελον θεασαμένας, ἑτέρας εἶναι ἐκλάβοις παρὰ τὴν πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων, ἔτι σκοτίας οὔσης ἀφικομένην μόνην κατὰ τὸν Ἰωάννην, ἀγνοοῦσαν τὸ ἐπὶ

6. Cum ergo sint quatuor Mariæ, si duas illas, quæ apud Matthæum, dum dies illucesceret in unam Sabbatorum, venerunt ad monumentum angelumque viderunt, diversas esse putaveris ab illa quæ mane una Sabbatorum, dum adhuc tenebræ essent, venit sola secundum Joannem, igno-

(32) Cod. τὶς pro λύσις.

(33) Quæstio hæc de Mariarum evangelicarum numero quanta fuerit apud veteres Patres novosque criticos, satis docet Calmetus copiosa sua super hac re dissertatione; cui jam quidquam addere, haud scio an abutentis otio futurum sit.

(34) Scholion recenti manu additum. Οὐχί· ἀλλ' ἡ κατ' ἀλήθειαν τοῦ Κυρίου μήτηρ, αὕτη λέγεται καὶ μήτηρ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ, τῶν νομιζομένων ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου, υἱῶν δὲ ὄντων κατὰ φύσιν τοῦ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς προτέρας (a) αὐτοῦ γυναικὸς τῆς Σαλώμης· τέσσαρας γὰρ εἶχεν υἱοὺς ὁ Ἰωσὴφ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωσῆ καὶ Σίμωνα καὶ Ἰούδα. Καὶ καθὼς ἐνομίζετο ἡ τοῦ Κυρίου μήτηρ γυνὴ τοῦ Ἰωσὴφ, οὕτως ἐνομίζετο καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ μήτηρ. *Minime; sed ipsa vera Do-* D *mini mater, eadem dicitur etiam mater Jacobi et Josis, qui fratres Domini existimabantur; filii secundum naturam Josephi ex ejus priore uxore Salome. Quatuor enim suscepit Josephus liberos, Jacobum, Josem, Simonem, et Judam. Porro sicuti putabatur Domini mater uxor esse Josephi, ita et ejusdem filiorum habebatur mater.* Sed enim de temere creditis Josephi ex priore conjuge liberis, legendus est Hieronymus *Contra Helv.*, cap. 14, ubi hæc apocryphorum deliramenta ridet, atque fratres Domini non filios Josephi, sed consobrinos Servatoris esse intelligendos. Idem cap. 19 ait prædictam plurium nuptiarum opinionem a plerisque non tam pia quam audaci temeritate fuisse confictam.

(a) Vox [illegible] expungitur in codice; quod tamen fit contra sancti Epiphanii lectionem in *Ancorato*, cap. 60, nec non contra Hippolyti Thebani *Chronicon*. Cæteroqui in alio nos volumine p. 484 inter sancti Cyrilli *ad Matthæum* fragmenta par fere scholion edidimus, prædicto Cyrillo inscriptum, ubi pro προτέρας legitur [illegible].

rans resurrectionem, ideoque flens, nihil tortuosum tibi occurret, omni jam dubitatione ac quæstione remota. Igitur quod sero Sabbatorum, sicuti retro tradidimus, perpetrata fuerint ea quæ apud Matthæum scribuntur de interventu Mariarum duarum; quodque mane una Sabbatorum aliæ Mariæ ea quæ sunt apud Joannem spectaverint; omnia hæc, inquam, vera sunt, nullaque repugnantia est vel locorum vel temporum vel personarum vel denique narrationis.

7. Nam si forte Magdalenæ nomen, quod apud utrumque evangelistam adjicitur, sententiam conturbat; enimvero haud æquum est divinam permisceri Scripturam unius voculæ nominisve causa, id quod sæpe accidit errore librarii obtrudi. Aut enim duas has ex una urbe seu castello Magdalo advenisse putandum est; aut alterutri ex his temere fuisse adjectum Magdalenæ cognomen, semel librario qui antiquitus scripsit in errorem lapso; quod deinceps mendum exscriptores reliqui retinuerunt. Id ipsum alias quoque accidisse paulo post demonstrabimus. Nempe cum in ejusmodi rebus a principio quidem dictatum recte fuerit, sed postea mendum obrepserit, neque tamen amanuenses scripturæ mutationem agnoverint, nonnullæ quæstiones exortæ sunt. Atque ita circa Magdalenæ cognomen, supervacue uni ex Mariis additum, contigisse dices: quo ablato, tollitur omnis quæstio, nemine jam in his locis dubitante. Ergo et sero Sabbatorum, id est profunda nocte, ea, quæ apud Matthæum narrantur, visa fuerunt a Magdalena atque ab alia Maria: et mane, dum adhuc tenebræ essent, venit alia Maria in eumdem locum; quæ primo quidem anxia erat, haud invento Servatoris corpore; deinde et ipsa spectatrix ejusdem fuit. Laudabilius tamen fiet, si ne mendum quidem in his locis esse causabimur, duasque potius Magdalenas censebimus, sicuti jam quatuor demonstravimus fuisse Marias. Certe nulla absurditas vetat, quominus duas Marias ab eodem castello Magdalo venisse dicamus: prorsus et nulla jam perplexitas relinquatur, sed altera sit illa quæ sero Sabbatorum apud Matthæum, altera rursus et ipsa Magdalena quæ apud Joannem mane ad monumentum accedit: quam postremam credibile sit a Marco quoque memorari secundum aliquot exemplarium fidem; de qua nimirum septem fuerant dæmonia ejecta: atque hæc videtur cui dictum fuerit *Noli me tangere*, non illa quæ apud Matthæum: nam etsi forte et ipsa a Magdalo oriunda erat, haud tamen eamdem pari macula aspergit divina Scriptura.

A τὴν ἀνάστασιν, καὶ διὰ τοῦτο κλαίουσαν, οὐδὲν ἂν σκολιὸν ἀπαντήσεται, πάσης ἀπορίας καὶ ζητήσεως ἐκποδὼν ἀρθείσης· καὶ ὀψὲ μὲν Σαββάτων, κατὰ τὰ ἀποδεδομένα, πεπραγμένων τῶν ἐπὶ τῷ Ματθαίῳ συγγεγραμμένων ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν δύο Μαριῶν, πρωΐας δὲ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἑτέρας Μαρίας τὰς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τεθεαμένας, ἀληθεύεσθαί τε κἀκεῖνα καὶ ταῦτα, μηδὲ ἀντιλογίαν περιέχειν τοὺς τόπους, μήτε κατὰ τοὺς χρόνους, μήτε κατὰ τὰ πρόσωπα, μήτε κατὰ τοὺς λόγους.

ζ'. Εἰ δὲ τὸ τῆς Μαγδαληνῆς προσκείμενον ἐν ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς ὄνομα τὴν διάνοιαν ταράττει, ἀλλ' οὐ προσήκει τὴν θείαν συγχεῖν Γραφὴν λέξεως μιᾶς ἢ ὀνόματος ἕνεκεν, ὃ πολλάκις συμβαίνει καὶ κατὰ γραφικὸν προσκεῖσθαι σφάλμα· ἢ γὰρ B δύο καὶ ταύτας ἀπὸ μιᾶς πόλεως ἢ κώμης (35) τῆς Μαγδαληνῆς ὁρμᾶσθαι ἡγητέον· ἢ ἐπὶ μιᾶς αὐτῶν προσκεῖσθαι τὸ τῆς Μαγδαληνῆς ἐπώνυμον, ἅπαξ τοῦ γραφέως κατὰ τὴν ἀρχὴν σφαλέντος, ὅτι ἐξ ἐκείνου τῶν μετ' αὐτὸν πρώτῳ ἐπηκολουθηκότων σφάλματι· τοῦτο δὲ καὶ ἐφ' ἑτέρῳ συμβὰν, σμικρὸν ὕστερον ἐπιδείξωμεν· ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τοιούτων ὀρθῶς κατὰ τὴν ἀρχὴν ὑπηγόρευτο, κατὰ σφάλμα δὲ τῶν μετὰ ταῦτα μὴ ἀκριβούντων τὴν μεταβολὴν, συμβέβηκέ τινα ζητεῖσθαι, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπωνύμου τῆς Μαγδαληνῆς περιττῶς ἐπὶ μιᾶς Μαρίας κειμένου εἴποις ἂν γεγονέναι· οὗ ὑφαιρεθέντος, περιγέγραπται πᾶσα ζήτησις, μηδενὸς μηκέτι κατὰ τοὺς τόπους ἀπορουμένου· ἀλλὰ καὶ ὀψὲ Σαββάτων, τοῦτ' ἔστι βαθείας νυκτὸς, τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ πεπραγμένων ἑωραμένων ὑπὸ τῆς C Μαγδαληνῆς καὶ τῆς ἄλλης Μαρίας· καὶ πρωΐας, ἔτι σκοτίας οὔσης, ἑτέρας Μαρίας ἀφικομένης ἐπὶ τὸν αὐτὸν τόπον· καὶ πρότερον μὲν ἀπορούσης ἐπὶ τὸ μὴ εὑρεῖν τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος· ὕστερον δὲ καὶ αὐτῆς αὐτοπτούσης αὐτόν· κάλλιον δὲ τὸ μὴ δὲ σφάλμα αἰτιάσασθαι κατὰ τοὺς τόπους, δύο δὲ ἀληθῶς γεγονέναι τὰς Μαγδαληνὰς φάσκειν, ὡς καὶ τέτταρας ἀπεδείξαμεν τὰς Μαρίας· ὧν οὐδὲν ἄτοπον ἀπὸ τῆς αὐτῆς Μαγδαληνῆς δύο Μαρίας ὁρμᾶσθαι λέγειν, μηδέν τε λοιπὸν ἀπορεῖν, ἀλλ' ἑτέραν μὲν εἶναι τὴν ὀψὲ Σαββάτων παρὰ τῷ Ματθαίῳ Μαγδαληνὴν, ἑτέραν δὲ αὖθις καὶ αὐτὴν Μαγδαληνὴν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρωΐας ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθοῦσαν· ταύτην δὲ εἶναι τὴν καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ δηλουμένην, κατά τινα τῶν ἀντιγράφων, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· καὶ ταύ- D την εἰκὸς εἶναι τὴν ἀκούσασαν *Μή μου ἅπτου*, ἀλλ' οὐ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα κἀκείνη ἀπὸ τῆς Μαγδαληνῆς ὡρμᾶτο, ἀλλ' οὐ τὰ ὅμοια καὶ αὐτῆς ἡ θεία κατηγορεῖ Γραφή

III.

Quomodo quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum Magdalena cum altera Maria tetigit Servatoris pedes, eadem mane una Sabbati secundum Joannem audivit « Noli me tangere. »

1. Si quidem una eademque Maria esset apud

Γ'.

Πῶς κατὰ τὸν Ματθαῖον ὀψὲ Σαββάτων ἡ Μαγδαληνὴ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἀψαμένη τῶν ποδῶν τοῦ Σωτῆρος, ἡ αὐτὴ πρωῒ τῇ μιᾷ τοῦ Σαββάτου ἀκούει « Μή μου ἅπτου » κατὰ τὸν Ἰωάννην.

α'. Εἰ μὲν οὖν μία καὶ ἡ αὐτὴ εἴη Μαρία παρ' ἀμ-

(35) Eusebius et Hieronymus *De loc. Hebr.*, Μαγδαλὰ φυλῆς Ἰούδα, *Magdala in tribu Juda.*

φοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς, λέξομεν ὅτι ἡ αὐτὴ πολλάκις ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀπήντα τόπον, ἐπειδὴ εἶλκεν αὐτὴν ἡ ἔκπληξις τοῦ πράγματος καὶ ἡ ἐπὶ τῷ γεγονότι χαρά· πρώτη τοίνυν ἀπαντήσασα καὶ πρώτη τεθεαμένη τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἐσπευσμένως ἀπῄει πρὸς τοὺς ἀποστόλους τὸ πρῶτον, τὴν τοῦ μνήματος ἄνοιξιν ἀπαγγέλλουσα· εἶθ' ἅμα τὴν ἀνάστασιν τεθεαμένη, ἐδυσφόρει ὑπονοοῦσα ἦρθαι τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τοῦ μνήματος, μὴ εἰδέναι τε ὅπου τέθειτο· εἶτ' ἐπανῄει δεύτερον σὺν αὐτοῖς ἐπὶ τὸ μνῆμα· ὡς δ' ἐπέστρεφον οἴκαδε ἐκεῖνοι, μόνη πάλιν ἀπολειφθεῖσα ἐν τῷ τόπῳ, ἔκλαιεν ἑστῶσα· εἶτα τοῦ μνήματος εἴσω διακύψασα, τοὺς δύο ἀγγέλους ἐθεώρει· ἔπειτα καὶ αὐτὸν ὁρᾷ τὸν Σωτῆρα· ὃς, ἐπειδὴ κλαίουσα εἱστήκει, ἀνθρωπίνως δὲ καὶ ταπεινῶς, ὡς ἂν κλαπέντος σώματος αὐτοῦ, διακειμένη, ἀνάξιά τε περὶ αὐτοῦ φρονοῦσα, πρῶτον μὲν αὐτὴν γυναῖκα ὀνομάζει, ἐπιπλήττων αὐτῇ καὶ ὀνειδίζων τὸ γυναικεῖον πάθος· διό φησιν, *γύναι, τί κλαίεις;* εἶτά φησιν πρὸς αὐτήν· *Μαρία*· διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτὴν ἑαυτῆς ὑπομιμνήσκων, καὶ τῶν πάλαι πρὸς αὐτήν τε καὶ τοὺς λοιποὺς μαθητὰς περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ λόγων· ἡ δ' εἰς συναίσθησιν ἐλθοῦσα, καὶ τί ποτε ἦν ἀπὸ τῆς φωνῆς καὶ τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως ἐπιγνοῦσα, *Ῥαββουνί* φησιν, ὃ μεθερμηνεύεται *διδάσκαλε*.

β'. Εἶτ' ἐπειδὴ ὡς διδασκάλῳ αὐτῷ ἔτι καὶ οὐχ ὡς Θεῷ προσιέναι ὡρμᾶτο, ἀναίνεται καὶ παραιτεῖται αὐτὴν, *Μή μου ἅπτου*· θνητὰ γὰρ ἔτι φρονοῦσα, οὐχ οἵα τε ἦν τῆς αὐτοῦ θεότητος θίγειν· οὐδὲ γὰρ ἄξιον ἦν τὴν ἔτι κλαίουσαν, καὶ κάτω περὶ τὰ μνήματα καὶ τάφους οἷα νεκρὸν ζητοῦσαν αὐτὸν, ταπεινά τε καὶ ἀνθρώπινα περὶ αὐτοῦ δοξάζουσαν, τῆς ἐπαφῆς αὐτοῦ κοινωνεῖν· διὸ τὴν αἰτίαν ἀπήλεγχεν, μὴ γὰρ ἀνεληλυθέναι οὔπω φησὶν, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτὴν, πρὸς τὸν Πατέρα, ἐπεὶ μὴ τοῦτ' ἐπίστευσεν γεγονέναι, νεκρὸν δέ που κεῖσθαι αὐτὸν ᾤετο· διό φησιν πρὸς αὐτήν· *Μή μου ἅπτου*, τοιαύτη τις οὖσα καὶ τοιαῦτα περὶ ἐμοῦ λογιζομένη· σοὶ γὰρ Θεὸς οὔπω πεπίστευμαι· σοὶ ἔτι κάτω εἶναι λελόγισμαι· οὕτω τὴν κλαίουσαν καὶ δόξασαν αὐτὸν εἶναι τὸν κηπουρὸν, διὰ μὲν τοῦ *Μή μου ἅπτου* ἀπέστρεφεν ἐπιπλήττων αὐτῇ· ὡς καὶ διὰ τοῦ γυναῖκα καλεῖν, καὶ διὰ τοῦ λέγειν, *Τί κλαίεις;* τὸ γὰρ κλαίειν τὸν ζῶντα, μᾶλλον δὲ τὴν ζωὴν αὐτὴν, ἐσχάτης ἦν ἀμαθίας· καὶ διὰ μὲν τούτων ἐπέπληττεν αὐτῇ· διὰ δὲ τῶν ἑξῆς τὴν καθ' ἑαυτὸν ἐπαίδευεν θεολογίαν· ἡ δ' ἐπὶ τούτοις τὰ μεγάλα ὠφελημένη, πάλιν ἀναχωρεῖ τοῦ μνήματος· τοῦτο δεύτερον· εἶτ' ἐξειποῦσα τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ τὰ τεθεαμένα παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἐπανῄει σὺν αὐτῇ· τοῦτο τρίτον· καὶ τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ μνημονευομένων θεωρὸς ἐγίγνετο οὐκέτι μόνη, σὺν δὲ τῇ ἑτέρᾳ Μαρίᾳ· καὶ οὐκέτι εἴσω τοῦ τάφου παρακύπτουσα ὡς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, οὐδὲ δύο ἀγγέλους, ἀλλ' ἕνα πρὸς τῷ λίθῳ καθήμενον ὁρῶσα.

γ'. Εἶτ' ἐπὶ τούτοις αὐτὸν πάλιν τὸν Σωτῆρα μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας θεωρεῖ· τοῦτο δεύτερον· καὶ οὐκέτι μὲν

A utrumque evangelistam, dicendum foret eamdem sæpe in eumdem locum venisse, quam scilicet attrahebat admiratio rei gestæ et successus gaudium. Prima igitur illuc profecta, primaque rerum, quas Joannes narrat, spectatrix, festinanter redibat ad apostolos; principio quidem sepulcri apertionem nuntians : deinde, quanquam resurrectionem viderat, angebatur nihilominus suspicione ne quis potius Jesu corpus e monumento abstulisset, quod nesciebat quonam esset translatum. Exin secundo ibat cum apostolis ad monumentum. Postquam hi domum reversi sunt, sola rursus in loco relicta, flens ibi subsistebat. Deinde in monumentum introspiciens duos angelos vidit : denique ipsum oculis ejus oblatum Servatorem : quam ibi cum
B fletu hærentem, et ex humanæ infirmitatis atque humilitatis instinctu furto ablatum corpus credentem, atque indigna de ipso sentientem, Jesus primo mulierem appellat, increpans atque exprobrans femineam animi ægritudinem : unde ait, *mulier, quid ploras?* Deinde addit, *Maria;* ut illa nomine admonita ad mentem revocaretur, atque ut antiquarum sponsionum tum ipsi tum reliquis discipulis de Christi resurrectione factarum recordaretur. Illa animo ex aberratione recepto, vique vocis ac verborum agnita *Rabboni* inquit; qua voce significatur *magister*.

2. Mox ad illum adhuc ut magistrum, non ut Deum, accedere properat : qua ille prohibita et de-
C territa ait, *Noli me tangere*. Nam quæ humana adhuc sapiebat, non erat digna divinitatem ejus attingere : neque par erat illam, quæ adhuc flebat, et Jesum inferne in monumentis sepulcrisque quærebat, atque humiliter et infirme de illo sentiebat, haud, inquam, æquum erat contactus ejus compotem fieri. Quamobrem Jesus causam quoque rei aperit, nondum se ascendisse (quantum ad eam attineret) ad Patrem dicens; quoniam ipsa rei gestæ fidem nondum adhibebat, seque mortuum jacere putabat : ideoque ait, *Noli me tangere*, cum talis sis, talemque de me opinionem geras : tibi enim Deus nondum credor, sed terrestris adhuc habeor. Sic is plorantem, et quæ hortulanum ipsum credebat, his verbis, *Noli me tangere* rejecit incre-
D pitans : unde et mulierem eamdem vocitavit, aitque, *Quid ploras?* nam lugere viventem, imo ipsam vitam, extremæ erat inscitiæ : qua super re non pepercit objurgationi. Tum in sequentibus divinam illi sui notitiam impertivit : quæ his verbis magnopere erudita, denuo deseruit monumentum, secundo videlicet. Exin narratis Mariæ alteri, quæ vidisse eam narrat Joannes, illuc cum eadem reversa est, tertio videlicet : ac tum eorum, quæ memorat Matthæus, spectatrix fuit; haud jam sola, sed cum altera Maria : neque jam introspiciens in sepulcrum, uti narrabat Joannes; neque jam duos angelos, sed unum lapidi insidentem cernens.

3. Post hæc denuo videt, comite altera Maria, ipsum Servatorem, secundo videlicet : neque jam

audit, *Noli me tangere;* imo gaudere, nedum flere, ab ipso jubetur: quin etiam hunc tangere sinitur, quem jam ut Deum venerabatur. Ait ergo his feminis Jesus, *Gaudete.* Illæ vero accedentes tenuerunt pedes ejus et adoraverunt. Et vera igitur narrant sacra Evangelia, et nulla in parte inter se pugnant: quanquam eamdem Mariam Magdalenam introducunt et non tangentem primo Servatorem, dum flebat, eratque incredula, et eum tangentem postquam gaudere jussa est. Jam priora esse existimanda quæ sunt apud Joannem iis quæ apud Matthæum, in disputatis retro secundum quamdam explicationem comprobavimus, dum ostenderemus, ubi dicitur apud Matthæum *sero Sabbatorum*, non vespertinam horam significari ab evangelista, sed tempus illucescens in unam Sabbatorum. Erat autem hoc tempus posterius illo, de quo Joannes loquitur. Atque hæc dicta sunto, si quis omnino eamdem Mariam apud utrumque evangelistam Joannem atque Matthæum esse contendat.

4. Sin vero concedatur non eamdem esse, sed aliam quæ sero Sabbatorum, comite alia Maria, venit ad monumentum; aliam quæ apud Joannem mane una Sabbatorum, dum adhuc tenebræ essent, sola ad idem monumentum accessit; omnis ambiguitas dissipabitur. Nimirum priores, quæ sero Sabbatorum venerunt, propter suam sedulitatem atque credulitatem, jussas esse a Christo gaudere, eumque adoravisse, ejusque pedes tenere dignas fuisse. Illam vero apud Joannem Mariam, diversam a superioribus, serius, mane videlicet, supervenisse. Eamdem hanc esse apud Marcum, de qua septem dæmonia ejecta fuerant: quæque vehementer animo perterrita fuerit, et paulo incredulior; ideoque manserat ibi flens, et suspicans ne forte Servatoris corpus de sepulcro fuisset sublatum, atque in alias terras abactum. Atque adeo perturbatus fuerat illi animus, ut ne angelos quidem intra sepulcrum visos magnopere suspexerit, neque ipsum oculis oblatum Servatorem agnoverit, sed potius hortulanum esse putaverit.

A ἀκούει, *Μή μου ἅπτου*, τοὐναντίον δὲ χαίρειν ἀντὶ τοῦ κλαίειν ὑπ' αὐτοῦ κελεύεται· ἀλλὰ καὶ ἅπτεσθαι αὐτοῦ συγχωρεῖται, ἐπεὶ καὶ προσκυνεῖ αὐτὸν ὡς Θεόν· λέγει γοῦν αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, *Χαίρετε*· αἱ δὲ προσελθοῦσαι, ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ οὕτως ἅμα ἀληθεύει τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια, κατ' οὐδένα λόγον διαφωνοῦντα· τὴν αὐτὴν δὲ Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν εἰσάγοντα καὶ μὴ ἁπτομένην πρότερον τοῦ Σωτῆρος, ὅτε ἔκλαιε καὶ ἠπίστει· καὶ ἁπτομένην αὐτοῦ, ὅτε χαίρειν ἐκελεύετο· πρῶτα δὲ ἡγεῖσθαι τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δηλούμενα τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φερομένων, καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν γεγυμνασμένων ἡμῖν κατὰ μίαν τῶν ἐκδοχῶν παρεστήσαμεν, διασαφήσαντες ὅπως εἴρηται παρὰ τῷ Ματθαίῳ τὸ *ὀψὲ Σαββάτων*, οὐ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν δηλοῦντος τοῦ εὐαγγελιστοῦ, B ἀλλὰ τὸν ἐπιφαύσκοντα εἰς μίαν Σαββάτων· ἣν δ' οὗτος δεύτερος τοῦ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δεδηλωμένου. Καὶ ταῦτα μὲν εἰρήσθω, εἴπερ τις ἐξ ἅπαντος τὴν αὐτὴν εἶναι Μαρίαν παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς Ἰωάννῃ τε καὶ Ματθαίῳ διϊσχυρίζοιτο.

δ'. Εἰ δὲ συγχωρηθείη τὸ μὴ τὴν αὐτὴν εἶναι, ἑτέραν δὲ τὴν ὀψὲ Σαββάτων κατὰ τὸν Ματθαῖον μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἀπαντήσασαν, καὶ ἄλλην τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων, ἔτι οὔσης σκοτίας, μόνην ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, πᾶσα λυθείη ἂν ἀμφιβολία· τὸ τὰς μὲν πρώτας ὀψὲ Σαββάτων ἀφικομένας, ἅτε σπουδαιοτέρας καὶ πιστοτέρας ὑπαρχούσας, καὶ τὸ χαίρειν παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἀκοῦσαι, καὶ προσκυνῆσαι, καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ κρατῆσαι καταξιωθῆναι· C τὴν δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρίαν ἑτέραν οὖσαν παρ' ἐκείνας βράδιον μὲν ἀπηντηκέναι καὶ πρωῒ· ταύτην δ' αὐτὴν εἶναι κατὰ τὸν Μάρκον ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· σφόδρα δὲ τὴν ψυχὴν τεθορυβῆσθαι καὶ ἀπιστοτέραν εἶναι ὡς ἑστῶσαν κλαίειν, καὶ ὑπολαμβάνειν ὑφαιρεῖσθαι τοῦ μνημείου τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος, καὶ ἐν ἑτέρᾳ μετενηνέχθαι γῇ· οὕτω δὲ συγκέχυτο ἡ ψυχὴ αὐτῇ, ὡς μηδὲ τοὺς δύο ἀγγέλους τοὺς εἴσω τοῦ μνήματος ὀφθέντας αὐτῇ καταπλαγῆναι, μηδὲ αὐτὸν γνωρίσαι ὀφθέντα αὐτῇ τὸν Σωτῆρα, νομίσαι δὲ αὐτὸν εἶναι τὸν κηπουρόν (36-37).

IV.

De sepulcro et de repugnantia apparente.

Quomodo apud Matthæum Maria Magdalena simul cum altera Maria extra monumentum viderit unum angelum insidentem lapidi monumenti. Et quomodo, secundum Joannem, intra monumentum angelos duos spectaverit sedentes Maria Magdalena, secundum autem Lucam, duo viri astiterint mulieribus. Denique secundum Marcum juvenis in dextro residens monumenti latere visus sit Mariæ Magdalenæ et Mariæ Jacobi et Salomæ.

1. Priora sunt quæ narrat Matthæus: quare et duæ Mariæ viderunt angelum qui nuper illuc venerat lapidemque revolverat. Sequuntur illa apud

Δ'.

Περὶ τοῦ τάφου καὶ τῆς δοκούσης διαφωνίας.

D Πῶς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἔξω τοῦ μνήματος ἑώρακεν τὸν ἕνα ἄγγελον ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ τοῦ μνήματος· καὶ πῶς κατὰ τὸν Ἰωάννην εἴσω τοῦ μνήματος ἀγγέλους δύο θεωρεῖ καθημένους ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ἐπέστησαν ταῖς γυναιξίν· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον νεανίσκος ἦν αὐταῖς ὁ ὁρώμενος καθήμενος ἐν τοῖς δεξιοῖς τοῦ μνημείου τῇ Μαγδαληνῇ Μαρίᾳ καὶ Μαρίᾳ Ἰακώβου καὶ Σαλώμῃ.

α'. Τὰ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ προηγοῦνται· ὅθεν καὶ αἱ δύο Μαρίαι ἄρτι τὸν ἄγγελον ἐπιστάντα καὶ τὸν λίθον ἀποκυλίσαντα ἐθεάσαντο· τὰ δὲ παρὰ τῷ

(36-37) Quæstionem de Maria ad Domini pedes procidente exscribit vel imitatur Hieronymus epist. 59, 4, nec non Photius epist. 137.

A Ἰωάννη ὕστερον γίνεται, δύο ἀγγέλων εἴσω τοῦ μνήματος ὀφθέντων, ἑτέρων δὲ ὄντων παρὰ τὸν ἔξω φανέντα καὶ ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενον, ὡς Ματθαῖος λέγει· τὸ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ λεγόμενον, ὅτι δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ ὀφθέντες· ἔτι δὲ καὶ ὁ παρὰ Μάρκῳ νεανίσκος λευκὴν περιβεβλημένος στολὴν, δεξιός τε ἀλλ' οὐκ ἀριστερὸς ὁρώμενος, ὁ τὰ φαιδρὰ καὶ δεξιὰ ταῖς γυναιξὶν εὐαγγελιζόμενος, ἕτεροι ἀλλήλων ἂν εἶεν καὶ αὐτοὶ, καὶ τῶν ἄλλων τῶν παρὰ τοῖς πρώτοις εὐαγγελισταῖς λεγομένων· διὸ οὐδὲ ἀγγέλους αὐτοὺς οὗτοι ὠνόμασαν· ὁ δὲ Μάρκος καὶ ὁ Λουκᾶς οὐδὲ τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ Ματθαίῳ ἐμνημόνευσαν, λέγω δὴ τῶν τοῦ Σωτῆρος ὀπτασιῶν (38)· ἀλλὰ τοῖς κρείττοσιν Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ τὰ κρείττονα (39) κατέλιπον εἰπεῖν· αὐτοὶ τὰ δεύτερα εἰπόντες, καὶ ἀναπληροῦντες τὰ ἐκείνοις σεσιγημένα.

B β'. Ἔστιν οὖν εἰπεῖν οὕτως, ὅτι τεσσάρων ὄντων τῶν εὐαγγελιστῶν, ἰσάριθμοι τούτοις καὶ παρ' αὐτῶν ἀναγραφεῖσαι φαίνονται ὀπτασίαι· οἵ τε καιροὶ τέσσαρες, καὶ οἱ καθ' ἕκαστον καιρὸν ὀφθέντες ἰδιαζόντως· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ θεώμεναι (40) τῶν γυναικῶν διάφοροι, καὶ οἱ παρὰ τῶν ὀφθέντων λόγοι λεγόμενοι πρὸς αὐτὰς παραλλάττοντες· πῶς οὖν ἐστι τοῦτο; Πρῶτος οὖν καιρός ἐστιν ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ *ὀψὲ Σαββάτων*, ὅπου ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία μετὰ τῆς ἄλλης ἔξω τοῦ μνήματος, ὅτε καὶ ἐγένετο σεισμὸς, ἕνα εἶδον λέγοντα οὕτως, « Μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε· οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γάρ· δεῦτε, ἴδετε. » Τέταρτος δὲ καὶ τελευταῖος ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ ἡλίου ἀνατείλαντος φανεὶς ὁ

C

A Joannem, nempe duo angeli intra monumentum visi, ab eo diversi qui extra conspectus fuerat lapidi insidens, uti narrat Matthæus. Quod autem apud Lucam dicuntur duo viri in splendida veste visi; insuper ille juvenis apud Marcum stola candida amictus, et in dextra potius quam læva parte visus, qui læta ac fausta mulieribus nuntiavit; hi, inquam, diversi inter se angeli erant, aliique ab iis qui apud priores evangelistas commemorantur: quare Lucas et Marcus ne angelos quidem diserte hos vocant: imo iidem evangelistæ ne illa quidem recitant quæ Joannes atque Matthæus, visiones dico Servatoris; sed potioribus se Matthæo atque Joanni potiora dicere permittunt; ipsi secunda narrant, suppleutque si quid ab illis silentio premitur.

B 2. Itaque dicendum est, uti quatuor evangelistæ sunt, sic pari numero esse visiones apud eos descriptas; item tempora quatuor, nec non eos qui per singula tempora singillatim apparuerunt; similiter et feminas, quæ viderunt, fuisse diversas; itemque sermones eorum, qui visi sunt, discrepantes. Hæc, inquam, quomodo se habent? Primum tempus est Matthæi illud *sero Sabbatorum*, cum Maria Magdalena non sine una comite extra monumentum (quo item tempore terræ motus accidit) unum vidit sibi dicentem: « Nolite timere; scio enim a vobis Jesum qui crucifixus est quæri; non est hic; surrexit; venite et videte. » Quartum extremumque tempus est Marci illud, cum, orto jam

C

(38) In duobus Eusebianis capitibus a Combefisio, ut jam dixi, editis, siculi permulta ex his ad Marinum scriptis desiderantur, ita quædam diversa sunt, quædam vero explicatiora videntur. Hoc autem loco sic habet editio: Τοῖς κρείττοσιν, ἢ καθ' ἑαυτοὺς Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ, ἅτε δὴ ἀποστόλοις, τὰ κρείττονα γράφειν καὶ ἱστορεῖν παρακεχωρηκότες, αὐτοὶ δὲ τὰ δεύτερα διηγούμενοι, ἀντανεπλήρουν τὰ παρ' ἐκείνοις σεσιγημένα, ἃ δὲ δεύτερα ἦν καὶ μακρῷ λειπόμενα τῆς τῶν προτέρων ἱστορίας· οὕτω τοῦ ἁγίου Πνεύματος διανείμαντος τὰς πρεπούσας ἑκάστῳ καὶ καταλλήλους διηγήσεις. Αἱ γοῦν παρὰ τῷ Λουκᾷ ὄρθρου βαθέος ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθοῦσαι γυναῖκες φέρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα, ἕτεραι δὲ εἶεν τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ· οὐ γὰρ ἂν ἔχοι λόγον τὰς τοσαῦτα προθεασαμένας Μαρίας ἄρτι πρῶτον ἀρώματα φέρειν, ὡς μήπω τὴν ἀνάστασιν μεμαθηκυίας· διὸ εἴποιμεν ἂν ἑτέρας εἶναι τὰς παρὰ τῷ Λουκᾷ δηλουμένας τῶν πρώτων· τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ εὐαγγελιστὴς ἱστορεῖ λέγων· « Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευὴ καὶ Σάββατον ἐπέφωσκε· κατακολουθήσασαι δὲ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, » καὶ τὰ ἑξῆς· ἰδοὺ δείκνυσιν ὅτι ἕτεραι ἦσαν αὗται. Διὸ καὶ οἱ ὀφθέντες ἕτεροι ὑπῆρχον παρὰ τοὺς ἔμπροσθεν δεδηλωμένους· οὔτε γὰρ εἴσω τοῦ μνημείου ἦσαν κατὰ τὸν Ἰωάννην, οὔτε ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενοι, ὡς ὁ παρὰ Ματθαίῳ ἄγγελος· ἄλλως τε δὲ οὐδὲ ἀγγέλους αὐτοὺς ὠνόμασεν ὁ Λουκᾶς, δύο δὲ ἄνδρας, πλὴν ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ, διὰ τῆς ἑορτῆς σύμβολα· καὶ οἱ λόγοι δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας ἰδιάζουσι· καὶ γυναῖκες δὲ πλείους ἦσαν, ἀλλ' οὐχ ἡ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ μόνη· οὐδὲ αἱ παρὰ τῷ Ματθαίῳ δύο Μαρίαι. Περὶ δὲ τῆς μιᾶς Μαρίας τῆς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ περὶ τὸν ὄρθρον, ἔτι σκοτίας οὔσης, ἐπιστάσης τῷ μνήματι, καὶ ἰδούσης τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου, ἥντινα καὶ Μαγδαληνὴν ὁ εὐαγγελιστὴς ὀνομάζει, ὑπόνοιά τις ὑπεισέρχεται ἄλλην τινὰ Μαγδαληνὴν εἶναι, μηδὲν τῶν ταῖς δυσὶ Μαρίαις ἑωραμένων γινώσκουσαν. εἰ δὲ μία καὶ ἡ αὐτή ἐστιν ἡ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς μνημονευομένη, προηγεῖσθαι ἀνάγκη τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἱστορίαν, τῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ· καὶ τὴν αὐτὴν Μαγδαληνὴν τὸ πρῶτον μόνην ἐλθοῦσαν, τοὺς δύο ἀγγέλους εἴσω τοῦ μνήματος καθεζομένους ἰδεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα δεύτερον ἐπιστᾶσαν τῷ αὐτῷ τόπῳ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας τὸν ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἄγγελον ἑωρακέναι· τούτων δὲ τῶν δυοῖν ἐκδοχῶν τὴν προτέραν ἀληθεστέραν εἶναι ἡγοῦμαι· ἑτέρας οὔσης τῆς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρίας παρὰ τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ, κἂν τὸ ἐπίθετον αὐτῇ τῆς Μαγδαληνῆς ἐπιγράφηται, δύο γεγονυιῶν ὡς εἰκὸς τῶν ἀπὸ τῆς αὐτῆς Μαγδαληνῆς· τούτου γὰρ δοθέντος πᾶσα ἀμφισβήτησις λυθήσεται, ἑτέρων μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ μνημονευομένων γυναικῶν, ἑτέρας δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, καὶ ἑτέρου ὄντος καὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τὸν λίθον καθεζομένου, καὶ ἑτέρων τῶν δύο ἀγγέλων τῶν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ εἴσω τοῦ μνήματος ὀφθέντων, ἑτέρου δὲ καὶ τοῦ χρόνου, ἑτέρων δὲ καὶ τῶν λόγων, τοῦ τε ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τοῦ λίθου καθεζομένου, καὶ τῶν ἀγγέλων τῶν εἴσω τοῦ μνήματος θεωρηθέντων. Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον λίαν πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἀπέρχονται ἐπὶ τὸ μνῆμα, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου· ἰδοὺ ἄλλαι πάλιν αὗται καὶ ἐν ἑτέρῳ καιρῷ, αἳ ἔλεγον πρὸς ἑαυτὰς, τίς ἡμῖν ἀποκυλίσει τὸν λίθον; καὶ ὅτι εἶδον νεανίσκον καθήμενον, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Λουκᾶ, ἄνδρες ἀλλ' οὐκ ἄγγελοι· οὕτω καὶ νῦν οὐκ ἄγγελος ὠνόμασται, οὐδὲ ἀνὴρ, ἀλλὰ νεανίσκος· ὥστε καὶ ταύτην ἀφωρισμένην εἶναι τὴν διήγησιν, καὶ τὸν ὀφθέντα ἕτερον, καὶ τὰς ἀφικομένας ἄλλας, καὶ τὸν καιρὸν ὁμοίως ἄλλον, τὸν μετὰ ἡλίου ἀνατολάς. Eadem rursus narratio in Vaticanis quoque codicibus aliquantulum variat, pro breviatorum scilicet aut excerpentium arbitrio.

(39) Κρείττονα est ex alio cod. Vat.

(40) Cod. οἱ θεώμενοι.

sole, a juvene oblato mulieribus Mariæ Magdalenæ et Mariæ Jacobi et Salomæ, quæ cum aromatibus venerant, hæ ipsæ audierunt : « Nolite expavescere; Jesum quæritis Nazarenum crucifixum. » Medii autem sunt angeli illi, qui apud Joannem et Lucam apparent per intervalla singillatim. Apparuit enim sero Sabbatorum angelus unus extra monumentum; post quem ipse Servator. Mane autem jam adulto, alii duo apud Lucam viri appellati, haud intra monumentum visi. Extremus omnium ille juvenis; et ante hunc, nec non ante viros a Luca memoratos, duo illi intra monumentum.

3. Lucas ait una Sabbatorum mane perspicuo tulisse aromata mulieres duas, quæ secutæ fuerant Jesum, Galilæa oriundas, quæque deduxerant ejus funus et venerant ad monumentum. Hæ duos angelos viderunt sibi dicentes : « Cur quæritis viventem inter mortuos? non est hic, sed surrexit. Recordamini quæ vobis dixit dum vobiscum versaretur, quod nempe oporteret Filium hominis pati; » et reliqua.

4. Joannes ait una Sabbatorum Mariam Magdalenam solam accessisse ad monumentum cum adhuc tenebræ essent; vidisse lapidem sublatum; venisse ad Simonem atque Joannem, quibus ait : « Tulerunt Dominum de monumento, et nescio ubi posuerunt eum. Venit ergo Petrus atque Joannes ad monumentum; » et reliqua. Deinde Magdalenam flentem exhibet evangelista; quam semet inclinantem vidisse ait duos angelos sedentes, unum ad caput, alterum ad pedes, sibique dicentes : « Mulier, quid ploras? » quæ ait : « Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. » Mox conversa retrorsum vidit Jesum stantem, neque tamen sciebat eum esse Jesum. Dicit autem ei Jesus : « Mulier, cur ploras? quem quæris? »

5. Ambigunt nonnulli quonam pacto tres dies noctesque tres absolutæ fuerint, uti prædixit Christus, ante faciendam resurrectionem. Porro respondere sic licet. Alii a tempore, quo Jesus proditus fuit, numerant : alii parasceven in duo dividunt, quia nox fuit rursusque dies, quia scilicet illa die sol obscuratus, denuo reluxit. Exin est Sabbati dies integra, ejusque nox. Alii supputant parasceven totam, diem noctemque; Sabbatum item totum ejusque noctem; Dominicæ autem diei initium, loco integræ diei metiuntur, qua incipiente Christus surrexit. Atque ita tres dies dicunt. Certe et in mortuis ac in recens natis pueris ita solemus totam diem metiri, sive nativitas contigerit hora decima, sive die exordiente. Sic etiam mortuis tertia die et nona et quadragesima inferias legitimas ferimus, haud tota tertia cum sua nocte, neque tota nona cum sua item nocte, neque tota quadragesima similiter cum sua nocte, sed initiis mortalium dierum spectatis, justa absolvimus, idque tempus pro die integra habemus atque metimur.

A νεανίσκος ὁ ὀφθεὶς ταῖς γυναιξὶν τῇ Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ καὶ τῇ Μαρίᾳ Ἰακώβου καὶ Σαλώμῃ, αἳ μετ' ἀρωμάτων ἐλθοῦσαι ἤκουσαν, « Μὴ ἐκθαμβεῖσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον. » Μέσοι δὲ οἱ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ τῷ Λουκᾷ καὶ ὀφθέντες κατὰ καιρὸν ἰδιάζοντες· ἐφάνη μὲν γὰρ ὀψὲ Σαββάτων ἄγγελος εἷς ἐκτὸς τοῦ μνήματος· μεθ' οὗ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτήρ· ὄρθρου δὲ βαθέος, ἕτεροι οἱ κατὰ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ὠνομασμένοι οὐκ εἴσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες· ὕστερος ἁπάντων ὁ νεανίσκος, καὶ πρὸ τούτου καὶ τῶν παρὰ τῷ Λουκᾷ οἱ δύο εἴσω τοῦ μνήματος.

γ'. Ὅτι ὁ Λουκᾶς μιᾷ λέγει τῶν Σαββάτων, ὄρθρου βαθέος, φέρειν ἀρώματα γυναῖκας δύο τὰς ἀκολουθησάσας αὐτῷ, αἵτινες ἦσαν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας B συνακολουθήσασαι, ὅτε ἔθαπτον αὐτὸν ἐλθοῦσαι ἐπὶ τὸ μνῆμα· αἵτινες δύο ἀγγέλους εἶδον, οἳ καὶ εἶπον, « Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη· μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν λέγων, ὅτι δεῖ παθεῖν τὸν Υἱὸν ἀνθρώπου, » καὶ τὰ ἑξῆς.

δ'. Ὅτι Ἰωάννης λέγει τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν μόνην ἔρχεσθαι πρὸς τὸ μνῆμα, σκοτίας ἔτι οὔσης, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα καὶ πρὸς Ἰωάννην καὶ λέγει, « Ἦραν τὸν Κύριον ἀπὸ τοῦ μνημείου καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν· ἦλθεν οὖν Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ μνημεῖον, » καὶ τὰ ἑξῆς. Εἶτα εἰσάγει κλαίουσαν τὴν Μαγδαληνήν, καὶ παρακύψασαν ἰδεῖν λέγει C δύο ἀγγέλους καθεζομένους, ἕνα πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσίν· καὶ λέγουσιν αὐτῇ, « Γύναι, τί κλαίεις; » ἡ δὲ εἶπεν, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. » Εἶτα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ εἶδεν τὸν Ἰησοῦν ἑστῶτα· καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν· ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει, « Γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; »

ε'. Ὅτι ἀποροῦσί τινες ὡς τρεῖς ἡμέραι καὶ τρεῖς νύκτες πληροῦνται, καθὼς εἶπεν Χριστὸς, αἱ τῆς ἀναστάσεως· καὶ ἔστιν εἰπεῖν (41)· οἱ μὲν ἀπὸ τῆς προδοσίας· οἱ δὲ τὴν Παρασκευὴν εἰς δύο ποιοῦσιν, ἐπεὶ νὺξ γέγονεν καὶ πάλιν ἡμέρα· ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ ἡλίου σκοτισθέντος καὶ πάλιν ἀναφλεχθέντος· εἶτα ἡ τοῦ Σαββάτου ἡμέρα ὅλη καὶ ἡ νὺξ αὐτῆς. Οἱ δὲ ἡμέραν μὲν τὴν Παρασκευὴν ὅλην καὶ τὴν νύκτα αὐ- D τῆς, Σάββατον ὅλον καὶ τὴν νύκτα αὐτοῦ· τῆς δὲ Κυριακῆς τὴν ἀρχὴν εἰς ἡμέραν μετροῦσιν ὅλην· ὡς ἀρξαμένης ἤδη τότε ὁ Χριστὸς ἠγέρθη· οὕτω τρεῖς ἡμέρας λέγουσιν. Ἐπεὶ καὶ ἐπὶ νεκρῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀρτιγενῶν παίδων οὕτως μετρεῖν ἔθος ὅλην ἡμέραν, ὅτε τὴν ἀπὸ τῆς δεκάτης ὥρας ἀρξαμένην γέννησιν μετροῦμεν, ἢ τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡμέρας ἀρξαμένην γέννησιν· ὁμοίως καὶ ἐπὶ νεκρῶν τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ τὴν ἐνάτην καὶ τὴν τεσσαρακοστὴν τὰ νενομισμένα ποιοῦντες· οὐχ ὅλην τὴν τρίτην μετὰ τῆς νυκτὸς αὐτῆς· οὐδὲ ὅλην τὴν ἐνάτην μετὰ τῆς οἰκείας νυκτὸς αὐτῆς· οὐδὲ τὴν τεσσαρακοστὴν ὁμοίως ὅλην μετὰ νυκτὸς αὐτῆς· ἀλλὰ τὰς ἀρχὰς τῶν τελευταίων ἡμερῶν ὁρῶντες ἐκτελοῦμεν τὰ πραττόμενα, ὅλην ἡμέραν ταύτην καὶ μετροῦντες καὶ λογιζόμενοι.

ϛʹ. Ἀλλ' ἐπεὶ Χριστός φησιν, τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς ἔσομαι, ἔστι δὲ οὕτως εἰπεῖν (41)· ἆρα εἰ χρεώστην ἐπαγγειλάμενον τῷ οἰκείῳ δανειστῇ μετὰ τρεῖς ἡμέρας πληρώσειν τὸ χρέος, πρὸ τῆς προθεσμίας πληρώσαντα θεασάμενοι, ὡς ψευσάμενον κρινοῦμεν, ἢ ὡς πλέον ἀληθεύσαντα; Καὶ ἄλλως· εἰ θᾶττον ἢ (42) εἶπεν, ἀνέστη, πλέων ἡ δύναμις, καὶ ἔγκλημα οὐκ ἔχει· τὸ δὲ βράδιον, ὑποψίας γέμει καὶ ψεῦδος λογίζεται γιγνόμενον· ψεῦδος μὲν, ὅτι παρῆλθεν ὁ λεχθεὶς ὅρος· ὕποπτον δὲ, ὅτι τῶν φυλάκων ἀναχωρησάντων, κλοπὴ τὸ πρᾶγμα ἐνομίσθη ἄν.

6. Sed quoniam Christus dixerat [44], tribus diebus tribusque noctibus se in corde terræ futurum, lubet ita disserere: si quis ære alieno obstrictus creditori suo recepisset, se post tres dies soluturum; hunc, inquam, si ante condictam diem æs illud dissolvere videremus, mendacemne an multo veraciorem judicaremus? Præterea, si Christus ocius, quam spoponderat, resurrexit, major hinc virtus elucescit, nedum locus reprehensioni est. Suspicio contra atque mendacium ex tarditate consequebantur: mendacium, quia condictus terminus fuisset elapsus; suspicio, quia, recedentibus custodibus, ea res furti fuisset insimulata.

EXPLICIT EPITOME.

LECTORI

Hactenus edidimus continuam atque illibatam Eusebiani operis priscam et præclaram Epitomen, prout ea est in pulcherrimo codice Palatino Vat. CCXX, *a f.* 61 *usque ad* 96, *ubi opus reapse concluditur, relictis deinceps paginis puris. Fuerunt autem, ut vidimus, quæstiones* XX; *scilicet ad Stephanum* XVI, *ad Marinum* IV. *Quanquam vero variis ex fontibus nobis suppetebant utriusque partis supplementa, noluimus ea cum Epitome admiscere, ne scripti per se concinni et perfecti seriem quodammodo his insertis perturbaremus. Nunc tamen supplementa quæ invenimus tum quæstionum ad Stephanum tum etiam ad Marinum subtexenda sunt. Et primum lautæ aliquot partes ex magna ms. catena Nicetæ ad Lucam in codice A, seu Vat.* 1611, *quas non ex Epitome sed ex integro opere decerptas fuisse apparet; quanquam ipse quoque Nicetas videtur interdum, ut fit in catenis, Eusebium diminuere; cujus rei indicium est, quod aliquando in Epitome sunt aliquot particulæ, quas Nicetas subtrahit: etsi alioqui in laudatis a Niceta partibus, Eusebius plerumque integer est, et ubique plenior. Nunc igitur priore loco supplementa quæstionum ad Stephanum.*

—

EUSEBII CÆSARIENSIS

EX INTEGRIORE OPERE QUÆSTIONUM EVANGELICARUM PARTES

in Nicetæ Catena ms. ad Lucam.

—

αʹ. (43) Περὶ δὲ τοῦ τὸν Ματθαῖον ἄνωθεν κατάγειν τὰς διαδοχὰς, τὸν δὲ Λουκᾶν ἀνάπαλιν πεποιηκέναι, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁδὸν πορευθέντας, οὐδὲν ἐπιμέμφεσθαι δεῖ· ἐπεὶ καὶ τοὺς ἀνάντη καὶ ὄρθιον πορείαν ἀνιόντας, καὶ τοὺς ἔμπαλιν διὰ τῆς αὐτῆς κατιόντας, οὐκ ἄν τις ἑτέραν φαίη βαδίζειν, μιᾶς ἀμφοτέροις κειμένης τοῖς τε ἀνιοῦσι καὶ τοῖς κατιοῦσι τρίβου. Τὸν αὐτὸν γοῦν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς τῶν γενῶν διαδοχῆς πάρεστιν, ὅτῳ φίλον ἐπ' ἐξουσίας διὰ τῶν αὐτῶν, τοῖς μὲν κάτωθεν ἐπὶ τοὺς πρόσω ἀνιέναι, τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ἄνωθεν προπατόρων ἀρξαμένοις, ἐπὶ τοὺς ὑστάτους καταλήγειν· οὗτος δὲ καὶ πόρρωθεν Ἑβραίοις φίλος ἦν ὁ τρόπος, etc., *ut in impressa a nobis epitome, col.* 891, *lin.* 4 *a fine, usque ad* τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελιστάς, *col.* 893, *lin.* 37. Εἰ δ' ὅτι

1. Quod Matthæus superne successiones deducat, Lucas vero contrario ordine utatur, quandoquidem eadem via uterque graditur, nullus est reprehensioni locus. Nam et illos qui prorsum sursumque ascendunt, et illos qui adversum eadem via descendunt, haud quisquam diceret diverso tramite incedere: quia scilicet una ab utrisque, id est ab ascendentibus descendentibusque, via teritur. Pari ergo modo etiam in recensendis generis successionibus, pro cujusque libito vel ab imis sursum tendere, vel a superis capto initio progenitoribus in postremos desinere licet. Atque hic mos antiquitus Hebræis placuit, etc. Quod si, quia nec Lucas ascendens substitit in Abrahamo, nec Matthæus ab Adamo incœpit, in quem Lucas desivit;

[44] Matth. XII, 40.

(41) Expilavit hanc Eusebii quæstionem Isidorus Pelusiota ep. 2, 212, tacito auctoris nomine; ideoque ejusdem solutio jamdiu nota erat.

(42) Deest in codice particula ἤ, quæ tamen hic omitti non debuit.

(43) Cod. A, f. 63. Confer quæst. II.

Idcirco dissonos inter se evangelistas aliquis dicat, non recte judicat. Uterque enim evangelista proprio calculo descriptionem exposuit; aliter quidem ex Abrahamo incipiens, alter ipsum Abrahamum supergrediens, ad primum usque hominem ascendit; neque in hoc ipso consistens, historiæ suæ seriem cum Deo connectit. Quænam porro in his repugnantia est? si Matthæo quidem visum utile est, ob scripturæ suæ institutum, ex Abrahamo et deinceps genealogiam deducere: Lucæ autem placuit, propter regenerationis in Christo mysterium, sursum provehere hominem lavacro regeneratum ultra cujuslibet generationis fines. Observa enim, eum toto suo sermone vocabulum generationis reticere, sed Jesum retrocedendo subvehere, donec non in homine aliquo sistit, sed in ipso omnium Deo, cui illum utpote Filium Patri copulat.

2. Age vero ut ita etiam loquentis coarguamus imperitiam, atque ut nemo veritatis ignoratione deinceps scandalum patiatur, genuinam actæ rei historiam exponam. In primis vero objectam nobis propositionem considerare opus est. Matthæus quidem ex Abrahamo ad Davidem, atque ita ad Salomonem ejusque successores usque ad Jacobum, unde ortus Josephus Christi putatus pater, descendit. Lucas autem Josephum haud ex Jacobo ait ortum, ut Matthæus; sed ex Heli ascendens, ad cæteros pergit, quorum nullum Matthæus commemorat. Atque ita obliquam veluti decurrens viam, nequaquam ad Salomonem devenit Davidis filium, sed ad Nathanum qui æque fuit Davidis filius. Atqui oportuisset, si unam uterque evangelista genealogiam texebat, vel Lucam eamdem cum Matthæo seriem contexere, vel Matthæum eadem, quæ habet Lucas, nomina recitare. Hi vero adeo invicem non conspirant, ut alter Jacobi filium dicat Josephum ac Salomonis Davide geniti; alter autem non Jacobi, sed Heli ac Nathani Davide item geniti: quo scribendi instituto magnopere inter se dissidere videntur. — Quomodo igitur objectæ propositioni occurrendum est? Age sis, animæ aperientes oculum, vocabulis ipsis accurate mentem intendamus, et quid dicat Lucas inspiciamus. « Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur filius Josephi, qui fuit Heli, qui fuit Melchi. » Sed enim Matthæus, haud usus est dictione *putabatur*, etc. Atque hæc prima est responsio.

3. Alius quoque fortasse latet profundus atque arcanus in prædictis sensus. Matthæus enim manifeste carnalem narrans Christi originem, et Josephum volens vere Davide oriundum ostendere, orationis suæ ingressum qualem oportuit facit, dicens, *Liber generationis Jesu Christi*, et reliqua, consequenterque totam deinde historiam ponit post progenitorum catalogum, Magos videlicet, Herodis

A μὴ μέχρι τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ὁ Λουκᾶς ἀνιὼν ἔστη, μηδὲ ὁ Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ ἤρξατο ἐφ' ὃν κατέληξεν ὁ Λουκᾶς, διαφωνεῖν τις αὐτοὺς λέγοι, οὐκ ὀρθῶς οἴεται· ἑκάτερος γὰρ αὐτῶν οἰκείῳ λογισμῷ τὴν ἔκθεσιν πεποίηται τῆς γραφῆς, ὁ μὲν ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ ἀρξάμενος, ὁ δὲ καὶ τὸν Ἀβραὰμ ὑπερβὰς, ἐπί τε τὸν πρῶτον ἄνθρωπον ἀνελθών· καὶ μηδὲ μέχρι τούτου στὰς, τὸν πάντα δὲ λόγον ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναρτήσας· ποία γὰρ ἐν τούτοις μάχη; Εἰ τῷ μὲν χρήσιμος ἐφάνη ἡ ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ ἐπὶ τοὺς ἑξῆς γενεαλογία, διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ παρ' αὐτῷ λόγου, ὁ δὲ διὰ τὸ τῆς ἐν Χριστῷ παλιγγενεσίας μυστήριον, ἀναβιβάζει τὸν διὰ λουτροῦ γεγεννημένον, ἐπέκεινα ἁπάσης γενέσεως· τήρει γὰρ ὅτι δι' ὅλου τοῦ λόγου σεσιώπηκε τὸ τῆς γενέσεως ὄνομα, ἄγει τε αὐτὸν B ἀνάγων, καὶ ἵστησιν οὐκ ἐπί τινα ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπὶ τὸν πάντων Θεὸν, μονονουχὶ προσάγων, ἅτε δὴ Υἱὸν γενόμενον τῷ Πατρί.

β'. (44) Ἵνα οὖν καὶ τοῦτο εἰρηκότος τὴν ἀμαθίαν ἐλέγξωμεν, παύσωμεν δὲ τοῦ μηδένα ὑπ' ἀγνοίας ὁμοίας σκανδαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων ἱστορίαν ἐκθήσομαι· πρότερον δὲ τὴν προταθεῖσαν ἡμῖν πρότασιν καιρός ἐστι ἐπισκέψασθαι· ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ ἐπὶ τὸν Δαυῒδ, καὶ οὕτως ἐπὶ τὸν Σολομῶνα καὶ τοὺς τούτου διαδόχους μέχρι τοῦ Ἰακὼβ, ἐξ οὗ Ἰωσὴφ ὁ τοῦ Χριστοῦ χρηματίσας πατὴρ, κάτεισιν· ὁ δὲ Λουκᾶς τὸν Ἰωσὴφ οὐκ ἀπὸ τοῦ Ἰακὼβ εἶναί φησιν ὡς Ματθαῖος, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἡλεί· εἶτα ἀπὸ τοῦ Ἡλεὶ ἀνιὼν ἐφ' ἑτέρους χωρεῖ, ὧν οὐδὲ ὅλος ἐμνημόνευσεν ὁ Ματθαῖος· καὶ C οὕτως πλαγίαν τινὰ δραμὼν, ἔρχεται οὐκ ἐπὶ τὸν Σολομῶνα τὸν τοῦ Δαυῒδ, ἀλλ' ἐπὶ Νάθαν τὸν καὶ αὐτὸν τοῦ Δαυῒδ· ὀφείλων, εἰ δὴ περὶ τῆς αὐτῆς γενεαλογίας ὁ λόγος ἦν αὐτοῖς, διὰ τῶν αὐτῶν τῷ Ματθαίῳ ἀνελθεῖν, ἢ τὸν Ματθαῖον δι' ὧν ὁ Λουκᾶς χωρῆσαι ὀνομάτων· εἰ δὲ οὕτως οὐ συνηνέχθησαν ἀλλήλοις, ὡς τὸν ἕνα εἰπεῖν τοῦ Ἰακὼβ τὸν Ἰωσὴφ εἶναι υἱὸν καὶ Σολομῶνος υἱοῦ Δαυῒδ· τὸν δὲ ἕτερον, μὴ τοῦ Ἰακὼβ, ἀλλὰ τοῦ Ἡλεὶ καὶ Νάθαν υἱοῦ Δαυῒδ· δι' ὧν ἐοίκασι πολλὴν διαφωνίαν πρὸς ἀλλήλους περιέχειν. — Τί δὴ οὖν εἰς τὸ προταθὲν τοῦτο πρόβλημα εἴποι ἄν τις; φέρε τῆς ψυχῆς διανοίξαντες τὸ ὄμμα, ἀτενῶς ταῖς λέξεσιν αὐτοῖς ἐπερείσωμεν τὴν διάνοιαν, ἴδωμέν τε τί φησιν ὁ Λουκᾶς. « Καὶ αὐτὸς ὁ D Ἰησοῦς ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ὢν υἱὸς ὡς ἐνομίζετο τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλεὶ, τοῦ Μελχί· » ἀλλ' οὐχ ὅ γε Ματθαῖος ἐχρήσατο τῇ *ὡς ἐνομίζετο* φωνῇ, etc., *ut in epitome, col.* 896, *lin.* 4, *usque ad* αὕτη μὲν οὖν ἡ πρώτη ἀπόδοσις.

γ'. (45) Εἴη δ' ἄν τις καὶ ἄλλος βαθὺς καὶ ἀπόρρητος ἐν τοῖς προκειμένοις λόγος. Ματθαῖος μὲν γὰρ ὁμολογουμένως τὴν ἔνσαρκον γένεσιν ἱστορῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸν Ἰωσὴφ ἀποδεῖξαι βουλόμενος ἀληθῶς ἐκ Δαυῒδ, ὅθεν ἐχρῆν τῇ εἰσβολῇ κέχρηται τοῦ λόγου, φήσας, *Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ*, καὶ τὰ ἑξῆς· ἀκολούθως τε τὴν ὅλην ἑξῆς ἱστορίαν τίθησι μετὰ τὸν τῶν προπατόρων κατάλογον, τοὺς Μάγους,

(44) Cod. A, f. 64. Quæst. III.

(45) Ibid.

τὴν Ἡρώδου μανίαν, τὴν εἰς Αἴγυπτον Ἰησοῦ φυγὴν, τὴν ἐκεῖθεν ἐπάνοδον, τὸν Ἀρχέλαον· καὶ ὡς μετὰ ταῦτα ἤδη λοιπὸν εἰς ἄνδρας Ἰωάννης προβὰς μετὰ τριακοστὸν ἔτος τῆς Ἰησοῦ γενέσεως, ἐπὶ τῆς ἐρήμου κηρύσσει βάπτισμα μετανοίας, πάρεισί τε μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ Ἰορδάνῃ βαπτισθησόμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου· καὶ δὴ συνόρα ἐν τούτοις ὕφος καὶ ἀκολουθίαν ἱστορικῆς διηγήσεως ἣν ὁ Ματθαῖος ἐκτίθεται, Σύρος ἀνὴρ, τελώνης τὸν βίον, τὴν φωνὴν Ἑβραῖος.

δ'. Ὁ δὲ Λουκᾶς τὸ μὲν γένος ἀπὸ τῆς βοωμένης Ἀντιοχείας ἦν, ἐν ᾗ δὴ οἱ πάντες λογιώτατοι τοὺς Ἴωνας προγόνους αὐχοῦσιν (46)· οὐ μὴν ἀλλὰ πρὸς τῷ κατὰ φύσιν Ἑλληνικῷ τῶν ἀνδρῶν, ἐπήγετό τι πλέον ὁ Λουκᾶς ἐν λόγοις, ἅτε ἰατρικῆς ἔμπειρος ὢν ἐπιστήμης. Ὅμως δὴ ὁ τοιοῦτος τῆς τοῦ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίου γραφῆς ἀρχόμενος, τὰ μὲν κατὰ τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ ἱστορεῖ πρῶτα. Εἶτα τὴν πρὸς τὴν Μαρίαν τοῦ Γαβριὴλ ἐπιφάνειαν ἐπισυνάψας, τὰς παραδόξους γενέσεις ἑξῆς τίθησιν, οὐδεμιᾶς μνησθεὶς γενεαλογίας τοῦ Ἰωσήφ· ἔπειτα δωδέκατον ἔτος ἀναγράφων τοῦ Ἰησοῦ, οὔπω καὶ νῦν γενεαλογίας μνημονεύει. Μετὰ δὲ τοὺς Αὐγούστου χρόνους, Τιβερίου διαδεξαμένου τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, κατὰ τὸ πεντεκαιδέκατον αὐτοῦ ἔτος, φησὶ τὸν Ἰωάννην ἐπὶ τῆς ἐρήμου κηρῦξαι μετανοίας βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· διδασκαλίας τε αὐτοῦ τίθησι, καὶ ἐπὶ τούτοις ἅπασιν, Ἰησοῦ, φησὶ, βαπτισθέντος καὶ προσευξαμένου ἐγένετο ἀνοιχθῆναι τὸν οὐρανὸν, καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ φωνὴν ἐκεῖθεν ἐνεχθῆναι· « Σὺ εἶ ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ εὐδόκησα. » Ἔνθα γενόμενος, ὥσπερ ἐξ ὕπνου διανήψας, τῆς γενεαλογίας ἀκαίρως, ὡς ἂν οἰηθείη τις, μνημονεύει λέγων, « Καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχόμενος ὁ Ἰησοῦς ὡς ἐτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς ὡς ἐνομίζετο τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλεὶ, τοῦ Μελχὶ (47), » καὶ τῶν λοιπῶν.

ε'. Τίς τοιγαροῦν ἐν τούτοις οὐκ ἂν ἀπορήσειεν; εἰ Ματθαῖος μὲν λόγου σύνταξιν ἐπιστημόνως φαίνεται πεποιημένος, κατὰ καιρόν τε χρησάμενος τῇ γενεαλογίᾳ, Λουκᾶς δὲ εἰς τοσοῦτον ἤλαυνεν ἀπορίας, ὡς ὅτε μὲν ἐχρῆν κατὰ χώραν τὴν γενεαλογίαν ἐντάξαι, τηνικαῦτα παραλιπεῖν αὐτὴν, ἱστορίαν τε τοσαύτην ἐκθέμενον τὴν ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τριάκοντα ἐτῶν, μηδένα καιρὸν ἐπιτήδειον συνιδεῖν τῆς κατ' αὐτὸν γενεαλογίας· νῦν δὲ ὅτε τριακονταέτης γεγονὼς πάρεισιν ἐπὶ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα, παρὰ πάντα λόγον καὶ παρὰ καιρὸν, ὥσπερ τινὰ παρενθήκην εἰσάγει τῆς γραφῆς τὴν γενεαλογίαν. Ἀλλ' εἴ τίς γε αὐτῷ τοιαῦτα ἐμέμψατο, οὐκ ἂν ἠπόρησεν ἀποκρίσεως ὁ θεῖος εὐαγγελιστής· εἶπε δ' ἂν ὡς εἰκὸς θεῖά τινα καὶ σοφὰ καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ θείου Πνεύματος ἐπάξια. Ἐγὼ δὲ ἡγοῦμαι αὐτὸν καὶ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν τοῦ Ἰησοῦ γενεαλογεῖν ἐθέλοντα, νῦν τοῦτο πεποιηκέναι· τοῦτο γὰρ εἰ κατὰ γνώμην ἔπραττεν, οὐκ ἠγνόει, ὅτε ἐχρῆν ταύτην ἐκθέσθαι. Ἐπειδὴ δὲ νῦν τῆς διὰ λουτροῦ ἀναγεννήσεως μέμνηται, Υἱὸν αὐτὸν εἰσάγων Θεοῦ, βούλεται ὡς ἐν ὑποδείγματι κα-

A furorem, Jesu in Ægyptum fugam, indidem reditum, denique Archelaum. Et quomodo post hæc in publicum hominum conspectum prodiens Joannes, tricesimo ætatis Jesu anno, pœnitentiæ baptismum in deserto prædicaverit, atque inter alios illuc Jesus quoque venerit, ut abs Joanne in Jordane baptizaretur. Vides ergo in his contextum, et historicæ narrationis sequelam, quam Matthæus exponit, vir Syrus, professione vitæ publicanus, lingua Hebræus.

4. At Lucas celebri Antiochia genus trahebat, qua in urbe eruditissimi quique abs Ionibus se progenitos esse gloriantur. Sed præter insitum civibus hellenismum, aliquando magis profecerat in litteris Lucas, quia medicæ artis peritus erat. Et
B tamen talis cum esset, Evangelii scripturam ordiens, res primum Zachariæ et Elisabetæ narrat. Deinde Gabrielis ad Mariam apparitione subnexa, miras illas nativitates deinde ponit, nulla Josephi genealogiæ facta mentione. Postea duodecimum Jesu annum scribens, nondum ullam genealogiam memorat. Post Augusti vero tempora, Tiberio Romanorum imperium tenente, quinto decimo hujus anno, dicit Joannem in deserto prædicavisse pœnitentiæ baptismum in peccatorum remissionem: concionesque ejus exponit; et post hæc omnia, Jesu, inquit, baptizato et orante cœlum aperiri contigit, et Spiritum columbæ specie descendere, atque illinc vocem deferri: « Tu es Filius meus dile-
C ctus, in quo mihi complacui. » Porro huc provectus, tanquam somno evigilans, genealogiæ intempestive, ut aliquis existimabit, mentionem infert: « Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, filius ut putabatur Josephi, qui fuit Heli, qui fuit Melchi, » et reliquorum.

5. Quis ergo hoc loco non sit perplexus? siquidem Matthæum narrationis suæ compositionem scite fecisse apparet; Lucam autem tanta incogitantia fuisse, ut cum suo loco genealogiam collocare deberet, eam tunc prætermiserit: et cum tantam historiæ partem scripsisset, nempe a Christi nativitate usque ad tricesimum ejus annum, nullum inserendæ genealogiæ idoneum tempus
D agnoverit: sed nunc demum cum triginta jam annos natus ad Joannis baptismum accedit Christus, præter omnem rationem ac tempus, tanquam scripti insertum quoddam genealogiam inducat. Verumenimvero si quis illum sic reprehenderet, haud responsum suum desiderari pateretur divus evangelista; sed divina quædam, ut par est, et scita, et inhabitante divino Spiritu digna eloqueretur. Ego autem existimo ipsum Jesu carnalem quoque originem describere volentem, ita se gessisse. Et quia hoc ei propositum erat, haud ignorabat, generationem hujusmodi exponi oportere. Sed quoniam nunc de regeneratione per lavacrum

(46) Sic demonstrat Eusebius totam Antiochenorum litteraturam Græcam fuisse.

(47) Ita codex, prætermissis Matath et Levi.

loquitur, Jesumque ut Dei Filium exhibet; idcirco A hoc veluti exemplo demonstrare studet, quemlibet hominem in Deo regeneratum, etiamsi vere filius hominum habeatur ob carnem qua indutus est, non tamen cum sua natura in carnis genitoribus sistere, neque non ultra corporis procreatores excurrere: verum etiamsi filius hominis videatur ob corporis generationem, nihilominus haud alienum a Dei adoptione censeri. Existimo igitur ipsum tempestive et genealogiam scripsisse, et additamento dictionis *ut putabatur* usum. Consentaneum quippe erat, postquam de cœlo testimonium ad Jesum venerat: Tu es Filius meus dilectus, in te mihi complacui; jam inquam haud decebat, hominum filium, æque ac cæteros, ipsum appellare; sed additamentum adjicere opus fuit *ut putabatur*. Nam Dei quidem proclamatus fuit naturaliter filius, non autem *ut putabatur*: secus autem Josephi quidem putabatur, sed non erat naturaliter filius.

ραστῆσαι ὅτι δὴ πᾶς ὁ ἐν Θεῷ ἀναγεννώμενος, κἂν ἀληθῶς υἱὸς ἀνθρώπων εἶναι νομίζοιτο δι' ἣν περίκειται σάρκα, ἀλλ' οὐχ ἵσταταί γε αὐτῷ τὰ τῆς γενέσεως εἰς τοὺς κατὰ σάρκα γονεῖς, οὐδὲ μέχρι τῶν τοῦ σώματος προπατόρων φθάνει· ἀλλ' εἰ καὶ νομίζοιτο ἀνθρώπων εἶναι υἱὸς διὰ τὴν τοῦ σώματος γένεσιν, ὅμως δ' οὖν οὐκ ἀλλότριος τῆς τοῦ Θεοῦ υἱοθεσίας καθέστηκε. Διὸ ἡγοῦμαι αὐτὸν κατὰ καιρόν καὶ τῇ γενεαλογίᾳ κεχρῆσθαι, καὶ τῇ προσθήκῃ τῆς ὡς *ἐνομίζετο* φωνῆς. Καὶ γὰρ ἀκόλουθον ἦν, τῆς ἐξ οὐρανῶν μαρτυρίας φησάσης πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Σὺ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ εὐδόκησα, μηκέτι καὶ ἀνθρώπων ὁμοίως αὐτὸν ἀναγορεῦσαι υἱὸν, μετὰ δὲ τῆς ὡς *ἐνομίζετο* προσθήκης· Θεοῦ μὲν γὰρ ἀνεκηρύχθη υἱὸς εἶναι φύσει, ἀλλ' οὐχ ὡς *ἐνομίζετο*· τοῦ δὲ Ἰωσὴφ ἐνομίζετο, ἀλλ' οὐ φύσει υἱὸς ἦν.

6. Quæ cum ita se habeant, videor mihi sic B rationem reddidisse, cur Matthæus scripturam suam exordiens, ante Mariæ conceptum, et ante carnalem Jesu generationem, tempestive in sua historia carnalem genealogiam præposuerit. Propterea generationes quoque deorsum ducit, descensum a meliore statu innuens illius de quo agit: etenim incarnatum Dei Verbum reapse descendit, quia cum in forma Dei esset exinanivit semetipsum formam servi accipiens. At vero Lucas, siquidem, æque ac Matthæus, Verbi in carne adventum demonstraturus fuisset, ipse quoque omnino generis historiam scripsisset circa conceptionis aut certe nativitatis tempus; ordinatimque a senioribus exordiens, ad postremos descendisset. Sed quia haud secundum Matthæi mentem narrationem suam C explicuit, merito tempus illud transcendens, ad baptismi regenerationem contendit: atque hoc loco contrariam exponit generationum successionem: subgradiens simul a postremis ad primos, simulque vitans commemoratorum a Matthæo reorum peccatorumque virorum mentionem: quandoquidem regeneratus in Deo, fit alienus a carnali origine, et a peccatoribus secundum carnem patribus, postquam Dei filius est effectus, et omnium qui secundum Deum inculpate vixerunt. Sic Abrahamo quoque dictum fuit: « Tu vero abibis ad patres tuos. » Quibus verbis haud carnales parentes sed illi qui secundum Deum pietate ei similes fuerunt, quasi ænigmate denotantur.

ϛ'. Ὧν οὕτως ἐχόντων, δοκῶ μοι καὶ οὕτως τὸν λογισμὸν ἀποδεδωκέναι, καθ' ὃν ὁ μὲν Ματθαῖος ἀρχόμενος τῆς ἑαυτοῦ γραφῆς, πρὸ τῆς συλλήψεως τῆς Μαρίας, καὶ πρὸ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως τοῦ Ἰησοῦ, κατὰ καιρὸν ὡς ἐν ἱστορίᾳ προτάττει τὴν κατὰ σάρκα γενεαλογίαν· διὸ καὶ τὰ γένη κατάγει, κάθοδον ἀπὸ τῶν κρειττόνων αἰνιττόμενος τοῦ δηλουμένου· σαρκούμενος γὰρ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ κατῄει, ὅτι δὴ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφὴν δούλου λαβών· ὁ δὲ Λουκᾶς, εἰ μὲν ὁμοίως τῷ Ματθαίῳ τὴν ἔνσαρκον ἔμελλεν αὐτοῦ παρουσίαν δηλοῦν, πάντως ἂν ἐχρήσατο καὶ αὐτὸς τῇ τοῦ γένους ἱστορίᾳ, κατὰ τὸν τῆς συλλήψεως ἢ τῆς ἀποτέξεως καιρόν· καὶ ἀκολούθως ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἀρξάμενος, κατῄει ἐπὶ τοὺς τελευταίους· ἐπεὶ δὲ οὐ κατὰ τὴν αὐτὴν τῷ Ματθαίῳ διάνοιαν ἐξέθετο τὴν διήγησιν, εἰκότως τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ καιρὸν ὑπερβὰς, ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τὴν διὰ λουτροῦ παραγίνεται· καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ἐκτίθεται τῶν γενῶν διαδοχὴν, ὁμοῦ καὶ ἀνάγων ἀπὸ τῶν ὑστάτων ἐπὶ τὰ πρῶτα, ὁμοῦ καὶ τὴν μνήμην τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὑπαιτίων καὶ ἁμαρτωλῶν ἀνδρῶν ἀποσειόμενος, ἐπειδήπερ ὁ παρὰ τῷ Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἀλλότριος καθίσταται τῆς ἐνσάρκου γενέσεως καὶ τῶν κατὰ σάρκα ἁμαρτωλῶν πατέρων, Υἱὸς ἀποφαινόμενος Θεοῦ, καὶ πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἀνεπιλήπτως βεβιωκότων· οὕτω καὶ τῷ Ἀβραὰμ εἴρητο· « Σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πατέρας σου· » οὐ τοὺς κατὰ σάρκα, τοὺς δὲ ἐν Θεῷ διὰ τὴν εὐσεβείας ὁμοιοτροπίαν αἰνιττομένου τοῦ λόγου.

D

7. Merito ergo Lucas, utpote qui regenerationem narrat, haud eadem qua Matthæus via incedit. Quamobrem neque Salomonis neque Uriæ uxoris, neque Thamaræ, neque Ruthæ, neque Jechoniæ, neque his interjectorum haud absque criminatione virorum facit recensionem, sed per alios inculpatos graditur; et quidem a propheta Nathano regeneratum suum derivat. Et ille quidem apud Matthæum secundum carnem genitus, filius erat Abrahami, ex hoc videlicet deducta genealogia, quia primo Abrahamo facta fuit promissio gentium benedictio-

ζ'. Εἰκότως τοιγαροῦν ὁ Λουκᾶς, ἅτε τὴν ἀναγέννησιν ἱστορῶν, οὐ τὴν αὐτὴν ὁδεύει τῷ Ματθαίῳ· οὔτ' οὖν τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς Οὐρίου, οὐ τῆς Θάμαρ, οὐ τῆς Ῥοὺθ, οὐ τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῶν μεταξὺ διαβεβλημένων ἀνδρῶν τὴν παράθεσιν πεποίηται, ἀλλὰ δι' ἑτέρων ἀνεπιλήπτων ἄνεισι, καὶ δὲ καὶ ἐκ τοῦ προφήτου Νάθαν τὸν ἀναγεγεννημένον εἰσάγει. Καὶ ὁ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ κατὰ σάρκα γεγεννημένος, υἱὸς ἦν Ἀβραὰμ, ἐντεῦθεν γενεαλογούμενος, ἐπειδήπερ τῷ Ἀβραὰμ πρώτῳ ἡ ἐπαγγελία δέδοτο τῆς τῶν ἐθνῶν εὐλογίας, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ ἐκ σπέρμα-

τος αὐτοῦ προελευσομένου γενησομένη. Ὁ δὲ ἐν Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἑτέρους πατέρας τοὺς κατὰ Θεὸν ἐπιγραψάμενος, οὐδ' αὐτοὺς ἀληθῶς ἐσχηκώς, ἀλλ' ὡς ἐνομίζετο διὰ τὴν τῶν ἠθῶν ὁμοιοτροπίαν, ἄνεισιν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ Πατέρα μετὰ πάντας χρηματίσας Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' οὗτος μὲν ἐν ἀποῤῥήτοις ἡμῖν ἀποδόσθω ὁ λόγος. Ἵνα δὲ μή τις ἡμᾶς εὑρεσιλογεῖν ὑπολάβοι, καὶ ἱστορίᾳ χρήσομαι παλαιοτάτῃ παρ' ἧς ἔστι τὴν λύσιν εὑρεῖν τῆς νενομισμένης παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς διαφωνίας. Τῆς δὲ ἱστορίας γέγονε συγγραφεὺς Ἀφρικανός, ἀνὴρ λόγιος καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς ἔξωθεν παιδείας ὁρμωμένοις ἐπιφανής· οὗ πρὸς ἄλλοις πολλοῖς καὶ καλοῖς λόγοις, καὶ ἐπιστολὴ φέρεται πρὸς Ἀριστείδην περὶ τῆς νενομισμένης τῶν εὐαγγελιστῶν περὶ τὴν Χριστοῦ γενεαλογίαν διαφωνίας· ἔχει δ' οὕτως.

nis, quæ haud aliter quam per semen ex eo proventurum eventura erat. At ille in Deo regeneratus, alios sibi patres secundum Deum inscribens, haud equidem veros patres, sed ita putatos propter morum similitudinem, ad verum Patrem post omnes sursum tendit, Filius Dei exsistens. Atque hactenus de arcano a nobis sensu dictum sit. Ne vero nos quisquam hæc proprio ingenio excogitare putet, antiquissimam historiam proferam, apud quam comperire est solutionem putatæ inter duos evangelistas dissonantiæ. Historiæ hujus auctor Africanus est, vir eruditus, et inter extera doctrina imbutos illustris, cujus præter cæteros multos egregios libros, epistola quoque habetur ad Aristidem de putata evangelistarum circa Christi genealogiam dissonantia, quæ ita se habet.

ΑΦΡΙΚΑΝΟΥ (48).

η'. Οὐχ ἀκριβῶς μέντοι τινὲς λέγουσιν, ὅτι δικαίως γέγονεν ἡ διάφορος αὕτη τῶν ὀνομάτων καταρίθμησίς τε καὶ ἐπιμιξία, τῶν τε ἱερατικῶν, ὡς οἴονται, καὶ τῶν βασιλικῶν, ἵνα δειχθῇ δικαίως ὁ Χριστὸς ἱερεύς τε καὶ βασιλεὺς γενόμενος· ὥσπερ τινὸς ἀπειθοῦντος ἢ ἑτέραν ἐσχηκότος ἐλπίδα, ὅτι ὁ Χριστὸς ἀρχιερεύς ἐστι Πατρός, τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν εὐχὰς ἀναφέρων, καὶ βασιλεὺς ὑπερκόσμιος, οὓς ἠλευθέρωσε νέμων τῷ Πνεύματι, συνεργὸς εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ὅλων γενόμενος. Καὶ τοῦτο ἡμῖν προσήγγειλεν οὐχ ὁ κατάλογος τῶν φυλῶν, οὐχ ἡ μίξις τῶν ἀναγράπτων γενῶν, ἀλλὰ πατριάρχαι καὶ προφῆται. Μὴ οὖν κατίωμεν εἰς τοσαύτην θεοσεβείας σμικρολογίαν, ἵνα τῇ ἐναλλαγῇ τῶν ὀνομάτων, τὴν Χριστοῦ βασιλείαν καὶ ἱερωσύνην συνιστῶμεν· ἐπεὶ τῇ Ἰούδα φυλῇ τῇ βασιλικῇ, ἡ τοῦ Λευὶ φυλὴ ἱερατικὴ συνεζύγη, τοῦ Ναασσὼν ἀδελφὴν τὴν Ἐλισάβετ Ἀαρὼν ἀξαμένου, καὶ πάλιν Ἐλεάζαρ τὴν θυγατέρα Φατιὴλ, καὶ ἐνθένδε παιδοποιησαμένων. Ἐψεύσαντο οὖν οἱ εὐαγγελισταί, συνιστάντες οὐκ ἀλήθειαν, ἀλλ' εἰκαζόμενον ἔπαινον· καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν διὰ Σολομῶνος ἀπὸ Δαυῒδ ἐγενεαλόγησεν τὸν Ἰακὼβ τὸν τοῦ Ἰωσὴφ πατέρα· ὁ δὲ Νάθαν τοῦ Δαυῒδ, τὸν Ἡλεὶ τὸν τοῦ Ἰωσὴφ ὁμοίως ἄλλων πατέρα· καίτοι ἀγνοεῖν αὐτοὺς οὐκ ἐχρῆν, ὡς ἑκατέρα τῶν κατηριθμημένων τάξις, τὸ τοῦ Δαυῒδ ἐστι γένος, ἡ τοῦ Ἰούδα φυλὴ βασιλική. Εἰ γὰρ προφήτης ὁ Νάθαν, ἀλλ' οὖν καὶ Σολομών, ὅ τε τούτων πατὴρ ἑκατέρου· ἐκ πολλῶν δὲ φυλῶν ἐγίνοντο προφῆται, ἱερεῖς δὲ ἐξ οὐδεμιᾶς (49) τῶν δώδεκα φυλῶν, μόνοι δὲ Λευῖται. Μάτην αὐτοῖς ἄρα πέπλασται τὸ ἐψευσμένον· μηδὲ κρατοίη τοιοῦτος ὁ λόγος ἐν Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ [κατὰ] ἀκριβοῦς ἀληθείας, ὅτι ψεῦδος σύγκειται εἰς αἶνον καὶ δοξολογίαν Χριστοῦ· τίς γὰρ οὐκ οἶδε κἀκεῖνον τὸν ἱερώτατον τοῦ Ἀποστόλου λόγον κηρύσσοντος καὶ διαγγέλλοντος τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆ-

AFRICANI.

8. Haud accurate quidam aiunt, provide factam esse differentem hanc nominum enumerationem et permistionem sacerdotalium, ut putant, et regalium virorum, ut ostenderetur merito Christus rex simul atque sacerdos : quasi aliquis de hoc dubitet, aut aliam spem habeat, nempe quin Christus æternus sit apud Patrem pontifex, preces nostras ei offerens : rex autem supermundialis, quos liberavit pascens Spiritu, cooperator effectus in omnium rerum ordinatione. Idque nobis exploratum fecit non tribuum catalogus, neque perscriptarum generationum mistio, sed patriarchæ atque prophetæ. Caveamus igitur a minuto hujusmodi religionis artificio, ut nominum permutatione Christi regnum ac sacerdotium comprobare velimus. Nam et alioqui regali Judæ tribui sacerdotalis Levi tribus facta erat affinis, ex quo Naassonis sororem Elisabetam duxit Aaron uxorem [64], rursusque Eleazar Phatihelis filiam [65], prole inde suscepta. Ergo evangelistæ mentiti sunt, dum non veritatem asserunt, sed simulatam laudem : cujus rei causa, alter quidem per Salomonem a Davide Jacobi stirpem traxit, qui fuit Josephi pater : alter autem a Nathano Davidis filio Helim deduxit Josephi pariter, sed alia ratione, patrem. Atqui eos ignorare non oportebat, utrumque numeratorum hominum ordinem, genus esse Davidis, Judæ nempe regiam tribum. Etiamsi enim propheta Nathanus fuit, et quidem etiam Salomon, et horum utriusque parens (David) : ex multis sane tribubus exstitere prophetæ ; sed tamen sacerdotes nulli fuerunt ex nulla duodecim tribuum, sed soli Levitæ. Frustra igitur composita ab illis fuit hæc falsitas ; neque prævalebit hujusmodi sermo in Christi Ecclesia contra accuratam veritatem, nempe ut mendacium consarcinetur ad

[64] Exod. VI, 23. [65] ibid. 25.

(48) Diximus col. 899, adn. 12, Africani epistolam, quam Eusebius *Hist. eccl.* I, 7, acephalam dederat, a nostra epitome feliciter partim sarciri. Nunc isto in fragmento integriore ac primitivo prædictæ epistolæ prior pars omnino cumulatur. Hujus ergo ad Africani epistolam præclari additamenti meminisse oportet eos, qui novas aliquando editiones curabunt. Etenim in Veneti quoque Gallandii diligentissimi hominis *Bibliotheca Patrum* t. II, p. 358, acephala est hæc epistola, quia caput ejus adhuc linteis codicum obvolutum erat.

(49) In epitome codex habet omnino οὐ δεῖνες, sed veram nunc vides lectionem ἐξ οὐδεμιᾶς.

Christi laudem atque præconium. Quis vero et illa nescit sacratissima Apostoli verba resurrectionem Servatoris nostri prædicantis atque nuntiantis, reique veritatem magno cum pavore affirmantis dum ait [66] : Si Christum resurrexisse quidam negant, nos autem asserimus atque credimus, speramus ac prædicamus, falsi testes Dei sumus, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit. Quod si adeo hic qui Deum Patrem honorat, ne mendax videatur, timet, quia rem miram narrat ; cur non merito timeat quisquis falso sermone veritatem vult stabilire, non veram sententiam concinnans ? Nam si generationes abluderent, nihilque germani seminis ad Josephum conferretur, sed ea res ad fulcimen tantummodo nascituri dicta esset, nempe quod rex atque sacerdos foret is qui venturus erat, deficiente probatione, totoque orationis ornatu in futilem hymnum desinente, nullam hinc laudem Deo accedere exploratum fit, quia totum mendacium est ; sed damnationem potius dicenti conflari, quia quod nihil est, aliquid esse jactavit.

A ρος ἡμῶν, καὶ διϊσχυριζομένου τὴν ἀλήθειαν, μεγάλῳ φόβῳ λέγοντος, ὅτι εἰ Χριστὸν λέγουσί τινες μὴ ἐγηγέρθαι, ἡμεῖς δὲ τοῦτο καὶ φαμὲν καὶ πεπιστεύκαμεν, καὶ αὐτὸ καὶ ἐλπίζομεν καὶ κηρύσσομεν, καταψευδομαρτυροῦμεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστὸν ὃν οὐκ ἤγειρεν· εἰ δὲ οὕτως ὁ δοξολογῶν Θεὸν Πατέρα, δέδοικε μὴ ψευδολόγος δοκοίη, ἔργον παράδοξον διηγούμενος, πῶς οὐκ ἂν δικαίως φοβηθείη, ὅτι διὰ ψευδολογίας ἀληθείας σύστασιν πορίζόμενος, δόξαν οὐκ ἀληθῆ συντιθείς; Εἰ γὰρ τὰ γένη διάφορα, καὶ μηδὲν καταφέρει γνήσιον σπέρμα ἐπὶ τὸν Ἰωσὴφ, εἴρηται δὲ μόνον εἰς σύστασιν τοῦ γεννηθησομένου, ὅτι βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς ἔσται ὁ ἐσόμενος, ἀποδείξεως μὴ προσούσης, ἀλλὰ τῆς τῶν λόγων σεμνότητος εἰς ὕμνον ἀδρανῆ φερομένης, δῆλον ὡς τοῦ Θεοῦ μὲν ὁ ἔπαινος B οὐχ ἅπτεται, ψεῦδος ὤν· κρίσις δὲ τῷ εἰρηκότι, τὸ οὐκ ὂν, ὡς ὂν κομπάσαντι (50).

9. Davidem Matthæus quoque ante alios in ordine posuit in sua genealogia, quia Davidi primo soli que firmo jurejurando prædixerat Deus fore ut ex illo nasceretur secundum carnem Christus. Scriptum est igitur : « Juravit Dominus Davidi veritatem, et non frustrabitur eam : de fructu ventris tui ponam super thronum tuum [67]. » Et rursus : « Juravi Davidi servo meo, usque in æternum parabo semen tuum [68]. » Et in Paralipomenis : « Cumque completi fuerint dies tui, ut dormias cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, eritque filius de ventre tuo, et stabiliam regnum ejus : ipse mihi ædificabit domum, et erigam thronum ejus usque in sempiternum. Ego ero illi Pater, et ipse mihi filii instar [69]. » Similia his in secundo quoque Regnorum libro scribuntur [70]. Sed ea quidem ad Salomonem trahi queunt; verum hæc quæ in manibus sunt, nihil prorsus ad Salomonem attinere, sic licet cognoscere. Multis post Salomonis obitum annis prophetans Isaias, hæc de futuro ex Davidis semine vaticinabatur : « Egredietur virga de radice Jessæ (fuit hic Davidis parens), et flos de radice ejus ascendet. Et erit radix Jessæ, et qui consurgit ad imperandum gentibus : in ipso gentes sperabunt [71]. » De promisso autem Davidi throno tale oraculum est : « Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus : vocaturque nomen ejus magni consilii Angelus. Magnus est principatus ejus, et pacis ejus non est terminus : super solium Davidis et regnum ejus, ut id constituat [72]. » In suprascriptis itaque dicitur quidem ex radice Jessæ et ex Davide surrecturus aliquis, non tam ad regnandum

θ'. Τὸν Δαυῒδ πρὸ τῶν ἄλλων καὶ Ματθαῖος ἔταξεν ἐν τῇ κατ' αὐτὸν γενεαλογίᾳ, ἐπειδὴ καὶ πρώτῳ καὶ μόνῳ τῷ Δαυῒδ μεθ' ὅρκου διαβεβαιώσεως ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα φῦναι ὁ Χριστὸς ἐθεσπίζετο· γέγραπται γοῦν· « Ὤμοσε Κύριος τῷ Δαυῒδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτήν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν· « Ὤμοσα Δαυῒδ τῷ δούλῳ μου, ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω τὸ σπέρμα σου. » Καὶ ἐν Παραλειπομένοις· « Καὶ ἔσται ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν C πατέρων σου, καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρμα σου μετὰ σὲ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἑτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον· καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα· ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Τὰ ὅμοια τούτοις καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν φέρεται· ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν κἂν ἑλκυσθείη ἐπὶ τὸν Σολομῶνα, τὰ δ' ἐν χερσὶν ὅτι μηδεμίαν ἔχει κοινότητα πρὸς Σολομῶνα, ὧδ' ἄν τις καταμάθοι. Μετὰ τὴν Σολομῶνος τελευτὴν, πολλοῖς ὕστερον χρόνοις προφητεύων Ἡσαΐας, τοιάδε περὶ τοῦ γενησομένου ἐκ σπέρματος Δαυῒδ προκηρύττει· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί· (πατὴρ δὲ ἦν οὗτος τοῦ Δαυῒδ) καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται· καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' D αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι. » Καὶ περὶ τοῦ ἐπηγγελμένου δὲ τῷ Δαυῒδ θρόνου ὧδε θεσπίζει· « Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος· μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅριον· ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυῒδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτήν. » Διὰ δὲ τῶν ἐκτεθέντων εἴρηται μὲν ὅτι ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ καὶ

[66] I Cor. xv, 12-15. [67] Psal. cxxxi, 11. [68] Psal. lxxxviii, 4, 5. [69] I Paralip. xvii, 13. [70] II Reg. vii, 12. [71] Isa. xi, 1, 10. [72] Isa. ix, 6, 7.

(50) Hactenus fragmentum in cod. A, f. 63 b, Africano nominatim inscriptum. Cui si subnectas particulam illam quam habes apud nos in epitome col. 900, ἵνα οὖν usque ad ἐκθήσομαι ; et mox ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα, etc., cum reliqua, ut exstat apud Eusebium *Hist.* i, 7, grandiore parte, totam fortasse Africani epistolam tenebimus.

τοῦ Δαβὶδ ἀναστήσεταί τις οὐ τοῦ Ἰσραὴλ ἄρχειν, A ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν· εἴρηται δὲ ὅτι γεννηθήσεται παιδίον, καὶ ὀνομασθήσεται Υἱὸς, ξένοις ὀνόμασι καὶ τὴν ἀνθρώπων φύσιν ὑπεραίρουσι κεκοσμημένος, ὅτι τε ὁ τοιοῦτος τὸν θρόνον Δαβὶδ ἀναλήψεται, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κατορθῶσαι αὐτήν.

ι'. Ταῦτα δὲ ὅτι μετὰ Σολομῶνα περὶ ἑτέρου τινὸς μέλλοντος ἥξειν προανεφωνεῖτο, παντί τῳ δῆλον. Καὶ ἄλλως δὲ τὰ πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐκτεθέντα λόγια οὐκ ἂν ἐφαρμόσαιεν Σολομῶνι, ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τυγχάνοντα· σαφῶς γὰρ ὁ χρησμὸς δηλοῖ, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δαβὶδ ἀναστήσεται ὁ θεσπιζόμενος. Σολομὼν δὲ, ζῶντος ἔτι τοῦ Δαβὶδ, νεύματι αὐτοῦ καὶ γνώμῃ διάδοχος τῆς βασιλείας· λέγεται γοῦν ἐπὶ μόνοις ἔτεσι τεσσαράκοντα βασιλεῦσαι ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· B πῶς οὖν εἰς αὐτὸν ἐπιφέροιτο τὸ, « Ἀνορθῶσαι τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα; » Ἀλλ' εἰ λέγοι τις περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ διαδοχῆς εἰρῆσθαι αὐτὰ, οὐκ ἀγνοητέον ὅτι μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας ἡ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδοχὴ τῆς βασιλείας διήρκεσε, μηδενὸς μετὰ τὸν Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς βασιλείας τοῦ Δαβὶδ καταστάντος. Πῶς δ' ἂν τῷ φιλογυναίῳ, καὶ οὗ οὐκ ἦν ἡ καρδία τελεία μετὰ Κυρίου Θεοῦ αὐτοῦ, ἐφαρμόσῃς τὰ τοῦ ὅρκου, καὶ τό· « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν; » Ἀλλὰ γὰρ ἄντικρυς Σολομῶνος μὲν ἀλλότρια ταῦτα· ἀνάγοιντο δ' ἂν ἐπὶ Χριστὸν, ὃς ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀναστὰς, οἶκον τῷ Θεῷ οὐκ ἐξ ἀψύχων λίθων, οὐδ' ἐν γωνίᾳ καὶ μέρει γῆς, ἀλλὰ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐκ ζώντων C καὶ νοερῶν λίθων συνεστήσατο τὴν θεοπρεπῆ αὐτοῦ Ἐκκλησίαν· ᾧ καὶ μόνῳ τὸ, « Αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱὸν » ἀναφωνούμενον ἁρμόσει· ἐπεὶ καὶ ἐν ἑτέραις Γραφαῖς Υἱὸς ἀναγορεύεται τοῦ Θεοῦ· ἐν τῇ φασκούσῃ, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε· » καὶ ἐν τῇ λεγούσῃ, « Κύριος εἶπε πρός με, Υἱός μου εἶ σύ· » πάλιν ἐν ᾗ λέλεκται, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. » Τούτοις γοῦν συνᾴδει καὶ ἡ ἐξ οὐρανῶν ἐπ' αὐτὸν ἐνεχθεῖσα φωνὴ, « Σὺ εἶ ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, » φήσασα· καὶ τὰ ἐν ἑβδομηκοστῷ δὲ πρώτῳ ψαλμῷ περιεχόμενα, τὸ « Συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ, » καὶ τὸ, « Πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτὸν, » ἄντικρυς τοῖς περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεολογουμένοις συντρέχοι ἄν. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἀναμφίλεκτος D ἡ ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου σύστασις, ὃς μετὰ τὸν Σολομῶνος θάνατον καὶ μετὰ πλείστας ἄλλας τοῦ γένους διαδοχὰς, ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ καὶ Δαβὶδ ἐξελεύσεσθαί τινα προφητεύει, καὶ τοῦτον ἔσεσθαι Σωτῆρα ἐθνῶν, γυμνῶς οὕτω φάσκων· « Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. »

ια'. Ἀλλὰ γὰρ τοσούτων ἐκδεδομένων χρησμῶν μόνῳ τῷ Δαβὶδ καὶ μεθ' ὅρκου διαβεβαιώσεως περὶ

in Israele quam in gentibus. Dicitur item nasciturus parvulus, et nomen Filii habiturus, peregrinos titulos et humanam naturam excedentes recepturus : foreque ut hic thronum Davidis obtineat, et regnum ejus, ut id constituat.

10. Age vero quod hæc post Salomonem de alio quodam venturo prædicta fuerint, nemo non videt. Sed alioqui etiam edita Davidi oracula Salomoni haud videbuntur congruere, si accurato examine perpendantur. Namque oraculum manifeste dicit, post Davidis mortem surrecturum illum de quo fit vaticinium. Atqui Salomon vivente adhuc Davide, eoque volente ac jubente factus est regni successor : nec nisi annos quadraginta super Israelem regnasse dicitur. Quomodo ergo ad hunc referentur verba : « Et erigam thronum ejus in sempiternum ? » Quod si quis objiciat, de posteritate ejus hæc dicta fuisse, tunc sane non est ignorandum, usque ad Jechoniam quidem et Babylonicam captivitatem, Davidis ac Salomonis regalem successionem mansisse ; neminem tamen post Jechoniam in regio Davidis throno sedisse. Qua pacto igitur mulieroso Salomoni, cujus cor non erat perfectum erga Dominum Deum suum, jurisjurandi verba accommodabis ; necnon illa : « Ego ero illi in patrem, et ipse mihi erit in filium ? » Imo vero hæc a Salomone longe recedunt : sed Christo utique valde conveniunt, qui Davidis semine ortus, non templum Deo ex inanimatis lapidibus, et in parte aliqua atque angulo terræ, sed in universo orbe et in cunctis gentibus ex vivis lapidibus et intellectualibus suam Deo dignam Ecclesiam ædificavit : cui soli effatum illud congruet : « Ipse mihi erit in filium, » quandoquidem et in aliis Scripturæ locis Filius Dei prædicatur ; ubi nempe dicitur : « Ex utero ante luciferum genui te [72*] ; » necnon ubi dicitur : « Dominus dixit ad me : Filius meus es tu [73] ; » denuo ubi scribitur : « Dominus creavit me initium viarum suarum ad opera ejus ; ante omnes colles genuit me [74]. » His ergo consonat vox quoque illa de cœlo delata : « Tu es Filius meus dilectus [75]. » Et illa quæ septuagesimo primo psalmo continentur : « Permanebit cum sole ; » itemque : « Omnes gentes beatum illum dicent [76] : » hæc, inquam, cum iis prorsus quæ de Servatore nostro divinitus dicta sunt, concurrent. Quod autem ita res se habeat, indubitanter Isaias confirmat, dum post Salomonis obitum plurimasque alias generationum successiones, ex radice Jessæ ac Davidis egressurum quemdam vaticinatur, eumque Servatorem gentium futurum tam perspicue pronuntiat : « Et erit radix Jessæ, et qui consurget ad imperandum gentibus ; et in ipsum gentes sperabunt [77]. »

11. Cum talia igitur edita fuissent oracula uni Davidi, et quidem cum jurata affirmatione, oritu-

[72*] Psal. CIX, 3. [73] Psal. II, 7. [74] Prov. VIII, 23. [75] Matth. III, 17. [76] Psal. LXXI, 5. [77] Isa. XI, 10.

rum ex ejus semine prænuntiatum illum; cumque universus Israel ob has prædictiones quotidie exspectaret nasciturum ex Davide omnium hominum Servatorem ac Redemptorem, recte Matthæus speratarum rerum adventum nuntians, ex ipsa quæ in spe erat exspectatione, exordium libri auspicatur, filium Davidis appellans eum qui nuper apparuerat. A Davide autem ad. Abrahamum ascendit, quia primo item Abrahamo de gentium vocatione varia oracula reddita fuerant. Ante enim Moysis legislationem, et ante gentem Judaicam, immo et ante circumcisionem, alienigena cum esset Abrahamus et Chaldæorum regione oriundus, patria instituta deseruit, Deoque supremo agnito, testimonium retulit, quod Deo credidisset, et reputatum ipsi esset ad justitiam [78] : justusque et Deo carus evasit, haud ob corporis circumcisionem, vel observantiam Sabbati, festorum, atque Kalendarum, neque ob aliam quamvis a Moyse postea invectam religionem, sed propter aliam Dei manifestationem, Deumque ipsi apparentem (erat autem hic Servator), et propter ornatam virtutibus vitam. Hoc itaque religionis genus exercenti facta est de gentium vocatione promissio; quod nempe et ipsæ aliquando pari atque Abrahamus fervore Deum essent adoraturæ, nec dissimilem benedictionem consecuturæ. Quamobrem dictum ei fuit : « Et benedicentur in te omnes tribus terræ [79]; » et denuo : « Dixit autem Dominus : Non celabo Abrahamum puerum meum quæ ego facio. Fiet Abrahamus in gentem magnam multamque, et in eo benedicentur cuncti terræ populi [80]. » Quæ cum ita sint, consentaneum fuit, vocationis gentium progenitorem Abrahamum ab evangelista secundum assumi post Davidem. Namque hunc, cui de Servatoris nativitate promissiones factæ sunt, præverti ordine oportuit illi qui de gentibus sponsiones acceperat; secundum, inquam, in genealogia collocari oportuit gentium patriarcham.

12. Joannes quidem in sua Evangelii scriptura, res quæ, Baptista nondum in vincula conjecto, ante Christum factæ sunt, tradidit. At tres reliqui evangelistæ, acta post carcerem recitant. Id animadvertenti haud dissonare videbuntur inter se Evangelia; quia nimirum apud Joannem sunt priora, reliqua ad postremam historiam pertinent.

τῆς ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενέσεως τοῦ προφητευομένου, παντός τε ὡς εἰκὸς τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τὰς τοσαύτας προῤῥήσεις ὁσημέραι προσδοκῶντος τὸν ἐκ Δαβὶδ γεννηθησόμενον Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν πάντων ἀνθρώπων, εἰκότως τῶν προσδοκωμένων τὴν ἄφιξιν εὐαγγελιζόμενος ὁ Ματθαῖος, ἐξ αὐτῆς τῆς ἐλπιζομένης προσδοκίας τὴν καταρχὴν τοῦ λόγου πεποίηται, υἱὸν Δαβὶδ φήσας τὸν ἐπιλάμψαντα· μετὰ δὲ τὸν Δαβὶδ ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ ἀνατρέχει, ἐπειδὴ πρώτῳ πάλιν τῷ Ἀβραὰμ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν διάφοροι ἐξέδοντο χρησμοί. Πρὸ γὰρ τῆς Μωϋσέως νομοθεσίας, καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, ἀλλοεθνὴς ὢν ὁ Ἀβραὰμ καὶ τῆς Χαλδαίων γῆς ὁρμώμενος, ἀπολείπει μὲν τὰ πάτρια, Θεὸν δὲ γνοὺς τὸν ἐπὶ πάντα, μεμαρτύρηται ὡς ἄρα ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· δίκαιός τε καὶ θεοφιλὴς ἀποπέφανται, οὐ διὰ περιτομῆς σώματος, οὐδὲ διὰ φυλακῆς ἡμέρας Σαββάτου, ἑορτῶν ἢ νουμηνιῶν, οὐδέ γε δι' ἄλλης τινὸς παρὰ Μωϋσεῖ φερομένης ἐθελοθρησκίας, ἀλλὰ δι' ἄλλης Θεοφανείας τε τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ Κυρίου (οὗτος δ' ἦν ὁ Σωτὴρ), διά τε σεμνοῦ καὶ ἐναρέτου βίου. Τοῦτον δ' οὖν αὐτῷ κατορθοῦντι τῆς θεοσεβείας τὸν τρόπον ἡ περὶ τῶν ἐθνῶν δέδοτο ἐπαγγελία, ὡς καὶ αὐτῶν ποτε κατὰ τὸν τοῦ Ἀβραὰμ ζῆλον θεοσεβησόντων, καὶ ἴσης τῷ θεοφιλεῖ καταξιωθησομένων εὐλογίας. Λέλεκται γοῦν πρὸς αὐτὸν, « Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν, Οὐ μὴ κρύψω ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ· Ἀβραὰμ δὲ γενόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ εὐλογηθήσεται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ὧν οὕτως ἐχόντων, ἀκόλουθον ἦν τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προπάτορα ὄντα τὸν Ἀβραὰμ ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ δεύτερον παραληφθῆναι μετὰ τὸν Δαβίδ. Ἐχρῆν γὰρ τὸν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Σωτῆρος τὰς ὑποσχέσεις εἰληφότα, προτιμηθῆναι τῇ τάξει τοῦ τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν ἐπαγγελίας δεξαμένου· δεύτερον δὲ ἐν τῇ γενεαλογίᾳ παραληφθῆναι τὸν τῶν ἐθνῶν ἀρχηγόν.

ιβ'. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης τῇ τοῦ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίου γραφῇ, τὰ μηδέπω τοῦ Βαπτιστοῦ βεβλημένου εἰς φυλακὴν, πρὸ τοῦ Χριστοῦ πραχθέντα, παραδίδωσιν· οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς εὐαγγελισταὶ τὰ μετὰ τὸ δεσμωτήριον λέγουσιν. Οἷς καὶ ἐπιστήσαντι, οὐκέτι ἂν δόξαιεν διαφωνεῖν ἀλλήλοις τὰ Εὐαγγέλια, τῷ τὸ μὲν κατὰ Ἰωάννην τὰ πρῶτα περιέχειν, τὰ δὲ λοιπὰ τὴν ἐπιτέλειον ἱστορίαν (51).

Ex Possini catena in Matthæum tom. I, p. 12.

13. *Eusebii.* Gravidam Dei matrem nemini nisi Josepho inventam esse ait evangelista : a sancto quippe Spiritu res patefacta fuit. Justo autem ho-

ιγ'. (52) *Εὐσεβίου.* Ὅτι δὲ ἔγκυος εὑρέθη ἡ Θεοτόκος, καὶ ὅτι οὐδενὶ ἑτέρῳ ἀλλ' ἢ τῷ Ἰωσὴφ, ὁ εὐαγγελιστὴς ἀπεφήνατο· ἐκ γὰρ Πνεύματος ἁγίου γέγονε,

[78] Rom. IV, 3. [79] Gen. XII, 3. [80] Gen. XVIII, 17.

(51) Locus hic brevis de Baptista reapse recitatur in codice A, f. 82, ad Lucæ cap. V, 2, sub Eusebii nomine. Et quidem vide dicta a nobis ad Cyrilli commentarium *In Luc.*, p. 146, n. 3. In præfatione ad Marinum dixit Eusebius se quæstiones suas scripsisse ad principia et finem Evangeliorum. Quamobrem hic de Baptista locus pertinet fortasse magis ad Eusebii commentarium *In Lucam.* Quia tamen nominatim hic appellatur *Evangeliorum dissonantia*, hoc ego loco, sine ullo, ut puto, detrimento reip. fragmentum collocavi.

(52) Quæst. I, 3.

φησὶ, τὸ τοιοῦτον φανερόν· δικαίῳ γὰρ ὄντι τῷ Ἰω- A σὴφ οὐχ ἦν θαυμαστὸν γνωσθῆναι διὰ Πνεύματος ἁγίου, ἐξ οὗ καὶ ἡ κύησις γέγονεν.

mini nil mirum est revelatam fuisse a sancto Spiritu hanc conceptionem, quam sua idem virtute perfecerat.

Ex catena inedita in codice Vaticano.

ιδ'. (53) *Εὐσεβίου*. Ἐνέτυχον δὲ ἑρμηνείᾳ ἀνεπιγράφῳ λεγούσῃ, ὅτι οἱ μέν φασι συγγενίδα τὴν Ἐλισάβετ τῆς Παρθένου παρὰ τοῦ ἀγγέλου ὠνομάσθαι, οὐχ ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς φυλῆς, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐκ τῶν αὐτῶν προγόνων, καὶ τοῦ αὐτοῦ κοινῶς τῶν Ἰουδαίων γένους ἀμφοτέρας ὡρμῆσθαι· ὡς ὁ Ἀπόστολος, « Ἐβουλόμην, λέγων, ἀνάθεμα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα. » Πολλοὶ δὲ καὶ τῶν δοκίμων λέγουσιν ἀληθῶς κατὰ συγγένειαν συνῆφθαι τὴν ἱερατικὴν φυλὴν τῇ βασιλικῇ καὶ ἄνω ἐπὶ Μωϋσέως (54). Ἡ γὰρ Ἐλισάβετ B ἡ γυνὴ Ἀαρὼν ἀδελφὴ ὑπῆρχε Ναασσὼν υἱοῦ Ἀμιναδὰβ, ὃς ἀπὸ Ἰούδα τοῦ υἱοῦ Ἰακὼβ κατήγετο, ἀφ' οὗ τὸ βασίλειον γένος τοῖς Ἰουδαίοις· καὶ κάτω δὲ ὁμοίως Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ Ζαχαρίου ἀπὸ τῆς Ἰούδα φυλῆς εἶλκε τὴν γένεσιν, θυγάτηρ χρηματίζουσα Ἰακὼβ τοῦ πατρὸς Ἰωσήφ· ἐκ γοῦν τῆς συγγενείας τούτου τοῦ Ναασσὼν ὁ Κύριος κατὰ σάρκα γεγένηται· οὐ μάτην οὖν τῆς βασιλικῆς φυλῆς τὴν ἐπιμιξίαν ὁ θεῖος προφήτης ἐδίδαξεν, ἀλλὰ δεικνὺς ὡς ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐξ ἀμφοτέρων ἐβλάστησεν, ὡς βασιλεὺς καὶ ἀρχιερεὺς κατὰ τὸ ἀνθρώπινον χρηματίσας (55)· ἢ ὡς ἐξ ἑνὸς προπάτορος τοῦ Ἰακὼβ ὑπαρχούσας, συγγενίδας καλεῖ.

14. *Eusebii.* Incidi in quamdam anonymi auctoris interpretationem dicentis Elisabetam, ex nonnullorum sententia, appellatam fuisse ab angelo cognatam Virginis, non quia de eadem esset tribu, sed quia ex iisdem progenitoribus eodemque Judæorum genere communis utrique origo fuerit. Nempe ut Apostolus loquitur : « Optabam ego anathema esse pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem [a]. » Multi tamen probati interpretes aiunt, vera prorsus cognatione sacerdotalem tribum cum regali fuisse connexam a Mosaicis usque temporibus. Namque illa Elisabeta Aaronis uxor, Naassonis soror erat Aminadabo geniti, qui ortum a Jacobi filio trahebat Juda, unde regale Judæorum genus propagatum est. Sed et proximo pariter tempore Elisabeta Zachariæ uxor e Judæ tribu oriebatur; filia quippe Jacobi qui Josephi pater est. Ab hujus igitur Naassonis stirpe Dominus secundum carnem ortus est. Ergo haud temere permistionem cum regia tribu divus propheta docuit; sed ut Christum Dominum ex utraque propagatum ostenderet, qui regis nimirum personam atque pontificis inter homines gesturus erat. Vel denique hæ cognatæ appellantur, quia de eodem progenitore Jacobo ortæ.

Ex Possini catena in Matth. tom. I, p. 8.

ιε'. (56) Προσηκόντως ἐζήτηται ἡ αἰτία δι' ἣν ἄνω- C θεν ὁ Ματθαῖος ἐποιήσατο τὴν τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίαν, ὁ δέ γε Λουκᾶς κάτωθεν καὶ ἐξ ἐναντίας· καὶ ῥητέον, ὡς οὐκ ἄτοπον ἄνωθέν τε καὶ κάτωθεν τὴν αὐτὴν βαδίζειν ὁδόν· ἦν γὰρ καὶ τοῦτο πάλαι τῇ θείᾳ Γραφῇ σύνηθες· οὕτω γὰρ καὶ Δαβὶδ ἐν τῇ Ῥοὺθ ἄνωθεν γενεαλογεῖται, καθὼς καὶ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὁ Χριστός· καὶ ἐν τῇ τῶν Βασιλειῶν δὲ πρώτῃ βίβλῳ ὁ τοῦ Σαμουὴλ πατὴρ κάτωθεν γενεαλογεῖται, παραπλησίως τῷ Λουκᾷ.

15. *Eusebii.* Merito quæstio orta est quamobrem Matthæus superne texuerit Christi genealogiam, Lucas autem inferne atque ex adverso. Porro dicendum est, nihil fieri absurdum, si eadem via sursum deorsumque pergatur. Nam et hic olim Scripturæ divinæ mos fuit : quippe ita Davidis in Ruthæ libro superne evolvitur genealogia, haud secus quam Christi apud Matthæum. Contra in libro Regum primo, Samuelis pater sursum versus ad genealogiæ fontem perducitur, sicuti fit apud Lucam.

E catena inedita in codice Vaticano.

ιϛ'. Περὶ τούτου ὁ Εὐσέβιος ἐν τῷ *Εἰς τὸ κατὰ* D *Ματθαῖον* (57) οὕτως· Φησὶ δὲ τὸν Νάθαν καὶ προφητεῦσαι κατὰ τὰ ἐν ταῖς Βασιλείαις φερόμενα. Ἐγὼ δὲ, φησί τις, καὶ τὴν αἰτίαν ἐπιλέξομαι τὴν τὸν μακάριον Λουκᾶν ἐκκλῖναι τῆς βασιλείου φατρίας ὑπαγαγοῦσαν, τῷ μὴ τοὺς βασιλεῖς ἀπ' αὐτοῦ Σολομῶντος εἰδωλολατρείας καθαρεύειν, πλὴν ὀλιγίστων, παραιτήσασθαι τὴν δι' αὐτῶν γενεαλογίαν.

16. *Eusebii.* De hoc Eusebius in *opere super Matthæum* sic loquitur : Aiunt Nathanem quoque prophetavisse, prout apparet ex iis quæ in Regum libris feruntur. Ego vere, inquit quidam, causam quoque didici quæ Lucam a regia linea avertit; quia scilicet reges, ducto a Salomone initio, exceptis paucissimis, idololatriæ crimine inquinati fuerunt. Idcirco Lucas a genealogia per hos derivanda abstinuit.

Ex Possini catena in Matth., t. I, p. 8

ιζ'. (58) *Εὐσεβίου*. Τὴν τοῦ Δαβὶδ μετάνοιαν ἐπὶ

17. *Eusebii.* Davidis pœnitentiam palam edicens

[a] Rom. IX, 13.

(53) Quæst. I, 8.
(54) Supra, col. 962.
(55) Eadem habet Africanus supra.
(56) Quæst. II.

(57) Quæst. III. — In diversis operibus eadem dixit Eusebius.
(58) Quæst. VIII.

evangelista, mentionem facit mulieris quicum ille flagitium patraverat. Nimirum quia nisi is peccati veniam pœnitentiæ merito impetravisset, haud dignus fuisset qui progenitor Servatoris exsisteret.

A τῷ ἁμαρτήματι δημοσιεύων ὁ εὐαγγελιστής, ἐμνήσθη τῆς γυναικὸς μεθ' ἧς τὴν ἁμαρτίαν ἐξετέλεσε· καὶ ὅτι εἰ μὴ διὰ μετανοίας συγγνώμην τοῦ ἁμαρτήματος ἐδέξατο παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἂν αὐτὸς ἠξιώθη προπάτωρ γεγονέναι τοῦ Χριστοῦ.

Ex Possini catena in Matth. t. I, p. 10.

18. *Eusebii.* Jechoniæ crimini vertebatur, quod proscriptus fuisset atque captivus : quare et apud plerosque in contemptu erat : eaque res bifariam scidit Christi genealogos, ita ut alii a Salomone, alii a Nathano lineam generis deduxerint. Hanc ob causam evangelista Jechoniæ meminit, aitque venisse captivorum Redemptorem, qui hos per baptismum ad se reciperet.

(59) Quæst. XIII.

ιη'. (59) *Εὐσεβίου.* Τοῦ Ἰεχονίου ἦν κατηγόρημα, τὸ ἐκκήρυκτον αὐτὸν γεγονέναι καὶ αἰχμάλωτον· διὸ καὶ ἄτιμος ὑπῆρχε τοῖς πολλοῖς· καὶ τοῦτο ἦν τὸ διϊστῶν τοὺς γενεαλογοῦντας τὸν Χριστόν, ὥστε τοὺς μὲν ἀπὸ Σολομῶντος, τοὺς δὲ ἀπὸ Νάθαν κατάγειν τὰς γενεάς· κἀντεῦθεν ὁ εὐαγγελιστὴς μνείαν ἐποιήσατο αὐτοῦ· καί φησι τὸν Λυτρωτὴν τῶν αἰχμαλώτων παραγεγονέναι, καὶ διὰ τοῦ βαπτίσματος αὐτοὺς παραδεχόμενον.

MONITUM.

Eusebii libros quæstionum evangelicarum in Syriacam quoque linguam ex Græca olim fuisse conversos, jam nos diximus teste Ebediesu. Ecce autem in Syriaco bibliothecæ Vaticanæ codice CIV, anno Christi 861 scripto, partes aliquot ejus operis superesse, excerptorum more, monuit in catalogo t. III, p. 22, Josephus Assemanus; quo nunc ego ex codice duo tantummodo fragmenta sumo, quæ ad decimam sextam quæstionem Stephano scriptam pertinent, de magorum adoratione et de stella duce; quæ interprete Maronitarum doctissimo Matthæo Sciahuano, libenter admodum ob cumulandum quoad fieri potest Eusebium hic attexo. Et quidem secundi fragmenti particulam apud SS. Ambrosium quoque et Hieronymum, tacito auctoris nomine, Latine legi, postea dicemus.

B

EJUSDEM EUSEBII.

I. Quomodo intelligendum sit quod scripsit Lucas dicens, Christum Bethlehemi Judææ natum esse in spelunca et in præsepi positum; cum tamen Matthæus dicat, magos cum ad eum adorandum venerunt, eumdem invenisse quadam in domo; in quam ingressi munera ei obtulerunt.

ܕܝܠܗ ܕܐܘܣܒܝܘܣ

ܥܠ ܗܝ ܕܐܝܟܢܐ ܢܣܬܟܠ. ܟܕ ܗܘ ܕܐܡܪ ܠܘܩܐ. ܕܟܕ ܐܬܝܠܕ ܡܫܝܚܐ ܒܒܝܬ ܠܚܡ ܕܝܗܘܕܐ: ܒܡܥܪܬܐ ܐܬܝܠܕ ܘܒܐܘܪܝܐ ܐܬܬܣܝܡ. ܡܬܝ ܕܝܢ ܐܡܪ ܕܟܕ ܐܬܘ ܡܓܘܫܐ ܠܡܣܓܕ ܠܗ: ܒܒܝܬܐ ܐܫܟܚܘܗܝ ܘܒܗ ܒܒܝܬܐ ܥܠܘ ܘܩܪܒܘ ܠܗ ܐܝܟ ܩܘܪܒܢܐ܀

19. In primis sciendum est, res a C Matthæo narratas, diversas esse ab iis quæ tempore nascentis Christi evenerunt, de quibus tamen scripsit Lucas ; etenim Matthæus illa omisit, quæ jam Lucas narraverat ; vicissimque ab hoc omissa, ipse supplevit. Scripsit ergo Lucas cujusmodi conceptio Servatoris nostri fuerit, quando nuntius ad Mariam angelus missus est ; et qua ra- D tione Josephus cum Maria prægnante, ut censui nomina darent, ascendit. Venit is igitur ex oppido Galilææ Nazaretho Bethlehemum, Judææ urbem, Davidis patriam, quia et ipse domo et progenie Davidis oriundus erat : ubi

ܩܘܕܡ ܗܘ ܟܠ ܕܐܫܬܥܝܬܐ ܐܢܝܢ ܐܚܪܢ ܕܡܬܝ ܐܡܝܪܢ: ܘܐܫܬܥܝܬܐ ܐܚܪܢ ܕܒܝܘܡܝ ܐܡܪ ܠܘܩܐ: ܗܢܝܢ ܕܐܡܝܪ̈ܢ ܒܪܓܠ ܕܡܫܝܚܐ. ܘܐܝܠܝܢ ܕܫܒܩ ܡܬܝ. ܘܠܐ ܐܡܪ ܐܢܝܢ: ܐܡܝܪܢ ܠܘܩܐ ܡܛܠ. ܘܒܠܝܢ ܕܠܐ ܐܡܪ ܗܘ ܐܡܪ ܗܘܐ. ܠܘܩܐ ܓܝܪ ܐܡܪ ܡܛܠ ܒܛܢܗ ܕܦܪܘܩܢ ܕܐܝܟܢܐ ܗܘܐ ܟܕ ܐܫܬܕܪ ܡܠܐܟܐ. ܘܥܠ ܗܝ ܕܝܘܣܦ ܣܠܩ ܥܡ ܡܪܝܡ ܒܛܢܬܐ ܕܢܬܟܬܒ. ܣܠܩ ܓܝܪ ܡܢ ܢܨܪܬ ܡܕܝܢܬܐ ܕܓܠܝܠܐ ܠܒܝܬ ܠܚܡ ܡܕܝܢܬܐ ܕܝܗܘܕܐ ܡܕܝܢܬܗ ܕܕܘܝܕ ܡܛܠ ܕܐܝܬܘܗܝ ܗܘܐ ܡܢ ܒܝܬܗ ܘܡܢ ܫܪܒܬܗ ܕܕܘܝܕ.

[illegible]

A dum morarentur, dies impleti sunt ut Maria pareret, quæ filium suum primogenitum peperit, et in præsepi reclinavit, diversorii desiderio, propter confertam Davidici populi multitudinem, qui Bethlehemum descriptionis causa confluxerat. Illi ergo cum idoneum habitaculum nacti non essent, in speluncam secesserunt, ubi demorantibus ipsis sancti partus tempus intervenit, natumque puerum pannis mater involvit atque in præsepi reposuit. B Ad hunc pastores speluncæ locum venerunt, angelorum nuntio moniti, et infantem fasciis involutum atque in præsepi jacentem viderunt. Exin post octo dies, puerum Hierosolyma ad circumcidendum detulere parentes, ex legis norma; quo facto, ad natale oppidum Nazarethum statim profecti sunt.

[illegible]

C. At vero Matthæus haud hanc, sed aliam narrationem scripto commendavit. Etenim is primo de nativitate verba fecit, postea de magorum adventu, et de infantium cæde; mentione omissa de ætate Cæsaris sub quo descriptio facta fuit; itemque de pastoribus siluit. Jam vero ex his intelligere debes, tempus quo magi advenerunt, aliud esse ab illo descriptæ stirpis Davidicæ, et pastorum adventus. Neque idcirco D repugnant invicem sancti evangelistæ: nam si tecum repules, Lucam comperies die post nativitatem octavo Christum cum suis parentibus Hierosolyma adducere, ob præscripta legis complenda; illinc autem Nazarethum transferre. At Matthæus rem exorditur biennio serius quam Lucas, nempe eo tempore, quo parentes cum Jesu Bethlehemum, ad eumdem sanctæ memoriæ locum, reversi sunt; id quod nos quoque factitamus, quando audita sacrarum

paginarum lectione, sancta loca sæpe A invisere studemus, ibique preces nostras peragimus. Nec mirum est, voluisse eos coram recolere, neque semel sed sæpe, res quæ antea Bethlehemi in Servatoris nostri nativitate contigerant, et quarum ipsi instrumenta fuerant. Porro cum Nazaretho illuc reversi essent, vacantem turbis populoque extraneo sedem invenerunt : atque ita propriis tantummodo Bethlehemi versantibus incolis, oppidum sunt ingressi, B et in notorum sibi hominum domo habitarunt : ad quam scilicet domum magi hoc tempore, id est post biennium, accesserunt ; et vacuo tunc Bethlehemi oppido, ut diximus, hospitium nacti sunt ; quo cum magi se contulissent, puerum cum matre ejus invenerunt, procidentesque dona obtulerunt. C

[illegible]

EJUSDEM.

De stella quæ magis apparuit.

II. Hi qui magi appellantur, oriundi, ut ex historia quadam cognoscitur, Balaamo erant, quem Moyses memorat ; D nam et ille magus erat, seque de Orientis montibus profectum narrat [32]. Ex ejus autem vaticinio nata fama est de stella quæ oritura erat, deque viro ex Israelis stirpe nascituro, et cunctis gentibus dominaturo. Moyses quidem ore veluti Balaami dicit : « de Mesopotamia vocavit me Balac rex Moabitarum, de montibus Orientis [33]. » Deinde hic in suo vaticinio ait : « Orietur stella ex Jacob, et exsurget dux de Israele, qui multis dominabitur populis [34]. » Hæc in libris apud Balaami

[illegible]

[32] Num. xxiii, 7. [33] Deut. xxiii, 4. [34] Num. xxiv 17.

A posteros conservata, materiam nobis dicendi suppeditant, nempe quod magi Servatori contemporales, stella observata, prout Balaam prædixerat, iter susceperunt, nati Regis visendi causa quem stella portendebat: profectique venerunt Hierosolyma, stella regionem locumque et ipsum puerum demonstrante: « Ecce stella quam viderant in Oriente antecedebat eos, usque dum

B veniens staret ubi erat puer. » Dum vero « staret » ait, cave existimes eam de cœlo in terram descendisse, et supra domus tectum stetisse: nam qui ita credit, insanit. Sed quia et stella erat, et supra magos indicis instar iter faciebat, ea alte quidem sed tamen a terra haud valde distans decurrebat. Neque item arbitreris, ipsam eadem

C qua magos via incessisse, aliud quippe iter sibi cognitum sectabatur, et insolitum cursum tenebat, et diversis aliter partibus conspiciendam se dabat; magis videlicet hujusmodi observationum peritis, quam sequerentur viam ostendens. Pro diversis ergo stationibus cursum suum varium faciebat, de hac in aliam gradiens stationem, centra et loca cœlestia pergendo mutans, donec domui proxima, super hanc pendula

D substitit, quin ultra procederet. Magi itaque cum eam quietam immobilemque observassent, id quod antea non viderant, magnopere gavisi sunt.

Quod superius promisimus, nunc re ipsa præstamus, grandia nempe quæstionum Eusebii ad Marinum supplementa ex Nicetæ (qui nominatim Eusebium recitat) catena ms. in Lucam; quæ partes non ex epitome sed ex ipso integro opere detractæ fuerunt. Mox alias quoque earumdem ad Marinum quæstionum reliquias, ex variis auctoribus codicibusve, qui Eusebium item nominatim citant, corrasas subtexemus. Atque ita demum nos totum fere ad Marinum Eusebii librum recuperavisse speramus.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EX INTEGRO LIBRO QUÆSTIONUM AD MARINUM PARTES

In Nicetæ Catena ms. ad Lucam.

I.

Cum a Judæis Servatoris discipuli sibi timerent, A ait Joannes fuisse eos congregatos in una domo, januis clausis propter metum Judæorum. Quomodo ergo Petrus ac Joannes ad monumentum perrexerunt? Et quidem præsente illic militari præsidio quod locum custodiebat, ut Matthæus testatur. Est autem custodia manipulus militaris.

Ad hæc dicimus, apostolos ad monumentum audacter ivisse, antea edoctos a Magdalene, nullum jam loci custodem ibi superesse, quod erat exploratum ex quo lapis de sepulcro fuerat ablatus; aliter autem lapis inde ablatus non fuerat, nisi cum de cœlo angelus locum grandi lumine illustravit, ipsumque revolvit lapidem, adeoque terrefacti sunt custodes, ut lapideos propemodum timor eos B effecerit: quo factum est, ut ii in pedes se conjecerint, adeo ut nemo ibi superfuerit, locusque illis patuerit, qui ad visendam Servatoris resurrectionem venerunt. Atque hæc præcipua causa fuit cur angelus ibi apparuerit. Neque enim ob adjuvandam resurrectionem removit angelus lapidem, neque lapidis causa prædicto modo intervenit, sed ut custodes illinc abigeret, feminas autem ad visendum venientes excipiens, resurrectionem eis nuntiaret. Harum testis rerum Matthæus dicens, angeli timore commotos custodes, velut mortuos exstitisse. Utique prævenerat angelum resurgens Servator, neque lapidis revolutionem exspectaverat; verum hoc adhuc foribus adhærente, et pontificum C sigillis obsignato, custodibusque locum circumambientibus, invisibilis de monumento prodiens suam ex mortuis divina virtute peregerat resurrectionem; sed quanam id temporis hora acciderit, nemo evangelistarum significavit: ita ut quidam huic quoque rei tempestive illa verba accommodaverit, quæ de universi consummatione a Christo dicta fuerunt, nempe: « De die nemo quidquam scit, ne angeli quidem Dei [88]. » Sic ergo primus ipse factus resur-

Α'.

(60) Τοῦ φόβου τῶν Ἰουδαίων ἐπικειμένου ταῖς μαθηταῖς τοῦ Σωτῆρος, λέγει γοῦν ὁ Ἰωάννης ὡς ἦσαν ὁμοῦ συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ ἐν οἴκῳ ἑνὶ, τῶν θυρῶν κεκλεισμένων διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων. Πῶς ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀπήντων ἐπὶ τὸ μνῆμα; Καὶ ταῦτα στρατιωτικῆς φρουρᾶς φυλαττούσης τὸν τόπον, ὡς ὁ Ματθαῖος ἐμαρτύρησεν· ἡ γὰρ κουστωδία στρατιωτικόν ἐστι τάγμα.

Ἐροῦμεν δὲ πρὸς ταῦτα, θαρσαλέως τοὺς ἀποστόλους ἀπηντηκέναι ἐπὶ τὸ μνῆμα, προμεμαθηκότας παρὰ τῆς Μαγδαληνῆς μηδένα τῶν φυλαττόντων τὸν τόπον αὐτόθι παρεῖναι, ὅπως δῆλον ἦν ἀπὸ τοῦ τὸν λίθον ἦρθαι τοῦ μνημείου· ἦρτο δὲ οὐκ ἄλλως, ἢ τῷ τὸν ἐξ οὐρανοῦ ἄγγελον ἐξαστράψαι τὸν τόπον πολλῷ φωτὶ, καὶ αὐτὸν ἀποκυλίσαι τὸν λίθον, φοβῆσαί τε τοὺς φύλακας, ὡς μικροῦ δεῖν καὶ ἀπολιθωθῆναι αὐτοὺς τῷ φόβῳ· καὶ μετὰ ταῦτα ὡς εἰκὸς φυγῇ χρήσασθαι, ὡς μηδένα μὲν περιλειφθῆναι αὐτῶν, σχολάζειν δὲ τὸν τόπον τοῖς ἐπὶ τὴν θέαν ἀφικνουμένοις τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως· αὕτη γὰρ ἦν μάλιστα ἡ αἰτία τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγέλου. Οὐ γὰρ δὴ τῆς ἀναστάσεως χάριν ἀπεκίνει τὸν λίθον, οὐδ' ἕνεκεν τοῦ λίθου τοιόσδε ὤφθη, ἀλλ' ἵνα τοὺς μὲν ἀπελάσῃ, τὰς δὲ ἐρχομένας ἐπὶ τὴν θέαν δεξιωσάμενος, τὴν ἀνάστασιν αὐταῖς καταγγείλειε. Τούτων οὖν μάρτυς ὁ Ματθαῖος λέγων, Ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. Φθάνει μὲν γὰρ καὶ τὸν ἄγγελον ἀναστὰς ὁ Σωτὴρ, οὐδὲ ἀναμένει τὴν ἀποκίνησιν τοῦ λίθου, ἀλλὰ καὶ τούτου πρὸ τὴν θύραν κειμένου, καὶ τοῖς τῶν ἀρχιερέων σημαντῆρσι (61) κατεσφραγισμένου, τῶν τε φρουρῶν κυκλούντων τὸν τόπον, ἀφανὴς ἦν τοῦ μνήματος, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν πεποιημένος θεϊκῇ δυνάμει, καθ' ἣν ὥραν οὐδεὶς ἔγνω, καὶ καθ' ὃν οὐδεὶς ἐπεσημήνατο τῶν εὐαγγελιστῶν καιρόν· ὥστ' ἂν εἰπεῖν εὐκαίρως τινὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦτο δὴ τὸ περὶ τῆς καθόλου συντελείας πρὸς αὐτοῦ λελεγμένον ἐν τῷ, « Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ. » Οὕτω γοῦν πρῶτος αὐτὸς ἀπαρχὴ τῆς ἀναστάσεως γεγονὼς ὁ

[88] Matth. xxiv, 36.

(60) Cod. A, f. 312.

(61) Al. cod., σημάντροις.

Σωτὴρ, καθ' ἣν ὥραν οὐδεὶς ἔγνω, ἐγήγερτο, λαθὼν τοὺς ἅπαντας, καὶ ἐγήγερτο τοῦ λίθου μεμενηκότος ἐπὶ σχήματος. Ἀγαθῶν δὲ ἄγγελος, ἀνθρώποις παρῆν ὁ ἄγγελος, οὐδὲν μὲν τῇ ἀναστάσει διὰ τῆς αὐτοῦ παρουσίας συμβαλλόμενος, τὰ μεγάλα δὲ τῇ τῶν ἀνθρώπων διακονούμενος σωτηρίᾳ· διὸ καὶ ἐξήστραπτε τὴν μορφὴν, λευχείμονα δεικνὺς ἑαυτὸν, καὶ πρῶτος τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως ἀπαρχόμενος. Καὶ ὥσπερ ἡλίου ἀνατολὰς ἑρπετὰ μὲν ἰοβόλα καὶ θηρίων ὅσα νυκτὸς καὶ σκότους εἰσὶ φίλα φεύγει, ἄνδρες δὲ ταύτας οἷα φωτὸς συγγενεῖς μεταδιώκουσι, κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον τοὺς μὲν τῆς ἀληθείας καὶ ζωῆς ἐχθροὺς, θανάτου δὲ οἰκείους καὶ φίλους, ταῖς τοῦ φωτὸς αὐτοῦ μαρμαρυγαῖς καταστράπτων, ἤλαυνεν ὁ ἄγγελος· τοῖς δὲ ποθοῦσι τὴν σωτήριον ἀνάστασιν, ταύτην εὐηγγελίζετο, σχολὴν αὐτοῖς εὐτρεπῆ διὰ τῆς τῶν φρουρῶν ἀπελάσεως παρέχων· δύο γοῦν γνωρίσματα τοῖς οἰκείοις παρεῖχεν ὁρᾷν, τὴν ἀποκίνησιν τοῦ λίθου, καὶ τῆς θύρας τοῦ μνήματος τὴν ἄνεσιν, τῶν τε φυλάκων τὴν δίωξιν· ἃ δὴ τεθεαμένη ἡ Μαγδαληνὴ τοῖς μαθηταῖς ἐπήγγειλεν· οἱ δὲ ταῦτα παρ' αὐτῆς μεμαθηκότες, θαρσαλέως ἀπήντων δρομαῖοι, μηδενὸς αὐτοῖς ἐμποδὼν καθεστῶτος.

A rectionis inchoatio Servator, hora quam nemo scivit resurrexit, cunctos latens, resurrexitque lapide statum suum retinente. Bonæ vero rei nuntius astitit hominibus angelus, nihil equidem resurrectioni præsentia sua conferens, hominum tamen saluti plurimum serviens. Propterea relucente figura usus est, et albatum semet ostendit, primusque resurrectionis Servatoris fecit initium. Et sicuti venenati serpentes ac feræ, noctis et tenebrarum amantes, solis ortum fugiunt, homines contra ceu lucis studiosi libenter excipiunt; eodem modo veritatis vitæque hostes, mortis autem familiares et amicos, lucis splendoribus irradians angelus dispulit: resurrectionem vero Salvatoris exspectantibus nuntiavit, liberum illis aditum post custodum de- B pulsionem præbens. Gemina igitur amicis indicia spectanda obtulit, lapidis nempe revolutionem, monumenti porta jam patente, et custodum fugam. Quæ videns Magdalene discipulis nuntiavit: qui his cognitis, audacter cursuque concito illuc, nemine impediente, properarunt.

Β'.

(62) Καὶ πῶς σκοτίας οὔσης, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, τὰ εἴσω τοῦ μνήματος ἑώρων οἱ δύο μαθηταί; Ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ τὴν ὥραν ἐπεσημήνατο εἰπών· « Πρωῒ ἔτι σκοτίας οὔσης, » καὶ τοὺς δύο μαθητὰς τὰ εἴσω ἐν τῷ μνήματι τεθεαμένους· « Εἰσῆλθον γάρ, φησι, καὶ ἐπίστευσαν. »

Ἀρχομένης μὲν κατ' ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, ἐπὶ τὸ μνῆμα ἐμαρτύρησεν ἡ Γραφὴ ἔτι τότε σκοτίαν εἶναι· πλὴν ἀλλ' ἤδη πρωΐα ἦν· τοῦτο δὲ τὸ πρωῒ ἔτι σκοτίας οὔσης αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἰδοῦσα Μαρία ἐπάνεισι πρὸς τοὺς μαθητάς· εἶτ' ἄγγελος αὐτοῖς παραγίνεται. Ἐν δὴ οὖν τῷ μεταξὺ χρόνῳ μετὰ τὴν πρώτην ἄφιξιν ἀπιούσης αὐτῆς πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ τὴν ὥραν προκόψαι εἰκὸς ἦν· κἀκείνων πάλιν ἐπὶ τὸν τάφον ἀφικνουμένων, ἔτι μᾶλλον αὐξῆσαι τὸν χρόνον, ὡς μηκέτι σκοτίαν εἶναι, ἀλλ' ἤδη καθαρὰν ἡμέραν, καθ' ἣν ἀπαντήσαντες οἱ εἰρημένοι, καὶ τοῦ μνημείου ἐκτὸς ἑστῶτες, διορᾷν τὰ εἴσω κείμενα ὀθόνια οἷοί τε ἦσαν· καὶ πολὺ μᾶλλον ἔνδον γενόμενοι, ὑπὸ λαμπρᾶς ἡμέρας ἤδη τοῦ τόπου καταυγασμένου. Δοκεῖ δέ μοι τὰ ὀθόνια ἔνδον κείμενα ὁμοῦ μὲν καὶ δεῖγμα παρέχειν τοῦ μὴ ὑπὸ ἀνθρώπων ἦρθαι τὸ σῶμα, ὅπερ Μαρία ὑπέλαβεν· οὐ γὰρ ἄν τινες τὸ σῶμα ὑφαιρούμενοι κατελίμπανον τὰ ὀθόνια· οὐδὲ ὁ κλέπτων ποτὲ περιέμεινεν ἕως ὅτε ἀναλύσῃ τὰ ὀθόνια καὶ καταλάβηται· ὁμοῦ δὲ καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ σώματος εἶναι παραστατικά. Ὁ γὰρ μετασχηματίζων τὰ σώματα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν Θεὸς εἰς τὸ εἶναι σύμμορφα τῷ σώματι τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, τὸ μὲν σῶμα ὡς ὄργανον τῆς ἐν αὐτῷ κατοικησάσης δυνάμεως ἠλλοίου, μεταβάλλων ἐπὶ τὸ θειότερον, τὰ δὲ

II.

Quomodo, tenebris adhuc se intendentibus, ut ait evangelista Joannes, ea quæ intra monumentum erant discipuli duo viderunt? Namque idem horam quoque significavit dicens: « Mane, cum adhuc tenebræ essent. » Et mox, duos discipulos quæ intra C monumentum erant vidisse. « Introiverunt enim, inquit, et crediderunt. »

Primo diei crepusculo, apud sepulcrum Scriptura dicit adhuc tenebras fuisse; sed tamen mane jam erat, quo subobscuro, sola rediit Maria ad discipulos. Deinde angelus ipsis supervenit. Jam hoc intermedio tempore, post primum ejus ad apostolos adventum, horam ferme transiisse, verisimile est: tum illis ad sepulcrum euntibus, majus adhuc elapsum tempus, ita ut jam tenebræ non essent, sed pura dies; quo tempore profecti illuc prædicti discipuli, extraque monumentum manentes, posita linteamina spectare potuerunt; multoque magis illuc ingressi, splendida jam die locum illuminante. Mihi vero videntur linteamina intus po- D sita demonstrationem simul præbere, corpus ab hominibus non fuisse sublatum, secus ac Maria suspicabatur: neque enim qui corpus subtraherent, linteamina relinquerent; neque fur quispiam exspectaret, donec indusia resolveret, atque ita in flagranti raptu deprehenderetur. Cæteroquin illa suscitati ex morte corporis indicia erant. Nam qui reformabit corpora humilitatis nostræ Deus, ut sint conformia corpori gloriæ Christi, tunc etiam corpus quidem organum inhabitantis in ipso virtutis immutavit, ad diviniorem statum reformans [66]; linteamina autem, ceu inutilia et corporis substantiæ

[66] Philipp. III, 21.

(62) Cod. A, f. 312, b.

aliena, missa fecit. Opportune insuper videtur mihi accidisse ut Petrus ac Joannes ad monumentum venirent clara jam die splendidaque luce; ne si forte in nocte ac tenebris accessissent, ejus rei suspicionem præberent, quam jam pontifices mentiebantur, nempe quod noctu venientes Dominum sustulissent. Itaque neque noctu accesserunt hi viri, vel tenebris adhuc se intendentibus, sed clara jam lucescente die. Quod si dicente Evangelio, discipulos una, quia Judæos timebant, fuisse congregatos, adversetur aliquis dicens : Quomodo ergo qui se concluserant, ad monumentum veniebant die splendida? respondemus, illos sane qui media in urbe Judæorum habitabant, par fuisse ut una in domo conclusi omnes simul manerent: qui autem ad sepulcrum iverunt, quia extra urbem erant, multum aberat ut Judæos timerent, quoniam ad solitarium locum et hominibus vacuum devenerant. Fortasse etiam spreto cæterorum discipulorum timore Petrus ac Joannes, ausi sunt confidenter domo prodire, dum cæteri id minime facere auderent, præter hos duos solos, quibus etiam alibi major honor præ cæteris apostolis attribuitur.

III.

Sed quomodo apud Joannem, audita Maria discipuli, deinde ad monumentum progressi crediderunt; apud Lucam autem dicitur, visa esse illis sicut deliramenta verba ista, neque mulieribus credidisse?

Illa apud Joannem Maria præcipuis apostolis Petro ac Joanni solis secreto veluti rem visam retulit. Hique pariter clam reliquis discipulis soli cursim ad monumentum abierunt, videntesque crediderunt : nihilque mirum est duos hos præcipuos apostolos rei visæ credidisse; reliquos autem, quibus nuntiæ fuerant mulieres, nec oculis propriis viderant, haud his fidem adhibuisse. Ecce enim et ipsis una congregatis discipulis cum Servator apparuisset, ut Joannes narrat, hi quidem eo viso gavisi sunt; Thomas autem qui nec interfuit nec vidit, rem sibi persuaderi non est passus. Quod si hic apostolis non credidit, frustra jam reprehendemus cæteros, qui quia non viderant, mulieribus discrediderunt. Profecto autem Scriptura multam demonstrat disquisitionem ac sedulitatem discipulorum, qui haud facile alienis sermonibus consenserunt, sed primo judicia suspenderunt, quoad plenissime atque perspicue veritate cognita, postea dicere possent : « Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ [87]. » Sed enim alium quoque sensum capere hic locus potest. Dicet enim fortasse aliquis, mulieribus resurrectionem Servatoris nuntiantibus,

[87] I Joan. I, 1.

(63) Ita cod.

A ὀθόνια ὡς περιττὰ καὶ ἀλλότρια τῆς τοῦ σώματος οὐσίας ἠφίει. Δοκοῦσι δέ μοι κατὰ καιρὸν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀπαντᾶν ἐν ἤδη καθαρᾷ ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ λαμπρῷ, ὡς ἂν μὴ νυκτὸς καὶ σκοτίας ἐλθόντες τοῦτο ὑπονοηθεῖεν, ὃ δὴ καὶ κατεψεύσαντο αὐτῶν οἱ ἀρχιερεῖς, ὅτι νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν. Διόπερ οὐ νυκτὸς ἀπήντων οἱ ἄνδρες, ἀλλ' οὐδὲ σκοτίας ἔτι οὔσης, ἀλλ' ἤδη καταυγαζούσης λαμπρᾶς ἡμέρας. Εἰ δὲ λέγοι τὸ Εὐαγγέλιον ὡς ἄρα ἦσαν ὁμοῦ συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, εἶτα πρὸς τοῦτο ἀνθυποφέροι τις λέγων, Πῶς οὖν οἱ συγκεκλεισμένοι ἐφοίτων ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐν ἡμέρᾳ διαυγεῖ; ἐροῦμεν ὅτι τοὺς μὲν ἐν τῇ πόλει μέσους οἰκοῦντας τῶν Ἰουδαίων, εἰκὸς ἦν ἀποκεκλεῖσθαι ὁμοῦ τοὺς πάντας ἐν οἴκῳ ἐνὶ συνηγμένους· οἱ δὲ B ἐπὶ τὸ μνῆμα ἀφικνούμενοι τῆς πόλεως ἐκτὸς ὄντες (63), μακρὰν ἐτύγχανον καὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων φόβου, ὡς ἐπὶ ἐρημίζοντα τόπον καὶ ἀνδρῶν ἐσχοληκότα παριόντες. Τάχα δὲ καὶ κρείττους φόβου γενόμενοι τῶν μαθητῶν ὅ τε Πέτρος καὶ Ἰωάννης τολμηρότερον ἐθάῤῥουν προϊέναι τοῦ οἴκου, τῶν ἄλλων μὴ τοῦτο πράττειν τολμώντων, ἢ μόνων δὴ τούτων, οἳ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πλείονος ἠξιωμένοι τιμῆς παρὰ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους μεμαρτύρηνται.

Γ'.

(64) Ἀλλὰ πῶς παρὰ μὲν τῷ Ἰωάννῃ τῆς Μαρίας ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ, κἄπειτα ἐλθόντες εἰς τὸ μνημεῖον ἐπίστευσαν· παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ εἴρηται ὅτι ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα C ταῦτα, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς;

Ἡ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρία τοῖς ἐκκρίτοις τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ καὶ Ἰωάννῃ μόνοις ὡς ἀπόῤῥητον ἐκφαίνουσα ἐξεῖπε τὸ τεθεαμένον· οἱ δὲ πάλιν λαθόντες τοὺς λοιποὺς μαθητὰς μόνοι ἀπήντων ἐπὶ τὸ μνημεῖον δρομαῖοι, καὶ ἰδόντες ἐπίστευσαν· καὶ οὐδέν γε ἦν θαυμαστὸν τοὺς μὲν ἐκκρίτους τῶν ἀποστόλων ἰδόντας πεπιστευκέναι, τοὺς δὲ λοιποὺς οἷς αἱ γυναῖκες ἀπήγγελλον, ἅτε μὴ ὄψει παραλαβόντας, μὴ πιστεῦσαι αὐταῖς. Αὐτίκα γοῦν καὶ αὐτοῖς ὁμοῦ συνηγμένοις τοῖς μαθηταῖς ὀφθέντος τοῦ Σωτῆρος κατὰ τὸν Ἰωάννην, οἱ μὲν ἰδόντες ἐχάρησαν· Θωμᾶς δὲ, ἐπεὶ μὴ παρῆν μηδὲ εἶδεν, οὐκ ἐπείθετο. Εἰ δὲ οὗτος ἠπίστει τοῖς ἀποστόλοις, σχολῇ γ' ἂν μέμψαιτό D τις τοῖς λοιποῖς ὅτι μηδέπω τεθεαμένοι, ταῖς γυναιξὶν ἠπίστουν. Πολλὴν δὲ βάσανον καὶ ἀκρίβειαν τῶν μαθητῶν παρίστησιν ἡ Γραφὴ, οὐκ εὐχερῶς τοῖς τούτων λόγοις συγκατιθεμένων, ἀλλ' ἐπεχόντων τὰ πρῶτα, εἰσότε πληρέστατα καὶ ἐναργῶς τἀληθὲς ἐπιγνόντες εἰπεῖν δυνηθεῖεν ὕστερον· « Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. » Ἔχοι δ' ἂν καὶ ἑτέραν διάνοιαν ὁ τόπος. Εἴποι γὰρ ἄν τις ὅτι ταῖς ἀπαγγελλούσαις γυναιξὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἐξ ἀκοῆς τῶν ὀφθέντων αὐταῖς δύο ἀνδρῶν κατὰ τὸν Λουκᾶν οὐκ

(64) Cod. A, f. 312, b.

ἐπίστευσαν οἱ ἕνδεκα, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης, μηδὲ αὐτοὶ πεπιστευκότες. Τῇ δὲ Μαρίᾳ κατὰ τὸν Ἰωάννην εἰπούσῃ ὅτι, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου ἐκ τοῦ μνήματος, » οὐ πρότερον ἐπίστευσαν οἱ δύο μαθηταὶ τοῦτο αὐτὸ, τὸ ἦρθαι τὸν Σωτῆρα, πρὶν ἐλθεῖν εἰς τὸν τόπον καὶ ἔργῳ τοῦτο παραλαβεῖν. Ὅτε γοῦν εἰσῆλθον οὗτοι εἰς τὸ μνῆμα, καὶ τὰ ὀθόνια εἶδον μόνα, τὸ δὲ σῶμα οὐδαμοῦ, τότε ἐπίστευσαν· τίνι δὲ ἐπίστευσαν, ἀλλ' ἢ τῷ τῆς Μαρίας λόγῳ φήσαντι, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου ; » Διὸ ἐπιλέγει ἑξῆς· « Οὔπω γὰρ ᾔδεισαν τὴν Γραφὴν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. »

A tanquam ex auditu duorum ostensorum ipsis virorum, ut ait Lucas, non credidisse discipulos undecim, quos inter erant etiam Petrus ac Joannes, qui pariter discrediderunt. Verumtamen Mariæ, ut Joannes narrat, dicenti : « Dominum meum de sepulcro abstulerunt; » haud ante crediderunt duo discipuli rapinam Servatoris fuisse peractam, quam, ad locum profecti, rem oculis suis usurparunt. Cum hi ergo monumentum ingressi linteamina sola viderunt, tunc crediderunt. Cuinam rei porro crediderunt, nisi Mariæ verbis : « Tulerunt Dominum meum? » Propterea mox addit Joannes : « Nondum enim sciebant Scripturam, quod oporteret eum a mortuis resurgere. »

Δ'.

(65) Τὸ δὲ πῶς δύο παρὰ τὸν Ἰωάννην μαθητῶν ἐλθόντων εἰς τὸ μνημεῖον, Πέτρου καὶ Ἰωάννου, ὁ Λουκᾶς ἕνα μόνον φησὶν ἀπηντηκέναι, οὕτως ἂν λυθείη.

Πολὺς ἦν ὁ Πέτρος ἀεὶ τῇ προθυμίᾳ, ὡς μόνον παρὰ τοὺς ἀποστόλους εἰπεῖν τῷ Σωτῆρι· « Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι· » καὶ μόνον πάλιν ἐπιβῆναι τοῖς κύμασιν ἀξιῶσαι· καὶ μόνον ἀποκρίνασθαι καὶ εἰπεῖν αὐτῷ· « Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος· » διὸ καὶ μόνος τῶν μαθητῶν ἀκούει· « Μακάριος εἶ, Σίμων Βὰρ Ἰωνᾶ. » Διὸ καὶ πρῶτος τολμᾷ εἰσιέναι εἰς τὸ μνημεῖον, σὺν τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς ἐλθὼν, κατὰ τὸν Ἰωάννην· ἀλλὰ τότε μὲν παρὰ τῆς Μαγδαληνῆς ἦρθαι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἀπὸ τοῦ μνημείου μεμαθηκὼς, ἀπήντα ἅμα τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ· εἶτα ἀνεχώρει σὺν αὐτῷ, τὰ ὀθόνια εἴσω τοῦ μνήματος τεθεαμένος καὶ πιστεύσας. Κατὰ δὲ Λουκᾶν, τῶν ἄλλων ἀπιστούντων μαθητῶν, μόνος αὐτὸς πάλιν πιστεύει ταῖς λεγούσαις ταῖς γυναιξὶν ἑωρακέναι τοὺς ὀφθέντας ἀγγέλους· οὐ γὰρ ἀπιστήσας δὲ ταῖς τῶν γυναικῶν μαρτυρίαις, παλινδρομαῖος ἐπὶ τὸ μνημεῖον μόνος παραγίνεται· καὶ αὖθις παρακύψας βλέπει τὰ ὀθόνια μόνα ὡς καὶ τὸ πρότερον· εἶτα ἄπεισι, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός· καὶ νῦν μὲν ἄπεισι θαυμάζων τὸ γεγονὸς, ἐπεὶ δὲ πολὺς ἦν τῇ προθυμίᾳ καὶ πλείονα σπουδὴν παρὰ πάντας ἐπεδείκνυτο, σπεύδων καὶ περιτρέχων, καὶ πάντη τὸν Σωτῆρα περιαθρῶν ἀνεῳγόσι τοῖς τῆς ψυχῆς ὄμμασι, πανταχοῦ δὲ ζητῶν καὶ περιβλεπόμενος, οὐχ ἠτύχησε τῆς ἐλπίδος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀξιοῦται τῆς αὐτοῦ θεοφανείας· τούτου μάρτυς ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ὧδέ πῃ προϊὼν ἑξῆς καὶ λέγων ὅτι ὄντως ἠγέρθη ὁ Κύριος καὶ ὤφθη Σίμωνι. Συμμαρτυρεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος ὧδε Κορινθίοις γράφων, ὅτι « Ὤφθη Κεφᾷ, εἶτα τοῖς ἕνδεκα. » Κεφᾶς δὲ αὐτὸς ἦν Σίμων ὁ καὶ Πέτρος, ᾧ καὶ πρὸ τῶν ἕνδεκα μόνος μόνῳ ὤφθη ὁ Σωτὴρ, τῆς παρὰ πάντας ὑπερβαλλούσης αὐτοῦ χάριν σπουδῆς.

IV.

B Quomodo autem duo dicantur a Joanne discipuli ad monumentum venisse, Petrus atque Joannes, Lucas vero unum illuc progressum affirmet, quæstio ita dissolvitur.

Magno semper erat fervore Petrus; quippe qui solus apostolorum dixerit Servatori : « Etiamsi me oportuerit mori tecum, non te negabo [88]; » solus item voluerit supra fluctus ambulare ; solus responderit, dixeritque Jesu : « Tu es Christus Filius Dei vivi [89] : » ideoque et solus discipulorum audiit : « Beatus es, Simon Bar Jona [90]. » Quamobrem primus quoque audet in monumentum introire, cum altero discipulo illuc profectus quem diligebat Jesus, ut ait Joannes. Sed tunc quidem postquam audierat ex Magdalene sublatum de monumento C corpus Domini, iverat cum altero discipulo. Mox cum eodem recessit, visis intra monumentum linteaminibus, reique veræ certior factus. At vero, secundum Lucam, aliis discipulis non credentibus, solus ipse credit mulierum affirmationi dicentium se angelos vidisse. Etenim mulierum testimonio non discredens, rursus ad monumentum solus venit : rursusque introspiciens, sola linteamina ut antea vidit. Deinde abiit, secum ipse rem demirans. Scilicet rem gestam tacitus admirabatur, quia fervida mente erat, plurimumque studium præ omnibus demonstrabat, satagens atque discurrens ; et ubique Servatorem apertis intuens animæ oculis, quaqueversus indagans et circumspiciens, spe D sua non excidit, sed et ipse divina manifestatione dignus fuit. Rei testis idem evangelista Lucas, qui in subsequentibus dicit, revera surrexisse Dominum, et apparuisse Simoni. Consonat huic sacri Apostoli testimonium ad Corinthios scribentis : « Visus est Cephæ, et deinde undecim [91]. » Cephas autem ipse Simon est ac Petrus; cui etiam ante alios undecim solus soli apparuit Servator, propter summam ejus præomnibus sedulitatem.

Ε'.

(65*) Ἔτι ζητήσειεν ἄν τις πῶς παρὰ μὲν τῷ Ματ

V.

Insuper aliquis sciscitabitur quomodo apud Mat-

[88] Matth. XXVI, 35. [89] Matth. XVI, 16. [90] ibid. 17. [91] I Cor. XV, 5.

(65) Cod. A, f. 312, b.

(65*) Cod A, f. 313.

aliena, missa fecit. Opportune insuper videtur mihi accidisse ut Petrus ac Joannes ad monumentum venirent clara jam die splendidaque luce; ne si forte in nocte ac tenebris accessissent, ejus rei suspicionem præberent, quam jam pontifices mentiebantur, nempe quod noctu venientes Dominum sustulissent. Itaque neque noctu accesserunt hi viri, vel tenebris adhuc se intendentibus, sed clara jam lucescente die. Quod si dicente Evangelio, discipulos una, quia Judæos timebant, fuisse congregatos, adversetur aliquis dicens : Quomodo ergo qui se concluserant, ad monumentum veniebant die splendida? respondemus, illos sane qui media in urbe Judæorum habitabant, par fuisse ut una in domo conclusi omnes simul manerent: qui autem ad sepulcrum iverunt, quia extra urbem erant, multum aberat ut Judæos timerent, quoniam ad solitarium locum et hominibus vacuum devenerant. Fortasse etiam spreto cæterorum discipulorum timore Petrus ac Joannes, ausi sunt confidenter domo prodire, dum cæteri id minime facere auderent, præter hos duos solos, quibus etiam alibi major honor præ cæteris apostolis attribuitur.

III.

Sed quomodo apud Joannem, audita Maria discipuli, deinde ad monumentum progressi crediderunt; apud Lucam autem dicitur, visa esse illis sicut deliramenta verba ista, neque mulieribus credidisse?

Illa apud Joannem Maria præcipuis apostolis Petro ac Joanni solis secreto veluti rem visam retulit. Hique pariter clam reliquis discipulis soli cursim ad monumentum abierunt, videntesque crediderunt : nihilque mirum est duos hos præcipuos apostolos rei visæ credidisse; reliquos autem, quibus nuntiæ fuerant mulieres, nec oculis propriis viderant, haud his fidem adhibuisse. Ecce enim et ipsis una congregatis discipulis cum Servator apparuisset, ut Joannes narrat, hi quidem eo viso gavisi sunt; Thomas autem qui nec interfuit nec vidit, rem sibi persuaderi non est passus. Quod si hic apostolis non credidit, frustra jam reprehendemus cæteros, qui quia non viderant, mulieribus discrediderunt. Profecto autem Scriptura multam demonstrat disquisitionem ac sedulitatem discipulorum, qui haud facile alienis sermonibus consenserunt, sed primo judicia suspenderunt, quoad plenissime atque perspicue veritate cognita, postea dicere possent : « Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ [87]. » Sed enim alium quoque sensum capere hic locus potest. Dicet enim fortasse aliquis, mulieribus resurrectionem Servatoris nuntiantibus,

A ὀθόνια ὡς περιττὰ καὶ ἀλλότρια τῆς τοῦ σωματος οὐσίας ἠφίει. Δοκοῦσι δέ μοι κατὰ καιρὸν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀπαντᾷν ἐν ἤδη καθαρᾷ ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ λαμπρῷ, ὡς ἂν μὴ νυκτὸς καὶ σκοτίας ἐλθόντες τοῦτο ὑπονοηθεῖεν, ὃ δὴ καὶ κατεψεύσαντο αὐτῶν οἱ ἀρχιερεῖς, ὅτι νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν. Διόπερ οὐ νυκτὸς ἀπήντων οἱ ἄνδρες, ἀλλ' οὐδὲ σκοτίας ἔτι οὔσης, ἀλλ' ἤδη καταυγαζούσης λαμπρᾶς ἡμέρας. Εἰ δὲ λέγοι τὸ Εὐαγγέλιον ὡς ἄρα ἦσαν ὁμοῦ συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, εἶτα πρὸς τοῦτο ἀνθυποφέροι τις λέγων, Πῶς οὖν οἱ συγκεκλεισμένοι ἐφοίτων ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐν ἡμέρᾳ διαυγεῖ; ἐροῦμεν ὅτι τοὺς μὲν ἐν τῇ πόλει μέσους οἰκοῦντας τῶν Ἰουδαίων, εἰκὸς ἦν ἀποκεκλεῖσθαι ὁμοῦ τοὺς πάντας ἐν οἴκῳ ἑνὶ συνηγμένους· οἱ δὲ
B ἐπὶ τὸ μνῆμα ἀφικνούμενοι τῆς πόλεως ἐκτὸς ὄντες (63), μακρὰν ἐτύγχανον καὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων φόβου, ὡς ἐπὶ ἐρημίζοντα τόπον καὶ ἀνδρῶν ἐσχοληκότα παριόντες. Τάχα δὲ καὶ κρείττους φόβου γενόμενοι τῶν μαθητῶν ὅ τε Πέτρος καὶ Ἰωάννης τολμηρότερον ἐθάῤῥουν προϊέναι τοῦ οἴκου, τῶν ἄλλων μὴ τοῦτο πράττειν τολμώντων, ἢ μόνων δὴ τούτων, οἳ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πλείονος ἠξιωμένοι τιμῆς παρὰ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους μεμαρτύρηνται.

Γ'.

(64) Ἀλλὰ πῶς παρὰ μὲν τῷ Ἰωάννῃ τῆς Μαρίας ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ, κἄπειτα ἐλθόντες εἰς τὸ μνημεῖον ἐπίστευσαν· παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ εἴρηται ὅτι ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα
C ταῦτα, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς;

Ἡ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρία τοῖς ἐκκρίτοις τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ καὶ Ἰωάννῃ μόνοις ὡς ἀπόῤῥητον ἐκφαίνουσα ἐξεῖπε τὸ τεθεαμένον· οἱ δὲ πάλιν λαθόντες τοὺς λοιποὺς μαθητὰς μόνοι ἀπήντων ἐπὶ τὸ μνημεῖον δρομαῖοι, καὶ ἰδόντες ἐπίστευσαν· καὶ οὐδέν γε ἦν θαυμαστὸν τοὺς μὲν ἐκκρίτους τῶν ἀποστόλων ἰδόντας πεπιστευκέναι, τοὺς δὲ λοιποὺς οἷς αἱ γυναῖκες ἀπήγγελλον, ἅτε μὴ ὄψει παραλαβόντας, μὴ πιστεῦσαι αὐταῖς. Αὐτίκα γοῦν καὶ αὐτοῖς ὁμοῦ συνηγμένοις τοῖς μαθηταῖς ὀφθέντος τοῦ Σωτῆρος κατὰ τὸν Ἰωάννην, οἱ μὲν ἰδόντες ἐχάρησαν· Θωμᾶς δὲ, ἐπεὶ μὴ παρῆν μηδὲ εἶδεν, οὐκ ἐπείθετο. Εἰ δὲ οὗτος ἠπίστει τοῖς ἀποστόλοις, σχολῇ γ' ἂν μέμψαιτό
D τις τοῖς λοιποῖς ὅτι μηδέπω τεθεαμένοι, ταῖς γυναιξὶν ἠπίστουν. Πολλὴν δὲ βάσανον καὶ ἀκρίβειαν τῶν μαθητῶν παρίστησιν ἡ Γραφὴ, οὐκ εὐχερῶς τοῖς τούτων λόγοις συγκατιθεμένων, ἀλλ' ἐπεχόντων τὰ πρῶτα, εἰσότε πληρέστατα καὶ ἐναργῶς τἀληθὲς ἐπιγνόντες εἰπεῖν δυνηθεῖεν ὕστερον· « Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. » Ἔχοι δ' ἂν καὶ ἑτέραν διάνοιαν ὁ τόπος. Εἴποι γὰρ ἄν τις ὅτι ταῖς ἀπαγγελλούσαις γυναιξὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἐξ ἀκοῆς τῶν ὀφθέντων αὐταῖς δύο ἀνδρῶν κατὰ τὸν Λουκᾶν οὐκ

[87] I Joan. I, 1.

(63) Ita cod.

(64) Cod. A, f. 312, b.

ἐπίστευσαν οἱ ἕνδεκα, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης, μηδὲ αὐτοὶ πεπιστευκότες. Τῇ δὲ Μαρίᾳ κατὰ τὸν Ἰωάννην εἰπούσῃ ὅτι, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου ἐκ τοῦ μνήματος, » οὐ πρότερον ἐπίστευσαν οἱ δύο μαθηταὶ τοῦτο αὐτὸ, τὸ ἦρθαι τὸν Σωτῆρα, πρὶν ἐλθεῖν εἰς τὸν τόπον καὶ ἔργῳ τοῦτο παραλαβεῖν. Ὅτε γοῦν εἰσῆλθον οὗτοι εἰς τὸ μνῆμα, καὶ τὰ ὀθόνια εἶδον μόνα, τὸ δὲ σῶμα οὐδαμοῦ, τότε ἐπίστευσαν· τίνι δὲ ἐπίστευσαν, ἀλλ' ἢ τῷ τῆς Μαρίας λόγῳ φήσαντι, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου ; » Διὸ ἐπιλέγει ἑξῆς· « Οὔπω γὰρ ᾔδεισαν τὴν Γραφὴν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. »

A tanquam ex auditu duorum ostensorum ipsis virorum, ut ait Lucas, non credidisse discipulos undecim, quos inter erant etiam Petrus ac Joannes, qui pariter discrediderunt. Verumtamen Mariæ, ut Joannes narrat, dicenti : « Dominum meum de sepulcro abstulerunt; » haud ante crediderunt duo discipuli rapinam Servatoris fuisse peractam, quam, ad locum profecti, rem oculis suis usurparunt. Cum hi ergo monumentum ingressi linteamina sola viderunt, tunc crediderunt. Cuinam rei porro crediderunt, nisi Mariæ verbis : « Tulerunt Dominum meum? » Propterea mox addit Joannes : « Nondum enim sciebant Scripturam, quod oporteret eum a mortuis resurgere. »

Δ'.

(65) Τὸ δὲ πῶς δύο παρὰ τὸν Ἰωάννην μαθητῶν ἐλθόντων εἰς τὸ μνημεῖον, Πέτρου καὶ Ἰωάννου, ὁ Λουκᾶς ἕνα μόνον φησὶν ἀπηντηκέναι, οὕτως ἂν λυθείη.

Πολὺς ἦν ὁ Πέτρος ἀεὶ τῇ προθυμίᾳ, ὡς μόνον παρὰ τοὺς ἀποστόλους εἰπεῖν τῷ Σωτῆρι· « Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι· » καὶ μόνον πάλιν ἐπιβῆναι τοῖς κύμασιν ἀξιῶσαι· καὶ μόνον ἀποκρίνασθαι καὶ εἰπεῖν αὐτῷ· « Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος· » διὸ καὶ μόνος τῶν μαθητῶν ἀκούει· « Μακάριος εἶ, Σίμων Βὰρ Ἰωνᾶ. » Διὸ καὶ πρῶτος τολμᾷ εἰσιέναι εἰς τὸ μνημεῖον, σὺν τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς ἐλθὼν, κατὰ τὸν Ἰωάννην· ἀλλὰ τότε μὲν παρὰ τῆς Μαγδαληνῆς ἦρθαι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἀπὸ τοῦ μνημείου μεμαθηκὼς, ἀπήντα ἅμα τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ· εἶτα ἀνεχώρει σὺν αὐτῷ, τὰ ὀθόνια εἴσω τοῦ μνήματος τεθεαμένος καὶ πιστεύσας. Κατὰ δὲ Λουκᾶν, τῶν ἄλλων ἀπιστούντων μαθητῶν, μόνος αὐτὸς πάλιν πιστεύει ταῖς λεγούσαις ταῖς γυναιξὶν ἑωρακέναι τοὺς ὀφθέντας ἀγγέλους· οὐ γὰρ ἀπιστήσας δὲ ταῖς τῶν γυναικῶν μαρτυρίαις, παλινδρομαῖος ἐπὶ τὸ μνημεῖον μόνος παραγίνεται· καὶ αὖθις παρακύψας βλέπει τὰ ὀθόνια μόνα ὡς καὶ τὸ πρότερον· εἶτα ἀπῄει, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός· καὶ νῦν μὲν ἀπῄει θαυμάζων τὸ γεγονὸς, ἐπεὶ δὲ πολὺς ἦν τῇ προθυμίᾳ καὶ πλείονα σπουδὴν παρὰ πάντας ἐπεδείκνυτο, σπεύδων καὶ περιτρέχων, καὶ πάντῃ τὸν Σωτῆρα περιαθρῶν ἀνεῳγόσι τοῖς τῆς ψυχῆς ὄμμασι, πανταχοῦ δὲ ζητῶν καὶ περιβλεπόμενος, οὐκ ἠτύχησε τῆς ἐλπίδος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀξιοῦται τῆς αὐτοῦ θεοφανείας· τούτου μάρτυς ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ὧδέ πῃ προϊὼν ἑξῆς καὶ λέγων ὅτι ὄντως ἠγέρθη ὁ Κύριος καὶ ὤφθη Σίμωνι. Συμμαρτυρεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος ὧδε Κορινθίοις γράφων, ὅτι « Ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς ἕνδεκα. » Κηφᾶς δὲ αὐτὸς ἦν Σίμων ὁ καὶ Πέτρος, ᾧ καὶ πρὸ τῶν ἕνδεκα μόνος μόνῳ ὤφθη ὁ Σωτὴρ, τῆς παρὰ πάντας ὑπερβαλλούσης αὐτοῦ χάριν σπουδῆς.

IV.

B Quomodo autem duo dicantur a Joanne discipuli ad monumentum venisse, Petrus atque Joannes, Lucas vero unum illuc progressum affirmet, quæstio ita dissolvitur.

Magno semper erat fervore Petrus; quippe qui solus apostolorum dixerit Servatori : « Etiamsi me oportuerit mori tecum, non te negabo [88]; » solus item voluerit supra fluctus ambulare ; solus responderit, dixeritque Jesu : « Tu es Christus Filius Dei vivi [89] : » ideoque et solus discipulorum audiit : « Beatus es, Simon Bar Jona [90]. » Quamobrem primus quoque audet in monumentum introire, cum altero discipulo illuc profectus quem diligebat Jesus, ut ait Joannes. Sed tunc quidem postquam audierat ex Magdalene sublatum de monumento C corpus Domini, iverat cum altero discipulo. Mox cum eodem recessit, visis intra monumentum linteaminibus, reique veræ certior factus. At vero, secundum Lucam, aliis discipulis non credentibus, solus ipse credit mulierum affirmationi dicentium se angelos vidisse. Etenim mulierum testimonio non discredens, rursus ad monumentum solus venit : rursusque introspiciens, sola linteamina ut antea vidit. Deinde abiit, secum ipse rem demirans. Scilicet rem gestam tacitus admirabatur, quia fervida mente erat, plurimumque studium præ omnibus demonstrabat, satagens atque discurrens ; et ubique Servatorem apertis intuens animæ oculis, quaqueversus indagans et circumspiciens, spe D sua non excidit, sed et ipse divina manifestatione dignus fuit. Rei testis idem evangelista Lucas, qui in subsequentibus dicit, revera surrexisse Dominum, et apparuisse Simoni. Consonat huic sacri Apostoli testimonium ad Corinthios scribentis : « Visus est Cephæ, et deinde undecim [91]. » Cephas autem ipse Simon est ac Petrus; cui etiam ante alios undecim solus soli apparuit Servator, propter summam ejus præomnibus seculitatem.

E'.

(65*) Ἔτι ζητήσειεν ἄν τις πῶς παρὰ μὲν τῷ Ματ

V.

Insuper aliquis sciscitabitur quomodo apud Mat-

[88] Matth. xxvi, 35. [89] Matth. xvi, 16. [90] ibid. 17. [91] I Cor. xv, 5.

(65) Cod. A, f. 312, b.

(65*) Cod A, f. 313.

thæum Maria Magdalene cum ejusdem nominis altera vidisse extra monumentum insidentem lapidi unum tantummodo angelum dicatur : secundum Joannem autem intra monumentum angelos duos sedentes aspexerit : at vero secundum Lucam duo viri mulieribus occurrerint : denique secundum Marcum juvenis ab ipsis conspectus fuerit?

Dictorum apud Joannem atque Matthæum hæc esto solutio. Arbitror enim præcessisse ea, quæ narrat Joannes, iis quæ Matthæus; et Magdalenam in primo adventu angelos duos intra monumentum sedentes vidisse. Postea ad eumdem locum rursus progressam cum alia Maria, insidentem lapidi angelum spectavisse; vel etiam fortasse alius est apud Matthæum angelus, aliud tempus locusque quo angelus visus fuit : alii item angeli apud eum mulieribus oblati : pariterque duo apud Joannem angeli intra monumentum sedentes, diversi credendi sunt ab illo qui extra monumentum lapidi insidebat, ut narrat Matthæus. Nam si, cum Matthæus dicat sero Sabbatorum, unumque ante ostium monumenti sedentem in lapide, Joannes eodem retento tempore ac loco, dixisset, sero Sabbatorum, ante ostium monumenti duos lapidi insidentes conspectos, vere oporteret dissonantiam causari. Item si Matthæus æque ac Joannes matutinam horam affirmans, intra monumentum ipse quoque non duos angelos sed unum visum affirmaret, contraria videretur merito scribere. Verumenimvero si distinxerunt evangelistæ tempora, et modos, et personas spectantium, necnon angelorum sermones, nemo rationabiliter dissonantiam Scripturæ accusabit, cum singulæ narrationes suo quæque modo veræ sint, et diversarum rerum faciant expositionem. Sed apud istos evangelistas (Matth. et Joan.) angeli, et Servatoris post resurrectionem apparitiones, apud hos inquam solos, velut apud potiores, et ipsius Servatoris spectatores et auditores relatæ, hunc ordinem teneant. Duo vero apud Lucam viri in veste fulgente visi, solemnitatis symbola sint : itemque juvenis apud Marcum stola candida et ipse coopertus, in dextra non autem sinistra parte conspectus, læta et dextra mulieribus nuntians; et hi, inquam, diversi habeantur tum a se invicem, tum a primis. Quamobrem ne angelos quidem hos nominaverunt, neque Servatoris visiones memorarunt, sed potioribus se Matthæo ac Joanni potiora scribere et historiæ commendare permiserunt : ipsi vero secunda narrarunt, et quæ post priora narrata evenerant : omissis autem quæ testes visuales jam dixerant, ipsi ab his silentio prætерita suppleverunt; quæ quidem secunda erant, multoque priore historia inferiora : sic nimirum sancto Spiritu congruas singulis suggerente narrationes.

A θαίῳ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία μετὰ τῆς ὁμωνύμου ἑωρακέναι ἐκτὸς τοῦ μνήματος ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἕνα μόνον ἄγγελον εἴρηται· κατὰ δὲ τὸν Ἰωάννην εἴσω τοῦ μνήματος ἀγγέλους δύο θεωρεῖ καθημένους· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ἀπήντων ταῖς γυναιξί· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον νεανίσκος ἦν αὐτοῖς ὁρώμενος.

Τὰ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ Ματθαίῳ λύσεως ἂν τύχοι τοιαύτης· ἡγοῦμαι γὰρ προηγεῖσθαι μὲν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἱστορίαν, τῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ, καὶ τὴν Μαγδαληνὴν τὸ πρῶτον ἐλθοῦσαν τοὺς δύο ἀγγέλους εἴσω τοῦ μνήματος καθεζομένους ἰδεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα δεύτερον ἐπιστᾶσαν τῷ αὐτῷ τόπῳ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας τὸν ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἄγγελον ἑωρακέναι. Ἢ τάχα ἕτερος μὲν ὁ παρὰ Ματ- B θαίῳ ἄγγελος, ἕτερος δὲ καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς τοῦ ἀγγέλου θέας· ἕτεροι δὲ καὶ ἄγγελοι αὐτοῦ οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δύο ἄγγελοι οἱ εἴσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες ἕτεροί εἰσι παρὰ τὸν ἔξω πρὸ μνήματος ἐπὶ τῷ λίθῳ καθεζόμενον παρὰ τῷ Ματθαίῳ. Εἰ μὲν γὰρ τοῦ Ματθαίου ὀψὲ Σαββάτων εἰρηκότος, καὶ ἕνα πρὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου καθήμενον ἐπὶ τῷ λίθῳ ἱστορηκότος, φυλάξας ὁ Ἰωάννης τὸν αὐτὸν καιρὸν καὶ τὸν αὐτὸν τόπον εἰρήκει ὀψὲ Σαββάτων, πρὸ τῆς θύρας τοῦ μνήματος ἐπὶ τῷ λίθῳ δύο καθεζομένους ὁρᾶσθαι, ἦν ἀληθῶς διαφωνίαν αἰτιᾶσθαι. Καὶ ὁ Ματθαῖος ὡσαύτως εἰ ὁμοίως Ἰωάννῃ τὴν πρωϊνὴν ὥραν τηρήσας, εἴσω τοῦ μνήματος καὶ αὐτὸς οὐ δύο ἀγγέλους ἀλλ' ἕνα ἔφησε τεθεωρῆσθαι, τἀναντία ἔδοξεν ἂν εἰ- C κότως συγγράφειν. Εἰ δ' ἀφώρισαν οἱ εὐαγγελισταὶ καὶ τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τρόπους, καὶ τὰ πρόσωπα τῶν θεωμένων, καὶ τοὺς τῶν ἀγγέλων λόγους, οὐκ ἄν τις εὐλόγως μέμψαιτο διαφωνίαν τῆς Γραφῆς, ἀληθευούσης ἑκάστης κατὰ τὸν οἰκείας ἱστορίας λόγον, διαφόρων τε πραγμάτων ὑφήγησιν δηλούσης. Ἀλλ' οἱ μὲν παρὰ τοῖσδε τοῖς εὐαγγελισταῖς ἄγγελοι, καὶ τοῦ Σωτῆρος αἱ μετὰ τὴν ἀνάστασιν θεοφάνειαι, παρὰ μόνοις τούτοις ὡς ἂν παρὰ κρείττοσι καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος αὐτόπταις τε καὶ αὐτηκόοις φερόμεναι, ταύτην σώζοιεν ἂν τὴν ἀκολουθίαν. Οἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ ὀφθέντες, διὰ τὰ τῆς ἑορτῆς σύμβολα· καὶ ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ νεανίσκος λευκὴν περιβεβλημένος καὶ αὐτὸς στολὴν, δεξιός τε ἀλλ' οὐκ ἀριστερὸς ἑωραμένος, τῷ τε φαιδρὰ D καὶ δεξιὰ ταῖς γυναιξὶν εὐαγγελίζεσθαι, πάλιν ἕτεροι ἂν εἶεν καὶ αὐτοὶ, ἀλλήλων τε καὶ τῶν παρὰ τοῖς πρώτοις. Διὸ οὐδὲ ἀγγέλους αὐτοὺς οἵδε ὠνόμασαν, ἐπεὶ μηδὲ τῶν τοῦ Σωτῆρος ὀπτασιῶν ἐμνημόνευσαν τοῖς κρείττοσιν ἢ καθ' ἑαυτοὺς Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ τὰ κρείττονα γράφειν καὶ ἱστορεῖν παρακεχωρηκότες· αὐτοὶ δὲ τὰ δεύτερα διηγούμενοι, καὶ τῷ χρόνῳ τὰ μετὰ τὴν τῶν πρώτων μνήμην ὕστερον πεπραγμένα, παρῄεσαν μὲν τὰ παρὰ τοῖς αὐτόπταις εἰρημένα, ἀντανεπλήρουν δὲ τὰ παρ' ἐκείνοις σεσιγημένα· ἃ δὴ δεύτερα ἦν καὶ μακρῷ λειπόμενα τῆς τῶν προτέρων ἱστορίας· οὕτω τοῦ ἁγίου Πνεύματος διανείμαντος τὰς πρεπούσας ἑκάστῳ καὶ καταλλήλους διηγήσεις.

VI.

Quæ igitur apud Lucam valde mane ad monu-

Ϛ.

Αἱ γοῦν παρὰ τῷ Λουκᾷ ὄρθρου βαθέος ἐπὶ τὸ μνῆμα

ἐλθοῦσαι γυναῖκες καὶ φέρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώ- A ματα, ἕτεραι ἂν εἶεν τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ. Οὐ γὰρ ἂν ἔχοι λόγον τὰς τοσαῦτα προτεθεαμένας Μαρίας ἄρτι πρῶτον ἀρώματα φέρειν, ὡς μήπω τὴν ἀνάστασιν προμεμαθηκυίας. Σαφῶς γὰρ δι' ὧν φησι δείκνυσι ὅτι καὶ οἱ ὀφθέντες, ἕτεροι παρὰ τοὺς ἔμπροσθεν δεδηλωμένους· καὶ ὁ τόπος ἔνθα ὤφθησαν ἕτερος· οὔτε γὰρ εἴσω τοῦ μνήματος ἦσαν, ὡς ὁ Ἰωάννης ἐδίδαξεν, οὔτε ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενοι, ὡς ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἄγγελος· ἀλλ' οὐδὲ ὅλως ὠνόμασεν ἀγγέλους ὁ Λουκᾶς, δύο δὲ ἄνδρας, πλὴν ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ, διὰ τὰ τῆς ἑορτῆς σύμβολα· καὶ οἱ λόγοι δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας ἰδιάζουσι· καὶ αἱ γυναῖκες δὲ πλείους ἦσαν, ἀλλ' οὐχ ἡ παρὰ τῷ Ματθαίῳ δύο Μαρίαι, ἀλλ' ἁπαξαπλῶς αἱ συνελθοῦσαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας· B ὀλίγωροι δὲ καὶ αὗται, οὐδὲ τοσαύτην ἐνδειξάμεναι σπουδὴν ὅσην αἱ διὰ νυκτὸς καρτερήσασαι καὶ παραμείνασαι τῷ μνημείῳ. Μαρτυρεῖ γοῦν ὁ Ματθαῖος τῇ Μαγδαληνῇ καὶ τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ εὐτονίαν πολλὴν καὶ παραμονὴν, λέγων μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ταῦτα· « Ἦν δὲ ἐκεῖ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου· » ἀλλ' αὗται μὲν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Παρασκευῆς παρεκάθηντο ἀντικρὺ τοῦ μνήματος· διὸ καὶ θᾶττον ὁρῶσι πρῶτον μὲν τὸν τῶν ἀγαθῶν ἄγγελον, εἶτα καὶ αὐτὸν τὸν τῆς ζωῆς ἀρχηγόν. Ἡ δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, καὶ αὕτη τὸ μὲν πρῶτον τοὺς ἀγγέλους, μετὰ δὲ τούτους καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα θεωρεῖ· οὐ μὴν ἀρώματα ἔφερον αὗται, οὐδὲ περὶ ταύτην κατεγίνοντο τὴν σπουδήν. Αἱ δὲ ἀπὸ τῆς C Γαλιλαίας ἀκολουθήσασαι αὐτῷ γυναῖκες, πολλαὶ οὖσαι κατὰ τὸν Λουκᾶν, τῇ μὲν Παρασκευῇ ὑποστρέψασαι, ἡτοίμασαν τὰ ἀρώματα, ἅτε δὴ μηδὲν μηδέπω προμαθοῦσαι περὶ της ἀναστάσεως. Διὸ ταύταις μὲν δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ φαίνονται καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐαγγελίζονται. Οὐκέτι δὲ αὐταῖς ὁ Σωτὴρ ὤφθη, ὥσπερ οὖν τῇ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ ταῖς παρὰ τῷ Ματθαίῳ· ὥστε ἰδιάζουσαν ἡγεῖσθαι προσήκει τὴν ἱστορίαν. Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον λίαν πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου ἄλλαι πάλιν αὗται, καὶ ἐν ἑτέρῳ καιρῷ πάλιν, αἳ καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτὰς, « Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον; » καὶ ἔρχονται, καὶ εὑρίσκουσιν ἀποκεκυλισμένον, καὶ εἰσελθοῦσαι εἶδον νεανίσκον· ἔνθα πάλιν ἐπὶ τοῦ Λουκᾶ ἄνδρες ἀλλ' οὐχ ἄγγελοι, οὕτω D ὡς καὶ νῦν οὐχ ἄγγελος ὠνόμασται, ἀλλὰ νεανίσκος· ὥστε καὶ ταύτην ἀφωρισμένην εἶναι τὴν διήγησιν, καὶ τὸν ὀφθέντα ἕτερον, καὶ τὰς ἀφικομένας ἄλλας, καὶ τὸν καιρὸν ὁμοίως τὸν μετὰ ἡλίου ἀνατολάς· ὃς εἰ μὲν καὶ παρὰ τῷ Λουκᾷ τερήτητο, εὐλόγως ἄν τις τοὺς παρ' αὐτῷ δύο ἄνδρας ἀπῄτει, καὶ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Εἰ δ' ὁ Λουκᾶς τὸν πρὸ ἡλίου ἀνατολῆς καιρὸν προὔλαβεν, εἰκότως καὶ τοὺς τότε ὀφθέντας δύο ἄνδρας, ἀλλ' οὐ τὸν νεανίσκον ἱστορεῖ.

A mentum venerunt mulieres, parata ferentes aromata, diversæ ab iis erunt quæ apud Matthæum ac Joannem memorantur. Neque enim rationabile est, Marias quæ talia ante viderant, nunc primum aromata deferre, quasi nondum resurrectionem novissent. Manifeste videlicet his quæ dicit denotat, quod et visi angeli diversi fuerint ab antea spectatis; et locus ubi sunt visi, item diversus; neque enim intra monumentum erant, ut Joannes docuit; neque lapidi insidentes, ut ille apud Matthæum angelus: neque angelos diserte appellavit eos Lucas, sed duos viros, quanquam ipsos quoque in veste fulgente, ob solemnitatis indicium: item horum sermones ad mulieres sunt peculiares: et mulieres plures numero sunt, quam duæ apud Matthæum B Mariæ, sed illæ omnino quæ Jesum comitatæ fuerant ex Galilæa. Et hæ quidem segniores, neque par studium præ se ferentes illis quæ noctu perseveraverant apud sepulcrum assiduæ. Contestatur vero Matthæus Magdalenæ et alteri Mariæ vigorem multum atque constantiam, dicens post Servatoris passionem sic: « Erat autem ibi Maria Magdalene, et altera Maria, sedentes contra sepulcrum. » Sed hæ quidem ipsa die Parasceves sedebant coram sepulcro: ideoque et celerius vident boni eventus nuntium, deinde ipsum vitæ auctorem. Illa vero apud Joannem, et ipsa quoque primo videt angelos, et postea Servatorem ipsum: neque hæ tamen aromata ferebant, neque ob eam rem curandam iverant. Sed illæ demum quæ ex Galilæa Jesum subse- C cutæ fuerant, multæque apud Lucam feruntur, die Parasceves de loco reversæ, paraverunt aromata, quippe quæ nullum resurrectionis indicium cognoverant. Idcirco his duo viri in veste fulgente astant, nuntiantque resurrectionem. Nondum his tamen Servator apparuit, sicut illi apparuerat apud Joannem, et illis apud Matthæum; ita ut peculiarem hanc oporteat historiam existimare. Denique secundum Marcum valde mane una Sabbatorum veniunt ad monumentum orto jam sole. Aliæ pariter hæ sunt, alioque pariter tempore; quæ et dicebant ad invicem: « Quis revolvet nobis lapidem? » veniuntque, et revolutum comperiunt, et ingressæ juvenem vident; ita ut hæc etiam diversæ rei narra- D tio sit, et alius qui visus est, et aliæ quæ venerunt, et similiter diei tempus post solis ortum: quæ temporis notatio si eadem apud Lucam fieret, recte lector a Marco requireret et viros duos, et eosdem sermones. Nunc cum Lucas diei horam ante solis ortum præoccuparit, merito et illos qui visi sunt duos viros dicit, non autem unum juvenem narrat.

Ζ'.

(66) Τεττάρων δὲ ὄντων τῶν εὐαγγελιστῶν, ἰσάριθμοι τούτων καὶ αἱ πρὸς αὐτῶν ἀναγραφεῖσαι φαίνονται ὀπτασίαι· οἵ τε καιροὶ τέσσαρες, καὶ οἱ καθ'

VII.

Jam quia quatuor evangelistæ sunt, pari numero comperimus apud ipsos scriptas visiones; tempora item quatuor; et illi item qui singulis temporibus

(66) Cod. A, f. 313.

apparuerunt, singulares sunt: diversæ quoque videntes mulieres, et apparentium ipsis sermones variant. Primum fuit tempus quod scribit Matthæus, sero Sabbatorum dicens. Quartum et ultimum apud Marcum orto jam sole decurrens. Media sunt tempora apud Joannem atque Lucam. Propterea et visi angeli peculiares sunt. Nam sero Sabbatorum, angelus unus ex monumento, post quem et ipse Servator. Mane autem dum tenebræ adhuc essent, intra monumentum angeli duo; post quos denuo Servator. Valde mane vero alii secundum Lucam duo viri nominati, haud intra monumentum conspecti. Demum postremus omnium juvenis qui venientibus orto sole mulieribus se obtulit. Si ergo unum cuncti idemque tempus scripsissent, eumdemque designassent locum, neque tamen easdem apparitiones exposuissent, merito fortasse aliquis censuram exerceret. Sed cum tempora distinxerint, et unicuique tempori locum proprium accommodaverint, sequitur ut diversas quoque apparitiones descripserint. Sicut contra, si unam cuncti apparitionem commemorassent, unumque dixissent angelum, aut duo concorditer angelos, vel item duos viros, aut juvenem unum; tum deinde tempora variassent, nec unum denotassent locum, ita quoque reprehensioni locus esset. Nunc sermo præcipuus et invariabilis manet, diversis temporibus locisque variantes visiones sistens, et harum spectatrices, item diversas, duas illas priores diversas a secunda, tertiasque similiter a quartis differentes. Nimirum post juvenis cum postremis mulieribus colloquium, quarum nomina non ponuntur, pergit dicere Marcus: « Quo audito fugerunt, et nemini quidquam dixerunt, timebant enim. » Hæ nempe fuerunt ejusmodi, pavidæ ac nimis formidolosæ, in tantum ut ne juveni quidem auscultarint dicenti eis: « Ite et dicite discipulis ejus et Petro: Ecce præcedit vos in Galilæam. » His enim auditis sermonibus, contrarium fecerunt. At illæ apud Lucam, de monumento reversæ, nuntiaverunt hæc omnia undecim. Similiter et apud Joannem mulier venit ad discipulos, rerum quas viderat nuntia. Solæ illæ apud Marcum postremæ supervenientes, vereque serotinæ, ita ut post ortum illuc pervenerint, neque Servatorem videre dignæ fuerunt, neque unum fulgentem angelum, neque duos intra monumentum, neque illos quos viros dicit Lucas: quemdam tantummodo juvenem aspexerunt candida stola coopertum, congruam exiguæ ipsarum menti visionem consecutæ: et hunc albatum festi causa spectantes, tamen admiratæ sunt; sic enim de his Marcus testatur; quanquam in prioribus nulla stuporis mentio est. Age vero, Magdalenam constanter in loco perseverantem, credibile est non priores tantum apparitiones vidisse angelorum qui sibi uni occurrerant, sed et illum apud Marcum reliquis mulieribus conspectum juvenem. Idem dicas licet etiam de historia apud Lucam, qui post multarum mulierum adventum, et post duo-

A ἕκαστον καιρὸν ὀφθέντες, ἰδιάζοντες· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ θεώμεναι, διάφοροι· καὶ οἱ τῶν ὀφθέντων αὐτοῖς λόγοι, διαλλάττοντες. Πρῶτος μὲν γὰρ ἦν καιρὸς ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ Σαββάτων λεγόμενος· τέταρτος δὲ καὶ τελευταῖος ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ ἡλίου ἀνατείλαντος ἱστορηθείς· μέσοι δὲ ὅ τε παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ ὁ παρὰ τῷ Λουκᾷ· διὸ καὶ οἱ ὀφθέντες κατὰ καιρὸν ἰδιάζοντες. Ὀψὲ μὲν γὰρ Σαββάτων ἄγγελος εἷς ἐκ τοῦ μνήματος· μεθ' ὃν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτήρ· πρωῒ δὲ ἔτι σκοτίας οὔσης, εἴσω τοῦ μνήματος ἄγγελοι δύο· μεθ' οὓς πάλιν ὁ αὐτὸς Σωτήρ. Ὄρθρου δὲ βαθέος ἕτεροι κατὰ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ὠνομασμένοι οὐκ εἴσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες. Εἶθ' ὕστερον ἁπάντων ὁ νεανίσκος, ὁ ταῖς ἡλίου ἀνατείλαντος ἀφικομέναις τεθεαμένος. Εἰ μὲν οὖν ἕνα καιρὸν εἰρηκότες οἱ B πάντες καὶ τὸν αὐτὸν ἀναγράψαντες τόπον, οὐ τὰς αὐτὰς ἐπιφανείας ἐδήλουν, κἂν εὐλόγως ἄν τις ἐμέμψατο. Εἰ δ' ἀφώρισαν τοὺς χρόνους, ἐνειμάν τε καθ' ἕκαστον χρόνον καὶ τόπον ἰδιάζοντα, ἀκολούθως δὲ διαφόρους καὶ τὰς ὀπτασίας ἀνέγραψαν. Ὡς εἴπερ ἦσαν μιᾶς μὲν οἱ πάντες ἐπιφανείας μνημονεύσαντες, καὶ ἕνα φάντες ἄγγελον ὦφθαι ἢ δύο συμφώνως ἀγγέλους εἰρηκότες, ἢ αὖ πάλιν δύο ἄνδρας ἢ νεανίσκον ἕνα· εἶτα τοὺς καιροὺς διήλλαττον, ἢ μὴ τοὺς αὐτοὺς ἐδήλουν τόπους, ἦν ἂν καὶ οὕτω μέμψασθαι. Νῦν δ' ὁ λόγος ἀκριβὴς μένει καὶ ἀδιάβλητος ἐπὶ καιροῖς διαφόροις καὶ τόποις ἐναλλαττούσας τὰς ὀπτασίας εἰσάγων, καὶ τὰς τούτων θεωροὺς πάλιν διαφόρους, ἑτέρας μὲν τὰς δύο πρώτας, παρὰ τὴν δευτέραν· καὶ τὰς τρίτας δὲ C ὡσαύτως ἑτέρας τῶν τετάρτων. Αὐτίκα δ' οὖν μετὰ τὴν τοῦ νεανίσκου πρὸς τὰς τελευταίας γυναῖκας ὁμιλίαν, ὧν τὰ ὀνόματα οὐκ ἐμφέρονται, ἐπιλέγει ὁ Μάρκος· « Καὶ ἀκούσασαι ἔφυγον, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον, ἐφοβοῦντο γάρ· » αὗται μὲν οὖν τοιαῦται καὶ ἔμφοβοι, καὶ λίαν δειλαί, ὡς μηδὲ πεισθῆναι τῷ νεανίσκῳ φάντι πρὸς αὐτάς· « Ὑπάγετε καὶ εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ, Ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· » τούτων γὰρ ἀκούσασαι τῶν λόγων, τοὐναντίον διεπράξαντο· αἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ ἀποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνήματος ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς ἀπαγγέλλουσα ἃ ἑώρακε. Μόναι δὲ αἱ παρὰ τῷ Μάρκῳ πασῶν ὕσταται ἐλθοῦσαι, καὶ ἀληθῶς ὀψισθεῖσαι, ὡς μετὰ ἀνατολὴν ἡλίου D ἐπιστῆναι, οὔτε τὸν Σωτῆρα θεάσασθαι καταξιοῦνται, οὔτε τὸν ἄγγελον τὸν ἐξαστράπτοντα, οὔτε τοὺς δύο τοὺς εἴσω τοῦ μνήματος, οὔτε τοὺς δύο τοὺς παρὰ τῷ Λουκᾷ ἄνδρας· ψιλὸν δέ τινα νεανίσκον εἶδον περιβεβλημένον στολὴν λευκὴν, ἀναλόγως τῇ τῆς διανοίας αὐτῶν σμικρότητι τὴν ὀπτασίαν ἰδοῦσαι· καὶ τοῦτον δὲ λευχείμονα τῆς ἑορτῆς χάριν θεασάμεναι, ὅμως ἐθαυμάσθησαν· τοῦτο γὰρ ἐμαρτύρησεν αὐταῖς ὁ Μάρκος· καίτοιγε ἐπὶ τῶν προτέρων μηδαμοῦ τοῦ θάμβους ὠνομασμένου. Τὴν Μαγδαληνὴν δὲ σχολάζουσαν καὶ προσκαρτεροῦσαν, εἰκὸς οὐ μόνον τὰς πρώτας ὄψεις τεθεᾶσθαι τῶν αὐτῇ μόνῃ ὀφθέντων, ἀλλὰ καὶ τὸν παρὰ τῷ Μάρκῳ ταῖς λοιπαῖς γυναιξὶν ἑωραμένον νεανίσκον. Ταὐτὸν δ' ἂν εἴποις

καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν Λουκᾶν ἱστορίας, ὃς μετὰ τὴν A ἄφιξιν τῶν πολλῶν γυναικῶν, καὶ μετὰ τὴν θέαν τῶν ὀφθέντων αὐταῖς δύο ἀνδρῶν διηγεῖται λέγων· « Καὶ ἀποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα· » οἷς ἐπιφέρει, « Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία, » καὶ τὰ ἑξῆς. Οὐκ ἀπεικὸς μὲν γὰρ ἦν, καὶ νῦν πάλιν τὴν Μαγδαληνὴν πάλαι προαφιγμένην καὶ παραμείνασαν εὐτόνως παρὰ τῷ μνήματι εὑρῆσθαι, ὅτε πολλαὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας συνελθοῦσαι γυναῖκες ἀπήντων ἐπὶ τὸν τάφον φέρουσαι τὰ ἀρώματα, ὥστε καὶ αὐτὴν ἅμα ταῖς λοιπαῖς τοὺς δύο ἄνδρας τεθεᾶσθαι, καὶ τῶν λόγων αὐτῶν ἀκηκοέναι· εἶτα σὺν ταῖς πολλαῖς ἐπανελθεῖν καὶ διηγεῖσθαι τοῖς ἕνδεκα. Δύναται δὲ καὶ ἄλλως ὁ λόγος, τὰ μὲν πρῶτα ταῖς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας γυναιξὶν ἀπονεῖμαι, λέγω δὴ τὴν εἰς τὸ μνῆμα ἄφιξιν, καὶ τὴν τῶν ἀρωμάτων B κομιδὴν, τήν τε γενομένην αὐταῖς τῶν δύο ἀνδρῶν ἐπιφάνειαν, καὶ τοὺς τούτων πρὸς αὐτὰς λόγους· τὴν μὲν οὖν ἀπαγγελίαν τὴν πρὸς τοὺς ἕνδεκα μηκέτι παρ' αὐτῶν μόνον γεγενῆσθαι, ἀλλ' ὁμοῦ παρὰ πασῶν, ἑκάστης ἃ τεθέατο διηγημένης· ἐν αἷς πάλιν τὴν Μαγδαληνὴν εἶναι μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ αὐτὴν τοῖς μαθηταῖς ἀπαγγέλλουσαν τὰ ἰδίως μόνῃ αὐτῇ ἑωραμένα.

rum virorum ipsis oblatorum visionem, pergit dicere, quod regressæ de monumento, hæc omnia renuntiaverint discipulis undecim. Post quæ ait: « Erant autem Maria Magdalene, » et reliqua. Quippe haud est inverisimile, nunc iterum Magdalenam (quæ antea prima iverat, fortiterque illic perseveraverat) apud monumentum fuisse compertam, cum illæ plures ex Galilæa convenientes mulieres ad sepulcrum venerunt aromata ferentes, ita ut ipsa quoque cum cæteris duos viros viderit, eorumque verba audiverit; et deinde cum illis regressa rem undecim enarraverit. Verumtamen et aliter proponi explanatio potest: nempe ut res priores mulieribus Galilæis tribuamus, adventum dico ad sepulcrum, et aromatum advectionem, et oblatam ipsis duorum virorum visionem, et horum ad ipsas sermones. At nuntium discipulis undecim delatum nequaquam ab his feminis solis fuisse, sed a cunctis simul, dum unaquæque ea quæ viderat referret; quas inter, credendum est Magdalenam fuisse, cum reliquis et ipsam discipulis nuntiantem ea quæ solitatim et singulariter viderat.

Η'.

(67) Ἐγὼ δὲ κἀκεῖνο ζητῶ, πῶς παρὰ μὲν τῷ Μάρκῳ εἴρηται, ὡς ἄρα διαγενομένου τοῦ Σαββάτου ἡτοίμασαν ἀρώματα, παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ πρὸ τοῦ Σαββάτου τοῦτ' ἔπραξαν ἐν αὐτῇ τῇ Παρασκευῇ.

Καὶ τοῦτο δὲ τοῖς προτέροις συμπεπλεγμένον ζη- C τήμασι, τῆς ὁμοίας ἐκείνοις τύχοι ἂν ἑρμηνείας· ἀποδεικνύντων δὲ ἡμῶν μὴ εἶναι τὰς αὐτὰς, ἀλλ' ἑτέρας μὲν τὰς πρὸ τοῦ Σαββάτου ἐν αὐτῇ τῇ Παρασκευῇ, καθ' ἣν πέπονθεν ὁ Σωτὴρ, περὶ τὴν κηδείαν ἀσχοληθείσας, ἑτέρας δὲ τὰς μετὰ τὸ Σάββατον· σαφῶς γὰρ ταύτας Λουκᾶς μεμαρτύρηκε κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους ταῦτα πεποιηκέναι, οὐδαμῶς ὀνόματος γυναικῶν μνημονεύσας, ἀλλ' ἁπλῶς γυναῖκας εἰπὼν τὰς συνελθούσας αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας· ὁ δὲ Μάρκος ὀνομαστὶ τρεῖς μόνας ἀνέγραψε καθ' ἑαυτὰς πρόνοιαν πεποιημένας τῶν ἀρωμάτων, οὐ τῇ Παρασκευῇ, ἀλλὰ μετὰ διαγενέσθαι τὸ Σάββατον· ἑτέρας δὲ εἶναι ταύτας παρὰ τὰς παρὰ τῷ Λουκᾷ, καὶ τὰ ἑξῆς ἐπαγόμενα δείκνυσιν. Αὗται μὲν οὖν γυναῖκες παρὰ τῷ Μάρκῳ τὸν νεανίσκον ὁρῶσι καθ- D ήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, ὅς καί φησιν αὐταῖς· « Μὴ φοβεῖσθε· Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνόν· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε. » Ταῖς δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ δύο ἄνδρες ἐπέστησαν ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ, καὶ ἑτέρας προφέρονται φωνὰς λέγοντες· « Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; » καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ αἱ μὲν παρὰ τῷ Μάρκῳ ἀκούσασαι τοῖς μαθηταῖς ἐπαγγεῖλαι τὰ παρηγγελμένα· οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· αἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ πορευθεῖσαι ἀπήγγειλαν τοῖς ἕνδεκα· ὡς διὰ τούτων ἁπάντων συνάγεσθαι, μὴ τὰς αὐτὰς εἶναι· διὸ μηδὲ ὑφ' ἕνα καιρὸν πεποιηκέναι τὰ ἀναγεγραμμένα.

VIII.

Ego vero et illud quæro, quomodo apud Marcum dictum sit, quod cum Sabbatum transiisset, aromata paraverint; apud Lucam vero ante Sabbatum id agant, ipsa Parasceves die.

Hæc quoque superioribus implicita quæstionibus, parem illis explanationem sortietur. Etenim nos demonstravimus, haud easdem esse, sed alias, quæ ante Sabbatum ipsa Parasceves die; qua Dominus passus est, ad eam curam incubuerunt; alias vero, quæ post Sabbatum: perspicue enim has Lucas testatur ipsa die Passionis id egisse, nullius mulieris memorato nomine, sed simpliciter mulieribus memoratis, quæ cum Jesu venerant de Galilæa. Marcus autem tres solas nominatim scripsit, aromatum simul curam gerentes, haud die Parasceves, sed jam Sabbato præterlapso. Has porro diversas esse ab illis Lucæ, sequentia quoque demonstrant. Hæ nimirum apud Marcum mulieres juvenem vident in dextra parte sedentem, qui et illis ait: « Nolite timere; Jesum quæritis Nazarenum; surrexit, non est hic. » Illis autem apud Lucam duo viri astiterunt in veste fulgente, et alia verba dicunt: « Cur quæritis viventem inter mortuos? » et reliqua. Et illæ apud Marcum monitæ mandata nuntiare discipulis, nemini quidquam dixerunt. At illæ Lucæ profectæ nuntiaverunt discipulis undecim. Quare ex his omnibus colligitur, haud easdem fuisse mulieres, ideoque nec uno tempore ea quæ in scriptis sunt, esse peracta.

(67) Cod. A, f. 313, b.

IX.

Hæc illis loquentibus stetit Jesus in medio eorum, dixitque eis : « Pax vobis. » Hinc ambiget aliquis, quomodo undecim discipulis simul congregatis, interveniens Dominus, secundum Lucam atque Joannem id concorditer affirmantes, nequaquam ab utroque paria facere et dicere scriptum fuerit.

Quod eamdem visionem ambo evangelistæ scribant una eademque et hora et die oblatam, in primis comprobandum est. Quod tibi exploratum fiet, si diligenter Scripturam consideraveris. Nam cum Joannes antea dixisset : « Una vero Sabbatorum venit Maria Magdalena annuntians discipulis, se vidisse Dominum, et hæc sibi dixisse; » deinde subnectit dicens : « Cum sero esset die illa, congregatis discipulis, venit Jesus, stetitque in medio, et dixit eis : Pax vobis. » Quamobrem ex his manifeste constat, eadem Dominica resurrectionis die, vespertino tempore acta esse quæ Joannes scribit. Item apud Lucam idem dies et hora invenietur. Ait enim ipse : « Una autem Sabbati valde diluculo venerunt ad monumentum mulieres. » Deinde quod visis angelis reversæ nuntiaverint discipulis quæ viderant. Petrus autem festinanter ad monumentum occurrit, et linteamina videt. Atque hæc valde diluculo contigerunt, resurrectionis die. Dicit mox continenter Scriptura : « Et ecce duo ex ipsis ibant ipsa die in castellum. » Erant autem Cleopas cum socio : quibuscum Jesus Emmauntem ingressus, accipiens panem benedixit; quo illis porrecto, disparuit. » Deinde subdit : « Et surgentes eadem hora regressi sunt in Hierusalem, et invenerunt congregatos undecim. » Postea colloquentibus illis, stetit Jesus in medio eorum, et dixit eis : « Pax vobis, » et reliqua. Demonstratum est itaque etiam a Luca, eamdem fuisse diem ; eamdemque item horam fuisse inde comprobatur, quod Cleopas cum socio una die et Emmaunte fuerit, et indidem Hierosolyma redierit, serotino prorsus tempore. Exin factam apparitionem.

Quoniam itaque eadem apud utrumque evangelistam fit apparitio, age videamus quomodo alia dicatur loqui Servator et agere apud Lucam, alia apud Joannem. Æque igitur apud ambos dictum est, medium stantem inter eos Jesum dixisse : « Pax vobis. » Singulatim vero apud Lucam additur existimasse eos spiritum se videre, et reliqua. Etiamsi vero hæc apud Joannem non dicuntur, rursus tamen sequentia apud utrumque consonant. Apud Joannem quidem post verba « Pax vobis, » additur : « Et hoc dicto, ostendit eis manus ac latus suum. » Non tamen ponitur apud Joannem causa, quæ jam a Luca dicta fuerat. Erat autem hæc, quod ipsi existimarent se spiritum videre. Atqui dum manus latusque

Θ'.

A (68) « Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς. Εἰρήνη ὑμῖν. » Ἐνταῦθά τις ἀπορήσειε πῶς τοῖς ἕνδεκα μαθηταῖς ὁμοῦ συνηγμένοις μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπιστὰς ὁ Κύριος κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ κατὰ Ἰωάννην συμφώνως ταῦτα ἀπομνημονεύσαντας, οὐκέτι παρ' ἀμφοτέροις ταὐτὰ πράττων οὐδὲ φάσκων ἀναγέγραπται.

Ὅτι τὴν αὐτὴν ὀπτασίαν οἱ δύο συνέγραψαν εὐαγγελισταὶ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὥραν τε καὶ ἡμέραν γενομένην, παραστῆσαι δεῖ πρότερον· τοῦτο δ' ἂν γένοιτο φανερὸν ἐπιτηρήσαντί σοι ἀκριβῶς τὴν Γραφήν. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης προειπὼν, « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον καὶ B ταῦτα εἶπεν αὐτῇ, » ἑξῆς ἐπισυνάπτει λέγων· « Οὔσης ὀψίας ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ συνηγμένων τῶν μαθητῶν, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν. » Ὥστ' εἶναι σαφὲς ἐκ τούτων ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν Κυριακὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως ὀψίας ἦν πεπραγμένα τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· καὶ κατὰ τὸν Λουκᾶν ἡ αὐτὴ ἡμέρα καὶ ὥρα εὑρεθήσεται· λέγει γοῦν καὶ αὐτός· « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ὄρθρου βαθέος, ἐπὶ τὸ μνῆμα ἦλθον αἱ γυναῖκες. » Εἶθ' ἑξῆς, ὅτι ἰδοῦσαι ἀγγέλους, ἐπανῆλθον καὶ ἀπήγγειλαν τοῖς μαθηταῖς ἃ τεθέαντο. Πέτρος δὲ σπεύσας ἐπὶ τὸ μνῆμα ἀπαντᾷ, καὶ τὰ ὀθόνια θεωρεῖ· καὶ ταῦτα μὲν ὄρθρου βαθέος ἐγένετο, τῇ ἀναστασίμῳ ἡμέρᾳ. Λέγει δὲ ἑξῆς ἐπισυνάπτουσα ἡ Γραφή· « Καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν C ἐν αὐτῇ ἡμέρᾳ ἦσαν πορευόμενοι εἰς κώμην. » Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ περὶ τὸν Κλεόπαν· οἷς συνεισελθὼν εἰς τὴν Ἐμμαοῦν, λαβὼν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ ἐπιδιδοὺς αὐτοῖς, ἀφανὴς ἐγένετο. Εἶτ' ἐπιλέγει· « Καὶ ἀναστάντες ὑπέστρεψαν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ εὗρον ἠθροισμένους τοὺς ἕνδεκα. » Εἶτα ὁμιλούντων αὐτῶν ἔστη ὁ Ἰησοῦς ἐν μέσῳ, καὶ λέγει αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Δέδεικται τοίνυν καὶ ἀπὸ τοῦ Λουκᾶ, ὡς ἡ αὐτὴ ἐτύγχανεν ἡμέρα, καὶ ἡ αὐτὴ δὲ ὥρα συνίσταται ἀπὸ τοῦ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τοὺς περὶ Κλεόπαν εἰς τὴν Ἐμμαοῦν γενέσθαι, κἀκεῖθεν ἐπανεληλυθέναι εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ, ἤδη που πάντως ἑσπέρας καταλαβούσης· εἶτα τὴν ἐπιφάνειαν γεγονέναι.

D Ἐπειδὴ τοίνυν ἡ αὐτὴ παρ' ἀμφοτέροις πέφηνεν ὀπτασία, φέρε ἴδωμεν ὅπως ἕτερα μὲν παρὰ τῷ Λουκᾷ εἴρηται πράξας καὶ λαλήσας ὁ Σωτὴρ, ἕτερα δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ. Ὁμοίως μὲν οὖν παρ' ἀμφοτέροις λέλεκται, ὡς ἄρα μέσος αὐτῶν στὰς εἶπεν αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν. » Ἀφωρισμένως δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ πρόσκειται ὅτι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν, καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀλλ' εἰ καὶ μὴ τοσαῦτα εἴρηται παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἀλλὰ τὰ ἑξῆς πάλιν παρ' ἀμφοτέροις συνᾴδει. Παρὰ μὲν γὰρ τῷ Ἰωάννῃ μετὰ τὸ, « Εἰρήνη ὑμῖν, » ἐπιλέγεται, « Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. » Οὐ φέρεται δὲ ἡ αἰτία παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ὡς ἂν ἤδη λελεγμένη παρὰ τῷ Λουκᾷ· ἦν δὲ αὕτη τὸ νομίζειν αὐτοὺς πνεῦμα θεωρεῖν· ὅτι

(68) Cod. A, f. 316, b.

γε μὴν ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ μαρτυρήσας ὁ Ἰωάννης, σύμφωνος ἂν εἴη τῷ καὶ τὴν αἰτίαν παραθεμένῳ. Τούτοις ἑξῆς, ὁ μὲν Λουκᾶς φησιν, « Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε; Οἱ δὲ ἀπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος. » Ταῦτα δὲ Ἰωάννης οὐ συνέγραψεν. Ἔνθα γενομένοις ἐπιστῆσαι προσήκει τὸν νοῦν, ὡς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς, τὰς σεμνοτέρας καὶ θειοτέρας πράξεις τε καὶ διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διὰ τοῦ Ἰωάννου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπεμνημόνευσε, τὰ δὲ ἀνθρωπινώτερα διὰ τῶν λοιπῶν συνέγραψεν, ὃ δὴ καὶ νῦν πεποίηκεν. Ὡς γὰρ ἐνόμισαν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Σωτῆρα, μὴ αὐτὸν θεωρεῖν ἀλλὰ πνεῦμα, καὶ ὡς ἠπίστουν αὐτῷ, καὶ μετὰ τὸ δεῖξαι αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἀναγκαίως, ἔτι ἀπιστούντων αὐτῶν, αἰτήσας τι βρώσιμον, ἔφαγεν ἐνώπιον αὐτῶν. Ταῦτα δὲ σωματικώτερα ὄντα, καὶ πολλὴν ἀπιστίαν τῶν ἀποστόλων κατηγοροῦντα, αὐτοῦ τε τοῦ Σωτῆρος συμπεριφοράν, πείθοντος αὐτοὺς καὶ σαφῶς παριστῶντος ὡς ἄρα αὐτὸς εἴη, τῷ Λουκᾷ ὡς ἂν ὑποδεεστέρῳ (69) γράφειν τὸ Πνεῦμα ὑπέβαλε· τὰ δὲ κρείττονα καὶ δυνάμεως ἐνθέου παραστατικὰ διὰ τοῦ Ἰωάννου παρίστη, γράφοντος καὶ αὐτοῦ ἑξῆς ταῦτα, « Ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον· » εἶπεν οὖν αὐτοῖς πάλιν, « Εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ Πατήρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς· καὶ τοῦτο εἰπὼν ἀνεφύσησε, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ἔχοι δ' ἂν ἀκολουθίαν ὁ παρ' ἀμφοτέροις λόγος, εἰ τὰ παρὰ τῷ Λουκᾷ πρῶτα πεπρᾶχθαι λογισαίμεθα, εἶθ' οὕτως μετ' ἐκεῖνα συνάψομεν τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ. Ἔτι μὲν γὰρ ἀπιστούντων αὐτῶν καὶ τροφὴν ᾔτει, καὶ μὴ ἀρκεσθεὶς τῇ βρώσει τοῦ ἰχθύος, καὶ λόγους αὐτοὺς στηρίζει, τῆς προτέρας αὐτοὺς ὑπομιμνήσκων διδασκαλίας κατὰ τὸν Λουκᾶν. Ὅτε δὲ λοιπὸν πεισθέντες ἐπληροφορήθησαν αὐτὸν εἶναι ἀληθῶς, καὶ λοιπὸν χαρᾶς ἦσαν μεστοί, τότε δευτέραν αὐτοῖς εἰρήνην ἑτέραν καὶ κρείττονα παρὰ τὴν προτέραν δίδωσι, καὶ παρακελεύεται ἑτοίμους εἶναι εἰς τὴν ἀποστολήν, μονονουχὶ ὁμοίους αὐτῷ καὶ αὐτοὺς ἔσεσθαι διὰ τοῦ ὁμοίου ἔργου ἐπαγγειλάμενος. Εἶθ' ἑξῆς καὶ ἀκολούθως ἐμπνεῖ αὐτοῖς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἂν δεομένοις τούτου εἰς τὴν ἑξῆς ἐπιφερομένην ἐπαγγελίαν· αὕτη δὲ ἦν τὸ δύνασθαι ἀφιέναι ἁμαρτίας διὰ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος δυνάμεως. Καὶ οὕτως ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εὐαγγελιστῶν εἷς κοινωνὸς ἀπαρτισθήσεται λόγος, τῶν μὲν παρὰ τῷ Λουκᾷ λελεγμένων, σιωπηθέντων παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· τῶν δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου γραφῇ παραδοθέντων, σιγῇ ταμιευθέντων παρὰ τῷ Λουκᾷ· καὶ πρώτων μὲν τῶν παρὰ τῷ Λουκᾷ λελεγμένων, ἑξῆς δὲ ἐκείνοις συναπτομένων τῶν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· οὕτω τε ἕνα νοῦν καὶ μίαν διάνοιαν σωζόντων τῶν παρ' ἀμφοτέροις. Ταῦτα μὲν ταύτῃ.

A suum ostendisse Jesum testatur Joannes, consonat utique illi qui rei causam attulit. Post hæc, Lucas quidem ait, adhuc non credentibus illis præ gaudio et mirantibus, dixisse illis : « Habetis hic aliquid quod manducetur ? » illos autem partem assi piscis ei obtulisse. Hæc Joannes omisit. Ad hunc locum progressi mentem debemus intendere, ut etiam alibi, augustiores ac diviniores actus Servatoris nostri atque doctrinas Spiritum sanctum per Joannem memorare solere; humaniores autem per reliquos evangelistas scripsisse; quod et hoc loco reapse fecit. Quia enim discipuli, conspecto Servatore, putabant non ipsum sed spiritum se videre, et quia nondum ei credebant, etiamsi manus pedesque ostenderat, necessario propter eorum pervicacem
B incredulitatem, postulatam escam coram illis manducavit. Hæc magis corporalia cum sint, gravemque apostolorum incredulitatem accusent, et ipsius Servatoris indulgentiam arguant, persuadentis eis ac demonstrantis se esse, Lucæ utpote secundi ordinis homini scribenda Spiritus commisit : sed nobiliora et divinam virtutem comprobantia, per Joannem exhibuit, qui et ipse mox scribit : « Gavisi sunt ergo discipuli, viso Domino. » Dixit ergo eis iterum : « Pax vobis. Sicut misit me Pater, et ego mitto vos. Et cum hæc dixisset, insufflavit, » et reliqua. Habebit autem nexum utriusque evangelistæ oratio, si quæ dicit Lucas, prius acta reputemus ; mox narrata abs Joanne copulemus. Adhuc enim illis non credentibus, escam postulavit; neque pi-
C scis esu contentus, sermones suos confirmat, priorem eis quæ est apud Lucam doctrinam refricans. Postquam vero credentes, ipsum vere esse sibi persuaserant, jamque gaudio diffluerent, tunc secundo eis pacem, meliorem scilicet prima impertitus est, atque ut apostolatui parati essent mandavit, similes propemodum sui futuros ob operis similitudinem spondens. Mox consentanee Spiritum sanctum in eos inspiravit, utpote illius indigos ad mox dicendam denuntiationem. Hæc autem erat, posse illos peccata dimittere per sancti Spiritus virtutem. Atque ita ex ambobus evangelistis unus communis perficietur sermo; dum dicta apud Lucam, tacentur apud Joannem; vicissimque in Joannis scri-
D ptura traduntur, quæ silentio Lucas premit : primo loco, ut diximus, quæ sunt Lucæ collocatis; deinde quæ Joannes ait, subnexis ; eamdem mentem sensumque, quæ sunt apud utrumque, servantibus. Atque hæc ita se habent.

Γ'.

(70) Πῶς δὲ παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ ἄγγελος ὀφθεὶς ταῖς γυναιξὶ παρήγγειλεν ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, ὁμοίως

X.

Quomodo apud Matthæum quidem angelus visus mulieribus mandavit nuntiare discipulis Jesum resurrexisse, illosque præcessurum in Galilæam, ibique fore conspicuum, similiter apud Marcum

(69) Minoris ordinis Lucas et Marcus, quatenus hi non fuerunt Domini Jesu spectatores et auditores.

(70) Cod. A, f. 316, b.

quoque a juvene, quem in dextra parte sedentem viderunt, hæc mulieribus dicta fuere. Apud Lucam vero in ipsa urbe Jerusalem congregatis discipulis undecim, et de resurrectionis negotio invicem referentibus, stetit Jesus in medio eorum, eosdemque allocutus est, assique piscis partem coram ipsis comedit. Apud Joannem denique in ipsa item Jerusalem, non semel, sed etiam iterum apparuit undecim, primo quidem ipsa resurrectionis die, sero; deinde post dies octo. Quomodo ergo secundum Lucam atque Joannem toties eo a discipulis in ipsa Jerusalem viso, secundum Marcum atque Matthæum mandatum iisdem per mulieres fuit, ut in Galilæam abirent, utpote illic eum visuris, non autem in urbe Jerusalem spectaturis?

Præterea, si undecim solos Servatoris discipulos Evangeliorum scriptura agnosceret, sic quoque diceret nulla re hunc sermonem deficere, si eatenus mulierum sermonibus non credentes discipulos suos confirmans, semel et iterum ipsis in urbe Jerusalem latentibus apparuit: at in Galilæa nequaquam occulte, neque semel aut iterum, neque ob metum a Judæis conclusos, multa cum fiducia apparitione sua deitatisque ostensione dignatus est, semet viventem ostendens post passionem, multis cum signis, per quadraginta dies conspicuus et loquens de regno Dei atque conversans; ut in Actibus apostolorum Lucas ait. Atque hæc prima esto solutio. Quoniam vero apostolorum selecti quidem et summates numerum duodecim explebant; alius autem præter hos ordo erat discipulorum septuaginta, de quibus dicit Lucas in Evangelio: « Post hæc elegit Dominus et alios septuaginta [92-93]; » extra quem numerum erant alii complures Servatori adhærentes, quos innuit etiam sacer Apostolus, dicens: « Deinde visus est plus quam quingentis fratribus [94], » qui et ipsi discipulorum nomine honestati fuerant, quibus fieri non poterat, ut simul omnibus congregatis semet in urbe Jerusalem ostenderet Dominus post resurrectionem: ideo recte evangelistæ duo Lucas et Joannes solis undecim apparuisse ipsum in urbe Jerusalem scribunt. Reliqui vero duo, non undecim proficisci in Galilæam, sed omnino cunctis fratribus aiunt fuisse mandatum ab ipso Servatore et ab angelo antea viso, indefinite, inquam, et absolute mandatum omnibus aiunt. Cæteroqui melior veriorque est prior solutio. Multoties igitur ac multimodis apparuit discipulis Jesus post resurrectionem. Atque alii aiunt Christum promisisse has visiones, alii vero et præstitisse. Quandoque etiam in rei alicujus narratione, si quid prior historicus prætermisit, id alter supplet.

A δὲ καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ ὁ νεανίσκος, ὃν εἶδον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, ταῦτα εἶπε ταῖς γυναιξί. Παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ, ἠθροισμένων κατὰ τὸ αὐτὸ τῶν μαθητῶν τῶν ἕνδεκα, καὶ τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἀλλήλοις ὑφηγουμένων, ἔστη μέσος αὐτὸς, καὶ προσδιαλέγεται, καὶ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγε. Καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην δὲ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ πάλιν, οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δεύτερον ὤφθη τοῖς ἕνδεκα, πρῶτον μὲν καὶ αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, ὀψίας· εἶτα μεθ' ἡμέρας ὀκτώ. Πῶς οὖν κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ τὸν Ἰωάννην τοσαυτάκις ὀφθέντος αὐτοῦ τοῖς μαθηταῖς ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ, κατὰ τὸν Μάρκον καὶ τὸν Ματθαῖον κελεύονται οἱ αὐτοὶ διὰ τῶν γυναικῶν εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἀπελθεῖν, ὡς ἐκεῖ αὐτὸν ὀψόμενοι, ἀλλ' οὐ μέλλοντες
B αὐτὸν θεᾶσθαι ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ;

(71) Ἔτι εἰ μὲν τοὺς ἕνδεκα μόνους μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος ἡ τῶν Εὐαγγελίων ἠπίστατο γραφὴ, καὶ οὕτως εἶπεν ἄν τις μηδὲν τὸν λόγον λείπειν, εἰ τέως μὲν ἀπιστοῦντας ταῖς τῶν γυναικῶν ἐπαγγελίαις τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς θεραπεύων, ἅπαξ καὶ δεύτερον αὐτοῖς λαθραίως κρυπταζομένοις ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐφάνη· ἔν γε μὴν τῇ Γαλιλαίᾳ οὐκέτ' ἐπικεκρυμμένως, οὐδὲ ἅπαξ οὐδὲ δεύτερον, ἀλλ' οὐδ' ἐγκεκλεισμένοις διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, σὺν πολλῇ δὲ τῇ παῤῥησίᾳ τὴν θεοφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τῆς θεότητος τὴν ἔνδειξιν ἐποιεῖτο, παριστῶν αὐτοῖς ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενός τε καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ
C Θεοῦ, καὶ συναυλιζόμενος, ὥς φησιν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι· καὶ αὕτη μὲν πρώτη λύσις. Ἐπεὶ δὲ τῶν μαθητῶν οἱ μὲν ἔκκριτοι καὶ πρῶτοι τὸν τῶν δώδεκα συνεπλήρουν χορὸν, δεύτερον δὲ παρὰ τούτους ἐτύγχανε τάγμα τὸ τῶν ἑβδομήκοντα, περὶ ὧν φησι Λουκᾶς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· « Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα· » τούτων δὲ ἐκτὸς, ὑπῆρχον καὶ ἕτεροι πλείους γνώριμοι τοῦ Σωτῆρος, οὓς καὶ ἔφησεν ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος λέγων· « Ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς, » καὶ αὐτοὶ δὲ οὗτοι τοῦ τῶν μαθητῶν ὀνόματος ἠξιωμένοι ἦσαν, οἷς οὐχ οἷόν τε ἦν ὁμοῦ πᾶσι κατὰ ταυτὸ συνηθροισμένοις ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ὀφθῆναι αὐτὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν, εἰκότως δύο μὲν τῶν εὐαγγελιστῶν, ὅ τε Λουκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης, μόνοις τοῖς ἕνδεκα ὦφθαι αὐ-
D τὸν ἀναγράφουσιν ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ. Δύο δὲ τούτων οἱ λοιποὶ οὐ τοῖς ἕνδεκα μόνον σπεύδειν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀλλ' ἁπλῶς τοῖς μαθηταῖς ἅπασι καὶ ἀδελφοῖς ἔφασαν παρακελεύσασθαι αὐτόν τε τὸν Σωτῆρα καὶ τὸν προφανέντα αὐτοῦ ἄγγελον, ἀορίστως καὶ ἀπολύτως τοὺς πάντας δηλώσαντες. Ἀμείνων δὲ καὶ ἀληθεστέρα ἡ πρώτη λύσις· πλείους τοίνυν αἱ ὀπτασίαι καὶ διάφοροι γεγένηνται τοῖς μαθηταῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Καὶ οἱ μὲν τάσδε εἰρηκέναι αὐτόν φασιν, οἱ δὲ τάσδε καὶ πεπραχέναι· ἔστι δὲ ὅτε καὶ περὶ τοῦ κεφαλαίου λέγοντες, ἀναπληροῖ τὰ ὑπὸ τοῦ προτέρου ἐλλειφθέντα ὁ δεύτερος.

[92-93] Luc. x, 1. [94] I Cor. xv, 6.

71 Cod. A, f. 317.

IΑ′.

(72) Φαίη δ' ἄν τις, πῶς ὁ μὲν Ματθαῖος πορευθέντας τοὺς ἕνδεκα εἰς τὸ ὄρος τῆς Γαλιλαίας ἑωρακέναι φησὶ τὸν Ἰησοῦν, ὁ δὲ Ἰωάννης μετὰ τὰς δύο ὀπτασίας τὰς ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τὸ τρίτον ὦφθαι αὐτὸν οὐκ ἐν τῷ ὄρει τῆς Γαλιλαίας, ἀλλὰ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας ἱστορεῖ;

Τρίτον μὲν ἀληθῶς τοῦτο σύμφημι καὶ αὐτὸς τὸν Σωτῆρα ὦφθαι τοῖς μαθηταῖς, τὸ μὲν πρῶτον κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, καθ' ἣν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ πρωΐας αὐτὸν ἑώρακε· ταύτην δὲ τὴν πρώτην ὀπτασίαν καὶ Λουκᾶς ἱστορεῖ. Δεύτερον δὲ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ, δηλαδὴ τῇ ἑτέρᾳ Κυριακῇ, καθ' ἣν αὖθις ἐπιφανεὶς ὁ Σωτὴρ τὸν Θωμᾶν τῆς ἀπιστίας θεραπεύει, δείξας αὐτῷ τὴν πλευρὰν καὶ τὰς χεῖρας. Ἐπεὶ δὲ κεκελευσμένοι ἦσαν ἐπὶ τὴν Γαλιλαίαν ὁμοῦ ἀπαντᾷν, ἔπραττόν τε μετὰ τῶν λοιπῶν οἱ ἕνδεκα τὸ κελευσθὲν, καὶ ὁ καθεῖς αὐτῶν ἐπισυνήγετο, μήπω τῶν ἕνδεκα ἠθροισμένων, ἀλλ' ἔτι μελλόντων, τὸ τρίτον παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, οὐ τοῖς ἕνδεκα φαίνεται, ἀλλὰ μόνοις ἑπτὰ τοῖς ὑπὸ Ἰωάννου δεδηλωμένοις· οὗτοι δὲ ἦσαν Πέτρος καὶ Θωμᾶς καὶ Ναθαναὴλ, δύο τε οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο· τοῦτο δὴ οὖν τρίτον τούτοις ἀληθῶς ὤφθη, οὔπω ἕνδεκα συνηγμένων. Διόπερ ἀκριβῶς οὐκ ἀποκλείων καὶ τοὺς λοιποὺς ὁ Ἰωάννης τῆς τοῦ Σωτῆρος ὀπτασίας, ἐπεσημήνατο, μετὰ τὴν πρώτην καὶ δευτέραν ὀπτασίαν, τὴν τρίτην μόνοις τοῖς κατωνομασμένοις πεποιῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας. Οὐκ ἀπεικὸς δὲ μετὰ ταῦτα καὶ τέταρτον καὶ πέμπτον, καὶ ἄλλοτε καὶ πολλάκις ὦφθαι αὐτόν· διὸ οὐδὲ περιγράφει ὁ Ἰωάννης πάσας τοῦ Σωτῆρος τὰς πράξεις· προϊὼν δὲ ἑξῆς φησι, Καὶ ἄλλα πολλὰ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς· μετὰ γοῦν τὸ ὦφθαι αὐτὸν τοῦτο τρίτον τοῖς εἰρημένοις ἑπτὰ, τετάρτην ὀπτασίαν οὐκ ἂν ἁμάρτοις τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φήσας εἶναι, ἣν ἐν τῷ ὄρει τοῖς ἕνδεκα πεποιῆσθαι ἀνέγραψε. Καὶ μετὰ τούτους οὐκ ἂν σφαλείης ὁμοῦ κατὰ ταυτὸν συνηγμένοις ἅμα τοῖς ἕνδεκα καὶ τοῖς ἑβδομήκοντα αὐτὸν ὦφθαι εἰπών. Ὁ δὲ Παῦλος καὶ ἔτι τούτων πλείοσιν ἑωρᾶσθαι τὸν Σωτῆρα μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἱστορεῖ, τοῦτο παρ' ἑτέρων μαθών· « Ὤφθη γὰρ, φησὶ, Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα (73), ἔπειτα πεντακοσίοις, ἔπειτα Ἰακώβῳ, ἔπειτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν, ἔσχατον δὲ πάντων, φησὶ, κἀμοί. » Ὁρᾷς ὁσάκις καὶ ὅσοις ὤφθη μετὰ τὴν ἀνάστασιν; Οὕτω καὶ τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ κρυπτομένοις ὤφθη· καὶ πρὸ αὐτῶν τοῖς περὶ Κλεόπαν ἀπιοῦσιν ἐπὶ Ἐμμαοῦν· καὶ πρό γε πάντων, ἀνδρῶν μὲν Σίμωνι, γυναικῶν δὲ τῇ Μαγδαληνῇ. Ἔνθεν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσιν, ἐπεὶ πολλάκις ἑαυτὸν ἐδείκνυ τοῖς μαθηταῖς, ἐπιτηρεῖ λέγων, ὡς ἄρα δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς καὶ συναυλιζόμενος, τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ παρεδίδου μαθήματα, παρῄνει τε ὁρμᾷν εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ, κἀκεῖ κηρύττειν Ἰουδαίοις πρώτοις τὸν λόγον· μηδὲ πρότερον ἀναχωρεῖν τῆς πόλεως, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, περὶ ἧς μικρὸν ὕστερον διαληψόμεθα (74).

(72) Cod. A. f. 317.

(73) Ita cod.

XI.

Dicet etiam aliquis, quomodo Matthæus profectos undecim in Galilææ montem dicat vidisse Jesum, Joannes autem post duas intra Jerusalem apparitiones, tertio visum esse Jesum non in Galilææ monte, sed apud mare Galilææ narret?

Tertio Servatorem apparuisse vere discipulis, ego quoque confitebor; primo, ipsa resurrectionis die, cum mane illum Maria Magdalene vidit. Atque hanc primam visionem Lucas quoque narrat. Secundo, post dies octo, nimirum altera die Dominica, qua iterum apparens Servator incredulitatem Thomæ sanavit, ostenso ei latere ac manibus. Quia vero jussi fuerant in Galilæam simul proficisci, fecerantque discipuli undecim mandatum cum reliquis; dum singuli colliguntur, nondum undecim congregatis, sed adhuc exspectatis, tertio Jesus apud mare Galilææ, haud cunctis undecim, sed iis septem tantummodo apparuit quos Joannes commemorat: hique erant Petrus ac Thomas, et Nathanael, et filii duo Zebedæi, aliique præterea discipuli duo. Tertio itaque his revera apparuit, nondum undecim congregatis. Quapropter haud omnino excludens reliquos a Servatoris visione Joannes, post primam alteramque visionem, tertiam adnotavit prædictis tantummodo oblatam juxta mare Galilææ. Nihilque obstat quominus posthinc, quarto etiam et quinto, et sæpius semel spectandum dederit: ideoque Joannes nullo termino Servatoris actus circumscribit: imo pergens porro ait alia quoque multa Jesum fecisse. Post hanc ergo prædictis septem discipulis tertiam apparitionem, haud a veritate abludes si quartam dicas illam quam undecim in monte præbitam Matthæus scriptum reliquit. Post hos vero, absque errore affirmabis a cunctis una congregatis, undecim videlicet et aliis septuaginta Jesum fuisse conspectum. Imo Paulus a multo pluribus visum Servatorem post resurrectionem narrat, quam rem ab aliis auditu acceperat. « Visus est, inquit, Cephæ, deinde duodecim, postea quingentis, tum Jacobo, exin apostolis cunctis, novissime autem omnium etiam mihi **. » Viden, quot hominibus et quoties post resurrectionem apparuerit? Sic etiam latentibus intra Jerusalem apparuit; et ante hos Cleopæ socioque Emmauntem euntibus; et primo virorum quidem Simoni, feminarum autem Magdalenæ. Hinc Lucas in Actibus, quoniam sæpe Jesus se discipulis manifestaverat, considerate dicit: « Per dies quadraginta apparens eis atque conversans, regni Dei disciplinam tradebat; monuitque ut Jerusalem pergerent, ibique prædicarent Judæis ante omnes doctrinam; neque urbe abscederent, sed exspectarent promissionem Patris, » de qua nos paulo post disseremus.

** I Cor. xv, 5-8.

(74) Nempe inferius n. 9, 10, ubi Christi sermones et dona ante ascensionem.

SUPPLEMENTA MINORA.

I. *Ex chronicis ineditis Georgii Hamartoli et Joannis Siculi* (75).

1. Eusebius in opere *ad Marinum* sic ait: « Duo A constituta sunt in Christi Ecclesia vitarum genera; unum quidem eximium, et communem hominum consuetudinem excedens, quod neque nuptiis neque liberis operam dat, neque opum retinet possessionem, totoque, ut ita dicam, cœlo a communi et vulgari sæcularium hominum more differt, atque unice Dei famulatui vacat, eximio cœlestium rerum amore impulsum. Reapse qui hoc vitæ genus sectantur, velut jam mortui, mortificatam vitam et tantum corpore præditam in terra circumferentes, spiritu autem jam in cœlum translato, cœlicolarum instar humanas res spectant, cum sint ipsi pro communi salute Deo consecrati, neque cruentis victimis vel libamentis aut adipibus, sed rectis religionis veræ dogmatibus animique habitu et operibus verbisque B rectis purificati: quibus rebus Deum sibi conciliantes, pro se et cæteris sacerdotio funguntur. Atque hoc perfectum primariumque est Christianæ vitæ genus. Alterum porro vitæ genus deterius est, atque humana fragilitate laborans, idque omnino cum superiore comparari nequit: siquidem et modestis indulget nuptiis liberorumque procreationi, et rei familiaris cum æquitate curam gerit, et militibus officia imperat, et agriculturam, mercaturam ac cætera publica negotia non sine pietate exercet. Hi cæteroquin homines certa habent religiosi cultus et eruditionis tempora, et divinorum eloquiorum auditioni vacant: atque his secundus attributus est pietatis gradus, qui congruam huic vitæ utilitatem C præbet. »

α'. Εὐσέβιος ἐν τοῖς *πρὸς Μαρῖνον* τοιάδε φησί· « Καὶ γὰρ ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία δύο βίους νομοθετεῖ καὶ τρόπους· τὸν μὲν ὑπερφυῆ καὶ τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, οὐ γάμους, οὐ παιδοποιίας, οὐ περιουσίας ὕπαρξιν παραδεχόμενον, ἀλλ' ὅλον δι' ὅλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους τῶν βιωτικῶν ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον καὶ μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ προσῳκειωμένον, καθ' ὑπερβολὴν ἔρωτος οὐρανίου. Οἱ γὰρ τόνδε μετιόντες τὸν τρόπον τεθνάναι δοκοῦντες, τὸν θνητὸν βίον καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα περιφέροντες ἐπὶ γῆς, φρονήματι δὲ τὴν ψυχὴν εἰς οὐρανοὺς μετενηνεγμένοι, οἷά τινες οὐράνιοι, τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ τοῦ παντὸς γένους ἀφιερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ· οὐ βουθυσίαις καὶ αἵμασιν, οὐδὲ σπονδαῖς καὶ κνίσαις, ἀλλὰ δόγμασιν ὀρθοῖς ἀληθοῦς εὐσεβείας καὶ ψυχῆς διαθέσει κεκαθαρμένης, καὶ προσέτι τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις· οἷς τὸ Θεῖον ἐξιλεούμενοι, τὴν ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν ὁμογενῶν ἀποτελοῦσιν ἱερουργίαν· καὶ ὁ μὲν ἐντελὴς καὶ πρῶτος τῆς κατὰ Χριστιανισμὸν πολιτείας τρόπος, τοιόσδε καθέστηκεν. Ὁ δὲ δεύτερος καὶ ὑποβεβηκὼς, ἀνθρωπινώτερος, καὶ τῷ πρώτῳ λίαν ἀσύγκριτος· ὃς καὶ γάμοις συγκατιέναι σώφροσι καὶ παιδοποιίαις, οἰκονομίας τε τῆς κατὰ τὸ δίκαιον ἐπιμελεῖσθαι, καὶ στρατευομένους, καὶ τὰ πρακτέα ὑποτίθεσθαι, ἀγρῶν τε καὶ ἐμπορίας, καὶ τῆς ἄλλης πολιτικωτέρας ἀγωγῆς, μετὰ τοῦ θεοσεβοῦς φροντίζειν. Οἷς καὶ ἀσκήσεων καιροὶ, μαθητείας τε καὶ τῶν θείων λογίων ἀκροάσεως ἡμέραι ἀφωρίσθησαν, καὶ δεύτερος εὐσεβείας ἀπενεμήθη βαθμὸς, κατάλληλον τῷ τοιῷδε βίῳ παρέχων τὴν ὠφέλειαν (76). »

II. *Ex Græco scholiaste ad Marcum apud Rich. Simonium in* Historia critica interpretum Novi Testamenti *cap.* 6.

2. Propheticum dictum hoc Malachiæ est, non Isaiæ. Mendum ergo librarii est, ut ait Eusebius Cæsariensis in libro *Ad Marinum* de apparente in Evangeliis dissonantia circa resurrectionem.

β'. Τοῦτο τὸ προφητικὸν ῥητὸν Μαλαχίου ἐστὶν, οὐχ Ἡσαΐου (77)· γραφέως τοίνυν ἐστὶ σφάλμα, ὥς φησιν Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας ἐν τῷ *Πρὸς Μαρῖνον* περὶ τῆς δοκούσης ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τῆς ἀναστάσεως διαφωνίας.

(75) Perpetuus admirator Eusebii Georgius certe D fuit; nam et ejus *Chronicon* non semel citat, et quidem cum insigni laude auctoris, v. gr., cod. Vat. f. 19, 40 b, 124 b: Ὁ πολυμαθὴς καὶ πολυΐστωρ Εὐσέβιος διακριβεστάτην τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ποιησάμενος. Item: ὁ πολυμαθὴς, etc., ἐν τοῖς *Χρονικοῖς κανόσι*.

(76) Habent fragmentum hoc brevius Suidas voc. *Εὐσέβιος*, et Cedrenus ed. Paris. p. 201.

(77) Sermo est de prophetico loco apud Matth. III, et Marc. I, *Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus*. Eusebium vero nostrum legisse se declarat Hieronymus in *Comm. ad Matth.*: *Cum testimonium de Malachia Isaiaque contextum sit, quærit Porphyrius quomodo velut ab uno Isaia exemplum putemus assumptum? Cui ecclesiastici viri plenissime responderunt. Nos autem nomen Isaiæ putamus additum scriptorum vitio.* Eamdem quæstionem versat Hieronymus epist. 57, 9.

III. *Ex Possini* Catena in Marcum, *p.* 343, *ubi de Cyrenæo crucem Domini bajulante.*

γʹ. Οὐ γὰρ ἦν ἄξιός τις ἐν τῇ πόλει Ἰουδαίων, ὥς A φησιν Εὐσέβιος κεφαλαίῳ ιγʹ (78) *Πρὸς Μαρῖνον*, τὸ κατὰ τοῦ διαβόλου τρόπαιον, τὸν σταυρὸν βαστάσαι· ἀλλ' ὁ ἐξ ἀγροῦ, ὃς μηδὲν ἐπικεκοινώνηκε τῇ κατὰ Χριστοῦ μιαιφονίᾳ (79).

3. Neque enim Judæorum quisquam in urbe dignus erat, ut ait Eusebius capite 13 *ad Marinum*, qui trophæum de diabolo, crucem scilicet, ferret. Quare delectus ille est qui ex agro veniebat, neque ullo modo in Christi necem conspiraverat.

IV. *Ex Corderii* Catena in Joannem, *pag.* 436.

δʹ. Εὐσέβιος ὁ Καισαρεὺς, ὁ Παμφίλου προσαγορευόμενος, ἐν *ταῖς πρὸς Μαρῖνον* ἐπὶ τοῦ (80) Σωτηρίου (81) πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως *Ζητήσεσι* καὶ ἐπιλύσεσι, καὶ ταῦτα προὔθηκεν εἰς ἐξέτασιν, τὸ τὸν μὲν θεῖον εὐαγγελιστὴν Μάρκον εἰπεῖν ὥραν εἶναι τρίτην καθ' ἣν ἐσταυρώθη Χριστὸς ὁ Θεὸς καὶ Σωτὴρ ἡμῶν· τὸν δὲ θεολογικώτατον Ἰωάννην κατὰ τὴν ἕκτην ὥραν (82) γράψαι προκαθεσθῆναι τὸν Πιλάτον ἐπὶ τοῦ βήματος ἐν τῷ λιθοστρώτῳ τῷ καλουμένῳ, B καὶ ἀνακρίνειν τὸν Ἰησοῦν· καί φησι γραφικὸν εἶναι τοῦτο σφάλμα, παροραθὲν παρὰ τῶν ἐξ ἀρχῆς ἀπογραψαμένων τὰ Εὐαγγέλια· τοῦ μὲν γὰρ γάμμα στοιχείου τὴν τρίτην ὥραν σημαίνοντος, τοῦ δὲ ἐπισήμου τὴν ἕκτην, καὶ πολλὴν ἐμφέρειαν ἐχόντων πρὸς ἀλλήλους τούτων τῶν χαρακτήρων, κατὰ πλάνην τὸ γάμμα στοιχεῖον τὸ τῆς τρίτης ὥρας δηλωτικὸν, κυρτωθείσης τῆς ἀποτεταμμένης εἰς μῆκος εὐθείας, εἰς τὴν τοῦ ἐπισήμου μεταχωρῆσαι σημασίαν, τοῦ τῆς ἕκτης ὥρας δηλωτικοῦ· τῶν γὰρ τριῶν εὐαγγελιστῶν, τοῦ τε Ματθαίου καὶ Μάρκου, καὶ τοῦ Λουκᾶ συμφώνως λεγόντων, ὡς ἀπὸ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης (83), πρόδηλον ὡς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Ἰησοῦς πρὸ τῆς ἕκτης ὥρας (84), πρὸ τοῦ γενέσθαι τὸ σκότος, ἐσταύρωτο, δηλαδὴ κατὰ τὴν τρίτην ὥραν, ὡς ὁ Μάρκος ἱστόρησε· καὶ τοῦ C Ἰωάννου τὸν ὅμοιον τρόπον τὴν ὥραν τρίτην εἶναι ἐπισημηναμένου, καὶ τῶν ἀπογραψαμένων τὸ γάμμα μεταθέντων εἰς τὸ ἐπίσημον.

4. Eusebius Cæsariensis, qui Pamphili appellatur, in *Quæstionibus ad Marinum* de Servatoris passione ac resurrectione, hoc quoque expendit, quod divus scilicet evangelista Marcus ait, hora tertia Christum Deum ac Servatorem cruci fuisse suffixum; theologus autem summus Joannes hora sexta ait Pilatum sedisse pro tribunali in loco qui appellabatur lithostrotos ad dicendam adversus Jesum sententiam. Porro Eusebius contendit, amanuensis id esse erratum, quod ii qui principio Evangelia exscripserunt haud senserint. Nam cum littera gamma (Γ) *tertiam* significet horam; episemon (Ϛ) autem *sextam*; cumque hi characteres permultam habeant inter se similitudinem, mendose elementum gamma, quo demonstratur hora tertia (curvata, quæ porrigebatur in extensum, recta,) ad episemi figuram redactum fuit, quod sextam indicat horam. Sane quum evangelistæ tres, Matthæus, Marcus atque Lucas concorditer affirment, ab hora sexta tenebras factas esse in universa terra usque ad nonam, patet omnino, Dominum ac Deum Jesum ante horam sextam, priusquam scilicet fierent tenebræ, in crucem esse sublatum, nempe circa horam tertiam, ut Marcus narrat. Quare et Joannes æque tertiam horam prodidit; quanquam postea amanuenses gamma in episemon commutaverunt.

V. *Ex Possini* Catena in Marcum, *p.* 364.

εʹ. Ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ· ταύτην Εὐσέβιος ἐν τοῖς *Πρὸς Μαρῖνον* ἑτέραν λέγει Μαρίαν παρὰ τὴν θεασαμένην τὸν νεανίσκον· ἢ καὶ ἀμφότεραι ἐκ τῆς Μαγδαληνῆς ἦσαν.

5. Apparuit primo Mariæ Magdalenæ. Hanc Eusebius in opere *Ad Marinum* diversam esse ait Mariam ab illa quæ juvenem vidit. Vel etiam ambæ Magdalo oriundæ erant.

(78) Notandus est vigilanter lectori hic numerus, D quo docemur quodammodo (nisi est mendum κεφαλ. ιγʹ pro Καισαρεύς) quanta pars operis Eusebiani *ad Marinum* nobis desit ante illas postremas de resurrectione quæstiones. Certe Eusebium hoc libro *ad Marinum* complexum fuisse quæstiones non solum circa resurrectionem, verum etiam circa passionem, perspicue cognoscimus ex sequente Corderianæ Catenæ loco. Nisi forte suspicari placet, Eusebii istud de Cyrenæo dictum obiter potius occurrisse in postrema quavis quæstione. Neque sane intelligere licet eo numero Marci capitulum, quod quidem in vetere stichometria est CCVIII, in nova divisione est XV. Certe ubi in nostra hac editione dicit Eusebius in libri exordio ἠρώτας δὲ πρῶτον, cavebit admodum eruditus lector ne intelligat primam fuisse libri *ad Marinum* quæstionem illam quæ sequitur *De sero Sabbatorum*. Breviator quippe, resecata, ut videtur, ingenti priore parte, ad postrema operis capita properavit.

(79) Eusebii hunc locum exprimit Ambrosius in *Comm. ad Luc.* lib. X, 107: *Non Judæus est qui crucem portat, sed alienigena atque peregrinus.*

(80) Tam editio, quam codex Vat. habent ἐπὶ ταῖς τοῦ.

(81) Vocabulum Σωτήριος apud Eusebium nostrum non tam adjectivo sensu *salutaris*, quam substantivo obliquo *Servatoris*, plerumque esse intelligendum, plurimis in locis patet. Id facit etiam Ambrosius apud nos p. 304, qui ait *Domini Salutaris*, pro *Domini Salvatoris*.

(82) Quæstionem hanc de tertia et sexta hora legebam etiam in codice quodam Vaticano, olim card. Sirleti; unde aliquam emendationem accersivi; quanquam ne hic ipse quidem codex sine ullo mendo est. Eadem quæstio legitur in Parisiacis quoque codicibus, teste Harlesio in Fabricii *Bibliotheca*, t. VII, p. 402.

(83) Male cod., ἀναστάσεως pro ἐνάτης.

(84) Deest in cod. ὥρας.

VI. *Ex Joh. Xiphilino patriarcha, in homilia inedita quam habuit in dominica de mulieribus aromata ferentibus, Cod. Vat. p. 160.*

6. Eusebius vero Cæsariensis ait, Mariam quidem Magdalenem, et Mariam Jacobi unguenta paravisse; neque tamen easdem esse quæ mane venerunt orto jam sole, sed anonymas alias : multæ enim ex Galilæa cum Servatore ascenderant. Quamobrem hæ neque noctu illuc adfuerunt, sed mane; eædemque mandato audito ut discipulis Petroque rem nuntiarent, fugerunt nemini quidquam dicturæ, quia extimuerant. Proinde etiam quia post solis ortum advenerant, videre Servatorem haud dignæ fuerunt. Neque demum fieri potuit, ut Magdalene post tot tantasque visiones, sole orto, adhuc dubitaret, nesciens quisnam lapidem foret revoluturus.

A ϛ'. Εὐσέβιός φησιν ὁ Καισαρείας, ὡς Μαρία μὲν ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου ἡτοίμασαν ἀρώματα· οὐκ αὐταὶ δέ εἰσιν αἱ πρωῒ ἐλθοῦσαι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, ἀλλ' ἄλλαι ἀνώνυμοι· πολλαὶ γὰρ ἦσαν αἱ συναναβᾶσαι τῷ Σωτῆρι ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας· ὅθεν οὐδὲ νύκτα παραγίνονται, ἀλλὰ πρωΐ· καὶ ἀκούσασαι ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς καὶ τῷ Πέτρῳ, ἔφυγον, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ· ὡς γὰρ μετὰ ἀνατολὴν ἡλίου ἐπιστᾶσαι οὐδὲ τὸν Σωτῆρα θεάσασθαι καταξιοῦνται· οὐδὲ οἷόν τε ἦν τὴν Μαγδαληνὴν μετὰ τοσαύτας θέας, ἡλίου ἀνατείλαντος, ἀπορεῖν καὶ ἀγνοεῖν τίς ἀποκυλίσει τὸν λίθον

VII. *Ex Anastasio Sinaita, quæst.* CLIII.

7. *Eusebii ex opere ad Marinum.* Tres igitur omnino Marias passioni Christi cum feminis aliis præsentes deprehendimus; primam Deiparam, secundam hujus sororem Mariam Cleopæ, tertiam Magdalenem. Quidam vero interpretes aiunt duas esse Magdalenas, unam quæ sero Sabbatorum apud Matthæum, alteram quæ apud Joannem mane ad monumentum venit; eamdem hanc esse, de qua et Marcus loquitur, et de qua dæmonia septem ejecta fuerant. Namque aliam, inquit Eusebius, non hanc, Magdalenem præ oculis habens Marcus ait : « Cum autem surrexisset, mane una Sabbatorum apparuit primo Mariæ Magdalenæ, de qua septem dæmonia ejecerat. » Atque hæc videtur quæ audiit, Ne me tangas, non quæ apud Matthæum. Nam ut verissimum sit illam quoque Magdalo fuisse oriundam, haud tamen paria probra de ea narrat Scriptura. Quod si unam eamdemque Magdalenem quis dicat, adhuc tamen veridica sunt sacra Evangelia, neque ullo modo inter se discrepant; siquidem eamdem exhibent Mariam Magdalenem et non tangentem primo Jesum cum erat incredula, et deinde tangentem statim ac jussa est gaudere cum alia Maria. Quippe illum postremo ut Deum adoravit, non hominis instar habuit, velut initio cum flebat eratque incredula.

B ζ'. *Εὐσεβίου ἐκ τῶν πρὸς Μαρῖνον* (85). Τρεῖς γοῦν τὰς πάσας Μαρίας τῷ πάθει τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν εὑρίσκομεν· πρώτην μὲν Θεοτόκον, δευτέραν δὲ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Μαρίαν τὴν τοῦ Κλεωπᾶ, καὶ τρίτην τὴν Μαγδαληνήν· τινὲς δέ φασιν ἐξ αὐτῶν δύο εἶναι Μαγδαληνάς· μίαν μὲν, τὴν ὀψὲ Σαββάτων παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ἑτέραν δὲ τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρωΐας ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθοῦσαν, ταύτην δὲ εἶναι τὴν καὶ Μάρκῳ δηλουμένην, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· ὡς γὰρ οὔσης καὶ ἑτέρας, φησὶν, οὐ τοιαύτης Μαγδαληνῆς, ἐτήρησεν ὁ Μάρκος τοῦτο εἰπών· « Ἀναστὰς δὲ πρωῒ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἐφάνη Μαρίᾳ πρῶτον τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. » Καὶ ταύτην ἴσως εἶναι τὴν ἀκούσασαν, Μή μου ἅπτου, ἀλλ' οὐ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ. C Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα κἀκείνη ἀπὸ τῆς Μαγδαληνῆς ὡρμᾶτο, ἀλλ' οὐ τὰ ὅμοια καὶ αὐτῆς ἡ θεία κατηγορεῖ Γραφή· εἰ δὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν Μαγδαληνὴν (86) φήσειέν τις, καὶ οὕτως ἀληθεύοι ἂν τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια, κατ' οὐδένα λόγον διαφωνοῦντα· τὴν αὐτὴν δὲ Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν εἰσάγονται μὴ ἁπτομένην πρότερον τοῦ Κυρίου, ὅτε ἔκλαιε καὶ ἠπίστει· καὶ ἁπτομένην αὐτοῦ, ὅτε χαίρειν μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ὑπ' αὐτοῦ κελεύεται· ἐπειδὴ γὰρ ὡς Θεὸν αὐτὸν προσεκύνησεν ἔσχατον, καὶ οὐχ ὡς ἄνθρωπον, ὡς πρότερον ὅτε ἔκλαιε καὶ ἠπίστει.

VIII. *Ex eodem Anastasio.*

8. *Eusebii ex opere ad Marinum.* Jam quod ambigitur, quomodo Matthæus visum narret discipulis Dominum in Galilææ monte, Joannes autem circa mare Tiberiadis, aio equidem, haud semel et iterum, sed multoties Jesum esse conspectum. Quare minime errabis si quartam visionem esse illam putaveris, quæ apud Matthæum fit. Hanc quippe haud circa mare Galilææ spectantibus eum, sed in monte discipulis undecim contigisse scribit Matthæus : « Undecim autem discipuli perrexerunt in montem, prout condixerat illis Jesus, quem ibi conspectum adoraverunt. » Post hæc sine errore

η'. *Εὐσεβίου ἐκ τῶν πρὸς Μαρῖνον*. Περὶ δὲ τοῦ ἐπαπορεῖν πάλιν, πῶς παρὰ τῷ Ματθαίῳ εἰς τὴν Γαλιλαίαν ὦφθαι τὸν Κύριον τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει, D παρὰ δὲ τῷ Ἰωάννῃ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Τιβεριάδος, ἐροῦμεν ὅτι οὐ μόνον ἅπαξ καὶ δὶς, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ὦφθαι αὐτόν. Διὸ τετάρτην ὀπτασίαν οὐχ ἁμάρτοις τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φήσας εἶναι, ἣν οὐ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, οὐδὲ τοῖς ὀπτανομένοις, ἀλλ' ἐν τῷ ὄρει τοῖς ἕνδεκα πεποιῆσθαι ἀνέγραψεν ὁ Ματθαῖος, εἰπών· « Οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὸ ὄρος, οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν. » Καὶ μετὰ τοῦτο οὐχ

(85) Hanc quoque quæstiunculam cum codice Columnensi, nunc Vaticano, utiliter contuli.

(86) Deest in codice Columnensi Μαγδαληνήν.

[illegible]

IX. Ex eodem Anastasio, quæst. [illegible]

9. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ πρὸς Μαρῖνον (87). Καὶ τὸ [illegible] ἣν (88) [illegible] « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. »

9. Eusebii ex epistola ad Marinum. Spiritus sanctus a Christo in apostolos per flatum immissus, [illegible] Qua virtute cum nondum erant [illegible], negaverunt eum omnes, et scandalo passionis tempore lapsi sunt : illa autem impetrata, [illegible] confessionibus testimoniisque pro Christo editis inclaruerunt. Renovat enim hominem Deus, ita ut quam gratiam homo amiserat, Dei etiam inspiratione collatam, eidem hanc rursus Deus attribuerit, in faciem discipulorum inspirans his verbis : « Accipite Spiritum sanctum. »

X. *Ex Macarii Chrysocephali* (89) Florilegio, *apud* [illegible], Anecdot. *t. II*, p. 74.

10. Εὐσέβιος δὲ ὁ Παμφίλου ἐν τῇ πρὸς *Μαρῖνον* ἐπιστολῇ (90) οὕτως ἐξηγεῖται τὸ προτεθὲν, ὅτι διαιρέσεις χαρισμάτων εἰσὶ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα. Καὶ πάλιν· ἑκάστῳ δίδοται ἡ φανέρωσις πρὸς τὸ συμφέρον· « Ὧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα· ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα (91) δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεῖαι, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ

10. Eusebius Pamphili in epistola ad *Marinum* quæstionem sic explicat, quod nempe divisiones gratiarum sunt, ut ait Apostolus, idem autem Spiritus. Rursusque, quod unicuique lumen, prout opus fuerit, attribuitur : « Alii quidem sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum ; alii fides in eodem Spiritu, alii prodigiorum virtus, alii prophetiæ, alii discretiones spirituum, alii linguarum multitudo : quæ tamen omnia operatur unus

[96] I Cor. xv, 4. [97] I Cor. xii, 10. [98] Psal. lxvii, 12.

(87) Verba ἐκ τοῦ πρὸς Μαρῖνον desunt in codice Columnensi.

(88) Deest ἣν in codice. Sed tamen cætera pleraque meliora sunt in codice quam in Gretseriana Anastasii editione, quæ plurimis heu mendis! laborat.

(89) Est hic idem Macarius Chrysocephalus, qui mihi S. Cyrilli fragmenta *Commentariorum ad Lucam* non contemnenda obtulit. Ejusdem Macarii locos dogmaticos protuli identidem in meis ad Nicephorum scholiis.

(90) Xiphilinus in Dominica Thomæ, cod. Vat. p. 149, recitat hoc ipsum Eusebii fragmentum.

(91) Xiph., ἐνεργήματι.

idemque Spiritus, dividens singulis prout vult **.» A Demonstrat enim Apostolus unius ejusdemque Spiritus multas esse virtutes, diversorum operum effectrices. Cogita igitur utrum nunc Christus singularem aliquam gratiam discipulis contulerit, haud quidem ad mortuos suscitandos prodigiaque efficienda, sed ad dimittenda peccata. Sunt enim, ut diximus, diversa Spiritus dona. Quamobrem nunc addidit : « Quorum remiseritis peccata, remittuntur, » etc., quibus verbis ostendit a se hoc genus gratiarum nunc illis esse collatum. Post ejusdem vero ascensionem, Spiritus superveniens miraculorum quoque et omnimodæ gratiæ vim virtutemque ipsis attulit. Quare nunc sine articulo (Πνεῦμα pro τὸ Πνεῦμα) ait : « Accipite Spiritum sanctum ; » significans partem se quamdam efficacis B Spiritus attribuere. De ipso autem Spiritu ait : « Accipietis virtutem supervenientis in vos Spiritus[1]. »

γένη γλωσσῶν· πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ ἓν μὲν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται.» Σαφῶς γὰρ διὰ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος, πολλὰς εἶναι παρέστησε δυνάμεις, διαφόρων πραγμάτων ἐνεργητικάς. Ὅρα τοίνυν μήπως ἐνταῦθα ἐξουσίαν τινὰ μερικὴν καὶ χάριν πνευματικὴν δέδωκεν αὐτοῖς· οὐχ ὥστε νεκροὺς ἐγείρειν, καὶ δυνάμεις ποιεῖν, ἀλλ' ὥστε ἀφιέναι ἁμαρτήματα· διάφορα γὰρ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος. Διὸ καὶ συνάπτει λέγων, « Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς, » καὶ τὰ ἑξῆς· δεικνὺς ὅτι τοῦτο τὸ εἶδος τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων αὐτοῖς ἐδωρήσατο. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα κατελθὸν, καὶ τῶν σημείων καὶ παντὸς ἑτέρου χαρίσματος τὰς δυνάμεις δὴ (92) καὶ ἐνεργείας αὐτοῖς ἐχορήγησε. Διὰ τοῦτο B ἐνταῦθα μὲν ἄνευ ἄρθρου εἶπε, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, » δηλῶν ὅτι μερικήν τινα τοῦ Πνεύματος ἐνέργειαν δίδωσιν αὐτοῖς· περὶ (93) δὲ ἐκείνου φησί· « Λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς (94). »

Deinde prosequitur apud Xiphilinum Eusebius iisdem verbis quibus in præcedente fragmento apud Anastasium; nempe πρὸ γὰρ ταύτης τῆς δυνάμεως *etc. usque ad* καὶ ὁμολογίαις διέπρεψαν.

I Cor. xii, 8-11. Act. i, 8.

(92) Deest δὴ apud Xiphilinum.

(93) Xiphilinus παρά.

(94) Hactenus supplementa posuimus ex iis tantummodo locis in quibus opus Eusebii nominatim *ad Marinum* laudatur. Cæteroquin quanta pars Eusebianarum quæstionum tum ad Stephanum, tum ad Marinum in Commentario S. Ambrosii ad Lucæ Evangelium supersit, item quanta in Hieronymi ad Matthæum Commentario occurrat, in subsequentibus paginis, partim saltem, demonstrabimus. Legendus quoque Augustinus *De consensu evangelistarum*, et in *Quæstionibus Evangelicis*; item anonymum C opus *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*; necnon seu falsus Chrysostomus seu Titus Bostrensis; tum Hesychius Hierosolymitanus ac Joannes Thessalonicensis, in *Quæstionibus* æque *Evangelicis*; qui auctores omnes Eusebiano a fonte multifariam et affatim hausisse videntur. Sed enim nos multo plures Eusebianarum quæstionum credibiliter expilatores, vel certe imitatores, in præfatione recensuimus. Porro ab his veterum lucubrationibus medii quoque et infimi ævi interpretes solutiones suas prout libitum fuit derivaverunt.

EUSEBII PAMPHILI

EPISCÔPI CÆSARIENSIS

ECLOGÆ PROPHETICÆ.

E codice manuscripto bibliothecæ Cæsareæ Vindobonensis nunc primum edidit Thomas Gaisford, *S. T. P., ædis Christi decanus necnon linguæ Græcæ professor regius.*

Oxonii, e typographeo Academico, 1842, in-8.

—

BARTHOLOMÆO KOPITARIO THOMAS GAISFORD S

Redit ad te, vir egregie, quem te procurante ex manuscripto inclytæ bibliothecæ Cæsareæ codice fideliter descriptum accepi, libellus Eusebianus, litterarum formulis Academiæ nostræ luculenter impressus. Qui cum ab antiquarum rerum ac præsertim theologiæ studiosis diu multumque desideratus fuerit, non mediocri lætitia efferri me fateor, cui per benevolentiam tuam contigerit ex pluteorum tenebris tam insigne veteris ævi monumentum protrahere posse. Cæterum in edendo hanc mihi legem præscripsi, ut lectionem apographi ubique presse sequerer, nisi in interpunctione, et in spiritibus et accentibus, qui admodum negligenter positi sunt; neque aperta quædam librarii vitia, cuivis facile corrigenda, servanda duxi: quorum si pauca, eaque levissima, tacite sustulerim, in plerisque emendandis ita versatus sum, ut quæ resecanda erant uncinis quadratis circumdarem, quæ addenda vel mutanda, lunulis. Sed neque interpretationem Latinam neque adnotationis quid addidi (a): non enim volui nimiam operis moram injicere: in margine tamen (præter numeros foliorum codicis ms. ad sinistram collocatos) sacræ Scripturæ paucorumque aliorum scriptorum ab Eusebio citatorum loca apposui, ne in iisdem rimandis et conferendis lector ingratum laborem consumeret, aut, per desidiam hoc neglecto, mentem auctoris minus recte aliquoties perciperet. Vale.

Dabam ex æde Christi d. Maii 31 1842.

(a) Interpretationem latinam adornandam curavimus, Edit. Patr.

EX P. LAMBECII COMMENTARIIS *DE BIBLIOTHECA CÆSAREA VINDOBONENSI.*

(Lib. III, t. p. III, p. 201 ed. Kollar.)

—

Codex LV, Græcus, membranaceus, antiquissimus, optimæ notæ, in-folio, constatque foliis 249 et ab A. Busbeckio olim fuit comparatus Constantinopoli. Continentur eo hæc :

A fol. 1, usque ad fol. 61. Eusebii Pamphili Cæsareæ in Palæstina episcopi *Libri quatuor Eclogarum propheticarum de Christo*, Arianismo infecti, et hactenus inediti.

In quem locum commentatus est hoc modo Kollarius :

De ineditis hactenus quatuor hisce Eusebii Pamphili libris copiosius alibi egit Lambecius; quæ omnia nunc colligere, et sacrarum litterarum gratia in examen vocare satagam. Sub finem tomi tertii *Apparatus sui sacri* vulgaverat olim Possevinus catalogum quorumdam manuscriptorum nostrorum, cujus exstantiora errata emendatum ibat Lambecius *Comment.* lib. I, p. 211. « In eodem Possevini catalogo littera G, inter cætera leguntur sequentia : *Græcus codex mutilus totus enarrationes habens in aliquot capita Genesis.* » Quæ Lambecius virgula censoria feriens, codice illo Eusebii Pamphili *Eclogarum propheticarum* libros contineri pulchre ostendit : ob quod indicium laudem profecto commeritus fuisset non vulgarem, si, gnavi et eruditi critici munere functus, invictis argumentis assertum suum astruxisset, quibus tum

maxime opus est, cum de anepigraphis perditisque operibus, percelebri cuidam scriptori tribuendis, agitur. Verum enimvero Lambecius libros hosce Eusebii Pamphili esse ait ob stylum et methodum tractati argumenti : familiare, ut videtur, eruditis sæculi sui argumentum, quod tamen jam pridem recentioribus nostris cœpit esse suspectum, qua de re legi meretur J. C. Mylius in *Bibliotheca anon. et pseudon.*, parte prima schediasmatis, p. 30 et 38. — Sed argumenti hujus sui infirmitatem persensit ipsemet Lambecius, quam etiam ob causam in append. lib. VIII additamentum, melioribus rationibus fultum, hujus loci gratia scripsit. In hocce additamento duabus novis rationibus sententiam suam comprobare studet, et prima quidem illi ab ipsomet Eusebio petitur, quod nimirum is libros *Eclogarum propheticarum* de Christo pro opere suo designaverit *Hist. eccles.* I, c. 2, in quem locum satis feliciter incidisse Lambecium res ipsa fatetur, qui tamen haudquaquam evicerat *Eclogas* Eusebii *propheticas de Christo* in hoc, de quo agitur, Cæsariano codice haberi : cum testibus XLVII et XLVIII codicibus non solum Eusebium Ἀποδείξεις *evangelicas* hac methodo scripsisse constet. Ad alteram rationem quod attinet, ea profecto priori etiam infirmior est ; ex illis enim, quæ operis hujusce producit verbis, nihil aliud conjicias, quam gravem quampiam auctoris ævo excitatam persecutionem, nequaquam vero illam quæ an. 302 sub impp. Diocletiano et Maximiano Herculio in Christianos detonuit, Eusebio coævam : quas etiam aliasque persimiles ob causas non defuerunt viri docti, qui opus hoc nostrum Eusebio Pamphili ob nominis celebritatem subditum substitutumque esse dicerent. Oudinus certe *Commentarii* sui t. I, col. 314, scribere non dubitavit : « At, inquit, nullus dubito, quin opera ista Eusebio, ob nominis famam celeberrimo, substituta sint : neque, si vera fuissent, Lambecius ab evulgandis abstinuisset, qui minoris longe momenti fragmenta suis cum scrupulo inseruit. » Hæc ille : in cujus errore me quoque compluscculis annis hæsisse ingenue fateor. Sed enim verissima est illa Xenophanis sententia,

Οὔ τοι ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖς ἀπέδειξαν,
Ἀλλὰ χρόνῳ ζητοῦντες ἐφευρίσκουσιν ἄμεινον.

Nam cum die quadam codicem hunc volvo iterum revolvoque, ex vili palliolo magnum agnovi Eusebium. Res ita accidit. Codex de quo nunc agimus, theca olim carens, foliis utrinque suis tegebatur. Primum, ab edaci tempore multoque usu lacerum ac pene deletum, pro theca codicis a Lambecio fuit habitum, et eam etiam ob causam in recensione omissum neglectumque : igitur cum ἀμηχανῶν Eusebium in Eusebio quæro, similitudinem manus, qua reliquus codex scriptus est, in primo illo folio animadverto, fugientium litterarum vestigia lego, ac denique comperio procœmium *Eclogarum* Eusebii, principio et fine mutilum, eodem folio contineri. Sic enim ibi inter cætera ipsemet Eusebius, Ἰστέον δ' ὡς πρὸ—ἡγοῦμαι. (*Vid. hujus ed. col.* 1024. *Pergit Kollarius :*) Hactenus procœmii pericope : ex quibus cum alia, tum vel maxime duo facillime deducuntur : nimirum, et Eusebium Pamphili auctorem hujusce procœmii esse, et *Eclogas* de Christo, præsenti codice contentas, nemini alii quam eidem Eusebio, posse tribui. Enimvero Eusebium procœmii auctorem esse, clare elucet ex illis , quibus indicat, prius se, quam ad scribendum præsens opus animum appulit, Χρονικοὺς Κανόνας scripsisse, et ea quidem mente, ut Moysis æque atque aliorum, qui post eum fuere, prophetarum vetustatem vindicaret. Quinam vero hi Χρονικοὶ Κανόνες sint, facile intelligitur : nimirum illi ipsi, quos Scaliger in *Thesauro temporum* tomo primo vulgavit Amstelodami an. 1658 : quippe in illius operis procœmio idem hoc Eusebii propositum legitur; ex quo lectoris gratia pluscula huc transcribere placet, sed Latine tantum, quia Hieronymo interprete : — « Moysem, inquit, gentis Hebrææ, qui primus omnium prophetarum ante adventum Domini Salvatoris divinas leges litteris explicavit, Inachi fuisse temporibus eruditissimi viri tradiderunt, ex nostris Clemens et Africanus, et Tatianus ; ex Judæis Josephus et Justus, veteris historiæ monumenta replicantes. Porro Inachus quingentis annis Trojanum bellum antecedit. Ex ethnicis vero impius ille Porphyrius in quarto operis sui libro, quod adversum nos casso labore contexuit, post Moysem Semiramim fuisse affirmat, quæ apud Assyrios CL ante Inachum regnavit annos. Itaque juxta eum DCCC pene et L annis Trojano bello Moyses senior invenitur. Cum hæc ita se habeant, necessarium duxi veritatem diligentius persequi : et ob id in priori libro quasi quamdam materiam futuro operi omnium regum mihi tempora prænotavi, Chaldæorum, Assyriorum, Medorum, Persarum, Lydorum, Hebræorum, Ægyptiorum, Macedonum, Latinorum, qui postea Romani nuncupati sunt ; in præsenti autem, stylo eadem tempora contra se invicem ponens, et singularum gentium annos dinumerans, ut quid coætaneum cuique fuit, ita curioso ordine coaptavi. Neque me fugit in Hebræis codicibus dissonantes ætatum annos inveniri, plusque vel minus, prout interpretibus visum est, lectitari : sequendumque illud potius, quod exemplariorum multitudo in fidem traxit. Verum utcunque quis volet computet, et reperiet Inachi temporibus, quem primum Argis regnasse aiunt, patriarcham Hebræorum fuisse Israelem : a quo duodecim Judæorum tribus Israelis vocabulum sortitæ sunt : Semiramim autem et Abraham contemporales fuisse manifestum est. Namque Moyses, junior licet supra dictis sit, ab omnibus tamen, quos Græci antiquissimos putant, senior deprehenditur : Homero scilicet et Hesiodo, Trojanoque bello, ac multo superius Hercule, Musæo, Lino, Chirone, Orpheo, Castore, Polluce, Æsculapio, Libero, Mercurio, Apolline, cæterisque diis gentium, sa-

crisque vel vatibus, ipsius quoque Jovis gestis, quem Græcia in arce divinitatis collocavit. Hos, inquam, omnes, quos enumeravimus, etiam post Cecropem Diphyem, primum Atticæ regem, fuisse convincimus : Cecropem autem præsens historia Moysi coætaneum ostendet, et antecedere Trojanum bellum annis trecentis quinquaginta. Quod ne cui dubium videatur, frequens ratio sic probabit, » etc. Hactenus Eusebius; ex quibus manifestum evadit, eumdem illum et procemii nostri, *Eclogis propheticis* præfixi, et *Χρονικῶν Κανόνων* auctorem esse : quod procemium cum pro *Eclogis*, et una eademque manu, qua illæ in codice scriptum sit, non dubito, quin lectores mei una mecum pro vero compertoque habituri sint, has quoque *Eclogas* nostras ejusdem Eusebii Pamphili genuinum opus esse. Porro autem κριτικώτατος Scaliger in procemio ad *Thesaurum* suum ridet Hieronymum, quod, inquit, Græca Eusebii non assecutus, Eusebium *Chronicorum* suorum ἐπιτομὴν conscripsisse arbitratus sit. Is locus legitur in prologo *Historiæ ecclesiasticæ* Eusebii : Ἤδη μὲν οὖν τούτων καὶ πρότερον, ἐν οἷς διετυπώσαμεν *Χρονικοῖς Κανόσιν*, ἐπιτομὴν κατεστησάμην· πληρεστάτην δ' οὖν ὅμως αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὡρμήθην τὴν ἀφήγησιν ποιεῖσθαι. Quæ Rufinus Latine convertit sic : *Quamvis jam de his ipsis nonnulla etiam in* Chronicis (*id est in eo opere quod de temporum ratione conscripsimus*) *breviter succincteque perstrinxerim, plenius tamen in præsenti opere singulorum narrationem aperire tentabimus.* Ad quæ Scaliger : « Recte, inquit, Rufinus : nisi quod ἐπὶ τοῦ παρόντος vertendum erat *impræsentiarum*, vel *nunc.* » Hæc ille : at mea quidem sententia, rectius Græca Eusebii assecutus est Hieronymus, quam vel Rufinus, vel ὁ πάνυ Scaliger : nam in procemio nostro clare diserteque ait Eusebius, *Χρονικοὺς* συντάξαντες *Κανόνας*, ἐπιτομήν τε τούτοις παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἀντιπαραθέντες, κ. τ. λ., se *Chronicos Canones* scripsisse, eisdemque compendium variæ historiæ tam Græcorum quam et aliarum gentium ex adverso posuisse : trium enim hic diversorum operum suorum meminit Eusebius : primi, *Παντοδαπῆς ἱστορίας*· alterius *Χρονικῶν Κανόνων*· tertii, *Ἐπιτομῆς παντοδαπῆς ἱστορίας*. Primum separatim edidit Eusebius, duo reliqua conjunctim, ut vel hodie solent vulgari : quam etiam ob causam emendandæ mihi videntur epigraphæ a Scaligero editæ, ac primum quidem Eusebii opus titulum, ut videtur, ferre deberet, *Παντοδαπῆς ἱστορίας* (cujus, aut persimilis epigraphes Gellius quoque meminit in præfatione ad *Noctes Atticas*,) aut, ut in exemplari suo legit Hieronymus, *Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου Χρονογραφία*. Alterum vero, *Χρονικοὶ Κανόνες σὺν ἐπιτομῇ παντοδαπῆς ἱστορίας*. Sed hæc illi discutienda relinquimus qui ad edenda Eusebii opera animum appulerit.

ECLOGÆ PROPHETICÆ.

LIBER PRIMUS.

A . . . .

(f. 1) λόγου τε καὶ βίου διεξοδευθεῖσα τὰς περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρίας, δι' ἐναργῶν καὶ πιστῶν, καὶ ἀληθῶν ἀποδείξεών τε καὶ συλλογισμῶν ἐπιστοῦτο, βραχείαις κομιδῇ ταῖς ἀπὸ τῶν παρά τε Ἰουδαίοις καὶ ἡμῖν πεπιστευμένων θείων Γραφῶν ἐπὶ τέλει χρησαμένη μαρτυρίαις· ἐπεὶ μὴ δὲ ἄλλος ᾕρει λόγος τοῖς ἔτι πάντη ταῖς θείαις ἀπιστοῦσιν Γραφαῖς δαψιλεῖς ἐξ αὐτῶν παρατίθεσθαι τὰς συστάσεις. Τά γε μὴν ἐν χερσὶν τοῖς ἐκ τῆς ἐκείνων ἀποδείξεως οἷα δὴ θείαις ἤδη καὶ θεοπνεύστοις πιστεύειν ὀφείλουσι ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς· τὸ λεῖπον ἐκείναις ἀποπληροῦντα ἐπεπόνητο, Συναγωγὴν περιέχοντα συλλήβδην . . . . περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προφητείαν, ἃς ἀπὸ π . . . . . . τ . σ . παλαιᾶς
B
Διαθήκης ὑφ' ἓν συναγαγεῖν ἔδοξεν· δ . . . . . τερον· πῇ δὲ καὶ δι' ὑπονοιῶν τὰ περὶ αὐτοῦ προειρ . . . . ον αὐτὸν καὶ τὰς κατ' αὐτὸν οἰκονομίας. Οὐχὶ δὲ καὶ εἰσ . . . . μόζομε ἃ πέρας εἰληφότα δείκνυται. Τὰς δὲ τοιαῦτα . . . . ἀρχούσας· καὶ σποράδην οὐ μόνον προφητεία

. . . .

Sermone et vita accurate discussa de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo testimonia, per claras, fidelesque et veras demonstrationes et ratiocinationes confirmabatur, brevibus diligenter Scripturarum divinarum, quæ apud Judæos et apud nos creduntur, postremo usa testimoniis; cum quidem non alia esset ratio, divinarum adhuc omnino Scripturarum incredulis largam ex iis materiam conferendi. Quæ igitur in manu erant, iis qui propter horum demonstrationem vel divinis, vel divinitus afflatis credere debent sanctis Scripturis, quæ illis desunt complentia, elaborata erant, Synagogam uno verbo comprehendentia . . . . de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo prophetiam, quas a . . . . vetera Testamenti in unum contrahere visum est; . . . . allegorice de illo præ . . . . eum atque per eum dispositiones. Non autem et in . . . . . . quæ accepisse exitum osten duntur. Talia vero . . . . dirigentes, atque huc et illuc non tantum prophetia . . . .

. . . . . . quæ in historiis continentur. Non paucis . . . . acta fore utiles; cum non facile, sed quasi ex . . . . Scripturarum coram omnibus recitationis omnes subjacere in os et in memoriam ferre volentibus.

Sciendum est nos, priusquam hoc propositum aggrederemur, *Chronicos Canones* scripsisse, eisque compendium variæ historiæ tam Græcorum quam et aliarum gentium ex adverso posuisse, ad Moysis atque aliorum, qui post eum fuere, prophetarum vetustatem vindicandam. His quasi supplementum quæ nobis in manu erant passim colligentes, priore absoluto ad præsens opus rerum natura adducti sumus. Quod quis cite sapientis apis naturali industriæ comparaverit, ad quam nos remittit sacer sermo in Proverbiis dicens : « Vade ad apem, et vide quam operosa sit, quamque egregium conficiat opus ; ejus laborem reges et privati ad sanitatem comedunt; grata est omnibus, atque inclyta, etsi viribus debilis, sapientiam colere prædicatur [1]. » Quemadmodum enim hæc opifex sapientiam colere fertur, florentium germinum colligens utilia, et his omnibus collectis atque elaboratis, regibus et privatis salutares, ut ait Scriptura, præstat labores suos, idem etiam istas de Christo propheticas nobis Eclogas, quæ sunt florilegium e pratis Dei spiritalibus, comprehensuras esse existimo, quippe ceræ opificium, pulchre elaboratum sinceris verbis tradentes sententias vero in iis reconditas sicut dulcem ac saluberrimum apis sapientis fructum in secreto interiore loco condens. Quis enim fidelium non fateretur ab omni corporis voluptate et utilitate incomparabili differre præcellentia salutares de Verbo Dei collationes, ad intelligentiam orthodoxiæ idoneas, in iis quæ vere utilia et salubria sunt! Hanc amplecti necesse est non tantum dignitate præcellentes, qui reges vocantur, sed et subjectos, et primum nunc divino attendentes verbo. Quibus diverse idoneum fore existimo mentis habitum, ut pernoscere possint veritatem eorum verborum, de quibus eruditi sunt [2]; tunc maxime simplici sinceraque fide firmam consequente fiduciam, cum ratiocinatione et demonstratione fundamenta stabilita sint, certissimam rerum creditarum intelligentiam et scientiam ad . . . . igitur causa, dico autem . . . . necesse esse prodest . . . . , ut in procemii modo interpretationem brevi . . . . maxime brevissimam proponere de . . . . . quidem argumentum illis qui credere quasi divinis . . . . prædicant Scripturis; non igitur . . . . Jesum quasi ipsum quem prophetaverunt. In dubio . . . . eos, scilicet Judæos, necnon electos . . . . , et refutationes eorum quæ magis etiam mythica possent dicere, exsolvere conati divinas voces. Erit quoque brevis et moderata

A . . . . . ουσα . . ἱστορίαις ἐναποκειμένας· οὐκ ὀλίγοις . . . αχθεῖσα ἔσεσθαι χρησίμους· ἐπεὶ μὴ ῥᾴδιον ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς . . τάδην τῶν Γραφῶν συναναγνώσεως τὰς πάσας ὑποπίπτειν τοῖς ἀνὰ στόμα καὶ διὰ μνήμης φέρειν αὐτὰς βουλομένοις.

Ἰστέον δ' ὡς πρὸ τῆς παρούσης ὑποθέσεως *Χρονικοὺς* συντάξαντες *Κανόνας*, ἐπιτομήν τε τούτοις παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἀντιπαραθέντες, τὴν Μωϋσέως καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ προφητῶν ἀρχαιότητα δι' αὐτῶν παρεστήσαμεν· οἷς τὴν μετὰ χεῖρας σποράδην ἀκόλουθον ὑπολαμβάνοντες, εἰκότως μετ' ἐκείνην ἐπὶ τὴν παροῦσαν ἐληλύθαμεν πραγματείαν· ἣν καὶ χαριέντως ἄν τις τῷ τῆς σοφῆς μελίττης ἀπεικάσειεν φυσικῷ σπουδάσματι, πρὸς ἣν ἀναπέμπων ἡμᾶς ὁ ἐν Παροιμίαις ἱερὸς λόγος φη- B σὶν, « Ἢ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλιτταν, καὶ ἴδε πῶς ἐργάτις ἐστὶ, τήν τε ἐργασίαν ὡς σεμνὴν ἐμπορεύεται· ἧς τοὺς πόνους βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὑγείαν προσφέρονται· ποθεινή τε ἐστὶν πᾶσιν καὶ ἐπίδοξος, καίπερ οὖσα τῇ ῥώμῃ ἀσθενὴς, τὴν σοφίαν τιμήσασα προήχθη. » Ὃν γὰρ ἡ ἐργάτις ἐκείνη τρόπον τὴν σοφίαν τιμῆσαι μαρτυρουμένη, τῶν εὐθαλῶν βλαστῶν ἀναλεγομένη τὰ πρόσφορα, ἐκ τῆς ἁπάντων ἐπισυναγωγῆς τε καὶ ἐργασίας βασιλεῦσι καὶ ἰδιώταις ὑγιεινοὺς, ᾗ φησιν ἡ Γραφὴ, παρέχεται τοὺς ἑαυτῆς πόνους, ταυτόν τι καὶ τὰς περὶ τοῦ Χριστοῦ *Προφητικὰς* ἡμῖν *Ἐκλογὰς*, ἀπάνθισμα τῶν τοῦ Θεοῦ λογικῶν λειμώνων τυγχανούσας, περιέξειν ἡγοῦμαι. τὴν μὲν τῶν κηρῶν εὔπλαστον δημιουργίαν ἐν ψιλαῖς C ταῖς λέξεσιν ἀποσωζούσας, τὰ δ' ἐν αὐτῷ τεθησαυρισμένα νοήματα καταλλήλῳ τῷ γλυκεῖ καὶ ὑγιεινοτάτῳ τῆς σοφῆς ἐν ἐκείνης γεννήματι εἴσω που ἐν ἀποῤῥήτοις ταμιευόμενος. Τίς γὰρ δὴ τῶν πιστῶν οὐκ ἂν ὁμολογήσαι πάσης διὰ σωμάτων ἡδονῆς τε καὶ ὠφελείας ἀσυγκρίτῳ διαφέρειν ὑπεροχῇ τὰς σωτηρίους περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παραθέσεις, (f. 2) ἐπιτηδείους πρὸς ἀνάληψιν ὑπαρχούσας τῆς κατὰ ἀλήθειαν ὠφελίμου καὶ ὑγιεινῆς ὀρθοδοξίας; Ἣν περιέπειν ἀναγκαῖον οὐ μόνους τοὺς τὴν ἕξιν προβεβηκότας βασιλεῖς ὀνομαζομένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑποβεβηκότας καὶ πρῶτον ἄρτι τῷ θείῳ προσιόντας λόγῳ· οἷς καὶ διαφερόντως ἐπιτηδείαν ἔσεσθαι νομίζω τὴν ὑπόθεσιν, ὡς ἂν ἀκριβοῦν ἐξ αὐτῆς δύναιντο τὴν περὶ ὧν κατηχήθησαν λόγων ἀσφάλειαν· τότε μᾶλ- D λον τῆς ἁπλῆς καὶ ἀκεραίου πίστεως πεῖσμα βέβαιον ἰσχούσης, ἐπειδὰν τῷ λογισμῷ τοὺς δι' ἀποδείξεως προεγκαταβαλών τις θεμελίους τὴν ἀκριβῆ τῶν πεπιστευμένων κατάληψίν τε καὶ γνῶσιν πρὸς ἐπικτη . . . . ν γοῦν ἕνεκεν φημὶ δὲ τῶν ἐτ . . τοιχειώσε . . . . . . ἀναγκαῖον εἶναι παρέστη μετὰ τὴν ἑκάστης προ . . . . ιν, ὡς ἐν εἰσαγωγῆς τρόπῳ διήγησιν βραχυ . . . . ενὶ μάλιστα συντομωτάτην παραθέσθαι περὶ . . . . . μὲν ἔλεγχον τῶν πιστεύειν μὲν ὡς θείαις . . . . ραῖς αὐχούντων Γραφαῖς· μὴ μὴν προσιεμεν . . υτα . . . . . . ὧν Ἰησοῦν ὡς ἂν αὐτὸν ὄντα τὸν προφητευόμενον· ἐπαπόρησιν π . . . . αὐτοὺς, λέγω δὲ

[1] Prov. vi, 8. [2] Luc. i, 4.

τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν αἱρέσε. . . μου A δὲ καὶ ἀνατροπὰς ὧν ἂν εἴποιεν μυθικώτερον ἐπιλύειν πειρώμενοι τὰς θείας φωνάς. Ἔσται δὲ καὶ διὰ βραχέων μετρία τις ἡμῶν ἐξήγησις, ὁτὲ μὲν ἀπόδειξιν περιέξουσα τοῦ κατὰ μόνον τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα πεπληρῶσθαι τὰς ἱερὰς τοῦ Θεοῦ προῤῥήσεις, ὁτὲ δὲ τὴν ἡμετέραν γνώμην ἣν ἔχομεν περὶ τῶν ἐκτεθησομένων σημαίνουσα.

Ἀλλὰ γὰρ τούτων ἐφάπτεσθαι μέλλοντας, ἀναγκαίως προδιαστείλασθαι ὡς πῇ μὲν προόντα οὐ μόνον τῆς ἐνανθρωπήσεως ἀλλὰ καὶ πάσης γενετῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ Λόγον διδάσκουσιν οἱ ἱεροὶ λόγοι, Θεὸν . . . αὐτὸν μετὰ τὸν Πατέρα καὶ Κύριον προσαγορεύοντες, οἷα δὴ καὶ τὸ κήρυγμα τὸ ἐκκλησιαστικὸν περιέχει ἀκολούθως τῇ εὐαγγελικῇ μαρτυρίᾳ (εἰπ)ούσῃ, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν· » πῇ δὲ B τὰς δύο παρουσίας αὐτοῦ προαναφωνοῦσι· τήν τε προτέραν, ἐν ᾗ μήτε εἶδος αὐτὸν μήτε κάλλος ἕξειν προὐθέσπιζον διαῤῥήδην ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθήσεσθαι, καὶ σαφῶς οὕτως ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ προτέρου λαοῦ τὴν ἐπὶ θανάτῳ καταδικασθήσεσθαι λέγοντες· οἷα δὴ καὶ ἀποδείκνυνται τῆς προτέρας αὐτοῦ παρουσίας αἱ κατὰ τοὺς Τιβερίου χρόνους οἰκονομίαι· καὶ τὴν δευτέραν, οὐκέθ' ὁμοίαν τῇ προτέρᾳ, θειοτέραν δὲ καὶ πολὺ τῇ δόξῃ παραλλάττουσαν, μετ' ἀγγελικῆς δορυφορίας καὶ τῆς ἀπ' οὐρανῶν παρατάξεως γενησομένην· οἷς εὐγνωμόνως τὸν ἐντυγχάνοντα χρεὼν κανόνα ὥσπερ καὶ σκοπὸν τὸ κήρυγμα κατέχειν τὸ ἀποστολικὸν τέλεια καὶ ἀπαρεγχείρητα τὰ τῆς ἀληθείας δόγματα διαφυλάττοντα, τουτέστιν τὰ περὶ τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου τοῦ τῶν C ὅλων Θεοῦ φύσεως, καὶ τὰ τῆς τοῦ θείου Λόγου προυποστάσεώς τε καὶ ὑπουργίας, ἣν ἐπὶ τῇ τῶν γενητῶν ἁπάντων δημιουργίᾳ, οἷα δὴ λόγος.

(f. 3) . . . .

. . . .

. . . .

χωρὶς τῶν τεσσάρων στοιχείων τῶν παρ' Ἑβραίοις ἀνεκφωνήτων, ὧν διὰ τῆς συνθέσεως τὸ σημαινόμενον ὄνομα ἄῤῥητον ὑπάρχον, καταχρηστικώτερον δὲ « Κύριος » ἐπικαλούμενον, οὐδέπω ποτὲ ἐπὶ ἀγγελικῆς παρείληπται δυνάμεως, ὡς ἐπιστήσεις καθ' ὅλης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, ἔνθα ὁ Θεὸς, ἢ ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος ἀναγέγραπται κεχρηκέναι τισί· πότερον ἐπὶ τὴν ἀγένητον τοῦ τῶν D ὅλων Θεοῦ φύσιν ἀνενεκτέον τὰ δηλούμενα, ἢ ἐπὶ τὸν τούτου Λόγον, ὃν δεύτερον τυγχάνοντα τῶν ὅλων αἴτιον καὶ Θεὸν καὶ Κύριον κατὰ τὸ σημαινόμενον ἐκ τοῦ παρ' Ἑβραίοις ἀῤῥήτου ὀνόματος προσαγορεύειν εἴωθεν ἡ θεία Γραφή. Καὶ δῆτα ἐπὶ τοῦ παρόντος φήσαντος τοῦ λόγου, ὅτι δή· « Κατέβη Κύριος, » καὶ, « Εἶπεν Κύριος, » τὰ ἀναγεγραμμένα, ζητῆσαι ἂν τις εὐλόγως εἴτε ἐπί τινα τῶν ἀγγέλων, εἴτε ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον τὴν ἀναφορὰν ἔχει τὸ δηλούμενον. Ἀλλ' ἐπὶ μὲν ἀγγέλων οὐχ οἷόν τε· τοῦτο μὲν, ὅτι κἀνταῦθα τὸ « Κύριος » διὰ τῆς ἀνεκφωνήτου παρεί-

A nostra explanatio, sive cum probare conabitur per solum Salvatorem nostrum impletas fuisse sacras Dei prædictiones, sive cum nostram de iis quæ exponemus sententiam explicabimus.

Verum antequam quidquid de his attingamus, pro certo habere necesse est, quod partim præexistens non solum incarnationi, sed et omnis substantiæ creationi Dei Verbum sancti libri docent, Deum . . . . . eum post Patrem et Dominum designantes, ut et ecclesiastica fert prædicatio congrue cum evangelico testimonio dicente : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso B factum est nihil [1], » partim prænuntiant duo ejus adventus : priorem, in quo neque speciem, neque decorem habiturus ostenditur [2], manifeste, sicut agnus ad occisionem ducendus, atque ita propter prioris populi iniquitates ad mortem damnandus ; quæ quidem in primi ejus adventus, Tiberii tempore, passione expleta sunt ; alterum vero, priori longe dissimilem, diviniorem multoque clariorem, angelicis cohortibus, omnique cœlorum exercitu circumdatum. Quibus rite respondeat necesse est regula, quasi propositum habeat apostolicam prædicationem, quæ perfecta purissimaque veritatis dogmata conservet, scilicet de prima et increata universorum Dei natura, et divini Verbi præexistentia atque substantia, quam in creaturarum C omnium creatione, sicut verbum . . . .

. . . .

. . . .

. . . .

præter quatuor litteras apud Hebræos infandas, quarum conjunctione ineffabile constat nomen, abusivius vero « Dominus » nominatum ; nunquam de angelica potestate usurpatum est, ut attendas in omni divinitus inspirata Scriptura, ubi Deus vel per tetragrammaton designatus Dominus inscriptus est, cum quibusdam collocutus. Utrum ad increatam omnium Dei naturam referenda sunt quæ ostenduntur, vel ad hujus Verbum, quod secundam universorum causam, et Deum, et Dominum, D secundum ineffabilis apud Hebræos nominis sensum appellare solet divina Scriptura. Et profecto in hoc textu quo scribitur : « Descendit Dominus [3]; » et : « Dixit Dominus [4]; » merito aliquis posset inquirere an hæc vocabula ad angelorum quemdam, vel ad primam omnium causam referri debeant. Verum de angelis illud minime dici potest ; primum quidem quod vox illa « Dominus » ineffabili appellatione designetur ; deinde quod aliis sibi subjectis verba facere videatur. Rursus autem de Patre et omnium Deo impropria esset sententia ; hunc enim non deceret dicere : « Venite, descen-

[1] Joan. I, 1. [2] Isa LIII, 2. [3] Gen. XI, 5. [4] ibid. 6.

damus et confundamus linguam eorum [7], » neque illud : « Descendit Dominus ut videret civitatem [8], » cum auctoritate congruit. Reliquum est hoc de divino Verbo interpretari, quod quidem consequentibus demonstratur. Hic igitur omnium præscientiam et ordinationem cum a Patre acceperit, nunquam cessavit nunc quidem per seipsum, nunc vero per ministrantes angelos, quæ ad patriam voluntatem exsequendam de omnium utilitate ac salute spectabant, implere. Quæ autem ad mysticam et ineffabilem speculationem pertinent, nunc opportune explicandi locus non est.

ληπται προσηγορίας, τοῦτο δὲ, ὅτι ἑτέραις παρ' αὐτὸν ὑποδεδηκόσιν ἐμφαίνει πεποιῆσθαι τοὺς λόγους. Πάλιν δ' αὖ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων ἀνοίκειος ἡ διάνοια· οὐ γὰρ δὴ αὐτῷ πρέποι ἂν λέγειν τὸ, « Δεῦτε, καὶ καταβάντες συγχέωμεν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, » καὶ τὸ, « Κατέβη Κύριος ἰδεῖν τὴν πόλιν, » οὐδαμῶς ἂν ἁρμόττοι περὶ τῆς αὐθεντείας λέγεσθαι. Λείπεται δὴ νοεῖν τὸν θεῖον Λόγον καὶ διὰ τῶν προκειμένων δηλοῦσθαι. Οὗτος δὴ τὴν τῶν ἁπάντων πρόνοιάν τε καὶ οἰκονομίαν πρὸς τοῦ Πατρὸς ἐπιτετραμμένος οὐ πώποτε διέλειπεν τοτὲ μὲν δι' ἑαυτοῦ, τοτὲ δὲ δι' ὑπηρετῶν ἀγγέλων τῷ πατρικῷ βουλήματι τὰ συντείνοντα ἐπὶ τῇ τῶν ὅλων ὠφελείᾳ τε καὶ σωτηρίᾳ διακονούμενος. Μυστικῆς δὲ καὶ ἀποῤῥήτου θεωρίας ἐχόμενα τὰ κατὰ τὸν τόπον οὐ νῦν ἀναπτύσσειν καιρός.

CAPUT III.

Prima autem revelatio facta traditur Abrahamo cum ei dixit Dominus : « Egredere de terra tua et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram quam monstrabo tibi ; faciamque te in gentem magnam, et benedicam tibi, et magnificabo nomen tuum, erisque benedictus ; et benedicam benedicentibus tibi [9], » et cætera. Secunda, cum visus est ei Dominus, dixitque ei : « Semini tuo dabo terram hanc [10]. » Tertia, cum « Abrahamo dixit Dominus, postquam divisus est ab eo Lot [11], » quæ referuntur. Quarta, in qua dicitur : « His itaque transactis, factus est sermo Domini ad Abrahamum, per visionem dicens : Noli timere, Abraham, ego protector tuus sum [12] ; » et post alia : « Ego Dominus, qui eduxi te de terra Chaldæorum [13]. » Quinta, cum visus est Dominus Abrahamo et dixit ei : « Ego sum Deus tuus, ambula coram me [14], » et cætera. Sexta, in qua rursus « Apparuit ei Dominus in convalle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso fervore diei : cumque elevasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum : quos cum vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi, et adoravit in terram, et dixit : Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum, sed afferatur pauxillum aquæ, et lavent pedes vestros [15]. » Dein paulo post addit : « Cum autem surrexissent inde, direxerunt oculos contra Sodomam : et Abraham simul gradiebatur, deducens eos. Dixitque Dominus : Num celare potero Abraham quæ gesturus sum ? Cum futurus sit in gentem magnam ac robustissimam, et benedicendæ sint in illo omnes nationes terræ. Sciebam enim quod præcepturus sit filiis suis et domui suæ post se, ut custodiant vias Domini, et faciant judicium et justitiam : ut adducat Dominus propter Abraham omnia quæ locutus est ad eum. Dixit autem Dominus : Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est [16]. » Et paulo post : « Converteruntque se inde tres viri, et abierunt Sodomam. Abraham vero adhuc stabat coram Domino. Et appropinquans ait : Numquid perdes justum cum im-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πρῶτος ἀναγέγραπται γενόμενος χρηματισμὸς τῷ Ἀβραὰμ ὅτε εἶπεν αὐτῷ Κύριος· « Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου εἰς τὴν γῆν ἣν ἄν σοι δείξω· καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα, καὶ εὐλογήσω σε, καὶ μεγαλυνῶ τὸ ὄνομά σου, καὶ ἔσῃ εὐλογητός· καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς (f. 4) σε, » καὶ τὰ τούτοις ἑξῆς. Δεύτερος, ὅτε ὤφθη αὐτῷ Κύριος καὶ εἶπεν αὐτῷ· « Τῷ σπέρματί σου δώσω τὴν γῆν ταύτην. » Καὶ τρίτος, ὅτε « ὁ Κύριος εἶπεν τῷ Ἀβραὰμ μετὰ τὸ διαχωρισθῆναι τὸν Λὼτ ἀπ' αὐτοῦ » τὰ ἀναγεγραμμένα. Τέταρτος, ἐν ᾧ εἴρηται, « Μετὰ δὲ τὰ ῥήματα ταῦτα ἐγενήθη ῥῆμα Κυρίου πρὸς Ἀβραὰμ ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς λέγων, Μὴ φοβοῦ, Ἄβραμ, ἐγὼ ὑπερασπίζω σου· » καὶ μεθ' ἕτερα· « Ἐγὼ Κύριος ὁ ἐξαγαγών σε ἐκ χώρας Χαλδαίων. » Πέμπτος, ὅτε ὤφθη Κύριος τῷ Ἀβραὰμ καὶ εἶπεν αὐτῷ, « Ἐγώ εἰμι ὁ Θεός σου· εὐαρέστει ἐνώπιον ἐμοῦ, » καὶ τὰ λοιπά. Ἕκτος, ἐν ᾧ πάλιν « Ὤφθη αὐτῷ Κύριος πρὸς τῇ δρυῒ τῇ Μαμβρῇ, καθημένου αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ μεσημβρίας· ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ εἶδεν, καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες εἱστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ· καὶ ἰδὼν προσέδραμεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὴν γῆν καὶ εἶπεν· Κύριε, εἰ εὗρον χάριν ἐναντίον σου, μὴ παρέλθῃς τὸν παῖδά σου, ληφθήτω δὴ μικρὸν ὕδωρ, καὶ νιψάτωσαν τοὺς πόδας ὑμῶν. » Εἶτα μετά τινα ἐπιφέρεται, « Ὅτι ἐξαναστάντες ἐκεῖθεν ἐπέβλεψαν ἐπὶ πρόσωπον Σοδόμων· Ἀβραὰμ δὲ συνεπορεύετο μετ' αὐτῶν συμπροπέμπων αὐτούς· ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ; Ἀβραὰμ δὲ γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ ἐνευλογηθήσεται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς· ᾔδειν γὰρ ὅτι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτῶν, καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἂν ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ Ἀβραὰμ ἃ ἐλάλησεν πρὸς αὐτόν. Εἶπεν δὲ Κύριος· Κραυγὴ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας πεπλήθυνται. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ ἀποστρέψαντες ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες ἦλθον εἰς Σόδομα· Ἀβραὰμ δὲ ἦν ἑστηκὼς ἐναντίον Κυρίου· καὶ ἐγγί-

[7] Gen. xi, 7. [8] ibid. 5. [9] Gen. xii, 1-3. [10] ibid. 7. [11] Gen. xiii, 14. [12] Gen. xv, 1. [13] ibid. 7. [14] Gen. xvii, 1. [15] Gen. xviii, 1-4. [16] ibid. 16-20.

σας Ἀβραὰμ εἶπεν, Μὴ συναπολέσῃς δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς· καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής· ἐὰν ὦσι πεντήκοντα δίκαιοι ἐν τῇ πόλει, ἀπολέσεις αὐτούς; Οὐκ ἀνήσεις πάντα τὸν τόπον ἕνεκεν τῶν πεντήκοντα δικαίων, ἐὰν ὦσιν ἐν αὐτῇ; Μηδαμῶς σὺ ποιήσεις ὡς τὸ ῥῆμα τοῦτο τοῦ ἀποκτεῖναι δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς· καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής· μηδαμῶς· ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν; » Καὶ μεθ' ἕτερά φησιν ἡ Γραφή· « Ἀπῆλθεν δὲ Κύριος ὡς ἐπαύσατο λαλῶν τῷ Ἀβραάμ. Εἰσῆλθον δὲ καὶ οἱ δύο ἄγγελοι εἰς Σόδομα ἑσπέρας· Λὼτ δὲ ἐκάθητο παρὰ τὴν πύλην Σοδόμων. »

Ἐπιστῆσαι ἄξιον πότερον ἄγγελος ὁ τυχὼν κατὰ τοὺς τόπους δηλοῦται ὁ τοὺς χρηματισμοὺς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ πεποιημένος, ἢ αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Θεός, ἢ τρίτος τις παρὰ τούτους ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃν μετὰ τὸν ἀνωτάτω Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων Κύριον καὶ Θεὸν ἀποκαλεῖν ἔθος τῇ ἱερᾷ Γραφῇ· ἔτι τε ζητῆσαι, τίς ἦν ὁ τῶν τριῶν τῶν ὀφθέντων τῷ Ἀβραὰμ ἀνδρῶν, πρὸς ὃν αὐτός τε εἶπεν, « Κύριε, εἰ εὗρον χάριν ἐναντίον σου· » καὶ πάλιν, « Μηδαμῶς· ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν· » περὶ οὗ καὶ ἡ θεία Γραφὴ οὐ μόνον πρῶτον, ἀλλὰ καὶ δεύτερον καὶ τρίτον ἱστορικῶς φησιν, « Ὤφθη δὲ αὐτῷ Κύριος, » ἐπὶ τῇ (f. 5) « Κύριος » προσηγορίᾳ τοῦ ἀνεκφωνήτου ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τεταγμένου ὀνόματος, ὅπερ οὐδεπώποτε ἐπὶ ἀγγελικῆς δυνάμεως παρείληπται. Ὅτε γοῦν ὁ Λὼτ τοῖς εἰς Σόδομα ἐλθοῦσιν ἀγγέλοις ἀναγέγραπται λέγων, « Δέομαι, Κύριε, ἐπειδὴ εὗρεν ὁ παῖς σου ἔλεος ἐνώπιόν σου, » κεῖται μὲν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τὸ, « Κύριε, » ἀλλ' οὐ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων τῶν παρ' Ἑβραίοις ἐπὶ τοῦ ἀῤῥήτου ὀνόματος τοῦ Θεοῦ παραλαμβανομένων, δι' ἑτέρων δὲ συλλαβῶν δι' ὧν καὶ ὁ παρ' ἀνθρώποις ὀνομαζόμενος κύριος τῶν πρός τι τυγχάνων, οἷον οἰκέτου κύριος, παρ' Ἑβραίοις ἐγγέγραπται· ἀλλ' οὐδέν γε τούτοις ἔχον παραπλήσιον τὸ ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοῦ αὐθεντείας διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων παραλαμβανόμενον ἔν τε ταῖς ἀναγεγραμμέναις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ὀπτασίαις ἐμφερόμενον σαφῶς παρίστησιν, μηδὲ ἄγγελον, μηδὲ ὀλίγῳ τοῦτον ἐπαναβεβηκυῖάν τινα θείαν δύναμιν αὐτῷ κεχρηματικέναι, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Θεὸν, οὗ τὴν ἄῤῥητον ἐκφώνησιν, αὐτὴν δὴ ταύτην κατὰ τοὺς τόπους διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐμφερομένην, μόνος ὁ ἀρχιερεὺς ἐπὶ τοῦ μετώπου περιέκειτο φέρων ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ πετάλου τὸ λεγόμενον « Ἐκτύπωμα σφραγῖδος, ἁγίασμα[τος] Κυρίου. » Καὶ ὅτι γε οὐκ ἀδιάφορόν ἐστι τῇ θείᾳ Γραφῇ ἐπ' ἀγγέλων χρῆσθαι τῇ τοιαύτῃ προσηγορίᾳ, πρόδηλον ἐκ τοῦ σφόδρα παρατετηρημένως ποτὲ μὲν αὐτὸν τὸν Θεὸν ἢ τὸν διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενον Κύριον ὦφθαί τε καὶ κεχρηκέναι τοῖς δικαίοις ἱστορεῖν, ποτὲ δὲ ἀγγέλους ἀναγράφειν τοὺς ἑωραμένους. Σαφῶς οὖν ὁ τῇ Ἄγαρ ἀλωμένῃ ἐπιφανεὶς ἄγγελος ἦν· καὶ γὰρ ἐχρῆν ἐκείνῃ μὲν, ἅτε πλεῖστον ὅσον ἀπολειπομένῃ τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ οὐδέν τι πλέον ἀγγελικῆς ὀπτασίας θεωρεῖν δυναμένῃ, κατάλληλον τὴν ὀπτα-

A pio? Sitve justus ut impius? Si fuerint quinquaginta justi in civitate, peribunt simul? Nonne parces loco illi propter quinquaginta justos, si fuerint in eo? Absit a te ut rem hanc facias, et occidas justum cum impio, fiatque justus sicut impius; non est hoc tuum, qui judicas omnem terram; nequaquam facies judicium hoc [17]. » Et post pauca dicit Scriptura: « Abiit autem Dominus, postquam cessavit loqui ad Abraham [18]; veneruntque duo angeli in Sodomam vespere, et sedente Lot in foribus civitatis [19]. »

Scire est operæ pretium, utrum sit angelus qui his in Scripturæ locis Abrahamo apparuisse ostenditur, an ipse omnium Deus, vel tertius aliquis, Dei scilicet Verbum, quem post altissimum Patrem, et Deum omnium Dominum, et Deum vocare in sacra Scriptura solent; necnon inquirere quis esset trium virorum, qui Abrahamo visi sunt, ad quem ille dixerit: « Domine, si inveni gratiam in oculis tuis [20]; » et rursus: « Non est hoc tuum: qui judicas omnem terram, nequaquam facies judicium hoc [21]. » De quo et divina Scriptura non tantum semel, sed rursus et tertio reapse dixit: « Visus autem ei Dominus [22], » ubi « Dominus » ineffabili appellatione in Hebraico textu designatur, quæ scilicet nusquam de angelica potestate usurpatur. Cum igitur Lot venientibus in Sodomam angelis dixisse fertur: « Quæso, Domine mi, quia invenit servus tuus gratiam coram te [23], » invenitur in C Hebraico textu, « Domine, » sed non quatuor litteris designatus quæ apud Hebræos ineffabile Dei nomen exprimunt, sed alia denominatione, quæ vulgo apud Hebræos de alicujus inter homines domino, veluti de servi domino, usurpatur. Nihil vero tale invenias in denominatione quæ ad Dei auctoritatem spectat, in tetragrammato scilicet, quod in relatis Dei ad Abrahamum apparitionibus usurpatur. Hoc itaque nec angelus, nec angelo paulo superior aliqua divina potestas designatur, sed Deus ipse, cujus ineffabile nomen, utpote distincte quatuor litteris exaratum, solus summus pontifex, fronte gestabat in lamina aurea quæ appellabatur: « Cælatum sigillum, sanctum Domino [24]. » D Manifestum est autem divinam Scripturam non indiscriminatim hanc angelis attribuisse denominationem, præsertim cum accuratissime nunc ipsum Deum, vel tetragrammato denominatum Dominum apparuisse et cum justis conversatum fuisse meminerit, nunc vero angelos visos fuisse. Manifeste igitur angelus erat, qui Agar erranti visus. Decebat enim huic quidem, prout ab Abrahamo penitus derelictæ, nec quidpiam angelica visione majus intueri valenti, obviam fieri per præsentem angelum visionem, dum Abrahamo clarior, Dei scilicet ipsius, manifestatio fieret. Quippe cætera ipsa ad eum Dei verba parum congrua essent, si quis ea ad

[17] Gen. XVIII, 22-25. [18] ibid. 33. [19] Gen. XIX, 1. [20] Gen. XVIII, 3. [21] ibid. 25. [22] ibid. 1. [23] Gen. XIX. 18, 19. [24] Exod. XXVIII, 36.

angelos referre conaretur; unius enim Dei erat hæc dicere, scilicet : « Faciam te in gentem magnam, et benedicam tibi [25], » et sequentia; hæcque præsertim : « Ego Dominus qui eduxi te e terra Chaldæorum [26]; » et illa : « Ego sum Deus tuus, ambula coram me [27]; » et reliqua. Nullus enim tam rudis ingenii esset, qui hæc ab angelo dicta existimet. Cum igitur Abrahamo sub arbore sedenti tres viri apparuerunt, uni tantummodo eorum dixit : « Domine, si inveni gratiam in oculis tuis [28]. » Et cæterorum nullus cum Abrahamo collocutus inducitur, siquidem non decebat, famulos appellare dominos, sed ille solus Dominus vocatur, qui etiam dicit : « Num celare potero Abrahamum filium meum [29] » et cætera. Deinde viri Dominum comitantes, prout angeli (scilicet missi), abeuntes, soli venerunt in urbem Sodomam, et Dominus non jam cum iis præsens erat. (Quo enim modo fieri potuisset mansuetum misericordemque Deum apud impios commorari?) Hic vero in conversatione ac colloquio religiosi justique viri permanens, ejusque consuetudine gaudet, ac benigne ejus humanissimam supplicationem accipit, in qua cum « Qui judicas omnem terram, nequaquam facies judicium hoc [30], » Abrahamus diceret, evidentissime ostendit seipsum pulchre nosse quod nec angelo, nec alicui subjectæ divinæ potestati, sed ipsi Deo loquebatur. Cæterum brevi sequens rerum narratio perspicue angelos in Sodomam proficiscentes demonstrat, subjiciens : « Venerunt duo angeli in Sodomam vespere [31]. » Deinde neque Dominum, neque Deum Lot visum aut locutum fuisse, sed angelos scribit. Ex his igitur omnibus apertum est Dominum esse ac Deum, non vero quemquam angelorum, quem Abrahamo visum fuisse Scriptura testatur.

A σίαν γενέσθαι διὰ τῆς τοῦ ἀγγέλου παρουσίας, τῷ δὲ Ἀβραὰμ διὰ τῆς μείζονος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας. Καὶ οἱ λοιποὶ δὲ αὐτοὶ τῶν πρὸς αὐτὸν τοῦ Θεοῦ λόγων οὐκ ἂν μὲν ἁρμόσειεν, εἰ ἐπὶ ἀγγέλους τις αὐτοὺς ἀνάγειν πειρῷτο, μόνῳ δὲ Θεῷ πρέποι ἂν αὐτοὺς λέγειν, οἷον τὸ, « Καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα, καὶ εὐλογήσω σε, » καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια· μάλιστα δὲ τὸ, « Ἐγὼ Κύριος ὁ ἐξαγαγών σε ἐκ χώρας Χαλδαίων· » καὶ τὸ, « Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς, εὐαρέστει ἐναντίον ἐμοῦ, » καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ οὐδεὶς οὕτω γένοιτ' ἂν ποτ' ἠλίθιος ὡς ἄγγελον αὐτὰ ὑπονοεῖν εἰρηκέναι. Καὶ ὅτε γοῦν πρὸς τῇ δρυῒ καθεζομένῳ τῷ Ἀβραὰμ οἱ τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν, πρόσεισι μὲν αὐτοῖς ὁ Ἀβραὰμ, ἀλλ' οὐ τοῖς τρισὶν, ἑνὶ δὲ μόνον τὸ, « Κύριε, εἰ εὗρον χάριν ἐναντίον σου. » B Καὶ τῶν μὲν ἄλλων οὐδ' εἷς τῷ Ἀβραὰμ εἰσάγεται ὁμιλῶν· ἐπεὶ μηδὲ ᾕρει λόγος τοὺς οἰκέτας ἐπὶ τοῦ Κυρίου φθέγγεσθαι, μόνος δὲ ὁ Κύριος χρηματίζει, ὅς καί φησιν, « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδός μου, » καὶ τὰ λοιπά. Εἶτα οἱ μὲν ἄνα (ἅμα) τῷ Κυρίῳ ἄνδρες, δῆλον δ' ὅτι οἱ ἄγγελοι, ἀποστρέψαντες, μόνοι κατῆλθον εἰς Σόδομα, τοῦ Κυρίου μὴ συμπαρόντος αὐτοῖς· (πῶς γὰρ καὶ οἷόν τε ἦν τὸν εὐμενῆ καὶ ἵλεω Θεὸν τοῖς ἀσεβέσιν ἐνεπιδημεῖν;) ὁ δὲ ἐπιμένων τῇ πρὸς τὸν θεοφιλῆ καὶ δίκαιον συνουσίᾳ τε καὶ διατριβῇ, χαίρει μὲν αὐτοῦ τῇ ὁμιλίᾳ, ὑπερασπίζεται δὲ καὶ τὴν φιλανθρωποτάτην εὐχὴν, (f. 6) ἐν ᾗ καὶ τὸ « Μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, » εἰρηκὼς ὁ Ἀβραὰμ ἐναργέστατα παρίστησιν ἑαυτὸν εὖ καὶ ἀκριβῶς εἰδέναι, ὅτι μὴ ἀγγέλῳ, μηδ' ὑποβεβηκυίᾳ θείᾳ δυνάμει, ἀλλ' αὐτῷ Θεῷ διαλέγοιτο. C Εἶθ' ἑξῆς ἀκριβῶς τὰ πράγματα διαιρῶν ὁ λόγος τοὺς ἐπὶ Σόδομα ἀνελθόντας σαφῶς ἀγγέλους προσαγορεύει, ἐπιλέγων, ὅτι δὴ « ἦλθον οἱ δύο ἄγγελοι εἰς Σόδομα ἑσπέρας· » καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς οὔτε Κύριον οὔτε Θεὸν ὀφθῆναι τῷ Λὼτ, ἢ καὶ λελαληκέναι, ἀλλὰ τοὺς ἀγγέλους ἀναγράφει· ὥστ' ἐκ παντὸς πρόδηλον, ὅτι Κύριος ἦν καὶ Θεὸς, ἀλλ' οὔ τις ἀγγέλων, ὁ τῷ Ἀβραὰμ ὦφθαι πρὸς τῆς Γραφῆς μαρτυρούμενος.

Omnes igitur Veteris cum Novo Testamento concordiam discutere volentes, hoc pro lucro habent, dum demonstrare existimant alium esse Christi Patrem, quem invisibilem [32] evangelistæ prædicant, alium Mosis et prophetarum Deum, diverse visum, nunc Abrahamo, nunc Isaaco (cui et eadem ferme quæ Abrahamo prædixit), similiter et Jacobo, necnon Isaiæ dicenti : « Vidi Dominum Sabaoth [33], » cæterisque prophetis; nos vero, (cum et in ipsis veteribus Dei prophetis inducitur aliquod divinum oraculum e persona Dei dicens : « Ego enim Dominus et non mutor [34]; » et : « Nunquid non cœlum et terram ego impleo, dicit Dominus [35]? » Mosi etiam dicit : « Non enim videbit me homo et vivet [36]; ») ad prædictos homines, simul et ad Judæos, nondum secundam præter increatam naturam præexsistere divinitatem Filii comprehendentes, hæc ambigua examinabimus, qua scilicet ratione

Πάντες μὲν οὖν οἱ διακόπτειν ἐθέλοντες τὴν τῆς Παλαιᾶς πρὸς τὴν Καινὴν Διαθήκην σύμπνοιαν, ὥσπερ ἑρμαίῳ τοῖς τόποις ἐπιβαίνοντες σαφῶς ἐκ τούτων παριστάναι δοκοῦσιν ἕτερον ὑπάρχειν τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα, ὃν καὶ ἀόρατον ὑπὸ τῆς εὐαγγελικῆς φωνῆς ὁμολογεῖσθαι, παρὰ τὸν Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν Θεὸν διαφόρως ὀφθέντα, τοτὲ μὲν τῷ Ἀβραὰμ, D τοτὲ δὲ τῷ Ἰσαὰκ (ᾧ καὶ αὐτῷ χρηματίζων τὰ παραπλήσια τοῖς ἐπὶ τοῦ Ἀβραὰμ προθεσπίζει), ὁμοίως δὲ καὶ τῷ Ἰακὼβ, τάχα δὲ καὶ Ἡσαΐᾳ φήσαντι, « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαὼθ, » καὶ τοῖς λοιποῖς προφήταις παραπλησίως· ἡμεῖς δὲ (ἐπεὶ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς πάλαι τοῦ Θεοῦ προφήταις ἐμφέρεταί τι θεῖον λόγιον ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ φάσκον· « Διότι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι. » Καί· « Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος· » καὶ τῷ Μωϋσεῖ δὲ χρηματίζων φησίν· « Οὐδεὶς ὄψεταί μου τὸ πρόσωπον, καὶ ζήσεται· ») ὡς πρὸς τοὺς προει-

[25] Gen. XII, 2. [26] Gen. XV, 7. [27] Gen. XVII, 1. [28] Gen. XVIII, 3. [29] ibid. 17. [30] ibid 25. [31] Gen. XIX, 1. [32] Joan. I, 18; VI, 46. [33] Isa. VI, 5. [34] Malach. III, 6. [35] Jer. XXIII, 24. [36] Exod. XXXIII, 20.

A ῥημένους ὁμοῦ καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς, ἔτι τε τοὺς μὴ προσιεμένους δευτέραν μετὰ τὴν ἀγένητον φύσιν προϋπάρχειν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, ταῦτα ἐπαπορήσομεν, πῶς ὁ καὶ (κατὰ) ταύτας τὰς προφητείας ἀναλλοίωτος, καὶ ἄτρεπτος, καὶ πάλιν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν λέγων πληροῦν μόνος Θεὸς, σαφῶς τε καὶ κατ' αὐτὸν τὸν νόμον σχεδὸν ἀόρατος εἶναι δηλούμενος, κατὰ τό· « Οὐδεὶς ὄψεταί μου τὸ πρόσωπον καὶ ζήσεται, » ἀλλοιούμενος πάλιν, καὶ ὡς περιτρέπων τὴν αὐτὸς ἑαυτοῦ οὐσίαν εἰς (ἐν) μικροῖς τισι μορίοις τῆς γῆς χωρητὸς ἐγίγνετο, καὶ ἑωρᾶτο τοτὲ μὲν τῷ Ἀβραάμ, τοτὲ δὲ τοῖς ἄλλοις προφήταις; Ταυτὶ γὰρ εἰ ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων ἀναφέροιτο Θεὸν, οὐ μόνον τῇ εὐαγγελικῇ φωνῇ δόξαι ἂν διαφωνεῖν, ἀλλὰ καὶ ταῖς προφητικαῖς, ἀχώρητον καὶ ἀναλλοίωτον αὐτὸν καὶ ἀόρατον ἀνθρώποις B ἀποφηναμέναις· εἰ μὴ ἄρα μηδὲ ὦφθαί τις εἴποι αὐτὸν τὸν Θεὸν τοῖς ἀναγεγραμμένοις, φαντασιῶσαι δὲ αὐτοὺς αὐτὸ μόνον, ὡς δοκεῖν μὲν ὁρᾷν καὶ ἀκούειν, οὐ μὴν καὶ ἀληθῶς τι τῶν νομιζομένων φαίνεσθαι θεωρεῖν, οὐδὲ μὴν ἀκούειν κατ' ἀλήθειαν, ἀπατωμένους δὲ καὶ ἐν τούτοις νομίζειν, καὶ δοκεῖν ἀκούειν, ὅπερ ἀνοίκειόν τε καὶ ἀλλότριον ὑπάρχει τῆς (f. 7) ἀψευδοῦς καὶ ἀπλανοῦς τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ φύσεως· ἔτι δὲ καὶ ἀσύστατον ὃν δείκνυται ἐκ τοῦ λέγειν ἱστορεῖσθαι αὐτὸν τὸν Θεὸν περὶ τοῦ Ἀβραὰμ τό· « Ἤδειν γὰρ ὅτι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτὸν καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἂν ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ Ἀβραὰμ ἃ ἐλάλησε πρὸς αὐτόν. » Ἀναμφιλέκτως γοῦν ταῦτα ὡς περὶ ἑτέρου Κυρίου αὐτὸς ὁ Κύριος διαλέγεται· πῶς C οὖν ἐστι οἷόν τε τὸν τῶν ὅλων ὑπονοεῖν Θεὸν ταῦτα εἰρηκέναι; Περὶ ποίου γὰρ ἑτέρου παρ' αὐτὸν Κυρίου δύναται λέγεσθαι τὰ ἐγκείμενα; Ἀλλὰ γὰρ σαφῆ ἐκ τούτων ὅτι μηδὲ τῷ τῶν ὅλων Θεῷ προσήκειν ἔοικε τὰ δηλούμενα· δέδεικται δὲ ὅτι μηδὲ τῇ τῶν ἀγγέλων φύσει· οἶδε γοῦν, ὡς ἔφην, ὁ λόγος ἐπαληθεύειν ἐπὶ τῇ τῶν ἀγγέλων ἐπιφανείᾳ, σαφῶς ἐπισημαινόμενος τὰς δι' αὐτῶν ὀπτασίας. Εἰ δὴ οὖν μήτ' ἀγγελικῇ φύσει μήτε τῇ ἀνωτάτω καὶ ἀγενήτῳ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ ταῦτα ἔοικεν ἁρμόττειν, λείποιτ' ἂν τούτων μία μόνη λύσις, εἰ τὸ μὲν ἀναλλοίωτον καὶ ἄτρεπτον καὶ ἀόρατον ἐπὶ τὴν ἀγένητον διαφυλάττοιμεν οὐσίαν, τοὺς δ' ἀναγεγραμμένους ὡς ἐκ Θεοῦ χρηματισμοὺς ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον μεταλαμβάνοιμεν, ὃν διαφόρως καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων D σωτηρίας ὀφθῆναί τε καὶ τὰς ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἐμφερομένας οἰκονομίας ἐκτελέσαι πεπιστεύκαμεν· ἐπὶ μόνου δὲ τούτου μετὰ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ τὴν τετράγραμμον προσηγορίαν κειμένην εὕρομεν, ἅτε Μονογενεῖ καὶ κληρονόμῳ τοῦ Πατρὸς ἁρμοττούσης καὶ ταύτης τῆς θεϊκῆς ἐπινοίας. Εὖ γοῦν εἰδὼς ὁ Ἀβραὰμ, ἅτε σοφὸς ὢν καὶ πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ προφήτης εἶναι μαρτυρούμενος, ὡς ὅτι πᾶσαν τὴν κρίσιν ἔδωκεν τῷ Υἱῷ, προσκυνεῖ τε αὐτὸν, καὶ μόνῳ παρὰ τοὺς ἄλλους φησὶν τό· « Μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν. » Ὅπερ ἀγγέλῳ τὸν θεῖον Λόγον ὑποβεβηκότι λέγεσθαι νομίζειν ἀνοίκειόν

qui secundum illas prophetias immutabilis et inflexibilis, quique rursus cœlum et terram dicitur implere solus Deus, manifeste quidem et secundum legem cominus invisibilis demonstratur, his verbis: Nemo faciem meam videbit et vivet,» nunc vero mutatus et quasi ipse suam invertens substantiam, in quibusdam parvis terræ particulis contineri poterat, fueratque visus nunc Abrahamo, nunc aliis prophetis? Quæ quidem si quis ad universorum Deum referat, non tantum Evangelii verbis videatur dissonare, sed et prophetarum, immensum hunc, et immutabilem, nec hominibus conspicuum prædicantium. Si vero non visum fuisse quis dicat ipsum Deum iis qui referuntur, eosque tantummodo existimasse se videre et audire, dum reipsa nihil eorum quæ videre putabant, vere aspicerent, nihil vere audirent, falsa opinione deceptos, dum audire viderentur, quid abhorrentius magisque alienum ab omnium Dei natura, mendacii ac erroris admodum immuni? Hoc etiam eo absurdum demonstratur, quod legimus de Abrahamo Deum ipsum dicere: « Sciebam enim quod præcepturus sit filiis suis et domui suæ post se ut custodiant viam Domini et faciant judicium et justitiam; ut adducat Dominus propter Abraham omnia quæ locutus est ad eum [37].» Procul dubio hæc quasi de alio Domino ipse Dominus eloquitur. Quomodo igitur existimari potest omnium Deum hæc dixisse? De quo enim alio præter eum Domino præcitata verba dicta fuisse possunt? Verum manifeste patet ex iis verba hæc omnium Deum non decere. Demonstratum est autem non angelorum naturæ convenire. Aperte enim, ut dixi, de angelorum manifestatione narratio eloquitur, eorum apparitionibus dilucide descriptis. Si igitur neque angelorum, neque altissimi et increati omnium Dei naturæ hæc videntur consentanea, una eorum superest solutio, si quidem immutabilitatem, et inflexibilitatem, et invisibilitatem increatæ reservemus substantiæ, relatas vero Dei manifestationes Dei Verbo tribuamus, quod interdum et ante incarnationem pro hominum salute visum esse, descriptaque in sacris Scripturis munia exsecutum credidimus. De hoc enim solo post omnium Deum tetragrammator denominationem invenimus, ut Unigenito et hæredi Patris maxime consentaneam. Optime igitur noverat Abrahamus quæ sapiens, et propheta de eodem Deo testatus est, omne scilicet quod judicium dedit Filio suo [38], adorat eum et soli præter alios dicit: « Qui judicas omnem terram, nequaquam facies judicium hoc [39];» quod quidem ad angelum divino Verbo subjectum dictum esse opinari minime justum aut verisimile; unius enim divini Verbi maxime proprium erat, inter alia, hæc dicere: « Num celare potero Abraham filium meum quæ gesturus sum [40]?» atque illud: « Scio

[37] Gen. XVIII, 19. [38] Joan. V, 22. [39] Gen. XVIII, 25. [40] ibid. 17.

enim quod præcepturus sit filiis suis, et domui A suæ post se, ut custodiant viam Domini, et faciant judicium et justitiam: ut adducat Dominus propter Abraham quæ locutus est ad eum [41]. » Quippe ipsum hæc decebat dicere, docentem quod omnia ab hominibus religiose facta ad solam in Deum Patremque omnium referre justum erat pietatem, per quem in terra commorantem quidquid boni piis in utilitatem atque salutem procedit. Hæc autem divinum loquitur Verbum velut de alio Domino, ipsius scilicet Patre edocens. Quem et suimet Dominum simul et Deum discipulis suis confitetur, dicens: « Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum meum, et Deum vestrum [42]. » Plena est autem lex, omnisque Scriptura hujusce Domini « characteris, » scilicet, divini Verbi, quasi B de alio Domino loquentis, qui Pater ejus manifeste est. Quæ quidem cum multa et profundissima sint meditatione digna, ad præsens propositum satis esse opinor.

τε καὶ ἀπιθανώτατον, μόνῳ δὲ τῷ θείῳ Λόγῳ οἰκειότατον ἂν εἴη μετὰ τῶν ἄλλων φάσκειν καὶ τό· « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ; » καὶ τό· « Ἤδειν γὰρ ὅτι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτὸν, καὶ φυλάξουσι τὰς ὁδοὺς Κυρίου ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἂν ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ Ἀβραὰμ ἃ ἐλάλησε πρὸς αὐτόν. » Καὶ πρέπει γε αὐτῷ ταῦτα λέγειν παιδεύοντι, ὅτι δὴ πάντα τὰ ἐξ ἀνθρώπων ὁσίως δρώμενα εἰς μόνην τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὅλων ἀναφέρειν θέμις εὐσέβειαν, παρ' οὗ ἐπὶ γῆς ὄντος τῶν ἀγαθῶν τὰ πάντα τοῖς εὐσεβέσιν εἰς ὠφέλειάν τε καὶ σωτηρίαν χορηγεῖται· ταῦτα δὲ ὁ θεῖός φησι Λόγος ὡς περὶ ἑτέρου Κυρίου τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς διδάσκων· καὶ γὰρ καὶ ἑαυτοῦ Κύριόν τε καὶ Θεὸν αὐτὸν ὁμολογεῖ πρὸς τοὺς ἰδίους μαθητὰς, « Ἀνέρχομαι, φάσκων, πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Πεπλήρωται δ' ὅ τε νόμος καὶ πᾶσα Γραφὴ τοῦ τοιοῦδε χαρακτῆρος τοῦ Κυρίου, τοῦτ' ἔστιν τοῦ θείου Λόγου, ὡς περὶ ἑτέρου Κυρίου διαλεγομένου, (f. 8) δῆλον δ' ὅτι τοῦ Πατρός. Πολλῆς δὲ καὶ βαθυτάτης δεομένων θεωρίας τῶν κατὰ τὸν τόπον, ἱκανὰ καὶ ταῦτα πρὸς τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν.

CAPUT IV.

« Et fugit Agar a facie ejus [43], » Sarai scilicet, ut manifestum est, « cumque invenisset eam angelus Domini juxta fontem aquæ [44]. » Secundum legimus in iis quæ sequuntur: « Dixit ad illam angelus Domini [45]; » et tertium: « Dixit ei angelus C Domini: Multiplicans multiplicabo semen tuum, et non numerabitur præ multitudine [46]. » Et rursum: « Dixit ei angelus Domini: Ecce concepisti et paries filium: vocabisque nomen ejus Ismael, eo quod audierit Dominus afflictionem tuam [47]. » Et sermone absoluto dicitur: « Vocavit autem nomen Domini, qui loquebatur ad eam: Tu Deus qui vidisti me [48]. » Etiamsi nec in sanctæ narrationis initio Dominus nominatus fuisset Agar visus erranti, « vocavit autem nomen Domini qui loquebatur ad eam, » si quis contendere velit ab Agar angelum falso quasi Deum habitum esse; nunc autem testatur Scriptura Dominum esse, qui per prædictum angelum visus erat, per quem ut Dominus et Deus, ut ipsum decebat, dixit: « Multiplicans D multiplicabo semen tuum. » Hoc enim Dei unius esset dicere, non jam angeli. Qua quidem voce edocta Agar sibi cum Deo solo tale colloquium esse, « Tu Deus, ait, qui vidisti me. » Sed et rursus, cum fugit secum habens filium scriptum est: « Vocavitque angelus Dei Agar de cœlo [49], » dixitque ei quæ referuntur, in quibus et illud: « In gentem magnam faciam eum [50]; » apertum est hæc de puero dicere; quod ab angelo dictum minime credendum, Dei enim propria denuntiatio est. Cujus igitur Domini nomen vocavit Agar: « Tu Deus qui vidisti me, » cum et ibi Hebræorum tetragrammaton Scriptura referat nomen? Prædictis quippe mani-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

« Καὶ ἀπέδρα Ἄγαρ ἀπὸ προσώπου αὐτῆς, » δῆλον ὅτι τῆς Σάῤῥας· « εὗρε δὲ αὐτὴν ἄγγελος Κυρίου ἐπὶ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος· » καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς δεύτερον εἴρηται· « Εἶπεν δὲ αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· » καὶ τρίτον δέ· « Εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· Πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, καὶ οὐκ ἀριθμηθήσεται ἀπὸ τοῦ πλήθους· » καὶ αὖθις· « Εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· Ἰδοὺ σὺ ἐν γαστρὶ ἕξεις, καὶ τέξῃ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰσμαήλ· ὅτι ἐπήκουσε Κύριος τῇ ταπεινώσει σου· » καὶ μετὰ πάντας τοὺς λόγους εἴρηται· « Καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ λαλοῦντος πρὸς αὐτήν· Σὺ Θεὸς ὁ ἐπιδών με. » Εἰ μὴ καὶ ἀπὸ προσώπου τῆς ἱερᾶς Γραφῆς Κύριος ὠνόμαστο τῇ Ἄγαρ ἐπιφανεὶς ἀλωμένῃ ἐν τῷ· « Καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ λαλοῦντος πρὸς αὐτήν, » κἂν ὑπέλαβέ τις τὴν Ἄγαρ Θεὸν ἐσφαλμένως ὑπειληφέναι τὸν ἄγγελον· νυνὶ δὲ ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ, ὅτι Κύριος ἦν ὁ διὰ τοῦ προωνομασμένου χρηματίζων ἀγγέλου, δι' οὗ ἅτε Κύριος καὶ Θεὸς ὢν πρεπόντως ἑαυτῷ ἔλεγε τό· « Πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου· » τοῦτο γὰρ Θεῷ μόνῳ ἁρμόζοι ἂν λέγειν, οὐκέτι δὲ καὶ ἀγγέλῳ· τούτῳ δ' αὖ τῷ ῥήματι καὶ τὴν Ἄγαρ εἰκὸς ἐπιστήσασαν, συνεῖσάν τε ὅτι μόνου Θεοῦ γένοιτ' ἂν ἡ τοιαύτη φωνὴ, εἰρηκέναι· « Ὅτι σὺ Θεὸς ὁ ἐπιδών με· » ἀλλὰ καὶ δεύτερον, ὅτε ἀποδιδράσκει μεθ' ἑαυτῆς ἔχουσα τὸν υἱὸν, γέγραπται· « Ἐκάλεσεν δὲ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ τὴν Ἄγαρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, » καὶ εἶπεν αὐτῇ τὰ ἀναγεγραμμένα, ἐν οἷς ἐστιν καὶ τό· « Εἰς γὰρ ἔθνος ποιήσω αὐτό· » δῆλον δ' ὅτι τὸ παιδίον· ὅπερ οὐκέτι τὸν ἄγγελον ἀξιόπιστον ἂν εἴη λέγειν, Θεοῦ γὰρ πάλιν ἡ ἐπαγγελία. Τίνος οὖν Κυρίου ἐκάλεσεν ἡ Ἄγαρ τοὔνομα· « Σὺ ὁ Θεὸς ὁ ἐπιδών με, » κἀνταῦθα τῆς Γραφῆς ἐπὶ τοῦ Κυρίου τὸ τετράγραμμον παρ'

[41] Gen. XVIII, 19. [42] Joan. XX, 17. [43] Gen. XVI, 6. [44] ibid. 7. [45] ibid. 9. [46] ibid. 10. [47] ibid. 11. [48] ibid. 13. [49] Gen. XXI, 17. [50] ibid. 18.

Ἑβραίοις ὄνομα περιεχούσης; ἢ δῆλον ἐκ τῶν προαποδεδομένων, ὅτι δὴ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγου, ὃς ἐπιπαρὼν, καὶ τὰ κατ' ἀνθρώπους ἐξ ἀρχῆς ἐφορῶν τε καὶ οἰκονομῶν, τοῖς μὲν ἐπαναβεβηκόσι καὶ τελείοις ἀνδράσιν, οἷος ἦν ὅ τε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ παρείχετο τὰς ὀπτασίας· τοῖς δὲ τῆς τούτων ἀρετῆς ἀποδέουσιν, οἷος ἦν ὁ Λὼτ, καὶ οἱ ἐν τοῖς Κριταῖς Γεδεὼν τε καὶ Μανωὲ, καὶ ὅσοι τούτοις ἐμφέρονται παραπλήσιοι, λειτουργοῖς καὶ διακόνοις τοῖς ὑπ' αὐτὸν θείοις ἀγγέλοις χρώμενος πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως παρείχετο δι' αὐτῶν τὰς ἐπαγγελίας. Ταύτῃ γοῦν καὶ τῇ Ἄγαρ, ἅτε μὴ οἵᾳ τε οὔσῃ πω τὴν αὐτοῦ τοῦ θείου Λόγου χωρεῖν ὀπτασίαν, διὰ τοῦ ἀγγέλου τὰ ἀναγεγραμμένα θεσπίζει· εἰ (ἔτι) δὲ καὶ τῷ Ἰακὼβ δι' ἀγγέλων ἐπιφαίνεται· ἀλλ' ὅρα ὅτι καὶ τοῦτο κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς ἂν ἔτι εἰσαγομένῳ τοῦτον χρηματίζει τὸν τρόπον, προκόψαντι δὲ καὶ εἰς τελειότητα ἐπιδόντι γυμνῆς καὶ ἀνεπικαλύπτου τῆς ἰδίας μεταδίδωσιν ὁμιλίας, οὐκέτι μὲν δι' ἀγγέλων καὶ δι' ἑρμηνέων, αὐτὸς δὲ δι' ἑαυτοῦ ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Λόγος, ὁ τὰ δευτερεῖα τῆς πατρικῆς ἐπέχων θεότητος, τῆς ἰδίας αὐτὸν καταξιῶν ὀπτασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε' (f. 9).

« Ὁ ἥλιος ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ Λὼτ εἰσῆλθεν εἰς Σηγώρ. Καὶ Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. » Οὐκ οἶμαί τινα τῶν ἅπαξ πεπιστευκότων ἱερὰς καὶ θεοπνεύστους ὑπάρχειν τὰς ἁγίας Γραφὰς εὑρεσιλογεῖν τι εἰς τοὺς τόπους, ἀντιλέγειν πειρώμενον τοῖς περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παραδεδομένοις, ὅτι τε προῆν ὑπόστασιν ἰδίαν ἔχων, καὶ ὅτι πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως τὰς εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίας ἐτέλει· δύο γὰρ Κυρίους ἐνταῦθα σαφῶς ἡ Γραφὴ παρίστησιν, εἴ γε « Κύριος ἔβρεξεν παρὰ Κυρίου. » Τὸ δ' ὅμοιον ἔστιν εὑρεῖν παρὰ τῷ ἱερῷ Ἀποστόλῳ φήσαντι· « Δῴη ὁ Κύριος ἔλεος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ· » καί· « Δῴη αὐτῷ εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. » Ἀλλὰ γὰρ ἐν τούτοις περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διαρθροῦν λόγους, τῷ μὲν ἀγενήτῳ καὶ Πατρὶ τῶν ὅλων τὴν κατὰ πάντων καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ κυρίαν τε καὶ αὐθεντείαν ἀνατιθέντας, τῷ δὲ τῷ Λόγῳ τὰ δευτερεῖα μετὰ τὸν Πατέρα τῆς κατὰ πάντων τῶν γεγενημένων ἀρχῆς τε καὶ δεσποτείας ἀπονέμοντας. Δὶς δὲ ἐνταῦθα ὀνομαζομένου τοῦ Κυρίου, κατὰ τό· *Ἔβρεξεν Κύριος παρὰ Κυρίου,* » δὶς κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τὸ τετράγραμμον ἐμφέρεται, ὡς σαφέστατα ἀνομολογεῖσθαι τὸ ἐπὶ δύο προσώπων, δῆλον δ' ὅτι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὅλων καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, τὴν ἄρρητον ταύτην παραλαμβάνεσθαι σημείωσιν· ὡς μηκέτ' ἀμφιβόλως ἔχειν, εἴ που ἂν φέροιτο ἡ τοιαύτη ἐπὶ τοῦ Θεοῦ προσηγορία, μὴ μόνον ἐπὶ τῆς ἀγενήτου φύσεως αὐτὴν παραλαμβάνεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὄντος Λόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς'.

Ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἰακὼβ εὐλογίᾳ ὁ Ἰσαὰκ φησι μετά τινα καὶ ταῦτα· « Καὶ δουλευσάτωσάν σοι ἔθνη·

A festum est hunc esse Verbum, in principio apud Deum, quod adveniens, resque hominum a principio inspiciens atque gubernans, præcellentibus perfectioribusque viris, quales erant Abrahamus, Isaacus atque Jacobus, per seipsum manifestatum est. Iis vero qui tantæ virtuti impares erant, sicut erat Lot, et in Judicibus Gedeon et Manoe, cæterisque eorum similibus, ministris legatisque angelis qui sibi subjecti erant usus, diversis variisque modis per eos mandata sua denuntiabat. Huic igitur Agar, cum ipsius divini Verbi visionem ferre nequiret, per angelum quæ relata sunt significat. Jacobo etiam per angelos manifestatur; verum animadverte quod tali modo huic visus est, adhuc infirmioris virtutis; cum autem profecerit et ad B perfectionem pervenerit, nuda et aperta suimet conversatione dignatur eum, nec jam per angelos atque interpretes, sed ipse per seipsum Dominus et Deus Verbum, secundas in paterna divinitate partes habens, propriam ad eum visionem manifestat.

CAPUT V.

« Sol egressus est super terram et Lot ingressus est Segor. Igitur Dominus pluit super Sodomam et Gomorrham sulphur et ignem a Domino de cœlo [51]. » Non opinor aliquem eorum, qui semel crediderunt sacras et divinitus inspiratas esse sanctas Scripturas, verbis hæsitare his in locis, respon- C dere quærentem iis quæ de Verbo Deo asseruntur, quod præexsistebat substantiam propriam habens, et ante incarnationem rebus hominum moderandis præerat. Hic enim duos aperte Dominos Scriptura designat : « Pluit Dominus... a Domino. » Similia reperire est apud sanctum Apostolum dicentem : « Det Dominus misericordiam Onesiphori domui [52]; » et : « Det illi Dominus invenire misericordiam a Domino in illa die [53]. » Enimvero facile est in illis quæ ad Patrem, quæ ad Filium spectant, perspicue secernere verba, quæ increato Patrique omnium in omnes atque in ipsum Filium dominationem et auctoritatem tribuunt, Verbo autem secundas post Patrem partes assignant in omnium creaturarum principatu atque imperio. Hic autem bis nominato D Domino, secundum illud : « Pluit Dominus... a Domino, » bis secundum Hebraicum et tetragrammaton refertur, ad personarum dualitatem evidentissime distinguendam ; manifestum est autem Dei et omnium Patris, atque ejus Verbi discrimen hac ineffabili denominatione designari, ut ne cui sit ambiguum, si forte hæc uspiam de Deo appellatio adhibeatur, non tantum de increata natura intelligendam esse, sed etiam de Verbo quod est in principio apud Deum.

CAPUT VI.

In Jacobi benedictione hæc inter alia Isaacus dicit : « Et serviant tibi populi et adorent te tribus :

[51] Gen. XIX, 23. [52] II Tim. I, 16. [53] ibid. 18.

esto dominus fratrum tuorum, et incurventur ante te filii patris tui [54]. » Hæc quasi ad Jacobum dicta minime posse videntur ad eum referri, neque ad populum ex eo natum, populum circumcisionis. Qui enim populi unquam ei servierunt? Aut quæ tribus eum adoraverunt? quem adorabant? quando unquam in fratrem suum dominationem exercuit? Qui autem patris ipsius filii qui eum adoraturi dicuntur? Quippe alium quemdam præter Jacobum filium habuisse Isaacus non invenitur, nisi Esaum. Quomodo igitur pluraliter dicitur: « Incurventur ante te filii patris tui? » Hæc autem notavimus propterea quod sæpius in prophetiis per Jacobum Christus significatur, ut propriis ostendetur locis, suspicantes annon forte ista in ejus testimonium adaptari possent. Simili enim ratione per Isaacum Christum sanctus Apostolus innuit, dicens: « Abrahamo dictæ sunt promissiones et semini ejus. Non dicit et seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno: et semini tuo, qui est Christus [55]. » Vide igitur si ad eumdem modum et quæ hic dicuntur de Jacobo non melius Christo convenirent; quæ quidem si ita habeat vir studiosus, quamque lectionem allegoriæ legibus conferre noverit.

A καὶ προσκυνήσουσίν σοι ἄρχοντες· καὶ γίνου κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου, καὶ προσκυνήσουσίν σοι υἱοὶ τοῦ πατρός σου. » Τὰ λεγόμενα ὡς πρὸς τὸν Ἰακὼβ οὐ πάνυ τι φαίνεται δύνασθαι ἐπ' αὐτὸν ἀνάγεσθαι, οὐδὲ μὴν ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ γενόμενον λαὸν τὸν ἐκ περιτομῆς· ποῖα γὰρ ἔθνη καὶ πότε ἐδούλευσεν αὐτῷ; ἢ τίνες ἄρχοντες αὐτῷ προσεκύνησαν; ὡς τίνα δὲ καὶ προσεκύνουν; πότε δὲ καὶ ἐκυρίευσε τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ; ἢ τίνες οἱ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ υἱοὶ οἱ λεγόμενοι προσκυνήσειν αὐτῷ; Καὶ μὴν οὐχ εὑρίσκεταί γε ὁ Ἰσαὰκ ἕτερόν τινα παρὰ τὸν Ἰακὼβ ἐσχηκὼς ἢ μόνον τὸν Ἠσαῦ· πῶς οὖν πληθυντικῶς εἴρηται τὸ, « Προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρός σου; » Ταῦτα δ' ἐσημειωσάμεθα διὰ τὸ πολλάκις καὶ Ἰακὼβ τὸν Χριστὸν ἐν ταῖς προφητείαις χρηματίζειν, B ὡς ἐν τοῖς οἰκείοις δειχθήσεται τόποις, ὑπονοοῦντες μή πη καὶ ταῦτα δύναται ταῖς περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαις ἁρμόζειν. Ὥσπερ γοῦν καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἰσαὰκ εἰς τὸν Χριστὸν μετείληφεν ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος φήσας· « Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐδόθησαν αἱ ἐπαγγελίαι καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ· οὐ λέγει καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνὸς, καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός· » ὅρα εἰ μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ ἐνταῦθα ὡς περὶ τοῦ Ἰακὼβ εἰρημένα μᾶλλον ἁρμόζοι ἂν τῷ (f. 10) Χριστῷ, ἅπερ εἰ οὕτως ἔχοι ὁ φιλομαθὴς ἑκάστην λέξιν νόμοις ἀλληγορίας ἐξετάσας εἴσεται.

CAPUT VII.

« Mansit autem Jacob solus: et ecce vir luctabatur cum eo usque mane [56]. » Dein post pauca Jacobo dicente: « Non dimittam te nisi benedixeris mihi, dixit ad eum: Quod nomen est tibi? Respondit: Jacob. At ille: Nequaquam, inquit, Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis [57]! » Et post pauca: « Vocavit Jacob nomen loci illius Phanuel (visus Dei) dicens: Vidi Dominum facie ad faciem et salva facta est anima mea [58]. » Quibus addit Scriptura: « Ortusque est ei statim sol, postquam transgressus est Phanuel (visus Dei) [59]. » Abrahamo quidem primum somnio Dominus manifestatur, et sæpius colloquitur; ter dein ei visus refertur, non in nocte, sed per meridiem visus; in tertia enim apparitione ipso meridiano tempore ejus hospitium excipit. Jacobo autem primum quidem post solis occasum media nocte in somniis apparet, in Mesopotamiam descendenti, cum per somnum aspexit cœlestem scalam, angelosque in ipsa ascendentes et descendentes, audivitque Dominum innixum scalæ sibi dicentem: « Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui [60], » et reliqua, quæ sequentibus per angelum ei dicta fuisse demonstrantur; secunda manifestatio in Mesopotamia facta est, cum ei adfuit dixitque Dominus, ut tetragrammaton ostendit: « Revertere in terram patrum tuorum, et ad generationem tuam, et ero tecum [61]. » In somnis ei hæc et per angelum elocutus est. Ut et ipse docet Jaco-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

« Ὑπελείφθη δὲ Ἰακὼβ μόνος· καὶ ἐπάλαιεν ἄνθρωπος μετ' αὐτοῦ ἕως πρωΐ. » Εἶτα μετὰ βραχέα εἰπόντος τοῦ Ἰακὼβ, « Οὐ μή σε ἀποστείλω ἐὰν μή με εὐλογήσῃς, » φησὶν πρὸς αὐτόν· « Τί ὄνομά σοι; Ὁ C δὲ εἶπεν, Ἰακώβ. Εἶπεν δὲ αὐτῷ· Οὐκέτι Ἰακὼβ κληθήσεται τὸ ὄνομά σου, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατός. » Καὶ αὖθις μετ' ὀλίγα· « Ἐκάλεσεν Ἰακὼβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου Εἶδος Θεοῦ· εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη ἡ ψυχή μου. » Οἷς ἐπιφέρει φάσκουσα ἡ Γραφὴ, « Ἀνέτειλε δὲ αὐτῷ ἥλιος ἡνίκα παρῆλθε τὸ εἶδος τοῦ Θεοῦ. » Τῷ μὲν Ἀβραὰμ ἀρχῆθεν ὕπαρ ὁ Κύριος χρηματίζει, καὶ πολλάκις μὲν διαλέγεται, τρὶς δὲ αὐτῷ καὶ ὀφθεὶς ἀναγέγραπται, καὶ οὐκ ἐν νυκτὶ, ἀλλ' ἐν ἡμέρᾳ μέσῃ ὀφθείς· τὸ γοῦν τρίτον καὶ ἐν αὐτῇ μεσημβρίᾳ αὐτῷ ἐπιξενοῦται· τῷ δὲ Ἰακὼβ πρῶτον μὲν δύναντος ἡλίου ἐν μέσῃ νυκτὶ καθ' ὕπνους φαίνεται κατ' εἴ D γὰρ (κατιόντι) εἰς Μεσοποταμίαν, ὅτε ἐν τῷ ὁράματι θεωρήσας τὴν οὐρανοκλίμακα καὶ τοὺς ἀναβαίνοντας καὶ τοὺς καταβαίνοντας ἐν αὐτῇ ἀγγέλους, τὸν δὲ Κύριον ἐπεστηριγμένον ἐπ' αὐτῆς, ἀκούει λέγοντος αὐτῷ τοῦ Κυρίου, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ τοῦ πατρός σου, » καὶ τὰ λοιπὰ, ἃ καὶ ἀπὸ τῶν ἑξῆς παρίσταται δι' ἀγγέλου αὐτῷ εἰρηκώς· καὶ δεύτερον δὲ ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, ὅτε ἐπιστὰς αὖθις ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος εἶπεν αὐτῷ· « Ἀποστρέφου εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων σου καὶ εἰς τὴν γενεάν σου, καὶ ἔσομαι μετὰ σοῦ. » Καθ' ὕπνον αὐτῷ ταῦτα καὶ δι' ἀγγέλου εἴρηκεν· ὡς δὲ αὐτὸς ὁ Ἰακὼβ

[54] Gen. XXVII, 29. [55] Galat. III, 16. [56] Gen. XXXII, 24. [57] ibid. 26-28. [58] ibid. 30. [59] ibid. 31. [60] Gen. XXVIII, 13. [61] Gen. XXXI, 3.

διδάσκει ἄνα (ἅμα) γοῦν τῇ θείᾳ φωνῇ τὴν Λείαν καὶ τὴν Ῥαχὴλ ἀναχαλέσας, μεθ' ἕτερα τὸν γενόμενον αὐτῷ χρηματισμὸν ἀνατίθεται αὐταῖς λέγων, « Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον, Ἰακὼβ, » καὶ τὰ ἑξῆς, ἐν οἷς φησιν· « Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τόπῳ Θεοῦ· οὗ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ηὔξω μοι ἐκεῖ εὐχήν· νῦν οὖν ἀνάστηθι, καὶ ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς ταύτης, καὶ ἄπελθε εἰς τὴν γῆν τῆς γενέσεώς σου. » Μετὰ δὲ ταῦτα ὑποστρέψαντι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας πρῶτον μὲν ἤδη πρωΐας οὔσης συνήντησαν οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, περὶ ὧν καὶ εἶπε· « Παρεμβολὴ Θεοῦ αὕτη· » καὶ εἰκός γε τούτους ἐκείνους εἶναι, οὓς πρότερον ἐπὶ τῆς κλίμακος ἑωράκει· εἶτα δὲ καὶ ἀνατέλλει αὐτῷ ὁ ἀνωτέρω δύνας ἥλιος μετὰ τὴν προεκτεθεῖσαν περικοπὴν, ἐν ᾗ φαίνεται παλαίων αὐτῷ καθ' ὕπνους ὁ φήσας πρὸς αὐτόν· « Οὐκέτι κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἰακὼβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατός. » Μετὰ γοῦν τὴν ὀπτασίαν ἀνέτειλεν αὐτῷ ὁ ἥλιος· ἤδη δὲ προκόψαντι καὶ τελειωθέντι οὐκέτι καθ' ὕπνους, ἀλλ' οὐδὲ ἐν νυκτὶ, οὐδὲ δι' ἀγγέλου, οὐδὲ μὴν δι' ἀνθρωπίνου εἴδους, ἐν μέσῃ δὲ ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ χρηματίζων αὐτῷ ὁ Θεός φησιν· « Ἀναστὰς, ἀνάβηθι εἰς τὸν τόπον Βαιθὴλ, καὶ οἴκει ἐκεῖ· » καὶ ἐπὶ τούτοις πᾶσι τότε πρῶτον ἡ θεία Γραφὴ μαρτυρεῖ ὅτι ὤφθη αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐν Λουζᾶ, καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν λέγων τὰ ἀναγεγραμμένα. (f. 11) Ζητήσομεν δ' ἐπὶ σχολῆς πῶς μετὰ ταῦτα μέλλοντι αὐτῷ κατιέναι εἰς Αἴγυπτον πάλιν ἐν ὁράματι καὶ διὰ νυκτὸς ὁ Θεὸς εἶπεν· « Μὴ φοβοῦ καταβῆναι εἰς Αἴγυπτον. » Ταῦτα δὲ ἡμῖν ἀναγκαίως παρατέθειται· δείκνυσιν γὰρ ὅτι μὴ εὐχερῶς μηδ' ἐπὶ τῶν τυχόντων ἀνδρῶν ἡ θεία Γραφὴ τὸν Θεὸν ὦφθαι ἱστορεῖ· οὔτ' οὖν ἐπὶ τοῦ Ἀδὰμ, οὔτ' ἐπὶ τοῦ μετατεθέντος Ἐνὼχ, ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ τοῦ Νῶε, οὐδ' ἐπ' αὐτοῦ Μωϋσέως τετήρηται ὅτι ὤφθη τινὶ τούτων ὁ Θεὸς, καίτοιγε πολλάκις αὐτοῖς διειλέχθαι ἀναγεγραμμένος· ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ ἑνός γε ἄλλου ὁ θεῖος Λόγος τὸν Θεὸν ὦφθαι εἰσάγει, ἢ ἐπὶ μόνου τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ· καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Ἀβραὰμ οὐ κατὰ τὸν πρῶτον αὐτῷ χρηματισμὸν ὤφθη, ἀλλὰ κατὰ τὸν δεύτερον καὶ κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἕκτον· ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰακὼβ μετὰ τὰ ἀναγεγραμμένα πάντα· τῷ γὰρ Ἰσαὰκ δὶς μόνος χρηματίσας ὁ Κύριος τὸ δὶς ὦφθαι αὐτῷ ἀναγέγραπται, εἰ καὶ τὸ δεύτερον ἐν νυκτί. Πρόδηλον δὲ ἀπὸ τῶν κατὰ τὸν Ἀβραὰμ προειρημένων ἡμῖν, ὅτι μὴ ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον ἀναφέρειν χρὴ τὰς ὀπτασίας, ἀλλ' ἐπὶ τὸν θεῖον Λόγον, ὃν οὐδὲ αὐτόν (αὐτοί) πω χωρεῖν οἷοί τε ἦσαν οἱ μακάριοι καὶ θεῖοι ἄνδρες· τούτοις γοῦν αὐτοῖς, οἷς καὶ ὦφθαι προείρηται, μετὰ πλείστας προγυμνασίας ἑωρᾶτο. Τίς δὴ (ἂν) οὖν ἄλλος εἴη καὶ ὁ κατὰ τὴν προκειμένην περικοπὴν συμπαλαίων καὶ συναγωνιζόμενος καὶ ὡσπερεὶ συμμαχῶν τῷ Ἰακὼβ, ἢ ὁ πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως τοῖς πατράσι λαλήσας ὁ ἱερὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος, μόνος μετὰ τὸν Πατέρα Κύ-

A bus, vocatis Deo jubente Rachel et Lia, eisque inter alia apparitione quæ sibi evenerat relata. « Dixitque angelus Domini, inquit, ad me in somnis, dicens : Jacob [62]; » et cætera, in quibus ait : « Ego sum Deus visus tibi in loco Dei, ubi unxisti lapidem, et votum vovisti mihi. Nunc ergo surge et egredere de terra hac, revertere in terram nativitatis tuæ [63]. » Post hæc vero revertenti e Mesopotamia primo mane obviam fuerunt angeli Domini de quibus et dixit : « Castra Dei sunt hæc [64]. » Verisimile est hos esse, quos prius super scalam viderat. Deinde oritur illi sol ex alto post supradictum locum, in quo videtur cum eo luctatus per somnum qui ad eum dixit : « Nequaquam Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel, quoniam si contra

B Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis [65] ! » Post igitur visionem, statim sol ortus est ei. Postquam autem profecerit, perfectusque fuerit, jam non in somnis, neque noctu, neque per angelum, neque sub specie humana, sed in medio die, luce in media, Deus ipse manifestatur ei, dicens : « Surge, et ascende Bethel, et habita ibi [66]. » Atque post hæc omnia, tunc primum divina Scriptura testatur ipsi Deum visum fuisse in Luza, qui et benedixit illi, dixitque ea quæ referuntur. Quæremus autem otiose quomodo deinceps ei, cum in Ægyptum descendere pararet, rursus in visione nocturna Deus dixerit : « Noli timere, descende in Ægyptum [67]. » Hæc nobis necessario perpendenda. Ostendunt enim quod non facile, nec

C cuivis hominum Deum visum fuisse divina narrat Scriptura. Neque enim Adamo, neque Enoch illi, qui translatus est, neque Noe, neque ipsi Moysi fertur apparuisse Deus, etsi sæpius eis locutum esse narrant. De nullo enim divinus sermo visum esse Deum refert, nisi de solo Abrahamo, et Isaaco, et Jacobo. Abrahamo quidem non in prima manifestatione visus est, sed secunda, quinta et sexta ; Jacobo autem in omnibus quæ memorantur; Isaaco bis tantum Dominus manifestatus, bis visus dicitur, et secundum quidem noctu. Manifestum est iis quæ jam de Abrahamo diximus, quod non ad primam causam visiones sunt referendæ, sed ad divinum Verbum, quod accipere nondum valebant beati divinique homines. His igitur ipsis, quibus et

D visus fuisse dictus est, non sine multa exercitatione præparatoria manifestatus est. Quis igitur alius esse posset, qui hoc in loco colluctatur cum Jacobo quasi athleta et pugnator, nisi hic ipse qui multoties et diversa ratione patribus nostris locutus est [68], sanctum Dei Verbum, solus post Patrem Dominus et Deus, qui visus et benedicens Jacobo Israel eum nominavit, addens : « Contra Deum fortis fuisti ? » Eo autem modo videbant divini homines Dei Verbum, quo et Salvatoris nostri apostoli, dicentes : « Quod fuit ab initio, quod audivimus,

[62] Gen. XXXI, 11 [63] ibid. 13. [64] Gen. XXXII, 2. [65] ibid. 28. [66] Gen. XXXV, 1. [67] Gen. XLVI, 3. [68] Hebr. I, 1.

quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de verbo vitæ [69]. » Quod Verbum et vitam cum conspexisset Jacobus, dixit : « Vidi enim Deum facie ad faciem, et salvata est anima mea [70]. »

A ριος καὶ Θεὸς χρηματίζων, ὃς καὶ εὐλογήσας τὸν Ἰακὼβ Ἰσραὴλ αὐτὸν ὠνόμασεν, ἐπειπὼν, ὅτι « Ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ ; » Οὕτως δὲ ἑώρων οἱ θεῖοι ἄνδρες τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὡς καὶ οἱ φήσαντες τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι· « Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, καὶ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς· » ὃν Λόγον καὶ ζωὴν θεασάμενος ὁ Ἰακὼβ ἐπιφέρει λέγων· « Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή. »

CAPUT VIII.

« Juda, te laudabunt fratres tui : manus tua in cervicibus inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda : e gemma, fili mi, ascendisti : requiescens accubuisti ut leo, et quasi leæna. Quis suscitabit eum ? Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mit- B tendus est, et ipse erit exspectatio gentium [71], » et reliqua. Quasi sancti Spiritus verbum audiendum Jacobi de Christo prophetizantis, et in personam transferentis ejus ab iis : « Juda, te laudabunt fratres tui. » Quod enim non ad unum filiorum verba faceret patriarcha apertum est Scripturæ peritis, quæ sic narrat : « Vocavit autem Jacob filios suos, et ait eis : Congregamini ut annuntiem quæ ventura sunt vobis in diebus novissimis [72]. » Igitur de futuris se eis prophetizaturum nuntiat. Præterea perspicuum est quod non ad patriarcham Judam spectant prophetiæ verba. Quando enim illum et quam ob rem adoraverunt fratres sui, aut propter quod facinus eum unquam laudaverunt ? Quomodo etiam quidquid de hac prophetia ei adaptari potest ? C Nec vero ad tribum ea possunt referri; namque non tantum e tribu Judæ duces populi constituti sunt. Judices enim post Moysem e variis tribubus circiter quingentos annos Hebræis præfecti sunt; dein e tribu Benjamin primus omnium rex fuit Saul; quo mortuo regnaverunt e tribu Judæ non toto quingentorum annorum spatio; dein post Babylonis captivitatem rebus præfuerunt e tribu Levi plus quam quingentos annos, usque ad Christi adventum. Quid igitur magis de tribu Judæ quæ prædicta sunt refert prophetia, quam de cæteris? Ergo non ad tribum referri possunt quæ ostenduntur. Qui enim in novissimis diebus apparuit Judas, verum novimus esse Salvatorem et Dominum nostrum Jesum, Christum Dei, qui et dispensator ejus vo- D luntatis et Judas nominatur. Ita enim nunc Israel, nunc Jacobus, nunc David, nunc aliter. Hunc autem et sancti apostoli et quotquot Spiritus adoptione dignati sunt, laudaverunt et adoraverunt. « Manus tuæ, » quas symbolice facta ejus esse existimamus, « in cervicibus inimicorum tuorum , » id est, cogitationum hostilium quæ eum fugiunt. Hic et quasi « catulus leonis » dicitur, sive propter secundum carnem nativitatem e tribu regia et Davidis radice, « et in similitudinem carnis peccati factam [73], » sive propter deitatem, qua exuta homo factus est, ob quam et non immerito : « E gemma, fili mi,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

« Ἰούδα, σὲ αἰνέσαισαν οἱ ἀδελφοί σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρός σου. Σκύμνος λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης· ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ὡς ἁγίου Πνεύματος τὸν λόγον ἀκουστέον τοῦ Ἰακὼβ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ προθεσπίζοντος καὶ εἰς πρόσωπον ἀναφωνοῦντος αὐτοῦ τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ἰούδα, σὲ αἰνέσαισαν οἱ ἀδελφοί σου· » ὅτι γὰρ οὐ πρὸς τὸν ἕνα τῶν υἱῶν τοὺς λόγους ὁ πατριάρχης ἐποιεῖτο δῆλον τοῖς ἐπιστήσασι τῇ Γραφῇ διηγηματικῶς φασκούσῃ· « Ἐκάλεσε δὲ Ἰακὼβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶπεν· Συνάχθητε, ἵνα ἀναγγείλω ὑμῖν τί ἀπαντήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν. » Οὐκοῦν περὶ μελλόντων προφητεύσειν αὐτοῖς ἐπαγγέλλεται. Σαφὲς δὲ καὶ ἄλλως ὅτι μὴ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰούδαν αἱ τῆς προφητείας (f. 12) ἁρμόττουσι φωναί· πότε γὰρ ἐκεῖνον ἢ καὶ διά τι προσεκύνησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, ἐπὶ τίνι δὲ κατορθώματι ἢ καὶ πότε ᾔνεσαν αὐτόν; Πῶς δ' ἄν τις καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας ἐπ' ἐκεῖνον ἁρμόζων διηγήσεται; Ἀλλ' οὐδὲ ἐπὶ τὴν φυλὴν εὐλογίστως τις αὐτὰ ἀναφέροι, ὅτι μὴ μόνον ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἄρχοντες κατέστησαν τοῦ λαοῦ· οἵ τε γὰρ μετὰ Μωϋσέα Κριταὶ ἐκ διαφόρων γενόμενοι φυλῶν διήρκεσαν ἡγούμενοι ἐπὶ ἔτεσιν ἐγγύς που πενταχοσίοις, μεθ' οὓς ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν πρῶτος ἁπάντων βασιλεύει Σαοὺλ, καὶ οὕτως μετὰ τούτους οἱ ἐκ φυλῆς Ἰούδα βασιλεύουσιν οὐδ' ὅλοις ἔτεσι πενταχοσίοις· εἶτα μετὰ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν οἱ ἐκ φυλῆς Λευῒ προέστησαν τῶν πραγμάτων ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἔτη μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Τί οὖν μᾶλλον περὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς τὰ προειρημένα φησὶν ἡ προφητεία, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τῶν λοιπῶν; Οὐκ ἄρα οὐδὲ ἐπὶ τὴν φυλὴν ἁρμόζοι τὰ δηλούμενα· τὸν μέντοι γε ἐπ' ἐσχάτῳ τῶν ἡμερῶν ἀναφανέντα Ἰούδαν ἀληθινὸν ἴσμεν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταμίαν τῶν περὶ αὐτοῦ ἐπινοιῶν καὶ Ἰούδαν ὀνομασθέντα· ὥσπερ δὴ καθ' ἑτέραν Ἰσραὴλ, καὶ κατ' ἄλλην Ἰακὼβ, καὶ Δαυῒδ, καὶ ἄλλοτε ἄλλως· τοῦτον δὲ καὶ οἱ ἱεροὶ ἀπόστολοι, καὶ πάντες ὅσοι τοῦ πνεύματος τῆς υἱοθεσίας ἠξιώθησαν, ᾔνεσάν τε καὶ προσεκύνησαν· « Αἱ χεῖρές τε αὐτοῦ, » ἃς συμβολικῶς ἡγούμεθα εἶναι τὰς πράξεις, « κατὰ νώτου τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, » τοῦτ' ἔστιν τῶν νοητῶν πολεμίων φευγόντων αὐτὸν γεγόνασιν· οὗτος

[69] I Joan. I, 1. [70] Gen. XXXII, 30. [71] Gen. XLIX, 8-10. [72] ibid. 1. [73] Rom. VIII, 3.

δὲ καὶ ὡς « σκύμνος λέοντος » εἴρηται, εἴτε διὰ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν ἐκ βασιλικῆς φυλῆς, καὶ τῆς τοῦ Δαυῒδ ῥίζης, « καὶ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας γεγενημένην· » εἴτε διὰ τὴν θεότητα, ἧς ἑαυτὸν κενώσας ἐνηνθρώπισεν, δι' ἣν εὐκαίρως καὶ τὸ, « Ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, » ὑπὸ τοῦ Ἰακὼβ ἀναπεφώνηται. Ὅτε μὲν οὖν τὴν ἐκ βλαστοῦ καὶ ἐκ ῥίζης αὐτοῦ γένεσιν ἐδήλου τοῦ Σωτῆρος, « σκύμνον λέοντος » αὐτὸν ὠνόμασεν, εἰπὼν, « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης· » ὅτε δὲ τὴν ἀνάδλησιν καὶ τὴν κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ κοίμησιν προφητεύει, ἀμφότερα αὐτόν φησι καὶ ὡς λέοντα καὶ ὡς σκύμνον ἐν τῷ, « Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος· » τότε γὰρ οὐ μόνον ὡς ἐκ βασιλικοῦ τυγχάνων γένους, ἀλλὰ καὶ ὡς αὐτὸς βασιλεὺς ὢν ἀνύψωτο· ὁμολογούντων αὐτὸν τῶν ἐθνῶν, εἰ καὶ μὴ οἱ ἐκ περιτομῆς ἤθελον, ὡς ἄρα αὐτὸς εἴη ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ· καὶ ἄλλως δὲ ῥηθείη ἂν, ἐπειδὴ πρὸς ἀντικειμένας δυνάμεις αἱρομένῳ πόλεμον καὶ καταλύειν μέλλοντι τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον, ἔδει παρεῖναι τῷ ἐκ βλαστοῦ Ἰακὼβ κατὰ σάρκα γεγενημένῳ τὴν θεότητα τοῦ Λόγου· εἰκότως λέοντι μὲν ἡ θεότης παραδέδληται διὰ τὸ κεχειρῶσθαι καὶ νενικηκέναι πάσας τὰς ἀγρίας καὶ ἀτιθάσους δυνάμεις· σκύμνῳ δὲ λέοντος, ὃ ἀνειλήφει σαρκίον ἐκ τῆς τοῦ Ἰούδα βασιλικῆς τυγχάνων φυλῆς· ἀλλὰ καὶ εἴπερ ὁ ἀντίδικος ἡμῶν διάβολος ὡς λέων ἐστὶν (f. 13) ὠρυόμενος, ὅρα μὴ τούτου σκύμνος πᾶς ἂν λεχθείη ἁμαρτωλὸς, ἐπεὶ « πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται. » Ἐπεὶ οὖν καὶ ὁ Σωτὴρ « ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας ἐλήλυθε, » καί· « Γέγονεν ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· » καί· « Μὴ γνόντα αὐτὸν ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν· » ὅρα μὴ τούτων ἕνεκεν κατά τινα βαθύτερον λόγον οὔτε λέοντα οὔτε σκύμνον, ἀλλ' ὡς λέοντα καὶ σκύμνον γεγονέναι αὐτὸν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν ἡ προφητεία θεσπίζει· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς τὸ ἑαυτοῦ πάθος τῷ τοῦ ὄφεως παραβάλλει λέγων· « Ὥσπερ Μωϋσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. » Ἐπὶ τούτοις σεσιωπημένως τὸ κατὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ μυστήριον ὑπαινίττεται διὰ τοῦ, « Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Σαφὲς δ' ἡμῖν ἐκ τοῦ συμπεράσματος γέγονε τίς ἤγειρεν Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν· δῆλον γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ.

A ascendisti, » ab Jacobo dicitur. Verumenimvero cum quidem e gemma et e radice ejus nativitatem ostenderet Salvatoris, « catulum leonis » eum nominavit, dicens : « Catulus leonis Juda : e gemma, fili mi, ascendisti; » cum vero et exaltationem et passionis suæ dormitionem prophetizat, simul eum dicit et quasi leonem et quasi catulum : « Requiescens accubuisti ut leo et ut leonis catulus : » tunc enim, non tantum ut regio ortus genere, sed ut ipse rex elatus est; agnoscentibus eum gentibus, etsi noluerunt Judæi, quasi ipse rex fuisset Israel. Cæterum et dicere possemus ei, quandoquidem contra potestates adversas bellum tulisset, et evertere pararet mortis potentiam habentem [74], scilicet diabolum, necesse erat adesse e radice Jacobi se-

B cundum carnem nato Verbi deitatem. Leoni quidem merito deitas assimilatur, ut qui feras omnes indomitasque potestates superavit atque devicit; leonis autem catulo, ut qui carnem accepit e regia Judæ tribu natus. At si quidem adversarius noster diabolus est quasi leo rugiens [75], animadverte quod ejus catulus omnis dicatur peccator, quoniam « omnis qui facit peccatum ex diabolo est [76]. » Cum igitur et Salvator « in similitudinem carnis peccati venit et factus est pro nobis piaculum [77]; » et « eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit [78], » attende quod eam ob causam secundum quoddam significantius verbum non leonem neque catulum, sed quasi leonem et catulum eum factum esse in passionis tempore

C prophetia declarat; cum et ipse passionem suam serpentis assimilat passioni dicens : « Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis [79]. » Dein tacite resurrectionis ejus mysterium innuit, his verbis : « Quis suscitabit eum? » Apertum est nobis e conclusione quis suscitet Jesum Dominum nostrum a mortuis, Deus scilicet et Pater ejus.

Ἑξῆς δὲ λέγεται τὰ ἀπὸ τοῦ· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ· » ἅπερ εἰ μὲν ἐξ ἑτέρας ἀναγινώσκοιμεν ἀρχῆς, λέγοιτο ἂν ὡς περὶ ἁπάντων τῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων γένους καθηγησαμένων τοῦ λαοῦ, καὶ εἴη ἂν κατ' αὐτὴν τὴν διάνοιαν ὁ τῶν προκειμένων ῥητῶν νοῦς τοιόσδε τις· οὐ πρότερον παύσονται οἱ ἐξ Ἰουδαίων ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων λαὸν καθιστάμενοι, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ τῆς τῶν ἐθνῶν προσδοκίας αἴτιος, τοῦτ' ἔστιν ὁ Χριστὸς, οὗ παραγενομένου ἐκλείψειν ἀνάγκη τοὺς προειρημένους. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ἐπισκεψώμεθα τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, εἴγε νῦν βασιλεῖς καὶ ἡγουμένους ἔστιν εὑρεῖν. Ἀλλὰ γὰρ πᾶσι πρόδηλον ὡς μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τοῖς κατεπαρχιῶν (κατ' ἐπαρχίας) Ῥωμαίων

Deinde dicitur : « Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus. » Quæ quidem si de alio interpretemur sceptro, dicerentur quasi de omnibus qui ex Judæorum genere populum gubernarunt, talisque esset secundum hanc interpreta-

D tionem hujusce loci sensus : Non prius cessabunt e Judæis duces, principesque super Judæorum populum constituti, quam veniat gentium exspectationis causa, id est, Christus, cujus post adventum necesse est auctoritatem relinquant. Quæ cum ita se habeant, tempora nostra attente perspiciamus, an duces regesque nunc reperire sit. Verum omnibus constat, sicut cæteras gentes, Judæorum quoque populum Romanæ ditioni esse subjectum, neque quemquam eorum summæ auctoritatis esse compotem.

[74] Hebr. II, 14. [75] I Petr. V, 8. [76] I Joan. III, 8. [77] Rom. VIII, 3. [78] II Cor. V, 21. [79] Joan. III, 14.

Illudque a Salvatoris nostri incarnatione fieri incepit. Igitur ad regis Herodis tempora Hebræos semper Hebraicæ genti imperasse in historiis reperimus. A Moyse ipso successione continua, populo duces constituti fuerunt, Judices vocati; deinde reges usque ad Babylonis captivitatem imperium exercuere; post captivitatem summi pontifices ad Augustum regia auctoritate potiti sunt; Herode vero, qui primus alieni erat generis, regnumque a Romanis obtinuerat imperante, Salvator Dominusque noster Jesus Christus natus est. Jam igitur ab eo usque ad nostrum tempus imperium sceptrumque a Judæis ablata sunt. Patet advenisse a prophetis prædictum Salvatorem nostrum, cujus a temporibus non modo Judæorum ablati sunt duces, sed et omnis cultus qui apud eos secundum Moysis legem Jerusalem implebatur. Manifeste autem et exspectatio eorum qui per eum ad universarum gentium Deum confugiebant reipsa confirmari cœpit, ipsius adventus tempore, secundum Jacobi prophetiam.

A ἡγεμόσιν ὑποτέτακται, μηδενὸς αὐτῶν τὴν τοῦ ἄρχειν ἐξουσίαν ἐπιτετραμμένου. Καὶ τοῦτό γε ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἤρξατο· μέχρι γοῦν Ἡρώδου βασιλέως Ἑβραίους ἐξ Ἑβραίων τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους ἄρξαντας ἐν ταῖς ἱστορίαις εὑρίσκομεν, ἐξ αὐτοῦ Μωϋσέως κατὰ διαδοχὴν ἡγησαμένων πρῶτον μὲν τῶν λεγομένων Κριτῶν, εἶθ' ἑξῆς τῶν βασιλέων μέχρι τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, μεθ' ἣν οἱ ἀρχιερεῖς τὴν ἀρχὴν διαδεξάμενοι ἐπὶ τὴν Αὐγούστου διήρκεσαν βασιλείαν· καθ' ὃν Ἡρώδου πρώτου τὸ γένος ἀλλοφύλων (λου) τὴν κατ' αὐτῶν βασιλείαν ὑπὸ Ῥωμαίων ἐγχειρισθέντος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐγεννήθη. Ἤδη τοίνυν ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου σαφῶς ἐκλελοιπὼς ἄρχων τε καὶ ἡγούμενος ἐν Ἰουδαίοις B ἀποδείκνυται· δῆλον ὡς ἐλήλυθεν ὁ πεπροφητευμένος Σωτὴρ ἡμῶν, οὗ ἀπὸ τῶν χρόνων οὐ μόνον οἱ Ἰουδαίων ἐπιλελοίπασιν ἄρχοντες, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ πρὸς αὐτῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀποτελουμένη κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον λατρεία. Σαφῶς δὲ καὶ ἡ προσδοκία τῶν δι' αὐτοῦ καταπεφευγότων ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐθνῶν ἔργῳ πληροῦσθαι ἤρξατο ἀπὸ τῶν τῆς παρουσίας αὐτοῦ χρόνων, κατὰ τὴν τοῦ Ἰακὼβ προφητείαν.

Et hæc quidem si de proprio sceptro intelligamus, « non auferetur sceptrum de Juda; » si priori hunc quasi consentaneum accommodemus sensum, Christum significat Judas in præcitato loco, et « non auferetur sceptrum de Juda, » ad illos spectat qui post Christum duces et principes Ecclesiæ fuerunt : hos prophetia dicit non defecturos esse, « donec veniat qui mittendus est; » quasi manifeste diceret, donec veniat quæ ei decreta sunt in consummationem futuram, omnium regnum obtinebit. Quod vero duces Christi discipulos sanctus vocat Spiritus, manifestum est ex iis quæ de Juda dicuntur : « Tu vero, homo unanimis, dux meus et notus meus [80]. » Quos religiose colentes, qui eorum divinis sincerisque et sanctis verbis crediderunt, minime conturbari debent, nec in fide sua commoveri hujus temporis persecutionibus, ac præsertim ea quæ nunc adversus nos vehementissime sævit, taliaque adversus Ecclesias totumque populum exercuit, qualia nec in historia unquam, nec in traditione senex quivis meminisse potest. Hæc vero dicimus, ne cui forte videantur quæ nunc sæva patimur iis quæ prius diximus plane contraria, cum neque coire fideles possint, neque decreta duces Ecclesiæ præcipere. Veracissima igitur cum sit divinitus inspirata Scriptura, credendum est eos duces non omnino defecisse, etsi quibusdam defecisse videantur. Deus enim Prophetæ dicens : « Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal [81], » querenti quod solum eum cæteris sublatis reliquisset, ipse nunc et dignos Providentia sua inspicit, « reliquias secundum electionem gratiæ [82-83] » et nobis conservans a se munitos et se unum contemplantes. De quibus et ipsi diceremus : « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset

Καὶ ταῦτα μὲν εἰ ὡς ἀπὸ ἰδίας ἀρχῆς ἀναγινώσκοιμεν τὰ ἀπὸ τοῦ· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα· » εἰ δ' ὡς ἀκόλουθον τῇ πρὸ αὐτῆς διανοίᾳ καὶ τὴν μετὰ χεῖρας συνάπτομεν, ἑξῆς ἂν εἴη, τοῦ Χριστοῦ Ἰούδα νενοημένου κατὰ τὰ προαποδεδομένα, τὸ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ (f. 7 v°) Ἰούδα, » ἐπὶ τοὺς μετὰ τὸν Χριστὸν ἄρχοντας καὶ ἡγουμένους τῆς Ἐκκλησίας ἐκλαμβάνειν, οὓς ἡ προφητεία φησὶν μὴ ἐκλείψειν « ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· » ὡς εἰ σαφέ- C στερον ἔλεγεν, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ τῆς συντελείας ἐπιστάσης, κομίσηται τὴν κατὰ τῶν ὅλων βασιλείαν. Ὅτι δὲ καὶ ἡγουμένους τοὺς τοῦ Χριστοῦ μαθητὰς τὸ θεῖον ἀποκαλεῖ Πνεῦμα σαφές ἐστιν ἐκ τοῦ λέγεσθαι περὶ τοῦ Ἰούδα· « Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόψυχε, ἡγεμών μου καὶ γνώστα μου. » Καὶ τούτοις δὲ χρὴ προσέχοντας τοὺς ὡς θείοις καὶ ἀληθέσι τοῖς ἱεροῖς λόγοις πεπιστευκότας μηδαμῶς θροεῖσθαι, μηδὲ μὴν σείεσθαι τὴν πίστιν ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς διωγμῶν, καὶ μάλιστα τοῦ ἐνεστῶτος ὑπὲρ τοὺς πώποτε σφοδρότατα καθ' ἡμῶν πνεύσαντος, καὶ τοιαῦτα ἐπιδειξαμένου κατά τε τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, ὁποῖα οὔτε ἀπὸ γραφῆς οὔτε μὴν ἐκ παραδόσεως ἀρχαίων τις ἐμνημόνευσεν. Ταῦτα δέ D φαμεν, ἐπεὶ τάχα δόξειεν ἄντικρυς κατὰ τὸν ἐνεστῶτα διωγμὸν τἀναντία συμβεβηκέναι τοῖς εἰρημένοις, διὰ τὸ μηδὲ ἄθροισμα νῦν συνεστάναι δοκεῖν, μήτε τὸν κανόνα τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀρχόντων. Ἀψευδοῦς τοιγάρτοι τυγχανούσης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, πεπεῖσθαι χρὴ ὅτι μὴ πάντως ἐξέλειπον οἱ προειρημένοι, εἰ καὶ δοκοῖέν τισιν ἐκλελοιπέναι· ὁ γὰρ εἰπὼν τῷ Προφήτῃ Θεὸς, « Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ, » ὑπειληφότι μόνον αὐτὸν περιλελεῖφθαι τῶν λοιπῶν ἀνῃρημένων, ὁ αὐτὸς καὶ νῦν τοὺς ἀξίους τῆς αὐτοῦ προνοίας ἐφορᾷ, « λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος » καὶ

[80] Psal. LIV, 14. [81] Rom. XI, 4. [82-83] ibid. 5.

ἡμῖν διαφυλάττων τοὺς πρὸς αὐτοῦ φρουρουμένους, καὶ πρὸς αὐτοῦ μόνου θεωρουμένους, περὶ ὧν εἴποιμεν ἂν καὶ αὐτοὶ τὸ, «Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν.» Τὸ γάρτοι εἰς τὸ παντελὲς ἐκλελοιπέναι νομίζειν τοὺς τοῦ λόγου προεστῶτας, ἄρχοντας καὶ ἡγουμένους ὑπὸ τῆς προφητείας ὠνομασμένους, ἕν τι τῶν ἀμηχάνων τυγχάνει, διὰ τὸ καὶ ὅρον τεθεῖσθαι τοῦ «μὴ ἐκλείψειν ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ·» τοῦτ' ἔστι τὰ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐπηγγελμένα τῷ Χριστῷ, φήσαντι (τος) πρὸς αὐτὸν, «Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου·» ὅτε καί· «Πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός·» τηνικαῦτα γὰρ καὶ τῶν ἐθνῶν προσδοκία τῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων καιρὸν ἕξει τὰς προσδοκηθείσας ἐπαγγελίας κομίσασθαι ἐν τῇ προσδοκωμένῃ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτῃ· τὰ δ' ἑξῆς ἀπὸ τοῦ, «Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ,» τῆς δι' ἀλληγορίας ὑπονοίας ἠρτημένα τοῖς φιλομαθέσι ζητεῖν καταλείψομεν, πλεονάσαντες καὶ ἐν τοῖς εἰρημένοις, οὐ κατὰ τὸν προτεθέντα μὲν σκοπὸν, ὅμως δ' ἐξ ἀνάγκης ὑπὲρ σαφοῦς διηγήσεως τῶν κατὰ τὸν τόπον.

A nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissemus [84].» Idcirco minime existimandum est verbi magistros, duces principesque a prophetis vocatos, penitus defecisse, præsertim cum præfixi sint termini, «non auferentur donec veniant quæ ipsi decreta sunt;» scilicet quæ a Patre Christo nuntiata sunt, ad eum dicente: «Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum [85];» nec non illa: «Omne genu flectatur cœlestium, terrestrium et infernorum; et omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus [86].» Tunc enim et gentium exspectatio quæ ab eo tempore usque ad illud in eum crediderunt, promissionum consummationem videbit, speratoque cœlorum regno potietur. Hæc quidem ita; quæ vero B sequuntur: «Ligans ad vineam pullum suum,» allegorice interpretanda studiosis viris relinquemus, pluribus jam dictis, non quod ad propositum nostrum; quippe quæ ad hunc locum perspicue illustrandum requirerentur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου.

«Καὶ Μωϋσῆς ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰοθὸρ τοῦ (f. 8) γαμβροῦ αὐτοῦ.» Καὶ μετ' ὀλίγα· «Καὶ ἦλθον εἰς τὸ ὄρος τοῦ Θεοῦ Χωρήβ· ὤφθη δὲ ἄγγελος Κυρίου αὐτῷ ἐν φλογὶ πυρός.» Καὶ μεθ' ἕτερα· «Ὡς δὲ εἶδεν Κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν ἐκ μέσου τοῦ βάτου λέγων.» Καὶ αὖθις· «Εἶπεν δὲ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν.» Καὶ μετὰ πλεῖστα· «Ἐλάλησεν δὲ ὁ Θεὸς πρὸς Μωϋσῆν· καὶ εἶπεν πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ Κύριος, καὶ ὤφθην πρὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, Θεὸς ὢν αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομά μου Κύριος οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς· καὶ ἔστησα τὴν Διαθήκην μου πρὸς αὐτοὺς,» καὶ τὰ ἑξῆς. Σφόδρα παρατετηρημένως ἐν τούτοις οὐχ ὁ Κύριος ἀλλ' ὁ ἄγγελος ὦφθαι τῷ Μωϋσεῖ ἀναγέγραπται, δι' οὗ καὶ ὁ Κύριος ὥσπερ δι' ἑρμηνέως χρηματίζων διδάσκει, ὅτι μὴ εἴη ὑποβεβηκυῖά τις δύναμις ἡ χρηματίζουσα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ὤν. Σαφέστερον δὲ τίς ἐστιν ὁ ὢν παριστᾷ ἐν τῷ (1) φησιν· «Ἐγὼ Κύριος· καὶ ὤφθην πρὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, Θεὸς ὢν αὐτῶν· καὶ τὸ ὄνομά μου Κύριος οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς·» ὃ καὶ τοιοῦτον δοκεῖ μοι νοῦν περιέχειν· Σοὶ μὲν τὸ ὄνομά μου τέως αὐτὸ μόνον δηλῶν φημι· Ἐγὼ Κύριος· τοῖς δὲ σοῖς πατράσι τὸ μὲν ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα, καὶ μείζονος γὰρ ἄξιοι τῆς τοιαύτης γνώσεως ἐτύγχανον ὄντες· αὐτὸς δὲ ὤφθην αὐτοῖς καὶ δι' ἑαυτοῦ (ἐμαυτοῦ) τὴν Διαθήκην μου πρὸς αὐτοὺς ἔστησα. Πρόδηλον δὲ ἐκ τῶν προαποδεδομένων τίς ἦν ὁ τοῖς πατράσιν ὀφθείς· τοῦτον γὰρ ἐξεταζόμενος τὸν τρόπον ὁ λόγος πρὸς τὸν «ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν, Θεὸν Λόγον» ὑπάρχειν ἀπεδείκνυεν. Οὐκοῦν ὁ αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιφαίνεται, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως γε τοῖς προπά-

CAPUT IX.

Ab Exodo.

«Moyses autem pascebat oves Jethro soceri sui [87].» Et post pauca: «Venitque ad montem Dei Horeb; apparuitque ei Domini angelus in flamma C ignis [88];» ac deinde: «Cernens autem Dominus quod pergeret ad videndum, vocavit eum de medio rubi et ait [89];» et rursus: «Dixit autem Dominus ad eum: Ego sum qui sum [90].» Et infra: «Locutus est Deus ad Moysem, dixitque ad eum: Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac et Jacob, cum essem Deus eorum, nomenque meum Dominus non indicavi eis; pepigique fœdus meum cum eis [91],» et reliqua. Accuratissime in istis non Dominus, sed angelus visus fuisse refertur, per quem Dominus, quasi per interpretem manifestatus, edocet seipsum non aliquam esse inferiorem potestatem, sed hunc ipsum qui est. Quis ille igitur qui est, hæc nobis plenius demonstrant: «Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac et Jacob; cum D essem Deus eorum, nomenque meum Dominus non indicavi eis.» Quæ mihi videntur sic interpretanda. Tibi nomen meum usque nunc soli revelans, dico: Ego Dominus; patribus vero tuis nomen meum non indicavi, quippe majori scientia dignis. Ipse autem apparui eis, et per meipsum Testamentum meum cum eis pepigi. Constat supradictis quis patribus apparuerit. Hujus enim loci explanatio eum ostendit esse «in principio apud Deum, Deum Verbum [92].» Idem igitur nunc quoque manifestatur, sed non eodem modo quo patribus. His enim ut majoribus et perfectioribus ipse visus est et per seipsum Testamentum suum cum iis pepigit. Moysi

[84] Rom. IX, 29. [85] Psal. CIX, 1; Act. I, 34, 35. [86] Philip. II, 10. [87] Exod. III, 1. [88] Ibid. 2. [89] ibid. 4. [90] ibid. 14. [91] Exod. VI, 2-4 [92] Joan. I, 1.

(1) Τῷ. Forte ᾧ, vel οἷς. EDIT.

vero visus est non Dominus, sed angelus; vocavit eum non jam angelus, sed Dominus. Dominus quidem erat præcipiens, angelus vero divina exsequebatur mandata. Inde interdum legere est in sancto Apostolo: « Qui solus ordinas per angelos in manu Mediatoris [93]; » et: « Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus [94]. » Manifeste igitur angelus apparuit, et Dominus per eum manifestabatur. Nec semel invenias in omni lege Scripturam indicantem Moysi visum fuisse Deum vel Dominum, quod de solis tribus patriarchis videtur esse dictum. E quibus apertum est omnem legem Hebraicæ gentis hominibus, ut mente infirmioribus et sub duce constitutis, traditam quasi per pædagogos atque moderatores fuisse, nec non typice eis et symbolice divina mandata revelata fuisse, prout altiorem spiritalemque disciplinam accipere non valentibus, quippe qui Ægyptiaca mollitie pueri educati erant, et multa adhuc conversione indigentes; quibus ignis esse Deus dicitur: « Deus noster ignis consumens [95], » quod minime de patriarchis dicitur. Verum cum illos jubet se purificare ut gloriam Domini videant, non sicut de Abrahamo, et Isaaco, et Jacobo simpliciter dicitur Deum eis visum esse, sed hæc eadem multo et terrifico apparatu narrantur: « Jamque advenerat tertius dies, et mane inclaruerat: et ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, et nubes densissima operire montem, clangorque buccinæ vehementius strepebat. Et timuit populus qui erat in castris. Cumque eduxisset eos Moyses in occursum Dei de loco castrorum, steterunt ad radices montis. Totus autem mons Sinai fumabat: eo quod descendisset Dominus super eum in igne, et ascenderet fumus ex eo quasi de fornace: et stabat omnis populus vehementer conterritus. Et sonitus buccinæ paulatim crescebat in majus et prolixius tendebatur. Moyses loquebatur et Deus respondebat ei. Descenditque Dominus super montem Sinai, in ipso montis vertice, et vocavit Moysem [96], » et reliqua. Hæc quidem descendisse Dominum testantur, visus autem fuisse minime fertur, quod de solis patriarchis observatum est. Domini igitur præsentia quidem facta est, non autem visio ipsius; sed, ut patet, satellitum sibi angelorum, quibus utiliter populo formidandam ac terrificam visionem effecit, prudenter consulens ut eorum cautelam simul et metum et in se fidem stabiliret ad custodiam observantiamque legum quas eis præcepturus erat. Quod autem plures erant Domino legem edicenti famulantes angeli, ipse Moyses in benedictionibus ostendit dicens: « Dominus de Sina venit, et de Seir ortus est nobis: apparuit de monte Pharan, et cum eo sanctorum millia. In dextra ejus angeli cum eo [97]. » Ideoque Stephanus in Actibus, cum populum vehementer objurgaret, ait: « Qui accepi-

τορσιν· ἐκείνοις γὰρ ἅτε μείζοσι καὶ τελειοτέροις αὐτὸς ὤφθη, καὶ δι' ἑαυτοῦ τὴν Διαθήκην αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς ἔστησεν· ἐπὶ δὲ τοῦ Μωϋσέως ὤφθη μὲν οὐχ ὁ Κύριος, ἀλλ' ὁ ἄγγελος· ἐκάλεσε δὲ αὐτὸν οὐκέτι ὁ ἄγγελος, ἀλλ' ὁ Κύριος· Κύριος μὲν γὰρ ἦν ὁ διατασσόμενος· ἄγγελος δὲ ὁ τοὺς θείους λόγους διακονούμενος· ὅθεν εἰ καί τι ἄλλο θαυμασίως ἐκπεφώνηται τῷ ἱερῷ Ἀποστόλῳ, καὶ τὸ, « Ὁ μόνος διαταγῆς (γεὶς δι') ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου· » καὶ τό· « Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος. » Σαφῶς γοῦν ἄγγελος εἰσῆκται καὶ ὁ Κύριος δι' αὐτοῦ χρηματίζων, καὶ οὐδὲ ἅπαξ ἂν εὕροις δι' ὅλης τῆς νομοθεσίας τὴν Γραφὴν σημειουμένην ὡς ὅτι δὴ ὤφθη ὁ Θεὸς ἢ ὁ Κύριος τῷ Μωϋσεῖ, ὅπερ ἐπὶ μόνων τῶν τριῶν πατριαρχῶν εἰρημένον ἐμφαίνεται· ὡς ἐκ τούτων σαφὲς εἶναι, τὴν πᾶσαν νομοθεσίαν τοῖς κατὰ τὸν τότε λαὸν, οἷα δὴ νηπίοις τὰς ψυχὰς καὶ εἰσαγομένοις, διδομένην ὥσπερ διὰ παιδαγωγῶν καὶ οἰκονόμων παραδεδόσθαι, τυπικῶς τε αὐτοῖς καὶ εἰκονικῶς τὰ θεῖα διὰ συμβόλων ᾐνίχθαι, τῷ μὴ τὴν μυστικωτέραν καὶ πνευματικὴν οἷόν τε αὐτοὺς ἐπιδέξασθαι διδασκαλίαν, ἅτε γοῦν παισὶ τρόποις Αἰγυπτίοις ἐκδιῃτημένοις, καὶ πολλῆς ἔτι χρῄζουσιν ἐπιστρεφείας, πῦρ εἶναι ὁ Θεὸς, κατὰ τό· « Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον, » ὅπερ οὐδαμῶς ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν εἴρηται. Ἀλλὰ καὶ ὅτε προστάττει ἁγνίσασθαι αὐτοὺς ὅπως (f. 8 v°) ἴδωσι τὴν δόξαν Κυρίου, οὐχ ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακὼβ ἁπλῶς εἴρηται ὅτι ὤφθη αὐτοῖς ὁ Θεὸς, μετὰ πολλῆς δὲ καταπλήξεως καὶ φαντασίας αὐτὰ δὴ ταῦτα ἀναγέγραπται· « Καὶ ἐγένετο τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γενηθέντος πρὸς ὄρθρον, καὶ ἐγίνοντο φωναὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ νεφέλη γνοφώδης ἐπὶ τοῦ ὄρους, καὶ φωνὴ τῆς σάλπιγγος ἤχει μέγα, καὶ ἐπτοήθη πᾶς ὁ λαὸς ἐν τῇ παρεμβολῇ· καὶ ἐξήγαγε Μωϋσῆς τὸν λαὸν εἰς τὴν συνάντησιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς παρεμβολῆς, καὶ παρέστησαν ὑπὸ τὸ ὄρος (Σινά· τὸ ὄρος) Σινὰ ἐκαπνίζετο ὅλον διὰ τὸ καταβεβηκέναι ἐπ' αὐτοῦ τὸν Θεὸν ἐν πυρί· καὶ ἀνέβαινεν ὁ καπνὸς αὐτοῦ ὡσεὶ καπνὸς καμίνου· καὶ ἐξέστη πᾶς ὁ λαὸς σφόδρα· ἐγίνοντο δὲ φωναὶ τῆς σάλπιγγος προβαίνουσαι ἰσχυρότεραι σφόδρα. Μωϋσῆς ἐλάλει, ὁ δὲ Θεὸς ἀπεκρίνατο αὐτῷ φωνῇ, κατέβη δὲ Κύριος ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ Σινὰ ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους· καὶ ἐκάλεσε Κύριος Μωϋσῆν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ὅτι μὲν οὖν κατέβη Κύριος διὰ τούτων μεμαρτύρηται· ὅτι δὲ καὶ ὤφθη οὐκέτι εἴρηται, ὃ ἐπὶ μόνων τῶν πατριαρχῶν τετήρηται. Οὐκοῦν παρουσία μὲν ἐγεγόνει τοῦ Κυρίου· ὀπτασία δὲ οὐκ αὐτοῦ, ἀλλὰ δῆλον ὅτι τῶν ἀμφ' αὐτὸν δορυφόρων ἀγγέλων, δι' ὧν χρησίμως τῷ λαῷ φοβερὰν καὶ καταπληκτικὴν ἐποιήσατο τὴν ὀπτασίαν, εὐλάβειαν ὁμοῦ καὶ φόβον καὶ πίστιν τὴν εἰς αὐτὸν κρατῦναι ἐν αὐτοῖς προμηθούμενος εἰς φυλακὴν καὶ τήρησιν των μελλόντων αὐτοῖς παραδίδοσθαι νόμων. Καὶ ὅτι γε πλείους ἐτύγχανον οἱ τῷ Κυρίῳ κατὰ τὴν νομοθεσίαν διακονούμενοι ἄγγελοι, αὐτὸς Μωϋσῆς ἐν

[93] Galat. III, 19. [94] Hebr. II, 2. [95] Deut. IV, 24. [96] Exod. XIX, 16-20. [97] Deut. XXXIII.

ταῖς εὐλογίαις παρίστησι λέγων· « Κύριος ἐκ Σινὰ ἥκει, καὶ ἐπέφανεν ἐκ Σεὶρ ἡμῖν, καὶ κατέσπευσεν ἐξ ὄρους Φαρὰν σὺν μυριάσιν Κάδης, ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἑξῆς· δι' ὃ καὶ ὁ Στέφανος ἐν ταῖς Πράξεσιν ὡς πρὸς τὸν λαὸν ἀποτεινόμενός φησιν· « Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε. »

A stis legem in dispositione angelorum et non custodistis [88]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου.

« Ἐξῆρεν δὲ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ ὁ προπορευόμενος τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπορεύθη ἐκ τῶν ὄπισθεν αὐτῶν· ἐξῆρεν δὲ καὶ ὁ στῦλος τῆς νεφέλης πρὸ προσώπου αὐτῶν· καὶ ἐπορεύθη καὶ ἔστη ἐκ τῶν ὀπίσω αὐτῶν, καὶ εἰσῆλθεν ἀνὰ μέσον τῆς παρεμβολῆς τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἀνὰ μέσον τῆς παρεμβολῆς τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. » Εἶτ' ἐν τοῖς ἑξῆς ἡ θεία διδάσκει Γραφὴ, τί ποτε ἦν ἡ νεφέλη φάσκουσα· B « Εἶπεν δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Ἰδοὺ ἐγὼ παραγίνομαι πρὸς σὲ ἐν ἐκ (στύλῳ) τῆς νεφέλης, ἵνα ἀκούσῃ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καί σοι πιστεύσωσιν· » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ Θεὸς ἡγεῖτο αὐτῶν ἡμέρας ἐν στύλῳ νεφέλης, δεῖξαι αὐτοῖς τὴν ὁδόν· τὴν δὲ νύκτα, ἐν στύλῳ πυρὸς τοῦ φαίνειν αὐτοῖς· » καὶ αὖθις· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης. » Οὐκοῦν διὰ τούτων ἕτερος ἦν σαφῶς τῆς νεφέλης ὁ προπορευόμενος τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἄγγελος, καὶ ἡ νεφέλη δὲ ἄλλη μέν τις ἐτύγχανεν παρ' αὐτὸν ἄγγελον, τοῦ δὲ Κυρίου αὐτοῦ σωματικὸν ὥσπερ ὄργανον ἦν· δι' οὗ (f. 9), τὴν φύσιν ὢν αὐτὸς ἀσώματος, καὶ πάσης ἐπέκεινα αἰσθητῆς καὶ ὑλικῆς οὐσίας, δι' αἰσθητῆς φωνῆς τῆς ἰδίας ἠξίου ὁμιλίας τὸν θεράποντα· καὶ τῆς τοιαύτης τε οἰκονομίας αὐτὸς ὁ C Κύριος τὸν λόγον ἀποδιδοὺς τῷ Μωϋσεῖ φησιν· « Ἵνα ἀκούσῃ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καί σοι πιστεύσωσιν· » ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ λαοῦ, οἷα σωματικωτέρου τυγχάνοντος, δι' αἰσθητῆς φωνῆς ὁμιλεῖ, ἐπὶ δὲ τῶν πατριαρχῶν, οὔτε νεφέλης οὔτε στύλου πυρὸς δεομένων, ἕτερος ἐγίγνετο τῆς τε ὀπτασίας καὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς ὁμιλίας ὁ τρόπος. Καὶ ὅτι γε οὐκ ἦν ἀγγελική τις δύναμις ἡ διὰ τῆς νεφέλης χρηματίζουσα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς, πρὸς τοῖς προαποδεδειγμένοις δηλοῦται καὶ διὰ τῆς οὕτως ἐχούσης Γραφῆς· « Εἶπεν δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Βάδιζε καὶ ὁδήγησον τὸν λαὸν εἰς τὸν τόπον ὃν εἴρηκά σοι· ἰδοὺ ὁ ἄγγελός μου προπορεύσεται πρὸ προσώπου σου. » Καὶ πάλιν· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Πορεύου καὶ ἀνάβηθι ἐντεῦθεν, σὺ καὶ ὁ λαὸς, » καὶ τὰ D ἑξῆς· καὶ συναποστελῶ πρὸ προσώπου σου τὸν ἄγγελόν μου. Ταῦτα γὰρ ἀγγέλῳ μὲν οὐδαμῶς λέγειν ἁρμόττει, Θεῷ δὲ μόνῳ, καὶ τῷ καθ' ὅλην τὴν ἱστορίαν διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλουμένῳ Κυρίῳ. Ἆρ' οὖν ὁ τῶν ὅλων ποιητὴς καὶ Θεὸς τῶν ἁπάντων εἰς τοσοῦτον κατῄει, ὡς ἐπὶ σωματικοῦ ὄρους ὀχεῖσθαι, καὶ παιδαγωγοῦ δίκην συμβαδίζειν ἀνθρώποις ὁ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πληρῶν; ἢ τοῦτο μὲν οὔτε δυνατὸν, οὐθ' ὅσιον ἐννοεῖν, εὐσεβέστερον δὲ ἅμα καὶ δυνατὸν τὸν θεῖον ὑπολαμβάνειν Λόγον, διάκονον ὄντα τοῦ πατρικοῦ βουλήματος, ἐπείπερ αὐτοῦ Κυρίου ὄντος

CAPUT X.

Ab Exodo.

« Tollens se angelus Domini, qui præcedebat castra Israel, abiit post eos : et cum eo pariter columna nubis, priora dimittens, post tergum stetit, inter castra Ægyptiorum et castra Israel [89]. » Deinde in iis quæ sequuntur divina docet Scriptura quæ esset hæc nubes, dicens : « Ait autem Dominus ad Moysem : Jam nunc veniam ad te in caligine nubis, ut audiat me populus loquentem ad te et credat tibi in perpetuum [1]. » Et rursus : « Deus autem præcedebat eos ad ostendendam viam per diem in columna nubis, et per noctem in columna ignis [2]. » Atque alias : « Descendit Dominus in columna nubis [3]. » Igitur ex iis alius erat manifeste nubis angelus qui præcedebat filios Israel, alia et nubes circa eum angelum, quæ quasi ipsius Domini corporeum erat indumentum. Qua quidem, cum natura incorporeus esset, omnisque sensus vel materialis substantiæ immunis, per vocis auditum propria conversatione servum suum dignabatur. Hujus dispositionis ipse Dominus rationem reddens Moysi dicit : « Ut audiat me populus loquentem ad te, et credat tibi in perpetuum [4]. » Sed cum populo, ut magis corporali, vocis auditu conversatur ; cum patriarchis, quibus neque nube neque ignis columna opus erat, alius fiebat visionis et conversationis modus. Quod vero non angelica quædam potestas quæ per nubem manifestabatur, sed ipse Deus, præter ea quæ jam demonstrata sunt hoc etiam ostenditur Scripturæ loco : « Dixit autem Dominus ad Moysem : Vade et duc populum istum quo locutus sum tibi [5]. Ecce angelus meus præcedet te. » Et rursus : « Et dixit Dominus ad Moysem : Vade, ascende de loco isto tu, et populus tuus [6], » et cætera ; « et mittam præcursorem tui angelum. » Hæc enim angelum nequaquam dicere decet, Deum vero solum, Dominumque qui in tota narratione tetragrammato designatur. Numquid igitur universarum rerum auctor, Deusque omnium ad id descendit ut super materialem veniret montem, et pædagogi instar cum hominibus ambularet, qui cœlum et terram implet? Nonne illud neque verisimile, neque sanctum existimare, religiosius vero et probabilius cogitare expletum hoc munus a Verbo divino, paternæ voluntatis ministro, Dominoque ipso, qui et « factus est pars Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel [7]; » hunc, inquam, ea pro parte atque hæreditate suscepisse, et se ipsum exinanientem, consubstantialique magnitudine exuta, hominum saluti, etiam ante incarnationem contu-

[88] Act. vii, 53. [89] Exod. xiv, 19, 20. [1] Exod. xix, 9. [2] Exod. xiii, 21. [3] Exod. xix, 9. [4] ibid. [5] Exod. xxxii, 34. [6] Exod. xxxiii, 1. [7] Deut. xxxii, 9

luisse? Quod si diligenter perspiceremus, inveniemus eum interdum propria forma præcepta denuntiantem, sicut cum dixit: « Non apparebis in conspectu meo vacuus [8]. Altare de terra facietis mihi et afferetis super eo holocausta... Veniam ad te et benedicam tibi [9]; » interdum quasi de alio Domino, Deo scilicet et Patre ejus, disserentem, sicut in Decalogo cum ait: « Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum; septimo die sabbatum Dei tui est. Sex enim diebus fecit Dominus cœlum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt; et benedixit Dominus diei Sabbati [10]. » Et rursus: « Honora patrem tuum et matrem tuam, ut tibi bene sit et sis longævus super terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi [11]. » Hæc enim non per angelum, sed ipse per seipsum Dominus profecto B in Decalogo dixit; nonne enim evidentius est eum ita populum suum de pietate erga altissimum Patrem ipsius, Deumque omnium edocuisse?

A « ἐγενήθη μερὶς Ἰακὼϐ καὶ σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ, » οἷα ὑπὲρ μερίδος καὶ κληρονομίας φροντίζειν, κενοῦντά τε ἑαυτὸν καὶ τοῦ συμφυοῦς μεγέθους σμικρύνοντα τῇ τῶν ἀνθρώπων καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως συμπεριφέρεσθαι σωτηρίᾳ; Εἰ γοῦν εὐγνωμόνως ἐπιστήσαιμεν, εὕροιμεν αὐτὸν ποτὲ μὲν εἰς ἴδιον πρόσωπον ἀναφέροντα τὰς παρακελεύσεις, ὡς ὅταν λέγῃ· « Οὐκ ὀφθήσῃ ἐνώπιόν μου κενός· καὶ θυσιαστήριον ἐκ γῆς ποιήσεταί μοι· καὶ ἥξω πρὸς σὲ καὶ εὐλογήσω σε· » ποτὲ δὲ ὡς περὶ ἑτέρου Κυρίου, τοῦ Θεοῦ δηλαδὴ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ, διαλεγόμενον, ὡς ἐπὶ τῆς Δεκαλόγου ὅταν φάσκῃ· « Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑϐδόμῃ σάϐϐατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου· καὶ γὰρ ἐν ἓξ ἡμέραις ἐποίησεν Κύριος τόν τε οὐρανὸν B καὶ τὴν γῆν· καὶ εὐλόγησε Κύριος τὴν ἡμέραν τὴν ἑϐδόμην· » καὶ αὖθις· « Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσίν σοι. » Ταῦτα γὰρ οὐ δι' ἀγγέλου, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ ὁ Κύριος πεπιστευμένως ἐν τοῖς δεκαλόγοις εἰρηκέναι πῶς οὐκ ἂν γένοιτο πρόδηλος, παιδεύων τὸν λαὸν τὰ περὶ τῆς εἰς τὸν ἀνωτάτω Πατέρα ἑαυτοῦ καὶ Θεὸν τῶν ὅλων εὐσεβείας;

CAPUT XI.

« Ecce ego mittam angelum meum, qui præcedat te, et custodiat in via, et introducat in locum quem paravi. Observa eum et audi vocem ejus, nec contemnendum putes: quia non dimittet cum peccaveris, et est nomen meum in illo [12]. » Hæc cum aliis præceptis Dominus populo denuntiat. Si quidem igitur post Moysis obitum non ipse Dominus qui in deserto manifestabatur adesset po- C pulo, sed angelorum aliquis eos præcederet, nihil hoc in loco inquirendum foret. Cum autem narratione constet et post Moysis obitum Dominum ipsum Josue manifestatum esse, et aperte in iis quæ ad eum loquebatur, dixisse: « Sicut fui cum Moyse, ita ero tecum: non dimittam, nec derelinquam te. Confortare et esto robustus. Tu enim sorte divides populo huic terram, pro qua juravi patribus tuis, ut traderem eam illis [13]. » Et in omni Scriptura angelus quidem nequaquam præsens vel manifestatus Josue memoratur, sed ipse Dominus, qui apud Moysem tetragrammato ostenditur, quique mihi idem esse videtur ac qui semel Josue viri habitu apparuit [14]. Quemadmodum enim apparuisse Abrahamo et Jacobo narratur, sic et nunc D ad edocendum servum suum, non ipsum existimari primum et increatum esse Deum, sed summum ejus exercitus ducem demonstrat. Ergo si in omni Josue libro angelus quidem minime præsens refertur, sed idem ipse Dominus qui in omni Moysis legislatione ostenditur: testatur manifeste Scriptura dicens: « Fuit ergo Dominus cum Josue [15], » de quo diceretur: « Ecce ego mittam angelum meum qui præcedat te et introducat in locum quem paravi tibi [16]? » Videtur ergo non alium ac ipsum ostendere Josue. Ipse enim duxit populum in pro-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

« Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ἵνα φυλάξῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἡτοίμασά σοι. Πρόσεχε αὐτῷ καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ, μὴ ἀπείθει ἐν αὐτῷ, οὐ γὰρ μὴ ὑποστείληταί σε· τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Ταῦτα μετὰ τῶν λοιπῶν (f. 9 v°) δικαιωμάτων ὁ Κύριος τῷ λαῷ διαστέλλεται. Εἰ μὲν οὖν μετὰ τὴν C Μωϋσέως τελευτὴν μὴ ὁ αὐτὸς Κύριος ὁ ἐπὶ τῆς ἐρήμου χρηματίζων συμπαρῆν τῷ λαῷ, ἀλλ' ἀγγέλων τις αὐτῶν προηγεῖτο, οὐδὲν ἂν εἰς τοὺς τόπους ζητούμενον ἦν· ἐπεὶ δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας φαίνεται καὶ μετὰ τὴν Μωϋσέως τελευτὴν ὁ αὐτὸς Κύριος τῷ Ἰησοῦ χρηματίζων καὶ σαφῶς ἐν τοῖς πρὸς αὐτὸν χρησμοῖς λέγων· « Ὅτι ὥσπερ ἤμην μετὰ Μωϋσῆ, οὕτως ἔσομαι μετὰ σοῦ, καὶ οὐκ ἐγκαταλείψω σε, οὐδ' ὑπερόψομαί σε. Ἴσχυε καὶ ἀνδρίζου· σὺ γὰρ ἀποδιαστελεῖς τῷ λαῷ τούτῳ τὴν γῆν, ἣν ὤμοσα τοῖς πατράσιν ὑμῶν δοῦναι αὐτοῖς· » καὶ δι' ὅλης τῆς Γραφῆς ἄγγελος μὲν οὐδαμῶς ἐπιπαρὼν ἢ χρηματίζων τῷ Ἰησοῦ φαίνεται, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ καὶ παρὰ Μωϋσεῖ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος, ὃς καὶ δοκεῖ μοι ὁ αὐτὸς εἶναι τῷ ἐν ἀνδρὸς σχήματι εἰς ἅπαξ μόνον παD ραφανέντι τῷ Ἰησοῦ. Ὥσπερ γὰρ ἐπιφανεὶς τῷ Ἀϐραὰμ καὶ τῷ Ἰακὼϐ ἀναγέγραπται, οὕτω καὶ νῦν ἐπὶ τῷ παιδεῦσαι τὸν θεράποντα μὴ αὐτὸν ἡγεῖσθαι τὸν πρῶτον καὶ ἀγένητον εἶναι Θεὸν, ἀλλ' ἀρχιστράτηγον τῆς ἐκείνου δυνάμεως ἀποφαίνεται. Εἰ δὴ οὖν διὰ πάσης τῆς τοῦ Ἰησοῦ γραφῆς ἄγγελος μὲν οὐδ' ὅλως παρὼν ὀνομάζεται, ἀλλ' αὐτὸς ὁ διὰ πάσης τῆς παρὰ Μωϋσεῖ νομοθεσίας δηλούμενος Κύριος· μαρτυρεῖ γοῦν σαφῶς ἡ Γραφὴ λέγουσα· « Καὶ ἦν Κύριος μετὰ Ἰησοῦ· » τίνος ἂν λέγοιτο· « Ἰδοὺ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὅπως ἀγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἡτοίμασά σοι; » Ἔοικεν οὖν διὰ τού-

[8] Exod. XXIII, 15. [9] Exod. XX, 24. [10] ibid. 7, 10, 11. [11] ibid. 12. [12] Exod. XXIII, 20, 21. [13] Jos. I, 5, 6. [14] Jos. V, 13. [15] Jos. VI, 27. [16] Exod. XXIII, 20.

των οὐκ ἄλλον ἀλλ' αὐτὸν δηλοῦν τὸν Ἰησοῦν· αὐτὸς A γὰρ εἰσήγαγεν τὸν λαὸν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ὡς καὶ αἱ πρὸς αὐτὸν δηλοῦσιν τοῦ Θεοῦ φωναὶ λέγοντος· « Ἴσχυε καὶ ἀνδρίζου· σὺ γὰρ ἀποδιαστελεῖς τῷ λαῷ τούτῳ τὴν γῆν, ἣν ὤμοσα τοῖς πατράσιν ὑμῶν περὶ αὐτοῦ. » Ἄρα προδιατάσσεται τῷ λαῷ λέγων· « Πρόσεχε αὐτῷ, καὶ εἰσάκουσον αὐτοῦ· μὴ ἀπείθει ἐν αὐτῷ. » Οὐ δεῖ δὲ θαυμάζειν εἰ ἄγγελον αὐτὸν ἐπωνόμασεν, ἐπεὶ καὶ Ἰωάννην τούτῳ καλεῖ τῷ προσρήματι ἡ φάσκουσα προφητεία· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν μου ἔμπροσθέν σου. » Εἰ δ' ὅλως εἰς Ἰησοῦν ἀναφέροιτο τὸν τοῦ Ναυῆ τὰ προεκτεθέντα, ὅρα πῶς περὶ αὐτοῦ φησιν ὁ Κύριος· « Τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐπικέκληται ἐπ' αὐτῷ. » Ποῖον δὲ ἄρα ὄνομα ἢ αὐτὸ τὸ Ἰησοῦς; Τοῦ μὲν γὰρ φαινομένου B τότε ἀνδρὸς οὐχ ἦν ἴδιον τὸ Ἰησοῦς ὄνομα· Αὐσῆς γὰρ ἐκαλεῖτο τὸ πρότερον· πρῶτος δὲ αὐτὸν Μωϋσῆς θεοφορούμενος Ἰησοῦν ἀναγορεύει, πνεύματι δῆλον ὅτι θειοτέρῳ κινούμενος· ὡς ἂν ὁ χρησμὸς ὁ φήσας· « Τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ, » πληρωθείη τοῦ χρηματίζοντος Κυρίου, ὃν πολλάκις ἀπεδείξαμεν εἶναι τὸν προόντα τοῦ Θεοῦ Λόγον, Ἰησοῦς ἦν ὄνομα ὅπερ τῷ Αὐσῇ Μωϋσῆς ἐπιτέθεικεν, ὡς ἡ θεία Γραφὴ μαρτυρεῖ, σφόδρα ἀπηκριβωμένως τηρήσασα, ὅτι μὴ ἄλλοτε ἢ ἄγγελον αὐτὸν ἀκολούθως τῷ χρησμῷ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας πρὸ προσώπου τοῦ λαοῦ προσκεψόμενον ἐξέπεμπεν, τούτῳ κέκληκεν αὐτὸν τῷ ὀνόματι. Οὐκοῦν διὰ τούτων καὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ προσηγορίαν Μωϋσῆς φαίνεται σαφῶς ἐγνωκώς· C ὥσπερ δὲ τὸ Ἰησοῦ ὄνομα παρὰ πρώτῳ αὐτῷ εὕρηται κατὰ τοὺς ἐξεταζομένους τόπους, οὕτω καὶ Χριστὸν πρῶτος αὐτὸς ἀναγορεύσας φαίνεται, πρὸ τῶν αὐτοῦ χρόνων ἐξ αἰῶνος μηδενὸς μηδέπω ποτὲ μήτε Ἰησοῦ μήτε Χριστοῦ παρά τισιν προσαγορευθέντος. Καὶ φαίνεταί γε ἐνθέῳ λογισμῷ τὰς δηλουμένας προσηγορίας τιμήσας· δυσὶ γοῦν τοῖς παρὰ πάντα τὸν λαὸν ἐξοχωτάτοις ἀνδράσι καὶ παρὰ Θεῷ διαπρέπουσιν ἑτέροις τε ἰδίοις ὀνόμασι κεχρημένοις τὰς δύο ταύτας ἐπιφημίζει προσηγορίας, τῷ τε ἰδίῳ ἀδελφῷ τῷ Ἀαρὼν, καὶ τῷ τοῦ Ναυῆ υἱῷ, Αὐσῆ[οῦ]ς πρότερον ὀνομαζομένου[ς], παρὰ πάντα τὸν λαὸν Θεοῦ νεύματι ἄρχοντας τοῦ παντὸς ἔθνους προχειρισάμενος ταῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐδόξασεν προσηγορίαις· τὸν μὲν Χριστὸν, δι' ἣν ἔφερεν εἰκόνα D τοῦ κατ' ἀλήθειαν ἀρχιερέως τῶν ὅλων αὐτοῦ « τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεοῦ Λόγου » προσειπών· τὸν δὲ ἑαυτοῦ διάδοχον Ἰησοῦν ἀναγορεύσας, δι' ὃν ἔσωζε καὶ αὐτὸς τύπον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ, ὃς παυσαμένης τῆς διὰ Μωϋσέως παραδοθείσης συμβολικῶς λατρείας, καὶ τοῦτόν πως τὸν τρόπον Μωϋσέως τελευτήσαντος, τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσέβειαν διαδεξάμενος, πάσας μὲν τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἀνθισταμένας αὐτοῦ τῷ λόγῳ πολέμῳ νικήσας κεχείρωται, τὴν δ' ὑπὸ ταύταις ἅπασαν τυραννουμένην γῆν, τὴν ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἴδιον κτῆμα ποιησάμενος, τῷ ἑαυτοῦ λαῷ διὰ τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησιῶν κατεκληροδότησεν.

missionis terram, sicut ostendunt ad eum Dei verba dicentis : « Confortare et esto robustus : tu enim sorte divides populo huic terram, pro qua juravi patribus tuis, ut traderem eam illis. » Populo igitur præcipit dicens : « Observa eum et audi vocem ejus, nec contemnendum putes [17]. » Non autem mirandum est si angelum eum nominaverit, cum Joannem hac denominatione vocet prophetia his verbis : « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam meam ante te [18]. » Quod si plane ad Josue filium Nun præcitata spectant, perspicuum est cur de eo dixerit Dominus : « Et est nomen meum in illo [19]. » Quale igitur illud nomen est nisi Josue, quod idem est ac Jesu? Huic enim Josue non proprium nomen erat, prius Osee vocato. Primus eum Moyses a Deo inspiratus appellavit Josue; procul dubio est ipsum divino tunc Spiritu agitari, ut implerentur verba hæc : « Et est nomen meum in illo, » manifestantis se Domini, quem sæpius demonstravimus esse præexsistens Dei Verbum, Jesus (Josue) erat nomen quod Osee Moyses imposuit, ut divina testatur Scriptura [20], sollicitissime animadvertens quod non alias nisi cum angelum eum, secundum oraculi verba, promissionis terram ante faciem populi prospecturum emiserit, hoc vocavit eum nomine. Iis igitur constat et Salvatoris nostri Jesu denominationem Moysi aperte cognitam fuisse. Quemadmodum Jesu nomen primum apud eum in iis quæ investigamus locis reperitur, ita et Christum primus idem prædicavisse videtur, in anterioris ævi temporibus sive Jesu sive Christi nominibus nulli unquam compertis. Et videtur quidem divina quadam inspiratione revelatas denominationes honori habuisse. Duobus igitur maxime ex omni populo præcellentibus viris, Deoque acceptissimis, cum utrique aliud esset proprium nomen, duplicem illam imponit denominationem, proprio quidem fratri Aaron, et Nave filio Osee prius appellatis; namque coram omni populo Dei jussu totius gentis duces eos eligens, Salvatoris nostri Jesu Christi nominibus illustravit; alterum quidem Christum cognominans, qui summi verique ferebat imaginem pontificis, omniumque auctoris, ipsius « Verbi Dei, qui erat in principio apud Deum [21]; » successorem vero suum Jesum appellans, per quem servabat et ipse typum Salvatoris nostri Jesu, qui, absoluto quem Moyses tradiderat symbolico cultu, Moyseque quodammodo mortuo, cum pietatem in Deum accepisset, omnes invisibiles potentias sibi adversantes, victas prælio, verbo superavit, universamque terram ab iis tyrannice habitam propriam fecit in omnibus gentibus possessionem, suoque divisit populo, Ecclesiis in universa terra constitutis.

[17] Exod. xxiii, 21. [18] Matth. xi, 10. [19] Exod. xxiii, 21. [20] Num. xiii, 17. [21] Joan. i, 1.

CAPUT XII.

« Cumque ingrederetur Moyses in tabernaculum, descendebat columna nubis, et stabat ad ostium, loquebaturque cum Moyse, cernentibus universis quod columna nubis staret ad ostium tabernaculi. Stabantque ipsi et adorabant per fores tabernaculorum suorum. Loquebatur autem Dominus ad Moysem facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum. Cumque ille reverteretur in castra, minister ejus Josue filius Nun, puer, non recedebat de tabernaculo. Dixit autem Moyses ad Dominum : Præcipis ut educam populum illum : et non indicas mihi quem missurus es mecum, præsertim cum dixeris : Novi te ex nomine, et invenisti gratiam coram me. Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam, ut sciam te, et inveniam gratiam ante oculos tuos : respice populum tuum gentem hanc. Dixitque Dominus : Facies mea præcedet te, et requiem dabo tibi. Et ait Moyses : Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto. In quo enim scire poterimus ego et populus tuus invenisse nos gratiam in conspectu tuo, nisi ambulaveris nobiscum, ut glorificemur ab omnibus populis qui habitant super terram. Dixit autem Dominus ad Moysem : Et verbum istud, quod locutus es, faciam : invenisti enim gratiam coram me, et te ipsum novi ex nomine. Qui ait : Ostende mihi gloriam tuam. Respondit : Ego ostendam omne bonum tibi, et vocabo in nomine Domini coram te : et miserebor cui voluero, et clemens ero in quem mihi placuerit. Rursumque ait : Non poteris videre faciem meam : non enim videbit me homo, et vivet. Et iterum : Ecce, inquit, est locus apud me, et stabis supra petram ; et protegam dextera mea, donec transeam : tollamque manum meam, et videbis posteriora mea : faciem autem meam videre non poteris [22] ; » et reliqua. Quibus addit : « Cumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo, invocans nomen Domini. Quo transeunte coram eo, ait : Dominator Domine Deus, misericors et clemens, patiens et multæ miserationis, ac verax, qui custodis misericordiam in millia : qui aufers iniquitatem, et scelera, atque peccata, nullusque apud te per se innocens est ; qui reddis iniquitatem patrum filiis ac nepotibus in tertiam et quartam progeniem. Festinusque Moyses curvatus est pronus in terram, et adorans ait : Si inveni gratiam in conspectu tuo, Domine, obsecro ut gradiaris nobiscum facie ad faciem [23]. » Moyses cum Deo collocutus inducitur ea fiducia et libertate, qua uteretur amicus cum amico confabulans. Apparet autem ex istis non Prophetæ progressus ; sed postquam loquebatur ei Dominus facie ad faciem, non tamen unquam visus est ei sicut Abrahamo, et Isaaco et Jacobo. Cujus igitur gratiam expetit dicens : « Si inveni gratiam in conspectu tuo,

[22] Exod. xxxiii, 9-23. [23] Exod. xxxiv, 5-9.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

« Ἡνίκα δ' ἂν εἰσῆλθε Μωϋσῆς εἰς τὴν σκηνὴν, κατέβαινεν ὁ στῦλος τῆς νεφέλης, καὶ ἵστατο ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς, καὶ στάντες ὁ λαὸς, προσεκύνησαν ἕκαστος ἀπὸ τῆς σκηνῆς. Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, ἐνώπιος ἐνωπίῳ, ὡς εἰ λαλήσαι τις πρὸς φίλον ἑαυτοῦ· καὶ ἀπηλλάττετο εἰς τὴν παρεμβολήν· ὁ δὲ θεράπων αὐτοῦ Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ οὐκ ἐξεπορεύετο ἐκ τῆς σκηνῆς. Καὶ εἶπε Μωϋσῆς πρὸς Κύριον· Ἰδοὺ, σὺ λέγεις μοι· Ἀνάγαγε τὸν λαὸν τοῦτον, σὺ δὲ οὐκ ἐδήλωσάς μοι, ὃν σὺ ἀποστελεῖς μετ' ἐμοῦ· σὺ δέ μοι εἶπας· Οἶδά σε παρὰ πάντας, καὶ ἔχεις χάριν παρ' ἐμοί. Εἰ οὖν εὕρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν· γνωστῶς ἴδω σε, ὅπως ἂν ὦ εὑρηκὼς χάριν ἐναντίον σου, καὶ ἵνα γνῶ ὅτι

B λαός σου τὸ ἔθνος τοῦτο. Καὶ λέγει· Αὐτὸς προπορεύσομαι καὶ καταπαύσω σε. Καὶ λέγει πρὸς αὐτόν· Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μή με ἀναγάγῃς ἐντεῦθεν. Καὶ πῶς γνωστὸν ἔσται ὅτι εὕρηκα χάριν παρὰ σοὶ ἐγὼ καὶ ὁ λαός σου, ἀλλ' ἢ συμπορευομένου σου μεθ' ἡμῶν; καὶ ἐνδοξασθησόμεθα ἐγώ τε καὶ ὁ λαός σου παρὰ πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐπὶ τῆς γῆς ἐστι. Καὶ εἶπεν ὁ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Καὶ τὸν λόγον σοι τοῦτον, ὃν εἴρηκας, ποιήσω· εὕρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου, καὶ οἶδά σε παρὰ πάντας, καὶ ἔχεις χάριν παρ' ἐμοί. Καὶ εἶπεν· Δεῖξόν μοι τὴν σεαυτοῦ δόξαν. Καὶ εἶπεν· Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερος τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐναντίον σου· καὶ ἐλεήσω, ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω, ὃν ἂν οἰκτείρω.

C Καὶ εἶπεν· Οὐ δυνήσῃ ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ τὸ πρόσωπόν μου ἄνθρωπος (f. 10 v°) καὶ ζήσεται. Καὶ εἶπε Κύριος· Ἰδοὺ, τόπος παρ' ἐμοὶ, καὶ στήσῃ ἐπὶ τῆς πέτρας· καὶ σκεπάσω τῇ χειρί μου ἐπὶ σὲ, ἕως ἂν παρέλθω. Καὶ ἀφελῶ τὴν χεῖρά μου, καὶ τότε ὄψῃ τὰ ὀπίσω μου· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθήσεταί σοι, » καὶ τὰ ἑξῆς, οἷς ἐπιφέρει· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ· καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου· καὶ παρῆλθεν Κύριος πρὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἐκάλεσε· Κύριος Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος καὶ ἀληθινὸς καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας καὶ ἁμαρτίας, καὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖ ἐπάγων ἀνομίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἐπὶ τέκνα τέ-

D κνων, ἐπὶ τρίτην καὶ ἐπὶ τετάρτην γενεάν. Καὶ σπεύσας Μωϋσῆς κύψας ἐπὶ τὴν γῆν προσεκύνησεν, καὶ εἶπεν· Εἰ δὴ εὕρηκα χάριν ἐνώπιόν σου, Κύριε, συμπορεύθητι μεθ' ἡμῶν ἐνώπιος ἐνωπίῳ. » Μωϋσῆς τῷ Θεῷ λαλῶν ἀναγέγραπται μετὰ θάρσους καὶ παῤῥησίας τοσαύτης, ὁποίαν ἀγάγοι ἂν καὶ φίλος τις ἀνὴρ ὁμιλῶν ἑαυτοῦ φίλῳ. Ἐμφαίνεται δὲ διὰ τούτων οὐχ ἡ τυχοῦσα τοῦ Προφήτου προκοπή· ἀλλ' ἐπεὶ ἐλάλει μὲν αὐτῷ Κύριος ἐνώπιος ἐνωπίῳ, οὐ μὴν καὶ ὤφθη πω αὐτῷ ὁμοίως τῷ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ· τούτου δὴ χάριν ἀξιοῖ λέγων· « Εἰ δὴ εὕρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » Δι' οὗ παρίστησιν ὅτι μὴ ὁμοίως τῷ λαλεῖν αὐτῷ καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν ἐπιφανείας ὁ Θεὸς ἐποιεῖτο.

Εἰ γὰρ, ὡς νομίσειεν τις, ταυτόν ἐστι τὸ λελαληκέναι αὐτῷ τὸν Θεὸν «ἐνώπιον ἐνωπίῳ» τῷ ὦφθαι αὐτῷ, ὡς ἂν εἴποι τις, «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον,» καὶ ποία δ' ἂν ἔτι χώρα λείποιτο τῇ φασκούσῃ αὐτοῦ ἀξιώσει τό· «Εἰ δὴ εὕρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε;» πῶς δὲ, εἰ καὶ πρότερον αὐτῷ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὡς οἰηθείη ἄν τις, ἑωρᾶτο, ἐπιφέρει λέγων αὐτῷ ὁ Κύριος· «Οὐ δυνήσῃ ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ τὸ πρόσωπόν μου ἄνθρωπος καὶ ζήσεται;» Διὰ τί δὲ, λεγέτω ὁ βουλόμενος, οὐδ' ἅπαξ ὁ λόγος μαρτυρεῖ λέγων, ὅτι ὤφθη αὐτῷ ὁ Κύριος, ὡς ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν εἰρηκὼς τετήρηται· ἀλλὰ γὰρ διὰ τούτων πρόδηλον, ὅτι εἰ καὶ ἐλάλει αὐτῷ Κύριος «ἐνώπιος ἐνώπίῳ,» ὅμως διὰ τῆς νεφέλης ἐλάλει αὐτῷ· τοῦτο γὰρ προπαρίστησιν ἡ Γραφὴ λέγουσα· «Κατέβαινεν ὁ στῦλος τῆς νεφέλης καὶ ἵστατο ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς, καὶ ἐλάλει τῷ Μωϋσεῖ.» Οὐκοῦν διὰ τῆς νεφέλης ἐλάλει, οὐ μὴν καὶ ὁμοίως τῷ Ἀβραὰμ ἢ τῷ Ἰσαὰκ ἢ τῷ Ἰακὼβ ὤφθη αὐτῷ· ἐκείνοις μὲν γὰρ γυμνῶς καὶ τρανῶς ἄνευ τινὸς εἴδους ὀφθεὶς ἀναγέγραπται, τούτῳ δὲ διὰ τοῦ ὀνομαζομένου εἴδους καὶ τῆς νεφέλης, ἣν καὶ δόξαν Κυρίου ὀνομάζει ὁ λόγος φάσκων· «Ἡνίκα δὲ ἐλάλει Μωϋσῆς πάσῃ συναγωγῇ υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπεστράφησαν εἰς τὴν ἔρημον, καὶ ἰδοὺ ἡ δόξα Κυρίου ὤφθη ἐν νεφέλῃ, καὶ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς Μωϋσῆν.» Καὶ πάλιν· «Ἀνέβη Μωϋσῆς εἰς τὸ ὄρος· καὶ ἐκάλυψεν ἡ νεφέλη τὸ ὄρος. Καὶ κατέβη ἡ δόξα Κυρίου ἐπὶ τοῦ ὄρους καὶ ἐκάλυψεν αὐτὸν νεφέλη ἓξ ἡμέρας· καὶ ἐλάλησεν (f. 11) Κύριος πρὸς Μωϋσῆν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἐκ μέσου τῆς νεφέλης. Τὸ δὲ εἶδος τῆς δόξης Κυρίου, ὡσεὶ πῦρ φλέγον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους.» Σαφῶς οὖν διὰ τούτων τὸ θεωρούμενον τῷ Μωϋσεῖ λέγεται εἶναι οὐχ αὐτὸς ὁ Κύριος, ἀλλ' εἶδος Κυρίου, καὶ νεφέλη καὶ πῦρ, ἃ καὶ δόξαν Κυρίου ὀνομάζει ὁ λόγος· οὐκοῦν τὸ μὲν εἶδος ἑώρα Κυρίου καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ, οὐδαμῶς δὲ αὐτὸν τὸν Κύριον, τόν τε λαλούμενον Λόγον αὐτοῦ τοῦ Κυρίου· ἀλλ' ὅμως διὰ τῆς νεφέλης λαλοῦντος ἤκουεν, διὸ εἴρηται· «Καὶ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς Μωϋσῆν ἐνώπιος ἐνωπίῳ.» Οὐ μὴν καὶ ὤφθη αὐτῷ ἐνώπιος ἐνωπίῳ τετήρηται· τοῦτο γὰρ ὡς οὐδέπω γεγονὸς ἀξιοῖ λέγων· «Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε.» Καὶ ἐν ἑτέρῳ δὲ τόπῳ διδάσκει ὁ λόγος, ὅτι δὴ στόμα ἐλάλει αὐτῷ ὁ Θεὸς, οὐ μὴν καταλλήλως καὶ ἑωρᾶτο, ἀλλ' ἐν εἴδει καὶ διὰ τῆς προαποδεδομένης δόξης αὐτοῦ· λέγει δὲ οὕτως· «Καὶ κατέβη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης, καὶ ἔστη ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου· καὶ ἐκλήθησαν Ἀαρὼν καὶ Μαριὰμ, καὶ ἐξῆλθον ἀμφότεροι. Καὶ εἶπεν πρὸς αὐτούς· Ἀκούσατε δὴ τῶν λόγων μου· Ἐὰν γένηται προφήτης ὑμῶν τῷ Κυρίῳ, ἐν ὁράματι αὐτῷ γνωσθήσομαι, καὶ ἐν ὕπνῳ λαλήσω αὐτῷ. Οὐχ οὕτως ὁ θεράπων μου Μωϋσῆς πιστός ἐστιν ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ μου. Στόμα κατὰ στόμα λαλήσω αὐτῷ ἐν εἴδει, καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων, καὶ τὴν δόξαν Κυρίου εἶδεν, καὶ διὰ τί οὐκ ἐφοβήθητε καταλαλῆσαι κατὰ τοῦ θεράπον-

A ostende mihi faciem tuam, ut sciam te.» Exinde fit manifestum quod non idem erat, cum loqueretur ei Dominus, et cum manifestum sui visum efficeret. Si enim, ut nonnulli existimare possent, collocutum fuisse cum eo Deum conspectu ad conspectum, idem esset ac visum fuisse ei, ut dici posset, «facie ad faciem,» quis ejus postulationi relinqueretur locus dicentis: «Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam, ut sciam te?» Quomodo autem, si et prius ei facie ad faciem, ut nonnulli putarent, visus fuisset, subjicit dicens ei Dominus: «Non poteris videre faciem meam: non enim videbit me homo et vivet?» Quidquid objici possit, non semel narratio commemorat visum fuisse ei Dominum, ut de patriarchis expresse refertur. B Enimvero ex iis constat quod, si loqueretur ei Dominus facie ad faciem, tamen per nubem loquebatur ei. Hoc enim demonstrat Scriptura, cum dicit: «Descendebat columna nubis et stabat ad ostium tabernaculi, et loquebatur ad Moysem.» Ergo per nubem loquebatur, non vero pariter visus est ei ac Abrahamo, vel Isaaco, vel Jacobo. Illis enim nude et manifeste nulla sub forma visus narratur, huic vero sub forma quam retulimus, formaque nubis, quam gloriam Domini Scriptura vocat, dicens: «Cum autem loqueretur Moyses ad omnem cœtum filiorum Israel, respexerunt ad solitudinem: et ecce gloria Domini apparuit in nube: locutus est autem Dominus ad Moysem, dicens[24];» C et rursus[25]: «Cumque ascendisset Moyses in montem, operuit nubes montem. Et descendit gloria Domini super montem, tegens illum nube sex diebus. Et loquebatur Dominus ad Moysem septimo die de medio caliginis. Erat autem species gloriæ Domini, quasi ignis ardens super verticem montis[25].» Aperte patet ex iis visum fuisse Moysi non ipsum Dominum, sed speciem Domini, nubemque et ignem, quæ Domini gloriam sacer sermo vocat. Videbat igitur speciem Domini, ejusque gloriam, minime autem ipsum Dominum, ipsiusque Domini Verbum, sibi collocutum. Verumtamen per nubem eum loquentem audiebat, ideoque dicitur: «Et locutus est Dominus ad Moysem facie ad faciem.» Non autem ei apparuisse facie ad faciem refertur: D illud enim nondum accidisse memorat dicens: «Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te.» In alio loco docet Scriptura quod ore quidem loquebatur ei Deus, non tamen pariter videbatur, sed sub specie et, ut supra dictum est, per ipsius gloriam. Sic igitur dicit: «Descendit Dominus in columna nubis, et stetit in introitu tabernaculi vocans Aaron et Mariam. Qui cum exiissent, dixit ad eos: Audite sermones meos: Si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum. At non talis servus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est: ore enim ad os loquor ei: et palam, et non per ænigmata et

[24] Exod. XVI, 10. [25] Exod. XXIV, 15.

et figuras Dominum videt. Quare ergo non timuistis detrahere servo meo Moysi [26]? » Ergo gloriam quidem Domini vidit, et sub specie se ei manifestantem, et ore ad os loquentem audivit, non tamen ipsum unquam Dominum, sicut patribus manifestatus est, conspexit. Et non mirum quod Moysi ore ad os colloquens inducitur Deus, cum et omni populo facie ad faciem ipsum locutum fuisse in Deuteronomio docet Moyses dicens : « Non cum patribus nostris iniit pactum Dominus, sed nobiscum, qui in præsentiarum sumus et vivimus. Facie ad faciem locutus est nobis in monte de medio ignis [27]. » At si hoc modo Moysi et omni populo manifestatus est, animadverte illud, scilicet quod locutus fuisse eis ore ad os et facie ad faciem dicitur, non tamen iis visus sine igne vel nube, ut patribus. Nude enim illis et sine nubis vel ignis tegmine Dominus narratur esse visus. Deum igitur videre perfectorum et mente quam maxime mundatorum proprium esse docet Salvator et Dominus noster : « Beati, inquit, mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt [28]. » Ideoque quasi horum Deum se Dominus indicat, ad Moysem dicens : « Hæc dices filiis Israel : Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob misit me ad vos : hoc nomen mihi est in æternum, et hoc memoriale meum in generationem et generationem [29]. » Æmulatus igitur majores gratias, similisque cupidissimus favoris Moyses Dominum his precatur verbis : « Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te. » Sibi enim animo fingebat manifestati Dei Verbi magnitudinem, et sublimitatem, et ineffabilem inaccessamque præcellentiam, videbatque ipsius ad se manifestationes per ministrantes angelos fieri : ideo postulabat ut manifestius et splendidius ipsum sibi manifestum efficeret, non jam sub velamentis, nec ministris aliis, nude autem et pariter ac Abrahamo, sine ignis vel nubis specie. Quod igitur videtur mihi indicare Scriptura dicens : « Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te [30]. » Cum audivisset Deum sibi dicentem : « Ecce angelus meus præcedet te ante faciem tuam [31], » ampliorem expetit gratiam, dicitque : « Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto [32]. » Annuente Domino postulationi, ac dicente : « Verbum istud, quod locutus es faciam [33], » Dei magnificentiam benigne dispositam animadvertens, quæ et magna cupientibus favebat, quamvis se ipsum exinaniret, majoribusque indignum fateretur, aliam quæ priorem compleat perficiatque expetit gratiam dicens : « Ostende mihi gloriam tuam [34]. » Deus autem votis ejus annuens ait : « Ego præcedam te gloria mea, et vocabo in nomine Domini coram te [35], » et cætera. Ostendit igitur majorem esse priore sua ei apparitione, Patris Deique omnium scientiam, quam se ei traditurum esse pollicetur, de se ipso dicens : « Præce-

A τός μου Μωϋσέως ; » Ἄρ' οὖν τὴν δόξαν μὲν Κυρίου εἶδεν καὶ ἐν εἴδει αὐτῷ χρηματίζοντος, στόμα τε κατὰ στόμα λαλοῦντος ἤκουσεν, οὐ μὴν καὶ αὐτόν πω τὸν Κύριον ὁμοίως τοῖς πατράσιν ἑωράκει. Καὶ οὐ θαυμαστόν γε εἰ τῷ Μωϋσεῖ στόμα κατὰ στόμα λαλῶν ἀναγέγραπται ὁ Θεὸς, ὁπότε καὶ τῷ παντὶ λαῷ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον λελαληκέναι αὐτὸν ἐν Δευτερονομίῳ διδάσκει ὁ Μωϋσῆς λέγων· « Οὐχὶ τοῖς πατράσιν ὑμῶν διέθετο Κύριος τὴν Διαθήκην ταύτην, ἀλλὰ πρὸς ὑμᾶς· ὑμεῖς αὐτοὶ ὧδε σήμερον πάντες ζῶντες. Πρόσωπον κατὰ πρόσωπον ἐλάλησεν Κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ὄρει ἐκ μέσου τοῦ πυρός. » Πλὴν εἰ καὶ τῷ Μωϋσεῖ καὶ τῷ παντὶ λαῷ τοῦτον ἐχρημάτιζεν τὸν τρόπον, ἀλλ' ὅρα ὅτι λελαληκέναι μὲν αὐτοῖς στόμα κατὰ στόμα καὶ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον εἴρηται, B οὐ μὴν καὶ ἄνευ τοῦ πυρὸς ἢ τῆς νεφέλης ὁμοίως τοῖς πατράσιν ὤφθαι αὐτοῖς· γυμνῶς γὰρ ἐκείνοις καὶ ἄνευ ἐπικαλύμματος τοῦ διὰ νεφέλης ἢ πυρὸς ὁ Κύριος ὀφθεὶς ἀναγέγραπται. Τελείων γοῦν καὶ τὴν διάνοιαν εἰς ἄκρον κεκαθαρμένων καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὸ τὸν Θεὸν ὁρᾷν εἶναι διδάσκει· « Μακάριοι, λέγων, οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. » Διὸ καὶ ὡς τοιούτων ὁ Κύριος Θεὸν ἑαυτὸν ἀναγορεύει, λέγων πρὸς Μωϋσῆν· « Οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν, Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸς Ἰακὼβ, ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς· τοῦτό ἐστιν ὄνομά μου αἰώνιον, καὶ μνημόσυνον γενεῶν γενεαῖς. » Ζηλῶν δὴ οὖν τὰ χαρίσματα τὰ μείζονα, καὶ τῆς ὁμοίας ἐκείνοις ὀρεγόμενος ὁ Μωϋσῆς προκοπῆς, ἀξιοῖ λέγων C τὸν Κύριον· « Ἐμφάνισόν (f. 11 v°) μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε· » ἐφαντάζετο μὲν γὰρ χρηματίζοντος αὐτῷ Θεοῦ Λόγου τό τε μέγεθος καὶ τὸ ὕψος καὶ τὴν ἄφατον καὶ ἀνέφικτον ὑπεροχὴν, ἑώρα δὲ ὡς ὅτι δι' ὑπηρετικῶν ἀγγέλων τὰς πρὸς αὐτὸν ἐποιεῖτο θεωρίας· διὸ παρακαλεῖ τρανότερον καὶ καθαρώτερον ἐμφῆναι ἑαυτὸν αὐτῷ, μηκέτι μὲν δι' ἐπικαλυμμάτων, μηδὲ ὑπὸ διακόνων ἑτέρων, γυμνῶς δὲ καὶ τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ παραπλησίως, ἄνευ τοῦ διὰ πυρὸς καὶ νεφέλης εἴδους. Τοῦτο γοῦν δοκεῖ μοι σημαίνειν ἡ φάσκουσα λέξις· « Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » Ταύτῃ δὲ καὶ προακούσας εἰρηκότος αὐτῷ τοῦ Κυρίου τό· « Ἰδοὺ ἄγγελός μου προπορεύσεται πρὸ προσώπου σου, » ὑποπαραιτεῖται τοῦ μεί- D ζονος ὀρεγόμενος, καί φησιν· « Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μή με ἀναγάγῃς ἐντεῦθεν· » πρὸς τὴν ἀξίωσιν ἐπινεύσαντος τοῦ Κυρίου καὶ φήσαντος, « Καὶ τὸν λόγον σου τοῦτον, ὃν εἴρηκας, ποιήσω, » τὸ ἕτοιμον συνιδὼν τῆς θείας μεγαλοδωρεᾶς, φθανούσης τῆς εὐεργεσίας τοὺς μεγάλων ὀρεγομένους, εἶτα σμικρύνας ἑαυτὸν, καὶ ὡς μὴ ἄξιόν πω τῶν μειζόνων λογιζάμενος, ἑτέραν ὡς ἐν συγκρίσει τῆς προτέρας ἐνδέουσαν ἀξίωσιν προτείνει λέγων, « Δεῖξόν μοι τὴν δόξαν σου, » πληρῶν δὲ αὐτοῦ τὸν λόγον ὁ Κύριος, « Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου· καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐναντίον σου, » καὶ τὰ ἑξῆς· διδά-

[26] Num. XII, 5-8. [27] Deut. V, 3. [28] Matth. V, 8. [29] Exod. III, 15. [30] Exod. XXXIII, 13. [31] Exod. XXIII, 23. [32] Exod. XXXIII, 15. [33] ibid. 17. [34] Exod. XXXIII, 18. [35] ibid. 19.

σκων ὅτι δὴ πάσης μείζων τῆς πρότερον αὐτῷ θεωρουμένης ὀπτασίας ἡ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων τυγχάνει γνῶσις, ἣν καὶ παραδώσειν αὐτῷ ὑπισχνεῖται, περὶ μὲν ἑαυτοῦ λέγων, « Παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου. » Περὶ δὲ τῆς τοῦ Πατρὸς μυσταγωγίας τὸ, « καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου· » ποίου γὰρ Κυρίου, αὐτὸς ὢν ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος, εἰ μὴ ἄρα τοῦ Πατρὸς καλέσειν ἐπαγγέλλεται; Καὶ ἀληθῶς γε εἰ μὴ διέλθοι τινὰ πρότερον ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ εἰ μὴ αὐτὸς ἀνακαλέσοιτο τὸν Πατέρα, οὐδ' ἄλλως δυνατὸν τὴν τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων ἀναλαβεῖν γνῶσιν· « ἐπεὶ μηδ' εἷς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. » Αὐτὸς γοῦν ἐστιν ἡ θύρα καὶ ἡ ὁδὸς δι' οὗ μόνου ἔστιν ἰδεῖν τὸν ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω τῶν ὅλων αἴτιον, αὐτὸν τὸν Πατέρα· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα οἷά τις αὐτοῦ πρόδρομος προεπιδημεῖ ταῖς τῶν μακαρίων ψυχαῖς ὁ θεῖος Λόγος, τῆς ἰδίας δόξης μεταδιδοὺς αὐταῖς, ἀλλ' οὐχ ἵσταταί γε εἰς τέλος τὰ τῆς αὐθεντίας εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνων, προπαρασκευάσας δὲ καὶ προευτρεπίσας τὴν μονὴν, ὑποχωρεῖ καὶ μεταπαραδίδωσι τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ φάσκων, « Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Νῦν μὲν οὖν λόγῳ τοῦτο πράξειν ἐπαγγέλλεται· ἑξῆς δὲ καὶ τὸ ἔργον ἐπάγει ἔνθα εἴρηται, « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ· καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου. Καὶ παρῆλθεν Κύριος πρὸ προσώπου αὐτοῦ καὶ ἐκάλεσε, Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτίρμων, καὶ ἐλεήμων, (f. 12) μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινὸς, καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, ἀφαιρῶν ἀνομίας, καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας, καὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖ· ἐπάγων ἀνομίας πατρῶν ἐπὶ τέκνα, καὶ ἐπὶ τέκνα τέκνων ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν. » Ταῦτα γὰρ αὐτός φησι καταβὰς ἐν νεφέλῃ καὶ παραστὰς τῷ Μωϋσεῖ ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος· ὃς καθ' ἣν πεποίηται ὑπόσχεσιν παρελθὼν πρὸ προσώπου αὐτοῦ, τὸν καὶ ἑαυτοῦ Κύριον καὶ Πατέρα, τὸν ἀληθῶς ὄντα Κύριον Κύριον, δὶς διὰ τοῦ τετραγράμμου ἐμφερόμενον ἀνακαλεῖται λέγων τὸ, « Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, » καὶ τὰ ἑξῆς. Εἰ δὲ βιαζόμενός τις φάσκοι μὴ τὸν Κύριον, ἀλλὰ Μωϋσῆν ταῦτα εἰρηκέναι, πεῖσμα βέβαιον λαμβανέτω ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ Μωϋσέως φωνῶν ὁμολογοῦντος τοῦ Κυρίου εἶναι τὰς προεκτεθείσας λέξεις, δι' ὧν εὐχόμενος ἐν ἑτέρῳ τόπῳ φησὶ, « Καὶ νῦν ὑψωθήτω ἡ χείρ σου, Κύριε· ὃν τρόπον εἶπας λέγων, Κύριος μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός· ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας· καὶ καθαρισμῷ οὐ καθαριεῖ τὸν ἔνοχον, ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατρῶν ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς. » Ἐναργέστατα δὴ οὖν καὶ σαφέστατα διὰ τούτων αὐτὸς ὁ Κύριος τὰς προεκτεθείσας εἰρηκὼς παριστᾷ τε (παρίσταται) φωνὰς, μείζονα Κύριον τὸν ἀληθῶς Κύριον, δῆλον δ' ὅτι τὸν Πατέρα ἑαυτοῦ, ἀνακαλούμενος· ἢ εἰ δυσπειθῶς ἔχοι πρὸς ταῦτα, λεγέτω εἴ τινα ἄλλην οἷός τέ ἐστιν κατὰ

A dam te gloria mea, » et de Patris sui doctrina, « Et vocabo in nomine Domini coram te. » Quem autem Dominum, cum sit ipse Dominus tetragrammato designatus, nisi Patrem suum vocaturum esse denuntiat? Profecto nisi prævium eat Dei Verbum, nisi ipse Patrem advocet, impossibile est quemvis omnium Patris scientiam excipere. « Neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui Filius voluerit revelare [36]. » Ipse igitur est janua viaque qua sola excelsissimam immensissimamque rerum omnium causam, Patrem ipsum, conspicere possumus. Si enim quam maxime, velut aliquis ejus præcursor, beatorum animas divinum præit Verbum, participes eos propriæ gloriæ efficiens, sed non desinit ad finem auctoritatis partes in se suscipere, præparato
B autem ac disposito habitaculo, discedit et regnum Deo et Patri transfert. Quod et ipse confitetur dicens : « Ego præcedam te gloria mea, et vocabo in nomine Domini. » Nunc quidem verbo illud facturum esse promittit; quod re peragit, ut ostendunt quæ sequuntur : « Cumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo, invocans nomen Domini. Et transiit Dominus ante faciem ejus, vocavitque : Dominator Domine Deus, misericors et clemens, et patiens, et multæ miserationis, ac verax, qui custodis misericordiam in millia, qui aufers iniquitatem et scelera, atque peccata, nullusque apud te per se innocens est. Qui reddis iniquitatem patrum filiis, ac nepotibus in ter-
C tiam et quartam progeniem [36*]. » Hæc enim ipse dicit, cum descendit in nube et prope Moysem stetit tetragrammato designatus Dominus. Dein, ob promissionem quam ipse fecerat, transiens ante faciem ejus, suimet Dominum et Patrem, vere Dominum, Dominatorem, bis tetragrammato designatum invocat dicens : « Dominator Domine Deus, misericors et clemens, » et reliqua. Si quis autem loci sensum detorquens minime a Domino contendat, sed a Moyse hæc esse dicta, illud plane compertum habebit ipsis Moysis vocibus, hæc esse verba Domini confitentis, cum in alio loco precatur dicens : « Magnificetur ergo fortitudo Domini sicut jurasti, dicens : Dominus patiens et multæ misericordiæ, auferens iniquitatem et scelera, nullumque in-
D noxium derelinquens, qui visitas peccata patrum in filios in tertiam et quartam generationem [37]. » Clarissime igitur et manifestissime patet ex iis hæc quæ retulimus Dominum dixisse, majorem Dominum et vere Dominum, scilicet Patrem ejus, invocantem. Cui si fides difficile adhibeatur, videre est an alia esse possit hujus loci explanatio. Quippe animadvertendum est non angelum manifestatum fuisse, sed ipsum tetragrammato designatum Dominum, qui et facie ad faciem cum Moyse perhibetur fuisse collocutus, quem et Moyses invocat, manifestationem per angelos deprecatus his verbis : « Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto [37*]. » Verumenim-

[36] Matth. xi, 27. [36*] Exod. xxxiv, 5-7. [37] Num. xiv, 17, 18. [37*] Exod. xxxiii, 15.

vero non possunt hæc de alio nisi solum de Deo Verbo, in principio apud Deum, referri; qui magna consecuto Moysi majorum ostendit scientiam, docens eum ut solum verum cognoscat Deum, et quem misit Deum Verbum, et ipsum post Patrem Dominumque Deumque. Et primam quidem ei hanc et maxime necessariam præbet utilitatem, ne unquam de omnium Deo opiniones ad manifestatum ei Verbum per immensam rerum visarum gloriam accipiat. Docet igitur seipsum primum solumque verum Deum præcedere, quem ipse invocabat dicens: « Dominator Domine Deus, misericors et clemens, patiens, et multæ misericordiæ, et verus. » Eamdem profecto vim habet « verus, » ac illa: « Ut cognoscant te solum Deum verum [38], » ab ipso Salvatore in Evangeliis dicta. Hæc non intellexisset omnis populus, ad quem, rudem adhuc, a manifestante se Domino dicebatur: « Ego sum, et non est alius præter me [38*]. » Iis enim opus erat quasi rudimentis ad regnum Dei, qui nondum Patris et Filii dogmata conciliare poterant, Ægyptiorum idololatria nuperrime abjecta. « Ego sum, et non est alius præter me; » ex Dei Verbi persona diceretur similiter ac: « Ego et Pater unum sumus [39]; » et: « Pater in me est, et ego in Patre [39*]. » Quemadmodum qui vidit eum, vidit Patrem, sicut dictum est: « Qui videt me, videt et Patrem [40]; » ita qui eum audit, audit et Patrem qui est in eo, cum dicit: « Ego sum, et non est alius præter me. »

A τοὺς τόπους ἐπιβαλεῖν διήγησιν· φυλάττων τὸ μὴ ἄγγελον εἶναι τὸν χρηματίζοντα, ἀλλ' αὐτὸν τὸν διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενον Κύριον, ὃς καὶ ἐνώπιος ἐνωπίῳ τῷ Μωϋσεῖ ἀναγέγραπται λελαληκέναι, ὃν καὶ ἀξιοῖ τὴν δι' ἀγγέλων προστασίαν παραιτούμενος ὁ Μωϋσῆς λέγων, « Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μή με ἀναγάγῃς ἐντεῦθεν. » Ἀλλὰ γὰρ οὐχ οἷόν τε ταῦτα ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεὸν Λόγον ἀναφέρειν· ὃς μεγάλων ἐφιεμένῳ τῷ Μωϋσεῖ τὴν τοῦ μείζονος ἐμφαίνει γνῶσιν, παιδεύων ἑαυτὸν ὅπως ἂν γινώσκῃ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλε Θεὸν Λόγον, δευτέρως καὶ αὐτὸν ὄντα μετὰ τὸν Πατέρα καὶ Κύριον καὶ Θεόν· καὶ πρώτην γε αὐτῷ ταύτην καὶ ἀναγκαιοτάτην παρέχει τὴν ὠφέλειαν, ὡς ἂν μήποτε τὰς περὶ Θεοῦ τῶν ὅλων ὑπο- B νοίας ἐπὶ τὸν χρηματίζοντα αὐτῷ Λόγον διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης τῶν θεωρουμένων ἐκλάβοι· διδάσκει [εἰ] δ' οὖν αὐτὸν πρῶτον καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἡγεῖσθαι τοῦτον, ὃν αὐτὸς ἐπεκαλεῖτο λέγων, « Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός. » Πρόσχες γὰρ ἐπιμελῶς τῷ « ἀληθινὸς » παραπλησίως εἰρημένῳ τῷ « Ἵνα γιγνώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, » ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Σωτῆρος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εἰρημένῳ· ταῦτα δ' οὐκ ἂν ἐχώρησεν ὁ πᾶς λαὸς πρὸς ὃν, οἷα δὴ εἰσαγόμενον, ὑπὸ τοῦ χρηματίζοντος ἐλέγετο, « Ἐγώ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν ἐμοῦ· » ἐδέοντο γὰρ οὗτοι στοιχειώδους εἰσαγωγῆς ἔτι τῆς περὶ Θεοῦ μοναρχίας οὐχ οἷοί τέ πως ὄντες τὰ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δόγματα διαρθροῦν, ἅτε ἔναγχος τῆς Αἰγυπτίων πολυθέου πλάνης ἀφεστηκότες. Τὸ δὲ « Ἐγώ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν ἐμοῦ » λέγοιτ' ἂν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ Λόγου ὁμοίως τῷ, « Ἐγὼ καὶ ὁ (f. 12 v°) Πατὴρ ἕν ἐσμεν· καὶ ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. » Ὡς γ' οὖν ὁ ἑωρακὼς αὐτὸν ἑώρακε τὸν Πατέρα, κατὰ τὸ, « Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντά με· » τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ αὐτοῦ ἀκούων τοῦ ἐν αὐτῷ Πατρὸς ἤκουε λέγοντος τὸ, « Ἐγώ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν ἐμοῦ. »

Hæc effusius diximus, demonstrare quærentes quod procul dubio neque omnium Deus, neque angelica quævis potestas, sed ipsum Dei Verbum Moysi apparuit, quod firmiter credidimus, post omnium Patrem et Dominum, secundum esse omnium Dominum et Deum; sicut Joannes evangelista nobis apertissime ostendit, dicens: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum [40*]. » Nimiæ autem operæ neque propositi nostri esset exquirere quis locus, quæ petra forent, de quibus dicit Dominus: « Ecce est locus apud me et stabis super petram [41]. » Sed hanc petram Apostolus indicavit dicens: « Petra autem erat Christus [41*]. » Petra locusque erant eadem, suspicor, quæ obvia fuerunt Jacobo, cum dicitur: « Egressus igitur Jacob de puteo juramenti, pergebat Harrah; et obvium habuit locum [42], » ac, ubi in somnis videns scalam, illique innixum Dominum, cum evigilasset, dixit: « Vere Dominus est in loco isto [42*], » ac rursus: « Quam terribilis est locus iste! Non est hic aliud nisi domus Dei et porta cœli [43]. » Quænam vero sit facies Dei Verbi, quam nequit Moyses, id est lex,

δεύτερος θεός

C Ταῦτα δ' ἡμῖν ὡς ἐν τηλικούτοις εἴρηται παραστῆσαι βουλομένοις, ὅτι δὴ ἀναμφιλέκτως οὔτε ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, οὔτε ἀγγελική τις δύναμις ἦν ἡ χρηματίζουσα τῷ Μωϋσεῖ, αὐτὸς δὲ ὁ θεῖος Λόγος, ὃν ἀκριβῶς πεπιστεύκαμεν μετὰ τὸν τῶν ὅλων Πατέρα καὶ Κύριον δεύτερον εἶναι τῶν ἁπάντων Θεόν τε καὶ Κύριον· ὥσπερ δὴ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης σαφέστερον ἡμᾶς παιδεύει λέγων· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· » πολλῆς δ' ἂν γένοιτο καὶ οὐχὶ τῆς παρούσης σχολῆς σαφηνίζειν τίς ἄρ' εἴη ὁ τόπος καὶ ἡ πέτρα περὶ ὧν εἶπεν ὁ Κύριος, « Ἰδοὺ τόπος παρ' ἐμοὶ καὶ στήσῃ ἐπὶ τῆς πέτρας· » ἀλλ' ὁ μὲν Ἀπόστολος τὴν πέτραν ἐδήλωσεν εἰπὼν, « Ἡ πέτρα δὲ ἦν ὁ Χριστός. » Οὐκ ἄλλον δὲ τῆς πέτρας ὄντα καὶ τὸν τόπον ὑπολαμβάνω D τὸν αὐτὸν τυγχάνοντα τῷ ἀπαντήσαντι τῷ Ἰακὼβ ἔνθα γέγραπται, « Ἐξῆλθεν δὲ ὁ Ἰακὼβ ἀπὸ τοῦ φρέατος τοῦ ὅρκου, καὶ ἐπορεύθη εἰς Χαῤῥάν. Καὶ ἀπήντησε τόπῳ » ἔνθα καὶ ἰδὼν ἐν ὁράματι τὴν κλίμακα καὶ τὸν ἐπ' αὐτῆς ἐστηριγμένον Κύριον, διυπνισθείς φησιν, « Ὅτι ἔστι Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ· » καὶ πάλιν εἶπεν· « Ὡς φοβερὸς ὁ τόπος οὗτος, οὐκ ἔστι τοῦτο ἀλλ' ἢ οἶκος τοῦ Θεοῦ· καὶ αὐτὴ ἡ πύλη

[38] Joan. XVII, 3. [38*] Deut. XXXII, 39. [39] Joan. X, 30. [39*] ibid. 38. [40] Joan. XIV, 9 [40*] Joan. I, 1. [41] Exod. XXXIII, 21. [41*] I Cor. X, 4. [42] Gen. XXVIII, 10. [42*] ibid. 16. [43] ibid. 17.

τοῦ οὐρανοῦ. » Ἀλλὰ καὶ τί τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὃ μὴ δύναται Μωϋσῆς ὁ νόμος, ἅτε ἀνθρώπινος καὶ σωματικώτερος ὤν, θεωρεῖν· τίνα τε τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ, ἃ μόνον χωρεῖν οἷός τε ἦν ὁ τυπικὸς καὶ τῶν νοητῶν συμβολικῶς (κὸς) νόμος· πῶς τε εἴρηται τὸ, « Σκεπάσω τῇ χειρί μου ἐπὶ σὲ, » καλύμματος καὶ σκέπης ἐπιτιθεμένου τῷ νόμῳ, ὡς διὰ τοῦτο τὸ κάλυμμα τὰ μὲν ὀπίσω δύνασθαι ὁρᾷν, οὐκέτι δὲ τὰ προηγούμενα καὶ διαφέροντα· ἰδίᾳ κατὰ καιρὸν, ᾧ μέλει τῆς τούτων ἐρεύνης, ἐπιστήσας εἴσεται.

A ut humana nimis corporalisque, intueri; quænam et terga ejus, quæ tantum conspicere valebat typica et spiritalium symbolica lex; quomodo dicatur: « Protegam te dextera mea, » quasi velo et tegmine legi obducto, ut per illud velum posteriora possit aspicere, non autem anteriora et potiora, singulatim in tempore opportuno hujus investigationis studiosis explanabitur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓʹ.

Ἐκ τῶν Ἀριθμῶν τῆς γʹ τοῦ Βαλαὰμ προφητείας.

« Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· καὶ ὑψωθήσεται ἡ Γὼγ βασιλεία, καὶ αὐξηθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ· Θεὸς ὡδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς δόξαν μονοκέρωτος αὐτῷ· ἔδεται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ τὰ πάχη αὐτῶν ἐκμυελιεῖ, καὶ ταῖς βολίσιν αὐτοῦ κατατοξεύει ἐχθρόν. Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἀναστήσει αὐτόν; οἱ εὐλογοῦντές σε, ηὐλόγηνται· καὶ οἱ καταρώμενοί σε, κεκατήρανται. » Χριστός ἐστιν ὁ ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ τὸ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς, καὶ κυριεύσας ἐθνῶν πολλῶν· ποῖον γὰρ ὑπῆρξεν ἔθνος ἀγνοῆσαν τὴν ὑπ' αὐτὸν δουλείαν, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξελθόντος τοῦ λόγου τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ σπέρματα τῆς οἰκουμένης τῶν ῥημάτων αὐτῶν; Παρά γ' οὖν πλείστοις καὶ αὐτῶν τῶν βαρβάρων πολλοὺς ἔστιν ἰδεῖν διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως ἐπὶ τὴν τοῦ ἑνὸς Θεοῦ (f. 13) γνῶσιν ἐληλυθότας, καὶ ὑπὲρ τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας παντοίας μέχρι καὶ θανάτου κολάσεις ὑπομείναντας. Πέρας ἔχουσα τοίνυν καὶ αὕτη σαφῶς ἡ προφητεία ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος ἀποδείκνυται· ἢ παραστήτω τις ἄλλος ἐπιδεικνὺς ἐπὶ τίνα ἂν ταῦτα ἀναφέροιτο· καθ' ἡμᾶς δὲ πρόδηλον, ὡς καὶ αὔξεται ὁσημέραι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡ νοητὴ βασιλεία τε καὶ δεσποτεία παρὰ ταῖς ὑποδεξαμέναις τὸν λόγον αὐτοῦ ψυχαῖς· ὑψώθη δὲ κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ καὶ ἡ Γὼγ βασιλεία, ἣν ὑπειλήφασί τινες εἶναι τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, ἄλλοι δὲ τροπικῶς τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπουράνιον πολιτείαν, καὶ τὴν τῶν νοητῶν δογμάτων θεωρίαν, διὰ τοῦτο Γὼγ, ὅπερ ἑρμηνεύεται *δόγματα*, σημαίνεσθαι ἐξειλήφασιν· ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς ὡδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ῥητῶς μὲν ὅτε χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσὴφ ἐξ Αἰγύπτου παραλαβὼν τὴν Μαριὰμ ἅμα τῷ παιδὶ Ἰησοῦ ὑπέστρεψεν εἰς γῆν Ἰσραὴλ πληρουμένης τῆς τε νῦν καὶ τῆς ἐν Ὡσηὲ κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τὴν Ἀκύλου ἑρμηνείαν προφητείας φασκούσης, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου· » καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ, ὁπηνίκα ἐκ τῆς νοητῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν τῇδε τόπων ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ἅμα λαμβάνων αὐτὸν ὁ Πατὴρ ὡδήγησεν· ἡ δὲ λεγομένη « δόξα μονοκερώτων » ἐν τῷ Σωτῆρι τὴν ἐν αὐτῷ θεότητα τῆς πατρικῆς αἰνίττεται μοναρχίας.

CAPUT XIII.

Ex Numerorum tertia Balaam prophetia.

« Egredietur homo de semine ejus, et dominabitur in gentibus multis. Tolletur Agag rex ejus, et B auferetur regnum illius. Deus eduxit illum de Ægypto, cujus fortitudo similis est rhinocerotis. Devorabunt gentes hostes illius, ossaque eorum confringent et perforabunt sagittis. Accubans dormivit ut leo et quasi leonis catulus. Quis eum suscitare audebit? Qui benedixerint tibi, erunt et ipsi benedicti; qui maledixerint, in maledictione reputabuntur [43]. » Christus est qui ex Israel semine secundum carnem natus, multisque gentibus dominatus est. Quænam enim gens non ditionem ejus agnoverit, in omnem terram diffuso discipulorum ejus verbo, prædicationibusque eorum quasi seminibus in universa terra sparsis? Igitur apud plerosque etiam barbarorum multos videre est qui sua in eum fide ad Dei unius scientiam pervenerunt, suaque in C eumdem pietate omne tormentorum genus mortemque ipsam sustinuerunt. Apertissime igitur ad Salvatorem nostrum hæc spectat prophetia. Si cui dubium videatur, alia, libet, proponatur interpretatio. Nobis autem perspicuum est crescere in diem spiritale Salvatoris nostri regnum in animis quæ verbum ejus acceperunt. Elatum est ejus præsentia Agag regnum, quod quidam Romanum imperium interpretati sunt, alii vero allegorice cœlestem Evangelii rempublicam et spiritalium dogmatum speculationem, Gog (sive Agag) *dogmata* significante. Sed et Deus eduxit eum de Ægypto, videlicet cum Joseph, divina apparitione admonitus, Mariam cum puero reduxit in terram Israel, ut hæc compleretur necnon Osee, secundum Hebraicum et D Aquilæ interpretationem, prophetia dicens: « Ab Ægypto vocavi filium meum [44]; » at e sententia nostra, cum ab Ægypto spiritali et locis terrestribus ad cœlos Pater eum eduxit. « Fortitudo » autem « rhinocerotis » in Salvatore innuit deitatem paterni regni quæ est in eo.

Μετὰ ταῦτα εἴρηται, « ἔδεται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ· » ὅσα γὰρ ὑπὸ τὴν διδαχὴν αὐτοῦ γέγονεν ἔθνη, ταῦτα πρότερον μερὶς τυγχάνοντα τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, μετὰ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν ἐπιτήδεια ὥσπερ εἰς βρῶσιν ἑαυτῷ κατεσκεύασε· τὰ μὲν πάχη, τοῦτ' ἔστι πᾶν

Post hæc dicitur, « Devorabunt gentes hostes illius. » Quæcunque sub ejus disciplina fuerunt gentes, cum prius præda hostibus devota essent, nunc fide in eum accepta, ipsi factæ sunt quasi esca parata. Ossa vero, id est quodcumque in eis carna-

[43] Num. xxiv, 7-9. [44] Ose. xi, 1.

le et terrestre, imminuens et attentius explorans, esculentos propria cultura fructus eis effecit. Hæc autem spiritalibus et rationabilibus executus est sagittis, veterem gentium ducem, suique inimicum perfodiens, scilicet diabolum. Quod ad, « Accubans dormivit ut leo, » hoc fere iisdem verbis a Jacobo in suis de Juda prophetiis dictum est; cujus sensum jam in suo loco expositum non iterabimus. Manifestum est autem quod Christo benedicentibus Deus benedicet. Ac si nos exsecrarentur ut et veterem Dei populum Ægyptii, in nobis tamen implerentur et illa : « Quantoque opprimebant eos, tanto magis multiplicabantur et crescebant [44*]. » Et sane quodam modo maledictionem acceperunt qui olim ei maledixerunt, exclamantes : « Crucifige, crucifige eum [45]. » Maledictio enim crux erat, sicut dictum est : « Maledictus omnis qui pendet in ligno [45*]. » Qui autem illorum injuriam passus est, a Patre extollitur; hi vero, qui a Deo maledicti sunt, perpetuum in sæcula acceperunt supplicium. Illud enim attentius consideranti, Dei potestatis apparebit magnitudo, eos quibus semel maledixit, in perpetuum persequentis. Hoc significant ea verba : « Qui benedixerint tibi, erunt et ipsi benedicti; qui maledixerint, in maledictione reputabuntur. »

CAPUT XIV.

Ex quarta Balaam prophetia.

« Orietur stella ex Jacob, et consurget vir de Israel, et percutiet duces Moab, vastabitque omnes filios Seth [46]. » Dei Verbum, « cum exinanivit semetipsum, formam servi accipiens, et habitu inventus est ut homo [47], » stella non parva surrexit, non vero Jacob, sed ex Jacob. Corporali primum populo circumcisionis, deinde cunctis gentibus illuxit. Digressus ab iis, non parva sustinuit bella, purificans « adversus potestates et spiritualia nequitiæ [48]; » quibus devictis, pabulum paravit in hæreditatem suam, gentes suscipiens, quæcunque prius sub eorum ditione erant. De quibus Pater ei expresse pollicitus est dicens : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ [49]. »

CAPUT XV.

Ex Deuteronomio. Moyses est dicens :

« Prophetam de fratribus tuis, sicut me, suscitabit Dominus Deus tuus : ipsum audies, ut petisti a Domino Deo tuo in Horeb, quando concio congregata est, atque dixisti : Ultra non audiam vocem Domini Dei mei, et ignem hunc maximum amplius non videbo, ne moriar. Et ait Dominus mihi : Bene omnia sunt locuti. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui : et ponam verba mea in ore ejus, loqueturque ad eos omnia quæ præcepero ei. Qui autem verba ejus, quæ loquetur

A συμπεφυκὸς αὐτοῖς ὑλικὸν καὶ γήϊνον, λεπτύνων καὶ ἐξιχνεύων, καρποὺς δὲ τροφίμους διὰ τῆς ἑαυτοῦ γεωργίας αὐτοῖς ἐμποιῶν. Ταῦτα δὲ εἰργάσατο τοῖς νοητοῖς καὶ λογικοῖς βέλεσι, τὸν πάλαι τῶν ἐθνῶν ἄρχοντα ἐχθρὸν ὄντα ἑαυτοῦ κατατοξεύσας, τουτέστι τὸν διάβολον. Τὰ δ' ἀπὸ τοῦ « Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, » σχεδὸν αὐτοῖς ῥήμασι καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰακὼβ ἐν ταῖς περὶ τοῦ Ἰούδα προφητείαις εἴρηται· ἅτινα ὁποῖον ἔχει νοῦν κατὰ τὰ ὑποπεσόντα ἡμῖν ἐκθέμενοι οὐ παλιλογήσομεν· δῆλον δὲ τυγχάνει ὅπως ἡμεῖς οἱ τὸν Χριστὸν εὐλογοῦντες τοῦ Θεοῦ ηὐλογήμεθα· κἂν γὰρ βδελύσσοιντο ἡμᾶς ὡς καὶ τὸν πάλαι τοῦ Θεοῦ λαὸν οἱ Αἰγύπτιοι, ὅμως πληροῦταί γε καὶ ἐφ' ἡμῖν τὸ, « καθ' ὅσον δὲ ἐταπείνουν αὐτοὺς, τοσούτῳ πλείους ἐγίνοντο, καὶ ἴσχυον σφόδρα σφόδρα· » καὶ σαφὲς τίνα B τρόπον τὴν κατάραν εἰλήφασιν οἱ ἐξαρχῆς αὐτὸν καταρασάμενοι διὰ τοῦ, « Σταύρου, σταύρου αὐτόν· » κατάρας γὰρ ἦν ὁ σταυρὸς, κατὰ τὸ, « Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. » Ἀλλ' ὁ μὲν τὴν αὐτῶν ὑπομείνας κατάραν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὑπερύψωται· οἱ δὲ πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καταραθέντες ἐπίμονον εἰς αἰῶνα εἰλήφασιν ὄλεθρον· ὃν εἰ ἐπ' ἀκριβές τις ἐπεξίοι, δυνάμεως Θεοῦ κατόψεται μέγεθος, εἰς ἔτι νῦν μετιούσης τοὺς ἅπαξ πρὸς αὐτοῦ κατηραμένους. Ταῦτα (f. 13 v°) εἰς τὸ « Καὶ οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλόγηνται, καὶ οἱ καταρώμενοί σε καὶ κατάρανται. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἐκ τῆς δ' τοῦ Βαλαὰμ προφητείας.

« Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακὼβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ θραύσει ἡγεμόνας Μωὰβ, C καὶ προνομεύσει πάντας υἱοὺς Σήθ. » Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος « κενώσας ἑαυτὸν καὶ μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, » ἄστρον οὐ μικρὸν οὐχὶ τῷ Ἰακὼβ ἀνέτειλεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ἰακώβ· ἀπὸ γὰρ τοῦ σωματικοῦ λαοῦ τῶν ἐκ περιτομῆς ἀρξάμενος, πᾶσιν ἐπέλαμψε τοῖς ἔθνεσι· μεταναστάς τε ἀπ' ἐκείνων, οὐ μικροὺς πολέμους διεχειρίσατο, καθαίρων « τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, » οὓς καταγωνισάμενος προνομὴν ἐποιήσατο εἰς τὸν αὐτοῦ κλῆρον, ἀπολαβὼν ὅσα πρότερον ὑπ' ἐκείνους ἐτύγχανεν ἔθνη· περὶ ὧν ὁ Πατὴρ αὐτῷ κατεπηγγείλατο εἰπών· « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

D *Ἐκ τοῦ Δευτερονομίου. Μωϋσῆς ἐστιν ὁ λέγων·*

« Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου, ὡς ἐμὲ, ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ Θεός σου· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, ὅσα ᾐτήσω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρὴβ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας, λέγοντες, Οὐ προσθήσομεν ἀκοῦσαι τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ πῦρ τὸ μέγα τοῦτο οὐκ ὀψόμεθα ἔτι, οὐδὲ μὴ ἀμάρτωμεν. Καὶ εἶπεν Κύριος πρός με· Ὀρθῶς πάντα, ὅσα ἐλάλησαν· προφήτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ μέσου τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, ὥσπερ σέ· καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς

[44*] Exod. I, 12. [45] Joan. XIX, 15. [45*] Gal. III, 13. [46] Num. XXIV, 17. [47] Philip. II, 7. [48] Ephes. VI, 12. [49] Psal. II, 8.

καθ' ὅτι ἂν ἐντείλωμαι αὐτῷ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἂν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτῶν. » Καὶ τί μᾶλλον ἔχοι τις ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ Μωϋσέα προφήτην, τοῦτ' ἔστι νομοθέτην, τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους ἀναδεδειγμένον ἐπιδεῖξαι, ἢ μόνον Ἰησοῦν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, ὃς τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βίου νομοθέτης ἅπασιν ἀναπέφανται τοῖς ἔθνεσι, κατὰ τὴν ἐν ψαλμῷ φήσασαν προφητικὴν εὐχήν· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς· γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποί εἰσιν; » Οὗτος δὲ καὶ ἐλυτρώσατο τῆς νοητῆς Αἰγύπτου, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ πλινθοποιίας, τῆς τε πικρᾶς ὑπὸ τὸν νοητὸν Φαραὼ δουλείας τοὺς δι' αὐτοῦ προ(σ)εληλυθότας τῷ τῶν ὅλων Θεῷ· καὶ πάντα δὲ ἁπλῶς τὰ σωματικῶς ὑπὸ Μωϋσέως γεγονέναι ἱστορούμενα κατὰ τὸν πνευματικὸν νόμον ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν διεπράξατο. Ἐλήλυθεν ἄρα καὶ ὁ διαβόητος ἔτι καὶ νῦν παρά τε Σαμαρεῦσι καὶ Ἰουδαίοις, ὃν καὶ Μωϋσῆς προεθέσπισε προφήτης, περὶ οὗ προδιεμαρτύρατο ὁ Θεὸς λέγων· « Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἐὰν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἐὰν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐκδεδίκηταί γ' οὖν τὸ αἷμα πάντων τῶν ἀπὸ Ἄβελ μέχρι Ζαχαρίου τοῦ φονευθέντος μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ (f. 14) θυσιαστηρίου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς κατὰ Σωτῆρος ἐπισυστάσης, καὶ μάλιστα τῶν τολμησάντων ἀφεῖναι κατ' αὐτοῦ τὴν « Σταύρου, σταύρου αὐτὸν » φωνὴν, « Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν· » ὅπερ καὶ παραυτίκα γέγονε, τοῦ Θεοῦ, καθὼς προεῖπεν, ἐκδικήσαντος τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἔκ τε αὐτῶν ἐκείνων καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν, ἅμα τε μετελθούσης αὐτοὺς τῆς δίκης, ὡς ἐξ ἐκείνου εἰς δεῦρο μηδ' ὅλως ἆραι κεφαλὴν τὸ πᾶν ἔθνος δυνηθῆναι, πληρωθείσης καὶ ἑτέρας προφητείας Ἀμὼς φασκούσης, « Οἶκος Ἰσραὴλ πέπτωκεν, οὐκέτι προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι· » ἅπερ καὶ ὁ Ἀπόστολος τῷ πνεύματι προϊδὼν, ἀνεφώνησεν εἰπὼν, « Ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος. »

A in nomine meo, audire noluerit, ego ultor exsistam [80]. » Quem vero majorem ex Israel, post Moysem prophetam, id est legislatorem, hominum genere ortum, ostendi potest, nisi solum Jesum Salvatorem Dominumque nostrum, qui Novi Testamenti, vitæ secundum Evangelium, legislator omnibus manifestatus est gentibus, secundum illam psalmi orationem : « Constitue, Domine, legislatorem super eos : ut sciant gentes quoniam homines sunt [81]. » Hic autem liberavit spirituali Ægypto, ejusque laterariis, et acerba sub spirituali Pharaone servitute quotquot ipso duce ad omnium Deum pervenerunt. Et omnia quæ corporaliter a Moyse facta narrantur, spiritali lege Salvator Dominusque noster perfecit. Venit ergo et nunc adhuc pervulgatus est apud
B Samaritanos et Judæos, quem et Moyses prænuntiavit propheta, de quo Deus testimonium reddidit, dicens : « Qui autem verba ejus, quæ loquetur in nomine meo, audire noluerit, ego ultor exsistam. » Ultus est ergo sanguinem omnium ab Abele usque ad Zachariam inter templum et altare interfectum [82]; ultus est Salvatoris passionem præsertim in illos qui adversus eum exclamare audebant : « Crucifige, crucifige eum ; tolle eum a terra [83] : sanguis ejus super nos et super filios nostros [84]. » Quod et protinus evenit, vindicante, ut prædixerat, Deo sanguinem Christi in illos illorumque pueros. Sic enim eos insequitur pœna, ut abhinc usque ad præsens tempus gens omnis caput extollere minime
C potuerit, impleta et alia Amos prophetia dicente : « Domus Israel cecidit, et non adjiciet ut resurgat [85]. » Quæ et Apostolus spiritu prævidens, prædicavit his verbis : « Pervenit enim ira Dei super illos usque in finem [86]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚʹ.

Τῆς Ὠδῆς.

« Εὐφράνθητε, οὐρανοὶ, ἅμα αὐτῷ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ· εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτῷ πάντες υἱοὶ Θεοῦ. » Καὶ τίνι ἄλλῳ προσκυνήσειν τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ προστάττοι ἂν τὸ θεῖον Πνεῦμα ἢ τῷ Χριστῷ, οὗ σαφῶς ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ ηὐφράνθη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ τὰ ἔθνη τοῦ τῶν δικαίων πατριαρχῶν καὶ προφητῶν χοροῦ· περὶ ὧν ἐθνῶν αὖθις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ᾠδῆς ὡς πρὸς ἕτερον λαὸν ἀποτεινόμενος ὁ Θεός φησιν, « Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῷ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς οὐκ ἐπ' ἔθνει, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς. » Καὶ πρόδηλόν γε ὅτι μετὰ τὴν ἐκείνων ἀποβολὴν « τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς παρ' ἐκείνοις σοφούς· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο, καὶ τὰ ἀγενῆ, καὶ τὰ ἐξουθενημένα, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ πρότερον

CAPUT XVI.

E Cantico.

« Lætamini, cœli, simul ante eum prosternantur adorantes omnes angeli Dei ; lætamini, gentes, cum populo ejus, et confirmentur in eo omnes filii Dei [87]. » Quem alium adorare angelis ejus præciperet
D Spiritus divinus, nisi Christum, cujus sane præsentia lætatæ sunt cum populo ejus gentes, justorum videlicet patriarcharum prophetarumque chorus. De quibus gentibus quoque in eodem cantico quasi alium populum increpans, Deus dicit : « Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat deus, et irritaverunt in vanitatibus suis : et ego provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo eos [88]. » Et manifestum quidem quod post illorum rejectionem, « quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes ; et infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia ; et ignobilia mundi et contemptibilia elegit Deus, et ea

[80] Deut. XVIII, 15-19. [81] Psal. IX, 21. [82] Matth. XXIII, 35. [83] Joan. XIX, 6. [84] Matth. XXVII, 25. [85] Amos V, 1. [86] I Thess. II, 16. [87] Deut. XXXII, 43. [88] ibid. 21.

quæ non sunt, ut ea quæ sunt, destrueret [59]. » Prius igitur, in Moysis ipsius temporibus, idolis servientes, Dei iram excitaverunt et provocaverunt, venientemque Christum ejus non acceperunt; gentes autem ab eo ad Patris Deique omnium scientiam adductæ, secundum præsentem prophetiam, cum sanctorum ejus populo lætabuntur; Christum autem firmaverunt omnes filii Dei, et qui olim de eo prophetaverunt, et qui post ejus adventum, adoptionis spiritum consecuti, eum per universam terram nuntiaverunt. Hæc quidem de Pentateucho; nunc vero sequentes Scripturæ libros aggrediamur.

CAPUT XVII.

Ex Josue libro.

« Cum autem esset Josue in agro urbis Jericho, levavit oculos, et vidit virum stantem contra se, evaginatum tenentem gladium, perrexitque ad eum et ait : Noster es, an adversariorum ? Qui respondit : Nequaquam : sed sum princeps exercitus Domini, et nunc venio. Cecidit Josue pronus in terram. Et adorans ait : Quid dominus meus loquitur ad servum suum ? Solve, inquit, calceamentum tuum de pedibus tuis : locus enim, in quo stas, sanctus est [60]. » Quis alius esse posset princeps copiarum Domini, nisi Christus Dei, universi dux sancti spiritalisque Dei exercitus ? Illud etiam attende, annon idem qui Moysi per angelum manifestatus in monte ex ipsis ad Josue verbis demonstratur. Quæ enim huic nunc, hæc et Moysi similiter in prima ad eum Domini manifestatione per angelum dicta sunt, « Solve calceamentum tuum de pedibus tuis, » et cætera. Multa sunt Christo Dei nomina : nunc seipsum « Domini exercitus principem » declarat; atque in Isaia, « magni consilii Angelum, » hoc in loco : « Omnis violenta prædatio erit in combustionem et cibus ignis. Parvulus enim natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus super humerum ejus : et vocabitur nomen ejus... magni consilii Angelus [61-62]. » Invenies et in Malachia ipsum « Angelum testamenti [63] » vocatum, ubi legitur : « Et statim veniet ad templum suum Dominator, quem vos quæritis, et Angelus testamenti, quem vos vultis [64]. »

CAPUT XVIII.

E primo Regum libro, ex Annæ precatione.

« Dominus ascendit in cœlos et tonuit. Ipse judicabit fines terræ, et dabit imperium regi suo, et sublimabit cornu Christi sui [65]. » Qui de cœlis descenderat Dominus Dei Verbum, ipse rursus in cœlos ascendit; et cum ascendisset, divina potestate sua evangelicum nuntium tonuit, ut in universa terra auditum illum efficeret. Ipse autem judicabit fines terræ et quotquot intra eos habitant, omni judicio a Patre accepto. Sed etiam robur dedit

A παρ' ἐκείνοις ὄντα καταργήσῃ· » ὅτι δὴ πρότερον ἐκ τῶν αὐτοῦ Μωϋσέως χρόνων εἰδώλοις λατρεύοντες, καὶ τὸν Θεὸν παροργίζοντες καὶ παραζηλοῦντες, ἐλθόντα αὐτοῦ τὸν Χριστὸν οὐκ ἐδέξαντο· ἀλλὰ τά ἔθνη γε δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων ἐπιγνόντα κατὰ τὴν ἐν χερσὶ προφητείαν εὐφρανθήσεται μετὰ τοῦ τῶν ἁγίων λαοῦ αὐτοῦ· τὸν Χριστὸν δὲ καὶ ἐνίσχυσαν πάντες οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, οἵ τε πρότερον τὰ περὶ αὐτοῦ προφητεύσαντες, καὶ ὅσοι μετὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τῆς υἱοθεσίας χωρήσαντες, ἐπὶ πᾶσαν αὐτὸν ἐκήρυξαν τὴν οἰκουμένην. Τὰ μὲν δὴ ἀπὸ τῆς Πεντατεύχου τοσαῦτα· μετίωμεν δὲ καὶ ἐπὶ τὰς ἑξῆς Γραφάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰησοῦ γραφῆς.

B « Καὶ ἐγενήθη ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἱεριχῷ, καὶ ἀναβλέψας ὁρᾷ ἄνθρωπον ἑστηκότα κατέναντι αὐτοῦ, καὶ ἡ ῥομφαία ἐσπασμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ προσελθὼν Ἰησοῦς, εἶπεν, Ἡμέτερος εἶ, ἢ τῶν ὑπεναντίων; Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου νυνὶ παραγέγονα. Καὶ Ἰησοῦς ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέσποτα, τί προστάσσεις τῷ σῷ οἰκέτῃ; Καὶ λέγει ὁ ἀρχιστράτηγος Κυρίου πρὸς Ἰησοῦν, Λῦσαι τὸ ὑπόδημα (f. 14 v°) ἐκ τῶν ποδῶν σου, ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, τόπος ἅγιός ἐστι. » Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη ὁ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου, ἢ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ πάσης ἄρχων ἁγίας καὶ πνευματικῆς τοῦ Θεοῦ στρατιᾶς; Ὅρα δὲ μὴ εἰ καὶ ὁ αὐτὸς ὁ καὶ τῷ Μωϋσεῖ διὰ C τοῦ ἀγγέλου χρηματίσας ἐν τῷ ὄρει ἀπὸ τῶν πρὸς τὸν Ἰησοῦν λόγων ὑποφαίνεται· ἅπερ γὰρ τούτῳ νῦν, ταῦτα καὶ Μωϋσεῖ ὁμοίως ἀρχομένῳ τῆς θεωρίας πρὸς τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ ἀγγέλου εἴρηται κατὰ τὸ, « Λῦσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου, » καὶ τὰ ἑξῆς. Πολυώνυμος δέ τις ὑπάρχων ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νῦν « Ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου » χρηματίζει· ὡς καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ, « μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος· » ἐν τῷ, « Καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγένοντο πυρίκαυστοι. Ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος. » Εὕροις δ' ἂν καὶ ἐν τῷ Μαλαχίᾳ « Ἄγγελον διαθήκης » αὐτὸν ὀνομαζόμενον, ἔνθα λέγεται, « Καὶ ἐξαίφνης ἥξει εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ Ἄγγελος τῆς διαθή- D κης, ὃν ὑμεῖς θέλετε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἐκ τῆς α' τῶν Βασιλειῶν. Τῆς εὐχῆς Ἄννας.

« Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐβρόντησεν· αὐτὸς κρινεῖ ἄκρα γῆς, καὶ δώσει ἰσχὺν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ ὑψώσει κέρας Χριστοῦ αὐτοῦ. » Ὁ καταβὰς ἐκ τῶν οὐρανῶν Κύριος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς πάλιν ἀναβέβηκεν εἰς οὐρανούς· καὶ ἀναβὰς ἐβρόντησεν τῇ θείῳ ἑαυτοῦ δυνάμει τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, ὡς ἐξάκουστον αὐτὸ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ· αὐτὸς δὲ κρινεῖ ἄκρα γῆς καὶ τοὺς μέχρι τούτων οἰκοῦντας, ὡς πᾶσαν εἰληφὼς τὴν κρίσιν

[59] I Cor. I, 27. [60] Jos. V, 13-16. [61-62] Isa. IX, 5. [63] Malach. III, 1. [64] ibid. [65] I Reg. II, 10.

παρὰ τοῦ Πατρός· ἀλλὰ καὶ ἔδωκεν ἰσχὺν τοῖς ἑαυτοῦ μὲν μαθηταῖς, ἀποστόλοις τε καὶ προφήταις, ἡμῶν δὲ βασιλεῦσι, καὶ ὕψωσε τὸ κέρας τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ἤτοι τοῦ λαοῦ, μετοχῇ τοῦ Χριστοῦ οὕτως ὀνομαζομένου, ἢ οὗ ἀνείληφεν ἀνθρωπίνου, οὗ κέρας ἦν ἡ θεότης ὑψωθεῖσα κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· καὶ ἐν ὀγδοηκοστῷ δὲ ὀγδόῳ ψαλμῷ σαφῶς τὸ παραπλήσιον τῷ ἐνθάδε περὶ τοῦ Χριστοῦ ὁ Θεός φησιν, « Καὶ ἐν τῷ ὀνόματί μου ὑψωθήσεται τὸ κέρας αὐτοῦ. »

A discipulis suis, apostolis et prophetis, qui nos regunt, et sublimavit cornu Christi sui, seu populi sui, Christi ob communionem sic nominati, sive quam accepit humanitatis, cujus cornu erat deitas sublimata secundum sanctum Apostolum. Et in octavo et octogesimo psalmo manifeste hæc eadem fere de Christo Deus dicit : « Et in nomine meo exaltabitur cornu ejus [66]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

« Καὶ ἦλθεν ἄνθρωπος Θεοῦ πρὸς Ἡλεὶ, καὶ εἶπεν, Τάδε λέγει Κύριος Κύριος· » καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς· « Καὶ ἀναστήσω ἐμαυτῷ ἱερέα πιστὸν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μου καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει· καὶ οἰκοδομήσω αὐτῷ οἶκον πιστὸν, καὶ διελεύσεται ἐνώπιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας· καὶ ἔσται πᾶς ὁ περισσεύων ἐν οἴκῳ ἥξει προσκυνῶν αὐτῷ ὀβολοῦ ἀργυρίου, καὶ ἐν ἄρτῳ ἑνὶ, λέγων, Παράριψόν με ἐπὶ μίαν τῶν ἱερατείων σου φαγεῖν ἄρτον. » Οὐδεὶς ἄλλος ἢ μόνος ὁ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὃν « ἔχομεν ἀρχιερέα μέγαν, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, » πάντα τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Πατρὸς πεποίηκεν « ὑπήκοος αὐτῷ γενέσθαι μέχρι καὶ θανάτου· » ὅθεν καὶ ἀναστήσας αὐτὸν ὁ Πατὴρ, οἰκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον πιστὸν, τὴν ἐκ λογικῶν καὶ ζώντων καὶ πιστῶν ὡς ἀληθῶς λίθων συνεστῶσαν Ἐκκλησίαν· τούτῳ δὲ καὶ ἔρχονται προσκυνεῖν οἱ πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν, ὀβολοῦ ἀργυρίου μὴ (f. 15) ἀποστρεφομένου (ὀμένοι), μήτε σωματικῶς τὴν τὸν κοδράντην εἰς τὴν τῶν δεομένων ἐπικουρίαν συνεισφέρουσαν χήραν, μήτε μὴν κατὰ διάνοιαν τὴν ἐπὶ μόνην (ῃ) τῇ πίστει ἐρηρεισμένην ψυχὴν, ἢ τὴν κατὰ δύναμιν τῶν νοητῶν αὐτῆς ὑπαρχόντων συνεισφέρουσαν τὰ εἰς τὴν τῶν λοιπῶν οἰκοδομήν τε καὶ ὠφέλειαν συμβαλλόμενα· τά γ' οὖν « μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο » καὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ, καὶ « τὰ ἐξουθενημένα, καὶ τὰ μὴ ὄντα » μὴ ὑπερφρονῶν, μηδὲ τὰς τοιάσδε ψυχάς· ἀλλ' οἷα φιλάνθρωπος Θεοῦ Λόγος καὶ ταύτας ἀποδεχόμενος τῆς προθυμίας, ἃς καὶ κρίσει θείᾳ κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν διαφόροις μοναῖς τῶν ἱερατείων αὐτοῦ κατατάσσει, τοῦ παρ' ἑαυτοῦ ἄρτου τῆς ἀϊδίου ζωῆς καταξιῶν αὐτάς. Τὸ δὲ « Καὶ διελεύσεται ἐνώπιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας, » περὶ τῶν ἁγίων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἴρηται, χριστῶν καὶ αὐτῶν προσαγορευομένων, κατὰ τὸ, « Μὴ ἅψησθε τῶν χριστῶν μου· » τούτοις γὰρ πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἐλέγετο καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Πλείονος δὲ σαφηνείας δεομένων τῶν τόπων, τούτοις ὡς οἷόν τε ἦν διὰ βραχέων εἰρημένοις ἀρκεσθησόμεθα.

CAPUT XIX.

« Venit autem vir Dei ad Heli et ait ad eum : Hæc dicit Dominus : Numquid [67] » . . . et in iis quæ sequuntur : « Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui juxta cor meum et animam meam faciet : et ædificabo ei domum fidelem, et ambulabit coram B Christo meo cunctis diebus : futurum est autem, ut quicunque remanserit in domo sua, veniat ut oretur pro eo, et offerat nummum argenteum, et tortam panis, dicatque : Dimitte me, obsecro, ad unam partem sacerdotalem, ut comedam buccellam panis [68]. » Nemo alius nisi solus secundum ordinem Melchisedech sacerdos Dei altissimi Jesus Christus Salvator noster, quem « habemus Pontificem magnum, » secundum Apostolum, « qui penetravit cœlos [69], » fecitque omnia quæ Patri cordi erant, « factus obediens usque ad mortem [70] ; » unde Pater, eum cum erexisset, ædificavit ei domum fidelem, constitutam videlicet rationalibus viventibusque ac vere fidelibus lapidibus Ecclesiam [71]. Hunc adoratum venient qui in eum crediderunt, nummi C argentei non immemores ; neque enim corporaliter quadrantem in necessariorum auxilium conferentem viduam, [72], neque spiritaliter soli fidei innixam animam, vel secundum spiritalium bonorum facultatem cæterorum ædificationi et utilitati consulentem ; « stulta » igitur, « mundi elegit et infirma » et inopia, et vilia « et quæ non erant [73], » nequaquam contemnens, neque tales animas ; sed ut humanissimum Dei Verbum eis studiosam voluntatem gratulans ; quas et divino judicio digne in diversis sacerdotii sui sedibus collocat, suos æternæ vitæ panes eis impertiens. « Ambulabit coram Christo meo cunctis diebus [74] ; » de sanctis qui in Ecclesia sunt, dicitur, christis et ipsis eo- D gnominatis, secundum illud : « Nolite tangere christos meos [75]. » His enim a Salvatore dictum est in Evangelio : « Ecce ego vobiscum sum cunctis diebus usque in consummationem sæculi [76]. » His vero locis cum ampliore opus esset explanatione, hæc tamen quam brevissime dicta sufficient.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Βασιλειῶν β'. Ὁ Κύριος διὰ Νάθαν τῷ Δαυὶδ μετὰ πολλὰ καὶ ταῦτά φησιν·

« Καὶ ἔσται ἐὰν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ

CAPUT XX.

E secundo Regum libro. Dominus per Nathan Davidi post multa hæc quoque dicit :

« Cumque completi fuerint dies tui, et dormie-

[66] Psal. LXXXVIII, 25. [67] I Reg. II, 27. [68] ibid. 35, 36. [69] Hebr. IV, 14. [70] Philip. II, 8. [71] I Petr. II, 5. [72] Marc. XII, 42. [73] I Cor. I, 27. [74] I Reg. II, 35. [75] Psal. CIV, 15. [76] Matth. XXVIII, 20.

ris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod egredietur de utero tuo, et firmabo regnum ejus. Ipse ædificabit domum nomini meo, et stabiliam thronum regni ejus usque in sempiternum. Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium. Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, et in plagis filiorum hominum. Misericordiam autem meam non auferam ab eis, sicut abstuli a Saul, quem amovi a facie mea. Et fidelis erit domus sua, et regnum suum usque in æternum ante faciem meam. Et thronus suus erit firmus jugiter[77].» His fere similia et in octogesimo octavo dicuntur psalmo. Quod si Judæis ambiguum videtur in his locis, quis sibi intelligendus sit, Deusne an David, vel ejus successor Salomon; ad Deum, ut verisimile est, fatebuntur pertinere prophetiam qua filius primogenitus statuendus promittitur, his verbis: « Ipse invocabit me: Pater meus es tu: Deus meus et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum excelsum præ regibus terræ[78]; » et in eo, cui nunc operam damus, loco: « Ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium.» Attamen nihil differre a cæteris prophetis dicet aliquis Davidem, qui culpam de Uriæ muliere confitebatur, dicens: « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci[79]; » vel Salomonem, quem a Deo recessisse et idolis propter feminarum concupiscentiam serviisse simplex docet Scripturæ historia. Quomodo autem Davidis aut Salomonis « regnum usque in æternum » stabit « ante faciem » Dei, et « thronus erit firmus jugiter, » ut subjecta ait prophetia, necnon psalmi hæc alia fere similis: « Juravi David servo meo: Usque in æternum præparabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam[80], » et paulo post addit: « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar. Semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo[81].» Et rursus: « Et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cœli[82].» Fere similia invenias in Jeremia, ubi dicitur, « Quia hæc dicit Dominus: Non interibit de David vir qui sedeat super thronum domus Israel. Et de sacerdotibus et de Levitis non interibit vir a facie mea, qui offerat holocautomata, et incendat sacrificium, et cædat victimas omnibus diebus[83].» Quæ si quis conferat cum præsente Judæorum ruina, eorumque historiis ab Ezechia et Jechonia regibus, quorum sub imperio deleta est Judæorum regia, de Davide orta, potestas, in Babylonem captivitatis tempore, ex quo non jam imperaverunt aut regnaverunt Davidis posteri nunc usque; intelliget ea dicta minime ad Davidem, neque ad Salomonem referri posse. Atqui nefas est Dei prædictionem jurejurando obsignatam mendacio arguere. Si autem semen Davidis, de

κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρμα σου μετὰ σὲ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἑτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. Καὶ ἂν ἔλθῃ ἀδικία αὐτοῦ, καὶ ἐλέγξω αὐτὸν ἐν ῥάβδῳ ἀνδρῶν, καὶ ἐν ἁφαῖς υἱῶν ἀνθρώπων· τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ ἀποστήσω ἀπ' αὐτῶν, καθὼς ἀπέστησα ἀφ' ὧν ἀπέστησα ἐκ προσώπου μου. Καὶ πιστωθήσεται ὁ οἶκος αὐτοῦ, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἕως αἰῶνος ἐνώπιόν μου· καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ἔσται ἀνωρθωμένος εἰς τὸν αἰῶνα. » Τούτοις τὰ παραπλήσια καὶ ἐν ὀγδοηκοστῷ ὀγδόῳ εἴρηται ψαλμῷ· ἣν δ' ἂν Ἰουδαίοις ἄξιον ἀπορῆσαι κατὰ τοὺς τόπους, διὰ τίνα ἄρα αἰτίαν φήσουσιν τὸν Θεὸν, ἤτοι τὸν Δαυὶδ, ἢ τὸν ἐξ αὐτοῦ βασιλεύσαντα Σολομῶνα· περὶ οὗ, ὡς εἰκὸς, ὑπολήψονται λέγειν τὴν προφητείαν υἱὸν πρωτότοκον θήσειν ἐπαγγέλλεσθαι, ἐν μὲν τῷ ψαλμῷ εἰρηκότα, « Αὐτὸς ἐπικαλέσεταί με, Πατήρ μου εἶ σὺ, Θεός μου καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς· » ἐν δὲ τῷ μετὰ χεῖρας κεφαλαίῳ, « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ μὴν κατ' οὐδὲν διενηνοχέναι τῶν λοιπῶν προφητῶν φήσειέ τις τὸν Δαυὶδ, ὃς καὶ ἐξομολογεῖσθαι διὰ τὴν τοῦ Οὐρίου ἐδεῖτο λέγων, « Σοὶ μόνῳ ἥμαρτον καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα· » ἢ τὸν Σολομῶνα, ὃν καὶ ἐκκλῖναι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ εἰδώλοις διὰ γυναικῶν ἐπιθυμίας προσκεκινηκέναι ἡ ψιλὴ διδάσκει τῆς Γραφῆς ἱστορία· πῶς δὲ τοῦ Δαυὶδ ἢ τοῦ Σολομῶνος ἡ βασιλεία ἕως αἰῶνος « ἐνώπιον ἔστη τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ θρόνος ἀνωρθωμένος εἰς τὸν αἰῶνα, » κατὰ τὴν φάσκουσαν (f. 15 v°) ἐνταῦθα προφητείαν, καὶ κατὰ τὴν ἐν τῷ ψαλμῷ ὧδέ πως περιέχουσαν, « Ὤμοσα Δαυὶδ τῷ δούλῳ μου. Ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου· » καὶ μεθ' ἕτερα φάσκουσαν, « Ἅπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαυὶδ ψεύσομαι. Τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου. » Καὶ πάλιν· « Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Τὰ παραπλήσια δ' ἂν εὕροις καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ, ἔνθα εἴρηται, « Ὅτι τάδε λέγει Κύριος· Οὐκ ἐξολοθρευθήσεται τῷ Δαυὶδ ἀνὴρ καθήμενος ἐπὶ θρόνου οἴκου Ἰσραήλ· καὶ τοῖς ἱερεῦσι καὶ τοῖς Λευίταις οὐκ ἐξολοθρευθήσεται ἀνὴρ ἐκ προσώπου μου, ἀναφέρων ὁλοκαυτώματα, καὶ θύων θυσίαν καὶ ποιῶν θυμίαμα πάσας τὰς ἡμέρας. » Ταῦτα γὰρ εἰ συνεξετάζοι τις τῇ τε παρούσῃ τῶν Ἰουδαίων καταστάσει καὶ ταῖς κατ' αὐτοὺς ἱστορίαις ἀπὸ τῆς Ἐζεκίου καὶ Ἰεχονίου βασιλείας, καθ' οὓς ἡ ἐκ Δαυὶδ περιεγράφη τῶν Ἰουδαίων βασιλεία ἐν τῷ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας καιρῷ, μεθ' ὃν οὐδαμῶς ἤρχθησαν ἢ ἐβασιλεύθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Δαυὶδ καταγόντων τὸ γένος εἰς ἔτι, ὅτι μηδαμῶς ἁρμόζει ἤτοι τῷ Δαυὶδ

[77] II Reg. VII, 12-16. [78] Psal. LXXXVIII, 27, 28. [79] Psal. L, 6. [80] Psal. LXXXVIII, 5. [81] ibid. 36. [82] ibid. 30. [83] Jer. XXXIII, 17.

ἢ καὶ τῷ Σολομῶνι τὰ λελεγμένα, ὡς ἐξ ἀνάγκης ἃ A μὴ θέμις ψευδῆ διελέγχεσθαι συμβαίνειν τὴν μεθ' ὅρκων τοῦ Θεοῦ πρόῤῥησιν· εἴ γε μὴν ἀναφέροιμεν τὸ λεγόμενον τοῦ Δαυὶδ σπέρμα ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα γενόμενον Χριστὸν, σαφὲς πῶς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτο τὸ σπέρμα, τοῦτ' ἔστιν ὁ Χριστὸς, διαμενεῖ, καὶ πῶς ὁ θρόνος αὐτοῦ καὶ ἡ πνευματικὴ βασιλεία ἕως αἰῶνος ἐνώπιον ὑπάρχει τοῦ Πατρὸς, ἀνορθούμενος ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀνοικοδομούμενος κατὰ γενεὰν καὶ γενεὰν ἐν ταῖς τῶν πιστευόντων ἐπ' αὐτὸν ψυχαῖς. Τούτου δὲ τοῦ ἀποδεδομένου ἡμῖν σπέρματος Δαυὶδ διαμενεῖ ὁ θρόνος, ὡς ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ἐναντίον τοῦ Πατρὸς, καὶ ὡς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ· διὸ πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ λέλεκται· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας B ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Ὁ Χριστὸς δὲ καὶ οἶκον τὴν Ἐκκλησίαν οἰκοδόμησε τῷ Πατρὶ ἐκ λίθων ζώντων καὶ νοερῶν, ἁγίων καὶ ἐναρέτων ψυχῶν, ναὸν ἐγείρας πολὺ κρείττονα καὶ διαφέροντα τῆς ὑπὸ Σολομῶνος προσκαίρου καὶ μηκέθ' ὑπαρχούσης οἰκοδομῆς. Τούτῳ δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος μαρτυρεῖ προσήκειν τὴν, « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱὸν, » φωνὴν, ἐντεῦθεν αὐτὴν εἰληφὼς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους συντάξει, ἔνθα φησίν· « Τίνι γὰρ εἶπέν ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· » καὶ πάλιν, « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς C υἱόν. » Τὰ δ' ἀπὸ τοῦ, « καὶ ἂν ἔλθῃ ἀδικία αὐτοῦ, καὶ ἐλέγξω αὐτὸν ἐν ῥάβδῳ ἀνδρῶν, » περὶ τοῦ εἰς Χριστὸν πιστεύσαντος λαοῦ εἴρηται· ἐπεὶ καὶ σῶμα Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ χρηματίζει, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ὅτι δὲ περὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν τὰ τῆς ἐπισκοπῆς εἴρηται, ἐπίστησον ἐπιμελῶς λελεγμένῳ πληθυντικῶς τῷ, « Τὸ δὲ ἔλεός μου οὐκ ἀποστήσω ἀπ' αὐτῶν· » σαφῶς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τὰ παραπλήσια τοῖς (f. 16) ἐνθάδε περὶ τῶν υἱῶν εἴρηται τοῦ προφητευομένου, ἐν τῷ « Καὶ ἐὰν ἐγκαταλείπωσιν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τὸν νόμον μου, καὶ τοῖς κρίμασί μου μὴ πορευθῶσιν, ἐὰν τὰ δικαιώματά μου βεβηλώσωσι, καὶ τὰς ἐντολάς μου μὴ φυλάξωσιν, ἐπισκέψομαι ἐν ῥάβδῳ τὰς ἀνομίας αὐτῶν, καὶ ἐν μάστιξι τὰς ἀδικίας αὐτῶν· τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω ἀπ' αὐτῶν. » D Ὅρα δὲ πῶς ῥάβδους ἀνδρῶν καὶ ἀφὰς υἱῶν ἀνθρώπων τοὺς κατὰ καιρὸν ὠνόμασεν ὁ λόγος διωγμούς· πλὴν πολλαὶ τοῦ Θεοῦ αἱ παρακλήσεις, καὶ αἱ διὰ τῶν Γραφῶν παραμυθίαι, μὴ ἀπαυδᾶν ἡμῖν ἐπιτρέπουσαι ἐπὶ τοῖς καθ' ἡμῶν ἐνεργουμένοις κατὰ καιροὺς διωγμοῖς· ὡς γὰρ ἐπισκέψεσθαι διὰ ῥάβδου τὸν τοῦ Χριστοῦ προεῖπε λαὸν ἁμαρτόντα, οὕτω καὶ τὸ μὴ ἀποστήσειν αὐτοῦ τὸ ἔλεος προϋπέσχηται εἰπὼν, « Τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ ἀποστήσω ἀπ' αὐτῶν, καθὼς ἀπέστησα ἀφ' ὧν ἀπέστησα· » ζητήσει δ' ἐπὶ τίνας ἦν πρὸ τοῦ ἐξ ἐθνῶν λαοῦ τὸ τοῦ Θεοῦ ἔλεος, ὅπερ παντελῶς ἀπ' αὐτῶν ἀπέστησας· οὐ τὸ ὅμοιον ποιήσειν ὑπισχνεῖται κατὰ τὸν τοῦ Χριστοῦ λαόν.

A quo hic mentio habetur, ad Christum secundum carnem ex eo natum attribuimus, aperte patet quomodo in sæcula semen illud, id est Christus, permaneat, et quomodo thronus ejus ac spiritale regnum stet usque in æternum ante faciem Patris, ab eo firmatum ædificatumque in generationem et generationem in eorum animis qui credunt in eum. Dato enim nobis hoc Davidis semine, permanet thronus, ut justitiæ sol ante faciem Patris, et ut cœli dies. Ideo ad eum a sancto Spiritu in alio psalmo dictum est: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi: virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis [84]. » Christus vero domum Ecclesiam B ædificavit Patri lapidibus viventibus spiritalibusque, sanctis eximiisque animis, erecto multo potiore, multumque a caduco nuncque penitus everso Salomonis dissimili templo. Ad quem ea spectare verba: « Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium, » testatur et Apostolus in sua ad Hebræos admonitione: « Cui enim dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te. » Et rursum: « Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium [85]? » Quæ autem ab illis: « Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum » de populo in Christum credente dicta sunt; corpus enim Christi Ecclesia est [86], secundum Apostolum. Quod autem ad credentes in eum ea verba, C de quibus investigamus, spectant, animadverte sedulo dictum esse pluraliter: « Misericordiam autem meam non auferam ab iis. » Manifeste et in psalmo non absimilia iis de filiis illius qui prophetatus est, dicuntur: « Si autem dereliquerint filii ejus legem meam, et in judiciis meis non ambulaverint; si justitias meas profanaverint et mandata mea non custodierint: visitabo in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis [87]. » Attende quomodo « virgas hominum et plagas filiorum hominum, » temporarias persecutiones sacra vocat historia. Verumtamen multæ sunt Dei advocationes, et per Scripturas exhortationes, quæ nos admonent ne suscitatis adversus D nos persecutionibus temporariis cederemus. Ut enim virga se castigaturum esse prædixit populum Dei peccantem, sic et non ab eo defecturam esse pollicitus est misericordiam, dicens: « Misericordiam autem meam non auferam ab iis, sicut abstuli ab iis, quos amovi a facie mea. » Quæret autem apud quos esset ante gentium populum Dei misericordia, quam omnino ab eis abstulerat: similiter enim se facturum esse promittit in Christi populum.

[84] Psal. XLIV, 7, 8. [85] Hebr. I, 5. [86] Coloss. I, 24. [87] Psal. LXXXVIII, 31.

CAPUT XXI.

« Locutus est autem David Domino verba hujus carminis, in die qua liberavit eum Dominus [88]. » Dein in sequentibus : « Inclinavit cœlos et descendit : et caligo sub pedibus ejus [89]. » Et rursus post hæc : « Salvabis me a contradictionibus populi mei : custodies me in caput gentium. Populus quem ignoro serviet mihi. Filii alieni resistent mihi, auditu auris obedient mihi : filii alieni defluxerunt et contrahentur in angustiis suis [90]. » Hæc dicuntur fere eisdem verbis in decimo septimo psalmo ; opportunius explicabuntur, cum Psalmorum eclogas notabimus. Nunc vero hoc tantum animadvertemus, quod verba hæc : « Inclinavit cœlos et descendit » de Christi e cœlis descensu intelligenda sunt ; hæc autem : « Salvabis me a contradictionibus populi, » de circumcisis dicuntur, qui non in eum crediderunt, de quibus quoque in Isaia dicit : « Expandi manus meas tota die ad populum incredulum et contradicentem [91] ; » et quod, « Custodies me in caput gentium, » atque, « Populus quem ignoro serviet mihi, auditu auris obedient mihi » de gentilium Ecclesia prædicitur ; illud vero, « Filii alieni resistent mihi, » impiarum hæreseon errores de Salvatore omnique Deo indicat, quos defluxisse fert Scriptura « contractos in angustiis suis, » scilicet in errorem inductos fallacibus eorum absconditisque opinionibus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

A « Καὶ ἐλάλησε Δαυὶδ τῷ Κυρίῳ τοὺς λόγους τῆς ᾠδῆς ταύτης. » Εἶτα ἐν τοῖς ἑξῆς· « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν μετὰ ταῦτα, « Ῥύσῃ με ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ, καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν· λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου· οἱ υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι· οἱ υἱοὶ ἀλλότριοι ἀποῤῥιφήσονται· καὶ σφαλοῦσιν ἐκ τῶν συγκλεισμῶν αὐτῶν. » Ταῦτα εἴρηται σχεδὸν αὐτοῖς ῥήμασι καὶ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ, εὐκαιρότερον δ' ἂν ἐξετάζοιτο, ἐπειδὰν ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν τὰς ἐκλογὰς ἀναλεγώμεθα· νῦν μέντοιγε παρασημειούμεθα αὐτὸ μόνον, ὡς ὅτι τὸ μὲν, « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη » νοοῖτ' ἂν περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν B καταβάσεως τοῦ Χριστοῦ· τὸ δὲ, « Ῥύσῃ με ἐξ ἀντιλογίας λαοῦ, » ἐκ προσώπου αὐτοῦ λέλεκται περὶ τῶν ἐκ περιτομῆς μὴ πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν, περὶ ὧν καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ φησὶν, « Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. » Καὶ ὅτι τὸ μὲν, « Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν, » καὶ τὸ, « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου, » περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας προφητεύεται· τὸ δὲ, « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, » περὶ τῶν ἀθέων αἱρέσεων τὰ ψευδῆ περὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος καὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ἀναπεπλακότων, οὓς καὶ « ἀποῤῥιφήσεσθαί » φησιν ὁ λόγος « ἀποσφαλέντας τῶν συγκλεισμῶν ἑαυτῶν, » τουτέστιν ἀποπεπτωκότας τῶν ὑπούλων καὶ ἀποκεκρυμμένων αὐτῶν ψευ(δο)δοξημάτων.

CAPUT XXII.

E tertio Regum libro.

« Et nunc, Domine Deus Israel, firmentur verba tua, quæ locutus es servo tuo David patri meo. Ergone putandum est quod vere Deus habitet super terram, si enim cœlum et cœli cœlorum te capere non possunt [92] ? » Fere iis similia in secundo Paralipomenon libro a Salomone dicta sunt in sua ad Deum oratione [93]. Manifeste igitur hic quoque prædicit Deus se cum hominibus super terram habitaturum esse. Quod quidem nobis expletum est Christi adventu, quo Deus Verbum incarnatus cum hominum genere commoratus est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

C *Ἐκ τῆς γ' τῶν Βασιλειῶν.*

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθήτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου τῷ Δαυὶδ τῷ πατρί μου· ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει ὁ Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσει σοι ; » Τὰ παραπλήσια τούτοις καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων ὑπὸ τοῦ Σολομῶνος εἴρηται ἐν τῇ πρὸς τὸν (f. 16 v°) Θεὸν εὐχῇ. Σαφῶς οὖν καὶ ἐνθάδε προφητεύεται ὁ Θεὸς κατοικήσειν μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς· ὃ καὶ αὐτὸ πέρας εἴληφε καθ' ἡμᾶς ἐπὶ τῇ Χριστοῦ γενομένῃ παρουσίᾳ, καθ' ἣν ὁ Θεὸς Λόγος ἐνανθρωπήσας συνδιέτριψε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων.

CAPUT XXIII.

E primo Paralipomenon libro. Nathan ad Davidem post alia et hæc dicit.

« Cumque impleveris dies tuos, ut vadas ad patres tuos, suscitabo semen tuum post te, quod erit de filiis tuis : et stabiliam regnum ejus ; ipse ædificabit mihi domum, et firmabo solium ejus usque in æternum. Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium ; et misericordiam meam non auferam ab eo, sicut abstuli ab eo qui ante te fuit. Et statuam eum in domo mea, et in regno meo usque in sem-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

D *Ἐκ τῆς α' τῶν Παραλειπομένων. Ὁ Κύριος διὰ Νάθαν πρὸς τὸν Δαυὶδ μεθ' ἕτερα καὶ ταῦτα λέγει.*

« Καὶ ἔσται ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρμα σου μετὰ σὲ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου· καὶ ἑτοιμάσω τὴν βασιλείαν σου· αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον· καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ· ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν· καὶ τὸ ἔλεός μου οὐκ ἀποστήσω ἀπ' αὐτοῦ, ὡς ἀπέστησα ἀπὸ τῶν ἔμπροσθέν σου· καὶ πιστώσω αὐτὸν

[88] II Reg. xxii, 1. [89] ibid. 10. [90] ibid. 44-46. [91] Isa. lxv, 2. [92] III Reg. viii, 26, 27. [93] II Paral. vi, 17.

ἐν οἴκῳ μου καὶ ἐν βασιλείᾳ αὐτοῦ ἕως αἰῶνος, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ἀνωρθωμένος ἕως αἰῶνος. » Καὶ ταῦτα, ὅμοια ὄντα τοῖς ἐκ τῆς δευτέρας τῶν Βασιλειῶν προεκτεθείσης, σημειωσάμενοι, διὰ τὸ μὴ πολλὴν εἶναι τὴν τούτων πρὸς ἐκεῖνα παραλλαγὴν ἀρκεσθησόμεθα τοῖς εἰς ἐκεῖνα εἰρημένοις.

A piternum : et thronus ejus erit firmissimus in perpetuum [94]. » Hæc similia iis quæ in secundo Regum libro notavimus explanavimusque, non multum ab eisdem differunt : quare ad prædicta hoc in loco remittimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἐκ τῆς β' τῶν Παραλειπομένων.

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθήτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου τῷ Δαυΐδ, ὅτι ἀληθῶς κατοικήσει ὁ Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσουσί σοι. » Καὶ εἰς ταῦτα εἰρηκότες ἅπαξ ὅτε τὰ ἐκ τῆς γ' τῶν Βασιλειῶν ἐξεθέμεθα, νῦν οὐ δευτερώσομεν.

CAPUT XXIV.

E secundo Paralipomenon libro.

« Et nunc, Domine Deus Israel, firmetur sermo tuus, quem locutus es servo tuo David. Ergone credibile est ut habitet Deus cum hominibus super terram, si cœlum et cœli cœlorum non te capiunt [95] ? » Jam nuper ea in Regum libro explanavimus, nec quæ diximus iteranda censemus.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἐκ τοῦ Ἔζρα. Ὁ Ζοροβάβελ ἐν τῇ δημηγορίᾳ ταῦτά φησιν.

« Ἄνδρες, οὐχὶ ἰσχυραὶ αἱ γυναῖκες; μεγάλη ἡ γῆ καὶ ὑψηλὸς ὁ οὐρανός· καὶ ταχὺς τῷ δρόμῳ ὁ ἥλιος· ὅτι στρέφεται ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πάλιν ἀποτρέχει εἰς τὸν ἑαυτοῦ τόπον ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ· οὐχὶ μέγας ὃς ταῦτα ποιεῖ, καὶ ἡ ἀλήθεια μεγάλη, καὶ ἰσχυρὰ παρὰ πάντα; πᾶσα ἡ γῆ τὴν ἀλήθειαν καλεῖ καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτὴν εὐλογεῖ· καὶ πάντα τὰ ἔργα σείεται καὶ τρέμει· καὶ οὐκ ἔστι μετ' αὐτοῦ οὐδ' ἓν ἄδικον· ἄδικος ὁ οἶνος· ἄδικος ὁ βασιλεύς· ἄδικοι αἱ γυναῖκες· ἄδικοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἄδικα τὰ ἔργα αὐτῶν πάντα τὰ τοιαῦτα· καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἀλήθεια· καὶ ἐν τῇ ἀδικίᾳ αὐτῶν ἀπολοῦνται· καὶ ἡ ἀλήθεια μένει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἰσχύει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ζῇ καὶ κρατεῖ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ οὐκ ἔστι παρ' αὐτῇ λαβεῖν πρόσωπα οὐδὲ διαφορά· ἀλλὰ τὰ δίκαια ποιεῖ ἀπὸ πάντων τῶν ἀδίκων καὶ πονηρῶν· ἀπέχεται καὶ τοῖς εὐδοκοῦσι τοῖς ἔργοις αὐτῆς· καὶ οὐκ ἔστιν ἐν τῇ κρίσει αὐτῆς οὐθὲν ἄδικον· καὶ αὐτῆς ἡ ἰσχὺς καὶ τὸ βασίλειον· καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ μεγαλειότης πάντων τῶν (f. 17) αἰώνων· εὐλογητὸς ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας. » Ἐπεὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, Λόγος ὢν τοῦ Θεοῦ, φησὶ, φέρεται εἰρηκὼς, « Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια, » εἰκότως τὰ προκείμενα παρατεθείμεθα περὶ τῆς ἀληθείας δηλοῦντα, ὡς ἄρα ὑπόστασίν τινα παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὴν ἔχει· « Μένει γὰρ, φησὶν, ἡ ἀλήθεια, καὶ ἰσχύει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ζῇ καὶ κρατεῖ· καὶ οὐκ ἔστι παρ' αὐτῇ λαβεῖν πρόσωπα, » καὶ τὰ ἑξῆς, οἷς ἐπιφέρει περὶ τοῦ Πατρὸς Θεοῦ τυγχάνοντος καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τῆς ἀληθείας, « εὐλογητὸς ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας, » ᾧ καὶ αὐτοὶ προσθήσομεν τὸ, Ἀμήν.

CAPUT XXV.

Ex Esdræ libro. Hæc Zorobabel coram populo concionatus dicit.

« O viri, nonne fortes sunt mulieres ? Magna est terra, et excelsum est cœlum : et velox cursus solis convertit in gyro cœlum in locum suum in una die. Nonne magnificus est qui hæc facit, et veritas magna, et fortior præ omnibus ? Omnis terra veritatem invocat, cœlum etiam ipsam benedicit, et omnia opera moventur, et tremunt eam, et non est cum ea quidquam iniquum. Vinum iniquum, iniquus rex, iniquæ mulieres, iniqui omnes filii hominum, et iniqua illorum omnia opera, et non est in ipsis veritas, et in sua iniquitate peribunt : et veritas manet, et invalescit in æternum, et vivit, et obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personas, neque differentias : sed quæ justa sunt facit omnibus, injustis ac malignis, et omnes benignantur in operibus ejus. Et non est in judicio ejus iniquum, sed fortitudo, et regnum, et potestas, et majestas omnium ævorum. Benedictus Deus veritatis [96]. » Postquam Salvator et Dominus noster, qui Dei Verbum est, dixisse fertur : « Ego sum veritas [97], » merito præcitata intelligemus quasi de veritate demonstrantia, quod substantiam apud Patrem per seipsam habet. « Manet enim, ait, veritas, et invalescit in æternum, et vivit, et obtinet . . . nec est apud eam accipere personas, » et cætera, quibus addit de Patre Deo, ipsoque Deo Verbo, et veritate : « Benedictus Deus veritatis, » quibus et ipsi addemus : Amen.

C

D

Ἀλλὰ γὰρ ταῦτα καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἔζρα Γραφῆς· ἀπό γε μὴν τῆς Ἐσθὴρ οὐδ' ἓν εὕρομεν περὶ τοῦ προκειμένου· μετὰ δὴ τοι τὰς ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν Γραφῶν ἐκλογὰς μετίωμεν ἐπὶ τὰ στιχηρὰ, ὅτι δὴ ταῦτα τοῖς χρόνοις τῶν λοιπῶν προφητειῶν ἡγεῖται· τούτων δὲ πρῶτα ἴδωμεν τὰ ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν.

Hæc sunt de Esdræ libro; in libro Esther nihil quod ad propositum spectet, invenimus. Absolutis igitur historicarum Scripturarum eclogis, ad ea quæ versibus scripta sunt transeamus, quæ, si temporum servetur ordo, cæteris prophetiis antecunt. A Psalmis igitur exordiamur.

[94] I Paral. XVII, 11-14. [95] II Paral. VI, 17. [96] III Esdr. IV, 34-40. [97] Joan. XIV, 6.

HÆC SUNT CAPITA IN SECUNDO PROPHETICARUM DE CHRISTO ECLOGARUM LIBRO.

E Psalmis

A ## ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΕΝ ΤΩ Β' ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΙΚΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ

Ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν.

C

ΛΟΓΟΣ Β'.

(f. 18) Περιγράψαντες τὰς ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν Γραφῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαρτυρίας, ἑξῆς ἐκείναις τὰς ἀπὸ τῶν στιχηρῶν ἐν δευτέρᾳ ταύτῃ συντάξει τῶν Ἐκλογῶν ἀπανθισάμενοι προσθήσομεν· ὅτι δὴ ταῦτα τοῖς χρόνοις τῶν λοιπῶν προφητειῶν ἡγεῖται. Καὶ δὴ πρώτας τὰς ἀπὸ τῆς βίβλου τῶν Ψαλμῶν ἐπισκεψώμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ψαλμοῦ α'.

« Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν· ἀλλ' ἢ ἐν τῷ νόμῳ
D Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσει ἡμέρας καὶ νυκτός. » Καὶ τίνα ἄν τις ἔχοι ἀποδεικνύναι εἰς τοσαύτην ἐξέσω (ἐξαίσιον?) ἀρετὴν ἐληλακότα ὡς ἐν μηδενὶ τρόπῳ ἧς δηποτοῦν περιπεσεῖν ἁμαρτίας, ὅπερ σημαίνειν μοι δοκεῖ τὸ, « Οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν, » καὶ τὸ, « Οὐκ ἔστη ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν, » τό τε « Ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε· » δι' ὧν δηλοῦσθαι νομίζω τὸ πάντη ἄγευστον ἁμαρτίας τοῦ μακαριζομένου· τὸ γὰρ μὴ μόνον ἐν τοῖς τοιοῖσδε μὴ πορευθῆναι, μηδ' ὥσπερεὶ βαδίσαντα προκόψαι, ἀλλὰ γὰρ μηδὲ καθεσθῆναι,

LIBER II.

Cum conscripserimus ex historicis Scripturis de Salvatore nostro testimonia, ea quæ in poeticis libris inveniuntur recolligentes, huic addemus Eclogarum collectioni, eo quod secundum temporis ordinem cæteris anteeunt prophetiis. Primo igitur, quæ in Psalmorum libro continentur, explanabimus.

CAPUT I.

E psalmo I.

« Beatus vir qui non abiit in concilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiæ non sedit. Sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte [88]. » Quis inveniri potest ad id perfectæ virtutis provectus, qui ne minimam quidem admittat culpam, ut indicare mihi videntur ea verba, « Non abiit in concilio impiorum, in via peccatorum non stetit, in cathedra pestilentiæ non sedit; » quibus ostendi opinor omnino peccati immunem qui hic beatus prædicatur. Etenim non tantum in talibus conciliis non abiisse, et, si ambulaverit, non processisse, sed enim neque sedisse, neque unquam incessisse, neque stetisse in eis, nonne illud mirum

[88] Psal. I, 1, 2.

sit et rarissimum? Mente etiam amplificatur laus A viri de quo hic mentio habetur. Neque enim abiit, ait, neque stetit, neque sedit in talibus improbitatis speciebus : quare nobis videtur hic æterne atque in omnibus præcellens illó beato designari. Multos quidem videre est diligentia atque exercitatione conspicuos, sed istiusmodi neminem psalmus describit. Si quis enim attendat quantum sit in omnibus prospere cedere, recte coram Deo ambulare, in nulla re errare, neque a virtutis proposito declinare, sicut in hoc psalmo dicitur : « Omnia quæcunque faciet, prosperabuntur [99]; » si quis reputet quale sit, prædicari quasi in omnibus propriam voluntatem cum Domini lege consentaneam habentem, atque operam impendere illius meditationi non tantum tota die, sed et nocte, vigilibus mentis ocu- B lis semper in eam conversis, et non tantum diurnis operibus vel sermonibus, sed et per somnum cogitationibus atque imaginationibus in hac meditatione versatum, compertam habebit sublimitatem illius quem adeo perfectum Dei Spiritus testatur. At si omnium consensu hæc humanam superant naturam, uni igitur viro congrua esse possunt, nato videlicet e Davidis semine secundum carnem Jesu Christo, Domino et Salvatori nostro, de quo solo in Isaia a Spiritu divino memoratur, « quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus [1]. » Cum ea interpretatione plane congruit Hebraica lectio, articulo expresse adhibito : « Beatus ille vir. » Decebat quidem patrem secundum carnem Salvatoris nostri Davidem, cui promissum fuerat nascitu- C rum ab ipsius semine Christum, hoc prophetiis suis imponere prooemium. Cui autem non ingratum videbitur ea quæ de Salvatore in psalmo memorantur manifeste perspicere, in eum commentarios altius perscrutari libet.

μηδὲ μὴν ὅλως ἐπιϐῆναι τὴν ἀρχὴν, μηδὲ στῆναι ἐν αὐτοῖς, πῶς οὐ θαυμαστόν τι χρῆμα καὶ σπάνιον τυγχάνει; Παρίσταται δὲ μᾶλλον τῇ διανοίᾳ παρατατικῶς εἰρημένα τὰ τοῦ δηλουμένου ἀνδρὸς ἐγκώμια· οὔτε γὰρ ἐπορεύθη, φησὶν, οὔτ' ἔστη, οὔτ' ἐκάθισεν ἐν τοῖς τοιοῖσδε τῆς κακίας εἴδεσι, δι' ὧν ἐμφαίνεται ἡ ἐκ τοῦ ἀεὶ καὶ διὰ παντὸς ἐνάρετος τοῦ μακαριζομένου κατάστασις. Πολλοὺς μὲν οὖν τοὺς ἐκ προσοχῆς καὶ ἀσκήσεως κατωρθωκότας ἴδοι ἄν τις, οὐδένα γε μὴν τοιοῦτον ὁποῖον ὁ ψαλμὸς διαγράφει· εἰ δὲ θεωρήσειέ τις ὁπηλίκον ἐστὶν τὸ πρὸς πάντα εὐροεῖν καὶ κατὰ Θεὸν εὐοδοῦσθαι ἐν μηδενὶ σφαλλόμενον, μηδ' ἀποπίπτοντα τοῦ κατ' ἀρετὴν σκοποῦ, ὡς κατὰ τοῦτο λέγεσθαι ἐν τῷ ψαλμῷ τὸ, « Καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ, κατευοδωθήσεται· » ἔτι δὲ εἰ κατανοήσειεν ὁποῖόν ἐστι τὸ ἀνακεκράσθαι τινὰ ὁμοδοξοῦν ἔχοντα τὸ ἴδιον αὐτοῦ θέλημα τῷ τοῦ Κυρίου νόμῳ, τό τε μελετᾶν ἐν αὐτῷ μὴ μόνον δι' ὅλης ἡμέρας ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς νυκτὸς ἐγρηγορόσι τοῖς τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς εἰς αὐτὸν ἐνορῶντα, καὶ κατ' αὐτὸν οὐ μόνον τοῖς μεθ' ἡμέραν ἔργοις τε καὶ λόγοις, ἀλλὰ καὶ ταῖς κατὰ τὸν ὕπνον ἐνθυμήσεσι καὶ φαντασίαις ἐνεργοῦντα, εἴσεται τὸ μέγεθος τοῦ ταῦτα κατωρθωκέναι πρὸς τοῦ θείου Πνεύματος μαρτυρουμένου. Ἀλλ' εἰ καὶ πᾶσαν ὁμολογουμένως τὴν ἀνθρωπείαν ὑπερακοντίζει φύσιν τὰ λελεγμένα, ἑνὶ δ' οὖν ἀνδρὶ μόνῳ ἐφαρμόζοι ἂν τῷ γενομένῳ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ τὸ κατὰ σάρκα Ἰησοῦ Χριστῷ τῷ Κυρίῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ᾧ μόνῳ πρὸς τοῦ ἐν Ἡσαΐᾳ θείου Πνεύματος μεμαρτύρηται, « ὅτι μὴ ἁμαρτίαν ἐποίησε, μηδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Τὸ δ' ἐπιδεδειγμένον τῆς ἐκδοχῆς παρίστησιν ἡ κατὰ τὸ Ἑϐραϊκὸν ἔντευξις ἐπιτετηρημένως οὕτως ἔχουσα· « Μακάριος ὁ ἀνὴρ, » μετὰ τῆς ἄρθρου προσθήκης· καὶ ἔπρεπέν γε τὸν κατὰ σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν (f. 18 v°) χρηματίσαντα πατέρα Δαυὶδ, ἐπαγγελίαν εἰληφότα περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τεχθήσεσθαι τὸν Χριστὸν, τούτῳ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἑαυτοῦ προφητείας ἀναθεῖναι. Ὅτῳ δὲ φίλον διαγνῶναι τὸ ἀκριϐὲς τῆς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ λεγομένων ἀναφορᾶς, τοῖς εἰς αὐτὸν ὑπομνηματισαμένοις ἐντυχὼν εἴσεται.

CAPUT II.

E psalmo secundo.

« Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus [2]. » In apostolorum Actibus hanc D impletam fuisse prophetiam testati sunt qui Petrum et Joannem mirabilia quæ ipsi viderant narrantes audivere. Gratulantes igitur quod tot miracula sibi acciderant, his perrexerunt verbis : « Convenerunt enim vere in civitate ista adversus sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti, Herodes et Pontius Pilatus, cum gentibus et populis Israel [3]. » Non soli enim qui hoc tempore Salvatori nostro insidiati sunt, adversus eum convenerunt, sed et deinceps nunc usque reges et principes, universæque gentes et populi, qui blasphemaverunt eum ejusque

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ψαλμοῦ δευτέρου.

« Ἱνατί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσι καὶ ταύτην πεπληρῶσθαι τὴν προφητείαν οἱ τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάννου τὰ κατ' αὐτοὺς παράδοξα διηγουμένων ἀκούσαντες ἐμαρτύρησαν. Εὐχαριστήσαντες γὰρ τοῖς ἐφ' οἷς ἤκουον θαυμασίοις τοῖς προεκτεθεῖσι ῥητοῖς ἐπήγαγον λέγοντες· « Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου, ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραήλ. » Οὐ μόνοι δὲ ἄρα οἱ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐπιϐουλεύσαντες τῷ Σωτῆρι ἡμῶν συνήχθησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ καθεξῆς ἐξ ἐκείνου καὶ δεῦρο

[99] Psal. I, 3. [1] Isa. LIII, 9. [2] Psal. II, 1, 2. [3] Act. IV, 27.

βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες, ὅλα τε ἔθνη καὶ λαοὶ, διὰ τοῦ βλασφημεῖν αὐτὸν καὶ ἐπιβουλεύειν αὐτοῦ τῇ διδασκαλίᾳ. Πεπεῖσθαι δὲ χρὴ μὴ μόνον τοὺς ἐν ἀνθρώποις ὁρατοὺς βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας ἐπιβεβουλευκέναι αὐτῷ, πολὺ δὲ μᾶλλον τοὺς νοητοὺς καὶ ἀοράτους ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου, οἳ καὶ τότε ἐνήργησαν καὶ εἰς ἔτι νῦν ἐνεργοῦσι, τά τε ἔθνη καὶ τοὺς κενὰ καὶ εἰς μάτην τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον μελετήσαντας λαοὺς τοὺς ἐκ περιτομῆς, οὐ μόνον κατὰ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ βουλευσαμένους, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατρός· περὶ ὧν ἁπάντων ἐν τῷ ψαλμῷ ἐπιφέρεται τὸ, «Ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκγελάσεται αὐτοὺς, καὶ ὁ Κύριος ἐκμυκτηριεῖ αὐτούς. Τότε λαλήσει πρὸς αὐτοὺς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταράξει αὐτούς.» Οἷς ἑξῆς αὐτὸς ὁ Χριστὸς τὴν μετὰ τὸ πάθος γεγενημένην περὶ αὐτὸν οἰκονομίαν παιδεύων ἡμᾶς φησιν, «Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιὼν ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ, διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα Κυρίου.» Οὐ χρὴ μέντοιγε κατὰ τὰς Ἰουδαίων χαμαιπετεῖς ὑπολήψεις τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν ὁμοίαν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἡγεῖσθαι ἐπὶ τὸ Σιὼν ὄρος σωματικὸν συστησομένην· πρός γ' οὖν τὸν ἐρωτήσαντα αὐτὸν εἰ βασιλεὺς τυγχάνει, ἀπεκρίνατο λέγων, «Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου·» ὅθεν δὴ καὶ βασιλείαν οὐρανῶν ἐπήγγελτο τοῖς πεπιστευκόσιν εἰς αὐτὸν, καὶ τὸ Σιὼν δὲ ὄρος ἐπουράνιον ὑπάρχειν ἐδίδαξεν οὐ μόνος ὁ Ἀπόστολος, ἀλλὰ καὶ πλεῖσται ἄλλαι προφητεῖαι. Ὁ γ' οὖν Μιχαίας προειπὼν ὡς ἄρα διὰ τὰς ἀσεβείας τοῦ προτέρου λαοῦ, «Σιὼν ὡς ἀγρὸς ἀροτριαθήσεται, καὶ Ἱερουσαλὴμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ,» ἑξῆς περὶ ἑτέρας Σιὼν καὶ Ἱερουσαλὴμ ὁμοίως ἐπιφέρει, λέγων· «Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ἥξουσιν ἐπ' αὐτῷ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, ὅτι ἐκ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ.» Περὶ τούτου ἄρα εἴρηται καὶ ἐνθάδε ὑπὸ (f. 19) τοῦ ὄρους τοῦ Χριστοῦ, «Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιὼν ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ·» ὑπὸ τίνος δὲ κατεστάθη; δῆλον ὅτι ὑπὸ τοῦ φήσαντος πρὸς αὐτὸν Πατρὸς τό· «Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε·» καὶ τό· «Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς.» Καὶ ὅτι γε ἀληθὴς ἡ προφητεία καὶ ἀψευδὴς ἡ ὑπόσχεσις, πάρεστι διαγνῶναι ἀπὸ τῶν ἐν οὕτω βραχεῖ χρόνῳ προσεληλυθότων ἐκ παντὸς ἔθνους τῇ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεοσεβείᾳ· ἢ λεγέτωσαν οἱ πρὸς τὴν ἐνέργειαν ἀντιβλέπειν ἀναιδῶς τολμῶντες, τίνι ἂν ἔχοιεν ἐφαρμόζειν μὴ παραδεχόμενοι ταῦθ' οὕτως ἔχειν τὴν προφητείαν; Δαυὶδ μὲν γὰρ τὸν βασιλέα, περὶ οὗ ταῦτά τινες ᾠήθησαν λέγεσθαι, οὐχ οἷοί τε ἂν εἶεν παραστῆσαι τοιάδε τινὰ πεπονθότα, ὡς ἀρχόντων καὶ βασιλέων, ἐθνῶν τε καὶ λαῶν ἐπιβεβουλευκότων αὐτῷ· πότε δὲ ἢ καὶ ἐπὶ πηλίκοις ἀνδραγαθήμασι εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Δαυὶδ, «Υἱός μου

A doctrinæ insidiati sunt. Persuasum autem habere oportet non tantum visibiles in hominibus reges principesque ei fuisse insidiatos, sed multo magis spiritales invisibilesque hujus sæculi principes, qui tunc exagitaverunt, sicut et nunc exagitant, gentesque et circumcisionis populos frustra et nequidquam divinæ legi studentes, non tantum adversus Christum Dei, sed per eum, et adversus Patrem qui misit illum, insidiatos. De his omnibus hoc in psalmo additur: «Qui habitat in cœlis irridebit eos, et Dominus subsannabit eos. Tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos [4].» Quibus deinde Christus ipse dicit, dominationem suam post passionem constitutam nos edocens: «Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion B montem sanctum ejus, prædicans præceptum Domini [5].» Haud vero secundum terrestrem Judæorum interpretationem intelligendum est Christi regnum, velut hominum regna, super montem Sion corporaliter constitutum; interroganti enim rexne esset, respondit dicens: «Regnum meum non est de hoc mundo [6].» Exinde regnum cœlorum promisit eis qui crediderunt in eum, montemque Sion esse cœlestem docuit non tantum Apostolus, sed et pleræque aliæ prophetiæ. Michæas igitur præfatus quod propter priores populi iniquitates, «Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi acervus lapidum erit, et mons templi in excelsa silvarum [7],» dein de alia Sion et Jerusalem similiter narrat, dicens: «Et erit in novissimo dierum mons domus Domini C præparatus in vertice montis, ... et fluent ad eum populi, et properabunt gentes multæ ...., quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem [8].» Hic mons Christi quoque hoc in loco innuitur: «Ego autem rex constitutus sum ab eo super Sion montem sanctum ejus.» A quo autem constitutus est, nisi manifeste ab illo Patre qui ad eum dicit: «Filius meus es tu, et ego hodie genui te; postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ [9].» Quod quidem vera sit prophetia, nec fallax promissio, noverimus iis qui in tam brevi tempore ex omni gente ad veram Dei religionem per Salvatorem nostrum pervenerunt. Dicant evidentiæ resistere impudenter audentes, cui accommodari possit D hæc prophetia, nostram si interpretationem detrectant. Davidem enim regem, de quo hæc dici opinantur, quomodo talia passum fuisse ostendent, cui nulli principes regesve unquam insidiati sunt? Quando autem et quæ ob viriliter gesta dixit Dominus Davidi: «Filius meus es tu, ego hodie genui te?» Quomodo et illa, «Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ,» ei dicerentur, cui manifeste solis Israel et Judæ terminis regnum circumscriptum erat? Dicant quoque cur non venisse Christum admittant. Annon, cum passus est, alium igitur ex-

[4] Psal. II, 4, 5. [5] ibid. 6. [6] Joan. XVIII, 36. [7] Mich. III, 12. [8] Mich. IV, 1-2. [9] Psal. II, 7, 8.

spectare eos necesse est nihil tale, quale hic, passurum? Et quomodo implerentur prophetiæ multa quæ passurus erat Dei Christus, et in pluribus aliis, non minus quam in hoc psalmo, prænuntiantes? Numquid existimandum est adeo per orbem sine Dei auxilio pervulgatam fuisse de omnium Deo doctrinam; hominumque vim, adversus rerum vices tam inermem, adeo invaluisse et corroboratam fuisse ut propria tantummodo doctrina, sine ullo deitatis auxilio, in omnibus regionibus ita auditorum animas instituerit, Deique omnium scientia prius olim imbuerit, et usque nunc iis persuaserit, ut patriam gentem, vitamque injustam, feram ac dissolutam abjicerent, Deique pietati solummodo studerent, illamque non solum opibus, sed et ipsi vitæ adeo omnibus dilectæ anteponerent? Verum non opinor quemquam eorum, qui recte de rebus sentire volunt, negaturum esse hæc tanta Dei ope et ultra hominum facultatem per Salvatorem nostrum evenisse. Quibus simul ostenditur incarnati Domini divinitas, simul et aperte demonstratur eum accepisse a Patre «gentes hæreditatem, et possessionem ejus terminos terræ,» congruenter cum præcitata prophetia. Quæcumque de hoc psalmo dicenda sunt absolvere tempus vetat, cum jam et diffusius de illo disseruimus.

A εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; » Πῶς δὲ καὶ τὸ, « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς, » λέγοιτ' ἂν ὡς πρὸς αὐτὸν σαφῶς περιορισθείσης αὐτοῦ τῆς βασιλείας ἐπὶ μόνον τὸν Ἰσραὴλ καὶ τοὺς τῆς Ἰουδαίας ὅρους; Διὰ τί δὲ καὶ οὐ προσίενται τὸν ἐληλυθότα Χριστὸν, ἀποκρινέσθωσαν· ἆρά γε ἐπειδὴ πέπονθεν, ἕτερον τοίνυν προσδοκᾷν αὐτοὺς ἀνάγκη μηδὲν τοιοῦτον ὁποῖον οὗτος πεισόμενον; Καὶ πῶς ἂν πληρωθεῖεν αἱ προφητεῖαι πλεῖστα ὅσα παθεῖν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ἑτέροις μὲν πλείοσιν, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ ἐν τῷ μετὰ χεῖρας προλέγουσαι ψαλμῷ; Ἆρα δὲ χρὴ νομίζειν ἀθεεὶ τὴν περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ διδασκαλίαν ἐνεσπαρκέναι τοῦτον τῇ οἰκουμένῃ· ἔστι δὲ κἂν B ἐπινοῆσαι ἀνθρωπίνην ὁρμὴν καὶ ψιλὴν τοῦ τυχόντος ἐπιβολὴν τοσοῦτον ἰσχῦσαί τε καὶ δυνηθῆναι, ὡς διὰ μόνης τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ἄνευ θεότητος συνεργούσης παντοδαπὰς ἀκροατῶν διαθεῖναι ψυχὰς περὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ταῦτα πεῖσαι πάλαι πρότερον, καὶ εἰσέτι νῦν πείθειν καταλιπεῖν μὲν ἔθη πάτρια, βίον τε ἄθεσμον, καὶ ἀνήμερον, καὶ ἀκόλαστον, θεοσεβείᾳ δὲ μόνῃ προσέχειν, καὶ ταύτην οὐ μόνον τῆς ὑπαρχούσης οὐσίας, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ πᾶσι περιποθήτου ζῆν προτιμᾷν; Ἀλλ' οὐχ οἴομαί τινα τῶν κἂν μετρίως εὐγνωμονεῖν ἐθελόντων μὴ οὐχὶ συνομολογεῖν τὰ τηλικαῦτα μετὰ συνεργούσης θείας καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων δυνάμεως διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγονέναι· ἐξ ὧν ὁμοῦ μὲν καὶ ἡ θεότης ἀποδείκνυται τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Κυρίου, ὁμοῦ δὲ καὶ τὰ τεκμήρια σαφῶς παρίσταται τοῦ εἰληφέναι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς « τὰ ἔθνη κληρονομίαν, καὶ τὴν κατάσχεσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς, » ἀκολούθως τῇ μετὰ χεῖρας προφητείᾳ. Ὅλα δὲ τὰ κατὰ τὸν ψαλμὸν διηγεῖσθαι οὐ τοῦ παρόντος τυγχάνει καιροῦ, μάλιστα ὅτε πληρεστάτης ἤδη τετύχηκε διηγήσεως.

CAPUT III.

E psalmo tertio.

Tertium quoque psalmum facile est de Christo interpretari, congruenter cum insidiis quæ ante eum fuerunt, insidias adversus eum paratas demonstrans hoc modo: « Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant me [10]? » Et quæ resurrectionem ejus innuunt, his verbis: « Ego dormivi, et soporatus sum; et exsurrexi, quia Dominus suscepit me [11]. » Conveniret Christo et quisque hujus psalmi versus, qui nobis interpretandus est. Non inconsulto tertius ille psalmus Christi resurrectionem prænuntiat, congruenter cum præcitatis prophetiis. Primus enim, sicut retulimus, integerrimam ejus vitam, iniquitatisque immunem vivendi rationem ostendit; secundusque passionem; apte igitur tertius resurrectionem ejus prænuntiat.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ψαλμοῦ γ'.

Καὶ τὸν τρίτον ψαλμὸν ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἐκλαμβάνειν εὐχερὲς, ἀκολούθως τοῖς πρὸ αὐτοῦ διδάσκοντα τὰ περὶ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς διὰ τοῦ, « Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με; » καὶ τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως (f. 19 v°) αὐτοῦ, ἃ καὶ δηλοῦται διὰ τοῦ, « Ἐγὼ ἐκοιμήθην καὶ ὕπνωσα, ἐξηγέρθην, ὅτι Κύριος ἀντιλήψεταί μου. » Ἁρμόσειε δ' ἂν τῷ Χριστῷ καὶ ἕκαστος τοῦ ψαλμοῦ στίχος τῆς προσηκούσης τυχὼν ἐξηγήσεως· ἔχει δὲ λόγον καὶ τὸ τρίτον αὐτὸν τεταγμένον τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου θεσπίζειν ἀκολούθως ταῖς πρὸ αὐτοῦ προφητείαις· ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, καθὼς ἀποδεδώκαμεν, τὸν ἄληπτον βίον καὶ τὴν ἄνευ ἁμαρτίας αὐτοῦ πολιτείαν διδάσκει· D ὁ δεύτερος τὰ κατὰ τὸ πάθος· τούτοις τοιγαροῦν καὶ ὁ τρίτος ἑξῆς τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ θεσπίζει.

CAPUT IV.

E psalmo octavo.

Octavi psalmi prima verba: « Domine Deus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra [12]! » de gentium vocatione prophetizare videtur: quare inscribitur: « pro torcularibus. » Hic usurpantur torcularia pro Ecclesiis quæ sunt

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ψαλμοῦ η'.

Τοῦ ὀγδόου ψαλμοῦ τὰ μὲν πρῶτα ἀπὸ τοῦ, « Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ, » περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν κλήσεως ἔοικε προφητεύεσθαι· διὸ καὶ ἐπιγέγραπται « ὑπὲρ τῶν ληνῶν· » ληνῶν νοουμένων τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλη-

[10] Psal. III, 2. [11] ibid. 6. [12] Psal. VIII, 1.

σιων, ἐν αἷς τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ὡσπερεὶ κλημάτων αὐτοῦ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, οἱ λογικοὶ βότρυες πιεζόμενοι τὸν ἀπὸ τῶν μαθημάτων αὐτῶν νοερὸν καὶ πάσης εὐφροσύνης ποιητικὸν οἶνον παρέχουσιν· ἄλλως γὰρ οὐ δυνατὸν σωματικαῖς ληνοῖς ἐφαρμόσαι τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ λεγόμενα· ἐπεὶ μηδ' ὅλως ὡς ἐν ἑτέροις ἤτοι περὶ ἀμπέλου μεταρθείσης ἐξ Αἰγύπτου, ἢ περὶ ἀμπελῶνος Κυρίου Σαβαὼθ, ἤ τινων τοιούτων, διάνοιάν τινα τὰ τῆς λέξεως περιέχει. Τὰ δ' ἀπὸ τοῦ, « Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν; Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτὸν, » καὶ τὰ ἑξῆς, ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ μετείληπται, ἔνθα τῷ· « Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ, » ἐπιφέρεται τό· « Νῦν δὲ οὐδέπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα. Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. » Εἴποι δ' ἄν τις μὴ μόνον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ ἠλαττῶσθαι αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους· « Ὅτε, ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγησάμενος τὸ ἴσα Θεῷ εἶναι, ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφὴν δούλου λαβὼν, » καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἠλάττωσεν, ὡς ἀντὶ τῆς ἐν μορφῇ Θεοῦ δόξης λεχθῆναι περὶ αὐτοῦ τό· « Εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλ' ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· » ἀνθ' ὧν ἀμειβόμενος ὁ Πατὴρ, « δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσεν αὐτόν· ὑπερυψώσας καὶ χαρισάμενος αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα· ἵν' ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός. » Καί· « Κατέστησε δ' αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ· » ὅπερ καὶ αὐτὸ τῷ μὲν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἁρμόζοντα (ζοιτο) προσώπῳ διὰ τὸν ἐν αὐτῷ τὸν Θεὸν Λόγον, οὐκέτι δὲ καὶ τῷ τυχόντι, εἴ γε ἐν τοῖς τοῦ Θεοῦ ἔργοις καὶ τοὺς οὐρανοὺς καταριθμεῖν ἔθος τοῖς ἱεροῖς λόγοις, κατὰ τὸ, « Καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. » Πρὸς τούτοις· « Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, πρόβατα καὶ βόας ἁπάσας, ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, τὰ (f. 20) πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης· » δι' ὧν ἔοικεν ἀλληγορικώτερον δηλοῦσθαι τῶν ἀλογωτέρων καὶ τὸν τρόπον κτηνῶν δευτέρων ψυχῶν, ἢ καὶ δυνάμεων ἀντικειμένων, ἡ ὑπὸ τὸν ζυγὸν καὶ τὴν τοῦ λόγου δουλείαν ὑποταγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ψαλμοῦ θ'.

Ἡ τοῦ ἐνάτου ψαλμοῦ ἐπιγραφὴ τοιαύτη τίς ἐστιν· « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν κρυφίων. Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ. » Ἀνθ' ὧν ὁ Σύμμαχος ἐκδέδωκεν, « Ἐπινίκιον περὶ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ. Ἆσμα τοῦ Δαυΐδ. » Ὥσπερ δ' οὖν καὶ μᾶλλον ἔοικεν ἔχειν τὸ Ἑβραϊκὸν τοῦτον

A super terram, in quibus veræ vitis Christi, et quasi gemmarum ejus sanctorum apostolorum, spiritales racemi pressi doctrinis suis spiritale omnemque suavitatem efficiens vinum præbent. Aliter enim impossibile esset corporalibus torcularibus accommodare quæ in hoc psalmo dicuntur; cum minime, ut in cæteris, sive de vite quæ ex Ægypto surrexit, sive de Domini Sabaoth vite, sive de ejusmodi aliis verba hujus loci sensu quovis intelligi possint. Quæ vero ab iis : « Quid est homo, quod memor es ejus? aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulo minus ab angelis, gloria et honore coronasti eum [13], » et reliqua, ad Salvatorem et Dominum nostrum Jesum in Epistola ad Hebræos referuntur, ubi post illa, « Omnia subjecisti sub pedibus ejus [14], » adjiciuntur ea : « Nunc B autem necdum videmus omnia subjecta ei. Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum [15]. » Dici poterit non tantum ob mortis passionem, sed etiam ob incarnationem suam eum minoratum fuisse paulo minus ab angelis : « Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens [16], » atque adeo imminuit se, ut non jam in forma Dei gloriæ esse diceretur, sed : « Vidimus eum, et non erat aspectus neque decor, et desideravimus eum, despectum, et novissimum virorum [17]. » Contra autem respondens Pater, « gloria et honore coronavit C eum [18], exaltavit illum et donavit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium, terrestrium, et infernorum; et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris [19]. » Et : « Constituit eum super opera manuum suarum [20]. » Quæ quidem Salvatoris nostri personæ apta, ob Deum Verbum quod inest in ea, non autem humanæ personæ, si quidem in Dei operibus annumerantur cœli, ut in sacris Scripturis solet, secundum illud : « Opera manuum ejus sunt cœli [21]. » Post hæc adjicit : « Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi; volucres cœli et pisces maris, qui perambulant semitas maris [22]. » His videntur magis alle- D gorice ostendi animæ stultæ, et quodammodo pecoribus similes, vel adversæ potestates, sub jugum vel rationis ditionem redactæ.

CAPUT V.

E psalmo nono.

Hæc est noni psalmi inscriptio : « In finem pro occultis. Psalmus David [23]. » Symmachus vero sic edidit : « Victoriæ carmen de morte filii. Canticum David. » Nobis potior videtur Hebraica lectio hoc modo : Λαμανασσῆ Ἀλμαὺθ βὲν μασμωρὰ Δαυΐδ.

[13] Psal. VIII, 6, 7. [14] ibid. 8. [15] Hebr. II, 8, 9. [16] Philipp. II, 6, 7. [17] Isa. LIII, 2, 3. [18] Hebr. II, 7. [19] Philipp. II, 9-11. [20] Hebr. II, 7. [21] Psal. CI, 26. [22] Psal. VIII 8 9. [23] Psal. IX, 1.

Et pulchrum Judæis qui hoc utuntur textu, incertum habere de qua morte aut de quo filio psalmus dictus sit Davidi. Nobis quidem perspicue apparet de Salvatoris passione prophetizare. Hoc et arcanum obscurius designari Septuaginta putaverunt. Ipse quidem Aquila demonstrans magnum aliquid fortiter gestum, ad passionem Salvatoris attribuit dicens : « Auctori victoriæ filii. Melos David. » Omnia autem psalmi dicta, si quis attente perscrutetur, apta sunt Christo ; indigentem et mendicum eum vocat et de ejus resurrectione a mortuis prophetizat his verbis : « Miserere mei, Domine, vide humilitatem meam de inimicis meis; qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion [24]. » Cujus vero Sion, infra nobis ostenditur. Et de gentibus ab eo salvandis, quasi de mendicis et egentibus quædam prænuntiat, inter quæ et illa : « Constitue, Domine, legislatorem super eos, ut sciant gentes quoniam homines sunt [25]. » Hic et ostendere operæ pretium est, quomodo non sint gentes Moysis legi subditæ. Illud proferendum est dictum circumcisis gentiles criminantibus quod secundum Moysis legem non vivunt, eisque demonstrandum quod futurum esse alium a Moyse legislatorem gentium prophetica ostendit Scriptura; cum dicit in oratione : « Constitue, Domine, legislatorem super eos, » manifeste gentes innuuntur. Adjicit igitur : « Ut sciant gentes quoniam homines sunt ; » quasi diceret, accipiant gentes notionem et scientiam spiritalis substantiæ suæ, per legislatorem qui super eos constituendus est. Hic autem esset Christus, qui commune nobis testamentum edixit dicens : « Dicta sunt antiquis hæc et illa ; ego autem dico vobis [26]; » qui divina et arcana potestate stabilivit leges suas non in una vel altera gente, non in quadam totius orbis parte, non breviter obsoleturas, sed ut exspectandum est de divina virtute sua in perpetuum atque apud universas gentes. Quæ ita se habere si quis non admittat, ostendat quemvis alium, præter Salvatorem Dominumque nostrum Jesum Christum, congruenter cum hac prophetia legislatorem ab omnium Deo constitutum gentibus, factum cunctis hominibus pietatis magistrum erga rerum omnium Creatorem.

A περιέχοντα τὸν τρόπον· «Λαμανασσὴ ἀλμαὺθ βὲν μασμωρὰ Δαυῒδ.» Καὶ καλόν γε τοῖς ἐκ περιτομῆς αὐτῷ χρωμένοις ἀπορῆσαι περὶ ποίου θανάτου, ἢ περὶ τοῦ τίνος υἱοῦ ὁ ψαλμὸς εἴρηται τῷ Δαυῒδ· ἡμῖν μὲν γὰρ σαφῶς φαίνεται περὶ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος προφητεύεσθαι· τοῦτο δὲ καὶ τοὺς Ο' νενοηκότας ἀποῤῥητότερον ᾐνίχθαι· ὁ μέντοι γε Ἀκύλας καὶ αὐτὸς ἐμφαίνων μέγα τι ἀνδραγάθημα κατὰ τὸ πάθος γεγονὸς τοῦ Σωτῆρος ἐξέδωκεν εἰπὼν, « Τῷ νικοποιῷ νεανιότητος τοῦ υἱοῦ. Μελῴδημα τοῦ Δαυῒδ.» Καὶ ὅλα δὲ τὰ ῥητὰ τοῦ ψαλμοῦ τις ἐπιτηρήσας ἐφαρμόσειεν ἂν τῷ Χριστῷ, πένητα καὶ πτωχὸν ἑαυτὸν ὀνομάζοντος, καὶ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ προφητεύοντος, ἐν τῷ, « Ἐλέησόν με, Κύριε, ἴδε τὴν ταπείνωσίν μου ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου· ὁ ὑψῶν B με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγείλω πάσας τὰς αἰνέσεις σου ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών· « ποίας δὲ Σιὼν, μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν δεδήλωται· καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν δὲ τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων, ὡς περὶ πτωχῶν καὶ πενήτων ἐν αὐτῷ τινα προφητεύεται, ἐν οἷς ἐστι καὶ τὸ, « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς· γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποί εἰσιν.» Ἔνθα καὶ ἐπιστῆσαι ἄξιον, ὡς οὐχ ὑπόκεινται τὰ ἔθνη τῷ Μωϋσέως νόμῳ· καὶ προσακτέον γε τοῖς ἐκ περιτομῆς τὸ ῥητὸν ἐγκαλοῦσι τοῖς ἐξ ἐθνῶν διὰ τὸ μὴ βιοῦν κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, δεικτέον τε ὡς ἄρα ἕτερόν τινα παρὰ Μωϋσέα νομοθέτην ἔσεσθαι τῶν ἐθνῶν ὁ προφητικὸς ἐπίσταται λόγος, ὡς ἐν εὐχῇ φάσκων τὸ, « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς,» δῆλον δ' ὅτι τοῖς ἔθνεσιν· ἐπιφέρει C γ' οὖν τούτῳ τὸ, « Γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποί εἰσιν,» ὡσεὶ ἔλεγεν, ἀναλαμβανέτω τὰ ἔθνη γνῶσιν καὶ ἐπιστήμην τῆς λογικῆς αὐτῶν οὐσίας διὰ τοῦ μέλλοντος αὐτοῖς καθίστασθαι νομοθέτου· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ Χριστὸς, ὁ τὴν κοινὴν νομοθετήσας ἡμῖν διαθήκην τῷ λέγειν· « Ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις τάδε τινὰ, ἐγὼ δὲ λέγω τάδε·» ὃς καὶ θείᾳ καὶ ἀῤῥήτῳ δυνάμει κρατῦναι τοὺς ἑαυτοῦ νόμους οὐκ ἐπὶ ἕν τι ἔθνος ἢ δεύτερον, οὐδ' ἐπὶ μέρος τι τῆς ὅλης οἰκουμένης, ἀλλ' οὐδὲ ἐπ' ὀλίγον τινὰ δεδύνηται χρόνον, ἀλλ' ὡς ἔστιν ἐξ αὐτῆς παραλαβεῖν τῆς ἐνεργείας εἰς τὸ διηνεκὲς καὶ ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. Εἰ δὲ μὴ προσίοιτό τις ταῦθ' οὕτως ἔχειν, δεικνύτω τίνα ἂν ἄλλον ἔχοι λέγειν παρὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἀκολούθως τῇ μετὰ χεῖρας προφητείᾳ νομοθέτην ὑπὸ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ κατασταθέντα τοῖς ἔθνεσι, διδάσκαλον γεγενημένον ἅπασιν ἀνθρώποις τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων Δημιουργὸν εὐσεβείας.

CAPUT VI.

E psalmo undecimo.

In undecimo psalmo Dominus dicit : « Propter miseriam inopum, et gemitum pauperum, nunc exsurgam, dicit Dominus. Ponam in salutari, fiducialiter agam in eo [27]. » Exquiramus annon Christi personæ suam a mortuis resurrectionem prænuntianti hæc convenirent, quorum hic sensus esset : propter gentes in iniquitatis miseria natas, inopesque probrose vocatas, eo quod Dei divitiis privatæ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Ψαλμοῦ ια'.

D Ἐπεὶ ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ ψαλμῷ ὁ Κύριός φησιν· « Ἕνεκεν τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν, καὶ τοῦ στεναγμοῦ (f. 20 v°) τῶν πενήτων νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος· θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, παῤῥησιάσομαι ἐν αὐτῷ·» ἐξετάζομεν μὴ περὶ Χριστοῦ προσώπῳ τὰ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ διδάσκοντι καὶ ταῦτα ἂν ἁρμόζοι, τοιάνδε διάνοιαν ἔχοντα· ἕνεκα τῶν ἐν ταλαιπωρίᾳ κακίας γεγονότων ἐθνῶν, πτω-

[24] Psal ix, 14, 15. [25] ibid. 21. [26] Matth v, 21-44. [27] Psal. xi, 6.

χῶν ὀνομαζομένων ψεκτῶς διὰ τὸ ἐστερῆσθαι τοῦ κατὰ Θεὸν πλούτου, κενώσας ἑαυτὸν, ἀναδεξάμενός τε μέχρι καὶ θανάτου τὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἀγῶνα, νῦν ἀναστήσομαι, καὶ δὴ λαβὼν τὴν κατὰ πάντων ἐξουσίαν παρὰ τοῦ Πατρὸς, πάντας τοὺς εἰς ἐμὲ πιστεύσαντας θήσομαι εἰς σωτηρίαν, καὶ παῤῥησιάσομαι ἐν αὐτῷ, ἤτοι τῷ Πατρὶ, ἢ τῷ πεπραγμένῳ μοι ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν τοσούτων ἀνδραγαθημάτων. Καὶ ἡ μὲν τοῦ ῥητοῦ τοιαύτη τις ἂν εἴη διάνοια· τὰ μέντοι γε πρῶτα τοῦ ψαλμοῦ, « Σῶσόν με, ὁ Θεὸς, » περιέχοντα « ὅτι ἐκλέλοιπεν ὅσιος, » καὶ τὰ ἑξῆς, τὸν καιρὸν καθ' ὃν πέπονθεν ὁποῖός τις ὑπῆρχε δηλοῖ· « Ἐκλέλοιπε γὰρ ὅσιος » τότε, καὶ « Ὠλιγώθησαν αἱ ἀλήθειαι ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων· μάταια ἐλάλησεν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ· » καὶ τὰ τούτοις δὲ ἑξῆς ἅπαντα κατ' ἐκεῖνον πεπλήρωτο τὸν χρόνον.

sunt, exinaniens semetipsum, certamine usque ad mortem pro illis suscepto [28], nunc exsurgam accipiensque a Patre in omnibus dominationem, omnes qui in me credent, « ponam in salutari, et fiducialiter agam in eo, » sive in Patre, sive in eo quod feci præclarum in eorum salutem. Hic igitur nobis videtur psalmi sensus. Prima autem hujus verba : « Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus [29], » et reliqua, quo tempore passus sit ostendunt. Tunc enim : « Defecit sanctus, et diminutæ sunt veritates a filiis hominum ; vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum [30]. » Hæc enim omnia, et quæ sequuntur, illo tempore impleta sunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ψαλμοῦ ιε'.

« Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μού ἐστιν ἵνα μὴ σαλευθῶ. Διὰ τοῦτο ηὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου, ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι. Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου. » Ὅτι δὲ καὶ ταῦτα εἰς πρόσωπον ἀναφέρεται Χριστοῦ μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσι, δι' ὧν ταῦτά φησιν· « Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς ἀπὸ Θεοῦ δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς αὐτοὶ οἴδατε, τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, διὰ χειρὸς ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλατε· ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθ' ὅτι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ. Δαυῒδ γὰρ λέγει, Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντός. » Εἶτά τινα μεταξὺ εἰπὼν, ἐπιφέρει ταῦτα κατὰ λέξιν· « Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαυῒδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης· προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὔτε ἐγκατελείφθη εἰς ᾅδην, οὔτε ἡ σάρξ αὐτοῦ ἴδε διαφθοράν. » Τοῦ δὴ Πέτρου τοίνυν ἀποδεδωκότος εἰς τὸν Σωτῆρα τὴν τῆς προφητείας ἑρμηνείαν, παρέσται τῷ μὴ πάρεργον τὴν τούτων ἔρευναν ποιουμένῳ, ἤτοι ἐπ' αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἐν τῷ ψαλμῷ λέξιν ἀκολούθως ἐφαρμόζειν οἷς καὶ ὁ Πέτρος ἐξείληφεν, ἢ τοῖς ὑφ' ἑτέρων εἰς τὸν ψαλμὸν ὑπομνηματισθεῖσιν ἐντυχεῖν· ἡμῖν γὰρ ὁ σκοπὸς οὐδὲν πλεῖον τῶν εἰρημένων λέγειν εἰς τοὺς τόπους ἐπιτρέπει.

CAPUT VII.

E psalmo quinto decimo.

« Providebam Dominum in conspectu meo semper ; quoniam a dextris est mihi, ne commovear. Propter hoc lætatum est cor meum et exsultavit lingua mea : insuper et caro mea requiescet in spe. Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. Notas mihi fecisti vias vitæ, adimplebis me lætitia cum vultu tuo [31]. » Hæc quoque ad Christi personam spectare testatur Petrus in Actibus apostolorum, his verbis : « Jesum Nazarenum, virum approbatum a Deo in vobis, virtutibus, et prodigiis, et signis, quæ fecit Deus per illum in medio vestri, sicut et vos scitis : hunc definito consilio, et præscientia Dei traditum, per manus iniquorum affigentes interemistis : quem Deus suscitavit solutis doloribus inferni, juxta quod impossibile erat teneri illum ab eo. David enim dicit in eum : Providebam Dominum in conspectu meo semper [32]. » Aliquot vero interpositis, hæc subjicit Scriptura : « Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha David, quoniam defunctus est et sepultus : et sepulcrum ejus est apud nos usque in hodiernum diem. Propheta igitur cum esset, et sciret quia jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi ejus sedere super sedem ejus ; providens locutus est de resurrectione Christi, quia neque derelictus est in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem [33]. » Petro igitur hanc de Christo prophetiam ipso interpretante, reliquum est supervacaneam horum indagationem non facienti, vel ei omnem psalmi contextum congruenter accommodare cum iis quæ Petrus censuit, vel prolatis in hunc psalmum commentariis aliis incumbere. Nobis enim propositum jam de hac materia dictis quidquam vetat adjicere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ψαλμοῦ ις'.

Καὶ τὸ λεγόμενον ἐν ἑκκαιδεκάτῳ ψαλμῷ, « Ἐδοκίμασας τὴν καρδίαν μου, ἐπισκέψω νυκτὸς, ἐπύρω-

CAPUT VIII.

E psalmo decimo sexto.

Hoc in decimo sexto psalmo dictum : « Probasti cor meum et visitasti nocte : igne me examinasti,

[28] Philipp. II, 7, 8. [29] Psal. XI, 2. [30] ibid. 2, 3. [31] Psal. XV, 8-11. [32] Act. II, 22-25. [33] ibid. 29-31.

et non est inventa in me iniquitas [34], » quasi Christi A voce prolatum animadvertimus, cum non aliter humanæ naturæ hoc dicere proprium esset. Omnesque hujus psalmi sententiæ eas accurate perpendenti spectare ad Salvatorem videntur.

CAPUT IX.

E psalmo decimo septimo.

Cum septimum et decimum psalmum non alium quemvis designare circumcisi putant, nisi Davidem, eo quod id inscriptio indicare videtur, confundemus eos hunc locum tueri nequeuntes: « Eripies me de contradictionibus populi: constitues me in caput gentium. Populus, quem non cognovi, servivit mihi: in auditu auris obedivit mihi. Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni in- B veterati sunt [35]. » Quarum enim gentium in caput Davidem constitutum ostendere valent, aut quis iste populus, quem non cognoverat prius, quique tamen ei serviit, in auditu auris obediens ei! Qui et mentiti ei filii alieni dicuntur, et inveterati, et claudicantes a semitis suis? At nobis nihil plane ex iis quæ in hoc psalmo referuntur, a persona Christi detrahendum, qui in gentium Ecclesiæ caput constitutus est; hancque prophetiam, sicut accipimus, plane impletam videmus. Eramus enim, eramus vere « alienati a conversione Israel, et hospites testamentorum promissionis [36], » et idcirco Verbi Dei cognitione indigni; sed « nunc cognoscentes Deum, imo a Deo cogniti [37]; qui aliquando eramus longe, facti sumus prope [38], » et servivi- C mus nos olim non cognoscenti, et in auditu auris obedivimus ei, accepto novi Testamenti ejus verbo, quod in nos infudit. Mire autem post illud, « populus quem non cognovi, servivit mihi, » et post vocationem nostram, veterem Synagogam innuit his verbis: « Filii alieni mentiti sunt mihi, » quæ idem sonant ac, « Filios enutrivi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me [39]. » Isti autem inveterati sunt claudicantes in semitis suis, et Dei Christum non accipientes: qui ab eis rejectus, constitutus est a Patre in caput servientium, et in auditu auris obedientium ei gentium, secundum prophetiam alias dicentem: « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli [40]. » Puto au- D tem divinitatem Christique ad homines descensum primis psalmi versiculis ostendi; quæ mysteriosius dicta non adventitiam et breviorem explanationem desiderarent, præsertim in hoc loco: « Inclinavit cœlos et descendit, et caligo sub pedibus ejus, et ascendit super Cherubim et volavit: volavit super pennas ventorum [41]. » Quæ sequuntur ad Dei Verbum spectant.

A σάς με (f. 21), καὶ οὐχ εὑρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία, » ὡς ἀπὸ Χριστοῦ φωνῆς τυγχάνον ἐσημειωσάμεθα, ἐπεὶ μὴ ἄλλως ἀνθρωπείᾳ φύσει τοῦτο φάσκειν ἁρμόττει· καὶ πάντες δὲ οἱ ἐν τῷ ψαλμῷ λόγοι τῷ ἐνορῶντι ἀκριβῶς αὐτοὺς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα ἀναφέρεσθαι δύνανται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ψαλμοῦ ιζ'.

Ἐπεὶ καὶ τὸν ἑπτακαιδέκατον ψαλμὸν οὐκ ἐξ ἄλλου τινὸς λέγεσθαι νομιοῦσιν οἱ ἐκ περιτομῆς ἢ τοῦ Δαυΐδ, διὰ τὸ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν αὐτοῦ τοῦτο δοκεῖν ἐμφαίνειν, θλίψομεν αὐτοὺς οὐ δυναμένους σώζειν ἐπ' αὐτοῦ τὸ, « Ῥύσῃ με ἐξ ἀντιλογίας λαοῦ, καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν· λαὸς, ὃν οὐκ ἔγνων, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μοι· υἱοὶ ἀλ- B λότριοι ἐψεύσαντό μοι, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν. » Ποίων γὰρ ἐθνῶν εἰς κεφαλὴν καταστάντα τὸν Δαυΐδ ἔχοιεν παραστῆσαι, ἢ ποῖος οὗτος λαὸς, ὃν οὐκ ἐγνώκει μὲν αὐτὸς πρότερον, ὅμως δὲ ἐδούλευσεν αὐτῷ εἰς ἀκουὴν ὠτίου ὑπακούσας αὐτῷ· τίνες δὲ καὶ οἱ ψευσάμενοι αὐτῷ υἱοὶ ἀλλότριοι λεγόμενοι, καὶ οἱ παλαιωθέντες καὶ χωλάναντες ἀπὸ τῶν τρίβων αὐτῶν; Ἀλλ' ἡμῖν οὐδ' ὅλως τι τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ λεγομένων προσκόψει ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κατασταθέντος εἰς κεφαλὴν τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, καὶ ταύτην ἐκλαμβάνουσι τὴν προφητείαν θεωροῦσί τε αὐτὴν ἐναργῶς πεπληρωμένην· ἦμεν γὰρ, ἦμεν ἀληθῶς « ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, » καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἄξιοι τῆς τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ γνώσεως· ἀλλὰ « νῦν γνόντες C Θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπ' αὐτοῦ, » ἡμεῖς οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν ἐγενήθημεν ἐγγὺς, » καὶ ἐδουλεύσαμεν τῷ πάλαι μὴ γνόντι ἡμᾶς, καὶ εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπηκούσαμεν αὐτῷ, παραδεξάμενοι τὸν τῆς καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ λόγον, ὃν διέθετο πρὸς ἡμᾶς. Θαυμασίως δὲ μετὰ τὸ, « λαὸς, ὃν οὐκ ἔγνων, ἐδούλευσέ μοι, » καὶ τὴν περὶ ἡμῶν κλῆσιν τὰ περὶ τῆς προτέρας Συναγωγῆς ἐκτίθεται διὰ τοῦ, « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, » ἰσοδυναμοῦν τῷ, « Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν· » οὗτοι δὲ καὶ ἐπαλαιώθησαν χωλάναντες ἀπὸ τῶν τρίβων αὐτῶν, καὶ μὴ παραδεξάμενοι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδοκιμασθεὶς ὑπ' αὐτῶν κατεστάθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς εἰς κεφαλὴν τῶν δουλευσάντων, καὶ εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπακουσάν- D των αὐτῷ ἐθνῶν, κατὰ τὴν ἑτέρωθι φάσκουσαν προφητείαν, « Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. » Οἶμαι δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς θεότητος καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους καταβάσεως αὐτοῦ ἐν τοῖς πρώτοις δηλοῦσθαι τοῦ ψαλμοῦ· ἅπερ οὐ τῆς ἐν παρέργῳ καὶ παραδρομῇ δέοιτ' ἂν ἐξηγήσεως ἀποῤῥητότερον εἰρημένα· οἷά ἐστιν ἀπὸ τοῦ, « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ Χερουβὶν καὶ ἐπετάσθη, ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων· » καὶ ὅσα τούτοις παραπλησίως ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναφέρεται.

[34] Psal. xvi, 3. [35] Psal. xvii, 44-46. [36] Ephes. ii, 12. [37] Galat. iv, 9. [38] Ephes. ii, 13. [39] Isa. i, 2. [40] Psal. cxvii, 22. [41] Psal. xvii, 10, 11.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιʹ.

Ψαλμοῦ ιηʹ.

« Οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » Ζητοῦμεν τίνων εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος, καὶ τὰ ῥήματα ἕως τῶν περάτων τῆς (f. 21, v°) οἰκουμένης, ὡς μὴ καταλελεῖφθαι λόγους παρά τισι καὶ λαλιὰς παρ' οἷς οὐκ ἠκούσθησαν καὶ αἱ τούτων φωναί· ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοι τις ἑτέρους ἐπιδεῖξαι τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, εἰς οὓς ἡ προφητεία πεπλήρωται διαβοήτου τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας αὐτῶν εἰς πᾶσαν τὴν ὑπ' οὐρανὸν γενομένης, ὅτε ἐνεπιδημοῦντες τῷ βίῳ μετὰ τῆς συνεργούσης αὐτοῖς δυνάμεως θείας ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκήρυσσον τὴν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πίστιν· περὶ οὗ μετὰ τὴν πρόῤῥησιν τοῦ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κηρύγματος ἑξῆς ὁ λόγος διδάσκει, ὡς ἄρα « ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκήνωμα αὐτοῦ· » ἡλίου νοουμένου τῆς θεότητος, εἰς ἣν τὴν ἑαυτοῦ μονὴν καὶ τὴν οἱονεὶ κατασκήνωσιν ἔθετο, ἢ καὶ ὅπερ ἐκ τῆς Παρθένου ἔλαβε σῶμα, ὅπερ ἦν ὡσπερεὶ σκήνωμα τῆς ἐν αὐτῷ καταμενούσης θείας δυνάμεως· οὗτος δὲ καὶ « ὥσπερ νυμφίος ἐκπορευόμενος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ, ἠγαλλιάσατο ὡς γίγας δραμεῖν ὁδόν· » οἷα γάρ τις νυμφίος διὰ τὴν αὐτοῦ νύμφην τὴν Ἐκκλησίαν ἐκ τῶν πατρικῶν διαναστὰς κόλπων, καὶ ὁποῖά τις γίγας ἀνδρεῖος καὶ ἰσχυρὸς τὸν ἀγῶνα τὸν προκείμενον αὐτῷ διαθλήσας, νικήσας τε καὶ καταγωνισάμενος τοὺς ἀντιπάλους, ἠγαλλιάσατο τὴν αὐτοῦ σύζυγόν τε καὶ νύμφην ἀπολαβών· γεγένηται δὲ αὐτοῦ καὶ « ἡ ἔξοδος ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ· » καὶ πάλιν· « Τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου αὐτοῦ· » ἐπεὶ « μὴ δ' εἷς ἄλλος ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου· » καὶ πάλιν· « Ὁ καταβάς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· ἀλλὰ « Καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἀποκρυβήσεται τὴν θέρμην αὐτοῦ· » περὶ ἧς καὶ αὐτὸς εἶπεν τό, « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη; » Εὐχερῶς δ' ἄν τις ἑαυτῷ τούτοις ἀναλόγως ἐξεργάσεται τὰ κατὰ τὸν τόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑʹ.

Ψαλμοῦ ιθʹ.

Τὸ ἐν τῷ ἐννεακαιδεκάτῳ ψαλμῷ λεγόμενον, « Νῦν ἔγνων ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, » ἐμφαίνει πῶς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ἐκ τοῦ θανάτου σωτηρίαν· αὐτῷ γὰρ εἴρηται καὶ τό, « Ἀγαλλιασώμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου· » καὶ ὅλα δὲ τὰ κατὰ τὸν τόπον ἐφαρμοσθείη ἂν αὐτῷ τῆς προσηκούσης τυχόντα ἐξηγήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒʹ.

Ψαλμοῦ κʹ.

Τὸ μέν· « Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεύς, » καὶ τὰ ἑξῆς, εἴποι ἄν τις ἐπὶ τὸν Δαυῒδ ἀναφέρεσθαι δύνασθαι· τό γε μέν, « Ζωὴν ᾐτήσατό σε, καὶ ἔδωκας αὐτῷ μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα καὶ

A

CAPUT X.

E psalmo octavo decimo.

« Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum [42]. » Quærimus quorum in omnem terram exivit sonus, verbaque in fines orbis terræ, ne relinquantur quibusdam loquelæ et sermones, quibus non auditæ sint istorum voces. Neque ullos alios invenimus ac sanctos apostolos, quibus impletur prophetia, pervulgata in omnem terram eorum de Christo doctrina, cum omni vita pererrantes, adjuvante eos potestate divina, per universum orbem terrarum fidem in Christum Dei prædi-
B caverunt. De quo post prævisionem apostolorum ejus prædicationis, continuo Scriptura docet, quod « in sole posuit tabernaculum suum [43]; » sol deitatem innuit, in qua sedem suam et quasi tabernaculum posuit, vel quod ex Virgine sumpsit corpus, quod quasi tabernaculum erat divinæ potestatis in eo permanentis. Hic et « tanquam sponsus procedens de thalamo suo; exsultavit ut gigas ad currendam viam [44]. » Ut enim sponsus ob sponsam ipsius Ecclesiam e patrio exsurgens sinu, et quasi virilis robustusque gigas certamen sibi propositum certavit, victorque, et prostratis adversariis, exsultavit tori sociam sponsamque excipiens. Facta est autem « a summo cœlo egressio ejus [45]; » et rursus: « Et occursus ejus usque ad summum
C ejus [46]; » et: « Nemo alius ascendit in cœlum, nisi qui descendit de cœlo, Filius hominis [47]; » atque iterum: « Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos, ut impleret omnia, » secundum sanctum Apostolum [48]. Sed et « Non est qui se abscondat a calore ejus [49]; » de quo et ipse dixit: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo, nisi ut accendatur [50]? » Facile cuivis erit reliqua hujus psalmi ad Christum similiter referre.

CAPUT XI.

E psalmo decimo nono.

Quæ in decimo nono psalmo dicuntur: « Nunc
D cognovi quoniam salvum fecit Dominus Christum suum [51], » ostendunt quomodo Salvator noster Jesus Christus a morte sit servatus. Huic enim dicuntur et illa: « Lætabimur in salutari tuo [52]; » cæterique hujus psalmi versiculi cum hac interpretatione optime congruunt.

CAPUT XII.

E psalmo vicesimo.

Illud quidem: « Domine, in virtute tua lætabitur rex [53], » et cætera, spectare ad Davidem possunt; hæc vero: « Vitam petiit a te, et tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum, et in sæculum sæ-

[42] Psal. xviii, 4, 5. [43] ibid. 6. [44] ibid. [45] ibid. 7. [46] ibid. [47] Joan. iii, 13. [48] Ephes. iv, 10. [49] Psal. xviii, 7. [50] Luc. xii, 49. [51] Psal. xix, 7. [52] ibid. 6. [53] Psal. xx, 2.

culi [54], » non jam Davidi conveniunt, cujus mors A comperta est, vitæque tempus non multo annorum numero circumscriptum. Ergo agitur de Christo, qui rex a Patre ad regnandum super cœlestem montem Sion constitutus est; qui et vitam petiit a Patre, non sibimet ipsi, ipse enim vita erat, sed omnibus in eum credentibus [55]; deditque ei posse omnes in se credentes educere e morte in vitam æternam [56], et in longitudinem apud Deum dierum, quæ sunt in sæculum et in sæculum sæculi. Cætera vero hujus psalmi quasi de rege gloriæ dicta, cum pauca non sint, melius Christo, si prudenter intelliguntur, quam Davidi convenirent.

εἰς αἰῶνα αἰῶνος, » οὐκέτι τῷ Δαυῒδ ἁρμόζει διὰ τὸ καὶ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ ἐμφαίνεσθαι καὶ τὸν χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἧς οὐ πολὺν χρόνον ἐτῶν περιωρίσθαι. Εἴη ἂν οὖν ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς βασιλεύειν ἐπὶ Σιὼν ὄρος τὸ ἐπουράνιον καταστάς· ὃς καὶ ζωὴν ᾐτήσατο τὸν Πατέρα οὐχὶ ἑαυτῷ, αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ ζωὴ, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσι· καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὡς πάντας δύνασθαι τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύσαντας μεταβαίνειν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ εἰς μακρότητα τῶν παρὰ Θεῷ (f. 22) ἡμερῶν, αἵ εἰσιν εἰς αἰῶνα καὶ εἰς αἰῶνα αἰῶνος· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ ὡς περὶ τῆς τοῦ βασιλέως δόξης λεγόμενα, οὐ μικρὰ ὄντα, ἁρμόττοι ἂν τῷ Χριστῷ μᾶλλον ἢ τῷ Δαυῒδ, τῆς ἀξίας τυχόντα σαφηνείας.

CAPUT XIII.

E psalmo vicesimo primo.

B Omnium consensu fideliter in Christum credentium constat hujusce psalmi initia, in quibus hæc sunt: « Deus, Deus meus, respice in me; quare me dereliquisti [57]? » ab eo passionis tempore dicta fuisse. Hoc enim ostendit et in cruce clamor: « Eloi, Eloi, lama sabachthani [58]? ». Verum antequam psalmi prophetiam de eo interpretemur, Judæos rogabimus quis hujus psalmi verba dixerit. Non enim quilibet cætera, atque hæc dixisse videtur: « Quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre: spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero, de ventre matris meæ Dominus Deus meus es tu... Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ec- C clesiæ laudabo te [59]. » Et rursus: « Nec avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. Apud te laus mea; confitebor tibi in Ecclesia magna: vota mea reddam in conspectu timentium eum [60]. » Post hæc, cæteraque hujus psalmi, dicant si quemvis sanctorum virorum habeant cui hæc accommodent. Quis enim talis erit qualem Scriptura describit: « Omnes videntes me, deriserunt me [61]; » vel de quo, « Locuti sunt labiis, et moverunt caput, dicentes, Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum [62]? » Quem vero « vituli multi, » et cujus naturæ, « canes et tauri pingues circumdederunt; aperuerunt super eum os suum, sicut leo rapiens et rugiens [63]? » Ac præterea, quem « concilium malignantium obsedit, ita ut fo- D derent manus et pedes ejus, et dinumerarent omnia ossa ejus; diviserunt sibi vestimenta ejus, et super vestem ejus miserunt sortem [64]? » Talia enim fatur is quem psalmus inducit, totque perpessis, adjicit etiam: « Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te [65]. » Interpretentur autem hæc isti simul et reliqua psalmi, præsertim ab hoc loco: « Reminiscentur et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium [66], » usque ad illum: « Annuntiabitur Do-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ψαλμοῦ κα'.

Σαφῶς ἀνωμολόγηται παρὰ πᾶσι τοῖς ὑγιῶς εἰς Χριστὸν πεπιστευκόσιν, ὡς ἡ καταρχὴ τοῦ μετὰ χεῖρας ψαλμοῦ τοῦτον ἔχουσα τὸν τρόπον, « Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » ὅτ' αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους εἴρηται· τοῦτο γὰρ ἐδήλου καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ φωνὴ ἡ, « Ἐλωεί, Ἐλωεί, λαμὰ σαβαχθανεί; » Ἀλλὰ γὰρ πρὶν ἀρξώμεθα ἐν τῷ ψαλμῷ προφητείαν ὡς ἐπ' αὐτὸν μεταλαμβάνειν, πευσόμεθα τῶν τὴν περιτομὴν αὐχούντων, τίς ἂν εἴη ὁ φάσκων τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ· οὐχ ὁ τυχὼν γάρ τις εἶναι φαίνεται τά τε ἄλλα καὶ ταῦτα λέγων, « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρός· ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου· ἐπὶ σὲ ἐπεῤῥίφην ἐκ μήτρας· ἐκ κοιλίας μητρός μου Θεός μου εἶ σύ· καὶ ἐπιφέρων διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε· » καὶ πάλιν· « Οὐκ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσέ μου· παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου· ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ ἐξομολογήσομαί σοι· τὰς εὐχάς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν. » Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ λεγέτωσαν, εἰ ἔχοιέν τινι τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἐφαρμόζειν· τίνα γὰρ τοιοῦτον γενόμενον οἷον προδιέγραψεν ὁ λόγος, « Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισαν; » ἢ περὶ τίνος· « Ἐλάλησαν ἐν χείλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλὴν, λέγοντες, Ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτὸν, σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν; » τίνα δὲ μόσχοι πολλοὶ καὶ ποταποὶ τὴν φύσιν, « Κύνες τε καὶ ταῦροι πίονες περιεκύκλωσαν· ἤνοιξάν τε στόμα ἐπ' αὐτὸν, ὡς λέων ἁρπάζων καὶ ὠρυόμενος; » καὶ ἐπὶ τούτοις· « Τίνα ἡ συναγωγὴ τῶν πονηρευομένων περιέσχεν· καὶ περιέσχεν οὕτως, ὡς καὶ ὀρύξαι αὐτοῦ χεῖρας καὶ πόδας, καὶ πάντα αὐτοῦ ἐξαριθμῆσαι τὰ ὀστᾶ, διαμερίσασθαί τε ἑαυτοῖς αὐτοῦ τὰ ἱμάτια, βάλλοντας κλῆρον ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ; » Τοιαῦτα γάρ τινά φησι τὸ ἐν τῷ ψαλμῷ πρόσωπον, ὃ καὶ μετὰ τὸ τοσαῦτα παθεῖν ἐπιφέρει λέγων, « Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε· » λυέτωσαν δὲ ταῦθ' ἅμα καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ψαλμοῦ διηγούμενοι, μά-

[54] Psal. xx, 5. [55] Joan. xi, 25. [56] Joan. v, 24. [57] Psal. xxi, 2. [58] Matth. xxvii, 46. [59] Psal. xxi 10, 11, 23. [60] ibid. 25, 26. [61] ibid. 8. [62] ibid. 8, 9. [63] ibid. 13, 14. [64] ibid. 17-19. [65] ibid. 23 [66] ibid. 28.

λιστα ἀπὸ τοῦ, « Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς· καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, » μέχρι τοῦ, « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Παριστάτωσαν γὰρ τὴν τότε μὲν μὴ ὑπάρχουσάν πω γενεὰν, ἥξειν δὲ εἰς μέλλοντα χρόνον προφητευομένην· καὶ τὸν πρότερον μὲν μηδέπω ὄντα λαὸν, τεχθήσεσθαι δὲ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις προορώμενον· λεγέτωσάν τε τί ἂν εἴποιεν περὶ τῆς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συστάσης ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας· ἆρα γὰρ ἐπὶ τοῖς τοσούτοις πλήθεσι τῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐπεγνωκότων (f. 22 v°) οὐκ ἂν ὁμολογήσαιεν πεπληρῶσθαι τὸ, « Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς· » καὶ τὸ, « Προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. » Ἀλλὰ γὰρ ὥρα τοῖς εὐγνωμονεῖν ἐθέλουσιν, οὐκ ἐπ' ἄλλου τινὸς ἢ ἐπὶ μόνου τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁμολογεῖν πεπληρῶσθαι τὴν προφητείαν, οὗ κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφὴ γίγνεσθαι ἤρξατο, παραγενομένης τῆς προφητευθείσης γενεᾶς, καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ τεχθήσεσθαι οὐ μόνον ἐνταῦθα προδηλουμένου, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑκατόστῳ πρώτῳ ψαλμῷ, διὰ τοῦ, « Γραφήτω αὕτη εἰς γενεὰν ἑτέραν· καὶ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον. » Οὗτος δέ ἐστι περὶ οὗ καὶ ἐν ιζ' εἴρητο, « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου. » Τοῦτον οὖν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, σάρκα ἀναλαβόντα καὶ δι' αὐτὴν « σκώληκα » χρηματίσαντα, « Ὄνειδός τε ἀνθρώπων γενόμενον καὶ ἐξουδένωμα λαοῦ, πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισαν, » μάλιστα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, ὅτε τῶν ἐν τῇ προφητείᾳ τέλος ἰσχόντων οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν καὶ ἐμυκτήριζον λέγοντες, « Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτόν· » τότε δὲ καὶ « Ἐλάλησαν ἐν χείλεσι καὶ ἐκίνησαν κεφαλὴν » ἑαυτῶν κατ' αὐτοῦ· αὐτοῖς ῥήμασιν εἰπόντες τὸ, « Ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτὸν, σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν· » αὐτὰ γὰρ δὴ ταῦτα κατὰ τὸ πάθος εἰρῆσθαι ἐπ' αὐτῷ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναγέγραπται. Τούτῳ οὖν καὶ μόνῳ πρὸς τὸν Πατέρα λέγειν ἁρμόζει « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρός· ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου· ἐπὶ σὲ ἐπερρίφην ἐκ μήτρας· ἐκ κοιλίας μητρός μου Θεός μου εἶ σύ. » Πλὴν ἐπὶ τούτοις ὁ λόγος ἡμᾶς παιδεύει, ὡς ἄρα καὶ δυνάμεις πονηραί τινες καὶ θηριώδεις ἐνήργησαν τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλὴν, δι' ἃς καὶ ἔφασκε, « Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί· ταῦροι πίονες περιέσχον με· » καὶ περὶ τῆς ἐπισυστάσης δὲ κατ' αὐτοῦ ἐκ περιτομῆς Συναγωγῆς φησιν, ὅτι « Ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί· συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με· οὗτοι δὲ καὶ ὤρυξαν οὐ μόνον « τὰς χεῖρας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τοὺς πόδας· » ἢ, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « ᾔσχυναν, » φήσαντα, « ᾔσχυναν χεῖράς μου καὶ πόδας μου· » ὃ καὶ ἀληθῶς ἐτελέσθη, ὅτε κρεμάσαντες

A mino generatio ventura: et annuntiabunt cœli justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus [67]. » Ostendant enim generationem, quæ nondum exstiterat, quasi venturam in futurum prophetizari, veteremque qui nondum erat populum, nasciturum in posterioribus ævis prævideri. Dicant quid afferre possint de Ecclesia per Jesum Christum Salvatorem nostrum omnibus gentibus conflata. Profecto enim in tanta eorum multitudine qui, per Christum, auctorem omnium Deum cognoverunt, non possent non confiteri illud impletum fuisse, scilicet, « Reminiscentur et convertentur ad Dominum omnes fines terræ; » nec non, « Adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium. « Verumenimvero hora est iis, qui recte sapere volunt, prophetiam fateri ab alio nullo impletam,
B nisi a solo Domino et Salvatore nostro Jesu Christo, cujus per incarnationem incepit gentium conversio, superveniente prænuntiata generatione, nec non populo qui nasciturus non solum hic prædictus est, sed et in centesimo primo psalmo, his verbis: « Scribantur hæc in generatione altera, et populus, qui creabitur, laudabit Dominum [68]. » Hic est de quo et in decimo septimo dicitur: « Populus, quem non cognovi, servivit mihi: in auditu auris obedivit mihi [69]. » Hunc igitur Salvatorem et Dominum nostrum, carne suscepta, ideoque *vermem* vocatum, « opprobrium hominum et abjectionem plebis: omnes videntes me, deriserunt me [70], » præsertim in passionis tempore, cum isti, qui hanc impleverunt prophetiam, transeuntes blasphemabant eum et deridebant dicentes: « Alios salvos fecit, se salvum faciat [71], » tunc et « locuti sunt labiis et moverunt caput [72] » suum adversus eum; verbis iisdem dicentes: « Speravit in Domino, eripiat eum: salvum faciat eum, quoniam vult eum [73]. » Huic igitur soli ad Patrem dicere convenit, « Quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre: spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero: de ventre matris meæ Deus meus es tu [74]. » Præterea docet nos psalmus quod quædam nequissimæ et feræ potestates insidias ei struxerunt, de quibus dicit: « Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me [75]; » dicit etiam de circumcisorum Synagoga adversus
D eum concitata: « Circumdederunt me canes multi: concilium malignantium obsedit me: foderunt » non tantum « manus meas, » sed « et pedes meos [76]; » vel, secundum Aquilam, « dedecoraverunt, » ait, « dedecoraverunt manus meas et pedes meos: » quod et vere effectum est, cum ligno affigentes eum clavis ejus manusque pedesque perforaverunt, et pulchrum quidem, si quis expeteret ut Scriptura probaretur quod Christus cruci supplicium passurus prædictus est, inter alia documenta et illud afferre: « Perforaverunt, » et potius,

[67] Psal. xxi, 32. [68] Psal. ci, 19. [69] Psal xvii, 45. [70] Psal. xxi, 7, 8. [71] Luc. xxiii, 35. [72] Psal. xxi, 8. [73] ibid. 9. [74] ibid. 10, 11. [75] ibid. 13. [76] ibid. 18.

« dedecoraverunt manus meas et pedes meos : » A quibus protinus additur : « Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem [77]; » quod quidem Aquila sic edidit : « Divident sibi vestimentum meum, et super vestem meam mittent sortem ; » Symmachus vero, « Partiti sunt vestimenta mea inter se, et de veste mea conjecerunt sortem. » Illud quoque in passione adimpletum est, cum qui crucifixerant eum, « acceperunt vestimenta ejus, et fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem, et tunicam. Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum. Dixerunt ergo ad invicem : Non scindamus eam, sed sortiamur de illa cujus sit [78]. » Quibus adjicit evangelista : « Ut Scriptura impleretur dicens : Partiti sunt vestimenta mea sibi, et in vestem meam miserunt sor- B tem [79]. » Hæc quidem prophetia de eo secundum Hebraicum sicut ἐννᾶ continet; quapropter adjicitur et in psalmo quemadmodum et in Evangeliis, « Benedictus qui venit in nomine Domini [80], » quod quidem mihi significare videtur : Salva, benedictus, qui venis in nomine Domini, Patris et Dei omnium.

αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἰκρίου ἥλοις αὐτοῦ τάς τε χεῖρας καὶ τοὺς πόδας περιέπειραν· καὶ καλόν γε εἰ ἀπαιτοίη τις ἀπὸ Γραφῆς παραστῆσαι, ὡς ἄρα καὶ σταυρον ὑπομεῖναι ὁ Χριστὸς προείρητο, μετὰ καὶ ἄλλων τῶν τούτου παραστατικῶν καὶ τὸ « Ὤρυξαν, » καὶ μᾶλλον τὸ, « ᾔσχυναν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, » παραθέσθαι· οἷς ἑξῆς ἐπιφέρεται τὸ, « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον· » ὅπερ ὁ μὲν Ἀκύλας οὕτως ἐξέδωκεν, « Μερίσουσιν ἱμάτιόν μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ ἔνδυσίν μου βαλοῦσι κλῆρον· » ὁ δὲ Σύμμαχος, « Διενέμοντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ περὶ ἐσθῆτος μου ἐλάγχανον· » ὃ καὶ αὐτὸ ἅμα τῷ πάθει πεπλήρωται, ὅτε οἱ σταυρώσαντες αὐτὸν « λαβόντες τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος, καὶ τὸν χιτῶνα· ἦν δὲ ἄρραφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου, διὸ καὶ εἶπαν πρὸς ἀλλήλους· Μὴ σχίσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται· » οἷς ἐπιφέρει λέγων ὁ εὐαγγελιστὴς, « Ἵνα ἡ Γραφὴ πληρωθῇ, τὸ Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. » Καὶ ταῦτα (f. 23) μὲν ἡ προφητεία περὶ αὐτοῦ τὸ Ἑβραϊκὸν ὡσεὶ *ἐννᾶ* περιέχει· ᾧ ἀκολούθως ἐπιφέρεται καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ ὥσπερ δὴ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, τὸ « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· » ὅπερ .τοιοῦτόν τί μοι δηλοῦν ἔοικεν· Σῶσον δὴ, εὐλογημένος, ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων.

CAPUT XIV.

E psalmo centesimo tricesimo primo.

« Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum : de fructu ventris tui ponam super sedem tuam [81]. » Et rursus : « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo. Ini- C micos ejus induam confusione : super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea [82]. » Hic manifeste Davidi cum jurejurando a Deo promissio de Christo datur, quasi e semine ejus nasciluro, ejusque thronum conscensuro. Multam hic locus explanationem desideraret, cum non videatur corporaliter Christus super Davidis solium ejusque regnum consedisse ; quod vero præteribimus, cum a proposito nostro alienum sit hujus psalmi interpretationi vacare. Prudenter enim necesse est non uno Scripturæ loco, si non possit corporali sensu Christo accommodari, quæ multis locis manifeste de eo dicta sunt rejicere. Sincerum igitur verbum sequentes, et ipsi divinæ innixos Scripturæ, attendere decet, D quod alicubi ipsum mendicum quemdam, et vilem, et ignobilem, neque speciem habentem neque decorem, venturum esse prænuntiat, alias vero regem conspicuum prædicat. Quorum quædam quidem et corporaliter impleta esse possunt, quædam vero, solummodo secundum spiritualem Scripturæ sensum, in secundo ejus adventu implenda existimandum. Attamen rex Judæorum vocatus est Dominus noster in primo ejus adventu, non ut factum est Pilato jubente cruci ejus Græcis, Romanis et Hebraicis litteris inscribi : *Hic est rex Judæorum* [83].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ψαλμοῦ ρλα'.

« Ὤμοσε Κύριος τῷ Δαυῒδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσει αὐτὸν, Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν, « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαυῒδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. Τοὺς ἐχθρούς σου ἐνδύσω αἰσχύνην, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμά μου. » Καὶ ἐνταῦθα σαφῶς τῷ Δαυῒδ μεθ' ὅρκου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελία περὶ τοῦ Χριστοῦ δίδοται, ὡς ἂν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενηθήσεσθαι μέλλοντος, καὶ καθέξοντος αὐτοῦ τὸν θρόνον. Πολλῆς δ' ἐξετάσεως χρήζοι ἂν τὰ κατὰ τοὺς τόπους, ἐπεὶ μὴ δοκῇ σωματικῶς ὁ Χριστὸς ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Δαυῒδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κεκαθικέναι, ἃ καὶ ὑπερθησόμεθα διὰ τὸ μὴ τῆς παρούσης εἶναι πραγματείας παρὰ τὸν προκείμενον σκοπὸν κατατρίβειν τὴν σχολὴν ἐπὶ τὴν τοῦ ψαλμοῦ διήγησιν· εὐγνωμόνως δέ τοι χρὴ μὴ ἀπὸ μιᾶς Γραφῆς, εἰ μὴ εἴη δυνατὴ κατὰ τὸ σωματικὸν ἐφαρμόζειν τῷ Χριστῷ, τὰ πολλαχῇ σαφῶς περὶ αὐτοῦ εἰρημένα παρακρούεσθαι· ἑπομένους γε μὴν ἀληθεῖ λόγῳ, καὶ αὐτῇ τῇ θείᾳ παρισταμένους Γραφῇ, ἐφίστανα: προσήκει, ὅς ποτὲ μὲν αὐτὸν πτωχόν τινα καὶ εὐτελῆ καὶ ἄτιμον, μὴ ἔχοντα εἶδος μηδὲ κάλλος, ἐλεύσεσθαι προφητεύει, ἄλλοτε δὲ βασιλέα ἔντιμον αὐτόν φησιν· ὧν τὰ μὲν καὶ σωματικῶς ἀποπεπληρῶσθαι δύναται, τὰ δὲ κατὰ μόνον τὸν πνευματικὸν τῆς Γραφῆς νοῦν, ἤδη δέ τινα καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν πληρωθήσεσθαι προσδοκητέον. Πλὴν καὶ βασιλεὺς Ἰουδαίων ἐχρημάτισεν ὁ Κύριος ἡμῶν κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, οὐχ ὡς ἔτυχε τοῦ Πιλάτου κελεύσαντος ἐπιγραφῆναι αὐτοῦ τῷ σταυρῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς τὸ, *Οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων*.

[77] Psal. xxi, 19. [78] Joan. xix, 23, 24. [79] ibid. 24. [80] Matth. xxi 9. [81] Psal. cxxxi, 11. [82] ibid. 17, 18. [83] Matth. xxvii, 37.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ψαλμοῦ ρμα'.

Καὶ τὸ ἐνθάδε λεγόμενον, « Ἐμὲ ὑπομενοῦσι δίκαιοι ἕως οὗ ἀνταποδῷς μοι, » ἔοικεν ἐκ προσώπου λέγεσθαι τοῦ Σωτῆρος· τίνα γὰρ ἄλλον ὑπομενοῦσι δίκαιοι ἕως οὗ ἀνταποδῷ αὐτῷ ὁ Θεὸς, ἢ τοῦτον; Ἐπεὶ καθὼς εἴρηταί που περὶ τῶν πάλαι δικαίων, ὡς ἄρα « Μαρτυρηθέντες οὐκ ἐκομίσαντο τὰς ἐπαγγελίας, τοῦ Θεοῦ κρεῖττόν τι περὶ ἡμῶν προβλεψαμένου ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν. » Δῆλον δ' ὅτι αὐτὸν ὁρᾷ τὸ ῥητὸν ἀπὸ τοῦ καὶ τὰ κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ἐν τῷ ψαλμῷ ἀκολούθως ταῖς ἄλλαις προφητείαις προσημαίνεσθαι· γέγραπται γοῦν, « Ἐκχεῶ ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν δέησίν μου, τὴν θλῖψίν μου ἐνώπιον αὐτοῦ ἀπαγγελῶ. Ἐν τῷ ἐκλείπειν ἐξ ἐμοῦ τὸ πνεῦμά μου, καὶ σὺ ἔγνως τὰς τρίβους μου· ἐν ὁδῷ ταύτῃ, ᾗ ἐπορευόμην, ἔκρυψαν παγίδα μοι· » καὶ πάλιν, « Ῥῦσαί με ἐκ τῶν καταδιωκόντων με, (f. 23 v°) ὅτι ἐκραταιώθησαν ὑπὲρ ἐμέ. » Τούτοις ἑξῆς καὶ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ εὐχόμενός φησιν· « Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχήν μου, τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματί σου· » οἷς ἐπιφέρει τὸ, « Ἐμὲ ὑπομένουσι δίκαιοι ἕως ἀνταποδῷς μοι. » Ὑπέμειναν οὖν τὸν Χριστὸν πάντες ἐκεῖνοι οἱ δίκαιοι ἕως οὗ ἀνταποδῷ αὐτῷ ὁ Πατὴρ, ἀνθ' ὧν « ἐκένωσεν ἑαυτὸν, ὑπήκοος αὐτῷ γενόμενος μέχρι θανάτου. » Τίνα δὲ ἀνταποδῷ αὐτῷ ἢ « τὰ ἔθνη κληρονομίαν, καὶ τὴν κατάσχεσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς· » ἵν' ὅταν τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, τότε καὶ ὁ πᾶς Ἰσραὴλ σωθῇ, καὶ ὅλα δὲ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ ἐφαρμόσαι ἂν τῷ Χριστῷ, τὰ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ, καθ' ἣν ἐπεβουλεύθη, περιέχοντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Ψαλμοῦ ρμγ'.

Ἐν μὲν τῷ μετὰ χεῖρας ψαλμῷ λέγεται, « Κύριε, κλῖνον οὐρανοὺς καὶ κατάβηθι, » ἐν δὲ τῷ ιζ', « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη. » Ἐσημειωσάμεθα μὲν νῦν κἀκεῖ καὶ τὸ ῥητὸν, καὶ ἐνταῦθα δὲ ταὐτὸν ποιοῦντες περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ταῦτα λέγεσθαι ὑπειλήφαμεν. Κλίνας γὰρ οὐρανοὺς τῷ κενῶσαι ἑαυτὸν τῆς ἐπουρανίου καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ δόξης, εἰς τὰ κατώτερα τῆς γῆς κατελήλυθε δι' ἣν ἀνεδέξατο ὑπὲρ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας οἰκονομίαν· ὅθεν πρὸ τοῦ ἐκτεθέντος ῥητοῦ ἀποθαυμάσας ὁ λόγος φησί· « Κύριε, τί ἐστιν ἄνθρωπος ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου ὅτι λογίζῃ αὐτόν; » Εἰς τοῦτο γὰρ κλίνας τοὺς λεγομένους οὐρανοὺς κατελήλυθεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὡς ἂν γνωσθείη ἐνανθρωπήσας τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει πρότερον ἀγνοούμενος αὐτῷ· καὶ οὐ περιεφρόνησεν παρ' οὐδὲν ἡγησάμενος τὸν γενόμενον υἱὸν ἀνθρώπου, τοῦτ' ἔστι πᾶσαν τὴν λογικὴν καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένην ψυχήν· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ ψαλμοῦ πνευματικῶς ἐκλαμβάνων νοήσειας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ψαλμοῦ ρμζ'.

Καὶ τὸ, « Ὁ ἀποστέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῇ γῇ,

A

CAPUT XV.

E psalmo centesimo quadragesimo primo.

Quæ hic dicuntur : « Me exspectant justi, donec retribuas mihi [84] : » de Salvatoris persona dici videntur. Quem enim alium exspectabunt justi, donec Deus retribuat ei, nisi hunc ipsum? Sicut enim dictum est de prioribus justis, « Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur [85], » patet quod eum indicat psalmus per passionis tempus et ab eo tempore ostendi similiter ac in aliis prophetiis. Scriptum est igitur : « Effundo in conspectu ejus orationem meam, et tribulationem meam ante ipsum pronuntio. In deficiendo ex me spiritum meum, et tu cognovisti semitas meas. In via hac qua ambulabam, absconderunt laqueum mihi [86]; » et rursus : « Libera me a persequentibus me : quia confortati sunt super me [87]. » Post hæc continuo de sua a mortuis resurrectione orans dicit : « Educ de custodia animam meam ad confitendum nomini tuo : me exspectant justi, donec retribuas mihi [88]. » Exspectaverunt igitur omnes hi justi donec ei retribuat Pater, eo quod « exinaniens semetipsum, obediens ei factus est usque ad mortem [89]. » Quæ vero retribuet ei, nisi « gentes hæreditatem, et possessiones ejus terminos terræ [90]; » ut, cum consummatio gentium eveniet, tunc et omnis Israel salvetur, omniaque quæ in psalmo dicta sunt, ad ejus incarnationem in qua insidiati sunt ei, referantur.

CAPUT XVI.

E psalmo centesimo quadragesimo tertio.

In hoc psalmo dicitur : « Domine, inclina cœlos tuos et descende [91]; » et in decimo septimo : « Inclinavit cœlos et descendit [92]. » Ostendimus jam, et nunc iterum hæc de Verbo Dei commemorari demonstramus. Inclinans enim cœlos, cum cœlestem, et Dei gloriæ formam exueret, in profundissima terræ descendit ea specie quam pro hominum salute accepit. Unde ante hæc quæ retulimus verba psalmus admirans dicit : « Domine, quid est homo quia innotuisti ei, aut filius hominis, quia reputas eum [93]? » Inclinatis ergo, sicut diximus, cœlis, descendit Dei Verbum, ut cognitus fieret incarnatus hominum generi, quod prius ignorabat eum; neque contempsit parvique duxit filium hominis, id est omnem spiritalem et ad imaginem Dei factam animam. Reliqua vero psalmi spiritaliter intelligentibus perspicua erunt.

CAPUT XVII.

E psalmo centesimo quadragesimo septimo.

« Qui emittit eloquium suum terræ, velociter

[84] Psal. CXLI, 8. [85] Hebr. XI, 39, 40. [86] Psal. CXLI, 3, 4. [87] ibid. 7. [88] ibid. 8. [89] Philipp. II, 8. [90] Psal. II, 8. [91] Psal. CXLIII, 5. [92] Psal. XVII, 10. [93] Psal. CXLIII, 3.

currit sermo ejus[94]. » Hoc intelligendum videtur, A quasi docente hoc loco Scriptura aliquid substantialiter esse Dei Verbum, cum sit alius ac Pater qui misit eum. Attende quomodo congruenter adjiciatur : « Donec velociter currit sermo ejus. » Hoc adimpletum videre est post incarnationem Christi, adeo brevissimo temporis spatio, atque in omnem terram paucis annis usque ad terminos terræ diffusa ejus disciplina.

ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ, » παρασημειώσασθαι ἔδοξεν, ὡς διδασκούσης καὶ ἐνταῦθα τῆς Γραφῆς ὡς ἄρα ὑπόστατόν τι πρᾶγμα ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τυγχάνει, ἕτερος ὢν παρὰ τὸν ἀποστέλλοντα αὐτῷ Πατέρα· ὅρα δὲ πῶς ἑξῆς ἐπιφέρεται τὸ, « Ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ· » ὃ καὶ αὐτὸ πεπληρωμένον ἔστιν ἰδεῖν μετὰ τὴν Χριστοῦ παρουσίαν, οὕτω ἐν σφόδρα βραχεῖ χρόνῳ διαδραμούσης, καὶ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐν οὐ πολλοῖς ἔτεσι μέχρι καὶ τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης κεκρατηκυίας αὐτοῦ τῆς διδαχῆς.

CAPUT XVIII.

E psalmo centesimo quadragesimo octavo.

Quæ hic dicuntur : « Laudent nomen Domini, quia ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt[95], » in testimoniis de Dei Verbo in initio apud B Deum jam retulimus. Dei Verbum, nomenque ejus quadam denominatione de eo cogitationes designare compertum habentes. Cum igitur dictum est : « Laudate Dominum[96], » passim congruenter jubet Spiritus Patrem laudare, nomine ejus commemorato, « quoniam ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt. » Igitur præcipiens atque imperans esset omnium Deus et Pater, subministrans vero Dei Verbum, et patriæ voluntati obediens in rerum omnium creatione. Animadvertendum est hæc eadem in tricesimo secundo psalmo expresse dici : « Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt[97]. » Sed ibi quidem terra terramque inhabitantes designantur; hic vero quæ in cœlis C sunt, excelsissimi angeli et potestates, sol, et luna, et sidera, et omnia quæ sacra enumerat Scriptura, docent nos quod per Verbum, ut ait sanctus Apostolus, « condita sunt universa in cœlis, et in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates : omnia per ipsum et in ipso creata sunt[98] : et sine ipso nihil factum est[98*]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ψαλμοῦ ρμη'.

Καὶ τὸ ἐνθάδε λεγόμενον, « Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου, ὅτι αὐτὸς εἶπεν καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν, » ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεοῦ Λόγου μαρτυρίοις ἀνελεξάμεθα, τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ ὄνομα αὐτοῦ χρηματίζειν μεμαθηκότες κατά τινα προσηγορίαν τῶν περὶ αὐτοῦ ἐπινοιῶν· μετὰ γοῦν τὸ προειπεῖν, « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, » τάδε καὶ τάδε ἀκολούθως παρακελεύεται τὸ Πνεῦμα αἰνεῖν (f. 24) μετὰ τὸν Πατέρα, τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπιλέγων, « Ὡς ἄρα αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Ὁ μὲν οὖν προστάττων καὶ ἐντελλόμενος εἴη ἂν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ Πατὴρ, ὁ δ' ὑπουργῶν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξυπηρετούμενος τῷ πατρικῷ θελήματι πρὸς τὴν τῶν γενητῶν δημιουργίαν. Τηρητέον δ' ὅτι καὶ ἐν λϐ' ψαλμῷ κατὰ λέξιν ἐμφέρεται τὸ, « Αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν· » ἀλλ' ἐκεῖ μὲν περὶ τῆς γῆς καὶ τῶν κατοικούντων τὴν οἰκουμένην εἴρηται, ἐνθάδε δὲ περὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς καὶ τῶν λεγομένων ἐν ὑψίστοις ἀγγέλων τε καὶ δυνάμεων, ἔτι τε ἡλίου καὶ σελήνης καὶ ἄστρων, καὶ πάντων τῶν ἑξῆς συγκατειλεγμένων, διδασκούσης ἡμᾶς τῆς θείας ἐν τούτοις Γραφῆς, ὡς ἄρα διὰ τοῦ Λόγου κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον « Ἐκτίσθη τὰ πάντα τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ, εἴτε ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἔκτισται· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. »

Hæc nostra in Psalmos explanatio. Post brevius et proposito idoneum summarium, cæteras in poeticos libros, primoque in prophetas eclogas aggrediemur.

Τοσαῦτα μὲν δὴ τὰ ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν· μετρίαν δὲ καὶ αὐτάρκη τοῦ λόγου περιγραφὴν εἰληφότος, ἐξ ἑτέρας ἀρχῆς τὰς ἀπὸ τῶν λοιπῶν στιχηρῶν καὶ ἑξῆς τὰς ἀπὸ τῶν προφητῶν ἐκλογὰς ποιησόμεθα.

HÆC IN TERTIO PROPHETICARUM DE CHRISTO ECLOGARUM LIBRO CONTINENTUR.

D

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ Γ' ΤΟΜΩ ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΙΚΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ.

[94] Psal. CXLVII, 4. [95] Psal. CXLVIII, 4, 5. [96] ibid. 1. [97] Psal. XXXII, 9. [98] Coloss. I, 16. [98*] Joan. I, 3.

Ἀπὸ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

A Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πένητος σοφοῦ· καὶ περὶ τοῦ διαβόλου καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πένητος σοφοῦ· καὶ περὶ τοῦ διαβόλου, καὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τοῦ Ἄσματος.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ νυμφίου, καὶ τῆς τῶν ἁγίων Ἐκκλησίας ὡς νύμφης, καὶ περὶ τῶν ἐν τοῖς τόποις ἐπικεκρυμμένων μυστηρίων.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περιπατήσαντος ἐπὶ θαλάττης, καὶ τὸ μέγα κῆτος χειρωσαμένου.

Περὶ τῆς εἰς τὸν Ἅδην τοῦ Χριστοῦ καθόδου.

(F. 24 v°) Περὶ τῆς τοῦ διαβόλου πρὸς τὸν Χριστὸν πάλης.

Ἀπὸ τοῦ Ὠσηέ.

B Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πανθῆρος.

Περὶ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποβολῆς, καὶ τῆς τοῦ βασιλείου αὐτῶν καταπαύσεως, τῆς τε τοῦ Χριστοῦ ἐξ Αἰγύπτου μετακλήσεως.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Θεὸς ὀνομαζόμενος, Κύριον ὁμολογεῖ τὸν Πατέρα.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος ἕτερον παρ' ἑαυτὸν εἶναι τὸν Πατέρα διδάσκει.

Περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ.

Ἀπὸ τοῦ Ἀβδειοῦ.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος καὶ Θεὸς ὀνομαζόμενος ἀκηκοέναι τινὰ παρὰ Κυρίου ὁμολογεῖ.

Ἀπὸ τοῦ Ἰωνᾶ.

Ὡς ἡ περὶ τὸν Ἰωνᾶν οἰκονομία τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν σημαίνει. C

Ἀπὸ τοῦ Μιχαία.

Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ὡς περὶ Κυρίου.

Περὶ τῆς τοῦ προτέρου λαοῦ καὶ τῆς Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Σιὼν ὄρους ἐρημίας, καὶ περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ὄρους, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν προσαγωγῆς· καὶ τοῦ καινοῦ νόμου τοῦ κατὰ τὴν καινὴν Διαθήκην.

Περὶ Βηθλεὲμ καὶ τῆς ἐν αὐτῇ τοῦ Χριστοῦ γενέσεως· καὶ ὡς πρὸ τῶν αἰώνων ὁ Χριστὸς ὑπῆρχεν.

Ἀπὸ τοῦ Σοφονίου.

Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρία.

D Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος παντοκράτωρ ὀνομαζόμενος ὑπὸ Κυρίου παντοκράτορος τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλθαι λέγει.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος ἥξειν ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ προλέγει τὰ ἔθνη ἐπ' αὐτὸν καταφεύξεσθαι ἀπεσταλμένον ὑπὸ Κυρίου παντοκράτορος.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ· καὶ ὅτι αὐτὸς ἀνὴρ Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, καὶ περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς Ἐκκλησίας.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Βασιλέως ἥξοντος ἐπὶ ὑποζυγίῳ καὶ πώλῳ, καὶ ὀλοθρεύσοντος τὸ πάλαι οἰκοῦν ἐν Ἱερουσαλὴμ τῶν Ἰουδαίων ἱππικόν τε καὶ ὁπλιτικόν· καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν εἰρήνης.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος, Κυρίου τοῦ Πατρὸς μέμνηται.

Ex Ecclesiastico.

De Christo quasi inopi sapiente : de diabolo et Antichristo.

De Christo quasi inopi sapiente : de diabolo et Ecclesia.

E Cantico.

De Christo quasi sponso, et de sanctorum Ecclesia quasi sponsa, de absconditis in hoc libro mysteriis.

Ex Job.

De Christo quasi super mare ambulante et magnum cete devincente.

De Christi in infernum descensu.

De diaboli in Christum certamine.

Ex Osee.

De Christo quasi panthera.

De Israel repudio, de regni eorum eversione, et de Christi ex Ægypto revocatione.

Quomodo Deus Verbum Deus nominatus Dominum vocat Patrem.

Ex Amos.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus alium ac se esse Patrem docet.

De Christi apud homines commoratione.

Ex Abdia.

Quomodo Deus Verbum Dominus et Deus nominatus, audita fuisse quædam a Domino confitetur.

E Jona.

Quomodo Jonæ historia Christi passionem ejusque a mortuis resurrectionem indicat.

E Michæa.

De secundo Christi adventu, quasi Domino.

De vetere populo, de Israel, montisque Sion solitudine, de manifestatione Christi quasi montis, et de gentium institutione ; de nova lege et de novo Testamento.

De Bethlehem et de Christi in ea nativitate ; et quomodo ante sæcula Christus exsistebat.

E Sophonia.

De Christi resurrectione et de gentium vocatione.

E Zacharia.

Quomodo Deum Verbum Dominum omnipotentem nominatum, a Domino omnipotente Patre missum fuisse dicit.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus venturum esse ad Jerusalem prædicit, gentes ad ipsum se concessuras missum a Domino omnipotente.

De Christo quasi Jesu filio Josedec ; et quod ipse vir Oriens nomen ei, et de Ecclesiæ ædificatione.

De Christo quasi Rege venturo in ea quæ sub jugo est et in pullo ejus, et eversuro Judæorum equites et armatos qui olim habitabant in Jerusalem ; de pace gentium.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus, Dominum Patrem meminit.

De triginta denariis quibus Judas Judæorum magistratibus Christum tradidit, quos nunc Chananæos Scriptura vocat; de eorum rejectione.

De Christi passione; de apostolorum ob eum scandalizatione.

De secunda Christi manifestatione.

Ex Aggæo.

De Judæorum reprobatione, de eorum sacrificiorum eversione, de Christi super universam terram Ecclesiis.

De novo Testamento, de lege veritatis, de Christo quasi omnipotentis Domini angelo.

De secunda Christi manifestatione quasi angeli Testamenti Dei.

De Christo quasi sole justitiæ.

E Jeremia.

De passione Christi quasi agni.

De passione Christi, de Judæorum excidio, et de Jerusalem vastatione.

De gentium vocatione, de Judæorum impietate, et inprimis de traditore Juda.

De Christo quasi Rege e Davidis semine, de Ecclesiæ sacerdotio in sæcula permanente.

De novo Testamento a vetere Moysis diverso, de Evangelii legibus.

E Threnis.

De Christi passione et de vocatione gentium.

E Baruch.

De Christo quasi Deo a cœlis descendente atque apud homines commoraturo.

Ex Ezechiele.

De Christo quasi Davide orituro pastore et de novo Testamento.

De Christo quasi Davide orituro pastore et de novo Testamento.

E Daniele.

De Christo quasi lapide, de æterno ejus regno.

De Christo quasi Dei Filio.

De Christi adventu quasi hominis Filii, et de æterno regno ejus.

De septuaginta hebdomadibus, et quomodo Christi temporibus complebuntur; quibus elapsis prophetizat totum Judæorum populi excidium.

PROOEMIUM.

Post eclogas de Psalmis, cæteras de reliquis poeticis libris, nec non de propheliis in tertia hac collectione propheticarum Christi eclogarum, octava *Universalis elementariæ introductionis*, conscribemus, jam prius animadversione facta quod prophetas vera dicere minime possibile est, nisi ab iis confirmetur in Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum fides, neque nostram in Christum fidem stabilius ædificari, nisi prophetis ab initio de Christo demonstrationes firmiter credentibus. Ex-

A *Περὶ τῶν λ' ἀργυρίων ἀνθ' ὧν ὁ Ἰούδας προὔδωκε τὸν Χριστὸν τοῖς Ἰουδαίων ἄρχουσιν, οὓς νῦν ὁ λόγος Χαναναίους καλεῖ· καὶ περὶ τῆς ἀποβολῆς αὐτῶν.*

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ· καὶ τοῦ τῶν ἀποστόλων ἐπ' αὐτῷ σκανδαλισμοῦ.

Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας.

(F. 25) *Ἀπὸ τοῦ Ἀγγαίου.*

Περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποβολῆς, καὶ τῆς τῶν θυσιῶν αὐτῶν καθαιρέσεως τῶν τε τοῦ Χριστοῦ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησιῶν.

Περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης, καὶ τοῦ νόμου τῆς ἀληθείας τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀγγέλου Κυρίου παντοκράτορος.

Περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγγέλου τῆς Διαθήκης τοῦ Θεοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἡλίου δικαιοσύνης.

B *Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου.*

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀρνίου.

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἀφανισμοῦ, καὶ περὶ τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ.

Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων δυσσεβείας, καὶ ὀνομαστὶ περὶ τοῦ προδότου Ἰούδα.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Βασιλέως ἐκ σπέρματος Δαυῒδ, καὶ τῆς εἰς αἰῶνας συστάσης ἐκκλησιαστικῆς ἱερουργίας.

Περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης ἑτέρας παρὰ τὴν διὰ Μωϋσέως παλαιάν· καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον νόμων.

Ἀπὸ τῶν Θρήνων.

Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

C *Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ.*

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Θεοῦ ἐξ οὐρανῶν κατιόντος καὶ μετὰ ἀνθρώπων πολιτευσομένου.

Ἀπὸ τοῦ Ἐζεκιήλ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Δαυῒδ ἀναστησομένου ποιμένος, καὶ περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ τοῦ Δαυῒδ ἀναστησομένου ποιμένος, καὶ περὶ τῆς καινῆς Διαθήκης.

Ἀπὸ τοῦ Δανιήλ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ λίθου· καὶ τῆς αἰωνίου βασιλείας αὐτοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Υἱοῦ Θεοῦ.

Περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ὡς περὶ Υἱοῦ ἀνθρώπου· καὶ περὶ τῆς αἰωνίου βασιλείας αὐτοῦ.

D *Περὶ τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, καὶ ὡς ἐπὶ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ συμπληροῦνται μεθ' οὓς προφητεύεται τὰ περὶ τοῦ παντελοῦς ὀλέθρου τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ.*

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

(F. 25 v°) Μετὰ δὴ τὰς ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν ἐκλογὰς τὰς ἀπὸ τῶν λοιπῶν στιχηρῶν καὶ τῶν ἑξῆς προφητειῶν ἐν τρίτῳ τούτῳ συγγράμματι τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ Προφητικῶν Ἐκλογῶν, ὀγδόῳ ὄντι τῆς *Καθόλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς*, ἀναλεξώμεθα, προεπισημηνάμενοι ὅτι μήτε τὰ τῶν προφητῶν ἐπαληθεύειν δυνατὸν, ἣν μὴ οὐχὶ τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως αὐτοῖς συμπαραλαμβανομένης, μήτε τὰ τῆς ἡμετέρας εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως λογικώτερον κρατύνεσθαι, μὴ

τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν τὰς περὶ αὐτοῦ πιστουμένων ἀποδείξεις. Ὅθεν εἰκότως ἄν τις Ἰουδαίοις τε μὴ τὸν Χριστὸν παραδεξαμένοις, καὶ τοῖς τὰς προφητείας ἀθετοῦσι αἱρεσιώταις καταμέμψοιτο εἰς ἀσύστατα περιτρεπομένοις· οἱ μὲν γὰρ ὡς Θεοῦ τὰς προφητείας ἀποδεχόμενοι, ταύτας ψευδεῖς ἀπελέγχουσιν ἀτελεῖς αὐτὰς καταλείποντες, ὅτι μὴ τὰς εἰς τὸν Χριστὸν ἀποπληρωθείσας τῶν προφητειῶν ἐκβάσεις οἷοί τέ εἰσι παραδέξασθαι· οἱ δὲ τὸν Χριστὸν ὁμολογοῦντες ἀσύστατον καὶ ἀναπόδεικτον τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν περιέπουσι, μὴ τοῖς θαυμασίοις τοῦ Θεοῦ προφήταις τὰ περὶ αὐτοῦ προμαρτυρομένοις συγχρώμενοι· ἡμεῖς γέ τοι· τὰς μέντοι προφητείας διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ταύτην δὲ διὰ τῶν προφητειῶν πιστούμενοι, τὸ φανὸν καὶ στεῤῥὸν τῆς ἀληθείας ἀνεξελέγκτοις ἀποδείξεσι παριστῶμεν. Ταῦτα μὲν ὡς ἐν προοιμίῳ· ἴωμεν δὲ ἐπὶ τὸ προκείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν.

Πᾶσα μὲν ἡ βίβλος τῶν Παροιμιῶν ἐκ προσώπου λέγεσθαι τῆς Σοφίας ἔοικε, πῇ μὲν τὸν ἠθικὸν ὑποτιθεμένης βίον, πῇ δὲ προσωποποιούσης ἑτέρων λόγους· καὶ ποτὲ μὲν αἰνίγματα προβαλλομένης, ποτὲ δ' αὖ περὶ αὐτῆς τινα διδασκούσης, καὶ τὰ περὶ τοῦ ἑαυτῆς ἐνθέου ἀξιώματος παιδευούσης. Τούτων δ' ἀναλεξόμεθα δι' ὧν μανθάνομεν ὅτι δὴ ζῶον θεῖον καὶ πάντη τὴν φύσιν ἐνάρετον ἡ Σοφία τυγχάνει, ἡ αὐτὴ οὖσα τῷ μετὰ τὸν πρῶτον Θεὸν δευτέρῳ τῶν ὅλων αἰτίῳ, τῷ τε « ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεῷ Λόγῳ, » καὶ τῇ διοικούσῃ καὶ οἰκονομούσῃ τὰ σύμπαντα, καὶ μέχρι τῶν ἐπὶ γῆς πραγμάτων φθανούσῃ προνοίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἣ καὶ πρὸ πάσης οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως ἔκτισται, ἀρχὴ ὁδῶν οὖσα τῆς ὅλης δημιουργίας. Τὰ δὲ ῥητὰ ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς Σοφίας τοῦτον λέλεκται τὸν τρόπον· « Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσκήνωσα βουλὴν καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. Φόβος Κυρίου μισεῖ κακίαν, ὕβριν τε καὶ ὑπερηφανίαν καὶ ὁδοὺς πονηρῶν, ἐμίσησα δὲ ἐγὼ διεστραμμένας ὁδοὺς κακῶν. Ἐμὴ βουλὴ καὶ ἀσφάλεια· ἐγὼ σύνεσις, ἐμὴ δὲ ἰσχύς. Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην. Δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς· Ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ, οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες εὑρήσουσι χάριν. Πλοῦτος καὶ δόξα ἐμοὶ ὑπάρχει, καὶ κτῆσις πολλῶν καὶ δικαιοσύνη. Βέλτιον ἐμὲ καρπίζεσθαι ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον πολύν· τὰ δὲ ἐμὰ γεννήματα κρείσσω ἀργυρίου ἐκλεκτοῦ. Ἐν (F. 26) ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ ἀναμέσον τρίβων δικαιώματος ἀναστρέφομαι· ἵνα μερίσω τοῖς ἐμὲ ἀγαπῶσιν ὕπαρξιν, καὶ τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν ἐμπλήσω ἀγαθῶν· ἐὰν ἀναγγείλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ ἐλθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν, γεννᾷ με. Κύριος

** Joan. I, 1.

A inde non immerito exprobraretur Judæis, qui Christum non admittunt, nec non hæreticis prophetias rejicientibus, quod in contradictionem incidunt. Illi enim velut a Deo prophetias accipiunt, mendacii autem eas arguunt, dum imperfectas esse sinunt, in Christo consummatum fuisse prophetiarum eventum agnoscere nequeuntes; hi vero, qui Christum confitentur, absurdam tamen neque certis fulcitam documentis fidem ejus contendunt, admirabiliter Dei prophetas, qui testimonium olim de eo reddiderunt, non agnoscentes. Quid vero nos? Prophetias quidem propter Christi adventum, hunc autem propter prophetias credimus, ac evidentiam roburque veritatis arctissimis ostendemus demonstrationibus. Sed satis de prœmio; jam ad propositum transeamus.

B

CAPUT I.

E Proverbiis.

Totus Proverbiorum liber de Sapientia, si ad titulum respicias, tractare videtur; nunc moribus vitam instruit, nunc alios loquentes inducit: nonnunquam proponit ænigmata; ipsam interdum de se quædam edocentem, multaque de divina suimetipsius dignitate ostendentem. Quorum ea prius colligemus quibus compertum habemus aliquid divinum esse sapientiam et natura omnino præcellentem, ipsamque secundam, post priorem Deum, rerum universarum causam, quæ quidem cum sit « in principio apud Deum Deus Verbum **, » omnia C regens atque ordinans, et Dei providentia omnibus quæ sunt super terram consulens, ante omnem essentiam et substantiam procreata, omnisque creationis viarum principium. Hæc vero quæ quasi de se ipsa Sapientia dicit: « Ego Sapientia habito in consilio, et eruditis intersum cogitationibus. Timor Domini odit malum: arrogantiam, et superbiam, et viam pravam, et os bilingue detestor. Meum est consilium, et æquitas; mea est prudentia; mea est fortitudo. Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt; per me principes imperant, et tyranni terræ dominantur. Ego diligentes me diligo : et qui mane vigilant ad me, invenient me. Mecum sunt divitiæ, et gloria, D opes superbæ, et justitia. Melior est enim fructus meus auro, et lapide pretioso, et genimina mea argento electo. In viis justitiæ ambulo, in medio semitarum judicii, ut ditem diligentes me, et thesauros eorum repleam. Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quidquam faceret a principio. Ab æterno ordinata sum, et ex antiquis antequam terra fieret. Nondum erant abyssi, et ego jam concepta eram; necdum fontes aquarum eruperant; necdum montes gravi mole constiterant : ante colles ego parturiebar. Adhuc terram non fecerat, et flumina, et cardines orbis terræ. Quando præparabat cœlos, aderam; quando

certa lege, et gyro vallabat abyssos, quando æthera firmabat sursum, et librabat fontes aquarum; quando circumdabat mari terminum suum et legem ponebat aquis, ne transirent fines suos: quando appendebat fundamenta terræ; cum eo eram cuncta componens: et delectabar per singulos dies, ludens coram eo omni tempore; ludens in orbe terrarum: et deliciæ meæ, esse cum filiis hominum [1]. » Hæc quidem de se ipsa Sapientia: quænam vero ipsa sit, sanctus Apostolus ostendit dicens: « Christus Dei virtus et Dei Sapientia [2]; » et rursus: « Qui factus est nobis Sapientia a Deo [3]. » Ergo Christus est qui præfata elocutus est; Sapientia et Verbum est Dei, a quo omnia facta sunt. « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt [3*]; » et: « In ipso condita sunt universa, in cœlis et in terra, visibilia et invisibilia [4], » secundum Apostolum. Quem enim ad modum quodam sensu Verbum Dei loquitur, alio autem « vita [4*], » et rursus, « veritas [5] » et « lux vera [5*], » et reliqua quibus eum vocant divinæ Scripturæ, sic quoque Sapientia fatur, Patri subministrans in omnium rerum providentia et administratione.

A ἐποίησε χώρας καὶ ἀοικήτους, καὶ ἄκρα οἰκούμενα τῆς ὑπ' οὐρανόν. Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ, ἡνίκα ἀφώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων. Ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανὸν, ἐν τῷ τιθέναι αὐτὸν τῇ θαλάσσῃ ἀκριβασμὸν αὐτοῦ, καὶ ὕδατα οὐ παρελεύσονται στόμα αὐτοῦ· ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἁρμόζουσα· ἐγὼ ἤμην, ᾗ προσέχαιρε καθ' ἡμέραν, εὐφραινόμην δὲ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ· ὅτε εὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ εὐφραίνετο ἐν υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. » Ταῦτα μὲν οὖν διδάσκει περὶ ἑαυτῆς ἡ Σοφία· τίς δέ ἐστιν αὕτη, ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος παιδεύει λέγων, « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία· » καὶ πάλιν, « Ὃς ἐγενήθη Σοφία ἡμῖν ἀπὸ
B Θεοῦ. » Χριστὸς οὖν ἐστιν ὁ τὰ προειρημένα φάσκων· ἡ Σοφία καὶ Λόγος ἐστὶ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γεγένηται· « Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· » καὶ, « Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ, εἴτε ἀόρατα, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον· ὅνπερ δὲ τρόπον κατά τινα ἐπίνοιαν Λόγος Θεοῦ χρηματίζει, καὶ καθ' ἑτέραν « ζωὴ, » καὶ πάλιν, « ἀλήθεια » καὶ « φῶς ἀληθινὸν, » καὶ τὰ λοιπὰ ὁπόσα φασὶν αὐτὸν αἱ θεῖαι Γραφαὶ, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ Σοφία προσηγόρευται, ὑπηρέτης τυγχάνουσα τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν ὅλων πρόνοιάν τε καὶ οἰκονομίαν.

CAPUT II.

E Proverbiis.

« In luce filii regis vitæ: familiares autem ei quasi imber serotinus [6]. » Cujus alius regis filii in luce vita est, nisi in Dei Verbo, qui Regis omnium Dei Filius est? Ipse enim est « Lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum [7]; » in quo lumine vita est, secundum illud Evangelii verbum: « In ipso vita erat, et vita erat lux hominum [8]. » Hujus vero familiares, quos existimamus esse ejus apostolos et discipulos, facti sunt « quasi imber serotinus » in novissimis dierum, et in consummatione sæculi, desertam olim sitientemque terram, id est gentium Ecclesiam, spiritali piæ doctrinæ rore irrigantes.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τῶν Παροιμιῶν.

C « Ἐν φωτὶ υἱοῦ βασιλέως ζωή· οἱ δὲ προσδεκτοὶ αὐτῷ ὥσπερ νέφος ὄψιμον. » Καὶ τίνος ἄλλου βασιλέως υἱοῦ ἐν φωτὶ ζωὴ τυγχάνει, ἢ ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, υἱοῦ τυγχάνοντος τοῦ πάντων Βασιλέως Θεοῦ· αὐτὸς γάρ ἐστιν τὸ « Φῶς τὸ ἀληθινὸν ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· » ἐν ᾧ φωτὶ ζωὴ τυγχάνει κατὰ τὸν φήσαντα τοῦ Εὐαγγελίου λόγον, « Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων· » τούτου δὲ καὶ οἱ προσδεκτοὶ, οὓς ἡγούμεθα εἶναι τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητὰς, γεγόνασιν ὥσπερ « νέφος ὄψιμον » ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν καὶ ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος, τὴν ἔρημόν ποτε γῆν καὶ ἄνυδρον, τουτέστι τὴν τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, ἀρδεύσαντες τῷ πνευματικῷ τῆς εὐσεβοῦς διδασκαλίας αὐτῷ ὑετῷ.

CAPUT III.

E Proverbiis.

« Hæc dicit vir in Deum credentibus, et quiesco. Stultissimus enim sum virorum, et sapientia hominum non est mecum. Deus autem docuit me sapientiam, et scientiam sanctorum ego novi. Quis ascendit in cœlum atque descendit? Quis continuit ventos in sinu? Quis colligavit aquas quasi in vestimento? Quis suscitavit omnes terminos terræ? Quod nomen est ejus? et quod nomen filiis ejus [9]? » Quis alius vir hæc diceret, nisi incarnatus Dominus noster, sive propter amentiam nostram, quam in

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τῶν Παροιμιῶν.

« Τάδε λέγει ἀνὴρ τοῖς πιστεύουσι Θεῷ, καὶ παύομαι. Ἀφρονέστατος γάρ εἰμι πάντων ἀνθρώπων, καὶ φρόνησις ἀνθρώπων οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοί. Θεὸς δ' ἐδίδαξέν με σοφίαν, καὶ γνῶσιν ἁγίων ἐγὼ ἔγνωκα. Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν (f. 26 v°) καὶ κατέβη; τίς συνήγαγεν ἀνέμους ἐν κόλπῳ; τίς συνέστρεψεν ὕδωρ ἐν ἱματίῳ; τίς ἐκράτησε τῶν ἄκρων τῆς γῆς; τί ὄνομα αὐτῷ; ἢ τί ὄνομα τοῖς τέκνοις αὐτοῦ; » Καὶ τίς ἂν εἴη ἄλλος ἀνὴρ ὁ ταῦτα φάσκων, ἢ ὁ ἐνανθρωπήσας Κύριος ἡμῶν, ἤτοι διὰ τὰς ἡμῶν ἀφροσύνας,

[1] Prov. VIII, 12-31. [2] I Cor. I, 24. [3] ibid. 30. [3*] Joan. I, 1, 2. [4] Coloss. I, 16. [4*] Joan XIV, 6. [5] ibid. [5*] Joan. I, 9. [6] Prov. XVI, 15. [7] Joan. I, 9. [8] ibid. 4. [9] Prov. XXX, 1, 4.

ἃς εἰς ἑαυτὸν ἀνεδέξατο, ἢ διὰ τὴν « μωρίαν τοῦ A κηρύγματος, » σοφωτέραν καὶ ἰσχυροτέραν οὖσαν τῆς τῶν ἀνθρώπων σοφίας; ἐνθάδε μὲν φάσκων, « ἀφρονέστατος γάρ εἰμι πάντων ἀνθρώπων· » ἐν δὲ ξη' ψαλμῷ, « Σὺ ἔγνως τὴν ἀφροσύνην μου· » φησὶν δὲ ὅτι, « Καὶ φρόνησις ἀνθρώπων οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοί, » ὥσπερ ἐπ' ἀνδραγαθήματι λαμπρυνάμενος ἐπὶ τῷ μηδεμίαν ἐσχηκέναι φρόνησιν τῶν παρασυμβληθέντων τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὁμοιωθέντων αὐτοῖς ἀνθρώπων· ἢ ὧν τὴν σοφίαν ἐμώρανεν ὁ Θεὸς μηδὲν πλέον φρονούντων τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅσα πέφυκε σαρκῶν τε καὶ ὕλης οἰκεῖα· ὅθεν δὴ καὶ μεμαρτύρηνται ἐν τῇ γενεᾷ αὐτῶν φρόνιμοι εἶναι, τὸ (τῷ) μόνα τὰ ἐπὶ γῆς ζητεῖν καὶ διανοεῖσθαι ἐκ νεότητος ἐπὶ (ἔτι) τὰ πονηρά· ἀνθρωπεία μὲν οὐδαμῶς ἦν ἐν τῷ προειρημένῳ ἀνδρὶ φρόνησις, δῆλον δ' ὅτι καὶ θεία ὑπεράνθρωπος· B δι' ὃ καὶ ἐπιφέρει λέγων, « Θεὸς δ' ἐδίδαξέ με σοφίαν, καὶ γνῶσιν ἁγίων ἐγὼ ἔγνωκα· » εἶτα ἐρωτηματικῶς φησι, « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ κατέβη; » οἱονεὶ διεγείρων ἡμᾶς ἐπὶ ζήτησιν τοῦ τὰ τηλικαῦτα περὶ ἑαυτοῦ διδάσκοντος, περὶ οὗ καὶ τὰ ἑξῆς εἴρηται ἰδίας δεόμενα σχολῆς. Ὁ μὲν οὖν θεῖος Ἀπόστολος περὶ αὐτοῦ διδάσκων ἡμᾶς φησιν, « Ὁ καταβὰς εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, αὐτός ἐστιν καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν· » προτάξας τὸ κατεληλυθέναι αὐτὸν, εἶτ' ἐπαναγαγὼν τὸ ἀνεληλυθέναι φησὶν, ἔπειτα κατεληλυθέναι· ἐπείπερ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν εἰπὼν τῇ Μαριάμ, « Μή μου ἅπτου, οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου· » μετὰ ταῦτα ὤφθη τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ ἡμέραις C τεσσαράκοντα συναυλιζόμενος αὐτοῖς· ἀνεληλυθὼς δηλαδὴ πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ αὖθις δι' ἣν ἐπετέλει οἰκονομίαν κατεληλυθώς. Διὸ καὶ εἴρηται· « Ἀναβὰς εἰς ὕψος ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, ἔδωκε δόματα ἐν ἀνθρώποις. » Τίνα δὲ ταῦτα ἢ τὰ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χαρίσματα, ἅπερ ἐξ οὐρανοῦ κατεβίβασε; Διὸ καὶ ἐνταῦθα παρὰ τῷ Ἀκύλᾳ εἴρηται· « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ κατεβίβασεν; Αὐτὸς δὲ καὶ ἐκράτησε τῶν ἄκρων τῆς γῆς, ὥστε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξελθεῖν τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτοῦ. » Ὧ δὲ δέδοται λόγος γνώσεως, οὗτος εἴσεται ὅπως ἂν νοηθείη καὶ τὰ λοιπὰ τῶν κατὰ τὸν τόπον· προτρέπει δὲ ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ζητῆσαι τί ὄνομα αὐτῷ τε καὶ τοῖς τέκνοις αὐτοῦ· πρὸς τοῦτο δ' ὑπακουσόμεθα ἐκ τῆς ἐνεργείας παρειληφότες, D αὐτῷ μὲν ὑπάρχειν ὄνομα Ἰησοῦς, ὅπερ ἑρμηνεύεται *Θεοῦ σωτηρία*· ὃ καὶ οἱ κατὰ σάρκα προσήκοντες κατὰ τὸν τοῦ Γαβριὴλ χρηματισμὸν ἐπιτεθείκασιν αὐτῷ, ὑποθεμένου καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ ἀγγέλου τῆς τοιαύτης προσηγορίας, « Αὐτὸς γὰρ σώσει, φησὶ, τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. » Τὸ δὲ τῶν τέκνων αὐτοῦ ὄνομα, οἷς ἔλεγε, « Τεκνία, ἔτι μικρὸν (f. 27) χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, « καὶ τῶν μετ' ἐκείνους ἐν ἁπάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις υἱῶν τε αὐτοῦ καὶ υἱωνῶν καὶ ἀπογόνων, τί ἂν ἄλλο εἴη ἢ τὸ εὐλογημένον χριστιανὸν ὄνομα;

seipso sumpsit, sive propter « stultitiam prædicationis [10], » sapientiorem fortioremque hominum sapientia? Hic enim dicens, « stultissimus sum omnium virorum, » et in sexagesimo octavo psalmo, « Tu scis insipientiam meam [11], » quasi ob generose factum glorificatur quod nullam prorsus prudentiam habeat eorum qui pecoribus et insipientibus æquiparati sunt, vel istiusmodi hominum, et quod insanivit secundum sapientiam eorum qui nihil nisi terrestria, carnalia et materialia sapiunt. Inde prudentiæ indicium est in generatione sua, si tantummodo quæ sunt super terram requirant, et quæ prava sunt juvenili sapiant imperitia. Humana quidem cum minime in præcitato homine inveniatur prudentia, divinus sit et homine major necesse est. Quare adjicit Scriptura: « Deus docuit me sapientiam, et scientiam sanctorum ego novi. » Dein interrogatorie dicit: « Quis ascendit in cœlum atque descendit? » Nos videlicet adhortatus ad illius investigationem qui talia de se ipso docet. Quæ sequuntur, peculiare commentarium desiderant. Divinus igitur Apostolus de eo nos docens ait: « Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos [12]. » Hunc enim vicissim descendisse et ascendisse rursusque descendisse; etenim cum a mortuis surrexisset, Mariæ dixit: « Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum [13]. » Postea discipulis suis visus est per dies quadraginta, in medio eorum congressus [14]. Profecto ad Patrem jam reversus, iterum ad eos instituendos descendebat. Unde et dictum est: « Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem: dedit dona hominibus [15]. » Quæ autem, nisi Spiritus sancti munera, quæ e cœlis demisit? Ideo et apud Aquilam dicitur: « Quis ascendit in cœlum et demisit? Idem qui altissima terræ superavit, ita ut in omnem terram exiret sonus ejus, et in fines orbis terræ verba ejus [16]. » Cui vero datum est verbum scientiæ, hic noverit quomodo intelligenda sint cætera hujus loci. Nos igitur admonet ut quæramus quod sit ei, ejusque filiis nomen. Hac enim investigatione nobis compertum fiet, huic nomen esse Jesum, quod *Dei salus* interpretatur, quod et parentes ejus, a Gabriele admoniti, imposuerunt ei, istius causam denominationis angelo ipso significante. « Ipse enim, inquit, salvum faciet populum suum a peccatis eorum [17]. » Nomen vero filiorum suorum, quibus dixit: « Filioli, adhuc modicum vobiscum sum [18], » eorumque qui post eos in omnibus Ecclesiis nascentur filiorum, et pronepotum eorum, quod aliud esset, nisi benedictum illud christianum nomen?

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

Ἀγαθὸς παῖς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα

CAPUT IV.

Ex Ecclesiaste.

« Melior est puer pauper et sapiens rege sene et

[10] I Cor. I, 21. [11] Psal. LXVIII, 6. [12] Ephes. IV, 10. [13] Joan. XX, 17. [14] Act. I, 3. [15] Ephes. IV, 8. [16] Psal. XVIII, 4. [17] Matth. I, 21. [18] Joan. XIII, 33.

stulto, qui nescit prævidere in posterum. Quod de carcere catenisque interdum quis egrediatur ad regnum : et alius natus in regno, inopia consumatur. Vidi cunctos viventes, qui ambulant sub sole cum adolescente secundo, qui consurget pro eo. Infinitus numerus est populi omnium, qui fuerunt ante eum : et qui postea futuri sunt, non lætabuntur in eo. Sed in hoc, vanitas et afflictio spiritus [19]. » Cum Christus, qui « sapientia Dei [20] » est, pro nobis mendicavit, dives licet, mihi videtur de eo dici : « Melior est puer pauper et sapiens rege sene et stulto, » quem censeo antiquissimum malorum dierum esse diabolum. Hic nempe iis rex est, qui peccato per eum in orbe diffuso reguntur; stultus vero, ut qui optima secundum Deum prudentia careat. Ille autem præcitatus « puer pauper et sapiens de carcere, » sive de hoc terrestri loco, sive de inferno, a mortuis resurgens egressus est Rex a Patre super cœlestem Sion montem Dei constitutus [21], et in ipso regno ejus factus est pauper, « non rapinam arbitratus esse se æqualem Deo [22], » sed seipsum humilians, et de altissima descendens gloria, propter eos qui sapientiæ ejus divitiarum participes non erant. Qui autem adversus eum surrexisse dicitur secundus adolescens, Antichristus esse mihi videtur, quocum omnes sub sole viventes et ambulantes vidisse dicit Scriptura. Quinam vero isti sunt, nisi quotcunque, quæ sub sole esse dicitur, « vanitatem vanitatum » amplexi sunt?

2 Cor. viii. 9.

CAPUT V.

Ex Ecclesiaste.

« Hanc quoque sub sole vidi sapientiam, et probavi maximam. Civitas parva, et pauci in ea viri : venit contra eam rex magnus, et vallavit eam, exstruxitque munitiones per gyrum, et perfecta est obsidio. Inventusque est in ea vir pauper et sapiens, et liberavit urbem per sapientiam suam, et nullus deinceps recordatus est hominis illius pauperis. Et dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine : quomodo ergo sapientia pauperis contempta est, et verba ejus non sunt audita [23]? » Qui hic bella gerit, rex dicitur; et qui ab eo expugnatam salvam fecit urbem, vir pauper et sapiens; in præcedenti autem capite : « Melior est puer pauper et sapiens rege sene et stulto, » quod interpretati sumus stultum regem esse diabolum, pauperem vero, sapientemque seipsum exinaniens mendicumque propter nos factum Dei Verbum. Idcirco priori interpretationi nostræ congruenter, non alium esse opinamur bellicum qui hic describitur regem, ac illum regem stultum. Similiter qui propria sapientia expugnatam servat urbem, idem est ac ille pauper et sapiens, quem diximus esse Christum. Qui enim parvam urbem, hunc scilicet terrestrem locum, si cum orbe universo conferas, brevissimum, omnesque eam

A πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα, ὃς οὐκ ἔγνω τοῦ προσέχειν ἔτι. Ὅτι ἐξ οἴκου δεσμίων ἐξελεύσεται τοῦ βασιλεῦσαι, ὅτι καί γε ἐν βασιλείᾳ αὐτοῦ ἐγενήθη πένης. Εἶδον σύμπαντας τοὺς ζῶντας τοὺς περιπατοῦντας ὑπὸ τὸν ἥλιον μετὰ τοῦ νεανίσκου τοῦ δευτέρου, ὃς ἀναστήσεται ἀντ' αὐτοῦ. Οὐκ ἔστι περασμὸς τῷ παντὶ λαῷ τοῖς πᾶσιν, ὅσοι ἐγένοντο ἔμπροσθεν αὐτῶν· καί γε οἱ ἔσχατοι οὐκ εὐφρανθήσονται ἐν αὐτῷ, ὅτι καί γε τοῦτο ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος. » Ἐπεὶ Χριστὸς « σοφία Θεοῦ » ὤν, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσε πλούσιος ὤν, οἶμαι περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι τὸ, « Ἀγαθὸς παῖς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα· » ὃν νομίζω εἶναι τὸν πεπαλαιωμένον ἡμερῶν κακῶν διάβολον· ὃς βασιλεὺς μέν ἐστι τῶν βασιλευομένων ὑπὸ τῆς ἐνεργουμένης ὑπ' αὐτοῦ ἁμαρ-B τίας, ἄφρων γε μὴν διὰ τὸ ἐστερῆσθαι τῆς ἐναρέτου καὶ κατὰ Θεὸν φρονήσεως· ὁ δὲ προειρημένος « ἀγαθὸς καὶ σοφὸς παῖς, ἐξ οἴκου δεσμίων, » ἤτοι τοῦ περιγείου τόπου, ἤτοι τῶν ἐν Ἅδῃ χωρίων, κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν προελθὼν Βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ Σιὼν τὸ ἐπουράνιον ὄρος τοῦ Θεοῦ κατέστη, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἐγενήθη πένης, « οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγούμενος τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, » ἀλλ' ἑαυτὸν ταπεινῶν καὶ τῆς ἀνωτάτω δόξης ὑποκαταβαίνων διὰ τοὺς μὴ χωροῦντας αὐτοῦ τὸν τῆς σοφίας πλοῦτον· τὸν δ' ἀντὶ τούτου λεγόμενον ἀναστήσεσθαι δεύτερον νεανίσκον, τὸν Ἀντίχριστον εἶναι ὑπολαμβάνω, μεθ' οὗ σύμπαντας τοὺς ὑπὸ τὸν ἥλιον ζῶντας καὶ περιπατοῦντας ἑωρακέναι φησὶν ὁ λόγος· τίνες δ' ἂν εἶεν οὗ-C τοι, ἢ πάντες οἱ περιέποντες τὴν ὑπὸ τὸν ἥλιον λεγομένην « Ματαιότητα ματαιοτήτων; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

« Καί γε τοῦτο εἶδον σοφίαν ὑπὸ τὸν ἥλιον, καὶ μεγάλη ἐστὶ πρός με. Πόλις μικρὰ καὶ ἄνδρες ἐν αὐτῇ ὀλίγοι, καὶ ἔλθῃ εἰς αὐτὴν βασιλεὺς μέγας, καὶ κυκλώσει αὐτὴν, καὶ οἰκοδομήσει ἐπ' αὐτὴν χάρακας μεγάλους· καὶ εὕρῃ ἐν αὐτῇ ἄνδρα πένητα καὶ σοφὸν, καὶ διασώσει αὐτὸς τὴν πόλιν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πένητος ἐκείνου. Καὶ εἶπα ἐγὼ, Ἀγαθὴ σοφία ὑπὲρ δύναμιν· καὶ σοφία τοῦ πένητος ἐξουδενωμένη, καὶ λόγοι αὐτοῦ οὐκ εἰσὶν ἀκουόμενοι. » Ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα ὁ μὲν τὰ τοῦ πολέμου ἐνεργῶν βασιλεὺς εἶναι D λέγεται, ὁ δὲ διασώζων τὴν ὑπὸ τούτου πολιορκουμένην πόλιν ἀνὴρ πένης καὶ σοφός· λεγομένου δὲ καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ τοῦ, Ἀγαθὸς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα, » τὸν μὲν ἄφρονα βασιλέα τὸν διάβολον ἐξειλήφαμεν, τὸν δὲ πένητα καὶ σοφὸν τὸν δι' ἡμᾶς ἑαυτὸν κενώσαντα καὶ πτωχεύσαντα τοῦ Θεοῦ Λόγον· τούτου δὴ χάριν καὶ τὰ προκείμενα ἐσημειωσάμεθα, οὐκ ἄλλον εἶναι νομίζοντες τὸν ἐνθάδε διαγραφόμενον πολεμικὸν βασιλέα (f. 27 v°) τοῦ ἐκεῖ λεγομένου βασιλέως ἄφρονος· ὡσαύτως δὲ τὸν ἐνταῦθα διασώζοντα τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ τὴν πολιορκουμένην πόλιν τοῦ ἐκεῖ πένητος καὶ σοφοῦ, ὃν ἐλέγομεν εἶναι τὸν Χριστόν· ὃς τὴν μικρὰν

[19] Eccle. IV, 13-16. [20] I Cor. I, 24. [21] Psal. II, 6. [22] Philipp. II, 6. [23] Eccle. IX, 13-16.

πόλιν, τουτέστι τὸν περίγειον τόπον συγκρίσει τοῦ A παντὸς κόσμου βραχύτατον ὄντα, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ, ὡς ἐν παραθέσει τῆς τῶν λογικῶν ἁπάντων πληθύος ὀλίγους ὄντας ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, ὡς σταγών ἐστιν ἀπὸ κάδου, ἐλυτρώσατο πολιορκουμένους ἀπὸ τῆς τοῦ διαβόλου βασιλείας, πάντοθεν τὸν περίγειον χῶρον καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ κυκλοῦντος, οἰκοδομοῦντός τε ἐπ' αὐτὸν χάρακας μεγάλους, « τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. » Τοῦτον οὖν οὐκ ἄλλος τις ἢ μόνος καθεῖλεν ὁ πένης καὶ σοφὸς ἀνὴρ, ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, κενώσας ἑαυτὸν καὶ δι' ἡμᾶς πτωχεύσας ἐν τῷ πλούτῳ τοῦ ἑαυτοῦ ἐλέους, καὶ καθελὼν διέσωσεν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ τὴν μικρὰν πόλιν, ὡς εἰκὸς τὴν Ἐκκλησίαν καθ' ἑτέραν ἐκδοχὴν, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ὀλίγους ὄντας· ἐπειδὴ « στενὴ καὶ τεθλιμμένη B ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ διιόντες αὐτήν. » Φασὶ δ' οἱ τὴν τηλικαύτην ὁρῶντες οἰκονομίαν τὸ, « Ἀγαθὴ σοφία ὑπὲρ δύναμιν· » δύναμιν δὲ δῆλον ὅτι τὴν τῶν πολεμίων· ἀλλὰ καὶ, « Ἄνθρωπος, φησὶν, οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πένητος ἐκείνου· » Θεὸς μὲν γὰρ ἦν ὁ διὰ τῶν προφητῶν μνημονεύων αὐτοῦ, καὶ προκηρύττων τὰ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας αὐτοῦ· τῶν δ' ὑπὸ τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τούτου τοῦ αἰῶνος ἐνεργηθέντων οὐδὲ εἷς πώποτε ἐμνήσθη, ἐπεὶ μηδ' οἷοί τε ἦσαν εἰδέναι τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον πρὸ τῶν αἰώνων τῆς κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν οἰκονομίας τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Πρὸς τούτοις λέγεται ὅτι « καὶ σοφία τοῦ πένητος ἐξουδενωμένη· » καὶ γὰρ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς « διὰ τῆς μω- C ρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας· » ἀλλὰ « καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ, φησὶν, οὐκ εἰσὶν ἀκουόμενοι· » οὐ πάντων γὰρ ἐστιν ἀκοῦσαι τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων, εἰ μὴ μόνον τῶν ἐχόντων ὦτα εἰς τὸ ἀκούειν· καὶ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ κεκαλυμμένον ἐστὶν, πλὴν οὐ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, « τοῖς γὰρ ἀπολλυμένοις ἐστὶν κεκαλυμμένον. »

incolentes, præ omnium animantium multitudine perpaucos atque inter omnes gentes quasi gutta in magna amphora, expugnatas liberavit a diaboli ditione, qui hunc terrestrem locum ejusque incolas omni ex parte vallaverat, munitionesque magnas per gyrum exstruxerat, « principes » scilicet « et potestates, mundi rectores tenebrarum harum, et spiritualia nequitiæ [24]. » Hunc igitur non alius quivis nisi solus sustulit pauper et sapiens vir, Salvator, Dominusque noster, exinaniens semetipsum, et propter nos inops factus in misericordiæ suæ divitiis, et illo sublato, sapientia sua parvam civitatem salvam fecit, sive Ecclesiam alia interpretatione, paucosque qui sunt in ea. Etenim « angusta porta et arcta via est quæ ducit ad vitam, et pauci sunt, qui inveniunt eam [25]. » Hæc mirabiliter facta videntes exclamant : « Melior est sapientia fortitudine, » fortitudine scilicet hostium. Sed et « nullus, ait, recordatus est hominis illius pauperis. » Deus enim erat qui sui per prophetas admonebat, suumque inter homines adventum prædicabat. Isti vero, hujus sæculi principum sapientia afflati, nequaquam ejus recordati sunt, qui mysterium ante sæcula absconditum Dei Verbi incarnationis minime perspicere valebant. De quibus dicitur : « Sapientia pauperis contempta. » Etenim « Deo placuit prædicationis stultitia credentes salvos facere [26] ; » sed « verba ejus, ait, non sunt audita. » Nec enim omnium est Salvatoris verba audire, nisi solummodo eorum qui aures audiendi habent. Namque Christi Evangelium absconditum est, iis scilicet qui non sunt ejus discipuli ; « in iis qui pereunt est opertum [26]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Τοῦ Ἄσματος τῶν ᾀσμάτων.

Ὅλον τὸ βιβλίον ὑπόθεσιν ἔχει νύμφης ἔρωτα πρὸς νυμφίον, ὁμολογούσης τετρῶσθαι τῇ πρὸς αὐτὸν ἀγάπῃ, καὶ αὐτοῦ πάλιν ὁμολογοῦντος αὐτὴν μόνην ἀπὸ πλειόνων ὑπάρχειν αὐτῷ τελείαν περιστερὰν παρὰ τὰς λεγομένας βασιλίδας καὶ παλλακίδας καὶ νεάνιδας. Οἱ μὲν οὖν ἐκ περιτομῆς μίαν εἶναι τῶν πεπιστευμένων παρ' αὐτοῖς δύο καὶ εἴκοσι θεοπνεύστων γραφῶν πεπεισμένοι καὶ ταύτην τὴν Γραφὴν, οὐκ οἶδ' εἰ D ἔχοιεν ἄξιόν τι θείας ἐπιπνοίας λεγόμενον ἐν αὐτῇ παραστῆσαι, μὴ πλέον τι τῆς προχείρου ἐκδοχῆς κατὰ τοὺς τόπους φανταζόμενοι· ὁ δὲ δυνατὸς (f. 28) τὸ μὲν ἐπικείμενον καὶ ταύτῃ τῇ Γραφῇ κάλυμμα περιελεῖν, ἐπιστρέψαι δὲ πρὸς Κύριον ὅπερ ἐστὶ τὸ πνεῦμα, καὶ ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν καὶ ἐν τούτοις δόξαν τοῦ Κυρίου κατοπτρίζεσθαι, θεωρήσει ἐν αὐτῇ τὰ κατὰ τὴν πνευματικὴν νύμφην, δῆλον δ' ὅτι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, μυστήρια, καὶ τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ τελείου τῆς τοιασδὶ νύμφης νυμφίου καὶ τῆς τῶν βασιλίδων αὐτοῦ καὶ παλλακί-

CAPUT VI.

E Cantico canticorum.

Exponitur in toto libro sponsæ erga sponsum amor, quæ semetipsam amore illius sauciam fatetur, dum ille vicissim eam e multis solam esse sibi perfectam columbam [27], inter reginas, concubinas et adolescentulas [28] prædicat. Judæi quidem unam esse ex duabus et viginti quas divinitus inspiratas credunt, hanc Scripturam reputant ; nescio an quidquam in eis divina inspiratione dignum ostendere queant, si nihil litterali acceptione majus hic excogitent. Qui autem obductum valet huic Scripturæ velum retegere, convertere ad Dominum quod est spiritus, et aperto vultu Domini gloriam sub his figuris latentem perspicere, manifeste dispiciet in ea Christi Ecclesiam a spirituali sponsa mystice designari, et quæ dicta sunt de perfecto talis sponsæ sponso, et de reginarum ejus, concubinarum et adolescentularum discrimine, nec non quæcunque arcana in hoc libro abscondita sunt documenta, recte intelliget ;

[24] Ephes. vi, 12. [25] Matth. vii, 14. [26] I Cor. i, 21. [26] II Cor. iv, 3. [27] Cant. ii, 10, 14 ; v, 2. [28] Cant. vi, 7, 8

quæ et multas jam elucidationes consecutæ sunt, et ab impigerrimo divinarum Scripturarum interprete commentariis illustrata sunt.

A δων καὶ νεανίδων διαφορᾶς, καὶ ὅσα ἄλλα ἐναποκέκρυπται τῇ βίβλῳ ἀποῤῥητότερα μαθήματα, ἃ καὶ πληρεστάτης ἤδη σαφηνείας ἔτυχεν, ἐν οἷς ὁ φιλοπονώτατος τῶν θείων Γραφῶν ἐξηγητὴς ὑπεμνηματίσατο.

CAPUT VII.

E Job.

Inter alia Job hæc de Domino dicit: « Qui præcipit soli, et non oritur: et stellas claudit quasi sub signaculo: qui extendit cœlos, et graditur super mare tanquam super pavimentum [29]. » Et rursus: « Qui magnum cete debellaturus est [30]. » Cum igitur Dei omnium magnanimitate indignum sit, eum suspicari, complentem omnia, ambulavisse super mare tantæ capax magnitudinis, superest ut de Verbo hæc cogitemus. Cujus virtute Josue, filius Nave, qui hujus erat figura, soli imperavit et stetit in Gabaon [31]; ac ejus passionis tempore, divino velut quodam jussu, sol universam terram complevit tenebris [32]. Hic est « qui extendit cœlos et graditur super mare [33] quasi super pavimentum, » cum factus homo miracula patrat quæ in Evangeliis narrantur. Quod si omnino ad Dei Verbum spectat hic locus, de eo intelligenda sunt non tantum quæ jam retulimus, sed et omnia in hoc fragmento a Job dicta. Etenim magnum cetum solus superavit, solutis mortis vinculis, et magno vere dracone diabolo prostrato, qui quondam hominum animas absorbuerat fortior, ceti instar Jonam vorantis [34], nuperrime vero ab adversario suo devictus, quos olim sorbuerat emisit, quemadmodum incolumem monstrum Jonam reddidit; sic impleta prophetia, in qua dictum est: « Absumpsit mors fortior, et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie [35]. » Quod et dicimus propter eum, qui magnum cetum hic designatum prostravit, Salvatorem Dominumque nostrum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Ὁ Ἰὼβ ἐστιν ὁ φάσκων περὶ τοῦ Κυρίου μετὰ καὶ ἑτέρων, « Ὁ λέγων τῷ ἡλίῳ καὶ οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ δὲ ἄστρων κατασφραγίζει· ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ περιπατῶν ὡς ἐπὶ ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης· » καὶ πάλιν, « Ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι. » Ἐπεὶ τοίνυν οὐκ ἔχεται τῆς περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ μεγαλονοίας τὸ ὑπολαμβάνειν αὐτὸν τὰ σύμπαντα πληροῦντα ἐπὶ θαλάσσῃ (ης) περιπατεῖν χωρούσης
B αὐτοῦ τὸ τοσοῦ (?) μέγεθος, λείπεται περὶ τοῦ Λόγου ταῦτα νοεῖν· οὗ τῇ δυνάμει, τύπος αὐτοῦ τυγχάνων, ὁ τοῦ Ναυὴ Ἰησοῦς εἶπεν τῷ ἡλίῳ καὶ ἔστη κατὰ Γαβαὼν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ, ὥσπερε) θείᾳ τινὶ προστάξει, ὁ ἥλιος ἐπὶ πᾶσαν ἐσκότασεν τὴν γῆν. Αὐτὸς δέ ἐστιν « ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν, ὁ καὶ περιπατήσας ὡς ἐπ' ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης, » ὁπηνίκα ἐνανθρωπήσας ἀπετέλει τὰ παράδοξα, καθὼς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἱστόρηται. Εἰ δ' ὅλως ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον τὰ κατὰ τοὺς τόπους ἀναφέροι, τὸ ἑξῆς ἂν εἴη μὴ μόνα ἅπερ ἐξεθέμεθα ῥητὰ εἰς αὐτὸν ἐκλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ περικοπῇ ὑπὸ τοῦ Ἰὼβ λεγόμενα· καὶ γὰρ καὶ τὸ μέγα κῆτος μόνος αὐτὸς ἐχειρώσατο, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ
C θανάτου, καὶ τὸν μέγαν ὡς ἀληθῶς δράκοντα τὸν διάβολον καταργήσας, ὃς πάλαι μὲν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς κατέπινεν ἰσχύσας, δίκην τοῦ τὸν Ἰωνᾶν καταπεπωκότος κήτους, χειρωθεὶς δ' ὕστερον ὑπὸ τοῦ κατα παλαίσαντος αὐτὸν, προήγαγεν αὖθις οὓς πάλαι καταπεπώκει, ὁμοίως τῷ τὸν Ἰωνᾶν σῶον ἀποδεδωκότι θηρίῳ· πληρουμένης ἐν τούτῳ προφητείας φασκούσης, « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας, καὶ πάλιν ἀφεῖλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου· » ὃ καὶ λέγομεν διὰ τὸν τὸ λεγόμενον ἐνταῦθα μέγα κῆτος χειρωσάμενον Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν.

CAPUT VIII.

E Job.

Dominus in sua ad Job apparitione, sapientiæ et providentiæ suæ opera enumerans, dicit: « Nunquid, sumpto terræ luto, animal fabricasti, loquensque illud posuisti in terra? Abstulisti ab impiis lucem, et brachia superborum confregisti? Nunquid ingressus es fontes maris, et in novissimis abyssi deambulasti? Nunquid apertæ sunt tibi cum timore portæ mortis, et ostia tenebrosa vidisti [36]? » Hæc autem ait Dominus ad Job de se ipso, quod a nullo alio, nisi a semetipso talia fieri potuissent. Quis enim, sumpta terra, animal finxit, nisi Deus qui sumpsit de limo terræ finxitque hominem? Inde simul docemur, hominis Creatorem eumdem esse ac qui profundissima terræ ingressus est, atque in ejus præ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Ὁ Κύριος ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἰὼβ χρηματισμῷ τὰ τῆς ἑαυτοῦ προνοίας καὶ οἰκονομίας ἔργα διεξιὼν φη-
D σι, « Καὶ συλλαβὼν γῆν πηλὸν, ἔπλασας ζῶον, καὶ λαλητὸν αὐτὸν ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς; Ἀφεῖλας δὲ ἀπὸ ἀσεβῶν τὸ φῶς, βραχίονας δὲ ὑπερηφάνων συνέτριψας; Ἦλθες δὲ ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἴχνεσιν ἀβύσσου περιεπάτησας; Ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου, (f. 28 v°) πυλωροὶ δὲ ᾅδου ἰδόντες σε ἔπτηξαν; » Ταῦτα δέ φησιν ὁ Κύριος πρὸς τὸν Ἰὼβ περὶ ἑαυτοῦ, ὡς μηδενὸς ἑτέρου πλὴν αὐτοῦ μόνου δυναμένου τὰ τηλικαῦτα ἐνεργεῖν· τίς γάρ ἐστιν ὁ λαβὼν γῆν καὶ πλάσας ζῶον, ἢ ὁ Θεὸς ὁ λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας τὸν ἄνθρωπον; Ἅμα δὲ διδασκόμεθα ἐντεῦθεν, ὡς ἄρα ὁ πλάσας τὸν ἄνθρωπον

[29] Job IX, 7, 8. [30] Job III, 8. [31] Jos. X, 12. [32] Matth. XXVII, 45. [33] Job IX, 8. [34] Jonas II, 1. [35] Isa. XXV, 8. [36] Job XXXVIII, 14-17.

αὐτός ἐστιν ὁ καὶ εἰς τὰ κατώτερα τῆς γῆς καταβὰς, A καὶ εἰς τὴν λεγομένην καρδίαν αὐτῆς, ἥντινα νῦν ὑπολαμβάνω πηγὴν θαλάσσης ὠνομάσθαι· ἔτι δὲ καὶ ὁ ἐν ἴχνεσιν θαλάσσης περιπατήσας, ᾧ μόνῳ μετὰ φόβου ἠνεῴχθησαν αἱ τοῦ θανάτου πύλαι, καθ' ὅτι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ, ὃν καὶ οἱ πυλωροὶ τοῦ Ἅδου ἰδόντες ἔπτηξαν, ὁρῶντες τὸ νῖκος καὶ τὸ κέντρον, καὶ τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου δι' αὐτοῦ καθαιρουμένας· τάχα δὲ τούτοις τοῖς πυλωροῖς τῶν ἐνθάδε λεγομένων πυλῶν τοῦ θανάτου ὑπό τινων θείων δυνάμεων ἐλέγετο κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους καὶ τῆς εἰς τὸν Ἅδην τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καταβάσεως τὸ, « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης· » αἰώνιοι δὲ εἴρηνται πύλαι, ὡς ὑπολαμβάνω, διὰ τὸ ἐξ αἰῶνος μηδενὶ ἄλλῳ αὐτὰς ἀνεῖσθαι ἢ τούB τῳ μόνῳ τῷ καὶ τοὺς πάλαι ποτὲ καταποθέντας ὑπὸ τοῦ θανάτου ῥυσαμένῳ καὶ ζωοποιήσαντι· περὶ οὗ ἐνθάδε μὲν εἴρηται τὸ, « Ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου, πυλωροὶ δὲ Ἅδου ἰδόντες σε ἔπτηξαν· » ἐν δὲ τῷ ρς' ψαλμῷ τὸ, « Ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, » οὐκ ἄλλας οὔσας, ὡς οἶμαι, ἢ τὰς « τοῦ θανάτου, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέτριψεν, » δῆλον δ' ὅτι τοὺς τῶν προειρημένων πυλῶν. Ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν ὡς ἂν μηδενὶ ἑτέρῳ ἢ τῷ Χριστῷ ἁρμόζοντα εἰς αὐτὸν ἐξείληπται· αὐτὸς γάρ ἐστιν ᾧ πᾶσαν τὴν κρίσιν ἔδωκεν ὁ Πατὴρ, ὥστε αὐτὸν ἀφαιρεῖν μὲν ἀπὸ ἀσεβῶν τὸ φῶς, βραχίονας δὲ ὑπερηφάνων συντρίβειν· εἰ δέ τις περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ οἰηθείη ταῦτα λέγεσθαι, ἐπιστησάτω εἰ εὐσεβές ἐστιν τὸν φάσκοντα, « Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύ- C ριος, » οὗ « ὁ οὐρανὸς θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν, » τὸν ἐμπεριέχοντα τὰ πάντα Θεὸν τοῦτον φάσκειν, ἢ κἂν ἐννοεῖν ἐν ἴχνεσι θαλάσσης περιπεπατηκέναι· τί δὲ καὶ θαυμαστὸν, ἢ ἄξιον τῆς ἀγενήτου φύσεως, ὥσπερ μέγα τι φάσκειν ἠνεῷχθαι αὐτῷ τὰς τοῦ θανάτου πύλας; ἆρα δὲ πρέποι ἂν τῷ τῶν ὅλων Θεῷ ὡς μέγα τι καὶ παράδοξον περὶ ἑαυτοῦ διεξέρχεσθαι τὸ τοὺς πυλωροὺς τοῦ Ἅδου ἰδόντας αὐτὸν ἐπτηχέναι; Ἀλλ' (οὐχ) οἶμαι ταῦτα περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι, δύναταί γε μὴν ἐφαρμόζειν εὐσεβῶς καὶ ἀβιάστως ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν ἐνανθρωπήσαντα, καὶ θάνατον ὑπομείναντα, ἀναστάντα τε ἐκ νεκρῶν μετὰ θείας δυνάμεως καὶ τῆς δοθείσης αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξουσίας.

cordia, quæ maris profunda mihi significare videntur, penetravit. In novissimis quoque abyssi deambulavit, cui soli apertæ sunt portæ mortis; nefas quippe erat eum a morte devinci, quem inferni ostiarii videntes pertimuerunt, victoriam scilicet, et stimulum, et vincula mortis ab eo sublata cum conspexissent. His autem ostiariis inferni januarum a quibusdam divinis potestatibus dictum est tempore passionis et Salvatoris nostri ad inferos descensus: « Attollite portas, principes, vestras et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ [37]. » Æternales portæ dicuntur, ut opinor, quoniam ab æterno nulli unquam patuere nisi illi qui morte quondam sublatos liberavit et ad vitam revocavit; de quo hic dicitur: « Apertæ sunt tibi cum timore portæ mortis, et inferni ostiarii videntes te pertimuerunt. » Et in centesimo sexto psalmo: « Contrivit portas æreas [38], » mortis scilicet, ut mihi videtur, « et vectes ferreos confregit, » harum nempe portarum. Quæ quidem nobis de nullo alio, nisi de Christo intelligenda videntur. Ipse enim est, cui omne judicium dedit Pater, ad auferendam ab impiis lucem, et brachia excelsorum confringenda. Quæ si quis existimaret de omnium Deo dici, reputet an pium esset illud, « Non cœlum et terram ego repleo, dicit Dominus [39], » cujus « cœlum thronus, terraque scabellum pedum [40] » ab illo Deo dici qui omnia complectitur, vel opinari eum super mare ambulavisse. Quidve mirum et increata natura dignum, quasi sublime facinus dicere patuisse ei mortis portas? Nunquid deceret omnium Deum, quasi magnum quoddam atque vix credendum de se ipso prædicare inferni ostiarios ipso viso contremuisse? Equidem non opinor hæc de eo dici, sed pie ac vi nulla adoptari possunt Dei Verbo, Salvatori Dominoque nostro Jesu Christo, qui homo factus est, mortem tulit, surrexitque a mortuis divina potestate, acceptaque a Patre virtute.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

D

Τοῦ Ἰώβ.

Πάλιν ὁ Κύριος ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἰὼβ χρηματισμῷ (f. 29) περὶ τοῦ δράκοντος διαλεγόμενός φησιν, « Οὐ δέδοικας, ὅτι ἡτοίμασταί μοι; » φησὶν ὅτι ὁ δράκων οὐκ ἄλλος ὢν τοῦ διαβόλου. Ὅρα οὖν εἰ ἄξιον ὑπολαμβάνειν τὸν τῶν ὅλων Θεὸν τοῦτο φάσκειν· ἁρμόζοι δ' ἂν μᾶλλον τῷ Κυρίῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ᾧ μόνῳ ἡτοίμασται ὁ ὑπὸ μηδενὸς ἑτέρου νικηθεὶς, σχεδὸν δὲ τῶν πάντων ὑπερισχύσας διάβολος, ὅντινα μόνος αὐτὸς ὁ πάντων ἰσχυρότερος τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐχειρώσατο κατὰ τὸ, « Ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι· » ὃ καὶ χειρωσάμενος θαρσεῖν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς

CAPUT IX.

E Job.

Rursum Dominus in sua ad Job apparitione de dracone collocutus dixit: « Nonne times quod paratum est mihi [41]? » ostendens draconem non alium esse ac diabolum. Vide igitur an dignum esset existimare omnium Deum hoc dicere; melius conveniret illud Domino et Salvatori nostro, cui soli paratus est ille quem nemo unquam vicerat, quique omnium fere exstiterat victor, diabolus, quem solus ipse omnium fortissimus, Dei Verbum devicit, secundum illud: « Qui magnum cete devicturus est [42]. » Quo enim substrato, discipulos suos con-

[37] Psal. xxiii, 7. [38] Psal. cvi, 16. [39] Jer. xxiii, 24. [40] Isa. lxvi, 1. [41] Job xli, 1. [42] Job iii, 8.

fidere jubet, dicens : « Confidite, ego vici mundum [43]. » A

Hæc sunt de poeticis quæ Psalmos sequuntur libris; superest ut in propheticas Scripturas, primumque in duodecim commentarios colligamus.

CAPUT X.

Ex Osee.

« Itaque ego sum quasi pardus Ephraim et quasi leo domui Juda [44]. » Et in alio loco ejusdem prophetæ Dominus de se ipso dicit : « Et ero sicut pardus [45]. » Necesse est igitur quæ de hac fera narrata sunt videre; primumque hæc in Didymi Physicis invenimus.

Pardus animal non solum est pulchrum corpore stellato, sed natura suave olens, Indicis aromatibus B suavitate præcellit. In antro, nisi cum fame premitur, manet umbraticus. Quando autem prædæ necessitate excitatur, solus pererrat. Aliæ feræ, suavi corporis ejus fragrantia captæ, sponte eum sequuntur. Hic vero obliquis oculis paratam sibi prædam speculatur, atque ingruens aufert.

Hæc quidem de hujus feræ natura. Quomodo autem ad divini Verbi virtutem, suavemque ab eo exhalatum odorem hæc referenda sint, ostendere nunc prolixius. Hoc objiciendum esset Judæis qui maligne ac probrose e pardo natum esse dicunt Salvatorem Dominumque nostrum Jesum Christum. Quod vero, si magis mystico sensu acciperent, non de sensu ambigerent, eo quod non aptum videatur C prophetiæ verbis, in qua se ipsum Dominus pardum nominat.

CAPUT XI.

Ex eodem.

« Consurget tumultus in populo tuo; et omnes munitiones tuæ vastabuntur; sicut princeps Salamon e domo Jeroboam, in die prælii, matre super filios allisa, sic faciet vobis domus Israel, a facie malitiæ nequitiarum vestrarum, quia puer Israel, et dilexi eum : et ex Ægypto vocavi filios ejus. Sicut vocavi eos, sic abierunt a facie mea [46]. » Pro his verbis : « Et ex Ægypto vocavi filios ejus, » Hebraicum secutus Aquila translulit : « Ex Ægypto vocavi D filium meum. » Necessario illud dictum notavimus, cum quidem Matthæus ad litteram ostendit prophetiam accuratissime impletam fuisse a Salvatore nostro : « Consurgens Joseph accepit Mariam et filium ejus, et reduxit ex Ægypto in terram Israel [47]. » Vide igitur annon secundum Aquilam dicentem : « Mane pertransiit rex Israel, quia puer Israel, et dilexi eum, et ex Ægypto vocavi Filium meum. » Manifeste enim ostenditur regni Israel rejectio, quod cum usque ad Salvatoris nostri manifestationem permansisset, tunc reprobatum est et pertrans-

παρακελεύεται λέγων, « Θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. »

Ταῦτα καὶ τὰ ἀπὸ τῶν μετὰ τοὺς ψαλμοὺς στιχηρῶν· λείπει τὰ ἀπὸ τῶν προφητικῶν Γραφῶν ἀναλέξασθαι, καὶ πρῶτά γε τὰ ἀπὸ τῶν δώδεκα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἀπὸ τοῦ Ὠσηέ.

« Διότι ἐγώ εἰμι ὡς πάνθηρ τῷ Ἐφραΐμ, καὶ ὡς λέων τῷ οἴκῳ Ἰούδα. » Ἐπεὶ καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τοῦ αὐτοῦ προφήτου ὁ Κύριος περὶ ἑαυτοῦ φησιν τὸ, « Καὶ ἔσομαι ὡς πάνθηρ, » ἀναγκαῖον ἰδεῖν τὰ ἱστορούμενα [ἃ] περὶ τοῦ ζώου· καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν Διδύμου Φυσικῶν ταῦτα παραθετέον.

Πάνθηρ τὸ ζῶον οὐ μόνον ἐστὶ κατὰ τὸ σῶμα εὔμορφον, καθάπερ ἀστερωπὸς, ἀλλ' ἐπεὶ πέφυκεν εὔπνους ὑπερβάλλει καὶ τῶν παρ' Ἰνδοῖς ἀρωμάτων ἐν εὐωδίᾳ· οὗτος ἕως οὗ οὐ πεπείνηκεν ἐν τῇ καταδύσει μένει, θέλων οἰκουρός τις εἶναι· ἐπὰν δὲ τροφῆς ἐπιθυμήσῃ μεταλαβεῖν, προελθὼν βαδίζει μόνον· τὰ δ' ἄλλα θηρία ἁλισκόμενα ὑπὸ τῆς εὐωδίας αὐτοῦ τῆς περὶ τὸ σῶμα ἀκολουθεῖ κηλούμενα· ὁ δὲ πλάγιος τοῖς ὀφθαλμοῖς τὸ ἐπιτήδειον αὐτῷ θηρίον αἱρεθῆναι περιβλέπει καὶ ἐπιπηδήσας ἔχει.

Τὰ μὲν δὴ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ζώου τοιαῦτα· ὅπως δ' ἐπὶ τὴν τοῦ θείου Λόγου δύναμιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀποπνέουσαν εὐωδίαν ταῦτα μεταφέροιτο, μακρὸν ἂν εἴη νῦν διηγεῖσθαι. Παραθετέον τὸ ῥητὸν πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς κατά τινα δὴ διαβολὴν καὶ λοιδορίαν φάσκοντας ἐκ πάνθηρος γεγενῆσθαι τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· ὃ καὶ τάχα κατά τινα παράδοσιν μυστικώτερόν τι δηλοῦσαν παρειληφότες οὐκ ἐπιβάλλουσι τῇ διανοίᾳ, διὰ τὸ μὴ ἐφιστάναι τῇ προκειμένῃ τῆς προφητείας λέξει, ἐν ᾗ αὐτὸς ὁ Κύριος πάνθηρα ἑαυτὸν ὀνομάζει

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπώλεια ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα τὰ περιτετειχισμένα ναοῦ σου οἰχήσεται· ὡς ὁ ἄρχων Σαλαμὼν ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἱεροβοὰμ, ἐν ἡμέραις πολέμου μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἠδάφισαν, οὕτως ποιήσουσιν ὑμῖν οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ προσώπου κακιῶν ὑμῶν. Διότι νήπιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτὸν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ. Καθὼς μετεκάλεσα αὐτοὺς, οὕτως ἀπῴχοντο ἐκ προσώπου μου. » Ἀντὶ τοῦ, « καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ, » δουλεύσας τῷ Ἑβραϊκῷ, « Ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὸν υἱόν μου, » ἐξέδωκεν ὁ Ἀκύλας. Ἀναγκαίως δὲ τὸ ῥητὸν ἐσημειωσάμεθα, ἐπειδήπερ ὁ Ματθαῖος κατὰ λέξιν ἐκτίθεται τὴν προφητείαν σφόδρα (f. 29 v°) ἀπηκριβωμένως πεπληρῶσθαι φήσας αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· « Χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσὴφ παρέλαβε τὴν Μαριὰμ καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς· καὶ ὑπέστρεψεν ἐξ Αἰγύπτου εἰς γῆν Ἰσραὴλ » Ὅρα γοῦν εἰ μὴ καὶ κατὰ τὸν Ἀκύλαν φήσαντα, « Ἐν ὄρθρῳ κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ, ὅτι παῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἠγάπησα αὐτὸν, καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου ἐκά-

[43] Joan. XVI, 33. [44] Ose. V, 14. [45] Ose. XIII, 7. [46] Ose. X, 14, 15; XI, 1, 2. [47] Matth. II, 21.

λεσα τὸν υἱόν μου· » σαφῶς γὰρ δηλοῦται ἡ ἀποβολὴ A τῆς τοῦ Ἰσραὴλ βασιλείας, ἥτις μέχρι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας συστᾶσα ἐξ αὐτῆς ἀπερρίφη, καὶ κατεσιωπήθη· ὡς διὰ τοῦτο εἰρῆσθαι τὸ, « Ἐν ὄρθρῳ κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραήλ· » ὄρθρον τὴν ἐπιφάνειαν καὶ τὴν τότε πρώτην εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀνατολὴν τοῦ θείου Λόγου τῆς προφητείας ὀνομαζούσης « ἐν ὄρθρῳ· » δύναται καὶ περὶ τοῦ Ἡρώδου προθεσπίζεσθαι τὸ, « κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραήλ· » ὡς διὰ τὸν παραλογισμὸν, ὃν πέπονθεν ὑπὸ τῶν μάγων ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσει, ἃ καὶ συμβέβηκεν διὰ τὴν τοῦ Πατρὸς περὶ τὸν ἴδιον παῖδα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀγάπην, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις προφητείαις Ἰσραὴλ καὶ ἐνταῦθα προσαγορευόμενον· ὃν κατὰ καιρὸν μὲν ᾠκονομήσατο ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ἅμα τῷ Ἰωσὴφ καὶ τῇ μητρὶ ἀπᾶραι, B ὅτε καὶ χρεία ἐκάλει τὸν ἐπιβουλεύοντα αὐτῷ βασιλέα, δῆλον ὅτι τὸν Ἡρώδην, κατασιωπηθῆναι· αὖθις δ' αὐτὸν τούτου τελευτήσαντος ἀνακαλεῖται ἀκολούθως τῇ μετὰ χεῖρας προφητείᾳ. Εἰ δ' ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων λαὸν ταῦτά τις ἀναφέροι φάσκων περὶ τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ τοῦ ἐκ περιτομῆς ταῦτα εἰρῆσθαι, ἐπιστησάτω τῇ τοῦ λόγου ἀκολουθίᾳ· ταῦτα γὰρ λέγει προειπὼν, ὡς καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλὴμ τὸ, « Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπώλεια ἐν τῷ λαῷ σου· καὶ πάντα τὰ περιτετειχισμένα σου οἰχήσεται· » καὶ ἅπερ φησὶν ὁ τοιόσδε ἄρχων πέπονθε κατὰ τὸν ἐπελθόντα αὐτῷ πόλεμον, ἐν ᾧ μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἠδάφισαν, τὰ παραπλήσια καὶ ὑμῖν αὐτοῖς ποιήσω διὰ τὰς κακίας ὑμῶν, ὦ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, οἳ καὶ ἀπερρίφησαν σὺν καὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν, καὶ ταῦτά γε πάντα πεπόν- C θασι· « Διότι παῖς, φησὶν, Ἰσραὴλ καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτόν· καὶ ἀπ' Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱόν μου. » Ποίαν γὰρ ἔχει ἀκολουθίαν ἡ λέξις ὁ βουλόμενος παραστησάτω· ἀλλ' ὥσπερ κατὰ μυρίας ἄλλας προφητείας Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ ὁ Χριστὸς προσαγορεύεται, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ νῦν· ἐπεὶ οὖν, φησὶν, οὗτος ὑπήκοός μοι γεγενημένος μορφὴν δούλου εἴληφεν καὶ γέγονεν παιδίον ἀγαπητὸν ἐμοὶ, πᾶσαν τὴν ἐμὴν ἐκτελέσας βουλὴν, διὰ τοῦτο αὐτὸν μὲν ἀπὸ τῆς νοητῆς Αἰγύπτου, εἰς ἣν ἐνανθρωπήσας κατελήλυθεν, οἷα γνήσιον καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν ἀνεκαλεσάμην, ὑμᾶς δὲ τοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος σὺν καὶ τῇ βασιλείᾳ ὑμῶν ὀλέθρῳ καὶ ἀπωλείᾳ παραδώσω. Ταῦτα μὲν ἡ προφητεία· πρόδηλον δ' ὅπως ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων πολιορκηθείσης τῆς Ἱερουσαλὴμ καθῃρέθη τε καὶ εἰς τὸ παντελὲς ἀπερρίφη ἡ μέχρι τότε συστᾶσα τῶν Ἰουδαίων βασιλεία, ὡς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ταύτην πεπληρῶσθαι τὴν προφητείαν.

A iit; ita ut diceretur : « Mane pertransiit rex Israel. » Mane manifestationem significat, primamque divini Verbi ad homines revelationem. Possumus et de Herode hæc interpretari : « Pertransiit rex Israel; » quasi propter errorem quem passus est a magis in Salvatoris nostri nativitate; quod accidit Patris amore in proprium puerum Dominum nostrum Jesum Christum, sicut in aliis prophetiis Israel et hic nominatum ; quo quidem tempore jussi sunt simul Joseph et mater in Ægyptum proficisci, cum necessitas requireret, insidiatum ei regem, Herodem videlicet, constat prætermissum fuisse. Rursus ipsum Herode mortuo revocat congruenter cum ea quæ nobis in manibus est prophetia. Si quis ad Judæorum populum hæc referat dicens de populo Israel, B populo circumcisionis hæc narrari, attendat sermonis concordantiæ. Hæc enim dicit prænuntians, quasi ad ipsam quoque Jerusalem : « Consurget tumultus in populo tuo, et omnes munitiones tuæ vastabuntur. » Quæ quidem dicit, princeps ille perpessus est in bello adversus eum suscitato, quo matrem super filios alliserunt, et similia vobis ipsis faciam propter nequitias vestras, o domus Israel, qui et rejecti sunt cum rege suo, et hæc omnia passi sunt : « Quia puer, inquit, Israel, et ego dilexi eum, et ex Ægypto vocavi Filium meum. » Qualem enim habeat concordantiam sermo, quivis demonstrabit. Sed sicut in sexcentis aliis prophetiis Jacob et Israel Christus nominatur, simili et nunc ratione. Cum igitur, ait, ille mihi obediens factus C formam servi accepit, et puer factus est mihi dilectus, omnem voluntatem meam perficiens, ideo eum quidem ab Ægypto spirituali, in quam factus homo descendit, ut verum dilectumque Filium revocavi, vos autem, ad quos sermo spectat, cum regno vestro ruinæ et excidio tradam. Hæc quidem prophetia. Manifestum est autem quod ipsis Salvatoris nostri temporibus, Jerusalem oppugnata et capta fuit, atque penitus deletum, quod usque ad hoc temporis steterat Judæorum regnum, ut pariter ac aliæ et illa impleretur prophetia.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

(f. 30) *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ Ὠσηέ.*

D « Οὐ μὴ ἐγκαταλείπω τοῦ ἐξαλειφθῆναι τὸν Ἐφραΐμ· διότι Θεὸς ἐγώ εἰμι, καὶ οὐχ ἄνθρωπος, ἐν σοὶ ἅγιος, καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν. Ὀπίσω Κυρίου πορεύσομαι. » Ὁ αὐτὸς εἰπὼν, « Διότι Θεὸς ἐγώ εἰμι, » ἐπιφέρει λέγων, « Ὀπίσω Κυρίου πορεύσομαι. » Τίς δ' ἂν ἄλλος εἴη Θεὸς ὀπίσω Κυρίου πορευόμενος, ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τῷ τοῦ Πατρὸς ἑπόμενος βουλήματι; Ὃς καὶ διδάσκει μὴ δοκεῖν αὐτὸν διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ψιλόν τινα ἄνδρα τῶν πάλαι δι-

CAPUT XII.

Ex eodem Osee.

« Non convertar ut perdam Ephraim : quoniam Deus ego et non homo : in medio tui sanctus, et non ingrediar civitatem. Post Dominum ambulabo [48]. » Idem cum dixisset : « Quoniam Deus ego, » adjicit, « post Dominum ambulabo. » Quis autem alius esset Deus post Dominum ambulans, ac Dei Verbum, Patris voluntatem obsecutus? Qui et docet non videri cum propter incarnationem simplicem quemdam virum antiquis justis sanctis-

[48] Ose. XI, 9.

que non absimilem esse natum. Dicit autem se non in civitatem ingressurum, ostendens non communi et humana ratione se usum esse, quod quidem facere et discipulos suos admonet, dicens : « In viam gentium ne abieritis, et in civitates Samaritanorum ne intraveritis [49]. »

(De Joel nihil satis compertum.)

CAPUT XIII.

Ex Amos.

« Subverti vos, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrham, et facti estis quasi torris raptus ab incendio, et non redistis ad me, dicit Dominus [50]. » Et hic ipse Dominus dicit quasi de alio : « Sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrham. » Et in Genesi notavit divina Scriptura utramque personam his verbis : « Et pluit Dominus super Sodomam et Gomorrham sulphur et ignem a Domino de cœlo [51]. » Ex his manifesta fit de Patre et Filio ecclesiasticæ fidei orthodoxia.

CAPUT XIV.

Ex eodem.

« Præparare in occursum Dei tui Israel. Quia ecce formans montes, et creans ventum, et annuntians homini Christum suum, faciens matutinam nebulam, et gradiens super excelsa terræ; Dominus Deus omnipotens nomen ejus [52]. » His quoque verbis aperte Christi ad homines adventum prophetizat. Singula vero fusius atque accuratius sunt explananda suo tempore.

CAPUT XV.

Ex Abdia.

« Visio Abdiæ. Hæc dicit Dominus Deus ad Edom: Auditum audivimus a Domino, et legatum ad gentes misit [53]. » Cum hic quoque Dominus Deus auditum audivit a Domino, hunc locum jam satis enucleavimus.

CAPUT XVI.

Ex Jona.

Partilem proprie de Christo prophetiam non invenimus in hoc loco. Cum autem ad postulantem a Domino signum generationem, nihil aliud dixit dandum esse, nisi Jonæ prophetæ signum, adjiciens : « Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus et tribus noctibus [54] ; » sic et nos pro necessitate hanc quoque in testimoniis de Christo prophetiam indicavimus.

CAPUT XVII.

Ex Michæa.

« Quia ecce Dominus egredietur de loco suo: et descendet, et calcabit super excelsa terræ, et consumentur montes subtus eum ; et valles scindentur

A καίων καὶ ἁγίων τινὶ παραπλήσιον γεγονέναι. Φησὶ δὲ μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς πόλιν, δηλῶν τὸ μὴ κοινῇ καὶ ἀνθρωπίνῃ κεχρῆσθαι πολιτείᾳ, ὅπερ ποιεῖν καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ παιδεύει λέγων, « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε. »

(Τοῦ Ἰωὴλ σαφὲς οὐδέν.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.

« Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα, καὶ ἐγένεσθε ὡς δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρὸς, καὶ οὐδ' ὥς ἐπεστρέψατε πρὸς μὲ, λέγει Κύριος. » Καὶ ἐνθάδε αὐτὸς ὁ Κύριός φησιν ὡς περὶ ἑτέρου τὸ, « Καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ B Γόμοῤῥα· » καὶ ἐν τῇ Γενέσει δὲ τετήρηκεν ἡ θεία Γραφὴ τὰ δύο πρόσωπα φήσασα, « Καὶ ἔβρεξε Κύριος ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου· » ἐξ ὧν καταφανὴς ἡ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τυγχάνει τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως ὀρθοδοξία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἑτοιμάζου ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν σου Ἰσραήλ. Διότι, ἰδοὺ, στερεῶν βροντὴν, καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ποιῶν ὄρθρον καὶ ὁμίχλην, καὶ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τῆς γῆς, Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῷ. » Καὶ διὰ τούτων σαφῶς τὰ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ προφητεύεται· ἐπὶ σχολῆς δ' C ἂν ἑκάστη λέξις ἀκριβεστέρας τύχοι σαφηνείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Τοῦ Ἀβδίου.

« Ὅρασις Ἀβδίου· Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τῇ Ἰδουμαίᾳ· Ἀκοὴν ἤκουσα παρὰ Κυρίου, καὶ περιοχὴν εἰς τὰ ἔθνη ἐξαπέστειλεν. » Ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα Κύριος ὁ Θεὸς ἀκοὴν ἤκουσε παρὰ Κυρίου, εἰκότως ἐσημειωσάμεθα τὸν τόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰωνᾶ.

Μερικὴν μὲν ἰδίως περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείαν οὐχ εὕρομεν ἐν τῷ προκειμένῳ· ἐπεὶ δὲ πρὸς τὴν αἰτοῦσαν τὸν Σωτῆρα σημεῖον γενεὰν οὐκ ἄλλο ἔφησεν D αὐτῇ δοθήσεσθαι ἢ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου, ἐπαγαγὼν τὸ, « Ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας· » τούτου δὴ χάριν ἀναγκαίως καὶ ταύτην ἐν ταῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυρίαις ἐσημειωσάμεθα τὴν Γραφήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

(f. 30 v°) *Ἀπὸ τοῦ Μειχαία.*

« Διότι, ἰδοὺ, Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται, καὶ ἐπιβήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτω-

[49] Matth. x, 5. [50] Amos iv, 11. [51] Gen. xix, 24. [52] Amos iv, 12,13. [53] Abd. i, 1. [54] Matth. xii, 40.

θεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες τακήσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρός. » Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ταῦτα λέγεσθαι ὑπειλήφαμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἀκούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἡγούμενοι, οἴκου Ἰακὼβ, καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κρῖμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιὼν ἐν αἵμασιν, καὶ Ἱερουσαλὴμ ἐν ἀδικίαις, οἱ ἡγούμενοι αὐτῆς μετὰ δώρων ἔκρινον, καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῆς μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίνοντο, καὶ οἱ προφῆται αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἐμαντεύοντο, καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐπανεπαύοντο, λέγοντες· Οὐχὶ Κύριος ἐν ἡμῖν ἐστιν; οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ἡμᾶς κακά· διὰ τοῦτο δι' ὑμᾶς Σιὼν ὡς ἀγρὸς ἀροτριαθήσεται, καὶ Ἱερουσαλὴμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ. Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἕτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων, καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν· καὶ ἥξουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοί, καὶ πορεύσονται ἐπ' αὐτὸ ἔθνη πολλὰ καὶ ἐροῦσιν· Δεῦτε ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ δείξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ· ὅτι ἐκ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλὴμ, καὶ κρινεῖ ἀναμέσον λαῶν πολλῶν, καὶ ἐλέγξει λαὸν ἰσχυρὸν ἕως εἰς μακράν· καὶ κατακόψουσιν τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐκέτι ἄρῃ ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐκέτι μὴ μάθωσι πολεμεῖν. » Εἰπὼν ὁ λόγος ὡς ἄρα διὰ τὰς δυσσεβείας τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ τὸ μὲν « Σιὼν ὄρος ὡς ἀγρὸς ἀροτριαθήσεται, » ἡ δὲ πρότερον νενομισμένη πόλις ἁγία « Ἱερουσαλὴμ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσται, » ἑξῆς προφητεύει περὶ ἑτέρου ὄρους Κυρίου, ὅπερ ἐπὶ τοῦ τῆς προφητείας καιροῦ ὑφειστήκει μὲν, οὐ μὴν καὶ ἐμφανὲς τοῖς τυχοῦσιν ὑπῆρχεν, ὡς ἐπ' ἐσχάτῳ τῶν ἡμερῶν ἀναφανησομένου ὑπεράνω τε τῶν βουνῶν καὶ τῶν ὀρέων μετεωρισθησομένου· ἐπὶ τοῦτο δὲ τὸ καινὸν ὄρος ἥξειν ὁ λόγος προαγορεύει, οὐκέτι τὸν Ἰσραὴλ ἐκεῖνον, λαοὺς δὲ καὶ ἔθνη πολλὰ φάσκοντα, « Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου· » καὶ οὐ μόνον εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ, ἕτερον ὄντα δῆλον ὅτι παρὰ τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ· ταύτην γὰρ ἐρημωθεῖσαν ὡς ὀπωροφυλάκιον ἔσεσθαι μικρῷ πρόσθεν εἰρήκει· ἀκολούθως δὲ τῷ τὸ Σιὼν ὄρος καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐρημωθήσεσθαι, ἕτερα δ' ἀντὶ τούτων ὀφθήσεσθαι, καὶ νόμος ἕτερος παρὰ τοῦ Μωϋσέως ἐξ ὄρους Χωρὴβ δεδομένος ἐξελεύσεσθαι ἐκ τοῦ καινοῦ ὄρους, ὁμωνύμως τῷ προτέρῳ Σιὼν καὶ αὐτοῦ ὀνομαζομένου, λέγεται· ἔτι δὲ καὶ λόγος Κυρίου μετὰ τοῦ καινοῦ νόμου εἴρηται ἐκ τῆς νέας Ἱερουσαλὴμ, ἣν (f. 31) οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακὼβ ἀνωτέρω προσεῖπεν, προελεύσεσθαι· ὁ λόγος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη προελθὼν κρινεῖν ἀνὰ μέσον λαῶν πολλῶν καὶ ἐλέγξειν λαὸν ἰσχυρὸν προηγόρευται, τοσοῦτόν τε ὠφελήσειν διὰ τῆς ἰδίας κρίσεως καὶ τοῦ

sicut cera a facie ignis [55]. » De secunda Christi manifestatione hæc dici existimavimus.

CAPUT XVIII.

Ex eodem.

« Audite hoc, principes domus Jacob, et judices domus Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis. Qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate. Principes ejus in muneribus judicabant, et sacerdotes ejus in mercede docebant, et prophetæ ejus in pecunia divinabant : et super Dominum requiescebant, dicentes: Nunquid non Dominus in medio nostrum? Non venient super nos mala. Propter hoc, causa vestri, Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi acervus lapidum erit, et mons templi in excelsa silvarum. Et erit : In novissimo dierum erit mons domus Domini præparatus in vertice montium, et sublimis super colles : et fluent ad eum populi. Et properabunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob ; et docebit nos de viis suis, et ibimus in semitis ejus, quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit inter populos multos, et corripiet gentes fortes usque in longinquum : et concident gladios suos in vomeres, et hastas suas in ligones : non sumet gens adversus gentem gladium : et non discent ultra belligerare [56]. » Postquam sacer sermo dixit quod propter Judæorum populi iniquitates « mons Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem, » civitas sancta prius prædicata, « quasi acervus lapidum erit, » continuo prophetizat de alio Domini monte, quod quidem prophetiæ temporibus exstabat, nondum vero præclarus videbatur, velut qui in novissimo dierum super colles conspiciendus esset, et sublimis super montes. Ad hunc montem novum, non jam ad montem Israel venturos esse Scriptura nuntiat populos multasque gentes, dicentes : « Venite, ascendamus ad montem Domini ; » et non solum ad montem Domini, sed ad domum Dei Jacob, quæ alia manifeste est ac domus in Jerusalem. Modo enim eam ut antrum desertam fore prædixit. Non inconsulto dicitur Sion montem et Jerusalem vastanda, alia autem pro iis consurrectura, et legem aliam, præter illam quæ Moysi in Horeb data est, e novo monte prodituram, Sion quoque sicut priore nominato. Verbum quoque Domini cum nova lege dicitur e nova Jerusalem, quam domum Dei Jacob supra appellavit, proditurum. Verbum igitur ad omnes gentes prodiens judicaturum inter multos populos et gentes fortes correpturum nuntiatur, tantumque profuturum proprio judicio et correptione iis qui corripiendi sunt, ut priorem immutantes sanctum et hostilem habitum mansueto et pacifico..... Hæc quidem prophetia. Nunc vero speculandum an..... Salvatoris nostri

[55] Mich. I, 3. [56] Mich. III, 9-12 ; IV, 1-3.

præsentiam propter ædificantes..... sanguinibus prophetarum ipsiusque Christi et ..... stolorum ejus; quos in ipsa Jerusalem Judæorum sustulit ... (populus) ... propter eos qui quæcunque in prophetia sustul..... curantes Sion montem velut nusquam alias ..... Jerusalem expugnata est. Quorum post reprobationem ..... et Sion mons cœlestis Dei. Quorum exsistebant ..... umbra et typi et exemplaria omnibus iis qui ..... Deum per Christum pervenisse manifeste visi sunt.

A ἐλέγχου τοὺς ἐλεγχθησομένους, ὡς τῆς προτέρας μεταβαλόντας ἁγίας καὶ πολεμικῆς καταστάσεως τὸν ἤρεμον καὶ εἰρηνικὸν ἐπ. . . . . Ταῦτα μὲν ἡ προφητεία· σκοπεῖν δὲ πάρεστιν εἰμ. . . . . . . τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν διὰ τοὺς οἰκοδομήσαντας..... τοῖς αἵμασι τῶν τε προφητῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τω. . . . . λων αὐτοῦ· οὓς ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ ὁ Ἰουδαίων ἀνεῖλε λ. . . . . διὰ τοὺς τὰ λοιπὰ ὅσα δὴ ἐν τῇ προφητείᾳ κατεῖλε . . . . μελήσαντας τὸ Σιὼν ὄρος ὡς οὐδεπώποτε ἄλλοτε . . . . Ἱερουσαλὴμ πεπολιόρκηται· ὧν μετὰ τὴν ἐρήμωσιν ἡ ἐπ . . . . . . καὶ τὸ Σιὼν ὄρος τὸ ἐπουράνιον τοῦ Θεοῦ· ὧν ἐτύγχανον τ . . . . σκιὰ καὶ τύποι καὶ παραδείγματα πᾶσι τοῖς εἰς τὸν . . . . Θεὸν διὰ Χριστοῦ προσεληλυθόσι πεφανέρωται.

CAPUT XIX.

Ex eodem.

« Et tu Bethlehem, domus Ephratæ, parvulus es B in millibus Juda; ex te mihi egredietur qui sit Dominator in Israel, et egressus ejus ab initio, a diebus æternitatis [86]» ..... His stabiliuntur de Christo documenta. Unum vero Marcionis, cæterorumque hæreticorum erroris ..... alterum Artemonis et Samosatens ..... Ebionæorum quotquot non præexsistere incarnationis ..... susceperunt. Hos enim qui non confitentur eum ..... Deum aperte propheticus confutat sermo ..... quasi « egressus ejus ab initio, a diebus æternitatis » ..... Marcionis autem et cæteras ..... in errore versatis atque non agnoscentibus eum ..... non quod agnitus erat a populo ..... ostendendum quod prædictum est de generatione ..... lux usque nunc ab ipsis incolis ..... Quasi ex traditione in Bethlehem loci ubi C ..... genitus est; atque ab ipsis sanctis evangelistis ..... Et Judæis ostendendum quod dictum est ..... quicunque unquam esset contendere prophetizatum sicut imperfectum ..... secundum eos. Manifestum autem quod et mendacii arguere divinam ..... prævisionem. Quod quidem salutaris et evangelicus Christi sermo princeps constitutus est spiritalis Israel, proprie absconditi Judæi et omnis præcellentis et perspicacis animæ Israel ..... existimatæ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐ(ν χιλι)άσιν Ἰούδα· ἐξ οὗ μοι ἐξελεύσεται Ἡγούμενος τοῦ εἶναι εἰς ἄρχο(ντα) ἐν τῷ Ἰσραήλ· καὶ αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰώνων.... » Διὰ τούτων δείγματα περὶ τοῦ Χριστοῦ παρίσταται· ἓν μὲν τῆς (κα)τὰ Μαρκίωνα καὶ τοὺς λοιποὺς αἱρεσιώτας πλάνης ἐ . . . . θάτερον δὲ τῆς κατὰ Ἀρτέμωνα καὶ τὸν Σαμοσατέ. . . . . . . Ἐβιωναίων τε ὅσοι μὴ προεῖναι τῆς ἐνανθρωπήσεως . . . . ὑπειλήφασιν· τοὺς μὲν γὰρ μὴ ὁμολογοῦντας αὐτὸν. . . . . Θεὸν σαφῶς ὁ προφητικὸς διελέγχει λόγος τε . . . . ὡς ἄρα « αἱ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς » καὶ « ἐξ ἡμερῶν α... » . . . . νουσι· τοῖς δὲ κατὰ Μαρκίωνα καὶ τὰς λοιπὰς . . . . σεις πεπλανημένοις καὶ μὴ ὁμολογοῦσιν αὐτ. . . . . ρ' χαγένεσιν, μηδ' ὅτι ἔγνωστο ὑπὸ τῶν τοῦ δημιου . . . . . . ν παραθετέον τὸν προφητευόμενον τῆς γενέσεως . . . . σα φῶς εἰς δεῦρο καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν ἐπιχωρίων μολάγο . . . . . υ· ὡς ἂν ἐκ παραδόσεως τοῦ ἐν Βηθλεὲμ τόπου ἔνθα . . . . . . γεγέννηται· καὶ πρὸς αὐτῶν δὲ τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν . . . . τυρουμένου· καὶ Ἰουδαίοις δὲ προσακτέον τὸ ῥητὸν . . . . υσιν ὅς τίς ποτ' εἴη παραστῆσαι τὸν προφητευόμενον ὡς ἀτελῆ . . . . κατ' αὐτούς· δῆλον δ' ὅτι καὶ ψευδῆ διελέγχεσθαι τὴν θείαν . . . . πρόῤῥησιν· ὅ γε μὴν σωτήριος καὶ εὐαγγελικὸς τοῦ Χριστοῦ λόγος ἄρχων κατέστη τοῦ νοητοῦ Ἰσραὴλ, κυρίως τοῦ ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίου καὶ πάσης τῆς ἐναρέτου καὶ διορατικῆς ψυχῆς Ἰσραὴλ . . . . ἐπινοουμένης.

(E Nahum nihil satis compertum, nec non ex Habacuc.)

D (Τοῦ Ναοὺμ σαφὲς οὐδὲν, καὶ τοῦ Ἀμβακούμ.)

CAPUT XX.

E Sophonia.

« Quapropter exspecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in futurum; quia judicium meum, ut congregem gentes et colligam regna [87]. » Et per ista opinor significari a mortuis Christi resurrectionem; qua eveniente, undique gentium Ecclesiæ congregationes constituendæ prænuntian-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀπὸ τοῦ Σοφονίου.

« Διὰ τοῦτο ὑπόμεινόν με, λέγει Κύριος, εἰς ἡμέραν ἀναστάσεώς μου εἰς μαρτύριον· διότι τὸ κρῖμά μου εἰς (f. 31 v°) συναγωγὰς ἐθνῶν τοῦ εἰσδέξασθαι βασιλεῖς. » Καὶ διὰ τούτων οἶμαι δηλοῦσθαι τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ· ἧς γενομένης τὰς πανταχοῦ συναγωγὰς τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας συστη-

[86] Mich. v, 2. [87] Soph. III, 8.

σεσθαι προφητεύεται· ἴσως δ' ἂν καὶ τετ . . . . τῆς A δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας· καὶ τῆς καθόλου πάντων . . . . κληφθείη τὰ κατὰ τὸν τόπον.

(Τοῦ Ἀγγαίου σαφὲς οὐδέν.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρία.

« . . . . παντοκράτωρ, Ὀπίσω δόξης ἀπέσταλκέ με ἐπὶ τὰ . . . . εύσαντα ὑμᾶς· » εἶτ' ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων, « (γνώσε)σθε, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με. » Ὁ λέγων ἀ . . . . . με Κύριός ἐστι παντοκράτωρ· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ ἀπο . . . . . . θερος ὢν τοῦ ἀποστελλομένου Κύριος ὠνόμασται παν . . . . εἰκότως οὖν ἡμῖν ἐν τοῖς περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ . . . . τὸ ῥητὸν, B ὅτι καὶ Κύριος παντοκράτωρ ὁ τοῦ Θεοῦ . . . . . . ὥσπερ καὶ Θεὸς διὰ τῶν προφητῶν ἐχρημάτισεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

. . . « καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιὼν, ὅτι ἰδοὺ, ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ . . . σκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος. Καὶ καταφεύξονται . . . ολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐ . . . λαὸν, καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, καὶ . . γνώσῃ, ... παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Καὶ τίς . . . ὁ ταῦτα φάσκων καὶ ὁμολογῶν ἀπεστάλθαι ὑπὸ Παντοκράτορος, ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ σωτηρίᾳ (1) τῶν ἀνθρώπων γένους ἀποσταλείς· ὃς τὰ προκείμενα . . . C ἐπουράνιον Σιών· ἧς παράδειγμα τὸ ἐπὶ γῆς ὄρος ἐτύγ . . . καὶ πρὸς τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν ἀποτείνεται· προ . . . ενος αὐτῇ τὴν κλῆσιν τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομέ . . . . . ὑπ' αὐτοῦ βασιλευθησομένων ἐν αὐτῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ . . . . τὸν Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, ἑστῶτα πρὸ προσω . . τοῦ Κυρίου, καὶ διάβολος ἑστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀντικει . . . αὐτῷ. » καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ εἶπεν πρὸς τοὺς ἑστηκότας πρὸ τῆς . . . τοῦ αὐτοῦ, λέγων· Ἀφέλετε τὰ ἱμάτια τὰ ῥυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ· καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ, ἀφήρηκα τὰς ἀνομίας σου, καὶ ἐνδύσατε. . . . . δήρη, D καὶ ἐπίθετε κίδαριν καθαρὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα λέλεκται πρὸς αὐτόν· « Ἄκουε δὴ . . . . ρεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου οἱ καθήμενοι πρὸ προσώπου σου· διότι ἄνδρες τερατοσκόποι εἰσὶ, διότι, ἰδοὺ, ἐγὼ ἄγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνατολήν. » Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα· « Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς μὲ, λέγων· Λάβε τὰ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας παρὰ τῶν ἀρχόντων. » Καὶ μετὰ βραχέα· « Καὶ λήψῃ ἀργύριον καὶ ποιήσεις στεφάνους, καὶ ἐπιθήσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἰησοῦ υἱοῦ Ἰωσεδὲκ τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτόν· Τάδε

tur; forsan et ..... secundo ejus adventu. Atque universorum ..... subriperetur de hoc loco.

(Ex Aggæo nihil satis compertum.)

CAPUT XXI.

E Zacharia.

« (Quia hæc dicit Dominus) omnipotens : Post gloriam misit me ad (gentes quæ spolia)verunt vos [88]. » Dein non multo post adjicit : « Et scies quia Dominus omnipotens misit me ad te [89]. » Qui dicit. . . . . Dominus est omnipotens. Similiter et qui. . . . . . . illius qui mittitur Dominus appellatur omni. . . . . Non immerito igitur nobis in iis quæ de Patre et Filio. . . . . . quod dictum est, quia Dominus omnipotens De. . . . . sicut Deus per prophetas manifestavit.

CAPUT XXII.

Ex eodem.

« (Lauda) et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, ait Dominus. Et applicabuntur (gentes m)ultæ ad Dominum in die illa, et erunt (mihi in) populum, et habitabunt in medio tui, et scies (quia Dominus) omnipotens misit me ad te [90]. » Quis. . . . . . . hæc dicens, confessusque se missum fuisse ab Omnipotente, nisi Dei Verbum a Patre in hominum generis salutem missus? Qui ut dictum est. . . . . . cœlestem Sion; cujus documentum mons super terram. . . . . . . et ad gentium Ecclesiam extenditur. Pro. . . . . . vocationem eorum qui ab eo salvandi. . . . . . . ab eo regentur in ipsa.

CAPUT XXIII.

Ex eodem.

« Et (ostendit mihi Dominus) Jesum sacerdotem magnum stantem coram (angelo) Domini : et Satan stabat a dextris ejus ut advers(aretur) ei [91]. » Et post pauca : « Et ait ad eos qui stabant coram se, dicens : Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum : Ecce abstuli a te iniquitatem tuam et indui (te mutatoriis : et dixit) : Ponite cidarim mundam super caput ejus [92]. » Et rursus paulo post dicitur ad eum : « Audi (Jesu sacer)dos magne, tu et amici tui qui habitant coram te, quia viri portendentes sunt, ecce enim ego adducam servum meum Orientem [93]. » « Atque iterum post alia : « Et factum est Verbum Domini ad me dicens : Sume a transmigratione a ducibus [94]; » et paulo post : « Et sumes aurum et argentum : et facies coronas, et pones in capite Jesu, filii Josedec sacerdotis magni, et loqueris ad eum dicens : Hæc ait Dominus omnipotens : Ecce vir Oriens nomen ejus : et subter

[88] Zachar. II, 8. [89] ibid. 11. [90] Zachar. II, 10, 11. [91] Zachar. III, 1. [92] ibid. 4, 5. [93] ibid. 8. [94] Zachar. VI, 9, 10.

(1) Deest τοῦ. Edit.

eum orietur, et ædificabit templum Domino. Et ipse portabit gloriam, et sedebit, et dominabitur super solio suo, et erit sacerdos a dextris ejus, et consilium pacis erit inter illos duos. Et coronæ erunt exspectantibus [65]. » Cum Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum inclytus Apostolus « Sacerdotem Magnum n(ominavit), qui penetravit cœlos [66], » ad eum non immerito referenda. . . . et qui secundum prophetiam eodem cognomine ac honore decoratus. Hæc eadem. . . . . . Hunc igitur Dominus ostendit prophetæ. . . . . Salvatoris nostri ad nostram captivitatem solvendam descensum significans, quo. . . . . . nuntiavisse captivis redemptionem, velut nostras in seipsum suscipiens iniquitates sordidis apud nos usus est vestimentis. Hæc Pater exuentem jubet divinitatis assumere divinæ et decora summi in cœlis sacerdotii insignia. Horum autem ex historia de. . . . . Jesum typice ut verisimile est natis ab alio principio verbum ad ipsum virum Jesum et illos qui cum eo. . . . . . . dignatos nominari, ait : « Ecce ego adducam (servum meum) Orientem [67]. » Et non multo post : « Coronas in ipsius Jesu capite pones [68], » subjicit : « Hæc ait Dominus omnipotens : Ecce vir Oriens nomen ejus [69]. » Et post. . . (« subter eum) orietur et ædificabit templum Domino [70], » et... ad Christum referenda sunt.... hujus loci sequentia. Verumtamen Judæis. . . . . . ostendere; cum quidem minime prophetam a. . . . . regno. Et prophetiæ temporibus. . . . . excitatum haberent ostendere, nisi Joannem et Dominum nostrum Jesum Christum. Quis igitur prophetizatus tempus est dicere...... Si vero dicerent, hæc ad Jesum filium Josedec spectant, ostendendum est eis minime illi quæ dicta sunt convenire. Quando enim vocatum est nomen ejus Oriens? Quam ob causam hac denominatione dignatur? Quomodo eum deceret, « Et sedebit et dominabitur super solio tuo? » ac præsertim illud, « et erit sacerdos a dextris ejus? » Si enim ipse esset sacerdos magnus, quis foret ad dexteram ejus alius ac ipse sacerdos? Manifeste autem alium ac illum esse docet Orientem nominatum. Etenim ad ipsum Dominum et ad circumstantes eum ait Scriptura : « Audi, Jesu, sacerdos magne, tu et amici tui : ecce enim ego adducam servum meum Orientem. » Si igitur ei hæc dicuntur, quomodo existimari potest de ipso dici : « Ecce vir Oriens (nomen) ejus? » Aperte his verbis duæ designantur personæ; altera quidem, quam alloquitur divinitas, altera de qua prophetizat. Cui et sine controversia induceretur ad Christum, vere filium. . . . . intelligitur justitia. Hic esset Pater. . . . . . victoriæ coronis Christo impositis . . . . vocat. Propter doctrinam inter homines. . . . . Primumque et magnum Pontif . . . . primogenitum ejus Verbum. Deus quidem cum sit et Dominus. . . . . . sacer-

A λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ἰδοὺ, ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ (f. 32) ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου, καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετὴν, καὶ καθιεῖται, καὶ ἄρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ ἔσται ὁ ἱερεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ βουλὴ εἰρηνικὴ ἔσται ἀναμέσον ἀμφοτέρων. Ὁ δὲ στέφανος ἔσται τοῖς ὑπομενοῦσιν. » Ἐπεὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὁ θαυμάσιος Ἀπόστολος Ἀρχιερέα Μέγαν ὠ(νόμασε) διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, ἀναφέροιτ' ἂν ἐπ' αὐτὸν εἰκότως . . . . . καὶ ὁ κατὰ τὴν προφητείαν τῇ τε αὐτῇ προσωνυμίᾳ καὶ τῷ αὐτῷ ἀξιώματι τετιμημένος· ταύτῃ τε . . . . ῥηματίσας· τοῦτον δὴ οὖν ὁ Κύριος ἔδειξεν τῷ προφήτῃ . . . . τιρυπώσῃ περιβεβλημένον, τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπὶ τὴν καθ' ἡμᾶς αἰχμαλωσίαν

B αἰνιττόμενος κάθοδον, καθ' ἣν . . . . ὧν κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, οἷα δὴ τὰς ἡμετέρας εἰς ἑαυτὸν ἀναλαβὼν ἁμαρτίας ῥυπαροῖς κέχρηται παρ' ἡμῶν ἐνδύμασι· ταῦτα δ' ὁ Πατὴρ ἀποδύντα κελεύει τὰ τῆς θεότητος ἀναλαβεῖν θεῖα καὶ ἀξιοπρεπῆ τῆς κατ' οὐρανὸν ἀρχιερωσύνης ἐνδύματα. Τούτων δὲ καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν περὶ τ . . . τοτε Ἰησοῦν τυπικῶς ὡς εἰκὸς γεγενημένων ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς ὁ λόγος πρός τε αὐτὸν τὸν ἄνδρα Ἰησοῦν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ . . . (τε)ρατοσκόπους, ἡγοῦμαι δ' οὕτως τοὺς τῆς πνευματικῆς . . . . . . ἠξιωμένους ὠνομάσθαι, φησίν, « Ἰδοὺ ἐγὼ ἄγω τὸν . . . . Ἀνατολήν. » Καὶ ὑποκαταβὰς αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ τοὺς στε(φάνους) τῇ κεφαλῇ ἐπιθεὶς, ἐπιφέρει λέγων· « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ἰδοὺ ἀνὴρ Ἀνα-

C τολὴ ὄνομα· » καὶ ὑποκάτ. . . . . . « ἀνατελεῖ καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου » καὶ τὰς . . . . καὶ τὰ ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀναφέροιτ' ἂν, τῆς προσηκούσης . . (τυ)χόντα διηγήσεως· πλὴν καὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς καὶ . . . . αλον . . . . παραθέσθαι. ἐπεὶ μηδ' ὅλως προφήτην ἀπὸ τῆς . . . . . περσου βασιλείας· καὶ τῶν τῆς προφητείας χρόνων . . . . ἐγηγερμένον ἔχοιεν ἐπιδεῖξαι, μὴ ὅτι γε Ἰωάννην καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Τίς δὴ οὖν ὁ προφητευόμενος ὥρα λέγειν . . εἰ δὲ λέγοιεν, ταῦτα εἰς τὸν Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ἰωσεδὲκ ἀναφέρεται, δεικτέον αὐτοῖς, ὅτι μηδαμῶς ἐκείνῳ τὰ λεγόμενα ἁρμόζει· πότε γὰρ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἀνατολή; διὰ τί δὲ καὶ ταύτης ἀξιοῦται τῆς προσηγορίας; πῶς δὲ ἁρμόσει αὐτῷ τὸ, « Καὶ καθιεῖται καὶ ἄρξει ἐπὶ

D τοῦ θρόνου αὐτοῦ; » μάλιστα δὲ τὸ, « Καὶ ἔσται ὁ ἱερεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ; » εἰ γὰρ αὐτὸς ἐτύγχανεν ὢν ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, ἕτερος ὢν παρ' αὐτὸν ἱερεύς; σαφῶς δὲ ἕτερον παρ' ἐκεῖνον εἶναι διδάσκει τὸν λεγόμενον Ἀνατολήν· πρὸς γὰρ τὸν αὐτὸν Κύριον καὶ το(ὺς) . . ἀμφ' αὐτοῦ(ὸν) φησὶν ὁ λόγος· « Ἄκουε δὴ Ἰησοῦ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου· Ἰδοὺ ἐγὼ ἄγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνατολήν· » εἰ δὴ οὖν αὐτῷ ταῦτα εἴρηται, πῶς ἂν ἔτι χώραν ἔχει(οι) τὸ περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι νομίζειν τὸ, « Ἰδοὺ ἀνὴρ ἀνατολὴν . . . αὐτῷ; » Σαφῶς δὴ διὰ τούτων δύο παρίσταται πρόσωπα· ἐν

[65] Zachar. VI, 11-14. [66] Hebr. IV, 14. [67] Zachar. III, 8. [68] Zachar. VI, 11. [69] ibid. 12. [70] ibid.

μὲν ᾧ τὸ θεῖον (f. 32 v°) διαλέγεται, ἕτερον δὲ περὶ A οὗ προφητεύει· ᾧ καὶ ἀναμφιλόγως ἀνάγοιτ' ἂν ἐπὶ τὸν Χριστὸν τὸν ἀληθῶς υἱὸν τοῦ . . . . . . ἑρμηνεύεται ἰαὼ δικαιοσύνη· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ Πατὴρ . . . τοὺς τῶν νικητηρίων περιτιθεὶς τῷ Χριστῷ στεφάνους . . . . καλεῖ· διὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους ἀνατείλασαν αὐ . . . . διδασκαλίαν καὶ τὸν πρῶτον καὶ μέγαν ἀρχι . . . . πρωτότοκον αὐτοῦ Λόγον· Θεὸν μὲν ὄντα καὶ Κύριον τῶν . . . . ων ἱερέα δὲ τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου θεότητος· . . . . . ωρ δὲ εἶναι αὐτόν φησιν οὗ ἀνείληφεν ἀνθρώπου, ἱερέως μεγάλου . . . . . αὐτοῦ χρηματίζοντος διὰ τὴν ἕνωσιν τὴν πρὸς τὸν Μονογενῆ τοῦ Θεοῦ. Πολλῆς δὲ τῶν κατὰ τὸν τόπον δεομένων ἐξ(ηγήσεως) ἱκανὰ καὶ ταῦτα ὡς πρὸς τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν.

dos primæ et increatæ deitatis. . . . . esse eum dicit a quo excepit homine, sacerdote magno. . . . . ipso manifestato per unitatem cum Dei Unigenito. Quibus vero cum fusiore opus esset explanatione, hæc sufficere proposito nostro putamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Χαῖρε . . . . . θύγατερ Σιών, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· ἰδού, ὁ βα . . . . . ἔρχεταί σοι δί- B καιος καὶ σώζων αὐτὸς πραῢς καὶ ἐπι . . . . ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Καὶ ἐξολοθρεύσει ἅρματα ἐξ Ἐφραΐμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐξολοθρεύσεται τόξον πολεμικόν, καὶ πλῆθος καὶ εἰρήνη ἐξ ἐθνῶν, καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης, καὶ ποταμῶν δι' ἐκβολὰς γῆς. » Θυγάτηρ Σιών, ῃ προστάσσει χαίρειν ὁ Λόγος, πᾶσα ἡ τῆς νοητῆς καὶ ἐπουρανίου Σιὼν οἱ κατατυγχανει (*sic*) ψυχή· ἢ (ἡ) καὶ ἐπὶ γῆς διὰ Χριστοῦ συστᾶσα ἐξ ἐθνῶν ἠκκλησία (ς)· ὁμοίως δ' αὖ πάλιν θυγάτηρ Ἱερουσαλήμ, ἡ συγγένειαν φέρουσα τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλήμ· οἵα τις ἦν ἡ Παύλου λέγοντος, « Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶν μήτηρ ἡμῶν. » Ταῖς δὴ οὖν τοιαύταις ψυχαῖς ὁ Λόγος (ἐπι)δημήσειν τὸν Χριστὸν τοῦ C Θεοῦ προανακηρύττει ἐπιβεβηκότα ὑποζυγίῳ καὶ πώλῳ νέῳ· οὕτω τῆς ἀνθρωπείας φύσεως, ἣν ἐπιδημήσας (ἀνεί)ληφεν, νοουμένης· μεθ' ἧς ἐξωλόθρευσε πᾶσαν πολεμικὴν δύναμιν ἀπὸ πάσης ἐκκλησιαστικῆς καὶ φέρειν καρποὺς ἁγίους δυναμένης ψυχῆς, τοῦ Ἐφραΐμ εἰς καρποφορίαν μεταλαμβανομένου, καὶ εἰς ὅρασιν εἰρήνης κατὰ τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν τῆς Ἱερουσαλήμ· καὶ δὴ ἐξολοθρεύσας τοὺς πρότερον τῆς ἀνθρωπότητος ἐπικρατούσας (*sic*) δαίμονας πονηρούς, ἐξ ἁπάντων τῶν πάλαι τούτοις ὑποχειρίων ἐθνῶν μυρίους ὅσους ὑπὸ τὸν εὐσεβῆ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ζυγὸν ὑπηγάγετο. Ταῦτα μὲν κατὰ διάνοιαν· καὶ ῥητῶς δὲ ὁ Χριστὸς ἐνανθρωπήσας καὶ σωματικῶς τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας ἐπιτελῶν, καὶ ταύτῃ πέρας ἐπιτέθεικεν, ὅτε κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν εἶπεν D τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, « Πορευθέντες εἰς τὴν ἀπέναντι κώμην, εὑρήσετε ὄνον καὶ πῶλον δεδεμένην· λύσαντες οὖν αὐτὴν ἀγάγετε· καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τί ποιεῖτε, ἐρεῖτε, ὁ Κύριος ἀπο (αὐτῶν) χρείαν ἔχει· καὶ ἀπελθόντες ἐκεῖνοι ἐποίησαν καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς. » Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, παραθετέον τὰ ῥητὰ τοῖς μόνως σωματικῶς καὶ Ἰουδαϊκῶς τὰ προκείμενα ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ γενήσεσθαι φανταζομένοις· δεικτέον τε αὐτο δὲ (*sic*) ὅπως ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ καὶ σωματικῶς περ αυτ . . . φεν μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἡ φάσκουσα προφητεία, « Καὶ ἐξολοθρεύσει ἅρματα ἐξ Ἐφραΐμ καὶ

CAPUT XXIV.

Ex eodem.

« Exsulta (satis), filia Sion, jubila, filia Jerusa- B lem. Ecce Rex (tuus) veniet tibi justus et Salvator: ipse pauper (ascendens super) asinam, et super pullum filium asinæ. Et disperdam quadrigam ex Ephraim, et equum de Jerusalem, et dissipabitur arcus belli: et loquetur pacem gentilem, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines terræ [71]. » Filia Sion, quam jubet lætari Scriptura, omnis est spiritalis cœlestisque Sion anima, vel in terra per Christum stans gentium Ecclesia. Similiter rursus filia Jerusalem, quæ affinis est cœlesti Jerusalem; de qua apud Paulum memoratur dicentem: « Illa autem quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra [72]. » Talibus igitur animis Scriptura adfuturum Christum Dei prænuntiat, sedentem super asinam et C super pullum filium asinæ; sic enim interpretantur naturam humanam, in qua commoratus est. Deinde pessumdedit omnem hostilem potestatem ex omni ecclesiastica, et sanctos ferre fructus valente anima, Ephraim fructuum copiam Jerusalemque lingua Græca visionem pacis significante. Deletis ergo qui prius hominum genus oppresserunt pravis dæmonibus, ex omnibus qui quondam istorum sub ditione erant millia multa sub pium doctrinæ suæ jugum deduxit. Hæc quidem de hujus loci significatione. Et proprie Christus factus homo et corporaliter de se ipso prophetiis impletis, huic finem imposuit, cum secundum evangelistam discipulis suis dixit: « Ite in castellum quod contra vos est, et D statim invenietis asinam alligatam, et pullum cum ea; solvite et adducite mihi. Et si quis vobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus opus his habet; et confestim dimittet eos. Et abeuntes illi fecerunt sicut præceperat eis [73]. » Hæc ita cum se habeant, exponenda sunt hæc verba illis qui tantummodo carnaliter et Judaice ea de Christi adventu fieri opinantur: demonstrandum est eis quomodo de Salvatoris nostri manifestatione, vel carnaliter. . . . . . cum aliis et prophetia dicens: « Disperdet quadrigas ex Ephraim et equum de Jerusalem. » Divina igitur cœlestisque Christi potentiæ ineffabili virtute post. . . . . . hujus insidias; ipsamque Je-

[71] Zachar. IX, 9, 10. [72] Galat. IV, 26. [73] Matth. XXI, 2, 3, 6.

rusalem cum. . . . . . . in quibus hostili potestate pessumdedit. Tunc. . . . . populum in ipsa Ephraim sæpius nominatum. . . . . præceptum; frequentem equum in Jerusalem et quadrigam. . . . . . . per bellorum acies. . . . . factos equos, pecoribus insipientibus assimilat. . . . . quos penitus omnes adventus Salvatoris nostri pessumdedit. . . . . . . salutarem præsentiam perditis illis. . . . . multi ex omnibus gentibus in animis. . . . . acceperunt. Deo regente et imperante. . . . . . . angelici verbi omnis terræ secundum. . . . . . . divini verbi prophetiam.

A ἵππον (f. 33) ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Ἡ γοῦν τοῦ Χριστοῦ θεία καὶ οὐράνιος δύναμις ἀποῤῥήτῳ ἐνεργείᾳ μετὰ τὴν . . . . τούτου ἐπιβουλήν· αὐτήν τε τὴν Ἱερουσαλὴμ σὺν καὶ τῇ προγ . . . . . . ἐν αἷς τῇ τυγχανουσῃ πολεμικῇ δυνάμει ἐξωλόθρευσε· τότ . . . . . λαὸν τὸν ἐν αὐτῇ Ἐφραῒμ πολλάκις ὠνομασμένον . . . . ἐντολήν· πληθύνοντα ἵππον ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ καὶ ἅρματ . . . . . . τικῶς διὰ τὰς ἐν τοῖς πολέμοις παρατάξεις τ . . . . κατ . . . . γενομένους ἵππους· κτήνεσιν τοῖς ἀνοήτοις παρ' ὅμοια . . . . οὓς ἐναργῶς πάντας ἡ παρουσία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξωλόθρευσ . . . . γοῦν τὴν σωτήριον παρουσίαν ἐξολοθρευθέντων ἐκείνων . . . . . τυχὸν πλῆθος ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν τὴν ἐν ταῖς ψυχαῖς . . . . κατεδέξαντο· τοῦ Θεοῦ κατάρξαντος καὶ καταχρατήσεως . . . . . ἀγγελικοῦ ῥητοῦ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης κατὰ τὴν . . . . . . ην τοῦ θείου Λόγου προφητείαν.

CAPUT XXV.

Ex eodem Zacharia.

« Et confortabo eos in Domino, et in nomine (ejus) ambulabunt, dicit Dominus [75]. » Rursus Dominus Dei Verbum se confortaturum pollicetur justos in Domino Deo eorum, Deum et Patrem suum ostendens. Ideo in testimoniis de Patre et Filio hoc quoque dictum memoravimus.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Τοῦ αὐτοῦ Ζαχαρία.

« Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι . . . . καυχήσονται, λέγει Κύριος. » Πάλιν Κύριος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος κατισχύ(σειν ὑπι)σχνεῖται τοὺς ἀξίους ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἑαυτοῦ δηλῶν. Διὸ ἐν τοῖς περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦτο σεσημειώσθω τὸ ῥητόν.

CAPUT XXVI.

Ex eodem.

« Et cognoscent Chananæi pecora mihi custodienda, quia verbum Domini est. Et dicam ad eos: Si bonum est in oculis vestris, afferte mercedem meam; et si non, quiescite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et projeci illos in domum Domini ad statuarium. Et præcidi virgam meam secundam. . . . . ut dissolverem germanitatem inter Judam et Israel [76]. » Quid enim non de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo. . . . . . . prævisum atque prædictum fuerit a sanctis Dei prophetis. . . . . . . enim e Virgine nativitas ejus et nativitatis. . . . . . . et radix ex qua secundum carnem genitus est. . . . . Huic incarnato vix credenda per prophetas. . . . . Scripturæ a sancto Spiritu dignatus est. In omnibus et mortem, et mortis imaginem ostenderunt, non omittentes. . . . . neque quæ pertulit flagella, et sputa, fustesque et opprobria. Sed hunc qui tradidit eum insidiantibus discipulorum unum indicantes. Nominatim igitur eum exsecratus est per Jeremiam Spiritus sanctus dicens: « Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino [76]. » Hæc in Hebraico et apud LXX Interpretes invenies; atque in variis psalmis quæ de illo feruntur disces. Nunc autem præcitato textu expresse denariorum numerum, quibus acceptis Judas magistrum insidiantibus tradidit, divina prænuntiat Scriptura. Cæterum dici possunt quæ retulimus de Christi persona, scilicet quomodo insidiantes ei, quos alias quidem, « principes Sodomorum et populum Gomorrhæ [77], »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚϚ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ γνώσονται οἱ Χαναναῖοι τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι, διότι λόγος Κυρίου ἐστίν. Καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτούς· Εἰ καλὸν ἐνώπιον ὑμῶν ἐστιν, δότε τὸν μισθόν μου, ἢ ἀπείπασθε· καὶ ἔστησαν τὸν μισθόν C μου τριάκοντα ἀργυρίους· καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον. Καὶ ἀπέῤῥιψα τὴν ῥάβδον τὴν δευτέραν . . . . τοῦ διασκεδάσαι τὴν διαθήκην ἀναμέσον Ἰούδα, καὶ ἀναμέσον Ἰσραήλ. » Καὶ τί γὰρ οὐχὶ τῶν ἐπὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συν . . . των προέγνωστό τε καὶ προείρητο τοῖς ἱεροῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις . . . . γὰρ ἐκ παρθένου γένεσις αὐτοῦ καὶ ὁ τῆς γενέσεως . . . . λῇ καὶ ἡ ῥίζα ἐξ ἧς τὸ κατὰ σάρκα γεγέννηται· τά τε . . . . αὐτῷ ἐπιδημήσαντι παράδοξα διὰ τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν . . . . τῆς ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος ἠξιώθη Γραφῆς· ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ τὸν θάνατον καὶ τὸ τούτου εἶδος προεδήλωσαν, οὐ παραλιπόντε . . . . . . οὐδ' ἃς ὑπέμεινε μάστιγας D καὶ ἐμπτυσμοὺς ῥαπίσματά τε καὶ ὕβρεις· ἀλλὰ τὸν προδώσαντα αὐτὸν τοῖς ἐπιβουλεύουσιν ἐν αὐτῶν (ἕνα τῶν) μαθητῶν μηνύσαντες· ὀνομαστὶ γοῦν αὐτὸν ἐστηλίτευσε διὰ Ἱερεμίου τὸ θεῖον Πνεῦμα φῆσαν, « Ἁμαρτία Ἰούδα γέγραπται ἐν γραφείῳ σιδηρῷ, ἐν ὄνυχι ἀδαμαντίνῳ. » Ταῦτα δ' ἐν αὐτῷ τῷ Ἑβραϊκῷ καὶ τοῖς λοιποῖς εὕροις ἂν παρὰ τοὺς Ο' Ἑρμηνευτάς· καὶ ἐν ψαλμοῖς δὲ διαφόροις μάθοις ἂν τὰ κατ' αὐτὸν δηλούμενα· καὶ νῦν δ' οὐδὲν ἧττον διὰ τῆς προκειμένης λέξεως σαφῶς καὶ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀργυρίου ὅπερ λαβὼν ὁ Ἰούδας προὔδωκε τοῖς ἐπιβουλεύουσι τὸν διδάσκαλον, ἡ θεία προθε(σπίζει) Γραφή.

[75] Zach. x, 12. [76] Zach. xi, 11-14. [76] Jer. xvii, 1. [77] Isa. i, 10.

Λέγοιτο δ' ἂν τὰ προκείμενα ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, ὥσπερ τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ, οὓς ἑτέρωθι μὲν (f. 33 v°) « ἄρχοντας Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόῤῥας » ὁ τῆς προφητείας ἀποκαλεῖ λόγος, ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ Χαναναίους διὰ τὴν πρὸς τοὺς Χαναναίους ἐξομοίωσιν αὐτοὺς ὀνομάζει. Φήσασα γοῦν ἡ προφητεία τὸ, « Καὶ γνώσονται οἱ Χαναναῖοι, » ἐπιφέρει, διδάσκουσα ἡμᾶς τίνας βούλεται σημαίνειν, καί φησιν, « τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι. » Τίνα δὲ ἦν ταῦτα τὰ πρόβατα, τὰ πρότερον τῷ Κυρίῳ φυλασσόμενα, ἢ ὁ ἐκ περιτομῆς λαός; οὓς νῦν Χαναναίους ὀνομάσας ὁ Λόγος, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπάγει λέγων, « καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτοὺς » τὰ ἀναγεγραμμένα, ἃ καὶ λέγοι ἂν πρὸς τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ, ὑπὲρ ὧν αὐτοὺς εὐεργέτησε τοὺς μισθοὺς ὥσπερ αἰτῶν αὐτοὺς, τοῦτ' ἔστι τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν καὶ τὸν ταύτῃ κατάλληλον βίον· οὕτως γὰρ ἀκούω τοῦ, « δότε τὸν μισθόν μου· » οἱ δὲ, κατὰ τὸ ἑτέρωθι περὶ αὐτῶν εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ, « Ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾷν με, ἐνδιέβαλλόν με, ἐγὼ δὲ προσηυχόμην· καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ μῖσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεώς μου· » τριάκοντα ἀργυρίους στήσαντες παρέσχον τῷ προδότῃ, ὡσπερεὶ τοσούτου αὐτὸν τῇ ἀσεβεστάτῃ αὐτῶν κρίσει τιμώμενοι. Ἀλλ' ἐπεὶ τὸ ἑκάστου ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ δοκιμάσει, τούτου χάριν καθεῖναι αὐτοὺς, « εἰς τὸ χωνευτήριον, » τοῦτ' ἔστιν εἰς τὸ τῆς κρίσεως καὶ τὸ τῆς κολάσεως πῦρ, ὁ Κύριος προστάσσει· τίνας δὲ αὐτοὺς ἢ τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ; Καὶ σκέψαι δὲ, φησὶν, εἰ δόκιμόν ἐστιν, δῆλον δ' ὅτι τὸ κατ' αὐτοῦ δρασθὲν αὐτοῖς· λέγει δὲ αὐτοὺς ἐν τῷ πυρὶ δοκιμασθήσεσθαι, ὃν τρόπον καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τῆς εἰς σάρκα ἐπιδημίας καὶ τοῦ πάθους ἐδοκιμάσθη ὑπὲρ αὐτῶν· καὶ γὰρ δὴ προηγουμένως ἐνηνθρώπησε, καὶ πέπονθεν ὑπὲρ σωτηρίας τῶν ἀπολωλότων προβάτων οἴκου Ἰσραήλ. Τούτοις ἑξῆς καὶ τὴν μετὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποβολὴν αὐτῶν σημαίνων ὁ Λόγος φησὶ, « καὶ ἀπέῤῥιψα τὴν ῥάβδον τὴν δευτέραν. » Τίς δέ ἐστιν αὕτη διδάσκων ἐπιφέρει τὸ « σχοίνισμα, » περὶ οὗ εἴρηται, « σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. » Σαφέστερον γοῦν τοῦτο παρίστησιν ἐπιλέγων, « τοῦ διασκεδάσαι τὴν προτέραν διαθήκην τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀναμέσον Ἰούδα καὶ ἀναμέσον Ἰσραήλ· » καὶ σαφῶς δείκνυται ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων περιῃρημένα τῆς λατρείας ἁπάσης τῆς κατὰ τὸν νόμον ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο καθαιρεθείσης.

A propheticus vocat sermo, tunc temporis Chananæos propter eorum cum Chananæis similitudinem, vocat. Postquam igitur prophetia dixit, « Et cognoscent Chananæi, » adjicit, nos docens quos indicare velit, dicitque, « greges quæ custodiuntur mihi. » Quæ autem erant illæ greges, prius Domino custoditæ, nisi circumcisionis populus? quos nunc Chananæos vocans Scriptura, quasi de Christi persona addit, « et dicam ad eos » quæ scripta sunt, quæ et dicere potest insidiantibus sibi, quasi ab iis repetens suorum in eos beneficiorum mercedem, fidem scilicet in se, consentaneamque fidei vitam; sic enim intelligo, « afferte mercedem meam. » Hi vero, secundum ea quæ alias de ipsis ab eo dicta sunt, « Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi :
B ego autem orabam. Et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea [78]. » Triginta nummos statutos proditori dederunt, tanti eum impiissima æstimatione facientes. Sed cum cujusque opus quale sit igne est probandum, ideo projicere eos ad statuarium, id est in judicii et supplicii ignem, Dominus jubet. Quinam vero sunt ii, nisi sibimet ipsi insidiantes? Appretiare jubet, scilicet in iis quæ adversus se admiserunt. Dicit eos in igne probandos esse, quemadmodum et ipse Dominus in incarnationis et passionis tempore ab eis probatus est. Etenim primum homo factus et passus est pro perditarum ovium domus Israel salute. His deinde post Salvatoris nostri passionem reprobationem eorum indicans Scriptura dicit, « et præcidi virgam meam secundam. » Quæ sit hæc virga
C docens adjicit « funiculum, » de quo dicitur, « funiculum hæreditatis ejus Israel. [79] » Manifestius igitur illud ostendit, subjiciens, « ut dissolverem prius testamentum Dei, inter Judam et Israel. » Et aperte patet ipso Salvatoris nostri tempore corruisse omnes legalis cultus observantias, ex quo nunc usque penitus deletæ sunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Τοῦ αὐτοῦ Ζαχαρίᾳ.

« Ῥομφαία, ἐξεγέρθητι ἐπὶ τὸν ποιμένα μου, καὶ ἐπὶ ἄνδρα πολίτην αὐτοῦ, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήτωσαν τὰ πρόβατα· καὶ ἐπιστρέψω τὴν χεῖρά μου ἐπὶ τοὺς ποιμένας. » Ἐπείπερ ὁ εὐαγγελιστὴς τὸ, « Πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης, » ἐντεῦθεν λαβὼν κατὰ τὸν (2) σωτηρίου πάθους καιρὸν πέρας εἰληφέναι ἐδίδαξεν, ὅτε καταλείψαντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ διεσκορπίσθησαν· τούτου δὴ χάριν καὶ ἡμεῖς ἐσημειωσάμεθα τὸ ῥητὸν, ὃ καὶ πολλῆς δεόμενον ἐξετάσεως εἰς ἐπιτήδειον ἀναθησόμεθα καιρόν.

CAPUT XXVII.

Ex eodem Zacharia.

D « Framea, suscitare, super pastorem meum, et super virum cohærentem mihi, dicit Dominus omnipotens; percute pastorem, et dispergentur oves, et convertam manum meam ad pastores [80]. » Evangelista quoque, « Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis [81], » dicens, hæc in Salvatoris nostri passionis tempore impleta fuisse demonstrat, cum discipuli, eo relicto, fugerunt. Idcirco nos quoque hunc notavimus locum, et fusiore explanatione illustrandum opportuno tempore tractabimus.

[78] Psal. CVIII, 4, 5. [79] Deut. XXXII, 9. [80] Zach. XIII, 7. [81] Matth. XXVI, 31.

(2) Desideratur τοῦ. EDIT.

CAPUT XXVIII.

Ex eodem.

« Et egredietur Dominus et præliabitur contra gentes illas, sicut præliatus est in die certaminis. . . . . Et veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo [82]. » Et hæc rati de secundo dici Christi adventu notavimus.

CAPUT XXIX.

E Malachia.

« Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens : et munus non suscipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus : et in omni loco sacrificatur, et offertur nomini meo oblatio munda : quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens : et vos polluistis illud [83]. » Sicut manus, et dextera, et brachium et virtus Dei omnium Verbum ejus in divinis nominatur Scripturis, ita et eum designat nomen Dei. Hoc igitur divinum nomen quasi « ab ortu solis usque ad occasum glorificatur in gentibus, » cuivis manifestum per prædicationes quæ in Christi nomine ubique fiunt. Quippe in omni loco spiritale incensum et precibus purum incruentumque ac rationale sacrificium per verum summumque pontificem Deo offerunt. Quibus vero hoc modo adorantibus, corporalia prioris populi sacrificia recessura dicit Deus. Manifestum igitur quomodo post Christi incarnationem utrinque finem prophetia acceperit; etenim prioris populi reprobatione simul submota sunt ab eis secundum Daniel sacrificia et libamenta, nec non et gentium ad omnium Deum conversio subsecuta est.

CAPUT XXX.

Ex eodem.

« Pactum meum fuit cum eo vitæ et pacis : et dedi ei timorem, et timuit me, et a facie nominis mei pavebat. Lex veritatis fuit in ore ejus, et iniquitas non est inventa in labiis ejus : in pace et in æquitate ambulavit mecum, et multos avertit ab iniquitate. Labia enim sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus : quia angelus Domini omnipotentis est [84]. » Hæc quoque cum testimoniis de Christo congrua reputantes retulimus. Pactum enim vitæ et pacis cum eo erat; timoris vero spiritus cum cæteris super eum requievit, juxta hæc Isaiæ verba : « Et replebit eum spiritus timoris Domini [85]. » Veritatis quoque lex, non autem typica in ore ejus erat, et non inventa est iniquitas in labiis ejus. Juxta enim eumdem Isaiam, iniquitatem non fecit, nec inventus est dolus in labiis ejus. Quasi coexsistens patria virtute « in pace et in æquitate » ambulavit cum eo,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'

Τοῦ αὐτοῦ.

« (f. 34) Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνοις, καθὼς ἡμέρα πολέμου· καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεός μου, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι μετ' αὐτοῦ. » Καὶ ταῦτα ὑπονοοῦντες περὶ τῆς δευτέρας λέγεσθαι τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐσημειωσάμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Τοῦ ἀγγέλου.

« Οὐκ ἔστι μου θέλημα ἐν ὑμῖν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ θυσίαν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν. Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσφέρεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρά· διότι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. » Ὥσπερ χεὶρ καὶ δεξιὰ καὶ βραχίων καὶ δύναμις τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ὁ Λόγος αὐτοῦ ἐν ταῖς θείαις ὠνόμασται Γραφαῖς, οὕτως ὁ αὐτὸς καὶ ὄνομα χρηματίζει τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο οὖν τὸ θεῖον ὄνομα ὡς « ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου καὶ δυσμῶν δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσιν, » παντί τῳ πρόδηλον ἀπὸ τῶν πανταχόσε χρηματιζόντων κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ προσηγορίαν· οἳ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ πνευματικὸν θυμίαμα καὶ τὴν δι' εὐχῶν καθαρὰν καὶ ἀναίμακτον καὶ λογικὴν θυσίαν διὰ τοῦ κατ' ἀλήθειαν ἀρχιερέως προσάγουσι τῷ Θεῷ· τούτων δὲ τοῦτον λατρευόντων τὸν τρόπον, τὰς σωματικὰς τοῦ προτέρου λαοῦ θυσίας ἀποστραφήσεσθαί φησιν ὁ Θεός· καὶ δὴ σαφὲς πῶς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν κατ' ἀμφότερα πέρας εἴληφεν ἡ προφητεία· κατά τε τὴν (3) προτέρου λαοῦ ἀποβολὴν, ἅμα τε ἀρθείσης ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸν Δανιὴλ θυσίας καὶ σπονδῆς, καὶ κατὰ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐπιστροφήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἡ διαθήκη ἦν μετ' αὐτοῦ τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰρήνης, καὶ ἔδωκα αὐτῷ φόβῳ φοβεῖσθαί με, καὶ ἀπὸ προσώπου ὀνόματός μου στέλλεσθαι αὐτόν. Νόμος ἀληθείας ἦν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἀδικία οὐχ εὑρέθη ἐν χείλεσιν αὐτοῦ· ἐν εἰρήνῃ κατευθύνων ἐπορεύθη μετ' ἐμοῦ, καὶ πολλοὺς ἐπέστρεψεν ἀπὸ ἀδικίας. Ὅτι χείλη ἱερέως φυλάξεται γνῶσιν, καὶ νόμον ἐκζητήσουσιν ἐκ στόματος αὐτοῦ, ὅτι ἄγγελος Κυρίου παντοκράτορός ἐστιν. » Καὶ ταῦθ' ἁρμόζειν ὑπολαμβάνοντες ταῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυρίαις ἐκτεθείμεθα· ἥ τε γὰρ διαθήκη τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰρήνης ἦν μετ' αὐτοῦ, τό τε τοῦ φόβου πνεῦμα μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἐπ' αὐτὸν ἀνεπαύσατο κατὰ τὸ, « Καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ, » λεγόμενον ἐν Ἡσαΐᾳ· τοῦτο δὲ καὶ ὁ τῆς ἀληθείας νόμος, οὐχὶ δὲ ὁ τυπικὸς ἐν τῷ στόματι ἦν, καὶ ἀδικία οὐχ εὑρέθη ἐν χείλεσιν αὐτοῦ· κατὰ γὰρ τὸν Ἡσαΐαν ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν χείλεσιν αὐτοῦ· οἷα δὲ συν-

[82] Zach. XIV, 3, 5. [83] Malach. I, 10-12. [84] Malach. II, 5-7. [85] Isa. XI, 3.

(3) Desideratur τοῦ. EDIT.

ὢν τῇ πατρικῇ δυνάμει « ἐν εἰρήνῃ κατευθύνων » A ἐπορεύετο μετ' αὐτοῦ, πολλοὺς τῶν πάλαι τὸν Θεὸν μὴ εἰδότων εἰς ἐπιστροφὴν ἄγων· παρ' αὐτοῦ δὲ, ἅτε ἀρχιερέως ὄντος καὶ τὴν περὶ πάντων (f. 34 v°) γνῶσιν διαφυλάττοντος, τὸν θεῖον νόμον ἐξεζήτησάν τε καὶ ἐκζητήσουσιν, οἷς μέλλει τῆς κατ' αὐτὸν ἐπιστήμης· αὐτὸς γάρ ἐστιν « ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος, » διακονῶν καὶ διαγγέλλων παντὶ γενητῷ τὸ τοῦ Πατρὸς βούλημα.

multis eorum qui prius Deum ignorabant ad conversionem impulsis. Apud eum, ut summum sacerdotem, et de omnibus scientiam custodientem, divinam legem requisiverunt et requirent ipsius scientiæ studiosi. Ipse est enim « magni consilii Angelus [86], » et Patris voluntatem omni creaturæ annuntians.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἰδοὺ ἐξαποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου, καὶ ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου μου, καὶ ἐξαίφνης ἥξει εἰς τὸν ναὸν ἑαυτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε· ἰδοὺ, ἔρχεται, B λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὀπτασίᾳ αὐτοῦ; διότι αὐτὸς εἰσπορεύεται ὡς πῦρ χωνευτηρίου, καὶ ὡς ποιὰ πλυνόντων· καὶ καθιεῖται ἀναχωνεύων καὶ καθαρίζων ὡς τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσίον. » Τὰ περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας καὶ διὰ τούτων προφητεύεται, ὁπηνίκα . . . ς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὅλων ἐξαποσταλεὶς αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ν(ῦν) λεγόμενος « τῆς διαθήκης ἄγγελος ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου τοῦ Πατρὸς, » τοῦτ' ἔστι προευτρεπίσει καὶ προπαρασκευάσει τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς τῇ τοῦ Πατρὸς βασιλείᾳ· ὅτε ἐκ λογικῶν καὶ ἐμψύχων λίθων τὸν πνευματικὸν ναὸν, τοῦτ' ἔστι τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπισκευάσαντος αὐτοῦ, ἥξει αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Λόγος ἅμα αὐτῷ τῷ τῆς διαθήκης C Ἀγγέλῳ εἰς τὸν δεδηλωμένον ναόν· εἶτα, οἷα τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν προαγγέλλων, ὁ Λόγος ὡς πρὸς τοὺς ἁμαρτωλούς φησιν, « Ἰδοὺ ἔρχεται Κύριος παντοκράτωρ· καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὀπτασίᾳ αὐτοῦ; » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιμελῶς προσεκτέον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ παντοκράτορος Κυρίου ὡς περὶ ἑτέρου λεγομένοις· καὶ πευστέον τε τῶν ἐκ περιτομῆς, εἴ τινα ἔχοιεν λέγειν τὸν ἐνταῦθα δηλούμενον Κύριον καὶ τὸν σὺν αὐτῷ Ἄγγελον τῆς διαθήκης, περὶ οὗ Κύριος ὁ παντοκράτωρ φάσκει τὸ, « Ἰδοὺ ἔρχεται, » καὶ τὰ λοιπά· δι' ὧν καθ' ἡμᾶς ἡ δευτέρα τοῦ Χριστοῦ καταγγέλλεται παρουσία· ὃς Λόγος Θεοῦ τυγχάνων παραγενόμενος εἰσπορεύσεται εἰς τὴν ἑκάστου ψυχὴν, κρίνων ἕκαστον περὶ τῶν αὐτῷ κατὰ τὸν βίον πεπραγμένων, ἐκπλύνων τε καὶ διὰ πυρὸς χρυσοῦ δίκην χωνεύων, καὶ καθαρίζων τὰ πάντων ἡγεμονικά. Πᾶσαν γοῦν τὴν κρίσιν ὁ Πατὴρ δέδωκεν τῷ Υἱῷ κατὰ τὸν φάσκοντα καὶ ἐν Ψαλμοῖς λόγον, « Ὁ Θεὸς, τὸ κρῖμά σου τῷ βασιλεῖ δὸς, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως· κρίνειν τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ τοὺς πτωχούς σου ἐν κρίσει· » ἔνθα *βασιλεὺς* μὲν ἡ θεότης καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος ἀνηγόρευται· ὃν δὲ ἀνείληφεν ἄνθρωπον, « υἱὸς τοῦ βασιλέως. »

CAPUT XXXI

Ex eodem.

« Ecce ego mitto angelum meum, et præparabit viam ante faciem meam. Et statim veniet ad suum templum Dominator, quem vos quæritis : et angelus testamenti, quem vos vultis. Ecce venit, dicit Dominus omnipotens. Et quis poterit cogitare diem adventus ejus, et quis stabit ad videndum eum? Ipse enim quasi ignis conflans, et emundans argentum, et purgabit, et colabit eos quasi aurum et quasi argentum [87]. » Hæc de secundo Christi adventu prophetizat|, quando. . . Dei et Patris omnium missus ipse Christus, de quo nunc dicitur : « testamenti Angelus præparabit viam ante faciem Patris, » id est hominum animas Patris regno idoneas atque paratas efficiet; cum rationalibus spiritualibusque lapidibus spirituale templum, scilicet Ecclesiam, ipso præparante, veniet ipse Dominus Deusque Verbum simul cum ipso testamenti Angelo in templum quod memoratum est; dein cum secundum ejus adventum prænuntians, Verbum quasi ad peccatores dicit : « Ecce venit Dominus omnipotens : et quis poterit cogitare diem adventus ejus, et quis stabit ad videndum eum? » Et reliqua quæ diligenter attendenda, ut ab omnipotentis Dei, quasi alterius, ore prolata; et ab iis qui ex circumcisione sunt sciscitandum an Dominum quemvis, cui hæc dicta conveniant, et cum eo Angelum testimonii inducere possint, de quo omnipotens Deus hæc dicat : « Ecce venit, » etc. His igitur, ut nobis videtur, secundus annuntiatur Christi adventus. Qui, cum Verbum Dei esset, superveniens in cujusque animam ingredietur, quemque dijudicans ex ejus vitæ operibus, expurgans et quasi aurum igne colans, mentesque D omnium emundans. Omne igitur judicium Pater dedit Filio suo juxta hunc in Psalmis locum : « Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis : judicare populum tuum in justitia, et pauperes tuos in judicio [88] » Inde *Rex* quidem divinitas et ipse Deus Verbum appellatur : quem autem suscepit hominem, « filius regis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Τοῦ αὐτοῦ ἀγγέλου

« Καὶ ἀνατελεῖ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἥλιος

CAPUT XXXII.

Ex eodem Malachia.

« Et orietur vobis timentibus nomen meum sol

[86] Isa. IX, 6. [87] Malach. III, 1-3. [88] Psal. LXXI, 2.

justitiæ, et sanitas in pennis ejus [89]. » Sol justitiæ « lux est vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum [90]; » qui solis oriri dicitur timentibus nomen Patris ejus; cujus occasum his, qui non tales erunt, minatur his verbis : « Occumbet sol super prophetas populum meum in errorem inducentes [91]. »

Hæc quidem e duodecim prophetis : cum autem Isaiæ testimonia, quorum magnus est numerus, peculiari libro tractare nobis propositum est, nobis liceat ordine inverso cæterorum magnorum prophetarum documenta indagare.

CAPUT XXXIII.

E Jeremia.

« Tu autem, Domine, demonstrasti mihi, et cognovi : tunc ostendisti mihi studia eorum. Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam : et non cognovi quia cogitaverunt super me consilia dicentes : Mittamus lignum in panem ejus et erodamus eum de terra viventium, et nomen ejus non memoretur amplius [92]. » Dominus Salvatorque noster Jesus Christus, juxta Isaiæ prophetiam, « Sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente se obmutuit [93]; » et juxta illam quæ nobis in manu est, « quasi agnus mansuetus qui portatur ad victimam nescius. » Passio et crux ejus indicari possunt his verbis : « Mittamus lignum in panem ejus et erodamus eum de terra viventium; et nomen ejus non memoretur amplius. » Quæ quidem ex persona dicta sunt insidiantium ei. Etenim si corpus ejus panis fuit, sicut ipse discipulos suos docet, dicens : « Accipite et comedite, hoc est corpus meum [94], » ligno vere applicatum est per crucem, unde non immerito dicitur, « Mittamus lignum in panem ejus. » Quæ in hunc locum diximus nulli sunt impedimento quin accuratius contempletur.

CAPUT XXXIV.

Ex eodem.

« Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam : dedi dilectam animam meam in manu inimicorum ejus. Facta est mihi hæreditas mea quasi leo in silva : dedit contra me vocem, ideo odivi eam. Nunquid avis discolor hæreditas mea mihi? nunquid avis tincta per totum? Venite, congregamini omnes bestiæ terræ, properate ad devorandum. Pastores multi demoliti sunt vineam meam, conculcaverunt partem meam : dederunt portionem meam desiderabilem in desertum solitudinis. Posuerunt eam in dissipationem, luxitque super me. Desolatione desolata est omnis terra, quia nullus est qui recogitet corde [95]. » Videtur audiri Domini Salvatorisque nostri vox, de templo Jerusalem dicens : « Reliqui domum meam. » Et de priore

A δικαιοσύνης, καὶ ἴασις ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. » Ἥλιος δικαιοσύνης τὸ « φῶς ἐστιν τὸ ἀληθινὸν τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· » ὃς μόνοις ἀνατέλλειν εἴρηται τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· τοῖς γάρτοι μὴ τοιούτοις δύσεσθαι ἀπειλεῖ, κατὰ τὸ· (f. 35) « Καὶ δύσεται ὁ ἥλιος ἐπὶ τοὺς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου, » ἔν τινι τῶν προφητῶν εἰρημένον.

Ταῦτα μὲν τὰ ἀπὸ τῶν δώδεκα προφητῶν· ἀλλ' ἐπεὶ τὰ ἐκ τοῦ Ἠσαΐου διὰ τὸ πλῆθος ἐν ἰδίῳ συγγράμματι περιλαβεῖν ἡμῖν πρόκειται, φέρε μεταβάντες τὰ ἀπὸ τῶν λοιπῶν μεγάλων προφητῶν ἐπισκεψώμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Ἐκ τοῦ Ἱερεμίου.

B « Κύριε, γνώρισόν μοι, καὶ γνώσομαι· τότε εἶδον τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν. Ἐγὼ ὡς ἀρνίον ἄκακον ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι οὐκ ἔγνων· ἐπ' ἐμὲ ἐλογίσαντο λέγοντες· Δεῦτε καὶ ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ, καὶ ἐκτρίψωμεν αὐτὸν ἀπὸ γῆς ζώντων, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὐ μὴ μνησθῇ ἔτι. » Ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς (κα)τὰ τὴν ἐν τῷ Ἠσαΐᾳ προφητείαν, « ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτὸν ἄφωνος, » κατὰ δὲ τὴν μετὰ χεῖρας, « ὡς ἀρνίον ἄκακον ἀγόμενον τοῦ θυέσθαι οὐκ ἔγνων· » καὶ τὸ κατὰ τὸν σταυρὸν δὲ πάθος αὐτοῦ δύναται δηλοῦσθαι διὰ τοῦ· « Δεῦτε καὶ ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ καὶ ἐκτρίψωμεν αὐτὸν ἀπὸ γῆς ζώντων· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὐ μὴ C μνησθῇ ἔτι· » ἅπερ ἐκ προσώπου λέλεκται τῶν ἐπιβουλευσάντων αὐτῷ. Εἰ γὰρ δὴ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἄρτος ἦν, ὡς αὐτὸς διδάσκει πρὸς τοὺς μαθητὰς λέγων, « Λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, » τοῦτο δ' ἦν τὸ πρὸς τῷ ξύλῳ κατὰ τὸν σταυρὸν δειγματισθὲν, περὶ αὐτοῦ λέγοιτ' ἂν εἰκότως τὸ, « Δεῦτε καὶ ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ· » εἰ δὲ καὶ βαθυτέρας ἔχοιτο θεωρίας τὰ κατὰ τὸν τόπον, οὐδὲν πρὸς ἐκεῖνο λυπεῖ καὶ τὰ εἰρημένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἐγκαταλέλοιπα τὸν οἶκόν μου, ἀφῆκα τὴν κληρονομίαν μου, ἔδωκα τὴν ἠγαπημένην ψυχήν μου εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς. Ἐγενήθη ἡ κληρονομία μου ἐμοὶ ὡς λέων ἐν δρυμῷ, ἔδωκεν ἐπ' ἐμὲ φωνὴν αὐτῆς. Διὰ D τοῦτο ἐμίσησα αὐτήν. Μὴ σπήλαιον ὑαίνης ἡ κληρονομία μου ἐμοὶ, ἢ σπήλαιον κύκλῳ αὐτῆς; Βαδίσατε, συναγάγετε πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, καὶ ἐλθέτωσαν τοῦ φαγεῖν αὐτήν. Ποιμένες πολλοὶ διέφθειραν τὸν ἀμπελῶνά μου, ἐμόλυναν τὴν μερίδα μου, ἔδωκαν μερίδα ἐπιθυμητὴν εἰς ἔρημον ἄβατον, ἐγενήθη εἰς ἀφανισμὸν ἀπωλείας· δι' ἐμὲ ἀφανισμῷ ἠφανίσθη πᾶσα ἡ γῆ, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνὴρ τιθέμενος ἐν καρδίᾳ. » Ἔοικε τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν εἶναι φωνὴ καὶ ἡ φάσκουσα περὶ μὲν τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ νεὼ τὸ, « ἐγκαταλέλοιπα τὸν οἶκόν μου, » περὶ δὲ τῆς προ-

[89] Malach. iv, 2. [90] Joan. i, 9. [91] Mich. iii, 6. [92] Jerem. xi, 18, 19. [93] Isa. liii, 7. [94] Matth. xxvi, 26. [95] Jer. xii, 7-11.

τέρας Συναγωγῆς, ἣ καὶ μερίς ποτε καὶ (f. 35 v°) σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ γέγονεν, τὸ, «Ἀφῆκα τὴν κληρονομίαν μου,» κατὰ τὸ, «Ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις ἐπισυνάγει τὰ νοσσία αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε· Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.» Αὐτὸς δ' ὁ εἰπὼν «Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν,» φησὶν καὶ τὸ, «Ἔδωκα τὴν ἠγαπημένην ψυχήν μου εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς.» Τούτῳ δὲ καὶ ἐγενήθη ἡ προτέρα κληρονομία ὡς λέων ἐν δρυμῷ· ἔδωκέν τε ἐπ' αὐτὸν τὴν φωνὴν αὐτῆς, ὁπηνίκα παραδόντες αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ ἑστήκεισαν κατηγοροῦντες αὐτοῦ καὶ μονονουχὶ βοῶντες, «Αἶρε, αἶρε, σταύρου αὐτόν·» διὰ τοῦτο δέ φησιν, «Ἐμίσησα αὐτήν,» διὰ τὰ μίσους ἄξια αὐτῆς ἔργα, καὶ διὰ τὸ μηδὲν εἰς αὐτὸν ἀγάπης ἄξιον ἐπιδείξασθαι· τὸ δ' ἑξῆς, καὶ μάλιστα τὸ, «Δι' ἐμὲ ἀφανισμῷ ἠφανίσθη πᾶσα ἡ γῆ,» ἔοικεν δηλοῦν τὴν διὰ τὸν Σωτῆρα μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ τελείαν γενομένην ἅλωσιν καὶ αἰχμαλωσίαν τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ τὴν εἰς ἔσχατον τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐρήμωσιν.

A Synagoga, quæ unquam pars et funiculus hæreditatis ejus facta est, «Dimisi hæreditatem meam,» juxta illud: «Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum avis nidum suum sub pennis, et noluisti! Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta[96].» Ipse autem dixit: «Nemo tollit animam meam; potestatem habeo ponere eam[97];» atque illud: «Dedi dilectam animam meam in manibus inimicorum ejus.» Huic vero facta est prior hæreditas quasi leo in silva. Dedit contra eum vocem ejus, cum tradentes eum Pilato adduxerunt, accusantes vociferantesque tantummodo: «Tolle, tolle, crucifige eum[98];» quapropter ait: «Odivi eam,» ob ejus opera odio digna, et quod nihil in eum amore dignum ostenderant. Quæ vero sequuntur, et hæc B præsertim: «Propter me desolatione desolata est terra,» ostendere videntur antiqui populi consummatam post Salvatoris passionem, ruinam atque captivitatem, Jerusalemque in perpetuum solitudinem.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

«Κύριε, ἰσχύς μου καὶ βοήθεια μου, καὶ καταφυγή μου ἐν ἡμέρᾳ κακῶν. Πρὸς σὲ ἔθνη ἥξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν, Ὡς ψευδῆ ἐκτήσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἴδωλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὠφέλημα. Εἰ ποιήσει ἑαυτῷ ἄνθρωπος θεοὺς, καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσὶ θεοί; Διὰ τοῦτο, ἰδοὺ, ἐγὼ δηλώσω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ τὴν χεῖρά μου, καὶ γνωριῶ αὐτοῖς τὴν δύναμίν μου, καὶ γνώσονται ὅτι ἐγὼ Κύριος. ⋇ Ἁμαρτία Ἰούδα γέγραπται ἐν γραφείῳ σιδηρῷ, ἐν ὄνυχι ἀδαμαντίνῳ ἐκκεκολαμμένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίας αὐτῶν.» Περὶ τῶν διὰ Χριστοῦ τὸν τῶν ὅλων ἐπεγνωκότων Θεὸν προφητεύσας ὁ λόγος, ἑξῆς ἐπάγει περὶ τῆς κατὰ τοῦ Σωτῆρος τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ ἁμαρτίας, ἀνεξάλειπτον αὐτὴν ἔσεσθαι σημαίνων κατὰ τὰς παρατεθείσας μετὰ ἀστερίσκων λέξεις· ἃς δύναταί τις καὶ ἐπὶ τοῦ προδότου Ἰούδα ἐφαρμόζειν, ὡς καὶ ὀνομαστὶ τῷ θείῳ Πνεύματι προεγνωσμένου τε καὶ προαναπεφωνημένου.

CAPUT XXXV.

Ex eodem.

«Domine, fortitudo mea et robur meum, et refugium meum in die tribulationis. Ad te gentes venient ab extremis terræ, et dicent: Vere mendacium possederunt patres nostri, vanitatem, quæ eis non profuit. Nunquid faciet sibi homo deos, et ipsi non sunt dii? Idcirco ecce ego ostendam eis per C vicem hanc, ostendam eis manum meam et virtutem meam, et scient quia nomen mihi Dominus. ⋇ Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis eorum[99].» De iis qui per Christum omnium cognoverunt Deum Scriptura prophetizat, et continuo Judæorum populi adversus Salvatorem iniquitates indicans, indelebiles eas fore ostendit notato asteriscis loco. Quæ quidem et traditori Judæ adaptari possunt, a Spiritu sancto nominatim ante tempus cognito atque nominato.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛϚ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ἰδοὺ, ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἀναστήσω τῷ Δαυὶδ ἀνατολὴν δικαίαν, καὶ βασιλεύσει βασιλεὺς, καὶ συνήσει, καὶ ποιήσει κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ σωθήσεται καὶ Ἰούδας, καὶ Ἰσραὴλ κατασκηνώσει πεποιθὼς, καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὃ καλέσει αὐτοὺς Κύριος, Ἰωσεδὲκ ἐν τοῖς προφήταις. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἶπεν Κύριος, συντρίψω ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διαῤῥήξω, καὶ οὐκ ἐργῶνται αὐτοὶ ἔτι ἀλλοτρίοις, καὶ ἐργῶνται τῷ Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ τὸν Δαυὶδ βασιλέα αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς.» Τούτοις τὰ παραπλήσια καὶ ἐν ἑτέρῳ τοῦ αὐτοῦ προφήτου τόπῳ εἴρηται ἐν τούτοις· «Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρ-

CAPUT XXXVI.

Ex eodem.

«Ecce dies veniunt, dicit Dominus: et suscitabo D David germen justum: et regnabit rex, et sapiens erit: et faciet judicium et justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Juda, et Israel habitabit confidenter: et hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus, Josedec in prophetis[1]... In die illa, ait Dominus, conteram jugum de collo eorum, et vincula eorum disrumpam, et non dominabuntur eis amplius alieni, sed servient Domino Deo suo, et David regi suo quem suscitabo eis[2].» His fere similia in alio ejusdem prophetæ loco dicuntur his verbis: «Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo verbum bonum quod locutus sum ad do-

[96] Luc. xiii, 34, 35. [97] Joan. x, 18. [98] Joan. xix, 15. [99] Jer. xvi, 19-21; xvii, 1. [1] Jer. xxiii, 5, 6. [2] Jer. xxx, 8, 9.

mum Israel et ad domum Juda. In diebus illis et in tempore illo, germinare faciam David germen justitiæ [1]. » Quibus continuo subjicit : « Quia hæc dicit Dominus : Non interibit de David vir, qui sedeat super thronum domus Israel : et de sacerdotibus et de Levitis non interibit vir a facie mea qui offerat holocautomata, et incendat sacrificium, et cædat victimas omnibus diebus [4]. » Et rursus : « Hæc dicit Dominus : Si irritum potest fieri pactum meum cum die, et pactum meum cum nocte, ut non sit dies et nox in tempore suo; et pactum meum irritum esse poterit cum David servo meo, ut non sit ex eo filius qui regnet in throno ejus, et Levitæ et sacerdotes ministri mei. Sicut enumerari non possunt stellæ cœli, et metiri arena maris, sic multiplicabo semen David servi mei, et Levitas ministros meos [5]. » Atque iterum post pauca ait : « Hæc dicit Dominus : Si pactum meum inter diem et noctem, et leges cœlo et terræ non posui; equidem et semen Jacob et David servi mei projiciam, ut non assumam de semine ejus principes seminis Abraham, Isaac et Jacob [6]. » Quodnam enim germen Dominus Davidi suscitaturus est? Divinum Verbum, de quo alias dicitur : « Ecce vir, Oriens nomen ejus [7]; » qui et regnaturus prænuntiatur, ac « sapiens erit et faciet judicium et justitiam in terra. » Hic et in tenebris sedentibus animis surget lux in cœlesti regno suo; quique, juxta Apostolum, « plenitudo gentium intrabit [8], » et omnis verus Israel cum spirituali Juda. Salvabuntur, quos et vocabit ipsos Dominus nominatim, quos ipsos dignos judicabit in Josedec, quod interpretantur *Dei justos*. In die autem illa, cum liberaverit Deus eos a diaboli servitute, adeo ut non jam illi, soli vero Domino Deo serviant, oriturum eis Deus Davidem regem pollicetur, scilicet natum e Davidis semine Salvatorem nostrum, quem peculiariter Scripturæ hoc designaverunt nomine. In hac igitur prophetia David secundum Salvatorem nostrum existimatus homo dicitur. Germen autem justitiæ deitas est quæ in ipso viget, « sol justitiæ [8*] » in aliis appellata; cum quidem « lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum [9]. » Deo igitur dicit, quod non interibit vir dux et princeps Ecclesiæ ejus, spiritualis scilicet domus Israel; nec spirituales Dei sacerdotes unquam defecturos esse Scriptura prophetizat, thus spirituale ferentes, suavemque bonorum operum dictorumve odorem, necnon incruentam puramque victimam. Quæ enim ni ita acceperimus, mendacii prophetias arguunt, cum terrestris Davidis thronus typicumque sacerdotium, non jam subsistant. Davidis quidem e semine reges jam Jeremiæ temporibus detrusi erant; leviticus vero, sacerdotalisque cultus non multo post Salvatoris incarnationem eversus est; ex quo nunc usque non licet

A χονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαναστήσω σοι τὸν (f. 36) λόγον μου τὸν ἀγαθὸν, ὃν ἐλάλησα ἐπὶ τὸν οἶκον Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα· ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις καὶ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀνατελῶ τῷ Δαυῒδ ἀνατολὴν δικαίαν. » Οἷς ἑξῆς ἐπιφέρει, ὅτι « Τάδε λέγει Κύριος· Οὐκ ἐξολοθρευθήσεται τῷ Δαυῒδ ἀνὴρ καθήμενος ἐπὶ θρόνου οἴκου Ἰσραήλ· καὶ τοῖς ἱερεῦσι τοῖς Λευΐταις· οὐκ ἐξολοθρευθήσεται ἀνὴρ ἐκ προσώπου μου ἀναφέρων ὁλοκαυτώματα καὶ θύων θυσίαν, καὶ ποιῶν θῦμα πάσας τὰς ἡμέρας. » Καὶ πάλιν· « Τάδε λέγει Κύριος· Εἰ διασκεδάσετε τὴν διαθήκην μου τὴν ἡμέραν, καὶ τὴν διαθήκην μου τὴν νύκτα, τοῦ μὴ εἶναι ἡμέραν καὶ νύκτα ἐν τῷ καιρῷ αὐτῶν· καί γε ἡ Διαθήκη μου διασκεδασθήσεται μετὰ Δαυῒδ τοῦ δούλου μου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτῷ υἱὸν βασιλεύοντα
B ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ τοὺς Λευΐτας τοὺς ἱερεῖς τοὺς λειτουργοῦντάς μοι· ὡς οὐκ ἐξαριθμηθήσεται ἡ δύναμις τοῦ οὐρανοῦ, οὐδὲ ἐκμετρηθήσεται ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, οὕτως πληθυνῶ τὸ σπέρμα Δαυῒδ τοῦ δούλου μου καὶ τοὺς Λευΐτας τοὺς λειτουργοῦντάς μοι. » Καὶ αὖθις μετὰ βραχέα εἴρηται· « Τάδε λέγει Κύριος· Εἰ μὴ διαθήκη(ν) μου ἡμέρας καὶ νυκτὸς, ἀκριβάσματα οὐρανοῦ καὶ γῆς οὐκ ἔταξα, καί γε τὸ σπέρμα Ἰακὼβ καὶ Δαυῒδ τὸν δοῦλόν μου ἀποδοκιμῶ, τοῦ μὴ λαβεῖν ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ ἄρχοντα. » Καὶ τίς ἂν εἴη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀναστησομένη τῷ Δαυῒδ ἀνατολή; Ὁ θεῖος Λόγος, περὶ οὗ καὶ ἐν ἑτέροις εἴρηται, « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ· » ὃς καὶ βασιλεύσειν προφητεύεται καὶ « συνήσειν καὶ ποιήσειν κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὗτος
C δὲ καὶ ταῖς ἐν σκότει καθημέναις ψυχαῖς ἐξανατελεῖ φῶς κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ἐπὰν δὲ κατὰ τὸν Ἀπόστολον « τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσελθῇ, » καὶ πᾶς ὁ ἀληθινὸς Ἰσραὴλ μετὰ τοῦ πνευματικοῦ Ἰούδα σωθήσεται, οὓς καὶ καλέσει αὐτοὺς ὁ Κύριος ὀνομαστὶ, οὓς ἀξίους αὐτοὺς κρινεῖ ἐν τῷ Ἰωσεδεκὶν, ὅπερ ἑρμηνεύεται *οἱ τοῦ Θεοῦ δίκαιοι*. Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὸ ἐλευθερῶσαι τὸν Θεὸν τοὺς προειρημένους ἀπὸ τῆς ὑπὸ τὸν διάβολον αἰχμαλωσίας, ὡς μηκέτι μὲν ἐκείνῳ, μόνῳ δὲ Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν λατρεύειν, ἀναστήσειν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὑπισχνεῖται βασιλέα τὸν Δαυῒδ, οὐχ ἄλλον ὄντα τοῦ ἐκ σπέρματος Δαυῒδ γενομένου Σωτῆρος ἡμῶν, ὃν διαφόρως αἱ Γραφαὶ καὶ τούτῳ προσεῖπαν τῷ ὀνό-
D ματι. Ὁ μὲν οὖν ἐν τῇ προφητείᾳ Δαυῒδ ὁ κατὰ τὸν Σωτῆρα ἡμῶν νοούμενος ἄνθρωπος λέγεται· ἡ δὲ ἀνατολὴ ἡ δικαία, ἡ κατ' αὐτὸν ἐνεργοῦσα θεότης, « ἥλιος δικαιοσύνης » ἐν ἄλλοις ὀνομαζομένη· ἐπεὶ καὶ « τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον » οὐκ ἄλλη τις αὐτοῦ τυγχάνει. Τῷ Θεῷ τοίνυν φησὶν οὐκ ἐξολοθρευθήσεσθαι ἄνδρα ἡγούμενον καὶ προεστῶτα τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶν ὁ πνευματικὸς οἶκος Ἰσραήλ· ἀλλ' οὐδὲ τοὺς κατὰ διάνοιαν ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ διαλείψειν ὁ λόγος προφητεύει, τὸ πνευματικὸν ἀναφέροντας θυμίαμα, καὶ τὴν δι' ἔργων ἀγαθῶν καὶ λόγων (f. 36 v°) εὐώδη καὶ

[1] Jer. XXXIII, 14, 15. [4] ibid. 17, 18. [5] ibid. 20-22. [8*] Malach. IV, 2. [6] ibid. 25, 26. [7] Zachar. VI, 12. [8] Rom. XI, 25. [9] Joan. I, 9

ἀναίμακτον καὶ καθαρὰν θυσίαν. Εἰ γὰρ μὴ ταῦθ' A οὕτως ἐκλάβοιμεν, ὥρα ψευδεῖς ἀπελέγχειν τὰς προφητείας, τῷ μήτε τὸν θρόνον Δαυῒδ σωματικῶς, μήτε τὴν ἱερατικὴν λειτουργίαν τὴν τυπικὴν εἰσέτι νῦν συνεστάναι· τῶν μὲν ἐκ σπέρματος Δαυῒδ βασιλέων ἐξ αὐτῶν τῶν Ἱερεμίου χρόνων διαλελοιπότων, τῆς δὲ λευϊτικῆς καὶ ἱερατικῆς λειτουργίας μετ' οὐ πολὺ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας· ἐξ ἧς καὶ εἰς δεῦρο οὐδὲ ἐπιβαίνειν αὐτοῖς τῆς Ἱερουσαλὴμ ἔξεστιν. Καὶ εἰ φάσκοιέν γε οἱ ἐκ περιτομῆς δι' ὃν φασι πατριάρχην μὴ ἐκλελοιπέναι τὸ σπέρμα Δαυῒδ, ἀλλ' ἐλεγκτέον τε (γε) αὐτοὺς μὴ δυναμένους ἀποδεῖξαι καθήμενον αὐτὸν ἐπὶ θρόνου Δαυῒδ, καὶ βασιλεύοντα ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ ἄρχοντα τοῦ Ἰσραήλ· ταῦτα γὰρ ἡ προφητεία φησὶ μηδεπώποτε διαλείψειν, ἃ καὶ σαφῶς παρίσταται ἀπὸ τῶν τῆς αἰχμαλωσίας χρόνων διαλελοιπότα, ἐξ οὗ μηδὲ εἷς βασιλεύσας τοῦ Ἰσραὴλ ἐκ τοῦ σπέρματος Δαυῒδ ἀποδείκνυται· τί δ' ἂν φήσαιεν καὶ περὶ τῆς ἐναργῶς κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν καθῃρημένης ἱερατείας, ἣν μηδεπώποτε ἐξολοθρευθήσεσθαι ἡ προφητεία προαγορεύει;

eos adire Jerusalem. Quod si objiciant Judæi per quem dicunt patriarcham non defecisse Davidis semen, respondendum non posse eos hunc ostendere in Davidis solio sedentem, in throno ejus regnantem, atque Israel dominantem. Hæc enim prophetia dicit nunquam esse defectura, quæ tamen a captivitatis tempore manifeste defecerunt; ex quo nullus unquam Davidis e semine rex Israel invenitur. Quid et de sacerdotio dicerent, nunc penitus deleto, quod tamen nunquam periturum prophetia prænuntiat?

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, φησὶ Κύριος, καὶ διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ καὶ τῷ οἴκῳ Ἰούδα διαθήκην καινήν· οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, καὶ ἐγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, φησὶ Κύριος, ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραήλ· μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, φησὶ Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν γράψω αὐτούς, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν· καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ λέγων, Γνῶθι τὸν Κύριον· C ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν, φησὶ Κύριος· ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. » Σαφῶς ἐν ταῖς ἐπιούσαις ἡμέραις καινὴν διαθήκην ὁ Κύριος διαθήσεσθαι προθεσπίζει· καινὴν δὲ τῷ μηδὲν ἔχειν ὅμοιον τῇ παλαιᾷ, ἣν διὰ Μωϋσέως ἐν τῇ ἐρήμῳ δοθεῖσαν προμεμαθήκαμεν. Τί δ' ἂν πρὸς ταῦτα φαῖεν οἱ ἐκ περιτομῆς, ἐναργῶς ἀποβλέπειν ἐπιχειροῦντες ταῖς προφητείαις, καὶ μᾶλλον αἱρούμενοι ἀτελεῖς αὐτὰς ἐπιδεικνύναι ἢ πείθεσθαι τῇ ἀληθείᾳ, διὰ τοῦ παραδέχεσθαι τὴν καινὴν τῶν Εὐαγγελιῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαθήκην, ἧς παραγενομένης πεπαλαίωται ἡ πρώτη, πέρας ἴσχειν ἀρξαμένη ἐξ ὅτου παραγενόμενος ὁ Χριστὸς ἐπλήρωσε τὸν νόμον, καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας. Ἥξειν μὲν D οὖν ἡμέρας ἐν αἷς διαθήσεσθαί φησιν ὁ Κύριος τὴν καινὴν διαθήκην· τοῦτ' ἔστι τὴν ἔγγραφον ἐν τοῖς (ἐντὸς) τῶν εὐαγγελικῶν βιβλίων. Ἑξῆς δ' ἐπιφέρει λέγων ὁ αὐτὸς Κύριος, ὡς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, ἐν αὐταῖς (f. 37) ταῖς διανοίαις τῶν παραδεξομένων τὴν καινὴν διαθήκην ἐγγράψων τοὺς ἰδίους νόμους, ὥστε αὐτοὺς εἶναι εἰς λαὸν τῷ Θεῷ, καὶ αὐτὸν αὐτοῖς εἰς Θεόν, οὐδαμῶς ὑπ' ἀνθρωπίνης διδασκαλίας ἐπὶ τὸ γινώσκειν τὸν Κύριον παραγινομένους, αὐτομαθεῖς δ' ὥσπερ, μᾶλλον δὲ θεοδιδάκτους ἐσομένους, ὃ καὶ αὐτὸ καταμάθοι ἄν τις κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν

B.

CAPUT XXXVII.

Ex eodem.

« Ecce dies venient, dicit Dominus: et feriam domui Israel et domui Juda fœdus novum; non secundum pactum, quod pepigi cum patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti; pactum quod irritum fecerunt, et ego dominatus sum eorum, dicit Dominus. Sed hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israel: Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribam eam: et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. Et non docebit ultra vir proximum suum, et vir fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum: omnes enim cognoscent me, a minimo eorum usque ad maximum, ait Dominus, quia propitiabor iniquitati eorum, et peccati eorum non memorabor amplius [10]. » Manifeste in sequentibus diebus novum testamentum Dominus a se feriendum pronuntiat; novum, quippe quod nihil veteri simile haberet, per Moysen in deserto pervulgatum. Quid ad hæc responderent Judæi, oculos a prophetiis avertere conantes, easque inexpletas quam veras inveniri malentes, accepto Evangeliorum Salvatoris nostri testamento, quo superveniente prius inveteratum est; quod quidem desinere cœpit ex quo superveniens Christus legem atque de se ipso prophetias implevit. Venturos igitur dicit dies, quibus feriet Dominus testamentum novum, quod in evangelicis scriptum est libris. Dein subjicit dicens ipse Dominus, quod post dies illos in visceribus eorum qui novum acceperint testamentum, leges suas scribet, ut sint illi Deo in populum, ipseque illis in Deum, minime humana doctrina ad Domini scientiam adducti, sed ab ipsismetipsis vel potius a Deo edocti, quæ quidem nostro tempore impleta quivis facile percipiet. Quippe videre est quomodo in viscera et corda eorum qui per Christum in Deum credunt, novum testamentum Dominique leges scripta sint, perspicienti inter nos multitudinem privatorum hominum hæc

[10] Jer. XXXI, 31-34.

egregia et sapiente præditorum virtute, quam ægre in litterarum peritissimis atque scripturarum studio incumbentibus inveneris.

A πληρούμενον· ἴδοι δ' ἂν τις ὅπως ἐπὶ τὰς διανοίας καὶ τὰς καρδίας τῶν διὰ Χριστοῦ εἰς τὸν Θεὸν πεπιστευκότων ἡ καινὴ διαθήκη καὶ οἱ τοῦ Κυρίου νόμοι γεγραμμένοι εἰσὶν, εἰ καταμάθοι ἐν ἡμῖν πλῆθος ἀνδρῶν παντελῶς ἰδιωτῶν τοιαύτην ἐνεπιδεικνυμένων ἐνάρετον καὶ ἐμφιλόσοφον πολιτείαν, ἣν οὐ ταχέως ἐστὶν εὑρεῖν παρὰ τοῖς φιλολογίαν ἠσκηκόσιν, καὶ μέγα φρονοῦσιν ἐπὶ τῇ τῶν γραφῶν μελέτῃ.

CAPUT XXXVIII.

E Threnis.

« Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis eorum, cui diximus : In umbra tua vivemus in gentibus [11]. » Hic Christum expresse nominans divinus Spiritus, Judæorum persecutiones prænuntiavit hoc verbo, « captus est in peccatis eorum. » Cujus sub munimento umbraque ipsos victuros esse spiritu prævidebant prophetæ, victurosque in gentibus quæ in Christum credituræ atque per eum prophetarum Scripturas accepturæ essent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ'.

Ἀπὸ τῶν Θρήνων.

« Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν, οὗ εἴπομεν, Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Καὶ ἐνταῦθα τὸν Χριστὸν διαῤῥήδην ὀνομάσαν τὸ θεῖον Πνεῦμα, τὴν ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλὴν προυθέσπισεν διὰ τοῦ, « συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν· » τούτου δὲ ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν σκιὰν ζησομένους ἑαυτοὺς
B τῷ πνεύματι προεώρων οἱ προφῆται, καὶ ζησομένους ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῖς μέλλουσιν εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύειν, καὶ δι' αὐτοῦ τὰς τῶν προφητῶν παραδέχεσθαι Γραφάς.

CAPUT XXXIX.

E Baruch.

« Quis ascendit in cœlum, et accepit eam, et eduxit eam de nubibus? Quis transfretavit mare, et invenit illam, et attulit eam super aurum electum? Non est qui possit scire vias ejus, neque qui exquirat semitas ejus : sed qui scit universa, novit eam, et adinvenit eam prudentia sua : qui præparavit terram in æterno tempore, et replevit eam pecudibus et quadrupedibus : qui emittit lumen, et vadit : et vocavit illud, et obedit illi in tremore. Stellæ autem dederunt lumen in custodiis suis, et lætatæ sunt : vocavit eas, et dixerunt : Adsumus : et luxerunt ei cum jucunditate, qui fecit illas. Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum. Hic adinvenit omnem viam disciplinæ ; et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est [12]. » Quis ascendit in cœlum, ait, et accepit eam? et reliqua ; comperimus a sancto Apostolo quod « qui descendit Jesus Christus, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos [13]. » Qui et suscepto Spiritus sancti munere, dimisit atque infudit in eorum animas qui acceperunt illud ; unde in Psalmis dicitur : « Ascendisti in altum, cepisti captivitatem, accepisti dona in hominibus [14]. » Post hæc in hoc eodem loco additur : « Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum. » Quis autem ille, nisi qui ascendit in cœlum, et descendit? Postquam enim interrogative dictum est : « Quis ascendit in cœlum? » respondetur, « hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum ; » quod et apertissime demonstrant hæc quæ inferius subjiciuntur, « Post hæc in terris visus est et cum hominibus conversatus est. » Adversus illud igitur Dei Verbum manifestum est quod non æstimabitur alius eorum qui vocati sunt dii. « Post hæc, ait,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ.

« Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἔλαβεν αὐτὴν, καὶ κατεβίβασεν αὐτὴν ἐκ τῶν νεφελῶν; Τίς διέβη πέραν θαλάσσης, καὶ εὗρεν αὐτὴν, καὶ οἴσει αὐτὴν χρυσίου ἐκλεκτοῦ; Οὐκ ἔστιν ὁ γινώσκων τὴν ὁδὸν αὐτῆς, οὐδὲ ὁ ἐνθυμούμενος τὴν τρίβον αὐτῆς. Ἀλλ' ὁ εἰδὼς τὰ πάντα γινώσκει αὐτὴν, ἐξεῦρεν αὐτὴν τῇ συνέσει αὐτοῦ· ὁ καὶ κατασκευάσας τὴν γῆν εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, ἐνέπλησεν αὐτὴν κτηνῶν τετραπόδων. Ὁ
C ἀποστέλλων τὸ φῶς καὶ πορεύεται, ἐκάλεσεν αὐτὸ, καὶ ὑπήκουσεν αὐτῷ τρόμῳ. Οἱ δὲ ἀστέρες ἔλαμψαν ἐν ταῖς φυλακαῖς αὐτῶν, καὶ εὐφράνθησαν· ἐκάλεσεν αὐτοὺς, καὶ εἶπον, Πάρεσμεν· ἔλαμψαν μετ' εὐφροσύνης τῷ ποιήσαντι αὐτούς. Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν, φησὶ, καὶ ἔλαβεν αὐτὴν, καὶ κατεβίβασεν αὐτήν; καὶ τὰ ἑξῆς· διδασκόμεθα δὲ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Ἀποστόλου ὡς ἄρα « ὁ καταβὰς Ἰησοῦς Χριστὸς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν· » ὃς καὶ λαβὼν τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος δωρεὰν κατεβίβασέ τε καὶ
D ἐξέχεεν ἐπὶ τὰς τῶν παραδεξαμένων αὐτῶν (ἣν) ψυχάς· ὅθεν καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἴρηται τὸ, « Ἀναβὰς εἰς ὕψος ᾐχμαλώτευσας (f. 57, v°) αἰχμαλωσίαν, ἔλαβες δόματα ἐν ἀνθρώποις. » Ἑξῆς δὲ ἐν τῇ προκειμένῃ γραφῇ ὁ λόγος φησὶν, « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· » τίς δὲ οὗτος, ἢ ὁ ἀναβὰς εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ καταβάς; Τῷ γὰρ « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν; » ἐρωτηματικῶς εἰρημένῳ ἀποδέδοται τὸ, « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· » σαφέστερον τοῦτο δηλοῖ τὸ ἑξῆς εἰρημένον, τὸ, « Μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Πρὸς τοῦτον οὖν δῆλον ὅτι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον οὐ λογισθήσεται ἕτερος

[11] Thren. IV, 20. [12] Baruch. III, 29-38. [13] Ephes. IV, 10. [14] Psal. LXVII, 19.

τῶν ἐπικτητὴν τὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν ἐσχηκότων. « Μετὰ τοῦτο δὲ, φησὶν, ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη· » δῆλον ὅτι μετὰ τὸ διὰ νόμου καὶ προφητῶν τὴν πᾶσαν ὁδὸν τῆς ἐπαγγελίας δεδωκέναι· « ἐξεῦρεν γὰρ, φησὶ, πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· εἶτα « μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰεζεκιὴλ.

« Ἀντὶ τούτου τάδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ, ἐγὼ κρίνω ἀναμέσον προβάτου ἰσχυροῦ καὶ ἀναμέσον προβάτου ἀσθενοῦς. Ἐπὶ ταῖς πλευραῖς καὶ τοῖς ὤμοις διωθεῖσθε, καὶ τοῖς κέρασιν ὑμῶν ἐκερατίζετε· πᾶν τὸ ἐκλεῖπον ἐξεθλίψατε. Καὶ σώσω τὰ πρόβατά μου, καὶ οὐ μὴ ὦσιν ἔτι εἰς προνομὴν, καὶ κρινῶ ἀναμέσον κριοῦ πρὸς κριόν· καὶ ἀναστήσω αὐτοῖς ποιμένα ἕτερον· καὶ ποιμανεῖ[ς] αὐτοὺς, τὸν δοῦλόν μου Δαυῒδ, καὶ ἔσται αὐτῶν ποιμὴν, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ Δαυῒδ ἄρχων ἐν μέσῳ αὐτῶν· ἐγὼ Κύριος λελάληκα. Καὶ διαθήσομαι τῷ Δαυῒδ διαθήκην καινὴν, διαθήκην εἰρήνης. » Ἐπεὶ καὶ ἐν ἄλλοις τὸν προφητευόμενον Δαυῒδ οὐκ ἄλλον ἀποδίδομεν τοῦ ἐκ σπέρματος Δαυῒδ γεγενημένου Σωτῆρος ἡμῶν, τούτου δὴ χάριν καὶ ἐνθάδε τὴν περικοπὴν ἐπεσημηνάμεθα· τίς γὰρ ἂν ἄλλος εἴη ὁ ποιμαίνειν μέλλων τὰ τοῦ Κυρίου πρόβατα μετὰ τὸ κριθῆναι αὐτὰ ὑπ' αὐτοῦ, ἢ ὁ μόνος καλὸς ποιμὴν, ὁ μὴ ὑπεριδὼν διωθούμενα καὶ διολλύμενα ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων τὰ λογικὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ποίμνης πρόβατα, ἀλλὰ θεὶς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας, ὃν ἄρχοντα ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ καταστήσειν ἐπαγγέλλεται μετὰ τὸν κρίσεως καιρὸν, διαθησόμενος αὐτῷ διαθήκην εἰρήνης, ὅτε, ὑποταγέντων αὐτῷ τῶν ἐχθρῶν, ἔσχατος πάντων καὶ αὐτὸς ὁ νῦν ἀντικείμενος τῷ λόγῳ καὶ τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ ζωῇ θάνατος καταργηθήσεται;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Τάδε λέγει Κύριος, Ἰδοὺ, ἐγὼ λαμβάνω πάντα οἶκον Ἰσραὴλ ἐκ μέσου τῶν ἐθνῶν, οὗ εἰσήλθοσαν ἐκεῖ, καὶ συνάξω αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ δώσω αὐτοὺς εἰς ἔθνη ἐν τῇ γῇ μου, καὶ ἐν τοῖς ὄρεσιν Ἰσραήλ· καὶ ἄρχων εἷς ἔσται αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔσονται οὐκέτι εἰς δύο ἔθνη· οὐδ' οὐ μὴ διαιρεθῶσιν εἰς δύο βασιλείας, ἵνα μὴ μιαίνωνται ἔτι ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ ῥύσομαι αὐτοὺς ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν, ὧν ἥμαρτον (f. 38) ἐν αὐταῖς, καὶ καθαριῶ αὐτοὺς ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, ὧν ἥμαρτον ἐν αὐταῖς, καὶ καθαριῶ αὐτοὺς, καὶ ἔσονταί μοι εἰς λαὸν, καὶ ἐγὼ Κύριος ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν. Καὶ ὁ δοῦλός μου Δαυῒδ ἄρχων ἐν μέσῳ αὐτῶν ἔσται ποιμὴν εἷς πάντων, ὅτι ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορεύσονται, καὶ τὰ κρίματά μου φυλάξουσιν καὶ ποιήσουσιν αὐτὰ, καὶ κατοικήσουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἣν ἐγὼ δέδωκα τῷ δούλῳ μου Ἰακὼβ, οὗ κατῴκησαν ἐκεῖ οἱ πατέρες αὐτῶν, καὶ κατοικήσουσιν ἐπ' αὐτῆς αὐτοί· καὶ Δαυῒδ ὁ δοῦλός μου ἄρχων αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ διαθήσομαι αὐτοῖς διαθήκην εἰρήνης, καὶ

[18] Ezech. XXXIV, 20-25.

A in terris visus est; » scilicet, ut constat, postquam omnis Evangelii via per legem et prophetas aperta est. « Adinvenit enim, ait, omnem viam disciplinæ, et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo; » dein, « post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. »

CAPUT XL.

Ex Ezechiele.

« Hæc contra dicit Dominus: Ecce ego judico inter pecus pingue et pecus macilentum: pro eo quod lateribus et humeris impingebatis, et cornibus vestris ventilabatis omnia infirma pecora, donec dispergerentur foras: salvabo gregem meum, et non B erit ultra in rapinam, et judicabo inter pecus et pecus. Et suscitabo super eos pastorem unum, qui pascat eos, servum meum David: ipse pascet eos, et ipse erit eis in pastorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum: et servus meus David princeps in medio eorum: ego Dominus locutus sum. Et faciam cum David pactum novum, pactum pacis [18]. » Jam alibi nuntiatum prophetiis David non alium esse ostendimus ac e semine David ortum Salvatorem nostrum; hic quoque de eodem hunc accipimus locum. Quis enim alius esset Domini pecora judicaturus pasturusque, nisi solus bonus Pastor, qui non contempsit dispersa et perdita ab adversariis potestatibus spiritualia proprii ipsius ovilis pecora, sed animam suam pro eorum salute posuit; C quemque Deus et Pater ejus principem eorum post judicii tempus constituet, initurus cum eo pacis pactum, cum subditis ipsi inimicis suis, postrema omnium atque rationi, et sapientiæ, et vitæ adversa mors delebitur?

CAPUT XLI.

Ex eodem.

« Hæc dicit Dominus: Ecce ego assumam omnem domum Israel de medio nationum, ad quas abierunt: et congregabo eos undique in terram Israel, et faciam eos in gentem unam in terra mea et in montibus Israel, et rex unus erit omnibus imperans: et non erunt ultra duæ gentes, nec dividentur amplius in duo regna. Neque polluen- D tur ultra in idolis suis: et salvos eos faciam de universis sedibus, in quibus peccaverunt, et emundabo eos: et erunt mihi populus, et ego ero eis Deus. Et servus meus David rex super eos, et pastor unus erit omnium eorum: in judiciis meis ambulabunt, et mandata mea custodient, et facient ea. Et habitabunt super terram, quam dedi servo meo Jacob, in qua habitaverunt patres vestri: et habitabunt super eam ipsi, et filii eorum, et filii filiorum eorum, usque in sempiternum: et David servus meus princeps eorum in perpetuum. Et percutiam illis fœdus pacis, pactum sempiternum erit eis: et fundabo eos, et multiplicabo, et dabo sanctifica

tionem meam in medio eorum in perpetuum; et erit tabernaculum meum in eis: et ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus. Et scient gentes quia ego Dominus sanctificator Israel, cum fuerit sanctificatio mea in medio eorum in perpetuum [16]. » Post dispersionis spiritualis verique Israel congregationem, et post perditarum domus Israel ovium inventionem, plenitudine gentium consummata, tunc Dominus ipse futuro ejus populo se fore Deum, ejusque servum David principem constituturum in medio eorum, qui pascet eos et dominabitur eis non parvo et brevi tempore, sed in sempiternum, pollicetur. Existiment igitur, licet, Judæi hominem illum filium Jesse Scriptura prænuntiari eis, regnum ejus terrestre sibi fingentes, Deique promissa in corruptibilibus terrestribusque et divina promissione indignis exspectantes: nos vero minime congruere cum divinis promissis, neque ad Davidem ipsum spectare quæ quasi de eo dicta sunt, persuasum habentes, hæc de Salvatore Dominoque nostro Jesu Christo e semine ejus secundum carnem genito accipimus, prophetias huic magis convenire quam illi David reputantes, in eis quæ quasi de persona David in sacris Scripturis leguntur; hæc scilicet: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te [17]; » atque illa: « Constitues me in caput gentium, » quæ in decimo septimo psalmo dicuntur [18]; ubi rursus quasi de ejus persona legimus: « Populus quem non cognovi, servivit mihi; in auditu auris obedivit mihi [19]. » De quo enim Deus dixisse existimandus est: « Ipse invocabit me, Pater meus es tu [20], » atque; « Et ego primogenitum ponam eum [21], » nisi de Salvatore nostro, unigenito ejus Filio? Quid enim singulare præ cæteris prophetis justisque viris evenit Davidi, ut quasi de ipso solo diceretur prophetizareturque eum regem surrecturum esse pastoremque Dei ovium? Hæc igitur omnia videntes, atque Isaiæ prophetiam attendentes, post Davidis mortem hæc alia prænuntiantem de Christo: « Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet: et requiescet super eum Spiritus Domini [22]; » et quæ sequuntur, sicut ea quæ nunc scrutamur, de ipso quasi de Davide dicta credidimus. Solus enim Christus Dei, metaphorice David appellatus, bonus pastor invenitur, dux et salvator Dei gregis et Ecclesiæ factus; qui rex super omnem spiritualem Israel a Patre constituendus, soluta a Domino populi ejus captivitate prophetizatur.

A διαθήκη αἰώνιος ἔσται μετ' αὐτῶν· καὶ θήσω τὰ ἅγιά μου ἐν μέσῳ αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἔσται ἡ κατασκήνωσίς μου ἐν αὐτοῖς, καὶ ἔσονταί μοι εἰς λαὸν, καὶ ἐγὼ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν. Καὶ γνώσονται τὰ ἔθνη ὅτι ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ ἁγιάζων αὐτοὺς, ἐν τῷ εἶναι τὰ ἅγιά μου ἐν μέσῳ αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. » Μετὰ τὴν τῆς διασπορᾶς τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἀληθινοῦ Ἰσραὴλ ἐπισυναγωγὴν, καὶ μετὰ τὴν εὕρεσιν τῶν ἀπολωλότων προβάτων οἴκου Ἰσραὴλ, τοῦ πληρώματος τῶν ἐθνῶν προεισεληλυθότος, τηνικαῦτα ὁ Κύριος αὐτὸς μὲν ἔσεσθαι εἰς Θεὸν τῷ ἐσομένῳ αὐτοῦ λαῷ, τὸν δὲ δοῦλον αὐτοῦ Δαυῒδ ἄρχοντα θήσειν ἐν μέσῳ αὐτῶν, ποιμανοῦντα αὐτοὺς καὶ ἄρχοντα αὐτῶν οὐκ ἐπ' ὀλίγον καὶ βραχύν τινα χρόνον ἀλλ' ἐπὶ τὸν αἰῶνα ὑπισχνεῖται. Οἰέσθωσαν μὲν οὖν τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖ- B νον τὸν υἱὸν Ἰεσσαὶ κατεπαγγέλλεσθαι τὸν λόγον αὐτοῖς οἱ ἐκ περιτόμης, βασιλείαν αὐτοῦ σωματικὴν αὖθις φανταζόμενοι, καὶ τὰς ὑποσχέσεις τοῦ Θεοῦ ἐν φθαρτοῖς καὶ γηΐνοις καὶ θείας ἀναξίοις ἐπαγγελείας καραδοκοῦντες· ἡμεῖς δὲ μηδαμῶς ἁρμόζειν μήτε θείαις ὑποσχέσεσι, μήτε μὴν εἰς αὐτὸν ἀναφέρεσθαι τὸν Δαυῒδ, τὰ ὡς περὶ αὐτοῦ λεγόμενα πειθόμενοι ἐπὶ τὸν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τὸν κατὰ σάρκα γενόμενον Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκλαμβάνωμεν, τὰς προφητείας τούτῳ μᾶλλον ἁρμόζειν ἤπερ ἐκείνῳ τῷ Δαυῒδ οἰόμενοι, τὰ ὡς ἂν ἐκ προσώπου Δαυῒδ ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς ἐμφερόμενα· οἷόν ἐστιν τὸ, « Κύριος εἶπεν πρὸς μὲ, Υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· » καὶ τὸ, « Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν, » λεγόμενον ἐν ιζ' ψαλμῷ· C ἔνθα πάλιν ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ λέλεκται τὸ, « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου. » Περὶ τίνος δὲ ἄλλου προσήκει [ν] τὸν Θεὸν φάσκειν ὑπονοεῖν τὸ, « Αὐτὸς ἐπικαλέσεταί με, Πατήρ μου εἶ σύ· » καὶ τὸ, « Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, » ἢ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ μονογενοῦς παιδὸς αὐτοῦ; Τί γὰρ ἐξαίρετον παρὰ τοὺς λοιποὺς προφήτας τε καὶ δικαίους ἄνδρας κατωρθῶτο τῷ Δαυῒδ, ὡς περὶ μόνου αὐτοῦ ταῦτα λέγεσθαι, καὶ αὐτὸν προφητεύεσθαι αὖθις ἀναστήσεσθαι βασιλέα τε καὶ ποιμένα τῶν τοῦ Θεοῦ προβάτων; Ταῦτα δὴ πάντα συνορῶντες, ἐφιστάντες τῇ τοῦ Ἡσαΐου προφητείᾳ μετὰ τὴν τοῦ Δαυῒδ τελευτὴν ἀνακηρυττούσῃ τά τε ἄλλα περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ, « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀνα- D βήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ (f. 38, v°) Θεοῦ· » καὶ τὰ τούτοις ἑξῆς εἰκότως περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὰ ἐνθάδε, ὡς περὶ Δαυῒδ προφητευόμενα, λέγεσθαι πεπείσμεθα. Μόνος γὰρ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν μεταφορὰν τῆς προσηγορίας καὶ Δαυῒδ χρηματίσας, ποιμὴν ὁ καλὸς ἀναδέδεικται, ἀρχηγὸς καὶ Σωτὴρ τῆς τοῦ Θεοῦ ποίμνης τε καὶ Ἐκκλησίας γεγενημένος· ὃς βασιλεὺς ἐπὶ πάντα τὸν νοητὸν Ἰσραὴλ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς κατασταθήσεσθαι μετὰ τὸ ἐπιστρέψαι Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ προφητεύεται.

CAPUT XLII.
Ex Daniele.

Hæc Daniel dicit: « In diebus autem regnorum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.
Ἀπὸ τοῦ Δανιήλ.

Δανιήλ ἐστιν ὁ φάσκων· « Καὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῶν

[16] Ezech. xxxvii, 21-28. [17] Psal. ii, 7. [18] Psal. xvii, 44. [19] ibid. 45. [20] Psal. lxxxviii, 27. [21] ibid. 28. [22] Isa. xi, 1, 2.

βασιλέων ἀναστήσει ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν ἄλλην, ἥτις εἰς τοὺς αἰῶνας ἔσται καὶ οὐ φθαρήσεται, καὶ αὕτη ἡ βασιλεία ἄλλο ἔθνος οὐ μὴ ἐάσῃ, πατάξει δὲ καὶ ἀφανίσει τὰς βασιλείας, καὶ αὐτὴ στήσεται εἰς τὸν αἰῶνα, καθάπερ ἑώρακας ἐξ ὄρους τμηθέντα λίθον ἄνευ χειρῶν, καὶ συνηλόησε τὸ ὄστρακον, τὸν σίδηρον, καὶ τὸν χαλκὸν, καὶ τὸν ἄργυρον, καὶ τὸν χρυσόν. » Καὶ ταῦτα περὶ τῆς ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων γενησομένης τοῦ Χριστοῦ βασιλείας δηλοῦται· ὁ γάρ τοι λίθος, ὁ ἐξ ὄρους τμηθεὶς ἄνευ χειρῶν, σύμβολον ἂν εἴη τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ἄλλαις προφητείαις λίθου προσαγορευθέντος, ὡς ἐπὶ τοῦ, « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον ἐκλεκτὸν ἔντιμον· » καὶ, « Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. » Τοῦτον οὖν φησιν ὁ παρὼν λόγος τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὰς ἀρχὰς B καὶ τὰς ἐξουσίας καὶ τοὺς κοσμοκράτορας καθελόντα καὶ συντρίψοντα καθέξειν τὴν τῶν ἁγίων βασιλείαν εἰς τὸν αἰῶνα.

A illorum suscitabit Deus cœli alterum regnum, quod in æternum erit et non dissipabitur, et regnum ejus alteri populo non tradetur : comminuet autem et consumet universa regna hæc : et ipsum stabit in æternum : secundum quod vidisti, quod de monte abscissus est lapis sine manibus, et comminuit testam, et ferrum, et æs, et argentum, et aurum [23]. » Et hæc de Christi in consummationem sæculi regno referuntur. Lapis enim de monte sine manibus abscissus, symbolum esset Verbi Dei, ut in aliis ostenditur prophetiis his verbis : « Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem probatum, angularem [24]; » atque : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli [25]. » Hunc enim ait præsens locus regna mundi, principatus, potestates et mundi rectores evertentem et delentem, sanctorum regnum in perpetuum occupaturum esse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ναβουχοδονόσορ ὁ βασιλεὺς τοὺς περὶ τὸν Ἀνανίαν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς ἐμβαλὼν, ὡς ἔγνω μηδὲν αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἠδικημένους, αὐτόπτης τοῦ παραδόξου γενόμενος, τοῖς ἑαυτοῦ φίλοις εἰρηκὼς ἀναγέγραπται· « Οὐχὶ τρεῖς ἄνδρας ἐβάλομεν ἐν μέσῳ τοῦ πυρός; » συμφησάντων δὲ αὐτῶν, « Ἰδοὺ ἐγὼ, φησὶν, ὁρῶ ἄνδρας τέσσαρας λελυμένους, καὶ περιπατοῦντας ἐν τῷ πυρὶ, καὶ φθορὰ οὐδεμία ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, καὶ ἡ ὅρασις τοῦ τετάρτου ὁμοίωμα υἱοῦ Θεοῦ· » C ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Ἑβραϊκὸν « ὁμοίωμα Υἱοῦ Θεοῦ » περιέχει, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ ὁμοίως ἐκδεδώκασιν ἑρμηνευταί· τούτου δὴ οὖν ἕνεκα ἐσημειωσάμεθα τὸν τόπον, ὡς καὶ ἐντεῦθεν σημαινομένης τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ προσηγορίας.

CAPUT XLIII.

Ex eodem.

Nabuchodonosor rex, conjectis in fornacem ignis Anania ejusque sociis, cum comperisset eos igne illæsos, ipseque miraculi testis esse voluisset, amicis suis dixisse fertur : « Nonne tres viros misimus in medium ignis compeditos [26]? » Cui cum isti respondissent, vere hoc esse, « Ecce ego, ait, video quatuor viros solutos et ambulantes in medio ignis, et nihil corruptionis in eis est, et species quarti similis Filio Dei [27]. » Hebraicus textus « similitudinem Filii Dei » fert, aliique similiter ediderunt interpretes. Idcirco hunc notavimus locum, utpote hic designata Filii Dei denominatione.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ἐν τοῖς ὁράμασιν ὁ Δανιὴλ φησιν· « Ἐθεώρουν ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς, καὶ ἰδοὺ, ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε, καὶ προσηνέχθη αὐτῷ, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλῶσσαι δουλεύσουσιν αὐτῷ· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ, ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρ- D ελεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται.» Συνᾴδει ταῦτα τῇ τοῦ αὐτοῦ Δανιὴλ προφητείᾳ προθεσπιζούσῃ περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας κατὰ τὸν λίθον τὸν ἀποτμηθέντα ἐξ ὄρους ἄνευ χειρῶν· τίς γὰρ ἂν ἄλλος, ὁ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν φθάνων, εἴη ἢ ὁ εἰπὼν Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ δι' ἡμᾶς μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ υἱὸς ἀνθρώπου γενόμενος, « Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγω; » ὃς καὶ παρόντων τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν, « βλεπόντων αὐτῶν, ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλα-

CAPUT XLIV.

Ex eodem.

In visionibus Daniel dicit : « Aspiciebam in visione noctis, et ecce cum nubibus cœli quasi Filius hominis veniebat, et usque ad Antiquum dierum pervenit : et in conspectu ejus obtulerunt eum. Et dedit ei potestatem, et honorem, et regnum : et omnes populi, tribus, et linguæ ipsi servient : potestas ejus, potestas æterna, quæ non auferetur : et regnum ejus quod non corrumpetur [27*]. » Consentiunt hæc cum ejusdem Danielis prophetia de Christi regno prænuntiante per lapidem de monte sine manibus abscissum. Quis enim alius, quasi Filius hominis cum nubibus cœli veniens, et usque ad Antiquum dierum perveniens esset, nisi Dominus noster Jesus Christus, propter nos formam servi accipiens, et filius hominis factus dicensque : « A Deo exivi et ad Deum vado [28]? » Qui et coram discipulis suis : « Videntibus illis, elevatus est, et nubes suscepit eum [29]. » Cumque intuerentur in

[23] Dan. II, 44, 45. [24] Isa. XXVIII, 16. [25] Psal. CXVII, 22. [26] Dan. III, 91. [27] ibid. 92. [27*] Dan. VII, 13, 14. [28] Joan. XIII, 3. [29] Act. I, 9.

cœlum, ecce viri duo in vestibus albis visi, eos de A secunda ejus manifestatione certiores fecerunt, eumdem rursus in nube venturum prædicentes. Christo igitur soli a Patre data est potestas, et honor et regnum, ut omnes eum adorent gentes, « omnisque lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris [30]. »

CAPUT XLV.

Ex eodem.

Precanti Danieli in omnis populi captivitate Babylonis atque in Jerusalem solitudine, Gabriel visus est archangelus simulque ostendit septuaginta annorum captivitatis finem, et Jerusalem restaurationem, tempusque ab illa restauratione usque B ad adventum Christi, ac secundum postea urbis excidium, totiusque gentis servitutem, quæ post Christi Incarnationem consummata erit. Hæc sunt igitur hujusce loci verba : « Daniel, nunc egressus sum ut docerem te, et intelligeres. Ab exordio precum tuarum egressus est sermo : ego autem veni ut indicarem tibi, quia vir desideriorum es : tu ergo animadverte sermonem, et intellige visionem. Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuum, et super urbem sanctam tuam, ut consummetur prævaricatio, et finem accipiat peccatum, et deleatur iniquitas, et adducatur justitia sempiterna, et impleatur visio, et prophetia, et ungatur Sanctus sanctorum. Scito ergo et animadverte : ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Je- C rusalem, usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ erunt : et rursus ædificabitur platea, et muri, in angustia temporum. Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus : et non erit ejus populus, qui eum negaturus est. Et civitatem, et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo : et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio. Confirmabit autem pactum multis hebdomada una : et in dimidio hebdomadis deficiet hostia et sacrificium : et erit in templo abominatio desolationis : et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio [31]. »

ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων, καὶ ἕως συντελείας

Eorum qui præcitatas hebdomades scrutati sunt, D unum novimus Africanum qui eas accuratius feliciusque examinaverit. Necesse ideo videtur mihi ejus in hunc locum elucidationem in medium afferre, dein speculari si quid et ipsi ex eo possimus inducere. Scribit igitur in quinto *Chronographiarum* libro his verbis (4) :

CAPUT XLVI.

Ex Africano.

« Hic prophetiæ locus multa et vix credenda nun-

θεν αὐτὸν, » ὅτε καὶ ἀτενιζόντων εἰς τὸν οὐρανὸν· ἰδοὺ δύο ἄνδρες ἐν ἐσθήσεσι λαμπραῖς ὀφθέντες, τὰ περὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας αὐτοὺς ἐδίδασκον, αὖθις ἐν νεφέλῃ παραγενήσεσθαι αὐτὸν προλέγοντες. Τῷ οὖν Χριστῷ μόνῳ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐδόθη καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, ὥστε πάντα τὰ ἔθνη λατρεύειν αὐτῷ, καὶ « πᾶσαν γλῶσσαν ἐξομολογεῖσθαι, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Εὐξαμένῳ τῷ Δανιὴλ περὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τοῦ παντὸς λαοῦ, περί τε τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ, Γαβριὴλ ἐπιφανεὶς ἀρχάγγελος ὁμοῦ τε αὐτῷ σημαίνει τὸ συμπέρασμα τῆς ἑβδομηκονταετοῦς αἰχμαλωσίας, καὶ τὴν ἀνανέωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ, τόν τε ἀπὸ τῆς ἀνανεώσεως ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν χρόνον, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενησομένην δευτέραν ἅλωσιν τῆς πόλεως, καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσιν ἀνδραποδισμὸν τοῦ παντὸς ἔθνους, τὸν μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐπιτελεσθέντα. Ἔχουσι δὲ αὐτοῦ τοῦτον τὸν τρόπον αἱ λέξεις· « Δανιὴλ, νῦν ἐξῆλθον συμβιβάσαι σε σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου ἐξῆλθεν λόγος, καὶ ἐγὼ ἦλθον τοῦ ἀναγγεῖλαί σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν σὺ εἶ, καὶ ἐννοήθητι ἐν τῷ ῥήματι, καὶ σύνες ἐν τῇ ὀπτασίᾳ. Ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συνετμήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγῖσαι ἁμαρτίας, καὶ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγῖσαι ὅρασιν καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρῖσαι ἅγιον ἁγίων. Καὶ γνώσῃ καὶ συνήσεις· ἀπὸ ἐξόδου λόγων (ου) τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου ἑβδομάδες ζ', καὶ ἑβδομάδες ξβ'· καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεῖα, καὶ τεῖχος, καὶ κενωθήσονται οἱ καιροί. Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ξβ' ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, καὶ κοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου ἀφανισμοῖς. Καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομὰς μία· καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδὴ, καὶ ἐπὶ τὸ καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. »

Τῶν εἰς τὰς προκειμένας ἑβδομάδας ἐπιβεβληκότων μόνον ἴσμεν Ἀφρικανὸν ἀκριβέστατα καὶ μᾶλλον παρὰ τοὺς λοιποὺς ἐπιτετευγμένως τεθεωρηκότα· καὶ δή μοι δοκεῖ ἀναγκαῖον εἶναι πρῶτον αὐτοῦ τὴν εἰς (f. 39 v°) τοὺς τόπους διήγησιν εἰς μέσον ἀγαγεῖν, εἶθ' οὕτως ἐπισκέψασθαι, εἴ τι ἄρα καὶ αὐτοὶ δυναίμεθα συμβαλέσθαι τῷ λόγῳ. Γράφει δὴ οὖν ἐν πέμπτῳ τῶν Χρονογραφιῶν κατὰ λέξιν οὕτως·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μς'.

Ἀφρικανοῦ.

« Ἡ μὲν οὖν περικοπὴ οὕτω πως ἔχουσα πολλά τε

[30] Philipp. II, 11. [31] Dan. IX, 22-27.

(4) Confer Euseb. *Demonst.* VIII, p. 589; Hieron. *in Dan.* t. V, p. 682.

καὶ παράδοξα σημαίνει· νῦν δ' ὧν χρεία περί τε τοὺς χρόνους καὶ τὰ τούτοις συντείνοντα τὸν λόγον ποιησόμεθα. Ὅτι μὲν οὖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λέγεται ταῦτα μετὰ ἑβδομάδας ο' μέλλοντος ἐπιφαίνεσθαι, δῆλον· ἐπὶ γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἢ ἀπὸ τούτου τὰ παραπτώματα παλαιοῦται, καὶ αἱ ἁμαρτίαι συντελοῦνται διὰ τὴν ἄφεσιν, αἵ τε ἀνομίαι ἐξιλασμῷ μετὰ τῶν ἀδικιῶν ἀπαλείφονται, δικαιοσύνη τε αἰώνιος καταγγέλλεται (παρὰ) τὴν ἐκ νόμου, ὁράσεις τε καὶ προφητεῖαι μέχρις Ἰωάννου· χρίεται Ἅγιος ἁγίων· πρὸ γὰρ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας οὐκ ὄντα ταῦτα προσεδοκᾶτο μόνον. Ἄρξασθαι δὴ τῶν ἀριθμῶν, τοῦτ' ἔστι τῶν ο' ἑβδομάδων, ἅ ἐστιν ἔτη υϙ', ὁ ἄγγελος ὑποτίθεται « ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ· » συνέβη δὲ ταῦτα ἐπὶ Ἀρταξέρξου Περσῶν βασιλεύοντος εἰκοστῷ ἔτει. Νεεμίας γὰρ ὁ τούτου οἰνοχόος δεηθεὶς ἀποκρίσεώς τε ἔτυχεν οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ, καὶ λόγος ἐξῆλθεν κελεύων ταῦτα· μέχρι γὰρ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πόλις ἠρήμωτο. Κύρου γὰρ μετὰ τὴν ἑβδομηκονταετίαν τῆς αἰχμαλωσίας τῶν βουλομένων ἕκαστον ἐκουσιαστὶ καταπέμψαντος, οἱ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ μεγάλου ἱερέως καὶ Ζοροβάβελ κατελθόντες, καὶ οἱ ἐπὶ τούτοις ἅμα Ἔζρᾳ, τὸν νεὼν οἰκοδομεῖν ἐκωλύοντο τὰ πρῶτα, καὶ τεῖχος τῇ πόλει περιβαλεῖν, ὡς οὐ κεκελευσμένου τούτου. Ἔμεινεν οὖν ἕως Νεεμίου καὶ βασιλείας Ἀρταξέρξου εἰκοσαετοῦς, Περσῶν δὲ ἡγεμονίας πεντεκαιδεκάτῳ καὶ ἑκατοστῷ, ἀπὸ δὲ τῆς ἁλώσεως Ἱερουσαλὴμ ρπε' ἔτη· καὶ τότε βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐκέλευσεν οἰκοδομηθῆναι τὴν πόλιν, Νεεμίας τε καταπεμφθεὶς τοῦ ἔργου προέστη, ἡ δὲ οἰκοδομὴ πλατεία καὶ περὶ τεῖχος, ὡς προεφητεύθη· κἀκεῖθεν ἀριθμοῦσιν ἡμῖν ο' ἑβδομάδες εἰς τὸν Χριστὸν συντελοῦνται.

Εἰ γὰρ ἄλλοθέν ποθεν ἀριθμεῖν ἀρξαίμεθα καὶ οὐκ ἐντεῦθεν, οὔτε ὁ χρόνος συνδραμεῖται, καὶ πλεῖστα ἄτοπα ἀπαντήσει· ἐάν τε γὰρ ἀπὸ Κύρου καὶ τῆς πρώτης καταπομπῆς τὴν ἀρχὴν ποιησώμεθα τῆς ἀριθμήσεως τῶν ο' ἑβδομάδων, ἔτη ρ' καὶ προσέτι περισσεύει, πλείων δὲ χρόνος, εἰ ἀφ' ἧς ἡμέρας τῷ Δανιὴλ ὁ ἄγγελος προεφήτευσεν, πολλῷ δὲ πλείων, εἰ ἀπ' ἀρχῆς τῆς αἰχμαλωσίας· εὑρίσκομεν γὰρ τὴν Περσῶν βασιλείαν ἔτεσιν σλ' περιγραφομένην, τήν τε Μακεδόνων εἰς ἔτη τ' παρατείνασαν, κἀκεῖθεν ἐπὶ τὸ Τιβερίου Καίσαρος ἔτος ἑκκαιδέκατον εἰς ἔτη ξ'· ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου ο' ἑβδομάδες εἰς τὸν ἐπὶ Χριστοῦ συντελοῦνται χρόνον κατὰ τοὺς Ἰουδαίων ἀριθμούς. Ἀπὸ γὰρ Νεεμίου, ὃς ὑπὸ Ἀρταξέρξου τὴν Ἱερουσαλὴμ ἀνοικίσων ἐπέμφθη, ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ καὶ ἑκατοστῷ τῆς Περσῶν βασιλείας, αὐτοῦ τε Ἀρταξέρξου βασιλείας εἰκοστῷ ἔτει καὶ Ὀλυμπιάδος (f. 40) ὀγδοηκοστῆς τρίτης ἔτει τετάρτῳ, ἐπὶ τοῦτον τὸν χρόνον, ὃς ἦν Ὀλυμπιάδος διακοσιοστῆς δευτέρας ἔτος δεύτερον, Τιβερίου δὲ Καίσαρος ἡγεμονίας ἔτος ἑκκαιδέκατον, ἔτη συνάγεται υοε', ἅπερ Ἑβραϊκὰ τετρακόσια ἐνενήκοντα ἔτη γίνεται κατὰ τὸν σεληναῖον μῆνα τοὺς ἐνιαυτοὺς ἐκείνων ἐξαριθμουμένων, ὅς ἐστιν, ὡς πρόχειρον εἰπεῖν, ἡμερῶν εἰκόσι ἐννέα ἥμισυ· οὕτως τοῦ κύκλου ὑπάρχοντος ἡμερῶν τξε' τε-

A tiat. Nunc igitur de temporibus, rebusque quæ ad ea pertinent tempora, nobis disserendum est. Quod quidem de Christi adventu hæc dicuntur post hebdomades LXX venturi, apertum est. Etenim a Salvatoris tempore inveterascunt prævaricationes, finem accipiunt per redemptionem peccata, delentur propitiationis sacrificio iniquitates cum prævaricationibus, et pro legis justitia sempiterna annuntiatur justitia, visiones scilicet et prophetiæ usque ad Joannem; ungitur Sanctus sanctorum. Ante enim Salvatoris incarnationem hæc nondum erant, tantummodo exspectabantur. Annorum supputationem, LXX scilicet hebdomades, seu CDXC annos, incipit angelus « ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem. » Evenerunt hæc Artaxerxis Per-
B sarum regis anno vicesimo. Nehemias enim, ejus pincerna, precatus responsum accepit ut ædificaretur Jerusalem, et exivit sermo hæc præcipiens; etenim usque ad hoc temporis urbs deserta fuerat. Cyro post septuaginta captivitatis annos quoslibet sponte remittente, alii cum Jesu summo sacerdote et Zorobabel profecti, alii deinde cum Esdra, templum quominus ædificarent, mœnibusque urbem cingerent, primo impediebantur, quasi hoc non imperato. Exspectatum est igitur usque ad Nehemiam, Artaxerxisque regni vicesimum annum, Persarum autem imperii quintum decimum et centesimum, CLXXXV ab oppugnata Jerusalem annis. Tunc rex Artaxerxes urbem ædificari jussit, missusque Ne-
C hemias qui operi præesset; ideo ædificata est platea, mœniaque circum educta sunt, juxta prophetiam: ex quo nobis ad Christum LXX hebdomades sunt numerandæ.

Si enim aliter numerare inceperimus, nec tempus congruit, pluraque intempestive occurrunt. Nam si a Cyro primaque dimissione LXX hebdomadum numerum supputare inciperemus, centum anni supersunt, pluresque si ab illa die qua Danieli angelus prophetizavit, et multo plures etiam si a captivitatis initio. Invenimus enim Persarum regnum CCXXX annorum spatio circumscriptum, Macedonum vero CCC, ex quo ad Tiberii Cæsaris annum sextum decimum sexaginta anni effluxere.
D Sed ab Artaxerxe LXX hebdomades ad Christi tempus juxta Judæorum numeros consummantur. Etenim a Nehemia, quem Artaxerxes ad instaurandam Jerusalem misit, anno quinto decimo et centesimo Persarum regni, ipsiusque Artaxerxis regni vicesimo anno, olympiadis vero octogesimæ tertiæ anno quarto, usque ad hoc tempus, olympiadis scilicet ducentesimæ secundæ annum II, imperii vero Tiberii Cæsaris annum sextum decimum, anni elapsi sunt CDLXXV, vel CDXC juxta Hebræos mensibus annum lunaribus numerantes, qui sunt dierum XXIX et dimidii; cum igitur CCCLXV dierum et quadrantis sit anni cyclus, lunarem annum undecim excedit diebus, et quadrante. Quapropter Græci et Judæi embolimæos tres menses octo

annis superaddunt; namque octies undecim et quadrans tres efficiunt menses. Anni igitur CDLXXV octies LIX continent, et tres menses embolimæi cuique octavo anno additi, ferme quindecim annos, paucissimis exceptis diebus, complent. Sic igitur CDLXXV annis LXX constant hebdomades.

A τάρτου τὴν κατὰ σελήνην δωδεκάμηνον παραλλάσσειν ἡμέραις ἕνδεκα καὶ τετάρτῳ. Διὰ τοῦτο καὶ Ἕλληνες καὶ Ἰουδαῖοι τρεῖς μῆνας ἐμβολίμους ἔτεσιν ὀκτὼ παρεμβάλλουσιν· ὀκτάκι γὰρ τὰ ἕνδεκα καὶ τέταρτον ποιεῖ τρίμηνον. Τὰ τοίνυν υοε' ἔτη ὀκταετηρίδες γίνονται νθ', καὶ μῆνες γ', ὡς τριμήνου δὲ ἐμβολίμου τῇ ὀκταετίᾳ, γίνονται ἔτη πεντεκαίδεκα ὀλίγων ἡμερῶν ἀποδέοντα γίνεται· ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς (υ)οε' ἔτεσιν αἱ ο' ἑβδομάδες συντελοῦνται.

Hæc quidem in hunc locum Africanus disseruit. Videamus et nos, post hanc interpretationem, an aliter intelligere possimus, ne videamur, omissis a Cyro ad Artaxerxem temporibus, haud ingenuam interpretationem præbere, nec rationem afferre discriminis quod est inter septem hebdomades et sexaginta duas, sicut divina ostendit Scriptura, non sine verissimo ac profundissimo consilio, his verbis: « Scito ergo et animadverte: ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem, usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ erunt: et rursus ædificabitur platea, et muri. » Attendas enim an vi ducta fieret interpretatio, tempora numerantibus ab ipso Cyro, de quo Daniel prophetizat. Hic nempe primus responsum de Jerusalem instauratione edixit, teste Esdra his verbis: « In anno primo Cyri regis Persarum, ut compleretur verbum Domini ex ore Jeremiæ, suscitavit Dominus spiritum Cyri, regis Persarum: et traduxit vocem in omni regno suo, etiam per Scripturam dicens: Hæc dicit Cyrus rex Persarum: Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cœli, et ipse præcepit mihi ut ædificarem ei domum in Jerusalem, quæ est in Judæa. Quis est in vobis de universo populo ejus? Sit Deus illius cum ipso. Ascendat in Jerusalem [31*]; » et reliqua. Quibus addit: « Rex quoque Cyrus protulit vasa templi Domini, quæ tulerat Nabuchodonosor de Jerusalem, et posuerat ea in templo dei sui. Protulit autem ea Cyrus, rex Persarum, per manum Mithridatis, et annumeravit ea Samanassar principi Juda [32]. » Deinde narrat Scriptura quomodo primi redeuntes templi fundamenta jecerint, quomodo in laboribus impediti sint hoc temporis intervallo, usque ad septimam annorum hebdomadem. Quadraginta igitur et sex annorum spatium a Cyro ad sextum Darii annum elabitur donec templi compleatur ædificatio. Ideo ab aliis primas septem hebdomades Scriptura sejunxit, intervallum significans inter primum conjecta templi fundamenta, perfectamque totius ædificii exstructionem. Cyrus enim, annos unum et triginta cum regnavisset, Cambysi filio imperium tradidit; cui, post novem annorum regnum, Darius successit, iterumque, sicut quondam Cyrus, Jerusalem ædificandam edicto jussit. Atque sexto ejus imperii anno, qui quadragesimus sextus a Cyro erat, ædificatio perficitur. Unde in Salvato-

Ταῦτα μὲν ὁ προδηλωθεὶς ἀνὴρ εἰς τοὺς τόπους ἐπιβέβληκεν· φέρε δὴ καὶ ἡμεῖς μετὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν ἑρμηνείαν ἴδωμεν, εἰ οἷόν τε καὶ ἑτέρως τοῖς τόποις ἐπιβαλεῖν, ὡς ἂν μὴ δοκοῖμεν τοὺς ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ Ἀρταξέρξην ὑποκλέπτοντες χρόνους βιαιοτέραν ποιεῖσθαι τὴν ἀπόδοσιν, καὶ ἄλλως μὴ δὲ τὴν αἰτίαν παριστάναι δοκεῖν τῆς τῶν ἑπτὰ ἑβδομάδων καὶ τῶν ξβ' διαιρέσεως, ἣν ὁ θεῖος Λόγος πάντως που B μετά τινος εὐλόγου διανοίας καὶ βαθυτάτης συνέσεως πεποίηται φήσας· « Καὶ γνώσῃ καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου ἑβδομάδες ζ', καὶ ἑβδομάδες ξβ' καὶ ἐπιστρέψει καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεῖα καὶ τεῖχος. » Ὅρα δὴ εἰ μὴ ἀβίαστος γένοιτ' ἂν ἡμῖν ἡ διήγησις ἐξ αὐτοῦ Κύρου, καθ' ὃν ὁ Δανιὴλ προφητεύει, τοὺς χρόνους ἀπαριθμουμένοις. Οὗτος γὰρ οὖν πρῶτος τὴν περὶ τοῦ ἀνεγεῖραι τὴν Ἱερουσαλὴμ ἀπόκρισιν ἐξενήνοχε κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἔζρᾳ γραφήν, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον· « Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Κύρου βασιλέως Περσῶν, τοῦ τελεσθῆναι λόγον Κυρίου ἀπὸ στόματος Ἱερεμίου, ἐξήγειρε Κύριος τὸ πνεῦμα Κύρου βασιλέως Περσῶν, καὶ παρήγγειλε φωνὴν ἐν πάσῃ βασιλείᾳ αὐτοῦ, καί γε ἐγ- C γράπτως, λέγων· Οὕτως εἶπεν Κύρος ὁ βασιλεὺς Περσῶν· Πάσας τὰς βασιλείας τῆς γῆς παρέδωκέ μοι Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αὐτὸς ἐπεσκέψατο ἐπ' ἐμὲ τοῦ οἰκοδομῆσαι αὐτῷ οἶκον ἐν Ἱερουσαλὴμ τῇ ἐν Ἰουδαίᾳ. Τίς ἐν ὑμῖν ἀπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ; Καὶ ἔσται ὁ Θεὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἀναβήσεται εἰς Ἱερουσαλὴμ· » καὶ τὰ ἑξῆς. Οἷς ἐπιφέρεται· « Καὶ ὁ βασιλεὺς Κύρος ἐξήνεγκε τὰ σκεύη οἴκου Κυρίου, ἃ ἔλαβεν Ναβουχοδονόσορ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔδωκεν αὐτὰ ἐν οἴκῳ θεοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἐξήνεγκεν αὐτὰ Κύρος, ὁ βασιλεὺς Περσῶν, ἐπὶ χεῖρα Μιθριδάτου καὶ ἠρίθμησεν αὐτὰ τῷ Σαμανασσάρ, ἄρχοντι τοῦ Ἰούδα. » Ἐπὶ τούτοις ἱστορεῖ ἡ Γραφὴ ὡς ἀνελθόντες οἱ πρῶτοι καταβάλλονται τοὺς τοῦ ἱεροῦ θεμελίους, D καὶ ὡς εἴργονταί γε ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῆς σπουδῆς, ἕως ἐπὶ ἑβδόμην ἐτῶν ἑβδομάδα. Τεσσαράκοντα (f. 40 v°) γοῦν καὶ ἓξ ἔτη ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὸ Δαρείου ἕκτον ἔτος περιγράφεται, ἐν ᾧ πέρας ἴσχει τὰ τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς· ὅθεν εἰκότως ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἑβδομάδας ζ' τὰς πρώτας ὁ λόγος ἀφωρίσατο, τὸν μεταξὺ χρόνον τῆς πρώτης καταβολῆς τῶν τοῦ ναοῦ θεμελίων καὶ τῆς εἰς ἄκρον αὐτοῦ ἀναπληρώσεως ἐμφῆναι βουλόμενος. Κύρος μὲν γὰρ ἔτη τριάκοντα καὶ ἓν βασιλεύσας, Καμβύσῃ τῷ παιδὶ παραδίδωσι τὴν ἀρχήν· οὗ ἐπὶ ἐννέα διαγενομένου ἔτεσι, Δαρεῖος τὴν

[31*] I Esdr. I, 1-3. [32] ibid. 7, 8.

βασιλείαν παραλαβὼν, αὖθις μετὰ Κύρον διὰ τοῦ προγράμματος τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκοδομηθῆναι προστάττει. Καὶ δὴ κατὰ τὸ ἕκτον αὐτοῦ τῆς ἀρχῆς ἔτος, ὅπερ ἦν ἀπὸ Κύρου τεσσαρακοστὸν καὶ ἕκτον, τὰ τῆς οἰκοδομῆς ἀποπληροῦται· ὅθεν ὁρμώμενοι τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἔλεγον· « Μ' καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν; » Κατὰ δὲ τὸν Ἰώσηπον σ' (θ') καὶ μ' ἔτη ἀκριβῶς τὰ ἀπὸ Κύρου ἐπὶ τὸ Δαρείου ἔνατον ἔτος συνάγεται, ἐν ᾧ τέλος ἐπιθεῖναι τῇ τοῦ ναοῦ οἰκοδομῇ ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ τῆς *Ἀρχαιολογίας* φησὶν αὐτολεξεὶ δηλῶν οἰκοδομηθήσεσθαι τὸν ναὸν ζ' (*sic*) μηνὶ τοῦ ἐνάτου τῆς ἐπὶ Δαρείου βασιλείας ἔτους· οἷς καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Κατῴκισαν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις πολιτείᾳ χρώμενοι ἀριστοκρατ[ορ]ικῇ μετὰ ὀλιγαρχίας· οἱ γὰρ ἱερεῖς προεστήκεσαν τῶν πραγμάτων, ἄχρι οὗ τοὺς Ἀσαμωναίου συνέβη βασιλεύειν ἐγγόνους. » Αἵδε μὲν οὖν αἱ ἐν τῇ προφητείᾳ φερόμεναι ζ' ἑβδομάδες εἰς τὸ προδεδηλωμένον ἔτος Δαρείου περιοριζόμεναι, πρόδηλον οὖν δι' ἣν αἰτίαν τῶν (τὸν) ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀφορισμὸν εἰλήφασιν. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰς λοιπὰς ξβ' ἐπὶ ποίους περιορίζονται χρόνους. Τὸ μὲν δὴ ἔνατον ἔτος Δαρείου κατὰ τὴν ἑβδόμην καὶ ἑξηκοστὴν Ὀλυμπιάδα ἐκ τῆς τῶν παρ' Ἕλλησι χρονογράφων παρίσταται ἱστορίας· ἀπὸ δὴ οὖν ταύτης ἐπὶ τὴν ἑκατοστὴν ἑκκαιδεκάτην Ὀλυμπιάδα, καθ' ἣν Σέλευκος μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτὴν Συρίας ἁπάσης καὶ Βαβυλωνίας ἐκράτησεν, ἔτη γίνεται σ'· ἐντεῦθεν δ' ἐπὶ τὴν τελευτὴν Σίμωνος, Ἰουδαίων ἀρχιερέως, τῆς κατὰ Συρίαν ἀρχῆς ζ' καὶ ο' καὶ ρ' διαγενέσθαι ἡ πρώτη τῶν καλουμένων Μακκαβαϊκῶν σημαίνει γραφὴ, μέχρι τούτου περιγράφουσα τὴν ἱστορίαν. Πάλιν δ' ἐντεῦθεν τὰς τῶν ἱερέων διαδοχὰς ἀκριβέστατα ἐπισημαινόμενος ὁ Ἰώσηπος μετὰ Σίμωνα τὸν προδεδηλωμένον φησὶ καθηγήσασθαι τοῦ λαοῦ Ἰωάννην τὸν καὶ Ὑρκανὸν ἔτεσιν θ' καὶ κ'· τοῦτον δὲ διαδέξασθαι Ἀριστόβουλον, ὃν καὶ βασιλεῦσαι ἐνιαυτόν· μετὰ δὲ τοῦτον Ἀλέξανδρος ἔτεσι κζ', μεθ' ὃν τὴν γυναῖκα Ἀλεξάνδραν, ἐφ' ἣν τὰ πάντα ἀπὸ ἐνάτου ἔτους Δαρείου ἔτη συνάγεται υλδ', ὁπόσα δ' ἂν γένοιτο ἐκ τῶν ξβ' ἑβδομάδων ἐν αἷς οἱ *χριστοὶ* ἡγούμενοι, οὗτοι δ' ἂν εἶεν οἱ ἀρχιερεῖς, ἀρξάμενοι ἀπὸ Κύρου τῶν τοῦ ἔθνους προέστησαν πραγμάτων. Πρόδηλον γὰρ ἀπό τε τῆς ἱερᾶς Γραφῆς, οὐ μὲν (μὴν) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν προτεθεισῶν τοῦ Ἰωσήπου φωνῶν, ὡς ὅτι μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, ἐξ αὐτοῦ Ἰησοῦ τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου ἡγεμόσι καὶ ἄρχουσι τοῖς κατὰ διαδοχὴν ἐχρῶντο, μέχρι ὧν ὁ Ἰώσηπος ὀνομάζει Ἀσαμωναίου παίδων, οὓς ἡ Γραφὴ Μακκαβαίους (f. 41) ὠνόμασεν, ὧν πρῶτος ἀρχιερατευσεν Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος ἐπικληθεὶς, ὃς καὶ καθηγήσατο τοῦ λαοῦ τοὺς Ἀντιόχου τροπωσάμενος στρατηγούς. Μεθ' ὃν Ἰωνάθης ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁμοῦ τὴν ἀρχιερωσύνην καὶ τὴν τοῦ λαοῦ διαλαμβάνει προστασίαν· καὶ αὖθις τούτου ἀδελφὸς Σίμων ἀρχιερεὺς, μεθ' ὃν Ὑρκανὸς, μεθ' ὃν Ἰούδας,

A rem nostrum invecti dicebant: « Quadraginta et sex annis ædificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus excitabis illud [32*]? » Juxta autem Josephum novem et quadraginta anni sunt a Cyro ad nonum Darii annum, quo perfectam dicit templi ædificationem, in undecimo *Archæologiæ* libro templi instaurationem narrans septimo Darii regni noni anni mense absolutam. Additque: « Eratque tunc Hierosolymitanis aristocratia oligarchia mista; sacerdotes enim rebus præfuerunt, donec Asamonæi posteri sortirentur regnum (1). » Hæ igitur in prophetia relatæ septem hebdomades, quæ ad nonum Darii annum desinunt, istam ob causam a cæteris discriminatæ sunt. Videamus nunc ad quæ pertineant tempora reliquæ hebdomades sexaginta duæ.

B Nonus Darii annus juxta Græcorum historiæ chronologiam septimæ et sexagesimæ Olympiadi respondet; ab hac ad centesimam sextam decimam Olympiadem, qua Seleucus, Alexandro mortuo, Syria tota ac Babylonia potitus est, anni sunt ducenti; hinc ad mortem Simonis, Judæorum summi sacerdotis, sub Syriorum ditione septem et septuaginta et centum effluxisse annos primus Machabæorum liber, qui historiam ad Simonem usque narrat, meminit [33]. Rursus exinde sacerdotum seriem accuratissime referens Josephus (2), post Simonem narrat præfuisse populo Joannem et Hyrcanum annos novem et viginti; huic successorem Aristobulum unum regnavisse annum; quo mortuo Alexandrum septem et viginti annos, et post eum conjugem

C Alexandram, ad quam omnes ab anno Darii nono anni quatuor et triginta et quadringenti effluxere, qui sunt sexaginta duæ hebdomades, quibus præfuerunt *christi*, summi scilicet sacerdotes, qui a Cyro populi rebus præfuerunt. Constat enim ex sacra Scriptura, necnon e citatis Josephi locis, quod post reditum e Babylone, ab ipso Jesu sacerdote magno ducibus et principibus continua serie Judæi usi sunt, usque ad illos quos Josephus Asamonæi filios vocat, Scriptura vero Machabæos nominavit, quorum primus summum obtinuit pontificatum Judas Machabæus cognomine, fugatisque Antiochi ducibus populo præfuit. Post eum frater ejus Jonathas summum simul pontificatum et populi imperium accepit; rursumque ejus frater Simon sum-

D mus fuit sacerdos, post quem Hyrcanus, post quem Judas, qui et Aristobulus dictus, successerunt: qui primus summo sacerdotio regnoque diadema adjecit. Post eum summo sacerdotio simul et regia potestate accepta, Alexander, succedente ei conjuge, mortuus est. Tunc completis quæ Danieli prædictæ fuerunt hebdomadibus, imperare desinunt principes e sacerdotibus cognominati christi; ut ostenderetur hæc verba « usque ad christum ducem » ad illas hebdomades spectare; quasi manifestius diceretur:

[32*] Joan. II, 20. [33] I Machab. I.

(1) Joseph. *Arch.* XI, 4, 8.

(2) Joseph. *Antiq.* XX, 10, 3.

Novem et sexaginta effluent hebdomades, scilicet trium et octoginta et quadringentorum annorum spatium, in quo christus summusque sacerdos vice continua dux populi rebus præerit. Atque igitur cuilibet manifestum videtur iis quæ demonstravimus tot elapsos fuisse annos a Cyro ad Alexandri mortem, ultimi e summis sacerdotibus principis. Hoc enim mortuo sola omnium usque ad hoc temporis mulier gentis obtinuit regnum. Ex quo Judæorum principatus simul et summum sacerdotium, prius copulata, separantur. Accepto enim Alexandra imperio, summum filio suo Hyrcano sacerdotium tradidit, et post novem annorum regnum obiit. Deinde Aristobulus, alius ipse plerumque cum fratre litigans, illum summo sacerdotio spoliat, et ipse post tres annos regno dejicitur. Continuo Romanorum dux Pompeius superveniens, Jerusalem vi oppugnat, sanctaque polluit, usque ad adyta templi progressus, captivumque cum filiis Aristobulum Romam abducit. Dein et Hyrcano a Parthis in captivitatem ducto, Judæorum regnum primus e gentibus Herodes a Romanorum senatu accepit. Ut refert Josephus (1), Idumæus paterno erat genere, Arabs vero materno. (2) Narrat Africanus non multo post: « Ferunt, qui ejus originem accurate inquisiverunt, Antipatrem (qui pater ejus fuisse perhibetur), cujusdam Herodis Ascalonitæ filium, unius ex Apollinis templi servis. » Quo igitur Judæorum regnum consecuto, impleta est tum cæterorum prophetarum, tum præcipue hæc apud Moysem Jacobi prædictio: « Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est; et ipse erit exspectatio gentium [31]. » Atqui manifestum est sive historiis, sive iis quæ retulimus, usque ad Herodem, quo regnante natus est Christus, totius gentis sceptrum non ablatum fuisse de Hebræis. Primo igitur ex aliena gente regnante Herode, continuo Christi incarnatio impleta est, gentiumque prænuntiata exspectatio, diffusa per omnem gentem Salvatoris nostri doctrina, revera consummari cœpit. Tunc et Danielis, post hebdomades de quibus disseruimus, exitum habuit prædictio, dicens: « Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus, et judicium non est in eo. Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo: et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio. »

A ὁ καὶ Ἀριστόβουλος, διαδέχεται· καὶ πρῶτος ἐπὶ τῇ ἀρχιερωσύνῃ καὶ βασιλείᾳ περιέθετο διάδημα. Μεθ' ὃν τὴν ἀρχιερωσύνην ὁμοῦ καὶ τὴν βασιλείαν παραλαβὼν Ἀλέξανδρος ἐπὶ διαδόχῳ γυναικὶ τελευτᾷ· ἐν ᾧ τῶν ἐν τῷ Δανιὴλ συμπερασθεισῶν ἑβδομάδων οἱ ἐξ ἱερέων ἄρχοντες χριστοὶ προσαγορευόμενοι διαλείπουσιν· ὥστε δηλοῦν τὸ φάσκον λόγιον, « ἕως χριστοῦ ἡγουμένου, » τοσάσδε ἔσεσθαι ἑβδομάδας· ὡσεὶ σαφέστερον εἰρήκει, θ' καὶ ξ' διελεύσεσθαι ἐτῶν ἑβδομάδας, τοῦτ' ἔστι χρόνων (ον) γ' καὶ π' καὶ υ' ἐτῶν, ἐν ᾧ χριστός τις καὶ ἀρχιερεὺς κατὰ διαδοχὴν ἡγούμενος τῶν τοῦ λαοῦ προστήσεται πραγμάτων. Καὶ δὴ παντί τῳ σαφὲς ἐκ τῶν προπαρατεθέντων ἡμῖν, ὡς τοσοῦτος ἐτῶν ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὴν τελευτὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ ὑστάτου αὐτῶν ἡγησαμέ- B νου ἀρχιερέως παρίσταται. Μεθ' ὃν μόνη τῶν πώποτε τὸ τηνικαῦτα γυνὴ τὴν τοῦ ἔθνους βασιλείαν διαλαμβάνει, ἐξ ἧς ὁμοῦ τά τε τῆς Ἰουδαίων ἡγεμονίας, καὶ τὰ τῆς ἐκ προγόνων εὐσταθῶς προϊούσης ἀρχιερωσύνης συγχεῖται. Διαλαβοῦσα γοῦν ἡ προδεδηλωμένη τὴν ἀρχήν, τὴν μὲν ἀρχιερωσύνην Ὑρκανῷ τῷ παιδὶ δίδωσιν, αὐτὴ δὲ τὴν βασιλείαν ἔτη θ' κατασχοῦσα τελευτᾷ. Μεθ' ἣν Ἀριστόβουλος, ἕτερος αὐτῆς πλεῖστα στασιάσας πρὸς τὸν ἀδελφόν, ἐκεῖνον μὲν τὴν ἀρχιερωσύνην ἀφαιρεῖται, αὐτὸς δὲ πρὸς ταύτῃ καὶ τῆς βασιλείας μετὰ τρίτον ἔτος ἀποπίπτει. Ῥωμαίων γὰρ αὐτίκα στρατηγὸς Πομπήϊος ἐπιστάς, τὴν μὲν Ἱερουσαλὴμ κατὰ κράτος πολιορκεῖ, μιαίνει τε τὰ ἅγια μέχρι τῶν ἀδύτων τοῦ ἱεροῦ προελθών, τὸν δὲ Ἀριστόβουλον δέσμιον ἐπὶ Ῥώμης ἅμα τέκνοις ἀνα- C πέμπει· μεθ' ὃν καὶ τοῦ Ὑρκανοῦ ὑπὸ Πάρθων αἰχμαλώτου ἀχθέντος, τὴν κατὰ Ἰουδαίων βασιλείαν πρῶτος ἐξ ἐθνῶν Ἡρώδης παρὰ τῆς συγκλήτου Ῥωμαίων ἐγχειρίζεται· ὡς μὲν ὁ Ἰώσηπος παραδίδωσιν, Ἰδουμαῖος κατὰ πατέρα τὸ γένος ὤν, Ἀράβιος δὲ κατὰ μητέρα· ὡς δ' ὁ Ἀφρικανός, οὗ μικρῷ πρόσθεν ἐμνήσθημεν· « Φασὶν οἱ τὰ κατ' αὐτὸν ἀκριβοῦντες Ἀντίπατρον (τοῦτον δ' εἶναι αὐτῷ πατέρα) Ἡρώδου τινὸς Ἀσκαλωνίτου τῶν περὶ τὸν νεὼν τοῦ Ἀπόλλωνος ἱεροδούλων γεγονέναι. » Εἰς δὴ οὖν τὸν τοιοῦτον τῆς Ἰουδαίων περιελθούσης ἀρχῆς, ἐν τα (*sic*) αὐτῷ μετὰ τῶν ἄλλων προφητῶν καὶ ἡ παρὰ Μωϋσεῖ φερομένη τοῦ Ἰακὼβ πληροῦται πρόῤῥησις· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα » φήσασα, « καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς D προσδοκία ἐθνῶν. » Καὶ πρόδηλόν γε ἔκ τε τῶν ἱστοριῶν, καὶ τῶν ἡμῖν παρατεθέντων, ὅτι δὴ μέχρις Ἡρώδου, καθ' ὃν ὁ Χριστὸς γεγέννηται, οὐ διέλειπεν ἡ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων κατὰ (f. 41 v°) διαδοχὴν τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγησαμένων ἀρχή. Πρώτου δὲ τὸ γένος ἀλλοφύλου βασιλεύσαντος αὐτῶν Ἡρώδου, αὐτίκα μὲν καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία πληροῦται, καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν προθεσπισθεῖσα προσδοκία διὰ τῆς εἰς πᾶν ἔθνος διαδραμούσης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας ἔργῳ συντελεῖσθαι ἤρξατο· τότε καὶ ἡ ἐν τῷ Δανιὴλ μετὰ τὰς διαληφθείσας ἡμῖν ἑβδομάδας πρόῤῥησις ἐπεσφραγίζετο, φάσκουσα· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ξβ' ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ· καὶ κοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου ἀφανισμοῖς. »

« Quodam igitur modo, priorum de quibus men-

« Τίνα μὲν οὖν τρόπον ἡ τῶν προῤῥηθεισῶν ἑβδο-

[31] Gen. XLIX, 10.

(1) Joseph. *Antiq.* XIV, 7, 3.

(2) Euseb. *Hist. eccl.* I, 7, 8.

μάδων τῶν τε προτέρων [ν]ζ', καὶ τῶν ἐπὶ ταύταις ξβ', A προφητεία (1), ἐν αἷς κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν προσήκει διαλαμβάνειν, καὶ τῇ μέχρι τῶν Ἡρώδου χρόνων ἱστορίᾳ δηλούσῃ τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς διὰ πάσης χριστός τις καὶ ἀρχιερεὺς ἡγεῖτο τοῦ λαοῦ, ὡς διὰ τουτὶ εἰρῆσθαι τῷ χρησμῷ τὸ, « ἕως χριστοῦ ἡγουμένου, » πέρας εἴληφεν εἰς τοὺς κατὰ Ἡρώδην χρόνους, ὡς δύναμις ἡμῖν, δεδήλωται. Πῶς δ' ἐπὶ τούτοις μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ προδηλωθέντος τῶν ἑβδομάδων χρόνου « ἐξωλοθρεύθη χρίσμα, ὅτι μὴ κρίμα ἦν ἐν αὐτῷ, » ὥσπερ δ' οὖν τὸ λόγιον μηνύει, σημαῖνον ὅτι μετὰ κρίσεως εὐλόγου τὸ χρίσμα τὸ κατὰ τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπὶ τοῦ δηλουμένου καιροῦ συντελεσθήσεται, σαφὲς ἂν γένοιτο τοῖς ἐπιστήσασι τῇ τε τοῦ νόμου διατάξει, (ἐν ᾗ διὰ βίου μέχρις αὐτῆς B τελευτῆς προστέτακται τὴν ἀρχιερωσύνην τοὺς οἷς κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν προσήκει διαλαμβάνειν), καὶ τῇ μέχρι τῶν Ἡρώδου χρόνων ἱστορίᾳ, δηλούσῃ τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς διὰ πάσης τῆς αὐτῶν ζωῆς ἀκολούθως τῇ περὶ αὐτῶν νομοθεσίᾳ τῆς τιμῆς ἠξιῶσθαι, ὅπως τε κατ' αὐτὸν Ἡρώδην οὐ μόνον τὰ τῆς τοιαύτης περὶ τοὺς ἀρχιερεῖς διαταγῆς συγχεῖταί τε καὶ διαφθείρεται, ἀλλὰ καὶ τῆς ἁγίας στολῆς, ἣν ὑπομόνον (*sic*) ἐξῆν εἶναι τὸν ἀρχιερέα, ὅτι μὴ δ' ἑτέρῳ ἢ αὐτῷ μόνῳ ἐν ταύτῃ λειτουργεῖν ἐξὸν ἦν, τὴν ἐξουσίαν αὐτοὺς Ἡρώδης ἀφελόμενος ὑφ' ἑαυτὸν, καὶ ταῦτα ἀλλόφυλος ὢν, ποιεῖται. Εἰ δὲ χρὴ καὶ τούτων παραθέσθαι ἐλέγχους, δέχου δὴ τοῦ μάρτυρος τὰς φωνὰς (ἃς) ὁ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων Ἰώσηπος, τῆς τῶν ἱερέων καὶ αὐτὸς ἠξιωμένος τιμῆς, καὶ γένους τοῦ C παρ' αὐτοῖς διαφανεστάτου, ἐν εἰκοστῷ τῆς *Ἀρχαιολογίας* κατατέθειται συγγράμματι. Περὶ μὲν οὖν τῆς τῶν ἀρχιερέων παρατροπῆς ὧδέ πως κατὰ λέξιν γράφει·

« Τὴν δὲ βασιλείαν Ἡρώδης παρὰ (Ῥω)μαίων ἐγχειρισθεὶς, οὐκέτι τοὺς ἐκ τοῦ Ἀσαμωναίου γένους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἀλλά τισιν ἀσήμοις καὶ οὐκ ἐξ ἱερέων οὖσιν, πλὴν ἑνὸς Ἀριστοβούλου, τὴν τιμὴν ἀπένεμεν· τὸν δὲ Ἀριστόβουλον, Ὑρκανοῦ τοῦ ἀπὸ Παρθῶν αἰχμαλωτισθέντος υἱὸν ὄντα καταστήσας ἀρχιερέα, τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ συνῴκησε Μαριάμμῃ, τὴν τοῦ πλήθους πρὸς ἑαυτὸν (f. 42) θηρώμενος εὔνοιαν διὰ τὴν Ὑρκανοῦ μνήμην· εἶτα φοβηθεὶς μὴ πρὸς τὸν Ἀριστόβουλον πάντες ἀποκλίνωσιν, ἀνεῖλεν αὐτὸν ἐν Ἱεριχῷ, πνιγῆναι μηχανησάμενος κολυμβῶντα, καθὼς ἤδη δεδηλώκαμεν. Μετὰ τοῦτον οὐκέτι τοῖς ἐγγόνοις D τῶν Ἀσαμωναίου παίδων τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπίστευσεν. Ἔπραξε δὲ ὅμοια τῷ Ἡρώδῃ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀρχιερέων Ἀρχέλαός τε ὁ παῖς αὐτοῦ, καὶ μετὰ τοῦτον τὴν ἀρχὴν Ῥωμαῖοι τῶν Ἰουδαίων παραλαβόντες. »

Ταῦτα μὲν περὶ τούτων ὁ Ἰώσηπος· περὶ δὲ τῆς ἀρχιερατικῆς στολῆς ἐν τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς *Ἀρχαιολογίας* ταῦτα ἱστορεῖ·

« Ἡρώδης δὲ βασιλεύσας τήν τε βάριν ταύτην ἐν

tionem modo fecimus, hebdomadum [L]VII, cæterarumque post illas LXII, prophetia, — quibus summum sacerdotium generis jure obtigit, cum usque ad Herodis tempora omnes ostendit historia sacerdotes magnos successionis vice per totam eorum vitam, quando christus quivis et summus sacerdos populo præerat, ut eam ob causam oraculo diceretur, « usque ad christum ducem, » exitum Herodis tempore habuit, sicut, quantum licuit demonstravimus. Quomodo autem post consummatum prædictarum hebdomadum tempus, « abolitum est chrisma, quia non judicium erat in eo, » sicut fert Scripturæ textus, significans quod, post judicium prudens, chrisma, secundum summum sacerdotium, absolutum erit, apertum esset his qui legis præceptioni inhærent (qua per totam vitam usque ad mortem summum sortiuntur sacerdotium, quibus hoc munus generis jure obtigit), atque usque ad Herodis tempus historia, quæ ostendit jure successionis sacerdotes summos hac dignitate per totam vitam secundum illam legislationem potitos, quod Herode regnante non modo hæc ipsa de summis sacerdotibus lex abrogata et deleta est, sed et sancta vestis, qua solum indui fas erat summum sacerdotem, quamque nulli nisi ipsi soli in solemnibus ritibus ferre licitum erat, postquam ab iis detractam sibi, cum esset alienigena, Herodes assumpsit. Quorum si documenta sunt præbenda, testis adhibeatur Hebraicus ipse Josephus, necnon sacerdotii dignitate honoratus, et genere apud eos præclarissimo, qui in vicesimo *Archæologiæ* libro hæc disserit. Hoc igitur modo immutatam summi sacerdotii successionem describit :

« Herodes, cum a Romanis regnum obtinuisset, non jam Asamonæos summos constituit sacerdotes, sed hanc dignitatem quibusdam indignis, nec sacerdotali genere natis, præter unum Aristobulum, assignavit. Aristobulum vero, Hyrcani quondam in captivitatem a Parthis abducti filium, summum sacerdotem constituit sororemque ejus Mariam sibi matrimonio devinxit, multitudinis gratiam sibi ob Hyrcani memoriam captans ; postea timens ne ad Aristobulum omnes inclinarent, sustulit eum in Jericho, natantem aquis mersum esse fingens, sicut jam ostendimus. Quo interempto nunquam Asamonæi filiis summum credidit sacerdotium. Egit similiter in eligendis summis sacerdotibus Herodis filius Archelaus, atque post eum Romani Judæorum imperium consecuti (2). »

Hæc quidem de his Josephus : verum de sacerdotali veste in octavo et decimo *Archæologiæ* libro hæc narrat :

« Herodes rex hoc calceamentum commodissime

(1) Seq. sic supplenda et legenda me monuit M. J. Routhius coll. Magd. præses : προφητεία, — ἐν αἷς τὴν ἀρχιερωσύνην κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν προσήκει διαλαμβάνειν, καὶ τῆς μέχρι τῶν Ἡρώδου χρόνων ἱστορίας δηλούσης τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς διὰ πάσης τῆς αὐτῶν ζωῆς, ὅτε χριστός τις καὶ ἀρχιερεὺς ἡγεῖτο τοῦ λαοῦ, ὡς διὰ τουτὶ εἰρῆσθαι τῷ χρησμῷ τὸ, ἕως χριστοῦ ἡγουμένου, — πέρας.

(2) Joseph. *Antiq.* XX, 11, 5.

et magnifice apparatum Antoniam vocavit nomine, A et magni sacerdotis tunicam, ut sese habebat, assumpsit, nihil adversus se a populo moliendum propter eam ratus. Egit similiter Herodis filius, regnique successor Archelaus, a quo Romani imperium accipientes, magni sacerdotis tunicam in domo saxis ædificata sub sigillo incluserunt (1). »

Quibus igitur certissime patet, prædictis temporibus prophetias impletas fuisse. Quod si non iis consentirent circumcisi, postulanda esset ab iis alia ac nostra hujus Scripturæ loci interpretatio, atque iis demonstrandum juxta ipsos mendacio arguantur necesse est Gabrielis prædictiones, si nullus annorum ab eo usque ad hoc temporis fere B millium, quos prænuntiavit, adhuc evenerit. Verum nobis aperte verus sermo ostenditur, juxta sinceras quas protulimus interpretationes: et cum iis congruenter indicare facile erit quomodo postrema post alias hebdomada una confirmavit pactum multis, Novum salutaris prædicationis Testamentum, diffusumque per universam terram, nec jam uni soli Judæorum genti, sed et pluribus annuntiatum, ita ut ideo diceretur: « Confirmabit pactum multis hebdomada una. » Animadvertendum est quod non continuo reliquis hebdomadibus postrema hebdomada una succedit, quam refert Scriptura confirmaturam esse pactum multis. Non enim similiter in septem et sexaginta duabus hebdomadibus, atque in una fecit. In prioribus enim totius C temporis numerum partitus, inter septem statimque sexaginta duas hebdomades recte tempus ordinavit, septem aptans sexaginta duabus, nullo interposito temporis spatio, ita ut harum hebdomadum historiæ concordantia nullo temporis intervallo frangeretur, vel disjungeretur. Verum in hac una hebdomade magnum quoddam subit discrimen, magna dilatio. Etenim post hebdomades sexaginta duas, primum dicit: « Occidetur christus et judicium non est in eo [25]; » quod manifeste Herodis temporibus exitu probatum est; dein subjicit: « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo. [26] » Quis autem dissipabit, nisi animarum pestis diabolus? Quis dux est venturus, nisi qui primus e gentibus eis præfectus est Herodes, successoresque D ejus qui nunc usque Judæorum sceptrum acceperunt? Sicut igitur pristinos populi duces, magnos scilicet sacerdotes « christum ducem » allegorice vocavit prophetia, ita illos qui, prioribus sublatis, e gentili genere rebus præfuerunt, « ducem venturum » nominavit, dicens: « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo; » quod quidem apertius Aquila significavit hoc modo, « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus ducis venturi. » Compertum est enim quo-

[25] Dan. IX, 26. [26] ibid.

(1) Joseph. *Antiq.* XVIII, 4, 3.

A ἐπιτηδείῳ κειμένην κατασκευάσας πολυτελῶς, Ἀντωνίαν καλεῖ ὄνομα, καὶ τὴν στολὴν τὴν ἀρχιερατικὴν ὥσπερ καὶ λαμβάνει τῇδε κειμένην κατεῖχεν, πιστεύων οὐδὲν νεωτεριεῖν ἐπ' αὐτῷ τὸν λαὸν δι' αὐτήν. Ἔπρασσε δὲ τὰ ὅμοια τῷ Ἡρώδῃ καὶ ὁ ἐπικατασταθεὶς αὐτῷ βασιλεὺς Ἀρχέλαος, υἱὸς ὤν, παρ' οὗ Ῥωμαῖοι διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν ἐκράτουν τῆς στολῆς τοῦ ἀρχιερέως ἀποκειμένης ἐν οἴκῳ λίθου οἰκοδομηθέντι ὑπὸ σφραγῖδι. »

Ἐκ δὴ τούτων ἀναμφίλεκτος γένοιτ' ἂν ἀπόδειξις ὅτι δὴ κατὰ τοὺς δηλουμένους χρόνους τὰ τῆς προφητείας περιγραφῆς ἔτυχεν· εἰ δὲ μὴ συνομολογοῖεν τούτοις οἱ ἐκ περιτομῆς, αἰτητέον αὐτοὺς ἑτέραν παρὰ τὴν ἡμετέραν τῆς Γραφῆς διήγησιν, καὶ δεικτέον ὡς ἄρα κατ' αὐτοὺς ψευδεῖς ἀνάγκη τὰς τοῦ τηλικούτου Γαβριὴλ ἀπελέγχεσθαι προῤῥήσεις, εἰ μηδὲν τῶν B προαναπεφωνημένων ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο χιλίων ἤδη πλησιαζόντων ἐτῶν γεγένηται. Ἀλλ' ἡμῖν γε σαφῶς ἀληθὴς ὁ λόγος ἀποδείκνυται κατὰ τὰς ἀβιάστως παρατεθείσας ἡμῖν διηγήσεις, αἷς ἀκολούθως εὐχερὲς ἀποδοῦναι τίνα τρόπον καὶ ἡ μετὰ πάσας ὑστάτη ἐπιφερομένη ἑβδομὰς μία ἐνεδυνάμωσεν διαθήκην πολλοῖς, τὴν Καινὴν Διαθήκην τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, τὴν ἐπὶ πᾶσαν διαδοθεῖσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ οὐκέτι μὲν ἑνὶ μόνῳ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει, ἀλλ' ἤδη καὶ πλείοσι κηρυχθεῖσαν, ὥστ' ἂν διὰ τοῦτο εἰρῆσθαι καὶ τὸ, « Δυναμώσει Διαθήκην πολλοῖς ἑβδομὰς μία. » Ἐπιστῆσαι δὲ εὔλογον, ὅτι μὴ ἑξῆς ταῖς λοιπαῖς ἑβδομάσιν ἡ τελευταία ἑβδομὰς μία συνῆπται, ἣν φησιν ὁ λόγος δυναμώσειν Διαθήκην τοῖς C πολλοῖς· οὐ γὰρ ὡς ἐπὶ τῶν ζ' καὶ ξβ' ἑβδομάδων καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς πεποίηκεν· ἐπ' ἐκείνων μὲν γὰρ, διελὼν τοῦ παντὸς χρόνου τὸν ἀριθμὸν εἴς τε τὰς ζ' καὶ ἑξῆς τὰς ξβ' ἑβδομάδας, συνημμένην πεποίηται τὴν διαίρεσιν, ταῖς ζ' τὰς ξβ' συνάψας, καὶ μηδένα χρόνον μηδὲ πρᾶξιν μεταξὺ καταλιπὼν, ὅτι μηδ' ἐμφέρεταί τι διάλειμμα χρόνου διαιροῦν καὶ διαζευγνύον τὸ συνημμένον τῆς κατ' ἐκείνας τὰς ἑβδομάδας ἱστορίας. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐπιφερομένης ἑβδομάδος μιᾶς μακρά τις καὶ ἀπεσχοινισμένη τυγχάνει διαστολή. Μετὰ γὰρ τὰς ἑβδομάδας τὰς ξβ' πρῶτόν φησιν· « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρῖμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » ὃ καὶ πρόδηλον τίνα τρόπον πέρας εἴληφεν ἐπὶ τῶν Ἡρώδου χρόνων· εἶτά φησι· « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ (f. 42, v°) ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομέD νῳ. » Τίς δὲ διαφθερεῖ ἢ τῶν ψυχῶν ὁ διαφθορεὺς διάβολος; Τίς δὲ ἐρχόμενος ἡγούμενος ἢ ὁ ἐξ ἐθνῶν πρῶτος αὐτῶν ἡγησάμενος Ἡρώδης, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν εἰς δεῦρο τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἡγεμονίαν διειληφότες; Ὥσπερ γοῦν τοὺς πάλαι αὐτῶν ἡγουμένους ἀρχιερεῖς « χριστὸν ἡγούμενον » αἰνιγματωδῶς προσεῖπεν ἡ προφητεία, τὸν αὐτὸν τρόπον τοὺς μετὰ τὴν ἐκείνων κατάπαυσιν ἐξ ἐθνῶν αὐτῶν ἄρξαντας « ἐρχόμενον ἡγούμενον » προσηγόρευσε, φήσασα· « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ· » ὅπερ σαφέστερον ὁ Ἀκύλας

ἐκδέδωκε ποιήσας, « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ λαὸς ἡγουμένου ἐρχομένου. » Καὶ πρόδηλον ὅπως ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς τῶν μετὰ τοὺς χριστοὺς ἡγουμένους τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἀρχὴν διαδεξαμένων ἐξ ἐθνῶν ἡγουμένων, νόμοις ἐθνῶν χρώμενος, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διέφθειρε, καὶ ὁ κατὰ διάνοιαν δὲ τῶν ψυχῶν ἡγούμενος φθορεὺς σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ κατὰ τὴν προφητείαν ἐληλυθότι πᾶσαν φθορὰν ἐνηργήσατο αὐτῷ τε πρότερον τῷ λαῷ, καὶ τοῖς τὴν πόλιν ἐνοικοῦσι πολίταις, ἔπειτα δὲ καὶ τῷ ναῷ καὶ τῇ πάλαι συντελουμένῃ ἐν αὐτῷ λατρείᾳ. Καὶ ταύτην γε αἰτίαν τῆς παραυτίκα γεγενημένης τοῦ Χριστοῦ παρουσίας προσημαῖνόν που θεῖον λόγιόν φησιν· « Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστι συνιών, ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. Πάντες B ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. » Εἶθ' ὡς διεφθορότων τῶν προδεδηλωμένων τὰ διαληψόμενα αὐτοὺς προδιδάσκων ὁ λόγος φησί· « Καὶ κοπήσονται ἐν τῷ κατακλυσμῷ, καὶ ἐπὶ τοσοῦτόν γε κοπήσονται, ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου ἀφανισμοῖς· » ἔτι δὲ τούτων συντελουμένων τε καὶ ἐνεργουμένων, « Καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομὰς μία. » Αὕτη δ' ἂν εἴη ἡ τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, δι' οὗ τῆς Καινῆς τὴν παράδοσιν Διαθήκης ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν πολλοῖς μαθητευθεῖσιν αὐτῷ ἐνεδυνάμωσε· τοτὲ μὲν πρὸ τοῦ πάθους συνὼν αὐτοῖς καὶ συμπολιτευόμενος, τοτὲ δὲ καὶ « μετὰ τὴν ἀνάληψιν δι' ἡμερῶν μ' ὀπτανόμενος αὐτοῖς καὶ συναυλιζόμενος, C καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· » διὸ καὶ « παρήγγελλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι. » Ταύτης δὲ τῆς ἑβδομάδος ἐν τῷ ἡμίσει δι' ἣν πέπονθεν ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλὴν καὶ τὰ ἀκόλουθα τῆς θείας ἐπληρώθη προῤῥήσεως· ἀμφὶ γοῦν τὰ τρία ἥμισυ ἔτη κηρύξας καὶ ἀπὸ τῆς τῶν Εὐαγγελίων παρίσταται γραφῆς· διὸ εἴρηται· « Καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδή· » καὶ σαφές γε ὅπως ἅμα τῷ πάθει δυνάμει ἤρθη ἐξ αὐτῶν θυσία καὶ σπονδή· ὅτε κατὰ μὲν τὴν τῶν Εὐαγγελίων γραφὴν « τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· » κατὰ δὲ τὴν τοῦ Ἰωσήπου ἱστορίαν·

« Ἐν αὐτῇ τῇ Πεντηκοστῇ νύκτωρ οἱ ἱερεῖς παρελθόντες εἰς τὸ ἱερόν, ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος ἦν, πρὸς τὰς λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἔφασαν ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κτύπου, μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἀθρόας· D « Μεταβαίνομεν(ωμεν) ἐντεῦθεν. »

Ταῦτα δὲ κατὰ λέξιν καὶ ἕτερα τούτοις παραπλήσια ταῖς ἱστορίαις παραδοὺς ὁ Ἰώσηπος συμβάλοιτ' ἂν ἡμῖν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ δυνάμει λελύσθαι τε καὶ καθῃρῆσθαι μετὰ τὸ σωτήριον πάθος τὰ τῆς τοῦ λαοῦ σωματικῆς λατρείας. Οἶδα δὲ καὶ ἄλλην εἰς τὴν ἑβδομάδα τὴν « δυναμώσασαν διαθήκην πολλοῖς » ἀποδοθεῖσαν ἑρμηνείαν· ταύτην γὰρ εἰς τὴν ἐν δεκάσιν ἑβδομάδα μεταλαβὼν ὁ λόγος παρίστη τὸν σύμπαντα τῶν ἀποστόλων χρόνον εἰς ἑβδομηκονταετίαν συντείνειν, ἐν ᾗ τὸ κήρυγμα τῆς Καινῆς Διαθήκης οὐκέτι ἑνί, ἀλλὰ πολλοῖς ἔθνεσι κηρυχθὲν εἰς πᾶσαν ἐνεδυ-

A modo populus exercitusque istorum qui post christos duces in Judæos imperium obtinuere, gentium usus legibus, civitatemque et sanctuarium pessumdedit, et spirituali sensu animarum quasi pestis factus, cum duce qui, juxta prophetiam, jam venerat, omnem perniciem in pristinum populum atque in civitatis incolas, dein in templum, veteremque cultum in eo usitatum excogitavit. Hanc vero causam Christi incarnationis quæ protinus facta est, quodammodo ostendit divina Scriptura dicens : « Dominus de cœlo prospexit super filios hominum, ut videat si est intelligens, aut requirens Deum. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt : non est qui faciat bonum, non est usque ad unum [37]. » Dein in istos ad hoc corruptionis provolutos quæ ingruant calamitates edocens Scriptura ait : « Et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio [38]. » Quæ cum acciderint, « confirmabit pactum multis hebdomada una. » Hoc vero pactum nihil aliud est ac salutaris prædicatio qua Salvator Dominusque noster Jesus Christus Testamentum Novum in multis discipulis suis confirmavit : tum quidem ante passionem cum eis vivens ac conversatus, tum vero « post passionem suam per dies quadraginta apparens eis congregatis, et loquens de regno Dei [39]. » Ideoque « præcepit eis ab Jerosolymis ne discederent. » Hujus vero hebdomadis in dimidio, morte quam ab Judæis perpessus est, impleta sunt divinæ prophetiæ reliqua ; cum quidem per tres annos et dimidium Evangelium prædicatum, ac deinde conscriptum est, quare dicitur : « In medio hebdomadis deficiet hostia et sacrificium [40]. » Constat enim per passionem defecisse hostiam simul et sacrificium ; quando, juxta Evangeliorum narrationem, « velum templi scissum est in duas partes a summo usque deorsum [41] ; » juxtaque Josephi historiam :

« In ipsa Pentecoste noctu sacerdotes in templum progressi, sicut consueverant, ad sacra faciendum, primo motum vehementem cum fragore factum esse dixerunt, dein magnam audiri vocem : « Hinc egrediamur (1). »

Hæc expresse, aliaque his similia Josephus cum in historiis refert, nobiscum videtur consentire, demonstrantibus reipsa solutum ac deletum fuisse post Salvatoris passionem corporeum populi cultum. Novimus aliam quoque de hebdomade « confirmatura pactum multis » datam interpretationem. Hæc enim hebdomada, quasi septem decenniis constans, omne apostolorum tempus, scilicet septuaginta annos indicare videretur, quibus Novi Testamenti prædicatio habita est, quod non uni, sed multis annuntiatum gentibus per universam terram

[37] Psal. XIII, 2, 3. [38] Dan. IX, 26. [39] Act. I, 3. [40] Dan. IX, 27. [41] Matth. XXVII, 51.

(1) Joseph. *De bello Jud.*, VI, 5, 3.

confirmatum est. Etenim historiis patet Joannem, Christi discipulum, post mortem Domini, septuaginta annis superstitem vixisse, scilicet usque ad Trajani regnum; juxtaque hanc sententiam manifestum est media hac decenniorum hebdomade defecisse hostiam et sacrificium, atque « abominationem desolationis » in loco sancto exstitisse. Namque a Salvatoris nostri resurrectione ad ultimam sub Vespasiano oppugnationem elapsi sunt anni quinque et triginta; quibus constaret prædictæ hebdomadis dimidium. Etenim flammis et vastatione penitus deleto vetere sacro sanctoque templo hæc hebdomada consummata est. Atque illud, « Deficiet hostia et sacrificium, et erit in templo abominatio desolationis [42] » usque ad consummationem vitæ permansurum ostendit Scriptura, his additis : « Et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio. »

Hoc breviter exposito, superest ut Isaiæ prophetias aggrediamur, qui solus ex omni vetere Scriptura nobis elucidandus relinquitur.

ναμώθη τὴν οἰκουμένην. Καὶ γὰρ οὖν ἐκ τῶν ἱστοριῶν δείκνυται Ἰωάννης ὁ τοῦ Κυρίου μαθητὴς μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ ἔτεσιν ἐπιβιοὺς ο'· μέχρι γὰρ τῆς Τραϊανοῦ λόγος ἔχει παραμεῖναι αὐτὸν βασιλείας· κατά τε ταύτην τὴν διήγησιν πρόδηλον ὅπως ἐν τῷ ἡμίσει ταύτης τῆς ἐν δεκάσιν ἑβδομάδος ἤρθη θυσία καὶ σπονδὴ, καὶ τὸ λεγόμενον « βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως » ἔστη ἐν τόπῳ ἁγίῳ. Τὰ γοῦν ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως ἐπὶ τὴν ὑστάτην κατὰ Οὐεσπασιανὸν πολιορκίαν εἰς ἔτη πέντε καὶ τριάκοντα συντείνει· ἅπερ ἂν γένοιτο τῆς ἀποδοθείσης ἑβδομάδος τὸ ἥμισυ· ὅτε καὶ παντελῆ τὴν διὰ πυρὸς φθορὰν καὶ κατασκαφὴν τοῦ πάλαι ἱεροῦ καὶ ἁγίου νεὼ πεπονθότος ἐπισφράγισμα εἴληφε· καὶ τὸ, « Ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδὴ, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων· » ὅπερ « βδέλυγμα ἐρημώσεως » μέχρι συντελείας βίου παραμεῖναι δηλοῖ τὸ λόγιον, φάσκον· « Καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. »

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπιτεμόμενοι, τὴν διήγησιν παρατεθείμεθα· ὥρα δὲ ἤδη μετελθεῖν καὶ ἐπὶ τὸν Ἡσαΐαν· ὃς μόνος ἀπὸ πάσης τῆς παλαιᾶς ἡμῖν περιλέλειπται Γραφῆς.

LIBER QUARTUS.

EX ISAIA.

Propheticas de Isaia Eclogas, quæ solæ nobis exponendæ supersunt, tractaturi, eorum gratia qui prophetiis fidem non adhibent, pauca ad prophetarum veracitatem demonstrandam præfabimur. Primum quidem iis qui ante nos fuerunt, rectum aptumque instituemus argumentum. Pulchre enim dixisse mihi videntur, quomodo Moysis legi subditis lex ipsa testetur, quod gentes, quarum in medio vivent, « augures et divinos audient. Tu autem, ait, a Domino Deo tuo institutus es [43]. » Iis etiam cum interdixit divinus sermo auguriis omnique per dæmonum artificium divinatione, dixit : « Prophetam de gente tua et de fratribus tuis suscitabit tibi Dominus Deus tuus [44]. » Quæ igitur iis annuntiata, si non eventu probata fuissent, nec apud eos surrexissent prophetæ viri, numquid legi fidem adhibere potuissent, vel annuntiato verbo, tam expresse et manifeste mendaci? Nonne, ipsa indole ad futurorum scientiam propensa, in propriorum oraculorum contemptum perducti, quibus nihil verum, nihil divinum inesset, nullis subeuntibus prophetis, sponte ad gentium et vaticinia et oracula confugissent? Verum videntur non tantummodo Moysem, sed et multos qui post eum suscitati sunt, quasi Dei prophetas agnovisse, nonnisi insitam eis divinitatem experti. Qui quidem eis non tantum de rebus quæ remotissimis ultimisque temporibus fierent, prophetaverunt, sed etiam de præsentibus

ΛΟΓΟΣ Δ'.

ΗΣΑΪΟΥ.

Τὰς ἀπὸ τῶν Ἡσαΐου προφητικὰς Ἐκλογὰς μόνας ἡμῖν λειπούσας ἀπανθίσασθαι πειρώμενοι, πρὸς τοὺς ἀπίστως περὶ τὰς προφητείας διακειμένους ὀλίγα προδιαληψόμεθα εἰς παράστασιν τῆς τῶν προφητῶν ἀληθείας. Καὶ δὴ πρῶτον καλῶς καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν τετηρημένον παραθήσομαι λογισμόν. Εὖ γοῦν εἰρηκέναι μοι δοκοῦσιν, ὡς ἄρα τοῖς ὑπὸ τὸν Μωϋσέως νόμον αὐτὸς ὁ νόμος διαμαρτύρεται, ὅτι δὴ τὰ ἔθνη ὧν μεταξὺ πολιτεύσονται « κληδόνων καὶ μαντειῶν ἀκούσονται· σοὶ δὲ, » φησὶν, « οὐχ οὕτως ἔδωκε Κύριος ὁ Θεός σου. » Καὶ ἔτι γε εἴργων αὐτοὺς ὁ θεῖος λόγος ἔκ τε οἰωνιστικῆς καὶ πάσης τῆς διὰ δαιμόνων περιέργου μαντείας ἐπιφέρει, λέγων· « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ Θεός σου. » Ἆρ' οὖν τούτων αὐτοῖς ἀναγεγραμμένων, μὴ ἔργῳ δὲ γενομένων, μηδὲ παρόντων αὐτοῖς προφητῶν ἀνδρῶν, δύνατον ἦν αὐτοὺς πιστεύειν τῷ νόμῳ, καὶ τῷ ταῦτα ἐπαγγειλαμένῳ λόγῳ οὕτω προφανῶς καὶ ἐναργῶς ψευδομένῳ; ἢ δῆλον ὅτι ὑπ' αὐτῆς τῆς περὶ τὴν πρόγνωσιν τῶν ἐσομένων λιχνείας ἀγόμενοι κατεφρόνησαν τῶν ἰδίων, ὡς οὐδὲν ἀληθὲς ἐχόντων οὐδὲ θεῖον, διὰ τὸ μὴ εἶναι παρ' αὐτοῖς προφήτας, αὐτόμολοι δὲ ἐπὶ τὰ τῶν ἐθνῶν μαντεῖά τε καὶ χρηστήρια μετῄεσαν; Ἀλλὰ γὰρ φαίνονται οὐ μόνον Μωϋσέα, ἀλλὰ καὶ πλείους μετ' αὐτὸν ὡς Θεοῦ προφήτας προσιέμενοι, οὐκ ἄλλως δῆλον ὅτι ἢ τῷ πεῖραν τῆς ἐν αὐτοῖς θειότητος εἰληφέναι· οἵδε γὰρ αὐτοῖς οὐ μόνον περὶ τῶν μακροῖς ὕστερον χρόνοις μελλόντων ἔσεσθαι προὐθέσπιζον, ἀλλὰ καὶ περὶ

[42] Dan. IX, 27. [43] Deut. XVIII, 14. [44] ibid. 15.

A τινων προχείρων καὶ βιωτικῶν προὔλεγον· οἷον περὶ ὄνων ἀπολωλυιῶν, καὶ περὶ νοσούντων ἐπισφαλῶς, εἰ βιώσονται ἢ μή, καὶ περὶ μελλούσης ἔσεσθαι τῷ λαῷ εὐθηνίας, καὶ περὶ ἄλλων μυρίων, ἃ ταῖς κατ' αὐτοὺς ἱστορίαις ἐμφέρεται· ἅπερ εἰ μὴ τοῦτον γεγόνει τὸν τρόπον, ἀποκρινέσθω τις, τίνι δήποτε οὖν λόγῳ προφήτας ἡγοῦντό τε καὶ ἀπεκάλουν, ἢ διὰ τί γραφῆς τοὺς λόγους αὐτῶν ἠξίουν; Τίς δ' ἡ αἰτία δι' ἣν καὶ τοῖς μετέπειτα παισὶν ἑαυτῶν, ὡς ἂν δὴ θείας, αὐτῶν τὰς γραφὰς παρεδίδοσαν; Μηδὲν γάρ τι θεῖον μηδὲ παράδοξον ἐν τοῖς ἀνδράσιν ἑωρακότας εἰκῆ καὶ μάτην οἴεσθαι περὶ αὐτῶν τοιαῦτα διειληφέναι, πάντων ἐστὶν ἀπιθανώτατον. Εἰ δ' ἀναδράμοι τις ἐπὶ τοὺς τότε χρόνους τῇ διανοίᾳ, τί ἄρα ἐπινοήσειεν, ὁρῶν ἄνδρας ἀγροίκους καὶ τὸ σχῆμα λιτούς, αἰπόλους τινὰς καὶ ποιμένας, εἰς μέσον παντὸς τοῦ ἔθνους παριόντας, καὶ B ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ τινα λέγοντας, καὶ « Τάδε λέγει Κύριος, » ἀναβοωμένους, ἐπί τε βασιλέων καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ μετὰ παραστήματος ἀκαταπλήκτου δημηγοροῦντας, καὶ σοφίαν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνδεικνυμένους, τὴν καὶ εἰσέτι νῦν ἐν ταῖς προφητείαις αὐτῶν φερομένην, μυρία τε ἄλλα δι' αἰνιγμάτων καὶ παραβολῶν ἀπόῤῥητα φιλοσοφοῦντας, ἠθικήν τε καὶ δογματικὴν τῇ Ἑβραίων φωνῇ διδασκαλίαν τῷ λαῷ παραδιδόντας, καὶ πρὸς ἐπὶ τούτοις τὸν βίον τοῖς λόγοις αὐτῶν κατάλληλον ἐνδεικνυμένους, καὶ τοῖς πᾶσιν ἀκολακεύτως ὁμιλοῦντας, εἰς πρόσωπόν τε τοὺς ἀσεβεῖς διελέγχοντας, ὡς καὶ ἐπιβουλεύεσθαι πρὸς αὐτῶν μέχρι θάνατον, ῥωμαλέῳ καὶ γεννικῷ παραστήματι τῷ ἀληθεῖ λόγῳ παρισταμένους· C ταῦτά τις εἰς νοῦν εὐγνωμόνως θέμενος, πῶς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε κατὰ θείαν ὡς ἀληθῶς ἐπίπνοιαν ταῦτα πάντα περὶ αὐτοὺς γεγονέναι; Διὸ καὶ τότε θαυμάζεσθαι αὐτοὺς εἰκὸς ἦν παρὰ τοῖς ἔμφροσι, καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν ἀναγράπτους παρὰ τοῖς ἱερογραμματεῦσι φυλάττεσθαι, εἰσέτι τε νῦν παρ' ὅλῳ τῷ ἔθνει προφήτας γεγονέναι τοῦ Θεοῦ πιστεύεσθαι· ὃ καὶ ἐναργέστατα μάλιστα παρίστησιν ἡ ἡμετέρα περὶ τοῦ Χριστοῦ διάληψις, καθ' ἣν ἀποδείκνυμεν πᾶσαν τὴν κατ' αὐτὸν οἰκονομίαν γεγενημένην, τά τε περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, καὶ τῆς ἐξ ἁπάντων ἐθνῶν γενομένης δι' αὐτοῦ κλήσεως, ἀκριβῶς προεγνῶσθαί τε καὶ πρὸ μυρίων ὅσων ἐτῶν τοῖς θεσπεσίοις ἐκείνοις ἀνδράσι προειρῆσθαι· ὧν τὰς ἱερὰς βίβλους Ἰουδαῖοι μᾶλλον ἂν ἡμῶν εἶεν ἀξιοπιστότεροι μετὰ πάσης σεβασμίου τιμῆς περιέποντές τε καὶ προφέροντες. Τούτων ἡμῖν χρησίμως προδιαληφθέντων, ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν ὁδευτέον.

et coævis prædixerunt; sicut de perditis asinis, de graviter ægrotantibus, utrum convalescerent, necne, de rebus populo feliciter cessuris, multisque aliis, quæ in eorum historiis reperire est : quod si non ita se habuissent, mihi respondeant, cui unquam igitur verbo prophetas agnovissent vocavissentque, vel cur eorum verba scriptis servanda curassent? Quamobrem posteritati suæ scripta eorum, quasi divina tradidissent? Haud quidquam enim divini, vel præclari in istis viris perspicientes temere ac inconsiderate de ipsis talia accepisse opinari, stolidissimum esset. Si quis hæc antiqua mente percenseat tempora, quid existimabit, rusticos videns homines, ignobili habitu, bubulcos scilicet pastoresque, in medio totius gentis prodeuntes, quasi Dei nomine quædam docentes, exclamantesque, « Hæc dicit Dominus, » coram regibus ac omni populo audacter ac libere verba facientes, sapientiam humana majorem ostendentes, quæ nunc adhuc in eorum prophetiis viget, innumera per parabolas atque ænigmata mysteria edocentes, moralem et dogmaticam Hebræorum lingua disciplinam populo tradentes, vitam cum præceptis suis congruam degentes, coram omnibus sine adulatione conversatos, impios palam objurgantes, ipso mortis periculo contempto, ac denique veritatem virili generosaque defendentes audacia. Quæ si quis animo diligenter reputet, non poterit non confiteri ex his omnibus tales viros divina quadam inspiratione esse afflatos. Ideoque tunc eos inter sapientissimos æquum erat admirari, eorumque verba sacris conservare Scripturis, eos denique usque nunc apud omnes gentes velut Dei prophetas credi. Quod et manifestissime confirmat nostra de Christo disputatio, qua demonstravimus omnia quæ acciderunt ei, omnem ejus disciplinam, gentiumque ab eo factam vocationem, expresse prænuntiata, multisque ante annis ab istis divinitus afflatis viris prædicta fuisse. Quorum sacros libros Judæi majore digni fide quam nos essent, justo ac venerabili honore prosequentes. His igitur a nobis non sine utilitate expositis, ad propositum revertendum est.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐκ τοῦ Ἡσαΐου.

« Ὁ λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμὼς περὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ. Ὅτι ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ ἥξουσιν ἐπ' αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη. Καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλά, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ· ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐλέγξει λαὸν πολύν· καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν

CAPUT I.

Ex Isaia.

« Verbum quod vidit Isaias, filius Amos, super Juda et Jerusalem. Et erit in novissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, et elevabitur super colles, et fluent ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi, et dicent : Venite, et ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et docebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis ejus. Quia de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit gentes, et arguet populos multos : et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces : non levabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur

ultra ad prælium [1]. » Ostendant nobis, qui de circumcisione glorificantur, quænam et unde sit lex illa, et quibus danda sit, quæ de Sion exitura prædicitur. « De Sion enim, ait, exibit lex, » diversam fore ab illa significans, quæ per Moysem in deserto data est. Quidnam et Domini Verbum, quod, juxta prophetiam, non jam in Jerusalem permanebit, sed de Sion egressurum est, atque ad gentes transgressurum, ut judicet gentes et arguat populos multos, quando summa pace gentibus Verbo Domini judicandis facta, mutatisque ab iis qui in pace constituti erunt bellorum instrumentis, mentes ad propriæ animæ culturam verterit. Quid ad hæc isti possint respondere nescio. Nobis vero recte in Jesum Christum Dei credentibus, facile est omnem explanare prophetiam, et vere divinam ac prorsus admirandam demonstrare, cum et res prædictas eventu fuisse comprobatas crediderimus, neque a vero aberrare, prophetiarum eventu in incerta temporum spatia producto. Dicimus enim Salvatoris nostri Jesu Christi incarnatione, corporaliter de Sion exiisse, et inde omnibus annuntiatam esse gentibus Novi Testamenti legem, scilicet juxta Evangelium, cum et ipsum salutare Verbum, Verbum Domini appellatum, de Jerusalem procedens, ibique commorans edocuit, juxta illud: « Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta [2]. » — « In omnes gentes effusa est ipsius gratia [3]. » Quæ et ab eo judicatæ, exprobratis prioribus ipsarum peccatis, et ad confessionem et pœnitentiam confugientes, bellum adversus cupiditates suas facere desinent, in profundissima animæ pace deinceps vivent, mentis suæ culturam et fructificationem solummodo curantes. Quæ si quis ad litteram accipere velit, sincerus sensus erit; vel si ad spiritum spectes, multo intellectu facilior. Cum et ante omnia præsertimque hoc in loco credendum sit exitum habuisse quæ hic memorantur; verumtamen iis quæ dicta sunt, facile possunt intelligi prima hujus loci verba, « in novissimis diebus; » quippe apertum est quod in sæculorum consummatione manifestus factus est « mons » spiritalis « Dei, » id est, divinum ac cœleste Verbum; ejusque domus Ecclesia in apostolorum et prophetarum fundamento ædificata, et ideo in vertice montium prædicata. Et hæc quidem manifesta facta sunt, post circumcisi populi reprobationem, post ablatum ab eo regnum cœlorum, quando impleta sunt relata supra hanc prophetiam verba, ubi dictum est: « Et derelinquetur filia Sion, ut umbraculum in vinea, et sicut tugurium in cucumerario, et sicut civitas quæ vastatur [4]. » Et quando impletum est illud: « Audite verbum Domini, principes Sodomorum; percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhæ. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus? » et reliqua; quibus ad-

A εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. » Δεικνύτωσαν ἡμῖν οἱ τὴν περιτομὴν αὐχοῦντες, τίς ὁ νόμος καὶ ποταπὸς, καὶ τίσι δοθησόμενος ὁ ἐκ Σιὼν ἐξελεύσεσθαι προφητευόμενος· « Ἐκ γὰρ Σιὼν, φησὶν, ἐξελεύσεται νόμος, » ἕτερος ὢν δῆλον ὅτι τοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ διὰ Μωϋσέως νόμου δεδομένου· τίς δὲ καὶ ὁ τοῦ Κυρίου λόγος, μηκέτι μὲν, κατὰ τὴν προφητείαν, μένων ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ἐκ Σιὼν αὐτῆς, καὶ μεθιστάμενος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, μέλλων τε κρίνειν ἀνὰ μέσον τούτων, καὶ λαὸν ἐλέγχει(ξει) πολὺν, ὅτε καὶ εἰρήνης βαθυτάτης ἐγγενομένης τοῖς πρὸς τοῦ Λόγου τοῦ Κυρίου κριθησομένοις ἔθνεσι, μεταβαλόντες οἱ τῆς εἰρήνης ἠξιωμένοι τὰ πρότερον αὐτῶν πολεμικὰ σκεύη, τῇ ἑαυτῶν κατὰ τὴν ψυχὴν γεωργίᾳ προσέξουσι τὸν νοῦν. Ἐκείνοις B μὲν οὖν οὐκ οἶδ' εἴ τίς ἐστι πρὸς ταῦτα λόγος· ἡμῖν γε μὴν ὑγιῶς εἰς Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκόσι ῥᾳδίως ἔνεστι πᾶσαν ἐξομαλίσαι τὴν προφητείαν, θείαν τε ὡς ἀληθῶς καὶ παράδοξον αὐτὴν ἐπιδεικνύναι, τῷ καὶ τέλος ἐσχηκέναι τὰ προφητευθέντα πιστεύειν, καὶ μὴ τῆς ἀληθείας ἐκπίπτειν, εἰς ἀτερματίστους ὑπερτιθεμένους χρόνους τῶν προφητειῶν τὰ ἀποτελέσματα. Φαμὲν γὰρ δὴ ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ καὶ σωματικῶς ἐκ Σιὼν ἐξεληλυθέναι, κἀκεῖθεν πᾶσιν ἀνακεκηρύχθαι τοῖς ἔθνεσι, τὸν νόμον τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὸν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτε καὶ αὐτὸς ὁ σωτήριος Λόγος, Λόγος τοῦ Κυρίου χρηματίζων, ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ προελθὼν, ἔνθα διατρίβων ἐδίδασκε, C κατὰ τὸ, « Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· » « Ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐξέχεε τὴν ἑαυτοῦ χάριν· » ἃ καὶ κρινόμενα πρὸς αὐτοῦ καὶ ἐλεγχόμενα ἐπί τε ταῖς προτέραις ἑαυτῶν ἁμαρτίαις, εἰς συναίσθησιν καὶ μετάνοιαν ἐρχόμενα, πέπαυται μὲν τοῦ πολέμοις τοῖς κατὰ τὰ πάθη σχολάζειν, ἐν εἰρήνῃ δὲ ψυχῆς διάγει βαθυτάτῃ, τῆς σφῶν αὐτῶν διανοίας ἐπιμελούμενα γεωργίας τε καὶ καρποφορίας. Εἴτε δὲ κατὰ τὴν λέξιν βούλοιτό τις ταῦτ' ἐκλαμβάνειν, ὑγιὴς ὁ νοῦς ἀποδίδοται· εἴτε κατὰ διάνοιαν, πολλῷ ῥᾷον· ἐπεὶ καὶ προηγουμένως καὶ μᾶλλον κατὰ ταύτην πεπεῖσθαι χρὴ τὰ κατὰ τοὺς τόπους ἀπὸ τῶν (sic) ἀποπληροῦσθαι· πλὴν ἀπὸ τῶν εἰρημένων δύναντα! πως εἶναι σαφῆ καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν χερσὶ περικοπῆς· « ἐν » γὰρ « ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, » δῆλον D δ' ὅτι νῦν ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, ἐμφανὲς γεγένηται τὸ « ὄρος, » τὸ πνευματικὸν « τοῦ Θεοῦ, » τουτέστιν ὁ θεῖος καὶ οὐράνιος Λόγος· καὶ ὁ οἶκος δὲ αὐτοῦ ἡ Ἐκκλησία ἐπῳκοδομημένη ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπάνω εἶναι τῶν ὀρέων λεγομένη. Καὶ ταῦτά γε ἐμφανῆ γέγονε μετὰ τὴν ἀποβολὴν τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, καὶ μετὰ τὸ ἀρθῆναι ἀπ' αὐτοῦ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὅτε πέρας εἰλήφασιν αἱ ἀνωτέρω τῆς ἐκτεθείσης προφητείας φωναὶ, δι' ὧν εἴρηται τὸ, « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιὼν, ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηλάτῳ, καὶ

[1] Isa. II, 1-4. [2] Matth. XXIII, 38. [3] Act. X, 45. [4] Isa. I, 8.

ὡς πόλις πολιορκουμένη·» καὶ ὅτι πεπλήρωται τὸ, «Ἀκούσατε λόγων Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων· προσέχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόῤῥας. Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει Κύριος,» καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιφέρει· «Τὰς νεομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου· ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονὴν, οὐκέτι ἀνήσω τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν. Ὅτ' ἂν τὰς χεῖρας ἐκτείνητε πρὸς μὲ, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀφ' ὑμῶν· καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις.» Καὶ ὅρα πῶς ὁ λόγος ταῦτα πάντα ἀποτεινάμενος οὐκ εἰδωλολατρείαν ἐνταῦθα οὐδ' ἑτέραν αὐτοῖς ἁμαρτίαν ἐγκαλεῖ, οὐδὲ μὴν αἱμάτων πολλῶν, ἀλλ' ἑνὸς ἐξαιρέτου τινὸς αἵματος, δῆλον δ' ὅτι τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἔκχυσιν, περὶ οὗ σαφῶς ὁ λόγος τὸν λαὸν ἀπελέγχει λέγων· «Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις·» δι' ἣν αἰτίαν ἑξῆς ἐπιλέγεται τὸ, «Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιὼν πλήρης κρίσεως, ἐν ᾗ δικαιοσύνη (f. 45) ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονευταί;» μεθ' ἃ πάντα τελευτῶν ὁ λόγος αὖθις τὴν ἀποβολὴν αὐτῶν προμηνύων φησίν· «Ἔσονται γὰρ ὡς τερέβινθος ἀποβεβληκυῖα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ ἔχων. Καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν καλάμη στυππείου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθῆρες, καὶ κατακαυθήσονται οἱ ἄνομοι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οὐκ ἔσται ὁ σβέσων.» Τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα κατ' αὐτῶν προαποφηναμένη ἡ προφητεία, ἑξῆς ἐπιφέρει τὴν ἀρτίως ἡμῖν ἐκτεθεῖσαν περικοπὴν, δι' ἧς εἴρηται τὸ, «Ὅτι ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου.» Σαφῶς μετὰ τὴν ἐκείνων ὁλοσχερῆ καὶ τελείαν ἀποβολήν τε καὶ ἐρήμωσιν τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης ὑποφαίνουσα οἰκονομίας, καθ' ἃς ἐμφανὲς τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι τὸ ὄρος γέγονε τοῦ Κυρίου. Ποῖον δὲ ὄρος, ἢ ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν, Θεὸς Λόγος; αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὃν προαποδεδώκαμεν, περὶ οὗ καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἴρηται, «Ὄρος τοῦ Θεοῦ, ὄρος πῖον·» καὶ τὸ, «Ὄρος ὃ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς κατοικεῖν ἐν αὐτῷ.» Πρὸς τούτῳ δὲ τῷ ὄρει καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐμφανὴς γέγονεν· οἶκος δ' ἂν εἴη Θεοῦ ἡ Ἐκκλησία, ἡ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων ἀποστολικῶν τε καὶ προφητικῶν λόγων ἐπεστηριγμένη· τούτων δὲ ἐμφανῶν γενομένων ἐπ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄρος, δῆλον δ' ὅτι τὸν θεῖον Λόγον οὐ κεκτημένος ὁ Ἰσραὴλ, οὐδ' ὁ πολλαχοῦ δηλούμενος οἶκος Ἰακὼβ, ἀλλ' ἁπαξαπλῶς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ δὴ σαφὲς πῶς καὶ τίνα τρόπον, ἀποτελεσθέντων διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας τῶν προειρημένων, ἐμφανῶν τε γενομένων τοῦ τε ἀποδεδομένου ὄρους καὶ τοῦ δεδηλωμένου οἴκου, ἡμεῖς οἱ ἐξ ἐθνῶν διὰ τῆς εἰς Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ πίστεως προσεληλυθότες τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, πάλαι μὲν ἀγνοοῦντες τὰ τηλικαῦτα, νυνὶ δὲ διὰ τὴν θείαν χάριν ἐπιγνόντες αὐτὰ, προσεληλύθαμεν Σιὼν ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ· καὶ ἅτε παιδευθέντες ὑπὸ τοῦ ἐξεληλυθότος ἢ καὶ καταβεβηκότος ἐκ τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλὴμ Λόγου Θεοῦ, ὡς «Ὅτι ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν·» ἐπὶ τοῦτον

A dit: «Neomeniam et Sabbatum, et festivitates vestras non feram, iniqui sunt cœtus vestri: solemnitates vestras odivit anima mea: facta sunt mihi molesta, laboravi sustinens. Et cum extenderitis manus vestras, avertam oculos meos a vobis: et cum multiplicaveritis orationem, non exaudiam: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt [1].» Animadverte quomodo Scriptura, his omnibus exprobatis, neque idololatriam hic, neque aliam eis iniquitatem objicit, neque sanguinum multorum, sed unius cujusdam præcellentis, Christi scilicet, effusionem ob quem Scriptura expresse populum increpat dicens: «Manus vestræ sanguine plenæ sunt?» Quapropter continuo adjicit: «Quomodo facta est meretrix civitas fidelis, plena judicii? Ju-
B stitia habitavit in ea, nunc autem homicidæ [2]?» Ac postea rursum eorum reprobationem sermo prophetizans, his verbis desinit: «Erunt quasi quercus defluentibus foliis, et velut hortus absque aqua. Et erit fortitudo vestra, ut favilla stuppæ, et opus vestrum quasi scintilla: et succendetur utrumque simul, et non erit qui exstinguat [3].» Hæc et similia in eos prænuntians prophetia, continuo subjicit ea quæ jam prius retulimus, scilicet, «Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini [4].» Aperte post istorum plenam perfectamque reprobationem et ruinam, Novi Testamenti institutionem ostendit, qua manifestus omnibus gentibus mons factus est Domini. Qualis vero mons, nisi qui in principio apud Deum, Deus Verbum?
C ipse enim Salvator et Dominus noster, quem prius ostendimus, de quo et in Psalmis dicitur, «Mons Dei, mons pinguis;» et, «Mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo [5].» Præter hunc montem et domus Domini manifesta facta est. Domus vero esset Dei Ecclesia, quæ in vertice montium apostolicorum et propheticorum verborum elevata est. Quibus vero manifestatis super hunc ipsum montem, apertum est quod divinum verbum non consecutus est Israel, neque multis locis designata domus Jacob, sed in universum omnes gentes. Constat enim quo modo quave ratione expletis Salvatoris nostri manifestatione prænuntiatis rebus manifestisque factis, mons et domus quæ modo
D interpretati sumus, nos e gentibus per fidem in Christum Dei Filium ad omnium Deum perducti, horum quidem quondam inscii, nunc vero per divinam gratiam periti, ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalemque cœlestem pervenimus. Et velut edocti ab illo qui egressus est vel descendit de cœlesti Jerusalem, Verbo Deo, novimus quod «illa quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra [6].» Ad hanc cœlestem Dei domum, ad Sion, cœlestem montem Domini, nos invicem invitantes adhortantesque doctrinis et incitationibus, dictitamus: «Venite et ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob: et do-

[1] Isa. I, 8-15. [2] ibid. 21. [3] ibid. 30. [4] Isa. II, 1. [5] Psal. LXVII, 15, 16. [6] Gal. IV, 26.

cebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis ejus [1]. » Quibus vero expletis, et Dei gratia nobis omnibus manifestatis, alia quoque prophetia exitum habuit, qua ipsum salutare Verbum manifestius illa quæ nunc nobis elucidanda est prophetia, testatur dicens : « Manifestus factus sum iis qui ante non interrogabant ; invenerunt qui non quæsierunt me ; dixi : Ecce ego, ecce ego ad gentem, quæ non invocabat nomen meum [2]. » Si quis nostræ non consentiat interpretationi, quem alium de hoc monte vel domo Dei sensum exhibere possit nescio, de quibus prophetia, nondum nunc corporaliter manifestatis, quæ prius relata sunt indicat. Possunt hæc quoque aliter secundam Christi manifestationem significare, tunc potius quam nunc perfectum oraculis exitum habituris. Scire quoque operæ pretium est hæc fere ad litteram in Michææ prophetia inveniri.

A τὸν ἐπουράνιον οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τὸ Σιὼν, καὶ αὐτὸ ἐπουράνιον ὄρος Κυρίου, διεγείροντες ἀλλήλους καὶ κατασπεύδοντες διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ προτροπῆς φαμεν· « Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ. » Τούτων δ' ἀποτελεσθέντων, καὶ Θεοῦ χάριτι πᾶσιν ἡμῖν ἐμφανῶν γενομένων, καὶ ἄλλη τις προφητεία πέρας εἴληφε, δι' ἧς αὐτὸς ὁ σωτήριος Λόγος σαφέστερον ἐπιμαρτυρεῖ τῇ μετὰ χεῖρας περικοπῇ τῆς τοῦ Ἡσαΐου προφητείας, λέγων· « Ἐμφανὴς ἐγενήθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν· εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εἶπα, Ἰδοὺ ἐγώ εἰμι ἔθνει, οἳ οὐκ ἐπεκάλεσαν τὸ ὄνομά μου. » Εἰ δὲ μὴ οὕτως ἐκλάβοι τις τὰ κατὰ τοὺς τόπους, ποῖον ἂν ὄρος ἢ ποῖον Θεοῦ οἶκον B ἄλλως ἔχοι ἂν ἐπιδεῖξαι, περὶ ὧν ἡ προφητεία, ὡς μὴ τότε ὄντων σωματικῶς ἐμφανῶν, τὰ προεκτεθέντα σημαίνει. Δύναται δὲ ταῦτα καὶ ἄλλως εἰς τὴν δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν (f. 45 v°) ἁρμόττεσθαι, ὡς τότε μᾶλλον ἢ νῦν πληρωθησομένων τελείως τῶν προπεφητευμένων. Ἰστέον δὲ, ὡς τὰ αὐτὰ κατὰ λέξιν σχεδὸν ἐμφέρεται καὶ ἐν τῇ τοῦ Μιχαίου προφητείᾳ.

CAPUT II.

Ex eodem.

« Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet a Jerusalem et a Juda validum et fortem, omne robur panis et omne robur aquæ : fortem, et virum bellatorem, judicem, et prophetam, et hariolum, et senem : principem super quinquaginta, et honorabilem vultu, et consiliarium, et sapientem de architectis, et prudentem eloquii mystici. Et dabo pueros principes eorum, et effeminati dominabuntur eis [3] ; » et reliqua, quibus addit Deus : « Nolite constituere me principem populi. Ruit enim Jerusalem, et Juda concidit : quia lingua eorum et adinventiones eorum contra Dominum, ut provocaret oculos majestatis ejus. Agnitio vultus eorum respondit eis : et peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt, nec absconderunt : væ animæ eorum, quoniam malum meditati sunt consilium in seipsa dicentes : Vinciemus justum quoniam inutilis est ; quoniam fructum adinventionum suarum comedent [4]. » Liber qui Solomonis Sapientia dicitur, fere eadem de justo eloquitur : « Circumveniamus ergo justum, quoniam inutilis est nobis et contrarius est verbis nostris [5]. » Hujus loci verba evidenter de Christo dicta esse videntur ; illic vero de insidiantibus ei, atque in primis adversus eos qui malum meditati sunt consilium prophetizatur. Ideoque imprecationem in eos Scriptura subjicit : « Væ animæ eorum ; » sed et pœnam quæ eos manet addit, dicens : « Fructum adinventionum suarum comedent. » Quæ enim seminaverunt in Christum, hæc et metent in Dei judicio. Jam quidem in hac vita vide annon in eos impletus est post suas adversus Christum insidias hujus prophetiæ sermo dicens : « Ecce dominator Dominus exercituum auferet a Jerusalem et a Juda validum et fortem. » Vere enim ablata est ab iis, quæ prius

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἰδοὺ δὴ, ὁ δεσπότης Σαβαὼθ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν, ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος, γίγαντα καὶ ἰσχύοντα, καὶ ἄνθρωπον πολεμιστὴν, καὶ δικαστὴν, καὶ προφήτην, καὶ στοχαστὴν, καὶ πρεσβύτερον, καὶ πεντηκόνταρχον, καὶ θαυμαστὸν σύμβουλον, καὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ συνετὸν ἀκροατήν. Καὶ ἐπιστήσω C νεανίσκους ἄρχοντας αὐτῶν, καὶ ἐμπαῖκται κυριεύσουσιν αὐτῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει Θεός· « Οὐκ ἔσομαι ἀρχηγὸς τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι ἀνεῖται Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἡ Ἰουδαία συμπέπτωκε, καὶ αἱ γλῶσσαι αὐτῶν μετὰ ἀνομίας, τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦντες. Διότι νῦν ἐταπεινώθη ἡ δόξα αὐτῶν, καὶ ἡ αἰσχύνη τοῦ προσώπου αὐτῶν ἀντέστη αὐτοῖς· τὴν δὲ ἁμαρτίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν καὶ ἐνεφάνισαν· οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, διότι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν, καθ' ἑαυτῶν εἰπόντες· Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι· τοίνυν τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. » Καὶ ἡ λεγομένη Σολομῶντος Σοφία τὰ παραπλήσια τοῖς ἐνθάδε περὶ τοῦ δικαίου λελεγμένοις οὕτως ἔχει· « Ἐνεδρεύσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι, καὶ ἐναντιοῦται D τοῖς λόγοις ἡμῶν. » Ταῦτα δὲ ἐν ἐκείνοις σαφῶς ἐκ τῆς συμφράσεως ἐμφαίνεται περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰρημένα· καὶ τὰ ἐνθάδε τοιγαροῦν περὶ τῶν ἐπιβουλευσάντων αὐτῷ καὶ καθ' ἑαυτῶν μᾶλλον ἤπερ κατ' αὐτοῦ πονηρὰν βουλὴν βουλευσαμένων προφητεύεται· δι' ὃ καὶ καταλλήλως τὸν ταλανισμὸν ἑαυτοῖς ὁ λόγος ἐπάγει διὰ τοῦ, « Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν· » ἀλλὰ καὶ τὴν κόλασιν τὴν περιμένουσαν αὐτοὺς προτίθησι λέγων· « Τοίνυν τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται· » ὁποῖα γὰρ ἔσπειραν κατὰ τοῦ Χριστοῦ, τοιαῦτα καὶ θερισοῦσιν ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ κριτηρίῳ. Ἤδη δὲ καὶ κατὰ τὸν ἐνταῦθα βίον ὅρα εἰ μὴ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπιβουλὴν ἐπληρώθη εἰς αὐτοὺς ὁ προ-

[1] Isa. II, 3. [2] Isa. LXV, 1. [3] Isa. III, 1. [4] Isa. I, 110. [5] Sap. II, 12.

κείμενος τῆς προφητείας λόγος, ὁ φάσκων· « Ἰδοὺ δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαὼθ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν. » Ἀληθῶς γὰρ ἀφῄρηται ἀπ' αὐτῶν ἡ πάλαι πρότερον ἐμπολιτευομένη ἐν αὐτοῖς θεία καὶ οὐράνιος χάρις, καὶ οὐκέτ' ἔστιν εὑρεῖν ἐν αὐτοῖς οὔτε προφήτην οὔτε στοχαστήν· ποῦ δὲ καὶ ὁ πολεμιστὴς αὐτῶν ἢ ὁ δικαστής, ὁ θαυμαστὸς σύμβουλος, ἢ ὁ συνετὸς ἀκροατής; Εἰ δὲ καὶ δοκοῦσιν ἄρτου τοῦ πνευματικοῦ μετέχειν ἐν τῷ τοῖς ἱεροῖς ἐντυγχάνειν τοῦ Θεοῦ λόγοις, ἀλλ' ὅρα εἰ μὴ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς ἡ ἐν τοῖς θείοις Γράμμασιν ἐναποκειμένη ἐξ αὐτῶν ἀφῄρηται· σαφῶς δ' ἐπὶ τούτοις καὶ ἡ Ἱερουσαλὴμ ἀνεῖται, καὶ τὰ λοιπὰ δὲ πάντα εἰς αὐτοὺς πεπλήρωται διὰ μίαν ἐκείνην τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἁμαρτίαν· « Οὐαὶ γάρ, » φησὶν ὁ λόγος, « τῇ ψυχῇ αὐτῶν· » καὶ τοῦ ταλανισμοῦ τὴν αἰτίαν προστίθησι (f. 46) λέγων· « Διότι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστιν. »

A habitabat in eis, divina cœlestisque gratia, nec jam apud eos reperire est prophetam ullum aut hariolum. Ubi enim vir bellator eorum, judex, mirabilis consiliarius, et prudens eloquii mystici? Quod si videntur panis spiritualis esse participes, cum sacra possideant Dei verba, vide annon virtus et robur, in divinis Scripturis inclusa, ab iis ablata sint. Manifeste enim eis ruit Jerusalem, cæteraque omnia adversus eos impleta sunt per unum eorum adversus Christum scelus. « Væ enim, » ait Scriptura, « animæ eorum. » Atque imprecationis causam affert, dicens : « Quoniam malum meditati sunt consilium in seipsos, dicentes : Vinciemus justum, quoniam inutilis nobis. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γʹ.

« Λαός μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς πλανῶσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν ταράσσουσιν. Ἀλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος, καὶ στήσει τὸν λαὸν αὐτοῦ. Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἥξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. » Οὐκ ἔοικεν ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἀναφέρεσθαι τό, « Νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος· » καὶ μάλιστα τό, « Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἥξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ· » ἁρμόζοι δ' ἂν περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, Κυρίου καὶ αὐτοῦ χρηματίζοντος, ταῦτα προφητεύεσθαι· καὶ γὰρ οὖν αὐτὸς ὁ κηρυχθεὶς πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Θεοῦ Λόγος εἰς κρίσιν μετὰ πάντων καταστήσεται, μηδ' ἑνὶ τῶν ἀσεβῶν χώραν διδοὺς ἀπολογίας, ἅτε εἰς τὰς ἁπάντων ἀκοὰς διαδραμούσης αὐτοῦ τῆς διδασκαλίας· ἥξει δ' εἰς κρίσιν Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων μάλιστα τοῦ λαοῦ καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, οἷα δὴ αὐτῶν ἐπισυναχθέντων κατ' αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπιβουλὴν αὐτῷ συσκευασαμένων· οἳ καὶ μακαρίζοντες τὸν ἀρχόμενον ὑπ' αὐτῶν λαόν, ἐπλάνων αὐτόν, λέγοντες τὸ πονηρὸν καλόν, καὶ τοὺς καλοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λόγους πονηροὺς ὑπάρχειν ἀποφαινόμενοι.

CAPUT III.

B « Popule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, et viam gressuum tuorum dissipant. Stat ad judicandum Dominus, et stat ad judicandum populum suum. Dominus ad judicium veniet cum senibus populi, et principibus ejus [1]. » Non videntur de omnium Deo hæc referri, « Nunc stat ad judicandum Dominus, » et præsertim, « Dominus ad judicium veniet cum senibus populi, et principibus ejus. » Melius ad Dei Verbum, ipsumque Dominum vocatum, hæc spectat prophetia. Etenim ipse annuntiatus omnibus quæ sub cœlis sunt judex omnium Dei Verbum constituetur, neque ulli impiorum excusationis locum dabit, quippe cum ad C uniuscujusque auditum pervenerit ejus doctrina. Veniet ad judicium Jesus Christus cum senibus præsertim populi et cum principibus ejus, quoniam illi adversus eum congregati sunt, eique insidias struxerunt. Qui et beatum dicentes populum cui præerant, eum decipiebant, malum pro bono dicentes, optimosque Salvatoris nostri sermones quasi pessimos criminati.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δʹ.

« Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχάζ, λέγων· Αἴτησαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου Θεοῦ σου εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἀχάζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε δή, οἶκος Δαυΐδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις, καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδού, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρά, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν· διότι, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρίᾳ, ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. » Οἱ μὴ παραδεχόμενοι τῶν ἐκ περιτομῆς τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν λεγέτωσαν τίς ἡ παρθένος, ἡ κατὰ τὴν προφητείαν ἐν

CAPUT IV.

« Et adjecit Dominus loqui ad Achaz, dicens : Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni, sive in excelsum supra. Et dixit Achaz : Non petam, et non tentabo Dominum. Et dixit : D Audite ergo, domus David : Numquid parum vobis est, molestos esse hominibus, quia molesti estis et Deo meo? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum. Quia antequam sciat puer reprobare malum et eligere bonum, non est obediens malitiæ, ut seligat bonum [2]. » Non accipientes qui ex circumcisione sunt, Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, dicant quænam sit hæc virgo, quæ juxta prophe-

[1] Isa. III, 12-14. [2] Isa. VII, 10-16.

tiam in utero accipiet et pariet filium, cujus nomen erit Emmanuel. Quod si dixerint non virginem, sed puellam apud Scripturam Hebraica voce nominatam esse, respondendum quod primi qui divinum Scripturæ sensum ita sunt interpretati, non quilibet erant, septuaginta scilicet e populo præstantiores delecti, et maxima pro illis temporibus sapientia probati. Quodnam enim mirum Sermo pollicebatur signum ab ipso Domino, quasi prodigium aliquid, domo David datum iri prænuntians, si tantummodo simplex puella designaretur. Nihil vero prohibet, etsi puellam juxta eos Hebraicum significet, quin prophetia virginem indicari existimemus. Cæterum in Levitico quoque invenies virginem viro desponsatam, et quæ vim ab alio tulit, puellam quoque Scriptura [1] appellari. Et hic quidem decorum esset domo David propter eorum incredulitatem a Domino dari signum, virginem inusitate parturire, cujus nasciturus puer admirabilis fore prædicaretur. Siquidem a pueritia, et ut ita dicam, ab ipsa nativitate malitiæ non obtemperaturus, bonumque electurus prophetizatur. Et nomen ejus mirum in modum prænuntiatur Emmanuel fore, scilicet *nobiscum Deus*. Quod et diceremus nos ipsi, qui eum agnoscimus et confitemur ejus divinam et mysticam apud omnes homines ipsius potentia incarnationem. Dicatur iterum Emmanuel, *nobiscum Deus*, eo quod Pater quidem, Deusque omnium supra non tantum mortalem, sed et omnem spiritualem naturam sit; Filius vero non immerito *nobiscum Deus* nominatur, cum apud nos commoratus sit. Quod si Judæi hæc Achaz prænuntiata ad Ezechiam, ejus filium regnique successorem, referant, animadvertendum hæc ipso jam tum patre Achaz regnante prædicta; Ezechiam vero antequam regnum acceperit Achaz, genitum esse constat. Sexdecim annos regnaverat Achaz, cum ei successit Ezechias, qui tum ætatis quintum et vicesimum annum agebat; ita ut novem annis antequam pater in solium ascenderet, natus sit. Sed jam regnanti hæc prædicta sunt Achaz de mirifica atque insolita Christi nativitate. Singulorum vero hujus prophetiæ verborum sensum, qualis sit, noverit qui in hos locos mirabilis viri exegeticis studiose attenderit.

γαστρὶ ληψομένη καὶ τέξουσα τὸν ἐπονομαζόμενον Ἐμμανουὴλ υἱόν· ἀλλ' εἰ φάσκοιεν μὴ γεγράφθαι παρθένον, ἀλλὰ νεᾶνιν κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν, λεκτέον, ὡς οὐχ οἱ τυχόντες ἐτύγχανον οἱ πρῶτοι τὴν Γραφὴν κατὰ θείαν ἑρμηνεύσαντες οἰκονομίαν, ἑβδομήκοντα μὲν ὄντες τὸ πλῆθος, ἀναλελεγμένοι ἀριστίνδην ἀπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ, δοκιμήν τε οὐ σμικρὰν κατὰ τοὺς αὐτῶν χρόνους ἐπὶ σοφίᾳ δεδωκότες· τί δ' ἂν παράδοξον ὁ Λόγος ὑπισχνεῖτο σημεῖον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὥσπερ τι θαυμαστὸν τῷ οἴκῳ Δαυῒδ δοθήσεσθαι προμαρτυράμενος, εἰ περὶ ψιλῆς νεάνιδος ὁ λόγος ἦν· οὐδὲν δὲ ἡμᾶς κωλύει, εἰ καὶ νεάνιδα[ν] κατ' αὐτοὺς περιέχει τὸ Ἑβραϊκὸν, ὡς περὶ παρθένου δηλοῦσθαι νομίζειν τὰ εἰρημένα· καὶ γὰρ οὖν ἐν τῷ Λευϊτικῷ εὕροις ἂν τὴν ὁμολογουμένως παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ, ὑφ' ἑτέρου (f. 46 v°) δὲ βεβιασμένην, νεᾶνιν ὑπὸ τῆς Γραφῆς ὀνομαζομένην· καὶ ταύτῃ γε ἀξιοπρεπὲς ἂν εἴη τῷ οἴκῳ Δαυῒδ διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν παρὰ Κυρίου δίδοσθαι σημεῖον, τὸ παραδόξως παρθένον ἀποτεκεῖν, δι' ὃ δὴ καὶ ὁ τεχθησόμενος θαυμαστός τις ὢν ἀνηγόρευται· εἴ γε ἐκ παιδὸς, καὶ ὡς εἰπεῖν, ἐξ αὐτῆς γενέσεως, ἀπειθήσειν μὲν πονηρίᾳ, ἐκλέξασθαι δὲ τὸ ἀγαθὸν προφητεύεται. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ αὐτοῦ θαυμαστῶς προαναπεφώνηται Ἐμμανουὴλ τυγχάνον· « ὅ ἐστι, *μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός*. Ὃ καὶ φήσαιμεν ἂν ἡμεῖς οἱ ὁμολογοῦντες αὐτὸν, καὶ συναισθόμενοι τῆς ἐνθέου καὶ ἀποῤῥήτου εἰς πάντας ἀνθρώπους διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐπιδημίας· λέγοιτο δ' ἂν πάλιν Ἐμμανουὴλ, *ὁ μεθ' ἡμῶν Θεὸς*, τῷ τὸν μὲν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων ἐπέκεινα οὐ μόνον τῆς θνητῆς, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς λογικῆς φύσεως τυγχάνειν· τὸν δὲ Υἱὸν, *τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν* εἰκότως ὀνομάζεσθαι τῆς μέχρις ἡμῶν ἐπιδημίας αὐτοῦ ἕνεκεν. Ἐπεὶ δέ τινος τῶν ἐκ περιτομῆς εἰρηκότος ἀκούσας μέμνημαι ταῦτα τῷ Ἀχὰζ προφητεύεσθαι περὶ Ἐζεκίου τοῦ ἐξ αὐτοῦ γενομένου καὶ μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντος, ἐπιτηρητέον, ὅτι πρὸ τοῦ βασιλεῦσαι τὸν Ἀχὰζ καὶ πρὸ τῆς εἰρημένης αὐτῷ ταύτης δὴ αὐτῆς τῆς προφητείας, Ἐζεκίας ἤδη πάλαι γεγενημένος ἀποδείκνυται· ἐπὶ δέκα γοῦν καὶ ἓξ ἔτεσι τὸν Ἀχὰζ βασιλεύσαντα διαδέχεται, ἄγων ἔτος τῆς ἡλικίας πέμπτον καὶ εἰκοστὸν, ὁπηνίκα τῆς βασιλείας ἤρχετο, ὡς προλαμβάνειν αὐτοῦ τὴν γένεσιν ἔτεσιν ἐννέα τὴν τοῦ πατρὸς ἐπὶ τὴν βασιλείαν πάροδον· ἀλλὰ γὰρ ἤδη βασιλεύοντι τὰ προκείμενα τῷ Ἀχὰζ προφητεύεται περὶ τῆς δεδηλωμένης τοῦ Χριστοῦ παραδόξου καὶ θαυμασιωτάτης γενέσεως. Τὰ δὲ κατὰ τὴν λέξιν ἕκαστα ὁποῖον ἔχει νοῦν, τοῖς εἰς τοὺς τόπους τοῦ θαυμασίου ἀνδρὸς ἐξηγητικοῖς ἐντυχὼν ὁ φιλομαθὴς εἴσεται.

CAPUT V.

« Et dixit Dominus ad me : Accipe tibi ipsi librum novum grandem, et scribe in eo stylo hominis, ut celeriter direptionem facias spoliorum. Adest enim, et testes mihi facito fideles homines, Uriam sacerdotem, et Zachariam filium Barachiæ. Et accessi ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium. Et dixit Dominus ad me : Voca nomen ejus, Accelera spolia detrahere, cito prædare, quia antequam sciat puer vocare patrem

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

« Καὶ εἶπε Κύριος πρός με, Λάβε σεαυτῷ τόμον (χάρτου) καινοῦ μεγάλου, καὶ γράψον εἰς αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώπου, τοῦ ὀξέως προνομὴν ποιῆσαι σκύλων· πάρεστι γάρ· καὶ μάρτυράς μοι ποίησον πιστοὺς ἀνθρώπους, τὸν Οὐρίαν τὸν ἱερέα, καὶ Ζαχαρίαν υἱὸν Βαραχίου. Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτην(ῆτιν), καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν· καὶ εἶπε Κύριός μοι· Κάλεσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμευσον· διότι, πρὶν ἢ γνῶναι τὸ

[1] Deut. xx!!, 27.

A παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἐναντίον βασιλέως Ἀσσυρίων.» Ἐπὶ τῇ τοῦ μέλλοντος ἀποτελεῖσθαι παραδόξου ἀναγραφῇ τόμον καινοῦ μεγάλου ἀγράφου προστάσσεται λαβεῖν ὁ προφήτης· δι' οὗ δηλοῦσθαι νομίζω τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης Εὐαγγέλιον· ἀλλὰ καὶ μάρτυρας τῷ Κυρίῳ ποιήσασθαι πιστοὺς ἀνθρώπους, ὧν ὁ μὲν ἱερεὺς λέγεται εἶναι, ὁ δ' ἕτερος, οἶμαι, προφήτης ἦν· μέμνηται γοῦν αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν Παραλειπομένων γραφή· οὓς καὶ αὐτοὺς ὑπολαμβάνω σύμβολον εἶναι τῶν μεμαρτυρηκότων τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ (f. 47) προφητῶν, καὶ τῶν εἰς τὸν αὐτοῦ τύπον πάλαι καθεστώτων ἱερέων. Μετὰ ταῦτα λέγεται· «Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν,» καὶ τὰ ἑξῆς. B Σφόδρα δὲ ἀπρεπὲς καὶ τῆς προφητικῆς σεμνότητός τε καὶ καθαρότητος ἀλλότριον τὸ προχείρως οὕτως οἴεσθαι τὸν προφήτην ἐν αὐτῷ τῷ θεοφορεῖσθαι ἐπὶ μαρτύρων τῶν προδεδηλωμένων κοινωνίας χάριν αἰσχρᾶς προσεληλυθέναι γυναικὶ προφήτιδι καὶ αὐτῇ· ποία δὲ κἂν πιθανότης τολμάτω προσελθεῖν αὐτὸν συνειληφέναι καὶ τετοκέναι αὐτὴν υἱόν· ἀλλὰ γὰρ ἔχεσθαι καὶ ταύτην τὴν προφητείαν ἡγοῦμαι τοῦ νοῦ τῆς προεκτεθείσης, καθ' ἣν εἴρητο· «Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται·» ἐκεῖσε μὲν γὰρ ἐν γαστρὶ λήψεσθαι καὶ τέξεσθαι υἱὸν προὐλέγετο ἡ παρθένος· ἐνταῦθα δὲ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν πέρας εἴληφεν ἡ προφητεία δηλοῦται· «Ἐν γαστρὶ γάρ, φησίν, ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν.» Τίς ἂν οὖν εἴη ὁ φάσκων τό, «Προσῆλθον πρὸς τὴν C προφῆτιν,» ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ λαλοῦν ἐν τῷ προφήτῃ, περὶ οὗ λέλεκται τῇ Μαρίᾳ· «Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι.» Διὸ καὶ προφῆτις οὐκ ἀπεικότως καὶ αὐτὴ ἂν λεχθείη· ἀπὸ γοῦν τοῦ ἁγίου Πνεύματος συλλαβοῦσα τέτοκε τὸν ἐκεῖσε μὲν ἐπικεκλημένον Ἐμμανουήλ, ἐνταῦθα δὲ ἄλλως προσαγορευόμενον· «Κάλεσον γάρ, φησί, τὸ ὄνομα τοῦ ἀποτεχθέντος παιδίου, Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμευσον·» καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐσκύλευσεν οὗτος καὶ προενόμευσεν ἀποῤῥήτῳ καὶ θείᾳ δυνάμει τὰς ἀντικειμένας ἀοράτους καὶ πνευματικὰς δυνάμεις, ὥστε εἰπεῖν, «Ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον·» ἀφ' ὧν σκῦλα καὶ προνομὴν εἰληφὼς τὰς πάλαι κατατυραννουμένας ὑπ' αὐτῶν ψυχάς, κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν» ὁμολογεῖ, λαβὼν παρὰ τοῦ D Πατρὸς «ἔθνη τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ·» ἃ λέγοιτ' ἂν εὐκόλως σκῦλα· «καὶ τὴν κατάσχεσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς,» ἃ καὶ αὐτὰ εἰκότως ἂν καλοῖτο προνομήν. Πρὸς τούτοις, «Πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται, φησί, δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἔναντι βασιλέως Ἀσσυρίων·» ἅπερ καὶ αὐτὰ κατὰ μόνην διάνοιαν, ἤτοι περὶ δυνάμεών τινων πονηρῶν, οἶμαι λέγεσθαι, ἃς ἅμα τῇ γενέσει καθεῖλεν ἡ θεία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις, ἢ καὶ περὶ ψυχῶν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων διαφορᾶς· ὧν τὰς μὲν ἐξ εἰδωλολατρείας μεταβαλούσας ἐπὶ τὸν εὐαγγελικὸν βίον εἰκὸς εἶναι τὴν

aut matrem, accipiet potestatem Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum [1].» Ad mirandas res quæ futuræ erant conscribendas librum novum et grandem sumere jubetur propheta, quo significari opinor Novi Testamenti Evangelium. Sed et testes Domino ut faceret fideles homines, quorum quidem unus sacerdos esse dicitur, alius vero propheta erat; meminit igitur ejus et Paralipomenon Scriptura; quos et ipsos suspicor typum esse eorum qui Salvatoris nostri Jesu Christi adventui testes facti sunt prophetæ, et qui in ejus figuram olim constituti sunt sacerdotes. Post hæc dicitur: «Et accessi ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium,» et quæ sequuntur. Magnopere quidem indignum prophetica dignitate et sinceritate existimare prophetam, præsertim cum inter prædictos testes divinitus inspiratur, turpis causa consortii ad mulierem, prophetissam licet accedere. Nunquid verisimile erat eum accessisse, et illam concepisse et peperisse filium? Nobis enim idem esse videtur sensus hujus, ac prioris prophetiæ, qua dicitur: «Ecce virgo in utero accipiet:» illic enim in utero accepturam et filium parituram esse virginem prædictum erat; nunc hic ratio ostenditur qua eventu probata est prophetia. «In utero enim, ait, accepit et peperit filium.» Quis igitur esset dicens: «Accessi ad prophetissam,» nisi Spiritus sanctus, a quo afflatus propheta divinabat, et de quo dictum est Mariæ: «Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi [2].» Ideoque prophetissa non immerito diceretur ipsa, quæ a sancto Spiritu concipiens, peperit eum qui illic vocatur Emmanuel, hic vero aliter nominatur. «Voca enim, ait, nomen ejus, Accelera spolia detrahere, cito prædare.» Vere enim ille spoliavit et prædatus est mystica et divina virtute adversas, invisibiles spiritualesque potestates, ita ut diceret: «Ego vici mundum [3].» A quibus quasi spolia et prædam animas jampridem ab iis oppressas auferens, «prædicare captivis remissionem [4]» confitetur, accipiens a Patre «gentes hæreditatem ejus [5],» quæ spolia facile dici possent; «et possessionem ejus terminos terræ [6],» quod merito vocaretur præda. Præterea, «Priusquam sciat puer vocare patrem et matrem, accipiet, ait, potestatem Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum.» Quæ quidem et ipsa uno sensu, sive de potestatibus quibusdam nefariis, quas una ortu sustulit divina Salvatoris nostri virtus, sive de animarum discrimine in eum credentium: quarum alias quidem ex idololatria ad evangelicam vitam conversas hic potestatem Damasci esse reor; alias vero, scilicet e circumcisione populi, cum Christum Dei acceperint, spolia Samariæ vocari. Has vero animas spolia et prædam de spiritalibus capiens hostibus, coram spiritali rege Assyriorum, scilicet diabolo, arma cepit et ad pugnam contra eum se accinxit.

[1] Isa. VIII, 1-4. [2] Luc. I, 35. [3] Joan. XVI, 33. [4] Luc. IV, 18. [5] Psal. II, 8. [6] ibid.

Hæc vero sufficiunt sancto viro commentaria, in hunc locum dignoscere volenti. Si quis autem ex Judæis hæc magis corporaliter inquirere velit, ab eo postulandum est an possit corporaliter ostendere qua ratione Isaias, post præcitatos testes, ad prophetissam corporalis consortii causa accesserit; quænam vero et qualis sit hæc prophetissa, et quomodo e vestigio conceperit, confestimque pepererit, et quisnam iste ex prophetissa natus filius, quem vocare Isaiæ præceperit ipse Dominus « Celeriter detrahe spolia, cito prædare; » et quænam sit causa hujusce appellationis; et quomodo ex communi sensu corporaliter existimandum sit hunc puerum « potestatem accepisse Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum; » hæcque facere « priusquam sciat vocare patrem et matrem. » Atque præterea, si iis quæ a nobis exposita sunt repugnant, ostendant ipsi quomodo exspectatus ab iis Christus superveniens accipiet corporaliter juxta prophetiam « potestatem Damasci, » et quænam « spolia Samariæ, » vel quorum « Assyriorum coram rege, » cum nullus illorum his temporibus supersit.

A λεγομένην δύναμιν Δαμασκοῦ, τὰς δ' ἐκ περιτομῆς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παραδεξαμένας τὰ προσαγορευόμενα σκῦλα Σαμαρείας· ταύτας δὲ τὰς ψυχὰς σκῦλα καὶ προνομὴν παρὰ τῶν νοητῶν εἰληφὸς (ὡς) πολεμίων, ἐξ ἐναντίας τοῦ νοητοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων, τουτέστι τοῦ διαβόλου, καθώπλισέ τε καὶ πολεμεῖν αὐτῷ παρεσκεύασε. Καὶ ταῦτα δὲ πάρεστιν ἐπ' ἀκριβὲς τῷ βουλομένῳ ἐκ τῶν εἰς τοὺς τόπους ὑπομνηματισθέντων τῷ ἱερῷ ἀνδρὶ διαγνῶναι. εἰ δ' ἐὶ (sic) ἀπαιτοῖεν ταῦτα σωματικώτερον οἱ ἐκ περιτομῆς, ἀντεξεταστέον αὐτοὺς εἰ δύνανται σωματικῶς αὐτοὶ παραστῆσαι τίνα τρόπον ὁ Ἡσαΐας ἐπὶ τῶν προειρημένων μαρτύρων (f. 47 v°) τῇ προφήτιδι μίξεως σωματικῆς ἕνεκεν προσελήλυθε· τίς δὲ καὶ ἡ τοιαύτη προφῆτις, καὶ πῶς παραχρῆμα ἐν γαστρὶ
B ἔλαβε, καὶ παραυτίκα τέτοκε, καὶ ποῖον τοῦτο τὸ τεχθὲν παιδίον, ὃ προστάσσει τῷ Ἡσαΐᾳ ὁ Κύριος ὀνόματι καλέσαι τῷ, « Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμευσον· » τίνα δὲ καὶ λόγον ἔχει τὸ τηλικόνδε ὄνομα, ἢ πῶς δυνατόν ἐστι κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν παιδίον ὁποῖον δὴ οὖν ἐπινοεῖν σωματικῶς ἀποληψεσθαι τὴν ὀνομαζομένην δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ τὰ λεγόμενα « σκῦλα Σαμαρείας ἐναντίων(ον) βασιλέως Ἀσσυρίων, » καὶ ταῦτα πράττειν « πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸ καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα· » καὶ πρὸς τούτοις εἰ ἀντιλέγοιεν τοῖς ἡμῖν προαποδεδομένοις, δεικνύτωσαν αὐτοὶ πῶς ὁ προσδοκώμενος ὑπ' αὐτῶν Χριστὸς παραγενόμενος λήψεται σωματικῶς τὴν κατὰ τὴν προφητείαν « δύναμιν Δαμασκοῦ, » καὶ ποῖα « σκῦλα Σαμαρείας, » ἢ ποίων « Ἀσσυρίων ἐναντίον, » μηδενὸς ἔτι τούτων ἐνεργοῦντος κατὰ τοὺς ἐνεστῶτας χρόνους.

CAPUT VI.

« Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et in portentum Israel a Domino Deo exercituum, qui habitat in monte Sion [1]. » Illud, « ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus » e persona Salvatoris de apostolis, iisque qui postea in eum crediderunt, apte in Epistola ad Hebræos refertur, quibus igitur addit, « in signum et in portentum erunt domo Israel, » apertum est Salvatoris nostri manifestationis tempore signa et portenta facta fuisse in domo Israel, qualia nunquam patrata sunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

« Ἰδοὺ, ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἅ μοι δέδωκεν ὁ Θεός·
C καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Θεοῦ Σαβαὼθ, ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει Σιών. » Καὶ τὸ, « Ἰδοὺ, ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεὸς, » ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος περί τε τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν μετὰ ταῦτα εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων καλῶς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐξείληπται· ἐπιφέρεται γοῦν ἐνταῦθα τὸ, « Καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν οἴκῳ Ἰσραήλ· » καὶ σαφὲς ὅπως κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας σημεῖα καὶ τέρατα εἰ(ἐν) τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, οἷα οὐδεπώποτε ἀπετελέσθη.

CAPUT VII.

« Et volent, si fuerint igne combusti. Quoniam parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus imperium super humerum ipsius, et vocatur nomen ejus Magni consilii Angelus, admirabilis consiliarius. Adducam enim pacem super principes, et sanitatem ei. Magnum imperium ejus, et pacis ejus non est finis, super solium David et regnum ejus ut dirigat illud, et suscipiat in judicio et justitia ex hoc tempore et usque in sæculum. Zelus Domini Sabaoth faciet hæc [2]. » Existimo hic designatum puerulum eumdem esse, qui de virgine nasciturus superius prophetizatus est, quem et paulo ante paritura dicitur prophetissa. Primo quidem dictus est Emmanuel, dein « Celeriter spolia detrahe, cito prædare. » Hic autem ipse, ut apud Septuaginta legimus, « Magni consilii Angelus » vocatur; et juxta Aquilam atque Hebraicum, no-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

« Καὶ θελήσουσιν, εἰ ἐγένοντο πυρίκαυστοι. Ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος· ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς
D ἄρχοντας, καὶ ὑγεία αὐτῷ. Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅριον· ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυῒδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρίματι καὶ ἐν δικαιοσύνῃ, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. » Οἶμαι δὴ τὸ λεγόμενον ἐνθάδε παιδίον οὐκ ἄλλο εἶναι τοῦ ἐκ τῆς παρθένου τεχθήσεσθαι ἀνωτέρω προπεφητευμένου, ὃ καὶ μικρῷ πρότερον ἡ προφῆτις ἀποτεκεῖν ἐλέγετο· ἀλλὰ τὸ μὲν ἀνωτέρω ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ ἦν, τὸ δὲ μετὰ ταῦτα, « Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμευσον. » Ἐνταῦθα δὲ ὁ αὐτὸς οὗτος κατὰ μὲν τὴν τῶν Ἑβδο-
※ μήκοντα ἑρμηνείαν, « Μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος »

[1] Isa. VIII, 18. [2] Isa. IX, 5-7.

⋇ χρηματίζει· κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν καὶ αὐτὸ τὸ ⋇ Ἑβραϊκὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστι « Θαυμαστὸς σύμ- ⋇ βουλος, ἰσχυρὸς, δυνατὸς πατὴρ, ἔτι ἄρχων εἰρή- ⋇ νης· » καὶ κατὰ τὸν Σύμμαχον δὲ, « Κληθήσεται τὸ ὄνομα τοῦ παιδίου Παραδοξασμὸς, βουλευτικὸς, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ αἰῶνος, ἄρχων εἰρήνης. » Ἀπαιτητέον τοίνυν τοὺς ἐκ περιτομῆς ποῖον ἂν ἔχοι(εν) παιδίον ᾧ τὰ τηλικαῦτα ἐφαρμόσαιεν παριστάναι· καθ' ἡμᾶς γὰρ ἐπίνοιαί εἰσιν αὗται (f. 48) τῆς θείας τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως, εἰς ὃν οἱ μὴ πιστεύσαντες θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυστοι μᾶλλον ἢ ὅτι τὴν ἑαυτῶν ἀποβολὴν ἰδεῖν καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν, ἣν ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσειν εἴρηται· ᾧ παραθήσεις τὸ παρὰ Μωϋσεῖ οὕτω πως λελεγμένον· « Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει· B ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς. » Ἀλλὰ γὰρ οὐ τοῦ παρόντος καιροῦ, οὐδὲ μὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς τυγχάνει σκοποῦ, ἑκάστην λέξιν διασαφῆσαι τῆς προφητείας παραστήσεται· (sic) ὅπως εἴρηται τὸ, « ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυῒδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτήν· » ᾧ καὶ εἰκὸς ἂν εἴη προσκόψαι τοὺς ἐκ περιτομῆς, διὰ τὸ μὴ σωματικῶς ἐπὶ τὸν θρόνον καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Δαυῒδ κεκαθικέναι τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· δι' ὅπερ ἀναπέμψαντες τοὺς φιλομαθεῖς ἐπὶ τὰ εἰς τοὺς τόπους ὑπομνήματα, ἡμεῖς τὸ προτεθὲν διαπερανούμεθα.

A men ejus est « Admirabilis consiliarius, fortis et potens pater, etiam princeps pacis; » et juxta Symmachum : « Vocabitur nomen pueruli Admirabilitas, consiliarius, fortis, potens, pater sæculi, princeps pacis. » Petendum est igitur a Judæis quemnam habeant, cui hæc adoptari possint, puerulum ostendere. Etenim juxta nos indicia sunt ipsa divinæ Christi potestatis, in quem qui non crediderint, volent, si fuerint igne combusti potius quam reprobationem suam videre et gentium salutem, quam zelus Domini Sabaoth facturus esse dicitur. Ad quod spectant hæc apud Moysem : « Ipsi me provocaverunt in idolis suis, et ego provocabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo eos [1]. » Verum nec præsentis temporis, nec propositi est singula prophetiæ verba elucidare; nec quomodo dicatur, « super solium David et regnum ejus ut dirigat illud. » Hoc quidem Judæos offendet, propterea quod non corporaliter super solium David ejusque regnum sedit Salvator Dominusque noster Jesus Christus. De quo studiosos lectores ad commentaria olim a nobis prolata remittimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

« Ἰδοὺ δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαὼθ συνταράξει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος, καὶ ὑψηλοὶ τῇ ὕβρει συντριβήσονται, καὶ ταπεινωθήσονται, καὶ πεσοῦνται οἱ C ὑψηλοὶ μαχαίρᾳ· ὁ δὲ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται. Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας ἐμπλήσει αὐτόν· πνεῦμα φόβου Θεοῦ οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει, ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῷ κρίσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς, καὶ πατάξει γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐν πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ ἀσεβῆ· καὶ ἔσται δικαιοσύνῃ ἐζωσμένος τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἀληθείᾳ εἰλημένος τὰς πλευρὰς αὐτοῦ. Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνὸς, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ ἅμα τὰ D παιδία αὐτῶν ἔσονται, καὶ λέων ὡς βοῦς φάγεται ἄχυρα, καὶ παιδίον νήπιον ἐπὶ τρώγλην ἀσπίδων καὶ ἐπὶ κοίτην ἐγγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ, καὶ οὐ μὴ κακοποιήσωσιν, οὐδὲ μὴ δύνωνται ἀπολέσαι οὐδένα ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, ὅτι ἐνεπλήσθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψαι θαλάσσας· καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμή. » Οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἐκ περιτομῆς ἄλλον τινὰ τοῦ Χριστοῦ τὸν ἐνταῦθα προφητευόμενον ὑπειλήφασι, πλὴν ὅσον ἐπὶ ψιλῇ τῇ τῆς προφητείας ἐκδοχῇ σωματικώτερον ἔσεσθαι φανταζόμενοι τὰ κατὰ τὸν

CAPUT VIII.

« Ecce dominator Dominus Sabaoth confringet nobiles cum fortitudine, et excelsi statura succidentur, et sublimes humiliabuntur. Et subvertentur excelsi ferro : et Libanus cum excelsis cadet. Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis : replebit eum spiritus timoris Dei; non secundum opinionem judicabit, neque secundum loquelam redarguet, sed judicabit humili judicium, et redarguet humiles terræ, et erit justitia cingulum lumborum ejus, et veritas indumentum laterum ejus; et pascetur simul lupus cum agno, et pardus simul quiescet cum hædo, et vitulus et bos et leo simul pascentur : simul requiescent catuli eorum, et leo quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab ubere super foramine aspidis, et in caverna reguli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet. Non nocebunt, et non occident in universo monte sancto meo : quia repleta est terra scientia Domini, sicut aquæ maris operientes. Et erit in die illa radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, ipsum gentes deprecabuntur, et erit sepulcrum ejus gloriosum [2]. » Neque ipsi Judæi alium quemvis ac Christum ibi prophetizatum intellexerunt, nisi nimirum corporaliter accepta hujus prophetiæ simplice littera, in Dominum nostrum Jesum Christum fidem adhibere renuant. Nos vero omnia juxta prophetiam digna esse Deo persuasum habentes, de moribus hominum Salvatoris nostri adventu

[1] Deut. XXXII, 21. [2] Isa. X, 33, 34; XI, 1-10.

ab iniquitatis profundo in mansuetudinem conversis hæc dici credidimus : nunc usque videntes quomodo et qua ratione in Ecclesiis quæ sunt super terram, adventu Jesu Christi e radice Jesse germinati, plerique hominum transformati sint, atque natura sua immutati prius ferina, cum quasi lupi prius, et pardi et leones, cæteraque ferarum et serpentium genera viverent, sicut eos juxta propriam cujusque malitiam et iniquitatem ex analogia prophetia vocat. Qui et conversi et quasi transfigurati in tantum mansuetudinis provecti sunt, ut simul pascerentur, eamdem sanctorum Dei verborum escam comedentes cum mansuetissimis vita Dei viris justis, quos propter talem animæ innocentiam privatis et mansuetissimis animalibus, atque lactentibus pueris divinus æquiparat sermo. Si quis haud facile hæc accipiat, dicat quomodo aliter e sensu communi hunc possit interpretari locum. Quamobrem igitur et quomodo Libanus cum excelsis cadet ? Quomodo non allegorice accipiet neque virgam, neque florem ex ea germinaturum ? Ostendat quomodo corporaliter virga egressura de radice Jesse dicatur, et unde flos e radice ejus ascensurus. Si autem, quod perdifficile est, de his interpretationem exhibere nitatur, attende annon pulchre nobis et reliqua Salvatoris nostri adventu plenum eventum habuerint. Quæ et congruenter cum prophetia advenerunt, confractis a Domino Sabaoth prioris populi quondam nobilibus, quos et elevatos facta in Salvatorem nostrum injuria, conterendos et humiliandos, et dejiciendos esse prænuntiat. Cum illis et Libanum prolapsurum Scriptura dicit. Sic enim consueverat Jerusalem veteremque quondam ibi celebratum cultum allegorice nominare ; ut constat ex illo Ezechielis loco, ubi dictum est : « Aquila grandis, magnarum alarum, longo membrorum ductu, plena plumis et varietate, quæ habet auctoritatem ingrediendi in Libanum, et evulsit tenera cedri [1]. » Et hæc ipsa deinceps explanans idem propheta, aperte Libanum esse Jerusalem edocet dicens : « Fili hominis, dic ad domum exasperantem : Nescitis quid ista significent? Dic, Cum venerit rex Babylonis in Jerusalem, et assumet regem et principes ejus [2]. » Manifestum est igitur quod et ipse Libanus post excelsorum injuriam cecidit Salvatoris nostri adventu de radice Jesse nati ; in quo requievit plenitudo donorum sancti Spiritus, qui et rursus veniet secunda et præclara manifestatione, non secundum opinionem judicans, « Personam enim hominis Deus non accipit [3] » ; neque secundum loquelam redarguens : « Scrutans enim est renes et corda, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus [4]. » Præterea cum jam facta est ejus incarnatio, quam verissime repleta est terra scientia Domini, non jam solis Judæis eum cognoscentibus. Tunc etiam pleniorem eventum habuit prophetia,

A τόπον τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν οὐχ ὁμολογοῦσι πίστιν· ἡμεῖς δ' ὅλα τὰ κατὰ τὴν προφητείαν ἄξια εἶναι Θεοῦ πειθόμενοι, περὶ τροπῶν ἀνθρωπείων τῶν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς κακίας εἰς ἡμερότητα μεταβεβληκότων ταῦτα λέγεσθαι πεπιστεύκαμεν· ἔτι καὶ νῦν ὁρῶντες πῶς καὶ τίνα τρόπον ἐν ταῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην [ἐν ταῖς] Ἐκκλησίαις μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἐκ τῆς ῥίζης (f. 48 v°) Ἰεσσαὶ βεβλαστηκότος Ἰησοῦ Χριστοῦ, οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων μετεπλάσθησαν, καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θηριώδους μετέβαλον βίου, λύκοι τινὲς ὄντες τὸ πρότερον, καὶ παρδάλεις τὸν τοιονδὶ τρόπον, λέοντές τε καὶ ὅσα ἄλλα θηρία τε καὶ ἑρπετὰ κατ' ἀναλογίαν τῆς ἐν ἑκάστῳ ποικίλης κακίας τε καὶ πονηρίας ἡ προφητεία καταλέγει· οἱ B καὶ μεταθέμενοι καὶ ὡσπερεὶ μεταπλασθέντες, εἰς τοσοῦτον ἡμερότητος ἤλασαν, ὡς συμβόσκεσθαι αὐτοὺς τὴν αὐτὴν ἔσθοντας τῶν ἱερῶν τοῦ Θεοῦ λόγων τροφὴν τοῖς ἡμερωτάτοις τὰ ἤθη δικαίοις ἀνδράσι τοῦ Θεοῦ, οὓς διὰ τὴν τοιανδὶ τῆς ψυχῆς ἀκακίαν τιθασσοῖς καὶ ἡμερωτάτοις ζώοις, τοῖς τε ἀναγεγραμμένοις ἐνταῦθα παιδίοις ὁ θεῖος ἀπείκασε λόγος. Εἰ δὲ πρὸς ταῦτά τις δυσπειθῶς ἔχοι, λεγέτω εἰ οἷόν τε ἄλλως κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν σώζειν τὴν λέξιν· διὰ τί γὰρ ἢ καὶ πῶς ὁ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται; Μὴ τροπολογείτω δὲ μήτε τὴν ῥάβδον, μηδὲ τὸ ἐκ ταύτης ἄνθος· ἀλλὰ δεικνύτω πῶς σωματικὴ ῥάβδος ἐξελεύσεσθαι ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ λέγεται, καὶ ποταπὸν ἄνθος ἀναβήσεσθαι ἐξ αὐτῆς. Εἰ δὲ καὶ τὸν πάνυ σκληρὸν ταῦτα ἐπὶ διάνοιαν ἀνιέναι C βιάζεται, ὅρα εἰ μὴ καλῶς ἡμῖν καὶ τὰ λοιπὰ ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ κατὰ διάνοιαν παρίσταται πεπληρωμένα· ἃ καὶ ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ γέγονε μετὰ τὸ συνταράξαι Κύριον Σαβαὼθ τοὺς πάλαι ἐνδόξους τοῦ προτέρου λαοῦ· οὓς καὶ ὑψωθέντας τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὕβρει συντριβήσεσθαι καὶ ταπεινωθήσεσθαι, καὶ πεσεῖσθαι προφητεύει· σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τὸν Λίβανον πεσεῖσθαι ὁ λόγος φησίν· οὕτω δὲ ἔθος αὐτῷ τὴν Ἰερουσαλὴμ καὶ τὴν πάλαι πρότερον ἐν αὐτῇ σωματικῶς ἀποτελουμένην λατρείαν ὀνομάζειν· ὡς δῆλόν ἐστιν ἀπὸ τοῦ Ἰεζεκιὴλ, ἔνθα τοῦτον ἀναγέγραπται τὸν τρόπον· « Ὁ ἀετὸς ὁ μέγας ὁ μεγαλοπτέρυγος, ὁ μακρὸς τῇ ἐκτάσει, πλήρης ὀνύχων, ὃς ἔχει τὸ ἥγημα εἰσελθεῖν εἰς τὸν Λίβανον, καὶ ἔλαβε τὰ ἐπίλεκτα τῆς κέδρου. » Ἐπιλύων γοῦν τὴν παραβολὴν αὐτὸς ὁ D προφητικὸς λόγος σαφῶς τὸν Λίβανον τὴν Ἰερουσαλὴμ διδάσκει, λέγων· « Υἱὲ ἀνθρώπου, εἰπὸν δὴ πρὸς τὸν οἶκον τὸν παραπικραίνοντα· Οὐκ ἐπίστασθε τί ἦν ταῦτα; εἰπὸν, Ὅταν ἔλθῃ βασιλεὺς Βαβυλῶνος ἐπὶ Ἰερουσαλὴμ, καὶ λήψεται τὸν βασιλέα αὐτῆς καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῆς. » Πρόδηλον οὖν ὅπως καὶ οὗτος ὁ Λίβανος μετὰ τῶν ὑψηλῶν τῇ ὕβρει περιπέπτωκεν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ γενομένου Σωτῆρος ἡμῶν· ἐφ' ὃν καὶ ἀνεπαύσατο ἡ τελειότης τῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος χαρισμάτων, ὃς καὶ εἰσαῦθις ἐλεύσεται κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ

[1] Ezech. XVII, 3. [2] ibid. 12. [3] Gal. II, 6. [4] Apoc. II, 23; Hebr. IV, 12.

παρουσίαν, οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινοῦντος· « Πρόσωπον γὰρ ἀνθρώπου Θεὸς οὐ λαμβάνει· » ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγχων· « Ἐτάζων γάρ ἐστι καρδίας καὶ νεφρούς, καὶ διικνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος. » Καὶ ἐπὶ τῇ γενομένῃ μὲν οὖν αὐτοῦ ἤδη πρότερον παρουσίᾳ ἐνεπλήσθη ὡς ἀληθῶς ἡ γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον, μηδενὸς τὸ πρὶν ὅτι μὴ μόνων τῶν ἐκ περιτομῆς γινωσκόντων αὐτόν· τότε δὲ καὶ μᾶλλον εἰς πέρας ἀχθήσεται ἡ προφητεία, ὅτε τοῦ πληρώματος τῶν ἐθνῶν εἰσελθόντος σὺν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι καὶ ὁ πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, ὁ Χριστὸς δὲ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς ἄρχειν ἐθνῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατεστάθη, κατὰ τὸ, « Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ καὶ ὁ (f. 49) ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. » Ὅρα γοῦν, ὡς οὐδ' ὅλως ἐνταῦθα Ἰσραὴλ, ἢ Ἰακὼβ, ἢ Ἰούδας ὀνομάζεται, σαφῶς δὲ τὰ ἔθνη ἐπὶ τὸν ἐκ ῥίζης ἀναστησόμενον Ἰεσσαὶ ἐλπιεῖν προφητεύεται, συνᾳδούσης τῆς ἐνταῦθα λέξεως τῇ παρὰ Μωϋσεῖ φασκούσῃ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς προσδοκία, » οὐχὶ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ « τῶν ἐθνῶν. » Καὶ τίνος δὲ ἄλλου ἡ ἀνάπαυσις ἐν τῇ ἀνωτάτω παρὰ Θεῷ γεγένηται τιμῇ, ἢ τοῦ ἀκούσαντος λέγοντος αὐτῷ τοῦ Πατρός· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. »

A cum plenitudine gentium ingrediente cum reliquis gentibus et omnis Israel salvabitur, Christus a mortuis resurgens imperare gentibus a Deo constitutus est, juxta illud : « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus ; in eo gentes sperabunt. » Attende igitur quomodo non hic Israel, aut Jacob, aut Judas nominentur, sed aperte gentes, in eum qui surget de radice Jesse, speraturæ prophetizantur, consonante hoc loco cum iis apud Moysem dicentibus : « Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est, et ipse erit exspectatio gentium [1], » non vero Israel. Cujusnam vero alius erit requies in altissimis apud Deum honorata, nisi illius qui patrem audivit dicentem sibi : « Sede a dextris meis, donec B ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum [2]? »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

« Καὶ διορθωθήσεται μετ' ἐλέους θρόνος, καὶ καθιεῖται μετ' (sic) αὐτοῦ μετὰ ἀληθείας ἐν σκηνῇ Δαυΐδ, κρίνων καὶ ἐκζητῶν κρίμα, καὶ σπεύδων δικαιοσύνην. » Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας καὶ ταῦτα προφητεύεται, ὁπηνίκα τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, διορθωθείσης αὐτῷ μετ' ἐλέους καὶ φιλανθρωπίας τῆς κατὰ πάντων βασιλείας, σὺν ἀληθείᾳ κρίνων καθεσθήσεται ἐν σκηνῇ Δαυΐδ· οὕτω δὲ τὴν τῶν ἁγίων καὶ πρωτοτόκων τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, καὶ πάντας ἡγοῦμαι τοὺς ὑπὸ τὴν μερίδα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ γεγενημένους, ἁγίους χρηματίζειν.

CAPUT IX.

« Et præparabitur in misericordia solium, et sedebit super illud in veritate, in tabernaculo David, judicans et quærens judicium, et velociter reddens quod justum est [3]. » De secunda Christi manifestatione hæc quoque prophetizantur, quando Dei Verbum, præparato ei in misericordia et benignitate omnium principatu, cum veritate judicans sedebit C in tabernaculo David. Sic autem sanctorum et antiquorum in cœlis inscriptorum Ecclesiam, omnesque existimo verbi Dei participatione sanctos effectos designari.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης, καὶ ἥξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἡττηθήσεται ἐν αὐτοῖς. » Περὶ τῆς ἀγενήτου τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ φύσεως ἐκλαμβάνειν τὰ προκείμενα, ὡς δὴ μέλλοντος αὐτοῦ νεφέλῃ τινὶ ὀχεῖσθαι, καὶ τῇ σωματικῇ παρεπιδημεῖν Αἰγύπτῳ, οὔτε πιθανὸν, οὔθ' ὅσιον ὑπάρχειν ἡγοῦμαι· δι' ὅπερ ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐκδεκτέον τὴν προφητείαν, καὶ αὐτὴν ἐναργῶς ἤδη κατὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ παρουσίαν πεπερασμένην, καθ' ἣν ἐπὶ νεφέλης κούφης, τῆς ἐκ Πνεύματος ἁγίου συστάσης αὐτῷ σαρκὸς, εἰς τὸν βίον τοῦτον, Αἴγυπτον τροπικῶς ὀνομαζόμενον, παρελήλυθε, καὶ εἰς αὐτὴν δὲ σωματικῶς τὴν Αἴγυπτον, εἰς ἣν ἔτι παῖς ὢν πρὸς τῆς μητρὸς καὶ τοῦ Ἰωσὴφ διεκομίσθη· τηνικαῦτα δὲ κατά τινας ἀποῤῥήτους λόγους ἐσείσθησαν καὶ ἐκινήθησαν ὑποταραχθέντες αὐτοῦ τῇ παρουσίᾳ οἱ ἐν τοῖς πανταχόσε χειροποιήτοις ξοάνοις ἐνοικοῦντές τε καὶ ἐνεργοῦντες τὸ πρότερον δαίμονες· ὅπερ δηλοῦται διὰ τῆς λεγούσης προφητείας, « Καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου. » Ταῦτα δὲ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἔνδοξον ἀπ' οὐρα-

CAPUT X.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum : et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis [4]. » De increata omnium Dei natura hæc accipere, quasi venturo ipso super nube aliqua, atque in corporalem accedere Ægyptum, neque fide dignum, neque religiosum esse existimo. Quapropter ad Dei Verbum referenda est prophetia ; atque ipsa manifeste jam priore ejus adventu impleta est, quo super nube D levi, carne scilicet ei a Spiritu sancto formata, in hanc vitam, Ægyptum per metaphoram nominatam, prodiit, et in ipsam corporaliter Ægyptum, in qua, cum adhuc esset puer, a matre et Joseph perductus est. Tunc autem juxta quædam mystica verba, commoti sunt ejus adventu conturbati qui prius ubique in manufactis simulacris inhabitabant et vigebant dæmones. Quod quidem ostenditur dicente prophetia : Et commovebuntur manufacta Ægypti. » Hæc quoque per secundum ejus et præclarum in cœlis regnum implebuntur, quo et ipsam commovendam æquum esset. Et tunc maxime conturbanda hæc manufacta Ægypti, quorum cor superabitur, ut ait

[1] Gen. XLIX, 10. [2] Psal. CIX, 1. [3] Isa. XVI, 5. [4] Isa. XIX, 1.

Scriptura, in eis Verbo divino subjiciente sibi, A et humiliante tunc omnem altitudinem nunc contra Dei cognitionem elevatam. Omnia prophetiæ reliqua sola explicantur allegoria.

νῶν βασιλείαν πληρωθήσεται, καθ' ἣν καὶ αὐτὴν σεισθήσεσθαι εἰκὸς ἂν εἴη· καὶ τότε μᾶλλον κλονηθήσεσθαι τὰ ἀποδεδομένα χειροποίητα Αἰγύπτου, ὧν καὶ τὴν καρδίαν ἡττηθήσεσθαί φασιν, ἐν αὐτοῖς τοῦ θείου Λόγου καθυποτάξαντος ἑαυτῷ καὶ ταπεινώσοντος τότε πᾶν ὕψωμα τὸ νῦν ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ· τὰ δ' ἑξῆς τῆς προφητείας ἅπαντα διὰ μόνης ἀποδοθήσεται τροπολογίας.

CAPUT XI.

« In die illa erit altare Domino in terra Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domino : et erit in signum in æternum Domino in terra Ægypti ; quoniam clamabunt ad Dominum propter affligentes se, et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos, judicans salvabit eos, et cognitus erit Dominus Ægyptiis, et cognoscent Ægyptii Dominum Deum in die illa, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent [1]. » B Et quis alius esse posset a Domino missus homo, qui Ægyptios salvaturus est judicans, nisi Christus Dei, « formam servi accipiens, et habitu inventus ut homo [2]. » Ægypto quidem allegorice hominum vitam significante, Ægyptii essent qui a dæmonibus vexantur et ad res terrenas propensiores sunt, quos omnium Deus miseratus est dæmonum tyrannide oppressos, misso prædicto homine, qui salvavit salutem Deo dignam ita ut omnes quondam sub lege ab Ecclesia Domini exclusos, se ipsum iis manifestans Dominus, ad Domini scientiam hac revelatione perduceret. Patet quod in prædicta Ægyptiorum terra exstructum est Domino altare omnibus congregationibus quæ in omni loco fiunt ad invo- C candum adorandumque Deum. Dicit forte aliquis huic loco adversatus, scilicet « et erit altare Domino in terra Ægyptiorum, » si quidem altare locus quivis sit sacrificiorum, verbo Dei insipientibus bestiis immolatis, justius esset majus, magisque verum per Christum fieri Deo altare in omni terrestri loco, Ægypto per metaphoram nominato, propter omnes ubique martyres, quasi sacrificia et victimas pro hominum generis salute Deo, et in ipsa corporali Ægyptiorum terra, ubi tot et tanti martyres proprio ipsorum sanguine Deum glorificaverunt. Quod si illud difficile crederent circumcisi, dicant ipsi quando et ubi et quodnam altare in Ægypto erectum sit Domino, quis vero homo qui Ægyptios salvos fecerit, quemadmodum et D quando cognitus fuerit Dominus Ægyptiis, ita ut ipsi a prioribus declinantes erroribus ad ejus scientiam pervenerint : hoc est videlicet cognoscere Dominum. Cætera vero omnia prophetiæ altiorem sensum includunt, quem enucleare præsens non sinit tempus.

(f. 49 v°) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγυπτίων, καὶ στήλη πρὸς τὸ ὅριον αὐτῆς τῷ Κυρίῳ· καὶ ἔσται εἰς σημεῖον εἰς τὸν αἰῶνα Κύριος ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου· ὅτι κεκράξονται πρὸς Κύριον διὰ τοὺς θλίβοντας αὐτούς, καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς ἄνθρωπον ὃς σώσει αὐτούς, κρίνων σώσει αὐτούς· καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις· καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· καὶ B ποιήσουσι θυσίας καὶ δῶρον· καὶ εὔξονται εὐχὰς τῷ Θεῷ. » Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη ὁ ἀποσταλεὶς ὑπὸ Κυρίου ἄνθρωπος, καὶ σώσας τοὺς Αἰγυπτίους διὰ τοῦ κρίνειν, ἢ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ « μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος. » Αἰγύπτου δὲ τροπικῶς νοουμένου τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου, εἶεν ἂν οἱ δεισιδαίμονες καὶ τοῖς ὑλικοῖς προπεπονθότες Αἰγύπτιοι, οὓς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς κατελεήσας θλιβομένους ὑπὸ τῶν κατατυραννούντων αὐτοὺς δαιμόνων, ἀποστείλας τὸν προειρημένον ἄνθρωπον, ὃς ἔσωσε σωτηρίαν Θεῷ πρέπουσαν, ὥστε τοὺς πάλαι κατὰ τὸν νόμον εἰργομένους τῆς Ἐκκλησίας Κυρίου διὰ τῆς γενομένης αὐτοῖς ἐπιφανείας ἐπιγνῶναι τὸν Κύριον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου γνωστὸν αὐτὸν αὐτοῖς ἐμ- C ποιοῦντος· σαφὲς δ' ὅπως ἐν τῇ δηλωθείσῃ τῇ τῶν Αἰγυπτίων χώρᾳ συνέστη τῷ Κυρίῳ θυσιαστήριον ἀπὸ τῶν ἐν παντὶ τόπῳ εἰς εὐχὰς καὶ Θεοῦ θρησκείαν ἐπιτελουμένων ἀθροισμάτων. Εἴποι δ' ἄν τις ἐπιβαίνων τῇ λέξει εἰς τὸ, « Καὶ ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ τῶν Αἰγυπτίων, » εἰ δὴ τὸ θυσιαστήριον τόπος τίς ἐστι θυμάτων, ἐπὶ λόγῳ Θεοῦ ζώων ἀλόγων σφαγιαζομένων, δικαιότατα ἂν μεῖζον καὶ ἀληθέστερον διὰ Χριστοῦ γεγονέναι τῷ Θεῷ θυσιαστήριον ἐν ὅλῳ τε τῷ περιγείῳ τόπῳ, Αἰγύπτῳ τροπικῶς χρηματίζοντι, διὰ τοὺς πανταχόσε μάρτυρας θύματα καὶ οἱονεὶ σφάγια τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἀναφερομένων τῷ Θεῷ καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ σωματικῇ τῶν Αἰγυπτίων χώρᾳ, ἔνθα τοσοῦτοι καὶ τηλικοῦτοι μάρτυρες ἐδόξασαν D τὸν Θεὸν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν αἵματι· ἀλλ' εἰ δυσπειθῶς ἔχοιεν πρὸς τὰ ἀποδεδομένα οἱ ἐκ περιτομῆς, λεγέτωσαν αὐτοὶ πότε καὶ ποῦ, καὶ πρὸς τίνος θυσιαστήριον κατέστη τῷ Κυρίῳ ἐν Αἰγύπτῳ, τίς δὲ ὁ ἄνθρωπος ὁ σώσας τοὺς Αἰγυπτίους, τίνα τε τρόπον καὶ πότε γνωστὸς ἐγένετο Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, ὥστε αὐτοὺς ἀποστάντας τῆς προτέρας πλάνης, τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν ἀναλαβεῖν· τοιοῦτον γάρ ἐστι τὸ ἐπιγνῶναι Κύριον. Καὶ ὅλα δὲ τὰ ἑξῆς τῆς προφητείας βαθυτέρας ἤρτηται διανοίας, ἣν οὐχ ὁ παρὼν ἀναπτύσσειν καιρός.

CAPUT XII.

« Domine, in angustia recordatus sum tui; in tribulatione parva, doctrina tua nobis. Sicut quæ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

« Κύριε, ἐν θλίψει ἐμνήσθην σου· ἐν θλίψει μικρᾷ ἡ παιδεία σου ἡμῖν· καὶ ὡς ἡ ὠδίνουσα ἐγγίζει τοῦ

[1] Isa. XIX, 17-21.

τεκεῖν, καὶ ἐπὶ τῇ ὠδῖνι αὐτῆς ἐκέκραξεν, οὕτως A ἐγενήθημεν τῷ Ἀγαπητῷ σου. » Ἐπιγραφή τις ἐν Ψαλμοῖς « Ὑπὲρ τοῦ Ἀγαπητοῦ » φέρεται· καὶ πάλιν εἴρηται· « Ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀγαπητοῦ· » δείκνυται δ' ἐν τοῖς τόποις (f. 50) οὐκ ἄλλος ὢν τοῦ Χριστοῦ λεγόμενος Ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ. Τούτου χάριν ἐπεσημηνάμεθα καὶ τὸν ἐν χερσὶν ἀγαπητόν· αὐτὸν ἐκεῖνον ὑπολαμβάνοντες εἶναι, ὃν καὶ ἐξ οὐρανοῦ φωνὴ σαφῶς ἀνεκήρυξε φήσασα· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα. »

concepit, cum appropinquaverit ad partum, dolens clamat in doloribus suis: sic facti sumus Dilecto tuo [1]. » Titulus quidam in Psalmis fert « Pro Dilecto [2]; » et rursus dictum est: « Rex virtutum Dilecti [3]. » Ostenditur in his locis non alius esse ac Christus, is qui Dei Dilectus appellatur. Hujus gratia adnotavimus quoque hunc dilectum, quem esse putavimus eumdem de quo vox manifeste a cœlis audita est dicens: « Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui [4]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

« Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄνδρες τεθλιμμένοι, καὶ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τούτου, οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ· Ὅτι εἴπατε· Ἐποιήσαμεν διαθήκην μετὰ τοῦ ᾅδου, καὶ μετὰ τοῦ θανάτου συνθήκας· καταιγὶς φερομένη ἐὰν παρέλθῃ, B οὐ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς· ἐθήκαμεν ψεῦδος τὴν ἐλπίδα ἡμῶν, καὶ τῷ ψεύδει σκεπασθησόμεθα· διὰ τοῦτο οὕτως λέγει Κύριος Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὰ θεμέλια Σιὼν λίθον πολυτελῆ, ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον εἰς τὰ θεμέλια αὐτῆς, καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ μὴ καταισχυνθῇ· καὶ θήσω κρίσιν εἰς ἐλπίδα, ἡ δὲ ἐλεημοσύνη μου εἰς σταθμούς. » Καὶ πῶς οὐκ ἀληθῶς ἠλίθιος καὶ κομιδῇ καταγέλαστος ἡ τῶν σωματικῶς καραδοκούντων λίθον τινὰ τούτων δὴ τῶν πολυτελῶν καὶ πολυτίμων εἶναι νομιζομένων εἰς τὰ θεμέλια τῆς σωματικῆς Σιὼν ἐμβληθήσεσθαι πρὸς αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὑπόληψις, ἐφ' ὃν λίθον ὁ πιστεύσας οὐδαμῶς καταισχυνθήσεσθαι προφητεύεται; Τὰς μωρὰς τοιγαροῦν καὶ Ἰουδαϊκὰς διηγήσεις, τούς C τε γραώδεις οὓς ὠνόμασεν ὁ Ἀπόστολος *μύθους* ἀποσεισάμενοι, Θεοῦ ἀξίως τὰς θεοπνεύστους παραδεχώμεθα προφητείας· φησὶν οὖν· « Διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὰ θεμέλια Σιὼν λίθον. » Διὰ ποῖον δὲ τοῦτο, ἢ διὰ τὸ τοὺς ἄρχοντας τοῦ προτέρου λαοῦ πεποιηκέναι συνθήκας μετὰ τοῦ θανάτου, καὶ διὰ τὸ καταλεῖψαι μὲν αὐτοὺς τὴν τοῦ Θεοῦ διαθήκην, ἀντὶ δὲ ταύτης διαθήκην πρὸς τὸν ᾅδην πεποιηκέναι, ὑπολαμβάνειν δὲ διὰ ταῦτα μηδὲν κακὸν ἑαυτοὺς πείσεσθαι· ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο τεθεικέναι μὲν ἐπὶ ψεῦδος τὴν ἐλπίδα αὐτῶν καὶ οἴεσθαι τῷ ψεύδει σκεπασθήσεσθαι· διὰ γάρ τοι ταῦτα, ὡς ἂν ἀποπεπτωκότων ἐκείνων ἀπὸ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδος, τὸν πολυτίμητον λίθον τοῖς πιστεύουσιν ἐπαγγέλλεται θήσειν. Πρὸς ἐκείνους δὲ τοὺς εἰρηκότας, D « Ἐποιήσαμεν διαθήκην μετὰ τοῦ ᾅδου, καὶ μετὰ τοῦ θανάτου συνθήκας· καταιγὶς φερομένη, ἐὰν παρέλθῃ, οὐ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς· ἐθήκαμεν ψεῦδος τὴν ἐλπίδα ἡμῶν, καὶ τῷ ψεύδει σκεπασθησόμεθα, » ὑποκαταβὰς ὁ λόγος φησίν· « Οἱ πεποιθότες μάτην ψεύδει, οὐ μὴ παρέλθῃ ὑμᾶς καταιγὶς, μὴ καὶ ἀφέλῃ ὑμῶν τὴν διαθήκην τοῦ θανάτου, καὶ ἡ ἐλπὶς ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν ᾅδην οὐ μὴ ἐμμείνῃ· καταιγὶς φερομένη ἐὰν ἐπέλθῃ, ἔσεσθε αὐτῇ εἰς καταπάτημα· » ἃ καὶ πρόδηλον ὅπως ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἐκεῖνον πεπλήρωται τὸν λαόν. Ἀκολούθως ἄρα ἡμεῖς οὐκ ἄλλον ἡγούμεθα εἶναι τὸν δηλούμενον ἐν-

CAPUT XIII.

« Audite verbum Domini, viri illusores, qui dominamini super populum meum qui est in Jerusalem. Dixistis enim: Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum. Flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos: quia posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protecti sumus. Idcirco hæc dicit Dominus: Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem electum, angularem, pretiosum, probatum, in fundamento fundatum, et qui credit in eum non confundetur. Et ponam in pondere judicium, et justitiam in mensura [5]. » Quomodo enim non vere puerilis et omnino deridendus illorum error, qui corporaliter existimant lapidem quemdam e pretiosis probatisque in fundamentis corporalis Sion mittendum esse ab ipso Domino, eosque qui in hunc lapidem crediderint non esse confundendos, juxta prophetiam? Stultas igitur et Judaicas interpretationes, quas *aniles fabulas* Apostolus vocat [6] abjicientes, digna Deo acceptione divinitus inspiratas intelligamus prophetias. Dicit igitur: « Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem. » Cur illud, nisi quoniam prioris populi principes cum morte fœdus percusserunt, vel quoniam relicto Dei fœdere, contra pactum cum inferno fecerunt, existimantes propter illud se nihil mali esse passuras; sed etiam quoniam in mendacio spem posuerunt suam, et mendacio se protectos crediderunt. Quapropter illis a spe in Deum disjectis, pretiosum lapidem credentibus mittere pollicetur. Ad istos autem dicentes: « Percussimus fœdus cum morte, et cum inferno fecimus pactum; flagellum inundans cum transierit, non veniet super nos; quia posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protecti sumus, » paulo post subjicit Scriptura: « Vos qui mendacio frustra confisi estis, non transibit inundatio aquæ, et delebitur fœdus vestrum cum morte et pactum vestrum cum inferno non stabit: flagellum inundans cum transierit, eritis ei in conculcationem [7]. » Quæ evidenter Salvatoris nostri adventu in hunc populum impleta sunt. Itaque nos non alium existimamus esse, qui hic ostenditur, lapidem electum, probatum et mirabilem, in quem qui crediderint non confundentur, ac sanctum Dei Verbum, in quo, velut lapideo fundamento, spiritualis cœle-

[1] Isa. XXVI, 16. [2] Psal. XLIV. [3] Psal. LXVII, 12. [4] Matth. III, 17. [5] Isa. XXVIII, 14-17. [6] Phil. II, 8. [7] I Tim. IV, 7. [8] Isa. XXVIII, 17, 18.

stisque Sion ædificabitur, Dei scilicet Ecclesia. « Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus [1]. » De quo et in Psalmis dictum est : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli [2]. » et « angularis » vocatur. Quem vero Daniel quoque lapidem interpretatur de Christi regno, cum dicit : « Lapis autem, qui percusserat statuam, factus est mons magnus, et implevit universam terram [3]. » Ædificantes igitur juxta legis litteram ædificium, hunc reprobaverunt lapidem : qui nihilominus, ab iis reprobatus, caput anguli, gentium videlicet Ecclesiæ ostenditur, juxta illud : « Constitues me in caput gentium [4]. » In hunc igitur lapidem qui crediderit, non confundetur, ut vere prænuntiat præsens de ipso prophetia.

A ταῦθα λίθον ἐκλεκτὸν θαυμαστόν τινα ὄντα καὶ παράδοξον, ὡς τοὺς πιστεύσαντας εἰς αὐτὸν μὴ καταισχυνθήσεσθαι τοῦ ἱεροῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐφ' ὃν ὡς ἐπὶ θεμέλιον ἑδραῖον ἡ πνευματικὴ καὶ ἐπουράνιος Σιὼν ᾠκοδόμηται, οὐκ ἄλλη τις οὖσα τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας· « Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται (f. 50 v°) θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός· » περὶ τούτου δὲ καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἴρηται· « Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, » καὶ « ἀκρογωνιαῖος » ὠνόμασται· τοῦτον δὲ καὶ Δανιὴλ τὸν λίθον ἑρμηνεύει ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν, ἔνθα λέγει· « Καὶ ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα, ἐγένετο ὄρος μέγα, καὶ ἐπάταξεν, ἣ καὶ ἐπλήρωσε πᾶσαν τὴν γῆν. » Οἱ μὲν οὖν οἰκοδομοῦντες τὴν κατὰ τὸ γράμμα τοῦ B νόμου οἰκοδομὴν, τοῦτον ἀπεδοκίμασαν τὸν λίθον· αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἧττον ὑπ' ἐκείνων ἀποδοκιμασθεὶς, κεφαλὴ γωνίας τῆς τῶν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας ἀναδέδεικται κατὰ τὸ εἰρημένον που, « Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν. » Ἐπὶ τοῦτον τοιγαροῦν τὸν λίθον ὁ πιστεύων οὐ καταισχυνθήσεται, ἐπαληθευούσης καὶ ταύτης τῆς περὶ αὐτοῦ προφητείας.

CAPUT XIV.

« Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor ejus et gravis ad portandum : labia ejus repleta sunt indignatione, et lingua ejus quasi ignis devorans [5]. » Quid esset dictum hic nomen Domini, nisi Deus Verbum, a quo omnia creata sunt? De secunda igitur et præclara ejus manifestatione accipienda est, ut opinor, hæc prophetia.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

« Ἰδοὺ τὸ ὄνομα Κυρίου ἔρχεται διὰ πολλοῦ χρόνου, καιόμενος θυμὸς, μετὰ δόξης τὸ λόγιον τῶν χειλέων αὐτοῦ, τὸ λόγιον ὀργῆς πλῆρες, καὶ ὀργὴ τοῦ θυμοῦ ὡς πῦρ ἔδεται. » Καὶ τί ἂν εἴη τὸ λεγόμενον ὄνομα Κυρίου ἢ ὁ Θεὸς Λόγος, δι' οὗ τὰ σύμπαντα γεγένηται; Τὰ περὶ τῆς δευτέρας τοίνυν καὶ ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας νομίζω καὶ ταύτην αἰνίττεσθαι τὴν προφητείαν.

C

CAPUT XV.

« Hæc dicit Dominus : Beatus qui habet in Sion semen, et incolas in Jerusalem. Ecce enim rex justus regnabit, et principes in judicio præerunt [6]. » Christus Dei dicens : « Ego constitutus sum rex super eos » in hac prophetia designatur. Qui autem sub eo sunt principes, apostoli scilicet, et Ecclesias in judicio Dei dirigentes, sive divini angeli, hominum salutis defensores. Propter illum igitur, qui regit Sion et Jerusalem, « Beatus qui habet in Sion semen et incolas in Jerusalem ; » quæ et congruenter de apostolico spiritu accipi possunt, edocente nos de superna Jerusalem et de cœlesti monte Sion.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Τάδε λέγει Κύριος· « Μακάριος, ὃς ἔχει ἐν Σιὼν σπέρμα, καὶ οἰκείους ἐν Ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ γὰρ βασιλεὺς δίκαιος βασιλεύσει, καὶ ἄρχοντες μετὰ κρίσεως ἄρξουσιν. » Ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ὁ εἰπὼν, « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ, » καὶ διὰ τούτων δηλοῦται· εἶεν δ' ἂν οἱ ὑπ' αὐτὸν ἄρχοντες, ἤτοι ἀπόστολοι, καὶ οἱ μετὰ Θεοῦ κρίσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἄρχοντες ἢ ἄγγελοι θεῖοι, τῆς τῶν ἀνθρώπων ἔφοροι σωτηρίας· διὰ τοῦτον δὲ τὸν βασιλεύοντα τῆς Σιὼν καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ, « Μακάριος, ὃς ἔχει ἐν Σιὼν σπέρμα, καὶ οἰκείους ἐν Ἱερουσαλήμ· » ἃ καὶ ἀξίως τοῦ ἀποστολικοῦ πνεύματος ἐκλη[μ]πτέον, διδάσκοντος ἡμᾶς τὰ περὶ τῆς ἄνω Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοῦ Σιὼν ἐπουρανίου ὄρους.

D

CAPUT XVI.

« Lætare, solitudo sitiens, exsulta, solitudo, et floribus spargere ut lilium. Germinans germinabit, et exsultabit lætabunda et laudans : gloria Libani data est ei et decor Carmeli ; et populus meus videbit gloriam Domini et altitudinem Dei. Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate. Dicite pusillanimis : Confortamini et nolite timere : ecce Deus vester ultionem adducet retributionis : Deus ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua muto-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

« Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω, ἔρημος, καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον· καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου· καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου· καὶ ὁ λαός μου ὄψεται τὴν δόξαν Κυρίου καὶ τὸ ὕψος τοῦ Θεοῦ. Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα· παρακαλέσατε, ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ· ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώσει· αὐτὸς ἥξει, καὶ σώσει ἡμᾶς· τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἁλεῖται ὡς ἔλαφος χωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται

[1] I Cor. III, 11. [2] Psal. CXVII, 22. [3] Dan. II, 35. [4] Psal. XVII, 43. [5] Isa. XXX. 27 [6] Isa. XXXI, 9; XXXII, 1.

γλῶσσα μογιλάλων, ὅτι ἐῤῥάγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῇ διψώσῃ· καὶ ἡ ἄνυδρος ἔσται εἰς ἕλη, καὶ εἰς τὴν διψῶσαν γῆν πηγὴ ὑδάτων ἔσται. » Ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ παρουσίᾳ τὰς παραδόξους ἰάσεις ἔσεσθαι προαγορεύει. Σαφῶς οὖν καὶ ἐνθάδε τῇ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τετίμηται· οὗ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ καὶ σωματικῶς μὲν αἱ προειρημέναι θεραπεῖαι ἐπὶ τῶν πασχόντων ἀπετελέσθησαν, (f. 51) θαυμασιώτερον δ' ἔτι καὶ νῦν ἐνεργοῦνται διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως, παντὸς ἀπαξαπλῶς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους τῶν κατὰ ψυχὴν παθῶν ἀπαλλαττομένου. Ἐῤῥάγη δὲ ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ ἐπὶ τῇ Χριστοῦ παρουσίᾳ καὶ φάραγξ ἐν γῇ διψώσῃ, τοῦ ποτίμου καὶ ζωτικοῦ λόγου ἀναβλύσαντος ἐν τῇ πάλαι ἐρήμῳ καὶ διψώσῃ γῇ, τῇ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾗ πρότερον οὔσῃ ἀνύδρῳ καὶ διψαλέᾳ ἀθρόως πηγὴ τοῦ τῶν Ἰησοῦ λόγων « ὕδατος ζῶντος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον » ἀνώμβρησεν· ὑφ' ἧς πηγῆς ποτιζομένη ἀνθήσειν ὡς κρίνον λέγεται ἡ ποτὲ ἔρημος, εὐφραίνεσθαί τε καὶ ἀγαλλιᾷν προστάττεται· καὶ ἡ αἰτία δὲ τῆς εὐφροσύνης καὶ τῆς ἀγαλλιάσεως ἐπιλέγεται, ἐπείπερ, φησὶν « ἐδόθη αὐτῇ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου, » τουτέστι τῆς Ἱερουσαλήμ· περὶ ἧς ἐν ταῖς ἀνωτέραις προφητείαις ἐλέγετο, ὡς ὅτι, « Καὶ ὁ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται. » Οὗ πεσόντος ἡ πρότερον ὑπάρχουσα ἐν αὐτῷ δόξα τῇ νῦν εὐαγγελιζομένῃ ἐρήμῳ, τουτέστι τῇ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἐδόθη σὺν τῇ τιμῇ τῇ προτέρᾳ τοῦ λεγομένου Καρμήλου, δῆλον δ' ὅτι τοῦ προτέρου λαοῦ. Ταῦτα δὲ σαφῶς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἔργοις τέλος εἴληφεν ἀκολούθως τῇ τε μετὰ χεῖρας προφητείᾳ, καὶ τῇ φασκούσῃ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φωνῇ, ὡς ἄρα « Ἀρθήσεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. »

A rum : quia scissæ sunt in deserto aquæ, et torrentes in solitudine. Et quæ erat arida erit in stagnum, et sitiens in fontes aquarum [1]. » Dei præsentia admirabiles fore sanationes prænuntiat. Aperte igitur hic quoque Dei prædictione Christus Dei glorificatus est. Cujus præsentia et corporaliter quidem prædictæ sanationes in laborantibus impletæ sunt, mirabilius vero nunc adhuc exercentur in eum fide, omni hominum genere cunctis animæ malis penitus exsoluto. Scissæ sunt in deserto aquæ Christi præsentia, et torrentes in terra sitiente, salutari et vivificante verbo emergente in quondam deserta et sitiente terra, gentium scilicet Ecclesia, in qua, cum olim sicca et sitibunda esset, affluenter Jesu verborum fons « aquæ salientis in B vitam æternam [2] » profluet. Quo fonte irrigata, florescet ut lilium, prius deserta terra, ideoque lætari et exsultare jubetur. Causa vero lætitiæ et exsultationis subjicitur, quoniam, ait, « data est ei gloria Libani, » id est Jerusalem ; de qua in superioribus prophetiis dictum est, « Et Libanus cum excelsis cadet. » Quo decidente quæ prius ei erat gloria nunc evangelizatæ solitudini, gentium scilicet Ecclesiæ, data est cum pristino Carmeli decore, prioris, ut liquet, populi. Hæc autem aperte post Christi adventum reipsa exitum habuere congruentem cum præsente prophetia, quæ ipsius Salvatoris voce dicit : « Elevabitur regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus [3]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

« Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ· πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται πάντα τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν καὶ ἡ τραχεῖα εἰς πεδία· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. » Ὁ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόδρομος Ἰωάννης τοῖς ἐπερωτῶσιν αὐτὸν ὅστις εἴη, φησίν· « Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τούτου δὴ οὖν χάριν ἐξεθέμεθα τὸ κεφάλαιον ἐν τοῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυρίοις, σύμβολον εἶναι νομίζοντες Ἰωάννην τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος· τοιαύτη γάρ τοί ἐστιν ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ βοῶσα φωνή, ἄσημός τις οὖσα, καὶ ἀδιάρθρωτος τοῖς ἄρτι στοιχειουμένοις· ἐν τῇ πάλαι δὲ ἐρήμῳ, τῇ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἡ τοιαύτη γενομένη φωνὴ ἑτοιμάζειν παρακελεύεται τὴν ὁδὸν Κυρίου, καὶ τὰ ἑξῆς· ἅπερ ἐπὶ σχολῆς ᾧ μέλει τῆς τούτων γνώσεως ἐρευνήσας εἴσεται.

CAPUT XVII.

C « Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini ; rectas facite semitas ejus. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur : et erunt prava in rectam et aspera in vias planas : et videbitur gloria Domini. Et videbit omnis caro Salutare Dei, quoniam Dominus locutus est [4]. » Salvatoris nostri præcursor Joannes interrogantibus eum quis esset, ait : « Ego vox clamantis in deserto, » et quæ sequuntur. Hujus vero gratia præcipuum retulimus in testimoniis de Christo, symbolum esse reputantes Joannem apostolicæ prædicationis. Talis enim est in deserto clamans vox, ignobilis quidem et inarticulata illis qui adhuc rudes erant. In terra olim deserta, gentium videlicet in D Ecclesia, talis vox edita parare jubebat viam Domini, et reliqua : quod hujus scientiæ studiosus otiose scrutans comperiet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

« Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών, ὕψωσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνήν σου, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ· ὑψώσατε, μὴ φοβεῖσθε· εἶπον ταῖς πόλεσιν Ἰούδα· Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑμῶν, Κύριος Κύ-

CAPUT XVIII.

« Super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion : exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem : exalta, noli timere. Dixi civitatibus Juda : Ecce Deus vester : ecce Do-

[1] Isa. XXXV 1-7. [2] Joan. IV, 14. [3] Matth. XXI, 43. [4] Isa. XL, 3-5.

minus Deus in fortitudine veniet, et brachium ejus dominabitur : ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram illo. Sicut pastor gregem suum pascet : in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit, fetas ipse portabit [1]. » Hæc quoque existimamus de Verbi Dei adventu dici, et præsertim de secundo, in quo velut justus judex venturus prophetizatur mercedem habens justam unicuique secundum opera sua. Reliqua vero nunc exponere non tempus est; quare aliam aggrediamur particulam.

CAPUT XIX.

« Quis suscitavit ab Oriente justum, vocavit eum ut sequeretur se? dabit in conspectu ejus gentes, et reges obtinebit : dabit quasi pulverem gladio ejus, sicut stipulam vento raptam arcui ejus. Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus ejus non apparebit. Quis hæc operatus est, et fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus et novissimus ego sum. Viderunt insulæ et timuerunt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquaverunt, et accesserunt. Unusquisque proximo suo auxiliabitur, et fratri suo dicet : Confortare. Confortavit faber ærarius percutiens malleo eum, qui cudebat tunc temporis, dicens : Glutino bonum est ; et confortavit eum clavis ut non moveretur [2]. » Justitia ab Oriente exorta quænam esset secundum essentiæ circumscriptionem propriam substantiam habens, nisi Christus Dei, de quo dicit Apostolus : « Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio [3]? » Hunc autem e patrio sinu, cum oriens sit omne spirituale lumen, sive per incarnationem excitavit, providentia, sive ipse Pater; qui dedit eum in conspectu gentium ; ut pristini eorum reges invisibiles, potestates scilicet nequissimæ, ad miraculi prodigium obstupescerent, videntes talem Dei Filium neque formam neque pulchritudinem habentem ; utque stupore illo in pulverem vertantur eorum gladii, et sicut stipulæ vento raptæ fiant arcus eorum, nec jam hostilia sint eis arma, ignitave tela, quibus olim sibi obnoxias animas lacessebant. Post hæc ait, « Et persequetur eos, » ut omni telorum genere ita persecutus eos, procedat in pace viam pedum suorum. « Quis hæc operatus est et fecit? » ait. Existimamus quod excellentia et benignitas omnium Dei vocantis eam, justitiam videlicet, non aliam ac sapientiam ejus, quam et contemplantes veritæ sunt Deum quæ prius in Dei contemptione vivebant gentes. Qui quondam remotissimi erant, proximi regni cœlorum facti sunt. Ideoque fuerunt attoniti salutis miraculo, se invicem docentes, et frater fratri auxilians, pristinumque confitentur de idolis errorem, hæc eadem dicentes. Faber quippe erat et ærarius, qui malleo, et clavis, et humana machina susci-

A ριος μετὰ ἰσχύος ἔρχεται· καὶ ὁ βραχίων αὐτοῦ μετὰ κυρίας· ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ· καὶ τὸ ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ· ὡς ποιμὴν ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συνάξει ἄρνας, καὶ ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλέσει. » Καὶ ταῦτα νομίζομεν περὶ τῆς τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παρουσίας λέγεσθαι, καὶ τάχα γε μᾶλλον περὶ τῆς δευτέρας, καθ' ἣν οἷα δὴ δίκαιος κριτὴς ἥξειν προφητεύεται, τὸν μισθὸν ἔχων τῶν κατ' ἀξίαν ἑκάστῳ (f. 51 v°) πεπραγμένων ἀπονεμητικόν· τὰ μέντοιγε λοιπὰ οὐχ ἔτι νῦν καιρὸς ἀπαιτεῖ διηγεῖσθαι· ὅθεν ἐφ' ἑτέραν τραπησόμεθα περικοπήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

« Τίς ἐξήγειρεν ἀπὸ ἀνατολῆς δικαιοσύνην, ἐκάλεσεν αὐτὴν κατὰ πόδας αὐτοῦ, καὶ πορεύσεται; Δώσει
B ἐναντίον ἐθνῶν, καὶ βασιλεῖς ἐκστήσει· καὶ δώσει εἰς γῆν τὰς μαχαίρας αὐτῶν, καὶ ὡσεὶ φρύγανα ἐξωσμένα τὰ τόξα αὐτῶν· καὶ διώξεται αὐτούς· διελεύσεται ἐν εἰρήνῃ ἡ ὁδὸς τῶν ποδῶν αὐτοῦ· οὐχ ἥξει· τίς ἐνήργησε καὶ ἐποίησε ταῦτα; Ἐκάλεσεν αὐτὴν ὁ καλῶν αὐτὴν ἀπὸ γενεῶν ἀρχῆς. Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα ἐγώ εἰμι. Εἴδοσαν ἔθνη καὶ ἐφοβήθησαν· τὰ ἄκρα τῆς γῆς ἐξεπλάγησαν· ἤγγισαν, ἦλθον ἅμα κρίνων ἕκαστος τῷ πλησίον, καὶ τῷ ἀδελφῷ βοηθῆσαι· καὶ ἐρεῖ, Ἴσχυσεν ἀνὴρ τέκτων· καὶ ἀνὴρ χαλκεὺς τύπτων σφύραν, ἅμα ἐλαύνων· ποτὲ μὲν ἐρεῖ· Σύμβλημα καλόν ἐστιν, ἰσχύρωσαν αὐτὰ ἐν ἥλοις, θήσουσιν αὐτά, καὶ οὐ κινηθήσεται. » Δικαιοσύνη ἀπὸ ἀνατολῶν ἐξεγειρομένη τίς ἂν εἴη κατὰ περιγραφὴν οὐσίας, ἰδίαν ὑπόστασιν ἔχουσα, ἢ ὁ Χριστὸς τοῦ
C Θεοῦ, περὶ οὗ φησιν ὁ Ἀπόστολος· « Ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις; » Τοῦτον δὲ ἐκ τῶν πατρικῶν κόλπων, παντὸς νοητοῦ φωτὸς ἀνατολῶν ὑπαρχόντων, ἡ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐξήγειρεν οἰκονομία, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ Πατήρ, ὁ δοὺς αὐτὸν ἐναντίον τῶν ἐθνῶν· ἵν' οἱ μὲν πρότεροι βασιλεῖς αὐτῶν ἀόρατοι, δυνάμεις οὖσαι πονηραί, ἐξιστῶσιν ἀπὸ τοῦ παραδόξου τῆς οἰκονομίας, ὁρῶσαι τὸν τηλικοῦτον Υἱὸν τοῦ Θεοῦ μὴ ἔχοντα εἶδος μηδὲ κάλλος· καὶ ἵνα μετὰ τοιάνδε ἔκστασιν δοθῶσιν εἰς γῆν αἱ ῥομφαῖαι αὐτῶν, καὶ ὡς φρύγανα ἐξωσμένα τὰ τόξα αὐτῶν, πρὸς τὸ μὴ κατέχειν αὐτοὺς ὅπλα πολεμικὰ καὶ πεπυρωμένα βέλη, δι' ὧν πρότερον κατεπολέμουν τὰς ὑποχειρίους αὐτοῖς ψυχάς. Μετὰ ταῦτά
D φησι, « Καὶ διώξεται αὐτούς· » ἵν' οὕτως, κατὰ τὸ πάντων τέλος ἐκδιωχθέντων αὐτῶν, διέλθῃ ἐν εἰρήνῃ ἡ ὁδὸς τῶν ποδῶν αὐτοῦ. « Τίς δὲ ἐνήργησε, φησί, καὶ ἐποίησε ταῦτα; » Προσυπακούομεν δέ, ὅτι ἡ χρηστότης καὶ φιλανθρωπία τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ τοῦ καλοῦντος αὐτήν, δῆλον δ' ὅτι τὴν δικαιοσύνην, οὐκ ἄλλην οὖσαν τῆς σοφίας αὐτοῦ, ἣν καὶ θεασάμενα ἐφοβήθη τὸν Θεὸν τὰ ἐν ἀφοβίᾳ Θεοῦ πρότερον τυγχάνοντα ἔθνη· ἃ καὶ ἐξ ἄκρων καὶ ἀπὸ περάτων τῆς οἰκουμένης κληθέντα ἤγγισε τῷ Θεῷ· οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν ἐγγὺς γενόμενοι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· διὸ καὶ ἐξεπλάγησαν ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, διδάσκοντές τε ἀλλήλους, καὶ ἀδελφὸς

[1] Isa. XL, 9, 11. [2] Isa. XLI, 2-7. [3] I Cor. I, 30.

ἀδελφῷ βοηθῶν, τὴν προτέραν ἐξομολογοῦνται περὶ τὰ εἴδωλα πλάνην, αὐτὰ δὴ ταῦτα λέγοντες· Τέκτων ἄρα ἦν καὶ χαλκεὺς, ὁ διὰ σφύρας καὶ ἥλων καὶ μηχανῆς ἀνθρωπίνης ἀνεγείρας καὶ ἐνισχύσας τοὺς πρότερον νομιζομένους ἡμῖν θεούς· οἱ δὲ οὐδὲν ἄρα ἦσαν ἢ ἄψυχα ξόανα, οὐδεμίαν ἐξ ἑαυτῶν κίνησιν ἐπιδεχόμενα, καὶ ὡς ψευδῆ ἐκτήσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἴδωλα, καὶ οὐκ ἦν ἐν αὐτοῖς ὠφέλημα. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπετελέσθη παρουσίᾳ μᾶλλον τῶν λόγων ἢ δι' ἔργων (f. 52) παρίστησι μαρτυρία.

A tans et confortans quos prius deos ducebamus Qui quidem nihil erant, nisi inanima simulacra, nullum a se ipsis motum consecuta, et quasi mendacia acceperant patres nostri idola, et non erat in eis utilitas. Quod autem hæc ita Salvatoris nostri impleta sunt adventu, magis operibus quam verbis demonstratur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

« Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου· ἔδωκα τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει· οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἡ φωνὴ αὐτοῦ· κάλαμον τεθλασμένον οὐ B συντρίψει, καὶ λίνον καπνιζόμενον οὐ σβέσει· ἀλλ' εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν· ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. Οὕτως λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πήξας αὐτὸν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν· ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου καὶ ἐνισχύσω σε· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. » Ὅτι μὴ περὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων λαοῦ προφητεύεται τὰ ἀπὸ τοῦ· « Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή C μου, » σαφὲς ἔσται τοῖς ἐθέλουσιν ἑκάστην λέξιν τῶν προκειμένων ἐξετάζειν. ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν ἀκριβείας τοῦτο δῆλόν ἐστιν· οὔτ' οὖν τὸ Ἰακὼβ ὄνομα, οὔτε τὸ Ἰσραὴλ ἐν αὐτῷ ἐμφέρεται· ὅθεν καὶ ὠβέλισται παρὰ τοῖς ἀκριβέσιν ἀντιγράφοις τῶν Ἑβδομήκοντα, καθότι γε οὐκ ἄλλος τῶν δικαίων πλὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ μὴν αὐτὸς ὁ τοῦ Ἰσαὰκ ἢ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ προσαγορευθεὶς τοιοῦτός τις ἦν, ὡς ἐφαρμόζειν αὐτῷ δύνασθαι τὰ προκείμενα, οὐδένα οἶμαι ἀμφιβάλλειν· ἵνα γὰρ καὶ ἑτέροις ἁρμόσοι τις τό· « Ἔδωκα τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, » τί δ' ἂν εἴποι εἰς τό· « Κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει, » καὶ εἰς τὰ ἑξῆς, καὶ μάλιστα τό· « Καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν; » Πῶς δὲ κἂν πιθανὸν εἴη ἤτοι τῶν D Ἰουδαίων λαῷ, ἢ καὶ αὐτῷ τῷ τοῦ Ἰσαὰκ Ἰακὼβ, ἢ καὶ ἑτέρῳ τινὶ τῶν δικαίων ἐφαρμόζειν τό· « Ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει; » Ἀλλὰ ταῦτα ἡμῖν ὡς πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπηπορήσθω· σαφῶς γε μὴν ἡμᾶς τὸ Εὐαγγέλιον ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ διδάσκει καὶ ταύτην πεπληρῶσθαι τὴν προφητείαν, ὅτε « ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον κατ' αὐτοῦ ἔλαβον, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν· καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ πολλοὶ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας·

CAPUT XX.

« Jacob puer meus, suscipiam eum : Israel electus meus, assumpsit eum anima mea : dedi Spiritum meum super eum ; judicium gentibus proferet ; non clamabit, neque remittet, neque audietur foris vox ejus; calamum contritum non franget, et linum fumigans non exstinguet ; sed in veritate proferet judicium, resplendebit, et non conquassabitur, donec ponat in terra judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt. Sic dicit Dominus Deus, qui fecit cœlum, et intendit illud, qui firmavit terram et ea quæ sunt in ipsa, quique dat flatum populo, qui est in ea, et spiritum calcantibus eam. Ego Dominus Deus tuus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et corroborabo te : et dedi te in testamentum generis in lumen gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres ex vinculis illigatos, et de domo carceris sedentes in tenebris [1]. » Quod non de Judæorum populo prophetizantur hæc : « Jacob puer meus, suscipiam eum; Israel electus meus, assumpsit eum anima mea, » et reliqua, manifestum est singulas hujusce prophetiæ voces perpendere volentibus, sed etiam ipso Hebraico textu patet. Neque Jacob, neque Israel nominat : apud ipsos quidem Septuaginta obelo signatum est nomen illud, quoniam non justorum alius, nisi Salvator noster Jesus Christus, non quidem ipse filius Isaac, Jacob, vel Israel denominatur, is erat cui adaptari possent prædicta verba ; atque illud, ut opinor, nulli dubium est. Dato enim quod aliis quoque hæc convenirent : « Dedi Spiritum meum super eum; » cuinam dici potuit : « Judicium gentibus proferet, » et quæ sequuntur, præsertimque illud : « Et in nomine ejus gentes sperabunt? » Quomodo autem credibile esset sive Judæorum populo, sive ipsi filio Isaac, Jacob, sive et cuivis justorum alii, ea convenire : « Dedi te in testamentum generis in lumen gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres ex vinculis illigatos, et de domo carceris sedentes in tenebris? » Hæc vero nobis, quasi circumcisis, discutienda sunt. Manifeste nos Evangelium a Salvatore nostro Jesu hanc docet prophetiam impletam fuisse, cum « Pharisæi exeuntes consilium adversus eum ceperunt, ut eum interficerent. Quod vero Jesus sciens, secessit inde : et secutæ sunt eum turbæ multæ, et curavit eos omnes , et præcepit eis ne manifestum ipsum facerent [2]. » His enim additur in Evangelio : « Ut impleretur quod dictum est per Isaiam prophe-

[1] Isai. XLII, 1-7. [2] Matth., XII, 14.

tam dicentem : Ecce puer meus in quo complacui, dilectus meus, quem elegit anima mea. Ponam spiritum meum super eum, » et reliqua, sicut in prophetia referuntur. Ipse igitur esset, qui hic Jacob vocatur, Filius Dei unigenitus; sicut alias dictum est : « Magnum tibi est vocari te filium meum, suscitare tribus Jacob, et fæces Israel convertere [1]. » Hic igitur a Patre cum inter alia hæc audiisset : « Dedi te in testamentum generis, in lumen gentium, judicium attulit gentibus, » ita ut judicata ratione juxta sanctum Evangelium ipsæ dirigerentur : liquet in nomine ejus speravisse gentes quæ in eum crediderunt, ipsumque ad eas in lumen gentium venisse, ut verbi sui lumine mentis oculos prius caligantibus recluderet. Sed etiam eduxit e vinculis quondam peccatorum nexibus illigatos, atque e domo carceris diaboli illos qui omnium Deum ignorantes in tenebris sedebant. Licet studioso singulas inquirere prophetiæ voces, reliquamque dictionem, sicut modo exposuimus, ad Christum Dei transferre.

A καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν· » τούτοις γὰρ ἐπιφέρεται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· « Ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος· Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου· θήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, » καὶ τὰ ἑξῆς, ὅσα δὴ ἐν τῇ προφητείᾳ κατείλεκται. Αὐτὸς δ' ἂν οὖν εἴη ἂν ὁ καὶ Ἰακὼβ χρηματίσας, Παῖς ὢν μονογενὴς τοῦ Θεοῦ· ὡς ἑτέρωθι λέλεκται· « Μέγα σοί ἐστι τοῦ κληθῆναί σε παῖδά μου, τοῦ στῆσαι τὰς φυλὰς Ἰακὼβ, καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » Οὗτος δὴ τοίνυν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀκούσας μετὰ τῶν ἄλλων (f. 52 v°) καὶ τό· « Ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, κρίσιν ἐξήγαγε τοῖς ἔθνεσιν, » ὥστε κεκριμένῳ λογισμῷ κατὰ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον αὐτὰ πολιτεύεσθαι· σαφὲς δ' ὅπως ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τὰ πιστεύσαντα εἰς αὐτὸν ἔθνη ἤλπικε, καὶ ὅπως αὐτῷ (1) εἰς φῶς ἐθνῶν ἀναδέδεικται, ὥστε διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ λόγου αὐτοῦ διανυγῆναι(οιγῆναι) τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς τῶν πάλαι τούτοις πεπηρωμένων· ἀλλὰ καὶ ἐξήγαγεν ἐκ δεσμῶν τοὺς πρότερον σειραῖς τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν κατεσφιγμένους ἐξ οἴκου τε τῆς τοῦ διαβόλου φυλακῆς τοὺς διὰ τὴν περὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἄγνοιαν ἐν σκότει καθημένους. Πρόκειται δὲ τῷ φιλομαθεῖ ἑκάστην ἐξετάζειν τῆς προφητείας λέξιν, καὶ ἀναλόγως τοῖς ὑφ' ἡμῶν εἰρημένοις ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὰ ὑποπίπτοντα μεταφέρειν.

CAPUT XXI.

« Estote mihi testes, et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer quem elegi [2]. » Et quis esset puer quem elegit Dominus Deus, quem et sibi testem fore prædicat eorum qui ipsi testimonium perhibebunt, nisi ille, de quo et in præcedenti capitulo dictum est : « Jacob puer meus, suscipiam eum, » et quæ sequuntur? Quæ quidem manifeste de Salvatore Dominoque nostro Jesu prophetizata demonstrata sunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

« Γένεσθέ μοι μάρτυρες, κἀγὼ μάρτυς, λέγει Κύριος ὁ Θεὸς, καὶ ὁ παῖς ὃν ἐξελεξάμην. » Καὶ τίς ἂν
C εἴη ὁ παῖς ὃν ἐξελέξατο Κύριος ὁ Θεὸς, ὃν καὶ ἑαυτῷ συγκαταλέγει μάρτυρα γενησόμενον τῶν αὐτῷ μαρτυρούντων, ἢ οὗτος περὶ οὗ καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ ἐλέγετο· « Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἑξῆς; ἅτινα σαφῶς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ἀπεδείκνυτο προπεφητευμένα.

CAPUT XXII.

« Ecce ego Dominus feci terram, et hominem super eam; ego manu mea consolidavi cœlum, ego omnibus astris mandavi. Ego suscitavi eum cum justitia regem, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi convertet, non pretio, neque muneribus, dicit Dominus Sabaoth. Sic dicit Dominus Sabaoth : Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et a tergo te sequentur vincti manicis, et adorabunt juvenes, et in te orabunt, quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te : tu enim es Deus, et non noveramus, Deus Israel Salvator. Erubescent et confundentur omnes qui adversantur tibi, et ambulabunt in pudore [3]. » Christum Pater suscitavit a mortuis, constituens eum cum justitia regem, super Sion cœlestem, montem sanctum ejus regnantem; ideoque suscitavit eum, postquam « omnes viæ ejus, » ait, factæ sunt rectæ : non est in eis pravum quid, neque perversum [4]. » — « Peccatum enim non fecit, neque inventus est dolus in ore

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

« Ἐγὼ ἐποίησα γῆν, καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς· ἐγὼ τῇ χειρί μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν· ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην. Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου ἐπιστρέψει, οὐ μετὰ δώρων, οὐδὲ μετὰ λύτρων, εἶπεν Κύριος Σαβαώθ. Οὕτως λέγει Κύριος Σαβαώθ· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπορία
D Αἰθιόπων, καὶ οἱ Σαβαεὶμ ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ διαβήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσι δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ διαβήσονται πρὸς σὲ, καὶ προσκυνήσουσί σοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν σοῦ· σὺ γὰρ εἶ Θεὸς, καὶ οὐκ ᾔδειμεν, Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ· αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοί σοι, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ. » Χριστὸν ὁ Πατὴρ ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν τοῦ εἶναι αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, ἐπὶ Σιὼν τὸ ἐπουράνιον ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ βασιλεύοντα· καὶ ἐπὶ τοῦτό γε αὐτὸν ἤγειρεν, ἐπειδὴ « πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ, » φησὶν, « γεγόνασιν εὐθεῖαι, μηδὲν ἔχουσαι σκολιὸν μηδὲ

[1] Isai. XLIX, 6. [2] Isai. XLIII, 10. [3] Isai. XLV, 12-16. [4] Prov. VIII, 8.

(1) Forte leg. αὐτός. EDIT.

στραγγαλιῶδες. »—« Ἁμαρτίαν γάρ τοι οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Οὗτος δὲ καὶ τὴν πόλιν ᾠκοδόμησε τοῦ Θεοῦ, τήν τε ἐπὶ γῆς ἁγίαν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσαλὴμ· ἐπιστρέψας τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, τὴν γενομένην ποτὲ ὑπὸ τὸν νοητὸν Ναβουχοδονόσορ, καὶ τὰς ὑπ' αὐτὸν δυνάμεις πονηράς· καὶ δὴ τὴν προειρημένην αἰχμαλωσίαν ὑπέστρεψεν, οὐ λύτρα δοὺς τοῖς αἰχμαλωτεύσασιν, οὐδὲ μὴν δώροις αὐτοὺς πείσας, στρατεύσας δὲ κατ' αὐτῶν καὶ δι' ἀγῶνος αὐτοὺς χειρωσάμενος, ὥστε ἐπὶ τῷ κατορθώματι λαμπρυνάμενον φάναι· « Ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. » Μαρτυρεῖ (f. 53) τούτοις τὰ πλήθη τῶν ἀπὸ τῆς προτέρας πλάνης ἐπὶ τὸ γινώσκειν τὸν ἀληθῆ Θεὸν δι' αὐτοῦ παλινδρομησάντων· ἢ λεγέτωσαν οἱ ἐκ περιτομῆς ἐπὶ τίνα δ' ἂν ἁρμόζοιεν τὰ τῆς μετὰ χεῖρας προφητείας σαφῶς Θεὸν ὁμολογούσης τὸν προφητευόμενον· « Οἱ δὲ γάρ, » φησί, « καὶ οἵδε σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσι, καὶ προσκυνήσουσί σοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν σοῦ· σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ᾔδειμεν, Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. » Σαφῶς γάρ τοι ἐνταῦθα ᾧ λέγετο τό, ὅτι « ὁ Θεὸς ἐν σοί ἐστι, » τούτῳ προσφωνῶν φησιν ὁ λόγος τό, « καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν σοῦ· σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ᾔδειμεν· » ἃ καὶ ἐξακούεται ὡς ἂν ἐκ προσώπου λεγόμενα τῶν ἐπεγνωκότων ἐνανθρωπήσαντα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· ἐν ᾧ ἐτύγχανεν οἰκῶν Θεὸς ὁ Πατήρ, κατὰ τό· « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρί, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί· » δι' ὃ καὶ μόνῳ ἂν αὐτῷ ἁρμόσοι τό, « Οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν σοῦ, » ὡς ἂν μόνης τῆς τοῦ Λόγου θεότητος ἡνωμένης καὶ ἀνακεχραμένης τῇ πατρικῇ βασιλείᾳ, καὶ διὰ τοῦτο μιᾶς τῆς ἀμφοτέρων ἐπινοουμένης δόξης τε καὶ ἀρχῆς· ἐν δὲ τῷ, « Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπορία Αἰθιόπων, καὶ οἱ Σαβαεὶμ ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ διαβήσονται, » δηλοῦσθαι νομίζω περὶ νοητῶν τινων ἀντικειμένων δυνάμεων ἀγῶνα πρὸς τὸν Χριστὸν ἀραμένων, καὶ ὑποχειρίων αὐτῷ γεγενημένων, ἢ καὶ ψυχῶν τοιῶνδε κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντιτεινουσῶν τῷ Λόγῳ, ὕστερον δέ ποτε τὴν ὑπ' αὐτὸν δουλείαν ἀναδεδεγμένων ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν εὐεργεσίᾳ. Περὶ τούτων γέ τοι λέγεσθαι νομίζω καὶ τό, « Ἔσονταί σοι δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσι δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται· » τὸ δέ· « Αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοί σοι, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ, » προφητεύεται περὶ τῶν μὴ μετανοησάντων, διαμεινάντων δὲ ἐχθρῶν καὶ πολεμίων, καὶ μηδαμῶς ἆραι ἐφ' ἑαυτοὺς τὸν τοῦ λόγου τοῦ Χριστοῦ ζυγὸν βεβουλημένων. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ σαφήνειαν· ἁρμόζοι δ' ἂν παρατιθέναι τὴν περικοπὴν οὐ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ψιλὸν ἄνθρωπον ὑπειληφόσι γεγονέναι τὸν Σωτῆρα, Ἐβιωναίοις, ἢ τοῖς κατὰ Ἀρτέμωνα, καὶ τὸν Σαμωσατέα Παῦλον. Σαφῶς γὰρ καὶ διὰ τούτων ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ τοῖς περὶ αὐτοῦ δυσπειθῶς ἔχουσιν ἀποδείκνυται.

A ejus [1]. » Hic quoque civitatem ædificavit Dei, sanctam in terra Ecclesiam ejus, cœlestemque Jerusalem; cum convertisset captivitatem populi sui, quæ evenit sub spirituali Nabuchodonosor, nefariisque subditis ei potestatibus; et sane prædictam captivitatem convertit, non pretium dans custodientibus, neque eos muneribus captans, præliatus vero adversus eos, et certamine eos dejiciens, ita ut ovans exclamaret: « Ego vici mundum [2]. » Hæc confirmat multitudo eorum qui a pristino errore ad veram Dei scientiam perducti sunt per eum: dicant qui ex circumcisione sunt, cui convenire possint verba hujus prophetiæ, Deum manifeste confitentis. « Hi enim, ait, hi tibi erunt servi, et post te ambulabunt, et adorabunt te, et in te orabunt, quo- B niam in te est Deus, et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel Salvator [3]. » Manifeste patet cui hæc dicantur, « quoniam in te est Deus, » quibus addit sermo, « et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebamus. » Quæ audiuntur quasi ex persona dicta eorum qui Christum Dei incarnatum cognoverunt; in quo inhabitat Deus Pater, juxta illud: « Ego in Patre, et Pater in me [4]. » Ideoque huic soli conveniunt illa: « Non est Deus præter te; » quasi sola Verbi deitate paterno principatui unita commistaque, ideoque sola utriusque gloria et potestate gubernante. His autem, « Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim viri excelsi ad te C transibunt, » ostendi existimo quasdam adversarias spirituales potestates quæ adversus Christum certamen iniere, eique audientes factæ sunt, sive quasdam animas primum Verbo adversantes, ac postea ditionem ejus amplexas propriis ipsarum bonis operibus. De quibus et illud dici opinor: « Erunt tibi servi, et a tergo te sequentur vincti manicis, et in te orabunt. » Hoc vero: « Erubescent et confundentur omnes qui adversantur ei, et ambulabunt in pudore, » prophetizatur de iis qui non egere pœnitentiam, hostesque et inimici permanserunt, et verbi Christi jugum super se ipsos tollere minime voluerunt. Et hæc quidem quasi ad Christi elucidationem. Citandus quippe est ille lo- D cus non tantum circumcisionis populo, sed et illis qui Christum quasi simplicem hominem putant, Ebionæis scilicet, vel Artemonis, vel Pauli Samosatensis fautoribus. Aperte enim hoc loco Christi deitas male credentibus in eum demonstratur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ.

« Ἄκουέ μου, Ἰακώβ, καὶ Ἰσραήλ, ὃν ἐγὼ καλῶ· ἐγώ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγώ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἡ χείρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιά μου

CAPUT XXIII.

« Audi me, Jacob, et Israel, quem ego voco: ego sum primus, et ego sum in æternum. Et manus mea fundavit terram, et dextera mea consolidavit;

[1] Isai. LIII, 9. [2] Joan. XVI, 33. [3] Isai. XLV, 15, 16. [4] Joan. XIV, 11.

cœlos. Vocabo eos, et stabunt simul, et congregabuntur omnes, et audient; quis eis annuntiavit hæc? Dominus, qui diligit te, fecit voluntatem tuam in Babylone, ut tolleret semen Chaldæorum. Ego locutus sum, et ego vocavi. Duxi eum et direxi viam ejus : adducite ad me et audite hæc : non ab initio in occulto locutus sum : quando fiebat, illic eram. Et nunc Dominus Dominus misit me, et Spiritus ejus [1]. » Unus cum sit qui in hoc loco loquitur, quis alius esset « Dominus qui fecit cœlum et firmavit illud, et fundavit terram, » quique dicit : « Ego sum primus et ego sum in æternum ; » adjiciens in iis quæ sequuntur, juxta omnes qui divinam Scripturam interpretati sunt, illud : « Et nunc Dominus Deus misit me et Spiritus ejus, » ac sanctum Dei Verbum, qui post increatum initium creaturarum omnium primus Deus nominatus est, de quo et alias scriptum est : « Misit Verbum ejus et curavit eos ? » Ipse enim est « per quem omnia facta sunt, in cœlestibus et in terrestribus, sive visibilia, sive invisibilia ; » quem et misit Dominus Deus Pater, et cum eo Spiritum sanctum, ad ædificandam generis hominum salutem? Atque hæc Judæis apte dici possent, cum doceant alium esse Dominum qui omnia creavit præter omnium Deum, a quo se missum confitetur, dicens : « Et nunc Dominus misit me. » Ipse enim esset cui præcipiens in mundi creatione dicit Pater : « Fiat lux, et fiant hæc et illa ; » atque illud : « Faciamus hominem ad similitudinem nostram. » Quare et in Psalmis scribitur illud : « Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt. » Aperte enim constat quod præcipiens aliquid et loquens alii ac sibimetipsi præcipit et imperat. Singula vero hujusce loci verba inquirere non præsentis est operis.

A ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν· καλέσω ἐγὼ αὐτοὺς ἅμα, καὶ στήσονται καὶ συναχθήσονται, καὶ ἀκούσονται. Τίς αὐτοῖς ἀνήγγειλεν ταῦτα; ※ Κύριος ἀγαπῶν σε ἐποίησε τὸ θέλημά σου ἐπὶ Βαβυλῶνα, τοῦ ἆραι σπέρμα Χαλδαίων. Ἐγὼ ἐλάλησα, καὶ ἐγὼ ἐκάλεσα· ἤγαγον αὐτὸν, καὶ εὐώδωσα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ· προσαγάγετε πρὸς μὲ, καὶ ἀκούσατε ταῦτα· οὐκ ἀπ' ἀρχῆς ἐν κρυφῇ λελάληκα· ἡνίκα ἐγένετο ἐκεῖ ἤμην· καὶ νῦν Κύριος Κύριος ἀπέστειλέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Ἑνὸς ὄντος τοῦ ταῦτα ἐν τῇ περικοπῇ λέγοντος προσώπου, τίς δ' ἂν ἄλλος εἴη « Κύριος ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πήξας αὐτὸν, καὶ στερεώσας τὴν γῆν, » ὁ λέγων· « Ἐγώ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγώ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα, » καὶ ἐπιφέρων ἐν τοῖς ἑξῆς, κατὰ πάντας τοὺς ἑρμηνεύσαντας τὴν θείαν Γραφὴν, τὸ, B « Καὶ νῦν Κύριος ὁ Θεὸς ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, » ἢ ὁ ἱερὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ μετὰ τὴν ἀγένητον ἀρχὴν τῶν γενητῶν ἁπάντων πρῶτος Θεὸς ὀνομαζόμενος, περὶ οὗ καὶ ἀλλαχόσε γέγραπται· « Ἀπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ ἰάσατο αὐτούς; » Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ « δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ εἴτε ἀόρατα· » ὃν καὶ ἀπέστειλε Κύριος ὁ Θεὸς ὁ Πατὴρ, σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οἰκονομήσοντα τὰ ὑπὲρ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας. Εἴη δ' ἂν ἁρμόζον ὡς πρὸς Ἰουδαίους τὸ ῥητὸν, διδάσκον ἕτερον εἶναι Κύριον τὸν δημιουργήσαντα τὰ πάντα παρὰ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, ὑφ' οὗ ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ, λέγων· « Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέ με· » αὐτὸς δ' ἂν εἴη ᾧ προστάττων ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ φησὶν ὁ Πατὴρ τὸ, C « Γενηθήτω φῶς, καὶ γενηθήτω τάδε καὶ τάδε· » καὶ τὸ, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν· » ταύτην(ῃ) γὰρ καὶ ἐν Ψαλμοῖς ἀναγέγραπται τὸ, « Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Πρόδηλον γὰρ, ὡς ὁ ἐντελλόμενός τι καὶ λέγων ἑτέρῳ παρ' ἑαυτὸν ἐντέλλεταί τε καὶ προστάττει. Ἑκάστην μέντοι γε λέξιν τῆς περικοπῆς ἐξετάζειν οὐ τῆς παρούσης ἐστὶν πραγματείας.

CAPUT XXIV.

« Audite me, insulæ, et attendite, gentes : Per tempus multum consistet, dicit Dominus : ab utero matris meæ vocavit nomen meum, et posuit os meum quasi gladium acutum; et sub tegumento manus suæ occultavit me; et dixit mihi : Servus meus es tu, Israel, quia in te gloriabor. Et ego dixi : In vacuum laboravi, sine causa, et vane fortitudinem meam consumpsi : ergo judicium meum cum Domino, et opus meum cum Deo meo. Et nunc dicit Dominus, formans me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel. Congregabor et glorificabor in oculis Domini, et Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit : Magnum est tibi ut sis mihi servus ad suscitandas tribus Jacob, et fæces Israel convertendas. Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus redemptor tuus, Deus Israel : Sanctificate eum qui parvi facit animam suam, quem abominantur gentes, servi do-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔʹ.

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη· Διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος· ἐκ κοιλίας μητρός μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου· καὶ ἔθηκε τὸ στόμα μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν· καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἔκρυψέ με· καὶ εἶπέ μοι· Δοῦλός μου εἶ σὺ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ δοξασθήσομαι· καὶ D ἐγὼ εἶπα· Κενῶς ἐκοπίασα, εἰς μάταιον καὶ εἰς οὐδὲν ἔδωκα τὴν ἰσχύν μου· διὰ τοῦτο ἡ κρίσις μου παρὰ Κυρίῳ, καὶ ὁ πόνος μου ἐναντίον τοῦ Θεοῦ μου. Καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος, ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δοῦλον ἑαυτῷ, τοῦ συναγαγεῖν τὸν Ἰακὼβ πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν Ἰσραήλ· συναχθήσομαι καὶ δοξασθήσομαι ἐναντίον Κυρίου, καὶ ὁ Θεός μου ἔσται μοι ἰσχύς· καὶ εἶπε· Μέγα σοί ἐστι τοῦ κληθῆναί σε παῖδά μου, τοῦ στῆσαι τὰς φυλὰς Ἰακὼβ, καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι· ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Οὕτως λέγει Κύριος, ὁ ῥυσάμενός σε, ὁ Θεὸς Ἰσραήλ· Ἁγιάσατε τὸν φαυλί-

[1] Isai. XLVIII, 12-16.

ζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τὸν βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων. Βασιλεῖς ὄψονται αὐτὸν, καὶ ἀναστήσονται ἄρχοντες, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕνεκεν Κυρίου· ὅτι πιστός ἐστιν ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐξελεξάμην σε. Οὕτως λέγει Κύριος· Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι, καὶ ἔπλασά σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομῆσαι κληρονομίας ἐρήμους, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς· Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ἀνακαλυφθῆναι, καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς βοσκηθήσονται, καὶ ἐν πάσαις ταῖς τρίβοις ἡ νομὴ αὐτῶν· οὐ πεινάσουσιν, οὐδὲ διψήσουσιν, οὐδὲ πατάξει αὐτοὺς καύσων, οὐδὲ ὁ ἥλιος· ἀλλ' ὁ ἐλεῶν αὐτοὺς παρακαλέσει αὐτοὺς, καὶ διὰ πηγῶν ὑδάτων ἄξει αὐτοὺς, καὶ θήσω πᾶν ὄρος εἰς ὁδὸν, καὶ πᾶσαν τρίβον εἰς βόσκημα αὐτοῖς. » Εἰκὸς τοὺς B ἐκ περιτομῆς οἴεσθαι περὶ ἑαυτῶν εἰρῆσθαι τὰ ἐν τῇ προφητείᾳ, ἐπείπερ λέλεκται· « Καὶ εἶπέ μοι· Δοῦλός μου εἶ σὺ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ ἐνδοξασθήσομαι· » πρὸς δὲ τῷ μὴ ἁρμόζειν (f. 54) αὐτοῖς τὰς λέξεις σαφῶς ἀποδείκνυται καὶ ἀπὸ τῶν ἑξῆς, ὅτι δὴ περὶ ἑτέρου Ἰσραὴλ τὰ λεγόμενα προφητεύεται· γέγραπται γάρ· « Καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δοῦλον ἑαυτῷ τοῦ συναγαγεῖν τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἰσραὴλ πρὸς αὐτόν· καὶ πάλιν εἶπέ μοι· Μέγα σοί ἐστιν τὸ κληθῆναί σε παῖδά μου, τοῦ στῆσαι τὰς φυλὰς τοῦ Ἰακὼβ καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » Ἀλλὰ καὶ τό· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, » παράδοξόν τινα καὶ θαυμαστὸν ὑποφαίνει τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος. Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη ἢ C ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ καὶ ἤδη πρότερον ἐν τοῖς ἀνωτέρω Ἰακὼβ χρηματίσας καὶ Ἰσραὴλ διὰ τοῦ· « Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου; » Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ μόνος κατ' ἀλήθειαν ὁρῶν Θεὸν τὸν Πατέρα, Ἰσραὴλ μὲν ὀνομαζόμενος, ὅπερ ἑρμηνεύεται « ὁρῶν τὸν Θεὸν, » κατ' ἐπίνοιαν αὐτοῦ τῆς θεότητος· Ἰακὼβ δὲ, ὅπερ ἐστὶ « πτερνιστὴς, » καθ' ὃ ἐνανθρωπήσας κατηγωνίσατο πάσας τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις. Ὅρα δὲ εἰ μὴ συνᾴδουσιν ἀλλήλαις αἱ περικοπαὶ, ἥ τε μετὰ χεῖρας, καὶ ἐν ᾗ ἐλέγετο τὸ, « Ἰακὼβ ὁ παῖς μου » εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφερόμενον· ὡς γάρ τοι ἐκεῖ τὸ « Ἰακὼβ ὁ παῖς μου » εἴρηται, οὕτως ἐνθάδε τὸ « μέγα σοί ἐστι τοῦ κληθῆναί σε παῖδά μου· » καὶ ὡς ἐκεῖ τὸ, « Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου » D λέλεκται, οὕτως ἐνθάδε τὸ, « ὅτι πιστός ἐστιν ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐξελεξάμην σε. » Πάλιν τε αὖ ἐκεῖ μὲν εἴρηται· « Ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει· » ἐν δὲ τῇ μετὰ χεῖρας· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομῆσαι κληρονομίαν ἐρήμου, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς· Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει· Ἀνακαλύφθητε. » Ὅτι μὲν οὖν οὐδενὶ ἄλλῳ ἢ μόνῳ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἁρμόζει τὰ ἐν ταῖς προκειμέναις

A minantium. Reges videbunt eum et exsurgent principes, et adorabunt eum propter Dominum; quia fidelis est Sanctus Israel, et elegi te. Hæc dicit Dominus: In tempore placito exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi: et servavi te, et dedi te in fœdus populi, ut suscitares terram, et possideres hæreditates dissipatas; ut diceres his qui vincti sunt: Exite, et his qui in tenebris: Revelamini. Super omnes vias pascentur, et in omnibus planis pascua eorum. Non esurient, neque sitient, et non percutiet eos æstus et sol: quia miserator eorum reget eos, et ad fontes aquarum potabit eos. Et ponam omnes montes meos in viam, et omnem semitam eis in pascua [1]. » Verisimile est opinari Hebræos sibi hujus prophetiæ verba dici, scilicet: « Et dixit mihi: Servus B meus es tu, Israel, et in te gloriabor. » Non istis vero hæc convenire demonstrant quæ sequuntur, et ad alium Israel spectare; scriptum est enim: « Et nunc sic dicit Dominus, formans me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel. Et rursus dixit mihi: Magnum tibi est vocari filium meum, ad suscitandas tribus Jacob, et fæces Israel convertendas. » Sed et illud: « Ecce dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ, » admirabilem quemdam et prodigiosum fore demonstrat eum de quo sermo habetur. Quis autem hic esset, nisi Dominus noster Jesus Christus, qui jam prius in iis quæ supra relata sunt, Jacob et Israel manifestatus est dicens: « Jacob puer meus, suscipiam eum, et Israel electus meus: C suscepit eum anima mea? » Hic enim est solus vere videns Deum Patrem, Israel quidem nominatus, quod interpretatur *videns Deum*, juxta divinitatis suæ sensum; Jacob autem, id est *luctator*, quoniam incarnatus omnes adversarias debellavit potestates. Attende enim quomodo consentiant inter se prophetiæ; hæc quidem, de qua nunc sermo habetur, et in qua dicitur illud, « Jacob filius meus, » quod ad Christum spectat; sicut enim illic « Jacob puer meus » dicitur, ita hic « Magnum tibi est vocari te filium meum; » et sicut illic, « Israel electus meus » dicitur, ita hic, « quia fidelis est sanctus Israel, et elegi te. » Rursusque illic dicitur: « Dedi te in testamentum generis, in lumen gentium, ut D aperires oculos cæcorum, et educeres de conclusione vinctos, de domo carceris sedentes in tenebris; » in præsente vero prophetia: « Ecce dedi te in lucem gentium, ut suscitares terram, et possideres hæreditates dissipatas; ut diceres his qui vincti sunt: Exite, et his qui in tenebris: Revelamini. » Quod quidem nulli alii ac soli Salvatori nostro conveniunt illæ prophetiæ, manifestum fiet multitudini gentium quæ in eum atque per eum in omnium Deum speraverunt, quibus a Patre constitutus est in lumen. Ait igitur, « ut suscitares terram, » scilicet ad animam prius tumultu et procella agita-

[1] Isai. XLIX, 1-11.

tam in pacem et tranquillitatem reducendam; sed et « ut possideres hæreditates dissipatas, » gentium videlicet Ecclesiam; quam ante ipsius incarnationem desertam, quasi hæreditatem accepit ab illo qui dixit ei : « Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam [1]. » Hic autem juxta prophetiam de se ipso, eos qui in vinculis erant, exire jussit. Sane enim Lazaro, quem fasciis jam redimitum atque in sepulcro a quatriduo depositum viderat, ut liber exiret imperavit, dicens : « Lazare, veni foras [2]. » Necnon ratione aliqua ad filiam Abrahami, quam constrinxerat Satanas decem et octo annos, quamque pristina infirmitate liberatam, incolumem dimisit. Cæterum, ubique iis qui peccatorum vinculis impediebantur, priorum suarum iniquitatum missionem concessit, prout solus potestatem habens dimittendi peccata. Quibus nunc quoque doctrina sua imperat ut, ruptis prioribus vinculis, egrediantur, unicuique dictitans : « Ecce sanus factus es : jam noli peccare [3]. » Præterea nunc adhuc ignorantiæ et malitiæ tenebris obscuratis præcipit ut revelentur, quippe qui Verbum Dei est, præcordia et renes inquirens, cordisque cogitationum et sententiarum indagator. Verum ut quam brevissime iis incumbamus, præcedentia verba iis quæ de Christo dicta sunt accommodantes, atque ab initio resumentes, nostram de illis interpretationem proferemus. In multis igitur circumcisionis populo aperte manifestatus, cum nomine sive Jacob, sive Israel vocatur, in præsenti non ad eos prophetizat, sed insulas et gentes ad audienda quæ dicturus est convocat; estque ibi promissio Christi dicta de vocatione omnino olim infidelium, atque a pietate in Deum alienarum gentium, quarum aliæ nominantur insulæ, animæ scilicet quæ olim quodam modo maritimis vitæ procellis, agitatisque iniquitatis fluctibus jactabantur. Quid de iis sit intelligendum ipse nos docet Dominus, dicens : « Ex utero matris meæ vocavit nomen meum; » quod et aperte de Christo, ipsius enim sunt hæc verba, quæ ex Evangelii scriptura didicimus. Inscio enim Joseph Mariam concepisse cum apparuisset Gabriel, paternæ minister voluntatis, in somniis inter cætera hæc ait : « Pariet autem filium, et vocabis nomen ejus Jesum : ipse enim salvum faciet populum suum [4]. » Adjicitque in prophetia : « Et posuit os meum quasi gladium acutum; » rursusque : « Posuit me quasi sagittam electam. » — « Verbum enim Domini est efficax et penetrabilius omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus [5], » ut divinus ostendit Apostolus. Hæc quoque ipsi soli aptissime conveniunt, obedienti facto Patri usque ad mortem, scilicet : « Servus meus es tu, Israel, et in te gloriabor. » Illud vero : « Et ego dixi : In vacuum laboravi, » et quæ sequuntur, ad Salvatorem spectant, propter paucitatem eorum qui secundum Evange-

A προφητείαις, δῆλον ἔσται τοῖς ἐπιστήσασιν τῷ πλήθει τῶν εἰς αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἠλπικότων ἐθνῶν, οἷς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐτέθη εἰς φῶς· φησὶν δὲ, « τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, » τοῦτ' ἔστι τὴν ἐν θορύβοις καὶ ἀκαταστασίαις πάλαι τυγχάνουσαν ψυχὴν εἰς τὴν κατὰ φύσιν εὐστάθειαν καὶ καταστολὴν ἀγαγεῖν· ἀλλὰ καὶ « τοῦ κληρονομῆσαι κληρονομίαν ἐρήμου, » τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν δηλῶν· ἣν πρὸ τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἔρημον τυγχάνουσαν, κληρονομίαν εἴληφε παρὰ τοῦ εἰπόντος αὐτῷ· « Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου. » Οὗτος δὲ κατὰ τὴν περὶ αὐτοῦ προφητείαν τοῖς ἐν δεσμοῖς εἴρηκεν ἐξελθεῖν· προχείρως μὲν ὡς ἐπὶ τοῦ Λαζάρου, ὃν κειρίαις καταδεδεμένον καὶ ἐν μνήματι τεταρταῖον τυγχάνοντα,
B εἰπών· « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω, » ἐλεύθερον ἀφῆκεν ὑπάγειν· καὶ ἐν μέρει δὲ διανοίας ἐπὶ τῆς θυγατρὸς Ἀβραάμ, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτεσιν, ἣν καὶ αὐτὴν τῆς ἀσθενείας ἀπαλλάξας σώαν ἀπέλυσε· καθόλου δὲ, ὁπηνίκα πᾶσι τοῖς σειραῖς τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν ἐσφιγμένοις ἄφεσιν τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων παρέσχετο, οἷα δὴ μόνος (ἔχων) ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας· οἷς ἔτι καὶ νῦν (*f.* 54 v°) διὰ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας παρακελεύεται τῶν προτέρων δεσμῶν ἐξελθεῖν, λέγων ἐφ' ἑκάστῳ τὸ, « Ἴδε, ὑγιὴς γέγονας, μηκέτι ἁμάρτανε. » Ἐπὶ τούτοις ἔτι καὶ νῦν τοῖς εἰσέτι ἀγνοίας τε καὶ πονηρίας κατωρωρυγμένοις ἀνακαλυφθῆναι προστάττει, ἅτε Λόγος ὑπάρχων Θεοῦ, καρδίας τε ἐτάζων καὶ νεφρούς, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας. Ἵνα δὲ ὡς
C ἔνι μάλιστα συντόμως διαδράμωμεν, καὶ τὰ πρὸ τούτων ἐφαρμόζοντες τοῖς περὶ Χριστοῦ λεγομένοις, ἀναλαβόντες ἐξ ὑπαρχῆς καὶ τὴν τούτων ὑπόνοιαν ἡμῶν ἐκθησόμεθα. Ἐν πολλοῖς δὴ σαφῶς τῷ ἐκ περιτομῆς λαῷ προσομιλήσας, ὅτε καὶ ἐξ ὀνόματος ἤτοι τὸν Ἰακὼβ ἤτοι τὸν Ἰσραὴλ ἀνακαλεῖται, ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐ πρὸς ἐκείνους ποιεῖται τὴν προφητείαν, ἀλλὰ γὰρ νήσους καὶ ἔθνη ἐπὶ τὴν ἀκρόασιν τῶν λεχθησομένων παρακαλεῖ· καὶ ἔστι γε ἐνταῦθα ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Κυρίου λεγομένη περὶ τῆς κλήσεως τῶν πρότερον ἀπίστων πάντη καὶ ἀλλοτρίων τῆς θεοσεβείας ἐθνῶν, ὧν ἐν μέρει νοοῦνται καὶ αἱ λεγόμεναι νῆσοι, ψυχαὶ ὅσαι τὸ πάλαι πρότερόν τινα τρόπον ὑπὸ θαλαττίων τῶν κατὰ τὸν βίον τρικυμιῶν καὶ
D τῶν κατὰ τῆς κακίας ἁλμυρωτάτων κατεκλύζοντο ῥευμάτων. Τίνα οὖν ταύτας ὁ Κύριος αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ διδάσκει κατανοητέον· « Ἐκ κοιλίας, » φησὶ, « μητρός μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου· » ὃ καὶ σαφῶς ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ· αὐτοῦ γάρ τοι τυγχάνουσιν οἱ λόγοι, οὓς ἐκ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου γραφῆς μεμαθήκαμεν. Ἀγνοοῦντι γὰρ τῷ Ἰωσὴφ περὶ τῆς συλλήψεως τῆς Μαρίας ἐπιστὰς ὁ Γαβριὴλ, διάκονος ὢν τοῦ πατρικοῦ βουλήματος, κατ' ὄναρ εἶπε μεθ' ἕτερα καὶ τό· « Τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ· » ἐπιφέρει δ' ἐν τῇ προφητείᾳ λέγων, ὅτι « Καὶ ἔθηκε τὸ στόμα μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν· » καὶ πάλιν· « Ἔθηκέ με ὡς βέλος

[1] Psal. II, 8. [2] Joan. XI, 43. [3] Joan. V, 14. [4] Matth. I, 21. [5] Hebr. IV, 12

ἐκλεκτόν. »—« Ὁ γὰρ Λόγος Θεοῦ τυγχάνει ἐνεργὴς, » ἔστι « καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον διικνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος, » ὡς ὁ θεσπέσιος ἐδίδαξεν Ἀπόστολος. Εὐλογώτατα δ' ἂν αὐτῷ μόνῳ λεχθείη ὑπηκόῳ γενομένῳ τῷ Πατρὶ μέχρι καὶ θανάτου τό· « Δοῦλός μου εἶ σὺ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ ἐνδοξασθήσομαι· » τὸ δέ· « Καὶ ἐγὼ εἶπα· Κενῶς ἐκοπίασα, » καὶ τὰ ἑξῆς, λέγοιτ' ἂν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διὰ τὸ σπάνιον τῶν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ βιούντων. Καὶ ἐπειδήπερ « οὐκ ἦλθεν εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ, » καλῶς προηγουμένως μὲν λέγεται ἐπιδεδημηκέναι, « τοῦ στῆσαι τὰς φυλὰς Ἰακὼβ, καὶ τὴν διασπορὰν τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι· » ἑπομένως δὲ, διὰ τὸ μὴ παραδέξασθαι αὐτὸν τοὺς ἐξ ἐκείνων πάντας, ἐπιφέρεται ὡς πρὸς αὐτόν· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ B εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Προστάττει δὲ ἡμῖν μετὰ ταῦτα Κύριος ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, ὁ ῥυσάμενος αὐτὸν ἀπὸ πάντων τῶν ἐπισυναχθέντων κατ' αὐτοῦ, ἁγιάζειν αὐτὸν, λέγων· « Ἁγιάσατε τὸν φαυλίζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· οὗτος γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐφαύλισε τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ, « κενώσας ἑαυτὸν, καὶ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· καὶ τὰς ἁμαρτίας τὰς ἡμετέρας ἀναλαβὼν, αἰσχύνης γε μέχρι θανάτου καὶ θανάτου σταυροῦ καταφρονήσας. » Μετὰ ταῦτά φησι τὸν « βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων· » καὶ δὴ σαφὲς ὅπως οἱ τοῖς ἄρχουσι τοῦ αἰῶνος τούτου δεδουλωμένοι οὐ μόνον (f. 55) κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ ἐβδελύξαντο αὐτὸν εἰπόντες· « Καὶ βαρὺς ἡμῖν ἐστι καὶ βλεπόμενος, » ἀλλ' ἔτι καὶ νῦν βδελύσσονται, ἀνατρέπειν αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν πειρώμενοι. Τοῦτον οὖν ὁ Κύριος ἁγιάζειν προστάττει, τὴν ἔνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν προσημαίνων. Ὅτι δὲ περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν κλήσεως προθεσπίζων ὁ λόγος τὴν ἑξῆς ἐπιφέρει προφητείαν, τὴν ἀπὸ τοῦ· « Ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς, ἅπερ ἐπιπλεῖον βασανίζειν πνευματικώτερα ὄντα, καὶ κατὰ μόνην διάνοιαν ἀποδιδόμενα, οὐ τῆς παρούσης πραγματείας τυγχάνει.

A lium ejus vivunt. Et quoniam « non venit nisi ad perditas oves domus Israel, » recte memoratur præcipue in mundum venisse « ad suscitandas tribus Jacob et fæces Israel convertendas. » Dein, cum inter istos omnes non eum accepissent, subjicit quasi ad seipsum: « Ecce dedi te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. » Jubet nos post hæc Dominus Deus et Pater, qui liberavit eum ab omnibus ei adversantibus, sanctificare eum, dicens: « Sanctificate qui parvi fecit animam suam. » Hic enim quam verissime parvi duxit animam suam, « exinaniens semetipsum, et factus pro nobis maledictum; et peccata nostra suscipiens humiliavit semetipsum usque ad mortem, mortem autem crucis [1]. » Addit deinde, « quem abominantur gentes, servi dominantium. » Manifestum quippe est quod hujus sæculi principibus servientes, non tantum in passionis ejus tempore maledixerunt ei dicentes: « Gravis est nobis etiam ad videndum [2], » sed et nunc maledicunt, ejus doctrinæ obsistere conantes. Hunc igitur Dominus sanctificare jubet, præclaram ejus præsentiam prænuntians. Quod autem de gentium vocatione prophetizans sermo reliqua profert prophetiæ, ab his verbis: « Dedi te in fœdus gentium, » et quæ sequuntur, quæ quidem fusius investigare, cum magis spiritualiter et juxta solam intelligentiam dicta sint, non præsentis operis est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

C

« Οὕτως λέγει Κύριος· Ποῖον τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; ἢ τίνι ὑπόχρεῳ πέπρακα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος ὁ ὑπακούων· μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χείρ μου τοῦ ῥύσασθαι; ἢ οὐκ ἰσχύει τοῦ ἐξελέσθαι; Ἰδοὺ τῷ ἐλεγμῷ μου ἐξερημώσω τὴν θάλασσαν, καὶ θήσω ποταμοὺς ἐρήμους, καὶ ξηρανθήσονται οἱ ἰχθύες αὐτῶν ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι ὕδωρ, καὶ ἀποθανοῦνται ἐν δίψει. Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, καὶ ὡς σάκκον θήσω τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ. Κύριος Κύριος δίδωσί μοι γλῶσσαν παιδείας, τοῦ γνῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον· ἔθηκέ μοι πρωῒ, πρωῒ προσέθηκέ μοι ὠτίον ἀκούειν, καὶ ἡ παιδεία Κυρίου ἀνοίγει μου τὰ ὦτα. Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπειθῶ D οὐδὲ ἀντιλέγω· τὸν νῶτόν μου ἔδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων· καὶ Κύριος Κύριος βοηθός μου ἐγενήθη· διὰ τοῦτο οὐκ ἐνετράπην, ἀλλ' ἔθηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς ἑτέραν (στερεὰν) πέτραν· καὶ ἔγνων, ὅτι οὐ μὴ αἰσχυνθῶ, ὅτι ἐγγίζει μοι ὁ δικαιώσας με· τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἐγγισάτω. Ἰδοὺ Κύριος Κύριος βοηθεῖ μοι· τίς κακώ-

CAPUT XXV.

« Sic dicit Dominus: Qualis est hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? Aut cui debitori vendidi vos? Ecce peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris emisi matrem vestram: quoniam veni, et non erat homo qui audiret. Nunquid non potest manus mea liberare? aut nunquid non possum eripere? Ecce in increpatione mea desertum faciam mare: ponam flumina in siccum; computrescent pisces sine aqua, et morientur in siti. Induam cœlos tenebris, et saccum ponam operimentum eorum. Dominus Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam usquequo oporteat dicere verbum. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi aurem; ego autem non contumax sum, neque contradico: tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas; faciem vero meam non averti a probro sputorum. Dominus Deus auxiliator meus factus est: ideo non sum confusus; ideo posui faciem meam ut petram durissimam, et scio quoniam non confundar. Juxta est qui justificat me: quis contradicet mihi? Accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxiliator meus: quis est qui condemnet me? Ecce omnes

[1] Gal. III, 13; Hebr. XII, 2; Phil. II, 8. [2] Sap. II, 15.

vos quasi vestimentum veterascetis, tinea comedet vos. Quis ex vobis timens Dominum? audiat vocem servi ejus. Ambulantes in tenebris, et non est eis lux, confidite in nomine Domini, et innitimini Deo vestro. Ecce omnes vos ignem incenditis, corroboratis flammam. Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis. Propter me facta sunt hæc vobis, in tristitia dormietis [1]. » Manifeste Verbi divinitas iis quæ retulimus ostenditur, et quoniam incarnationi suæ præexsisteret, et quomodo factus homo hæc passurus esset quæ in Evangeliis scripta sunt. Quis enim alius esset dicens : « Nunquid non potest manus mea, » et quæ sequuntur, usque ad illa : « Induam cœlos tenebris, et saccum ponam operimentum eorum, » nisi Dei Verbum? Ipse enim, his dictis, subjicit : « Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam usquequo oporteat dicere verbum ; » rursusque reliqua adjicit, dicens : « Ego autem non contumax sum, neque contradico : tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas, » et cætera usque ad illa : « Quoniam juxta est qui justificat me. » Reipsa enim passum fuisse dicimus Verbum, compatientemque quem suscepit hominem. Nescimus igitur an aliqua possit de hac prophetia ratio dari ab iis qui non admittunt quamdam esse secundam substantiam Dei Verbi, post primam, et increatum Patrem omniumque Deum. Nos autem recte persuasum habentes hunc esse revera Deum Verbum existimamus, qui et hic inter cætera dicit : « Induam cœlos tenebris, » subjicitque ex persona quam assumpsit hominis, « Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam usquequo oporteat dicere verbum. » Quemnam vero alium nisi Salvatorem nostrum hominem factum deceret hæc quoque dicere : « Quis contradicet mihi? stemus simul ; » vel de quo hæc dici possent, ab illis : « Quis ex vobis timens Dominum? audiat vocem servi ejus, » nisi de solo Christo, qui juxta Scripturas ignominiam despexit, exinaniens semetipsum, et usque ad flagella humiliatus, cum, secundum de ipso prophetiam flagellatum eum Pilatus tradidit crucifigendum ; tunc quoque alapas et sputa pertulit, cum ad ejus verba vestes dilacerans summus sacerdos eum blasphemavisse exclamavit. Tunc enim exspuerunt in faciem ejus et colaphizabant eum ; alii vero alapas ei impegerunt, dicentes : « Prophetiza nobis, Christe, quis te percussit? » Videntur autem capituli hujus initia ad Judæorum synagogam spectare. « Ecce enim, » ait, « peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris emisi matrem vestram. » Venit enim « ad perditas oves domus Israel [2], » et nullum invenit apud eos hominem, sed et primos quidem eos vocavit : non autem erat populus audiens. Ideo dicit : « Ideo veni, et non erat homo, vocavique, et nullus erat qui audiret. » Postrema vero hujus loci congruenter

A σει με ; Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ σὴς καταφάγεται ὑμᾶς. Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον ; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ· οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς φῶς, πεποίθατε ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου, καὶ ἀντιστηρίσασθε ἐπὶ τῷ Θεῷ. Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς πῦρ καίετε, καὶ κατισχύετε φλόγα· πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ ᾗ ἐξεκαύσατε. Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν, ἐν λύπῃ κοιμηθήσεσθε. » Σαφῶς ἡ τοῦ Λόγου θεότης καὶ διὰ τῶν προκειμένων ἀποδείκνυται, ὅτι τε προϋπῆρχεν τῆς ἐνανθρωπήσεως, καὶ ὡς ἐνανθρωπήσας ταῦτα πάσχειν ἤμελλεν ἃ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναγέγραπται. Τίς γὰρ ἂν ἄλλος εἴη ὁ φάσκων· « Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χείρ μου, » καὶ τὰ ἑξῆς ἕως τοῦ· « Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, καὶ
B ὡς σάκκον τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ, » ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ; Αὐτὸς δὴ οὖν, τὰ τηλικαῦτα εἰπὼν, ἐπιφέρει λέγων· « Κύριός μοι δίδωσι γλῶσσαν παιδείας τοῦ γνῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον· » καὶ αὖθις ἐπάγει [μετὰ] τὰ λοιπὰ φάσκων· « Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπειθῶ, οὐδὲ ἀντιλέγω· τὸν νῶτόν μου τέθεικα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα, » καὶ τὰ μέχρι τοῦ· « Ὅτι ἐγγίζει μοι ὁ δικαιώσας με. » Δυνάμει γάρ τοι πεπονθέναι φαμὲν τὸν Λόγον, συμπάσχοντα δὲ ὃν ἀνείληφεν ἀνθρώπῳ (*f.* 55 v°). Οὐκ οἴδαμεν οὖν εἰ ἕξει τις περὶ τῆς προκειμένης προφητείας ἀποδοῦναι λόγον, μὴ προσιέμενος τὸ εἶναί τινα δευτέραν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ Λόγου μετὰ τὴν πρώτην καὶ ἀγένητον τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων· ἡμεῖς
C γε μὴν ὀρθῶς πεπεισμένοι τοῦτον ὑπάρχειν δηλαδὴ τὸν Θεὸν Λόγον ἡγούμεθα, τὸν καὶ ἐνταῦθα φάσκοντα μετὰ τῶν ἄλλων τό· « Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, » καὶ ἐπιφέροντα ἐκ προσώπου οὗ ἀνείληφεν ἀνθρώπου τό· « Κύριος δίδωσί μοι γλῶσσαν παιδείας, τοῦ γνῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον. » Τίνι δ' ἂν ἄλλῳ παρὰ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρέποι λέγειν καὶ τό· « Τίς ὁ κρινόμενός μοι ; ἀντιστήτω μοι. » Ἢ περὶ τίνος λέγοιτ' ἂν τὰ ἀπὸ τοῦ· « Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον ; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, » ἢ περὶ μόνου τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κατὰ τὰς Γραφὰς αἰσχύνης καταφρονήσαντος, κενώσαντός τε ἑαυτὸν καὶ μέχρι μαστίγων ταπεινώσαντος, ὅτε κατὰ τὴν προκειμένην περὶ αὐτοῦ προφητείαν φραγελλώσας αὐτὸν ὁ Πιλάτος παρέδωκεν σταυρωθῆναι ;
D Τότε δὲ καὶ ῥαπίσματα καὶ ἐμπτυσμοὺς ὑπέμενεν, ὅτε ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ περιῤῥηξάμενος ὁ ἀρχιερεὺς, ἀπεφήνατο βεβλασφημηκέναι αὐτόν· τότε γὰρ ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἐκολάφιζον αὐτόν. Οἱ δὲ ἐῤῥάπισαν αὐτὸν λέγοντες· « Προφήτευσον ἡμῖν, Χριστὲ, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε ; » Ἔοικε δὲ τὰ μὲν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων λέγεσθαι συναγωγῆς· « Ἰδοὺ γὰρ, » φησὶ, « ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε· καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν. » Ἦλθε γὰρ « ἐπὶ τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ, » καὶ οὐχ εὗρέ τινα ἐν αὐτοῖς ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ πρώτους μὲν αὐτοὺς ἐκάλεσεν· οὐκ ἦν δ' ὁ

[1] Isai. L, 1-11. [2] Matth. xv, 24.

λαὸς ὑπακούων. Δι' ὅ φησι· « Διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος· ἐκάλεσα καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων. » Τὰ δ' ἐπὶ τέλει τῆς περικοπῆς ἀκολούθως μετὰ τὴν ἐκείνων ἀποβολὴν ἐπὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν ἀναφέρεται κλῆσιν, ἀπὸ τοῦ, « Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. » Ἡμεῖς γὰρ ἀληθῶς ἦμεν « οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει· » καὶ οὐκ ἦν ἡμῖν πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φῶς· ἀλλὰ νῦν διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν πεποίθαμεν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου, καὶ ἐπιστηριζόμεθα ἐπὶ τῷ Θεῷ· τοῖς δὲ μὴ πιστεύσασιν εἰς τὸν Χριστὸν, οἷς καὶ ἀνωτέρω εἴρητο τό· « Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ ὡς σὴς φάγεται ὑμᾶς, » ἐπιφέρει ὁ λόγος φάσκων· « Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς πῦρ καίετε, » καὶ τὰ ἑξῆς· ἐν οἷς σαφῶς καὶ τό· « Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν, » ἐκ προσώπου λέλεκται τοῦ Χριστοῦ ἐπονειδίζοντος αὐτοῖς καὶ ἀπελέγχοντος τὴν εἰς αὐτὸν γεγενημένην τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ παρανομίαν.

A post istorum reprobationem gentium vocationem innuunt · « Quis ex vobis timens Dominum? audiat vocem servi sui. » Nos enim vere eramus « ambulantes in tenebris; » neque erat nobis lumen ante Salvatoris nostri adventum; sed nunc Dei gratia credidimus in nomine Domini, et Deo adhæremus. Istis vero qui non in Christum crediderunt, quibus et superius dictum est: « Ecce omnes vos quasi vestimentum inveterati eritis, et tinea comedet vos, » adjicit sermo dicens: « Ecce omnes vos ignem incenditis, » et reliqua. In quibus manifeste et illud: « Propter me facta sunt hæc vobis, » de persona dicitur Christi objurgantis eos, exprobrantisque factam in seipsum Judæorum populi prævaricationem.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚϚ'.]

« Τάδε λέγει Κύριος· Δι' ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι· διὰ τοῦτο γνώσεται ὁ λαός μου τὸ ὄνομά μου· διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅτι ἐγώ εἰμι αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρειμι ὡς ὥρα ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοὴν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ὅτι ἀκουστὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιὼν, βασιλεύσει σου ὁ Θεός. » Καὶ αὕτη ἐπὶ τὸν Σωτῆρα εὐλογώτατα ἁρμόζοι ἂν ἡ προφητεία, ἐπὶ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ πληρωθέντος τοῦ· « Ὅτι ἐγὼ (*f.* 56) εἰμι, αὐτὸς ὁ λαλῶν πάρειμι. » Τῷ μὲν οὖν προτέρῳ λαῷ εἰς πρόσωπον εἴρηται τὰ ἀπὸ τοῦ· « Δι' ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι· » τὰ δ' ἀπὸ τοῦ· « Διὰ τοῦτο γνώσεται ὁ λαός μου τὸ ὄνομά μου ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, » νοοῖτο ἂν περὶ τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἐθνῶν. Αὐτὸς οὖν ἐστιν ὁ καὶ πρότερον πῆ μὲν δι' ἀγγέλων, πῆ δὲ καὶ διὰ προφητῶν ἀνθρώποις ὁμιλήσας· καὶ μέντοι ἐκείνους (1) αὖθις παραγενόμενος, καὶ δι' ἑαυτοῦ τὴν σωτηρίαν πᾶσι κηρύξας, ὁποῖον ἔχει νοῦν ὁ φιλομαθὴς ἐρευνήσας εἴσεται.

B CAPUT XXVI.

« Hæc dicit Dominus: *Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus: idcirco cognoscet populus meus nomen meum; idcirco in die illa, quod ego sum, ipse qui loquor, adsum ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, quoniam auditam faciam salutem tuam, dicens: Sion, rex tuus erit Deus[1]. » Hæc quoque aptissime ad Salvatorem refertur prophetia, cujus per incarnationem impletum est illud: « Ego sum, ipse qui loquor adsum. » Priori igitur populo per figuram dicitur: « Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus, » et cætera. Hæc vero: « Ideo cognoscet populus meus nomen meum in die illa, » de gentibus quæ in eum crediderunt C possunt intelligi. Ipse igitur est qui prius quidem per angelos, deinde per prophetas cum hominibus conversatus est. Atque post illos rursus superveniens, per se ipsum salutem omnibus annuntiavit. Quorum sensum studiosus indagator perfacile noverit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

« Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἐξέλθετε ἐκεῖθεν, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅψησθε· ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς, καὶ ἀφορίσθητε, οἱ φέροντες τὰ σκεύη Κυρίου· ὅτι οὐ μετὰ ταραχῆς ἐξελεύσεσθε, οὐδὲ φυγῇ πορεύσεσθε· πορεύσεται γὰρ πρότερος ὑμῶν Κύριος, καὶ ὁ συνάγων ὑμᾶς Θεὸς Ἰσραήλ. Ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψωθήσεται, καὶ μετεωρισθήσεται σφόδρα· ὃν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σοὶ πολλοὶ, οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ ἀνθρώπων τὸ εἶδός σου, καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ, καὶ συνέξουσι βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; Ἀνηγγείλαμεν ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς ῥίζα

CAPUT XXVII.

« Et revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu omnium gentium, et videbunt omnia extrema terræ salutem a Deo nostro. Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere. Exite de medio ejus, mundamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis: præcedet enim vos Dominus, et congre- D gabit vos Deus Israel. Ecce intelliget servus meus, exaltabitur, et elevabitur, et sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, et forma ejus inter filios hominum. Sic mirabuntur gentes multæ super eum, super ipsum continebunt reges os suum: quia quibus non est narratum de eo, viderunt, et qui non audierunt, contemplati sunt. Domine quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitienti. Non est species ei, neque

[1] Isai. LII, 5-7.

(1) Vel legendum μετὰ pro μέντοι, vel ἐκείνοις pro ἐκείνους. EDIT.

A decor : et vidimus eum, et non habebat aspectum neque pulchritudinem ; sed aspectus ejus inglorius, deficiens præ filiis hominum ; homo percussus, sciens ferre infirmitatem ; quia deformatus est vultus ejus, despectus est et non reputatus. Languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit : et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum a Deo et humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra : disciplina pacis nostræ super eum, et livore ejus sanati sumus. Omnes nos quasi oves erravimus ; unusquisque in viam suam declinavit : et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est quia ipse voluit, et non aperuit os suum : sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente se B obmutescens sic non aperiet os suum. De angustia, et de judicio sublatus est : generationem ejus quis enarrabit ? Quia abscissus est de terra viventium : propter scelus populi mei percussi eum. Et dabo impios pro sepultura, et divitem pro morte sua : eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus. Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate ; si quis posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longævum, et voluntas Domini in manu ejus dirigetur. Pro eo quod laboravit anima ejus, videbit, et saturabitur : in scientia sua justificabit ipse justus servus meus multos, iniquitates eorum ipse portabit. Ideo dispertiam ei plurimos, et fortium dividet spolia, pro eo quod tradidit C in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est : et ipse peccata multorum tulit, et pro transgressoribus rogavit. Lauda, sterilis quæ non paris : decanta laudem, et hinni, quæ non pariebas : quoniam multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum [1]. » Quando enim alias, nisi per Salvatoris nostri Jesu Christi adventum brachium magnum, scilicet Verbi ejus brachium, Pater Deusque omnium in conspectu gentium revelavit, quas videntes datam ipsis a Deo salutem, ab errore pristino jubet recedere, nec jam pollutas, quibus olim serviebant, turpibus et immundis rebus deditas, tangere ? Et quoniam non casu fit ut deterreantur a pristina majorum vivendi ratione et a communi hominum societate hujus gratia ipse Dominus cum D iis ambulaturum se eosque congregaturum promittit, portantes vasa sua, sancta videlicet præcepta, divinosque sermones. Rursus eis quemadmodum in prioribus prophetiis diverse Filius Christus nominabatur Dei, ita et hic dicitur. Intellecturus autem, et elevandus, et magnopere exaltandus prophetizatur propter humanitatem suam, de qua hæc dicuntur. Vere enim obstupuerunt et attoniti sunt super eum multi, hominem eum sibi similem reputantes. Obstupueruntque nulla præcellentia vel mundana gloria circumdatum eum videntes, cum, forma Dei deposita, ipsumque se exinaniens, et servi formam accipiens, admiratione et obstupefactione digna

A ἐν γῇ διψώσῃ· οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτοῦ οὐδὲ δόξα· καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλεῖπον, παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν κακώσει καὶ ἐν πληγῇ. Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα· ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος, οὕτως οὐκ B ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ· ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται ; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Καὶ Κύριος βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς πληγῆς· ἐὰν δῶτε περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὄψεται σπέρμα μακρόβιον· καὶ βούλεται Κύριος ἐν χειρὶ αὐτοῦ ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ (*f.* 56 v°) φῶς, καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιῶσαι δίκαιον εὖ δουλεύοντα πολλοῖς, καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει· διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ C τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα· ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε, καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη. Εὐφράνθητι, στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον καὶ τέρπου, ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Καὶ πότ' ἄλλοτε ὡς ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν βραχίονα τὸν μέγαν, οὐκ ἄλλον ὄντα τοῦ Λόγου αὐτοῦ, ὁ Πατὴρ καὶ Θεὸς τῶν ὅλων ἐνώπιον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψεν, ἃ καὶ ἰδόντα τὴν δεδωρημένην αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σωτηρίαν ἀφίστασθαι τῆς προτέρας προστάττεται πλάνης, καὶ μηκέτι τῶν ἀκαθάρτων, οἷς πρότερον ἐκαλινδεῖτο, αἰσχροῖς καὶ μιαροῖς ἐνειλούμενα πράγμασιν ἐφάπτεσθαι ; Καὶ ἐπεὶ οὐ τὸ τυχὸν D ἐστι τὸ ἀποδιορίζειν ἑαυτοὺς τῆς προτέρας πατροπαραδότου πολιτείας, καὶ τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων συναναστροφῆς, τούτου χάριν αὐτὸς ὁ Κύριος συμπορεύσεσθαι καὶ συνάξειν ἐπαγγέλλεται τοὺς φέροντας τὰ σκεύη αὐτοῦ, δῆλον δ' ὅτι τὰ ἱερὰ δόγματα καὶ τοὺς θείους λόγους. Πάλιν δ' ἐπὶ τούτοις ὃν τρόπον ἐν ταῖς ἀνωτέρω προφητείαις διαφόρας (ως) Παῖς ὁ Χριστὸς ὠνομάζετο τοῦ Θεοῦ, ὡσαύτως εἴρηται καὶ ἐνθάδε· συνήσειν δὲ καὶ ὑψωθήσεσθαι, καὶ σφόδρα δοξασθήσεσθαι προφητεύεται τοῦ ἀνθρωπίνου αὐτοῦ ἐπινοουμένου, περὶ οὗ ταῦτα λέγεται· ἀληθῶς δὲ ἐξέστησαν καὶ ἐξηπορήθησαν ἐπ' αὐτῷ πολλοὶ, ἄνθρωπον ἑαυτοῖς ὅμοιος (ὁμοίως) αὐ

[1] Isai. LII, 10-15 ; LIII, 1 ; LIV, 1.

τὸν ὑπειληφότες· καὶ ἐξέστησάν γε μηδεμίαν ὑπεροχὴν ἢ δόξαν κοσμικὴν περιβεβλημένον αὐτὸν ἑωρακότες, ὅτε, τὴν τοῦ Θεοῦ μορφὴν ἀποθέμενος, ἑαυτόν τε κενώσας καὶ δούλου ἀνειληφὼς μορφὴν, ἐξε(σ)τάσεως ἄξια καὶ καταπλήξεως ἀπετέλει παράδοξα, ὡς τοὺς θεωροῦντας αὐτὰ καταπληττομένους λέγειν· « Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ; οὐχὶ ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἰσι παρ' ἡμῖν; » Καὶ εἰς δεῦρο δὲ πλεῖστοι ἐπ' αὐτὸν ἐξίστανται καὶ ἐξαποροῦνται, τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ διαδραμοῦσαν καὶ ἔτι νῦν διατρέχουσαν ἐφ' ὅλην ὁρῶντες τὴν οἰκουμένην, τῶν τε εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων τὴν ἀκλινῆ καὶ ἀμετάθετον διάθεσιν κατανοοῦντες. Ταῦτα δὲ θαυμάζοντες οὐ συνίασι τὴν θείαν δύναμιν καθ' ἣν ἐνήργησέ τε καὶ εἰσέτι νῦν ἐνεργεῖν τὰ τηλικαῦτα δεδύνηται· συνέσχον δὲ ἀληθῶς καὶ συνέστειλαν ἐπ' αὐτὸν βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν, εἴτε οἱ συναχθέντες κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ, περὶ ὧν ἐλέχθη τό· « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό, » εἴτε καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν· καὶ συνέσχον γε στόμα ἑαυτῶν τῷ πολλάκις μὲν αὐτοὺς ἐπιχειρῆσαι κωλῦσαι τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τὴν διδασκαλίαν, οὐδὲν δὲ ἧττον ὑπερισχύειν αὐτὸν καὶ διαλάμπειν δοξαζόμενον καὶ εἰς ὕψος αἰρόμενον, (f. 57) ὡς φανερὸν ἑαυτὸν καθιστάναι οὐ μόνοις τοῖς τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας ἐκ πατέρων παρειληφόσιν, ἀλλὰ, τὸ παραδοξότατον, οἷς οὐδεπώποτε ἀνηγγέλη τι περὶ αὐτοῦ, τοῦτ' ἔστιν ἡμῖν τοῖς ἔθνεσιν· οἳ καὶ μηδ' ὅλως παρὰ τῶν προγόνων ἀκηκοότες τι, μηδὲ προμεμαθηκότες περὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας, συνήκαμεν αὐτὸν ἐλθόντα, καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας κατεδεξάμεθα. Ταῦτα δὲ προϊδὼν ὁ προφήτης ἐν πνεύματι ἀναφωνεῖ ἀποθαυμαστικῶς λέγων τό· « Κύριε, τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; » Ὅπερ οὐκ ἔστι ταὐτὸν τῷ· Οὐδεὶς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν· σαφῶς γάρ τοι πολλὰ πλήθη τῶν ἐξ ἐθνῶν, καὶ αὐτῶν δή τινες τῶν ἐκ περιτομῆς, πεπιστεύκασι τῇ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἀκοῇ· καὶ « ὁ βραχίων δὲ, » φησί, « Κυρίου, » τοῦτ' ἔστιν ὁ προὼν τοῦ Θεοῦ Λόγος, « τίνι ἀπεκαλύφθη; » Αὐτὸς ὁ λόγος ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας διδάσκει λέγων· « Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν. » Ἑξῆς αὐτοῖς λέγεται· « Ἀνηγγείλαμεν ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ· οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ οὐδὲ δόξα, καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, » καὶ τὰ ἑξῆς, ἃ καὶ αὐτὰ πεπλήρωται, ὅτε κενώσας ἑαυτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ μορφῆς, οὐδὲ τὴν ὡς ἐν ἀνθρώποις εὐειδῆ καὶ εὐσχήμονα κατελέξατο προσωποποιίαν, οὐδὲ μὲν δόξῃ τῇ παρ' ἀνθρώποις ἢ κοσμικῆς τινος ὑπεροχῆς περιβολῇ τὸν ἀνθρώπινον διεξῆλθε βίον, μορφὴν δὲ δούλου καὶ διακόνου λαβὼν ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν καὶ γέγονεν ὡς ἄνθρωπος, ἐν πληγῇ ὢν καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ἀπέστραπτο δὲ καὶ ἀποκέκρυπτο (1) τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ ἔνδοξον καὶ θεϊκὸν πρόσωπον· δι' ὃ καὶ ἠτιμάσθη παρὰ τοῖς τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ μόνον κατανενοηκόσι, παρ' οἷς καὶ οὐκ ἐλογίσθη οὐχ ὅπως εἰς Υἱὸν Θεοῦ, ἀλλ' οὐδ' εἰς

A perfecit prodigia, ita ut contemplantes eum stupentes dicerent: « Nonne hic est Jesus filius Joseph? Nonne mater et fratres ejus sunt inter nos [1]? » Et nunc usque super eum admirantur et obstupescunt plerique, doctrinam ejus diffusam et nunc adhuc penetrantem videntes in universam terram, eorumque qui crediderunt in eum constantem immotamque perseverantiam reputantes. Hæc autem admirati, non divinam intellexerunt potestatem qua operatus est et nunc usque operari tot et tanta valeat; continuerunt autem vere super eum et occluserunt reges os suum, sive qui congregati fuerant passionis ejus tempore, de quibus dictum est: « Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus eum; [2] » sive qui tunc erant principes gentium; et con- B tinuerunt profecto os suum, cum sæpius intercludere sermones ejus conati essent atque doctrinam, et ille nihilominus in majus invalesceret, præclarus, inclytus, et sublimis factus, ita ut manifestus fieret non modo iis qui a patribus de ipso prophetias acceperant, sed, quod multo magis mirandum est, et illis quibus nihil unquam de eo annuntiatum fuerat, scilicet nobis gentibus. Qui et minime quidquam a majoribus audieramus, neve de ejus adventu didiceramus, eum venisse cognovimus, accepimusque de ipso prophetias. Quæ autem prævidens propheta, spiritu afflatus divino, admiratus exclamat: « Domine, quis credidit auditui nostro? » Quod non idem est ac si diceret: Nullus credet auditui nostro. Manifeste enim magna multitudo gentium, ipsorumque Ju- C dæorum nonnulli de Christo auditui crediderunt. Et « brachium, » ait, « Domini, » scilicet præexsistens Dei Verbum, « cui revelatum est? » Ipse enim sermo in initio prophetiæ docet dicens: « Et revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu omnium gentium. » Post hæc dicitur: « Et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitienti. Non est species ei, neque decor: et vidimus eum, et non erat aspectus, neque formositas, » et quæ sequuntur, quæ omnia impleta sunt, quando exinaniens semetipsum, abjecta Dei forma, speciem elegit, non quæ apud homines formosa et decora habetur, vitamque degit humanam sine hominum gloria, sine aliqua mundanæ dignitatis præ- D cellentia, formam vero servi et ministri accipiens humiliavit semetipsum et factus est ut homo verus; despectus et sciens infirmitates, exuit absconditque divinitatis suæ præclaram divinamque figuram. Idcirco despectus est ab iis qui tantummodo humanitatem ejus respiciebant, nec eum Dei Filium reputabant, nec etiam justum aliquem. Dicunt vero qui hæc spiritu intelligunt, quasi enarrantes docentesque hujus mysterii rationem: « Hic peccata nostra tulit et pro nobis passus est. » Videbant enim, prout prophetæ, quonam modo fiet « Agnus Dei, qui tollit peccata mundi [3]. » Post hæc subjicitur: « Et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum

[1] Joan. vi, 42; Matth. xiii, 55. [2] Psal. ii, 2. [3] Joan. i, 29.

(1) Fortasse leg. ἀπεκέκρυπτο. Edit.

a Deo, et humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras. » Revera enim vulneratus est, cum lapides quos conjicerent in eum, arripuerunt. Et « attritus est, ait, propter scelera nostra. » Melius enim quam Paulus infirmis compatiens Christus dicere potuit : « Quis infirmatur, et non infirmor [1] ? » Hæc vero omnia confitetur propheta propter ipsum, omnemque populum passurum esse illum, de quo dicitur : « Vulneratus est propter iniquitates nostras, et attritus est propter scelera nostra. » Se ipsum quoque designans adjicit : « Livore ejus sanati sumus. » Manifeste prospiciens quem in errorem declinaret circumcisionis populus, certiorque nullum prorsus hominem peccati immunem esse, etsi justissimus videatur, addit : « Omnes nos quasi oves erravimus : unusquisque in viam suam declinavit : et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum, » et quæ sequuntur, quæ procul dubio per unum Salvatorem nostrum Jesum exitum habuisse demonstrantur. Exinde magnopere miranda est illorum induratio, qui apud priorem populum eum agnoscere noluerunt, causantes eum, quem opprobriis et derisione lacessiverant, indigna passum esse Dei in ipsum sollicitudine. Manifeste præterea exclamante propheta de eo, quod « sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente se obmutuit nec aperuit os suum ; » et « quia abscissus est de terra viventium. » Quis autem non admiretur quæ post hæc adduntur, prophetam dicentem audiens : « Propter scelus populi mei ductus est ad mortem ? » Aut cuivis verba non deficerent, propriis auribus audienti Christi vocem, nec intelligenti, vel ipsissimis oculis ejus præsentiam inspicienti, nec videnti ? Quemnam enim alium haberent ostendere justorum propter eorum scelera ad mortem ductum ? aut quis talis fuerit, qui iniquitates omnis populi, ipsorumque prophetarum tulisset, et pro eis passus esset, ita ut livore ejus omnes illos sanatos fuisse confiteretur propheta dicens : « Hic iniquitates nostras tulit, et pro nobis passus est, et livore ejus sanati sumus ? » Quis humanæ particeps naturæ talis fieret, ut neque verbis neque operibus quidquam peccaverit, ut de ipso divina testatur Scriptura his verbis : « Iniquitatem non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus ? » Quam ob causam, postquam prædicatus est ducendus sicut ovis ad occisionem, ipsum prænuntiat Scriptura propter iniquitates populi ad mortem damnandum esse ? Dicant vero an exspectatus ab iis Christus venturus hæc omnia passurus sit, quæ prophetiæ de eo prænuntiavere, vel aliquid simile apud ipsum futurum sit. Verum si propter ea quæ Salvatori nostro acciderunt a fide in eum deterrentur, non dicere habent de quo hæc exspectent. Superest igitur juxta eos ut non exitu comprobata et manifeste fallacia verba Dei demonstrentur ; non vero juxta nos, quibus nihil a

[1] II Cor. vi, 29.

A τὸν τυχόντα δίκαιον. Φασὶ δ' οἱ τῷ πνεύματι τούτων αὐτῶν συνησθημένοι, ὡσπερεὶ διηγούμενοι καὶ τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης οἰκονομίας διδάσκοντος(τες) τό· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· » ἑώρων γὰρ, οἷα δὴ προφῆται, τίνα τρόπον γενήσεται ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, « αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Ἐπιφέρεται τούτοις· « Ἡμεῖς δὲ ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· » δυνάμει γὰρ καὶ ἐτραυματίσθη, ὅτε ἦραν λίθους βαλεῖν ἐπ' αὐτόν· καὶ « μεμαλάκισται » δὲ, φησὶ, « διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. » Μᾶλλον γὰρ Παύλου τοῖς ἀσθενέσι συνασθενήσας Χριστὸς, εἶπεν ἂν τό· « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ ; » Ταῦτα δὲ πάντα ὁμολογεῖ ὁ προφήτης δι' αὐτόν τε καὶ τὸν πάντα λαὸν πείσεσθαι B τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος· « Ἐτραυματίσθη » γὰρ, φησὶ, « διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· » συγκαταλέγων τε ἑαυτὸν ἐπιφέρει λέγων· « Τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. » Σαφῶς τε ἐνορῶν τὴν γενομένην ἐπ' αὐτῷ παντὶ τῷ ἐκ περιτομῆς λαῷ πλάνην, καὶ ὅτι μὴ ἔστιν ἄνθρωπος ὃς οὐχ ἁμαρτήσεται, κἂν ὁ πάντων δικαιότατος εἶναι δοκῇ, ἐπιλέγει· « Πάντες ὡς πρόβατα (*f.* 57 v°) ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· » καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα, ἃ καὶ ἀναμφιλόγως ἐπὶ μόνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ πέρας εἰληφότα δείκνυται· ὅθεν καὶ θαυμάζειν ἄξιον τῆς πωρώσεως τοὺς μὴ προσιεμένους αὐτὸν τοῦ προτέρου λαοῦ προφάσει δι' C ὧν ἐπεδείξαντο κατ' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς ἐπιγελᾷν καὶ διασύρειν αὐτοῖς ἔθος, ὡς μὴ ἄξια πεπονθότα τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοῦ φροντίδος· σαφῶς πρὸς τοῖς εἰρημένοις ἀναβοῶντος τοῦ προφήτου περὶ αὐτοῦ, ὅτι τε « ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ· » καὶ ὅτι « αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. » Τίς δ' οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειε πᾶσι τοῖς προκατειλεγμένοις ἐπιφερόμενον, ἀκούων πρὸς τοῦ προφήτου λέγοντος τό· « Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον ; » ἢ τί δ' ἂν πρὸς ταῦτα εὑρεσιλογήσειεν οἱ τὸ ὄντως (sic) ἀκοῇ ἀκούσαντες τῆς τοῦ Χριστοῦ φωνῆς, καὶ μὴ συνέντες, αὐτοῖς τε ὀφθαλμοῖς ἐμβλέψαντες εἰς τὴν παρουσίαν αὐτοῦ, καὶ μὴ ἰδόντες ; Τίνα γὰρ ἄλλον ἔχοιεν ἂν τῶν δικαίων D παραστῆσαι ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν ἀχθέντα εἰς θάνατον ; Ἢ τίς τοιοῦτος γεγένηται, ὡς τὰς ἁμαρτίας παντὸς τοῦ λαοῦ καὶ αὐτῶν τῶν προφητῶν φέρειν, καὶ ὀδυνᾶσθαι περὶ αὐτῶν, ὥστε τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰᾶσθαι πάντας αὐτοὺς ὁμολογεῖν, φάσκοντας· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν ; » Τίς δ' ἀνθρωπίνης λαχὼν φύσεως γένοιτ' ἂν τοιοῦτος, ὥστε μήτε λόγῳ μήτε ἔργῳ ἡμαρτῆσθαί τι αὐτῷ, ὡς ἀληθεύειν λέγουσαν περὶ αὐτοῦ τὴν θείαν Γραφὴν, ὅτι « ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ; » Ἐπὶ ποίᾳ δὲ αἰτίᾳ τὸν ἐπὶ τούτοις μαρτυρούμενον ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθήσεσθαι, καὶ

ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ τὴν ἐπὶ θανάτῳ καταχριθήσεσθαι ὁ λόγος προαγορεύει; Λεγέτωσαν δὲ καὶ εἰ προσδοκώμενος αὐτοῖς ἥξειν Χριστὸς ταῦτα πάντως πείσεται, ἅπερ αἱ προφητεῖαι περὶ αὐτοῦ θεσπίζουσιν, ἢ οὐδέν τι τοιοῦτον περὶ ἐκεῖνον ἔσται. Ἀλλ' εἰ διὰ τὰ συμβεβηκότα τῷ Σωτῆρι ἡμῶν προσκόπτουσι τῇ εἰς αὐτὸν πίστει, οὐκ ἂν φείσαιεν (φήσαιεν) περὶ οὗ προσδοκῶσι τὰ τοιαῦτα. Ὥρα οὖν ἀτελεῖς κατ' αὐτοὺς καὶ δηλαδὴ ψευδεῖς ἀποφαίνεσθαι τὰς θείας φωνάς· ἀλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς γε τοὺς οἷς οὐκ ἀνηγγέλη μὲν ἐκ πατέρων· οὐδὲ παρεδόθη τὰ περὶ αὐτοῦ, θεωρήσαντας δ' ὅμως αὐτὸν καὶ παραδεξαμένους κατὰ τὸ ἐν ἄλλοις εἰρημένον· « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου· » καὶ δι' ὅλης δὲ τῆς προφητείας πλατύτερον καὶ τηλαυγέστερον τὰ κατ' αὐτὸν ἐμφέρεται, καὶ τὰ περὶ τοῦ κατειληφότος δὲ ὀλέθρου τοὺς ἐπιβεβουλευκότας αὐτῷ δηλοῦται διὰ τοῦ· « Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· » ἐπὶ γὰρ τοιοῦτον ὄντα, φησὶν, ἀνεῖλον τούτου χάριν τὰ τοιάδε πείσοντα. (*f.* 58) Τούτοις ἑξῆς αὖθις ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία εὐαγγελίζεται συγκρινομένη καὶ προκρινομένη τοῦ προτέρου λαοῦ διὰ τοῦ· « Εὐφράνθητι, στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον, ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Πολλῆς δὲ δεομένων ἐρευνήσεως καὶ ἐξετάσεως τῶν κατὰ τὸν τόπον, ᾧ μέλει τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐντολῆς λεγούσης· « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφὰς, ἐν αἷς δοκεῖτε ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ αὗταί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ, » ἐπιμελέστερον οὗτος ἐρευνήσας τὰ ἐν αὐτοῖς εἴσεται.

A majoribus annuntiatum est, nihil de ipso traditum est, qui tamen eum contemplati sumus atque recepimus, juxta illud quod alias dictum est : « Populus quem non cognovi serviit mihi, in auditu auris obedivit mibi. » Atque in omni prophetia expressius et latius exprimuntur quæ spectant ad eum, ostenditurque quam in perniciem incident qui ei insidiati sunt, his verbis : « Et dabo impios pro sepultura ejus, et divites pro morte sua : eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus. » Talis enim cum fuerit, ait, sustulerunt eum, hæc vicissim passuri. Post hæc iterum gentium Ecclesia electa atque accepta prioris loco populi annuntiatur his verbis : « Lauda, sterilis quæ non paris : decanta laudem, et hinni, quæ B non pariebas; quoniam multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum. » Quibus cum multa opus sit investigatione et explanatione hoc in loco, hic cui cordi erit præceptum illud Salvatoris : « Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere : et illæ sunt quæ testimonium perhibent de me [1], » studiosius et impensius scrutatus ea dignoscet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

« Ἀκούσατέ μου, καὶ φάγεσθε ἀγαθὰ, καὶ ἐντρυφήσει ἐν ἀγαθοῖς ἡ ψυχὴ ὑμῶν. Προσέχετε τοῖς ὠσὶν ὑμῶν, καὶ ἐπακολουθήσατε ταῖς ὁδοῖς μου· εἰσακούσατέ μου, καὶ ζήσεται ἐν ἀγαθοῖς ἡ ψυχὴ ὑμῶν, καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαυῒδ τὰ πιστά. Ἰδοὺ, μαρτύριον ἐν ἔθνεσιν ἔδωκα αὐτὸν, ἄρχοντα καὶ προστάσσοντα ἐν ἔθνεσιν· ἰδοὺ ἔθνη, ἃ οὐκ οἴδασί σε, ἐπικαλέσονταί σε, καὶ λαοὶ, οἳ οὐκ ἐπίστανταί σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, ἕνεκεν Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέ σε. » Τούτοις τὰ λεγόμενα συνιεῖσιν ὑποδεχόμενος ὁ λόγος πνευματικὰς τροφὰς, θείαν τε καὶ οὐράνιον τρυφὴν, ἔτι τε ζωὴν οὐ τὴν σαρκὸς ἀδιάφορον, ἀλλὰ τὴν ἀΐδιον τῆς ψυχῆς, προσυπισχνεῖται τοῖς αὐτοῖς διαθήκην αἰώνιον διαθήσεσθαι, ἥντινά φησι « τὰ ὅσια Δαυῒδ τὰ πιστὰ » περιέξειν. Τίς ἂν οὖν εἴη καὶ αὕτη μετὰ τὴν πρὸς καιρὸν τὴν διὰ Μωϋσέως καινή τις καὶ αἰώνιος Διαθήκη δοθήσεσθαι τούτοις, πρὸς οὓς ὁ λόγος, προφητευομένη; Ἡ καινὴ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων Γραφὴ, τὰ ὅσια Δαυῒδ περιέχουσα διὰ τὸν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενόμενον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· τοῦτον δὲ καὶ μαρτύριον δεδωκέναι φησὶν ὁ Θεὸς οὐχὶ τῷ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τοῖς ἔθνεσιν, ἄρξοντα τούτων καὶ τούτοις προστάξοντα, οὐχὶ δὲ τῷ προτέρῳ τῷ ἐκ περιτομῆς λαῷ. Ταῦτα δὲ τὰ ἔθνη, πρότερον οὐδαμῶς αὐτὸν ἐπιστάμενα, ὅτε ἔγνω αὐτὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τυγχάνοντα, Σωτῆρα καὶ Θεὸν ἐπεκαλέσατο αὐτόν· ἀλλὰ καὶ οἱ μηδεπώποτε αὐτὸν ἐπεγνωκότες ἡμεῖς

CAPUT XXVIII.

C « Audite audientes me, et comedite bonum, et delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate aurem vestram, et venite ad me : audite, et vivet anima vestra : et feriam vobiscum pactum sempiternum, misericordias David fideles. Ecce testem populis dedi eum, ducem ac præceptorem gentibus. Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis : et gentes quæ te non cognoverunt, ad te current propter Dominum Deum tuum, et sanctum Israel, quia glorificavit te [2]. » Iis qui hæc intelligent verba, Scriptura pollicetur spirituales cibos, divinam cœlestemque abundantiam, vitamque non secundum carnem, sed animæ sempiternam, promittitque eis insuper pactum sempiternum, quod « misericordias fideles David » vocat. Quodnam erit illud, post Moysis D pactum, nisi novum et sempiternum Testamentum, quod feriet cum illis ad quos spectat prophetia? Nova sanctorum Evangeliorum Scriptura, misericordiæ scilicet David, propter natum de semine ejus Jesum Christum Dei. Hunc et testem dedisse ait Deus non Israel, sed gentibus, iis dominaturum atque imperaturum, non autem veteri circumcisionis populo. Hæ autem gentes prius minime eum cognoverant, cum sciverunt eum esse Dei Filium, eumque Salvatorem ac Deum vocaverunt. Verum nos quoque qui prius eum nesciveramus, ad eum confugimus, a pristino errore digressi, adversariaque abjecta ditione. Tales ergo, ait prophe-

[1] Joan. v, 39. [2] Isa. LV, 2-5.

tia, flemus propter Dominum Deum ejus, quia glorificavit eum. Manifestum est qua ratione glorificaverit eum Pater, juxta hanc ad eum e cœlo demissam vocem : « Et clarificavi et iterum clarificabo [1]. » Videamus autem annon congruant quæ hic dicuntur, scilicet : « Ecce gentem quam nesciebas vocabis : et gentes quæ te non cognoverunt ad te current, » cum illis quæ in præcedente referuntur capitulo, scilicet, « quibus non annuntiatum est de eo, viderunt, et qui non audierunt contemplati sunt. » His similia inveniuntur in septimo decimo psalmo, e Christi persona : « Populus quem ignorabam servivit mihi, in auditu oris obedivit mihi [2]. » Nos igitur veras credentes prophetias, impletas fuisse eas Salvatoris nostri adventu pro certo habemus, intelligimusque nos quondam ipsos B errabundas gentes fuisse, malignitate dæmonum in omnem idololatriam provectos, neque solum vere Deum cognoscentes, neque ullam propheticam audientes vocem; verumtamen Salvatoris nostri Jesu doctrina, ad omnium Dei scientiam pervenimus, divinisque credidimus Scripturis, et prophetizatum Dei Verbum accepimus, cujus prius omnino nescii eramus. Hoc igitur tantum Salvatoris nostri doctrina beneficium consecuti, quomodo non juste acciperemus et prædicaremus eum sicut Dei Filium Salvatoremque nostrum?

A κατεφύγομεν ἐπ' αὐτὸν, τῆς προτέρας ἀποφυγόντες πλάνης, καὶ ὑπὸ τὰς ἀντικειμένας ἐνεργείας δουλείας. Ταῦτα δὲ, φησὶν ἡ προφητεία, γενήσεσθε ἕνεκεν Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ὅτι ἐδόξασεν αὐτόν· σαφὲς δ' ὅπως ἐδόξασεν αὐτὸν ὁ Πατὴρ κατὰ τὴν ἐνεχθεῖσαν πρὸς αὐτὸν ἐξ οὐρανοῦ φωνὴν, τήν· « Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω. » Ὅρα δ' εἰ μὴ συγγενῆ τυγχάνει τοῖς ἐνθάδε ῥητοῖς φάσκουσι τό· « Ἔθνη ἃ οὐκ οἴδασί σε, ἐπικαλέσονταί σε, καὶ λαοὶ οἳ οὐκ ἔγνωσάν σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, » τὰ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ, ἔνθα ἐλέγετο, ὅτι « οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ ὄψονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι συνήσουσι. » Τούτοις ὅμοια τυγχάνει καὶ τὰ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κατὰ τό· « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μοι. » B Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀληθεῖς πιστεύοντες τὰς προφητείας (f. 58 v°), πεπληρῶσθαι αὐτὰς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ πεπείσμεθα, συναισθόμενοι ὅπως ἡμεῖς αὐτοὶ, πλανώμενα ἔθνη τὸ πάλαι τυγχάνοντες, ἐλαυνόμενοί τε ὑπὸ χαλεπῶν δαιμόνων κατὰ πᾶσαν εἰδωλολατρείαν, καὶ μήτε τὸν μόνον ἀληθῆ Θεὸν ἐπιστάμενοι, μήτε προφητικῆς ἐπαΐοντες φωνῆς, διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ διδασκαλίας ἐπὶ τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων παρεληλύθαμεν, πεπιστεύκαμέν τε ταῖς θεοπνεύστοις Γραφαῖς, καὶ τὸν προφητευθέντα τοῦ Θεοῦ Λόγον παραδεδέγμεθα, μηδ' ὅλως αὐτὸν τὸ πρὶν ἐπιστάμενοι. Τοσαῦτα δὴ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐεργετηθέντες διδασκαλίας, πῶς οὐκ ἂν δικαίως παοαδεχοίμεθά τε καὶ ἐκθειάζοιμεν αὐτὸν, ἅτε Υἱὸν Θεοῦ ἡμῶν τε αὐτῶν τυγχάνοντα Σωτῆρα;

CAPUT XXIX.

C « Justus perit, et non est qui recogitet in corde suo, et viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat : a facie enim malitiæ collectus est justus. Veniat pax, requiescat in cubili suo qui ambulavit in directione sua. Vos autem accedite huc, filii auguratricis, semen adulteri et fornicariæ. Super quem lusistis? Super quem dilatastis os, et ejecistis linguam? Nunquid non vos filii scelesti, semen mendax [3]? » Christus Dei solus vere inter omnes qui unquam exstitere justos talis invenitur. Ideoque peculiariter justus vocatur, et prophetia de eo ait : « Ecce justus perit. » Unde autem ablatus sit dein indicat dicens : « A facie enim malitiæ ablatus est justus. » Quis autem eum sustulerit, noveris ex ipso dicente : « Nemo tollit animam D meam a me ipso, et potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam [4]. » Dein ait : « In pace sepultura ejus. » Ex quo notandum, quod non modo mortem, sed et sepulturam ejus prophetica designat Scriptura, unde et sanctus Apostolus ad Corinthios scribens dicit : « Tradidi enim vobis in primis quod et accepi : quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas, et quia sepultus est [5]. » Cujus autem Scripturæ, nisi quæ dixerit : « A facie malitiæ populi mei ductus est ad mortem, et in pace sepultura ejus ? » Non solus prædictus nobis justus

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

« Ἴδετε, ὡς ὁ δίκαιος αἴρεται, καὶ οὐδεὶς ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ, καὶ ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται, καὶ οὐδεὶς κατανοεῖ· ἀπὸ γὰρ προσώπου ἀδικίας ἦρται ὁ δίκαιος, ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφὴ αὐτοῦ, ἦρται ἐκ μέσου· ὑμεῖς δὲ προσαγάγετε ὧδε, υἱοὶ ἄνομοι, σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνης. Ἐν τίνι ἐνετρυφήσατε; καὶ ἐπὶ τίνα ἠνοίξατε τὸ στόμα ὑμῶν; καὶ ἐπὶ τίνα ἐχαλάσατε τὴν γλῶσσαν ὑμῶν; Οὐχ ὑμεῖς ἐστε τέκνα ἀπωλείας, σπέρμα ἄνομον; » Ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ μόνος κατ' ἀλήθειαν παρὰ πάντας τοὺς πώποτε χρηματίσαντας δικαίους τοιοῦτος ἀναδέδεικται· διὸ καὶ κυρίως μόνος ἂν αὐτὸς χρηματίζοι δίκαιος, ὥστε περὶ αὐτοῦ λέγειν τὴν προφητείαν· « Ἴδετε, ὡς ὁ δίκαιος αἴρεται· » ἀπὸ τίνος δὲ αἴρεται, ἐπιφέρει ἐν τῷ· « Ἀπὸ γὰρ προσώπου ἀδικίας ἦρται ὁ δίκαιος· » τίς δὲ καὶ ὁ αἴρων αὐτὸν αὐτοῦ ἔστιν ἀκοῦσαι λέγοντος· « Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ πάλιν ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν αὐτήν. » Εἶτά φησιν· « Ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφὴ αὐτοῦ. » Ἔνθα σημειωτέον, ὅτι οὐ μόνον τὰ περὶ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ ἡ προφητικὴ σημαίνει Γραφή· ὅθεν καὶ ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος γράφων Κορινθίοις φησί· « Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ τὰς Γραφὰς, καὶ ὅτι ἐτάφη. » Ποίας δὲ Γραφὰς, ἢ τὰς φασκούσας· « Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον, καὶ ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφὴ αὐτοῦ; » Οὐ μόνος

[1] Joan. XII, 28. [2] Psal. XVII, 43. [3] Isa. LVII, 1-4. [4] Joan. X, 18. [5] I Cor. XV, 3, 4.

δὲ ὁ προειρημένος ἡμῖν δίκαιος ἦρται ἐκ μέσου ἀδικίας, ἀλλὰ καὶ « ἄνδρες δίκαιοι, » φησὶν, « αἴρονται, » οἳ καὶ αὐτοὶ εἶεν ἂν οἱ ἱεροὶ τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολοι, καὶ οἱ θαυμάσιοι αὐτοῦ μάρτυρες, οἱ μετοχῇ τῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης δίκαιοι καὶ αὐτοὶ χρηματίζοντες· τούτων δ' ἐπιτελουμένων οὐδεὶς, φησὶν, ἔβλεπε, καὶ οὐδεὶς κατενόει, τῶν παχυνθέντων, δῆλον δ' ὅτι τὴν καρδίαν, καὶ τῶν μυσάντων τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, πρὸς οὓς τὰ ἑξῆς τῆς προφητείας λέγεται, τὰ ἀπὸ τοῦ· « Ὑμεῖς δὲ προσαγάγετε ὧδε, υἱοὶ ἄνομοι, σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνης. »

(f. 59) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

« Καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ οἱ ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου τὸ ὄνομα τὸ ἔνδοξον· ἥξει γὰρ ὡς ποταμὸς βίαιος ἡ ὀργὴ παρὰ Κυρίου, ἥξει μετὰ θυμοῦ. Καὶ ἥξει ἕνεκεν Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακὼβ, εἶπε Κύριος. Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη· Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐμὸν, ὅ ἐστιν ἐπὶ σοὶ, καὶ τὰ ῥήματα, ἃ ἔδωκα εἰς τὸ στόμα σου, οὐ μὴ ἐκλείπῃ ἐκ τοῦ στόματός σου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπέρματός σου, εἶπε Κύριος, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. » Πάλιν τὰ τῆς κλήσεως τῆς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συστάσης ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας καὶ διὰ τούτων ὁ λόγος προφητεύει. Τίνες γὰρ ἄλλοι εἶεν οἱ λεγόμενοι « ἀπὸ δυσμῶν, » ἢ διὰ τίνος ἐφοβήθησαν τὸ ὄνομα Κυρίου τὰ παντοδαπὰ ἔθνη, τὰ διὰ τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας καταλείψαντα μὲν τὴν προτέραν τοῦ κατὰ τὴν ἄγνοιαν σκότους πλάνην, ἐπὶ δὲ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καταπεφευγότα; Τίς δ' ὁ ἥξειν προφητευόμενος ἐκ Σιὼν, ῥυσόμενος καὶ ἀποστρέψων τῆς προτέρας ἀσεβείας τὸν Ἰακὼβ, ἢ ὁ σῶσαι παραγενόμενος τὰ ἀπολωλότα καὶ ἐν ἀσεβείᾳ γεγονότα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ, οἷς διαθήσεσθαί φησι τὸ ἐν Χριστῷ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ῥήματα τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἃ δέδωκεν ὁ Πατὴρ εἰς τὸ τοῦ Υἱοῦ στόμα· ἅ καί φησι μήτε ἐξ αὐτοῦ, μήτε μὴν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπέρματος αὐτοῦ διαλείψειν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον; Ταῦτα δ' ἂν εἴη τὰ ῥήματα τοῦ Εὐαγγελίου τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἃ, καίτοι τοσούτων ἐπιβουλευσάντων τε πάλαι καὶ ἔτι νῦν ἐπιβουλευόντων αὐτοῖς, οὐ διέλειπεν, οὐδὲ μὴν ἐπιλείψει ἐκ τοῦ στόματος τῆς ἐκ τοῦ λογικοῦ καὶ νοητοῦ σπέρματος τοῦ Χριστοῦ συστάσης Ἐκκλησίας· εἶπε γὰρ Κύριος καὶ ἀποπέφανται τοῦ μὴ ἐξαλείψειν αὐτὰ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα· διὸ καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην « αἰώνιον Εὐαγγέλιον » ὁρᾶται τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

« Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με· ※ Κύριος εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως ※ τῷ Θεῷ ἡμῶν· παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας, δοθῆναι τοῖς πενθοῦσι Σιὼν δόξαν ἀντὶ σποδοῦ, ἄλειμμα εὐφροσύνης τοῖς πενθοῦσι, καταστολὴν δόξης ἀντὶ πνεύματος ἀκηδίας· καὶ κληθήσονται γενεαὶ δικαιοσύνης, φύτευμα Κυρίου εἰς δόξαν. » Ὁ ἐκ τῆς ῥίζης

A ablatus est medeio iniquitatis, sed et « viri justi, ait, auferuntur, » qui et ipsi sunt sancti Christi apostoli, mirabilesque ejus martyres, qui justitiæ ejus participatione et ipsi justi effecti sunt. Horum vero perfectorum nullus, ait, vidit, nullusque reputavit propter cordis crassitudinem, oculorumque obductam caliginem, ad quos reliqua spectant prophetiæ, scilicet ab his verbis : « Vos autem accedite huc, filii auguratricis, semen adulteri et fornicariæ. »

CAPUT XXX.

« Et timebunt, qui ab occidente, nomen Domini, et qui ab ortu solis, gloriam ejus. Veniet enim quasi fluvius violentus ira Domini, veniet cum
B iracundia. Et veniet Sion redemptor, et eis qui redeunt ab iniquitate in Jacob dicit Dominus: Hoc fœdus meum cum eis, dicit Dominus: Spiritus meus, qui est in te, et verba mea, quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et de ore seminis tui, et de ore seminis seminis tui; dicit Dominus, amodo et usque in sempiternum [1]. » Rursus de gentium electione, vel Ecclesia, per Salvatorem nostrum propheticus annuntiat sermo. Quinam enim alii essent qui hic « ab occidente » vocantur, vel quamobrem nomen Domini timuerint omnis generis gentes, quæ Jesu doctrina pristinum errorem, suæque ignorantiæ caliginem reliquere atque ad omnium Deum confugere? quis
C autem venturus esse prophetizatus de Sion, qui redimeret et a pristina iniquitate reduceret Jacob, vel superveniens perditas salvaret atque in impietate provolutas oves domus Israel, quibus constituturum se in Christo Spiritus Dei pollicetur verba vitæ æternæ, quæ dedit Pater in ore Filii; quæ et dicit neque de ore ejus, neque de ore seminis ejus nunquam recessura amodo et usque in sempiternum? Hæc quidem essent verba Evangelii Novi Testamenti, quæ, etsi tot eis olim insidiati sint et nunc usque insidientur, nunquam deficient neque recedent de ore rationalis spiritualisque seminis Christi Ecclesiæ. Dixit enim Dominus et prædicavit ea non defectura ex hoc nunc et usque in sæculum. Ideoque juxta Joannem « æternum
D Evangelium visum est [2], » Christi scilicet Evangelium.

CAPUT XXXI.

« Spiritus Domini super me, eo quod unxerit Dominus me : ad annuntiandum mendicis misit me, ut mederer contritis corde, et prædicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem ; ut prædicarem annum placabilem Domino, et diem ultionis Deo nostro; ut consolarer omnes lugentes ; ut ponerem lugentibus Sion et darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris : et vocabuntur in ea fortes justitiæ, plantatio Domini ad glorifican-

[1] Isa. LIX, 19-21. [2] Apoc. XIV, 6.

dum [1]. » Qui de radice Jesse ortus est Jesus Christus Dei, in quem requieverunt septem Dei spiritus, justitiam qui dilexit, oditque iniquitatem, unctus est a Deo et Patre ejus spirituali exsultationis oleo; qui et accepto quondam in manibus Isaiæ libro, tempore quo factus erat homo, hunc ipse legit citatum locum : « Claude librum, ait, hodie impleta est hæc Scriptura [2]; » ipse enim vere erat a Patre missus, evangelizare regnum cœlorum pauperibus spiritu, quibus dixit : « Beati pauperes spiritu, quia ipsorum est regnum cœlorum [3]; » et « mederi contritis corde » de quibus dictum est : « Cor contritum et humiliatum, Deus, non despicies [4]. » Præterea et annuntiatum venit peccatorum remissionem iis qui prius sub spiritualis Nabuchodonosor tyrannide premebantur. Ideoque confortans dixit paralytico : « Fili, remittuntur tibi peccata [5], » sed et illis quibus mentis oculi occlusi sunt, quique a spiritualibus alienigenis et Babyloniis sicut Samson et Sedecias cæcati sunt, visum venit redditurus. In numero eorum qui curati sunt ab eo corporaliter cæci erant, quibus visum restituit, postquam in se crediderunt, et voce magna clamabant : « Miserere nobis, fili David [6]. » Hic est enim qui vocavit « annum placabilem Domini, » quem annuntiare cœpit, conjecto in carcerem Joanne; qui et edocuit regnum Dei, judiciumque nostrum, in quo reddetur unicuique ex verbis et operibus. Insuper venit ad consolandos omnes luctu coram Deo accepto lugentes; quos et beatos prædicat, dicens : « Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur [7]. » Venit etiam ut daret « lugentibus Sion gloriam. » Quinam autem essent illi, nisi qui ipsorum patriam quærentes, cœlestisque civitatis in sempiternum memoriam revocantes? Qualis erat ille, qui, præscius suæ apud homines commorationis, exclamabat : « Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est [8]! » et hi quoque, qui super flumina Babylonis flebant cum recordarentur Sion [9]. His enim Christus Dei consolatione fungens quam lugentibus promiserat, luctu exsolutos glorificabit, et pro cinere quo sparsi erant in hac vita lugentes, lætitiæ oleum præstabit, ungens et eos exsultationis oleo, ut fiant chrismatis et regni sui participes, juxta hæc Apostoli verba : « Participes enim Christi effecti sumus [10]. » Præterea lugentibus Sion dabit Christus, juxta prophetiam, « pallium laudis pro spiritu mœroris, » si res vitæ neglexerint, hominum operibus despectis; et hic maxime lugentes, non modo quoniam procul Dei promissa viderent, sed et eo quod, propter humanitatem et benignitatem suam eorum miseriis et doloribus compaterentur et hoc solum apostolica voce exclamantes : « Quis infirmatur et ego non infirmor, quis scandalizatur, et ego non uror [11]? »

A Ἰεσσαὶ προελθὼν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὃν ἀναπέπαυται τὰ ἑπτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματα, δικαιοσύνην ἀγαπήσας καὶ μισήσας ἀνομίαν, ἐχρίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ τῷ λεγομένῳ πνευματικῷ τῆς ἀγαλλιάσεως ἐλαίῳ· ὅς καὶ λαβών ποτε μετὰ χεῖρας τὸν Ἡσαΐαν καθ' ὃν καὶ ἐνηνθρωπήκει χρόνον, ἀναγνούς τε τὴν προκειμένην περικοπὴν, « πτύξας τὸ βιβλίον, φησὶ, Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφὴ αὕτη. » Αὐτὸς γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς ὁ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἀποσταλεὶς εὐαγγελίσασθαι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν τοῖς τῷ πνεύματι πτωχοῖς, πρὸς οὓς καὶ ἔφασκεν· « Μακάριοι οἱ (f. 59 v°) πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· » καὶ « ἰᾶσθαι τοὺς τὴν καρδίαν συντετριμμένους, » περὶ ὧν εἴρηται· « Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην B ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. » Πρὸς τούτοις δὲ καὶ κηρύξαι ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἐλήλυθε τοῖς ὑπὸ τῶν (τοῦ) νοητῶν (τοῦ) Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλώτοις ἄφεσιν (sic) πάλαι γεγενημένοις· διὸ καὶ θαῤῥῶν ἔλεγε τῷ παραλυτικῷ· « Τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· » ἀλλὰ καὶ τοῖς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς βεβλαμμένοις, καὶ ὑπὸ τῶν νοητῶν ἀλλοφύλων καὶ Βαβυλωνίων ὁμοίως τῷ Σαμψὼν καὶ τῷ Σεδεκίᾳ ἐκτυφλωθεῖσιν, ἀνάβλεψιν ἐλήλυθε παρέξων· ἐν μέρει δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ θεραπευομένων ἦσαν καὶ οἱ σωματικοὶ τυφλοὶ, οὓς ἀναβλέψαι πεποίηκε πιστεύσαντας εἰς αὐτὸν, καὶ μετὰ βοῆς εἰρηκότας· « Ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὲ Δαυΐδ· » οὗτος δέ ἐστιν ὁ καλέσας « τὸν δεκτὸν ἐνιαυτὸν τοῦ Κυρίου, » ὃν ἐκήρυξε μετὰ τὴν εἰς τὸ δεσμωτήριον τοῦ Ἰωάννου κάθειρξιν, καὶ ὁ διδάξας τὰ περὶ τῆς C βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ περὶ τῆς ἡμετέρας κρίσεως, ἐν ᾗ ἑκάστῳ τῶν πεπραγμένων ἡ κατ' ἀξίαν ἀποδοθήσεται δίκη. Πρὸς τούτοις δ' ἐλήλυθε παρακαλέσαι τοὺς πενθοῦντας τὸ κατὰ Θεὸν ἐπαινετὸν πένθος· οἷς καὶ μακαρισμὸν ἐπήγγελται εἰπών· « Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. » Ἦλθε δὲ ἐπὶ τούτοις καὶ ὑπὲρ τοῦ δοθῆναι « τοῖς πενθοῦσι Σιὼν δόξαν. » Τίνες δ' ἂν εἶεν καὶ οὗτοι, ἢ οἱ τὴν ἑαυτῶν πατρίδα ζητοῦντες, καὶ τῆς ἐπουρανίου πόλεως εἰσαεὶ τὴν μνήμην ἀναζωπυροῦντες; οἷος ἦν ἐκεῖνος, ὃς πάροικον καὶ παρεπίδημον ἐπὶ τῆς γῆς ἑαυτὸν ἐπιστάμενος, καὶ τὸ « Οἴμοι, » ἀνοιμώζων, « ὅτι ἡ παροικία μου ἐμακρύνθη· » ἔτι τε οἱ ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος κλαίοντες ἐν τῷ μνησθῆναι αὐτοὺς D τῆς Σιών· τούτοις γὰρ οὖν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ πληρῶν, ἣν τοῖς πενθοῦσι ὑπέσχετο παράκλησιν, δόξαν ἀποδώσει ἀπαλλαγεῖσι τοῦ πένθους, καὶ ἀντὶ τῆς σποδοῦ ἧς ἐκονίσαντο κατὰ τὸν ἐνταῦθα βίον πενθήσαντες, ἄλειμμα εὐφροσύνης παρέξει, χρίων καὶ αὐτοὺς ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως, ἵνα γένωνται τῆς αὐτοῦ μέτοχοι χρίσεώς τε καὶ βασιλείας, ὥστε καὶ αὐτοὺς εἰπεῖν· « Μέτοχοι γὰρ τοῦ Χριστοῦ γεγόναμεν. » Ἔτι πρὸς τούτοις δώσειν ὁ Χριστὸς τοῖς πενθοῦσι Σιὼν προφητεύεται « καταστολὴν δόξης, ἀντὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἀκηδίας, » ἐπὶ (εἰ) τοῖς τοῦ βίου πράγμασιν ἠκηδίασαν, ὥσπερ δυσαρεστούμενοι ταῖς τῶν ἀνθρώπων πράξεσι· καὶ

[1] Isa. LXI, 1-3. [2] Luc. IV, 21. [3] Matth. V, 3. [4] Psal. L, 17. [5] Matth. IX, 2. [6] Matth. XX, 31. [7] Matth. V, 4. [8] Psal. CXIX, 5. [9] Psal. CXXXVI, 1. [10] Hebr. III, 14. [11] II Cor. XI, 29.

ταύτῃ μάλιστα πενθοῦντες, οὐ μόνον διὰ τὸ πόῤῥωθεν θεωρεῖν τὰς τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ συμπαθὲς καὶ φιλάνθρωπον συμπάσχοντες καὶ συναλγοῦντες τοῖς ἀσθενοῦσιν ἑαυτῶν μέλεσι, καὶ μονονουχὶ βοῶντες τῇ τοῦ Ἀποστόλου διαθέσει, τῷ, « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒʹ.

« Ἀγαλλιάσθω ἡ ψυχή μου ἐπὶ τῷ Κυρίῳ· ἐνέδυσε γάρ με ἱμάτιον σωτηρίου, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης· περιέθηκέ μοι ὡς νυμφίῳ μίτραν, καὶ ὡς νύμφην κατεκόσμησέ με κόσμῳ. Καὶ ὡς γῆν αὔξουσαν τὸ ἄνθος αὐτῆς, καὶ ὡς κῆπος τὰ σπέρματα αὐτοῦ ἀνατέλλει, οὕτως ἀνατελεῖ Κύριος Κύριος δικαιοσύνην, καὶ ἀγαλλίαμα ἐναντίον πάντων τῶν ἐθνῶν. » Ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ψυχή, περὶ ἧς ἔλεγε τό· « Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου, » καὶ τό· « Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται, » ἐπ' οὐδενὶ τῶν γενητῶν ἀγαλλιᾷ καὶ εὐφραίνεται, ἢ ἐπὶ μόνῳ τῷ Πατρὶ καὶ Κυρίῳ· ἐνέδυσε γάρ τοι αὐτὸν τὸ τῆς θεότητος ἱμάτιον, καὶ τὸν τῆς ἀληθοῦς καὶ τελείας εὐφροσύνης χιτῶνα· ἀλλὰ καὶ ἡ (ὁ) μὲν νυμφίος ὑπῆρχε τῆς μὴ ἐχούσης σπῖλον ἢ ῥυτίδα νύμφης Ἐκκλησίας, ὡς νυμφίῳ μίτραν αὐτῇ (ῷ) περιέθηκεν, ἡ δὲ νύμφη τῆς ἀνωτάτω τοῦ ψόγου θεότητος, ἣν ὡς νύμφην αὐτὴν κατεκόσμησε τῷ πρέποντι πνεύματι Κυρίῳ(ου) κόσμῳ· ἀλλὰ καὶ ὡς εὔφορον καὶ ἀγαθὴν γῆν ἐγεώργησεν αὐτὴν, ἔτι τε ὡς κῆπον αὔξοντα καὶ θάλλοντα τοῖς ἐν αὐτῷ βλαστήμασι, οἷς καὶ ὁ μέγας τοῦ Θεοῦ παράδεισος καταπεφυτεῦσθαι λέγεται. Ἔσται δὲ ταῦτα, φησὶν, ἐπεὶ δίκαιος ὢν Κύριος, καὶ οὐ μόνον Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν ὑπάρχων Θεὸς, ἀνέτειλε τὴν ἑαυτοῦ δικαιοσύνην, τουτ' ἔστι τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐναντίον πάντων τῶν δι' αὐτοῦ πιστευόντων ἐθνῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓʹ.

« Ἄρατε σύσσημον εἰς τὰ ἔθνη. Ἰδοὺ γὰρ, Κύριος ἐποίησεν ἀκουστὸν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιών· Ἰδού σοι ὁ Σωτὴρ παραγέγονεν ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθὸν μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ καλέσει αὐτὸν λαὸν ἅγιον, λελυτρωμένον ὑπὸ Κυρίου· σὺ δὲ κληθήσῃ ἐπιζητουμένη πόλις, καὶ οὐκ ἐγκαταλελειμμένη. » — « Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδὼμ, ἐρύθημα ἱματίων αὐτοῦ ἐκ Βοσόρ; Οὕτως ὡραῖος ἐν στολῇ αὐτοῦ, βίᾳ μετὰ ἰσχύος; Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην καὶ κρίσιν σωτηρίου. Διὰ τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά σου ὡς ἀπὸ πατητοῦ ληνοῦ; Πλήρης καταπεπατημένης, καὶ τῶν ἐθνῶν οὐκ ἔστιν ἀνὴρ μετ' ἐμοῦ, καὶ κατεπάτησα αὐτοὺς ἐν θυμῷ μου. » Πάλιν ἐνταῦθα ἡ προφητεία παρακελεύεται λαβεῖν σύσσημον περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, ὑπισχνουμένη ἐξάκουστόν τι ποιήσειν τὸν Κύριον ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς· ὃ καὶ πέρας εἴληχεν (φεν) ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ παρουσίᾳ, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξελθόντος τοῦ φθόγγου τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τῶν ῥημάτων αὐτῶν. Ἑξῆς εἴρηται· « Εἴπατε ταῖς θυγατράσι Σιών. » (δηλαδὴ ταῖς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαις· αὗται γάρ τοι θυγατέρες ἂν εἶεν τῆς ἐπουρανίου Σιὼν, « ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν » κατὰ τὸν Ἀπόστολον·) « Ἰδού σοι ὁ Σωτὴρ παραγίνεται ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μι-

CAPUT XXXII.

A « Gaudeat anima mea in Domino : quia induit me vestimentis salutis : et indumento justitiæ circumdedit me, quasi sponsum decoratum corona, et quasi sponsam ornatam monilibus suis. Sicut enim terra profert germen suum, et sicut hortus semen suum germinat, sic Dominus Deus germinabit justitiam, et laudem coram universis gentibus [1]. » Domini nostri Jesu Christi anima, de qua dixit : « Tristis est anima mea [2], » et : « Nunc anima mea turbata est [3], » in nulla creaturarum gaudet et exsultat, nisi in solo Patre et Domino. Induit enim eum divinitatis vestimento, veræque et perfectæ justitiæ indumento. Sed et sponsus exstitit neque maculam neque rugam habentis sponsæ Ecclesiæ, quæ eum
B quasi corona circumdedit, sponsa vero integerrimæ divinitatis, quam velut sponsam præclaro Domini spiritu decoravit. Præterea sicut fertilem egregiamque terram excoluit eam, atque sicut hortum germinantem et germinibus suis florentem, quibus et magnus Dei paradisus ornatus fuisse dicitur. Hæc erunt, ait, postquam justus Dominus, nec modo Judæorum sed et gentium dominator Deus, suam germinaverit justitiam, id est Christum suum, coram universis quæ in eum crediderunt gentibus.

CAPUT XXXIII.

« Elevate signum ad populos. Ecce Dominus au-
C ditum fecit in extremis terræ. Dicite filiæ Sion : Ecce Salvator tuus venit : ecce merces ejus cum eo, et opus ejus coram illo. Et vocabunt eos, populus sanctus, redempti a Domino. Tu autem vocaberis : Quæsita civitas et non derelicta [4]. » — « Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ? Ego qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. Quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in torculari? Torcular calcavi solus, et de gentibus non est vir mecum : calcavi eos in furore meo [5]. » Iterum hic prophetia jubet accipere signum de gentium Ecclesia, promittens quod Dominus auditum faciet usque ad extrema terræ; quod et im-
D pletum est Salvatoris nostri Jesu adventu, in omnem terram diffusa apostolorum ejus prædicatione, verbisque eorum ad extrema terræ. Dein dicitur : « Dicite filiabus Sion » (gentium scilicet Ecclesiis : ipsæ enim filiæ sunt cœlestis Sion, « quæ est mater nostra, » juxta Apostolum [6]) : « Ecce Salvator tuus venit, ecce merces ejus cum eo, » et reliqua, quibus ostenditur secundus Christi adventus, cum judex veniet, reddens unicuique hujus vitæ factorum

[1] Isa. LXI, 10, 11. [2] Matth. XXVI, 38. [3] Joan. XII, 27. [4] Isa. LXII, 10, 11. [5] Isa. LXIII, 1-3.
[6] Gal. IV, 26.

mercedem, flagitiorumque quæ quis admiserit pœnam. Dein interrogans adjicit sermo: « Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra, » (quod interpretatur *terrestris*), « iste formosus in stola sua? » Hoc videtur dicere et post incarnationem, et post exinanitionem, et in terra commorationem, et passionem, et ad mortuos descensionem, admiratus pulchritudinem et decorem Salvatoris sine ulla commistione, neque rugam, neque maculam, neque deformitatem e terrestri corporalique habitatione medias inter res hominum consecuti. Imo fortitudinem ejus magnopere admiratur, qui omnem diaboli exercitum debellavit. Addit igitur: « Quis iste formosus in stola sua, gradiens in multitudine fortitudinis suæ? » Ad quam interrogationem Salvator respondet, docens quis esset, dicensque: « Ego qui loquor justitiam, et propugnator sum ad salvandum. » Rursusque ad eum sermo quasi propter passionem dicit: « Quare ergo rubrum est indumentum tuum? » et quæ sequuntur. Quasi enim Agnus Dei, tollens in seipsum peccata mundi, peccatis nostris rubra induit vestimenta. Quapropter et in Zacharia propheta dicitur: « Jesus erat indutus vestibus sordidis [1]. » Hæc enim erant peccatorum nostrorum indumenta. Ideo paulo superius dictum erat: « Hic iniquitates nostras tulit, et pro nobis passus est. » Ipse enim « iniquitatem non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus [2]. » Iterum Salvator interrogationi respondens, unde rubra facta sint vestimenta sua docet dicens: « E gentibus. » Quas quidem gentes, nullo hominum ei auxiliante, solus constituit, refracta malignorum adversariorumque spirituum universa potestate.

A σθὸν, » καὶ τὰ τούτοις ἑξῆς, δι' ὧν δηλοῦται ἡ δευτέρα τοῦ Χριστοῦ παρουσία, ὅτι κριτὴς ἥξει ἀποδώσων ἑκάστῳ τῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος πόνων τοὺς μισθοὺς, καὶ ὧν ἕκαστος φαύλων εἰργάσατο νῦν τὰς ἀμοιβάς. Ἑξῆς τούτοις οἱονεὶ ἐπερωτῶν ὁ λόγος φησί· « Τίς οὗτος ὁ παραγινόμενος ἐξ Ἐδὼμ, ἐρύθημα ἱματίων, » (ὃ ἑρμηνεύεται *γήϊνος*,) « ἐρύθημα ἱματίων ἐκ Βοσόρ· οὕτως ὡραῖος ἐν (f. 60 v°) στολῇ; » Τοῦτο δὲ ἔοικεν εἰρηκέναι ἀποθαυμάζων τὸ καὶ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν καὶ τὴν κένωσιν, καὶ τὴν ἐπὶ γῆς διατριβὴν, καὶ μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν κάθοδον τὴν εἰς νεκροὺς, ὡραῖον καὶ λαμπρὸν τοῦ κάλλους τοῦ Σωτῆρος ἐν μηδενὶ συγχυθέντος, μηδὲ ῥύπον μήτε μὴν κηλῖδα καὶ σπῖλον ἀπὸ τῆς ὑλικῆς καὶ σωματικῆς καταστάσεως τῶν τε γηΐνων καὶ ἀνθρωπείων πραγμά- B των ἀναδεξαμένου· ἔτι δὲ καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ καταπληττόμενος, τὴν πᾶσαν τοῦ διαβόλου στρατιὰν καταγωνισαμένου. Ἐπιφέρει τὸ, « Οὕτως ὡραῖος ἐν στολῇ, βίᾳ μετὰ ἰσχύος; » πρὸς ἣν πεῦσιν ὁ Σωτὴρ ἀποκρίνεται, διδάσκων ὅστις ποτὲ εἴη, καί φησιν· « Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην, καὶ κρίμα σωτηρίου. » Πάλιν δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ λόγος ὡς διὰ τὸ πάθος φησί· « Διὰ τί σοῦ ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια; » καὶ τὰ ἑξῆς. Οἷα γὰρ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ἄρας εἰς ἑαυτὸν τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, ἐκ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια περιεβάλετο· ὡς διὰ τοῦτο καὶ ἐν Ζαχαρίᾳ τῷ προφήτῃ λέγεσθαι τό· « Καὶ Ἰησοῦς ἦν ἐνδεδυμένος ἱμάτια ῥυπαρά. » Ταῦτα δ' ἦν τὰ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων ἐνδύματα· δι' ἃ μικρῷ πρόσθεν ἐλέγετο· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶ- C ται. » Αὐτὸς γάρ τοι « ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Πάλιν δ' ὁ Σωτὴρ ἀμειβόμενος τὴν ἐρώτησιν, ὅθεν ἐρυθρὰ γένοιτο αὐτοῦ τὰ ἱμάτια διδάσκει λέγων, « Ἐκ τῶν ἐθνῶν. » Ἅπερ ἔθνη, μηδενὸς ἀνθρώπων αὐτῷ συνεργοῦντος, μόνος ὑπέταξεν, καταπατήσας τὴν ἀντικειμένην πᾶσαν δύναμιν τῶν πολεμίων αὐτῷ πονηρῶν πνευμάτων.

CAPUT XXXIV.

« Et recordatus est dierum sæculorum: qui eduxit e terra pastorem ovium magnum, posuitque in medio eorum Spiritum sanctum suum [3]. » Et quis alius esset a Domino de terra eductus pastor Dei ovium, nisi Salvator noster, qui venit ad perditas oves domus Israel? Hic est bonus pastor, qui posuit animam suam pro ovibus, quem Pater eductum de terra exaltavit, « et donavit illi nomen quod est super omne nomen [4]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

« Καὶ ἐμνήσθη Κύριος ἡμερῶν αἰωνίων· ὁ ἀναβιβάσας ἐκ τῆς γῆς τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν, ὁ θεὶς ἐν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη ὁ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀναβιβασθεὶς ἐκ τῆς γῆς ποιμὴν τῶν τοῦ Θεοῦ προβάτων, ἢ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὁ ἐλθὼν ἐπὶ τὰ ἀπολωλότα πρόβατα οἴκου Ἰσραήλ; D Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ καλὸς ποιμὴν, ὁ θεὶς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὃν ὁ Πατὴρ ἀναβιβάσας ἐκ τῆς γῆς ὑπερύψωσε, « χαρισάμενος αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα. »

CAPUT XXXV.

« Civitas Sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Jerusalem desolata est. Domus sanctificationis nostræ, et gloriæ nostræ, ubi laudaverunt te patres nostri, facta est in exustionem ignis, et omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas. Nunquid super his continebis te, Domine: tacebis et affliges nos vehementer [5]? » — « Manifestus factus sum iis qui non ante interrogabant me: invenerunt qui non quæsierunt me: dixi:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

« Πόλις τοῦ Ἁγίου σου ἐγενήθη ἔρημος, Σιὼν ὡς ἔρημος ἐγενήθη, Ἱερουσαλὴμ εἰς κατάραν· ὁ οἶκος τὸ ἅγιον ἡμῶν, καὶ ἡ δόξα, ἣν ηὐλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγενήθη πυρίκαυστος, καὶ πάντα τὰ ἐπίδοξα ἡμῶν συνέπεσαν· καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἀνέσχου, Κύριε, καὶ ἐσιώπησας· καὶ ἐταπείνωσας ἡμᾶς ἕως σφόδρα. » — « Ἐμφανὴς ἐγενήθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν· εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εἶπα· Ἰδού εἰμι ἔθνει οἳ οὐκ ἐπεκαλέσαντό μου τὸ ὄνομα· ἐπὶ δὲ οἱ ἐξεπέ-

[1] Zach. III, 4. [2] I Petr. II, 22. [3] Isa. LXIII, 11. [4] Phil. II, 9. [5] Isa. LXIV, 10-12.

A τασα τὰς χεῖράς μου ὅλην τὴν ἡμέραν πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, οἳ οὐκ ἐπορεύθησαν ὁδῷ ἀληθινῇ, ἀλλ' ὀπίσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. » Καὶ ἐνταῦθα προφητευθείσης πρότερον τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποβολῆς, ἑξῆς σημαίνεται ἡ τῶν ἐθνῶν ἐκλογὴ διὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένη· ἐκ προσώπου γάρ τοι τοῦ λαοῦ εὐχὴν ἀναπέμψαντος τοῦ προφήτου, ὁ (f. 61) Λόγος ἀποκρίνεται τὴν σκληρίαν καὶ τὸ ἀπειθὲς τοῦ προτέρου λαοῦ διελέγχων, καὶ τὸ φιλάνθρωπον τὸ ἑαυτοῦ παριστάς. Πῶς γάρ, φησί, ταῦτά φατε, ὡς ἐμοῦ πρὸς τὸ σώζειν ὑμᾶς ὀκνοῦντος; Καὶ μὴν καὶ τοῖς μὴ ἐπερωτήσασί με, μηδὲ ζητήσασιν ἐμφανῶς ἐμαυτὸν παρέστησα. Καὶ δὴ πρόδηλον ὅπως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὸ πρότερον ἀγνοούμενος τοῖς ἔθνεσιν, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων ἀγαθότητι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ **B** τῶν ὅλων ἐμφανὴς αὐτοῖς ἐγενήθη, μηδεπώποτε αὐτὸν δι' ἣν εἶχον περὶ τὰ εἴδωλα πλάνην περὶ ὧν ἐδέοντο ἐρωτήσασι, εὑρέθη τε ἡμῖν τοῖς μὴ ζητήσασιν αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ μὴ ἐπικαλεσαμένοις αὐτοῦ τὸ ὄνομα ἐνανθρωπήσας ἀπεκρίνατο, μονονουχὶ βοῶν τό· « Ἰδοὺ πάρειμι. » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως σαφῶς ὁ λόγος προφητεύει· ἑξῆς δὲ αὖθις δυσωπητικώτατα πρὸς τὸν τῶν Ἰουδαίων λόγον ἐπιφέρει λέγων· « Ἐπὶ δὲ σὲ ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου, πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. » Δύναταί γε μὴν διὰ τούτων καὶ τὸ σχῆμα τοῦ κατὰ τὸν σταυρὸν πάθους αὐτοῦ σημαίνεσθαι.

Τοσαῦτα καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου· Ἀλλὰ γὰρ ἐν τέτταρσι καὶ τὴν τῶν *Ἐκλογῶν* ὑπόθεσιν ἐν τῷ τῆς *Καθόλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς* ἐνάτῳ **C** τούτῳ συγγράμματι περιγράψαντες, ἐν τῷ δεκάτῳ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀθέων αἱρέσεων τὸν λογισμὸν καταβεβλαμμένοις ἑτέραν ἁρμόττουσαν ἔφοδον παρασχεῖν πειρασόμεθα.

A Ecce ego ad gentem quæ non invocabat nomen meum. Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas [1]. » Hic quoque prophetizata prius Israel reprobatione, continuo indicatur gentium electio quæ per Christum facta est. E persona enim populi preces emittente propheta, respondet Sermo incredulitatem et iniquitatem prioris populi increpans, propriamque in eos benignitatem commemorans. Quomodo enim, ait, hæc dicitis, quasi me salutem vestram negligente? Equidem illis qui non interrogabant me nec quærebant meipsum manifestavi. Sane igitur manifestum quod Dei Filius, gentibus olim ignotus, in consummatione sæculorum, benignitate et benevolentia Patris Deique om**B**nium rerum, manifestus eis factus est, qui nunquam interrogaverant eum dum idolorum suorum erroribus vincti essent; inventusque nobis est, qui non quæsieramus eum, sed et non invocantibus nomen ejus incarnatus respondit, tantummodo exclamans: « Ecce adsum. » Hæc igitur de gentium vocatione manifeste Scriptura prophetizat. Dein acerrime confutatis Judæorum verbis, subjicit dicens: « Expandi manus meas ad te, ad populum incredulum et adversantem. » Potest illud quoque de passione ac cruce ejus intelligi.

Hæc sunt quæ ab Isaia excerpere libuit. Verum enimvero, in hoc nono *Generalis elementariæ introductionis* libro (1), **C** finem *Eclogis*, quas in hoc et tribus præcedentibus evolvimus, imponentes, aliud demonstrationis genus, illis conveniens qui rationis perturbationem ab impiis hæresibus sustinuere, in hoc decimo libro, quantum in nobis erit, usurpabimus.

[1] Isa. LXV, 1, 2

(1) Inde concludere est *Eclogas propheticas* excerptas esse ex opere grandiori, nunc deperdito, cui titulus: *Generalis elementaria Introductio*. Hujus pauca fragmenta dedit cardinalis Mai (infra col. 1271), qui *Eclogarum* editionem Oxoniensem ignoravit. EDIT. PATR.

EUSEBII DE VITIS PROPHETARUM FRAGMENTA.

Ex Præfatione Joannis Curterii ad D. Joannem Rupifucaldium, Majoris Monasterii abbatem, in Procopii sophistæ Christiani variarum in Isaiam prophetam Commentationum epitome. — Parisiis, apud Nicolaum Chesneau, 1580, in-fol., pag. 24 *seq.*:

. . . « Adjeci præterea et prophetarum omnium *Vitas*, quas, cum nonnullis aliis, Eusebio ascriptas, habebat vetus Marchali codex; partim quidem ut ex fragmento haberent ecclesiasticorum scriptorum studiosi unde opus ipsum, ex quo depromptæ sunt, si quando in eorum manus incidat, tanquam ἀναγνωρίσει justa probatum, parenti suo et posteris restituerent: partim vero, ut quæ tantus auctor de prophetis adnotasset, tantisper exstarent, dum in lucem melioribus forsan auspiciis opus ipsum prodiret integrum. »

EUSEBIUS DE VITIS PROPHETARUM.

Ἐκ τῶν Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου περὶ τῆς τοῦ βιβλίου τῶν προφητῶν ὀνομασίας καὶ ἀπὸ μέρους τί περιέχει ἕκαστος.

ΩΣΗΕ, Α'.

Γεγόνασι μὲν καὶ πρὸ τούτου προφῆται· ἐπὶ μὲν

D *E scriptis Eusebii de propheticorum librorum appellationibus et quid summatim quisque complectatur.*

OSEE, I.

Fuerunt vero et ante istum prophetæ: sub Da-

vide quidem Samuel, Nathan, Gad; sub Roboam vero et Abia et Asa, Achias Silonites, Samaias, Addo, Azarias, Anani; sub Josaphat autem et Achab, Elias, Elisæus, et qui victoriam de Syris Achabo prædixit, quique sibi ipsi vulnus inflixit, et qui Achabum reprehendit, et Jehu filius Anani, et Oziel et Eliada: quorum nulla exstant propria scripta, sed sermones tantum nonnulli, qui in Regum et Paralipomenon historiis leguntur. Inter eos autem, qui litteris mandarunt aliquid, quorumque scripta exstant, primi sunt Osee et Isaias. Sub iisdem enim Judæ regibus Ozia, Joatham, Achas et Ezechias; sub Hieroboam etiam Joas filio, qui regnavit in Israel, prophetarunt. Factus est autem sermo Domini ad eum, et vaticinatus est in sacerdotes, in Israel, in domum regis, deque interitu Samariæ. Postquam etiam reprehensione usus, mansuros incredulos esse conclusit; Ecclesiam de gentibus eo coactum iri significavit, quod scortum sibi in uxorem assumpsit, quam ad vitæ sobrietatem castitatemque revocavit. Vaticinatus vero etiam est de Salvatoris adventu.

AMOS, III.

Vixit et hic eodem tempore, sed initio, cum Osee et Isaia, Ozia Judæ et Hieroboam Israeli imperantibus, ante duos annos terræ motus. Vidit autem sermones, et vaticinatur adversus Hierusalem, adversus Israelem et Samariam, adversus gentes etiam, Damascum, Gazam, Ascalon, Azotum, Accaron, Tyrum, Idumæam, Thæman, filios Ammon, et Moab; quos omnes a se reprehensos infideles esse concludit. Neque vero, cum esset ab Amazia sacerdote Bethel delatus apud regem Hieroboam, tanquam qui adversus Samariam populumque faceret, ipse quidquam de dicendi libertate remisit, sed vaticinari pergens de Salvatoris adventu locutus est.

MICHÆAS, VI.

Secundus hic quidem a superioribus fuit, quoniam post Oziæ tempora vaticinatus est: sed eadem cum illis ætate floruit: quia et ipse Joathamo, Achazo, et Ezechia regibus prophetandi munus aggressus est. Factus est autem ad eum sermo Domini, et vaticinatus est in Hierusalem, in Samariam, in prophetas eos qui populum in errorem inducebant; in Achabum denique. Prædixit et Salvatoris adventum, ubi postremis diebus manifestum Domini montem fore significat.

JOEL, II.

Sermo Domini factus est ad ipsum, prædixitque senioribus omnibusque qui terram incolebant, ejus excidium, et alia quæ ipsi contigerunt servitutis tempore. Vaticinatur vero etiam de Spiritus sancti gratia in omnes qui sub Salvatore futuri sunt, effundenda. Concionatur denique de jejunio, de

A τοῦ Δαυΐδ, Σαμουὴλ καὶ Νάθαν, καὶ Γάδ· ἐπὶ δὲ τοῦ Ῥοβοὰμ καὶ Ἀβιὰ καὶ Ἀσὰ, Ἀχίας ὁ Σελωνίτης, καὶ Σαμαΐας, καὶ Ἀδδὼ, καὶ Ἀζαρίας, καὶ Ἀνανεί· ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰωσαφὰθ καὶ τοῦ Ἀχαὰβ, Ἠλίας καὶ Ἐλισαῖος, καὶ ὁ προφητεύσας τῷ Ἀχαὰβ περὶ τῆς Συρίας, καὶ ὁ πατάξας ἑαυτὸν τραύματι, καὶ ἐλέγξας τὸν Ἀχαὰβ, καὶ Ἰοὺ ὁ τοῦ Ἀμεὶ, [nota in margine, Ἀνανὶ] καὶ Ὀζιὴλ, καὶ Ἐλιαδά· ἀλλ' οὐ φέρεται τούτων ἴδια συγγράμματα· εἰ μὴ μόνον οἱ λόγοι αὐτῶν ἐν ταῖς Βασιλείαις καὶ ταῖς Παραλειπομέναις. Ἐν δὲ τοῖς συγγράψασιν, ὧν καὶ τὰ συγγράμματα φέρεται, πρῶτοι γεγόνασιν οὗτοι· Ὠσηὲ καὶ Ἡσαΐας. Ἐπὶ γὰρ τῶν αὐτῶν βασιλέων, τῶν τε Ἰούδα Ὀζίου, καὶ Ἰωάθαμ, καὶ Ἀχὰς, καὶ Ἐζηκίου βασιλέων Ἰούδα, καὶ ἐν ἡμέραις Ἱεροβοὰμ υἱοῦ B Ἰώας βασιλέως Ἰσραὴλ ἐπροφήτευσαν. Ἐγένετο δὲ λόγος πρὸς αὐτὸν καὶ προφητεύει οὗτος ἐπὶ τοὺς ἱερέας, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως, καὶ περὶ τῆς ἀπωλείας τῆς Σαμαρείας· καὶ ἐλέγξας, καὶ συγκλείσας αὐτοὺς εἰς ἀπειθίαν, σημαίνει τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, δι' ὧν ἔλαβε πόρνην γυναῖκα, ἣν καὶ λαβὼν ἐσωφρόνησεν, ἀνάγων αὐτὴν πρὸς ἑαυτόν. Προφητεύει δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας.

ΑΜΩΣ, Γ'.

Καὶ οὗτος συνεχρόνισε κατὰ τὴν ἀρχὴν τῷ Ὠσηὲ, καὶ τῷ Ἡσαΐᾳ, ἐπὶ Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα, καὶ ἐν ἡμέραις Ἱεροβοὰμ τοῦ Ἰωὰς βασιλέως Ἰσραὴλ, γέγονε πρὸ δύο ἐτῶν τοῦ σεισμοῦ. Λόγους δὲ εἶδε, καὶ C προφητεύει κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τῆς Σαμαρείας, καὶ κατὰ τῶν ἐθνῶν, Δαμασκοῦ, Γάζης, Ἀσκάλωνος, Ἀζώτου, Ἀκκάρων, Τύρου, Ἰδουμαίας, Θαμαὰν [nota in margine, ἴσ. Θαιμὰν], υἱῶν Ἀμμὼν, καὶ Μωάβ· καὶ οὕτως ἐλέγχει, καὶ συγκλείει πάντας εἰς ἀπειθίαν. Ἀλλὰ καὶ Ἀμασίου τοῦ ἱερέως Βαιθὴλ διαβαλόντος αὐτὸν τῷ βασιλεῖ Ἱεροβυὰμ ὡς λέγοντα κατὰ τῆς Σαμαρείας, καὶ κατὰ τοῦ λαοῦ, αὐτὸς οὐδὲν ἧττον οὐκ ἐπαύσατο παῤῥησιαζόμενος, καὶ λένων τὰ λόγια καὶ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος.

ΜΙΧΑΙΑΣ, Ϛ'.

Δεύτερος μὲν τῶν προειρημένων γέγονεν. ὅτι μετὰ Ὀζίαν ἐπροφήτευσε. Συνεχρόνει δὲ αὐτοῖς. Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἐπὶ Ἰωαθὰμ καὶ Ἀχὰζ καὶ Ἐζεκίου ἤρξατο προ- D φητεύειν. Ἐγένετο δὲ ὁ λόγος πρὸς αὐτὸν τοῦ Κυρίου, καὶ προφητεύει ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ περὶ Σαμαρείας, καὶ ἐπὶ τοὺς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαὸν, καὶ κατὰ τοῦ Ἀχαάβ. Προσημαίνει δὲ καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος λέγων· Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς ἔσται τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου.

ΙΩΗΛ, Β'.

Λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν καὶ προφητεύει τοῖς πρεσβυτέροις καὶ πᾶσι τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν, περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ· προφητεύει δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριτος τῆς εἰς πάντας γενησόμενος [lege γενησομένης] ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος. Κηρύττει δὲ καὶ περὶ νηστείας καὶ με-

τανοίας, καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ γενομένων σημείων.

ΑΒΔΙΟΥ, Δ'.

Ὅρασιν ἀπαγγέλλει κατὰ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς· καὶ κατὰ τῶν ἐθνῶν τῶν ἐμπαροινησάντων τῷ Ἰσραήλ. Ἀναλωθήσεσθαι γὰρ τὸν οἶκον Ἡσαῦ ὑπὸ τοῦ Ἰακὼβ προσημαίνει.

ΙΩΝΑΣ, Ε'.

Λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Νινευὴ καὶ κηρῦξαι ἐν αὐτῇ, ὅτι ἔτι τρεῖς (1) ἡμέραι καὶ καταστραφήσεται ἡ Νινευή. Ἀλλ' Ἰωνᾶς φεύγων τὸ κήρυγμα, ἀνέβη εἰς τὸ πλοῖον. Χειμῶνός (2) τε γενομένου ἐξεβλήθη, καὶ κατεπόθη ὑπὸ κήτου θαλασσίου. Εἶτα μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐξέβαλε τὸ κῆτος τὸν Ἰωνᾶν ζῶντα. Καὶ πάλιν ἐκ δευτέρας λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτόν. Καὶ ἀπελθὼν ἐκήρυξεν εἰς τὴν Νινευή, ἐκεῖνοί τε ἀκούσαντες ἐμετανόησαν, καὶ παρήγαγε Κύριος τὴν ὀργὴν ἀπ' αὐτῶν. Τῆς μέντοι παρουσίας τοῦ Σωτῆρος σημεῖον αὐτὸς γέγονε, καὶ καταποθεὶς ὑπὸ τοῦ κήτους, καὶ ἐκβληθεὶς ἀβλαβής.

ΝΑΟΥΜ Ο ΤΟΥ ΕΛΚΕΣΑΙΟΥ, Ζ'.

Λῆμμα περὶ τῆς ἀπωλείας Νινευῆ (sic) βιβλίον ὁράσεως. Προφητεύει καὶ κηρύττει μὲν καὶ περὶ ἑορτῆς. Προσημαίνει δὲ ἐν αὐτῇ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα κατὰ τῆς Νινευῆ, καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς, καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἰσραὴλ παραγγέλλει.

ΑΜΒΑΧΟΥΜ, Η'.

Λῆμμα καὶ αὐτὸς εἶδεν· προφητεύει δεόμενος μὲν περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ. Προσημαίνων δὲ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος. Λέγει δὲ καὶ προφητεύει κατὰ τῶν καταφρονητῶν. Εἶτα μεταξὺ προσευχή ἐστι τοῦ προφήτου μετ' ᾠδῆς. Καὶ τρία διαψάλματά ἐστιν ἐν τῇ λεγομένῃ ᾠδῇ ᾄδοντος αὐτοῦ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος, καὶ τῆς κατὰ θανάτου νίκης.

ΣΟΦΟΝΙΑΣ Ο ΤΟΥ ΧΟΥΣΕΙ, Θ'.

Οὗτος καὶ Ἱερεμίας συνεχρόνησαν ἀλλήλοις. Ἀμφότεροι γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἰωσία βασιλέως Ἰούδα ἐπροφήτευσαν. Λόγος δὲ Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτόν, καὶ προφητεύει ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, καὶ παντὶ Ἰούδᾳ· καὶ προλέγει περὶ ἡμέρας ἐσομένης μεγάλης, ὥστε ἐξαρθῆναι πάντα τὰ εἴδωλα, καὶ τὰ ἄλση, καὶ πολὺν θρῆνον καὶ κοπετὸν γίγνεσθαι. Προφητεύει δὲ καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἣν δι' ἡμᾶς ποιεῖ. Καὶ κατὰ Γάζης καὶ Ἀσκάλωνος, καὶ Ἀζώτου, καὶ τῆς Ἀκκάρων, καὶ κατὰ Μωάβ, καὶ Ἀμμών, καὶ κατὰ Δαμασκοῦ, καὶ κατὰ Νινευῆ, καὶ κατὰ τῶν Αἰθιόπων.

ΑΓΓΑΙΟΣ, Ι'.

Οὗτος μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐν τῇ ἐπανόδῳ ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, ἐπὶ Δαρείου βασιλέως Περσῶν, δευτέρου ἔτους αὐτοῦ, τῷ ἕκτῳ μηνὶ γέγονεν. Λόγος Κυρίου ἐγένετο ἐν χειρὶ αὐτοῦ, καὶ προφητεύει τῷ Ζοροβάβελ, καὶ τῷ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ἰωσεδὲκ, καὶ τῷ λαῷ

A pœnitentia, de Salvatoris adventu, et de signis quæ in cruce sunt edita.

ABDIAS, IV.

Visionem denuntiat adversus Idumæam, et quem finem eadem sit habitura. Vaticinatur etiam in gentes quæ Israeli insultarunt. Fore etiam prædixit, ut Esau domus, ab ea quæ Jacobi est, subvertatur.

JONAS, V.

Sermo Domini factus est ad ipsum, ut Ninivam profectus in ea doceret, tribus tantum diebus urbem eam ab interitu abesse. Sed cum mandati onus declinaret, contigit ut nave, in quam conscenderat, tempestatibus agitata, in mare ejectus a pistrice absorberetur : quæ eumdem triduo post vivum B evomuit. Iterato deinde ad eum Domini sermone, Ninivam appulsus, ibique concionatus, cives ad resipiscentiam adduxit, et iram Domini ab ipsis avertit. Fuit quidem certe Salvatoris imago, quem pistrix illæsum absorpsit et evomuit.

NAHUM, ELCESÆI FILIUS, VII.

Assumptionem de interitu Ninivæ visionis hujus liber complectitur. Vaticinatur et concionatur etiam de festo. Prædicit autem in ea de Salvatore, de cæteris omnibus, quæ adversus Ninivam sunt, de ejus fine denique et Israelis hostium.

ABBACUM, VIII.

Assumptionem et hic intuitus est. Vaticinatur C autem fusis quidem precibus Hierosolymitanæ urbis nomine : sed de Salvatoris adventu pronuntiat. Dicit vero et quæ spernentibus eventura sunt. Postea sequuntur preces cum cantico, in quo tria reperias prophetæ diapsalmata, Salvatoris adventum, et quam de morte victoriam adeptus est, decantantis.

SOPHONIAS CHUSI FILIUS, IX.

Iisdem iste et Hieremias vixerunt temporibus. Ambo enim vaticinati sunt, cum Judæ regnum Josias teneret. Factus est autem sermo Domini ad ipsum, munusque suum in Hierusalem, totoque Juda obiit. Prædixit etiam de venturo die, qui magnus dicitur, quo idola omnia lucique tollentur; D unde luctus et clamores multi futuri. Vaticinatur vero etiam de ipso Salvatore, deque ejus in vitam reditu, qui ab eo nostri causa factus est. Sunt et ejus vaticinia in Gazam, in Ascalonem, in Azotum, in Accaron, in Moab, in Ammon, in Damascum, in Ninivam, in Æthiopas.

AGGÆUS, X.

Fuit iste post captivitatem, cum populus Hierusalem rediisset, Darii regis anno secundo, mense sexto. Factus est autem sermo Domini in manu ipsius, vaticinatusque est Zorobabeli, et Jesu Josedeci filio, populoque ipsi de Hierosolymorum

(1) Sequitur Eusebius interpretationem LXX; Hebræi vero *quadraginta* habent. Videsis S. August. *De civitate Dei*, lib. XVIII, c. 44.

(2) Edit. Curterii χειμῶνος habet. Edit. Patrol.

instauratione, de umbrarum item transitu, deque gentium vocatione.

ZACHARIAS SADDO FILIUS, XI.

Vaticinatus est et iste anno Darii secundo, mensequeoctavo factus est sermo Domini ad ipsum: in eoque Domini locutus est angelus. Dirigit porro ad patres Hierusalem visiones suas quas multas ac varias videt. Disserit autem prolixa oratione de Salvatore, et significat eumdem asinæ ejusque pullo insidentem venturum esse.

MALACHIAS, XII.

Fuit et iste etiam post captivitatem Dario regnante. Vaticinatur autem assumptionem sermonis Domini in manu angeli sui. in qua arguit Israelem transgressionum nomine, et accusat, quod decimarum et pauperum curam non habeat. Disserit etiam de die judicii, de Salvatoris splendore, deque Eliæ ante ejus adventum missione.

ISAIAS FILIUS AMOS.

Iste et Osee (sicut a me dictum est antea) iisdem floruerunt temporibus. Vixit enim hic Ozia, Joathamo, Achazo, et Ezechia Judææ regnum tenentibus. Visionem autem intuitus, vaticinatus est adversus Judæam et Hierusalem. Factus est vero sermo Domini ad ipsum bonaque ipsius prophetiæ pars nuntius est quidam de Verbi Dei adventu, deque iis quæ nostro nomine passus est. Vaticinatur autem de gentibus quæ sequuntur: adversus Babylonem; in alienigenas, et adversus Damascum, in Ægyptum, in Idumæam, in vallem Sionis, in Tyrum, post quæ sequitur visio quadrupedum, quæ sunt in eremo. Narrat et Sennacherim expeditionem, et Rapsacæ jactationem, excidionemque eorum, et interitum. Addit et Ezechiæ morbum, utque morti proximus, fusis ad Deum precibus, in quindecim annos vitæ sibi prorogationem impetravit. Vaticinatur porro eunuchis, et gentibus, addito ad finem diei judicio.

HIEREMIAS CHELCIÆ FILIUS,

E sacerdotibus.

Iste, quod prius dixi, et Sophonias, iisdem vixerunt temporibus, sed mansit Hieremias ad Joacimum usque, et undecimum Sedeciæ Judæ regis annum, id est ad populi usque captivitatem. Factum est autem verbum Domini ad eum, et multis Hierosolymorum iniquitates arguit, deque ipsis, et de siccitate vaticinatus est. Prædixit item de Elamitis gentibus, foreque ut Ægyptus a rege Babylonio exscinderetur. Addidit et prophetiam in Babylonem, et sermonem quem habuit jussu Domini, ad Saraiam Neriæ filium, ad Idumæam, ad filios Ammon, et ad Cedar reginam aulæ quam percussit Nabugodonosor rex Babylonis. Alloquitur et Damascum, et Moab et Hierusalem, et Judam, et Rhecabitarum familiam, et filiorum Jonadab, et Judæos, qui terram Ægypti, qui Magdalum, qui

A περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς Ἱερουσαλήμ· προφητεύει δὲ καὶ περὶ τῆς παρελεύσεως τῶν σκιῶν, καὶ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν.

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΥΙΟΣ ΣΑΔΔΩ, ΙΑʹ.

Καὶ οὗτος τῷ δευτέρῳ ἔτει Δαρείου προφητεύει. Ἀλλὰ τῷ ὀγδόῳ μηνὶ λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἄγγελος Κυρίου ἐλάλει ἐν αὐτῷ, καὶ προφητεύει πρὸς τοὺς πατέρας, καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ. Πολλὰς δὲ καὶ ποικίλας ὁράσεις βλέπει, καὶ προφητεύει περὶ τοῦ Σωτῆρος διὰ πολλῶν, καὶ σημαίνων αὐτὸν ἔρχεσθαι ἐπὶ ὄνον καὶ πῶλον ὑποζυγίου.

ΜΑΛΑΧΙΑΣ, ΙΒʹ.

Καὶ οὗτος μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν γέγονεν ἐπὶ Δαρείου λῆμμα δὲ λόγου Κυρίου ἐν χειρὶ ἀγγέλου αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ προφητεύει. Ὀνειδίζει δὲ τὸν B Ἰσραὴλ ἐπὶ ταῖς παραβάσεσι, καὶ μέμφεται ἐπὶ τῇ ἀμελείᾳ τῶν δεκάτων, καὶ τῆς πρὸς τοὺς πτωχοὺς κοινωνίας· προφητεύει δὲ περὶ τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως, καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιλάμψεως, καὶ πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος ἀποστέλλεσθαι τὸν Ἠλίαν σημαίνει.

ΗΣΑΙΑΣ ΥΙΟΣ ΑΜΩΣ.

Οὗτος καὶ Ὠσηὲ, καθὰ προεῖπον, συνεχρόνησαν ἀλλήλοις· καὶ γὰρ καὶ οὗτος ἐπὶ Ὀζίου, καὶ Ἰωαθὰμ, καὶ Ἀχὰζ, καὶ Ἐζεχίου βασιλέων Ἰούδα, γέγονεν· ὅρασιν δὲ ἑωρακὼς προφητεύει κατὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ κατὰ Ἱερουσαλήμ. Καὶ λόγος δὲ Κυρίου πρὸς αὐτὸν γέγονε· καὶ τὸ πλεῖστον τῆς προφητείας αὐτοῦ ἐστιν εὐαγγελία περὶ τῆς ἐνσάρκου C παρουσίας τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ ὧν ἂν ἐδέξατο δι' ἡμᾶς παθῶν. Προφητεύει δὲ καὶ ἐπὶ ἔθνη ταῦτα· κατὰ Βαβυλῶνος, ἐπὶ τοὺς ἀλλοφύλους, κατὰ Δαμασκοῦ, ὅρασιν Αἰγύπτου, ὅραμα τῆς Ἰδουμαίας, ὅραμα τῆς φάραγγος Σιὼν, ὅραμα Τύρου, ὅρασιν τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Διηγεῖται δὲ καὶ τὴν ἔφοδον Σεμναχηρεὶμ, καὶ Ῥαψάκου τὴν ἀλαζονίαν, τήν τε πτῶσιν καὶ ἀπώλειαν αὐτῶν· καὶ ὅτι νοσήσας Ἐζεκίας, καὶ μέλλων ἀποθνήσκειν, εὐξάμενος προσθήκην ἔσχεν ἐτῶν δεκαπέντε. Προφητεύει δὲ καὶ εὐνούχοις, καὶ τοῖς ἔθνεσι ἐν τῷ τέλει περὶ τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως.

ΙΕΡΕΜΙΑΣ Ο ΤΟΥ ΧΕΛΧΙΟΥ,

Ἐκ τῶν ἱερέων.

Οὗτος, καθὰ προεῖπον, καὶ Σοφονίας συνεχρόνισαν D ἑαυτοῖς· παρέμεινε δὲ οὗτος ἕως Ἰωακεὶμ, καὶ ἕως ἑνδεκάτου ἔτους Σεδεκίου βασιλέως Ἰούδα, ἕως αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ. Ῥῆμα δὲ Θεοῦ ἐγένετο πρὸς αὐτὸν, ὡς ἐγεννήθη λόγος Κυρίου πρὸς αὐτόν· καὶ ἐλέγχει τὰς ἀδικίας τῆς Ἱερουσαλὴμ διὰ πολλῶν· προφητεύει δὲ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ περὶ τῆς ἀβροχίας· καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη Αἰλὰμ καὶ τοῦ ἐλθεῖν βασιλέα Βαβυλῶνος, τοῦ ἐκκόψαι τὴν γῆν Αἰγύπτου· καὶ ἐπὶ Βαβυλῶνα· καὶ λόγος, ὃν ἐνετείλατο Κύριος τῷ Ἱερεμίᾳ εἰπεῖν τῷ Σαραίᾳ υἱῷ Νηρίου, καὶ τῇ Ἰδουμαίᾳ, καὶ τοῖς υἱοῖς Ἀμμὼν, καὶ τῇ Κηδὰρ βασιλίσσῃ τῆς αὐλῆς, ἣν ἐπάταξε Ναβουχοδονόσορ βασιλεὺς Βαβυλῶνος, καὶ τῇ Δαμασκῷ, καὶ τῇ Μωὰβ, καὶ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐπὶ Ἰούδαν, καὶ εἰς οἶκον Ῥηχαβεὶμ, καὶ τῶν υἱῶν Ἰωναδὰβ, τοῖς τε Ἰου-

δαίοις, τοῖς κατοικοῦσιν ἐν γῇ Αἰγύπτου· καὶ τοῖς A καθημένοις ἐν Μαγδάλῳ καὶ ἐπὶ Ταφνᾶς, καὶ ἐν γῇ Παθουρῆς. Πρός τε τὸν Βαρούχ, ὅτε ἔγραψε τοὺς λόγους τούτους ἐν τῷ βιβλίῳ ἀπὸ στόματος Ἱερεμίου. Περιέχει δὲ τὸ βιβλίον ἐπὶ τέλους, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἐπιβουλεύοντες τῷ προφήτῃ, ἔῤῥιψαν αὐτὸν εἰς λάκκον βορβόρου, καὶ Ἀβδεμέλεχ Αἰθίοψ ἀνήγαγεν αὐτόν.

Διὰ τί Βαρούχ *ἐπιγράφει τὸ βιβλίον;*

Ἐπειδὴ οὗτος γράψας ἀπὸ στόματος Ἱερεμίου τοὺς ἐν τῷ βιβλίῳ λόγους, ἀνέγνω τοῖς ἐν τῇ Βαβυλῶνι αἰχμαλωτισθεῖσι, παραμυθούμενος αὐτούς, καὶ ἐπαγγελλόμενος αὐτοῖς τὴν παρὰ Θεοῦ ἐλπίδα.

Διὰ τί Θρῆνοι *ἐπιγράφει τὸ βιβλίον;*

Ἐπειδὴ τοὺς λόγους τούτους ἐθρήνησεν Ἱερεμίας περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ὅτε ἑάλω, καὶ αἰχμαλωτίσθη B ὁ λαός.

Διὰ τί Ἐπιστολὴ Ἱερεμίου *καλεῖται;*

Ἐπειδὴ ταύτην ἔγραψεν Ἱερεμίας τοῖς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ, κατὰ τῶν εἰδώλων ἀσφαλιζόμενος αὐτούς, ἵνα μὴ, βλέποντες αὐτὰ, συναπαχθῶσι τοῖς σεβομένοις αὐτά.

ἸΕΣΕΚΙΗΛ (*sic*) ΥΙΟΣ ΒΟΥΖΙ ΙΕΡΕΩΣ.

Οὗτος ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ γέγονε μετὰ Ἱερεμίαν καὶ τῷ πέμπτῳ ἔτει τῆς αἰχμαλωσίας Ἰωακεὶμ ἤρξατο προφητεύειν. Λόγος δὲ Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτόν· καὶ ὅρασιν μὲν ἐξαρχῆς ζώου τετραπροσώπου θαυμαστὴν καὶ ἐκπληκτικωτάτην καὶ δυσερμήνευτον ὁρᾷ. Προφητεύει δὲ ἐπὶ τοὺς προφήτας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ περὶ τοῦ ξύλου τῆς ἀμπέλου, καὶ διήγημα περὶ τοῦ C ἀετοῦ, καὶ διαμαρτύρεται τῇ Ἱερουσαλὴμ τὰς ἀνομίας, καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῆς· περί τε τῆς παραβολῆς, ἧς ἔλεγον, οἱ πατέρες ἔφαγον ὄμφακα, καὶ οἱ ὀδόντες τῶν τέκνων ἐμωδίασαν. Καὶ τοῖς υἱοῖς Ἀμμὼν, καὶ περὶ τῆς Ὀολᾶς, καὶ τῆς Ὀλιβᾶς. Καὶ ἐπὶ Σοὺρ θρῆνον, καὶ ἐπὶ Σιδῶνα, καὶ περὶ ἡμέρας Κυρίου, καὶ τῷ Φαραὼ βασιλεῖ Αἰγύπτου, καὶ θρῆνον ἐπὶ Φαραὼ, καὶ τὴν Αἴγυπτον, καὶ ἐπὶ ὄρος Σηεὶρ, καὶ περὶ τῶν ὀστέων τῶν ἀναζησάντων, καὶ ἐπὶ Γὼγ, καὶ τὴν γῆν τοῦ Μαγώγ· τῷ τε ἄρχοντι Τύρου καὶ θρῆνον κατ' αὐτοῦ, καὶ τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τοὺς ποιμένας τοῦ Ἰσραήλ· καὶ τὸ τελευταῖον τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ, καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ διαγράφων προφητεύει.

Διὰ τί Δανιὴλ *καλεῖται;* D

Ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ γεγονὼς, ἕως τοῦ βασιλέως Κύρου τοῦ Πέρσου, τὰ μὲν κατὰ Σουσάνναν κρίνει αὐτὸς, καὶ κατακρίνει τοὺς πρεσβυτέρους ὡς συκοφάντας· τὰ δὲ τοῦ βασιλέως ἐνύπνια αὐτὸς ἀπαγγέλλει τε καὶ ἑρμηνεύει· βλέπει δὲ καὶ ὁράσεις τελείας· περὶ μὲν τῶν βασιλειῶν δύο, περὶ δὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, καὶ καταπαύσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τῆς Ἀντιχρίστου παρουσίας δύο. Διηγεῖται δὲ περὶ μαρτυρίου Σεδρὰχ, Μησὰχ, Ἀβδεναγὼ, καὶ τῶν ὕμνων αὐτῶν· καὶ ὅτι αὐτοὶ μὲν διεσώθησαν, οἱ δὲ ὑποκαίοντες κατεφλέχθησαν, καὶ μετέγνω βασιλεύς· καὶ ὅτι αὐτὸς διεβλήθη εἰς τὸν λάκκον τῶν λεόντων· τὸ μὲν πρῶτον, ἐπειδὴ τῶν Βαβυλωνίων προσευχομένων Δαρείῳ τῷ βασιλεῖ, μό-

A Taphnas, quique Patnures regionem incolebant; Baruch denique, cum ista ab ore Hieremiæ excepta, in libro describeret. Narrat porro sub finem quo pacto exceptum per insidias prophetam in cœnosum lacum projecerint, unde est per Abdemelech Æthiopem extractus.

Cur Baruch *librum inscribit?*

Quia quæ Hieremias dictarat, in libro a se descripta captivis apud Babylonem recitavit, consolans eos et auxilii spem a Deo nuntians

Quare Lamentationes *librum inscribit?*

Quia verbis istis Hierosolymorum et populi qui B captivus erat miserias lamentatus est.

Cur Epistola Hieremiæ *dicitur?*

Quia ipsam scripsit Hieremias ad captivum populum, ut eumdem adversus idola confirmaret, ne qui ipsa intuebantur, ad eorum cultum, cum iis a quibus colebantur, raperentur

EZECHIEL BUSI SACERDOTIS FILIUS.

Fuit hic captivitatis tempore post Hieremiam, annoque quinto Joacimi captivitatis cœpit vaticinari. Factus est autem sermo, facta item Domini manus ad eum, visionemque initio quadriformis animalis vidit mirabilem maximeque formidandam, et explicatione difficilem. Vaticinatur autem C in prophetas Israel, deque ligno vitis. Addit et narrationem de aquila, insectaturque urbis Hierosolymorum iniquitates et peccata. Disserit item de similitudine quam usurpabant, cum patres suos acerbas uvas comedisse, sed dentes sibi obstupuisse dicerent. Disputat etiam de Oola, deque Oliba, et adjungit fletum in Sur, in Sidonem; disputationem de die Domini, de Pharaone rege Ægypti, cum ipsius et regni lamentatione de monte Seir; de ossibus eorum qui revixerunt; de Gog, de terra Magog, de Tyri principe, quem cum filiis populi sui lamentatur, de pastoribus Israel. Vaticinatur denique de templi et urbis instauratione quam depingit.

D *Quare* Daniel *vocatur?*

Quia et ipse in captivitate fuit ad Cyrum usque Persarum regem. Susannæ quidem causam, damnatis calumniæ pœna senioribus, judicavit: regis autem somnia retulit, et interpretatus est. Vidit porro visiones eximias. De regnis quidem duas; duas item de Salvatoris adventu, deque Hierosolymæ requie, et Antechristi accessu. Narrat præterea martyrium Sydrach, Misach et Abdenago, eorumque canticum: utque servatis ipsis, combustis autem qui ignem succedebant, regem pœnituit. Narrat etiam ut est in leonum lacum conjectus; primum quidem quod Darium regem adorantibus Babyloniis omnibus, solus ipse Deum adoraret; deinde vero quod Bel et draconem sub Cyro rege

sustulisset. Sed est ipse incolumis de lacu extractus, in eumque dejecti, et a leonibus statim devorati, qui has illi insidias struxerant.

A νος αὐτὸς Θεῷ προσηύχετο· τὸ δὲ δεύτερον δι/. τὸν Βὴλ κατέστρεψε· καὶ τὸν δράκοντα ἀνεῖλεν ἐπὶ Κύρου τοῦ βασιλέως, καὶ αὐτὸς μὲν διεσώθη. Καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν λεόντων ἀνῆλθεν ἐκ τοῦ λάκκου. Οἱ δὲ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ ἐβλήθησαν εἰς λάκκον, καὶ εὐθὺς κατεβρώθησαν ὑπ' αὐτῶν.

FRAGMENTA

Ex libro Eusebii deperdito cui titulus : *Generalis elementaria introductio.*

(MAI, *Bibliotheca nova Patrum*, IV 316.)

MONITUM.

Plurimos et doctissimos Eusebii Cæsariensis pro Christiana religione labores nemo satis mirari potest. Ecce enim in codice etiam Vindobonensi LV ineditum aliud memoratur, partimque superest, Eusebii nostri opus Τῆς καθόλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς, Generalis elementariæ introductionis (*Fabric. B. G. ed. nov. t. VII, p. 314, ex Lambecio cum Kollario lib.* I *et* III. *Item Munter.* (Fragm. PP. Gr., *fasc.* I), *libris saltem decem comprehensum, quorum in quatuor continentur* Eclogæ prophelicæ *de Christo Domino, quæ diserte pars operis superfuit incolumis in prædicto codice Vindobonensi : namque et ejus prologum, vel potius prologi pericopem, vulgavit Kollarius t. II, seu lib.* III, *col.* 205, *in quo dicit Eusebius se id opus post illud suum* πάνυ Chronicon *adornavisse. Jam in postremo, seu decimo, operis libro de impiis hæresibus tractaverat auctor, ut patet ex verbis quæ sumit a Lambecio Fabricius loc. cit.* Ἐν τῷ δεκάτῳ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀθέων αἱρέσεων τὸν λογισμὸν ἀποβεβλαμμένοις ἑτέραν ἁρμόττουσαν ἔφοδον παρασχεῖν πειρασόμεθα. *Ecce autem nobis in libro* Sacrarum rerum *Leontii ac Joannis, quem edidimus* Script. vet. *t. VII, quatuor occurrerunt Eusebiani operis* Εἰσαγωγῆς *fragmenta; primum ex primo libro; secundum ex quarto; postrema duo ex decimo, in quo de hæresibus, uti dictum est, auctor scripserat. Imo quia apud nos constanter inscribitur* Introductio prima, *sequitur ut saltem duæ fuisse videantur. Verum utcunque ea res se habet, en fragmenta.*

Ex Leontii et Joannis Rerum sacrarum libro. *Script. vet.* t. VIII, p. 95 et 100.

9. *Eusebii ex primo Introductionis primæ.*

Viri morem demonstrat sodalium qualitas. Pravus enim necessario cum sui similibus sociatur. Vicissimque vir temperans atque sapiens, ad sui moris participes accedit.

B θ'. *Εὐσεβίου ἐκ τοῦ α' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.*

Ἔλεγχος ἀνδρὸς ἤθους ἡ μετὰ τοιῶνδε συνουσία· ὅ τε γὰρ φαῦλος ἐξ ἀνάγκης τοῖς ὁμοίοις συνέστη· ὅ τε αὖ πάλιν σώφρων καὶ σοφὸς τοῖς τὰ αὐτὰ αὐτῷ μετιοῦσιν.

10. *Eusebii ex quarto Introductionis primæ.*

Sicut oculorum natura habet quidem in seipsa visualem vim, neque tamen per se ipsa potest res visibiles percipere, nisi aliquid externum eam illuminet, et oculorum usui cooperetur, lumen conferens ob rerum sensibilium visionem; sic etiam intellectualis rationalisque natura se habet ad sacrum Dei verbum.

ι'. *Εὐσεβίου ἐκ τοῦ δ' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.*

Ὃν τρόπον ἡ τῶν ὀφθαλμῶν φύσις ἔχει μὲν ἐν ἑαυτῇ τὴν ὁρατικὴν δύναμιν, οὐχ ἱκανὴ δὲ καθ' ἑαυτὴν πέφυκεν πρὸς τὴν τῶν ὁρατικῶν κατάληψιν, μὴ οὐχὶ ἑτέρου τινὸς ἔξωθεν φωτίζοντος καὶ συνυπουργοῦντος τῇ τῶν ὀφθαλμῶν χρήσει τῷ συμβαλλομένῳ φωτὶ πρὸς τὴν τῶν αἰσθητῶν θέαν, οὕτως καὶ ἡ νοερὰ καὶ λογικὴ φύσις ἔχει πρὸς τὸν ἱερὸν τοῦ Θεοῦ λόγον.

11. *Eusebii ex decimo Introductionis primæ.*

C Natura ipsa hominum genus comparavit ad virtutis et malitiæ semina dignoscenda : et alterutrius ex his dedit voluntati optionem; etenim hominem suimet dominum judicemque constituit : ita tamen, ut quia is a natura sortitus est virtutis ac malitiæ primigeniam ideam, etiamsi in improbitatis barathrum se aliquando demergat, haud tamen possit conscientia ejus non revereri virtutem, quanquam vitium elegerit. Hujus rei demonstratio argumentumque est, quod nemo propriæ malitiæ fieri accusator audet; imo contra celare et contegere pro viribus nititur, si quid præter honestum clam egerit. Item ejusdem rei testis est uniuscujus-

ια'. *Εὐσεβίου ἐκ τοῦ ι' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.*

Ἡ φύσις αὐτὴ τὸ τῶν ἀνθρώπων κατέσπειρεν γένος εἰς τά τε τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας σπέρματα γινώσκειν· θατέρου τε τούτων συνεχώρησεν μετέχειν τῷ λογισμῷ, αὐτοκράτορα καὶ κριτὴν ἡγεμόνα τε καὶ κύριον αὐτὸν ἑαυτοῦ καταστήσασα· ὃς οἷα δὴ ὑπὸ τῆς φύσεως τὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τὰ τῆς κακίας προτερήματα ἔχων ἐν ἑαυτῷ, οὐκ ἂν δύναιτο, κἂν εἰς αὐτὸν τῆς κακίας βυθὸν καταπέσοι ποτὲ, μὴ οὐχὶ σεμνύνειν τὴν ἀρετὴν καταπταῖσον τὸ συνειδὸς, εἰ προέλοιτο τὸ χεῖρον· καὶ τούτων ἀπόδειξις καὶ ἔλεγχος ἐναργὴς, τὸ μηδένα τολμᾷν τῆς ἑαυτοῦ κακίας γενέσθαι κατήγορον, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐναντίων, ὡς ἡ δύναμις, ἐπικρύπτειν καὶ σκέπειν ἅπερ δὴ ἂν

παρὰ τὸ καθῆκον λαθραίως ἐπιχειρῇ· καὶ αὕτη δὲ ἡ A ἑκάστου διάθεσις, μὴ ὁμοίως διακειμένου πρός τε τοὺς εὐεργετοῦντας καὶ πρὸς τοὺς βλάπτειν αὐτὸν ἐπιχειροῦντας· αὐτομαθὴς διδάσκαλος γίνεται ἑκάστῳ τῆς περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἐπιστήμης, ὁ τῆς φύσεως νόμος, ταὐτά τινας δρᾷν ἑτέροις ἀπαγορεύων, ἅπερ τις αὐτὸς παρ' ἑτέρων οὐκ ἂν ἕλοιτο παθεῖν.

que animus, qui non æque est affectus erga sibi benevolos, atque adversus eos qui sibi nocere conantur. Igitur spontanea magistra unicuique est ad boni malique scientiam lex naturæ, dum vetat nos cuilibet facere, quod nos ab aliis pati nollemus.

ιβ'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ ι' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ἐνδέχεται μὲν, ὦ παιδίον, λέγειν μὲν εὖ, φαῦλον δὲ ὑπάρχειν· πράσσοντα δὲ εὖ, φαῦλον εἶναι, ἀδύνατον.

ιγ'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ α' τῆς α' Ἐπιστολῆς (1).

Βία Θεῷ οὐ πρόσεστιν.

12. Eusebii ex decimo Introductionis primæ tanquam a Platone.

Contingere potest, o puer, ut aliquis bene dicat, cum malus sit; verumtamen aliquem bene facere, qui pravus sit, impossibile.

13. Eusebii ex primo capitulo Epistolæ primæ.

Nulla Deum vis cogit.

(1) Ita prorsus scribitur in illo codice Vat. (p. 119 b), unde nos sumpsimus Leontii et Joannis *Sacrarum rerum* librum, *Script. vet.* t. VII. Quare sequitur ut existimemus exstitisse volumen epistolarum in plures libros distinctum; quarum saltem nonnullas ob prolixitatem (puta de rebus dogmaticis) intercapitari opus fuerit.

EUSEBII PAMPHILI

CÆSARIENSIS EPISCOPI

CANONES DECEM HARMONIÆ EVANGELIORUM,

Præmissa ad Carpianum epistola.

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, II, 533, et Proleg. p. LIV.)

MONITUM.

(*Ex Joannis Millii Prolegomenis ad Novum Testamentum Græcum*, §§ 738-741.)

« Inter alia Eusebii opera exstat epistola ejus ad B Carpianum, quam mss. plerisque codicibus Evangeliorum præfixam videre est, una cum ejus *Canone*, quem vocant, sive *decem tabulis*, in quas retulit numeros *Ammonianos*. Horum autem artificium, usumque quem præbent insignem, in repræsentanda quatuor Evangeliorum harmonia, jam breviter explicabimus. Ante annos centum Ammonius Alexandrinus, singulari arte atque studio, ex quatuor nostris Evangeliis inter se collatis, confecerat ipsissimis evangelistarum verbis integram quamdam historiam evangelicam, seu *Diatessaron*. Cum primum autem hanc digessisset, etiam universum Evangeliorum textum in sectiones quasdam divisit, et notis numeralibus distinxit in margine sui exemplaris. Sectiones istæ non aliæ erant, C quam quas hodieque in codicum nostrorum margine interiori adpictas videmus : nimirum in Evangelio *Matthæi* 355, *Marci* 236, *Lucæ* 340, *Joannis* 232. Divisionem autem hanc haud alio fine institutam ab auctore supra diximus, quam ad demonstrandam Diatessari hujus perfectionem et integritatem. Neque alii ulli adhuc usui inserviebat : unde nec credibile est, numeros istos propagatos fuisse ultra ipsius Ammonii exemplar.

Hoc cum in Cæsareæ bibliotheca aliave aliqua repositum reperisset Eusebius, in mentem ipsi venit, harmoniæ hujus, numerorumque Ammoniani Evangeliorum codicis ope, institui ac repræsentari posse integrum et perfectum Diatessaron, σωζομένου καὶ τοῦ τῶν εὐαγγελιστῶν δι' ὅλου σώματός τε καὶ εἱρμοῦ, ut Eusebii verbis utar. Nempe, per lustratis singulis harmoniæ istius partibus, una cum numeris juxta positis in margine (nam et illic, pariter ac in codice ejus evangelico annotatos fuisse supra ostendimus), constabat omnes omnino pericopas evangelici codicis ad decem ordines sive classes reduci potuisse. Vel enim ejusmodi esse, in quibus omnes quatuor evangelistæ conveniant : vel ex iis tres tantum; nempe *Mat. Mar. Luc.* — *Mat. Luc. Joan.* — *Mat. Marc. Joan.* : vel duo duntaxat; *Mat. Luc.* — *Mat. Mar.* — *Mat. Joan.* —

Luc. Mar.—*Luc. Joan*'. :vel denique cujusque evangelistæ esse proprias et peculiares. Istas igitur universas reduxit ad decem tabulas : pericopas scilicet in quibus quatuor evangelistæ concordant, ad tabulam primam ; in quibus *Mat. Mar. Luc.* ad secundam ; in quibus *Matth. Luc. Joan.* ad tertiam ; in quibus *Mat. Mar. Joan.* ad quartam ; in quibus *Mat. Luc.* ad quintam ; in quibus *Mat. Mar.* ad sextam ; in quibus *Mat. Joan.* ad septimam ; in quibus *Luc. Mar.* ad octavam ; in quibus *Luc. Joan.* ad nonam : reliquas vero, quæ cuique evangelistæ sunt peculiares, ad decimam.

Digestis hoc modo in decem tabulas numeris Ammonianis, mox iisdem suffixit in margine Evangeliorum unam aliquam e primis litteris alphabeti, quæ significaret tabulam, ad quam numerus iste foret referendus : α scilicet primam tabulam, β secundam, γ tertiam, et sic deinceps. Hoc quidem pacto statim ad oculum repræsentavit, in quibus locis duo, tres, vel quatuor evangelistæ inter se concordarent ; vel ubi ipsorum aliquis quædam haberet, quæ non essent in reliquis tribus. Ex. gr. Matth. III, 16, ad verba, Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος, appositum vides in margine numerum ιδ', cum α subscripto : quod indicat pertinere numerum istum ad tabulam primam. Eo autem in hac tabula invento, juxta apparent loca reliquorum Evangeliorum, quæ cum ipso A conveniunt : nempe Marci ε', Lucæ ιγ', Joannis ιε'. Sic Matth. V, 27, ad ista, Ἠκούσατε, ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύσεις, notatum videmus ad oram codicis λζ', cum ι suffixo ; quod ostendit pericopen istam ad tabulam decimam referri, ideoque peculiare quoddam argumentum tractare, cæteris evangelistis intactum. Neque vero mirandum, si argumenta singula distincta ad suas tabulas haud redegerit Eusebius. Neque enim hoc sine plurium ad marginem sectionum additione præstari poterat. Illud ipsi datum, ut Ammonianis numeris, quales adpicti fuerant ad oram codicis ejus, adaptaret suos Canones ; hoc est, in ipsos digereret singula argumenta, quæ notis Ammonianis distincta reperit, non item ut alias notas adB deret. » Hactenus Millius.

Cæterum tum epistolæ, tum Canonum textum Eusebianum, ex præclara ejusdem Millii editione Novi Testamenti Græci desumpsimus (*a*) : ad quem item exegimus eorumdem Canonum versionem, quam inter S. Hieronymi opera edidere Martianæus (*b*) et Vallarsius (*c*) : sed ex collatione Græci textus Milliani complura menda sustulimus, quæ in utramque Hieronymianam editionem irrepserunt, ut cuilibet attendenti compertum fiet. Veterem autem Latinam Epistolæ Eusebianæ versionem ex Fabricio (*d*) descripsimus.

(*a*) Mill., *Nov. Test.* Gr., pag. 1 seq.
(*b*) Martian., edit. Hieron. tom. I, pagg. 1429-1440.
(*c*) Vallars., edit. Hieron. tom. X, pagg. 671-682.
(*d*) Fabr., *Bibl. Gr.* tom. VI, pag. 97.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EPISTOLA

IN SUBSEQUENTES CANONES EVANGELIORUM.

EUSEBIUS CARPIANO FRATRI IN DOMINO S.

Ammonius quidem Alexandrinus, magno studio atque industria unum nobis pro quatuor Evangeliis dereliquit. Namque trium Evangeliorum sensus exceptos, omnes similes contextus Matthæi Evangelio quasi ad unum congestos, annexuit : ita ut eorumdem, quantum ad tenorem pertinet lectionis, sequens jam stylus interruptus esse videatur. Verum ut salvo corpore sive textu, cæterorum Evangeliorum propria et familiaria loca, in quibus eadem similiterque dixerunt, scire possis ac vere disserere, accepta occasione ex prædicti viri studio, alia ratione decem numerorum tibi titulos designavi. Quorum primus quatuor in se continet numeros, in quibus similia ab universis dicta sunt, Matthæo, Marco, Luca, Joanne. Secundus, in quibus tres, Matthæus, Marcus, Lucas. Tertius, in quibus tres, Matthæus, Lucas, Joannes. Quartus,

C *ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΡΠΙΑΝΩ ΑΓΑΠΗΤΩ ΑΔΕΛΦΩ ΕΝ ΚΥΡΙΩ ΧΑΙΡΕΙΝ.*

Ἀμμώνιος μὲν ὁ Ἀλεξανδρεὺς, πολλὴν ὡς εἰκὸς φιλοπονίαν καὶ σπουδὴν εἰσαγηοχὼς, τὸ διὰ τεσσάρων ἡμῖν καταλέλοιπεν Εὐαγγέλιον, τῷ κατὰ Ματθαῖον τὰς ὁμοφώνους τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν περικοπὰς παραθεὶς, ὡς ἐξ ἀνάγκης συμβῆναι τὸν τῆς ἀκολουθίας εἱρμὸν τῶν τριῶν διαφθαρῆναι, ὅσον ἐπὶ τῷ ὕφει τῆς ἀναγνώσεως. Ἵνα δὲ σωζομένου καὶ τοῦ τῶν λοιπῶν δι' ὅλου σώματός τε καὶ εἱρμοῦ, εἰδέναι ἔχοις τοὺς οἰκείους ἑκάστου εὐαγγελιστοῦ τόπους, ἐν οἷς κατὰ τῶν [αὐτῶν] ἠνέχθησαν φιλαλήθως εἰπεῖν, ἐκ τοῦ πονήματος τοῦ προειρημένου ἀνδρὸς εἰληφὼς ἀφορμὰς, καθ' ἑτέραν μέθοδον κανόνας δέκα τὸν ἀριθμὸν διεχάραξά σοι τοὺς ὑποτεταγμένους· ὧν ὁ μὲν πρῶ-D τος περιέχει ἀριθμοὺς ἐν οἷς τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν οἱ τέσσαρες, Ματθαῖος, Μάρκος, Λουκᾶς, Ἰωάννης. Ὁ δεύτερος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Μάρκος, Λουκᾶς. Ὁ τρίτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Λουκᾶς,

Ἰωάννης. Ὁ τέταρτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Μάρκος, Ἰωάννης. Ὁ πέμπτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Λουκᾶς. Ὁ ἕκτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Μάρκος. Ὁ ἕβδομος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Ἰωάννης. Ὁ ὄγδοος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Μάρκος, Λουκᾶς. Ὁ ἔννατος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Λουκᾶς, Ἰωάννης. Ὁ δέκατος, ἐν ᾧ περὶ τίνων ἕκαστος αὐτῶν ἰδίως ἀνέγραψεν. Αὕτη μὲν οὖν ἡ τῶν ὑποτεταγμένων κανόνων ὑπόθεσις· ἡ δὲ σαφὴς αὐτῶν διήγησις, ἔστιν ἥδε. Ἐφ' ἑκάστῳ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ἀριθμός τις πρόκειται κατὰ μέρος, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ πρώτου, εἶτα δευτέρου, καὶ τρίτου, καὶ καθεξῆς προϊὼν δι' ὅλου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου. Καθ' ἕκαστον δὲ ἀριθμὸν ὑποσημείωσις διὰ κινναβάρεως πρόκειται, δηλοῦσα ἐν ποίῳ τῶν δέκα κανόνων κείμενος ὁ ἀριθμὸς τυγχάνει. Οἷον εἰ μὲν α', δῆλον ὡς ἐν τῷ πρώτῳ· εἰ δὲ β', ἐν τῷ δευτέρῳ· καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τῶν δέκα. Εἰ οὖν ἀναπτύξας ἕν τι τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ὁποιονδήποτε, βουληθείης ἐπιστῆναί τινι ᾧ βούλει κεφαλαίῳ, καὶ γνῶναι τίνες τὰ παραπλήσια εἰρήκασι, καὶ τοὺς οἰκείους ἐν ἑκάστῳ τόπους εὑρεῖν, ἐν οἷς κατὰ τῶν αὐτῶν ἠνέχθησαν, ἧς ἐπέχεις περικοπῆς ἀναλαβὼν τὸν προκείμενον ἀριθμὸν, ἐπιζητήσας τε αὐτὸν ἔνδον ἐν τῷ κανόνι, ὃν ἡ διὰ τοῦ κιννναβάρεως ὑποσημείωσις ὑποβέβληκεν, εἴσῃ μὲν εὐθὺς ἐκ τῶν ἐπὶ μετώπου τοῦ κανόνος προγραφῶν, ὁπόσοι καὶ τίνες τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν. Ἐπιστήσας δὲ καὶ τοῖς τῶν λοιπῶν Εὐαγγελίων ἀριθμοῖς τοῖς ἐν τῷ κανόνι ᾧ ἐπέχεις ἀριθμῷ παρακειμένοις, ἐπιζητήσας τε αὐτοὺς ἔνδον ἐν τοῖς οἰκείοις ἑκάστου Εὐαγγελίου τόποις, τὰ παραπλήσια λέγοντας εὑρήσεις.

A in quibus tres, Matthæus, Marcus, Joannes. Quintus, in quibus duo, Matthæus, Lucas. Sextus, in quibus duo, Matthæus, Marcus. Septimus, in quibus duo, Matthæus, Joannes. Octavus, in quibus duo, Marcus, Lucas. Nonus, in quibus duo, Lucas, Joannes. Decimus, in quibus singuli de quibusdam proprie scripserunt. Et quidem subjectorum titulorum id est argumentum : clara vero eorum narratio hæc est. Etenim per singula loca Evangeliorum quidam numerus videtur appositus, paulatim incipiens a primo, deinde secundo, postremo tertio, et per ordinem librorum ad finem usque progrediens. Itaque per singulos numeros supputatio, per lineæ distinctionem invenitur inserta, significans cui de decem titulis appositus numerus assignetur. Veluti si quidem
B primum, certum est in primo. Si vero secundum, in secundo, et eodem modo usque ad decem. Si igitur evoluto uno qualicunque cum quatuor Evangeliis, cuilibet capitulo velis insistere, et rescire qui similia dixerint, et loca propria agnoscere singulorum, in quibus eadem sunt prolocuti ejusdem sensus quem tenes ; relegens propositum numerum, quæsitumque eum in titulo quem demonstrat tituli subnotatio, continuo scire potes ex suprascriptionibus, quas in fronte notatas invenies, qui aut quot de his quæ inquiris, similia dixerint. Veniens etiam ad reliqua Evangelia per eumdem numerum quem continent, videbis appositos per singulos numeros, atque eos in suis propriisque locis similia dixisse reperies.

Α. ΚΑΝΩΝ ΠΡΩΤΟΣ ΕΝ Ω ΟΙ ΤΕΣΣΑΡΕΣ.

ΜΤ.	ΜΡ.	Λ.	ΙΩ.
η	β	ζ	ι
ια	δ	ι	ϛ
ια	δ	ι	ιβ
ια	δ	ι	ιδ
ια	δ	ι	κη
ιδ	ε	ιγ	ιε
κγ	κζ	ιζ	μϛ
κγ	κζ	λδ	μϛ
κγ	κζ	με	μϛ
ο	κ	λζ	λη
πζ	ρλθ	σν	ρμα
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρκ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρκα
ϟη	ϟϛ	ριϛ	μ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρκθ
ϟη	ϟϛ	ριϛ	ρλα
ρλγ	λζ	οζ	ρθ
ρμα	ν	ιθ	νθ
ρμβ	να	κα	λε
ρμζ	ξδ	ϟγ	μθ
ρξϛ	πδ	ϟδ	ιζ
ρξϛ	πβ	ϟδ	οδ
σθ	ριθ	σλδ	ρ
σια	ρκα	σλη	κα
σκ	ρκβ	σλθ	οζ
σκ	ρκθ	σμβ	πε
σκ	ρκβ	σξα	πη
σμδ	ρλθ	σν	ρμα
σμδ	ρλθ	σν	ρμϛ
σοδ	ρνϛ	σξ	κ

C INCIPIT CANON PRIMUS IN QUO QUATUOR.

MATTH.	MARC.	LUCAS.	JOAN.
viii	ii	vii	x
xi	iv	x	vi
xi	iv	x	xii
xi	iv	x	xiv
xi	iv	x	xxviii
xiv	v	xiii	xv
xxiii	xxvii	xvii	xlvi
xxiii	xxvii	xxxiv	xlvi
xxiii	xxvii	xlv	xlvi
lxx	xx	xxxvii	xxxviii
lxxxvii	cxxxix	ccl	cxli
xcviii	xcvi	cxvi	cxx
xcviii	xcvi	cxvi	cxi
xcviii	xcvi	cxvi	xl
xcviii	xcvi	cxvi	cxxix
xcviii	xcvi	cxvi	cxxxi
cxxxiii	xxxvii	lxxvii	cix
cxli	l	xix	lix
cxlii	li	xxi	xxxv
cxlvii	lxiv	xciii	xlix
clxvi	lxxxiv	xciv	xvii
clxvi	lxxxii	xciv	lxxiv
ccix	cxix	ccxxxiv	c
ccxi	cxxi	ccxxxviii	xxi
ccxx	cxxii	ccxxxix	lxxvii
ccxx	cxxix	ccxlii	lxxxv
ccxx	cxxii	cclxi	lxxxviii
ccxliv	cxxxix	ccl	cxii
ccxliv	cxxxix	ccl	cxlvi
cclxxiv	clvi	cclx	xx

MATTH.	MARC.	LUCAS.	JOAN.	A	MT.	MP.	Λ.	IΩ.
cclxxiv	clvi	cclx	xlviii		σοδ	ρνϛ	σξ	μη
cclxxiv	clvi	cclx	xcvi		σοδ	ρνϛ	σξ	ϟϛ
cclxxvi	clviii	lxxiv	xcviii		σοϛ	ρνη	οδ	ϟη
cclxxx	clxii	cclxix	cxxii		σπ	ρξβ	σξθ	ρκβ
cclxxxiv	clxv	cclxvi	lv		σπδ	ρξε	σξϛ	νε
cclxxxiv	clxv	cclxvi	lxiii		σπδ	ρξε	σξϛ	ξγ
cclxxxiv	clxv	cclxvi	lxv		σπδ	ρξε	σξϛ	ξε
cclxxxiv	clxv	cclxvi	lxvii		σπδ	ρξε	σξϛ	ξζ
cclxxxix	clxx	cclxxxv	cxxvi		σπθ	ρο	σοε	ρκϛ
ccxci	clxxii	cclxxix	clvi		σϟα	ροβ	σοθ	ρνϛ
ccxciv	clxxv	cclxxxi	clxi		σϟδ	ροε	σπα	ρξα
ccxcv	clxxvi	cclxxxii	xlii		σϟε	ροϛ	σπβ	μβ
ccxcv	clxxvi	cclxxxii	lvii		σϟε	ροϛ	σπβ	νζ
ccc	clxxxi	cclxxxv	lxxix		τ	ρπα	σπε	οθ
ccc	clxxxi	cclxxxv	clviii		τ	ρπα	σπε	ρνη
cccii	clxxxiii	cclxxxvii	clx		τβ	ρπγ	σπζ	ρξ
ccciv	clxxxiv	cclxxxix	clxx	B	τδ	ρπδ	σπθ	ρο
cccvi	clxxxvii	ccxc	clxii		τϛ	ρπζ	σϟ	ρξβ
cccvi	clxvxvii	ccxc	clxxiv		τϛ	ρπζ	σϟ	ροδ
cccx	cxci	ccxcvii	lxix		τι	ρϟα	σϟζ	ξθ
cccxiii	cxciv	ccxciv	clxxii		τιγ	ρϟδ	σϟδ	ροβ
cccxiv	cxcv	ccxci	clxvi		τιδ	ρϟε	σϟα	ρξϛ
cccxiv	cxcv	ccxci	clxviii		τιδ	ρϟε	σϟα	ρξη
cccxv	cxcvi	ccxcii	clxxv		τιε	σϟϛ	σϟβ	ροε
cccxviii	cxcix	ccc	clxxvi		τιη	ρϟθ	τ	ροϛ
cccxx	cc	cccii	clxxviii		τκ	σ	τβ	ροη
cccxxv	cciv	cccx	clxxxiv		τκε	σδ	τι	ρπδ
cccxxvi	ccv	cccxi	clxxxviii		τκϛ	σε	τια	ρπη
cccxxvi	ccv	cccxiii	cxciv		τκϛ	σε	τιγ	ρϟδ
cccxxviii	ccvi	cccxiv	cxcvi		τκη	σϛ	τιδ	ρϟϛ
cccxxxi	ccix	cccxv	cxcvii		τλα	σθ	τιε	ρϟζ
cccxxxii	ccx	cccxviii	cxcvii		τλβ	σι	τιη	ρϟζ
cccxxxiv	ccxii	cccxxi	cci		τλδ	σιβ	τκα	σα
cccxxxv	ccxiv	cccxxiv	cxcix		τλε	σιδ	τκδ	ρϟθ
cccxxxvi	ccxv	cccxvii	cxcviii		τλϛ	σιε	τιζ	ρϟη
cccxxxvi	ccxv	cccxix	cxcviii	C	τλϛ	σιε	τιθ	ρϟη
cccxliii	ccxxiii	cccxxix	cciv		τμγ	σκγ	τκθ	σδ
cccxlviii	ccxxvii	cccxxxii	ccvi		τμη	σκζ	τλβ	σϛ
cccxlix	ccxxviii	cccxxxiii	coviii		τμθ	σκη	τλγ	ση
ccclii	ccxxxi	cccxxxvi	ccix		τνβ	σλα	τλϛ	σθ
ccclii	ccxxxi	cccxxxvi	ccxi		τνβ	σλα	τλϛ	σια

Canon primus explicit.

INCIPIT CANON SECUNDUS, IN QUO TRES. — Β ΚΑΝΩΝ ΔΕΥΤΕΡΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΤΡΕΙΣ.

MATTHÆUS.	MARCUS.	LUCAS.		MT	MP	Λ.
xv	vi	x		ιε	ϛ	ιε
xxi	x	xxxii		κα	ι	λβ
xxxi	cii	clxxxv		λα	ρβ	ρπε
xxxii	xxxix	cxxxiii		λβ	λθ	ρλγ
xxxii	xxxix	lxxix		λβ	λθ	οθ
l	xli	lvi		ν	μα	νϛ
lxii	xiii	iv	D	ξβ	ιγ	δ
lxii	xiii	xxiv		ξβ	ιγ	κδ
lxiii	xviii	xxxiii		ξγ	ιη	λγ
lxvii	xxxv	xxvi		ξζ	λε	κϛ
lxix	xlvii	lxxxiii		ξθ	μζ	πγ
lxxi	xxi	xxxviii		οα	κα	λη
lxxii	xxii	xxxix		οβ	κβ	λθ
lxxii	xxii	clxxxvi		οβ	κβ	ρπϛ
lxxiii	xxiii	xl		ογ	κγ	μ
lxxiv	xlix	lxxxv		οδ	μθ	πε
lxxvi	lii	clxix		οϛ	νβ	ρξθ
lxxix	xxix	lxxxvi		οθ	κθ	πϛ
lxxx	xxx	xliv		π	λ	μδ
lxxxii	liii	lxxxvii		πβ	νγ	πζ
lxxxii	liii	cx		πβ	νγ	ρι
lxxxiii	liv	lxxxvii		πγ	νδ	πζ
lxxxiii	liv	cxii		πγ	νδ	ριβ
lxxxv	lv	lxxxviii		πε	νε	πη
lxxx	lv	cxiv		πε	νε	ρι[illegible]

				MATTHAEUS	MARCUS	LUCAS
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	B	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		cxc	cv	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		cxci	cvi	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		cxcii	cvii	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	C	cxciii	cvii	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		cxciv	cviii	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		cxciv	cviii	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		cxcv	cix	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		cxcviii	cx	ccxxi
[illegible]	[illegible]	[illegible]		cxcix	cxi	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		cci	cxii	[illegible]
σγ	[illegible]	[illegible]		cciii	cxiv	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		ccv	cxvi	ccxxiv
σς	[illegible]	[illegible]		ccvi	cxvii	ccxxxii
[illegible]	[illegible]	σλγ		ccviii	cxvii.	ccxxxiii
[illegible]	[illegible]	σμ		ccxvii	cxxvii	ccxl
σιθ	[illegible]	[illegible]		ccxix	cxxviii	ccxli
σκγ	ρλ	σμγ		ccxxiii	cxxx	[illegible]
[illegible]	ρλδ	[illegible]		ccxxv	cxxxiv	[illegible]
σκς	ρλγ	σμδ		ccxxvi	cxxxiii	ccxliv
σκθ	ρλε	σλζ		ccxxix	cxxxv	[illegible]
σκθ	ρλε	σμς	D	ccxxix	cxxxv	ccxlvi
σμβ	ρλζ	σλζ		cclii	cxxxvii	ccxxxvii
σμβ	ρλζ	σμη		cclii.	cxxxvii	ccxlviii
σμγ	ρλη	σμθ		ccxliii	cxxxviii	[illegible]
σμη	ρμγ	σν		ccxlviii	cxliii	[illegible]
σμη	ρμγ	σνγ		ccxlviii	cxliii	ccliii
σμθ	ρμδ	σνδ		ccxlix	cxliv	ccliv
σνα	ρμς	σνε		ccli	cxlvi	cclv
σνγ	ρμη	σδ		ccliii	cxlviii	cclv
σνη	ρν	σνζ		cclviii	cl	cclvii
σνθ	ρνα	σνη		cclix	cli	cclviii
σξδ	ρνε	σνς		cclxiv	clv	clvi
σξθ	ρνδ	σχν		cclxix	cliv	ccxxviii
σοα	μβ	σλ		cclxxi	xlii	ccxxx
σοη	ρξ	σξγ		cclxxviii	clx	cclxiii
σπα	ρξγ	σξη		cclxxxi	clxiii	cclxviii
σπε	ρξς	σξε		cclxxxv	clxvi	cclxv
σπε	ρξς	σξς		cclxxxv	clxvi	cclxvii

MATTHÆUS.	MARCUS	LUCAS.		MT.	MP.	Λ.
ccxcvi	clxxvii	cclxxx	A	σϟς	ροζ	σπ
ccxcvi	clxxvii	cclxxxiv		σϟς	ροζ	σπδ
ccci	clxxxii	cclxxxvi		τα	ρπβ	σπς
cccviii	clxxxix	cccv		τη	ρπθ	τε
cccxii	cxciii	ccxcix		τιβ	ρϟγ	σϟθ
cccxvi	cxcvii	ccxciii		τις	ρϟζ	σϟγ
cccxvii	cxcviii	ccxcv		τιζ	ρϟη	σϟε
cccxxii	ccii	cccix		τκβ	σβ	τθ
cccxxxviii	ccviii	cccxxii		τλη	σιη	τκβ
cccxxxix	ccxix	cccxxv		τλθ	σιθ	τκε
cccxl	ccxx	cccxxvii		τμ	σκ	τκζ
cccxlii	cxxii	cccxxiii		τμβ	σκβ	τκγ
cccxliv	ccxxiv	cccxxviii		τμδ	σκδ	τκη
cccxlvi	ccxxv	cccxxx		τμς	σκε	τλ
cccliii	ccxxxii	cccxxxvii		τνγ	σλβ	τλζ
cccliv	ccxxxiii	cccxxxviii		τνδ	σλγ	τλη

Explicit Canon secundus.

INCIPIT CANON TERTIUS, IN QUO TRES. **B** Γ ΚΑΝΩΝ ΤΡΙΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΤΡΕΙΣ.

MATTHÆUS.	LUCAS.	JOANNES.		MT.	Λ	ΙΩ.
i	xiv	i		α	ιδ	α
i	xiv	iii		α	ιδ	γ
i	xiv	v		α	ιδ	ε
vii	vi	ii		ζ	ς	β
vii	vi	xxv		ζ	ς	κε
lix	lxiii	cxvi		νθ	ξγ	ρις
lxiv	lxv	xxxvii		ξδ	ξε	λζ
xc	lviii	cxviii		ϟ	νη	ριη
xc	lviii	cxxxix		ϟ	νη	ρλθ
xcvii	ccxi	cv		ϟζ	σια	ρε
cxi	cxix	xxx		ρια	ριθ	λ
cxi	cxix	cxiv		ρια	ριθ	ριδ
cxi	cxix	cxlviii		ρια	ριθ	ρμη
cxii	cxix	v		ριβ	ριθ	ε
cxii	cxix	xliv		ριβ	ριθ	μδ
cxii	cxix	lxi	C	ριβ	ριθ	ξα
cxii	cxix	lxxvi		ριβ	ριθ	ος
cxii	cxix	lxxxvii		ριβ	ριθ	πζ
cxii	cxix	xc		ριβ	ριθ	ϟ
cxii	cxix	xclii		ριβ	ριθ	ρμβ
cxii	cxix	cliv		ριβ	ριθ	ρνδ
cxlvi	xcii	xlvii		ρμς	ϟβ	μζ

Explicit Canon tertius.

INCIPIT CANON QUARTUS, IN QUO TRES. Δ ΚΑΝΩΝ ΤΕΤΑΡΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΤΡΕΙΣ.

MATTHÆUS.	MARCUS.	JOANNES.		MT.	Λ.	ΙΩ.
xviii	viii	xxvi		ιη	η	κς
cxvii	xxvi	xciii		ριζ	κς	ϟγ
cxvii	xxvi	xcv	D	ριζ	κς	ϟε
cl	lxvii	li		ρν	ξζ	να
clxi	lxxvii	xxiii		ρξα	οζ	κγ
clxi	lxxvii	liii		ρξα	οζ	νγ
cciv	cxv	xci		σδ	ριε	ϟα
cciv	cxv	cxxxv		σδ	ριε	ρλε
ccxvi	cxxv	cxxviii		σις	ρκε	ρκη
ccxvi	cxxv	cxxxiii		σις	ρκε	ρλγ
ccxvi	cxxv	cxxxvii		σις	ρκε	ρλζ
ccxvi	cxxv	cl		σις	ρκε	ρν
cclxxvii	clix	xcviii		σοζ	ρνθ	ϟη
cclxxix	clxi	lxxii		σοθ	ρξα	οβ
cclxxix	clxi	cxxi		σοθ	ρξα	ρκα
cclxxxvii	clxviii	clii		σπζ	ρξη	ρνβ
ccxciii	clxxiv	cvii		σϟγ	ροδ	ρζ
ccxcvii	clxxviii	lxx		σϟζ	ροη	ο
ccxcix	clxxx	ciii		σλθ	ρπ	ργ
cccvii	clxxxviii	clxiv		τζ	ρπη	ρξδ

MT.	MP	IΩ.	A MATTHÆUS.	MARCUS.	JOANNES.
τκα	σα	ρπ	cccxxi	cci	clxxx
τκα	σα	ρϟβ	cccxxi	cci	cxcii
τκγ	σγ	ρπγ	cccxxiii	cciii	clxxxii·
τκθ	σζ	ρπε	cccxxix	ccvii	clxxxv
τκθ	σζ	ρπζ	cccxxix	ccvii	clxxxvii
τλγ	σια	σγ	cccxxxiii	ccxi	cciii

Explicit Canon quartus.

E ΚΑΝΩΝ ΠΕΜΠΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΔΥΟ. INCIPIT CANON QUINTUS, IN QUO DUO.

MT.	A	MATTH.	LUCAS.		MT.	A.	MATTH.	LUCAS
γ	β	iii	ii		ρη	ριε	cviii	cxv
ι	η	x	viii	B	ρι	ριη	cx	cxviii
ιβ	ια	xii	xi		ριθ	ρκς	cxix	cxxvi
ις	ις	xvi	xvi		ρκε	ξβ	cxxv	lxii
κε	μς	xxv	xlvi		ρκζ	ρκη	cxxvii	cxxviii
κς	μζ	xxvi	xlvii		ρκη	ρλβ	cxxviii	cxxxii
κη	μη	xxviii	xlviii		ρκθ	ρλ	cxxix	cxxx
λ	μθ	xxx	xlix		ρλβ	πα	cxxxii	lxxxi
λδ	ρϟδ	xxxiv	cxciv		ρλδ	ρκ	cxxxiv	cxx
λς	ρξβ	xxxvi	clxii		ρλη	ρξη	cxxxviir	clxviii
λη	νγ	xxxviii	liii		ρνς	νζ	clvi	lvii
μ	νβ	xi	lii		ρνη	σκς	clviii	ccxxvi
μα	νε	xli	lv		ρξβ	ρξα	clxii	clxi
μγ	ρκγ	xliii	cxxiii		ροε	σ	clxxv	cc
μς	ρνγ	xlvi	cliii		ρπβ	ρπζ	clxxxii	clxxxvii
μζ	ρλδ	xlvii	cxxxiv		ρπβ	ρπθ	clxxxii	clxxxix
μη	ρϟα	xlviii	cxci		ρπγ	ρϟη	clxxxiii	cxcviii
μθ	ρν	xlix	cl		ρπζ	ρϟθ	clxxxvii	cxcix
να	νθ	li	lix		ρϟζ	σοβ	cxcvii	cclxxii
νγ	ρκε	liii	cxxv	C	σιγ	σλε	ccxiii	ccxxxv
νδ	νδ	liv	liv		σκα	ρπα	ccxxi	clxxxi
νε	ρο	lv	clxx		σκη	ρλθ	ccxxviii	cxxxix
νζ	ξα	lvii	lxi		σλα	ροθ	ccxxxi	clxxix
νη	ξ	lviii	lx		σλα	σιε	ccxxxi	ccxv
ξ	ροα	lx	clxxi		σλβ	ρμβ	ccxxxii	cxliii
ξα	ξδ	lxi	lxiv		σλδ	ρλς	ccxxxiv	cxxxvi
ξε	ροβ	lxv	clxxii		σλς	ρλε	ccxxxvi	cxxxv
ξς	ξς	lxvi	lxvi		σλζ	ρλη	ccxxxvii	cxxxviii
ξη	ρε	lxviii	cv		σλη	ρμ	ccxxxviii	cxl
οη	ρη	lxxviii	cviii		σμ	ρμα	ccxl	cxli
πδ	ρια	lxxxiv	cix		σμα	ροε	ccxli	clxxv
πς	ρθ	lxxxvi	cix		σνε	σβ	cclv	ccii
ϟγ	ρμε	xciii	cxlv		σνς	σε	cclvi	ccv
ϟε	ρξ	xcv	clx		σνζ	σιγ	cclvii	ccxiii
ϟς	ρπβ	xcvi	clxxxii		σξα	σζ	cclxi	ccvii
ϟς	ρπδ	xcvi	clxxxiv		σξβ	σιβ	cclxii	ccxii
ρβ	ξθ	cii	lxix		σξε	ρνζ	cclxv	clvii
ρδ	οα	civ	lxxi	D	σξς	ρνε	cclxvi	clv
ρε	ρϟγ	cv	cxciii		σξζ	ρνη	cclxvii	clviii
ρζ	ογ	cvii	lxxiii		σο	σκθ	cclxx	ccxxxi
					σοβ	σλα	cclxxii	ccxxxi

Explicit Canon quintus.

Ϛ ΚΑΝΩΝ ΕΚΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΔΥΟ.

INCIPIT CANON SEXTUS, IN QUO DUO.

MT.	MP.	MATTH.	MARC.	MT.	MP.	MATTH.	MARC.
θ	γ	ix	iii	οζ	ξγ	lxxvii	ιxiii
ιζ	ζ	xvii	vii	ρ	ϟη	c	xcviii
κ	θ	xx	ix	ρλθ	με	cxxxix	xlv
κβ	ια	xxii	xi	ρμε	ξ	cxlv	lx
μδ	ρκς	xliv	cxxvi	μηρ	ξε	cxlviii	lxv

MT.	MP.	MATTH.	MARC.		MT.	MP.	MATTH.	MARC
ρνβ	ξη	clii	lxviii	A	σξ	ρνβ	cclx	clii
ρνδ	οα	cliv	lxxi		σξγ	ρνγ	cclxiii	cliii
ρνζ	οβ	clvii	lxxii		σοε	ρνζ	cclxxv	clvii
ρνθ	ογ	clix	lxxiii		σπβ	ρξδ	cclxxxii	clxiv
ρξ	οϛ	clx	lxxvi		σπϛ	ρξζ	cclxxxvi	clxvii
ρξγ	οη	clxiii	lxxviii		σπη	ρξθ	cclxxxviii	clxix
ρξε	π	clxv	lxxx		σϙ	ροα	ccxc	clxxi
ρξθ	πδ	clxix	lxxxiv		σϙβ	ροβ	ccxcii	clxxiii
ρογ	πθ	clxxiii	lxxxix		σϙη	ροθ	ccxcviii	clxxix
ρπ	ρ	clxxx	c		τε	ρπε	cccv	clxxxv
ρπθ	ργ	clxxxix	ciii		τθ	ρϙ	cccix	cxc
σβ	ριγ	ccii	cxiii		τια	ρϙβ	cccxi	cxcii
σιδ	ρκ	ccxiv	cxx		τλ	ση	cccxxx	ccviii
σιε	ρκδ	ccxv	cxxiv		τλζ	σιζ	cccxxxvii	ccxvii
σκδ	ρλα	ccxxiv	cxxxi		τμα	σκα	cccxli	ccxxi
σμϛ	ρμ	ccxlvi	cxl		τμζ	σκϛ	cccxlvii	ccxxvi
σμζ	ρμβ	ccxlvii	cxlii		τν	σκθ	cccl	ccxxix
σν	ρμε	ccl	cxlv	B				
σνβ	ρμζ	cclii	cxlvii					
σνδ	ρμθ	ccliv	cxlix					

Explicit Canon sextus.

—

Ζ ΚΑΝΩΝ ΕΒΔΟΜΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΔΥΟ.

INCIPIT CANON SEPTIMUS, IN QUO DUO.

MT.	ΙΩ.	MATTH.	JOAN.
ε	πγ	v	lxxxiii
ιθ	ιθ	xix	xix
ιθ	λβ	xix	xxxii
ιθ	λδ	xix	xxxiv
ρκ	πβ	cxx	lxxxii
ρκε	σιε	clxxxv	cxv
σζ	οα	ccvii	ci

Explicit Canon septimus.

—

Η ΚΑΝΩΝ ΟΓΔΟΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΔΥΟ.

INCIPIT CANON OCTAVUS, IN QUO DUO.

Λ.	MP.	LUCAS.	MARCUS.		Λ.	MP.	LUCAS	MARCUS
κγ	ιβ	xxiii	xii	C	ϙα	ξα	xci	lxi
κε	ιδ	xxv	xiv		ρ	οε	c	lxxv
κζ	ιϛ	xxvii	xvi		ργ	ϙζ	ciii	xcvii
κζ	κη	xxvii	xxviii		σμζ	ρλϛ	ccxlvii	cxxxvi
κη	ιζ	xxviii	xvii		σοζ	σιϛ	cclxxvii	ccxvi
πδ	μη	lxxxv	xlviii		τλε	σλ	cccxxxv	ccxxx
πθ	νϛ	lxxxix	lvi		τλθ	σλε	cccxxxix	ccxxxv

Explicit Canon octavus.

—

Θ ΚΑΝΩΝ ΕΝΝΑΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΔΥΟ.

INCIPIT CANON NONUS, IN QUO DUO.

Λ.	ΙΩ.	LUCAS.	JOANNES.		Λ.	ΙΩ.	LUCAS.	JOANNES.
λ	σιθ	xxx	ccxix	D	τζ	ρπβ	cccvii	clxxxii
λ	σκβ	xxx	ccxxii		τζ	ρπϛ	cccvii	clxxxvi
σξθ	ριγ	cclxii	cxiii		τζ	ρϙ	cccvii	cxc
σξβ	ρκδ	cclxii	cxxiv		τιβ	ρπβ	cccxii	clxxxii
σοδ	ρκζ	cclxxiv	cxxvii		τιβ	ρπϛ	cccxii	clxxxvi
σοδ	σκθ	cclxxiv	ccxxix		τιβ	ρϙ	cccxii	cxc
σοδ	σλα	cclxxiv	ccxxxi		τμ	σιγ	cccxl	ccxiii
τγ	ρπβ	ccciii	clxxxii		τμ	σιζ	cccxl	ccxvii
τγ	ρπϛ	ccciii	clxxxvi		τμα	σκα	cccxli	ccxxi
τγ	ρϙ	ccciii	cxc		τμα	σκγ	cccxli	ccxxiii
					τμα	σκε	cccxli	ccxxv

Explicit Canon nonus.

I. ΚΑΝΩΝ ΔΕΚΑΤΟΣ, ΕΝ Ω ΙΔΙΩΣ ΕΚΑΣΤΟΣ ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΕΙΡΗΚΑΣΙΝ.

CANON X, IN QUO SINGULI EVANGELISTÆ PROPRIE.

A

MATTHÆUS PROPRIE.		MATTHÆUS PROPRIE.		MATTHÆUS PROPRIE.		MATTHÆUS PROPRIE.	
β	ii	οε	lxxv	ρνα	cli	σκβ	ccxxii
δ	iv	πα	lxxxi	ρνε	clv	σκζ	ccxxvii
ς	vi	πθ	lxxxix	ρξζ	clxvii	σλ	ccxxx
ιγ	xiii	ϟα	xci	ροα	clxxi	σλγ	ccxxxiii
κδ	xxiv	ϟθ	xcix	ροζ	clxxvii	σλε	ccxxxv
κζ	xxvii	ρα	ci	ρπα	clxxxi	σλθ	ccxxxix
κθ	xxix	ρς	cvi	ρπδ	clxxxiv	σμε	ccxlv
λγ	xxxiii	ρθ	cix	ρπς	clxxxvi	σξη	cclxviii
λε	xxxv	ριγ	cxiii	ρπη	clxxxviii	σογ	cclxxiii
λζ	xxxvii	ριε	cxv	ρϟα	cxci	σπγ	cclxxxiii
λθ	xxxix	ριη	cxviii	ρϟς	cxcvi	τγ	ccciii
μβ	xlii	ρκδ	cxxiv	σ	cc	τιθ	cccxix
με	xlv	ρκς	cxxvi	σι	ccx	τκδ	cccxxiv
νβ	lii	ρλς	cxxxvi	σιβ	ccxii	τκζ	cccxxvii
νς	lvi	ρμ	cxl	σιη	ccxviii	τμε	cccxlv
						τνα	cccli
						τνε	ccclv

Explicit Canon X, in quo Matthæus proprie.

B

MARCUS PROPRIE.		MARCUS PROPRIE.		MARCUS PROPRIE.		MARCUS PROPRIE.	
ιθ	xix	ξβ	lxii	ϟ	xc	ρκγ	cxxiii
λα	xxxi	ο	lxx	ϟβ	xcii	ρλβ	cxxxii
μγ	xliii	οδ	lxxiv	ϟδ	xciv	ρπς	clxxxvi
μς	xlvi	πα	lxxxi	ρα	ci	σιγ	ccxiii
νη	lviii	πη	lxxxviii	ρδ	civ	σλδ	ccxxxiv

Explicit Canon X, in quo Marcus proprie.

C

LUCAS PROPRIE.		LUCAS PROPRIE.		LUCAS PROPRIE		LUCAS PROPRIE	
α	i	ρκβ	cxxii	σα	cci	σϟη	ccxcviii
γ	iii	ρκδ	cxxiv	σγ	cciii	τα	ccci
ε	v	ρλα	cxxxi	ση	ccviii	τδ	ccciv
θ	ix	ρμγ	cxliii	σι	ccx	τς	cccvi
ιη	xviii	ρμθ	cxlix	σιδ	ccxiv	τη	cccviii
κ	xx	ρνα	cli	σκγ	ccxxiii	τις	cccxvi
κβ	xxii	ρνδ	cliv	σκε	ccxxv	τκ	cccxx
κθ	xxix	ρνθ	clix	σκζ	ccxxvii	τκς	cccxxvi
λα	xxxi	ρξγ	clxiii	σλς	ccxxxvi	τλα	cccxxxi
ν	l	ρξδ	clxiv	σνβ	cclii	τλδ	cccxxxiv
να	li	ρξς	clxvi	σνς	cclvi	τλθ	cccxxxix
ξζ	lxvii	ροδ	clxxiv	σνθ	cclix	τμβ	cccxlii
ξη	lxviii	ρος	clxxvi	σξδ	cclxiv		
οβ	lxxii	ροη	clxxviii	σοα	cclxxi		
οε	lxxv	ρπ	clxxx	σογ	cclxxiii		
ρδ	civ	ρπγ	clxxxiii	σος	cclxxvi		
ρς	cvi	ρπη	clxxxviii	σοη	cclxxviii		
ρζ	cvii	ρϟ	cxc	σπγ	cclxxxiii		
ριγ	cxiii	ρϟβ	cxcii	σπη	cclxxxviii		
ριζ	cxvii	ρϟς	cxcvi	σϟς	ccxcvi		

Explicit Canon X, in quo Lucas proprie.

D

JOANNES PROPRIE.		JOANNES PROPRIE.		JOANNES PROPRIE.		JOANNES PROPRIE.	
δ	iv	κθ	xxix	νδ	liv	οε	lxxv
ζ	vii	λα	xxxi	νς	lvi	οη	lxxviii
θ	ix	λγ	xxxiii	νη	lviii	π	lxxx
ια	xi	λς	xxxvi	ξ	lx	πα	lxxxi
ιγ	xiii	λθ	xxxix	ξβ	lxii	πδ	lxxxiv
ις	xvi	μα	xli	ξδ	lxiv	πς	lxxxvi
ιη	xviii	μγ	xliii	ξς	lxvi	πθ	lxxxix
κβ	xxii	με	xlv	ξη	lxviii	ϟβ	xcii
κδ	xxiv	ν	l	οα	lxxi	ϟδ	xciv
κζ	xxvii	νβ	lii	ογ	lxxiii	ϟζ	xcvii

ΙΩ.	JOANNES PROPRIE.	ΙΩ.	JOANNES PROPRIE.	ΙΩ.	JOANNES PROPRIE.	ΙΩ.	JOANNES PROPRIE.
ϙθ	xcix	ρλδ	cxxxiv	ρξε	clxv	σζ	ccvii
ρϐ	cii	ρλϛ	cxxxvi	ρξζ	clxvii	σι	ccx
ρδ	civ	ρλη	cxxxviii	ρξθ	clxix	σιϐ	ccxii
ρϛ	cvi	ρμ	cxl	ροα	clxxi	σιδ	ccxiv
ρη	cviii	ρμγ	cxliii	ρογ	clxxiii	σιϛ	ccxvi
ρι	cx	ρμδ	cxliv	ροζ	clxxvii	σιη	ccxviii
ριϐ	cxii	ρμε	cxlv	ροθ	clxxix	σκ	ccxx
ριε	cxv	ρμζ	cxlvii	ρπα	clxxxi	σκδ	ccxxiv
ριζ	cxvii	ρμθ	cxlix	ρπθ	clxxxix	σκϛ	ccxxvi
ριθ	cxix	ρνα	cli	ρϙα	cxci	σκη	ccxxviii
ρκγ	cxxiii	ρνγ	cliii	ρϙγ	cxciii	σλ	ccxxx
ρκε	cxxv	ρνε	clv	ρϙε	cxcv	σλϐ	ccxxxii
σκζ	cxxvii	ρνζ	clvii	σ	cc		
ρλ	cxxx	ρνθ	clix	σϐ	ccii		
ρλϐ	cxxxii	ρξγ	clxiii	σε	ccv		

Explicit Canon X, in quo Joannes proprie.

INDEX ANALYTICUS

AD LIBROS

DE DEMONSTRATIONE EVANGELICA ET CONTRA HIEROCLEM.

Revocatur Lector ad numeros typis crassioribus expressos.

—

B

C

D

E

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI.

DEMONSTRATIO EVANGELICA.

FINIS TOMI VICESIMI SECUNDI

Imprimerie MIGNE, au Petit-Montrouge.